

სოსიოლოგია

ქიკე ხაიჭუნი, დონადე ჩაითი,
სუზანე ხაიჭი

ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი — 2008

ამ წიგნით სოციოლოგიის ძირითად საკითხებს გაეცნობით. მნიშვნელოვანი სოციოლოგიური საკითხების კრიტიკული განხილვა თანამედროვე სოციალურ ცხოვრებაში ჩახედვის საშუალებას მოგცემთ და სრულფასოვანი ადამიანისათვის არსებითი კრიტიკული აზროვნების უნარის ჩამოყალიბებაში დაგეხმარებათ. საშუალება გექნებათ კრიტიკულად შევაფასოთ თეორიული შეხედულებები და სოციოლოგიური აზროვნებისა და/ან კვლევისათვის საჭირო პრაქტიკული უნარები განივითაროთ.

ავტორები ეცადნენ სოციოლოგიის ისეთი სახელმძღვანელო შეექმნათ, რომლის წაკითხვა სტუდენტებისათვის სასურველი იქნებოდა და ამავე დროს მათ თანამედროვე და კლასიკური სოციოლოგიის საფუძვლებს შეასწავლიდა. ფუნქციური ინტეგრაციის, ძალაუფლების, სოციალური სტრუქტურის და კულტურის კონცეფციები ამ სოციოლოგიური ნაშრომის ძირითად ინსტრუმენტებად არის გამოყენებული.

ეს სტუდენტზე ორიენტირებული და დისკუსიაზე დაფუძნებული წიგნია, თუმცა ვფიქრობთ, ის მხოლოდ სტუდენტებისთვის როდი იქნება საინტერესო.

წიგნი მომზადდა ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოსოფიის და სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის მონაწილეობით.

უცხოური გამოცემის ყველა უფლებას განკარგავს
The McGraw-Hill Companies, Inc 1997

პირველი ქართული გამოცემა 2008

ყველა უფლება დაცულია. (დაუშვებელია წიგნის რომელიმე ნაწილის გამოყენება გამომცემლის ნებართვის გარეშე. საავტორო უფლებების დარღვევა კანონით ისჯება.)

© 2008. ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

ISBN 978-99940-58-05-1

ს ა ძ ი ა ბ ა ე ლ ი

ავტორის შანსი.....	7
წინასიტყვაობა.....	9
ნაწილი I. ავტორის შანსი.....	13
თავი 1. სოციალური პოლიტიკა.....	15
თავი 2. სოციალური პოლიტიკის მეთოდები.....	59
ნაწილი II. ინფორმაცია და სოციალური.....	97
თავი 3. სოციალური ურთიერთობების სტრუქტურა.....	99
თავი 4. პოლიტიკა.....	157
თავი 5. სოციალური და ინფორმაციის სისტემების განვითარება.....	197
თავი 6. ექსპერტიზა და დანართები.....	237
ნაწილი III. ბუნებრივი და ადამიანური.....	285
თავი 7. ჯანდაცვა და სტატისტიკა.....	287
თავი 8. სახლი და ურთიერთობა.....	323
თავი 9. სქესი და გენდერი.....	373
თავი 10. თანამდებობა და მოსახლეობის დამატება.....	403
ნაწილი IV. სოციალური ინფორმაცია.....	447
თავი 11. მუშაობა.....	449
თავი 12. განათლება.....	491
თავი 13. სწავლა.....	527
თავი 14. განმეორება და განვითარება.....	573
ნაწილი V. სოციალური სწავლება და აღმოჩენა.....	607
თავი 15. საშუალო, მაღალი და უმაღლესი.....	609
თავი 16. სახელმწიფო და პოლიტიკა.....	655
თავი 17. გლობალური ინტეგრაცია და გლობალური ურთიერთობა.....	703
თავი 18. მოსახლეობა და გეოგრაფია.....	753
თავი 19. თემა და ურთიერთობა.....	807
თავი 20. სოციალური ძვლები და კულტურის ქმედებები.....	851

ავსოხთა შესახებ

ქრეგ კალჰუნი (Craig Calhoun) სოციოლოგიის და ისტორიის პროფესორი და ჩრდილოეთ კაროლინის ჩაპელ ჰილის (Chapel Hill) უნივერსიტეტის საერთაშორისო კვლევათა საუნივერსიტეტო ცენტრის დირექტორია. პროფესორმა კალჰუნმა დააფუძნა საუნივერსიტეტო პროგრამა სოციალურ თეორიასა და კულტურათა კვლევაში, იყო მაგისტრატურის დეკანი. ის ასწავლიდა ჩინეთში, ინგლისში, ერიტრეაში, ნორვეგიასა და სუდანში, კვლევებს ატარებდა ამ და რამდენიმე სხვა ქვეყანაში.

მქადაგებლის შვილი პროფესორი კალჰუნი კენტუკის, ილინოისის, ინდიანასა და კალიფორნიის სხვადასხვა თემში გაიზარდა; ყოველი ახალი საცხოვრებელი ადგილის შესწავლა სოციოლოგიაში მისი პირველი გაკვეთილი იყო. სამხრეთ კალიფორნიისა და კოლუმბიის უნივერსიტეტებში სწავლის შემდეგ მან ინგლისში სწავლის სტიპენდია მოიპოვა და დოქტორის წოდება ოქსფორდის უნივერსიტეტში მიიღო. ის ჩაპელ ჰილში 1977 წლიდან ასწავლის.

პროფესორ კალჰუნის ბოლოდროინდელი წიგნებია: „არც ღმერთები და არც იმპერატორები: სტუდენტობა და დემოკრატიისათვის ბრძოლა ჩინეთში“ (კალიფორნია, 1995), რომელიც ამერიკის სოციოლოგიური ასოციაციის მიერ პოლიტიკური სოციოლოგიის სექციის პრემიით დაჯილდოვდა და „კრიტიკული სოციალური თეორია: კულტურა, ისტორია და განსხვავებულობის სირთულე“ (ბლექსველი, 1995წ.). ის რამდენიმე სხვა წიგნის ავტორი და რედაქტორიცაა, რომელთა შორისაა: „ჰაბერმასი და საზოგადოებრივი სფერო“ (MIT, 1992წ.), „ბურდიე: კრიტიკული პერსპექტივები“ (მ. პოსტონთან (M. Postone) და ე. ლიპუმასთან (E. LiPuma) ერთად, ჩიკაგო, 1993წ.) და „სოციალური თეორია და იდენტობის პოლიტიკა“ (ბლექსველი, 1994წ.). მის სტატიებს შეხვდებით მრავალ სამეცნიერო ჟურნალში, როგორიცაა „სოციოლოგიის ამერიკული ჟურნალი“, „საზოგადოებისა და ისტორიის შედარებითი შესწავლა“ „საერთაშორისო სოციოლოგია“, „კვლევის სოციოლოგიური მეთოდები“ და „თეორია და საზოგადოება“. მისი შრომები რამდენიმე ენაზეა თარგმნილი.

პროფესორი კალჰუნი ამერიკის სოციოლოგიური ასოციაციის ჟურნალ „სოციოლოგიური თეორიის“ რედაქტორი და ასოციაციის სექციათა — „შედარებითი ისტორიული სოციოლოგია“ და „სოციოლოგიური თეორია“ — თავმჯდომარეცაა. ამჟამად ის შედარებით ისტორიულ კვლევას ატარებს ნაციონალიზმისა და ეთნიკურობის, დემოკრატიისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების, კომუნიკაციებისა და სატრანსპორტო ტექნოლოგიებში გლობალურ ცვლილებათა სოციალური ზემოქმედების შესახებ.

პედაგოგიურ მოღვაწეობას პროფესორ კალჰუნის საქმიანობაში არსებითი ადგილი უჭირავს. სოციოლოგიის მრავალფეროვანი კურსების სწავლების გარდა, ის არაერთგზის მონაწილეობდა UNITAS — მულტიკულტურული ცხოვრებისა და სწავლის ექსპერიმენტში, რომლის დამფუძნებელი და სამეცნიერო ხელმძღვანელია დღემდე. 1988 წელს ჩრდილოეთ კაროლინის უნივერსიტეტის სტუდენტებმა ის საპატიო საზოგადოება „ოქროს ვერძის ორდენის“ წევრად აირჩიეს.

დონალდ ლაითი (Donald Light) სოციოლოგიის პროფესორია რატგერის უნივერსიტეტში და სოციალური და ქცევის მედიცინის პროფესორი ფსიქიატრიის კათედრაზე ნიუ-ჯერზის მედიცინისა და სტომატოლოგიის უნივერსიტეტში. პროფესორი ლაითი მანაჩუსეტსში დაიბადა და გაიზარდა, სწავლობდა სტენფორდის კოლეჯში და სადიპლომო

ნამუშევარი სოციოლოგიაში ჩიკაგოსა და ბრანდისის უნივერსიტეტებში შეასრულა. პრე-ზიდენტ კენედის „დასაქმების თანაბარი შესაძლებლობების პროგრამის“ განხორციელებაში მონაწილეობისას, რომელიც მუშაკთა უმცირესობისკენ იყო მიმართული, განათლებისა და ჯანდაცვის სფეროთი დაინტერესდა. ამჟამად ის ამერიკის ჯანდაცვის სისტემაში მიმდინარე სოციოლოგიურ ცვლილებებს იკვლევს.

პროფესორი ლაითი თავდაპირველად პრინსტონის უნივერსიტეტში ასწავლიდა შესავალ კურსს სოციოლოგიასა და განათლებაში. სწორედ აქ შეხვდა და დაუმეგობრდა სუზენ კელერს და მასთან ერთად შექმნა წინამდებარე წიგნის პირველი გამოცემა. მან გამოაქვეყნა ცნობილი ნაშრომი მედიცინაში — „ფსიქიატრია: მე-ს პროფესიული ტრანსფორმაცია“ (ნორტონი, 1980). ის ჯანდაცვის სისტემის შესახებ რამდენიმე ნაშრომის ავტორი და რედაქტორია. იგი ავტორია მრავალი სტატიისა, რომლებიც გამოქვეყნდა „სოციოლოგიის ამერიკულ ჟურნალში“, „ჯანმრთელობისა და სოციალური ქცევის ჟურნალში“, „ადმინისტრაციულ მეცნიერებათა კვარტალურ ჟურნალსა“ და „ახალი ინგლისის მედიცინის ჟურნალში“.

სუზენ კელერი (Suzanne Keller) პრინსტონის უნივერსიტეტის სოციოლოგიის პროფესორია და სოციოლოგიის კათედრას ხელმძღვანელობს. ის ვენაში დაიბადა და შეერთებულ შტატებში ბავშვობისას ჩავიდა, თუმცა პროფესიული ცხოვრების მნიშვნელოვანი ნაწილი ევროპაში გაატარა. 1953 წელს კოლუმბიის უნივერსიტეტში მიიღო ფილოსოფიურ მეცნიერებათა დოქტორის წოდება სოციოლოგიაში. 1957 წელს ბრანდისის უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი გახდა, აქვე ასწავლიდა სოციალური თეორიის კურსს, სტრატეგიკაციასა და რელიგიის სოციოლოგიაში. 1963 წელს ფულბრაიტის ლექციებმა ათენში ეკისტიკის დოქსიადის ცენტრში საფუძველი ჩაუყარა არქიტექტურისა და საზოგადოებრივი დაგეგმარებისადმი მის ინტერესს. ფულბრაიტის პროგრამის დამთავრების შემდეგ 1967 წლამდე პროფესორი კელერი ცენტრის თანამშრომელი იყო. იმავე წელს ის პრინსტონის უნივერსიტეტის მინვეული პროფესორი, ხოლო 1968 წელს კი პროფესორის შტატში მომუშავე პირველი ქალი იყო. მას რამდენიმე არჩევითი თანამდებობა ჰქონდა ამერიკის სოციოლოგიურ ასოციაციაში, მათ შორის, ვიცე-პრეზიდენტისა, ხოლო უკანასკნელ პერიოდში — აღმოსავლეთის სოციოლოგიური საზოგადოების პრეზიდენტისა.

პრინსტონში სუზენ კელერი ასწავლის შემდეგ კურსებს: თანამედროვე ელიტა, საოჯახო სისტემათა შედარება, კაცობრიობის თეორიები და სოციალური ფსიქიატრია. მრავალი სტატიისა და რამდენიმე წიგნის ავტორმა პროფესორმა კელერმა პრინსტონში საფუძველი ჩაუყარა „ქალთა კვლევის“ პროგრამას. ამჟამად ის ასრულებს მუშაობას წიგნზე „თემის შექმნა“ და იწყებს თანამედროვე ელიტის კვლევას. პროფესორი კელერი ამერიკასა და სხვა ქვეყნებში ბევრი უნივერსიტეტის, კორპორაციისა და სამთავრობო დაწესებულების კონსულტანტია, მიღებული აქვს რამდენიმე სტიპენდია და ჯილდო, მათ შორის გუგენჰეიმის ჯილდო, საპატიო სამეცნიერო ხარისხი, ხოლო უკანასკნელ პერიოდში თემის შესახებ ნაშრომის გამო როკფელერის ფონდის გრანტი. ამჟამად ის DBH ფონდის ხელმძღვანელია ადამიანური და უსაფრთხო გარემო პირობების მიღწევის მიმართულებით.

ნ ი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ო ბ ა

სოციოლოგიის ერთ-ერთი მომხიბვლელობა ისაა, რომ მუდამ ახალია. ამის მიზეზი ნაწილობრივ სოციოლოგთა მიერ სოციალური ცხოვრების მოდელების შესახებ ახალი აღმოჩენებია, ნაწილობრივ კი — ახალი თეორიებისა და სოციალური ცხოვრების ახლებური ხედვის შემუშავება. მაგრამ ძირითადი მაინც ისაა, რომ თავად სოციალური ცხოვრებაა მუდმივად ცვალებადი.

სოციალური სვლილების ახსი

საზოგადოება ადამიანთა აქტიურობის შედეგია და ამიტომ მუდამ იცვლება. ტრადიციათა შენარჩუნებასაც კი ძალისხმევა სჭირდება. სოციალურ ცვლილებათა უმრავლესობა მცირეა. ინდივიდების ცხოვრების ცვლილებას — ახალ სამსახურს, შვილების დაბადებას — აუცილებლად როდი მოსდევს მთელი საზოგადოების ცვლილება. ამ ინდივიდუალურ ცვლილებათა გარდა, არსებობს უფრო დიდი ცვლილებებიც: მთლიანი შრომის ბაზრის ცვლილება, მოსახლეობის რიცხოვნობის გაზრდა. იშვიათად ხდება კიდევ უფრო დიდი ცვლილებები — მოძველებული სამრეწველო ტექნოლოგიის შეცვლა ახალი კომპიუტერული კომუნიკაციებითა და ავტომატიზაციით, რაც სამუდამოდ ცვლის შრომის ბაზარს. წიგნის შესავალში მოცემული მაგალითი ადასტურებს, რომ ახალი ტექნოლოგიები და ცვალებადი კულტურული ღირებულებები ასევე ცვლის შვილების ყოლის ბუნებრივ პროცესს.

წიგნის მეორე გამოცემისას გავითვალისწინეთ როგორც სოციოლოგიური ცოდნის გაფართოება, ასევე თვით სოციალური სამყაროს ცვლილებები. ჩვენ ხელთ არსებული უახლესი მონაცემები გამოვიყენეთ და უახლესი სამეცნიერო კვლევის შედეგები ავხსენით. თანამედროვე სოციალური დებატებისა და საჯარო საკითხების მაგალითები მოვიტანეთ იმის საჩვენებლად, როგორ გვეხმარება სოციოლოგია ახლებურ ხედვაში. ამავდროულად, შევაჯამეთ მრავალი სოციოლოგიური კვლევის შედეგი, რომლებმაც დროის გამოცდას გაუძლო და საზოგადოების სხვა თავისებურებათა ცვლილების მიუხედავად უცვლელი დარჩა. ასევე წარმოვადგინეთ კლასიკური თეორიული შეხედულებები, რომლებმაც სოციოლოგიური აზროვნება შექმნა. ამ გამოცემაშიც განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა ხუთ ძირითად სოციოლოგიურ კონცეფციას — ფუნქციას, სტრუქტურას, ძალაუფლებას, მოქმედებასა და კულტურას, რომლებიც ცენტრალურია სოციოლოგიაში მისი დაარსების დღიდან და დღემდე სოციოლოგიური კვლევისა და თეორიისათვის ორიენტირია.

ამ სახელმძღვანელოს ყოველ ახალ გამოცემაზე მუშაობა სოციოლოგიასთან ჩვენს პირველ „შეხვედრას“ გვახსენებს. ის, რამაც მაშინ მოგვხიბლა, დღესაც ყველაზე მნიშვნელოვნად გვეჩვენება: უთვალავი გლობალური მიმართულების დაკავშირების უნარი და საკითხები, რომლებიც თანამედროვე სამყაროს აყალიბებს ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრების მრავალი მყისიერი საზრუნავის საფუძველზე. სოციოლოგიას უნიკალური უნარი აქვს, გააღრმავოს ჩვენი ცოდნა ანალიზის მრავალ განსხვავებულ დონეზე და განსხვავებული მასშტაბით, დაწყებული პირადი ფიქრებიდან გლობალურამდე ინსტიტუციონალური თუ ორგანიზაციული საფეხურების გავლით. ის მდიდარი სოციალური ცხოვრების სისავსის შესაცნობად ცოდნის სხვადასხვა განზომილების — ეკონომიკურის, პოლიტიკურის, კულტურულის — თავმოყრაში გვეხმარება.

ბოზაიხი და აზიოზიოზი ონათა დაააააიიი

მნიშვნელოვანი საერთაშორისო ცვლილებებისა და ჩვენს ცხოვრებაზე მათი ძირეული გავლენის გამო გამოცემაში განსაკუთრებული ყურადღება დავუთმეთ ამ გლობალურ ტენდენციებსა და კულტურათა შედარებებს. ეს მთლიანი ტექსტიდანაც ჩანს, მაგრამ განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ჩანარების სერიაში „გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები“. ამ შემთხვევაში „ადგილობრივი“ ხშირად, თუმცა არა ყოველთვის, „ამერიკელებს“ გულისხმობს. აქ ისეთი საკითხებია განხილული, როგორცაა გლობალური ძალების ზემოქმედება სხვადასხვა გარემოში მცხოვრებ ადამიანთა ყოველდღიურ ცხოვრებაზე, მაგალითად, რა გავლენას ახდენს ტროპიკულ ტყეებში მცხოვრებ ადამიანებზე მორების წარმოების გაზრდის გლობალური ეკონომიკის სტიმული.

სოციალური დაბაბი და საააიო ააააიი

ჩვენთვის, როგორც ინდივიდებისა და მოქალაქეებისათვის, სოციოლოგიის მნიშვნელობა არსებული არჩევანის გააზრებაში გამოიხატება. კერძოდ, რაკი სოციალური სამყარო ადამიანთა აქტივობის შედეგია, უფლება გვაქვს მის შეცვლას ხმა მივცეთ. იმის ხაზგასასმელად, როგორ გვეხმარება სოციოლოგია, განსაკუთრებით კი ზემოხსენებული ხუთი კონცეფცია, საჯარო საკითხებისა და არჩევანის უკეთ გაგებაში, წიგნში ჩანართთა სერია წარმოვადგინეთ ამჟამინდელი ძირითადი „სოციალური დებატებით“. მიუხედავად საკამათო საკითხის არსისა, როგორ გავაუმჯობესოთ სკოლა ან რატომ გახდა აბორტი პოლიტიკური დისკუსიის საგანი, სოციოლოგიის ძირითადი კონცეფციები იმის ღრმად ჩანვლომაში გვეხმარება, რას ემყარება სოციალური დებატები და რა საფრთხეა მათში.

სოციოლოგიური ააააიის მათოდაი

სოციოლოგია მხოლოდ შეხედულებათა და კონცეფციათა შესახებ მეცნიერება როდია. ის მეცნიერული კვლევის საგანიცაა. სახელმძღვანელოში უახლესი და საუკეთესო კვლევებია მოცემული, რომელიც სოციალური ცხოვრების სხვადასხვა ასპექტის ახსნაში გვეხმარება. ერთი მთლიანი თავი კვლევის მეთოდებს ეძღვნება. მაგრამ ამას გარდა, ჩვენ ჩანართთა სერია მივამატეთ, რომელიც სოციოლოგებმა უკანასაკნელ პერიოდში ჩატარებული მნიშვნელოვანი კვლევებისას გამოიყენეს. ასეთი ჩანარები მაშინ არის წარმოდგენილი, როდესაც საკვლევი თემა — დაწყებული სქესობრივი ქცევიდან ქუჩის გარჩევებით დამთავრებული — საკამათო ხდება. იმ ჩანარებში, რომელშიც ძალზე მნიშვნელოვანი კითხვა „რატომ“ არის დასმული, თავმოყრილი ინფორმაციის სიზუსტე შევამოწმეთ. მათში აღწერილია კვლევები და ექსპერიმენტები, მონაწილეთა სიღრმისეული დაკვირვება და სხვადასხვა კულტურათა შედარებები, რომელიც აჩვენებს, როგორ აწყდებიან მკვლევარები წინააღმდეგობებს ჩარჩოებს მიღმა კვლევისას და როგორ მოიპოვებენ უფრო ღრმა და სრულყოფილ ინფორმაციას მნიშვნელოვანი საკითხების შესახებ.

ჰიზაჯაჯი სოსიოლოგია

ეს სახელმძღვანელო მხოლოდ თეორიისა და კვლევის შედეგების კრებული როდია; ის კარგი მაგალითებითა და გასაგები ახსნით სოციოლოგიის გაცოცხლების მცდელობაა. ეს წიგნზე მუშაობისას უპირველეს და უმთავრეს მიზნად დავისახეთ. უნდა ითქვას, რომ ზოგიერთი უდიდესი ნაბიჯი სოციოლოგიურ ცოდნაში დახვეწილი ვიზუალური ტექნიკის საშუალებით არის გადადგმული. წინა თაობებისათვის რაოდენობრივი ინფორმაციის უდიდესი ნაწილი ცხრილების სახით იყო წარმოდგენილი. ამჟამად, კომპიუტერული გრაფიკის დახმარებით, ამგვარი ინფორმაციის უფრო გასაგები, მარტივი და მიმზიდველი ფორმით წარმოდგენა შეგვიძლია. ციფრების გარდა, წიგნში მრავალგვარ გრაფიკს ნახავთ, თუმცა ეს მხოლოდ თვალისმომჭრელი ილუსტრაციები როდია. რუკები, „ნამცხვრისებური“ და „ძელისებური“ გრაფიკები და სხვ., სოციოლოგიური ინფორმაციის ვიზუალური ფორმით წარმოდგენის საშუალებებია. როგორც წესი, ისინი ადამიანთა სხვადასხვა ჯგუფისა და სოციალური ცხოვრების სხვადასხვა ასპექტების შესახებ ინფორმაციის, მაგალითად, მამაკაცებსა და ქალებში ან შავკანიანებსა და თეთრკანიანებში საშუალო შემოსავლის შედარების საშუალებას გვაძლევენ.

იგივე შეიძლება ითქვას ფოტოებსა და ნახატებზეც. ეს არ არის მხოლოდ მიმზიდველი სურათები, რომლებიც დეკორაციის როლს ასრულებს, ისინი სოციოლოგიური ინფორმაციის წყაროა. მათი სათაურები დაგეხმარებათ უფრო კარგად გაიგოთ სურათით „ნათქვამი“, მაგრამ ვიზუალური ინფორმაციის „ნაკითხვის“ უნარის განვითარებაზე თავად უნდა იზრუნოთ. ახალი ფოტოები ფერთა სიუხვით ძველ, ხშირად შავ-თეთრ ფოტოებთან და ნახატებთან არის შერწყმული და წარსულის სოციალურ პირობებს ასახავს.

მადლიერების ნიშნად

სოციოლოგიის მთავარი გაკვეთილი ის არის, რომ ინდივიდთა მიღწევები, როგორც წესი, სხვათა დახმარებასა და თანამშრომლობაზე დამოკიდებული. ეს სრული ჭეშმარიტებაა ამ წიგნთან მიმართებაშიც. სამივე ავტორი ერთმანეთისაგან სწავლობდა და კვლევისა და წერის ტვირთს იზიარებდა. ჩვენ მრავალი სხვა ადამიანიც გვედგა მხარში.

მაკგრეი ჰილში (McGraw-Hill) წიგნზე მუშაობის სხვადასხვა საფეხურზე მრავალმა ადამიანმა გადამწყვეტი როლი შეასრულა. წიგნს, ავტორთა გარდა, მბეჭდავი, კორექტორი, დიზაინერი და გამყიდველი სჭირდება. ყველაზე მნიშვნელოვანი დახმარება, ალბათ, არაჩვეულებრივმა რედაქტორებმა გაგვინიეს, რომლებიც ჩვენი აზრის უფრო ცხადად გადმოცემაში, სოციოლოგიის გაცოცხლებაში გვეხმარებოდნენ და ამოწმებდნენ, რომ რაიმე არ გამოგვრჩენოდა. ჩვენ მადლიერები ვართ **ანა ლევინის** (Ann Levine), **მერი მარშალის** (Mary Marshall) და განსაკუთრებით **რობერტა მეიერის** (Roberta Meyer), რომელმაც არაჩვეულებრივი რედაქტორობა გაგვინია. ყველამ წინა გამოცემებზეც იმუშავა და ამ წიგნის წარმატებაში დიდი წვლილი მიუძღვით. ესენი არიან **ფილ ბატჩერი** (Phil Butcher) და **ჯილ გორდონი** (Jill Gordon) მაკგრეი ჰილის გამომცემელი და სოციოლოგიის რედაქტორი. ასევე გვსურს თავდაუზოგავი შრომისათვის მადლობა გადავუხადოთ რედაქტირებაზე, დიზაინსა და ფოტოების მოძიებაზე მომუშავე ნიჭიერ თანამშრომლებს — **ქეით შაინმანს** (Kate Scheinman), **კარენ ქუიგლის** (Karen Quigley), **ნენსი დაიერს**

(Nancy Dyer), **ბარბარა ზალცს** (Barbara Salz), **ანეტე მაიესკის** (Annette Mayeski), **ემი სმელტზლის** (Amy Smeltzley) და **ჯოელ ბერნშტაინს** (Joel Bernstein).

სოციოლოგიის ორი ნიჭიერი მასწავლებელი მუშაობის პროცესში მუდამ სასარგებლო რჩევებს გვაძლევდა. მაღლობას ვუხდით **ტედ ვაგენაარს** (Ted Wagenaar) მაიამის უნივერსიტეტიდან და **ტომ გიერინს** (Tom Gieryn) ინდიანას უნივერსიტეტიდან. ასევე დაგვეხმარა სოციოლოგიის ბევრი მასწავლებელი, რომელთაც წინა გამოცემის მიხედვით დაგვაკვალიანეს, რისი შეცვლა შეიძლებოდა სტუდენტთა სასარგებლოდ. ესენი არიან: **ჩარლზ ქეისი** (Charles Case), ავგუსტას კოლეჯიდან (Augusta College); **დანა დანი** (Dana Dunn) ტეხასის უნივერსიტეტიდან; **ჯონ ვ. ა. ეჰლი უმცროსი** (John V. A. Ehle Jr.) ჩრდილოეთ ვირჯინიის ადგილობრივი კოლეჯიდან; **ბარენს ვ. ჯონსტონი** (Barrance V. Johnston) ჩრდილო-დასავლეთ ინდიანას უნივერსიტეტიდან; **რაბი ს. ლევისი** (Ruby C. Lewis), დეკალბის კოლეჯიდან (DeKalb College); **კენეტ ე. მილერი** (Kenneth E. Miller) დრეიკის უნივერსიტეტიდან (Drake University); **კიმ დ. შოპმაიერი** (Kim D. Schopmeyer) ჰენრი ფორდის ადგილობრივი კოლეჯიდან და **ავტარ სინგი** (Avtar Singh) აღმოსავლეთ კაროლინის უნივერსიტეტიდან.

შესაძლოა დახმარების ღომის წილი ჩვენს სტუდენტებზე მოდიოდეს. სოციოლოგიის შესავალს წლების განმავლობაში ათასობით სტუდენტს ვასწავლით და მნიშვნელოვანწილად მათგან ვისწავლეთ სოციოლოგიური შეხედულებებისა და ინფორმაციის მიწოდების გზები. ზოგიერთმა მათგანმა დამატებით ამ წიგნის ახალი გამოცემის კვლევის ასისტენტის როლიც შეასრულა. **სტივ პფაფმა** (Steve Pfaff), **მარკ რეგნერუსმა** (Mark Regnerus) და **მეტ ტიტოლომ** (Matt Titolo) დიდი დახმარება გაგვიწიეს სტატისტიკური მონაცემების განახლების, ინფორმაციის მოძიებისა და კვლევის პროცესში. მაღლობას ვუხდით მათ და ამ წიგნს ვუძღვნით ყველა ჩვენს სტუდენტს.

*ქრეგ კალჰუნი
დონალდ ლაითი
სუზენ კელერი*

ნაწილი I

მეცნიერებათა სწავლადობის შესახებ

თავი 1

სოსიოლოგიური პრესენტაციები

სოსიოლოგიური ნახმოსახვა

- ძირითადი კონცეფციები

სოსიოლოგია, ხობოხს მასნიხაზა

- მეცნიერული მეთოდი
- სოციალური ფაქტები

სოსიოლოგიის საფაქვლაზი

- სოციოლოგია და თანამედროვე ეპოქა
- კლასიკური სოციოლოგიური თეორიები

ა შეიძლება იყოს უფრო ბუნებრივი, ვიდრე ბავშვის დაბადება?

ვილმა და ვილემ სტიუარტები, 30 წელს გადაცილებული ჰოლანდიელი წყვილი, ძალიან გახარებულები იყვნენ: ვილმამ შობა ჯანმრთელი ტყუპები, ტუნი და კოენი. თავდაპირველად სტიუარტებს ყურადღება არ მიუქცევიათ იმ ფაქტისთვის, რომ ტყუპები ერთ-მანეთისგან განსხვავდებოდნენ, მაგრამ თვეები გადიოდა და განსხვავება უფრო და უფრო საგრძნობი ხდებოდა: ტუნს, ისევე, როგორც მის მშობლებს, ღია ფერის თმა და კანი ჰქონდა, ხოლო კოენს — მუქი ფერის კანი და ხუჭუჭა ყავისფერი თმა.

როდესაც სტიუარტები თავიანთ ტყუპებს საერთო ეტლით ასეირნებდნენ, გარშემო მყოფნი გაოცებას ვერ მალავდნენ: „რაა?, ესენი ტყუპები არიან? კი მაგრამ, ეს ხომ შეუძლებელია?“ ხალხი ინტერესდებოდა: „კოენი ჰქვია? როგორი ჰოლანდიური სახელია ასეთი ეგზოტიკური გარეგნობის მქონე ბავშვისთვის!“ ბოლოს, მეზობელმა ვილმას დაუსვა კითხვა, რაც ყველას აეჭვებდა: „გამიმხილე შენი საიდუმლო. ორ მამაკაცთან გქონდა ერთი და იმავე დროს ურთიერთობა? (ნიუ-იორკ თაიმსი, 28 ივნისი, 1995)“. ტყუპების სხვადასხვა ფერის კანი გარშემომყოფებისთვის იმ ფაქტის დადასტურება იყო, რომ ვილმა ქმარს ლალატობდა.

სინამდვილეში, „საიდუმლო“ იმაში მდგომარეობდა, რომ 5 წლის განმავლობაში სტიუარტების ოჯახში ბავშვის ჩასახვის ყველა მცდელობა წარუმატებლად მთავრდებოდა. ბოლოს მათ „ინ ვიტრო“ განაყოფიერების, ანუ IVF-ის სპეციალურ კლინიკას მიაკითხეს. „ინ ვიტრო“ ისეთი პროცედურაა, რომლის დროსაც ქალის კვერცხუჯრედებს იღებენ საკვერცხეებიდან და ანაყოფიერებენ მამაკაცის სპერმით. რამდენიმედღიანი ინკუბაციის შემდეგ, როდესაც დარწმუნდებიან, რომ ნამდვილად მოხდა განაყოფიერება, ექიმები წარმოქმნილ ემბრიონს დანერგავენ ქალის საშვილოსნოში.

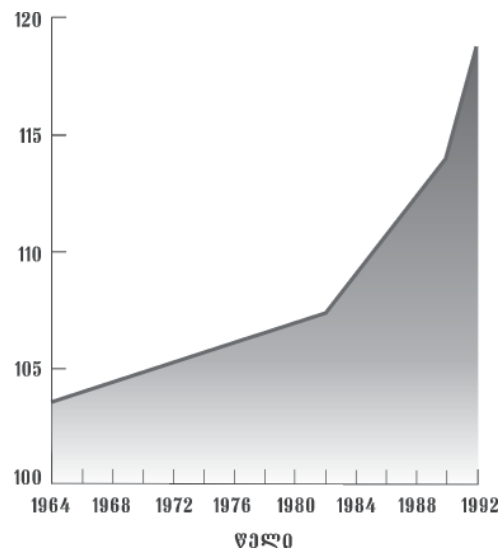
როდესაც ტყუპების კანის ფერი გარშემომყოფთა ყურადღების საგანი გახდა და ზურგს უკან ჩურჩული გამძაფრდა, სტიუარტებმა თავიანთ ექიმს მიმართეს. **დნმ-ს** ტესტმა აჩვენა, რომ კოენს სხვა მამა ჰყავდა. შემდგომმა, უფრო სრულყოფილმა კვლევამ კი ყველაფერს ნათელი მოჰფინა: როდესაც ვილემ და ვილმა სტიუარტები „*in vitro*“ კლინიკაში მივიდნენ, იმ დღეს იქ რამდენიმე ასეთი პროცედურა ჩატარდა. როგორც გაირკვა, ტექნიკურმა პერსონალმა წესები დაარღვია და ორი პროცედურის ჩასატარებლად ერთი საწვეთური გამოიყენა. შესაბამისად, აღმოჩნდა, რომ კოენის გენების ნახევარი ეკუთვნოდა კარიბის ერთ-ერთ კუნძულზე, არიბაზე მცხოვრებ მამაკაცს, რომელიც კლინიკას თავის ცოლთან ერთად სწორედ იმ დღეს ეწვია, რა დღესაც სტიუარტები. სტიუარტებს უნდოდათ თავიანთი შვილები დაეცვათ სტიგმატიზაციისგან, რომ მათთვის არავის დაეძახა „ხელოვნური განაყოფიერებით შექმნილი ბავშვები“. სტიუარტები დაილაღნენ თანასოფლელების კრიტიკით, მათ ასევე შეეშინდათ, რომ კოენისთვის შეიძლებოდა მოეკითხა მის არიბელ მამას....

აზიაში გოგონების რაოდენობა ბიჭებთან შედარებით იზრდება. როგორც წესი, ყოველ 100 გოგონაზე მოდის 106 ბიჭი. იმდენად, რამდენადაც მამრობითი სქესის ახალშობილებს გადარჩენის ნაკლები შანსი აქვთ, ვიდრე მდედრობითი სქესისას, ადრეული ბავშვობის პერიოდში გოგონებისა და ბიჭების რაოდენობა თანაბრდება. მაგრამ ინდოეთში, მაგალითად, 1991 წელს სქესობრივი შეფარდება ასეთი იყო: 929 გოგონა ყოველ 1000 ბიჭზე (ბალაკრიშანი, 1994). ეს თანაფარდობა შემთხვევითი არ არის.

საუკუნეთა განმავლობაში ბევრი აზიური კულტურისთვის დამახასიათებელი იყო ბიჭებისთვის პრიორიტეტის მინიჭება გოგონებთან შედარებით. ინდოეთის უდიდეს ნაწილ-

ში ამ საკითხის მიმართ ზოგადი დამოკიდებულება ასეთია: „გოგონას აღზრდა მეზობლის მცენარის მორწყვას ჰგავს“ (კუსუმი, 1993). ქალიშვილის ყოლა ფინანსურ ტვირთად ითვლება. წეს-ჩვეულების თანახმად, გოგონას მშობლებმა მის მომავალ მეუღლეს საკმაოდ დიდი მზითვეი უნდა შესთავაზონ; გათხოვების შემდეგ გოგონა ქმრის ოჯახის ნაწილი ხდება. ქალიშვილებისაგან განსხვავებით, ვაჟები აგრძელებენ ოჯახის გვარს; და იმდენად, რამდენადაც ისინი მემკვიდრეობით იღებენ ოჯახის კუთვნილ მიწას ან ბიზნესს, ითვლება, რომ ისინი ოჯახის სიმდიდრის შენარჩუნებაზე ზრუნავენ. სოციალური დაზღვევისა და მოხუცებულთა სახლების არარსებობის გამო, როდესაც მშობლები ბერდებიან, მათ ვაჟიშვილები (და მათი ცოლები) უვლიან.

წარსულში მშობლებს მხოლოდ იმედი უნდა ჰქონოდათ და ელოცათ, რომ მათ ვაჟიშვილი შესძენოდათ. დღეს კი, ახალმა ტექნოლოგიამ შესაძლებელი გახადა, რომ ვაჟიშვილის დაბადება მშობლების არჩევანზე იყოს დამოკიდებული და არა მხოლოდ სურვილზე. ამნიოცენტეზის და მასთან დაკავშირებული პროცედურები ქალს შესაძლებლობას აძლევს ამოიცნოს ჯერ კიდევ დაუბადებელი ბავშვის სქესი და გადაწყვიტოს, დაბადოს იგი თუ აბორტი გაიკეთოს. ქალთა ცენტრების კვლევამ ბომბეიში დაადგინა, რომ ამნიოცენტეზის შემდეგ გაკეთებული 8.000 აბორტიდან, 7.999 ჩანასახი მდედრობითი სქესის იყო (მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაცია, 1992). როდესაც ინდოეთის მთავრობამ ჩანასახის სქესის ნიშნით აბორტების გაკეთების მიზნით ამნიოცენტეზის გამოყენება აკრძალა, შავმა ბაზარმა ეს პროცედურა თავის თავზე აიღო და დააკმაყოფილა არსებული მოთხოვნა (ბალაკრიშანი, 1994). ბილბორდები იუწყებოდნენ: „სჯობს 500 რუპია გადაიხადოთ ახლა (ექოსკოპიასა და აბორტის გაკეთებაში), ვიდრე 50.000 რუპია მოგვიანებით (მზითვისთვის)“. ექოსკოპიის მონაცემებით შეიარაღებული სპეციალური მანქანები დადიოდა პროვინციებში და იმ ოჯახებს სთავაზობდნენ „არჩევანს“, რომლებიც თანამედროვე სამედიცინო მომსახურების ცენტრებისაგან შორს ცხოვრობდნენ.

სქემა 1.1. სქესის არჩევა

კულტურული ტრადიციის მიხედვით ბიჭების ყოლის სურვილმა და მთავრობის მკაცრმა პოლიტიკამ, რომელიც ოჯახზე — ერთი შვილის ყოლას გულისხმობს, ბიჭებისა და გოგონების თანაფარდობა ჩინეთში, ბიჭებისკენ გადახარა.

წყარო: ჩინეთის მოსახლეობის აღწერის ბიურო და გამოუქვეყნებელი მონაცემები, ციტირებულია „ნიუ იორკ თაიმს-ში“, 21 ივლისი 1993წ. გვ. ა1.

ჩინეთში ვაჟიშვილებისთვის ტრადიციული პრიორიტეტის მინიჭება გართულებულია მთავრობის მიერ შემოღებული „ერთი შვილის“ დადგენილებით. იმისათვის, რომ შეემცი-

რებიანათ მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა, 1979 წელს ჩინეთის მთავრობამ დააკანონა მშობიარობის ერთ-ერთი ყველაზე მკაცრი საკონტროლო პოლიტიკა, რაც ოდესმე ყოფილა (კუნი და ლი, 1994, იი და სხვანი, 1993). წყვილებს ეკრძალებათ იყოლიონ ერთზე მეტი შვილი. როგორც ინდოეთში, ჩინეთშიც აიკრძალა ტექნოლოგიის გამოყენება სქესის შერჩევის მიზნით. თუმცა, იმდენად, რამდენადაც ტექნოლოგია ბევრგან არსებობს, წყვილებს მარტივად შეუძლიათ ექიმების მოქრთამვა ჩანასახის სქესის გასაგებად. შედეგად ჩინეთში ახალშობილთა სქესობრივი თანაფარდობა მამრობითი სქესისაკენ გადაიხარა (იი და სხვანი, 1993) (იხ. სქემა 1.1).

ხელოვნური განაყოფიერების ტექნოლოგია, ისევე როგორც ყველა სხვა ტექნოლოგია, ზრდის ადამიანის მიერ ბუნებრივი პროცესების გაკონტროლების შესაძლებლობას. ხელოვნური განაყოფიერების ტექნოლოგია თავდაპირველად შეიქმნა უშვილო წყვილების დასახმარებლად, იმისათვის, რომ ისინი მშობლები გამხდარიყვნენ. განაყოფიერების ტექნოლოგია ასევე ეხმარებოდა იმ წყვილებს, რომლებსაც გენეტიკური ავადმყოფობა აღენიშნებოდა (როგორც არის, მაგალითად ტაი-ზახის ავადმყოფობა ან კიდევ ნამგლისებური ანემია) და ასაკიან ქალებს (რომლებისთვისაც უფრო მაღალია დაუნის სინდრომით დაავადებული ბავშვის გაჩენის რისკი), იმის დასადგენად, რომ გაეგოთ, ჯანმრთელი დაიბადებოდა თუ არა მათი შვილი.

ახალ ტექნოლოგიათა და სხვა მოვლენათა გავლენის არსი თვით ტექნოლოგიებისა და მათ მომხმარებელ ინდივიდთა მიღმა — იმ სოციალურ ძალებში უნდა ვეძიოთ, რომლებიც ადამიანურ ქცევას აყალიბებენ. ახალი რეპროდუქციული ტექნოლოგიები ცარიელ ადგილზე როდი ჩნდება. ისინი შობადობაში სამედიცინო ჩარევის თანამედროვე ტენდენციის, უფრო ზოგადად კი — მეცნიერებისა და ტექნიკის ბუნებაზე „საზედამხედველოდ“ გამოყენების ნაწილია. გვიან შექმნილი ოჯახები და შეერთებულ შტატებსა და დასავლეთის სხვა ქვეყნებში პატარა ოჯახების შექმნის მისწრაფება ასევე არსებით როლს ასრულებს, რადგან პოტენციური შემოსავლის წყარო ხდება რეპროდუქციული კლინიკებისათვის (ყოველ შემთხვევაში შეერთებულ შტატებში). აზიის ზოგიერთ კულტურაში ვაჟიშვილისათვის მყარი ტრადიციული უპირატესობის მინიჭებამ და ჩინეთის მთავრობის მიერ ძალაუფლების გამოყენებამ წაახალისა რეპროდუქციული ტექნოლოგიებიც. წყვილების მიერ რეპროდუქციული ტექნოლოგიების გამოყენების არჩევანისა და მისი შედეგების გასაგებად მათ ქცევაზე მოქმედი სოციალური ძალები უნდა გვესმოდეს. ამგვარი გაგება *სოციოლოგიურ წარმოსახვას* მოითხოვს.

ეს თავი სოციოლოგიის მიმოხილვით დავინწყეთ. როგორ გაამდიდრა სოციოლოგიურმა პერსპექტივამ ახალი ტექნოლოგიების, მსოფლიო მოვლენებისა და თვით ცხოვრების ჩვენეული ხედვა? წიგნის წინამდებარე ნაწილი ხუთ ძირითად სოციოლოგიურ კონცეფციას წარმოგიდგენთ, რომელსაც შემდგომშიც შეხვდებით. ესენია: *სოციალური სტრუქტურა*, *სოციალური ძცვეები*, *ფუნქციური ინტეგრაცია*, *ძალაუფლება* და *კულტურა*. შემდეგ სოციოლოგიას მეცნიერული კუთხით განვიხილავთ და აღვწერთ, როგორ იყენებენ სოციოლოგები მეცნიერულ მეთოდებს სოციალური ფაქტების შესახებ კვლევების ჩასატარებლად. დაბოლოს, სოციოლოგიის ფესვებს გავეყვებით და გავეცნობით კლასიკურ სოციოლოგიურ თეორიებს, რომლებიც თანამედროვე თეორიისა და კვლევების საფუძველია.

სოციოლოგიური ნახმოსახვა

სოციოლოგია იკვლევს ადამიანური ცხოვრების ორგანიზების გზებს. სოციოლოგები სხვადასხვა გარემოში სოციალური ცხოვრების შესწავლის მიზნით სამეცნიერო კვლევით მეთოდებსა და თეორიებს იყენებენ. ისინი ცდილობენ შეისწავლონ როგორც ინტიმური ურთიერთობები, ასევე ვრცელი გლობალური ქსელები და ყველაფერი, რაც მათ შორის არსებობს. სოციოლოგები დაინტერესებულნი არიან იმ გზებით, რითიც ადამიანები უკავშირდებიან ერთმანეთს. სხვა სოციალური მეცნიერებანი ძირითადად შეისწავლიან სოციალური ცხოვრების მხოლოდ ერთ სფეროს: ეკონომიკა შეისწავლის ბაზრების დინამიკასა და პროდუქტების ცირკულაციას; პოლიტიკური მეცნიერება უღრმავდება სამთავრობო და ძალაუფლების ურთიერთობებს; ანთროპოლოგია ეკოლოგიასა და კულტურულ თავისებურებებს იკვლევს; ფსიქოლოგია სწავლობს ბიოლოგიას, ადამიანურ განვითარებასა და ინდივიდუალურ მენტალურ თავისებურებებს შორის ურთიერთკავშირს. სოციოლოგია კი მოიცავს ყველა ამ ასპექტს. სოციოლოგები ყველაზე მეტად დაინტერესებულნი არიან სოციალური ცხოვრების სხვადასხვა ასპექტის ურთიერთქმედებით – მაგალითად, რა გავლენას ახდენს რელიგიური შეხედულებები ბავშვის გაჩენის ტექნოლოგიების მიმართ ოჯახის დამოკიდებულებაზე და, შესაბამისად, რა გავლენას ახდენს მათი გადანაცვლებები სამედიცინო მომსახურების ბაზარზე, ბავშვების რაოდენობაზე, რომლებსაც მომავალში დასჭირდებათ სკოლა და ა.შ.

სოციოლოგია გვთავაზობს არამხოლოდ ინფორმაციას, არამედ სამყაროს დაკვირვებისა და ამ სამყაროში ჩვენი ადგილის მოაზრების განსაკუთრებულ გზას. ხშირად ვცდილობთ ჩვენი მონაწილეობით მიმდინარე მოვლენების ახსნას იმ ადამიანების მოტივებით, რომლებიც პირდაპირ იყვნენ დაკავშირებულნი ამა თუ იმ მოვლენასთან. სოციოლოგები გვიბიძგებენ, რომ მხოლოდ ინდივიდუალური ფსიქოლოგიის ამოცნობას კი არ დავჯერდეთ, არამედ ყურადღება მივაქციოთ ადამიანების დამოკიდებულებებსა და ქმედებებში არსებულ განმეორებად ტენდენციებს და სხვადასხვა პერიოდის, კულტურისა თუ სოციალური ჯგუფის თავისებურებებიდან გამომდინარე, ამ ტენდენციების ერთმანეთისაგან განსხვავებას. მაგალითად, სოციოლოგი უბრალოდ არ იკითხავს: „რატომ იყენებენ ინდივიდები ექოსკოპიას და „ინ ვიტრო“ (შიდა) განაყოფიერებას?“ ის ასევე დაინტერესდება „რამ განაპირობა განაყოფიერებასთან დაკავშირებული ტექნოლოგიების განვითარება; რომელმა ჯგუფებმა მოახდინეს ამ ტექნოლოგიების პოპულარიზაცია (ან, პირიქით, შეეცადნენ შეზღუდვას); ვისთვის არის ხელმისაწვდომი ხელოვნური გზით განაყოფიერება?“ სოციოლოგები ინდივიდს არ უწევენ იგნორირებას, ისინი გვაჩვენებენ, რომ ინდივიდის ქმედებათა და ჩვენი საკუთარი გამოცდილების გასაგებად საჭიროა სოციალური კონტექსტის გათვალისწინება. მაგალითად, ჩინელების მიერ ვაჭიშვილისათვის პრიორიტეტის მინიჭება განპირობებულია ჩინეთში მემკვიდრეობის სისტემის სპეციფიკით, იმით, რომ ოჯახის გვარს მამაკაცი აგრძელებს და წინაპრების დიდი თაყვანისცემით. შესაძლოა, სწორედ ეს სოციალური მახასიათებლები იწვევდეს ჩინელების მიერ მამრობითი სქესის შთამომავლებისათვის პრიორიტეტის მინიჭების მიდრეკილებას.

ამერიკის შეერთებულ შტატებში სამედიცინო დახმარების ხელმისაწვდომობა ძირითადად განპირობებულია გადახდისუნარიანობით; უშვილობის მკურნალობა გავრცელებუ-

ლი ბიზნესია. 1995 წელს დაახლოებით 3 მილიონამდე ამერიკელმა მიმართა ხელოვნური განაყოფიერების კლინიკებს (ბეგლი, 1995), ხელოვნური განაყოფიერებისთვის წყვილები ხარჯავენ სულ ცოტა 10.000 დოლარს; ხანდახან ეს თანხა 100.000 დოლარსაც კი აღწევს. ჯანმრთელობის დაზღვევის ზოგიერთი სააგენტო იხდის შიდა განაყოფიერებასთან დაკავშირებულ ხარჯებს, მაგრამ ბევრი სადაზღვევო სააგენტოს მომსახურებაში ეს ხარჯები არ შედის. ხშირ შემთხვევაში კი ქალს კერძო ჯანმრთელობის დაზღვევაც არ გააჩნია, რაც ნიშნავს, რომ განაყოფიერების ახალ ტექნოლოგიებზე ხელი მხოლოდ შეძლებულებს მიუწვდება.

ჩვენი პირადი ცხოვრების მრავალ ასპექტს, — თუნდაც ჩვენი დაბადების გარემოებებს, ჩვენგან დამოუკიდებელი ძალები მართავს: რა ხნის არიან ჩვენი მშობლები; გვყავს თუ არა და-ძმა და რამდენი; ჩვენი ასაკისა თუ თაობის რამდენი ადამიანი გაგვინევს კონკურენციას ვაკანსიების დასაკავებლად ჯერ საბავშვო ბაღში, შემდეგ კი — სამსახურში; და ისიც სათუთა, საერთოდ, დავიბადებით თუ არა. ამ შეხედულების გააზრება დიდი ნაწილია იმ ცნებისა, რასაც დიდი ამერიკელი სოციოლოგი რაით მიიღო „სოციალურ წარმოსახვად“ მოიხსენიებს.

სოციალური წარმოსახვა ნიშნავს საკუთარი გამოცდილების აღქმას სოციალურ სამყაროში მიმდინარე პროცესებთან მიმართებაში. ეს იმ ფართო სოციალურ მოვლენათა აღქმასაც გულისხმობს, რომლებიც არაა გამოვლენილი მარტოოდენ პიროვნულ გამოცდილებაში. მაგალითად, ხალხი, ვისაც უშუალოდ ჰქონია საქმე რეპროდუქციულ ტექნოლოგიებთან, მოზაიკის მხოლოდ ერთ ნაწილს ხედავს. მთლიანი სურათის აგება კი პოზიციათა და ზნე-ჩვეულებათა სისტემატურ მეცნიერულ შესწავლას მოითხოვს სხვადასხვა დროსა და ადგილას, სხვადასხვა სოციალურ გარემოებასა და სოციალურ კლასებში, აგრეთვე სოციალურ ქმედებათა გამიზნული თუ უნებლიე შედეგების გათვალისწინებას.

სოციალური წარმოსახვა დაგვანახებს, რომ იმაზე ბევრად მეტნი ვართ, ვიდრე მხოლოდ ჩვენს პირად სპექტაკლებში მონაწილე მსახიობები. ის ფართო სოციალური მოვლენები, რომლებშიც ჩართულნი ვართ, დიდ სოციალურ სცენაზე თამაშდება. როგორც მილსი (1959/70. გვ. 3,9) წერდა:

ამჟამად [ადამიანები] ხშირად შეიგრძნობენ, რომ მათი პირადი ცხოვრება მახეების ქსელია. ისინი ხვდებიან, რომ ყოველდღიურ სამყაროში თავს ვერ დააღწევენ პრობლემებს და ამ განცდაში ხშირად მართალნი არიან.

ამ თვალსაზრისით განვიხილოთ უმუშევრობა. როდესაც 100 000-იან ქალაქში მხოლოდ ერთი კაცია უმუშევარი, ეს მისი პირადი გასაჭირია და მის დასახმარებლად, ჩვეულებრივ, მისი ხასიათი, უნარი, აგრეთვე უშუალოდ ბედნიერი შემთხვევითობა უნდა გავითვალისწინოთ. მაგრამ როდესაც უმუშევარია მრავალი ათასი, რაც უკვე სოციალური საკითხია, ვერ შევძლებთ იგი ერთი ინდივიდუუმისთვის ხელმისაწვდომ შემთხვევითობათა რიგით გადავჭრათ. აქ ირღვევა შემთხვევითობის თვით სტრუქტურა. როგორც პრობლემის სწორი ფორმულირება, ასევე შესაძლო გადაწყვეტილებანი მოითხოვს განვიხილოთ საზოგადოების ეკონომიკური და პოლიტიკური ინსტიტუტები და არა უბრალოდ ცალკეულ ინდივიდუუმთა პიროვნული სიტუაცია და ხასიათი.

განვიხილოთ ომი. როდესაც ომი იწყება, პიროვნების წინაშე წამოჭრი-

ლი პრობლემა შეიძლება იყოს: როგორ გადარჩეს ანდა როგორ დაიღუპოს გმირულად; როგორ გამდიდრდეს ომის პირობებში; როგორ მიაღწიოს მაღალ, უსაფრთხო, სამხედრო თანამდებობას, რა წვლილი შეიტანოს ომის დამთავრებაში... ხოლო ომის სტრუქტურული საკითხები კავშირშია მის სოციალურ მიზეზებთან; იმ ხალხის ტიპთან, რომელიც მას წარმართავს; მის ზეგავლენასთან ეკონომიკასა და პოლიტიკაზე, ოჯახისა და რელიგიურ ინსტიტუტებზე; ერთა და სახელმწიფოთა ქაოსურ უპასუხისმგებლობასთან.

სოციოლოგიური წარმოსახვა ხელს გვიწყობს ჩავხვდეთ როგორც პიროვნულ გამოცდილებას, ასევე საზოგადოებრივ საკითხებსაც.

ჩვენ გვგონია, რომ მნიშვნელოვან პირად გადანყვეტილებებს — როგორც, დავუშვათ, ბავშვების გაჩენაა — დამოუკიდებლად ვიღებთ. სინამდვილეში ჩვენს პიროვნულ არჩევანს სოციალური ძალები განსაზღვრავს. ამას შობადობის ცვალებადი მაჩვენებელიც მოწმობს. XX საუკუნის პირველ ნახევარში შეერთებულ შტატებში შობადობა ნელა, მაგრამ მუდმივად იკლებდა. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, მეურნეობის განვითარებამ, ბინათმფლობელობის სახელმწიფო მხარდაჭერამ და გარეუბნების ზრდამ, ქალების დათხოვნამ სამსახურიდან ომის ვეტერანთათვის ადგილის დასათმობად და სხვა ფაქტორებმა ბავშვების „ბუმი“ გამოიწვია. 1960-70-იან წლებში შობადობის მაჩვენებელი კვლავ დაეცა, რადგან მარტო ცხოვრება, უშვილო ოჯახები და გაყრა ჩვეულებრივი და უფრო მისაღები გახდა. 1980-იან წლებში ეს ტენდენცია რამდენადმე უკუიქცა, რადგან ბავშვების „ბუმის“ თაობამ დაიწყო შვილების გაჩენა და ქალებს, რომლებმაც დედობა გადადეს, დრომ მოუწია. ამჟამად, ბევრი ახალგაზრდა ქალი, წინამორბედი თაობისთვის დამახასიათებელი ნაყოფიერების პრობლემათა შიშით, ამჯობინებს ადრე გააჩინოს შვილი. ეს ცვლილებები მილიონობით ინდივიდუალურ გადანყვეტილებათა ერთიანი შედეგია, მაგრამ დროის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კლიმატსაც შეესატყვისება (ლასკერი და ბორგი, 1994).

ძიხითადი ჟონცეფციები

სოციოლოგია სოციალური ფენომენის საკუთარი ხედვის ჩამოსაყალიბებლად და მის სპეციფიკურ ნიშნებსა და საკითხებზე ყურადღების გასამახვილებლად, სხვა მეცნიერებათა მსგავსად, ცნებებს იყენებს. ჩვეულებრივ, ყოველდღიურ საუბარში ხშირად გამოიყენება სოციოლოგიისგან ნასესხები მრავალი ცნება და ტერმინი — მაგალითად, „ასაკობრივი ჯგუფი“ ანდა „შიდა ქალაქი“ — მაგრამ ისინი სოციოლოგიის კონტექსტში გამოყენებისას უფრო სპეციფიკურ მნიშვნელობას იძენენ. განვიხილავთ ხუთ მთავარ ცნებას, რომლებსაც სოციოლოგები სოციალური ცხოვრების უმნიშვნელოვანეს მოვლენათა შესაფასებლად იყენებენ.

სტრუქტურა

სოციალური სტრუქტურა იმ ხალხის ურთიერთობების, პოზიციებისა და რაოდენობის მოდელია, ვინც მოსახლეობის, მცირე ჯგუფი იქნება ეს თუ მთელი საზოგადოება, სოციალური ორგანიზების „ჩონჩხს“ ქმნის. ურთიერთობები არსებობს, თუკი ადამიანები

შედარებით მდგრად და ხანგრძლივ ინტერაქტიურსა და/თუ ორმხრივ დამოკიდებულებებში არიან — მაგალითად, ქორწინება ან სამსახური — პიროვნებათშორის დონეზე, ანდა განათლებისა თუ ჯანდაცვის სისტემათა მსგავსი ინსტიტუტები — უფრო ფართო გაგებით და აბსტრაქტულ დონეზე. პოზიციები (ზოგჯერ სტატუსებად მოხსენიებული) განსაზღვრავს ადგილს სოციალურ ურთიერთობათა სქემაში, როგორც — დედა, პრეზიდენტი, მღვდელი, — რაც, ჩვეულებრივ, ქცევის (როლს რომ უწოდებენ) მოსალოდნელ ყაიდას განსაზღვრავს. ხალხის რაოდენობა სხვადასხვა კატეგორიის შიგნით (როგორიცაა: ქალთა კლუბები თუ ერის განსახლება, მარტოხელა დედები თუ მომუშავე ქალები) და განსაკუთრებით, ამ კატეგორიათა შეფარდებითი ოდენობა (როგორიცაა: მოსახლეობაში სამოცდათხუთმეტს გადაცილებული მოსახლეობის პროცენტული რაოდენობა ან არმიაში მომსახურეთა შორის ოფიცერთა პროპორციული რაოდენობა), ზემოქმედებას ახდენს სოციალურ სტრუქტურაზე.

მნიშვნელოვანია განვასხვავოთ სოციალური სტრუქტურა და პიროვნებები ან „პერსონალი“. უნივერსიტეტის სტრუქტურა, მაგალითად, შედარებით სტაბილურია, თუმცა პერსონალი მუდმივად იცვლება. ყოველ გაზაფხულზე ბოლო კურსის სტუდენტები ამთავრებენ და შემდეგ შემოდგომაზე მათ ადგილს ახლად შემოსული კურსი შეავსებს. იცვლებიან პიროვნებები ინგლისურისა და ქიმიის ფაკულტეტებზე, აგრეთვე ფეხბურთის გუნდსა და საუნივერსიტეტო გაზეთის შტატში. ეს შეიძლება განსაკუთრებულ ადამიანებსაც შეეხოს, ვისაც რექტორის, დეკანის, კათედრის გამგისა თუ ფეხბურთის მწვრთნელის თანამდებობა უჭირავს. თანამშრომელთაგან ზოგი სრული პროფესორი ხდება, ზოგიც სხვა უნივერსიტეტში მიდის. პერსონალში მიმდინარე ამ ცვლილებათა მიუხედავად, ძირითადი სტრუქტურა — ურთიერთობა ადმინისტრაციას, ფაკულტეტებსა და სტუდენტთა კორპუსს შორის, პროფესორებსა და სტუდენტებს შორის, მაღალ და დაბალკურსელებს შორის და ა. შ. — ძალზე ნელა იცვლება ან სულაც უცვლელია. სტრუქტურა აყალიბებს შესაძლებლობებს ადამიანებისათვის, თუმცა ხალხიც ახდენს გავლენას სტრუქტურაზე. მაგალითად, თუკი შემოსულ სტუდენტთა რიცხვი იკლებს, შესაძლოა, ზოგი პროფესორი, დაითხოვონ ან დატვირთვა შეუმცირონ. როდესაც კოლეჯში შემსვლელ ქალთა რაოდენობა იმატებს, ჩნდება ქალთა საერთო საცხოვრებლების, ქალთა სასწავლო და სპორტული პროგრამების მოთხოვნილება.

სოციალური სტრუქტურა სოციალური ცხოვრების სტაბილურობის წყაროა, თუმცა ცვლილებათა გამოწვევა და წარმართვა სტრუქტურულ ფაქტორებსაც შეუძლია. ერთ-შვილიანი ოჯახის პოლიტიკაში გამოხატული ოჯახის დაგეგმვის მკაცრი პროგრამის შემუშავება ჩინეთში მოსახლეობის მკვეთრი ზრდით იყო გამოწვეული. ჩინეთის მოსახლეობის არა მხოლოდ რაოდენობა, არამედ მისი მატება შედეგად მოჰყვა კომუნისტური ხელისუფლების მიერ გაუმჯობესებულ კვების სისტემასა და ჯანმრთელობის დაცვას. ეს ნიშნავს იმას, რომ ჩინეთის მოსახლეობის ნაწილი ახალგაზრდა და შთამომავლობის შემქმნის ასაკს აღწევს. ამდენად ერთ წყვილზე ბავშვების რაოდენობამ რომ იკლოს კიდევ, დაბადებული ბავშვების რაოდენობა მაინც დიდი იქნება. ასე რომ, არსებობდა მოსახლეობის მოსალოდნელი სწრაფი ზრდის სტრუქტურული მიზეზი (ჭარბ მოსახლეობაში შთამომავლობისთვის მომნიშვნელოვანი ადამიანების რაოდენობის მაღალი პროცენტი). თუ ამ ქვეყანაში მოსახლეობის მატება არ შეფერხდა, ეკონომიკისა და სოფლის მეურნეობის განვითარების შედეგებს „შთანთქმავს“ მზარდი მოსახლეობა და ცხოვრების ხარისხი არ

გაუმჯობესდება. ამიტომ ოჯახის დაგეგმვის პროგრამის ფარგლებში ჩინეთმა ჩასახვის სანინალმდეგო ტექნოლოგიების ინვესტირება მოახდინა.

როგორც ვნახეთ, ჩინეთმა მოსახლეობის რაოდენობის კონტროლისათვის ძალის-
მიერი პოლიტიკა შეიმუშავა. ამან გაუთვალისწინებელი შედეგები გამოიღო — ჩინელი
წყვილები (ულტრაბგერითი გამოკვლევისა და აბორტის საშუალებით), ტრადიციის შეს-
აბამისად, ამჯობინებდნენ ვაჟი ჰყოლოდათ. ამით გამოწვეულ სქესთა დისბალანსს მნიშ-
ვნელოვანი სტრუქტურული რღვევა მოსდევს. როდესაც მეტი ბიჭი იბადება, ოცი წლის
შემდეგ იქმნება ქალების ნაკლებობა უცოლო მამაკაცებისათვის. ეს ნიშნავს არამართო
იმას, რომ მამაკაცების ნაწილი ვერ მოახერხებს საცოლის პოვნას, არამედ იმასაც, რომ
ასაკოვანი მამაკაცები იძულებული იქნებიან შედარებით ახალგაზრდა ქალებზე იქორნი-
ნონ (რამაც შესაძლოა შეაფერხოს ქალები, განათლების საშუალებით დაიმკვიდრონ სტა-
ტუსი). გარდა ამისა, ნაკლები იქნება ქალიშვილი და რძალი, რათა ხანდაზმულ ადამიანებს
მოუაროს, ამიტომ ხელისუფლებას მეტი ძალისხმევა დასჭირდება მათი სიბერის უზრუნვე-
ლსაყოფად. მთავრობის მიერ ქალთა უმაღლესი განათლების ხელშეწყობა და ტრადიცი-
ულად მამაკაცურ პროფესიებში მათი ნახალისებასაც გამოიწვევს ქალების ნაკლებობას
ტრადიციულ ქალურ საქმიანობასა და სოციალურ როლებში.

ნაყოფიერების შაბლონები დასავლეთის ქვეყნებშიც იწვევს სოციალური სტრუქტურის
ჩამოყალიბებას. შობადობა იკლებს, თუკი წყვილები ნაკლები შვილის ყოლას გადაწყვეტენ
(ნაწილობრივ, შობადობის საკონტროლო ტექნოლოგიების საშუალებით). ჩვენი ახალი
ოჯახური სტრუქტურა, სადაც ერთ-და ორშვილიანი ოჯახები ნორმადაა მიჩნეული, მე-
ტად ცვლის ოჯახური ცხოვრების ყაიდს, სკოლებზე მოთხოვნილებას, აიოლებს პროფე-
სიული კარიერის შექმნას ქალებისათვის და ცხოვრების მრავალ ასპექტს განსაზღვრავს
ჩრდილოეთ ამერიკასა და ევროპაში. წყვილები, ვინც პატარა ოჯახის შექმნას აპირებს,
ბავშვსაც უფრო გვიან აჩენენ. შეერთებულ შტატებში პირველი მშობიარობის დაახლოე-
ბით მეოთხედი ოცდაათი-ორმოცი წლის ასაკშია (მარანტო, 1995). ეს იმას ნიშნავს, რომ
ოცი წლის შემდეგ კოლეჯებსა და უნივერსიტეტებში შემსვლელი ახალგაზრდების მეო-
თხედს საპენსიო ასაკის მშობლები ეყოლებათ (რაც ასაკოვან მშობლებს აიძულებს სამ-
სახურში დარჩენას, ხოლო მთავრობას — გაუზარდოს დახმარება უმაღლესი განათლების
მიღების მსურველ ახალგაზრდებს).

მოქმედება

მოქმედება აღნიშნავს ქცევას, რომლის არჩევანი ბევრად ალემატება ინსტინქტურსა
თუ რეფლექსურს. მოქმედება სოციალურია ერთი მხრივ, რადგან სხვა ადამიანებსაც შეეხება
და, მეორე მხრივ, სხვათა მიერ შექმნილ გარემოებებზეც არის დამოკიდებული. სინამდვილე-
ში ადამიანად და პიროვნებად ქცევის თვით პროცესია სოციალური. ჩვენ ვსწავლობთ ენას,
ღირებულებებსა და ქცევას, პირველ ყოვლისა, სოციალური ურთიერთობის მეშვეობით.

სოციალური მოქმედება შეუძლიათ არა მხოლოდ პიროვნებებს, არამედ ჯგუფებსა
და ისეთ რთულ ორგანიზაციებს, როგორიც კორპორაციები თუ ხელისუფლებებია. ჩვენ,
როგორც პიროვნებებს, საკუთარი პირობების შესაცვლელად მოქმედება შეგვიძლია, მაგა-
ლითად, ყოველდღიურად ვვარჯიშობთ კალათბურთში, რათა უკეთესი მოთამაშე გავხდეთ,
ანდა ვწევრიანდებით ანონიმურ ალკოჰოლიკთა ორგანიზაციაში, რათა ვადოთ ორგანიზმ-
სა და ურთიერთობებზე მავნე ჩვევათა დამანგრეველი ზემოქმედების შეჩერება. როგორც

ინდივიდუალურად, ასევე ჯგუფებსა და ორგანიზაციებში განვევრინებით შეგვიძლია საზოგადოების შეცვლას ვეცადოთ — შევარბილოთ რასობრივი შუღლი, გაავუმჯობესოთ ჯანდაცვის სისტემა, გადავარჩინოთ სახელმწიფო ტყეები ანდა მოვახდინოთ რეკონსტრუქცია. საზოგადოებრივ ქმედებათაგან ზოგიერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი წარმოქმნის ახალ ურთიერთობებს, ვთქვათ, როდესაც ქორწინებისას ნეფე-პატარძალი წარმოთქვამს: „თანახმა ვარ“ ან ახალი სახელმწიფოსა თუ ორგანიზაციის დამაარსებლები მის განსახორციელებლად და სოციალური სტრუქტურის მისანიჭებლად კონსტიტუციას შეიმუშავებენ. ეს ქმედებანი, თავის მხრივ, ახალ სამოქმედო პირობებს ქმნის. დაქორწინებულ მამაკაცსა და ქალს, შესაძლოა, შინაგანმა და გარეგანმა ფაქტორებმა აიძულოს ბავშვის გაჩენა; შვილის დაბადების შემდეგ, მიუხედავად მათი ძალისხმევისა, თანაბრად გაინაწილონ მშობლის პასუხისმგებლობა, შესაძლოა, ისინი გაუცნობიერებლად მაინც აღმოჩნდნენ სქესობრივად სტერეოტიპულ როლებში.

ხშირად უცილობლად მიგვაჩნია ჩვენი სოციალური გარემოს ასპექტები, თითქოს ისინი ყოველთვის არსებობდა ან ახლახანს, სასწაულებრივ და მეცხეულად შეიქმნა და არ ვუნევთ ანგარიშს სოციალური მოქმედების მნიშვნელობას. მაგალითად, ახალი რეპროდუქციული ტექნოლოგიის შემოღება არ ყოფილა მეცნიერული განვითარების თავისთავადი ნაყოფი, რომელიც აუცილებლად წარმოიშობოდა. ეს იყო „ხალხის განსაზღვრულ ჯგუფთა მიერ განსაზღვრულ დროსა და ადგილას მიღებულ საგანგებო გადაწყვეტილებათა შედეგი, მათ მოთხოვნილებას რომ შეესაბამებოდა“ (უაისმენი, 1994). ასეთივე ძალისხმევას უნდა მოვუხმოთ უნაყოფობის მიზეზთა დასადგენად და ჩასახვის აღმკვეთი საშუალებების გამოსაძებნად, აგრეთვე შვილად აყვანის სამსახურების გასაფართოებლად, რათა სავარაუდო მშობლები და მიტოვებული უმწეო ბავშვები ერთმანეთს დაუკავშირდნენ.

ერთშეილიანი ოჯახის პოლიტიკა ჩინეთში და ბავშვის სქესის შერჩევით აბორტი ინდოელი ოჯახების მიერ სოციალური მოთხოვნების მკაფიო მაგალითებია. და მაინც, პიროვნებათა მიერ მიღებული კერძო გადაწყვეტილებები სოციალურია. დავუშვათ, ოცდაჩვიდმეტი წლის მარტოხელა ატლანტელი ქალი ხელოვნური განაყოფიერების გზით ხდება დედა. რატომაა მისი მოქმედება „სოციალური“? პირველ ყოვლისა, იმიტომ, რომ იგი დამოკიდებულია არსებულ სოციალურ პირობებზე. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ტექნოლოგია ოცდახუთი წლის წინათაც არსებობდა (და, უდავოდ, ზოგიერთი იმდროინდელი „შინაბერასთვის“ სასურველი იქნებოდა), მაშინ ექიმების უმეტესობა უარს იტყოდა დაორსულებაში დახმარებოდა მარტოხელა ქალს. ამათანავე, გათხოვილი იქნებოდა თუ მარტოხელა, ოცდაათს გადაბიჯებული ქალისთვის მეტად დიდი იყო დაუნის სინდრომიანი ბავშვის გაჩენის რისკი. ამჟამად, მარტოხელა დედაობა სამარცხვინოდ აღარ ითვლება, ხოლო თანამედროვე მშობიარობამდელ ტესტებს შეუძლია გენეტიკური პრობლემები ორსულობის პერიოდშივე გამოავლინოს. გარდა ამისა, ქალის მოქმედება სოციალურია, ვინაიდან იგი სხვა ადამიანებსაც შეეხება: ბავშვს, მამას (თუნდაც ანონიმურ დონორს, თუკი ბავშვი მოგვიანებით მასთან შეხვედრას ისურვებს) და უფრო ფართოდ, საზოგადოებასაც.

ამნიოცენტეზისი და მასთან დაკავშირებული ტექნოლოგიები საშუალებას გვაძლევს ზოგიერთი თანდაყოლილი დეფექტი და გენეტიკური ნაკლი მუცლად ყოფნის პერიოდშივე გამოვავლინოთ. გენეტიკურ ტესტს წინასწარ შეუძლია განსაზღვროს ცოლ-ქმრის შანსი, უარყოფითი გენები გადასცეს შვილს. ტაი-ზახის გენის (ნელა მიმდინარე დავააღება, ადრეულ ასაკში მტკივნეულ სიკვდილს რომ იწვევს) მქონე მშობლებს ოთხიდან ერთ შემთხვევაში ემუქრება ამ სენით დაავადებული ბავშვის გაჩენის საშიშროება. წარსულში მათ

ან ტკივილისა და ტანჯვის რისკი უნდა გაეწიოთ, ან უარი ეთქვას შვილის ყოლაზე. ამჟამად მშობლებს წინასწარ შეუძლიათ გაიგონ, რომ ტაი-ზახის გენი აქვთ. თუკი ეს ორივე აღენიშნება, ისინი ამჯობინებენ ბავშვი იშვილონ, ვიდრე ტაი-ზახის გენის მქონე შვილი მოავლინონ ამქვეყნად. ეს არჩევანი შესაძლო გახდა, რადგან ტექნოლოგია ვითარდება, ექიმებს სურთ გარდაქმნების დანერგვა და ა.შ.

კულტურა

კულტურა აზროვნების, აღქმის, შეფასებისა და ურთიერთობის მეტ-ნაკლებად ინტეგრირებული მოდელია, რომელიც ხალხის ცხოვრების წესის ნაწილია. მრავალი იმ ნიშანთაგან, რომელთაც საკუთარი თავის ადამიანად მოსააზრებლად მოვიხმობთ — ენა, ზნეობა, ტექნოლოგია, უნარი — ჩვენი კულტურის ელემენტებია, რომლებსაც ოჯახებიდან მოყოლებული სოციალური ურთიერთობისას ვითვისებთ კულტურული ინსტიტუტებით — სკოლები იქნება თუ რელიგიური დაწესებულებები — სარგებლობის. კულტურა გვამარაგებს რესურსებით აზროვნებისა და მოქმედებისათვის, რომელთაგან უმნიშვნელოვანესი ენაა. კულტურა გვანდის აგრეთვე კრიტერიუმებს მოქმედების მნიშვნელობის შესაფასებლად. ერთ-ერთი საკამათო საკითხია აბორტის ლეგალიზაცია და მისი ხელმისაწვდომობა ყოველი ამერიკელი ქალისათვის. ამ საკითხზე ყოველ ჩვენგანს მხოლოდ პირადი შეხედულების გამოთქმა შეუძლია (ისევე, როგორც მრავალ სხვაზე), რადგან უნდა გადაწყვიტოთ ნაყოფის „სიცოცხლის უფლება“ დავაყენოთ პირველ ადგილზე, თუ „ქალის არჩევანის უფლება“. ჩვენი საზიარო კულტურა გვეხმარება ამ ორი იდეიდან ერთი ავირჩიოთ და ვიკამათოთ მათზე. ჩვენი კულტურა პოზიტიურ ღირებულებას ანიჭებს სიცოცხლეს ზოგადად და აგრეთვე არჩევანს ანუ თავისუფლებას. აბორტი ის საკითხია, სადაც სხვადასხვა კულტურული ღირებულებები უპირისპირდება ერთმანეთს.

ბევრ აზიურ საზოგადოებაში კულტურული ღირებულებები უბიძგებს ადამიანებს ვაჟები ამჯობინონ ქალიშვილებს. არცთუ აშკარად, აზიური კულტურები მიდრეკილებას ავლენს. ჯგუფს (განსაკუთრებით — ოჯახს) მეტი ღირებულება მიანიჭოს, ვიდრე პიროვნებას, საზოგადოებრივი წესრიგი და ჰარმონია კი პიროვნულ თავისუფლებაზე მაღლა დააყენოს. ბევრი ჩინელი ხვდება, რომ სახელმწიფოსთვის სწორი და ხელსაყრელია მოსახლეობის წევრებს ბევრი შვილის ყოლის სურვილი მთლიანად საზოგადოების კეთილდღეობას შესწიროს, მაგრამ როგორც შეერთებულ შტატებში აბორტის შემთხვევაში, ჩინეთში ოჯახისა და საზოგადოებრივი დაკვეთის ღირებულებათა შეჯახება ხდება: ერთი ღირებულების (სოციალური კეთილდღეობის) სასარგებლო ქმედება ავტომატურად თრგუნავს მეორე მათგანს (დიდი ოჯახის მნიშვნელოვნებას).

კულტურა წარმოგვიჩენს იდეალებს, რომლებიც პირად ოცნებებსა და სურვილებს აყალიბებს. დასავლეთში უშვილო ქორწინებები ამჟამად უფრო მისაღებია, ვიდრე წარსულში, მაგრამ მათ ახლაც არ მიიჩნევენ იდეალად. ბავშვებთან საუბრისას ფრაზას — „როდესაც გაიზრდები“ იმდენად ხშირად მოაყოლებენ — „და დედა/მამა გახდები“, რომ ისინი თანაბარ მნიშვნელობას იძენენ (ლასკერი და ბორგი, 1994). ქალის იდეალი ჩვენთვის დედობაა, კაცისა — მამობა. კულტურა, სოციალურ წნეხში მოყოლილი, ოცდაათს გადაბიჯებულ უშვილო წევრებს ხშირად არასრულფასოვნებას განაცდევინებს. რაც უფრო მეტ შვილს აჩენენ მათი მეგობრები, ისინი სულ უფრო მეტად არიან ამოვარდნილი (ან თავს გრძნობენ ასეთად) სოციალური კონტექსტიდან. ჩვენი კულტურა, უმეტესწილად, ეგო-

ისტებად და უცნაურებად აღიქვამს უშვილო ადამიანებს. არა მხოლოდ უშვილო წყვილი, არამედ მარტოხელა უშვილო ქალი, ლესბოსელი იქნება თუ ჰეტეროსექსუალი, ნორმიდან გადახვევად ითვლება. თუკი შვილების არყოლა ეგოისტობადაა მიჩნეული, მხოლოდ ერთი ბავშვის გაჩენა — უარის თქმა მის დასა თუ ძმაზე — არცთუ ბევრად უკეთესად აღიქმება. მიუხედავად ამკარა სიმცდარისა, ფეხმოკიდებულია სტერეოტიპი, თითქოს დედისერთა ბავშვები განებივრებული და უმართავი არიან. მეტიც, ჩვენ როგორც კულტურა, „ბუნებრივ“ მშობიარობას ვამჯობინებთ ბავშვის შვილად აყვანას, თუნდაც ბუნებრივი მშობიარობა მაღალი ტექნოლოგიების სამედიცინო ჩარევის შედეგი იყოს.

გარდა ამისა, კულტურა, შესაძლებელს ხდის ახალ ტექნოლოგიებს სოციალურად ორგანიზებული ინფორმაციის მარაგის მეშვეობით, რომლებზეც მუშაობენ ექიმები, გამომგონებლები, სახელმწიფო მოხელეები და მათი მზგავსი ჩვეულებრივი ადამიანები. ამერიკულ კულტურას მრავალწლიად ტექნოლოგიები აყალიბებს. ჩვენ დიდ ენერგიას ვანდომებთ მონინავე ტექნოლოგიებს. მეცნიერებისა და ტექნოლოგიების მიღწევებმა უკანასკნელი 200 წლის განმავლობაში შეცვალა ჩვენი წარმოდგენა ადამიანის შესაძლებლობებზე. წინაპართაგან განსხვავებით, რომელთა რწმენა ბუნებისა თუ ღვთის მიერ დაწესებულ ჩარჩოებში იყო მოქცეული, გვწამს, რომ ყველა პრობლემას გადაჭრით, თუკი ხელთ ტექნოლოგია გვექნება. ბუნება ასათვისებელ და დასამუშავებლად ხელმისაწვდომ მარაგად წარმოგვიდგება და არა საკრალურად ძღვეამოსილად, რომლის გარდაქმნა გვეკრძალება. ეს ადამიანის ბუნებაზეც ვრცელდება, რასაც შობადობასთან დაკავშირებული ახალი ტექნოლოგიებიც გვიდასტურებს.

ძალაუფლება

ძალაუფლება სოციალურად მოქმედი რომელიმე პირის უნარია, განსაზღვროს სოციალური ორგანიზაციის სტრუქტურისა თუ მოვლენების კურსი. შესაძლოა ძალაუფლება სოციალურად მოქმედ სხვა პირთა ნების საწინააღმდეგოდ გამოიყენებოდეს, რათა აიძულოს მათ იმის ჩადენა, რაც არ სურთ, ანდა გამოიყენებოდეს სხვა პირთა ნების ჩამოსაყალიბებლად, რომ ესა თუ ის საქციელი ჩაიდინონ (ან პირიქით). პირველი სახით გამტაცებელი, როცა იარაღის მუქარით აიძულებს მძღოლს წაიყვანოს უკაცრიელ ადგილზე, სადაც არც პოლიციაა და არც მოწმე. სხვისი ნების ჩამოსაყალიბებლად ძალაუფლებას იყენებს მწარმოებელი, როცა რეკლამის საშუალებით მოანდომებს მომხმარებელს მისი პროდუქციის შეძენას, მათ შორის ისეთსაც რომელზე მანამდე არც უფიქრია. აშშ-ის მთავრობა თავის ძალაუფლებას იყენებს ამერიკული საზოგადოების სტრუქტურის ჩამოსაყალიბებლად, კერძოდ, იპოთეკური სესხების გადასახადებისგან გათავისუფლებას უიოლებს ბინათმფლობელებს, მხარს უჭერს საშუალო კლასისა და დანარჩენი საზოგადოების წვლილსა და პასუხისმგებლობას მათი გაერთიანებისადმი. აღვნიშნავთ, რომ ძალაუფლება შეიძლება გამოიყენებოდეს როგორც ოფიციალურ, ასევე კანონგარეშე პირთა მიერ, ან უფრო ზუსტად, სოციალურ შემსრულებელთა, მაგალითად, კორპორაციებისა თუ მთავრობების მიერ.

ჩინეთის ხელისუფლება აშკარად იყენებს ძალაუფლებას, როდესაც თავისი კანონპროექტებით ზღუდავს ოჯახებს ერთი ბავშვით და ნერგავს ახალ ტექნოლოგიებს „არასასურველ“ მშობიარობათა აღსაკვეთად. ასეთი ექსტრემალური და საკამათო პოლიტიკის გატარება მხოლოდ ჩინეთის მსგავს ავტორიტარულ მმართველობას თუ შეუძლია. მოსახლეობის მსგავსი პრობლემების, მაგრამ სუსტი ხელისუფლების მქონე სხვა ქვეყნებს —

ინდოეთს, ინდონეზიას, ნიგერიას, ოჯახის დაგეგმვის ეფექტურობისათვის უფრო ძნელად განსახორციელებელი საშუალებების ძიება უნევთ.

მთავრობის მიერ თავისი ძალაუფლების გამოყენება შობადობის კონტროლისათვის მიუღებელია ამერიკელთა უმრავლესობისათვის. თუმცა ეს პრაქტიკა ამერიკისთვის არც ისე „უცხოა“, როგორც გვგონია. 1930 წელს ბევრი ამერიკელი მეცნიერი ემხრობოდა ევგენიკას — მოსახლეობის ხარისხის გაუმჯობესების მცდელობას შერჩევითი რეპროდუცირების გზით. ოცდაათზე მეტ შტატში მიიღეს კანონი იძულებითი სტერილიზაციის შესახებ, რაც მიზნად ისახავდა საზოგადოების განმენდას „გარიყულების“ — ლოთების, ნარკოტიკების მომხმარებლების, ეპილეფსიით შეპყრობილების, სულიერად დაავადებულების, დამნაშავეებისა და, განსაკუთრებით, გონებრივად ჩამორჩენილებისგან, ვისი პრობლემებიც მემკვიდრეობითად ითვლებოდა. ევგენიკას სოციალურ (და ეკონომიკურ) საკითხთა მეცნიერულ გადაწყვეტად განიხილავდნენ. ერთი ოფიციალური წარმომადგენლის თქმით, მათთვის შთამომავლობის შექმნის დანებება „საზოგადოების ექსტრავაგანტურობას“ ნიშნავდა (ლარსონი, 1995, გვ.120). ამდენად, „მეცნიერებას“ უფრო პოპულარული ცრურწმენები განსაზღვრავდა, ვიდრე მეცნიერებისთვის დამახასიათებელი წინასწარი განჭვრეტის ფაქტობრივი უნარი. ასე რომ იყოს, აბრაამ ლინკოლნის მშობლებისათვის, რომელთაგან ერთი ფსიქიკურად დაავადებული იყო, ხოლო მეორე — ლოთი, შვილის გაჩენა უნდა აგვეკრძალა. და მაინც, იძულებითი სტერილიზაცია ზოგიერთ შტატში 1970-80-იან წლებამდე რჩებოდა ძალაში (ამჟამად ზოგიერთი შიშობენ, ბიოგენეტიკის მიღწევებმა ევგენიკის პოლიტიკა კვლავ არ გამოაღვიძოს).

ფული ძალაუფლების ერთ-ერთი ფორმაა. შეერთებულ შტატებში განაყოფიერებაზე მომუშავე კლინიკები მეტწილად კომერციული დანესებულებებია მათთვის, ვინც შეძლებს გაისტუმროს დადგენილი მომსახურების საფასური. კანადასა და ევროპის ბევრ ქვეყანაში ეს მომსახურება ხალხის უმეტესობისათვის ხელმისაწვდომია, რადგან სახელმწიფო ჯანდაცვის სისტემა აფინანსებს. ამ საზოგადოებათა ფართო ჯგუფებს შეუძლიათ თავისი პოლიტიკური ძალის გამოყენება, რათა დაბეგვრა მთელი მოსახლეობის ჯანდაცვის სასარგებლოდ მოხდეს და არ ემყარებოდეს მხოლოდ კერძო დაზღვევასა და პირად ანგარიშსწორებას, როგორც ეს შეერთებულ შტატებშია მიღებული. თუმცა ამ ქვეყანაშიც განაყოფიერების ძვირადღირებული მომსახურებისათვის გადახდისას ადგილობრივი ხელისუფლება გამოყოფს თანხებს. ამდენად, ამ საკითხში თავს იყრის მთავრობის ძალაუფლება მოქალაქეთა დაბეგვრის და ამოღებული შემოსავლების განკარგვის გზების ძიებისას, და აგრეთვე შეძლებული (კარგად ორგანიზებული) ჯგუფების ძალაუფლება, რომელიც ზეწოლას ახორციელებს ხელისუფლებაზე, რათა „ხალხის ფული“ ამ ჯგუფების სასარგებლოდ დაიხარჯოს.

სოციოლოგები მთლიანად სოციალური სისტემის ძალაუფლებასაც შეისწავლიან, რომელიც პიროვნებათა, ჯგუფთა თუ ორგანიზაციათა ძალაუფლებისგან განსხვავებულია. ამერიკულ საზოგადოებას მეტი ძალაუფლება აქვს, ვიდრე, დავუშვათ, ეთიოპიას. ეს არ ნიშნავს, რომ ამერიკას აქვს სამხედრო ძალაუფლება, რომელიც ბრძოლაში დაამარცხებს ეთიოპიას ანდა ეკონომიკური ბერკეტები ეთიოპიის შესავინროვებლად. ეს უფრო ეხება ტექნოლოგიური, ეკონომიკური და სოციალური განვითარების დონეს, რომელიც ამ საზოგადოებებში ხალხის ცხოვრებას განსაზღვრავს. ამერიკელებს უმუშევრობისა და სიღარიბის გამოცდილება აქვთ, მაგრამ შიმშილით იშვიათად იხოცებოდნენ. ეთიოპიაში, პირიქით, ხშირია სასტიკი შიმშილობა, რასაც არა მხოლოდ ჰავა, არამედ შედარებით

პრიმიტიული ტექნოლოგია, ეკონომიკის განვითარების დაბალი დონე და სოციალური აშლილობა იწვევს. თანამედროვე ინდუსტრიული საზოგადოება ხალხს განრიგის, ტაბელური დროის, შეზღუდული ვადების ენაზე აზროვნებას აიძულებს. ეთიოპიის მსგავს მინათმოქმედ საზოგადოებაში ეს დროითი ზენოლა მატულობს, როდესაც ქალაქების, სამსახურების, თანამედროვე ინდუსტრიის განვითარება იწყება. დროში გათვლილი ამგვარი ცხოვრება არ არის მიმზიდველი, მაგრამ ხალხი იძულებულია მიიღოს იგი. ეთიოპიაშიც და შეერთებულ შტატებშიც პირადი იდენტურობა ეროვნულ იდენტურობასთან უფრო მჭიდროდაა გადანასკვლი, ვიდრე სეპარატისტულ ეთნიკურ იდენტურობასთან. ჩვენ ვიხდით გადასახადებს და უმეტესწილად ვალიარებთ სამხედრო სამსახურის აუცილებლობას, რადგან გვწამს, რომ ჩვენი როგორც პიროვნებათა გადარჩენა და ცხოვრებისეული გზა საკუთარი ქვეყნის გადარჩენასთანაა დაკავშირებული. ნაციონალიზმი ძალაუფლებას იყენებს პატრიოტულ გრძნობათა მობილიზებისათვის. ეს ძალაუფლება დამახასიათებელია არა რომელიმე ერთი სოციალური შემსრულებლისათვის (თუმცა პიროვნებებსა და ჯგუფებს შეუძლიათ პატრიოტულ გრძნობებს მოუხმონ), არამედ საზოგადოებისთვის, როგორც მთლიანისათვის.

ფუნქცია

ადამიანის დაბადება საზოგადოებისგან გამიჯნული არ არის. გაჩენილი ბავშვების რაოდენობა, გოგონები იქნებიან თუ ბიჭები, ჯანსაღები თუ არაჯანსაღები, გავლენას ახდენს სკოლებზე, შრომით ბაზარზე, ქორწინების მოდელზე, ხანდაზმულთა მზრუნველობაზე და ა.შ. სოციალური სტრუქტურისა და სოციალური ორგანიზაციის სხვადასხვა ასპექტი ფუნქციურად ერთმანეთთანაა დაკავშირებული. საზოგადოების ერთ ნაწილში მომხდარი მოვლენა ეხება და განსაზღვრავს სხვა ნაწილებში მიმდინარე პროცესებს. მაგალითად, თუკი ვითარდება ახალი სამედიცინო ტექნოლოგიები დღენაკლულ ჩვილთა გადასარჩენად, ამ ძვირი ტექნოლოგიის საფასურის დასაფარად იმატებს სადაზღვევო თანხაც.

ადრე ფუნქციურ ურთიერთკავშირებს სოციოლოგები ხშირად ხსნიდნენ „ორგანული ანალოგიის“ საშუალებით. ისეთ ორგანიზმში, როგორიც ადამიანის სხეულია, გული, ფილტვები, ტვინი და სხვა ორგანოები სრუქტურულად დიფერენცირებულია, თუმცა — ფუნქციურად შეკავშირებული. სისხლის მიწოდება ფილტვებისათვის გულის მუშაობაზეა დამოკიდებული; ყველა სხვა ორგანო დამოკიდებულია ფილტვების მიერ სისხლის ჟანგბადით გამდიდრებაზე; ტვინი სხეულის მრავალ ოპერაციას ნერვული სისტემის საშუალებით ხელმძღვანელობს, მაგრამ თავადაც გულისა და ფილტვებისგან იღებს ჟანგბადით გამდიდრებულ სისხლს და ა.შ. თუკი გულისცემა რეგულარული არაა ანდა ფილტვები ვერ აწვდის საკმარის ჟანგბადს ან ტვინია დაზიანებული, მთლიანი სისტემა — ორგანიზმიც ზიანდება. საზოგადოებები არაა ისევე მტკიცედ ინტეგრირებული, როგორც ბიოლოგიური ორგანიზმები, მაგრამ მათი ცალკეული ნაწილებიც დამოკიდებულია ერთმანეთზე, რათა იმუშაონ, როგორც სისტემებმა. ამდენად, რეპროდუქციული ტექნოლოგიები მხოლოდ იმ-იტომ არსებობს, რომ სამედიცინო სასწავლებლები ამზადებს ექიმებს, მკვლევრები ავითარებენ ტექნოლოგიებს, ეკონომიკა ქმნის დოვლათს მათ ასანაზღაურებლად და ა.შ.

ტერმინი — ფუნქცია აღნიშნავს ამ წვლილს, რომელიც სოციალურ ურთიერთობას, პოზიციას, ორგანიზებას, ღირებულებასა თუ საზოგადოების სხვა ასპექტებს შეაქვს ფარ-

თო სოციალურ სისტემაში. **ფუნქციურად ინტეგრირებული** სისტემის ყოველი ნაწილი ახდენს ზემოქმედებას და თავადაც განიცდის ზემოქმედებას სხვებისგან. ასეთია სკოლების ფუნქციონირება სტუდენტთა მოსამზადებლად, ვინც შეძლებს დამქირავებლისთვის საჭირო სამუშაო შეასრულოს და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მიიღოს მონაწილეობა, როგორც საკუთარი ქვეყნის მოქალაქემ. შეუძლებელია ჩავწვდეთ სკოლის არსს, თუკი მას გამიჯნულად შევისწავლით — აუცილებელია საზოგადოების სხვა ნაწილებთან მისი კავშირის გათვალისწინება. თავის მხრივ, სკოლა ფუნქციურად თვითონაც ორგანიზებულია: სხვადასხვა საგნის მასწავლებლები, ადმინისტრატორები, მოსწავლეები, ბიბლიოთეკარები და მატერიალური ობიექტებიც კი, დაფებისა და წიგნების ჩათვლით, სხვადასხვა ფუნქციას ასრულებენ. ფუნქციური ინტეგრაცია ხარისხზეა დამოკიდებული — რამდენად შეუძლია ჯგუფისა თუ საზოგადოების ნაწილებს მეტ-ნაკლებად ჰარმონიული თანამშრომლობა ანუ ურთიერთშენწყობილი მოქმედება.

ზოგჯერ სოციალური სისტემის ერთი ნაწილი ისე მოქმედებს, რომ სისტემის, როგორც მთლიანის ეფექტურ მუშაობას აფერხებს. ამ შემთხვევაში იგი „დისფუნქციურია“. მაგალითად, ზოგიერთის მტკიცებით, ახალი რეპროდუქციული ტექნოლოგიები დისფუნქციურია, რადგან სხვა, უფრო საშურ მოთხოვნილებებს (როგორიცაა ჯანდაცვა, სათანადო კვება და განათლება საბავშვო ბაღებში, ღარიბი ორსული ქალების დახმარება) აკლებს რესურსებს და სავარაუდო მშობლებს უბიძგებს განაყოფიერების ხელოვნურ ხერხებს მიმართონ შვილის აყვანის ნაცვლად, რაც ობოლ და მიტოვებულ ბავშვებს მოყვარული და მზრუნველი ოჯახების გარეშე ტოვებს.

ზოგჯერ შეგვიძლია რეპროდუქციული ტექნოლოგიის სასიკეთო, სასწაულებრივი შედეგები დავინახოთ, როცა უშვილობის პრობლემების მქონე წყვილებს ბავშვის გაჩენის საშუალება ეძლევათ, შეგვიძლია დავინახოთ საფრთხეც — ზნეობრივად საჩოთირო ჩარევა ბუნებისა თუ ღვთის ნებაში. ეს პირადული განსჯის გადასაწყვეტია. მაგრამ ამ ახალი ტექნოლოგიის გასაგებად — რად განვითარდა იგი, როგორ მიმართებაშია პიროვნებასა თუ მთლიანად საზოგადოებასთან, ვის ეხმარება (თუ აზარალებს) ყველაზე მეტად და საით მივყავართ — ყველა ის საკითხი უნდა გავითვალისწინოთ, რომელზეც ზემოთ ვისაუბრეთ. სოციოლოგებს, მათი განსახილველი თემატიკისა და თეორიული პერსპექტივიდან გამომდინარე, შეუძლიათ ყურადღება მთავარ ცნებათაგან ერთ-ერთზე — სტრუქტურაზე, მოქმედებაზე, კულტურაზე, ძალასა თუ ფუნქციაზე გაამახვილონ, თუმცა ხუთივე მათგანი მნიშვნელოვანია სოციოლოგიურად აზროვნებისთვის.

სოსიოლოგია, ხობოხს მასნიეხება

ყოველდღიურ ცხოვრებაში სამყაროს პრაქტიკული შეცნობა ხდება. ჩვენ შეგვიძლია ვიაროთ, თუმცა არ ვიცოდეთ კუნთების ფიზიოლოგია, შეგვიძლია ვისაუბროთ მეტყველების თეორიის შესწავლის გარეშე. სხვა სიტყვებით — ყოველდღიურ ცხოვრებაში ბევრ რამეს თავისთავად, დასაბუთების გარეშე ვიღებთ და ისე ვმოქმედებთ, თითქოს ყველაფერი გვესმოდეს, თუნდაც არ შეგვეძლოს ამის ახსნა. პრაქტიკული, ყოველდღიური შეცნობა მნიშვნელოვნად გვეხმარება ქმედებაში, მაგრამ მაინც შეზღუდულია. სამყაროს შესახებ ჩვენი ცოდნის გაღრმავებას მეცნიერების ცალკეული დარგები ისახავს

მიზნად და ჩვენს პირად გამოცდილებას მეცნიერული მეთოდის საშუალებით აფართოებს (ბურდიე, შამბორდონი და პასერონი, 1991).

მეცნიერული მეთოდი

მეცნიერება სამყაროს შესახებ ინფორმაციის შეგროვებისა და ორგანიზების შედეგებით ახალი ფორმაა. დღეს **მეცნიერებაში** ვგულისხმობთ ბუნებაზე დაკვირვების სისტემურ მეთოდს, ობიექტურად აღქმულის ინტერპრეტაციას, მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის ძიებას და ჩვენი წარმოდგენების სისტემაში მოყვანას თეორიის მეშვეობით. ისეთ მეცნიერთა მიერ, როგორც გალილეი, კოპერნიკი და ნიუტონი იყვნენ, მეჩვიდმეტე საუკუნეში გაკვალული ეს გზა „მეცნიერულ რევოლუციაში“ გადაიზარდა ცოდნის ყველა სფეროში. ამჟამად ცნობილ მეცნიერების ყველა დარგს — ფიზიკას თუ ბიოლოგიას, ეკონომიკას და სოციოლოგიას — საფუძველი მეცნიერულმა რევოლუციამ ჩაუყარა.

მეცნიერული რევოლუცია ემყარებოდა ორ ძირითად პრინციპს, რომლებიც მეცნიერებაში დღემდე დაცულია. პირველი **ემპირიული დაკვირვებაა**. მეცნიერული მეთოდი დასაბუთებულს ეყრდნობა და არა სავარაუდოსა და ყურმოკრულს. ემპირიული ინფორმაცია ჩვენი ხუთი გრძნობით (მხედველობა, სმენა, ყნოსვა, შეხება, გემოს შეგრძნება) ან მათი გაფართოებით (როგორც რადიოტელესკოპი „იჭერს“ თვალისთვის უხილავ ტალღებს) არის შეძენილი და შემოწმებული. მეორე ძირითადი პრინციპი **ლოგიკური ანალიზია**. მოვლენის მეცნიერული ხედვა გულისხმობს, რომ შეგვიძლია იგი რაციონალურად გავიაზროთ და ლოგიკური ფორმა მივცეთ. ლოგიკა და ემპირიული დაკვირვება მეცნიერებაში უერთმანეთოდ არ მუშაობს. შეუძლებელია მიზეზ-შედეგობრიობას მხოლოდ დაკვირვებით ჩავწვდეთ; ყოველ ჩვენგანს შეუძლია დაინახოს, რომ ორი რამ ერთდროულად ხდება — ვთქვათ წვიმა და ყვავილების ზრდა. მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის გამოსავლენად ამ ორი მოვლენის ლოგიკურ მიმდინარეობას უნდა მივყვეთ (წვიმა უშუალოდ არ იწვევს ყვავილობას, მაგრამ თესლის გაღვივებასა და მცენარის აყვავებისთვის აუცილებელ პირობებს წარმოქმნის, თუკი თესლი ნაყოფიერ ნიადაგშია მოხვედრილი და ა.შ.).

ემპირიულ დაკვირვებასა და ლოგიკურ ანალიზზე დამყარებული მეცნიერული მეთოდი ისწრაფის შეამოწმოს ცოდნა, რადგან იგი ჩვეულებრივი შეხედულებისგან განსხვავებულია. მეცნიერება ჭეშმარიტებად არაფერს სცნობს მხოლოდ ავტორიტეტზე (ღვთისა იქნება, რომის პაპისა თუ მეფისა), ტრადიციაზე (ვინაიდან ხალხს ოდითგანვე სჯეროდა, რომ ეს ასეა) ანდა კონსენსუსზე (ყველას ასე ჰგონია) დაყრდნობით. მეცნიერული ცოდნა ყოველთვის არ უკუაგდება ავტორიტეტს, ტრადიციასა თუ კონსენსუსს, მაგრამ შეუძლია ასეც მოხდეს. ამის ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული მაგალითია მანამდე გავრცელებული შეხედულების — დედამიწის გარშემო მზის ბრუნვის საწინააღმდეგოდ გალილეის გამოთქმული მოსაზრება და თავისი დასკვნის ემპირიული დაკვირვებითა და ლოგიკური ანალიზით გამყარება. თავდაპირველად ხალხმა სრულიად უარყო გალილეის მოსაზრება, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა მათ მამა-პაპათა და, შესაძლოა, მითოლოგიურ რწმენას (ტრადიცია); უფრო მეტიც, უპირისპირდებოდა ეკლესიურ მოძღვრებას (ავტორიტეტი). ამასთანავე, თითოეულს შეეძლო დაენახა, რომ მზე აღმოსავლეთიდან ამოდის, გადაკვეთს

ცას და დასავლეთით ჩადის (კონსენსუსი). ყოველივე ამის მიუხედავად, ამ შემთხვევაში საბოლოოდ მეცნიერებამ გაიმარჯვა.

მეცნიერული მეთოდი მეტად ძლიერია. თანამედროვე ეპოქაში მას შეუძლია უაღრესად გააფართოვოს ცოდნა, რასაც დიდი მიღწევები აქვს ტექნოლოგიაში. მეცნიერებასავით ძლიერს, მას მაინც არ შეუძლია „სრულქმნილი“ ცოდნა მოგვანოდოს. პირველი, მეცნიერული ცოდნა დაუსრულებელია: სათანადოდ შეუსწავლელია მრავალი ფენომენი და ახალ ძიებას შეუძლია ეჭვქვეშ დააყენოს ის, რაც მანამდე გარკვეული გვეგონა. მეორე, ზოგიერთ კითხვას შეუძლებელია მეცნიერულმა კვლევამ გასცეს პასუხი (მაგალითად, არსებობს თუ არა ღმერთი). მეტიც, სხვადასხვა ადამიანი, მეცნიერთა ჩათვლით, სხვადასხვა კულტურაში გაბატონებული თვალსაზრისით ხელმძღვანელობს, სხვადასხვა შეხედულება აქვს საგნებზე, მათ აღსაწერად განსხვავებულ ენასა და გამოთქმებს იყენებს და დასკვნაც განსხვავებული გამოაქვს. მეცნიერთა თანამშრომლობას შეუძლია სრულყოფილი მეცნიერება და ტექნოლოგია, წარმატებით განახორციელოს პრაქტიკული საქმიანობა, ხიდეზის მშენებლობა იქნება თუ კოსმოსური ხომალდის გაშვება, მაგრამ მეცნიერები ვერასოდეს შეძლებენ სხვადასხვა თვალსაზრისთა შედეგების სრულად გაბათილებასა და ერთ „ჭეშმარიტებაზე“ შეთანხმებას.

როგორც მეცნიერება, სოციოლოგია სპეციფიკურ წინააღმდეგობებს აწყდება. როდესაც სოციოლოგები დაკვირვების მეცნიერულ მეთოდს მიმართავენ, ისინი აკვირდებიან არა „ბუნებას“, რომელიც ადამიანების გარეთ არსებობს და მეტ-ნაკლებად დაფიქსირებულია მათთან ურთიერთობაში, არამედ უფრო იმ სამყაროს ადევნებენ თვალს, რომელიც ნაწილობრივ ადამიანთა მიერ არის შექმნილი და რომელსაც მეცნიერები ვერასოდეს გაემიჯნებიან. სოციალური სამყარო არაა უძრავი, იგი გამუდმებით იცვლება. მაგალითად, ენა მხოლოდ იმიტომ არსებობს, რომ მას ადამიანები იყენებენ, მაგრამ გამოყენებისას მათ ცოტაოდენი ცვლილებაც შეაქვთ მასში. სოციალური სამყარო ჩვენი ნაწილია, ჩვენ კი მისი ნაწილი ვართ. სოციალური მეცნიერული დაკვირვება არაა უბრალოდ ბუნების ინტერპრეტაცია, სულ ცოტა, იგი ინტერპრეტაციაა ხალხისა, ვინც თავად ახდენს ინტერპრეტაციას და თავის სამყაროებს ქმნის (გიდენსი, 1984).

ემპირიული დაკვირვება

ემპირიული დაკვირვება სიტყვასიტყვით „ყურებასა და დანახვას“ უნდა ნიშნავდეს. სინამდვილეში იგი უფრო რთულია. სოციოლოგებმა თავისი დაკვირვება უნდა აქციონ **მონაცემებად** — ინფორმაციად, რომელიც გამოსადეგი იქნება სპეციფიკურ სოციოლოგიურ კითხვებზე პასუხის გასაცემად. ამისათვის სამი ეტაპის გავლაა საჭირო. პირველი *განყენება, აბსტრაქცია*. სოციოლოგმა დასაკვირვებელი ფენომენის ნიშან-თვისებათაგან ყველაზე ნიშანდობლივი უნდა შეარჩიოს. რაა ნიშანდობლივი, დასმულ შეკითხვაზე დამოკიდებული. მაგალითად, რეპქოდუქციულ ტექნოლოგიებთან დაკავშირებული პოლიტიკის შესწავლისას ჩინეთში, ბავშვის სქესს მნიშვნელობა არა აქვს, რადგან მშობლებს აბორტის უფლება მხოლოდ ნაყოფის თანდაყოლილი დეფექტის, მემკვიდრეობითი ნაკლის ან სხვა პრობლემების შემთხვევაში აქვთ. მაგრამ, როდესაც ვიგებთ, როგორ გამოიყენება ეს ტექნოლოგია (და რა ბოროტად იყენებენ ამ პოლიტიკას ვაჟებს დანატრებული მშობლები), ბავშვის სქესი მეტად ნიშანდობლივი გახდება.

მეორე ეტაპი ჩვეულებრივი დაკვირვების მონაცემებად გადასაქცევად *ინტერპრეტაცია*. იგი ასევე მნიშვნელოვანია ფიზიკური ბუნების შესწავლისას, მაგალითად, როდესაც

მეტეოროლოგებმა ღრუბლების ფორმებზე თავიანთი დაკვირვება და კლასიფიკაცია უნდა მოახდინონ. სოციალური ცხოვრების შესწავლისას ინტერპრეტაცია მეტ მნიშვნელოვნებასაც იძენს, რადგან ადამიანთა ქმედების შესახებ უნდა შევიქმნათ წარმოდგენა (ტელიორი, 1958 ხ, 1955). თანდაყოლილი და მემკვიდრეობითი დეფექტებისა მატარებელი ბავშვის გაჩენის რისკის მქონე ქალებისათვის საგანგებოდ შექმნილი მშობიარობამდელი დიაგნოსტიკური ტესტები ამჟამად აუცილებელი წესია ოცდაათ წელს გადაცილებულთათვის ქალებისათვის (როუნერი და პრესი, 1955), რადგან ქალებს სურთ დარწმუნდნენ, რომ ჯანსაღ ბავშვს გააჩენენ (თუკი არა — განიხილება აბორტის შესაძლებლობა) და ექიმები ამ სინჯით საჭირო ინფორმაციას მიიღებენ დედისა და ნაყოფის ჯანმრთელობის შესახებ. და მაინც, ორსული ქალების გამოკითხვამ შესაძლოა გამოავლინოს, რომ მათ ტესტი, პირველ რიგში მეანის რჩევით ჩაიტარეს, ხოლო მან, ცხადია, უკეთ იცის. მეანთა გამოკითხვამ კი შეიძლება გამოავლინოს, რომ ისინი პირველ ყოვლისა, მშობიარობამდელი ტესტის გაკეთებას ურჩევენ თანდაყოლილი დეფექტის მქონე ბავშვის დაბადების შემთხვევაში მშობლების მიერ სასამართლოში ჩივილის თავიდან ასაცილებლად. ჩვეულებრივი დაკვირვება მოტივებსა და მნიშვნელობებს არ გამოავლენს.

მესამე ეტაპი დაკვირვებათა მონაცემებად გარდასაქმნელად გულისხმობს მათ დაფიქსირებას იმ სახით, რომ შესაძლო იყოს მათი განმეორება. განმეორება ნიშნავს იმავე გამოკვლევის ხელახალ ჩატარებას ახალი ობიექტების თანხლებით, რათა გაირკვეს, მივიღებთ თუ არა იმავე შედეგს. ყოველთვის არსებობს შესაძლებლობა, რომ ცალკეული გამოკვლევის ობიექტი ტიპური არ აღმოჩნდეს მოსახლეობისთვის, რომლის წარმოსაჩენად ის შეირჩა ანდა კვლევის მეთოდები იყო მცდარი. მეცნიერული მონაცემების წარდგენასა და გამოყენებას ყოველთვის უნდა ახლდეს ზუსტი ანგარიში იმ გარემოებათა შესახებ, რომლებშიც დაკვირვება ჩატარდა, მკვლევარის გამოყენებული აბსტრაგირების ხერხის ჩათვლით. აგრეთვე უნდა აღინიშნოს, რა განასხვავებდა მას სხვა დაკვირვებათაგან და როგორ ინტერპრეტაციას აძლევდა მკვლევარი დაკვირვებას (გამოკვლევის მეთოდები განხილულია მეორე თავში და წარმოდგენილია საგანგებო გამოკვლევებში, რომლებიც კვლევის გრაფების სახით გასდევს წიგნს).

ლოგიკური ანალიზი

ემპირიული დაკვირვების მსგავსად ლოგიკური ანალიზიც ბევრად რთულია, ვიდრე ერთი შეხედვით ჩანს. როდესაც ოჯახურ ცხოვრებას, რელიგიური ინსტიტუტისა თუ სოციალური ცხოვრების რომელიმე სხვა ასპექტს განვიხილავთ, დავინახავთ, რომ მრავალი განსხვავებული საკითხი და ფენომენია გადაჯაჭვული. ლოგიკური ანალიზის პირველი ნაბიჯია გადაწყვეტა — რომელ საკითხსა ან საკითხებზე უნდა გავამახვილოთ ყურადღება. ანალიზის ერთეულები უფრო ვრცელი, რთული მთლიანის დიფერენცირებული ნაწილებია. დავუშვათ, სოციოლოგს სურს შეისწავლოს სოციოლოგიური ჯგუფები და საამისოდ ეკლესიის მრევლს ირჩევს. უპირველესი და ყველაზე გამოკვეთილი ერთეულები ანალიზის ჩასატარებლად ინდივიდუალური წევრები არიან. ანალიზის მეორე ერთეული ამ პიროვნებებს შორის ურთიერთკავშირია — უნდა გაირკვეს, ვინ მეგობრობს ერთმანეთთან, ვინაა ერთი ოჯახის წევრი, ვინ მსახურობს ერთ კომპანიაში და ა.შ, რათა შეიქმნას ჯგუფის ახლებური სურათი. ანალიზის მესამე ერთეული კულტურაა, რომელსაც ეკლესიის წევრები

იზიარებენ, მათი რწმენის, ეკლესიის (ან სექტის) ისტორიის, საეკლესიო რიტუალებისა და წესების ჩათვლით. ანალიზის შემდეგი ერთეული ეკლესიის ფორმალური ორგანიზაციაა — მეურვეობისა და მოვალეობების სტრუქტურა, ურთიერთობა მოძღვარსა და მრევლს შორის, პასუხისმგებელია თუ არა მღვდელი ეპისკოპოსის წინაშე და სხვ. ანალიზის ყოველი ეს ერთეული ლოგიკურად განსხვავებულია დანარჩენებისაგან, ხოლო ეკლესიის ერთიანი სურათი თითოეული მათგანის შესახებ შეიცავს ინფორმაციას.

ურთიერთობათა გამოვლენა ანალიზის ერთეულებს შორის, პიროვნებები იქნება, პირადი ურთიერთობები, კულტურული მიდრეკილებანი თუ ორგანიზაციული სტრუქტურები, შემდეგი ეტაპია ლოგიკური ანალიზის. სოციოლოგის მთავარი ამოცანაა გაარკვიოს, სოციოლოგიურ წყობაში ერთდროულად არსებულ საგანთაგან რომელია დანარჩენებზე მეტად გავლენისუნარიანი. მაგალითად, რა ფაქტორი ახდენს უფრო ძლიერ გავლენას ისეთ გადაწყვეტილებაზე, როგორც წინამძღვრის შერჩევა ანდა დიაკვნისა თუ უხუცესის დანიშვნაა — წევრთა რწმენა (კულტურა) თუ ორგანიზების წესი (სტრუქტურა)? ეს საკითხი მიზეზ-შედეგობრიობას უკავშირდება. სოციოლოგებს აინტერესებთ ფუნქციური ურთიერთკავშირი სხვადასხვა ერთეულსა თუ მთელსა და მის ნაწილებს შორის. საეკლესიო გუნდში, მაგალითად, ლოტბარი და სხვადასხვა ხმის მქონე მომღერლები (სოპრანოები, ბარიტონები, ტენორები, ბანები) საერთო პროდუქტის — მუსიკალური ნაწარმოების შესაქმნელად, რაც მხოლოდ სოციალური თანამშრომლობით არის შესაძლებელი. მათი განსხვავებული როლები, ამრიგად, ფუნქციურად შეკავშირებულია, არც ერთი მათგანი არაა სწორედ მეორით გამოწვეული (დირიჟორის ჩათვლით), მაგრამ თითოეული დამოკიდებულია სხვებზე.

მესამე საფეხური ლოგიკურ ანალიზში არის ცოდნის ჩამოყალიბება თეორიად. **თეორია** ურთიერთობათა ამოკითხვისა და მათი მოქმედების ახსნის მწყობრი, ლოგიკური მცდელობაა. მეცნიერული თეორია დამყარებულია ემპირიული დაკვირვებისას მოპოვებულ გარემოებებსა და ფაქტებზე. თეორეტიკოსის წინაშე ისმება კითხვა, რატომ აქვს ფაქტებს სწორედ ასეთი მიმართულება და არა სხვაგვარი. ვთქვათ, რატომ ირჩევს ზოგი ქრისტიანული ეკლესია წინამძღვარს, ხოლო სხვანაირი ეპისკოპოსი აგზავნის? პასუხის გასაცემად, ნაწილობრივ ისტორიის გათვალისწინებაა საჭირო (როდის და როგორ დაედო სათავე ამა თუ იმ აღმსარებლობას), ნაწილობრივ სარწმუნოებრივი განსხვავებისა (განსაკუთრებით, — რა სახით იძენს პიროვნება რელიგიურ შეხედულებებს — ლოცვითა და ბიბლიის შესწავლით თუ ზემდგომ ავტორიტეტებზე დაყრდნობით), ნაწილობრივ — განსხვავებული საეკლესიო სტრუქტურისა (იერარქიულობა თუ თანასწორობა). ამ საკითხის თეორიული გააზრება დამოკიდებულია ყოველი ცალკეული ფაქტორის შეკრებასა და ერთმანეთთან დაკავშირებაზე. მაგალითად, მღვდლის არჩევითობის წესი, შესაძლოა, ინდივიდუალისტური აზროვნების აღზევების შედეგი იყოს (თუნდაც — პროტესტანტული რეფორმაციის დროს წამოშობილი შეხედულებისა, რომ პიროვნებას შესაძლოა უშუალო კავშირი ჰქონდეს ღმერთთან) და აგრეთვე შედარებით დემოკრატიული აზროვნებიდან (ხალხმა თავისი ლიდერი თავად უნდა აირჩიოს) მომდინარეობდეს.

იდეალური წარმოდგენით თეორიები საკმაოდ მკაფიოდაა გამოხატული, რათა ემპირიული დაკვირვებისა და ინფორმაციის გავრცობით გამოკვლევას დაექვემდებაროს. თუმცა, ასეთი სიზუსტე და გამოკვლევა შედარებით იოლია მცირე, მეტად სპეციფიკური თეორიებისათვის — ასეთია მაგალითად, თეორია, რომელიც ამტკიცებს, რომ ეკლესიის

წევრთა შორის პირადი ურთიერთობები უფრო განმსაზღვრელია ახალი წინამძღვრის არჩევისას, ვიდრე სარწმუნოებრივი განსხვავებანი. ხოლო ზოგადი, ფართომასშტაბიანი თეორიებისათვის სიზუსტის დაცვა და გამოკვლევა უფრო რთულია — ვთქვათ, თეორიისა, რომელიც აცხადებს, რომ სოციალური ცხოვრების ყველა სფეროსათვის სოციალური სტრუქტურა უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე პიროვნული არჩევანი. ასეთი ვრცელი თეორიები, — თუნდაც, კარლ მარქსის თეორია, რომლის მიხედვით ისტორიას, უმთავრესად, კლასობრივი ბრძოლა აყალიბებს ან ადამ სმიტის თეორია, რომელიც ამტკიცებს, რომ პიროვნული არჩევანი საყოველთაო კეთილდღეობას განსაზღვრავს (ორივეს ქვემოთაა განხილული) — საფუძველს უყრის შედარებით სპეციფიკური თეორიების განვითარებას, რომელთა სიზუსტე უფრო ადვილი შესამოწმებელია.

სქემა 1.2. მეცნიერული მეთოდის მიმოხილვა

ა. ემპირიული დაკვირვება	ბ. ლოგიკური ანალიზი
1. აბსტრაქცია	1. ანალიზის ნაწილების დიფერენცირება
2. ინტერპრეტაცია	2. ურთიერთობათა გამოვლენა
3. განმეორება	3. თეორიის აგება

სოციალური ფაქტები

ყოველი მეცნიერება დამოკიდებულია როგორც ემპირიულ დაკვირვებაზე, ასევე ლოგიკურ ანალიზზე. განსხვავებული მეცნიერებები სპეციფიკურ საკითხებს აწყდებიან და განსხვავებულ მიდგომასაც გვთავაზობს. მაგალითად, ქიმია თეორიების შესამოწმებლად აუცილებლად მიმართავს ცდების ჩატარებას. ამ სახის ცდები სოციოლოგიისთვის დამახასიათებელი არაა. სოციოლოგები რაც შეიძლება მეტ მონაცემებს კრებენ მიმდინარე სოციალური ცხოვრების პროცესებსა და აგრეთვე გამორჩეული მოვლენების — რევოლუციებისა თუ სტიქიური უბედურებების შესახებ, სადაც სოციალური მოვლენების განსაკუთრებული ტიპები არეულია.

სხვადასხვა მეცნიერება, როგორც მონაცემთა შესაკრებად იყენებს განსხვავებულ მიდგომას, ასევე ფაქტების განსხვავებულ სახეებზეც ამახვილებს ყურადღებას. **სოციალური ფაქტები** სოციალური ცხოვრების მუდმივი თანმდევი და განსაზღვრავს ანდა აფერხებს პიროვნებათა ქმედებებს. ისინი, როგორც სოციალური ცხოვრების ნაწილი, ვერ თავსდება იზოლირებულ პიროვნულში, არამედ პირიქით, გარეგნულად მჟღავნდება, თუმცა მათში პიროვნებებიც მონაწილეობენ (დურკჰაიმი, 1895/1982).

ეკონომიკა სოციალური ცხოვრების კარგი მაგალითია. ჩვენი ეკონომიკა არც ერთი პიროვნების მიერ გამოგონებული და დაარსებული არაა და არც ერთი პიროვნება თუ ჯგუფი აკონტროლებს. პიროვნებებს ეკონომიკის შეცვლა შეუძლიათ ახალი პროდუქციისა თუ ტექნოლოგიის დანერგვით ან ახალი ორგანიზაციებისა და საწარმოო სტრატეგიის დამ-

კვიდრებით. ზოგიერთი (სახელისუფლებო გადაწყვეტილებათა ავტორები, მსხვილ კორპორაციათა მეთაურები) მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენენ სამეურნეო განვითარების ტენდენციებზე, სხვანი (მიუსაფარნი) ზღვარს მიღმა არსებობენ. მაგრამ ყოველი ჩვენგანი, რაიმენაირად, მონაწილეობს ეკონომიკაში. ფაქტობრივად იგი მხოლოდ მრავალი ადამიანისა და ჯგუფის ურთიერთქმედების შედეგად არსებობს. ეკონომიკის მდგომარეობა — აღმავლობის გზას ადგას, თუ დაქვეითებულია — თავის მხრივ, პიროვნებებს შეეხება მაღალი თუ დაბალი საპროცენტო განაკვეთის, უმუშევრობისა თუ სხვა ფორმით.

ზოგიერთი სოციალური ფაქტი სოციალური მოვლენების მაჩვენებელი ანუ მოსახლეობაში ყოველწლიურად (ან სხვა დროით შუალედში) მომხდარ შემთხვევათა პროცენტული ხარისხია. დანაშაულის მაჩვენებელი სოციალური ფაქტია. იგივე ითქმის ქორწინების, შობადობისა თუ შიდსით (HIV) ინფიცირების მაჩვენებლებზე. იგი ირღვევა მხოლოდ მრავალი კერძო შემთხვევის შეკრებისა და განხილვის შედეგად და შეეხება იმათაც, ვისაც საერთო არაფერი ჰქონია დანაშაულთან, ქორწინებასთან, დაბადებასა თუ შიდს-ით დაავადებასთან მოცემული წლების განმავლობაში. ზოგადი მაჩვენებლები იმ სოციალურ მოვლენებს ავლენს, რაც ცალკეული შემთხვევების ანალიზისას არ ჩანს. მაგალითად, განაყოფიერებაზე მომუშავე კლინიკების სწრაფი მატება ადასტურებს, რომ ამერიკელები უნაყოფოების ეპიდემიაა. ფაქტობრივად, შობადობის მაჩვენებელი უცვლელია, მაგრამ რადგან ბავშვების „ბუმის“ თაობა რიცხობრივად წინამორბედ თაობებს აღემატება, ნაყოფიერების პრობლემების მქონე პირთა რაოდენობაც მცტია.

კომუნიკაციის ისეთი საზიარო საშუალება, როგორიცაა ენა, აგრეთვე სოციალური ფაქტია. ახალი სიტყვების, ფრაზების, მნიშვნელობების წარმოქმნისა და გავრცელების ასახსნელად სოციოლოგები იმ სოციალურ ძალებს ეძებენ, რომლებსაც ახალი სიტყვების შემოტანა შეუძლიათ. ისინი შეისწავლიან, ახალი სიტყვები პრესტიჟულ საზოგადოებრივ ფიგურებთან ასოცირდება თუ არა, თუ იმეორებენ მათ MTV-ზე და ფილმებში, თუ აიტაცებს მათ საზოგადოების ერთი ჯგუფი და შემდეგ თუ ვრცელდება სხვა ჯგუფებში და ა.შ.

შედარებით სტაბილური და ხანგრძლივია სოციალური ფაქტები, თუმცა მთლად უცვლელი მაინც არაა. ამ მიზეზის გამო, სოციოლოგია არ ემსგავსება ფიზიკურ მეცნიერებებს. სოციალურ ცხოვრებას სრულად ვერასოდეს აღწერს მეცნიერულ კანონთა რიგი, რომელიც ყველა ადამიანზე, ყველა ადგილსა და დროს გავრცელდება. ურთიერთდამოკიდებულება მასასა და მიზიდულობას შორის მსოფლიოს ერთ ნაწილში მეორესთან შედარებით მნიშვნელოვნად არ იცვლება და აგური ჩინეთშიც იმავე სიჩქარით ვარდება, როგორც კანზასში, მაგრამ ურთიერთმიმართება სამუშაოსა და ანაზღაურებას შორის განსხვავებულია. ჩინეთში ტაქსის მძღოლი ხშირად მეტ თანხას გამოიმუშავებს, ვიდრე ექიმი; კანზასში ეს ასე არაა. ამასთანავე, ადამიანმა შეიძლება საქმიანობა და ცხოვრების წესი შეიცვალოს. ამის გამო სოციოლოგები მუდამ ახალ-ახალ მოვლენებს აწყდებიან აღწერასა და ახსნას რომ მოითხოვს.

სოსიოლოგიის საფუძვლები

სოციოლოგია ჩაისახა მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში — დასავლურ საზოგადოებებსა და მთელ მსოფლიოში მიმდინარე რადიკალური ცვლილებების პერიოდში. ის სოციალური სამყარო, რომელსაც საუკუნეთა განმავლობაში იცნობდნენ ევროპელები, თანდათან ქრებოდა და იწყებოდა „თანამედროვე ეპოქა“.

სოციოლოგია და თანამედროვე ეპოქა

თანამედროვე ეპოქის შექმნაში სამმა ფაქტორმა შეასრულა გადამწყვეტი როლი. მათ შორის პირველი იყო *ქალაქის კაპიტალისტური — ინდუსტრიული საზოგადოების წარმოშობა*. მე-18 საუკუნემდე ევროპელები ცხოვრობდნენ უმეტესწილად პატარა, ნახევრად ავტონომიურ აგრარულ დასახლებებში, სადაც მათ ოჯახებს მანამდე თაობათა განმავლობაში უცხოვრიათ. ოჯახი იყო დასახლების ცხოვრების ბირთვი, რომელიც თავადვე ზრუნავდა საკუთარ თავზე და უზრუნველყოფდა მას. ეს დასახლებები იყო უფრო დიდი ქვეყნების ნაწილი, რომელთა მმართველებს — როგორც წესი, მეფეებს — დაწყებული ჰქონდათ იმპერიების შენება. თუმცა, ომიანობის გარდა, რიგით მამაკაცსა თუ ქალს, სახელმწიფო საქმეები ნაკლებად ეხებოდა. მოგზაურობა იშვიათობა იყო (არ არსებობდა არათუ რკინიგზა, არამედ დილიჟანსებიც კი) და „ახალ ამბებს“ უმეტესად, ადგილობრივი ქორები შეადგენდა (არ იყო არც გაზეთები და არც რეგულარული საფოსტო დატარება), ყველა ერთსა და იმავე ეკლესიაში დადიოდა (იშვიათი ებრაული ანკლავის გამოკლებით), მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას ფერმერები შეადგენდნენ, მათი უმეტესობა არ იყო იმ მიწის მფლობელი, რომელსაც ამუშავებდა. ისინი მიწას მეტწილად იჯარით იღებდნენ მინათმფლობელებისგან (ხშირად არისტოკრატების წარმომადგენლებისგან) რამდენიმე საუკუნის წინ დადებული ხელშეკრულებების საფუძველზე. ეს სოციალური წესრიგი თითქოს ღმერთის მიერ იყო დაწესებული და იშვიათად თუ ბადებდა ეჭვს. ცოტანი იყვნენ დაბადებული მართვისათვის, მაშინ, როდესაც ხალხის დიდი უმრავლესობა მძიმე შრომისათვის იყო გაჩენილი. მამები ფლობდნენ ძალაუფლებას თავიანთ ოჯახებზე, მინათმფლობელები — მოიჯარეებზე, მონარქები კი — ყველა თავის ქვეშევრდომზე. ხალხმა იცოდა თავისი მოვალეობა და ადგილი, თაობიდან თაობამდე ცოტა რამ თუ იცვლებოდა.

ასეთივე მყარი იყო სოციალური წესრიგი თანამედროვე ეპოქამდე ქალაქებში, კარგად დამკვიდრებული იერარქია მართავდა სოციალურ ურთიერთობებს. ოსტატები იყვნენ დაქირავებული ხელოსნების ზემდგომნი, რომელნიც, თავის მხრივ, ხელოსანთა გილდიებში გაერთიანებული შეგირდების უფროსებად ითვლებოდნენ, ისევე, როგორც ჰერცოგები იყვნენ რაინდთა ზემდგომნი, რომელნიც თავის მხრივ სამხედრო სამსახურში მყოფ და სოფელში მცხოვრებ ყმებს მართავდნენ. ისიც კი დაკანონებული იყო, რა სახის სამოსი შეეძლო ეტარებინა განსხვავებული ხელობისა და სტატუსის ადამიანს, ხოლო საბოლოო უფლებამოსილება ყველა საკითხზე ადამიანის დაბადებიდან გარდაცვალებამდე ეკლე-

სიას ჰქონდა (ყოველ შემთხვევაში, პროტესტანტულ რეფორმაციამდე მაინც, რომელმაც ხელი შეუწყო თანამედროვე ეპოქის დადგომას).

ამ ინდუსტრიამდელ სოფლებსა და ქალაქებში ცხოვრება შორს იყო იდილიურისაგან. მინათმფლობელები ექსპლუატაციას უწევდნენ მოიჯარეებს და ხშირად ისე ბეგრავდნენ მათ, რომ შიმშილობამდეც კი მიჰყავდათ. მეზობელი მეზობელს ედავებოდა და ხანდახან საგვარეულო შუღლი თაობებზე ვრცელდებოდა. სანიტარიული პირობები ცუდი იყო, სამედიცინო მომსახურება — პრიმიტიული, ნაადრევი სიკვდილი კი — ხშირი. მაგრამ მიუხედავად ასეთი რთული მდგომარეობისა, სოციალური ცხოვრებისგან მსაზღვრელი ფაქტორები და კონტურები ცნობილი იყო. ინდუსტრიულმა რევოლუციამ შეცვალა ორივე ლანდშაფტი — ფიზიკურიცა და სოციალურიც. მე-19 საუკუნეში ფაბრიკა-ქარხნებმა, ქვანახშირის საბადოებმა, რკინიგზამ და სატელეგრაფო ხაზებმა მოშალა ის იზოლაცია, რომელიც ტრადიციული სოფლის მეურნეობის თემების თავშესაფარი იყო. თითქმის ერთ ღამეში გაჩნდა საქარხნო ქალაქები და ქალაქის მოსახლეობაც სწრაფად გაიზარდა. 1850 წლისათვის დიდ ბრიტანეთში უფრო მეტი ხალხი ცხოვრობდა დიდსა და პატარა ქალაქებში, ვიდრე სოფლად (მე-20 საუკუნემდე შეერთებული შტატები არ გამხდარა უპირატესად ურბანული). ამ პროცესის დროს მოიშალა ტრადიციული სოციალური ურთიერთობები. კაპიტალისტ მენარმეთა ახალმა კლასმა, რომლის სპეციალიზაცია წარმოება და ვაჭრობა იყო, გვერდზე გასწია მიწების მფლობელი ძველი არისტოკრატია. ხალხის დიდმა ნაწილმა დატოვა (ან იძულებული გახდა დაეტოვებინა) სოფლები, რათა ხელფასიანი სამუშაო მიეღო სამრეწვოს ქალაქებში. ამ პროცესში იკარგებოდა თვითკმარი ცხოვრების წესი. ინდუსტრიულმა რევოლუციამ შექმნა როგორც ახალი სამუშაო ადგილები, უმუშევრობაც გამოიწვია. ქალაქში არეულობებმა და სიბინძურემ მასობრივი, შემადრწუნებელი სიღატაკე მოიტანა და დანაშაულისა და დაუმორჩილებლობის საშიშროება წარმოშვა ევროპული საზოგადოების შიგნით.

თანამედროვე ეპოქის წარმოშობისათვის მეორე გადამწყვეტი ფაქტორი იყო კულტურული განსხვავებების თავიდან აღმოჩენა. მოგზაურობებმა დედამიწის „შორეულ მხარეებში“, ქალაქებში მისი ვაჭრობის ზრდამ და კოლონიური იმპერიების დამკვიდრებამ აიძულა ევროპელები დაპირისპირებოდნენ მსოფლიოს განსხვავებულ კულტურათა უზარმაზარ წყებას — თავისი დამახასიათებელი ენით, ადამიან-ნესებით, მრწამსით, მმართველობის სისტემითა და ცხოვრების წესით. ევროპელებსა და არაევროპელებს შორის კონტაქტის ზრდამ ორივე მათგანის ცხოვრება შეცვალა — ყველაზე თვალნათლივ კოლონიალიზმისა და მონობის მეშვეობით. ზოგიერთი შედეგი იყო მატერიალური, როგორცაა სიმდიდრის ზრდა, ზღვაოსნობის გაძლიერება ისეთ სავაჭრო ქვეყნებში, როგორცაა ბრიტანეთი. ასევე მნიშვნელოვანია, რომ ამ კონტაქტებმა ეჭვქვეშ დააყენა გაბატონებული წარმოდგენები ადამიანის ბუნების შესახებ. ევროპელების უმეტესობა დარწმუნებული იყო, რომ მათ საკუთარ კულტურას აშკარა უპირატესობა ჰქონდა სხვებთან შედარებით, თუმცა კულტურის ნაირგვარობამ საგონებელში ჩააგდო სწავლულები. საიდან იყო მოსული ევროპული ცივილიზაცია და საით მიემართებოდა იგი? სწავლულებმა დაიწყეს დაკვირვება სხვა ქვეყნებსა და ეპოქებზე, არა მხოლოდ იმისათვის, რომ ეს ხალხები და ადგილები შეესწავლათ, არამედ იმისთვისაც, რომ სათანადო დასკვნები გაეკეთებინათ თანამედროვე დასავლური საზოგადოებისა და საკუთარი თავის შესახებ (კალჰუნი, 1995).

მესამე ფაქტორი, რამაც ხელი შეუწყო თანამედროვე ეპოქის აღმოცენებას, *პოლიტიკური და ინტელექტური ქაოსი* იყო. ამერიკისა და საფრანგეთის რევოლუციებმა შეცვალა ძველი წარმოდგენები მოვალეობებზე, ტრადიციებსა და ხელისუფლებისადმი მორჩილებაზე ანუ ახალი იდეების მიხედვით — ინდივიდის უფლებებზე, თანასწორობასა და თავისუფლებაზე და ყველა შემთხვევაში ეს იყო მუქარა მონარქებისადმი.

ამის მსგავსადვე, პროტესტანტულმა რეფორმაციამ, სამეცნიერო რევოლუციამ და განმანათლებლობამ ეჭვქვეშ დააყენა დიდი ხნის წინ დამკვიდრებული წარმოდგენები ბუნებაზე, რელიგიასა და ადამიანის ცხოვრებაზე. ამ კულტურულმა მოძრაობებმა არა მხოლოდ წარმოშვა ახალი ნაირგვარობა ევროპის ფარგლებში (როგორცაა განსხვავებული რელიგიური მიმდინარეობა ქრისტიანობის შიგნით), არამედ გამოიწვია ცოდნის საფუძვლიანი ზრდა და კულტურული დისკუსიაც. მე-15 საუკუნეში საბეჭდო წნეხის გამოგონება, რომელიც პირველად იოჰანეს გუტენბერგმა გამოიყენა ლუთერანული ბიბლიის დასაბეჭდად, დაეხმარა აზროვნების ახალი გზების გავრცელებას და ახალი დისკუსიების დაწყებას.

წარსულის გამოცდილებებზე დამყარებული კეთილგონივრული განმარტებანი აღარ გამოდგებოდა. სოციალურმა ფილოსოფიამ, რომელიც განიხილავდა როგორი უნდა ყოფილიყო საზოგადოება, ვერ შეძლო აეხსნა, რა ხდებოდა იმჟამინდელ რეალურ სამყაროში. ხალხს ესაჭიროებოდა მომავალზე გათვლილი ფაქტობრივი ინფორმაცია, რომელიც დაეყრდნობოდა თეორიებს, რომლებიც სისტემატურად შემოწმდებოდა და დაეხმარებოდა მათ თანამედროვე ეპოქის გაგებასა და მისდამი ადაპტაციაში (ნიბეთი და პერინი, 1977). ასე შეიქმნა ცოდნის ახალი დარგი — სოციოლოგია.

რევოლუციური ეპოქის დროს ფესვგადგმული სოციოლოგია ჯერ კიდევ აწყდება იმ დროს წამოჭრილ ისეთ გამოწვევებს, როგორცაა სოციალური ცვლილებები, საზოგადოების შეკავშირების ხელშეწყობი ფაქტორები და მათ შორის არსებული ცვლილებებიც კი, სხვადასხვაობა და კითხვები საზოგადოებათა შორის მსგავსებებსა და განსხვავებებზე, და დაძაბულობა, რომელსაც ქმნის ერთი მხრივ, სოციალური ცხოვრების მეცნიერული ახსნა და, მეორე მხრივ კი — ტრადიცია, საღი აზრი და საზოგადოებრივი შეხედულებები.

ედასიუჟი სოციოლოგიუჟი თუოჟიუბი

იმ თეორეტიკოსებს, რომლებსაც სოციოლოგიის დამფუძნებლებად მივიჩნევთ, თავი წარმოედგინათ არა მხოლოდ ახალი ინტელექტუალური დარგის დამაარსებლებად, არამედ ასევე აქტუალური საზოგადოებრივი პრობლემების სააშკარაოზე გამომტანლებადც. ფილოსოფოსი ოგიუსტ კონტი (1798-1857), რომელიც დაიბადა საფრანგეთის რევოლუციის შემდგომი ქაოსის დროს, ეძიებდა სოციალური ცვლილებების გაკონტროლების გზებს. საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებით შთაგონებული კონტი მოგვინოვებდა სოციალური ცხოვრების კანონთა სისტემატური ანალიზისაკენ, რაც მიგვიყვანდა სოციალურ ქმედებათა უფრო რაციონალურ ფორმებამდე, საბოლოოდ კი — უკეთეს საზოგადოებამდე. ამ ახალ მეცნიერებას მან „სოციოლოგია“ უწოდა და ეს სიტყვა პირველმა გამოიყენა. საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა სწავლებებით ისარგებლა ჰერბერტ სპენსერმაც (1820-1903), რომელმაც ადამიანთა საზოგადოების შესწავლა აღიქვა, როგორც ნაწილი ევოლუციის უფრო ზოგადი კვლევისა. ის ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ორივეგან — ბიო-

ლოგიაშიც და საზოგადოებაშიც — ცვლილებები სტრუქტურასა და ფუნქციებში პარალელურად ხორციელდება. ევოლუციის თეორიამ დარვინამდე და დარვინის შემდეგ — უზარმაზარი ზეგავლენა იქონია ადრეულ სოციოლოგიაზე. სწორედ სპენსერისაგან ის-ესხა დარვინმა უმთავარესი ფრაზა „ბუნებრივი გადარჩევა“. ადამ სმითი, რომელიც ავტორია უაღრესად გავლენიანი წიგნისა *ერების სიმდიდრე (1776/1976)*, დღესდღეობით ეკონომისტად მოიხსენიება. მაგრამ იმის გამო, რომ სმითის მოღვაწეობის პერიოდში არ იყო გამიჯნული სოციოლოგიისა და ეკონომიკის დისციპლინები, მის ნაშრომებში ასევე უხვადაა სოციოლოგიური მიგნებებიც (განიხილება ქვემოთ).

მხოლოდ მე-19 საუკუნის შუა წლებიდან ბოლომდე, უფრო ღრმა მეცნიერულ ცოდნასა და განათლებაზე საყოველთაო მოთხოვნების შედეგად, როგორც ამ მოთხოვნების ერთ-ერთი ნაწილი, სოციოლოგია აღიარებულ იქნა დამოუკიდებელ აკადემიურ დისციპლინად ევროპულ უნივერსიტეტებში, სოციოლოგები კი — სპეციალისტებად (და არა ზოგადი სოციალური დარგების მეცნიერებად). საუკუნეთა გასაყარზე ამერიკელები სერიოზულად ჩაერთნენ სოციოლოგიურ კვლევა-ძიებაში და მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს მის განვითარებაში. მე-20 საუკუნეში სოციოლოგია, როგორც კვლევისა და მომზადების სპეციალიზებული სფერო, მთელს მსოფლიოში გავრცელდა.

ქვემოთ გავეცნობით სოციოლოგიის უმნიშვნელოვანეს ფუძემდებლებს. მათი გავლენა დღესაც დიდია თეორიისა და კვლევის განსხვავებული ტრადიციების დამკვიდრების თვალსაზრისით და ამიტომ სოციოლოგები (და სხვა სოციალურ მეცნიერებათა სპეციალისტები) ამჟამადაც განაგრძობენ მათი შრომების შესწავლას ახლებურად გააზრებისათვის.

ადამ სმითი, ჯერემი ბენტამი და რაციონალური არჩევანის თეორია

ადამ სმითს (1723-1790), სოციოლოგიის ერთ-ერთ ფუძემდებელს, აინტერესებდა იმის დადგენა, რითი ინარჩუნებს საზოგადოება ერთიანობას. სმითის აზრით, მმართველის ძალა და ძალაუფლება არაა საზოგადოების შეკავშირებულობის ერთადერთი ან უმთავრესი საშუალება; საზოგადოებები ფუნქციურად ინტეგრირდებოდა ერთიმეორეზე და ბაზარზე ადამიანთა ეკონომიკური დამოკიდებულების გამო. სმითს (1776/1976) მიაჩნდა, რომ ხალხი აკეთებს არჩევანს (რა იყიდოს, რა აწარმოოს, რა კარიერას მისდოს) ხარჯი-მოგების ძალზე რაციონალური გათვლების საფუძველზე. ამგვარად, ადამიანები უმთავრესად ითვალისწინებენ საკუთარი თავისათვის სასარგებლო შედეგებს და არა იმას, თუ რა უარყოფით ზეგავლენას მოახდენს მათი ქმედებები სხვებზე. სმითს მიაჩნდა, რომ თავისუფალი ბაზრის პირობებში ეკონომიკური არჩევანის მხოლოდ პირადი ინტერესებით მოტივირების მიუხედავად, ამას საბოლოოდ საქონლის ისეთ ეფექტიან წარმოებამდე მივყავართ, როგორსაც ითხოვს მომხმარებელი და რაც ემსახურება საზოგადოების სიმდიდრის ზრდას. ამგვარად, კონკურენცია მუშაობს, როგორც „უხილავი ხელი“, რომელიც არეგულირებს წარმოებას, მაქსიმუმამდე ზრდის მოგებას და მიმართავს შრომით რესურსებსა და დაბანდებებს ისეთი სფეროებისაკენ, სადაც მოთხოვნა უდიდესია.

ბრიტანელმა ფილოსოფოსმა ჯერემი ბენტამმა (1748-1832) განავრცო და გადასინჯა სმითის შეხედულებები. ბენტამი (1789/1970) ხაზს უსვამდა, რომ ადამიანები ყველგან მოტივირებულნი არიან იმგვარად მოიქცნენ, რომ მაქსიმუმამდე გაზარდონ სიამოვნება და

მინიმუმამდე დაიყვანონ ტკივილი. ის არ იზიარებდა სმითის შეხედულებებს იმის შესახებ, რომ ინდივიდუალურ გადანყვებილებს, რომლებიც ანგარებას ემყარება, ავტომატურად მოაქვს უდიდესი სიკეთე მთელი საზოგადოებისათვის. ბენტამისათვის სახალხო სიკეთე (რომელსაც იგი განსაზღვრავდა, როგორც უდიდეს სარგებელს ადამიანთა უდიდესი ნაწილისათვის მინიმალური ხარჯებით) ყველაზე უკეთ შეიძლება იქნეს მოპოვებული მეცნიერულად დაგეგმილი სამთავრობო ქმედებით — რასაც ის „ხილულ ხელს“ უწოდებდა. საზოგადოების მოქმედ პირთა შორის თანამშრომლობა ავტომატური არ არის მაშინაც კი, როცა მას მეტი სარგებელი მოაქვს მეტი ხალხისთვის. ბენტამი ამტკიცებდა, რომ, თუ მთავრობა, რომელსაც უნარი შესწევს მოითხოვოს თანამშრომლობა, ამ პროცესში არ ჩაერია, შეიძლება იფეთქოს კონფლიქტმა მოქმედ პირთა შორის, რომლებიც ეცდებიან გამდიდრდნენ სხვების ხარჯზე.

რაციონალური არჩევანის თეორია, რომელიც სმითმა და ბენტამმა პირველებმა წამოაყენეს, დღესაც მნიშვნელოვანია სოციოლოგიაში. რაციონალური არჩევანის თეორია ხაზს უსვამს ინდივიდუალურ გადანყვებილებათა როლს სოციალური ფაქტების ფორმირებაში (ქოულმანი 1990). სწორედ ეს მიდგომა იქნა გამოყენებული იმის დასადგენად, როგორ იღებენ საქმიანი წრეები საბაზრო გადანყვებილებს, როგორ აკეთებენ ადამიანები დაბანდებებს უფრო მეტ განათლებაში და იმის დასადგენადაც კი, როგორ წყვეტენ ახალგაზრდები — ვისთან იარონ პაემანზე და ვისზე იქორწინონ (იხ. ჟურნალი *რაციონალურობა და საზოგადოება*). რაციონალური არჩევანის თეორია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სახალხო პოლიტიკის ანალიზისათვის, სადაც იგი ხელს უწყობს იმის დადგენას, ვინ მოიგებს ან წააგებს ახალი სახალხო პროგრამის განხორციელების შედეგად.

ამასთანავე, რაციონალური არჩევანის თეორია მნიშვნელოვანი იყო ნაწილი იმ დამკვიდრებული შეხედულებებისა, რომელთა წინააღმდეგაც გაილაშქრეს სხვა სოციოლოგიური თეორიების — მათ ეჭვქვეშ დააყენეს იდეა, რომ საზოგადოების სოციალური მოდელები შეიძლება აიხსნას, როგორც ინდივიდუალურ ქმედებათა ჯამი. სოციოლოგიის სხვა მოაზროვნენი კი ხაზს უსვამდნენ ჯგუფების, სოციალური სტრუქტურის, კულტურისა და ისტორიული ცვლილებების როლს სოციალური ქმედებისათვის პირობების შესაქმნელად.

მარქსი კლასობრივი კონფლიქტის შესახებ და კაპიტალიზმის სტრუქტურა

ეკონომიკური ისტორიკოსი, სოციალური თეორეტიკოსი და რევოლუციონერი კარლ მარქსი (1818 – 1883) ყველაზე უკეთ ცნობილია, როგორც თანამედროვე კომუნიზმის მამა. ამის გარდა, მარქსმა უდიდესი წვლილი შეიტანა სოციოლოგიისა და ეკონომიკის საკითხების განვითარებაში.

მარქსი (1867/1976) თვლიდა, რომ ყველაზე მნიშვნელოვანი სოციალური ფაქტი თავისი დროის ინდუსტრიული საზოგადოებების შესახებ კაპიტალისტური სოციალური სტრუქტურა იყო. წარმოების საშუალებები კერძო მფლობელობაში იყო თავმოყრილი და მოგების მოტანას ემსახურებოდა. კაპიტალიზმი ძალიან პროდუქტიული გახლდათ, რამაც გამოიწვია უზარმაზარი სიმდიდრის დაგროვება და ბოლოს გავრცელდა მთელს მსოფლიოში. მაგრამ, მარქსის აზრით, კაპიტალიზმი, როგორც სისტემა, არ იყო დაცუ-

ლი კრიზისისგან, ეკონომიკური ვარდნისა თუ დეპრესიისგან. კაპიტალისტები შეიძლება ოცნებობდნენ წმინდა ეკონომიკური საზოგადოების შესახებ, სადაც მთავრობა უმნიშვნელო როლს ითამაშებდა, სინამდვილეში მათ ჭირდებოდათ სახელმწიფო ძალა, რომ აემუშავებინათ ეკონომიკური სისტემა და თავიდან აეცილებინათ კონკურენციის შედეგად დაზარალებულთა ჯანყი.

მარქსის სოციალური თეორიის მთავარი თემა იყო საზოგადოების დაყოფა დაპირისპირებულ კლასებად. ეს კლასები უბრალოდ ერთმანეთისგან განსხვავებული კი არ იყვნენ, არამედ ღრმად წინააღმდეგობრივი ინტერესები ჰქონდათ და მათ შორის კონფლიქტი (მაგალითად, მონებსა და მონათმფლობელებს შორის) განაპირობებდა ყველანაირი სოციალური ცხოვრების ბუნებას.

ორ ყველაზე მნიშვნელოვან და წინააღმდეგობრივ კლასს კაპიტალისტურ საზოგადოებაში წარმოადგენდნენ კაპიტალისტები ანუ ბურჟუაზია, რომელიც ფლობდა მიწას, ქარხნებს, მანქანებს, და პროლეტარიატი ან მუშები, რომლებიც უშუალოდ აწარმოებდნენ ეკონომიკურ პროდუქტს თავიანთი შრომით.

საზოგადოების ეს სტრუქტურული დაყოფა დაპირისპირებულ კლასებად ძლიერ გავლენას ახდენდა ძალაუფლებრივ ურთიერთობებზე. მარქსისთვის, კაპიტალისტების ინტერესები და პროლეტარიატი არსობრივად უპირისპირდებოდა ერთმანეთს. კაპიტალისტები მოგების გაზრდას მუშების ექსპლუატაციის ხარჯზე ცდილობდნენ და ჯამაგირს არ უმატებდნენ. მუშები იტანჯებოდნენ და ამიტომ იძულებულნი იყვნენ დაეთმოთ კაპიტალისტური სისტემა, დაუფლებოდნენ წარმოების საშუალებებს და დაეფუძნებინათ უკლასო საზოგადოება, სადაც სიმდიდრეს თანაბრად გაანაწილებდნენ. რასაკვირველია, კაპიტალისტები და მთავრობები, რომლებსაც ისინი მხარს უჭერდნენ, ყველანაირ ძალას გამოიყენებდნენ, რომ თავიდან აეცილებინათ მუშების მიერ სოციალური წესრიგის შეცვლა. მუშებს, შესაბამისად, წინააღმდეგობის გასაწევად დასჭირდებოდათ ძალა, რომელიც მათ სიმრავლეში იყო. ამისათვის, ალბათ ისინი უნდა ჩართულიყვნენ თავიანთ მჩაგვრელებთან ხანგრძლივ კონფლიქტში მათი თავიდან მოშორების მიზნით. რევოლუცია შეიძლება მომხდარიყო ან არ მომხდარიყო, მაგრამ დაძაბულობა და ბრძოლა სოციალური ღირებულებებისა და მიზნების გარშემო გარდაუვალი იყო. მარქსის მიხედვით, კლასობრივი კონფლიქტი კაპიტალისტური სისტემის შინაგანი თვისებაა.

მარქსს სჯეროდა, რომ სოციალური სტრუქტურა, რომელიც ეკონომიკურ წარმოებასა და კლასობრივ ურთიერთობებს ეფუძნებოდა, განაპირობებდა სოციალურ მოქმედებასა და კულტურასაც კი. ამგვარად, შუა საუკუნეების სასოფლო-სამეურნეო ეკონომიკამ ხელი შეუწყო ძლიერი საზოგადოებრივი ერთობებისა რელიგიური რწმენის გაჩენას, მაშინ როდესაც თანამედროვე ეპოქის ინდუსტრიულმა კაპიტალისტურმა ეკონომიკამ დაბადა ინდივიდუალიზმი და მეცნიერული ხედვა. მარქსი ასევე თვლიდა, რომ კლასობრივი კონფლიქტი არის „ისტორიის მამოძრავებელი ძალა“, სოციალური ცვლილების ძირითადი წყარო. მისი აზრით, ადგილი რჩება სოციალური მოქმედებისთვის, მაგრამ ეს მოქმედება არასდროს არის თავისუფალი წინა მოქმედებებისგან და, მით უმეტეს სოციალური სტრუქტურისგან. „ადამიანები ქმნიან თავიანთ ისტორიას“, — წერდა მარქსი, — „მაგრამ ისინი არ ქმნიან ისტორიას თავის მიერვე არჩეული პირობების მიხედვით, არამედ იმ პირობების გათვალისწინებით, რომელიც პირდაპირ არის მოცემული და გადმოცემული წარსულიდან“ (მარქსი 1852/1979, გვ. 103).

მნიშვნელოვანი იყო მარქსის შეხედულება კოლექტიური ბრძოლის, როგორც სოციალური მოქმედების შესახებ. რადგან პატარა ელიტა აკონტროლებს საზოგადოების ძირითად სიმდიდრეს, ადამიანების უმეტესობა შედარებით ნაკლებ ძალაუფლებას ფლობს. მაგრამ, მუშები სოციალური სტრუქტურის შესაცვლელად მოიპოვებდნენ ძალაუფლებას, თუკი ისინი გაერთიანდებოდნენ კავშირებსა და პოლიტიკურ პარტიებში. ეს მიდგომა მოითხოვდა არა მხოლოდ მოქმედებას, არამედ კულტურულ ცვლილებას. მუშები უნდა განთავისუფლებულიყვნენ კაპიტალიზმის იდეისგან, რომ ყველა ადამიანი განხილული ყოფილიყო როგორც ინდივიდი; მათ უნდა განეფიქრებინათ კლასობრივი ცნობიერება, საერთო ინტერესებისა და პრობლემების განცდა. სანამ კლასობრივი ცნობიერება განვითარდებოდა, კაპიტალისტები გამოიყენებდნენ თავიანთ ძალას, ჩამოეყალიბებინათ მუშების რელიგიური შეხედულებები, მოეგონებინათ თავისუფალ დროსთან დაკავშირებული ღონისძიებები და მომხმარებლური პრიორიტეტები, რაც გამოიწვევდა „ყალბი ცნობიერების“ წარმოშობას პროლეტარიატში – ანუ მცდარ კულტურულ ორიენტაციას, რომელიც მუშებს ხელს შეუშლიდა იმის გაცნობიერებაში, რომ მათ ექსპლუატაციას უწევდნენ. ამგვარად, კულტურა აძლიერებდა ელიტის ძალაუფლებას კაპიტალიზმის კლასობრივ სოციალურ სტრუქტურაში. მანამდე, სანამ მუშები არ შეცვლიდნენ სტრუქტურას, მარქსის აზრით, ისინი ვერ შეძლებდნენ ძალაუფლების მოპოვებას. ამიტომ, ის მოუწოდებდა რევოლუციისკენ, მართვის სადავეების ხელში ჩაგდებას და მოპოვებული ძალაუფლების სოციალური სტრუქტურის შესაცვლელად გამოყენებისკენ.

ბევრი თანამედროვე სოციოლოგი განიცდის მარქსის გავლენას. ცოტა მათგანი არის მარქსისტი, რაც გულისხმობს მისი მთელი დოქტრინის და პოლიტიკის აღიარებას, განსაკუთრებით ახლო წარსულში, კომუნიზმის დაცემას თუ გავითვალისწინებთ აღმოსავლეთ ევროპასა და საბჭოთა კავშირში. თუმცა, ბევრი იზიარებს მარქსის შეხედულებას კაპიტალიზმის, როგორც სოციალური სტრუქტურის მნიშვნელობის შესახებ, რომელიც წარმოქმნის არათანაბარ ეკონომიკურ ძალაუფლებას. ბევრი ასევე ეთანხმება მის აზრს, რომ ადამიანები, რომლებიც სუსტი არიან, როგორც ცალკეული ინდივიდები, ძლიერდებიან სოციალური ორგანიზებულობის შედეგად.

დურკჰაიმი სოციალური სოლიდარობის შესახებ

ადრეული კიდეც ერთი პერიოდის სოციოლოგი, რომელმაც უდიდესი გავლენა მოახდინა, იყო ფრანგი ემილ დურკჰაიმი (1858 – 1917). დურკჰაიმი არ ეთანხმებოდა მარქსის მიერ ეკონომიკისთვის, როგორც სოციალური სტრუქტურის ბაზისისთვის ასეთი დიდი გავლენის მინიჭებას და არც კლასობრივი დაყოფების გარდაუვალობის შესახებ მოსაზრებას უჭერდა მხარს. თუმცა ის იზიარებდა მარქსის ინტერესს იმ ძალების მიმართ, რომლებიც ადამიანებს კრავენ ერთად ანუ რასაც ის **სოციალურ სოლიდარობას** (დურკჰაიმი, 1893/1985) უწოდებდა.

დურკჰაიმისთვის სოციალური სოლიდარობის გასაღები ფუნქციური ინტეგრაცია გახლდათ. მისი აზრით, არსებობდა სოციალური სოლიდარობის ორი ძირითადი ფორმა — მექანიკური და ორგანული. **მექანიკური სოლიდარობა** ეფუძნება საზიარო შეხედუ-

ლებებს, ღირებულებებსა და ადათ-წესებს. ეს აკავშირებს პატარა, მარტივ და ტომობრივ საზოგადოებებსა და ტრადიციულ სამეურნეო დასახლებებს, სადაც სამყაროს ყველა ერთნაირად განიხილავს და ერთი და იმავე აქტივობებით არის დაკავებული. ამისგან განსხვავებით, დიდი, კომპლექსური და თანამედროვე საზოგადოებები შეკრულია იმით, რასაც დურკჰაიმი **ორგანულ სოლიდარობას** უწოდებდა, ესაა ურთიერთდამოკიდებულება, რომელიც შრომის რთულ განაწილებას ემყარება. თანამედროვე საზოგადოებაში, თითოეული ადამიანი ფულს შოულობს სპეციალიზებული სამუშაოდან და შემდეგ იმ ფულს იყენებს პროდუქტებისა და მომსახურების საყიდლად, რომლის წარმოებაშიც ათასობით სხვა ადამიანი ასრულებს სპეციალიზებულ როლს. სოციალური კავშირები, რომელსაც ეს სისტემა ქმნის, ძალიან ძლიერია. ადამიანები ურთიერთდაკავშირებული არიან იმიტომ, რომ უნარებსა და როლებში არსებული განსხვავებების გამო, ერთმანეთი სჭირდებათ, გადასარჩენად. ფუნქციური ინტეგრაცია ყველაზე დიდია იმ თანამედროვე საზოგადოებებში, რომლებიც ეფუძნებიან ორგანულ სოლიდარობას.

დურკჰაიმი (19\895/1982) თვლიდა, რომ საზოგადოება ქმნის ერთ მთლიანობას, რომელიც უფრო დიდია, ვიდრე მისი ნაწილების რაოდენობა და საზოგადოების კვლევა, ინდივიდების კვლევისგან განსხვავებით, სხვა დონეზე უნდა ჩატარდეს. ამ საკითხების გასარკვევად მან გამოიყენა ცოცხალი ორგანიზმის ანატომია, რომელსაც ზემოთ შევხებით (აქედან წამოვიდა ტერმინი *ორგანული* სოლიდარობა).

მთლიანი ადამიანი უფრო მეტია, ვიდრე მისი სხეულის შემდგენელი უჯრედებისა და ორგანოების ჯამი. ესაა ურთიერთდაკავშირებული ცოცხალი სისტემის მახასიათებლები, რაც არაა უბრალოდ ნაწილების თავმოყრა. ასევე საზოგადოებებშიც, თუმცა შეგვიძლია წარმატებით შევისწავლოთ ნაწილები და თითოეულის მნიშვნელობა მთლიანად სისტემის ფუნქციონირებისთვის. დურკჰაიმი ხაზს უსვამდა, როგორ თანაარსებობენ სხვადასხვა სოციალური აქტივობები და ინსტიტუტები (მაგალითად, ოჯახები, სკოლები და სამართლოები) და ერთმანეთს ეხმარებიან – მიუხედავად იმისა, რომ არავინ მართავს მთლიან ორგანიზმს. მთლიანი ორგანიზმი, დურკჰაიმის ფუნქციონალისტური ხედვით, შეკრულია მისი ნაწილების ურთიერთდაკავშირებული ფუნქციონირებით.

იგივე ფუნქციონალისტური ხედვიდან გამომდინარე, დურკჰაიმი ამბობდა, რომ გაზიარებული ღირებულებები და პრაქტიკა, რომელიც კულტურიდან გამომდინარეობს, საზოგადოების შეკვრაშიც თამაშობს როლს (დურკჰაიმი, 1912/1965; ალექსანდერი, 1988). მაგალითად, რელიგიური წირვა არა მხოლოდ ღმერთის სადიდებელი მოვლენის ფუნქციას ასრულებს, არამედ, კონგრეგაციის წევრებსა და კონგრეგაციასა და მთლიანად საზოგადოებას შორის სოციალური კავშირების გაღრმავებას უწყობს ხელს. რელიგია და კულტურის სხვა ელემენტებიც ფუნქციონირებენ იმისთვისაც, რომ ადამიანებს მიაწოდონ წესებისა და საზღვრების შეგრძნება და მოლოდინის სისტემა ჩამოუყალიბონ. სწრაფი სოციალური ცვლილებების პერიოდებში, როგორიც იყო ინდუსტრიული რევოლუცია, ეს იდეები კითხვის ნიშნის ქვეშ დგება. როდესაც რეალობა შორდება მოლოდინს, საზოგადოება განიცდის ანომიას — მდგომარეობას, სადაც ხდება სოციალური ნორმების ან წესების რღვევა და ადამიანებს უჭირთ ნათლად მოიაზრონ საკუთარი თავი როგორ განვითარდება მათი ცხოვრების შემდგომი ეტაპები და ყველაფერი ეს რას ნიშნავს.

დურკჰაიმის მთავარი წვლილი სოციოლოგიაში ის იყო, რომ მან ფართოდ განსაზღვრა სოციალური ცხოვრების საზოგადოდ გაზიარებული თვისებები – კულტურა, სოციალ-

ური სტრუქტურა და განსაკუთრებით ფუნქციური ინტეგრაცია – როგორც სოციალური ფაქტები, რომლებიც თავისთავად უნდა შეისწავლონ.

ვებერი რაციონალიზაციისა და სტატუსის შესახებ

მაქს ვებერი (1864 – 1920) თავისი დროის ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო გერმანელი ინტელექტუალი იყო. როგორც სხვა სოციოლოგები, ვებერიც (1904/1958) თვლიდა, რომ სოციალური ფაქტები უნდა გაანალიზდეს მეცნიერული მეთოდის გამოყენებით. დურკჰაიმისგან განსხვავებით, ვებერი ამბობდა, რომ სოციალური ფაქტები სხვა არაფერია, თუ არა ინდივიდების სოციალურ მოქმედებათა დაჯამებული შედეგი. სოციოლოგიური ახსნა-განმარტებები, ვებერის აზრით, უნდა მოდიოდეს იმის გაგებიდან, რატომ ირჩევენ და ახორციელებენ ცალკეული ადამიანები ამ მოქმედებებს, სადაც რაციონალური არჩევის თეორია ხაზს უსვამდა მომქმედი პირების „ობიექტური“ ინტერესების ანალიზს, ვებერი მათ სუბიექტურ გაგებასა და მოტივაციას ანიჭებდა პრიორიტეტს. სოციოლოგებმა მოქმედება მომქმედი პირის პერსპექტივიდან გამომდინარე უნდა გაანალიზონ, უნდა გასცდნენ ობიექტურ ქცევას და განიხილონ ის სუბიექტური აზრები და გრძნობები, რომლებიც კონკრეტულ მოქმედებებს განაპირობებს ანუ უნდა გაუკეთონ ინტერპრეტაცია და არა მხოლოდ დააკვირდნენ. ვებერი ამ მიდგომას *verstehen* (გაგებას) უწოდებდა (გერმანულად ნიშნავს ემპათიურ გაგებას).

როგორც მარქსს და დურკჰაიმს, ვებერსაც სურდა განემარტა მის გარშემო მიმდინარე სწრაფი სოციალური ცვლილებები. მას სჯეროდა, რომ ყველაზე მნიშვნელოვანი ტენდენცია თანამედროვე ეპოქაში სოციალური მოქმედებისა და სოციალური ინსტიტუტების მზარდი რაციონალიზაცია იყო ანუ ტრადიციული ორიენტაციებიდან (როდესაც ადამიანები წარსულიდან გადმოცემულ სიბრძნეს მომავლის სახელმძღვანელოდ აღიქვამდნენ და ცდილობდნენ წინაპრების კვალზე ევლოთ) უფრო ლოგიკურ ორიენტაციებზე გადასვლა (როდესაც ადამიანები მოქმედების გადანყვებილების მიღებამდე აფასებენ მოქმედების შესაძლო შედეგებს) (ვებერი, 1922/1968, იხ., ასევე ბრუზაკერი, 1984, როტი და შლუხტერი, 1979). მეცნიერების, როგორც ცოდნის შეძენის ძირითადი წყაროს გაძლიერება, მთავრობების დაბადება, რომლებიც ემყარებოდნენ კანონის უზენაესობას და კაპიტალიზმის განვითარება — ყველა ეს ფენომენი მიუთითებდა მიდრეკილებაზე რაციონალიზმისკენ. მაგალითად, კაპიტალიზმი ხალხისგან მოითხოვს, რომ ანალიზი გაუკეთოს ბაზრის, მაქსიმალურად გაზარდოს წარმოების ეფექტურობა, გამოთვალოს ინვესტიციებზე მოგება და შექმნას ფინანსური ინსტიტუტები, რომლებიც ხელს შეუწყობენ ეკონომიკურ ექსპანსიას. ყოველივე ეს სამყაროსადმი ლოგიკურ, გონიერ მიდგომას მოითხოვს. რაციონალიზაცია, თავის მხრივ, იწვევდა ფორმალური ორგანიზაციების მნიშვნელოვან ზრდას მთავრობებიდან — უზარმაზარ კორპორაციებამდე.

მაგრამ ვებერი გრძნობდა, რომ კაპიტალიზმი უფრო მეტი იყო, ვიდრე მხოლოდ რაციონალური გამოთვლა. მისი აზრით, მარქსმა ზედმეტად დიდი მნიშვნელობა მიანიჭა ეკონომიკურ სტრუქტურას და უყურადღებოდ დატოვა კულტურის გავლენა სოციალურ მოქმედებაზე. უფრო ზუსტად, ვებერი კაპიტალიზმს განიხილავდა, როგორც კულტურული ცვლილებების პროდუქტს, განსაკუთრებით კი ცვლილებებს რელიგიურ შეხედულებებში.

ბებსა და ღირებულებებში. იგი თვლიდა, რომ პროტესტანტულმა რეფორმაციამ, რომელიც ინდივიდებს ანიჭებდა პირად პასუხისმგებლობას საკუთარი თავის გადარჩენაზე და წინა პლანზე აყენებდა შრომის ეთიკას, საფუძველი ჩაუყარა კაპიტალიზმს (იხ. თავი 15). ვებერის შეხედულებით, ადამიანთა კულტურული იდეები დამოუკიდებელ და მნიშვნელოვან როლს ასრულებს თავიანთი მოქმედებების ჩამოყალიბებაში და ასე განსაზღვრავენ საზოგადოების სტრუქტურას, რომელიც მოიცავს ეკონომიკურ სისტემასაც. ამგვარად, ეკონომიკური ცვლილებები ხანდახან კულტურულ ცვლილებებს მოჰყვება და არა პირიქით, როგორც ამას მარქსი თვლიდა.

როგორც მარქსი, ასევე ვებერი, მიიჩნევდა, რომ ძალაუფლება და კონფლიქტი სოციალური ცხოვრების ფუნდამენტურ შემადგენელ ნაწილებია. მაგრამ, ის ასევე მიიჩნევდა, რომ ადამიანთა ეკონომიკური პოზიციები მაინცდამაინც არ განსაზღვრავს როგორი იქნება ძალაუფლებისთვის ბრძოლის მონახაზი. როგორც ის ამბობდა, ხშირად ყურადღებას ვაქცევთ სხვა სოციალურ ფაქტორებს, როგორიც არის რასა, რელიგია, და პირადი გემოვნება — იმის განსასაზღვრად, ადამიანები სოციალური იერარქიის რომელ საფეხურს მიეკუთვნებიან. ეს სხვა სოციალური ფაქტორები სტატუსჯგუფების საფუძველია. სტატუსჯგუფები ისევე მნიშვნელოვანი იყო, როგორც ეკონომიკური კლასი პოლიტიკური აქტივობის განსაზღვრაში. მაგალითად, ამერიკის შეერთებულ შტატებში, მუშათა კლასის თეთრკანიანი წევრები იმის მაგივრად, რომ გაერთიანებულიყვნენ პოლიტიკურად და გაეუმჯობესებინათ თავიანთი ეკონომიკური მდგომარეობა, შეეცდებოდნენ შავკანიან მუშებზე უფრო მაღალი სტატუსი შეენარჩუნებინათ. სტატუსჯგუფობრივი ინტერესები, როგორც წესი ელიტების საკეთილდღეოდ მუშაობს. როდესაც ადამიანი უნდა წავიდეს კონკრეტულ სკოლაში, ილაპარაკოს კონკრეტული სწორი აქცენტით და ჰქონდეს სწორი მანერები, რათა მაღალ საფეხურს მიეკუთვნებოდეს, ბევრი ახლად გამდიდრებული ადამიანი მოკლებული იქნება ელიტარულ სტატუსს და ელიტარული ჯგუფები პატარა და პრივილეგირებული დარჩება.

ჰერბერტ მიდი და სიმბოლური ინტერაქციონიზმი

მე-20 საუკუნის ბევრი სოციოლოგი იზიარებს ვებერის რწმენას კულტურისა და სოციალური მოქმედების მნიშვნელობის თაობაზე. მაშინ, როდესაც ვებერს ძირითადად აინტერესებდა ფართო განზოგადებები დიდმასშტაბიანი ორგანიზაციული ფორმების შესახებ, სხვა სოციოლოგები იკვლევდნენ უფრო პატარა მასშტაბის ფენომენს, რომელიც ყოველდღიურ ურთიერთობას შეადგენს. სხვა სოციოლოგების მიზანი არის, გაიგონ, როგორ განიცდიან და ესმით ადამიანებს თავიანთი სამყარო და როგორ თანხმდება სხვადასხვა ადამიანი საერთო რეალობის განსაზღვრების თაობაზე (შუტზი და ლუკმანი, 1973).

სოციოლოგიის ამერიკული სკოლა, რომელსაც სიმბოლური ინტერაქციონიზმი ეწოდება, ამ საკითხებით არის დაინტერესებული. ამ სკოლის დამაარსებლები იყვნენ ჯორჯ ჰერბერტ მიდი (1863-1931) და ვ. ი. თომასი (1863-1947), ორივე ჩიკაგოს უნივერსიტეტს წარმოადგენდა. მათ დაინყეს იმ შეხედულებიდან, რომ ადამიანური ქცევის უმეტესი წილი დეტერმინირებულია არა მხოლოდ სიტუაციის ობიექტური ფაქტორებით, არამედ იმით, როგორ განსაზღვრავენ ადამიანები მოცემულ სიტუაციას ანუ რა მნიშვნელობებს ანიჭებენ მას. ამ პოზიციის ყველაზე ცნობილი განცხადება ტომასს ეკუთვნის: „თუ ადა-

მიანები სიტუაციას იღებენ როგორც ნამდვილს, მაშინ ისინი ნამდვილია თავიანთი შედეგების მიხედვით (ტომასი და ტომასი, 1928, გვ. 572). წარმოიდგინეთ, მაგალითად, რომ თქვენ ამერიკული ქალაქის ქუჩებს მიიჩნევთ სახიფათოდ ღამე სიარულისთვის. ამის გამო არასდროს გადიხართ გარეთ დაბნელების შემდეგ. ამ შემთხვევაში ობიექტური ფაქტი (რეალური დანაშაულის დონე) კი არ განსაზღვრავს თქვენს ქცევას, არამედ დანაშაულის დონის თქვენეული გაგება. ეს გაგება თქვენთვის რეალურია იმიტომ, რომ ამის შედეგად სახლში რჩებით. ხანდახან სიტუაციის ჩვენეული განსაზღვრა იწვევს თავისი თავის გამამართლებელ წინასწარმეტყველებას (მერტონი, 1928ა). თუ უმეტესობა ადამიანებისა დაბნელების შემდეგ გარეთ გასვლას ძალზე სახიფათოდ მიიჩნევს და ისინი სახლში რჩებიან, ქუჩებში ადამიანების არყოფნამ შეიძლება სიტუაცია მართლა სახიფათო გახადოს, რადგანაც ქუჩებში ნაკლები ხალხი იქნება, რომლებიც შეიძლება დანაშაულის მოწმეები გამხდარიყვნენ ან ხელი შეეშალათ დანაშაულის ჩადენისთვის.

როდესაც მიდი უფრო ვრცლად საუბრობდა ჩვენს მიერ სოციალური სიტუაციების გაგებაზე, იგი ფიქრობდა, რომ ქცევასა და მოვლენებს სხვებთან ურთიერთობის შედეგად ვსწავლობთ. ასეთი ურთიერთობით ვსწავლობთ ჩვენი „ადგილების“ შესახებ სოციალურ სამყაროში და შევიმცნებთ იმ როლებს, რომლებიც უნდა ვითამაშოთ სხვადასხვა სიტუაცია. ჩვენი იდენტობის, ან კიდევ, საკუთარი „მე-ს“ მოაზრებაც განპირობებულია სოციალური ურთიერთობებით (1934). ამით მიდი გულისხმობდა, რომ ადამიანები საკუთარი თავის შესახებ შეხედულებას იქმნიან იმაზე დაკვირვებით, სხვები როგორ რეაგირებენ მათზე, თუმცა ადამიანის ფიქრები და განცდები პირდაპირ ხელმისაწვდომი არ არის სხვებისთვის. არამედ, ურთიერთობას ვახდენთ *სიმბოლოების* საშუალებით — სიტყვებით, ჟესტებით, სახის გამომეტყველებით, სხვა ხმებითა და მოქმედებებით, რომლებსაც საერთო, საყოველთაოდ გაზიარებული ინტერპრეტაციები აქვს. ამრიგად, ადამიანური ქცევის უმეტესი ნაწილი სიმბოლური ინტერაქციონიზმით არის განპირობებული.

სიმბოლური ინტერაქციონისტები შეისწავლიან ყოველდღიურ ქცევას; მაგალითად, რა ხდება, როდესაც გინდათ გაკვეთილის დასრულების შემდეგ მასწავლებელს მიმართოთ კითხვით — ჯერ დააკვირდებით მასწავლებლის მოქმედებას მასთან საუბრის ყველაზე ხელსაყრელი დროის ამოსაცნობად. თუ მასწავლებელი ელაპარაკება სხვა სტუდენტს, მიხვდებით, რომ დაკავებულია და ჩუმად იქნებით. როდესაც ლაპარაკობთ, აკონტროლებთ როგორც საკუთარ სიტყვებს და მოქმედებებს, ასევე მასწავლებლის პასუხებს. თუ მასწავლებელი გაიღიმებს და ოდნავ თქვენსკენ გადმოიხრება, იფიქრებთ, რომ ის გინონებთ შეკითხვას და აგრძელებთ თავდაჯერებულად საუბარს. თუმცა, თუ ის ხშირად იყურება ფანჯრიდან ან საათს უყურებს, როცა ლაპარაკობთ, მაშინ მის მოქმედებებს მოუთმენლობის ნიშნებად მიიღებთ და სწრაფად დაასრულებთ იმას, რისი თქმაც გინდოდათ.

გაცვლით სასინჯ სიგნალებს და შედეგად მიიღებთ საკუთარი სოციალური ქცევის შეფასებას. ამის შედეგად გვევლინება სიტუაციის მნიშვნელობის გაზიარებული გაგება. ასეთი საერთო გაგების არსებობა აუცილებელია სოციალური ცხოვრებისთვის და ინტერაქციონისტების დიდ ინტერესს იწვევს (ბლუმერი, 1969/1986). (ჩვენ ამ მიდგომას უფრო დანვრილებით განვიხილავთ მესამე თავში.)

ვ. ე. ბ. დუბუა ორმაგი ცნობიერების შესახებ

ამერიკის შეერთებულ შტატებში, სოციოლოგიის მთავარი ამოცანა რასობრივი და კულტურული სხვაობების მოგვარებაა. ერთ-ერთი პირველი აფრო-ამერიკელი, რომელმაც ჰარვარდის უნივერსიტეტი დაამთავრა, ამის კარგი მაგალითი იყო. ვ.ე.ბ. დუბუამ (1868 – 1963) სწავლა-განათლება დაიწყო ტენესის შტატ ფისკის უნივერსიტეტში, რომელიც აფრო-ამერიკული უმაღლესი სასწავლებლების წამყვან ცენტრად იყო მიჩნეული. ფისკის უნივერსიტეტში ყოფნისას შავკანიანთა ელიტის წევრი დუბუა პროვინციული სამხრეთის სიღარიბის მოწმე გახდა. ჰარვარდში ის სწავლობდა ფილოსოფიას უილიამ ჯეიმსის ხელმძღვანელობით. ჰარვარდის დამთავრების შემდეგ დუბუამ დაიწყო წმინდა ფილოსოფიიდან უფრო სოციალური მეცნიერებებისკენ გადახვევა და ცდილობდა ჩამოეყალიბებინა თეორიისა და ემპირიული მეთოდოლოგიის კომბინაცია, რომელიც საშუალებას მისცემდა სანდო და ფაქტობრივი კვლევები გამოეყენებინა სოციალური პრობლემების გადაჭრის დროს (ზამირი, 1995).

დუბუას მიხედვით, დიდი, ისტორიულად დაქვემდებარებული მოსახლეობის, როგორებიც იყვნენ აფრო-ამერიკელები, განვითარება დამოკიდებული იყო განათლებაზე და მცირე ელიტის ლიდერობაზე. დუბუა ამ მცირე ელიტას „ნიჭიერ მეთედს“ უწოდებდა. ეს იდეა მოსწონდა პროგრესულ, სოციალურად მობილურ შავკანიან საშუალო ფენას და წვლილი შეჰქონდა ინტეგრაციონისტური ორგანიზაციების ზრდაში, როგორიც იყო, მაგალითად, ფკგნა (ფერადკანიანთა განვითარების ნაციონალური ასოციაცია), სადაც დუბუა წამყვან როლს ასრულებდა. დუბუას იდეა არ მიიღეს (როგორც მისი სიცოცხლეში, ასევე სიკვდილის შემდეგაც) იმათ, ვინც მისი თეორია ელიტისტურად მიიჩნია და აფრო-ამერიკული პრობლემების სეპარატისტული გადაწყვეტილების მომხრე იყო ან მათ აფრიკაში დაბრუნებას ემხრობოდა. დუბუა მთელი თავისი მოღვაწეობის მანძილზე აფრო-ამერიკულ ბრძოლის აქტივისტი იყო; მან 1930-იანი წლების დიდი დეპრესიის დროს თავისი ადრეული შეხედულებები შეცვალა და ჩამოაყალიბა უფრო რადიკალური თეორია, რომელიც ნაწილობრივ მარქსიზმის გავლენას განიცდიდა.

დუბუა პირველი იყო, რომელმაც სუბ-საჰარის დიდი აფრიკული ცივილიზაციები შეისწავლა. ეს ცივილიზაციები ფაქტობრივად შეუსწავლელი დატოვეს ევროპელმა და ამერიკელმა მეცნიერებმა. ბოლოს დუბუა უფრო დიდი გულისხმიერებით მოეკიდა პან-აფრიკანიზმის იდეას, ხოლო სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე განაში გადასახლდა.

დუბუას სოციოლოგიურ ნააზრევში სამი თემა დომინირებდა. პირველი იყო „ორმაგი ცნობიერების“ იდეა და უფრო ვრცელი საკითხი იდენტობის სოციალურად კონსტრუირების შესახებ. დუბუამ ცნება „ორმაგი ცნობიერება“ პირველად შემოიტანა თავის წიგნში „შავკანიანი ხალხის სულები“ (1903), რომელიც საკმაოდ მშვიდი იყო თავის სათაურთან შედარებით. დუბუამ ასევე პირველად იხმარა სიტყვა — შავკანიანი, ნეგრის (ზანგის) მაგივრად, რომელიც მაშინ ზრდილობიან ტერმინად ითვლებოდა. ორმაგი ცნობიერება, წერდა დუბუა, არის

განცდა, როდესაც საკუთარ თავს უყურებ სხვისი თვალებით, საკუთარ სულს აფასებ გარშემო სამყაროდან გამომდინარე, რომელიც გიყურებს სიძულვილითა და მოწყალებით. ადამიანი შეიგრძნობს თავის გაორმაგებას — ამერიკე-

ლი და ზანგი; ორი სული, ორი აზრი, ორი შეურიგებელი ლტოლვა; ორი მეომარი
იდუა ერთ შავკანიან სხეულში, რომლის სიძლიერეც იცავს მას გახლეჩვისგან
(1903, გვ. 2).

მიუხედავად იმისა, რომ დუბუა ხაზს უსვამდა შავკანიანობისა და ამერიკელობის
კონკრეტულ ორმაგ ცნობიერებას, ამ ცნების გამოყენება ბევრი სხვა „გარეშე“ სიტუაციის
მიმართაც შეიძლებოდა (მაგალითად, აფრო-ამერიკელი ქალების შემთხვევაში, როცა ისი-
ნი შეიძლება თავიანთ რასობრივ და გენდერულ იდენტობებს შორის იხლიჩებინან).

დუბუამ ორმაგი ცნობიერება დააკავშირა „საფარველის“ იდეასთან, რომელიც პიროვ-
ნების იდენტობის ნაწილებს თვითონ პიროვნებისგან უჩინარს ხდიდა; მაგრამ მან უარყო
შეხედულება, რომ ორმაგი ცნობიერება არის რალაც, რაც შეიძლება (ან უნდა იყოს) და-
ძლეული იყოს რომელიმე ერთი მხარის არჩევით. დუბუას მიხედვით, ორმაგი ცნობიერების
შინაგანი დაძაბულობა გარეგანი და ობიექტური სოციალური კონფლიქტის ანარეკლია
და ამიტომ სოციალურ გამოცდილებასთან გამკლავების მნიშვნელოვანი მექანიზმაცაა.
ინდივიდებმა უნდა მონახონ მე-ს შესახებ ამ ორი შეხედულების გაერთიანების გზები,
რათა მოიპოვონ უფრო ძლიერი პიროვნული იდენტობა, რომელიც შეცვლის თითოეული
მათგანის მნიშვნელობას. საზოგადოებამ უნდა მოახდინოს ამ სხვაობათა შემოქმედები-
თად გამოყენება და არ განიხილოს ისინი, როგორც მყარი, ფიქსირებული სტერეოტიპები
ან კიდევ აიძულოს ყველა ადამიანი, რომ ერთსა და იმავე კულტურულ ფორმას დაექვემ-
დებარონ.

ამ მოსაზრებას მივყავართ დუბუას მეორე თემამდე ანუ კოლექტიურ ბრძოლამდე.
მისი აზრით, კულტურა და სოციალური სტრუქტურა არ არიან ფიქსირებული და უცვ-
ლელი. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი გარეგანია და ინდივიდთა კონტროლს მიღმა არ-
სებობენ, საზოგადოების ეს ასპექტები კოლექტიური ბრძოლის შედეგად იცვლება. მაგა-
ლითად, რასის ცნება და ადამიანების დაყოფა რასებად კანის ფერის მიხედვით წინასწარ
კი არ არის მოცემული, არამედ სოციალური მოქმედებისა და კულტურული გავლენების
შედეგია (დუბუა, 1940). ასევე, რასობრივი დაყოფის შესახებ შეხედულებები შეიძლება
შეიცვალოს სოციალური მოქმედების საშუალებით. დუბუა გამოყოფდა ბრძოლის სამ
სფეროს — სამუშაოს, კულტურასა და თავისუფლებას — რომლებიც ადამიანების ბა-
ზისურ მოთხოვნილებებსა და საზოგადოებაში ერთობლივი კარგი ცხოვრების ძირითად
მოთხოვნებს შეესაბამება. იმისათვის რომ, შევქმნათ უკეთესი საზოგადოება, საჭიროა
ყურადღება მივაქციოთ სამივე ფაქტორს და იმასაც, როგორ არიან ისინი ურთიერთდა-
კავშირებული; ამრიგად, ეს არის როგორც სულიერი, ასევე მატერიალური ძიება.

მესამე თემა, დუბუას მიხედვით, არის ის, რომ სოციალური და ინდივიდუალური
ცხოვრება ხასიათდება მუდმივი მცდელობით შემცირდეს დაძაბულობა და იდეალური
შესაძლებლობები რეალურ არსებობად გადაიქცეს. მაშინ, როდესაც სხვა სოციოლოგე-
ბი ბრძოლას ძლიერთა გადარჩენის ევოლუციური იდეებიდან გამომდინარე ხედავდნენ,
დუბუა ამბობდა, რომ ადამიანები იბრძვიან არა მხოლოდ გადარჩენის მიზნით, არამედ
იდეალების განხორციელებისთვისაც.

სხვადასხვა ცივილიზაცია გვთავაზობს არა მხოლოდ ცხოვრების სხვადასხვა წესს,
არამედ სხვადასხვა იდეალებსა და ამ იდეალების განხორციელებისთვის რეკომენდებულ

სტრატეგიებს: ტექნოლოგიების ფორმებს, სოციალური ორგანიზაციების ტიპებსა თუ რელიგიურ შეხედულებათა სისტემები. მნიშვნელოვანია ვისწავლოთ ერთმანეთისგან და ინტერესით მოვეკიდოთ, თუ როგორ ავლენენ შემოქმედებითობას სხვადასხვა ჯგუფების ბრძოლისას. როგორც პოლ გილროი წერდა (1993) დუბუას აზრის კვალდაკვალ, ამერიკის შეერთებული შტატების შავკანიანი, კარიბული და ბრიტანული — განსაკუთრებული და ურთიერთდაკავშირებული კულტურაა. აფრო-ამერიკულმა ჯაზმა გავლენა მოახდინა რეგეს განვითარებაზე იამაიკაში, ორივემ ერთად კი — ჰიპ-ჰოპზე, რეპზე და სხვა მუსიკალურ მიმდინარეობებზე ამერიკასა და ბრიტანეთში. მუსიკოსები ასახავენ არა მხოლოდ ერთ კულტურას, არამედ მრავალ სხვადასხვა გავლენას; მათი შემოქმედებითობის ნაწილი დევს ამ ყველა გავლენის ერთად მოქცევაში და ახალი მთლიანობის შექმნაში.

მოგვიანებით სოციოლოგები ეფუძნებოდნენ დუბუას ნააზრევს არა მხოლოდ იმ მიზნით, რომ უკეთ გაეგოთ რასის გავლენა აფრო-ამერიკულ ცხოვრებაზე, არამედ იმისათვის, რომ უკეთესად შეესწავლათ სხვა საკითხებიც. მაგალითად, ორმაგი ცნობიერების იდეა და იდენტობის უფრო ვრცელი საკითხი მნიშვნელოვანი რესურსებია კულტურული მრავალფეროვნების მოაზრების პროცესში, ისევე, როგორც ბევრი შესაძლო „გაორმაგება“, რომლებიც განაპირობებენ სოციალურ და ინდივიდუალურ იდენტობებს.

სამყაროში, რომელსაც ახასიათებს მასობრივი მიგრაცია, კულტურის გლობალიზაცია და სოციალური მოძრაობები, რომლებიც ეფუძნებიან იდენტობასა და ცხოვრების სტილს შორის არსებულ განსხვავებებს, ამან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი პრობლემატიკის სახე მიიღო (კალჰუნი, 1994წ.).

ფემინიზმი და კლასიკური თეორიის საზღვრები

მე-18 საუკუნის მიწურულს ინგლისელმა ქალმა მერი უოლსტონკრაფტმა აღნიშნა, რომ სოციალური და პოლიტიკური უფლებების თეორიები ჩამოყალიბებული იყო მთლიანად მამაკაცის პერსპექტივიდან. უოლსტონკრაფტმა გამოსცა „ქალის უფლებები“ — გამოხმაურება ტომას პეინის ცნობილ მიმართვაზე „ადამიანის უფლებები“, რომელიც ამერიკული რევოლუციის დროს დაიწერა. უოლსტონკრაფტის ნააზრევის განვრცობას მისმა ადრეულმა სიკვდილმა დაუსვა წერტილი — ირონიულია, რომ ის მშობიარობის დროს გარდაიცვალა. მშობიარობა ქალებისთვის წყველა იყო ბოლო დრომდე, სანამ ქალები არ მოექცნენ სამედიცინო ყურადღების ქვეშ (მისი ქალიშვილი, რომელიც მშობიარობის დროს გადარჩა, გახლდათ მერი შელი, *ფრანკენშტაინის*, ან *თანამედროვე პრომეთეს* ავტორი.).

მე-19 საუკუნეში ქალების გარკვეული რაოდენობა დღის სოციალურ პრობლემატიკაში ჩაერთო. ამერიკაში, ყველაზე მნიშვნელოვანი იყვნენ ჯეინ ადამსი და შარლოტა პერკინს გილმანი. ეს ქალები აერთიანებდნენ როგორც აქტიურ ინტერესს სოციალურ სამუშაოში, ასევე წვლილი შეჰქონდათ სოციალურ თეორიაში. ადამსმა ჩიკაგოში დააარსა ჰალ ჰაუსი (ჰალის სახლი), რომელიც ქვეყანაში პირველი სოციალური სამუშაოს სააგენტო იყო; გილმანმა წინ წამოსწია სოციალური საკითხების თეორიული ასპექტები, როგორიცაა საკანონმდებლო სისტემის გავლენა ქალების ცხოვრებაზე, სადაც არ გააჩნდათ არც ეკონომიკური და არც პოლიტიკური უფლებები.

მიუხედავად ამ და სხვა პიონერების წვლილისა, ქალების ხმა უმეტესწილად უყურადღებოდ დარჩა ადრეული სოციოლოგების მხრიდან (და სხვა სოციალური მეცნიერე-

ბებისგან). არც მე-19 საუკუნის ბოლოს და არც მე-20 საუკუნის დასაწყისში მამაკაცი სოციოლოგები აქცევდნენ სათანადო ყურადღებას ქალების ცხოვრებას ან კიდევ იმას, როგორ ფორმირდებოდა გენდერი სოციალური ურთიერთობების, კულტურისა და სოციალური მოქმედების შედეგად. სიტყვა *კაცის* ზოგადი გამოყენება, რომელიც ქალების დაქვემდებარებულ კატეგორიასაც მოიცავდა, ჩვეულებრივ მოვლენად იყო მიჩნეული.

მკვლევარები და თეორეტიკოსები, როგორც წესი, წერდნენ სოციალური როლების, მაგალითად, მოქალაქის, ეკონომიკური სუბიექტის და კულტურული პროდიუსერის როლის შესახებ, თითქოს ისინი ავტომატურად მიუკუთვნებოდნენ მხოლოდ კაცებს (თუ ეს განსხვავებულად არ იყო აღნიშნული). არც ერთმა დამაარსებელმა სოციოლოგიურმა თეორეტიკოსმა არ დაუთმო სათანადო ყურადღება ქალების ცხოვრების შესწავლას ან კიდევ გენდერულ სხვაობათა როლის განხილვას საზოგადოებაში.

მხოლოდ 1960-იან და 1970-იან წლებში ქალთა მოძრაობისა და ქალ სოციალურ მეცნიერთა მზარდი რიცხვის კომბინაციამ დაიწყო არსებული მიკერძოებულობის შეცვლა. როდესაც ქალები (და ნაკლები ხარისხით კაცები) მოუწოდებდნენ სოციალურ მეცნიერებას, ელიარებინა გენდერის მნიშვნელობა სოციალურ ცხოვრებაში, ისინი დამაარსებელი თეორეტიკოსების ნაშრომებს მიმართავდნენ კონცეპტუალური ცნებებისთვის; განიხილავდნენ, როგორ განაპირობებდა გენდერს სოციალური კლასი, მარქსის მიხედვით და რასა — დუბუას მიხედვით. ასევე განიხილავდნენ ქალების როლს სოციალური სოლიდარობის მიღწევაში, რასაც დურკჰაიმმა გაუსვა ხაზი — ქალებს ენიჭებოდათ ძირითადი პასუხისმგებლობა არა მხოლოდ ბავშვების აღზრდაში, არამედ ოჯახში და ოჯახებს შორის კონფლიქტების გადაჭრაში, აგრეთვე ოჯახის წევრებს შორის ურთიერთობების შენარჩუნებაში. იმ პერიოდში, ოჯახები გაფანტული იყვნენ მიგრაციისა და სამუშაო ადგილების შეცვლის შედეგად, რაც ახასიათებდა თანამედროვე ეპოქას. მიდის ნაშრომების გათვალისწინებით, მეცნიერი ქალები იკვლევდნენ, როგორ განაპირობებს გენდერი სოციალური ინტერაქციის ფორმებს; მათ გამოავლინეს მამაკაცის და ქალის საუბრის განსხვავებული სტილი (თანენ, 1994). ვებერზე დაყდნობით, ისინი შეისწავლიდნენ „რაციონალიზაციის“ გავლენას გენდერულ როლზე. მე-20 საუკუნეში პროფესიონალი სპეციალისტების გამოჩენა — დაწყებული მედიცინიდან სოციალურ სამსახურამდე და დამთავრებული ბალზამირებით, მასობრივი პროდუქციის ზრდამ და საკვების მარკეტინგმა, ტანსაცმლის ბიზნესმა ტრადიციულად ჯამაგირის გარეშე მყოფი „ქალის სამუშაო“ კომერციულ ეკონომიკად გადააქცია; ამავე დროს „დიასახლისების“ სამუშაო ნაკლებად მნიშვნელოვანი გახდა. ახლა ხალხს უკვე შეეძლო პროდუქტებისა და მომსახურების ყიდვა, მაშინ, როდესაც ადრე ისინი უფასოდ იყო მოწოდებული ცოლების, დედებისა და ქალიშვილების მიერ.

ფემინისტი თეორეტიკოსები სწავლობდნენ დამაარსებელი სოციოლოგების თეორიებს — და ხშირად არ ეთანხმებოდნენ მათ. ეს უთანხმოება არ არის იშვიათი მეცნიერებაში. სოციოლოგებს სჭირდებათ ხელმძღვანელობა და წინაპარ მეცნიერთა შემოთავაზებული ანალიტიკური იარაღი, მაგრამ მათ ასევე სჭირდებათ ამ მასწავლებლების მიღმა გასვლის გამბედაობა, როდესაც ისინი კვლევას აწარმოებენ.

ფემინისტი სოციოლოგები დაინტერესებული არიან ქალებთან დაკავშირებით უფრო ისეთი ტიპის კვლევები ჩატარონ, რომლებიც უკვე ჩატარებულა მამაკაცებს შორის. პირველ რიგში, ფემინისტები მოითხოვენ სოციოლოგიაში — მეცნიერებს მოუწოდებენ,

რომ აღიაროს და სერიოზულად მოეკიდოს გენდერული განსხვავების როლს და სოციალური ცხოვრების თითქმის ყველა ასპექტის სტრუქტურირებაში გენდერულ ურთიერთობებს.

პიროვნული იდენტობისა და ინტიმური ურთიერთობების, განათლებისა და სამსახურის სფეროებში და მოხუცებულობის პროცესშიც კი, მამაკაცებისა და ქალების ცხოვრება არა მხოლოდ განსხვავდება, არამედ ორივე განპირობებულია იმით, როგორ განსაზღვრავენ კულტურები გენდერს. დასავლურ საზოგადოებაში ქალები, როგორც წესი, ცხოვრობენ უფრო დიდხანს, ვიდრე კაცები (ეს განპირობებულია მამაკაცის გენდერული როლით, რაც განაპირობებს ადრეული სიკვდილის მაღალ მაჩვენებლებს — ომის, დანაშაულისა და ინფარქტების გამო).

არსებობს ფართოდ გავრცელებული შეხედულება, რომ ქალებმა თავიანთი თავი მამაკაცებთან მიმართებაში უნდა განიხილონ (როგორც ცოლებმა ან საყვარლებმა); ეს შეხედულება არ ითვალისწინებს იმას, რომ ქალების უმეტესობა თავისი დარჩენილი ცხოვრების 10 წელიწადს ან უფრო მეტს თითქმის ექსკლუზიურად ქალთა გარემოცვაში გაატარებს.

ფემინისტებმა გამოავლინეს მიკერძოებულობა და დამახინჯებები სოციოლოგიის პირველად თეორიებში. როგორც დოროთი სმითმა (1992) აჩვენა, სოციოლოგია ჩამოყალიბდა მამაკაცების სპეციალური ინტერესის საფუძველზე იმ სფეროებში, სადაც მათ ყველაზე მნიშვნელოვანი როლი აკისრიათ ანუ მთავრობაში, ბაზარზე, რელიგიურ იერარქიაში, კორპორაციებსა და მსგავს ადგილებში. მაგალითად, სოციოლოგებმა უფრო მეტი ყურადღება მიაქციეს ფორმალურ ორგანიზაციებს, ვიდრე ოჯახურ ცხოვრებას. ტრადიციულად, ქალები საზოგადოებრივ ცხოვრებას ჩამოშორებული იყვნენ; მაგრამ ამავე დროს, მამაკაცებმა ცოტა რამ თუ იცოდნენ პირადი სამყაროს შესახებ – მაგალითად, როდესაც ქალაქგარეთ მცხოვრები საშუალო ფენის წარმომადგენელი მამაკაცები სამსახურში წასვლისას უკან მოიტოვებდნენ ამ კერძო სამყაროს.

ამან გამოიწვია შეუსწავლელი საკითხების არსებობა და მიკერძოებულობა ცნებებთან მიმართებაში. მაგალითად, ეკონომისტები იყენებდნენ სიტყვას „სამუშაო“ მხოლოდ ხელფასიან სამსახურთან დაკავშირებით და ყურადღებას არ აქცევდნენ სახლის სამუშაოს ეკონომიკურ ფასს, რასაც ძირითადად ქალები ასრულებდნენ. სმითის მიხედვით, სოციოლოგიის განხორციელება ქალების პერსპექტივიდან, თუნდაც გენდერული როლების ცოდნა, არა მხოლოდ გააუმჯობესებს ჩვენს მიერ ქალების გაგებას, არამედ მიგვიყვანს ზოგადად პირადი ურთიერთობების უფრო ღრმა გაგებამდე, რაც ტრადიციულად ქალების სფეროა.

ფემინისტურმა თეორიამ ისევე მოიგო სოციოლოგიის განვითარების შედეგად, როგორც სოციოლოგია განვითარდა და გაუმჯობესდა ფემინისტური თეორიების გათვალისწინების შედეგად. აფრო-ამერიკელმა სოციოლოგებმა, ისევე როგორც სხვებმა, აღნიშნეს მიკერძოებულობის ფაქტი სმითის ნაშრომებში (კოლინსი, 1990). იგი ძირითადად საუბრობდა ქალაქგარეთ მცხოვრებ ქალებზე, რომელთა რიცხვს თვითონ ეკუთვნოდა და ძირითადად თეთრკანიანი საშუალო ფენის ქალების ცხოვრებას აღწერდა; მან შესწორება შეიტანა გენდერულ მიკერძოებულობაში, თუმცა შემოიტანა რასობრივი მიკერძოებულობა. ფერადკანიანი ქალების გამოცდილება – ქალად ყოფნის მათი გამოცდილების ჩათვლით – საგრძნობლად განსხვავდება თეთრკანიანი ქალების გამოცდილებისგან.

ახალი შეხედულებების საფუძველზე, სოციოლოგებმა კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენეს კლასიკური სოციოლოგიური თეორიის ძირითადი ამოსავალი წერტილები — კერძოდ ის,

რომ შესაძლებელია სოციალური ქცევის უნივერსალური კანონებისა და პრინციპების აღმოჩენა, რომლებიც შეიძლება მივუყენოთ კულტურულ გარემოსა და სოციალურ მოქმედებებს დროის პერიოდის მიუხედავად.

სოციოლოგიისადმი უფრო კრიტიკული მიდგომა თვლის, რომ ყოველთვის უნდა მიექცეს ყურადღება თეორიის ისტორიას, მის კულტურულ ფესვებს, სოციალურ მოქმედებებსა და მათ მოქმედებებს, რომლებმაც ის გამოიწვია (ან შეავიწროვა). თეორიაში ცვლილებების შეტანა არა მხოლოდ თეორეტიკოსების მიერ გარკვეული ასპექტების სხვანაირად მოაზრების შედეგია, არამედ სოციალურ სამყაროში მომხდარ ცვლილებაზე რეფლექსიისა, რის ახსნასაც თეორია ცდილობს. განსხვავებული მოსაზრებები არის არა გადაუწყვეტლობის ნიშანი, არამედ შემოქმედებითობის წყარო. დღეს ფემინისტური სოციოლოგია კრიტიკული სოციალური თეორიის ალბათ ყველაზე მნიშვნელოვანი წყაროა.

მოკლედ რომ ვთქვათ, სოციოლოგია განაგრძობს თავისი საფუძვლების მიღმა განვითარებას — თეორიას უზრუნდებიან, შეაქვთ შესწორებებიც და ცვლილებები უფრო დიდი ცოდნისა და ახალი პრობლემატიკის გათვალისწინებით. ამიტომაც სოციოლოგია ცოცხალი მეცნიერებაა.

1. სოციოლოგია არის ადამიანების საზოგადოების, სოციალური მოქმედების ბევრი განზომილებისა და სოციალური ურთიერთობების კვლევა. ს. რაით მიღსამა შექმნა ტერმინი სოციოლოგიური წარმოსახვა, რომ აღენერა ადამიანების უნარი, მოიაზრონ თავიანთი პირადი გამოცდილებები მათ გარშემო არსებული სამყაროს კონტექსტის გათვალისწინებით. მიღსის მიხედვით, ადამიანებს შეუძლიათ უფრო ფართო საკითხების შემეცნება, რაც შეუძლებელია მხოლოდ პირადი გამოცდილების საშუალებით.
2. ხუთი ძირითადი ცნება ძალიან დაეხმარა სოციოლოგებს კომპლექსური, მუდმივად ცვალებადი სოციალური სამყაროს ახსნაში. ეს ცნებებია: სოციალური სტრუქტურა (შედარებით სტაბილური, სოციალური ურთიერთობების, სოციალური პოზიციების და ადამიანების რაოდენობის მდგრადი ფორმები); კულტურა (აზროვნების, გაგების, შეფასების და კომუნიკაციის საერთო გზები, რომლებიც შეადგენენ ადამიანების ცხოვრებას); ძალაუფლება (სოციალური მოქმედი პირის უნარი, გააკონტროლოს სხვების მოქმედებები პირდაპირ ან არაპირდაპირ); და ფუნქცია (წვლილი, რომელიც ურთიერთობას, პოზიციას, ორგანიზაციას ან სხვა სოციალურ ფენომენს შეაქვს უფრო დიდ სოციალურ მთელში). ის რაც ხდება სისტემის ერთ ნაწილში ფუნქციურად ინტეგრირებულ სისტემაში, გავლენას ახდენს სხვა ნაწილებზე ისევე, როგორც ისინი ახდენენ გავლენას მასზე.
3. როგორც ყველა მეცნიერება, სოციოლოგია ეფუძნება ემპირიულ დაკვირვებას (მონაცემები გროვდება აბსტრაქციისა და ინტერპრეტაციის დახმარებით და ექვემდებარება გამეორებას) და ლოგიკურ ანალიზს (რომელიც მოიცავს ანალიზის ერთეულებისა და ურთიერთობების გამოვლენას და თეორიის აგებას).
4. სოციალური ფაქტები სოციალური ცხოვრების მდგრადი თვისებებია, რომლებიც განაპირობებენ ან ზღუდავენ ინდივიდების მოქმედებას. სოციალური ფაქტები საფუძ-

ველს ინდივიდებში კი არ იღებს, არამედ ინდივიდებსა და ჯგუფებს შორის ურთიერთობებიდან გამომდინარეობს.

5. სოციოლოგია ჩაისახა მე-18 და მე-19 საუკუნეებში, სწრაფი სოციალური ცვლილებების პერიოდში. „თანამედროვე ეპოქის“ საფუძველი ურბანული, კაპიტალისტური, ინდუსტრიული საზოგადოების განვითარებაა; განსხვავებული (არა ევროპული) კულტურების აღმოჩენასა და პოლიტიკურ და ინტელექტუალურ ქაოსში იმ პერიოდის სოციოლოგიური მოაზროვნეების შეხედულებები დღესაც აქტუალურია.
6. ადამ სმითი რაციონალური არჩევის თეორიის ფუძემდებელია. ამ თეორიის მიხედვით, ადამიანები გადაწყვეტილების მიღების დროს ირჩევენ მოქმედების ისეთ გზას, რომელიც მათთვის ყველაზე ხელსაყრელია. ჯერემი ბენტემმა გააფართოვა ეს შეხედულება. იგი თვლიდა, რომ საჭიროა სამთავრობო ჩარევა, რათა საზოგადოებამ უკეთესად იფუნქციონიროს და რაც შეიძლება მეტ ადამიანს მისცეს საზოგადოების რესურსებით სარგებლობის შესაძლებლობა.
7. კარლ მარქსმა აჩვენა, რომ საზოგადოების ეკონომიკური სისტემა განაპირობებს სოციალური ცხოვრების ყველა სხვა ასპექტს და წარმოქმნის მუდმივ სოციალურ კონფლიქტს. მარქსის შეხედულებით, კაპიტალისტურ სისტემაში ძალაუფლება კაპიტალისტების ხელშია და ამ ძალაუფლებას მუშებზე ახორციელებენ. ერთადერთი გზა მუშებისთვის, გადალახონ ეს ჩაგვრა, არის დაგეგმილი სოციალური აქტივობა და რევოლუცია.
8. ემილ დურკჰაიმს აინტერესებდა ის სოციალური ძალები, რომლებიც კრავენ საზოგადოებას ანუ ფენომენი, რასაც ის სოციალურ სოლიდარობას უწოდებდა. მექანიკური სოლიდარობა ეფუძნება ღირებულებების, წესებისა და შეხედულებების გაზიარებას. ორგანული სოლიდარობა არის ურთიერთდამოკიდებულება, რომელიც ეფუძნება შრომის კომპლექსურ განაწილებას. დურკჰაიმი ხაზს უსვამდა საზოგადოების სხვადასხვა ნაწილს შორის ურთიერთობას და წერდა იმ საფრთხეების შესახებ, რომლებიც ანომიას მოაქვს.
9. მაქს ვებერი მნიშვნელოვანი ფიგურაა იმით, რომ მან სოციოლოგიაში შემოიტანა სოციალური ცხოვრების სუბიექტური ბუნების ცნობიერება; ამით მან დააბალანსა ის, რომ მარქსი ეკონომიკურ ძალებს ზედმეტად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა და მიიჩნია, რომ კულტურას თანაბარი გავლენა აქვს, ასევე დურკჰაიმის ფუნქციური ინტეგრაციის განხილვის დროს ძალაუფლების ცნება შემოიტანა. ვებერისთვის, თანამედროვე ეპოქის ყველაზე ფუნდამენტური ტენდენცია სოციალური მოქმედებისა და სოციალური ინსტიტუტების მზარდი რაციონალიზაცია იყო.
10. ჯორჯ ჰერბერტ მიდი და სიმბოლური ინტერაქციონისტები ხაზს უსვამდნენ ყოველდღიურ ურთიერთობას და არა ფართო, დიდმასშტაბიან სოციალურ ფორმებს. ისინი ამბობდნენ, რომ ადამიანები მიმართავენ და რეაგირებენ სხვების ქცევის გათვალისწინებით და აქედან ავითარებენ სოციალური სიტუაციის გაზიარებულ განსაზღვრებას.
11. ვ.ე.ბ. დუბუა – ნოველისტი, აქტივისტი და სოციოლოგი – შემოიტანა ორმაგი ცნობიერების ცნება და იდენტობების ჩამოყალიბება, გაანალიზა კოლექტიური ბრძოლის როლი სოციალურ ცვლილებაში და ხაზი გაუსვა ადამიანის ლტოლვას, მიაღწიოს იდეალებს.

12. ფემინისტმა სოციოლოგებმა რეაგირება მოახდინეს გენდერის მიმართ დიდი ხნის უწყურადღებობაზე და ხაზი გაუსვეს როგორც კულტურულ პროცესებს, რომლებიც განაპირობებენ გენდერულ სხვაობებს, ასევე მათ შედეგებსაც. ფემინისტები არა მხოლოდ ატარებენ ემპირიულ კვლევებს ქალების შესახებ, არამედ ავითარებენ ახალ თეორიებს და ამგვარად ცვლიან ზოგადად სოციალური პროცესების ჩვენეულ მოახრებას; ისინი მთავარ ყურადღებას აქცევენ გენდერის და სოციალურ აქტივობებს, ასევე იმ სფეროებს, სადაც კაცები ნაკლებად მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ, ვიდრე ქალები.

იმსჯელეთ

1. განსაზღვრეთ სოციოლოგიის 5 ძირითადი ცნება და მოიყვანეთ თითოეულის მაგალითი.
2. რა როლს ასრულებს ლოგიკა და ემპირიული დაკვირვება სოციოლოგიაში?
3. მოხაზეთ სოციოლოგიის სათავეები. როგორ ჩამოყალიბდა ისინი თანამედროვე საზოგადოების განვითარების შედეგად?
4. შეადარეთ და დაუპირისპირეთ ერთმანეთს რაციონალური არჩევანის თეორია და მარქსის, დურკჰაიმის, ვებერისა და მიდის პერსპექტივები.
5. როგორ აკეთებენ სოციოლოგები კულტურული და გენდერული საკითხების მონახაზს?

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. გამოიყენეთ სოციოლოგიური წარმოდგენა, რომ შენი პირადი გამოცდილებიდან სოციალური მხარე აჩვენო. ნაწილობრივ გამოიყენეთ ერთი სოციალური ფაქტი შენი პასუხიდან. აჩვენეთ სოციოლოგიური მიახლოება როგორ მიდის საერთო შეგრძნების მიღმა შენი გამოცდილების მიხედვით.
2. შეარჩიეთ მიმდინარე მნიშვნელოვანი მოვლენა და მასზე მიმართეთ 5 ძირითადი ცნება.
3. გაზეთში იპოვეთ ამბავი რაიმე სოციალურ საკითხთან დაკავშირებით. როგორ შეძლებს საერთო მგრძნობელობა და სოციოლოგია ამ საკითხის განასხვავებულად ახსნას?
4. როგორ დაეხმარება 5 ძირითადი ცნება ერთმანეთს თქვენი უნივერსიტეტის, კოლეჯის ტერიტორიაზე რომელიმე ისეთი საკითხის ახსნისას, როგორიცაა სექსუალური ძალადობა, დანაშაული, სწავლის გადასახადის ზრდა ან აკადემიური არაპატიოსნება?
5. აჩვენეთ როგორ დაამახინჯებს რასის ან გენდერის (ან ორივესი ერთად) უგულებელყოფა მნიშვნელოვან სოციალური საკითხის გაგებას.

სიტყვარი

ანოზია – იმ წესებისა და ღირებულებების შელახვა, რომელიც მართავს და ამთლიანებს სოციალურ ცხოვრებას და ინდივიდებს საკუთარი ადგილის პოვნის განცდას ანიჭებს.

ბურჟუაზია — სოციალური კლასი კაპიტალისტურ განვითარებად საზოგადოებაში, რომელთა საკუთრებაში და კონტროლშია პროდუქციის წარმოების საშუალებები (მიწა, ფაბრიკები, მანქანები და ა. შ.)

კაპიტალისტი — ბურჟუაზიის წევრი. კაპიტალი არის ქონება, რომელიც შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მომავალი სიმდიდრის სანარმოებლად.

კლასობრივი ცნობიერება — სოციალური კლასის წევრებს შორის ჩამოყალიბებული ინტერესებისა და პრობლემების საერთო შეგრძნება.

კულტურა — ფორმირება, მეტ-ნაკლებად საინტეგრაციო გზა აზროვნების, გაგების, შეფასების და კომუნიკაციისა, რომელიც აყალიბებს ხალხის ცხოვრებას.

მონაცემი — მეცნიერებაში დასმულ კითხვებზე სპეციფიკურად დროული ინფორმაცია.

ორმაგი ცნობიერება — შეუსაბამობა პიროვნების საკუთარ იდენტობასა და იმას შორის, რასაც მას საზოგადოება ანიჭებს.

ემპირიული დაკვირვება — სამეცნიერო მონაცემებში სენსორული ინფორმაციის ორგანიზაცია აბსტრაქციის, ინტერპრეტაციისა და რეპლიკაციის პროცესისა.

შესაწირი — რომელსაც სოციალური ურთიერთობა, პოზიცია, ორგანიზაცია, ღირებულება, ან სხვა ფენომენი უკეთებს უფრო დიდ სოციალურ ერთეულს.

ფუნქციური ინტეგრაცია — შეთანხმება, სადაც სოციალური სისტემის განსხვავებული ნაწილები ისე მჭიდროდაა დაკავშირებული, რომ რაც ხდება ერთში, გავლენას ახდენს მეორეზე.

ლოგიკური ანალიზი — თეორიის ჩამოყალიბება ანალიზის განსხვავებული სფეროების იდენტიფიცირებითა და მათ შორის ურთიერთკავშირით.

მექანიკური სოლიდარობა — სოლიდარობა, რომელიც დაფუძნებულია საერთო რწმენაზე, ღირებულებებსა და ჩვეულებებზე.

ორგანული სოლიდარობა — ადამიანთა შორის ურთიერთდამოკიდებულება, რომელიც დამყარებულია მუშაობის რთულ დანაწილებაზე.

ძალა, შესაძლებლობა — მოვლენის, ფორმის ან სოციალური ორგანიზაციის სტრუქტურის გასნაზღვრა.

პროლეტარიატი — კაპიტალისტური საზოგადოების წევრები, რომლებსაც არა აქვთ კონტროლი პროდუქციაზე. ტერმინი უშუალოდ მუშათა კლასს განეკუთვნება.

მეცნიერება — ბუნებაზე დაკვირვების სისტემური გზა. მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების ძებნა და ცოდნის თეორიაში ჩამოყალიბება.

სოციალური — განზრახული და არა ინსტინქტური ქცევაა. დამოკიდებულია სხვების მიერ შექმნილ სოციალურ კონდიციებზე და ზემოქმედებას ახდენს სხვა სოციალურ პირებზე.

სოციალური ფაქტები — სოციალური ცხოვრების დამკვიდრებული წესები, რომელიც ინდივიდს მოქმედების გარკვეული ფორმისკენ უბიძგებს.

სოციალური სოლიდარობა — მდგომარეობა, რომლის შედეგად განსაზღვრული სოციალური ძალები ხალხს ერთად კრავს.

სოციალური სტრუქტურა — შედარებით მყარი, სოციალური ურთიერთობების თუ სოციალური პოზიციების მტკიცე პარადოგმები, რომლებზეც ინდივიდებს აქვთ მცირე კონტროლი.

სოციოლოგიური წარმოდგენა — პირადი გამოცდილებების აღქმის გზა სამყაროში მიმდინარე პროცესების მიხედვით. სოციალური ურთიერთობების უფრო ღრმად შემეცნება, რომელიც არა მხოლოდ პირად გამოცდილებას ეყრდნობა.

სოციოლოგია — მეცნიერება ადამიანთა საზოგადოებაზე. მოიცავს როგორც სოციალურ ქმედებებს, ასევე სოციალური ურთიერთობების ორგანიზაციას.

სტატუსის მქონე ჯგუფი — არიან რასაზე, რელიგიაზე, პირად გემოვნებასა და სხვა არაეკონომიკურ ფაქტორებზე დაფუძნებული ჯგუფები, რომელიც სოციალური იერარქიის დაარსებას უწყობს ხელს.

სიმბოლური ურთიერთქმედება — ადამიანის ქცევის გაგება, როგორც კულტურაში შექმნილი და განმარტებული სოციალური ცხოვრებისა, სადაც ხაზგასმულია კოლექტიურობის მნიშვნელობა.

თეორია — სისტემური მცდელობა იმისა, როგორ შეიძლება იყოს ორი ან მეტი ფენომენი ერთმანეთთან დაკავშირებული.

გაგება — ვებერის ტერმინი იმის გასაგებად, რას ფიქრობენ და გრძნობენ ადამიანები.

თავი 2

სოსიოლოგიური ჰვანის მათობა

სოსიოლოგია და სამეცნიერო ჰვანა

- კვლევის პროცესი

სოსიოლოგიური ჰვანის სიტუაციები

- ვალიდობა და სანდობა
- თეორია და კვლევა
- ეთიკური საკითხები

ჰვანის სტრუქტურები

- კვლევები
- ექსპერიმენტები
- ეთნოგრაფია, საველე სამუშაო და ჩართული დაკვირვება
- კონტენტ ანალიზი
- შედარებითი და ისტორიული კვლევა

ჩანახტი

- ძირითადი სტატისტიკური კონცეფციები
- როგორ წავიკითხოთ ცხრილი

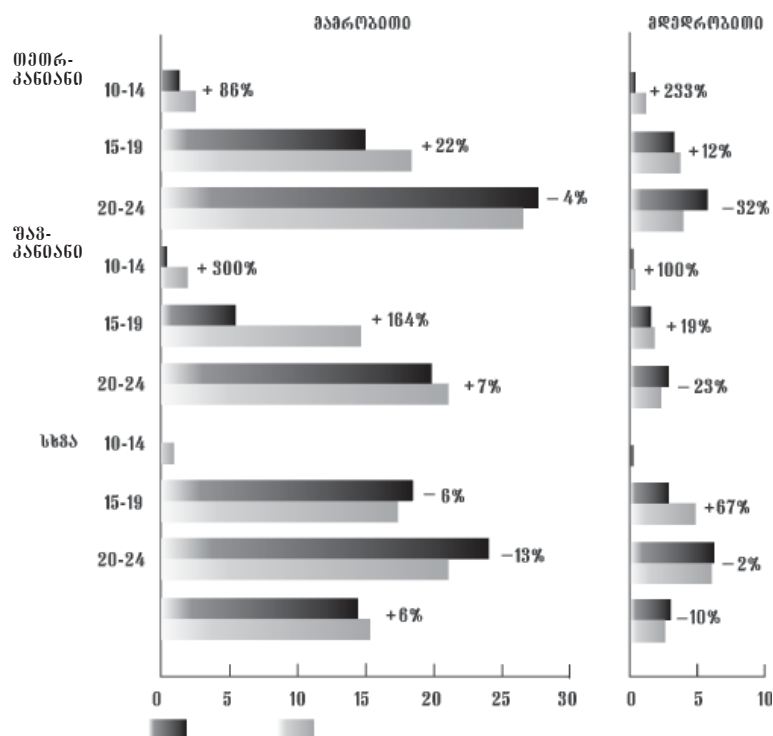
ლექტიკოსმა იგი სისხლის გუბეში მწოლიარე აღმოაჩინა, თოფიც იქვე ეგდო: კურტ კობეინი, როკ-ჯგუფ „ნირვანას“ 27 წლის ლიდერი, რომელსაც ხშირად ახასიათებდნენ, როგორც „უცნობი თაობის გვირგვინოსან პრინცს“ (*ნიუსუიკი*, 18 აპრილი, 1995). „ნირვანას“ ელვისებური აღმასვლა დიდებისა და სიმდიდრისაკენ, როგორც ჩანს, ერთდროულად მიუღებელიც იყო და მოულოდნელიც. კობეინსა და მისი ჯგუფის წევრებს სძულდათ გადაპრანჭული, „ემ თი ვი“-ს გავლენის ქვეშ მოქცეული როკის სამყარო თავის მადონასა და მაიკლ ჯექსონისნაირ ყალბ კერპებიანად. ჯგუფის მუსიკა მიზანდასახულად საზიზლარი და სადავო იყო, მათი დაძონძილი ტანსაცმელი და აბურძგნილი თმა კი — განზრახ ბინძური. და მაინც, ჯგუფის სახელწოდებიანი მათი პირველი ალბომის თითქმის 10 მილიონი ცალი გაიყიდა მთელ მსოფლიოში. ისეთი სტროფებით, როგორიცაა „ოჰ, კარგი ერთი, რაც უნდა იყოს, არა უშავს“ — კობეინი 90-იანი წლების გაუცხოების იდეის გამომვანებლად იქცა.

განქორწინებულთა შვილი, სუსტი ჯანმრთელობის კობეინი, ხშირად იყო გარიცხული სკოლიდან, არ იყო ბედნიერი და თავს ნარკოტიკებით ირთობდა. კობეინის სიკვდილის შემდეგ, მამამისმა, რომელსაც იგი 8 წლის განმავლობაში არ დალაპარაკებია, განაცხადა: „კურტის შესახებ რაც კი რამ ვიცოდი, ყველაფერი ჟურნალ-გაზეთებში ამოვიკითხე“. მეგობრები კობეინს ახასიათებდნენ, როგორც კეთილ და მზრუნველ ადამიანს და ამასთანავე როგორც საკუთარი თავის დამღუპველ ნარკომანს, რომელიც ხშირად განიცდიდა დეპრესიის შემოტევებს.

როდესაც ახალი ამბავი კობეინის თვითმკვლელობის შესახებ მედიაში მოხვდა, რადიოსადგურები (განსაკუთრებით მის მშობლიურ ქალაქ სიეტლში) უბედურებისაგან თავზარდაცემული ფანების ზარებით აივსო. ერთ-ერთმა დისკ-ჟოკიმ გადაცემები დაიწყო სიტყვებით „ეს არ გააკეთო“ და შემდეგ ხშირად იმეორებდა ცხელი ხაზის შეტყობინებებს თვითმკვლელობათა რიცხვის შესახებ.

ჩვენ თვითმკვლელობა მიგვაჩნია ქმედებათაგან ყველაზე პირადულად, როგორც გადანყვებილება, რომელსაც ცალკეული პირი იღებს სასონარკვეთილების, სულიერი ტანჯვის თუ ცხოვრებისადმი ინტერესის დაკარგვის გამო. როდესაც კობეინის სიკვდილის შემდეგ არაერთმა ახალგაზრდამ ამგვარადვე დაასრულა სიცოცხლე, ეს ადამიანებისთვის იყო შეხსენება, რომ თვითმკვლელობაზე გავლენას ახდენს სოციალური ფაქტორები — ცნობილი მაგალითების ჩათვლით. თვითმკვლელობათა სიხშირე ჩვეულებრივ უფრო მაღალია იმ რაიონებში, სადაც რადიოსადგურები გადასცემენ მუსიკას, რომელშიც ხაზგასმულია, როგორიცაა ოჯახური განხეთქილების, ალკოჰოლიზმისა და შრომისადმი გაუცხოების პრობლემები (*სტაკი და განლაჩი, 1992წ.*). უფრო მეტიც, თვითმკვლელობის სიხშირე თინეიჯერებში სულ უფრო და უფრო იზრდება (იხ. სქემა 2.1). 15-24 ასაკის ადამიანებში, თვითმკვლელობა სხვა ტიპის მკვლელობებს შორის მესამე ადგილზეა. (*აშშ-ს ჯანმრთელობის და სოციალური უზრუნველყოფის სამსახური (1995წ.)*).

ცალკეული თვითმკვლელობა შეიძლება გამონეული იყოს დასაქმების პერსპექტივების ცვლილებით, სოციალურ ღირებულებებთან შეუსაბამობით ოჯახური და ბევრი სხვა პირადული პრობლემით, მაგრამ სოციოლოგები მაინც ცდილობენ მოიაზრონ თვითმკვლელობა, როგორც სოციალური მოდელი. ისინი განიხილავენ არა ცალკეულ შემთხვევებს, არამედ თვითმკვლელობათა კოეფიციენტებს, ე.ი. თვითმკვლელობათა პრო-

სქემა 2.1 თვითმკვლელობათა მაჩვენებელი 10-24 წლის ამერიკელებში 1980-1992 წწ.

ფსიქოლოგიურ შემთხვევათა შესწავლამ შესაძლებელია განმარტოს ინდივიდუალური თვითმკვლელობები, მაგრამ ვერ ხსნის სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფებში მიმდინარე თვითმკვლელობების კოეფიციენტების ვარიაციებსა და ცვლილებებს. რატომ არის თვითმკვლელობის მაჩვენებელი 10-დან 19 წლამდე ზრდადი და არ არის 20-დან 24-მდე მყოფთა უმრავლესობისთვის? რატომ არის თვითმკვლელობის კოეფიციენტი შავკანიანი ახალგაზრდებისათვის, განსაკუთრებით მამაკაცებისათვის უფრო სწრაფად მზარდი, ვიდრე თეთრკანიანი მამაკაცებისა და სხვა ახალგაზრდებისათვის?

წყარო: ადაპტირებულია აშშ-ის სოციალურ მედიკოსების დეპარტამენტის ყოველკვირეული ანგარიშიდან ჩვეულებრივი და ავადმყოფობით გამოწვეული სიკვდილიანობის შესახებ, 1995 წლის 2 აპრილი, გვ.290

პორციებს განსხვავებულ სოციალურ ჯგუფებში. დიდმა ფრანგმა სოციოლოგმა ემილ დურკჰაიმმა განჭვრიტა, რომ ეს კოეფიციენტები შეიძლება აიხსნას სოციალური ფაქტორებით და ხელი მოჰქონდა სოციალური კვლევის ერთ-ერთ ყვალაზე მნიშვნელოვან საკითხს, რაც კი ოდესმე გამოუკვლევიან.

დურკჰაიმის დროს, ისევე როგორც ჩვენს პერიოდში, თვითმკვლელობა, როგორც წესი, ინდივიდუალური პირობებით იხსნებოდა: მიიჩნეოდა, რომ მსხვერპლი იმყოფებოდა დეპრესიაში, იყო სულით ავადმყოფი ან რაღაც აუტანელი დანაკარგის გამო ჰქონდა მიღებული ტრავმა. მაგრამ დურკჰაიმმა იცოდა, რომ თვითმკვლელობა რომელიმე

გარკვეულ ჯგუფებში მეტად იყო გავრცელებული, ვიდრე სხვებში და გაუჩნდა ეჭვი, რომ ეს გამონეული იყო სოციალური ფაქტორებით და არა შემთხვევითობით. იგი იყენებდა მონაცემთა სისტემურ კრებულს თავისი ეჭვის შესამოწმებლად, აგროვებდა რა ინფორმაციას თვითმკვლელობათა კოეფიციენტის შესახებ სხვადასხვა ქვეყანაში, წელიწადის სხვადასხვა დროისათვის და იმ ადამიანთა შორის, რომლებიც მიეკუთვნებოდნენ სხვადასხვა სოციალურ კატეგორიებსა და ჯგუფებს; იყენებდა სახელმწიფო არქივებში არსებულ მასალასაც, სადაც აღნუსხული იყო თვითმკვლელობათა რიცხვი და მსხვერპლის ასაკი, სქესი, ოჯახური მდგომარეობა, ეროვნება, რელიგია და ა.შ.

ამ ინფორმაციის გაანალიზებით დურკჰაიმმა აღმოაჩინა, რომ ჩვეულებრივი ახსნა სინამდვილეს არ შეესაბამებოდა. თვითმკვლელობათა *კოეფიციენტები* (და არა მხოლოდ რაოდენობა) განსხვავდებოდა ქვეყნების, წელიწადის დროისა და ჯგუფების მიხედვით. თუ თვითმკვლელობა გამონეული იყო მხოლოდ და მხოლოდ პირადი პრობლემებით, მაშინ რითი იყო გამონეული ასეთი დიდი ცვალებადობა მის კოეფიციენტებში? მან საგანგებოდ შეამოწმა, რომ დარწმუნებულიყო — ხომ არ იყო ეს უბრალოდ იმით გამონეული, რომ ზოგიერთ ჯგუფში ფსიქიკური დაავადების კოეფიციენტის მაჩვენებელი უფრო მაღალი იყო, მაგრამ კავშირი სულიერი დაავადებისა და თვითმკვლელობათა კოეფიციენტებს შორის არ იყო თანმიმდევრული. ზოგიერთ ჯგუფს ჰქონდა სულიერი დაავადების მაღალი, მაგრამ თვითმკვლელობის უფრო დაბალი კოეფიციენტები, სხვა ჯგუფებს კი ორივე კოეფიციენტის მაჩვენებლები მაღალი ჰქონდა. დურკჰაიმმა ისიც შენიშნა, რომ ქალებს მამაკაცებზე ხშირად უსვამდნენ სულით ავადმყოფობის დიაგნოზს, მაგრამ ისინი უფრო იშვიათად ამთავრებდნენ სიცოცხლეს თვითმკვლელობით. ამოტივტივდა სხვა, მოულოდნელი ინფორმაციაც: დურკჰაიმმა შეამჩნია, რომ ადამიანთა უმრავლესობა სიცოცხლეს თვითმკვლელობით ამთავრებდა წელიწადის უფრო თბილ და მზიან დროს და არა ზამთრის ცივ, პირქუშ დღეებში, როგორც ეს ბევრს შეიძლება ჰგონებოდა.

ამგვარად, თავმოყრილმა ფაქტებმა და სტატისტიკამ დურკჰაიმს მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ თვითმკვლელობა, ყოველ შემთხვევაში, ნაწილობრივ მაინც, დამოკიდებული იყო სოციალურ ვითარებაზე. როგორც ის წერდა თავის კლასიკურ გამოკვლევაში „*თვითმკვლელობა*“ (1897/1951 და გვ. 145), თვითმკვლელობა ემყარება „სოციალურ მიზეზებს და თავისთავად კოლექტიური მოვლენაა“. იმ *სოციალური ჯგუფის მახასიათებლები*, რომელშიც ადამიანები აღმოჩნდებიან გაერთიანებულნი, მეტ-ნაკლებად შესაძლებელს ხდის თვითმკვლელობას; თვითგანადგურება არ არის უბრალოდ პირადული ქმედება. დურკჰაიმს აშკარად ინდივიდუალურ, პირადულ ქმედებებს ხსნიდა კოლექტიური მიზეზებით, პირობებით, რომლებიც შესაძლებელია, ინდივიდუალ-მოქმედ პირებს არც კი ჰქონდათ შეგნებულად გაცნობიერებული.

სოსიოლოგია და სამეცნიერო ხელოვნება

დურკჰაიმის უმთავრესი მიზანი იყო სოციოლოგიის მეცნიერებად ჩამოყალიბება. როგორც პირველ თავში ვიხილეთ, სამეცნიერო მეთოდი მოითხოვს მონაცემთა სისტემატურ, ემპირიულ და ლოგიკურ შეგროვებასა და ანალიზს. თვითმკვლელობის კვლევი-

სას დურკჰაიმს მტკიცედ ჰქონდა გადაწყვეტილი ეწვენიზა: პირველი — სამეცნიერო მეთოდი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს სოციალური ქცევის კვლევისას და მეორე — სოციოლოგიური კვლევის შედეგები ახალ განზომილებას მატებს ჩვენ მიერ გარესამყაროსა და საკუთარი თავის წვდომას.

კვლევის ჰოცესი

დურკჰაიმი იყენებდა შვიდ „სანიმუშო“ ნაბიჯს — პრობლემის განსაზღვრას, ლიტერატურის მიმოხილვას, ჰიპოთეზის ჩამოყალიბებას, კვლევის გეგმის შერჩევას, მონაცემთა შეგროვებას, მონაცემთა გაანალიზებასა და დასკვნების გაკეთებას (იხ. სქემა 2.2.). თითოეული ამ ნაბიჯთაგანი გადამწყვეტია, თუმცა შესაძლოა, ყოველთვის აღნიშნული ზუსტი თანმიმდევრობით არ შეგვხვდეს.

<p>1. პრობლემის განსაზღვრა საკვლევი თემის შერჩევა და მთავარი კონცეფციების განსაზღვრა</p> <p>2. ლიტერატურის მიმოხილვა არსებულ თეორიასთან გაცნობა და თემის კვლევა</p> <p>3. ჰიპოთეზის ჩამოყალიბება კავშირის დადგენა ზომვად ცვლადებს შორის ისე, რომ შესაძლებელი გახდეს მათი გაზომვა და ჰიპოთეზის შემოწმება</p> <p>4. კვლევის გეგმის შერჩევა შესასწავლი მეთოდის შერჩევა: ექსპერიმენტი, მიმოხილვა, საველე დაკვირვება ან ისტორიული მეთოდი</p>	<p>5. მონაცემთა შეგროვება ჰიპოთეზის შესამოწმებელ მონაცემთა შეგროვება</p> <p>6. მონაცემთა გაანალიზება მონაცემებზე მუშაობა და მათი შემოწმება ჰიპოთეზის ასახსნელად</p> <p>7. დასკვნების გაკეთება კვლევის შედეგების შეჯამება მათი მნიშვნელობის გათვალისწინებით, აღმოჩენების დაკავშირება არსებულ თეორიასა და კვლევასთან და მომავალი კვლევისათვის პრობლემების დადგენა</p>
---	--

სქემა 2.2. „სანიმუშო“ ნაბიჯები კვლევის პროცესისთვის

კვლევის ჩატარებისას ყველა სოციოლოგი მისდევს ერთსა და იმავე ძირითად ნაბიჯებს, თუმცა არა აუცილებლად ერთი თანმიმდევრობით.

პრობლემის განსაზღვრა

პირველი ნაბიჯი — პრობლემის განსაზღვრა, არც ისე მარტივია, როგორც შეიძლება ერთი შეხედვით მოგვეჩვენოს. რა არის თვითმკვლელობა? გავრცელებული განმარტება იქნებოდა „საკუთარი სიცოცხლის განზრახ დასრულება“. ამ განმარტებას უეჭველად მიესადაგება ხიდიდან გადახტომა ან თავში ტყვიის დახლა, მაგრამ როგორ მოვიქცეთ, როცა საქმე გვაქვს საჭირო მედიკამენტებზე უარის თქმასთან ან გაქანებული საბარგო მანქანის გზიდან არჩამოცილებასთან? ან რა ვთქვათ იმ ჯარისკაცზე, რომელიც საკუთარ სიცოცხლეს სწირავს ბრძოლის დროს თანამებრძოლთა გადასარჩენად? დურკჰაიმმა გადაწყვიტა თვითმკვლელობად ჩაეთვალა „სიკვდილის ყველა ის შემთხვევა, რომელიც

პირდაპირ ან არაპირდაპირ გამომდინარეობს თვით მსხვერპლის იმ პოზიტიური ან ნეგატიური ქმედებისაგან, რომელიც ამგვარ შედეგებს გამოიწვევს და ეს მან იცის“. როდესაც ორივეს — „ჩადენას“ და „არ ჩადენას“ აზუსტებდა, დურკჰაიმმა გააფართოვა თვითმკვლელობის გავრცელებული განმარტება, მასში ჰეროიკული ქმედებების (ჯარისკაცის მიერ ალტრუიზმის პოზიტიური აქტის ქმედება) და ასევე, ბედთან შერიგების, დაავადების ან ზიანის თავიდან არ აცილების ჩართვით.

ისევე, როგორც სხვა მეცნიერები, სოციოლოგებიც **ცვლადი სიდიდეების** პირობებში აზროვნებენ. ცვლადი სოციოლოგიური სიდიდე არის სოციალური ცხოვრების ნებისმიერი ასპექტი, რომელიც დროთა განმავლობაში შეიძლება მერყეობდეს ან იცვლებოდეს, ან თავს იჩენდეს სხვადასხვა ოდენობითა და სიხშირით. თვითმკვლელობის კოეფიციენტი ცვლადი სიდიდეა, რადგან იგი მერყეობს სხვადასხვა პერიოდში და იცვლება სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფებთან მიმართებაში. დურკჰაიმი მიიჩნევდა, რომ თვითმკვლელობის კოეფიციენტი დამოკიდებული იყო სხვა ცვლად სიდიდეებზე და მათი დადგენა მიზნად ჰქონდა დასახული. ამგვარად, დურკჰაიმის კვლევაში თვითმკვლელობის კოეფიციენტი იყო დამოკიდებული ცვლადი სიდიდე. ის ფაქტორები კი, რომლებიც მასზე მოქმედებდნენ — დამოუკიდებელი ცვლადი სიდიდეები (ეს ის ფაქტორებია, რომლებიც მერყეობენ სხვა მიზეზების გამო, ე.ი. თვითმკვლელობის კოეფიციენტის ცვლილებისაგან დამოუკიდებლად).

მკვლევარებმა არა მარტო უნდა განსაზღვრონ ის ცვლადი სიდიდეები, რომელთა შესწავლა სწადიათ, არამედ ასევე უნდა დააზუსტონ, რისი გავლენა სურთ მათ შესახებ. სხვა სიტყვებით, მათ უნდა ჩამოაყალიბონ კვლევის პრობლემა. დურკჰაიმის პრობლემა — ის, რასაც იგი მთელი ყურადღებით მოეკიდა — არ გახლდათ კითხვა, რას ნიშნავს თვითმკვლელობა მათთვის, ვინც თავს იკლავს და არც ის, როგორ განიცდიან ამას მათი ოჯახები. მისი პრობლემა იყო თვითმკვლელობათა კოეფიციენტებში ვარიაციის სოციალური მოდელების ახსნა. რატომ ხასიათდება წლის გარკვეული სეზონები, გარკვეული ადგილები და გარკვეული სოციალური ჯგუფები თვითმკვლელობათა უფრო მაღალი ან დაბალი კოეფიციენტებით, ვიდრე სხვები?

ლიტერატურის მიმოხილვა

სოციოლოგები უმეტესწილად, მათთვის საინტერესო საკითხის შესახებ არსებული ლიტერატურის მიმოხილვაზე დაყრდნობით წყვეტენ, რა კითხვები დაისვას კვლევისათვის და სად მოიძიონ პასუხები მათზე. მაგალითად, დურკჰაიმი ცდილობდა დაედგინა, რა იყო საერთოდ ცნობილი თვითმკვლელობის შესახებ. მან მიაკვლია რამდენიმე გამოკვლევას, რომელიც შეეხებოდა თვითმკვლელობათა კოეფიციენტებში ასახულ სხვადასხვა ჯგუფებს შორის განსხვავებათა მიზეზებს, რაც ადასტურებდა, რომ მის მიერ განზრახული კვლევის ჩატარება მცდელობის უსარგებლო დუბლირება არ იყო. იგი შეავსებდა დიდ ხარვეზს კაცობრიობის ცოდნაში. ლიტერატურის მიმოხილვისას დურკჰაიმი გაეცნო რამდენიმე არსებულ თეორიას. მაგალითად, ერთი ამტკიცებდა რომ თვითმკვლელობა ალბათ უფრო ხშირად ზამთრის უღიმღამო, ცივ თვეებში ხდებოდა. მონაცემთა შემოწმებისას დურკჰაიმი დარწმუნდა, რომ ეს არ შეესაბამებოდა სინამდვილეს. დურკჰაიმმა ასევე შეამოწმა შთაგონების ძალით თვითმკვლელობის ნახალისების თეორია: ადამიანები თავის მოკვლის გადაწყვეტილებას იმიტომ იღებენ, რომ თვითმკვლელობის იდეას მათ სხვები უდებენ თავში; დურკჰაიმის კვლევის შედეგებმა გვიჩვენა, რომ თუმცა შთაგონებამ

შესაძლოა, ნაწილობრივ რაღაც როლი ითამაშოს, მაგრამ ეს ალბათ არ არის თვითმკვლელობის მთავარი მიზეზი. ამრიგად, დურკჰაიმს თავისი კვლევის შედეგად მიეცა როგორც თვითმკვლელობის ზოგიერთ ძველი თეორიის შეფასების, ასევე ახალი თეორიების მნიშვნელობის დადგენის საშუალება.

ჰიპოთეზის ჩამოყალიბება

დურკჰაიმის შეხედულება სოციალურ ცხოვრებაზე ემყარებოდა *ფუნქციური ინტეგრაციის* კონცეფციას (იხ. თავი 1). მას მიაჩნდა, რომ ადამიანებზე ზოგიერთი უმნიშვნელოვანესი ზეგავლენა მომდინარეობს იქიდან, რამდენად კარგად ინტეგრირებულია მათი სოციალური ჯგუფები — კერძოდ, რომ დურკჰაიმი ამტკიცებდა, სოციალურ ურთიერთობებსა და ჯგუფის წევრებს შორის გაზიარებულ მორალურ ღირებულებებზე კარგად ინტეგრირებულ ჯგუფებს უნარი შესწევთ თავიანთი წევრები უზრუნველყონ ეფექტური სოციალური დახმარებით, ღირებულებათა ნათლად გამოკვეთილი ჩამონათვალით და საკუთარი პიროვნების მძაფრად აღქმის უნარით. ამ იდეებმა დურკჰაიმს საშუალება მისცა ჩამოეყალიბებინა ჰიპოთეზა თვითმკვლელობის შესახებ. ეს არის სავარაუდო განაცხადი იმის შესახებ, თუ როგორ ზემოქმედებს ან უკავშირდება ერთმანეთს ორი ან მეტი ცვლადი სიდიდე. დურკჰაიმის მთავარი ჰიპოთეზა მდგომარეობდა იმაში რომ, რაც უფრო მეტია სოციალურ ჯგუფებში ინტეგრირებულ ადამიანთა რაოდენობა, მით უფრო ნაკლებია თვითმკვლელობის ჩადენის ალბათობა. ამ ჰიპოთეზაში გამოყენებულია შემდეგი ორი ცვლადი:

1 — ინტეგრაციის ხარისხი სოციალურ ჯგუფებში და 2 — თვითმკვლელობის კოეფიციენტი. დურკჰაიმმა გამოთქვა აზრი, რომ ამ ცვლადთაგან პირველი უკუკავშირშია მეორესთან: ე.ი. რაც უფრო დაბალია სოციალური ინტეგრაციის დონე, მით უფრო მაღალია თვითმკვლელობის კოეფიციენტი.

კვლევის გეგმის შერჩევა და მონაცემთა შეგროვება

საკუთარი ჰიპოთეზების შესამოწმებლად მკვლევარებს ესაჭიროებათ ფაქტები ანუ **მონაცემები**: სტატისტიკა, ინტერვიუს შედეგები და კვლევასთან დაკავშირებული სხვა ინფორმაცია. პირველი ნაბიჯი მონაცემთა შეგროვებაში გულისხმობს იმის გადანყვეტას, როგორ ვანარმოოთ დაკვირვება და, თუ ეს შესაძლებელია, სხვადასხვა შესასწავლი ცვლადის გაზომვა. ზოგიერთი ცვლადი (ისეთი, როგორიცაა თვითმკვლელობის კოეფიციენტი) შეიძლება მეტ-ნაკლებად პირდაპირ იქნეს შესწავლილი. სხვები კი (მაგალითად, გაუცხოების ხარისხი) — მხოლოდ არაპირდაპირ. *ინდიკატორი* შეიძლება იყოს „შემცვლელი“ საზომი: რაიმე შეიძლება გაიზომოს ემპირიულად — იმ აბსტრაქტული ცვლადის შესახებ ინფორმაციის მისაღებად, რომლის პირდაპირ გაზომვა რთულია. სოციალური ინტეგრაციის გასაზომად დურკჰაიმმა ინდიკატორებად აირჩია ისეთი ფაქტორები, როგორიცაა ქორწინების სტატუსი და ეკლესიის მრევლობა. ის ფიქრობდა, რომ დაქორწინებული ადამიანები და ეკლესიის აქტიური წევრები უფრო მეტად იყვნენ ინტეგრირებულნი საზოგადოებაში, ვიდრე მარტოხელეები და ეკლესიასთან კავშირის არმქონენი. აშკარად ზომავადი ინდიკატორების ერთობლიობამ საშუალება მისცა დურკჰაიმს მოეხდინა სოციალური ინტეგრაციის **სამუშაო განმარტება**.

მონაცემთა მოგროვებაში შემდეგი ნაბიჯი არის კვლევის გეგმის არჩევა ანუ ფაქტობრივი გეგმა საჭირო ინფორმაციის მოსაგროვებლად. ზოგიერთი მკვლევარი ატარებს გამოკითხვებს და კითხვებს უსვამს ბევრ განსხვავებულ ადამიანს. ზოგი კი, რაკი ცხოვრობს და მუშაობს შესასწავლ ადამიანთა შორის, ამჯობინებს დაკვირვებას მონაწილეებზე, რათა უშუალოდ პირველწყაროდან დაადგინოს, როგორ ფიქრობენ და იქცევიან ისინი. ზოგიერთი მკვლევარი ატარებს ექსპერიმენტებს; მაგალითად, ისინი ხელოვნურად ქმნიან ისეთ სიტუაციას, რომელშიც შესაძლებლობა ეძლევათ დააკვირდნენ ადამიანების რეაგირებას სხვადასხვა სტიმულზე. არიან ისეთი მკვლევარებიც, რომლებიც ისტორიულ საარქივო ჩანაწერებს იყენებენ მონაცემთა შესაგროვებლად. პრობლემათა უმრავლესობის შესასწავლად საუკეთესო მიდგომა გულისხმობს რამდენიმე კვლევითი სტრატეგიის კომბინირებას: გამოკითხვები პლუს დაკვირვება, პლუს დოკუმენტების მოძიება. ამავე თავში განვიხილავთ ყველა ამ სპეციფიკურ მონაცემთა მოგროვების მეთოდს.

კვლევის რომელ გეგმასაც უნდა იყენებდნენ, მკვლევართა მიზანია მოგროვდეს საკმარის ინფორმაცია 1 — პრობლემის სიღრმისეული გაგებით დამუშავებისათვის და 2 — საკუთარი ჰიპოთეზების შესამოწმებლად. ერთი შეხედვით შეიძლება ეს მარტივი და სწორხაზოვანი ჩანდეს, მაგრამ ხშირად ძალიან რთული გასაკეთებელია. მკვლევარი შეიძლება წააწყდეს პრობლემას არა მხოლოდ მონაცემთა შეგროვებისას, არამედ შესაძლებელია რამდენადმე განსხვავებულად იქნეს ინტერპრეტირებული უკვე არსებული მონაცემთა ერთობლიობაც კი. მაგალითად, დურკჰაიმმა არჩია დაყრდნობოდა იმ ოფიციალურ სამთავრობო საარქივო მონაცემებს, რომლებშიც სიკვდილის მიზეზების ჩამონათვალი ხვდებოდა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ მას უნდა მიეღო ის ინტერპრეტაციები, რასაც მთავრობის ოფიციალური პირები, ექიმები და ოჯახის წევრები ასახელებდნენ სიკვდილის მიზეზად. თუმცა, იმის გათვალისწინებით, რომ ხშირად ნათესავებს უჭირთ თვითმკვლელობის ფაქტის აღიარება, შეიძლება ითქვას, რომ ოფიციალური სტატისტიკა ალბათ სათანადოდ ვერ ასახავს თვითმკვლელობათა ზუსტ რაოდენობას.

მონაცემთა გაანალიზება და დასკვნების გაკეთება

მას მერე, რაც სოციოლოგები მონაცემებს მოაგროვებენ, შემდეგი ნაბიჯია იმ ინფორმაციის გაანალიზება, რომელიც ხშირად სტატისტიკის ან რიცხვებში ასახული მონაცემების სახითაა წარმოდგენილი. ანალიზი არის გააზრების პროცესი — რომელი ნაწილები შეესაბამება ერთმანეთს მოდელის ან მთელის შესადგენად და როგორ უკავშირდება ეს ნაწილები ერთმანეთს. სტატისტიკური მონაცემების გასაანალიზებლად სოციოლოგები იყენებენ რამდენიმე ტიპის საზომს (იხ. ჩანართი „ძირითადი სტატისტიკური კონცეფციები“). თუმცა ანალიზი მონაცემთა შეგროვებაზე ბევრად ადრე იწყება. საკვლევი პრობლემის განსაზღვრისას სოციოლოგი წყვეტს, რომელი ფაქტორები შეისწავლოს და როგორ გაზომოს ისინი. შეგროვილ მონაცემთა ანალიზისას დურკჰაიმი ეძებდა იმ სოციალურ პირობებს, რომლებშიც თვითმკვლელობა უფრო ხშირად ან უფრო იშვიათად აღინიშნებოდა. მან დაადგინა, რომ პროტესტანტებში თვითმკვლელობის შემთხვევები სამჯერ უფრო ხშირია, ვიდრე კათოლიკეებში და ამავე დროს, კათოლიკეებში — უფრო ხშირი, ვიდრე ებრაელებში; მარტოხელა ადამიანები უფრო ხშირად სჩადიან თვითმკვლელობას, ვიდრე დაქორწინებულები, ხოლო ბავშვიანი დაქორწინებულები კი — მათ შორის ყველაზე იშვიათად.

დურკჰაიმს მიაჩნდა, რომ თვითმკვლელობის სიხშირე უფრო მაღალია, როცა ადამიანი სოციალურ ჯგუფთან ან თემთან მცირედ ან სუსტად დაკავშირებულად გრძნობს თავს. ამ ინდივიდუალისტურ მოდელს მან **ეგოისტური თვითმკვლელობა** უწოდა. ებრაული თემი უფრო მჭიდროდ არის შეკრული, ვიდრე კათოლიკური, კათოლიკური კი უფრო მჭიდროდ, ვიდრე პროტესტანტული. დაქორწინებულებს, განსაკუთრებით ბავშვიანებს, უფრო მყარი სოციალური კავშირები აქვთ, ვიდრე მარტოხელებს.

სალი აზრი თვითმკვლელობებს სიღარიბეს უკავშირებს, მაგრამ დურკჰაიმმა აჩვენა, რომ ეს სინამდვილეს არ შეესაბამებოდა. უფრო მეტიც, ეკონომიკის სწრაფი გაუმჯობესება, ისევე, როგორც დაცემა თვითმკვლელობათა ზრდასთან ასოცირდება. დურკჰაიმმა ამტკიცებდა, რომ ნებისმიერმა სწრაფმა ცვლილებამ, შეიძლება მოშალოს ან ძირი გამოუთხაროს იმ სოციალურ და კულტურულ ნორმებს, რომლებიც აზრს მატებენ სიცოცხლეს და ინდივიდს ანიჭებენ პიროვნულობას, სათანადო მიზნისა და სურვილთა საზღვრების ძლიერად შეგრძნების უნარს (იხ. თავი 1 — ანომიის შესახებ). ნორმებისა და მნიშვნელობის ამგვარ დანაკარგს მივყავართ **ანომიურ თვითმკვლელობასთან**.

დურკჰაიმმა ასევე გამოყო ორი სხვა ტიპის თვითმკვლელობაც. ძალიან ძლიერმა სოციალურმა ჯგუფებმა შეიძლება წაახალისონ **ალტრუისტული** თვითმკვლელობა, რომლის მაგალითია ჯარისკაცის მიერ უეჭველი სიკვდილის არჩევა ბრძოლის მოსაგებად, თანამებრძოლთა გადასარჩენად ან ტყვედ ჩავარდნის შემთხვევაში ლაღატკის თავიდან ასაცილებლად. ეს, გარკვეულ აზრით, ეგოიზმის საპირისპირო მოვლენაა. **ფატალისტურია თვითმკვლელობა**, როცა სასიკვდილო დაავადებით ან სხვა მიზეზებით შეპყრობილი ადამიანები თავიანთ „ნამდვილ“ ცხოვრებას უკვე განვლილად აღიქვამენ, მომავალს კი — იმდენად უღიმღამოდ, რომ ურჩევნიათ თავი მოიკლან.

პირველი ნაბიჯი კვლევის პროცესში არის ანალიზის შედეგებზე დამყარებული დასკვნების გაკეთება. დასკვნების გასაკეთებლად მნიშვნელოვანია იმის ჩვენება, როგორ აშუქებს თეორიულ კითხვებს კვლევის რომელიმე განსაკუთრებული ნაწილი (მაგ. კულტურისა და სტრუქტურის ფარდობითი მნიშვნელობა თვითმკვლელობათა ახსნაში) ან როგორ ამოწმებს იგი არსებულ თეორიას (მაგალითად, ზოგიერთი თვითმკვლელობა მიბაძვის შედეგია), ან გვთავაზობს ახალ თეორიას (მაგალითად, თვითმკვლელობა არის მოსახლეობაში სოციალური ინტეგრაციის დონის ფუნქცია). დურკჰაიმის ანალიზი ადასტურებს მის ჰიპოთეზას, რომ თვითმკვლელობის სიხშირე მატულობს, როცა ადამიანთა კავშირი მნიშვნელოვან ჯგუფებთან დასუსტებულია და კლებულობს, როდესაც სოციალური კავშირები ძლიერდება.

მეცნიერებაში დასკვნები არასოდეს მიიჩნევა საბოლოოდ, ისინი ყოველთვის ღიაა კითხვებისა და ხელახალი გამოკვლევისათვის. როცა გამოკვლევა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს სოციოლოგიური ცოდნის გაღრმავებაში, ჩვეულებრივ იგი ქვეყნდება, რათა სხვა სოციოლოგებმა შეძლონ ამ დასკვნების დამოუკიდებლად შეფასება.

შემდგომი კვლევა

კვლევის არც ერთ პროექტს არ ძალუძს მნიშვნელოვანი თემის ბოლომდე ამოწურვა. ყოველთვის რჩება სივრცე სხვა მკვლევართა მუშაობისათვისაც. ამ მკვლევარებს შეუძლიათ სხვა თეორიული კუთხით შეხედონ საკითხს და გამოიყენონ მნიშვნელოვანი ცვლადების სხვა ინდიკატორები ან უკეთესი საზომები; შესაძლოა, მათ დასვან დამატებითი

კითხვები და მოაგროვონ დამატებითი მონაცემები. სოციოლოგიური ცოდნა ამგვარი მუდმივი კვლევის პროცესის მეშვეობით იზრდება, რომლის დროსაც ბევრი განსხვავებული მკვლევარი სწავლობს ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებულ პრობლემებს. მაგალითად, დურკჰაიმს არ უთქვამს საბოლოო სიტყვა თვითმკვლელობაზე. ამერიკელმა სოციოლოგმა დევიდ ფილიფსმა გვიჩვენა, რომ სოციალური იმიტაციის თეორია — თეორია, რომელსაც დურკჰაიმმა მიაგნო ლიტერატურის მიმოხილვისას, მაგრამ ჩათვალა, რომ მისი კვლევა ამ თეორიის უსაფუძვლობას ამტკიცებდა — უფრო ფასეულია, ვიდრე დურკჰაიმი ფიქრობდა. ამ თეორიის მიხედვით თვითმკვლელობის წახალისება ხდება შთაგონების ძალით — ზოგჯერ ადამიანები თავის მოკვლის გადაწყვეტილებას მაშინ იღებენ, როცა სხვების თვითმკვლელობის ამბავს შეიტყობენ ხოლმე.

ძიითადი სტატისტიკური ცნებები

3 კვლევითი პროექტებიდან და ექსპერიმენტებიდან მიღებული სტატისტიკის გასაანალიზებლად სოციოლოგები იყენებენ რამდენიმე საზომს. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია საშუალო მაჩვენებლები და კორელაციები.

საშუალო მაჩვენებლები

შეგროვილ მონაცემებში მკვლევარები განასხვავებენ სამი ტიპის მთავარ ტენდენციას ანუ საშუალო მაჩვენებლებს. **მოდა** არის ის ციფრი, რომელიც ყველაზე ხშირად გვხვდება მონაცემთა სიმრავლეში. მაგალითად, დავეშვათ, რომ მკვლევარი იკვლევს შვიდ ოჯახს და დაადგენს, რომ მათი წლიური შემოსავლებია: ამ ჯგუფში მოდალური შემოსავალია \$31,000 წელიწადში. მოდა არ იძლევა რაიმე ინფორმაციას მონაცემთა ამპლიტუდის შესახებ; იგი გამოიყენება მხოლოდ იმის დასადგენად, რომელი სტატისტიკური მონაცემი გვხვდება უფრო ხშირად.

\$ 31,000
\$ 31,000
\$ 40,000
\$ 43,000
\$ 47,000
\$ 55,000
\$ 205,000

საშუალო მნიშვნელობა, რომელსაც ზოგადად „საშუალოს“ უწოდებენ, დგინდება მონაცემთა სიმრავლის ყველა რიცხვის შეკრებით და შემდეგ ჯამის გაყოფით მონაცემთა პუნქტების რაოდენობაზე. შვიდი ოჯახის საშუალო შემოსავალი შეადგენს \$64,571.43 ($\$452,000 \div 7$). საშუალო მნიშვნელობა გამოსადეგია, რადგან ის ასახავს ყველა არსებულ მონაცემს, მაგრამ მან შეიძლება შეცდომაში შეგვიყვანოს: ერთ-ერთი ოჯახის \$205,000-იანმა შემოსავალმა შეიძლება გააბუნდოვნოს ის ფაქტი, რომ ყველა დანარჩენი ოჯახის შემოსავალი

\$55,000 ან ნაკლებია. საშუალო მნიშვნელობა, როცა მონაცემთა ამპლიტუდა არ არის ასეთი ექსტრემალური.

მედიანა არის რიცხვი, რომელიც მონაცემთა მიმდევრობის შუა ადგილზე დგას. შვიდი ოჯახისათვის აქ მედიანური შემოსავალი \$43,000-ია. საშუალო მნიშვნელობისგან განსხვავებით, ეს საზომი ექსტრემალურ მნიშვნელობას მთავარი ტენდენციის შენიღბვის საშუალებას არ აძლევს. მკვლევარები ხშირად ითვლიან როგორც საშუალო, ისე მედიანურ მნიშვნელობებს თავიანთ აღმოჩენებში სიზუსტის შთაბეჭდილების შესაქმნელად.

სოციოლოგები ასევე შეიძლება დააინტერესოს იმ სიდიდემაც, რითაც სტატისტიკური მონაცემი ვარირებს საშუალო მნიშვნელობიდან (ან სხვა ცენტრალური წერტილიდან). საშუალო მნიშვნელობიდან ვარირება იზომება **სტანდარტული გადახრის** ერთეულებით. ამ საზომის მეშვეობით მკვლევარები ითვლიან, რამდენად განსხვავდება სხვა რეგისტრირებული მონაცემები საშუალო მნიშვნელობისაგან და შემდეგ აღნიშნავენ, რამდენად უახლოვდება ჯგუფის თითოეული მონაცემი საშუალო მნიშვნელობას

— ყველაზე უახლოესი, უახლოესიდან მეორე და ასე შემდეგ. სხვა მაგალითში ვარიაციის მაღალი დონე შეიძლება გამოიხატოს ასეთი შენიშვნით: „შესწავლილ ოჯახთა უმრავლესობა საშუალო მნიშვნელობის სტანდარტული გადახრის ფარგლებშია.“

სოხიანასიჯი

კორელაცია, როგორც ეს შემდგომში იქნება განხილული, აღნიშნავს ორ ცვლადს შორის ჩვეულებრივ მიმართებას. კორელაციის სიდიდე, როგორც წესი, გამოიხატება **კორელაციის კოეფიციენტით**, რომელიც ათწილადი რიცხვია ნულიდან ერთამდე. როცა ცვლადებს შორის კორელაცია არ არსებობს (ანუ როცა ამ ორ ცვლადს არა აქვს ერთმანეთისადმი რაიმე მიმართება), კორელაციის კოეფიციენტი ნულია. როცა ორი ცვლადი გამუდმებით ერთად გვხვდება, აღინიშნება სრულყოფილი დადებითი კორელაცია, რომლის კოეფიციენტი **+1.0-ია**. როცა ორი ცვლადი უკუდაკავშირებულია (ანუ ერთის არსებობა გულისხმობს მეორის არარსებობას), მაშინ სახეზეა სრულყოფილი უარყოფითი კორელაცია, რომლის კოეფიციენტი **-1.0**. როგორც წესი, რეალურ სამყაროში, მკვლევარები არ ხვდებიან სრულყოფილ კორელაციებს. ისინი ამგვარი ასოციაციის უფრო ნაკლებ ექსტრემალურ მაგალითებს პოულობენ ხოლმე.

მონაცემთა ანალიზში ყველაზე ზოგადი ხასიათის კითხვები ეხება ორ კორელაციურ ცვლადს შორის რაიმე მიზეზობრივი კავშირის არსებობა-არარსებობას. ყოველთვის შესაძლებელია, რომ კორელაცია იყოს შემთხვევითი ან კიდევ რაიმე მესამე ცვლადის ზეგავლენის შედეგი დანარჩენ ორზე. ამიტომაც საჭიროა კორელაციების შემოწმება შესაძლო დამოუკიდებელი მიზეზის დასადგენად. ეს არის ვალიდურობის (რომელსაც ზოგჯერ *სტატისტიკურ დამოუკიდებლობასაც* უწოდებენ) შემოწმების ერთ-ერთი ხერხი.

ამ თეორიის შესამოწმებლად ფილიფსმა (1974) შეარჩია ზოგი გახმაურებული თვითმკვლელობის შემთხვევა, როგორიცაა, ვთქვათ, მერილინ მონროს თვითმკვლელობა. მან დათვალა ამ თვითმკვლელობებისადმი მიძღვნილი, — წინა გვერდზე გამოქვეყნებული სტატიების რაოდენობა, შემდეგ მომდევნო თავის განმავლობაში მოსალოდნელ თვითმკვლელობათა რიცხვი (რომელიც ემყარებოდა წინა წლის ნიმუშს) შეადარა ნამდვილად მომხდარ თვითმკვლელობათა რიცხვს. მან აღმოაჩინა პირდაპირი კორელაცია ძალზე გახმაურებულ თვითმკვლელობასა და თვითმკვლელობათა სიხშირის ზრდას შორის.

მაგრამ ფილიფსი ამით არ შემოიფარგლა. მას ჯერ კიდევ შესამოწმებელი ჰქონდა ალტერნატიული ჰიპოთეზა: შესაძლოა, საჯაროობა უბრალოდ ცვლიდეს თვითმკვლელობისთვის შერჩეულ დროს ანუ იმ ადამიანებს, რომლებსაც უკვე მტკიცედ აქვთ გადანყვებილი სიცოცხლის თვითმკვლელობით დასრულება, უბიძგებს ახლავე ჩაიდინონ ეს აქტი (*ფილიფსი და კარსტენსენი, 1986*). ამ შემთხვევაში ფილიფსი მოელოდა თვითმკვლელობათა ყველაზე მაღალი კოეფიციენტის აღმოჩენას საჯაროდ გამოქვეყნების შემდეგ, ხოლო მერე — მათ უჩვეულო ვარდნას. მაგრამ ასეთი ვარდნა არ დაფიქსირებულა. მეორე ჰიპოთეზა მდგომარეობდა იმაში, რომ თვითმკვლელობის ამხელა გამოქვეყნებას შეიძლება გავლენა მოეხდინა სამართალდამცავებზე და მათ მკვლელობების კლასიფიკაციისას უფრო მეტი მიეჩნიათ თვითმკვლელობად, ვიდრე მკვლელობად ან უბედურ შემთხვევად. თუკი ეს ასე იყო, ფილიფსი ვარაუდობდა, რომ გამოავლენდა სიკვდილის გამომწვევი სხვა მიზეზების პროპორციულ შემცირებას. მაგრამ ვერც ეს აღმოაჩინა. მაშინ, შეიძლება, თვითმკვლელობათა მატება სხვა გარემოებებით ყოფილიყო გამოწვეული. ასეთ შემთხ-

ვევაში, თვითმკვლელობათა რიცხვი არ უნდა გაიზარდოს ამბის პირველ გვერდზე დაბეჭდვის შემდეგ და რეკლამის რაოდენობა არ უნდა შეესაბამებოდეს თვითმკვლელობათა ზრდას. მაგრამ თვითმკვლელობათა რიცხვმა იმატა, და ცვლადმა სიდიდეებმაც — შესაბამისად. საბოლოოდ, ზრდა შესაძლოა, გამოწვეული იყო არა მიბაძვით, არამედ — მწუხარებით. ფილიფსმა ნიმუშად შეარჩია ის პოპულარული ხალხი, ვის თვითმკვლელობასაც უნდა გამოენვია დიდი მწუხარება, მაგრამ აღმოაჩინა, რომ გახმაურებულ მკვლელობებს, თვითმკვლელობათა მაჩვენებელზე, არ მოუხდენია უფრო მეტი გავლენა, ვიდრე ნაკლებად ცნობილი ადამიანების მკვლელობებს. (ჩარჩოში ჩასმულ სტატიას „როგორ წავიკითხოთ ცხრილი“ მოჰყვება ფილიფსის გამოკვლევების ორი ცხრილი).

ფილიფსმა არ შეწყვიტა მიბაძვათა ნიმუშების კვლევა-ძიება. მან აღმოაჩინა, რომ გამოქვეყნებული თვითმკვლელობების შემდეგ, ფატალური ავარიების რიცხვმაც იმატა, იმის ვარაუდით, რომ ზოგიერთი საგზაო შემთხვევა შეიძლება შენიღბული თვითმკვლელობაც ყოფილიყო (ფილიფსი, 1986). ფილიფსმა აღმოაჩინა, რომ ამ საზოგადოებრივ მიბაძვას ყველაზე მეტად თინეიჯერები ახორციელებენ. ცნობილი პიროვნების თვითმკვლელობაზე მომდევნო კვირის სატელევიზიო რეპორტაჟმა გაზარდა თვითმკვლელობათა კოეფიციენტი ახალგაზრდებს შორის 22%-დან საშუალო მაჩვენებლამდე (ფილიფსი და კარსენსტენი, 1988).

ფილიფსის აღმოჩენები მიმბაძველობით თვითმკვლელობებზე, არ უარყოფს დურკჰაიმის დასკვნას, რომ თვითმკვლელობათა კოეფიციენტი დაკავშირებულია საზოგადო ინტეგრაციის დონესთან. ეს აღმოჩენები, უბრალოდ, გვიჩვენებს, რომ დურკჰაიმის თეორია ამ საკითხს სრულად ვერ პასუხობს, ისევე, როგორც თეორია, რომ თვითმკვლელობა მიბაძვასთანაა დაკავშირებული, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ სოციალური ინტეგრაციის კომბინირებულ გავლენასა და მიბაძვას, ისინი უფრო მეტ კითხვას პასუხობენ თვითმკვლელობათა კოეფიციენტთან დაკავშირებით, ვიდრე მარტო ერთი ფაქტორი. ცალკეული საგნის შესწავლით სოციოლოგებმა შეიძლება შეაფასონ მხოლოდ ერთმანეთთან დაკავშირებულ ცვლად სიდიდეთა პატარა ჯგუფის ურთიერთქმედება. ადამიანთა საქციელზე გავლენა იმდენად კომპლექსური და მრავალფეროვანია, რომ ყველაფრის გათვალისწინება შეუძლებელია. ეს შეიძლება გამოიხატოს მონაცემთა უზუსტობასა ან მათ შემთხვევით დამახინჯებაში. ყოველთვის არსებობს უფრო მეტი კვლევის შესაძლებლობა, უფრო მეტი მცდელობა ჩვენი ცოდნის დასახვეწად.

ხშირად ერთი მკვლევარის სამუშაო ბადებს შეკითხვებს, რომლებიც აინტერესებს სხვებს და უნდათ, რომ უპასუხონ. მაგალითად, ფილიფსის სამუშაო ბადებს რამდენიმე ახალ კითხვას მომავალი გამოკვლევებისათვის: სხვანაირად როგორ იქცევა ხალხი? იწვევს თუ არა ეს პროსოციალურ, ისევე როგორც ანტისოციალურ ქმედებებს? მიმართავს თუ არა მთავრობა საჯაროობის მონესრიგებას ძალადობისკენ თუ ეს შეამცირებს მიმბაძველობას? როდესაც სხვა მკვლევარები ცდილობენ უპასუხონ ამდაგვარ კითხვებს, ისინი ეყრდნობიან ფილიფსის აღმოჩენებს. ასე იზრდება სოციოლოგიური ცოდნა.

ხოგოხ ნავიჯითხოთ ცხილი

მ ეცნიერი სოციოლოგები ხშირად საკუთარი აღმოჩენებისა და ცვლადი სიდიდეების ურთიერთ-ქმედების გამოსახვისათვის ცხრილებს იყენებენ. ინფორმაციის წარმოდგენის ამ მეცნიერულ მეთოდს ჟურნალ-გაზეთებში და ბიზნესმოსხსენებებშიც მიმართავენ. თუ არ იცი, როგორ წაიკითხო ცხრილი, იგი შეიძლება დამაბნეველი უფრო აღმოჩნდეს, ვიდრე — განმანათლებელი. რას უნდა ეძებდე ცხრილის შემეცნებისას? 2.1 ცხრილის გასაგებად მომდევნო ეტაპები შეიძლება ჩაითვალოს ცხრილის გაგების საერთო წესებად.

1. ცხრილები წარმოგვიდგენენ სტატისტიკურ ინფორმაციას. მონაცემები იკითხება რიგებში (მარცხნიდან მარჯვნივ) და სვეტებში (ზევიდან ქვევით). სიტყვები ცხრილის დასაწყისში ასათაურებს რიგებსა და სვეტებს. ადგილებს, სადაც რიგები და სვეტები ერთმანეთს კვეთენ, ეწოდება „უჯრა“. თითოეული უჯრა შეიცავს ინფორმაციის ნაწილს, რომელიც გამოსახულია სიტყვით, რიცხვით, პროცენტობით ან სხვა სტატისტიკური მონაცემით.

2. ცხრილის ნასაკითხად ვაკავშირებთ რიგებსა და სვეტებს. აღნიშნული ცხრილის პირველ სვეტში ჩამოთვლილია გამოქვეყნებულ თვითმკვლელობათა სახელები. თითოეული ამ სახელით იწყება ყოველი რიგი, რომელიც გრძელდება მარჯვნივ თვითმკვლელობათა ამბების თარიღებითა და სხვა ადამიანთა თვითმკვლელობების სტატისტიკით ამბის გამოქვეყნების შემდეგ. ახალი ინფორმაციის გასაგებად შეგვიძლია ნავიჯითხოთ ცხრილი: მაგალითად, რამდენი ახალი თვითმკვლელობა მოხდა მერილინ მონროს სიკვდილის შემდეგ, ვიდრე მოსალოდნელი იყო მას თვითმკვლელობა რომ არ ჩაედინა? (გაადევნე სვეტს თვალი ერთ რომელიმე სახელამდე, ხოლო შემდეგ — ბოლო რიგის გასწვრივ, მარჯვნივ).

3. ცხრილში შეიძლება ინფორმაციის ცალკეული ნაწილების მოძიებაც, მაგრამ უმნიშვნელოვანესი სოციოლოგიური სარგებელი საერთო მონაცემთა ნიმუშის მოძებნაა. 2.1 ცხრილში ჩვენ ვხედავთ, რომ გახმაურებულ თვითმკვლელობებს თვითმკვლელობათა კოეფიციენტის გაზრდა უფრო ხშირად მოსდევს ვიდრე კლება.

4. ცხრილში მოცემულ მონაცემთა წარმომავლობის შემოწმება. მონაცემთა ხარისხის შესამოწმებლად იხილეთ წყარო, რომელიც, როგორც წესი, დანართებშია მითითებული. 2.1 ცხრილის სათაური გვეუბნება, რომ ამბები გამოქვეყნდა New York Times –ის პირველ გვერდზე. პატარა დანართი გვისახელებს წყაროს, რომ (1) სოციოლოგმა დევიდ ფილიფსმა გამოაქვეყნა სტატია „შემოთავაზებათა გაელენა თვითმკვლელობაზე“ და (2) ფედერალური მთავრობის მიერ გამოქვეყნებულ თვითმკვლელობათა სტატისტიკას. თუ წყარო იყო ცხრილში აღწერილი სუბიექტის მიმართ დიდი ინტერესის მქონე ჯგუფი, ისეთი როგორც თვითმკვლელობათა თავიდან აცილების მიზნით შექმნილი სააგენტო, შეიძლება ეჭვი მიკერძოებაზეც გაჩნდეს.

5. გადაწყვეტილებათა მიღება შეგიძლიათ ცხრილში მოცემული მონაცემების მიხედვით და აგრეთვე შეგიძლიათ დასვათ კითხვები მომავალი კვლევებისთვის. მაგალითად, 2.1 ცხრილი გვეუბნება, რომ თვითმკვლელობათა რიცხვი იმატებს მასობრივად გამოქვეყნებულ თვითმკვლელობათა შემდეგ. ამის შესამოწმებლად შეგვიძლია შევადგოთ ინფორმაცია თვითმკვლელობათა რიცხვზე სხვა რომელიმე ცნობილი თვითმკვლელობის შემდეგ — მაგალითად, როც ვარსკვლავ კურტ კობეინის შემდეგ 1994 წელს. ჩვენ, აგრეთვე, შეიძლება დავაინტერესოს გაიზრდება თვითმკვლელობათა რიცხვი უფრო და უფრო ცნობილ ადამიანთა თვითმკვლელობების შესახებ პრესაში გამოქვეყნების შემდეგ. ამის შესამოწმებლად, დევიდ ფილიფსმა შეაგროვა 2.2 ცხრილში მოცემული მონაცემები. პასუხი ხაზგასმით დადებითი იყო. თვითმკვლელობათა რიცხვი მით უფრო იზრდებოდა, რაც უფრო დიდი ხნით იყო გამოქვეყნებული გახმაურებული თვითმკვლელობის ამბავი გაზეთის პირველ გვერდზე.

ცხრილი 2.1.

თვითმკვლელობათა რიცხვის ზრდა NEW YORK TIMES –ის პირველ გვერდზე გამოქვეყნებული ამბების შემდეგ

სახელები თვითმკვლელობათა	თარიღი	გამოკვლეულ თვითმკვლე- ლობათა კოეფიციენტი	ამბის გამოქვეყ- ნებიდან ერთ თვეში მოსა- ლოდნელ თვით- მკვლელობათა კოეფიციენტი	ამბის გამო- ქვეყნებიდან ერთ თვეში თვითმკვლე- ლობათა კოეფიციენტის ცვლილებები
ლოკრიჯი, ავტორი	8 მარტი, 1948	1510	1521,5	—11,5
ლანდისი, კინოვარსკვლავი	6 ივლისი, 1948	1482	1457,5	+24,5
ბრუკსი, ფინანსისტი	18 აგვისტო, 1948	1250	1350,0	—100,0
პოლტსი, მოლაღატე ქმარი	10 მარტი, 1948	1583	1521,5	+61,5
პორესტალი				
თავდაცვის ყოფილი მინისტრი	22 მაისი, 1949	1549	1493,5	+55,5
ბაკერი, პროფესორი	26 აპრილი, 1950	1600	1493,5	+106,5
ლანგი, პოლიციის მოწმე	20 აპრილი, 1951	1423	1519,5	—96,5
მონრო, კინოვარსკვლავი	6 აგვისტო, 1962	1838	1640,5	+197,5
გრაამი, გამომცემელი და უარდი				
პროფუზოს საქმეში				
გარეული პირი	4 აგვისტო, 1963	1801	1604,5	+160,5
ბუროსი, კუ კლუქს კლანის				
ლიდერი	1 ნოემბერი, 1801	1710	1652,0	+58,0
მორისონი, საბრძოლო				
კრიტიკოსი	3 ნოემბერი, 1965			

ცხრილი 2.2.

თვითმკვლელობათა რიცხვის ზრდა NEW YORK TIMES –ის პირველ გვერდზე გამოქვეყნებული ამბების შემდეგ

	ახალი ამბების პირველი გვერდების დღეების რაოდენობა				
	0	1	2	3	4
თვითმკვლელობათა საშუალო მაჩვენებლის ზრდა შეერთებულ შტატებში თითოეული გამოქვეყნებული ამბის შემდეგ	25.26	28.54	35.25	82.63	197.5

თვითმკვლელობები, რომლებიც გამოქვეყნდნენ New York Times-ში და რომლებიც ჩამოთვლილია ცხრილში 2.2 მიეკუთვნებიან შემდეგ კატეგორიებს: 0 დღე — ლოკრიჯი, ბუიკერი, ლანგი, გაამი, მორისონი; 1 დღე — ლანდი, ბრუქსი, ფორესტალი, ბუროსი; 2 დღე — პოლტი; 3 დღე — უარდი; 4 დღე — მონრო უარდი და გრაჰამი ერთსა და იმავე დღეს გარდაცვალნენ, 4 აგვისტო, 1963. 1963 წელს თვითმკვლელობათა ზრდის ნახევარი უარდსა და გრაჰამს მიეწერა. მსგავსი რამ მოჰყვა ბუროსსა და მორისონის სიკვდილს, რომლებიც 1965 წელს 1 ნოემბერსა და 3 ნოემბერს გარდაიცვალნენ. ნაკლებად „high brow“ გაზეთი News –მა ამდაგვარი ამბები პირველ გვერდებზე უფრო დიდხანს გააჩერა, ვიდრე Times- მა ისე, რომ მას გამოფენის ხანგრძლივობა ჰქონდა.

წყარო: ფილიპსიდან (1974), გვ. 345) ყველანაირი უფლებით. თვითმკვლელობათა სტატისტიკის პირველადი წყარო: აშშ-ს ჯანდაცვის, განათლებისა და კეთილდღეობის დეპარტამენტი, საზოგადო ჯანდაცვის სერვისი.

სოსიოლოგიური ხედიდან სიხუცეები

ადამიანთა სოციალური ქცევის შესწავლისას არსებობს არაერთი პრობლემა, ზოგიერთი მათგანი საერთოა ყველა სამეცნიერო კვლევისთვის, ზოგი დამახასიათებელია მხოლოდ სოციალური მეცნიერებებისთვის.

ვადილობა და სანდოობა

როგორც სხვა მეცნიერული, სოციოლოგიური კვლევებიც უნდა შეფასდეს ორივე ნიშნით — დასაბუთებულობითა და სანდოობით. დასაბუთებულობა არის მაჩვენებელი, რომლითაც გამოკვლევა საზღვრავს იმას, რისი განსაზღვრის მცდელობაც არსებობს. მაგალითად, დურკჰაიმის ფაქტობრივად საზღვრავს სოციალურ ინტეგრაციას ისეთი ინდიკატორის გამოყენებით, როგორიცაა ქორწინების მაჩვენებელი. სანდოობა ის მაჩვენებელია, რომლითაც გამოკვლევა იღებს იმავე შედეგებს, როდესაც იმეორებს პირველად ან სხვა მეცნიერების გამოკვლევებს. ჩვეულებრივ, სანდოობის ნაკლოვანება მიანიშნებს კვლევის გეგმის პრობლემებზე. მაგრამ სანდოობა არ განსაზღვრავს დასაბუთებულობას.

დურკჰაიმის ბოლო შრომებმა თვითმკვლელობის მაჩვენებლების შესახებ მიღებული შედეგები წარმოგვიდგინა, როგორც სანდო, მაგრამ კრიტიკოსებს აქვთ ეჭვი — იყო კი დურკჰაიმის მონაცემები დასაბუთებული? (პერსკოსოლიდო და მენდელსონი, 1986.). იქნებ კათოლიკეებში თვითმკვლელობის ნაკლები შემთხვევები აღინიშნება, ვიდრე პროტესტანტებში, იმის გამო, რომ ისინი უფრო მეტად მალავენ თვითმკვლელს. შესაძლოა, კარგი მაგალითი ჰიპოთეზისთვის იყოს ის, რომ რაც მეტადაა ინტეგრირებული პიროვნება საზოგადოებაში, მით ნაკლებად იქნება მისი სიკვდილი შეფასებული, როგორც თვითმკვლელობა. მაგალითად, ხელისუფლებას მჭიდროდ შეკავშირებულ საზოგადოებაში, ოჯახის სურვილის შესაბამისად სურს თავიდან აიცილოს უხერხულობა, შეუძლია დაარეგისტრიროს თვითმკვლელობა, როგორც ბუნებრივი მიზეზით გამომწვეული შედეგი, ან ხელისუფლება არ ენდოს თვითმკვლელობის ფაქტს, რადგან პიროვნება იყო საზოგადოებისთვის მნიშვნელოვანი მოაზროვნე, მოქალაქე.

სხვა პრობლემა, რომელიც უპირისპირებს ერთმანეთს მკვლევარებს, არის განსხვავებულ მახასიათებელთა შორის კავშირების განსაზღვრა. სოციოლოგები ძალიან არიან დაინტერესებული მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების დადგენაში ანუ კავშირებში, როდესაც ერთი მახასიათებლის ცვლილება იწვევს მეორის ცვლილებას. მიუხედავად ამისა, ხშირ შემთხვევაში სოციოლოგებს არ შეუძლიათ განსხვავებულ მახასიათებელთა შორის მიზეზობრივი კავშირის განსაზღვრა. მათ შეუძლიათ აჩვენონ, რომ ორი მახასიათებელი იცვლება ერთდროულად — არის კორელაციური — გარკვეული გაზომვადი მეთოდით (იხილეთ ამ თავში ზემოთ განხილული „ბაზისური სტატისტიკური კონცეფციები“). როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კორელაცია მიუთითებს მუდმივ კავშირზე ორ განსხვავებულ მახასიათებელს შორის. მაგალითად, თუ ერთი მახასიათებლის მაღალი მაჩვენებელი (ვთქვათ,

განქორწინების სიხშირე) გვხვდება სხვა მახასიათებლის მაღალ მაჩვენებლებთან ერთად (ვთქვათ, თვითმკვლელობის სიხშირე), ნიშნავს, რომ ორივე არის პოზიტიურად კორელაციური.

მიუხედავად ამისა, მახასიათებლებს შორის კორელაციის კვლევა არ ადასტურებს, რომ მათ შორის არის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი. ორი მახასიათებელი შეიძლება იყოს კორელაციური, მაგრამ არ ჰქონდეს მიზეზობრივი ჯაჭვი ერთიმეორესთან. ეს ცნობილია, როგორც ყალბი კორელაცია და არის კვლევაში ცდომილების მიზეზი. სოციოლოგიური ანალიზის გადამწყვეტი მომენტია მნიშვნელოვანი და ყალბი კორელაციების განსხვავება. მაგალითად, ვინმეს შეუძლია დასვას კითხვა, დურკჰაიმის მიერ აღმოჩენილ კავშირს თვითმკვლელობის სიხშირესა და რელიგიურ კუთვნილებას შორის ჰქონდა მიზეზობრივი საფუძველი, თუ იყო ყალბი. შესაძლოა ორივე მახასიათებელი არის რაღაც მესამე ფაქტორის შედეგი, როგორიცაა ქონებრივი განსხვავება ან გეოგრაფიული რეგიონი. დურკჰაიმმა იცოდა, რომ რომელიმე მესამე მახასიათებელს შეეძლო აეხსნა მისი მონაცემები და ცდილობდა დაედგინა, რომ ეს არ იყო დამაჯერებელი.

თეორია და პრაქტიკა

თეორია და კვლევა სოციოლოგიაში განუყოფელია. თეორიის შესწავლა არის გადამწყვეტი პრობლემის განსაზღვრაში, ჰიპოთეზების ფორმულირებაში, შედეგების ანალიზში და მათ მიხედვით დასკვნების გაკეთებაში. თეორია ხელს უწყობს კვლევის შედეგების სინქრონიზებასა და წესრიგში მოყვანას. ამავდროულად, იგი მუდმივად გადაიხედება კვლევის შედეგად მიღებული ცოდნის შესაბამისად. კვლევით მიღებული შედეგების გარეშე თეორია არის უბრალოდ დაუდასტურებელი მსჯელობა და არა მეცნიერების ნაწილი. კვლევას შეუძლია გამოსცადოს დებულება, რომელიც არის თეორიაში და შეიტანოს ნათელი ახალი ემპირიული მონაცემები, რაც მიგვიყვანს ახალ თეორიამდე ან არსებულის გარდაქმნამდე. ამ გზით სოციალური თეორიები განიცდის განახლებას და დახვეწას.

განსხვავებულ თეორიულ პერსპექტივებს შეუძლია მიგვიყვანოს კვლევის პროექტებამდე, მათ ნათელი შეაქვთ პრობლემის განსხვავებულ ასპექტებში და ავსებენ ერთმანეთს. ამგვარად, დურკჰაიმის შრომა თვითმკვლელობის შესახებ (მიმართული ფუნქციური ინტეგრაციის აქცენტისაკენ) და ფილიფსის (Phillips) შრომა იმავე თემაზე (მიმართული სოციალური აქტივობის იმიტაციის როლის ფოკუსირებისკენ), გვეხმარება თვითმკვლელობის მაჩვენებლების ვარიაციების გარკვევაში. სოციალური ცხოვრების შესახებ შესაძლო ყველაზე ვრცელი სწავლება ხშირად მოითხოვს რამდენიმე კვლევის მეთოდისა და თეორიული მიდგომის გამოყენებას. მაგალითად, სოციოლოგებმა შესაძლოა შენიშნონ, რომ დურკჰაიმის კვლევაში თვითმკვლელობის შესახებ უგულებელყოფილია საკითხი თვითმკვლელობის მნიშვნელობის შესახებ ორივე მხარისთვის. მისთვის, ვინც სჩადის ამას და ჯგუფისთვის, რომელსაც მსხვერპლი ეკუთვნოდა. როგორც სოციოლოგს — საფიქრებელია, ჯორჯ ჰერბერტ მიდის და სიმბოლური ინტერაქციონიზმის (symbolic interactionism) მიმდევარს შეეძლო განეხილა შრომა უფრო დაკვირვებით; როგორ ხდებოდა თვითმკვლელობის თითოეული შემთხვევა და რა მნიშვნელობა ჰქონდა მათთვის, ვინც დაკავშირებულია ამასთან. ეს, ცხადია, არ ცვლის დურკჰაიმის მიდგომას და ის ვერ

გვეტყოდა ყველაფერს, თვითმკვლელობის სიხშირის შესახებ, მაგრამ შესაძლებლობას მოგვცემდა ჩაგვხედა, რამდენად დაკავშირებულია თვითმკვლელობი სოციალურ ინტეგრაციასთან და რამდენად შეავსებდა დურკჰეიმის შრომას.

ეთიკური საკითხები

სოციოლოგები, არსით თითქმის არიან „ისინი, ვისაც სხვის საქმეში ცხვირის ჩაყოფა უყვარს“. მართალია, დურკჰეიმის შრომა თვითმკვლელობის შესახებ ეყრდნობოდა ისტორიულ ჩანაწერებს, მაგრამ მრავალი სოციოლოგიური კვლევა ინვესტს სხვა ადამიანების რეალურ ცხოვრებაში ჩარევას. ამის გამო, სოციოლოგებს აქვთ განსაკუთრებული ეთიკური ვალდებულებები თავიანთი სუბიექტების მიმართ.

პირველ რიგში, სოციოლოგებმა უნდა დაიცვან სუბიექტი დაზარალებისაგან. სოციოლოგიური კვლევა ზოგჯერ სუბიექტს აყენებს ფსიქიური ტრავმის რისკის ქვეშ, მაგრამ სოციოლოგები ხშირად იღებენ ნებართვას სუბიექტისგან მათი პირადი ინფორმაციის გახმაურების შესახებ. მსგავსი ინფორმაცია შესაძლოა არ იყოს ცნობილი სუბიექტის ოჯახისთვის, მეგობრებისთვის, თანამშრომლებისთვის, ამან შესაძლოა უხერხულ მდგომარეობაში ჩააყენოს სუბიექტი, ზიანი მიაყენოს მის სამუშაოს, ნათესავებს ან სულაც დააკისროს კრიმინალური პასუხისმგებლობა.

ხშირ შემთხვევაში პოტენციური ზიანი უმნიშვნელოა. არლი ჰოკშილდმა შეისწავლა შრომის განაწილება მსგავს ოჯახებში და გამოაქვეყნა შედეგები თავის წიგნში — მეორე ცვლა (The Second Shift) (1989 წ.). ჰოკშილდმა გამოიკვლია, რომ ზოგიერთი წყვილი ახასიათებს თავიანთ თავს, როგორც თანაბარ პარტნიორებს, მიუხედავად იმისა, რომ ფაქტობრივ ცოლი ასრულებს გაცილებით მეტ სამუშაოს სახლში, ვიდრე ქმარი. ამგვარად, მითი თანაბარუფლებიან პარტნიორობაზე ეხმარება წყვილებს შეურიგდნენ თავიანთ განსხვავებულ შეხედულებას „წარმატებული ქორწინების“ შესახებ (ჰოკშილდი, 1989 წ.). თუ განსაზღვრული წყვილი ამოიცნობს თავის თავს გამოქვეყნებულ შრომაში, შესაძლოა პიროვნებები დაუპირისპირდნენ ფაქტს, რომ არც ერთი მათგანისთვის არ არის ქორწინება ბედნიერი, როგორც ეუბნებოდნენ ერთმანეთს ან გათავისებული ჰქონდათ თავად. ამგვარი შესაძლებლობის მინიმუმამდე შემცირების მიზნით, ჰოკშილდმა შეცვალა წყვილების არამხოლოდ სახელები, არამედ ისეთი საიდენტიფიკაციო მახასიათებლებიც კი, როგორიცაა გარეგნობა და პროფესია.

სუბიექტის დაცვის პირველი გზა არის ანონიმური გამოკითხვა. კითხვარი მინოდებული და შედგენილია ისეთი სახით, რომ მკვლევარს არ შეუძლია ამოიცნოს განსაზღვრული რესპოდენტის განსაზღვრული პასუხი. მიუხედავად ყველაფრისა, ხშირად სოციოლოგებს სჭირდებათ სუბიექტების გამოკითხვა პირისპირ ან ნახვა მათ საცხოვრებელ გარემოში, სამუშაოზე ან ლაბორატორიაში. ამ შემთხვევაში სოციოლოგი იცავს კონფიდენციალობას ანუ მკვლევარმა იცის სუბიექტის საიდენტიფიკაციო მონაცემები, მაგრამ პირობას დებს, რომ არ გამოაქვეყნებს ამ ინფორმაციას. კონფიდენციალობის დაცვის მიზნით სოციოლოგი ჩვეულებრივ შლის სახელებს და მისამართს კითხვარიდან, სამუშაო შენიშვნებიდან და სხვა ჩანაწერებიდან; ცვლის მათ საიდენტიფიკაციო ნომრებით და ინახავს

სახელებისა და ნომრების დამაკავშირებელ ძირითად დოკუმენტს უსაფრთხო ადგილას. ძირითადად, უსაფრთხოების ამგვარი ზომები საკმარისია. მაგრამ სასამართლოები არ ცნობენ სოციოლოგების მონაცემებს, როგორც „ხელშეუხებელ ინფორმაციას“, განსხვავებით ადვოკატის, მღვდლის ან ჟურნალისტისაგან, სოციოლოგს შეიძლება დაევალოს თავისი ჩანაწერების სასამართლოსთვის გადაცემა ან მონმედ გამოცხადება.

მაგალითად, ვაშინგტონის შტატის უნივერსიტეტის სოციოლოგიის ფაკულტეტის გამოსაშვები კურსის სტუდენტი, რიკ სკარსი იკვლევდა გარემოსა და ცხოველთა უფლებების დაცვის რადიკალ აქტივისტებს, რომლებიც ხანდახან არღვევდნენ კანონს თავიანთი საქმიანობის წარმოსაჩენად (moneheni (Monaghan), 1993a, 1993b, 1993c). მართალია ჯგუფი თავისთავს უწოდებდა ცხოველთა გათავისუფლების ფრონტს, მაგრამ მას დაეკისრა პასუხისმგებლობა უნივერსიტეტის ლაბორატორიის დარბევისთვის, სადაც 23 წავი, თავი და ტურა იყო გათავისუფლებული და კომპიუტერებზე მარილმჟავას დასხმისათვის (ზარალმა დაახლოებით 150 000 \$ შეადგინა); სკარსი გამოძახებულ იქნა ნაფიც მსაჯულთა წინაშე, რომელთაც უნდა გადაეწყვიტათ საქმის სასამართლოში გადაცემის საკითხი. სკარსმა აღიარა, რომ იცნობდა მთავარ ბრალდებულს საკმაოდ კარგად, მაგრამ შემდგომ კითხვებზე პასუხის გაცემაზე უარი განაცხადა. მან ეს იმით დაასაბუთა, რომ ჩვენების მიცემა თავისი წყაროების შესახებ, გამოიწვევდა არამხოლოდ გარემოს დაცვის აქტივისტების მხრიდან მასთან საუბარზე უარის თქმას, რაც დააზარალებდა მის საკუთარ კვლევას, არამედ იქონიებდა გავლენას სოციოლოგიური კვლევის შედეგებზე ზოგადად. კვლევის წყაროები შესაძლოა გამხდარიყო ნაკლებად სარწმუნო სხვა სოციალური მეცნიერისთვის ან სოციალური მეცნიერები თავს აარიდებენ საკამათო კვლევას, რომელიც მოითხოვს კონფიდენციალობას. მოსამართლეები ვერ დაარწმუნა მოტიანილმა არგუმენტებმა და სკარსი მოხვდა ციხეში, რადგან მან უარი განაცხადა დაერღვია პირობა კონფიდენციალობის შესახებ.

მეორე ეთიკური მოვალეობა ისაა, რომ სოციოლოგმა არასოდეს არ უნდა აიძულოს ან მოისყიდოს ადამიანები, მონაწილეობა მიიღონ კვლევაში. სოციოლოგიურ კვლევაში მონაწილეობა უნდა იყოს ნებაყოფლობითი. ეს მოთხოვნა პირდაპირია, თუმცა შესაძლოა აღინიშნებოდეს ძნელადშესამჩნევი გადახრები. მაგალითად, მოხუცებულთა სახლის ბინადარი არის „უნებლიე მსმენელი“, ის უყურებს სოციოლოგს, როგორც ექიმს ან ადმინისტრატორს და თავს ვალდებულად თვლის, ითანამშრომლოს. სოციოლოგიის დამწყები კურსის სტუდენტებმა შესაძლოა იგრძნონ, რომ მათი შეფასება ვერ იქნება სათანადო, თუ არ მიიღებენ მონაწილეობას თავიანთი ხელმძღვანელის ჩატარებულ კვლევაში. ამასთან, ზოგ შემთხვევაში, მოხალისეებისადმი ნდობამ შეიძლება შეცვალოს კვლევის შედეგები. მაგალითად, ადამიანები, რომლებიც თანხმდებიან მონაწილეობაზე სექსუალურ გამოკითხვებში, არის თავისუფლად შერჩეული ჯგუფი, რომელიც, შესაძლოა, ნაწილობრივ ექსპიზიციონისტებისგან შედგებოდეს, ამდენად ვერ იქნება ზოგადი პოპულაცია.

მესამე, მკვლევარი პატიოსანი უნდა იყოს სუბიექტის მიმართ. იდეალურ ვარიანტში სოციოლოგი იღებს სუბიექტისაგან არამარტო თანხმობას, არამედ ინფორმირებულ თანხმობას. ეს პუნქტი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, როდესაც ხალხი, რომელთა შესწავლაც სურს მკვლევარს, არის გაუნათლებელი, აქვს დაბალი სოციალური სტატუსი ან ვერ ერკვევა სოციალურ კვლევაში. ძალიან ძნელია ან შეუძლებელი დაფარო კვლევა.

მონაწილეებმა ლაბორატორიულ ექსპერიმენტში ან რესპოდენტებმა, რომლებიც ავსებენ გრძელ კითხვარებს, იციან, რომ მათ შეისწავლიან. ამასთან ზოგჯერ მკვლევარები იღებენ რთულ გადაწყვეტილებას, არ უთხრან მონაწილეებს კვლევის რეალური მიზნის შესახებ, რათა მიიღონ უფრო ზუსტი ინფორმაცია. მაგალითად, სოციოლოგი, რომელიც შეისწავლის გენდერულ დისკრიმინაციას მუსიკის ინდუსტრიაში, შესაძლოა უთხრას სუბიექტს, რომ სწავლობს მენეჯმენტის სტილს ან მარკეტინგის სტრატეგიას. შესაძლოა, პირადი დაკვირვებით მომუშავე (Field researchers) მკვლევარებს განსაკუთრებით არ უნდოდეთ უთხრან ხალხს ყველა იდეა, რაც ამოძრავებს მათ დაკვირვებას, რადგან ამის ცოდნა იწვევს იმ სოციალური პროცესების ცვლილებას, რომელთა შესწავლასაც ისინი აპირებენ.

ამგვარად, სოციოლოგები, რომლებიც შეისწავლიან რელიგიურ ორგანიზაციებს, საერთო ინტერესებით გაერთიანებულ ჯგუფებს, ერთგვაროვან საზოგადოებებს, შესაძლოა, თავიანთი კვლევის პროექტების მიზანი საიდუმლოდ შეინახონ. სიმართლის დაფარვა გამართლებული უნდა იყოს გადაულახავი სამეცნიერო ან ჰუმანური ინტერესებით, მაგალითად, ნარკოტიკების ინტრავენურად მომხმარებელთა ფარული გამოკვლევა, განკუთვნილი ქცევის მოდელის დასადგენად, რაც ზრდის შიდსის გავრცელების ალბათობას, შესაძლოა გამართლებული იყოს.

სოციოლოგებს აქვთ აგრეთვე ეთიკური ვალდებულებები თავიანთი კოლეგებისა და სამეცნიერო საზოგადოების, აგრეთვე საზოგადოების მიმართ, ზოგადად. იდეალურ შემთხვევაში სოციოლოგები აკეთებენ ყველაფერს, რათა დაიცვან ობიექტურობა და პატიოსნება თავიანთ კვლევებსა და პუბლიკაციებში. ამგვარი მიდგომა გულისხმობს, არა მხოლოდ სიზუსტესა და სანდოობას გამოკვლევების შედეგების წარმოდგენისას, არამედ კვლევის შეზღუდვების განსაზღვრის დროსაც, უნდა იქნეს გამოქვეყნებული როგორც დადებითი შედეგები, ასევე უარყოფითი და ანომალიური მონაცემები, სანდო იყოს კვლევის და ფინანსების ყველა წყარო და ყველა ადამიანი (სტუდენტების ჩათვლით), ვინც წვლილი შეიტანა შრომის შესრულებაში. როდესაც საჭიროა პროფესიული დასკვნის გაკეთება, იქნება ეს სასამართლოში, საჯარო გამოსვლაზე, თუ საინფორმაციო საშუალებებში, სოციოლოგებმა უნდა განსაზღვრონ თავიანთი ექსპერტიზის ხარისხი და თავი შეიკავონ დასკვნის გაკეთებისაგან, რომელიც არაა მეცნიერული ჭეშმარიტება და შეიძლება არასწორედ იქნეს აღქმული.

როგორც მედიცინა, იურისპუდენცია და სხვა დარგები, სოციოლოგია ცდილობს იყოს თვითკონტროლირებადი. ამერიკის სოციოლოგთა ასოციაცია (ASA) პროფესიონალი სოციოლოგებისთვის არის მთავარი ორგანიზაცია, რომელმაც დაადგინა დანერგვითი ეთიკური ნორმები (1989 წ.) — ზემოთ ჩამოთვლილი პრინციპების ერთობლიობა. ასა-ს პროფესიული ეთიკის კომიტეტი პასუხისმგებელია განიხილოს პრეტენზიები, იშუამდგომლოს კონფლიქტურ სიტუაციაში და შესაბამისი პროცედურის დაცვით გასცეს რეკომენდაციები. გარდა ამისა, უნივერსიტეტებისა და კოლეჯების უმრავლესობა ითხოვს, რომ ყველა დიდი კვლევის პროექტი განიხილოს კომიტეტმა, რათა იყოს სრული უსაფრთხოება იმისა, რომ კვლევის პროცედურები არ არღვევს ადამიანის, როგორც სუბიექტის უფლებებს.

ხედივის სხვადასხვაობები

სოციოლოგიური გამოკვლევები შეიძლება დაიყოს ორ ძირითად ტიპად: რაოდენობრივად და თვისებრივად. რაოდენობრივი კვლევისას სოციოლოგები გამოითვლიან რომელიმე სოციალური ფენომენის ცალკეულ შემთხვევებს და ცდილობენ დაუკავშირონ ისინი სხვა სოციალურ ფაქტორებს სტატისტიკური ანალიზით. რაოდენობრივი კვლევა იყენებს მრავალგვარ სტატისტიკურ მეთოდს, სხვადასხვა მახასიათებელს შორის დამოკიდებულების გამოვლენისა და მიზეზობრივი კავშირების ანალიზისთვის (ამ თავში ზემოთ წარმოდგენილი ბლოკი „ძირითადი სტატისტიკური კონცეპტები“ განიხილავს რამოდენიმე მარტივ, მაგრამ მნიშვნელოვან სტატისტიკურ თანაფარდობას). დევიდ ფილიფსის შრომა სტატისტიკურ დამოკიდებულებაზე ფართოდ გახმაურებულ თვითმკვლევლობებსა და, ზოგადად, თვითმკვლევლობის სიხშირის ზრდას შორის, არის რაოდენობრივი კვლევის მაგალითი. ასევეა დურკჰაიმის შრომა თვითმკვლევლობის შესახებ. დღეს დურკჰაიმი კომპიუტერებს და სხვა ბევრ რთულ სტატისტიკურ მეთოდს ჩათვლიდა ძალიან მოსახერხებლად თავისი მონაცემების ანალიზისთვის.

ცხადია, ყველა სოციალური მოვლენა არ შეიძლება იყოს გამოთვლილი და შეფასებული რაოდენობრივი თვალსაზრისით. შესაძლოა, რაოდენობრივად შევაფასოთ თვითმკვლევლობის სიხშირე ცალკეული შემთხვევისთვის, მაგრამ არა თვითმკვლევლობის აქტის მნიშვნელობა, თვითმკვლევლობის ჩამდენისთვის. ამგვარად, თვისებრივი ანალიზი მნიშვნელოვანია სოციოლოგიისთვისაც. თვისებრივი გამოკვლევისას სოციოლოგები იყენებენ სიტყვიერ აღწერას, პირად დაკვირვებას და ზოგჯერ, სოციალური ქცევის არსის ინტერპრეტაციას ან საზოგადოებრივი ცხოვრების სქემების დეტალების ანალიზს. მკვლევარი, რომელიც მიმოიხილავს მუშა ჯგუფებს, იმის განსაზღვრისთვის, როგორ ვლინდება ლიდერის როლი ან ატარებს გამოკითხვას მცირეწლოვან ბავშვებში, იმის გამოსაკვლევად, როგორი დამოკიდებულება აქვთ მათ მშობლების განქორწინებასთან, ატარებს თვისებრივ გამოკვლევას.

როგორც რაოდენობრივ, ასევე თვისებრივ გამოკვლევებში გამოყენებულია მონაცემების შეგროვების მრავალი განსხვავებული მეთოდი — გამოკითხვების ჩატარებიდან პირად დაკვირვებამდე, ისტორიული ჩანაწერების ამოღებიდან ექსპერიმენტების ჩატარებამდე. მომდევნო ნაწილებში განვიხილავთ მონაცემების შეგროვების ყველაზე მნიშვნელოვან მეთოდებს და წარმოვადგენთ, რამდენად მიზანმიმართულად არის გამოსადეგი გარკვეული სახის კითხვებზე პასუხის მისაღებად თითოეული მათგანი.

გამოკითხვები

სოციოლოგები იყენებენ გამოკითხვას, საზოგადოებრივი აზრის შეფასებისთვის, ქცევის მოტივაციის ანალიზისა და საზოგადოების ქცევის პროგნოზისთვის. გამოკითხვისას ისინი მონაცემებს აგროვებენ გარკვეული ტიპის რესპონდენტის უშუალო გამოკითხვის ან კითხვარების გაგზავნის გზით, შესაძლოა, ორივე მეთოდითაც ერთდროულად. რესპონ-

დენტს შეუძლია გასცეს პასუხები კითხვარებს ფოსტით, ტელეფონით ან პირისპირი საუბრის დროს. გამოკითხვა განსაკუთრებით მოსახერხებელია, როცა სოციოლოგს სურს ინფორმაციის მიღება დიდი პოპულაციისაგან მოვლენაზე, რომლის შეფასებაც მათ ღიად არ შეუძლიათ. მაგალითად, სექსუალური ქცევის შესახებ კვლევამ აჩვენა, რომ ამერიკელები ბევრად უფრო კონსერვატიულები არიან, ვიდრე მათ შესახებ მასმედიაში გავრცელებული აზრი, თითქოს ისინი სექსუალურად თავისუფლები არიან და ხშირად მიმართავენ სექსის ალტერნატიულ ფორმებს, რაც შესაძლოა ბევრისთვის დამაჯერებელიც იყოს (იხილეთ თავი 3). გამოკითხვაში შესაძლოა დასმული იყოს კითხვები სოციალურ-ეკონომიკური საკითხების ირგვლივ (ასაკი, შემოსავალი, განათლება, პროფესია და მისთანანი). რადგან გამოკითხვისას რესპონდენტმა შეიძლება გასცეს ან არ გასცეს კითხვებზე დამაჯერებელი პასუხი, გამოკითხვის შედეგები განიხილება, როგორც მიახლოებითი.

სოციოლოგიურ გამოკითხვაში მონაწილეობს ბევრი ხალხი, რომელიც უბრალოდ სვამს კითხვებს. მათი შედეგები სანდო და დასაბუთებული, რომ იყოს სოციოლოგები უნდა იყვნენ გარკვეული, ვისთვისაა შეკითხვა და როგორ უნდა გაიცეს პასუხი. სატელევიზიო ინტერვიუების დროს სატელეფონო გამოკითხვა იწვევს ფართო მასების ჩართვას და აქვს გავლენა სახალხო ლიდერებზე, მაგრამ ხალხი, რომელიც უყურებს, ამგვარ შოუს და აქვს დრო, რომ დარეკოს, სულაც არ არის აუცილებელი სწორედ ამერიკელი მოსახლეობის ტიპური წარმომადგენელი იყოს. საკონტროლო ჯგუფის საგულდაგულო შერჩევა არის სწორი მეცნიერული გამოკითხვის სანდო. გამოკითხვათა უმრავლესობის მიზანი არის რაოდენობრივი მონაცემების მიღება, ინტერვიუების შედეგიც რაოდენობრივი მონაცემებია.

შერჩევის ერთობლიობის განსაზღვრა

კითხვების უმრავლესობა შემუშავებულია ინფორმაციის შესაგროვებლად მცირე რაოდენობის ადამიანებისაგან, რომელთა მიხედვით პოპულაციის, ქცევის ან სხვა მახასიათებლები შეიძლება განზოგადებულ იქნეს ბევრად უფრო დიდ პოპულაციაზე. გამოკითხვის პოპულაცია არის ადამიანთა საერთო რაოდენობა, გაერთიანებული გარკვეული მახასიათებლით, რომელიც წარმოადგენს სოციოლოგების კვლევის ინტერესს. ვთქვათ, სოციოლოგთა ჯგუფს აინტერესებს აბორტის მიმართ დამოკიდებულების შედარება ახალგაზრდა (განსაზღვრული ასაკით ოციდან ოცდაათ წლამდე) და შედარებით ასაკოვან (განსაზღვრული ასაკით ორმოცდაათიდან სამოც წლამდე) ამერიკელ ქალთა შორის. გამოკითხვის პოპულაცია ამ შემთხვევაში შესაძლოა იყოს ამერიკაში მცხოვრები ყველა ქალი ოციდან ოცდაათამდე და ორმოცდაათიდან სამოც წლამდე.

რამდენადაც ჩვეულებრივ პოპულაციაში ყველას პირადად გამოკითხვა დიდ დროსა და ხარჯებს მოიხვს, სოციოლოგები გამოკვლევისთვის ქმნიან საკონტროლო ჯგუფს – პოპულაციის შეზღუდულ ქვესიმრავლეს. მაგალითად, სოციოლოგებს აბორტისადმი დამოკიდებულების შესწავლისათვის შეუძლიათ გამოყონ ამერიკელი ქალების ორი ასაკობრივი ჯგუფი. ჩვეულებრივ, რამდენადაც შესაძლებელია, გათვალისწინებულია, რომ საკონტროლო ჯგუფი იყოს წარმომადგენლობითი. ეს ნიშნავს, რომ მნიშვნელოვანი სოციალური მახასიათებლები, როგორიცაა – ასაკი, რასა, სოციალური მდგომარეობა და ა.შ.

— წარმოდგენილი იყოს საკონტროლო ჯგუფში აღებულ პოპულაციაში ისევე, როგორც იქნებოდა უფრო დიდ პოპულაციაში. რაც უფრო წარმომადგენლობითია საკონტროლო ჯგუფი, მით უფრო სარწმუნოდ ასახავს მიღებული შედეგები მთლიანი პოპულაციის დამოკიდებულებას.

ბევრს მიაჩნია, რომ დიდი საკონტროლო ჯგუფი უფრო წარმომადგენლობითია, ვიდრე მცირე, მაგრამ ეს ყოველთვის ასე არ არის. შესაძლოა ამის ყველაზე ცნობილი მაგალითი იყო 1936 წელს პრეზიდენტის არჩევნების შედეგების პროგნოზის მცდელობა. პოპულარულმა ჟურნალმა „Literary digest“ („ლიტერატურული მიმოხილვა“) დაუგზავნა საარჩევნო ბარათი 10 მილიონ ამერიკელს, რომლებიც შერჩეულ იქნენ სატელეფონო და მანქანების რეგისტრაციის ცნობარებიდან. დაბრუნებული 2 მილიონი ბარათის მიხედვით ჟურნალმა გააკეთა პროგნოზი, რომ ალფრედ ლანდონი დაამარცხებდა ფრანკლინ დ. რუზველტს ხმათა მნიშვნელოვანი უპირატესობით. ამასობაში, ვინმე ჯორჯ გელაპმა სულ რაღაც 312 551 ადამიანის გამოკითხვით სრულიად ზუსტად იწინასწარმეტყველა რუზველტის გამარჯვება. ამ შემთხვევაში უფრო მცირე საკონტროლო ჯგუფი იყო უფრო წარმომადგენლობითი, ვიდრე დიდი პოპულაცია. ჯერ ერთი, 1936 წელს დიდი დეპრესიის შუაში, მრავალ ამომრჩეველს არ ჰქონდა მანქანა ან ტელეფონი. ეს ადამიანები — რომელთა უმრავლესობამ ხმა მისცა რუზველტს — საერთოდ არ იყვნენ წარმოდგენილი „Literary digest“-ის საკონტროლო ჯგუფში. გალუპმა გამოიყენა შემთხვევით შერჩეული საკონტროლო ჯგუფი, რომელშიც საარჩევნო ასაკს მიღწეულ ყოველ ამერიკელ მოქალაქეს ჰქონდა მოხვედრის თანაბარი შანსი. წარმომადგენლობითი საკონტროლო ჯგუფის შექმნა არის რეალური ამოცანა. კამპუსის გაზეთები და ორგანიზაციები ხშირად აწყობენ გამოკითხვებს კითხვარების დარიგების გზით ერთ ან ორ ადგილას. ასეთი გამოკითხვები იშვიათადაა წარმომადგენლობითი. მაგალითად, პირველი 100 სტუდენტი, გამოსული სოციოლოგიის ინსტიტუტის შენობიდან, შესაძლოა, ნაკლებად წარმომადგენდეს მეცნიერებისა და ხელოვნების ფაკულტეტის სტუდენტებს და უფრო წარმომადგენლობითი იყოს, როგორც ქალი სტუდენტები, რომლებიც მეტად არიან განწყობილი სოციოლოგიის შესწავლის მიმართ, ვიდრე მამაკაცი სტუდენტები. ჯგუფი იქნებოდა უფრო წარმომადგენლობითი, თუ ორგანიზაციები შეარჩევდნენ შემთხვევითი 100 სტუდენტის გვარს ფაკულტეტის სტუდენტთა მთლიანი სიიდან.

კითხვების შედგენა და დასმა

კითხვების ფორმულირება და თანმიმდევრობა, რომელთაც სოციოლოგები სვამენ ინტერვიუების დროს ან კითხვარებში, განსაზღვრავს მათ მიერ მიღებული შედეგების დასაბუთებულობასა და სანდოობას.

ფორმულირება. კითხვებისთვის სიტყვების შერჩევას, შეუძლია გამოკითხვისას განსაზღვროს კვლევის შედეგები. მაგალითად, ერთი შეხედვით, კითხვები — „გამოსვლების აკრძალვა“ და „გამოსვლების დაშვება“ შეიძლება ლოგიკურად წინააღმდეგობრივ ფრაზებად მოგვეჩვენოს. მაგრამ სიტყვების მნიშვნელობა, უდავოდ განსხვავებულია. ერთის მხრივ ზოგიერთ რესპონდენტს დაესვა კითხვა: „ხომ არ ფიქრობთ, რომ ამერიკის შეერთე-

ბულმა შტატებმა უნდა აკრძალოს გამოსვლები დემოკრატიის წინააღმდეგ?"; სხვას კი კითხვა: „ხომ არ ფიქრობთ, რომ ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა უნდა დაუშვას გამოსვლები დემოკრატიის წინააღმდეგ?“. პასუხები არ ემთხვეოდა ერთმანეთს: მხოლოდ 21,4 პროცენტმა უპასუხა, რომ მათ უნდა „აეკრძალათ“ გამოსვლები, მაგრამ 47,8 პროცენტმა უპასუხა, რომ მათ არ უნდა „დაეშვათ“ გამოსვლები (შუმანი და პრესერი 1981 წ.). ზოგჯერ მკვლევარები ატარებენ კითხვარების წინასწარ შემოწმებას, რათა დარწმუნდნენ, რომ კითხვების ფორმულირება და ფორმატი არ იქონიებს გავლენას პასუხებზე.

თანმიმდევრობა. წესრიგმა, რომლის მიხედვითაც სოციოლოგი სვამს კითხვებს, შესაძლოა, ასევე იქონიოს გავლენა პასუხების ხასიათზე. ადრე დასმული კითხვების პასუხებს შეუძლია იმოქმედოს იმაზე, რას ფიქრობს რესპონდენტი მოგვიანებით დასმული კითხვების შესახებ. ზოგჯერ სოციოლოგები იღებენ განსხვავებულ მონაცემებს ორი შეკითხვის მხოლოდ თანმიმდევრობის შეცვლის შედეგად. მაგალითად, იმ პერიოდში, როცა ამერიკელებს ანუხებდა კომუნისტური საფრთხე, ადამიანებს აძლევდნენ ორ შეკითხვას: (ა) „როგორ ფიქრობთ, ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა უნდა დართოს ნება კომუნისტური ქვეყნების გაზეთების რეპორტიორებს ჩამოვიდნენ აქ და გააშუქონ თავიანთ გაზეთებში მოვლენები, როგორც ისინი ხედავენ?“ და (ბ) „როგორ ფიქრობთ, კომუნისტური ქვეყნები, როგორიცაა რუსეთი, დართვენ ნებას ამერიკული გაზეთების რეპორტიორებს ჩავიდნენ იქ და გააშუქონ თავიანთ გაზეთებში მოვლენები, როგორც ისინი ხედავენ?“ როდესაც ადამიანებს პირველად უსვამდნენ ა შეკითხვას, 54,7 პროცენტი პასუხობდა მასზე — „დიახ“. მაგრამ როდესაც პირველად ისმებოდა ბ შეკითხვა, ა კითხვაზე პასუხობდა — „დიახ“ 74,6 პროცენტი (შუმანი და პრესერი, 1981 წ.).

პასუხის ფორმა. გამოკითხვის დროს ადამიანს შეუძლია გასცეს პასუხი ორიდან ერთ-ერთი ფორმით. დახურული პასუხის კითხვებში რესპონდენტმა უნდა აირჩიოს ერთ-ერთი ჩამოთვლილი პასუხების ვარიანტიებიდან, რომელიც მკვლევარის მიერაა შემოთავაზებული. ღია პასუხის კითხვებში რესპონდენტი პასუხობს საკუთარი სიტყვებით. მაგალითად, სოციოლოგებს შესაძლოა სურთ იცოდნენ, რას ანიჭებენ ადამიანები ყველაზე მეტ უპირატესობას თავიანთ სამუშაოში. ისინი სვამენ კითხვას დახურული ფორმით: „გადახედეთ ამ ბარათს და მითხარით, რას ანიჭებთ ყველაზე მეტ უპირატესობას საქმეში?“ ბარათში ჩამოთვლილია ხუთი სავარაუდო პასუხი: მაღალი შემოსავალი, სამუშაოს უსაფრთხოება, მოკლე სამუშაო დღე, განვითარების შესაძლებლობა, დამაკმაყოფილებელი სამუშაო, რაც თავს გაგრძნობინებს წარმატებულ პიროვნებად. დახურული პასუხის მქონე კითხვის სხვა ვარიანტი მოცემული პასუხების სერიის შეფასებას შეიცავს. მაგალითად, 1 = „სრულად ვეთანხმები“-დან 5 = „სრულიად არ ვეთანხმები“-მდე. კითხვა შეიძლება დაისვას ღია ფორმითაც: „ადამიანები სამუშაოს სხვადასხვაგვარად აფასებენ, თქვენ რას ანიჭებთ ყველაზე მეტ უპირატესობას სამუშაოში?“ ფაქტობრივ, როდესაც ისმებოდა ეს შეკითხვა, პასუხები განსხვავდებოდა კითხვის დასმის სხვადასხვა ფორმის დროს. მაგალითად, 17,2 პროცენტი რესპონდენტებისა ირჩევდა „განვითარების შესაძლებლობას“, როდესაც ისინი ხედავდნენ ამ პასუხს ჩამოთვლილ ვარიანტებში; მაშინ, როდესაც მხოლოდ 1,8 პროცენტი ასახელებდა ამ მიზეზს ღია პასუხის ფორმით დასმული შეკითხვის დროს. სოციოლოგებმა

უნდა იცოდნენ, რომ გამოკითხვისას შეკითხვების ფორმულირება, თანმიმდევრობა და ფორმა განსაზღვრავს კვლევის შედეგებს.

როდესაც გამოკითხვის მკვლევარს სჭირდება მეტი ინფორმაცია, ვიდრე მოკლე კითხვარი იძლევა, მათ შეუძლიათ ჩაატარონ ინტერვიუ ტელეფონით ან პირადად. ინტერვიუ არის გასაუბრება, რომლის დროსაც მკვლევარი სვამს კითხვების სერიას ან განიხილავს თემას სხვა პიროვნებასთან. თუ ისინი გამოიყენებენ ღია პასუხის ფორმის კითხვებს, ინტერვიუერს შეუძლია განასხვავოს, როდის შეიძლება მეტი ინფორმაციის მიღება და როდის გადავიდეს შემდეგ კითხვაზე. კარგმა ინტერვიუერმა აგრეთვე იცის, რომ ინტერვიუს დასაბუთებულობა და სანდოობა დამოკიდებულია ინტერვიუერსა და რესპონდენტს შორის ურთიერთობაზე. ისინი სწავლობენ ინტერვიუს ტონისა და ტემპის განსაზღვრას სხვადასხვა ტიპის რესპონდენტებისათვის.

ექსპერიმენტები

ექსპერიმენტი მეცნიერს სთავაზობს მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის დადგენის ეფექტურ მეთოდებს. ექსპერიმენტებში სოციალურ მეცნიერებათა მკვლევარებს შესაძლებლობა აქვთ გამოსცადონ ჰიპოთეზა — რომ ერთი ცვლადი სიდიდე გავლენას ახდენს მეორე ცვლად სიდიდეზე თუ, ეს მიზეზობრივად იქნა გამოწვეული — საგნების შემოტანით სპეციალურად შექმნილ სიტუაციაში, რომელიც მათ საშუალებას აძლევს აკონტროლონ ცვლად სიდიდეებზე რაიმე გავლენის მომხდენი არაარსებითი ფაქტორები. მაგალითად, სოციოლოგებს, რომელთაც სურდათ შეესწავლათ მუსიკის გავლენა სოციალურ ურთიერთქმედებაზე, შეეძლოთ გამოეყენებინათ ჩაკეტილი ოთახი ადამიანთა განსაზღვრული რაოდენობით, შესაბამისი განათებით, დასაჯდომი ადგილებით, ნახემსების შესაძლებლობით და ა. შ. მუდმივად. ჰიპოთეზის შესამოწმებლად, მკვლევარები (1) სისტემატიურად მანიპულირებენ ერთი ცვლადი სიდიდით და (2) აკვირდებიან მანიპულაციის ეფექტს მეორე ცვლად სიდიდეზე. ფაქტორი, რომელიც სისტემატიურად იცვლება (ამ ექსპერიმენტში მუსიკა), არის დამოუკიდებელი ცვლადი სიდიდე; შესწავლის პროცესში იგი შემთხვევით ფაქტორად ითვლება. ფაქტორი (აქ — სოციალური ურთიერთქმედება), რომელიც ისწავლება არის დამოკიდებელი ცვლადი სიდიდე; ეს არის ფაქტორი, რომელზეც გავლენას ახდენს დამოუკიდებელი ცვლადი სიდიდის მანიპულაცია.

ექსპერიმენტის წარმართვისათვის საჭიროა ყველა ცვლადი სიდიდის ზუსტი კონტროლი. ასეთი კონტროლის მიღწევა ძალიან რთულია სოციოლოგიურად საინტერესო საკითხების გამოკვლევისას, მაგრამ ის შეიძლება მიღწეულ იქნეს ლაბორატორიულ ექსპერიმენტებში, რომლებიც ტარდება ინდივიდების ან პატარა ჯგუფების მიერ. სავსე ექსპერიმენტები გათვლილია უფრო ფართო მასებისთვის; თუმცა, პრაქტიკული და ეთიკური მიზეზების გამო, სოციოლოგიაში ასეთი ზუსტი ექსპერიმენტების წარმატებით ჩატარება ძალიან რთული და იშვიათია. მიუხედავად ამისა, მაინც ღირს თითოეული ამ ექსპერიმენტისთვის თვალის გადავლება.

ლაბორატორიული ექსპერიმენტები

ლაბორატორიულ ექსპერიმენტებში სოციოლოგები საგნებს განიხილავენ ხელოვნურ გარემოში, სადაც შესაძლებელია პირობების იოლად რეგულირება. ექსპერიმენტში, რომელიც კლასიკად იქცა, სოციოლოგმა ფილიპ ზიმბარდომ სტენფორდის უნივერსიტეტის შენობის საფუძველზე ააგო „ციხე“. ზიმბარდოს აინტერესებდა ტუსალისა და მცველის სოციალური როლების ზეგავლენა მათ ქცევაზე. ექსპერიმენტში მონაწილეობის მისაღებად სკოლის გაზეთში განთავსებული განცხადებების საშუალებით მოიზიდეს მოხალისე სტუდენტები. 70 მოხალისე ყურადღებით იქნა შემონმეებული. მკვლევარებმა მათგან მსგავსი პიროვნული მახასიათებლების მქონე საშუალო ფენის წარმომადგენელი 24 თეთრკანიანი მამაკაცი აირჩიეს. ინტერვიუებითა და შემონმეებით დაადგინეს, რომ ისინი იყვნენ ჩამოყალიბებული, გონიერი და ემოციურად განზრახვითი — ზიმბარდოს აზრით „საუკეთესოთა ნაკრები“. წილის ყრით გადაწყდა, რომელი სტუდენტი შეასრულებდა ტუსალის როლს და რომელი — მცველისას.

რეალური ელფერის მისაცემად 12 ტუსალი სტუდენტი გაუფრთხილებლად დააპატიმრეს, პატრულის მანქანით წაიყვანეს პალო ალტოს პოლიციაში, სადაც აუღეს თითის ანაბეჭდები და „აიყვანეს აღრიცხვაზე“, შემდეგ სკოლის „ციხეში“ გადაიყვანეს, თითოეული მათგანი გააშიშვლეს, შეამონმეს მკებნარეებზე, ჩააცვეს ფორმა, მიანიჭეს საიდენტიფიკაციო ნომერი და საკანში მოათავსეს. მცველი სტუდენტები წინასწარ იქნენ გაფრთხილებულნი, რომ უნდა უზრუნველყოთ კანონის დაცვა და წესრიგი ინსცენირებულ ციხეში. მათ დაავალეს საკუთარი წესების შექმნა და ყურადღების მოკრეფა „პატიმართა აჯანყების“ რაიმე ნიშნის აღმოჩენისათვის.

დაგეგმილი იყო ორკვირიანი ექსპერიმენტი, მაგრამ იგი ექვს დღეში შეწყდა. რატომ? იმიტომ, რომ ზიმბარო და მისი კოლეგები ნანახმა შეაშინა. დაცვის ზოგიერთი წევრი ტუსალს, როგორც მხეცს, ისე ეპყრობოდა. ისინი იგონებდნენ სხვადასხვა მეთოდებს, რათა ტუსალებს თავი უარესად ეგრძნოთ. ზოგი მცველი იყო უხეში, მაგრამ სამართლიანი, ზოგი კი — კეთილი. მაგრამ „კარგ“ დაცვას არც ერთხელ არ შეუშლია ხელი „ცუდი“ დაცვისთვის ზიმბარდოსთან ამბის მიტანით ან რაიმე ქმედებით.

ცვლილებები ტუსალ სტუდენტთა საქციელშიც იმდენადვე საგანგაშო იყო, რამდენადაც მცველების საქციელი. ვინმე შეიძლება მოელოდა სტუდენტების შეკრებას უხეში მოპყრობისათვის წინააღმდეგობის გასაწევად (ბოლოს და ბოლოს, მათ არანაირი დანაშაული არ ჩაუდენიათ), მაგრამ ისინი ასე არ მოქცეულან. ერთ-ერთი ტუსალი მოათავსეს „ცალკე საკანში“ შიმშილობის გამოცხადებისთვის. თავდაპირველად მისმა მეგობარმა ტუსალებმა, პროტესტი გამოთქვეს, მაგრამ როდესაც მცველმა არჩევანის საშუალება მისცა ტუსალის გათავისუფლების სანაცვლოდ ერთი ღამით საბნებზე უარი ეთქვათ, მათ საბნები არჩიეს და ტუსალი სატანჯველად განირეს. ინსცენირებულ საიდუმლო მმართველობის შეხვედრიდან ზოგი გაშვებას იხვეწებოდა, მაგრამ არც ერთი არ მოითხოვდა გათავისუფლებას. ექვსი დღის მიწურულს ტუსალი სტუდენტები დაემსგავსნენ „მორჩილ, დეჰუმანიზებულ რობოტებს“. ციხის ექსპერიმენტმა ნათლად გამოსახა ის მდგომარეობა, რასაც ხალხი თამაშობდა (დამოუკიდებელი ცვლადი სიდიდე, მართვადი მკვლევართა მიერ) აყალიბებდა საკუთარ დამოკიდებულებასა და საქციელს (დამოკიდებული ცვლადი

სიდიდე). ყველა სტუდენტმა იცოდა, რომ მონაწილეობას იღებდა ექსპერიმენტში, ფაქტობრივად, „თამაშობდა თამაშს“ ტუსაღსა და მცველზე, მაგრამ ერთ კვირაზე მოკლე ხანში ექსპერიმენტი ზედმეტად დაემსგავსა სინამდვილეს.

ზიზარდოს ექსპერიმენტმა წინ წამოსწია სუბიექტებთან მოპყრობის ეთიკური საკითხები. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ახლა უფრო მკაცრი წესები მოქმედებს. ეს წესები მკვლევარებს ავალდებულებს სუბიექტისათვის ექსპერიმენტის ან პროცედურის ახსნას; სუბიექტისთვის მხოლოდ სიმართლის თქმას; სუბიექტის გაფრთხილებას რაიმე ხიფათის შესახებ; აღწერას, როგორ უნდა გამოიყენონ მონაცემები; სუბიექტის კონფიდენციალურობის დაცვას; და სუბიექტის თანხმობამდე მის ხელთ არსებული ინფორმაციის სისრულის გარკვევას.

საველე ექსპერიმენტები

ეთიკური და პრაქტიკული მიზეზების გამო, სიტუაციითა უმრავლესობა, რომლებიც აინტერესებთ სოციოლოგებს, ლაბორატორიაში ვერ იქმნება. თუმცა ექსპერიმენტის ჩატარება და გამომწვევი მიზეზისა და შედეგის ურთიერთობის დამტკიცება საველე პირობებში უფრო რთულია (რაც არსებობს რეალური ცხოვრების გარემოცვაში).

ყველა დროის ყველაზე ცნობილი საველე ექსპერიმენტი ახდენს სირთულის ილუსტრირებას. 1930-იან წლებში, მკვლევარები გაემგზავრნენ დასავლეთ ილიონისში იმის შესასწავლად, მოახდენდა თუ არა სამუშაო პირობების ცვლილებები, მაგ. უკეთესი განათება — სამუშაო ჯგუფების პროდუქტიულობის გაზრდაზე (როთლსბერგერი და დიქსონი, 1939/1961). სამუშაო გარემოს ნებისმიერი ასპექტის ცვლილების მიუხედავად, რაღაც იდუმალებით ყველა მომუშავე ჯგუფი უფრო პროდუქტიული გახდა. საბოლოოდ, მკვლევარებმა გააცნობიერეს, რომ მომუშავეები, უბრალოდ, იმ ყურადღებას პასუხობდნენ, რასაც იღებდნენ: სოციალურ მეცნიერებათა მკვლევარების შესწავლის საგნად გახდომამ მათ, თავი უფრო მნიშვნელოვნად და დაფასებულად აგრძნობინა. ამ „კუნელის ეფექტმა“ მკვლევართა დასწრების გავლენის გაკონტროლების საჭიროება აჩვენა. ამის გაკეთების ძირითადი მეთოდი არის იმ ორი ჯგუფის შედარება, რომლებსაც ზუსტად ერთნაირად ეპყრობიან, მათი შესწავლის გარდა. მიუხედავად იმისა, რომ საცდელ ჯგუფს შეიძლება მეტი განათება მიეღო, იმ დროს, როცა მმართველი ჯგუფი საერთოდ ვერაფერს მიიღებდა, დამატებითი ყურადღება ორივე ჯგუფს თანაბრად დაეთმობოდა.

საველე ექსპერიმენტები ხანდახან მაშინაც ტარდება, როდესაც პოლიტიკის გამტარებლებს ამ პოლიტიკის ფართო მასების მიმართ განხორციელებამდე სურთ წინასწარ გამოსცადონ განსაზღვრული პოლიტიკის ზეგავლენა, მის ეფექტებზე მონაცემთა შეგროვებით. მასობრივი ექსპერიმენტების სიძნელეები ამცირებს მის შედეგებს სოციოლოგიურ მონაცემთა ბაზების წარმოებისას. სოციოლოგებმა ხანდახან ექსპერიმენტის სახით შეიძლება შეისწავლონ ისეთი ღონისძიება, როგორიცაა ახალი პოლიტიკის წარმოქმნა ერთ შტატში, მაგრამ არა სხვებში. თუ სოციოლოგებს აქვს დამოუკიდებელი ცვლადი სიდიდეების საკმარისი რაოდენობა, შეუძლიათ მოიქცნენ როგორც მაკონტროლებლები ლაბორატორიულ პირობებში. მაგალითად, საკეთილდღეოდ მიმართული პოლიტიკური ცვლილებები ექსპერიმენტად იქნა შესწავლილი. იმ შტატთა შედარებით, სადაც მმართველმა

ჯგუფებმა ცვლილებები განახორციელეს და პოლიტიკა უცვლელი დარჩა, მკვლევარებმა აღმოაჩინეს, რომ თუ ბავშვის მოვლის ეფექტური პროგრამები იქნება, გაიზრდება იმ მარტოხელა დედათა რაოდენობა, რომლებსაც აქვთ უნარი სამსახური მოძებნონ სოციალური უზრუნველყოფის დახმარების გარეშე.

ეთნოგრაფია, საველე სამუშაო და ჩახოელი დაჯიხვება

სოციოლოგები ცდილობენ ექსპერიმენტებით გავლენა მოახდინონ ადამიანთა საქციელზე. საველე ექსპერიმენტთა უმრავლესობაში ისინი დაკვირვებებს ატარებენ ნაკლებად შესაძრწევად. ეთნოგრაფიული კვლევა, როდესაც მკვლევარები ხალხს ყოველდღიურობაში აკვირდებიან ხანგრძლივი დროის განმავლობაში. მკვლევართა მიზანია სოციალური ცხოვრების წვრილმანი დახასიათებებითა და ინფორმაციით მომარაგება — მაგალითად, ბავშვები სათამაშო მოედანზე, ჰომოსექსუალები აბანოში, ახალგაზრდების ჯგუფი — უბანში. მთავარი სოციოლოგიური გამოკვლევის ყველაზე კვალიფიციური მეთოდი არის სისტემატური, ხანგრძლივი დაკვირვება. ეთნოგრაფიული მეთოდი სოციალური ცხოვრების ისეთი დეტალებით ამარაგებს კვლევებს, რომელიც ექსპერიმენტებში არ გვხვდება. ასეთი სახის გამოკვლევებს ხშირად ეძახიან საველე სამუშაოს ან დაკვირვებას მონაწილეობის მიღებით.

მაგალითად, სოციოლოგმა უილიამ კორსარომ შეისწავლა ბავშვები თამაშისას. იგი აკვირდებოდა და ინერდა, როგორ თამაშობდნენ საბავშვო ბაღის ბავშვები ერთად რამდენიმე თვის განმავლობაში. როგორც ხშირად ხდება საველე სამუშაოში, ის სოციალური ცხოვრების ისეთი მიღებული ნაწილი გახდა, რომ ბავშვები მის ყოფნას ყურადღებასაც არ აქცევდნენ. ისინი მას აღიქვამდნენ, უბრალოდ, „დიდ ადამიანად“, რომელიც მათ მსგავსად უფრო იქცეოდა, ვიდრე სხვა ზრდასრული ადამიანებისა. ეს ყველაფერი კი კორსაროს უადვილებდა ბავშვების კულტურისაკენ მიმავალ გზას. მისი მონაწილეობით დაკვირვების ჩატარებისას უნდა გადაეწყვიტა თავისი მეთოდის რამდენიმე პრობლემა. როგორ შეეძლო ბავშვების სამყაროში მათი წყენინების გარეშე შეღწევა? ის უნდა ყოფილიყო თვალში ნაკლებად საცემი, მაგრამ არა იმდენად შორეული, რომ დაეკარგა ბავშვების მიერ სოციალური ცხოვრების აღქმის უნარი. სათამაშო მოედანზე შესვლამდე ის უნდა მოლაპარაკებოდა „მცველებს“ — სკოლის დირექტორს, მდივანს, მასწავლებლებსა და მშობლებს. ერთხელ კორსარომ ითამაშა კიდეც ბავშვებთან სათამაშო მოედანზე, მაგრამ გავლენა არ მოუხდენია მათი თამაშის ბუნებასა და დინებაზე (თამაშის ეპიზოდებს თავის კვლევაში მთავარ საკითხად თვლიდა). მას არასოდეს უცდია ბავშვებს შორის კონფლიქტურ სიტუაციათა მოგვარება ან რაიმეს შეცვლა.

სოციოლოგები, რომლებიც საველე გამოკვლევებს ატარებენ, ახლო ურთიერთობა აქვთ კვლევის სუბიექტებთან, რამაც შეიძლება გამოიწვიოს ემოციური რეაქცია სოციოლოგებსა და მათ სუბიექტებს შორის (კლაინმანი და კოპი, 1993). მაგალითად, სოციოლოგები შეიძლება ძალიან მიეჯაჭვონ თავიანთ სუბიექტებს და ვერ შენიშნონ მათი საქციელის უარყოფითი ასპექტები. მათ შეიძლება ჯგუფებსშორისი კონფლიქტისას

ვინმეს პოზიციის დაკავების სურვილი გამოთქვან. იმედის გაცრუების შემთხვევაში მათი მწვავე რეაქციაა შესაძლებელი. სოციოლოგებმა, რომლებიც სავსე სამუშაოებს ატარებენ, საჭიროა ისწავლონ საკუთარ ემოციათა მართვა (საკუთარი თავისათვის შეკითხვების დასმით, რატომ ჰქონდათ კონკრეტული რეაქცია და იმის შემონმებით სხვასაც მსგავსი რეაქცია ჰქონდა თუ არა), რადგან სავსე მუშაკი საკუთარი კვლევის ერთ-ერთი სუბიექტი ხდება.

ჩვეულებრივ, ისევე როგორც კორსაროს კვლევაში, სავსე მუშაკები ამჟღავნებენ საკუთარ ვინაობას; თუმცა, კვლევის სუბიექტთა მოახლოებისას შეიძლება შენიღბონ თავიანთი ვინაობა. ეს ნიშნავს იმას, რომ სოციოლოგები უბრალოდ თვალყურს ადევნებენ ჯგუფს ყოველდღიური ცხოვრების წრილში, მაგრამ არ დომინირებენ მათ ცხოვრებაში, არ უერთდებიან ჯგუფურ ღონისძიებებს. მაგალითად, სოციოლოგები, რომლებიც სექსუალურ ქცევას იკვლევდნენ, ჰომოსექსუალთა აბანოში პასიურად აკვირდებოდნენ იქ მყოფი კაცების ქცევას. სოციოლოგები ახერხებდნენ მათ შორის შეუმჩნეველად შერევას, იმის გამო, რომ იქ მყოფ ჰომოსექსუალ კაცთა უმრავლესობა თვითონაც იდგა და აკვირდებოდა, და იმიტომაც, რომ აბანოს კლიენტებს შორის მათი სექსუალური გამოცდილებების მიუხედავად, ისინი ემოციურად და პირადად განცალკევებული რჩებოდნენ. შენიღბვის მიზნით, ისინი დაკვირვების შედეგებს აბანოს დაფარულ ადგილას ან ნასვლის შემდეგ ინერდნენ. სოციოლოგების მიერ დაკვირვების შედეგების ინტერპრეტაცია ეყრდნობოდა სექსუალური ქცევის შესწავლის მრავალი წლის გამოცდილებას. ცხადია, ისინი სიამოვნების მისაღებად კი არ წასულან, არამედ დადიოდნენ როგორც მეცნიერები, რომლებიც სიტუაციას არაერთი თეორიის საშუალებით აანალიზებდნენ.

სოციოლოგიურ გამოკვლევათა მისიის საიდუმლოდ შენახვამ შეიძლება გადაჭრას უცხო პირის შეჭრის პრობლემა სხვათა პირად სივრცეში (ის, რომ სოციოლოგების დასწრებამ შეიძლება გავლენა მოახდინოს ჯგუფის საქციელზე), მაგრამ ეს წინ წამოსწევს ზნეობრივ საკითხს კვლევის სუბიექტის პირადი უფლებების შესახებ და სოციოლოგთა პასუხისმგებლობას, იყვნენ გულწრფელნი.

1970-იანი წლების დასაწყისში საზოგადო ფსიქოლოგმა, ფილიპ ზიმბარდომ შექმნა ინსტენიერებული ციხე, სადაც ტუსაღებისა და მცველების როლებზე მოხალისე სტუდენტები დამტკიცდნენ. „ზედამხედველებმა“ თავიანთი როლები ზედმეტად სერიოზულად მიიღეს და პატიმართა უმეტესობას, რომლებიც უმოქმედონი გახდნენ და დასუსტდნენ, აგრესიულად ექცეოდნენ და ჩაგრავდნენ. ზიმბარდოს მეთოდმა გამოამჟღავნა ბევრი რამ საზოგადოების შესახებ, მაგრამ, რა თქმა უნდა, წინა პლანზე წამოსწია ადამიანთან მოპყრობის ზნეობრივი საკითხი. ახლა ძალაშია უფრო მკაცრი წესები, რომელთა გათვალისწინებითაც უნდა მოაწყონ მკვლევარებმა ექსპერიმენტები.

ჟონტენტ ანალიზი

ზოგჯერ სოციოლოგები უშუალოდ ადამიანებსა და ჯგუფებს კი არ სწავლობენ, არამედ სოციალური ქცევის პროდუქტებს. ხშირად ისინი ისტორიულ და თანამედროვე მასალებში შესაბამისი ინფორმაციის მოსაპოვებლად შინაარსის ანალიზს იყენებენ. შინაარსის ანალიზის გამოყენება ყველა სახის ჩანერგილი ინფორმაციის — ნერილების, დღიურების, ავტობიოგრაფიების, მემუარების, კანონების, რომანების, ლირიკული სიმღერების, კონსტიტუცი-

ის, გაზეთების, ნახატებისთვისაც კი შეიძლება. კომუნიკაციის ეს ფორმები ბევრს გვეუბნება ადამიანური ქცევის შესახებ. კვლევის ამგვარი მეთოდი კომუნიკაციის მანიფესტური (ანუ აშკარა და დაგეგმილი) და ლატენტური (ანუ ფარული და, შესაძლოა, გაუთვალისწინებელი) შინაარსების სისტემატიზებისა და შეჯამების საშუალებას გვაძლევს. კომპიუტერი, რომელიც მკვლევარებს შინაარსის მრავალი რაკურსით გაანალიზების საშუალებას აძლევს, კვლევის მძლავრი იარაღია.

მაგალითად, დავუშვათ, მკვლევართა ჯგუფმა როკ-მუსიკის კლიპებში ქალისა და მამაკაცის სახის შესწავლა გადაწყვიტა. რაკი ყველა არსებული კლიპის შესწავლა შეუძლებელია, მკვლევარები როკის ვიდეოკლიპების რეპრეზენტაციული ამონაკრებით იწყებენ. შემდეგ ადგენენ შინაარსის ყველა შესაძლო კატეგორიის — ლირიკულ სიმღერებს, ჩაცმის სტილს, ჟესტიკულაციასა და ა.შ. ნუსხას. შემდეგ სწავლობენ კლიპების ნაკრებს და ინიშნავენ შინაარსის შეძლებისდაგვარად ბევრ სპეციფიკურ ნიმუშს. დღემდე მკვლევარები ძირითადად ხარისხობრივ ანალიზს — ინტერპრეტაციაზე დამოკიდებულ კვლევას ეყრდნობოდნენ. საკმარის მონაცემთა თავმოყრის შემდეგ მათ სტატისტიკაზე დაფუძნებული ანუ რაოდენობრივი ანალიზის მეთოდის გამოყენება შეუძლიათ, მაგალითად, დაითვალონ რა სიხშირით წარმოგვიდგებიან ქალები მამაკაცისადმი დაქვემდებარებულ როლში და შემდეგ შეამოწმონ, არის თუ არა ასეთი შემთხვევები სხვა ცვლადებთან კორელაციაში. ორი ამგვარი კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ მუსიკალურ კლიპებში ქალები ხშირად დაქვემდებარებულ როლში, სექსუალურ ობიექტებად ან ძალადობის სამიზნეებად წარმოგვიდგებიან (ბრაუნი და კემპბელი, 1986; შერმანი და დომინიკი, 1986).

შედახებითი და ისტორიული ანალიზი

სოციოლოგებს მოსახლეობის ცალკეულ ჯგუფზე განზოგადებათა და თეორიათა აგება არ შეუძლიათ. მაგალითად, კალიფორნიის ერთ-ერთ კოლეჯში რელიგიისადმი დამოკიდებულების კვლევა, შესაძლოა ამერიკის კოლეჯის სტუდენტების ან ახალგაზრდების და, მით უმეტეს, მთელი ამერიკის მოსახლეობის დამოკიდებულებას არ ასახავს. სწორედ ასევე, საჭიროა, სოციოლოგებმა საკუთარი საზოგადოების გარდა, სხვათა მონაცემები, განსხვავებული ისტორიული პერიოდების და არა მხოლოდ თანამედროვე ფორმები და სოციალური ცვლილებებიც შეისწავლონ.

შედარებითი ანალიზის უპირველესი ამოცანა ერთი სოციალური ჯგუფის ან ადამიანთა სოციალური კატეგორიის, ერთი საზოგადოების ან დროის მონაკვეთის გადაჭარბებული განზოგადების თავიდან აცილებაა. შედარებითმა კვლევამ შესაძლოა ჩვენ მიერ განხილული კვლევის ნებისმიერი მეთოდი გამოიყენოს, მაგალითად, ხარისხობრივი და რაოდენობრივი მეთოდები. მათ კვლევის, ექსპერიმენტის (თუმცა, იშვიათად), მონაწილეთა დაკვირვების, ისტორიული მიდგომის ან შინაარსის ანალიზის შედეგად თავმოყრილ მონაცემთა გამოყენება შეუძლიათ. არსებითი ელემენტი შედარება — მსგავსებათა და განსხვავებათა კვლევაა (Ragin, 1987).

შედარებითი სოციოლოგია, ჩვეულებრივ, კროს-კულტურული კვლევის ფორმას იღებს, რომლის დროსაც ძალზე განსხვავებული სოციალური პირობების მონაცემებს ადარებს. სოციოლოგები სხვადასხვა ქვეყნების მონაცემებს ისეთი არსებითი და ზოგადი

საკითხების საკვლევად იყენებენ, როგორცაა ნაციონალიზმი, კლასთა სტრუქტურა ან სოციალური უზრუნველყოფის პოლიტიკა. შედარებითი ანალიზის ზოგიერთი პროექტი მრავალი შემთხვევის ფართომასშტაბიანი შედარებაა, ზოგი კი, მხოლოდ ერთ ან რამდენიმე შემთხვევას ეყრდნობა. განვიხილოთ ნაციონალიზმის, ეროვნული იდენტურობისა და მასზე დაფუძნებული ტერიტორიისა და ავტონომიის შესახებ პოლიტიკური მოთხოვნების საკითხი. ამ საკითხის შესწავლისას ანტონი სმიტმა (1993) მთელი მსოფლიოს მასშტაბით თითქმის ასი შემთხვევა გააანალიზა. ამის საპირისპიროდ, ლაია გრინფილდმა (1992) გულდასმით მხოლოდ ხუთი ქვეყანა განიხილა. სხვა მკვლევარებმა (მაგ., Colley, 1992) დეტალურად მხოლოდ ერთი ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონი შეადარეს და სხვა ქვეყნების მხოლოდ მოკლე ან სავარაუდო შედარება წარმოადგინეს. ამგვარი განსხვავებული სტრატეგიების გამოყენება ნებისმიერი ემპირიული თემის – შობადობის, ეკონომიკური განვითარების, დანაშაულისა და ა. შ. შესასწავლად შეიძლება. არსებობს კომპრომისი მრავალი შემთხვევისა და შესასწავლი ცვლადის სოციალური და კულტურული შინაარსის სახესხვაობათა ყურადღებით განხილვას შორის. რაც მეტია შემთხვევა, მით უფრო სავარაუდოა, რომ სოციოლოგი სტატისტიკას საკუთარი დასკვნების შესაჯამებლად და ცვლადებს შორის კავშირის ანალიზისათვის გამოიყენებს.

თანამედროვე სოციოლოგიაში სწრაფად ვითარდება საერთაშორისო შედარებითი (ანუ კროს-კულტურული) ანალიზი. ამგვარი კვლევის გამოყენების ერთ-ერთი მიზეზია ადამიანურ კულტურათა და სოციალური ორგანიზაციის ფორმათა დიდი მრავალფეროვნება. თუ ამერიკული რელიგიური, საგანმანათლებლო ან პოლიტიკური სისტემების მსგავსებას „ბუნებრივად“ მივიჩნევთ და ვერ შევძლებთ მათ შედარებას სხვა ქვეყნებთან, ძალზე მწირი წარმოდგენა შეგვექმნება ადამიანთა სოციალური ორგანიზაციის ფართო სპექტრზე.

სოციალური ცხოვრების სხვა ასპექტებთან ერთად კულტურული ღირებულებები განათლებისათვის „ფორმის მიცემაში“ გვგვხმარება. კროს-კულტურული კვლევები ავლენს, რომ როცა იაპონელი ბავშვები უახლეს კომპიუტერულ ტექნოლოგიებს სწავლობენ და ოცდამეერთე საუკუნეში ცხოვრებისა და კარიერისათვის ემზადებიან, ეგვიპტელი ბავშვები ეგვიპტური კულტურის უძველეს ტექსტებს სწავლობენ საინფორმაციო საუკუნის მოთხოვნათაგან ძალზე შორს მდგომ საკლასო ოთახებში.

საერთაშორისო ანუ კროს-კულტურულ შედარებათა გამოყენების მეორე მიზეზი ისაა, რომ ადამიანებს შორის მთელს მსოფლიოში სულ უფრო და უფრო ახლო ურთიერთობები მყარდება, თანდათან ყველა ქვეყნის ეკონომიკა ერთ გლობალურ სისტემაში იყრის თავს. მედია უფრო და უფრო საერთაშორისო ხდება: ბრაზილიაში შექმნილი საპნის ოპერები ძალზე პოპულარულია ჩინეთში; ინდურ ფილმებს მთელ ახლო აღმოსავლეთში უყურებენ; ლათინოამერიკელი და ინდოელი მწერლები ყველაზე პოპულარულნი შეერთებულ შტატებში არიან; CNN-ს მთელ მსოფლიოში გადასცემენ. არსებითია, რომ ადამიანებს ერთმანეთთან აკავშირებს რეალობა — შეიარაღებული კონფლიქტი მსოფლიოს ერთ ნაწილში საფრთხეს ყველას უქმნის. შედარებითი ანალიზი სოციოლოგებს გლობალიზაციის პროცესთა შესწავლის საშუალებას აძლევს. წინამდებარე ნიგნში მოცემული კვლევა, გლობალიზაციის შესწავლითა და სხვა საზოგადოებათა სოციალური ფორმების აღწერით, ჩვენს წარმოდგენას გააფართოებს.

ყველა შედარებითი კვლევა როდი მოიცავს თანამედროვე შემთხვევებს. ხანგრძლივ სოციალურ ცვლილებათა და უჩვეულო მოვლენათა გასაგებად სოციოლოგები ისტორიულ შესწავლას იყენებენ. მაგალითად, თანამედროვე სამრეწველო სანარმოთა ზრდა

თანამედროვე საზოგადოების შემსწავლელი სოციოლოგისათვის ძალზე მნიშვნელოვანი თემაა, მაგრამ ზრდის პროცესი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში მიმდინარეობდა და მისი ახსნა მხოლოდ ისტორიული მეთოდის გამოყენებით შეიძლება. ამ მიზნით სოციოლოგები აანალიზებენ როგორც ისტორიკოსთა, ასევე საკუთარი ძალებით თავმოყრილ მონაცემებს. ეს მრავალგვარი მონაცემებია: აღწერა, პოლიციის ანგარიში, საგაზეთო სტატია, საეკლესიო და საქმიანი ჩანაწერები. ისტორიული შედარებებისათვის ასევე მნიშვნელოვანი წყაროა ძველი სოციოლოგთა ნაშრომები.

თავის კლასიკურ ნაშრომში „სახელმწიფოები და სოციალური რევოლუციები“ თედა სკოპოლმა (Theda Skocpol, 1979) შედარებითი და ისტორიული მეთოდები გააერთიანა. იმის გამო, რომ რევოლუციები არც ისე ხშირად ხდება, მას ისტორიული შემთხვევები უნდა გამოეყენებინა. სკოპოლს არ სურდა მხოლოდ ერთი შემთხვევის საფუძველზე გაეკეთებინა განზოგადება და ამიტომ განსხვავებულ კულტურულ და ისტორიულ გარემოებებში მომხდარი სამი რევოლუცია აირჩია. შედარებათა საშუალებით მას სურდა აღმოეჩინა, რა საერთო ჰქონდა ამ რევოლუციებს და რა განასხვავებდა წარუმატებელი რევოლუციებისაგან.

სკოპოლმა ნამდვილი სოციოლოგიით დაიწყო: განსაზღვრა შესასწავლი მოვლენა – ამ შემთხვევაში, სოციალური რევოლუცია. „აჯანყებული კლასის მიერ განხორციელებული საზოგადოების მდგომარეობისა და შესაბამისი კლასის სტრუქტურის სწრაფი, საფუძვლიანი ტრანსფორმაცია“ (Skocpol, 1979, გვ. 33). ამ განსაზღვრის თანახმად, სოციალური რევოლუცია მოითხოვს როგორც პოლიტიკური ინსტიტუტების (სახელმწიფო სტრუქტურის), ასევე ეკონომიკური ინსტიტუტების (კლასის სტრუქტურის ანუ დოვლათისა და საკუთრების განაწილების) ძირეულ ტრანსფორმაციას. Coup d'état, რომელშიც ერთი ტოტალიტარული მმართველი მეორეს ცვლის; აჯანყება, რომელიც ყოველდღიურ რუტინას ანადგურებს, მაგრამ არსებითი ცვლილება ვერ მოაქვს; ან ისეთი „რევოლუციური“ ცვლილება, როგორიცაა ინდუსტრიალიზაცია, რომელიც ვერ ცვლის პოლიტიკურ სტრუქტურას, მოცემულ მკაცრ კრიტერიუმს არ შეესაბამება.

სკოპოლი უნაკლო ისტორიულ ამბავს როდი ეძებდა მოვლენათა დეტალური აღწერით. პირიქით, ის სოციალური რევოლუციის განზოგადების უნარის მქონე მიზეზობრივ თეორიას ეძებდა. ამ მიზნის მისაღწევად სკოპოლმა ანალიზის შედარებითი მეთოდოლოგია გამოიყენა სამი რევოლუციის საერთო და გამორჩეული ელემენტების დასადგენად. ამას გარდა, სკოპოლმა ეს სამი წარმატებული სოციალური რევოლუცია სხვა ისტორიულ სიტუაციებს შეადარა, როცა წარუმატებელმა რევოლუციებმა ვერ შეძლეს საზოგადოების პოლიტიკური და ეკონომიკური სტრუქტურების არსებითი შეცვლა.

სკოპოლმა სამი წარმატებული შემთხვევის — საფრანგეთის, რუსეთისა და ჩინეთისა – ცალკეული ელემენტები განსაზღვრა. გამონაკლისი იყო წარუმატებელი რევოლუციები: (1) ავტოკრატიული (ანუ დიქტატორული) მონაქრის დამხობა, რომელიც საერთაშორისო წნეხთან და კრიზისთან სახელმწიფო მექანიზმის გამკლავების უუნარობით იყო გამოწვეული; (2) გლეხობის მასობრივი ამბოხი, როგორც უშუალო და წინდაუხედავი ფაქტორი; (3) ელიტას შორის კონფლიქტები ძველი დამხობილი რეჟიმის (რომელიც წინამორბედივით გარდაუვალად ცენტრალიზებული ხდებოდა) ნანგრევებზე ახალი სახელმწიფო სტრუქტურის ჩამოყალიბების თაობაზე. ამ დაკვირვებებმა საფუძველი შეუქმნა მის თეორიულ დასკვნას, რომ სოციალური რევოლუციის წარმატება ან კრახი ძირითადად სახელმწიფოში არსებული სტრუქტურული პრობლემებით განისაზღვრება და არა რევოლუციონერთა იდეოლოგიითა და ქმედებით.

კვლევის სხვა პროექტების მსგავსად, სკოპოლის მიერ სოციალური რევოლუციების შესწავლა იმ უწყვეტი მცდელობების ნაწილია, რომელსაც დასასრული არა აქვს. სოციალური სამყაროს შეცნობა მრავალ სხვადასხვაგვარ მეთოდს, პერსპექტივასა და თეორიას მოითხოვს, ასევე საჭიროა, მკვლევარებმა, როგორი გამორჩეულებიც არ უნდა იყვნენ, აღიარონ, რომ მომავალმა კვლევებმა შესაძლოა კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენონ ან შეცვალონ მათი დასკვნები. სკოპოლის ერთ-ერთმა მოსწავლემ ჯეკ გოლდსტონმა (1991წ.) ათწლეულების შემდეგ იგივე შედარებით-ისტორიული მეთოდი გამოიყენა სოციალური რევოლუციების შესასწავლად. მან ახალი ცვლადები და ახალი შემთხვევები მიამატა და ახალ დასკვნამდე მივიდა — მოსახლეობის რაოდენობის სწრაფი ზრდა ხშირად სახელმწიფო კრიზისისა და რევოლუციის მიზეზი ხდება.

მეცნიერება ყოველთვის სიახლეებზეა ორიენტირებული და არა დადგენილ ჭეშმარიტებებზე. ამის გახსენება სოციოლოგიებისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან სოციალური სამყარო, რომელსაც ისინი სწავლობენ, ადამიანური აქტივობების შედეგია. სოციალურ სამყაროს არამარტო სხვადასხვაგვარად აღვიქვამთ, არამედ ის იცვლება კიდევ.

შეჯამება

1. თვითმკვლელობის შესწავლისას ემილი დურკჰაიმმა პირადი პრობლემის სოციოლოგიური თვალსაზრისით კვლევის მნიშვნელოვანი პრეცედენტი შემოიღო და ხელი შეუწყო სოციოლოგიის, როგორც მეცნიერების ჩამოყალიბებას.
2. სოციოლოგიური კვლევა ემყარება მეცნიერულ მეთოდს, რომლის საფუძველია ემპირიულ მონაცემთა თავმოყრა თეორიების ასაგებად და გამოსაცდელად.
3. ყველა მეცნიერი კვლევის ერთსა და იმავე პროცესს მიჰყვება. იდეალურ შემთხვევაში ეს პროცესი შვიდ საფეხურს მოიცავს: პრობლემის განსაზღვრა სპეციფიკური ცვლადების სახით; ლიტერატურის მიმოხილვა; ჰიპოთეზის ანუ საცდელი დებულების ჩამოყალიბება; კვლევის დიზაინის არჩევა; მონაცემთა შეგროვება; მონაცემთა ანალიზი; დასკვნების გამოტანა.
4. სოციოლოგიური ცოდნა დამატებითი თეორიებისა და კვლევის გენერირების კვალობაზე ვითარდება. ხანგრძლივი კვლევის მაგალითია დეივიდ ფილიფსის მიერ იმიტაციის, როგორც თვითმკვლელობის ფაქტორის კვლევა (ეს ფაქტორი დურკჰაიმს არსებითად არ მიაჩნდა).
5. სოციოლოგები კვლევის პროცესში მრავალ სიძნელეს აწყდებიან. პირველ რიგში, ისინი დარწმუნებულნი უნდა იყვნენ, რომ მათი კვლევა ვალიდურიც არის და სანდოც. კვლევა ვალიდურია, როცა შეუძლია განსაზღვროს ის, რის განსაზღვრასაც ცდილობს; სანდოა, როცა განმეორებით კვლევა იმავე შედეგებს იძლევა.
6. მეორე მხრივ, მათ უნდა მონახონ სოციალური თეორიისა და სოციალური კვლევის შერწყმის დინამიკური გზები და ახლებურად წარმოაჩინონ სოციალური ფენომენი.
7. მესამე, უნდა დაიცვან ეთიკური სტანდარტები, მათ შორის, სუბიექტთა დაცვა ზიანისაგან; მონაწილეობის ნებაყოფლობითობა; სუბიექტების მიმართ გულწრფელობა; შედეგების გამოქვეყნებისა თუ განსჯის დროს შეძლებისდაგვარად ობიექტურობა და მიუკერძოებლობა.

8. არსებობს სოციოლოგიური კვლევის ორი ძირითადი ტიპი: რაოდენობრივი ანალიზი, რომელიც სტატისტიკას ეფუძნება და ხარისხობრივი ანალიზი, რომელიც ვერბალურ აღწერას ეფუძნება.
9. ანკეტირება მოსახლეობის ფართო ჯგუფის შესახებ მონაცემთა შეგროვების სისტემატური გზაა, როცა შერჩეულ ჯგუფს კითხვებს ვუსვამთ. რეპრეზენტაციული ნიმუში მთელი მოსახლეობის სოციალურ თავისებურებას ასახავს. შემთხვევითი შერჩევის დროს მოსახლეობის ნებისმიერ წევრს არჩევის ერთნაირი შანსი აქვს. ანკეტირების პასუხებზე შესაძლოა გავლენა კითხვის წყობამ, კითხვების თანმიმდევრობამ და პასუხების დასაშვებმა ფორმებმა იქონიოს.
10. სოციოლოგიაში შედარებით იშვიათი ექსპერიმენტების დროს სხვადასხვა ცვლადის გავლენის გამოსაცალკევებლად მკვლევარი სუბიექტებს სპეციალურად შექმნილ და კონტროლირებად მდგომარეობაში აყენებს. ლაბორატორიულ ექსპერიმენტში ხელოვნურად შექმნილ პირობებში სოციოლოგები ფრთხილად მართავენ ადამიანებს. სავსე ექსპერიმენტში მკვლევარი სუბიექტების გარემოში კონტროლირებადი ცვლილებების რეალურ გავლენას სწავლობს.
11. ეთნოგრაფიული შესწავლისას მკვლევარები ჯგუფებს ყოველდღიურ გარემოში აკვირდებიან, როგორც წესი, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში. სოციოლოგებმა შეიძლება გაამხილონ ან არა, რომ მკვლევარები არიან და მონაწილეობა მიიღონ ან არა ჯგუფურ აქტივობებში.
12. შინაარსის ანალიზი კომუნიკაციის მანიფესტური და ლატენტური შინაარსის სისტემატური ორგანიზებისა და შეჯამების საშუალებას გვაძლევს.
13. შედარებითი ანალიზი საშუალებას აძლევს სოციოლოგებს, აღმოაჩინონ ის ზოგადი ფორმები, რომლებიც არ არის დამახასიათებელი ერთი სოციალური ჯგუფის ან კატეგორიის, ან ერთი საზოგადოებისა და დროისათვის. ამგვარი კვლევის დროს შესაძლოა შედარებულ იქნეს სხვადასხვა ქვეყნებისა და კულტურებისა და სხვადასხვა პერიოდების მონაცემები. საერთაშორისო, ანუ კროს-კულტურული კვლევა გლობალიზაციის გამო უფრო და უფრო მნიშვნელოვანი ხდება: მსოფლიოს ხალხებს შორის სულ უფრო და უფრო მჭიდრო ურთიერთობები მყარდება. ისტორიული კვლევა მნიშვნელოვანია იშვიათი და ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მიმდინარე მოვლენების შესასწავლად.
14. ხშირად სოციოლოგები სტრატეგიათა კომბინაციას — მაგალითად, შედარებით-ისტორიულ ანალიზს იყენებენ ისეთი არსებითი საკითხების საკვლევად, როგორიცაა სოციალური რევოლუციები.

	იმსჯელები
--	------------------

1. ჩამოთვალეთ კვლევის პროცესის საფეხურები.
2. ახსენით, რატომ არის მნიშვნელოვანი დამოუკიდებელი და დამოკიდებული ცვლადების მკაფიოდ გამიჯვნა და მათი მკაფიოდ მითითება ჰიპოთეზაში.
3. განსაზღვრეთ ვალიდობა და სანდოობა.
4. შეადარეთ შემთხვევითი და არაშემთხვევითი ნიმუშები და ახსენით, რატომ არის შემთხვევითი ნიმუში უპირატესი.

5. დაასახელეთ ეფექტიანი ანკეტის შესადგენად საჭირო რომელიმე რჩევა.
6. ჩამოთვალეთ საკითხები, რომელთა შესასწავლად საუკეთესოა შემდეგი ძირითადი მეთოდები: ანკეტირება, ექსპერიმენტი, ეთნოგრაფია, ისტორიული კვლევა, შინაარსის ანალიზი, შედარებითი მეთოდები და კროს-კულტურული კვლევები.

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. შეარჩიეთ თქვენთვის საინტერესო საკითხი. მოკლედ აღწერეთ, როგორ ჩაატარებდით კვლევას არჩეულ თემაზე კვლევის პროცესის ნაბიჯების კვალდაკვალ. ახსენით საკუთარი არჩევანი.
2. წარმოადგინეთ კვლევის პოტენციური პროექტი, რომელმაც შესაძლოა გამოავლინოს სასარგებლო სოციოლოგიური ცოდნა, მაგრამ იმავდროულად სერიოზული ეთიკური საკითხები წამოჭრას. როგორ გადაჭრიდით ამ საკითხებს?
3. ახსენით, რატომ მიიჩნევს ზოგიერთი, რომ მიზეზობრივი კავშირის დადგენა სოციოლოგიაში გაცილებით რთულია, ვიდრე სხვა მეცნიერებაში.
4. მოძებნეთ რაოდენობრივი კვლევის მაგალითი გაზეთში ან ყოველკვირეულ კრებულში. აღწერეთ გამოყენებული შერჩევითი კვლევის მეთოდი და იმსჯელეთ მისი უპირატესობისა და ნაკლის შესახებ.
5. ზოგიერთი თვლის, რომ ადამიანებზე ექსპერიმენტის ჩატარება არ შეიძლება. წარმოადგინეთ საკუთარი თვალსაზრისი კვლევის ჩასატარებლად ექსპერიმენტული მეთოდის გამოყენების შესახებ.

სიტყვარი

ალტრუისტული თვითმკვლელობა — დურკჰაიმის ტერმინი ისეთი თვითმკვლელობის აღსანიშნავად, რომელიც ჯგუფის ან საზოგადოების უკიდურესი მიმდევრობის შედეგია.

ანომიური თვითმკვლელობი — დურკჰაიმის ტერმინი ისეთი თვითმკვლელობის აღსანიშნავად, რომელიც სოციალური ნორმების არარსებობის, ე.წ. ანომიის მდგომარეობის შედეგია.

შინაარსის ანალიზი — კვლევის მეთოდი, რომლის საშუალებითაც შესაძლებელია კომუნიკაციის მანიფესტური და ლატენტური შინაარსების სისტემატური ორგანიზება და შეჯამება.

კორელაცია — ორ ცვლადს შორის რეგულარული ურთიერთკავშირი.

კორელაციის კოეფიციენტი — ათწილადები ნულსა და ერთს შორის, რომელიც გამოიყენება კორელაციის სიძლიერის საჩვენებლად.

კროს-კულტურული კვლევა — კვლევა, რომელიც მკვლევარის საზოგადოების მიღმა საზოგადოებათა სოციალურ ფორმებს აღწერს.

მონაცემები — ფაქტები, სტატისტიკა, კვლევის შედეგები და დაკვირვების შედეგად მოგროვილი სხვა ინფორმაცია, რომელიც თეორიების შექმნისათვის გამოიყენება.

დამოკიდებული ცვლადი — თვისება ან ფაქტორი, რომელზეც ექსპერიმენტის დროს გავლენას ახდენს ერთი ან მეტი დამოუკიდებელი ცვლადი.

ეგოისტური თვითმკვლელობა — დურკჰეიმის ტერმინი ისეთი თვითმკვლელობის აღსანიშნავად, რომელიც სოციალური იზოლაციისა და ინდივიდუალიზმის შედეგია.

ეთნოგრაფიული კვლევა — რომლის დროსაც მეცნიერები ადამიანებს თავიანთ ყოველდღიურ გარემოში, როგორც წესი, ხანგრძლივად აკვირდებიან.

ექსპერიმენტი — კვლევის მეთოდი, როცა სუბიექტებს სპეციალურად შექმნილ გარემოში აკვირდებიან. ეს საშუალებას აძლევს მკვლევარებს გააკონტროლონ ფაქტორები, რომლებმაც შესაძლოა გავლენა იქონიოს შესასწავლ ცვლადებს შორის ჰიპოთეზურ მიზეზ-შედეგობრივ კავშირზე. ექსპერიმენტის ჩატარება შესაძლებელია ლაბორატორიაში და სავსე გარემოში.

ფატალისტური თვითმკვლელობა — თვითმკვლელობა იმ მიზნით, რომ ადამიანმა თავი დააღწიოს გარდაუვლად მძიმე მომავალს.

გლობალიზაცია — პროცესი, რომლის ძალითაც მთელი მსოფლიოს ხალხებს შორის მჭიდრო ურთიერთკავშირები იბმება.

ისტორიული კვლევები — ნარსულის მოვლენების, ცხოვრების წესისა და ცვლილებათა ფორმების სოციოლოგიური კვლევა.

ჰიპოთეზა — საცდელი დებულება, რომელიც წინასწარმეტყველებს, რა ურთიერთგავლენა ან კავშირი ექნება ორ ან მეტ ცვლადს.

დამოუკიდებელი ცვლადი — თვისება ან ფაქტორი, რომელზეც ექსპერიმენტის დროს გავლენას ახდენს ერთი ან მეტი დამოკიდებული ცვლადი.

ინდიკატორი — ის, რაც შესაძლოა ზუსტად გაიზომოს, როგორც უფრო რთული ცვლადის აპროქსიმაცია (მიახლოება).

ინტერვიუ — საუბარი, რომლის დროსაც მკვლევარი სხვა ადამიანს უსვამს კითხვათა სერიას ან მსჯელობს გარკვეულ თემაზე.

საშუალო — საშუალო მაჩვენებელი, რომელიც მონაცემთა სერიის ციფრების შეკრებით და მიღებული ჯამის მონაცემთა რაოდენობაზე გაყოფით მიიღება.

მედიანა — რიცხვი, რომელიც ციფრთა რიგის შუაშია.

მეთოდოლოგია — კვლევის წარმართვის პროცედურა.

მნიშვნელობა — ციფრი, რომელიც მონაცემთა სერიაში ყველაზე ხშირად ჩნდება.

ოპერაციული განსაზღვრება — ნათლად განსაზღვრული ინდიკატორების ნაკრები, რომელმაც ანალიზის დროს ერთ-ერთი ცვლადი უნდა წარმოადგინოს.

პოპულაცია — კვლევის დროს იმ ადამიანთა მთლიანი რაოდენობა, რომლებსაც შესასწავლი თავისებურებები ახასიათებთ.

ხარისხობრივი კვლევა — კვლევა, რომელიც კონკრეტული შემთხვევის ღრმად შესასწავლად ძირითადად ვერბალურ აღწერაზე, პირველი ხელის (პირველად) დაკვირვებებზე ან აღწერაზეა დამოკიდებული.

რაოდენობრივი კვლევა — კვლევა, რომელიც მონაცემთა სტატისტიკურ ანალიზს ემყარება.

შემთხვევითი მეთოდი — კვლევის მეთოდი, რომელიც დროს ნიმუშის არჩევა იმგვარად ხდება, რომ შესასწავლი პოპულაციის ნებისმიერ წევრს არჩევის თანაბარი შანსი აქვს.

სანდოობა — ერთი და იმავე ან სხვა მკვლევარის მიერ განმეორებითი კვლევის დროს მიღებული შედეგების მსგავსების ხარისხი.

ნიმუში — შესასწავლი პოპულაციიდან ადამიანთა შეზღუდული რაოდენობის არჩევა მოცემული პოპულაციის წარმომადგენლებად.

მეორეული ანალიზი — კვლევა, რომელიც წინა კვლევათა შედეგად მიღებულ მონაცემთა ხელახალ ანალიზს ახდენს.

მოჩვენებითი კორელაცია — ორ ცვლადს შორის კორელაცია, რომელსაც გამოხატული მიზეზობრივი საფუძველი არა აქვს.

სტანდარტული გადახრა — სტატისტიკური საზომი იმისა, რამდენად შორდება აღრიცხული ნიმუში საშუალო ან სხვა ცენტრალურ მაჩვენებელს.

ანკეტირება — კვლევის მეთოდი, რომელიც კითხვარებს ან ინტერვიუებს, ან ორივეს ერთად იყენებს იმის დასადგენად, როგორ ფიქრობენ, განიცდიან და მოქმედებენ ადამიანები. კარგი ანკეტირებისას მაღალი სანდოობისა და ვალიდობის მისაღწევად შემთხვევით ნიმუშებსა და წინასწარ გამოცდილ კითხვებს იყენებენ.

ვალიდობა — ხარისხი იმისა, როგორ შეუძლია მეცნიერულ კვლევას იმის გაზომვა, რის გაზომვასაც ცდილობს.

ცვლადი — ნებისმიერი ფაქტორი, რომელსაც ცვლილება შეუძლია.

ՃԱՏՈՒՐ II

ՈՏԵՈՅՈՒՆ ԵՆ ՆԱԽՄԵՆԵՄՈՇՆ

თავი 3

სოსიანუხი უხთიუხთქადაბის სტუქტუხი

საქსადაბის სოსიანუხი ოხბანოხასია

უიუხადანი უხთიუხთოუბა

- მეგობრები და შეყვარებულები

მაოხაადი და ახაუიხაუიუი უხთიუხთოუბა

- უცხოები
- არაპირდაპირი სოციალური ურთიერთობები

ინსაქაქსია სამსახუში

- კავშირები
- ნორმები და შეთანხმებული წესები
- ქვეჯგუფები ორგანიზაციებში
- ლიდერობა და სამუშაო ადგილის კულტურა

უოხაქსუხი ოხბანოხასია: ბიუოუხასია და მისი

ადაუხნასიუბი

- ბიუოკრატის ბუნება
- ბიუოკრატის მიღმა

სოსიანუხი ინსტიტუტის სტრუქტურის ახსნა

- სიმბოლური ინტერაქცია
- დრამატურგიული მიდგომა
 - ეთნომეთოდოლოგია
 - საუბრის ანალიზი
 - სოციალური გაცვლა
 - ემოციების სოციოლოგია

ჩანახტი

- კვლევის მეთოდები: სექსი ამერიკაში
- გლობალური საკითხები/ლოკალური შედეგები:
ამერიკელები ტოკიოში: გასაუბრების მნიშვნელობა

სექსი ყველგან არის. ამერიკაში სექსუალურობა გამოვლენილია პოპულარული როკ-მუსიკის ტექსტებსა თუ ვიდეოფილმებში, მხატვრულ ფილმებსა თუ სატელევიზიო წარმოდგენებში და თან სდევს თითქმის ყველაფერს. მას ვხვდებით ჟურნალ-გაზეთების დათვალიერებისას. ის არის ლეიტმოტივი „თოქ შოუებისა“ და სატელევიზიო სერიალებისა, ჩნდება კიბერსივრცეში. შეიძლება იფიქრო, რომ ამერიკაში დღე და ღამე ყველა „ამას აკეთებს“.

შესაძლებელია, რომ ჩვენი რელიგიური მოძღვრების მიხედვით ვიცოდეთ, რომ სექსი არის ცოდვა და ის დაშვებულია მხოლოდ ქორწინების შემთხვევაში, რომლის მიზანიც გამრავლებაა. შეიძლება სექსზე ვიფიქროთ, როგორც ისეთ ბუნებრივ ფიზიოლოგიურ მოთხოვნილებასა თუ ინსტინქტზე, როგორიც არის შიმშილი და წყურვილი, რომელიც უნდა დაიკმაყოფილო. ან ჩვენ შეგვიძლია მივყვეთ ფროიდისეულ მოსაზრებას, რომლის თანახმადაც სექსი ჰგავს დაუოკებელ ცხენს, რომელიც აწყვეტილი მიქრის და მისი საკუთარი „მე“ მუდმივ ჭიდილშია დაოკებასთან. ამ მიმართულებით ზედმეტი კონტროლი იწვევს დათრგუნვას.

პირადი გამოცდილებები ხშირად საკმაოდ სხვადასხვაგვარია. ჩვენი კულტურა შესაძლებელია, რომ სექსის რეკლამირებას აკეთებდეს, მაგრამ ბევრი ადამიანისათვის სექსი არის ინტიმური, ძალზე პირადული. იგი შეიძლება, რომ ჰორმონებით იმართებოდეს, მაგრამ არ მოდის ბუნებრივად. მოზარდების პირველ სექსუალურ ურთიერთობებში საკმაოდ არის ექსპერიმენტული ძიების შემთხვევები. ახალგაზრდებისთვის საუკეთესო სექსი შეიძლება „კომფორტული“ უფრო იყოს, ვიდრე კატაკლიზმური. მაგრამ იშვიათად ვსაუბრობთ სექსზე, განსაკუთრებით კი — ჩვენს პარტნიორებთან.

სოციოლოგებისათვის სექსი არის მხოლოდ ერთი ფორმა მრავალი, როგორც წესი, ძალზე პირადული, მაგრამ დღემდე არსებული ურთიერთქმედებების სოციალურად ჩამოყალიბებული ფორმებიდან. სოციალური და კულტურული ფაქტორები ქმნის შესაძლებლობას სექსისათვის, იმისათვის, რასაც ჩვენ ეროტიკულად მივიჩნევთ, ვისაც ვუახლოვდებით, ჩვენი მოლოდინისათვის, იმისათვის, რასაც ვაკეთებთ ფაქტობრივად და რა შეხედულებაც გვაქვს მასზე. სექსის ბევრი ასპექტი, რასაც „მხოლოდ ბუნების“ ბოძებულად ვთვლით, ფაქტობრივად არის ჩვენი კულტურისა და დროის გამოძახილი. მეჩვიდმეტე საუკუნის ევროპაში ექიმები ქალის ორგაზმს ნორმად და ჩვეულ მოვლენად მიიჩნევდნენ; ქალებს, ვისაც ჰქონდა დაორსულების პრობლემები, ურჩევდნენ, რომ უფრო ხშირად ჰქონოდათ ორგაზმი. მეცხრამეტე საუკუნეში კი ქალების ორგაზმი ჩაითვადა უჩვეულო და არანორმალურ მოვლენად. ექიმების (რომელთაგანაც ყველა მამაკაცი იყო) მსჯელობის საგნად იქცა საკითხი — არსებობდა თუ არა ეს მოვლენა საერთოდ. მეოცე საუკუნეში მედიკოსებმა „თავიდან აღმოაჩინეს“ მდებარეობითი სექსის ორგაზმი, მაგრამ ამასთანავე დაასკვნეს, რომ მისი „მიღწევა“ საკმაოდ დიდ სირთულეს წარმოადგენდა და გაავრცელეს რჩევა გაუმჯობესებული ტექნიკის შესახებ (ლაკერი, 1990 წ.).

კულტურული ცოდნა სექსის შესახებ საკმაოდ მერყეობს. დასავლეთის მედიკოსები დიდი ხნის განმავლობაში თვლიდნენ, რომ მასტურბაცია, სხვა დარღვევებთან ერთად, იწვევს ხალებს, გამოწყარს, ხელის გულების თმისაგან, სიბრმავესა და შეშლილობას. ასეთი მოსაზრებები დღეს იგნორირებულია. განსხვავებული კულტურის ხალხს განსხვავებული გემოვნება აქვს სექსუალური პარტნიორის საკითხში. მაშინ, როდესაც თანამედროვე ამერიკული კულტურა აიდეალებს თითქმის მამაკაცის მსგავსი ფიგურის მქონე ქალებს, დასავლეთაფრიკელი მამაკაცები, ადრეული ხანის ევროპელების მსგავსად, უპი-

რატესობას ანიჭებენ უფრო მსხვილ, ფორმიან ქალებს. ყველა კულტურაში სექსუალურ ურთიერთობებში არის ზოგი რამ მიუღებელი, ზოგი კი — მისაღები. მაგალითად, ჩვენს ქვეყანაში მიღებულია ისეთი სახის ურთიერთობა, როდესაც მამაკაცი უფროსია ქალზე, ხოლო როდესაც პირიქით არის ანუ მამაკაცი ქალზე უმცროსია, ეს ნაკლებად მისაღებია. ზოგიერთ კულტურაში უკანონო სექსი შესაძლებელია, რომ ძალიან მკაცრად დაისაჯოს, ცალკეულ შემთხვევებში განხილვის საგნად იქცეს ან ინსტიტუციონალიზებულიც კი იყოს. იგივე შეიძლება ითქვას ჰომოსექსუალიზმთან დაკავშირებითაც.

ოჯახური და ნათესაური სისტემის მთავარი ფუნქციაა სექსუალური აქტივობის რეგულირება, რათა ბავშვებისათვის უზრუნველყოფილ იქნეს მათზე მზრუნველი მშობლები. ცვლილებები სექსუალური ქცევის მოდელებში, როგორებიცაა: თინეიჯერების ორსულობა, ქორწინებამდე თანაცხოვრება, გაშორება და ხელმეორედ ქორწინება — მოგვარებული უნდა იყოს სხვა სფეროებში: სასკოლო პროგრამებში თინეიჯერი დედებისათვის, კანონებში, რომლებიც ეხება არარეგისტრირებულ ქორწინებაში მყოფი პარტნიორისათვის აღიშენების დანებს, გაცნობის სააგენტოებში და „პერსონალურ“ გრაფებში, ასევე დიდი მნიშვნელობა აქვს შეძენილი ოჯახების აღიარებას.

შესაძლებელია, სექსი ძალისმიერი იარაღი გახდეს. მამაკაცების სექსუალური ძალადობის ფაქტები ქალების — უცხოების, მეძავეების, შეყვარებულებისა თუ ცოლების მიმართ, კარგად არის ცნობილი მრავალ კულტურასა და სხვადასხვა დროში. მაგრამ ძალადობაში ხშირად არ იგულისხმება ფიზიკური ძალა. ჩვენს საზოგადოებაში მამაკაცები გარკვეულწილად დღემდე ითვლებიან სექსის ინიციატორებად, ქალებმა კი, სანამ „დანებდებიან“, მოსალოდნელია, რომ წინააღმდეგობა გაუწიონ ან საერთოდ თავი შეიკავონ. ზოგიერთი მამაკაცი თვლის, რომ მას აქვს უფლება ცოლს მოსთხოვოს სექსუალური ურთიერთობა სადაც უნდა და როგორც უნდა. თანასწორუფლებიანობის მომხრეების ურთიერთობებშიც კი წყვილები თამაშობენ ძალისმიერ თამაშებს, გაცნობიერებულად თუ გაუცნობიერებლად იყენებენ (ან უარყოფენ) სექსს უპირატესობის დასამტკიცებლად, მშვიდობის დასამყარებლად ან რაიმე დასახული მიზნის მისაღწევად.

პარტნიორების შერჩევა და გამოდგომა დამოკიდებულია სოციალურ სტრუქტურაზე. წარმოიდგინეთ თქვენი საშუალო სკოლის დამამთავრებელი კლასის დიაგრამა, სადაც ყოველი ორი ადამიანი, რომლებსაც ერთმანეთისათვის ოდესმე მაინც უკოცნიათ, ერთმანეთთან ხაზით იქნებიან დაკავშირებული. ჩვენ შეგვიძლია წინასწარ განვსაზღვროთ, სად წავა ის ხაზები სხვა სოციალური ფაქტორებიდან. ფეხბურთის ვარსკვლავები ალბათ უფრო გუნდის გულშემატკივრებს აკოცებენ (ან უფრო ხშირ შემთხვევაში, პაემანი ექნებათ), ვიდრე ჭადრაკის კლუბის წევრებს. ხალხი ისწრაფვის, რომ პაემანი ჰქონდეს თავისი რასის წარმომადგენლებთან, მაგრამ რა თქმა უნდა, არის გამონაკლისებიც. ხაზების უმეტესობა გავლებული იქნება ბიჭებსა და გოგონებს შორის, მაგრამ ყველა არა. ეს დიაგრამა უნდა აღწერდეს სოციალურ ქსელს — **მოსახლეობის წევრებს შორის არსებული კავშირების მოდელს.**

მოსახლეობაში ყველა პოტენციური მეწყვილედან ქსელი შემოფარგლავს იმ ხალხს, ვინც ფაქტობრივად შეესაბამება ერთმანეთს. როგორც წესი, ისინი აკავშირებენ ერთმანეთთან ხალხს, რომლებსაც აქვთ ერთი და იგივე ასაკი, განათლება, რასა, სოციალური კლასი და სხვა სოციალური მახასიათებლები. შეიძლება შეგიყვარდეთ უცხო ადამიანი ხალხით სავსე ოთახში, მაგრამ იმის ალბათობა, რომ ეს ოთახი სავსე იქნება თქვენი მსგავსი ხალხით — საკმაოდ მაღალია (ლევინი, 1994 წ.).

რა თქმა უნდა, სექსი მხოლოდ ერთ-ერთია მრავალი სახის სოციალური ურთიერთობებიდან (და არავითარ შემთხვევაში ყველაზე გავრცელებული). ამ თავს დაავიწყებთ ამერიკაში სექსის უფრო დაწვრილებით განხილვით. შემდეგ გადავალთ ურთიერთქმედებებისა და ურთიერთობების ძირითად მოდელებზე მეგობრებს, შეყვარებულებს, უცხოებს და იმ ხალხს შორისაც კი, რომლებიც პირისპირ არასოდეს არ შეხვედრიან ერთმანეთს. ამის შემდეგ ყურადღებას გავამახვილებთ ურთიერთქმედებებზე სამუშაო ადგილებზე, სადაც იკვეთება პირადული და საზოგადო ინტერესები, ხოლო შემდეგ კი განვიხილავთ კომპლექსური ორგანიზაციების სტრუქტურას — როგორ ხდება ორგანიზაციების ცვლილება და გავლენა ხალხის ცხოვრებაზე. თავს დავასრულებთ სოციალური ურთიერთქმედებების სტრუქტურის ახსნით.

საქსუალობის სოსიანუხი ოხბანიზასია

დღემდე ძალიან ცოტა რამ იყო ცნობილი ამერიკელების სექსუალურ დამოკიდებულებებსა და ქცევაზე. დებატები ოჯახური ღირებულებების შესახებ ცნობილი ხდებოდა ანეკდოტური სიტუაციებიდან, ფსევდომეცნიერული კვლევებიდან და ანგარიშებიდან, პერსონალური მიდრეკილებებიდან და შთაბეჭდილებებიდან (ლევინი, 1994 წ.). ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნული მიმოხილვა (NHSL), რომელიც ჩატარდა 1990-იანი წლების დასაწყისში, იყო პირველი მეცნიერული კვლევა იმის შესახებ, რა ხდებოდა სინამდვილეში ამერიკის საძინებელ ოთახებში (ლაუმანი და სხვ. 1994 წ.) (იხ. კვლევის მეთოდები).

ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნული მიმოხილვის შედეგად აღმოჩნდა, რომ მნიშვნელოვანი მრავალფეროვნება აღინიშნებოდა სიხშირეში, პარტნიორების რაოდენობაში, სექსუალურ უპირატესობებსა და ქცევებში. მაგრამ ასევე აღმოჩნდა, რომ შედარებით ცოტა ამერიკელი ღალატობს თავის პარტნიორს ან დაკავებულია ეგზოტიკური თუ „გარყვნილი“ სექსუალური ქცევებით. უფრო მეტიც, დაოჯახებულ წყვილებს (და თანამცხოვრებლებს) სექსი უფრო ხშირად აქვთ, ვიდრე მარტოხელა ადამიანებს და ისინი უფრო მეტად თვლიან სექსს ფიზიკურად და ემოციურად დამაკმაყოფილებლად.

კვლევის მეთოდები

საქსი ამახიანაში

1 930-იან წლებში, როდესაც ალფრედ კინსეიმ დაიწყო სექსში თავისი პიონერული კვლევების ჩატარება, მას ეგონა (და ალბათ მართალიც იყო), რომ ამერიკელების უმეტესობა თავს შეიკავებდა საუბრისაგან თავისი სექსუალური ცხოვრების შესახებ. ამიტომ კინსეის მოხალისეების იმედი ჰქონდა. მოხალისეთა ჯგუფი თვითშერჩეული იყო, ვისაც თითქოს უფრო მეტი ინტერესი აქვს საკითხთან მიმართებაში — და შესაძლებელია უფრო მრავალფეროვანი გამოცდილებაც, ვიდრე ფართო საზოგადოებას. შესაძლებელია ისინი გულწრფელ პასუხებს იძლეოდნენ დასმულ შეკითხვებზე, მაგრამ მათი პასუხებით ვერ მოხდება მთელი საზოგადოების აზრის გამოხატვა. კინსეიმ, სექსუალური ქცევის უფრო ფართო სპექტ-

ტრით გასაშუქებლად შემოიტანა მამაკაცები ერთი სქესის გარემოში და ჰომოსექსუალური ქსელები. აქედან კინსიმ მიიღო შედეგი, რომლის მიხედვითაც ამერიკაში განუსაზღვრელი რაოდენობით არაკანონიერი სექსისა და ჰომოსექსუალიზმის ფაქტი დაფიქსირდა. მიუხედავად ამისა, ეს შედეგები ორმოცი წლის განმავლობაში პრობლემატური რჩებოდა. ფაქტობრივად, კინსი ნაწილობრივ არის პასუხისმგებელი იმ მოსაზრების ჩამოყალიბებაზე, რომ ამერიკელები უფრო მეტად „ერთობიან“, ვიდრე აღიარებენ ამ ფაქტს.

დღემდე სექსის შესახებ ჩატარებული კვლევების უმეტესობა — დანყებული მასტერს ენდ ჯონსონის ლაბორატორიული კვლევებით და დამთავრებული ფლეიბოიში (Playboy), რედბუქსა (Redbook) და სხვა ჟურნალებში განთავსებული წერილების მიმოხილვით — მოხალისეების მონაცემებს ეყრდნობა. შემდეგ, 1980-იან წლებში მოხდა შიდსის აფეთქება. ჯანმრთელობის დაცვის სამსახურის წარმომადგენლები მიხვდნენ, რომ მათ არ გააჩნდათ საკმარისი მეცნიერული მონაცემები იმისათვის, რომ განესაზღვრათ შიდსის გავრცელების შესაძლებლობა. კონსერვატორები მთავრობაში უხალისოდ აღიარებდნენ შიდსთან დაკავშირებული კვლევათა შესაძლო მნიშვნელობას, მაგრამ ისინი დაჟინებით ითხოვდნენ გარკვეული სახის შეზღუდვების დანერგვას. ჯანმრთელობის დაცვის ეროვნულმა ინსტიტუტებმა (NIH) გააკეთეს მოთხოვნა სამეცნიერო-კვლევით წინადადებებზე, რომლის ტექსტიც ისეთი სიფრთხილით იყო დაწერილი, რომ სიტყვა *სექსი* კი არსად არ იყო ნახსენები. ედუარდ ლაუმანმა და მისმა კოლეგებმა წარადგინეს რამოდენიმე საპროექტო წინადადება ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნული მიმოხილვისათვის (NHSL). ჯანმრთელობის დაცვის სახელმწიფო ინსტიტუტმა დაამტკიცა, მაგრამ სენატმა უარი განაცხადა მათი კვლევების დაფინანსებაზე.

მთავრობის უარში იყო როგორც უარყოფითი, ასევე დადებითი მომენტებიც. მკვლევარებს ჰქონდათ შესაძლებლობა, რომ მიეღოთ დაფინანსება კერძო ფონდებიდან. ეს კი გულისხმობდა, რომ მკვლევარები არ იყვნენ ვალდებული შეზღუდულიყვნენ მთავრობის მიერ დამტკიცებული საკითხებისა და კითხვების გათვალისწინებით ამასთანავე, ეს ნიშნავდა იმასაც, რომ ბევრად უფრო მცირემასშტაბიანი კვლევის ჩატარებას მოახერხებდნენ. მკვლევარები ვარაუდობდნენ 20.000 ადამიანის გამოკითხვას. სამთავრობო დაფინანსების დაკარგვამ კი იძულებული გახადა, ეს რიცხვი 3.500-მდე შემცირებინათ. მაგრამ, მთავარი არის ის, როგორ ხდება მოდელის შერჩევა და არა მოდელის ზომა.

ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნული მიმოხილვის მკვლევარები იყენებდნენ კარგად გამოცდილ მეთოდს, რასაც ალბათობით შერჩევას უწოდებდნენ. მუშაობდნენ რა შეფასების ეროვნულ კვლევით ცენტრთან (NORC), ისინი იყენებდნენ კომპიუტერებს სუბიექტების შემთხვევითი მეთოდით შესარჩევად. არც ერთ კვლევას არ შეუძლია მიაღწიოს იმას, რომ ყველა შერჩეულ სუბიექტთან ხდებოდეს თანამშრომლობა, მაგრამ, რაც უფრო მეტია პასუხების რაოდენობა, მით უფრო დიდია რეალური სურათის მიღების ალბათობა. ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნულმა მიმოხილვამ გამოხმაურების რეკორდულ ციფრს მიაღწია: იმ ხალხიდან, ვისაც დაუკავშირდნენ, ხუთიდან ოთხი ადამიანი დათანხმდა ინტერვიუზე.

ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნული მიმოხილვის მკვლევარები ექსპერიმენტის დროს იყენებდნენ კომბინირებულ მეთოდს: ისინი ატარებდნენ პირისპირ ინტერვიუებს და, ამავე დროულად, მათვე ავსებინებდნენ კონფიდენციალურ კითხვარებს, რომლებიც ილუქებოდა „საიდუმლო კონვერტებში“. კითხვარების შედგენა და შემდგომ მათი დამუშავება მთელი ხელოვნებაა. იმან, როგორ არის კითხვები ჩამოყალიბებული, რა ფორმით არის დასმული და, აგრეთვე, ინტერვიუერის მანერამ შესაძლებელია გავლენა იქონიოს საბოლოო შედეგებზე. ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნული მიმოხილვის ჯგუფს უნდოდა, რომ კითხვები არ ყოფილიყო დაწერილი ტექნიკური ენით, რომელიც ბევრი ადამიანისათვის შეიძლება გაუგებარი ყოფილიყო. ამავე დროს არც სლენგის გამოყენება არ უნდოდათ, რომელიც მათ გარკვეულწილად დაუკარგავდა პატივისცემას ხალხის თვალში. მაგალითად, ისინი იყენებდნენ *ორალურ სექსს*, ნაცვლად *ფილაციისა* და *კუნლინგუსისა*. მათ აღმოაჩინეს, რომ ბევრ ადამიანს უჭირდა, რომ თავისი ენით აეხსნა სექსუალური ქცევა და ამიტომ შეადგინეს კითხვები, რომლებსაც მხოლოდ ისეთი კონკრეტული პასუხების გაცემა სჭირდებოდა, როგორებიცაა: „დიახ“, „არა“,

„რამდენი“ და „რამდენჯერ“. მიღებული პასუხების ნაწილობრივ შემონიშნების შემდეგ, სადაც უფრო მეტად „სოციალურად მისაღები“ პასუხები იყო მოცემული, ვიდრე გულწრფელი, საჭირო გახდა, რომ ზოგიერთი შეკითხვა სხვადასხვანაირი ფორმით კიდევ რამდენიმეჯერ დასმულიყო.

ძალზე მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნულ მიმოხილვას გარანტირებული ჰქონდა კონფიდენციალურობა. რესპოდენტებისაგან მიღებული ინფორმაცია, სადაც დაფიქსირებული იყო მონაცემები თავიანთ შესახებ, შესაძლებელია, რომ მათივე სანაღმდეგოდ ყოფილიყო გამოყენებული, მაგალითად, განქორწინების შემთხვევაში. უფრო მეტიც, ზოგი ფართომასშტაბიანი კვლევის დროს აუცილებელია, რომ მოხდეს რესპოდენტების ჩანერა, რაც ქმნის არაგანზრახული გამოვლენის შესაძლებლობას. ამ მიზნით, ინტერვიუერები პერსონალურ მონაცემებსა და ინტერვიუს პასუხებს წერდნენ ცალკეულ, განსხვავებული ფერის ფორმებში. სამსახურის თანამშრომლები, რომლებსაც საქმე ჰქონდათ ერთი სახის ფორმებთან, არასოდეს და არანაირი შეხება არ ჰქონიათ სხვა ფორმებთან. შემდეგ იდენტიფიკატორებიც ნადგურდებოდა. ეს ნიშნავდა, რომ ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნული მიმოხილვის მკვლევარებს არ უნდა ეფიქრათ კვლევების გაგრძელების გეგმებზე, მაგრამ შეეძლოთ დაეცვათ ანონიმურობა.

ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნულ მიმოხილვას, ისევე როგორც სხვა კვლევებს, ჰქონდა განსაზღვრული შეზღუდვები. შესაძლებელია, რესპოდენტებს გადაეჭარბებინათ ან საერთოდ არ ეთქვათ რაიმე მნიშვნელოვანი ფაქტი; დასმულ კითხვებზე საზოგადოებისათვის მისაღები პასუხები გაეცათ, განსაკუთრებით ისეთი ინტიმური საკითხების შესახებ, როგორიც არის სექსუალურობა. კვლევები განიხილავენ მხოლოდ იმას, რას ამბობს ხალხი და არა იმას, რას აკეთებს სინამდვილეში. რესპოდენტებმა შეიძლება, რომ არასწორი ინფორმაცია მიანოდონ არა მარტო ინტერვიუერებს, არამედ თავიც კი მოიტყუონ რაიმე კონკრეტულ საკითხთან დაკავშირებით, მაგალითად, ინფორმაცია იმის შესახებ, რა სიხშირით მიმართავენ მასტურბაციას. მიუხედავად ამისა, ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნული მიმოხილვა იყო მნიშვნელოვანი პირველი ნაბიჯი თანამედროვე ამერიკაში სექსუალური ქცევისა და დამოკიდებულების მეთოდურ, სამეცნიერო კვლევის საკითხში.

გარკვეულწილად, ქალები და მამაკაცები არიან „ლამის წყვდიადში მცურავი ხომალდები“. მამაკაცები უფრო ბევრს ფიქრობენ სექსზე და უფრო მეტ სიამოვნებას იღებენ პორნოგრაფიიდან, ვიდრე ქალები. მამაკაცების სამი მეოთხედი და ქალების ერთი მეოთხედი ამბობს, რომ სექსუალური ურთიერთობების დროს ყოველთვის განიცდის ორგაზმს. ეს სრულებითაც არ არის გასაკვირი. მაგრამ ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნული მიმოხილვის ჯგუფი გაოგნებული დარჩა შემდეგი ფაქტით: ხუთიდან ერთი ქალი აღნიშნავდა, რომ სექსუალურ აქტს თავისი სურვილის წინააღმდეგ ამყარებდა და ეს, როგორც წესი, ხდებოდა მათთვის კარგად ნაცნობ მამაკაცებთან ხშირად — შეყვარებულებთან და ქმრებთან. მამაკაცების სამ პროცენტზე ნაკლებმა კი აღნიშნა, რომ ისინი ქალებთან სექსუალურ აქტს ყოველთვის ძალდატანებით ახორციელებდნენ. ზოგიერთი ასეთი განსხვავებული გენდერული შეხედულება უეჭველია, მამაკაცების მხრიდან შერბილებული მონაცემების შედეგია. მაგრამ ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნული მიმოხილვის მკვლევარები ფიქრობენ, რომ ეს არ არის სრული ისტორია. უფრო მეტიც, ისინი დარწმუნებულნი არიან, რომ მამაკაცები ხშირად არ აღიარებენ, რომ ქალები მათ საქციელს ძალდატანებას უწოდებენ. „რატომ არ ამბობს ის (ქალი) არას?“ — სვამს კითხვას ზოგიერთი მამაკაცი. ქალი ამბობს, მაგრამ მამაკაცი არ უსმენს მას, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ქალმა დააფიქსირა თავისი წინააღმდეგობა. შესა-

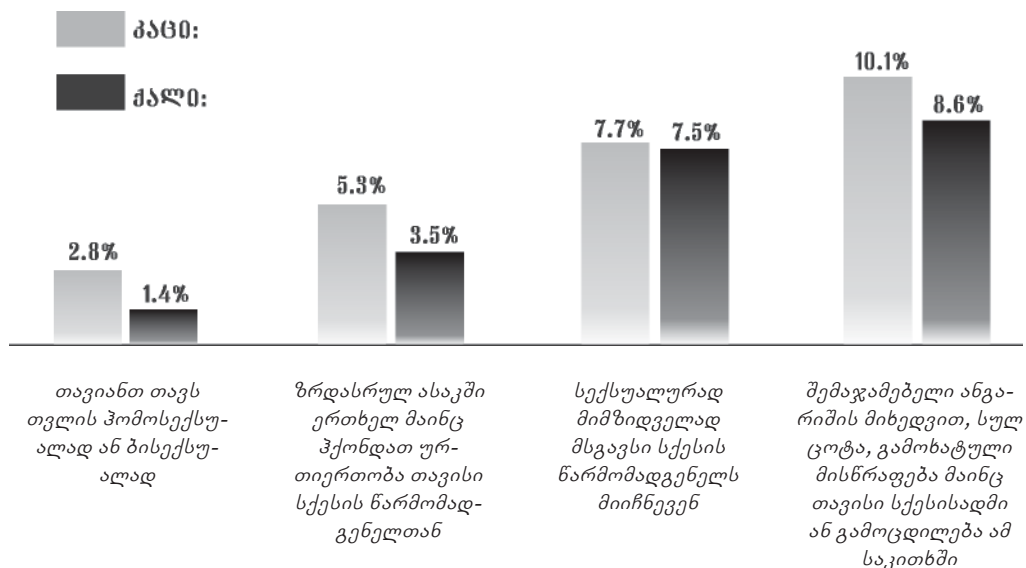
ძლებელია მეორე ვარიანტიც — მამაკაცი მისმა პროტესტმა ალაგზნო კიდეც და ჩათვალა (არასწორად), რომ ქალსაც იგივე განცდა ჰქონდა.

ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნული მიმოხილვის ჯგუფის დახმარებით ბოლო მოეღო დიდი ხნის დებატებს, რომელიც ეხებოდა მოსაზრებას ჰომოსექსუალიზმის ფართოდ გავრცელების შესახებ. წლების განმავლობაში ერთადერთი ოფიციალური წყარო გახლდათ 1948 წლის კინსის ანგარიში, რომლის თანახმადაც, ათიდან ერთი ამერიკელი მამაკაცი ჰომოსექსუალისტი იყო. ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნულმა მიმოხილვამ აღმოაჩინა, რომ პროპორცია იყო ბევრად უფრო დაბალი: მამაკაცების მხოლოდ 2.8 პროცენტმა უწოდა თავს მამათმავალი და ქალების 1.4-მა პროცენტმა ლესბოსელი თუ ბისექსუალი (სქემა 3.1). მაგრამ მითი 10 პროცენტის შესახებ, მაინც ძალაშია. ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა, რატომ? იმიტომ, რომ მამათმავლები ძირითადად ცდილობენ იცხოვრონ ნიუ-იორკში, სან-ფრანცისკოსა და სხვა დიდ ქალაქებში — იქ, სადაც მრავალრიცხოვანი ჰომოსექსუალური თემებია თავმოყრილი. ამის შედეგად ქალაქებში ჰომოსექსუალების რაოდენობა დიდია, ხოლო სოფლებში კი — ცოტა (და/ან გასაიდუმლოებული). ასეთი გეოგრაფიული მოდელით შეიძლება აიხსნას, რატომ ამტკიცებენ მამათმავლების უფლებების დამცველთა ჯგუფები, რომ 10 პროცენტი არის ზუსტი მონაცემი (ზოგიერთ ქალაქში, განსაკუთრებით კი მიმდებარე ტერიტორიებზე, სავარაუდოდ ასეა) მაშინ, როდესაც რელიგიის მიმდევრები (რომლებიც უფრო ხშირად სოფლებში ცხოვრობენ) თვლიან, რომ ჰომოსექსუალიზმის გამოვლენა ბევრად უფრო იშვიათია, ვიდრე არსებული მონაცემებით არის დაფიქსირებული. არის შემთხვევები, როდესაც ბევრი ადამიანი, რომელიც თავისი ცხოვრების გარკვეული მომენტებით ჩართულია რაიმე ჰომოსექსუალურ აქტივობაში ან ურთიერთობაში, თავის თავს სრულებითაც არ მიიჩნევს ჰომოსექსუალად.

ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნული მიმოხილვის ჯგუფმა აღმოაჩინა, რომ ამერიკელები შედარებით ნაკლებად თავშეკავებულნი არიან სექსთან დაკავშირებით. ორი მწვავე საკითხი, რაზე პასუხის გაცემაზეც მუდმივად თავს იკავებდნენ, იყო ოჯახის შემოსავალი და მასტურბაცია. მასტურბაცია ჩვენი საზოგადოებისათვის დღემდე ტაბუდადებულია. ბევრი ადამიანი განიხილავს მასტურბაციას, როგორც ცოდვას, თავისი თავის კონტროლის უუნარობას, ფიზიოლოგიური ან სოციალური შეუთავსებლობის სიმპტომს ან მისაღებს, მხოლოდ გარკვეული კატეგორიის ადამიანებისათვის და განსაკუთრებულ სიტუაციებში (ყმანვილი ბიჭებისათვის ან ახალგაზრდებისათვის, რომელთა მშობლებიც დიდი ხნით არიან სახლიდან წასულები). მაგრამ მასტურბაცია ჯერ-ჯერობით ჩვეულ მოვლენად ითვლება. მამაკაცების უმრავლესობა და ბევრი ქალი აღნიშნავს, რომ გარკვეულ შემთხვევებში ისინი „უშვებენ“ მასტურბაციის შესაძლებლობას — მაგრამ მათი უმეტესობა აღნიშნავს, რომ ამის შემდეგ ისინი თავს დამნაშავედ თვლიან.

ჩამოყალიბდა პასუხების მოდელი. საყოველთაოდ გავრცელებული აზრის თანახმად, მარტოხელები უფრო ხშირად მიმართავენ მასტურბაციას, ვიდრე დაოჯახებულები ან ის ხალხი, ვინც ვინმესთან ცხოვრობს. ამ მოსაზრებას ამტკიცებს ის ვარაუდი, რომ თითოეულ ადამიანს აქვს გარკვეული რაოდენობის „ფიზიოლოგიური მოთხოვნილება სექსზე“, რომელიც უნდა გამოვლინდეს. თუ გარკვეული პიროვნება ვერ ახერხებს, რომ ჰყავდეს პარტნიორი, მაშინ ეს პიროვნება „მიმართავს“ მასტურბაციას. ფაქტია, რომ ამის საწინააღმდეგო მოსაზრება სიმართლეს შეესაბამება: რაც უფრო ხშირად აქვს ადამიანს

სექსი მის პარტნიორთან, მით უფრო იშვიათად მიმართავს მასტურბაციას. „თუ ხშირად გაქვთ სექსი, ე.ი. ბევრს ფიქრობთ მასზე“ (განონი, თაიმი, 17 ოქტომბერი, 1994 წ., გვ. 68).

სქემა 3.1 მითი — ჰომოსექსუალიზმი 10 %

ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური ცხოვრების ეროვნულმა მიმოხილვის შედეგად აღმოჩნდა, რომ ხშირად მითითებული მონაცემი — ათიდან ერთი — აქტიური თუ განსაკუთრებული ჰომოსექსუალიზმის შესახებ მთელი მოსახლეობის კონტექსტში, არარეალურია. მიუხედავად ამისა, იმ ამერიკელების პროცენტული რაოდენობა, რომლებსაც ჰომოსექსუალიზმის გარკვეული გამოცდილება აქვთ და სექსუალური ურთიერთობების ფანტაზირებას ახდენენ თავისივე სექსის წარმომადგენლებთან, სწორედ ამ მონაცემს — ათიდან ერთი — უახლოვდება.

წყარო: ედუარდ ლაუმენი და სხვები, ადაპტირებულია „Time“, 17 ოქტომბერი, 1994წ. გვ. 62-66

სექსი რომ მხოლოდ ბიოლოგიური მამოძრავებელი ძალა ან ინდივიდუალური ფსიქოლოგია ყოფილიყო, მაშინ მასტურბაცია და სხვა ქმედებები არასისტემურად გავრცელდებოდა. მიუხედავად ამისა, საქმე მთლად ასე არ არის. რაც უფრო მეტად არის ხალხი განათლებული, თითქოს მით უფრო მეტად მიმართავენ ისინი მასტურბაციას. მნიშვნელოვარი ინტელექტუალების სტერეოტიპის საწინააღმდეგოდ, უმაღლესდამთავრებული ქალები ქვეყანაში ერთ-ერთი ყველაზე ნაკლებდაკომპლექსებულ ჯგუფს შეადგენენ. მონაცემების მიხედვით, კონსერვატიული რელიგიური რწმენის ქალები ყველაზე ნაკლებად მიმართავენ მასტურბაციას; მაგრამ იყვნენ დაოჯახებულნი, რომლებიც უფრო ხშირ შემთხვევაში ამბობდნენ, რომ ყოველთვის განიცდიან ორგაზმს თავიანთ ქმრებთან სექსუალური ურთიერთობების დროს. დაოჯახებულ კათოლიკეებს სექსი უფრო ხშირად აქვთ, ვიდრე სხვა რელიგიათა წარმომადგენლებს (ან არარელიგიურ ხალხს). მართლაც ებრაელ მამაკაცებს ჰყავთ ყველაზე მეტი პარტნიორი. ცხადია, სოციალური ფაქტორი ზეგავლენას ახდენს სექსზე.

სექსის სოციალურ სტრუქტურას მნიშვნელოვანი შედეგები მოაქვს საჯარო პოლიტიკისათვის. ხალხი შემთხვევით არ ირჩევს სექსუალურ პარტნიორს. შეერთებულ შტატებში შიდსის ძირითადი მსხვერპლი იყვნენ მამათმავალი კაცები და ინტრავენური

ნარკომანები. ამ კატეგორიის ხალხი ცდილობს, რომ სოციალურად და სექსუალურად იზოლირებული იყოს ცხოვრების ძირითადი მიმართულებებიდან. მონოგამიის შემთხვევაში, როდესაც პიროვნებები უსაფრთხო სექსით არიან დაკავებული, შესაძლებელია, მაღალი რისკის წინაშე აღმოჩნდნენ იმ შემთხვევაში, თუ მათ სოციალურ ქსელში არიან დაავადების მატარებელი ადამიანები (თუ მათი პარტნიორები არ არიან პატიოსნები 100 პროცენტით). პიროვნებებს, რომლებსაც თვისუფალი სექსით აქვთ მრავალრიცხოვან პარტნიორებთან, შესაძლებელია, რომ დაბალი რისკის წინაშე აღმოჩნდნენ, თუ მათ სოციალურ ქსელში ცოტა ადამიანია შიდსით დაავადებული. ჯერ კიდევ არავინ არ არის სოციალურად დაცული. მიუხედავად იმისა, რომ ადამიანთა უმეტესობა სექსუალურ პარტნიორს ირჩევს თავისი სოციალური ქსელიდან, ზოგი პიროვნება მაინც რისკავს და სხვაგან ეძებს პარტნიორს, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ისინი დაკავებული არიან არაკანონიერი სექსით (მაგალითად, როდესაც დაქორწინებული წყვილიდან ერთ-ერთს სხვასთან აქვს ურთიერთობა ან ბისექსუალური აქტივობის დროს). ერთჯერადი ურთიერთობის აკრძალვის მცდელობებმა შესაძლებელია, შიდსი შედარებით უფრო დაცულ ქსელში შეიყვანოს. მთავარია ის, რომ შიდსის ვირუსი პირდაპირი გზით გადადის სექსუალური კონტაქტის დროს და, რადგანაც სექსი სოციალურად სტუქტურირებულია, შიდსის ეპიდემია სოციალური პრობლემაა, რომელიც ვერ შეჩერდება მხოლოდ პიროვნების ქცევაზე კონცენტრირებით. სოციალური მოდელები აუცილებლად უნდა იქნეს გათვალისწინებული (იხ. თავი 14).

პიხვედანი უხთიუხოება

პარიზის ერთ-ერთ ქუჩაში წყვილი ეხუტება ერთმანეთს; ამ დროს ისმის ფოტოაპარატის ჩხაკუნი — ფოტოგრაფმა ფირზე აღბეჭდა ისინი. ფოტო, რომელზეც პარიზის საოცრებასთან ერთად ზუსტად არის დაჭერილი ახალგაზრდული სიყვარულის არსი, მრავალჯერ დაიბეჭდა და საყოველთაოდ ცნობილი გახდა მთელს მსოფლიოში. სამი ადამიანი: ორი შეყვარებული და ერთი გამვლელი, რომელსაც შეყვარებულები ვერც კი ამჩნევენ, მათი პიროვნული მომენტი ფოტოგრაფის ხელოვნება გახდა.

წყვილისათვის „ჩახუტება“ ახალი ცხოვრების დაწყებას ნიშნავს: ისინი დაქორწინდებიან, გაზრდიან შვილებს, გაიზიარებენ კარგს და ცუდს და გაიცნობენ ერთმანეთს ისე, როგორც საკუთარ თავს. ფოტოგრაფისთვის კი „ჩახუტება“ კარიერის დასაწყისს ნიშნავს, რაც წარადგენს მას ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლების, გალერეის მფლობელებისა და კოლექციონერების სამყაროში — ხალხთან, რომლებსაც ის საერთოდ არ იცნობს ან მხოლოდ გარეგნობით იცის, მაგრამ ვისი დახმარებითაც შეძლებს, რომ გზა გაიკვალოს ცხოვრებაში. ეს წყვილი და ფოტოგრაფის სამყარო ორი განსხვავებული ტიპის ჯგუფია. ერთს ფესვები გადგმული აქვს ოჯახში და ასოცირდება ინდუსტრიის წინა პერიოდის სოფლის ტიპის ცხოვრებასთან, ხოლო მეორე — ინდუსტრიალიზაციასთან, ურბანიზაციასთან და შრომის სამყაროსთან დაკავშირებულ თანამედროვე განვითარებასთან ასოცირდება.

ამერიკელმა სოციოლოგმა ჩარლს ორტონ ქულიმ (Charles Horton Cooley) (1905/1956 წწ.) პირველ ტიპს „პირველადი ჯგუფები“ უწოდა, ხოლო მეორეს — „მეორეული ჯგუფები“. პირველადი ჯგუფები გამოირჩევიან შემდეგი ძირითადი მახასიათებლებით:

1. მუდმივი პირისპირ ურთიერთობები
2. მძაფრად გამოხატული პერსონალური იდენტიფიკაცია ჯგუფთან
3. მძაფრად გამოხატული კავშირი ჯგუფის წევრებს შორის
4. მრავალმხრივი ურთიერთობები
5. მდგრადობის ტენდენცია

ამის საწინააღმდეგოდ კი, **მეორეული ჯგუფები** ხასიათდებიან შემდეგით:

1. შეზღუდული პირისპირ ურთიერთობები
2. თავშეკავებული ან სუსტი პერსონალური იდენტიფიკაცია ჯგუფთან
3. სუსტად გამოხატული კავშირი ჯგუფის წევრებს შორის
4. შეზღუდული, მეორეული ურთიერთობები
5. არამყარობისა და დროებითობის ტენდენცია

პირველადი და მეორეული ჯგუფები ეფუძნებიან სხვადასხვა სახის ურთიერთობებსა და ურთიერთქმედებების სხვადასხვა მოდელს. პირველად ჯგუფებში (ოჯახი ან ახლო მეგობრები) ხალხი მჭიდრო კავშირშია ერთმანეთთან; მათ იციან ერთმანეთის ცხოვრების მრავალი ასპექტი; მათი ურთიერთქმედებები ემოციურად დატვირთულია; იდენტურობა მჭიდროდ არის დაკავშირებული ერთმანეთთან; ურთიერთობას ხედავენ, როგორც ხანგრძლივსა და მუდმივს, მიუხედავად იმისა, ცხოვრობენ თუ არა ისინი ერთსა და იმავე ტერიტორიაზე და ხვდებიან თუ არა ისინი ხშირად ერთმანეთს. შეყვარებულების მხრიდანაც კი, მათი რომანტიკული ურთიერთობები დარჩება მათი ინდივიდუალური ცხოვრების ისტორიის ნაწილად.

ამის საპირისპიროდ კი, მეორეული ურთიერთობები არის დროებითი და ზერელე. ხალხს მწირი ინფორმაცია აქვს ერთმანეთის ცხოვრების შესახებ (მაგალითად, მხოლოდ სამსახურით არის შემოფარგლული); ურთიერთქმედებები უფრო ფორმალური და პირობითია (დომინანტურია უმნიშვნელო საკითხებზე თავაზიანი, მეგობრული საუბრები); ურთიერთობები, როგორც წესი, არაემოციურია; თუ ისინი გადადიან სადმე სხვაგან ან იცვლიან სამსახურს, მაშინვე კარგავენ ინტერესს და, შედეგად, შემდგომში მათი კონტაქტების შენარჩუნების იმედიც კი აღარ რჩება. ფოტოგრაფს თავისი კარიერის განმავლობაში ძალიან ბევრ გამომცემელთან ექნება სამსახურებრივი ურთიერთობა, რადგანაც თვითონაც და ისინიც იცვლიან სამსახურებს, მაგრამ მხოლოდ ერთი-ორი თუ დარჩება პირად მეგობრად.

ქული ყურადღებას ამახვილებს ორ ასპექტზე. პირველი — თანამედროვე საზოგადოებაში მეორეული ჯგუფებისათვის დამახასიათებელი ურთიერთქმედებები იზრდება. ამიტომ, არ შეგვიძლია მსხვილ სოციალურ ორგანიზაციაზე ვიფიქროთ მარტივად, როგორც „აშკარა“ ოჯახზე ან ადგილობრივ თემზე. ურთიერთქმედებები და ურთიერთობები *თვისებრივად* განსხვავდება ერთმანეთისაგან. მეორე — თანამედროვე საზოგადოება და მეორეული ურთიერთობები მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული ეტიკეტის ნორმებზე ანუ კულტურულ ნორმებზე, რაც არეგულირებს ქალაქებში უცხოებს შორის ურთიერთქმედებას (რაც განსხვავებულია პატარა სოფლების მაცხოვრებლებში, სადაც ყველა პირადად იცნობს ერთმანეთს). პიროვნება იმიტომ იცავს ამ ნორმებს — როგორიც არის ოფიცინ-

ტებისათვის ხურდის მიცემა ან რიგში დგომა, რომ იცის, ეს ნორმები უნდა დაიცვას და არა იმიტომ, რომ მას აქვს პირადი კავშირები სხვა ხალხთან ან რაიმე საფასურს ელოდება ამ საქციელისათვის. თანამედროვე საზოგადოება წარმატებული იქნება მანამდე, სანამ უცხოებთან თავაზიანი ურთიერთქმედებისა და გაცნობის ნორმები იქნება მკაცრი. როდესაც ეს ნორმები მივიწყებთ, ეძლევა ან იგნორირებულია, მაშინ თავაზიანობის ნორმები ირღვევა და ცხოვრების დონე ეცემა.

მეგობრები და შეყვარებულები

მეგობრობა და სიყვარული ჩვეულებრივი პირველადი ურთიერთობებია. პიროვნებები ნებისმიერ საზოგადოებაში თითქოს — და შესაძლებელია, საჭიროც იყოს — ეძებენ სიტბოს, ინარჩუნებენ მყარ ურთიერთობებს, რაც აკავშირებს მათ სოციალურ ქსელებთან და ჯგუფებთან და აძლიერებს უფრო ინდივიდუალურ, პირად ურთიერთობებს (ბრაინი, 1976 წ.). მიუხედავად ამისა, სხვადასხვა კულტურის ხალხი სხვადასხვანაირად განსაზღვრავს მეგობარს და შეყვარებულს. ჩვენს საზოგადოებაში მეგობრობა და სიყვარული პირადი არჩევანის საგანია.

სხვა საზოგადოებებში (მაგალითად, ბვანგაში, ცენტრალური აფრიკა), მამაკაცი თავის მეგობარს უფრო მეტად აფასებს, ვიდრე თავის ცოლს ან ძმებს (ბრაინი, 1976 წ.). ბვანგაში ითვლება, რომ ნათესავი არ იმსახურებს ნდობას და ქორწინებას განიხილავენ, როგორ გამრავლების პრაქტიკულ საშუალებას. ამის საპირისპიროდ კი, მეგობრობა გულიდან მოდის და მთელი ცხოვრება გრძელდება. საუკეთესო მეგობრები ერთმანეთის მიმართ სიტბოს გამოხატავენ: ეხუტებიან ერთმანეთს, ხელჩაკიდებულნი არიან და გვერდიგვერდ სძინავენ; ერთმანეთს პატარ-პატარა საჩუქრებს უკეთებენ და იშვიათად მიდიან შორს ერთმანეთის გარეშე. ჩვენს კულტურაში ბვანგას მსგავსი მეგობრები შეიძლება აღვიქვათ როგორც შეყვარებულები, მაგრამ ჰომოსექსუალიზმი მათთვის უცნობია. ბევრ კულტურაში რელიგიური ცერემონიებით ხდება მეგობრობის ოფიციალურად აღიარება, რაც აკანონებს ძმადნაფიცებს ან **ცომპადრაზგოს** (ღმერთის მიერ ნაკურთხ ძმებს). ასეთი კავშირები ისეთივე მნიშვნელოვანი და შემაკავშირებელია, როგორიც ქორწინება. თანამედროვე დასავლურ საზოგადოებაში ვნებისა და ვალდებულების ცნება მთელი ცხოვრების მანძილზე დამახასიათებელია „მხოლოდ შეყვარებულებისათვის“.

რომანტიკული სიყვარული

რომანტიკული სიყვარული არის ჩვენი კულტურის განმასხვავებელი თავისებურება; ზოგმა შესაძლებელია თქვას, რომ ეს არის აკვიატებული იდეა. რასაც ჩვენ განვიცდით სრულიად ბუნებრივია, ვინაიდან ის ჩვენი გულის სიღრმიდან მოდის. მიუხედავად ამისა, ის ფორმირებულია ჩვენი კულტურის მიერ. თანამედროვე დასავლური გაგებით, რომანტიკული სიყვარული შუასაუკუნეებიდან და არისტოკრატიული წრეებიდან მოდის (ლუმანი, 1986 წ.). არისტოკრატიული სიყვარული მოდიოდა ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებულ მოსაზრებებიდან: სიყვარული არის არაკონტროლირებადი ემოცია, რომელიც პირველივე დანახვისთანავე უცაბედად აღიძვრება და მთელი ცხოვრების მანძილზე რჩება; შეყვარებულები ერთმანეთისთვის არიან შექმნილნი, ბედს ვერავინ ვერ გაექცევა;

სიყვარულს მოაქვს ბედნიერება, ტანჯვა ან ორივე ერთად; და სიყვარული შთაგვაგონებს და გვაკეთილშობილებს (სკოლნიკი, 1978 წ.). მიუხედავად ამისა, არისტოკრატიული სიყვარული არ იყო ქორწინების შემადგენელი ნაწილი (ბრაინი, 1976 წ.). პირიქით, შეყვარებული ადამიანი ყოველთვის სხვაზე ქორწინდებოდა და მისი სიყვარული ან აკრძალული, ან მიუწვდომელი, განუხორციელებელი ფანტაზიის ნაყოფი იყო. ძალიან ხშირად ეს ვნება არ ცხრებოდა. შეყვარებულები ამის შემდეგ არა თუ „არასოდეს აღარ იყვნენ ბედნიერები“, არამედ განწირულნი იყვნენ სასიკვდილოდ. ზოგჯერ მათ სდევნიდნენ და ხშირად ჭკუიდანაც კი იშლებოდნენ.

თავდაპირველად, რომანტიკული სიყვარულის იდეოლოგია დითირამებს უმღეროდა უიღბლო ვარსკვლავზე დაბადებულ შეყვარებულებს — შეყვარებულებს, რომელთა ურთიერთობაც აკრძალული იყო. ასეთი ყველაზე ცნობილი შეყვარებულები არიან რომეო და ჯულიეტა — ორი მტრულად განწყობილი გვარის შვილები. ეს ისტორია წარმოაჩენს სიყვარულის რომანტიკულ მხარეს, როგორც უძლიერეს ემოციას, რომელიც აკავშირებს ორ პიროვნებას, მიუხედავად სოციალური და კულტურული ნორმებისა. სოციოლოგიური განმარტებით ეს არის პიროვნების ვნებასა და საზოგადოებრივ წყობას შორის კონფრონტაციის შემთხვევა.

პირდაპირი კავშირები პიროვნებებსა და სოციალურ სტრუქტურას შორის არის სტატუსები და როლები. **სტატუსი** არის მდგომარეობა საზოგადოებრივ წყობაში, რომელიც განსაზღვრავს, ვინ ვართ ჩვენ სხვებთან მიმართებაში, და ამგვარად ძირითად როლს თამაშობს სოციალური იდენტურობის ჩამოყალიბების საკითხში. მაგალითად, „მშობლის“ სტატუსი განსაზღვრავს გარკვეულ უფლებებსა და ვალდებულებებს შვილებთან მიმართებაში. მშობლები ვალდებული არიან დაიცვან და მოუარონ შვილებს და აქვთ უფლება მიიღონ გადაწყვეტილება შვილების განათლების, სარწმუნოებისა და მათი ქმედებების თაობაზე. ამავე დროს, შვილებს აქვთ უფლება, რომ დაცულნი და უზრუნველყოფილნი იყვნენ მშობლების მიერ და ვალდებული არიან, რომ პატივი სცენ და დაემორჩილონ მათ. „მშობელი“ აგრეთვე არის სოციალური იდენტურობა, რომელიც გულისხმობს ზრდასრულ ასაკსა და პასუხისმგებლობას, რომელსაც შეუძლია უთხრას სხვებს — მაგალითად, მასწავლებლებს — რას წარმოადგენს ეს პიროვნება. თითოეულ ჩვენგანს ერთდროულად ბევრი სტატუსი აქვს; პიროვნების ყველა სტატუსს, ერთად აღებული, ვუნოდებთ **სტატუსების ნაკრებს** (status set). ამგვარად, მშობელი შესაძლებელია იყოს თავისი ცოლის ქმარი, თავისი თანამშრომლების ხელმძღვანელი, თავისი ახლობლების მეგობარი და ა.შ. ვინაიდან პიროვნება იზრდება და აღწევს გარკვეულ ასაკს, შედის სკოლაში და ამთავრებს მას, ეძებს სამსახურს და იცვლის მას, ქმნის ოჯახს და განქორწინდება, მეტ-ნაკლებად ჩართული ხდება პოლიტიკასა და სპორტში, ამიტომ მისი სტატუსების სიმრავლე იცვლება.

როლი არის იმ ხალხის ქცევასა და დამოკიდებულებასთან დაკავშირებული კულტურული მოლოდინი, ვისაც უკავია მოცემული პოზიცია, ისევე, როგორც პერიოდულად განმეორებად სიტუაციებთან დაკავშირებული კულტურული პრინციპები. მშობელი არის სოციალური როლი. ამერიკელთა უმრავლესობა მშობლებისაგან ელოდება, რომ ისინი უზრუნველყოფენ შვილებს საცხოვრებლით და ზრუნავენ მათ ჯანმრთელობაზე. ასევე მშობლებს უყვართ ისინი და ამაყობენ მათი მიღწევებით (მათი პირველი ნაბიჯებით, წარმატებებით კოლეჯში). ჩვევები, როგორიცაა მათი დაძინება, იარების მოშუშება, პამპერსის გაკეთება და დაბადების დღეზე საჩუქრის ჩუქება, ეხმარება მშობლებს ამ

მიზნების მიღწევასა და გამოხატვაში. რა თქმა უნდა, მშობლები თავიანთ როლებს სხვა-დასხვაგვარად ასრულებენ. განსხვავებულ მოსაზრებებს, რომლებიც დაკავშირებულია შვილების გაჩენასთან (დამოკიდებული ეთნიკასა თუ რელიგიაზე), სოციალ-ეკონომიკურ საშუალებებთან (შემოსავალი, ოჯახური მდგომარეობა, განათლება, კომუნალური მომსახურება) და როლის კონფლიქტთან (ერთმანეთის გადამფარავი მოთხოვნები მშობლებთან დაკავშირებით, რომლებიც მუშაობენ), მიეყვართ მშობლის როლის სხვადასხვაგვარად განხორციელებამდე.

ზოგიერთი სტატუსი დომინირებს. დავუბრუნდეთ რომეოსა და ჯულიეტას: თითოეული მათგანისათვის უმთავრესი სტატუსი — **მასტერ სტატუსი** (master status), რომელიც ჩრდილავს ყველა სხვას — არის დასაქორწინებელი შვილი. ეგრეთ წოდებული ჩვეულებრივი როლი არის ის, რომ დაემორჩილო მშობლების ნებას და დაქორწინდე, მაგრამ არა ოჯახის მტრის რომელიმე წევრზე (მონტეგები და კაპულეტები). მათი სტატუსის შესაბამისი როლების შესრულების წინააღმდეგობით, რომეო და ჯულიეტა არღვევენ საზოგადოებრივ წყობას.

რომეო და ჯულიეტა ისტორიის ერთი მიმართულება არის, როგორც გამაფრთხილებელი: როდესაც ადამიანები თავიანთ ემოციებს აძლევენ სრულ თავისუფლებას და თავიანთ როლებს არ ასულებენ, მაშინ საზოგადოებრივი წყობა გამოსატყვევს წინააღმდეგობას და, როგორც წესი, იმარჯვებს. მაგრამ შექსპირმა, რომელმაც ეს ნაწარმოები დაწერა რამდენიმე ასწლეულის შემდეგ, რაც ეს ისტორია მოხდა, მსუბუქად შეცვალა ამ ისტორიის მორალი: დადებითი კუთხით დაანახა საზოგადოებას ეს განწირული შეყვარებულები, მათი ისტორია კი — ტრაგედია. დღეს რომეო და ჯულიეტას აღვიქვამთ, როგორც სულები ოჯახებისა და ზედმეტად მკაცრი სოციალური სისტემის უსამართლო მსხვერპლს. ჩვენი კულტურა პიროვნებას სოციალურ ვალდებულებებზე უფრო მაღლა აყენებს.

ჩვენ, განსაკუთრებით ამერიკაში, დიდ მნიშვნელობას ვანიჭებთ იმ სტატუსებს, რასაც ჩვენთვის ვირჩევთ და რასაც ინდივიდუალური ძალისხმევით ვაღწევთ. **შექენილი სტატუსები** (achieved statuses) არის ნიშნები წარმატებისა და ინდივიდუალური მიღწევებისა. (ასეთი სტატუსების მაგალითებია კოლეჯდამთავრებული ადამიანი, ეკლესიის დიაკვანი, სახლის მფლობელი და ზოგიერთი დაჯგუფების ლიდერი). **წარმომავლობითი სტატუსები** (ascribed statuses) კი, ამის საპირისპიროდ, სხვების მიერ არის მინიჭებული, ის ხშირად დამოკიდებულია მემკვიდრულ ან ბიოლოგიურ ფაქტორებზე, როგორიცაა რასა, სქესი, ასაკი და ეროვნება. წარმომავლობითი სტატუსი ხშირად ხდება მასტერ-სტატუსები. მაგალითად, თინეიჯერები (წარმომავლობითი სტატუსი) ხშირად საექვოდ მიიჩნევენ მათი ინდივიდუალური თვისებების გათვალისწინების მიუხედავად. ცოლი და ქმარიც, ასევე, ისწრაფვიან მასტერ-სტატუსისაკენ. რადგანაც ქორწინება ასეთი მნიშვნელოვანი სოციალური ურთიერთობაა, ის ხაზს უსვამს კულტურულ განსხვავებას წარმომავლობითსა და შექენილ სტატუსებს შორის არსებულ ღირებულებებში.

ქორწინება გარიგებით

იმ პერიოდში, როდესაც რომეო და ჯულიეტა ცხოვრობდნენ, მშობლებს ჰქონდათ უფლება და ვალდებულება იყვნენ შეერჩიათ და დათანხმებოდნენ შვილის არჩევანს ქორწინებასთან დაკავშირებით. მართლაც, ბევრ კულტურაში ძალიან დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, რომ ქორწინება და ოჯახი — ბავშვების გაზრდა, მემკვიდრეობის მიღება და ოჯახის ხაზის გაგრძელება — დაფუძნებული იყოს რაღაც ისეთ წინასწარ განუსაზღვრელსა და დაუდგრომელზე, როგორიც არის პიროვნული მიმზიდველობა. ქორწინებები არის ოჯახების მიერ მოწყობილი; ოჯახის სტატუსისათვის შესაფერისი რძლის ან სიძის მოძებნა უმთავრესი პრიორიტეტი იყო (ამასთანავე, შესაძლებელია გათვალისწინებული იყოს ის ფაქტიც, მოსწონთ თუ არა ახალგაზრდებს ერთმანეთი). ახალგაზრდები ეყრდნობიან თავიანთი მშობლების გონიერებას. ისინი იმედოვნებენ, რომ სიყვარული გაჩნდება ქორწინების შემდეგ, გამომდინარე ცოლისა და ქმრის სტატუსებიდან, რაც მათ თავიანთი ოჯახებითა და თემებით აქვთ მიღებული.

ამის საპირისპიროდ, რომანტიკული სიყვარულის მიმდევრები ქორწინებას განიხილავენ, როგორც შეძენილ სტატუსს. რომანტიკოსები წლების განმავლობაში ეძებენ საუკეთესო მეორე ნახევარს და იმედი აქვთ, რომ ხანგრძლივი რომანტიკული ურთიერთობით „მოიპოვებენ“ იდეალურ შეყვარებულს (ირონიულად რომ ვთქვათ, მსგავსი იდეოლოგია, რაც გვიბიძგებს სიყვარულით ქორწინებისაკენ, შესაძლებელია გამოყენებულ იქნეს იმ ადამიანების მიერ, ვისი რჩეულებიც ასეთი საუკეთესონი არ არიან; არაკანონიერი ურთიერთობისა თუ შემდგომში გაშორების შემთხვევაში). ჩვენ ისევე ვაპროტესტებთ, როდესაც გვეუბნებიან ვინ არის შესაფერისი და ვინ არა, როგორც მაშინ, როდესაც ჩვენი მშობლები წინააღმდეგნი არიან, რომ შევხვდეთ რომელიმე ბიჭს ან გოგონას სკოლაში და მაშინაც, როდესაც მეგობრები დაჟინებით მოითხოვენ, რომ მოგვინყონ შეხვედრა ჩვენთვის უცნობ პიროვნებასთან. ინდივიდუალიზმი გვითრევს რომეოსა და ჯულიეტას მსგავს ისტორიებში, სადაც შეყვარებულები ყურადღებას არ აქცევენ არც თავიანთ საზოგადოებასა და კულტურის ნორმებს და არც მოსალოდნელ შედეგებს ითვალისწინებენ.

სიყვარული და ქორწინება

კავშირი რომანტიკულ სიყვარულსა და ქორწინებას შორის დაიწყო ინგლისში, როგორც ნაწილი იმ საერთო პროტესტანტული განკიცხვისა, რომელიც ეხებოდა არისტოკრატიის ამორალურობას, თავშეუკავებლობასა და „სახიფათო კავშირებს“ (გეი (Gay), 1995წ.). სიყვარულით ქორწინება დამახასიათებელი იყო ბრიტანული საშუალო ფენის საზოგადოებისათვის. ორი პიროვნების სახე, რომელთა სულებიც შერწყმული იყო ერთმანეთთან, მჭიდრო კავშირში იყო მიმდინარე პროტესტანტიზმთან და კაპიტალიზმის აყვავებასთან. პროტესტანტიზმი ხაზს უსვამდა თვითშემეცნების მნიშვნელობას და გონების განმენდას ბოროტი ზრახვებისაგან, რაც დღის სასიყვარულო წერილების ცენტრალური თემა ხდებოდა. ამ დროს კი, რომანტიკული სიყვარული აღვივებდა ინდივიდუალურ სტიმულს, რომელიც ისწრაფოდა პიროვნული მიღწევებისაკენ, და თავმოყვარეობას, რომელიც მზარდი კაპიტალისტური ეკონომიკისათვის იყო საჭირო.

რომანტიულმა სიყვარულმა ვერსად ვერ მოიკიდა ისე ფეხი, როგორც ამერიკაში (ლის-ტრა, 1989 წ.). ნერილების მიხედვით, რაც იმ დროს კომუნიკაციის ძირითადი საშუალება იყო, მეცხრამეტე საუკუნის რომანტიული ურთიერთობა თვითგამორკვევისა და თავისი თავის აღმოჩენის პროცესი იყო შეყვარებულებს შორის, რომლებიც ერთმანეთში მსჯელობდნენ თავიანთი „შინაგანი მეს“ გამოვლენისა და „ნამდვილი“ გრძნობების გამოხატვის საკითხთან დაკავშირებით. ერთის მხრივ, ასეთი გაცვლების ფუნქცია იყო ქორწინებამდე წყვილების ერთმანეთთან შეგუების შემოწმება, შემდეგი კი ის, რომ სასიყვარულო ურთიერთობა ემოციურ განტვირთვას იწვევდა საშუალო ფენის საზოგადოების მამაკაცებში და უფრო და უფრო მეტად იყო მოსალოდნელი, რომ ისინი გამოავლენდნენ თავიანთ გულგრილ და გათვლილ ქცევებს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მხოლოდ სასიყვარულო ურთიერთობის დროს შეუძლია მამაკაცს, რომ „იყოს ის, რაც არის“. სასიყვარულო ისტორია აგრეთვე არის ხიდი მამაკაცისა და ქალის სამყაროებს შორის არსებულ მზარდ უფსკრულზე.

ამერიკაში მეოცე საუკუნის დასაწყისში სიყვარულის იდეამ — განსაკუთრებით შეყვარებულ მამაკაცებში — გარკვეული ცვლილება დაიწყო (სთერნსი და ნეფი, 1993 წ.). მამაკაცური სიყვარულის „დერომატიზაციის“ ნახვა შესაძლებელი იყო *ესკვირში* (Esquire) — *ფლეიბოის* (Playboy) წინამორბედში. ეს იყო პირველი ჟურნალი, რომელიც სპეციალურად იყო შექმნილი კაცებისათვის, როგორც *მამაკაცებისათვის*. ითვლებოდა რა ქალების „ტკბილი და მსუბუქი“ ჟურნალების ანტიპოდად, *ესკვირი* ილაშქრებდა თანამედროვე ქალების წინააღმდეგ, რომლებსაც არაგონიერ, თავქარიან, ეჭვიან და წუნუნა არსებებად თვლიდა; აქვეყნებდა სტატიებს ომის, თავგადასავლებისა და სპორტის შესახებ (მამაკაცთა ინტერესის სფეროები); ქალების სურათებს, არა როგორც რაიმე იდეალების, არამედ როგორც სამომხმარებლო საქონლის (მანქანებისა და მამაკაცების ტანსაცმლის გვერდით); სასიყვარულო სიტუაციებს განიხილავდა, როგორც თავშესაქცევს დროის გასაყვანად და იგი სპორტულ ინტერესამდე უფრო დაჰყავდა, ვიდრე ცხოვრების თანამგზავრის ძებნის თემამდე.

ესკვირში ასახული იყო მამრობითი და მდედრობითი სქესის წარმომადგენელთა ცვალებადი ურთიერთობები. მეცხრამეტე საუკუნის სასიყვარულო ურთიერთობები აგებული იყო მისტერიაზე: მარტოხელები დროის უმეტეს ნაწილს ატარებდნენ სხვა მარტოხელებთან და იტანჯებოდნენ არარსებული სიყვარულით. მეოცე საუკუნის დასაწყისში გოგონები და ბიჭები ერთმანეთს ყოველდღიურად ხედავდნენ სკოლაში; დამალული სიყვარული და შორიდან ტრფობა სახალხო პაემნებით შეიცვალა, რამაც გამოიწვია პოზიირობა ბიჭებში და შეჯიბრი გოგონებში. მამრობითი სქესისათვის სიყვარული ნიშნავდა „ბეჭებზე დადებას“ (გვ. 790).

მაგრამ გარკვეულწილად, კავშირი სიყვარულსა და ქორწინებას შორის ყოველთვის მითი იყო. მაშინ, როდესაც ჩვენი კულტურა მხარს უჭერს მოსაზრებას, რომ ხალხმა უნდა ეძებოს „მხოლოდ ერთადერთი“ და რჩეული ძირითადად ფიზიოლოგიური შეწყობის საგანია, სოციოლოგია გვიჩვენებს, რომ ჩვენი არჩევანი არ არის ისეთი თავისუფალი, როგორც გვგონია.

ამერიკელები ცდილობენ, რომ დაოჯახდნენ ცხოვრების გარკვეულ პერიოდში, განსაკუთრებით ადრეულ ასაკში, როდესაც ყველაფერი უზრუნველად ეჩვენებათ. ჩვენი არჩევანი მეუღლის თაობაზე, ნაწილობრივ დამოკიდებულია იმაზე, ვის შევხვდებით ამ პერიოდში. შესაძლებელია მოხდეს ისე, რომ პირველივე არჩევანთან ვიყოთ ურთიერთშეწყობილი,

რომელსაც თინეიჯერობისა თუ შუახნის ასაკში შევხვდებით. დროის შერჩევას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს.

ჩვენი არჩევანი დამოკიდებულია იმაზე, ვის ვხვდებით, რაც, თავის მხრივ, დამოკიდებულია სოციალურ სტრუქტურასა და ქსელებზე, რომლებიც ადრე განვიხილეთ. ახალგაზრდების შემთხვევაში, რომლებიც დადიან კოლეჯში და ურთიერთობა აქვთ კოლეჯის სხვა სტუდენტებთან, დიდია იმის ალბათობა, რომ დაქორწინდნენ ამავე კატეგორიის ფარგლებში. ეს ასევე ნიშნავს, რომ დიდია ალბათობა ვინმეს დაოჯახებისა იმავე სოციალურ კლასში (რადგან ვინც დადის კოლეჯში და რომელ კოლეჯშიც ისინი დადიან, ფორმირდებიან სოციალური კლასის საშუალებით).

სოციოკულტურული მსგავსება თავის მხრივ იწვევს „შენწყობის“ გრძნობებს. შესაძლებელია, რომ განსხვავებული სოციალური და კულტურული წარმომავლობის ხალხსაც გაუჩნდეს ერთმანეთისადმი გარკვეული გრძნობები, მაგრამ მათი ურთიერთობების შენარჩუნება ძალიან ძნელია. ერთი და იმავე წარმომავლობის ხალხს სხვადასხვა საკითხთან დაკავშირებით მსგავსი შეხედულებები აქვს — მაგალითად, ბავშვების გაჩენის, პოლიტიკურ ორიენტაციასა და გემოვნების შესახებ. მსგავსება განამტკიცებს ჩვენს რწმენასა და პოზიციებს და გვაძლევს საშუალებას, რომ კომფორტულად ვიგრძნოთ თავი. ამგვარად, მიუხედავად იმისა, რომ თავისუფლად შეგვიძლია დავქორწინდეთ იმ პიროვნებაზე ვიზეც გვინდა, ის ვისაც ვირჩევთ, დამოკიდებულია სოციოკულტურულ მსგავსებაზე, სტრუქტურულ შესაძლებლობებსა და დროის შერჩევაზე (კალმიჯინი, 1994 წ.).

„შეყვარებას“ ყოველთვის ჰქონდა პრაქტიკული მხარე. რომანტიკული სიყვარულის იდეოლოგია არ გამორიცხავს სხვა მახასიათებლების განხილვასაც, მაგრამ ეს პრიორიტეტების საკითხია. იმის შესწავლით, რას ანიჭებენ პარტნიორები უპირატესობას, სიყვარული და მიმზიდველობა პირველ ადგილს იკავებს დასავლეთის ყველა საზოგადოებაში (გარდა ფრანგი ქალბატონებისა, რომლებიც პირველ ადგილზე „საიმედოობას“ აყენებენ) (ბუსი და სხვები, 1990 წ.). მამაკაცები კარგ გარეგნობას უფრო მეტად აფასებენ, ვიდრე ქალები, მაშინ, როდესაც ქალები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ ამბიციასა და გულმოდგინებას. ორივე სქესი აფასებს ემოციურ სტაბილურობას და სრულყოფას, სასიამოვნო განწყობას, განათლებასა და ინტელექტს.

რომანტიკული სიყვარული გარკვეულ საფასურს მოითხოვს. იმ საზოგადოებაში, სადაც სასიყვარულო ურთიერთობები ფორმირებას ახდენენ ქორწინების მოსალოდნელ შედეგებზე, განქორწინების მაჩვენებელი ბევრად უფრო მაღალია, ვიდრე იმ ქვეყნებში, სადაც ქორწინებები გარიგებით ხდება და პიროვნულ მიმზიდველობას მინიმალური მნიშვნელობა აქვს გადანყვებილების მისაღებად. უფრო მეტიც, დაქორწინებულთა ახლო მეგობრობა სხვებთან — ერთი სქესის წარმომადგენლებთანაც კი — აღიქმება ქორწინების კონკურენტად და ხდება დაძაბულობის წყარო (ვიდრე მხარდამჭერი) იმ საზოგადოებაში, რომელიც აიდეალებს რომანტიკულ სიყვარულს.

მეგობრობა

სიყვარულის მსგავსად, მეგობრობა დამოკიდებულია კულტურულ წყობაზე. რა ადგილი უჭირავს მეგობრობას საზოგადოებაში, ვინ ვისი მეგობარი ხდება, როგორ იქმნება წრეები, ვინ რჩება მეგობრად სიცოცხლის ბოლომდე და რა მორალური ვალდებულებებია მეგობრობაში — ყველაფერი ეს ცვალებადია. მაგალითად, მასაის ტომში, აღმოსავ-

ლეთ აფრიკაში, მეგობრობის მინიჭება ხდება. მამაკაცები, რომლებიც ერთად გაივლიან სასიცოცხლო ციკლის სანყის და სხვა ფორმულირებულ სტადიებს, მოსალოდნელია, რომ გახდნენ მეგობრები და ძირითადად, ეს ასეც ხდება. ასაკობრივ ჯგუფებს აქვთ სახელები და ისევე მნიშვნელოვნად ითვლებიან, როგორც სისხლით ნათესავები და კლანები; თანატოლები იყოფენ ყველაფერს (თავიანთი ცოლების „სექსუალური სტუმართმოყვარეობასაც“ კი).

ძველ საბერძნეთში მეგობრობა „შეძენილი“ ან არჩეული იყო, და არა მინიჭებული. არისტოტელე და სხვები აიდეალებდნენ მეგობრობას, როგორც ყველაზე ფასეულ და წმინდა სახის ურთიერთობას (სტერნი-ჯილეტი, 1995 წ.). ისინი მას ქორწინებაზე ბევრად უფრო მაღლა აყენებდნენ. ქორწინება განხილული იყო, როგორც პრაგმატული ურთიერთობა, მოცული გამრავლებისა და სახლის შენარჩუნების საჭიროებებით, შებოჭილი სტატუსებით (ოჯახის უფროსი, ცოლი და დედა) და როლის ვალდებულებებით. ქორწინება აუცილებლობა იყო; მეგობრობა — ალალი და ნამდვილი მეგობრული ურთიერთობების თვითგამოხატვის შესაძლებლობა. მეცხრამეტე საუკუნეშიც კი დასავლეთის საშუალო ფენის საზოგადოების ზედა ფენებში მაინც პრევალირებდა მეგობრობის ბერძნული იდეალები.

რომანტიული საიყვარულის აღმავლობასთან ერთად, მეგობრობა გარკვეულწილად დაეცა. სულ გვყავს მეგობრები და ვაფასებთ მათ, მაგრამ არ ვაიდებლებთ ჩვენს ურთიერთობებს მათთან, რასაც ვაკეთებთ შეყვარებულებთან. მაგრამ შეყვარებულებთან არ ვიქცევით ისე, როგორც მოზარდები. მეგობრობა მოზარდ გოგონებს შორის, მათი გატაცებებით, მარადიული ერთგულების ფიციტ, აღიარებითა და ეჭვიანობით სასიყვარულო ურთიერთობების მსგავსია და ნამდვილად მეორდება ზრდასრულ ასაკშიც (საიმონი, ედერი და ევანსი, 1992 წ.). მაგრამ გატაცებები იშვიათად გრძელდება ერთი წელიწადი, ისინი ძალიან ხანმოკლეა.

კოლეჯისა და სამსახურის მეგობრები თითქოს უფრო ხშირად რჩებიან მეგობრებად სიცოცხლის ბოლომდე, ვიდრე ბავშვობის მეგობრები. მაგრამ ამერიკელთა უმეტესობის ცხოვრებაში მეგობრობა არ ასრულებს ცენტრალურ როლს, რასაც ვერ ვიტყვით სხვა საზოგადოებების შესახებ. ამის მიზეზი ნაწილობრივ გამომწვეულია სტრუქტურით. ამერიკელები ძალიან მობილურები არიან; მაგალითად, ჩვენ სწავლის პერიოდში მშობლების სახლებიდან კი არ დავდივართ კოლეჯში, არამედ ხშირად გადავდივართ კოლეჯში დროებით საცხოვრებლად, რასაც იშვიათად აკეთებენ ევროპელები; ჩვენ, განსხვავებით ევროპელებისაგან, სხვადასხვა კოლეჯების შერჩევაზე უფრო ვფიქრობთ, ვიდრე მეგობრების ამორჩევაზე. გამომდინარე ამ გარემოებებიდან, ბავშვობისა და სკოლის მეგობრობა მალე ქრება. ამერიკელები, ევროპელებისაგან განსხვავებით, ხშირად თავიანთი საცხოვრებელი თემიდან სამუშაოდ სხვაგან მიდიან და ამიტომ მათი სამსახურის მეგობრები არ არიან მათი მეზობლები, რაც უფრო გაამყარებდა მათ კავშირებს.

შეერთებულ შტატებში მეგობრობა იკავებს გაურკვეველ პოზიციას, როგორიც არის „არაინსტიტუციონალიზებული ინსტიტუტი“ (როულინსი, 1992წ.). ყველა აღიარებს „მეგობრის“ სტატუსს, მაგრამ პიროვნებებმა ერთმანეთში თვითონ უნდა მოილაპარაკონ, რა როლს შეასრულებენ ერთმანეთის ცხოვრებაში. ეს გულისხმობს გარკვეული სახის კომპრომისებს — მაგალითად, დამოუკიდებლობის სურვილსა და ვინმეზე დამოკიდებულად ყოფნის სურვილს შორის (და დამოკიდებულად ყოფნას), „მეგობრობა მეგობრობის გულისათვის“ იდეალსა და იმ რეალობას შორის, რომელიც მატერიალურ და არამატერიალურ სარგებელსა და გარკვეულ საფასურს გულისხმობს. ნაცნობობა შესაძლებელია

გადიზარდოს დროებით მეგობრობაში, ხოლო დროებითი მეგობრობა — ახლო მეგობრობაში ან პირიქით, რაც დამოკიდებულია პერსონალურ მიდრეკილებებზე, სასიცოცხლო ციკლის სტადიასა და სოციალურ მდგომარეობებზე (მაგალითად, ზოგი ქორწინდება ან განქორწინდება, ან გადადის სხვაგან).

ავსტრალიაში, მამრობითი სქესის წარმომადგენლების მეგობრობა — კავშირები „ამხანაგებს“ შორის — გარკვეულწილად ორაზროვან ელემენტებსაც შეიცავს. ამხანაგობა აქ ადრეულ ასაკში ყალიბდება და გრძელდება არა ინდივიდუალური სიმპათიების გამო, არამედ იმიტომ, რომ ის შერწყმულია ავსტრალიის საზოგადოებასა და კულტურაში (ბრაინი, 1976 წ.). თუ ავსტრალიელ მამაკაცს დააყენებთ არჩევანის წინაშე, რა ურჩევნია — მაღალანაზღაურებადი სამსახური სხვა რეგიონში, თუ ამხანაგის გვერდით ყოფნა — იგი აუცილებლად ამ უკანასკნელს აირჩევს. ცოლები აღიარებენ ამხანაგების მნიშვნელობას და მათ არ უგულვებელყოფენ ქორწინების შემდეგ. ერთი მიზეზი იმისა, რომ ამხანაგობა ქორწინების თანამდევია, არის ის, რომ ურთიერთობები აგებულია სხვადასხვა მოდელზე. ავსტრალიელი ანთროპოლოგის, რობერტ ბრაინის სიტყვებით:

„ამხანაგობა იწყება მინდორში მომუშავე ორი მამაკაცის ურთიერთპატივისცემისა და ნდობის საფუძველზე, მამაკაცებისა, რომელთა იზოლაცია და ურთიერთთანამშრომლობის საჭიროება უხმობს ორმხრივი დახმარებისაკენ. ურთიერთთანამშრომლობა იყო ძირითადი გადარჩენისათვის . . . [და] ნდობის მთავარი მომენტი იყო ის, რომ ამხანაგები „ერთმანეთის გვერდით“ უნდა ყოფილიყვნენ“ (1976 წ., გვ. 68).

ამხანაგობა ფორმირდება ერთგულებისა და რწმენის გმირული იდეალებით და არა ემოციური სიახლოვის რომანტიკული იდეალებით. ამხანაგებმა შესაძლებელია, რომ ძალზე ცოტა რამ თქვან, მაგრამ მათ იციან, რომ შეუძლიათ ერთმანეთზე დაყრდნობა.

გაბატონებული მოსაზრების თანახმად, შეერთებულ შტატებში ქალები უფრო ძლიერ კავშირებს ამყარებენ, ვიდრე მამაკაცები; ჩვეულებრივ ქალები საუბრობენ, მამაკაცები კი უბრალოდ რეგულარულად ხვდებიან ერთმანეთს ერთსა და იმავე ადგილას. ზოგიერთი სოციოლოგი (კანსიანი, 1986, 1987 წწ.) ჩვენს მოსაზრებას მეგობრობის შესახებ „ფემინიზებული“ თვლის. ეს ნიშნავს, რომ მეგობრობის ძალა განისაზღვრება გრძნობების გამოხატვით ანუ იმ თვისებით, რაც ქალებს აღმატებულად აქვთ. ინტიმურობის „ქალურობის“ სტანდარტთან შედარებით, მამრობითი სქესის წარმომადგენელთა ურთიერთობა უსუსურსა და ზედაპირულს ჰგავს.

ავსტრალიასა და შეერთებულ შტატებში არსებული მოდელების შედარებით სოციოლოგმა ბარბარა ბანკმა (1995 წ.) დაადგინა, რომ, როგორც მოსალოდნელი იყო, ქალები ორივე ქვეყანაში უფრო მეტ ძალისხმევას იჩენენ საკუთარი თავის აღმოჩენასა და სიყვარულის გამოვლენის საკითხში, ვიდრე მამაკაცები. მიუხედავად ამისა, ამერიკელი მამაკაცები უფრო მეტად აფასებენ ინტიმურობას, ვიდრე ავსტრალიელი მამაკაცები, რაც გვაფიქრებს, რომ განსხვავება არის როგორც კულტურის, ასევე სქესის გამოვლინების შედეგი. ბანკი აღნიშნავს, რომ ამერიკაში მეგობრობის „ფემინიზაცია“ გადაჭარბებული იყო. ამ ქვეყანაში მამრობითი სქესის წარმომადგენელთა მეგობრობა ერთგულების, ნდობისა და ურთიერთთანადგომის ელემენტებს მოიცავს, რაც ავსტრალიური ამხანაგობის განმსაზღვრელი თვისებებია; მაგალითად, როდესაც მამაკაცები ერთად მუშაობენ ავტომანქანის შესაკეთებლად. მამრობითი სქესის წარმომადგენელთა მეგობრობის აგრესიული ელემენტები — გამაღიზიანებელი გამოწვევა, ჯიბრი, ფიზიკური მეტოქეობა, დამცირება — ხშირად აიხსნება, როგორც ინტიმურობის თავიდან აცილების საშუალებები და

ამგვარად — მეგობრობის ბარიერები. ბანკი ამას არ ეთანხმება: სიბრაზისა და უთანხმოების გამოხატვა მეგობრის მიმართ თანადგომისა და რწმენის მაღალ დონეზე მიუთითებს.

სხვა სოციოლოგმა, კარენ უოლკერმა, (1994 წ.), ჩაატარა ინტერვიუები მუშათა კლასისა და ინტელექტუალური პროფესიის ამერიკელ წყვილებთან. ორივე კლასის წარმომადგენელ ქალებსა და მამაკაცებს აქვთ ჩამოყალიბებული სტერეოტიპი, რომ ქალები გრძნობას უფრო წინ აყენებენ, მამაკაცები კი უპირატესობას ქმედებას ანიჭებენ, ყოველ შემთხვევაში, იდეაში მაინც. თუმცა, როდესაც კითხვას სვამ მათი მეგობრების შესახებ, განსხვავებული სურათი იკვეთება. ახლობელთან ერთად სპორტულ სანახაობებზე სიარულს მამაკაცისათვის სიმბოლური დატვირთვა ჰქონდა, მაგრამ შედარებით იშვიათად ხდებოდა (წელიწადში ერთხელ ან ორჯერ). მაშინ, როდესაც მამაკაცი უარყოფს მეგობრებთან საუბრის მნიშვნელობას, უმეტესობა ამბობს, რომ ისინი ინტენსიურად საუბრობდნენ ინტიმურ საკითხებზე. მაგალითად ისინი საუბრობდნენ იმის შესახებ, რას ანიჭებდნენ მათი ცოლები სექსში უპირატესობას; შობადობასთან დაკავშირებულ პრობლემებზე; საუბრობდნენ ასევე, როგორ დახმარებოდნენ მეგობრებს მათი გრძნობების მოგვარების საკითხში, როდესაც ისინი გაშორდებოდნენ თავიანთ ცოლებს ან როდესაც „გამოთავისუფლდებოდნენ“ (coming out of the closet).

ისევ სტერეოტიპების საპირისპიროდ, ქალები სიამოვნებას იღებენ მამრობითი სქესის მეგობრებთან ერთობლივად განხორციელებული ქმედებებით — მუშაობით ან საყიდლებსა თუ კონცერტებზე, კლუბებსა თუ სპორტულ სანახაობებზე ერთად სიარული. ინტელექტუალური პროფესიის მქონე ქალები ამბობენ, რომ ისინი ახლო ურთიერთობაში იყვნენ თავიანთ კოლეგებთან, მაგრამ არ სიამოვნებდათ, როდესაც თავიანთ პრობლემებს სხვებს ახვევდნენ თავს და ამიტომ, ინტიმურ საკითხებს მხოლოდ მეუღლეებთან განიხილავდნენ (კლასიკური „მამრობითი“ მოდელი). ბევრი გულდანწყევით აღნიშნავდა, რომ მათ ყოველდღიურ ცხოვრებაში არ იყვნენ მდებრბითი სქესის მესაიდუმლეები. მუშა ქალები ნაკლებად მოგზაურობენ, თითქმის არ იცვლიან ადგილს, უფრო იშვიათად მუშაობენ მთელ განაკვეთზე ან საერთოდ სახლში არიან თავიანთ შვილებთან და ამიტომ ერთმანეთთან საუბრის უფრო მეტი საშუალება აქვთ. იმავე მიზეზების გამო, მათი მოზარდები სკოლის მეგობრები და მეზობლები არიან. სტრუქტურული ფაქტორები ცვლის ასევე წყვილების ერთობლივ სოციალურ ცხოვრებას. ინტელექტუალური პროფესიის მქონე წყვილები უფრო მეტ ხალხს იცნობენ, მაგრამ უფრო ნაკლები შესაძლებლობა აქვთ, რომ განავითარონ ძლიერი, მჭიდრო, ხანგრძლივი მეგობრული კავშირები, რაც მთავარ და სტაბილურ როლს ასრულებს მათ ცხოვრებაში. მუშათა კლასის ნაკლებმობილურ ქალებსა და მამაკაცებს ცოტა მეგობარი ჰყავთ, მაგრამ ისინი მათ დიდი ხნის განმავლობაში იცნობენ და უფრო ხშირად ნახულობენ.

მეგობრობას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ცხოვრების ბოლო პერიოდში (ო'კონორი, 1995 წ.). ახალგაზრდა და საშუალო ასაკის მოზარდები ჩართულნი არიან მრავალი სახის ურთიერთობებში (მათ მეუღლეებთან, შვილებთან, მშობლებთან, თანამშრომლებთან და სხვ.) და მათთვის მეგობრობა გარკვეულწილად დამატებითი ურთიერთობაა, რომელიც თავისუფალ დროს აღინიშნება. ასაკოვან ადამიანებს ნაკლებად აქვს ასეთი სახის ურთიერთობები, განსაკუთრებით კი — პენსიაზე გასვლის შემდეგ. აქედან გამომდინარეობს, რომ მეგობრობა არის აუცილებელი სოციალური კავშირის შესანარჩუნებლად (ჯონსონი და ტროლი, 1994 წ.). მათი ზრდასრული შვილებისაგან განსხვავებით, ასაკოვანი ხალხი მეგობრების წრეში უფრო მეტად ერთობა, ვიდრე ოჯახის წევრებთან

(რომელთა ძალისხმევაც შესაძლებელია მათ შემანუხებელად და დამამცირებელადაც კი მოეჩვენოთ).

თუმცა, მოხუცებულები გარკვეულ პრობლემებს აწყდებიან მეგობრობის საკითხთან დაკავშირებით. ისინი, ვინც რჩება გარეუბნებსა თუ სამეზობლოებში, სადაც ყველა, ვისაც იცნობდნენ ან წავიდა ან გარდაიცვალა, ექცევიან იზოლაციაში. ისინი კი ვინც იცვლის საცხოვრებელს — თბილი კლიმატის ადგილებისაკენ, პენსიონერთა თემების ან თავიანთ შვილებთან ახლოს — ხალხთან დამეგობრება თავიდან უნდა დაიწყონ. რაც დრო გადის, მით უფრო მეტ მეგობარს კარგავს ადამიანი. ამ დროს ახლო მეგობრების შეძენა შეიძლება დამთრგუნველიც კი იყოს, განსაკუთრებით იმ ქვრივებისათვის, რომელთა ცოლებიც მათ სოციალურ ცხოვრებას მართავდნენ. მოხუცებულ ადამიანთა სუსტი ჯანმრთელობა ხშირად უშლის ხელს მათ მეგობრების მონახულებაში. მოხუცებულები ამ შეზღუდვებს სხვადასხვანაირად აგვარებენ (ჯონსონი და ტროლი, 1994 წ.). ბევრი მეგობრის ცნებას ავრცელებს ნაცნობებსა და მათ მომვლელებზე და ამ დროს ისინი ნაკლებ ძალისხმევას იჩენენ ემოციურ ინტიმურობასა და ორმხრივ ურთიერთობებზე (როგორიც არის საჩუქრების ჩუქება ერთმანეთისათვის). მათ ურთიერთობა აქვთ წერილების, სატელეფონო საუბრებისა და, უფრო და უფრო მეტად, ელექტრონული ფოსტის საშუალებით.

მეოხაჯი და ახაზიხეაზიხი ურთიერთობები

თანამედროვე საზოგადოებაში, მეგობრები და ოჯახი მხოლოდ ნაწილია ხალხისა, ვისთანაც გვაქვს ურთიერთობა. თანამედროვე ცხოვრება ითხოვს, რომ ყოველდღიურად — სამსახურში, სათამაშო მოედნებზე, თუ სხვადასხვა წვრილმან საქმეებზე — ვხვდებით უამრავ უცხო ადამიანს, ხალხს, ვისაც არ ვიცნობთ და ვისთანაც ძალიან მცირე, ან საერთოდ არანაირი სოციალური კავშირი გვაქვს. ქალაქის საზოგადოების ზრდამ გამოიწვია არა მხოლოდ უცხო ადამიანებთან ურთიერთობის ზრდა, არამედ ჩვენი ერთმანეთზე დამოკიდებულების ზრდაც. კერძოდ, ამერიკელები თავიანთ თავზე ფიქრობენ, როგორც „თავისუფალ აგენტებზე“. მაშინაც კი, როდესაც ვხვდებით ერთმანეთისათვის უცხოები უფრო მეტად, ვიდრე ოდესმე ვყოფილვართ, დამოკიდებულნი ვართ ერთმანეთზე, უფრო მეტად, ვიდრე ოდესმე, რაც საჭიროა იმისათვის, რომ გავაგრძელოთ „ინდივიდუალური“ ცხოვრება. „ურთიერთდამოკიდებულება არის უფრო ნაკლები არჩევანი, ვიდრე სიტუაცია, რასაც ვაწყდებით თანამედროვე პირობებში“ (ბრაუნი, 1995 წ., გვ. 7). ურთიერთდამოკიდებულება შერწყმულია ჩვენი საზოგადოების შემადგენელ ნაწილებში — მუშათა კლასის, ინტელექტური პროფესიის სპეციალისტებისა და ორგანიზაციების; ჩვენი სამეზობლო და გლობალური ვაჭრობის სფეროს ურთიერთობებში; საკომუნიკაციო და ტრანსპორტის სისტემებში და სოციალურ მომსახურებაში, რაზეც ვართ დამოკიდებულები. ასევე მუდმივად ვართ დამოკიდებულნი სანტექნიკოსზე, რომელიც გვიმონტაჟებს წყალგაყვანილობას, მეზობლის ბავშვებზე, რომლებიც გვიკვალავენ თოვლს, ჩვენი შვილების სკოლის პრინციპებზე და უამრავ სხვა რაღაცაზე. შეიძლება მარტივად ვისაუბროთ ავტობუსის მძღოლთან და მაღაზიის გამყიდველთან, მაგრამ არ გვაქვს დრო, ენერგია და არც ჩვენი მიზანია ის, რომ დავუმეგობრდეთ ყველა იმ ადამიანს, ვისაც ვხვდებით (თუმცა, პირისპირ ურთიერთობების გაღრმავების ალბათობა ყოველთვის არსებობს). ამ კავშირებით თემი

კი არ გვბოჭავს, არამედ ეს არის ჩვენი ურთიერთდამოკიდებულება, რაც გვინარჩუნებს ასეთი სახის კავშირებში“ (ბრაუნი, 1995 წ., გვ. 7).

უცხოები

გერმანელი სოციოლოგი გეორგ ზიმელი, (1950 წ.) იყო ერთ-ერთი პირველთაგანი, რომელმაც მოახდინა სოციალურ ცხოვრებაზე უცხოების ზეგავლენის ანალიზი. ზიმელის თანახმად, ხალხის, მოვლენებისა და ხმაურის რეალური რაოდენობა, რასაც აწყდება პიროვნება ქალაქში, განუზომელია. წარმოუდგენელია, რომ ყველას და ყველაფერს მიაქციო ყურადღება. ხალხმა შეგრძნებებზე ასეთი მასობრივი თავდასხმების მოსაგერიებლად შეიქმნა დამცავი გარსი ინდიფერენტულობის სახით. ის ფაქტი, რომ კაფეებში არ იწყებენ საუბარს ან ქუჩაში გამვლელ უცხოებს არ ესალმებიან, სულაც არ არის გულცივობის მიზეზი. ეს არის ის, რომ გინდა ცოტა ხნით „გამოეთიშო“, რაც არის ქალაქში ცხოვრებისას გადარჩენის მთავარი უნარ-ჩვევა. **უცხო** არის ვიღაც პიროვნება სოციალურ ჯგუფში, ვისთანაც მას (ქალს ან მამაკაცს) არანაირი პირადი კავშირი არ გააჩნია. გარდა იმისა, რომ ის უცნობია, ასევე არის გარეშე პიროვნება. ამგვარად, ბიძაშვილი, რომელსაც არც ერთი ოჯახის წევრი ადრე არ შეხვედრია, არ არის უცხო იმ გაგებით, როგორც ვიღაცის გარშემო მჯდომი ხალხი თეატრში, მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლებელია ისინი ერთმანეთში საუბრობდნენ კიდევაც.

ალფრედ შუცმა, ფენომენოლოგიური სოციოლოგიის ფუძემდებელმა, რომელიც მუშაობდა შეერთებულ შტატებშიც და გერმანიაშიც 1960-იან წლებამდე, კონცენტრირება მოახდინა უცხოდ ყოფნის შემთხვევაზე. სანამ ალბერ კამიუს ცნობილი რომანი *უცხო* დაიწერებოდა, შუცმა განავითარა იდეა, რომ უცხოდ ყოფნა იყო უფრო მეტი, ვიდრე იმ სიტუაციაში ყოფნის დროებითი გამოცდილება, როდესაც პიროვნება არ იცნობდა ხალხს — ის გახდა განმსაზღვრელი ნიშანი თანამედროვე ყოფისა. გამოთიშული სხვა ხალხისაგან, პიროვნება მარტო რჩება გადანწყვეტილების წინაშე — იმოქმედოს, თუ პასიურად მიენდოს ბედს, და პირისპირ დგება იმის რეალურ აღქმასთან, რომ საგნების მთელ სქემაში ამას, შესაძლებელია, მნიშვნელობა არ ჰქონდეს (შუცი, 1967 წ.).

(1) უცხოს ამპლუაში ყოფნა დიდი ხნით და (2) მუდმივი ურთიერთობა უცხოებთან, განცალკევებულად გვაყენებს ადრეული ისტორიული პერიოდის ხალხისაგან. ნამდვილი „თანამედროვე“ პიროვნება არის ის, ვინც თავისუფლად გადაადგილდება მთელს მსოფლიოში, ურთიერთქმედებს მრავალ მისთვის უცნობ ადამიანთან, რომელთაგანაც ბევრს ძალზე განსხვავებული კულტურული წარმოშობა და სოციალური პოზიცია აქვს. თანამედროვე კვლევების თანახმად, უფრო კეთილგანწყობილი თუ მეგობრული ურთიერთქმედებები გვაქვს უცხოებთან, ვიდრე ეს წარმოედგინა ზიმელს, და ეს ნაწილობრივ ახდენს შუცის მიერ აღმოჩენილი გაუცხოების კომპენსაციას (ალექსანდერი, 1995 წ.; სელიგმანი (1993 წ.).

მიუხედავად იმისა, რომ უცხოები პიროვნულად უცნობები და კავშირების არმქონენი არიან, ისინი სოციალურ სტატუსს კულტურულად დადგენილი მოსალოდნელი როლების მიხედვით იკავებენ. მაგალითად, ხალხის უმეტესობა აეროპორტში ერთმანეთისათვის და აეროპორტის მომსახურე პერსონალისათვის უცხოა. ზოგიერთი მათგანი საქმიანი ადამიანისათვის დამახასიათებელი ჩაცმულობით გამოირჩევა და პორტფელს ატარებს.

მათ განსხვავებული ურთიერთობა აქვთ თვითმფრინავის მომსახურე პერსონალთან (რომლებიც თვლიან, რომ ისინი ხშირი მოგზაურები არიან) და უფრო ხშირად ესაუბრებიან ერთმანეთს, ვიდრე დედებს, რომლებიც ბავშვებს მწყემსავენ ან გრძელთმიან ახალგაზრდა კაცებს, რომლებსაც ხელში გიტარა უჭირავთ. როდესაც მგზავრობისას საქმიანი ადამიანები საუბრობენ, ისინი ეხებიან რამდენიმე ძირითად თემას, მაგალითად სპორტის, ბიზნესის, კინოსა და ტელევიზიას. გამოიკვლიო მოსაუბრის პოლიტიკური შეხედულება, პირადი ცხოვრება ან რელიგიური მრწამსი, ცუდ ტონად ითვლება. ზოგადად, ისინი ეკითხებიან ერთმანეთს, საიდან არიან, რა სახის საქმიანობით არიან დაკავებული, რომელ კომპანიაში მუშაობენ და, შესაძლებელია იკითხონ, რომელ კოლეჯსა თუ ბიზნეს — სკოლაში სწავლობდნენ. შესაძლებლობის შემთხვევაში, ისინი ცდილობენ აღმოაჩინონ რაიმე საერთო („ოჰ, განა თქვენ სამხრეთ კალიფორნიის უნივერსიტეტში არ სწავლობდით? იცნობდით ბილ მარტინს?“). მოკლედ, გვაქვს კულტურული ნორმები უცხოებთან ურთიერთობისათვის — ჩვენ ვეძებთ ჩვენს მსგავს ხალხს; საუბრის დროს ვეხებით უწყინარ თემებს და ვარკვევთ, რა სტატუსი აქვს ამ უცხოებს და ვართ თუ არა მათთან რაიმეთი დაკავშირებული.

თანამშრომლობა და ნდობა

თქვენ მარტო ხართ უცხო ქალაქის ბნელ და უკაცრიელ ქუჩაში და გინდათ, რომ ფული გამოიტანოთ ბანკომატიდან. როდესაც მოათავსებთ ბარათს ბანკომატში, გული ბაგა-ბუგს იწყებს. . . შიში, რასაც განვიცდით გარკვეულ სიტუაციებში, ხაზს უსვამს ნდობის იმ მაღალ ხარისხს, რასაც ხშირად განვიცდით. ტელეფონით ვეუბნებით ტელემალაზიის გამყიდველს საკრედიტო ბარათის ნომერს; შეილებს სკოლაში ვაყოლებთ მძღოლს, რომელსაც არასოდეს არ შევხვედრივართ; ვაძლევთ ავტომობილის გასაღებს მანქანების გასაჩერებელი ადგილის მეთვალყურეს და მივდივართ. მაშასადამე, ჩვენი ნდობის ფაქტორი კარგად მუშაობს.

ხშირად გვესმის საზოგადოებრივ ადგილებში კრიმინალის შესახებ, გვანტერესებს თვალყური მივადევნოთ, რა სიხშირით ურთიერთობენ უცხოები. დევიდ ბრაუნი (1995 წ.) აღწერს რიგს ბანკში. როდესაც რამდენიმე ადამიანი ერთსა და იმავე დროს მიდის ბანკში, ისინი ქმნიან რიგს და ელოდებიან თავიანთ ჯერს. გამოცდილებიდან და დაკვირვებიდან ვიცით, რომ რიგი არის მიზანმიმართული; ის გვეხმარება მრავალრიცხოვანი მომხმარებლისა და ბანკის მცირერიცხოვანი მოლარეთა ურთიერთობის პრობლემის გადალახვაში; და „საბოლოოდ ის. . . ყველასათვის მუშაობს“ (ბრაუნი, 1995 წ., გვ. 24).

საგანგებო სიტუაციებშიც კი, როდესაც მოსალოდნელია, რომ ხალხმა მხოლოდ თავის თავზე იზრუნოს, თანამშრომლობა უფრო მაღლა დგას (ბრაუნი, 1995 წ.). 1993 წელს, როდესაც ნიუ-იორკში მსოფლიო სავაჭრო ცენტრი აფეთქდა, ადგილობრივი პოლიციის მართვის ცენტრი, რომელიც საგანგებო სიტუაციებისათვის იყო შექმნილი, ტერორისტთა აფეთქების შედეგად დაინგრა. ათასობით უცხო ადამიანი შეთანხმებულად ახორციელებდა ევაკუაციას. საინტერესოა, როგორ ხორციელდებოდა ეს. ჩატარებული ინტერვიუებით გაირკვა, რომ „ნამდვილი უცხოები“ ერთმანეთს ეხმარებოდნენ, იხსენებდნენ რა სკოლაში ნასწავლს საგანგებო სიტუაციების შესახებ, თვითმფრინავში უსაფრთხოების წესებს, რომლებისთვისაც არასოდეს არ მიუმართავთ და ტელეპროგრამებში ნანახ სიტუაციებს,

როგორ უნდა მოიქცე საგანგაშო სიტუაციაში. მათი ქცევა არ იყო შემთხვევითი; ერთობლივმა ნორმებმა შესაძლებელი გახადა ასეთი აშკარა სპონტანური კოორდინაცია.

უმეტესად უცხოებთან ჩვენი ურთიერთქმედება ან ემოციურად ნეიტრალურია ან მეგობრული. რასაკვირველია, თანამედროვე საზოგადოებაში სოციალური ცხოვრება მოითხოვს საბაზისო ნდობის დონეს იმ ხალხს შორის, რომლებიც არ არიან ჩართულნი მიმდინარე სოციალურ ურთიერთობებში (ფუკუიამა, 1995 წ.). სახალხო გეტო გვიჩვენებს, რა ხდება, როდესაც საბაზისო ნდობა ქრება. ოჯახი, მეგობრები და ახლო მეზობლები ერთმანეთს აქცევენ ყურადღებას, მაგრამ საზოგადოებრივი ნდობა იკარგება. მაღაზიის მფლობელები აყენებენ ტყვიაგაუმტარ მინებს მათსა და მომხმარებლებს შორის; ხალხი უმეტეს დროს სახლში ატარებს; ვისაც შესაძლებლობა აქვს, ტოვებს იქაურობას. მათ კი, ვისაც არ შეუძლიათ, უნდა აიტანონ ქუჩის კანონები, რომლებიც უკეთესია არსებობდეს, ვიდრე საერთოდ არ იყოს. ირონიულად რომ ვთქვათ, რაც უფრო მეტ ადამიანს ეშინია ქუჩისა და სახლიდან არ გამოდის, მით უფრო საშიში ხდება ქუჩა. კამპანიები, რომლებიც იმართება დევიზით — „დავიბრუნოთ ქუჩები“ — არის ორგანიზებული მცდელობა, რათა ბოლო მოეღოს იზოლაციას და გამოცოცხლდეს საზოგადოებრივი ცხოვრება.

კონფლიქტი

როდესაც ხალხი ურთიერთქმედებს, იქ არის კონფლიქტის პოტენციური შესაძლებლობაც. გეტოს მაცხოვრებლებმა შესაძლებელია, რომ პოლიციაში მტერი უფრო დაინახონ, ვიდრე დამხმარე; ზოგიერთი მშობელი ემხრობა სექსის შესახებ განათლებას, ზოგი კი — სასტიკად ეწინააღმდეგება; ბარაკების ზოგიერთმა მაცხოვრებელმა შესაძლებელია, რომ მოინდომოს განაახლოს თავისი საცხოვრებელი ძვირადღირებული რემონტით, რათა გაზარდოს მისი ფასი მაშინ, როდესაც, სხვებს შესაძლებელია უნდოდეს მინიმუმამდე ჰქონდეს დაყვანილი და შენარჩუნებული დანახარჯები.

თუმცა არ არის აუცილებელი, რომ კონფლიქტში მხოლოდ ცუდი დავინახოთ. კონფლიქტი ხელს უწყობს სიახლეს, შემოქმედებითობასა და სოციალურ ცვლილებას, გამოწვეულს პრობლემატური საკითხებითა და პრაქტიკით, რომლებმაც შესაძლებელია, უკვე ამოწურეს თავიანი საჭიროება. თემთან არსებული კონფლიქტის გამო, პოლიციის ბევრ დეპარტამენტში უკვე არიან თემთან საკონტაქტო ოფიცრები და ტარდება სპეციალური ტრენინგები „განსხვავებული (რასისა და ეთნიკური წარმოშობის მიხედვით) დავებისა“ და ოჯახური ძალადობის საკითხებზე. კონფლიქტმა შეიძლება ასევე ხელი შეუწყოს რაიმე კავშირისა და თანამშრომლობის ჩამოყალიბებას, მაგალითად, მეზობლების კავშირი მათ კვარტალში ავარიული სახლის აღებასთან დაკავშირებით ან მათ ეზოში ტოქსიკური ნარჩენების განთავსების წინააღმდეგ.

თანამედროვე საზოგადოებისთვის გასაკვირია არა კონფლიქტების რაოდენობა, არამედ ადამიანებისათვის დამახასიათებელი ჩვეული თავაზიანობის დონე (ვათნოუ (Wuthnow), 1991 წ.). მაგალითად, მგზავრთა უმეტესობა ბოდიშს იხდის, როდესაც ავტობუსში შემთხვევით სხვა მგზავრს დაეჯახება. მწველთა უმეტესობა ემორჩილება საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილებში სიგარეტის მოწევის აკრძალვას. აიოვას მაცხოვრებლები ფულს უგზავნიან აფრიკაში შიმშილით და აზიაში წყალდიდობით დაზარალებულ ადა-

მიანებს. მაშველთა რაზმები, მთელი ქვეყნის მასშტაბით, ნებაყოფლობით დახმარებას უწევდნენ 1995 წელს ოკლაჰომაში ფედერალური შენობის აფეთქების შედეგად დაზარალებულებს — კეთილი სამარიტელის ტრადიცია არ გამქრალა.

ახაპირდაპირი სოციალური ურთიერთობები

„უცხოები“ ზოგადად ეწოდება იმ ხალხს, ვისთანაც პირისპირ შეხება გვაქვს, მაგრამ არ გვაქვს არანაირი პირადული ხანგრძლივი ურთიერთობა. მიუხედავად ამისა, ჩვენს ცხოვრებაში ზოგიერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი უცხო არის ის, ვისაც არასოდეს ვხვდებით. როდესაც ხმას ვაძლევთ სენატორს ან პრეზიდენტს, ვწერთ გაზეთის კორესპონდენტს, ვაკეთებთ საქველმოქმედო შენატანს, ვსხდებით თვითმფრინავში — ჩვენ შევდივართ ურთიერთობაში ისეთ ხალხთან, რომლებსაც, ალბათ, ცხოვრებაში არასოდეს შევხვდებით. ეს არის **არაპირდაპირი ურთიერთობა**, სადაც მხარეები ერთმანეთთან არ არიან ჩართულნი პირად ან პირისპირ ურთიერთობებში, მაგრამ დაკავშირებულნი არიან არაპირდაპირი გზით ტექნოლოგიის, ბიუროკრატიისა თუ სხვა შუამავალი კომუნიკაციებით (კალჭუნი, 1991 წ.). არანაირად არ არის მოსალოდნელი, რომ უფრო უკეთ გავიცნობთ ერთმანეთს და არც არანაირი პირდაპირი ვალდებულება არ არსებობს იმისა, რომ ვიზრუნოთ ერთმანეთის კეთილდღეობაზე, მაგრამ ეს მაინც ურთიერთობაა (ბრაუნი, 1995 წ.). მთელს თანამედროვე ეპოქაში, სოციალური ცხოვრების ჩამოყალიბება სულ უფრო და უფრო მეტად არაპირდაპირი ურთიერთობების საფუძველზე ხდება (აბუ-ლაგჰოდი, 1968 წ.; კალჭუნი, 1992 წ.).

ფილმში *მე და როჯერი*, რეჟისორმა ასახა „ჯენერალ მოტორსის“ ქარხნის დახურვის შედეგი მომსახურე პერსონალზე და დეტროიტის შემოგარენში. მან ფილმში ასახა ქარხნიდან გათავისუფლებული თანამშრომლები, რომლებიც ხელფასის ბოლო კვითარს იღებდნენ; ოჯახებს ასახლებდნენ მათი საცხოვრებლებიდან, ხოლო ქარხნის ხელმძღვანელების ცოლები კი ისევ ჩვეულ რეჟიმში აგრძელებდნენ გოლფის თამაშს, არ აქცევდნენ ყურადღებას მათ თემში მომხდარ ცვლილებებს. დაუსრულებლად ცდილობდა ფილმის რეჟისორი „ჯენერალ მოტორსის“ მთავარ აღმასრულებელ დირექტორთან როჯერ სმიტთან ინტერვიუს ჩაწერას. როგორც ხალხის სიმრავლე იმ ადგილებში, სადაც როჯერ სმიტი ხშირად ჩნდებოდა ასევე მისი დაცვის ფალანგა ფილმის რეჟისორს გამოუვალ მდგომარეობაში აგდებდა. ის მთავარი აღმასრულებელი დირექტორის შორიდან თვალის მოკვრას მხოლოდ აქციონერთა შეკრებებზე ახერხებდა. როგორც ფილმის სათაური მიგვანიშნებს, რეჟისორი — და უფრო მეტად კი (ყოფილი) „ჯენერალ მოტორსის“ თანამშრომლები — ჩართულნი არიან როჯერ სმიტთან ურთიერთობაში, რამაც სერიოზული ზეგავლენა იქონია მათ პირად ცხოვრებაზე.

ჩვენ, როგორც წესი, ძალაუფლებაზე ვფიქრობთ, როგორც პერსონალურ მახასიათებელზე. მაგალითად, მეფის ძალაუფლება მის ვასალებზე, თუ გენერლისა — მის ჯარზე. მაგრამ თანამედროვე საზოგადოებაში ძალაუფლების ყველაზე მნიშვნელოვანი ფორმები არაპერსონალურია — მაგალითად, ბაზრის ან ბიუროკრატიის ძალაუფლება (ვებერი, 1992 -1968 წწ.; ჰაბერმასი, 1988 წ.). როჯერ სმიტის მსგავსად, კორპორაციის მთავარი აღმასრულებელი დირექტორი ჩართულია არაპირდაპირ ურთიერთობაში ათასობით მომსახურე პერსონალთან და მომხმარებელთან. როდესაც **ეი-თი ენდ თი (AT&T)** ათავისუფლებს ათასობით თანამშრომელს, ის მოქმედებს იმ პრინციპის თანახმად, რომელიც მიმართულია

კორპორაციისა და მენილეების ფულის დაზოგვისაკენ. მიუხედავად ამისა, მთავარი აღმასრულებელი დირექტორი სოციალურ ქმედებებსაც მიმართავს, აკეთებს რა ერთ საქმეს უფრო ენთუზიაზმით, ვიდრე მეორეს, რაკი იცის, რომ მისი ქმედება გამოიწვევს ზემოქმედებას უამრავ ადამიანზე.

მსგავსი სიტუაციაა მენარმის შემთხვევაში, რომელიც აგრძელებს სახიფათო პროდუქტის გაყიდვას. 1970-იან წლებსა და 1980-იანი წლების დასაწყისში, ა. ჰ. რობინსი აგრძელებდა დალკონ შილდის გინეკოლოგიური სპირალის გაყიდვას მას შემდეგაც კი, როდესაც ცნობილი გახდა, რომ საშოში ამ სპირალის ჩადგმა იწვევდა სერიოზულ ინფექციასა და ზოგჯერ — უშვილობასაც კი. უფრო მოგვიანებით დიუ პონტი და სხვა მწარმოებლები აგრძელებდნენ მკერდის იმპლანტანტების გაყიდვას, მიუხედავად ბრალდებისა, რომ ისინი სახიფათო იყო ჯანმრთელობისათვის. თითოეულ შემთხვევაში კორპორაციის გადაწყვეტილების მიმღები პირები ახორციელებდნენ ქმედებებს, რომლებსაც ზემოქმედება ჰქონდათ ათასობით უცხო ადამიანი. მხოლოდ სასამართლო პროცესების შემდეგ, რომლებმაც მათ დააკისრეს კომპენსაციის გადახდა, ამ კორპორაციებმა აღიარეს, რომ მათი ქმედება მოიცავდა სოციალურ ურთიერთობებს მომხმარებლებთან — და სოციალურ პასუხისმგებლობას.

ჩვენი ყოველდღიური გამოცდილება ოჯახთან, მეგობრებთან, თანამშრომლებთან და უცხოებთანაც კი, ვერ გვამზადებს არაპირდაპირი ურთიერთობებისათვის (კალჰოუნი, 1992 წ.). ჩვენ ვაგრძელებთ ფიქრსა და ქმედებას ისე, *თითქოს* ასეთი ურთიერთობები იყო პირდაპირი და პერსონალური; გვავს სიძნელები, როდესაც საქმე გვაქვს არაპერსონალურ სოციალურ ძალებთან და ურთიერთობებთან.

ჯერჯერობით, არაპირდაპირი ურთიერთობების გარეშე, შეუძლებელი იქნებოდა ისეთი მსხვილი სოციალური ორგანიზაციების შექმნა, როგორებიცაა თანამედროვე მთავრობები, ბიზნესკორპორაციები და უნივერსიტეტები. რომ გავიგოთ, რას წარმოადგენს თანამედროვე სამუშაო ადგილები და სოციალური ინსტიტუტები, გვჭირდება გავიაზროთ, როგორ თანაარსებობენ პიროვნებათაშორის პირისპირ ურთიერთობები არაპერსონალურ, არაპირდაპირ ურთიერთობებთან. სადაც არ უნდა ვმუშაობდეთ — „ჯენერალ მოტორსში“, **აი-ბი-ემ**-სა თუ შეერთებული შტატების ჯარში, ჩვენი ყოველდღიური გამოცდილება ეფუძნება პირდაპირ ურთიერთობებს თანამშრომლებთან, მომხმარებლებთან, კლიენტებთან და სხვ. მაგრამ ჩვენი საქმიანობის მიზანი, ორგანიზაციის სტრუქტურა, როგორც ერთი მთლიანისა, და კარიერა დიდწილად დამოკიდებულია იმ ხალხის ქმედებებზე, ვისთანაც ჩვენ მხოლოდ არაპირდაპირი ურთიერთობები გვაკავშირებს.

ინსახაჟსია სამსახურში

ამერიკელ მოზარდთა უმრავლესობა კვირაში საშუალოდ 35-დან 45 საათს ან უფრო მეტსაც კი სამსახურში ატარებს. ისინი მთელი კვირის განმავლობაში ურთიერთქმედებენ უამრავ თანამშრომელთან, მენეჯერთან, კლიენტთან, მომმარაგებელთან და სხვებთან. ბევრი ადამიანისათვის სოციალური კონტაქტი მხოლოდ იმიტომ დგას მეორე ადგილზე,

რომ ის პირველ ადგილზე აყენებს ხელფასს, როგორც მუშაობის მიზეზს. ისინი სიამოვნებას იღებენ თავიანთი სამსახურებიდან იმიტომ, რომ მათ მოსწონთ ურთიერთობები.

ხშირად მეგობრობა სამსახურში ვითარდება. როდესაც ძალიან დატვირთულნი არ ვართ სამსახურში, შესვენებებზე, სადილზე ან სამსახურისაკენ მიმავალ გზაზე, იქმნება საუბრისა და ასევე მრავალი საერთო ინტერესისა თუ სასაუბრო თემის გამონახვის შესაძლებლობა, რაც არ არის დაკავშირებული სამსახურთან (შესაძლებელია მათ ჰყავთ ერთი ასაკის ბავშვები, რომლებსაც უეჭველია, რომ რაღაც საერთო ექნებათ). მილიონობით ადამიანი, ვისაც არ ჰყავს ვინმე, ვისთანაც შეუძლია სახლში მივიდეს ან სახლში მარტო ცხოვრობს, სამსახურში უახლოვდება სულ მცირე ერთ თანამშრომელს მაინც. მასთან ისინი განიხილავენ პირად გასაჭირს, ითვალისწინებენ მის მოსაზრებებს მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების მიღებისას და მას სამსახურიდან სოციალურად განყენებულად თვლიან (მარქსი, 1994 წ.).

ფაქტობრივად მეგობრებს სამსახურში ვპოულობთ. მეგობრები, ოჯახი და ნაცნობები კი გვეხმარებიან სამსახურის მოძებნაში. დაწყებული გასაუბრებებიდან, რომლებიც სამსახურში მისაღებად ტარდება, დამოკიდებულნი ვართ საკუთარ უნარზე, ანუ უცხო პიროვნებებთან ურთიერთქმედების ჩვენსავე უნარზე. რამდენად კარგად ვართმევთ თავს ამ სოციალურ პროცესს, შეიძლება ისეთივე მნიშვნელოვანი იყოს ჩვენს მისაღებად სამსახურში, როგორც განათლება, პირადი გამოცდილება და რეკომენდაციები. სამსახურში მისაღებად ჩატარებული გასაუბრებები განაწილების მხრივ არაერთგვაროვანია: გასაუბრებაზე მისული პიროვნება განსასჯელია, ხოლო გამსაუბრებელი კი — მოსამართლე ან ნაფიცი მსაჯული. გასაუბრებაზე მისული უნდა იყოს თავაზიანი და მოწინებული; გამსაუბრებელი უნდა შემოიფარგლებოდეს სამსახურთან დაკავშირებული საკითხებით და არ უნდა ჰქონდეს მცდელობა, რომ გამოიკვლიოს გასაუბრებაზე მოსული პიროვნების პირადი ცხოვრება თუ პოლიტიკური ან რელიგიური მრწამსი. თუმცა, ის ვერბალური ინფორმაცია, რასაც ისინი ერთმანეთში ცვლიან, არის მხოლოდ „ტექსტის“ ნაწილი. ყველა ურთიერთქმედება, რომელიც უცხოსთან გვაქვს, მოიცავს სწრაფი შეფასებების გაკეთებას, რაც დამოკიდებულია გარეგნობაზე, ჩაცმულობაზე, მეტყველებაზე და მანერებზე. გასაუბრებაზე დაგვიანებით მისვლამ (ამ შემთხვევაში კარგია ბოდიშის მოხდა მაინც), არასათანადო ჩაცმულობამ ან ზედმეტად თავისუფალმა ქცევამ შესაძლებელია, რომ გასაუბრების დაწყებამდე განსაზღვროს მისი საბოლოო შედეგი.

კავშირები

სამსახურში წარმატება ნაწილობრივ დამოკიდებულია ურთიერთობათა მოდელების აღქმაზე, რასაც **კავშირებს** ვუწოდებთ. ეს სახელი მათ დაერქვა იმიტომ, რომ როდესაც სქემაზე ვხაზავთ ადამიანებს შორის კავშირებს, საბოლოო სურათი ქსელის ან აბლაბუდის სახეს იღებს. სამსახურში ხალხის უმეტესობა მრავალმხრივ ურთიერთგადამფარავ ქსელშია გაბმული. პირველი არის თანამშრომელთა ჯგუფი, ვინც ერთსა და იმავე სართულზე მუშაობს ან ვისაც ერთი და იგივე საოფისე ფართი უჭირავს; ან საჯარისო ნაწილების ჯგუფის წევრები, რომლებიც ყოველდღიურად ზემოქმედებენ ერთმანეთზე. თანამშრომელთა უმეტესობას მსგავსი პოზიციები უკავია სამსახურში, მხოლოდ ცოტა მათგანს აქვს მაღალი თანამდებობა, დანარჩენებს კი — დაბალი. შემდეგი ქსელი, რომელიც წარმოდგენილია

მენეჯერებითა და ხელმძღვანელებით, ასახავს ფორმალურ ორგანიზაციულ იერარქიას. მაგალითად, ჯარისკაცების კავშირები სამხედრო იერარქიასთან იწყება კაპრალით, სერ-ჟანტითა და ლეიტენანტით და გრძელდება პოლკოვნიკამდე ან გენერალამდე, ვისთანაც ჯარისკაცს იშვიათი ურთიერთქმედება აკავშირებს. მესამე ქსელი — თანამშრომელთა უმეტესობას აქვს სამსახურის მეგობრების ქსელი, რომელიც მოიცავს რამდენიმე (მაგრამ არა ყველა) თანამშრომელს. ჯარისკაცის მეგობრების ქსელი მოიცავს რამდენიმე ადამიანს თავისივე შენაერთიდან და რამდენიმეს — სხვა შენაერთიდან, მაგრამ მათი უმეტესობა ერთი და იმავე რანგისაა. კორპორაციაში ან უნივერსიტეტში, როგორც ჯარში, იშვიათია მეგობრობა უფრო მაღალი (ან დაბალი) თანამდებობის პირებთან.

რა თქმა უნდა, ყველა მომსახურე პერსონალს ძირითადად არ აქვს ურთიერთკავშირი მხოლოდ მის კოლეგებთან. მასწავლებლები თავიანთი სამუშაო დროის უმეტეს ნაწილს სტუდენტებთან ატარებენ. გამყიდველები ძირითადად მომხმარებლებთან ურთიერთობენ; ექიმები და მედდები — პაციენტებთან; იურისტები — კლიენტებთან, მოსამართლეებთან და სხვა ფირმების იურისტებთან. ისინი აგრეთვე არაპირდაპირი ურთიერთობით არიან დაკავშირებულნი სკოლის საბჭოებთან, მენარმეებთან, რომელთა საქონლითაც ვაჭრობენ, საავადმყოფოების დირექტორთა საბჭოებთან ან საკანონმდებლო ორგანოებთან, რომლებიც კანონებს გამოსცემენ. ამგვარად, კომპლექსური ორგანიზაციის სტრუქტურა არის ის, რომ მოახდინოს უშუალოდ პიროვნებათაშორისი და პიროვნულის შერევა.

ნოქმები და შეთანხმებული წესები

ძირითადი სამსახურებრივი უნარ-ჩვევა არის იმის ცოდნა, რა წესები მოქმედებს სხვადასხვა ურთიერთქმედებების დროს. შესაძლებელია, უფროსისათვის მისაღები იყოს, რომ მან თავის თანამშრომელს მხარზე წამოარტყას ხელი, მაგრამ არა პირიქით. მისაღებია, რომ გამყიდველი მომხმარებელს ესაუბროს სხვა მყიდველის შესახებ, მაგრამ იურისტმა რომ იგივე ჩაიდინოს, ეს იქნება ნდობით აღჭურვილი პირის მიერ თავისი ვალდებულებების დარღვევა. მოკლედ რომ ვთქვათ, სამსახურებრივი ურთიერთობები გარკვეული ნორმებით იმართება.

საერთო ნორმების მნიშვნელობის საკითხი დგება მაშინ, როდესაც თანამშრომლებს ან მოსამსახურეებსა და მათ უფროსებს ძალზე განსხვავებული კულტურული საწყისები აქვთ (იხ. *გლობალური საკითხები/ლოკალური შედეგები*). თუმცა მაშინაც კი, როდესაც ხალხს ერთი და იგივე კულტურული საწყისი აქვს, მაინც საჭიროა, რომ დაწესებული იყოს ძირითადი ნორმები. ძალზე იშვიათია, რომ ორგანიზაციის ფორმალური წესები ან ის ტიტულები, რაც ხალხს გააჩნია, კარნახობდეს პიროვნების ქცევის ზუსტ წესებს. უფრო ხშირად ურთიერთქმედების მოდელი აგებულია **შეთანხმებულ წესზე** — კოლექტიურ განსაზღვრაზე, რას ნიშნავს ურთიერთქმედება, რა პოზიციები უკავიათ მოთამაშეებს ერთმანეთთან მიმართებაში და რა ქცევა შეიძლება ჩაითვალოს მისაღებად.

ამიიქელები ტოკიოში: გამოცდილების მნიშვნელობა

3 აჭრობის გლობალიზაციასთან დაკავშირებით, იაპონურ ფირმებს ესაჭიროებათ ამერიკელი მომსახურე პერსონალი, რათა დაეხმარონ მათ რეკლამებისა და პროდუქტის ერთი კულტურიდან მეორეში ადაპტაციის საკითხში. უკვე დიდი ხანია, რაც აღარ არის უჩვეულო იზოვო მუდმივი, სრულ შტატზე დასაქმებული ამერიკელი მოსამსახურე იაპონურ კომპანიებში და ასევე უამრავი ამერიკელი, რომელიც სწავლობს იაპონურს იმ იმედით, რომ იშოვოს სამსახურს იაპონიაში. რამდენად კარგად ეგუებიან ამერიკელები იაპონურ სამუშაო გარემოს? როგორ ეწყობიან ისინი იაპონელ თანამშრომლებს?

ლაურა მილერმა (1995 წ.) იაპონურ-ამერიკული ურთიერთობები შეისწავლა ტოკიოს სამ ფირმაში. ძალიან ხშირად, აღნიშნავს მილერი, სხვადასხვა კულტურის შესწავლისას წარმოიქმნება არაერთი წინააღმდეგობები: მაგალითად, ამერიკელები ბევრს ლაპარაკობენ, იაპონელები კი სიტყვაძუნები არიან; ამერიკელები პირდაპირები არიან, იაპონელები — არაპირდაპირები; ამერიკელები კონკურენციას ანიჭებენ უპირატესობას, იაპონელები კი — კოოპერაციას. მაგრამ ყველა ნორმა სიტუაციურია: იაპონელები შესაძლოა ცოტას საუბრობენ უცხოელთან შეხვედრისას, მაგრამ საკმაოდ ენაწყლიანები არიან იაპონურ კაფეებსა და აბანოებში. ასეთი განზოგადების თავიდან ასაცილებლად, მილერმა შეარჩია საუბრის ანალიზი (იხ. საუბრის ანალიზი ამ თავის შემდეგ ნაწილში).

მილერმა აღმოაჩინა, რომ გაუგებრობა იშვიათად აღინიშნებოდა. ლექსიკონისა და გრამატიკის ცოდნა არის ენის მხოლოდ ერთი ნაწილი; წარმატებული ურთიერთობისათვის საჭიროა, იცოდეს, როგორ გამოიყენო ფრაზები, პაუზები და სხვა სასაუბრო ტექნიკა. ამერიკელები და იაპონელები ხშირად იწყებდნენ ზემოქმედებას სხვადასხვა მიზნით და იღებდნენ სხვადასხვა შედეგს. მიუხედავად ამისა, უკმაყოფილების გამოხატვა (ყველაზე საყვარელი „საქმე“ სამსახურებში), ხუმრობა და გამოწვევა, შერწყმული ინგლისურსა და იაპონურ საუბარში, ორმხრივი კომპლიმენტები — რასაც უმნიშვნელო საკითხებზე თავაზიან, მეგობრულ საუბრებს ვეძახით — ავსებს არსებულ ბზარებს. არაფორმალური ზემოქმედებით მოსამსახურეებს უფითარდებათ „აღქმა არა როგორც იაპონელისა და ამერიკელისა, არამედ, როგორც თანამშრომლისა და კოლეგის“ (ლ. მილერი, გვ. 154).

მილერის რეკომენდაციით, პიროვნება (და კომპანიები) ეთნოგრაფის მსგავსად უნდა მიუდგეს კულტურის ურთიერთქმედებას. კარგი ეთნოგრაფი სწავლობს სხვა კულტურის დამახასიათებელი ნიშნების განხილვით და იმ ვარაუდებით, რას მოიმოქმედებს ის მოცემულ სიტუაციაში. ეთნოგრაფი დადარაჯებულია მის (ქალის ან კაცის) პირად ნეგატიურ თვისებასა თუ ეთნიკურ შეფასებაზე („ის ზედმეტად პირდაპირია“, „ისინი სანდონი არ არიან“), რომლებიც ძალიან ხშირად ის ძირითადი შტრიხებია, რომლებიც ხაზს უსვამს კულტურულ განსხვავებას. ამ აზრით ეთნოგრაფმა უკან უნდა დაიხიოს და დასვას შეკითხვა, რა კულტურული განსხვავებები შეიძლება იყოს სახეზე? ყოველივე ამის გარდა, კომპანიებმა და თანამშრომლებმა უნდა გაითვალისწინონ სხვადასხვა კულტურაში უმნიშვნელო საკითხებზე მეგობრული, თავაზიანი და არასერიოზული საუბრების მნიშვნელობა.

პირველი შეხვედრა კოლეჯის კლასში მოლაპარაკების ილუსტრირებაა. ზოგიერთი სტუდენტი შესაძლებელია ეცადოს, რომ თავისი ცოდნით გარკვეული შთაბეჭდილება მოახდინოს მასწავლებელზე. თუკი მასწავლებელი გამოხატავს თავის შთაბეჭდილებას, სხვა სტუდენტებმა შესაძლებელია, რომ ამ ფაქტით გამოწვეული უკმაყოფილება სხვადასხვაგვარი შორისდებულებითა და საქციელით გამოხატონ, მაგალითად, არ დასხდნენ

იმათ გვერდით, ვინც მასწავლებლის გულის მოგებას ცდილობს ან გამოიწვიონ დისკუსია მათ კომენტარებზე. თუ თავის გამოჩენის სურვილის მქონე სტუდენტები კვლავაც ცდილობენ დისკუსიაში მთავარი როლი შეასრულონ, მაშინ მასწავლებელს შეუძლია, რომ სთხოვოს მათ, სხვებსაც მისცენ აზრის გამოთქმისა და პასუხის გაცემის საშუალება; და თუ ისინი შეეწინააღმდეგებიან, მასწავლებელს შეუძლია გამოხატოს უკმაყოფილება, გააკრიტიკოს მათი კომენტარები და აშკარა იგნორირება გაუკეთოს მათ აწეულ ხელებს. ეს, თავის მხრივ, სტიმულს მისცემს სხვა სტუდენტებს, რომ მეტი ძალისხმევა გამოიჩინონ. ამ გზით მასწავლებელი და სხვა სტუდენტები თანხმდებიან პოტენციურად წინა პლანზე მყოფი სტუდენტების ქმედებათა მისაღებ დონეზე. ამის მსგავსად, ოფისისა თუ ქარხნის მომსახურე პერსონალი თანხმდება, რომ შეამცირონ ჭორიკანა თანამშრომლების გამო შექმნილი ხელშემშლელი ფაქტორები, მოახდინონ ზენოლა იმ მოსამსახურეზე, რომელიც ეპირფერება უფროსს ან „მოარჯულონ“ ახალი თანამშრომელი თუ ხელმძღვანელი.

ქვეჯგუფები ორგანიზაციებში

შეხვედრები უდიდეს როლს ასრულებს ორგანიზაციებში — უნივერსიტეტში, ბანკში, ტელეკომპანიასა თუ პოლიტიკურ გაერთიანებაში. როგორც სოციოლოგი დეირდრე ბოდენი (Deirdre Boden) წერს, „შეხვედრები არის იქ, სადაც ორგანიზაციები იყრიან თავს“, სადაც სხვადასხვა კოალიცია განსხვავებული დღის წესრიგებით ხდება ერთმანეთს (1994 წ., გვ. 81). ყველაზე აქტუალურ საქმეებს — მიზნების დასახვას, პროგრესის შეფასებას, ინფორმაციის მოგროვებასა და გავრცელებას, გაურკვევლობების მოგვარებას — ხდება შეხვედრების მიღმა სატელეფონო საუბრებით, მემორანდუმებით, ანგარიშებით და სხვა მსგავსი საშუალებებით. უფრო ფართო კუთხით თუ განვიხილავთ, შეხვედრა რიტუალური საქმეა, რაც ამტკიცებს ორგანიზაციის სოციალურ სტრუქტურას, აკანონებს ინდივიდუალურ და ინსტიტუციონალურ წესებს და კვლავ გამოხატავს სოლიდარობასა და დამოკიდებულებას ორგანიზაციებთან მიმართებაში. შეხვედრის ერთ-ერთი მთავარი მიზანია კონფლიქტების მოქცევა „რიტუალიზებულ ბრძოლაში“. უნივერსიტეტის ფაკულტეტის შეხვედრებზე შეტაკება ხშირად გამოწვეულია „ტრადიციულ კურიკულუმებში“ „კლასიკური ღირებულებების“ გაფრთხილების მომხრეებსა და „მოდერნიზებული“ და „ყველაზე თანამედროვე“ საგნების შემოღების მომხრეებს შორის. მიუხედავად მათი კამათისა, რაც ხშირია დეპარტამენტის შეხვედრებზე (იმის ნაცვლად, რომ მიმართონ მეურვეთა საბჭოს ან სხვა „გარეშე პირებს“), ისინი გამოხატავენ თავიანთ დამოკიდებულებას ორგანიზაციებთან მიმართებაში.

შესაძლებელია შეხვედრაზე სოციალური ზემოქმედება უფრო მნიშვნელოვანი იყოს, ვიდრე შეხვედრის მიზეზი ან განსახილველი საკითხები. შეხვედრის მოწვევა ძალაუფლების სიმბოლიზაციაა; შესაბამისად, შეხვედრაზე ხალხის მიწვევა ხდება მათი სტატუსის მიხედვით (კლერკები და სხვა დაბალი რანგის ფუნქციონერები, როგორც წესი, შეხვედრებს არ ესწრებიან). ძალიან მნიშვნელოვანია, „ვინ როდის ლაპარაკობს, ვისთან და რამდენს“ (ბოდენი, 1994წ.). ფორმალურ და არაფორმალურ შეხვედრებს შორის არის ერთი ძირითადი განსხვავება.

ფორმალური შეხვედრების შესახებ, რეგულარულად ტარდება თუ სპეციალურად არის მონვეული, როგორც წესი, შეტყობინება ხდება წერილობით, რასაც მოჰყვება დღის წესრიგი. ფორმალურ შეხვედრას ჰყავს დანიშნული თავმჯდომარე და ჩართულია ის ხალხი, რომელთა პოზიციებიც ორგანიზაციაში აძლევს უფლებას, რომ წარდგენილნი იყვნენ შეხვედრაზე დასასწრებად. როგორც წესი, შეხვედრის თავმჯდომარე უძღვება დისკუსიას, ირჩევს გამომსვლელებს, განსაზღვრავს მათი სიტყვით გამოსვლის ხანგრძლივობას, იცავს განაწესს და აკეთებს განცხადებას შეხვედრის დახურვის შესახებ. ბოლოს შეხვედრის თავმჯდომარე აჯამებს შედეგებს. გადაწყვეტილებების მიღება იშვიათად ხდება თვითონ შეხვედრის დროს; მაგრამ შესაძლებელია წამოიჭრას საკითხები, რომლებიც მოითხოვენ გადაწყვეტას ან გამოცხადებულ იქნეს უკვე მიღებული გადაწყვეტილებები. ფორმალური შეხვედრა არის „დოკუმენტურად დასტურებული ფაქტები“ ოქმების ან ოფიციალური ანგარიშების სახით.

არაფორმალური შეხვედრა არის უფრო პატარა და მეტად ორიენტირებულია საკითხზე. ის არის სიტყვიერად მონვეული, არ ჰყავს თავმჯდომარე, არ აქვს ჩამოყალიბებული დღის წესრიგი და არ ჰყავს მუდმივი წევრები და არც დასწრებაა სავალდებულო. გამოსვლის დრო შეზღუდული არ არის. ასეთ შეხვედრებზე ოფიციალური ანგარიშები არ არის, თუმცა შესაძლებელია, რომ ინდივიდუალურად გაკეთდეს საკითხების ჩანიშვნა და მოგვიანებით კი — ჩანაწერი. არაფორმალური შეხვედრები ტარდება მაშინ, როდესაც ორგანიზაციის შიგნით გარკვეულ ჯგუფს სურს გაარკვიოს, რა პოზიცია დაიკავოს საკითხთან მიმართებაში. ასეთი შეხვედრები ხშირად მთავრდება საქმიანობის განაწილებით — ვინ მოიძიებს საჭირო ინფორმაციას ან ვინ აწარმოებს მოლაპარაკებებს სხვა დეპარტამენტების წევრებთან ან ორგანიზაციის უფრო მაღალი თანამდებობის პირებთან.

როგორც შეხვედრები გვიჩვენებს, სამსახურში ყველაზე მნიშვნელოვანი ურთიერთობებიდან ბევრი მოიცავს ჯგუფებში ზემოქმედებას. გეორგ ზიმელი (1902ა, 1902ბ) იყო ერთ-ერთი პირველი სოციოლოგი, რომელმაც აღიარა ჯგუფური ურთიერთქმედების სირთულე და მოახდინა მისი მეთოდური ანალიზი. მან დაინახა, რომ ჯგუფის სიდიდეზეა დამოკიდებული მნიშვნელოვანი განსხვავებები, როგორც მის შიდა ორგანიზებაში, ასევე გარე ურთიერთობებში. შესწავლა დაიწყო ორ (დიადა) და სამკაცრიან (ტრიადა) ჯგუფებს შორის არსებული კონტრასტის ანალიზით. სხვა ჯგუფებთან შედარებით დიადა არამდგრადია. თუ ერთი წევრი ტოვებს მას, მაშინ ჯგუფი წყვეტს არსებობას. ამასთანავე, არ არის მესამე მხარე, რომელიც კამათის დროს მედიატორის როლს შეასრულებდა. მიუხედავად ამისა, დიადის ხარისხი ზრდის სტიმულს პარტნიორებისათვის, რომ შეათანხმონ თავიანთი განსხვავებული შეხედულებები. სამკაცრიანი ჯგუფი მრავალი კუთხით განსხვავდება ორკაციანიდან. თუ ერთი წევრი მიდის, ჯგუფი არ იშლება. მესამე მხარეს შეუძლია აწარმოოს ურთიერთობა ამ ორს შორის ან ამ ორს შეუძლია „შეთქმულება მოაწყონ“ მესამეს წინააღმდეგ. მეორე მხრივ კი, კოალიციებმა შესაძლებელია გადაინაცვლონ ერთი საკითხიდან მეორეზე სოლიდარობის გაძლიერებით. როდესაც წევრთა რაოდენობა იზრდება, ზემოქმედებების შიდა მოდელების პოტენციური რიცხვი და ურთიერთობები ექსპონენციალურად იზრდება (იხ. გრაფიკი 3.1).

დიდ ჯგუფებში შეზღუდულია კომუნიკაციის რაოდენობა და ხარისხი ჯგუფის ყველა წევრს შორის, ინფორმაცია ვრცელდება არაპირდაპირი გზით, ფორმალური არხებისა და გაგონილი არაფორმალური ინფორმაციის საშუალებით. პრობლემების გადაწყვეტა ასევე იცვლება ჯგუფის ზომის მიხედვით. დიდი ჯგუფებისათვის დამახასიათებელია

რესურსებისა და უნარების მრავალფეროვნება, რაზეც ის არის აწყობილი. მაგრამ აქ საშუალოდ ინდივიდუალური წევრების წვლილი უფრო ნაკლებია, ვიდრე პატარა ჯგუფებში. მოკლედ რომ ვთქვათ, ჯგუფების დინამიკა ზომის ზრდასთან ერთად იცვლება.

გრაფიკი 3. 1.

თუ ჯგუფის სიდიდე არითმეტიკულად იზრდება, მაშინ ურთიერთობების რაოდენობა გეომეტრიულად იზრდება
გრაფიკის აღწერა:

ჯგუფის სიდიდე	ურთიერთობათა რაოდენობა
2	1
3	6
4	25
6	301
7	966

წყარო: პოლ ჰეარი (Paul Hare), მცირე ჯგუფური კვლევის ცნობარი (Free Press, Glencoe, Ill., 1976), გვ. 218.

სამსახურის რეგულირებაში ძირითად როლს ასრულებს ჯგუფების კონცენტრირება მათ დავალებებზე; ეს არის მმართველობის ფუნქცია. თუმცა, სამუშაო ადგილებზეც კი, „მიზნობრივი ჯგუფი“ არის „ემოციური ჯგუფი“ (მილერი და რაისი 1967წ.). სანამ ფოკუსირდებიან ერთად მუშაობის დეტალებზე, ჯგუფის წევრები ემოციური საკითხებითაც ინტერესდებიან: არიან კი სხვა მათზე წარმატებული მოსამსახურეები? ხომ არ აწუხებთ მენეჯერი? შეუძლიათ თავი იგრძნონ დაცულად თავიანთ სამსახურში? ჯგუფების სოციალური ფსიქოლოგია მთავარი განსახილველი საკითხია წარმატებულად მუშაობის ორგანიზებაში. ჯგუფის ზენოლა ხალხს გააკეთებინებს იმას, რასაც ისინი ჩვეულებრივ არ აკეთებენ ან შეანარჩუნებინებენ სიჩუმეს იმ შემთხვევაში, თუ მათ ეჭვი ეპარებათ გადაწყვეტილების სისწორეში. ფსიქოლოგმა ირვინ ჯენისმა (1982 წ., 1989 წ.) ამ სიტუაციის ასახსნელად შემოიტანა ტერმინი „**ჯგუფური აზროვნება**“. განსაკუთრებით მცირე, ძალიან შეკრულ ჯგუფებში, რომლებსაც ჰყავთ დინამიკური ლიდერები, წევრები იმდენად ცდილობენ შეინარჩუნონ ჯგუფის სოლიდარობა, რომ გაცნობიერებულად თუ გაუცნობიერებლად, ფანტავენ საკუთარ ეჭვებს, უგულებელყოფენ სხვების ქვეიანურ მოსაზრებებს და გადაწყვეტილებებს კოლექტიურად აძლევენ რაციონალურ დასაბუთებებს. ჯგუფური აზროვნება არის დამახინჯებული ლოიალობა. ამავე დროს, ხალხის მიერ ძალიან ძლიერად გამოხატული დამოკიდებულება ორგანიზაციის მიმართ ხშირად გამოწვეულია მათ ლოიალობაზე სამსახურის მეგობრებისა და დაახლოებული კოლეგების პირველად ჯგუფებთან მიმართებაში. ჯგუფური მეგობრობა ძალიან სერიოზული მოტივაციაა, როგორც უკეთესობისათვის, ასევე უარესობისათვის.

ლიდერობა და სამუშაო ადგილის ხელახლა

ჯგუფური ცხოვრების ორმაგი ბუნების გამო, ლიდერობასაც ორი მიმართულება აქვს, *ინსტრუმენტული* და *ექსპრესიული* (სეკორდი და ბექმენი, 1974 წ.). **ინსტრუმენტული ლიდერობა** კონცენტრირებას ახდენს მკაფიოდ ჩამოყალიბებული დავალებების მართვაზე; **ექსპრესიული ლიდერობა** კი კონცენტრირდება ჯგუფის სოლიდარობისა და მის წევრებს შორის კარგი ურთიერთობების შენარჩუნებაზე. ზოგიერთი ლიდერი (და ზოგი ორგანიზაცია) ერთდროულად ახორციელებს ამ საკითხებს, ხოლო ზოგი საქმეს ანაწილებს.

მაგალითად, როდესაც Apple Computer Corporation გადაწყვეტს ახალი პროდუქციის გამოშვებას, ის ნიშნავს მენეჯერს. იგი შემდეგ ქმნის პროექტის ჯგუფს, რომელიც თავის მხრივ კომპლექტდება ინჟინრებით, დიზაინერებით, კომპიუტერული პროგრამების სპეციალისტებით და სხვა საჭირო ადამიანებით (გარსტენი, 1994 წ.; ქიდერი, 1981 წ.; იხილეთ ასევე მუდი, 1995 წ.). გამორიცხული არაა, რომ ზოგიერთები ადრე რომელიმე სხვა პროექტში ერთად მუშაობდნენ, მაგრამ დანარჩენები ერთმანეთისათვის უცხონი იქნებიან ან შესაძლებელია, მხოლოდ გაგონილი ჰქონდეთ ერთმანეთის შესახებ. მენეჯერი პასუხისმგებელია კონკრეტული საკითხების პიროვნულად განაწილებასა და ჯგუფის განრიგის მიხედვით მუშაობაზე (ინსტრუმენტული ლიდერობა). მოტივაციის შესანარჩუნებლად, მენეჯერს ასევე ესაჭიროება განავითაროს ჯგუფური სოლიდარობის გრძნობა (ექსპრესიული ლიდერობა). მას შეუძლია თითოეული წევრი დაასაჩუქროს მაისურით, რომელზეც ჯგუფის სლოგანი იქნება გამოსახული, შეუკვეთოს საჭმელი, როდესაც ჯგუფის წევრები გვიანობამდე რჩებიან სამუშაოდ (თუ ეს ხშირად ხდება). მას ასევე შეუძლია წაახალისოს ჯგუფის წევრები, რომ მათ გამოავლინონ სხვადასხვა პიროვნული თვისებები, მაგალითად, ყველაზე ხუმარა, ყველაზე კარგი მსმენელი, და ის, ვინც სხვებს უკეთებს neck rub-ს. რაც უფრო მეტად არის ჯგუფი წნეხის ქვეშ, მით უფრო მეტი მნიშვნელობა ენიჭება მართვის ემოციურ მხარეს: ადამიანები თავგამოდებით შრომობენ, რადგანაც არ უნდათ, რომ ჯგუფის მუშაობა წარუმატებელი იყოს. ჯგუფური მუშაობის ემოციური და ინსტრუმენტული ასპექტების დაბალანსება და ლიდერობა ისეთივე მნიშვნელოვანია, როგორც საჯარისო შენაერთი ან ქირურგიული ბრიგადა.

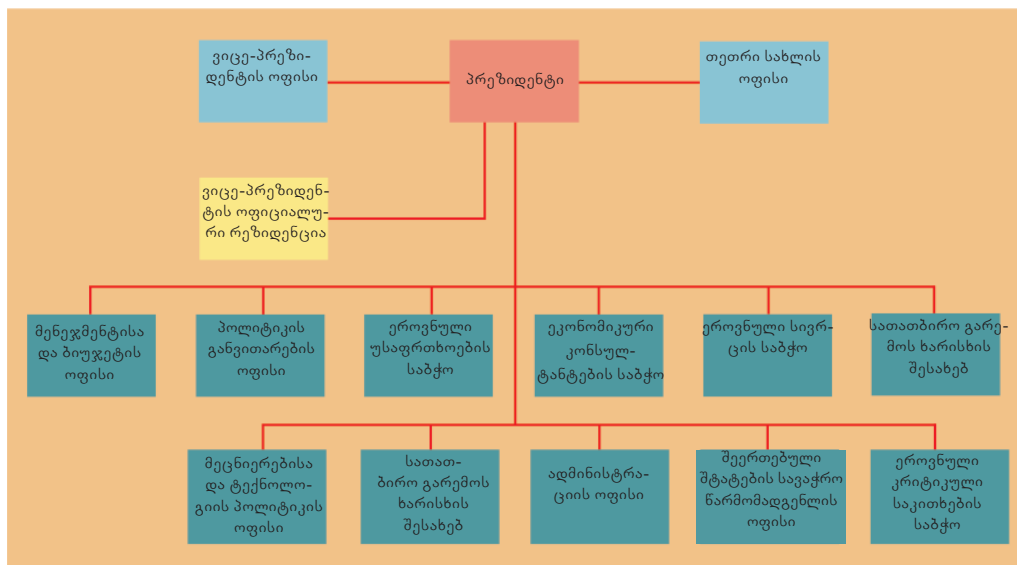
თუმცა, სხვადასხვა ორგანიზაცია სხვადასხვა სახის მიდგომა აქვთ. **ეფლ კომპიუტერი** ცდილობს კომპანიის ლოიალობის ხელშეწყობას არაფორმალური სამუშაო გარემოს შექმნით, მაგალითად, კომპანიაში დასაქმებულთა ჩაცმას და მოქმედებას ისე, რომ გამოხატონ თავიანთი ინდივიდუალურობა. კომპანიას იმედი აქვს, რომ ემოციურად ინტენსიური, მაგრამ დროებით პროექტზე მომუშავე გუნდები წარმატებით შეასრულებენ დავალებებს. **აი-ბი-ემი** კი პირიქით, ყველა თავისი გამყიდველისა და ხელმძღვანელი პირისაგან ითხოვს, რომ ეცვათ თითქმის ერთნაირი ცისფერი პიჯაკები და ხელს უწყობს მათ, რომ მსგავსი ცხოვრების სტილი ჰქონდეთ. დღემდე მისი მენეჯმენტის სტრატეგია იმისკენ იყო მიმართული, რომ კომპანიაში სტაბილურობის მაღალი დონის შენარჩუნებით ხელი შეეწყოს ლოიალობისათვის, ცდილობდა რა ხალხისათვის იშვიათად შეეცვალა მათ მიერ დაკავებული პოზიციები. ორივე კომპანია ძალიან წარმატებულიც

იყო და ამასთანავე ორივეს ჰქონდა კრიზისიც, მაგრამ ეს კრიზისები გამონეწეული იყო სხვადასხვა მიზეზით. **ეფლ-**მა თავისი სტილი კალიფორნიაში განავითარა პერსონალური კომპიუტერების — ახალი ტიპის პროდუქციის — შექმნითა და გაყიდვით, რომლებიც მხოლოდ ინდივიდუალური პიროვნებებისათვის იყო გამიზნული. **აი-ბი-ემ-**მა სტილი დაიმკვიდრა ნიუ-იორკში დიდი, ძვირადღირებული, უნივერსალური კომპიუტერების გაყიდვით, რომლებიც ბიზნესისა და ბიუროკრატიული სტრუქტურის ორგანიზაციებისათვის იყო განკუთვნილი. ამგვარად, განსხვავება ორ კომპანიას შორის აისახა, როგორც მათი გაყიდვების კონტექსტში, ასევე — განსხვავებულ მენეჯერულ სტრატეგიებსა და თანამშრომლობის სტილში. სხვადასხვა სამუშაო ადგილების სტრუქტურების ზეგავლენა რომ დავინახოთ, უნდა გადავხედოთ ორგანიზაციას, როგორც ერთ მთლიანს.

ხომჯანსუხი ორგანიზაციები: ბიუროკრატია და მისი ადრინათიპები

როდესაც ვლაპარაკობთ ბიუროკრატიაზე, წარმოვიდგენთ ყველაფერ იმას, რაც ხალხს არ მოსწონს დიდ ორგანიზაციებთან დაკავშირებით: საათობით რიგში დგომა, დაუსრულებელი ფორმების შევსება, წესებისადმი დამორჩილება, რომლებსაც თვლი, რომ არანაირი აზრი არ აქვს, როდესაც გექცევიან არა როგორც პიროვნებას, არამედ როგორც არასრულფასოვან ადამიანს. მაგრამ მოგვწონს თუ არა ეს, ბიუროკრატია თანამედროვე საზოგადოების მოვლენაა. მთელი ცხოვრების განმავლობაში ერთი ბიუროკრატიიდან მეორეში გადავდივართ. ვიბადებით დიდ სამშობიაროებში, ვსწავლობთ ფორმალურ საგანმანათლებლო სისტემებში, ვმუშაობთ მრავალეროვნულ საერთაშორისო კორპორაციებში, გვმართავენ სახელმწიფო და ფედერალური სააგენტოები და ჩვენს კრემაციასაც კი დიდი დამკრძალავი ფორმები ახორციელებენ.

გარდა ამისა, ფორმალური, ბიუროკრატიული ორგანიზაციები არ არიან მხოლოდ დისკომფორტის შემქმნელნი. მკაცრი და ძალიან რთულად განსახორციელებელი წესები და პროცედურები შესაძლებელია სასარგებლოც კი გამოდგეს. ბიუროკრატია აძლევს საშუალებას ხალხს, რომ მათ წარმატებით შეასრულონ თავიანთი დავალება, რასაც ვერ შეძლებდნენ არაფორმალურ, სუსტი სტრუქტურის მქონე ჯგუფებში (იხ. სქემა 3. 2). როდესაც წევრების რაოდენობა აღემატება ათ ან თორმეტ ადამიანს, მაშინ პირისპირ ჯგუფებში ჩნდება ქვეჯგუფებად დაშლის ტენდენცია, რაც მოითხოვს უფრო მეტ ფორმალურ ორგანიზაციას. ეს რეალურია არა მარტო სამუშაო ჯგუფებისათვის, არამედ — სოციალური კლუბებისათვის, როგორიცაა საძმოები და ქალთა კლუბები. ხალხის ორგანიზებულობის საკითხის სირთულე მასშტაბებთან არის დაკავშირებული. ამგვარად, დიდ ორგანიზაციებს უფრო მეტი ფორმალური ბიუროკრატიული სტრუქტურა აქვს, ვიდრე პატარებს. ჯერ კიდევ დიდ, კომპლექსურ ინსტიტუტებშიც კი ვხვდებით ძალზე განსხვავებულ მიდგომა ორგანიზაციასთან დაკავშირებით.

სქემა 3.2. ფორმალური ორგანიზაციის ბიუროკრატიული სტრუქტურა: შეერთებული შტატების პრეზიდენტის აღმასრულებელი ორგანოს ორგანიზაციის სქემა

ისევე, როგორც სხვა ნებისმიერ დიდ ორგანიზაციაში, შეერთებული შტატების მთავრობის აღმასრულებელი ხელისუფლების განყოფილების წევრები ფორმალური გეგმის თანახმად ანგარიშვალდებული არიან თავიანთი ხელმძღვანელების წინაშე. მაგალითად, თუ თქვენ ხართ ეკონომიკური კონსულტანტების საბჭოს წევრი, თქვენ ანგარიშვალდებული ხართ უშუალოდ პრეზიდენტის წინაშე და არა ეროვნული უსაფრთხოების საბჭოს წევრის წინაშე.

წყარო: ფედერალური რეესტრის სამსახური (Office of the Federal Register), 1989 წ., ფედერალური რეესტრი, ვაშინგტონი, გვ. 86.

ბიუროკრატის ბუნება

ბიუროკრატის არსებობა დამახასიათებელია ბევრი საზოგადოებისა და პერიოდისათვის, მაგრამ ის მხოლოდ თანამედროვე ეპოქაში გახდა დომინანტური. ბიუროკრატიული სტრუქტურა წყვეტს სამ ძირითად პრობლემას: როგორ მოვახდინოთ დიდი რაოდენობის ადამიანების ორგანიზება კოლექტიური მიზნის მისაღწევად, როგორ მოვახდინოთ მრავალმხრივი დავალებების კოორდინირება და როგორ ვმართოთ პოლიტიკური კონფლიქტი (ან ბრძოლა ძალაუფლებისათვის). მეცხრამეტე საუკუნეში დასავლური მმართველობის ფორმის, ბაზრებისა და მუნიციპალიტეტების სიდიდისა და კომპლექსურობის ზრდის გამო, ბიუროკრატია უფრო და უფრო საყოველთაო სახე მიიღო.

გერმანელი სოციოლოგი მაქს ვებერი, რომელიც მეოცე საუკუნის დასაწყისში მოღვაწეობდა, იყო პირველი, ვინც **ბიუროკრატია** განმარტა. ვებერმა შექმნა „იდეალური ტიპი“ — მოდელი, რამაც ხაზი გაუსვა ბიუროკრატის მთავარ თვისებებს. ვებერის იდეალური ტიპი არ აღწერს რაიმე ინდივიდუალურ ბიუროკრატს; რეალური სამყაროს ბიუროკრატები იმდენად ცვალებადია, რომ რაიმე ერთ გარკვეულ მოდელს ვერ მოერგებიან. ამის ნაცვლად, ვებერის იდეალური ტიპი არის ანალიტიკური ხერხი, რაც ყურადღებას

გვამახვილებინებს იმ ძირითად საკითხებზე, რომლებიც გვეხმარებიან ყველა ტიპის ბიუროკრატიის განსაზღვრაში:

1. *სპეციალიზაცია*: ბიუროკრატიებში ორგანიზაციის მთავარი საქმე არის სამუშაოს მკაფიოდ განაწილება და კარგად მომზადებული მომსახურე პერსონალი, რომელიც სპეციალიზებულია კონკრეტული დავალების შესრულების საკითხში;
2. *ოფისების იერარქია*: როგორც კი საქმიანობა განაწილდება პატარა, უფრო მართვად დავალებებად, საჭიროა სხვადასხვა ქმედების კოორდინირება. თუ ეს ასე არ მოხდება, მაშინ შესაძლებელია, რომ ხალხმა ერთ დეპარტამენტში შექმნას რვა დიუმით უფრო დიდი ჭანჭიკი, ვიდრე ქანჩი, რომელიც სხვა დეპარტამენტში იქნება შექმნილი (ბლაუ და მაიერი (Blau and Meyer), 1987 წ.). ამ საკითხის მოსაგვარებლად საჭიროა მომსახურე პერსონალის იერარქიულად ორგანიზება, სადაც ბრძანებების ჯაჭვში თითოეული პიროვნება პასუხისმგებელი იქნება უშუალოდ მისი ზემდგომის წინაშე. თითოეულ პოზიციას გარკვეული ვალდებულება და უპირატესობა ენიჭება. მაღალ თანამდებობებზე მყოფთა უფლებამოსილება ვრცელდება თავიანთ ოფისებში და არა თავად ხალხში. მათი უფლებამოსილება მკაფიოდ არის განსაზღვრული და ლიმიტირებული;
3. *წესები*: ქმედებები და ურთიერთობები იმართება კარგად ჩამოყალიბებული წესებით. ამიტომ ხალხმა ზუსტად იცის, რა მოეთხოვება მათ. წესები, პერსონალის შეცვლის შემთხვევაშიც კი, ბიუროკრატიის საქმიანობას მონესრიგებულს და პროგნოზირებადს ხდის;
4. *მიუკერძოებლობა*: ვებერი მიიჩნევს, რომ ემოციები ხელს უშლის ეფექტურობას და, მაშასადამე, არანაირი ადგილი არა აქვს ბიუროკრატიაში. ის ამტკიცებს, რომ პიროვნული დაშორება ხელს უწყობს რაციონალური გადაწყვეტილების მიღებას. მიუკერძოებლობა პერსონალის, მომმარაგებლების, კლიენტებისა და მომხმარებლის მიმართ ხელს უწყობს სამართლიან მოპყრობას;
5. *დაჯილდოება დამსახურების მიხედვით*: ბიუროკრატიაში სხვადასხვა თანამდებობებზე მყოფი ხალხის დაჯილდოება ხდება ტექნიკური კვალიფიკაციის საფუძველზე (რაც განისაზღვრება ტესტებით, განათლების დონითა და სხვა სტანდარტული კრიტერიუმებით) და არა ნაცნობობის მიხედვით. დანაწილება ხდება შესრულებული სამუშაოს ხარისხის მიხედვით. როდესაც ხელმძღვანელი თავის მეგობრებსა და ნათესავებს აძლევს სამუშაოს და მათ აწინაურებს, ორგანიზაცია წარმატებულად ვეღარ მუშაობს; არა მხოლოდ ნაკლებად კომპეტენტური ხალხი დაიკავებს გარკვეულ თანამდებობას, არამედ ინდივიდუალური ძალისხმევა შემცირდება და შრომის სურვილიც გაქრება. როდესაც ხალხი თავის შესაძლებლობას არ იშურებს ორგანიზაციისათვის, მაშინ ხალხმა უნდა იცოდეს, რომ მათი შრომა სათანადოდ დაფასდება;

რეალური სამყაროს არც ერთი ბიუროკრატია ზუსტად არ შეესაბამება ვებერის იდეალურ ტიპს. მაგალითად, არც ერთი არ არის სრულად ფორმირებული; ყველას აქვს ორი

მხარე. **ფორმალური სტრუქტურა** შედგება ოფიციალური პოზიციების, ვალდებულებების, წესებისა და დადგენილებებისაგან, რომლებსაც უმაღლესი მმართველი რგოლი აყალიბებს. არაფორმალური სტრუქტურა კი შექმნილია არაოფიციალური ნორმებისგან, რომლებიც მომსახურე პერსონალის მიერ არის შემუშავებული.

ქარხანა **ჰოუთრონ ვესტერნ ელექტრიკში** (Hawthorne Western Electric) ჩატარებული კვლევამ (როთლისბერგერი და დიქსონი, 1939/1961 წწ.) გვიჩვენა, რომ კონვეიერის მუშები რეგულარულად არღვევდნენ კომპანიის შინაგანანქსს. მაგალითად, კომპანია ცდილობდა, რომ გაეზარდა თავისი შემოსავალი მუშებისათვის სანარდო ანაზღაურების დანესებით. მაგრამ მუშებმა დამოუკიდებლად, არაფორმალურად განისაზღვრეს სრულფასოვანი დღიური გამომუშავების ნორმა და აწარმოებდნენ ზეწოლას მათზე, ვინც გადაჭარბებულად ასრულებდა კომპანიის მიერ დანესებულ ნორმას და მათზეც, ვინც ვერ ასრულებდა. მუშები ფიქრობდნენ (და შესაძლებელია, მართლაც იყვნენ), რომ თუ ისინი ერთმანეთს შორის აწარმოებდნენ კონკურენციას მეტი ინდივიდუალური მოგებისათვის, მაშინ შესაძლებელია, რომ კომპანიას შეემცირებინა დანესებული ანაზღაურება ან გაეზარდა მოთხოვნა პროდუქციაზე. მსგავსი შემთხვევა აღინიშნა, როდესაც უნივერსიტეტის გამყიდველმა ქალებმა შეიმუშავეს საკუთარი სტანდარტები და შრომის განაწილება — ნაწილობრივ იმისათვის, რომ თავიდან აეცილებინათ ერთგვაროვნება, რაც მათი საქმის ძალზე დამთრგუნველი ასპექტი იყო, და ნაწილობრივ კი იმისათვის, რომ შეექმნათ განწყობა, რომ აკეთებდნენ საჭირო და სასიამოვნო საქმეს (ბენსონი, 1986 წ.).

ორგანიზაციის არაფორმალური სტრუქტურა ეხმარება მომსახურე პერსონალს ისეთი პრობლემების გადაწყვეტაში, რომლებიც არ შედიან მისი რეგულირების სფეროში. ის ასევე ხელს უწყობს არასასურველი და არასაჭირო შრომის აღმოფხვრას. თუმცა, არაფორმალურმა სტრუქტურამ შესაძლებელია შეასუსტოს ორგანიზაციის მიზნები, როგორც ეს მოხდა **ვესტერნ ელექტრიკში**, სადაც მუშებმა საკუთარი თავი დაიცვეს თავიანთი შრომის ნაყოფიერების შეზღუდვის გზით. ამავე დროს, მოსალოდნელი შედეგების გათვალისწინების გარეშე, წესებისა და პროცედურების მკაცრად დაცვამ შესაძლებელია შეასუსტოს ორგანიზაციული მიზნები. *რიტუალიზმი*, როგორც სოციოლოგი რობერტ მერტონი (1968 წ.) უწოდებს, ხელს უშლის ადამიანებს ახალი პირობების გათვითცნობიერებასა და მათ მიხედვით მუშაობაში. მაგრამ ბიუროკრატიაში ყველაფერი „მხოლოდ ცუდი“ არ არის. შეერთებული შტატების ჯარში რასობრივი დისკრიმინაციის აღმოფხვრა ბევრად უფრო წარმატებულად განხორციელდა, ვიდრე ჩვენი ქვეყნის სხვა რომელიმე ინსტიტუტში, რაშიც უდიდესი წვლილი მიუძღვის წესებისა და ინსტრუქციების მკაცრად დამორჩილებას.

ფორმალური ორგანიზაციები განსხვავდებიან *სიდიდით*, დანყებული უზარმაზარი ფედერალური მთავრობიდან, სადაც მილიონობით ადამიანი დასაქმებული, დამთავრებული მცირე ბიზნესით, სადაც ასამდე ადამიანი მუშაობს; *კომპლექსურობით* (რამდენი განსხვავებული სამუშაოა საჭირო); *მმართველობის ცენტრალიზაციით* (გადაწყვეტილების მიღება რამოდენიმე პიროვნების ხელშია თუ გაბნეულია) და *მიზნებით* (ბევრი თუ ცოტა).

ბიუჯეტის მიღება

1990-იანმა წლებმა ორგანიზაციული რესტრუქტურის ტალღა მოიტანა. ამერიკულ პოლიტიკაში დომინირებდა დებატები იმის შესახებ, როგორ მოეხდინათ არა მხოლოდ ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური უზრუნველყოფის სისტემების რეფორმა, არამედ ზოგადად მთავრობისა. თითქმის ყველა ეთანხმებოდა მოსაზრებას, რომ „მთავრობა, როგორ წესი“ არ მუშაობს, თუმცა შეთანხმება იმაზე, რა გზით იქნება წასვლა უკეთესი, ნაკლებად იყო მიღწეული. არც ბიზნესი ვითარდება ჩვეული რეჟიმით. თითქმის ყოველ კვირას ჩნდება განცხადებები კორპორაციების შერწყმაზე, ერთის მიერ მეორეს შთანთქმასა და ეკონომიკური თვალსაზრისით მათი მოცულობის შემცირებებზე. ისმის კითხვები: განა ამოწურა ბიუროკრატია თავისი საჭიროება? რა არის ალტერნატივა?

იაპონური კორპორაცია

1989 და 1990 წლებში, მიცუბის უზარმაზარმა კონგლომერატმა დიდი რეკლამა გააკეთა, როდესაც ნიუ-იორკის როკფელერის ცენტრში ბირჟის აქციების საკონტროლო პაკეტი შეიძინა და, ამის შემდეგ ცოტა ხანში, კალიფორნიის ცნობილი **ფებლ ბიჩ**-ის (Pebble Beach) გოლფის მოედანი (ნეფი, 1990 წ.) იყიდა. ამ ორი ეროვნული სერიოზული ობიექტის შეძენა მხოლოდ აისბერგის წვერი იყო: მთლიანად, მიცუბის კაპიტალი ამ ქვეყანაში სულ ცოტა 4 მილიარდ აშშ დოლარი იყო და მიცუბის პროდუქციის (ძირითადად ავტომობილების) გაყიდვა შეერთებულ შტატებში იზრდებოდა (ჰოლსტეინი, 1990 წ.).

მიცუბის წარმატება ნაწილობრივ გამოწვეულია კლასიკური ბიუროკრატიული ორგანიზაციით. მაგალითად, მიცუბში ერთი ორგანიზაციის ქვეშ გააერთიანა დიდი რაოდენობით პროდუქტი და ქმედება: ავტომობილები, ნავთობი, ბანკები, საკვები, კომპიუტერული მიკროსქემები, უძრავი ქონება, პლასტმასა, ტელევიზორები და ქიმიკატები. ეს ყველაფერი მიცუბის სახელს ატარებს. მიცუბში არის იაპონიის უმსხვილესი *კეირეცუ* (keiretsu) — სხვადასხვა წარმოებაში არსებული მსხვილი კორპორაციების ჯგუფი, რომელიც ერთი დედობილი კომპანიის მფლობელობასა და კონტროლის ქვეშ არის (მიშიმა, 1989 წ.; ვრაი, 1984 წ.).

მაგრამ მიცუბში წარმატებული იყო ასევე ათწლეულების განმავლობაში იმ ორგანიზაციული სტრატეგიების საფუძველზე, რომლებიც არ შეესაბამება ვებერის ბიუროკრატის იდეალს, სტრატეგიებისა, რომლებმაც დახმარება გაუწიეს იაპონური მსხვილი ფირმების იდეალური ტიპის განსაზღვრაში (ოუჩი, 1981 წ.). იდეალური ტიპი კი თავის მხრივ დაეხმარა იაპონიას, რომ შეექმნა გლობალური ეკონომიკური ძალაუფლება (იხ. თავი 17), თუმცა 1990-იანი წლების შუა პერიოდში ბევრმა იაპონურმა ფირმამ დაიწყო ცვლილებების განხორციელება ხარჯის შემცირების თვალსაზრისით. განმსაზღვრელ თვისებებად შეიძლება აღვნიშნოთ შემდეგი:

1. დასაქმება მთელი ცხოვრების მანძილზე: მნიშვნელოვან იაპონურ კორპორაციებში მომსახურე პერსონალი დაქირავებულია მთელი სიცოცხლის განმავლობაში (სავალდებულო საპენსიო ასაკამდე, რომელიც ორმოცდათხუთმეტი წელია) და არასოდეს

დგანან სამსახურის დაკარგვის საფრთხის წინაშე. თუ ერთ განყოფილებაში რაიმე სახის სამუშაო საჭირო აღარ არის, მაშინ ამ საქმით დაკავებული ხალხი გადაჰყავთ იმ განყოფილებებში, რომლებიც ფართოვდებიან;

2. *ყურადღების გამახვილება ჯგუფურ წარმატებებზე*: მომსახურე პერსონალი ორგანიზებულია რვა ან ათეულობის ჯგუფებად. წარმატება ფასდება ჯგუფის მიერ წარმატებით შესრულებული დავალებით და არა ინდივიდუალური მიღწევებით. ეს აძლევს საშუალებას პიროვნებას გამოავლინოს თავისი უნიკალური მონაცემები და აღმოფხვრას ჯგუფის შიგნით კონკურენცია;
3. *დანინაურება სამუშაო სტაჟის მიხედვით*: ტიპურ ამერიკულ ორგანიზაციებში დანინაურება ხდება ინდივიდუალური წარმატებების მიხედვით; იაპონიაში კი — მუშაობის ხანგრძლივობის მიხედვით. მომსახურე პერსონალს ჯგუფურად აჰყავთ სკოლებიდან და კოლეგებიდან, და ჩვეულებრივ, თანდათან ანინაურებენ ასაკის ზრდასთან ერთად;
4. *გადაწყვეტილების მიღება დეცენტრალიზებულია*: ხელმძღვანელი პირები ბევრად უფრო გაბნეულნი არიან, ვიდრე შეერთებული შტატების კორპორაციათა უმეტესობაში. ხშირად მმართველი რგოლის წარმომადგენელი მარტივად ამტკიცებს მისი ქვეშევრდომების მიერ მომზადებულ გეგმას. „ქვევიდან ზევით“ გადაწყვეტილების მიღება ხელს უწყობს მომსახურე პერსონალის მონაწილეობასა და მათ შემართებას, რასაც მაქსიმუმამდე აჰყავს იმის შესაძლებლობა, რომ გონივრული გზები იქნეს მოძებნილი პრობლემების მოსაგვარებლად;
5. *პოლისტიკური დამოკიდებულება მომსახურე პერსონალის მიმართ*: მსხვილი იაპონური კორპორაციები თავიანთ თანამშრომლებს უამრავი პერსონალური მომსახურებით უზრუნველყოფენ: ბინათმშენებლობა კომპანიის დაფინანსებით, იპოთეკური მომსახურებით, გასართობი საშუალებებით, დასვენებითა და სრული სამედიცინო მომსახურებით;

ფაქტობრივ, მსხვილი იაპონური კორპორაცია ფუნქციონირებს, როგორც ერთი დიდი ოჯახი, სადაც უპირატესობა ენიჭება ლოიალობასა და მუშაობის სტაჟს. კორპორაცია, სადაც მომსახურე პერსონალის ურთიერთობა პერსონალიზებულია, ბიუროკრატიის ზოგიერთი კლასიკური პრინციპის სანინაალმდეგოა. რა თქმა უნდა, იაპონიაში ყველა დასაქმებული არ არის მსხვილი კორპორაციების მიერ დაქირავებული და, მიუხედავად იმისა, რომ უფრო პატარა კომპანიებს არ შეუძლიათ შესთავაზონ მათ დასაქმება მთელი ცხოვრების განმავლობაში, ისინი ცდილობენ უფრო მეტად შეინარჩუნონ ორგანიზაციის ინდივიდუალური სტილი, ვიდრე მათმა კოლეგებმა შეერთებულ შტატებში.

მიუხედავად ამისა, იაპონური მოდელი ეჭვის ქვეშ დგას. მსხვილი კომპანიები თავიანთი საქმიანობის უმრავლესობას პატარა ფირმებზე „გადაანაწილებენ“, რომლებიც მომსახურე პერსონალს სთავაზობენ ოდნავ უკეთეს ანაზღაურებას, მაგრამ დასაქმების ნაკლებ გარანტიას. ეკონომიკური ზეწოლა იზრდება მოკლევადიანი მოგების ძიების პარალელურად.

ზოგიერთი უფრო ახალგაზრდა იაპონელი მომსახურე პერსონალი მიესალმება ცვლილებებს. მათ უფრო მეტი ინდივიდუალური თავისუფლება სურთ, ვიდრე ამის საშუალებას აძლევდა ძველი სისტემა. სხვები შიშობენ, რომ შესაძლებელია დაკარგონ ძველი სისტემის კარგი მხარე მენეჯერებისადმი დასავლური მიდგომის წყალობით, რომელიც გულისხმობს არა მხოლოდ კონვენციურ ბიუროკრატიას (რაც უკვე ტიპურია იაპონიის მთავრობისათვის), არამედ ორგანიზაციულ სტრუქტურებსაც, სადაც ლოიალობა ნაკლებ როლს თამაშობს და მომსახურე პერსონალის სამსახურიდან გათავისუფლება ჩვეული მოვლენაა.

ეფლ კომპიუტერი: კორპორაცია, როგორც კამპუსი

ეფლ კომპიუტერი ერთ-ერთი ყველაზე სრულყოფილი და წარმატებული ამერიკული მცდელობაა ბიუროკრატიის ალტერნატივის შესაქმნელად (გარსტენი (Garsten), 1994 წ.). **ეფლ**-ის სათავე ოფისები განლაგებულია სილიკონის ველზე. ეს არის კოლექცია ერთ-სართულიანი მობათქაშებული შენობებისა წითელი კრამიტის სახურავებით, რამდენიმე შემინული ოფისის კოპლექსი, ბიბლიოთეკა და გამაჯანსაღებელი ცენტრი. ეს ყველაფერი კოლეჯის კამპუსს უფრო ჰგავს, ვიდრე მსხვილი კორპორაციის სათავე ოფისს. არქიტექტურა და გეგმარება კარგად არის მოფიქრებული. **ეფლ**-ი ალბათ თავის თავს თვლის ადგილად, სადაც ხალხს შეუძლია ისწავლოს და გაიზარდოს, ხოლო მომსახურე პერსონალს შეეძლება თვითრეალიზაცია და ხელფასის მიღებაც.

მიცუბიშის მსგავსად, **ეფლ**-ი მუშაობს, რომ განავითაროს ლოიალობა, როგორც ერთ მთლიან კომპანიაში, ასევე ცალკეულ ჯგუფებში (ან „გუნდებში“) ორგანიზაციის შიგნით, რათა სამუშაო სახალისო გახადოს და დახმარება გაუწიოს თავის მომსახურე პერსონალს ისეთ არასამსახურებრივ საკითხებში, როგორებიცაა ბავშვების მოვლა და განათლება. მაგრამ **ეფლ**-ი ამ მიზნებს ახორციელებს ნამდვილი ამერიკული კულტურის შესაბამისად. პირველი, რაც თვალში მოხვდება იქ მისულ ადამიანს, არის სხვადასხვა სლოგანებიანი (და ყოველთვის **ეფლ**-ის ლოგოთი) მკვეთრი ფერის მაისურებში გამოწყობილი ხალხის გარკვეული რაოდენობა. არაფორმალობა ჩაცმულობასა და პერსონალურ ზემოქმედებაში არა მხოლოდ დაშვებულია, არამედ — სავალდებულოც კი.

სამსახური **ეფლ**-ში იწყება „**ეფლ უნივერსიტეტის**“ **გაცნობით, რომელიც ერთი კვირა გრძელდება. ახლდაყვანილ მომსახურე პერსონალს უჩვენებენ სლაიდებსა და ვიდეოფილმებს ეფლ**-ის ისტორიის, მისი ხელმძღვანელი პირებისა და პროდუქციის შესახებ. მარტივი ენით გადმოცემულ ინფორმაციას და მოწვეულ გამომსვლელებს თან სდევს **ეფლ**-ის მომსახურე პერსონალის ვიდეო ფირზე ჩანერილი რეპლიკები: „**ეფლ**-ის ხალხი უცნაურია, ის სხვა თაობის ხალხია“ (გვ. 57). პერიოდულად **ეფლ**-ის ღირსებებისა და მიზნების ჩამონათვალი წამიერად ჩნდება ეკრანზე, რომელიც მოიცავს სლოგანებს ძენის (Zen) სტილში, მაგალითად, „მოგზაურობა ჯილდოა“. ახალბედები ასევე მონაწილეობდნენ სიმულაციურ პროექტებში, სადაც სპეციალურად შექმნილი გუნდები გააკეთებენ, მაგალითად, ქანდაკებას, რომელსაც ცდილობენ, რომ ჯგუფშივე „გაყიდონ“. ერთი კვირის შემდეგ თითოეული იღებს დიპლომს, პირადობის მოწმობასა და პერანგს სლოგანით.

უფრო ფართო კუთხით თუ განვიხილავთ, **ეფლ**-ი ხასიათდება იმით, რომ თვითონ განსაზღვრავს იმას, რა არის არა. და ეს არა, გადატანითი მნიშვნელობითაც და ხშირად

აშკარა ნეგატიური კუთხითაც, არის **აი-ბი-ემი**. **ეფლ**-ი წარმატების გასაღებს ცვლილებაში ხედავს და ის ამაცობს თავისი შესაძლებლობით, რომ მიმდინარე ცვლილებების შესაბამისად შეუძლია პროდუქციის გარდაქმნა თუ რეორგანიზება ეკონომიკაში, სოციალურ ყოფასა და მომხმარებლის ინტერესებში. ეს ჩანდა როგორც რადიკალური გამოსვლა „ინდუსტრიის ხანის“ კომპანიებიდან, როგორიც არის **აი-ბი-ემი**, სადაც ძირითადი ყურადღება გამახვილებულია *სტაბილურობაზე*, წესებისადმი დამორჩილებაზე, სახელსა და რანგზე (სკული, 1987 წ.). **ეფლ**-ის კორპორაციული კულტურის თანახმად, სტაბილურობას მივყავართ ადრე დაშვებული შეცდომების გამეორებამდე ან, როგორც მისი წევრები ამბობენ, „ველოსიპედის თავიდან გამოგონებამდე“. საქმის განვითარებისათვის და შემოქმედებითობის ხელშესაწყობად, **ეფლ**-ი ხშირად ახორციელებს ხალხის, ფუნქციებისა და პროდუქციის რეორგანიზებას.

ზოგი მომსახურე პერსონალი თვლის, რომ **ეფლ**-ში ოცნება რეალობად იქცა; სხვები დაბნეულნი არიან მათთვის ნაცნობი ნიშნულების ნაკლებობით, როგორიცაა დასახელებები, დეპარტამენტები, და ასევე კარიერის შექმნის ადვილად გასაგები გზებით. მეტიც, **ეფლ**-ის „ანტიბიუროკრატია“ მოიცავს ჩაშენებულ პრობლემებს. პირველი, ხშირი რეორგანიზაცია სპობს თანამშრომლებს შორის ლოიალობას, რამაც შესაძლებელია შეასუსტოს ერთგული დამოკიდებულება კორპორაციის მიმართ (ჰოვარდი (Howard), 1985 წ.). მეორე, ვალდებულებამ, რომ სამუშაო გახადო სახალისო, შესაძლებელია საწინააღმდეგო ეფექტი მოიტანოს: „ხალისი“ აღარ არის სახალისო, როდესაც ვალდებულებად იქცევა. ასეთი პოლიტიკა ასუსტებს მომსახურე პერსონალის ავტონომიურობას, მოაგვარონ საკუთარი ურთიერთობები და არაფორმალური განსაზღვრული რეჟიმი. და ბოლოს, ხელმძღვანელები თვლიან, რომ მათ მიერ დამატებითი მოთხოვნების — მაგალითად, სამსახურში გვიანობამდე დარჩენა სამუშაოს შესასრულებლად — სამსახურებში ბავშვების მოვლისა და სხვა ამგვარი არასამსახურებრივი თანადგომის სამაგიეროა. **ეფლ**-ის „უზრუნველი“ ატმოსფერო სინამდვილეში ნიღბავს სტრესის მაღალ ხარისხს.

ნოვატორული კორპორაციებიც კი დამოკიდებულნი არიან ბაზრის წარმატებაზე. ვინაიდან მოგების მოცულობა შემცირდა კომპიუტერულ წარმოებაში, ეკონომიკის ზეწოლამ **ეფლ**-ის გამორჩეული სტილი საფრთხის ქვეშ დააყენა.

ბეროუს ველქომი და გლაქსო (Burroughs Wellcome and Glaxo): კორპორაციული შთანთქმა

რა სტილიც არ უნდა ჰქონდეს კორპორაციის შიდა ორგანიზაციას, ის მაინც ძალზე მგრძნობიარეა გარე ზეწოლების მიმართ, ფინანსური ბაზრების ჩათვლით. ამგვარად, კორპორაციულმა შერწყმამ შესაძლებელია მთელი კომპანიის მოულოდნელი ტრანსფორმაცია მოახდინოს.

1980-იანი წლებიდან გახშირდა კორპორაციების შთანთქმა და შერწყმა. კორპორაციულმა შთანთქმამ შესაძლოა მოკლევადიანი მოგება მოუტანოს ინვესტორებსა და უმაღლესი მმართველი რგოლის წარმომადგენლებს, მაგრამ ასეთი გაერთიანებები თითქმის ყოველთვის იმას ნიშნავს, რომ ბევრი თანამშრომელი ან დათხოვილი იქნება სამსახურიდან, ან დროზე ადრე იქნება გაშვებული პენსიაში (ნაწილობრივ იმიტომ, რომ კომპანიას სჭირდება შეამციროს თანხები სხვა კომპანიის შემოერთების შედეგად გამოწვეული ვალების გადასახდელად). 1989-დან და 1995 წლამდე 3 მილიონი ადამიანი იქნა სამსა-

ხურებიდან დათხოვილი, რომელთაგანაც ბევრი მაღალკვალიფიციური, კარგად ანაზღაურებადი პროფესიონალი, მენეჯერი და ტექნიკური პერსონალი იყო (ჰერბერტი (Herbert), 1995 წ.). 1996 წლის პირველ სამუშაო დღეს აი-თი ენდ თი-მ (AT&T) გამოაცხადა, რომ მოხდებოდა 40.000 თანამშრომელი პერმანენტული გათავისუფლება, რაც თავისი მასშტაბით ისტორიაში უდიდესი იყო.

ბეროუ ველქომი, შიდსის საწინააღმდეგო ცნობილი ეი-ზეტ-თი (AZT) აბებით და **გლაქსო**, წყლულის საწინააღმდეგო პრეპარატი ზანტაკით, ფარმაცოლოგიურ მრეწველობაში ორი ყველაზე წარმატებული და მომგებიანი კორპორაცია იყო. 1994 წლის მარტში **გლაქსომ** შთანთქა **ბეროუ უელქომი** და მსოფლიოში უდიდესი ფარმაცევტული კომპანია გახდა. ამ პროცესის შედეგად 15 მილიარდი აშშ დოლარი გადავიდა ერთი მფლობელიდან მეორის ხელში, ორი კორპორაციის კულტურა შეეჯახა ერთმანეთს და 5.000 ადამიანი მოხვდა გაუგებრობაში (იეუმენი, 1995 წ.). ამ კომპანიათა გაერთიანებამდე, ლონდონის ბაზაზე შექმნილ ორ კომპანიას მთელ მსოფლიოში 62.000 ადამიანი ჰყავდა დასაქმებული. მათ რიცხვში იყო სამხრეთ კაროლინის **რესერჩ ტრიანგლ პარკი** Research Triangle Park (RTP). ორი კომპანიის სამუშაო ადგილების კულტურა ძალზე განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან. **ბეროუ ველქომი** უფრო აკადემიურ სამეცნიერო-კვლევით ცენტრს ჰგავდა, ვიდრე კომერციულს. კორპორაციის ძირითადი პრინციპი იყო დაექირავებინა ღირსეული ხალხი და მათ საშუალებას აძლევდა მაქსიმალურად გამოეყვინათ საკუთარი თავი. მეცნიერებს რაიმე სპეციფიკური საქმის კეთება არ ევალებოდათ, ისინი თავიანთი ინტერესის მიხედვით ახორციელებდნენ სამეცნიერო კვლევით მუშაობას. როდესაც რაიმე იდგა პერსპექტიული აღმოჩნდებოდა, მეცნიერს უნდა შეექმნა გუნდი სხვადასხვა დეპარტამენტის თანამშრომლებისაგან, ჩაეტარებინა ძირითადი კვლევები და წარედგინა თავისი წინადადება კომიტეტისადმი. „ეს იყო პატარა სამეცნიერო საწარმოს სამფლობელო“ (იეუმენი, 1995 წ., გვ. 12). ხელმძღვანელები მეცნიერებს პირადად იცნობდნენ და დიდ დროს ატარებდნენ მათ ლაბორატორიებში „სამეცნიერო საუბრებში“. **ბეროუ ველქომი** განთქმული იყო არა მარტო მეცნიერული თავისუფლებით, არამედ დასაქმების გარანტიითაც.

გლაქსო უფრო ტრადიციული ბიუროკრატიული სტრუქტურით ხასიათდებოდა. უმაღლესი მმართველი რგოლის წარმომადგენლებს (ვისაც მეცნიერები იშვიათად ხედავდნენ) უნდა აერჩიათ რაიმე კონკრეტული დაავადება, დაევალებინათ შესასრულებლად კვლევითი სამუშაოების განხორციელება სხვადასხვა დეპარტამენტებისა და ჯგუფებისათვის და ემართათ ინფორმაციის დინება. თითოეულ მეცნიერს ჰქონდა თავისი საქმე, რომლის დასრულების შემდეგაც მისი ნაშრომი გადაეცემოდა სხვა დეპარტამენტს. **გლაქსო** ცნობილი იყო იმით, რომ ქირაობდა უნიჭიერეს ხალხს და უხდიდა ძალიან კარგ ანაზღაურებას, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მომსახურე პერსონალისათვის სამუშაო მძიმე იყო. მუშაობის სტიმულისა და ენერგიის ამონურვის შემდეგ მათ სამსახურიდან უშვებდნენ. როდესაც **გლაქსომ** გახსნა სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი **რესერჩ ტრიანგლ პარკში**, მიუხედავად მაღალი ანაზღაურებისა, შეუძლებელი გახდა **ბეროუ უელქომისგან** მეცნიერების გადმოხილება. ამიტომაც მან სხვა სტრატეგიას — კორპორაციულ შერწყმას მიმართა.

გლაქსოს მიერ **ბეროუ ველქომის** მიერთებას ამ უკანასკნელის მომსახურე პერსონალისათვის იგივე შედეგი ჰქონდა, რაც შესაძლებელია ბუნებრივ კატასტროფას მოჰყოლოდა. გაკეთდა განცხადებები უამრავი სამუშაო ადგილის გაუქმების შესახებ. მომსახურე პერსონალი აღმოჩნდა უიმედო სიტუაციაში, როდესაც დააყენეს არჩევანის წინაშე: ან ნებაყოფლობით დაეტოვებინათ სამსახური (ფულადი კომპენსაციითა და ჯანმრთელო-

ბის დაცვის საკითხებში არსებული დახმარების გაგრძელებით), ან დარჩენილიყვნენ თავი-
ანთ პოზიციებზე, ოღონდ არანაირი გარანტიით სამსახურის შენარჩუნებაზე. ბევრს დაენ-
ყო დეპრესიული სიმპტომები: ხერხემლის ტკივილი, თავის ტკივილი, ძილის პრობლემები,
მადის დაკარგვა, აგზნება, ისტერიკა და ცოლ-ქმრული პრობლემები. პროტესტის, მრისხ-
ანებისა და თანამდებობიდან გადადგომის ტალღა განცდის იმ კლასიკური სტადიებით,
რომლებიც დამახასიათებელია ოჯახის წევრის გარდაცვალების დროს, დეპარტამენტი-
დან დეპარტამენტში გადადიოდა. **ბეროუ ველქომის** თანამშრომლები განიცდიდნენ არა
მარტო სამსახურის დაკარგვას ან კორპორაციის განსაკუთრებული კულტურისაგან ჩამო-
შორებას, არამედ იმას, რომ დაირღვა სოციალური კონტრაქტი, რაც გულისხმობდა შემ-
დეგს: „მე თუ კარგად ვმუშაობ (განსაკუთრებით მაშინ, თუ კვალიფიციური მუშაკი ვარ)
და ჩემი კომპანია წარმატებულად ვითარდება (როგორც **ბეროუ ველქომი**), **სამსახური**
გარანტირებული მაქვს“.

მსგავსი რეაქციები დაფიქსირდა, როდესაც დაიხურა ქარხანა და დაიკეტა მაგისტრა-
ლი. მაგრამ სამსახურებიდან მასობრივი დათხოვნა და „შემცირებები“ აღარ არის ერთეუ-
ლი შემთხვევები, რომლებიც მხოლოდ პრობლემების მქონე კომპანიების ან „სიკვდილის
პირას მყოფი მრეწველობისათვის“ არის დამახასიათებელი. არავის შეუძლია დღეს იყოს
მშვიდად და არ იღელვოს ან არ იფიქროს იმაზე, რომ მისი კომპანია შესაძლებელია შემ-
დეგი იყოს. ირონიულად რომ ვთქვათ, გრძელვადიანი ვალდებულებები დამქირავებელსა
და დაქირავებულებს შორის იმ მარტორქის გზით მიდის, რომელიც კორპორაცია ბეროუ
ველქომის ლოგო იყო.

სოციალური ინსტიტუტების სახელმწიფოს ახსნა

სოციოლოგიის ყველა ფუძემდებელი ფიქრობდა სოციალური ქმედებისა და სოცია-
ლური სტრუქტურის ურთიერთქმედების ახსნას (იხ. თავი 1). უმეტესობა კონცენტრირე-
ბას ახდენდა ფართომასშტაბიან სოციალურ სტრუქტურებსა (მთელი საზოგადოება ან
ეკონომიკა) და რადიკალურ სოციალურ ცვლილებაზე (ინდუსტრიალიზაცია ან კაპიტალ-
იზმის ზრდა). ჯორჯ ჰერბერტ მიდი და მაქს ვებერი დაინტერესებულნი იყვნენ ასევე იმ
როლით, რასაც ყოველდღიური ქცევა ასრულებს სოციალური სტრუქტურის შენარჩუ-
ნებასა თუ მის ცვლილებაზე. მათი ნამუშევარი იყო სულისჩამდგმელი არაერთი თანამე-
დროვე თეორიისა, რომლებიც კონკრეტულად ეხება სოციალურ ურთიერთქმედებებს. ამ
ბოლო წლებში საკითხის ასეთი აღქმა მთელ სოციოლოგიაში გავრცელდა (ფაინი, 1993
წ.). აღიარებულია იდეა, რომ სოციალური წყობა დამოკიდებულია იმაზე, როგორ „ენი-
ნააღმდეგებიან, იყენებენ, მანიპულირებენ და გადააკეთებენ სტრუქტურას“ სოციალური
მოთამაშეები (პიროვნებები, მსხვილი ორგანიზაციები თუ სოციალური ინსტიტუტები).

სიმბოლური ინტეგრაცია

ჯორჯ ჰერბერტ მიდის მიდგომა სოციალურ ურთიერთქმედებაზე ეფუძნება სამ ძირითად მოსაზრებას (მიდი, 1934 წ.; ბლუმერი, 1969/1986 წწ.). პირველი — ხალხი რეაგირებს ყველაფერზე, რასაც ან ვისაც კი გადააწყდება, რაც იმის შესაბამისად ხდება, რას ნიშნავს მათთვის ის ხალხი, ქმედება თუ სიტუაცია. მეორე — ჩვენ ვსწავლობთ საგნების მნიშვნელობას, რასაც იმაზე დაკვირვებით ვახორციელებთ, როგორ რეაგირებენ სხვა ადამიანები მათზე ანუ — სოციალური ურთიერთქმედებით. მესამე — როგორც შედეგი მიმდინარე ურთიერთქმედებისა, ხმა (ან სიტყვები), ჟესტიკულაცია, გამომეტყველება და აღნაგობა იძენს სიმბოლურ მნიშვნელობას, რასაც იზიარებს ერთი და იმავე კულტურას მიკუთვნებული ხალხი. მაგალითად, ამერიკელები მოსაუბრეს პირდაპირ უყურებენ და ეს არის ქმედება, რომელიც ბევრ კულტურაში შესაძლებელია, შეურაცხმყოფელი და აღმამფთებელი იყოს. ჩვენ იმ ხალხს, ვინც ერიდება თვალის გასწორებას, „ფლიდს“ ვეძახით. ასევე ვიყენებთ თვალს სტატუსის დასამტკიცებლად. როდესაც ურთიერთქმედების დროს პარტნიორები განსხვავდებიან ძალაუფლებითა და საზოგადოებაშიც ასევე სხვადასხვა ავტორიტეტით სარგებლობენ, ის, ვინც პირველი ვერ გაუსწორებს თვალს პარტნიორს, მიანიშნებს პატივისცემასა და მორჩილებაზე (რიჯვეი, ბერგერი და სმითი, 1985 წ.). შედარებით დაბალი სტატუსის მქონე პარტნიორმა შესაძლებელია თვალი გაუსწოროს მოლაპარაკეს, როდესაც უსმენს მას, ხოლო როდესაც თვითონ ლაპარაკობს, მაშინ მას თვალს არიდებს ან საერთოდ დაბლა იყურება. მამაკაცისა და ქალის ურთიერთქმედების დროს ქალები უფრო ხშირად გაურბიან თვალეში ყურებას. როდესაც ქალს სერიოზული ძალისმიერი პოზიცია უკავია (მაგალითად, როდესაც ის არის საგზაო პოლიციელი, რომელიც ავსებს საჯარიმო ქვითარს), მაშინ სანინალმდეგოდ იქცევა. მიდი მიიჩნევს, რომ ასეთი სიმბოლური ურთიერთქმედებები სოციალური წყობის საშენი ბლოკებია.

გამომდინარე კონტექსტიდან, ერთი და იმავე სიმბოლოს შესაძლებელია, სხვადასხვა მნიშვნელობა ჰქონდეს. როდესაც დაჟინებით მიაჩერდებით ვინმეს, რომელიც თქვენ წინ ცდილობს რიგში ჩადგომას, მაშინ გამოხატავთ მრისხანებას; როდესაც სანინალმდეგო სქესის ადამიანს დაჟინებით უყურებთ ბარში, მაშინ თქვენი მზერა რომანტიული ინტერესის მანიშნებელია. სიმბოლური მესიჯების ინტერპრეტაცია დამოკიდებულია ადამიანის შესაძლებლობაზე, აილოს სხვა პიროვნების როლი. **როლის აღება** ნიშნავს საკუთარი თავის დაყენებას სხვის ადგილზე იმის წარმოდგენით, რას გრძნობს და ფიქრობს ის ადამიანი, და იმის გათვლით, რას მოიმოქმედებს ის შემდეგ. ამგვარად, ჩვენ ვწყვეტთ ჩვენი რომელი ქმედება იქნება ყველაზე „წარმატებული“ ან რა მიგვიყვანს ყველაზე ახლოს ჩვენს მიზნებთან.

როლები არ არის ფიქსირებული და უცვლელი. სოციალურმა ურთიერთქმედებამ შესაძლებელია გაამყაროს როლის არსებული ურთიერთობები ან გამოიწვიოს მათი ცვლილება (თურნერი, 1990 წ.). როლის ცვლილებაში იგულისხმება უფრო მეტი, ვიდრე ინდივიდუალურ ცვლილებებში; ეს ნიშნავს სოციალური მოლოდინის ცვლილებას. როლის ცვლილება სავარაუდოდ მაშინ ხდება, როდესაც ახალი სოციალური მოთამაშეების შესაძლებლობები და ინტერესები არ ესადაგება როლის მოთხოვნებს და ფართოდ გავრცელებული კულტურული და სტრუქტურული მოდელები უშვებენ ან საჭიროებენ ცვლილებას. მაგალითად,

ბებიები და ბაბუები, როგორც წესი, არიან დისტანციური, ავტორიტეტული ფიგურები, რომლებიც პასუხისმგებელნი არიან მორალურ ღირებულებებსა და ოჯახურ მემკვიდრეობაზე. როდესაც შვილიშვილები ბებიასთან მიდიან, მათ კარგად უნდა ეცვათ და კარგადაც უნდა იქცეოდნენ. კულტურულ ცვლილებებს 1960-იან და 1970-იან წლებში, ხშირად მიჰყავდა კონფლიქტებამდე მშობლები და ბებია-ბაბუები ბავშვების სოციალიზებასთან დაკავშირებით. და ბოლოს, ამჟამად ბევრი ადამიანი ორმოცი და ორმოცდაათი წლის ასაკში უკვე ბებია ან ბაბუა ხდება, და შემდგომ ასაკში — სამოცი, სამოცდაათი წლისა და უფრო მეტისაც კი — ეწევა უფრო აქტიურ ცხოვრებას. შედეგად, ბებიებისა და ბაბუების როლი უფრო არაფორმალური გახდა. დღევანდელ დღეს ისინი იმედოვნებენ, რომ შვილიშვილები მათში „მხიარულ ხალხს“ ხედავენ.

1950-იან წლებში მთავარი აღმასრულებელი დირექტორის როლი იყო, როგორც სახელმწიფო მოღვაწისა, რომელიც პასუხისმგებელი იყო შეენარჩუნებინა „წონასწორობა და სამუშაო ბალანსი უშუალოდ დაინტერესებული ჯგუფების . . . მეწილეების, დაქირავებული პერსონალის, მომხმარებლებისა და ფართო საზოგადოების მიერ წამოყენებული მოთხოვნების ფონზე“ (ფრენკ აბრამსი, ნიუ-ჯერსის სტანდარტ ოილის თავმჯდომარე, 1951 წ., 1996 წ.). კრიტიკოსები ამკიცებენ, რომ გლობალურმა კონკურენციამ, „ელექტრონულმა კაპიტალიზმმა“ (შესაძლებლობამ, რომ ფულის მოძრაობა მთელს მსოფლიოში წამებში ხდებოდეს) და სხვა ცვლილებებმა გამოიწვიეს მთავარი აღმასრულებელი დირექტორის როლის ხელმეორედ განსაზღვრა, როგორც მხოლოდ მეწილეების აგენტებისა, რომლებიც პასუხისმგებელნი არიან მხოლოდ სუფთა მოგებაზე და არა დაქირავებული პერსონალის, მომხმარებლისა თუ საზოგადოების წინაშე.

ღამატუხიელი მიდგომა

იდეა სოციალური როლის შესახებ, რა თქმა უნდა, მოდის თეატრიდან და მსახიობების მიერ შესრულებული როლებიდან. როგორც შექსპირი წერს, „მთელი სამაყრო არის სცენა“. სოციოლოგები, რომლებიც განიხილავენ **დრამატურგიულ მიდგომას**, თვლიან, რომ ბევრი ურთიერთქმედება ხორციელდება ნაცნობი, მოსალოდნელი კულტურული სცენარების მიხედვით. პიროვნებები, მიუხედავად იმისა, როგორ ინტერპრეტაციას ახდენენ და როგორ თამაშობენ თავიანთ როლებს, „თამაშის“ შედეგი განსაზღვრული მაინც არ არის.

განვიხილოთ ელევანტური რესტორნის მეპატრონის (maitre d') ქმედება (ორველი, 1951 წ.). ხმაურიან და მოფუსფუსე სამზარეულოში რესტორნის მეპატრონე არის უფროსი, რომელიც პასუხისმგებელია ყურადღება მიაქციოს საკვების სათანადოდ მომზადებასა და სერვისს. მომთხოვნი ზედამხედველი, რომლისთვისაც არაფერი არ არის დამაკმაყოფილებელი, ამაყად დადის, აღელვებული ლაპარაკობს და ყვირის კიდევაც. შემდეგ, მსახიობის მსგავსად, რომელიც ახალი ხასიითის შესასრულებლად გადის სცენაზე, შედის სასადილო ოთახში და მისი ქცევა რადიკალურად იცვლება. ნათელი სახით ათვალთვლებს იატაკს, თავს უხრის კლიენტებს, შემუშავებული თავაზიანობით აცილებს მათ მაგიდამდე და სიამოვნებას ანიჭებს თავისი ყურადღებით. სამზარეულოს ტირანი ყველაზე რაფინირებულ მასპინძლად გარდაიქმნება.

დრამატურგიული მიდგომის ლიდერი, ამერიკელი სოციოლოგი ირვინ ჰოფმანი (1959, 1974 წწ.) სოციალურ ცხოვრებას ხედავდა, როგორც იმპროვიზებული თამაშებისა და სკეტჩების სერიებს. თითოეულ სოციალურ სიტუაციას აქვს თავისი სცენარი, რომელიც ხაზს უსვამს იმ ზოგად პირობებს, რა არის მოსალოდნელი და რომელი როლების თამაშია საჭირო. თუმცა, ნამდვილი თეატრის საპირისპიროდ, არ არსებობს რაიმე დირექტივა. ამიტომ მოქმედმა პირებმა (მონაწილეებმა) ერთმანეთში უნდა მოილაპარაკონ, ვინ რა როლს შეასრულებს, რაც ისე უნდა გააკეთონ, რომ სხვებისაგან სასურველი საპასუხო რეაქცია გამოიწვიონ და ამრიგად, თამაშს „კეთილი დასასრული“ ექნება.

ნამდვილ თეატრში მსახიობები ცდილობენ დაარწმუნონ მაყურებელი, რომ სწორედ ის მოქმედი გმირები არიან, რასაც თამაშობენ. თითქმის ამავე გზით, სოციალურ ურთიერთქმედებაში მონაწილეები იქცევიან ისე, რომ დაარწმუნონ აუდიენცია (სხვა მონაწილეები) მათ მიერ შესრულებული როლების ბუნებრიობაში. ჰოფმანმა შემოიტანა ტერმინი **შთაბეჭდილებათა მართვა**, რათა აღენერა ადამიანთა მცდელობა — ეკონტროლებინათ, რას ფიქრობენ სხვები მათზე. მაგალითად, სამსახურში მისაღებად გასაუბრებაზე მისული პიროვნება ცდილობს, რომ თავი წარმოაჩინოს, როგორც განზრახვითი, გონიერმა, მეგობრულმა და დინამიკურმა პიროვნებამ (და „კარგად ჩაცმულმა“).

ჰოფმანის მნიშვნელოვანი გამჭრიახობა იმაში გამოიხატება, რომ მან განავითარა შემდეგი მოსაზრება: შთაბეჭდილებების მართვა მხოლოდ ისეთი ფორმალური სიტუაციებისათვის არ არის დამახასიათებელი, როგორიც გასაუბრებაა სამსახურში მისაღებად, არამედ იგი ყოველთვის აღინიშნება. ჩვენი გადანწყვეტილებები თუ რას ვიცვამთ, სად ვცხოვრობთ, როგორ ავტომობილს ვიძენთ როდესაც ჰამბურგერსა თუ მაკარონს მივირთმევთ, ყველაფერი ეს შთაბეჭდილების მართვის ასპექტებია, რაც იმ იდენტურობის „გამყარებას“ ეხმარება, რაც ჩვენ გვაქვს დაგეგმილი.

სოციალური ურთიერთქმედების ერთი თავსატეხი არის ის, რატომ მიჰყვებიან ჩვენს „ქმედებას“ სხვები მიუხედავად იმისა, რომ იციან (როცა გააანალიზებენ) — ეს ყველაფერი გამოგონილია. ჰოფმანის აზრით, ამის პასუხი არის ის, რომ შთაბეჭდილებების მართვაში თითოეული ადამიანის წარმატება დამოკიდებულია სხვა ხალხის დამატებით როლებზე. თვითონ ვერ წარმოადგენთ საკუთარ თავს ისევე წარმატებულად, მაგალითად როგორც რესტორნის მეპატრონე, თუ ოფიციანტები და კლიენტები თქვენს იგნორირებას მოახდენენ. სანახაობა რომ არ შეჩერდეს, ხალხი ისე მოქმედებს, თითქოს თითოეულის მიერ განხორციელებული ქმედება ბუნებრივი იყოს. თუ ვინმე სერიოზულ შეცდომას დაუშვებს — მაგალითად, თუ შემთხვევით დააბოყინებს, როდესაც ხვდება კლიენტების ჯგუფს — მონაწილეები ისე იქცევიან, თითქოს არაფერი არ შეუმჩნევიათ (რასაც ჰოფმანი უწოდებს „განზრახ არშემჩნევას“). სადილზე სხვა მაგიდებიდან სხვებს დაჟინებით არ უმზერენ და არც ერევიან მათ საუბარში. პირიქით, ისე იქცევიან, თითქოს მათ გარდა იქ სხვა არავინ არ იყოს (მოდელი, რომელსაც ჰოფმანი უწოდებს „ცივილურ უყურადღებობას“).

ქმედებათა უმეტესობა მოულოდნელი შეხვედრის დროს შეიძლება გაგებულ იქნეს, როგორც მცდელობა თითოეულის მხრიდან, რომ მონაწილეთა შორის ურთიერთობის განყვეტის გარეშე წარმატებულად დაამთავრონ ყველა დაუგეგმავი და არასასურველი მოვლენა, რომლებსაც შეუძლია მონაწილეები არასასურველ მდგომარეობაში ჩააგდონ (ჰოფმანი, 1967 წ., გვ. 41).

ძალიან ძნელია მუდმივად სცენაზე ყოფნა. ამიტომაც არის, რომ სოციალურ ცხოვრებას აქვს ორი მხარე — „წინა პლანი“ და „კულისები“. წინა პლანზე ხალხს მოეთხოვება, რომ როლები ითამაშონ მთელი თავიანთი შესაძლებლობების გამოყენებით. სასადაილო ოთახი არის წინა პლანი ოფიციატებისათვის. არ აქვს მნიშვნელობა, ეჩქარებათ მათ, გაღიზიანებულნი არიან თუ გადაიღალნენ — ისინი მაინც თავაზიანები და ყურადღებანი უნდა იყვნენ კლიენტების მიმართ. თუმცა, ოფიციატები არიან კულისებშიც. აქ მათ შეუძლიათ მოდუნდნენ, იხუმრონ თვალთმაქც კლიენტებზე და მოემზადონ შემდეგი გამოსვლისათვის. ფაქტობრივ, პიროვნებას ყველა როლის შესრულებისას აქვს შესაძლებლობა, კულისებში განმარტოვდეს. ექიმების მოსასვენებელი ოთახი ჰოსპიტალში კულისებია ისევე, როგორც სამასწავლებლო სკოლაში. სტუდენტები კულისებში — თავიანთ საერთო საცხოვრებლებში — დასცინიან თავიანთ პროფესორებს, ხოლო პროფესორები კი ასევე კულისებში — თავიანთ ოფისებში — ხუმრობენ სტუდენტებზე. კომპიუტერულ ქსელს აქვს იმის შესაძლებლობა, რომ კულისებში საჭიროაოდ გამოყოს „ადგილი“ (რას-მუსენი, 1996 წ.).

ნიშნავს თუ არა ეს, რომ წინა პლანზე ქცევათა უმეტესობა მხოლოდ წარმოდგენაა და სამყაროში არსებული ადამიანების სახეები უბრალოდ — ნიღბები? ეს არ არის სავალდებულო. რაც უფრო ხშირად ვთამაშობთ როლს, მით უფრო ბუნებრივი ხდება ის ჩვენთვის მანამ, სანამ მოულოდნელად ისევე, როგორც ჩვენი აუდიტორია, არ დავერწმუნდებით, რომ სწორედ ის პიროვნება ვართ, ვისაც ვცდილობდით რომ ვყოფილიყავით. გაიხსენეთ თქვენი პირველი დღეები და კვირები კოლეჯში. პირველად უხერხულად და გარკვეულწილად თამაშგარე მდგომარეობაში იგრძენით თავი, თავს აჩვენებდით, თითქოს მშვენივრად იცოდით, რასაც აკეთებდით. თუმცა, მასაჩუსეტის პირველი კოლონიისტების ხსოვნის ოფიციალური სადღესასწაულო დასვენების (Thanksgiving vacation) პერიოდში თქვენ იგრძენით, რომ გახდით კოლეჯის სტუდენტი საკუთარ აზროვნებაშიც და სხვების თვალშიც. ასეა ყველა როლის შემთხვევაში. პოლიციის ახალბედა ოფიცერს აინტერესებს, აღიარებს თუ არა ხალხი მის ძალაუფლებას; პირველად დედა წუხს თავის შესაძლებლობებზე სანამ „რაღაც არ გადაუტრიალდება“ და უცებ არ გრძნობს, რომ დედაა. ეს ტრანსფორმაცია დიდწილად დამოკიდებულია სოციალურ სარკეში ჩახედვასა და დანახვაზე, რომ სხვა ადამიანები როლს ისე ითვისებენ, როგორც ნამდვილს.

ეთნომეთოდოლოგია

ჰოფმანის მსგავსად, სოციოლოგმა ჰაროლდ გარფინკელმა (1967 წ.) ფოკუსირება მოახდინა ყოველდღიური ცხოვრების განსაზღვრულ რეჟიმზე. მაგრამ იქ, სადაც ჰოფმანი, როგორც თამაშის კრიტიკული თვალთმამყურებელი, შორიდან აკვირდებოდა სოციალურ ურთიერთქმედებას, გარფინკელმა სცადა გაეანალიზებინა ეს ყველაფერი შიგნიდან, თითქოს თვითონ იყო ახალბედა მსახიობი, რომელიც პირველად ავიდა სცენაზე. ეს არ არის იოლი, რადგანაც არც ერთი ჩვენგანი ნამდვილად არ არის ახალბედა სოციალურ ურთიერთობათა საკითხში — ჩვენ დაბადებისთანავე ვერთვებით სხვებთან ურთიერთქმედებაში. შედეგად, ისე შევეზარდეთ ჩვენი კულტურის სცენარებს, რომ ვერც კი აღვიქვამთ მათ არსებობას. მაგალითად, ამერიკელთა უმრავლესობა ხალხით გადატვირთულ ტროტუარებზე არც კი უფიქრდება, ისე დადის მარჯვენა მხარეს (ისევე, როგორც მან-

ქანით სიარულის დროს), რომ სხვა გამგელებს არ დაეჯახოს. ეს არის საყოველთაოდ მიღებული ქცევის მხოლოდ ერთი იმ მილიონი ავტომატური, დამტკიცებულად ჩათვლილი ფორმიდან, რაც უზრუნველყოფს ჩვენი სოციალური ურთიერთქმედებათა წყობასა და სტრუქტურას. **ეთნომეთოდოლოგია** ეხება იმ მეთოდებსა თუ გზებს, რითიც ხალხი ქმნის წყობას ყოველდღიურ ურთიერთქმედებებში.

გარფინკელმა შექმნა მეთოდი, რომელსაც breeching ექსპერიმენტს ეძახდა: კულტურის ძალისა და ყოველდღიური სოციალური აღქმის სადემონსტრაციოდ, ის და მისი სტუდენტები სპეციალურად არღვევდნენ ნორმებს და იწერდნენ ხალხის რეაქციას. ერთ-ერთი ექსპერიმენტისას, სტუდენტები თავიანთ ოჯახებში სტუმრებივით იქცეოდნენ; ცდილობდნენ, შეძლებისდაგვარად დიდხანს შეენარჩუნებინათ თავაზიანი დისტანცია — საუბრობდნენ მხოლოდ ზოგად საკითხებზე და არა პერსონალურზე; იღებდნენ ნებართვას სააბაზანოში შესვლაზე, ჭიქა წყალს; გამოხატავდნენ თავიანთ გულითად მადლობას მასპინძლების მიმართ. და რა იყო შედეგი?

ოჯახის წევრები ითხოვდნენ ახსნას: რაშია საქმე, რა დაგემართა? ხომ არ გამოგადგეს? ავად ხომ არ ხარ? ამით რისი დამტკიცება გინდა? რამ გაგაგია? შეიშალე, თუ უბრალოდ სულელივით იქცევი? (გარფინკელი, 1967 წ., 47-48 გვ.).

ნორმალური ურთიერთობების აღსადგენად, ოჯახის წევრებმა თავიანთი მოსაზრებები ოჯახურ ურთიერთქმედებათა თაობაზე გაკვირვებული შეკითხვების სახით გამოხატეს.

სხვა breeching ექსპერიმენტებში გარფინკელის სტუდენტებმა დაიწყეს მაღაზიებში ვაჭრობა (ამას ამერიკელები, როგორც წესი, არ აკეთებენ); დაარღვიეს ჯვრებისა და ნულების თამაშის წესი (როდესაც მოწინააღმდეგეს უშლი პირველ სვლას); საუბრის დროს უცებ აგრესიულად უახლოვდებოდნენ მოსაუბრეს, რომლისთვისაც ეს ძალიან მოულოდნელი იყო. თითოეული და დარღვევა იწვევდა დაბნეულობას და აღელვებას — როგორც სტუდენტებში, ასევე მათ „მსხვერპლშიც“ — და ხშირად მწვავე კრიტიკასაც იმსახურებდა. ასეთი დაძაბული რეაქციები ასაბუთებს ხალხის დამოკიდებულების ხარისხს იმ ავტომატურ, ხშირად გაუცნობიერებელი ურთიერთქმედების კანონებზე, რომლითაც მათი მოულოდნელი სოციალური შეხვედრების ფორმირება ხდება.

საუბრის ანალიზი

საუბრის ანალიზის სფეროს პირველი მკვლევარი გახლდათ ჰარვეი საჩსი (Harvey Sachs), რომელიც ირვინ ჰოფმანის სტუდენტი და ჰოვარდ გარფინკელის კოლეგა იყო, სანამ საკმაოდ ახალგაზრდა საავტომობილო კატასტროფაში არ დაიღუპებოდა. მათ მსგავსად, ჰარვეი საჩიც მიიჩნევდა, რომ ადამიანს ყოველდღიური ქცევებიდან ისევე ბევრი ამქვეყნიური საკითხის შესწავლა შეუძლია, როგორც შეისწავლიდა „მნიშვნელოვან საკითხებს“ და „დიდმასშტაბიან ინსტიტუციებს“. მათ მსგავსად, ისიც დაინტერესებული იყო, რა გზით *წარმოიშვა* სოციალური წყობა.

საჩსმა შეიმუშავა მეთოდი, რომლის მიხედვითაც ინერდა შემთხვევით საუბრებს და ახდენდა მათ დეტალურ ანალიზს. ის იკვლევდა შემთხვევით სატელეფონო საუბრებს მეგობრებს შორის, არაფორმალურ საუბრებს სამსახურში, ზარებს სასწრაფო დახმარების სამსახურებში, ჯგუფური თერაპიის სესიებსა და რადიოსაუბრებსაც კი. მას აინტერესებდა არა მხოლოდ კონტენტის ან საუბრის შინაარსი, არამედ თავად საუბარი — თუ რო-

გორ წყვეტდა ხალხი ვისთან, როდის და რამდენ ხანს ელაპარაკა. ეს არის მნიშვნელოვანი არა მხოლოდ არაფორმალური ურთიერთქმედებისათვის, არამედ ბიუროკრატიული სტრუქტურების მუშაობისთვისაც (ბოდენი, 1995 წ.). საჩსმა აღმოაჩინა, რომ ყველა საუბარს ჰქონდა გარკვეული საერთო დამახასიათებელი თვისება: ხან ერთი პიროვნება საუბრობს, ხან — მეორე; გადასვლა ერთი მოსაუბრიდან მეორეზე არის ხშირი და სწრაფი და იშვიათადაა პაუზა ან ერთდროული ლაპარაკი. შუა საუბარში ჩნდება „რიგის დაკავების“ კონცეფცია. რიგი მოქმედებს, როგორც მბრუნავი კარი, რომელიც აკონტროლებს საუბრის დროს შემოსულ და გასულ მოსაუბრეებს. პაუზები, ძალიან ხანგრძლივი რიგები და რიგის დათმობაც კი დასაბუთებული უნდა იყოს.

დებორა ტანენმა (1990, 1994 წწ.), იმის საფუძველზე, რომ განსხვავებული სქესი სხვადასხვაგვარად იყენებს ზოგად სასაუბრო ტექნიკას, გააანალიზა გაუგებრობა მამაკაცსა და ქალს შორის. მამაკაცი საუბარს განიხილავს, როგორც გარკვეულ შეჯიბრს, სადაც არიან გამარჯვებულები და დამარცხებულები; მათი მთავარი მიზანია დაიცვან თავი, რომ არ იყოს ვინმე მათზე წინ და თვითონ არ დამარცხდნენ. ქალები საუბარს განიხილვენ, როგორც ურთიერთთანამშრომლობას, რომლის მიზანიც სოციალური კავშირების ხელახლა დამტკიცებაა. შედეგად, მამაკაცები და ქალები საუბრისას ზოგჯერ ვერ ახერხებენ ერთმანეთის ბოლომდე გაგებას. განვიხილოთ მაგალითი, რომელიც მოცემულია სქემაზე 3.3. ზოი გულნატკენია, რომ ერლი არ გამოხატავს შემფოთებას მისი ჯანმრთელობის გამო და თან აწყვეტინებს კიდევაც საუბარს. ერლი კი გულდანწყვეტილია იმის გამო, რომ მისი რომანტიული ურთიერთობა (სიყვარულის თემის წამოჭრა, მის სახესთან შეხება) ასე კატეგორიულად არის იგნორირებული. შესაძლებელია, რომ ისინი სულაც სხვადასხვა ენაზე საუბრობენ! საუბრის ბევრი თანამედროვე ანალიტიკოსი დაინტერესებულია არა მხოლოდ საუბრის სტრუქტურით, არამედ საუბრის ფუნქციით, შინაარსითა და ინტერპრეტაციითაც.

სადილზე ზოიმ მუცლის არეში ტკივილი იგრძნო, მოიბოდიშა და ტუალეტში გავიდა. როდესაც დაბრუნდა, ერლი შეეკითხა, ხომ კარგად გრძნობდა თავს. ზოიმ უპასუხა, რომ ის გადის გარკვეულ სამედიცინო შემონმეებს. იმის ნაცვლად, რომ ერლი დაინტერესდეს ამ შემონმეების შედეგებს, ზოის კერძს ის ანოდეებს.

ზოი (ლექვით): ჩემდა საბედნიეროდ,

ეს ოპერაცია ნალვლის ბუშტზე გაკეთდება.

ერლი: ესე იგი, შენი და თხოვდება?

თუ შეიძლება სერიოზულად მითხარი, რას ფიქრობ სიყვარულზე.

ზოი: კეთილი, გეტყვი, რას ვფიქრობ სიყვარულზე.

აი, სიყვარულის ისტორია. ის ჩემი მეგობარია —

ერლი (ცდილობს, რომ შეეხოს მის სახეს): შენ რაღაც გაქვს ნიკაპზე.

სქემა 3.3 მას არ ესმის

წყარო: ადაპტირებულია დებორა ტანენისაგან, „მას არ ესმის“ *ჯენდერს ენდ დისქორსიდან (genders and Discourse)* (ოქსფორდის უნივერსიტეტის პრესა, ნიუ-იორკი, 1994 წ.), გვ. 76-77.

სოციალური გაცვლა

სოციოლოგიის სხვა თეორეტიკოსები სოციალურ ურთიერთქმედებაში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ როლის გაცვლას. გაცვლა იმართება ნაცვალგების ნორმით (გოლდნერი, 1973 წ.). როდესაც ვინმე ჩვენს მიმართ ყურადღებას იჩენს ან რაიმეს გვაძლევს, ნაცვალგება მოითხოვს, რომ გადავიხადოთ ამ თავაზიანობისათვის და ვანარმოებთ ბალანსს სოციალური აღრიცხვის წიგნში. ის, ვის მიმართაც პირველად გამოვიჩინეთ ყურადღება, ვალდებულია, რომ ახლა უკვე მან გადაგვიხადოს. ამგვარად, გაცვლა ახალი სოციალური ვალდებულებების შექმნით აძლიერებს სოციალურ კავშირებს. მხოლოდ საქმიანი მოლაპარაკებებით კი გაცვლა არ არის შემოფარგლული, არამედ ძირითადი ელემენტია ყველანაირი სოციალური ურთიერთქმედების დროს.

პიტერ ბლაუმ (1964 წ.) და ჯორჯ ჰომანსმა (1964 წ.) კვლავ წამოიწიეს გეორგ ზიმელის ნაშრომში (1950 წ.) ფესვებგადგმული გაცვლის თეორია. მათ გააანალიზეს სოციალური ქცევის მრავალი ასპექტი, როგორც გაცვლის პროცესები. ორივე მათგანს აინტერესებდა, როგორ იგებდნენ ან აგებდნენ მსახიობები ურთიერთქმედების დროს. ბლაუმ გაცვლას ხედავდა ეკონომიკური კუთხით: იმის გათვალისწინებით, შევიდნენ თუ არა ურთიერთქმედების პროცესში, და თუ შევიდნენ, როგორ გააგრძელონ, ხალხი ანონ-დანონის სხვადასხვა სოციალური ქმედებების ხარჯსა და მოგებას. ჰომანსს გარკვეულწილად განსხვავებული მიდგომა ჰქონდა საკითხთან დაკავშირებით. დაეყრდნო რა ფიზიოლოგიის სკოლის კონცეფციას, რომელსაც *ბიჰევიორიზმი* ეწოდება, ჰომანსი თვლიდა, რომ ხალხი იმეორებს ქცევას, რომელმაც მათ წარსულში ჯილდო მოუტანა და ერიდება ისეთ ქცევას, რომლის გამოც სასჯელი დაიმსახურეს. ბლაუმაც და ჰომანსმაც წვლილი შეიტანეს რაციონალური შერჩევის თეორიაში, რომელიც განიხილავს შემდეგს: იმის გათვალისწინებით, როგორ იმოქმედონ (და მოახდინონ ურთიერთქმედება), ხალხი გაცნობიერებულად ითვისებს ხარჯსა და მოგებას, ჯილდოსა და სასჯელს. ამ შეხედულებით, ყველა სოციალური ქმედება „წინასწარ გააზრებულია“.

რა თქმა უნდა, ძალაუფლება ზოგიერთ ადამიანს გაცვლიდან აძლევს უფრო მეტი სარგებლის მიღებას. ამის მაგალითია სამსახურში ხელმძღვანელის ქვეშევრდომებისაგან კეთილგანწყობის „მოთხოვნა“. ასევე შესაძლებელია, რომ გაცვლამ შექმნას ძალაუფლება. თანამშრომლებს ერთმანეთის დახმარების იმედი აქვს მრავალ საკითხში (მაგალითად, ტელეფონს ხელს აფარებენ ლაპარაკის შეწყვეტის დროს ან კომპიუტერის ხელოსანი ეხმარება მათ ახალ პროგრამებში). როგორც წესი, ეს არის „კეთილსინდისიერი გაცვლა“, მაგრამ ზოგიერთი თანამშრომელი — მაგალითად, კომპიუტერში დახელოვნებული — უფრო მეტ დახმარებას უწევს სხვებს, ვიდრე თვითონ სჭირდება და ამგვარად, სხვები მათ ვალში არიან, რაც შეიძლება ძალაუფლებად ჩავთვალოთ.

როგორც ზიმელმა (1955 წ.) გვიჩვენა, გაცვლის ქსელები ქმნის წევრობის სისტემას, რაც ეხმარება კონფლიქტების შემცირებაში. მაგალითად, უნივერსიტეტში სოციოლოგიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სხვა დეპარტამენტებს შორის კონკურენციაა სტუდენტების, ახალი ფაკულტეტების პოზიციებისა და სხვა მომგებიან საკითხებთან დაკავშირებით. თუ ამ დეპარტამენტების ფაკულტეტები ასევე კეთილგანწყობილი იქნებიან ერთმანეთის მიმართ — რაც შესაძლებელია გამოიხატოს თანადგომით კვლევებში, სტუდენტების რეკომენდაციები, რჩევები ადმინისტრაციულსა თუ ტექნიკურ პრობლემებთან

დაკავშირებით — მათი შეჯიბრი მეგობრულს უფრო ემსგავსება. ამგვარად, გაცვლის ქმედებები განსაზღვრავს ქსელებს; ამავე დროს, პოზიციები ქსელში ფაქტობრივი გაცვლების ფორმირებას ახდენს (კუკი და ვითმეიერი, 1992 წ.).

გაცვლა ყოველთვის არ არის „ცივი და ანგარიშიანი“. მშობლებს შეუძლიათ, რომ საკუთარი ინტერესები განირონ თავიანთი შვილების საკეთილდღეოდ და მათი ბედნიერი მომავლისათვის ისე, რომ სულაც არ იფიქრონ ამისათვის რაიმე ჯილდოს მიღებაზე (ემერსონი (Emerson), 1976 წ.). მოკლედ, დახმარება მათ სიამოვნებით.

ემოციების სოციოლოგია

სოციოლოგები სულ უფრო და უფრო დაინტერესდნენ სოციალურ ცხოვრებაში გავლენიანი როლის ემოციების თამაშით. რას გრძნობს ადამიანი, ხშირად ვიგებთ არა იმით, თუ რას ამბობს ის, არამედ მისი სახის გამომეტყველებით (შექმუხნული წარბები), ხმის ტონით (გაბრაზებული ყვირილი) ან სხეულის პოზით (ჩამოშვებული მხრები, შეკრული მუშტები). თითოეული მათგანი არის *სიმბოლური ჟესტი*. საკუთარმა ემოციებმა შეიძლება გაამხილოს ჩვენი შიში, მრისხანება თუ სიყვარული, მიუხედავად ჩვენი მცდელობისა, რომ გამოვჩნდეთ „გულგრილნი“. ზოგიერთი ადამიანური ემოცია — ხალისი, მოწყენილობა, მრისხანება, შიში — უნივერსალურია. მართლაც, ემოციების გამოხატვის ფესვები შესაძლებელია მოდის ჩვენი ევოლუციური წარსულიდან (ამიტომაც ვპოულობთ პრიმატებისა და მაიმუნების სახის გამომეტყველებაში ადამიანურის მსგავსს).

ემოციები, მსგავსად ყველა ადამიანური ქცევისა, სოციალურად არის ორგანიზებული. უნარი, დავადგინოთ ემოციები, დავარქვათ მათ სახელები და განვასხვავოთ ისინი ერთმანეთისაგან, ჩადებულია ჩვენს ენასა და კულტურაში (ტიელორი, 1993 წ.). შეგვიძლია ერთმანეთისაგან განვასხვავოთ მრისხანება და ფრუსტრაცია, სირცხვილი და დანაშაულის გრძნობა იმიტომ, რომ ამას ჩვენი კულტურა აკეთებს. სხვა კულტურები არ აკეთებენ მსგავსი სახის დისკრიმინაციასა თუ აქცენტს რაიმე გარკვეულ ემოციაზე უფრო მეტად, ვიდრე სხვებზე. ეს ძირითადად იმით არის გამოწვეული, რომ ჩვენი იუდეო-ქრისტიანული მემკვიდრეობა, დანაშაულის გრძნობა და მისი ლოგიკური შედეგი — უმანკოება, შეჭრილია დასავლეთის კულტურებში, ნაწილობრივ კი იმიტომ, რომ კონფუციის მოძღვრება — სირცხვილი და პატივი — უფრო დიდ როლს ასრულებს შორეული აღმოსავლეთის ქვეყნებში. „რეპუტაციის გადარჩენის“ გამოვლენა კონფუციანურ ტრადიციაში იღებს სათავეს. ყველა კულტურაში არსებობს წესი, რომელი სიტუაციისათვის რომელი ემოციაა მისაღები (დაკრძალვაზე სიცილი, როგორც წესი, ტაბუდადებულია, თუმცა ქორწილებში ტირილი მიღებულია) და ვინ უნდა გამოხატოს და ვინ არა გარკვეული სახის ემოცია („დიდი ბიჭები არ ტირიან“).

რა თქმა უნდა, სირცხვილი დასავლეთში ჯერ კიდევ გარკვეულ როლს ასრულებს. რასაკვირველია, სოციოლოგები თომას სჩიფი და სუზან რეთზინგერი (1991 წ.) სირცხვილს მიიჩნევენ ყველაზე არსებითად მთელ ადამიანურ ემოციებში. სირცხვილი მოიცავს მცირე უხერხულობას, ასევე უკიდურეს დამცირებას, მაგრამ ის ყოველთვის სოციალურია და გვიჩნდება შეგრძნებიდან, რომ სხვები არაკეთილგანწყობილი არიან ჩვენ მიმართ.

შეურაცხყოფა, კრიტიკა, უპასუხო სიყვარული, ღალატი თუ უპასუხისმგებლობა ჩვენდამი, ინვესტორების, არავისთვის საჭიროს ან გარიყულის შეგრძნებებს.

„სოციალურ ურთიერთქმედებაში სოციალური კავშირი შესაძლებელია დამყარდეს, შენარჩუნდეს, აღდგეს ან დაირღვეს“ (სჩიფი და რეთზინგერი, 1991 წ., გვ. 64, იტალიკები ნაშლილია). სირცხვილის (და სხვა ემოციების) ფუნქცია არის ის, რომ მზად ვიყოთ სოციალურ გარემოზე, სოციალური კავშირების მდომარეობაზე და, შესაძლებელია სხვაგვარად ცვლილებებზეც კი ინფორმაციის შესახებ. ემოციები უზრუნველყოფენ კომუნიკაციის მნიშვნელოვან საშუალებებს და შეუძლიათ უფრო მეტიც კი გადმოგვცენ, ვიდრე ეს შესაძლებელია სიტყვითა და საქმით.

სირცხვილმა შეიძლება ან შეგვზღუდოს რაიმე ქმედების განხორციელებაში, ან გვიბოძოს რაიმე გარკვეული გზით ქმედებისაკენ. სჩიფმა და რეთზინგერმა (1991 წ.) შეისწავლეს ცოლ-ქმრული უთანხმოებები. ოჯახური უსიამოვნება იწყება უპატივცემულობის სიგნალთან ერთად: ერთი მეუღლე პირდაპირ ან არაპირდაპირ ამცირებს მეორეს. თუ სირცხვილი იგნორირებულია — ანუ არც ერთი მეუღლე არ აცნობიერებს ამ მტკივნეულ გრძნობას — უთანხმოება ძლიერდება. მრისხანება შესაძლებელია განხილულ იქნეს, როგორც მცდელობა მოსალოდნელი შეტევების მოსაგერიებლად და „რეპუტაციის გადასარჩენად“. მრისხანებას მივყავართ უფრო მეტ დამცირებამდე, მეტ სიბრაზემდე და ა. შ. წყვილი შესაძლებელია ჩიხში მოექცეს („ცივი ომის“ პიროვნებათაშორისი ეკვივალენტი) ან, შესაძლებელია, ერთი პარტნიორი „გამოეთიშოს“ მიმდინარე კამათს, ან გიჟივით გავარდეს ოთახიდან და დაამთავროს ურთიერთქმედება. მიუხედავად ამისა, თუ პარტნიორები აცნობიერებენ მტკივნეულ გრძნობებს და გამოხატავენ პატივისცემას, მაშინ კამათი, როგორც წესი, შესაძლებელია ისე დასრულდეს, რომ მინიმალური ზარალი მიაყენოს ურთიერთობას. მსგავსი ძირითადი პრინციპები ეხება მეზობლებსა და ეთნიკურ ჯგუფებს, პოლიტიკურ პარტიებსა და ეროვნებებს შორის მიმდინარე უთანხმოებებსაც.

სანამ ემოციებს ფესვები აქვს გადგმული ბიოლოგიაში, ფსიქოლოგიაში და სოციალურ ურთიერთობებში, ადამიანებს შეუძლიათ მართონ თავიანთი ემოციები საჭიროებისამებრ ან სიტუაციის შესაბამისად. როგორც წესი, სტუმრები წვეულებაზე მასპინძელთან ერთად მხიარულობენ მაშინ, როდესაც ჭირისუფლები დაკრძალვაზე თავიანთ დარდს გამოხატავენ. „თავისი გრძნობის გამოხატვით ყველას შეაქვს წამიერი წვლილი კოლექტივის საკეთილდღეოდ“ (ჰოჩსჩილდი, 1983 წ., გვ. 18). უამრავ ურთიერთქმედებაში — მშობლებსა და შვილებს, ცოლებსა და ქმრებს, მეგობრებს, შეყვარებულებსა და უცხოებს შორისაც კი — ხალხი მალავს თავის სიბრაზეს, ისინი სიმუღირებენ პატივისცემას ან ფარავენ სიძულვილს.

ზოგიერთ სიტუაციაში ემოციები მასობრივად არის გამომუშავებული. ეს იმიტომ ხდება, რომ სპეციფიკური საქმიანობა ან სოციალური როლი ხალხისაგან მოითხოვს, მიღებული გზით გამოხატონ გარკვეული სახის ემოციები. კლასიკური მაგალითი, რომელიც ღრმად გააანალიზა სოციოლოგმა ერლი ჰოჩსჩილდმა (1983 წ.), არის სტიუარდესა. მისი საქმიანობის ნაწილს შეადგენს ის, რომ სტიუარდესა, მიუხედავად იმისა, როგორ გრძნობს თავს, უნდა ილიმებოდეს და იქცეოდეს ხალხისაგან და თავდაჯერებულად. მგზავრებმა შესაძლებელია შეაწუხოთ, შეურაცხყოფა მიაყენონ ან სექსუალურ ძალადობასაც კი მიმართონ მის მიმართ. სტიუარდესამ შეიძლება იცოდეს, რომ პილოტს რაღაც პრობლემები აქვს ან მგზავრს, რომელიც F რიგში ზის, მშობიარობა ეწყება. რაც არ უნდა მოხდეს, მან სიმშვიდე და ღიმილი უნდა შეინარჩუნოს. ამის მსგავსად, კომპიუტერული

და სხვა „ახალი თაობის“ კომპანიების თანამშრომლებს მოეთხოვებათ იყვნენ ბედნიერი გამომეტყველებით, თვითნებური საქმეები ცოტათი ხუმარები და მთლიანად ჩართულნი. ამ წყობებში გრძობები კომერციულიზებულია. სტიუარდესას ღიმილი არის ნაწილი იმისა, რასაც კლიენტი „ყიდულობს“, თვითმფრინავის ბილეთის შეძენით. **ეფელი** იყენებს კომპიუტერის „უცნაური“ ჰაკერის იმიჯს კომპანიაში სამუშაოდ პერსონალის მოსაზიდად. რაც უფრო მეტი ხალხი მუშაობს მომსახურების სფეროში და საქმიანი კავშირი აქვს კლიენტებთან და მომხმარებელთან, რაც, თავის მხრივ, ემოციების გამომუშავებას მოითხოვს, უფრო მეტი ხალხი მიდის რელიგიაში, თვითდახმარების ჯგუფებში და ეტანებიან სასულიერო ლიტერატურასა და ფილმებს საკუთარი თავის ხელახლა აღმოსაჩენად. მაგრამ ეს შინაგანი მოძრაობაც კი დამოკიდებულია სოციალურ ურთიერთქმედებასა (ეკლესიასთან, მეგობრის მაძიებლებთან, ავტორთან და დირექტორთან) და სოციალურ მხარდაჭერაზე.

ურთიერთქმედება არის სოციალური ცხოვრების ერთი-ერთი ყველაზე შემოქმედებითი ასპექტი „განსხვავებების გაკეთების“ პოტენციალით. ამავე დროს, ურთიერთქმედება დამოკიდებულია ძლიერ სტრუქტურულ და კულტურულ მოდელებზე, რომლებიც თითოეულ ჩვენგანს გარკვეულწილად წინასწარ განმჭვრეტელებად წარმოგვაჩენს სხვების მიმართ და, თავის მხრივ, ერთმანეთის ნდობის საშუალებას გვაძლევს. ეს მოდელები უზრუნველყოფს სტაბილური სოციალური ცხოვრების ფუნდამენტს.

შეჯამება

1. სოციოლოგია გვიჩვენებს, რომ ყველაზე ინტიმური ქცევა — სექსიც კი — სოციალურად სტრუქტურირებულია. კულტურული ნორმები, ცოდნა და უპირატესობები ახდენენ ჩვენი სურვილების ფორმირებას; სოციალური სტრუქტურა აწესებს ჩვენი შესაძლებლობების ფარგლებს. სექსუალური ქცევის ცვალებადი მოდელები, თავის მხრივ, მოქმედებს სოციალურ სტრუქტურაზე. და ბოლოს, სექსუალური ურთიერთქმედება აისახება და ზემოქმედებს ახდენს ძალაუფლებაზე. თანამედროვე კვლევების შედეგებმა იმ ფაქტის დემონსტრირება მოახდინა, რომ ვარაიაციები სექსუალურ ქცევებში გამოწვეულია ისეთი სოციალური მახასიათებლით, როგორიც არის განათლება.
2. სოციალური ჯგუფები და ურთიერთქმედებები შესაძლებელია დაიყოს სამ ძირითად ტიპად: პირველად, მეორეულად და მესამეულად (ან არაპირდაპირად). პირველადი ურთიერთობებია ინტიმური, პერსონალური, მრავალმხრივი, მოყვარული და მდგრადი. კლასიკური პირველადი ურთიერთობები მოიცავს მეგობრებსა და შეყვარებულებს, ცოლებსა და ქმრებს. როგორ არის ეს ურთიერთობები განსაზღვრული, დამოკიდებულია კულტურების სხვადასხვაობაზე და მათ მიხედვით იცვლება.
3. სიყვარულზე დასავლურ წარმოდგენას ფესვები აქვს გადგმული ქვეყნის სასიყვარულო ურთიერთობების ტრადიციაში, რაც არის ტრაგიკული კონფრონტაცია პიროვნებებსა და სოციალურ წყობას შორის. მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის ინგლისში და განსაკუთრებით კი ამერიკაში, სასიყვარულო ურთიერთობა გახდა ქორწინების წინაპირობა. სხვა საზოგადოებებში და სხვა დროში ქორწინება გარიგებით ხდებოდა.
4. გარიგებით ქორწინებისა და სიყვარულით დაქორწინების იდეოლოგიები სტატუსებისა (პოზიციები სოციალურ სტრუქტურაში) და როლების (ქცევები და პოზიციები, რაც მოსალოდნელია ხალხისაგან, რომლებსაც აქვს მიცემული სტატუსი) მნიშვნელობას

ნინა პლანზე აყენებენ. ზოგი სტატუსი არის წარმომავლობითი (რომელიც მათი მცდელობის გარეშე აქვს ხალხს მიღებული), ზოგი კი შეძენილი (რომელიც, უფრო ხშირ შემთხვევაში, მიღწეულია ინდივიდუალური ძალისხმევით). ხშირად მასტერ-სტატუსი დომინირებს ყველა სხვაზე.

5. ზოგ საზოგადოებასა და დროში მეგობრები უფრო ახლოს იყვნენ ერთმანეთთან და მეგობრობასაც მეტად აფასებდნენ, ვიდრე ქმარს ან ცოლს. დასავლეთის საზოგადოებაში რომანტიკული სიყვარულის ზრდასთან ერთად მეგობრობის მნიშვნელობა შესუსტდა. მეგობრების მნიშვნელობა იცვლება საზოგადოებიდან საზოგადოებაში, სოციალურ კლასებში და მამრობითი და მდედრობითი სქესის წარმომადგენლებს შორის.
6. მეორეული ურთიერთობები არის საჯარო, არაპერსონული, შეზღუდული, ემოციურად ცივი და საერთოდ — ხანმოკლე. ამის კლასიკური მაგალითებია გამყიდველები და მომხმარებლები, პროფესიონალები და კლიენტები.
7. თანამედროვე ცხოვრების ერთ-ერთი განმსაზღვრელი თვისება არის ის, რომ გაიზარდა უცხოებთან ურთიერთქმედებათა რაოდენობა (და მნიშვნელობა). ურთიერთობები უცხოებს შორის სდევს კულტურულ პრინციპებს და ისინი, როგორც წესი, ძალიან გულითადია. მართლაც, თანამედროვე საზოგადოება დამოკიდებულია ცივილიზაციის, თავაზიანობისა და ურთიერთნდობის ნორმებზე.
8. მესამეულ ანუ არაპირდაპირ ურთიერთობებში შესაძლებელია, მხარეები არასოდეს არ შეხვდნენ ერთმანეთს, მაგრამ დაკავშირებულნი არიან მედიისა თუ მესამე მხარის საშუალებით (მაგალითად, ერთის მხრივ — მთავარი აღმასრულებელი დირექტორი და მეორეს მხრივ კი — მომსახურე პერსონალი და მომხმარებელი). მათი ქმედებები შესაძლებელია მოტივირებულ იქნეს საყოველთაო სოციალური მოდელებით (როგორიცაა საბაზრო ძალები) მიუხედავად იმისა, რა ზემოქმედება აქვს თითოეულ მათგანს სხვაზე. არაპერსონალური, არაპირდაპირი ურთიერთობები არსებითია მსხვილი სოციალური ორგანიზაციებისათვის.
9. ურთიერთქმედებები სამსახურში ფორმირებულია ერთმანეთის გადამფარავი ქსელების, მოლაპარაკებების საშუალებით მიღებული საყოველთაო კულტურული ნორმებისა და ჯგუფური დინამიკის საფუძველზე. ჯგუფური ცხოვრების ორმაგი ბუნება ითხოვს როგორც ინსტრუმენტულ (საკითხზე ორიენტირებული), ასევე ექსპრესიულ (ემოციაზე ორიენტირებულ) ლიდერობას, მაგრამ ესენი შესაძლებელია, რომ სხვადასხვა გზით განახორციელოს (მაგალითად, **ფელი აი-ბი-ემის** წინააღმდეგ).
10. ვინაიდან ორგანიზაციის სიდიდე და მისი მიზნების სირთულე იზრდება, საჭირო ხდება ფორმალური ორგანიზაცია. მაქს ვებერის „იდეალური ტიპის“ თანახმად, ბიუროკრატია აქვს ხუთი თვისება: (1) შრომის ზუსტად განსაზღვრული განაწილება სპეციალიზებული დავალებებით; (2) ოფიცრების იერარქია ბრძანებების ჯაჭვის მიხედვით; (3) დეტალურად შემუშავებული წესები და ნორმატივები; (4) არაპიროვნულობა და ემოციური განცალკევება რაციონალური გადაწყვეტილების მიღების ასამაღლებლად და (5) ჯილდო დამსახურების მიხედვით. მიუხედავად ამისა, არცერთი ბიუროკრატია ზუსტად არ მისდევს ვებერის იდეალურ ტიპს; გარკვეულწილად ქცევის ფორმირება უფრო მეტად არაოფიციალური ნორმებით ხდება, ვიდრე ოფიციალური წესებითა და ინსტრუქციებით.

11. სოციალური პირობების ცვლილებამ მიგვიყვანა ორგანიზაციული სტრუქტურების შეცვლამდე. ტრადიციული ბიუროკრატიის ერთი ალტერნატივა გამოვლენილია მსხვილ იაპონურ კორპორაციებში, რომელიც სამუშაო ადგილების შენარჩუნების გარანტიას აძლევს მომსახურე პერსონალს მათი შრომისუნარიანობის ბოლომდე, აქცენტს აკეთებს ჯგუფურ მიღწევებზე, აწინაურებს სამუშაო სტაჟის მიხედვით, გადანაცვლებებს არ იღებს ერთპიროვნულად და მომსახურე პერსონალის მიმართ ყოველმხრივი მზრუნველობის დემონსტრირებას ახდენს. მეორე ალტერნატივა გახლავთ „კორპორაციული კამპუსის მოდელი“, რომელიც აქცენტს აკეთებს მოქნილობაზე, ინდივიდუალობასა და არაფორმალობაზე, რომელიც ტრადიციულ ბიუროკრატიაში გამოხატული სტაბილურობის, შესაბამისობისა და ფორმალობის საპირისპიროა. კორპორაციათა შერწყმამ (რაც სულ უფრო და უფრო ჩვეული მოვლენა ხდება) შესაძლებელია შეაერთოს სხვადასხვა სამუშაო ადგილის კულტურის მქონე კომპანიები, რასაც თითქმის ყოველთვის მოსდევს ხალხის შემცირება, რასაც მომსახურე პერსონალისათვის სერიოზული სოციალურ-ფიზიოლოგიური და ეკონომიკური შედეგები მოსდევს.
12. სოციალური წყობა დამოკიდებულია იმაზე, როგორ შეეთვისებიან, მართავენ და შევცლიან სოციალურ სტრუქტურას სოციალური მოქმედი პირები (პიროვნებები, ორგანიზაციები თუ ინსტიტუტები). სოციოლოგებმა შეიმუშავეს ექვსი ძირითადი მიდგომა სოციალური ურთიერთქმედების სტრუქტურის ასახსნელად.
13. სიმბოლური ურთიერთქმედება ფოკუსირებას ახდენს სოციალური ურთიერთქმედების სიმბოლურ ასპექტებზე და იმაზე, როგორ აძლევს ხალხს საშუალებას სიმბოლური ჟესტები და როლის აღება, რომ საკუთარი ქცევის კოორდინირება მოახდინონ.
14. დრამატურგიული მიდგომა სოციალური ურთიერთქმედებაა, როგორც თეატრალური წარმოდგენა თავისი სცენით, კულისებითა და უამრავი რეკვიზიტით. გარკვეულწილად, ყველანი ჩართულნი ვართ შთაბეჭდილებების მართვაში.
15. ეთნომეთოდოლოგია სოციალურ ურთიერთქმედებას შიგნიდან განიხილავს და იყენებს breeching ექსპერიმენტებს, რათა მოახდინოს სხვადასხვა სიტუაციაში ურთიერთქმედებისათვის საერთო და ხშირად გაუცნობიერებელი წესების მნიშვნელობის ილუსტრირება.
16. საუბრის ანალიზი განსაზღვრავს, როგორ იყენებს ხალხი სტრუქტურას (განსაკუთრებით რიგის დაკავება), როგორც საუბრის წასაყვანად, ასევე საკუთარი მიზნების მისაღწევად.
17. სოციალური გაცვლის თეორია ნაცვალგებას არსებითად მიიჩნევს ადამიანების ურთიერთქმედებისათვის. ადამიანი, იმის გადანაცველის დროს, რა მოიმოქმედოს, აფასებს პოტენციურ სარგებელსა და ხარჯს და ცდილობს დააბალანსოს სოციალური აღრიცხვის წიგნი.
18. ემოციების სოციოლოგია გრძნობების გამოხატვას თვლის კომუნიკაციის სასიცოცხლო საშუალებად, რომელიც გვამზადებს სოციალური ურთიერთობების პირობებისათვის. მაგრამ ამასთანავე მას მიიჩნევს შუალედურ რგოლად, რომელიც შესაძლებელია მართული და კომერციალიზებულიც კი იყოს.

	იმსჯელეთ	
--	-----------------	--

1. აღწერეთ, როგორ ხდება თვით ინტიმური ურთიერთობების ფორმირებაც კი მონაწილეთა მონაცემების, კულტურისა და სოციალური სტრუქტურის საშუალებით.
2. ახსენით განსხვავებები პირველად და მეორეულ და პირდაპირ და არაპირდაპირ ურთიერთობებს შორის.
3. როგორია „უცხო“ სოციოლოგიური განსაზღვრა? რატომ არის უცხოებთან ურთიერთქმედება განსაკუთრებული მახასიათებელი თანამედროვე საზოგადოებისათვის?
4. აღწერეთ ბიუროკრატიის იდეალური ტიპი და კორპორაციული ორგანიზაციის ორი ალტერნატიული ფორმა.
5. შეაჯამეთ ექვსი მთავარი მიდგომა სოციალური ურთიერთქმედების სტრუქტურის ასახსნელად.

	იაზროვნეთ კრიტიკულად	
--	-----------------------------	--

1. როგორ გესახებათ ის იდეალი, რაც თქვენს რომანტიკულ პარტნიორს უნდა ჰქონდეს? რას ფიქრობთ, როგორ მოხდება მისი ფორმირება სოციალური სტრუქტურითა და კულტურით?
2. აღწერეთ სიტუაცია, როდესაც უცხო პიროვნება იყავით. რა ზემოქმედება მოახდინა მან თქვენს ქმედებებსა და ხალხის თქვენდამი დამოკიდებულების გზებზე? რა ნორმებს დაემორჩილეთ თქვენ და სხვა/სხვები? იყო თუ არა ურთიერთქმედება გულისთადი?
3. რომელი ურთიერთობის გავლენის ქვეშ უფრო ხშირად იმყოფებით — პირდაპირისა თუ არაპირდაპირისა? თქვენი ცხოვრების რომელი სფეროა უფრო მეტად ან ერთის ან მეორის ზემოქმედების საგანი?
4. სოციალური ქსელების იდეის გამოყენებით აღწერეთ ურთიერთობები თქვენს სამუშაო და საცხოვრებელ ადგილებში თუ თავისუფალ დროს განხორციელებული ქმედებებისას. ამ ურთიერთობებიდან რამდენია გამოწვეული ერთნაირი სოციალური პირობებით? დანარჩენი ურთიერთობებიდან რამდენი მოითხოვს სხვა პირობებისა და ქმედებების ჩართვას?
5. რა არის ბიუროკრატიის, როგორც სოციალური ორგანიზაციის ძლიერი და სუსტი მხარეები? შეგიძლიათ წარმოიდგინოთ თანამედროვე საზოგადოება ბიუროკრატიის გარეშე? რომელია ყველაზე აუცილებელი? ნაკლებად საჭირო?

	სიტყვარი	
--	-----------------	--

შეძენილი სტატუსი — პიროვნების მიერ ძირითადად პერსონალური ძალისხმევით მიღწეული ნებაყოფლობითი სტატუსი.

წარმომავლობითი სტატუსი — ხალხისთვის სხვების მიერ მინიჭებული სტატუსი.

ბრეეცჰინგ ექსპერიმენტი — ჰაროლდ გარფინკელის ტექნიკა, გამოყენებული სხვადასხვა გაუცნობიერებელი კულტურული ვარაუდის გამოსავლენად, ნორმების განზრახ დარღვევითა და ხალხის რეაქციის ჩანერით.

ბიუროკრატია — ორგანიზაციული სტრუქტურა, რომელიც ხასიათდება შრომის სპეციალიზაციითა და მისი მკაფიოდ განაწილებით, ოფიცერთა იერარქიით, დეტალურად შემუშავებული წესებით, გადაწყვეტილების მიღების პროცესში მიუკერძოებლობითა და დამსახურების მიხედვით დაჯილდოებით.

დრამატურგიული მიდგომა — სოციოლოგიური პერსპექტივა, სადაც სოციალური ურთიერთქმედება განიხილება თეატრალური წარმოდგენის ანალოგად და ხალხი თავისი ქცევის „ინსცენირებას“ იმგვარად ახორციელებს, რომ მათ ისეთი გამოხმაურება გამოიწვიონ, როგორიც თვითონ სურთ.

დიადა — ორკაციანი ურთიერთობა ან ჯგუფი.

ეთნომეთოდოლოგია — შეხედულება სოციალურ ურთიერთქმედებაზე, რომელიც განვითარა ჰაროლდ გარფინკელმა და ფოკუსირებას ახდენს იმ გზებზე, რითიც ხალხს გარკვეული მოსაზრებები უყალიბდება ყოველდღიური ურთიერთქმედებიდან.

ექსპრესიული ლიდერობა — ლიდერობა იმისათვის, რომ ჯგუფის წევრებს შორის კარგი განწყობა და ურთიერთობები შენარჩუნდეს.

ფორმალური სტრუქტურა — ოფიციალური პოზიციები, ვალდებულებები, წესები და ინსტრუქციები, რომლებიც დაწესებულია ორგანიზაციის ხელმძღვანელთა მიერ.

შთაბეჭდილებების მართვა — ირვინ ჰოფმანის ტერმინი იმ ძალისხმევის განსასაზღვრად, რასაც ხალხი ახორციელებს იმისათვის, რომ აკონტროლონ, როგორ ხედავენ და ეხმაურებიან მათ სხვები.

არაპირდაპირი ურთიერთობები — ურთიერთობები, როდესაც მხარეები პირდაპირ არ ურთიერთქმედებენ ერთმანეთთან, მაგრამ დაკავშირებულნი არიან არაპირდაპირი გზით ან საკომუნიკაციო ტექნოლოგიებს ან მესამე მხარის საშუალებით.

არაფორმალური სტრუქტურა — არაოფიციალური ნორმები, განვითარებული ჯგუფის წევრებს შორის იმ პრობლემების გადასაჭრელად, რომლებიც წესებში არ არის მოცემული არასასურველი თუ არასაჭირო შრომის აღმოსაფხვრელად და ჯგუფის წევრების ინტერესების დასაცავად.

ინსტრუმენტული ლიდერობა — ჯგუფის წევრების ხელმძღვანელობა, რათა მათ შეასრულონ სხვადასხვა დავალება.

ჯგუფური აზროვნება — ჯგუფის წევრების ტენდენცია, დაკარგონ კრიტიკული, ინდივიდუალური ფიქრის შესაძლებლობა იმ ღირებულებების გამო, რასაც ისინი ერთმენეთის მიმართ სოლიდარობას ანიჭებენ.

მასტერ სტატუსი — ერთ-ერთი სტატუსი, რომელიც ფართოდ განსაზღვრავს პიროვნების სოციალურ იდენტურობას.

შეთანხმებული წესი — საერთო განსაზღვრა სიტუაციისა, რომელიც აღმოჩნდება „გამოცდის“ ჩატარების შედეგად და ცვლის ამ „გამოცდისათვის“ განხორციელებულ ქმედებებს მიღებული საპასუხო რეაქციების საფუძველზე.

ქსელი — ურთიერთობათა ქსელი იმ ადამიანებს შორის, რომლებიც ერთმანეთთან არიან დაკავშირებულნი პირდაპირი თუ არაპირდაპირი კავშირებით კომუნიკაციისა და სხვა მრავალი საშუალებით.

პირველადი ჯგუფი — განსაკუთრებით მჭიდროდ შეკრული ჯგუფი, რომელიც ხასიათდება შემდეგი ხუთი თვისებით: უწყვეტი პირისპირ ურთიერთქმედებით, ჯგუფთან მკაცრი პერსონალური იდენტიურობით, ძლიერი კეთილგანწყობილი კავშირებით ჯგუფის წევრებს შორის, მრავალმხრივი ურთიერთობებითა და მდგრადობის ტენდენციით.

როლი — იმ ქცევების, ნებისმიერი პიროვნებისაგან მოსალოდნელია დამოკიდებულებების, ვალდებულებებისა და უპირატესობების ერთობლიობა, რომელიც იკავებს გარკვეულ სტატუსს.

როლის აღება — საკუთარი თავის წარმოდგენა ვინმე სხვა პიროვნების როლში და ამგვარად უკეთ გაგება იმისა, რის გამოხატვას ცდილობს ის „სხვა“.

მეორეული ჯგუფი — არაინტიმური ჯგუფი, რომელიც ხასიათდება შეზღუდული პირისპირი ურთიერთქმედებით; ჯგუფთან თავშეკავებული ან სუსტი პერსონალური იდენტიურობით; სუსტი კეთილგანწყობილი კავშირებით ჯგუფის წევრებს შორის; შეზღუდული, მეორეული ურთიერთობებითა და არამდგრადობის ტენდენციით.

სტატუსი — პოზიცია საზოგადოებრივ წყობაში, რომელიც განსაზღვრავს, ვინ ვართ ჩვენ სხვებთან მიმართებაში და მთავარ როლს ასრულებს სოციალური იდენტიურობის ჩამოყალიბების საკითხში.

სტატუსთა ნაკრები — სოციალური პოზიციების სრული სპექტრი, რომელიც აქვს ნებისმიერ ერთ პიროვნებას მოცემულ დროს.

უცხო — პიროვნება სოციალურ ჯგუფში, რომელთანაც მას (მამაკაცს ან ქალს) პირადი კავშირები არ გააჩნია.

სიმბოლური ჟესტი — ჟესტი, რომელსაც მიღებული აქვს სიმბოლური მნიშვნელობა, გავრცელებული ერთი და იგივე კულტურის ხალხს შორის.

ტრიადა — სამკაცრიანი ურთიერთობა ან ჯგუფი.

თავი 4

ჯაცუხა

ჯაცუხის ელემენტები

- ღირებულებები
- ნორმები • სიმბოლოები
- ენა • ცოდნა

ჯაცუხათა ინტერაქცია და მრავალფეროვნება

- კულტურის მრავალფეროვნების ხარისხი
- კულტურათშორისი გაგება

ჯაცუხის ჩამოყალიბება

- კულტურული კაპიტალი

მასშტაბი და ჯაცუხის ბოლომდე

ჩანახტი

- *სოციოლოგია და საჯარო დებატები: უნდა უზრუნველყონ თუ არა ამერიკის სკოლებმა მრავალენოვანი განათლება?*
- *კვლევის მეთოდები: კულტურის შიგნით — დევიდ ჰოლისეული კვლევა*
 - *გლობალური საკითხები/ლოკალური შედეგები: ტელემაუნყებლობა ამაზონიაში*

უდვიგ ვან ბეთჰოვენი კაცობრიობის ერთ-ერთი უდიდესი მუსიკოსია. მის ნაწარმოებებს სხვა კომპოზიტორების ნაწარმოებებზე გაცილებით უფრო ხშირად უკრავენ ხოლმე. დღეისათვის მისი ცნობილი ჰიმნის „ოდა სიხარულს“ გარდა, არსებობს ამ მუსიკის პოპვერსიაც. ბეთჰოვენის ბიუსტი — მჭმუნვარე, მრისხანე მზერითა და თმაანწილი სახით — სწორედ გენიოსის სახასიათო დეკორაციაა. როდესაც პიროვნებას გემოვნებიანად და კულტურულად მივიჩნევთ, ვთვლით, რომ მას სწორედ ისეთი მუსიკა ესმის და აღიარებს, როგორსაც ბეთჰოვენი ქმნიდა. ბეთჰოვენის მეხუთე სიმფონიის შესავალი აკორდების სიმძლავრესა და განუმეორებლობას გაუნათლებელი და კულტურის არმქონე ადამიანიც კი შეიგრძნობს. ბეთჰოვენის პიროვნება და მუსიკა ჩვენი კულტურული მემკვიდრეობაა. გვესმის თუ არა ბეთჰოვენის, ვიგებთ თუ არა ამ კომპოზიციების სტრუქტურას, ყველა ჩვენგანი უდავოდ თანხმდება იმაზე, რომ ბეთჰოვენი გენიაა.

ბეთჰოვენის, როგორც კომპოზიტორის ნიჭიერება საყოვეთაოდ აღიარებული ჭეშმარიტებაა. თუმცა, მისი გენიოსად აღიარება არამარტო მისი ტალანტისა და შესაძლებლობების გაცნობას ნიშნავს; მასში იმ გამორჩეულ ადამიანს ვხედავთ, რომელიც დაბადებიდანვე რაღაც არაამქვეყნიური ღვთით ბოძებული ნიჭით იყო დაჯილდოებული და რომელიც არაფრით ჰგავს სხვებს. გენიოსების ორიგინალურობა იმ ღრმა შესაძლებლობებშია, რომლებიც მათ შემოქმედებითი სამყაროს განჭვრეტისა და გარდაქმნის საშუალებას აძლევს. ექსცენტრულობის მაღალი დონე, საზოგადოებაში მიღებული წესებიდან ამოვარდნა, გამორჩეულობა — „გენიოსის შეფუთვის“ ნაწილებია. საიდან მოდიან გენიოსები? საიდან ჩნდება გენიის იდეა?

ჩვენი კულტურა გვეუბნება, რომ გენიოსებად არ ყალიბდებიან — გენიოსებად იბადებიან. ღრმა განსწავლულობისა და მუხლჩაუხრელი შრომის დახმარებით ბევრს ძალუძს წარმატების მწვერვალზე ასვლა. მაგრამ გენიოსებს გამოარჩევს „რაღაც ექსტრა“, ისეთი რამ, რისი სწავლაც შეუძლებელია და რაც მათ საკუთარი შემოქმედებითი სამყაროს გარდაქმნის ძალას აძლევს.

სოციოლოგი ტია დე ნორა ნიგნში „ბეთჰოვენი და გენიოსის საზოგადოებრივი სტრუქტურა“ სწორედ ამ თემას ეხმიანება. გენიის არსის ახსნა სწორედ თანამედროვე დასავლური კულტურისთვისაა დამახასიათებელი. ანტიკურ ხანასა და შუა საუკუნეებში ხელოვანები უბრალო ხელოსნებისგან არაფრით გამოირჩეოდნენ. მათი ქმნილებების უმეტესობა — ანონიმურია. გენიის იდეა მოგვიანებით, მეჩვიდმეტე საუკუნის დასასრულსა და მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში გაჩნდა, როდესაც პიროვნებისა და ინდივიდის მნიშვნელობამ წინა პლანზე წამოინია. გაიზარდა ინდივიდუალიზმის ხარისხი და რწმენა პიროვნულ ღირებულებებში (პლეჩი, 1992). მანამდე სიტყვა გენიოსში უფრო სტილი ან შთაგონება მოიაზრებოდა; მეცხრამეტე საუკუნეში ეს ტერმინი უკვე პიროვნებასთან იქნა გაიგივებული (გამონაკლისს წარმოადგენდნენ ქალები, რომლებიც მაშინ ამ კატეგორიას არ განეკუთვნებოდნენ). გენიოსად აღიარება არამარტო შეუდარებლობას და უნიკალურობას ნიშნავს, აქ ის გარემო და კულტურაც მოიაზრება, რომელიც ინდივიდუალურ და ორიგინალურ შემოქმედებას მიაგებს პატივს.

დე ნორა აანალიზებს ბეთჰოვენის მოღვაწეობის პერიოდის ისტორიულ და საზოგადოებრივ კონტექსტს. ბეთჰოვენის დროის ვენა, ევროპის ცნობილი სახელოვნებო და ინტელექტური დედაქალაქი გახლდათ. აქ გვხვდებოდა არისტოკრატთა, ნასწავლთა, კრიტიკოსთა და მაღალი კლასის საზოგადოების ფართო ფენები. ამ დროისთვის

ინსტრუმენტული მუსიკა თანდათანობით კერძო მუსიკალური სალონებიდან დიდ სა-
კონცერტო დარბაზებში ინაცვლებდა. მუსიკის დაკარგული ხიბლის აღსადგენად არის-
ტოკრატიამ სერიოზული (ძნელად შესასრულებელი და გამომწვევი) და დილეთანტური
მუსიკის (ადვილად სასწავლისა და გასართობის) ურთიერთგამიჯნვა დაიწყო. ელიტის
მიერ გამოხატულმა მხარდაჭერამ სერიოზული მუსიკის მსმენელთა ფართო მასებისგან
განცალკევებისა და გამოყოფის მცდელობის დემონსტრირება მოახდინა.

სწორედ ბეთჰოვენი სჭირდებოდა ვენის არისტოკრატიას. მისი ემოციური მთლიანო-
ბა, ტექნიკურად რთული კომპოზიციები, მერკურის თანავარსკლავედის მემკვიდრეობა,
კიდევ უფრო ამყარებდა მის გამორჩეულობას. ბეთჰოვენის, ამ „სერიოზული“ კაპრიზული
ხელოვანის განდიდებით ვენის ელიტა თავის პირად ინტერესებსაც ემსახურებოდა.

დე ნორას ნაშრომის მიზანი არა გენიის დაკნინება, არამედ უფრო მისი, როგორც
საზოგადოებრივი მოვლენის ახსნაა. ბეთჰოვენი იყო ის, ვინც სჭირდებოდა ვენას, ხოლო
ვენა იყო ქალაქი, სადაც უნდა დაბადებულიყო ბეთჰოვენი. ბეთჰოვენის გენია ემყარე-
ბოდა მაღალ ინტეგრირებულ მუსიკალურ საზოგადოებას, ძლევამოსილ არისტოკრატიას,
კრიტიკოსთა ბაზისს, გარკვეულწილად ფართო მასების აღიარებასა და კულტურას,
რომელმაც ინდივიდუალურობა და ინოვაცია დააფასა.

როგორც პირველ თავში ვნახეთ, კულტურა აზროვნების, გაგების, განვითარებისა
და ურთიერთობის ის მეტ-ნაკლებად ინტეგრირებული ფორმაა, რომელიც ადამიანებს
ცხოვრების ურთიერთგაზიარებაში ეხმარება. მუსიკა, მხატვრობა, ლიტერატურა — კულ-
ტურის მხოლოდ მცირე ნაწილია, მაგრამ ისინი მოიცავენ ქცევის იმ ნორმებს, ღირებულე-
ბებს, ცოდნას, ქმედებას, ენასა და სიმბოლოებს, რომლითაც ადამიანები ყოველდღიურად
სულდგმულობენ.

ცუდისა და კარგის გარჩევის რწმენა სწორედ ჩვენი კულტურითაა განპირობებული.
კულტურა გვაძლევს სხვადასხვა მოვლენის გაგების ინტერპრეტაციებს. თანამედროვე
დასავლური კულტურის მიერ აღიარებული ხელოვნება ანუ გარკვეული ტიპის ლიტერა-
ტურა, მხატვრობა, ცეკვა, მუსიკა, შესაძლოა, სხვა კულტურებში ხელოვნებად არც იყოს
მიჩნეული. ხშირად აქ მუსიკა სულთან დამაკავშირებელი და საკომუნიკაციო გზაა; ამბის
ან ზღაპრის მოყოლა — ინფორმაციის თაობიდან თაობაზე გადაცემის საშუალება; ხეზე
კვეთა — ლამაზი საბრძოლო იარაღის დასამშვენებელი აუცილებელი ატრიბუტი. დღევან-
დელ მუზეუმებში დაცული „პრიმიტიული“ ხელოვნების მრავალი ნიმუში თავის დროზე ან
რელიგიური მნიშვნელობის, ან ყოველდღიური მოხმარების საგანი იყო. დღესაც, თანამე-
დროვე კულტურაში აქტიურია კამათი იმის შესახებ, რა არის ხელოვნება და რა — არა.
ზოგისთვის რეპი იდეალური მუსიკაა, სხვები მას უხარისხოდ თვლიან. დღესაც ხშირად
ვბჭობთ ხელოვნების ნიმუშების ცალკეულ მაგალითებზე, მაგრამ თითოეულ ჩვენგანს
კარგად ესმის, რა იგულისხმება სიტყვაში — ხელოვნება.

კულტურის სოციოლოგია გვიჩვენებს, რომ ფიქრის, აზროვნებისა და კატეგორიების
ჩამოყალიბების ჩვენური გზები (ნამდვილი ხელოვნების უბრალო უტილიტარული საგ-
ნებისგან გამოყოფა და გარჩევა), ჩვენი შიში, იმედები, ჩვევები, რწმენა, სურვილი და ა.შ.,
ის საზოგადოებრივი ქმნილებებია, რომლებზეც უდიდეს გავლენას ახდენს ის დრო და ად-
გილი, რომელშიც გვინევს ცხოვრება. ვირტუალურად, ხელის ჩამორთმევით დაწყებული,
შეყვარებულობით დამთავრებული, ნებისმიერი ჩვენი ქმედება შენიღბულია იმ კულტურ-
ითა და რესურსებით, რომლებსაც ჩვენივე კულტურა უზრუნველყოფს. ჩვენ ვადიდებთ

დემოკრატიას, ვალიარებთ ერთ ღმერთს, ვაფასებთ კონკურენტულობას, რადგან ამას ჩვენივე კულტურა გვასწავლის.

ყველაფრის მიუხედავად კულტურა არ ახორციელებს დიქტატს ჩვენს ფიქრებსა და ქცევებზე. პირიქით, ის ფართო ასპარეზს უთმობს მოქმედებას. კულტურა არის ის, რასაც ადამიანები უპირობოდ ავითარებენ, იყენებენ და ხვენენ. სწორედ ეს იდეა აიტაცა ჰოვარდ ბეკმა (1986), როცა კულტურა დაახასიათა, როგორც „ურთიერთგაზიარებული შემეცნებები, რომლებსაც ხალხი საკუთარი მოქმედების კოორდინირებისთვის იყენებს“. კულტურის ელემენტების შექმნითა და გამოხატვით, მათი ყოველდღიურ ცხოვრებაში გატარებით, ერთმანეთს ჩვენი საზოგადოებრივი სამყაროს გაგებას ვუზიარებთ. კულტურის ცვლა და ახალ მოთხოვნებთან მისი ადაპტირებაც ამ პროცესის თანმდევი. შესაბამისად, კულტურა მუდმივად იცვლება.

შემდეგ თავს იმ კულტურული ელემენტების გაცნობით დავიწყებთ, რომლებსაც ყველა კულტურა იზიარებს. ესენია: ღირებულებები, ნორმები, სიმბოლოები, ცოდნა და ენა. შევეხებით კულტურულ ინტეგრაციასა და კულტურულ მრავალსახეობას შორის არსებულ დაძაბულობას. შევეხებით ენის, როგორც განსაკუთრებული ფაქტორის როლს კულტურულ ინტეგრაციასა და პოლიტიკურ იდენტობაში; კულტურული ინტეგრაციის თანამედროვე პოსტმოდერნისტულ კრიტიკას. მესამე ნაწილში ვისაუბრებთ კულტურაზე, როგორც საზოგადოებრივი პროდუქციის შექმნის პროცესზე, ელიტური ზეგავლენისა და დიქტატისაგან გათავისუფლებულ გემოვნებასა და მოდაზე, რომელიც თანამედროვე საზოგადოებისათვის დღეს იდენტობის მოპოვების ერთ-ერთ წყაროდ იქცა; თუმცა ელიტა (სახელოვნებო ნაწილი) დღემდე კულტურულ ცოდნას კულტურული კაპიტალის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ასპექტად აღიარებს. ბოლო თავში საუბარი იქნება ელექტრონული მედიის როლზე კულტურის მზარდი გლობალიზაციის პროცესის განვითარებაში.

ხალხის ქცევები

კულტურის თვითმყოფადობა და განსაკუთრებული შინაარსი, სხვადასხვა ადგილას განსხვავებულია. თუმცა, არსებობს ის ძირითადი ბაზისი, რასაც ყველა ქვეყნის კულტურა ეფუძნება; ეს კულტურის ელემენტებია ანუ ღირებულებები, ნორმები, სიმბოლოები, ენა და ცოდნა. მათი ურთიერთგაზიარება ადამიანს საკუთარი თავის უკეთ შეცნობაში ეხმარება. კულტურის ელემენტები ის დამხმარე იარაღებია, რომლებსაც ადამიანები თავიანთი ბედის განკარგვისა და ხშირ შემთხვევაში შეცვლისთვისაც კი იყენებენ (svidler 1986).

ღირებულებები

ღირებულებები ის მტკიცე და ურყევი კრიტერიუმებია, რომლებიც კარგისა და ცუდის, სასურველისა და არასასურველის, კეთილისა და ბოროტის გარჩევაში გვეხმარება. ღირებულებები ის მუდმივი, ხშირად გაუცნობიერებელი და გამოუხატავი სტანდარტებია, საიდანაც გარკვეული ქმედებები, მიზნები, მოვლენები აღმოცენდებიან ხოლმე. ისინი, ჩნდებიან გარკვეულ სიტუაციაში და რჩებიან მთელი ცხოვრების მანძილზე. ღი-

რეზულტები ადამიანების მუდმივი თანამგზავრი ხდება. „კლდოვანი მთები მომაჯადოებელია, მათი დაპყრობა ბუნებასთან მიახლოებს“ — ამ კონკრეტული მოსაზრების საფუძველში ბუნების, როგორც მშვენიერისა და საოცარის ღირებულებაა ხაზგასმული. თუმცა ამერიკელები ყოველთვის ასე არ ფიქრობდნენ. იყო დრო, ბუნება მათთვის იმ ბოროტი და საშიში ძალის მატარებელი იყო, რომელსაც მუდმივად უნდა ებრძოლო და დაამარცხო. როგორც ვხედავთ, ღირებულებები დროთა განმავლობაში იცვლება.

ამერიკულ ღირებულებებს შორის ერთ-ერთი ყველაზე ძირეული — კონკურენტულობა და წარმატებულობაა. პოლიტიკაში, სპორტში, ბიზნესში, სკოლასა თუ უბრალოდ ყოველდღიურ ყოფაში ვთამაშობთ, და ვთამაშობთ — მხოლოდ გამარჯვებისთვის. თუკი არჩევნებში გამოკვეთილი გამარჯვებული არ არსებობს, არჩევნები ჩაშლილია. გამონაკლისი სიტუაციები გვხვდება სპორტშიც — მაგალითად, უცაბედი სიკვდილი, რაც ავტომატურად განსაზღვრავს გამარჯვებულ კანდიდატს. სხვა ქვეყნის კულტურაში კონკურენტულობის ღირებულება სრულიად უცხოა. მაგალითად, სამხრეთ ამერიკაში ჩასულ ჩრდილოამერიკელებს ძვირად დაუჯდათ ლაოსელ ფრენბურთელებში გამარჯვების ჟინის გაჩენის მცდელობა.

„ჩვენთვის ეს თამაშია. იქნება ეს კალათბურთი, ბეისბოლი თუ სხვა რამ, მთავარი ჩვენთვის მოგებაა. ისინი კი უბრალოდ, ქმნიან ჯგუფებს, თამაშობენ ერთად და არც კი დაეძებენ მოიგებენ თუ არა“ (სტიუარტი და ბენეტი, 1991, გვ.80).

ლაოსელებისთვის მთავარი გუნდური ერთიანობა და ჰარმონიაა. მათ კულტურაში, ნებისმიერი სოციალური აქტივობის საფუძველი კარგი ურთიერთობისა და საკუთარი თავის შენარჩუნების ღირებულებაა.

ამერიკული ღირებულებაა დამოუკიდებლობაც. ჩვენ არ გვიყვარს მასაში დაკარგვა. მართალია, ხშირად ვერთიანდებით ჯგუფებსა და ორგანიზაციებში, მაგრამ უპირატესობას ყოველთვის დამოუკიდებლობას ვანიჭებთ და ნებისმიერ შემთხვევაში ვიტოვებთ ჯგუფის დატოვების უფლებას, თუკი ეს ჩვენს პიროვნულ ინტერესებს აღარ ემსახურება. თუ სამსახური ან ქორწინება წარუმატებელია, ვიცით, რომ გვაქვს მისი შეცვლისა და წინსვლის უფლება. სხვა ხალხებისაგან განსხვავებით, აღმსარებლობა ჩვენთვის არა წარსულში წინაპრების გაკეთებულ, არამედ პიროვნულ არჩევანს ემყარება. საზოგადოებების უმეტეს ნაწილში, ბავშვები ჩვეულებრივ იმ აღმსარებლობას მისდევენ, რომლის წარმომადგენელიც მათი მშობლები არიან. დღეს ბევრი ქვეყანა ერთი აღმსარებლობისაა.

არსებობს კულტურები, სადაც ადამიანები ცხოვრების ბოლომდე ჯგუფური საზოგადოებრივი ერთიანობის ღირებულების გამტარებელნი რჩებიან და დროთა განმავლობაში უფრო განამტკიცებენ მათ. მათთვის პრიორიტეტულია სტაბილური ერთიანი საყრდენები და არა ცალკეული პიროვნების განსხვავებული არჩევანი. ავიღოთ არაბული კულტურა; აქ მთავარია მეგობრობა ცხოვრების ბოლომდე შეინარჩუნო და ბოლომდე მეგობრის ერთგული დარჩე. ყველაფერი ან არაფერი — ეს მათი ფასეულობების საზომია (სტიუარტი და ბენეტი. 1991). არაბები ერთმანეთისაგან მკაცრად გამიჯნავენ უბრალოდ ნაცნობობასა და ნამდვილ მეგობრობას. ისინი მეგობრისთვის ნებისმიერ მსხვეპლზე მიდიან, უპირისპირდებიან ნებისმიერ სირთულეს, მუდამ გვერდში უდგანან მათ გასაჭირში. ამერიკელებისთვის მთელი ცხოვრების მეგობარი და ახლად შეძენილი ამხანაგი — თანაბარი მნიშვნელო-

ბისაა. მეგობრობა შესაძლოა ძალიან მჭიდრო და ახლობლურიც იყოს, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში — დამამძიმებელი. როცა გარკვეული სირთულეების წინაშე აღმოჩნდებიან, ამერიკელები რჩევისათვის უმეტესწილად პროფესიულ ჯგუფებს (ფსიქოლოგებს, სპეციალურ ჯგუფებს) მიმართავენ ხოლმე და არჩევენ საკუთარი პრობლემებით მეგობრები „არ დაამძიმონ“.

ზოგჯერ კულტურული ფასულობები ფუნქციურად ერთმანეთშია ინტეგრირებული. კონკურენტულობის, დამოუკიდებლობისა და პიროვნული წარმატებულობის ღირებულებები ერთი მეორეს ეჯიბრება. ეს უფრო, ამერიკულის მსგავს, პლურალისტური საზოგადოებებისთვისაა დამახასიათებელი; აქ კულტურული ღირებულებები ერთმანეთს ხშირად ეჯახება. ამერიკული კულტურის ერთ-ერთი დამახასიათებელი და დღემდე აქტუალური მომენტი ინდივიდუალურსა და საზოგადოებრივ ღირებულებათა შორის წამოჭრილი დაძაბულობაა (ბელაჰი და სხვები, 1985. განს, 1988). დამოუკიდებლობის დეკლარაცია პიროვნების თავისუფლების, სიცოცხლისა და ბედნიერების უფლებას ეფუძნება. ჩვენთვის საკუთარი თავისა და ცხოვრების განკარგვის უფლება უმთავრესია. თავად ვწყვეტთ საკუთარ პრობლემებს, ვიღებთ გადაწყვეტილებებს, ერთი სიტყვით, სხვადასხვა ვალდებულებებისაგან თავისუფალნი, ჩვენთვის სასურველი წესით ვაგრძელებთ ცხოვრებას. მეორეს მხრივ, ჩვენში მუდმივად რჩება მონატრება იმ მყარი ფესვების მატარებელ საზოგადოებასა და სოციალურ გარემოში, რომლებიც თაობიდან თაობებში გადადიოდა და სადაც ყველა ყველას ცხოვრებით ცხოვრობდა.

რობერტ ბელასა და მისი კოლეგების ცნობილი წიგნის — „გულის ჩვევები“, თანახმად, ამერიკელებისათვის საზოგადოებრივი ღირებულებების დაცვის მიუხედავად, საკრალური მაინც პიროვნული, ინდივიდუალური ღირებულებები რჩება. წიგნის ავტორებმა გამოკითხეს საკმაოდ ძლიერი და წარმატებული პიროვნებები, რომლებიც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ ავტონომიურობასა და ცოდნას და ღრმად სწამთ, რომ წარმატების მისაღწევად აუცილებელია როგორც ახალი, ისე ძველი ფასეულობებისაგან დამოუკიდებლად მოქმედება. მათი აზრით, ნებისმიერ ადამიანს უნდა ჰქონდეს საკუთარი სტანდარტებით ცხოვრებისა და მოღვაწეობის საშუალება და თავისუფლება. ამდენად, ინდივიდუალურობის მაღალი ხარისხი — ტოლერანტულობის მაღალ ხარისხთან გაიგივდა. თუმცა, ინდივიდუალურობა ძვირად ფასობს. რობერტ ბელას თანახმად, ინდივიდუალისტები უფრო მეტად იზოლაციისა და სიმარტოვისკენ არიან მიდრეკილნი.

ღირებულებათა შეჯიბრი ხშირად ადამიანებს საკუთარი არჩევანის გაკეთებაში ეხმარება. ჩვენი გადასაწყვეტია, შევუდგებით პიროვნული წარმატებისაკენ მიმავალ ახალ რთულ გზას, თუ დავრჩებით იმ ძველ საზოგადოებაში, იმ მეგობრებსა და ოჯახის გარემოცვაში, სადაც დავიბადეთ. ადრე თუ გვიან ნებისმიერი ადამიანის ცხოვრებაში დგება გარკვეული არჩევანის გაკეთების მომენტი. ამ შემთხვევაში, ამერიკელები გეზს უფრო ინდივიდუალურობის ღირებულებისაკენ იღებებენ. ეს ქვეყანა მაგნიტივით იზიდავს სხვა კულტურებისა და ქვეყნების წარმომადგენლებს, რომელთათვისაც ამ ტიპის გარემო მისაღები და სასურველია. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ძალიან ბევრი ამერიკელი, და შესაძლოა, უმეტესობაც კი, მტკიცედ იდგამს ფესვს იქ, სადაც ცხოვრებას გადწყვეტს. ამერიკელები თავიანთ ახლადშექმნილ ოჯახებზე მიჯაჭვულნი ხდებიან და ასევე აქტიურად ერთვებიან სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფებსა თუ ორგანიზაციებში (განს, 1988).

ბევრ დღევანდელი ფასულობას საკმაოდ დიდი ხნის ისტორია აქვს. მათი ნაწილი ჯერ კიდევ იმ პერიოდიდან იღებს სათავეს, როდესაც შეერთებული შტატებში დომინანტური

აგრარული მეურნეობა იყო. იდეალური მოქალაქე კი – დამოუკიდებელი პრაქტიკული გონების, ღვთის მოშიში და საკუთარ თავში დაჯერებული მშვიდი და სუფთა ცხოვრების წესის მიმდევარი, ბუნებასთან ახლოს მყოფი ფერმერი (დალეკი და გოგენორი, 1992). დღეს ფერმერობას ძალიან ცოტა ამერიკელი თუ მისდევს, მით უმეტეს, ცოტაა მათში დამოუკიდებელი. ჩვენთვის ავტონომიურობა და დამოუკიდებლობა, კვლავაც ფასეულია, მაგრამ ამჟამად ამის გამოხატვის სხვა გზები არსებობს – შეგიძლია ბოჰემური ცხოვრებით იცხოვრო, სტოკბროკერობაში სცადო ბედი ან სულაც ლაშქრობებსა და სახელისუფლებო რეგულაციების წინააღმდეგ გამართულ ეკოტურიზმში ჩაერთო.

ნოჩმები

ნორმა — ამა თუ იმ სიტუაციაში ქცევისა და მოქმედების განმსაზღვრელი გზამკვლია. ის ღირებულებებზე უფრო ვიწრო მნიშვნელობისაა. მაგალითად, ინდივიდუალურობა და პატიოსნება — ღირებულებებია, ხოლო ის წესი, რომ მოსწავლემ გვერდზე მჯდომი მოსწავლისგან დავალება არ უნდა გადაიწეროს, უკვე ამ ღირებულებებზე აღმოცენებული ნორმა. ნორმები ზოგჯერ ძალიან მკაცრი და განსაზღვრულია, ასეთები გვხვდება ბიბლიურ პოსტულატებში, კანონებში. უფრო ხშირად კი ნორმები ის ჩვევებია, რომლებსაც ადამიანები ულაპარაკოდ, უყოყმანოდ და გაუცნობიერებლად მისდევენ ხოლმე. თუ არასასურველი პიროვნება პაემანზე გეპატიჟებათ, რეალური მიზეზის დასახელების ნაცვლად, უარის თქმის ზრდილობიან ფორმას გამოძებნით და შემდეგ მიზეზს მოიშველიებთ: „დაკავებული ვარ“, ან „სხვას უნდა შევხვდე“. ნორმებს ღირებულებები ქმედებაში მოჰყავთ. ისინი ხშირად გარკვეული სიტუაციისთვის შესაფერისი არსებითი ღირებულების განსაზღვრაში გვეხმარებიან. მაგ.: პაემანზე უარის თქმის შემთხვევაში, პიროვნება სხვა პიროვნების დამოკიდებულებასა და გრძნობებს უფრო უფროთხილდება, ვიდრე საკუთარი დამოკიდებულების გამოხატვას.

ნორმები სიტუაციის შესაბამისია და გარკვეული შემთხვევებისა თუ მოვლენებისაგან მომდინარეობს. ამიტომაც, ღირებულებებისაგან განსხვავებით, ნორმები სწრაფად იცვლება. 50-იან წლებში სიგარეტის მოწევა ერთობ მდიდრულ, ზოგჯერ სექსუალურ შესატაცად კი ითვლებოდა. ნორმების თანახმად, კარგი დიასახლისის სუფრაზე ყოველთვის რამდენიმე საფერფლე უნდა ყოფილიყო. მას შემდეგ, რაც რეალობამ დაგვანახა, რომ სიგარეტი ჯანმრთელობისთვის არასასურველი და მავნებელია, ინვესს გულ-სისხლძარღვთა დაავადებებს, ამერიკელთა დიდი ნაწილისთვის მოწევა უკვე არამარტო სახიფათო, არამედ, ბინძურ და მავნე ჩვევად იქცა. დღეს მწველები მხოლოდ სტუმრად ყოფნისას კი არა, საკუთარ სახლშიც ითხოვენ სიგარეტის მოსაწევად უფლებას. ზრდილობისა და ჯანმრთელობაზე მზრუნველობის ძირეული ღირებულებები არ შეცვლილა — შეიცვალა მათი ათვისება ნორმებთან მიმართებაში.

ღირებულებების მსგავსად, ნორმებიც სხვახადასხვა ქვეყანასა და ხალხში იცვლება. ერთ საზოგადოებაში მიღებული ზრდილობისა და მართებულობის გარკვეული ნორმა სხვა საზოგადოებაში ექსცენტრულად, შემაშფოთებლად და ზოგჯერ უღირსადაც კი შეიძლება ჩაითვალოს. ავიღოთ ბიზნესმეხვედრები: ამერიკელთათვის ისინი მკაცრად დაცული ფორმატით მიმდინარეობს. დისკუსიის დასრულებამდე, აქ ნებისმიერი ტიპის სოციალური საკითხი უკანა პლანზე იწევს. ამას ვერ ვიტყვით სამხრეთამერიკელებზე.

მათთან ეს ორი სფერო ერთმანეთისგან არც ისე მკაცრადაა გამიჯნული (სტიუარტი და ბენეტი, 1991). ბიზნესშეხვედრები იმავე ტიპის საზოგადოებრივი შემთხვევებია, სადაც ერთმანეთის ოჯახის მოკითხვა, სპორტსა და პოლიტიკაზე აზრების ურთიერთგაზიარება აბსოლუტურად მიღებული ნორმაა. ჩრდილოამერიკელები ხშირად უკმაყოფილებას გამოთქვამენ ამის გამო და თვლიან, რომ სამხრეთელები ბიზნესს საჭირო სერიოზულობით არ უდგებიან. თავის მხრივ, სამხრეთამერიკელებიც არ მალავენ გაოცებას ჩრდილოელთა სიმკაცრისა და „სიმშრალის“ მიმართ.

ნორმები საზოგადოებებთან ერთად ჯგუფიდან ჯგუფშიც იცვლება. ჰისპანურ-ამერიკელი კაცები ანგლოამერიკელი ქალების მსგავსად, ერთმანეთს კოცნით ეგებებიან. ანგლოამერიკელი კაცები კი შეხვედრისას მხოლოდ ხელის ჩამორთმევით ან მხარზე ხელის „დაკვრით“ შემოიფარგლებიან ხოლმე. ჰომოსექსუალისტ ამერიკელებში ხელიხელჩაკიდებული მამაკაცების სიარული მიღებული ნორმაა; იგივე საქციელი ჰეტეროსექსუალ ამერიკელებში კი — ტაბუდადებული.

უფრო ხშირად, ადამიანები თავიანთი კულტურისთვის დამახასიათებელ ნორმებს უბრალოდ მექანიკურად მისდევენ. ეს თავისთავად ბუნებრივ ნორმებს შეეხება, მაგალითად, პასუხის გაცემა ადამიანისთვის, რომელიც შეკითხვით მოგმართავთ. ჩვენ ამას სხვა ადამიანებისგან, საკუთარი გამოცდილებებიდან, ტელევიზიიდან, წიგნებიდან ვიგებთ. ეს გათავისებული ჩვევები ყოველთვის გვეხმარება სხვადასხვა სიტუაციებისთვის მისაღები და მიუღებელი ნორმის გარჩევაში. უმარტივეს სიტუაციებში პაუზის გაკეთება და შესაფერის ქცევაზე ფიქრის დაწყება საზოგადოებრივ ქმედებას უბრალოდ შეაფერხებს და შეუძლებელს გახდის.

მართალია, ნორმები ისეთი მყარი არ არის, როგორც ღირებულებები, მაგრამ მათი ზემოქმედების ძალა საგრძნობლად მნიშვნელოვანია. სოციოლოგმა არნოლდ გარფინკელმა (1967) ამის ჩვენება ერთი ექსპერიმენტის ჩატარების დახმარებით გადანყვიტა. მან სტუდენტებს სთხოვა, მშობლებითვის ფამილარული მიმართვის მაგივრად ოფიციალურად მიემართათ. მისტერ, მის და ა.შ. და მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი მიმართვა სიყვარულის და პატივისცემის ხარისხს სრულებითაც არ აკნინებს, მშობლებისთვის ის სრულიად უცხო და მიუღებელი აღმოჩნდა. ეს ნორმა უცვლელი დარჩა, შეგიძლიათ თავადვე დარწმუნდეთ.

ნორმები იცვლება ადამიანების მხრიდან მათი მნიშვნელობის განსაზღვრისა და ძალადობის მიმართ გამოხატული რეაქციის მიხედვით. ხალხური ზნე-ჩვეულებები უბრალო ყოველდღიური ჩვევებია. დამთქნარებისას პირზე ხელს ვიფარებთ, ხელის ჩამორთმევით ვეგებებით სტუმარს იმიტომ, რომ ეს ამერიკული წეს-ჩვეულებებია. ადამიანები, რომლებიც ამ წეს-ჩვეულებებს უარყოფენ — მეამბოხეებად, ექსცენტრიულებად ან სნობებად ინათლებიან. თუმცა, როგორც წესი, მათ მიმართ დამოკიდებულება ტოლერანტულია. ამის საპირისპიროდ, ზნეობრიობის უგულებელყოფა ყოველთვის მძაფრ რეაქციებს იწვევს. ზნეობრიობა ადამიანებითვის საკრალური და ხელშეუხებელი ღირებულებებია. ზნეობრიობას ეწინააღმდეგება ინცესტი, კანიზალიზმი, ბავშვებზე განხორციელებული სექსუალური ძალადობა. ისინი, ვინც ზნეობრიობის ჩარჩოს სცილდება, საზოგადოებისაგან გარიყულები, განკიცხულნი, დასჯილნი არიან.

ზოგი ნორმა დღეს სახელმწიფო ძალით გატარებულ კანონებად, წესებად გადაიქცა. კანონებს ძალუძს წეს-ჩვეულებებისა და ზნეობრიობის გარდაქმნა და განმტკიცება (კანონები მკვლელობისა და ღალატის წინააღმდეგ). პოლიტიკურ ავტორიტეტებს ძალუძთ ახალი ნორმების დამკვიდრება მათ მიერ შემოღებული ახალი კანონებით. ეს შესა-

ძლოა იყოს უმცირესობათა უფლების დაცვა ან მათი სრული უგულებელყოფა. ყველაზე რთული კი იმ კანონების გატარებაა, რომლებიც წეს-ჩვეულებებსა და ზნეობაზე არ არის დაფუძნებული. ასეთია, 21 წლამდე ასაკის პირებისათვის კაზინოში თამაშისა და სპირტიანი სასმელის მიღების აკრძალვა.

სიმბოლოები

ქცევის წესების, ცუდისა და კარგის განმსაზღვრელი შეფასებების გარდა, კულტურა იძლევა იმ დამატებით მინიშნებებსაც, რომლებსაც საგნების არსისა და მნიშვნელობის ახსნა შეუძლიათ. სწორედ ეს არის სიმბოლოების მთავარი ფუნქცია. სიმბოლოებია ჟესტები, ხმები ან გამოსახულებები, რომელთაც თავიანთი პირდაპირი მნიშვნელობის გარდა, სხვა დატვირთვაც ეძლევა. მაგ.: ჯვარი გეომეტრიულად, — ორი ურთიერთგადაკვეთი ხაზია, ქრისტიანებისთვის კი — მსხვერპლის, ტკივილის, თავგანწირვის, რწმენის, იმედისა და გადარჩენის სიმბოლო. ასეთივე სიმბოლოებია სიტყვებიც. სიტყვა „მწვანე“ — ბგერების უბრალო ჟღერადობა, ინგლისელთათვის გარკვეული ფერის აღმნიშვნელია.

როგორც ვხედავთ, აუცილებელი არ არის სიმბოლოებს ჰქონდეს თავისი პირდაპირი დანიშნულების ან გამოსახულების მნიშვნელობა. ხშირად, სიმბოლოებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა რაღაც მემკვიდრეობითი ხარისხით გადაეცემათ ხოლმე (მაგალითად, ლომი — უძლიერესი იმპერიის სიმბოლო). ზოგჯერ, სიმბოლოსთვის მინიჭებული მნიშვნელობა უბრალოდ ტრადიციის, შეთანხმებისა და პირობითობის გამომხატველია. ამიტომაც, არც თუ იშვიათად განსხვავებულ ხალხებსა და კულტურებში ერთსა და იმავე სიმბოლოებს აბსოლუტურად განსხვავებული დატვირთვა აქვს. ერთგან შავი მწუხარების გამომხატველია, სხვგან იგივე დატვირთვა წითელ ან თეთრ ფერს აქვს. ერები ამ შემთხვევაში არ კარნახობენ საგნის მნიშვნელობას. ამიტომაც, როცა საგანი პირობითად არის რაღაც სიმბოლოს მატარებელი, ის საკმაოდ იოლად და ხშირად შეიძლება შეიცვალოს.

ხშირად სიმბოლურ შენიღბვას ჩვეულებრივი უტილიტარული საგნებიც კი იძენენ ხოლმე. ეს საგნები მატერიალური კულტურის ნაწილია — კულტურულ ნოუ ჰაუზე დაფუძნებული და სიმბოლური დატვირთვით ინტერპრეტირებული, ადამიანების მიერ ათვისებული ფიზიკური ნივთები. ხშირად მანქანა ტრანსპორტირების ერთ-ერთ საშუალებაზე უფრო მეტს ნიშნავს. ის სტატუსის, თავისუფლების, დამოუკიდებლობის, მობილობის, ზოგჯერ, ეროვნულობისა და პატრიოტულობის სიმბოლოც კი ხდება (ამერიკული წარმოების მანქანები-იაპონურების წინააღმდეგ). ამერიკელთათვის, მანქანა კულტურულ გამოხატულების მაჩვენებელია და ეს რეკლამის მწარმოებლებმაც კარგად უწყიან. მაღალსიჩქარიანი მძლავრი ძრავის მქონე, ნებისმიერ რელიეფზე მოსიარულე მანქანები ახალგაზრდა და თავგადასავლების მოყვარული ადამიანებისთვისაა განკუთვნილი. უფრო მსუბუქ, მოხერხებულ და დაცულ მანქანებს, ძირითადად ოჯახები ანიჭებენ უპირატესობას. არსებობს ელეგანტური სალონების მქონე ფუფუნებისა და სიმდიდრის გამომხატველი მანქანებიც. რეკლამირების ასეთი მნიშვნელოვანი როლი ჩვენს კულტურაში იმით აიხსნება, რომ სიმბოლოების გამოყენება მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს კომუნიკაციას (შუდსონი, 1984). რეკლამა, ის ძირითადი იარაღია, რომელსაც საზოგადოებრივი დატვირთვის მქონე მატერიალური საგნების შესახებ ინფორმაცია მთელს მოსახლეობამდე მიაქვს. „რეკლამა,

არამართო პროდუქციის გასაღების მიზნით მოგონილი ბიზნესელემენტია, არამედ კულტურის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილიც“ (ლეის, კლაინ და შელი, 1986).

ზოგჯერ ადამიანები გარკვეულ სიმბოლოებს თავისებურ ახსნასაც უმატებენ. შუა ხნის პიროვნებისთვის, ჯიპის ტარება შესაძლოა ახალგაზრდობაში დარჩენის ერთ-ერთი საშუალება იყოს. ახალგაზრდა ქალაქელისთვის კი — საკუთარი სტატუსის რეკლამის საგანი. ინტერპრეტაციებიც უამრავია. მაგრამ თუკი ადამიანები თავიანთ ქმედებებს გარშემო მყოფთა ქმედებებს უკავშირებენ, მათ სამყაროს იდენტური გაგება და აღქმაც უნდა ჰქონდეთ. ამიტომაც, საზოგადოებრივი ცხოვრება წარმოუდგენელია კოლექტიური შემოქმედებისა და სიმბოლოების ათვისების გარეშე. ლიფორ გრიცი წერდა:

„სხვადასხვა მნიშვნელობით დაკომპლექტებული სიმბოლოების მონესრიგებული სისტემა რომ არა, ადამიანის ქცევა უმართავი, ემოციები აქა-იქ ქაოსურად გაფანტული, ცოდნა და გამოცდილება გაუგებარი და უსახო იქნებოდა; კულტურა, სადაც ტოტალურადაა აკუმულირებული ამგვარი სიმბოლოები, ადამიანის არსებობის არა გარეგნული შემამკობელი ორნამენტი, არამედ ძირეული და არსებითი ფაქტორია“ (გირცი, 1973, გვ.46).

ენა

ენა ვერბალური და წერიტი სიმბოლოების ის სისტემაა, რომელიც მოქმედებს იმ გარკვეული წესების თანახმად, რომლებიც მიუთითებენ, როგორ უნდა დაუკავშირდეს სიტყვები ერთმანეთს, რათა საბოლოოდ კომპლექსური მნიშვნელობის გამოხატველი ფრაზა მივიღოთ. შეუძლებელია გვერდი აუარო ენის არსებით მნიშვნელობას (აქ იგულისხმება წერაც, რაც გაცილებით ზრდის ენის შესაძლებლობებს) კულტურის განვითარების, გარდაქმნისა და ამოქმედების საქმეში. ენა ადამიანებს საგნების მნიშვნელობის კლასიფიცირებასა და თაობებისთვის მის გადაცემაში ეხმარება. ენის საშუალებით ვიგებთ სხვათა გამოცდილებების შესახებ. ენა სცდება კონკრეტულობის საზღვრებს, მისთვის არ არსებობს მხოლოდ აქ და ახლა; მისი დახმარებით ვინარჩუნებთ წარსულს და ვჭვრეტთ მომავალს და ვახორციელებთ კომპლექსურ გეგმებსა და იდეებს. ენის არქონა ადამიანების განვითარების უდაბლეს დონეს მიაწვდის.

ენას აქვს განსაზღვრული მუდმივი სტრუქტურა და წესები, რომლებიც ბგერებისა და ასოების სიტყვებად, სიტყვებისა კი წინანაღებებად ჩამოყალიბებაში გვეხმარება. მის სტრუქტურას საგნის მნიშვნელობის გამოხატვაში არსებითი დატვირთვა ეძლევა. წინადადებებში ბგერების ან სიტყვების თვითნებური გადანაცვლება აზრისა და მნიშვნელობის დაკარგვას იწვევს. თუ გვსურს, რომ კომუნიკაცია შედგეს და ნათქვამი მეორე პიროვნებამდე სრულად მივიდეს, აუცილებელია გრამატიკული და სინტაქსური წესების გათვალისწინება და დაცვა. ენის სტრუქტურას შეისწავლიან ლინგვისტები.

სოციოლოგები ხშირად ინტერესდებიან, როგორ იყენებენ ადამიანები ენას საზოგადოებრივ აქტიურობაში და როგორ ეყრება საფუძველი საზოგადოებრივ გაგებას (ბერდიუ, 1991ბ. ლევენსონი, 1983). სოციოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი ოგიუსტ კონტი წერდა:

„ენა ქმნის იმ ტიპის სიმდიდრეს, რომლითაც თანაბრად ერთდროულად სარგებლობს ნებისმიერი ადამიანი და ამით მის ცოდნას არანაირი ზიანი არ ადგება. ენა ქმნის სიამოვნების ერთობლიობას, ის თავისუფლად მოქმედებს ამ საგანძურში და გაუცნობიერებლად ეხმარება მის დაცვას (კონტი, 1875-77, ტ.2. გვ.213).

სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ენა საზოგადოების ნებისმიერი წევრისთვის რეალურად ხელმისაწვდომი რესურსია. ყველა ჩვენგანი იყენებს მას ურთიერთობების დასამყარებლად და სწორედ ამ ენით მართული კომუნიკაცია აახლოებს ადამიანებს ერთმანეთთან.

ბორდიეს თანახმად (1991 ბ) ენა საზოგადოებრივი ძალაუფლების წყაროცაა. ის არამარტო აახლოებს ხალხებს, არამედ განასხვავებს კიდევ მათ, არის საზოგადოებრივი ნიშანი, რომელიც გვეხმარება ხალხების, მათი ჯგუფური კუთვნილების, განათლების, სტატუსის გაგებაში. წარმატებული ავტორიტეტული პიროვნება მნიშვნელოვანი ბიზნეს-შეხვედრის დროს, განსაკუთრებული მნიშვნელობის ფრაზებზე შესაბამის აქცენტს აკეთებს და განსაკუთრებულად დამაჯერებელი მანერით ასაბუთებს მათ. სუბორდინაციის შემთხვევაში კი საუბრის სტილი გაცილებით უფრო ფრთხილია ხოლმე. ძირითადად, ადამიანის საზოგადოებრივი იდენტობა ემყარება იმ ენობრივ ბაზისს, რომელსაც ის იყენებს. (გუმპერცი, 1982).

ენა ახდენს გარკვეული ქმედებების დემონსტრირებასაც. მშობლები შვილს სახელს არქმევენ, მინისტრი წვეულებაზე ასახელებს მოწვეული წყვილის სახელსა და გვარს, რასაც სიტყვების დახმარებით აკეთებენ (ოსტინი, 1965). როდესაც ოგიუსტ კონტმა შემოიღო სოციოლოგიის ტერმინი, ბუნებრივია, ისიც ამ ინტელექტური დისციპლინის იდენტობის გამოსახატავად ენას იყენებდა.

ცოდნა

ცოდნა ფაქტების, მრწამსისა და პრაქტიკული უნარ-ჩვევების ის ერთობლიობაა, რომელსაც ადამიანები დროთა განმავლობაში იძენენ. ის მოიცავს იმ ინფორმაციას, რომელსაც შეიძლება პროცედურული ვუნდოთ (კითხვა „როგორ“), მაგალითად, როგორ ვატაროთ მანქანა ან როგორ ვიმუშაოთ კომპიუტერთან, აგრეთვე ხალხების, ქვეყნებისა და მოვლენების შესახებ; ხშირად ვფლობთ ცოდნას საგნებზე, რომელთა ახსნა და დადასტურებაც არ შეგვიძლია, უბრალოდ ყოველი ჩვენგანისთვის ეს მიღებული რეალობა და სინამდვილეა. ცოდნაა ის, რომ ატომური ენერგიის ათვისება შესაძლებელია და ბაქტერიულ დაბინძურებას სერიოზული ზიანის გამოწვევა შეუძლია. თუმცა ის, რაც ერთისთვის „უპირობო“ ცოდნაა, მეორისთვის შესაძლოა სკეპტიციზმის საბაზი გახდეს. ამის მაგალითია მუდმივი დებატები სამყაროს ბიბლიური წარმოშობისა და დარვინის ევოლუციური თეორიის შესახებ.

თანამედროვე საზოგადოებაში ცოდნის ათვისება ძალიან სწრაფი ტემპით მიდის. შესაძლოა, ეს გარკვეულწილად მეცნიერების სხვადასხვა განხრის დამსახურებაც იყოს; მეცნიერების ძირითადი მიზანიც ახალი ცოდნის შეძენაა. მეცნიერული ცოდნის დიდი ნაწილი აშკარად უკვალოდ დაიკარგებოდა, რომ არა დღევანდელი თანამედროვე ინფორმაციული საშუალებები — წიგნები, მიკროფირები, კომპიუტერის დისკები — ეს ყველაფერი დიდი

დროის განმავლობაში დაგროვილი ინფორმაციის შენახვის საშუალებას იძლევა. ინტერნეტმა კი კომპიუტერისა და ტელეკომუნიკაციის საშუალებით ინფორმაციის მიწოდების ნებისმიერ მანძილზე სწრაფი და ხარისხიანი ხელმისაწვდომობა უზრუნველყო.

ჩვენს თანამედროვე „ინფორმაციულ სოციოლოგიაში“ ცოდნის კონტროლი უკიდურესად მნიშვნელოვანია სოციალური ზეგავლენის მოსაპოვებლად. მართალია, თანამედროვე ტექნოლოგიებმა შესაძლებელი გახადა ინფორმაციის დროული მიღება მაგრამ ჯერ კიდევ ვერ უზრუნველყო მისი მიწოდების თანაბრად განაწილება. ბევრი სოციოლოგი აღნიშნავს საზოგადოებაში კარგად და ცუდად ინფორმირებული ფენების მკვეთრი განსახვავების არსებობას.

დღეს ზრუნვის მთავარი საგანია აუარებელი ინფორმაციის ხელმისაწვდომობის უზრუნველყოფა. იმისათვის, რომ ფაქტები, მოვლენები, თარიღები ცოდნად იქცეს, საჭიროა ადამიანებმა გაიგონ ისინი და შეძლონ მათი ათვისება. დღის განმავლობაში მომხდარ უამრავ ფაქტს შორის, ახალი ამბების რედაქტორები გადახარისხების შედეგად წინ პრიორიტეტულად წამოწეულ თემებს აშუქებენ (გარეკანი, პრაიმ ტაიმი); ამგვარი გაფილტვრა ადამიანებს ნახვისა და ათვისების საშუალებას აძლევს; გარდა ამისა, ხელ-ფეხს უხსნის მათ, ვინც წყვეტს გაზეთისა თუ ტელეეთერის ბედს.. მაყურებელი კი საჭიროებს მეტ ინფორმაციას, რომლის მოპოვების მიზნით ის ინტერნეტსა და ინფორმაციის სხვადასხვა წყაროს მიმართავს ხოლმე.

ფორმულით ან სიტყვით შეუძლებელია ყველა ტიპის ცოდნის ახსნა. ეს ეხება პრაქტიკულ ცოდნას, რომელიც ასე ვთქვათ, არავერბალურია (ცურვის ცოდნა, კალათბურთის კალათაში ბურთის მოთავსება). არავის აინტერესებს, როგორ ერთვება ამ მოქმედებებში სხეული და კუნთები. საუკეთესო მოცურავეებსა და კალათბურთელებსაც კი უჭირთ წარმატებული თამაშის საიდუმლოს ახსნა. ისინი უბრალოდ თამაშით ახერხებენ ამას. სოციალური ყოფა პრაქტიკული ცოდნის გარეშე წარმოუდგენელია, იქნება საუბარი გემოვნების გაზიარებაზე, ბიზნესგარიგებასა თუ სექსზე (ბურდიე, 1990).

ჯანსაღი ინსტიტუტები და მხიჯადობა

მაქსი რვა წლის განმავლობაში შეერთებულ შტატებში ცხოვრობს ბიძასთან, კოლეჯში დადის და სწავლას ინჟინრის ხარისხის მისაღებად სამუშაოსაც უთავსებს. 30 წლის რომ გახდა, მისმა ოჯახმა, რომელიც ბანგლადეშში ცხოვრობს, გადანყვიტა, რომ მაქსის დაოჯახების დრო დადგა და მას შესაფერისი საცოლე, მშვენიერი კეთილშობილი ოჯახის წარმომადგენელი — სადია მოუძებნა. მაქსის ოჯახმა გოგონას მშობლების თანხმობა მიიღო. ტრადიციისამებრ, მათ მოაწყვეს ე.წ. *კაავეში*, სადაც რელიგიური წესების თანახმად, სიძე მომავალ საცოლეში ფულს იხდის, და ქორწინების თარიღიც დანიშნეს. საბოლოოდ, მუბინი (მაქსის ნამდვილი სახელი) და სადია შეხვდნენ და შეუყვარდათ კიდევ ერთმანეთი.

ქორწინება ერთ თვეში ნიუ-იორკში დაინიშნა. ტრადიციული სარით შემოსილი, ოქროს სამკაულებით მორთული სადია უკანა ოთახში დასვეს. მუბინსაც ტრადიციული აბრეშუმის ტუნიკა და შარვალი, ე.წ. ტურბანი და თვლებით მოოჭვილი ფლოსტები ეცვა. შემოს-

ვლისას მას სადიას ნათესავებმა კარი დაუხურეს და პატარძალთან არ უშვებდნენ მანამ, სანამ არ დარწმუნდნენ, რომ მის მიერ გადახდილი თანხა, მართლაც სადიას შესაფერი იყო. ამის შემდეგ, მუბინს კარი გაუღეს და მან სადიას გვერდით დაიკავა ადგილი. მკაცრი ეტიკეტის თანახმად, ყველა სტუმარი ვალდებული იყო მოკრძალებულ თვალებდახრილ პატარძალთან მისულიყო, რათა მისი მშვენიერება და სინაზე განედიდებინა. მდუმარება უნდა შეენარჩუნებინა სიძესაც მანამ, სანამ სტუმრები სხვადასხვაგვარად იხუმრებდნენ მის მომავალ საოჯახო ცხოვრებაზე. ხელმოწერილ იქნა თანხმობათა ქორწინებაზე. მოინწიეს მუსლიმანი მგალობელ-მლოცველები. მეორე დღეს ახლად დაქორწინებულთა მშობლებმა მიღება გამართეს. ნეფე-პატარძალი ფოტოგრაფების კამერების წინ პოზირებდა. მოგვიანებით კი, მუბინმა თავისი მეუღლე ყველა სტუმარს ოფიციალურად წარუდგინა.

რეალურად, მაქსი/მუბინი ორი ცხოვრებით ცხოვრობს — ერთის მხრივ, ინგლისურენოვანი, ამერიკანიზებული მაქსი, რომელიც განათლებას აშშ-ში იღებს და თანამშრომლებისთვისაც ჩვეულებრივი ამერიკელი მაქსია, მეორეს მხრივ, პირად ცხოვრებასა და ოჯახში ის მუბინია, რომელიც მშობლიურ ენაზე მეტყველებს, ტრადიციული სამოსით იმოსება, ტრადიციულ საკვებს მიირთმევს და თავისი აღმსარებლობის ერთგული რჩება.

მაქს/მუბინის ისტორია ნათლად გამოხატავს იმ დაძაბულ რეალობას, რაც აშშ-ში დიდი ხნის განმავლობაში არსებობდა. ერთის მხრივ, იყო საზოგადოებრივი ზეწოლა, რომელიც მხარს უჭერდა ე.წ. ასიმილაციას; მის თანახმად, ქვეყანაში ჩამოსული ხალხი ექცეოდა დომინანტი კულტურის ზეგავლენის ქვეშ და შესაბამისად, თმობდა საკუთარ ღირებულებებს, ადათებსა და მრწამსს. მეორეს მხრივ, კი აღინიშნებოდა — კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნების ნებას რაც თითოეული პიროვნების მემკვიდრეობითობასა და მისი მრწამსისა თუ ღირებულებების პატივისცემას გულისხმობს. მაქს/მუბინის არჩევანი, მისდიოს ამერიკული ცხოვრების წესს და ამასთანავე ოჯახში მშობლიური ბენგალური ტრადიციების ერთგული დარჩეს, პრობლემის გადაწყვეტის ერთ-ერთი გზაა. აშშ-ში ჩამოსული მიგრანტების უმრავლესობა სწორედ ამგვარი დუალისტური ცხოვრებით ცხოვრობს.

ასიმილაციასა და კულტურულ მრავალსახეობას შორის არსებული დაძაბულობა როგორც ცალკეული ინდივიდისთვის, ისე მთელი საზოგადოებრიობისათვისაა ნაცნობი. დღევანდელი საზოგადოების მთავარი კითხვაც სწორედ ამაში მდგომარეობს, რამდენად „არგია“ კულტურული მრავალსახეობა საზოგადოებრივ წესრიგს.

კულტურული მრავალსახეობა გულისხმობს როგორც ცალკეულ საზოგადოებებში, ისე მთელს მსოფლიოში არსებული გაგების, დამოკიდებულებების სხვადასხვა ტიპებს, განსხვავებულ ღირებულებებსა და გემოვნებას; სანამ მიგრანტები ხვდებიან ახალ კულტურას და კულტურული პროდუქცია კულტურული მრავალსახეობის აქტუალური რესურსია, მრავალსახეობის გარედან შემოსვლის საჭიროება ნამდვილად არ დგას. მნიშვნელოვანია ამავე კულტურაში ახალი იდენტობის მქონე სხვადასხვა ჯგუფის ფორმირება. მაგალითად, დღევანდელი გეი სუბკულტურის მსგავსად, კულტურული მრავალსახეობის ერთ-ერთი წყარო იყო 1960 წლების სტუდენტური კონტრკულტურა. კულტურული მრავალსახეობა „ძველი“ ეროვნული იდენტობის შენარჩუნებასთან ერთად, „ახალ“ არაეთნიკურ იდენტობათა ჩამოყალიბებასაც გულისხმობს.

კულტურული მრავალსახეობა შემოქმედებითობის ამსახველია. ის ნათელი მაგალითია იმისა, რომ კულტურას თავად ადამიანები ქმნიან და ცვლიან. ამერიკელები განაგრძობენ ცხოვრების ახალი წესის მოსინჯვას, ახალი ტიპის გაერთიანებების ჩამოყალ-

იბეზას, საკუთარი თავის დამკვიდრების ახლებური გზების ძიებას. ამ თვალისმომჭრელი მრავალსახეობის შემხედვარეს, ბევრს უჩნდება კითხვა, რამდენად შეუძლია საზოგადოებას ამ პროცესის ლიმიტირება.

კულტურული ინტეგრაცია გულისხმობს იმ დონეს, რომლის არსებითი ფუნქციური სისტემა არის კულტურა, სადაც ყველა ნაწილი ურთიერთშეკავშირებულია. თავის მხრივ, კულტურული ელემენტები ფუნქციურად ინტეგრირდებიან ისეთ საზოგადოებრივ მოვლენებთან, როგორებიცაა საზოგადოებრივი სტრუქტურა და ხელისუფლებასთან ურთიერთობა. ვრცელი ინტეგრირებული კულტურის მქონე ხალხებისათვის თითქმის უცხოა წინააღმდეგობა ფიქრსა და საქმეს შორის. მათი რელიგიური, ეკონომიკური და ოჯახური ცხოვრება ერთ მთლიანობას წარმოადგენს. დამკვიდრებული ტრადიციების დახმარებით მათ ცხოვრების უმტკივნეულოდ, ყოველგვარი შინაგანი კონფლიქტის გარეშე წარმართვა შეუძლიათ. თუმცა, როგორც ანთროპოლოგმა რალფ ლინტონმა (1947) აღნიშნა, ამგვარი საზოგადოებები ხშირად მგრძნობიარენი არიან. ღირებულებები, მრწამსი, ტექნოლოგიები აქ ერთმანეთზეა დამოკიდებული. ერთი სფეროს შეცვლა ჯაჭვური რეაქციით გადაედება მეორეს და ხშირად ეს მთელი სისტემის ბალანსიდან ამოვარდნას იწვევს. შესაძლოა კულტურულმა მრავალსახეობამ განაპირობოს ფუნქციური ინტეგრაციის შესუსტება, მაგრამ მას ასევე აქვს თავისუფალი არჩევანისა და შემოქმედებითობის დამკვიდრების უნარი.

ჯეიტუხის მხავადფეხოვნების სახისხი

რამდენადაც ფართო და ჰეტეროგენულია საზოგადოება, იმდენად მაღალია კულტურული მრავალსახეობის დონე. თუმცა, არსებობს გამონაკლისიც. მაგალითად, ავიღოთ ჩინეთი, რომელიც მთელი ისტორიული განვითარების მანძილზე კულტურული ერთიანობის იდეოლოგიის გამტარებელი იყო და დღემდე უცხო კულტურების ზეგავლენის გარეშე დარჩა. მეტიც, სრულებითაც არაა ყველა პატარა ქვეყანაში კულტურის ინტეგრირებულობის მაღალი დონე. შვეიცარიაში ასეული წლების განმავლობაში იყო სხვადასხვა ენა, რელიგია და ეთნიკური იდენტობა.

ასეა თუ ისე, მრავალ საზოგადოებაში არსებობს ერთი დომინანტი კულტურა. მისი გამტარებელია განსაკუთრებული საზოგადოებრივი ძალაუფლების მქონე ის ჯგუფი, რომელსაც უნარი შესწევს, თავისი კულტურა სხვებს მოახვიოს და მათზე ზეგავლენა იქონიოს. სხვა ჯგუფების წევრები კი, როგორც წესი, იძულებუნი ხდებიან, შეერიონ დომინანტ ჯგუფს, რათა საზოგადოების სრულფასოვან წევრად იგრძნონ თავი. ამერიკის შეერთებული შტატებისთვის მიგრანტთა ერთი ნაწილი უფრო მისაღები აღმოჩნდა (მაგალითად, ჩრდილოეთ ევროპელები), ვიდრე სხვა (სამხრეთ და აღმოსავლეთ ევროპელები, აზიელები, ლათინოამერიკელები.) წლების მანძილზე მკვიდრი ამერიკელი ბავშვები იძულებულნი იყვნენ ასიმილირებულიყვნენ საზოგადოებაში მაშინ, როცა აფრო-ამერიკელ ბავშვებს ამის უფლება არ ჰქონდათ.

როგორც წარმოდგენილმა მაგალითმა გვიჩვენა, დომინანტი ჯგუფი ხშირად თავის კულტურას საკუთარი ძალაუფლებისა და პრივილეგიების შესანარჩუნებლად იყენებს და უმცირესობას ამგვარ შანსს აღარ უტოვებს (მარგერი 1991). რომის იმპერია, რომელსაც პოლიტიკურად დამორჩილებული ჰყავდა ებრაელები, ეგვიპტელები, ფრანკები და სხ-

ვანი, მათგან არ ითხოვდა — და არც სთავაზობდა — გამხდარიყვნენ რომაელები, მათ ენაზე ელაპარაკათ, გაეზიარებინათ რომაელთა ღირებულებები. დიდი იმპერიები კულტურული მრავალსახეობისადმი ტოლერანტულნი იყვნენ. მათგან განსხვავებით, ნაკლები ტოლერანტობით გამოირჩევიან თანამედროვე სახელმწიფოები (კალჭუნი, 1995). სანამ ინგლისელები ძირითადად ატარებდნენ საკუთარ „ინგლისელობას“, ამერიკული კულტურა არა მარტო ინგლისური, არამედ ლათინოამერიკული, აზიელი, კარიბიელი, აფრიკელი და აღმოსავლეთ ევროპელი მიგრანტების მიერ შემოტანილ კულტურათა ელემენტებს ითვისებდა. მასზე დიდი გავლენა თანამედროვე წიგნებმა, ფილმებმა და ტელევიზიამ იქონია. დღეს კითხვა, რამდენად ღია უნდა იყოს ამერიკის შეერთებული შტატები სხვა ქვეყნების კულტურათა ზეგავლენის მისაღებად, ჯერაც უპასუხოდ რჩება. მისი გადანაცვება კულტურული მრავალსახეობის ან კულტურული ინტეგრაციის სასიკეთოდ ჯერ არ მომხდარა. უნდა დაჰყავდეთ თუ არა ფუნდამენტალისტ ქრისტიანებს, ორთოდოქს ებრაელებს, შავკანიან მუსლიმებს ბავშვები საკუთარ სკოლებში; უნდა საუბრობდნენ და სწავლობდნენ თუ არა სხვა ენაზე მოსაუბრე ბავშვები ინგლისურად. იხილეთ სოციოლოგიისა და საზოგადოებრივი დებატების ნაწილი.

ლინგვისტური მრავალსახეობა

ენა უდიდეს როლს ასრულებს როგორც კულტურული თვითმყოფადობის, ისე კულტურული მრავალსახეობის განვითარებაში. დღეს მსოფლიოში ბევრი მრავალენოვანი საზოგადოებაა. აქ ლაპარაკობენ მშობლიურ ენაზე, პირველი ენა — ინგლისური, მეორე ან მესამე კი ფრანგული ან არაბულია. ეს ახალი მოვლენა არ გახლავთ. წარსულში, როცა ხალხი შორეულ ვაჭრობაში იყო ჩართული ან დიდი იმპერიების შემადგენლობაში შედიოდა, რამდენიმე ენის ცოდნა აუცილებელიც კი იყო. ინდოეთი, თითქმის მთელი ისტორიის განმავლობაში განსხვავებული ენების და კულტურის მქონე პატარა შტატებისაგან შედგებოდა. მრავალი ენის ცოდნა პრაქტიკული საჭიროებით იყო განპირობებული. თანამედროვე ინდოეთში ჰინდური ენა ეროვნულობის იდეის განმტკიცების მიზნით, ოფიციალურ ენად გამოცხადდა, თუმცა ყველა ინდოელი ჰინდურზე არ ლაპარაკობს. მეტიც, ჰინდურ ენას კონკურენცია უწევს ინგლისურთან, რაც ინდოეთის დიდი ბრიტანეთის კოლონიად ყოფნით იყო განპირობებული. დღეს მისი ცოდნა უკიდურესად აქტუალურია გლობალურ ეკონომიკაში ეფექტური ჩართვისათვის.

აღმოსავლეთ ევროპის ზოგიერთ ქვეყანაში, სადაც აშშ-ზე ოდნავ მეტი მოსახლეობაა, სხვადასხვა ენაზე საუბრობენ. ზოგ რეგიონში ძირითად, ოფიციალურ ენასთან ერთად არსებობს სხვა დომინანტი ენებიც, მაგალითად, ბასკური, კატალონიური, უელსური, რომანული. რამდენადაც ინტეგრირებული ხდება ევროპული საზოგადოება, იმდენად იმატებს სხვა ენების ცოდნის აუცილებლობაც. ევროპის საბჭოში მუშაობის დასაწყებად, ბრიუსელის სათავო ოფისში სამუშაოზე ასაყვან კანდიდატს ბიზნესწერილების მომზადება და სატელეფონო ზარებზე პასუხის გაცემა ხუთ ენაზე ევალება, ამათგან ორს მაინც სრულყოფილად უნდა ფლობდეს.

ენა პოლიტიკურ იარაღადაც გამოიყენება. მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა კავშირში ოფიციალურად მიღებული ენა რუსული იყო, მასში შემავალი რესპუბლიკები საკუთარ საზღვრებში მაინც ინარჩუნებდნენ მშობლიურ ენას. სწორედ ენა დაეხმარა მათ კულტურული იდენტობის შენარჩუნებაში. საბჭოთა კავშირის დახგრევის შემდეგ ამ ქვეყნებს

ენამ გაუხსნა გზა დამოუკიდებლობებისაკენ. აფრიკაში ამარულ ენაზე მოსაუბრე ეთი-ოპიელებს მშობლიური ენის ეროვნულ სტანდარტად გამოცხადების მცდელობა ჰქონდათ. ამას წინ აღუდგენენ სხვა ხალხები, რომელთაც მკაცრად გამოხატეს საკუთარი ნება და შედეგად შეინარჩუნეს როგორც მშობლიური ენა, ისე მრავალენიანობა.

სოციოლოგია და საჯარო დებატები

უნდა უზიარდეს თუ არა ამერიკის სკოლებმა მრავალენოვანი განათლება?

ბევრი ამერიკელის აზრით, აშშ-ს დღეს შეიძლება „უცხოელთა ნაცია“ ვუწოდოთ. ჩენსუს ბიუროს 1994 წლის სტატისტიკის მიხედვით, ამერიკელთა 8.7% აშშ-ს საზღვრებს გარეთაა დაბადებული. თითქმის 32 მილიონი ამერიკელი სახლში მშობლიურ ენაზე საუბრობს; საჯარო სკოლებში მოსიარულე ბავშვთა ერთი მესამედისთვის პირველი ენა – უცხო ენაა (ჰიდენი, 1995). რით პასუხობს ამერიკული საზოგადოება და კერძოდ, საგანმანათლებლო სისტემა ასეთ მზარდ ლინგვისტურ მრავალსახობას?

უნდა ფლობდეს თუ არა საზოგადოება, ხელისუფლება ან სკოლა მეტ ძალაუფლებასა და კონტროლს იმის განსაზღვრისთვის, რა ენაზე უნდა ილაპარაკონ ადამიანებმა?

ამერიკულ სკოლას აქვს სამი ძირითადი არჩევანის გაკეთების საშუალება; პირველია — საზოგადოებაში ბავშვების ასიმილირების სტიმულირება, იქნება ეს ნებით (სპეციალური სასწავლო კლასები ან დაქირავებული რეპეტიტორები) თუ გარკვეული ღონისძიებების გატარებით (ყველა სტუდენტი სურვილის და განურჩევლად ვალდებულია ისწავლოს ინგლისურ სასწავლებელში). შემდეგი გამოსავალია ბილინგვური ანუ ორენოვანი სწავლება. ეს არის ფედერალური პოლიტიკის ნაწილი, რომელიც გულისხმობს იმ ბავშვების დახმარებას, რომლებიც ინგლისური ენის არცოდნის გამო ჩამორჩებიან სწავლაში; ამ მეთოდის თანახმად, მოსწავლე ისეთ ძირითად საგნებს, როგორიცაა მათემატიკა, ბიოლოგია, საზოგადოებრივი საგნები – სწავლობს მშობლიურ ენაზე და პარალელურად ესწრება ინგლისურის გაკვეთილებს, რაც მას ცოდნის გაღრმავებაში ეხმარება. ენის ათვისების შემდეგ კი მოსწავლე ყველა საგნის სწავლას ინგლისურ ენაზე განაგრძობს. და მესამე გზა — მრავალენოვანი სწავლება, სადაც როგორც ინგლისურენოვანი, ისე არაინგლისურენოვანი მოსწავლეები საგნებს ორ ენაზე გადიან (ეს მეთოდი ნაკლებად განიხილება).

დებატები

მრავალენოვან განათლებასთან დაკავშირებით იკვეთება ორი პოლარულად განსხვავებული აზრი. ერთ მხარეს დგანან ისინი, ვინც „სრულფასოვანი ამერიკელობისათვის“ იბრძვის; მათი ღრმა რწმენით, იმისათვის, რომ ქვეყნის საზოგადოებრივ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში აქტიურად ჩართული მოქალაქეები და მომუშავენი გახდნენ, ბავშვები უპირობოდ სრულყოფილად უნდა ფლობდნენ ინგლისურ ენას. მათი აზრით, სკოლებში „უცხო“ ენის დამკვიდრება ხშირ შემთხვევაში უკანა პლანზე წევს ინგლისურს და შესაბამისად, აფერხებს ამერიკელ მოქალაქედ ჩამოყალიბების პროცესს. ბევრის აზრით, ჩვენი მომავალი – ერთ ენაზე მოსაუბრე საზოგადოებას ეკუთვნის. მაგრამ არსებობენ ისეთებიც, ვინც სრულიად განსხვავებულ პოზიციაზე დგანან და თვლიან, რომ არაინგლისურენოვან ბავშვში ინგლისური ენის სავალდებულო

სწავლება მშობლური ენის დაკნინებას და თვითშეფასების ხარისხის შემცირებას გამოიწვევს. ამ ადამიანების აზრით, დღევანდელ მზარდ ინტეგრირებულ სამყაროში, მომავალი კულტურულ და ლინგვისტურ მრავალსახეობებთან ადაპტირებაზეა დამყარებული.

ანალიზი

ამ დებატების ამოსავალი ბირთვი — კულტურაა. ენა, კულტურის ერთი შემადგენელი როდია, იგი პირველადი საზომია, რომელსაც ეფუძნება ნებისმიერი კულტურა. ენის გაზიარება — კულტურის გაზიარებასა და გაცნობაში გვეხმარება. აქ ორი სიტუაცია იკვეთება — ერთის მხრივ, ბავშვები, რომლებიც აღარ საუბრობენ მშობლიურ ენაზე, ნელ-ნელა კარგავენ კავშირს მშობლების ენასთან. მეორე მხრივ, სხვადასხვა ენაზე მოსაუბრე ბავშვებს როგორც თავისი, ისე სხვადასხვა კულტურის, ხელოვნების, ისტორიის, საერთოდ მსოფლმხედველობის გაცნობის საშუალება ეძლევათ.

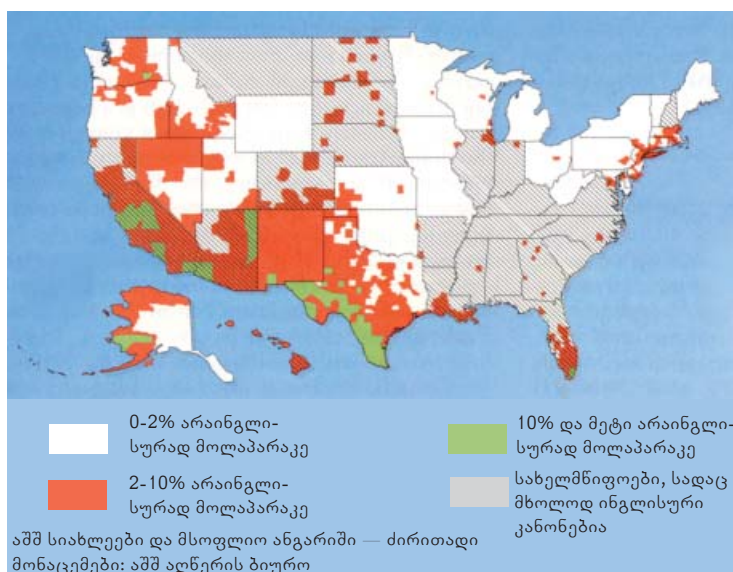
ხშირად ენა ის გამყოფი ხაზია, რომელიც ე.წ. „არაჩვენიანის“ ამოცნობასა და ეროვნული იდეების მხარდაჭერაში გვეხმარება. ასე თუ ისე, ენების გაზიარება ეროვნულის არსებითი ატრიბუტი არ არის. შვეიცარია, სამი ძირითადი და ერთი უმცირესობების ენის (ფრანგული, გერმანული, იტალიური და რომანული) ქონის მიუხედავად, დღემდე მაღალგანვითარებული, წარმატებული, ინტეგრირებული და სტაბილური ეროვნული სახელმწიფოა. ენა ხშირად სცილდება სახელმწიფო საზღვრებს. ამის მაგალითია ესპანურ ენაზე მოსაუბრე ლათინოამერიკელთა უმრავლესობა. თუმცაღა, უნდა აღინიშნოს, რომ ლათინური ამერიკა თავის მხრივ, მრავალ განსხვავებულ კულტურასა და ქვეყანას მოიცავს.

ამერიკის შეერთებულ შტატებში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება თვითდამკვიდრებისა და თვითგანსაზღვრის უფლებას, რაც საზოგადოებრივი აქტივობაა, რომლის თანახმადაც, თავად ვირჩევთ ჩვენს ხელისუფლებას, ცხოვრების წესს და იმ ენას, რომელზეც გვსურს ლაპარაკი. მაგრამ ენასთან დაკავშირებულ პიროვნულ გადაწყვეტილებებთან ერთად ყოველთვის მოიაზრება საზოგადოებრივი გარემოებებიც. მშობლებს შეუძლიათ ბავშვის ნახალისება ინგლისური ენის შესწავლაში, იმ მიზეზით, რომ ენა მათი უკეთესი საგანმანათლებლო, პოლიტიკური თუ მომავალი საქმიანობის გარანტი იქნება. მათ ასეთივე წარმატებით შეუძლიათ ბავშვებში გარკვეული ეჭვის გაჩენაც იმ არგუმენტის მოშველიებით, რომ ინგლისური ენის შესწავლითა და ათვისებით ისინი შესაძლოა ნელ-ნელა მოწყდნენ საკუთარ კულტურულ ტრადიციებსა და ამან მათში მშობლების ავტორიტეტის მკვეთრი დაცემა გამოიწვიოს. არჩევანის გაკეთება არც ისე იოლია. პიროვნებები, საზოგადოებები, ოჯახები — დილემის წინაშე დგანან. ერთ-ერთი კოლეჯის სტუდენტი ასე ხსნის სიტუაციას: “ჩემმა მშობლებმა არ იციან ინგლისური, მე კი, საკმაოდ მიძნელდება ესპანურის გაგება და ეს ძალიან მტკივნეულია ჩემთვის” (ჰიდენი, 1995გვ.40). არჩევანის გაკეთების საკითხი, მიგრანტთა ენის შენარჩუნებასა ან ინგლისურის ათვისებას შორის ერთ-მნიშვნელოვანი და კატეგორიული არ უნდა იყოს. მრავალენოვანი სწავლების ერთ-ერთი მიზანია იმ საკმარისი გამოცდილებისა და ცოდნის მიწოდება, რაც საბოლოოდ მოსწავლეს საკუთარი არჩევანის გაკეთებაში დაეხმარება.

მრავალენოვნების ირგვლივ ატეხილი დებატების გამომწვევი მიზეზია საზოგადოებრივ-სტრუქტურული ფაქტორები. დღეს აშშ-ში 300 განსხვავებულ ენაზე მოსაუბრე ადამიანი ცხოვრობს. 1995 წლის მიჯნაზე, დეიდის სკოლის ადმინისტრაციამ 5, 190 ახალი 52 ენაზე მოსაუბრე სტუდენტი აღრიცხა (ჰიდენი 1995) ყველა ამ სტუდენტისთვის ორენოვანი სწავლების უზრუნველყოფა შეუძლებელია. თანაბრად მნიშვნელოვანია გარკვეულ ჯგუფებსა და სკოლებში მოსწავლე არაინგლისურენოვან ბავშვებზე კონცენტრირება. ლოს-ანჯელესის სტუდენტთა 43 % პროცენტი ესპანურენოვანია (ჰიდენი, 1995). ეს სხვადასხვა სტრუქტურული თუ ინდუსტრიული ფაქტორითაა გამოწვეული. სამუშაოს საძებნად ჩამოსულთა უმეტესი ნაწილი ილტვის კალიფორნიისა და მეხიკოსაკენ (კალიფორნიის სოფლის მეურნეობა). მიგრანტთა უმრავლესობა მუშაობას და ცხოვრებას არჩევს იქ, სადაც მოსახლეობის დიდი ნაწილი მათი კულტურისა და

ენის წარმომადგენელია. ამიტომაც, ახალი მიგრანტები თავიანთი წინაპრების მიერ შერჩეულ ადგილებში სახდლებიან. ესპანურენოვანი ხალხისთვის კომუნიკაცია ჩვეულებრივ მშობლიურ ენაზე გრძელდება; შინ და გარეთ ისინი მშობლიურ ენაზე საუბრობენ და ამიტომაც, ამ ოჯახში მცხოვრები ბავშვები სკოლაში ინგლისური ენის უმცირესი ცოდნით მიდიან. თავად სკოლებშიც ამ ბავშვების უმეტესობა საუბარს ერთ-მანეთში თავის მშობლიურ ენაზე განაგრძობს და ამის გამო, მათში ინგლისური ენის დამკვიდრება სულ უფრო რთულდება.

მრავალენოვანი განათლების შესახებ გადაწყვეტილებების მიღება მთავრობაზეა დამოკიდებული. უნდა ფლობდეს თუ არა საზოგადოება, ხელისუფლება ან სკოლა მეტ ძალაუფლებასა და კონტროლს იმის განსაზღვრაში, რა ენაზე უნდა ილაპარაკონ ადამიანებმა? ამერიკაში დომინანტი ენა — ინგლისურია, რადგან ინგლისურენოვან მოსახლეობას აქვს ეკონომიკური, კულტურული, პოლიტიკური ძალაუფლება და ნება, მოახდინოს მიგრანტთა საზოგადოებაში ასიმილაცია. და ხშირ შემთხვევაში ეს მათი სურვილის წინააღმდეგაც კი ხდება. ინდიურ საკითხთა ბიუროს მმართველობის ქვეშ მყოფ სკოლებში ამერიკელ ბავშვებს აკრძალული ჰქონდათ საკუთარ ენაზე ლაპარაკი. 1912 წელს, შტატ ლუიზიანას კანონმდებლობის თანახმად, საჯარო სკოლებში შეწყდა კაჯუნ ფრანგული ენის სწავლება (რის შედეგადაც, ბევრი ამ ეროვნების წარმომადგენელი სკოლიდან გაუშვეს). 1971 შტატ ტეხასის საჯარო სკოლებში აიკრძალა ესპანურ ენაზე ლაპარაკი (ჰიდენი, 1995). დღევანდელ დღეს რეალურად ეყრება საფუძველი ინგლისური ენის ოფიციალურ ენად გამოცხადების კამპანიას (მაგალითად, ხელისუფლების გადაწყვეტილებების, განცხადების მხოლოდ ინგლისურ ენაზე გამოქვეყნება). დღეისათვის უკვე ოცდაორმა შტატმა და მრავალმა მუნიციპალურმა ორგანომ მიიღო კანონი, მხოლოდ ინგლისურენოვანი კანონების მიღების შესახებ და ბოლო დროს ჩატარებულმა გამოკითხვამ ცხადყო, რომ ამერიკელთა 73% პროცენტი ამის მომხრეა. (US News&World Report, 25 სექტემბერი, 1995). ამდენად, სკოლები ჩიხში აღმოჩნდნენ (იხ. სქემა 4.1).

სქემა 4.1. აქ მხოლოდ ინგლისურად ლაპარაკობენ?

ამერიკის შეერთებული შტატების 6.7. მილიონიანი არაინგლისურენოვანი მოსახლეობა ძირითადად სამხრეთ-დასავლეთში, სამხრეთ ფლორიდასა და ნიუ-იორკში ცხოვრობს. დღემდე, 22 შტატმა მიიღო მხოლოდ ინგლისურენოვანი კანონები (შენიშვნა: დემოგრაფიული მონაცემები 1990 წლის და კანონები 1995).

წყარო: „შეერთებული შტატების სიახლეები და მსოფლიო მიმოხილვა“, 25 სექტემბერი 1995წ. გვ. 41

სკოლის ფუნქციაა მოსწავლეები მომავალ მუშეობად, მოხელეებად, მოქალაქეებად და საზოგადოების წევრებად აქციოს. სკოლა განსაზღვრავს (არა აქვს მნიშვნელობა, რომელ ენას ირჩევენ პრიორიტეტულად), მომავალი პოლიტიკური, საგანმანათლებლო და სამუშაო პერსპექტივების რეალურ კონტურებს; ის ზეგავლენას ახდენს მოსწავლის შემდგომ ცხოვრებისეულ არჩევანზე, იმაზე, ვის აირჩევს ის ცხოვრების თანამგზავრად, ვის შეხვდება და ა. შ. ზედაპირულად ჩანს, რომ მეტად აქტუალურია მიგ-

რანტიზაციის ინგლისურის სწავლება. მაგრამ დღევანდელი კულტურული და ეკონომიკური მზარდი ინტერნაციონალიზაციის პირობებში, სამომავლოდ მხოლოდ ინგლისურ ენაზე მოლაპარაკენი აღმოჩნდება რთულ მდგომარეობაში. ერთენოვანი განათლება შესაძლოა დისფუნქციური აღმოჩნდეს გლობალური ეკონომიკისათვის. ამასობაში კი, მანამ, სანამ ამერიკელები მრავალენოვანი სწავლების ირგვლივ დებატებს განაგრძობენ, სხვა ქვეყნების ხალხები მეორე ენად ინგლისურს ირჩევენ.

სხვადასხვაენოვანი ჯგუფების არსებობით გამოწვეული მრავალენოვნების გარდა, არსებობს სხვა შემთხვევაც, ე.წ. „კრეოლიზაცია“; ანუ ორი ან მეტი ენის ერთმანეთში შერევით ახალი დიალექტის ან სულაც დამოუკიდებელი ენის შექმნა (ჰანერი, 1992). ინგლისური ენა, სწორედ კრეოლიზაციის ნაყოფია. მისი ფესვები რამდენიმე გერმანიკული ენის ჯგუფიდან მოდის, რომლებსაც თავის მხრივ შეერია ანგლო-საქსური, ძველი ინგლისური და უილიამ დამპყრობლის ხელმძღვანელობით შემოსული ნორმანების ფრანგული დიალექტი. ინგლისურზე სხვადასხვა ენის გავლენა დღემდე იჩენს თავს. მაგალითად, ინგლისურში არის საკვებების აღმნიშვნელი ორი სიტყვა. ძველი ინგლისურიდან წამოსული, ცხოველის აღმნიშვნელი სიტყვა cow (ძროხა) და სუფრაზე მორთმეული ხორცის კერძის აღმნიშვნელი beef, რომელიც ფრანგული boeuf –დან მოდის. არსებობს ჰიბრიდული ენებიც, რომლებიც თავისი მშობელი ენებისგან დამოუკიდებლად ვერ არსებობენ. ჰავაის „ჰიბრიდული ენა“ –ძირეული ჰავაურის, ინგლისურისა და რამდენიმე აზიური ენის (პლანტაციების მფლობელთა მიერ დაქირავებული აზიური წარმოშობის გლეხების მიერ შემოსული) შერევის შედეგად წარმოიშვა.

„დედა ენა“ ის სიტყვებია, რომლებიც კარგად გამოხატავს მრავალ ხალხში მშობლიური ენისადმი არსებულ მიჯაჭვულობას. თანამედროვე მსოფლიოს ხალხები 2 000 ენაზე ლაპარაკობენ. ბევრი მათგანი ნელ-ნელა დავიწყებას ეძლევა და ქრება. ეს ძირითადად იმ პატარა სახელმწიფოთა და ხალხთა ენებია, რომლებიც ვერ ფლობენ პოლიტიკურ ავტონომიურობასა და დამოუკიდებლობას. ამ მოვლენათა პარალელურად საგრძნობლად იზრდება ინგლისურ, ფრანგულ, გერმანულ, ესპანურ, პორტუგალიურ და არაბულ ენებზე მოლაპარაკეთა რიცხვი (იხ.: ნახატი 4.2) მასობრივმა მიგრაციამ, ტელეკომუნიკაციებისა და მოგზაურობების მზარდმა ტემპმა დააჩქარა ლინგვისტური ჰომოგენიზაციის პროცესიც. დღევანდელი მსოფლიოს მოზრდილთა დაახლოებით მეოთხედი მაინც ინგლისურად საუბრობს. (ჰოჩლერი და კენედი, 1994. გვ. 351).

სუბკულტურები და იდენტობის პოლიტიკა

სუბკულტურები მდიდარი კულტურის მქონე, ერთმანეთთან დაკავშირებული მყარი ჯგუფებია, რომლებიც იმ ღირებულებების, ნორმების, ენის, ცოდნისა და სიმბოლოების ირგვლივ კონცენტრირდება, რომლებსაც იყენებენ დომინანტი კულტურისაგან გამიჯვნის მიზნით და რომელსაც ერთმენტის უზიარებენ კულტურული უმცირესობების წარმომადგენლები (ფაინი, 1987; ფაინი და კლეინმანი, 1979). სუბკულტურის არსებობისათვის აუცილებელია, გარკვეულმა ხალხებმა მოახდინონ გარკვეულ ჯგუფებთან იდენტობა და ჰქონდეთ ერთმანეთთან პირისპირ ან მასმედიის დახმარებით ურთიერთობის საშუალება.

მიგრანტთა ჯგუფები: იტალიელ-ამერიკელები, იაპონელ-ამერიკელები, აფრო-ამერიკელები — სუბკულტურის მოდელს წარმოადგენენ. თუმცა, ყველა ეთნიკური ჯგუფი სუბკულტურად ვერ გარდაიქმნება. სუბკულტურის განვითარების დონეს დიდწილად განსაზღვრავს ის ფაქტორი, რამდენად გასწავლდება ამა თუ იმ ეთნიკური უმცირესობის კულტურა დომინანტი კულტურისგან. მაგალითად, ვიეტნამელებს, ინგლისიდან წამოსული მიგრანტებისგან განსხვავებით, ამერიკულ წამყვან კულტურასთან თითქმის არანაირი კავშირი არ აქვს. მნიშვნელოვანია სტრუქტურული დამოუკიდებლობის საკითხიც ანუ რამდენად ინარჩუნებს უმცირესობა დომინანტი კულტურის ზეგავლენისაგან ავტონომიურობასა და დამოუკიდებლობას. ამის მაგალითია კორეელი მიგრანტები, რომლებიც ყოველთვის იღვნიან საკუთარი ბიზნესის, მეზობლობისა და რელიგიური კონგრეგაციების გატარებისა და დაცვისათვის, რითაც დომინანტი კულტურისაგან აშკარა დისტანცირებას ახდენენ.

სუბკულტურებს აყალიბებენ დასაქმებული, საზოგადოებრივ-ეკონომიკური, ასაკობრივი ნიშნით გაერთიანებული და სხვა ტიპის ჯგუფები. ახალგაზდრდები ქმნიან ახალ სუბკულტურებს იმ მუსიკის, შეხვედრებისა და სხვათა საფუძველზე, რისი გამოცდილებაც აქვთ. ტიპური სუბკულტურა თავს იჩენს მაშინ, როცა ერთგვაროვან სიტუაციაში აღმოჩენილი ხალხი, თავს ძირითადი სამყაროდან იზოლირებულად გრძნობს. შესაძლოა, ეს იყოს როგორც ფიზიკური (საპყრობილეში ან ჯარში მყოფნი), ისე განსხვავებული აზრისა და შეხედულებების ქონით გამოწვეული იზოლაცია, რომელიც ადამიანებს მსოფლიოში მიღებული კულტურისგან რიყავს.

ურთერთშერევის პროცესში, სუბკულტურის წევრები საკუთარ ჯგუფებთან იდენტობის პოვნასთან ერთად, დომინანტი კულტურისგან დე-იდენტობას ახდენენ. ამერიკაში მცხოვრები ჰომოსექსუალების აზრით, ამ ქვეყნის წამყვანი კულტურა — ჰეტეროსექსუალურია (ისინი თავს ამ კონტექსტიდან ამოვარდნილად მიიჩნევენ). ათეისტების აზრით, წამყვანი კულტურა — რელიგიურია. შავკანიანი აფრო-ამერიკელებისთვის დომინანტი დასავლელი თეთრკანიანების მემკვიდრეობით მიღებული კულტურაა, უსახლკაროთათვის კი — საშუალო ფენის კულტურა.

ზოგიერთი სუბკულტურა დომინანტი კულტურისაგან გამიჯნვის გარდა, მისი გამოწვევისა და ხშირად შეცვლის მცდელობითაც გამოდის. ამ ტიპის კულტურებს — **კონტრკულტურები ეწოდებათ**. ამის საუკეთესო მაგალითი გახლდათ 60-იანი წლების სტუდენტური კონტრკულტურა, რომელიც „ისტაბლიშმენტის“ მიერ აღიარებულ სამუშაო, მატერიალური, სექსუალური პრიორიტეტების საწინააღმდეგოდ გამოვიდა. სტრუქტურულად ეს მოძრაობა გაუმართავი იყო, არ არსებობდნენ გამოკვეთილი ლიდერები, აკლდა წესები და შესაბამისი ორგანიზება, (მიუხედავად იმისა, რომ მისი წევრები საერთო ფასეულობებს და იდეებს იზიარებდნენ). არსებობს სხვა, უფრო მჭიდრო სტრუქტურული კონტრკულტურები. მაგალითად, ჰარი კრიშნას მიმდევრები, რომლებიც მკაცრად იცავენ საკუთარი კულტურის საზღვრებს და დისციპლინას. შედეგად, ისინი დომინანტი კულტურისგან მუდმივ დამოუკიდებლობას ინარჩუნებენ.

ზოგი კონტრკულტურა ღია მოქმედებას არჩევს, ზოგან კი პრივატულობა მკაცრადაა დაცული. სანამ 1995 წელს ოკლაჰომას ქალაქის ოფისი არ დაიბომბა, ამერიკელები ე.წ. „ზიზლის ჯგუფებსა“ და „რადიკალური უფლებების“ ჯგუფების არსებობაში მაინცდამაინც საგანგაშოს ვერაფერს ხედავდნენ. მომხდარმა ფაქტმა კი საზოგადოებას რეალური საფრთხე დაანახა: აღმოჩენილ იქნა საბრძოლო შეიარაღება, გაერთიანებები, რომლებიც

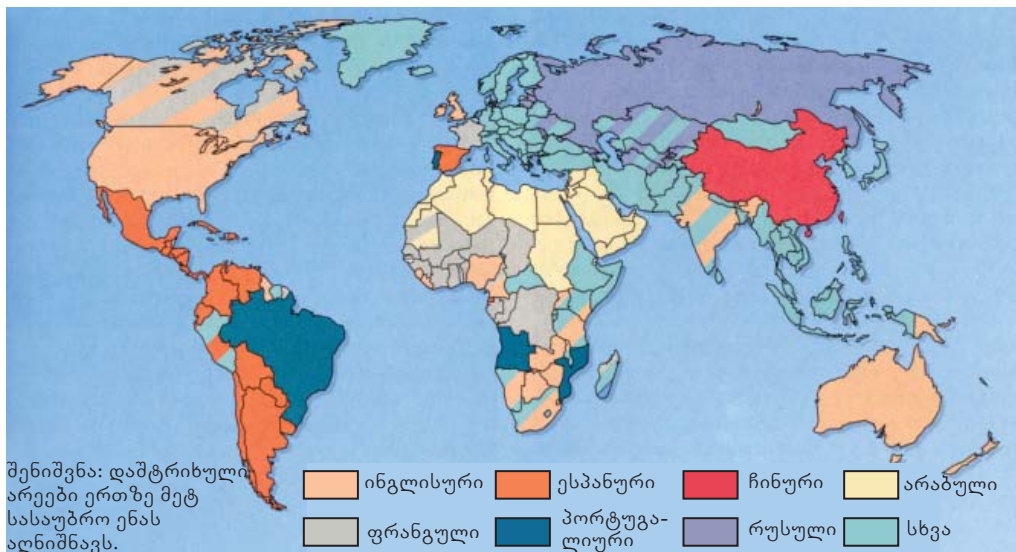
ხელისუფლების დამხობისა და კონტროლის საკუთარ ხელში ჩაგდებისკენ იყო მიმართული და ერთი იდეის ქვეშ გაერთიანებული ადამიანები სხვადასხვა ტიპის კომუნიკაციის (თოქ შოუები, კომპიუტერული ქსელი) ანუ კონტრკულტურის დახმარებით ერთმანეთს უკავშირდებოდნენ. შესაძლოა, ისინი „ჭეშმარიტ“ ამერიკულ ღირებულებებად სწორედ თავიანთ ღირებულებებს თვლიდნენ.

დღეისათვის ხშირად მიდის კამათი ამა თუ იმ იდენტობის მქონე ჯგუფთა კანონიერებისა და საერთო კულტურაში მათ მიერ შეტანილი პოზიტიური წვლილის შესახებ. მაგალითად, რა არის გეი კულტურა? კანონიერი სუბკულტურა თუ უბრალოდ დევიანტი ადამიანების ერთიანობა. ანტიარჩევანის მოძრაობაში ჩართული, აბორტის წინააღმდეგ მოლაშქრე ადამიანები — უბრალოდ დევიანტები თუ კანონიერი სუბკულტურის წევრები არიან? ან ვინ არიან ჰაიტელი პოლიტიკური მიგრანტები — საკუთარ სამშობლოში მძვინვარე ანარქიასა და ტერორიზმს გამოქცეული დევნილები, თუ უბრალოდ, სარჩო-საბადებლის მაძიებელი ხალხი?

ამ ტიპის კითხვები *პოლიტიკური იდენტობის* არსს გამოხატავს (კალჰუნი, 1994 ბ). დღეს ბევრ ჯგუფს არა მარტო მატერიალური კეთილდღეობისათვის, არამედ სხვათა თვალში თვითდამკვიდრებისა და საკუთარი უფლებების მოპოვებისთვისაც უწევს ბრძოლა. საკმაოდ ბევრი იბრძოლეს ამერიკულსა და მსოფლიო კულტურაში შეტანილი დადებითი წვლილის დასამტკიცებლად აფრო-ამერიკელებმა. ამერიკული წიგნების უმეტეს ნაწილში მათ ძირითადად მონობასთან დაკავშირებით მოიხსენებენ ხოლმე. „მსოფლიო ისტორიის“ კურსი ექსკლუზიურად უფრო დასავლეთის ისტორიას მიიჩნევს. ჩიხშია მოქცეული „აფრიკული“ იდენტობა, რომელიც პატივისცემას და დაფასებას ითხოვს; ეს კი წარსულში მონობასა და ანმყოში არსებულ სიღარიბესთან და სხვა პრობლემებთან ასოცირებითაა გამოწვეული.

არსებობს მაკრო- და მიკრო ტიპის იდენტობის პოლიტიკა. პირველის თემაა — ეთნიკური ჯგუფები, რომელთა „ეროვნებებად“ გამოცხადების ირგვლივ კამათი არ ცხრება (ბოსნიელები, ქურთები, ამაზონის ადგილობრივი ტომები). მეორეს წარმომადგენელნი კი არიან ცალკეული პიროვნებები, ინდივიდები, მაგალითად, არატრადიციული სექსუალური ორიენტაციის მქონე პიროვნება. მიაყენებს თუ არა მას ჰომოსექსუალისტად აღიარება მატერიალურ (სამსახურის დაკარგვა) ზარალს ან ფსიქოლოგიურ სტრესს (საზოგადოებიდან გარიყვა). ამ შემთხვევაში საუბარია არა სწორსა და არასწორზე, არამედ იმაზე, ვინ იმსახურებს კულტურულ აღიარებას.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ხალხი ყოველთვის ბოლომდე არ ჯდება საკუთარი სუბკულტურის საზღვრებში. ადამიანი შესაძლოა ერთდროულად შავკანიანიც იყოს და ჰომოსექსუალიც. იგივე შემთხვევაა იამაიკელი დედისა და იაპონელი მამის შვილი ან შეერთებულ შტატებში დაბადებული და აღზრდილი ჩინური მემკვიდრეობის მქონე ადამიანი. გარკვეულ სიტუაციაში, ორიდან ერთი იდენტობა წინა პლანზე იწევს. ზოგჯერ, ეს პოლიტიკური გარემოებებითაცაა განპირობებული. აუცილებელია თუ არა, შავკანიანმა ქალებმა მხოლოდ რასობრივ ან გენდერულ იდენტობაზე მოახდინონ ფოკუსირება? ბევრი შავკანიანი აქტივისტის აზრით, რასაზე გენდერის წინ დაყენება — ღალატია. სხვათა აზრით, ორივეს შერწყმა შავკანიან ფემინისტურ ცნობიერებაში სავსებით შესაძლებელია. (კოლინსი, 1991). ხშირად კოლეჯებსა და კამპუსებში შავკანიანი ქალები გარკვეულ ზეწოლასა და უუფლებობას განიცდიან (კარგავენ მეგობრებს ან ჩრდილში რჩებიან).

სქემა 4.2. ა) ენების შედარებითი გადახედა

დომინანტი ენების პირველ, მეორე, მესამე ენებად გავრცელება და გამოყენება მსოფლიოში კულტურის გლობალიზაციის პროცესის ნაწილია. ბევრგან ადგილობრივი და მშობლიური ენები დავიწყებას ეძლევა. ბევრგან კი, ისეთ ადგილებში, როგორიცაა ყოფილი საბჭოთა კავშირი და ძველი ეთიოპია, ენა კულტურულ-პოლიტიკური ასიმილაციის პროცესს უმნიშვნელოვანეს წინააღმდეგობას უწევდა და ყოველთვის დგებოდა ერის ინტერესების დასაცავად.

წყარო: ს. მოსელეის (C. Moseley) და რ.ე. აშერის (R. E. Asher) რედ., „მსოფლიო ენათა ატლასი“, (Routledge, London, 1994), გვ. 223-224.

ჟელტუხათაშოხისი გაგება

ამერიკასა და, საერთოდ, თანამედროვე მსოფლიოში, ადამიანები ერთმანეთთან ინტენსიურ კომუნიკაციაში ვერთვებით და ვეცნობით სხვათა კულტურულ მემკვიდრეობას. შესაძლოა ჩვენი კლასის მეგობრები სხვა სუბკულტურის წარმომადგენელი იყვნენ. მრავალეროვან კორპორაციებში კი მუდმივად ვხვდებით სხვადასხვა ერის წარმომადგენელ თანამშრომლებს — მენეჯერებსა, თუ უბრალო მოხელეებს.

რითი ვპასუხობთ ამ კომუნიკაციას? ერთ-ერთი პასუხი — ეთნოცენტრიზმი, ანუ ყველაფრის საკუთარი ღირებულებებისა და კულტურის ჭრილში დანახვაა. ეს ყველა ჩვენგანს სჩვევია, მაგრამ ეთნოცენტრიზმი, ეგოცენტრიზმის (საკუთარ თავზე ორიენტირებულს) მსგავსად, თვითშეზღუდულია. თუ ადამიანი მიიჩნევს და მყარად დგას იმ აზრზე, რომ ყველა დანარჩენის იმედები, შიში, სურვილები მისივე მსგავსი უნდა იყოს, მაშინ ის ვერასოდეს შეძლებს სხვისი გრძნობებისა და მსოფლმხედველობის გაგებას.

ეთნოცენტრიზმის ალტერნატივა — კულტურული რელატივიზმი. ანუ ამა თუ იმ საგნის, თავისივე კულტურის კუთხით დანახვისა და გაგების მცდელობაა. სწორედ ეს არის ერთადერთი გზა ურთიერთგაგებისაკენ. კულტურული რელატივიზმი გულისხმობს ადამიანთა მზაობას, გაიხსნას სხვა კულტურების მიმართ და არა — ნეიტრალიტეტს. გაგება

ყოველთვის მოწონებას და გამართლებას როდი ნიშნავს. ჩვენ ყველას კარგად გვესმის, რომ ახალ გვინებაში ჩვეულებრივ ნორმადაა მიღებული ადამიანებზე ნადირობა, რაც შეუძლებელია აღქმული და გაგებული იქნეს იმავე ვიჩიტასა და კანზასის მაცხოვრებლებს შორის. გაგებისა და გამართლების ერთმანეთისგან გამიჯნვა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია. ეთნოცენტრიზმი ჩნდება იქ, სადაც ადამიანები გაგებისა და გამართლების ერთმანეთში აღრევას ახდენენ და უარს ამბობენ სხვათა რწმენისა და გამოცდილებების გაზიარებაზე.

გაგების მსგავსი მაგალითები შეიძლება მოვიყვანოთ რელიგიიდანაც. სხვათა რელიგიური რიტუალების, დღესასწაულების, ტრადიციების გაცნობისას ვიღებთ ცოდნას როგორც საკუთარი, ისე სხვების აღმსარებლობის შესახებ. ებრაელებში ნათლობა მიღებული არ არის. ებრაულ ოჯახში დაბადებული ბავშვი უკვე იუდეველია. ქრისტიანული რელიგიური ტრადიციების, კერძოდ, ნათლობის შესახებ ინფორმაციის გაცნობისას, ებრაელები ხშირად იგებენ დამატებით ინფორმაციას იმის თაობაზე, რომ ბევრი ქრისტიანული დენომინაცია ვერ თანხმდება ნათლობის ასაკთან დაკავშირებით (დაბადებისთანავე თუ შედარებით მოწიფულ ასაკში). ეს უთანხმოებები კი ბიბლიის წმინდა წიგნის იმ ნაწილიდან იღებს სათავეს, რომელსაც იუდეველები და ქრისტიანები („ძველი აღთქმა“ – ქრისტიანთათვის, „თორა“ – ებრაელთათვის) იზიარებენ; არსებობს მსგავსებები გარკვეულ რიტუალებსა და გამოცდილებებშიც. მაგალითად, ებრაელთა რიტუალი *ბარ მიცვა* ან *ბატ მიცვა*, სწორედ იმ ასაკში ტარდება, (ცამეტი წლის), როცა მსგავს რიტუალს სხვადასხვა ქრისტიანული გართიანებები ატარებენ. ამდენად, სხვა რელიგიათა გაცნობისას, ადამიანი საკუთარი ღირებულების სხვისთვის თავს მოხვევის გარეშე სწავლობს სხვათა რწმენისა და რიტუალების პატივისცემას.

უკიდურესად შორი და განსხვავებული წეს-ჩვეულებისა და ტრადიციების გაგებაც ამგვარი მიდგომის უფრო ფართო მასშტაბებში გადადის. მაგალითად, დასავლელებისთვის გაუგებარია ჰინდური წესი, რომლის თანახმადაც მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის დავკლა სასტიკად აკრძალულია და ეს ხდება ინდოეთში, სადაც ხალხის დიდი ნაწილი თითქმის შიმშილის ზღვარზეა. რეალურად, ცოცხალი პირუტყვი აქაური მოსახლეობისთვის გაცილებით მეტ სარგებელს იძლევა, ვიდრე დაკლული და სუფრაზე სხვადასხვა სუნელებით მორთმეული სტეიკი. ხარი ხნავს მინას, ძროხა ინველის რძეს. პირუტყვის ნაკელი კი ნიადაგის განოყიერებასთან ერთად, საწვავი აირის წარმოქმნასაც უწყობს ხელს — სწორედ აქედან იკვეთება ძროხის საკრალური მნიშვნელობა ინდოელთათვის (ჰარისი, 1975). შესაძლოა, ებრაელთა და მუსულმანთათვის ღორის ხორცის ჭამის აკრძალვა და კათოლიკე ქრისტიანებისთვის პარასკევს მარხვის შენახვა, გარკვეულად წარსულის გამოცდილებასთან იყოს დაკავშირებული. დღეს კი, ამგვარი წესების აღიარება ჯგუფის იდენტობის დემონსტრირებას ნიშნავს.

პოსტმოდერნიზმი

კულტურული მრავალსახეობა თანამედროვე ცხოვრების რეალობაა და ამ ფაქტს ვერსად გავექცევით. ზოგი ამერიკელისათვის სხვა ახალი კომუნაკაციებისა და ძლიერი ძირეული ღირებულებების წინ წამოწევა — აშკარა პრობლემაა; უმცირესობათა წარმომადგენლები (აფრო-ამერიკელები, ესპანური ჯგუფები, აზიელები, გეი და ლესბოსელები) კი იღებენ გამოწვევას იმის თაობაზე, რომ ვალდებულნი არიან თეთრკანიანთა წამყვან

მემკვიდრეობით კულტურას მოერგონ. ეს განსხვავებული დამოკიდებულებები გლობალიზაციის ირგვლივ არსებულ აქტიურ დებატებს წარმოშობს. არა აქვს მნიშვნელობა იქნება ეს ერთი „ცალკე მდგომი“ კულტურა, თუ უფრო ფართო კულტურული მრავალსახეობა. მრავალსახეობის მხარდამჭერთა აზრით, დღეს საფუძველი ეყრება ახალ — პოსტმოდერნისტულ ეპოქას, სადაც ბოლო პერიოდის წამყვანი ინტეგრირებული ძალების ნელ-ნელა გაქრობა დაიწყება.

პოსტმოდერნისტების აზრით (სიდმანი, 1994, ლაში, 1993; ლიოტარი 1984), დღევანდელი კულტურული ინტეგრაციის პროცესითაა მოცული. მსხვილი მთავრობებითა და ბიუროკრატიებით მართული თანამედროვე კულტურა განსაკუთრებულ აქცენტს ყველა კულტურული ელემენტის ერთ რაციონალურ წესრიგში მოყვანაზე აკეთებს. ის ითხოვს კონფორმიზმის დონის ამაღლებას, ახდენს კულტურული სინამდისა და ინტეგრაციის იდეალიზაციას და განსხვავებულობებს უდგება, როგორც არა თავისუფლებისა და შემოქმედების გამოსახტულებას, არამედ როგორც იმ სირთულეებს, რომელთა გადალახვაც შესაძლებელია. თანამედროვე კულტურა იხრება განვითარების იმ ერთადერთი შეუქცევადი პროცესისკენ, რომელთან მიმართებაშიც ყველა დანარჩენი კულტურული მოვლენა მეტნაკლები მნიშვნელობის მქონე მეორეხარისხოვან მოვლენად იქნება განხილული. ერთი სიტყვით, თანამედროვე კულტურა ეთნოცენტრიზმისკენ მიდრეკილებას იჩენს.

პოსტმოდერნისტები თვლიან, რომ არსებობს განვითარების არა ერთი, არამედ რამდენიმე გზა. ისინი არ ეთანხმებიან წესრიგისა და კულტურული ინტეგრაციის იმ ფორმას, რომელიც, მათი აზრით „ქაოსურ“ ზენოლას ახდენს ისეთ უმცირესობებზე, როგორიცაა ეთნიკური ჯგუფები, პოლიტიკური დისიდენტები, ახალი ტიპის სკოლები. ისინი მიესალმებიან თანამედროვე კულტურის იმ ახალ ტექნოლოგიებს, რომლებიც საკმაოდ ფართო და ხშირად ურთიერთსაპირისპირო შესაძლებლობებს იძლევა. იმავდროულად ისინი ამ ცვლილებებს აღიქვამენ, როგორც ძალაუფლებისა და ცენტრალიზაციის ისეთ ფორმას, როგორიცაა ერი-სახელმწიფო. თანამედროვე პოსტმოდერნულ ეპოქაში აქტიურია კამათი იმის თაობაზე, რომ ხელისუფლებებს უჭირთ მრავალეროვანი კორპორაციების, მასობრივი მიგრაციის, მედიისა და ვაჭრობის გლობალიზაციის ფონზე საკუთარი ავტორიტეტის შენარჩუნება. სუსტდება პოლიტიკური გაერთიანებების ნდობის ხარისხი, კულტურული იდენტობის მქონე ხალხი კი სულ უფრო და უფრო შორდება საკუთარ ფესვებს და სამშობლოსგან შორს ცხოვრობს (ინგლისსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში მცხოვრები პაკისტანელები თავს დღემდე პაკისტანელებს უწოდებენ). პოსტმოდერნისტების აზრით, გარდაუვალია ახალი განსხვავებული ტიპის კულტურათა შექმნა, რასაც ხელს შეუწყობს თანამედროვე საზოგადოებრივი სტრუქტურები და კულტურული ნიმუშები. არიან ისინიც, ვინც არ ეთანხმება გამოთქმულ ვარაუდს, თუმცაღა სოციოლოგთა უმრავლესობა თანხმდება იმაზე, რომ თანამედროვე კულტურის განვითარების დონე საგრძნობლად მაღალი, მრავალფეროვანი და მობილურია.

როგორ აისახა ეს ცვლილებები ჩვენს საზოგადოებასა და კულტურაზე? ორლანდო პატერსონი (1994) გამოყოფს ამერიკის სამ წამყვან კულტურას. პირველი — *ტრადიციული* მიდგომა, რწმენითა და დევიზით — „ამერიკა ამერიკელებისათვის“. წარსულში, ტრადიციული ამერიკა ერთდროულად რასისტული და ქსენოფობიური იყო (ორივე შემთხვევაში ანტიუცხოური განწყობა). მიუხედავად იმისა, რომ რასიზმი დაძლეულ იქნა, სეპარატიზმი ჯერ კიდევ აქტუალურია. ტრადიციულად შავკანიანები და თეთრკანიანები, „ერთმანეთისგან დამოუკიდებელ მშვიდობიან ცხოვრებას“ არჩევენ ხოლმე (გვ.113).

მეორე — ამერიკა მულტიკულტურული ქვეყანაა. მაიამი და ლოს-ანჯელესი უკვე არა ძველი გაგების ტრადიციული ამერიკული, არამედ ტრანსნაციონალური ქალაქებია. მათ მაცხოვრებელთა უმრავლესობას შეადგენენ ლათინური ამერიკიდან, კარიბიდან, აფრიკიდან წამოსული მიგრანტები, რომლებიც სამშობლოსთან ინარჩუნებენ ეკონომიკურ, კულტურულ და საზოგადოებრივ მჭიდრო კავშირს. ბევრი მათგანი არაკვალიფიციური ან დაბალი კვალიფიკაციის მუშახელია, რომელიც ამერიკაში სამუშაოს საძებნად და იმ ეკონომიკური ნიშების შესავსებად ჩამოვიდა, რაზეც მკვიდრმა ამერიკელებმა უარი თქვეს. ძველი მიგრანტული ჯგუფებისგან განსხვავებით, ისინი ცდილობენ მოახდინონ საკუთარ ქვეყნებსა და შეერთებულ შტატებს შორის კავშირის გაბმა და ორივეგან თავი ისე იგრძნონ, როგორც საკუთარ სახლში. საჭიროების მიზეზით ერთად შეყრილი ჯგუფები ერთ სივრცეში თანაცხოვრობენ, მაგრამ ერთმანეთში არ ირევიან.

მესამე ამერიკა — ეკუმენურია, „უნივერსალური ტიპის კულტურა, რომელმაც წარმოშვა და განაგძობს ნაციის ახალი დიდი ქალაქებისა და უნივერსიტეტების წარმოქმნას“ (გვ.115). ის პოსტინდუსტრიულსა და ინფორმაციულ ეკონომიკაზე დაფუძნებული და ყველა ადგილიდან (და არა მარტო ამერიკიდან) იზიდავს ხალხს, იდეებს, ხელოვნებას, ტექნოლოგიას, მოდას და ნაციონალურ კულტურას. ის არც ისეთი იზოლირებული სამყაროა, როგორც ტრადიციული ამერიკა და არც ისეთი თავისუფლად ჩამოყალიბებული, როგორც მრავალეროვანი; ის ყოველთვის იყურება მომავლისკენ და არა — წარსულისკენ; ის არჩევს იმ ფასეულობებს, რელიგიებს, ნორმებსა და სიმბოლოებს, რომლებიც არ არის შეზღუდული რომელიმე ერთი ეროვნებით, ადგილით, ქვეყნით და ცხოვრების წესით. თუმცა, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ეკუმენური კულტურა მხოლოდ საუკეთესოს ირჩევს. პატერსონის აზრით, ეს არა უტოპია, არამედ მომავლის ის ტალღაა, რომელშიც ეროვნული საზღვრებისა და იდენტობების შეუსაბამობა საგრძნობლად მასშტაბური გახდება.

ხელახლის ჩამოყალიბება

კულტურა ჩვენთვის რაღაც თავისთავადი, ბუნებრივად არსებული მოვლენაა. ის ჩვენთვის იმ პერივითაა, რომელსაც ვსუნთქავთ. სწორედ არსებული კულტურის ნიმუშების დახმარებით ვსწავლობთ, ვაზროვნებთ, ვმოქმედებთ. მაგრამ ხშირად თავადაც ვახდენთ კულტურის მოდიფიცირებას ან სულაც ახლის შექმნას ვინცვით. ამდენად, კულტურა — სოციალური აქტივობის პროდუქტია.

დასავლურ კულტურაში, იქნება ეს ხელოვნება, მეცნიერება თუ სხვა რამ, განსაკუთრებული მნიშვნელობა და ადგილი შემოქმედ ინდივიდებს — ბეთჰოვენის მსგავს გენიოსებს — ეთმობათ. სოციოლოგიის თანახმად, ნებისმიერი ტიპის ინოვაცია, არა მარტო ცალკეული შემოქმედი ინდივიდების, არამედ სოციალური აქტივობისა და ინსტიტუციონალური ხელშეწყობის დამსახურებაა. როგორც ჰოვარდ ბეკერმა (1984) „ხელოვნების სამყაროებში“ აჩვენა, ყველაზე ორიგინალური შემოქმედებაც კი ხალხებსა და საზოგადოებრივ მხარდაჭერაზე დამოკიდებული. ამიტომაც აქტუალურნი არიან: ტილოებისა და საღებავების მომწოდებელნი, მოდელები, არტდირეგები, კრიტიკოსები, გალერეების მფლობელები, მუზეუმების დირექტორები, კოლექციონერები და, უბრალოდ, ხელოვნების

თაყვანისმცემელნი. წარსულისა თუ აწმყოს ხელოვანები ამზადებენ ახალი შემოქმედის ხელოვნების მიღებისა და გაგებისთვის აუცილებელ კონტექსტს. როგორც ვხედავთ, შემოქმედება, როგორც ცალკეულ ხელოვან ინდივიდზე, ისე კულტურული პროდუქციის სფეროში არსებულ საზოგადოებრივ ორგანიზაციებზეა დამოკიდებული. (ბორდიუ 1993).

საზოგადოებრივი სტრუქტურა ზეგავლენას ახდენს როგორც შემოქმედებაზე, ასევე მასში ნაგულისხმევი დასაწახი ან „ასათვისებელი“ მხარეების გამოაშკარავებაზეც. სხვა ფენებისგან განსხვავებით, კულტურული ელიტა ფლობს მეტ ძალაუფლებას, უწევს კონტროლს იმას, რა გამოიფინება გალერეებში, რას აშუქებენ ტელევიზიით ან რას ასწავლიან სკოლებში. არჩევითობის პროცესში აქტუალურად ერთვება როგორც მარკეტინგი, ისე საზოგადოებრივი მოძრაობები. ტელევიზიის შემთხვევაში მაუწყებლები მაყურებელთა ფართო აუდიტორიის მოპოვების მიზნით, აქცენტს უფრო „პოპულარულ კულტურაზე“ აკეთებენ, ვიდრე „მაღალზე“. ხშირად მათ უპირისპირდებიან ისეთი ჯგუფები, როგორიცაა, მაგალითად, კონსერვატიული ქრისტიანული კოალიცია, რომელიც ყოველთვის იცავს საკუთარ მორალურ შეხედულებებს (წინააღმდეგია ეკრანებზე სექსის ან ჰომოსექსუალური ცხოვრების წესის დემონსტრირებისა). ასეთი ჯგუფები ხშირად ბოიკოტით აფიქსიერებენ საკუთარ პოზიციას და აიძულებენ კიდევ მაუწყებელს უკან დაიხიოს.

მოდა და გემოვნებაც კულტურის სოციალური პროდუქციის ილუსტრაციაა. ორივე საზოგადოებრივ ფენებთანაა დაკავშირებული. ელიტისთვის განკუთვნილ ექსკლუზიურ სამოდელო სახლებში შეძენილი ტანსაცმელი და ელიტური მოდა, სოციალური სტატუსის აღმნიშვნელია. ელიტა თავს უფლებას აძლევს შეიძინოს ის, რისი შეძენაც საშუალო ფენას არ შეუძლია. ხშირად საშუალო ფენა და მუშები უბრალოდ ელიტის დროს, როცა მაღალი მოდის კოპირება და განმეორება შესაძლებელი გახდება უფრო დაბალ ხარისხში. ისინი ეწინააღმდეგებიან ელიტის დომინირებას და თავის საკუთარ მოდას ქმნიან. ავიღოთ „გრანჯის“ სტილი – ჩაჩაჩული დახეული ჯინსები, ფართო პერანგები, სიეტლელი ახალგაზრდების დამახასიათებელი ჩაცმულობა, მოგვინებით არამარტო საშუალო ფენაში, არამედ ცნობილი დიზაინერის რაფ ლორენის კოლექციაშიც გამოჩნდა. გემოვნებაც სოციალური ნიშანია. დამსაქმებლები გადაწყვეტილებებს არამარტო იმის საფუძველზე იღებენ, როგორი შემსრულებლები არიან ისინი, არამედ იმაზეც, რამდენად აქვთ ელიტური ფენის შესაფერისი გემოვნება და კულტურული ცოდნა.

მოდა თანამედროვე, დასავლური საზოგადოებების იდენტობის ძიების ამსახველია. (დავის, 1992). იყო დრო, როცა ხალხი თავისი სოციალური სტატუსის შესაბამის სამოსს იცვამდა. ჩაცმის მანერა უცვლელი და განსაზღვრული იყო. დღეს, ეს ყველაფერი ცვალებადია. ადამიანები, პიროვნებები აქტიურად ეძიებენ საკუთარ იმიჯს (ხშირად ეს გაუცნობიერებლადაც ხდება). საზოგადოების წევრები იზიარებენ ცხოვრების პირობებს, მსგავს შეგრძნებებს, უკმაყოფილებასა თუ მიღწევებს. მოდა კოლექტიური იდენტობების ცვალებადობით იკვებება.

ფრედ დევისი ახდენს ამბივალენტური იდენტობების სამი წყაროს განსაზღვრებას. ესაა სამი „კულტურის მცდარი ხაზი“ (1992, გვ.26). გენდერი (უნდა ეცვათ თუ არა ქალებს მამაკაცის პერანგები, ეკეთათ ჰალსტუხები ან სხვა? უნდა უთმობდნენ თუ არა მამაკაცები მეტ ყურადღებას დიზაინსა და ფერებს?), სტატუსი – (ქრისტიანული დაძაბულობა აქცენტს მძიმე შრომასა და თვითუარყოფაზე და კაპიტალისტურ/მომხმარებელურ დევიზზე „თუკი გაქვს, გამოიყენე კიდევ“, ანუ სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ესაა ალე-ბულობა გარეგნული ფუფუნების წინააღმდეგ) და სექსის დემონსტრირება (ქალიშვილი

გოგონას სტილიდან აშკარად დემონსტრირებულ ეროტიკულ სტილამდე). დევისი ასკვნის, რომ თანამედროვე მოდა მჭიდრო საზოგადოებრივი სტრუქტურის პროდუქტია და ის ბევრ კითხვას უპასუხოდ ტოვებს. რეგულირების ნაცვლად მოდა უფრო აძლიერებს კულტურულ დაძაბულობას.

ბოლო დეკადების განმავლობაში თანამედროვე მოდა უფრო არჩევითი და დემოკრატიული გახდა. ეს 1960-იან წლებში საშუალო ფენების მზარდი ზეგავლენით, საკრედიტო ბარათებისა და იმ ახალი ტექნოლოგიების გამოჩენის შედეგად მოხდა, რამაც მაღალი მოდა საშუალო ფენებისათვის ხელმისაწვდომი გახადა; ეს კი სწორედ მაღალი მოდის კოპირებისა და მასობრივი პროდუქციის გამოშვებით გახდა შესაძლებელი (ლიპოვეცკი, 1994). ქრება საზღვრები გემოვნებებს შორის. ხელოვანთა გემოვნების შემოქმედებითი შესწავლისას სოციოლოგმა დევიდ ჰოლმა (1993) აღმოაჩინა, რომ სანამდეც იარსებებს რეალური განსხვავება სოციალურ ფენებს შორის, მანამდე მათ შორის უფრო მეტი მსგავსება იქნება, ვიდრე განსხვავება (ნახეთ ჩატარებული კვლევის ნაწილი).

ხელახალი კაპიტალი

პოპულარული მუსიკის მსგავსად, მოდაც აშკარა კომერციული წარმოებაა. ჩვენ კი ვარჩევთ, ხელოვნება არაკომერციულ რეალიად ჩავთვალოთ. რეალურად ესეც სიტყვის “ხელოვნება” – ერთგვარი კონოტაციაა. ვკითხულობთ პოეზიას, დადვივართ მუზეუმებში, ვუსმენთ ბრამსის მუსიკას, რათა გავნათლდეთ და სულიერი საზღვრო მივიღოთ. მაგრამ მხოლოდ ესაა მიზანი? სოციოლოგ პიერ ბურდიეს აზრით, აქ სხვა მოტივაციაც არსებობს.

მისი აზრით, ადამიანები ივითარებენ „შემოქმედებით“ გემოვნებას, რათა მიაღწიონ იმ ადგილს ელიტაში, რასაც ფულით ვერ იყიდი. გააზრებულად თუ ქვეცნობიერად სწორედ კულტურული კაპიტალის, როგორც იმ ცოდნისა და დაფასების აკუმულირებას ვცდილობთ, რომელიც საზოგადოებრივი და ეკონომიკური აქტივების სახით ფუნქციონირებს. როგორც ბიზნესმენები აგროვებენ ეკონომიკურ კაპიტალს – კეთილდღეობას, რაც მათთვის სოციალური ძალაუფლებისა და რესურსის აღმნიშვნელია, ისე ადამიანები ახდენენ კულტურული კაპიტალის დაგროვებას. ოჯახები ინვესტიციებს დებენ სახლებში, ფერმებში, აგროვებენ კაპიტალს საკუთარი და შვილების კეთილდღეობის უზრუნველსაყოფად. დებენ ინვესტიციებს სკოლებში (ხან პირდაპირი გზით, კერძო სკოლებში სწავლების გადახდით ან არაპირდაპირი გზით, საუკეთესო საჯარო სკოლის მახლობელ უბანში სახლის შეძენით), ენციკლოპედიებსა და მუზეუმების დასათვალისწინებელი ღონისძიებების მოწყობაში, კომპიუტერებსა და კომპიუტერულ განათლებაში და ეს ყველაფერი იმისთვის, რომ თავიანთ მემკვიდრეებს მეტი კულტურული კაპიტალი შესძინონ. ეს კულტურული კაპიტალის მოპოვების ის არსებითი გზაა, რომლის დახმარებითაც ოჯახები საკუთარ კლასობრივ პოზიციებს თაობებში ინარჩუნებენ.

კულტურული კაპიტალის იდეაზე დაყრდნობით, ბურდიე ამტკიცებს, რომ არსებობს არაერთი, არამედ რამდენიმე საზოგადოებრივი ელიტა. ერთნი ფლობენ მატერიალურ კეთილდღეობას, მეორენი – პოლიტიკურ ძალაუფლებას, მესამენი (კლერკები, პროფესორები, მხატვრები, მწერლები, მუსიკოსები და ა. შ.) — კულტურულ კაპიტალს. ეს ელიტური წრეები ხშირად ერთმანეთს ეხმიანებიან. ოპერის თეატრების მდიდარი მეპატრონეები სპეციალურ

მიღებებს უწყობენ ორგანიზაციების მომწყობთ და თავად შემსრულებლებს; მუსიკოსებს ინვევენ თეთრ სახლში და კოლეჯებისა და უნივერსიტეტების სპეციალური ჯილდოებით აჯილდოებენ. ამ ელიტურ ჯგუფებს გარკვეული თანაარსებობის უნარიც შესწევთ, მათ აქვთ საკუთარი პრეფერენციები ზოგს ჯაზი ოპერას ურჩევნია, ზოგი ძველ ვოლვოს — ახალ მერსედესს არჩევს. ამგვარად, ისინი თავიდან იცილებენ კონკურენციას, რომელიც სხვა დროს ხშირია ხოლმე.

მანქანა და ხელახლის ბოზაიზაცია

კულტურის პროდუქციის შესწავლამ დაგვანახა, რომ კულტურა არასოდეს „სრულდება“, ის ცვალებადია. ის ყოველთვის განიცდის სხვადასხვა ხალხის, შემოქმედთა თუ მომხმარებელთა ზემოქმედებას.

კულტურულ ცვლილებათა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ასპექტი — კომუნიკაციების გზების ცვლილებაა. დღევანდელი ელექტრონული მედია ვრცელი კულტურული რევოლუციის დამასრულებელი ფაზაა. სალაპარაკო ენის გამდიდრება, წერის შესაძლებლობების განვითარება, რამაც უდიდესი მოცულობის ინფორმაციის შენახვისა და კლასიფიცირების საშუალება მოგვცა, ბეჭდური პრესის გამოჩენა, რამაც შესაძლებელი გახადა ინფორმაციის უფრო ფართო მასებისათვის მიწოდება, ჩვენს საუკუნეში რადიო, ტელეკომუნიკაციები, კინო, ტელევიზია და ბოლო დროის სატელევიზიო კავშირები — ფაქსი, მობილური ტელეფონები და კომპიუტერული ქსელი — კომუნიკაციის მიღწევათა ჩამონათვალია.

ელექტრონულმა მედიამ შეამცირა მანძილები და გაზარდა ინფორმაციის მიწოდების სიჩქარე; გაიზარდა კომუნიკაციაში ჩართულთა რიცხვი. ბოლო ინოვაციები — ტელეკომუნიკაციები და ქსელური კავშირებია. ინტერნეტი — უმთავრესი ყველა სხვა ქსელს შორის — კომუნიკაციის გაფართოების საფუძველია. მისი მეშვეობით ადამიანები უზიარებენ ერთმანეთს აზრებს კერძებზე, განათლებაზე, სოციალურ მოძრაობებზე, პოლიტიკურ კამპანიებზე, სექსზე, იუმორზე, ბიზნესსა და სხვა თემებზე. ინტერნეტი იძლევა როგორც ორ პიროვნებას შორის კომუნიკაციის საშუალებას (ელექტრონული ფოსტა), ისე ფართო მაუწყებლობის ხელმისაწვდომობას (ინტერნეტგვერდები, საიტები). არსებობს ინფორმაციის მოპოვების სხვადასხვა გზა — ინტერნეტგვერდი, ე.წ. ჰოუმ პეიჯი, ანუ ონლაინ საუნივერსიტეტო კატალოგები, ან სხვებთან, ახალ ჯგუფთან ე.წ. ჩეთი. (ლაპარაკი, საუბარი). ყოველ თვე ქსელის მომხმარებელთა რიცხვი 100 000-ით იზრდება, შესაბამისი სისწრაფით ფართოვდება კომპიუტერული ქსელიც (პილერი, 1994). ერთი ერის წარმომადგენელ ერთ პიროვნებას მთელს მსოფლიოში შეუძლია მეორესთან უსწრაფესად დაკავშირება და ინფორმაციის ხარისხიანი მიღება.

კომპიუტერული ქსელები აშკარად განსხვავდება სხვა საკომუნიკაციო საშუალებებისგან. აქ მოხსნილია პოლიტიკური თუ გეოგრაფიული საზღვრები, არ არსებობს დროის განცდა. მესიჯები წამის მერყეობაში ლახავენ სხვადასხვა ქვეყნის საზღვრებს, ოკეანეებს, მთებს, ქსელი მუშაობს 24 საათის განმავლობაში კვირაში შვიდი დღე, შეუჩერებლად. აქ გამგზავნა და მიმღებსა თანაბარი შესაძლებლობები აქვს. არავინ იზღუდება ფიზიკური ნაკლის, სოციალური ვალდებულებების (ბავშვის ან მოხუცის მოვლა), ინვალიდობის, სოციალური დაბრკოლების (გარეგნობა, სიმორცხვე, ენის ბორძიკი და ა.შ.), სქესის

ასაკის, ეროვნული თუ რასობრივი წარმომავლობის გამო. ინტერნეტქსელი არაჩვეულებრივ შესაძლებლობებს იძლევა იდენტური ინტერესების მქონე ადამიანებისათვის; აქ მათ აზრთა ურთიერგაზიარების საშუალება სახლიდან გაუსვლელად, ადგილიდან ფეხის მოუცვლელადაც შეუძლიათ. ეს არის ნებისმიერ დროს, ნებისმიერ ადგილას შესაძლებელი კომუნიკაცია, რომელიც ხალხს „ადგილმდებარეობის მიუხედავად“ სოციალიზაციაში, მუშაობაში, საკუთარი თავის გაცნობაში“ ეხმარება, (ჰარასიმ, 1993. გვ.22). კომპიუტერული ქსელი ინტერაქტიულია. იგი ორმხრივი კომუნიკაციის საშუალებას იძლევა, და ეს სატელევიზიო მაუწყებელზე უფრო დიდი ზონის დაფარვის მეშვეობით ხდება (რასმუსენი, 1996).

მართალია, გლობალური კომპიუტერული ქსელები დემოკრატიული კომუნიკაციის შესაძლებლობებს ქმნიან, ისინი მათ გარანტად მაინც არ უნდა ჩავთვალოთ. ქსელს იყენებენ თავისუფლების სახელით (ადამიანები შიშის გარეშე ანონიმურად გამოხატავენ საკუთარ აზრს) და ამავდროულად მას იყენებენ სოციალური კონტროლის გამკაცრების მიზნითაც (კორპორაციის მენეჯმენტს ან მთავრობას ეძლევა სხვადასხვა პირთა წერილების კითხვის საშუალება.) ქსელის დახმარებით მდიდრებსა და ღარიბებს შორის არსებული სიშორის დაძლევის საშუალებაც რეალური ხდება. ის ორივე ფენისთვის თანაბარ საერთო საინფორმაციო სივრცეს ქმნის. ქსელს ასევე შესწევს ფენებს შორის არსებული მანძილის გაზრდის უნარი. ეს ძირითადად იმ მაღალი გადასახადების ხარჯზე ხდება, რომელიც საუკეთესო ხარისხიანი ინფორმაციების მიღებაზეა დაწესებული. შესაბამისად, იზრდება სხვაობაც ინფორმაციულად მდიდარ და ინფორმაციულად ღარიბ ფენებს შორის. ქსელი უზიდავს ადამიანებს პოლიტიკური აქტივობისკენ (ამომრჩეველები აძლევენ ხმას კანდიდატებს), სხვადასხვა საქმიანობაში ჩართვისაკენ (ბიზნესის დაწყების, ვაჭრობის, ფილმების ყურების, საბანკო საქმეების წარმოებისკენ და ეს ყველაფერი აბსოლუტურად დამოუკიდებლად, სხვათა ჩარევის გარეშე ხდება). ინტერნეტკომუნიკაციებს შეუძლია კულტურული მრავალსახეობის მხარდაჭერა (ეს ფართო არჩევანის გაკეთების საშუალების მქონე არხებია) და კულტურული ჰომოგენიზაციის გაზრდა (საქონლისა და იდეების მხოლოდ ერთი, დამოუკიდებელი ცენტრალიზებული მარკეტის უზრუნველყოფა).

დღეისათვის მომხმარებლებმა მონაცემთა ბაზების ქსელი საზოგადოებრივ ქსელებად აქციეს. მაგრამ კომერციული ინტერესები და მთავრობის მარეგულირებლები ყოველთვის მყარად იცავენ უკანა პოზიციებს და ხელიდან არ უშვებენ მეტი კონტროლისა და ჩარევის განხროციელების შანსს. რა განსაზღვრავს ხვალისდელი ქსელური კომუნიკაციის სახეს, ჯერჯერობით უცნობია.

მასმედიის ზრდის ერთ-ერთი განმაპირობებელი გარემოება კულტურის გლობალიზაციაა. ინდონეზიაში დონალდ დაკის მულტფილმებს უყურებენ, აფრიკაში ფრანგულ პრესას ეცნობიან, ბრაზილიაში მაიკლ ჯექსონის სიმღერებზე ცეკვავენ, პარიზსა და ნიუ-იორკში კუსკუსს მიირთმევენ. კულტურის ზეგავლენის გარეშე დღეს მსოფლიოში ძალიან ცოტა ადგილი თუ დარჩა.

გლობალიზაციის პროცესი ახალი დაწყებული არ გახლავთ. ადრეული იმპერიები და მსოფლიო რელიგიების ფართო მასშტაბებით გავრცელება ხშირად სხვადასხვა კულტურის მატარებელი ხალხისთვის საერთო კანონებს, ადათ-წესებს, რწმენას, სიმბოლოებს აწესებდა. მეოცე საუკუნემ პროცესი საგრძნობლად დააჩქარა. წარსულში კულტურული განშტოების ორი წამყვანი მედია — მოგზაურობა და წერა-კითხვის ცოდნა იყო (პატერსონი, 1994). ადამიანები სხვა ხალხების შესახებ მოგზაურობის, წიგნების, ხელოვნების ნიმუშების გაცნობით იგებდნენ. მასობრივი მიგრანტული ტალღის გარდა (აფრიკელი

მონების შესვლა ამერიკაში) ეს პროცესი ელიტურ ფენებსაც ეხებოდა. აზიურ თუ აფრიკულ კოლონიებში სხვა კულტურების გაცნობის საშუალება უფრო მმართველ ფენებს ან ურბანისტებს ეძლეოდათ. ისინი უფრო განიცდიდნენ დასავლურ ზეგავლენას.

ჩვენს სინამდვილეში კულტურის განშტოებათა გაზრდა არა მხოლოდ კომუნიკაციების ზრდით, არამედ წერა-კითხვის მასობრივი გავრცელებით, ისეთი საერთაშორისო გლობალური ორგანიზაციების ზრდით, როგორიცაა გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია, შორ მანძილზე ტრანსპორტირების განვითარებითაა განპირობებული (პატერსონი, 1994წ.); მეორე მნიშვნელოვანი ფაქტორია მიგრაცია. ბოლო დროს ინდოელებისა და პაკისტანელების მასობრივი ტალღა დიდი ბრიტანეთისკენ დაიძრა; აფრიკელები საფრანგეთში გადავიდნენ, მექსიკელები — ამერიკის შეერთებულ შტატებში. მიგრაცია, არამარტო ქმნის სუბკულტურებს, ახალ გლობალურ კულტურებსაც კი უდებს სათავეს.

კულტურის გლობალიზაცია ერთი განსაზღვრული მიმართულებით არ მიმდინარეობს. ვგულისხმობთ, დასავლეთის ტენდენციებსა და ე.წ. „ამერიკანიზაციას“ (რასაც ბევრი „კულტურულ იმპერიალიზმს“ უწოდებს). გლობალიზაციაში ერთმნიშვნელოვნად ჰომოგენური, ერთფეროვანი, ნაცრისფერი კულტურა არ უნდა მოიაზრებოდეს. შესაძლოა, მიმდინარე პროცესში პატარა კულტურების გაქრობაც კი მოხდეს, მაგრამ ისიც შესაძლებელია, რომ ამ კულტურათა ტრადიციებმა კულტურული კომბინაციებით შენიღბული ახალი კულტურა წარმოშვას (ფრიდმანი, 1994). დასავლეთის საზოგადოება არამარტო დასავლური კულტურის პროდუქციის პასიურ მომხმარებლად შეიძლება ჩაითვალოს, ის ხშირად აქტიურად ერთვება საერთო პროცესებში და საკუთარი კულტურის გამოცდილებების თავისებურ ინტერპრეტაციას გვთავაზობს (იხ. გლობალური საკითხები/ლოკალური გარემოებების ნაწილი). დღევანდელი კულტურა გლობალურად წარმოებული და ასევე გლობალურად მოხმარებადია (რობერტსონი, 1993).

იამაიკური მუსიკალური მიმდინარეობა — reggae-ნათლად ასახავს კულტურული გამადიდებლისა და განაყოფიერების ახალ პროცესს (პატერსონი, 1994). ძირითადად დასავლურსა და აფრიკულ ძირებზე დაფუძნებული იამაიკური მუსიკის მდიდარი ტრადიციები, ახალი პოპულარული ბრიტანული მელოდიითა და პოეზიით იქნა გაჯერებული. 50-იან წლებში შეერთებული შტატებიდან სამშობლოში დაბრუნებულმა ემიგრანტებმა იამაიკაში ახალი რიტმ ენდ ბლუზისა და ქანთრი მუსიკის ჩანაწერები ჩამოიტანეს. მუსიკალური საკრავების, ჩანაწერების ფონზე ახალგაზრდა მუსიკოსები თავად ცდილობდნენ მუსიკის იმიტირებას, თუმცა იმიტაცია იმდენად „უხარისხო იყო, რომ თითქმის ორიგინალს ჰგავდა“ (პატერსონი, 1994, გვ. 106). ადგილობრივმა მწარმოებლებმა, რომლებსაც მუსიკალური ჩანაწერების გაკეთების სურვილი ჰქონდათ, დაიწყეს საკუთარი ხმოვანი სისტემების ჩანაწერ კოლექციებთან ერთად გაქირავება და თავად მიჰყვეს ხელი დისკ-ჟოკეობას. ცოცხალი შესრულების ეფექტის შესაქმნელად ისინი ტემპის შენელებითა და დაჩქარებით და სხვა დამატებითი ხმების დადებით ამდიდრებდნენ თავიანთ მუსიკას. იზრდებოდა რას ტაფარის კულტი, აფრიკული მოძრაობებითა და რელიგიური ნახევარტონებით გამდიდრებული იამაიკური მუსიკა ახალ იდეოლოგიურ კონცეფციას უყრიდა სათავეს.

ბობ მარლისა და სხვა ცნობილი შემსრულებლების წყალობით reggae სწრაფად გახდა პოპულარული როგორც იამაიკაში, ისე აქ ჩამოსულ ტურისტებს შორის. მაგრამ გლობალიზაციის მნიშვნელოვანი ბიძგი მოგვიანებით 60-იან წლებში გამოიწვია სამუშაო ფენის მასობრივმა გადინებამ დიდ ბრიტანეთსა და შეერთებულ შტატებში. 70-იან წლებში რეგეიმ აფრო-ამერიკელი ახალგაზრდების ყურადღება მიიპყრო. მათ ამ მუსიკის თავისე-

ბური ვერსიის შექმნა დაიწყო, რასაც საბოლოოდ რეპი ეწოდა. ამ მუსიკამ გაიარა მთელი ციკლი აფრო-ამერიკული რიტმ ენდ ბლუზის იმიტირებიდან, იამაიკური ახალი მუსიკალური იდიომისაკენ და კვლავ შეერთებულ შტატებში დაბრუნდა.

იამაიკური წარმოშობის სოცოლოგმა პოლ გილროიმ, რომელიც დღეს ინგლისში მოღვაწეობს, აღწერა აფრიკის შავკანიანი, ჩრდილოეთ ამერიკულის, კარიბიული, ევროპული „შავი ატლანტიკის“ შემხვედრი კულტურების შეჯერების პროცესი (გილროი, 1993). „შავი ატლანტიკური“ კულტურა წარმოშვა დასავლეთ აფრიკელების ჩრილოეთ ნახევარსფეროს სანაპირო რეგიონებისკენ დაძრულმა დიასპორამ, რომელმაც მიიღო ახალი თეთრკანიანი ევროპული კულტურის ელემენტები და ამასთან თვითმყოფადი აფრიკული მემკვიდრეობის ერთგული დარჩა. გილროის თანახმად, ეს არის მუდმივად აფრიკული ამერიკულ და ევროპულ სივრცეებს შორის არსებული კულტურა, რომელიც იმ გემს ჰგავს, რომელიც მუდამ კვეთს ატლანტის ოკეანეს და ვერასოდეს მიდის ნაპირამდე. ისეთი ლოკალური ტიპის მიმდინარეობებიც კი, როგორიცაა რეგეი, ჯაზი, ბლუზი, ირეკლავს სხვა მრავალენოვანი კულტურების გავლენას. პირველ თავში სოცოლოგი ვებ დიუბუა ამერიკელად და შავკანიანად ყოფნის ორმაგ „შემეცნებაზე“ საუბრობდა (1903), „ორმაგობა“ (დუალიზმი) გაცილებით ფართო ფენომენია. დიუბუადან დაწყებული, რიჩარდ რაიტით დამთავრებული, ცნობილი აფრიკელი მწერლების ნაშრომები შთაგონებულია იმ გამოცდილებებით, რომლებიც მათ ევროპაში ყოფნის დროს მიიღეს, რამაც მათი აფრიკული იდენტობის ხელახალ პოვნას შეუწყო ხელი.

შექმნილი მრავალსახეობების და „ორმაგი შემეცნების“ მსგავსად, კულტურის გლობალიზაცია ახალი ჰიბრიდიზაციების შექმნის საშუალებასაც იძლევა. მის მაგალითებია, ვიკრამ სეტისა და იზაბელ ალიენდეს ლიტერატული ნაწარმოებები, ფრანსუა ტრიუფოსა და ჩენ კაიჯის ფილმები. მაგრამ გლობალურ კულტურაზე ამერიკის გავლენა – არაპირდაპირია (რიფი, 1993).

ყველა დანარჩენ ძლევამოსილ სახელმწიფოთა შორის შეერთებული შტატები ყველაზე მცირე ისტორიისაა, და შესაბამისად, უფრო ნაკლებადაა მიჯაჭვული ტრადიციებთან, ვიდრე დიდი ბრიტანეთი, ჩინეთი, საფრანგეთი ან იაპონია. ამავე დროს, ამერიკას უდიდესი გამოცდილება აქვს კულტურის წარმოებაში; განსაკუთრებით ეს იმ თანამედროვე კულტურას ეხება, რომელიც განსხვავებულ მოსახლეობებს ელაპარაკება. ჩვენი საზოგადოება ყოველთვის უნიკალური და მყარი იყო იმ რწმენაში, რომ სიახლე, თავისი არსით, პოზიტიურია. დღევანდელ მოძრავ სამყაროში, როგორც ფიგურალურად, ისე მასობრივი მიგრაციის არსებობისა და ძველი რწმენებისა და აუცილებლობების ფსიქოლოგიური ნგრევის ფონზე — ამერიკას განვითარების პროცესში წამყვანი როლი უჭირავს და ფლობს ახალ რეალიტებთან შეთავსების მაღალ დონეს. ამერიკაში მაღალხარისხოვანი კულტურული პროდუქცია, ძირითადად კომერციალიზებულია, ნებისმიერი პროდუქციის დიზაინი გათვლილია გაყიდვაზე, სურვილებსა და საჭიროებებზე, სამომხმარებლო ბაზრის უზრუნველყოფაზე. პოლიგუდური კინო, ტელევიზია, პოპულარული მუსიკა ისეთ ამერიკულ ღირებულებებს „ყიდის“, როგორიცაა დემოკრატია, სიტყვის თავისუფლება, პიროვნული არჩევანის უფლება და სხვა. მედია ახდენს სხვადასხვა ხალხის განვითარებისა და იმ სახეების დემონსტრირებას, რომლებიც მათ მოდერნიზაციის პროცესთან ადაპტირებაში დაეხმარება. ის, რამდენად „ყიდულობს“ ხალხი სრულ სამომხმარებლო პაკეტს (დაწყებული დისკოდან — დემოკრატიით დამთავრებული) (შელი, 1989) — უკვე სხვა საკითხია.

ჯეცუხის შიგნით — ღვიძ ჰოლისეული აჯეჯა

ოდესაც თანამედროვე დასავლურ ხელოვნებაზე ვფიქრობთ, იმ სამხატვრო გალერეებსა და მუზეუმებს წარმოვიდგეთ, სადაც მხატვრობის საუკეთესო ნიმუშები გვეგულება. თუმცა, ბოლო 150 წლის განმავლობაში კერძო კოლექციონერების მიერ შესყიდული ხელოვნების ნიმუშები პატრონთა სახლებში ინახებოდა და მხოლოდ მოგვიანებით მათი გარკვეული ნაწილი მუზეუმებს უსასყიდლოდ გადაეცა ან შესყიდულ იქნა.

დევიდ ჰოლს თანამედროვე დასავლური ხელოვნების ნიმუშების კერძო სახლებში მონახულების სურვილი გაუჩნდა. მასში განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევდა ხელოვნებასთან დაკავშირებულ გემოვნებასა და საზოგადოებრივ ფენებს შორის არსებული ურთიერთობები. ჰოლმა ნიუ-იორკის ოთხი სამეზობლო შეარჩია. აქედან ორი, საშუალო ან საშუალოზე მაღალი ფენის წარმომადგენელი, ქალაქის ცენტრსა და გარეუბანში მცხოვრები, და ორიც — დაბალი საშუალო ან მუშა ფენის წარმომადგენელი, ასევე ქალაქის ცენტრსა და გარეუბანში მცხოვრები ოჯახი იყო.

ხელოვნება ძირითადად ცნობილი მხატვრების სახელებთანაა ასოცირებული; მაგრამ ჰოლს ამ შემთხვევაში არა მხატვრული ან ფინანსური ღირებულება, არამედ სოციალური კონტექსტი აინტერესებდა. ექსპერიმენტისთვის მან თავდაპირველად ხელოვნებაში არსებული ყველა ვიზუალურად აღსაქმელი ნიმუში მოიაზრა და საბოლოოდ ფერწერაზე შეჩერდა (მათ შორის უცნობი მხატვრებისაც). ესენია პორტრეტები, (ნახატი ან ფოტოგრაფიული), ტრადიციული ან „პრიმიტიული“ ტიპის ნიმუშები, რელიგიური ხატები.

ჰოლმა შეარჩია იშვიათი ტიპის სახლები, რომელთა მისამართით გაგზავნა წერილი ექსპერიმენტის შინაარსით და New York Times-ს ძველ ნომერში გამოქვეყნებული მისი ადრეული პროექტებით. მოგვიანებით მან სახლის პატრონებს მიაკითხა და თითქმის ყველა მათგანისგან თანხმობა მიიღო. ჰოლი და მისი ასისტენტი ითხოვნდნენ სახლის დათვალიერებას, გეგმის სკეჩის შესრულებას და ფოტოების გადაღებას. ამის შემდეგ მათ ოჯახის წევრები გამოკითხეს.

ჰოლმა აღმოაჩინა, რომ საზოგადოების თითქმის ყველა ფენის სახლის კედლებზე გამოფენილია მშვიდი, გადაუტყვრთავი ფერწერული პეიზაჟები, რომლებიც მკვლევარის აზრით, ქალაქის მცხოვრებთა ხმაურიანი და მშფოთვარე ცხოვრების წესის „კომპენსირებას“ იტვირთავენ. მაღალი და საშუალო ფენის სახლებში ერთ დროს პოპულარული ოფიციალური პორტრეტები დღეს სრულიად გაქრა და ადგილი შინაურ გარემოში შესრულებულ არაოფიციალურ პორტრეტებს დაუთმო. ჰოლის აზრით, საოჯახო პორტრეტების ასეთი პოპულარობა კარგად ასახავს იმ დაძაბულობას, რომელიც მშვიდი, შეხმატკბილებული ოჯახის ქონის სურვილსა და თანამედროვე არასტაბილური ოჯახების ყოფას შორის არსებობს. განქორწინებებისა და ახალი ოჯახების შექმნის ფონზე, ძველი ფოტოები ადვილად იცვლის ადგილს და მას ახლად შექმნილი ოჯახების პორტრეტებს უთმობს. შესაბამისად, ამ თემებმა საზოგადოების ფენების საზღვრები გადალახა.

კოლორიტული, ხალხური ხელოვნებისა და „პრიმიტიული“ ხელოვნების ნიმუშები და რელიგიური ხატები სხვადასხვა ნიმუშებს წარმოადგენდნენ. პირველი ტიპის ნიმუშები მხოლოდ მაღალი ან საშუალოზე მაღალი ფენის სახლებში გვხვდებოდა; ამის საპირისპიროდ, დაბალი საშუალო ან მუშა ფენის ოჯახებში სასადილო და მისაღებ ოთახებში დიდი ადგილი ეთმობოდა ხატებს, წმინდა მარიამისა და ქრისტეს ფერწერულ გამოსახულებებსა თუ ქანდაკებებს. ამ ზედაპირული განსხვავების მიუხედავად, ჰოლი თვლის, რომ ორივე ტიპის ხელოვნებას ფუნქციურად ერთი დატვირთვა აქვს. ისინი ოჯახის წევრებს საზოგადოების (ტრადიციული თუ ლიბერალური) ნაწილად შეგრძნების, სიძნელეებისა და წინააღმდეგობების დაძლევის და გადატანის საშუალებას აძლევს (სახლში ინტეგრაციის რეალურად არქონის მიუხედავად,

ინტეგრაციის პრინციპის მხარდაჭერა; ყველა რელიგიური წესისა და საიდუმლოს შეუსრულებლობის მიუხედავად, კათოლიკური ეკლესიისადმი რწმენა).

ჰოლმა დაადასტურა სხვა მკვლევართა ჩატარებული გამოკვლევების შედეგი იმის თაობაზე, რომ ხალხი ხელოვნებას საკუთარი სოციალური სტატუსის დემონსტრირების მიზნით იყენებს. მაგრამ სახლების მონახულებითა და ხელოვნების ნიმუშთა ადგილზე დათვალიერებით, ჰოლმა აღმოაჩინა, რომ საზოგადოებრივ ფენებს შორის არსებულ სხვაობებს, აშკარად მათ შორის არსებული მსგავსებები გადა-
წონის. „საზოგადოდ ხალხი“ უფრო აქტიურადაა ჩართული გემოვნების ჩამოყალიბებასა და განსაზღვრა-
ში, უფრო გათვითცნობიერებული და წინ წასულია ხელოვნების სიმბოლური ენის გაგებაში, ვიდრე ეს
სხვა კვლევებმა აჩვენა.

წყარო: Halle, David, 1993. „კულტურის შიგნით: ხელოვნება და კლასი ამერიკულ სახლში“. University of Chicago

გლობალური საკითხები/ლოკალური შედეგები

ტელემაუწყებლობა ამაზონიაში

1 992 წ. ბრაზილიაში ამაზონიის ქალაქ გურუპაში (რომლის მოსახლეობა 20, 000) (პეისი, 1933) პირველად ჩაირთო ტელემაუწყებლობა. არსებობის 370 წლის მანძილზე აქაურ მაცხოვრებლებს პირველად მიეცათ გარე სამყაროსთან ვიდეო-აუდიო კონტაქტის დამყარების საშუალება. მდინარე ამა-
ზონის ირგვლივ გაშენებულ, ტროპიკულწვიმიანი ტყეებით გარშემოტყმულ გურუპასთან დაკავშირება
მხოლოდ ნავით ან კერძო თვითმფრინავითაა შესაძლებელი. ეკონომიკა აქ ძირითადად სოფლის მეურნეო-
ბას, მეთევზეობას, ნადირობასა და ტყის პროდუქტების მოგროვებას ეფუძნება. მოსახლეობის 95% უკი-
დურესი გაჭირვების ზღვარზეა, ისინი ელექტროენერგიის გარეშე, უსახლკაროდ ცხოვრობენ. წერა-კითხ-
ვის მცოდნეთა რაოდენობა 40% შეადგენს. 1950 წლამდე აქაური მოსახლეობა ინფორმაციას მოგზაურთა
და ვაჭართა დახმარებით იღებდა. ბატარეებზე მომუშავე რადიომიმღებები აქ მხოლოდ გვიან 50-იან
წლებში გაჩნდა. მაგრამ ბრაზილიურ კულტურასა და სხვადასხვა მოვლენებთან კავშირის დამყარება აქ
მხოლოდ ტელემაუწყებლობის შემოსვლით გახდა შესაძლებელი.

როგორ ახდენს ტელევიზია ზემოქმედებას მსოფლმხედველობასა და სოციალური ინტერაქციის
ნიმუშებზე? ტელევიზიის გამოჩენამ არათუ გაზარდა მოსახლეობის იზოლაცია და პასიურობა, არამედ
პირიქით, გაზარდა საზოგადოების ინტეგრაციის დონე. საღამოობით, ახალი ამბების, ფეხბურთისა
და ბრაზილიური ტელესერიალების ჩვენებისას, ფანჯრებზე მოთავსებული ტელემიმღებები გარეთ,
ქუჩისკენ ტრიალდებოდა და ეკრანის ცქერის საშუალება უბრალო გამვლელებსაც კი ეძლეოდათ.

საზოგადოების ცხოვრების სტილი იცვლება. ტელევიზიის გამოჩენამდე ქუჩებში საღამოს ცხოვრება
შვიდიდან ათ საათამდე აქტიურდებოდა. ხალხი ქუჩაში სეირნობას, კარების ზღურბლზე ჩამოჯდომასა
და გამვლელ-გამომვლელის ყურებას არჩევდა. ერთობოდა საცეკვაო დარბაზებიდან გამოსული მუსიკის
ჰანგებით და სხვ. ტელევიზიის გამოჩენასთან ერთად აქაური ქუჩები თითქმის დაცარიელდა. ბრაზილია-
ში აქტიურ ცხოვრებას ძირითადად მამაკაცები მისდევენ, ქალები ამ დროს სახლის საქმით არიან დაკავე-
ბულნი. თუმცა, ბავშვებთან ერთდ, ისინიც ხშირად უერთდებიან ტელევიზორის მაყურებლებს. წვეულე-
ბები, ფესტივალები, საღამოს სკოლები – ტელესერიალების რეჟიმზე გადავიდა.

დასავლურ ქვეყნებში, წერა-კითხვის დაბალ ხარისხთან ერთად იმატებს ტელევიზიის ყურების სიხ-
შირე. მისგან განსხვავებით, გურუპაში ტელევიზიის შემოსვლამ მოსახლეობაში გარემო მსოფლიოს
გაგების, დამატებითი ცოდნის შეძენის, რადიოსა და გაზეთების საშუალებით ინფორმაციის გაგების სურ-
ვილი გაუღვიძა.

დასავლეთში ტელევიზიის ყურებით გამოწვეული ეფექტურობა სტატუს ქვოს ინარჩუნებს; გურუბაში მან აშკარად გაზარდა საზოგადოებრივი ფენის ცნობიერების ხარისხი. გაჩნდა აქაური მოსახლეობის რიო-დე-ჟანიროსა და სან-პაულოს საშუალო თუ მაღალ ფენებთან დაკავშირების იმპულსები. მაცხოვრებლების უმეტესობას გაუჩნდა კითხვები საკუთარი ცხოვრებისეული სტანდარტების შესახებ. ბევრმა არსებული სიღარიბე აქაურ სიზარმაცეს დააბრალა. ზოგმა მიზეზის ძებნა ადგილმდებარეობასა და შეზღუდული რესურსების პირობებში დაიწყო, ზოგმა კი — ადგილობრივი ელიტის კორუმპირებულობასა თუ კაპიტალისტური წყობის ხასიათში, რომლის თანახმადაც კეთილდღეობა საზოგადოების მხოლოდ მცირე ნაწილის ხელში აღმოჩნდა. ტელევიზიას პოლიტიკურ შეხედულებებზე დიდი გავლენა არ მოუხდენია. ბრაზილიის ხელისუფლება იმდენი ხნის მანძილზე აკონტროლებდა პრესასა და პოლიტიკურ ამბებს, რომ დიქტატურის დასასრულმაც კი ვერ გააქრო მოსახლეობის სკეპტიციზმი.

ბევრი კამათობს ტელევიზიის ზეგავლენის თაობაზე ქცევასა და შემეცნებაზე. ეს მაგალითი გვიჩვენებს, რომ ტელევიზიის ზემოქმედება კულტურის მედიატორობის დახმარებით ხორციელდება. დასავლეთისგან განსხვავებით, გურუბაში ტელემაუწყებლობის გამოჩენამ აშკარად გაზარდა მოსახლეობის საზოგადოებრივი ინტერაქცია, ცოდნის შეძენის სურვილი, სოციალური უთანასწორობით გამოწვეული უკმაყოფილების და აღშფოთების დონე.

წყარო: რიჩარდ ფეისი (Richard Pace), „პირველი ტელემიმობილვა ამაზონიაში: სატელევიზიო კულტურასთან ზიარება გურუბაში, ბრაზილია“, „ეთნოლოგია“, 32, 2 (1993წ. გაზაფხული): გვ. 187-205.

შეჯამება

1. ტერმინი „კულტურა“ აღნიშნავს ადამიანების ურთიერთგაზიარებული ცხოვრების წესს, დამოკიდებულებებს, განვითარებასა და კომუნიკაციას, რაც საზოგადოებრივი ცხოვრების შემადგენელი ნაწილია. კულტურაზე დაყრდნობით მნიშვნელობას ვძენთ ჩვენს გამოცდილებებს; კოორდინირებას ვუწევთ ჩვენს ქმედებებს. ახალ მოთხოვნილებებთან და სიტუაციებთან ადაპტირების მიზნით ამ პროცესში ვახდენთ კულტურის გადასხვაფერებას;
2. ღირებულებები ის ღრმად დაცული სტანდარტებია, რომლებსაც ადამიანები საკუთარი და სხვა ხალხების, საგნებისა და მოვლენების განვითარებისთვის იყენებენ. ამერიკელი ხალხისათვის პრიორიტეტულია კონკურენტულობა, ბრძოლა წარმატებისკენ და მისი მიღწევა. ჩვენ პატივს ვცემთ ინდივიდუალურობას, მაგრამ პარალელურად ვემხრობით გუნდურობასაც.
3. ნორმები სპეციფიკური წესები ან მეგზურები, რომლებიც გარკვეულ სიტუაციაში ქცევის კოორდინირებაში გვხმარება. ნორმებს მოქმედებაში მოჰყავს ღირებულებები და ურთიერთშეჯიბრში მყოფ ღირებულებათა შორის არჩევანის გაკეთების საშუალებას იძლევა. ნორმები საზოგადოებიდან საზოგადოებაში და ჯგუფიდან და ჯგუფში იცვლება.
4. სიმბოლოები საგნები, ჟესტები, გამოსახულებები, რომლებსაც პირდაპირი დანიშნულებისა და მნიშვნელობის გარდა, სხვა განსაკუთრებულ მნიშვნელობაც აქვს. მათთვის მინიჭებული მნიშვნელობა ხშირად პირობითია, მაგრამ მათი რეალიზება და

- გამოყენება საბოლოოდ საფუძველს უყრის იმ ურთიერთგაზიარებულ დამოკიდებულებებს, რაც კულტურის მნიშვნელოვან ბაზისს წარმოადგენს;
5. ენა ვერბალური და წერიტი სიმბოლოების, გარკვეულ წესებს დამორჩილებული კომპლექსური აზრის გამომხატველი სისტემაა. ენა კულტურის გატარების, ამოქმედებისა და გარდაქმნის არსებითი ფაქტორია. ენა აახლოებს ადამიანებს, მაგრამ ხშირად ის იმ სოციალურ ნიშნად წარმოგვიდგება, რომელიც საგნისა რანგსა და სტატუსს აღნიშნავს ხოლმე;
 6. ცოდნა ფაქტების, რწმენის, პრაქტიკული უნარების მთლიანი სტრუქტურული ორგანიზმია. თანამედროვე საზოგადოება მის უმაღლეს დონეზე გენერირებას და დაგროვებას ახდენს; წინ წამოსწევს კითხვებს იმასთან დაკავშირებით, ვინ უნდა ფლობდეს ინფორმაციას და მონაცემთა ბაზას;
 7. მიგრანტები ამერიკაში დიდი ხნის მანძილზე მიდიოდა ბჭობა იმის თობაზე, უნდა მომხდარიყო თუ არა ახალწამოსული მიგრანტების საერთო მასაში ასიმილაცია და უნდა ჰქონოდათ თუ არა მიგრანტებს მშობლიური კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნების უფლება;
 8. „კულტურული ინტეგრაცია“ აღნიშნავს იმ დონეს, სადაც სხვადასხვა კულტურის განსხვავებული ნაწილები ერთ მთლიანობას ქმნიან. კულტურული მრავალსახეობა კი არის გაგება, ღირებულებები, გემოვნება და ცოდნა, რომელიც როგორც ცალკეულ საზოგადოებაში, ისე მთელს მსოფლიოში არსებობს;
 9. ენა, როგორც კულტურული იდენტობის გამტარებელი და გამაღრმავებელი, დიდ როლს ასრულებს ქვეყნების დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში. დღეს. ისევე როგორც ადრე, არსებობს მრავალი მრავალენოვანი ერი და ამავე დროს გვხვდება მცირე რიცხვი ერებისა, რომელთა ენაც სულ უფრო და უფრო დომინანტური ხდება;
 10. ისეთ კომპლექსურ საზოგადოებაში, როგორიცაა ამერიკის შეერთებული შტატები, არსებობს ბევრი აშკარად გამოხატული სუბკულტურა. ზოგი მათგანი წამყვანი კულტურის ერთგვარ ვარიაციას გვთავაზობს; მეორენი (კონტრკულტურები) კი მას მკვეთრად უპირისპირდებიან. იდენტობის პოლიტიკა მოიცავს ბრძოლას თვითგამორკვევისა და თვითდამკვიდრებისათვის. ეს ეხება როგორც ცალკეულ ინდივიდებს, ისე სუბკულტურებსა და დამოუკიდებელ ერებს.
 11. დღევანდელ მსოფლიოში ხალხები ერთმანეთის კულტურასა და სუბკულტურებს ხვდებიან. კულტურულ თვითმყოფადობას ეწინააღმდეგება ეთნოცენტრიზმი, ანუ ყველა დანარჩენის, საკუთარი კულტურის ღირებულებებით შეფასება და განსჯა. სხვა ხალხების წეს-ჩვეულებათა გასაცნობად, აუცილებელია მათ ჩვევებს, რწმენებს მათსავე კულტურის კონტექსტში გავცნოთ. ეს უკვე კულტურული რელატივიზმია, რაც თავის მხრივ, სრულებით არ გულისხმობს სხვა კულტურის აბსოლუტურ მონიშნებასა და მიღებას;
 12. დღეს მიდის კამათი იმის თაობაზე, რამდენად ტოლერანტული უნდა იყოს საზოგადოება თანამედროვე კულტურული მრავალსახეობის მიმართ. პოსტმოდერნისტების აზრით, შევდივართ იმ ახალ ეპოქაში, სადაც წესრიგის მოთხოვნა და კულტურულ ღირებულებათა ძირეული მთლიანობა ადგილს უკვე ახალ მრავალსახეობას, ინდივიდუალურობას, შემოქმედებითობასაც დაუთმობს. ძლიერი საზოგადოებრივი ინსტიტუტები, ერთმანეთს მჭიდროდ დაუკავშირდება. ცვლილება აშკარად უკვე იკვეთება ამერიკის სამ

ძირითად კულტურულ მიმართულებაში. ესენია: ტრადიციული, მრავალეროვნული და ეკუმენური კულტურა;

13. სოციოლოგიის თანახმად, კულტურის წარმოება — სოციალური პროცესია. კულტურის ნოვატორები სწორედ საზოგადოებრივ კონტექსტში მოქმედებენ. ერთ დროს, კულტურული ელიტით ნაკარნახევი მოდა და გემოვნება, დღეს საგრძნობლად დემოკრატიული გახდა და თანამედროვე საზოგადოებაში იდენტობის ძიების ამსახველია;
14. კულტურის ცოდნა და შეფასება ფუნქციონირებს კულტურული კაპიტალის სახით, რაც თავის მხრივ ელიტურ წრეებში შესასვლელად გადასახდელი ინვესტიციაა;
15. ელექტრონულმა მედიამ, ტელეკომუნიკაციებმა, ინტერნეტის გავრცელებამ მნიშვნელოვანდ გაზარდა კომუნიკაციის სიხშირე და ხარისხი. წარმოშვა კითხვები თავისუფლებასა და კონტროლზე; თანასწორობასა და უთანასწორობაზე; პრივატიზაციისა და მის საპასუხოდ, პოლიტიკურ მონაწილეობაზე;
16. ელექტრონული მედიის განვითარებამ დააჩქარა კულტურის გლობალიზაცია. პროცესი, სადაც კულტურის წარმოებაზე ზეგავლენას მთელი მსოფლიოს ხალხები და კულტურები ახდენენ. ჯერ-ჯერობით, პროცესი არც „კულტურულ იმპერიალიზმამდე“ (ერთი კულტურის ბატონობა) და არც კულტურულ ჰომოგენიზაციამდე არ მისულა. ასე თუ ისე, კულტურის გლობალური პროდუქცია კომერციული ძალებით ხორციელდება და ძირითადად სამომხმარებლო ხასიათისაა.

	იმსჯელეთ	
--	-----------------	--

1. ახსენით, როგორ ხდება ღირებულებებისა და ნორმების დაკავშირება. მოიყვანეთ მაგალითები.
2. განასხვავეთ ერთმანეთისგან წეს-ჩვეულებები, ზნე და კანონები. მოიყვანეთ მაგალითები.
3. ჩამოთვალეთ კულტურული ინტეგრაციისა და კულტურული მრავალსახეობის განმაპირობებელი გარემოებები.
4. ახსენით, რას ნიშნავს ეთნოცენტრისტი და კულტურული რელატივისტი.
5. აჩვენეთ, როგორ ახდენს მედია კულტურის ასახვას და კულტურაზე ზემოქმედებას.
6. აღწერეთ კულტურის გლობალიზაციისკენ მიმავალი სამი ძირითადი გზა.

	იაზროვნეთ კრიტიკულად	
--	-----------------------------	--

1. როგორ დაახასიათებდით ამერიკის შეერთებული შტატების „დომინანტ“ კულტურას? რამდენად დომინანტურია ის? რამდენი სივრცე ეთმობა მასში სუბკულტურებს, კონტრკულტურებს და წამყვანი კულტურის ალტერნატივას?
2. ჩამოთვალეთ თქვენთვის განსაკუთრებული სიმბოლოები და ახსენით მათი განსაკუთრებულობის მიზეზი.
3. არგუმენტებით დაამტკიცეთ, შეერთებულ შტატებში არსებული კულტურული მრავალსახეობის ან კულტურული ინტეგრაციის სიდიდე; მოიყვანეთ სხვა ქვეყნების მაგალითები.

4. განავითარეთ თქვენს გარემოში მოქმედი ეთნოცენტრიზმის შესუსტებისკენ მიმართული პროგრამის ძირითადი შემადგენელი ნაწილები.
5. მედია კულტურის გლობალიზაციის უმნიშვნელოვანესი ასპექტია. ფიქრობთ თუ არა, რომ ის წარმოაჩენს სხვა კულტურათა ჩვენთვის ალკმისა და გაგების ტენდენციებს?

	სიტყვარი	
--	-----------------	--

ასიმილაცია — პროცესი, რომელშიც სუბკულტურათა ძველი და ახალი წევრები თმობენ მშობლიური კულტურის ნიშნებს და იხრებიან იმ საზოგადოებაში არსებული დომინანტი კულტურისკენ, რომელშიც უხდებათ ცხოვრება.

კონტრკულტურა — გარკვეული ღირებულებები, ნორმები, წესები და დამოკიდებულებები, რომელიც უპირისპირდება დომინანტ კულტურას და აშკარად იჩენს მისი გამოწვევის მცდელობას.

კულტურული კაპიტალი — მაღალგანვითარებული საზოგადოებრივი ფენის გემოვნებები, რომლებიც საზოგადოებრივ და ეკონომიკურ ფუნქციასაც ითვს.

კულტურული მრავალსახეობა — ცალკეულ საზოგადოებებსა და ზოგადად მსოფლიოში არსებული დამოკიდებულებების, ღირებულებების, გემოვნების სისტემების სხვადასხვა მოდელი და გარკვეული ცოდნა.

კულტურული ინტეგრაცია — კულტურის ნაწილებით შემდგარი ურთიერთშეკავშირებული მუდმივი მთლიანობის დონე.

კულტურული რელატივიზმი — მოსაზრება, რომ კულტურის ნებისმიერი ელემენტის გაგება შესაძლებელია მხოლოდ ამავე კულტურის კონტექსტში; გარკვეული სივრცის, დროისა და გარემოებების გათვალისწინებით.

კულტურა — ერთი ცხოვრების წესით მცხოვრები ადამიანების მიერ მუდმივად ურთიერთგაზიარებული ღირებულებები, ნორმები, სიმბოლოები, ენა და ქმნილებები.

დომინანტი კულტურა — საზოგადოების გარკვეული ჯგუფის ღირებულებები, ნორმები, ტრადიციები, შეხედულებები, რომლებიც მთელს დანარჩენ საზოგადოებაზე ახდენს გავლენას.

ეთნოცენტრიზმი — საკუთარი კულტურის ნიშნების აბსოლუტური მართებულობის აღიარება და სხვა კულტურების მხოლოდ ამ ჭრილში დანახვა და შეფასება.

წეს - ჩვეულებები — ყოველდღიურ ყოფაში გამჯდარი ჩვევები.

ცოდნა — ადამიანების მიერ დროთა განმავლობაში ათვისებული ფაქტებისა და რწმენის ერთობლიობა.

ენა — ვერბალური და წერიტი სიმბოლოების სისტემა, რომელიც კომპლექსური მნიშვნელობის გამოხატვის მიზნით გარკვეულ წესებს ემორჩილება.

კანონები — პოლიტიკური ავტორიტეტების მიერ შემოღებული და სახელმწიფო ძალით გატარებული ნორმები.

მატერიალური კულტურა — ნებისმიერი საგანი, რომელსაც ადამიანი თავად ქმნის და თავადვე ანიჭებს მნიშვნელობას.

ზნეები — ადამიანების მიერ უწმინდეს ღირებულებებად და კეთილდღეობის ძირეულ საფუძვლად აღიარებული ნორმები.

ნორმები — სპეციფიკური ტიპის გზამკვლევები, რომლებიც ადამიანებს გარკვეულ

სიტუაციაში სწორ ქცევასა და ქმედებას კარნახობს.

პოსტმოდერნიზმი — თეორიული მოსაზრება, რომლის თანახმადაც, ისტორიული პროგრესით, რაციონალიზმით, კულტურული ინტეგრაციისა და უნივერსალიზაციის პროცესით შეპყრობილი თანამედროვე ეპოქა ან თავის დასასრულს უახლოვდება, ან მას სხვა პროცესი დაუპირისპირდება.

სუბკულტურა — განსაზღვრული ნორმების, ღირებულებების, ენის, ცოდნის, სიმბოლოების ერთობლიობა, რომელიც საზოგადოების მცირე ჯგუფს დომინანტი კულტურისაგან გამიჯნვაში ეხმარება.

სიმბოლო — თავისი პირდაპირი დანიშნულების გარდა, სხვა განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე ჟესტი, გამოსახულება, საგანი ან დიზაინი.

ღირებულებები — ადამიანების მიერ ურთიერთგაზიარებული ის საზოგადო იდეები, რომლებიც მათ ცუდის და კარგის, სასურველისა და არასასურველის გარჩევაში ემხარება.

თავი 5

სოსიანიზასია და იდენტობა სისოსხნის ბანმავცობაში

სოსიანიზასია და თვითობა

- ქული: სარკისებრი „მე“ • მიდი: თვითობა როგორც „I“ და „Me“
 - ფროიდი: კონფლიქტის წყაროები თვითობაში
 - პიაჟე: თვითობის შემეცნებითი საფუძვლები

ვახიასიები სოსიანიზასიაში

- სოციალიზაცია და გენდერული განსხვავებები
- სოციალიზაცია და სოციალურ კლასებს შორის განსხვავებები
- არჩევანი და ცვლილება სოციალურ იდენტობაში

ბუნება, ალზი და აჩრვანი: საქსაქაქი ოხინაქასიის და იდენტობის შემთხვა

ბავშვობის ვახიოლის სოსიანიზასიის აბანაბი

- ოჯახი • სკოლები • მასმედია
- თანატოლები

სოსიანიზასია ზიდანსიქ ასაქში

- დესოციალიზაცია და რესოციალიზაცია
- პროფესიული სოციალიზაცია

ჩანახიტი

- სოციოლოგია და საჯარო დებატები:
ბუნება, ალზი და ინტელექტი

954 წლის ზამთარში, როდესაც გრეგორი ჰოვარდ უილიამსი 10 წლისა შესრულდა, ოჯახურმა კრიზისმა და ფინანსურმა კრახმა მამამისი აიძულა, დაბრუნებულიყო ინდიანას შტატის ქალაქ მუნისში, სადაც იგი გაიზარდა. დედისაგან მიტოვებული გრეგი და მისი ძმა მამასთან ერთად ვირჯინიიდან მიმავალ გრძელ გზას გაუყვნენ. სამივენი ავტობუსის ე.წ. „თეთრ“ ნაწილში ისხდნენ — მკაცრი რასობრივი სეგრეგაციის ეპოქაში შავკანიანები მგზავრობისას ავტობუსის უკანა ნაწილს იკავებდნენ, რათა თეთრკანიან მგზავრებს თვალში არ მოხვედროდნენ.

„ბიჭებო, — უთხრა შვილებს ტონი უილიამსმა, როდესაც მუნისამდე რამდენიმე საათილა დარჩა — რაღაც უნდა გითხრათ“. ის წინ გადაიხარა და ჩურჩულით, ისე რომ არავის გაეგო, თქვა: „გახსოვთ მის სალი, ჩვენს ტავერნაში რომ მუშაობდა? ის სინამდვილეში დედაჩემია, ესე იგი თქვენი ბებია“.

„შეუძლებელია! — დაიჩურჩულა გაოგნებულმა გრეგმა, — ის ხომ ფერადკანიანია“.

„მართალია, — განაგრძო ტონი უილიამსმა, — ის ფერადკანიანია. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ თქვენც ფერადკანიანები ხართ. ამიერიდან ჩვენი ცხოვრება შეიცვლება. მუნისი საგსება კუ-კლუქს-კლანელებით. როდესაც ისინი შეიტყობენ თქვენი წარმომავლობის შესახებ, ყველა ღონეს იხმარენ, „თქვენი ადგილი მიგიჩინონ“.

ამგვარად დაიწყო გრეგ უილიამსის მოგზაურობა ამერიკული კულტურის სრულიად განსხვავებულ და მისთვის უცნობ გზაზე. გრეგს, რომელიც თეთრკანიანი დედისა და ძალიან ღია ფერის მულატი მამის ოჯახში დაიბადა, არანაირი წარმოდგენა არ გააჩნდა თავის ფერადკანიან წარმომავლობაზე. მამამისი წლების მანძილზე თავს თეთრკანიანად ასაღებდა. მაგრამ მუნისში საქმე სხვაგვარად იყო. იქ ბავშვების მამა და, შესაბამისად, გრეგიცა და მისი ძმაც შავკანიანებად მიაჩნდათ. ბიჭებმა მალე გააცნობიერეს, რომ საჭირო იყო სხვაგვარად ფიქრი და სხვაგვარად მოქმედება. მათ უკვე აღარ შეეძლოთ ემეგობრათ თეთრკანიან ბავშვებთან, განსაკუთრებით კი — გოგონებთან, რომლებთან დალაპარაკებაც კი, შესაძლოა, მათკენ მიმართული აგრესიის საბაბი გამხდარიყო. გრეგსა და მაიკს უნდა ეფიქრათ თეთრებზე, როგორც იმ ადამიანების ჯგუფზე, რომელიც მათ ვერ იტანდა და შეეძლო, ზიანიც კი მიეყენებინა. მკაცრი წესები განსაზღვრავდა ქალაქის იმ უბნებს, სადაც ბიჭებს შეეძლოთ ყოფნა. მიუხედავად იმისა, რომ მათი დედის მშობლები იმავე ქალაქში, თუმცა სხვა რაიონში ცხოვრობდნენ, მათთან სტუმრად მისვლაზე ლაპარაკიც კი ზედმეტი იყო — ორ „ფერადკანიან ბიჭს“ მთლიანად თეთრკანიანებით დასახლებულ რაიონში ფეხის დადგმაც კი არ შეეძლო, მიუხედავად კანის თეთრი ფერისა (უილიამსი, 1995).

ის ფაქტი, რომ ძმები უილიამსები იძულებულები გახდნენ, ხელახლა ესწავლათ ფიქრი და წინასწარ გაეთვალათ თითოეული მოქმედება მუნისში გადასვლის შემდეგ, ცხადად ადასტურებს, რომ ჩვენი პიროვნება და ჩვენი საქციელი მხოლოდ ჩვენ მიერ არ განისაზღვრება. ეს ნაწილობრივ იმის შედეგია, რასაც ჩვენი საზოგადოება გვკარნახობს, როგორც მართებულსა და სწორს. სოციალიზაცია განისაზღვრება, როგორც პროცესი იმ რწმენების, ნორმებისა და ღირებულებების შესწავლისა, რომელთა წარმოჩენასაც საზოგადოება მოელის ჩვენგან, როგორც კონკრეტული სოციალური ჯგუფის ან საზოგადოების წევრებისაგან. სწორედ სოციალიზაციის მეშვეობით ვსწავლობთ კონკრეტული კულტურის ელემენტებს.

გარდა ამისა, სოციალიზაციის მეშვეობით ჩვენ აღვიქვამთ კულტურას, როგორც საკუთარი არსების ფუნდამენტურ ნაწილს. სოციალიზაციის მიერ გამყარებული თვით-იდენტურობის ეს გრძნობა აღწერილია ძმები უილიამსების ამბავშიც. იმ ღამეს, როდესაც გრეგი პირველად შეხვდა თავის შავკანიან ნათესავებს, ბიჭი მთელი არსებით ეწინააღმდეგებოდა ამ ფაქტს. მას არ უნდოდა დაეჯერებინა, რომ თვითონაც მათ ეკუთვნოდა. მაგრამ ათი წლის შემდეგ, როდესაც გრეგი კოლეჯში სწავლობდა, მოულოდნელად გამოჩნდა კარგა ხნის წინ დაკარგული დედა და შვილებს განუცხადა, რომ მისი თეთრკანიანი მეუღლე თანახმა იყო, შვილად აეყვანა ძმები. ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ ბიჭებს უარი უნდა ეთქვათ თავიანთ შავკანიან წარმოშობაზე და დაევიწყებინათ ის წლები, როდესაც „ფერადკანიანებად“ ითვლებოდნენ. დედის შეთავაზებაზე გრეგმა უყოყმანოდ განაცხადა უარი, რადგანაც შავკანიანობა უკვე მისი არსების ნაწილი გამხდარიყო.

მიუხედავად იმისა, რომ სოციალიზაცია კულტურული ნორმებისა და ღირებულებების შესწავლისა და გათავისების პროცესს წარმოადგენს, ეს არ ნიშნავს, რომ ის თავზე გვახვევს კულტურას. ადამიანებს აქვთ გარკვეული ხარისხის თავისუფლება, მოახდინონ კულტურის ელემენტების ინტერპრეტაცია ათვისების პროცესში. მათ შეუძლიათ გადან-ყვიტონ, რომელი როლის თამაში სურთ და როგორ შეასრულებენ არჩეულ როლებს. მაგალითად, გრეგისა და მაიკის სოციალიზაცია შავკანიანთა კულტურაში მოხდა, სადაც მათ მისცეს სტიმული, „დაენგრიათ“ დომინანტი თეთრი საზოგადოების „სისტემა“. გრეგმა თავი გამოიჩინა სკოლაში და შემდეგ სწავლა გააგრძელა კოლეჯსა და უნივერსიტეტში იურისპრუდენციის განხრით. ბოლოს გრეგი ოპაიოს უნივერსიტეტის იურიდიული სკოლის დეკანი გახდა. რაც შეეხება მაიკს, მან ქუჩა აირჩია ასპარეზად, სადაც ნარკოტიკებით ვაჭრობდა და აზარტულ თამაშებს მისდევდა. ის ფაქტი, რომ ორივე ძმამ სხვადასხვანაირად მოახდინა ერთი და იმავე სუბკულტურული წესების ინტერპრეტაცია, თვალნათლივს ხდის, რომ სოციალიზაცია მხოლოდ ცალმხრივი პროცესი კი არ არის, რომელიც ადამიანებს თავს ახვევს სოციალურ მოლოდინებს, არამედ ის გულისხმობს ადამიანების მიერ ამ სოციალური მოლოდინებისათვის მნიშვნელობის მინიჭებასაც და მათი როგორც ცალკეული ინდივიდების ჩამოყალიბებასაც. აქედან გამომდინარე, სოციალიზაცია ინდივიდუალური სოციალური ქმედების საკითხიცაა.

ამ თავის დასაწყისში განხილულია ის თეორიები, რომლებიც სოციალიზაციასა და თვითობას ეხება. აქ ჩვენ გამოვიკვლევთ, როგორ სწავლობენ მოზარდები სხვებთან ურთიერთობისას სოციალურ მოლოდინებსა და ფიქრს, რომლებსაც აერთიანებენ საკუთარ თვითობაში. მოგვიანებით მივუბრუნდებით იმ საკითხსაც, თუ როგორ იცვლება სოციალიზაცია და როგორ განაპირობებს მის სახეცვლილებებს ის კონკრეტული სოციალური კატეგორიები და ჯგუფები, რომლებსაც ინდივიდი განეკუთვნება. ის, თუ ვინ ვართ — ქალი თუ მამაკაცი, შავკანიანი თუ თეთრკანიანი, მდიდარი თუ ღარიბი — მნიშვნელოვნად განაპირობებს იმას, თუ რად ვცალიბდებით. სწორედ მომდევნო ქვეთავი ეხება სამ ძირითად ფაქტორს, რომლებიც დაკავშირებულია საკუთარი თვითიდენტობის განვითარებასთან. ესენია: ბუნება (ანუ ბიოლოგიური ქმნილება), ზრუნვა (ანუ ის, თუ როგორ ხდება ჩვენი სოციალიზაცია კონკრეტულ ნორმებთან და ღირებულებებთან მიმართებაში) და არჩევანი (თვითგამოხატულებისა და ინდივიდუალური ქმედების არჩევის თავისუფლება). ჩვენ განსაკუთრებით გავამახვილებთ ყურადღებას ადამიანის სექსუალური ორიენტაციისა და იდენტობის განვითარებაზე და გავაანალიზებთ და ვიმსჯელებთ ბავშვობის პერიოდის სოციალიზაციის უმთავრეს აგენტებზეც, კერძოდ, იმ ჯგუფებსა და ორგა-

ნიზაციებზე, რომლებიც ბავშვებს მათი კულტურის ელემენტებს ასწავლიან. ბოლოს კი შევეხებით მოზრდილთა სოციალიზაციის უწყვეტ პროცესს, განსაკუთრებით იმას, თუ როგორ შეესაბამება ერთმანეთს, ერთი მხრივ, ნორმები და ღირებულებები, ხოლო მეორე მხრივ, ის ახალი სოციალური როლები, რომელთა თამაშიც მოზრდილებს უწევთ.

სოსიაციზაცია და თვითობა

თითოეულ ჩვენგანს აქვს **თვითობის** შეგრძნება. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, გრძნობა იმისა, რომ გვაქვს განსაზღვრული იდენტობა, რაც განგვასხვავებს სხვა ადამიანებისა და საგნებისაგან. ინდივიდუალობის გრძნობა შეიძლება იყოს სუსტიც და ძლიერიც, მაგრამ არა თანდაყოლილი. უფრო მეტიც — სოციალიზაციის პროცესში სხვებთან ურთიერთობისას ჩვენ აქტიურად ვავითარებთ თვითობის გრძნობას, ვსწავლობთ, თუ როგორ უნდა გავხდეთ კონკრეტული ჯგუფის წევრები. როგორც სოციოლოგი ჩარლზ ჰორტონ ქული ამბობს, „თვითობა და საზოგადოება განუყოფელია“.

ქელი: საჩხისებური „მე“

საკუთარ ბავშვობაზე დაკვირვების შედეგად, ქულიმ (1864 – 1929) განავითარა სარკისებური „მე“-ს იდეა. მისი თქმით, ჩვენ ვიძენთ თვითობის გრძნობას საკუთარი თავის დანახვით. ამ დროს ვაცნობიერებთ, თუ რა დამოკიდებულება აქვთ ჩვენ მიმართ და როგორ გვექცევიან, რას ფიქრობენ ჩვენზე სხვები (ქული, 1905/1956, 1964). ამგვარად, გარშემომყოფები ასრულებენ ერთგვარი სარკის დანიშნულებას ჩვენ მიერ თვითობის შეფასებისას. სარკისებური თვითობა სამი ნაწილისაგან შედგება: რას ვფიქრობთ იმაზე, თუ რას ხედავენ სხვები ჩვენში; ჩვენი წარმოსახვით, როგორ აფასებენ ისინი იმას, რასაც ხედავენ, და რას განვიცდით ამ შეფასებებისა და განსჯის მიმართ.

განვიხილოთ ახალგაზრდა ბიჭის მაგალითი, რომელიც ფიქრობს, რომ მისი კლასელები მასზე ისე ფიქრობენ, როგორც „ტვინზე“, რაც მისი აზრით „მოსაწყენთან“ და „არათანამედროვესთან“ ასოცირდება. აქედან გამომდინარე, ბიჭი თავს ცუდად გრძნობს, რადგან საკუთარ თავს თანატოლებისაგან გარიყულად აღიქვამს. იმ შემთხვევაში კი, თუ იგივე ბიჭი ფიქრობს, რომ „ტვინთან“ მისი დაკავშირება გულისხმობს თანატოლების მისით აღტაცებას, ბიჭს უჩნდება სიამაყის გრძნობა, რომ ის მაღლა დგას თავის თანატოლებზე.

სარკისებური „მე“ არ არის სხვა ადამიანების მოსაზრების პირდაპირი ასახვა. მათი მოქმედებებისა და სიტყვების მიხედვით გარშემომყოფების მოსაზრების ამოცნობა წიგნში ამოკითხული აღწერისაგან საკმაოდ განსხვავდება. საკუთარი თავის გამოხატულება, რომელსაც ჩვენ სხვების მეშვეობით აღვიქვამთ, წარმოადგენს ჩვენს საკუთარ ინტერპრეტაციას, რომელიც ეფუძნება ჩვენეულ მოლოდინებს, არჩევანსა და ღირებულებებს (ფრენკი და გესაზი, 1992). სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ის, რასაც სარკეში ვუყურებთ, ნაწილობრივ ჩვენი ქმნილებაა.

მიდი: თვითობა, *homo* I და Me (სუბიექტუი და ობიექტუი „მე“)

ქულის თანამედროვე ჯორჯ ჰერბერტ მიდი (1863-1931) იკვლევდა თვითშეგნების ნიშნებს ადრეული ბავშვობის სოციალურ ურთიერთობებში (მიდი, 1934). მისი მტკიცებით, თვითობა შედგება ორი ნაწილისაგან: სუბიექტური და ობიექტური „მესგან“. სუბიექტური „მე“ არის ფიქრებისა და ქმედებების ინიციატორი, ხოლო ობიექტური „მე“ — ის, როგორადაც განვიხილავთ სხვების მიერ დანახულ საკუთარ თავს. სოციალურ ინტერაქციაში ხდება უწყვეტი საუბარი სუბიექტურსა და ობიექტურ „მეს“ შორის: სუბიექტური „მე“ იღებს გადანეცილებას მოქმედების განხორციელების შესახებ, ობიექტური „მე“ კი აკეთებს იმის პროგნოზს, თუ როგორი იქნება სხვა ადამიანების რეაქცია.

საბავშვო თამაშები ამჟღავნებს განსხვავებას სუბიექტურ და ობიექტურ „მეს“ შორის. მცირეწლოვანი ბავშვები დიდ დროს უთმობენ როლებს. ამ დროს საკუთარ წარმოსახვაში ისინი არიან ექიმები, პოლიციელები, მეხანძრეები ან გამოგონილი პერსონაჟები, მაგალითად, კონკია. ხშირ შემთხვევაში ბავშვები ირჩევენ იმ ადამიანების როლების შესრულებას, რომლებიც მნიშვნელოვანი არიან მათ ცხოვრებაში. ამ ადამიანებს სოციოლოგები „მნიშვნელოვან სხვებს“ უწოდებენ (სალივანი, 1953). ბავშვებს განსაკუთრებით მოსწონთ ისეთი თამაშები, სადაც ისინი ასრულებენ დედის როლს, რომელიც უვლის ბავშვებს; მამის როლს, რომელიც შენიშნავს აძლევს შვილს ცუდად მოქცევის გამო; ან მასწავლებლის როლს, რომელიც გაკვეთილს უხსნის კლასს. ამგვარი თამაშები საშუალებას აძლევს ბავშვებს, დაინახონ საკუთარი თავი სხვა ადამიანების თვალით (მშობლის თვალით დანახული შვილი ან მასწავლებლის თვალით დანახული მოსწავლე).

მიდის აზრით, ბავშვები ასაკის მატებასთან ერთად თანდათან სწავლობენ — შეასრულონ არა მარტო „მნიშვნელოვანი სხვების“ როლი, არამედ „განზოგადებული სხვების“ როლიც. ახლა ისინი უკვე იწყებენ ფიქრს საკუთარი მოქმედებების შესახებ: სწავლობენ, რომ დახვედებისას საჭიროა პირზე ხელის აფარება, არა იმიტომ, რომ რომელიმე კონკრეტულმა პირმა უთხრა მათ ამის შესახებ, არამედ იმიტომ, რომ ზოგადად ადამიანები თავიანთი მოქმედებითა თუ სიტყვებით მიუთითებენ, რომ ეს კარგი საქციელია. ამგვარად, ბავშვები თანდათანობით აფასებენ საკუთარ თავს კულტურული ნორმებისა და ღირებულებების თვალსაზრისით.

ფიქიდი: კონფლიქტის წყაჩოები თვითობაში

ქულისა და მიდის მიხედვით, ჩვენი შეხედულება საკუთარ თავსა და საკუთარ ქცევაზე ნაწილობრივ დამოკიდებულია იმაზე, თუ რას ფიქრობენ ადამიანები ჩვენზე და რას მოელიან ჩვენგან. ქულისა და მიდის კიდევ ერთი თანამედროვე, ზიგმუნდ ფროიდი, (1856-1939) იზიარებდა ამ მოსაზრებას, თუმცა ამატებდა, რომ სოციალიზაციაში მრავლადაა კონფლიქტები შიდა საჭიროებებსა და გარე ზეწოლას შორის, აგრეთვე, ადამიანის ფსიქიკის ძალებს შორის. ეს ძალებია: იგი — საცავი თანდაყოლილი ბიოლოგიური სურვილებისა, რომლებიც მიმართულია ფიზიკური სიამოვნების მიღებაზე; ეგო, თვითობის რაციონალური ნაწილი, რომელიც პასუხისმგებელია გადანეცილებების მიღებაზე; და სუპერეგო

— ადამიანის სინდისი, რომელიც აერთიანებს საზოგადოების მორალურ სტანდარტებს. ფროიდის თვალსაზრისით, ეგოს დანიშნულებაა, მოძებნოს უსაფრთხო და მისაღები საშუალებები იგი-ს დასაკმაყოფილებლად ისე, რომ ამან არ გამოიწვიოს სუპერეგოში დანაშაულისა და სინდისის ქენჯნის გრძნობა (ფროიდი, 1920/1953, 1923/1947). თუმცა, ეს დავალება საკმაოდ რთული შესასრულებელია იგი-სა და სუპერეგოს რადიკალური განსხვავებულობის გამო. იმის გამო, რომ ადამიანი იხლიჩება, ერთი მხრივ, ბიოლოგიური მოთხოვნილებებისა და, მეორე მხრივ, საზოგადოების მიერ, ამიტომ, ფროიდის აზრით, ის მიდრეკილია მუდმივი შიდა კონფლიქტებისკენ.

ფროიდს სჯეროდა, რომ ადამიანის ფსიქიკის ორი ნაწილი, ეგო და სუპერეგო, წარმოადგენს სოციალური ინტერაქციის, განსაკუთრებით კი ბავშვებსა და მშობლებს შორის ინტერაქციის პროდუქტს. ფროიდი ამტკიცებდა, რომ დაბადებისას ადამიანები არიან ირაციონალური და ამორალური ქმნილებები, რომლებსაც მხოლოდ სიამოვნების მიღების იმპულსები ამოძრავებთ. თუმცა, ბავშვები მალე სწავლობენ, რომ შეუძლებელია ბიოლოგიური მოთხოვნების ყოველთვის დაუყოვნებლივ დაკმაყოფილება. მაგალითად, საკვები ყოველთვის არ არის ხელმისაწვდომი. ამგვარი დაკვირვებების პროცესში ხდება ეგოს განვითარება. ეგო ასრულებს შუამავლის როლს იგი-ს იმპულსებსა და იმ კონკრეტულ ფიზიკურ და სოციალურ რეალობას შორის, სადაც ცხოვრობს ბავშვი. ეგო გადასცემს ბიოლოგიურ იმპულსებს იმ მოქმედებების მეშვეობით, რომელიც უსაფრთხო და კულტურულად მისაღებია.

ასევე, სუპერეგო ვითარდება სოციალურ კონტექსტში — ბავშვის კონტაქტით უფრო მასშტაბურ კულტურასთან მშობლებისა და სხვა მოზრდილი ადამიანების მეშვეობით. ფროიდი ყურადღებას ამახვილებდა კულტურულ მოთხოვნებზე, როგორცაა, მაგალითად, ტუალეტის მოხმარება, რაც თრგუნავს ბავშვის სიამოვნების მიღების ბუნებრივ მოთხოვნილებას. ფროიდი ამტკიცებდა, რომ ბავშვის პიროვნებად ჩამოყალიბება დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად უმტკივნეულოდ და სრულად გვარდება კონფლიქტი იგი-ს სურვილებსა და კულტურულ მოთხოვნებს შორის. დროთა განმავლობაში ბავშვები სწავლობენ, რომ ეს მოთხოვნები მხოლოდ მათი მშობლების მიერ კი არ არის მოწონებული, არამედ მისაღებია იმ საზოგადოებისთვისაც, სადაც ისინი ცხოვრობენ. თანდათანობით, ისინი ითავისებენ კულტურულ ნორმებსა და ღირებულებებს და დანაშაულის გრძნობას განიცდიან, როდესაც მათ არღვევენ. ამ დროისათვის, ბავშვები იძენენ სუპერეგოს, რომელიც თვითობის ერთგვარ გუშაგს წარმოადგენს.

პიაჟე: თვითობის შემეცნებითი საფეხციები

ფსიქოლოგი ჟან პიაჟე (1896-1980) ძირითად ყურადღებას ბავშვის განუყოფელი შემეცნებითი ან ინტელექტუალური შესაძლებლობების განვითარების საკითხებს უთმობდა. აზროვნების უნარი – და, აქედან გამომდინარე, არა მარტო საკუთარი თავის, არამედ გარემოს შეცნობის უნარი – ბავშვის ზრდასთან ერთად ეტაპობრივად იწვევს ძირეულ ცვლილებებს მის აზროვნებაში (პიაჟე, 1926-1955).

პიაჟეს მიხედვით, ბავშვებს სიცოცხლის დასაწყისში არ შესწევთ უნარი განასხვაონ საკუთარი თავი არა მარტო სხვა ადამიანებისაგან, არამედ ახლომდებარე საგნებისგან.

ნაც კი. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ახალშობილებს არ გააჩნიათ არა მარტო თვითობის აღქმის უნარი, არამედ იმის შეგრძნებაც, რომ ისინი არსებობენ, როგორც სხვა ადამიანები. თუმცა, თანდათანობით, ადამიანებთან და საგნებთან ინტერაქციის შედეგად, ჩვილები აცნობიერებენ, რომ დანარჩენი სამყარო მათგან დამოუკიდებლად არსებობს. ამ აღმოჩენის მნიშვნელოვან ნაწილს პიაჟე საგანთა მუდმივობის კონცეფციას უწოდებს — ბავშვი თანდათან გაიაზრებს იმას, რომ საგნები მუდმივად არსებობენ და არ არიან დამოკიდებულნი ჩვილის აღქმაზე. მაგალითად, საჩხაკუნო არ წყვეტს არსებობას, როცა ის თვალს მიეფარება; ასევე დედაც, როდესაც ის ოთახიდან გადის. ამ მნიშვნელოვან აღმოჩენასთან ერთად ბავშვი დგამს პირველ და უმთავრეს ნაბიჯებს თვითობის, როგორც ცალკე ერთეულის შექმნისაკენ.

მეორე მნიშვნელოვანი წინ გადადგმული ნაბიჯია ბავშვის რეპრეზენტაციული აზროვნების განვითარება. ეს ეტაპი ადრეული განვითარების სტადიის დასრულებისას ხდება. რეპრეზენტაციული აზროვნება გულისხმობს ერთი ნივთის წარდგინებას მეორეთი. სწორედ რეპრეზენტაციული აზროვნების წყალობით ვახერხებთ, წარმოვიდგინოთ ადამიანები, საგნები ან გარკვეული მოქმედება. წარმოსახვითი გამოსახულება აძლევს ბავშვს საშუალებას, დაინახოს საკუთარი თავი, რაც აქამდე არ შეეძლო. გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ ეს არის ასაკი, როდესაც ბავშვი იწყებს საკუთარ თავზე პირველ პირში ლაპარაკს, ხმარობს სიტყვას „მე“.

ბავშვობის პერიოდში თვითობის შეგრძნება ძალიან კონკრეტულ ხასიათს ატარებს. სკოლის ასაკში, პიაჟეს თეორიის მიხედვით, ბავშვის აზროვნება მჭიდროდაა დაკავშირებული ხელშესავლები საგნებისა და ნივთების მანიპულირებასთან, მაშინაც კი, როდესაც ეს მანიპულაცია ბავშვის გონებაში ხდება. ასეთი კონკრეტული აზროვნება აისახება ბავშვების უმეტესობა თვითაღქმაზე. როდესაც მათ სთხოვენ აღწერონ საკუთარი თავი, ბავშვების უმეტესობა პასუხობს, რომ ის არის ბიჭი, სწავლობს მესამე კლასში, უყვარს ხუმრობა, თავის თანატოლებზე მაღალია და ა.შ. მხოლოდ მოგვიანებით, როდესაც უფრო აბსტრაქტული აზროვნების განვითარება ხდება, ახალგაზრდები იწყებენ საკუთარი თავის გაანალიზებას უფრო ამსახველობითი აზროვნებით. ისინი აყალიბებენ ჰიპოთეზებს, თუ ვინ არიან ისინი „სინამდვილეში“. მოკლედ, რომ ვთქვათ, უვითარდებათ იდენტობის გრძნობა.

პიაჟემ სოციალიზაციისა და თვითობის გრძნობის განვითარების შესწავლაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა, როდესაც განაცხადა, რომ ბავშვები აქტიურად მონაწილეობენ საკუთარი განვითარების პროცესში. მსგავსად ქულისა, რომელიც ადამიანებს განიხილავდა საკუთარი სარკისებური „მე“ – ს აქტიურ ინტერპრეტატორებად, პიაჟეს მოსაზრებით, ბავშვის მიერ სამყაროს შეცნობა არ შემოიფარგლება მხოლოდ ინფორმაციის მიღებითა და ათვისებით. უფრო მეტიც, ბავშვები აქტიურად ახდენენ საკუთარი გამოცდილების ინტერპრეტირებას, როდესაც მას ანიჭებენ მნიშვნელობას საკუთარი ცოდნის ფარგლებში. მოსაზრება ბავშვების, როგორც საკუთარი განვითარების პროცესის აქტიური მონაწილეების შესახებ, პიაჟეს მეცნიერული მემკვიდრეობის მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენს.

პატივსაცემი სოციალიზმში

ქული, მიდი, ფროიდი და პიაჟე არიან პიონერები, რომლებმაც წამოაყენეს მნიშვნელოვანი მოსაზრებები სოციალიზაციის პროცესისა და ადამიანის განვითარების შესახებ. მკვლევარები დღესაც აქტიურად იყენებენ მათ ნაშრომებს. თუმცა, ზემოთ დასახელებული ყველა მეცნიერი სოციალიზაციას განიხილავს, როგორც ყველა ინდივიდისათვის საერთო პროცესს. არც ერთი მათგანი (ფროიდის გამოკლებით) არ უთმობს ყურადღებას სოციალიზაციის ინდივიდუალურ ხასიათს, რომელიც დამოკიდებულია იმაზე, თუ რომელ სოციალურ ჯგუფსა და კატეგორიას მიეკუთვნება ესა თუ ის პირი. და მაინც, ამ თავის დასაწყისში მოყვანილი გრეგორი ჰოვარდ უილიამსის მაგალითი ადასტურებს, თუ რამდენად დიდია ამ ფაქტორების გავლენა რწმენაზე, დამოკიდებულებასა და ადამიანთა ქცევის ნორმებზე. ჩვენს საზოგადოებაში თეთრკანიანი ბავშვის სოციალიზაცია საკმაოდ განსხვავებულია შავკანიანი ბავშვის სოციალიზაციისაგან; მსგავსად ამისა, მდედრობითად ჩამოყალიბების სწავლის პროცესი განსხვავდება მამრობითად ჩამოყალიბების სწავლის პროცესისაგან, ასევე განსხვავებულია სოციალიზაცია ერთი მხრივ, სახელმწიფოს კმაყოფაზე მყოფი დედის შვილისა და მეორე მხრივ, როკფელერის შვილისათვისაც. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, საზოგადოების წევრად გახდომის სწავლის პროცესი დამოკიდებულია ადამიანის ადგილზე სოციალურ იერარქიაში.

სოციალიზაცია და გენდერული განსხვავებები

როდესაც ვიგებთ, რომ მეგობარს შვილი შეეძინა, უნებურად გვიჩნდება კითხვა: „ბიჭია თუ გოგო?“ – თითქოს სქესის არცოდნა ხელს გვიშლიდეს, წარმოვიდგინოთ ახალშობილი. იმისათვის, რომ ბავშვი ადამიანად მოვიხსენიოთ, მას ესაჭიროება სქესი.

როგორც კი ცნობილი ხდება ახალშობილის სქესი, სოციო-კულტურული სამყარო მაშინვე იწყებს ბავშვზე მდედრობითის ან მამრობითის როლის მორგებას. ბებია-ბაბუამ შეიძლება სიამაყით აღნიშნოს, რომ ჩვილი გოგონა „მზეთუნახავია“, ხოლო თუ ბიჭია — „სიმპათიურია“. წამოზრდილი გოგონა თოჯინებს მიიღებს საჩუქრად, ბიჭი კი — სათამაშო მანქანებს. მაშინაც კი, როდესაც მშობლებს სურთ ბავშვი გენდერული სტერეოტიპებისაგან თავისუფალი გაზარდონ, ხვდებიან რომ ეს შეუძლებელია, რადგან მეგობრების, ოჯახის წევრების, სკოლის, მედიისა და საზოგადოების გავლენით ბავშვები მაინც იწყებენ მათ მსგავსად ფიქრს. იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც დედა და მამა თვლიან, რომ თოჯინა ბარბი ხელს უწყობს მდედრობითი სტერეოტიპის ჩამოყალიბებას, ისინი წინ ვერ აღუდგებიან თავიანთ გოგონას, თუ ის თავისი მეგობრების მსგავსად, მოინდომებს ჰქონდეს ბარბი.

გენდერული ფაქტორით განპირობებულ განსხვავებებს სოციალიზაციაში უფრო ღრმა ფესვები აქვს, ვიდრე ამას გულისხმობს ბავშვების ნახალისება — დაემორჩილონ სტერეოტიპებს. გოგონების მაგალითზე დაყრდნობით, რომლებიც ითვისებენ „დედის“ როლს ჩვენს საზოგადოებაში, ნენსი ჩოდოროუ (1978, 1994) შეეცადა, ფსიქოანალიტიკურ ჭრილში მოექდებნა ახსნა, რომელიც ფროიდის თვალსაზრისს ეყრდნობა. ჩოდოროუ ამტკიცებს, რომ „დედის“ როლის მორგება ყოველ ახალ თაობაში განპირობებულია არა ბიოლოგიური ან დასწავლილი როლით, არამედ იმ ფაქტორით, რომ დედები გაუცნობიერებლად ამყარე-

ბენ დედა-ქალიშვილის დამოკიდებულებას, რომელიც აძლიერებს ზრუნვისა და სხვების მოვლის სურვილს გოგონებში. ჩოდოროუს აზრით, გოგონებს არასოდეს უქრებათ „დედასთან ერთიანობის“ შეგრძნება, როგორც ეს ბიჭების შემთხვევაში ხდება. მეცნიერის მტკიცებით, ბიჭების განვითარება გულისხმობს მათ გაიგივებას მისაბაძ მამაკაცებთან. მამაკაცურობა ყველაფერ იმის უარყოფაა, რაც მდედრობითია. ამისგან განსხვავებით, გოგონების განვითარება არ გულისხმობს ამგვარ ფსიქოლოგიურ გამიჯვნას დედისაგან, რის შედეგადაც გოგონები უფრო მეტ კავშირს გრძნობენ სხვა ადამიანებთან, ვიდრე ეს ბიჭების შემთხვევაში ხდება. სწორედ ეს განაპირობებს გოგონების მომზადებას ოჯახის ემოციურ საყრდენად და ოჯახის წევრების მზრუნველებად. ბიჭები კი, რომლებშიც ეს საწყისი ჩახშობილია, უფრო მეტად მუშაობისათვის არიან მომზადებულნი.

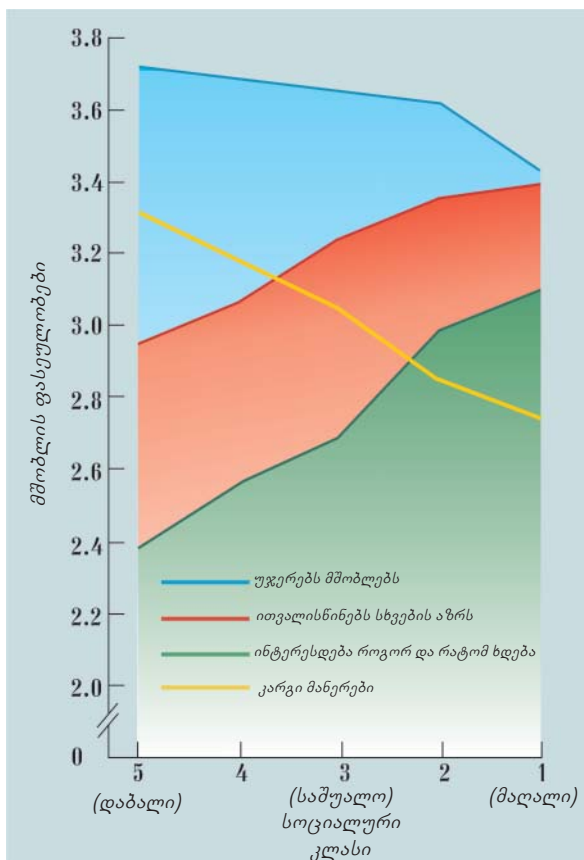
განსხვავებით ჩოდოროუსაგან, რომელიც ძირითადად ფროიდის თეორიას იზიარებდა, კაროლ გილიგანმა საკუთარი მოსაზრება დააფუძნა ფსიქოლოგ ლორენს კოლბერგის შრომებზე, რომელიც იზიარებდა პიაჟეს კონცეფციას მორალური განვითარების ეტაპების შესახებ. მისი აზრით, ის ადამიანები, რომლებიც მსჯელობენ და ფიქრობენ უნივერსალურ ეთიკურ პრინციპებზე დაყრდნობით, უფრო განვითარებულები და პროგრესულად მოაზროვნეები არიან. ეთიკური პრინციპები ყოველთვის სწორია, განურჩევლად კონტექსტისა. მაგრამ გილიგანმა დაადასტურა, რომ ეს მხოლოდ მამრობითი მოდელია. ამ თეორიამ ვერ შეძლო ამოეცნო მდედრობითისათვის უფრო დამახასიათებელი მიდგომა, რომელიც გულისხმობს კონტექსტის გათვალისწინებასა და იმ ფაქტორს, თუ რა ზეგავლენას ახდენს ადამიანებზე ნებისმიერი ინდივიდის მორალური არჩევანი და როგორ რეაგირებენ ისინი ამ არჩევანზე. გილიგანის მიხედვით (1982, 1989), მამაკაცები, რომელთა სოციალიზაციის პროცესი გულისხმობს, რომ ისინი განცალკევებით დამოუკიდებლად ვითარდებიან, ზნეობრივად აზროვნებენ აბსტრაქტული ცნებების თვალსაზრისით და თანასწორობასა და სამართლიანობას ეყრდნობიან. ხოლო ქალები, რომელთა სოციალიზაციის პროცესი გულისხმობს, რომ ისინი მჭიდროდ არიან დაკავშირებულნი ოჯახთან და მეგობრებთან, ზნეობრივ საკითხებს განიხილავენ პირადი ურთიერთობებისა და სოციალური ვალდებულებების ქრილიდან. ეს არ მიუთითებს იმაზე, რომ ქალები ჩამორჩებიან მამაკაცებს მორალური აზროვნების თვალსაზრისით; ეს იმას ნიშნავს, რომ მათ უბრალოდ ასწავლეს ყურადღება გაამახვილონ ღირებულებათა სხვა სისტემაზე. გარდა ამისა, გენდერული განსხვავებები მორალური განსჯისას აბსოლუტს არ წარმოადგენს. ორივეს – კაცსაც და ქალსაც შესწევს უნარი, იაზროვნოს აბსტრაქტული პრინციპებითაც და სოციალური ვალდებულებებითაც, მაგრამ სოციალიზაციის განსხვავებულ პროცესებს ორი სხვადასხვა სქესი სხვადასხვა მორალურ სტილამდე მიჰყავს.

ორივე — ჩოდოროუსა და გილიგანიც — თავიანთ შრომებში ხაზს უსვამენ გენდერულ ფაქტორს სოციალიზაციის პროცესში. ჩვენი სქესი ბავშვობის ასაკიდანვე მნიშვნელოვნად განაპირობებს იმას, თუ ვინ ვართ და როგორ ვსწავლობთ ფიქრსა და ქმედებას. სოციალიზაცია, რომელიც განსხვავდება გენდერის მიხედვით, გავლენას ახდენს არა მხოლოდ ისეთ ზედაპირულ თვისებებზე, როგორიცაა ჩაცმის სტილი ან მეტყველების მანერა, არამედ აზროვნებისა და ურთიერთობის ყველაზე ფუნდამენტურ საშუალებებზეც კი. სოციალიზაცია გულისხმობს არა მარტო კონკრეტული საზოგადოების წევრებად ჩამოყალიბებას – ბიჭებად და გოგონებად, კაცებად და ქალებად – არამედ ორივე სქესისათვის „შესაფერის“ და „მართებულ“ აზროვნებასაც.

სოციალიზაცია და სოციალური კლასების შიგნით განსხვავებები

ხშირად ვოცნებობდი, როცა გავიზრდებოდი და გავთხოვდებოდი, ვიცხოვრებდი დიდსა და ლამაზ სახლში – აი, ისეთში ჟურნალებში რომაა ხოლმე. საათობით შემეძლო ამ ჟურნალების თვალიერება და ოცნება იმაზე, თუ როგორ მოვანყობდი ჩემს მშვენიერ სახლს ლამაზი ავეჯით... საბოლოო ჯამში კი აღმოაჩენ, რომ ცხოვრება სულ სხვა რამ ყოფილა! (საკონსერვო ქარხნის ოცდათექვსმეტი წლის მუშა, სამი შვილის დედა, რომელიც ოცი წელია გათხოვილია. ციტირებულია რუბინთან, 1976, გვ. 43)

მიუხედავად იმისა, რომ ყოველ თაობაშია მოძრაობა სოციალური კიბის ზედა ან ქვედა მიმართულებით, როგორც წესი, ნახტომი „მათხოვრიდან მილიონერამდე“ უკიდურესად იშვიათია. ზრდასრული ადამიანების უმეტესობა იმავე სოციალურ კლასში ატარებს მთელ სიცოცხლეს, რომელსაც დაბადებისას ეკუთვნოდა. რატომ ხდება ასე? სოციალური სტრუქტურის ისეთი ასპექტები, როგორიცაა განათლებისა და სამსახურებისადმი ხელმისაწვდომობა, მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ადამიანის ჩამოყალიბებაში, ისევე როგორც სოციალიზაცია, როგორც გზა, რომელსაც სხვადასხვა სოციალური კლასის ბავშვები საკუთარი მშობლების მსგავსად მისდევენ.

სურათი 5.1. მშობლების ღირებულებები და სოციალური კლასები

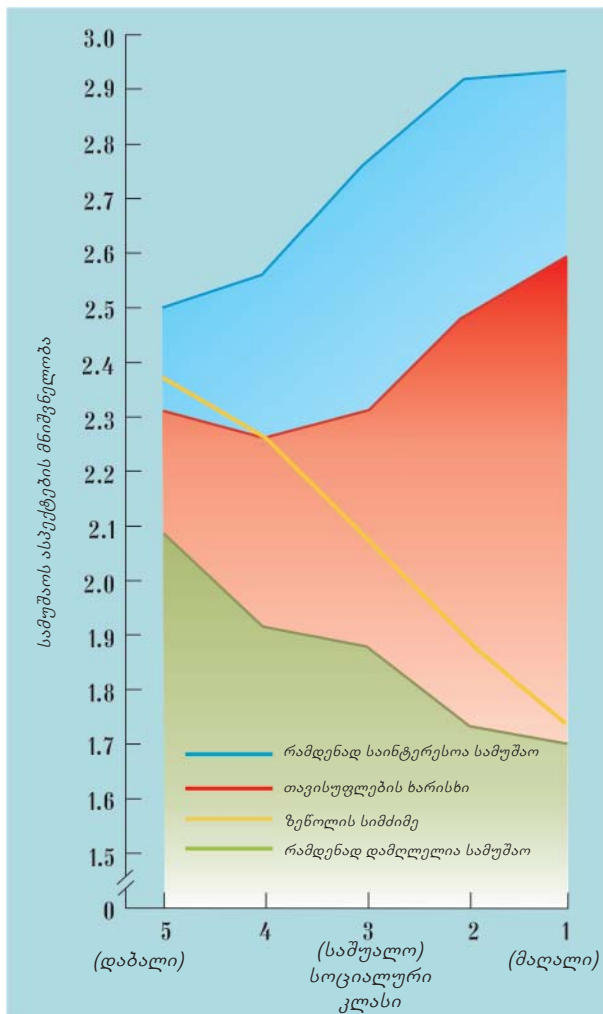
მუშათა კლასის ოჯახებში, მშობლები უნერგავენ შვილებს, რომ აუცილებელია კარგი მანერები, წესრიგის სიყვარული, კარგი ყოფაქცევა და მორჩილება, ანუ ყველა ის თვისება, რომელიც უნდა ჰქონდეს ხელქვეითს. საშუალო კლასის მშობლები კი ყურადღებას ამახვილებენ სხვებზე ზრუნვის უნარზე, ცნობისმოყვარეობასა და თავდაჭერილობაზე, ანუ ისეთ თვისებებზე, რაც გულისხმობს თვით-მიმართულებას.

.....
წყარო: მელეინ ლ. კონი და კარმი შულერი. მუშაობა და პიროვნება: სოციალური წყობის გავლენის კვლევა (აბლექსი, ნორვეჯი, 1983).

სოციალური მდგომარეობა, სოციოლოგ მეღვინე კონის მტკიცებით, გამყარებულია იმ ღირებულებებით, რომლებსაც მშობლები ასწავლიან შვილებს. კონი მრავალი წლის განმავლობაში იკვლევდა ამ საკითხს. მან და მისმა კოლეგებმა აღმოაჩინეს, რომ ღირებულებები, რომლებიც ადამიანებს აქვთ და გადასცემენ თავის შვილებს, განსხვავდება იმის მიხედვით, თუ რომელ სოციალურ კლასს მიეკუთვნებიან მშობლები (კონი, 1959; კონი და შულერი, 1983). სქემა 5.1 გვიჩვენებს რამდენიმე სხვადასხვა ღირებულებას, რომელიც მნიშვნელოვნად მიაჩნიათ მუშათა და საშუალო კლასების მშობლებს: მუშათა კლასის წარმომადგენლები უფრო მეტად აფასებენ კარგ მანერებს, წესრიგის სიყვარულს, კარგ ყოფაცქევას სკოლაში, პატიოსნებასა და მორჩილებას, მაშინ როცა, საშუალო სოციალური კლასის მშობლებს უფრო მნიშვნელოვნად მიაჩნიათ ყურადღება, ინტერესი მოვლენებისადმი, პასუხისმგებლობის გრძნობა და თავდაჭერილობა.

ამ ნუსხებში მოცემული ერთეულების შედარება საშუალებას გვაძლევს დავინახოთ უფრო ღრმა განსხვავება ღირებულებების ამ ორ სისტემას შორის. ადამიანები, რომლებიც მაღალ სოციალურ კლასს მიეკუთვნებიან აფასებენ ისეთ თვისებებს, რაც დაკავშირებულია თვითმიმართვასთან, ხოლო დაბალი სოციალური კლასის ადამიანები პატივს სცემენ ისეთ ღირებულებებს, რომლებიც შეესაბამება გარე სამყაროს. მაგალითად, კარგი მანერების ქონა გვიჩვენებს, თუ რამდენად ემორჩილება ბავშვი საზოგადოების მიერ დაწესებულ ეტიკეტს, ხოლო ზრუნვისა და მოვლის გრძნობის განვითარება და მისი პატივისცემა მიუთითებს, რამდენად აქვს ბავშვს განვითარებული პასუხისმგებლობის გრძნობა საკუთარ ნაბიჯებსა და მოქმედებებზე. ღირებულებათა პირველი წყება ხაზს უსვამს შესაბამისობას გარე კონტექსტთან მაშინ, როდესაც მეორე უფრო მნიშვნელოვნად მიიჩნევს ადამიანის შინაგანი კონტროლის მექანიზმების განვითარებას.

საიდან იღებს სათავეს ღირებულებათა ორი სხვადასხვა სისტემა? რატომ სურთ დაბალი სოციალური ფენის მშობლებს, რომ მათი შვილები მიჰყვნენ დადგენილ წესებს და უსიტყვოდ დაემორჩილონ მათ მაშინ, როცა საშუალო კლასის მშობლები უფრო მნიშვნელოვნად მიიჩნევენ, ჩაუნერგონ შვილებს თვითმიმართულების გრძნობა და განუვითარონ გათავისებული ნორმები? კონის კვლევამ დაადასტურა, რომ კლასზე დაფუძნებული გასწავლებები პირდაპირ კავშირშია მშობლების სამუშაო გამოცდილებასთან (კონი, 1976, 1981; კონი და შულერი, 1978). იმგვარი სამუშაო, რაც დაკავშირებულია აზროვნებასთან, ინიციატივის გამოჩენასთან და განსჯასთან — ანუ პროფესიულ თვითმიმართულებასთან — ამყარებს საშუალო კლასის ღირებულებებს. სამუშაო, რომელიც ზღუდავს ამ შესაძლებლობებს, საფუძველს უყრის მუშათა კლასისათვის დამახასიათებელ ღირებულებებს. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სამუშაოს გარკვეული ასპექტები (იხ. სქემა 5.2). როდესაც ადამიანი არ მუშაობს უშუალო მეთვალყურეობის ქვეშ, უწევს ურთიერთობა მონაცემებთან და ადამიანებთან, მისი სამუშაოს საკმარისად კომპლექსურია საიმისოდ, რომ საჭირო ხდება სხვადასხვა მიდგომების შემუშავება, მაშინ ამ ადამიანის პროფესიული დამოუკიდებლობა აიოლებს მის მიერ თვითმიმართულების დაფასებას. ცხადია, ღირებულებათა იგივე ჯაჭვი მოქმედებს არა მარტო აშშ-ში, არამედ სხვა ქვეყნებში. კონმა აღმოაჩინა, რომ იაპონიასა (არადასავლური კაპიტალისტური ქვეყანა) და პოლონეთში (სოციალისტური ქვეყანა) საშუალო კლასის მშობლები უფრო მეტად იბრებიან მოქნილობისა და პროფესიული თვითგანვითარებისაკენ (კონი 1986, კონი 1990).

სქემა 5.2. რას აფასებენ ადამიანები მუშაობისას

ადამიანები სამუშაოს, გარკვეულწილად, აფასებენ ბავშვობისდროინდელი გამოცდილებიდან. საშუალო კლასიდან გამოსული ადამიანები უფრო იმგვარი ტიპის სამუშაოს ეძებენ, რომელიც საინტერესოა და იძლევა თვითდამკვიდრების საშუალებას. დაბალი კლასის ადამიანები კი – ისეთ სამსახურებს ირჩევენ, სადაც ზენოლა ნაკლებია.

წყარო:..მელვინ..ლ...კონი..და..კარმი შულერი. მუშაობა და პიროვნება: სოციალური ნყოფის გავლენის კვლევა (აბლექსი, ნორვუდი, 1983).

მუშათა კლასის ოჯახების ბავშვებში თვითმიმართულების ღირებულების განვითარებისთვის საჭიროა, საჯარო სკოლებში უფრო მეტად გაამახვილონ ყურადღება ამ საკითხზე. ასე მუშათა კლასის ბავშვებს შესაძლოა მიეცეთ უკეთესი შანსი, შეიძინონ ის პირადი შეხედულება, რომელიც საჭიროა კარიერის კიბეზე წინ წასანეგად. ამგვარი რამ პრაქტიკულად განხორციელებადია. სხვა საკითხია, რამდენად სურს საზოგადოებას, გაუფართოოს ასპარეზი მუშათა კლასიდან გამოსულ ბავშვებს. ამ საკითხს მეთორმეტე თავში დავუბრუნდებით, რომელიც განათლებას ეხება. მარტივად რომ ვთქვათ, სოციალიზაციის პროცესი ყველასთვის განსხვავებულია. მას განაპირობებს როგორც ადამიანის სქესი, აგრეთვე მისი ადგილი სოციალურ იერარქიაში.

ახრევანი და ცვლილება სოციალური იდენტობაში

იმის თქმა, რომ სოციალიზაცია იცვლება ისეთი ფაქტორების მონაწილეობით, როგორიცაა სქესი, სოციალური კლასი და რასობრივი ან ეთნიკური წარმომავლობა, სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ მოცემული სოციალური ჯგუფის ყველა წევრს იდენტური ფასეულობები, მსოფლმხედველობა და ქცევა ახასიათებს. თანამედროვე კომპლექსურ საზოგადოებაში (განსაკუთრებით მასში, რომელიც მნიშვნელობას ანიჭებს არჩევანის პიროვნულ თავისუფლებას) არსებობს სხვადასხვა საშუალება, რომლის მეშვეობითაც ადამიანები გამოხატავენ, რომ ისინი არიან მამაკაცები, ქალები, ეკუთვნიან მუშათა კლასს, მაღალ კლასს; აღიარებენ კათოლიციზმს, ბაპტიზმს; არიან შავკანიანები ან ჰიპები... კულტურული ნორმებისა და სოციალური როლების პარალელურად მაინც არსებობს გარკვეული ინდივიდუალური ან კოლექტიური არჩევანის გაკეთების საშუალება: ვინ გასურს, რომ გახდეს.

ამ არჩევანის ნაწილი გამოიხატება ადამიანების თავისუფლებით, თავად აირჩიონ სასურველი როლი. ის როლები, რომლებსაც ჩვენ ვასრულებთ, ყოველთვის არ არის თავსმოხვეული საზოგადოების მიერ. ჩვენ ისევე შეგვიძლია ავირჩიოთ როლები, როგორც ვირჩევთ სპეციალობასა და კარიერას. სიცოცხლის განმავლობაში მუდმივად გვიხდება როლების არჩევა სამსახურთან, ოჯახთან, ცხოვრების წესთან და ჩვენს ურთიერთობებთან დაკავშირებით. ადრეული არჩევნები ხშირად განაპირობებს შემდგომ არჩევნებს. ეს ფაქტორები კი განაპირობებს იმას, რომ სოციალიზაციისა და იდენტობის აგების პროცესი ყველაზე უკეთ გასაგები ხდება, როცა ის წარმოდგენილია ამბის, თხრობის სახით, სადაც მიმდინარე გადანწყვტილებები ზღუდავს და, ამავდროულად, ხელს უწყობს სამომავლო ალტერნატივების შექმნას (სომერსი და გიბსონი, 1994).

არჩევანის თავისუფლება ასევე გულისხმობს ადამიანის უნარს, უარი თქვას და შეენიწინააღმდეგოს იმ როლის თამაშს, რომელიც არ მოსწონს. გოგონებს შეუძლიათ, არ მიიღონ მონაწილეობა სილამაზის კონკურსებში, სანაცვლოდ, ითამაშონ კალათბურთი, ან შეისწავლონ ბოტანიკა. ასევე ბიჭებსაც შეუძლიათ უარი თქვან ფეხბურთის თამაშზე და დაიწყონ ვიოლინოზე დაკვრის შესწავლა. მუშათა კლასის ოჯახების ბავშვებს შეუძლიათ შეენიწინააღმდეგონ მშობლების მოსაზრებას, რომელიც გულისხმობს დადგენილი კანონებისადმი მორჩილებას და შეეცადონ საკუთარი სტანდარტების ჩამოყალიბებას. მაღალი კლასის ოჯახების ბავშვებმა კი შესაძლებელია მოისურვონ სხვადასხვა კლასის წარმომადგენლებთან მეგობრობა, ნაცვლად იმისა, რომ შემოიფარგლონ მხოლოდ საკუთარი კლასით, როგორც ეს მშობლებმა ასწავლეს. იაპონიაშიც კი, რომელიც ცნობილია ბავშვთა სოციალიზაციის მკაცრად განსაზღვრული პროცესით, გამონაკლისი მაინც არსებობს. მაგალითად, იაპონიის ერთ-ერთ პატარა ქალაქ ომიას სკოლაში სწავლობს ყმანვილი, რომელიც ყველა ღონეს ხმარობს, გამოირჩეოდეს ძირითადი მასისაგან (კრისტოფი, 1995). ამის მიღწევა კი საოცრად ძნელია ისეთი სისტემაში, სადაც მოსწავლის არა მარტო ჩაცმულობა, არამედ დეზოდორანტებისა და ზურგჩანთების ტიპიც კი წინასწარ არის განსაზღვრული. მაგრამ ახალგაზრდა კაცს, სახელად კაზუჰიროს, მყარად აქვს გადანწყვტილი მიზნის მიღწევა. ამაში მას ხელს უწყობს გამჭრიახობაცა და ნოვატორული იდეებიც. მაგალითად: კაზუჰირომ გახვრიტა თავისი უნიფორმის ფეხსაცმლის ძირი და ახლა დერეფანში სიარულისას ეს ფეხსაცმელი უცნაურ ხმას გამოსცემს. კაზუჰირო ტრახაობს იმით, რომ არ ასრულებს საშინაო დავალებებს და აპირებს თმის ქერად შეღებვას.

ომიას სკოლაში, სადაც ტრადიციებისა და დადგენილი წესებისადმი მორჩილება მოსაწყენ და უინტერესო ცხოვრებასთან ასოცირდება, კაზუპიროს, შეიძლება ითქვას, აღმერთებენ.

ეს მაგალითი, მართალია, ღიმილს იწვევს, მაგრამ გაცილებით უფრო სერიოზულია. ის გვიჩვენებს, რომ ადამიანებს შეუძლიათ შეცვალონ იმ როლების მნიშვნელობა, რომლებსაც ახლა ასრულებენ და რომელშიც მოხდება მომავალი თაობების სოციალიზაცია. მეამბოხეების საკმარის რაოდენობას, რომლებიც ხმას აიმაღლებენ სკოლის საძულველი სისტემის წინააღმდეგ, შეუძლია გამოიწვიოს ცვლილებები საგანმანათლებლო სისტემაში. ამის მაგალითები ისედაც მრავლად გვაქვს საკუთარ საზოგადოებაშიც. მაგალითისათვის მოვიყვანთ იმას, თუ გასული დეკადის განმავლობაში შავკანიანთა და ფემინისტური მოძრაობის გააქტიურებისას რადენად მკვეთრად შეიცვალა შავკანიანი ქალის მნიშვნელობა (კოლინზი, 1991). ამ შემთხვევაში, შავკანიანი ამერიკელი ქალები მიზანმიმართულად შეეცადნენ, საზოგადოებრივ წყობაში ხელახლა განესაზღვრათ საკუთარი ადგილი. ამას თანდათანობით მიაღწიეს კიდეც. ინდივიდუალურმა და კოლექტიურმა მოქმედებებმა მნიშვნელოვანი სოციალური ცვლილებები გამოიწვია.

ამგვარი ცვლილებების მიღწევა შესაძლებელია, გამომდინარე იმ ფაქტიდან, რომ კულტურა არ არის უძრავი, სტატიკური. ამერიკულ საზოგადოებაში ის იდენტობები, რომლებიც ხელს უწყობს ადამიანების სოციალიზაციას, არასოდეს არის მუდმივი. ეს არის დინამიკური (თუმცა თანდათანობითი) ცვლილება კულტურულად უფლებამოსილი იდენტობებისა, რომლებიც წარმოადგენს სოციალური ჯგუფებისა და მოძრაობის საფუძველს. თეორია, რომლის მიხედვითაც ისეთი სოციალური იდენტობები, როგორიცაა სქესი, კანის ფერი, სექსუალური ორიენტაცია, წარმოქმნილია სოციალური პროცესების შედეგად და, აქედან გამომდინარე, ექვემდებარება ცვლილებასაც, კონსტრუქციონიზმის სახელითაა ცნობილი. არსებობს საპირისპირო მოსაზრებაც, რომლის თანახმადაც სოციალურ იდენტობებს გვკარნახობს ბიოლოგია ან გაბატონებული სოციალური ძალები და, აქედან გამომდინარე, ისინი არ ექვემდებარება ცვლილებას. ამას ესენციალიზმს უწოდებენ. ესენციალიზმი გულისხმობს, რომ ჩვენ შეგვიძლია „გამოვამჟღავნოთ“, თუ რას ნიშნავს იყო შავკანიანი, მდებრობითი სქესის, ჰომოსექსუალი და ა.შ და რომ ადამიანები, რომლებიც თითოეულ ამ კატეგორიას მიეკუთვნებიან, ხასიათდებიან მეტ-ნაკლებად მუდმივი ნიშანთა სისტემით, რაც განასხვავებს მათ სხვებისაგან. რადგან ესენციალიზმი მკვეთრად ამცირებს ინდივიდუალური ქმედებისა და არჩევანის როლს, სოციოლოგთა უმეტესობისათვის იგი ნაკლებად მისაღებია, ვიდრე კონსტრუქციონიზმი.

იმის მიხედვით, რომელი ჭრილიდან — კონსტრუქციონიზმიდან თუ ესენციალიზმიდან — განვიხილავთ სოციალურ მოვლენას, მივიღებთ მნიშვნელოვან განსხვავებას. მაგალითად, ესენციალისტების მოსაზრება ისეთ სოციალურ კატეგორიაზე, როგორიცაა „აზიელები“, გულისხმობს, რომ ყველა აზიელი მეტ-ნაკლებად ერთნაირია, როდესაც მათ „თეთრკანიან“ ან სხვა ამერიკელებს ვადარებთ. თუმცა, ეს მოსაზრება არ ითვალისწინებს ამ კატეგორიის შიგნით არსებულ სხვადასხვაობას (მაგ: ინდოელები, კორეელები, ჩინელები, იაპონელები, ვიეტნამელები, ინდონეზიელები) და სათანადოდ არ აფასებს სოციალური კლასით, სქესით და სხვა ფაქტორებით გამოწვეულ განსხვავებებს. მეორე მხრივ, კონსტრუქციონიზმის ხაზგასმამ შესაძლებელია არასათანადოდ დაგვანახოს მოცემული კატეგორიის წევრებს შორის ერთობა, რომელიც წარმოადგენს მათი საერთო აქტივობისა და მათ მიმართ უკეთესი დამოკიდებულების დამკვიდრების მცდელობის საფუძველს. სწორედ ეს არის ჰომოსექსუალების მტკიცების, რომ ჰომოსექსუალები ამტიკეცებენ,

რომ ჰომოსექსუალობა ძირითადი მახასიათებელია და არა უბრალოდ სოციალური წყობა ან არჩევანი. ჩვენ ამ ორი თეორიის გავლენას უფრო ნათლად დავინახავთ ქვეთავში, რომელიც განიხილავს, თუ როგორ ხდება ადამიანის სექსუალური ორიენტაციისა და იდენტობის განვითარება ბუნების, ზრუნვისა და არჩევანის ერთობლივ პროდუქტად. „სოციოლოგიასა და საჯარო დებატებში“ ჩვენ ვიმსჯელებთ აზრთა სხვადასხვაობაზეც, რომელიც თან ახლავს ბუნებას, ზრუნვასა და არჩევანის თავისუფლებას.

ბუნება, ალბიზი და აჩრევანი: სექსუალური ორიენტაციისა და იდენტობის შემთხვევა

ტერმინი „სექსუალური ორიენტაცია“ ეხება ადამიანის მახასიათებელს, რითაც ის ირჩევს პარტნიორს (რაიტერი, 1989). მიუხედავად იმისა, რომ ადამიანების უმეტესობა ფიქრობს, რომ სექსობრივი ორიენტაცია ეფუძნება არჩევანს საპირისპირო სექსის ან იმავე სექსის პარტნიორს შორის, მხოლოდ ეს ფაქტორი არ იგულისხმება სექსობრივ ორიენტაციაში. ადამიანები, რომლებიც თავიდანვე მიდრეკილნი არიან ერთი ან მეორე სექსის პარტნიორებისაკენ, შეიძლება პარტნიორის სრულიად განსხვავებულმა თვისებებმა მოახიზღოს. არიან ადამიანები, რომლებსაც არასოდეს ჰქონიათ სექსობრივი კავშირი, მაგრამ არიან ისეთებიც, რომლებიც გამუდმებით სექსს „ეძებენ“. ზოგიერთი მიიჩნევს, რომ სექსი ძირითადად ბავშვების ჩასახვის საშუალებაა, ხოლო დანარჩენები ფიქრობენ, რომ სექსი სიამოვნების წყაროა. სექსუალური ორიენტაცია იმდენადვე განსხვავდება, რამდენადაც განსხვავებულია არჩევანი საპირისპირო თუ ჰომოსექსუალური პარტნიორის არჩევისა. ჩვენ ყურადღებას გავამახვილებთ ჰომოსექსუალურ/ჰეტეროსექსუალურ განსხვავებებზე, რადგან ალბათ ესაა სექსუალური ორიენტაციის ყველაზე ძლიერი განხრა, რომელიც აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს.

გაცხარებული დებატები მიმდინარეობს იმის თაობაზე თუ რომელი თამაშობს უფრო მნიშვნელოვან როლს ცხოვრების ჰომოსექსუალური თუ ჰეტეროსექსუალური გზის არჩევაში – ბუნება (ბიოლოგიური საწყისი), ზრუნვა (კულტურული სწავლება) თუ ადამიანის არჩევანი. ბოლო პერიოდის დაკვირვებების საფუძველზე მეცნიერებმა დაუშვეს, რომ შესაძლოა ჰომოსექსუალიზმს ბიოლოგიური საწყისი ჰქონდეს ანუ იყოს თანდაყოლილი თვისება (ლევეი, 1991; ჰამერი და კოუპლენდი, 1994). ამ მოსაზრებას ეთანხმებიან როგორც ჰომოსექსუალები, ასევე მათი უფლებების დამცველი ადამიანებიც. თუ დამტკიცდა, რომ ჰომოსექსუალიზმი თანდაყოლილი თვისებაა, შესაძლებელია საზოგადოებამ შეწყვიტოს ჰომოსექსუალების აღქმა, როგორც ზნეობრივი გადახრის მქონე ადამიანები — მათ, უბრალოდ, სხვა არჩევანი არა აქვთ.

მიუხედავად იმისა, თუ რა როლს თამაშობს ბიოლოგიური ფაქტორი სექსუალური ორიენტაციის განსაზღვრაში, ისიც ცხადია, რომ კულტურული განვითარების ფაქტორიც მნიშვნელოვანია. სხვა რომ არაფერი ვთქვათ, კულტურა ხელს უწყობს სხვადასხვა სექსუალური იდენტობების განსაზღვრას. მაგალითად, ვიქტორიანულ ეპოქამდე ტერმინი ჰომოსექსუალიზმი არ არსებობდა (პერდტი, 1984; კოსოვსკი-სეჯვიკი, 1990). მიუხედა-

ვად იმისა, რომ ჰომოსექსუალური ქმედებები მანამდეც არსებობდა, ამოცნობადი იყო და ხშირ შემთხვევაში სტიგმატიზებული, ადამიანები იშვიათად ნაწილდებოდნენ კატეგორიებად მათი სექსუალური ორიენტაციიდან გამომდინარე. ეს მდგომარეობა შეიცვალა ჰომოსექსუალობის სამედიცინო მოდელის შემოღებასთან ერთად, რის შედეგადაც ჰომოსექსუალიზმი აღიქმება, როგორც პათოლოგიური მდგომარეობა, ფსიქოლოგიური „ავადმყოფობის“ ფორმა. ადამიანებმა, რომლებიც მანამდე სიამოვნებას იღებდნენ ჰომოსექსუალი მეგობრებისაგან დანაშაულის გრძნობის გარეშე, ახლა უკვე დაინწყეს ფიქრი იმაზე, რომ ისინი ერთ-ერთი „იმათგანნი“ არიან (საიდმანი, 1991).

ამ ახალ თვითიდენტობასთან ერთად გაჩნდა „ჩვენიანობის“ გრძნობაც ანუ შეგრძნება იმისა, რომ ისინი ძირეულად განსხვავდებოდნენ ყველა დანარჩენისაგან. „ჩვენიანობის“ ამ გრძნობამ ხელი შეუწყო ჰომოსექსუალთა სუბკულტურის განვითარების ზრდას. ამ პროცესმა განსაკუთრებულ სიძლიერეს გასული საუკუნის 60-70-იან წლებში მიაღწია — ლიბერალური პოლიტიკისა და სამოქალაქო უფლებების დაცვის განმტკიცების ეპოქაში, როდესაც ჰომოსექსუალების თავმოყრა ქალაქების უმთავრეს რაიონებში მოხდა. ამ პერიოდში მოხდა გამიჯვნა „ჰომოსექსუალისა“ და „გეის“ მნიშვნელობებს შორის. პირველი მათგანი მიუთითებდა ადამიანის სექსუალურ ორიენტაციასა და ქცევაზე, ხოლო მეორე მათგანი აღწერდა პირად იდენტობას და ცხოვრების წესს, რომელიც ასევე გულისხმობდა მეტყველებისა და ჩაცმის ნორმებს, ბედნიერების რწმენას და აგრეთვე დამახასიათებელი ჩვეულებების სისტემას. გვიდ გახდომა გულისხმობდა ამ იდენტობებში სოციალიზაციას, ეს არ იყო მხოლოდ კონკრეტული პირის სექსუალური ორიენტაციის საკითხი.

გეი-პრესა მთავარ როლს ასრულებდა ნახსენები სუბკულტურის ჰომოსექსუალებისათვის გადაცემაში. მისი მეშვეობით ხორციელდებოდა აზროვნების, ქცევისა და ცხოვრების ყოველდღიური ნორმების გადაცემა ჰომოსექსუალებისათვის (საიდმანი, 1991). 1980-90-იან წლებში შიდასაზღვრო კრიზისმა კიდევ უფრო გააძლიერა ამ სუბკულტურისა და გეი საზოგადოების ზრდა, რომელთა ღირებულებებისა და ნორმების ათვისება ყველა წევრს შეეძლო.

და მაინც — არჩევანი ყოველთვის არსებობს. იმ ამერიკელთაგან, რომლებმაც განაცხადეს, რომ ჰქონიათ ჰომოსექსუალური კონტაქტი, მხოლოდ ნახევარი მიიჩნევს თავს ჰომოსექსუალად. ამის ხმამალა „გაცხადების“ ფაქტი, არის შეგნებულად მიღებული გადაწყვეტილება, რომელიც საჯაროდ აცხადებს ადამიანის სექსუალური ორიენტაციის კანონიერებას და მის ცენტრალურ ადგილს თვითობის შეგრძნებაში. ამგვარადვე, გეი-სუბკულტურასთან შერწყმა და საკუთარი სექსუალური ორიენტაციის განსაზღვრა მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული არჩევანზე.

მეოცე საუკუნეში გაჩნდა ტენდენცია, რომელიც სექსუალური ორიენტაციისა და იდენტობის ფართო არჩევანის საშუალებას იძლევა. თანამედროვე შეერთებულ შტატებში გზა, რომელსაც გეი მამაკაცი ირჩევს საკუთარი ცხოვრების წესად, შეიძლება რადიკალურად განსხვავდებოდეს მეორე გეის მიერ არჩეული ცხოვრებისაგან. ასევე შეიძლება მოხდეს ლესბოსელების შემთხვევაშიც. სექსუალური ორიენტაციისა და იდენტობის ფართო არჩევანის შესაძლებლობა არსებობს ასევე ჰეტეროსექსუალებისათვისაც, რომელთა უმეტესობაც, შესაძლებელია, ძალიან განიცდიდა წარსულში მამაკაცისა და ქალის მკაც-

რად განსაზღვრულ სექსუალურ როლებს. ალბათ ყველაზე მკვეთრი ცვლილებები ქალებს შეეხო. მაგალითად: მეოცე საუკუნის ოთხმოციან წლებამდე მამაკაცს ჰქონდა კანონით მინიჭებული უფლება, სქესობრივი კონტაქტი მაშინაც დაემყარებინა ცოლთან, თუ ცოლს არ სურდა (ეს კანონი ზოგ შტატში ახლაც მოქმედებს). ცოლის უარი შეიძლებოდა განქორწინების საფუძველი გამხდარიყო, ხოლო მამაკაცს არ ეკისრებოდა არანაირი იურიდიული პასუხისმგებლობა, როგორც მოძალადეს, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ცოლი მსხვერპლი იქნებოდა. ამ პერიოდისგან განსხვავებით, დღეს გათხოვილი ჰეტეროსექსუალი ქალი უკვე აღარ წარმოადგენს მეუღლის სექსუალურ სათამაშოს.

იმ ადამიანების თავმოყრამ, რომლებიც მსგავსად ახდენენ საკუთარი სექსუალური იდენტობის ინტერპრეტაციას და ერთმანეთთან კავშირით საფუძველს უყრიან საერთო რწმენასა და გაგებას, შეიძლება გამოიწვიოს სოციალური მოძრაობა და ცვლილებები. ამის კარგი მაგალითია 60-70-იან წლებში ლესბოსელობის მნიშვნელობის აღდგენა და მისი ფართოდ გაზიარება ფემინისტური მოძრაობის მიერ. ამერიკელი სოციოლოგი სტივენ საიდმანი წიგნში — „რომანტიზმის მონატრება“ (1991) წერს:

ლესბოსელები ქალთა მოძრაობის შუაგულში აღმოცენდნენ და მათ მიერ ქალებისათვის სქესობრივი უპირატესობის მინიჭება ხშირად ფემინიზმის ჭრილში განიხილებოდა. ქალთან შეკავშირებას ბევრი ლესბოსელი პოლიტიკურ ქმედებად განიხილავდა, რომელიც მიმართული იყო ქალთა ავტონომიის გამყარებისაკენ და მამაკაცთა ჰეგემონიის წინააღმდეგ. ეს იყო არჩევანი, ერთი მხრივ, მხოლოდ საკუთარი თავისა და, მეორე მხრივ, სხვებისთვის სიცოცხლეს შორის... ლესბოსელობის ამგვარმა სოციალურმა და პოლიტიკურმა კონცეფციამ გზა გაუხსნა ლესბოსელობის მნიშვნელობის შეცვლას. ლესბოსელი განიხილებოდა, როგორც გმირი, რომელმაც სათავე დაუდო ყველა ქალისათვის დაუმოუკიდებელი, ქალებზე ორიენტირებული ცხოვრების დანებას (გვ. 167-168).

ამ შემთხვევაში კონკრეტული ცხოვრების წესისა და მისი მნიშვნელობის ინტერპრეტირების არჩევის თავისუფლებამ წარმოშვა ახალი სუბკულტურული რწმენები და ღირებულებები.

თუმცაღა, შესაძლებელია მოხდეს არჩევანის როლის მნიშვნელობის გაზვიადება. XX საუკუნის 60-70-იან წლებში აღმოცენებული რადიკალური ლესბოსელებიც გარკვეული ისტორიული პერიოდისა და კულტურის შედეგს წარმოადგენდნენ. სხვადასხვა ისტორიული ეპოქა და კულტურა სხვადასხვანაირად აყალიბებს ადამიანის წარმოდგენას საკუთარ თავსა და სხვებზე. მიუხედავად იმისა, რომ არსებობს არჩევანის თავისუფლება სხვადასხვა როლისა და იდენტობის არჩევისას, სოციოლოგია გვასწავლის, რომ ამგვარი არჩევანი განპირობებულია კულტურით, ძალების დამოკიდებულებითა და სოციალური სტრუქტურით. ე.ი. არჩევანი, რომელსაც კონკრეტული პირი იღებს, არ არის ბოლომდე თავისუფალი, რადგანაც ჩვენი აზროვნების დიდი ნაწილი ნაწილობრივ გარეგანი სოციალური ძალების პროდუქტს წარმოადგენს.

ბენეზა, ალხიდა და ინტელექტი

სიტყვა „სიჭკვიანე“ (გონიერება) აღნიშნავს რაღაც რეალურს და ინდივიდუალურად ყველა ადამიანისათვის — ეს უნივერსალური და უძველესი ცოდნის ნაწილია. მსოფლიოში არსებულ ყველა წიგნიერ კულტურას გააჩნია იმის გამოხატვის საშუალება, რომ ერთი ადამიანი სხვებზე გონიერია... იმ დროიდან მოყოლებული, რაც ცეცხლი და მეტყველება არსებობს, ტომის წევრები, ალბათ, ცეცხლის გარშემო ისხდნენ და მსჯელობდნენ იმაზე, თუ ვინ იყო ტომში ყველაზე ჭკვიანი (ჰერნშტაინი და მურეი, 1994).

ს მ სიტყვებით იწყება რიჩარდ ჯ. ჰერნშტაინისა და ჩარლზ მურეის წიგნი „ზარისებური მრუდი“, რომელმაც დიდი მღელვარება გამოიწვია. წიგნის სახელწოდება ნიშნავს ინტელექტის მაჩვენებლის (IQ) განსაზღვრის შედეგების გამოსახულებას გრაფიკზე. მიღებული ქულების უმეტესობა უახლოვდება საშუალო სტატისტიკურ მაჩვენებლებს (რომლის გრაფიკული გამოსახულებაც ზარს წააგავს). ჰერნშტაინისა და მურეის ის მოსაზრება, რომ ყველა ადამიანი გონიერების თვალსაზრისით განსხვავებულია ერთმანეთისაგან, არ იწვევს აზრთა სხვადასხვაობას. აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს ის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც გონიერება გენეტიკურ ფაქტორებზეა დამოკიდებული და ადამიანის საშუალო მაჩვენებელზე მაღალი ან დაბალი IQ მნიშვნელოვნად განაპირობებს ადამიანის ქცევასა და წარმატების მიღწევის შესაძლებლობას.

დებატები

ჰერნშტაინი და მურეი ამტკიცებდნენ რომ IQ იმაზე უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე უმეტესობა აღიარებს. ადამიანის შანსი — გახდეს კოლეჯის სტუდენტი, მიაღწიოს წარმატებას კარიერაში, მიიღოს მაღალანაზღაურებადი სამსახური და მოიწიოს კომფორტული ცხოვრება, დამოკიდებულია მის ინტელექტუალურ შესაძლებლობებზე. შესაბამისად, ეს მეცნიერები ინტელექტის დაბალ მაჩვენებელს უკავშირებენ ყველა ისეთ სოციალურ მანკიერებას, რომელთა შორისაცაა წარუმატებლობა სკოლაში, სიღატაკე, უმუშევრობა, წარუმატებლობა სამსახურში, სახელმწიფოს კმაყოფაზე დამოკიდებულება, უკანონო ბავშვები, უყურადღებო მშობლები და დანაშაულის მაღალი მაჩვენებელი. რასაკვირველია, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ მაღალი IQ თავისთავად წარმატების სანინდარია, ან პირიქით — დაბალი IQ-ს მქონე პირი უკვე განწირულია წარუმატებლობისათვის. მაგრამ არსებობს სტატისტიკურად დადასტურებული კავშირი IQ-სა და ზემოთ მოყვანილ შედეგებს შორის. ჰერნშტაინისა და მურეის მიხედვით, IQ უფრო საიმედო მანიშნებელია ადამიანის შემდგომი წარმატებისა, ვიდრე მისი სოციალური წარმომავლობა.

.....
 აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს ის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც გონიერება გენეტიკურ ფაქტორებზეა დამოკიდებული და ადამიანის საშუალო მაჩვენებელზე მაღალი ან დაბალი IQ მნიშვნელოვნად განაპირობებს ადამიანის ქცევასა და წარმატების მიღწევის შესაძლებლობას.

ამავე ნაშრომში ჰერნშტაინი და მურეი აანალიზებენ, თუ საით მიემართება ჩვენი საზოგადოება ინტელექტის მაჩვენებლების მხრივ. ისინი აცხადებენ, რომ IQ სულ უფრო ხშირად გამოიყენება სოციალური დაყოფის ინსტრუმენტად — ანუ მისი შედეგებით ხდება საზოგადოების დაყოფა „დონეებად“ მათი შესაძლებლობების მიხედვით (იხ. თავი 7). ახლა, როცა განათლება თანაბრად ხელმისაწვდომი ხდება შეერთებულ შტატებში, შესაბამისად იზრდება მაღალანაზღაურებადი სამუშაო ადგილების რაოდენობა

ჭკვიანი ადამიანებისათვის. დღეისათვის ჩვენს საზოგადოებაში ყველაზე უფრო ჭკვიანები მიიკვლევენ გზას კარიერის მწვერვალისაკენ, განურჩევლად მათი სოციალური წარმომავლობისა. უკან კი რჩებიან დაბალი IQ-ს მქონენი, რომლებსაც, სავარაუდოდ, მოუწევთ ზემოთ ჩამოთვლილ სოციალურ პრობლემებთან გამკლავება. ეს კატეგორია მოიცავს შავკანიანი ამერიკელების არაპროპორციულ რაოდენობას, რადგან, როგორც კვლევებმა დაადასტურა, შავკანიან ამერიკელებს საშუალოდ 15 ქულით დაბალი IQ აქვთ თეთრკანიანებთან შედარებით. მიუხედავად იმისა, რომ ჰერნშტაინი და მურეი აცხადებენ, რომ მათ კვლევის შედეგად ამგვარ განსხვავებას ახსნა ვერ მოუძებნეს. მათი ვარაუდით, ეს სხვაობა შეიძლება განპირობებული იყოს მემკვიდრული ფაქტორით. ფაქტია, ბავშვებისათვის უკვე ხელმისაწვდომია თანაბარი საგანმანათლებლო გარემო ისეთი პროგრამების მეშვეობით, როგორიცაა ეად შტარტ-ი. აქედან გამომდინარე, განსხვავებები IQ – ს შორის გამოწვეულია არა იმდენად განათლებისადმი ხელმისაწვდომობით, არამედ გენეტიკით. ეს ლოგიკის საკითხია. პირობების გათანაბრებისას ადამიანებს შორის განსხვავება სულ უფრო ხშირად მიეწერება მემკვიდრეობას. აქედან გამომდინარე, ჩვენ გვაქვს ორი გენეტიკაზე დამოკიდებული სოციალური ჯგუფი: ერთი მხრივ მაღალი IQ-ს მქონე ელიტა და მეორე მხრივ, დაბალი IQ-ს მქონე კლასი, რომლებიც მტრულად არიან განწყობილნი ერთმანეთის მიმართ.

ჰერნშტაინისა და მურეის თეორიებს სხვადასხვა სფეროში მოღვაწე ბევრი მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა (მაგალითად: ჰ.გარდნერი, 1995; გოულდი, 1995; ჯეკობი და გლობერმანი, 1995; ნისბეტი, 1995; პატერსონი, 1995; სოუელი, 1995). ზოგი კრიტიკოსი ეჭვქვეშ აყენებს ადამიანის ინტელექტის მაჩვენებლის ზუსტად განსაზღვრის უნარს. მათი განცხადებით, ფიქრი, მსჯელობა და შექმნა რთული პროცესია, რომლის დაყვანა ერთ ქულამდე საკმაოდ ძნელია. უფრო მეტიც (რაც ყველაზე მნიშვნელოვანი შეიძლება იყოს) — განსხვავება სხვადასხვა ჯგუფს შორის (როგორიცაა, მაგალითად 15 ქულიანი განსხვავება შავკანიანი და თეთრკანიანი ამერიკელების შედეგებს შორის) შესაძლებელია სულაც არ იყოს დამოკიდებული გენეტიკურ ფაქტორზე. ეს მოსაზრება შემდეგ არგუმენტს ეყრდნობა: ის, რომ გენეტიკური ფაქტორი განაპირობებს IQ-ს განსხვავების მნიშვნელოვან ნაწილს საშუალო კლასის თეთრკანიან ამერიკელებს შორის (რომლებსაც საერთო გარემო და შესაძლებლობები აქვთ), სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ იგივე გენეტიკური ფაქტორით აიხსნება განსხვავებები სოციალურ კლასებს ან რასობრივ და ეთნიკურ ჯგუფებს შორის. თუ კონკრეტული ჯგუფის ფარგლებში IQ განსხვავებები განპირობებულია გენეტიკური ფაქტორებით, მაშინ რით აიხსნება ის ფაქტი, რომ საშუალო IQ ქულები ზოგიერთი რასობრივი და ეთნიკური ჯგუფებისათვის მკვეთრად იცვლება ერთი თაობიდან მეორეში ამ ჯგუფების საშუალო სოციალურ კლასში გადასვლასთან ერთად? ეს აღმოჩენა ადასტურებს სოციალიზაციისა და სხვა გარემო პირობების გავლენის მნიშვნელობას რასობრივი და ეთნიკური ფაქტორებით გამოწვეული IQ-ს განსხვავებების განვითარებაზე. ბევრი კრიტიკოსი სრულიად უარყოფს გენეტიკური ფაქტორების გავლენას ადამიანის ინტელექტის დონის მაჩვენებელზე, რაც იმას ნიშნავს, რომ განსხვავება თეთრი და შავკანიანი ამერიკელების ტესტების ქულებში სულაც არ არის გამოწვეული მათი მემკვიდრეობით (იხ. ნისბეტი, 1995).

ანალიზი

სოციოლოგიურ ანალიზს შეუძლია უნიშვნელოვანესი წვლილი შეიტანოს ორივე მხარის არგუმენტების განხილვაში. ამაში დიდ როლს თამაშობს კულტურის ძირითადი კონცეფცია. ჰერნშტაინისა და მურეის ოპონენტები ამტკიცებენ, რომ IQ ტესტები კულტურულად მიკერძოებულია. მათი განცხადებით, ეს ტესტები უპირატესობას ანიჭებს თეთრკანიან, საშუალო კლასის კულტურას. ამას ეთანხმება ტესტის შემდგენელიც. კრიტიკოსების მიერ მოყვანილი კლასიკური მაგალითი ყურადღებას ამახვილებს ტესტის ლექსიკურ ნაწილზე. რითაა განპირობებული ის ფაქტი, რომ შავკანიანმა მოზარდმა, რომელიც დაბალი შემოსავლის მქონე ოჯახიდანაა, არ იცის „რეგატის“ მნიშვნელობა: გენეტიკური ფაქტორით, თუ უბრალოდ იმის გამო, რომ ის არ იცნობს ზედა საშუალო კლასის სპორტის ამ სახეობას? ამ კითხვის პასუხად ჰერნშტაინი და მურეი აცხადებენ, რომ IQ-ტესტებში მხოლოდ ზოგან გვხვდება კულტურული

მიკერძოების ამგვარი მაგალითები და ამიტომ ნაკლებად სავარაუდოა, რომ ასეთი შეკითხვები განაპირობებდეს თეთრკანიან და შავკანიან ამერიკელებს შორის IQ-ტესტების განსხვავებულ შედეგებს. შესაბამისად, ის არც არგუმენტად გამოდგება. ორივე მეცნიერი ამტკიცებს, რომ განსხვავებები ორი რასის ტესტების შედეგებს შორის უფრო დიდია, როდესაც საქმე ეხება კულტურულად ნეიტრალურ შეკითხვებს, რომლებიც, მათი თქმით, „ზოგადი ინტელექტის“ კარგ ინდიკატორებს წარმოადგენს.

ოპონენტები ჰერნშტაინსა და მურეის პასუხობენ, რომ ქცევის ასეთი დაბალი მაჩვენებელი არ არის მხოლოდ შავკანიანებისათვის დამახასიათებელი. რადგანაც მსგავსი მაგალითები მრავლადაა ევროპული წარმოშობის იმ ჯგუფებში, რომლებმაც დაბალი IQ ქულები დააგროვეს. მაგალითად, როდესაც ევროპელი ემიგრანტები ჩამოვიდნენ შეერთებულ შტატებში, მათი ქულები მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა საშუალო ეროვნულ მაჩვენებელს, ხოლო განსაკუთრებით დაბალი ქულები მოდიოდა აბსტრაქტულ შეკითხვებზე. იგივე შეინიშნებოდა აპალაჩის მთებში (რომლებმაც ეს გამოცდა 1930-იან წლებში ჩააბარეს) და ბრიტანეთის სოფლებში მცხოვრები ბავშვების შემთხვევაშიც. „მოკლედ რომ ვთქვათ, ჯგუფები, რომლებიც მონ-ყვეტილნი არიან თანამედროვე დასავლური საზოგადოების კულტურულ ცენტრებს, ყველზე დაბალ შედეგებს აჩვენებენ აბსტრაქტულ შეკითხვებზე, განურჩევლად მათი რასისა“ (სოუელი, 1995, გვ.73). მაგრამ, საინტერესო ისაა, რომ ემიგრანტების ჯგუფების ადგილობრივ საზოგადოებაში ინტეგრაციის კვალდაკვალ, მათ მიერ დაგროვილი ქულები თანდათან მიუახლოვდა ერთიან სტანდარტს, ხოლო ზოგ შემთხვევაში გაუსწრო კიდევ მას. აფრო-ამერიკელებიც ნელ-ნელა ავსებენ არსებულ ნაპრალს IQ ქულებში. გასული რამდენიმე დეკადის განმავლობაში მათ ეს სხვაობა 4-8 ქულამდე დაიყვანეს (ნისბეტი, 1995). ეს ფაქტი ადასტურებს მტკიცე კავშირს კულტურასა და ინტელექტის მაჩვენებელს შორის: საგანმანათლებლო და ეკონომიკური პირობების გაუმჯობესებასთან ერთად იმატა შავკანიანი ამერიკელების ინტელექტის მაჩვენებელმაც.

სოციალური სტრუქტურის კონცეფცია გავლენას ახდენს *ზარისებრი მრუდის* გარშემო მიმდინარე პოლემიკაზეც. ჰერნშტაინი და მურეი ამტკიცებენ, რომ შრომითი ბაზრის სტრუქტურული ცვლილებები ძირითადად გამოწვეულია ჩვენი საზოგადოების მიერ IQ-სთვის მინიჭებული მზარდი მნიშვნელობით. ტექნოლოგიებისა და ბიზნისის გართულებასთან ერთად გაჩნდა ისეთი სამუშაო ადგილები, რომლებიც მაღალი ინტელექტუალური განვითარების კადრებს მოითხოვს. უკვე აღარ არსებობს დიდი სხვაობა ჭკვიანი ადამიანების რიცხვსა და ისეთი სამუშაო ადგილების რაოდენობას შორის, რომელიც ინტელექტის მაღალ დონეს მოითხოვდა. ამგვარი სამუშაო ადგილების მატებასთან ერთად სულ უფრო იზრდება იმ ადამიანების კარიერული წინსვლისა და სოციალური იერარქიის კიბეზე ასვლის საშუალება, რომლებიც დაბალ სოციალურ ფენას მიეკუთვნებიან, მაგრამ ინტელექტის შესაბამისი დონე გააჩნიათ. ეს ტენდენცია ხსნის ინტელექტუალური ელიტის ზრდის ფაქტს, რომელიც თავდაპირველად ყველა სოციალური კლასიდან იკრებდა წევრებს. მაგრამ გამომდინარე იქიდან, რომ ინტელექტუალურ დონეებს შორის განსხვავება მჭიდროდ უკავშირდება გენეტიკურ წარმომავლობას, ჰერნშტაინი და მურეი ამტკიცებენ, რომ სოციალური დაყოფაც სულ უფრო უკავშირდება მემკვიდრულ ფაქტორს. უფრო მეტიც — რადგანაც ადამიანები ქორწინდებიან თავის მსგავსებზე (მათ შორის ინტელექტით მსგავსებზეც), ადგილი სოციალურ იერარქიაში თაობებს გენების მემკვიდრეობით გადაეცემა.

ოპონენტები მწვავედ ეწინააღმდეგებიან ორი ავტორის ამ მოსაზრებას და ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ კავშირი IQ-სა და გენებს, IQ-სა და სოციალურ კლასებს შორის მეტისმეტად სუსტია იმისათვის, რომ დაბეჯითებით დადასტურდეს გენების მნიშვნელობა ადამიანის სოციალური ადგილის განსაზღვრისას ან ამ პირის წარმატებაზე ცხოვრებაში (ჰ. გარდნერი, 1995). ჰერნშტაინისა და მურეის მონაცემები ადასტურებს, რომ IQ ყოველთვის ხსნის მათ მიერ შესწავლილი სოციალური შედეგების 20 პროცენტს, რაც, ჩვეულებრივ, 10 პროცენტზე ნაკლებია, ხშირად კი — 5 პროცენტზე ნაკლებიც. და რადგან ისინი ხალისით აღიარებენ, რომ განსხვავებები IQ შორის 40 პროცენტით მიეწერება გარემოს, მაშინ გენების გავლენა ადამიანის წარმატებაზე ძალზე უმნიშვნელო ყოფილა (გოულდი, 1995). ნათელია, რომ ამერიკული კლასის სტრუქტურის გაგება უფრო მეტად ეფუძნება სოციალური და ეკონომიკური ფაქტორების შესწავლას, ვიდრე — გენეტიკურ განსხვავებებსა და IQ-ს.

ძალაუფლება, სოციალური ქმედება და ფუნქციური ინტეგრაცია ასევე წარმოადგენს იმ კონცეფციას, რომელიც ადასტურებს ზარისებური მრუდის ურთიერთინააღმდეგობას. ჰერნშტაინისა და მიურეის ოპონენტები შიშობენ, რომ ახალი შემეცნებითი ელიტის წევრები (რომლებიც იზიარებენ ჰერნშტაინისა და მიურეის მოსაზრებას), გამოიყენებენ თვით ფინანსურ ძალაუფლებასა და რეპუტაციას, რათა შეცვალონ კოლექტიური სოციალური ქმედებები, რომელიც მიმართულია არაპრივილეგირებული ფენების შესაძლებლობის გაუმჯობესებისაკენ. მაგალითად, თუ ელიტა დაასკვნის, რომ დაბალი სოციალური ფენები შედგება ადამიანებისაგან, რომელთა გენეტიკაზე დაფუძნებული ინტელექტი მეტისმეტად დაბალია საიმისოდ, რომ მათ დაძლიონ დამატებითი საგანმანათლებლო პროგრამები, შეიძლება ელიტამ მოითხოვოს ამგვარი პროგრამების გაუქმება მათი წარუმატებლობის მოტივით. ჰერნშტაინი და მიურეი თვითონვე აცხადებენ, რომ ჩვენ, ალბათ, უკვე მივუახლოვდით იმ ლიმიტს, რომლითაც განათლება შეძლებს აამაღლოს იმ ბავშვების ინტელექტუალური დონე, რომლებმაც IQ-ს დაბალი შედეგები მიიღეს. ისინი ასევე არ არიან დარწმუნებულები პოზიტიური დისკრიმინაციის შედეგებში, როგორც განათლების, ასევე დასაქმების სფეროში. მათი აზრით, საზოგადოება ზარალდება, როდესაც პოზიტიურ დისკრიმინაციას შედეგად მოსდევს დასაქმების მკვეთრი შემცირება, ან როდესაც უპირატესობას არ ანიჭებენ მაღალკვალიფიციურ კადრებს. ამგვარი შედეგები, ჰერნშტაინისა და მიურეის აზრით, ძირს უთხრის ფუნქციურ ინტეგრაციას, სადაც ადამიანებს ირჩევენ იმის მიხედვით, შეესაბამება თუ არა მათი შესაძლებლობა კონკრეტულ სამუშაო ადგილს. ოპონენტები პასუხობენ, რომ პოზიტიური დისკრიმინაციის სოციალური სარგებელი აღემატება მის ხარჯებს. 1960-იანი წლებიდან მოყოლებული, მას შემდეგ, რაც ამოქმედდა ანტიდისკრიმინაციული კანონები, უმცირესობების ჯგუფებმა მართლაც მიაღწიეს პროგრესს მაღალი ხელფასებისა და პრესტიჟული სამუშაოების მოპოვების მხრივ.

ამერიკელები კიდევ კარგა ხანს იდავებენ იმაზე, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია IQ-ს შედეგები და რამდენად განაპირობებს ამ შედეგებს გენეტიკური ფაქტორი. მეცნიერული სამხილები, რაოდენ არაუმენტირებულს უნდა იყოს ისინი, ვერ მოაგვარებს საზოგადოებრივ აზრთა სხვადასხვაობას, რადგან ეს დებატები ღირებულებებსაც შეეხება. მიუხედავად იმისა, მემკვიდრულია თუ არა IQ ინტელექტის დონე, ადამიანები, რომლებიც თანასწორობას ღირებულებად მიიჩნევენ, არ დაეთანხმებიან ჰერნშტაინისა და მიურეის მოსაზრებებს და მხარს დაუჭერენ დაბალ სოციალურ პოზიციაზე მყოფი ადამიანებისათვის დამატებითი პროგრამების შემოღების პოლიტიკას, რათა ამ ადამიანებს წინსვლის უფრო მეტი შესაძლებლობა მიეცეთ.

ბავშვობის ჰეხიოლის სოსიაციზაციის აბენახები

ჩინეთში, შანხაიში მცხოვრები პატარა გოგონა ეუბნება დედას, რომ მას უნდა ახალი ქურთუკი, რადგან მის ძველ ქურთუკს სახელო გაეხვრიტა. ბაბუა, რომელსაც ესმის გოგონას თხოვნა, დგება და გოგონას თავის ძველისძველ, საკერებლებით დაფარულ ქურთუკს აწვდის, რომელიც საკუთარი ხელით დაკემსა. შემდეგ უყვება შვილიშვილს, თუ როგორი სიამაყით ატარებდა ამ ქურთუკს, როდესაც გათავისუფლების არმიის წევრი იყო და ძველ რეჟიმს ებრძოდა. სოციალური რევოლუციის საამაყო ეპოქაში მშრომელ ხალხს არ ეთაკილებოდა გაცვეთილი ტანისამოსით სიარული. საუბრის დასასრულს, პატარა გოგონას ძალიან რცხვენია, რომ ახალი ქურთუკი მოითხოვა (გამოყენებულია კესენი, 1975).

იაპონიის ერთ-ერთ საბავშვო ბაღში მასწავლებელი სთხოვს ბავშვებს, ფუნჯებითა და საღებავებით დახატონ სხვადასხვა სურათი, რომლებიც ერთი ამბის შემადგენელი ნაწილე-

ბი იქნება. ის დებს საღებავებს მაგიდის შუაგულში იმის შესამონმებლად, გამოსტაცებენ თუ არა ბავშვები ერთმანეთს საღებავს და დაღვრიან თუ არა მას მაგიდაზე. შემდეგ კი სპეციალურად აწყობს ბავშვებისთვის არასაკმარის ფუნჯებს. ბავშვები იწყებენ ხატვას. ისინი წინასწარ თანხმდებიან, თუ რომელ ნაწილს დახატავენ, და მოთმინებით ელოდებიან ერთმანეთს ფუნჯისა და საღებავისათვის (ლუისი, 1989; ფაუერი, კობაიაში-ვინატა, და კელი, 1992).

იტალიის ერთ-ერთ სოფელში ბავშვები ცხარედ კამათობენ მოჩვენებებისა და მაქციების არსებობაზე. უფროსების მსგავსად, რომლებიც სოფლის მოედანზე შეკრებილან და ასევე ცხარედ კამათობენ პოლიტიკასა და დღის მნიშვნელოვან ამბებზე, ბავშვებიც ემოციურად გამოხატავენ საკუთარ მოსაზრებას და ხშირად ყვირილსა და ერთმანეთის ხელის კვრასაც არ ერიდებიან. მაგრამ ამ ბავშვებს არაფერს სთხოვს კამათის შეწყვეტას, რასაც ამერიკელი აუცილებლად გააკეთებდა, რადგან იტალიაში ამგვარი კამათები და დისკუსიები მეგობრობის ნორმალურ ნაწილად ითვლება (კორსარო და მილიანი, 1992; კორსარო და რიცო, 1988).

ამერიკულ ოჯახში დაწყებითი სკოლის მოსწავლე ორი ძმა ტელევიზორთან მოკალათებულია და ინტერესით ადევნებს თვალს მიმდინარე თამაშს. სამი მცირეწლოვანი კონკურსანტი პასუხობს შეკითხვებს გეოგრაფიიდან, რათა პრიზის სახით მოიგოს მოგზაურობა შეერთებული შტატების ნებისმიერ სასურველ მხარეში. პროგრამის კულმინაციურ ნაწილში, ფინალისტი დარბის სცენის გარშემო და ცდილობს აღმოაჩინოს ევროპის ქვეყნების დედაქალაქები უშველებელ რუკაზე. სტუდიაში მყოფი პატარა გულშემატკივრები აღტაცებულიები ამხნევენ გოგონას, რომელიც ცდილობს დავალება 45 წამში შეასრულოს.

თითოეული საზოგადოება აყალიბებს ბავშვებს საკუთარი კულტურის გამოხატულებებად. იაპონელები ხელს უწყობენ თანამშრომლობას ჯგუფური მიზნების განხორციელებისათვის; იტალიელები ცდილობენ, განავითარონ ვერბალური მოლაპარაკებებისა და დებატების უნარ-ჩვევები; ამერიკელები კი უღვივებენ ბავშვებს კონკურენტუნარიანობას წარმატების მისაღწევად. მაგრამ კულტურა არ არის სტატიკური, უძრავი ფენომენი. მას შეუძლია, განიცადოს ცვლილება. მაგალითად, ჩინეთი უფრო ორიენტირებული გახდა მომხმარებელზე. კომუნისტური პარტიის ლიდერის მაო ძე დუნის გარდაცვალების შემდეგ უკვე ნაკლებად ექცევა ყურადღება თვითშენიშვნას. მიუხედავად იმისა, რომ ბავშვები სხვადასხვა რამეს სწავლობენ, თითოეული ამ მაგალითის მიხედვით სოციალიზაციის აგენტები (ჯგუფები და ინსტიტუტები, რომლებიც ნერგავენ კულტურის ნორმებს) საერთოა ოთხივე საზოგადოებისათვის. თანამედროვე სამყაროში ოჯახი, სკოლა, თანატოლები და მასმედია აქტიურადაა ჩართული ბავშვებისათვის კულტურული ელემენტების სწავლების პროცესში. მომდევნო ქვეთავებში განხილულია სოციალიზაციის ოთხი ფაქტორი. სოციალიზაცია პასუხისმგებელია იდენტობების მრავალ განსხვავებულ ტიპზე — მაგალითად, რასაზე, რელიგიაზე, კლასზე, ეროვნებასა და სქესზე. ჩვენ სქესის მაგალითის გამოყენებით შევეცდებით გაჩვენოთ, თუ რამდენი სხვადასხვა ფაქტორი ახდენს გავლენას ბავშვების სოციალიზაციაზე.

ოჯახი

ოჯახი წარმოადგენს პირველ სოციალურ სამყაროს ბავშვისათვის: გზას უკვლევს მათ ჯგუფური ცხოვრებისა და ინტიმური ურთიერთობებისაკენ, აძლევს პირველ გამოც-

დილებას, როგორც ინდივიდებს, და ასრულებს სარკის როლს, სადაც ბავშვები საკუთარ თავს ხედავენ. ოჯახი წარმოადგენს იმ პირველ ჯგუფსაც, რომლის ღირებულებებსა და ნორმებსაც ითვისებენ და ითავისებენ ბავშვები და რომლებსაც საქციელის შეფასების მიზნით იყენებენ. თუმცა, ოჯახი არ არის იზოლირებული ჯგუფი. ის ფართო საზოგადოების შემადგენელი ნაწილია. ოჯახის ღირებულებები, დამოკიდებულებები და ცხოვრების წესი ირეკლავს სოციალურ კლასს, რელიგიას, ეთნიკურ ჯგუფსა და ქვეყნის იმ კუთხეს, რომლის ნაწილიც თვითონ არის. ეს იმას ნიშნავს, რომ ბავშვები ოჯახიდანვე ითვისებენ საკუთარი საზოგადოების კულტურას, რაც ისედაც დამოკიდებულია მათი ოჯახების წარმომავლობასა და გამოცდილებაზე.

განსხვავებები ოჯახებს შორის მათი ბავშვების სოციალიზაციის პროცესში თვალნათლივ ჩანს გენდერული როლების მნიშვნელობის განსაზღვრისას. ზოგი ამერიკული ოჯახი შეგნებულად ცდილობს, თავი აარიდოს ყველა გენდერულ სტერეოტიპს, როდესაც საქმე ბავშვებთან ურთიერთობას ეხება. არსებობს ისეთი ოჯახებიც, რომლებისათვის გენდერულ სტერეოტიპებს ცენტრალური ადგილი უჭირავს. თუმცა, ოჯახების უმეტესობა შუალედურ პოზიციაზეა. ისინი ცდილობენ ბიჭებსა და გოგონებს ერთნაირად მოეპყრან (ლიტონი და რომნი, 1991), მაგრამ, მიუხედავად ამგვარი მცდელობისა, ზოგი გენდერული სტერეოტიპი მაინც იჩენს ხოლმე თავს (სერბინი, პოულიშტა, და გულკო, 1993; პალუდი და გულო, 1986; რუბინი, პროვენცანო და ლურია, 1974). მაგალითად, მშობლების უმეტესობის აზრით, მათი პატარა გოგონები სუსტები, ნაზები, დახვეწილნაკეთებიანი და დაბნეულები არიან, ხოლო ვაჟები — ძლიერები, მყარები, უხეშნაკეთებიანები და კოორდინაციის გრძნობით დაჯილდოებულები. მშობლებს გული სწყდებათ, როდესაც მათ პატარას უცნობი საპირისპირო სქესის წარმომადგენლად მიიჩნევს (მაკქუაიარი, 1988). მამები განსაკუთრებით მკაცრები არიან ვაჟების მიმართ, თუ ისინი მათი სქესისათვის „შეუსაბამოდ“ იქცევიან, თუნდაც ერთი წლის ასაკში (სნოუ, ჯეკლინი და მაკობი, 1983).

ერთ-ერთი გზა, რომლის მეშვეობითაც მშობლები საკუთარ შვილებში გენდერულად ორიენტირებულ ქცევას ავითარებენ, მათ მიერ ბავშვებისათვის შერჩეული სათამაშოებია. ეს განსაკუთრებით ხშირია ვაჟების გენდერულ სოციალიზაციაში. მთელ მსოფლიოში ყოველ ორ წამში ერთი ბარბის თოჯინა იყიდება, შეერთებულ შტატებში თითოეულ ოჯახზე 2.5 ბარბი მოდის. მაგრამ აბა სცადეთ და იპოვეთ მშობლები, რომლებსაც ოდესმე ეყიდოთ ბარბი თავიანთი ვაჟისათვის! უფრო მეტიც: მშობლებმა რომ დაინახონ, რომ მათი ვაჟი კმაყოფილი სახით აცმევს დის თოჯინას თვალისმომჭრელ სადამოს კაბას, აუცილებლად გამოართმევენ თოჯინას ბიჭს და ურჩევენ, რომ სხვა რამით ითამაშოს.

ამგვარი გაგულისება სქესისათვის „შეუფერებელი“ სათამაშოთი თამაშისას, გაცილებით სუსტია გოგონების შემთხვევაში. „ბიჭური სათამაშოები“ არ მიიჩნევა „მამაკაცურად“ განსხვავებით „გოგონების სათამაშოებისაგან“, რომლებიც მკვეთრად „ქალურად“ აღიქმება. ორივე სქესის ბავშვები ხალისით თამაშობენ ბიჭების სათამაშოებით. ერთ-ერთი კვლევისას, მეცნიერები აკვირდებოდნენ მშობლებსა და მათ მცირეწლოვან შვილებს. ბავშვები უფრო იშვიათად თამაშობდნენ „გოგონების სათამაშოებით“ (როგორიცაა თოჯინა და თოჯინების სახლი) და უფრო მეტად ერთობოდნენ „ნეიტრალური“ სათამაშოებით (როგორიცაა თავსატეხი) ან „ბიჭების სათამაშოებით“ (ბურთი, ბენზინგასამართი სადგური (აიდლი, ვუდი და დესმარაიზი, 1993). აგრეთვე, ორივე მშობელი — დედაც და მამაც — უფრო ხშირად სთავაზობდა ბავშვებს „ბიჭურ“ სათამაშოებს, ვიდრე საპირისპირო სქესისას. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ის სათამაშოები, რომლებიც ამ კვლევაში „მა-

მაკაცურებად“ კლასიფიცირდებოდა, სინამდვილეში საკმაოდ ნეიტრალური ხასიათისაა. ასე მაგალითად, ბურთი, არ არის სტერეოტიპულად ბიჭების სათამაშო — ასეთია, მაგალითად, იარაღი. ამერიკელი მშობლების უმეტესობა თავისი გოგონებისათვის არ ყიდულობს ამგვარი ტიპის სათამაშოებს, განსხვავებით ბიჭებისაგან.

მშობლები გადასცემენ თავიანთ ბავშვებს გენდერულ სტერეოტიპებს იმ საქმიანობითაც, რომელთა გაკეთებასაც შვილებს ავალბენ. ამერიკელი მშობლების უმეტესობა გოგონებს ხშირად ავალბებს საოჯახო „ქალური“ საქმის გაკეთებას (როგორიცაა სადილის მომზადება ან ბავშვის მოვლა), ხოლო ბიჭები უფრო ხშირად ეზოში მუშაობენ ან ცდილობენ წვრილ-წვრილი საოჯახო საგნები შეაკეთონ (ბეიკერი, 1984). მაღალი შემოსავლის მქონე მშობლები უფრო ნაკლებად სტერეოტიპულად არიან შვილებისათვის საშინაო საქმის დავალებისას, ისევე როგორც ის მშობლები, რომლებსაც ერთადერთი ქალიშვილი ჰყავთ. საერთოდ, ამერიკელი გოგონების უმეტესობა დღესაც უფრო „ქალურ“ საქმეს აკეთებს, მაშინ როდესაც ბიჭები უფრო ხშირად კრეჭენ გაზონებს და მუშაობენ ხელსაწყოებით.

შვილებისათვის გენდერულ-სტერეოტიპული ქცევების სწავლების პარალელურად, მშობლები ხშირად ასწავლიან ბავშვებს, ამავე კუთხით იფიქრონ საკუთარ თავზე. მაგალითად, მრავალი მშობელი თავისი გოგონას წარმატებას მათემატიკაში თავდაუზოგავ შრომას მიაწერს, ხოლო თუ მისმა ვაჟმა მიაღწია წარმატებას მათემატიკაში, ამას თანდაყოლილი ნიჭის დამსახურებად მიიჩნევს (იი და ეკლესი, 1988). გარდა ამისა, მრავალ მშობელს სჯერა, რომ მისი ვაჟი წარმატებას აუცილებლად მიაღწევს მათემატიკაში, ხოლო ეჭვს გამოთქვამს წარმატების შესახებ, როდესაც საქმე გოგონას ეხება, მაშინაც კი, როდესაც გოგონა წარმატებით სწავლობს ამ საგანს. ამ დამოკიდებულებით შეიძლება აიხსნას ის, თუ რატომ აქვთ გოგონებს უარყოფითი განწყობა მათემატიკისადმი სკოლაში და ვერ აფასებენ საკუთარ შესაძლებლობებს, მიუხედავად იმისა, ამ საგანს თავისუფლად ფლობენ თუ არა.

მშობლებს სულაც არ სჭირდებათ ბავშვებს ჩაუნერგონ გენდერულ-სტერეოტიპული იდეები. მათი ქცევა საკმარისია ბავშვების აზროვნებაზე გავლენის მოსახდენად. მაგალითად, ბავშვების წარმოდგენა გენდერულ როლებზე უფრო სტერეოტიპული და მყარი ხდება, როცა ისინი ხედავენ, რომ მათი დედები არ მუშაობენ სახლის გარეთ და დაკავებული არიან ძირითადად საოჯახო „ქალური“ საქმით (ალაგებენ, დადიან საყიდლებზე, უვლიან ბავშვს) და არა მანქანების შეკეთებით. სრულ განაკვეთზე მომუშავე დედებმაც კი შესაძლებელია ჩამოუყალიბონ გენდერულ-სტერეოტიპული ქცევა შვილებს, თუ ისინი მუშაობენ დაბალი სტატუსის მქონე, ტრადიციულად „ქალურ“ სამსახურებში (სერბინი, პოულიშტა და გულკო, 1993). ბავშვების აზროვნება დამოკიდებულია არა მარტო იმაზე, თუ რას ამბობენ მათი მშობლები, არამედ იმაზეც, თუ რას აკეთებენ ისინი (პარცელი და მენაგანი, 1994).

სკოლები

მოსაზრება, რომ სკოლა ის ადგილია, სადაც ასწავლიან აკადემიურ საგნებს, ბუნდოვანს ხდის იმ ფაქტს, რომ სკოლაშიც ხდება მნიშვნელოვანი სოციალიზაცია. ბავშვებისათვის ინტელექტუალური და ტექნიკური უნარ-ჩვევების სწავლების გარდა, სკოლა ასწავლის მათ იმ კულტურულ ღირებულებებსა და დამოკიდებულებებს, რომლებიც ხელს

უწყობს მათ მომზადებას შემდგომი როლისათვის. ეს ნათლად ჩან ჩვენს მიერ ზემოთ მოყვანილ მაგალითში იაპონურ საბავშვო ბაღში ბავშვებისათვის თანამშრომლობის უნარ-ჩვევების განვითარების შესახებ. იაპონელი მასწავლებლები მუდმივად ცდილობენ შეუქმნან ბავშვებს ისეთი გარემო, სადაც ისინი შეისწავლიან ჯგუფურ მუშაობას, სწორედ ისე, როგორც ეს იაპონურ ბიზნესში ხდება, სადაც ჯგუფების წევრები მჭიდროდ არიან დაკავშირებული ერთმანეთთან.

არსებული წესებისა და ვალდებულებებისადმი მორჩილება ის ღირებულებაა, რასაც აქტიურად ასწავლიან ყველაზე თანამედროვე საზოგადოებებში. ამას ტალკონ პარსონსი (1959) „ფარულ სასწავლო პროგრამას“ უწოდებდა, რადგან, მიუხედავად იმისა, რომ დისციპლინა და მორჩილება ცხადად არასოდეს ისწავლება, ისინი საკლასო სწავლების სტრუქტურის ნაწილია.

ტრადიციული გენდერული როლების გადაცემაც შეიძლება იყოს დაფარული სასწავლო პროგრამის ნაწილი. დაწყებით სკოლებში ბიჭებს შეიძლება დაავალონ დაფების განმენდა ან მერხების გადაადგილება მაშინ, როდესაც ტკბილეულის დარიგება გოგონების საქმეა (რიჩმონდ-ებოტი, 1992). საბავშვო ბაღებშიც კი გოგონებს უფრო ხშირად აქებენ კარგი ქცევისა და ყურადღებისათვის მაშინ, როდესაც ბიჭები უფრო იკიცხებიან უსაქციელობისათვის. მოზარდ გოგონებს ხშირად აქებენ სოციალური უნარ-ჩვევებისა და წესრიგის სიყვარულისათვის, ხოლო ბიჭებს — შესრულებული სამუშაოს ხარისხისათვის (AAUW განათლების ფონდი, 1992). მასწავლებლებს მიაჩნიათ, რომ ბიჭებს უფრო დიდი წვლილი მიუძღვით პროექტისათვის იდეების მოფიქრებასა და დისკუსიებში, თუმცა, დამოუკიდებელი წყაროები ადასტურებს, რომ ამ მხრივ ორივე სქესის მონაწილეობა თანაბარია. (ბენ ცვი-მეიერი, ჰერც-ლაზაროვიჩი, და საფირი, 1989; დვეკი, დავიდსონი, ნელსონი და ენა, 1978; ევანსი, 1988).

გენდერული გაკვეთილები ტიპური სასკოლო სისტემის ნაწილს წარმოადგენს. მაგალითად, დაწყებითი სკოლის მასწავლებლების 85%-ს ქალები შეადგენს, ხოლო სკოლის მმართველების 79%-ს — მამაკაცები (ბეიკერი, 1984); დედები უფრო აქტიურად მონაწილეობენ სასკოლო კლუბების საქმიანობაში მაშინ, როდესაც სასკოლო საბჭოები ძირითადად მამებითაა დაკომპლექტებული (ევანსი, 1988). ის ფაქტი, რომ მაღალ თანამდებობებზე უფრო ხშირად მამაკაცები მუშაობენ, გავლენას ახდენს ბავშვებზეც. მაგალითად, სკოლებში ჩატარებულმა გამოკითხვამ ცხადყო, რომ ის ბავშვები, რომელთა სკოლების მმართველებიც ქალები არიან, ნაკლებად განიცდიან გენდერული სტერეოტიპის გავლენას, ვიდრე ის ბავშვები, რომელთა სკოლების მმართველებიც მამაკაცები არიან (პარადიზო და უოლი, 1986).

სკოლებში არსებული „ბიჭებისა და გოგონების პროგრამების“ არსებობა კიდევ უფრო აღრმავებს გენდერული სტერეოტიპების გავლენას. მაგალითად, მიუხედავად იმისა, რომ საშინაო ეკონომიკის გაკვეთილები ახლა უკვე ხელმისაწვდომია გოგონებისათვისაც, ხოლო სავაჭრო (shop classes) გაკვეთილებზე დასწრება ბიჭებსაც შეუძლიათ, დასწრების მაჩვენებელი მიუთითებს, რომ ეს გაკვეთილები ჯერ კიდევ სეგრეგირებულია გენდერული ფაქტორით. გენდერული სტერეოტიპების გავლენითაა დაყოფილი სკოლების სპორტული პროგრამები — ანუ არა მოსწავლეთა სურვილით, არამედ სკოლის ხელმძღვანელობის ბრძანებით. ნაცვლად იმისა, რომ გააერთიანოს ბიჭებისა და გოგონების სპორტული სექციები, სკოლების უმრავლესობა ამჯობინებს, გაზარდოს გოგონებისათვის განკუთვნილი სპორტული სექციების რიცხვი. რასაკვირველია, სულაც არ არის საჭირო სექციების ოფი-

ციალურად გამოცხადება რომელიმე სქესის კუთვნილებად იმისათვის, რომ თითოეული მათგანი მიჩნეული იყოს გოგონების ან ბიჭების სპორტად. როგორც პედაგოგების, ასევე სტუდენტების გენდერულ-სტერეოტიპული იდეები განაპირობებს იმ ფაქტს, რომ ზოგი საგანი მიჩნეულია ბიჭების ძლიერ მხარედ (მაგალითად, მათემატიკა და მეცნიერება), ხოლო ისეთი საგნები, როგორიცაა ინგლისური ენა და ხელოვნება, გოგონებისათვის მისწრებად ითვლება.

ბიჭების აქტიურობის დონე მათემატიკისა და მეცნიერების გაკვეთილზე მიმდინარე დისკუსიებში, შეიძლება დამთრგუნველი აღმოჩნდეს გოგონებისათვის. ისინი თავს დამცირებულად გრძნობენ, რაც პეგი ორენშტაინმა (1994) მერვეკლასელების მათემატიკის გაკვეთილზე დასწრებისას თვალნათლივ დაადასტურა.

სკოლებში მიმდინარე პროცესები ეხმარება ბავშვებს, მიიღონ უფრო ფართო კულტურისათვის დამახასიათებელი რწმენები და ღირებულებები.

მასმედია

ბავშვების სოციალიზაცია ხდება მასმედიათაც. მასმედია ფართო საზოგადოებისათვის განკუთვნილი საკომუნიკაციო საშუალებების ერთობლიობაა, რომელშიც იგულისხმება ტელევიზია, რადიო, ფილმები, კომპაქტ-დისკები და ჩანაწერები, კომპიუტერული პროგრამები, წიგნები, ჟურნალები და გაზეთები. მიუხედავად იმისა, რომ მასმედიის ყველა საშუალება სოციალიზაციის მნიშვნელოვანი აგენტია, ბავშვების სოციალიზაციაზე გავლენას მაინც ყველაზე მეტად ტელევიზია ახდენს. თითქმის ყველა ამერიკულ ოჯახს აქვს ტელევიზორი, მისი ამუშავება შემეცნებითი უნარ-ჩვევების მხოლოდ მინიმუმს მოითხოვს და მისი ვიზუალური ბუნება მეტად მიმზიდველია ბავშვებისათვის (სინორიელი, 1991). შეერთებულ შტატებში (და სხვა დასავლურ ქვეყნებში) ბავშვები უფრო მეტ დროს ატარებენ ტელევიზორებთან, ვიდრე – სკოლაში. ეს იმას ნიშნავს, რომ ბავშვები ტელევიზორების წინ კვირაში 30 საათზე მეტხანს სხედან (ვინი, 1985). 65 წლამდე მიღწეულ ადამიანს საშუალოდ 9 წელი აქვს გატარებული ტელევიზორის წინ (დორი, 1986).

მშობლები და სხვა გარშემომყოფები შემოფოთებულნი არიან ტელევიზორის როლით ბავშვების სოციალიზაციაში. ისინი უარყოფით დამოკიდებულებას გამოხატავენ ზოგი სატელევიზიო შოუს შინაარსის გამო – მით უმეტეს, თუ ეს შოუ ძალადობას ეხება. მრავალრიცხოვანმა კვლევებმა დაადასტურა, რომ ტელევიზორში ძალადობის ყურება ზრდის აგრესიას ბავშვებში. ერთ-ერთი ხანგრძლივი კვლევის შედეგად დამტკიცდა, რომ ტელევიზიით ნაჩვენები ძალადობა უფრო მეტად იწვევს ბავშვებში აგრესიას, ვიდრე სოციო-ეკონომიკური ფონი, ოჯახური მდგომარეობა, ან რომელიმე სხვა ცალკეული ფაქტორი (კეიტერი და სტრიკლენდი, 1975). ძნელია იმის თქმა, რომელია პირველი – აგრესიული ქცევა თუ ძალადობის ამსახველი მასალის ყურება ტელევიზორში, მაგრამ ცხადია, რომ არსებობს კავშირი ამ ორ მოვლენას შორის.

მრავალი ადამიანი შემოფოთებულია იმ ფაქტითაც, რომ ტელევიზორი ხელს უწყობს გენდერული სტერეოტიპების გაღრმავებას (ფურნჰეიმი და ბიტარი, 1993). 1969-1985 წლების ყველაზე პოპულარული გადაცემების ანალიზის შედეგად ნენსი სინორიელიმ (1989) აღმოაჩინა, რომ უკანასკნელი 15 წლის მანძილზე ქალი პერსონაჟების რიცხვი გაიზარდა და თითოეულ ახალ სეზონში ქალები არატრადიციულ როლებში გვევლინებოდნენ.

მამაკაცი პერსონაჟების რიცხვი მაინც გაცილებით დიდი დარჩა – დაახლოებით სამი ერთ-თან. ქალი პერსონაჟები უფრო მეტ დროს სახლში ატარებენ, მით უმეტეს, თუ მუშაობენ და შვილები ჰყავთ. თუ ქალი პერსონაჟები მუშაობდნენ, მაშინ უმეტეს შემთხვევაში მათი სამუშაო დაბალანაზღაურებადი, არაპრესტიჟული იყო (ოფიციანტები, მდივნები, მედ-დები). პოპულარული გადაცემების ქალი პერსონაჟების უმეტესობა უბრალოდ სილამაზით გამოირჩეოდა, მაშინ როდესაც მამაკაცები უფრო ხანდაზმულები და პრესტიჟული სამახურის მქონენი იყვნენ (ექიმები, იურისტები). სინორიელიმ დაასკვნა, რომ ერთეული გამონაკლისის გარდა, სატელევიზიო პროგრამების გენდერულმა როლებმა 15 წლის განმავლობაში შეინარჩუნა ტრადიციული და კონსერვატიული ხასიათი. ეს მდგომარეობა არ შეცვლილა გასული რამდენიმე წლის განმავლობაშიც. მიუხედავად იმისა, რომ შეინიშნა ქალი პერსონაჟების სამსახურების გამრავალფეროვნება, მათთვის დაკისრებული მოვალეობები ძირითადად მაინც სხვაზე ზრუნვითა და მოვლით შემოიფარგლება, განსხვავებით მამაკაცი პერსონაჟებისაგან, რომლებიც უფრო აქტიურად არიან ჩაბმულნი გადანყვებილების მიღებისა და პოლიტიკურ პროცესებში. უსინი უფრო ხშირად არიან ლიდერები, ვიდრე ქალი პერსონაჟები (ვადნერბერგი და სტრეკოუსი, 1992).

ამგვარი გენდერული სტერეოტიპები აქტიურად გადაიცემა მასმედიის საშუალებით და დიდ ზეგავლენას ახდენს ბავშვებზე. მაგალითად, პოპულარული საბავშვო წიგნების შესწავლამ დაადასტურა, რომ თითქმის ყოველი მათგანი შეიცავდა გოგონებისა და ბიჭების, ქალებისა და კაცების მკვეთრად სტერეოტიპულ სახეებს (ვაიტცმანი და აიფლერი, 1972). მამაკაცების 11 სურათზე ქალების ერთი სურათი მოდიოდა, ხოლო შესწავლილი წიგნების ერთი მესამედი მხოლოდ მამრობითი სქესის გმირებზე მოუთხოვრებდა მკითხველს. იმ შემთხვევაში, თუ მაინც გამოჩნდებოდა პერსონაჟი გოგონები, ისინი ძირითადად ეხმარებოდნენ, ზრუნავდნენ ან უბრალოდ უყვარდათ წიგნის გმირი. როდესაც მკველვარების სხვა გუნდმა იგივე სახის კვლევა 80-იანი წლების პოპულარულ წიგნებზე ჩაატარა, აღმოაჩინა, რომ მდგომარეობა შეცვლილიყო, თუმცა არა მნიშვნელოვნად (ჯ.ა. უილიამსი, ვერნონი, უილიამსი და მალეხა, 1987). ამჯერად მამაკაცი და ქალი პერსონაჟების რიცხვი გათანაბრდა, წამყვანი პერსონაჟების მესამედი მდებრობითი სქესისა იყო, ახლა უკვე ქალები და გოგონები უფრო ხშირად ტოვებდნენ სახლის ტერიტორიას, თუმცა მხოლოდ ერთი მდებრობითი სქესის პერსონაჟი მუშაობდა და ისიც — ოფიციალტად. მიუხედავად ამ ყველაფრისა, მამაკაც პერსონაჟებს უფრო მეტი პასუხისმგებლობები, თავგადასავლები და გართობა ქონდათ.

რაც შეეხება ჟურნალებს, განცხადებები განსაკუთრებით ხაზს უსვამდა გენდერულ სტერეოტიპებს (მასე და როზენბაუმი, 1988; ბლენკენი და ლეონარდი, 1991; უილისი და კარლსონი, 1993). საგაზეთო რეკლამები მამაკაცს აღწერს, როგორც მარტოსულებს, დამოუკიდებლებსა და ძლიერებს. ქალები კი უფრო ხშირად ეძებენ ნუგეშსა და სხვასთან კონტაქტს (მათი მზერიდან და ჟესტიკულაციიდან გამომდინარე). მიუხედავად იმისა, რომ დღეს უკვე შეიმჩნევა ცვლილების ტენდენცია და ეს ცვლილება უფრო „თანამედროვეა“, ჯერ კიდევ ადგილი აქვს არარეალისტური გენდერული სტერეოტიპების აღწერას. ერთ-ერთმა ახალმა კვლევამ დაადასტურა, რომ ქალები სულ უფრო იშვიათად არიან მამაკაცებზე დამოკიდებული დიასახლისები, დღეს ისინი უფრო დამოუკიდებლები არიან და დიდ ყურადღებას აქცევენ საკუთარ სილამაზესა და გარეგნობას (ბუსბი და ლიხტი, 1993).

როგორ ახდენს გავლენას გენდერული სტერეოტიპების მემკვიდრეობა ბავშვებზე? ალბათ ყველაზე უფრო ფართოდ შესწავლილი თემა ეხება ტელევიზიის გავლენას გენდერულ სტერეოტიპებზე. კვლევებმა ცხადყო, რომ ბავშვები, რომლებიც ხშირად უყურებენ ტელევიზიით გასართობ პროგრამებს, უფრო ხშირად აღწერენ და ახასიათებენ ქალსა და მამაკაცს სტერეოტიპული გამოთქმებით, ვიდრე ის ბავშვები, რომლებიც ხშირად არ უყურებენ ტელევიზორს, ან უყურებენ ძირითადად საგანმანათლებლო პროგრამებს (ფრაჩი და მაკგიი, 1975; კომბალი, 1986; რეპეტი, 1984; როტმილდი, 1984; სინორიელი და ლეარსი, 1992).

მოკლედ რომ ვთქვათ, იოლია მასმედიის როლის გაზვიადება გენდერულ სოციალიზაციაში. ის, რასაც ადამიანები იღებენ ტელევიზორიდან, ჟურნალებიდან და წიგნებიდან დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ ახდენენ ისინი ამ ინფორმაციის ინტერპრეტირებას. ეს მოსაზრება დადასტურდა ერთ-ერთი კვლევის შედეგად, როდესაც შეისწავლეს, თუ როგორ ახდენენ მოზარდები მდებრობითი და მამრობითი მოქმედი გმირების ინტერპრეტაციას მაიკლ ჯექსონის კლიპში. ამ კლიპში ჯექსონი იხიბლება ახალგაზრდა გოგონათი და დასდევს მას უკან. ბოლოს გოგონა ხელებს შლის და ეხვევა მას, ოღონდ მას შემდეგ, რაც ბნელ ქუჩებში რამდენიმე საშინო გამომეტყველების მქონე კაცს გადაეყრება (კალოფი, 1993). მდებრობითი სქესის მაყურებლებმა გოგონა აღიქვეს ან ძლიერად, ან შეშინებულად და სუსტად, მაშინ როცა მამრობითმა მაყურებლებმა მასში დაინახეს ქალი, რომელიც ძნელად მისაღწევი ქალის იმიჯის შექმნას ცდილობდა. ეს განსხვავებული ინტერპრეტაციები მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული მაყურებლების პირად გამოცდილებაზე, რამაც თავის მხრივ გამოიწვია ის, რომ ისინი გმირის სხვადასხვა ასპექტზე ამახვილებდნენ ყურადღებას. აქედან გამომდინარე, ის მნიშვნელობა, რასაც ხალხი მედიას ანიჭებს გენდერული სტერეოტიპების შექმნის თვალსაზრისით, ნაწილობრივ დამოკიდებულია იმაზე, თუ რას ფიქრობენ ისინი სქესზე.

თანატოლები

ადამიანები სწორედ ისე აკუთვნებენ საკუთარ თავს რომელიმე სქესს, როგორც ახდენენ ტელევიზიით ნაჩვენები გენდერული სტერეოტიპების ინტერპრეტაციას. ბავშვები უბრალოდ კი არ სწავლობენ მამაკაცებად ან ქალებად ჩამოყალიბებას, არამედ ისინი აკუთვნებენ საკუთარ თავს ერთ ან მეორე სქესს. ისინი იღებენ შესაბამის ინფორმაციას მშობლებისაგან, სკოლაში, მედიის მეშვეობით და ახდენენ იდეების რეალიზაციას საკუთარ დამოკიდებულებებსა და ქცევაში, განსაკუთრებით თანატოლების მიმართ (კორსარო, 1992). ამის შედეგია გენდერის სოციალური კონსტრუქცია ყოველ ახალ თაობაში.

სოციოლოგი ბარი თორნი (1993) სწავლობს თანატოლთა შორის ურთიერთობას საკლასო ოთახებსა და სათამაშო მოედნებზე დაკვირვებით. ის ამტკიცებს, რომ გენდერული იდენტობისა და განსხვავებების წარმოქმნა ხდება ბავშვების მიერ თანატოლებთან ყოველდღიური ურთიერთობისას. ბიჭები და გოგონები რეგულარულად იცავენ გენდერულ საზღვრებს, უფროსებისაგან ყოველგვარი მითითებების გარეშე. ზოგადად, როცა დგება არჩევანის საკითხი, ბიჭები ამჯობინებენ დადგენ, დასხდნენ ან ითამაშონ ბიჭებთან ერთად. ასევე ხდება გოგონების შემთხვევაში – ისინი უმეტეს შემთხვევაში საკუთარი სქესის წარმომადგენლებთან თამაშსა და ყოფნას ანიჭებენ უპირატესობას.

თორნს მოჰყავს მრავალი მაგალითი იმისა, თუ როგორ „უჩენენ ადგილს“ მას, ვინც ბედავს გენდერული საზღვრების დარღვევას. თორნი შეესწრო შემთხვევას, როდესაც

პირველკლასელმა ბიჭუნამ სურვილი გამოთქვა, ეტრიალებინა სახტუნაო. მას მაშინვე უთხრეს, რომ იმისათვის, რომ „ეს იცოდე, გოგო უნდა იყო“. ბიჭუნა ისე გატრიალდა, რომ არ შენიხალმდეგებია ამ საყოველთაოდ გავრცელებულ მოსაზრებას. მეორე შემთხვევისას პოპულარულმა ბიჭმა, რომელიც სასადილო ოთახში ცარიელ ადგილს ეძებდა, მაგიდის დანახვისას, სადაც ბიჭები და გოგონები ერთად ისხდნენ, განაცხადა: „მეტი-მეტად ბევრი გოგოა!“ ამის გაგონებისთანავე იმ მაგიდასთან მსხდომი ბიჭები ადგნენ და გაჰყვნენ მას თითქმის ცარიელი მაგიდისაკენ. გაბრაზება/გაქეზება გენდერული დაყოფის კიდევ ერთი საშუალებაა (ედერი, 1991). ერთი ბიჭი კი, რომელიც ბიბლიოთეკის დახურვის წინ გოგონების რიგში ჩადგა, სასწრაფოდ გააგდეს ბიჭების რიგისაკენ. დაბნეული ახალმოსულის დანახვაზე ერთ-ერთმა ბიჭმა შესძახა: „შეხედეთ, ახალი გოგო მოვიდა!“ ამგვარ ქმედებას თორნი „საზღვრის დაცვას“ უწოდებს, რადგან ბავშვები აქტიურად იცავენ დანესებულ გენდერულ საზღვრებს. უძველესი თამაში „დაჭერობანაც“ კი, თორნის აზრით, გენდერულ დაყოფას ემსახურება, რითაც ბავშვები ცდილობენ დაამტკიცონ საზღვრის არსებობა ორ სქესს შორის.

მრავალი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ბიჭები და გოგონები ირჩევენ განცალკევებულად ყოფნას, რადგან მათ ინტერაქციის განსხვავებული ფორმები აქვთ. ამ მოსაზრების მიხედვით, ბიჭების თამაში უფრო ხშირად გამოირჩევა ფიზიკური აგრესიით, სტატუსის მოსაპოვებლად ბრძოლით და წესების შესახებ კამათით მაშინ, როდესაც გოგონების თამაში გამოირჩევა თანამშრომლობითა და მოთამაშესთან უშუალო, თბილი დამოკიდებულებით (მოლერი, ჰიმელი, და რუბინი, 1992). თუმცა, თორნი ენთუზიასმით არ არის განწყობილი იმ აზრის მიმართ, რომ განსხვავებული ინტერაქცია თამაშობს ძირითად როლს გენდერულ დაყოფაში. არსებობს უამრავი ვარიანტი იმაზე, თუ როგორ იქცევა თითოეული სქესი. „ტიპური ბიჭური“ და „ქალური“ სტილი, რომელსაც მკვლევარები აკვირდებოდნენ, მომდინარეობს თანატოლების ფონზე გამორჩეული გოგონებისა და ბიჭებისაგან, მაგრამ ისინი მაინც არ არიან იმდენად გამორჩეულნი, რომ ყველასთვის ტიპურად ითვლებოდნენ. სინამდვილეში, ინდივიდუალურ გოგონასა და ინდივიდუალურ ბიჭს შორის უფრო მეტი განსხვავებაა, ვიდრე მათ სქესებს შორის. თორნი ასკვნის, რომ ბავშვების მიერ გენდერული დაყოფის საკითხზე უფრო მნიშვნელოვანი ისაა, თუ რა გავლენას ახდენს ეს დაყოფა გენდერულ სოციალიზაციაზე. როგორც ფემინისტი, თორნი იმედოვნებს, რომ სოციალური ცვლილება წარიმართება უფრო ჯვარედინი გენდერული ურთიერთობების მხრივ, რომელიც დამყარებული იქნება მეგობრობასა და შემწყნარებლობაზე.

ახალგაზრდები, რასაკვირველია, მხოლოდ გენდერულ როლებს არ ასწავლიან ერთმანეთს. თანატოლები ერთმანეთის მეშვეობით იღებენ თანასწორი ურთიერთობების პირველ გამოცდილებასაც. გამომდინარე იმ ფაქტიდან, რომ უფროსები ყოველთვის უფრო დიდები, ჭკვიანები, ძლიერები და „მდიდრები“ არიან (მათ შეუძლიათ ისეთი რთული დანადგარების კონტროლი, როგორიცაა მაცივარი და დისტანციური მართვის პულტი), მოზრდილისა და ბავშვის დამოკიდებულება ყოველთვის ასიმეტრიულია. ამ დამოკიდებულებაში ბავშვი ყოველთვის დაქვემდებარებულის როლს ასრულებს და ყველა ბავშვი ერთმანეთთან სოციალურად თანაბარ მდგომარეობაში იმყოფება. ამგვარი სტატუსი განაპირობებს თანატოლთა ჯგუფების შესანიშნავ სასწავლო თვისებას. ჯგუფში ბავშვებს გაცილებით იოლად შეუძლიათ, შეისწავლონ თანასწორობა, გაზიარება, რაიმეს თხოვება და გაცვლა. თუ დააკვირდებით, როგორი პედანტური სიზუსტით ანაწილებენ ბავშვები

გამაგრებელ სასმელს ბოთლიდან ჭიქებში, მოწმე გახდებით თანატოლთა ჯგუფებში სოციალიზაციის პროცესისა.

ამგვარი ჯგუფები ქმნიან იდეალურ გარემოსაც, სადაც ბავშვები სწავლობენ მეგობრობის მნიშვნელობას. სასკოლო ასაკისათვის ბავშვებს უკვე აქვთ წარმოდგენა მეგობრობის კონცეფციისა და იმ ქმედებების შესახებ, რითაც მეგობრობა გამოიხატება. ისინი ამ კონცეფციას იყენებენ, როგორც გზამკვლევს საკუთარი ქცევებისათვის და, აგრეთვე, სტანდარტს თანატოლთა ქცევის შეფასებისათვის. ამ პროცესს მივყავართ უფრო ნათლად განსაზღვრული „მოლოდინებისაკენ“. ბავშვებმა ახლა უკვე იციან, თუ რას ელოდებიან სხვებისაგან და თვითონ როგორ უნდა მოიქცნენ მეგობრებთან ურთიერთობისას. რასაკვირველია, „კარგისა“ და „მართებული“ ბავშვებისეული გაგება ყოველთვის არ ემთხვევა მოზარდებისას. ბავშვები ხშირად ქმნიან საკუთარ ნორმებს, ღირებულებებსა და საკუთარ მსოფლმხედველობას. აქედან გამომდინარე, ისინი ხშირად იბნევიან იმის გადანწყვეტისას, თუ რომელ ნორმას ან ღირებულებას უნდა მიმართონ კონკრეტულ სიტუაციაში. ეს მონიჭულობის უმთავრესი უნარ-ჩვევაა (კორსარო და ედერი, 1990).

მეგობრებთან ყოფნა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს. ბავშვისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, როგორ მიიღებენ მას თანატოლები, გამოუცხადებენ თუ არა მას ჯგუფურ სოლიდარობას და იქნება თუ არა პოპულარული. მოზარდ ბიჭებს ბევრი მეგობარი ჰყავთ თანატოლ ბიჭებს შორის მაშინ, როდესაც გოგონები ამჯობინებენ, აირჩიონ ერთი მეგობარი გოგონა და მას გაანდონ საკუთარი განცდები, ფიქრები და შიში. ამ ასაკის ორივე სქესის წარმომადგენელი მეგობრებს ასაკის, სოციალური კლასის, რასისა და ეთნიკურობის ნიშნით ირჩევენ (დორნბუმი, 1989). თანატოლთა ჯგუფებში არსებობს ერთგვარი სიმბოლოთა სისტემა — ენა, მუსიკა, ვარცხნილობა, ჩაცმის სტილი და ა.შ. — რომელიც თვითგამოხატვის საშუალებაა (უილისი, 1990).

საკუთარი თავის განსაზღვრისას მოზარდებს ხშირად მოსდით კონფლიქტი საკუთარ მშობლებთან და სხვა მოზრდილებთან. მაშინაც კი, როდესაც ისინი არ თვლიან ამას მართებულად (როგორც ეს 1960-იან წლებში მოხდა), მაინც ცდილობენ მოსინჯონ, თუ სად გადის შემწყნარებლობის საზღვარი — მაგალითად, სინჯავენ ალკოჰოლს და ნარკოტიკებს. მოზარდები ხშირად უწევენ წინააღმდეგობას მშობლებს, როდესაც საქმე ეხება გემოვნებას, მაგალითად, მოდას ან კონკრეტულ მუსიკალურ მიმდინარეობას. გარდა ამისა ხშირია კონფლიქტი პასუხისმგებლობასთან დაკავშირებითაც. მაგალითად, მშობლებმა შეიძლება ნება არ დართონ მოზრდილ შვილს, გამოიყენოს ავტომობილი ან ყავდეს პარტნიორი, მაშინაც კი, როდესაც თვითონ მოზარდი თვლის, რომ მზად არის ამისათვის.

მიუხედავად ამისა, მოზარდები ხშირად მაინც გაგებით ეკიდებიან მშობლების ზრუნვას მათი მიზნებისა და მომავალი ცხოვრების შესახებ (დევისი და კენდელი, 1981; კროსნიკი და ჯადი, 1982). რეალურად, უფრო ხშირად მოზარდთა ღირებულებები კი არ ეწინააღმდეგება, არამედ ამყარებს კიდევ მშობლების ღირებულებებს. უფრო გვიან, როდესაც სუსტდება თანატოლებისა და მოზრდილების კონფლიქტი, მოზარდები ირჩევენ ისეთ ჯგუფს, რომლის ღირებულებებიც მათი ოჯახი ღირებულებების მსგავსია. ამ დროს თანატოლებისა და ოჯახების სოციალიზაციის პროცესი ერთმანეთის პარალელურად მიმდინარეობს. ზოგადად, ხშირ შემთხვევაში თანატოლებისა და ოჯახის სოციალიზაცია ერთმანეთს ეთანხმება, რაც მომგებიანია საზოგადოებისათვისაც. საჭიროა, რომ სოციალიზაციის სხვადასხვა აგენტები ერთმანეთს შეესაბამებოდეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, საზოგადოებას პრობლემები შეექმნება ზოგად ფუნქციურ ინტეგრაციაში.

სოსიაციონალური ზეგავლენის ანალიზი

მიუხედავად იმისა, რომ სოციალიზაცია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ბავშვობის ასაკში (როდესაც ადამიანები პირველად ხდებიან ჯგუფების წევრები); კულტურული ნორმებისა და ღირებულებების სწავლის პროცესი მთელი სიცოცხლის მანძილზე გრძელდება. ჩვენ ხშირად გვინდობს სხვადასხვა როლის თამაში და ამ როლებში სოციალიზაცია. ცოლი, ქმარი, მშობელი, სკაუტთა კლუბის ლიდერი, განქორწინებული და უკუერთებული სენით შეპყრობილი პაციენტიც კი — ეს ის როლებია, რომელთა შესრულების დროს ადამიანებს უხდებათ იმ დამოკიდებულებისა და ქცევების „დასწავლა“, რომელთა გამომჟღავნებასაც მათგან მოელოდნენ.

დესოციაციზაცია და ხესოციაციზაცია

სოციალიზაციის მუდმივი ბუნება განსაკუთრებით თვალნათელია იმ ადამიანებისათვის, რომლებიც ერთი ქვეყნიდან მეორეში ემიგრირდნენ და, აქედან გამომდინარე, მოუხდათ სრულიად ახალი კულტურის შესწავლა. ახალი ენის დაუფლება, ახალი წეს-ჩვეულებების შეძენა და ახალი ჭრილობიდან ხედვა დამლელი და სტრესული საქმეა. ზოგი ემიგრანტი ამ პროცესებს მეორე ბავშვობასთან აიგივებს, რომლის დროსაც აუცილებელია ახალი უნარ-ჩვევების ათვისება და სამყაროში ახალი ადგილის პოვნა (პორტესი და რუმბო (1990; ჰაინი, 1994).

შეერთებულ შტატებში 1970-იან წლებში დასახლებული ლათინური ემიგრანტები იმის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ, თუ რამდენად ძნელია ახალ ცხოვრებაში სოციალიზაცია. ლათინურების საზოგადოება ხასიათდებოდა ტრადიციულობით, ერთგვაროვნებითა და გაუნათლებლობით. ისინი ძირითადად მიწათმოქმედებას მისდევდნენ. მოულოდნელად მათ მოუხდათ განათლებულ, მაღალი ტექნოლოგიების მქონე, ჰეტეროგენულ საზოგადოებაში სოციალიზაცია. როგორც ერთ-ერთი ემიგრანტი ამბობს: „თავს ისე ვგრძნობ, როგორც საგანი, რომელიც ცეცხლში ჩაგდებისას არ იწვის და წყალში ჩაგდებისას დინებას არ მიჰყვება“ (პორტესი და რუმბო, 1990, გვ. 143).

ამ მდგომარეობას ემატებოდა ის, რომ ლათინური ბავშვები, რომლებიც ამერიკულ სკოლებში სწავლობდნენ, გაცილებით უფრო სწრაფად ეუფლებოდნენ ახალ ენასა და წეს-ჩვეულებებს, ვიდრე უფროსები. თაობების ამგვარი დაშორება ხშირად ქმნიდა კონფლიქტურ სიტუაციებს ოჯახებში (რიკი და ფორვარდი, 1992). მშობლები ხშირად ჩიოდნენ ავტორიტეტის შესუსტების გამო, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ისინი ამერიკელებთან საუბრისას მთლიანად საკუთარ შვილებზე იყვნენ დამოკიდებულნი. ზოგი ლათინური გამოთქვამდა წუხილს იმის თაობაზე, რომ მათ შვილებს შეიძლებოდა დავინწყებოდათ ტრადიციები და პატივი აღარ ეცათ მშობლებისთვის.

სხვა ქვეყნებში მიგრაცია არ არის ერთადერთი გარემოება, რომელიც აიძულებს ადამიანებს, შეუდგნენ სრულიად განსხვავებულ ცხოვრებას. ეს პროცესი, რომელიც რესოციალიზაციის სახელითაა ცნობილი, მიმდინარეობს ე.წ. ტოტალურ ინსტიტუტებშიც. ტოტალური ინსტიტუტი არის ადგილი, სადაც ადამიანების მრავალრიცხოვანი ჯგუფი

მკაცრად განსაზღვრულ რეჟიმში ხანგრძლივად ცხოვრობს ფართო საზოგადოებისაგან იზოლირებულად და ექვემდებარება ერთ ავტორიტეტს (გოფმანი, 1961). ტოტალური ინსტიტუტის მაგალითია ციხე, სტაციონარი სულიერად დაავადებულებისათვის და სამხედრო ბანაკები (დევისი, 1989).

ტოტალურ ინსტიტუტში რესოციალიზაციის პროცესი, როგორც წესი, მოსდევს დესოციალიზაციის პროცესს. ამ დროს ადამიანები კარგავენ თავიანთ ღირებულებებსა და შეხედულებებს. დესოციალიზაციის გაიოლების მიზნით, ადამიანებს ართმევენ ტანისამოსს, სამკაულებს და პირად ნივთებს; აძლევენ უბრალო და ხშირად უსიამოვნო ტანისამოსს – მაგალითად, უნიფორმას ან პაციენტის პიჟამას. ხშირ შემთხვევაში, თავსაც პარსავენ, რათა მოუსპონ კვალი იმისა, თუ ვინ იყვნენ ისინი წარსულში. გარდა ამისა, ახალმოსულებს ხშირად ართმევენ არჩევანის უფლებასაც, რითაც ისინი სხვებისაგან გამოირჩეოდნენ. მათ უწევთ მკაცრი ფიზიკური გამოცდის ჩაბარება, რის შემდეგაც ისინი ჭამენ, იძინებენ და ბანაობენ ჯგუფთან ერთად. ისინი იმყოფებიან მუდმივი სუპერვიზიისა და მეთვალყურეობის ქვეშ. ეს პროცედურები ანადგურებს ახალმოსულის თვითობის გრძნობას და უნერგავს მათ ზემდგომებისადმი მორჩილებას. ამგვარად, ტოტალური ინსტიტუტები ხელს უწყობს ფსიქოლოგიურ რეგრესს: ისინი ნერგავენ ბავშვობისდროინდელ დაუცველობის შეგრძნებას და დამოკიდებულებას. ამ დროს, წევრები უკვე მზად არიან რესოციალიზდნენ იმ ახალ როლში, რომელიც მათთვის ტოტალურმა ინსტიტუტმა შექმნა.

პროფესიული სოციალიზაცია

მიუხედავად იმისა, რომ უმეტესობა ჩვენგანს არასოდეს მოუწევს ტოტალურ ინსტიტუტშიაში ყოფნა, ჩვენ მაინც გვიხდება აუცილებელი სოციალიზაციის გავლა მთელი ცხოვრების მანძილზე. ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული როლი, რომლის შესრულება ადამიანების დიდ უმრავლესობას უწევს, მოსამსახურის როლია.

სასკოლო განათლება ვერ უზრუნველყოფს სათანადო მომზადებას ახალგაზრდებისათვის, რათა ისინი სრულფასოვნად დაეუფლონ პროფესიულ როლებს. სწორედ ამის გამო დიდი კორპორაციები ატარებენ სატრენინგო კურსს კოლეჯის იმ კურსდამთავრებულებისათვის, რომლებიც მათ სამუშაოზე აჰყავთ. ამ კურსებზე ახალგაზრდებს ასწავლიან იმ ძირითად უნარ-ჩვევებს, რომელიც მოეთხოვება მენეჯერს, ბუღალტერს, ინჟინერს. ამავე დროს, ისინი ეცნობიან და სწავლობენ კონკრეტული კომპანიის რეგულაციებს, ჩაცმის სტილს, ღირებულებებს, რწმენებს — ანუ ყველაფერ იმას, რაც მოცემული კომპანიის ან ფირმის თანამშრომელს მოეთხოვება.

ხშირ შემთხვევაში, ადამიანები ცდილობენ მოემზადონ ახალი პროფესიული როლისათვის. მაგალითად, კოლეჯის კურსდამთავრებული, რომელმაც ეს-ესაა უნდა მიიღოს პირველი სამუშაო ადგილი, გონებაში ხშირად გადის მომავალი შესაძლო გამოცდილების რეპეტიციას. შესაძლებლობის შემთხვევაში ახალბედები ხშირად ესაუბრებიან კომპანიის თანამშრომლებს, რათა შეექმნეთ წარმოდგენა კომპანიაში მუშაობის შესახებ. თანდათან მათ შეიძლება დაიწყონ ისეთ ღირებულებებზე ფიქრი და იმგვარი ქცევის ათვისება, რომელიც, მათი აზრით, მოეთხოვება ამა თუ იმ კომპანიის თანამშრომელს. ამ ცვლილებების ერთობლიობას პროგნოზული სოციალიზაცია ეწოდება.

პროგრესული სოციალიზაცია სასარგებლოა, თუმცა არასაკმარისი, როდესაც საქმე ეხება ძირეულ ცვლილებებს. ახალი თანამდებობების მიღებისას ადამიანები იშვიათად აკეთებენ ზუსტ პროგნოზს, თუ რა მოვლით ახალი სამსახურის დაწყების შემდეგ. ამ საკითხის კვლევისას ედგარ შაინმა (1978) დაადგინა, რომ გარდამავალი ეტაპი გულისხმობს 4 ძირითად დავალებას. პრიველი მათგანი ეხება ბიუროკრატიულ ორგანიზაციას: ახალი თანამშრომლები სწრაფად აღმოაჩენენ ხოლმე, რომ ორგანიზაციის სხვა წევრები ხშირად უღობავენ გზას დავალებული საქმის შესრულებისას; თანამშრომლები სულაც არ ჩანან ისეთი ჭკვიანები, კომპეტენტურები და პროდუქტიულები, როგორებიც უნდა იყვნენ; ისინი საკმაოდ ხშირად იქცევიან არალოგიკურად და ირაციონალურად. ახალმა თანამშრომელმა უნდა შეძლოს ორგანიზაციის მიღება მთელი თავისი სისუსტეებით — „გაყიდვა“, კომპრომისზე წასვლა და „პოლიტიკოსობა“ აუცილებელი უნარ-ჩვევები უნდა გახდეს.

მეორე დავალება ეხება იმ წინააღმდეგობის გამკლავებას, რომელიც ცვლილების გატარების სურვილს მოყვება ხოლმე; ახალი თანამშრომლები ჩივიან, რომ მათ სასარგებლო იდეებს ძირს უთხრიან ან უბრალოდ უყურადღებოდ ტოვებენ; ხშირად აღმოაჩენენ ხოლმე, რომ მათი ერთი შეხედვით ლოგიკური და გონივრული რეკომენდაციები რაიმე მიზეზის გამო არ სრულდება. ახალი თანამშრომლების მიერ ამგვარი წინააღმდეგობების გამკლავების ხარისხი მნიშვნელოვნად განაპირობებს მათ შემდგომ კარიერას.

მესამე დავალება, რომლის შესრულება უნევს ახალ თანამშრომელს, ეხება იმ გაუგებარი, ძნელი დავალების „გაგებას“, რაც დაკავშირებულია მის საქმესთან: ხშირ შემთხვევაში, შესასრულებელი სამუშაოს ზოგიერთი ასპექტი კარგად არ არის განმარტებული; ახალი თანამშრომლები ხშირად აწყდებიან სიძნელეებს, როდესაც საქმე მათ მიერ შესრულებული სამუშაოს ხარისხის შეფასებას ეხება. ნიშის დაკავება ორგანიზაციაში მასთან ადაპტირების უმნიშვნელოვანესი წინაპირობაა.

დაბოლოს, ახალმა თანამშრომლებმა უნდა ისწავლონ, თუ რა დამოკიდებულება უნდა ჰქონდეთ ხელმძღვანელებთან; დაიკავონ შუალედური პოზიცია მონურ მორჩილებასა და მეამბოხეობას შორის. ამავე დროს, მათ უნდა გათვალონ დაჯილდოების სისტემა და ამოიცნონ, თუ ზუსტად რას მოელიან მათგან და რას აფასებენ ორგანიზაციაში.

ჰაინის კვლევის მომდევნო პერიოდში მსხვილ კორპორაციებში სოციალიზაციის პროცესი კიდევ უფრო გართულდა. თანამედროვე მსხვილი კორპორაციების მზარდი რიცხვი სხვადასხვა ეროვნების კადრითაა დაკომპლექტებული – ეს ეხება იმ ბიზნესებს, რომლებიც მრავალ ქვეყანაში იწარმოება. როდესაც მსხვილი კორპორაცია აშენებს ფაბრიკას რომელიმე სხვა ქვეყანაში, იქ მომუშავე ადამიანები სოციალიზდებიან იმ სისტემაში, რომელიც დაკავშირებული ამ კორპორაციის დამფუძნებელ ქვეყანასთან.

მაგალითად, დეტროიტში მდებარე მაზდას ქარხანაში ამერიკელ მუშებს უნევთ წარმოების ორგანიზაციის იაპონურ სისტემასთან შეგუება, რომელიც ეფუძნება 6-10 ადამიანის შემადგენლობის ჯგუფების თანამშრომლობას. ჯგუფის წევრებს აკისრიათ ერთობლივი პასუხისმგებლობა საერთო დავალების შესრულებისას. თითოეული წევრისაგან მოელიან საქმისადმი თავდადებასა და ერთგულებას, რაც გადაჭარბებულია წარმოების ამერიკული სისტემისათვის. იაპონური სისტემა მოელის, რომ თუ მუშა მსუბუქადაა ავად, ის მაინც იმუშავებს, ხოლო ჯგუფის წევრები უყოყმანოდ იმუშავებენ დამატებით საათებში, თუ ჯგუფის რომელიმე წევრი სამუშაოზე არ იმყოფება. მუშა, რომელიც სამუშაოს აცდენს ავადმყოფობის გამო, წარადგენს ექიმის მიერ დამოწმებულ ცნობას, რომელიც ადასტურებს დიაგნოზის ნამდვილობას. მაზდის თანამშრომლებს არ ეძლევათ სტანდარ-

ტული ბიულეტენი. ამერიკელი მუშები იძულებულნი არიან, შეეგუონ გადანაცვეტილების მიღების იაპონურ წესსაც, რომელიც ეფუძნება ჯგუფურ კონსენსუსს. მაზდას ყველა თანამშრომელი ვალდებულია, დაესწროს მუშებისა და მენეჯერების შეკრებებს, სადაც განხილვის საფუძველზე ცდილობენ გონივრული გადანაცვეტილების მიღებას. ამავე დროს, მუშებმა უნდა შეუთავსონ საკუთარი ინდივიდუალური ინტერესები იმ ჯგუფის ინტერესებს, სადაც ისინი მუშაობენ (როგორც ეს ხდება ოჯახის შემთხვევაში). მათგან მოელიან პირად თავგანწირვას კომპანიის საკეთილდღეოდ.

რასაკვირველია, ყველა ამერიკელი არ წავა სამუშაოდ უცხოურ კორპორაციაში, სადაც მათ მოეთხოვებათ სრულიად განსხვავებულ პროფესიულ ნორმებსა და ღირებულებებთან შეგუება. სოციალიზაცია არ მთავრდება ბავშვობის პერიოდის დასრულებით. მისი სირთულეები თავს იჩენს ყოველთვის, როგორც კი უცხო ჯგუფის წევრები ვხდებით ან ვიმყოფებით გარდამავალ ეტაპზე. სიკვდილიც კი არ გამორიცხავს სოციალიზაციის საკუთარ ელემენტებს. სოციალიზაცია მუდმივი პროცესია ყველა ჩვენთაგანისათვის.

შეჯამება

1. სოციალიზაცია განისაზღვრება, როგორც პროცესი იმ რწმენების, ნორმებისა და ღირებულებების შესწავლისა, რომელთა წარმოჩენასაც საზოგადოება მოელის ჩვენგან, როგორც კონკრეტული სოციალური ჯგუფის ან საზოგადოების წევრებისაგან. ეს არის ერთ-ერთი ძირითადი ძალა, რომელიც აყალიბებს ადამიანის სოციალურ ქცევას. მეორე ძალა ადამიანის თანდაყოლილი ბიოლოგიური პოტენციალია. ის ამკვიდრებს ქცევითი შესაძლებლობების მთელ წყებას. მესამე ძალა კი, რომელიც აყალიბებს სოციალურ ქცევას, არის ადამიანის პირადი თავისუფლება, არიჩიოს, თუ ვინ უნდა იყოს იგი.
2. სოციალიზაციის პროცესში სხვებთან ინტერაქციით ადამიანებს უვითარდებათ თვითობის გრძნობა. სოციოლოგმა ჩარლზ პორტონ ქულიმ გააანალიზა ეს პროცესი „სარკისებური „მეს“ კონცეფციის გამოყენებით. მისი თქმით, ჩვენ ვიძენთ თვითობის გრძნობას საკუთარი თავის დანახვით. ამ დროს ვაანალიზებთ ჩვენ მიმართ სხვა ადამიანების დამოკიდებულებასა და ქცევას და წარმოვიდგენთ, თუ რას ფიქრობენ ისინი ჩვენზე. სოციოლოგმა ჯორჯ ჰერბერტ მიდმა ხაზგასმით აღნიშნა, რომ სხვებთან სიმბოლური ინტერაქციის მეშვეობით ბავშვები სწავლობენ იმის გამოცნობას, თუ რას მოელიან სხვა ადამიანები მათგან და შესაბამისად აფასებენ და წარმართავენ საკუთარ ქცევას. სოციალიზაციის კიდევ ერთი გავლენიანი თეორია ეკუთვნის ზიგმუნდ ფროიდს. ის განიხილავდა სოციალიზაციის პროცესს ბიოლოგიური სურვილებისა და საზოგადოების მიერ შემოღებული წესების მიხედვით. თვითობის განვითარების იდეაზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ჟან პიაჟეს ნაშრომებმაც. მისი მოსაზრებით, ბავშვების ზრდის პროცესის პარალელურად მის აზროვნებაში მომხდარი ფუნდამენტური ცვლილებები წარმოადგენს მონიფულუბის ასაკისთვის თვითობის გრძნობის ჩამოყალიბების საფუძველს.
3. ქული, მიდი ფროიდი და პიაჟე არიან პიონერები, რომლებმაც წამოაყენეს მნიშვნელოვანი მოსაზრებები სოციალიზაციის პროცესისა და ადამიანის განვითარების შესახებ. თუმცა, ყველა მათგანი განიხილავს სოციალიზაციას, როგორც ყველა ინდივიდისათვის საერთო პროცესს. ეს კი სიმართლეს არ შეესაბამება. საზოგადოე-

ბის ნევრად გახდომის სწავლის პროცესი დამოკიდებულია ადამიანის ადგილზე სოციალურ იერარქიაში. მაგალითად, სხვადასხვაგვარად სოციალიზდებიან ქალები და მამაკაცები. ისინი მომზადებულნი არიან საზოგადოებაში სხვადასხვა როლების შესრულებისათვის. განსხვავებული პროცესია სხვადასხვა სოციალური კლასის ნევრების სოციალიზაცია. მაგალითად, დაბალი სოციალური კლასის ბავშვებს ასწავლიან, რომ უფრო მეტად დააფასონ მორჩილება და დამყოლობა, აქედან გამომდინარე, ისინი ემზადებიან დაბალი სტატუსის მქონე სამსახურებისათვის, რომლებიც აზროვნების განვითარების შეზღუდულ საშუალებას იძლევა. შესაძლოა, სწორედ სოციალური კლასების ამგვარი დიფერენცირებული სოციალიზაცია ხსნის იმ ფაქტს, რომ დაბალი სოციალური სტატუსი ხშირად თაობიდან თაობას გადაეცემა.

4. ის, თუ ვინ ვართ ჩვენ, მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული ინდივიდუალურ სოციალურ ქცევაზე. თანამედროვე კომპლექსურ საზოგადოებაში (განსაკუთრებით კი იმაში, რომელიც აფასებს ადამიანის არჩევანის თავისუფლებას) არსებობს მრავალი გზა, რომ იყო: მამაკაცი, ქალი, მუშათა თუ მაღალი კლასის წევრი, კათოლიკე, ბაპტისტი თუ შავკანიანი. კულტურული ნორმებისა და სოციალური როლების არსებობის პარალელურად მაინც არსებობს ინდივიდუალური ან კოლექტიური არჩევანის შესაძლებლობა. ამ არჩევანის ნაწილი გულისხმობს ადამიანების თავისუფლებას, აირჩიონ როლები და წინააღმდეგობა გაუწიონ მათთვის არასასურველ როლებს. ამავე დროს, ადამიანები შეგნებულად ცდილობენ შეცვალონ იმ როლების მნიშვნელობა, რომლებსაც ისინი კონკრეტულ მომენტში ასრულებენ და რომლებშიც მოხდება მომავალი თაობების სოციალიზაცია.
5. გაცხარებული დებატები მიმდინარეობს იმის თაობაზე, თუ რომელი თამაშობს უფრო მნიშვნელოვან როლს ცხოვრების ჰომოსექსუალური თუ ჰეტეროსექსუალური გზის არჩევაში – ბუნება (ბიოლოგიური სანყისი), ზრუნვა (კულტურული სწავლება) თუ ადამიანის არჩევანი. ბოლო პერიოდის დაკვირვებების საფუძველზე მეცნიერებმა დაუშვეს, რომ შესაძლოა, ჰომოსექსუალიზმს ბიოლოგიური სანყისი ჰქონდეს, ანუ იყოს თანდაყოლილი თვისება (ლევეი, 1991; ჰამერი და კოუპლენდი, 1994). ამ მოსაზრებას ეთანხმებიან როგორც ჰომოსექსუალები, ასევე მათი უფლებების დამცველი ადამიანებიც. თუ დამტკიცდა, რომ ჰომოსექსუალიზმი თანდაყოლილი თვისებაა, შესაძლებელია საზოგადოებამ შეწყვიტოს ჰომოსექსუალების აღქმა, როგორც ზნეობრივი გადახრის მქონე ადამიანებისა — გამოდის, რომ მათ, უბრალოდ, სხვა არჩევანი არა აქვთ. მიუხედავად იმისა, თუ რა როლს თამაშობს ბიოლოგიური ფაქტორი სექსუალური ორიენტაციის განსაზღვრაში, ისიც ცხადია, რომ კულტურული განვითარების ფაქტორიც მნიშვნელოვანია. სხვა რომ არაფერი ვთქვათ, კულტურა ხელს უწყობს სხვადასხვა სექსუალური იდენტობების განსაზღვრას. და მაინც — ყოველთვის არსებობს არჩევანის ელემენტი. ჰომოსექსუალობის ხმამაღლა „გაცხადების“ ფაქტი არის შეგნებულად მიღებული გადანყვებილება, რომელიც საჯაროდ აცხადებს ადამიანის სექსუალური ორიენტაციის კანონიერებას და მის ცენტრალურ ადგილს თვითობის შეგრძნებაში. ამგვარადვე, გეი-სუბკულტურასთან შერწყმა, საკუთარი სექსუალური ორიენტაციის განსაზღვრა მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული არჩევანზე.
6. ოჯახი ბავშვობის პერიოდის სოციალიზაციის უმთავრესი და უპირველესი აგენტია. ის წარუდგენს ბავშვს ურთიერთობებსა და ჯგუფურ ცხოვრებას. კულტურუ-

ლი ნორმები და ღირებულებები ასევე მჭიდროდ ინერგება თანატოლთა ჯგუფების მიერ. თანატოლთა შორის განსაკუთრებით იოლად ხდება ისეთი ღირებულებების შესწავლა, როგორიცაა გაზიარება, სამართლიანობა და ა.შ. მიუხედავად იმისა, რომ თანატოლთა ჯგუფები ხშირად იძენენ საკუთარ ღირებულებებს და ნორმებს, ხშირ შემთხვევაში ეს ნორმები და ღირებულებები ემთხვევა მშობლების ღირებულებებს. ბავშვთა სოციალიზაციაში მნიშვნელოვანი აგენტია მასმედიაც და სკოლაც.

7. სოციალიზაცია, რასაკვირველია, არ მთავრდება ბავშვობის დასრულებასთან ერთად — გრძელდება მთელი სიცოცხლის განმავლობაში და განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ძირითადი ცხოვრებისეული გარდატეხების დროს, როგორიცაა ქორწინება, ბავშვების გაჩენა, ან პენსიაზე გასვლა. მოზრდილი ადამიანის მიერ ახალი ნორმებისადმი და ღირებულებებისადმი შეუგებას რესოციალიზაცია ეწოდება. ხშირად, რესოციალიზაციას წინ უსწრებს დესოციალიზაციის პროცესი.

იმსჯელეთ

1. შეადარეთ ერთმანეთს ქულის „სარკისებური მეს“ კონცეფცია, მიდის იდეა როლის შესრულებაზე და ფროიდის ანალიზს სოციალიზაციის შინაგანი დინამიკის შესახებ, აგრეთვე პიაჟეს მოსაზრება შემცენებითი სანყისის განვითარების შესახებ.
2. აღწერეთ, როგორ იცვლება სოციალიზაციის პროცესი გენდერისა და სოციალური კლასის მიხედვით.
3. იმსჯელეთ ბუნების, ზრუნვისა და არჩევანის წვლილზე თვითიდენტურობის ზოგიერთი ისეთი ასპექტის განვითარებაში, როგორიცაა, მაგალითად, სექსუალური ორიენტაცია.
4. მოკლედ აღწერეთ თითოეული აგენტის როლი ბავშვთა სოციალიზაციის პროცესში: ოჯახი, სკოლები, მასმედია და თანატოლები.
5. ახსენით, რატომ არის სოციალიზაცია მთელი სიცოცხლის განმავლობაში მიმდინარე პროცესი ყველასათვის და მოიცვანეთ მოზრდილთა სოციალიზაციის ორი მაგალითი.

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. აღწერეთ ბუნების, ზრუნვისა და არჩევანის შედარებითი მნიშვნელობა საკუთარი სოციალიზაციის მაგალითზე. მოიცვანეთ კონკრეტული მაგალითები.
2. მოიცვანეთ სოციალიზაციის მაგალითები საკუთარი გამოცდილებიდან კოლეჯის დამთავრების პერიოდიდან მოყოლებული.
3. განასხვავეთ შემდეგი აგენტების როლი თქვენი სოციალიზაციის პროცესში: ოჯახი, თანატოლები, მასმედია და სკოლები. გამოყავით ყველაზე მნიშვნელოვანი აგენტები და ახსენით, თუ რატომ აირჩიეთ ისინი.
4. განიხილეთ შემდეგი წინადადება და მოიცვანეთ არგუმენტები, თუ რატომ ეთანხმებით ან არ ეთანხმებით მას: სკოლა მეტად უნდა დაემსგავსოს ტოტალურ ინსტიტუტს, რათა უკეთ უზრუნველყოს ბავშვების განათლება.
5. ზოგი ამტკიცებს, რომ ჩვენ უფრო ეფექტურად უნდა ვმართოთ ბავშვთა სოცია-

- ლიზაცია, მაგალითად, მშობელთა სავალდებულო კლასების ორგანიზებით ან დაწყებითი განათლების ასაკის კიდევ უფრო შემცირებით. წარმოადგინეთ თქვენი იდეები ამ შემოთავაზების შესახებ და გამოიყენეთ ამ თავში მოცემული რამდენიმე კონცეფცია.
6. ქვემოთ ჩამოთვლილი სოციალიზაციის შემთხვევებისაგან ყველაზე უფრო რომელმა იქონია თქვენზე გავლენა: კარიერის დაწყება, დაქორწინება, პენსიაზე გასვლა. დაასაბუთეთ თქვენი არჩევანი.

სიტყვარი

პროგნოზირებადი სოციალიზაცია — რწმენების, ნორმებისა და ღირებულებების მორგების დაწყების პროცესი იმ სოციალიზაციასთან, რომელიც უნდა გაიაროს ინდივიდმა

კონსტრუქციონიზმი — რწმენა იმისა, რომ ისეთი სოციალური იდენტობები, როგორიცაა მამაკაცი, ქალი, შავკანიანი, ჰეტეროსექსუალი, ჰომოსექსუალი და სხვ. ყალიბდება სოციალური პროცესების შედეგად და აქედან გამომდინარე, ექვემდებარება ცვლილებას.

დესოციალიზაცია — თვით-იმიჯისა და ღირებულებების დაკარგვის პროცესი, რომელსაც, ჩვეულებრივ თან მოსდევს ღირებულებებისა და თვით-აღქმის განსხვავებულ სისტემაში რესოციალიზაცია.

ეგო — ზიგმუნდ ფროიდის მიერ შემოღებული ტერმინი, რომელიც აღნიშნავს ფსიქიკის პრაქტიკულ, რეალობაზე ორიენტირებულ ნაწილს, რომელიც პოულობს სოციალურად მისაღებ გზებს სიამოვნების მიღებისაკენ მიმართულ ბიოლოგიურ სურვილებს.

ესენციალიზმი — მოსაზრება იმის შესახებ, რომ სოციალური იდენტობები მიმართულია ბიოლოგიური ან გაბატონებული სოციალური ძალების მიერ და აქედან გამომდინარე, შედარებით მყარია. ესენციალიზმი გულისხმობს, რომ ჩვენ შეგვიძლია “გამოვააშკაროთ” შავკანიანად, ქალად, ჰომოსექსუალად ყოფნის არსი და რომ ამ კატეგორიის ადამანებს გააჩნიათ მეტ-ნაკლებად მყარად განსაზღვრული მახასიათებლები, რომლებიც გამოარჩევს მათ სხვებისაგან.

განზოგადებული სხვა — ზოგადი წარმოდგენა იმაზე, თუ რას მოელის საზოგადოება ჩვენგან

იგი — ზიგმუნდ ფროიდის ტერმინი, რომელიც აღნიშნავს იმ ქვეცნობიერი, თანდაყოლილი ბიოლოგიური სურვილების რეზერვუარს, რომელიც მიმართულია სიამოვნების მიღებისაკენ.

სარკისებრი „მე“ — ს კონცეფცია. ჩვილობის პერიოდში ჩამოყალიბებული წარმოდგენა იმის შესახებ, რომ საგნები მუდმივად არსებობენ დამოუკიდებლად.

რეპრეზენტაციული აზროვნება — ერთი საგნის მეორეთი აღნიშვნის უნარი, რეპრეზენტაციული აზროვნების ნუმუშია გონებრივი წარმოსახვა, რომლითაც წარმოვიდგენთ რეალურ ადამიანებს, საგნებს, მოქმედებებს.

რესოციალიზაცია — ნორმებისა და ღირებულებების ახალი წყების გათავისება, რომელიც სრულიად განსხვავებულია აქამდე ჩვენთვის არსებული ნორმებისა და ღირებულებებისაგან.

თვითობა — განსაზღვრული იდენტობის ქონის გრძნობა, რომელიც განგვასხვავებს სხვა ადამიანებისაგან.

სექსუალური ორიენტაცია — ადამიანის ძირითდი მიდგომა სექსუალური დამოკიდებულებებისადმი, რაც ასევე მოიცავს პარტნიორის, მოქმედებებისა და მასთან დაკავშირებული მნიშვნელობების არჩევას.

მნიშვნელოვანი სხვები — ადამიანები, რომლებიც ემოციურად მნიშვნელოვანნი არიან კონკრეტული ადამიანისათვის.

სოციალიზაცია — იმ რწმენების, ნორმებისა და ღირებულებების შექმნის პროცესი, რომლებიც მისაღებია საზოგადოებისათვის და რომელთა ქონასაც საზოგადოება ან სოციალური ჯგუფი მოელის ჩვენგან, როგორც მისი წევრებისაგან.

სუპერეგო — ზიგმუნდ ფროიდის ტერმინი, რომელიც გულისხმობს სინდისს – ადამიანის ფსიქიკის ის ნაწილი, რომელიც ითავისებს საზოგადოების მოსაზრებას კარგისა და ცუდის შესახებ.

ტოტალური ინსტიტუტები — ორგანიზაციები, რომლებიც მიზანმიმართულად იმყოფებიან გარე სამყაროსაგან იზოლაციაში და არსებობენ მკაცრად განსაზღვრული წესით. მაგალითები: ციხე, სტაციონარები სულიერად დაავადებულთათვის და სამხედრო ბანაკები.

თავი 6

ეკონომიკა და ადამიანური

ეკონომიკის სოციალური სტრუქტურა

- სახელდება და ძალაუფლება • დევიაციის სოციალური ფუნქციები
- სოციალური კონტროლი

ვინ შეიძლება ბანკის ეკონომიკა?

- მემკვიდრეობა • სოციალიზაცია • სტრუქტურული მოშლა
- დევიანტური კარიერა
- არაადეკვატური სოციალური კონტროლი

ადამიანური და სახელმწიფოს სისტემა

- დანაშაულის ტიპები • დანაშაულის კონტროლი
- დამტყვევებელი საზოგადოება
- სიკვდილით დასჯა

ჩანახტი

- კვლევის მეთოდები: კუნძულები ქუჩაში:
ურბანული ბანდების შესწავლა მარტინ სანჩეს იანკოვსკის მიერ
- გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები:
საერთაშორისო ვაჭრობა ნარკოტიკებით
- სოციოლოგია და საზოგადოებრივი დებატები: იარაღის კონტროლი: შემცირდება
თუ არა მკვლელობათა რიცხვი?

ოტის ჩემბერი არკანზასის შტატის მარიანას უმაღლეს სკოლას ამთავრებდა. ამ ღირსშესანიშნავი მოვლენის აღსანიშნავად, მისმა ძმამ, მილიონერმა ბილი ჯომ, რომლის ფინანსური იმპერია დეტროიტში მდებარეობდა, ხუთი თეთრი ლიმუზინი დაიქირავა და მთელი ოჯახითა და მეგობრებით ჩამოვიდა ცერემონიაზე დასასწრებად. როცა კორტეჟმა მსვლელობა შეაჩერა, ძმებ ჩემბერებს ოსკარის გადაცემის ცერემონიაზე მისული ვარსკვლავების შესაფერი შეხვედრა მოუწყვეს. კამერები ჩხაკუნობდა, მოზარდები ყვიროდნენ, ხოლო ბავშვები ცდილობდნენ, ხელში ჩაეგდოთ მწვანე კუპიურები, რომლებსაც ბილი ჯო ავტოგრაფებით არიგებდა.

როდესაც ოტის ჩამბერსმა დიპლომი მიიღო, ისეთი აპლოდისმენტები ატყდა, თითქოს აუდიტორიის წინაშე ფეხბურთის სახელგანთქმული ვარსკვლავი ან საზეიმო სიტყვით გამოსული სტუდენტი იდგა. ოტისი არც სპორტული ნიჭით გამოირჩეოდა და არც სიბეჯითით ბრწყინავდა. სამაგიეროდ, მას ბრწყინვალე მომავალი ელოდა. სხვა სტუდენტებისაგან განსხვავებით, რომლებიც ან არმიას შეუერთდებოდნენ, ან სამუშაოს მოძებნას შეეცდებოდნენ მემფისსა და ლითლ როკში, ოტისს გარანტირებული სამსახური ელოდა ოჯახურ ბიზნესში – ანუ მაღალი ხარისხის ჰეროინით ვაჭრობაში.

მარიანას მკვიდრთათვის ოტისის ძმა ბილი წარმოადგენდა იმის ცოცხალ მაგალითს, რომ ყველაფრის მიღწევა შეიძლება, თუ ადამიანი ძალიან მოინდომებს და თავს არ დაზოგავს. მოიჯარადეების ოჯახში გაზრდილი ბილი ჯო, რომელიც ბავშვობაში დიდიდან საღამომდე ბამბას კრეფდა, ახლა ალიგატორის ტყავის 1000 დოლარიანი ფეხსაცმლით დადიოდა, ძვირადღირებულ მანქანებს ატარებდა და უშურველად ახარჯავდა ფულს მრავალრიცხოვან ოჯახს. მიუხედავად ყველაფრისა, მან შეძლო ამერიკული ოცნების ასრულება, თუმცა უკანონო გზით — ანუ ნარკოტიკებით ვაჭრობით — დააგროვა თავისი სიმდიდრე.

„ჰეროინის ეპიდემიამ“ და „ნარკოკულტურამ“ შეუქმნა ამერიკას ისეთი ქვეყნის იმიჯი, სადაც იოლი ფული, დანგრეული და განადგურებული ოჯახები და კანონისადმი უპატივცემულობა ჩაენაცვლა შრომას, ოჯახის სიყვარულსა და კანონისა და წესრიგისადმი მორჩილებას. ამ თვალსაზრისიდან გამომდინარე, ბილი ჯოსწაირებს არაფერი აქვთ საერთო იმ საქმოსნებთან, რომლებიც ყოველდღე მგზავრობენ კონეკტიკუტიდან უოლ სტრიტამდე, ან იმ ადამიანებთან, ვინც კომპიუტერებთან ურთიერთობას გარაჟში იწყებს და შემდეგ IBM-ს უწევს კონკურენციას. ნარკომოვაჭრები ცალკე მდგომი კასტაა. თუ ეს მოსაზრება მცდარია?

ბილი ჯოს ცხოვრება კლასიკური ამერიკული მაგალითია, რომელსაც პირობითად „სილატაკიდან სიმდიდრემდე“ შეიძლება ვუწოდოთ. მეთერთმეტე კლასიდან სკოლის მიტოვების შემდეგ, მან განვლო იგივე გზა ლატაკი სამხრეთიდან მდიდარ ჩრდილოეთამდე, რაც მანამდე აფრიკული წარმოშობის არაერთ ამერიკელს გაუვლია. ბილი ჯო რომ დეტროიტში ათი წლით ადრე ჩასულიყო, შეიძლებოდა მუშაობა ერთ-ერთ მანქანათმშენებელ ქარხანაში დაეწყო და ოჯახსაც მოჰკიდებოდა. 1970-იანი წლების მიწურულს დეტროიტი უკვე დაცარიელებული იყო. ქარხნები დახურეს, სამუშაო ადგილები მკვეთრად შემცირდა, რის გამოც საშუალო და დაბალი მუშათა კლასი (თეთრკანიანები და შავკანიანები) გარეუბნებში გადაბარგდნენ. ყველაზე მაღალანაზღაურებადი სამუშაო, რასაც ბილი ჯომ დეტროიტში მიაგნო, ფეხსაცმლის მაღაზიაში იატაკისა და ფანჯრების რეცხვა იყო. სილატაკისა და მშობლიურ არკანზასში დაბრუნების შიშმა ბილი ჯო აიძულა, სხვა გამოსავალი ეპოვა და თავისთვის ეშველა.

გამოსავალი კოკაინის სახით მოიძებნა, რომელიც ამერიკაში სამოცათიანი წლების მიწურულისათვის გაჩნდა. დამთხვევის წყალობით, მედელინის ნარკოტიკების კარტელმა სწორედ იმ დროს დაიწყო ადგილობრივი, ანუ ამერიკელი დისტრიბუტორების ძებნა საკუთარი პროდუქტის გასასაღებლად, როდესაც ბილი ჯომ სამუშაოს ძებნას მიჰყო ხელი.

ბილი ჯომ და მისი ძმები დაუკავშირდნენ მედელინის კარტელს, დაიკავეს ნიშა ბაზარზე და ისწავლეს საბითუმო რაოდენობით ყიდვა-გაყიდვა და პროდუქტის მარკეტინგი. თანდათანობით შეისწავლეს შესაძლო რისკების გაანგარიშებაც, ნაღდი ფულის ბრუნვის კონტროლი, დაქირავებულის წესები და განაწესები, მოგების გეგმა, პრემიები და მომხმარებლის წახალისება. 1980-იანი წლების შუახანებისათვის, როდესაც ოტისმა სასწავლებელი დაამთავრა, ძმებ ჩამბერსების მოგება ყოველწლიურად 55 მილიონ დოლარს შეადგენდა (გადასახადების გარეშე), რაც დეტროიტში ნებმისმიერი კერძო ბიზნესის მოგებაზე მეტი გახლდათ.

მიუხედავად თავდაუზოგავი შრომისა და უზარმაზარი მოგებისა, ძმები ჩამბერსები კრიმინალები იყვნენ. „სიგარეტის მწარმოებელი კომპანიების მსგავსად, ისინი ისე ყიდდნენ საკუთარ პროდუქციას, რომ ყურადღებას არ აქცევდნენ მის ტრაგიკულ შედეგებს“ (ადლერი, 1995. გვ. 6). ნარკოტიკი კლავს ბავშვებს, ზომბებად აქცევს მის მომხმარებელს, ანგრევს ოჯახებს. ფაქტობრივად, ჩამბერსებმა თავიანთი ქონება „ცოცხალი სიკვდილის“ მეშვეობით დააგროვეს. უფრო მეტიც — საბაზრო წილის შენარჩუნების მიზნით, მათ დაიქირავეს დაცვა, რომელიც დისციპლინას ადამიანების ძვლების დამტვრევით, დახვრევითა და სახლების დანვით ამყარებდა.

ძმებმა პასუხი აგეს საკუთარი საქციელისათვის და შეერთებული შტატების კანონის მიხედვით დაისაჯნენ (ერთ-ერთი ავტოკატასტროფაში დაიღუპა, ხოლო დანარჩენებს 25 წლიანი პატიმრობა მიესაჯათ). თუმცა, ბილი ჯოსა და მისი ძმების, ასევე სხვა იატაკქვეშა მენარმეების მიჩნევა კრიმინალებად და დევიანტებად უგულვებელყოფს იმ სოციალური კონტექსტის მნიშვნელობას, რომელმაც შეზღუდა მათი არჩევანი და შეუქმნა ასეთი საქმიანობის შესაძლებლობა. ძმები ჩამბერსები იმავე კულტურის ნაყოფს წარმოადგენენ, რომელმაც ისინი შეაჩვენა. ფულსა და სიმდიდრეზე დახარბებული საზოგადოების ფსკერზე ყოფნამაც კი ვერ დააყრევინა ფარ-ხმალი ძმებ ჩამბერსებს. „ფულის კულტი და იმ პერიოდის მზარდი მოლოდინები იძულებულს ხდიდა უპოვართ, მიჰყოლოდნენ დომინანტი კულტურის მიერ დასახულ მიზნებს, და ამავე დროს საშუალებას უსპობდა მათ, მიეღწიათ ამ მიზნებისათვის კანონიერი გზით“ (ადლერი, 1994. გვ. 5). ამ გარემოებების ფონზე ძმებმა ჩამბერსებმა გააკეთეს რაციონალური არჩევანი. მათ ამბავს განსაკუთრებულობას ის ფაქტი კი არ ანიჭებს, რომ ისინი ძალიან განსხვავდებოდნენ სხვა ამერიკელებისაგან, არამედ ის, რომ ისინი, პირიქით, ძალიან ჰგავდნენ იმ ადამიანებს, ვინც ამერიკული ოცნებით სულდგმულობს.

დევიაცია (გადახრა) არის ნებისმიერი ის ქმედება, რომელიც არღვევს საზოგადოების ან ჯგუფის კულტურის ფართოდ გაზიარებულ ზნეობრივ ღირებულებებსა და ნორმებს. დევიაცია არ წარმოადგენს მხოლოდ ატიპურობის საკითხს (მაგალითად, სკაიდაივინგი არ არის ფართოდ გავრცელებული, მაგრამ დევიაციასაც არ წარმოადგენს). ქცევა რომ დევიანტურად ჩაითვალოს, ამისათვის ის უნდა არღვევდეს სოციალურ სტანდარტებს. იქიდან გამომდინარე, რომ ზნეობრივი სტანდარტები გამუდმებით იცვლება და განსხვავებულია სხვადასხვა საზოგადოებისა და ჯგუფისათვის, დევიაციის შესახებ წარმოდგენაც ცვალებადია.

ზოგ შემთხვევებში კულტურული სტანდარტები განისაზღვრება კანონით და ამიტომაც დევიაცია დანაშაულებრივი ქმედებაა. თუმცა, კანონის ყველა დარღვევა როდია დევიაცია. მაგალითად, ადამიანების უმეტესობა ხშირად აჭარბებს სიჩქარეს 5 ან 10 მეტრ-საათით, მაგრამ ძალიან ცოტა განიხილავს ამ საქციელს მორალურ პრობლემად. სხვა შემთხვევაში დევიანტური ქმედება შეიძლება არ იყოს კანონსაწინააღმდეგო, მაგრამ აღიქმებოდეს როგორც არაეთიკური, ამორალური ან „ავადმყოფური“. პროფესორი, რომელიც პაემანს უნიშნავს თავისსავე სტუდენტს, არ ჩადის კანონსაწინააღმდეგო ქმედებას, მაგრამ საზოგადოების თვალში მისი საქციელი, უკეთეს შემთხვევაში, აღიქმება, როგორც „არამართებული“. მრავალი კოლეჯი და უნივერსიტეტი თვლის, რომ ამგვარი ქმედება პროფესორის დათხოვნის პირდაპირი საფუძველია.

საზოგადოება მკაცრად გმობს ზოგ დევიანტურ საქციელს (მაგალითად, სქესობრივ ძალადობას ბავშვებზე) და ამავე დროს შემწყნარებლობას იჩენს სხვა მსგავსი საქციელის მიმართ (მაგალითად, პორნოგრაფიული გამოცემების შეძენის მიმართ). დევიანტური ქცევით გამორჩეულ ადამიანებს იხსენებენ „გიჟებად“, „გარყვნილებად“ ან „გაუკულმართებულებად“. ეს ზედსართავი სახელები გვაფიქრებინებს, რომ დევიანტები ძირეულად განსხვავდებიან ჩვენგან. თუმცა, იმ ადამიანებს, რომლებიც მსუბუქ დევიანტურ ქცევას ამჟღავნებენ, „ნორმალურებად“ მივიჩნევთ, ანუ ჩვეულებრივ ადამიანებად, რომლებიც ხანდახან უშვებენ შეცდომას. რამდენი ადამიანი იცით თქვენ გარშემო, რომლებიც არ აბრუნებენ წიგნებს ბიბლიოთეკებში, იპარავენ კალმებს სამსახურებიდან, არღვევენ მოძრაობის წესებს, იტყუებიან ან მალავენ შემოსავლებს? თუ ამგვარ ქმედებებს დევიანტურად მივიჩნევთ, გამოდის, რომ დევიანტურობა ძალზედ გავრცელებული ყოფილა.

ძმებ ჩამბერსებს სხვა მენარმეებისაგან ის განასხვავებდა, რომ ისინი ყიდდნენ კოკაინს და მიმართავდნენ ძალადობას. მაგრამ ეს არ არის მსგავსი ქმედებების პირველი პრეცედენტი ჩვენს კულტურაში. შეერთებული შტატების პრეზიდენტის ფრანკლინ დელანო რუზველტის ბაბუამ, უორენ რუზველტმა, ქონება ჩინელებისათვის ოპიუმის დიდი რაოდენობით მიყიდვით დააგროვა (უორდი, 1985). 1880-90-იან წლებში კოკაინი აღიარებული იყო ფიზიკური უძლურების ყველაზე ძლიერ პანაცეად ევროპელი და ამერიკელი ექიმების მიერ. იგი იყიდებოდა ნებმისმიერი ფორმით და გამოიყენებოდა სხვადასხვა პროდუქტში, მათ შორის კოკა-კოლაშიც. ძალის გამოყენებაც დიდი ხანია გახდა ფულზე ორიენტირებული კულტურის ნაწილი. საუკუნის დასაწყისში შრომითმა ძალადობამ, პოლიციისა და შრომითი კავშირების წევრების შეტაკებამ მრავალი ადამიანის სიცოცხლე შეინირა.

ეს მაგალითები ძმებ ჩამბერსების გასამართლებლად როდია მოყვანილი. არამედ იმისათვის, რომ სხვა კუთხიდან შევხედოთ მათ ქმედებას. სოფლის მიერ აღიარებული გმირი, შესაძლოა ქალაქში „საზოგადოების ნომერ პირველ მტრად“ გამოაცხადონ. პანაცეა სხვა ეპოქაში შეიძლება შხამად გადაიქცეს. ბოლო წლებში საზოგადოებრივი აზრი მკვეთრად შეიცვალა სიგარეტთან დაკავშირებით, თუმცა თამბაქოს ინდუსტრია მაინც აგრძელებს მომწველავი და მომაკვდინებელი პროდუქტის ღიად შეთავაზებას ფართო საზოგადოებისათვის.

ამ თავის პირველ ქვეთავში ჩვენ განვიხილავთ დევიაციის სოციალურ აგებულებას. გიჩვენებთ, თუ როგორ არის დამოკიდებული საზოგადოების მიერ „დევიანტის“ იარლიყის მიწება ძალთა დამოკიდებულებაზე საზოგადოებაშივე და როგორ შეიძლება „დევიანტი“ მოგვევლინოს როგორც სოციალური სტაბილურობის წყაროდ, ასევე სოციალური ცვლილების სათავედ. შემდეგ განვიხილავთ დევიაციის კონტროლის მექანიზმებსა და საკითხს

იმის შესახებ, თუ ვინ ხდება დევიანტი, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ვინ ერგება დევიაციის მუდმივ შაბლონს. ამისათვის განვიხილავთ მემკვიდრეობისა და გარემოს, სტრუქტურული მოშლის, დევიაციური კარიერისა და არაადეკვატური სოციალური კონტროლის როლებს. ბოლოს კი, ყურადღებას გავამახვილებთ დანაშაულზე, სასჯელსრულებასა და დანაშაულის კონტროლის სხვადასხვა მექანიზმზე.

დევიაციის სოციალური სტრუქტურა

დევიაცია სოციალური დეფინიციის საკითხია და არსებობს მხოლოდ იმ სოციალურ ნორმებთან მიმართებაში, რომლებიც ბატონობენ გარკვეულ ადგილას, დროს, ჯგუფსა და სიტუაციაში. მიუხედავად იმისა, თუ რამდენად ამაზრზენია ქმედება რეალურად, არც ერთი ქმედება არ არის მემკვიდრულად დევიანტური. დევიაცია არის თვისება, რომელსაც ადამიანები მიაწერენ კონკრეტულ ქცევებს, გამომდინარე იმ ნორმებიდან, რომლებიც თვითონ დაამკვიდრეს და თვლიან რომ „კარგია“ და „სწორია“.

თუ სხვისი ქონების განადგურება ცუდი საქციელია, მაშინ არის თუ არა სააბორტო კლინიკის დაბომბვა დევიანტური ქმედება? პასუხი დამოკიდებულია აბორტის შესახებ თქვენს წარმოდგენაზე. ისინი, ვინც უპირატესობას ანიჭებენ არჩევანის თავისუფლებას, გმობენ ნებისმიერი სახის ანტიაბორტულ ძალადობას, მაშინ როდესაც აბორტის მოწინააღმდეგეებმა შეიძლება იფიქრონ, რომ ამგვარი კლინიკის განადგურება მრავალ სიცოცხლეს იხსნის დაღუპვისაგან.

ცხრილი 6.1
დევიაციის კულტურული შედარება

ქმედების ტიპი	რამდენი პროცენტი ფიქრობს, რომ ქმედებაა უნაიხსოვრესი კანონით				
	ინდოეთი	ირანი	იტალია (სარდინია)	აშშ	იუგოსლავია
ჰომოსექსუალობა ზრდასრული ადამიანების პირადი საქმეა	74	90	87	18	72
საჯარო, მშვიდობიანი პოლიტიკური პროტესტი	33	77	35	6	46
საფრთხეში მყოფთა დახმარების უუნარობა	45	56	80	28	77
ქარხნის მუშაობით გამოწვეული ჰაერის დაბინძურება	99	98	96	96	92

პროცენტული მაჩვენებლები დამრგვალებულია

წყარო: ადაპტირებულია გრემ ნიუმენის ნიგნიდან „შედარებითი დევიაცია: აღქმა და კანონი ექვს კულტურაში“

დევიაციის სოციალური დეფინიციები იცვლება საზოგადოებიდან საზოგადოებაში (იხ. ცხრილი 6.1). ისინი ცვალებადია საზოგადოების შიგნითაც. მაგალითად, არსებობს განსხვავებული მოსაზრება აბორტის შესახებ. რა უფრო დევიანტურია: თვითონ აბორტი თუ ძალის გამოყენება იმ სპეციალური კლინიკების წინააღმდეგ, რომლებიც აკეთებენ აბორტს? ადამიანების უმეტესობა (განურჩევლად იმისა, თუ რომელ მოსაზრებას ემხრობა) გამოხატავს ექიმების განადგურებას. მაგრამ, ადამიანების ნაწილი მტკიცედ არის დარწმუნებული, რომ აბორტი მკვლელობის ერთ-ერთი ფორმაა. მეორენი ფიქრობენ, რომ აბორტის გაკეთება ქალის უფლებაა და ამ შემთხვევაში მან უნდა მიიღოს გადაწყვეტილება. დევიანტურობის განსაზღვრება იცვლება ერთი ეთნიკური ჯგუფიდან მეორეში (მრავალი აზიური და ლათინური წარმოშობის ამერიკელისათვის დევიანტური ქმედებაა მოხუცებული სახლისათვის სახლში მოვლაზე უარის თქმა, რაც ფართოდაა მიღებული თეთრკანიანებისათვის), სხვადასხვა სოციალურ კლასებს შორის (ქალაქის გეტოში დევიანტურად არ მიიჩნევენ, თუ გაუთხოვარი გოგონა დაფხმდის, რაც აუცილებლად დევიანტურ ქმედებად აღიქმება საშუალო სოციალური კლასის მიერ), სხვადასხვა პროფესიულ ჯგუფებს შორის (პაციენტთან პაემანი დევიანტურად მიიჩნევა ფსიქონალიტიკოსების მიერ მაშინ, როდესაც ეს სრულიად ნორმალურია დანტისტისათვის) და სხვადასხვა სქესს შორისაც (გოგონები, რომლებიც ხშირად ერთვებიან მუშტი-კრივში, უფრო დევიანტურებად აღიქმებიან, ვიდრე ბიჭები, რომლებიც ამას აკეთებენ). როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ერთი ჯგუფის მიერ სახელდებული „ხალხის ნომერი პირველი მტერი“ შეიძლება სხვა ჯგუფმა გმირად აღიაროს (იხ. *კვლევის მეთოდის გრაფა*).

დევიაცია იცვლება არა მხოლოდ ჯგუფიდან ჯგუფში, არამედ ერთი სიტუაციიდან მეორეშიც. ჩვენს საზოგადოებაში ადამიანის მოკვლა დევიანტურ ქმედებად ითვლება, თუ საქმე არ ეხება თავდაცვას ან თუ საომარი მოქმედებები არ მიმდინარეობს. ამის მსგავსად, გამომდინარე იქიდან, რომ დროსთან ერთად ნორმებიც იცვლება, იცვლება დევიაციის დეფინიციებიც. გვიან 1960-იან წლებამდე, თანაცხოვრება დაქორწინების გარეშე მკაცრად დევიანტურად ითვლებოდა და შეიძლება ახალგაზრდა ამის გამო კოლეჯიდანაც კი გაერიცხათ. დღეს კი ამერიკელების უმეტესობა თანაცხოვრობას სოციალურად მისაღებად მიიჩნევს, მით უმეტეს მაშინ, თუ საქმე ეხება ახალგაზრდა, უშვილო და ჰეტეროსექსუალ წყვილს.

დევიაციის დეფინიციის ცვლილება სოციალური ცვლილების მნიშვნელოვანი ნაწილია. ცვლილება შეიძლება ხდებოდეს ჩქარა და ნელა, ორგანიზებულად და არაორგანიზებულად. კოლეჯში ჩარიცხულთა მზარდმა რაოდენობამ (როგორც ქალების ასევე მამაკაცების) მნიშვნელოვნად გადასწია ქორწინების ასაკი, რამაც, თავის მხრივ, შეარბილა საზოგადოებრივი ნორმები ქორწინებამდე სექსთან დაკავშირებით. ხანდახან ცვლილება მოითხოვს ორგანიზებულ და კოლექტიურ ქმედებას, როგორიცაა ჰომოსექსუალების ბრძოლა მათი დაგმობის წინააღმდეგ.

მნიშვნელოვანია, თუ როგორ მთავრდება ამგვარი ბრძოლა. მაგალითად, გეების უფლებების დაცვის მოძრაობამ შედეგად მოიტანა ის, რომ მრავალმა საზოგადოებამ კანონით აკრძალა ჰომოსექსუალების დისკრიმინაცია სამუშაო ადგილებზე. ოჯახურ საკითხებთან დაკავშირებით გეების მოძრაობა ნაკლებად წარმატებული აღმოჩნდა: მხოლოდ რამდენიმე ქვეყანამ აღიარა ჰომოსექსუალური ქორწინება ოფიციალურად (თუმცა, ამგვარი

ქვეყნების რიცხვი ნელ-ნელა იზრდება), ანუ, ჰომოსექსუალებს არ აქვთ უფლება, მეურვეობა გაუწიონ საკუთარ შვილებს ან შვილად აიყვანონ ბავშვი. როდესაც ბილ კლინტონმა წამოიწყო კამპანია, რომელიც მიზნად ისახავდა ჰომოსექსუალებისათვის არმიაში სამსახურის ნების დართვას, ის იძულებული გახდა კომპრომისზე წასულიყო და „მიჩქმალვის“ პოლიტიკას დათანხმებოდა. ამერიკული არმიის ერთ-ერთი მაღალჩინოსანი ქალი იძულებული გახდა, დაეტოვებინა სამსახური, რადგან აღიარა, რომ ლესბოსელი იყო.

სახელდება და ძალაუფლება

თითქმის ყველა ადამიანი არღვევს კანონს ხანდახან, მაგრამ მათი ურავლესობა არ აღიქვამს თავს დევინტად და არც სხვები ფიქრობენ მის შესახებ ასე. სახელდების თეორიის მიხედვით (რომელიც სიმბოლური ინტერაქციონიზმიდან მომდინარეობს), დევინტად აღიარებამ შესაძლოა დიდი გავლენა იქონიოს ადამიანის სოციალურ იდენტობაზე (ბლუმერი, 1969/1986/; ლემერი, 1951). საზოგადოების მიერ დევინტად მონათვლის საკითხი დამოკიდებულია არა მარტო იმაზე, თუ როგორ იქცევა კონკრეტული პირი, არამედ მის ასაკზე, რასაზე ან ეთნიკურობასა და სოციალურ კლასზე.

სოციოლოგი უილიამ ჩამბლისი (1973) აკვირდებოდა სახელდების პროცესს მისურის ერთ-ერთ სკოლაში. ჩამბლისმა განასხვავა ორი სხვადასხვა ჯგუფი: „წმინდანებისა“ და „ხულიგნებისა“. „წმინდანების“ რვა წევრი ზედა-საშუალო კლასს ეკუთვნოდა. ისინი კარგი სტუდენტები იყვნენ და აქტიურად მონაწილეობდნენ სასკოლო ცხოვრებაში. უქმე დღეებში „წმინდანები“ მთელი „დატვირთვით“ ერთობოდნენ: სვამდნენ, მაღალი სიჩქარით დააქროლებდნენ მანქანებს, ჩადიოდნენ წვრილმან ქურდობას და ხულიგნობდნენ. ქალაქის მაცხოვრებლები მათ კარგ ბიჭებად მიიჩნევდნენ, რომლებიც ხანდახან თავს უფლებას აძლევდნენ „სხვანაირად“ მოქცეულიყვნენ. პოლიციას, ორი წლის განმავლობაში, ერთი „წმინდანიც“ კი არ დაუკავებია. ექვსი „ხულიგანი“ კი დაბალი სოციალური კლასის ოჯახებიდან იყო. ისინი კარგი სწავლით არ გამოირჩეოდნენ. შაბათ-კვირას ძირითადად მაღაზიის კარებთან იყვნენ აყუდებული და თუნუქის ქილებიდან ალკოჰოლურ სასმელს სვამდნენ. იყო შემთხვევები, როდესაც ისინი ჩხუბში ებმეოდნენ (უფრო ხშირად ერთმანეთში) და ხანდახან წვრილმან ქურდობაზე წაუცდებოდათ ხელი. მაგრამ „ხულიგნებს“ პოლიციასთან გამუდმებით პრობლემები ჰქონდათ. ქალაქელები მათ უმაქნისებად თვლიდნენ. „ყველა ეთანხმებოდა მოსაზრებას, რომ არცთუ ისე კარგად ჩაცმული და არცთუ ისე კარგი მანერების მქონე ბიჭები დაბალი სოციალური ფენიდან, ყოველთვის პრობლემებს ექებდნენ“ (ჩამბლისი, 1973, გვ. 7). გარდა ამისა, პოლიციამ იცოდა, რომ „წმინდანების“ შეძლებული მშობლები ერთ ამბავს ატეხდნენ შვილების დაპატიმრების შემთხვევაში, განსხვავებით „ხულიგნების“ მშობლებისაგან, რომლებსაც ამისათვის არც გავლენა ჰყოფნიდათ და არც — ძალაუფლება.

რამდენიმე გამონაკლისის გარდა, ორივე ჯგუფის წარმომადგენლებმა გაამართლეს სახელდებით განპირობებული მოლოდინები: „ხულიგნების“ რამდენიმე წევრი მრავალჯერ იქნა დაკავებული პოლიციის მიერ, ხოლო „წმინდანების“ წევრებმა უკან მოიტოვეს სიყმაწვილე, საშუალო კლასის კარიერულ გზას გაუყვნენ და სიყმაწვილისდროინდელ საქციელს ღიმილით „ცელქობად“ მოიხსენიებდნენ.

სახელდებისა და ფორმალური სანქციების სელექციური გამოყენება მნიშვნელოვან კითხვებს ბადებს: ვისი ნორმები ბატონობს საზოგადოებაში? ვინ იღებს გადაწყვეტილებას

ბას, რომელ საქციელს უნდა დაერქვას დევიანტური? ვინ წყვეტს, რომელი ცალკეული პირი ან ჯგუფი უნდა გამოცხადდეს დევიანტად?

ამერიკულ საზოგადოებაში, როგორც სიმდიდრე, ასევე რასა ხელს უწყობს იმის განსაზღვრას, თუ ვინ ახდენს გავლენას სახელდების პროცესზე. ის ქმედებები, რომელიც შეურაცხყოფას აყენებს ან საფრთხეს უქმნის თეთრკანიანი საშუალო და მაღალი ფენის წარმომადგენლებს, ძალიან ხშირ შემთხვევაში მიჩნეულია დევიანტურად. განწყობაზე მოქმედი ნარკოტიკები, რომელსაც ქუჩაში ყიდიან (პეროინი, კოკაინი), არალეგალურია, მაგრამ განწყობილებაზე მოქმედი ისეთი ნამლები, რომლებიც აფთიაქებში ექიმის რეცეპტით უპრობლემოდ იყიდება (ბარბიტურატები და ტრანკვილიზატორები), კანონიერია. ელიტარული წრეების ძალაუფლება განაპირობებს იმასაც, რომ ამ წრის ადამიანები არ ინოდებოდნენ დევიანტურებად. მაგალითად, საპენსიო და საკრედიტო დაწესებულების აღმასრულებლებმა უამრავი ამერიკელი გაყვლიფეს 1980-იან წლებში, მაგრამ მათმა რეპუტაციამ და სიმდიდრემ იხსნა ისინი დევიანტურობის იარლიყისაგან. მათმა უმეტესობამ შეძლო ბრალეულობის ჩამოცილება.

კარლ მარქსი ამტკიცებდა, რომ მორალური ნორმები განისაზღვრება ფინანსური ელიტის მცირერიცხოვანი მმართველი კლასის მიერ (აქედან გამომდინარე, დევიანტობის დეფინიციაც), რადგანაც ეს ნორმები ამყარებს არსებულ ეკონომიკურ წესრიგს. მარქსის მიხედვით, ნორმების დარღვევაზე საზოგადოების რეაგირების სიმწვავე დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად უქმნის საფრთხეს დარღვევები გაბატონებულ ძალებს. მაგალითად, ნარკომანობა არ მოიაზრებოდა ძირითად სოციალურ პრობლემად მანამ, სანამ ის მხოლოდ ღარიბებისა და ეთნიკური უმცირესობების პრობლემა იყო. მას შემდეგ კი, რაც მოიმატა თეთრკანიანი საშუალო კლასის წარმომადგენლების მიერ ნარკოტიკების მოხმარების დონემ, გაძლიერდა სოციალური აქციები ნარკოტიკების წინააღმდეგ (ბენ-იე-ჰუდა, 1990). უფრო მეტიც, ნარკოტიკებით ვაჭრობამ მიიზიდა ის ადამიანები, რომლებიც მსხვილი ბიზნესმენების მიერ იაფ სამუშაო რესურსად მოიაზრებოდა. ნაკროტიკებთან ბრძოლით ელიტა ამ ტენდენციის შეჩერებასაც ცდილობდა.

ამგვარად, მარქსისტული მოსაზრებების თანახმად, კანონი და სასჯელალსრულება ასახავს მმართველი ფენის უპირველეს და უმნიშვნელოვანეს ინტერესს – ანუ მათ ინტერესს, ვისაც შეუძლია გავლენის მოხდენა კანონმდებლებზე, პოლიციასა და სასამართლოებზე. ეს განაცხადი პირდაპირ ეწინააღმდეგება თემიდას მიუკერძოებლობას, ანუ იმის რწმენას, რომ სამართალი ყურადღებას არ აქცევს სოციალურ ძალაუფლებას. აქედან გამომდინარე, იბადება კითხვა, თუ რამდენად ზუსტია ეს აღწერილობა?

სოციოლოგი ამიტომ ეტყვიან აცხადებს, რომ შეერთებული შტატების 500 მსხვილი კორპორაციიდან სხვადასხვა სიმძიმით ყველა არღვევს კანონს ნებმისმიერი 10 წლის განმავლობაში (გერლერმანი, 1986). ერთ-ერთი შემთხვევისას, რომლის გამოძიება 10 წელს გაგრძელდა, გამომძიებლებმა კორპორაციულ დანაშაულს მკვლევლობის ერთ-ერთი ფორმა უწოდეს. მანვილის კორპორაცია ამერიკაში აზბესტის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ძველი და მსხვილი მწარმოებელი იყო. 1920-იან წლებში სამედიცინო ჟურნალში გაჩნდა ინფორმაცია, რომ აზბესტის მტვერი ფილტვების საშიშ, ხშირ შემთხვევაში ფატალურ დაავადებას იწვევდა. კორპორაციის ხელმძღვანელობისათვის ცნობილი იყო ამ ფაქტის შესახებ, მაგრამ მათ მუშები არ გაუფრთხილებიათ. უფრო მეტიც, მათ ხელი შეუშალეს ამ საკითხზე კვლევის ჩატარებას. ეს პროცესი 40 წელი გრძელდებოდა, რომლის განმავლობაში უამრავი ადამიანი გარდაიცვალა, მაგრამ მანვილის კორპორაციისათვის არანაირი სან-

ქცია არ დაუნესებიათ (კალჰუნი და ჰილერი, 1988). როგორც ჩანს, კომპანიის სახელმა და სიდიდემ ერთგვარი ფარის როლი შეასრულა. ხშირ შემთხვევაში დევიანტობის საკითხი წყდება არა ამა თუ იმ ქმედების შედეგად გამოწვეული ზიანის ხარისხით, არამედ იმ ადამიანების ძალაუფლებით, ვინც კანონი დაარღვია. თუმცა, ელიტის ძალაუფლება აბოსოლუტური არ არის. განსაკუთრებით პლურალისტურ, დემოკრატიულ საზოგადოებაში, მმართველი კლასების მიღმა არსებულ ჯგუფებს შეუძლიათ გავლენა იქონიონ დევიაციის სახელდების პროცესზე. მაგალითად, 1960-იანი წლების დასაწყისში მომხმარებლის უფლებათა დაცვის ჯგუფებმა აქტიურად დაიწყეს ფედერალურ მთავრობაში ბრძოლა საშიში პროდუქტების (მაგალითად, აზბესტის, კიბოს გამომწვევი სხვადასხვა საკვები დანამატების...) წინააღმდეგ. ბოლოდროინდელი მაგალითია საზოგადოების ზენოლა თამბაქოს მოწვევის წინააღმდეგ ზომების გამკაცრებისათვის, მიუხედავად თამბაქოს მწარმოებელი კომპანიების აქტიური სარეკლამო კამპანიისა. ამგვარად, თუ საზოგადოება მოიკრებს ძალებს და კოლექტიურად იმოქმედებს, შეძლებს დევიანტურებად მოიხსენიოს ელიტარული წრის წევრები.

კვლევის მეთოდები

უნივერსალი ქაჩაში: უიხანუნი ბანდების შესწავლა მახინ სანჩეს ინსტიტუტის მიერ

ბანდა“ სიტყვის გაგონებაც კი შიშის ზარს სცემს საშუალო და მაღალი ფენის ამერიკელებს. მათთვის ბანდა ასოცირდება მოძალადეთა ყველაზე დაბალ და დევიანტურ ჯგუფთან, რომელიც ცნობილია ვანდალური ქმედებებით და სასტიკად უსწორდება არა მარტო მოქიშპე ბანდებს, არამედ ყველას, ვინც გზაზე გადაეყრებათ.

სოციოლოგი მარტინ სანჩეს ინკოვსკი იკვლევდა იმ საკითს, თუ როგორ ახერხებენ ბანდები არა მარტო არსებობას, არამედ გაძლიერებასაც მათ წინააღმდეგ მიმართული მუდმივი კამპანიების ფონზე. ამ თემაზე არსებული ლიტერატურის შესწავლისას სანჩესმა აღმოაჩინა, რომ მკვლევართა უმეტესობა ყურადღებას ამახვილებდა ქალაქის ერთი რაიონის, ან ერთი ქალაქის ბანდაზე, ან იმგვარ ბანდებზე, რომლის წევრებიც ერთ რომელიმე ეთნიკურ ჯგუფს წარმოადგენდნენ. თითოეული ბანდისათვის ინდივიდუალურ და ასევე ყველასათვის საერთო მახასიათებლების გამოვლენის მიზნით, სანჩესმა გადანწყვიტა, ჩაეტარებინა დაკვირვება, როგორც მონაწილე-მკვლევარს.

ბანდების შესწავლის მიზნით არჩევისას, სანჩეს ინკოვსკიმ გამოიყენა სამი კრიტერიუმი: სხვადასხვა პოლიტიკური და სოციო-ეკონომიკური პირობების გავლენის შესაფასებლად მან გადანწყვიტა, შეესწავლა სხვადასხვა ქალაქში მოქმედი ბანდები; ეთნიკურობის როლის (თუ ასეთი რამ შესაძლებელი იყო) გამოსავლენად, საჭირო იყო სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების წევრებისაგან დაკომპლექტებული ბანდების შესწავლა. რაც შეეხება წევრების ოდენობას, ინკოვსკიმ გადანწყვიტა დაკვირვებოდა სხვადასხვა სიდიდის ბანდებს.

სანჩეს ინკოვსკიმ თავისი კვლევისათვის სამი ქალაქი ამოირჩია: 1. ნიუ-იორკი, სადაც მრავლადაა სახელმწიფოს მიერ უზურნველყოფილი საცხოვრებელი შენობები, რომლებიც ძირითადად პუერტორიკოელებს, დომინიკელებსა და აფრო-ამერიკელებს უკავიათ; 2. ბოსტონი თავისი ახალი სახლებით, სადაც მაცხოვრებლების უმეტესობას ირლანდიური წარმოშობის მუშათა კლასი შეადგენს და 3. ლოს-ანჯელესი, სადაც ერთი ოჯახისათვის განკუთვნილ სახლებში ძირითადად ლათინური და აზიური წარმოშობის ოჯახები ცხოვრობენ. ეთნიკური უმცირესობით დასახლებული უბნების განსაზღვრის შემდეგ სანჩეს ინკოვსკი დაუკავშირდა ადგილობრივ ოფიციალურ პირებს, მოიპოვა ინფორმაცია მის მიერ არ-

ჩეულ უზნებში მოქმედი ბანდების შესახებ და ამოარჩია აფრო-ამერიკელების, ლათინების, აზიელებისა და თეთრკანიანების ბანდების გადაკვეთის ტერიტორიები.

სანჩეს იანკოვსკი ვერ დადგებოდა ქუჩის კუთხეში და ვერ გამოაცხადებდა: „გამარჯობა, მე პროფესორი ვარ და თქვენზე დაკვირვებას ვაპირებ“ (1991. გვ.9). ამიტომ ის დაუკავშირდა თემის ლიდერებს, სოციალურ მუშაკებსა და საეკლესიო პირებს და დახმარება ითხოვა ბანდების წევრებთან წარდგენის ორგანიზებაში. მას სურდა, სხვების დაუსწრებლად შეხვედროდა ბანდის წევრებს და პირადად მოლაპარაკებოდა მათ. ბანდების ლიდერები მკვლევართან პირველი შეხვედრისას დაინტერესდნენ წიგნისა და ბანდების შედარების იდეით, თუმცა პროფესორი მათ თვალში ეჭვს იწვევდა. მაშინ იანკოვსკი მიხვდა, რომ მისი იდენტობა და გარეგნობა მუშაობდა როგორც მის სასარგებლოდ, ასევე მის წინააღმდეგაც: ის, რომ იანკოვსკი არ იყო თეთრკანიანი (იანკოვსკი მისი პოლონელი მამინაცვლის გვარია) უიოლებდა აფრო-ამერიკულ და ლათინურ ბანდებთან ურთიერთობას, რასაც ვერ ვიტყვით თეთრკანიანთა და აზიელების ბანდებზე. ნიუ-იორკში არსებულმა იტალიელებისა და ირლანდიელების ბანდებმა და ლოს-ანჯელესის აზიელთა ბანდამ უარი განაცხადეს კვლევის პროცესში მონაწილეობაზე. თუმცა ოთხმა ირლანდიურმა ბანდამ, რომელსაც პროფესორი ბოსტონში დაუკავშირდა, ნება დართო სანჩეს იანკოვსკის, ეწარმოებინა დაკვირვება. მათთვის მთავარი იყო, რომ პროფესორი უფერტო-რიკოელი არ იყო (მათი მთავარი მოწინააღმდეგე) და, შესაბამისად, საფრთხეს არ წარმოადგენდა. ამგვარად, მან მონაწილეობის თანხმობა მიიღო 10 ნიუ-იორკული, 10 ლოს-ანჯელესური და 4 ბოსტონური ბანდისაგან.

შემდგომი ნაბიჯი გულისხმობდა ამ ბანდების ნდობის მოპოვებას, რაც საჭირო იყო მონაწილეობრივი დაკვირვებისათვის. ამისათვის სანჩეს იანკოვსკის ორი გამოცდის ჩაბარება დასჭირდა. პირველი იყო ერთ-გულების გამოცდა: ბანდის წევრები კანონს არღვევდნენ მისი თანდასწრებით, რათა გაეგოთ, შეატყობინებდა თუ არა იგი პოლიციას ამის შესახებ. მეორე გამოცდა სიმამაცისა და გულადობის შემოწმებას ისახავდა მიზნად: ბანდის წევრებმა ჩხუბის სცენა გაითამაშეს, რათა იანკოვსკის რეაქციის სისწრაფე შეეფასებინათ. ამით ისინი მიხვდებოდნენ, პროფესორი მათთვის „შენაძენი“ იქნებოდა თუ ზედმეტი ტვირთი მოწინააღმდეგე ბანდასთან დაპირისპირებისას. იანკოვსკი მიხვდა, რომ ბანდის წევრებისათვის ჩხუბი და დამარცხება უფრო მისაღები იყო, ვიდრე უარის თქმა ჩხუბზე. კარატეს კურსების წყალობით პროფესორი მხოლოდ რამდენიმე ჩალურჯებული ადგილით გადაურჩა ჩხუბს.

მონაწილეობრივი დაკვირვება გულისხმობს მკვლევარის უშუალო მონაწილეობას დაკვირვების ობიექტი ჯგუფის საქმიანობაში. იანკოვსკი საშუალოდ ყოველ თვეს იცვლიდა ბანდებს. მათთან ერთად ეძინა, მათ ოჯახებში ცხოვრობდა, მოგზაურობდა და ისეთ სიტუაციაში, სადაც ნეიტრალიტეტს ვერ ინარჩუნებდა, მათ მხარდამხარ ჩხუბობდა კიდეც (გვ. 13). დროის გარკვეული პერიოდის შემდეგ, ბანდის წევრებს დიდად აღარ ანაღვლებდათ, რომ სანჩეს იანკოვსკი პროფესორი იყო და კვლევას აწარმოებდა. მას სულ უფრო ხშირად ეუბნებოდნენ, რომ სულაც არ ჰგავდა პროფესორს. დაკვირვების განმავლობაში იანკოვსკი აკეთებდა ჩანაწერებს, ინერდა ინტერვიუებსა და შეხვედრებს, მოგვიანებით კი მომხდარის ყოველდღიური ანალიზის გაკეთებას მიჰყო ხელი.

სანჩეს იანკოვსკი ასევე დაინტერესებული იყო, შეესწავლა ბანდებისა და იმ თემების დამოკიდებულება, სადაც ისინი მოქმედებდნენ. ის არ ამჟღავნებდა, ვინ იყო სინამდვილეში და ისე აკვირდებოდა, თუ როგორი დამოკიდებულება ჰქონდათ მეზობლებს, ბიზნესმენებსა და სხვადასხვა ოფიციალური პირებს ბანდის წევრებთან. მოგვიანებით მან გაამხილა თავისი ვინაობა და ითხოვა ოფიციალური ინტერვიუების ჩატარების ნებართვა. უმეტესობა დათანხმდა კონფიდენციალურობის დაცვის პირობით.

სანჩეს იანკოვსკის სულაც არ გაჰკვირვებია, როცა რამდენიმე ეთიკურ დილემას წააწყდა. კვლევის პროცესში ის უამრავი უკანონობის მოწმე გახდა, მაგრამ არ დაურღვევია ბანდებისათვის მიცემული პირობა. მას რომ კონფიდენციალურობის პირობა არ მიეცა, ბანდები არასოდეს დართავდნენ თანამშრომლობის უფლებას; ხოლო მას რომ საკუთარი თვალთ არ ენახა, როგორ ჩადიდნენ ბანდის წევრები დანაშაულებრივ ქმედებას, მის მიერ წარმოდგენილი სურათი არასრული იქნებოდა. შეთანხმების თანახმად, იანკოვსკის არც ერთ დანაშაულებრივ ქმედებაში არ მიუღია მონაწილეობა (თუ არ ჩავთვლით ნარკოტიკების მიღებას). მან დაიცვა კონფიდენციალურობის პირობა იმ ოფიციალურ პირებთან დაკავ-

შირებიტაც, რომლებიც დიდსულოვნად დათანხმდნენ, განეხილათ დაუნერეღი კანონები და ის არაოფიციალური შეთანხმებები, რომლებიც მათ ბანდებთან მუშაობის საშუალებას აძლევდა.

კვლევის განმავლობაში სანჩეს იანკოვსკიმ აღმოაჩინა, რომ „დევიანტური“ ბანდების წევრებისა და „ნორმალურ“ ახალგაზრდებს შორის არსებული საზღვარი ხშირად ყალბია. ბანდის წევრებს არ ახასიათებდათ სიზარმაცე, პირიქით — ენერგიულად და მონდომებით იბრძოდნენ, ჰქონოდათ ის, რაც ყველა ამერიკელს სურს: ფული, ქონება, ძალაუფლება და რეპუტაცია. ბიჭები უერთდებოდნენ ბანდებს არა იმიტომ, რომ მათზე უფროსი წევრების გავლენის ქვეშ ექცეოდნენ, არამედ იმიტომ, რომ სურდათ რაღაცისთვის მიეღწიათ. ბანდები ახალ წევრებს სთავაზობდნენ ბიზნესის წამოწყების შესაძლებლობებს, გართობას, თავშესაფარს საჭიროების შემთხვევაში და ფიზიკურ დაცვას. რაც ყველაზე მთავარია, ბანდის წევრებად გახდომის შემდეგ ახალგაზრდები ეწინააღმდეგებოდნენ უპერსპექტივო სამსახურებს, ქრონიკულ სიღატაკესა და უიმედობას, რასაც საკუთარი მშობლების მაგალითზე ხედავდნენ.

წყარო: მარტინ სანჩეს იანკოვსკი, *კუნძულები ქუჩებში: ბანდები და ამერიკული ურბანული საზოგადოება* (კალიფორნიის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ბერკლი, 1991).

დევიაციის სოციალური ფუნქციები

ზოგ შემთხვევაში დევიაცია იწვევს მჭიდროდ შეკავშირებული სოციალური სისტემის მოშლას, მაგრამ ამავე დროს მას შეუძლია პოზიტიური სოციალური ფუნქცია იტვირთოს. სოციოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი, ემილ დურკჰაიმი (1859/1982), პირველი იყო, რომელმაც ყურადღება გაამახვილა და გააანალიზა ეს ერთი შეხედვით პარადოქსული ფაქტი. ის ამტკიცებდა, რომ დევიაცია სოციალური ცხოვრების ბუნებრივი ნაწილია — „ჯანსაღი საზოგადოების განუყოფელი ნაწილი“ (1895/1982, გვ. 67). როგორ შეიძლება, დევიაცია იყოს ჯანსაღი საზოგადოების ნაწილი?

დურკჰაიმის პასუხი ორი ნაწილისაგან შედგება. პირველი — დევიაციური ქცევის განსაზღვრებით, საზოგადოება ადგენს, თუ რომელიც ქცევაა მისთვის მისაღები. საზღვარი მისაღებსა და მიუღებელს შორის ხშირ შემთხვევაში ძნელი გასაჯლებაა. საზოგადოებები ჩვეულებრივ აწესებენ „ნებადართული ვარიაციების ზონას“ (ციტირება), რომლებიც ხშირად ეხება ფართოდ მიღებულ ნორმებსაც კი. ნორმების უმეტესობა არ არის მკაფიოდ გამოხატული. მათი განსაზღვრება ხშირად არაფორმალური ხასიათისაა და ვლინდება ადამიანების ყოველდღიურ ურთიერთობაში. ნებადართულობის საზღვრების მოსინჯვისას დევიანტები საზოგადოების სხვა წევრებს აიძულებენ, დაფიქრდნენ იმაზე, თუ რა არის ნორმალური და მართებული მათი რწმენით.

მეორე — დევიანტურობა აერთიანებს საზოგადოების წევრებს დევიანტების წინააღმდეგ და ამით აძლიერებს სოციალურ სოლიდარობას. როდესაც მშობლები ერთიანდებიან მათ ქალაქში გახსნილი პორნომაღაზიის დახურვის მოთხოვნით, ან მოქალაქეები ერთხმად უჭერენ მხარს პატიოსან პოლიტიკოსს, ისინი გაერთიანებული ძალებით ებრძვიან დევიანტობას, რომელიც წარმოდგენილია, ერთი მხრივ, იმ საქმის სახით, რომელმაც გახსნა პორნომაღაზია და, მეორე მხრივ, მექრთამე პოლიტიკოსის სახით. ამ ფორმით საზოგადოების წევრები თავიანთ ენერგიას სოციალური წესრიგის გასამყარებლად იყენებენ.

ე.ი. დევიაცია ხელს უწყობს საზოგადოებებს, გაამყარონ ესა თუ ის ნორმა, ანუ დევიაცია თამაშობს სოციალური ცვლილების კატალიზატორის როლს. ამის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ პროტესტი რასობრივი სეგრეგაციის წინააღმდეგ. 1955 წელს ალაბამას შტატის ქალაქ მონტგომერის მცხოვრებმა როზა პარკსმა უარი განაცხადა, გადაეჯდარიყო ავტობუსის იმ ნაწილში, რომლითაც, ჩვეულებრივ, შავკანიანები მგზავრობდნენ. ამით მან გამოაშუქა დევინტური ქმედება. მაგრამ თეთრკანიანების მცდელობამ, დაესაჯათ დევინტი, ტრადიციული შედეგი ვერ გამოიღო. ამის ნაცვლად აგორდა მოძრაობა, რომელმაც სოციალური თანასწორობა მოუტანა აფრო-ამერიკელებს (მოძრაობა სამოქალაქო უფლებების მხარდასაჭერად განხილულია მე-20 თავში).

თუ როგორ მოქმედებს დევინტურობა — ამყარებს არსებულ ნორმებს თუ აჩქარებს სოციალურ ცვლილებებს — ნაწილობრივ დამოკიდებულია საზოგადოების ტიპზე. მარტინი, ტრადიციული საზოგადოება ყოველთვის კონსენსუსის მომხრეა, როდესაც საქმე ეხება იმას, თუ რამდენად მისაღებია ესა თუ ის ქმედება. დევიაციის დასჯას ხშირად მივყავართ სტატუსკვოსადმი ერთგულებამდე. რთული თანამედროვე საზოგადოება უფრო პეტეროგენულია და ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებულ ცხოვრების წესსა და მორალურ თვალსაზრისებს შეიცავს. „ამგვარ საზოგადოებაში დადგენილი არ არის მორალისა და ღირებულებების საზღვრები. ისინი მოლაპარაკებას ექვემდებარება“ (ბენ-იეჰუდა, 1985, გვ. 15). შედეგად, დევინტურობამ შეიძლება ხშირად გამოიწვიოს სოციალური ცვლილებები და წარმოშვას ნორმების დადგენის შესახებ მოლაპარაკებების აუცილებლობა.

სოციალური კონტროლი

დევიაციის მსგავსად, მისი შეზღუდვის მექანიზმებიც სოციალური კონსტრუქციისაა. სოციალური კონტროლი გულისხმობს ჯგუფისა და საზოგადოების მცდელობებს, რომლებიც მიმართულია მათი წევრების საქციელის რეგულირებისაკენ დადგენილ ნორმებთან შესაბამისობაში. იდეალურ ვარიანტში, ადამიანები თვითონვე ემორჩილებიან ამ ნორმებს. მაგრამ სოციალიზაცია არ არის სრულყოფილი პროცესი და ნორმებისადმი მორჩილება ავტომატურ ხასიათს არ ატარებს. ამას შედეგად მოჰყვება სანქციები ან გარეგანი ძალდატანება. ზოგი სანქცია არაფორმალურია, მაგალითად, ადამიანზე არაოფიციალური, ხშირ შემთხვევაში უნებლიე ზეწოლა დაყოლიების მიზნით. პოზიტიური არაფორმალური სანქციები გულისხმობს ჯილდოს დამყოლობისათვის, მაგალითად, ღიმილს, კოცნას, შექებას... ნეგატიური არაფორმალური სანქციები კი გულისხმობს არაფორმალურ ჯარიმებს, მაგალითად, დაცინვას ან ოსტრაქციზმს.

ფორმალური სანქციები წარმოადგენს ოფიციალურ, ინსტიტუციონალიზებულ ნახა-ლისებას დამყოლობისათვის და დასჯას დევინტურობისათვის. ფორმალური სანქციები განსაკუთრებით საჭიროა დიდ, კომპლექსურ საზოგადოებაში, სადაც ადამიანებს ერთმანეთისაგან განსხვავებული წარმოდგენები აქვთ სწორ ქცევაზე და, შესაბამისად, არაფორმალური სანქციების გავლენა სუსტია. იუსტიციის სისტემა კონტროლის სისტემის ყველაზე მნიშვნელოვანი და თვალსაჩინო, მაგრამ არა ერთადერთი, ინსტიტუტია თანამედროვე საზოგადოებაში. ბიზნესებსაც აქვს გარკვეული სოციალური კონტროლის მექანიზმი: თანამშრომლები, რომლებიც წარმატებით ასრულებენ კომპანიის მიერ დასახულ

ამოცანებს, ჯილდოვდებიან — მათ ხელფასს უმატებენ ან აწინაურებენ; ხოლო თანამშრომლები, რომლებიც არ ემორჩილებიან კომპანიაში დადგენილ წესებს, ისჯებიან საყვედურით, ზოგჯერ გათავისუფლებითაც კი. სკოლები იყენებს ნიშნების, ქულებისა და სერთიფიკატების სისტემას მოსწავლეთა დაჯილდოებისას კარგი ყოფაქცევისა და მოსწრებისათვის. შესაბამისად ისჯებიან ის მოსწავლეები, რომლებიც არ გამოიჩენიან დისციპლინითა და კარგი მოსწრებით. არაფორმალური სოციალური კონტროლი ჯერ კიდევ გარკვეულ როლს თამაშობს თანამედროვე საზოგადოებაში. მაგრამ კონტროლის ფორმალურ მექანიზმებს მიმართავენ მაშინ, როდესაც არაფორმალური მექანიზმები ვერ ასრულებს თავის დანიშნულებას, ან წამახალისებლად მოქმედებს დევიაციაზე (მაგალითად, კოლეგებმა და ჯგუფებმა შეიძლება წახალისონ სექსუალური ძალადობა და ა.შ.)

ვინ შეიძლება ბახდეს დევნიან?

დევიაციურ ქცევას ყოველთვის თან ახლავს დასჯის რისკი, იქნება ეს სოციალური უკმაყოფილება თუ იურიდიული სანქცია. რატომ ხდება, რომ ზოგი ადამიანი რეგულარულად მიმართავს დევიანტურ ქცევას, ხოლო ზოგი — არა? შეგვიძლია თუ არა განვსაზღვროთ სავარაუდო სიზუსტით, ვინ შეიძლება გახდეს დევნიანი და ვინ არა?

მემკვიდრეობა

წლების განმავლობაში მრავალმა მეცნიერმა სცადა, გამოეცნო პოტენციური დევიანტები ინდივიდის გენეტიკურ მემკვიდრეობაზე დაყრდნობით. მეცხრამეტე საუკუნეში იტალიელმა კრიმინალისტმა ჩეზარე ლომბროზომ გამოიკვლია დამნაშავეების თავის ქალის მოყვანილობა საერთო ნიშნების აღმოჩენის მიზნით. კვლევაზე დაყრდნობით მან დაადგინა, რომ მაღალი ყვრიმალეები, ფართო ყბები და ხშირი წარბები, რაც დიდი ჯიშის მაიმუნების სახის წყობის მსგავსია, ახასიათებდა მრავალ დამნაშავესაც. ლომბროზოსათვის ეს იმის მაუწყებელი იყო, რომ კრიმინალები ევოლუციის განვითარების წინა საფეხურზე დარჩნენ — ანუ ისინი წარმოადგენენ „ველურებს“ ცივილურ ადამიანებს შორის. თუმცა, ლომბროზომ ერთი მნიშვნელოვანი მეთოდოლოგიური შეცდომა დაუშვა — მან გამოიკვლია *მხოლოდ* დამნაშავეთა თავის ქალები და არა მთელი მოსახლეობის რეპრეზენტაციული ნიმუში. რამდენიმე წლის შემდეგ, როდესაც ინგლისელმა ექიმმა ჩარლზ გორინგმა (1913) დამნაშავეებისა და ჩვეულებრივი მოქალაქეების თავის ქალის მოყვანილობა შეადარა, ვერავითარი განსხვავება ვერ აღმოაჩინა. გორინგის ეს აღმოჩენა ჯერ კიდევ გამოიყენება სამეცნიერო ნაშრომებში.

იმ დროის სხვა მეცნიერები ცდილობდნენ, მიეგნოთ ისეთი ფიზიკური მახასიათებლებისთვის, რომელიც საერთო იქნებოდა მსუბუქი ყოფაქცევის ყველა ქალისათვის (გილმანი, 1985). თითქოს მართლაც ყველა მეძავი ჰგავდა ერთმანეთს: მუქი თმები, გამოკვეთილი ყბები, „უხეში“ გამოხედვა. საქმე იმაშია, რომ მათი მსგავსება განპირობებული იყო მსგავსი ეთნიკური წარმომავლობით — ანუ იმ დროისათვის მეძავების უმეტესობა ერთი

ეთნიკური ჯგუფიდან მოდიოდა, რომლებიც სილატაკემ აიძულა ამ გზისთვის მიემართათ. მაგრამ ზოგი მეცნიერი მაინც ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ აფრიკელები აღვირახსნილი ცხოვრების წესს მისდევდნენ. ამიტომ ამ მეცნიერებმა შეისწავლეს აფრიკელი ქალების აგებულება, რათა დაედგინათ, რა განაპირობებდა მათ გამორჩეულობას. მეძავისა და შავკანიანი ქალის იმიჯი თანდათან ერთმანეთს შეერწყა, ისევე როგორც თეთრკანიანი ქალი იქცა პატიოსნების განსახიერებად.

ძველმა მკვლევარებმა ხუთი უმთავრესი შეცდომა დაუშვეს: 1. ისინი მოექცნენ კულტურული სტერეოტიპების გავლენის ქვეშ და ცდილობდნენ, სამეცნიერო მონაპოვართ დაედასტურებინათ მათი ჭეშმარიტება; 2. ერთმანეთში აურიეს ფიზიკური მახასიათებლები (ფენოტიპი) და თანდაყოლილი (გენეტიკური) განწყობა; 3. არ შეუსწავლიათ საკონტროლო ჯგუფები (არაკრიმინალები, არამეძავეები); 4. არ გაითვალისწინეს შესაძლო ცვლადები (ემიგრანტების გაუსაძლისი პირობები); 5. აირჩიეს მცირერიცხოვანი, არაშემთხვევითი საკვლევი ნიმუშები და მოახდინეს მათი განზოგადება მთელ სოციალურ კატეგორიებზე;

დღესდღეობით მეცნიერები თანხმდებიან, რომ ადამიანური ქცევა მეტისმეტად რთულია საიმისოდ, რომ მხოლოდ ბიოლოგიური ახსნა მოეძებნოს. მაშინაც კი, როდესაც ბიოლოგიური ფაქტორის მონაწილეობა გადამწყვეტია (მაგალითად შიზოფრენიის, დეპრესიისა და სხვა ფსიქიკური დაავადებების დროს), გარემო ფაქტორები მაინც მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ იმის გადწყვეტისას, თუ როდის და როგორ გამოვლინდება ეს ბიოლოგიური თვისება, ან გამოვლინდება თუ არა საერთოდ. თუმცა, მოსაზრება, რომ დევianტები ბიოლოგიურად განსხვავებულები არიან საზოგადოების დანარჩენი წევრებისაგან, არ არის მყარი. 1981 წელს აშშ-ის პრეზიდენტმა რონალდ რეიგანმა განაცხადა, რომ დანაშაული სოციალური პრობლემა კი არ არის, არამედ „ადამიანის გულის პრობლემა“, და ხაზი გაუსვა იმას, რასაც „ადამიანის ბუნების მუდმივი ან აბსოლუტური თვისება უწოდა“ (კამინერი, 1994).

სოციალიზაცია

მეორე მოსაზრების მიხედვით, დევianტად ჩამოყალიბება დამოკიდებულია სოციალიზაციაზე. ფსიქოდინამიკური თეორიები სწავლობს დევianტური ქცევის კვალს ადრეული ბავშვობის პერიოდიდანვე. ფსიქონალიზის ფუძემდებელი, ფროიდი, ამტკიცებდა, რომ ადამიანების უმეტესობა ასაკის მატებასთან ერთად სწავლობს იმ თანდაყოლილი ბიოლოგიური სურვილების დათრგუნვას ან ეფექტურად გადაცემას, რომელიც სიამოვნების მიღების ან აგრესიისაკენ არის მიმართული. ზოგ ბავშვს გვერდით არა ჰყავს უფროსი ადამიანი, რომელთანაც მოახდენდა იდენტირებას და მის ღირებულებებსა და მორალურ ხედვას გაითავისებდა. ფროიდის აზრით, ამგვარ ბავშვებს ვერ უვითარდებათ მძლავრი სუპერეგო, ანუ ფსიქიკის ის ნაწილი, რომელიც ასრულებს სინდისის ფუნქციას ქცევის მართვის პროცესში. ფროიდს სწამდა, რომ ადამიანის ეს კატეგორია განსაკუთრებით მიდრეკილია დევianტურობისაკენ.

სოციო-ეკონომიკური თეორეტიკოსები ემხრობიან იმ აზრს, რომ ბავშვი სწავლობს დევianტურ ქცევას სხვა, დევianტ ადამიანებზე დაკვირვებითა და მიბაძვით. განსა-

კუთრებით ხშირია მათთან ახლოს მყოფი ადამიანების მიბაძვა (ბანდურა და უოლტერსი, 1959). აგრესიული ბავშვები ხშირად სწორედ ისეთ ოჯახებში იზრდებიან, რომლებშიც მშობლებს აღენიშნებათ ფსიქიკური აშლილობა, არიან ანტისოციალურები და განსაკუთრებულ აგრესიას იჩენენ საკუთარი ბავშვების მიმართ (კაპალდი და პატერსონი, 1991; ბანდურა, 1986). ასეთ ოჯახებში გაზრდილი ბავშვები მოკლებულნი არიან თვითკონტროლის უნარს და შესაძლებელია მათმა დასჯამ პასუხად აგრესია გამოწვიოს; თუმცა, შეიძლება მოხდეს სრულიად საპირისპიროც: ბავშვი მორჩილად მოიქცეს, დამყოლი ხასიათი გამოამჟღავნოს.

არსებობს კიდევ ერთი, დიფერენციული ასოციაციის სახელით ცნობილი სოციალურ-სტრუქტურული თეორია. ამ თეორიის მიხედვით, დევიანტური საქციელით ცნობილი ადამიანები სოციალურად უკავშირდებიან სხვა დევიანტებს, რომლებიც აძლიერებენ დევიანტურ ნორმებსა და ღირებულებებს (გეილორდი და გალიერი, 1988; საზერლენდი, 1949). თითოეული სოციალური ჯგუფი ახალ წევრებს გადასცემს საკუთარ ღირებულებებსა და ნორმებს. ეს არის პროცესი, რომელიც მთელი სიცოცხლის მანძილზე გრძელდება. დევიანტებს შორის დიფერენციული ურთიერთობების მეშვეობით შესაძლებელია ადამიანების სოციალიზაცია ნარკოტიკების, ბანდების, პოლიტიკურად კორუმპირებულთა სუბკულტურებში ან დევიანტების სხვა ჯგუფში.

პოვარდ ბეკერმა (1963) აღმოაჩინა, რომ ადამიანის ჩამოყალიბება მარიხუანას მომხმარებლად დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად იყო ის ჩართული მარიხუანის მომხმარებელთა სუბკულტურაში. რაც უფრო მაღალია მონაწილეობის ხარისხი და რაც უფრო მჭიდროა სოციალური კავშირი, მით მეტი შანსია იმისა, რომ ადამიანი გახდეს მარიხუანას რეგულარული მომხმარებელი. გამოცდილი მწვევლები ასწავლიან ახალბედებს მარიხუანას მოწევისა და მისგან სიამოვნების მიღებას. გარდა ამისა, ახალბედები ძველებისაგან სწავლობენ „სწორ“ მიდგომებს, კერძოდ კი იმას, რომ ადამიანები, რომლებიც გამოგზავნილი არიან, მეშჩანები არიან. სწორედ მარიხუანას მწვევლებთან ახლო კავშირი თამაშობს გადამწყვეტ როლს ახალბედების მწვევლებად ჩამოყალიბებაში.

არასრულწლოვნები განსაკუთრებით იოლად სწავლობენ მათთვის ახლობელი სუბკულტურის ნორმებს, დამოკიდებულებებსა და ღირებულებებს – დევიანტურებსაც კი. როგორც აკერსი (1985, გვ. 148) ამბობს, „მოზარდების ქცევაზე (დამოუკიდებლად იმისაგან, დევიანტურია თუ არა ის), ერთადერთი საუკეთესო მიმანიშნებელია ამა თუ იმ მოზარდის ახლო მეგობრების ქცევა. მოზარდთა მიერ როგორც ნარკოტიკების მოხმარება, ასევე დანაშაულებრივი ქმედება, ძირითადად ჯგუფურ ქცევას წარმოადგენს. ამის მიზეზი მხოლოდ ის კი არ არის, რომ მოზარდები განსაკუთრებით იოლად ექცევიან თანატოლების გავლენის ქვეშ, არამედ ის, რომ მოზარდები ხშირად სწორედ მას ირჩევენ მეგობრად, ვისთვისაც მისაღებია და იზიარებს იმას, რასაც თავად უკვე აკეთებს. ეს გადადის მონიფულობაშიც, მაგალითად, გეი, რომელიც კანზასში, პატარა ქალაქში ცხოვრობს, შეიძლება გადავიდეს სან-ფრანცისკოში, რათა უფრო ახლოს იყოს იმ ადამიანებთან, რომლებისთვისაც მისაღებია მისი ცხოვრების წესი. როდესაც ერთად იყრის თავს იმ ადამიანების საკმარისი რაოდენობა, რომლებიც უარყოფენ უმრავლესობისათვის მისაღებ ნორმებს, შედეგად შესაძლებელია სუბკულტურა ჩამოყალიბდეს.

დიფერენციული ასოციაციის მეშვეობით შესაძლებელია აიხსნას, თუ რა განაპირობებს ერთი მთლიანი ჯგუფის წევრების მიდრეკილებას დევიანტური ქცევისადმი. სხვა სი-

ტყვეებით რომ ვთქვათ, რატომ იცვლება დევიანტურობის მაჩვენებელი (ანუ დევიანტური ქცევის რიცხვი ერთ სულ მოსახლეზე) ჯგუფიდან ჯგუფში, უბნიდან უბანში, თემიდან თემში. ერთ-ერთი ადრეული კვლევის შედეგად, სოციოლოგებმა დაადგინეს, რომ დანაშაულის მაღალი მაჩვენებელი 20 წლის განმავლობაში არ იცვლებოდა ჩიკაგოს ერთ-ერთ რაიონში, მაშინ როდესაც ამ რაიონმა რამდენიმე ეთნიკური წარმომავლობის მაცხოვრებლები გამოიცვალა (შოუ, 1930). მკვლევარებმა აღმოაჩინეს, რომ ყოველი ახალმოსული ჯგუფი ძველი მაცხოვრებლებისაგან სწავლობდა დევიანტურ ქცევას, განსაკუთრებით საბაშო თამაშებისა და მოზარდების ბანდების მეშვეობით (შოუ და მაკკეი, 1969). ეს ახალმოსულები კი ამგვარ ქცევასა და ნორმებს იმიგრანტების შემდეგ ნაკადს გადასცემდნენ. ასე ხდებოდა დევიანტური სუბკულტურის შენარჩუნება და გადაცემა წლების განმავლობაში. თუმცა თავად იმიგრანტების ჯგუფი თანდათან ფართო საზოგადოებას უერთდებოდა. თუ ოდესღაც დევიანტური ქცევის გამავრცელებელი და წამახალისებელი ჯგუფი გამოსწორების გზას დაადგა, მხოლოდ სოციალიზაცია ვერ განსაზღვრავს, თუ ვინ გახდება შემდგომში დევიანტი.

სტიქსუხელი მომლა

კიდევ ერთი თეორია, რომელიც ცდილობს ახსნას, თუ რატომ არის ადამიანების გარკვეული კატეგორია ან ჯგუფი უფრო მიდრეკილი დევიანტობისაკენ, არის რობერტ მერტონის სტრუქტურული რღვევის თეორია. ამ თეორიის თანახმად, დევიანტობის მაღალი მაჩვენებელი იმ შეუსაბამობის შედეგია, რომელიც არსებობს საზოგადოების მოლოდინებსა და შესაძლებლობებს, აგრეთვე კულტურულ მიზნებსა და ამ მიზნების მისაღწევად საჭირო საშუალებებს შორის. მერტონი ფიქრობდა, რომ ყველა ადამიანი ამა თუ იმ დოზით ახდენს მისთვის ღირებული კულტურული მიზნების ინტერნალიზაციას. ყველა ადამიანი ახდენს იმ ნორმების ინტერნალიზაციასაც, რომელიც მართავს ამ მიზნების მისაღწევად საჭირო კანონიერ მექანიზმებს. თუმცა, როდესაც ეს კანონიერი მექანიზმები შეზღუდულია ან საერთოდ არ არსებობს, ადამიანები ხშირად ეძებენ ალტერნატიულ საშუალებებს ამ მიზნების მისაღწევად, ან საერთოდ თავს ანებებენ მათზე ფიქრს. მერტონის მოსაზრებიდან გამომდინარე, საზოგადოების სტრუქტურული რღვევა წარმოშობს დევიაციას. „ზოგი სოციალური სტრუქტურა“ – წერდა იგი „აიძულებს საზოგადოების ზოგიერთ წევრს, ჩაიდინოს უკანონო საქციელი“ (მერტონი, 1968ა, გვ.132).

მერტონს მაგალითად ამერიკული საზოგადოება მოჰყავს, რომელიც უზარმაზარ მნიშვნელობას ანიჭებს წარმატებას. ამ საზოგადოების წევრები ყველა ბავშვს უნერგავენ, რომ თავდაუზოგავ შრომას წარმატება და კეთილდღეობა მოსდევს. თუმცა, კანონით ნებადართული საშუალებები წარმატების მისაღწევად საკმაოდ შეზღუდულია. ძმები ჩამბერსები, რომლებზეც ამ თავის დასაწყისში ვილაპარაკეთ, სწორედ ამ დილემის წინაშე აღმოჩნდნენ. რა შეიძლება გაკეთდეს მის გადასაჭრელად? მერტონმა ხუთი საშუალება ჩამოაყალიბა (იხ. სქემა 6.1)

ადაპტაციის მოდელი	იზიარებს კულტურასთან შეთავსებად მიზნებს	იზიარებს კულტურასთან შეთავსებად საშუალებებს
კონფორმისტი	დიახ	დიახ
ნოვატორი	დიახ	არა
რიტუალისტი	არა	დიახ
რეტრიტისტი	არა	არა
მეამბოხე	არა (ისახავს ახალ მიზნებს)	არა (პოულობს ახალ საშუალებებს)

სქემა 6.1/სოციალური ადაპტაციის მერტონის ხუთი მოდელი

წყარო: ადაპტირებულია რობერტ მერტონის ნიგნიდან „სოციალური თეორია და სოციალური სტრუქტურა“ (ნიუ იორკი, 1986). გვ. 194

- 1. კონფორმულობა** (დამყოლობა) გულისხმობს ლეგიტიმური და კულტურასთან შეთავსებადი მიზნების განხორციელებისათვის საჭირო ლეგიტიმური და მისაღები საშუალებების ძიების გაგრძელებას, მიუხედავად მოლოდინებსა და შესაძლებლობებს შორის არსებული შეუსაბამობისა. ამის ნათელი მაგალითია შავკანიანთა ოჯახები, რომლებიც არკანზასის დელტაში უკვე თაობებია ცხოვრობენ და ძლივს ირჩენენ თავს მოიჯარადეობით.
- 2. ინოვაცია** გულისხმობს კულტურასთან შეთავსებადი მიზნების მიღწევას მისთვის მიუღებელი საშუალებებით (მათ შორის არაკანონიერითაც). ძმებმა ჩაბერსებმა უკანონო შესაძლებლობა გამოიყენეს (ნარკოტიკებით ვაჭრობა) ფინანსური კეთილდღეობის მისაღწევად.
- 3. რიტუალიზმი** გულისხმობს მიზნების მისაღწევად საჭირო სოციალური საშუალებების იმდენად მკაცრ გამოყენებას, რომ უფრო მაღალი მიზნები უკანა პლანზე გადადის. რიტუალიზმის ნათელი მაგალითია ბიუროკრატი, რომელიც გულმოდგინედ მიყვება წესებსა და განაწესებს, მაშინაც კი, როდესაც ასეთი ქმდება არაეფექტურია და ახშობს ყოველგვარ კრეატიულობას.
- 4. რეტრიტიზმი** გულისხმობს ადამიანის მიერ საკუთარი მიზნების მისაღწევი საშუალებების ძებნის მიტოვებას. რეტრიტისტები ამოვარდნილი არიან საზოგადოებიდან — ისევე როგორც ძმები ჩამბერსების კლიენტები — ღარიბები, რომლებმაც დაყარეს ფარ-ხმალი და მათი ოცნება მხოლოდ ნარკოტიკის მორიგი ჯერის მიღებით შემოიფარგლებოდა.
- 5. ამბოხი** — ეს არის საზოგადოებისათვის მისაღები მიზნებისა და მათი მიღწევისათვის საჭირო (ან უკვე მიღებული) საშუალებების მიტოვება და ინოვაციური, სოციალურად მიუღებელი საშუალებების ძებნა. ამის ნათელი მაგალითია ის შავკანიანები, რომლებიც არ წამოეგნენ ამერიკულ ოცნებას (უარი თქვას როგორც ლეგიტიმურ, ასევე არალეგიტიმურ საშუალებებზე) და განაცხადეს, რომ ისინი შექმნიდნენ სა-

კუთარ საზოგადოებას ამერიკაში ან აფრიკაში და შეიარაღებოდნენ თეთრკანიანთა ძალაუფლების წინააღმდეგ.

მერტონის თეორია ნაწილობრივ რაციონალური არჩევანის მოდელს წარმოადგენს. მეცნიერი ამტკიცებდა, რომ დევიაცია რაციონალური არჩევანია კონკრეტულ სოციალურ-სტრუქტურულ პირობებში, რაც გულისხმობს ლეგიტიმური საშუალებების ნაკლებობას კულტურული თვალსაზრისით გამართლებული მიზნის მისაღწევად. თუ დევიაცია ძვირად არ უჯდება კონკრეტულ ინდივიდს (მაგალითად, დაბალია დაპატიმრების ან დასჯის რისკი, ან საზოგადოების უარყოფითი დამოკიდებულება ნაკლებად მნიშვნელოვანია), მაშინ ნამდვილად აქვს აზრი მიზნის მისაღწევად სხვა საშუალებების გამოძებნას. მერტონის თეორია სოციო-ფსიქოლოგიური კომპონენტსაც შეიცავს. მისი მტკიცებით, ლეგიტიმური საშუალებების არარსებობა წარმოშობს ფრუსტრაციას, რომელიც, თავის მხრივ, ხელს უწყობს დევიაციას, როგორც ამ საშუალებების შემზღუდველი საზოგადოების დასჯის საშუალებას.

მაგრამ რატომ ხდება ისე, რომ ზოგი ადამიანი, რომელიც განიცდის მარცხს, მიმართავს დევიაციას, ხოლო დანარჩენები კონფორმისტებად რჩებიან? ამ საკითხს ეხმაურება ახალი თეორიები რღვევის შესახებ. ზოგი მათგანის მიხედვით, ყოველდღიური ცხოვრების სიმძიმე და იმედგაცრუება ადამიანებში აძლიერებს დევიაციისადმი განწყობას (ეგნიუ, 1990), სხვები ფიქრობენ, რომ დევიატური მოქმედებების მხარდამჭერი ჯგუფის წევრობა შესაძლოა ხელს უწყობდეს დევიატურ ქცევას (კოენი 1965/1966). აქედან გამომდინარე, ალბათ ყველა მათგანი — სტრუქტურული რღვევა, სოციალური სტრესი და დიფერენციული ასოციაცია — თამაშობენ როლს დევიატური ქცევის წახალისებაში.

სტრუქტურული რღვევის თეორიის კიდევ ერთი გამოხატულებაა ის, რომ ჩვენ ვერ შევაფასებთ დევიატობას უბრალოდ დევიატებზე დაკვირვებით. უნდა გავითვალისწინოთ, თუ რა მიზნებს სახავს და რა ღირებულებებს ამკვიდრებს კულტურა და ამ მიზნების მისაღწევად რა საშუალებებს მიიჩნევს გამართებულად. საჭიროა ზოგადი სოციალური სტრუქტურების შესწავლა, რათა დავინახოთ, რა დაბრკოლებებს ქმნის იგი წარმატების გზაზე და რა საშუალებებით ხდება დევიაციის წახალისება. ასევე მნიშვნელოვანია საზოგადოების შემადგენელი ნაწილების ფუნქციური ინტეგრაცია. ფუნქციური ინტეგრაციის დაბალი დონე ხელს უწყობს სტრუქტურულ რღვევას და სხვადასხვა მოსაზრების წარმოშობას იმის თაობაზე, თუ რა არის მისაღები და რა — დევიატური.

დევიატუხი კახიქა

მოზარდების უმეტესობა, რომლებიც მაღაზიებს ტეხენ, არ ხდებიან პროფესიონალი მძარცველები; ადამიანების უმეტესობა, რომლებიც მარიხუანას ეწევიან, არ ხდებიან ნარკომანები. თუ ადამიანმა ერთხელ მაინც სცადა არატრადიციული სექსი, ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ აუცილებლად შეუერთდება არატრადიციულ სექსუალურ სუბკულტურას. მოკლედ რომ ვთქვათ, ყველა ადამიანი შეიძლება იყოს დევიატური გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, მაგრამ მხოლოდ ზოგი მათგანი ადგება დევიატური კარიერის გზას.

რატომ ხდება, რომ ზოგი ადამიანი „ექსპერიმენტის ჩატარების“ შემდეგ მეორეულ დევიატად ყალიბდება? ეს დამოკიდებულია რამდენიმე ფაქტორზე: პირველი არის სიამოვნების ხარისხი, რომელსაც იღნივიდი ექსპერიმენტისაგან იღებს. თუ მოზარდი,

რომელმაც მალაზიიდან რაიმე ნივთი მოიპარა და დაუსჯელი დარჩა, ან თუ მარიხუანის მოხმარებისას ადამიანმა მიიღო სიამოვნება, მაშინ ეს ადამიანები, სავარაუდოდ, კიდევ გაიმეორებენ მსგავს საქციელს. მეორე — ინდივიდი ექსპერიმენტირების შემდეგ შესაძლოა გახდეს იმ ჯგუფის წევრი, რომელიც იწონებს და მხარს უჭერს დევიანტურ ქცევას. მესამე ფაქტორია დევიანტის ნორმებისა და ღირებულებების სიახლოვე მისი ოჯახის ნორმებსა და ღირებულებებთან. მაგალითად, თუ მშობლები საკუთარ პრობლემებს რომელიმე ეთნიკური ჯგუფის ბრალეულობად მიიჩნევენ და ხმამაღლა და ხშირად გამოთქვამენ უკმაყოფილებას, სავარაუდოდ, მათი მოზარდი შვილი შეუერთდება ისეთ ჯგუფს, რომლის წევრებიც წაბილწავენ სინაგოგას, ფიზიკურ შეურაცხყოფას მიაყენებენ ჰომოსექსუალს, ან სხვა მსგავს დანაშაულს ჩაიდენენ.

დევიანტურ ქმედებებში მონაწილეობა თავდაპირველად ექსპერიმენტის ხასიათს ატარებს. მისი მიზანია დაადგინოს, არის თუ არა რაიმე ჯილდო ამგვარი ქმედებისათვის. რა პარადოქსულიც არ უნდა იყოს, დევიანტური ქმედების პასუხად დასჯამ და საზოგადოების გაკიცხვამ შეიძლება სრულიად საპირისპირო შედეგი გამოიღოს — ანუ წააქეზოს დევიანტად შერაცხული ადამიანი, კვლავ გაიმეოროს იგივე ან მსგავსი ხასიათის ქმედება. ადამიანები, რომლებსაც „კრიმინალებს“, „გადარეულებს“ ან „ახირებულებს“ უწოდებენ, ხშირად აღმოაჩენენ ხოლმე, რომ ისინი საზოგადოებამ გარიყა. დევიანტური იარღილები ასეთ შემთხვევებში კმაყოფილების გრძნობას უღვივებს დევიანტებს. მაგალითად, საზოგადოებისაგან გარიყული ნარკომანი თავის თავს სხვა ნარკომანებს უკავშირებს, ისევე როგორც მეძავი — სხვა მეძავებს. ახალბედები თანდათანობით ხვდნენ ტექნიკას სხვა უფრო გამოცდილი ინდივიდების მაგალითზე. არანაკლებ მნიშვნელოვანია ის, რომ ამ კატეგორიის ადამიანები დევიანტური ქმედების რაციონალიზაციასაც სწავლობენ. მაგალითად, ნარკომოვაჭრემ შეიძლება დროთა განმავლობაში თავი ჩვეულებრივ ბიზნესმენად წარმოიდგინოს, რომელიც ბაზარს პროდუქტით ამარაგებს.

ამგვარად, სახელდება ხელს უწყობს პირველადი დევიანტის (სოციალური ნორმების ერთჯერადი დარღვევა, რაც არ ახდენს გავლენას ადამიანის პიროვნულ თვისებებზე) ჩამოყალიბებას მეორეულ დევიანტად (დარღვევა, რომელიც უკვე ადამიანის ცხოვრების წესად, მისი იდენტობის ნაწილად და იმიჯად არის ქცეული). მაგრამ სახელდების თეორია ვერ ხსნის პირველადი დევიაციის მიზეზს. როგორც წესი, არავინ აიძულებს ადამიანს, გასინჯოს ნარკოტიკი, მოიპაროს მანქანა ან გაყიდოს საკუთარი სხეული. ინდივიდი შესაძლოა არ აპირებდეს დევიანტური საქციელის გაგრძელებას, მაგრამ მაინც წყვეტს, მოსინჯოს არაკანონიერი ქმედება ან გააგრძელოს იგი. ეს პირველი ნაბიჯი არ მიენერება ინდივიდის განსხვავებას ან მის მორალურ სისუსტეს. სოციოლოგი ტრავის ჰირში (1969) პირველადი დევიაციის კვალს არაადეკვატურ სოციალურ კონტროლში ხედავს.

ახადექვატუხი სოციალუხი ჟონტხოლი

მცირეწლოვანი ბავშვების მიერ ჩადენილი დანაშაულებების რიცხვი ძალიან დაბალია, რადგან ისინი უფროსების გამუდმებული ზედამხედველობის ქვეშ იმყოფებიან (გოტფრედსონი და ჰირში, 1990). მოზარდებს, რომლებიც შედარებით თავისუფალნი არიან უფროსთა კონტროლისაგან, საშუალება ეძლევათ, ჩაიდინონ არაკანონიერი ქმედებები. ამის მსგავსად, ნარკომანები ძირითადად სახლობენ სილატაკითა და დანაშაულის მაღალი

მაჩვენებლით „განთქმულ“, ეროვნული უმცირესობებით დასახლებულ ურბანულ ნაწილებში. ჰირშის მოსაზრებით, მიზეზი უბრალოდ ის კი არ არის, რომ ნარკოტიკების მოხმარებას დანაშაულის ჩადენამდე მივყავართ, ან ის, რომ უმცირესობები მეტად არიან მიდრეკილნი ნარკომანიისა და დანაშაულის ჩადენისაკენ, არამედ ის, რომ ამ ტერიტორიებზე მოისუსტებს სოციალური კონტროლი; პოლიცია აქტიურად არ პატრულირებს და ამ ადგილს ვერც საზოგადოების კრიტიკული თვალი ხედავს (ჰირში და გოტფრედსონი, 1990).

ჰირში და მისი კოლეგები ამახვილებენ ყურადღებას თვითკონტროლზეც, რაშიც იგულისხმება მოთმინება, თავდაჭერა და გონიერულობა. ჰირში მიუთითებს, რომ მშობელთა ზედამხედველობის ნაადრევად შეწყვეტა იწვევს თვითკონტროლის არაადეკვატური მექანიზმების ჩამოყალიბებას. თუ ბავშვზე არავინ იზრუნა, ის ვერ ისწავლის სხვებზე ან თუნდაც საკუთარ თავზე ზრუნვას. არასწორი ან ხარვეზებით მიმდინარე სოციალური სწავლაც ხელს უწყობს დევიაციას. მაგალითად, ისეთ რაიონებში, სადაც მაღალია დანაშაულის მაჩვენებელი, ოჯახების სტრუქტურა სუსტია. საკუთარი პრობლემების მოგვარებით დაკავებულ მშობლებს, შესაძლებელია გამოეპაროთ შვილის დევიანტური საქციელის სიმპტომები.

ჰირშის მოსაზრებებმა ზოგი მეცნიერის კრიტიკა დაიმსახურა. კერძოდ, მეცნიერებმა ეჭვქვეშ დააყენეს ჰირშის მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ ადრეული გამოცდილება განაპირობებს შემდგომი ცხოვრების გზას, რომელიც არ ექვემდებარება ცვლილებებს (სიმპსონი და ლაუბი, 1990). კრიტიკოსები მიუთითებენ იმაზეც, რომ ჰირშმა თავიდანვე გამორიცხა ვარაუდი, რომ ბავშვის არაადეკვატური ქმედება შეიძლება იყოს მიზეზი და არა შედეგი მშობელთა არაადეკვატური ქმედებისა (კონკლინი, 1992).

ზემოთ განხილული სხვადასხვა თეორია იმის შესახებ, თუ ვინ შეიძლება გახდეს დევიანტი, უფრო ავსებს ერთმანეთს, ვიდრე — ეწინააღმდეგება. ჯონ ჰეიგანმა და ალბერტო პალონიმ (1990) აღმოაჩინეს, რომ ზოგი ინგლისური ოჯახი „დახელოვნებული“ იყო დანაშაულის ჩადენაში და მეცხრამეტე საუკუნიდან მოყოლებული ეს „ხელოვნება“ თაობიდან თაობას გადაეცემოდა. მიიღეს თუ არა მემკვიდრეობად ოჯახის წევრებმა დანაშაულის ჩადენის ტენდენცია? შესაძლებელია ასეც იყო, მაგრამ ამაში სოციალიზაციამ და სოციალურმა სტრუქტურამ უდავოდ დიდი როლი ითამაშა. როგორც კრიმინალური კლასის წევრებმა, ასეთმა ოჯახებმა სტრუქტურული რღვევა განიცადეს, რასაც თავი დააღწიეს შეძლებულმა მოქალაქეებმა. უფრო მეტიც, ახალგაზრდა კრიმინალებმა თავიანთი ოჯახებისაგან შეისწავლეს დანაშაულის ჩადენის ტექნიკა. თანაც რადგან ისინი საზოგადოების მიერ „დამანაშავეთა ოჯახად“ იწოდებოდნენ, სავარაუდოა, ოჯახის წევრები ბავშვებს არც ზრდიდნენ იმავე სიმკაცრითა და მოთხოვნებით, როგორც ეს უფრო რესპექტაბელურ ოჯახებში ხდება. მოკლედ რომ ვთქვათ, დევიაცია არის არა თანდაყოლილი ან სპონტანური მოვლენა, არამედ დინამიკური პროცესების შედეგი, რომელიც ინდივიდის ქმედებას, სოციალურ ზენოლასა და სოციალურ გარემოებებს გულისხმობს.

დანაშაული და სასჯელის სისხემა

დანაშაული ნორმის დარღვევაა. ნორმა გათვალისწინებულია კანონმდებლობაში და უფლებას აძლევს შესაბამის სამსახურებს, დამნაშავეს ოფიციალური სანქცია შეუფარ-

დოს (ჯარიმა, დაპატიმრება, თავისუფლების აღკვეთა). დანაშაულისა და დევნიაციის მნიშვნელობები ერთმანეთს კვეთს, მაგრამ იდენტური არაა. ყველა დევნიაციური ქმედება როდია კანონდარღვევა. მაგალითად, ალკოჰოლის მოხმარება და ბისექსუალიზმი არ წარმოადგენს კანონდარღვევას, თუმცა ამერიკელთა უმრავლესობა ამგვარ ქმედებას ნორმების დარღვევად მიიჩნევს. გარდა ამისა, ყველა დანაშაულებრივი ქმედება არ მიიჩნევა თანაბრად დევნიანტურად. გზატკეცილის დანაგვიანება ან ჩხუბი საფეხბურთო მოედანზე დანაშაულებრივი ქმედებებია, მაგრამ გაცილებით მსუბუქია, ვიდრე მკვლელობა ან ძარცვა. კანონმდებლობით გათვალისწინებული ნორმები იცავს ადამიანებს მნიშვნელოვანი ზიანისაგან. ზოგჯერ ნორმებს ადგენენ ისეთი ადამიანები, რომლებსაც აქვთ საკმარისი გავლენა, უკარნახონ სახელმწიფოს „კარგისა“ და „ცუდის“ მათეული განმარტებები. დევნიაციის განმარტება სუბიექტურია, მაშინაც კი, როდესაც ამ განმარტებას მრავალი ადამიანი იზიარებს, ხოლო დანაშაული მკაფიოდაა განსაზღვრული კანონებითა და პროცედურებით.

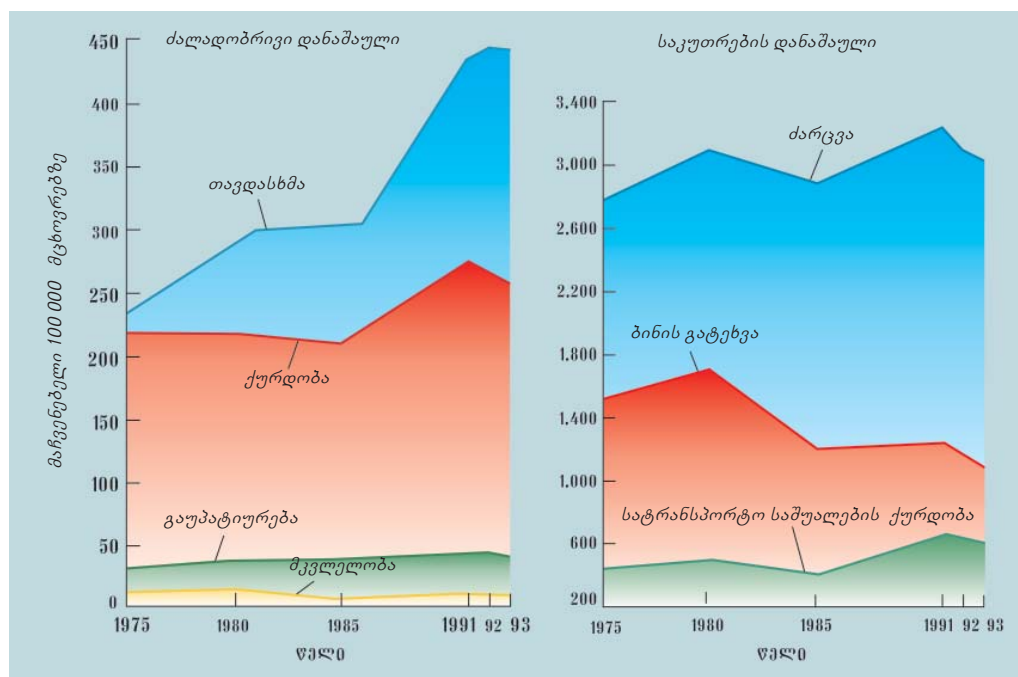
თუმცა, დანაშაულის განსაზღვრებაც მერყევია. საუკუნეების განმავლობაში მკრეხელობა ინგლისში დანაშაულად ითვლებოდა და კანონით ისჯებოდა. მკრეხელობა ახლაც სიკვდილით ისჯება ისლამურ სახელმწიფოებში, მაგრამ შეერთებულ შტატებში მას არ აქვს დანაშაულის სტატუსი. ერთი და იმავე სქესის სრულწლოვანი ადამიანების სქესობრივი კონტაქტი კანონით ისჯება აშშ-ის მხოლოდ ზოგიერთ შტატში. გათხოვილი ქალის მეუღლისადმი ღალატი სიკვდილით ისჯება ზოგ ქვეყანაში, მაგრამ არა შეერთებულ შტატებში (ფორერი, 1994). ყურადღების მიღმა დარჩენილი უკანონო ქმედებები, როგორიცაა ტოქსიკური ნარჩენის უნებართვოდ დაყრა, ახლა საზოგადოების ფართო გამოხმაურებას იწვევს. საზოგადოების ცვლილებასთან ერთად ჩნდება დანაშაულის სრულიად ახალი ტიპები. ამერიკის ეკონომიკის მანუფაქტურული სისტემიდან ფინანსურ ტრანსაქციებზე გადასვლამ ხელი შეუწყო სახელმწიფო ქონების გაფლანგვის სრულიად ახალი ფორმის აღმოცენებას. შრომით რესურსებში ქალების რიცხვის ზრდამ და გენდერული როლების ხელახალმა განსაზღვრებამ გამოიწვია ის, რომ სექსუალური ჰარასმენტი ახლა უკვე კანონდარღვევად ითვლება. თანამედროვე საზოგადოებებში გაჩნდა ტენდენცია, რომლის მიხედვითაც სულ უფრო მეტი ნორმა განისაზღვრება, როგორც დანაშაული და მასზე პასუხისმგებლობის დადგენა ევალება იუსტიციის სისტემას.

დანაშაულის ტიპები

გამოძიების ფედერალური ბიურო ამზადებს და აქვეყნებს ყოველწლიურ ანგარიშს დანაშაულის ორი ძირითადი კატეგორიის შესახებ. პირველ კატეგორიას მიეკუთვნება დანაშაულის ის სახეები, რომლებიც სერიოზულ ზიანს აყენებს ადამიანებს ან მათ ქონებას: მკვლელობა, გაუპატიურება, თავდასხმა, ძარცვა, ქურდობა და განზრახ ცეცხლის წაკიდება. მეორე კატეგორია ანუ ტიპი გულისხმობს ნაკლებად მძიმე დანაშაულს: პროსტიტუციას, ნარკოტიკების მოხმარებას, იარაღის უკანონო შენახვას, სქესობრივ ნიადაგზე ჩადენილ დანაშაულებებს, სათამაშო ბიზნესის წარმოებას, ვანდალიზმს, მოპარული ქონების მიღებას.

ძალადობრივი და ქონების წინააღმდეგ მიყენებული დანაშაულებები

ამერიკელების უმრავლესობა მიიჩნევს, რომ დანაშაული ამ საუკუნის ყველაზე სერიოზული საფრთხეა (Gallup Poll Monthly, 1995) და დღესაც ძალადობრივი დანაშაულის გიგანტური ტალღის შუაგულში ვიმყოფებით. ძალადობრივი დანაშაული გულისხმობს ძალადობის ისეთი ფორმების გამოყენებას მსხვერპლის წინააღმდეგ, როგორიცაა მკვლელობა, თავდასხმა და გაუპატიურება. თუმცა, იუსტიციის დეპარტამენტისა და გამოძიების ფედერალური ბიუროს მიერ მოპოვებული სტატისტიკა სხვა სურათს გვიჩვენებს. დანაშაულის მაჩვენებელმა შეერთებულ შტატებში პიკს 1980 წელს მიაღწია, რის შემდეგაც თანდათანობით იწყო კლება და მკვეთრად დაეცა 1990-იან წლებში (იხ. სქემა 6.2). მაშ, რატომ ეშინიათ ამერიკელებს?

სქემა 6.2/დანაშაულის მაჩვენებელი 1975-1993 წწ.

წყარო: მოხსენება შეერთებულ შტატებში დანაშაულის შესახებ, 1993 წ., კვლევის ფედერალური ბიურო (1995) ვაშინგტონი, გვ. 58, ცხ. 1.

რასაკვირველია, საინფორმაციო პროგრამები ხელს უწყობს მოსახლეობაში შიშის გავრცელებას. სენსაციულ ორიენტირებული გადაცემები, რომლებიც ეხება პოლიციის მუშაობას, კრიმინალურ გამოძიებასა და ა.შ., მთელი სიმძიმით მოუთხრობს მაყურებელს ძალადობრივი დანაშაულის შესახებ მაშინ, როცა „ჩვეულებრივი“ დანაშაული, რომლის შედეგადაც არავინ იღუპება, ამგვარ გადაცემებში ნაკლებად შუქდება. პოლიტიკოსები შანსს არ უშვებ-

ბენ ხელიდან, არ აღნიშნონ, რომ დანაშაულის ჩადენის რიცხვი დაეცა. კანონმდებლები მხარს უჭერენ სასჯელის გამკაცრების ნებმისმიერ ინიციატივას, რათა საზოგადოებამ ისინი „გულჩვილებად“ არ მონათლოს. მაგრამ მედიის მუშაობა და პოლიტიკოსების განცხადებები ვერ ხსნის საზოგადოების შიშსა და სტატისტიკას შორის არსებულ განსხვავებას.

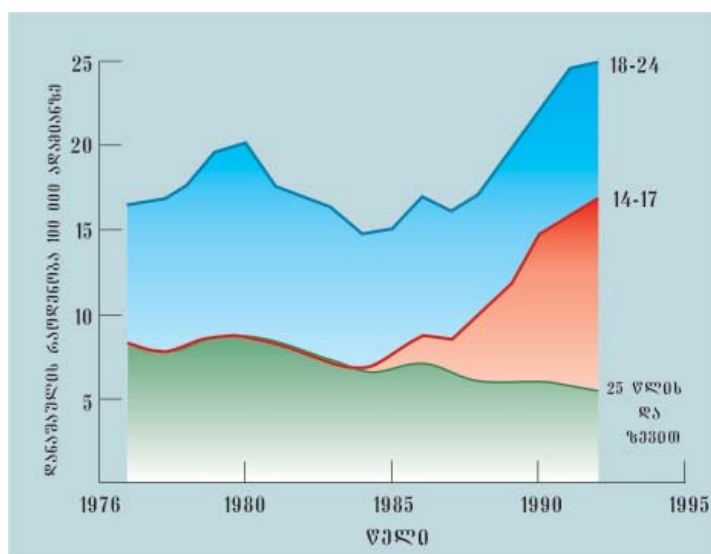
პირველ რიგში, საჭიროა განვასხვავოთ დანაშაულებების რიცხვი და დანაშაულის მაჩვენებელი, რომელიც ჩვეულებრივ 100000 სულ მოსახლეზე ჩადენილი დანაშაულის რიცხვით განისაზღვრება. დანაშაულის მაჩვენებელი შეშფოთებას იწვევს დანაშაულის სოციალური შემადგენლობის ცვლილების გამო. თუმცა, საზოგადოება დანაშაულს არა მაჩვენებლად, არამედ ტრაგედიად აღიქვამს (ვალინსკი, 1995). მაგალითად, 1993 წელს ძალადობრივი დანაშაულის მაჩვენებელი აშშ-ს ჩრდილო-აღმოსავლეთში 8 პროცენტით დაეცა, რაც იმას ნიშნავს, რომ პოლიციის ერთ უბანზე, სადაც 1992 წელს 100 მკვლელობა იქნა დარეგისტრირებული, 1993 წელს „მხოლოდ“ 92 დაფიქსირდა. სტატისტიკის თვალსაზრისით, ეს შეიძლება კარგიც იყოს, მაგრამ ჩვეულებრივი მოქალაქეებისათვის ეს 92 მოკლულს ნიშნავს. ერთი მკვლელობა კი მხოლოდ ერთ მსხვერპლს არ ტოვებს, არამედ მოკლულის ოჯახის წევრებს, მეგობრებს, მეზობლებს, თანამშრომლებს და სკოლის მეგობრებს, რომელთა შოკი, მწუხარება, მრისხანება და შიში „საქმის დახურვის“ შემდეგ (თუ ასეთი რამ მოხდა) ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზეც არ ნელდება.

მეორე გასათვალისწინებელი ფაქტორი ის არის, რომ გამოძიების ფედერალური ბიუროს სტატისტიკა ეყრდნობა პოლიციისათვის ცნობილ დანაშაულებებს. დანაშაულის მსხვერპლთა გამოვლენის ეროვნული კვლევა ატარებს გამოკითხვას მრავალრიცხოვან ოჯახებთან და ცდილობს გამოავლინოს მათთვის ცნობილი დანაშაულებები გასული წლების განმავლობაში. ასეთი გამოკითხვის შედეგები მიუთითებს, რომ გამოვლენილ დანაშაულთა ნახევრის შესახებ არავის შეუტყობინებია პოლიციისათვის, რადგან მსხვერპლს შეეშინდა შურისძიების ან, უბრალოდ, არ ენდობოდა კრიმინალური პოლიციის სისტემას.

მესამე — მკვეთრად იმატა უსახელო და სახედაფარული უცნობის მიერ მოულოდნელად განხორციელებულმა თავდასხმის შემთხვევებმა (აშშ-ს იუსტიციის დეპარტამენტი, 1994ა). წარსულში მკვლელობების ნახევარზე მეტ შემთხვევაში ცნობილი იყო მკვლელის ვინაობა. 1990 წლიდან მოყოლებული მდგომარეობა შეიცვალა. დღეს ჩადენილ მკვლელობათა უმეტესობას არ გააჩნია მოტივი. გამოძიების ფედერალური ბიუროს მონაცემებით, მკვლელების 53 პროცენტს ე.წ. „უცნობი მკვლელები“ შეადგენს, რაც იმას ნიშნავს, რომ მკვლელი არანაირ კავშირში არ არის მსხვერპლთან. უფრო მეტიც, პოლიცია მკვლელის დაპატიმრებას 5-დან მაქსიმუმ სამ შემთხვევაში ახერხებს. მკვლელს, რომელიც თავს ესხმის მსხვერპლს ქალაქის რომელიმე ნაწილში, დიდი შანსი აქვს (80%) დაუსჯელად გადარჩეს (ვალინსკი, 1995).

ვინ არიან მკვლელები? 1993 წელს, სამიდან 2 ამოცნობილი მკვლელი მამაკაცი იყო (აშშ-ს იუსტიციის დეპარტამენტი, 1994ა). მათი მესამედი მერყეობდა 14-დან 24 წლამდე ასაკს შორის, ხოლო 10 პროცენტი 18 წლამდე ასაკის პირებს წარმოადგენდა. სპორტსმენების მსგავსად, მკვლელები ადრე იჩეკებიან. 1960-იან და 1970-იან წლებში, მკვლელობის მაჩვენებელი პირდაპირ ასახავდა სოციალურ სტრუქტურას: რაც უფრო მაღალი იყო მოზარდების რიცხვი მოსახლეობაში, მით უფრო მაღალი იყო დანაშაულის მაჩვენებელი (ჰირში, 1993). თუმცა, 1985 წელს ეს ტენდენცია შეიცვალა, რაც იმას ნიშნავს, რომ მიუხედავად მოსახლეობაში მოზარდთა რიცხვის შემცირებისა, დანაშაულის, კერძოდ კი, მკვლელობის მაჩვენებელმა საგრძნობლად იმატა. გარდა იმისა, რომ ახალ-

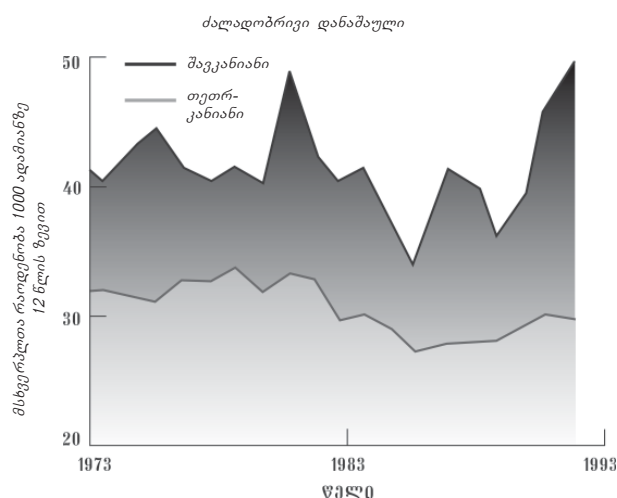
გაზრდა მამაკაცთა უფრო მცირე რაოდენობამ დაიწყო უფრო მძიმე დანაშაულებების ჩადენა, მკვეთრად შემცირდა როგორც მკვლელების, ასევე მათი მსხვერპლების ასაკი (იხ. სქემა 6.3). რეგისტრირებული მკვლელობების ნახევარზე მეტი 14-დან 24 წლამდე ასაკის მამაკაცების მიერაა ჩადენილი. უფრო მეტიც, ქალაქის მოსახლეობის შობადობის რიცხვისა და, შესაბამისად, ლარიბი მოზარდების რიცხვის პროგნოზირებული მატება აფიქრებინებს ზოგ სოციოლოგს, რომ ვუახლოვდებით მოზარდთა მიერ ჩადენილი მძიმე დანაშაულებების „ეპიდემიას“ (ვალინსკი, 1995).

სქემა 6.3/მკვლელობა ასაკის მიხედვით 1980-იანი წლებიდან 1990-იან წ-მდე
მკვლელობათა მაჩვენებელი თინეიჯერებსა და ახალგაზრდებში მკვეთრად გაიზარდა.

წყარო: „ნიუს ვიქი“, 1994 წ. 15 აგვისტო, გვ.23.

შავკანიანები უფრო ხშირად ხდებიან ბოროტმოქმედებიც და მსხვერპლიც, ვიდრე სხვა რომელიმე ჯგუფი (სქემა 6.4). 1993 წელს, მთელ ქვეყანაში დარეგისტრირდა 26239 მკვლელობა. მკვლელების 29.2%-ს შეადგენდა თეთრკანიანები და ლათინური წარმოშობის პირები, 29.1%-ს — შავკანიანები, ხოლო დანარჩენის, ანუ 39.5%-ის დადგენა

სქემა 6.4/ძალადობრივი დანაშაულის მსხვერპლი რასის მიხედვით

მიუხედავად იმისა, რომ ძალადობრივი დანაშაულის მსხვერპლთა აბსოლუტური რაოდენობა თეთრკანიანებზე მოდის, მაჩვენებელი შავკანიანებისათვის უფრო მაღალია.

წყარო: ანა ბრეი, „ვინ არის დანაშაულის მსხვერპლი?“ იურიდიული სტატისტიკის ბიუროზე დაყრდნობით.

ვერ მოხერხდა. გამომდინარე იქიდან, რომ შავკანიანები მოსახლეობის მხოლოდ 12 %-ს შეადგენს, 44.7 მკვლელობა 100000 სულ მოსახლეზე, გაცილებით მაღალი მაჩვენებელია, ვიდრე ეს თეთრკანიანებისა და ლათინური წარმოშობის პირების შემთხვევაშია (5.2 — 100000 სულ მოსახლეზე).

ვინ არის მსხვერპლი? 1993 წელს ათი მსხვერპლიდან შვიდზე მეტი მამაკაცი იყო, რომელთაგან თითქმის ნახევარი (48%) 18-34 წლამდე ასაკობრივ კატეგორიას მიეკუთვნებოდა. ყოველი ასი მოკლულიდან 51 შავკანიანი, ხოლო 46 თეთრკანიანი იყო. მკვლელების უმეტესობა იმავე რასობრივ და ასაკობრივ ჯგუფს მიეკუთვნება, რომელსაც მსხვერპლი. თუმცა ეს ფაქტი არ მიუთითებს იმაზე, რომ მკვლელებსა და მსხვერპლს სხვა მახასიათებლებიც საერთო აქვთ. ხშირ შემთხვევაში მსხვერპლი უდანაშაულო მოწმეა, რომელიც სოციალური პირობების გამო მოხვდა დანაშაულებებით დამძიმებულ რაიონებში. ამგვარ მსხვერპლთა შორის ხშირია ბავშვები.

განსაკუთრებით საგანგაშოა სტატისტიკა, რომელიც ახალგაზრდა შავკანიან მამაკაცებს ეხება. მიუხედავად იმისა, რომ 1992 წელს 16-დან 24 წლამდე შავკანიანი მამაკაცები თორმეტ წელს ზევით მოსახლეობის მხოლოდ 1%-ს შეადგენდა (აშშ-ს იუსტიციის დეპარტამენტი, 1994ა) ამ წელს რეგისტრირებული მკვლელობების მსხვერპლთა 5%-ს სწორედ ამ ასაკობრივი ჯგუფის შავკანიანი მამაკაცები წარმოადგენენ. ყველაზე მაღალი რისკის ქვეშ იმყოფებოდნენ 16-დან 19 წლამდე ასაკის შავკანიანი მამაკაცები: ისინი ორჯერ უფრო ხშირად გახდნენ მკვლელობის მსხვერპლნი, ვიდრე ამავე ასაკის თეთრკანიანი მამაკაცები და სამჯერ უფრო ხშირად, ვიდრე თეთრკანიანი ქალები. შავკანიან მამაკაცებზე განხორციელებული თავდასხმების სამი შემთხვევიდან ორ მათგანში თავდამსხმელი შეირაღებული იყო. მკვლელობის მაჩვენებელი 14-დან 24 წლამდე შავკანიან მამაკაცებში 100000 სულ მოსახლეზე 114,9%-ს შეადგენდა, ხოლო იმავე ასაკის თეთრკანიან მამაკაცებში მხოლოდ 11,7% იყო. მკვლელობის მაჩვენებელი 24 წელზე უფროსი ასაკის შავკანიან მამაკაცებში რვაჯერ აღემატებოდა მოსახლეობის მთლიან მაჩვენებელს. ასე თუ გაგრძელდა, ყოველი ოცი შავკანიანი მამაკაციდან ერთი მკვლელობის მსხვერპლი გახდება.

ძალადობრივი დანაშაულის მაღალი მაჩვენებელი ქალაქებში რამდენიმე ფაქტორითაა განპირობებული, ესენია: ქორწინების გარეშე დაბადებული ბავშვების რიცხვის მკვეთრად მატება (ხშირ შემთხვევაშია ასეთ ბავშვებს არასრულწლოვანი მარტოხელა დედები ან სხვა ნათესავები ზრდიან); უმუშევრობისა და სიღატაკის მაღალი დონე (დასაქმებულებს შორისაც კი); ტელევიზიით ძალადობის ამსახველი სცენების მუდმივი ჩვენება; იარაღსა და ნარკოტიკებზე ხელმისაწვდომობა და საერთო სოციალური არაორგანიზებულობა. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ შავკანიანებით დასახლებულ რაიონებში პოლიცია და სასწრაფო დახმარების სამსახურები ნელა რეაგირებს. ხოლო თემებში განხორციელებული დანაშაულის პრევენციის ზომები იშვიათი და არაეფექტურია (მაგალითად, სამეზობლო პატრულირება). მოწმეებიც არ იჩენენ ინიციატივას, ჩაერიონ საჭიროების შემთხვევაში. ამ ყველაფრის ფონზე კი შელაპარაკებები იოლად გადადის ძალადობასა და მკვლელობაში (პეტერსონი და კრივო, 1993).

მიუხედავად იმისა, რომ ძალადობრივი დანაშაული მოსახლეობის შემოფოთებას იწვევს, მათი რიცხვი შედარებით დაბალია. ადამიანები უფრო ხშირად ქონების ქურდობის (ძარცვა) მსხვერპლნი ხდებიან (იხ. გრაფიკი 6.2). კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს, რომ დანაშაული თანაბრად არ არის გადანაწილებული მოსახლეობას შორის — ღარიბები

უფრო ხშირად ზარალდებიან, ვიდრე მდიდრები. მსხვერპლის გამოვლენის მაჩვენებელი 30%-ით უფრო მეტია იმ ოჯახებში, რომელთა წლიური შემოსავალი 30000 აშშ დოლარი ან ნაკლებია, ვიდრე იმ ოჯახებში, რომელთა წლიური შემოსავალი აღემატება 30000 აშშ დოლარს (ბრეი, 1994). შავკანიანი ამერიკელები სამჯერ უფრო ხშირად ხდებიან ძარცვის მსხვერპლნი, ვიდრე თეთრკანიანები. გარდა ამისა, მათ ორჯერ უფრო ხშირად პარავენ მანქანებს და უქურდავენ ბინებს.

დანაშაული მსხვერპლის გარეშე

ხშირად დანაშაულს ისეთ ქმედებად განვიხილავთ, რომელსაც მსხვერპლი უნდა მოჰყვეს. მაგრამ არსებობს „უმსხვერპლო“ დანაშაულებებიც. დანაშაული მსხვერპლის გარეშე გულისხმობს პროსტიტუციას, არაკანონიერ სქესობრივ კავშირს ზრდასრულ ადამიანებს შორის, ნარკოტიკების მოხმარებასა და აზარტულ თამაშებს (იხ. ცხრილი 6.2). ამგვარი ტიპის დანაშაულს მომჩივანი არ ჰყავს. მიუხედავად ამისა, ამგვარი ქმედებები საზოგადოებისთვის მიუღებელია და დანაშაულად მოიაზრება.

კრიმინალიზაციის მომხრეები ამტკიცებენ, რომ სინამდვილეში ამგვარი ტიპის დანაშაულსაც ჰყავს მსხვერპლი: აზარტული მოთამაშეები ძარცვავენ საკუთარ ოჯახებს; მთვრალი მძღოლები კლავენ უდანაშაულო ადამიანებს; მეძავეები ავრცელებენ შიდსსა და სხვა სქესობრივი გზით გადამდებ დაავადებებს; შესაძლებელია ნარკომანებმაც ჩაიდინონ სხვა დანაშაული ნარკოტიკის მოპოვების მიზნით. ამიტომ საზოგადოებამ უნდა აკონტროლოს ამგვარი ტიპის დანაშაული.

ცხრილი 6.2

უმსხვერპლო დანაშაულისათვის დაპატიმრებები, 1993წ.

პროსტიტუცია და დეფექტის კომერციალიზაცია	83,346
ნარკოტიკებთან დაკავშირებული ძალადობა	884,771
არალეგალური თამაში	14,121
სიმთვრალე	558,833
ლამით დებოში (ახალგაზრდები)	73,502
ციხიდან გაქცევა (ახალგაზრდები)	136,785

წყარო: კვლევის ფედერალური ბიურო (1995), მოხსენება შეერთებულ შტატებში დანაშაულის შესახებ, 1993, გვ. 221, ვაშინგტონი.

ოპონენტები კარიმინალიზაციის მომხრეებს პასუხობენ, რომ მთავრობა არ უნდა ეცადოს მორალის კანონისადმი დაქვემდებარებას. ვის აქვს უფლება, უბრძანოს ერთმანეთთან შეთანხმებულ ორ ადამიანს, რა გააკეთონ და რა — არა, მით უმეტეს, თუკი მათი ქმედება არავის აყენებს ზიანს? კრიტიკოსთა აზრით, ამგვარი კანონები არა მარტო ძნელი გასატარებელი იქნება, არამედ ხელს შეუწყობს „შავი ბაზრის“ არსებობას და გააძლიერებს ორგანიზებულ დანაშაულს.

ორგანიზებული დანაშაული

ორგანიზებული დანაშაული კონსპირაციული ჯგუფის მიერ ჩადენილი დანაშაულია. ამ ჯგუფის მიზანია მიიღოს ფულადი მოგება ან მოიპოვოს ძალაუფლება, რისთვისაც ტერორსა და კორუფციას იყენებს (აბადინსკი, 1981). ორგანიზებული დანაშაული განსხვავდება სხვა უკანონო საქმიანობისაგან მძიმე დანაშაულებებში მისი ჩართულობის დონითა და ძალადობისა და ქრთამის თითქმის ყოველდღიური გამოყენებით. მისი ვიწრო სპეციალიზაციაა არაკანონიერი საქონლითა და სერვისებით უზრუნველყოფა, მაგალითად, ნარკოტიკებით ვაჭრობა, უკანონო საქონლის (იარაღის, მოპარული საკრედიტო ბარათების) გასაღება, ფულის გასესხება სახელმწიფოს მიერ ნებადართული პროცენტის გადამეტებით. ორგანიზებული დამნაშავეები უზრუნველყოფენ ლეგალური საქონლისა და სერვისების არალეგალური გზით შემოტანასაც. მაგალითად, ამერიკის ბევრ ქალაქში სინდიკატებს შესწევთ უნარი, დაიკავონ ნავის შეგროვების, აგრეთვე ტაქსებისა და ლიმუზინების მომსახურების მონოპოლია. ამას ისინი პოლიციისა და საჯარო მოხელეების მოქრთამვით, ზოგ შემთხვევაში კი – შანტაჟის გზით აღწევენ. გარდა ამისა, ისინი რეალურ და კანონიერ კომპანიებსაც იყენებენ ფულის გათეთრების მიზნით.

დანაშაულებრივი სინდიკატები ხშირად ემიგრანტებს შორის იქმნება. ისინი არ იცნობენ გაბატონებულ კულტურასა და ეკონომიკას, მათ საეჭვო თვალთ უყურებენ სამართალდამცავი ორგანოები და სხვა ოფიციალური პირები, რადგან ემიგრანტები ვერ ლაპარაკობენ სახელმწიფო ენაზე. აქედან გამომდინარე, სინდიკატები მისდევენ „ეთნიკურ თანამიმდევრობას“. მაგალითად, მეცხრამეტე საუკუნის ამერიკაში ირლანდიურ სინდიკატს მოჰყვა ევროპელი ებრაელების სინდიკატი; მეოცე საუკუნის ოციან წლებში კი გაჩნდა იტალიური სინდიკატი, რომელსაც ჰქონდა კაპიტალი, გამოცდილება, კადრი და კავშირი ევროპაში, რის შედეგადაც იოლად შეძლებდა ჰეროინით ვაჭრობის აყვავებას. იტალიელები გამორჩეული ფიგურები არიან ამერიკის ორგანიზებული დანაშაულის ისტორიაში, მაგრამ მოგვიანებით ეთნიკური სურათი უფრო დაიძაბა. ამის ერთ-ერთი ფაქტორი გახლდათ ნარკოტიკების მწარმოებელი ქვეყანა. მეოცე საუკუნის სამოციან წლებში ჰეროინის უმეტესობა გადიოდა თურქეთიდან, მუშავდებოდა მარსელში, საფრანგეთში ან კორსიკაზე და მხოლოდ ამის შემდეგ იყიდებოდა შეერთებულ შტატებში. 1970-იან წლებში ასპარეზზე გამოვიდა ოპიუმის მწარმოებელ ისეთ ქვეყნებთან დაკავშირებული ჯგუფები, როგორებიცაა მექსიკა, კოლუმბია, პაკისტანი და ირანი. დღევანდელ სინდიკატებს „ნარკომოვაჭრეების გაერთიანებულ ერებსაც“ კი უწოდებენ (კერი, 1987. გვ. 1).

ორგანიზებული დანაშაული არ შემოიფარგლება მხოლოდ შეერთებული შტატებით (გეიერი, 1995). მაფია კვლავ იკრებს ძალებს იტალიაში, 5 წლიანი სამოქალაქო ომისაგან დასუსტებულ ლიბერიაში; ინდოეთში კი ასაამსა და სხვა პროვინციებში ძალაუფლება ხელთ უპყრიათ ყოფილ კრიმინალებსა და ქილერებს.

თეთრსაყელოიანები და კორპორატიული დანაშაული

ადამიანი, რომელიც ბენზინგასამართ სადგურს ძარცვავს და 250 აშშ დოლარი მიაქვს, 6 თვის განმავლობაში იხდის სასჯელს. ხოლო ადამიანი, რომელიც 2.5 მილიონ დოლარს იპარავს ბირჟაზე აქციების უკანონო ვაჭრობით, მხოლოდ ფულს აბრუნებს უკან (ამას

გარდა „პროცენტსაც“, რომელიც ჯარიმის ერთგვარი ფორმაა). ტერორისტი, რომელიც ბომბს დებს დიპლომატის მანქანაში, პასუხს აგებს კონსპირაციისა და კრიმინალური მკვლევლობისათვის. ხოლო ფორდის მანქანების კომპანიამ, რომელიც მილიონობით პინტოს ყიდდა გაზის ავზით და იცოდა, რა შეიძლებოდა მომხდარიყო, თუ ამგვარად გამართულ მანქანას უკნიდან ვინმე დაეჯახებოდა, ხანძრისას დაღუპული 500 ადამიანის სიცოცხლის სანაცვლოდ მხოლოდ მილიონები გადაიხადა ზარალისათვის, თუმცა კომპანია დამნაშავედ არ უცვნიათ. ცხადია, რომ ჩვენი საზოგადოების რეაქცია თეთრსაყელოიანთა და კორპორატიულ დანაშაულზე არაერთგვაროვანია და მნიშვნელოვნად განსხვავდება „ჩვეულებრივ კრიმინალის შესახებ“ არსებული აზრისაგან.

ტერმინი „თეთრსაყელოიანთა დანაშაული“ პირველად სოციოლოგმა ედვინ საზერლენდმა გამოიყენა. ეს ტერმინი აღნიშნავს „რესპექტაბელური, მაღალი სტატუსის მქონე პირთა მიერ სამსახურებრივი მოვალეობის დროს ჩადენილ დანაშაულს“ (საზერლენდი, 1949 გვ. 9). გაფლანგვა, კომპანიის კუთვნილი ქონების დატაცება და საკუთარი შემოსავლების დამალვა „თეთრსაყელოიანთა“ დანაშაულის კატეგორიაში შედის. ამავე კატეგორიას მიეკუთვნება საჯარო მოხელის მიერ სახელმწიფო თანხების არამიზნობრივად გამოყენებაც. „თეთრსაყელოიანთა“ დანაშაული იმით განსხვავდება „ჩვეულებრივი“ დანაშაულისაგან, რომ პირველი იშვიათად შეიცავს ძალადობისა და იძულების ელემენტებს. თუმცა, თეთრსაყელოიანთა დანაშაული უფრო ძვირად ფასობს. მაგალითად, ბანკის თანამშრომელთა მიერ ბანკების გაძარცვისას მიღებული ზარალი რვაჯერ აღემატება ბანკებზე შეიარაღებული თავდასხმისას გატანილი თანხის ოდენობას (კლინარდი და იგერი, 1980). თუმცა, განსხვავებით მძარცველების 90 პროცენტისა, რომლებიც ციხეებში ხვდებიან, ბანკის მოხელეთა მხოლოდ ნახევარს ეფარდება სასჯელის ზომა (კრიმინალური იუსტიციის სტატისტიკა, 1994). როდესაც პოლიტიკოსები აცხადებენ, რომ საჭიროა კანონისა და წესრიგის გამკაცრება, როგორც წესი, გულისხმობენ პოლიციისათვის უფრო დიდი თანხის გამოყოფის საჭიროებას ქუჩის დანაშაულობების წინააღმდეგ საბრძოლველად და არა დამატებით თანხებს ფედერალური გამომძიებლებისათვის, რომლებიც თეთრსაყელოიანთა დანაშაულს იძიებენ.

განსხვავებით თეთრსაყელოიანთა დანაშაულისაგან, რომლებიც პირადი სარგებლისათვის ჩადიან დანაშაულებრივ ქმედებას, კორპორატიული დანაშაული ორგანიზაციის საკეთილდღეოდაა მიმართული. ამგვარი ქმედების უმთავრესი მიზანია, გაამყაროს კომპანიის მოგება (ან შეამციროს ზარალი). განსხვავებით სხვა დამნაშავეებისაგან, ორგანიზაციები და კომპანიები არ წარმოადგენენ კერძო პირებს და, აქედან გამომდინარე, „მათ“ არავინ აპატიმრებს. კორპორატიული დანაშაულის რეგულაციის საზღვრები ხშირად სცდება სასამართლოებს და მათი რეგულაცია სამთავრობო სააგენტოების მეშვეობით ხდება. უმეტეს შემთხვევაში დამნაშავე კომპანია/ორგანიზაცია ჯარიმის გადახდით ისჯება, რომლის ოდენობაც მნიშვნელოვნად ჩამორჩება კომპანიის ან ორგანიზაციის მოგებას. ფასების გამყარებისათვის დაწესებული 50000 დოლარიანი ჯარიმა ვერაფერს დააკლბს კომპანიას, რომლის წლიური ბრუნვა მილიარდ დოლარს აღემატება. კორპორაციების კომპლექსური აგებულება ხშირად იძლევა დანაშაულებების შენიღბვის საშუალებას.

სახელმწიფოს ვაჭრობა ნახევრებით

3 ამინგტონში ახალგაზრდა შავკანიანი კაცი ჩართულია ვაჭრობის ისეთ სახეობაში, სადაც მისი მოკვლის შანსი ასჯერ უფრო მეტია, ვიდრე სხვა საქმიანობისას იქნებოდა. რასაკვირველია, ამ საქმიანობიდან მიღებული შემოსავალიც რამდენიმეჯერ აღემატება იმ შემოსავალს, რომელსაც მამაკაცი შედარებით უსაფრთხო საქმიანობიდან მიიღებდა („ეკონომისტი“, 1990 წლის 14 ივლისი). ტაილანდის მაღალმთიანეთში ახალგაზრდა ქალი უფლის მინის ნაკვეთს, რომელზე დათესილი ყაყაჩოს მოსავალი 10-12 წლის განმავლობაში მის ოჯახს დამატებით შემოსავალს მოუტანს. კოლუმბიაში მცხოვრები მილიარდული კი დაკავებულია ქონების სხვადასხვა ინვესტიციაში (უძრავ ქონებასა და რანჩოებში) დაბანდებით (ლი 1989).

ეს სამი ადამიანი, რომლებიც ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებულ კულტურულ გარემოში ცხოვრობენ, წარმოადგენენ დღესდღეობით მსოფლიოში ყველაზე დიდი ორგანიზებული დანაშაულის — ნარკოტიკებით საერთაშორისო ვაჭრობის ნაწილს. ნარკოტრეფიკინგი, თავის მხრივ, დაკავშირებულია სერიოზულ სოციალურ პრობლემებთან, კერძოდ, უსახლკაროთა რიცხვის ზრდასთან და კორუფციასთან. ნარკოტიკებით ვაჭრობა უბიძგებს შეიარაღებულ ბანდებსაც ძალადობისკენ. გარდა ამისა, ნარკოტრეფიკინგი წარმოადგენს სატყუარას „რესპექტაბელური“ მოქალაქეებისათვის, რომელიც მათ უზარმაზარ მოგებას სთავაზობს: ბანკირები შეიძლება ჩაერთონ ფულის გათეთრების პროცესში, მოსამართლეებმა აიღონ ქრთამი და ჩააგდონ საქმეები, ან გამოიტანონ არაადეკვატური განაჩენი, პოლიციელებმა (მაღალჩინოსნებიდან დაწყებული რიგითი პატრულით დამთავრებული) დახუჭონ თვალი ამგვარ დანაშაულებრივ ქმედებაზე დიდი გასამრჯელოს მიღების ფასად.

ეს ყველაფერი წარმოადგენს გლობალური არალეგალური ინდუსტრიის პირდაპირ შედეგს, რომელსაც აძლიერებს ინდუსტრიალიზებული ქვეყნების მდიდარი მოსახლეობის მხრიდან ნარკოტიკების მუდმივი და მზარდი მოთხოვნა. ამერიკელებს უდიდესი წვლილი შეაქვთ ამ პროცესში. ამერიკა პირველ ადგილზეა ნარკოტიკების მოხმარების მხრივ. „ეკონომისტის“ მონაცემებით, ამ ქვეყანაში ნარკოტიკების მუდმივი მომხმარებლების რიცხვი 6 მილიონს შეადგენს („ეკონომისტი“, 1990 წლის 21 ივლისი). სწორედ ამერიკელები ხარჯავენ ყველაზე ბევრ ფულს მის შეძენაში. ერთი კილოგრამი კოკას ხის ფოთოლი (საინდანაც კოკაინი მზადდება) ანდების მაღალმთიანეთში 2.10 აშშ დოლარი ღირს, ნებისმიერი ამერიკული ქალაქის ქუჩაში კი ერთი კილოგრამი დამუშავებული კოკაინი 90.000 აშშ დოლარად იყიდება. ამ ფულის უდიდესი ნაწილი ამერიკელებსვე რჩება.

მზარდი და მუდმივი მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად ნარკოტიკების მზა მარაგი არსებობს. ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში კოკას ხის ფოთლების გაყიდვამ შესაძლებელია მნიშვნელოვანი განსხვავება გამოიწვიოს უკიდურეს გაჭირვებაში ცხოვრებასა და ნორმალურ პირობებს შორის. თუმცა, წლიური 2 მილიარდი, რომელიც ნარკოტიკების გაყიდვის შედეგად უბრუნდება ლათინური ამერიკის ქვეყნებს, ნაკლებად აღწევს ღარიბებამდე. ეს თანხა ძირითადად ნარკობარონებს შორის ნაწილდება, რომლებიც ხშირად ბლოკავენ განვითარების პროგრამებს, რათა სოციალურად გაჭირვებულ მოსახლეობას არ მისცენ საშუალება, ფულის შოვნა ნარკოტიკებით ვაჭრობის გარდა სხვა საქმიანობით სცადონ. ნარკობარონები აკონტროლებენ პრესას, პოლიციასა და სასამართლოებსაც ქრთამისა და ტერორის გამოყენებით. ნარკოტიკების გაყიდვით მიღებული ფული ხშირად გამოიყენება პოლიტიკური კამპანიების დასაფინანსებლად, სადაც ხშირად თვითონ ტრეფიკერებიც მონაწილეობენ. ნარკობარონები ხშირად ერთიანდებიან მემარჯვენე სამხედრო დაჯგუფებებთან, რომლებიც იბრძვიან არსებული სოციალური წყობის შენარ-

ჩუნებისათვის, განსხვავებით მემარცხენეებისაგან, რომლებსაც ამ წყობის შეცვლა სურთ. დასავლეთ ნახევარსფეროში კომუნისტურ რეჟიმთან ბრძოლის ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში შეერთებულ შტატებს ხშირად გაუწევია სამხედრო და ფინანსური დახმარება მემარჯვენეებისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ იცოდნენ ნარკოტიკებით ვაჭრობაში მათი მონაწილეობის შესახებ. აქედან გამომდინარე, შტატების საგარეო პოლიტიკა ხშირად ხელს უშლიდა ნარკოტიკებით ვაჭრობის შეჩერების მცდელობებს.

ზოგი მკვლევარი ფიქრობს, ამერიკის მთავრობის ძალისხმევა — დაასუსტოს ნარკოტიკებით ვაჭრობა, — უფრო მეტად იყო მიმართული შიდა მდგომარეობაზე და არა საზღვარგარეთზე (სკოტი და მარშალი, 1991). მხოლოდ გამსაღებლებთან ბრძოლა ბევრს არაფერს შეცვლის, რადგან ყოველთვის იქნებიან მათი ადგილის დაკავების მსურველნი. პრობლემის ხანგრძლივი ვადით გადაჭრა გულისხმობს სამკურნალო პროგრამების მხარდაჭერას, ცნობიერების დონის ამაღლებას ნარკოტიკების მავნებლობის შესახებ და სოციალურად გაჭირვებული ფენების დახმარებას, რათა ქალაქში მაცხოვრებელ მოზარდს მიეცეს საშუალება მუშაობის და არა ნარკოტიკებით ვაჭრობის გზით გაიუმჯობესოს ცხოვრება. მოკლედ რომ ვთქვათ, მიუხედავად იმისა, რომ ნარკოტიკებით ვაჭრობა გლობალური პრობლემაა, გამოსავალი შეიძლება მოიძებნოს იმ პრობლემების გადაჭრით, რომელსაც ეს დანაშაული ყოველდღიურ ცხოვრებაში იწვევს.

დანაშაულის კონსიხილი

1995 წლის პირველ ნახევარში ნიუ-იორკში მკვლელობის, ძარცვისა და ქურდობის მაჩვენებელმა საუკუნის მეოთხედის განმავლობაში ყველაზე დაბალ დონეს მიაღწია (კრაუსი, 1995). რეგისტრირებული მკვლელობის რიცხვი — 648 მკვლელობა — 312-ით ჩამორჩებოდა 1994 წლის პირველი ნახევრის მაჩვენებელს. ძარცვის რიცხვი 22 %-ით, ხოლო მანქანების ქურდობის რიცხვი — 25%-ით შემცირდა. ნიუ-იორკელები თავს გაცილებით უსაფრთხოდ გრძნობდნენ, ვიდრე 1970-იან წლებში.

რამ გამოიწვია ეს „სასწაული“? გასაოცარი სულაც არ არის, რომ მდგომარეობის გაუმჯობესებას ნიუ-იორკის პოლიციის ხელმძღვანელი უილიამ ჯ. ბრატონი პოლიციას მიაწერს. 1995 წელს ბრატონის ბრძანებით ქუჩებში პატრულების რაოდენობა გაიზარდა. ამავე ბრძანებით, პოლიციას უფლება მიენიჭა, დაეპატიმრებინა წვრილმანი დამნაშავეები და სამოქალაქო წესრიგის დამღვევები (ისინიც კი, ვინც ქუჩაში შარდავდა). ამ ბრძანებამ შედეგად გამოიღო ის, რომ პოლიციელები დაკავებულების ჩხრეკისას ხშირად პოულობდნენ უკანონო იარაღს ან ნარკოტიკს. გარდა ამისა, ბრატონმა მითითება მისცა პოლიციის უბნების კაპიტნებს, რუკაზე დაეტანათ მათ უბანზე მომხდარი ყველა დანაშაული და ამის მიხედვით შეეცაათ დანაშაულისთვის.

რასაკვირველია, ბრატონი დაინტერესებული იყო, რომ ეს ტენდენცია პოლიციის დამსახურებად ჩათვლილიყო, მაგრამ ზოგი კრიმინალისტი მიიჩნევს, რომ არსებობს ერთი და მარტივი ახსნა, მაგალითად, დემოგრაფიული მონაცემები, რომლის მიხედვითაც „დანაშაულის ჩადენისაკენ ყველაზე მიდრეკილი“, ანუ 16-დან 25 წლის ასაკამდე ახალგაზრდების რიცხვი ნიუ-იორკში მკვეთრად დაეცა. გარდა ამისა, ახალგაზრდების დიდი უმრავლესობა შეადგენდა ამერიკაში ახლად ჩასული ემიგრანტი ოჯახების შვილებს,

რომელთაც ნაკლებად ჰქონდათ სურვილი, პრობლემები შექმნოდათ პოლიციასთან. ზოგი მეცნიერი ამ ტენდენციას ნარკოტიკებს უკავშირებს. როგორც ცნობილია, იმ პერიოდში ინტენსიურად ხდებოდა მარიხუანას (სტიმულანტი) ჩანაცვლება ჰეროინით (დეპრესანტი ან ტრანკვილიზატორი), რომლის ხარისხმა იმატა, ხოლო ფასმა იკლო. აქედან გამომდინარე, ნარკოტიკების მომხმარებლებს საშუალება ჰქონდათ, ნაკლებ საფასურად უფრო ხანგრძლივი ნარკოტიკული თრობისათვის მიეღწიათ. გარდა ამისა, ჰეროინი ანელებს სისტემას და დანაშაულში ძალადობის დონეს ამცირებს. სხვები კი ფიქრობენ, რომ ამ შემთხვევაში ყველაზე მნიშვნელოვანი როლი იარაღმა ითამაშა. არავინ იცის, რა რაოდენობის იარაღია ნიუ-იორკის ქუჩებში, მაგრამ შესაძლებელია ეს რიცხვი კლებისაკენ მიდიოდეს. იარაღიანთა რიცხვმა იმ ადამიანებს შორის, რომლებიც მსუბუქი დანაშაულისათვის – მეტროთი მგზავრობისას საფასურის გადაუხდელობის გამო დააპატიმრეს, 1994 და 1995 წლებში მნიშვნელოვნად იკლო.

მიუხედავად ამ ყველაფრისა, მაინც ბევრი აღმოჩნდა სასამართლოს სკამზე. 1995 წლის ივლისისათვის გისოსებს მიღმა 55000 სისხლის სამართლის დამნაშავე აღმოჩნდა (მათგან დაახლოებით ნახევარი ნიუ-იორკიდან იყო), რაც ორჯერ აღემატებოდა 10 წლის წინ დაკავებულთა რიცხვს. ნარკოტიკების რეალიზაციაში ეჭვმიტანილი 3000-მდე ადამიანი ქუჩაში მოკლეს. აქედან გამომდინარე, საჭიროა დამატებითი კვლევა, რათა ახსნას ნიუ-იორკის ეს საიდუმლო. ქვემოთ ჩვენ განვიხილავთ ანტიდანაშაულებრივი სტრატეგიების მეცნიერულ დასაბუთებას ცეცხლსასროლი იარაღის კონტროლის ჩათვლით.

პოლიცია, როგორც კონტროლის აგენტი

პოლიცია სისხლის სამართალწარმოების სისტემის ერთ-ერთი უმთავრესი აგენტია. პოლიციელთა უპირველესი მოვალეობაა, დაიცვას უდანაშაულო ადამიანები და ხელი შეუშალოს დანაშაულებრივ ქმედებას, ხოლო შემდეგ, დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში, შეაგროვოს სამხილები, დააპატიმროს და დაარეგისტრიროს ეჭვმიტანილი და წარმოადგინოს სამხილები სასამართლო პროცესზე.

1960-იან წლებში ერთ ძალადობრივი დანაშაულის შემთხვევაზე 3.3 პოლიციელი მოდიოდა. დღეს ეს მაჩვენებელი შეზღუდულია: პოლიციის ერთ ოფიცერზე 3.47 ძალადობრივი დანაშაულის შემთხვევა მოდის, რაც იმას ნიშნავს, რომ ახლა ერთ პოლიციელს თერთმეტჯერ მეტ დანაშაულის შემთხვევასთან უნევს გამკლავება, 1960-იან წლებში მომუშავე კოლეგებთან შედარებით. 1994 წელს დაიგეგმა, რომ 2000 წლისათვის პოლიციელთა რიცხვი 100000-ით უნდა გაზრდილიყო. ადამ ვალინსკიმ (1995) გამოითვალა, რომ 1960-იანი წლების მაჩვენებელს რომ მივუახლოვდეთ, 5 მილიონით მეტი პოლიციელი დაგვჭირდება. ვალინსკი ამტკიცებს, რომ პოლიციელების რიგების შევსების საფასური ღირს მოსალოდნელ შედეგად. დღეს პოლიციის ძალები, რომლებიც კადრების ნაკლებობას განიცდის, ძირითად დროს იმ დამნაშავეთა ძებნა-დაკავებას ანდომებს, რომლებმაც უკვე ჩაიდინეს დანაშაული და, ამგვარად, დრო აღარ რჩებათ, აღკვეთონ დანაშაული და დაამყარონ წესრიგი საზოგადოებრივ ადგილებში.

სხვებს მიაჩნიათ, რომ პოლიციისა და საზოგადოების ინტერაქციის გზები არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ვიდრე ქუჩებში პოლიციელთა რაოდენობა. ჯერომ სკოლნიკმა და დევიდ რეილიმ (1986) შეისწავლეს კალიფორნიის სანტა-ანას პოლიცია, რომელმაც 1970-იან წლებში წამოიწყო თემებისა და პოლიციის სამსახურის შეკავშირებისაკენ მიმართუ-

ლი რეფორმების ციკლი. ამ რეფორმების ნაწილს წარმოადგენდა სამოქალაქო პირების დახმარების გამოყენება პოლიციის სამსახურში (მაგალითად, განცხადების შეტანა); თემის მობილიზაცია (თემსა და პოლიციას შორის კავშირისათვის კონკრეტული პირების დანიშვნა) და ქვესადგურები (პოლიციის განყოფილებებისა და სოციალური სერვისცენტრების კომბინაცია, სადაც მოსახლეობას შეეძლო ინფორმაციის მიღება იმის შესახებ, თუ როგორ გადაეჭრა პირადი და თემის პრობლემები). მართალია, ამ რეფორმას შედეგად არ მოჰყოლია დანაშაულებათა რიცხვის მკვეთრი დაცემა (ნაწილობრივი იმის გამო, რომ სულ უფრო მეტ ადამიანს გაუჩნდა სურვილი, პოლიციაში შეეტანა განცხადება მომხდარი დანაშაულებების შესახებ), მაგრამ სხვა ქალაქების მსგავსად, დანაშაულის რიცხვი არ გაზრდილა. დღეს რამდენიმე სხვა ქალაქის პოლიციაც ატარებს მსგავს რეფორმას. ეს ტენდენცია ემსახურება პრობლემებზე ორიენტირებული პოლიტიკის გატარებას (აქცენტირებას დანაშაულის გამომწვევ მიზეზებზე) ტრადიციულ, ხდომილებაზე ორიენტირებული პოლიტიკის კვალდაკვალ (რეაგირება კრიმინალურ ქმედებაზე) (სიგელი, 1990).

პოლიციის ზოგიერთმა დეპარტამენტმა ვერ გაართვა თავი თემის მობილიზაციის ამოცანას. გარდა ამისა, შეშფოთებას იწვევს პოლიციელების მიერ სისასტიკის გამოვლენის ხარისხი, განსაკუთრებით უმცირესობებთან მიმართებაში. ეს საკითხი საზოგადოების ყურადღების ცენტრში მოექცა 1991 წლის მარტში, მას შემდეგ, რაც მოყვარულმა ფოტოგრაფმა დააფიქსირა, თუ როგორი სისასტიკით გაუსწორდნენ ლოს-ანჯელესის საპატრულო პოლიციის ოფიცრები აფრო-ამერიკული წარმოშობის მძღოლს, როდნი კინგს. ოთხი ოფიცერი უდანაშაულოდ ცნეს კინგის ცემისათვის. ამ გადაწყვეტილებას მასობრივი მღელვარება და საპროტესტო გამოსვლები მოჰყვა (იხ. თავი 20). უმცირესობათა არაერთმა ჯგუფმა (განსაკუთრებით კი შავკანიანმა მამაკაცებმა) განაცხადა, რომ პოლიციელები ხშირად ჩადიოდნენ ამგვარ საქციელს. 1995 წელს გამართულმა ო.ჯ. სიმპსონის სამსამართლო პროცესმა, სადაც საქმეს თეთრკანიანი გამომძიებელი იძიებდა, ნათელი გახადა ეს ტენდენცია. მან რამდენიმეჯერ მოიხსენია შავკანიანები „ნიგერებად“ და წარადგინა ყალბი სამხილები, რათა სასამართლოს ბრალდება დაედასტურებინა. ამავე დროს, უმცირესობის ბევრმა წარმომადგენელმა განაცხადა, რომ პოლიცია არ იღებს ყველა ზომას მათი თემების დასაცავად, როგორც ლოს-ანჯელესის აქციების დროს მოხდა.

პოლიციის მხარდამჭერებს კი მაგალითად მოჰყავთ ქალაქებში ნარკოტიკებთან დაკავშირებული დანაშაულის რიცხვის მკვეთრი ზრდა და აცხადებენ, რომ კრიმინალები ხშირად პოლიციელებზე უკეთ არიან შეიარაღებულნი. მათი აზრით, პოლიციელობა გაცილებით სახიფათო პროფესიად იქცა, რამაც შეიძლება პოლიციის ოფიცრებს სასტიკი ქმედების ჩადენისაკენ უბიძგოს. ამის საპასუხოდ, ზოგიერთ ადგილობრივ დეპარტამენტში ოფიციალურ სასწავლო კურსს სპეციალურად პოლიციელთათვის დაუმატეს სტრესთან გამკლავების გაკვეთილები და ჩამოაყალიბეს მოქალაქეთა საჩივრების განსახილველი საბჭო, რომლის მიზანია პოლიციის იმ ოფიცერთა გამოვლენა, რომლებმაც ჩადინეს არამართებული ან ნამქეზებლური საქციელი. თუმცა, პოლიციელები ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებულ ძალას წარმოადგენენ და, აქედან გამომდინარე, მათ შორის დასმენის ფაქტები ძალიან იშვიათია.

მოკლედ რომ ვთქვათ, პოლიციის ძალების გაძლიერების დადებითი და უარყოფითი მხარეები უნდა შეფასდეს არა მხოლოდ ფულადი თვალსაზრისით, არამედ უნდა უკავშირდებოდეს მოსახლეობის სამოქალაქო უფლებების დაცვის გაძლიერებასაც.

იახალის კონტროლი: შემცირება თუ ახა მკვეთრობათა ჩიხსვი?

ამერიკის შეერთებული შტატები მსოფლიოში ერთ-ერთ ყველაზე უფრო შეიარაღებულ ქვეყანად ითვლება (მაკდაუელი და ლიზოტი, 1993). ოჯახების ნახევარს, სულ მცირე, ერთი იარაღი მაინც გააჩნია. საერთო ჯამში, ამერიკელები ფლობენ 65 დან 70 მილიონამდე პისტოლეტს, 125 დან 130 მილიონამდე შაშხანასა და, სულ მცირე, მილიონ „თავდასხმის“ (სამხედრო მიზნებისათვის გამოყენებულ) იარაღს. დღეს შეერთებულ შტატებში კერძო საკუთრებაში იმდენივე თოფია, რამდენიც მანქანა! მკვეთრობებისა და თვითმკვეთლობების ორი მესამედი ცეცხლსასროლი იარაღითაა ჩადენილი (აშშ-ს იუსტიციის დეპარტამენტი, 1994).

დებატები

მოცემული სტატისტიკის გათვალისწინებით, ხანდახან აქტუალური ხდება მოთხოვნა იარაღის კონტროლზე, რასაც რეგულარულად ხვდება მკაცრი წინააღმდეგობა. კონტროლის დაწესების მომხრეები ამტკიცებენ, რომ იარაღზე დაწესებული მკაცრი კონტროლი გამოიწვევს სასიკვდილო დანაშაულებების მკვეთრ შემცირებას. მათი უმთავრესი არგუმენტი ისაა, რომ მკვეთრობის უმეტესობა გარეთ ვიღაცის მოკვლის მიზნით როდი გამოდის — უბრალოდ, ვინმესთან შელაპარაკებისა და უთანხმოებისას ისინი იმ იარაღს იყენებენ, რაც ხელში მოხვდებათ. რაც უფრო მეტი იარაღი იტრიალებს მოსახლეობაში, მით უფრო ხშირად დამთავრდება შელაპარაკება და ქურდობის მცდელობა მსხვერპლით. ოპონენტები კი ამტკიცებენ, რომ იარაღის მფლობელთა უმეტესობა კანონმორჩილი მოქალაქეა და იღებს პასუხისმგებლობას იარაღის შენახვაზე; და მკვეთრობებში დამნაშავეა კრიმინალები და არა იარაღი. ისინი იშველიებენ იმ არგუმენტსაც, რომ იარაღის შენახვის უფლება დაცულია კონსტიტუციით.

ანალიზი

პირველი პრობლემა, რომლის წინაშეც დადგება იარაღის კონტროლისაკენ მიმართული ნებმისმიერი სტრატეგია, სტრუქტურული ხასიათისა იქნება. ანუ პრობლემას წარმოადგენს კერძო საკუთრებაში მყოფი იარაღის რაოდენობა. იარაღი გადანაწილებულია როგორც კანონმორჩილ მოსახლეობას, ასევე კრიმინალებს შორის, თუმცა ეს ორი ხაზიც შეიძლება გადაიკვეთოს (მაგალითად, კანონიერმა მესაკუთრემ იარაღიდან საკუთარ მეუღლეს ესროლოს). იარაღის ასეთი დიდი რაოდენობის ფონზე, შესყიდვაზე კონტროლის დაწესება შედეგს ვერ მოიტანს. იარაღის ასეთი პოპულარობა ნაწილობრივ ამერიკელთა ისტორიის ნაწილია და იმ დროიდან მომდინარეობს, როდესაც მათ იარაღით უწევდათ დახლებისა და ფერმების დაცვა. მაგრამ მას შემდეგ ამერიკელთა ცხოვრების წესი მნიშვნელოვნად შეიცვალა. დღეს, ურბანულ საზოგადოებაში, იარაღის შენახვის ზემოთ მოყვანილი საბაბი აღარ ამართლებს. გაკვირვებას არ უნდა იწვევდეს ის ფაქტი, რომ კანონის გამკაცრების მოწინააღმდეგეთა უმრავლესობა სწორედ იმ ადგილებში ცხოვრობს, რომელთა სტრუქტურული პირობებიც წარსულთან სიახლოვეს ინარჩუნებს (ეს განსაკუთრებით დასავლეთს ეხება).

.....
ლირს კი იარაღის 10 მილიონი კანონიერი მფლობელის
კმაყოფილება 10000 მსხვერპლად? 100 მსხვერპლად?
ან თუნდაც ერთ მსხვერპლად?
.....

იარაღის კონტროლის შესახებ დებატებზე გავლენას ახდენს ადრეული სტრუქტურული პირობებიდან მომდინარე კულტურული წარმოდგენები და ღირებულებები. იარაღის ტარების უფლება მინიჭებულია კონსტიტუციის ერთ-ერთი მუხლით, რომელიც ეხება შეარაღებული პოლიციის საჭიროებას ისეთ ადგილებში, რომლის სიახლოვესაც არ იყო არც რეგულარული არმიის ნაწილი და არც შერიფის სამსახური. საზღვრისპირა ტერიტორიებზე ჩამოყალიბებული ღირებულებები სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა – ამერიკელებისათვის დამახასიათებელი ინდივიდუალიზმის ჩათვლით. იარაღი უშუალოდ შეერწყა ამერიკული კულტურის იმიჯს, განსაკუთრებით კი ველური დასავლეთისას, რომელმაც სახელი მძაფრსიუჟეტისანი კინოფილმებით გაითქვა. დღეს იარაღის შესახებ მიმდინარე დებატები განიცდის არა მარტო წარსულის ლეგენდების, არამედ მასმედიის გავლენასაც. უმეტესობის წარმოდგენა იარაღზე, თანამედროვე ცხოვრებაში არსებული საფრთხეების შიშსა და თავდაცვის საჭიროებაზე, აგრეთვე იარაღის ფლობასთან დაკავშირებულ შესაძლო რისკზე, მომდინარეობს მასმედიის საშუალებებიდან, კერძოდ კი – ტელევიზიიდან. ძალადობის გაშუქება საინფორმაციო გადაცემებში ერთი ფაქტორია, მაგრამ მხატვრულ გადაცემებს კიდევ უფრო დიდი ზემოქმედების მოხდენა შეუძლია. იარაღს ეხება გამოძიებასა და კრიმინალისტიკისადმი მიძღვნილი უამრავი გადაცემა, ტრილერები და დეტექტიური ჟანრის ფილმები, თუმცა, დამახინჯებულად. მაგალითად, ტელევიზიით ნაჩვენებ ამგვარ გადაცემებში კრიმინალისტის (ან პოლიციელის) ნასროლი მიზანში გაცილებით იოლად ხვდება, ვიდრე რეალურ ცხოვრებაში, სადაც შემთხვევით მოკლული გამვლელებისა და საკუთარი იარაღით დაღუპული ადამიანების რიცხვი გაცილებით უფრო მაღალია, ვიდრე ამას ტელევიზიით უჩვენებენ. წარსულში, როდესაც მასობრივად ხდებოდა ტერიტორიის ათვისება, იარაღის ფლობას კონკრეტული მიზეზები ედო საფუძვლად. დღეს ძალიან ცოტა ადამიანიღა ნადირობს, რომელთა უმეტესობისათვის ნადირობა მხოლოდ ჰობია და არა შემოსავლის ძირითადი წყარო. წარსულში კი იარაღი იცავდა მწყემსებს, ოქროს მაძიებლებს, ძვირფასბეწვიან მღრღნელებზე მონადირეებს. დღეს, როცა სიგნალიზაცია და ჩამკეტები ეფექტურად იცავს ოფისში მომუშავეთა და სახლში მაცხოვრებთა უსაფრთხოებას, იარაღი მაინც რჩება ჩვენი ეკონომიკის განუყოფელ ნაწილად. იარაღის მწარმოებლები საკმაოდ კარგად ცხოვრობენ საკუთარი ბიზნესის წყალობით, რადგან იარაღის კანონიერი მფლობელები, კოლექციონერები, მონადირეები და ჩუბინები ხშირად ვაჭრობენ ერთმანეთში, აფინანსებენ თავყრილობებს და იწერენ ჟურნალებს იარაღის შესახებ. რასაკვირველია, სწორედ იარაღია დაკავშირებული კრიმინალურ ქმედებებთანაც. მაგალითად, ამერიკული ბანდების შეტაკებისას, იქ სადაც ადრე ჯაჭვების ჟღერია ისმოდა, ახლა იარაღის სროლის ხმა ისმის, რაც იმას ნიშნავს, რომ პერიფერიებში მცხოვრებ საზოგადოებას უჩნდება სურვილი, თვითონაც გამოიყენოს იარაღი.

იარაღის ფლობა ან გამოყენება სოციალური ქმედებაა — პირველ რიგში იმიტომ, რომ ის არის არჩევანი და არა ავტომატური ქცევა ან ვალდებულება. მის სოციალურ ხასიათს განაპირობებს ამერიკულ საზოგადოებაზე იარაღის გავლენაც. იარაღზე ჩვენი მიჯაჭვულობიდან გამომდინარე, ამერიკა ის ქვეყანაა, სადაც ყველაზე მეტი მკვლელობა ხდება. 1990 წელს მკვლელობის მაჩვენებელმა 100000 სულ მოსახლეზე 10.5-ს მიაღწია (შედარებით 0.8-სთან გაერთიანებულ სამეფოში, 1.0 – თან იაპონიაში და 1.2-თან გერმანიაში). იარაღის კონტროლთან დაკავშირებული დებატები ყურადღებას ამახვილებს არა მხოლოდ იარაღის ინდივიდუალურ გამოყენებაზე, არამედ იმ სოციალურ ქმედებებზეც, რომელსაც სახელმწიფო იარაღის მფლობელთა საპასუხოდ მიმართავს. იარაღის რეგისტრაციისა და მისადმი ხელმისაწვდომობის კონტროლის სხვა საშუალებები, რომელსაც მრავალი ადამიანი სახელმწიფოს მიერ შემოღებულ კიდევ ერთ შეზღუდვად მიიჩნევს, ცხარე კამათის თემაა. ერთმანეთის გამომრიცხავია ის ზომებიც, რომელსაც სახელმწიფომ მიმართა, როდესაც მისი აგენტები დარწმუნდნენ, რომ იარაღით არაღელგალური ვაჭრობა

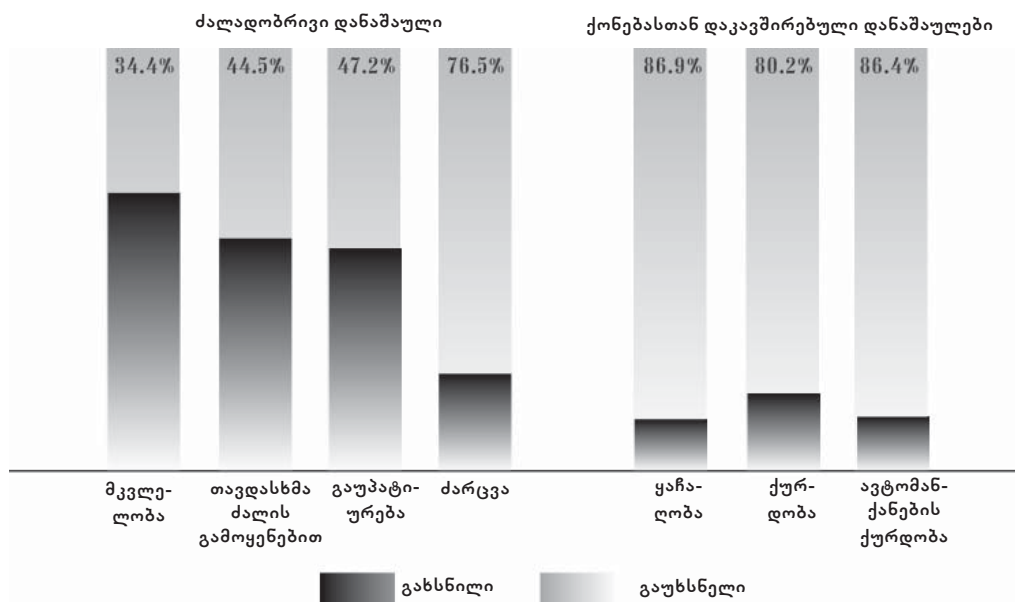
და კოლექციონერობა გადასინჯვას უნდა დაქვემდებარებოდა. დაბოლოს, იარაღი ძალაუფლების ინსტრუმენტი. მას აქტიურად იყენებენ კრიმინალები და გავლენიანი პირები საკუთარი გავლენის სხვებზე იძულებით გავრცელების მიზნით. სხვებისათვის ის უსაფრთხოების გარანტია დანაშაულის მაღალი მაჩვენებლის ფონზე. თუმცა, იარაღის კონტროლის გარშემო ატეხილი დებატების კიდეც ერთ საგანს წარმოადგენს სწორი ბალანსი *მთავრობასა და მოქალაქეებს* (როგორც ინდივიდებს, ასევე როგორც ორგანიზებულ ჯგუფებს) შორის. უნდა ეკავოს თუ არა სახელმწიფოს მონოპოლია ძალის ყველა კანონიერ გამოვლინებასა და ძალადობაზე (რის შემთხვევაშიც, მხოლოდ პოლიციელებსა და ფედერალურ აგენტებს შეეძლება იარაღის გამოყენება)? ნება უნდა დაერთოს თუ არა ჩვეულებრივ მოქალაქეს, გამოიყენოს იარაღი თავდაცვის მიზნით? უნდა ჩამოაყალიბონ თუ არა მათ შეიარაღებული ჯგუფები საკუთარი ინტერესების დაცვის მიზნით (მაშინაც კი, როდესაც მათი ინტერესები ეწინააღმდეგება სახელმწიფოს ნორმებს)?

დევიდ მაკდაუელისა და ალან ლიზოტის (1993) მოსაზრებით, სინამდვილეში დებატები იმაზე კი არ არის აქცენტირებული, თუ რამდენად ეფექტურია კანონი იარაღზე კონტროლის შესახებ, არამედ იმაზე, თუ რა უფრო მნიშვნელოვანია: ადამიანების უფლება, იქონიონ იარაღი თუ იარაღის კონტროლის შედეგად მიღებული კოლექტიური სარგებელი. სოციოლოგიას შეუძლია უპასუხოს, რომ იარაღზე გაძლიერებული კონტროლი ხელს შეუწყობს მკველელობების შემცირებას, მაგრამ ვერ უპასუხებს მაკდაუელისა და ლიზოტის კითხვას: „ღირს კი იარაღის 10 მილიონი მფლობელის ლეგიტიმური ბედნიერება 10.000 მსხვერპლად? 100 მსხვერპლად? ან თუნდაც ერთ მსხვერპლად?“ (1993. გვ 320).

სასამართლოები

1993 წელს ფიზიკური ძალის გამოყენებით თავდასხმისა და გაუპატიურების შემთხვევების ნახევარზე მეტი და ძარცვისა და ქონებასთან დაკავშირებული სხვა სახის დანაშაულის 25% დაპატიმრებით დასრულდა (იხ. სქემა 6.5). დაპატიმრებულების მხოლოდ 40 %-ს შეეფარდა სასჯელის კონკრეტული ზომა (აშშ-ს იუსტიციის დეპარტამენტი, 1987). რეალურად, კრიმინალური სასამართლოს სისტემა ძაბრს წააგავს, რომლის ერთ ბოლოში თავმოყრილია უამრავი რეგისტრირებული დანაშაული, შუა ნაწილში — დაკავებულების შედარებით ნაკლები რაოდენობა და მეორე ბოლოში — დაპატიმრებულთა მხოლოდ უმნიშვნელო რიცხვი.

ერთი მიზეზი, რითაც შეიძლება აიხსნას ის ფაქტი, რომ ყველა დამნაშავე არ ხვდება ციხეში, არის ის, რომ მსხვერპლთა უმეტესობა უარს ამბობს სასამართლოში ჩვენების მიცემაზე, რაც შეიძლება განპირობებული იყოს შეურაცხყოფისა და ბრალის განელეებით ან შურისძიების შიშით. მეორე მიზეზი იმისა, რომ დამნაშავე ხშირ შემთხვევაში თავს აღწევს საპყრობილეს, არის ის, რომ მას უმსუბუქდება სასჯელი ბრალის აღიარების გარიგების შედეგად. ბრალის აღიარების მიზნით გარიგებისას, პროკურორი სთავაზობს ბრალდებულს ბრალის შემსუბუქებას, თუ ის აღიარებს დანაშაულს. ერთი მხრივ, ასე სახელმწიფოს აცილებს თავიდან დროისა და ფულის ხარჯვას, ხოლო მეორე მხრივ, საშუალებას აძლევს დამნაშავეს (ხშირ შემთხვევაში, სერიოზულ დამნაშავეს), სწრაფადვე დაიბრუნოს თავისუფლება.

სქემა 6.5/გახსნილი დანაშაულებები, 1993

წყარო: გამოძიების ფედერალური ბიურო (1995), პოლიციელთა დანაშაულის სტატისტიკა აშშ-ში. 1993, გვ. 208. ცხრილი 25. ვაშინგტონი

სისხლის სამართლის სამართალალსრულების თითოეული ეტაპზე თამაშში ერთვება სელექციური გასამართლება, რაც თავის მხრივ, დისკრიმინაციას იწვევს, მიუხედავად იმისა, წინასწარგანზრახულია თუ არა ეს. პირველ რიგში, პოლიცია ეყრდნობა საკუთარ მოსაზრებას დამნაშავის დაპატიმრებისას. შემდეგ საჯარო ბრალმძებელი აკეთებს ამავეს დამნაშავესთან გარიგებისას ამ უკანასკნელის მიერ დანაშაულის აღიარების მიზნით. ბოლოს კი მოსამართლე ასევე საკუთარ მოსაზრებაზე დაყრდნობით წყვეტს, თუ ვინ წარმოადგენს საშიშროებას საზოგადოებისათვის და აქედან გამომდინარე, ვის უნდა ეთქვას უარი, გირაოთი გათავისუფლების მოთხოვნაზე.

დაბალი ფენის შავკანიანებს სამართალალსრულების სისტემის ყველა ეტაპის გავლა უწევთ. ოციდან ოცდაცხრა წლამდე ასაკის აფრო-ამერიკული წარმოშობის მამრობითი სქესის პირების დაახლოებით მეოთხედი იხდის სასჯელს ციხეებში, ან იხდის პირობით სასჯელს ან იმყოფება გამოსაცდელი ვადის ქვეშ (აშშ-ს იუსტიციის სამინისტრო, 1995).

დამსყვევებელი საზოგადოება

ჟურნალ „თაიმის“ 1994 წლის 7 თებერვლის გამოშვების თავფურცელზე დაბეჭდილი ლოზუნგი „ჩაკეტეთ ისინი და გადაადგეთ გასაღებები“ ნათლად ასახავს იმჟამინდელ საერთო განწყობას. 1960-70-იანი წლები დამნაშავეთა მიმართ შედარებითი ლმობიერებით გამოირჩეოდა. 1980-იანი წლების დასაწყისში ეს ტენდენცია მკვეთრად შეტრიალდა

საპირისპირო მხარეს. დღეს ამერიკის შეერთებულ შტატებში აღინიშნება დაპატიმრების უფრო მაღალი მაჩვენებელი, ვიდრე ეს ნებისმიერ დასავლურ ქვეყანაშია. ამერიკელები უფრო მეტს ხარჯავენ ციხეებზე, ვიდრე განათლების სისტემაზე (ფორერი, 1994).

სასჯელის სავალდებულო-მინიმალური ზომა და „სამჯერ დარტყმის“ კანონი

„სამჯერ დარტყმა და უკვე გარეთ ხარ“ – დაახლოებით ასეთი ფილოსოფია დგას იმ ახალი კანონების უკან, რომლებიც დანაშაულის განმეორებითი ჩადენისათვის ფიქსირებული, სავალდებულო სასჯელს ითვალისწინებს. 1993 წლის მარტში ცამეტმა შტატმა მიიღო ასეთი კანონი, ხოლო შვიდი შტატი ჯერ ისევ განიხილავდა. (ბატერფილდი, 1995). კალიფორნიის კანონის მიხედვით (რომელიც ერთ-ერთი პირველი იყო), პირს, რომელსაც ერთხელ უკვე აქვს ჩადენილი მძიმე დანაშაული, ამგვარი დანაშაულის მეორედ ჩადენისას უორმაგდება სასჯელის ხანგრძლივობა, ხოლო მესამედ ჩადენისას ეფარდება სასჯელის ზომა, რომელიც ითვალისწინებს პატიმრობას ოცდახუთი წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე. ამგვარი „სამი დარტყმის“ პრინციპია, ჩამოაშოროს საზოგადოებას „პროფესიონალი კრიმინალები“ და არ მისცეს საშუალება მოსამართლეებსა და ნაფიც მსაჯულებს, გამოიჩინონ ლმობიერება.

„სამი დარტყმის“ კანონი არ არის ახალი იდეა (კამინერი, 1994). ფედერალური სავალდებულო მინიმალური სასჯელი ჯერ კიდევ 1790 წლიდან მოქმედებდა (იხ. ცხრილი 6.3). თითქმის ყოველ წელს კონგრესი ამ სიას ახალ-ახალ დანაშაულებს უმატებს. გარდა ამისა, აშშ-ის სასჯელის შეფარდების კომისია ამზადებს მკაცრად განსაზღვრულ სასჯელის შეფარდების გზამკვლევებს. განსხვავებით სხვა სასამართლოებისაგან, ფედერალური სასამართლოს მოსამართლეს არ აქვს უფლება, გაითვალისწინოს ისეთი შემამსუშუქებელი გარემოებები, როგორიცაა ბრალდებულის ოჯახური მდგომარეობა, კავშირი საზოგადოებასთან, შრომითი ჩანაწერი, გონებრივი ან სულიერი მდგომარეობა.

სავალდებულო მინიმალური მექანიზმები სხვადასხვა შეფასებას იღებს. კალიფორნიის კანონის ანალიზისას, RAND Corporation-მა დაადგინა, რომ „სამი დარტყმის“ კანონი შეამცირებდა მძიმე დანაშაულებათა რიცხვს 34-დან 22%-მდე, თუმცა საკმაოდ დიდი თანხის ფასად, რაც წელიწადში დაახლოებით 4.5-6.5 მილიარდამდე აშშ დოლარს შეადგენს (ამ რიცხვებში იგულისხმება ახალი ციხეების აშენებისა და პატიმრების მოვლის ფასიც) (გრინვუდი, 1994). აქვე გასაანგარიშებელია გაუთვალისწინებელი ხარჯებიც. მაგალითად, დამნაშავე, რომელსაც ემუქრება მთელი დარჩენილი სიცოცხლის ციხეში გატარება, სავარაუდოდ ამჯობინებს ცეცხლი გაუხსნას პოლიციას და თავს უშველოს. ამავე მიზეზით, დამნაშავეები, რომლებმაც მეორედ ან მესამედ ჩაიდინეს დანაშაული არ თანხმდებიან ბრალის აღიარების გარიგებას და ითხოვენ სასამართლო პროცესს, რაც აფერხებს სისხლის სამართლის საქმის წარმოებას.

სავალდებულო მინიმალური სასჯელი და „სამი დარტყმის“ კანონი ქმნის ფართო ქსელს: დანაშაული, რომელიც შედის „მესამე დარტყმის“ კატეგორიაში, შეიძლება მერყეობდეს ჩხუბიდან და წვრილმანი ქურდობიდან, გაუპატიურებასა და მკვლელობამდე. ამ შემთხვევაში მხედველობაში არ მიიღება დანაშაულის ჩადენის გარემოებები, მოტივი ან მოპასუხის ხასიათი (კამინერი, 1994). ისევე უნდა დაისაჯოს თუ არა ქალი, რომელმაც ესროლა მოძალადე ქმარს, რომელიც ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში სცემდა მას, როგორც

ქალი, რომელმაც ქმარი ფულის გულისათვის მოკლა? სავალდებულო მინიმალური სასჯელის პრინციპი ხშირად არღვევს მეორე პრინციპს — „დაე სასჯელი მოერგოს დანაშაულს“. ხშირია შემთხვევები, როდესაც პროკურორი უარს ამბობს საქმის წარმოებაზე, ხოლო ნაფიცი მსაჯულები ბრალის დამტკიცებაზე, იმ შემთხვევაში, თუ ისინი ფიქრობენ, რომ ეს პრინციპი ირღვევა.

ცხრილი 6.3

ფედერალური სავალდებულო მინიმალური სასჯელის ზომები

კონგრესის მიერ დამტკიცებული სავალდებულო მინიმალური სასჯელის ზომები შედგება დანაშაულის მოკლე სოციალური ისტორიისაგან:

1790

სამუდამო პატიმრობა მეკობრეობისათვის. ათი წელი გემის მეჩეჩზე შეგდებისათვის ცრუ სინათლის გამოყენებით.

1888

ექვსი თვე პორტის ხელოსნის მოქრთამისათვის ბალტიმორში ან ნიუ-იორკში.

1913

დაპატიმრება ან ჯარიმა საქონელზე ფიქსირებული ფასების დაწესებისათვის.

1934

ათი წელი ბანკის გაძარცვის ან ქურდობისას ჩადენილი მკვლელობის ან გატაცებისათვის.

1965

სამუდამო პატიმრობა პრეზიდენტის ან აღმასრულებელი საბჭოს წევრის მკვლელობის მცდელობისათვის.

1980-იანი წლები

სასჯელის ცვალებადი ზომები ნარკოტიკებთან დაკავშირებით ჩადენილი დანაშაულისათვის (სკოლების მახლობლად ნარკოტიკების რეალიზაციის, იატაკქვეშა ვაჭრობაში მონაწილეობის მიღების, 5 გრამზე მეტი კოკაინის ფლობის შემთხვევების ჩათვლით).

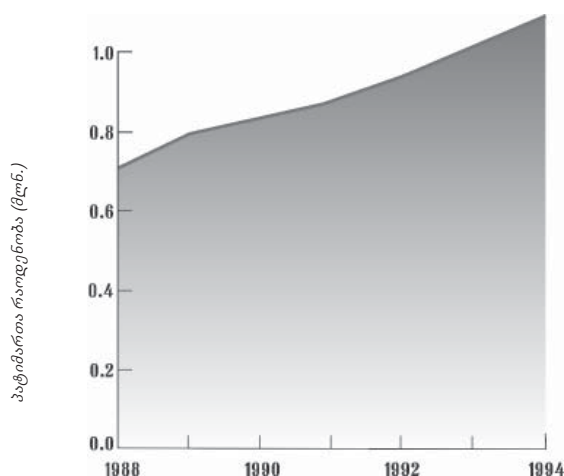
წყარო: ვენდი კამინერი „ფედერალური დანაშაულობები: პოლიტიკა და დანაშაულის კონტროლი“ „The Atlantic Monthly, 273, №6“ (1994 წლის ივლისი)

დაბოლოს, სავალდებულო მინიმალური სასჯელის ზომა ათავისუფლებს მოსამართლეებს გადაწყვეტილების მიღებისაგან და ანიჭებს მას ბრალმდებლებს: იმის გადაწყვეტის პროცესში, თუ როგორ ნაუყენებენ ბრალს მოპასუხეს. ბრალმდებლები ფაქტობრივად

წყვეტენ, თუ რა სასჯელი შეეფარდება დამნაშავეს. ფედერალური სასამართლო ცენტრის (კამინერი, 1994) მონაცემებით, იმ მოპასუხეთა მხოლოდ ნახევარს შეეფარდება სავალდებულო მინიმალური სასჯელი, რომლებსაც პოტენციურად ეკუთვნოდათ ის. უფრო მეტიც, შავკანიანთა 68 პროცენტს შეეფარდა სავალდებულო მინიმალური სასჯელის ზომა, მაშინ როდესაც ლათინური წარმოშობის ამერიკელების 57%-მა და თეთრკანიანების მხოლოდ 54%-მა მიიღო სავალდებულო მინიმალური სასჯელი იმავე დანაშაულისათვის.

გადაჭედილი ციხეები

„სამი დარტყმის“ კანონის შემოღებამდეც კი დაპატიმრების მაჩვენებელი მყარად მიიწევდა ზევით (სქემა 6.6). 1980 და 1992 წლებში ქვეყანაში პატიმართა რიცხვის ზრდამ კვირაში 900-ს მიაღწია, ხოლო 1994 წლის ზაფხულში ამ მაჩვენებელმა 1 მილიონი შეადგინა (აშშ-ს იუსტიციის დეპარტამენტი, 1995). ამ პერიოდის განმავლობაშივე გაიზარდა უმცირესობების რიცხვი დაპატიმრებულთა შორის. დაპატიმრების მაჩვენებელი 4.090-ს შეადგენდა 100000 სულ მოსახლეზე ზრდასრულ შავკანიან მამაკაცთა შორის, ხოლო 502-ს — თეთრკანიანთა შორის. მდებრობითი სქესის პატიმართა რიცხვი 227 პროცენტით

სქემა 6.6/ვისოსებს მიღმა

ციხეებში მყოფ ადამიანთა რაოდენობა 1980 წლების მიწურულსა და 1990 წლების ბოლოს გაიზარდა მიუხედავად იმისა, რომ დანაშაულის მაჩვენებელი იმავე წლებში შემცირდა.

წყარო: იუსტიციის დეპარტამენტი, „ნიუ იორკ თაიმსი“ 1994 წლის 6 ოქტომბერი, გვ. 3

გაიზარდა. ამ მაჩვენებლის ფონზეც კი, 1992 წლის მონაცემებით, ქალები პატიმართა მთლიანი რაოდენობის მხოლოდ 6 პროცენტს შეადგენდნენ. დაპატიმრებების მაჩვენებლის ზრდა ძირითადად ნარკოტიკულ ნივთიერებებს უკავშირდება. 1992 წლის მონაცემებით, სახელმწიფო პატიმართა 22% და ფედერალურ პატიმართა 60% ნარკოტიკებთან დაკავშირებული დამნაშავე იყო.

სასჯელსრულების სისტემა ვერ უმკლავდებოდა პატიმართა მოზღვავებულ რაოდენობას. 1980-იანი წლებისათვის, სან-კუენტინში (რომელიც 2.700 პატიმარზეა გათვლილი), 3.900 პატიმარი იხდიდა სასჯელს. რაც დაკავშირებული იყო უსაფრთხოების მზარდ პრობლემებთან (ლოგანი, 1985). მოგვიანებით პრობლემები კიდევ უფრო გამწვავდა. ორმოც-

დაერთ შტატში სახელმწიფო სისტემას ნაბრძანები აქვს, შეამციროს პატიმართა ნაკადი ან გააუმჯობესოს ძირითადი სერვისები. ნაანგარიშეა, რომ ფედერალური, სახელმწიფო და ადგილობრივი მთავრობები 30 მილიარდ დოლარს დახარჯავენ კორექტივებისათვის 1995 წელს (26 მილიარდით მეტს 1975 წელთან შედარებით), რათა გაუმკლავდნენ პატიმართა მზარდ რიცხვს (ჰოლმსი, 1994).

აფერხებს თუ არა დაპატიმრება დანაშაულის ხდომილებას? აუვნებელყოფებს დამნაშავეებს? ახდენს მათ რეაბილიტირებას? დამსახურებისამებრ სჯის დამნაშავეებს? დაკავება ნიშნავს პოტენციური დამნაშავეების შეჩერებას, რათა მათ არ ჩაიდინონ დანაშაული, ან დამნაშავეთა დარწმუნებას, რომ მათ აღარ ჩაიდინონ დანაშაული. არ არსებობს დამამტკიცებელი საბუთი იმისა, რომ დაკავებული დამნაშავეების მზარდი რიცხვი ან სასჯელის გამკაცრებული ზომა ამართლებს დაკავების პრინციპებს. მაგალითად, პენსილვანი-აში რეგისტრირებული დანაშაულის რიცხვმა 6%-ით მოიმატა 1985-1990 წლებში, მაშინ როდესაც პატიმართა რაოდენობა 117%-ით გაიზარდა. რეციდივიზმის დონე მიუთითებს იმაზე, რომ რეალურად პატიმართა ძალზე მცირე რიცხვი დაადგა გამოსწორების გზას: მდებრობითი სქესის პატიმართა 68%-ზე მეტი და მამრობითი სქესის პატიმართა 80 %-ზე მეტი განმეორებით იხდიდა სასჯელს (ფორერი, 1994). დაპატიმრება ნიშნავს დამნაშავე-სათვის დანაშაულის კვლავ ჩადენის შესაძლებლობის ჩამორთმევას. მაგრამ, შეუძლებელია 4 მილიონი ბრალდებულის ციხეში გამოკეტვა. უფრო მეტიც, არ არსებობს მკაფიო მექანიზმი იმის გასარკვევად, თუ რომელი დამნაშავეა საზოგადოებისათვის საშიში. ძალადობრივი დანაშაულის უმეტესობა ჩადენილია არა განმეორებითი დამნაშავეების მიერ, არამედ იმ ადამიანებისა, რომლებიც მრავალი წლის განმავლობაში ჩადიოდნენ დანაშაულს (არაძალადობრივს) ქონების წინააღმდეგ (კამინერი, 1994).

ის, თუ რამდენად დამსახურებულად იღებენ სასჯელს დამნაშავეები, უფრო მორალურ-ეთიკური საკითხია და არა სოციოლოგიის განსჯის თემა. მაგრამ კვლევები ცხადყოფს, რომ ახალგაზრდა დამნაშავეებზე ციხეშე შესაძლებელია უარყოფითი გავლენა იქონიოს და გამოიწვიოს მათი შერწყმა ისეთ სუბკულტურასთან, სადაც მსხვერპლად ყოფნის თავიდან აცილების ერთადერთი გზა სხვებზე ძალადობაა. ციხეშე შესაძლებელია სკოლის ფუნქციაც შეასრულოს ახალბედეებისათვის, რომლებმაც შეიძლება გამოცდილი დამნაშავეებისაგან აითვისონ დანაშაულის ჩადენის ახალი ხერხები.

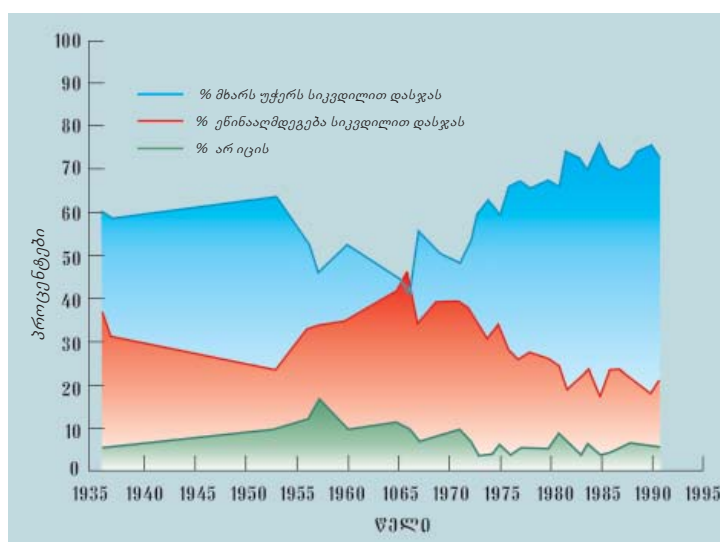
სიკვდილით დასჯა

შეერთებული შტატები ერთადერთი დასავლური დემოკრატიული ქვეყანაა, სადაც ჯერ კიდევ მოქმედებს სიკვდილით დასჯა. 1994 წლისათვის 37 შტატისა და ფედერალურ-მა მთავრობებმა დაამტკიცეს სიკვდილით დასჯა (კოსტანცო და უაითი, 1994). ნიუ-იორკის შტატმა სიკვდილით დასჯა 1995 წელს დააკანონა.

თუმცა განაჩენის სისრულეში მოყვანა შედარებით იშვიათად ხდება. შეერთებულ შტატებში ყოველ წელს მკვლელობის 22000, დაპატიმრების 18000, უმაღლესი სასჯელის შეფარდების 300 და განაჩენის სისრულეში მოყვანის მხოლოდ 50 ან 60 შემთხვევა ფიქსირდება (როგორც წესი, დანაშაულის ჩადენიდან 8 ან მეტი წლის შემდეგ) (ლევინი, 1995). უფრო მეტიც, ტენდენცია იქითკენ მიდის, რომ მცირდება იმ დანაშაულებათა ტიპი და რიცხვი, რომელიც ექვემდებარება სიკვდილით დასჯას (შტატების უმეტესობაში ეს

არის მხოლოდ პირველი ხარისხის მკვლელობა „განსაკუთრებულ გარემოებებში“. თვითონ პროცესიც შედარებით „ჰუმანური“ ხდება (ანუ მომაკვდინებელი ნივთიერების უმტკივნეულო ინექცია ელექტროსკამის ნაცვლად). (გოსტანცო და უაითი, 1994).

საზოგადოება ყოველთვის უჭერდა მხარს სიკვდილით დასჯას (იხ. სქემა 6.7). ამერიკელთა 70% აღნიშნავს, რომ მხარს უჭერს სიკვდილით დასჯას. მხოლოდ 30 %-ია სასჯელის ამ ფორმის წინააღმდეგი (ელსუორსი და გროსი, 1994). მხარდამჭერების განცხადებით, ისინი მხარს უჭერენ სიკვდილით დასჯას, მიუხედავად იმისა, რომ ჯერაც არ არის დამტკიცებული, მოქმედებს თუ არა ერთი დამნაშავის სიკვდილით დასჯა სხვებზე შემაშინებლად. მოწინააღმდეგეები კი ამტკიცებენ, რომ არასოდეს დაუჭერენ მხარს სასჯელის ამ ფორმას, კიდევაც რომ გაჩნდეს მისი ეფექტიანობისა და პროფილაქტიკური მიზანშეწონილების დამადასტურებელი საბუთები (სენდისი და მაკგარელი, 1995).

სქემა 6.7/სიკვდილით დასჯის მიმართ დამოკიდებულების შეცვლა

სიკვდილით დასჯისადმი მხარდაჭერა შემცირდა 1960-იან წლებში, შემდეგ 1980-იან 1990-იან წლებში გაიზარდა. სიკვდილით დასჯის პრინციპის მხარდაჭერა ყოველთვის როდის ნიშნავს მის რეალურად გამოყენებას.

წყარო: ფოები ელსვორთი და სამოელ გროსი „დამოკიდებულების გამკაცრება: ამერიკელთა თვალსაზრისი სიკვდილით დასჯის შესახებ“, სოციალურ საკითხთა ჟურნალი 50, № 2 (1994).

რატომ ხდება იშვიათად სასიკვდილო განაჩენის სისრულეში მოყვანა, როცა ის კანონითაა დამტკიცებული? რატომ უჭერს მოსახლეობის უმეტესობა მხარს ზოგადად სიკვდილით დასჯას და უფრო იშვიათად კონკრეტულ შემთხვევებში? განაჩენის სისრულეში მოყვანას სიმბოლური და ცერემონიული დატვირთვა აქვს ჩვენს საზოგადოებაში. ეს ჩვენ მიერ დანაშაულისა და მკვლელობის უარყოფის საზოგადო გამოვლინებაა (გროსი, 1989). მაგრამ სახელმწიფოს სახელით ჩადენილი მასობრივი მკვლელობები გამოიწვევდა მოსახლეობის მრისხანებას და იგი ამგვარ ქმედებებს ჰიტლერისა და სტალინის მიერ ჩადენილ ქმედებებს გაუტოლებდა.

ბიუჯეტის შემცირებისა და მომჭირნეობის ეპოქაშიც კი ამერიკული საზოგადოება მონდომებულია, დამნაშავე დაისაჯოს ნებისმიერ ფასად. ამის მიზეზი არ არის მხოლოდ

შურისძიების სურვილი. როგორც ემილ დურკჰაიმი (1893/1985) ამბობდა, თვით დასჯის ფაქტი არის კმაყოფილების მომგვრელი. იგი კანონმორჩილი მოქალაქეებისათვის სოციალურ ფუნქციას ასრულებს. დევნიანებისა და კრიმინალების დასჯა ამყარებს სოციალურ სოლიდარობას და ამტკიცებს საერთო ღირებულებებს. სოციოლოგები ამტკიცებენ, რომ ჩვენ ვსჯით არა მხოლოდ იმიტომ, რომ გამოვასწოროთ „კრიმინალები“, არამედ იმისათვისაც, რომ ჩვენ თვითონ გვახსოვდეს საზოგადოების მორალური ღირებულებებისადმი ერთგულების მნიშვნელობა.

შეჯამება

1. დევნიაცია ისეთი მოვლენაა, რომელიც საზოგადოების ან ჯგუფის თვალში არღვევს მათ ნორმებს. ზოგი დევნიანტური ქმედება მწვავე უკმაყოფილებას იწვევს, მაშინ როდესაც, ზოგი უკანონო საქციელი მხოლოდ შეცდომად აღიქმება.
2. დევნიაცია სოციალური დეფინიციის საკითხია. დევნიანტურობის განსაზღვრება იცვლება საზოგადოებიდან საზოგადოებაში, ჯგუფიდან ჯგუფში და განსხვავებულია სხვადასხვა სიტუაციისა და დროშიც.
3. ადამიანების აღიარება დევნიანტებად დამოკიდებულია არა მარტო იმაზე, თუ რა საქციელს ჩადიან ისინი, არამედ იმაზეც, თუ რას წარმოადგენენ. დევნიანტებს ყველაზე ხშირად მათ უწოდებენ, ვინც თავისი მოქმედებით საფრთხეს უქმნის სოციალური ელიტის ინტერესებს.
4. მიუხედავად იმისა, რომ დევნიანტობა არღვევს სოციალურ სისტემას, ის დადებით ფუნქციასაც ასრულებს — ანუ ახსენებს ადამიანებს, თუ სად გადის რესპექტაბელურობის ზღვარი და ამაღლებს სოციალური სოლიდარობის დონეს. ამგვარად, დევნიანტურობამ შესაძლებელია ხელი შეუწყოს სოციალური ნორმების გამყარებას, მაგრამ ზოგჯერ სოციალური ცვლილებების კატალიზატორადაც მოგვევლინოს.
5. სოციალური კონტროლი გულისხმობს ჯგუფის ან საზოგადოების მცდელობას, დაარეგულიროს ქცევა. იდეალურ სიტუაციაში ადამიანები ახდენენ ნორმების ინტერნალიზაციას. ამავე დროს თავად საზოგადოება აწესებს სანქციებსაც (გარეგნულად გამოხატულ იძულებას). სანქციები შეიძლება იყოს არაფორმალური (ჭორები) ან ფორმალური (პატიმრობა) ხასიათის.
6. მცდელობა მტკიცებისა, რომ დევნიაცია ბიოლოგიური თავისებურებაა, კრახით დასრულდა. დღეს მეცნიერები მეტ ყურადღებას ამახვილებენ სოციალიზაციაზე, სოციალურ სწავლებასა და სოციალურ სტრუქტურაზე, რომელიც შეჯამებულია დიფერენციული ასოციაციის თეორიაში. ერთ-ერთი პირველი, ჭეშმარიტად სოციოლოგიური თეორია დევნიანტობის შესახებ გახლდათ მერტონის სტრუქტურული რღვევის თეორია, რომელიც გულისხმობს კონფლიქტს კულტურულად ინდუცირებულ სურვილებსა და შესაძლებლობების სტრუქტურას შორის.
7. თითქმის ყველა ადამიანი იქცევა დევნიანტურად სიცოცხლეში ერთხელ მაინც, მაგრამ მათგან მხოლოდ მცირე რიცხვი მიჰყვება დევნიანტურ კარიერას. პირველადი დევნიანტურობა ხასიათდება ნორმების ერთჯერადი, მსუბუქი დარღვევით. მეორეულ დევნიანტურობა კი წარმოადგენს დევნიანტის როლის მორგებას ხანგრძლივი პერიოდის

განმავლობაში. სახელდების თეორია ამტკიცებს, რომ სოციალურმა სანქციებმა შესაძლებელია უკუშედეგი აჩვენოს და გამოიწვიოს მეორეული დევიანტობა. პირველადი დევიანტობა შესაძლებელია აიხსნას არასრულფასოვანი სოციალიზაციით, რომელიც თავის მხრივ არაადეკვატურ თვითკონტროლს იწვევს.

8. დანაშაული კანონით გათვალისწინებული ნორმის დარღვევაა. ყველა დევიანტური ქმედება არ არის დანაშაული (და ყველა დანაშაული არ არის დევიანტური ქმედება). დღეს არსებობს ტენდენცია, რომელიც მიმართულია ნორმების კანონებად კოდიფიცირებისაკენ.
9. გამოკვლევებმა ცხადყო, რომ ამერიკელების რწმენით, იმატა ძალადობრივმა და ქონებასთან დაკავშირებული დანაშაულის რიცხვმა. მაგრამ ოფიციალური სტატისტიკა საპირისპიროს ამტკიცებს. მედიის მცდელობა, გაამახვილოს საზოგადოების ყურადღება სენსაციურ დანაშაულებზე, არარეგისტრირებული დანაშაულის მაღალი მაჩვენებელი და „უცნობი დამნაშაის“ მიერ ჩადენილი შემთხვევების რიცხვი საზოგადოებაში შიშს იწვევს. ძალადობრივი და ქონებასთან დაკავშირებული დანაშაულების უმეტესობა ჩადენილია ახალგაზრდა მამაკაცების მიერ, რომელთა შორის ჭარბობს ქალაქში მაცხოვრებელი შავკანიანი მოზარდები და ახალგაზრდები. დანაშაულის ჩადენის ასაკი მცირდება მაშინ, როცა მატულობს დანაშაულის სიმძიმის დონე.
10. ე.წ. უმსხვერპლო დანაშაული (პროსტიტუცია, ნარკოტიკების უკანონო გამოყენება) აყენებს მორალურობის დაკანონების საკითხს. ორგანიზებული დანაშაულის მეშვეობით ხდება უკანონო საშუალებებით უკანონო საქონლისა და სერვისების უზრუნველყოფა ან კანონიერი საქონლისა და სერვისების უზრუნველყოფა უკანონო საშუალებებით. მიუხედავად იმისა, რომ თეთრსაყელიანთა მიერ ჩადენილი და კორპორაციული დანაშაული საზოგადოებას უფრო ძვირი უჯდება, ვიდრე ქუჩაში ჩადენილი დანაშაული, მათ იშვიათად სჯიან მკაცრად, გზავნიან ციხეში ან უწოდებენ დევიანტებს.
11. დანაშაულის კონტროლის ფართოდ რეკომენდებული სტრატეგია გულისხმობს იარაღის შესახებ კანონის გამკაცრებას, ქუჩებში მორიგე პოლიციელების რიცხვის ზრდას და ურთიერთობების განმტკიცებას პოლიციასა და საზოგადოებას შორის. ასევე სასამართლოებზე ზეწოლას სასჯელის გამკაცრების მიზნით.
12. ამჟამინდელი ტენდენციის თანახმად, სულ უფრო მეტი დამნაშავე იგზავნება ციხეში ხანგრძლივი დროით. „სამი დარტყმის“ კანონი და სხვა სავალდებულო მინიმალური სასჯელი შეიძლება იწვევდეს დანაშაულის რიცხვის შემცირებას, მაგრამ მას შესაძლებელია გაუთვალისწინებელი შედეგებიც მოჰყვეს (მაგალითად, სასამართლოების დაბრკოლება). არ არსებობს იმის მყარი საბუთი, რომ დაპატიმრება ეფექტურად ასრულებს სხვების დაშინების ფუნქციას, მოსახლეობაში ამცირებს პოტენციური კრიმინალების რიცხვს და კრიმინალებს გამოსწორებისაკენ უბიძგებს.
13. გამოკითხვების მიხედვით, ამერიკელები რეგულარულად უჭერენ მხარს სიკვდილით დასჯას. თუმცა, დაკვირვების შედეგად გამოაშკარავდა, რომ მიუხედავად იმისა, რომ მრავალი უჭერს მხარს ზოგადად სიკვდილით დასჯას, ისინი ხშირად ეწინააღმდეგებიან მას კონკრეტულ შემთხვევებში. ადამიანების უმეტესობა ფიქრობს, რომ გათვალისწინებული უნდა იქნეს შემამსუბუქებელი გარემოებები. მიუხედავად ახალი კანონისა, ამ სასჯელის სისრულეში მოყვანის შემთხვევები მცირეა.

იმსჯელეთ

1. რატომ არის დევიაცია სოციალური დეფინიციის საკითხი?
2. როგორ ხსნიან სახელდების თეორიები დევიაციას?
3. შეაჯამეთ თეორიები და იმსჯელეთ შემდეგი ოთხი ძირითადი ფაქტორის შესახებ, რომლებიც ხსნიან იმ ფაქტს, რომ ზოგი ინდივიდი ხდება დევიანტი, ზოგი კი — არა: ბუნება, სოციალური დასწავლა (დიფერენციული ასოციაციის ჩათვლით), სტრუქტურული რღვევა და არაადეკვატური სოციალური კონტროლი.
4. ახსენით, რა მსგავსება და განსხვავება არსებობს დანაშაულსა და დევიაციას შორის.
5. მოკლედ აღწერეთ ამ თავში მოცემული დანაშაულის ტიპები.

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. ქალაქის საბჭომ გთხოვთ, შეიმუშავოთ გეგმა საზოგადოებაში დევიანტურობის საკითხის მოსაგვარებლად. შეიმუშავეთ სოციალური კონტროლის პროგრამა, რომელიც დაეყრდნობა დევიაციის არსებითი ახსნის ასპექტებს. მიუთითეთ, თქვენი გეგმის კონკრეტულად რომელი ასპექტი ეხება კონკრეტულ ახსნას.
2. ჩვენ დავინახეთ, რომ ბანდების წევრობა სრულიად ნორმალურად აღიქმება იმ საზოგადოებებში, სადაც ბანდებს მყარად აქვთ ფეხი მოკიდებული, მაგრამ დანარჩენი საზოგადოება ამ ქმედებას დევიანტურად მიიჩნევს. დაასახელეთ ქმედებები, რომელსაც, თქვენი აზრით, დევიანტობად მიიჩნევდა კლასის, სუბკულტურის ან ქვეყნის წარმომადგენელი.
3. ამ თავში მოცემულია დანაშაულის რამდენიმე ტიპი: ძალადობრივი დანაშაული, დანაშაული მსხვერპლის გარეშე, ორგანიზებული დანაშაული და თეთრსაყელიანთა და კორპორაციული დანაშაულებები. დაალაგეთ ეს ტიპები ყველაზე სერიოზულიდან მსუბუქისაკენ. დაასაბუთეთ, რატომ გადაწყვიტეთ ასე.
4. იმსჯელეთ, რა ცვლილებას შეიტანდით კრიმინალური სამართალწარმოების სისტემაში და რატომ.
5. ამერიკის ციხეები გადაჭედებულია პატიმრებით. ამ თავიდან მიღებულ ინფორმაციაზე დაყრდნობით, წარმოადგინეთ დანაშაულის პრობლემის გადაჭრის თქვენური მიდგომა.

სიტყვარი

კონფორმულობა — რობერტ მერტონის სტრუქტურული რღვევის თეორიის მიხედვით, კულტურულად გამართლებული მიზნების მიღწევა კულტურულად გამართლებული საშუალებებით.

კორპორაციული დანაშაული — უკანონო საქმიანობა, რომელიც მიზნად ისახავს ორგანიზაციისათვის სარგებლის მოპოვებას.

დანაშაული — სახელმწიფოს მიერ კანონით მიღებული ნორმის დარღვევა.

დევიაცია — ქმედება, რომელიც, სოციალური ჯგუფის აზრით, არღვევს მათ ნორმებს.

დევიანტური კარიერა — თანდათანობით შერწყმა დევიანტურ ცხოვრების წესთან და დევიანტურ სუბკულტურასთან დაკავშირება.

დიფერენციული ასოციაცია — პროცესი, რომლითაც ადამიანები სოციალიზდებიან ჯგუფში გაბატონებულ ქცევაში. თუ ამგვარი ქცევა დევიანტურია, დევიანტურობა კულტურულად გადაეცემა.

ფორმალური სანქციები — სოციალურ ნორმებსა და ღირებულებებზე ოფიციალური ზეწოლა დამყოლობის მიღწევის მიზნით, რომელსაც ახორციელებს ისეთი ოფიციალური ორგანიზაციები, როგორიცაა პოლიციის დეპარტამენტი, სასამართლოები და ციხეები.

არაფორმალური სანქცია — არაოფიციალური ზეწოლა დამყოლობის მიღწევის მიზნით, როგორიცაა, ერთი მხრივ, დაცინვა, გარიყვა, უკმაყოფილება (უარყოფითი სანქციები) და, მეორე მხრივ, მოწონება და შექება (დადებითი სანქციები).

ინოვაცია — რობერტ მერტონის სტრუქტურული რღვევის თეორია, რომელიც გულისხმობს კულტურულად გამართლებული მიზნების მიღწევას დევიანტური საშუალებებით.

ინტერნალიზაცია — პროცესი, რომლის დროსაც კულტურული სტანდარტები ხდება ადამიანის პირადი სტრუქტურის ნაწილები.

სახელდების თეორია — თეორია იმის შესახებ, რომ ადამიანები იძენენ დევიანტურ სოციალურ იდენტობას და მისდევენ ცხოვრების დევიანტურ სტილს, რადგანაც სხვები მას დევიანტად აღიქვამენ და აიძულებენ, თავი გარიყულად იგრძნოს.

ორგანიზებული დანაშაული — წარმოადგენს კონსპირაციულ ჯგუფს, რომლის მიზანია ფულადი მოგება ან ძალაუფლების მოპოვება, აგრეთვე მცდელობა იყოს ხელშეუხებელი შიშის დანერგვით და კორუფციით. ორგანიზებული დანაშაულის პრიორიტეტია უკანონო საქონლისა და მომსახურების უზრუნველყოფა.

გარიგება — პროცესი დანაშაულის აღიარების, რომლის დროსაც საოლქო პროკურორი სთავაზობს ექვმიტანილს ბრალის შემსუბუქებას იმ შემთხვევაში, თუ იგი აღიარებს დანაშაულს და უარს იტყვის სასამართლო პროცესზე.

პირველადი დევიაცია — სოციალური ნორმების სანყისი დარღვევა, როდესაც არ აღინიშნება ამგვარი ქმედების ჩადენის მოტივი და არ ხდება ადამიანის დახასიათება.

ამბოხი — რობერტ მერტონის სტრუქტურული რღვევის თეორიის მიხედვით, ახალი მიზნების დასახვა და მათი მიღწევა ახალი საშუალებებით.

რეტრიტიზმი — რობერტ მერტონის სტრუქტურული რღვევის თეორიის მიხედვით, კულტურის მიერ დასახული მიზნებისა და საშუალებების მიტოვება.

რიტუალიზმი — რობერტ მერტონის სტრუქტურული რღვევის თეორიის მიხედვით, საშუალებების ბრმად მიყოლა. ამ დროს უმთავრესი მიზნები უკანა პლანზე გადაინევს.

სანქციები — ჯილდო სოციალური ნორმების მორჩილებისათვის და დასჯა მათი დარღვევისათვის.

მეორეული დევიაცია — პროცესი, რომლის დროსაც ადამიანები თავის თავს განსაზღვრავენ დევიანტებად და მისდევენ ცხოვრების დევიანტურ სტილს.

სოციალური კონტროლი — საზოგადოების მცდელობა, მართოს საკუთარი თავი; მექანიზმი, რომლითაც ხდება სოციალური ნორმების გაძლიერება და მათი პოტენციური დარღვევების აღკვეთა.

სტრუქტურული რღვევა — შეუსაბამობა სოციალურ მოლოდინებს, კულტურულ მიზნებს

სა და ამ მიზნების მისაღწევად საჭირო საშუალებებს შორის.

უმსხვერპლო დანაშაული — ისეთი დანაშაული (მაგალითად, აზარტული თამაშები და პროსტიტუცია), რომელსაც ხშირად არ ჰყავს მსხვერპლი (ანუ პირი, რომელიც დაზარალდა ამ ქმედების შედეგად).

ძალადობრივი დანაშაულები — დანაშაული, რომელიც გულისხმობს მსხვერპლის წინააღმდეგ ფიზიკური ძალის გამოყენებას, მაგალითად, მკვლელობა, თავდასხმა და გაუპატიურება.

თეთრსაყელიანთა დანაშაული — დანაშაული, რომელიც ჩადენილია მაღალი სტატუსის მქონე ადამიანების მიერ სამუშაოს შესრულების პერიოდში.

თავი 7

ქანსი და სტრუქტურული

სიძლიერე, ძანაუფლება და ჰესტორი:
სტრუქტურული ბანკოში

თანანსწორება და სოციალური მოზილობა

- ამერიკული კლასობრივი სტრუქტურა
- სიმდიდრისა და შემოსავლების განაწილება
- სოციალური მოზილობა

სილახიბა ანაიხის შახთაბა შახაბში

- ვინ არიან ლარიბები? • დასაქმებული ლარიბები
- კეთილდღეობა: მითები და ფაქტები

სოციალური სტრუქტურის ანსა

- კლასობრივი სტრუქტურა • ფუნქციური ინტეგრაცია
- ძალაუფლება • კულტურა • სოციალური ქმედება

ჩანახტი

- გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები:
იმეგრაცია, რასა და სოციალური მოზილობა
- სოციოლოგია და საჯარო დებატები: უსახლკაროები

ა

ანჰეტენის ცენტრი მირაჟს წააგავს ცემენტის, ფოლადისა და მინის მზრუნველი კომპლექტით, რომლებიც თითქოს წყლიდან ამოზრდილანო. იქვეა 1913 წელს აშენებული ვულვორთის შენობა — თავის დროზე ყველაზე მაღალი ცათამბჯენი, თავისი ნეოგოთიკურ სტილში გადაწყვეტილი სპირალებით. ამ არქიტექტურულ საოცრებებს შორის ჩაკარგულა უოლსტრიტი — ამერიკის შეერთებული შტატებისა და, ზოგის აზრით, მსოფლიოს ფინანსური ცენტრი.

მანჰეტენიდან ფეხით 15-20 წუთის სავალზე მდებარეობს სოჰო — ერთ დროს აყვავებული ფაბრიკებისა და მაღაზიების რაიონი, რკინის ელევანტური ფასადებით. 1950-60-იან წლებში, როდესაც მხატვრებმა სოჰო აღმოაჩინეს და აქტიურად დაიწყეს მისი ათვისება მაღალი სხვენებისა და დაბალი ფასების გამო, ეს რაიონი, ფაქტობრივად, მიტოვებული იყო. 1970-იან წლებში სოჰოში მრავლად გაიხსნა საგამოფენო დარბაზების ფილიალები, რასაც დიდი მაღაზიები და მოდური რესტორნები მოჰყვა. დღეს სოჰო მანჰეტენის ყველაზე მოდური და ძვირი ნაწილია. მაღაზიებმა და რესტორნებმა ნელ-ნელა განდევნა იქ მცხოვრები მხატვრები. პროდუქციის ცენტრი თანდათან მოხმარების ცენტრად იქცა. ეს არის ადგილი, სადაც ელიტური გემოვნება ყალიბდება.

ზემოთ, ცენტრალური პარკის ჩრდილოეთ საზღვართან იწყება კიდევ ერთი სოციალური სამყარო: ჰარლემი. უამრავი ძველი შენობით, ჯერ კიდევ დასახლებული აფრიკელი სახლებით, ფიცრებით შეჭედული საცხოვრებლებითა და ცარიელი მინის ნაკვეთებით — ეს ადგილი მრავალი ლატაკის თავშესაფარია, რომელთა უმრავლესობა ლათინო და აფრო-ამერიკელები არიან. ჰარლემის ძირითადი ქუჩების ჩაყოლებაზე წვრილი მაღაზიები და ეკლესიებია განთავსებული; პატარა დახლებში სიგარეტით, კოკა-კოლით, ჩიპსებითა და კონსერვებით ვაჭრობენ, ღვინოების მაღაზიებში გამყიდველები და მოლარეები ტყვიაგაუმტარი შუშების მიღმა სხედან. მაგრამ ჰარლემის ძირითად საყრდენს ქუჩის იმ წვრილმანი მოვაჭრეების იატაკქვეშა ეკონომიკა წარმოადგენს, რომელიც პოტენციურ მყიდველს ნახმარ ტანსაცმელს, იაფფასიან აფრიკულ ქანდაკებებს, ხატებს, პირატულ ჩანაწერებსა და შემწვარ საკვებსაც კი სთავაზობს. ნარკოტიკები ქუჩებში იყიდება, მათი მომხმარებლები მიტოვებულ შენობებში ან ბნელ დერეფნებში ენევიან, ან იკეთებენ. ალკოჰოლს პირდაპირ ბოთლებიდან სვამენ, ხოლო პლასტიკური ბარათები ჩანაცვლებულია ეტაპობრივი გადახდის სისტემით.

უოლსტრიტის, ჰარლემსა და სოჰოს შუა მდებარეობს მანჰეტენის ძირითადი საცხოვრებელი კვარტლები. ზემოთა ისტსაიდი, რომელიც განთქმულია მეხუთე და პარკის ავენიუების ელევანტური საცხოვრებელი შენობებით; მედისონ ავენიუ დიზაინერების მაღაზიებით და „მუზეუმების მილი“, სადაც ძირითად შეძლებული პროტესტანტი ანგლო-საქსური წარმოშობის თეთრკანიანები სახლობენ. ზემოთა ვესტსაიდი, რომელიც ლინკონლის სახელობის ხელოვნების ცენტრიდან იწყება და კოლუმბიის უნივერსიტეტამდე გრძელდება, ამაცობს თავისი მრავალფეროვნებით. აქ განლაგებული სხვადასხვა ქვეყნის სამზარეულოები, გზისპირა კაფეები და სპეციალური მაღაზიები საშუალო ფენის სპეციალისტებს, ინტელექტუალებსა და ხელოვნების სფეროს წარმომადგენლებს ემსახურება.

თეთრკანიანები, რომლებიც უოლსტრიტზე მუშაობენ, სოჰოში სადილობენ და ალბათ ზემოთა ისტსაიდში ცხოვრობენ, ყველანაირად ცდილობენ თავი აარიდონ ჰარლემს და 96-ე ქუჩასაც კი („ნესიერი“ სახლების ბოლო ქუჩა). ვესტსაიდელები, რომლებიც მედდებად ან ექიმებად მუშაობენ ჰარლემში, დაღამდებამდე ტოვებენ ამ რაიონს და ცენტრისკენ

მიიჩქარიან თეატრის ან ბალეტის წარმოდგენაზე დასასწრებად. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთი საშუალო კლასის აფრო-ამერიკელი მუშაობს უოლსტრიტზე, ჰარლემში მაცხოვრებლების უმეტესობას თვალთაყვარელად არ უნახავს იგი. „ზემოთა“ მაცხოვრებლების აზრით, ცენტრი ანუ „დაუნთაუნი“ ძირითადად თეთრკანიანთა სამფლობელოა და მიჩნეული, სადაც მჩქეფარე ფინანსურ და საბაზრო კულტურაში შავკანიანები მონაწილეობას არ იღებენ (ზუკინი, 1991).

ნიუ-იორკის მსგავსად, თითოეული ქალაქის წყობა და განლაგება წარმოადგენს სიმდიდრის, ძალაუფლებისა და ავტორიტეტის გამოხატულებას. ზოგი კვარტალი ძლიერთა და მდიდართა პირადი სამფლობელოა ფეშენებელური ოფისებითა და საცხოვრებელი სახლებით, სუფთა და კეთილმოწყობილი ქუჩებით. სხვა ტერიტორიები საშუალო კლასის ადამიანების საცხოვრებელია — ადამიანებისა, რომლებიც არც მდიდრები არიან და არც ღარიბები. მცირე და საშუალო ბიზნესი მათი მფლობელებისათვის მხოლოდ ნორმალური ცხოვრების და არა ფუფუნების საშუალებაა. ამ ორ რაიონს შორის განსხვავება არა მარტო სიმდიდრესა და კეთილდღეობაშია, არამედ მათი მაცხოვრებლების გემოვნებაშიც.

ამ თავში განხილულია სოციალური პეიზაჟის ყველაზე უფრო დამახასიათებელი ნიშანი — სოციალური უთანასწორობა. პირველ ნაწილში ახსნილია, თუ როგორ არის სოციალური უთანასწორობა ჩვენი სოციალური სტრუქტურის ნაწილი, როგორ ხდება მისი შენარჩუნება ძალაუფლებით, როგორ გამოიხატება უთანასწორობა კულტურულ ასპექტებში. მეორე ნაწილი განიხილავს სოციალურ ქმედებას და სოციალურ მობილობას, ან ინდივიდის სოციალური პოზიციის ცვლილების შესაძლებლობას. შემდეგ აღწერილია სტრუქტურული ფაქტორები, რომლებიც განაპირობებს სიღატაკეს შეერთებულ შტატებში. ბოლოს კი შევეხებით იმ საკითხს, არის თუ არა უთანასწორობა უფრო დიდი სისტემის, მაგალითად, კაპიტალისტური ეკონომიკის შედეგი, თუ, უბრალოდ, ეს არის ზოგი ადამიანის უნარი, მოიპოვოს უპირატესობა სხვა ადამიანებზე.

სიძლიერა, ძალაუფლება და ავტორიტეტი: სტრუქტურული უთანასწორობის ბანზომიწებები

სოციალური სტრატეფიკაციის შესწავლა სოციალური უთანასწორობის ინსტიტუციონალიზებული ფორმის ახსნის მცდელობაა. როგორც სოციოლოგი გერჰარდ ლენსკი (1996) ამბობს, ჩვენ გვსურს გავიგოთ, *ვინ რას იღებს და რატომ*. ამ კითხვაზე პასუხი ნაწილობრივ ადამიანთა შორის განსხვავებებს უკავშირდება. ნებისმიერ საზოგადოებაში ადამიანები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან შესაძლებლობების, უნარების, სიძლიერის, სიღამაზის და ამბიციის მიხედვით. ამ თვისებებმა შესაძლებელია გავლენა იქონიოს მათი ცხოვრების სტანდარტებზე, მათ მიმართ პატივისცემასა და მათ გავლენაზე. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ სოციალური სტრატეფიკაციის სისტემის საფუძველი ადამიანებს შორის განსხვავებაა.

სტრატეფიკაცია არის მთელი საზოგადოების ადამიანთა ფენებად დაყოფა, რომელთაც გააჩნიათ მწირი, მაგრამ სასურველი რესურსების არათანაბარი რაოდენობა, ცხოვრების არათანაბარი შანსი და ასევე არათანაბარი სოციალური გავლენა (ბეტელი, 1991).

1985). თითოეულ დონეზე ადამიანების სოციალური სტატუსი განსაზღვრავს იმას, თუ რამდენად მიუწვდებიათ მათ ხელი სტრატეგიკაციის სამ ძირითად განზომილებაზე. ესენია: სიმდიდრე (შემოსავლების ჩათვლით), ძალაუფლება და ავტორიტეტი. ბანკირის სტატუსი მაღალია სამივე განზომილებაში, ხოლო უსახლკარო ადამიანისა, შესაბამისად, — დაბალი. ისეც ხდება, რომ ადამიანს, რომელსაც მაღალი სტატუსი აქვს ერთ განზომილებაში, შეიძლება დაბალი ჰქონდეს დანარჩენ ორში. მაგალითად, საეკლესიო პირებს შესაძლებელია ჰქონდეთ საკმარისი ავტორიტეტი ან დაფასება, მაგრამ მათი სტატუსი არ უზრუნველყოფს მათ ძალაუფლებითა და სიმდიდრით.

როდესაც ვამბობთ, რომ სოციალური სტრატეგიკაცია ინსტიტუციონალიზებულია, ვგულისხმობთ, რომ უთანასწორობები ჩაშენებულია სოციალურ სტრუქტურაში და შესაძლებელია თაობიდან თაობას გადაეცეს. სტრატეგიკაციის სისტემა დახურულია იმ გაგებით, რომ ძალიან ძნელია (ან შეუძლებელია) პოზიციის შეცვლა იერარქიაში. მაგალითად, აპარტიდის დროს სამხრეთ აფრიკის სტრატეგიკაციის სისტემა მჭიდროდ იყო დახურული შავკანიანებისათვის. ამასთან შედარებით შეერთებული შტატების სტრატეგიკაციის სისტემა ღიად ითვლება, რაც იმას ნიშნავს, რომ, ოფიციალურად, ადამიანებს შეუძლიათ დაიკავონ ნებისმიერი პოზიცია, ისე, რომ ყურადღება არ მიექცეს მათ თანდაყოლილ მახასიათებლებს (გამონაკლისს წარმოადგენს ის, რომ ემიგრანტებს არ შეუძლიათ, კენჭი იყარონ პრეზიდენტობაზე). ამერიკული იდეოლოგიის თანახმად, ადამიანის პოზიცია უფრო შეძენილი (მიღწეული) სტატუსია (იხ. თავი 3). სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, პოზიცია წარმოადგენს თითოეული ინდივიდის ძალისხმევისა და წარმატების შედეგს. თუმცა, როგორც შემდეგ დავინახავთ, ეს მაინც კლასობრივი სისტემაა: მოსახლეობა დაყოფილია სიმდიდრის, ავტორიტეტისა და ძალაუფლების მიხედვით და ინდივიდის მშობლების პოზიცია საუკეთესო პროგნოზია იმისა, თუ რა პოზიციას დაიკავებს მათი შვილი.

სოციალური სტრატეგიკაცია არ ხდება შემთხვევით და არ ეფუძნება მხოლოდ განსხვავებებს ადამიანების შესაძლებლობებს შორის. ეს არის სისტემატური მოწყობა, რომელიც ერთი ადამიანის ინტერესებზე ზემოთ მეორის ინტერესებს აყენებს. ჯერ არ ყოფილა შემთხვევა, რომ რომელიმე საზოგადოებაში ყველას თანასწორი უფლება ჰქონოდა, თუმცა უთანასწორობის ხარისხი და დონე ძალიან ცვალებადია სხვადასხვა საზოგადოებაში (ლენსკი, ლენსკი და ნოლანი, 1991; საჰლინსი, 1958). კალაჰარის უდაბნოს ბინადარ სენის ტომში, რომლის წევრები ძირითადად ნადირობასა და შემგროვებლობას მისდევნენ, განსხვავება სიმდიდრეში, ფაქტობრივად, არ არსებობს, მაგრამ არსებობს განსხვავება ძალაუფლებასა და ავტორიტეტში. აქ გადანაცვლებების უმეტესობას ტომის უზუცესები იღებენ, მშობლებს აქვთ ძალაუფლება შვილებზე და მამაკაცებს მეტი გავლენა აქვთ ქალებთან შედარებით. მათი განსაკუთრებული თვისებებიდან და უნარებიდან გამომდინარე, კონკრეტულ ინდივიდებს შესაძლებელია უფრო მეტი გავლენა ჰქონდეთ, ვიდრე სხვებს, მაგრამ ამავე დროს, მათ შეიძლება არ ჰქონდეთ გავლენა ცალკეულ ადამიანებზე, რაც განპირობებულია მათი პოზიციით ან საკუთრებით.

უფრო დიდ საზოგადოებებში სტაბილურ იერარქიას მთელი ჯგუფი წარმოადგენს და ამ იერარქიაში დაკავებული პოზიციები თაობიდან თაობას მემკვიდრეობით გადაეცემა. ამგვარ იერარქიებს საფუძვლად შეიძლება სავსებით განსხვავებული ფაქტორები ედოს (სმიტი, 1974, 1991). მაგალითად, სულიერი სტატუსი და კულტურული ავტორიტეტის სხვა წყაროები შესაძლებელია მატერიალურ ქონებაზე მეტად ფასობდეს რომელიმე საზოგადოებაში. მაგალითად, ინდოეთში მაჰათმა განდის ავტორიტეტი და ძალაუფლება გაცი-

ლებით აღემატებოდა წარმატებული ბიზნესმენებისას, მიუხედავად იმისა, რომ განდი არ გამოირჩეოდა სიმდიდრით, ატარებდა უბრალო სამოსს და ძირითადად მარხულობდა. ცხადია, იმ ფაქტმა, რომ მან სიღარიბე აირჩია, მნიშვნელოვანად შეუწყო ხელი მის ავტორიტეტსა და ძალაუფლებას. ამას გარდა, ინდური საზოგადოების კასტებად დაყოფის ტრადიციული სისტემა მნიშვნელობას უფრო სულიერ მხარეს ანიჭებდა, ვიდრე მატერიალურ სიმდიდრეს. თუმცა, სხვა კონტექსტში შესაძლებელია სულიერ სიმდიდრეზე მეტად ფიზიკურ სიძლიერეს, სიმდიდრეს, განათლებას ან დემოკრატიულ არჩევნებს მინიჭებოდა უპირატესობა.

თანამედროვე ინდუსტრიულ საზოგადოებებში (მაგალითად, შეერთებულ შტატებში) სიმდიდრესა და შემოსავალს განსაკუთრებული როლი უკავია სტრატეგიკაციაში. ეს განსხვავება ეკონომიკურ მდგომარეობაში ასახულია ტერმინში *სოციალური კლასი*. სოციალური კლასი არის იმ ადამიანების ჯგუფი, რომლებსაც ერთნაირი პოზიცია უკავიათ სტრატეგიკაციის სისტემაში, რადგანაც ისინი ერთნაირ პოზიციაზე იმყოფებიან ეკონომიკის მხრივ. აქედან გამომდინარე, როდესაც ამერიკელები საუბრობენ „საშუალო კლასზე“, მათ მხედველობაში ჰყავთ ადამიანები, რომლებიც არც მდიდრები არიან და არც ღარიბები. პოზიცია, რომლებიც ადამიანებს კლასში უკავიათ, გავლენას ახდენს მათი ცხოვრების უკლებლივ ყველა ასპექტზე – დანაშაულის საცხოვრებელი ადგილიდან, განათლების, პროფესიის, შემოსავლების, ქორწინებისა და ცხოვრების ხანგრძლივობის ჩათვლითაც კი.

არც ერთი სისტემა არ არის იმდენად მარტივი, რომ ადამიანები იოლად ერგებოდნენ ერთ ან მეორე ფენას. ხშირად სტატუსი არამდგრადია. მაგალითად, ნარკობარონი შეიძლება იყოს წარმოუდგენლად მდიდარი, მაგრამ მაინც არ ითვლებოდა მაღალი კლასის წევრად. ჩვენ ვაცნობიერებთ, რომ ძალაუფლება შეიძლება მომდინარეობდეს არა სიმდიდრიდან, არამედ ბიუროკრატიის კონტროლიდან. ჩვენ ასევე ვაცნობიერებთ, რომ ისეთი კულტურული ფაქტორი, როგორიცაა რასიზმი, შეიძლება ზღუდავდეს ადამიანის ავტორიტეტსა და ძალაუფლებას, მიუხედავად მისი ქონებრივი მდგომარეობისა.

უთანასწორობა და სოციალური მოზილობა

ამერიკის შეერთებული შტატების დამაარსებლებმა დამოუკიდებლობის დეკლარაციაში განაცხადეს, რომ „ყველა ადამიანი დაბადებულია თანასწორად“. რამდენიმე წლის შემდეგ დიდმა ფრანგმა სოციალურმა თეორეტიკოსმა, ალექსის დე ტოკვილმა იმოგზაურა ამერიკის შეერთებულ შტატებში და განაცხადა, რომ ეს ქვეყანა არის მოდელი თანასწორი, დემოკრატიული საზოგადოების ორგანიზებისა და, აქედან გამომდინარე, მზა რეცეპტი ევროპის მომავალი განვითარებისა. ცხადია, თავიდანვე არსებობდა გამონაკლისები. დამოუკიდებლობის დეკლარაციაში მოყვანილი ფრაზის მიუხედავად, რომელიც ინტერპრეტირებული იყო როგორც „ყველა კაცი დაბადებულია თანასწორად“, ქალებს მეოცე საუკუნემდე არ ჰქონდათ უფლება, მონაწილეობა მიეღოთ არჩევნებში. ამერიკის შეერთებული შტატების დამაარსებლებმა ასევე ხელუხლებელი დატოვეს მონობის სისტემა და ამით ყოველგვარი უფლება ჩამოართვეს აფრო-ამერიკელთა დიდ უმრავლესობას. მონობა მხოლოდ სამოქალაქო ომის შემდეგ გაუქმდა, რის შედეგადაც აფრო-ამერიკელებს ფორმალუ-

რად მიენიჭათ თანასწორობა, თუმცა უთანასწორობის ბარიერის დამსხვრევას თაობების ბრძოლა დასჭირდა. დღეს აფრო-ამერიკელები და უმცირესობის სხვა ჯგუფები, კვლავ განიცდიან დისკრიმინაციას და თეთრკანიანებთან შედარებით უარეს პირობებში ცხოვრობენ.

ამერიკული კულტურა აფასებს თანასწორობას და ამასთან ერთად ლეგიტიმურად სცნობს ძალზე უთანასწორო კლასობრივ სტრუქტურას. დაპირისპირება იდეალებსა და რეალობას შორის გარდაუვალია. ამგვარად, ამერიკელებს არ მოსწონთ მდიდრები, რომლებიც ფიქრობენ, რომ სხვებზე უკეთესები არიან, მაგრამ ამავე დროს იგივე ამერიკელები ფიქრობენ, რომ სულაც არ არის ცუდი, იყო მდიდარი საქმოსნის შვილიშვილი და მემკვიდრეობით მიიღო ის სიმდიდრე, რომელსაც სხვა შემთხვევაში ვერ გამოიმუშავებდი. მიუხედავად იმისა, რომ ამერიკელთა უმეტესობას „სჯერა“ შესაძლებლობების თანასწორობის იდეისა, ბევრი მათგანი უკმაყოფილებას გამოთქვამს იმ სახელმწიფო პროგრამების შესახებ, რომლებიც მიზნად ისახავს ამერიკის საზოგადოების თანასწორობის დონის ამაღლებას.

ამეხიჯელი კლასობრივი სტრუქტურა

ამერიკელთა უმეტესობა საკუთარ თავს საშუალო კლასის წარმომადგენლად მიიჩნევს. არა აქვს მნიშვნელობა, მაღაზიის გამყიდველები არიან ისინი, წყლის გაყვანილობის ოსტატები, ინჟინრები თუ ექიმები. საშუალო კლასი ნიშნავს იმას, რომ მისი წევრები მუშაობენ და მიღებული შემოსავლით ცხოვრობენ, და, აქედან გამომდინარე, არ არიან დამოკიდებულნი მემკვიდრეობით მიღებულ ქონებაზე. ეს ზღვარი მუშაობას, სიმდიდრესა და კეთილდღეობას შორის იოლად გასაგებია, მაგრამ ის ფარავს მნიშვნელოვან განსხვავებებსაც. მაგალითად, შეიძლება თუ არა, რომ იურისტი, რომლის წლიური შემოსავალი 200000 აშშ დოლარია, ითვლებოდეს იმავე კლასის წარმომადგენლად, რომელსაც ეკუთვნის შინამმართველი, რომლის საშუალო წლიური შემოსავალი 12000 აშშ დოლარს შეადგენს მხოლოდ იმიტომ, რომ ორივე მათგანი სრულ განაკვეთზე მუშაობს და გამოიმუშავებს საარსებო თანხას?

როგორც ეს კითხვა ცხადყოფს, იოლი არ არის იმის განსაზღვრა, რამდენი კლასისაგან შედგება ამერიკული საზოგადოება. სოციოლოგები კლასს განსაზღვრავენ ადამიანების სიმდიდრის, შემოსავლებისა და დასაქმების/პროფესიის მიხედვით.

სიმდიდრე აღნიშნავს ადამიანის ფასეულ ქონებას — ესაა ყველაფერი ის, რაც ამ ადამიანს ეკუთვნის, მაგალითად, სახლი ან აქციები. სიმდიდრე „შენახული მყიდველობითი უნარია“, რომლის გამოყენება შესაძლებელია საქმიროების შემთხვევაში და თაობიდან თაობას მემკვიდრეობით გადაეცემა (ოლივერი და შაპირო, 1990).

შემოსავალი კი განსაზღვრავს იმას, თუ რამდენს იღებს ადამიანი გარეთა წყაროდან: ეს არის ფულის ის რაოდენობა, რომელიც შედის ოჯახში იმის მიუხედავად, თუ რამდენი გადის მისგან. არსებობს შემოსავლის ორი სახე: ხელფასები და ანაზღაურება (მიიღება შრომის ფასად) და პროცენტები, დივიდენდები და ქირა (საკუთრებიდან ან ქონებიდან მიღებული შემოსავალი).

სიმდიდრე განსაკუთრებულ როლს თამაშობს ამერიკული კლასობრივი სტრუქტურის ზედა საფეხურზე მყოფი ადამიანების განსაზღვრაში. ეს ის ადამიანები არიან, რომლებიც

საკუთარი ქონების დიდ ნაწილს მემკვიდრეობას უნდა უმადლოდნენ. მათი შემოსავალი ძირითადად ინვესტიციებიდან მოდის. ეს ფაქტორი განასხვავებს მათ საშუალო და მუშათა კლასის ამერიკელებისაგან. განსხვავებებს საშუალო და მუშათა კლასებს შორის ძირითადად პროფესია/საქმიანობა ქმნის, კერძოდ: სამსახურის ის ტიპები, სადაც მუშაობენ ადამიანები; განათლების დონე, რომელსაც ეს სამსახურები ითხოვს; მათი საშუალო ხელფასი და აგრეთვე, რამდენად ავტორიტეტულები არიან ამ ფენის ადამიანები სამსახურებში და რამდენად აქვთ კონტროლი სხვებზე.

ცხრილი 7.1
პროფესიების ჩამონათვალი პრესტიჟის მაჩვენებლის მიხედვით აშშ-ში

მაღალპრესტიჟული პროფესიები	ქულა	დაბალპრესტიჟული პროფესიები	ქულა
ექიმი	86	წყალგაყვანილობის	
იურისტი	75	ოსტატი	45
კოლეჯის/უნივერსიტეტის პროფესორი	74	ბანკის მოლარე	43
ფიზიკოსი/ასტრონომი	73	მშენებელი	36
არქიტექტორი	73	ოფისის კლერკი	36
კოსმიური ინჟინერი	72	გამოსასწორებელი	
კბილის ექიმი	72	დანესებულების	32
ფსიქოლოგი	69	ოფიცერი	
საეკლესიო პირი	69	ავტობუსის მძღოლი	32
ფარმაცევტი	68	საცალო მოვაჭრე	31
მედდა	66	სატვირთო	
სპორტსმენი	65	მანქანის მძღოლი	30
საჰაერო მოძრაობის კონტროლიორი	65	მოლარე	29
დანყებითი სკოლის მასწავლებელი	64	კონსიერჟი	27
მფრინავი	61	ტაქსის მძღოლი	28
სოციოლოგი	61	დასუფთავების	28
ფინანსური მენეჯერი	59	სამსახურის მუშაკი	
მსახიობი/რეჟისორი	58	ოფიციატი	28
		ბარმენი	25
		ფერმაში მომუშავე	23
		ბენზოგასამართი სადგურის მუშაკი	21
		ოჯახში მოსამსახურე	20
		მანქანის მრეცხავი	19
		გაზეთებით მოვაჭრე	19

წყარო: ადაპტირებულია „ზოგადი სოციალური კვლევები“, 1972-1993 წწ.

ავტორიტეტი არის სოციალური შეფასება, პატივისცემა და მონონება, რომლითაც აჯილდოებენ ადამიანებს მათი თვისებების გამო, რომელიც ფასებულია საზოგადოებისათვის (გუდი, 1978). შეერთებულ შტატებში პროფესიული საქმიანობა ავტორიტეტის ძირითადი წყაროა. სოციოლოგები შემდეგნაირად ზომავენ პროფესიების ავტორიტეტს: თავდაპირველად ისინი სთხოვენ მოსახლეობის არჩეულ კოჰორტას, შეაფასონ სხვადასხვა სამსახურის სოციალური რეპუტაცია, ამის შემდეგ კი ახდენენ ამ შეფასებების სკალირებას ქულების მიხედვით, სადაც 0 ყველზე დაბალი, ხოლო 100 ყველაზე მაღალი ქულაა. ამგვარი გამოკითხვების შედეგები მეტ-ნაკლებად უცვლელია. როგორც 7.1. ცხრილი გვჩვენებს, ამერიკელები ყველაზე მეტად იმ პროფესიებს აფასებენ, რომლებიც ძალაუფლებასთან და მაღალი დონის პროფესიულ უნარებთანაა დაკავშირებული. თუმცა, მაღალი ავტორიტეტი ყოველთვის არ გულისხმობს დიდ შემოსავალს.

ყველა ამ ფაქტორის გათვალისწინებით, სოციოლოგმა ჰაროლდ კერბომ (1991, გვ. 13-14) ამგვარად შეაჯამა ამერიკული კლასობრივი სტრუქტურა:

მაღალი კლასი შედგება იმ ოჯახებისაგან, რომლებიც დიდ ქონებას ფლობენ (მსხვილი კორპორაციების აქციებისა და უძრავი ქონების ჩათვლით). ამ ადამიანებს მოეპოვებათ ავტორიტეტი და ძალაუფლება სწორედ მათი ქონებრივი მდგომარეობიდან გამომდინარე. ეს ადამიანები არიან ძველი, დამკვიდრებული ოჯახის წარმომადგენლები, როგორიცაა როკფელერები, დიუპონები, მელონები და ფორდები.

კორპორაციული კლასი შედგება იმ ადამიანებისაგან, რომლებსაც აქვთ დიდი ბიუროკრატიული ძალაუფლება (აღმსრულებლები და დირექტორთა საბჭოს წევრები) მსხვილ კორპორაციებში (და ხშირად მთავრობაშიც), ოღონდ არ არიან ამ კორპორაციების მფლობელები. არსებობს იმის მტკიცებულებები, რომ მაღალი კლასი მცირდება მნიშვნელობიდან გამომდინარე, მაშინ როდესაც კორპორაციული კლასი იზრდება ამავე ფაქტორის გათვალისწინებით.

საშუალო კლასი შედგება იმ ადამიანებისაგან, რომლებიც შედარებით ნაკლებ ქონებას ფლობენ, მაგრამ მათი პროფესიები უზრუნველყოფს საშუალო ან დაბალ შემოსავლებს, ავტორიტეტსა და ძალაუფლებას. საშუალო კლასი, თავის მხრივ, იყოფა ზედა საშუალო კლასად (ექიმები, იურისტები) და ქვედა საშუალო კლასად (ოფისებში მომუშავეები, მომსახურე პერსონალი).

მუშათა კლასი შედგება იმ ადამიანებისაგან, რომლებსაც აქვთ მცირე ქონება (ან საერთოდ არ გააჩნიათ ის) და მათი პროფესიაც იძლევა საშუალო ან დაბალ შემოსავალს, ავტორიტეტს ან მცირე ძალაუფლებას (ან საერთოდ არანაირ ძალაუფლებას). მუშათა კლასი ძირითადად შედგება დღიური მუშებისაგან (რომლებიც, თავის მხრივ, იყოფიან კვალიფიციურ და არაკვალიფიციურ მუშებად) და ყველაზე დაბალ პოზიციებზე მომუშავე კლერკებად.

დაბალი კლასი მოიცავს იმ ადამიანებს, რომლებსაც საერთოდ არ გააჩნიათ რაიმე სახის ქონება, ხშირად არიან უმუშევრები, არ გააჩნიათ ავტორიტეტი და ძალაუფლება. ეს უკვე ღარიბთა ფენაა.

ძირითადად იგივე კლასობრივი სტრუქტურა ახასიათებს თითქმის ყველა ეკონომიკურად განვითარებულ საზოგადოებას (როგორც ინდუსტრიულს, ასევე პოსტინდუსტრიულს).

მიუხედავად იმისა, რომ ამერიკული კლასობრივი სისტემა შედარებით სტაბილურია, ის ექვემდებარება და განიცდის კიდეც ცვლილებებს. კრისტოფერ ლეში (1995) ბოლო

დროის ყველაზე მნიშვნელოვან ცვლილებად მიიჩნევენ იმ ელიტის წარმოქმნას, რომლებიც ძირითადად ინფორმაციის მანიპულირებითა და პროფესიული გამოცდილებით აგროვებს ქონებას. ამ ახლად ჩამოყალიბებული ელიტის წევრებს ცოტა რამ აკავშირებთ თემებთან, რაიონებთან ან ქვეყანასთან. მათი ქონება დაბანდებულია გლობალური მნიშვნელობის საწარმოებში; ისინი აღწევენ დამოუკიდებლობას იმით, რომ საკუთარ შვილებს ასწავლიან კერძო სკოლებში, ყიდულობენ გადაუდებელი სამედიცინო შემთხვევების დაზღვევას, ქირაობენ პირად დაცვას საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად... წარმოადგენენ საერთაშორისო კულტურისა და გართობის ქსელის წევრებს და შედეგად უფრო მეტი საერთო აქვთ ჰონკონგელ ან ბრიუსელელ კოლეგებთან, ვიდრე სხვა ამერიკელებთან.

ფედერალური მთავრობა არ აგროვებს მონაცემებს კლასებზე. მის მიერ მოძიებული მონაცემები უფრო მოსახლეობის ფიქსირებული პროცენტის შემოსავლებსა და ქონებას ეხება, მაგალითად, უმდიდრესები (ან უღატაკესები) — 1 პროცენტი, 5 პროცენტი ან 20 პროცენტი. შემოსავლებსა და ქონებაში აღნიშნული განსხვავებები ზოგ შემთხვევაში მფლობელის კლასს არ მიეწერება. ამ განსხვავებებს განაპირობებს ცხოვრების ეტაპიც. მაგალითად, ადამიანებს 21-29 წლამდე აქვთ მყარი შემოსავლები, მაგრამ ნაკლები დაგროვილი ქონება; მაშინ როცა, პენსიონერებს, რომლებსაც უკვე აქვთ დაგროვილი ქონება (მანქანა, სახლი, ინვესტიცია და სხვა ქონება), შედარებით ნაკლები სტაბილური შემოსავალი გააჩნიათ. თუმცა, განსხვავება პრაქტიკოსი მასწავლებლის ან წყალგაყვანილობის ოსტატის (რომელიც ჯერ კიდევ იხდის სახლის საფასურს) ქონებასა და პენსიონერის (რომელსაც უკვე აქვს სახლი) ქონებას შორის იმაზე მცირეა, ვიდრე მასწავლებელსა და როკფელერს შორის.

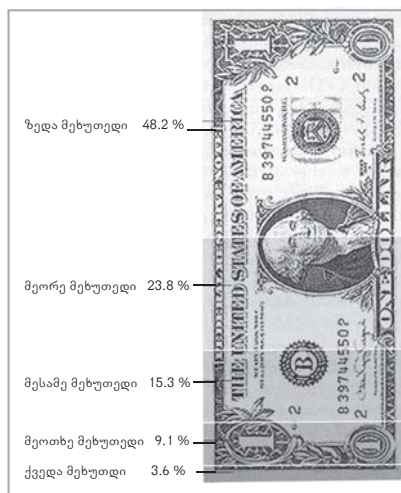
სიმდიდრისა და შემოსავლების განაწილება

აშშ-ში სიმდიდრის განაწილება უკიდურესად არათანაბარია. ამერიკელების უმეტესობას ძალიან მცირე ქონება აქვს. მხოლოდ ორი მესამედი ცხოვრობს საკუთარ სახლებში, მაგრამ უმეტესობას ჯერ კიდევ ბოლომდე არ გაუსტუმრებია ამ სახლებისთვის ბანკისგან აღებული ვალი. ამერიკელთა მხოლოდ 20%-ზე ოდნავ მეტი ფლობს აქცებს და ფასიან ქალაქებს და მხოლოდ 10.5% ფლობს სხვა უძრავ ქონებას გარდა სახლებისა. სახლის მფლობელების 73%-ს მოეპოვება გარკვეული ქონება, რომელსაც მოაქვს დივიდენდები ფინანსურ დაწესებულებაში (მაგალითად, დანაზოგი, სპეციალური ანგარიშები (საიდანაც ფულის გამოტანა ჩეკის საშუალებითაა შესაძლებელი) და სადეპოზიტო ანგარიშები), მაგრამ ამ დეპოზიტების ღირებულების მედიანა მხოლოდ 3600 აშშ დოლარია (სტატისტიკური ამონარიდი, 1994, გვ. 512). ეს იმას ნიშნავს, რომ ამერიკელების უმეტესობა სიღარიბის ზღვართან ახლოს იმყოფება, ფინანსური მდგომარეობის მხრივ. საგანგებო შემთხვევებში (უმუშევრობა ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში, სერიოზული დაავადება) მათ ძალზე სუსტი საყრდენი აქვთ.

მდიდრებს — ანუ იმ ადამიანების 10%-ს, რომლებიც ქვეყნის სიმდიდრის 70%-ს ფლობენ — ამგვარი პრობლემები არ აწუხებთ. სიმდიდრე, რომელსაც ქვეყნის მოსახლეო-

ბის ყველაზე მდიდარი 1 % ფლობს, 22-ჯერ აღემატება დარჩენილი 99 %-ის კუთვნილ ქონებას (ოლივერი და შაპირო, 1990). განსხვავება კიდევ უფრო დიდია იმ კაპიტალის შემთხვევაში, რომელიც შემოსავლის გენერირების პოტენციური წყაროა. ქვეყნის მოსახლეობის უმდიდრეს 1%-ს აქვს პროდუქტიული სიმდიდრის 237-ჯერ მეტი ოდენობა ერთ სულზე, ვიდრე დანარჩენ 99%-ს. უმდიდრესი 0.05% (დაახლოებით 430.000 ოჯახი) ფლობს ქვეყნის კორპორატიული აქციების 40%-ს. მათგან განსხვავებით, ოჯახების ერთ მესამედს ნულოვანი ან უარყოფითი აქტივები აქვს, რაც იმას ნიშნავს, რომ მათი ვალები მეტია, ვიდრე აქტივები.

სიმდიდრის განაწილების მსგავსად, შემოსავლის განაწილებაც მეტად არათანაბარია. როგორც ნაჩვენებია 7.1 სქემაში, ამერიკელთა ოჯახების ბოლო ერთი მეხუთედის შემოსავალი მთლიანად ქვეყნის შემოსავლის 3.6%-ია (1993 წელი), მაშინ როდესაც ყველაზე მაღალი ერთი მეხუთედისათვის იგივე მაჩვენებელი 48.2%-ია. ამავე წლის მონაცემებით, შეძლებული ოჯახების ყველაზე მაღალ — 5%-ზე (კორპორატიული კლასის წევრების უმეტესობის ჩათვლით) მოდიოდა ყველა შემოსავლის 20%, ანუ ოთხჯერ მეტი იმაზე, რასაც ისინი მიიღებდნენ შემოსავლების თანაბარი განაწილების შემთხვევაში (მოსახლეობის ბოლოდროინდელი ანგარიში, 1995).

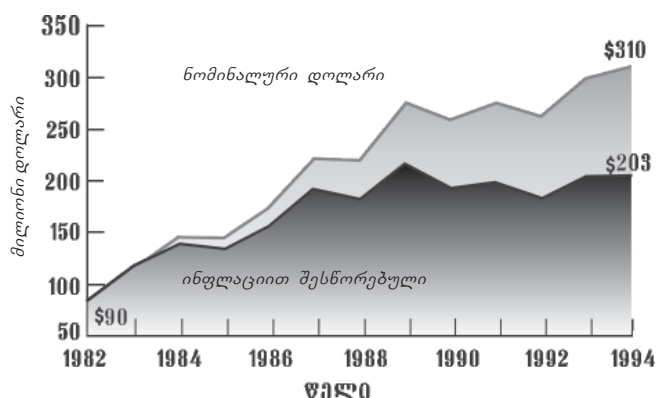
სქემა 7.1 / აშშ-ში შემოსავლის განაწილების მაჩვენებლები, მოსახლეობის მეხუთედების მიხედვით

მოსახლეობის მეხუთედებად დაყოფა შემოსავლების განაწილების მკაფიო სურათის მიღების საშუალებას იძლევა. მაგრამ მოსახლეობის ეს სეგმენტები მხოლოდ მიახლოებით შეესაბამება სოციალური კლასების განსაზღვრებებს.

წყარო: მიმდინარე აღწერის შედეგები, სერია კ-60, №188 (1995 წ. თბერვალი)

„Forbes Four Hundred“-ში, ანუ ოთხასი ყველაზე მდიდარი ამერიკელის ყოველწლიურ ჩამონათვალში შედის ორი ფორდი, სამი როკფელერი, რვა გეტისი და თერთმეტი დიუპონი, თუმცა, ელიტის ყოველი ხუთი წევრიდან ოთხი კორპორატიული კლასის წევრიცაა საკუთარი ნება-სურვილით (ფორბსი, 1994 წლის 17 ოქტომბერი) (იხ. გრაფიკი 7.2). 1994 წელს, ქვეყნის ოცმა ყველაზე მაღალანაზღაურებადმა მთავარმა აღმასრულებელმა ოფიცერმა გამოიმუშავა 4.3 მილიონი აშშ დოლარი წლიური ხელფასისა და პრემიების სახით (ბირნი, 1995). მსხვილი კორპორაციების აღმასრულებლების წლიური საშუალო ხელფასი 1.3 მილიონ აშშ დოლარს შეადგენდა, პრემიებმა და აქციებიდან მიღებულმა მოგებამ საშუალო აღმასრულებლის შემოსავალი 2.8 მილიონ აშშ დოლარამდე აიყვანა, რაც 158-ჯერ აღემატება ქარხნის უბრალო მუშის წლიურ შემოსავალს (24.411 აშშ დოლარი), 112-ჯერ — მასწავლებლის შემოსავალს (35.291 აშშ დოლარი), 66-ჯერ — ინჟინრის შემოსავალს (58.240 აშშ დოლარი) და 19-ჯერ — ამერიკის პრეზიდენტის წლიურ ხელფასს (200.000 აშშ

დოლარი). 2.5 მილიონ მდიდარ ამერიკელს იმდენივე შემოსავალი აქვს, რამდენიც მუშათა და დაბალი კლასის 100 მილიონ წევრს ერთად.

მოგებულები			ნაგებულები		
წევრთა რაოდენობა			წევრთა რაოდენობა		
	1984	1994		1984	1994
ტექნოლოგია ¹	15	35	მემკვიდრეობა	146	82
საცალო ვაჭრობა	19	37	უძრავი ქონება	71	26
ფინანსები ²	48	65	ნავთობი და გაზი	74	37
გასართობი ბიზნესი ³	8	22	მძიმე წარმოება	95	69
			მედია ⁴	59	38
			აგროკულტურა	21	13

1. კომუნიკაციების ჩათვლით; 2. საბანკო საქმე, ინვესტიციები, დაზღვევა;
3. აზარტული თამაშების, რესტორნების ჩათვლით;
4. გამომცემლობებისა და საკაბელო ტელევიზიების ჩათვლით.

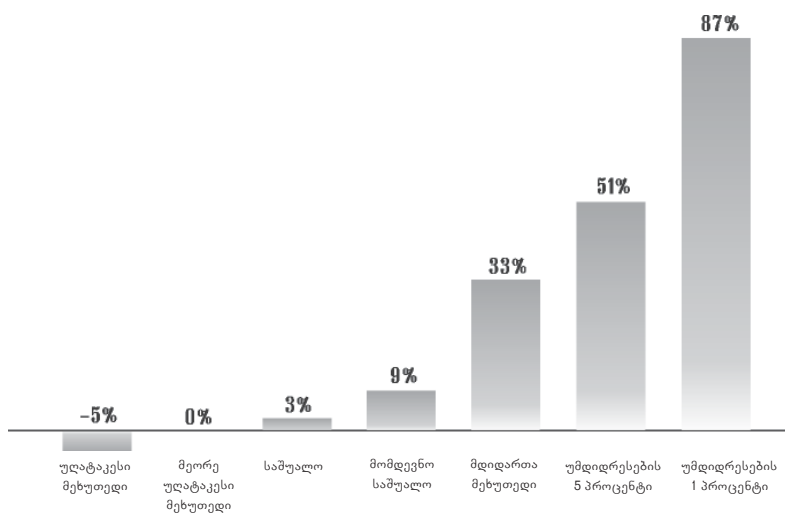
სქემა 7.2 / მდიდრები კიდევ უფრო მდიდრდებიან

1994 წელს Forbes-ის 400 ყველაზე მდიდარი ადამიანის სიაში დაფიქსირებული ყველაზე დაბალი რიცხვი 310 მილიონი აშშ დოლარი იყო, რაც ორჯერ აღემატება იმავე სიაში 10 წლით ადრე დაფიქსირებულ მონაცემს (150 მილიონი აშშ დოლარი). ინფლაციის დარეგულირების შემდეგაც კი, მდიდრები ჯერ კიდევ აგრძელებენ აღმასვლას. მაგრამ მათი ქონების გაზრდის საშუალებები იცვლება: უძრავი ქონება, ნავთობი და გაზი ნაკლებად ღირებული ხდება განსხვავებით გასართობი ბიზნესის ინოვაციური იდეების, კომუნიკაციის საშუალებებისა და კომპიუტერებისაგან.

წყარო: Forbes 9, 1994 წლის 17 ოქტომბერი.

1980-იანი წლები ის პერიოდია, როდესაც მდიდრები კიდევ უფრო გამდიდრდნენ, ხოლო ღარიბები კიდევ უფრო გაღარიბდნენ, ანუ ამ პერიოდში მნიშვნელოვნად გაიზარდა სხვაობა მდიდრებსა და ღარიბებს შორის (გრინშტაინი და ბარანიკი, 1990, ფილიფსი, 1991). ამერიკელების ყველაზე მდიდარი ერთი მეხუთედის საშუალო შემოსავალი 30%-ით გაიზარდა, ხოლო ყველაზე მდიდარი 1%-ისა — 75%-ით (ანუ 236.000 აშშ დოლარით გადასახადების

ჩათვლით). რეიგანის დროს გატარებულმა საგადასახადო რეფორმებმა, რომლებიც გადასახადების შეკვეცას ითვალისწინებდა, საშუალება მისცა მდიდრებს, კიდევ უფრო მეტი შემოსავალი ქონოდათ (და კიდევ უფრო მეტი დაეზოგათ). მოსახლეობის ის ნაწილი, რომელიც საშუალო ეროვნული შემოსავლის მაჩვენებლის ქვემოთ იმყოფებოდა, მნიშვნელოვნად დაზარალდა, რაც ნაწილობრივ განაპირობა სამუშაო ადგილების რიცხვის შემცირებამ (სქემა 7.3). საშუალო შემოსავლის მქონე ოჯახების წევრები იძულებულნი იყვნენ, დამატებით საათებში ემუშავათ, ან მოეძებნათ სამუშაო ოჯახის უფრო მეტი წევრისათვის, რათა შეენარჩუნებინათ 1980 წლის საცხოვრებელი სტანდარტები.

სქემა 7.3 / საშუალო შემოსავლების დანაკარგები და მოგებები 1980-1990 წლებში ოჯახების შემოსავლების ჯგუფების მიხედვით (გადასახადების გამოკლებით). ყურადღება მიაქციეთ, რომ ყველაზე მდიდარმა ამერიკელებმა არა მარტო გაზარდეს საკუთარი შემოსავლები 1980-იან წლებში, არამედ შეძლეს, გადაენახათ შემოსავლების უფრო მეტი წილი. ამგვარად, ყველაზე მდიდარი ამერიკელების 1%-ის შემოსავლები 75%-ით გაიზარდა.

წყარო: „ეკონომიკის საბიუჯეტო დეპარტამენტი“, ეკონომიკისა და სოციოლოგიის ამერიკული ჟურნალი № 2, (1990) გვ. 129-151.

ეს ტენდენცია 1990-იან წლებშიც გაგრძელდა (თუმცა შედარებით ნელი ტემპით). ამ პერიოდის კრიზისმა ყველაზე მძიმედ იმოქმედა საშუალო კლასზე, რომელსაც 1930-იანი წლების დიდი დეპრესიის შემდეგ ასეთი მძიმე პერიოდი არასოდეს ჰქონია. 1991 წელს, მაშინ როდესაც, უმუშევრობის საერთო დონემ 15%-ით მოიმატა, მენეჯერების უმუშევრობის დონე 55%-ით გაიზარდა (ბარნეტი, 1993). სიტუაცია კიდევ უფრო დამძიმდა მუშათა კლასისათვის. 1989 წლიდან 1993 წლამდე შეერთებულმა შტატებმა დაკარგა 1.6 მილიონამდე მანუფაქტურული სამუშაო ადგილი (ბარნეტი, 1993). მიუხედავად იმისა, რომ მკვეთრად გაიზარდა ორშემოსავლიანი ოჯახების რიცხვი, ოჯახის შემოსავლის მაჩვენებელი მაინც უცვლელი რჩებოდა. მუშათა კლასის ბევრმა წევრმა, რომლებიც ხანგრძლივი უმუშევრობის პრობლემის წინაშე დადგნენ, უფრო დაბალანაზღაურებადი სამსახურები მოძებნა მომსახურების სექტორში.

სოციალური მობილობა

სოციალური მობილობა გულისხმობს ერთი სოციალური პოზიციიდან ან დონიდან მეორეზე გადანაცვლებას. ის შეიძლება იყოს სოციალურ კიბეზე ზემოთ გადადგმული ნაბიჯი, ან მწვერვალამდე ასვლა, ან სულაც ქვევით ჩამოწევა. ნაცვლად იმისა, რომ განიხილონ აღზევების ინდივიდუალური შემთხვევები, სოციოლოგები აკვირდებიან მობილობის მაჩვენებელს, ანუ სოციალურ შკალაზე ზემოთ ან ქვემოთ მოძრაობის ზოგად ფორმებს. გამოკვლევებმა დაადასტურა, რომ ზემოთა მიმართულებით მოძრაობა ნაბიჯ-ნაბიჯ ხდება. მას არ აქვს ქვედა საფეხურიდან მწვერვალამდე ნახტომის სახე. ამგვარად, ქარხნის მუშის შვილი ხდება ქარხანაში მუშების ზედამხედველი (და არა მენეჯერი), ხოლო მასწავლებლის შვილი – კოლეჯის პროფესორი. ამერიკული სტრატეგიკაციის სისტემის შედარებითი ღიაობიდან გამომდინარე, მოძრაობა — როგორც ქვევით, ისევე ზევით — ხშირია (ბლაუ და დუნკანი, 1967, ფიზერმენი და ჰაუზერი, 1978).

სოციოლოგები ასევე აღნიშნავენ, რომ სოციალური მობილობა ხშირად ხდება სტრუქტურული ცვლილების და არა ინდივიდუალური წარმატების შედეგი (ლევინი, 1987). სტრუქტურული მობილობა აღნიშნავს კონკრეტულ საზოგადოებაში ხელმისაწვდომი პროფესიებისა და სამსახურების რიცხვის ცვლილებას ამ თანამდებობებისა და პოზიციების დასაკავებლად საჭირო მუშახელის რაოდენობასთან მიმართებაში. სტრუქტურული მობილობა არ წარმოადგენს ცალკეული ინდივიდის მონდომების, შრომისმოყვარეობისა და ნიჭიერების შედეგს, ის უფრო შესაძლებლობების ცვლილებებითაა გამოწვეული. ზოგ შემთხვევაში ამ ცვლილებებს შეიძლება ციკლური ხასიათი ჰქონდეს, როგორც, მაგალითად, ისეთი კრიზისის დროს ხდება, როდესაც ადამიანთა დიდი რაოდენობა დროებით სამსახურის გარეშე რჩება ან უფრო დაბალანაზღაურებად სამსახურს შოულობს. სხვა შემთხვევაში ცვლილებები მუდმივია და გავრცელებული, მაგალითად, ეს ის შემთხვევაა, როდესაც ახალი ტექნოლოგიების შემოღება წარმოქმნის ბევრ ახალ სამუშაო ადგილს სხვათა შეკვეცის ფონზე, ან როდესაც საერთაშორისო კონკურენციის შედეგად, ეცემა საშინაო პროდუქციის ყველა სახეობის გაყიდვა.

სოციალური მობილობის ფორმები

ტრადიციულად, ამერიკის შეერთებული შტატები ხასიათდება ზრდადი სოციალური მობილობით. დროთა განმავლობაში გლეხები გარდაიქმნენ დამოუკიდებელ ფერმერებად, ფერმერები გახდნენ ქარხნის მუშები, ქარხნის „ცისფერსაყელიანმა“ თანამშრომლებმა „თეთრსაყელიანთა“ თანამდებობებს მიაღწიეს და ა.შ. ფართომასშტაბიანმა ემიგრაციამ ხელი შეუწყო პროფესიულ წინსვლას. გავრცელებული მოსაზრებისაგან განსხვავებით, ემიგრანტები ყოველთვის არ ართმევენ სამსახურებს მკვიდრ მოსახლეობას — პირიქით, მათ შეიძლება ხელი შეუწყონ კიდევ უკეთესი და უფრო მეტი სამუშაო ადგილების შექმნას. შეერთებული შტატების ისტორიის განმავლობაში ეკონომიკურმა ექსპანსიამ გამოიწვია ინდუსტრიული მუშახელის ნაკლებობა. ეს პრობლემა ემიგრანტების დახმარებით გადაიჭრა. ემიგრანტების ნაწილი ფერმერი გახდა და ამით საკუთარი წვლილი შეიტანა ამერიკის აგრომრეწველობის განვითარებაში. დაბოლოს, არაკვალიფიციური ან ნახევრადკვალიფიციური მუშახელის სიჭარბემ მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეოცე საუკუნის დასაწყისში კვალიფიციურ მუშახელს წინსვლაში შეუწყო ხელი (იხ. გლობალური საკითხები/ადგილობ-

რივი შედეგები). მაგალითად, მაღაზიის მფლობელს, რომელიც მთელ სამუშაოს თვითონ ასრულებდა, საშუალება მიეცა, დამხმარე აეყვანა და საქმიანობა გაეფართოვებინა.

1930-იანი წლების დიდი დეპრესიის ბავშვები, „აღზევების იშვიათი და ყველაზე ცოცხალი მაგალითია, რაც კი შტატების ისტორიაში ოდესმე ყოფილა“ (ნიუმენი, 1993, გვ. 56). ამერიკის ისტორიაში ყველაზე შავზნელ პერიოდში დაბადებულ ბავშვებს ხშირად უწევდათ სკოლის მიტოვება და ოჯახების დახმარება. ამას დაემატა მეორე მსოფლიო ომი. მიუხედავად ამისა, ამ თაობამ მოახერხა ეთნიკურად მრავალფეროვანი ქალაქის უბნებიდან გამოსვლა და გარეუბნებში გადანაცვლება. GI პროგრამის (პროგრამა, რომელიც ვეტერანებს ათავისუფლებდა კოლეჯის გადასახადისაგან) დახმარებითა და სახელმწიფოს ხელშეწყობით (რომელიც ვეტერანებს დაბალპროცენტიანი განვადების სახლებით უზრუნველყოფდა და თავდებად უდგებოდა მათ), აგრეთვე, მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ აყვავებული ეკონომიკის საშუალებით, ვეტერანებმა შექმნეს საშუალო კლასის ოჯახის ტიპური სურათი: დედა, მამა, ორი შვილი, საკუთარი სახლი, ერთი ან ორი მანქანა ავტოფარეხში, ოჯახური არდადეგები და იმედი იმისა, რომ მათი შვილების შრომა უფრო დაფასდება და უკეთესი ცხოვრების პირობები ექნებათ. საკუთარი გამოცდილებიდან გამომდინარე, მშობლების ამ თაობას იმედი ჰქონდა, რომ თავდადება და თავდაუზოგავი მუშაობა აუცილებლად დაფასდება. მათი ცხოვრების სტანდარტი შურს იწვევდა მსოფლიოში, ხოლო მათი მომავლი უზრუნველყოფილი იყო: სახლები, რომლებიც მათ 1950-იან წლებში 10.000-15.000 აშშ დოლარად შეიძინეს, 1970-იან წლებში უკვე ოცჯერ ძვირად ფასობდა.

ამ თაობის მშობლების შვილები ოპტიმიზმის პერიოდში აღიზარდნენ. ისინი უყუარებდნენ სახლს, ოჯახსა და მშობლების მიერ შექმნილ კომფორტულ ცხოვრებას. წინსვლა სოციალურ კიბეზე მათი თანდაყოლილი უფლება იყო. 1980-90-იან წლებში, როდესაც აშშ-ის ეკონომიკის განვითარება შეფერხდა და სამუშაო ადგილები შემცირდა, ეს თაობა მოუმზადებელი აღმოჩნდა.

ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში მიმდინარე აღმასვლის საპრისპირო პროცესის უმთავრესი გამომწვევი მიზეზი გახლდათ *დეინსტიტუციონალიზაცია* — ამერიკული ეკონომიკის ტრანსფორმაცია მანუფაქტურიდან სერვისზე. დეინსტიტუციონალიზაციის პროცესს შედეგების მთელი წყება მოჰყვა. პირველი: დაიხურა ათასობით ქარხანა, ან მოხდა მათი გადაადგილება, ან სულაც სხვა ქვეყნებში გადატანა. ამის შედეგად, მილიონობით მუშა დარჩა სამსახურისა და შემოსავლის გარეშე. 1979-1984 წლებში 11.5 მილიონი უსამსახუროდ დარჩენილი მუშის ნახევარმა მოძებნა სამსახური გაცილებით დაბალი ხელფასით.

მეორე: მაშინ, როდესაც მომსახურების ეკონომიკის საინფორმაციო სექტორი მაღალანაზღაურებად სამსახურში ვაკანსიას სთავაზობდა უმაღლესი განათლების მქონე მაღალკვალიფიციურ თანამშრომლებს, ამგვარი სამსახურების უმეტესობა ანაზღაურების სკალის ბოლო ადგილებზე აღმოჩნდა. საშუალო კლასიდან ჩამოქვეითებული უამრავი მუშა (როგორც მამაკაცები, ასევე ქალები), რომლებიც ერთ დროს საათში 12, 15 და 20 დოლარს გამოიმუშავებდნენ, იძულებულნი გახდნენ, იცხოვრონ საათში გამოიმუშავებული 4.50 დოლარით, რომელსაც მათ, ვთქვათ, ჰამბურგერების კეთებაში უხდიან. ასეთი დაბალანაზღაურებადი სამსახურების უმეტესობა სავარაუდოდ ნახევარგანაკვეთიანი ან დროებითია და არ გულისხმობს რაიმე სახის სარგებელს ან დახმარებას (იგულისხმება საპენსიო სქემები, ჯანმრთელობის დაზღვევა, ანაზღაურებადი შვებულებები და ა.შ.).

მესამე: ეკონომიკური ცვლილებით „თეთრსაყელიანი“ მუშაკებიც დაზარალდნენ. 1980-იანი წლების დასასრულსა და 1990-იანი წლების დასაწყისში ათიათასობით მენეჯერი,

სპეციალისტი, პროფესიონალი, რომლებსაც შესაბამისი განათლება და გამოცდილება გააჩნდათ, ეტაპობრივად ემსხვერპლნენ შტატების შემცირებას მსხვილ კორპორაციებში. ადგილი ჰქონდა სრულ განაკვეთზე მომუშავეთა დათხოვნას და შემდეგ მათ ხელახლა აყვანას, ოღონდ ნახევარ განაკვეთზე, ან ნარდობის ხელშეკრულების საფუძველზე. დღეს სამუშაოდან დათხოვნილი თეთრსაყელონიანი მუშები, სავარაუდოდ, უფრო ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში რჩებიან სამუშაოს გარეშე, ვიდრე ცისფერსაყელონიანი მუშები (ნიუმენი, 1993).

ბავშვები, რომლებიც ამერიკული ოცნების იდეით გაიზარდნენ, მომსწრენი ხდებიან, თუ როგორ ქრება ეს ოცნება თვალსა და ხელს შუა. „1990-იანი წლები იმ პერიოდისაკენ გვაბრუნებს, როდესაც კეთილდღეობა თანდაყოლილი იყო. ის ადამიანები, რომლებსაც ხელი მიუწვდებოდათ უკეთეს ცხოვრებაზე, ასეთებად იბადებიან, ხოლო მათთვის, ვისაც დაბადებიდანვე არ დაჰყვა კეთილდღეობა, ძალიან ძნელი იქნება საშუალო კლასთან მიახლოება“ (ნიუმენი, 1993, გვ.218).

გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები

ემიგრაცია, ჩასა და სოციალური მობილობა

ევროპელმა ემიგრანტებმა, რომლებიც ინდუსტრიულ ქალაქებში 1880 წლის შემდეგ დასახლდნენ ჩრდილოეთიდან, უფრო მეტ პროგრესს მიაღწიეს, ვიდრე იმ შავკანიანებმა, რომლებიც ამ ქალაქებში სამხრეთიდან მოვიდნენ. ტრადიციულად, რასა ამ განსხვავების ძირითად მიზეზად მიიჩნევა. ევროპელი ემიგრანტები, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი განსხვავდებოდნენ ენით, კულტურითა და რელიგიით, „თეთრკანიანები იყვნენ და ერთი ან ორი თაობის შემდეგ შეეძლოთ აღარ გამოემჟღავნებინათ ეს განსხვავებები“ (ლიბერსონი, 1980, გვ. xi). ევროპელებისაგან განსხვავებით, შავკანიანები, სამუდამოდ განსხვავებული რჩებოდნენ რასობრივი ნიშნების გამო, რომელიც ხელს უწყობდა მათ დისკრიმინაციას, მაშინაც კი, როდესაც ევროპელი ემიგრანტები შეერწყნენ ადგილობრივ მოსახლეობას. მეორე მოსაზრების მიხედვით, ევროპელმა ემიგრანტებმა თან მოიყილეს ოჯახის უფრო მტკიცე სტრუქტურა და განსხვავებული სამუშაო ეთიკა. გარდა ამისა, ისინი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ განათლებას, როგორც საზოგადოებაში დაწინაურების საწინდარს.

კლასიკად აღიარებულ ნიგნში „ღვეზელის ნაჭერი“ (1980) სტენლი ლიბერსონმა ეჭვქვეშ დააყენა ორივე ახსნა. მას მაგალითად მოყავს მონაცემები, რომლებიც ადასტურებენ, რომ შავკანიანები ევროპელ ემიგრანტებზე არანაკლებ მონდომებულები იყვნენ მიეღოთ განათლება და მათ ოჯახის სტრუქტურებშიც არაფერი იყო ისეთი თანდაყოლილი, რომ უკან დაენია ისინი. შავკანიანებმა უფრო დიდი დისკრიმინაცია განიცადეს, ვიდრე ევროპელმა ემიგრანტებმა. დამსაქმებლები და შრომითი კავშირები, ჩვეულებრივ, უპირატესობას თეთრკანიანებს ანიჭებდნენ, მიუხედავად ენობრივი და კულტურული განსხვავებებისა. რასიზმს ჰქონდა მნიშვნელობა, მაგრამ არა მარტო მას. აფრო-ამერიკელ მიგრანტებსა და ევროპელ ემიგრანტებს შორის არსებული განსხვავებების ასახსნელად, საჭიროა დამატებითი ფაქტორების გათვალისწინება. აზიელი ემიგრანტებიც, როგორც ლიბერსონი აღნიშნავს, გამოირჩეოდნენ რასობრივი ნიშნებით და უარყოფითი განწყობის მსხვერპლნიც ხდებოდნენ, თუმცაღა, მათ შეძლეს მიეღწიათ მნიშვნელოვანი წარმატებისათვის. ლიბერსონის ახსნა ეფუძნება ორ ძირითად იდეას. პირველი: სამუშაოს ის ტიპი, რომელსაც ემიგრანტები ასრულებდნენ, მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული იმაზე, თუ რა სახის სამუშაო ქონდათ მათ იმ ქვეყნებში, საიდანაც ემიგრირდნენ. ლარიბი ქვეყნებიდან წამოსულები თანხმდებოდნენ ისეთ სამუშაოზე, რომლებსაც არ დათანხმდებოდნენ თავიანთ ქვეყნებში ნორმალური სამსახურის მქონე ემიგრანტები. სიკვდილიანობის მაჩვენებლებზე დაყრდნობით, რომელიც დღესდღეობით ერთადერთი საიმედო წყაროა ცხოვრების ხარისხის განსასაზღვრად, ლიბერსონმა დაადგინა, რომ აშშ-ის

სამხრეთის პირობები (განსაკუთრებით შავკანიანებისათვის) გაცილებით უარესი იყო, ვიდრე ცენტრალური სამხრეთი და აღმოსავლეთ ევროპისა. ამგვარად, ჩრდილოეთში ნამოსული შავკანიანი მიგრანტები მინიმუმითაც კმაყოფილდებოდნენ, რაც მათ არამომგებიან პოზიციაში აყენებდა გამომუშავებისა და სიკვდილიანობის თვალსაზრისით. ისინი ასევე თეთრკანიანი მუშების აგრესიის მსხვერპლნი ხდებოდნენ, რომლებიც მიიჩნევდნენ, რომ დამსაქმებლები შავკანიან იაფ მუშახელს შრომით ბაზარზე ფასების დანევისათვის იყენებდნენ.

ამგვარად, შავკანიანმა მიგრანტებმა თავიდანვე ცუდად დაიწყეს. იმის ასახსნელად, თუ რატომ დარჩნენ ისინი ამ მდგომარეობაში დროთა განმავლობაში, ლიბერსონს თავისი ახსნა აქვს – ეს გახლავთ მობილობის ნიშის კონცეფცია. როგორც ის ამბობს, ხშირად ჰქონდა ადგილი ერთი რომელიმე ჯგუფის თავმოყრას კონკრეტულ პროფესიაში/საქმიანობაში: იტალიელები ხდებოდნენ დალაქები, შვედები — დურგლები, ბერძნები ხსნიდნენ რესტორნებს, რუსები ვაჭრობდნენ ბენვეულით და ა.შ. ამგვარი საქმიანობები ემიგრანტებისათვის წინსვლის სანინდარი იყო. მაგრამ, „ადგილის დაკავება“ ემიგრანტთა ჯგუფების მხოლოდ მცირე პროცენტმა შეძლო. თითოეული ევროპული ჯგუფის შემთხვევაში, კონკრეტულ საქმიანობას მათი დიდი რიცხვი მხოლოდ რამოდენიმე წელი მისდევდა. აშშ-ის მთავრობის მიერ დადგენილმა შეზღუდვამ მნიშვნელოვნად შეამცირა ემიგრანტების ნაკადი ევროპიდან და აზიიდან 1920-იან და 1930-იან წლებში, მაგრამ ამ ფაქტორმა ვერ შეაფერხა შავკანიანი მიგრანტების ნაკადი სამხრეთიდან. ახალმოსულები, რომლებმაც ველარ შეძლეს ადგილის დაკავება, შეეცადნენ გაეღვენათ უფრო ადრე ჩამოსული და შედარებით წარმატებული ევროპელი ემიგრანტები ამგვარი ადგილებიდან, რითაც გააძლიერეს მათ მიმართ დამკვიდრებული უარყოფითი სტერეოტიპები და გამოიწვიეს დომინანტი კლასის გულისწყრომა. გარდა ამისა, დემოგრაფიული ბალანსის ცვლილებასთან ერთად, მოხდა თეთრკანიანთა დამოკიდებულების შეცვლა, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, შავკანიანი ემიგრანტების რიცხვის ზრდამ ხელი შეუწყო სხვადასხვა ეროვნების თეთრკანიანთა დამოკიდებულების გაუმჯობესებას.

ამგვარად, ლიბერსონის მიხედვით, რასიზმი, რომელიც თავიდანვე თამაშობდა მნიშვნელოვან როლს, კიდევ ურო ძლევამოსილი გახდა სხვა ცვლილებების დახმარებით. მხოლოდ რასიზმით არ შეიძლება აიხსნას ევროპელი ემიგრანტების მაღალი მობილობა. ეკონომიკური კონფლიქტი უფრო მნიშვნელოვანი იყო, ხოლო რასა, უბრალოდ, იმდენად გამორჩეული ნიშანი იყო, რომ მისი მეშვეობით იოლად ხდებოდა დისკრიმინაციის გამართლება.

წყარო: სტენლი ლიბერსონი „ღვეზელის ნაჭერი“. შავკანიანი და თეთრკანიანი ემიგრანტები 1880 წლიდან (კალიფორნიის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ბერკლი, 1980)

ვინ მიიწევს წინ?

სოციოლოგები დაინტერესებულნი არიან, რომ არა მხოლოდ განსაზღვრონ. მოსახლეობის რა ნაწილი მიიწევს ზევით ან ქვევით სოციალურ კიბეზე, არამედ დაადგინონ, ადამიანთა რომელი ტიპი ახორციელებს ყველაზე ხშირად ამ ცვლილებას. კლასიკურ კვლევაში პიტერ ბლაუ და ოტის დადლი დუნკანი (1967) შეეხნენ იმ საკითხს, თუ რამდენად განაპირობებს ადამიანის სოციალური წარმომავლობა მის საბოლოო სტატუსს და სხვა რა ფაქტორები (გარდა სოციალური წარმოშობისა) განაპირობებს სტატუსის განსაზღვრას. მკვლევარებმა შეიმუშავეს *სოციოეკონომიკური* ინდექსის სახელით ცნობილი ზომა, რომელმაც საშუალება მისცა მათ, შეედარებინათ მამების განათლება და პროფესიული მიღწევები შვილების განათლებასა და პროფესიულ მიღწევებთან. მეცნიერებმა დაადგინეს, რომ სოციალური წარმოშობა მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს საბოლოო სტა-

ტუსს, ძირითადად იმით, რომ ის გავლენას ახდენს პიროვნების განათლებაზე. მიღწევები განათლებაში, მეცნიერთა აზრით, არის ის მექანიზმი, რომელიც განაპირობებს სტატუსის ერთი თაობიდან მეორეზე გადაცემას.

სტატუსის მიღწევის ბლაუსა და დუნკანის მოდელი გარკვეულწილად გაამარტივეს უილიამ ჰ. სეუელმა და მისმა კოლეგებმა (სეუელი და ჰაუზერი, 1976). მათ აღმოაჩინეს, რომ განათლება და პროფესიული მიღწევა ორი ტიპის ერთმანეთთან დაკავშირებული პროცესის შედეგია: ერთი მხრივ, პროცესები, რომლებიც განაპირობებენ ადამიანის სწრაფვას სტატუსისაკენ და გავლენას ახდენენ ამ სწრაფვაზე, და მეორე მხრივ, პროცესები, რომლებიც გარდაქმნიან ამ მისწრაფებას ახალ სტატუსად. მშობლების კლასი გავლენას ახდენს ბავშვის შემდგომ მიღწევებზე, თუნდაც პირადი მაგალითიდან გამომდინარე. მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანი გადამწყვეტი ფაქტორი ინდივიდის მიერ მიღებული განათლების ხარისხი და დონეა.

იდეა იმის შესახებ, რომ სტატუსის მოპოვება ეფუძნება მიღწევებს განათლებაში, გამომდინარეობს საზოგადოების შესახებ არსებული რამდენიმე მოსაზრებიდან: ყველაზე მნიშვნელოვანია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ საზოგადოებაში ინდივიდები კონკურენციას უწევენ ერთმანეთს შედარებით ღია განათლებისა და პროფესიის სისტემაში. თუმცა, სოციოლოგებმა აღმოაჩინეს ისინტუიციური ან სტრუქტურული წყობები, რომელებიც განაპირობებს არჩევანსა და ქმედებას ყოველ ეტაპზე (კერკჰოფი, 1995). თვითონ განათლება სტრატეგიცირებულია. სკოლები განსხვავდება იმ საგანმანათლებლო რესურსების მიხედვით, რომელსაც მოსახლეობას სთავაზობს. მაგალითად, ქალაქში მდებარე სკოლა განსხვავდება მდიდარი გარეუბნის სკოლისაგან. სკოლებს შიგნით სტუდენტები და მოსწავლეები დაჯგუფებულნი არიან „შესაძლებლობების“ მიხედვით. როგორც ნესი, შეძლებული და, აქედან გამომდინარე, მაღალი სტატუსის მქონე ოჯახების ბავშვები უფრო ხშირად უკეთეს სკოლებში სწავლობენ და დასაწყისიდანვე იღებენ სტარტს უკეთეს მომავლისათვის.

შეერთებულ შტატებში სტუდენტიდან მომუშავემდე ნაბიჯი საკმაოდ სწრაფია. სწავლის დამთავრების შემდეგ, ყოფილი სტუდენტები თვითონ განკარგავენ საკუთარ ბედს. უფრო მეტიც — გარდა სპეციალიზებული სასწავლებლებისა (იურიდიული, სამედიცინო), განათლების სისტემა არ არის პროფესიაზე ორიენტირებული. რაც მნიშვნელოვანია და ფასობს, ესაა დიპლომი — იდეალურ შემთხვევაში კოლეჯის ან პრესტიჟული სკოლის დიპლომი. გერმანიაში მოსწავლეებს სპეციალურ პროფესიულ კატეგორებად საშუალო სკოლებშივე აჯგუფებენ. სკოლის დამთავრების შემდეგ ეს მოსწავლეები რამდენიმეწლიან პროგრამაში იღებენ მონაწილეობას, რომელიც მიზნად ისახავს სამუშაო გამოცდილებისა და სტაჟის მიღებას. იაპონიაში არსებობს მომავალ დამსაქმებლებთან შეთანხმების პრაქტიკა. ისინი სკოლებს ვაკანსიების სიას უგზავნიან, ხოლო ეს უკანასკნელნი საკუთარ კანდიდატურებს სთავაზობენ მათ. შეერთებულ შტატებში კი პრესტიჟულ სკოლებსა და პირად კავშირებს უფრო დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, ვიდრე სკოლებში მიღწეულ წარმატებას.

სტატუსის მოპოვების პროცესის უკეთ გასაგებად, საჭიროა გავითვალისწინოთ იმ შესაძლებლობების სტრუქტურა, რომლის ფარგლებშიც შეიძლება ჰქონდეს ადგილი ინდივიდუალურ სოციალურ ქმედებას, პროფესიული წარმატების თვალსაზრისით. 1950-60-იანი წლების შესაძლებლობების სტრუქტურისაგან განსხვავებით, რომელიც საშუალებას აძლევდა ამერიკელებს (მაგრამ არა ყველა მათგანს), მისწრაფება წარმატებად

გარდაექმნა ჯერ განათლებაში, ხოლო შემდეგ — პროფესიის დაუფლებაში, 1980-90-იანი წლებში ასეთი ქმედება საკმაოდ გართულდა. ისტორიულად, სიღარიბისაკენ დაშვება დროებითი კრიზისი იყო ამერიკელების უმეტესობისათვის (დუნკანი, 1984წ.). დღეს კი ეს პროცესი მუდმივ ხასიათს ატარებს.

თუ სიღატაკიდან სიმდიდრემდე აღზევება ამერიკული ოცნებაა, გზა სიმდიდრიდან სიღატაკემდე ამერიკული კოშმარია. მრავალი ამერიკელი მიიჩნევს, რომ სიღატაკე შორეული პერსპექტივა და მხოლოდ დევიანტური უმცირესობების პრობლემაა — ეს არის ის, რაც შეიძლება „მათ“ დაემართოს და „ჩვენ“ (ბეინი და ელვუდი, 1989წ.). მაგრამ რეალურად, ამერიკელების მხოლოდ მცირე რიცხვს აქვს რეზისტენტობა (თანდაყოლილი) სიღარიბისადმი.

სიღარიბე აშშ-ის შუაჩთხუნი მსახეში

სიღარიბე შედარებითი ცნებაა. სომალებთან შედარებით, რომლებიც შიმშილით იტანჯებიან, ღარიბი ამერიკელებიც კი შეძლებულებად შეიძლება ჩაითვალოს. თუ უმუშევარი ამერიკელი ფიქრობს, რომ ყველაზე დაბალანაზღაურებადი სამუშაოც კი მნიშვნელოვნად გაუუმჯობესებს საცხოვრებელ პირობებს, სამსახურიდან გათავისუფლებულმა კორპორაციის მაღალი რანგის მოხელემ შეიძლება იფიქროს, რომ გაღარიბდა, რაკი შეიღს კერძო კოლეჯში ვერ გაუშვებს სასწავლებლად.

ამერიკის შეერთებულ შტატებში სიღარიბის სისტემატური სურათის შექმნის მიზნით, მთავრობა ადგენს ოფიციალურ სიღარიბის ზღვარს. იგი დაფუძნებულია იმ მინიმალური ოდენობის თანხაზე, რომელიც საჭიროა ოჯახისათვის ადეკვატური საკვების შესაძენად. გასათვალისწინებელია, რომ თითოეული ოჯახი საკვებში შემოსავლის ერთ მესამედს ხარჯავს.

ცხრილი 7.2

სიღარიბის ზღვარი ოჯახების წევრთა რაოდენობის მიხედვით
1 9 9 3

ოჯახის წევრთა რაოდენობა	სიღარიბის ზღვარი
1 ადამიანი	\$ 7.363
2 ადამიანი	9.414
3 ადამიანი	11.522
4 ადამიანი	14.763
5 ადამიანი	17.449
6 ადამიანი	19.718
7 ადამიანი	22.383

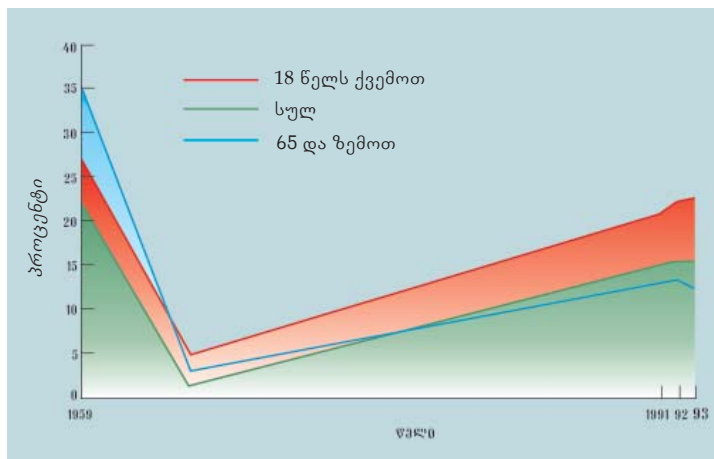
წყარო: მოსახლეობის ბოლო ანგარიში, 1995. მომხმარებლის შემოსავალი

ცხრილის გადაკეთება ყოველწლიურად ხდება ინფლაციის ფაქტორის გათვალისწინებით. 1993 წელს სიღარიბის ზღვარი ოთხსულიანი ოჯახისათვის 14763 აშშ დოლარი იყო, ანუ თვეში 1200 აშშ დოლარზე ოდნავ მეტი. ოჯახები, რომლებიც ამ მაჩვენებელზე

ოდნავ ზემოთ მოხვდნენ, შეიძლება თავს ღარიბებად თვლიდნენ, მაგრამ ოფიციალურად მხოლოდ ის ოჯახები ითვლება სტატისტიკურად ღარიბებად, რომლებიც ამ ზღვარს ქვემოთ არიან.

სიღარიბის ზღვარის გარშემო მრავალი განსხვავებული მოსაზრება არსებობს (ბეინი და ელვუდი, 1989). ზოგი კრიტიკოსის აზრით, ეს ზღვარი მეტისმეტად მაღალია, რადგან არ ითვალისწინებს დახმარებებსა და შეღავათებს, როგორც ფულადობრივს, ასევე არა-ფულადობრივს — მაგალითად, საკვების კუპონებს, სკოლის სადილებს, სახელმწიფო დახმარებასა და სამედიცინო შეღავათებს. ზოგიერთი კი აცხადებს, რომ სიღარიბის ზღვარი არ ასახავს განსხვავებებს ფასებში რეგიონების მიხედვით: მაგალითად, ნიუ-იორკში ცხოვრება უფრო ძვირი ღირს, ვიდრე მისისიპიში. ასევე, ეს მაჩვენებელი არ ითვალისწინებს მზარდ საოჯახო ხარჯებს, მაგალითად, ჩვილის მოვლასთან დაკავშირებულ დამატებით გასავალს, ან ბინის ქირის მატებას (ბელი, 1994; რაგლზი, 1990). უფრო მეტიც, სიღარიბის ზღვარი ერთად განიხილავს იმ ადამიანებს, რომლებიც დროებით კრიზისს განიცდიან და მათ, ვინც მთელი სიცოცხლის განმავლობაში სიღარიბეში ცხოვრობს. არ არის განსხვავება სრულიად უპოვართა და იმ ადამიანებს შორისაც, რომლებიც გაჭირვებით, მაგრამ მაინც ახერხებენ თავის გატანას. მიუხედავად ამ შეზღუდვებისა, სიღარიბის ზღვარი ჯერჯერობით საუკეთესო და ყველაზე ფართოდ გამოყენებული ინდექსია.

1960 წელს 39.5 მილიონი ამერიკელი — ქვეყნის მთელი მოსახლეობის 20%-ზე მეტი — აღმოჩნდა სიღარიბის ზღვარს მიღმა. თავდაპირველად ჯონ კენედის, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ, ლინდონ ჯექსონის ხელმძღვანელობით განხორციელდა პროგრამა „ომი სიღარიბეს“, რის შედეგადაც, სიღარიბის ზღვარს მიღმა მცხოვრები ადამიანების რიცხვი სამოციან წლებში შემცირდა. 1969 წელს მან 24.1 მილიონი შეადგინა (მოსახლეობის 9.5 %).

სქემა 7.4 / სიღარიბის ზღვარს მიღმა მცხოვრები ამერიკელების პროცენტული მაჩვენებელი, 1959-1993. სიღარიბის ყველაზე დიდი რისკის ქვეშ დღეს 18 წლამდე ასაკის ბავშვები არიან. ზღვარს მიღმა მცხოვრები ხანდაზმულების რიცხვი დროებითი კლების შემდეგ ისევ მატებისაკენ წავიდა.

წყარო: სტატისტიკური ამონარიდი აშშ-ის შესახებ, აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, ბოლო ანგარიში (თებერვალი).

მიუხედავად იმისა, რომ 1970-იან წლებში საერთო რიცხვი რამდენადმე გაიზარდა და 1980 წლამდე პროპორცია 10 პროცენტის ქვემოთ იყო შენარჩუნებული, 1980-იან წლებში, რეიგანისა და ბუშის პრეზიდენტობის დროს, მდგომარეობა გაუარესდა (სქემა 7.4). 1993 წელს 39.1 მილიონი ამერიკელი — მთლიანი მოსახლეობის 15.1% აღმოჩნდა სიღარიბის ზღვარს მიღმა. ღარიბი ოჯახების წლიური შემოსავალი 5.960 აშშ დოლარი — გაცილებით იმაზე ნაკლები იყო, ვიდრე სახელმწიფოს მიერ ნაანგარიშევი შესაბამისი კვებისათვის საჭირო თანხა (მოსახლეობის ბოლო ანგარიში, 1995).

ვინ აჩიან ლაჩიბები?

ამერიკაში მცხოვრები ღარიბი მოსახლეობის განზოგადება საკმაოდ ძნელია. ღარიბად ითვლებიან გეტოში მცხოვრები მარტოხელა ახალგაზრდა დედები, მაგრამ მხოლოდ ისინი არ წარმოადგენენ ამ კატეგორიაში შემავალთა უმრავლესობას. არც უსახლკაროები არ წარმოადგენენ უმრავლესობას. ამერიკაში სიღარიბის ზღვარს მიღმა მაცხოვრებელ მოსახლეობაში შედიან ადამიანები, რომლებიც პერიფერიებში ცხოვრობენ ან სამსახურის ხანგრძლივი სტაჟი აქვთ, მაგრამ უსამსახუროდ დარჩნენ არცთუ დიდი ხნის წინ; ასევე ადამიანები, რომლებმაც ისეთი კრიზისი გადაიტანეს, როგორიცაა განქორწინება ან ოჯახის წევრის გარდაცვალება. მიუხედავად იმისა, რომ საგარეოდ აფრო-ამერიკელები და ლათინო-ამერიკელები უნდა შეადგენდნენ ამ კატეგორიის უმრავლესობას, ეს ასე არ არის: ღარიბი ამერიკელების უმრავლესობა (66.8 %) თეთრკანიანები არიან (მოსახლეობის ანგარიში, 1995), რომელთა ნახევარიც 16 წლამდე ასაკის ბავშვები და 65 წელს გადაცილებული მოხუცებია.

დასაქმებელი ლაჩიბები

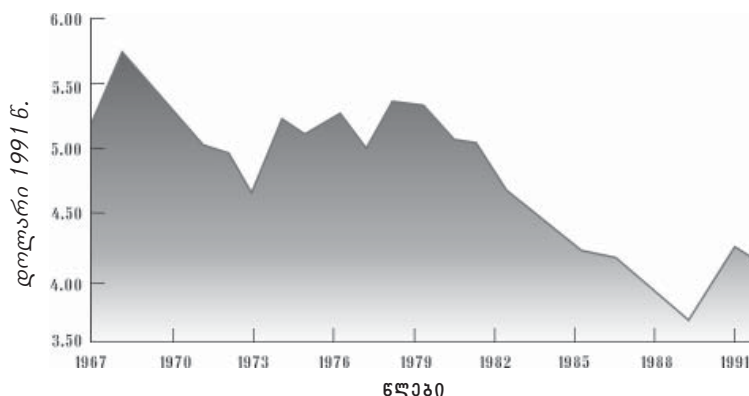
არსებობს სიღარიბის ახსნის სამი მოსაზრება. (ჰარისი, 1993; ოსტერმანი, 1993): პირველის მიხედვით, ღარიბები იმიტომ არიან ღარიბები, რომ მათ მუშაობა არ სურთ. მეორე მოსაზრება მდგომარეობს იმაში, რომ ღარიბებს არ შეუძლიათ მუშაობა ასაკის, უნარშეზღუდულობის, მოუცლელობის (მათ, ვისაც მცირეწლოვანი ბავშვების მოვლა უწევთ), ან სხვა მიზეზებით. მესამე მთავარი მოსაზრების მიხედვით, პრობლემა სამუშაო ადგილების სიმცირეშია.

გონივრულია ვიფიქროთ, რომ ადამიანები არ იქნებოდნენ ღარიბები, რომ მუშაობდნენ. მაგრამ წარსულისგან განსხვავებით, როდესაც ეს სინამდვილეს შეესაბამებოდა, დღეს დასაქმება უკვე არ ნიშნავს იმას, რომ მომუშავე და მისი ოჯახის წევრები დაცულნი არიან სიღარიბისაგან (ბეინი და ელვუდი, 1989). იმ დასაქმებული ამერიკელების წილი, რომლებიც მთელი წლის განმავლობაში სრულ განაკვეთზე მუშაობენ და მათი ხელფასი მაინც არ არის საკმარისი მათი ოჯახებისთვის სიღარიბის ზღვარის გადასალახავად, 1979 დან 1992 წლამდე 50%-ით გაიზარდა, რაც მთლიანად დასაქმებულების 18%-ს შეადგენს (ლავილი, 1995).

მიუხედავად იმისა, რომ არ არსებობს დასაქმებული ღარიბების რიცხვის ზრდის მარტივი ახსნა, არსებობს ორი ფაქტორი. პირველი არის პროფესიული სტრუქტურის ცვლი-

ლება ანუ ამერიკის ეკონომიკის სახეცვლილება მანუფაქტურიდან სერვისამდე, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ. ის მომუშავეები, რომლებმაც დაკარგეს სამსახური და ხანგრძლივი დროის განმავლობაში დაუსაქმებლები დარჩენენ, გაცილებით დაბალანაზღაურებად სამსახურებზეც თანხმდებიან.

მეორე — მინიმალური ხელფასი, რომელიც სახელმწიფომ დაანესა, მკვეთრად გაუფასურდა (იხ. სქემა 7.5). დღევანდელი მინიმალური ხელფასი რომ 1968 წელს ყოფილიყო, ის საათში 6.29 დოლარს შეადგენდა, რაც გაცილებით მაღალია დღევანდელ 4.25 დოლარზე საათში (პურდუმი, 1995). გავრცელებული მოსაზრების სანიხაღმდეგოდ, მინიმალური ხელფასის მქონე დასაქმებულების უმრავლესობა არა მოზარდები, არამედ მოზრდილები არიან, რომელთა უმეტესობასაც ოჯახის რჩენა უწევს. 1994 წელს მუშის მინიმალური ხელფასი ორსულიან ოჯახზე 780 დოლარით ნაკლები, სამსულიანი ოჯახისათვის 2.890 დოლარით ნაკლები და ოთხსულიანი ოჯახისათვის 6.121 დოლარით ნაკლები იყო სიღარიბის ზღვრად დანესებულ თანხაზე.

სქემა 7.5 / მინიმალური ხელფასები 1991 წელს დოლარებში გამოხატული, 1967-1992 წ.

დასაქმებულ ღარიბთა რაოდენობის ზრდის ერთ-ერთი მიზეზია მინიმალური ხელფასის შემცირება

წყარო: ეკონომიკური პოლიტიკის ინსტიტუტი, ვაშინგტონი, აპრილი, 1993 წ.

რასაკვირველია, ეს მინიმუმი ყველაზე არ ვრცელდება: ფედერალური მინიმალური ანაზღაურება ოფიციალურად, რომელიც დამატებით გასამრჯელოსაც იღებს, 2.13 დოლარია საათში.

1995 წელს პრეზიდენტმა კლინტონმა წინადადება წამოაყენა, 90 ცენტით გაეზარდათ რეგულარული მინიმალური ანაზღაურება, რაზეც პროტესტი განაცხადეს კონსერვატორებმა. მათი აზრით, ეს გამოიწვევდა ფასების ზრდას და, შესაბამისად, ინფლაციას. თუმცა, როდესაც ეს შემოთავაზება ძალაში შევიდა 1989 წელს პრეზიდენტ ბუშის ხელმოწერით, აღმოჩნდა, რომ მას მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ მოჰყოლია.

დასაქმებული ღარიბების რიცხვი განსაკუთრებით დიდია შეერთებული შტატების პერიფერიებში. მსხვილი კორპორაციების არსებობამ მნიშვნელოვნად დააზარალა არა მარტო ფერმერები, არამედ მათზე დამოკიდებული ოჯახის წევრებიც.

კეთილდღეობა: მითები და ფაქტები

სიღარიბეზე მსჯელობა ლოგიკურად გრძელდება კეთილდღეობაზე მსჯელობით, რადგან ამერიკელების უმრავლესობისათვის ეს ორი სიტყვა ერთმანეთის სინონიმებად აღიქმება. „კეთილდღეობა“ – ეს არის პროგრამა, „მცირეწლოვანი ბავშვების ოჯახების დახმარება“, (AFDC) რომელიც თავდაპირველად განკუთვნილი იყო მარტოხელა დედების (რომელთა უმეტესობა ქვრივი იყო) დასახმარებლად, რათა მათ შესძლებოდათ სახლში დარჩენა მცირეწლოვანი ბავშვების მოსაზღვრელად. დღესდღეობით, დაახლოებით 14 მილიონი ამერიკელი (რომელთაგან 2/3 ბავშვია) იღებს დახმარებას AFDC-ის ფარგლებში. დღეს სიტყვა *კეთილდღეობა* არის ძვირადღირებული და არასწორად წარმართული პროგრამის სინონიმი, რომელმაც ძირი გამოუთხარა სამუშაო ეთიკას და ემუქრება მთლიანად ქვეყანას (ბრეი, 1992).

მრავალი ადამიანი ფიქრობს, რომ 1) მარტოხელა დედების უმეტესობა და, აქედან გამომდინარე, სახელმწიფოს კმაყოფაზე მყოფი დედების უმეტესობა აფრო-ამერიკელია; 2) დედების ეს კატეგორია ზარმაცი და გაუნათლებელია, ისინი არ მუშაობენ და არც უნდათ, რომ იმუშაონ; 3) ეს პროგრამა ხელს უწყობს ქორწინების გარეშე დაბადებული ბავშვების რიცხვის ზრდას; 4) „სხვის“ კმაყოფაზე ცხოვრება თანდათანობით მემკვიდრეობით გადადის დედიდან შვილზე.

არსებული მონაცემების ანალიზის შედეგად სოციოლოგმა კეტლინ ჰარისმა აღმოაჩინა, რომ ეს ოთხივე მოსაზრება საფუძველს მოკლებულია. 1) ამერიკელი მარტოხელა დედების უმეტესობა თეთრკანიანია და მარტოხელა დედების მხოლოდ ნახევარი მიმართავს ამ პროგრამას. (2) პროგრამაში მონაწილე მარტოხელა დედების უმეტესობა მუშაობს (ჰარისი, 1993; პავეტი). მარტოხელა დედები გამოიმუშავენ დაქორწინებული მამაკაცების მიერ გამომუშავებული თანხების დაახლოებით მესამედს. ერთი ახსნა ამისა ის არის, რომ მცირეწლოვანი ბავშვის დედებს აკისრიათ აღზრდის ვალდებულება და უფლება აქვთ, იმუშაონ მხოლოდ ნახევარ განაკვეთზე. თუმცა არსებობს მეორე მიზეზიც: მარტოხელა დედების უმეტესობა ადრეულ წლებს უთმობს ოჯახსა და ბავშვის აღზრდას, და, შესაბამისად, ნაკლებად იცლის სწავლისა და მუშაობისათვის. როდესაც ისინი იწყებენ მუშაობას, მათ არ გააჩნიათ შესაბამისი განათლება და გამოცდილება და ამიტომ იძულებულნი არიან, იმუშაონ დაბალანაზღაურებად სამუშაოზე და ხშირად ამის გამო უარი თქვან ისეთ დახმარებებზე, როგორიცაა ჯანმრთელობის დაზღვევა. გარდა ამისა, მათ სამსახურის გამო ხშირად უწევთ მცირეწლოვანი ბავშვების არასაიმედო გარემოში დატოვება, რითაც, ფაქტობრივად, რისკს უქმნიან მათ ჯანმრთელობას. მიუხედავად ამ ფაქტორებისა, მრავალი დედა მაინც მუშაობას ამჯობინებს.

სოსიაცუმი სტიატიფიკაციის ახსნა

ფენების წარმოქმნის სოციოლოგიური ახსნა გამოყოფს სამ ძირითად თემას. პირველი — მხოლოდ ინდივიდუალური გადაწყვეტილებები და ქმედებები არ წარმოადგენს მატერიალური კეთილდღეობის, ძალაუფლების, პრესტიჟისა და ცხოვრებისეული შანსების არათანაბარი გადანაწილების მიზეზს. ცალკეული ადამიანების შანსები გამოიკვეთება უმეტესად

საზოგადოების კლასობრივი სტრუქტურის ანუ საზოგადოების იმ ჯგუფების შედარებით სტაბილური კლასიფიკაციის მეთოდის მეშვეობით, რომელთაც მკვეთრად განსხვავებული რესურსები და შესაძლებლობები აქვთ. მეორე — რამდენადაც არათანასწორობა ხელს უწყობს ფუნქციონალურ ინტეგრაციას, ამავე დროს ასახავს ელიტის ძალაუფლებას, მიაღწიონ საკუთარ მიზნებს სხვების ხარჯზე. მესამე — არათანასწორობა არა მხოლოდ მატერიალური კეთილდღეობისა და ძალაუფლების „ობიექტურ“ დონეებს უკავშირდება, არამედ ნაკლებად მატერიალურ ცვლადებსაც, როგორებიცაა პრესტიჟი და მორალი.

კლასობრივი სტრუქტურა

კარლ მარქსი (1867/1976) პირველი იყო, ვინც კლასსა და ფენებს შეისწავლიდა და თვლიდა, რომ მიუხედავად თანამედროვეობაში არსებული „თავისუფალი საწარმოო სისტემისა“, ინდივიდებს ახლა უკვე აქვთ ის საშუალებები, რასაც ადრეული ეკონომიკური სისტემები ვერ აძლევდნენ მათ და როდესაც ადამიანების ცხოვრებისეული შანსები დამოკიდებული იყო მხოლოდ კლასობრივ მდგომარეობაზე. მარქსი შემოთავაზებული იყო ადრეული კაპიტალიზმის მიერ მდიდრებისა და ღარიბების ახლებური დაყოფით. ის ამტკიცებდა, რომ ამ ტიპის დაყოფა ახალი იყო ორი მიზეზით. პირველი — კაპიტალიზმმა წარმოქმნა სიმდიდრის ახალი წყაროები: ინდუსტრიული წარმოება და ფართომასშტაბიანი ვაჭრობა. ვაჭრები და ქარხნების მფლობელები თითქმის ერთ დღეში გამდიდრდნენ. მათი მატერიალური კეთილდღეობა აღმოჩნდა იმის მიზეზი, რომ მათ შეძლეს, მთლიანად დაეკავებინათ ძველი ფეოდალური წყობის არისტოკრატის ადგილი, როგორც საზოგადოების ყველაზე უფრო გავლენიან ნაწილს. მეორეც, კაპიტალიზმმა მოახდინა მდიდრებისაგან ღარიბების გამორჩევა სრულიად განსხვავებული სახით. ძველი მრავალდონიანი იერარქია (გლეხი, სკვაიერი, რაინდი, ლორდი, მეფე), რომელიც თანაბრად ეფუძნებოდა რელიგიურ, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სფეროებს, შეიცვალა ორდონიანი კლასობრივი სტრუქტურით, რომელიც დამყარებული იყო პირად საკუთრებაში არსებულ ქონებაზე. კაპიტალიზმმა საზოგადოება დაყო წარმოების საშუალებათა მფლობელებად (კაპიტალისტები) და ადამიანებად, რომლებიც ყიდდნენ თავიანთ შრომას (მუშეებად). ხელოსნებმა და მცირე ფერმერებმა, რომლებიც ადრე შედარებით კარგად ცხოვრობდნენ და დამოუკიდებელი იყვნენ, დაკარგეს თავიანთი ტრადიციული სასიცოცხლო ძალები და უმინო მუშეებად გადაიქცნენ.

მარქსი ამტკიცებდა, რომ კაპიტალისტებს მუშებისთვის ექსპლოატაცია უნდა გაენიშათ, რათა თავად გადარჩენილიყვნენ და მოგება ენახათ. ის აღიარებდა, რომ კაპიტალისტური ინდუსტრია, წინამორბედი ეკონომიკური სისტემებისაგან განსხვავებით, ქმნიდა უზარმაზარ ახალ მატერიალურ სიმდიდრეს და ხალხისათვის სიღარიბისაგან თავის დაღწევის საშუალებას. მაგრამ, მარქსის მტკიცებით, ნაცვლად იმისა, რომ ეს მატერიალური სიმდიდრე გადანაწილებულიყო ისე, რომ სარგებლობა მოეტანა საზოგადოების ყველა წევრისათვის, კაპიტალიზმი მოითხოვდა მის აკუმულირებას კაპიტალდაბანდების სახით, რომელსაც სარგებლობა მოჰქონდა მხოლოდ საშუალებათა მფლობელებისათვის მშრომელთა ხარჯზე. მძიმე შრომისა და ნათელი გონების წყალობით ბევრი მცირე ბიზნესის მფლობელი შეიძლებოდა შეერთებოდა კაპიტალისტთა რიგებს (ოლონდ ამისთვის დიდი დრო დასჭირდებოდათ) იმ შემთხვევაში, თუკი, მაგალითად, მენარმეთა შვილთაშვილე-

ბი მემკვიდრეობით მიიღებდნენ ბიზნესს — მემკვიდრეობას წარმოების საშუალებებზე — და არა ნიჭს, შრომისუნარიანობას, ან პიროვნული ღირსების ნებისმიერ სხვა გამოსატყულებას.

წარსულში სოციალური კლასების შესწავლა — კლასობრივი თვითშეგნება — აშშ-ში იყენებდა გამოკითხვის მეთოდს, რათა მოეძებნა კავშირები ადამიანთა კლასობრივ თვითშეგნებას, დამოკიდებულებასა და პოლიტიკურ მრწამსსა თუ აზრს შორის. თანამედროვე სოციოლოგებმა სოციალური კლასის კონცეფციას შესძინეს დეტალები და ნიუანსები, როგორც ეს მარქსმა აღწერა კვლევის შედეგად (ფანტაზია, 1995). შერონ ზუკინი (1991) აღწერს, თუ როგორ გამოიხატება არათანასწორობის სტრუქტურა ქალაქების უბნობრივ მოწყობაში (ამ თავის დასაწყისში მანჰეტენი აღწერილია). სხვადასხვა ზონაში მცხოვრებნი იშვიათად უკავშირდებიან ერთმანეთს, ცხოვრობენ განსხვავებულ პირობებში და უყალიბდებიან გამორჩეული ესთეტიკური ღირებულებები და გემოვნება. ზოგი სოციოლოგი კლასობრივ განსხვავებულობას განიხილავს, როგორც განსხვავებულ სოციალურ და ეკონომიკურ გამოცდილებებს, გამოსატყულებს სხვადასხვა სახის რიტუალების, ჩვეულებებისა და ტრადიციების ევოლუციაში. სხვები კლასობრივ დაპირისპირებაში ანგარიშს უწევენ სხვა ნიშნებს (ეთნოსი, თემი, სოციალური მოძრაობა და სხვ.). ბევრი თანამედროვე სოციოლოგი სოციალურ კლასს მოიპოვებს პროცესად და არა ფიქსირებულ პოზიციად. როგორ ხდება, რომ მაღალი წრის ქალბატონები თავიანთ პრესტიჟს უმორჩილებენ საზოგადოების იმ წევრებს, რომლებიც მათზე დაბალ პოზიციაზე დგანან ოჯახების თვალსაზრისით? მუშაკებში, რომლებიც ემსახურებიან მაღალი საზოგადოების წარმომადგენლებს (თვითმფრინავის მომსახურე პერსონალი, პირადი მწრთველი და სხვ.) ახდენენ თუ არა საკუთარი თავის ინდენტიფიცირებას კლიენტებთან, თუ უფრო უძლიერდებიან საკუთარი დაქვემდებარებულობის შეგრძნება? რისკენ უბიძგებს მათ საკუთარი არსებობის ინტერპრეტაცია — ქმედებისა თუ უმოქმედობისაკენ?

სოციოლოგია და საჯარო დებატები

უსახელჩხოები

1 950-იან წლებში სრულიად გაქრა „მანტიოუნები“ და შასის რიგები, სადაც თავს იყრიდნენ მთელი ქვეყნის მიუსაფარნი და ღარიბ-ღატაკნი. უსახლკარობა უკვე პრობლემა აღარ იყო. მე-20 საუკუნის 70-იანი წლების მიწურულსა და 80-იანი წლების დასაწყისში უსახლკაროთა რიცხვმა უცებ მოიმატა. დღეს მანანწალა უსახლკაროები ქალაქური ტიპის დასახლებებისთვის ბუნებრივი მოვლენაა. უსახლკაროთა აღრიცხვა პრობლემურია, რადგან ისინი „უმისამართოდ“ ცხოვრობენ. ერთ-ერთი კვლევისას თავშესაფრებსა და საზოგადოებრივ ადგილებში ღამის მთეველთა რიცხვი დაითვალეს და დაადგინეს, რომ იმ თვისათვის 350000 ამერიკელი უსახლკარო იყო (ჯენკსი, 1994) თუმცა ეს ძალიან ცვალებადი ციფრია. ყოველწლიურად მინიმუმ 1.2 მილიონამდე მოზარდი ხდება უსახლკარო დროებით მაინც. უსახლკაროთა 3/4 მამაკაცია, აქედან 60% თეთრკანიანი, 40% — შავკანიანი; მათგან თითქმის ყველა დაუოჯახებელია და უმრავლესობა 37 წლამდე ასაკისაა (შლეი და როსი, 1992).

არის თუ არა საზოგადოება ვალდებული, უზრუნველყოს ყველა მოქალაქე საარსებო მინიმუმით, კერძოდ, თავშესაფრით?

ღებატები

რატომ არიან ადამიანები უსახლკაროები და საიდან მოდიან ისინი? არის თუ არა საზოგადოება ვალდებული, უზრუნველყოს ყველა მოქალაქე საარსებო მინიმუმით, კერძოდ, თავშესაფრით? საზოგადოების ნაწილი თვლის, რომ უსახლკაროები არიან იმ ეკონომიკური სისტემების მსხვერპლნი, რომელიც ადამიანებზე მაღლა მოგებას აყენებს და არ ქმნის საკმარის სამუშაო ადგილებს. მიუთითებენ მერყევე სოციალური უსაფრთხოების მერყევე ქსელზეც, რომელიც არ იცავს იმ ადამიანებს, რომელთაც არა აქვთ დამოუკიდებლად ფუნქციონირების საშუალება (სულიერად ავადმყოფი ადამიანი), ან დიდი რეგრესი განიცადეს ცხოვრებაში. ისინი კი, ვინც უარყოფითად პასუხობს ამ კითხვაზე, თავად უსახლკაროებს ადანაშაულებენ და მათ „უსაქმურთა“ მორიგ ჯგუფად თვლიან.

ანალიზი

უსახლკარობა ნაწილობრივ სოციალური სტრუქტურის, სოციალური მოწყობის ანარეკლია, რომელიც ზღუდავს ან აფართოებს ცხოვრებისეულ შანსებსა და საშუალებებს. მე-20 საუკუნის 70-80-იან წლებში, როდესაც სანარმოებში შემცირდა მაღალანაზღაურებადი სამსახურების რიცხვი, უფრო მეტი ხალხი გახდა იძულებული, გადასულიყო დაბალანაზღაურებად მომსახურების სფეროში და, შესაბამისად, გაიზარდა კონკურენცია უბრალო, დაბალკვალიფიციურ, ფიზიკურ მომუშავეთა შორის. ბევრი ადამიანი აღმოჩნდა უმუშევარი, მაგრამ უფრო მეტად მნიშვნელოვანი იყო ის, რომ თითქმის არც ერთ მათგანს არ ჰქონდა ახლო მომავალში მუშაობის პერსპექტივა, ანუ იქცა უმუშევრად ხანგრძლივი ვადით. სიღარიბის ეს მზარდი მაჩვენებელი კიდევ უფრო გაამწვავა სახელმწიფო დახმარებების შემცირებამ. ამავდროულად შემცირდა დაბალშემოსავლიან თავშესაფართა მოწოდებაც (კოზოლი 1988). პენობები მიტოვებულ იქნა (ან გადამწვარი სადაზღვეო ფულისათვის), ზოგი ნაგებობა დაინგრა, რათა მომხდარიყო ურბანული განახლება, დანარჩენი გადაკეთდა საშუალო და მაღალი კლასის საცხოვრებელ ადგილებად. 1973 და 1979 წლებს შორის შუალედში თვეში 200 დოლარად დასაქირავებელი 900000-ზე მეტი საცხოვრებელი ერთეული სრულიად გაქრა ეროვნული ბაზრიდან (სნოუ და ანდერსონი 1992); გაუჩინარდა დაახლოებით 1 მილიონამდე სანოლი სასტუმროების ერთკაციან ოთახებში, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში უსახლკაროებისთვის უკანასკნელ თავშესაფარს წარმოადგენდა, (ლევიტასი 1990). მთავრობას არაფერი გაუკეთებია თავშესაფრების შემცირების მზარდი ტენდენციის საწინააღმდეგოდ. მართლაც, რეიგანის ადმინისტრაციამ 75%-ით შეამცირა დაფინანსება დაბალშემოსავლიან საცხოვრებელ ბინებზე (ლენგი, 1989; ეროვნული განსახლების სამუშაო ჯგუფი, 1988)

ამ სტრუქტურულმა ფაქტორებმა დიდი უიმედობა გამოიწვია. მაგრამ არა ყველა ქრონიკულად და უკიდურესად ღარიბი ადამიანი გახდა უსახლკარო. რა ინვესტ განსხვავებებს ადამიანების უმწეობის დონეებს შორის?

ინდივიდუალური უმწეობის ასახსნელად ჩვენ უნდა დავაკვირდეთ სოციალურ ქმედებას ან უმოქმედობას. ბევრი უსახლკარო ადამიანი იტანჯება „დაგროვილი უბედურებებისაგან“ ანუ პრობლემებისაგან, რომლებიც შეიძლება მათი მიზეზით იყოს (ან არ იყოს) გამოწვეული: ქრონიკულ უმუშევრობას დამატებული სულიერი ავადმყოფობა, სუსტი ფიზიკური ჯანმრთელობა, ალკოჰოლიზმი, ნარკოტიკები, კრიმინალური წარსული ან რამდენიმე მათგანის კომბინაცია (როსი, 1989). თუმცა რთულია მიზეზისა და შედეგის ერთმანეთისაგან გამიჯვნა.

ყველა ამ პრობლემას ინვესტ ზოგი ადამიანის რეაქცია უსახლკარობაზე. უსახლკაროებს ცნობის-მოყვარეობის დასაკმაყოფილებელი საგნებით ექცევიან, თავს უფლებას აძლევენ, დააკვირდნენ და შეურაცხყონ. კეთილი ნების იშვიათმა გამოვლინებამ შეიძლება შეამციროს ტკივილი, მაგრამ სტიგმა და უიმედობა არ მცირდება. საერთო თავშესაფრებსა და ბუფეტებში მისული მოხალისეებიც კი ცდილობენ, უსახლკაროებთან შეინარჩუნონ დისტანცია. ჩვენი საზოგადოების რეაქცია უსახლკარობაზე — სწორედ

ეს არის ძირითადი შეურაცხყოფა. ის ადამიანებიც კი, რომლებიც თითქოს თანაუგრძნობენ უსახლკაროებს, არ ისურვებენ მათ ყოფნას საკუთარი სახლის ახლომახლო – აქედან, საიდანაც გაჩნდა ფენომენი NIMBY („არა ჩემს უკანა ეზოში“). ახალი თავშესაფრებისა და ბუფეტების შენების იდეა დიდ წინააღმდეგობას შეხვდა ადგილობრივი მოსახლეობის მხრიდან. სააგენტოები, რომლებიც ადრე ცდილობდნენ უსახლკაროთა დახმარებას, ამჟამად აღარც კი ცდილობენ მათთვის მუდმივი თავშესაფრებისა თუ სამუშაო ადგილის პოვნას, რადგანაც ასეთი არც არსებობს. ისინი უბრალოდ ცდილობენ, უსახლკაროები უზურნველყოფილ გადაუდებელი დახმარებით. უმწეოებთან მუდმივი ურთიერთობისას სოციალურ მუშაკებს უვითარდებათ „თანაგრძნობისაგან გადაღლილობა“. საბოლოო ჯამში ყველაფერი იმით მთავრდება, რომ პოლიციას ეძლევა დავალება, შეამციროს უსახლკაროთა გადაადგილებები და როგორმე საზოგადოების თვალს მოაშოროს ისინი. ერთ-ერთმა პოლიციელმა აღნიშნა, რომ მისი საქმეა, უსახლკაროები მოქალაქეთა მზერას გაარიდოს (სნოუ და ანდერსონი, 1993).

ადამიანები უეცრად არ ხდებიან სამუდამოდ უსახლკაროები; „უსახლკაროთა კარიერა“ ვითარდება ეტაპებად (სნოუ და ანდერსონი, 1993). ერთი ეტაპიდან მეორეში გადასვლა გარდაუვალია, თუმცა დამოკიდებულია ინდივიდის ქმედებასა და სხვების რეაქციაზე. როდესაც ინდივიდი პირველად აღმოჩნდება ქუჩაში, ის შეშინებული და დეზორიენტირებულია, არ იცის საით მიბრუნდეს, ვის ენდოს, ან საერთოდ როგორ გადარჩეს. ისინი ცდილობენ, იმოძრაონ დამხმარე სააგენტოების მიმართულებით (როგორიცაა, ხსნის არმია) და აუხსნან მათ საკუთარი წარსულის შესახებ. ამით ისინი ცდილობენ, მოახდინონ საკუთარი თავის განსხვავებულობის ხაზგასმა უსახლკაროსაგან, და გადადგან კონკრეტული ნაბიჯები სიტუაციიდან თავის დასაღწევად. უსახლკაროს კარიერა შესაძლებელია აქვე დასრულდეს, თუკი მან მოულოდნელად იპოვა სტაბილური სამუშაო, ან ოთახი მეგობართან ერთად. მეორე ეტაპზე გვხვებიან „სტედლერები“, რომელთაც უკვე ისწავლეს, თუ როგორ გაიტანონ თავი და არ ეშინიათ სხვა უსახლკაროებისა. ისინი ჯერ კიდევ საუბრობენ ქუჩისაგან თავის დაღწევაზე, მაგრამ მათი გეგმები ბუნდოვანი და გაუგებარია. „აუტსაიდერებს“ ანუ გარიყულებს უკვე საბოლოოდ აქვთ განწყვეტილი კავშირი ტრადიციულ საზოგადოებასთან. ისინი ქუჩაში გადარჩენაზე (და არა ცხოვრებაზე) არიან ორიენტირებულნი და გათავისებული აქვთ ქუჩასთან იდენტიფიკაცია. ასეთი ადამიანები თავიანთ წარსულს სხვის მიერ გავლილი ცხოვრების გზად მიიჩნევენ.

ადამიანთა უმრავლესობა ტროტუარზე ჩაძინებული ქალის დანახვისას ისე იქცევა, თითქოს უსახლკარო მის გვერდით არ არის და მხოლოდ საზოგადოების ფარგლებს გარეთ არსებობს. გარკვეულწილად უსახლკაროები ფუნქციურად მაინც ერწყმიან საზოგადოებას. ისინი წარმოადგენენ ისეთი ორგანიზაციების არსებობის მიზეზს და უპირველეს კლიენტურას, როგორიცაა ხსნის არმია და მსგავსი ორგანიზაციები — სოციალური სამსახურის სააგენტოები, თავშესაფრები, ეკლესიის ბუფეტები, ნარკოტიკისა და ალკოჰოლიზმის სარეაბილიტაციო პროგრამები და სხვა. გარკვეულწილად უსახლკაროთა გადაუდებელი დახმარების სამსახურები თავისთავად უკვე ქმნიან თავისებურ „ინდუსტრიას“.

გარეშე პირისათვის უსახლკაროთა ცხოვრება შეიძლება ძალიან ქაოტური, არაორგანიზებული და უაზრო ჩანდეს, მაგრამ სინამდვილეში ქუჩის ცხოვრებამ შექმნა კულტურა თუ ქვეკულტურა საკუთარი მორალური კოდექსის, სოციალური ურთიერთობებისა და იდენტურობის ნიშნით (სნოუ და ანდერსონი, 1993). ბევრი უსახლკარი თავს ირწმუნებს, რომ „ის, რაც წარმავალია, მომავალიცაა“ და რომ „რასაც დასთეს, იმას მოიმიკი“. ესაა სამაგიეროს გადახდის ნორმა, რომელიც კარნახობს მათ, გაინაწილონ ერთმანეთში ის მცირედი, რაც გააჩნიათ, რითაც კიდევ უფრო იკვრება უსახლკაროთა საზოგადოება. უსახლკაროები, აგრეთვე, ხელმძღვანელობენ პრიციპით „მე მივხედავ ჩემს საქმეს და სხვამაც საკუთარს მიხედოს“. ქუჩის ურთიერთობები ხასიათდება, ერთი მხრივ, სწრაფი და იოლი გაშინაურებით და, მეორე მხრივ, უნდობლობითა და არასტაბილურობით. ორმა ადამიანმა შეიძლება ერთ წუთში ერთმანეთს შეჰფიცოს სამუდამო ძმობა და მეორე წუთს ორივე თავისი გზით წავიდეს. უსახლკაროთა შორის არსებული ასეთი მოშველებული სოციალური ურთიერთობები განპირობებულია გარემოთი. რამდენადაც ისინი იშვიათად რჩებიან ერთსა და იმავე ადგილას, ახლო ურთიერთობები მათთვის უცხოა.

საკუთარი თავდაჯერებულობის გადასარჩენად უსახლკაროები ხშირად აცხადებენ, ახლა რაღაც ბედი არ მწყალობსო. ბედის ცნება მათ არიდებს პასუხისმგებლობას, რითაც იტოვებენ შესაძლებლობას, რომ ბედი შეიძლება შეიცვალოს. ბევრი მათგანი იხლართება ტყუილებში — დანყებული წარსულის გალამაზებით, დამთავრებული წმინდა წყლის გამოგონებით (მაგალითად, მალე მისაღები ზღაპრული მემკვიდრეობის შესახებ). როგორი ისტორიაც უნდა ჰქონდეს თითოეულ უსახლკაროს, საბოლოო ჯამში არც ერთი მათგანი არ ღებულობს პასიურად იმ ნეგატიურ კლიშეს, რომელსაც მათ საზოგადოება ანიჭებს. მიუხედავად ამისა, დაუნერვლი კანონის მიხედვით, უსახლკაროები არასოდეს აპროტესტებენ ერთმანეთის გამონაგონს.

საბოლოო ჯამში უიმედობა ასახავს ძირითად ურთიერთობებს. კორპორაციებს უნარი შესწევთ, გადაადგილონ ქარხნები, მაღაზიები, და სამსახურები ერთი ქალაქიდან მეორეში ან ქვეყნის გარეთ; უძრავი ქონების მმართველებს აქვთ ძალაუფლება, იყიდონ დაბალრენტიანი სახლები და ააგონ ახალი უფრო მომგებიანი სტრუქტურები; ადგილობრივ ხელისუფლებას უფლება აქვს, მიიღოს კანონი, რომელიც კრძალავს უსახლკართა ქუჩაში, ტრამვაისა და სხვა საზოგადოებრივ ადგილებში ძილს. აღმასრულებლები, რომლებიც ამ კანონებს ადგენენ, სულაც არ არიან ცუდი ადამიანები, უბრალოდ მათ აქვთ ძალაუფლება, მიაღწიონ თავიანთ მიზნებს, თუნდაც ეს სხვების პირდაპირ თუ ირიბად დაზარალებას ნიშნავდეს.

თუმცა შედარებით უუნარო, უიმედო უსახლკაროებსაც აქვთ არჩევანი. ბევრი იმიტომ არ მიდის თავშესაფარში, რომ აცნობიერებს, იქ მისვლით დაკარგავს ავტონომიასა და ინდივიდუალურობას; ამასთანავე, მისი აზრით, ეს ადგილი ბევრად უფრო საშიშია, ვიდრე ქუჩაში ძილი.

ფუნქციური ინტეგრაცია

სხვა სოციოლოგები (დანყებული ჰერბერტ სპენსერთა (1974) და ემილ დურკჰაიმით (1893-1985)) ამტკიცებდნენ, რომ უთანასწორობის ზოგიერთი დონე ხელს უწყობს ფუნქციონალურ ინტეგრაციას. ჩვენს თანამედროვეობაში ეს აზრი განავითარეს ამერიკელმა სოციოლოგებმა კინგსლი დევისმა და ვილბერტ მურმა (1945). მარქსის მსგავსად, დევისი და მური ორიენტირებული იყვნენ საზოგადოების ეკონომიკურ სტრუქტურაზე, მაგრამ ნაცვლად კლასების ფორმირებისა და მემკვიდრეობით მიღებული აკუმულირებული მატერიალური კეთილდღეობისა, ისინი ხაზს უსვამდნენ იმას, თუ როგორ ცვლის ადამიანების მოტივაციას განსხვავებული დონის შემოსავლის შანსი.

დევისი და მური ამტკიცებდნენ, რომ ზოგი სამუშაო უფრო მნიშვნელოვანია რთული საზოგადოებების ინტეგრაციის თვალსაზრისით. მხოლოდ ადამიანების მცირე ჯგუფს სურს თავისი ნიჭის კონცენტრირება და სწავლაში ინვესტირება ამ სამსახურის მიერ მათზე დაკისრებული მოვალეობის შესასრულებლად. ამიტომ აუცილებელია, მათი ანაზღაურება იყოს საშუალო ხელფასზე მაღალი (ან მიეცეთ მათ დამატებითი ჯილდოს სახით პრესტიჟი, ძალაუფლება ან სასიამოვნო სამუშაო გარემო), რათა გაიზარდოს მათი მოტივაციის დონე. ამდენად, სოციალური არათანასწორობა ფუნქციურად აუცილებელია. საზოგადოება, რომელმაც ვერ შეძლო ადამიანების მოტივირება მნიშვნელოვანი სამუშაოს შერულების მიზნით, დანგრევის საშიშროების წინაშე დგას.

ცხადია, ადამიანების მოტივირება შესაძლებელია ისეთი სამუშაოს არჩევით, რომელიც უფრო მაღალანაზღაურებადია და ბევრ დამატებით სარგებელს გულისხმობს. მაგალითად 1980-იან წლებში, როდესაც კომპიუტერის სპეციალისტების დეფიციტი იყო, მათი ანაზღაურება და სამუშაო პირობები მკვეთრად გაუმჯობესდა, რამდგანაც კომპანიები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ მათ „ხელში ჩასაგდებად“. კრიტიკოსებმა დევისისა

და მურის თეორიის სხვა ასპექტები კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენეს (იხ კერბო, 1991 გვ. 129-134). მაგალითად, არის კი ამერიკაში ყველაზე მაღალანაზღაურებადი სამსახურები ფუნქციურად მართლაც ყველაზე მნიშვნელოვანი და მოითხოვს თუ არა ის განათლებაში ყველაზე დიდ ინვესტიციას? უნდა შევთანხმდეთ, რომ ექიმის პროფესია მართლაც მნიშვნელოვანია საზოგადოებისათვის, ამ პროფესიის დაუფლებას ესაჭიროება სპეციალური ნიჭი და გამოცდილება. ექიმთან შედარებით, დამლაგებელი არ არის მნიშვნელოვანი, არც განსაკუთრებული ნიჭი და გამოცდილება ესაჭიროება. ამიტომ ექიმებს უფრო მეტს უხდიან, ვიდრე დამლაგებლებს. მაგრამ თუ ამ უკიდურესობებს გავცდებით, თეორია ნაკლებ მდგრადი ხდება. გაცილებით მეტი განათლება და ნიჭი ესაჭიროება სკოლის მასწავლებელს, ვიდრე ფინანსურ მენეჯერს, მაგრამ მასწავლებლებს ბევრად უფრო დაბალი ანაზღაურება აქვთ. ასეთი მაგალითების მოყვანა დაუსრულებლად შეიძლება.

დევისი და მური ძირითად ყურადღებას იმას უთმობდნენ, თუ რამდენად ფუნქციურია მოტივაცია საზოგადოებისთვის მთლიანობაში, და მხედველობიდან გამორჩათ ის, თუ ვინ იღებდა სარგებელს არათანასწორობის კონკრეტული სტრუქტურისაგან. არც ის გაუთვალისწინებიათ, თუ რა ხარისხითაა ეს არათანასწორობა აუცილებელი, რომ ხალხმა სერიოზული კითხვის ნიშანი არ დაუსვას ამ სტატუს კვოს.

ძალაუფლება

მარქსმა დაამკვიდრა აზრი, რომ კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ძალაუფლების გამოყენება წარმოების საშუალებებზე არსებული საკუთრების უფლების პირდაპირი ანარეკლია. სოციოლოგიის მეორე ფუძემდებელმა მაქს ვებერმა დაასკვნა, რომ არსებობს ძალაუფლების სხვა წყაროები, რომლებიც აღქმულ უნდა იქნას, როგორც სხვადასხვა ფენების განზომილება, და არა როგორც ეკონომიკური დაშრეგების მხარდამჭერი რგოლი.

ვებერმა განსაკუთრებით ხაზი გაუსვა იმათ ძალაუფლებას, რომლებიც მართავენ ბიუროკრატიულ სტრუქტურას და გავლენა აქვთ თანამედროვე საზოგადოებაში. ეს მოსაზრება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია კომუნიტური საზოგადოებების ანალიზისას. მიუხედავად იმისა, რომ მარქსი კომუნიზმს უკლასო საზოგადოების საუკეთესო ნიმუშად მიიჩნევდა, კომუნიზმი სინამდვილეში უთანასწორობის ახლებური გამოხატულება აღმოჩნდა. ჩინეთში, საბჭოთა კავშირსა და სხვა ყოფილ თუ არსებულ კომუნიტურ საზოგადოებებში ბიუროკრატებმა მოიპოვეს ძალაუფლება და მათთვის ხელმისაწვდომი ისეთი ფუფუნების საგნები, რაზე ოცნებაც კი წარმოუდგენელი იყო ჩვეულებრივი მოქალაქისათვის. ბიუროკრატიულმა სისტემამ წარმოქმნა მექრთამეობის ინსტიტუტი, რაც საბოლოო ჯამში ისევ ბიუროკრატთა ფენას აძლიერებდა, მათ შვილებს შეეძლოთ უმაღლესი განათლების მიღებაც. საბოლოოდ ეს ფენა დამოუკიდებელ კლასად ჩამოყალიბდა, თავისი კლასობრივი პრივილეგიებით, რომლებიც თანდათანობით მემკვიდრეობითი ხდებოდა. (ლენსკი, ლენსკი და ნოლანი, 1991).

კაპიტალისტურ სამყაროშიც, მაგალითად აშშ-ში, ბიუროკრატიული ძალაუფლება კლასების წარმოქმნის მნიშვნელოვან წყაროდ იქცა. აქაც უამრავი მაგალითია კორუფციისა, თუმცა მაღალი საჯარო ბიუროკრატიული აპარატები კორუფციის გარეშეც წარმოადგენენ გამდიდრების წყაროს. მათ უფლება აქვთ, შექმნან საკუთარი სახელფასო

სისტემა, ამის გარდა ლობისტების მიერ მინიჭებული პრივილეგიებითაც სარგებლობენ (უფასო მგზავრობა მდიდრულ კურორტებზე. და ა.შ.)

ვებერის მიზანი იყო არა მარტო განსაზღვრა, ძალაუფლებისა, როგორც შემოსავლისა და სიმდიდრის წყაროსი, არამედ ის, რომ თავისთავად ბიუროკრატია ც წარმოადგენს სოციალური კლასიფიკაციის წყაროს. თანამედროვე კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ბიზნესის უმეტესობას მართავენ არა მათი რეალური მფლობელები, არამედ პროფესიონალი მენეჯერები. მილიონობით კერძო პირს, საპენსიო ფონდსა თუ სხვა კორპორაციებს აქვთ თავიანთი წილი IBM-ში, მაგრამ კომპანია თავისთავად წარმოადგენს ბიუროკრატიულ აპარატს, რომელსაც მართავს პრეზიდენტი, თავმჯდომარე და ა.შ. მათ კავშირი აქვთ უმაღლეს სახელისუფლო ბიუროკრატიათა და ამრიგად, თავიანთი გავლენის წყალობით ქმნიან კლასობრივ ძალაუფლებას (დომპოფი, 1993).

კლასობრივი ძალაუფლების მაგალითია არჩევნებიც. როგორც საბოლოოდ შედეგიდან ჩანს ყველა ამერიკელიც არ არის თანასწორუფლებიანი და არა აქვს თანაბარი უფლება რეკლამასა და არჩევნებისათვის აუცილებელ სხვა აქსესუარზე. მარქსის ერთ-ერთი მიმდევარი ანტონიო გრამსკი (1971) ამტკიცებდა, რომ ყურადღება უნდა გავამახვილოთ კულტურულ ძალაუფლებაზე. როცა გვასწავლიან, რომ ძირითადი ყურადღება უნდა დავუთმოთ გამდიდრებას და არა სოციალური სისტემის გადასინჯვას, და რომ ეს სისტემა აუცილებელია, ამით გვაიძულებენ, შევეგუოთ ამ სისტემას, და ძალაუფლებას გვართმევენ. „სახალხო კულტურა“ თითქოს ყველაზე უფრო პოპულარული სისტემაა, ელიტარული კულტურის საპირისპიროდ, მაგრამ ისიც კი ასახავს და ამკვიდრებს კაპიტალისტური საზოგადოების უთანასწორობას, რომელშიც თითქოს ყველას აქვს დანინაულების უფლება მაგრამ სინამდვილეში ცოტა თუ შეძლებს ამას.

ჯეცუხა

ვებერი არ დაფიქრებულა, რომ ერთად აღებული სიმდიდრე და ძალაუფლებაც კი შეძლებდნენ აეხსნათ თანამედროვე საზოგადოებაში კლასების წარმოქმნის სისტემა. კულტურული ფაქტორიც უნდა იქნას გათვალისწინებული, როგორც არათანასწორობის ერთ-ერთი გამომხატულება. მაგალითად, ქალის შრომის უფრო დაბალი ანაზღაურება, რომელსაც ზოგი საზოგადოება აწესებს თავისი კულტურიდან გამომდინარე (მაგალითად, მედდა). კლასების ჩამოყალიბების მეორე განმსაზღვრელი ფაქტორი შეიძლება იყოს რასა და ეროვნება. ვებერი იყენებს ტერმინს *სტატუს ჯგუფები*, რათა აღწეროს ადამიანთა ის ჯგუფი, რომელთა პრესტიჟულობა განისაზღვრება კულტურული, და არა ეკონომიკური ან პოლიტიკრი ფაქტორებით.

სხვადასხვა საზოგადოება სხვადასხვა რამეს ანიჭებს უპირატესობას. მაგალითად, ინდურ საზოგადოებაში სულიერ თვისებებს ენიჭება საგანგებო სტატუსი. თუმცა ამ საზოგადოებაში ეს სტატუსი მემკვიდრეობითია და არა პიროვნული. აქედან მოდის ინდური კასტური სისტემა (გოულდი, 1971წ.). მიუხედავად ხელისუფლების მცდელობისა, შებრძოლებოდა კასტურ სისტემას, სადაც ჰინდუს წარმომადგენლები ითვლებიან მაღალ კასტად ყველა დანარჩენთან შედარებით და ეკრძალებათ მათთან სოციალური კავშირი, კულტურული სტატუსი ამ საზოგადოებაში მაინც რჩება დისკრიმინაციის ერთ-ერთ მნიშ-

ვნელოვან წყაროდ. დღესაც კი წარმატებული და მდიდარი ინდოელები დაბალი კასტე-ბიდან დაცინვის საგანი ხდებიან მაღალ კასტად მიჩნეული ლარიბი მაგრამ „წმინდა“ ბრაჰმანების მიერ. ამისაგან განსხვავებით, მიუხედავად იმისა, რომ მიიჩნევა, თითქოს ამერიკულმა საზოგადოებამ მაინც ვერ დააღწია თავი რასობრივ და გენდერულ ასპექტში განსხვავებულობას, ამერიკელების უმრავლესობა არჩევს, ხაზი გაუსვას მიღწეულ სტატუსს, რომელიც შრომისა და წარმატების შედეგია.

ამერიკელების უმრავლესობისათვის სულიერი სინამდვილე ნაკლებად პრიორიტეტული ღირებულებაა. ამის სანაცვლოდ ამერიკელები ხაზს უსვამენ კულტურულ და სოციალურ ფაქტორებს, მაგალითად, იმას, თუ როგორ გამოიმუშავებენ და ხარჯავენ ფულს, ვინ იყვნენ მათი წინაპრები, ვის იცნობენ და რამდენად წარმატებულები არიან საქმიანობაში. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამერიკელებისათვის პროფესია პრესტიჟის მთავარი განმსაზღვრელია. პროფესიებს კი აფასებენ მისგან მიღებული სარგებლობის მიხედვით, და არა გავლენისა თუ სიმდიდრის გამო.

პრესტიჟი თანამედროვე საზოგადოების კლასიფიკაციის სისტემის მნიშვნელოვანი ნაწილია. ექიმები, იურისტები და უნივერსიტეტების პროფესორები თავიანთ პროფესიებს პრესტიჟულად მიიჩნევენ და იმედი გაუცრუვდებათ, თუ მათი შვილები ბიზნეს-კარიერას აირჩევენ. ერთსა და იმავე პროფესიაში კი ადამიანები პრესტიჟს მეტ უპირატესობას ანიჭებენ სიმდიდრესთან შედარებით. ეს არის სწორედ მთავარი განმასხვავებელი ბიზნესსა და პროფესიებს შორის. ბიზნესის შემთხვევაში არა აქვს მნიშვნელობა, დისკების მაღაზია გაქვს თუ ტანსაცმლის — თითოეული მათგანის უპირატესობა გამოიხატება მის მიერ მიღებულ მოგებაში. ამისგან განსხვავებით, კარგი ექიმი არის ის, რომელიც უკეთ მკურნალობს პაციენტს და არა ის, რომელიც მეტ ფულს გამოიმუშავეს. ამას გარდა, ჩვენ მივიჩნევთ, რომ ექიმი ცუდია, თუკი ის არ უმკურნალებს პაციენტს, რომელსაც ფული არა აქვს. მაგრამ არავინ გამოთქვამს საყვედურს გასტრონომზე, თუ ის არ მოგყიდით ბოსტნეულს მაშინ, როდესაც თქვენ ფული არა გაქვთ.

ფრანგი სოციოლოგი პიერ ბურდიე (1984) მიიჩნევს, რომ პრესტიჟი მნიშვნელოვანია არა მარტო პროფესიონალებისათვის, არამედ იერარქიის ნებისმიერ საფეხურზე მდგომი ადამიანისათვის. ბურდიეს აზრით, კლასობრივი პოზიცია სიმდიდრესა და ძალაუფლებასთან ერთად დამოკიდებულია „კულტურულ კაპიტალზე“, რომელსაც სარგებლობა მოაქვს ინდივიდისათვის თავისი პრესტიჟის გამო. მაგალითად, კოლეჯის დიპლომი თავისთავად არც წარმოების საშუალებაა და არც ძალაუფლების იარაღი, მაგრამ მისი მემკვიდრეობით შეიძლება მოიპოვო სიმდიდრეცა და ძალაუფლებაც, თუკი ის გეხმარება კარგი სამსახურის პოვნაში (ბურდიე 1977). ზოგჯერ კულტურული კაპიტალი ეფექტურია იქ, სადაც ფული არ ჭრის. მაგალითად, ჰარვარდის კურსდამთავრებულს გზა ხსნილი აქვს ისეთ კლუბებში, სადაც მილიონერს შესვლის შანსიც არ აქვს. კულტურული კაპიტალი ისევე არათანაბრადაა გადანაწილებული, როგორც სიმდიდრე და ძალაუფლება. ყველა ამერიკელს არა ჰქვს საშუალება ჰარვარდში (ან სხვა რომელიმე დაფნის გვირგვინოსან კოლეჯში) მიიღოს განათლება. ელიტარული კოლეჯების კურსდამთავრებულებს კი ხელი მიუწვდება ისეთ უპირატესობებზე, როგორიცაა საზღვარგარეთ სწავლის უფლება, საპატიო საზოგადოების წევრობა და ა.შ.

სოციალური ქმედება

კულტურული კაპიტალის მაგალითი გვიჩვენებს, რომ კლასობრივ პოზიციებს სოციალური ქმედებები განსაზღვრავს. საზღვარგარეთ სწავლა და საპატიო საზოგადოების წევრობა სოციალური ქმედების მაგალითია. ამ უპირატესობების მიღება დამოკიდებულია კლასობრივ კუთვნილებაზე, თუმცა ეს ინდივიდუალური არჩევანის საკითხიცაა. მაგალითად, პიროვნებამ თავად უნდა აირჩიოს, ზოგადი საგანმანათლებლო კურსი გაიაროს, კოლეჯის დიპლომისთვის იბრძოლოს თუ საერთოდ შეწყვიტოს სწავლა. ერთადერთი, რასაც ადამიანი ვერ აირჩევს, ეს არის დაბალი სტანდარტები, რომლებიც ფეხს იკიდებს ურბანულ სახალხო სკოლებში. ეს თავის მხრივ დამოკიდებულია რეორგანიზაციაზე, საშუალო კლასის ადამიანების გარეუბნებში საცხოვრებლად გადასვლასა და სხვა არაერთ გარემო ფაქტორებზე.

თითოეული ზემოთხსენებული თეორეტიკოსი ხაზს უსვამს სოციალური კლასიფიკაციის განსხვავებულ ასპექტებს სოციალურ ქმედებასთან მიმართებაში. მარქსმა გააკეთა ორი დასკვნა. პირველი — კლასობრივი უთანასწორობა ძირითადად ინდივიდუალური ქმედების შედეგია. ზოგი ახალი მენარმე შეიძლება გახდეს ბიზნესმენი და ზოგი ბიზნესმენი გაკოტრდეს, მაგრამ ეს არ ცვლის სისტემას. უფრო მეტიც — კაპიტალისტები ექსპლუატაციას იმიტომ კი არ უწევენ მუშებს, რომ ისინი ცუდები არიან, არამედ იმიტომ, რომ ეს ერთადერთი გზაა მოგების მისაღებად და კაპიტალისტურ სამყაროში გადასარჩენად. ის ფაქტი, რომ კაპიტალისტები დაბალ ხელფასებს უხდიან თანამშრომლებს, განპირობებულია საზოგადოებაში მათი კლასობრივი მდგომარეობით. ამავდროულად მუშას ოცნებაც კი არ შეუძლია, გახდეს კაპიტალისტი მხოლოდ დიდი შრომისა და ფულის დაგროვების გზით.

მარქსის მიხედვით, კაპიტალიზმი მოითხოვს მუშათა დიდ და კაპიტალისტთა შეზღუდულ რაოდენობას. ამიტომ ძალიან ცოტა მუშა თუ შეიძლება კაპიტალიზმის პირობებში სილატაკისათვის თავის დაღწევას, მაგრამ ვერც ერთი მათგანი ვერ გამდიდრდებოდა. მარქსი ურჩევდა მათ, თავი დაენებებინათ ერთმანეთს შორის კონკურენციისათვის, გაერთიანებულიყვნენ და რევოლუციის გზით შებრძოლებოდნენ კაპიტალიზმს (მარქსი და ენგელსი 1848/1976). აი, ამას უწოდებდა მარქსი კლასობრივ ბრძოლას და მთელ მუშათა კლასს მოუწოდებდა, ინდივიდუალური წინააღმდეგობების ნაცვლად, ერთიანი წინააღმდეგობა გაენიათ ამ მიუღებელი წყობისათვის და კაპიტალიზმი სოციალიზმით შეეცვალათ.

მარქსი გატაცებული იყო კოლექტიური ქმედებების იდეით, ვებერი კი უფრო მეტად ინდივიდების ქმედებას უჭერდა მხარს, რათა მათ შეეცვალათ თავიანთი საკუთარი (ან მათი ჯგუფის) ყოფა. ეს თავისთავად გულისხმობდა ინდივიდებსა და ჯგუფებს შორის კონკურენციასა და, შესაბამისად, ძალაუფლებასა და სტრატეგიას. ვებერს მაგალითად მოჰყავდა, თუ როგორ ქმნიან რელიგიური თუ ემიგრანტთა ჯგუფები ძლიერ საზოგადოებას და ერთმანეთს ეკონომიურად დანინაურებაში ეხმარებიან. რადგან ემიგრანტებს ინდივიდუალურად არ გააჩნიათ დიდი ძალაუფლება, ესაჭიროებათ ძალა, რომელიც მომდინარეობს კოორდინირებული სოციალური ქმედებისაგან (პერკინი, 1976). სოციოლოგებმა დაიწყეს იმ ქვეკულტურული ჯგუფების შესწავლა, რომლებიც აშშ-ში აზიელმა ემიგრანტებმა შექმნეს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ჯგუფები აფასებენ თავისუფალი საწარმოს პრინციპებს, ისინი მაინც არ ცხოვრობენ სრულიად ინდივიდუალისტური მიდგომით, მათი ქმედება სოციალურად ორგანიზებულია და ორიენტირებულია ოჯახსა და თემზე. ასეთი ჯგუფების წევრები სესხად აძლევენ ერთმანეთს ფულს, რათა წამოიწყონ საკუთარი ბიზ-

ნესი, ქირაობენ საკუთარი ოჯახის წევრებს და დიდ რისკზე მიდიან, როდესაც შვილებს კარგ კოლეჯებში აგზავნიან (ლაიტი, 1993წ.).

ფუნქციონალური ინტეგრაციის პრობლემებზე მუშაობისას დევისი და მური აქცენტს აკეთებდნენ ინდივიდუალურ ქმედებებზე. მათი აზრით, საზოგადოების წევრების მოტივირება მუშაობისათვის მეტად მნიშვნელოვანია და აღარ ტოვებს ადგილს ინდივიდუალური კაპრიზებისთვის. აუცილებლად უნდა არსებობდეს სოციალურად ორგანიზებული გზები, რათა უზრუნველყოთ ხალხის მიერ აუცილებელი განათლების მიღება, საჭირო სამუშაოს შესრულება და ამით არათანასწორუფლებიანობის სტრუქტურა და აკმაყოფილებს საკუთარ დანიშნულებას. ამ თეორიის მიხედვით, კლასობრივი სტრუქტურა კარნახობს ინდივიდებს, იმოქმედონ ისე, რომ საზოგადოების სტრუქტურულ ინტეგრაციას ხელი შეუწყონ.

თანამედროვე სოციოლოგები ძირითადად ეყრდნობიან მარქსის ხედვას, რომ ეკონომიკური სტრუქტურა განაპირობებს კლასობრივ განსხვავებულობას. თუმცა ამავდროულად ისინი ასევე ეყრდნობიან ვებერს, რომელიც ამტკიცებდა, რომ კლასობრივი განსხვავებულობა არ არის დაფუძნებული მხოლოდ სიმდიდრეზე. კლასობრივი ძალაუფლება და კულტურული ღირებულებები ასევე მნიშვნელოვანია და არ შეიძლება შემცირდეს მათი როლი ეკონომიკური წყაროებით. მაშინ, როდესაც მარქსი ხაზს უსვამდა, რომ სტრუქტურული უთანასწორობა წარმოქმნის კონფლიქტს, მრავალი თანამედროვე სოციოლოგი თვლის, რომ იგივე უთანასწორობა შეიძლება იყოს მოტივაციის წყარო.

შეჯამება

1. კლასობრივი დაყოფა აღნიშნავს საზოგადოების დანაწევრებას ხალხის ფენებად (სტრატა), რომელთაც აქვთ იშვიათი, მაგრამ სასურველი რესურსების არათანაბარი რაოდენობა, რომელიც გავლენას ახდენს მათ ცხოვრებისეულ შანსებსა და სოციალურ სტატუსზე. კლასობრივი დაყოფის ზოგიერთი სისტემა, მათ შორის ამერიკული კლასობრივი სისტემა, ღიაობისკენ მიისწრაფვის; ზოგი კი დახურული სისტემაა (მაგ., კასტური სისტემა ინდოეთში და სამხრეთ აფრიკის აპარტეიდში). პრაქტიკულად, სისტემების უმეტესობა ამ ორ უკიდურესობას შორის დგას.
2. მიუხედავად იმისა, რომ ამერიკელები აფასებენ თანასწორუფლებიანობას, ამერიკულ საზოგადოებას აქვს ძალიან არათანასწორი კლასობრივი სტრუქტურა. ამერიკელების უმრავლესობა თავს საშუალო კლასს მიაკუთვნებს. უამრავი სოციოლოგი განსაზღვრავს ადამიანთა კლასს მათი სიმდიდრის მიხედვით (რას ფლობენ), შემოსავლებითა (რას გამოიმუშავენ) და პრესტიჟით (პროფესიული თვისებების მიხედვით). სოციოლოგი ჰაროლდ კერბო ამერიკულ საზოგადოებას ყოფს ხუთ ძირითად კლასად: მაღალი კლასი, კორპორაციული კლასი, საშუალო კლასი, მუშათა კლასი და დაბალი კლასი. შემოსავლები და, განსაკუთრებით, მატერიალური კეთილდღეობა აშშ-ში საკმაოდ არათანაბრად არის გადანაწილებული.
3. ამერიკული ოცნება სიღარიბიდან სიმდიდრისკენ მითის მსგავსია. მიუხედავად იმისა, რომ ამერიკელები მეტისმეტად მობილურები არიან, უმრავლესობა მაინც ერთი ან ორი ნაბიჯით ადის ზემოთ, ზოგი კი ქვემოთ ეშვება. თუმცა, ისტორიულად ზეასვლა უფრო გავრცელებული მოვლენა იყო, დაღმასვლის ტენდენცია უახლესმა ეკონომიკურმა ცვლილებებმა გამოიწვია.

4. ოჯახური სტატუსი ამერიკელებისთვის მნიშვნელოვან როლს თამაშობს საგანმანათლებლო მისწრაფებებისა და მონაპოვრების განსაზღვრაში, თუმცა, პროფესიულ სტატუსს შესაძლებლობათა სრტუქტურა (სკოლიდან დაწყებული) განსაზღვრავს.
5. სიღარიბის დონემ ამერიკაში საგრძნობლად აიწია 1980-90-იან წლებში. გავრცელებული რწმენის საწინააღმდეგოდ, ღარიბთა უმრავლესობა თეთრკანიანია, ბევრი მათგანი არ ღებულობს კეთილდღეობის დახმარებას და არ ცხოვრობს შიგ ქალაქებში. ყველაზე უფრო ღარიბები არიან ბავშვები, შემდეგ — მარტოხელა ქალები, რომლებიც საკუთარ ოჯახს მარტო უძღვებიან.
6. უმწეოთა ჯგუფში ყველაზე უფრო სწრაფად მზარდი ჯგუფი მომუშავე ადამიანების ჯგუფია — ესენი არიან ქალები და მამაკაცები, რომელთა ხელფასებიც არასაკმარისია საკვების, თავშესაფრის, ტანსაცმლის და სხვა პირველი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად.
7. შეერთებულ შტატებში დახმარებას 14 მილიონი ადამიანი იღებს, მათი 2/3 ბავშვია, თეთრკანიანი და შავკანიანი მარტოხელა დედების რაოდენობა თითქმის თანაბარია. ბევრი ქალი სახელმწიფოსგან დახმარებას იღებს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მუშაობს კიდევ.
8. კომუნალური გეტოების ჰიპერგეტოებად ტრანსფორმირებამ ხელი შეუწყო შუა ქალაქის მოსახლე აფრო-ამერიკელების გაღარიბებას. უილსონი ამას მიაწერს ურბანული ეკონომიკის სტრუქტურაში მომხდარ ცვლილებებსა (განსაკუთრებით „ლურჯ-ხალათიანთა“ სამუშაოებისა და გამყიდველის სამსახურების შემცირებას, რითაც შესაძლებელია ცხოვრებისათვის საკმარისი ხელფასის მიღება და არ საჭიროებს უმაღლეს განათლებას) და გეტოში მცხოვრები ღარიბების სოციალურ იზოლაციას. თუმცა, ეს პრობლემები შეიძლება აგრეთვე გამოიწვიოს რასობრივმა დისკრიმინაციამ და სოციალიზაციამ.
9. სიღარიბის სოციალური ახსნა ხაზს უსვამს სოციალური კლასის სტრუქტურას, ელიტის ძალაუფლებასა და არამატერიალურის (პრესტიჟი და მორალური ღირებულებები), ისევე, როგორც მატერიალურის (სიმდიდრე და ძალაუფლება) მნიშვნელობას.
10. მარქსი აღნიშნავდა, რომ საზოგადოება დაყოფილია კლასებად ეკონომიკურ სტრუქტურაში ადამიანების როლის მიხედვით (წარმოებასთან მათი დამოკიდებულების მიხედვით). დევისი და მური ხაზს უსვამდნენ უთანასწორობის როლს ფუნქციური ინტეგრაციის ხელშეწყობის საკითხში. ვებერმა წამოაყენა აზრი, რომ კლასობრივი დაყოფა მრავალგანზომილებიანი მოვლენაა, რომელიც წარმოადგენს სიმდიდრისა და შემოსავლის, ძალაუფლების (პიროვნების შესაძლებლობა გავლენა მოახდინოს სხვათა ქმედებაზე), კულტურული ღირებულებებისა და პრესტიჟის ანარეკლს. ყველა ეს ფაქტორი — კლასობრივი სტრუქტურა, ფუნქციური ინტეგრაცია, ძალაუფლება და კულტურა — ქმნის სოციალური ქმედების საშუალებებსა და ბარიერებს.

იმსჯელეთ

1. რა არის სოციალური კლასობრივი დაყოფა და როგორ ხდება მისი დამკვიდრება?
2. დაუპირისპირეთ ერთმანეთს სოციალური კლასიფიკაციის შესახებ არსებული სამი ძირითადი მიდგომა: მარქსის აქცენტი სტრუქტურაზე, ვებერის ხაზგასმა ძალა-

უფლებაზე და დევისი-მურის დამოკიდებულება ფუნქციონალური ინტეგრაციის კონცეფციაზე.

3. რა როლს თამაშობს პრესტიჟი სოციალური კლასიფიცირების საკითხში?
4. როგორ ქმნის ამერიკულ კლასობრივ სტრუქტურას სიმდიდრე და შემოსავალი?
5. ჩამოთვალეთ სოციალური მობილობის რამდენიმე ძირითადი წინაპირობა.
6. დაახასიათეთ ამერიკელი ღარიბი.
7. თქვენი აზრით, რით შეიძლება აიხსნას უსახლკაროთა მზარდი რიცხვი?

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. განიხილეთ სოციალური კლასიფიკაცია შემდეგი სამი ძირითადი კონცეფციის პრიზმაში: 1) სოციალური სტრუქტურა, 2) სოციალური ქმედება, 3) ფუნქციური ინტეგრაცია, ძალაუფლება და კულტურა.
2. სოციალური კლასიფიკაციის რა შედეგებს ხედავ შენ ირგვლივ არსებულ საზოგადოებაში? კლასობრივი დაყოფის შეფასებაში რომელი უფრო მისაღებია თქვენთვის — მარქსის პერსპექტივა, ვებერის პერსპექტივა თუ ფუნქციური ინტეგრაციის პერსპექტივა?
3. სოციალური მობილობა უფრო მისაღებია თუ შეილებს მიერ მშობლების კლასობრივი პოზიციის მემკვიდრეობით მიღება? რა ფაქტორები უწყობს ან უშლის ხელს მობილობას აშშ-ში?
4. გამოიყენეთ ამ თავში მოცემული კონცეფციები და თეორიები და ჩამოაყალიბეთ კონგრესისათვის განკუთვნილი პოლისის წინადადება, თუ როგორ უნდა ვებრძოლოთ სიღარიბეს აშშ-ში.
5. ფიქრობთ თუ არა, რომ შესაძლებელია ეკონომიკურმა პოლიტიკამ სარგებლობა მოუტანოს მდიდრებს, საშუალო კლასს და ღარიბებს ერთდროულად, თუ აუცილებელია არსებობდეს მუდმივი კომპრომისი ამ სამი კლასის ინტერესებს შორის?

სიტყვარი

მიღწეული სტატუსი — სტატუსი, რომელიც ინდივიდუალური მცდელობისა და მიღწევების შედეგია.

მინიჭებული სტატუსი — სტატუსი, რომელიც დაფუძნებულია ინდივიდუალური კონტროლის მიღმა მდგომ სოციალურ შეფასებებზე, როგორიცაა, მაგალითად, რასა, სქესი ან ასაკი.

კასტური სისტემა — სოციალური უთანასწორობის დახურული სისტემა, რომელშიც სტატუსი განისაზღვრება დაბადებისთანავე, შვილები ჩაკეტილები არიან მშობლების სოციალური პოზიციის ჩარჩოებში, ხოლო იერარქიას განსაზღვრავს სინამდისა და პრესტიჟის განსხვავებები.

კლასობრივი სტრუქტურა — საზოგადოების შედარებით სტაბილურ ჯგუფებად დანაწევრება, მკვეთრად არათანასწორო რესურსებითა და ცხოვრებისეული შანსებით. კარლ მარქსის განმარტებით, ეს ჯგუფები წარმოადგენს თანამედროვე საზოგადოების ნაწილს კაპიტალისტური სისტემის საკუთრების ფლობისა და წარმოების სხვადასხვა პოზიციებზე.

კლასობრივი დაყოფის დახურული სისტემა — სოციალური კლასიფიკაციის სისტემა, რომელშიც რთული ან შეუძლებელია სოციალურ იერერქიაში აღმასვლა. მას უწოდებენ დახურულ კლასობრივ სისტემასაც.

კორპორაციული კლასი — იმ ადამიანებისაგან შემდგარი სოციალური კლასი, რომელთაც აქვთ დიდი ბიუროკრატიული ძალაუფლება ძირითად კორპორაციებში (და ხელისუფლებაში) უმეტესად არა ამ კორპორაციების საკუთრების საფუძველზე.

შემოსავალი — ის, რასაც ხალხი გამოიმუშავებს გარკვეული დროის განმავლობაში დასაქმების ან ინვესტირების გზით.

დაბალი კლასი — სოციალური კლასი, რომელიც მოიცავს ხალხთა ჯგუფს საკუთრების გარეშე, უმეტესწილად უმუშევარნი, რომელთაც არა აქვთ ძალაუფლება და პრესტიჟი.

საშუალო კლასი — სოციალური კლასი, რომელიც მოიცავს ადამიანთა იმ ჯგუფებს, რომლებიც ფლობენ შედარებით მცირე საკუთრებას, მაგრამ მათი საქმიანობა უზრუნველყოფს მათ საშუალო შემოსავლით, პრესტიჟითა და ავტორიტეტით. საშუალო კლასის დაყოფა შესაძლებელია ზედა და ქვედა საშუალო ქვეჯგუფებად.

კლასობრივი დაყოფის ღია სისტემა — ეს ის სისტემაა, რომელსაც არ გააჩნია ბევრი წინააღმდეგობა სოციალური მობილობის თვალსაზრისით, პოზიციის მოპოვება ხდება ღირსების საფუძველზე და ადამიანის წოდება დაკავშირებულია მის ინდივიდუალურ მიღწევებზე.

პრესტიჟი — სოციალური შეფასება, პატივისცემა ან დაფასება, რომელიც ენიჭება ადამიანს ყველა იმ თვისებების გათვალისწინებით, რომელსაც საზოგადოება მაღალ შეფასებას აძლევს.

სოციალური კლასი — ადამიანები, რომლებიც დგანან სოციალური კლასიფიკაციის სისტემის ერთსა და იმავე დონეზე.

სოციალური მობილობა — ადამიანთა გადაადგილება ერთი სოციალური პოზიციიდან მეორეში, ზემოთ ან ქვემოთ.

კლასობრივი დაყოფა — საზოგადოების დანაწევრება ადამიანთა ფენებად, რომელთაც აქვთ რესურსის არათანაბარი რაოდენობა.

სტრუქტურული მობილობა — საზოგადოებისათვის ხელმისაწვდომი პროფესიების რაოდენობისა და სახეობების ცვლილება იმ მშრომელთა რაოდენობასთან მიმართებაში, რომელთაც მათი შესრულების უნარი შესწევთ.

მაღალი კლასი — სოციალური კლასი, რომელსაც ქმნიან მდიდარი ოჯახები. დიდი ქონება მათ დიდ ძალაუფლებასაც ანიჭებს.

მატერიალური კეთილდღეობა — (სიმდიდრე) ის, რასაც ხალხი ფლობს და შეუძლია მომავალ თაობებს გადასცეს.

მუშათა კლასი — სოციალური კლასი, რომელსაც ქმნიან ღარიბი ადამიანები. ისინი ყოფიან თავიანთ შრომას თავის გადასარჩენად, სამუშაო აძლევს მათ დაბალ შემოსავალს და დაბალ პრესტიჟს. მუშათა კლასის ადამიანებს არ გააჩნიათ არანაირი ავტორიტეტი.

თავი 8

ჩანა და ათნოსი

ხატახუნი მხაწაფაქოვნება

- ეროვნება: ემიგრანტი • რასობრივი და ეთნიკური უმცირესობები ამერიკის შეერთებულ შტატებში

ჯგუფთაშოხისი უთიუხოზების ფოხა

- კოლონალიზმი • გადაადგილება • გენოციდი • მონობა
- სეგრეგაცია • წინააღმდეგობა • მიკერძოება და დისკრიმინაცია
 - ასიმილაცია • პლურალიზმი და მულტიკულტურალიზმი
 - იდენტობისა და აღიარების პოლიტიკა

მუცხიუხატახუნი ამახიუა

- აფრო-ამერიკელები • ლათინო-ამერიკელები
- მკვიდრი ამერიკელები • აზიური წარმოშობის ამერიკელები

ჩანახთი

- *სოციოლოგია და საჯარო დებატები:*
მტკიცე მოქმედება

ჩ რდილოეთ კაროლინის უნივერსიტეტში არსებობს ერთი ძველი ტრადიცია: დამამთავრებელი კურსის სტუდენტები უნივერსიტეტს საჩუქარს უტოვებენ. სტუდენტებმა, რომლებიც 1987 წელს ამთავრებდნენ უნივერსიტეტს, ცნობილ სკულპტორს შეუვეთეს ქანდაკება, რომელიც სტუდენტურ ცხოვრებას ასახავდა და რომელიც ახლადგახსნილი ბიბლიოთეკის წინ დაიდგმებოდა. ქანდაკება 1990 წლის შემოდგომაზე დადგეს, რასაც დაუყოვნებლივ მოჰყვა პროტესტი. ქანდაკება გამოსახავდა სტუდენტთა ჯგუფს, სადაც ორი, აშკარად აფრო-ამერიკელი სტუდენტი ერია. ერთ მათგანს თავზე წიგნი ედო და ისე ინარჩუნებდა წონასწორობას, ხოლო მეორე, თითის წვერზე კალათბურთის ბურთს ატრიალებდა. აზიური წარმოშობის ამერიკელი სტუდენტი სადად იყო ჩაცმული და ხელში ვიოლინო ეკავა. მრავალი სტუდენტის აზრით, ქანდაკება მხარს უჭერდა რასობრივ და ეთნიკურ სტერეოტიპებს. აფრო-ამერიკელი სტუდენტები სპორტსმენებად (და აქედან გამომდინარე არა „სერიოზულ“ სტუდენტებად) იყვნენ წარმოდგენილნი, რომელთა ფესვები „პრიმიტიული“ კულტურიდან მოდიოდა (წარმოდგენილი შავკანიანი ქალით, რომელსაც თავზე ტვირთი ადევს), ხოლო აზიური წარმოშობის ამერიკელი სტუდენტი უინეტერესოსა და ამბიციური ადამიანის შთაბეჭდილებას ტოვებდა. მოქანდაკის მცდელობამ, დაეჭირა რასობრივი და ეთნიკური განსხვავებების დეტალები, საპირისპირო შედეგი გამოიღო.

აღშოფოება კიდევ უფრო გაიზარდა, როდესაც აღმოაჩინეს, რომ ვილაცას აფრო-ამერიკელი სტუდენტის ქანდაკება წაექცია და ბურთი მოეპარა. ვანდალების დაკავება დღემდე ვერ მოხერხდა. არავინ იცის, ვინ ჩაიდინა ეს საქციელი — თეთრკანიანმა რასისტებმა, რომლებიც განაწყენებულები დარჩნენ აფრო-ამერიკელი სტუდენტების მოხვედრით ამ ქანდაკებაში, თუ აფრო-ამერიკელმა სტუდენტებმა, რომლებმაც ამგვარად გამოხატეს პროტესტი სტერეოტიპის წინააღმდეგ. საჩივრებისა და უკმაყოფილების ტალღამ უნივერსიტეტის ადმინისტრაცია აიძულა, ქანდაკება სხვა, უფრო ნაკლებშესამჩნევ ადგილას (სტუდენტური საცხოვრებლის ტერიტორიაზე) გადაეტანათ.

არც 1987 წლის კურსდამთავრებულები, არც ფაკულტეტი და არც ადმინისტრაცია არ მოელოდა ამგვარ რეაქციას. სტუდენტებმა სპეციალურად სთხოვეს მოქანდაკეს, გაეთვალისწინებინა უნივერსიტეტის მულტიკულტურული იმიჯი. როდესაც მოქანდაკეს სთხოვეს, წარმოადგინოს სხვადასხვა რასობრივი და ეთნიკური ჯგუფები შეზღუდულ სივრცეში, ის გვერდს ვერ აუვლის კულტურულ სტერეოტიპებს. აუცილებელი არაა, რომ სტერეოტიპები ყოველთვის უარყოფით დატვირთვას ატარებდეს. სხვა კოლეჯებისა და უნივერსიტეტების მსგავსად, ჩრდილოეთ კაროლინის უნივერსიტეტი ხელს უწყობს, რათა მწვრთნელებმა მოძებნონ კალათბურთის ვარსკვლავები, რომელთა დიდი ნაწილი შავკანიანია. უნივერსიტეტს არსებობისათვის სჭირდება თანხები, კალათბურთით კი შეიძლება ამ თანხის ნაწილის გამომუშავება და კურსდამთავრებულები, კანონმდებლები და სხვები უფრო მეტ ფულს გასცემენ უნივერსიტეტისათვის, როდესაც მისი გუნდი იგებს. სპორტული სტიპენდიები საშუალებას აძლევს სოციალურად დაუცველ სტუდენტებს ეთნიკური უმცირესობების ჯგუფებიდან, ისწავლონ კოლეჯში, რისი საშუალებაც მათ არ ექნებოდათ სტიპენდიების გარეშე. არავინ, არც შავკანიანი და არც თეთრკანიანი, არ გამოთქვამს პროტესტს, როდესაც გუნდი იგებს. უნივერსიტეტი ასევე დაეძებს სტუდენტებს, რომლებიც განსაკუთრებით გამოირჩევიან მათემატიკაში, ბუნებისმეტყველებასა და მუსიკაში. მათგან ბევრია აზიური წარმოშობის ამერიკელი. არავინ გამოთქვამს პროტესტს მათ

ჩარიცხვასთან დაკავშირებით, რომელიც ეყრდნობა მაღალ შეფასებას. უფრო მეტიც, ბევრი აფრო-ამერიკელი სტუდენტი ამაცხობს საკუთარი წარმომავლობით და, შესაბამისად, ბევრი აზიური წარმოშობის სტუდენტი ამაცხობს, რომ ისინი უფრო მონესრიგებულები და ორგანიზებულები არიან, ვიდრე მათი ამერიკელი თანატოლები.

ჩრდილოეთ კაროლინის უნივერსიტეტი გამონაკლისი არ არის. ქანდაკებასთან დაკავშირებული ინციდენტი ერთ-ერთი გამოვლინებაა იმ რასობრივი და ეთნიკური დაპირისპირების ტალღისა, რომელმაც 1990-იან წლებში ამერიკის კოლეჯები და უნივერსიტეტები მოიცვა. ასეთი შემთხვევები იმ ფაქტის გამოძახილია, რომ ამერიკა, რომელიც ეთნიკურად განსხვავდება თავისი საწყისისაგან, ახლა უფრო მეტად ვიდრე ოდესმე, წარმოადგენს მულტიკულტურულ საზოგადოებას. რასობრივი და ეთნიკური უთანასწორობა ჩვენი ქვეყნის ერთ-ერთი უმთავრესი პრობლემაა. ამავე დროს, კულტურული სხვადასხვაობა წარმოადგენს ამერიკის ერთ-ერთ ყველაზე ძლიერ მხარესა და შემოქმედების წყაროს. კითხვა, თუ რას ნიშნავს იყო „ამერიკელი“ (ისევე, როგორც რასობრივი და ეთნიკური უთანასწორობის მიზეზის დადგენის საკითხი), დღემდე არ არის გადაჭრილი.

ეს თავი კულტურული მრავალფეროვნების წყაროს განხილვით იწყება და შემდეგ აქცენტი კეთდება ემიგრანტების მნიშვნელობაზე ამერიკის ისტორიაში. ამის შემდეგ გავარკვევთ, თუ რა სახის დამოკიდებულება არსებობს საზოგადოებაში თავისი კულტურით განსხვავებულ ჯგუფებს შორის. ეს ძალაუფლებისა და სოციალური სტრუქტურის საკითხია. ბოლოს ყურადღებას შევაჩერებთ ოთხ ყველაზე მრავალრიცხოვან ჯგუფზე: აფრო-ამერიკელებზე, ლათინური წარმოშობის ამერიკელებზე, მკვიდრ ამერიკელებსა და აზიური წარმოშობის ამერიკელებზე და განვიხილავთ, თუ რამდენად არიან თითოეული ჯგუფის წევრები ფუნქციურად გაერთიანებულნი ამერიკული საზოგადოების სხვადასხვა ასპექტებში. ვიმსჯელებთ აგრეთვე სოციო-ეკონომიკური უთანასწორობის შედეგებზეც.

ხალხური მხავანდობა

„Pledge of Allegiance“ ამბობს, რომ ამერიკის შეერთებული შტატები „ერთი, განუყოფელი ერია“, მაგრამ ჩვენი ქვეყანა ხასიათდება კულტურული მრავალფეროვნებითაც. ადამიანებს, რომლებიც საკუთარ სთავს „ამერიკელებს უწოდებენ“, მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანაში აქვთ ფესვები, რომლებიც ჯერ კიდევ შესამჩნევია. როგორც ამას ჩრდილოეთ კაროლინას უნივერსიტეტში მომხდარი ინციდენტი მოწმობს, კულტურული ერთობის იდეა ხშირად უპირისპირდება კულტურულ მრავალფეროვნებას.

ეხოვნება: ემიგრანტი

მკვიდრი ამერიკელებისაგან (ამერიკელი ინდიელები) განსხვავებით, ყველა ამერიკელი ერთ-ერთი მათგანია ან შთამომავალია იმ 60 მილიონი ემიგრანტისა, რომლებიც შიმშილმა და/ან რელიგიურმა დევნამ აიძულა, მიეტოვებინათ სამშობლო და შეერთებულ შტატებში — „შესაძლებლობების ქვეყანაში“ ჩამოსულიყვნენ (მოსახლეობის ბიულეტენი, 1994). ჩვენს შორის არიან იმ კოლონიზატორების შთამომავლები, რომლებმაც მეჩვიდმეტე

საუკუნეში პირველი დასახლებები შექმნეს, აგრეთვე 600000-მდე აფრიკელი მონისა და იმ ესპენელებისა და ფრანგების შთამომავლები, რომლებიც დასავლეთისა და აღმოსავლეთის მიმართულებით შეერთებული შტატების გაფართოების შედეგად შეუერთდნენ ქვეყნის მოსახლეობას.

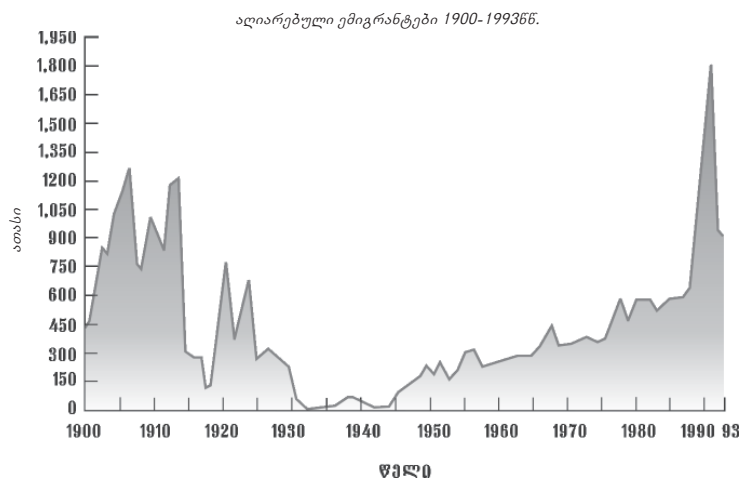
ამერიკელების უმრავლესობა ემიგრანტთა ოთხი ძირითადი ნაკადის შთამომავლები არიან (მოსახლეობის ბიულეტენი, 1994). ემიგრანტების პირველი ნაკადი (1890-1820), რომელიც ამერიკის შეერთებული შტატების მიერ დამოუკიდებლობის გამოცხადების პერიოდში დასახლდა ქვეყანაში, ძირითადად იმ ინგლისელი პროტესტანტებისაგან შედგებოდა, რომელთა უმრავლესობა რელიგიურ თავისუფლებას ეძებდა. მეორე ნაკადი (1820-1860) იმ ევროპელი გლეხებისა და ხელოსნებისაგან შედგებოდა, რომლებიც ინდუსტრიულმა რევოლუციამ იძულებული გახდა, არსებობის სხვა საშუალება გამოენახათ. სწორედ ამ პერიოდში გაიხსნა გზა ამერიკის დასავლეთისაკენ. ემიგრანტთა ეს ჯგუფი 5 მილიონამდე გერმანელის, ბრიტანელის, ირლანდიელისა (ძირითადად კათოლიკეები) და სკანდინავიელისაგან შედგებოდა. მესამე ნაკადის (1880-1914) შემოდინება შეერთებული შტატების სამოქალაქო ომის შემდგომ პერიოდში დაიწყო და პირველ მსოფლიო ომთან ერთად დასრულდა. ამ ნაკადში სამხრეთ და აღმოსავლეთ ევროპის 20 მილიონამდე მაცხოვრებელი იყო, რომელთა შორის მრავლად იყვნენ მართლმადიდებელი ქრისტიანები ან ებრაელები. ამ დროისათვის ქვეყანაში უკვე ძალას იკრებდა ინდუსტრიული რევოლუცია. ემიგრანტთა უმეტესობა აღმოსავლეთ სანაპიროს ძირითად ქალაქებში დასახლდა და ქარხნებში დაიწყო მუშაობა. ამავე პერიოდში ქვეყანაში თავი მოიყარა შვიდასიათასამდე ჩინელმა, იაპონელმა და სხვა აზიური წარმოშობის ემიგრანტმა, რომლებიც რკინიგზებზე და დასავლეთის სანაპიროს ქალაქებში მუშაობდნენ. მეოთხე ნაკადი ჯერ კიდევ არ დასრულებულა.

1914 წლის შემდეგ ემიგრაციის ნაკადი შესუსტდა ნაწილობრივ გადატანილი ორი მსოფლიო ომისა და დიდი დეპრესიის გამო, ხოლო ნაწილობრივ შეეთებული შტატების გამკაცრებული კანონის გამო ემიგრანტების შესახებ, რომელმაც დაამკვიდრა კვოტირების სისტემა, ანუ თითოეულ ქვეყანას დაუდგინა ემიგრანტების კონკრეტული რიცხვი. ზემოხსენებული კანონის შემოღება წარმოადგენდა ამერიკის კულტურული ერთობის შენარჩუნების მცდელობას, გამომდინარე იმ ფაქტიდან, რომ მხოლოდ იმ ადამიანებს, რომლებიც ევროპული წარმოშობის თეთრკანიან ამერიკელებს თავის მსგავსად მიაჩნდათ და რომლებიც იოლად შეძლებდნენ დომინანტ ამერიკულ კულტურასთან შერწყმას, ეძლეოდათ ცხოვრების ნებართვა.

1965 წელს გაუქმდა კვოტირების სისტემა და შემოვიდა ახალი, რომელიც უპირატესობას ანიჭებდა იმ ემიგრანტებს 1) რომელთა ოჯახის წევრებიც უკვე ცხოვრობდნენ შტატებში და 2) იმათ, ვისაც გააჩნდა ამერიკულ შრომის ბაზარზე მოთხოვნილი უნარ-ჩვევები და გამოცდილება. თუმცა, ახალმა კანონმა ვერ შეძლო, ბოლომდე დაეღწია თავი კულტურული და პოლიტიკური მიკერძოებისაგან. პირველ რიგში, შემოდებული იქნა რეგიონალური კვოტირების სისტემა, რომელიც ითვალისწინებდა ემიგრანტების თანაბარი რაოდენობის მიღებას ევროპიდან, აზიიდან, აფრიკიდან და სამხრეთ ამერიკიდან. ერთი შეხედვით, ეს პოლიტიკა სრულიად სამართლიანია, მაგრამ სინამდვილეში ასე არ არის. მაგალითად, ამერიკა იღებს იმდენივე ემიგრანტს მჭიდროდ დასახლებული აზიიდან, რამდენსაც პატარა ევროპიდან.

მეორე რიგში უპირატესობა ენიჭება მათ, ვისაც ახლო ნათესავები ჰყავთ ამერიკაში. ოჯახების გაერთიანება კეთილშობილური საქმეა, მაგრამ ეს მოქმედებს იმ ოჯახების სასიკეთოდ, რომლებიც უკვე ცხოვრობენ შტატებში და რომელთა უმრავლესობაც ევროპული წარმომავლობისაა. თუმცა, ზოგმა არაევროპული წარმოშობის ოჯახმაც (მაგალითად, ინდოელებმა და პაკისტანელებმა) ისარგებლა ამ სისტემით.

მესამე რიგში, ამერიკის მთავრობა ემიგრაციის საკითხს საგარეო პოლიტიკაში იყენებს. ლტოლვილები, რომლებიც საკუთარ ქვეყნებში პოლიტიკურ დევნას გამოექცნენ, სპეციალური პირობებით სარგებლობენ. თუმცა, გადაწყვეტილება იმის შესახებ, თუ ვის უნდა მიენიჭოს ლტოლვილის სტატუსი, სელექციურ ხასიათს ატარებს. 1980-იან წლებში შეერთებულმა შტატებმა მიიღო იმ ნიკარაგუელების უმეტესობა, რომლებიც ამტიკიცებდნენ, რომ კომუნისტი სანდინისტას (რომელიც შემდგომი გადაყენებულ იქნა) მთავრობა მათ დევნიდა. მაგრამ, დიდი სურვილი არ გამოუმჟღავნებია, მიეღო ემიგრანტები ნიკარაგუას მეზობელი ელ-სალვადორიდან, სადაც მსგავსი რეპრესიული რეჟიმი იყო გამეფებული. საქმე ის იყო, რომ ელ-სალვადორის მთავრობა, განსხვავებით ნიკარაგუისაგან, შტატების მოკავშირეს წარმოადგენდა. აღმოსავლეთ ევროპაში კომუნისტური რეჟიმის დამხობამდე ამერიკის მოქალაქეობის მიღების მსურველ ყველა ადამიანს ავტომატურად ეძლეოდა ლტოლვილის სტატუსი. შტატების მთავრობა იმავე პრივილეგიით არ ანებებდა ეთიოპიის მარქსისტული რეჟიმიდან თავის დაღწევის მსურველთ, მიუხედავად იმისა, რომ იცოდა მათი დაპატიმრების, წამების ან მკვლელობის მაღალი რისკის შესახებ საკუთარ ქვეყანაში.

სქემა 8.1 / ემიგრირება შეერთებულ შტატებში 1900 – 1993

ემიგრანტთა რიცხვმა პიკს 1991 წელს მიაღწია (რაც ნაწილობრივ განაპირობა დიდი ხნის მანძილზე არაღიარებული მცხოვრები უცხოელებისათვის ემიგრანტის სტატუსის მინიჭებამ ამნისტიის პროგრამის თანახმად). თუმცა, რადგან შეერთებული შტატების მოსახლეობა გაიზარდა, ემიგრანტებისა და ამერიკაში დაბადებულების პროპორციული მაჩვენებელი 1905-1914 წლებში უფრო მაღალი იყო (1000 სულ მოსახლეზე 11.1 მიღებული ემიგრანტი), ვიდრე 1984-1993 წლებში (3.8 ემიგრანტი 1000 სულ მოსახლეზე).

წყარო: „ემიგრაცია ამერიკის შეერთებულ შტატებში: მოგზაურობა გაურკვეველი ბედის შესახებ“, მოსახლეობის ბიულეტენი 49. 3, სექტემბერი (1994): 16.

1965 წლიდან მოყოლებული, ემიგრანტთა რიცხვი მკვეთრად გაიზარდა (სქემა 8.1). 1980-იან წლებში დაახლოებით 10 მილიონი ლეგალური (და არალეგალური) ემიგრანტი შემოვიდა ქვეყანაში, რომელმაც გადააჭარბა მანამდე რეკორდად აღიარებულ საუკუნის პირველ დეკადაში დაფიქსირებულ 9 მილიონს (ფრეი და ტილოვი, 1995). ახალი ემიგრანტები რამდენიმე კუთხით განსხვავდებიან უფრო ძველი ემიგრანტებისაგან. მათი 80 პროცენტი ჩამოვიდა ლათინური ამერიკიდან ან აზიიდან, რაც განაპირობებს მათი ენისა და ტრადიციების მკვეთრ განსხვავებას ევრო-ამერიკელების ძირითად მასასთან. ისინი უფრო ახალგაზრდები არიან, ვიდრე მთელი ამერიკის მოსახლეობა და, სავარაუდოდ, ჰყავთ (ან ახლო მომავალში ეყოლებათ) ახალგაზრდა შვილები. თანაც, მრავალ მათგანს უმაღლესი განათლება აქვს მიღებული: 1993 წელს მიღებული ემიგრანტების ნახევარზე მეტი, რომლებიც არჩეულ იქნენ დასაქმების უპირატესობით, იყვნენ მენეჯერები და ადმინისტრატორები, ან პროფესიონალები და ტექნიკური ექსპერტები. პირველად ისტორიაში, ემიგრანტების მნიშვნელოვანი რიცხვი მზარდ კონკურენციას უწევს საშუალო ფენის ამერიკელებს.

ყველაზე გვიან ჩასული ემიგრანტები ცვლიან ქვეყნის სტრუქტურას. მათი სამი მეოთხედი მხოლოდ 6 შტატშია დასახლებული (კალიფორნია, ნიუ-იორკი, ტეხასი, ფლორიდა, ნიუ-ჯერსი და ილინოისი) ხოლო ერთი მეოთხედი, რვა ყველაზე დიდ მეტროპოლიტანში ცხოვრობს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ემიგრაციის გავლენა, რომელიც ასევე ვრცელდება სკოლების, სამედიცინო სერვისისა და დასაქმების მზარდ მოთხოვნაზე, განსაკუთრებით ძლიერია ზოგიერთ ადგილას. ემიგრაციის მაღალმა მაჩვენებელმა გამოიწვია „თეთრკანიანთა გადინების“ ახალი ფორმა (იხ. თავი 12. განათლება). 1980-იანი წლების მეორე ნახევარში, ნიუ-იორკში, ჩიკაგოში, ლოს-ანჯელესში, ჰიუსტონსა და ფენიქსში ჩასულ 10 ემიგრანტზე 9 ადგილობრივი მცხოვრები მოდიოდა, რომლებიც ტოვებდნენ ამ ქალაქებს. ამჟამად, თეთრკანიანები უბრალოდ კი არ ტოვებენ ქალაქებს და მათ გარეუბნებში გადადიან საცხოვრებლად, ისინი მთელ რეგიონებს ტოვებენ და უფრო „თეთრ“ ადგილებში – მაგალითად, ტამპა-სტი. პეტერბურგი, სიეტლი, ფენიქსი, ატლანტა და ლას ვეგასი – სახლებიან, რომლებიც განსაკუთრებით არ იზიდავს ემიგრანტებს (ფრეი და ტილოვი, 1995. გვ. 44).

ემიგრანტების კონცენტრაციისა და თეთრკანიანი მოსახლეობის გადინების კომბინაციამ წარმოშვა ორი სხვადასხვა ერი (ფრეი და ტილოვი, 1995). ზოგიერთ ადგილებში ამერიკა მკვეთრ ცვლილებას განიცდის და როგორც კულტურულად, ასევე რასობრივად განსხვავებული ხდება. ეს ამერიკა წარმოადგენლია პორტებით – სან ფრანცისკოდან ჰიუსტონამდე დასავლეთით, ბოსტონიდან ვაშინგტონამდე და მაიამამდე აღმოსავლეთით — ამას დამატებული ჩიკაგო ცენტრალურ დასავლეთში. „სხვა“ ამერიკა ქვეყნის მთელი დანარჩენი ნაწილია, სადაც ემიგრანტთა რიცხვი და შესაბამისად მათი გავლენა ძალიან მცირეა.

ხასობივი და ეთნიკური უმცირესობები ამერიკის შეერთებულ შტატებში

ემიგრანტთა ჯგუფების უმეტესობა ამერიკაში ცხოვრების პირველ წლებში დისკრიმინაციის მსხვერპლი გახდა. თუმცა მეორე და მესამე თაობები უკვე შეერია მოსახლეობას და საკუთარი წარმომავლობის მხოლოდ სუსტი ნიშნებიღა შემორჩა. მაგალითად, გერმანული წარმოშობის ამერიკელებმა შეიძლება იამაყონ თავიანთი მემკვიდრეობით, მაგრამ ისინი უკვე აღარ ლაპარაკობენ გერმანულად, აღარც გერმანულ კვარტლებში ცხოვრობენ და

აღარც დისკრიმინაციას განიცდიან. ზოგიერთმა ჯგუფმა, განსაკუთრებით კი მათ, რომლებიც უფრო გვიან ჩავიდნენ ამერიკაში (მაგალითად სამხრეთ-აღმოსავლეთ ქალაქებში, აგრეთვე პოულსა და ჩიკაგოში მცხოვრები ირლანდიელები), სადაც მათ მიმართ მკვეთრად მტრულ დამოკიდებულებას ამჟღავნებდნენ, უფრო მეტად შეინარჩუნეს ეროვნება.

რამდენიმე ჯგუფი, განსაკუთრებით კი ისინი, რომლებიც ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ხდებიან დისკრიმინაციის მსხვერპლნი, განსაკუთრებით მკვეთრად გამოირჩევიან თავიანთი იდენტობით. ესენი არიან აფრო-ამერიკელები, ლათინური და აზიური წარმოშობის ამერიკელები.

ტერმინი **უმცირესობის ჯგუფი** აღნიშნავს იმ ადამიანებს, რომლებსაც არ სწყალობენ და ხშირად უწევენ დისკრიმინაციას. ეს ტერმინი გაჩნდა იქ, სადაც მოსახლეობის უმეტესობას საერთო კულტურული ღირებულებები აქვს. ისინი ჩაგრავენ ემიგრანტებს ან კონტროლს უწევენ იმ მოსახლეობას, რომელიც „განსხვავდება“ მათგან. თუმცა, ამ განსხვავებაში შეიძლება შეცდომაში შეგვიყვანოს. ზოგიერთ შემთხვევაში ჯგუფი, რომლის უფლებები და შესაძლებლობები იზღუდება, რიცხობრივად უმრავლესობას წარმოადგენს. მაგალითად, სამხრეთ აფრიკაში აპარტეიდული რეჟიმის პირობებში, შავკანიან აფრიკელებს ეპყრობოდნენ როგორც უმცირესობას, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი მოსახლეობის 70 პროცენტს შეადგენდნენ. ამერიკაში ქალები პროცენტულად მეტნი არიან — ისინი მოსახლეობის 52 პროცენტს შეადგენენ, მაგრამ მათ ხშირად ეპყრობიან როგორც უმცირესობას. ქალების ღირებულებები და მოთხოვნები ხშირად „სპეციალურ ინტერესებად“ იწოდება, ხოლო თეთრკანიანი მამაკაცების ღირებულებები და მოთხოვნები „საჯარო ინტერესად“ აღიქმება (იხ. თავი 9) ყველაზე უფრო გავრცელებული კრიტერიუმები, რომელთა მეშვეობითაც ხდება ადამიანების გარკვეული კატეგორიისათვის უმცირესობის სტატუსის მინიჭება, გახლავთ რასა და ეთნიკურობა.

რასისა და ეთნიკურობის განსაზღვრა

ერთ-ერთი პირველი, რაც თვალში გვხვდება როდესაც ადამიანს ვუყურებთ (სქესის გარდა), არის მისი რასა (ომი და უინანტი, 1994), რაც გვაძლევს საშუალებას, განვსაზღვროთ, ვინ არის ეს ადამიანი. როდესაც ვხვდებით პირს, რომელიც შერეული რასისაა ან მიეკუთვნება ჩვენთვის უცნობ რასობრივ/ეთნიკურ კატეგორიას, ჩვენ მყისვე ვიბნევით. ისეთი ფრაზები, როგორიცაა „რა საინტერესოა, სულ არ ჰგავხარ ინდიელს“ ან „სულაც არ იქცევი შავკანიანისა“, ამხელს იმ პრეკონცეფციებს, რომელიც განსაზღვრავს, თუ როგორ უნდა გამოიყურებოდეს ან იქცეოდეს მკვიდრი ამერიკელი ან აფრო-ამერიკელი.

ადამიანების სხვადასხვა რასებად დაყოფის იდეა მეცხრამეტე საუკუნეში იღებს სათავეს. ამ იდეის თანახმად, რასები წარმოადგენს ევოლუციის ხის სხვადასხვა განშტოებებს, სადაც ზოგიერთი მათგანი (განსაკუთრებით კი ევროპული წარმოშობის თეთრკანიანები) ბუნებრივად აღემატებიან სხვებს. რასა, ჯიშის მსგავსად, არის ფიქსირებული, ობიექტური, ბიოლოგიური კატეგორია. უკვე მეოცე საუკუნეში, მეცნიერებმა გადაწყვიტეს რასებად დაეყოთ მთელი კაცობრიობა, თუმცა, ხშირად ვერ თანხმდებოდნენ თითოეული რასისათვის დამახასიათებელ ნიშანთა რაოდენობაზე და ყოველთვის აწყდებოდნენ გამაღიზიანებელ „გამონაკლისებს“.

რასობრივი კლასიფიკაციის პრობლემამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა შეერთებულ შტატებში, სადაც დემოკრატიული იდეების პარალელურად მონობაც არ-

სებობდა (ჯ. მარკსი, 1994). მრავალ შტატში მოქმედებდა კანონი, რომელიც კრძალავდა შერეული რასის წარმომადგენლების ქორწინებას და შთამომავლობის ყოლას (ზოგიერთი მათგანი 1960 წლამდეც კი მოქმედებდა). მაგრამ ამავე დროს, საიდუმლოს არ წარმოადგენდა ის, რომ მრავალი მონათმფლობელი ეტრფოდა შავკანიან ქალებს და მათგან შვილებიც ჰყავდათ. როგორ შეეძლო სასამართლოს გადაწყვიტა, ვინ იყო შავკანიანი? საყოველთაო პასუხი ასეთი იყო: ნებისმიერი პირი, რომელსაც ერთი რომელიმე წინაპარი მაინც ჰყავდა აფრო-ამერიკელი (დევისი, 1993). სამხრეთში ეს განსაზღვრება „ერთი წვეთის კანონით“ იყო ცნობილი, რაც იმას ნიშნავდა, რომ სისხლის ერთი წვეთი განსაზღვრავდა ადამიანის შავკანიანობას. ყველაფერმა ამან, ბიოლოგიურად სრულიად აბსურდული დასკვნა გამოიწვია: გამოდიოდა, რომ შავკანიანი პირის შვილთაშვილი უპირობოდ ითვლებოდა შავკანიანად და ამავე დროს იმისათვის, რომ ადამიანი თეთრკანიანად ეცნოთ, შვიდი თაობის თეთრკანიანი წინაპრებიც კი არ კმაროდა. არ არსებობდა შუალედური გამოსავალი, ადამიანი ან თეთრკანიანი უნდა ყოფილიყო, ან შავკანიანი.

თანამედროვე გენეტიკა ადასტურებს, რომ ადამიანების დაყოფას რასებად სამეცნიერო მნიშვნელობა არ გააჩნია. ბიოლოგიური განსხვავება ადამიანების ჯგუფებს შიგნით უფრო დიდია, ვიდრე განსხვავებები ჯგუფებს შორის (ჯ. მარკსი, 1994). ადამიანები განსხვავდებიან ზომის, ფერისა და აგებულების მიხედვით. ყველა ჯგუფში არსებობს გამხდარი და სრული ადამიანი, ისევე როგორც განსხვავებულია სისხლის ჯგუფი. ის, რაც განსხვავებს ერთ მოსახლეობას მეორისაგან, არის კონკრეტული ნიშნებისა და გენების მქონე ადამიანთა პროპორცია. აქედან გამომდინარე, ადამიანის ჯიშებს შორის ვარიაცია წარმოადგენს გრადაციის და არა ადამიანების კონკრეტული ჯგუფისათვის დამახასიათებელი მკაფიო გენეტიკური საზღვრების შედეგს.

იდეას რასების განსხვავებულობის შესახებ იყენებენ პოლიტიკოსები პირადი თავისუფლების, სამოქალაქო უფლებების, განათლების, კეთილმოწყობის, სამართლისა და ჩვეულებრივი პატივისცემის შეზღუდვის მიზნით. 250 წელზე მეტი შეერთებულ შტატებში დომინირებდა „რასობრივი დიქტატი“, შავკანიანები სისტემატურად იდევნებოდნენ პოლიტიკიდან და სხვა სოციალური ინსტიტუტებიდან (ომი და უინანტი, 1994). ცვლილების მიუხედავად, ეს მემკვიდრეობა ჯერ კიდევ ახდენს გავლენას ჩვენს სოციალურ სტრუქტურაზე.

რასა სოციალურ იდენტობასაც წარმოადგენს, რომელსაც თანაბარ მნიშვნელობას ანიჭებენ როგორც თეთრკანიანები, ასევე შავკანიანებიც. გარკვეულწილად მონობამ შექმნა „შავკანიანის“ კატეგორია, ან აფრო-ამერიკელისა იმით, რომ აშანტესა და ოვიმბუნდუს, იურუბასა და ბანკოგოს ერთსა და იმავედ მოიაზრებდა და შესაბამისად ეპყრობოდა. წლების განმავლობაში ეს ჯგუფები ერთმანეთს (და აგრეთვე თეთრკანიან ამერიკელებსაც) შეერწყა. „ისინი ქმნიდნენ ახალ კულტურულ სტილსა და იდენტობას საკუთარი ამერიკული გამოცდილებიდან და აფრიკული ფესვებიდან, ისინი თანდათანობით ყალიბდებოდნენ ახალ ადამიანებად, როგორც ფიზიკური, ასევე კულტურული თვალსაზრისით“ (დევიდი, 1993, გვ. 29). იდენტობა, რომელიც იძულებითა და ზიზღით ყალიბდებოდა, დროის გარკვეული პერიოდის განმავლობაში სიამაყისა და ერთგულების, პოლიტიკური მობილიზაციისა და კულტურული მიღწევების საფუძვლად იქცა.

დღეს ადამიანებს შეიძლება ღალატი დასწამონ, თუ საკუთარ აფრო-ამერიკულ წარმომავლობას პირველ ადგილას არ დააყენებენ. შავკანიანი ამერიკელები, რომლებიც სოციალიზდებიან, ხვდებიან ან ცოლად ირთავენ თეთრკანიანებს, თუ უფრო ძლიერს არა,

ზუსტად იგივე წინააღმდეგობას აწყდებიან, როგორსაც ის თეთრკანიანი ამერიკელები, რომლებსაც სხვადასხვა რასის მეგობრები და პარტნიორები ჰყავთ. ეს არის ერთი მიზეზი, რატომაც ეძნელებათ თეთრკანიან სტუდენტებს, გაუგონ შავკანიან თანატოლებს (ბლაუნერი, 1991). თეთრკანიანი სტუდენტები „რასობრივ პრობლემას“ ხშირად ფერის შეცნობად მოიაზრებენ, ხოლო ამ პრობლემის გადაჭრის გზად „დალტონიზმი“ (დაავადება, როდესაც ადამიანი ფერებს ვერ არჩევს) ესახებათ. უმეტესობა მიიჩნევს, რომ რასობრივი დაყოფა ამერიკის ისტორიის ნაწილია, რომელიც ამერიკამ უნდა დაივიწყოს (და გარკვეული დოზით ასეც არის). შავკანიანი სტუდენტები ხშირად განიხილავენ „რასობრივ პრობლემას“, როგორც ძალთა გადანაწილების საკითხს, რომელიც უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებს არა მარტო ამერიკის ისტორიაში, არამედ მათ ყოველდღიურ გამოცდილებაშიც.

სოციოლოგიური თვალსაზრისით რომ ვიმსჯელოთ, **რასა** აღნიშნავს ადამიანების იმ კატეგორიას, რომლებიც საკუთარ თავს აღიქვამენ, როგორც განსხვავებულებს თანდაყოლილი ბიოლოგიური თვისებებით და სხვების მიერაც ასევე აღიქმებიან. რასა წარმოადგენს სოციალურ და კულტურულ კატეგორიას, იმ სოციალური ქმედების ნაყოფს, რომელმაც შექმნა პოლიტიკური და ეკონომიკური უთანასწორობა და დაამკვიდრა კულტურული კატეგორიები. მიუხედავად იმისა, რომ რასობრივ განსხვავებებს ბიოლოგიური მნიშვნელობა არ გააჩნია, მრავალი ადამიანი მიიჩნევს, რომ ეს მაინც მნიშვნელოვანია.

ეთნიკური ჯგუფი შედგება იმ ადამიანებისაგან, რომლებიც აღიქვამენ საკუთარ თავს და ასევე აღიქმებიან სხვების მიერ საერთო ისტორიისა და ისეთი კულტურული მახასიათებლების გამზიარებლებად, როგორიცაა ენა, რელიგია, ოჯახური ტრადიციები და საკვები. მაგალითად, ლათინური წარმოშობის ადამიანები შეიძლება იყვნენ შავკანიანები, თეთრკანიანები და წითელკანიანები. ის, რაც აერთიანებს ამ ადამიანებს, არის კულტურა (რომელიც არ ითვალისწინებს კანის ფერის მნიშვნელობას). ტერმინი *ეთნიკური ჯგუფი* აღწერს კონკრეტულ ქვეყანაში მცხოვრებ ქვეჯგუფს, მაგალითად, პოლონური წარმოშობის ამერიკელები, ნავაჰოები, ფრანგული წარმოშობის კანადელები და ეთიოპიური წარმოშობის ებრაელები. სოციოლოგი ჯონ შელტონ რიდი (1994) ამტკიცებს, რომ „სამხრეთელი“ ამერიკაში წარმოადგენს ეთნიკურ ჯგუფს, გამომდინარე სამხრეთელების კულტურული თავისებურებებიდან, რაც განასხვავებს მათ დანარჩენი ამერიკელებისაგან. ის, თუ რამდენად იზიარებენ ერთი ეთნიკური ჯგუფის წევრები საერთო კულტურულ მახასიათებლებს, ნაკლებად მნიშვნელოვანია იმაზე, რომ მათი რწმენით ისინი „განსხვავებულები“ არიან. ეთნიკურობა, ისევე როგორც რასა, სოციალური იარაღია.

როგორ განისაზღვრება ადამიანების ჯგუფი, რასობრივად თუ ეთნიკურად, სუბიექტურია. გერმანიაში და აღმოსავლეთ ევროპაში ებრაელები განსხვავებულ რასად მიიჩნევიან. პოლოკასტის დროს „ერთი წვეთის კანონის“ მიხედვით ადგენდნენ, ვინ იყო ებრაელი და, შესაბამისად, ვინ უნდა წასულიყო სიკვდილის ბანაკებში. დღეს შეერთებულ შტატებში ებრაელები შესაძლოა მოისაზრებოდნენ ეთნიკურ ჯგუფად ან განსხვავებული რელიგიის მიმდევრებად. ანგლო-ამერიკელები ხშირად მოიაზრებენ ლათინური წარმოშობისა და მკვიდრ ამერიკელებს სხვა რასად. ხოლო ლათინური წარმოშობის ამერიკელები ფიქრობენ, რომ ისინი სხვადასხვა ეთნიკური და ეროვნული ჯგუფების წევრები არიან (მექსიკელები, კუბელები, პუერტო-რიკოელები, ჰონდურასელები); შესაბამისად, ინდიელებიც ფიქრობენ, რომ სნუს, ჩეროკის, მოჰაუკისა და ჰოპის წევრები არიან.

ეთნიკურობა მნიშვნელოვანია ამერიკელებისათვის (უოტერსი, 1990). ამ ქვეყანაში ცხოვრების წლების მიუხედავად, ძალზედ ცოტა ადამიანი ასახელებს საკუთარ თავს მხოლოდ „ამერიკელად“. ამერიკის შეერთებული შტატების მოსახლეობის აღწერის ანკეტა მოიცავს მრავალ ვარიანტს. ანკეტის მიზანია, ზუსტად დაადგინოს გამოკითხულთა იდენტობა. პასუხი შეიძლება იყოს „ამერიკელი“ და „არ ვიცი“. 1990 წელს გამოკითხულთა მხოლოდ ექვსმა პროცენტმა მონიშნა „ამერიკელი“. ევროპული წარმოშობის ამერიკელებისათვის, ეთნიკური იდენტობა მოქნილია, ნებაყოფლობითი და სიმბოლური. თეთრკანიანებს შეუძლიათ, ამოირჩიონ ერთ-ერთი მშობლის ან ბებია-ბაბუის იდენტობა, დაამტკიცონ სხვადასხვა ეთნიკურობა სხვადასხვა სიტუაციაში (აქედან გამომდინარეობს გამოთქმა: „წმინდა პატრიკის დღეს ყველა ირლანდიელია“). ან გადაინაცვლონ ერთი იდენტურობიდან მეორეზე ცხოვრების სხვადასხვა მომენტში. აფრიკული, ლათინური, აზიური წარმოშობისა და მკვიდრი ამერიკელებისათვის, ეთნიკური იდენტობა მხოლოდ პირადი არჩევანის საკითხი არ არის. ეს ეთნიკური იარაღები წარმოადგენს სხვების მიერ მიწერილ სტატუსებს (იხ. თავი 3), რაც ხშირად დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად განსხვავებულია გარეგნობა თეთრკანიანთა სტანდარტებისაგან.

ჯგუფთაშორისი ურთიერთობის ფორმები

კაცობრიობის ისტორიაში მრავალი სხვადასხვა კულტურის ადამიანი უკავშირდებოდა ერთმანეთს სავაჭრო კავშირების, მიგრაციის, კოლონიზაციის და დაპყრობების შედეგად. ზოგ შემთხვევებში ისინი ამბობენ, რომ მათი განსხვავება განპირობებულია, მაგალითად, რასით, ეთნიკურობით, ან ეროვნებითა და რელიგიით. როცა ამ ურთიერთობებში საკმარისად ბევრი ხალხი მონაწილეობს და, ამავე დროს, ცალკეული ინდივიდების მისწრაფებები შენარჩუნებულია, ძალაუფლება გადამწყვეტი ფაქტორი ხდება. როდესაც ერთ ჯგუფს გააჩნია უფრო მეტი ძალა, ვიდრე მეორე ჯგუფს, რასა და ეთნიკურობა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს, როგორც კოლონიზაციის, გადაადგილების, დამონების და ხანდახან განადგურების რაციონალიზაცია. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, ერთ ჯგუფს შეუძლია უკარნახოს საკუთარი პირობები მეორე ჯგუფს და ამ უკანასკნელმა ამ პირობების მიხედვით უნდა იცხოვროს და შეზღუდოს თავისი შესაძლებლობები, ან კიდევ მოსთხოვოს დაქვემდებარებულ ჯგუფს უგულვებლყოს საკუთარი ტრადიციები. მაგრამ ამავე დროს, რასა და ეთნიკურობა შეიძლება გახდეს წინააღმდეგობის გაწევის, აჯანყების, ორმხრივი ტოლერანტობისა და პატივისცემის მოთხოვნის საფუძველი.

კოლონიალიზმი

კოლონიალიზმი აღნიშნავს უცხო ძალების მიერ გარკვეული ტერიტორიის მიტაცებას, მასზე დასახლებას და ადგილობრივ მოსახლეობაზე პოლიტიკური და სოციალური უპი-

რატესობის თანდათანობით მოპოვებას. ევროპული კოლონიალიზმი, რომელიც მეთხუთმეტე საუკუნეში დაიწყო, არის ამ მოვლენის პირველი მაგალითი ისტორიაში. ევროპელები მართავდნენ სამხრეთ ნახევარსფეროს უმეტეს ნაწილს და ალბათ მსოფლიოს მოსახლეობის ნახევარსაც. ელიტა დროს შესანიშნავად ატარებდა ადგილობრივი მოსახლეობის მონური შრომის ხარჯზე. ტრადიციული პოლიტიკური სისტემები, მიწების ათვისება, წარმოების მეთოდები და ადგილობრივი კულტურის სხვა ელემენტები ან იკრძალებოდა, ან ევროპელთა მოთხოვნებს ერგებოდა. ადგილობრივი მოსახლეობის ძალზე მცირე ნაწილს შეეძლო ემუშავა ჯარისკაცად, ან მიეღო განათლება და ემუშავა კლერკად.

ევროპულმა კოლონიალიზმმა წვლილი შეიტანა რასის თანამედროვე ცნების ჩამოყალიბებაში, გამომდინარე იქიდან, რომ ოფიციალურ პირებს ხშირად უწევდათ გაერჩიათ ევროპელები (განურჩევლად კონკრეტული წარმომავლობისა) ადგილობრივი მოსახლეობისაგან (ტოდოროვი, 1994). ამის შედეგად წარმოშობილი „ფერის ხაზი“ ხელს უწყობდა ტერიტორიების მიტაცებისა და განძეულობის დატაცების, ექსპლუატაციის, დამონებისა და ზოგიერთ შემთხვევაში მთელი ადგილობრივი მოსახლეობის განადგურების რაციონალიზაციას. ევროპული კოლონიების უმეტესობამ დამოუკიდებლობის მოპოვება მხოლოდ მეორე მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ მოახერხა. თუმცა არსებობს ისეთი ქვეყნები, მაგალითად – აშშ, ავსტრალია, ახალი ზელანდია და სამხრეთ აფრიკა — სადაც კოლონიზატორებმა მოახერხეს კონტროლის ხელში ჩაგდება და ახალი ერის შექმნა გამოაცხადეს.

გადაადგილება (ადგილმონაცვლეობა)

ზოგიერთ შემთხვევაში, დამპყრობელი ჯგუფი არ კმაყოფილდება მხოლოდ გაბატონებით და ცდილობს ჩაანაცვლოს ადგილობრივი მოსახლეობა. ადგილმონაცვლეობა ხდება უმეტესწილად ისეთ ტერიტორიებზე, რომლებიც განთქმულნი არიან ბუნებრივი რესურსებითა და დამპყრობელი ჯგუფის სამშობლოსათვის დამახასიათებელი გეოგრაფიული და კლიმატური პირობები გააჩნიათ (ლიბერსონი, 1961, ვან დენ ბერგი, 1978). ადგილმონაცვლეობამ შეიძლება შეიძინოს იძულებით რელოკაციის ფორმა, ატრიცია (როდესაც ადგილობრივი ჯგუფი თანდათანობის ტოვებს ტერიტორიას ან ილუპება) ან ექსპულცია. ისტორიის განმავლობაში ადგილმონაცვლეობის მრავალი შემთხვევა არსებობს. პრეკოლონიალურ აფრიკაში, მაგალითად, აგრესიულმა ჩრდილოელმა მენახირეებმა აიძულეს მონადირეთა მცირე ზომის ჯგუფები დაეტოვებინათ აღმოსავლეთ აფრიკის დაბლობები და გადაენაცვლათ ისეთ ნაკლებად სასურველ ადგილებში, როგორიცაა კალჰარის უდაბნო.

ადგილმონაცვლეობის სიხშირე და მასშტაბი გაიზარდა ევროპული კოლონიალიზმის პირობებში, რისი ნათელი მაგალითია მათ მიერ მკვიდრი ამერიკელებისადმი გამოვლენილი დამოკიდებულება. ინდიელები მიწას არ აღიქვამენ ისეთ რამედ, რომლის ყიდვა-გაყიდვაც შესაძლებელია, აქედან გამომდინარე, ევროპელების მოსვლაში ვერანაირი პრობლემა ვერ დაინახეს. შემდგომში, თეთრკანიანი მოსახლეობის რიცხვის ზრდასთან ერთად, გაძლიერდა კონკურენცია მიწაზე და მალე ინდიელები იძულებულნი გახდნენ გადაენაცვლათ მისისიპის დასავლეთისაკენ. მაგრამ თეთრკანიან მოსახლეთა ნაკადი, რომელთაც გაცილებით უფრო დახვეწილი იარაღი გააჩნდათ, აგრძელებდა მათ კვალდაკვალ სვლას

(სპენსერი, 1980). თავიანთი ფერმებისა და საქონლის რანჩოებისათვის, ევროპელებმა გაანადგურეს ინდიელთა ძირითადი საარსებო წყარო — ბუფალოები, ხოლო შემდეგ თანდათანობით გაანადგურეს ინდიელების სოფლები და დასახლებები. საბოლოოდ, გადარჩენილი ინდიელები არაკეთილმოსურნე რეზერვაციებში ჩაკეტეს. სწორედ ასევე, უნდა ითქვას, რომ ევროპელმა კოლონიზატორებმა იძულებული გახადეს ადგილობრივი ავსტრალიელი (აბორიგენები) და ახალზელანდიური (მაორის ტომი) მოსახლეობა მიეტოვებინა მშობლიური ადგილები.

გენოციდი

გენოციდი ეროვნული, რასობრივი, რელიგიური ან ეთნიკური ჯგუფის განადგურებისაკენ მიმართული სისტემატური, მიზანმიმართული მცდელობაა. ეს ტერმინი 1944 წელს შექმნა რიჩარდ ლომკინმა, რომელმაც ასე დაახასიათა ჰოლოკასტი (ნაცისტურ ბანაკებში 6 მილიონი ებრაელის განადგურება), თუმცა არსებობს ამ მოვლენის უძველესი წინამორბედები. ჩრდილო აფრიკის უძველესი ქალაქის — კართაგენის განადგურება რომის მიერ (ჰანიბალის მიერ რომის დაპყრობის ცნობილი, მაგრამ წარუმატებელი მცდელობის შემდეგ) ერთი მაგალითია ადრეული ისტორიიდან. რომაელებმა არა მარტო დაიპყრეს და გაანადგურეს ქალაქი და მისი შენობები, მათ მინაზე მარილიც კი მოაყარეს, რომ ველარავის ეცხოვრა იქ.

გენოციდი უმთავრესად ხდება ერთი კონკრეტული ერის მიერ განცდილი ეკონომიკური კრიზისის და/ან სამხედრო დამარცხების შედეგად (დიუპრე, 1994). ეროვნული თვითშეფასების გრძნობის აღდგენის მიზნით, ლიდერი კითხულობს: „ვინ გვიღალატა ჩვენ?“ პასუხად სავარაუდოდ მიუთითებენ უმცირესობათა ჯგუფზე, რომელთა რელიგიაც ეწინააღმდეგება უმრავლესობის რელიგიურ მრწამსს და რომლებსაც გააჩნიათ კავშირები შედარებით ძლიერ გარე მტერთან. გენოციდის მიზანია „განმინდოს“ ერი მის წიაღში მცხოვრები მტრისაგან. უმცირესობის ჯგუფი ხდება არა მხოლოდ განტევების ვაცი, არამედ ზვარაკად შეწირული ტარიგი.

თანამედროვე გენოციდის პირველი მსხვერპლნი სომხები არიან. ქრისტიანული სომხეთი ოტომანების იმპერიის ქვეშევრდომი იყო, რომელთა სულთნები საუკუნეების განმავლობაში იჩენდნენ შემწყნარებლობას კულტურული და რელიგიური მრავალფეროვნების მიმართ. 1900 წელს, ოტომანთა იპერიის სათავეში მოვიდა ახალგაზრდა თაობა, რომლებიც მგზნებარე ნაციონალიზმით გამოირჩეოდნენ. 1915 წელს, რუსეთის იმპერიის მიერ თურქეთის დამარცხებისას, თურქეთის მთავრობამ ბრძანება გასცა, მომხდარიყო მთელი სომხური მოსახლეობის დეპორტაცია. ვინც საცხოვრებლებში სიკვდილს გადაურჩა, ფეხით გაუყვა გზას მთების გაღმა საკვებისა და წყლის გარეშე. ამ პერიოდში ერთ მილიონზე მეტი (თურქეთში მცხოვრები სომხების ნახევარზე მეტი) სომეხი დაიღუპა.

შემთხვევები, რომლებსაც ჰოლოკასტამდე მივყავართ, საკმაოდ გავს ერთმანეთს. ნაცისტური იდეოლოგიის მიხედვით, გერმანელთა დამარცხება I მსოფლიო ომში და შემდგომი ეკონომიკური კრიზისი გახლდათ საერთაშორისო მასშტაბით ებრაელების კონსპირაციის ბრალი. არიული რასა, რომელიც „მმართველი რასაა“, უნდა იქნეს დაცული ყველა ძალის ფასად ებრაული კონტამინაციისაგან.

ჰოლოკასტი ორ ფაზად მიმდინარეობდა. პირველ ფაზაში (1933 — 1940), მოხდა ებრაელების იზოლაცია და მათ აეკრძალათ ქრისტიანებზე ქორწინება. ებრაელებს ჩამოართვეს გერმანიის მოქალაქეობა, აუკრძალეს პროფესიების დაუფლება და მოახდინეს მათი ქონების კონფისკაცია, აიძულეს ისინი ეცხოვრათ გეტოებში და ეტარებინათ დავითის ვარსკვლავი ამოცნობის მიზნით. შორს მიმავალი გეგმები, რომლებიც ნაცისტებმა შეიმუშავეს, მიზნად ისახავდა მათ გაძევებას შორეულ ქვეყნებში.

მეორე ფაზაში (1941 — 1945), იძულებით მიგრაციის პოლიტიკა, ერთ-ერთი დამღუპველი ძალა აღმოჩნდა. მეორე მსოფლიო ომმა არა მხოლოდ არაპრაქტიკული გახადა დეპორტაციები, არამედ საშუალება მისცა ექსტრემისტ ნაცისტებს ესარგებლათ საგანგებო მდგომარეობით და ფარულად ემოქმედათ. გერმანიაში, აესტრიასა და პოლონეთში, და ნაცისტების მიერ ოკუპირებულ რუსეთში, ებრაელებს უყრიდნენ თავს, კეტავდნენ უჰაერო ფურგონებში და გადაჰყავდათ ბუხენვალდში, დახაუში და სხვა საკონცენტრაციო ბანაკებში. დანიშნულების ადგილზე მისვლისთანავე, ზოგიერთ მათგანს იმნამსვე „საშხაპეში“ მიერეკებოდნენ, რომელიც გაზის კამერისა და კრემატორიუმის კომბინაციას წარმოადგენდა. დანარჩენებს, ცოცხალმკვდარ მდგომარეობაში მყოფებს, აიძულებდნენ მონაწილეობა მიეღოთ ერთმანეთის განადგურებებში. მაგალითად, ათხრევიანდნენ ჯგუფურ საფლავებს და აყრევინებდნენ საკუთარი თანამოძმეების ცხედრებს. არსებობს ტყვეების სასტიკ სამედიცინო ექსპერიმენტებში გამოყენების მრავალი ფაქტი. ექვსი მილიონი კაცი, ქალი და ბავშვი დაიღუპა ჰოლოკასტის შედეგად. როდესაც 1945 წელს საკონცენტრაციო ბანაკები გაათავისუფლეს, ამ დროისათვის გადარჩენილები უკვე მოსიარულე ჩონჩხებს ჰგავდნენ, რომლებსაც ადამიანის არაფერი დარჩენოდათ. დღესაც ტურისტები ოსვენციმისა და სხვა საკონცენტრაციო ბანაკების დათვალიერებისას ხშირად პოულობენ ძვლისა და კბილების ფრაგმენტებს.

ჰოლოკასტი, წერდა ზიგმუნდტ ბაუმანი, „ზემოთ სწევს წარსულის გენოციდის ეპიზოდებს სწორედ ისე, როგორც თანამედროვე ინდუსტრიული ქარხნების კოშკებია აღმართული კოტეჯებს ზემოთ, ან ისე როგორც თანამედროვე ინდუსტრიული ფერმა, თავისი ტრაქტორებით, კომბაინებითა და პესტიციდებით განსხვავდება გლეხის კარმიდამოსაგან“ (1991, გვ. 89)

ჰოლოკოსტი გახლავთ ბოროტების გამორჩეულად თანამედროვე ფორმა. ევროპელ ებრაელების მიმართ ხორციელდებოდა დისკრიმინაცია. მაგრამ ბრბოს ძალადობა, როგორც წესი მოკლევადიანია. კრისტალნახტი იყო ერთადერთი რბევა ჰოლოკოსტის პერიოდში, როდესაც ღამით გერმანელებმა ვანდალურად დაანგრიეს და გადანვეს ებრაელთა სახლები, ბიზნესები და სამლოცველოები. ალბათ ასამდე ებრაელი გარდაიცვალა. ასეთი ტემპით 6 მილიონი ებრაელის განადგურებას 200 წელი დასჭირდებოდა (საბინი და სილვერი, 1980).

ჰოლოკასტი დამოკიდებულია ისეთ თანამედროვე ინსტიტუტებზე, როგორიცაა ნაციონალიზმი (რწმენა იმისა, რომ ერთი ეთნიკური ან კულტურული ჯგუფისადმი კუთვნილება იძლევა ყველა პოლიტიკურ უფლებას), თანამედროვე ტექნოლოგიები (რკინიგზა, გაზის კამერები) და ბიუროკრატიული ორგანიზაციები. ბიუროკრატიული ორგანიზაციები ცვლის ტექნიკურ ეფექტურობას მორალური პასუხისმგებლობის თვალსაზრისით: მაღალჩინოსან ოფიციალურ პირებს, რომლებიც პოლიტიკას ქმნიან, არ სჭირდებათ, რომ შედეგების მოწმეები გახდნენ, ისევე როგორც ხელქვეითს არ სჭირდება გაიგოს, თუ რას ფიქრობს მისი უფროსი. ნაკლებად ექსტრემალურ სიტუაციებშიც კი, ბიუროკრატია ინვესტს სოციალური ქმედების დეჰუმანიზაციას. ჰოლოკასტი ცვლის ბრბოს მძვინვარე-

ბას ბიუროკრატიით, კოლექტიური რისხვით, რომელსაც თან ახლავს ხელისუფლებისადმი მორჩილება. ებრაელთა განადგურება გაუხმაურებლად მოხდა – ის არ სარგებლობდა ხალხის მხარდაჭერით. უბრალოდ გერმანელმა ხალხმა პროტესტის გარეშე მიიღო ეს გადაწყვეტილება, ისევე როგორც ალიანსის ლიდერებმა, რომლებმაც იცოდნენ ამ ტრაგედიის შესახებ, მაგრამ არ გაუხმაურებიათ სასიკვდილო ბანაკების არსებობა თავისი ქვეყნების მოსახლეობისათვის.

ჰოლოკასტი თანამედროვე გენოციდის ერთადერთი მაგალითი არაა. ამ ფორმას მოჰყვა ჰუტუს მიერ ტუტსის განადგურება რუანდაში და ბოსნიელი მუსლიმების წინააღმდეგ წამოწყებული „ეთნიკური წმენდა“ ყოფილ იუგოსლავიაში 1990-იან წლებში. მხოლოდ განსხვავება ისაა, რომ სისასტიკის ეს ბოლო ორი გამოვლინება ფართოდ შუქდებოდა მასმედიის საშუალებების მიერ.

მონობა

ზოგიერთ შემთხვევებში, ძალაუფლების მქონე ჯგუფებს გააჩნიათ ეკონომიკური მოტივაცია; მათთვის უმჯობესია გამოიყენონ სხვების შრომა, ვიდრე თავიდან მოიცილონ ისინი (ადგილნაცვალობა ან გენოციდი). რასაკვირველია, ნაცისტების პერიოდში გერმანელები იძულებით იყენებდნენ ებრაელებს, როგორც სამუშაო ძალას. **მონობა** წარმოადგენს მორჩილების ინსტიტუციონალიზებულ სისტემას, სადაც „ბატონი“ ფლობს და აკონტროლებს მონებს, რომლებიც იძულებულნი არიან იშრომონ საკუთარი ნების წინააღმდეგ. მონობა ისტორიის განმავლობაში არა ერთ საზოგადოებაში ხდებოდა, ძველი საბერძნეთისა და რომის ჩათვლით.

თუმცა მონით ვაჭრობა, რომლის დროსაც ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკაში მონები აფრიკიდან შემოჰყავდათ, უნიკალურია გარკვეული თვალსაზრისით. სხვა დროსა და ქვეყნებში, მონა, როგორც წესი, ბრძოლის დროს დატყვევებული მტერი იყო – ანუ ტყვე. ევროპელებმა მონობისაგან ბიზნესი შექმნეს, ყიდულობდნენ რა აფრიკელი ტომების მიერ დატყვევებულ მოწინააღმდეგეს, რომლებსაც ისინი ახალ სამყაროში გასაყიდად ამზადებდნენ. მონებზე მოთხოვნის გაზრდასთან ერთად, ევროპელებმა დაიწყეს ფულის გადახდა აფრიკელი ტომებისათვის, რათა მათ სპეციალურად კომერციული მოგების მიზნით, მოეწყოთ თავდასხმები მეზობელ ტომებზე და შეეპყროთ ადამიანები, რომლებსაც შემდგომ ევროპელებს მიყიდდნენ. აფრიკიდან ამერიკაში თითქმის ნახევარი მილიონი აფრიკელი იქნა იძულებით ჩამოყვანილი. აქ მათ თეთრკანიანები საკუთრებად და ქონებად თვლიდნენ და ამგვარადვე ეპყრობოდნენ. მრავალი აფრიკელი ასეთივე იძულების წესით მოხვდა კარიბის ზღვის ქვეყნებში, სადაც, სხვა რომ არაფერი ვთქვათ, გაცილებით უარესი პირობები იყო. აფრიკელთა უფრო მცირე რიცხვი ამავე გზით მოხვდა სამხრეთ ამერიკასა და ევროპაში.

მონებით ვაჭრობა საფუძველს იღებს პლანტაციური ეკონომიკისაგან, რომელიც ორიენტირებული იყო ისეთ მოსავალზე, როგორიცაა შაქარი და ბამბა. შაქრისა და ბამბის წარმოება ყველაზე მომგებიანი იყო, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც არსებობდა არცთუ ისე გამოცდილი, მაგრამ სამაგიეროდ იაფი მუშახელი. ზოგიერთ ადგილებში, მონებს შედარებით უკეთ ექცეოდნენ, როგორც ღირებულ სამუშაო ძალას, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში, მათ სასტიკად ეპყრობოდნენ. მონებს ეკრძალებოდათ შეენარჩუნებინათ კავშირი საკუთარ კულტურასთან, ოჯახთან, სოფელთან შესაძლო აჯანყებების პრევენციის

მიზნით. მონობის გამართლებას ცდილობდნენ იმ მოსაზრებით, რომ აფრიკელები იყვნენ „ჩამორჩენილი“ და „ბავშვური“ არსებები, რომლებიც ვერ შეძლებდნენ იმ უფლებების გამოცენებას, რომლებიც კონსტიტუციამ მიანიჭა თეთრკანიანებს. ამ სისტემის უმთავრესი შტრიხი იყო თვალნათელი განსხვავების შექმნა — გადაულახავი ზღვარი — მონებსა და მოსახლეობის დანარჩენ ნაწილს შორის. სხვა პერიოდებსა და საზოგადოებებში, მონებს შეეძლოთ მოეპოვებინათ თავისუფლება თავდაუზოგავი შრომისა და ერთგულების ფასად. შეერთებულ შტატებში მონობა უწყვეტ ხასიათს ატარებდა: იგი გადადიოდა მშობლებიდან შვილებზე. შესამჩნევი ფიზიკური განსხვავება და რასისტული იდეოლოგია კიდევ უფრო ამყარებდა ინსტიტუციონალიზაციას შეერთებულ შტატებში.

სეგრეგაცია

სამოქალაქო ომის შედეგ მონობა გაუქმდა, მაგრამ მდიდარი თეთრკანიანები იოლად ვერ ეგუებოდნენ იაფი მუშახელის დაკარგვას, ხოლო ღარიბი თეთრკანიანები — გათავისუფლებული შავკანიანების კონკურენციას. დომინანტის სტატუსის შესანარჩუნებლად, თეთრკანიანებმა ახალი საზღვრები დაანესეს: მოიჯარეობამ წარმოშვა სესხისა და დაბრუნების ციკლი, რომელიც აიძულებდა გათავისუფლებულ შავკანიანებს ემუშავათ ყოფილი მეპატრონის მიწებზე. შემოღებული იქნა „ჯიმ ქროუს“ კანონი, რომელიც შავკანიანებს ხმის მიცემასა და საზოგადოებრივი დაწესებულებებით სარგებლობას უკრძალავდა. სოციალური ზენოლა გამოიყენებოდა იმ შავკანიანი ლიდერების დასაჯილდოვებლად, რომლებიც სხვებს თანამშრომლობისაკენ მოუწოდებდნენ და იმ თეთრკანიანი ლიბერალების შესაჩერებლად, რომლებიც ცდილობდნენ წაექეზებინათ შავკანიანები, რათა ამ უკანასკნელთ მოეთხოვათ საკუთარი სამოქალაქო უფლებები. როდესაც ამ პროცესის შეჩერება შეუძლებელი გახდა, სამხრეთელმა თეთრკანიანებმა ძალადობას მიმართეს (ჯვრების დანვა, გაძევება, ლინჩის წესით გასამართლება). დომინირების სტრატეგია შექმნილი იყო იმისათვის, რომ შენარჩუნებულიყო ეკონომიკური სტატუს-კვო შავკანიანი და თეთრკანიანი მოსახლეობის აღრევისათვის ხელის შეშლით.

სეგრეგაცია წარმოადგენს რასობრივი ან ეთნიკური ჯგუფების იძულებით განცალკევებას. იგი ინსტიტუციონალიზებული დისკრიმინაციის ფორმაა, რომელიც სოციალური სტრუქტურის ნაწილს წარმოადგენს. სეგრეგირებულ საზოგადოებაში, დასაშვებია მხოლოდ უმნიშვნელო კონტაქტი დომინანტ ჯგუფსა და რასობრივი ან ეთნიკური უმცირესობების ჯგუფებს შორის. ტიპურ სეგრეგირებულ საზოგადოებაში, უმცირესობის წევრებს არ შეუძლიათ იცხოვრონ იმ უბნებში, იარონ იმ სკოლებში, იყვნენ იმ კლუბების წევრები და ისარგებლონ იმ საზოგადოებრივი დაწესებულებებით (სასტუმროები, რესტორნები, ტუალეტები, წყლის შადრევნებიც კი), სადაც ცხოვრობენ, დადიან, სტუმრობენ და რითაც სარგებლობენ დომინანტი ჯგუფის წარმომადგენლები. სეგრეგაციონისტებს ეშინიათ შერეული ქორწინებებისა. სეგრეგაცია, ფაქტობრივად, წარმოადგენს „ელიტის“ სინმინდის შენარჩუნების სტრატეგიას.

შეერთებულ შტატებში, სეგრეგაცია გამართლებული იყო „განცალკევებული მაგრამ თანასწორი“-ს პრინციპით, როგორც ეს აღნიშნულია 1896 შემდგარ *პლეზი ფერგიუსონის წინააღმდეგ* საქმეში. შავკანიანებს განათლების მიღების იგივე უფლება ქონდათ, როგორც თეთრკანიანებს, მაგრამ ეს არ ნიშნავდა იმას, რომ მათ იგივე სკოლებში შეეძლოთ

სიარული, სადაც თეთრკანიანები სწავლობდნენ. როგორც პრაქტიკამ ცხადყო, განცალკევება არ ნიშნავდა თანასწორობას.

სამხრეთ აფრიკაში აპარტიდული სისტემა, რასობრივი სეგრეგაციის კიდევ უფრო უკიდურეს ფორმას წარმოადგენდა. ამ სისტემას 1950-იან წლებში ჩაეყარა საფუძველი აფრიკანელი ნაციონალისტების — ჰოლანდიელი მოსახლეების შთამომავლების — მიერ, რომლებიც სამხრეთ აფრიკას თავისად მიიჩნევდნენ და სასტიკად ეწინააღმდეგებოდნენ რასობრივი აღრევის ნებისმიერ გამოვლინებასა და ფორმას. აპარტიდული რეჟიმის პირობებში ყველა პირი დაბადებისთანავე წარმოადგენდა კონკრეტული რასობრივი კატეგორიის წევრს (მაგალითად, თეთრკანიანი, შავკანიანი აფრიკელი, ინდოელი, ან ფერადკანიანი, რაც შერეულ რასას გულისხმობდა); უფლებები და შესაძლებლობები განისაზღვრებოდა რასობრივი კლასიფიკაციის საფუძველზე; არჩევნებში მონაწილეობის მიღება მხოლოდ თეთრკანიანებს შეეძლოთ. შავკანიანები წარმოადგენდნენ „მოქალაქეებს“, მაგრამ არა სამხრეთ აფრიკისა, არამედ მათი „მინა-წყლისა“. არათეთრკანიანებს ეკრძალებოდათ არა მარტო მიწის შეძენა თეთრკანიანებით დასახლებულ ადგილებში, არამედ ამ ადგილებში შესვლაც კი, თუ ისინი იქ არ მუშაობდნენ. სამუშაო ნებართვა დროებით ხასიათს ატარებდა და მუშებს არ შეეძლოთ ოჯახები მიეყვანათ სამსახურთან ახლოს. სხვადასხვა დროს, „ჭარბი“ მუშახელი იძულებით გადაადგილეს საკუთარ „მინაწყალზე“, თეთრკანიანთა ქალაქების გაფართოებისა და განვითარების მიზნით, მიწასთან გაასწორეს შავკანიანთა დასახლებები. სოციალური კავშირი თეთრებსა და შავებს შორის მკაცრად იკრძალებოდა.

წინააღმდეგობა

ადამიანთა ძალზედ მცირერიცხოვანი ჯგუფი იღებს უთანასწორო მოპყრობას და ძალადობას ხალისითა და პასიურად. როდესაც პროტესტი და ბრძოლა ძალზედ სახიფათოა, მაშინ ადამიანები მიმართავენ ისეთ ზომას, რომელსაც ჯეიმს სკოტმა (1985, 1987) „სუსტთა იარაღი“ უწოდა. ერთი სტრატეგია მდგომარეობს კონფრონტაციისა და უსიამოვნო ინტერაქციის თავიდან აცილებაში „თვითსეგრეგაციის“ (ავტოსეგრეგაცია) მეშვეობით. მაშინაც კი, როდესაც არ არსებობს კანონით გათვალისწინებული სეგრეგაციის იძულება, უმცირესობათა ჯგუფებმა შესაძლებელია თვითონ მოინდომონ განცალკევება (მაგალითად, ჩინური კვარტლები შეერთებული შტატების ქალაქებში). ავტოსეგრეგაცია აძლიერებს მხარდაჭერის ქსელს და ამყარებს ეთნიკურ სიამაყეს. მეორე სტრატეგია გახლავთ ფარული წინააღმდეგობა. მაგალითად, უმცირესობის ჯგუფები ცდილობენ რაც შეიძლება ნაკლები საქმე გააკეთონ. აქედან მოდის მითი იმის შესახებ, რომ უმცირესობები „ზარმაცები“ არიან. მათ აგრეთვე შესაძლებელია მწყობრიდან გამოიყვანონ ქარხნის მანქანა-დანადგარები, გაუმხილონ საიდუმლოებები დომინანტი ჯგუფის კონკურენტებს და ა.შ.

თუმცა, უმცირესობები ყოველთვის არ არიან ისეთი სუსტები, რომ მხოლოდ ფარულ და არაპირდაპირ წინააღმდეგობას მიმართონ. (სკოტი, 1987). მაგალითად, ინდოეთში, მაპათმა განდიმ შეიმუშავა და განავითარა ბრიტანული კოლონიალური რეჟიმის წინააღმდეგ მშვიდობიანი წინააღმდეგობის იდეა. იესო ქრისტესა (რომელსაც განდი თავყვანს სცემდა) და ინდური კულტურის გმირების მიბაძვით, განდი და მისი თანამებრძოლები აწყობდნენ დემონსტრაციებს და პოლიციის მოახლოებისას არ მიმართავდნენ რაიმე ზომას

– უბრალოდ ჩერდებოდნენ. მშვიდობიანი წინააღმდეგობის მიზნებია: (1) სოციალური ინტერაქციის არსებული ფორმის მოსპობა ეკონომიკური ბოიკოტის, სამუშაო საბოტაჟისა და სამოქალაქო დაუმორჩილებლობის გზით (მიზანმიმართული დარღვევა არსებული კოლონიალური კანონებისა) და (2) პოლიციის დემორალიზაცია და მათი რეპუტაციის შელახვა საზოგადოების თვალში. ათასობით ინდოელი დემონსტრანტი დააპატიმრეს, დაასახიჩრეს და მოკლეს, მაგრამ ინდოეთმა თანდათანობით შეძლო დამოუკიდებლობის მოპოვება სწორედ მშვიდობიანი რევოლუციის გზით.

მარტინ ლუთერ კინგი-უმცროსი იმავე სტრატეგიას იყენებდა 1950-60-იან წლებში მიმდინარე ამერიკელთა სამოქალაქო უფლებების დაცვის მოძრაობისას. სამოქალაქო უფლებების დაცვის მოძრაობა ნაწილობრივ მეორე მსოფლიო ომიდან ვეტერანების დაბრუნებასთან ერთად დაიწყო. ევროპაში, თეთრკანიანი და შავკანიანი ჯარისკაცები მხარდამხარ იბრძოდნენ „თავისუფალი სამყაროს“ გადასარჩენად; ჰიტლერის რასისტული პოლიტიკა საყოველთაოდ დაგმეს და მათ შორის შეერთებულმა შტატებმაც. თუმცა, შეერთებული შტატების სამხრეთში დაბრუნებული შავკანიანი ვეტერანების უფლებები უხეშად ირღვეოდა. 1954 წელს უზენაესი სასამართლოს მიერ გამოტანილმა გადაწყვეტილებამ (ბრაუნი განათლების საბჭოს წინააღმდეგ საქმის განხილვის შედეგად) ყველა სკოლის გაერთიანების შესახებ იმედი გაუჩინა შავკანიან მოსახლეობას, თუმცა, ამ გადაწყვეტილებას წინ აღუდგნენ სამხრეთის თეთრკანიანი გუბერნატორები, ხოლო ფედერალურმა მთავრობამ თავის შეკავება არჩია. მოსალოდნელი იმედების გაცრუება და საცხოვრებელი პირობების უცვლელობა ხშირად ბადებს პროტესტს (დეისი, 1974წ.).

სამოქალაქო უფლებების დამცველი მოძრაობა სპონტანურად დაიწყო და გავრცელდა. შავკანიანთა ეკლესიამ, რომელიც სამხრეთში ერთადერთ ნებადართულ დამოუკიდებელ ინსტიტუტს წარმოადგენდა, გადამწვეტი როლი ითამაშა ამ მოძრაობის განვითარებაში, ხელი შეუწყო რა ლიდერებისა და საკომუნიკაციო ქსელის ჩამოყალიბებას და „საერთო სიმბოლიკის“ შემუშავებას, რომლებიც შავკანიანების იმედსა და შიშს გამოხატავდნენ (მორისი, 1984). პროტესტანტები სეგრეგაციას უპირისპირდებოდნენ პირდაპირ, მაგრამ არა ძალადობრივი გზით. ისინი მიმართავდნენ ეკონომიკურ ბოიკოტს, მჯდომარე აქციებს, მასობრივ დემონსტრაციებს და უბრძოლველად ნებდებოდნენ მასობრივ დაპატიმრებებს.

მშვიდობიანი პროტესტი ეყრდნობა დომინანტი ჯგუფის იმ ზოგიერთი წევრის ნებას, რომლებიც აღიარებენ უმცირესობათა ჯგუფის მძიმე მდგომარეობას და აცნობიერებენ მათი მოთხოვნის სამართლიანობას. ამ მოძრაობამ იმდენს მიაღწია, რომ მრავალმა თეთრკანიანმა უარი თქვა მხარი დაეჭირა იმ საქმოსნებისა და პოლიტიკოსებისათვის, რომლებიც სეგრეგაციას მართებულად მიიჩნევდნენ (ამ მოძრაობის უფრო ღრმა ანალიზი მოცემულია მეოცე თავში).

სამხრეთ აფრიკაში აპარტიდული სისტემის მოსპობა გარკვეულწილად განაპირობა მსოფლიო საზოგადოების პროტესტმა და ეკონომიკურმა ბოიკოტმა და ნაწილობრივ ძალადობისა და საბოტაჟის შიშმა სამხრეთ აფრიკაში. შავკანიანი ლიდერებისა და პოლიტიკური პარტიების აღიარებით, ასევე, მულტირასობრივი არჩევნების დაშვებით, ადგილობრივი თეთრკანიანები ძლივს გადაურჩნენ შეიარაღებულ აჯანყებას.

აჯანყება მთელი თავისი განვითარებით მოსალოდნელია მაშინ, როდესაც სოციალური უმცირესობა რიცხობრივ უმრავლესობას წარმოადგენს. კენია და როდეზიაში (ახლანდელი ზიმბაბვე), სადაც შავკანიანი მოსახლეობა მკვეთრად აღემატებოდა ბრიტანელ

კოლონისტებს, შეიარაღებულმა აჯანყებამ გადამწყვეტი როლი ითამაშა დამოუკიდებლობის მოპოვებაში. საუკეთესოდ შეიარაღებული და აღჭურვილი ბრიტანული არმია მალე გამოიფიტა ინტენსიური ბრძოლებისაგან და მშვიდობიანი დარეგულირების უპერსპექტივობისაგან, რომელიც მათი მხრიდან მოდიოდა. აფრიკის ყოფილი კოლონიების უმეტესობამ დამოუკიდებლობა შეიარაღებული აჯანყებების გზით მოიპოვა.

მიჯეხძოება და დისჯიმინაცია

უმცირესობათა ჯგუფებისათვის დაწესებული ფორმალური შეზღუდვების მოხსნა არ ნიშნავს, რომ მათ ავტომატურად ეძლევათ შესაძლებლობა მიიღონ სამუშაოები, განათლება და სხვა შესაძლებლობები და რომ მათ, ამ შეზღუდვის მოხსნის შემდეგ, პატივისცემით მოეპყრობიან. დისკრიმინაცია შესაძლებელია ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში არაოფიციალურად გრძელდებოდეს, მაშინაც კი, როდესაც სეგრეგაცია ოფიციალურად არის აკრძალული. ადამიანების განწყობა კანონების შემოღებასა და გაუქმებასთან ერთად არ იცვლება.

განწყობა არის ჩამოყალიბებული მოსაზრება ადამიანთა კატეგორიის შესახებ, მაგალითად, რასობრივი ან ეთნიკური ჯგუფების შესახებ, რომელიც ეფუძნება მისი წევრების რეალურ ან წარმოსახვით მახასიათებლებს (განწყობა შეიძლება იყოს როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი, მაგრამ თვითონ ტერმინს უფრო ხშირად უარყოფითი კონოტაცია აქვს). განწყობა არის წინასწარი განსჯა, რომელიც საპირისპირო სამხილის არსებობის პარალელურად დომინირებს. ამის მაგალითია ადამიანების მოსაზრება იმის შესახებ, რომ კონკრეტული ჯგუფის ყველა წევრს ერთნაირი თვისება აქვს, როდესაც ისინი ჯგუფის წევრებს ინდივიდუალურად ვერ აღიქვამენ, და როდესაც ისინი უგულვებელყოფენ იმ მტკიცებულებას, რომელიც მათ განწყობას აბათილებს. განწყობას მძლავრი გავლენა აქვს ადამიანების ქმედებებზე, რადგანაც იგი აყალიბებს არა მარტო მათ ემოციურ რეაქციას, არამედ განსჯასაც.

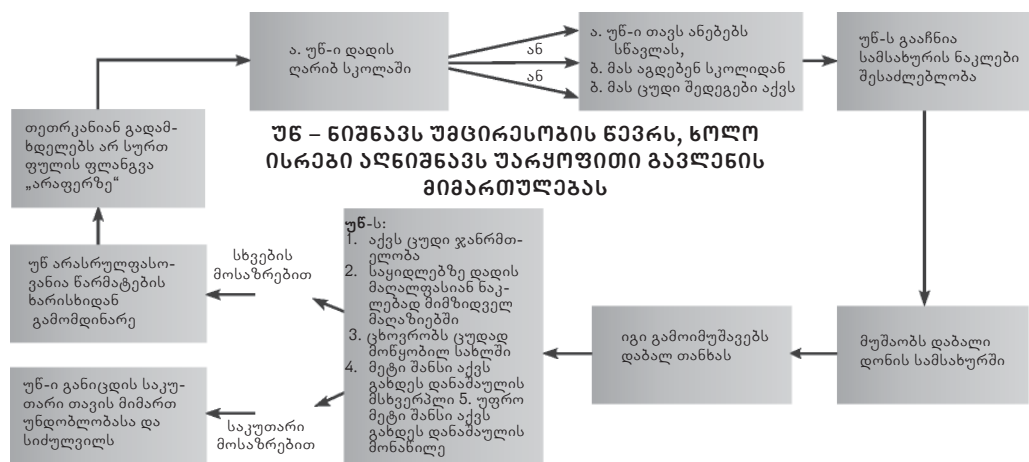
განწყობა არ არის მხოლოდ ინდივიდუალური დამოკიდებულება. ის კულტურული ნორმაცაა. ამერიკელი ბავშვებს, მაგალითად, რასობრივი განწყობა უყალიბდებათ მშობლების საუბრების მოსმენის დროს, ან ტელევიზორის ყურებისას. ხშირად განწყობას ხანგრძლივი ეფექტი აქვს, რადგან არათანაბარ პირობებში კონტაქტის გარდა (როგორიცაა მსახურისა და ბატონის დამოკიდებულება) ადამიანებს არ უწევთ მეორე ჯგუფთან კონტაქტი. იშვიათი და არათანაბარი კონტაქტები ხშირად ახანგრძლივებს და ხელს უწყობს **სტერეოტიპების** ჩამოყალიბებას. სტერეოტიპი ნიშნავს ფიქსირებულ, გამარტივებულ, დამახინჯებულ კულტურულ განზოგადებას, რომელიც დაკავშირებულია სოციალურ ჯგუფებსა და კატეგორიებთან და აგრეთვე მათ წევრებთან.

განწყობამ შეიძლება საფუძველი ჩაუყაროს ერთი და იგივე ქმედებების ძალზედ განსხვავებულ შეფასებებს იქიდან გამომდინარე, თუ ვის ვაფასებთ — ჩვენსავე ჯგუფის წევრს თუ იმ ჯგუფის წევრს, რომელის მიმართაც გაგვაჩნია კონკრეტული განწყობა.

მუშაობდა თუ არა ლინკოლნი გვიან ღამემდე? ეს იმის მაჩვენებელია, რომ იგი შრომისმოყვარეობით, მიზანდასახულობითა და თავდაჭრილობით გამოირჩეოდა და სურდა მთელი თავისი შესაძლებლობების რეალიზაცია მოეხდინა. მუ-

შაობენ თუ არა იაპონელები და ებრაელები ასევე გვიან ღამემდე? თუ ეს ასეა, ეს მხოლოდ და მხოლოდ მათ მიერ ამერიკული სტანდარტების განადგურებასა და მათ უზადრუკ აზროვნებაზე მიუთითებს, რომელიც აიძულებს მათ დაბალ ხელფასებზე იმუშაონ და თანაც საშინელ პირობებში. არის თუ არა ერთი, დომინანტი ჯგუფის ეიბი გონიერი, მშრომელი და წინდახედული, მაშინ როდესაც მეორე, არადომინანტი ჯგუფის ეიბი ხარბი, კრიჟანი და მენვრილმანია? პირველი ეიბის მთელი დამსახურება იმაშია, რომ იგი დომინანტი ჯგუფის წევრია და აქედან გამომდინარე, გონიერი და ბრძენია, ხოლო იმავე საქციელისათვის, მეორე ჯგუფის ეიბი ეშმაკია და ჭკვიანი. (რობერტ მერტონი, 1957 გვ.428)

დისკრიმინაცია აღნიშნავს იმ მნიშვნელოვან სოციალურ გადაწყვეტილებებს ადამიანებთან მიმართებაში, რომლებიც განპირობებულია ამ ადამიანების სავარაუდო რასობრივი ან ეთნიკური იდენტობებით. განწყობა წარმოადგენს კულტურულად გამყარებულ მოსაზრებებს, ხოლო დისკრიმინაცია კი — ამ მოსაზრებებზე დაფუძნებულ სოციალურ ქმედებებს.

სქემა 8.2 / განწყობისა და დისკრიმინაციის ჯადოსნური წრე

განწყობა და დისკრიმინაცია თავიდანვე განსაზღვრულ წინასწარმეტყველებებს წარმოადგენს, რომლებიც ამახინჯებს დომინანტი ჯგუფის მოსაზრებებს უმცირესობებზე და ზიანს აყენებს უმცირესობების თვითშეფასებას.

წყარო: რიჩარდ ტ. შეფერის წიგნიდან რასობრივი და ეთნიკური ჯგუფები, მეოთხე გამოცემა. 1990

განწყობა და დისკრიმინაცია ხშირად წარმოადგენს იმ წინასწარმეტყველების ნაწილს, რომელიც მხოლოდ იმიტომ ხდება, რომ ადამიანებს ამისი სჯერათ (მერტონი, 1968ბ, მირდალი, 1944). აფრიკანელები მიიჩნეოდნენ, რომ შავკანიანი აფრიკელები მათზე ქვემოთ დგანან რასობრივად და ამიტომ მათ უარს ეუბნებოდნენ განათლებაზე, ნორმალურ სამუშაოებზე, კეთილმოწყობილ სახლებსა და ჩვეულებრივ პატივისცემაზეც კი. განწყობისა და დისკრიმინაციის შედეგად, სამხრეთ აფრიკაში შავკანიანების უმეტესობა იყო გაუნათლებელი, ასრულებდნენ მანუალურ სამუშაოს, ცხოვრობდნენ კეთილმოუწყობელ

სახლებსა და სილატაკეში. ცხოვრების ეს დაბალი სტანდარტები აძლიერებდა რწმენას იმისა, რომ შავკანიანი ამერიკელები არასრულფასოვნები იყვნენ. ასე ახდენდა გავლენას ეს მცდარი წარმოდგენა (რასობრივი არასრულფასოვნების) ქცევაზე (შესაძლებლობის არარსებობა), რომელიც, თავის მხრივ, ადასტურებდა, რომ ეს წარმოდგენა სიმართლეს შეესაბამება (იხ. სქემა 8. 2).

განწყობის ყველაზე უკიდურესი გამოვლინებაა **რასიზმი**. ეს არის წარმოდგენა იმის შესახებ, რომ რასა ან ეთნიკური ჯგუფი შეიძლება იყოს ბუნებრივად *აღმატებული* ან *არასრულფასოვანი*. რასისტები მიიჩნევენ, რომ სიჭკვიანე, ზნეობა და სხვა მნიშვნელოვანი თვისებები თანდაყოლილია და შესაბამისად უცვლელი. კოლონიალურ პერიოდში, რასობრივი იდეოლოგია წარმოადგენდა დაპყრობების, დამორჩილების, ექსპლუატაციის და ევროპელების მიერ ადგილობრივი მოსახლეობების სასტიკი დამოკიდებულების საყრდენს. რასობრივი იდეოლოგია ასევე წარმოადგენდა როგორც ოფიციალური სეგრეგაციის, ასევე არაოფიციალური დისკრიმინაციის გამამართლებელ საშუალებას. დაბოლოს, რასობრივი იდეოლოგია წარმოადგენს მკვეთრი დაყოფისა და საზღვრების გავლების კიდევ ერთ საფუძველს. ადამიანი არის ან თეთრკანიანი ან შავკანიანი ან არიელი ან სხვა რასას მიეკუთვნება.

თეთრკანიანი ამერიკელები ხშირად ფიქრობენ, რომ რასიზმი ინდივიდუალური ფენომენია, რომელიც წარმოდგენილია რადიკალური თეთრკანიანი რასისტების ფრთის სიძულვილით აღსავსე იდეებითა და მათი ძალადობრივი სოციალური ქმედებების მთელი წყებით. აფრო-ამერიკელები კი, რასიზმს აღიქვამენ უფრო როგორც ამერიკული საზოგადოების სოციალური სტრუქტურის ნაწილს, რომელიც ისე მჭიდროდაა დაკავშირებული ტრადიციებთან, რომ წინასწარგანზრახული დისკრიმინაციის არარსებობის შემთხვევაშიც კი აგრძელებს მოქმედებას. არაგანზრახულ დისკრიმინაციას ხშირად **ინსტიტუციურ რასიზმსაც უწოდებენ**. მაგალითად, მძიმე პერიოდის დროს, მრავალი დამქირავებელი (სამთავრობო მოხელეების ჩათვლით) მიყენენ „ბოლოს აყვანილი, პირველი დათხოვნილის“ პრინციპს, რაც გულისხმობდა ნაკლები სამუშაო გამოცდილების მქონე პერსონალის დათხოვნას. ეს ერთი შეხედვით მიუკერძოებელი პრინციპი დისკრიმინაციას უწევს აფრო-ამერიკელებს, რომლებმაც ვერ დააგროვეს სამუშაო გამოცდილება, გამომდინარე იმ ფაქტიდან, რომ მათ წარსულში არ ჰქონდათ მუშაობის უფლება.

განწყობა და სტერეოტიპები არ არის მხოლოდ ელიტისათვის დამახასიათებელი. დაქვემდებარებულ ჯგუფებსაც გააჩნიათ საკუთარი განწყობები, ხშირად სხვა დაქვემდებარებულ ჯგუფებთან, ან იმ ჯგუფებთან მიმართებაში, რომლებმაც შეძლეს თავი დაეღწიათ დაქვემდებარებულობის სტატუსისათვის. აფრო-ამერიკელების განწყობა ებრაელების მიმართ ამის ერთ-ერთი მაგალითია: კორნელ უესტი (1994) ამბობს, რომ შავი ანტისემიტიზმი ეფუძნება სამ წარმოდგენას: პირველი — შავკანიანები მიიჩნევენ, რომ ებრაელები სარგებლობენ ყველა იმ პრივილეგიით, რაც მინიჭებული აქვთ თეთრკანიანებს ამერიკულ საზოგადოებაში და აქედან გამომდინარე, წვლილი შეაქვთ რასობრივ უთანასწორობაში, მეორე — მრავალ შავკანიანს უფრო დადებითი მოლოდინი გააჩნია ებრაელების მიმართ, ვიდრე თეთრკანიანთა სხვა ჯგუფების მიმართ. თუ გავითვალისწინებთ დევნისა და განადგურების ფაქტორს, ისინი მიიჩნევენ, რომ ორივე ჯგუფი „ბუნებრივი მოკავშირეები“ უნდა იყვნენ. როდესაც კონსერვატორი ებრაელები ეწინააღმდეგებიან დადებით დისკრიმინაციას, შავკანიანები ორმაგად იმედგაცრუებულები რჩებიან. მესამე — „შავკანიანთა ანტისემიტიზმი წარმოადგენს ერთი არაპრივილეგირებული

ჯგუფის მიერ შურისა და წყენის ერთ-ერთ გამოხატულებას მეორე არაპრივილეგირებული ჯგუფის მიმართ, რომელმაც თავი დააღწია ამ სტატუსს ამერიკულ საზოგადოებაში“ (უესტ, 1994 გვ. 112). ებრაელები იმ ეთნიკურ ჯგუფს განეკუთვნებიან, რომლებიც სულ უფრო და უფრო მიიწევენ წინ და იკავებენ პოზიციებს აკადემიებში, ჟურნალისტიკაში, გასართობ ბიზნესსა და სხვა საქმიანობებში. იმის მაგივრად, რომ ეს წარმატება ებრაელთა შრომის-მოყვარეობას და მისწრაფებას მიაწერონ, მრავალი შავკანიანი მიიჩნევს, რომ ებრაელთა ეს აღმავლობა კლანურობისა და ფავორიტიზმის შედეგია. გარდა ამისა, მასმედიის საშუალებები აჭარბებენ შავკანიანთა ანტისემიტიზმის დონეს და სამაგიეროდ სათანადოდ არ აშუქებენ თეთრკანიანთა ანტისემიტიზმს, გადააქვთ რა ყურადღება შავკანიანებისა და ებრელების მიმართ ინსტიტუციონალიზებული დისკრიმინაციიდან.

ასიმილაცია

ინტეგრირებულ საზოგადოებაში (რომელიც სეგრეგირებული საზოგადოების ანტონიმი) ინტერაქცია სხვადასხვა რასობრივ და ეთნიკურ ჯგუფებს შორის ხშირია და ჩვეულებრივ მეგობრული (ბლაუ და შვარცი, 1983). თუმცა, ეს მოსაზრება ყოველთვის არ ნიშნავს ყველა ჯგუფის თანასწორობას. შესაძლებელია რამდენიმე ფორმის არსებობა:

ზოგიერთ საზოგადოებაში, სხვადასხვა ეთნიკური და რასობრივი ჯგუფის წევრები ერთმანეთში თავისუფლად ირევიან და ასევე აერთიანებენ თავიანთ ჩვეულებებსა და ღირებულებებს. მათ შორის ხშირია შერეული ქორწინება, რის შედეგადაც იზადება სრულიად ახალი კულტურა, ამაღლამაცია. ეს სწორედ ისაა, როგორადაც დრამატურგი იზრაელ ზანგვილი საუკუნის დასაწყისის ამერიკას აღწერდა:

აი ისიც — უზარმაზარი ქოთანი! ყური დაუგდეთ! არ გესმით ხმა? ღმერთო, როგორ დულს და გადმოდულს — კელტები და ლათინები, სლავები და ტევტონები, ბერძნები და სირიელები, შავები და ყვითლები — ებრაელები და ჯენტილები! (1909. გვ. 198-199)

ზანგვილის რომანტიკულ პიესაში, ღარიბი ებრაელი ემიგრანტი ცოლად ირთავს მშვენიერ ქრისტიან ქალს. ოჯახებს შორის მტრობა დავიწყებას ეძლევა და მას შემდეგ წყვილი ბედნიერად ცხოვრობს.

რამდენად გავს ამერიკა ქოთნის იმიჯს, სადაც უამრავი რამ იხარშება ერთად? რასაკვირველია, გავლენამ, რომელიც სხვადასხვა ჯგუფმა მოიტანა ამ ქვეყანაში, ახალი და განსხვავებული ამერიკული კულტურა შექმნა, მაგრამ რასობრივი, ეთნიკური და კულტურული განსხვავებები უკვალოდ არ გამქრალა. განსხვავებები „ქრებოდა“ უმეტესწილად იმ ადამიანებს შორის, რომლებიც 1) ყველაზე ადრე ჩამოვიდნენ 2) ეკავათ მეტ-ნაკლებად თანაბარი პოზიციები ძალოვან სტრუქტურებში 3) ჰქონდათ მსგავსი კულტურა 4) ჰქონდათ მსგავსი ფიზიკური მახასიათებლები (როგორიცაა კანის ფერი). აქედან გამომდინარე, განსხვავებები ინგლისელების, ფრანგების, ირლანდიელების, გერმანელებისა და სკანდინავიელების შთამომავლებს შორის გამოკვეთილად აღარ ჩანს ამერიკულ საზოგადოებაში.

აფრო-ამერიკელების ჯგუფი წარმოადგენს ყველაზე უფრო თვალსაჩინო მაგალითს ადამიანებისა, რომლებიც არ გაითქვიფნენ სხვა ჯგუფებში. ევროპული წარმოშობის

ამერიკელები აქტიურად ზღუდავენ შავკანიანი ამერიკელების ხელმისაწვდომობას დომინანტი კულტურისადმი, მაგალითად, აკრძალული იყო მონებისათვის წერა-კითხვის სწავლება. ამავე დროს, ისინი ხელს უშლიდნენ მონებს შეენარჩუნებინათ ტრადიციული ჩვეულებები და კულტურა და ფიქრობდნენ, რომ ყველა აფრიკული კულტურა ერთმანეთის მსგავსა და ერთნაირად „დაბალი“. ბედის ირონიით, ცეცხლზე შემოდგმული ქოთნის საუკეთესო მაგალითს აფრო-ამერიკული კულტურის ჩამოყალიბება წარმოადგენს, რომელიც სხვადასხვა გავლენის თავმოყრისა და არევის შედეგია. მაგალითად, შავკანიანებმა აფრიკული რიტმები და ჰარმონია ქრისტიანულ ჰიმნებსა და ხალხურ მუსიკასთან დააკავშირეს და ისეთი მიმდევრობები შექმნეს, როგორიცაა თავდაპირველად ბლუზი და ჯაზი, შემდეგ კი როკ-ენ-როლი და რეპი. აფრო-ამერიკელებს წვლილი მიუძღვით აგრეთვე ტექნოლოგიების, ლიტერატურისა და ხელოვნების სხვა დარგების განვითარებაში.

უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა ამერიკელს არ გაუზიარებია ცეცხლზე შემოდგმული ქოთნის იდეა. მეოცე საუკუნის დასაწყისიდან მოყოლებული, ანგლო-საქსონური ელიტა ახალმოსული ემიგრანტებისაგან ელოდა, რომ ისინი აითვისებდნენ მათ ჩვეულებებსა და ღირებულებებს. ჯონ ქუინსი ადამსმა შემდეგნაირად ჩამოაყალიბა მეცხრამეტე საუკუნის ეს განწყობა:

ემიგრანტები ერთ რამეს უნდა შეეგუონ — წინააღმდეგ შემთხვევაში, ისინი ვერასოდეს მოიპოვებენ ბედნიერებას შეერთებულ შტატებში. მათ უნდა შემოირღვიონ და გადაადგონ ევროპული ტყავი, იფიქრონ შთამომავლობაზე და დაივინყონ წინაპრები. დარწმუნებულები იყვნენ, რომ მიუხედავად იმისა, თვითონ რასაც ფიქრობენ, მათი შვილების მომავალი დამოკიდებულია ამ ქვეყნის განწყობაზე. (ცოტირებულია გორდონთან, 1978, გვ. 187)

ამგვარად, ემიგრანტებისაგან მოელოდნენ, რომ ისინი არა მარტო შეერწყმებოდნენ დომინანტ კულტურას, არამედ დაივინყებდნენ საკუთარ მემკვიდრეობას. ინგლისური ენის, როგორც შეერთებული შტატების ოფიციალურ ენად გამოცხადება, ასიმილაციის თანამედროვე ვერსიაა.

ასიმილაცია აღწერს უმცირესობების ჯგუფის გაერთიანებას დომინანტი ჯგუფის კულტურასა და სოციალურ ცხოვრებაში ისე, რომ უმცირესობის წარმომადგენლები თანდათანობით კარგავენ თავიანთ, როგორც სხვა კულტურის წარმომადგენლების სახეს. ასიმილაცია ასიმეტრიულ ხასიათს ატარებს. როგორც ვიცით, „ცეცხლზე შემოდგმული ქოთნის“ იდეის მომხრეებს სჯერათ, რომ ყველა ჯგუფი გარდაიქმნება ახალ ჯგუფად და რომ ამ პროცესში ყველა თანაბრად იქნება ჩართული. ასიმილაციის მომხრეები კი აცხადებენ, რომ უმცირესობები უნდა დაექვემდებაროს გაბატონებული უმრავლესობის კულტურას.

სოციოლოგი რობერტ ე. პარკი და მისი კოლეგები (1925) ასიმილაციას ეტაპობრივ პროცესად მიიჩნევდნენ. პირველ ეტაპზე ახალმოსულები, რომლებიც არ იცნობენ დომინანტ კულტურას, იბრძვიან საკუთარი ადგილის მოსაპოვებლად. მათ შეუძლიათ მხოლოდ ის დაისაკუთრონ, რაც არავის სჭირდება — უნაყოფო მიწა, არაპრესტიჟული სამუშაო და საშინელი საცხოვრებელი პირობები. მსგავსად ამისა, ახალი ემიგრანტები ხშირად ცდილობენ, მოიძიონ ისეთი ადგილები, სადაც თავს კარგად იგრძნობენ. მეორე ეტაპზე ისინი (უფრო სწორად კი მათი შვილები და შვილიშვილები) იწყებენ დომინანტი ჯგუფის ენისა

და კულტურის ათვისებას. ბრძოლა არსებობისათვის იღებს რესპექტაბელურობისათვის, უკეთესი საცხოვრებელი პირობებისათვის, მაღალანაზღაურებადი და პრესტიჟული სამსახურებისათვის ბრძოლის სახეს. ეს არის სასტიკი ბრძოლა, მაგრამ თანდათანობით ეთნიკური ჯგუფის უფრო მეტი წევრი მიიწევს წინ, უკეთესი ცხოვრებისაკენ და ამ გზაზე თანდათანობით კარგავს საკუთარი კულტურის ნაშთებს. ამ ეტაპზე უკვე ხდება ქორწინება სხვადასხვა ჯგუფის წარმომადგენლებს შორის. ასიმილაცია დასრულებულია.

მაგრამ ყველა ჯგუფს არ ეძლევა საშუალება ასიმილირდეს დომინანტ ჯგუფთან, რისი ნათელი მაგალითიცაა აფრო-ამერიკელების შემთხვევა, და ყველა ჯგუფს არ სურს მონაწილეობა მიიღოს ასიმილაციის პროცესში. ლათინური და აზიური წარმოშობის ამერიკელები, ისევე, როგორც მკვიდრი ამერიკელები, აქტიურად იბრძვიან საკუთარი კულტურისა და ტრადიციების შესანარჩუნებლად. ახლო წარსულში მრავალმა ამერიკელმა დაინახა, რომ კულტურული განსხვავებები ძლიერების წყაროა და საჭიროა არა მათი გაქრობა და გათქვეფა, არამედ შენარჩუნება და დაცვა.

პლუხალიზმი და მულტიკულტურალიზმი (ხელახალი მხავადღეოვნება)

ჯგუფთა შორის ურთიერთობის კიდევ ერთი ფორმა გახლავთ **პლუხალიზმი**, რომლის პირობებშიც, საზოგადოებაში სხვადასხვა რასობრივი და ეთნიკური ჯგუფები ინარჩუნებენ ინდივიდუალურ კულტურულ იდენტობებს და სოციალურ კავშირებს, და ამის პარალელურად მონაწილეობას იღებენ გაზიარებულ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სისტემებში (კუპერი და სმიტი, 1969). პლუხალურ საზოგადოებებში, თითოეულ ჯგუფს გააჩნია საკუთარი ენა, რელიგია და სამზარეულო. ჯგუფის წევრები უმთავრესად ერთმანეთთან ურთიერთობენ (მეგობრობენ, ქორწინდებიან ა.შ), თუმცა ისინი ფუნქციურად ინტეგრირებული საზოგადოების წევრებს წარმოადგენენ.

როდესაც ვსაუბრობთ პლუხალურ საზოგადოებებზე, მნიშვნელოვანია ერთმანეთისაგან განვასხვაოთ *ფუნქციური* ინტეგრაცია და *სოციალური* ინტეგრაცია. ჯგუფები სოციალურ საზოგადოებაში ფუნქციურად არიან გაერთიანებულნი იმ თვალსაზრისით, რომ ისინი დამოკიდებულნი არიან ერთმანეთზე, რაც იმას არ ნიშნავს, რომ ისინი ყველანი თანასწორნი არიან და თანაბარი პატივისცემით სარგებლობენ (სოციალური ინტეგრაცია). აპარტიდის დროს, სამხრეთ აფრიკა პლუხალურ სახელმწიფოს წარმოადგენდა, რადგან მისი ეკონომიკა დამოკიდებული იყო თეთრკანიანების, შავკანიანების, აზიელებისა და ფერადკანიანების წვლილზე, თუმცა, ეს ჯგუფები მკაცრად სეგრეგირებულნი იყვნენ და სიმდიდრე და ძალაუფლება არათანაბრად იყო განაწილებული. შვეიცარიაში პლუხალური საზოგადოება, რომელიც გერმანული, ფრანგული, იტალიური და რეტომანული წარმომავლობის ადამიანებისაგან შედგება, სხვადასხვა რეგიონებსა და თემებში ცხოვრობს ისე, რომ ყველა მათგანს შენარჩუნებული აქვს თავისი კულტურა. აქ დომინანტი ჯგუფი არ არსებობს. შვეიცარიაში მცხოვრები ეთნიკური ჯგუფები ნახევრადავტონომიურები არიან და წარმოადგენენ იმ კულტურული „ფედერაციის“ წევრებს, სადაც სხვადასხვა ჯგუფები მშვიდობიანად თანაარსებობენ.

მულტიკულტურალიზმი ახალი ტერმინია, რომელიც დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს სოციალურ ინტეგრაციას სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების წევრებს შორის და მიესაღმება

ყველა ჯგუფის მონაწილეობასა და წვლილს უფრო მოზრდილი, პეტეროგენური კულტურის წარმოქმნის პროცესში. ამ შემთხვევაში კულტურული მრავალფეროვნება პოზიტიურსა და სასურველ მოვლენას ნიშნავს. იდეალურ შემთხვევაში, გაგებისა და ინტერაქციის ახალი ფორმები დამოკიდებულია არა მარტო ერთგვარობასა და დამყოლობაზე, არამედ განსხვავებებისადმი პატივისცემაზე. განათლება საშუალებას აძლევს სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფებს უფრო მეტი ისწავლონ ერთმანეთის შესახებ. ადამიანებს ენიჭებათ თავისუფლება თავად აირჩიონ კულტურული იდენტობები ნაცვლად იმისა, რომ იძულებით გაერთიანდნენ სხვების მიერ არჩეულ კატეგორიებში (არონოვიცი, 1992; კ. ტელიორი, 1995; უარნერი, 1992).

მულტიკულტურალიზმი უფრო მეტია, ვიდრე უბრალოდ რეცეპტი ჯგუფთა შორის გაუმჯობესებული ურთიერთობების. იგი აგრეთვე წარმოადგენს სოციალური ურთიერთობების მზარდად მულტიკულტურული ბუნების აღიარებას უფრო ინტერნაციონალურ, გლობალურად გაერთიანებულ სამყაროში (ლი, 1991). მულტიკულტურალიზმს მხარდამჭერები შეერთებულ შტატებშიც გამოუჩნდნენ, მაგრამ ის არ არის ყველგან მიღებული და მოწონებული. ერთნი უფრო დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ ასიმილაციას ერთ, უფრო ერთგვარ (ჰომოგენურ) ამერიკულ კულტურაში, რომელსაც საფუძვლად ინგლისური ენა უდევს. მეორენი კი, შავკანიანი ნაციონალისტების გარკვეული ნაწილის ჩათვლით, აქტიურად უჭერენ მხარს უფრო მკვეთრ განცალკევებას ავტონომიის სხვადასხვა ეთნიკური და რასობრივი ჯგუფებისათვის.

იდენტობისა და აღიარების პოლიტიკა

ეთნიკურად და კულტურულად მრავალფეროვან საზოგადოებებში, პირადი და კოლექტიური იდენტობის საკითხი ახალ მნიშვნელობას იძენს. *იდენტობის პოლიტიკა* არის ბრძოლა იმის თაობაზე, თუ რა სოციალური და ინსტიტუციონალური თვისებები უნდა მიენეროთ ინდივიდებს, ჯგუფებს და სოციალურ კატეგორიებს და რომელი განიხილება როგორც კანონიერი ან უკანონო, ცუდი და კარგი (კალჰაუნი, 1995, უაილი, 1994). იდენტობა პოლიტიკური ცნებაა, რადგან იგი განსაზღვრავს ჯგუფებისა და ინდივიდების უფლებებსა და მოვალეობებს და, აქედან გამომდინარე, ახდენს გავლენას მათ ცხოვრებაზე. აქ მხოლოდ ძალაუფლებისა და ეკონომიკური სარგებლიანობისათვის ბრძოლის საკითხი კი არ დგას, არამედ საკუთარი თავისადმი პატივისცემისა და სოციალური ლეგიტიმურობის საკითხები. ძირითადი საკითხია რამდენად აღიარებენ სხვები ადამიანებს, ისე, როგორც ეს ამ უკანასკნელთ სურთ.

ტრადიციულ საზოგადოებებში სოციალური იდენტობები დაფუძნებულია გენდერზე, ასაკზე, უახლოეს წინაპრებსა და ნათესაობაზე. ადამიანები იბადებიან და ინარჩუნებენ იგივე სტატუსს. იდენტობები მჭიდროდაა დაკავშირებული კულტურულ კონსენსუსთან (მაგალითად, როგორ უნდა მოიქცნენ ქალები და კაცები), რიტუალებთან (ქორწინებები, დაკრძალვები და ა.შ.) და სტაბილურ სოციალურ ქსელთან. თანამედროვე საზოგადოებებში, თუმცა, მასობრივი მიგრაცია, მდიდარი პირადი არჩევანის საშუალება, არასტაბილური და არაერთგვაროვანი სოციალური ქსელები ხელს უწყობენ იდენტურობის საკითხის გაართულებას. ადამიანებს უწევთ სხვადასხვა როლების მორგება და სხვადასხვა მოლოდინის დაკმაყოფილება. იდენტურობა ხდება მოთხოვნილება ან სამომავლო გეგმა.

დებატები იარლიყებთან დაკავშირებით იდენტობის პოლიტიკის ნაწილია. მაგალითად, მარტინ ლუთერ კინგი საკუთარ თავს „ნეგროს“, ანუ ზანგს უწოდებოდა (ესპანური სიტყვიდან „შავი“, რომელიც მაშინ უფრო ზრდილობიანად ითვლებოდა, ვიდრე ინგლისური სიტყვა „Black“), რომელსაც სამხრეთელები „ნიგრად“ (ან უფრო უარყოფ ეპითეტად – „ნიგერად“) გამოთქვამდნენ. სამოქალაქო უფლებებისათვის ბრძოლის უფრო გვიან ეტაპზე, „ნეგრო“ შეცვალა „შავკანიანმა“ (როგორც შავკანიანთა სიამაყე ან შავკანიანთა ძალაუფლება). დღესდღეობით, მრავალი შავკანიანი ამჯობინებს *აფრო-ამერიკელს*, რომელიც ყურადღებას ამახვილებს არა იმდენად კანის ფერზე, რამდენადაც კულტურულ მემკვიდრეობაზე. წარსულში, თეთრკანიანი ამერიკელები *ფერადკანიანს* უწოდებდნენ აფრიკული წარმომავლობის ყველა ადამიანს. დღეს ბევრი შავკანიანი, ან აფრო-ამერიკელი იყენებს ფრაზას „ფერის ადამიანები“, რათა გამოარჩიონ ისინი ყველა არა თეთრკანიან და არაევროპელი წარმოშობის ხალხისაგან, რომლებიც კოლონიზაციის ან მონობის მსხვერპლნი გახდნენ.

ჯგუფებისადმი მიკერებული იარლიყები ნაკლებად ექვემდებარება გემოვნებასა სტილს. ისინი უფრო აღნიშნავს, ვინ არიან ადამიანები და როგორ უნდა მოვეპყრათ მათ. ამერიკის სკოლების უმეტესობაში, დღეს ბავშვები სწავლობენ არა მარტო მონობაზე, არამედ მათი მშობლების თაობისაგან განსხვავებით, ეცნობიან ინფორმაციას იმ წვლილის შესახებ, რომელიც გამოჩენილმა აფრო-ამერიკელმა მეცნიერებმა და ხელოვნების მოღვაწეებმა გაიღეს ქვეყნისათვის. უფროსი თაობის ადამიანებს, როგორც უკვე აღინიშნა, ბევრს არაფერს ასწავლიდნენ აფრო-ამერიკული კულტურის შესახებ. დღეს ბევრი ადამიანი შავკანიანებს მხოლოდ დაბალანაზღაურებად სამსახურებში ხვდება ან ახალ ამბებში იგებს ინფორმაციას მათ შესახებ და აქედან, გამომდინარე, მათ ხშირად სიღარიბესთან, დანაშაულთან, არარეგისტრირებულ ქორწინებებთან და სოციალურ დახმარებებთან აკავშირებს. უარყოფითი იმიჯის წყალობით, პოლიციამ შესაძლებელია დააპატიმროს და დაკითხოს შავკანიანი, რომელიც მდიდარი თეთრკანიანების უბანში ატარებს მანქანას. დაპატიმრების მიზეზი შეიძლება მხოლოდ მისი კანის ფერი იყოს.

აფრიცენტრიზმის (რომელიც ხანდახან „აფროცენტრიზმად“ მოიხსენიება) აღმასვლა წარმოადგენს უფრო მეტი პატივისცემისა და ლეგიტიმურობის მოპოვების მცდელობას (საკუთარი თავისადმი პატივისცემის ჩათვლით). აფრიცენტრიზმი ამტკიცებს, რომ საჭიროა მსოფლიო ისტორიის გადასინჯვა აფრო-ცენტრისტული და არა ევროცენტრისტული გადასახედიდან, რადგან ევროპული კულტურის დიდი ნაწილი სათავეს ეგვიპტური და სხვა აფრიკული ცივილიზაციებიდან იღებს (ერლი, 1995). თანამედროვე შავკანიან საზოგადოებაში, შავკანიან მუსლიმანთა ლიდერი მალკომ ექსი, რომელიც ავრცელებდა სეპარატიზმის იდეას და ამტკიცებდა, რომ შავკანიანთა ისტორია – ეს არის გზა სიამაყემდე, ხშირად უფრო პოპულარულია, ვიდრე მარტინ ლუთერ კინგი, რომელიც ქრისტიანულ პრინციპებზე დაყრდნობით ინტეგრაციისაკენ მოუწოდებდა ადამიანებს.

ამერიკული გამოცდილება თითქმის შეუქცევადად ახდენს იდენტობების გადაკეთებას. ჩინელმა ემიგრანტებმა შეიძლება ერთ მშვენიერ დღეს აღმოაჩინონ, რომ მათ აზიური წარმოშობის ამერიკელებად იხსენიებენ იაპონელებთან, კორეელებთან, ვიეტნამელებთან და სხვა ემიგრანტებთან ერთად, რომლებიც კულტურულად სხვადასხვა ჯგუფს წარმოადგენენ, ლაპარაკობენ სხვადასხვა ენაზე და აღიარებენ სხვადასხვა რელიგიას. მუსლიმან ბენგალელებს და პაკისტანელებს შესაძლოა ასევე მოუწიოთ ერთ ჯგუფში გაერთიანება ჰინდუს ტომის ინდოელებთან ერთად (ესპირიტუ, 1996). ზოგ სიტუაციაში, მაგალითად, კოლეჯის სტუდენტურ საცხოვრებლებში, პან-ეთნიკური იარლიყები შესაძლოა

სასარგებლოც კი გამოდგეს ჯგუფის იდენტურობის განსაზღვრისა და ჯგუფური ორგანიზაციების და აქტივობების წყაროდ იქცეს, რომელთა მიზანია კულტურული თავდაცვის ზომების მიღება. მაგრამ სხვა კონტექსტში, განსაკუთრებით პირად და ოჯახურ ცხოვრებაში, ფართო იდენტობა, როგორცაა „აზიური წარმოშობის ამერიკელი“ სრულიად მოკლებულია მნიშვნელობას. ჩინელები სავარაუდოდ უფრო ერთმანეთზე ქორწინდებიან, ვიდრე იაპონელებსა და კორეელებზე, ინდოელებიც თავისთავად ეთნიკური ჯგუფის წევრებზე ქორწინდებიან და ძალზე იშვიათად — ინდონეზიელებსა და ჩინელებზე და ა.შ. ცხადია, თითოეული ჯგუფის წევრები სავარაუდოდ უფრო არააზიური წარმოშობის ამერიკელებზე ქორწინდებიან, ვიდრე აზიელებზე, რომლებსაც სხვადასხვა ეროვნული და ლინგვისტური ფესვები აქვთ (ვირკი, 1995).

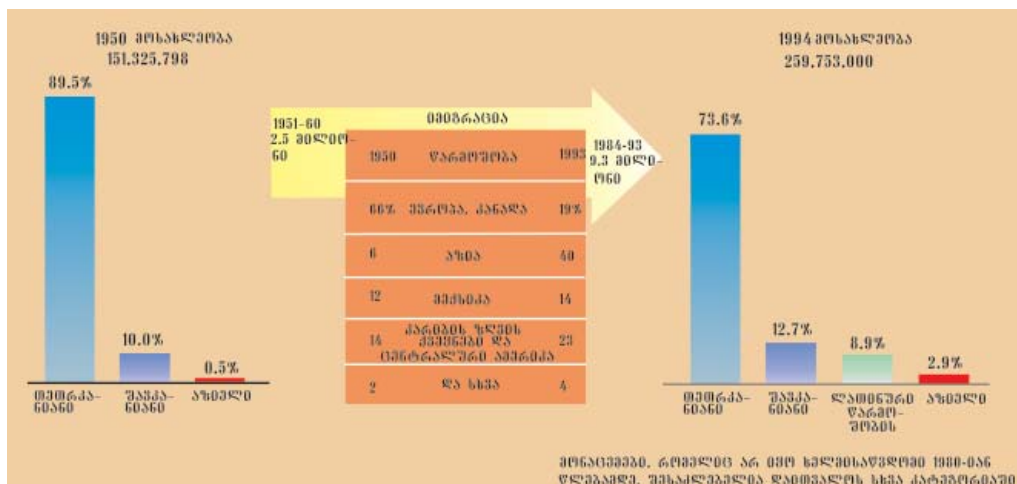
იდენტობის პოლიტიკა ასევე გულისხმობს ბრძოლას ჯგუფის წევრების შორისაც, რომლებიც შეიძლება არ დაეთანხმონ ერთმანეთს იმის თაობაზე, თუ როგორ უფრო უპირატესია საკუთარი თავის წარმოჩენა. მაგალითად, ზოგიერთი აფრო-ამერიკელი მიმართავს ტრადიციულ სიმბოლიკას და უპირატესობას ანიჭებს მყვირალა ფერების კინტესტანისამოსს. ორგანიზაცია „ისლამის ხალხი“ (შავკანიანი მუსლიმანები) მხარს უჭერს ძლიერ, სეპარატისტულ იდენტობას, რომელსაც ბევრი აფრო-ამერიკელი არ აღიარებს, მაგრამ არსებობენ ისეთებიც, ვინც ამას ენთუზიასით უჭერს მხარს. ზოგ მათგანს მოსწონს ემიგრანტების რიცხვის ზრდა აფრიკიდან და კარიბის ზღვის ქვეყნებიდან, ზოგი კი, პირიქით, უკმაყოფილებას გამოთქვამს.

ეს საკითხები გართულებულია მრავლობითი, ერთმანეთის გადამფარავი იდენტობებით. მაგალითად, ბევრი შავკანიანი ქალი მიიჩნევს, რომ ქალთა მოძრაობა გამიზნულია თეთრკანიანი, საშუალო ფენის ქალებისათვის და, აქედან გამომდინარე ამჯობინებენ, რომ შავკანიანის იდენტობა ქალის იდენტობაზე წინ დააყენონ. ცხადია, არსებობენ ადამიანები, რომლებიც ფემინიზმს რასობრივ ლალატად მიიჩნევენ, ხოლო არიან ისეთებიც, მაგალითად, მწერალი ბელ ჰუკსი (1993) რომლებიც მიიჩნევენ, რომ შავკანიანთა იდენტობის ზოგიერთი იმიჯი მიკერძოებულია და შავკანიანი მამაკაცების სასარგებლოდ მუშაობს. ხოლო სოციოლოგი პატრიცია ჰილ კოლინზი (1991) ამტკიცებს, რომ არსებობს შავკანიანთა იდენტურობის კონკრეტულად ფემინისტური გაგება. არც ჰუკს და არც კოლინზს არ სურთ არჩევანი გააკეთონ შავკანიანობასა და ფემინიზმს შორის.

ამერიკის შეერთებული შტატები უფრო და უფრო მრავალფეროვანი ხდება კულტურული და ეთნიკური თვალსაზრისით და ამ პროცესთან ერთად, სულ უფრო და უფრო მეტ ადამიანს უჩნდება ის სინდრომი, რომელსაც სოციოლოგმა ვ.ე.ბ. დიუბუამ (1903) „ორმაგი შემეცნება“ უწოდა. ეს ტერმინი ორი იდენტობის ტარებას გულისხმობდა. ეს ორი იდენტობა პოტენციურ კონფლიქტში იმყოფებოდა ერთმანეთთან, ისე, როგორც ეს „ამერიკელისა“ და „შავკანიანის“ შემთხვევაში იყო. დიუბუამ ასევე აღწერა ის დაძაბულობა, რომელიც მოჰყვება იმის განცდას, რომ რასაც ადამიანი ფიქრობს საკუთარ თავზე და როგორადაც აღიქვამს საკუთარ თავს, შეიძლება სრულიად განსხვავდებოდეს სხვისი თვალთ დანახულისაგან. მეცნიერი ფიქრობდა, რომ ამ სიტუაციაში გამოსავალს წარმოადგენდა არა ერთი რომელიმე იდენტობისათვის უპირატესობის მინიჭება, არამედ ორივეს შერწყმა შემოქმედებითი გზით. (იხილეთ თავი 1). ეს საკითხი ძირითადი პრობლემა გახდა არა მხოლოდ ცალკეული ამერიკელისათვის, არამედ მთლიანად საზოგადოებასთვისაც.

მაცხოვრებელი აქტიურობა

შეერთებული შტატების მოსახლეობის რასობრივი და ეთნიკური შემადგენლობა უფრო შეიცვალა 1980-იან 1990-იან წლებამდე, ვიდრე მთელი დანარჩენი დროის განმავლობაში მეოცე საუკუნეში (სქემა 8.3).

სქემა 8.3 / შეერთებული შტატების მოსახლეობის მზარდი მრავალფეროვნება, რაც დაკავშირებულია ემიგრანტების რიცხვის ზრდასთან 1930-1993 წ.წ.

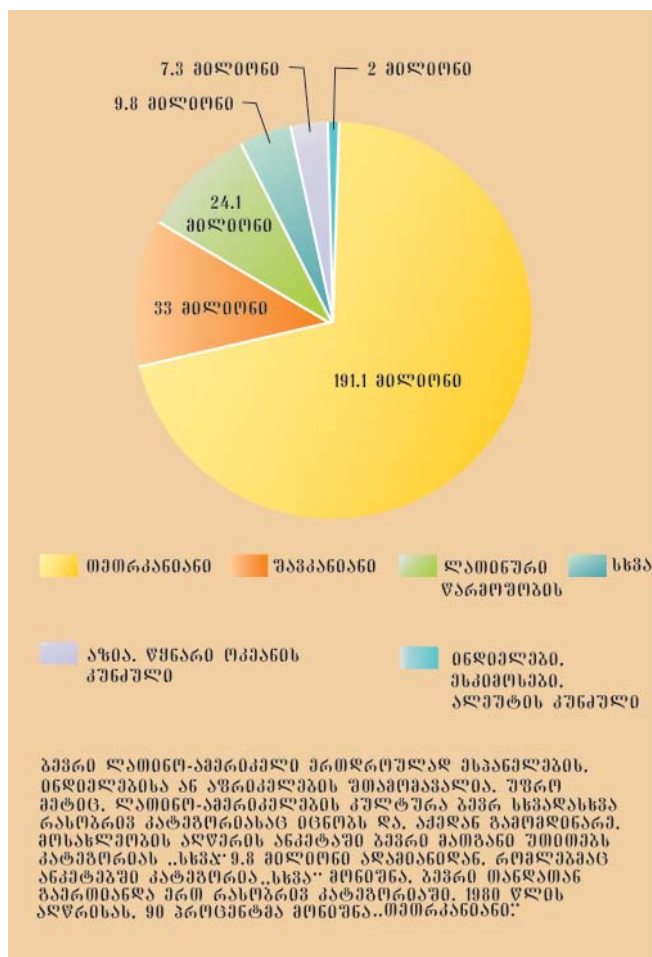
ამერიკის სახე იცვლება, მაგრამ ეს ცვლილება შესამჩნევია მხოლოდ ზოგიერთ ადგილებში, როგორცაა სანაპირო ქალაქები და კოლუმბიის სტრუქტურული საცხოვრებელი.

წყარო: აშშ-ს მოსახლეობის აღწერის ბიურო, აშშ-ის ემიგრაციისა და ნატურალიზაციის სამსახური და ურბანული ინსტიტუტი „ამერიკის ხელახლა გამოგონება“, „ბიზნეს უიკის“ სპეციალური გამოშვება, 1992 წელი, მოსახლეობის აღწერის ბიურო, ამერიკის შეერთებული შტატების სტატისტიკური ნაწყვეტები.

ამ დეკადაში უმცირესობების ზრდის ტემპმა ორჯერ გადააჭარბა წინა დეკადებში დაფიქსირებულ მაჩვენებელს. ამის ერთი მიზეზი ემიგრაციის დონის ზრდაა, ხოლო მეორე — უმცირესობებს შორის შობადობის საშუალოზე მაღალი მაჩვენებელი. ევროპული წარმოშობის თეთრკანიანები ჯერ კიდევ მოსახლეობის ყველაზე მრავალრიცხოვან ჯგუფს წარმოადგენენ (იხ. სქემა 8.4), მაგრამ დღეს შეერთებული შტატების ყოველი მეოთხე მოქალაქე აფრიკელი, აზიური, ლათინური წარმოშობის ან მკვიდრი ამერიკელია. ლათინო-ამერიკელები, შესაძლოა, ნიუ მეხიკოსა და კალიფორნიის შტატებში ყველაზე მრავალრიცხოვანი ჯგუფი გახდეს. 2000 წლისათვის, სასკოლო ასაკის ყველა ბავშვის ერთი მესამედი არაევროპული ეთნიკური ჯგუფის წევრი იქნება. სწორედ ეს ბავშვები იქნებიან 21-ე საუკუნის სამუშაო ძალის ყველაზე დიდი ნაწილი (ანგარიში უმცირესობებზე უმაღლეს განათლებაში, 1988). ამერიკის მომავლისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ექნება მშვიდობიან დამოკიდებულებას რასობრივ და ეთნიკურ ჯგუფებს შორის.

სამწუხაროდ, ჯგუფებს შორის დამოკიდებულება თანდათან უფრო უარესდება. ეს დაძაბულობა სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების სხვადასხვა გამოცდილებითაა განპირო-

ბებულის. მათი შესაძლებლობებიცა და პრობლემებიც განსხვავებულია და ხშირად უჩნდებათ შეგრძნება, რომ ერთმანეთის კონკურენტები არიან.

სქემა 8.4 / ძირითადი ამერიკული ეთნიკური ჯგუფები. მიუხედავად იმისა, რომ გაიზარდა კულტურული და რასობრივი მრავალფეროვნება, შეერთებული შტატები კვლავ რჩება უპირატესად „თეთრკანიან“ (ევროპულ) სახელმწიფოდ.

წყარო: U.S. Bureau of the Census, 1991. Census 1990 წლის მონაცემთა წინასწარი გამოშვება.

აფრო-ამერიკელები

აფრო-ამერიკელები, რომელთა საერთო რიცხვი 33 მილიონს აღწევს, შეერთებული შტატების ეთნიკურ უმცირესობათა შორის ყველაზე მრავალრიცხოვან ჯგუფს წარმოადგენენ. აფრიკელებისა და მათი შთამომავლობის ისტორია ამერიკაში უნიკალური და ყველასგან განსხვავებულია. ისინი იმ ერთადერთი ჯგუფის წევრები არიან, რომელთა წინაპრები ამერიკაში იძულებით ჩამოიყვანეს და მონებად აქციეს. განსხვავებული კულტურული ფესვების მქონე აფრიკელები ერთად შეყარეს და საკუთარ ტრადიციებთან კავშირი აუკრძალეს. ამრიგად, განსხვავებით იმ ემიგრანტებისაგან, რომლებიც საკუთარი ნებასურვილით ჩამოვიდნენ ამერიკაში, აფრიკელებს იძულებით მოუწიათ საკუთარ კულტურასთან და მანამდე არსებულ სოციალურ ქსელთან განშორება.

მიუხედავად ამისა, აფრო-ამერიკელებმა შეძლეს, განეფიქრებინათ უნიკალური სუბკულტურა, რომელიც გადარჩენისა და ბრძოლის საფუძველად იქცა. მონობის დასრულებამ საფუძველი ჩაუყარა ხანგრძლივ ბრძოლას თანაბარი უფლებების მოსაპოვებლად. ამავე დროს, შავკანიანები და მათი ოჯახები თვითდამკვიდრებისთვისაც იბრძოდნენ და ხშირად ინაცვლებდნენ სამხრეთის სოფლებიდან ჩრდილოეთის ქალაქებში. აფრო-ამერიკელებმა მონაწილეობა მიიღეს და საკუთარი წვლილი შეიტანეს ამერიკის ისტორიის ყველაზე მნიშვნელოვან მოვლენებში. ბრძოლა თანასწორობისათვის გაერთიანდა სამოქალაქო უფლებების მოძრაობასთან, რომელმაც მნიშვნელოვანი გამარჯვებები მოიპოვა, რაც კანონმდებლობაში ცვლილებების შეტანით გამოიხატა. თუმცა, აფრო-ამერიკელებმა მალე აღმოაჩინეს, რომ კანონებში შეტანილი ცვლილებები საკმარისი არ იყო. თეთრკანიანებს არ სურდათ საკუთარი პრივილეგიების დათმობა და, აქედან გამომდინარე, ინტეგრაციის მხარდასაჭერად შექმნილ პროგრამებს, ხშირად საპირისპირო შედეგები მოჰყვებოდა ხოლმე.

მიმდინარე პოლიტიკური და სოციოეკონომიკური სტატუსი

იმ დღიდან მოყოლებული, როდესაც კანონმდებლობით განისაზღვრა თანაბარი უფლებები და შესაძლებლობები ყველასათვის, აფრო-ამერიკელებმა ოცდაათი წლის განმავლობაში მნიშვნელოვან პროგრესს მიაღწიეს. პოლიტიკაში არჩეული შავკანიანი მოხელეების რიცხვმა 1990-იან წლებში 7000-ს გადააჭარბა, განსხვავებით 1960-იანი წლებისაგან, როდესაც შავკანიანი მოხელეების რიცხვი მხოლოდ რამდენიმე ასეულს უდრიდა. აფრო-ამერიკელები მუშაობენ ქვეყნის ყველა თანამდებობაზე პრეზიდენტისა და ვიცე-პრეზიდენტის გარდა და მოგებული აქვთ ძალიან მნიშვნელოვანი არჩევნები, რომლის დროსაც ამომრჩევლების უმრავლესობა თეთრკანიანი იყო (მაგალითად, დეტროიტის მერის არჩევნები). შავკანიანების ხმის მიცემის მაჩვენებელი ისეთივე მაღალია, როგორც ეს ხდება იგივე სოციო-ეკონომიკური მდგომარეობის თეთრკანიანების შემთხვევაში. ამის უმთავრეს მიზეზად, შეიძლება ჩაითვალოს ძლიერი საზოგადოებრივი ზეწოლა (რომელსაც მხარს უჭერს ეკლესია და აგრეთვე არაოფიციალური სოციალური ქსელები) და თემის სოლიდარობა (კონსენსუსი ხელს უწყობს მოქალაქეების რწმენის განმტკიცებას, რომ მათ მიერ მიცემულ ხმას, მნიშვნელობა აქვს)(ელისონი და ლონდონი, 1992). თუ გავითვალისწინებთ ორ პარტიას შორის ძალთა სერიოზულ გადანაცვლებას, სავარაუდოდ, შავკანიანების მიერ მიცემული ხმები მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს ახალი დემოკრატების ან (შეიძლება რესპუბლიკელების) კოალიციების შექმნას, განსაკუთრებით ქვეყნის სამხრეთში.

აფრო-ამერიკელებმა მნიშვნელოვან პროგრესს მიაღწიეს განათლებაშიც, კარიერულ წინსვლასა და შემოსავლებში (რობერტსი, 1995). შავკანიანი იურისტების, მოსამართლეების, მეცნიერებისა და ინჟინრების, უძრავი ქონებისა და საფონდო ბირჟების აგენტების რიცხვი მკვეთრად გაიზარდა. 1970-90-იან წლებში, შავკანიანი ოჯახების რიცხვმა, რომელთა წლიური შემოსავალი 50000 აშშ დოლარს აღემატებოდა, 57%-ით იმატა (ჰეკერი, 1992). ამგვარად, აფრო-ამერიკელების მხარდმა რიცხვმა შეძლო გზის გაკვლევა საშუალო ფენამდე. შეძლებული თეთრკანიანების მსგავსად, შეძლებული შავკანიანები კარგი განათლებით გამოირჩევიან (ჰეკერი, 1992).

ცხრილი 8.1
თეთრკანიანი და შავკანიანი მამაკაცების, ქალებისა და ოჯახების
შემოსავლები და გამოიმუშავებული თანხები

	თეთრკანიანი	შავკანიანი	
ოჯახები	\$38.909	\$21.161	\$544
ყველა მამაკაცი	\$21.645	\$12.754	\$589
ყველა ქალი	\$11.036	\$8.857	\$803
დასაქმებული მამაკაცი	\$31.012	\$22,369	\$721
დასაქმებული ქალი	\$21.659	\$19.819	\$915

შენიშვნები: 1. ჩამონათვალი ყველა მამაკაცის, ყველა ქალისათვის გულისხმობს ყველა წყაროდან მიღებულ შემოსავალს, პენსიებიდან და დახმარების პროგრამებიდან დაწყებული, უნარშეზღუდულობის დახმარებით დამთავრებული 2. შავკანიანთა შემოსავლები თეთრკანიანთა 1.000 აშშ დოლარზე (წლის განმავლობაში უწყვეტი, სრულ განაკვეთზე სამუშაო)

წყარო: ენდრიუ ჰეკერი, ორი ერი: შავი და თეთრი, დაყოფილი, მტრული, არათანასწორი (ბალანტინი, ნიუ-იორკი, 1992, გვ.100)

ცხრილი 8.2
შავკანიანი მამაკაცებისა და ქალების განათლება და შემოსავლები

განათლება	კაცი	ქალი
არასრული უმაღლესი სკოლა	\$786	\$860
4 წელი უმაღლესი სკოლაში	\$780	\$916
1-დან 3 წლამდე კოლეჯში	\$839	\$918
ბაკალავრის ხარისხი	\$764	\$966
მაგისტრის ხარისხი	\$870	\$939

წყარო: ენდრიუ ჰეკერი, ორი ერი: შავი და თეთრი, დაყოფილი, მტრული, არათანასწორი (ბალანტინი, ნიუ-იორკი, 1992, გვ.101)

მიუხედავად ამ ყველაფრისა, აფრო-ამერიკელების შემოსავალი მაინც დაბალი რჩება (საშუალო მაჩვენებლების მიხედვით) თეთრკანიან ამერიკელებთან შედარებით (ცხრილები 8.1 და 8.2). საშუალო ფენის შავკანიანთა „ტიპური“ ოჯახი, სავარაუდოდ, შედგება ავტობუსის მძღოლისა (რომლის წლიური შემოსავალი 32000 აშშ დოლარია) და მისი მეუღლისაგან, რომელიც მასწავლებლად ან მედდად მუშაობს და წლიურად 28000 აშშ დოლარს გამოიმუშავებს. საშუალო ფენის თეთრკანიანთა ოჯახის შემოსავალი უფრო მაღალია. ასეთ ოჯახებში, სადაც ქმარი სავარაუდოდ მენეჯერის თანამდებობაზე მუშაობს, წლიურად დაახლოებით 75000 აშშ დოლარს გამოიმუშავებს, ცოლი კი მხოლოდ ნახევარ განაკვეთზე ან დამატებითი შემოსავლისათვის მუშაობს (ჰეკერი, 1992). თეთრკანიანი ზოგადი პროფილის ექიმი ან ქირურგი წლიურად 62000 აშშ დოლარს გამოიმუშავებს, განსხვავებით შავკანიანებისაგან, რომელთა შემოსავალიც დაახლოებით 40000 აშშ დოლარია (1990 წლის მონაცემებით). კოლეჯის თეთრკანიანი პროფესორები და ინსტრუქტორები ფსიქოლოგიაში გამოიმუშავებენ საშუალოდ 32687 აშშ დოლარს განსხვავებით

იმავე თანამდებობაზე მომუშავე შავკანიანებისაგან, რომელთა შემოსავალიც 10000 აშშ დოლარს შეადგენს წელიწადში (რობერისი, 1995). უფრო მეტიც, შავკანიან იურისტთა და მეცნიერთა ერთი მესამედი სახელმწიფო სტრუქტურებში მუშაობს. შეიარაღებული ძალების ხუთი წევრიდან ერთი შავკანიანია (ეს მაჩვენებელი ორჯერ აღემატება შავკანიანთა და თეთრკანიანთა პროპორციას სამოქალაქო ეკონომიკაში). დაახლოებით იგივე პროპორციაა საფოსტო სერვისებსა და ქალაქის სააგენტოებს შორის. ბიუჯეტის შემცირება განსაკუთრებულ დარტყმას აყენებს საშუალო ფენის შავკანიან წარმომადგენლებს.

შავკანიანი საშუალო ფენის მოსახლეობის ზრდასთან ერთად გაიზარდა სიღატაკეში მცხოვრები შავკანიანების რიცხვიც, რამაც კიდევ უფრო გააფართოვა უფსკრული საშუალო კლასსა და ღარიბ შავკანიანებს შორის. სიღატაკის მაჩვენებელი შავკანიან მოსახლეობას შორის სამჯერ აღემატებოდა თეთრკანიანი მოსახლეობის მაჩვენებელს, რომელიც უცვლელი იყო ორი დეკადის განმავლობაში. ყველა დროში, შავკანიანი მოსახლეობის უმუშევრობის დონე ყოველთვის ორჯერ უფრო მაღალი იყო. შავკანიანთა უმრავლესობას არ გააჩნია რეგულარული სამსახური და ეს პრობლემა დღეს უფრო სიმწვავეთ გამოირჩევა, ვიდრე ოდესმე 1930-იანი წლების დიდი დეპრესიიდან მოყოლებული (ჰეკერი, 1992; სტატისტიკური ამონარიდები, 1995). შავკანიან ბავშვებს ოთხჯერ უფრო მაღალი შანსი აქვთ გაიზარდონ სიღატაკეში, ვიდრე თეთრკანიან ბავშვებს — რაც გამომწვეულია იმით, რომ შავკანიან ბავშვებს, სავარაუდოდ, უფრო ხშირად ზრდიან მხოლოდ დედები. უფრო მეტიც — აფრო-ამერიკელი ღარიბები უფრო ღარიბები არიან, ვიდრე თეთრკანიანი ღარიბები, ისინი უფრო ხშირად რჩებიან სიღატაკეში ძირითადად ისეთ რაიონებში, სადაც მაღალია სიღატაკისა და დანაშაულის დონე (ო'ჰარა, 1991). (იხ. მსჯელობა გეტოებში გამეფებულ სიღატაკეზე, თავი 7).

საცხოვრებელი სეგრეგაცია თეთრკანიანებსა და შავკანიანებს შორის არსებული უმთავრესი სოციო-ეკონომიკური ნაპრალის უმთავრესი მიზეზია.

დასახლება ერთადერთი სფეროა, სადაც ყველაზე ნაკლები პროგრესი შეინიშნება ინტეგრაციის თვალსაზრისით. 1970-იანი წლებიდან მოყოლებული სეგრეგაციის დონე, ფაქტობრივად არ შეცვლილა (მესეი და დენტონი, 1992). 9 მილიონი შავკანიანიდან დაახლოებით 20% ცხოვრობს სრულ რასობრივ იზოლაციაში, ძირითადად, ქალაქების შუა ნაწილში. უფრო მეტიც, რასობრივი იზოლაცია ასევე აქტუალურია გარეუბნებშიც (მესეი და ეგერსი, 1990). ლათინო-ამერიკელებისა და აზიური წარმოშობის ამერიკელებისათვის მდგომარეობა იცვლება მათ მიერ მკვიდრი მაცხოვრებლების სტატუსის მიღებასა და სოციო-ეკონომიკური დონის გაუმჯობესებასთან ერთად. აფრო-ამერიკელებისათვის სეგრეგაცია კვლავ მწვავე პრობლემად რჩება, მიუხედავად იმისა, თუ რამდენი ხანია მათი ოჯახები მეტროპოლიებში ცხოვრობენ და რა შეადგენს მათი ოჯახების შემოსავალს.

რეზიდენტულ სეგრეგაციას შორს მიმავალი შედეგები აქვს: ის გავლენას ახდენს სკოლებზე, სადაც ბავშვები დადიან, როგორც ბავშვების ასევე მათი მშობლების მეგობრებზე, მათთვის ხელმისაწვდომ სამსახურებზე, ჯანდაცვასა და სხვა გადაუდებელ სერვისებზე, დანაშაულის რისკზე და საკვებისა და სხვა შენაძენის ხარისხზეც კი. რეზიდენტულ სეგრეგაციას შეუძლია გავლენა მოახდინოს განწყობაზეც, რომელიც ხშირად ფარული ხასიათისაა.

გამოკითხვების შედეგების მიხედვით, თეთრკანიანი ამერიკელების უმეტესობა ფიქრობს, რომ მარტინ ლუთერ კინგის ოცნება რასობრივი თანასწორობის დამკვიდრება-

ზე ახდა (უილერი, 1993). გამოკითხული თეთრკანიანების სამი მეოთხედი ფიქრობს, რომ დღეს შავკანიანებს ზუსტად ისეთივე შანსი აქვთ, მიიღონ ნებისმიერი სახის სამსახური, როგორც თეთრკანიანებს, და რომ შავკანიანები აჭარბებენ, როდესაც მათ მიმართ დისკრიმინაციის დონეზე საუბრობენ. თითქმის ყველა თეთრკანიანმა განაცხადა, რომ ისინი მხარს უჭერენ ინტეგრაციას და თანაბარ შესაძლებლობებს, მაგრამ ბევრი მათგანი ამ პირობების შესრულებას იმ სიძნელებებს უკავშირებს, რაც არასამართლიან პრივილეგიებს (აფირმატიული აქტი), ძალადობას, არალეგიტიმურობას, შავკანიანებს შორის სამუშაო ეთიკის დაბალ დონეს და თეთრების მიმართ შავკანიანთა განწყობას ეხება (ბაკანიკი, 1995). ზოგადი მესიჯი ასე ჟღერს: „მე არ ვარ ცუდად განწყობილი, მაგრამ....“

აფრო-ამერიკელებს სხვაგვარი მოსაზრება აქვთ (უილერი, 1993). შავკანიანების უმეტესობა (70%) არ ფიქრობს, რომ მათ არ გააჩნიათ თანაბარი შესაძლებლობა, მიიღონ სამსახური კვალიფიკაციის შესაბამისად და სამსახურებში არსებული რასობრივი უთანასწორობა, შემოსავლები და საცხოვრებელი ადგილები დისკრიმინაციის შედეგს წარმოადგენს. როგორც ერთ-ერთმა მისისიპელმა შავკანიანმა აღნიშნა: „არსებობს წინსვლის საშუალებები. უნდა იარო სკოლაში და ბეჯითად იმუშაო. თუ შავკანიანი ხარ, უბრალოდ უფრო ბევრი მუშაობა მოგიწევს, რასაც ცოტა მეტი დრო დასჭირდება. სულ ესაა“ (ბაკანიკი, 1995, გვ. 84). სხვები ასე ოპტიმისტურად არ არიან განწყობილნი: ერთ-ერთი გამოკითხვის მონაწილე შავკანიანთა ნახევარმა აღნიშნა, რომ ამერიკელი ერი ორ საზოგადოებას ქმნის: შავს და თეთრს, განცალკევებულსა და არათანაბარს.

სოციოლოგია და საჯარო დებატები

მტკიცე მოქმედება

ტერმინი „აფირმატიული ქმედება“ პირველად გამოჩნდა 1961 წელს პრეზიდენტ ჯონ კენედის მიერ ხელმოწერილ ბრძანებაში, რომელიც ავალებდა ფედერალურ კონტრაქტორებს, დაეკმაყოფილებინათ განმცხადებლები სამუშაო ადგილებით და მუშაობის პერიოდში მათ სათანადოდ მოპყრობოდნენ, განურჩევლად ანაზღაურებისა, რწმენისა, ფერისა ან ეროვნებისა. (Researcher, 1995 წლის 28 აპრილი). პოზიტიური დისკრიმინაციის მიზანი იყო არა მხოლოდ დისკრიმინაციის აღკვეთა, არამედ ინტეგრაციის ხელშეწყობა და უმცირესობების კომპენსირება მათზე განხორციელებული დისკრიმინაციისათვის. ამ პოლიტიკამ საფუძველი ჩაუყარა პროგრამებს, რომელთა მიზანი იყო განსაზღვრულ ვადებში უმცირესობების დასაქმება, მათთვის სოციალური უპირატესობის მინიჭება და კვოტის დანესება იმ უმცირესობების მფლობელობაში არსებული ფირმებისათვის, რომელთა გარკვეული ნაწილი ხდებოდა მთავრობის კონტრაქტორი. დასაწყისიდანვე აფირმატიულმა ქმედებამ აზრთა დიდი სხვადასხვაობა გამოიწვია.

მომხრეებს მიაჩნიათ, რომ პოზიტიურ დისკრიმინაციას სარგებლობა მოაქვს არა მარტო უმცირესობისთვის, არამედ მთლიანად საზოგადოებისთვის, რადგან ამგვარი ქმედებები ზრდის კოლეჯში მრავალფეროვნებას, ხელს უწყობს მრავალეთნიკური სამუშაო პერსონალის არსებობას და რასათაშორის ურთიერთგაგებას. ეს განპირობებულია იმით, რომ სხვადასხვა ჯგუფის წევრები თავს იყრიან სამუშაოებზე და საკლასო ოთახებში. პოზიტიური დისკრიმინაციის მოწინააღმდეგეები კი აცხადებენ, რომ უმაღლესი განათლების და სამუშაოს მიღების შესაძლებლობა დამოკიდებული უნდა იყოს მხოლოდ და მხოლოდ პიროვნულ დამსახურებაზე.

ღებატები

მომხრეები ამტკიცებენ, რომ აფირმატიული ქმედება საშუალებას აძლევს უმცირესობების წარმომადგენლებს, ისწავლონ კოლეჯში, შეიძინონ ახალი პროფესია და დაიწყონ თავისი საქმე. მიუხედავად იმისა, რომ განწყობა უმცირესობების მიმართ დადებითისაკენ შეიცვალა, იგი ბოლომდე არ გამქრალა. აქედან გამომდინარე, აფირმატიული ქმედება ჯერ კიდევ საჭიროა თანაბარი შესაძლებლობების უზრუნველსაყოფად. მომხრეები ასევე მიიჩნევენ, რომ აფირმატიული ქმედება სასარგებლოა არა მხოლოდ უმცირესობებისათვის, არამედ მთლიანად საზოგადოებისათვის, რადგან იგი ქმნის მრავალფეროვნებას სტუდენტთა საცხოვრებლებში და სამსახურებში, რაც ხელს უწყობს სხვადასხვა ჯგუფის ადამიანების ერთ გარემოში გაერთიანებას.

აფირმატიული ქმედების ოპონენტები კი ამტკიცებენ, რომ უმაღლეს სასწავლებლებსა და მაღალანაზღაურებად სამსახურებში მიღება უნდა ეყრდნობოდეს მხოლოდ პირად ღირსებებსა და დამსახურებებს. მათი მოსაზრებით, აფირმატიული ქმედება პოზიტიური დისკრიმინაციის ფორმაა, რომელიც უსამართლოდ ჩაგრავს თეთრკანიან მამაკაცებს. უფრო მეტიც, იგი ქმნის დაბალ ორმაგ სტანდარტს, რომელიც ხელს უწყობს შესრულების დონის დაქვეითებას. რასობრივი ჰარმონიულობის ხელშეწყობის ნაცვლად, აფირმატიული ქმედება ხელს უწყობს თეთრკანიანი მოსახლეობის განაწყენებას და, გარდა ამისა, ავითარებს იდეას, რომ უმცირესობების წარმომადგენლები და ქალები დაბადებიდანვე არასრულფასოვნები არიან და სპეციალური დახმარება სჭირდებათ. ოპონენტები იშველიებენ მარტინ ლუთერ კინგის გამონათქვამს, რომ იგი ოცნებობს იმ დღეზე, როდესაც „ბავშვებზე იმსჯელებენ მათი ხასიათის და არა მათი კანის ფერის მიხედვით“. ამის შემდეგ კი აფირმატიული ქმედების ოპონენტები ამტკიცებენ, რომ თანაბარი შესაძლებლობები ფერს არ უნდა არჩევდეს.

ანალიზი

რასობრივი უთანასწორობა ამერიკის შეერთებული შტატების სოციალური სტრუქტურის ნაწილია ადრეული პერიოდიდანვე. შავკანიანთა (როგორც ჯგუფის) დაბალი სოციალურ-ეკონომიკური დონე დღეს ოთხ-საუკუნოვანი სეგრეგაციისა და მონობის შედეგია. მხოლოდ ბოლო 30 წელია, რაც აფრო-ამერიკელებმა მიაღწიეს თანაბარი შესაძლებლობების გარკვეული დონეს. დისკრიმინაციისა და ნეგატიური განწყობის არარსებობის პირობებშიც კი, რასობრივი უთანასწორობა ისევ იარსებებდა, თუ ინსტიტუტები უბრალოდ განაგრძობდნენ „თავისი საქმის კეთებას“. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ კოლეჯში ჩარიცხვა დამოკიდებული იქნებოდა მხოლოდ ტესტების შედეგებზე, ღარიბ ოჯახებში გაზრდილი აფრო-ამერიკელი ბავშვები, რომლებმაც დაბალი დონის სკოლებში მიიღეს საწყისი განათლება, ვერ შეძლებდნენ საკმარისი ქულების დაგროვებას, მიუხედავად მათი ნიჭისა და შესაძლებლობებისა.

იქიდან გამომდინარე, თუ რამდენად ღრმად არის ფესვგადგმული ამერიკელი საზოგადოების სტრუქტურაში რასობრივი უთანასწორობა, თანაბარი შესაძლებლობების შექმნას მოქმედება სჭირდება. ფედერალურმა ხელისუფლებამ პირველი ნაბიჯი მაშინ გადადგა, როცა განახორციელა ზენოლა კომპანიებსა და უნივერსიტეტებზე, აქტიურად მიეღოთ და დაესაქმებინათ უმცირესობის წარმომადგენლები. ამავე დროს, შავკანიანებმა (და ქალებმა) სარჩელით მიმართეს თანაბარი სამუშაო შესაძლებლობების კომისიას და მოითხოვეს იმ კომპანიების გასამართლება, რომლებიც წარსულშიც მიმართავდნენ (მაგალითად, აწესებდნენ არათანაბარ ხელფასებს) და ამჟამადაც მიმართავენ დისკრიმინაციულ ქმედებას (მაგალითად, სამსახურში მიღებისას და დანაშაულებისას).

ამ ქმედებებმა, თავის მხრივ, მწვავე რეაქცია გამოიწვია. 1990-იან წლებში აფირმატიული აქტი რესპუბლიკელებსა და დემოკრატებს, კონსერვატორებსა და ლიბერალებს შორის მწვავე განხეთქილების საგნად იქცა ქვეყნის მთავრობის სამომავლო კურსის განსაზღვრისათვის ბრძოლაში. გამოკითხვების შედეგები ადასტურებს, რომ საზოგადოების ნეგატიური დამოკიდებულება პოზიტიური დისკრიმინაციისადმი

იზრდება. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ოპონენტები არიან ადამიანები, რომლებმაც თავის თავზე იწვნიეს პოზიტიური დისკრიმინაციის შედეგი, მაგრამ ეს ასე არის (მ. ტელიორი, 1995). ცხადია, რაც უფრო ხშირი კონტაქტი აქვთ თეთრკანიანებს შავკანიანებთან, მით უფრო დაუჭერენ მხარს ისინი პოზიტიურ დისკრიმინაციას. ოპოზიციას გვერდში უდგანან შავკანიანი პროფესიონალები, მეცნიერები, მენეჯერები და სტუდენტები, რომლებიც წარმატებულნი არიან და ფიქრობენ, რომ აფირმატიული აქტი შავკანიან პროფესიონალთა სტიგმატიზებას უწყობს ხელს, რადგანაც საზოგადოება ფიქრობს, რომ მათ წარმატებას არა საკუთარი შრომითა და ნიჭით მიაღწიეს, არამედ რასობრივ ნიადაგზე მინიჭებული პრივილეგიებით. მაგალითად, იელის იურისპრუდენციის პროფესორი, სტივენ კარტერი (1991) წერს, რომ პოზიტიური დისკრიმინაციის შედეგად კიდევ უფრო გაიზარდა რასობრივი დაყოფა — თეთრკანიანთა მიერ შექმნილი სტერეოტიპი შავკანიანთა დაბალი შესაძლებლობების შესახებ.

უთანხმოების მნიშვნელოვანი ნაწილი ჩვენი კულტურიდან მომდინარეობს. ადამიანებს მოსწონთ, როცა საზოგადოებას მერიტოკრატიულს უწოდებენ, სადაც თავდაუზოგავი შრომა და ნიჭიერება სათანადოდ ფასდება. ამავდროულად, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება **თანასწორობას** — ყველას აქვს თანაბარი შესაძლებლობა, გამოავლინოს საკუთარი ნიჭი და უნარი წარმატების მისაღწევად. მერიტოკრატიის მხარდამჭერები ყურადღებას ამახვილებენ ინდივიდუალურ უფლებებზე, განსხვავებით თანასწორობის დამცველთაგან, რომლებიც ჯგუფურ შედეგებს ანიჭებენ მეტ უპირატესობას.

მაგრამ მერიტოკრატიისა და თანასწორობის რეალურ ცხოვრებაში განხორციელება არასრულფასოვნად ხდება. პირველივე შეხვედრისას ჩვენი ყურადღების ცენტრში ექცევა ადამიანის რასა, სქესი, ასაკი, ჩაცმულობა, მიმზიდველობა და ა.შ. შესაბამისად, ქებას იმსახურებს მერიტოკრატიის ცნება, მაგრამ ჩვენი საზოგადოება ყოველთვის ამჟღავნებდა პოზიტიურ დისკრიმინაციას გარკვეული ჯგუფების მიმართ. აბიტურიენტთა განაცხადების მიღებისას კოლეჯები და უნივერსიტეტები კარგა ხანია ყურადღებას აქცევენ ახალგაზრდების წარმომავლობას (განსაკუთრებით იმას, არიან თუ არა ისინი ამავე კოლეჯის ან უნივერსიტეტის კურსდამთავრებულების შვილები), საცხოვრებლის გეოგრაფიულ მდებარეობას (ჩრდილოეთ დაკოტა ბოსტონის წინააღმდეგ). რამდენი თეთრკანიანი მამაკაცი გრძნობს თავს „მსხვერპლად“ როდესაც მისი კოლეჯის ან უნივერსიტეტის გუნდი შეხვედრას იგებს? არასოდეს გამოვხატავთ პროტესტს, როდესაც სამოქალაქო სამსახურების ვეტერანების შრომა ფასდება (არ აქვს მნიშვნელობა, ოთახში იშრომეს მათ თუ ბრძოლის ველზე იომეს). როგორც საზოგადოების წევრები და როგორც ინდივიდები, უპირატესობას ვანიჭებთ გარკვეული ჯგუფის წარმომადგენლებს, მაგრამ უპირატესობა, რომელსაც რასობრივი საფუძველი აქვს, აღვივებს სოციალურ დაძაბულობას და განაწყენებს.

სამართლიანობა არ არის ერთადერთი ფაქტორი. სამსახურში მიღებისა და დანიშნულების პოლიტიკა ფუნქციონირადა დაკავშირებული ეკონომიკასთან. პოზიტიური დისკრიმინაციის მოწინააღმდეგეები მიიჩნევენ, რომ დისკრიმინაციის ეს ტიპი დისფუნქციურია, რადგან მან შეიძლება დააქვეითოს განათლებასა და პროფესიულ საქმიანობაში წარმატების მიღწევის სტანდარტები და, აქედან გამომდინარე, ზიანი მიაყენოს ეკონომიკას. მომხრეები კი ამტკიცებენ, რომ აფირმატიული აქტი ფუნქციურია, რადგან ის საშუალებას აძლევს ადამიანებს, გამოავლინონ უნარ-ჩვევები, რაც სხვა შემთხვევაში შეუძლებელი იქნებოდა. გარდა ამისა, ის საშუალებას აძლევს როგორც სტუდენტებს, ასევე დასაქმებულ ადამიანებს, მოიპოვონ გამოცდილება და გახდნენ კონკურენტუნარიანები საერთაშორისო ბაზარზე. ამით ისინი, ხელს შეუწყობენ საარსებო სტანდარტებისა და წარმატების მიღწევის მოტივაციის ზრდას უმცირესობათა საზოგადოებებში.

პოზიტიური დისკრიმინაციის გარშემო მიმდინარე ყველაზე მძაფრი დებატები ძალაუფლებას ეხება. 400 წლის განმავლობაში თეთრკანიანი ამერიკელები საკუთარ ძალაუფლებას შავკანიანების ექსპლუატაციის, მათი ღირსების შელახვისა და მათი იდენტობის უარყოფისათვის იყენებდნენ. სამოქალაქო უფლებების დაცვის მოძრაობამ შეცვალა ძალაუფლების განაწილება. ამ მოძრაობის წარმატება განაპირობა შავკანიანთა ერთსულოვნებამ. ისინი ერთად იდგნენ საკუთარი უფლებების დასაცავად, განსხვავებით თეთრკანიანთაგან, რომლებსაც არ აერთიანებდათ ერთი იდეა — ბევრი მათგანი უთანაგრძნობდა შავკანიანების ბრძოლას. ფედერალურმა მთავრობამ ძალაუფლება გამოიყენა და საჯარო სკოლები

გააერთიანა, ხოლო მოგვიანებით ამავე ძალაუფლების გამოყენებით დაიწყო პოზიტიური დისკრიმინაციის განხორციელება, რასაც დასაწყისში მნიშვნელოვანი წინააღმდეგობა შეხვდა, მაგრამ სამოქალაქო უფლებების ლეგალიზაციის პროცესთან ერთად, მნიშვნელოვან წარმატებებს მიაღწია. 1960-იან წლებში ეკონომიკის გაფართოების პროცესში, საკმარისზე მეტი სამუშაო ადგილების გამო, აფირმატიული აქტი შედარებით იოლად მისაღწევი იყო. 1990-იან წლებში, სამუშაო ადგილების შემცირების პირობებში, ადამიანები უფრო ზრუნავენ საკუთარ პერსპექტივაზე და ნაკლებად ნერვიულობენ უმცირესობების ან იმიგრანტების გამო, რის შედეგადაც, პოზიტიური დისკრიმინაციის გარშემო ატეხილი დებატები კიდევ უფრო გამძაფრდა.

1990-იან წლებში კვლავ მოხდა პოზიტიური დისკრიმინაციის პოლიტიზირება, რადგან ყველას (არა მარტო თეთრკანიანებსა და შავკანიანებს, არამედ პროფესიულ ასოციაციებს, შრომით გაერთიანებებსა და პოლიტიკოსებს) სურს, გაიმყაროს პოზიციები. გარდა ამისა, ამ საკითხის გარშემო მიმდინარე დებატებს ერთგვარი „პოლიტიკური სარგებელი“ მოაქვს — მას ყურადღება გადააქვს საერთაშორისო ბაზრის სიმძლავრეებსა და აშშ-ს ეკონომიკაზე, რომლებიც მძიმე ფინანსურ მდგომარეობაში აგდებენ მომუშავეებს და ამცირებენ მათ მოლოდინებს.

ლათინო-ამერიკელები

ლათინო-ამერიკელები ანუ ესპანურად მოლაპარაკე ამერიკელები სიდიდით მეორე უმცირესობის ჯგუფს წარმოადგენენ. სულ მცირე 22.8 მილიონი ლათინო-ამერიკელი ლეგალურად ცხოვრობს შტატებში, სხვები ემიგრანტები არიან, რომლებსაც ლეგალურად ცხოვრებისათვის საჭირო სრული დოკუმენტაცია არ გააჩნიათ (აშშ-ს მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 1994). გამომდინარე იქიდან, რომ ემიგრაციის დონე მაღალია და ამჟამად ამერიკაში ახალგაზრდა და დიდი ოჯახები ცხოვრობენ, ლათინო-ამერიკელთა რიცხვი სწრაფად იზრდება. თუ ასე გაგრძელდა, ისინი აფრო-ამერიკელებსაც ჩამოიტოვებენ უკან (სტატისტიკური ამონარიდი, 1995).

ლათინო-ამერიკელთა მრავალფეროვნება

„ლათინო-ამერიკელი“ განზოგადებული ცნებაა, რომელიც გულისხმობს ლათინური ამერიკის სხვადასხვა ნაწილიდან შეერთებულ შტატებში სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა მიზეზით ჩამოსულ ადამიანებს. ევროპელი ემიგრანტებისაგან განსხვავებით, რომლებმაც თანდათან დაივიწყეს მშობლიური ენები, ლათინო-ამერიკელები აგრძელებდნენ ესპანურად ლაპარაკს. მათ სხვა ტრადიციების შენარჩუნებაც მოახერხეს (ნელსონი და ტიენდა, 1985).

ლათინო-ამერიკელთა უმეტესობა არ შეერწყა დომინანტ კულტურას. ემიგრანტთა უწყვეტი ნაკადი ხელს უწყობს ტრადიციების ხსოვნას და ღირებულებებისადმი პატივისცემას.

მექსიკო-ამერიკელები, ანუ ჩიკანოები ორ ძირითად კატეგორიად იყოფიან: პირველ კატეგორიას მიეკუთვნებიან იმ ესპანელთა შთამომავლები, რომლებიც ამერიკის სამხრეთ-აღმოსავლეთში ამერიკის მიერ ამ ტერიტორიის დაპატრონებამდე (რაც 1848 წელს გამართული ამერიკა-მექსიკის ომის შედეგად მოხდა) კარგა ხნით ადრე ცხოვრობდნენ.

მეორე ჯგუფი უფრო გვიანდელი ემიგრანტების შთამომავლები არიან, რომლებიც მეოცე საუკუნის დასაწყისში ჩამოვიდნენ შეერთებულ შტატებში სეზონური სამუშაოს პოვნის იმედით. ზოგი მათგანი, მექსიკის მთავრობასთან დადებული შეთანხმების თანახმად, ლეგალური გზით შემოვიდა შტატებში, ზოგიერთი კი — არალეგალურად.

მექსიკაში მოსახლეობის ზრდას თან მოჰყვა დასაქმების დაბალი დონე და სოციალური მდგომარეობის გაუარესება. უკეთესი მომავლის პოვნისა და შტატებში მყოფი ნათესავების დახმარების იმედით, უამრავი მექსიკელი ემიგრანტი ცდილობს შტატებში ჩამოსვლას. რა საოცარიც უნდა იყოს, ისინი გვერდს უვლიან ფერმებითა და რანჩოებით მდიდარ სამხრეთ-აღმოსავლეთს და ქალაქებში ეძებენ სამსახურებს მშენებლობასა და წარმოებაში. მექსიკელები განსაკუთრებით დაუცველნი არიან დისკრიმინაციისა და ძალადობისაგან, რადგან დეპორტაციისა ეშინიათ. გარდა ამისა, ადგილობრივი თეთრკანიანები მათ, როგორც იაფ მუშახელს, ხელფასების დაქვეითებას მიაწერენ. ინტერესთა კონფლიქტის ერთ-ერთი გამოხატულება იყო კალიფორნიაში მიღებული კანონი, რომელიც არაღლეალებს განათლების მიღებასა და საზოგადოებრივი სერვისებით სარგებლობას უკრძალავს.

შეერთებულ შტატებს პუერტო-რიკო სამართავად 1898 წელს გადაეცა, რომელსაც მანამდე კოლონიის სტატუსით 50 წლის განმავლობაში განაგებდა. 1917 წელს პუერტო-რიკოს მაცხოვრებლებს ამერიკის მოქალაქეობა მიენიჭათ, ხოლო 1952 წლიდან კუნძულის ერთ-ერთი შტატი გახდა. კოლონიად ყოფნის პერიოდში კუნძულზე პატარა ფერმები პლანტაციებით ჩანაცვლდა, სადაც მოგვიანებით ინდუსტრიალიზაციის პროგრამა დაიწყო. მაგრამ ამ პროგრამამ ვერ შეძლო მოეცვა კუნძულის მზარდი მოსახლეობა. საჰაერო მიმოსვლამ გააიოლა მოძრაობა და მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ კუნძულის მოსახლეობის თითქმის მესამედმა ნიუ-იორკს მიაშურა სამუშაოს საძებნელად. პუერტო-რიკოელები განსაკუთრებული ემიგრანტები არიან: გამომდინარე იქიდან, რომ კუნძული ამერიკის ერთ-ერთი შტატია, მათ მიმოსვლისათვის ვიზები არ სჭირდებათ და, გარდა ამისა, სამშობლოსთან სიახლოვის გამო, მათ შეუძლიათ ხშირად იარონ იქ ან სამუდამოდ დაბრუნდნენ.

კუბური წარმოშობის ამერიკელების უმეტესობა შტატებში პოლიტიკური ლტოლვილების სტატუსით ჩამოვიდა. მათ თავი დააღწიეს ფიდელ კასტროს კომუნისტურ დიქტატს. დღეს კუბელები მაიამის ყველაზე მრავალრიცხოვან ეთნიკურ უმცირესობას წარმოადგენენ, რომლებსაც მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ ქალაქის ბიზნესის განვითარებასა და პოლიტიკის წარმოებაში. კუბელებმა დაადასტურეს, რომ ისინი პოლიტიკურად ყველაზე აქტიურნი არიან ლათინო-ამერიკელ ემიგრანტებს შორის. კუბელები იბრძვიან, რათა ამერიკამ იზოლაციაში მოაქციოს კასტროს რეჟიმი. მათ ასევე გამოიჩინეს თავი, როგორც ფინანსურად წარმატებულმა ჯგუფმა.

იდენტობის საკითხები

ლათინო-ამერიკელთა სხვადასხვა ჯგუფმა შეძლო ზღვარის შენარჩუნება არა მხოლოდ დანარჩენ ჯგუფებთან, არამედ ერთმანეთის შიგნითაც. ტერმინი „ლათინო-ამერიკელი“ (hispanis), დაამკვიდრა აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურომ (კალდერონი, 1992). ამ ტერმინმა 1960-იან წლებში შეცვალა *მექსიკო-ამერიკელი*, რომელიც უფრო ასიმილაციაზე მიუთითებდა და არ უსვამდა ხაზს ამ კატეგორიის ინდიურ ფესვებს. დღეს მრავალი ადამიანი უპირატესობას ანიჭებს ტერმინს „ლათინო“ იმავე მოსაზრების გამო.

ლათინო-ამერიკელები სხვა „იდენტურობის კრიზისის“ წინაშე დგანან., რომელიც რასობრივ კლასიფიკაციას ეხება (მესეი და დენტონი, 1992). ბევრი მათგანი შერეული რასობრივი წარმოშობისაა. მათი წინაპრები არიან თეთრკანიანი ევროპელები, ამერიკელი ინდიელები, შავკანიანი აფრიკელები და აზიელებიც კი. ლათინო-ამერიკულ კულტურაში

რასა მოიაზრება, როგორც კონტინუუმი თეთრკანიანიდან ინდიელამდე, რომელიც მრავალ ვარიაციას გულისხმობს. აშშ-ში კი, ადამიანი ან თეთრია ან ინდიელი, თეთრკანიანი ან შავკანიანი. ამის შედეგად, ლათინო-ამერიკელები იკავებენ გაურკვეველ პოზიციას ეთნიკური და რასობრივ უმცირესობებს შორის. ერთი და იმავე ეროვნების სხვადასხვა ადამიანი შეიძლება აღიქმებოდეს თეთრკანიანად (ძირითადად ესპანური წარმოშობისანი), და თითქმის შავკანიანად (ეს უმთავრესად ეხება ინდური ან აფრიკული წარმოშობის ადამიანებს).

ცხრილი 8.3
პროფესიული დასაქმების მაჩვენებელი ლათინო-ამერიკული წარმოშობისა და სქესის მიხედვით, საშუალო წლიური მაჩვენებლები, 1993წ.

	ლათინო- ამერიკელი	არალათინო- ამერიკელი
პროფესია	განაწილება %-ში 1993 წ.	
მამაკაცები — 16 წლის ასაკისა და ზემოთ	100.0	100.0
მენეჯერული სპეციალობები 11.6	27.9	
ტექნიკური, გაყიდვებისა და ადმინისტრაციის დახმარება 15.4	21.5	
სერვისის სფერო	16.0	10.1
ხელობა, შეკეთება	19.6	18.0
ოპერატორები და მუშები	28.4	19.0
მეტყველობა, მეთევზეობა, მეზღვაობა	8.9	3.7
ქალები — 16 წლის ასაკისა და ზემოთ	100.0	100.0
მენეჯერული სპეციალობები 15.4	29.8	
ტექნიკური, გაყიდვებისა და ადმინისტრაციის დახმარება 40.9	42.9	
სერვისის სფერო	24.6	17.5
ხელობა, შეკეთება	2.5	1.8
ოპერატორები და მუშები	14.8	7.4
მეტყველობა, მეთევზეობა, მეზღვაობა	1.8	0.8

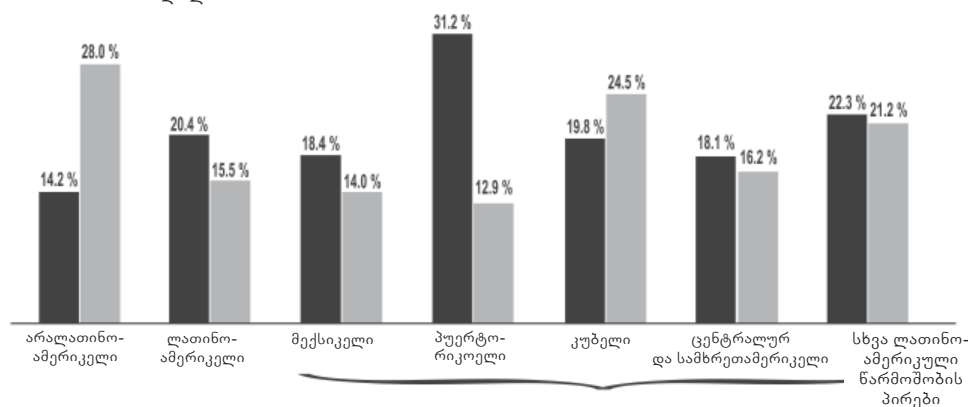
წყარო: აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიუროს ანგარიშები P20-475, „ლათინო-ამერიკული მოსახლეობა ამერიკის შეერთებულ შტატებში“

დღევანდელი სოციო-ეკონომიკური სტატუსი

ლათინო-ამერიკელებმა მოკრძალებულ სოციო-ეკონომიკურ პროგრესს მიაღწიეს. მხოლოდ მცირე რიცხვმა შეძლო, გათანაბრებოდა ანგლო-ამერიკელებს (აშშ-ს მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 1990ბ). 1993 წელს, ლათინო-ამერიკელების ნახევარზე ოდნავ მეტმა დაასრულა უმაღლესი სკოლა (განსხვავებით არალათინო-ამერიკელებისა და აფრო-ამერიკელების 80%-გან). მიუხედავად იმისა, რომ შედარებით მოიმატა მენეჯერის პროზიციებზე დასაქმებულთა რიცხვმა, ზოგადი ტენდენცია მიუთითებს, რომ მათი უმეტესობა დაბალანაზღაურებად სამსახურებშია დასაქმებული (იხ. ცხრილი 8.3). ლათინო-ამერიკელ-

თა საშუალო წლიური შემოსავალი თეთრკანიანთა წლიური შემოსავლის სამ-მეოთხედს შეადგენს. საშუალოდ, არალათინო-ამერიკელის მიერ გამოიმუშავებულ 1 დოლარზე ლათინო-ამერიკელების მიერ გამოიმუშავებული 63 ცენტი მოდის (იხ. სქემა 8.5). მიუხედავად იმისა, რომ ამ უმუშევრობისა და სიღატაკის მაჩვენებლები ბოლო ხანებში ოდნავ გაუმჯობესდა, მათი მდგომარეობა გაცილებით ჩამორჩება თეთრკანიანი ამერიკელების მდგომარეობას. 1993 წლის მონაცემებით, ლათინო-ამერიკელთა 29 პროცენტი ცხოვრობდა სიღარიბის ზღვარს მიღმა (განსხვავებით არალათინო-ამერიკელი წარმოშობის თეთრკანიანთა 9.6%-გან) (აშშ-ს მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 1994წ.).

■ იმ ოჯახთა პროცენტული მაჩვენებელი, რომელთა წლიური შემოსავალი 10.000 აშშ დოლარზე ნაკლებია
 ■ იმ ოჯახთა პროცენტული მაჩვენებელი, რომელთა წლიური შემოსავალი შეადგენს და აღემატება 50.000 აშშ დოლარს.

სქემა 8.5 / ლათინო-ამერიკულ ქვეჯგუფებში შემოსავლების განაწილება 1992

კეთილდღეობა და სიღატაკიერე არათანაბრადაა გადანაწილებული ლათინო-ამერიკულ ქვეჯგუფში.

წყარო: აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, მიმდინარე ანგარიშები. მოსახლეობის დახასიათება, P-20, № 475 (1994), გვ. 16-17

სიღატაკის მაღალი მაჩვენებელი გამოწვეულია განათლების დაბალი დონით, შრომის ბაზრის ახალხანს დაწყებული ათვისებით, ინგლისური ენის არცოდნით (ცატანი, 1988წ.). თუმცა, ახალმა გამოკვლევებმა ცხადყო, რომ ამ მაჩვენებელზე რასისტული დამოკიდებულებაც ახდენს გავლენას (ტელესი და მურგუია, 1990წ.). ლათინო-ამერიკელების გარეგნობა ცვალებადია. ამ ჯგუფის წევრებს, შესაძლოა, ჰქონდეთ სახის თეთრი ან მუქი კანი. გამოკვლევების მიხედვით, ამ ჯგუფის მუქკანიანი წარმომადგენლები გაცილებით უფრო ნაკლებს გამოიმუშავებენ, ვიდრე ისინი, რომლებიც, შესაძლოა, თეთრკანიანებად „გასაღდნენ“, მიუხედავად მათი განათლებისა და საქმიანობისა. თეთრკანიანი ლათინო-ამერიკელები უფრო მეტად სახლობენ გარეუბნებში ევროპული წარმოშობის თეთრკანიანებთან ერთად, ვიდრე მუქკანიანები, რომელთა დიდი რაოდენობა ეთნიკურ ანკლავებში ცხოვრობს (მესეი და დენტონი, 1992წ.).

მკვიდრი ამერიკელები

მკვიდრ ამერიკელებს ცენტრალური როლი უკავიათ ამერიკული ფოლკლორის განვითარებაში. შეერთებული შტატების ტერიტორიაზე ბევრი ტოპონიმი ინდიური წარმომავლობისაა. მხოლოდ ინდიელები წარმოადგენენ ერთადერთ ეთნიკურ ჯგუფს, რომელიც სპეციალურადაა მოხსენიებული კონსტიტუციაში. კანონით, ინდიელები სუვერენული ტომების წარმომადგენლები არიან, თუმცა, სინამდვილეში, ხელისუფლება იშვიათად მიაგებს პატივს მათ სუვერენიტეტს.

მოკლე სოციალური ისტორია

როდესაც ევროპელებმა ახალი სამყარო „აღმოაჩინეს“, კონტინენტი უკვე დასახლებული იყო სხვადასხვა ტომით — დანყებული აგრესიული მეომრებით, დამთავრებული მშვიდობიანი მონადირეებით, მეთევზეებითა და ფერმერებით. ორი უდიდესი ამერიკული იმპერია — ინკებისა (პერუ) და აცტეკებისა (მექსიკა) — იმ დროს ყველაზე ძლევამოსილი ცივილიზაციების რიცხვში იდგნენ.

ევროპელების მოსვლამდე ამერიკის შეერთებული შტატების მოსახლეობა 10 მილიონს არ აღემატებოდა (სნიპი, 1992წ.). 1890 წელს კი, როდესაც მკვიდრმა ამერიკელებმა თავიანთი უკანასკნელი საომარი პოზიცია სამხრეთ დაკოტაში დაიცვეს, „დაჭრილ მუხლთან“, მათი საერთო რაოდენობა 300.000-მდე შემცირდა. არსებობს სამი ძირითადი ფაქტორი, რომელმაც განადგურებამდე მიიყვანა ამერიკის მკვიდრი მოსახლეობა: პირველი და უმთავრესი გახლდათ ევროპელებს შორის გავრცელებული დაავადებები, რომელთა წინააღმდეგაც ინდიელთა ტომებს იმუნიტეტი არ გააჩნდათ (მაგალითად, ჩუტყვავილა, ქოლერა, ტიფი, გრიპი). ევროპელების მასობრივ შემოსვლამდეც კი, ადგილობრივი მოსახლეობის დიდი რაოდენობა სწორედ ამ დაავადებების გავრცელების შედეგად განადგურდა. მეორე ფაქტორი იყო მრავალრიცხოვანი ომები, არა მარტო ევრო-ამერიკელებთან, არამედ ტომებს შორისაც, რადგან შევიწროვების შედეგად, ისინი იძულებულები იყვნენ, ერთმანეთის ტერიტორიებზე გადასულიყვნენ. ინდიელთა ტომების წევრებს ხშირად ქირაობდნენ ერთმანეთის ამოსახოცად. ალბათ 500.000-მდე მკვიდრი ამერიკელი დაიღუპა ომებისა და ბრძოლების შედეგად. მესამე ფაქტორი იყო გენოციდი, რომელიც მტრულ ტერიტორიაზე იძულებითი თავმოყრითა და წინასწარდაგეგმილი მასობრივი ჟლეტით იყო გამოხატული.

ამერიკაში ევროპელების მოსვლამდე მკვიდრი ამერიკელები 2 მილიარდ აკრ მიწას ფლობდნენ. საუკუნის დასასრულს, მათ, ვინც ეპიდემიებს, ომებსა და გენოციდს გადაურჩა, თავი მოუყარეს, ე.წ. რეზერვაციებში, რომელთა სრული ფართობი 90 მილიონ აკრს შეადგენდა. მიუხედავად იმისა, რომ კანონით რეზერვაციები დამოუკიდებელ მიწებს წარმოადგენდა, ისინი ინდიელთა საკითხების ბიუროს მიერ იმართებოდა, იქ კი, ძირითადად, თეთრკანიანი ადამიანები მუშაობდნენ. დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკის წარმოების უფლების სანაცვლოდ, მათ ინდიელებს ფედერალური სახსრებით გამოუყვეს სკოლა და ჯანდაცვის სერვისები, თუმცა, როგორც წესი, ეს სერვისები არ გამოირჩეოდა მაღალი ხარისხით და ბიუჯეტსაც ხშირად არ ჰყოფნიდა თანხები მათ შესახად. მიწების განკარგვის საკითხებსაც კი ბიურო წყვეტდა და თან ისე, რომ მკვიდრი ამერიკელები ამ გადან-

ყვეტილებებით ხშირად ნაგებულები რჩებოდნენ (იეტმანი, 1992წ.). მათ მდგომარეობას კარგად აღწერს ტერმინი „შიდა კოლონიზაცია“ (სნიპი, 1992წ.).

ზოგადი მოსაზრების თანახმად, მკვიდრი ინდიელები მალე უნდა გადაშენებულიყვნენ. მონადირეებსა და მეთევზეებს ხელს უწყობდნენ ფერმერებად ჩამოყალიბებაში, ბავშვებს აგზავნიდნენ სკოლა-ინტერნატებში, სადაც მათ უკრძლავდნენ მშობლიურ ენაზე ლაპარაკს. 1950-იან წლებში იწყება ტერმინაციის პოლიტიკა, რომელიც მიზნად ისახავდა მკვიდრი მოსახლეობის ნახალისებას — საცხოვრებლად ქალაქებში გადასულიყვნენ და, ასევე მათი მიწების სპეციალური სტატუსის გაუქმებას. ამით, ევრო-ამერიკელებმა ვითომდა ბოლო მოუღეს „ინდიელთა პრობლემას“.

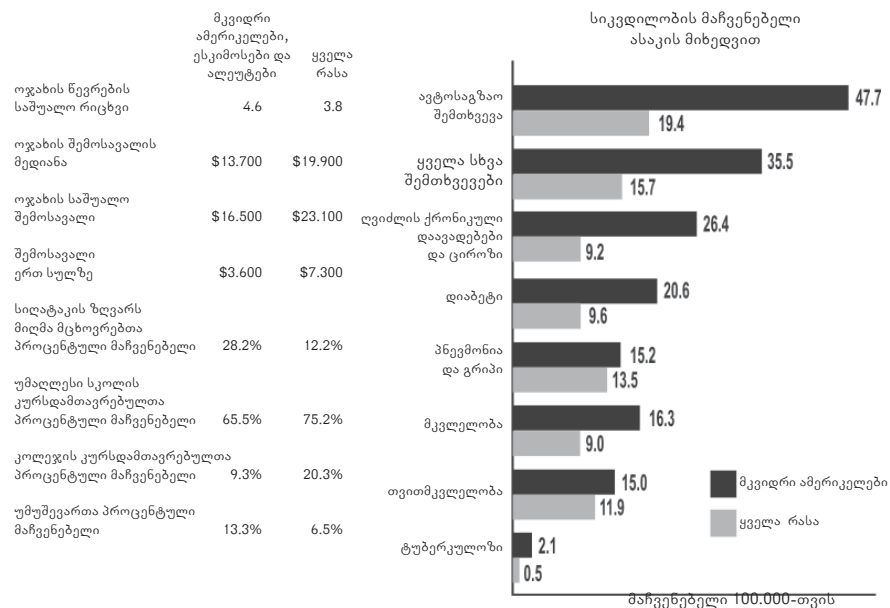
თუმცა, რაოდენ გასაკვირიც უნდა იყოს, მკვიდრმა ამერიკელებმა შეძლეს გაერთიანება და, ამავე დროს, ტომობრივი იდენტობების შენარჩუნება. პან-ინდიური მოძრაობა დღესაც ყვავის და სულ უფრო და უფრო იკრებს ძალას (სნიპი, 1992წ.).

მკვიდრ ამერიკელთა რაოდენობა, რომელიც ნელა, მაგრამ სტაბილურად იზრდებოდა, 1950-1990 წლებში ხუთჯერ გაიზარდა და 2 მილიონს მიაღწია (ეშბახი, 1995). ეს მაჩვენებელი ნაწილობრივ გამოწვეულია შობადობის რიცხვის მატებითა და სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდით. საქმე იმაშია, რომ მკვიდრი ამერიკელების იდენტობასთან დაკავშირებული სტიგმის შესუსტებასთან ერთად, ბევრმა ინდიური ან შერეული წარმოშობის ამერიკელმა გაამჟღავნა საკუთარი წარმომავლობა.

1970-იანი წლების დასაწყისში, ინდიელთა ტომების წარმომადგენლებმა სასამართლოში სარჩელი შეიტანეს და მოითხოვეს დარღვეული ხელშეკრულებების აღდგენა. ამის შედეგად, სიუს ტომს 122.5 მლნ აშშ დოლარი გადაეცა მიტაცებული „შავი მთების“ კომპენსაციის სახით, ხოლო Puget Sound- ის გარშემო მცხოვრებმა ტომებმა მიიღეს უფლება, ისარგებლონ ამ ტბებში დაჭერილი ორაგულის 50%-ით, რასაც ისინი მეთევზეობასა და აგროკულტურის განვითარებას ახმარენ. ყველზე დიდ ხმაურსა და უკმაყოფილებას იწვევს ინდიელთა ტერიტორიაზე გაშენებული კაზინოებისა და სხვა გასართობი ბიზნესის მზარდი რაოდენობა. საქმე იმაშია, რომ კანონი არ კრძლავს ინდიელთა ტერიტორიებზე აზარტული თამაშებით გართობას. ეს ფაქტი გარშემო მცხოვრები საზოგადოების უკმაყოფილებას იწვევს არა მარტო აზარტული თამაშების, არამედ შედეგების გამო (მაგ. პროსტიტუცია), რომელიც ამ საქმიანობას ახლავს ხოლმე თან.

მიმდინარე სოციო-ეკონომიკური სტატუსი

დღეს 2.23 მილიონი მკვიდრი ამერიკელი ითვლება ქვეყანაში მცხოვრებ ყველაზე ღარიბ უმცირესობათა ჯგუფს შორის. განათლების, შემოსავლების, დასაქმებისა და ჯანმრთელობის მხრივ, მკვიდრი ამერიკელები ჩამორჩებიან არა მარტო ზოგადად ამერიკელებს, არამედ უმცირესობათა ყველა ჯგუფს (იხ. სქემა 8.6). მკვიდრ ამერიკელებზე უბედური შემთხვევების, მკვლელობის, თვითმკვლელობის, ღვიძლის დაავადებების, გრიპის, პნევმონიისა და დიაბეტის მაღალი მაჩვენებელი მოდის (ზემოთ ჩამოთვლილთაგან ყველა შეიძლება გამოწვეული იყოს ალკოჰოლის ჭარბი მოხმარებით) და მათი სიცოცხლის ხანგრძლივობა საერთო ეროვნულ მაჩვენებელზე 10 წლით ნაკლებია (იეტმანი, 1992წ.).

სქემა 8.6 / მკვიდრი ამერიკელების სოციო-ეკონომიკური მახასიათებლები

მრავალი მკვიდრი ამერიკელის სილატაკე განპირობებულია ჯანმრთელობის არადაამაკმაყოფილებელი მდგომარეობით, მაღალი რისკის ქცევითა და სიცოცხლის მოკლე ხანგრძლივობით

წყარო: აშშ-ს მოსახლეობის აღწერის ბიურო, სტატისტიკური ამონარიდი შეერთებული შტატების შესახებ, 1994წ.

აზიური ნაქმომობის აზიური

1965 და 1990 წლებში აზიური წარმოშობის მოსახლეობა თითქმის ათჯერ გაიზარდა და ასეთივე ტემპით აგრძელებს გამრავლებას (გარდნერი, 1992წ.). აზიური წარმოშობის ამერიკელები არა მარტო ყველაზე მზარდი ეთნიკური კატეგორიაა ამერიკაში, არამედ ყველაზე მრავალფეროვანიც. 1960-იანი წლებისათვის, ქვეყანაში აზიური წარმოშობის ამერიკელების 4 ძირითად კატეგორიას განასხვავებდნენ (ჩინელები, იაპონელები, კორეელები და ფილიპინელები), 1980-იანი წლებისათვის მათი რაოდენობა სულ მცირე ოცდახუთამდე გაიზარდა (ესპირიტუ და ონგი, 1994წ.). დღეს 7 მილიონი აზიური წარმოშობის ამერიკელი მოსახლეობის 3%-ს შეადგენს.

მოკლე სოციალური ისტორია

ჩინელების დასავლეთ სანაპიროზე ემიგრაციის პროცესი მეთვრამეტე საუკუნის შუა პერიოდიდან დაიწყო. ამ დროს ისინი რკინიგზაზე მუშაობდნენ და სახელი გაითქვეს, როგორც კარგმა მუშებმა. თუმცა, სარკინიგზო სამუშაოების დასრულებისა და უმუშევრო-

ბის მაჩვენებლის ზრდის შემდეგ, თეთრკანიანებმა ზურგი შეაქციეს ჩინელებს. ლინჩის წესით გასამართლება, სახლების გადაწვა და დევნის სხვა ფორმები ჩინელთა მიმართ, იმ დროს იშვიათობას არ წარმოადგენდა. 1882 წელს შემოღებული იქნა კანონი, რომელიც ჩინელებს უკრძალავდა მიწის შეძენას და სრულფასოვანი მოქალაქის სტატუსის მიღებას. ჩინელები იძულებულნი გახდნენ, განცალკევებით დასახლებულიყვნენ ერთად (ჩინური კვარტლები) (ვონგი, 1982წ.). 1965 წლის საემიგრაციო კანონის შემოღების შემდეგ ამერიკაში ჩამოსული ჩინელების რაოდენობამ გადააჭარბა ჩინური ემიგრაციის 80 წლის განმავლობაში შემოსული ჩინელი ემიგრანტების რიცხვს. დღეს 1.6 მილიონი ჩინური წარმოშობის ამერიკელისაგან ორი მესამედი ტაივანიდან და ჰონკონგიდან ემიგრირებულების შთამომავლები არიან.

იაპონელმა ემიგრანტებმა აშშ-ში ჩამოსვლა 1870-იან წლებში დაიწყეს. ახალმოსულებმა გახსნეს ბოსტნეულისა და ყვავილების მაღაზიები და ხელი მიჰყვეს სხვა წერილი ბიზნესის წარმოებასაც. 1924 წელს შეწყდა ემიგრანტების მიღება აღმოსავლეთ აზიიდან. იაპონიის მიერ პერლ-ჰარბორზე განხორციელებული თავდასხმის გამო, აშშ-ის ხელისუფლებამ შური საკუთარ ქვეყანაში მცხოვრებ იაპონელებზე იძია. ქვეყნის სიღრმეში მცხოვრები 120000-ზე მეტი იაპონელი (მათ შორის ამერიკის შეერთებული შტატების 70000 მოქალაქეც) დასავლეთის სანაპიროზე სპეციალურად შემოღობილ და დაცულ „რელიოკაციის ცენტრებში“ მოათავსეს. თეთრკანიანებმა კი მათი მიწები მიიტაცეს და მათი ბიზნესიც ხელში ჩაიგდეს. მხოლოდ 1988 წელს მოუბოდიშა სენატმა ოფიციალურად იაპონელებს ადამიანის უფლებების დარღვევისათვის და თითოეულ იმ იაპონური წარმოშობის ამერიკელს გადასცა 20000 დოლარის ოდენობის კომპენსაცია, რომლებიც დატყვევებულები იყვნენ ომის დროს.

დღესდღეობით შეინიშნება იაპონელი ემიგრანტების რიცხვის კლება, რაც განპირობებული უნდა იყოს იაპონიის ეკონომიკის სწრაფი წინსვლითა და, შესაბამისად, იაპონელებისათვის საუკეთესო პირობების შეთავაზებით სამშობლოშივე. დღეს აშშ-ში მცხოვრები 847000 იაპონური წარმოშობის ამერიკელი ემიგრანტთა მესამე ან მეოთხე თაობას წარმოადგენს. ისინი ყველაზე უკეთ ასიმილირებული ეთნიკური ჯგუფია.

აზიელი ემიგრანტების ყველაზე დიდი რიცხვი დღეს ფილიპინებიდან მოდის. შემდეგ მოდის კორეა, ვიეტნამი და ინდოეთი (გარდნერი, 1992წ.).

კულტურული მრავალფეროვნება

აზიური წარმოშობის ამერიკელებს ორი მნიშვნელოვანი ფაქტორი განასხვავებს ჩვენ მიერ ზემოთ აღწერილი ჯგუფებისგან: განსხვავებით ლათინო-ამერიკელებისაგან, რომლებიც იზიარებენ საერთო ენას — ესპანურს და საერთო კათოლიკურ რელიგიას, აზიური წარმოშობის ამერიკელებს არ გააჩნიათ ერთი საერთო ისტორია ან კულტურა. ისინი სხვადასხვა ქვეყნიდან მოდიან და სხვადასხვა ენაზე ლაპარაკობენ. მათი რელიგიაც მრავალფეროვანია და მოიცავს ბუდიზმს, ქრისტიანობას, ინდუიზმსა და ისლამს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ინდოელებს, ბირმელებს, ტაივანელებსა და სამოელებს ძალიან ცოტა რამ აქვთ საერთო როგორც ერთმანეთთან, ასევე სხვა ამერიკელებთანაც.

ცხრილი 8.4
არჩეული კლასისა და ადგილობრივი ჯგუფების
ეთნიკური განაწილება, პროცენტებში

ჯგუფი	ამერიკაში დაბადებულები		სხვა ქვეყნებში დაბადებულები	
	მენეჯერი	სპეციალისტი	სერვისი	ოპერატორები
იაპონელი	62	62	8	3
ჩინელი	21	25	30	34
ფილიპინელი	12	8	27	19
კორეელი	3	2	15	19
ვიეტნამელი	0	0	10	17

წყარო: აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, მოსახლეობის აღწერა, 1990წ; ანკეტის ნიმუში (აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, ვაშინგტონის ოლქი).

გარდა ამისა, ახალი აზიელი ემიგრანტები მკვეთრად განსხვავდებიან ეკონომიკური თვალსაზრისითაც. ისინი გამოირჩევიან მაღალი პროფესიული წარმატებით და მათ შორის ბევრია მაღალანაზღაურებად სამსახურში დასაქმებული. გამომდინარე იმ გამოცდილებიდან და პროფესიიდან, რაც მათ სამშობლოში ჰქონდათ, ამ ჯგუფის წარმომადგენლები შეიძლება მუშაობდნენ ექიმებად, ინჟინრებად, მედდებად, ოვიდიანტებად და ა.შ (იხ. ცხრილი 8.4).

მიმდინარე სოციო-ეკონომიკური სტატუსი

დეკადების განმავლობაში, აზიური წარმოშობის ამერიკელებს ჩამოუყალიბდათ „სამაგალითო უმცირესობის“ იმიჯი. ყველა ფაქტორის გათვალისწინებით, ისინი გაუთანაბრდნენ და ხშირ შემთხვევაში დაჩრდილეს კიდევ ამერიკელების სხვა ჯგუფები (უინიკი, 1990წ.). აზიური წარმოშობის ოჯახების შემოსავლის მედიანა უფრო მაღალია თეთრკანიანი ამერიკელებისაზე. ამ ჯგუფის წარმომადგენლები ხშირად იკავებენ მაღალ თანამდებობებს და მუშაობენ მაღალანაზღაურებად სამსახურებში. აზიური წარმოშობის ამერიკელი სტუდენტების შედეგები უფრო მაღალია სტანდარტულ ტესტებში (განსაკუთრებით კი არითმეტიკასა და ბუნებისმეტყველებაში), ვიდრე სხვა ამერიკული ჯგუფის სტუდენტებისა. მათ ორჯერ უფრო მაღალი შანსი აქვთ, დაამთავრონ კოლეჯი და ხარისხი მოიპოვონ. მაგრამ ეს სტატისტიკა სრულ სურათს არ ასახავს.

150 წლის განმავლობაში აზიელები (ანუ აღმოსავლელები) მიიჩნეოდნენ „ყვითელ საფრთხედ“: ისინი ხასიათდებოდნენ ეშმაკ, მოხერხებულ, გაიძვერა და არასანდო ადამიანებად. მეორე მსოფლიო ომის დროს კი მათ „შინაურ მტრებს“ უწოდებდნენ. „ყვითელი საფრთხიდან“ „სანიმუშო უმცირესობაზე“ გადასვლის პროცესი 1960-იან წლებში დაიწყო, როდესაც ადგილი ჰქონდა რასობრივ ნიადაგზე აღმოცენებულ საყოველთაო მღელვარებას (ჩანი, 1995წ.). მოულოდნელად, მედიამ შეამჩნია, რომ ჩინელებისა და იაპონელების უმეტესობამ გზა გაიკვალა სკოლებისაკენ, გადაინაცვლა გარეუბნებში და შეურთდა

საშუალო ფენას. თუ აზიელებმა მოახერხეს წინააღმდეგობის გადალახვა, რატომ ვერ ახერხებენ ამას სხვები (შავკანიანები და ლათინო-ამერიკელები)?

აზიელების წარმატებამ დაადასტურა ამერიკული ოცნების განხორციელების შესაძლებლობა მონდომებით, თავდაუზოგავი მუშაობითა და დისციპლინით (სუძუკი, 1995წ.). თუმცა ამ მოვლენას სხვა ახსნაც შეიძლება მოეძებნოს: აზიელთა ღირებულებები, რაც გამოიხატება მორჩილებაში, სიმშვიდესა და დამყოლობაში, წარმოადგენს მტრულ გარემოსთან ადაპტაციის ერთ-ერთ საშუალებას (ჩანი, 1995წ.). აზიური წარმოშობის ამერიკელებისათვის განათლებას განსაკუთრებული დატვირთვა აქვს, რაც შეიძლება მათი შეზღუდული შესაძლებლობებით იქნეს ახსნილი. თავდაპირველად აზიელებს იშვიათად იყვანდნენ სამსახურში თეთრკანიანი დამსაქმებლები და, აქედან გამომდინარე, განათლება სოციალური მობილობის მიღწევის ერთადერთ საშუალებად რჩებოდა (სიუ და ოკაზაკი, 1995). უფრო მეტიც, ამერიკულ სკოლებში, აზიური წარმოშობის სტუდენტებს ხშირად არ აძლევდნენ საშუალებას, მონაწილეობა მიეღოთ კლასგარეშე აქტივობებში, რაც დამატებით სტიმულს აძლევდა მათ. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ეკონომიკის ტექნიკური სექტორის აღმავლობამ წარმოშვა მოთხოვნა კვალიფიციურ კადრზე (ძირითადად, ტექნიკურ-სამეცნიერო სფეროებში). აქედან გამომდინარე, აზიური წარმოშობის ამერიკელებმა ისარგებლეს სტრუქტურული მობილობით (დასაქმების სტრუქტურის ცვლილება).

პოზიტიური სტერეოტიპებიც კი შეიძლება საშიში აღმოჩნდეს (კრისტალი, 1989წ.). მოსაზრება, რომ აზიური წარმოშობის ამერიკელებს თვითონ შეუძლიათ წარმატების მიღწევა, ხშირ შემთხვევაში უმცირესობისთვის შექმნილი სპეციალური პროგრამებიდან მათი ამოღების საფუძველი გახდა, რის შედეგადაც აზიელები დახმარებას ვერ იღებენ. სტერეოტიპი მათი წარმატების შესახებ შესაძლებელია სხვა ეთნიკური ჯგუფების განაწყენების საფუძველი გახდეს, როგორც ეს კორეელების მიმართ 1992 წელს ლოს-ანჯელესის გამოსვლებისას მოხდა (იხ. თავი 20). დაბოლოს, აზიური წარმოშობის ამერიკელებს წარმატება ისეთ სერიოზულ ფასად დაუჯდათ, როგორიცაა გადაჭარბებული დამყოლობა, გაძლიერებული კონტროლი, ზენოლა წარმატების მისაღწევად და დაკარგული იდენტობა (ჩანი, 1995წ.). ზოგ შემთხვევაში, აზიური წარმოშობის ამერიკელები შეიძლება განხილულ იყვნენ ასიმილაციის მსხვერპლად. მათთან დაკავშირებით არსებობს ისეთი საზოგადოებრივი მოლოდინის ჩამოყალიბების საშიშროება, რომელთა მიხედვითაც ყველა დანარჩენ ჯგუფს მოეთხოვება ასეთივე მოქცევა, წარმატებისადმი ასეთივე სწრაფვა და მისი მიღწევა ისეთივე საშუალებებით, როგორითაც ამას აზიური წარმოშობის ამერიკელებმა მიაღწიეს.

შეჯამება

1. ამერიკის შეერთებული შტატები ერთ-ერთი კულტურულად ყველაზე მრავალფეროვანი ერია მსოფლიოს მასშტაბით. გასულ წლებში ემიგრანტთა რიცხვმა იმატა, რაც განპირობებულია ემიგრანტთა შესახებ კანონისა და საერთაშორისო მდგომარეობის ცვლილებით.
2. ტერმინი *უმცირესობა* ეხება იმ ჯგუფს, რომელიც არ სარგებლობს თანაბარი მოპყრობით საზოგადოებაში (დამოუკიდებლად იმისაგან, წარმოადგენენ თუ არა ისინი რიცხობრივ უმცირესობას). ხშირად უმცირესობათა ჯგუფები განისაზღვრება ფიზიკური მახასიათებლებით (რასით) ან კულტურული მახასიათებლებით (ეთნიკურობით).

3. რასა და ეთნიკურობა სოციალური კონსტრუქტებია. რასა არის ის მოსახლეობა, რომელიც თავის თავს აღიქვამს განსხვავებული, თანდაყოლილი მახასიათებლების მქონედ (ასეთებადვე აღიქმებიან ისინი სხვა ადამიანების მიერ). ეთნიკურობა არის სოციალური იდენტიფიკაცია, რომელიც ეფუძნება ჯგუფის კულტურულ მახასიათებლებს. მიუხედავად იმისა, რომ რასის ცნებას ძალიან მცირე ბიოლოგიური მნიშვნელობა გააჩნია და ეთნიკურობა ხშირად მოქნილია, ორივე მათგანი გამოიყენება პოლიტიკურ ინსტრუმენტად. მათ შეუძლიათ გავლენა მოახდინონ სოციალურ იდენტობაზე.
4. ეთნიკური პოლიტიკა აქტუალური ხდება მაშინ, როდესაც საქმე ეხება ისეთ კულტურულ კონტაქტს, სადაც მონაწილეობს ადამიანთა ის რაოდენობა, რომლებსაც გარშემომყოფები ჯგუფის წევრებად აღიქვამენ. ზოგჯერ ერთი ჯგუფი ახორციელებს პოლიტიკურ და ეკონომიკურ საბოტაჟს მეორის წინააღმდეგ, როგორც კოლონიალიზმის შემთხვევაში ხდებოდა. სხვა შემთხვევებში, ერთი, უფრო ძლიერი ჯგუფი იმონებს, დევნის ან აცალკევებს უფრო სუსტ ჯგუფს. უკიდურეს შემთხვევებში, ძლიერი ჯგუფები ცდილობენ, მასობრივად გაანადგურონ სუსტი ჯგუფის წევრები (გენოციდი). ადამიანთა მხოლოდ ძალიან მცირე რაოდენობა ეგუება დისკრიმინაციას და ძალადობას უდრტივინველად. წინააღმდეგობამ შეიძლება მიიღოს ავტოსეგრეგაციის, ფარული აქციების, საჯარო პროტესტისა და შეიარაღებული აჯანყების ფორმები.
5. უმცირესობების ფორმალური შეზღუდვების გაუქმება არ ნიშნავს ავტომატურად თანასწორობის დამკვიდრებას. განწყობა არის უარყოფითი ან დადებითი დამოკიდებულება ადამიანთა გარკვეული ჯგუფის მიმართ, რომელიც ეფუძნება რეალურ და წარმოსახვით სოციალურ მახასიათებლებს. განწყობა, რომელიც არ გულისხმობს მხოლოდ პირად მოსაზრებას, დაკავშირებულია კულტურულ ნორმებსა და ღირებულებებთან. დისკრიმინაცია სოციალური ქმედებაა, რომელიც ემყარება სავარაუდო განსხვავებებს ჯგუფებს შორის.
6. ჯგუფთა შორის დამოკიდებულება არ მიდის კონფლიქტამდე. აკომოდაციის ფორმა მოიცავს ინტეგრაციას (თავისუფლად აღრევას), ასიმილაციას (უმრავლესობის მიერ უმცირესობის შთანთქმვა), პლურალიზმს (განსხვავებული იდენტობების შენარჩუნება) და მულტიკულტურალიზმს (კულტურული სხვადასხვაობის შენარჩუნება და პატივისცემა).
7. კულტურულად და ეთნიკურად განსხვავებულ საზოგადოებებში იდენტურობის საკითხი პოლიტიკურ ხასიათს იღებს. იარლიყებმა, რომლებსაც მიაწერენ ერთ რომელიმე ჯგუფს, შესაძლებელია გავლენა იქონიოს ამ ჯგუფის წევრების გამოცდილებაზე და შესაძლებლობებზე.
8. უმცირესობებს შორის ემიგრანტების მაჩვენებლისა და შობადობის მაჩვენებლის ზრდიდან გამომდინარე, ამერიკის სახე თანდათან იცვლება. ჯგუფთა შორის ჰარმონიული დამოკიდებულება დღეს შტატებისათვის უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ოდესმე. მაგრამ რასობრივი და ეთნიკური თანასწორობისაკენ მიმართული მცდელობები მხოლოდ ნაწილობრივ წარმატებული აღმოჩნდა.
9. აფრო-ამერიკელები ქმნიან ყველაზე დიდ უმცირესობათა ჯგუფს ქვეყანაში. მათ 1960-იანი წლებიდან მოყოლებული მნიშვნელოვან პროგრესს მიაღწიეს. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ისინი კვლავ მნიშვნელოვნად ჩამორჩებიან თეთრკანიანებს შემოსავლის, განათლებისა და სხვა საკითხების მხრივ. საშუალო ფენის შავკანიანების

რიცხვის ზრდასთან ერთად იზრდება გეტოებში გამეფებული სიღარიბის დონე. მიუხედავად გამოცდილებისა და განათლებისა, შავკანიანები გაცილებით ნაკლებს გამოიმუშავენ, ვიდრე თეთრკანიანები. უფრო მეტიც, რეზიდენტული სეგრეგაცია (რომელიც გავლენას ახდენს განათლებაზე, სამუშაოთა ქსელზე და ა.შ) იძულებულს ხდის საშუალო და დაბალი ფენების აფრო-ამერიკელებს, მიატოვონ ქალაქები და შეიზღუდონ მხოლოდ ინტერრასობრივი კონტაქტებით, რაც ხელს უწყობს განწყობის წარმოქმნას.

10. ლათინო-ამერიკელებმა, შესაძლოა, მოკლე ხანში რიცხობრივად აფრო-ამერიკელებს გაუსწრონ. ლათინო-ამერიკელებს საზიარო აქვთ ენა, რელიგია და ჩვეულებები, რაც განაპირობებს მათ გაერთიანებას გარკვეულ დონემდე. თუმცა, მექსიკელებს, კუბელებსა და სხვებს განსხვავებული იდენტობები აქვთ. გამონაკლისი შემთხვევების გარდა, ლათინო-ამერიკელებს განათლების უფრო დაბალი დონე აქვთ. მათ შორის მაღალია უმუშევრობის მაჩვენებელი და სიღატაკის დონე.
11. მკვიდრი ამერიკელები წარმოადგენენ უმცირესობის ყველაზე ღარიბ ჯგუფს შეერთებულ შტატებში. ერთხანს მრავალი ადამიანი ფიქრობდა, რომ ინდიელები თანდათან ასიმილირდებოდნენ ან ჩაიკარგებოდნენ ძირითად მასაში. ამის ნაცვლად, მკვიდრმა ამერიკელებმა შეინარჩუნეს ტრადიცია და ამჟამად გარკვეულ წინსვლას მიაღწიეს მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის, ტომური წესების შენარჩუნებისა და ეკონომიკის თვალსაზრისით.
12. აზიური წარმოშობის ამერიკელები ხასიათდებიან გამრავლების ყველაზე სწრაფი ტემპითა და ეთნიკური მრავალფეროვნებით. გამომდინარე ეთნიკურობიდან და სამშობლოში მათი სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობიდან, ზოგმა მათგანმა შტატებშიც შეინარჩუნა წარმატება, მაგრამ მათ შორის არიან ისეთებიც, რომლებსაც ჯერ კიდევ უწევთ ბრძოლა არსებობისათვის. დღეს აზიური წარმოშობის ამერიკელები „სამაგალითო უმცირესობად“ ხასიათდება, რაც მათ მოთმინებასა და გამძლეობას გამოხატავს.

იმსჯელეთ

1. ჩამოთვალეთ ის ფაქტორები, რომლებიც განაპირობებს დაძაბულობას იდეალებსა და კულტურულ ერთიანობას, შემწყნარებლობასა და კულტურულ მრავალფეროვნებას შორის.
2. რა განაპირობებს კულტურული და რასობრივი მიკერძოების შენარჩუნებას?
3. როგორ განისაზღვრება უმცირესობების ჯგუფები რასობრივი და ეთნიკური მოსაზრებიდან?
4. რით განსხვავდება დომინაციისა და კონფლიქტის ფორმები?
5. როგორ ხდება ინტეგრაცია?
6. ჩამოაყალიბეთ შემდეგი უმცირესობათა ჯგუფების მოკლე აღწერა: აფრო-ამერიკელები, ლათინო-ამერიკელები, მკვიდრი ამერიკელები და აზიური წარმოშობის ამერიკელები.

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. იმსჯელეთ ემიგრაციის შესახებ და გამოიყენეთ ხუთი ძირითადი კონცეფციიდან სულ მცირე სამი (სოციალური სტრუქტურა, სოციალური ქმედება, ფუნქციური ინტეგრაცია, ძალა და კულტურა).
2. შეიმუშავეთ სტრატეგია, რომელიც მიმართულია განწყობისა და დისკრიმინაციის დონის შემცირებისაკენ.
3. „ცეცხლზე შემოდგმული ქოთნის“ მეტაფორა ზუსტად ვერ აღწერს იმ დამოკიდებულებას, რაც არსებობს შეერთებულ შტატებში სხვადასხვა ეთნიკურ და რასობრივ ჯგუფებს შორის. მოიგონეთ, სხვა მეტაფორა, რომელიც უფრო ზუსტად ასახავს თქვენს მოსაზრებას ამ ურთიერთობებთან დაკავშირებით.
4. გამოიყენეთ 5 ძირითადი კონცეფციიდან სულ მცირე სამი და განიხილეთ ამ თავში მოცემული უმცირესობის რომელიმე ჯგუფის დახასიათება.
5. ფიქრობთ თუ არა, რომ ეკონომიკური თანასწორობა სპობს რასობრივ სეგრეგაციას შეერთებულ შტატებში? დაასაბუთეთ თქვენი პასუხი.
6. რა გზებით გაამყარა პოზიტიურმა დისკრიმინაციამ ფუნქციური ინტეგრაცია ამერიკულ საზოგადოებაში? რა შემთხვევაში ჰქონდა საპირისპირო შედეგი? თქვენი აზრით, რა მოჰყვებოდა მის აღკვეთას შედეგად?

სიტყვარი

აფირმატიული აქტი — კონკრეტული ჯგუფის წევრების გამო განსაკუთრებული მოპყრობა, მათი ინტერესების გათვალისწინება ძირითადად წარსულში მომხდარი დისკრიმინაციის გამოსასწორებლად

ასილიმილაცია — უმცირესობების ჯგუფის შერწყმა დომინანტი ჯგუფის კულტურასა და სოციალურ ცხოვრებაში, ისე რომ უმცირესობის წარმომადგენლები თანდათანთ კარგავენ თავიანთ, როგორც სხვა კულტურის წარმომადგენლების სახეს.

კოლონიალიზმი — ერთი ერის ეკონომიკური ანექსია მეორე, უფრო ძლიერი ერის მიერ და ამ პროცესის თანამდევი პოლიტიკური და სოციალური გაბატონება ადგილობრივ მოსახლეობაზე

დისკრიმინაცია — გარიყვა ან ექსპლუატაცია კონკრეტული ჯგუფის წევრობის გამო. დისკრიმინაცია შეიძლება იყოს მიზანმიმართული ან ინსტიტუციური, ანუ გამოწვეული იყოს იმ სოციალური ინსტიტუტების ხანგრძლივი მოქმედებით, რომელიც არათანაბარ გავლენას ახდენს ჯგუფებზე.

ეთნიკური ჯგუფი — ადამიანების ჯგუფი, რომლებიც აღიქვამენ საკუთარ თავს როგორც საერთო ისტორიისა და კულტურის მქონეებს, და ასევე აღიქმებიან სხვების მიერ.

გენოციდი — ხელისუფლების მიერ ეროვნული, რასობრივი, რელიგიური ან ეთნიკური ჯგუფის განადგურებისაკენ მიმართულ სისტემატური, მიზანმიმართული მცდელობა.

ინსტიტუციური რასიზმი — რასიზმი, რომელიც ისე ღრმადაა გამჯდარი საზოგადოების ტრადიციებსა და ყოველდღიურ ცხოვრებაში, რომ მაშინაც მოქმედებს, როცა არ არსებობს გაცნობიერებული განწყობა ან მიზანმიმართული დისკრიმინაცია.

ინტეგრაცია — დაუბრკოლებელი ინტერაქცია და კონტაქტი სხვადასხვა რასობრივ და ეთნიკურ ჯგუფებს შორის. ზოგჯერ იწოდება „სოციალურ“ ინტეგრაციადაც, რათა განვასხვავოთ ფუნქციური ინტეგრაციისაგან.

უმცირესობის ჯგუფები — ადამიანები, რომლებიც გამოირჩევიან მათ მიმართ არათანასწორი მოპყრობით საზოგადოებაში, რომელშიც ცხოვრობენ და რომლებიც საკუთარ თავს დისკრიმინაციის მსხვერპლად მიიჩნევენ.

მულტიკულტურალიზმი — მიდგომა პლურალურ საზოგადოებაში ცხოვრებისადმი, რომელიც ადამიანებს მოუწოდებს, პატივი სცენ ერთმანეთს და იმ მახასიათებლებს, რაც განასხვავებს ცალკეულ ჯგუფებს. ეს მოსაზრება განსხვავდება პლურალიზმის სხვა ფორმებისაგან, რადგან განსაკუთრებულ აქცენტს აკეთებს ინტერაქციასა და ჯგუფებს შორის თანასწორობაზე.

პლურალიზმი — სხვადასხვა რასობრივი და ეთნიკური ჯგუფების თანაარსებობა ისე, რომ თითოეული მათგანი ინარჩუნებს საკუთარ კულტურულ იდენტობას და სოციალურ ქსელს ერთსა და იმავე ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სისტემაში მონაწილეობის პარალელურად.

განწყობა (prejudice) — კატეგორიული წინასწარგანწყობა ადამიანების მიმართ (როგორც პოზიტიური, ასევე ნეგატიური), რომელიც ეფუძნება რეალურ ან წარმოსახვით მახასიათებლებს.

რასა — ადამიანთა ჯგუფი, რომლის წევრებიც საკუთარ თავებს გენეტიკურად განსხვავებულად მიიჩნევენ (და ასევე მიიჩნევიან სხვების მიერაც).

რასიზმი — დოქტრინა, რომ რასები არიან ბიოლოგიურად აღმატებულნი ან არასრულფასოვანნი.

სეგრეგაცია — ჯგუფებს შორის კონტაქტის კანონით გათვალისწინებული ტრადიციული შეზღუდვა ან აკრძალვა რასის, ეთნიკურობის, სქესისა და ასაკის კრიტერიუმებზე დაყრდნობით.

მონობა — ინსტიტუციონალიზებული სისტემა, რომელშიც „ბატონს“ აქვს სრული უფლება, მის საკუთრებაში მყოფ მონებს იძულებით შეასრულებინოს სამუშაო.

სტერეოტიპები — ფიქსირებული, გამარტივებული ან დამახინჯებული განზოგადებები, რომელიც დაკავშირებულია სოციალურ ჯგუფთან და მის წევრებთან და გაზიარებულია კულტურულ კონტექსტში.

თავი 9

სქესი და ბუნდები

ბუნდების სოციალური ჯონსტრუქცია

- ბიოლოგია ბედისწერა? • კულტურათაშორისი შედარებები
 - გენდერული როლები და სტერეოტიპები
- გენდერული ფორმები შეფასებისა და მსჯელობისათვის
 - ფემინისტური თვალსაზრისის თეორია

ბუნდები ახთანასწორუფლებიანობის ფოკუსი

- გენდერული არათანასწორუფლებიანობა სამსახურში
 - გენდერული პოლიტიკა

ჩანახტი

- კვლევის მეთოდები: პროფესიული სეგრეგაციის ეროვნებათაშორისი ფორმების ახსნა

საფრთხეში ყოფნა ბრძოლას არ ნიშნავს. როცა გესვრიან ან თუნდაც გკლავენ, არც ეს არის ბრძოლა. ბრძოლა ნიშნავს მონინალმდეგის მოძებნას, მოკვლას ან შეპყრობას. ბრძოლა მოკვლას ნიშნავს და ქალებს ამის გაკეთება არ შეუძლიათ! აუცილებელია ძალა და ამტანობა, ამიტომ ქალებს ეს უბრალოდ არ ძალუძთ. შეიძლება ძველმოდურად ჩამთვალეთ, მაგრამ ჩემი აზრით, ქალის ბუნება არ აძლევს მას ამის საშუალებას. ქალები სიცოცხლეს აძლევენ, უფრთხილდებიან, ზრუნავენ სიცოცხლეზე. ისინი არ ართმევენ სიცოცხლეს. (გენერალი რობერტ ჰ. ბაროუ, ციტატა ნიუ-იორკ თაიმსში, 1991წ. 21 ივლისი, გვ.3)

ევოლუციური ბრძოლებიდან დაწყებული, ქალები ამერიკის ყველა საბრძოლო ოპერაციაში მონაწილეობდნენ. დღევანდელ დღეს ყოველი ათი ჯარისკაციდან ერთი ან მეტი ქალია; 35 000 ქალი მსახურობდა ჯარში სპარსეთის ყურის ომის დროს. თერთმეტი დაიღუპა, აქედან ხუთი ბრძოლის დროს და ორი ტყვედ აიყვანეს. ქალებს ჯერ კიდევ ეკრძალებათ უშუალოდ ბრძოლის ველზე ყოფნა.

ამის ოფიციალური მიზეზი ის არის, რომ ქალები არ არიან ფიზიკურად საკმარისად ძლიერები და ნაკლებად შეუძლიათ თავის დაცვა. ჯარისკაცი ქალები ამის საწინააღმდეგოდ აცხადებენ, რომ ისინი უკვე რისკავენ სიცოცხლეს ან ტყვედ ჩავადნას, როცა კომუნიკაციების, ტრანსპორტის, დაზვერვის თუ სამედიცინო დანაყოფებში მსახურობენ. გარდა ამისა, თანამედროვე იარაღი უფრო მეტად გონებრივ შესაძლებლობებს მოითხოვს, ვიდრე ძალას და ხელჩართული ბრძოლა ძალზე იშვიათია. ზოგიერთი კრიტიკოსი შიშობს, რომ ქალებმა, შესაძლოა, ორსულობის გამო, დროზე ადრე დატოვონ ჯარი, მაგრამ სპარსეთის ყურის ომის დროს, სპორტული ტრამპის გამო, მეტი ჯარისკაცი ტოვებდა ჯარს, ვიდრე ქალი — ორსულობის მიზეზით (ნიუსვიკი, 1991 წლის აგვისტო). ზოგიერთები ფიქრობენ, რომ ქალების ყოფნა ჯარისკაცებს შორის მამაკაცურ ურთიერთობას არღვევს. თუმცა ექსპერტიზა ექსპერიმენტი, როცა ქალები და კაცები ერთად მსახურობდნენ საფრენი აპარატების მზიდავზე, წარმატებით დასრულდა. ქალები ისევე კარგად მსახურობდნენ, როგორც კაცები და საგრძნობლად გააუმჯობესეს გემზე საერთო ატმოსფერო. ჩვენ უფრო ცივილიზებულიები გავხდით, — აღიარა სკიპერმა. (თაიმი, 1995წ. 17 აპრილი გვ.37).

ბევრი ქალი მიიჩნევს, რომ რეალური მიზეზი სექსიზმია — არათანაბარი დამოკიდებულება ქალისა და მამაკაცის მიმართ სქესის გამო. კაცები ვერ ეგუებიან, რომ ქალები ითავსებენ ახალ ფუნქციებს, მაგალითად, სამხედრო საქმეს, რაც მანამდე წმინდა მამაკაცურ საქმიანობად ითვლებოდა. პატ შროედერი ფიქრობს, რომ სამხედრო შეზღუდვებს კაცები თავიანთ სასარგებლოდ იყენებენ: თავი მოაქვთ, თითქოს ქალების საფრთხისგან დაცვა უნდათ, სინამდვილეში კი ხელს უშლიან დანაშაულებებში (ქუიდლენი, 1991წ. გვ.19).

საბრძოლო შეზღუდვა ერთდერთი წინააღმდეგობა არ არის, რასაც ქალი სამხედროები აწყდებიან. 1988 წლის ქალების საკითხების შემსწავლელი კომისიის ანგარიშის მიხედვით, მათ ყველა სამხედრო ნაწილში ზღუდავენ, მიუხედავად ჩინისა და სამუშაო ადგილისა. ანგარიშის გაანალიზებისას ფაიარსტონმა და ჰარისმა (1994) დაადგინეს, რომ უკანასკნელი თორმეტი თვის მანძილზე რესპოდენტი ქალების 73% და მამაკაცების 16% სექსუალური დევნის მსხვერპლი ყოფილა.

ანგარიშის გამოქვეყნების შემდეგ სამხედროებმა მდგომარეობის გამოსასწორებლად გარკვეულ ზომებს მიმართეს, განსაკუთრებით ერთი ინციდენტის შემდეგ, როცა 1991 წელს რამდენიმე ქალი (მათ შორის ოფიცრები) მფრინავების სექსუალური ძალადობის

მსხვერპლი გახდა ტეილჰუკის კონვენციის დროს ლას ვეგასში. გამოძიებამ გამოავლინა, რომ ეს ფართოდ გავრცელებული მოვლენა იყო. შედეგად რამდენიმე ადმირალი გადადგა, ზოგმა კი სამსახური შეიცვალა.

ბოლო წლებში ქალებმა სამხედრო სამსახურში სერიოზულ წარმატებებს მიაღწიეს. 1933 წლიდან მათ მოიპოვეს საბრძოლო მისიებზე ფრენის უფლება; საჰაერო ძალების მდივანი ქალია. 1994 წლიდან ქალებმა დაიკავეს თითქმის 260 000 პოსტი, რომელიც მანამდე მათთვის მიუწვდომელი იყო (თავდაცვის დეპარტამენტის მემორანდუმი. 1994წ. 13 იანვარი). 1995 წელს აშშ სამხედრო აკადემიაში, ვესტ პოინტში, პირველად გამოცხადდა ქალი კლასის ყველაზე წარჩინებულ მონაწილედ. ის სამ პროგრამაში იყო ყველაზე წარმატებული – სამხედროში, აკადემიურსა და ფიზიკურში (ნიუ-იორკ თაიმსი, 1994წ. 4 ივნისი). საბავშვო ბალები სამხედრო ბაზების ნაწილად იქცა. ექვსი ლეიტენანტიდან ერთი ქალია. თუმცა საბრძოლო შეზღუდვები კარიერულ წინსვლას ხელს უშლის: 30 პოლკოვნიკიდან მხოლოდ ერთია ქალი და 407 გენერლიდან მხოლოდ ერთია ქალი (მოსკოსი, 1990). მაღალი სამხედრო ჩინის მოპოვება უშუალოდ არის დამოკიდებული ბრძოლის ველზე მიღწეულ წარმატებებზე. სოციოლოგიური ტერმინები რომ გამოვიყენოთ, ქალებისთვის ბრძოლებში მონაწილეობის აკრძალვის მიზანი მათივე უსაფრთხოებაა, მაგრამ სინამდვილეში კი ეს აკრძალვა მიზნად ისახავს ქალების კარიერულ წინსვლაში ხელის შეშლას.

გენდერი უფრო მეტია, ვიდრე ბიოლოგია. ეს არის სოციალურად კონსტრუირებული განსხვავებებისა და შეფასებების კრებული, რომელიც ძალაუფლებასა და კულტურას ასახავს ისე, როგორც სოციალურ ფუნქციას. სამხედრო სამსახურის მაგალითი გენდერის სოციოლოგიისათვის ექსტრემალური მაგალითია, მაგრამ ეს საკითხი ცხოვრების ყველა სოციალურ სფეროს ეხება. გენდერული განსხვავებები სოციალური სტრუქტურის ერთ-ერთი ყველაზე დამახასიათებელი თვისებაა და ამ განსხვავებების შენარჩუნება ძალით ხდება. ყველა ძირითადი კონცეფცია მიესადაგება სქესსა და გენდერს, მაგრამ სამ მათგანს შემდგომ მსჯელობებში ძირითად ადგილს დავუთმობთ.

ბენდჰის სოსიაციი ჟონსხჟჟია

სამშობიარო ბლოკში ახალშობილ გოგონებსა და ბიჭებს ცალ-ცალკე ათავსებენ. ტერმინი სქესი ასახავს ბიოლოგიურ განსხვავებას, რომელიც რეპროდუქციულ ფუნქციას ეხება. ბევრად უფრო ბუნდოვანია ის ფაქტი, თუ როგორ იბადებიან ადამიანები ქალებად და კაცებად, რა განსაზღვრავს ამას, ჩვენი ბიოლოგიური იდენტობა თუ ამ ბიოლოგიური იდენტობის სოციოლოგიური კონსტრუქცია? ტერმინი გენდერი ნიშნავს არაბიოლოგიურ, კულტურითა და სოციალური ფაქტორებით განპირობებულ განსხვავებას ქალსა და მამაკაცს და ქალურობასა და მამაკაცურობას შორის (ლასეტი და ბრენერი, 1989წ. ოაკლი, 1972წ. სკოტი, 1998წ.). როცა მშობლები პირველად აცმევენ თავიანთ ახალშობილ ვაჟს ცისფერ ტანსაცმელს ან გოგონას ვარდისფერს, იწყება ბავშვის სქესობრივი იდენტობის სოციალურად ჩამოყალიბება. საზოგადოება აწესებს კულტურულ ნორმებს, ბავშვებს კი ასწავლიან ამ ნორმების მორჩილებას. ამგვარად, სქესობრივი განსხვავებები ბიოლოგიით არის განსაზღვრული, გენდერული განსხვავებები კი სოციალიზაციის შედეგია (იხ. თავი 5).

ნებისმიერი საზოგადოება იყენებს გენდერს, როგორც პრინციპს, რომლის მიხედვითაც არის გადანაწილებული მოვალეობები და ჯილდოები სოციალური ცხოვრებაში ქალისა და მამაკაცის როლებად. ტანსაცმლიდან დაწყებული — კარიერის არჩევით დამთავრებული, ქალები და მამაკაცები განსხვავებულები უნდა იყვნენ. ისტორიულად ქალები და მამაკაცები ითვლებოდნენ არა მარტო განსხვავებულებად, არამედ არათანასწორებად. თითქმის ყველა დროში და ყველა ადგილას ის სამუშაო, გასართობი, მოსაზრება, ტრადიცია და ღირსებაც კი, რომელიც ქალისათვის უფრო ტრადიციული იყო, ნაკლებად ღირებულად ითვლებოდა იმასთან შედარებით, რასაც მამაკაცები აკეთებდნენ. ამგვარად, რაციონალურობა (რაც მამაკაცისათვის დამახასიათებელ თვისებად მოიაზრება) უფრო დადებით თვისებად ითვლება, ვიდრე ემოციურობა (ქალური თვისება), მუდმივი შეჯიბრი (მამაკაცური თვისება) უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე სხვაზე ზრუნვა (ქალური); ფულის შოვნა (ტრადიციული მამაკაცის როლი) უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ბავშვების მოვლა (ჯერ კიდევ, ძირითადად, ქალის მოვალეობა). თითქმის ყოველთვის კაცები უფრო დიდი ძალაუფლებით, სიმდიდრითა და პრივილეგიებით სარგებლობდნენ, ვიდრე ქალები. ეს ასეა თანამედროვე დასავლურ სამყაროშიც, მიუხედავად სოციალური ცვლილებებისა.

გენდერული არათანასწორუფლებიანობა უნივერსალური მოვლენაა. ბევრი ფიქრობს, რომ მიზეზი, რის გამოც გენდერული არათანაბარუფლებიანობა ასეთი გავრცელებულია, ბიოლოგიაა, რომელიც განსაზღვრავს ჩვენს ფიქსირებულ, „ძირითად“ იდენტობას.

ბიოლოგია ბელისნეხაა?

მიუხედავად ბიოლოგიის როლისა, სოციოლოგები თვლიან, რომ ის მკაცრად არ განსაზღვრავს ქალურ და მამაკაცურ ქცევას.

ადამიანი ძალიან ადვილად ადაპტირებადი ცხოველია, მას ბევრნაირ გარემოში შეუძლია ცხოვრება. სხვა სახეობებთან შედარებით ჩვენ გვაქვს რამდენიმე ინსტინქტი, თანდაყოლილი ქცევა და გაცილებით ძლიერი შესაძლებლობა სწავლის და ცვლილებისა. როგორც ევოლუციური ბიოლოგიის მკვლევარი სტეფენ ჯეი გუდი (1984წ.) გვაფრთხილებს, მარტივი ბიოლოგიური თეორიები, რომლებიც სქესთა შორის „ბუნებრივ“ განსხვავებას უსვამენ ხაზს, ძალიან ხშირად მიუთითებენ გენდერულ შეზღუდვებზე (რომლებიც ძალიან ცოტაა) და არა შესაძლებლობებზე (რომელთა რაოდენობაც ძალიან დიდია).

დებატებში მონაწილე ორივე მხარე თანხმდება, რომ არსებობს გასხვავებები ქალსა და მამაკაცს შორის და ცდილობენ ამის მიზეზების პოვნას. მაგრამ სინამდვილეში სქესებს შორის ბევრად უფრო მეტი მსგავსებაა, ვიდრე განსხვავება; ჩვენ არ უნდა ვსაუბრობდეთ განსხვავებებზე, რომელთა დასაბუთება არ ხდება მეცნიერულად. სქესთა განსხვავებაზე დაწერილი 2000-ზე მეტი წიგნისა და სტატიის განხილვის შემდეგ, მაკობმა და ჟაკლინმა (1974წ.) დაასკვნეს, რომ, ფაქტობრივად, არ არის გასხვავება თვითშეფასებას, მოტივაციასა და ანალიტიკურ აზროვნებას შორის, ასევე ერთნაირად რეაგირებენ ქალები და მამაკაცები მოსასმენ და ვიზუალურ სტიმულაციაზე და ა.შ.

ჩატარებული ტესტები ავლენენ გარკვეულ განსხვავებას: კაცები უფრო აგრესიულები არიან, ვიდრე ქალები და კაცები უფრო მეტ წარმატებას აღწევენ ვიზუალური დავალებების შესრულებისას და მათემატიკაში. ქალები უფრო მფრთხალები არიან, ვიდრე კაცები და აქვთ უკეთესი ვერბალური შესაძლებლობები. (ჟაკლინი, მაკობი, დოერინგი

და კინგი, 1984წ. ასევე იხ. ჰაიდი, 1981წ. შერმანი, 1978წ. ტავრისი და უედი, 1984წ.). ამას თავის ტვინის კვლევებიც ადასტურებს (შიავიცი, ეტ.ალ 1995წ. უიტელსონი, 1992წ. უიტნაუბი 1991წ.). მეცნიერებმა დიდი ხნის წინ იცოდნენ, რომ ქალისა და მამაკაცის ტვინი მცირედ განსხვავდება ერთმანეთისგან. ქალებს უფრო პატარა ტვინი აქვთ, მაგრამ მეტი ნეირონები აქვთ და უფრო ფართო ხიდი ტვინის ორ ნაწილს შორის. ამით შეიძლება აიხსნას მათი მიდრეკილება ენებისადმი და უკეთესი ინტუიცია. ტვინის სტიმულაცია აჩვენებს, რომ კაცების ტვინის იმ ნაწილში, რომელიც მოქმედებას მართავს, მეტი აქტიურობაა, რაც განსაკუთრებით აგრესიაში გამოიხატება, ქალის ტვინი კი უფრო აქტიურია იმ ნაწილში, რომელიც პასუხს რთულ ემოციურ გამოხატულებაზე აგებს.

ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ბიოლოგია მართავს ტვინს. რეალურად ჯერ კიდევ დასადგენია განსხვავებები ახალშობილ ვაჟებსა და გოგონებს შორის. ამას ემატება ისიც, რომ გოგონებსა და ბიჭებს თავიდანვე განსხვავებულად ექცევიან. ეს ნიშნავს, რომ გოგონებისა და ბიჭების ნერვული სისტემა ყოველდღიური სოციალური ურთიერთობის ფონზე განსხვავებულად ყალიბდება. განსხვავება ნაკლებად იგრძნობა მონიფულობის ასაკამდე, შემდეგ სექსუალური მონიფულობა და სოციალური ნორმები საგძნობ განსხვავებებს წარმოშობს. მოზარდ გოგონებს ხშირად აქვთ დაბალი თვითშეფასება. სკოლის მაღალ კლასებში განსხვავება ქალებისა და მამაკაცების სამყაროს შორის უკვე საგრძნობია (რიჩმონდი-აბოტი, 1992წ.). ბიოლოგიური ფაქტორი გარკვეულ როლს თამაშობს ამ პროცესში, მაგრამ კულტურული ასპექტი იმდენად ჭარბობს, რომ ბიოლოგიური ფაქტორის გავლენის გამოყოფა ძალიან რთულია. როგორც მეხუთე თავში ვნახეთ, ბუნება და აღზრდა განუყოფლად არის ერთმანეთთან დაკავშირებული.

კიდევ ერთი მიზეზი, რის გამოც სიფრთხილე უნდა გამოვიჩინოთ ბიოლოგიურ განსხვავებებზე საუბრისას, არის ის, რომ ერთი სქესის ადამიანების საქციელში უფრო მეტი განსხვავება შეიმჩნევა, ვიდრე სხვადასხვა სქესის ადამიანებში (ბლეიერი 1984წ. ჰაიდი 1984წ. თორნი 1993წ.). შემთხვევითი პრინციპით შერჩეულმა ქალმა შესაძლოა ბევრად უკეთ შეასრულოს „მამაკაცური“ საქმე, ვიდრე ზოგიერთმა კაცმა და პირიქით. როგორც უკვე აღინიშნა ბევრ სიტუაციაში ორივე სქესის საქციელი ერთმანეთს ემთხვევა. ეს საკითხი, როგორც წესი იკარგება იმ კვლევებში, რომლებიც გოგონებსა და ბიჭებს, ქალებსა და მამაკაცებს აჯგუფებს. ამ შემთხვევაში, იმაზე მსჯელობა, რომ ამა თუ იმ სქესის წარმომადგენელს უკეთ შეუძლია გარკვეული საქმიანობის შესრულება, აზრს კარგავს. ინდივიდუალური თვისებები, როგორიცაა ტრენინგი, ხასიათი, მოტივაცია შეიძლება ბევრად უფრო რელევანტური იყოს.

ფსიქოლოგიურ განსხვავებებსაც კი არ აქვს წმინდა ბიოლოგიური ახსნა. მამაკაცი სპორტსმენები უფრო სწრაფად დარბიან და მაღლა ხტებიან, ვიდრე მათი ქალი კოლეგები, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამერიკული კულტურა, (ისევე როგორც ბევრი სხვა) ამ მხრივ, ბევრად უფრო მეტ მოტივაციას უქმნის და, შესაძლოა, ზეწოლასაც კი ახორციელებს ბიჭებზე, აღარ გაგვიკვირდება, რომ ისინი უკეთეს შედეგს აღწევენ. თუმცა, ქალი და კაცი ჩემპიონების რაოდენობა ერთმანეთს დაუხლოვდა, რადგან ქალები ბევრად უფრო აქტიურები გახდნენ უკანასკნელი სამი ათეული წლის მანძილზე. (დოილი, 1985წ. ჯორდანი, 1983წ.).

კულტურული კონტექსტი დიდწილად განსაზღვრავს ქალის ფიზიკურ შესაძლებლობებს. საზოგადოებებში, რომელშიც ძირითადად სოფლის მეურნეობას მისდევენ და ქალები მინდორში მუშაობენ, შედარებით ძლიერებიც არიან. ასევე კულტურა განსაზღვრავს

იმას, თუ რას აღვიქვამთ ჩვენ ფიზიკურ ძალად. მაგალითად, ადამიანების უმრავლესობას ნორმალურად ეჩვენება, როცა ქალს 15-კილოგრამიანი ბავშვი სასურსათო მაღაზიაში მიჰყავს, მაგრამ თუ იგივე ქალი მაღაზიიდან 5-კილოგრამიანი ჩანთით გამოდის, მას ეხმარებიან (ფესტერმაკერი, უესტი და ციმერმანი, 1991წ.). ამგვარად, კულტურული ცვლილება, ინდივიდუალური ქმედება და კულტურული კონტექსტი — ყველა ეს ფაქტორი მოქმედებს იმ ნედლ მასალაზე, რასაც ბიოლოგია გვაძლევს.

ქალში მხოლოდ ბიოლოგიური ფაქტორის ხაზგასმა „ესენციალისტური“ პოზიციაა, რომელიც ქალის არსს მის რეპროდუქციულ ორგანოებში ან სხვა ფიზიკურ თვისებებში ხედავს. ამის საწინააღმდეგოდ, გენდერის მრავალფეროვნების აღნიშვნა, იმაზე მსჯელობა, თუ როგორ განსაზღვრავს გარემო ქალად თუ კაცად ყოფნას, „კონსტრუქტივისტურ“ მიდგომას ნიშნავს. ქალებს შორის მსგავსების ხაზგასმა ბიოლოგიის საფუძველზე სოლიდარობის ჩამოყალიბებას უწყობს ხელს. მან შეიძლება ასევე არასტაბილურობა გამოიწვიოს. ფემინისტები დაყოფილები იყვნენ ესენციალიზმისა და კონსტრუქტივიზმის მიხედვით (ფასი, 1989წ. ბატლერი, 1990წ.). სოციოლოგების უმრავლესობა ნაწილობრივ მაინც კონსტრუქტივისტია (იხ. თავი 4 სოციალიზაციის შესახებ). თუმცა ისინი აღიარებენ, რომ სოციალური კონსტრუქცია ვერ შეცვლის კულტურულ კატეგორიებს ან პერსონალურ თვისებებს (კალჰოუნი, 1994წ.). მართლაც, ზოგიერთი თეორეტიკოსი გვაფრთხილებს, რომ კულტურულმა კონსტრუქციებმა ისევე შეიძლება აქციონ გენდერი განსაზღვრულ ფაქტორად, როგორც ბიოლოგიის ბედისწერად მიჩნევამ. როგორც ჯუდით ბატლერი (1990წ.) აღნიშნავს, ასეთ შემთხვევებში ბიოლოგია კი არა, არამედ კულტურა ხდება ბედისწერა (გვ.8).

ჟენტუიზაციის შედეგები

მხოლოდ ბიოლოგია რომ განსაზღვრავდეს გენდერულ თვისებებს, ძალიან მცირე იქნებოდა გასხვავება გენდერულ როლებში სხვადასხვა კულტურის წარმომადგენლებს შორის. თუმცა აქ ძალიან დიდი გასხვავებებია. ის, რასაც ადამიანები ქალის ან მამაკაცის საქმედ მიიჩნევენ, განსხვავებულია. ამერიკელები, მაგალითად, ფიქრობენ, რომ კაცები უფრო მზად არიან ფიზიკურად მძიმე სამუშაოს შესასრულებლად, ზოგიერთ საზოგადოებაში კი, განსაკუთრებით საჰარის აფრიკაში, ქალები ასრულებენ ყველაზე მძიმე სამუშაოს, გადააქვთ ტვირთი ბაზარში, ჩეხვენ შემას და აშენებენ სახლებს. კაცები ნადირობენ და დიდ დროს ატარებენ საუბარში. ასევე, ამერიკაში ექიმების უმრავლესობა კაცია, რუსეთში კი პირიქით — ქალი. ზოგიერთ კულტურაში კაცები არიან ძირითადად მთხრობელები, ზოგან ქალები. ზოგან სოფლის მეურნეობა კაცების საქმედ ითვლება, სხვებში — ქალის, ზოგან ქალი და კაცი ერთად შრომობს მინდორზე. მიუხედავად იმისა, არსებობს თუ არა შინაგანი ბიოლოგიური განსხვავებები, ისინი სოციალურ ცხოვრებაში დიდ მრავალფეროვნებას გულისხმობენ.

ანთროპოლოგი მარგარეტ მიდი (1935-1963წ.წ.) იყო პირველი, ვინც იმ საზოგადოებების შესწავლა დაიწყო, რომელთა გენდერული მონაცემები განსხვავდება ჩვენიგან. ახალი გვინების სამ მეზობელ ტომში მან აღმოაჩინა აგრესიულობა ქალებში, კაცების პასიურობა და ძალიან მცირე განსხვავება ქალისა და კაცის როლებში. რბილი ხასიათის მქონე არაპეშებში ორივე სქესი ნაზი, დამხმარე და მზრუნველი იყო. ამის საწინააღმდეგოდ, მუნდუგუმრების ორივე სქესი დაუნდობელი, მებრძოლი და ეგოისტია. მესამე ტომში,

ტჩამბულიში, ქალებსა და მათ როლზე ჩვენი წარმოდგენები თავდაყირა დადგა. ქალები იყვნენ ძირითადად საკვების მომპოვებლები, იპარსავდნენ თავს, არ ატარებდნენ არანაირ სამკაულს. კაცებს უფრო მეტად აღელვებდათ სილამაზე მთელ დღეს კოპნიაობასა და ჭორაობაში ატარებდნენ.

მიდს შედარებით ექტრემალური პოზიცია ეკავა გენდერის სოციალურ კონსრუქციასთან დაკავშირებით. ის წერდა: ბევრი თვისება, თუ ყველა არა, რომელსაც ქალურს ან მამაკაცურს უწოდებენ, ისევე ნაკლებად არის დაკავშირებული სქესთან, როგორც ტანსაცმელი, მანერები ან თავსაბურავი, რასაც საზოგადოება დროის გარკვეულ მონაკვეთში ამა თუ იმ სქესს მიაწერს. გადამწყვეტ როლს აქ საზოგადოება ასრულებს (ჩაფეზი, 1970წ. გვ.260). არც ერთ სოციოლოგს არ სჯერა, რომ ბიოლოგია არის მთლიანად განმსაზღვრელი გენდერული როლებისა. ბევრი თვლის, რომ სხვადასხვა კულტურებს გაცილებით უფრო მეტი აქვს საერთო ამ თვალსაზრისით, ვიდრე ეს მიდმა აღწერა.

როგორც ადრე ვახსენეთ, თითქმის ყველა საზოგადოება უფრო აფასებს იმ თვისებასა და საქმეებს, რომელიც მამაკაცის დამახასიათებლად ითვლება (ჩაფეზი, 1984წ.). მიდი (1928-1968წ.წ.) წერს, რომ მიუხედავად იმისა, თუ როგორ არის საქმე გადანაწილებული, კაცის საქმე უფრო მნიშვნელოვნად ითვლება, ქალის საქმე კი უფრო რუტინულია. მაგალითად, ინგლისში სამრეწველო რევოლუციამდე რთვა ქალის საქმედ ითვლებოდა და ქსოვა — კაცის, ქსოვაში უფრო მეტს იხდიდნენ. როცა სართველი მანქანა გამოიგონეს, მამაკაცებმა მასზე პრეტენზია გამოაცხადეს, რადგან განვითარებული ტექნოლოგიები თავიანთ პრივილეგიად მიაჩნდათ, თანაც მანქანით მომუშავეებს მეტს უხდიდნენ, ვიდრე ხელით მრთველებს. როცა ეს საქმიანობა ნელ-ნელა ნაკლებად საჭირო გახდა მასში, უფრო მეტი ქალი მაშინ ჩაერთო. (პინჩბეკი, 193; ტომპსონი, 1968).

სხვადასხვა კულტურების შედარება ცხადყოფს მრავალფეროვნებას, სხვადასხვა კულტურები სხვადასხვა რალაციებს მიიჩნევენ ქალისა და კაცის მახასიათებლებად. არ არსებობს კაცურის ერთი განსაზღვრება (ფასი, 1989წ.), მაგრამ ყველა საზოგადოება ან-სხვავენს ქალურსა და მამაკაცურს. ისტორიულად კაცები დომინირებდნენ, რადგან ფიზიკურად უფრო ძლიერები იყვნენ — ეს ბიოლოგიური განსხვავებაა. რაც უფრო დიდხანს გრძელდებოდა ეს დომინანტური მდგომარეობა, მით უფრო მეტი საშუალება ჰქონდა კაცს და უფრო იზრდებოდა არათანაბარუფლებიანობა. კაცების დომინანტურობა სოციალური სტრუქტურის შემადგენელი ნაწილი გახდა, რასაც კულტურული ნორმები და ღირებულებებიც უწყობს ხელს ისევე, როგორც ფიზიკური ძალა ან ძალაუფლება.

გენდეხედი ხოლები და სტეხეოტიპები

გენდერზე ჩვენი შეხედულებების უმრავლესობა სათავეს 50-იანი წლებიდან იღებს, ჩვენი საზოგადოებისთვის ეს ისტორიულად უჩვეულო პერიოდია. ეკონომიკის აყვავებისა და დემოგრაფიული ცვლილებების ფონზე, როცა შტატების მოსახლეობის უმრავლესობას შესაძლებლობა ჰქონდა საკუთარ სახლში ეცხოვრა, კაცი აქ, ძირითადად, შემომტანი იყო, ქალი კი დაისახლისი, რომელიც შვილების (2.4) აღზრდით იყო დაკავებული.

მიუხედავად იმისა, რომ ძალიან ბევრი ქალი მუშაობს და ბევრი სამუშაო ადგილი, რომელიც ადრე მამაკაცების საქმიანობად თვლებოდა, ქალებისათვის ხელმისაწვდომი გახდა, ის სოციალური მოთხოვნები და გენდერული როლები, რომლებიც 50-იან წლებში ჩამოყალიბდა, დღესაც იდეალურად ითვლება. გენდერული როლები არის გარკვეული ქცევა, დამოკიდებულება, მოვალეობები და პრივილეგიები, რომელთაც საზოგადოება თითოეულ სქესს მიაწერს. გენდერული როლები საკმაოდ ადრე იჩენენ თავს გოგონებისა და ბიჭების თამაშებში. ბიჭები უფრო აგრესიულ თამაშებს ირჩევენ და სათამაშო მოედანს თითქმის მთლიანად იკავებენ, გოგონები უფრო პასიურად თამაშობენ, მაგალითად, თოჯინებით ან თოკზე ხტუნავენ (თორნე, 1993წ.). გენდერული როლები ეფუძნება გენდერული სტერეოტიპების კრებულს, რომლის სანინააღმდეგოდ გამოდიან სოციოლოგები და ქალთა მოძრაობის წევრებიც (რიჩმონდ აბოტი, 1992წ.; გოლომბოკი და ფივეში, 1994წ.).

გენდერული სტერეოტიპები გამარტივებულია, მაგრამ მკაცრად დადგენილია და კულტურული, გაძლიერებულია შეხედულებები ქალისა და მამაკაცისათვის დამახასიათებელი თვისებების შესახებ. ისინი ხელს უწყობენ გენდერული როლების შენარჩუნებას იმის ხაზგასმით, თუ რომელი საქმიანობა თუ მოვალეობაა ქალისა თუ მამაკაცისათვის „ბუნებრივად“ დამახასიათებელი. 1990 წელს ჩატარებულმა გამოკითხვამ ცხადყო, რომ ათიდან თითქმის ექვსი რესპოდენტი ამბობდა — ქალებსა და მამაკაცებს აქვთ განსხვავებული პიროვნული თვისებები, ინტერესები და შესაძლებლობები. ცხრილი 9.1 აჩვენებს განსხვავებულ მახასიათებლებს, რომლებსაც ამერიკელები მიაწერენ სხვადასხვა სქესს.

ცხრილი 9.1 რამდენად განსხვავებულად თვლიან სქესებს ქალები და მამაკაცები

შეკითხვა: ახლა მინდა გკითხოთ ქალებსა და კაცებს შორის უფრო კონკრეტულ განსხვავებებზე. ყოველ მათგანზე, რასაც წავიკითხავ, მითხარით ეს მამაკაცისთვის უფრო დამახასიათებელია თუ ქალისთვის?

15 მამაკაცებისათვის დამახასიათებელი თვისება:

	ჯამი	კაცები	ქალები
1. აგრესიული	64%	68%	61%
2. ძლიერი	61	66	77
3. ამაყი	59	62	55
4. არაორგანიზებული	56	55	57
5. მამაცი	54	55	53
6. თავდაჯერებული	54	58	49
7. დამოუკიდებელი	50	58	43
8. ამბიციური	48	51	44
9. ეგოისტი	47	49	44
10. ლოგიკური	45	53	37
11. ადვილად საურთიერთო	44	48	40
12. მომთხოვნი	43	39	46
13. მესაკუთრე	42	38	45
14. სასაცილო	40	47	34
15. საღად მოაზროვნე	39	46	34

15 ქალისათვის დამახასიათებელი თვისება

	ჯამი	კაცები	ქალები
1. ემოციურობა	81%	79%	83%
2. ბევრი ლაპარაკი	73	73	74
3. მგრძნობიარე	72	74	71
4. მზრუნველი	66	69	64
5. მომთმენი	64	60	68
6. რომანტიული	60	59	61
7. უხასიათო	58	63	52
8. ფრთხილი	57	55	9
9. შემოქმედებითი	54	48	60
10. ხელმომჭირნე	52	51	53
11. მანიპულატორი	51	54	48
12. გულწრფელი	42	44	41
13. კრიტიკული	42	43	41
14. ბედნიერი	39	38	39
15. მესაკუთრე	37	43	32

წყარო: ლინდა დესტეფანო და დაიანე კოლასანტო, „1975 წელთან შედარებით დღევანდელ ამერიკელ მამაკაცთა უმრავლესობა ფიქრობს, რომ უკეთესი სექსი აქვს“ 1990 წ. თებერვალი გვ. 29.

გენდერული როლები და სტერეოტიპები აძლიერებენ ერთმანეთს. სტერეოტიპები ასახავენ იმას, თუ რას უნდა აკეთებდნენ სხდასხვა სქესის წარმომადგენლები. ყოველ-დღიური ხილვა იმისა, რომ ადამიანები ტრადიციულ საქმიანობას ეწევიან, აძლიერებს იმ აზრს, რომ გენდერული სტერეოტიპები ღირებულია. მაგალითად, ჩვენ ვთვლით, რომ კაცები უფრო ძლიერები და მეზრძოლები არიან და ამიტომ უფრო მეტად შეეფერებათ პოლიციაში მუშაობა; როცა ვხედავთ, რომ მართლაც პოლიციელების უმრავლესობა კაცია, ჩვენ ვასკვნი, რომ ჩვენი სტერეოტიპი მართებულია. რადგან, ჩვენ ძალიან იშვიათად ვხედავთ ქალებსა და კაცებს არატრადიციულ როლში, ნაკლებად გვაქვს შანსი შევიცვალოთ შეხედულებები. ამგვარად, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ პოლიციელი ქალი და მამა, რომელიც სახლში ზის, გამონაკლისია. თანდათან მეტი ქალი იწყებს მამაკაცის საქმის შესრულებას და პირიქით ეს სტერეოტიპები სადაო ხდება. თუმცა, სტერეოტიპები ჯერ კიდევ წარმოშობენ როლების კონფლიქტს — ანუ წინააღმდეგობას იმ მოთხოვნებს შორის, რომელიც ამა თუ იმ როლთან ასოცირდება — ეს ეხება ქალსაც და მამაკაცსაც.

როლების კონფლიქტი პრობლემებს წარმოშობს იმ ქალებისათვის, რომლებიც ცდილობენ დედობა და კარიერა ერთმანეთს შეუთავსონ. ის ქალებიც კი, რომლებიც ამას წარმატებით ახერხებენ, იშვიათად არიან დანინაურების კანდიდატები. მამობა არ იწვევს ასეთ შედეგს სამსახურებრივი თვალსაზრისით და არ ქმნის როლების კონფლიქტს. მართლაც, რაც უფრო წარმატებულია კაცი, უფრო მეტი შანსია, რომ ის იყოს დაქორწინებული და ჰყავდეს ოჯახი, ქალებისათვის ეს პირიქითაა (ეპრენრიჰი და ინგლიში, 1989წ.). ქალები, რომლებიც გადაწყვეტენ, არ გააჩინონ ბავშვი, გარიყულები არიან საზოგადოებიდან (ფიშერი, 1991წ.).

უფრო მეტ სტრესს განიცდიან ქალები როლების კონფლიქტის შედეგად. თუმცა არიან თუ არა ზოგადად ქალები უფრო მეტად სტრესის ქვეშ, ვიდრე მამაკაცები? შესაძლოა, ეს ასე ჩანს იმიტომ, რომ ქალები უფრო მეტად გამოხატავენ ემოციას, კაცები კი სხვაგვარად

გამოხატავენ სტრესს, მაგალითად, გაბრაზებით. მიროვსკიმ და როსმა (1995წ.) გაითვალისწინეს ეს შესაძლებლობა, როდესაც სტრესის შესწავლით იყვნენ დაკავებული, რომელიც სევდაში, გაღიზიანებაში, არაკეთილგანწყობასა და ტკივილში გამოიხატებოდა. მათ დაადგინეს, რომ ქალები არანაკლებ ხშირად გამოხატავენ სიბრაზეს სტრესის შედეგად. ასევე დაადგინეს, რომ ქალები დაახლოებით 30%-ით უფრო ხშირად არიან სტრესის მსხვეპლნი, ვიდრე კაცები. ეს არ ნიშნავს, რომ კაცის როლი ამერიკაში სტრესისგან თავისუფალია. არაადეკვატურობის შიში და წარუმატებლობა კაცებისათვის სტრესის მთავარი წყაროა. კაცები იძულებულნი არიან ყოველთვის აჩვენონ, რომ არიან ძლიერები და მამაცები. გენდერული სტერეოტიპები ხელს უშლის კაცებს, გამოხატონ სითბო და სინაზე თავიანთ ცოლებთან და შვილებთან ან ორივე სქესის მეგობრებთან. კაცს მოეთხოვება, რომ იყოს მკაცრი და მუდმივად აჩვენოს საკუთარი უპირატესობა, ამის დადასტურება მას ხშირად აგრესიული ქცევით, ზოგჯერ ძალადობითაც კი უწევს. კაცის როლი თავს იჩენს ჯანმთელობის საკითხშიც. კაცის ცხოვრების საშუალო ხანგრძლივობა რვა წლით ნაკლებია, ვიდრე ქალის და კაცები უფრო ხშირად ხდებიან გულის შეტევის, სტრესთან დაკავშირებული დაავადებების და ალკოჰოლიზმის მსხვერპლნი (იხ.თავი14).

ორივე სქესის წარმომადგენლები ხშირად გამოთქვამენ უკმაყოფილებას ტრადიციული გენდერული როლებით, თუმცა ეს როლები არ იცვლება. კაცების უმრავლესობა ისევ ირჩევს ტრადიციულად მამაკაცურ საქმიანობას; ქალების უმრავლესობა ისევ უვლის სახლს და ბავშვებს მაშინაც კი, როცა სრულ განაკვეთზე მუშაობს. მაგრამ, აღნიშნავს პატრიცია ჰილ კოლინსი (1991), — ჩვენს ხასიათს სხვადასხვა იდენტობა განსაზღვრავს, მათ შორის სქესი, რასა, სოციალური ფენა, რელიგია და სექსუალური ორიენტაცია – ეს ყველაფერი მაინც განსხვავებებს გულისხმობს. მოკლედ, ჩვენს განსხვავებებსაც კი აქვთ განსხვავებები.

გენდერული ფოხმები შეფასებისა და მსჯელობისათვის

ყველა გენდერული განსხვავება სტერეოტიპი არ არის; მრავალი განსხვავება რეალურად არსებობს, იმ შემთხვევაშიც კი, როცა ის არ არის თანდაყოლილი. მაგალითად, ფემინისტი მეცნიერები ხაზს უსვამენ იმ ფაქტს, რომ მსჯელობაში ქალებს ღირებული წვლილი შეაქვთ, როცა დგება მორალის შესახებ საკითხი (ბენჰაბიბი და კორნელი, 1986წ. გილიგენი, 1982წ.). როცა კაცები საერთოდ ცდილობენ მსჯელობა მცირე რაოდენობის ნათელ და ზოგად პრინციპებზე დაიყვანონ, ქალები ითვალისწინებენ უფრო ფართო კონტექსტუალურ ფაქტორს. კაცები უფრო ნაკლებად სცდებიან მოცემულ ჩარჩოებს მაშინ, როცა ქალები მზად არიან განიხილონ სხვა შესაძლებლობები.

ერთი კარგად ცნობილი კვლევა ნათლად აჩვენებს მორალზე მსჯელობებში არსებულ ამ განსხვავებებს. კოლბერგი (1969წ.) წარმოაჩენს პრობლემების სერიას და სვამს შეკითხვას: როგორ უნდა გადაწყდეს ეს შემთხვევები? ერთ-ერთ შემთხვევაში კაცი ვერ ყიდულობს ნამალს, რომელიც განკურნავს მის მომაკვდავ ცოლს. საკმარისი ფულის სესხებას ვერ ახერხებს, გამყიდველი კი ფასს არ აკლებს. კაცი შეიჭრება აფთიაქში და იპარავს ნამალს. სწორი იყო თუ არა მისი საქციელი? და რატომ? კაცები ამ კითხვაზე პასუხად სამართლიანობის ზოგად პრინციპებზე საუბრობენ და ამბობენ, რომ კაცი არასწორად მოიქცა.

ქალები უფრო ხშირად საპირისპირო პასუხისკენ იხრებიან, ამავე დროს ბევრ დეტალურ შეკითხვას სვამენ და ზოგჯერ გვთავაზობენ გამოსავალს, რომელიც შეკითხვაში მოცემული არ არის (მაგალითად, საზოგადოებაში უნდა არსებობდეს პროგრამა, რომლითაც მოხდა წამლების დარიგება გაჭირვებული ადამიანებისთვის). ქალების პასუხები განპირობებულია კონკრეტული კონტექსტით, ურთიერთობით, სხვაზე ზრუნვის იდეით და არა ზოგადი მოსაზრებებით სამართლიანობასა და თანაბარუფლებიანობაზე. კოლბერგი თავდაპირველად ამ განსხვავებას განიხილავდა ცუდისა და კარგის დაპირისპირების კუთხით, მან დაასკვნა, რომ კაცები მორალურად უფრო მაღლა იდგნენ. თუმცა, საგულისხმოა კაროლ გილიგანის (1987წ.) ნათქვამი, რომ მზრუნველობაზე დაფუძნებული გადანაცვეტილება არანაკლებ ღირებულია, ვიდრე სამართლიანობაზე. ერთ სიტუაციას ორი მხარე სხვადასხვაგვარად უყურებს სხვადასხვა ცხოვრებისეული გამოცდილებიდან გამომდინარე.

ბენჰაბიბი (1986წ.) მორალურ ხედვაში არსებულ განსხვავებებს ჯორჯ პერბერტს მიდის სოციოლოგიურ თეორიასთან აკავშირებს. მორალურ კონტექსტში ამ დროს განიხილება „ვილაც სხვა“ ანუ ეს ნიშნავს ზოგადად ვილაცაზე ფიქრს და არა კონკრეტულ ადამიანზე. განზოგადებული მაგალითები მნიშვნელოვანია ადამიანთა უფლებების კონტექსტში. რა ხდება მაშინ, როცა საქმე შეეხება კონკრეტულ პიროვნებას? თუ ჩვენ ვიფიქრებთ, ზოგადად ადამიანზე, — აღნიშნავენ ბენჰაბიბი და გილიგანი, — მხედველობიდან გამოგვრჩება სოციალური ცხოვრების ძირითადი ელემენტი, როგორცაა თანაგრძნობა და სხვაზე ზრუნვა. მეორე თვალსაზრისით, „კონკრეტული სხვა“ ანუ კონკრეტული ადამიანის კონკრეტული სიტუაციის დანახვა, მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი ისტორიითა და უნიკალურობით (იმის ხასგასმა თუ რა განგვასხვავებს ერთმანეთისგან) უფრო საჭიროებისკენ იხრება, ვიდრე უფლებებისკენ. მორალური პრინციპები, რომლებსაც ამ პოზიციამდე მივყავართ, არის პასუხისმგებლობის, ურთიერთობის და სხვაზე ზრუნვის შეგრძნება. როგორც გილიგანი და ბენჰაბიბი ამბობენ, განსხვავება ნაკლებად არის განვითარების პრობლემა, საქმე გვაქვს განსხვავებულ, მაგრამ ერთნაირად ღირებულ ორ მოსაზრებასთან, გენდერი სერიოზულ როლს თამაშობს თითოეულის აზროვნების ჩამოყალიბებაში.

ღირებულებების საკითხის კიდევ ერთმა კვლევამ, საგრძნობი განსხვავება წარმოაჩინა ამერიკელ მოზარდებს შორის. ანა ბეუტელი და მარგარეტ მარინი (1995წ.) იყენებენ კითხვარებს, რომლებიც სკოლის დამამთავრებელი კლასის მოსწავლეებმა შეავსეს 1977-დან 1991 წლამდე, მიზანი მათი ღირებულებებისადმი დამოკიდებულების, შედარების უნარის, მეტერიალიზმის და ცხოვრების აზრის ძიების შესაძლებლობის შეფასება იყო. აღმოჩნდა, რომ ქალები ამჟღავნებენ ბევრად მეტ პასუხისმგებლობასა და მზრუნველობას, ნაკლებად აფასებენ მატერიალიზმსა და კონკურენციას და ფიქრობენ, რომ ცხოვრების აზრის პოვნა მნიშვნელოვანია. ეს განსხვავებები თავს შემდეგაც იჩენენ, მაშინაც კი, როცა ქალები იმავე სფეროში ცდილობენ კარიერის გაკეთებას, რომელშიც კაცები.

ცხადია, რომ ზოგიერთი განსხვავება ბიოლოგიის შედეგია, დანარჩენი კი კულტურის. ძნელია საზღვრის გავლება, ნაწილობრივ იმიტომ, რომ ბიოლოგია და კულტურა იკვეთება ყველა ინდივიდუალურ შემთხვევაში და მათი მთლიანად განცალკევება შეუძლებელია. ასევე აღსანიშნავია, რომ მხოლოდ იმიტომ, რომ გენდერული განსხვავებები კულტურული კონსტრუქციით არის გამოწვეული, მათი შეცვლა ადვილია. ისინი შეიძლება ძალიან ღრმად იყო გამჯდარი პიროვნებებშიც და კულტურაშიც.

ფემინისტური თვალსაზრისის თეორია

როგორც აღნიშნეთ, ქალები გასხვავდებიან კაცებისაგან ღირებულებების შეფასებაში, ასევე მათი ცხოვრებისეული გამოცდილება განსხვავდება კაცებისაგან, ისინი მეტად ორიენტირებულნი არიან ოჯახზე, ვიდრე სოციალური ცხოვრების პოლიტიკურ თუ კარიერულ ნაწილზე, ამავე დროს ქალები ნაკლებად ძლიერები არიან ფიზიკურად და ეკონომიურად. ზოგიერთი სოციოლოგი ფემინისტი სვამს კითხვას, რა პოზიცია უნდა ჰქონდეს ამ შემთხვევაში სოციოლოგიას? (სმითი 1990).

კანადელი სოციოლოგი დოროთი სმითი აღნიშნავს, რომ სოციოლოგია, როგორც დისციპლინა ჩამოყალიბდა მამაკაცთა სამყაროს სქემებზე, მეთოდებსა და თეორიებზე დაყრდნობით. ქალები იძულებულნი იყვნენ დაყრდნობოდნენ კაცების ცოდნას და გამოყენებინათ მათი ტერმინები და შეხედულებები. ქალები იმართებიან ამ სოციოლოგიური შეხედულებების მიხედვით, რადგან სოციოლოგები არიან იმათ შორის, ვინც ადგენს წესებს, რომლითაც ჩვენ ვიმართებით.

სმითს სურს, რომ ქალები იყენებდნენ თავიანთი ინსაიდერის პოზიციას და ასრულებდნენ ფასილიტატორისა და მედიატორის როლს მამაკაცურ სამყაროში, ეს იქნება ახალი გამოცდილება სოციოლოგიისთვის, რომელიც პირად გამოცდილებას დაეფუძნება და არა ზოგად თეორიებს. როგორც ის ამბობს, ქალების პირადი გამოცდილება ჩვენ ერთი ნაბიჯით უკან დაგვწევს, საიდანაც შევხედავთ სოციოლოგიის პრეტენზიას, იყოს ცხოვრების ამსახველი, მაშინ როცა ის ჩვენს რეალურ შიშებს ვერ ასახავს. (1990წ. გვ.27). მაგრამ სმითი ასევე აღიარებს, რომ მხოლოდ პირადი გამოცდილება ვერ იქნება სოციოლოგიის საფუძველი, მაინც საჭიროა განზოგადება, სოციალური ურთიერთობების გაანალიზება, რომლებიც ჩვენს ცხოვრებას განსაზღვრავენ. ქალებმა კაცებისაგან განსხვავებით დაიწყეს პრაქტიკული, საღ აზრზე დაფუძნებული ცოდნით, რომელსაც შეუძლიათ დაამატონ სოციოლოგიის კონცეპტუალური ცოდნა. კაცებმა ამის საწინააღმდეგო უნდა გააკეთონ, ანუ რეალური გამოცდილებით გაამდიდრონ პრაქტიკული ცოდნა, მაგრამ ისინი ამას არ გააკეთებენ, რადგან არსებული ძალაუფლება და შრომის განაწილება მათ სასარგებლოდ არის მოწყობილი.

სმითი შემდეგ ცდილობს ფემინისტური სოციოლოგიის საფუძვლად ქალების კონკრეტული ცხოვრება დაასახელოს. ამ კუთხით ის იზიარებს გილიგანის მოსაზრებას კონკრეტულსა და სპეციფიურზე, რაც ქალების მორალისადმი დამოკიდებულებაში ჩანს. ფემინისტური მოსაზრება ეყრდნობა გარკვეულ პირობებს, პრაქტიკულ ქმედებებს და ქალების ცხოვრების სოციალურ ურთიერთობებს — არა მარტო სოციოლოგი ქალის გამოცდილებიდან, არამედ იმ ადამიანებისაც, რომელთა ცხოვრებასაც ის სწავლობს.

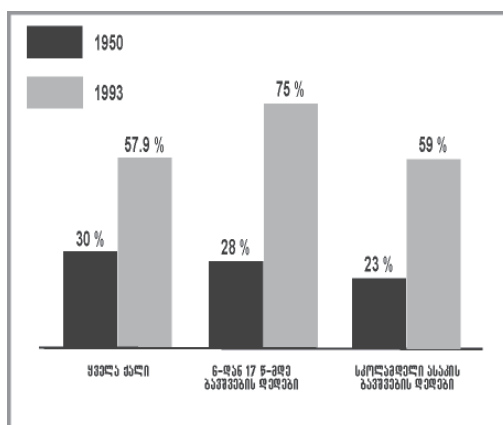
ბენდუქილი ახთანასწორობიანობის ფოხიები

გენდერული როლები ახლა ბევრად უფრო გახსნილია, ვიდრე თუნდაც ერთი თაობით ადრე იყო. დღეს ქალები ბევრად უფრო მეტი თანასწორობით სარგებლობენ, ვიდრე მათი დედები ან ბებიები. თუმცა უთანასწორობა არსებობს და ეს ეხება ყველას, ქალებსაც და კაცებსაც.

ზოგიერთი უთანასწორობა მოდის ჯერ კიდევ იმ დროიდან, როცა ქალებს არ ჰქონდათ შესაძლებლობა, კაცების მსგავსი განათლება მიეღოთ. მაგალითად, 1993 წელს უნივერსიტეტი დამთავრებული ჰქონდა ქალების 19, ხოლო კაცების — 25%-ს. ეს განსხვავება შეივსო ახალი სტუდენტებით და 1993 წელს 55% სტუდენტებისა იყო ქალი (10 წლით ადრე იყო 44%). თუმცა თანაბარი განათლება სამუშაო ადგილას თანაბარ გადანაწილებას არ ნიშნავს: 1992 წელს უნივერსიტეტის კურსდამთავრებული ქალი წელიწადში დაახლოებით 30394\$-ს გამოიმუშავებდა, კაცი კი — 41406\$-ს (აშშ შრომის დეპარტამენტი).

გენდური ახთანასწორობის განხილვა სამსახურში

ქალების შესვლა ანაზღაურებად სამუშაო ძალაში „ჩვენი დროის ძირითად სოციალურ რევოლუციად“ მოინათლა (ჰოშილდი, 1989წ. გვ.249). სახლის გარეთ მომუშავე ქალების რაოდენობა იზრდება საუკუნის დასაწყისიდან, თუმცა ბოლო წლებში ზრდა შენედა (სქემა 9.1). ყველაზე დიდი ცვლილება მოხდა საშუალო ფენის თეთრკანიან ქალებში, რადგან შავკანიანი და სხვა უმცირესობის წარმომადგენელი ქალების უმრავლესობა ისედაც მუშაობდა სახლის გარეთ (ვუდსი, 1989წ.).

სქემა 9.1 / ფასიან კადრებში ამერიკელი ქალების პროცენტული მაჩვენებელი 1950 და 1993 წლების მონაცემებით

1950 წლის შემდეგ რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში, მომუშავე ქალების პროცენტულმა მაჩვენებელმა შესამჩნევად იმატა. განსაკუთრებით.. შთამბეჭდავია. მომუშავე დედების რაოდენობის მატება.

წყარო: აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, შეერთებული შტატების სტატისტიკური ამონარიდი, 1994წ.

რამ განაპირობა ქალების გააქტიურება სამუშაო ადგილებზე? სერვისის სამსახურები, სადაც ძირითადად ქალები მსახურობენ, გაფართოვდა. ამასთანავე, კაცების ხელფასებმა იკლო და საჭირო გახდა სხვა შემოსავალი. განქორწინებების დიდმა რაოდენობამ ქალები იძულებული გახადა ხელფასზე ეზრუნათ. დაბოლოს, შეიცვალა დამოკიდებულება მომუშავე ცოლების მიმართ. 1993 წელს ქალის მიერ სამსახურის დაწყების იდეამ, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ქმარს მისი უზრუნველყოფა შეეძლო, ფართო მონონება დაიმსახურა მამაკაცების 86%-ში მაშინ, როცა 1938 წელს ამას მამაკაცთა მხოლოდ 22% იწონებდა.

სხვადასხვა ქვეყნებში ქალების რაოდენობა სამუშაო ადგილებზე განსხვავდება. (რესკინი და პადავიცი, 1994წ.). იმ საზოგადოებაში, სადაც მკაცრი დაყოფაა, მაგალითად, მუსულმანურ ქვეყნებში, მომუშავე ქალების რაოდენობა ნაკლებია. არამუსულმანურ განვითარებად ქვეყნებში კაცები ახდენენ მაღალანაზღაურებადი სამსახურის მონოპოლიზებას (როგორც ეს ადრე დასავლურ სამყაროში ხდებოდა). განვითარებულ ქვეყნებში,

სამსახურებში მომუშავე ქალების რაოდენობა თითქმის უტოლდება კაცებისას, განსაკუთრებით სკანდინავიურ ქვეყნებში. ყველაზე მცირე გასხვავება ყოფილ კომუნისტურ და სოციალისტურ ქვეყნებში გამოვლინდა, სადაც იდეოლოგიური ტრადიცია ამბობს, რომ ყველა ჯანმრთელი ადამიანი უნდა მუშაობდეს. გენდერული განსხვავებები საქმეში მონაწილეობის თვალსაზრისით ძალიან მნიშვნელოვანია, რადგან გვეხმარება დავადგინოთ ქალისა და მამაკაცის ეკონომიკური მდგომარეობა და განსხვავება სიღარიბის დონეში. 1991 წელს აშშ-ში ქალების 30% უფრო ღარიბი იყო, ვიდრე კაცები.

როგორ გამოიყურება სამუშაო ადგილი იმ ქალებისათვის, რომლებიც უკვე მუშაობენ? ის, როგორც წესი, არაადეკვატურად არის მოწყობილი სახლშიც და საზღვაგარეთაც, მიუხედავად შეცვლილი დამოკიდებულებისა და უკანასკნელ ათწლეულებში გაჩენილი შესაძლებლობებისა. პრობლემებს შორის, რომლებსაც ქალები აწყდებიან, არის: სამუშაოს გაყოფა კაცისა და ქალის საქმედ, შუალედები ხელფასების გადახდას შორის, შეფერხებული დანინაურება, გენდერული მიკერძოება და დევნა სამსახურში. ამასთანავე, ქალები სახლში „მეორე ცვლაში“ მუშაობენ. (კაცების ძალიან მცირე ნაწილი იმავე პრობლემებს აწყდება).

სეგრეგაცია სამუშაო ადგილზე

აშშ-ს სენსუს ბიურო აღრიცხავს, რამდენი ქალი და რამდენი კაცი მუშაობს 500 მეტ სხვადასხვა სფეროში. ეს მონაცემები 1990 წლით თარიღდება (რასკინი და პადავიჩი, 1994წ.).

- ქალების უმრავლესობა მუშაობს ქალურ სფეროში (იხ. ცხრილი.9.2)
- ხუთიდან სამი ქალი მუშაობს კლერკად, სერვისის სამსახურში, ვაჭრობაში; კაცების ორი მესამედი მუშაობს მენეჯერად, პროფესიონალად, ოპერატორად (სონერსონ, 1994წ.)
- ქალების ერთი მესამედი მუშაობს 503-დან 10 სფეროში.
- ყველაზე ხშირად ქალები მუშაობენ იმ სფეროებში, სადაც მუშაობდნენ 1940 წელს.
- მხოლოდ 11% ქალებისა მუშაობდა სფეროებში, სადაც სულ მცირე 75% კაცი იყო დასაქმებული.

შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ქალები, ფაქტობრივ, გამიჯნულები არიან და იმ სფეროებში მუშაობენ, რომელსაც ბევრმა „ქალური საქმე“ უწოდა. ოკუპაციური სეგრეგაციის არსებობა კარგად ჩანს სტატისტიკურ მონაცემებში, რომელსაც სეგრეგაციის ინდექსი ეწოდება. ქალები და კაცები რომ თანაბრად იყვნენ გადანაწილებულები, ინდექსი ნულს გვიჩვენებდა; მთლიანი დაყოფა კი 100 მოგვცემდა. 1990 წელს ინდექსი იყო 55, რაც ნიშნავდა, რომ ქალების 55% უნდა გადასულიყო მამაკაცურ სფეროებში, რათა ინდექსი ნულს გატოლებოდა.

უკანასკნელი რამდენიმე დეკადის განმავლობაში ოკუპაციურმა სეგრეგაციამ დაიწია. 1970-დან 1990 წლამდე ინდექსი 11 პუნქტით ჩამოვიდა. ქალებმა მუშაობა დაიწყეს ისეთ სფეროებში, რომლებიც მანამდე მამაკაცურად ითვლებოდა, მაგალითად, ბანკის მენეჯერის, ბარმენის, დაზღვევის მუშაკების, ავტობუსის მძღოლების ადგილებზე. ძირითადად, ეს ცვლილებები ხდებოდა იმ ფონზე, რომ მსგავსი სამუშაოები ნაკლებად მიმზიდვე-

ლი იყო მამაკაცებისათვის და დამქირავებელს მამაკაცი თანამშრომლების ნაკლებობა აფიქრებდა. ზოგიერთ შემთხვევაში მამაკაცური სფეროები მთლიანად ქალური გახდა, მაგალითად, ბანკის თანამშრომლები და ტელეფონის ოპერატორები ქალები არიან. როცა ეს ხდება, სეგრეგაციის ინდექსი ზემოთ იწევს. ზოგიერთი ქალი ერთი სფეროდან მეორეში მოძრაობს, თუმცა მაინც უფრო ხშირად ქალურ სფეროში რჩება.

ცხრილი 9.2

სამუშაო ძალის გენდერული სეგრეგაცია (ამორჩეული სამსახურები) 1994 წლის მონაცემებით

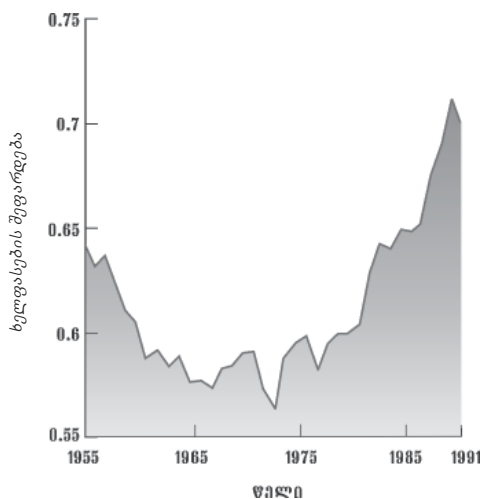
დასაქმება		
მდივანი	3.397	98.9%
მიმღები	931	96.4
ბუღალტერი	1.829	91.9
ბანკის მოლარე	441	90.4
კომპიუტერის ოპერატორი	546	60.6
პროგრამისტი	549	29.3
გაყიდვების სუპერვაიზერი	4.443	37.5
გამყიდველი	6.440	66.1
მედდა	1.956	93.8
დანტისტი	97	100.0
ბავშვების მომვლელი	286	97.3
დამლაგებელი ან მოსამსახურე	500	95.8
ოფიციალტი	1.446	78.6
მკერავი-მემანქანე	619	86.0
კერძო წარმოების თანამშრომელი	3.921	23.9
მექანიკოსი ან შემკეთებელი	4.419	4.5
დურგალი	1.265	1.0
მეხანძრე	210	2.1
პოლიციელი და გამომძიებელი	968	15.6
სატვირთო მანქანის მძღოლი	2.815	4.5
პილოტი ან ნავიგატორი	104	2.6

წყარო: აშშ-ის შრომის, დასაქმებისა და გამომუშავების ბიურო, 1995 წლის იანვარი, ცხრილი II. გვ. 175-180

მთავარი პრობლემა ოკუპაციურ სეგრეგაციაში არის ის, რომ წარმოშობს განსხვავებას ხელფასში. ქალის შრომაში ნაკლებს იხდიან, ვიდრე მამაკაცისაში (იხ. სქემა 9.2). დღეს ქალები იღებენ მამაკაცების შემოსავლის 70%. ყოველ 10 000 დოლარზე, რომელსაც ქალი იღებდა 1990 წელს, მამაკაცის 14. 306 დოლარი მოდიოდა. დაახლოებით 27% იყო განსხვავება ქალისა და მამაკაცის მიერ გამომუშავებულ ფულს შორის (სორენსონი, 1994).

იმ შემთხვევაშიც კი, როცა დაბალი სტატუსის კაცის სამუშაოს ვადარებთ ქალის სამსახურს, ქალები მაინც ნაკლებს გამოიმუშავენ. მკერავები, მაგალითად, ხალიჩის მრთველი მამაკაცების ხელფასის ნახევარზე ოდნავ მეტს იღებენ. ის მამაკაცებიც კი, რომლებიც ქალურ სამუშაოს ასრულებენ, მეტს გამოიმუშავენ, ვიდრე მათი ქალი კოლეგები. გაათვლია ამ პრობლემას ვერ აგვარებს. საშუალოდ უნივერსიტეტდამთავრებული ქალი

ნაკლებს გამოიმუშავენ, ვიდრე სკოლის დიპლომის მქონე მამაკაცი. უმცირესობის წარმომადგენელი ქალები ორჯერ უფრო წამგებიან პოზიციაზე არიან: საშუალოდ შავკანიანი ქალი სრულ განაკვეთიან სამუშაოზე იმაზე მეტს არ იღებს, ვიდრე თეთრკანიანები, რომლებმაც სკოლის დამთავრება ვერ შეძლეს (როდი, 1990 წ.).

სქემა 9.2 / ხელფასების შეფარდება ქალებსა და მამაკაცებს შორის 1955-1991 წლებში

ქალების ანაზღაურება ყოველთვის ჩამორჩება მამაკაცების ანაზღაურებას. 1970-იანი წლების დასაწყისში, ქალების ანაზღაურება 55%-ით ნაკლები იყო მამაკაცებისაზე, 1990-იან წლებში ამ მაჩვენებელმა 70%-ს მიაღწია.

წყარო: ილენ სორენსონი „შედარებითი ღირებულება: არის თუ არა ეს ღირსეული პოლიტიკა? (პრინსტონის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1994 წელი)“

ისტორიულად შავკანიანი ქალები ყველაზე მეტად იყვნენ სეგრეგირებული სამუშაო ადგილებზე, ძირითადად მათ ისეთ დაბალანაზღაურებად და არაპრესტიჟულ საქმეებზე უწევდათ მუშაობა, როგორიცაა სახლის მომვლეობა, ქარხნის ან მინდვრის მუშა. 1970 წლის ანტიდისკრიმინაციული მუხლით შავკანიანი ქალების მდგომარეობა საგრძნობლად გაუმჯობესდა. 1985 წლისათვის ისინი თეთრკანიანი ქალების თითქმის 90% გამოიმუშაებდნენ. ყველაზე შესამჩნევი ცვლილებები კი მთავრობაში, საზოგადოებრივ მართვაში, ტრანსპორტისა და კომუნიკაციების, ასევე ჯანდაცვის, განათლების და სოციალურ სერვისის სფეროში მოხდა. თუმცა ყველას თანაბრად არ უსარგებლია: ზოგიერთ შემთხვევაში შავკანიანმა ქალებმა ქვემოთ გადაინაცვლეს ნაკლებ ანაზღაურებად სამუშაოზე, თეთრებმა კი — ზემოთ. თუმცა, მთლიანობაში შავკანიანი ქალების მდგომარეობა გაუმჯობესდა სტატუსისა და შემოსავლის მხრივ. მაგრამ ეს ხდებოდა იმ ფონზე, როცა შავკანიანი მამაკაცების დასაქმებამ იკლო და ქალები ოჯახში ერთადერთი შემომტანები გახდნენ. 1993 წელს ოჯახები, რომლებსაც შავკანიანი ან ლათინური წარმოშობის ქალები ინახავდნენ, სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ ცხოვრობდნენ (თანამედროვე მოსახლეობის ანგარიში 1995წ.).

ოკუპაციური სეგრეგაცია და ხელფასის დისკრიმინაცია გლობალური ფენომენია (გაერო, 1991წ.). თითქმის მთელ მსოფლიოში არსებობს სეგრეგაცია სამუშაო ადგილზე სქესის მიხედვით, თუმცა ქვეყნებს შორის არსებობს განსხვავება იმაში, თუ რა ითვლება ტრადიციულად ქალისა თუ მამაკაცის საქმიანობად. ინდოეთში, მაგალითად, ქალების უმრავლესობა მუშაობს მშენებლობაზე, კაცები კი, ძირითადად, კლერკის მოვალეობას ასრულებენ. თუმცა, თითქმის ყველა ქვეყანაში ქალებს სამსახურების ნაკლები არჩევანი აქვთ და მათი სამუშაო ნაკლებად დაფასებულია (პეტერსონი და რუნიაი, 1993წ.). ოკუპაციური დისკრიმინაციის სურათი ამერიკის სიტუაციის მსგავსია, თუმცა არსებობს მცი-

რე ანომალიები. ზოგიერთ „პროგრესულ“ საზოგადოებაში, რომელიც ეგალიტარიანიზმს უსვამს ხაზს (მაგ. სკანდინავიური ქვეყნები), უფრო მაღალია ოკუპაციური სეგრეგაციის დონე, ვიდრე უფრო ტრადიციულ საზოგადოებებში, როგორიცაა იაპონია, იტალია და საბერძნეთი (ჩარლზი, 1992წ.) (იხ. კვლევების მეთოდების ტაბულა).

შედარება შემოსავლის კუთხით

ის, რომ შემოსავალი სქესის მიხედვით განსხვავებულია, ახალი ამბავი არ არის. დამქირავებლები ყოველთვის მეტს უხდიდნენ კაცს, ვიდრე ქალს. 1913 წლის პარიზის გადასახადების ჩანაწერი მოწმობს, რომ ქალების ქონება კაცების 65% შეადგენდა ანუ განსხვავება შემოსავალში იმდენივე იყო, რამდენიც დღეს (რასკინი და პადავიჩი 1994). მეცხრამეტე საუკუნეში მრეწველობაში მომუშავე ქალების ანაზღაურება კაცების ანაზღაურების 37 %-ს არ აღემატებოდა. ერთმა ქალმა ამ პრობლემის გადაჭრის კარგი გზა იპოვა.

კვლევის მეთოდები

ზიოფესიული სეგრეგაციის ეხოვნებათაშოხისი ფოხმების ახსნა

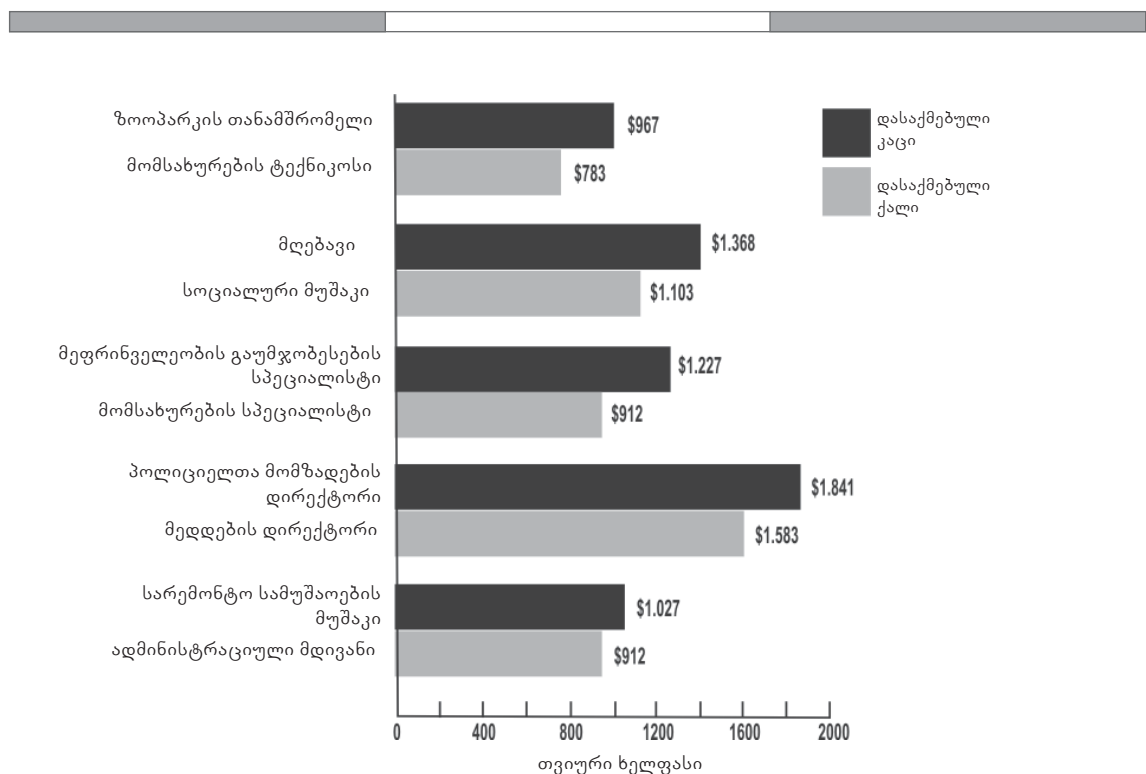
მარია ჩარლზმა (1992) შეისწავლა 25 ინდუსტრიული ქვეყნის მონაცემები. ის ცდილობდა, ახსნა მოექმნა პროფესიული სეგრეგაციის სქესისმიერი მოდელისათვის. რატომ მოხდა ისე, რომ სეგრეგაციის უმაღლესი დონე დაფიქსირდა ე.წ. პროგრესულ საზოგადოებაში, ხოლო ტრადიციული საზოგადოებები ამ მხრივ უფრო ტოლერანტულები აღმოჩნდნენ. მარიას გამოკვლევამ საშუალება მისცა ავტორს ეპოვა განმარტებები და პასუხები არსებულ საკითხთან დაკავშირებით.

უპირველეს ყოვლისა, ტრადიციულ ქვეყნებში ფორმალურ სფეროში ნაკლებად ფიქსირდება ქალთა რიცხვი. სამუშაო სფეროს მიღმა დარჩენილი ქალები ირგებენ სქესთა ტრადიციის მიხედვით განსაზღვრულ დედისა და მეუღლის როლს, რაც, ცხადია, არ გულისხმობს მატერიალურ ანაზღაურებას და ამიტომ ისინი არ ფიქსირდებიან ძირითად შრომით კატეგორიაში. უფრო პროგრესულ საზოგადოებაში საქმიანობა, რომელიც განისაზღვრება როგორც „ქალის საქმე“, როგორიცაა, მაგალითად, ბავშვის ან მოხუცის მოვლა, ანაზღაურებად საქმიანობად იქცა. ამ სამუშაოს ძირითადად ასრულებენ ქალები, რაც, შესაბამისად, ზრდის სქესთა სეგრეგაციას სამუშაო სფეროში. მეორე: თანამედროვე საზოგადოებაში ქალის მიერ შესრულებული სამუშაოს დასახელება კი განსხვავებულია. მაგალითად, თუ ქალი არის „ანგარიშმწარმოებელი“, კაცი მოხსენიებული იქნება როგორც „ბუღალტერი“. მესამე: თანამედროვე ქვეყნების ეკონომიკა მოიცავს მომსახურების და ინფორმაციის ფართო სექტორს, რაც ქალთა სამუშაოს ტიპის შექმნის საშუალებას იძლევა.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ჩარლზს უნდა მოეხდინა მკაცრად განსაზღვრული ეროვნული შედარებები. მონაცემთა ბაზა უნდა გადამოწმებულიყო და გაანალიზებულიყო ყველა ქვეყნისათვის ერთნაირი პრინციპის საფუძველზე. ავტორმა კი არჩევანი ინდუსტრიულ ქვეყნებზე შეაჩერა, რადგან არაინდუსტრიულ ქვეყნებს არ აღმოაჩნდათ სათანადო ინფორმაცია ანაზღაურებად მუშახელზე. ჩარლზს ბედმა გაუღიმა და საშუალება მიეცა, გაცნობოდა ქალთა და მამაკაცთა შრომითი ბაზრის მონაცემებს ექვს პროფესიულ კატეგორიაში. ეს მონაცემები შეგროვებული იყო საერთაშორისო შრომის ოფისის მიერ. (ს.შ.ო) International Labour Office (ILO) გაეროს სააგენტოსაც გააჩნია სტატისტიკურ მონაცემთა ბაზა სტანდარტიზებული ფორმატით.

პირველადი მონაცემების შეჯერების შემდეგ ჩარლზმა გადანყვიტა ხარისხის მაჩვენებელი შეექმნა, რათა გამოეთვალა საერთო სქესთა პროფესიული შკალა თითოეული ქვეყნისათვის ექვს პროფესიულ კატეგორიაზე დაყრდნობით. იგი აგრეთვე უნდა დარწმუნებულიყო, რომ სქესთა სეგრეგაციის განსაზღვრაზე გავლენას არ მოახდენდა ქალთა სამუშაო ძალა და პროფესიული სრტუქტურა.

ჩარლზს ახლა ხელთ ჰქონდა მონაცემები, რომელიც მიუთითებდა სხვაობას ოცდახუთ სხვადასხვა ქვეყანაში პროფესიული სეგრეგაციის მხრივ. მისი შემდეგი მიზანი იყო დაედგინა სხვაობა ამ ქვეყნებს შორის, რასაც მიაღწია კიდევ საჯაროდ ხელმისაწვდომ ეროვნულ, თუ საერთაშორისო წყაროებზე დაყრდნობით, ამან საშუალება მისცა, დაედგინა მნიშვნელოვანი სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული მახასიათებელი თითოეული ქვეყნისათვის. ჩარლზმა განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო მომსახურების სექტორს, დამქირავებელთა კლასის სიდიდეს, ქალთა სამუშაო კონტიგენტს, ნაყოფიერებას, სქესთა თანასწორობას, კორპორაციულობის დონეს, სამუშაო ბაზრის ზრდას და მოდერნიზაციას. შემდეგ მან მიმართა სტატისტიკური ანალიზის პრინციპს, რათა დაედგინა ამ დამოუკიდებელი ფაქტორების გავლენა პროფესიულ სეგრეგაციაზე. მთავარი ფაქტორი შრომითი შესაძლებლობის ანუ ხელმისაწვდომი სამუშაო ადგილების სტრუქტურა აღმოჩნდა.

სქემა 9.3 / ქალებისა და მამაკაცების ყოველთვიური ხელფასის

შედარება პირველი დადგენილი ფასის პროგრამის დაწყებამდე, მინესოტის შტატში შეადარეს ქალებისა და მამაკაცების ყოველთვიური ხელფასები იმ სამსახურებში, სადაც ორივე სქესია დასაქმებული. ქვემოთ მოყვანილია რამდენიმე შედეგი.

წყარო: დასაქმებულებთან ურთიერთობის მინესოტის დეპარტამენტი. სარა მ. ევანსი და ბარბარა ჯ. ნელსონი „დადგენილი ფასი: ტექნოკრატიული რეფორმის პარადოქსი“ ემინისტ შტუდიეს 15, 1 (19896.); 174

მე ფული არ მქონდა, ქალის ხელფასი კი თავის შესანახად საკმარისი არ იყო. ვხედავდი, რომ კაცები გაცილებით მეტ ფულს შოულობდნენ. გადავწყვიტე, კაცი გავმხდარიყავი. ეს მარტივი იყო. უბრალოდ, კაცის სამოსი გადავიცვი და კაცივით მუშაობა დავიწყე. ამ გზით გვარიანი თანხის მოგროვება შევძელი, ამიტომ უკან აღარ დამიხევია.

დღეს ქალები უფრო პრაქტიკულ გადაწყვეტილებებს ანიჭებენ უპირატესობას. დღეს ბევრს კამათობენ ე.წ. „შედარებითი ღირებულების“ შესახებ, რაც სამუშაოს ანაზღაურების შეფასებას გულისხმობს უნარებზე, მცდელობაზე, პასუხისმგებლობაზე, განუვლი სამუშაოს რისკსა და ამ სამუშაოს მოგებაზე დაყრდნობით. სტატისტიკა ნათლად მიუთითებს, რომ სისტემატურად მიმდინარეობს ქალთა / ან უმცირესობათა ჯგუფების მიერ შესრულებული სამუშაოს ანაზღაურების კლება. (Treiman and Hartman, 1981: Writing and Lowe, 1989). მაგალითად, ძიძის ანაზღაურება მნიშვნელოვნად ჩამორჩება ბენზინგასამართ სადგურზე მომსახურე პერსონალის ანაზღაურებისგან (Sorens, 1994). ბევრი ქალი დაბალი ანაზღაურების გამო დღეს უარს ამბობს საზოგადოებისათვის უმნიშვნელოვანეს საქმიანობაზე, როგორცაა ძიძის ან ექთნის პროფესია (იხ. სქემა 9.3).

შედარებითი ღირებულების მხარდამჭერები ამტკიცებენ, რომ ეს პრინციპი გამოხატავს ანტიდისკრიმინაციულ პოლიტიკას და კონგრესის მიერ მინიჭებულ სტატუსს: თანასწორობა სამუშაოსა და ანაზღაურების მხრივ. როცა ქალების ან უმცირესობაში მყოფ მამაკაცთა ანაზღაურება არის ისეთივე დაბალი, როგორც თეთრკანიან მამაკაცთა და ამავედროულად ორივე სამუშაოს კატეგორია მნიშვნელოვანია დამქირავებლისათვის, მაშინ ნამდვილად დიდი შანსია, რომ დისკრიმინაციის საკითხმა იჩინოს თავი. როგორც პაულა ინგლანდი აღნიშნავს (1992წ.), შედარებითი ღირებულება წარმოადგენს დისკრიმინაციის ისეთ ფორმას, რომელიც უმეტესად შეუმჩნეველია მოსამართლეთა, კანონმდებელთა, დამქირებებელთა და თვით მსხვერპლთა მიერაც კი:

ჩვენს ქვეყანაში უფრო იოლია შეამჩნიო ქალთა დისკრიმინაცია მაშინ, როცა ქალს არ აქვს უფლება, დაიკავოს მამაკაცისათვის განსაზღვრული სამუშაო. ქალები დისკრიმინაციას განიცდიან მაშინაც კი, როცა სამუშაო, რასაც ისინი ასრულებენ, თანდათან კარგავს ფასს და მხოლოდ ამიტომ არის ეს ქალთათვის განკუთვნილი შრომითი კატეგორია.

შედარებითი ღირებულების ოპონენტები (1992) აღნიშნავენ, რომ დამქირებლებს ამაში ბრალი არ მიუძღვით, რადგან ისინი ბაზრის მოთხოვნის შესაბამისად იხდიან. ამიტომ თუ ქალებს უნდათ, რომ ჰქონდეთ მაღალი ანაზღაურება, უნდა შეეცადონ მამაკაცებისთვის განკუთვნილი სამუშაო დაიკავონ.

მეორე პრობლემა არის შედარებითი ღირებულების პრაქტიკაში დანერგვა. ამ პრინციპის დანერგვა გულისხმობს სამუშაო კატეგორიის შეფასებას, რაც ბევრი კრიტიკოსის აზრით სუბიექტურია და საკამათო. კრიტიკოსები ირწმუნებიან, რომ შეფასების სისტემამ შეიძლება გამოიწვიოს მამაკაცთა ხელფასების შემცირება, რაც დადებითად არ აისახება მამაკაცთა პიროვნულ ღირსებაზე, მაგრამ ამ პრინციპის მხარდამჭერები აღნიშნავენ, რომ შეიძლება ისეთი პოლიტიკის შემუშავება, რომელიც საშუალებას იძლევა გაიზარდოს ქალების ხელფასები, ხოლო მამაკაცების დარჩეს იგივე.

კიდევ ერთი არგუმენტი შედარებითი გადახდის საწინააღმდეგოდ არის ის, რომ ეს შეიძლება მეტად ხარჯიანი აღმოჩნდეს დამქირავებელთათვის, 2-დან 150 მილიარდის ფარგლებში. თუმცა დამქირავებლები, ვინც უკვე პრაქტიკაში დანერგა ეს პრინციპი, აღნიშნავენ, რომ ეს თანხები გადაჭარბებულია და რომ გადასახადი აღწევს საშუალო ამერიკელი დამქირავებლის საგადასახადო უნების მხოლოდ 5-10 პროცენტს. ამ პრინციპმა შეიძლება ხელი შეუწყოს გადასახადის გადახდასაც, რადგან იგი ხელს უწყობს ქალთა და მათი ოჯახების სიღარიბიდან ამოყვანას.

შედარებითი ღირებულების პროგრამა დანერგილია მთელი ავსტრალიის ეკონომიკისა და ონრტარიოს პროვინციისათვის, კანადის ფედერალური მთავრობის, 20 ამერიკული სახელმწიფო ერთეულისათვის და დიდი რაოდენობით მუნიციპალური და კერძო სექტორის ბიზნესისათვის. ჯერჯერობით არც ერთი პროგრამის ცხადი შედეგი არ არის სახეზე. თუმცა ამ მხრივ აღსანიშნავია მინოსეტას მაგალითი. ქალთა და მამაკაცთა შეფარდება აქ გაიზარდა 72-დან 81%-მდე. სამუშაო ჯარიმა, დაწესებული უმეტესად ქალთა სამუშაოსათვის, შემცირდა 21-დან 3%-მდე. ეს ყველაფერი მოხერხდა მამაკაცთა ხელფასების შენარჩუნების ხარჯზე.

ნინსვლის ბარიერები

კიდევ ერთი უთანასწორობა სამუშაო სფეროში ეს არის ვერტიკალური სეგრეგაცია: ორგანიზაციაში ქალების ქვედა, ხოლო მამაკაცთა ზედა დონეზე კონცენტრირდება. ეს იმიტომ ხდება, რომ ქალები თავმოყრილნი არიან უფრო დაბალი საფეხურის სამუშაოებზე, ე.წ. „ქალთა ტიპის სამუშაოზე“. ამასთანავე მამაკაცებს უფრო სწრაფად აწინაურებენ, ვიდრე ქალებს. ბევრი ქალი, რომელსაც გააჩნია უნარ-ჩვევები, მოტივაცია და შესაბამისი ცოდნა, ვერ ახერხებს დაწინაურებას. ამ ერთი შეხედვით უჩინარ, მაგრამ სინამდვილეში რეალურ ხელისშემშლელ ფაქტორს „მინის ჭრის სინდრომს“ უწოდებენ.

შეიძლება მოვიყვანოთ ადვოკატების მაგალითი. უნივერსიტეტის დამთავრებიდან 10 წლის შემდეგ ქალი ადვოკატების საშუალო შემოსავალი 40,000 დოლარია, უფრო ცოტა, ვიდრე მათი მამაკაცი კოლეგებისა. ქალი ადვოკატები უმეტესად მუშაობენ პატარა ფირმებში. მაშინაც კი, როცა ისინი მუშაობენ დიდ ფირმებში, მათი გადანაწილება ხდება ნაკლებად პრესტიჟულ სფეროში, რაც აძნელებს დაწინაურების შანსს. 1980-იან წლებში ქალი ადვოკატები შეადგენდნენ კომპანიის **ასოცირებული ანუ** არაშტატის თანამშრომლების 25%-ს და პარტნიორების ანუ შტატის თანამშრომლების მხოლოდ 6%-ს.

მინის ჭრის ფედერალური კომისიის მიერ გამოქვეყნებულმა მოხსენებამ დაადასტურა, რომ ბიზნესის მაღალ ეშელონებში მართლაც არსებობს ბარიერი, რომლის გადალახვასაც იშვიათად თუ ახერხებენ ქალები და ფერადკანიანები (ნიუსუიკი, 1995 წლის 27 მარტი, გვ. 24). გამოკვლევამ აჩვენა, რომ ქალების მხოლოდ 5% 1000 კორპორაციაში თუ ახერხებს ბიზნესის მმართველ სფეროებში ადგილის დამკვიდრებას. სიტუაცია უკეთესია საშუალო დონის მმართველობით წრეებში, სადაც ქალებს სამუშაოს 40% უკავიათ. იმედი კი ასეთია, რომ ეს ქალბატონები მოახერხებენ გზა გაიკვლიონ მმართველობის სათავეებისაკენ. ჯერჯერობით კი ბევრი ქალი მმართველობის უმაღლეს საფეხურს მხოლოდ საკუთარი ბიზნესის წამოწყებით ახორციელებს. ქალთა მიერ წამოწყებული მცირე ბიზნესი ორჯერ აღემატება მამაკაცებისას.

მიუხედავად პროგრესისა, ქალები მაინც ბევრ წინააღმდეგობას აწყდებიან. დანინაურება, ძირითადად, მენტორის ან სპონსორის საშუალებით ხორციელდება, რომელიც სასარგებლო რჩევით უზრუნველყოფს. ნაცნობობა და საჭირო კონტაქტები კი სამუშაოს შესახებ ინფორმაციის მოძიებაში ეხმარებათ. მაგრამ თუ ეს ხდება მამაკაცებით დაკომპლექტებულ კოლექტივში, მაშინ ამ როლს კაცები ირგებენ და ქალები არასახარბილო მდგომარეობაში აღმოჩნდებიან ხოლმე.

ბევრი ქალი მიიჩნევს, რომ ამ წინააღმდეგობის მიზეზი შეიძლება იყოს ე.წ. Mommy Track. ბევრი კორპორაცია დღეს ცდილობს დაეხმაროს ქალებს ოჯახური და სამსახურებრივი მოვალეობების დაბალანსებაში მოსახერხებელი სამუშაო საათების შეთავაზებით. თუმცა როცა საქმე დანინაურებამდე მივა, მომუშავე დედების საკითხი უმალ ეჭვქვეშ დგება. რადგან მომუშავე დედებს არ უნდათ ან უბრალოდ არ შეუძლიათ ოფისში ყოველდღიურად 15 საათი გაატარონ. მათ ნაკლებად ეძლევათ შანსი დაამტკიცონ, რომ შეუძლიათ დედობისა და მმართველი თანამდებობის შეთავსება. ასეთ სიტუაციაში ბევრი ქალი უბრალოდ ნებდება. გამოკვლევამ აჩვენა, რომ ბიზნეს სკოლის დასრულების შემდეგ ქალების 20% მხოლოდ დიასახლისობით კმაყოფილდება.

ბევრი კომპანია ცდილობს დაამტკიცოს გენდერული ნეიტრალიტეტის პოლიტიკა და ქალების მცირე რიცხვს მაღალ, მმართველობით პოსტზე ნიშნავს. თუმცა ქალთა უმეტესობა აქაც უჩივის სტრესს, სოციალურ იზოლაციას და გენდერული როლებით განაწილებულ მოვალეობებს (როგორცაა, მაგალითად, შეხვედრების დროს მოკლედ მონახაზის გაკეთება) კანტერი ამ პრობლემას მარტივ ახსნას უძებნის: მისი აზრით, ამ უთანასწორობის მიზეზი არის ქალთა უმცირესობაში ყოფნა. პრობლემის მარტივი გადაჭრის გზა, უბრალოდ, ქალთა რაოდენობის ზრდა იქნებოდა. ჯენის იონდერი კი მიიჩნევს, რომ პრობლემა ქალთა უმცირესობით კი არ არის გამოწვეულია, რამედ მათი რიცხოვრების ზრდით, რაც საფრთხეს უქმნის უმრავლესობას. რაც უფრო პრესტიჟულია სამუშაო, მით უფრო მაღალანაზღაურებადია ის, ამიტომაც კაცებს სრულიად არ სიამოვნებთ ქალის შემოჭრა ამ სფეროში. კიდევ ერთი პრობლემა ამ პოზიციაზე მომუშავე ქალებისა არის ის, რომ მათ არა მხოლოდ საკუთარი კომპეტენტურობის დამტკიცება უნევთ, არამედ თავიანთი სქესის გადალახვა და მამაკაცების გუნდში ჩაწერა, როგორც ერთ-ერთი იმათგანი.

გამოკვლევამ, განიცდიან თუ არა კაცები იმავეს, რასაც ქალები, თუ აღმოჩნდებიან ქალთა კოლექტივში, უარყოფითი პასუხი აჩვენა, რადგან ქალის სფერო და საქმე ნაკლებად პრესტიჟულია, ვიდრე მამაკაცისა. კაცებს იოლად შეუძლიათ დანინაურება. აღმოჩნდა, რომ ტიპური ქალური სამსახურების დაკავების შემთხვევაში, როგორებიცაა მედიის, დაწყებითი სკოლის მასწავლებლის, ბიბლიოთეკარის, სოციალური მუშაკის, მამაკაცები საკმაოდ სამართლიან მოპყრობას იმსახურებდნენ სამსახურში მიღებისა თუ დანინაურების მხრივ და ბევრი მათგანი იმაზე შორსაც კი წავიდა, ვიდრე გეგმავდა. მამაკაცები აღიშნავდნენ, რომ მათ უფროსებიც (მამაკაცები) და თანამშრომლებიც კარგად ეპყრობოდნენ.

ზოგიერთი თანამდებობა მამაკაცებისთვის ხელმისაწვდომი არ იყო, რადგან ამ პოზიციებზე ქალებს სპეციალური პროგრამების თანახმად ექსკლუზიური უფლება ჰქონდათ მინიჭებული.

ერთ-ერთი კვლევა მიეძღვნა მამაკაცის როლს ექთნის პროფესიაში. ამ კვლევამ აჩვენა ძირითადი განსხვავებები მამაკაცისა და ქალის საქმისადმი მიდგომაში. მამაკაცების შეგრძნებები სრულიად განსხვავდებოდა ქალების შეგრძნებებისგან. ისინი გრძნობდნენ დამატებით ფსიქოლოგიურ წნეხს და დომინანტური ჯგუფიდან იზოლაციას. თუმცაღა

ამ შეგრძნებებს არანაირი ობიექტური საფუძველი არ ჰქონდა. მამაკაცი ექთნები ძალიან კარგად ართმევდნენ თავს დაკისრებულ მოვალეობას. რაც შეეხება იზოლაციას, ეს მხოლოდ მათი ფანტაზიის ნაყოფი იყო, რადგან ამგვარი დიფერენციაციით მამაკაც ექთნების სურდათ თავიანთი სტატუსის გამყარება. სინამდვილეში ამგვარი ქმედება მამაკაცებს არც სჭირდებოდათ, რადგან ექიმები და პაციენტები ნებისმიერი სამუშაოს შესრულების დროს მათ უფრო ენდობოდნენ, ვიდრე ქალებს. მეტიც, მამაკაცი ექთნებისაგან სამედიცინო თუ ტექნიკურ დახმარებას უფრო ხშირად ითხოვდნენ, ვიდრე პაციენტების მოვლას. ხელმძღვანელები მამაკაც ექთნებს უფრო იშვიათად აძლევდნენ შენიშვნებს, ანიჭებდნენ უფრო მეტ თავისუფლებას თავიანთი სამუშაო გრაფიკის დაგეგმვაში და ურჩევდნენ კვალიფიკაციის ამაღლებას, რათა დანიინაურებულიყვნენ უფრო მაღალანაზღაურებად პოზიციებზე.

გენდერული მიკერძოება სამსახურში

გენდერული მიკერძოების აშკარა გამოხატულებაა ის, რომ საპასუხისმგებლო თანამდებობებზე სწორედ მამაკაცები არიან წარდგენილი. მაგალითად, ისინი წყვეტენ, ვინ მიიღონ სამსახურში; აფასებენ, ვინ ართმევს თავს დაკისრებულ მოვალეობას ან ვინ იმსახურებს დანიინაურებას. ლაბორატორიულმა კვლევებმა აჩვენა, რომ სქესს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა რეზუმეების შეფასებაში. კერძოდ, მდებრობითი სქესის აპლიკანტს ნაკლები პრივილეგიას ანიჭებდნენ და ხელფასსაც დაბალს უნიშნავდნენ. მიღებულია, რომ ე.წ. ქალური სამსახური ნაკლებ ძალისხმევას და უნარს მოითხოვს, ვიდრე იდენტური „მამაკაცური“ სამსახური. ქალის წარმატებას სამსახურში, ჩვეულებრივ, შემთხვევითობას მიაწერენ მაშინ, როცა იგივე სახის წარმატება მამაკაცისთვის აღიქმება, როგორც მისი უნარებისა და ძალისხმევის შედეგი.

ქალსაც და მამაკაცსაც უარყოფითი დამოკიდებულება აქვს ქალი მენეჯერების მიმართ, რადგან მათ მიაჩნიათ, რომ ქალის ადგილი მაღალ თანამდებობებზე არ არის.

მმართველი ქალები ორმაგი წნეხის ქვეშ ექცევიან: თუ მათი ქცევა შეესაბამება ქალურობის აღქმის ტრადიციულ მოდელს, მაშინ მიიჩნევენ, რომ მათ აკლიათ თავდაჯერებულობა, ხოლო თუ ქალები მამაკაცურ მოდელის თანახმად იმოქმედებენ, მაშინ მათ აგრესიულებად და არაკომუნიკაბელურებად აღიქვამენ.

გენდერული მიკერძოება განსაკუთრებით თვალსაჩინოა მაშინ, როცა ქალები ტრადიციულად მამაკაცურ სამსახურს ირჩევენ. ქალი პოლიციელები ამტკიცებენ, რომ ისინი მამაკაცი კოლეგების მხიდან მუდმივ მეთვალყურეობას გრძნობენ. ქალ პოლიციელებს მოეთხოვებათ ისეთი ქალური სამუშაოების შესრულება, როგორიცაა ყავის მოდულება, დასუფთავება. ისინი ხშირად ხდებიან უხეში ხუმრობების სამიზნეები. პატრულირების დროს მამაკაც პოლიციელებს არ სურთ ქალების პარტნიორობა. ზედამხედველები მიიჩნევენ, რომ პოლიციელი ქალი მხოლოდ საოფისე სამსახურისთვისაა მიზანშეწონილი. ერთ-ერთმა კვლევამ აჩვენა, რომ ტრადიციულად მამაკაცურ სამსახურებში მომუშავე ქალი უფრო მეტ სტრესს და ნაკლებ სიამოვნებას იღებდა, ვიდრე ის ქალები, რომლებიც მუშაობდნენ დაბალანაზღაურებად სამსახურებში (მაგალითად, მდივნებად სკოლაში), მაგრამ ქალთა კოლექტივში.

გენდერული მიკერძოების გამოხატულების ყველაზე მახინჯი ფორმაა სექსუალური დისკრიმინაცია, როცა პიროვნება იძულებულია აიტანოს ან თუნდაც უპასუხოს მასზე

მაღალ თანამდებობაზე მყოფი პირის მხრიდან არასასურველ სექსუალურ ყურადღებას. სექსუალურმა დისკრიმინაციამ შეიძლება მიიღოს უნმანური ხუმრობების ფორმა, რაც ქალებს არასასურველ სიტუაციაში აყენებს. უკიდურეს შემთხვევაში კი ეს შეიძლება სექსუალურ ძალადობაშიც გადაიზარდოს. სიტუაცია უფრო სერიოზულ სახეს იღებს, როცა ქალის უარი შეთავაზებულ ინტიმურ ურთიერთობაზე დანიშნულებაზე უარის თქმის ან თუნდაც სხვა სახის სადამსჯელო მოპყრობის საბაბი ხდება.

სექსუალურ დისკრიმინაციას განმარტავენ როგორც ზოგად სექსუალურ საუბარს ან მოქმედებას, რომელიც სამუშაო ადგილზე მტრული გარემოს ჩამოყალიბებას უწყობს ხელს. ერთ-ერთმა კვლევამ, რომელიც მიზნად ისახავდა სექსუალური დისკრიმინაციის შესწავლას სამხედრო სფეროში, დაამტკიცა, რომ სამსახურში არსებული ატმოსფერო განაპირობებდა ინდივიდების დისკრიმინაციას. ეს იმას ნიშნავს, რომ იმ სამსახურებში, სადაც სექსუალური საუბარი შემაშფოთებელ გარემოს ქმნიდა, ქალთა 80% სექსუალური დისკრიმინაციის მსხვერპლი გახდა. მეორე მხრივ, ისეთ სამსახურებში, სადაც სექსუალურ საუბარს აშკარა სახე არ ეძლეოდა, ქალთა მხოლოდ 5% წააწყდა სექსუალურ დისკრიმინაციას.

აღნიშნული პრობლემა ამერიკის საზოგადოების ყურადღების ცენტრში მოექცა 1991 წელს, როცა სენატმა მოისმინა ლარენს ტომასის უმაღლეს სასამართლოში დანიშვნის ამბავი. მოსმენის დროს ანიტა ჰილმა, სამართლის პროფესორმა, ტომასს სექსუალურ დისკრიმინაციაში დასდო ბრალი. ანა ამტკიცებდა, რომ როდესაც ის ტომასის კოლეგა იყო, მამაკაცი დაჟინებით მოითხოვდა მასთან შეხვედრას. მას შემდეგ, რაც ანამ უარი უთხრა, მოუხდა შეურაცხყოფელი სექსუალური ბრალდებების მოთმენა. ტომასმა უარყო წაყენებული ბრალდებები და მაინც გახდა უზენაესი სასამართლოს მოსამართლე.

სრული სიმართლის დადგენა შეუძლებელია, მაგრამ სკანდალური ამ შემთხვევაში ის იყო, რომ სენატის სასამართლო კომიტეტის ყველა მამაკაცმა წევრმა იგნორირება გაუკეთა სექსუალური ძალადობის მუხლით წაყენებულ ბრალდებას. მათ აგრეთვე უარი განაცხადეს ტომასის პირად ცხოვრებაზე გამოძიების ჩატარებაზე, მაშინ როცა ქალის პირადი ცხოვრების გამომზეურება არად ჩააგდეს. საბოლოოდ კი კომიტეტმა ვეტო დაადო ექსპერტიზის გაკეთებას, რასაც შესაძლოა ჰილის ქმედება გაემართლებინა კიდევ.

ჰილ-ტომასის ეპიზოდი კარგი მაგალითია იმისა, თუ რა მნიშვნელობა ენიჭება სოციოლოგიურ ცნებებს ამგვარი ანალიზის დროს. მაშინაც კი, როცა საქმე ბრალდებების უარყოფას ეხება, ძალაუფლება მამაკაცების ხელთაა. ამ კონტექსტის გათვალისწინებით, გასაკვირი არაა ის ფაქტი, რომ ქალები ბრალდებას არასოდეს არ აყენებენ პირველები.

ნებისმიერ შემთხვევაში ამერიკული საზოგადოება სექსუალური დისკრიმინაციის პრობლემას არასერიოზულად აღიქვამს, რადგან მიჩნეულია, რომ „ბიჭები ყოველთვის ბიჭებად დარჩებიან“. გენდერული თვასაზრისით ტომასის საქმის მოსმენისას სენატის სოციალური სტრუქტურა დაუბალანსებელი იყო, რადგან 100 სენატორიდან 98 მამაკაცი იყო. ფუნქციონალურ ინტეგრაციას ქალებისთვის სარგებლობა არ მოაქვს, რადგან საჩივრების მოსმენის პროცედურები გაჭიანურებულია. უფრო მეტიც, ფუნქციონალური კავშირი სკოლას, სამსახურსა და სხვადასხვა სამსახურებს შორის განაპირობებს იმას, რომ ზოგჯერ ქალები არ რისკავენ ხმა ამოიღონ ძალადობის წინდაღმდეგ თუ ამ ქმედებით ისინი მნიშვნელოვან რეკომენდაციებს ან სპონსორის მხარდაჭერას დაკარგავენ.

საბოლოოდ, ტომასის საქმის მოსმენამ ქალებს მოქმედებისკენ უბიძგა: მათ გადაწყვიტეს, რაც შეიძლება მეტი ქალი აერჩიათ თანამდებობებზე.

მეორე ცვლა

ქალების უმეტესობა სამსახურში რეასაათიანი გრაფიკით მუშაობს, ხოლო სამსახურის შემდეგ სრული დატვირთვით სახლში უწევს მუშაობა (სადილის მომზადება, დასუფთავება, ბავშვების მოვლა). არლი ჰოჩილდმა სხვადასხვა დროს ჩატარებულ კვლევებზე დაყრდნობით დაადგინა, რომ დასაქმებული ქალები კვირაში 15 საათით მეტს მუშაობენ, ვიდრე მამაკაცები.

სწორედ ქალები აგვარებენ ისეთ საკითხებს, როგორიცაა ექიმთან ვიზიტი, მეგობრებთან სტუმრობა, სამუშაოდან სახლში დარეკვა ბავშვების ამბის გასაგებად. ასეთი სახის ვალდებულებები ქალებს რუტინულ ყოფაში აქცევს (იხ. ცხრილი 9.3). მამაკაცები დაკავებული არიან მანქანისა და ეზოს მოვლით, რემონტით, მაგრამ ყოველივე ეს როდია რუტინული მოვალეობები! მათი შესრულება ხომ ნაკლები სიხშირითაცაა შესაძლებელია, მაგალითად, მაშინ, როცა მამაკაცს თავისუფალი დრო აქვს.

ცხრილი 9.3

მომუშავე ქალებისა და მამაკაცების მიერ საშინაო საქმეებზე დახარჯული საშუალო დრო 1987-1988 წლებში

საოჯახო საქმე

ქალების საქმე

საჭმლის მომზადება
თევზების დარეცხვა და ალაგება
სახლის დალაგება
რეცხვა, უთოობა და ტანსაცმლის დაკემსვა

მამაკაცების საქმე

გარე სამუშაოები ან შესაკეთებელი სამუშაოები
(ღებვა, საოჯახო ნივთების შეკეთება და ა.შ.)
მანქანების მოვლა და რემონტი

ნეიტრალური საქმე

საყიდვებზე სიარული
(ბოსტნეული, სხვადასხვა საკვები)
გადასახადების გადახდა და შესაბამისი
ქვითრების მონესრიგება/შენახვა
ოჯახის წევრების მანქანით ტარება სამსახურში,
სკოლაში და სხვ.

სულ

რესპონდენტთა რაოდენობა

წყარო: ჰარიეტ ბ. პრესერი „მომუშავე მეუღლეების დასაქმების განრიგი და საოჯახო საქმეების გაყოფა გენდერის მიხედვით“ *American Sociological Review* 59 (ივნისი, 1994 წელი), გვ. 354

ერთ-ერთი გამოკვლევის თანხმად, ორი თანაბრად დასაქმებული მეუღლიდან ქალი 19 საათით მეტ დროს უთმობდა რუტინული მოვალეობების შესრულებას, ვიდრე მამაკაცი. მამაკაცი კვირაში 6 საათით მეტს უთმობდა არა რუტინული საქმის შესრულებას. საქმე ისაა, რომ მამაკაცები უფრო მეტად სახალისო საქმეს ითავსებენ, როგორცაა, მაგალითად, ბავშვების ზოოპარკში გასეირნება, ქალები კი ასრულებენ ისეთ მოვალეობას, რო-

გორიცაა ბავშვების გამოკვება, დაბანა. მამაკაცებს უფრო დიდი ხნის განმავლობაში სძინავთ და უფრო მეტი დრო აქვთ ტელევიზორის საყურებლად და გასართობად.

ჰოჩშილდი ვარაუდობს, რომ ქალები „მეორე ცვლაზე“ ხმას არ იმაღლებენ, იმიტომ რომ მათთვის ქორწინებას, მამაკაცისგან განსხვავებით, სხვაგვარი დატვირთვა აქვს. პირველ რიგში, ქალები გაცილებით ნაკლებს გამოიმუშავენ, ვიდრე მამაკაცები, ამიტომ ეკონომიკური თვალსაზრისით ქორწინება ქალისათვის უფრო მომგებიანია. დღესდღეობით საქორწინო კავშირი უფრო ნაკლებ სტაბილური ხდება და განქორწინებას ქალისთვის უფრო მეტი ეკონომიკური ზიანი მოაქვს, ვიდრე მამაკაცისთვის.

„მეორე ცვლის“ ფენომენის არსებობა გამოწვეულია კულტურული ფაქტორებითაც. როდესაც ორივე სქესის სტუდენტები აღწერენ თავიანთ მომავალ ოჯახურ ცხოვრებას, ისინი ხელმძღვანელობენ ტრადიციული გენდერული მოდელით. კითხვაზე, თუ ვისი სამსახურია უფრო მნიშვნელოვანი, პასუხი ცალსახაა — ქმრის. ორივე სქესის წარმომადგენლები მიიჩნევენ, რომ ბავშვის მოვლა ქალის მოვალეობაა. ქალიც და მამაკაციც გეგმავს კარიერის შექმნას, თუმცაღა მათი დამოკიდებულება სამსახურისადმი თვისობრივად განსხვავდება ერთმანეთისგან. მამაკაცი სტუდენტები თავიანთ მომავალს ხედავენ როგორც მიღწევების უწყვეტ ჯაჭვს. უმეტესობამ იცის, რა გზა უნდა აირჩიოს ცხოვრებაში და როგორ მიაღწიოს სანადელს. ისინი მზად არიან იმუშაონ მთელი ცხოვრების განმავლობაში, რათა ოჯახი არჩინონ. კარიერასთან დაკავშირებული გეგმები კი უფრო ბუნდოვანია. მათ სურვილი აქვთ იმუშაონ, მაგრამ არ გამორიცხავენ, რომ მათ კარიერას, შესაძლოა, წერტილი დაესვას თუ ამას ობიექტური საჭიროება მოითხოვს (ოჯახი და ბავშვები).

ზოგადად, ამერიკული სამუშაო ადგილი არ არის იდეალური იმ ადამიანებისთვის, ვისაც სურს თანაბარი წილი შეიტანოს ოჯახის ბიუჯეტში. როგორც უკვე ვნახეთ, ზოგიერთი კომპანიები დაოჯახებულ ქალებს უფრო მოქნილ სამუშაო გრაფიკს სთვავთ, თუმცა ეს უკანასკნელი აშკარად უარყოფითად მოქმედებს ქალის მომავალ კარიერაზე. კომპანიები არ უზრუნველყოფენ ბავშვის მოვლის სპეციალურ პროგრამებს, რადგან ითვლება, რომ ბავშვების მოვლა ქალის პირდაპირი მოვალეობაა და მან ეს სამსახურსაც უნდა შეუთავსოს. მამაკაცები კი მხოლოდ დროდადრო შეიძლება ჩაენაცვლონ მათ.

არსებობს ალტერნატივა. მაგალითად, შვედეთში მთავრობის მიერ დაწესებულია ბავშვთა მოვლის სახალხო დღე. თუ მშობლები გადაწყვეტენ ამ დღეს თავიანთ შვილებთან სახლში დარჩენა მათ გარანტირებული აქვთ 18 თვიანი შვებულება, სოციალური უსაფრთხოების გადასახადები. მთავრობა აგრეთვე ავალდებულებს დამსაქმებელ კომპანიებს, დამატებითი დრო გამოუყონ მშობლებს ავადმყოფი ბავშვის მოსავლელად. შესაძლებელია აგრეთვე ნახევარ განაკვეთზე მუშაობა იმ მშობლებისთვის, ვისი შვილებიც სკოლამდელი ასაკისანი არიან. თუმცა აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ შვედეთში ძალიან ცოტა კაცი თუ სარგებლობს მამისათვის განკუთვნილი შვებულებით და ისინი, ვინც გადანევრეტენ გამოიყენონ იგი, დაცივნის ობიექტები ხდებიან თავიანთი მეუღლეების მხრიდან.

გენდერული პოლიტიკა

დიდი ხნის მანძილზე პოლიტიკა მამაკაცის სამყაროდ მიიჩნეოდა. გავრცელებული სტერეოტიპების მიხედვით, ქალებს არ ამოძრავებთ ძალაუფლებისკენ ძლიერი სწრაფვა, რაც ესოდენ მნიშვნელოვანია პოლიტიკისათვის, ისინი მეტისმეტად ფაქიზები არიან საიმისოდ, რომ ხელები ძალაუფლებისთვის ბრძოლაში გაისვარონ. 1920 წლამდე ქალებს

არჩევნებში მონაწილეობის უფლებაც კი არ ჰქონდათ. მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარში მილიონობით ქალი მოხალისედ მუშაობდა სხვადასხვა პოლიტიკური პარტიებისა თუ პოლიტიკური კანდიდატების ოფისებში. პოლიტიკურ თანამდებობაზე არც ერთი ქალი არ იყო ნომინირებული, რომ არაფერი ვთქვათ იმაზე, რომ ქალებს არ ჰქონდათ შანსი დასწრებოდნენ კულუარულ სხდომებს, სადაც ნამდვილი ბიზნესგარიგებები იდებოდა.

სამოცდაათიან წლებში დაწყებულმა ქალთა მოძრაობამ შეცვალა მათი როლი ამერიკის პოლიტიკაში. გაიზარდა არჩევნებში მონაწილე ქალების რიცხვი, უფრო და უფრო მეტი ქალი იყრიდა კენჭს და იმარჯვებდა კიდეც. მათმა რაოდენობამ უმაღლეს მაჩვენებელს 1990 წელს მიაღწია (იხ. ცხრილი 9.4).

მნიშვნელოვანია, რომ არჩევნებში ქალთა და მამაკაცთა წარმატება თანაბარი იყო, რადგან გენდერულმა ფაქტორმა ხმის მიცემის დროს გადამწყვეტი როლი არ ითამაშა. დღესდღეობით ქალები საკმარისი რაოდენობით არ არიან წარმოდგენილი სახელმწიფო თუ ადგილობრივ სტრუქტურებში, ამის მიზეზი არ არის ის, რომ ქალები ვერ იმარჯვებენ. ეს მხოლოდ იმითაა განპირობებული, რომ ქალები ნაკლებად მონაწილეობენ არჩევნებში.

ც ხ რ ი ლ 9.4
ქალები არჩევით თანამდებობებზე,
შერჩეული სამსახურები, 1975-1995 წლები

არჩევითი სამსახურები	ქალების პროცენტული მაჩვენებელი			ქალების რიცხვი
	1975	1981	1995	
აშშ-ის კონგრესის წევრები	4	3	10.3	55
არჩეული ოფიციალური პირები ქვეყნის მასშტაბით	10	11	25.9	84
სახელმწიფო საკანონმდებლო ორგანოების წევრები	8	12	20.6	1536

წყარო: ამერიკის ქალთა და პოლიტიკის ცენტრი, იგლტონის პოლიტიკის ინსტიტუტი, რუტგერსის უნივერსიტეტი.

პოლიტიკის ზედა ეშელონები ჯერ კიდევ მიუწვდომელია ქალებისთვის. ჯერჯერობით ამერიკას არ ჰყოლია არა თუ ქალი პრეზიდენტი, არამედ ქალი პრეზიდენტობის კანდიდატიც კი. მხოლოდ 1995 წელს ეჭირა შტატის გუბერნატორის თანამდებობა ქალს. საზოგადოდ მსოფლიოში ქალებს ნაკლებად ირჩევენ მაღალ თანამდებობებზე. გაერთიანებული ერების 159 წევრი სახელმწიფოდან მხოლოდ 6 ქვეყნის წარმომადგენლობას ხელმძღვანელობდნენ ქალები. კაბინეტის წევრთა მხოლოდ 3.5% იყო წარმოდგენილი მდებდრობითი სქესით და გაეროს 93 ქვეყანას საერთოდ არ ჰყოლია წარმოდგენილი ქალი მმართველის თანამდებობაზე. ქალთა რიცხვი საპარლამენტო ასამბლეაში არასოდეს აჭარბებს 25%-ს. გენდერული მიკერძოება შეიმჩნევა მართვის ბიზნესშიც. საჯარო სამსახურებში, პოლიტიკურ პარტიებსა თუ სხვადასხვა სახის პოლიტიკურ ორგანიზაციებში ქალთა დიდი რაოდენობა მხოლოდ და მხოლოდ დაბალი რანგის თანამდებობას იკავებს. ძალიან ცოტა ქალს უჭირავს ისეთი თანამდებობა, სადაც რეალური გადაწყვეტილების მიღებაა საჭირო.

რატომ არ გვხვდებიან ქალები ამგვარი ტიპის თანამდებობებზე? ამას შემდეგი ფაქტორები განაპირობებენ: ვერტიკალური და ჰორიზონტალური სეგრეგაცია ნიშნავს იმას, რომ ქალებს უფრო ნაკლებად მიუწვდებათ ხელი რესურსებზე, ასევე მათ მამაკაცებზე ნაკლები სტატუსი და ძალაუფლება აქვთ. განათლებაც მნიშვნელოვან როლს თამაშობს: მსოფლიოში ქალებს მამაკაცებთან შედარებით გაცილებით ნაკლები შანსი ეძლევათ ნორმალური განათლების მისაღებად. ზოგადად კი, განათლება უფრო ფასობს, ვიდრე გამოცდილება. ამის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს აფრიკული ქვეყანა — რიტრეა. 1992 წელს ხელისუფლებაში მოსულმა მთავრობამ მთელი რიგი სამთავრობო თანამდებობების დასაკავებლად განათლების სპეციალური სტანდარტები შეიმუშავა. ამგვარი პოლიტიკის გატარების შედეგად სამთავრობო სექტორში მომუშავე ქალებმა თავიანთი სამუშაო დაკარგეს (მათ შორის ისეთი სამსახურებიც, რომელთაც უშუალო შეხება ჰქონდათ ქალების ან ბავშვების კეთილდღეობასთან). ქალების ნაცვლად აღნიშნული თანამდებობები დაიკავეს მამაკაცებმა, რომელთაც საზღვარგარეთ მიღებული ჰქონდათ ფორმალური განათლება, მაგრამ ნაკლები პრაქტიკული გამოცდილება გააჩნდათ. კულტურული ფაქტორები ხშირად განსაზღვრავს ქალის ადგილს პოლიტიკაში. მსგავსი კულტურული სტერეოტიპები პრაქტიკულად ყველა ქვეყანაში არსებობს. ზოგიერთ საზოგადოებაში, უმეტესად მუსლიმანურ ქვეყნებში, რელიგიური შეხედულებები ქალს აიძულებს შემოიფარგლოს მხოლოდ საოჯახო საქმიანობით. ასე რომ, ქალთა როლი პოლიტიკაში განისაზღვრება ძალაუფლების ქონა-არქონით. პოლიტიკა ძალაუფლების გამოყენებაა და საზოგადოების უმეტეს სფეროში მამაკაცებს უფრო მეტი ძალაუფლება აქვთ.

შეჯამება

1. დებატები თემაზე, უნდა მიიღონ თუ არა მონაწილეობა ქალმა ჯარისკაცებმა საბრძოლო მანევრებში, ნათლად წარმოაჩენს იმ დილემას, რასაც ქალსა და მამაკაცს შორის მსგავსება და განსხვავება ჰქვია.
სოციოლოგები განსახვავებენ ბიოლოგიურ სქესს და გენდერს (ხალხის წარმოდგენა მამაკაცურ და ქალურ მახასიათებლებზე). გენდერი სოციალური წარმონაქმნია და არ შეიძლება მივიჩნიოთ, რომ ქალი და მამაკაცი განსხვავებული შესაძლებლობებით იბადებიან.
2. ბიოლოგია განსაზღვრავს ადამიანურ ქცევას, ქმნის სქესთა შორის ფსიქოლოგიურ განსხვავებას და ადგენს, თუ რა როლი ეკისრება პერსონას რეპროდუქციაში.
მაგრამ ბიოლოგია ვერ ხსნის იმ თეზისს, რომ ქალი და მამაკაცი საპირისპირო ცნებებია. ჩატარებული კვლევა ამტკიცებს, რომ სქესთა შორის უფრო მეტი საერთოა, ვიდრე განსხვავება. საპირისპირო სქესის შედარება ისეთ ფართო დიაპაზონს არ იძლევა, როგორც ის, რომ ერთი და იმავე სქესში შესაძლებელია უფრო მრავალფეროვანი ვარიანტების გამოყოფა.
3. სხვადასხვა კულტურათა კვლევების შედეგად დადგინდა, რომ ორივეს — ქალსაც და მამაკაცსაც, ხელეწიფებათ რიგი პასუხისმგებლობისა და საქმიანობების თანაბრად შესრულება. თუმცა, ფაქტობრივად, ყველა საზოგადოებაში განსახვავებენ ქალისა და მამაკაცის სამუშაოს და უპირატესობას ანიჭებენ უკანასკნელს.
4. გენდერული როლი ეს არის კულტურული წამოადგენა იმაზე, თუ როგორ უნდა ფიქრობდეს, იქცეოდეს ან რას უნდა გრძნობდეს ქალი და მამაკაცი. გენდერული

- როლები დაფუძნებულია სტერეოტიპულ საპირისპირო სქესთა შორის განსხვავებაზე. მიუხედავად იმისა, რომ სოციალური ქცევა იცვლება დროსთან ერთად, გენდერული სტერეოტიპები წარმოშობენ კონფლიქტს ქალისა და მამაკაცის როლებზე.
5. ზოგიერთი გენდერული სხვაობა მართლაც რომ რეალურია და არ შეიძლება მათი უგულვებელყოფა. მაგალითად, ქალებს მამაკაცებისგან განსხვავებული მიდგომა აქვთ მორალისადმი. მამაკაცი სამართლიანობის და თანასწორუფლებიანობის ცნებებზე უფრო განზოგადებულად მსჯელობს, მაშინ, როცა ქალი უპირატესობას ანიჭებს კონკრეტულ მაგალითს. განსხვავებაა აგრეთვე ღირებულებებშიც. ზოგადად, ქალებს უფრო კარგად შეუძლიათ თანაგრძნობის გამოხატვა, ისინი ნაკლებად მატერიალისტები არიან და უფრო მეტ ყურადღებას უთმობენ ცხოვრების არსში ჩანვდომას. ის ფაქტი, რომ ქალებს მამაკაცებისგან განსხვავებული გამოცდილება აქვთ, ზოგიერთი ფემინისტისთვის იმის საფუძველი გახდა, რომ სოციოლოგია ფემინისტური თვალთახედვით შეესწავლა.
 6. უკანასკნელ წლებში მომუშავე ქალთა რიცხვი გაიზარდა, მაგრამ გენდერული უთანასწორობა კვლავ ვლინდება. ქალებს კვლავ უხდებათ დაკავდნენ ე.წ. ქალური სამუშაოთი, სადაც გაცილებით დაბალი ანაზღაურებაა. მცდელობა, რომ შემცირდეს გენდერული უთანასწორობა გამოიხატება იმაში, რომ ხელფასი დგინდება იმის მიხედვით, თუ რა უნარ-ჩვევებთან, ძალისხმევასთან, პასუხისმგებლობასთან და რისკთან არის დაკავშირებული მოცემული სამუშაო.
 7. გენდერულ უთანასწორობას განაპირობებს ქალების კონცენტრაცია ე.წ. დაბალი რანგის სამუშაოებზე და მამაკაცების კონცენტრაცია მაღალი რანგის სამსახურებში. თუ ქალს დანიშნავენ სურს, იგი უთუოდ აწყდება უხილავ ბარიერს. მაგრამ იმ შემთხვევაში თუ მას მაღალი თანამდებობა უჭირავს, მაშინ ქალი დამატებითი წნეხის ქვეშ იმყოფება, რომ არაფერი ვთქვათ სოციალურ იზოლაციაზე და ქალის როლის სტერეოტიპზე. განსხვავებით ქალებისგან, მამაკაცები ნაკლებად თუ აღმოჩნდებიან ასეთ სიტუაციაში.
 8. მამაკაცის ძალაუფლება სამსახურში განაპირობებს გენდერულ მიკერძოებას, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ ქალს ტრადიციულად სურს მამაკაცის თანამდებობის დაკავება. გენდერული მიკერძოების ყველაზე მახინჯი გამოვლინებაა სექსუალური დისკრიმინაცია.
 9. მიუხედავად იმისა, თუ რა ტიპის სამუშაოს ასრულებს ქალი, მას ყოველთვის უწევს საშინაო საქმეების მოგვარება. ჯერჯერობით უცვლელი რჩება საზოგადოების დამოკიდებულება ქალის როლისადმი საშინაო საქმიანობაში.
 10. დღეს ქალები უფრო აქტიურად არიან ჩაბმული ამერიკის პოლიტიკაში. თუმცა მათ მაღალი და საპასუხისმგებლო თანამდებობები არ უკავიათ. ეს ტენდენცია ვრცელდება მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანაზე.

იმსჯელეთ

1. რატომ იყენებენ სოციოლოგები ტერმინს „გენდერი“ ქალებისა და მამაკაცების შესწავლისას?
2. შეაფასეთ არგუმენტები, რომლებიც ამტკიცებენ ბიოლოგიურ განსხვავებას ქალსა და მამაკაცს შორის.

3. მოიყვანეთ მაგალითები ქალისა და მამაკაცის განსხვავებებზე სხვადასხვა კულტურიდან.
4. იმსჯელეთ გენდერული როლისა და სტერეოტიპების ურთიერთგავლენაზე.
5. განიხილეთ გენდერული სტრატეგიკაციის მდგომარეობა სამუშაო ადგილზე.

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. როგორ მოქმედებს სქესისა და გენდერის ცნებები სამხედრო ცხოვრებაზე? შეგიძლიათ მოიყვანოთ მაგალითები სხვა სფეროდან? დააფიქსირეთ განსხვავება.
2. მსგავსად გენდერისა, ესენციალიზმი და კონსტრუქტივიზმი დამყარებულია ადამიანის იდენტობის ცვალებადობასა და წყაროების კონტრასტულ შეხედულებებზე. რა დოზით განსაზღვრავს ესენციური ზოგადი მახასიათებლები გენდერს? არის თუ არა გენდერი კულტურულად და სოციალურად კონსტრუირებული? რომელი თვისებებია დეტერმინირებული და რომელი ექვემდებარება კონსტრუირებას?
3. როგორი გავლენა აქვს სოციოლოგიაზე ქალის თვალთახედვას? დაასახელეთ სოციალური ინსტიტუტების ის ნიშან-თვისებები, რომელიც, შესაძლოა, ყურადღების მიღმა დარჩენილიყო სოციოლოგიაში მარტო მამაკაცები რომ ყოფილიყვნენ ჩართულები?
4. რა როლი მიუძღვის მედიასა და საზოგადოებას სამუშაო ადგილზე სექსუალურ დისკრიმინაციის წარმოჩენაში?
5. თქვენი აზრით, შესაძლებელია თუ არა გენდერული თანასწორობის მიღწევა? რა არის ყველაზე დიდი დაბრკოლება თანასწორობის გზაზე?

სიტყვარი

დადგენილი ფასი — ანაზღაურების გამოთვლა კონკრეტული სამსახურისათვის უნარჩვევების, მონდომების, პასუხისმგებლობასა და ამ სამსახურთან დაკავშირებული რისკის ფაქტორის გათვალისწინებაზე დაფუძნებით, რომელიც გამორიცხავს სქესობრივ და რასობრივ მიკერძოებას და უთანასწორობას.

გენდერი — მამაკაცებზე ან ქალებზე სოციუმის მიერ მიწერილი არაბიოლოგიური თვისებები.

გენდერული როლები — განსხვავებული დავალებები და აქტივობები, რომელსაც საზოგადოება მიაწერს თითოეულ სქესს და განსაზღვრავს მამაკაცურობის ან ქალურობის ნიშნით.

გენდერული სტერეოტიპები — ზომაზე მეტად გამარტივებული, მაგრამ მყარი იდეები, რომელიც შეეხება მამაკაცებისა და ქალების თვისებებს.

მაჩიზმო — ძლიერი მამაკაცურობა, რაც გამოიხატება კვებისაში, ტრახაში და ქალების მიმართ ექსპლუატაციურ დამოკიდებულებაში.

სექსიზმი — არათანასწორი მოპყრობა ქალებისა და მამაკაცების მიმართ, რაც ეფუძნება სქესს ან გენდერს და რომელიც ხშირად გულისხმობს უარყოფით განწყობასა და ქალების დისკრიმინაციას.

სქესობრივი ძალადობა — სამუშაო ადგილზე ზემდგომი პირის მიერ ქვეშევრდომისათვის სქესობრივ კავშირზე დათანხმების მოთხოვნა.

თავი 10

თაობები და მოსახლეობის დაბეჯება

ასახობივი ბანსხვაებაი და სსოვიბისაი შანსები

- „დიდი დეპრესიის“ შვილები • „ბეიბიბუმერების“ თაობა

ასაი, დაბეჯება და ბაიბაივი ეხეხები

- ასაკის სოციალური დეფინიციები
- გარდამავალი ეტაპები: დაბეჯების პროცესი

სსოვიბის ასახობივი საფახეხები

- ბავშვობა • მოზარდობა • ზრდასრულობა
- ხანდაზმულობა

ასახობივი სხეუტეხი: აშშ-ის „ბაჟალეხეხეა“

- გრძელვადიანი ტენდენციები
- ღრმად მოხუცებულები

ჩანახი

- სოციოლოგია და საჯარო დებატები:
დაბეჯების პოლიტიკა და კონფლიქტი თაობათა შორის

ლეს სიდნეი კარტონი ორმოცდახუთი წლის გახდა, მაგრამ დაბადების დღეს არ ზეიმობს, პირიქით, წუხს თავისი ახალგაზრდობის განუხორციელებელი ოცნებების გამო. 1972 წელს, კოლეჯის დამთავრების შემდეგ, სიდნეი დარწმუნებული იყო, რომ 45 წლის ასაკისთვის ყველა დასახულ მიზანს მიაღწევდა, მაგრამ ახლა მისთვის სრულიად ნათელია, რომ დარჩენილი ცხოვრებაც კი არ ეყოფა საკუთარი მოლოდინების გასამართლებლად. მას და მის მეუღლეს, ლუსის, სამი წლის გოგონა კენდალი ჰყავთ და მალე მეორე შვილიც ეყოლება. კოლეჯში სწავლის გადასახადი ასტრონომიულ ციფრს რომ აღწევდა, დღესაც ვალად ადევს. ლუსის ქვრივი მამა ალცემიემერით არის ავად და ოცდაოთხი საათის განმავლობაში მედდის მეთვალყურეობა სჭირდება. მომვლელის ხარჯების დაფარვაც სიდნეის და ლუსის უწევთ. როგორც ექიმები ამბობენ, მოხუცს სხვა მხრივ ძლიერი ორგანიზმი აქვს და 100 წლამდე იცხოვრებს. სიდნეისა და ლუსის ასევე ტვირთად აწევთ ბანკის 25 წლიანი სესხი, პრესტიჟულ უბანში სახლის შესაძენად რომ აიღეს. ამას კიდევ მაღალი საპროცენტო გადასახადები ემატება მათი კუთვნილი ორი მანქანისათვის. თითქოს ჩამოთვლილი ფინანსური პრობლემები საკმარისი არ იყო, ერთ დღეს სამსახურში მისულ სიდნეის „სიურპრიზი“ დახვდა — განცხადებების დაფას თანამშრომლები შემოჰხვეოდნენ. დაფაზე 300 კაცის სია იყო გამოკრული, რომლებიც კომპანიის „რესტრუქტურისაციას“ შეეწირნენ. დარჩენილ თანამშრომლებს კი ხელფასის მომატებაზე არც უნდა ეოცნებათ. სიაში მოხვედრილი ათი კაცი სწორედ სიდნეის განყოფილების თანამშრომელი იყო. აქედან ორს მუშაობის ერთი წლით მეტი სტაჟი ჰქონდა, ვიდრე სიდნეის. როგორც ჩანს, მენეჯმენტი მაღალხელფასიანი კადრების გაშვებას ცდილობდა და სიდნეი ამჯერად გადარჩა. შემდეგში კი შეიძლება აღარ გაუმართლოს. (პოლანი და ლევინი, 1992 გვ.29-30).

სიდნეის ამბის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სოციოლოგიური ასპექტი იმაში მდგომარეობს, რომ მარტო მას არ აწუხებს ყოფითი პრობლემები. თითქმის იმავე პრობლემების წინაშე დგას მისი თაობის ბევრი წარმომადგენელი, რომლებიც ქვეყანაში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, სწრაფი განვითარების პროცესების დროს დაიბადნენ (გრეჰემი, 1995წ.). ეს პრობლემები ნაწილობრივ აშშ-ის საზოგადოების *ასაკობრივი სტრუქტურიდან* იღებს სათავეს. აღნიშნული ასპექტი სოციალური სტრუქტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ელემენტია და ასაკობრივ ჯგუფებში გაერთიანებული ადამიანების გარკვეულ რაოდენობას მოიცავს. სიდნეი დაიბადა მაშინ, როდესაც ქვეყანაში უამრავი ახალშობილი გაჩნდა. იმ პერიოდში დაბადებულებს ომისშემდგომი „ბებიბუმერების თაობა“ ეწოდა. 1946-1964 წლებს შორის ჩვენს მოსახლეობას დაახლოებით 76 მილიონი ბავშვი დაემატა. ახალი თაობის ეს რეკორდული რიცხვი დღემდე აისახება თითოეულის ცხოვრებაზე: განათლებაზე, სამუშაო ადგილების რაოდენობასა და ხელფასებზე.

„ბებიბუმერების“ ცხოვრებაზე გავლენა იქონია კონკრეტულმა ისტორიულმა და კულტურულმა მოვლენებმაც და მიმდინარეობებმაც, რომლის გავლა მათ საკუთარი ცხოვრების კურსის განმავლობაში უწევდათ.

ცხოვრების კურსში სოციოლოგები გულისხმობენ სხვადასხვა ასაკობრივ ეტაპს დაბადებიდან სიკვდილამდე (ელდერი, 1987 წ. ო'რანდი და კრეკერი, 1990 წ.). ადამიანის ცხოვრება იყოფა ეტაპებად: მცირეწლოვნობა, ბავშვობა, მოზარდობა; ადრეული, საშუალო და გვიანი ზრდასრულობა და მოხუცებულობა. კულტურული აჯანყებებით განთქმულმა 1960-იანმა წლებმა სულ სხვა გავლენა იქონია იმდროინდელ მოზარდებზე,

ვიდრე 1930-იანი წლების „დიდი დეპრესიის“ წლებმა. ასევე, ადრეული ზრდასრულობა ცინიკური „ვოთერგეითის“ პერიოდში სულ სხვა რამეს ნიშნავდა, ვიდრე ადრეული ზრდასრულობა მეორე მსოფლიო ომის პატრიოტულ ერაში. ის, თუ ვინ ხარ და რა ხდება შენს ირგვლივ, იმ ისტორიული ზეგავლენების ნაწილობრივი პროდუქტებია, რომლებიც უშუალოდ აისახება თაობაზე და წითელ ზოლად გასდევს შენი ცხოვრების ყველა ეტაპს.

მოცემული თავის პირველ ნაწილში თანამედროვე ამერიკელი „ბეიბიბუმერებისა“ და სხვა თაობების შესახებ გიამბობთ. განვიხილავთ, თუ რა გავლენას ახდენს საზოგადოების ასაკობრივი სტრუქტურა ადამიანების ცხოვრებაზე და წინსვლის შანსებზე; ისტორიულ მოვლენათა მიმდინარეობა როგორ ახდენს ადამიანური შესაძლებლობების ფორმირებას ადამიანის ცხოვრების სხვადასხვა საფეხურზე; როგორ აყალიბებს თითოეული თაობა იმ საზოგადოებას, რომელშიც თვითონ ცხოვრობს. დავინყებთ იმით, რომ ერთმანეთს შევადარებთ „ბეიბიბუმერებისა“ და „დიდი დეპრესიის“ თაობებს. შემდეგ განვიხილავთ იმ სამ ძირითად კონცეფციას, რომლებიც ადამიანის ცხოვრების კურსის შესწავლისას გამოიკვეთა: (1) ასაკს, (2) ასაკობრივი ზრდის საფეხურებსა და (3) გარდამავალ ეტაპებს ასაკობრივ საფეხურებს შორის. თითოეული მათგანი არა მარტო ბიოლოგიური, არამედ კულტურული მოვლენაცაა. თქვენ დაინახავთ „ცხოვრების კურსს“, როგორც დინამიურ პროცესს, რომელიც იცვლება არა მარტო ერთი ეტაპიდან მეორე ეტაპზე გადასვლისას, არამედ ერთი კულტურიდან მეორე კულტურაზე გადასვლის დროსაც.

მეორე ნაწილში განვიხილავთ „ცხოვრების კურსის“ ოთხ მნიშვნელოვან ეტაპს — ბავშვობას, მოზარდობას, ზრდასრულობასა და მოხუცებულობას. ვნახავთ, რასთან არის ყოველი ეს ეტაპი დაკავშირებული აშშ-ში. ბოლოს, გავაკეთებთ დასკვნებს, შევაჩერებთ რა ჩვენს მზერას „ჭაღარა“ მოსახლეობაზე, ანუ უფროსი ასაკის ადამიანების შედარებით ყველაზე დიდ ნაწილზე, მათ შორის მოხუცებულობას მიღწეულ ადამიანებზე, რომლებიც არცთუ ცოტანი არიან ქვეყანაში. ის, თუ რას ნიშნავს აღნიშნული თაობა თანამედროვე საზოგადოებისათვის, ძალზე მნიშვნელოვანია 21-ე საუკუნისთვის.

ასახობივი ბანსხვავებები და სხოვხაბისაი შანსები

ერთი შეხედვით, ადამიანის უნარზე და ძალისხმევაზე დამოკიდებული, თუ რომელ კოლეჯში გააგრძელებს სწავლას. ჰარვარდში მოხვედრა შეუძლია მას, ვისაც სკოლაში სწავლის დროს ყოველთვის ყველაზე მაღალი ქულები აქვს მიღებული; თუმცა კოლეჯმა, შესაძლოა, უარი უთხრას მიღებაზე მას, ვისაც სწავლის ფული არ გააჩნია. აღნიშნული განმარტებები სინამდვილეს შეესაბამება, მაგრამ არ მიესადაგება ყველას. გადამწყვეტილება ინდივიდუალურია და არ ითვალისწინებს დიდ სოციალურ სტრუქტურებს. ადგილი აქვს უთანასწორობას — ყველას არ შეუძლია ელიტარულ კერძო სკოლაში სწავლა.

მეორე მნიშვნელოვანი სოციალური ფაქტორია თაობა, რომელსაც ესა თუ ის ადამიანი ეკუთვნის. ის თაობა, რომელმაც სკოლა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაამთავრა, ჰარვარდში ბევრად ადვილად მოხვდა, ვიდრე 1960-იან წლებში დაბადებულთა თაობა. მიზეზი მარტივია და რაოდენობაში უნდა ვეძებოთ. ზემოაღნიშნული მოვლენა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენი ადამიანი მონაწილეობს კონკურსში და როგორია მათი შეზღუდული

რაოდენობის ადგილზე მოხვედრის შანსი. ომის დროს არა მარტო სკოლების კურსდამთავრებულთა რაოდენობა იყო მცირე, 1960-იან წლების კურსდამთავრებულებთან შედარებით, არამედ ბევრს, სამხედრო სამსახურის გამო, კოლეჯში ჩაბარების გადადება მოუწია. აქედან გამომდინარე, კონკურსი დაბალი იყო და შესაბამისად, ელიტარულ სასწავლებლებში სტუდენტთა მოხვედრა უფრო ადვილი.

თითოეულ თაობაში ბევრი ფაქტორი ახდენს გავლენას პიროვნების ცხოვრებისეულ შანსებზე; იმაზე, თუ რომელი თაობის წარმომადგენელი ხარ, დიდად არის დამოკიდებული, იქნები მაღალანაზღაურებად თუ დაბალანაზღაურებად სამსახურში, იქნები მდიდარი თუ ღარიბი, სოციალურ კიბეზე გადაადგილდები თუ სტატიკურად ერთ ადგილზე დარჩები. აღნიშნული ფაქტის დემონსტრირება ნათლად შეიძლება ორი თაობის ერთმანეთთან შედარებით. ესენი არიან „დიდი დეპრესიის“ და „ბებიზმერების“ თაობები.

„დიდი დეპრესიის“ შვილები

სოციოლოგმა გლენ ელდერმა წიგნში „დიდი დეპრესიის შვილები“ (1974წ. 1978წ. და 1987წ.) აღწერა კვლევა 1920-1921 წლებში დაბადებული ადამიანების ჯგუფზე. ერთსა და იმავე წელს, ან თანმიმდევრულად მიმდინარე წლების გარკვეულ პერიოდში დაბადების წიშნით ადამიანების ჯგუფის გამოყოფას, დემოგრაფიული ტერმინოლოგიით ასაკობრივ კოჰორტას უწოდებენ. კოჰორტამ, რომელიც ელდერმა შეისწავლა, ე.წ. „დიდი დეპრესიის“, ანუ 1930-იანი წლების მოზარდებამდე მიიყვანა, რომელთა ქცევასა და საკითხებისადმი მიდგომაზე ამ ისტორიულმა შემთხვევამ დიდი გავლენა მოახდინა, თანაც, არა მარტო უშუალოდ იმ პერიოდში, როცა ისინი მოზარდები იყვნენ, არამედ შემდგომშიც. კოჰორტის წევრობა არ აისახება მხოლოდ ბავშვობის ასაკზე: „მისი გავლენა ყველა ასაკზე მოქმედებს იმ წრეების მეშვეობით, რომელთაც ისინი მიეკუთვნებიან, მათი მეშვეობით, ვისთანაც ურთიერთობა აქვთ და იმ სოციალური თუ კულტურული პირობების მეშვეობით, რომელთა პირისპირაც უწევთ მათ ყოფნა“ (რაილი, 1987).

„დიდი დეპრესიის“ პერიოდის თინეიჯერებს, რომლებიც ელდერის დაკვირვების ობიექტები იყვნენ, რთული პირობების გადატანა მოუწიათ საკუთარ ოჯახებში. მათი მშობლების უმეტესობა უმუშევარი იყო. პრესტიჟულობის დაკარგვის ფაქტი ხშირ შემთხვევაში მეტად ტკენდა გულს მათ მშობლებს. ვერაფრით შველოდნენ იმ სუბიექტურ შეგრძნებას, რომ „ქვემოთ მიექანებოდნენ“. ბევრი ოჯახი ცდილობდა დაემალა საკუთარი გაჭირვება. აღნიშნული თაობის ერთ-ერთმა წარმომადგენელმა ელდერს უამბო, რომ მისმა მშობლებმა საკმაოდ დიდი თანხა გადაიხადეს ახალ ნახატში მაშინ, როცა საჭმლის ფული არ ჰქონდათ. რატომ? იმიტომ, რომ მეზობლები სახლის ინტერიერს ხედავდნენ, მაგრამ ვერ ხედავდნენ, თუ რას ჭამდნენ ამ სახლის მაცხოვრებლები.

მოზარდების 40% (რომლებიც ელდერის დაკვირვების ჯგუფში შედიოდნენ) იძულებული იყო სწავლასთან ერთად ემუშავა კიდევ. შედეგად, ეს თაობა ცხოვრების საკმაოდ ადრეულ ეტაპზე გაერკვა ყოველდღიური მოთხოვნების საგნების: საკვების, ტანსაცმლისა და ბინის ქირის ფასებში, რამაც მათში ფინანსური პასუხისმგებლობის და კონსერვატიულობის ხარისხი გაზარდა. გამოთქმები „ფული ადვილად არ მოდის“ და „იმდენად გაჭიმე, რამდენადაც გაგწვდება“ სწორედ იმ თაობის მემკვიდრეობაა, ვისაც უშუალოდ „დიდი დეპრესიის“ შვილებს უწოდებენ და ვისაც სწორედ იმ პერიოდში მოუწია მუშაობა.

ეს თაობა „დიდი დეპრესიის“ შედეგად გაჩენილ სირთულეებს დეპრესიის გარეშე გაუმკლავდა. მათ ფარ-ხმალი კი არ დაყარეს, პირიქით, პოზიტიურად მიუდგნენ საკითხებს და ამიტომ ბევრს მუშაობდნენ.

აღნიშნულმა ასპექტებმა „დიდი დეპრესიის“ შვილების ცხოვრების მომდევნო ეტაპებზე მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა. მამაკაცების უმეტესობას ე.წ. „სახელოო კრისტალიზაცია“ დაემართა, ანუ ისინი დარჩნენ იმ ხელობის ამარა, რითაც უწევდათ ადრეულ ასაკში თავის რჩენა. ისინი, ძირითადად, ღარიბი ოჯახებიდან იყვნენ. მათი ინტერესების, ხედვების და სურვილების სფერო შევიწროვდა და კონცენტრირდა ე.წ. „სტაბილურ“ საქმიანობაზე. შესაძლოა ეს იყო რეაქცია იმ გაჭირვებაზე, რაც მათ მოზარდობის ასაკში განიცადეს. ელდერის მიერ გამოკითხული მამაკაცების უმეტესობა, ისინიც კი, ვინც მოზარდობისას არ განიცდიდა უკიდურეს სიღარიბეს, ზრდასრულობის ასაკშიც მუშაობაზე ორიენტირებული ადამიანები იყვნენ. მათი უმთავრესი ღირებულება შრომის შედეგად მიღებული მიღწევები, ოჯახი, შვილები და მშობლის ვალი იყო (ელდერი, მოდელი და პარკე, 1993 წ.წ.).

ელდერის მიერ გამოკვლეული ქალების დამოკიდებულებებს შორის უპირატესობა ქალის ტრადიციულ ოჯახურ ვალს ენიჭება, რაც, ძირითადად, შვილის აღზრდას და ოჯახის მოვლას გულისხმობს. ეს მოვლენა განსაკუთრებით მათ შორის შეიმჩნევა, ვინც წარმოშობით ღარიბი ოჯახიდანაა. მათ შორის ასევე შეიმჩნეოდა ოჯახის ადრე შექმნის და შვილების გამო სამსახურზე უარის თქმის ტენდენცია (განსაკუთრებით, პირველი შვილის გაჩენის შემდეგ). როგორც ჩანს, ამ ქალებისთვის ოჯახზე ფოკუსირება იყო ერთგვარი გზა, თავი დაეღწიათ ბავშვობაში „დიდი დეპრესიის“ შედეგად მათთვის და მათი ოჯახის წევრებისთვის მიყენებული „ფსიქოლოგიური ტრამვებისგან“.

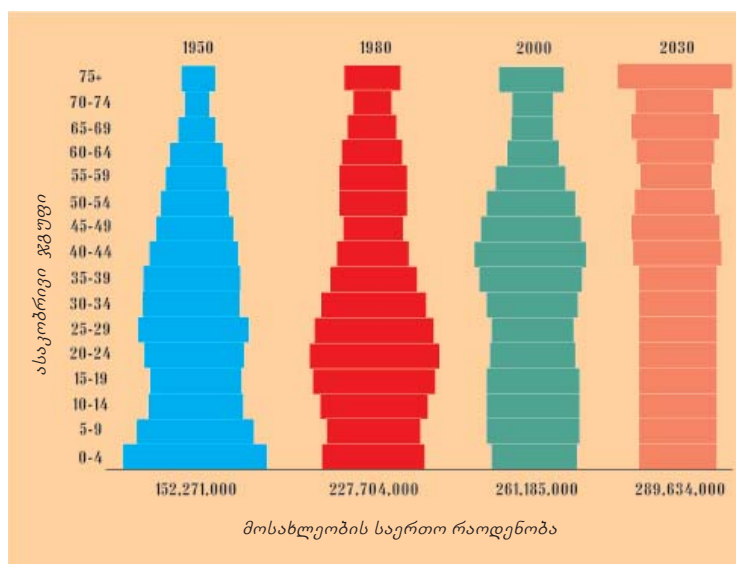
თუმცა ამ კატეგორიის ქალების მიერ ოჯახზე კონცენტრირების მიზეზი, შესაძლოა, მათი თაობის სიმცირითაც იყოს გამოწვეული (ეისტერლინი, შეფერი და მაკუნოვიჩი, 1993წ.). მამაკაცებისთვის შედარებით ადვილი იყო სამსახურის პოვნა, განსაკუთრებით, მეორე მსოფლიო ომის და მის შემდგომ პერიოდში, როცა აშშ-ის ეკონომიკა განსაკუთრებით სწრაფად განვითარდა. სამუშაო ადგილების რაოდენობა იზრდებოდა და მუშახელის ნაკლებობა იყო. მუშახელის მოზიდვის მიზნით იზრდებოდა ხელფასების მოცულობა. მამაკაცის შემოსავლით თავისუფლად შეიძლებოდა მთელი ოჯახის რჩენა. აქედან გამომდინარე, ქორწინებაში მყოფ ქალებს თავის რჩენის მიზნით მუშაობა არ სჭირდებოდათ და შეეძლოთ მთელი თავისი ენერგია ოჯახისთვის დაეთმოთ. სწორედ ისინი გახდნენ შემდეგში „ბებიბუმერების“ თაობის მშობლები.

ელდერის საინტერესო დაკვირვებას წარმოადგენს ისიც, რომ „დიდი დეპრესიის“ თაობის თინეიჯერებმა დრამატულად განსხვავებული ზეგავლენა განიცადეს, მათთან შედარებით, ვინც იმავე პერიოდში მცირეწლოვანი იყო. 1928-1929 წ.წ. დაბადებულებთან შედარებით (რომლებიც „დიდი დეპრესიის“ პერიოდში ძალიან პატარები იყვნენ), 1920-1921 წ.წ. დროს დაბადებულები (რომლებიც „დიდი დეპრესიის“ დროს თინეიჯერები იყვნენ) უფრო მიზანმიმართულნი და საკუთარ მომავალში დარწმუნებული ადამიანები არიან. ზოგადად რომ ვთქვათ, მათ უფრო მეტს მიაღწიეს ზრდასრულობის ასაკში, ვიდრე 8-9 წლით გვიან დაბადებულმა ადამიანებმა. აღმოჩნდა, რომ „დიდი დეპრესიის“ პერიოდმა უფრო ნეგატიური გავლენა იქონია მათზე, ვინც მაშინ მცირეწლოვანი იყო, ვიდრე მათზე, ვინც მაშინ მოზარდობის ასაკში იყო. ამის მიზეზი შესაძლოა ის არის, რომ ამ ასაკის „კოჰორტამ“ მცირეწლოვნების ასაკი 1920-იან წლებში (ქვეყნის აღმავლობის) გაატარა და

„დიდ დეპრესიას“ ისე უყურებდა, როგორც დროებით მოვლენას, რადგან სხვა, უკეთესი ცხოვრებაც ენახა. იმ ფაქტმა, რომ სწავლასთან ერთად, ოჯახის ფინანსური მხარდაჭერის მიზნით, მუშაობაც უწევდათ, მათ ის თვისება შესძინა, რაც შედარებით ახალგაზრდა თაობას აკლდა. ყველა შემთხვევაში, ამ კონკრეტული თაობის წარმომადგენლების განვითარება და ფორმირება აშკარად იმის მიხედვით მოხდა, რასაც მას ისტორია უქადდა (ელდერი, მოდელი და პარკე, 1993 წ.).

„ბებიბუმერების“ თაობა

თუ გაიხსენებთ იმ ნახატ ფილმს, სადაც პითონი გოჭს ყლაპავს, ადვილად წარმოიდგენთ, როგორ აღებს გველი პირს ფართოდ, შემდეგ სწრაფად ხურავს და გადაყლაპული გოჭის გამო საყლაპავი მილი ებერება. გაბერილი ადგილი პითონის სხეულში ნელ-ნელა თავიდან კუდისკენ გადაინაცვლებს. ამ გამოსახულების აღქმა საშუალებას მოგცემთ წარმოიდგინოთ, რას ნიშნავს „ბებიბუმერების“ თაობა (ჯონსი, 1980წ.).

სქემა 10.1 / აშშ ასაკობრივი სტრუქტურა, 1950-2030

დიაგრამები ნათლად უჩვენებს „ბებიბუმერების“ თაობის გადაადგილებას ცხოვრების კურსის ღერძზე. 1950 წელს, როდესაც „ბებიბუმერების“ თაობამ დაიწყო არსებობა, „გამობერილი“ ნაწილი სწორედ აშშ ასაკობრივი სტრუქტურის დიაგრამის ძირშია მოთავსებული. 1980 წელს, როდესაც „ბებიბუმერების“ თაობის წარმომადგენლები მოზარდობის და ადრეული ზრდასრულობის ასაკს მიუახლოვდნენ, „გამობერილი“ ადგილზე დიაგრამის შუა ნაწილის ქვემოთ გადაინაცვლა. 2000 წლისთვის „გამობერილი“ ადგილი დიაგრამის შუა ნაწილის ზემოთ მიიწევს, ანუ ბებიბუმერების თაობა უკვე შუახნის ასაკს აღწევს. ხოლო 2030 წლისთვის, როდესაც ეს თაობა მოხუცებულობის ასაკს მიაღწევს, მოსახლეობის დიაგრამა, პირამიდის ნაცვლად, ოთხკუთხედს დაემსგავსება.

წყარო: აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, შეერთებული შტატების სტატისტიკური ამონარიდი, 1994წ.

კოლონიური ხანიდან დღემდე ახალშობილთა მაჩვენებელი აშშ-ში მნიშვნელოვნად კლებულობს. ამ ტენდენციაში ერთადერთ დიდ გამონაკლისს ადგილი ჰქონდა — 1946 წლიდან დაწყებული და შემდეგ, როცა ბავშვების უპრეცედენტო რაოდენობა გაჩნდა. სოციოლოგებმა თავდაპირველად ჩათვალეს, რომ წყვილები უბრალოდ „დაკარგულ დროს ინაზღაურებდნენ“, რადგან მათ ომის დროს შვილების ყოლა არ შეეძლოთ. „ახალშობილთა ბუმი“ დაახლოებით ორ ათეულ წელს გაგრძელდა, ხოლო 1964 წელს ამ მაჩვენებელმა ისევ კლება დაიწყო. აშშ-ის მოსახლეობას, დროის ამ პერიოდში, 76 მილიონი ბავშვი დაემატა. იქიდან მოყოლებული აღნიშნული „კოჰორტის“ მოცულობა კიდევ უფრო გაიზარდა იმიგრაციის ფონზე და მათმა რიცხვმა 80 მილიონს მიაღწია, რაც აშშ-ის მოსახლეობის ერთ მესამედს უდრის. „ბებიბუმერების“ წინა და მომდევნო თაობა რიცხოვნობიდან ბევრად უფრო ნაკლებია, ისინი აშშ-ის მოსახლეობის სტრუქტურაში სწორედ პითონის სხეულში გამობერილი ნაწილის მიღმა დარჩენილ ადგილებს გვანან (იხ. სქემა 10.1). ასაკის მატებასთან დაკავშირებით, „ბებიბუმერების“ თაობის გამოსახულება ცხრილზე პითონის სხეულში გადაადგილებას ემსგავსება. გადაადგილება იწყება ჩვილობიდან, გადადის ბავშვობის ასაკში, შემდეგ მოზრდილობის, ზრდასრულობის სხვადასხვა ეტაპის, დაბოლოს, მოხუცებულობის ასაკში. ამ გამობერილი ნაწილის გამოსახულებამ ასაკობრივ სტრუქტურაზე 50 წლის ასაკობრივ ზღვარს მიაღწია. ამ თაობის ბავშვობა დაემთხვა ეიზენჰაუერის „აღმავლობის“ პერიოდს, კოსმოსში პირველი ხომალდის გაშვებას და ცივ ომს. მათი მოზარდობის ასაკი კენედის მკვლელობით დაიწყო და ვიეტნამის ომით დამთავრდა, ხოლო მათი ადრეული ზრდასრულობის ასაკი დაემთხვა ნიქსონის „ვოთერგეითის“ ერას. ამ პერიოდში ბევრი ახალგაზრდა ურბანისტი პროფესიონალი „იუფი“ ჩამოყალიბდა. დღეს სიტყვა „ახალგაზრდა“ ნელ-ნელა ჩამოშორდა ტერმინს „იუფი“, რადგან 1996 წელს „ახალშობილთა ბუმის“ თაობის პირველი წარმომადგენლები უკვე 50 წლის ასაკს მიუახლოვდნენ.

როგორც „დიდი დეპრესიის“ შვილების თაობის მიმოხილვისას აღვნიშნეთ, ინდივიდის ცხოვრების ფორმირება იმ მოვლენების ზეგავლენით ხდება, რომლებიც მისი ცხოვრების მნიშვნელოვან ეტაპებზე იჩენს თავს (რილეი, 1987წ.). ინდივიდის ფორმირებაზე გავლენას ახდენს შემდეგი ასპექტებიც: ქალია თუ მამაკაცი, მდიდარია თუ ღარიბი, ამერიკელია თუ ჩინელი და ა.შ. ამ ასპექტებზე ჩვენ შემდეგ თავებში ვისაუბრებთ. განვიხილოთ, რა გავლენა მოახდინა „ბებიბუმერების“ თაობაზე მათ ახალგაზრდობაში მომხდარმა მოვლენებმა, მაგალითად, გარეუბნების განვითარებამ. „ბებიბუმერების“ თაობის წარმომადგენლები პირველები იყვნენ, ვინც გარეუბნებში დასახლდნენ. ეს ფაქტი, შესაბამისად, დაკავშირებულია მოვლენებთან, როგორიც არის სავაჭრო „მოღების“ გახსნისა და „მიმწოდებლის“ სერვისის მანია. აღნიშნული თაობა ომის შემდგომი ეკონომიკის სწრაფი განვითარების პერიოდში გაიზარდა. მათი მშობლები უმეტესად ოპტიმისტურად უყურებდნენ მომავალს. ახალი ტექნოლოგიები თითქოს უსაზღვრო შესაძლებლობებს ქმნიდა. „ბებიბუმერების“ თაობის წარმომადგენლებს თავი განსაკუთრებულად და ყოველივე საუკეთესოს მემკვიდრედ მიაჩნდათ. მაგრამ, როცა ადრეული ზრდასრულობის ასაკს მიაღწიეს, საეჭვო წარმოშობის ვიეტნამის ომი გაღვივდა. გასაკვირი არ არის, რომ „ბებიბუმერების“ თაობის წარმომადგენლები ომის წინააღმდეგ საპროტესტო აქციებში ჩაერთვნენ. ამდენად, მთელ რიგ ისტორიულ მოვლენებს, როგორიც იყო გარეუბნების განვითარება, ეკონომიკური აღმავლობა, არაპოპულარულ ომში აშშ-ის ჩართვა — ადგილი სწორედ „ბებიბუმერების“ თაობის ცხოვრების სხვადასხვა ეტაპზე ჰქონდა, რაც განასხვავებდა მათ სხვა თაობებისგან.

ყველაფრის მიუხედავად, „ბეიბიბუმერების“ თაობა არ არის თავისი დროის პასიური პროდუქტი. თავის მხრივ, მათი წყალობითაც იცვლებოდა მოვლენათა მიმდინარეობა და ხანდახან დრამატულადაც. იმის გამო, რომ „ბეიბიბუმერების“ თაობა ბევრად მეტი იყო რაოდენობრივად თავის წინამორბედ და შემდგომ თაობაზე, თავის მხრივ, ზრდის ყველა ეტაპზე სოციალური ცვლილებების მიზეზი ხდებოდა. 1940-იანი წლების ბოლოს და 1950-იანი წლების დასაწყისში მათი წყალობით გაივსო სამშობიარო სახლები და ბაგა-ბალები, რამაც შექმნა დოქტორ სპოკისა და დოქტორ სუისის ფენომენი; 1950-იანი წლების ბოლოს და 1960-იანი წლების დასაწყისში გაივსო დაწყებითი სკოლების და შემდეგ საშუალო სკოლების საკლასო ოთახები. შემდეგ თანდათან დაიცალა დაბალი საფეხურის სასწავლო დაწესებულებები, რადგან „ბეიბიბუმერების“ თაობის წარმომადგენლები ნელ-ნელა მოზარდობის და ადრეული ზრდასრულობის ასაკობრივ საფეხურზე გადავიდნენ.

„ბეიბიბუმერების“ თაობამ უზარმაზარი გავლენა იქონია ბაზარზეც. მაგალითად, მაშინ, როცა მისი წარმომადგენლები თინეიჯერობის ასაკში იყვნენ, იყიდებოდა როკმუსიკის უამრავი დისკი და ცხიმოვანი გამონაყარის საწინააღმდეგო სახის გამწმენდი უამრავი მაღამო. 21-ე საუკუნეში კი, როცა „ბეიბიბუმერების“ თაობა პენსიაზე გადის, ძალიან სწრაფად იზრდება მოთხოვნილება ბინებსა და სახლებზე აშშ-ის სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში (ე.წ. „მზის სარტყელში“).

ისტორიის ყოველ ეტაპზე ამ თაობის გავლენის წილი მათივე ცხოვრებისეული წინსვლის შანსებზე უზარმაზარია. განსაკუთრებით შესამჩნევია სოციალური მდგომარეობის შკალაზე მათი გადაადგილების მაჩვენებლების სიდიდეები (სოციალურ იერარქიაში მათი გადაადგილების მაჩვენებლები).

რიჩარდ ისტერლინის (1987) მიხედვით, მრავალრიცხოვანი თაობის წევრობა ინდივიდის პირადი შესაძლებლობების შესუსტებას ნიშნავს, რადგან ამ თაობის წარმომადგენლები, ფაქტობრივად ყველაფერში უწევდნენ ერთმანეთს კონკურენციას. ზემოთ განვიხილეთ ჰარვარდის მაგალითი. რა თქმა უნდა, უფრო ადვილია უნივერსიტეტში მოხვედრა, როდესაც კონკურსანტთა რაოდენობა მცირეა (როდესაც კურსდამთავრებულთა რაოდენობაა მცირე, რადგან მათი უმეტესობა ომშია განვეული), ვიდრე მაშინ, როცა საზოგადოება სავსეა ისეთი ახალგაზრდებით, რომელთაც უმაღლესი განათლების მიღება სურთ. იგივე შეიძლება ითქვას სამსახურის შოვნასა და დაწინაურებაზეც — რაც უფრო მეტია ამა თუ იმ პოსტზე მოხვედრის მსურველი, მით ნაკლებია თითოეულის შანსი.

სტერლინის თეორიას იმის თაობაზე, თუ როგორ გავლენას ახდენს რიცხოვნობა და კონკურენცია ცხოვრებისეულ შანსებზე, ნაკლიც აქვს. იგი სათანადოდ არ აფასებს შესაძლებლობების მასშტაბებს, რომელსაც „ბეიბიბუმერების“ თაობა ქმნის. შევიდა თუ არა ეს თაობა ადრეული ზრდასრულობის ასაკში, კოლეჯებისა და უნივერსიტეტების რაოდენობა გაიზარდა, რათა დაკმაყოფილებულიყო უმაღლესი სასწავლებლებზე გაზრდილი მოთხოვნები. მას შემდეგ, რაც ამ თაობის წარმომადგენლებმა სწავლა დაამთავრეს და ჩამოყალიბდნენ მშრომელ ზრდასრულებად, შესაბამისად, გაიზარდა მომხმარებლების და მყიდველთა რაოდენობა. შედეგად გაიზარდა შესყიდვების მოცულობა და მოთხოვნა პროდუქტების გაზრდილ რაოდენობაზე; გაფართოვდა და განვითარდა ეკონომიკა და შეიქმნა უფრო მეტი სამუშაო ადგილი. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ბეიბიბუმერების“ თაობა სოციალურ ფონზე იქცა იმ ძალად, რომლითაც სარგებლობს საზოგადოების დანარჩენი ნაწილი. ცხოვრებისეული ციკლის ყველა ეტაპზე ისინი მედიის ყურადღების და სოციალური მოვლენების ცენტრში იყვნენ: ჯერ როგორც გარეუბნელი ბავშვები,

მერე როგორც „გუდსტოკის“ თაობის კოლეჯის სტუდენტები, რომლებიც საპროტესტო აქციებს მართავდნენ; დაბოლოს, როგორც შუახნის ასაკს მიღწეული ზრდასრულები. მათ შეცვალეს ქვეყნის მთელი სოციალური სტრუქტურა; მეტნაკლებად, შეიქმნეს კეთილდღეობა თავისთვის და ამით შედარებით შეამცირეს კონკურენცია თავისივე თაობის წარმომადგენლებს შორის.

„ბეიბიბუმერების“ თაობის წარმომადგენლების ინდივიდუალურმა ქმედებებმაც (მაგალითად, ეკონომიკურ კეთილდღეობაზე შეხედულების შეცვლამ) მოახდინა გავლენა მათ ცხოვრებისეულ შანსებზე (ბუვერი და დევიტა, 1991წ. ისტერლინი, შეფერი და მაკუნოვიჩი, 1993წ.). მაგალითად, მათი მშობლების თაობისგან განსხვავებით „ბეიბიბუმერების“ თაობის წარმომადგენლების უმეტესობამ უარი თქვა ქორწინებაზე, ან ქორწინდებოდნენ გვიან ასაკში. მსგავსი გადაწყვეტილება, უარი თქვან ან გვიან აიღონ თავის თავზე საოჯახო ცხოვრებასთან დაკავშირებული პასუხისმგებლობა, მათ ფინანსური რესურსების აკუმულირების საშუალებას აძლევდა. მათ, თავის მშობლებთან შედარებით, ბავშვების გაჩენა გვიან ასაკშიც დაიწყეს. ქორწინების და შვილის გაჩენის დაგვიანება საშუალებას აძლევს „ბეიბიბუმერების“ თაობას, განამტკიცოს საკუთარი ფინანსური მდგომარეობა, რათა სათანადოდ მოემზადოს მშობლის როლისა და ოჯახური მოვალეობებისთვის. მშობლებთან შედარებით ცოტა შვილი „ბეიბიბუმერების“ თაობას, ფინანსური თვალსაზრისით, დიდ შეღავათს აძლევდა. ორი შვილის ყოლა მათთვის ნორმად იქცა მაშინ, როცა ის ოჯახები, სადაც თვითონ ცხოვრობდნენ, სულ მცირე, სამშვილანი იყო. ამავე დროს, დღეს ამ თაობაში უფრო მეტი ქალი მუშაობს, ვიდრე მათი მშობლების თაობაში, რაც ნყვილებს ასევე უკეთეს ეკონომიკურ მდგომარეობას უქმნის.

„ბეიბიბუმერების“ თაობის ცხოვრების ეკონომიკური ფონი, რა თქმა უნდა, სულ ვარდებით მოფენილი არ არის, რაზეც მოცემული თავის დასაწყისში ნაამბობი სიდნეი ქარტონის ცხოვრების ამბავიც მეტყველებს. „ბეიბიბუმერების“ თაობის ზრდასრულ წარმომადგენლებს უფრო მეტი და თავდადებული მუშაობა უნევთ, რათა ცხოვრების სასურველ დონეს მიაღწიონ ვიდრე მათ მშობლებს უნევდათ. ბევრი მათგანი უჩივის თავისუფალი დროის სიმცირეს და სამსახურებრივ სტრესს (ბრაუნი, 1995 წ.). მათი მშობლების თაობა მხოლოდ ოჯახის მამის შემოსავალზე ცხოვრობდა და თავს კომფორტულად გრძნობდა, ბეიბიბუმერების თაობას კი მიაჩნია, რომ ოჯახის სარჩენად სულ მცირე ორი ადამიანის შემოსავალია საჭირო. მათი შემოსავლის დიდი ნაწილი მიაქვს ბინების და სახლების სპირალურად გაზრდილ ფასებს, რამაც 1980 წელს პიკს მიაღწია, რადგან ამ თაობის სულ უფრო მეტ და მეტ წარმომადგენელს უნევდა საცხოვრებელი ფართის მოსაპოვებლად შეჯიბრში ჩართვა; საჭიროა ბავშვის მომვლელებისთვის ფულის გადახდა, რადგან ორივე მშობელი მუშაობს; შვილებისთვის უმაღლესი განათლების მისაღებად საკმაოდ დიდი თანხის დაფარვა; ასაკოვან მშობლებზე ზრუნვა, რადგან „ბეიბიბუმერების“ თაობის მშობლები მათ წინა თაობებზე უფრო ხანგრძლივად ცხოვრობენ (ბუვერი და დე ვიტა, 1991წ. აშშ აღწერის ბიურო, 1995წ.).

ფაქტია, რომ „ბეიბიბუმერების“ თაობის ნებისმიერი ასაკობრივი კოჰორტის წინაშე უფრო მეტი პრობლემა იდგა, ვიდრე მათი წინა თაობის წინაშე. პირობების გაუარესების ფაქტის წინაშე ყოფნა სულ უფრო მეტად უნევთ „ბეიბიბუმერების“ თაობის იმ წარმომადგენლებს, ვინც შემოსავლის კიბეზე ყველაზე ქვემოთ დგას, ანუ მათ, ვისაც შრომის ბაზარზე „ადვილად ცვლიან“ ხოლმე. „ბეიბიბუმერების“ პერიოდის რაც უფრო გვიანდელ საფეხურზე გაჩნდა ადამიანი, მით უფრო ნაკლები აქვს წინსვლის შანსი და სხვებთან შედარებით კიდევ უფრო ღარიბები არიან (ბრაუნი, 1995წ.).

ყველაზე უარეს მდგომარეობაში უშუალოდ „ბეიბიბუმერების“ პერიოდის დამთავრებისას დაბადებულები არიან. ესტერლინის თეორიის საპირისპიროდ უნდა ითქვას, რომ ისინი უფრო განწირულები არიან სიღარიბისთვის (ბრაუნი, 1995წ.). ამის მიზეზი კი შესაძლოა, ის იყოს, რომ მათ მოუწევთ კონკურენცია გაუწიონ „ბეიბიბუმერების“ თაობის იმ წარმომადგენლებს, რომლებსაც ჯერ არ მიუღწევიათ საპენსიო ასაკისთვის და მუშაობენ. ამის მიზეზია ასევე ისიც, რომ აშშ-ის ეკონომიკური მიმართულებები გავლენას ახდენს შრომის ბაზრის მოთხოვნილებებსა და ქვეყანაში არსებული სამსახურების სტრუქტურებზე. მაღალკვალიფიციურ მუშაკებზე მოთხოვნა აღარ არის ისეთი, როგორიც 1970-იან წლებსა და 1980-იანი წლების დასაწყისში იყო. 1972-1986 წლებში აღმასრულებელი, ადმინისტრაციული და სამენეჯმენტო პოსტების რაოდენობა 74%-ით გაიზარდა, 1986-2000 წლებისთვის კი მოსალოდნელი იყო მათი მხოლოდ 29%-ით ზრდა (სილვესტრი და ლუკასევიჩი, 1987წ.). ყოველივე ამის გამო კი, ბეიბიბუმერების მომდევნო თაობას დაებლოკა დანაშაულების შანსი (კრიმოვსკი და კრაუზი, 1992წ.). ნინსვლის შანსის დაბლოკვა კი ძირითადად საშუალო კლასის სტატუსზე აირეკლა და დიდი სირთულეების პირისპირ დააყენა ისინი. შედარებისთვის, 1959 წლამდე დაბადებულთა 60%-მა 30 წლის ასაკამდე საშუალო კლასის სტატუსს მიაღწია, მაშინ, როცა 1959 წლის შემდეგ დაბადებულთა ამავე ასაკის მხოლოდ 42%-მა მიაღწია იმავე სტატუსს (დუნკანი და სმიდინგი, ციტატები ბრადშეიდან, 1995წ.). ფაქტობრივად, ნინსვლის შანსის დაბლოკვა პრობლემაა, როგორც „ბეიბიბუმერების“ მომდევნო თაობისთვის, ისე ბეიბიბუმერების პერიოდის ბოლო წლებში დაბადებულთათვისაც.

და მაინც, სოციალური შესაძლებლობების კლების ტენდენციის მიუხედავად, „ბეიბიბუმერების“ თაობა ფინანსურად ბევრად უზრუნველყოფილი იყო, ვიდრე მათი მშობლები მათი ცხოვრების კურსის იგივე საფეხურზე, რადგან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „ბეიბიბუმერების“ თაობის ქალებმაც დაიწყეს მუშაობა და თანაც ოჯახის წევრები რაოდენობაც შემცირდა. „ბეიბიბუმერების“ ოჯახების თითოეულ წევრზე საშუალოდ შემოსავლის წილი ორი მესამედით მეტია, ვიდრე მათ ბავშვობაში იყო (ესტერლინი, შეფერი და მაკუნოვიჩი, 1993წ.). მშობლებთან შედარებით, „ბეიბიბუმერების“ თაობას მეტი კაპიტალი აქვს — მათი აქტივი აჭარბებს ვალს. მართალია, პროპორციულად, თავის მშობლებთან შედარებით, ცოტას აქვს საკუთარი სახლი, მაგრამ მათ უფრო მეტი დანაზოგი და ქონება აქვთ, ვიდრე ბანკების ვალი (ესტერლინი, შეფერი და მაკუნოვიჩი, 1993წ.). ესე იგი, სიდნეი კარტონის პრობლემა ნაწილობრივ, შესაძლოა, ნინსვლის უსაზღვრო ჰორიზონტებისა და შესაძლებლობების მოლოდინში ვეძიოთ. არარეალისტური მოლოდინის ქონა ბეიბიბუმერების თაობას თითქოს ტრადიციად ექცა.

ცხადია, ეს საუბრები „ბეიბიბუმერების“ თაობაზე ძალიან განზოგადებულია. რა თქმა უნდა, ამ თაობიდან უკლებლივ ყველას არ ჰქონდა არარეალისტური მოლოდინი ან სახელის მოხვეჭის ფუჭი სურვილი. ყველა ერთმანეთს არ ჰგავდა. პაულ ლაიონსი (1994წ.) თავის წიგნში „66-იანის კლასი: აშშ-ის გარეუბნების მცხოვრებნი“ აღწერს ბეიბიბუმერების თაობის ბევრ ისეთ წარმომადგენელს, რომლებმაც ზრდასრულობის ასაკს უკვე 60-იანი წლების ბოლოს მიაღწიეს: ისინი არ მონაწილეობდნენ ომის წინააღმდეგ გამართულ ან ადამიანის უფლებების დამცველ დემონსტრაციებში; არ ეწეოდნენ მარიხუანას და არ ატარებდნენ ექსპერიმენტებს ნარკოტიკებთან მიმართებაში; არ იცვამდნენ ჰიპებივით; მათი უმეტესობა დროულად დაოჯახდა; მათთვის უცხო იყო 1960-იანი წლებისთვის დამახასიათებელი რადიკალიზმი და ჯანყი და მხოლოდ შორიდან ადევნებდნენ თვალს მას. პირველმა სოციოლოგმა კარლ მანჰეიმმა, რომელიც თაობების გავლენის ძალას იკვლევ-

და, აღიარა, რომ თაობის წარმომადგენლების ძლიერად გამოვლენილმა საერთო ნიშნებმა შეიძლება შენიღბოს შინაგანი განსხვავებები. მან ერთსა და იმავე თაობაში შემავალი ჯგუფების მიმართ, რომლებიც ერთმანეთისგან რადიკალურად განსხვავებული შეხედულებები აქვთ და საერთო ისტორიულ გამოცდილებას განსხვავებულად უდგებიან, გამოიყენა ტერმინი *თაობის სტრუქტურული დაჯგუფება* (ვოლფი, 1993წ.). თაობის სხვადასხვა სტრუქტურული დაჯგუფების შექმნის საფუძველი შეიძლება ყოფილიყო კონკრეტული ასაკი, სქესი, წარმოშობის სოციალური კლასი, ეთნიკური წარმოშობა და სხვ. ზემოაღნიშნული კონცეფცია ძალზე მნიშვნელოვანია და ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ ის თაობის ერთ მონოლითად აღქმის ტენდენციას ეწინააღმდეგება.

ასაკი, დაბადება და ბაიბიოგრაფიკა

ტერმინი „ასაკი“ სოციოლოგებისთვის არ არის მხოლოდ ადამიანის დაბადებიდან გასული წლების რაოდენობა. მასში ასევე შედის სოციალური დეფინიციები იმის გათვალისწინებით, თუ რა მოეთხოვებათ და რა შეუძლიათ ამა თუ იმ ასაკის ადამიანებს. ეს დეფინიციები ერთმანეთისგან განსხვავდება სხვადასხვა ტიპის საზოგადოებასთან მიმართებაში. ტერმინის თანმხლები დეფინიციები საგრძნობლად იცვლება წლების განმავლობაში. ტერმინს „დაბერება“ (aging) აქვს სოციოლოგიური დატვირთვა. ყოველდღიურ ცხოვრებაში ამ ტერმინს ასაკობრივი ზრდის მაღალ საფეხურზე გადასვლასთან მიმართებაში იყენებენ, ხოლო სოციოლოგებისთვის ეს არის ადამიანის ასაკობრივი ზრდა დაბადებიდან სიკვდილამდე. სოციოლოგებისთვის „დაბერება“ არა მარტო ქრონოლოგიურ პროგრესს გულისხმობს ასაკობრივ ზრდაში, არამედ ახალ ასაკობრივ სტატუსებსა და როლებს შორის არსებულ გარდამავალ ეტაპებსაც.

ასაკის სოციალური დეფინიციები

ყველა კულტურას გარკვეული ნორმები აქვს, რითაც უნდა განისაზღვრებოდეს ადამიანის ქცევა ცხოვრების კურსის სხვადასხვა საფეხურზე (ქეითი, 1990წ.). ამ ნორმების მიხედვით განისაზღვრება, თუ რას ნიშნავს ესა თუ ის ასაკი. კულტურული ასპექტებიდან გამომდინარე, სხვადასხვა საზოგადოებას სხვადასხვა ნორმები აქვს. ჩინეთის ქალაქ პონკონგში მიაჩნიათ, რომ ახალგაზრდობა პერიოდია, როცა ადამიანი იმპულსურია და თავისუფალია ყოველგვარი პასუხისმგებლობისგან; შუა ხნის ასაკი პერიოდია, როცა ადამიანმა შრომის და ოჯახური ვალდებულებების ტვირთი უნდა ატაროს; ხოლო მოხუცებულობის ასაკი პერიოდია, როდესაც ადამიანზე სხვამ უნდა იზრუნოს, მან კი ისიამოვნოს თავისუფალი დროის თავის ნებაზე გატარებით. სრულიად განსხვავებულ ნორმებს ანიჭებენ უპირატესობას სხვა კულტურები. მაგალითად, ირლანდიურ ქალაქ ბლესინგტონში ახალგაზრდები არ არიან თავისუფალნი ყოველგვარი პასუხისმგებლობისგან. ისინი „თავს იმკვიდრებენ“ იმით, რომ ეძებენ სამუშაოს, ემზადებიან დასაქორწინებლად, აჩენენ შვილებს და ზრუნავენ სახლის შეძენაზე. ბლესინგტონში არც მოხუცებულობის ასაკს მიიჩ-

ნევენ თავისუფალი დროსტარების ხანად. მათ ვისაც შრომის უნარი გააჩნიათ, მოეთხოვე-
ბათ სათემო ან საზოგადოებრივი აქტივობების დონეზე თავისი ცოდნა და გამოცდილება
სხვებს გადასცენ (იკელსი, 1992წ.).

მოხუცებულობა, შუა ხნის ასაკი ან ახალგაზრდობა კალენდრით არ განისაზღვრება
(კლაუსენი, 1986წ.). ცხოვრების ეს საფეხურები სოციალურ კონტექსტში კულტურის თა-
ვისებურებებით განისაზღვრება. ასაკი, როგორც კულტურული კონსტრუქცია, რომელსაც
თან გარკვეული მოლოდინები ახლავს, გზას უკავფავს ადამიანს, რათა ერთი სოციალური
როლიდან და სტატუსიდან მეორეზე გადავიდეს (მიილოს ის უფლება-მოვალეობები, რო-
მელიც ცხოვრების გზაზე უნდა ატაროს). ამერიკელებში ასაკი გვიანი მოზარდობის პერი-
ოდიდან ადრეულ ზრდასრულობის პერიოდამდე მიჩნეულია „შესაფერის“ ასაკად სკოლის
დასამთავრებლად, მშობლების სახლის დასატოვებლად და მუშაობის დასაწყებად. 60
წლის ასაკიდან მოყოლებული კი, ისინი პენსიაზე გადიან. ყველა საზოგადოებაში ერთ-
გვარი „განრიგი“ არსებობს, რომელია „ნორმალური“ ასაკი ქორწინებისთვის, შვილების,
ან შვილიშვილების ყოლისთვის და სხვ. ეს განრიგები დროთა განმავლობაში შეიძლება
შეიცვალოს. მაგალითად, 1950-იანი წლების ბოლოს ჩატარებული კვლევის შედეგად
გაირკვა, რომ ქალებისა და მამაკაცების 90% მამაკაცის ქორწინებისთვის შესაფერის
ასაკად მიიჩნევდა 20-დან 25 წლამდე პერიოდს. 1970-იანი წლების ბოლოს ეს მაჩვენებელი
42%-მდე შემცირდა. იმავე კვლევის შედეგად, უმრავლესობის მიერ ქალის ქორწინებისთ-
ვის შესაფერის ასაკად მიჩნეული იყო 19-24 წელი. ეს მოსაზრება ორი ათეული წლის შემ-
დეგ შეიცვალა და გამოკითხულთა მხოლოდ 46% მიიჩნევდა, რომ ქალი ადრეულ ასაკში
უნდა გათხოვდეს (როზენფილდი და სტარკი, 1987წ.). ნორმების ასეთი ცვლის გამო, ადა-
მიანები რთულად იღებენ გადაწყვეტილებას საკუთარი ცხოვრების მნიშვნელოვან ეტა-
პებთან დაკავშირებით, რადგან ვერ პოულობენ აღნიშნულ „განრიგში“ საკუთარ ადგილს
(ნიუგარტენი და ნოუგარტენი, 1987წ.).

ასაკი ეხმარება ადამიანსაც როლების შეცვლასა და ერთი სტატუსიდან მეორეში გა-
დასვლაში და ეხმარება საზოგადოებასაც რესურსების (ფული, ძალაუფლება და პრესტიჟი)
გადანაწილებაში (ო'რანდი და კრეკერი, 1990წ.). მაგალითად, ასაკოვანი „ბებიბუმერების“
წარმომადგენლები 21-ე საუკუნეში პოლიტიკურ ასპარეზზე დიდ გარღვევას წარმოქმნიან,
რადგან რიცხოვობრივადაც მეტნი იქნებიან და ქონების დიდი ნაწილიც მათ ხელში იქნება
აკუმულირებული. თუმცა ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ისინი უსათუოდ ისარგებლებენ პრესტი-
ჟით. თანამედროვე საზოგადოებაში, სადაც სოციოლოგიური და ტექნოლოგიური ცვლილე-
ბები ძალიან სწრაფ ტემპში მიმდინარეობს, ასაკოვან ადამიანებს ძველმოდურად მიიჩნევენ,
ხოლო მათ ცოდნას მოძველებულად. ამის საპირისპიროდ, ბევრ განვითარებად ქვეყანაში
ასაკი უფრო პრესტიჟულია, რადგან ისედაც მცირედი ოდენობით დარჩენილი ადამიანების
გამოცდილება და ცოდნა ბევრად უფრო სასარგებლოდ მიაჩნიათ (ფონერი, 1993წ.).

ადამიანების ასაკის მიხედვით სოციალურ კატეგორიებად კლასიფიცირების პროცესს
ასაკობრივი რანგირება ეწოდება. ასაკობრივი რანგირება ფართოდ გავრცელებული მიდ-
გომაა თანამედროვე საზოგადოებაში, თუმცა ეს ყოველთვის ასე არ იყო. ასაკისა და ასა-
კობრივი სხვაობების მნიშვნელობამ პირველად მე-19 საუკუნის ბოლოს იჩინა თავი და მე-
20 საუკუნეში დამკვიდრდა (ჩუდაკოვი, 1989წ.). ადამიანის ქცევის და საზოგადოებრივი
ინსტიტუტების ორგანიზებაში ასაკობრივ რანგირებას 1850 წლამდე ისეთი მნიშვნელობა
არ ჰქონდა, როგორიც დღეს აქვს.

ავილოთ განათლება. 1870 წლამდე სკოლებში სწავლების პროცესი ასაკობრივი რანგის მიხედვით არ იყო დაყოფილი. გაკვეთილზე ყველა ასაკის ბავშვი ერთად იჯდა. 14 წლის მოზარდი და 20 წლის ზრდასრული ადამიანები გვერდიგვერდ ისხდნენ ჰარვარდისა და იელის უნივერსიტეტებში. სტუდენტებისთვის არ იყო განსაზღვრული ზუსტი ასაკი, როდის უნდა შესულიყვნენ ან დაემთავრებინათ სასწავლებელი. 1804 წელს ჩრდილოეთ კაროლინას „ჩაპელ ჰილის“ უნივერსიტეტის ახალი პრეზიდენტი სულ 24 წლის იყო, ანუ ზოგ სტუდენტზე ბევრად უფრო ახალგაზრდა. საგანმანათლებლო სისტემაში არ ხდებოდა მოსწავლეთა გადანაწილება ასაკობრივი ჯგუფების მიხედვით. დღეს, ამ მხრივ, საპირისპირო მდგომარეობაა, სკოლებში ერთი ასაკის ბავშვები ერთ კლასში სხედან და განათლება საც შესაბამისი პროგრამით იღებენ. ზუსტი ასაკობრივი რანგირების აუცილებლობა წელ-წელა ქრება კოლეჯებსა და უნივერსიტეტებში.

სოციალური ცხოვრების სხვადასხვა ასპექტში ხელისუფლების ჩართვამ ხელი შეუწყო ცხოვრების კურსის სტანდარტიზაციას ასაკობრივ ქრონოლოგიაზე დაყრდნობით (გილემარდი და რეინი, 1993წ.). სახელმწიფო კანონი, რომელიც სავალდებულოდ აცხადებს სწავლის დაწყებას 6 წლის ასაკში, შედეგად გვაძლევს იმას, რომ საკლასო ოთახები სავსეა ერთი და იგივე წელს დაბადებული ბავშვებით. ეს ასაკობრივი კოჰორტა შემდეგ ერთად იზრდება განათლების სისტემის ყველა საფეხურზე, ისინი ერთად ამთავრებენ სკოლას, შედიან კოლეჯებსა და უნივერსიტეტებში და კარიერის შექმნასაც თითქმის ერთად იწყებენ. ორმოცი წლის შემდეგ კი, დაახლოებით სამოცდახუთი წლის ასაკში, ისინი ერთად მიმართავენ სოციალური უზრუნველყოფის დაწესებულებებს შესაფერისი შეღავათების მისაღებად და სამსახურიდან გადადგომის (პენსიაზე გასვლის) თაობაზე.

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი საზოგადოება ასაკობრივად საკმარისად რანგირებულია, არსებობს საზოგადოებები, რომლებიც კიდევ უფრო მკაცრად რანგირებულია. მაგალითად, აღმოსავლეთ აფრიკის პასტორალურ მასაის ტომში მამაკაცის მხოლოდ ოთხ ასაკობრივ რანგს ცნობენ: ბიჭი, მეომარი, ადრეული ასაკოვანი მამაკაცი და უფროსი ასაკოვანი მამაკაცი. თითოეულ ასაკობრივ რანგს თავისი მკაცრად განსაზღვრული უფლება-მოვალეობები აქვს: ბიჭები მშობლების განკარგულებაში არიან და მათი მოვალეობა ოჯახის საქონლის მწყემსვაა. მეომრები, 15 წლიდან 30 წლამდე მამაკაცები, რომელთაც „მორანებს“ უწოდებენ, უცოლოები არიან და ცალკე სოფლებში ცხოვრობენ ასაკოვანი მამაკაცების თემის ზედამხედველობის ქვეშ; ადრეულ ასაკოვან მამაკაცებს (30-45 წლისა) უფლება აქვთ, ჰყავდეთ ცოლი, საქონელი და შექმნან საკუთარი საცხოვრებელი ადგილი. 45 წლის ან უფრო ასაკოვანი მამაკაცების მოვალეობა კი მართვა და საზოგადოებრივი საქმიანობის მოგვარებაა. ამ საზოგადოებაში 30 წლის მამაკაცი, რაოდენ ბრძენიც არ უნდა იყოს, პოლიტიკური ლიდერი ვერ გახდება, ხოლო 45 წლის მამაკაცი, რაც არ უნდა ჯანმრთელი და ძლიერი იყოს, მეომარი ვერ გახდება. მასაის ტომის მამაკაცებისთვის ფუნქციების განაწილება მხოლოდ ასაკის მიხედვით ხდება (ბერნარდი, 1955წ. ოლე საიტოტი და ბეკვიტი, 1980წ. სპენსერი, 1988წ.).

უმეტეს თანამედროვე საზოგადოებაში ასაკი სტატუსის, როლებისა და რესურსების განაწილებისას მხოლოდ ერთ-ერთი მახასიათებელი შეიძლება იყოს. ფაქტობრივად, ამერიკელი საზოგადოების მიერ შექმნილი კანონები ძალიან ზღუდავს ასაკობრივი რანგირების ფაქტორის გამოყენებას უფლებებისა და შესაძლებლობების მინიჭებაში. უკანონობად ითვლება ასაკობრივი შეზღუდვები დასაქმებისა და კეთილმოწყობის საკითხებში. თუმცა ასაკზე დაყრდნობილი ნეგატიური სტერეოტიპი (ageism) საზოგადოებაში მაინც

არსებობს (ბატლერი, 1989წ). ასაკოვანი ამერიკელები ხშირად ხდებიან ასაკობრივი დისკრიმინაციის მსხვერპლნი, რადგან ახალგაზრდად ყოფნა უკეთესი შანსია კეთილმოწყობისთვის. ამიტომ ქვეყნის მოქალაქეები უამრავ თანხას ხარჯავენ, რათა მედიცინის ჩარევით ახალგაზრდული იერი შეინარჩუნონ (სახის პლასტიკური ოპერაციები, ზედმეტი წონისგან გათავისუფლება და სხვ.). როდესაც ტელენამყვანი კარგავს სამსახურს ნაოჭების და ჭალარა თმის გამო, ამას სწორედ ასაკობრივ დისკრიმინაციამდე მივყავართ, რაც ნიშნავს ამა თუ იმ პირისთვის უფლებებზე, შესაძლებლობებსა და რესურსებზე უარის თქმას მისი ასაკის გამო (ლევინი და ლევინი, 1980წ.).

გახდამავალი ეტაპები: დაბეჯების პირობები

ასაკი, ერთი მნიშვნელოვანი ნიშნის გამო, ფუნდამენტალურად განსხვავდება ისეთი სტატუსებისგან, როგორიც არის რასა და სქესი. ძალიან იშვიათი შემთხვევების გარდა, შავკანიანად, თეთრკანიანად, მამაკაცად თუ ქალად ყოფნა ადამიანებს ცხოვრების ბოლომდე უწევთ, ხოლო ასაკი ეტაპობრივად ცვლადი სტატუსია, რადგან ადამიანები დროთა განმავლობაში ერთი ასაკობრივი კატეგორიიდან მეორე ასაკობრივ კატეგორიაში გადადიან, რაც მათ ასაკობრივ ზრდას ანუ დაბეჯებას ნიშნავს.

ასაკის მატებასთან ერთად ადამიანებს ახალი მოლოდინები და პასუხისმგებლობები უჩნდებათ, სხვადასხვა უფლებები და შესაძლებლობები ენიჭებათ. ამდენად, ახალ ასაკობრივ საფეხურზე გადასვლა სოციალურად მნიშვნელოვანია. ასეთ გარდამავალ ეტაპებს ხშირად სპეციალურ რიტუალებს უძღვნებენ, რაც ხანდახან საჯარო ცერემონიებში გამოიხატება და ისეთი სიმბოლოებით არის დატვირთული, რაც ცხოვრების ერთი ეტაპიდან მეორე ეტაპზე გადასვლის აღსრულებას აღნიშნავს.

ფრანგმა ანთროპოლოგმა არნოლდ ვან გენეპმა (1908-1961წ.წ.) თავის 1908 წლის კლასიკურ ანალიზში მხატვრულად აღწერა მასაის ტომის ბიჭებისა და გოგონებისთვის ზრდასრულთა ასაკობრივ ეტაპზე გადასვლის რიტუალი. ცერემონია ბიჭებისთვის ყოველ ოთხ-ხუთ წელიწადში ერთხელ ტარდებოდა და მასში 12-დან 16 წლამდე ასაკის მოზარდები მონაწილეობდნენ:

ცერემონიის მონაწილეები ამოისვრებიან თეთრ თიხაში, გადაიპარსავენ თავებს და ორი-სამი თვის განმავლობაში სოფელ-სოფელ დადიან. ამ დროს იკვლება ხარი ან ცხვარი. სასაკლავოს მოწყობიდან მეორე დღით თითოეული მონაწილე გოგონების მიერ მისი ქოხის წინ დარგულ ხეს ჭრის. მომდევნო დღეს ბიჭები სიცივეში გადიან და ცივ წყალში ბანაობენ, რასაც პრიმიტიული იარაღით წინდაცვეთის რიტუალი მოყვება. წინდაცვეთის შემდეგ ბიჭების საწოლებზე დაკლული ხარის სისხლს მიმოაქცევენ. ბიჭები ოთხი დღის განმავლობაში რჩებიან თავის ადგილზე და ხმას არ იღებენ. შემდეგ გამოდიან ქოხებიდან და გოგონებს აჯვარებენ. ხშირად ქალის კაბასაც იცვამენ და ჩიტის ბუმბულებით გაწყობილ თავსაბურავს იხურავენ. საბოლოო გამოჯანმრთელების შემდეგ ისევ თავს იპარსავენ. როცა თმა იმდენად გაეზრდებათ, რომ მათი დავარცხნას შეძლებენ, ისინი მორანები ანუ მეომრები არიან (ვან გენეპი, 1908-1961წ.წ. გვ. 85-86).

გოგონებისთვის განკუთვნილი ცერემონია კიდევ უფრო სასტიკი და არაადამიანური იყო. ქალების ე.წ. „წინდაცვეთა“ გენეტალების გაკვეთასა და კლიტორის ამოკვეთას ითვალისწინებდა (დღემდე ტარდება მსგავსი რიტუალები). გამოჯანმრთელების შემდეგ ქალებს ათხოვებდნენ.

მასაის ტომში ერთი ასაკობრივი საფეხურიდან მეორეზე გადასვლა დღემდე ფიზიკურ ტკივილთან არის დაკავშირებული (განსაკუთრებით გოგონებისთვის), რაც ამერიკელი საზოგადოებისთვის მიუღებელია. ამერიკელთა მღელვარებას იწვევს ის, რომ გარკვეულ ასაკობრივ ზღვარზე, როგორც წესი, ბიჭები ძალადობის ზეგავლენის ქვეშ მოქცევის საშუალების წინაშე დგებიან, რასაც შეიძლება ადგილი ჰქონდეს ეზოში ფეხბურთის თამაშისას ატეხილი ჩხუბის დროსაც და ქუჩაში საქმეების გარჩევისას იარაღის ტრიალის დროსაც. გაურკვეველი წარმოშობის ფორმალურ ცერემონიებს ამერიკაშიც აქვს ადგილი. განვიხილოთ ე.წ. „დებიუტანტების“ („მაღალ საზოგადოებაში“ შესვლის მსურველთა) ტეხასური მეჯლისი, სადაც მილიონებად ღირებულ ძვირფას ტანსაცმელში გამოწყობილი ადამიანები ყვავილებით მოფენილ ფიანდაზებზე ლიმუზინებით შემოდიან, რათა მონაწილეობა მიიღონ ცერემონიაში, რომელიც საკმაოდ უცნაური ელემენტებისგან შედგება:

მარტივი რევერანსის ნაცვლად, ტეხასელი „დებიუტანტები“ („მაღალ საზოგადოებაში“ შესვლის მსურველი) ე.წ. „ჰერცოგების“ წინაშე იატაკზე ისე ეშვებიან, რომ შუბლით იატაკს ეხებიან (ამისათვის კარგად განვითარებული კუნთებია საჭირო), შემდეგ ისე უნდა შეხედონ „ჰერცოგს“, თითქმის ნებართვას სთხოვენო (ალბათ დიდხანს ფიქრი არ დაგჭირდებათ იმის მისახედრად, თუ რას ნიშნავს ეს ჟესტი). ნებართვის მიღების შემდეგ ისინი ნელა დგებიან იატაკიდან (რისთვისაც ასევე კარგად განვითარებული კუნთებია საჭირო) (ივინსი, 1990წ.)

მასაის ტომის ცერემონიის მსგავსად, თუმცა ნაკლები სისასტიკით, „დებიუტანტთა“ მეჯლისი ხაზს უსვამს არა მარტო ასაკობრივი საფეხურის გადალახვის მნიშვნელობას, არამედ მამაკაცების სოციალურ დომინანტობას. ცხოვრების კურსის გარკვეულ საფეხურზე გადასვლის ზეიმიტ აღნიშვნა ძალაუფლებრივი ურთიერთობების განმტკიცებას ემსახურება.

„დებიუტანტებისა“ და კურსდამთავრებულთა მეჯლისი, რელიგიური დღესასწაულები, ქორწილები და დაკრძალვები აშშ-ში ერთგვარი რიტუალებია, რომლებიც ერთი ასაკობრივი საფეხურიდან მეორეში გადასვლას ეძღვნება. ასეთი რიტუალები მნიშვნელოვანია როგორც ინდივიდისთვის, რომელიც ახალ ასაკობრივ სტატუსს იძენს, ასევე საზოგადოებისთვის, რომელშიც ეს ინდივიდი ცხოვრობს. ასეთ ცერემონიებში გამოყენებულია ფაბულები და სიმბოლოები, რომლებიც ხსნიან ახალ ასაკობრივ საფეხურზე გადასვლის მნიშვნელობას. ამ პროცესების დროს ინდივიდებსა და საზოგადოებას ახსენებენ უფლებებსა და მოვალეობებს, რომელიც თან ახლავს ამა თუ იმ ასაკობრივ სტატუსს. ასაკობრივ საფეხურებზე გადასვლისადმი მიძღვნილი რიტუალების მნიშვნელობაზე ისიც მეტყველებს, რომ ისინი დღემდე შენარჩუნდა, მიუხედავად სოციალური ცვლილებებისა, რომლის შედეგად ამ რიტუალებმა თითქმის დაკარგა აზრი. მაგალითად, ცოტა ვინმე თუ მიიჩნევს დღეს 13 წლის ასაკის ადამიანს იმდენად მომწიფებულად, რომ მას ზრდასრულის უფლება-მოვალეობები დაეკისროს, მაგრამ ებრაელებს შორის სიმბოლურად მაინც

აღნიშნავენ ამ ასაკის ბიჭების დაბადების დღეებს ე.წ. „ბარმიცუვას“ (ცერემონიით. საუკუნეებს გამოვლილი ეს რიტუალი აშკარად მიუთითებს სხვადასხვა კულტურის მიერ ახალ ასაკობრივ საფეხურებზე გადასვლის რიტუალისადმი ერთგულებაზე.

დღეს ხალხი თითქოს ცდილობს „არ ჩამორჩეს“ ცხოვრებას და ახალ ასაკობრივ სტატუსზე დროულად გადავიდეს, მაგრამ, მეორე მხრივ, ბოლო წლებში ადამიანები ტოვებენ გარკვეულ გარდამავალ ეტაპებს ასაკობრივ საფეხურებს შორის. მაგალითად, მიუხედავად იმისა, რომ კოლეჯის დამთავრების „შესაფერის“ ასაკად 21-22 წელია მიჩნეული, გარკვეული სოციალური ცვლილებების შედეგად (განქორწინების მაღალი პროცენტი, ქალთა სამუშაო ბაზარზე ჩართვის გაზრდილი მაჩვენებელი, უმუშევრობის დონე) უფროსი ასაკის ზრდასრულებმა კოლეჯებში და უნივერსიტეტებში შესვლა „არატრადიციულ“ ასაკში დაიწყეს. ეს ტენდენცია თუ გაგრძელდა, ამერიკული კოლეჯის დამამთავრებელი ცერემონია აღარ იქნება ასაკობრივად განსაზღვრული ისე, როგორც ეს ახლო წარსულში ხდებოდა.

ასევე მოქნილი გახდა სამსახურიდან პენსიაზე გასვლის ასაკიც. ბოლო წლებში, მსოფლიოს დასავლეთ ნაწილში მოსამსახურე ხალხი ბევრად ადრე გადის პენსიაზე, ვიდრე მათ ასაკობრივი ნიშნით ეკუთვნით. მაგალითად, პენსიაზე ზოგჯერ 55 წლის ასაკში გადაიან. მიმდინარე პერიოდში ნაკლებად არის სტანდარტიზებული საპენსიო ასაკი ასაკობრივი ქრონოლოგიით. ეს უფრო სამსახურების სტრუქტურულ ფაქტორებზე, სამუშაო ადგილების რაოდენობაზე, ინდივიდის პირად მდგომარეობაზე და მის მიერ ცხოვრების კურსის არჩევაზეა დამოკიდებული (გილემარდი და რეინი, 1993წ.).

როგორც ხედავთ, სოციალური სტრუქტურის ორი ასპექტის თანმიმდევრობა დაირღვა. პენსიაზე გასვლის საშუალო ასაკი დასავლეთში ზოგან 55 წლამდე შემცირდა, ზოგან კი, პირიქით, 70 წლამდე გაიზარდა. საპენსიო ასაკად მიჩნეულმა და ცხოვრების კურსში ერთი ეტაპიდან მეორე ეტაპზე გადასასვლელად მიჩნეულმა ასაკმა (65 წელი) ხუთ-ხუთი წლით აქეთ-იქით გადაინია. იგივე მოხდა სხვა მნიშვნელოვან გარდამავალ ასაკობრივ ეტაპებზეც: მაგალითად, გაიზარდა პირველი შვილის ყოლის ასაკი და გაფართოვდა შვილის ყოლის ასაკობრივი დიაპაზონი, გაიზარდა ასაკოვანი ქალების რაოდენობაც (დაახლოებით 40 წლის ასაკში), რომლებიც შვილებს პირველად აჩენენ; გაიზარდა თინეიჯერი დედების რაოდენობაც. მოკლედ რომ ვთქვათ, ასაკობრივ საფეხურებზე გარდამავალ ეტაპებზე მატულობს არაერთგვაროვნება და სულ უფრო რთულდება მათი ერთმანეთისგან გამიჯვნა (ჯორჯი, 1993წ.).

ასაკობრივი საფეხიკები

თანამედროვე დასავლურ კულტურაში ადამიანის ცხოვრების კურსი ოთხ ნაწილად იყოფა: ბავშვობა, მოზარდობა, ზრდასრულობა და მოხუცებულობა. ზოგ განვითარებად კულტურაში არ ცნობენ მოზარდობის ასაკის დაჯგუფებას, ზოგში კი — არ თვლიან, რომ ზრდასრულობასა და მოხუცებულობას შორის ზღვარი უნდა იყოს. მაგალითად, აფრიკის კალაჰარის უდაბნოში მცხოვრებ კუნგის ტომში (ძახილის ნიშანი გარკვეული ბგერის გამოსახულება) (იკელს ეტ-ალი, 1992წ.) საერთოდ არ ცნობენ ცალკეულ ასაკობრივ ზღვარს. ამ საზოგადოებაში ყველა ზრდასრული ერთნაირი უფლება-მოვალეობებით სარგებლობს. თინეიჯერები არანაირ წინასწარ წვრთნას არ გადიან ზრდასრულ ასაკში გადასასვლელად და არც ზრდასრულები ასრულებენ მათი ასაკისთვის შესაფერის განსხ-

ვაგებულ ფუნქციებს. კუნის ტომის წარმომადგენლები მუდამ თავის შვილებთან ერთად ცხოვრობენ და მოხუცებულობის გამო შრომაზე უარს არასოდეს ამბობენ. ამერიკელები კი, მათგან განსხვავებით, მიჩვეულები არიან თავიანთი ცხოვრება გარკვეულ ფაზებად, სოციალური პრობლემების სერიების მიხედვით დაყონ. მოცემული თავის ბოლოს განვიხილავთ ამერიკელი საზოგადოებისთვის მიღებულ ასაკობრივ საფეხურებს: ბავშვობას, მოზარდობას, ზრდასრულობასა და მოხუცებულობას. ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ ეს ოთხი საფეხური სოციალურ ასპექტებზე აგებულ ცნებებს წარმოადგენს.

საფეხური	განვითარების ამოცანა	ძირითადი ღირსება	ძირითადი ნაკლი
ჩვილობა	ნდობა ან უნდობლობა	იმედი	იზოლაცია
ადრეული ბავშვობა	ავტონომია ან სირცხვილი და ეჭვი	ნებისყოფა	იძულება
თამაშის ასაკი	ინიციატივა ან დანაშაულის გრძნობა	მიზანი	დათრგუნვა
სკოლის ასაკი	გულმოდგინება ან არასრულფასოვნება	კომპეტენტურობა	ინერტულობა
მოზარდობა	იდენტურობა ან იდენტობის მიუღწევლობა	ერთგულება	უაყოფა
ჭაბუკობა	სიახლოვე ან იზოლაცია	სიყვარული	გამორჩეულობა
ზრდასრულობა	პროდუქტიულობა ან სტაგნაცია	ზრუნვა	მიუღებლობა
სიბერე	ინტეგრაცია ან სასონარკვეთა	სიბრძნე	ზიზლი

სქემა 10.2/ ერიქსონის საფეხურები და განვითარების გამოცდილებები

ერიკ ერიქსონი ფიქრობდა, რომ ცხოვრების კურსის თითოეულ საფეხურზე ადამიანებს უნევთ განვითარებასთან დაკავშირებული მნიშვნელოვანი გამოცდილებების წინაშე დგომა. კეთილსასურველი გამოცდილების მიღებისას ადამიანებს პოზიტიური გრძნობები და სოციალური ურთიერთობები უყალიბდებათ, არაკეთილსასურველი გამოცდილების მიღებისას კი საპირისპირო შედეგს იღებენ. მოცემულ ცხრილის პირველ სვეტში ცხოვრების კურსის 8 საფეხურია ჩამოთვლილი. მეორე სვეტში ჩამოთვლილია ის გამოცდილებები, რომლის პირისპირაც უნევთ ადამიანებს დგომა ასაკობრივი საფეხურიდან საფეხურზე გადასვლისას. მესამე და მეოთხე სვეტში კი ჩამოთვლილია ის ძლიერი და სუსტი თვისებები, რომლებსაც ადამიანები იძენენ ცხოვრების კურსის განმავლობაში მიღებული გამოცდილების მიხედვით.

წყარო: A. Review, by Eric H. Ericson, by permission of W.W. Norton & Company, Inc. Copyright©1982 by Rikan Enterprises, Ltd

ერიკ ერიქსონმა თავის ნაშრომში „ბავშვობა და საზოგადოება“ (1950წ.), რვა სოციალურ-ფსიქოლოგიური საფეხური წარმოადგინა, რომელთა გადალახვაც ადამიანებს თავისი ცხოვრებისეული კურსის გავლისას უნევთ (იხ. სქემა 10.2). ერიქსონის მიხედვით,

ადამიანები ყოველ საფეხურს თავისებურად, პოზიტიურად ან ნეგატიურად უდგებიან და მათ მიდგომაზე ბევრად არის დამოკიდებული ის, თუ როგორ გაართმევს ის თავს დარჩენილ ცხოვრებას. ზიგმუნდ ფროიდის ფსიქოანალიზის გავლენით, ერიქსონის თეორია მკვეთრად ფსიქოლოგიურია. თუმცა, მისი თეორიის სოციოლოგიასთან მიმართებაში განხილვაც შეიძლება, თუ საკითხს ასე დავსვამთ: რით განსხვავდება თითოეული ასაკობრივი საფეხურის თანხვედრი პრობლემები იმ ადამიანების პრობლემებისაგან, რომლებიც სხვადასხვა ისტორიულ ან კულტურულ კონტექსტში ცხოვრობენ, ან მათთვის, ვინც განსხვავდება ერთმანეთისგან რასობრივად, სქესობრივად ან კლასობრივად? ასეთ შემთხვევაში ერიქსონის თეორია საშუალებას მოგვცემს, უფრო ღრმად ჩავწვდეთ იმ განსხვავებულ გამოცდილებებს, რომლებსაც ადამიანები ცხოვრების კურსის თითოეულ საფეხურზე იძენენ. საუბარს თითოეული საფეხურის განხილვით დავიწყებთ. გამოვკვეთავთ ერიქსონის მიერ აღწერილ ძირითად პრობლემებს, განვიხილავთ იმ ადამიანების სოციოლოგიურ კვლევას ფაქტიურ ცხოვრებისეულ გამოცდილებაზე, რომლებიც ჩვენი კონკრეტული საზოგადოების წევრები არიან და რომელთა გამოცდილებაც წარსულთან ან სხვა კულტურებთან არის დაკავშირებული.

ბავშვობა

ერიქსონის თეორიაში ბავშვების პრობლემა ის არის, რომ ისინი სხვებზე არიან დამოკიდებული, ამიტომ მათი განვითარება ძირითადად აგებულია გამოცდილებაზე „ნდობა თუ უნდობლობა“. ბავშვები, რომლებსაც სიყვარულით და ზრუნვით ზრდიან, სხვა ადამიანებისადმი ნდობით არიან განწყობილი და სამყაროს უსაფრთხოდ მიიჩნევენ. ხოლო მათთვის, ვისზეც სათანადოდ არ ზრუნავენ, სამყარო გამოუცნობია და ისინი უნდობლობას გამოხატავენ სხვების მიმართ. ერთ-ერთი ბარიერის გადალახვა, ერიქსონის თეორიის მიხედვით, ბავშვებს ფეხის ადგმის ასაკში უწევთ ანუ მაშინ, როცა ცდილობენ ცოტაოდენი დამოუკიდებლობა მოიპოვონ. ასეთ პერიოდში განვითარება ეყრდნობა გამოცდილებას „ავტონომია თუ სირცხვილისა და საკუთარ თავში ეჭვის შეპარვის გრძნობა“. ისინი, ვისაც დამოუკიდებლად მოძრაობის საშუალებას აძლევენ, მარტივ ამოცანებს თვითონვე ასრულებენ და თვითდაჯერებულობის ჯანსაღ შეგრძნებას იძენენ; ხოლო მათ, ვის ავტონომიასაც ლახავენ, საკუთარ შესაძლებლობებში ეჭვი ეპარებათ და რცხენიან საკუთარი ქცევის გამო. ოთხი-ხუთი წლის ასაკში (როცა კიდევ უფრო მეტი დამოუკიდებლობის მცდელობა აქვთ), ბავშვების განვითარება ეყრდნობა გამოცდილებას „ინიციატივა თუ დანაშაულის გრძნობა“. ამ ასაკში ბავშვები კონტაქტში შედიან თანატოლებთან და ცდილობენ საკუთარ თავზე კიდევ ერთი პასუხისმგებლობა — საოჯახო საქმეებში დახმარება — აიღონ. თუ მშობლები ან ოჯახის სხვა წევრები ამ მხრივ მათ მხარდაჭერას უცხადებენ, ბავშვები საკუთარ თავს ააჭიროდ მიიჩნევენ, ხოლო თუ მათ ინიციატივებს უარით პასუხობენ ან დასცინიან, უვითარდებათ დანაშაულის გრძნობა. სასკოლო ასაკში კი ბავშვებს უწევთ უამრავი პრობლემის გადალახვა, რათა შეიძინონ უნარები, მიიღონ ახალი ინფორმაცია და შეძლონ ოჯახზე უფრო დიდ სოციალურ წრესთან ურთიერთობა. ამ პერიოდში მათი განვითარება იგება გამოცდილებაზე: „სიბეჯითე თუ არასრულფასოვნების გრძნობა“, რაც ნიშნავს იმას, რომ ან საკუთარი თავის რწმენა უვითარდებათ და ადვილად ხსნიან მათ წინაშე მდგომ ახალ-ახალ ამოცანებს ან, პირიქით, უჩნდებათ გრძნობა, რომ მათ სხვაზე ნაკლები შეუძლიათ.

ერიქსონის მიხედვით, ბავშვის ფსიქოლოგიური ამოცანა ინიციატივის განვითარებაა. ცოცვა, სირბილი და ხტუნვა მხოლოდ თამაში არ არის — ბავშვის ძალისხმევაა, შეამონ-მოს და დაამტკიცოს საკუთარი შესაძლებლობები.

ერიქსონის თეორიის მიხედვით, ბავშვობა განსაკუთრებული და მნიშვნელოვანი ეტაპია ადამიანის ცხოვრებაში; პერიოდი, როდესაც ადამიანებს მნიშვნელოვანი პრობლემების გადალახვა უნევთ, რათა განივითარონ უსაფრთხოების და კომპეტენტურობის გრძნობა. ერიქსონის აზრით, ბავშვებმა უნდა მიიღონ სიყვარული, მხარდაჭერა და გაგება, რათა ზემოაღნიშნულ მიზნებს წარმატებით მიაღწიონ. სამწუხაროდ, ამას ყველა ოჯახი ვერ ახერხებს. ცხოვრების კურსში ბავშვობის ეტაპისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მინიჭება შედარებით გვიანდელი მოვლენაა. შუა საუკუნეებში გარკვეული სოციალური კლასებიდან ბავშვები იძულებულნი იყვნენ ადრიდანვე შეესრულებინათ ზრდასრულის როლი (შორტერი, 1975წ.). იმ პერიოდში ბავშვებისთვის ნაკლებად ხელმისაწვდომი იყო ე.წ. ბედნიერი ბავშვობის დამახასიათებელი სიმღერა, ცეკვა, საბავშვო მოთხრობების კითხვა ან რამე სხვა გასართობები. იდეა, რომ ბავშვები უნდა იყვნენ სასურველნი, განათლებულნი, დაცულნი და ზრდასრულთა ცხოვრების ზოგი მკაცრი რეალობისგან დისტანცირებულნი, თანდათან შემოიჭრა მე-18 საუკუნის მაღალი კლასის ოჯახებში, თუმცა მომდევნო ერთი საუკუნის განმავლობაში ეს უცხო იყო დაბალი და საშუალო კლასის წარმომადგენლებისთვის. ის კი არა, მე-20 საუკუნის მიჯნაზე, აშშ-ში 10-15 წლის ბავშვების 18,2% ჯერ კიდევ მუშაობდა ოჯახის დახმარების მიზნით. აქედან მათი ორი მესამედი საკმაოდ მძიმე ექსპლუატაციას განიცდიდა ქარხნებსა და ფაბრიკებში მუშაობით (ფაიფი, 1989წ.). 1870-იან წლებში (როცა ბავშვის შრომის გამოყენება ისეთ ქარხნებში, სადაც მძიმე სამუშაოები სრულდებოდა, ჯერ კიდევ მისაღები იყო) და 1930-იან წლებში (როცა ბავშვის შრომის გამოყენება უკვე უკანონოდ და ამორალურად ითვლებოდა) ბავშვობის ცნების კულტურული კონტექსტი ხელმეორედ და ფუნდამენტურად გადაფასდა. ბავშვები აღარ განიხილებოდნენ სასარგებლო ეკონომიკურ კაპიტალად (მათი შრომისუნარიანობისა და ხელფასის მიხედვით), ისინი ოჯახის სასურველ, შეუფასებელ წევრებად იქცნენ (ზელიზერი, 1985წ.). გადაფასების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი ახალი ტექნოლოგიების შემოსვლა გახდა, რომელმაც გამოათავისუფლა ბავშვები ე.წ. დაბალკვალიფიციური სამუშაოდან. 1920-იან ე.წ. აყვავების წლებში, მშობლები უკვე საკმარისად გამოიმუშავებდნენ ხელფასს და შეეძლოთ შვილებისთვის სკოლაში სიარულის ნება მიეცათ. ასეთმა ეკონომიკურმა ცვლილებებმა საზოგადოება უფრო სენტემენტალური გახადა ბავშვების მიმართ. მდიდრების ოჯახებში ბავშვებს უკვე მიიჩნევდნენ ანგელოზებად და ფიქრობდნენ, რომ ისინი იმსახურებდნენ უკეთეს, დაცულ სამყაროში ცხოვრებას.

ამ სენტემენტალურმა იდეალებმა თანდათან დაკარგა ამაღლებულობა. სამყარო, რომელშიც ბავშვები ცხოვრობენ, შეიძლება ისეთი დაცული აღარ იყოს (ნიუსტადტერი, 1993წ.). ბევრი სოციალური მკვლევარი გვაფრთხილებს ბავშვობის მნიშვნელობის დაკნინების შესახებ (პოსტმანი, 1982წ. სურანსკი, 1982წ. ვინი, 1984წ.). ისინი მიუთითებენ ბავშვების ისეთ ქცევებზე, რომლებიც, წესით, ზრდასრულ ასაკში უნდა ახასიათებდეთ მათ. მაგალითად, სექსუალური აქტივობა, ალკოჰოლის ან ნარკოტიკის მიღება, ძალადობის ხილვა ან თანამონაწილეობა. ამ ტენდენციის მიზეზი შეიძლება იყოს მედიის მიერ გავრცელებული ინფორმაცია, რომლებზეც უნინ მხოლოდ ზრდასრულებს მიუწვდებოდათ ხელი (პოსტმანი, 1982წ.). პოსტმანი ტელევიზიას განიხილავს როგორც „ფართოდ ხელმისაწვდომ ტექნოლოგიას“, რაც იმას ნიშნავს, რომ ნებისმიერ მაყურებელს, ასაკის

მიუხედავად, შეუძლია უყუროს ყველაფერს, რასაც ის გადმოსცემს — სექსს, ძალადობას, ნარკოტიკის მოხმარებას და ზრდასრულთა ცხოვრების სხვა ასპექტებს.

ზოგი სოციალური მკვლევარი ძალზე შეშფოთებულია ბავშვობის მნიშვნელობის დაკნინებით. ისინი შიშობენ იმის გამო, რომ ბავშვები ასე ჩქარობენ ზრდასრულობაში გადასვლას, ისინი გამოტოვებენ არა მარტო პატარ-პატარა ბავშვურ სიამოვნებებს, არამედ ცუდად მოემზადებიან ცხოვრების მომდევნო საფეხურისთვის. მკვლევარების მეორე ნაწილი არ ეთანხმება ამ აზრს და ამბობს, რომ შეცდომა იქნება ბავშვების იზოლირება ზრდასრულთა ცხოვრების სირთულეებისა და თანამედროვე ცხოვრების პრობლემებისგან. ისინი მიესალმებიან ბავშვებისთვის განკუთვნილ ისეთ ფილმებს, სატელევიზიო გადაცემებსა და ლიტერატურულ ნაწარმოებებს, რომლებიც მათ დაეხმარება სწორი გადანყვებილების მიღებაში იმ პრობლემებთან დაკავშირებით, რომელთანაც შეხვედრა ზრდასრულ ცხოვრებაში მათ უსათუოდ მოუწევთ. მათ ასევე სწამთ, რომ „დაცული ბავშვობა“ — გართობა და შეზღუდული პასუხისმგებლობები ვერ მოარგებს მათ თანამედროვე ოჯახური ცხოვრების რეალობებს. განქორწინების მატება ისეთ ოჯახში, სადაც ორივე მშობელი მუშაობს, თანამედროვე ბავშვს აიძულებს უფრო სრაფად მომწიფდეს, ვიდრე 1950-იან წლებში მცხოვრები მისი თანატოლი.

სავარაუდოდ, კამათი ბავშვობის თანამედროვე გაგების შესახებ კიდევ დიდხანს გაგრძელდება. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ის არის, რომ დღევანდელ აშშ-ში ბავშვებს ბევრ ისეთ გამოცდილებასთან უწევთ შეხება, რომელთა განზოგადება ძნელია. ძნელია ასეთი განსხვავებული კულტურული მატარებლების, რელიგიური მიმდინარეობის, ეკონომიკური სტატუსის და ოჯახური სტრუქტურების მქონე ჰეტეროგენულ საზოგადოებას ერთი საუკეთესო მეთოდი ან რეცეპტი გამოუწერო ბავშვების აღსაზრდელად.

მოზახეობა

მოზარდობა კიდევ უფრო გვიანდელი კულტურული ცნებაა, ვიდრე ბავშვობა (კეტი, 1977წ.). მხოლოდ მე-19 საუკუნის ბოლოს დაიწყო სოციოლოგებმა მოზარდობის, როგორც ადამიანის განვითარების განსაკუთრებულად მგრძნობიარე პერიოდის, შესწავლა და აღწერა. ფსიქოლოგმა სტენლი ჰოლმა (1905-1981წ.წ.) ერთ-ერთმა პირველმა ჩაუყარა საფუძველი აღიარებას, რომ მოზარდის ასაკი მღელვარებისა და სტრესების პერიოდია ადამიანის ცხოვრებაში; და ეს არის საკუთარი შესაძლებლობების გამოვლენისა და იმედისმომცემი პერიოდიც. ჰოლი ამტკიცებდა, რომ სანამ ზრდასრულთა სამყაროში შეაბიჯებენ, თინეიჯერებს უნდა მიეცეთ შანსი აწარმოონ ექსპერიმენტები და მოსინჯონ თავი სხვადასხვა შესაძლო როლში. ეს მოსაზრება ერიქსონის თეორიაშიც აისახა. მან მოზარდის ასაკი აღწერა, როგორც დგომა პრობლემის წინაშე, რომელიც დაფუძნებულია გამოცდილებაზე „თვითგარკვევა თუ არასწორი არჩევანი (მცდარი როლი)“. „თვითგარკვევა“ ნიშნავს იმაში გარკვევას, თუ რას წარმოადგენ და საით მიდიხარ. მოზარდები, რომლებიც ვერ ახერხებენ თვითგარკვევას, იზნევიან და ვერ იგებენ, თუ რა შეუძლიათ და რა უნდა აკეთონ ცხოვრებაში.

მოზარდის ასაკის შესახებ ახალი მოსაზრებების ჩამოყალიბება ნაწილობრივ სოციალურ სტრუქტურებში მომხდარი ცვლილების შედეგი იყო. მე-20 საუკუნის აშშ უმეტესწილად ურბანული და ინდუსტრიული ქვეყანა გახდა და ის კვალიფიკაცია, რო-

მელიც მაშინდელ მუშახელს გააჩნდა, აღარ იყო საკმარისი სამუშაო ბაზრის დასაკმაყოფილებლად. შესაფერისი განათლების მიღება ფუფუნების ნაცვლად აუცილებელი პირობა გახდა. ზრდასრულობაში გადასვლას წინაპირობა გაუჩნდა განათლების სახით. ახალგაზრდებს მოეთხოვებოდათ სკოლის დამთავრება და კოლეჯში ჩაბარება. მოგვიანებით, 1930-იანი წლების „დიდი დეპრესიის“ პერიოდში, უმაღლეს სკოლაში სწავლის გაგრძელების კიდევ ერთი მიზეზი გაჩნდა: სრულგანაკვეთიანი სამუშაო ადგილების მოსაპოვებლად შექმნილი უმუშევართა რიგების განტიერთვის მიზნით, მოზარდებს იქ დგომის სანაცვლოდ სკოლებში სწავლას ურჩევდნენ. ამდენად 1900-1956 წლებს შორის კურსდამთავრებულთა პროპორცია აშშ-ში 6,3%-დან 62,5%-მდე გაიზარდა.

მოზარდის ცნება საბოლოოდ 1940-1950-იან წლებში ჩამოყალიბდა, როცა ამ ასაკის მოსწავლეები სკოლებში თითქოს ცალკე გამოეყვნენ დანარჩენებს, როგორც „მოზარდთა საზოგადოება“ და თავისი გემოვნებით და სტანდარტებით თინეიჯერების სუბკულტურად ჩამოყალიბდნენ (კოლემანი, 1961წ.). აღნიშნული სუბკულტურა მეტწილად მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდის შედეგად მოპოვებული კეთილდღეობის პროდუქტი იყო, რაც მთელი რიგი სოციალური ცვლილებების და როლების გადანაწილების ფონზე შეიქმნა. მაგალითად, თინეიჯერების უმეტესობას მაშინ შეეძლო მანქანა შეეძინა, რაც იმის საშუალებას აძლევდა, რომ პაემანზე მშობლების თვალწინ აღარ ევლო. შედეგად, გაიზარდა თინეიჯერების სექსუალური აქტივობაც.

არის იმის ნიშნები, რომ მოზარდის ასაკი ნელ-ნელა მცირდება. მაგალითად ე.წ. „ბობი-სოქსერები“, რომლებსაც 1940-იან წლებში ფრენკ სინატრას კონცერტებზე გულყრა ემართებოდათ, დაახლოებით 15-18 წლის იყვნენ; ე.წ. „თინიბოპერები“, რომლებიც 1960-იან წლებში „ბითლზებს“ აღმერთებდნენ, 12-14 წლისანი იყვნენ. პაემანზე სიარულის და კოსმეტიკური საშუალებების გამოყენების ასაკმა 15-16 წლის ასაკიდან 11-12 წლამდე დაიწია (ნიუგარტენი და ნიუგარტენი, 1987წ.).

პირველი სქესობრივი კავშირის საშუალო ასაკიც მცირდება (გელმანი, 1990წ. ზემანი, 1990წ.). 1988 წელს მოზარდი გოგონების 80%-ს და ბიჭების 86%-ს 19 წლამდე ასაკში ჰქონდა მიღებული სქესობრივი კავშირის დამყარების გამოცდილება. მათ შორის საკმაოდ ბევრს ბევრად უფრო ადრე (გოგონების დაახლოებით 25 %-ს და ბიჭების 33%-ს 15 წლის ასაკამდე) დაუწყია აქტიური სქესობრივი ცხოვრება. ზუსტი ასაკის გამოკვეთა აქაც ძნელი აღმოჩნდა, რადგან სქესობრივი კავშირის დაწყების ასაკი სხვადასხვაა. თინეიჯერის სექსუალური აქტივობა დამოკიდებულია ბევრ ფაქტორზე, მათ შორის მის ფიზიკურ მოწიფულობაზე, მშობლების სექსუალურ მიდრეკილებებზე, საკითხისადმი ოჯახის დამოკიდებულებაზე, რელიგიურ დამოკიდებულებაზე, ოჯახის სოციოეკონომიკურ მდგომარეობაზე (უმამო ოჯახებში გოგონებს მიდრეკილება აქვთ ადრეული სქესობრივი კავშირისკენ), მეგობრების და თანაკლასელების გარემოზე (ფლანერი, როუვი, და გალვი, 1993წ. ადრი და ბილი, 1987წ. დიბლასიო და ბენდა, 1994წ.).

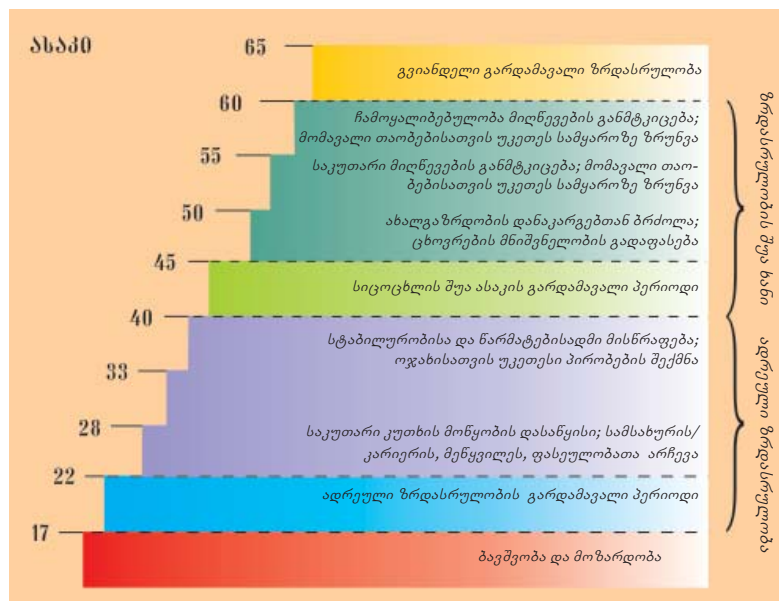
ზედასხელობა

1960-იან წლებიდან, როცა „ბეიბიბუმერების“ თაობის პირველი წარმომადგენლების რეკორდულმა რაოდენობამ სკოლა დაამთავრა და კოლეჯში შევიდა, 20 წლის ახალგაზრდების უმეტესობა ჯერ კიდევ რჩებოდა ფინანსურად მშობლებზე დამოკიდებულად. დღე-

ვანდელი მონაცემებით, ბევრი კოლექტდამთავრებული საცხოვრებლად ცოტა ხნით მაინც უბრუნდება მშობლების ოჯახს. თერამეტიდან ოცდაოთხწლამდე ქალებისა და მამაკაცების დაახლოებით 68.3% დღეს მშობლებთან ან ნათესავებთან ცხოვრობს. აქედან 40%-ს მიტოვებული ჰქონდა ოჯახი და თავიდან მიუბრუნდა მას (რიჩი, 1990წ.). ამდენად, დღეს ზრდასრული ადამიანები ურთიერთგამომრიცხავი მესიჯის პირისპირ დგანან. ერთი მხრივ, ბევრი კულტურული ფაქტორი აიძულებს მათ უფრო სწრაფად გაიზარდონ და, მეორე მხრივ, სათანადო პირობების ნაკლებობა (არ არის საკმარისი სამუშაო ადგილები, ხელი არ მიუწვდება საცხოვრებელ ფართზე და შესამაბისად ძნელია პარტნიორის პოვნა) არ აძლევს მათ საშუალებას, 22-27 წლის ასაკში იცხოვრონ ზრდასრული ადამიანის ცხოვრებით. შედეგად, მოზარდების ასაკი ორივე მხრიდან გაიზარდა (იანი, 1989წ.). ბავშვები ბევრად ადრე შედიან მოზარდობის ასაკში და შედარებით დიდხანს რჩებიან ამ სტატუსში.

მოზარდობის ვადის გახანგრძლივება ინდივიდუალურია. მიზეზების სპექტრი კვლავ ფართოა. ერთ-ერთმა კვლევამ 1960-იანი წლების კურსდამთავრებულები 1980-იანი წლების კურსდამთავრებულებს შეადარა, რათა გაეზომა მათი ზრდასრულობის ასაკის მიღწევის ზღვარი. ამისათვის მან სამი ცხოვრებისეული მოვლენა გამოიყენა: სწავლის დამთავრების ასაკი, ქორწინების ასაკი და პირველი შვილის ყოლის ასაკი (ბუჩმანი, 1989წ.). 1960-იანი წლების კოჰორტის წარმომადგენლების 23.4%-მა, სკოლის დამთავრებიდან ოთხ წელიწადში სამივე ცხოვრებისეული მოვლენის გავლა მოახერხა, მაშინ როცა ეს 1980-იან წლების კოჰორტის მხოლოდ 11.0%-მა შეძლო. ხოლო გვიანდელი კოჰორტის თითქმის მესამედს 80-იანი წლების ბოლოსთვისაც კი არ ჰქონდა გავლილი ამ სამიდან თუნდაც ერთი რომელიმე მოვლენა. ზრდასრულობისთვის დამახასიათებელი მოვლენების თანმიმდევრობასა და პერიოდებს შორის დროის მოცულობის გაზრდა იმაზე მეტყველებს, რომ მოხდა იმ ასაკობრივ საფეხურებს შორის გარდამავალი ეტაპების ზოგადი „დესტანდარტიზაცია“.

ზრდასრულობაზე გარდამავალ ეტაპებს შორის არსებული განსხვავებების მიუხედავად, 20-დან 30 წლამდე ასაკის ადამიანები ერთი და იმავე ამოცანების წინაშე დგანან. ერიკ ერიქსონი (1950, 1982) მთავარ ამოცანად პარტნიორის გამონახვას ხედავდა, რასთანაც ადამიანებს ადრეული ზრდასრულობის ასაკში უწევთ შეხება და რასაც, ერიქსონის აზრით, საფუძვლად უდევს გამოცდილება „სქესობრივი კავშირი თუ იზოლაცია“. ახალგაზრდა ზრდასრულს აქვს მოთხოვნილება თავისი იდენტობა ნაწილობრივ სხვა ადამიანის იდენტობას დაუკავშიროს მეგობრული ურთიერთობების, სიყვარულის, ქორწინების, ბავშვების გაჩენისა და გაზრდის გზით. თუმცა ბევრს უჭირს ამასთან დაკავშირებით პასუხისმგებლობის თავის თავზე აღება, რადგან ეშინია თავისუფლების დაკარგვის. ამიტომ დიდხანს იზოლირებული და მარტო რჩება. დანიელ ლევინსონმა (1978) მამაკაცების ცხოვრების კურსის სისტემატური კვლევის პიონერმა, ზემოაღნიშნულ პრობლემას დაუმატა კიდევ ერთი — ადრეული ზრდასრული ასაკის მამაკაცის ცხოვრებაში საკუთარი ნიშის მოძებნის ამოცანა. (იხ. სქემა 10.3). 20-22 წლის მამაკაცები იწყებენ ქორწინებაში, საქმიანობაში, საცხოვრებელი ადგილის შერჩევაში არჩევანის გაკეთებას. ეს არჩევანი განსაზღვრავს მის ადგილს ზრდასრულთა ცხოვრებაში. 30 წლის ასაკიდან ეს არჩევანი უფრო მეტ სერიოზულობას იძენს. არჩევანი ექსპერიმენტი აღარ არის, არამედ „უფრო რეალურია“. 35 წელს გადაცილებული მამაკაცისთვის დგება ოჯახის დაფუძნებისა და „ლუზის ჩაშვების“ დრო და იწყება არჩეულ საქმიანობაში დაწინაურებისთვის ზრუნვის პერიოდი.

სქემა 10.3 / ზრდასრულობის საფეხურები და მათზე გარდამავალი ეტაპები ლევინსონის მიხედვით.

ერეკონის მსგავსად, ლევინსონმა ზრდასრულობის ასაკში ორი განსხვავებული ეტაპი გამოჰყო: ადრეული ზრდასრულობა და შუა ხანი. ორივე მათგანს გააჩნია (1) სტაბილური (ან სტრუქტურულად აგებული) პერიოდები, რომლებშიც ადამიანი განიხილავს თავის წარსულს და გეგმავს მომავალს; და (2) გარდამავალი პერიოდები, როდესაც ადამიანი გრძნობს, თითქოს წარსულსა და მომავალს შორის არის გაჭედილი და ცდილობს ხიდი გადოს მათ შორის. ლევინსონი მიიჩნევს, რომ ასაკის მიუხედავად, ადამიანის სტატუსი ყოველთვის არ ყალიბდება ასაკის შესაბამისად.

წყარო: ადაპტირებულია: დანიელ ლევინსონი (Daniel J. Levinson) და სხვები, „ადამიანის ცხოვრების „სეზონები“ (Knopf: New York, 1978), გვ. 57.

იმავე ტიპის პასუხისმგებლობების დრო დგება იმავე ასაკობრივ საფეხურებზე მდგომ ქალებშიც (ჰელსონი და მური, 1987წ.). მაგრამ ქალების შემთხვევაში ზრდასრულ ასაკში შესვლის წინასწარ განსაზღვრა ძნელია ისე, როგორც ეს მამაკაცის შემთხვევაში ხდება (როზენფილდი და სტარკი, 1987წ.). ხშირად იმაზე, თუ როდის აჩენს ქალი ბავშვს, დიდად არის დამოკიდებული მის სამსახურის დაწყება და კარიერა. ქალმა, რომელმაც 20-25 წლის ასაკში გააჩინა შვილი, სამსახური შესაძლოა 30 წლისამ ვერ დაიწყოს და, ამდენად, კარიერაც მხოლოდ 40 წლისამ გაიკეთოს, რაც დაახლოებით 10-15 წლით დაგვიანებული იქნება მამაკაცის კარიერის ტიპურ ასაკთან შედარებით. სხვა შემთხვევაში ქალმა, შესაძლოა, ძალიან ახალგაზრდა ასაკში დაიწყოს მუშაობა, ხოლო მშობლის ფუნქცია 30-40 წლამდე გადადოს. დღეს აშშ-ში ასაკის მიხედვით ნაკლებად შევძლებთ ვიმსჯელოთ ქალის ოჯახურ, სამსახურეობრივ ან მშობლის სტატუსზე. თუმცა, თუ ვიცით, როდის გააჩინა პირველი შვილი და რამდენი შვილი ჰყავს, შესაძლოა მისი საქმიანობისა და კარიერის შესახებ ვისაუბროთ (ჰანსონი, 1983წ.).

მიუხედავად იმისა, თუ როგორ დაგეგმავენ თავიანთ ადრეულ ზრდასრულობაში ცხოვრებას, ქალებსაც და მამაკაცებსაც მოუწევთ ახალ ასაკობრივ საფეხურზე გადასვლა ანუ ისინი თავს შუახნის ზრდასრულებად აღიქვამენ. ლევინსონის კვლევაში ამ საფე-

ხურზე გარდამავალ ასაკად ითვლება 40-45 წელი, თუმცა, სხვების აზრით, ამ ასაკმა შეიძლება ასევე გადაინიოს აქეთ-იქით (ველანტი, 1977წ.). ნებისმიერ შემთხვევაში, შუახნის ასაკში ადამიანებს მოუწევთ ცხოვრების კურსის ბოლო პერიოდისთვის მომზადება. შუა ხნის ასაკი, რომელიც ცნობილია „შუა ხნის მამაკაცის კრიზისის“ პერიოდად, ლევინ-სონის მიერ გამოკვლეული მამაკაცების 70-80%-ის მიერ მიჩნეულია ფსიქოლოგიური ტკივილების პერიოდად. დარჩენილი ცხოვრების ხელახალი გაცნობიერების გამო, ისინი ხშირად ეჭვქვეშ აყენებენ განვლილ კარიერას და ოჯახურ მდგომარეობას. „რა ვუქენი ჩემს ცხოვრებას? რა მივიღე ან რა მივეცი ჩემს ცოლს, შვილებს, მეგობრებს, ჩემს თავს ან სხვებს? (გვ.60). ზოგისთვის, სიდნეი კარტონის მსგავსად (თავის დასაწყისში ნაამბობი მოთხრობის გმირი), მტანჯველია იმის აღქმა, რომ ახალგაზრდობის ოცნებები განუხორციელებელი დარჩა.

მამაკაცები, რომლებიც კმაყოფილნი არიან განვლილი ცხოვრებით, შუახნის ასაკს ცხოვრების შემოქმედებითად საინტერესო პერიოდად მიიჩნევენ; თავიანთ თავში დარწმუნებულები არიან და სხვებისადმი ერთგულებას იჩენენ. შუახნის ასაკს ამგვარი ქალებისთვისაც მეტი თვითდაჯერებულობა მოაქვს (მური, 1987წ.). ამ ასაკის ადამიანებს ეუფლება გრძნობა, რომ ქვეყნისთვის და მომავლისთვის ბევრი გააკეთეს სამსახურშიც და ოჯახშიც. ერიკ ერიქსონმა ამას „პროდუქტიულობის“ გრძნობა უწოდა. ქალებს, მიუხედავად იმისა, გაიკეთეს თუ არა მათ სამსახურეობრივი კარიერა ან ეწეოდნენ თუ არა საზოგადოებრივ აქტიურობას, ეს გრძნობა ყველა შემთხვევაში გააჩნიათ, რადგან მათ ოჯახებში მაინც აღიზარდა მომავალი თაობა (ლოუვენთალი, თერნერი და ჩირიბოგა, 1975წ.). მამაკაცებისთვისაც, ოჯახს გარეთ განეული მუშაობა იგივეა, რაც ქალებისთვის — ოჯახი. თუმცა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ყველას არ უჩნდება გრძნობა. ერიქსონმა ამ პრობლემასთან დაკავშირებულ საკითხი ასე დააყენა: „პროდუქტიულობა თუ სტაგნაცია“. ის, ვინც მიიჩნევს, რომ მათი თვითრეალიზაცია წარმატებულად მიმდინარეობს, პროდუქტიულები არიან, ხოლო ისინი, რომლებიც ასე არ თვლიან, სტაგნაციაში იმყოფებიან და მონყენილი არიან.

ერიქსონის აზრით, მიუხედავად იმისა, რომ ცხოვრების კურსის ეტაპები უნივერსალურ პრობლემებზეა ცენტრირებული, „პროდუქტიულობა“ და თვითრეალიზაცია ფუფუნებაა, რომელსაც ვხვდებით მხოლოდ ისეთ საზოგადოებებში, რომლის წევრებს არსებობისთვის ყოველდღიური ბრძოლა არ უწევთ. ცხოვრების კურსის თანმხლები მოვლენები განსხვავდება ერთმანეთისგან თაობების ცვლის მიხედვით, თუ რა ტიპის საზოგადოებასთან გვაქვს საქმე. თაობათა ცვლასთან დაკავშირებით ზრდასრული ასაკის ადამიანების როლების ცვლა აშკარაა თანამედროვე საზოგადოებაში: ქორწინება, მშობლის ვალი, ოჯახი და სამსახური შუახნის ამერიკელებისთვის დღეს სხვა რამეს ნიშნავს, ვიდრე ეს ყველაფერი მათი მშობლებისთვის და ბებია-ბაბუებისთვის ნიშნავდა იმავე ასაკში. 30-40 წლის ადამიანები დღეს უფრო ხშირად განქორწინდებიან, უფრო ხშირად იცვლიან სამსახურს და საცხოვრებელ ადგილს, ვიდრე მათი წინამორბედები. სწრაფი ტექნოლოგიური ცვლილებების და მუდმივი სიახლეების პირობებში გაზრდილი თაობის ღირებულებებთან ყველაზე ბოლო და საუკეთესო მოდელის ძიება „ბებიბუმერების“ თაობის წარმომადგენლების გონების მდგომარეობა იქცა, თუმცა მუდმივი ცვლილებებისადმი მიდრეკილება დაკავშირებულია ერთი ასაკობრივი ჯგუფის წევრებს შორის არსებულ კონკურენციასთანაც. „ბებიბუმერების“ თაობის წარმომადგენლებისთვის ერთი და იმავე დაწესებულებაში დანიშნულების პერსპექტივა ძალზე სადავოა და მდორედ მიმდი-

ნარეობს — შეზღუდული რაოდენობის მაღალანაზღაურებად ადგილებზე მოსახვედრად დიდი კონკურსების წარმატებით გავლაა საჭირო. ამიტომაც არიან ისინი იძულებულები, კომპანიიდან კომპანიაში იმოგზაურონ, რათა როგორმე კარიერის კიბის ზედა საფეხურზე მოხვდნენ. მსგავსმა თაობათა ბრძოლებმა შეცვალეს ზრდასრულობის ასაკის მნიშვნელოვანი ასპექტები. გამომდინარე იქიდან, რომ 21-ე საუკუნეში შევდივართ, შესაძლოა, მოხუცებულობის ასაკის ასპექტებიც შეიცვალოს.

ხანდაზმეობა

აფხაზები, რომლებიც კავკასიის მთებში, ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკაში, საქართველოში ცხოვრობენ, ცნობილი არიან სიცოცხლის ხანგრძლივობით. 80-90 წლის ასაკში მათი უმეტესობა ჯერ კიდევ აქტიურ ცხოვრებას ეწევა და ბევრი აფხაზი ქალი და მამაკაცი 100 წელზე მეტხანს ცოცხლობს (ბენეტი, 1976წ. არბი 1984წ.). ამაში ბიოლოგიურ ფაქტორიც თამაშობს გარკვეულ როლს. აფხაზების გენეტიკური კოდი, როგორც ჩანს, ისეა დაპროგრამებული, რომ ისინი ცხოვრების კურსის ყველა საფეხურზე სხვა ერებთან შედარებით გვიან გადადიან. ამ გენების წყალობით, აფხაზები ფიზიკურად უფრო ნელა ბერდებიან, ვიდრე სხვა ხალხი მათ ასაკში. რა თქმა უნდა, დიეტასა და ფიზიკურ ვარჯიშსაც შეაქვს თავისი წვლილი. აფხაზები ჯანსაღ საჭმელს მიირთმევენ. ცოცხალ ხილსა და ბოსტნეულს, სიმინდისა და სხვა მარცვლეულისგან დამზადებულ საჭმელებს, ხაჭოსა და იოგურტს, მაწონს, ცხიმსა და რაფინირებულ შაქარს კი ძალზე ცოტას ჭამენ. აფხაზებს არ სჭირდებათ სპორტულ დარბაზებში ვარჯიში, რადგან მათი ცხოვრების სტილი (რაც ფერმეებში მუშაობასა და საქონლის მწყემსვას გულისხმობს) თავისთავად მოითხოვს ფიზიკურ დატვირთვას. ეს კი მათ ხანდაზმულ ასაკამდე ფორმის შენარჩუნებაში ეხმარება. ყველაფერთან ერთად მათ ცხოვრებაში ადგილი არ აქვს თანამედროვე და ინდუსტრიული ცხოვრების ზეწოლას, და შესაბამისად, სოციალური ცვლილებებიც ამ (გლეხების) საზოგადოებაში ნაკლებად ხდება. აფხაზებში ძალიან დაბალია სტრესთან დაკავშირებული დაავადებების რისკიც.

აფხაზები მოხუცებულობაში აქტიური ცხოვრების წესით ცხოვრობენ, რადგან მათგან ამას მათი კულტურა მოითხოვს. ასაკოვანი აფხაზისგან ვერ მოისმენთ ჩივილს ჯანმრთელობის მდგომარეობის გამო. არსებობს ძველი აფხაზური გამოთქმა: „მონუნუნე კაცი დიდხანს ვერ ცხოვრობს“. აფხაზებს სჯერათ, რომ ისინი კვლავ დღეგრძელნი იქნებიან, და მოხუცებულობაში ცუდს ვერაფერს ხედავენ. ფაქტობრივ მოხუცებულობის მიღწევაზე ოცნებობენ კიდევ, რადგან ამ დროს დიდი პატივისცემის საგანი ხდებიან. ეს იმიტომ ხდება, რომ ისინი მჭიდროდ ინტეგრირებულნი არიან ოჯახისა და მეგობრების წრესთან, რომელშიც, ასაკის გამო, დიდი პატივით სარგებლობენ. აფხაზები ძალიან აფასებენ მოხუცებს — მოხუცი აფხაზური საზოგადოების უმნიშვნელოვანესი ნაწილია.

ზემოთ აღწერილი სოციალური კონტექსტი საუკეთესო მაგალითია ერიქსონის რვასაფეხურიანი ცხოვრების კურსის ბოლო საფეხურის პრობლემებში გასარკვევად, რაც, მისი აზრით, ეყრდნობა გამოცდილებას: „ინტეგრაცია თუ სულიერი დაცემა (უიმედობა)“. ერიქსონის მოსაზრებით მოხუცები ან უნდა შეეგუონ თავიანთ ასაკსა და სტატუსს და განვლილი ცხოვრებით კმაყოფილებმა თავი მიიჩნიონ საზოგადოების სრულფასოვან წევრებად, ან ინუნუნონ განვლილ ცხოვრებაზე, თავი უსუსურად ჩათვალონ, ემინოდეთ სიკვდილის

და დაცენ სულიერად. აფხაზებისთვის მოხუცებულობის ასაკი ცხოვრების კურსის ღირებულ ნაწილად არის მიჩნეული და, ჩვეულებრივ, იმედგაცრუებასა და უიმედობაში არ ვარდებიან.

მართალია, ამერიკელ მოხუცებს ალბათ არასოდეს ექნებათ მოხუცი აფხაზების მსგავსი პატივისცემის შეგრძნება, მაგრამ არის რწმენა, რომ იმ დროისთვის, როცა „ბებიბუმერების“ თაობა ამ ასაკობრივ საფეხურზე გადავა, დამოკიდებულება მოხუცთა ასაკისადმი უფრო მეტად პოზიტიური გახდება. 2011-2029 წლებში ეს თაობა, რომელიც დაახლოებით 80 მილიონს შეადგენს, მათი ცხოვრების მნიშვნელოვან ეტაპს, 65 წლის ასაკს მიაღწევს. მოსახლეობაში ამდენი ასაკოვანი ადამიანის არსებობა მათდამი დამოკიდებულების საკითხებში სათანადო ცვლილებებს მოითხოვს. მართალია, 21-ე საუკუნეში ნაოჭები მოდაში არ იქნება, მაგრამ ახალგაზრდა თაობის განდიდება თანამედროვე საზოგადოებაში თანდათან ალბათ შესუსტდება და შეიცვლება იმ ღონისძიებებით, რომლებიც ასაკოვანი ადამიანებისადმი უკეთესი დამოკიდებულებას ითვალისწინებს. „ბებიბუმერების“ თაობის ძალაუფლება და მოპოვებული ქონება მოხმარდება ასაკოვანი ადამიანების კულტურული აღქმის გაუმჯობესებას (რუკზერი, 1995წ.). ამ ეტაპზე აშშ-ის საზოგადოების ასაკოვანი ადამიანების ცხოვრების რეალობა ბევრად უფრო პოზიტიურია, ვიდრე ბევრ ახალგაზრდას წარმოუდგენია.

ცხოვრების სტილი და პირადი ურთიერთობები

96 წლის ეთელ ნიქსონი ჯერ ისევ მხნედ გამოიყურება. ის პენსიაზე გასვლის შემდეგ კალიფორნიის ერთ-ერთ სოფელში ცხოვრობს. თვითონ დადის მალაზიებში, სახლსაც თვითონ ალაგებს, მანქანასაც მართავს და თავისი ორი ვაჟის, ხუთი შვილიშვილისა და ექვსი შვილ-თაშვილის სანახავადაც მარტო მიდის. „ლამის შოუს“ ეკრანზე გამოჩენის შემდეგ მისი ნიქსონი დღის სენსაციად იქცა — დაინგრა სტერეოტიპი იმის შესახებ, რომ მისი ასაკის ქალები საჭიროებენ მომვლელებს, დამოკიდებულნი არიან თავიანთ შვილებზე ან უარყოფილნი და განწირულნი იძულებულები ხდებიან, მარტოობაში გაატარონ დარჩენილი ცხოვრება.

შესაძლოა, მისი ნიქსონი გამონაკლისია, რომ თითქმის 100 წელს მიღწეული ჯერ ისევ ენერგიულია, მაგრამ ის მაინც არ არის ერთადერთი. აშშ-ის მოსახლეობის დაახლოებით 3.6 მილიონი 85 წელს გადაცილებული ადამიანიდან ბევრი დღემდე დამოუკიდებლად ცხოვრობს, მიუხედავად იმისა, რომ მათი უმრავლესობა ღარიბია და სოციალური დახმარების გარდა სხვა შემოსავალი არ აქვს. საკუთარ შვილებთან მხოლოდ 11% ცხოვრობს. ის მითიც, რომ მოხუცები შვილების ხარჯზე ცხოვრობენ, არასწორია. ერთ-ერთი გამოკითხვის შედეგად დადგინდა, რომ ამერიკელი მოხუცების კმაყოფაზე მყოფი შვილების რაოდენობა 4-ჯერ მეტია, ვიდრე იმ შვილების რაოდენობა, ვის კმაყოფაზეც მათი მშობლები არიან; მეორე კვლევამ კი აჩვენა, რომ თაობებს შორის ფინანსური დახმარება თითქმის ცალმხრივია (ჰოგანო, ეგებინი და კლოგი, 1993წ.). მოხუცების მხოლოდ 1%-ს სურს საკუთარ შვილებთან ცხოვრება (ჰორნი და მიარი, 1987წ.). ეჭვი არ არის, რომ მშობლების „მიტოვება“ ასოცირებული უნდა იყოს ახალგაზრდების ოჯახური ბედნიერების მაჩვენებლის მატებასთან (ვაითი და ედვარდსი, 1990წ.). ასეთი ტენდენცია არ ნიშნავს იმას, რომ მოხუცები მოკვეთილი უნდა იყვნენ თავისი შვილებისგან. ისინი ურთიერთობენ შვილებთან, მიუხედავად იმისა, რომ შორს ცხოვრობენ მათგან; ორივე მხარე კმაყოფილია ამგვარი ცხოვრებით.

მოხუცებულთა მარტო ცხოვრების ტენდენცია ალბათ გაგრძელდება, რადგან ბეი-ბიბუმერების თაობა უკვე უახლოვდება საპენსიო ასაკს (მაკუნოვიჩი, ისტერლინი, შეფერი და კრიმინსი, 1995წ.). იქიდან გამომდინარე, რომ ამ თაობას კიდევ უფრო ცოტა შვილი ჰყავს, ვიდრე მათ წინა თაობას ჰყავდა, შანსი, რომ ისინი საკუთარ შვილებთან იცხოვრებენ, კიდევ უფრო ნაკლებია. ზოგი სოციოლოგი ამ ტენდენციას უარყოფითად აფასებს (ესტერლინი, შეფერი და მანუკოვიჩი, 1993წ.). თუმცა თუ მას განვიხილავთ, როგორც დამოუკიდებელ ცხოვრებას, რასაც ამერიკელები ანიჭებენ უპირატესობას, მაშინ ისე ნეგატიური აღარ გამოჩნდება, როგორც ამას ზოგი სოციოლოგი აღიქვამს. შესაძლოა, რომ „ბეიბიუმერების“ თაობამ გაჭირვების ჟამს ინანოს კიდევ, მეტი შვილი რომ არ გააჩინა. პოზიტიურად თუ ვიმსჯელებთ, გაჭირვების ჟამს შვილები იწყებენ ზრუნვას თავიანთ მოხუცებულ მშობლებზე და სათანადო ზომებსაც იღებენ (სილვერსტეინინი, 1995წ.). რა თქმა უნდა, ჩვენს საზოგადოებაში არსებობენ მიტოვებული და უარყოფილი მოხუცებიც. თავისთავად ცხადია, უძლური მოხუცის მოვლის აუცილებლობის სიმძიმით გამოწვეული სტრესი ხშირად აქცევს მათ „ზედმეტ“ ტვირთად, რაც მშობლებთან ყოფნის სურვილს აქვეითებს (ოლსონი, 1994წ.). მიუხედავად ყველაფრისა, ასეთი შემთხვევები იშვიათია და მსგავს მდგომარეობაში მოხუცებულთა მხოლოდ 4% იმყოფება. ესეც არ იყოს, დაუძლურებულ მოხუცებზე აშშ-ში ოჯახის წევრების კომპენსაციების გარეშეც ზრუნავენ (ოლდო და ფრიდმანი, 1994წ.).

მეორე მიზეზი, რის გამოც მოხუცებულთა მარტო ცხოვრებას არ მიიჩნევენ პრობლემად, მეგობრების ფაქტორია. ისინი ერთმანეთს დიდ სოციალურ მხარდაჭერას უცხადებენ. ამერიკელ მოხუცებულთა უმეტესობა დიდ დროს უთმობს თანატოლებთან მეგობრობას. ერთ-ერთი კვლევის მიხედვით, გამოკითხული მოხუცების თითქმის ნახევარმა 11-დან 40-მდე მეგობარი დაასახელა, ვისაც დახმარებისთვის ნებისმიერ დროს მიმართავდა (ქვადანო, 1986წ.). აღნიშნული ურთიერთობა ყოველმხრივია. მაგალითად, ერთს შეუძლია დანარჩენები მანქანით ეკლესიაში წაიყვანოს; მეორე — ნამცხვარს გამოაცხოვოს ან წვნიანს მოუმზადებს მათ, ვისთვისაც ეს აუცილებელია; მესამე წიგნებს წაუკითხავს მხედველობა დაქვეითებულ მეგობრებს. თავის ტოლებს მოხუცები უფრო სანდო მეგობრებად მიიჩნევენ, ვიდრე სხვა, უფრო ახალგაზრდა თაობის წარმომადგენლებს ან სულაც საკუთარ შვილებს (ფიცჯერალდი, 1986წ.).

ტოლებთან ურთიერთობის შედეგად ამერიკელებს თავი მარტოსულად აღარ მიაჩნიათ, მათ შორის დაქვრივებულებსაც, განქორწინებულებსაც და დაუქორწინებულებსაც. ერთ-ერთი კვლევის მიხედვით გამოკითხული 65 წელს გადაცილებული ადამიანების 88% აღნიშნავს, რომ მათთვის მარტოობა პრობლემა არ არის (რასელი, 1989წ.). საინტერესო დაკვირვებაა, რომ მარტოობა არა იმდენად დაცილების და ოჯახიდან გამოყოფის შედეგია, რამდენადაც ადამიანის იმ მოლოდინების, რასაც ისინი გვერდით მყოფებისგან მოითხოვენ. იმ განსაკუთრებულად ინდივიდუალურ საზოგადოებებში, სადაც არ აქვთ ადამიანთა დიდ ჯგუფში ცხოვრების მოლოდინი, მარტო ცხოვრება სულაც არ ნიშნავს მარტოობის შეგრძნებას. მარტოობის განცდა უფრო დამახასიათებელია იმ საზოგადოებებისთვის, სადაც ასეთი მოლოდინები მაღალია, ხოლო შესაძლებლობები კი მცირე (ჯილა და ჯოკელა, 1990წ.).

ბევრი ამერიკელი მოხუცი სხვა თანატოლებთან ურთიერთობას ახერხებს პენსიონერთა ანუ გადამდგარი ადამიანების გაერთიანებებში გაერთიანებით, სადაც მათი სოციალიზაცია ბევრად უფრო ადვილად ხდება (ჯონსონი და ტროლი, 1994წ.). ამ გაერთიანებებ-

ში ადამიანი ბევრად უფრო აქტიური სოციალური ცხოვრებით ცხოვრობს, მათ შორის, ზოგი — სქესობრივად აქტიური ცხოვრებითაც (მაკარტი, 1989წ.). პენსიონერთა გაერთიანებების ცხოვრების სტილს გარკვეული უპირატესობაც აქვს. კვლევების უმეტესობა ადასტურებს, რომ მათში გაერთიანებული ადამიანები ბევრად უფრო ჯანმრთელები არიან და დიდხანს ცხოვრობენ, ვიდრე სხვა პირობებში მაცხოვრებელი მოხუცები (ქვადანო, 1986წ.).

პენსიონერთა გაერთიანებებში ადამიანები, მათი კლასობრივი სოციალური წარმომავლობის მიუხედავად, აქტიურად ურთიერთობენ. მაგალითად, კალიფორნიაში დაბალშემოსავლიანი მოხუცებულებისთვის აშენებულ საცხოვრებელ კომპლექსში მაცხოვრებლების შესწავლის შედეგად, არლი ჰოჩაილდმა (1978წ.) აღმოაჩინა, რომ იქ მაცხოვრებელმა 43-მა მოხუცმა შექმნა მკვიდრი გაერთიანება, რომლის წევრებიც ერთმანეთზე ზრუნავდნენ. რამდენიმე თვეში „მერილის კორთის“ მცხოვრებლებმა საერთო, გასართობ ოთახში ყავის მანქანა დაამონტაჟეს და დაიწყეს სხვადასხვა ტიპის ჯგუფური ღონისძიებების: ბოულინგის ლიგის შეხვედრების, დილის სემინარების, ბიბლიის შემსწავლელთა კლასის, ყოველთვიური დაბადების დღის წვეულებებისადმი მიძღვნილი ლანჩების, სადილების, ცეკვების, კარტის თამაშის, ღირსშესანიშნაობების დასათვალიერებლად ავტოტურების ორგანიზება; მათ ბენდიც კი შექმნეს, რომელიც მათივე ტოლებს ართობდა ახლომახლო მოხუცებულთა თავშესაფრებში. გაერთიანების წევრები პასიურ მოხუცებს არწმუნებენ, მონაწილეობა მიიღონ ამ ღონისძიებებში. ხოლო მათ, ვისაც სუსტი ჯანმრთელობის გამო არ შეუძლიათ შენობიდან ან ოთახიდან გასვლა, მეგობრები რიგ-რიგობით სტუმრობენ და ეხმარებიან საჭირო ნივთების ან პროდუქტების შეძენაში, საჭმლის მომზადებაში, სარეცხის გარეცხვაში და სხვა.

მართალია, უფრო კეთილმოწყობილ მოხუცებულთა სახლების მაცხოვრებელთა ინტერესები და ღონისძიებები განსხვავდება „მერილ ქორთის“ წევრების ღონისძიებებისგან, მაგრამ მათ სოციალიზაციის თვალსაზრისით ბევრი საერთო აქვთ. ფლორიდას „სან-სითი-ში“ მაგალითად, თავს იყრიან გადამდგარი თანამდებობის პირები და ყოფილი პროფესიონალები, სოციალური აქტივობები ძირითადად მოიცავს გოლფის თამაშს, ძვირადღირებულ კულტურულ მოვლენებს, ხელოვნების ნიმუშების შეგროვებას და სამოქალაქო აქტივობებს. „სან-სითის“ მაცხოვრებლები ამაყობენ იმით, რომ მათი განრიგი დატვირთულია და, ფრენსის ფიცჯერალდის ლოზუნგის თანახმად, „ქალაქს პენსიაზე გასასვლელად არ სცალია“ (ფიცჯერალდი, 1986წ.). „ბებიბუმერების“ დიდი თაობის ჯანმრთელი და აქტიური წარმომადგენლებისთვის, რომლებიც 15-20 წლის შემდეგ მოხუცებულობის ასაკს მიადნევენ, სოციალური აქტივობების გაგრძელების მიზნით გადამდგართა გაერთიანებების მოდელი ალბათ უფრო მისაღები იქნება და ფართოდ გავრცელდება 21-ე საუკუნეში.

დაქვრივება და გენდერული დისბალანსი

„მერილ ქორთის“ 43 მაცხოვრებელიდან, ჰოჩაილდის კვლევის მიხედვით, 35 ქვრივი იყო. სოციალური სტრუქტურის ამ მარტივმა მაგალითმა აჩვენა, რომ ამერიკელი ქალები მამაკაცებზე საშუალოდ 7-8 წლით მეტხანს ცხოვრობენ. შესაბამისად, ქვრივი ქალი ქვრივ მამაკაცებზე 5-ჯერ მეტია. ამას ემატება ქალის ასაკოვან მამაკაცებზე გათხოვების ტენდენციაც და გამოდის, რომ მოხუცებულობის ასაკში ქვრივი ბევრად მეტია ქალი, ვიდრე მამაკაცი. 65 წლის ასაკისთვის გათხოვილი ქალების 25% უკვე დაქვრივებულია. დარჩე-

ნილთა ნახევარზე მეტი 65 წლის ასაკში ქვრივდება. იმავე პერიოდში ხუთ ქალზე მხოლოდ ერთი მამაკაცი კარგავს მეუღლეს (კლაუსენი, 1986წ.). სტატისტიკის მიხედვით, 65 წლის ზემოთ ასაკის მამაკაცების 75% და იმავე ასაკობრივი ჯგუფის ქალების 40% ცხოვრობს მეუღლესთან ერთად (აშშ-ის შეერთებული შტატების აღწერის ბიურო, 1998წ.).

დაქვრივება სხვადასხვაგვარი გამოცდილებაა ქალებისა და მამაკაცებისთვის. რატომღაც მამაკაცები უფრო ძნელად ეგუებიან მეუღლის დაკარგვას, თითქოს ისინი არა მარტო ცოლს, არამედ ოჯახის მხარდაჭერის მთელ სისტემას კარგავენ, რომელსაც თავის კუთვნილებად მიიჩნევდნენ. 60-70 წლის მამაკაცები დგებიან ფაქტის წინაშე, რომ მათ არ იციან საჭმლის მომზადება, თავის მოვლა და განიცდიან ფიზიკურ სისუსტეს, რადგან არ იღებენ საკმარის საკვებსა და კალორიებს. დაქვრივებული მამაკაცები კარგავენ შეგრძნებას, რომ ისინი დამოუკიდებელი და საზრიანები არიან. მათ არ სჩვევიათ დახმარების თხოვნა და ამიტომ მას ვერც იღებენ ნათესავებისგან ან მეგობრებისგან. მათ ნაკლებად აქვთ განვითარებული სოციალიზაციის უნარი, რადგან ტრადიციულად „დირექტორის“ როლს სოციალურ საკითხებში — მეზობლებთან და ნათესავებთან ურთიერთობას — ცოლს ანდობენ ხოლმე. გასაკვირი არ არის, რომ 65 წელს გადაცილებული მამაკაცების თვითმკვლელობის შემთხვევები ქვრივებში უფრო ხშირია.

ზემოთ აღნიშნული არ ნიშნავს იმას, რომ ქალებისთვის დაქვრივების ფაქტთან შეგუება ძნელი არ არის. ისინი ცხოვრების პარტნიორს კარგავენ, რომელთანაც პენსიაზე გასვლის შემდეგ თითქმის ყოველ წუთს ერთად ატარებენ. პენსიონერი წყვილები ყველგან განუყრელად ერთად დადიან, როგორც ერთი მთლიანი ერთეული. მეორე ნახევრის გარდაცვალება შეიძლება არსებობის საშუალების დაკარგვის ტოლფასი გახდეს. ქვრივი ქალები კარგავენ ასევე მეუღლეების პენსიებს ანუ მათ ეკონომიკურ უსაფრთხოებას საფრთხე ემუქრება, მითუმეტეს, თუ ქალები მთელი ცხოვრება დიასახლისები არიან და ამის გამო პენსიას არ იღებენ. ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე ალბათ გასაგებია, თუ რატომ აქვთ დაქვრივებულ მოხუც ამერიკელ ქალებს ბევრად ნაკლები შემოსავალი, ვიდრე მათივე ასაკის იმ ქალებს, ვინც განქორწინდა ან არასდროს დაქორწინებულა (შჩვენკი, 1992). ეს ასევე ხსნის, თუ რატომ არის 65 წლის და უფროსი ასაკის ქვრივების სიღარიბის დონე ოთხჯერ უფრო მაღალი (21%) ქორწინებაში მყოფი იმავე ასაკის მამაკაცების სიღარიბის დონესთან შედარებით (5%) (ჰოლცეკენი და სმიდინგი 1994წ.).

იმის მიუხედავად, რომ მოხუც ქვრივ ქალებს ხშირად ხელახლა ქორწინება სურთ, ქვრივებს შორის ქორწინების გადაწყვეტილების მიღება მამაკაცების პრეროგატივაა. ამას თავისი დემოგრაფიული და კულტურული მიზეზები გააჩნია. 10.5 მილიონი 65 წელს გადაცილებული დაქვრივებული ამერიკელიდან 1992 წელს დაახლოებით 82% ქალია და 18% კაცი (სალუტერი, 1992წ.), რაც იმას ნიშნავს, რომ ამ ასაკის ყოველ 100 ქვრივ ქალზე ამავე ასაკის 22 მამაკაცი მოდის, და იმის გამო, რომ ასაკოვან კაცებს შედარებით ახალგაზრდა ქალზე ქორწინების საშუალება აქვთ, მათ პარტნიორს კიდევ უფრო ფართო არჩევანი აქვთ, ხოლო მათი ასაკის ქვრივ ქალებს კი — ნაკლები. შედეგად, ამ ასაკის მამაკაცებს ხელახლა ქორწინების 8-ჯერ მეტი შანსი აქვთ, ვიდრე ქალებს (ჰორნი და მიარი, 1987წ.). საინტერესო დაკვირვებაა, რომ სოციალური სტატუსი ხელახალ ქორწინებაზე საპირისპირო გავლენას ახდენს ქალებისა და მამაკაცების შემთხვევაში — რაც უფრო განათლებულია ქალი და მაღალი შემოსავალი აქვს, მით ნაკლებია იმის შანსი, რომ ის მეორედ გათხოვდება, რაც მამაკაცების შემთხვევაში პირიქით ხდება.

სამუშაო და პენსიაზე გასვლა

65 წელს გადაცილებულ მამაკაცებს შორის მომუშავეთა პროცენტული რაოდენობა, 1940-იანი წლების მონაცემით — 67%, 1950-იან წლებში დაეცა 46%-მდე, 1970-იან წლებში — 26%-მდე, ხოლო დღეისთვის — 16%-მდე. (სხვაობა პროცენტებს შორის ამავე ასაკის ქალის შემთხვევაში ბევრად ნაკლებია, რადგან ისტორიულად მათი სრულ განაკვეთზე მუშაობის პროცენტული რაოდენობა ყოველთვის დაბალი იყო) (აშშ აღწერის ბიურო, 1987, 1995წ.). აღნიშნულ ასაკში მომუშავე მამაკაცების რაოდენობის შემცირება რამდენიმე ფაქტორით არის გამოწვეული. ტექნოლოგიურმა ცვლილებებმა ზოგი სამუშაო ადგილის გაუქმება გამოიწვია. ამასთან, ამ ადამიანების კვალიფიკაცია და უნარები აღარ აღმოჩნდა საჭირო და საკმარისი. ქარხნების გადატანამ და დაკეტვამ აიძულა ასაკოვანი ადამიანები გასულიყვნენ პენსიაზე, რადგან ადგილის შეცვლა და სამუშაოს საძებნელად სხვაგან გამგზავრება მათთვის ძალიან რთული იყო. პენსიაზე გასვლის მიზეზი ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებასა და კეთილდღეობაშიც დევს (კლარკი და ანკერი, 1993წ.). რაც უფრო შეძლებულები არიან ადამიანები, მით უფრო ადვილად აძლევენ თავს უფლებას, ასაკში ყოფნისას დაისვენონ.

გარდა იმისა, რომ ასაკოვან ამერიკელებს პენსიას სამსახურიდან გადადგომის შემდეგ აძლევენ, არსებული სამთავრობო საპენსიო პროგრამებისა და კერძო საპენსიო გეგმების მიხედვით, ოფიციალურ საპენსიო ასაკად მიჩნეულია 65 წელი (2000-იანი წლებისთვის გაიზარდა 67 წლამდე). ზოგი პროგრამა ეკონომიკურ ნახალისებებს ეწევა მათთვის, ვინც „დროულად“ გავა პენსიაზე (ქვინი და ბარკჰაუზერი, 1994წ.). ბევრი მსურველია საიმისოდ, რომ დროზე გავიდეს პენსიაზე და დროზე აიღოს თავისი კუთვნილი საპენსიო პაკეტი. ამდენად, მიუხედავად იმისა, რომ კანონმა გააუქმა სავალდებულო საპენსიო ასაკი, უმეტესობა მაინც 65 წლის ასაკში პენსიაზე გადის, თუმცა, როგორც მამაკაცების, ისე ქალების ერთი ნაწილი უფრო ადრეც გადის პენსიაზე (მორისი და ბასი, 1988წ. ქვინი და ბარკჰაუზი, 1994წ.). ბევრი პენსიაზე გადის, რათა მიიღოს საპენსიო პაკეტი, რომელიც სოციალური დახმარების, კერძო საპენსიო ფონდისა და პირადი დანაზოგების კომბინაციაა. მუშაობის სტაჟის გახანგრძლივების მიუხედავად, ამერიკელებს ცხოვრების თითქმის მეოთხედის პენსიაზე გატარება ურჩევნიათ.

საპენსიო ასაკზე გარდამავალი პერიოდი, შესაძლოა, სტრესული იყოს, განსაკუთრებით მამაკაცებისთვის. ამ ასაკის მამაკაცი უფრო მეტადაა ჩართული შრომის ბაზარში და თავისი იდენტობა უფრო მეტად გაიგივებული აქვს სამსახურთან, ვიდრე ამავე ასაკის ქალს. მამაკაცისთვის სამსახური მარტო სტატუსისა და შემოსავლის წყარო კი არა, სიამაყისა და საკუთარი თავის მნიშვნელობის ნიშანიც არის. სამუშაო სტრუქტურები, სულ მცირე, ყოველდღიური, ყოველკვირეული და ყოველწლიური სოციალური კონტაქტის საშუალებას აძლევს მას, ხოლო იდეალურ შემთხვევაში — შემოქმედებითობის და თვითრეალიზაციის საშუალებასაც. ზოგი მამაკაცის ცხოვრებაში პენსიაზე გასვლა დიდ სიყვარულსთან შეჯახებას ნიშნავს.

და მაინც, ასაკოვანი ამერიკელების უმრავლესობა პენსიაზე გასასვლელად წინასწარ ემზადება (კლაუსენი, 1986წ. ქვადანო, 1986წ.). მხოლოდ 7% ტოვებს სამსახურს იძულებით (რასელი 1989წ.). როგორც ჩანს, სინამდვილეში 30-40 წლიანი სტაჟის შემდეგ ყველა სამსახური იმდენად საინტერესო აღარ არის, რომ მათი ხნის ადამიანებს, გამომუშავების გარდა, სხვა რამით იზიდავდეს. ფრანსის ფიცჯერალდი შოკირებული იყო ფლორიდას

„სან-სითის“ მაცხოვრებლებთან კვლევის შედეგებით, რომ უამრავი საშუალო და მაღალი კლასის პენსიონერი მამაკაცი პენსიაზე გასვლას არ ნანობდა.

საჯარო მოსამსახურე, აღმასრულებელი ხელისუფლების წარმომადგენელი, დამოუკიდებელი ბიზნესმენი, ბევრი ადამიანი, რომელიც სიამაყით საუბრობდა თავისი წარმატებების შესახებ სამსახურში, მეუბნებოდა, რომ ის წინასწარ, რამდენიმე წლით ადრე ემზადებოდა პენსიაზე გასასვლელად. ნაწილმა ისიც თქვა, რომ შეძლებოდათ უფრო ადრე გავიდოდნენ პენსიაზე. ერთ-ერთმა მათგანმა, რომელიც სოფლის მეურნეობის სამინისტროში მუშაობდა და მსოფლიო ჰქონდა მოვლილი, აღნიშნა, რომ პენსიაზე 55 წლის ასაკში გავიდა, რადგან მობეზრდა სამსახური. მეორემ თქვა, რომ მან ქიმიური კომპანია გაყიდა, „რათა ვირთხების შეჯიბრიდან თავი დაეღწია“ და თევზაობის და გოლფის თამაშის საშუალება ჰქონოდა (ფიცჯერალდი, 1986წ. გვ. 229-230)

საპენსიო ასაკზე გარდამავალი პერიოდის დაძლევის შემდეგ სამსახურიდან გადამდგარი პირები თავიანთი მოლოდინების პირისპირ რჩებიან. როგორც აღვნიშნეთ, ბევრი მათგანი ამბობს, რომ მოსწონთ ახალი სიტუაცია. პირველი შეგრძნებიდან გამომდინარე, ისინი მიიჩნევენ, რომ იმ ახალგაზრდებზე უკეთესი მდგომარეობა აქვთ, რომლებიც მუშაობენ (გოუვი, რტეგა და სტაილი, 1989წ.). ამის მიზეზი ალბათ ის არის, რომ ისინი ნაკლებ სტრესში არიან, შეუძლიათ თავად განკარგონ საკუთარი დრო, დაგეგმონ თავიანთი დღე საკუთარი ინტერესებიდან და უპირატესობებიდან გამომდინარე. ბევრი მათგანი მოხალისედ იწყებს მუშაობას საკუთარი უნარების მიხედვით. ჰარის პოლის მიხედვით, სამსახურიდან გადამდგარი ადამიანების მხოლოდ 11% ამბობს, რომ ისინი სიამოვნებით დაუბრუნდებიან თავიანთ სამუშაო ადგილებს (რასელი, 1989წ.). როგორც ფიცჯერალდის კვლევისას ერთმა კაცმა ჩამოაყალიბა: „მენატრება ბიზნესის კონკურენციის დოლი, მაგრამ უკან დაბრუნება არ მინდა. სულ სტრესი და სტრესი, აღარ მინდა მუდმივ სტრესში ყოფნა“ (გვ. 230).

საპენსიო ასაკისადმი მიდგომა, რა თქმა უნდა, სხვადასხვაგვარია, დამოკიდებულია ადამიანების სოციოეკონომიკურ პირობებსა და მიტოვებული სამსახურის ხასიათზე. მაღალანაზღაურებადი სამსახურის მქონენი შედარებით გვიან გადიან პენსიაზე და მეტად არიან კმაყოფილი პენსიაზე გასვლით, ვიდრე დაბალანაზღაურებადი სამსახურის მქონენი. ალბათ იმიტომ, რომ მაღალი შემოსვლის პატრონი შედარებით ჯანმრთელია და მეტი ფული აქვს, რომლის გამოყენება საკუთარი სიამოვნების შესაბამისად შეუძლია. თუმცა ისინი, რომლებიც სამუშაო ადგილზე დიდ ძალაუფლებას ფლობდნენ, დიდ სტრესს განიცდიან პენსიაზე გარდამავალ ეტაპზე.

ასევე არიან ასაკოვანი ადამიანები, რომელთაც ურჩევნიათ არ გავიდნენ პენსიაზე, ყოველ შემთხვევაში იმ ასაკში, რომელსაც მათ სთავაზობენ პენსიაზე გასასვლელად. ასეთი ადამიანები ნახევარ განაკვეთზე მაინც აგრძელებენ მუშაობას და არა მხოლოდ იმიტომ, რომ მუშაობა უნდათ, არამედ იმიტომ, რომ ცდილობენ, მეტი თანხა დააგროვონ, რათა უფრო უზრუნველყოფილი სიბერე ჰქონდეთ (კეი. ლორდი და შერიდი, 1995წ.). „ბეიბიბუმერების“ თაობაში მსგავსი ტენდენცია, ალბათ, გაიზრდება (კონგრესის კვარტალური ანგარიში, 1993წ.). უფრო მეტიც, 21-ე საუკუნეში გაიზრდება მოთხოვნილება მუშახელზე. იქიდან გამომდინარე, რომ მომდევნო, შედარებით მცირე ასაკობრივი კოჰორტის ჯერი მოდის მართონ ქვეყნის ეკონომიკა, „ბეიბიბუმერების“ თაობის სულ უფრო მეტ წარ-

მომადგენელს მოუწევს პენსიაზე უარის თქმა და შრომის ბაზარზე ხელმეორედ ჩართვა. ამერიკელი პენსიონერების ერთმა მესამედმა, ფაქტობრივად, უკვე დაიწყო ხელმეორედ მუშაობა, თუნდაც დროებით. 21-ე საუკუნის პირველ ნახევარში იმ ასაკოვან ამერიკელებს, ვისაც მუშაობის სურვილი ექნება, უდავოდ მეტი შესაძლებლობები ელოდებათ საამისოდ (ჰეივარდი, ჰარდი და ლუი 1994წ.).

ეკონომიკური გარემოებები

მოხუცებულობის ასაკში ამერიკელები ბევრად უკეთეს ეკონომიკურ მდგომარეობაში არიან, ვიდრე მათი წინამორბედები. ამის მიზეზი ქვეყნის ზოგადი ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებაში, ნაწილობრივ სოციალური უსაფრთხოების და მათ ჯანმრთელობაზე ზრუნვის პროგრამებში, აგრეთვე კერძო საპენსიო ფონდების არსებობაშია. სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ მყოფი 65 წელს გადაცილებული ქალებისა და მამაკაცების პროცენტული რაოდენობა 1959 არსებული 35%-დან 1970-იან წლებში 25%-ზე ჩამოვიდა, ხოლო დღეს — 12%-ს უდრის. 1970-იან წლებში სიღარიბე ორჯერ მეტი იყო მოხუცებში, ვიდრე მთლიანად სახელმწიფოს დონეზე. დღეს იგი 14%-ით ჩამორჩება სიღარიბის საერთო დონეს ყველა ასაკობრივ ჯგუფში (ჰესი და მარკსონი, 1991წ.).

ზოგი მოხუცი იმდენად კარგად არის უზრუნველყოფილი, რომ კრიტიკოსებისგან შეფასება „ღორმუცელა ბებრუხანები“ დაიმსახურეს (ჰესი, 1990წ.). ფედერალური დახმარების პროგრამაში დიდი ადგილი სწორედ მათ უკავიათ. მომსახურებაში მხოლოდ მინიმალურ თანხებს ახდენენ, მიუხედავად იმისა სჭირდებათ თუ არა ეს მათ სინამდვილეში. თუმცა ასეთი „შეძლებული სენიორები“ სურათის მხოლოდ ერთ ნაწილს შეადგენენ. მათ ხელში არსებულმა კაპიტალმა შეიძლება დაჩრდილოს ის ფაქტი, რომ მოხუცების ფენა მოსახლეობის საკმაოდ მრავალფეროვან სეგმენტს წარმოადგენს (ჰოლც-იკენი და სმიდინგ, 1994წ.). ერთ-ერთმა კვლევამ უჩვენა, რომ მათ შორის არსებული ეკონომიკური უთანასწორობა ბევრად უფრო რადიკალურია, ვიდრე სხვა ასაკობრივ ჯგუფებში მაშინ, როცა მდიდარი მოხუცების ერთი მეხუთედი იღებს არსებული რესურსების 46%-ს, ღარიბი მოხუცების ერთი მეხუთედი იღებს მხოლოდ 6%-ს (კრისტალი და ში, 1990). ეს გახლავთ მთავარი მიზეზი იმისა, თუ რატომ ითხოვენ მოხუცებულთათვის განკუთვნილი სახელმწიფო პრივილეგიების შეზღუდვას და მხოლოდ უსახსრო მოხუცების უზრუნველყოფას უფასო სამედიცინო დახმარებით.

სიღარიბის ზღვარზე მყოფი მოხუცები უკიდურეს გაჭირვებას განიცდიან. ქვრივი ქალები და მძიმედ დაავადებულები ფინანსურად განსაკუთრებულ სიდუხჭირეში არიან. (გოლანტი და ლა გრეკა, 1994წ. მორგანი 1991წ.). სიღარიბის დონე მოხუცებულებში ასაკთან ერთად მატულობს. 45 და უფროსი ასაკის ადამიანები სტატისტიკურად უფრო ღარიბები არიან, ვიდრე 65-დან 70-მდე ასაკიანი. სიღარიბის დონე განსაკუთრებით გარკვეული ჯგუფისთვის არის დამახასიათებელი. მაგალითად 72 წლის და უფროსი ასაკის შავკანიანი ქალების 64%, რომლებიც მარტო ცხოვრობენ, საკმაოდ ღარიბები არიან (აშშ, ალნერის ბიურო, 1990წ.). მოხუცებს შორის სიღარიბის მაჩვენებელზე არსებული სტატისტიკა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ასპექტზე მეტყველებს: ადამიანების ერთი და იგივე კატეგორია რჩება ღარიბად ახალგაზრდობაშიც და შემდეგაც. ესენი არიან ეთნიკური უმცირესობები, ქალები, რომლებიც მარტო უძღვებიან ოჯახს (ფამფელი და ჰარდი, 1994წ.). იმის გამო,

რომ ეთნიკურად განსხვავებული ასაკოვანი ადამიანების რაოდენობა მატულობს (მოსალოდნელია, რომ 2050 წლისთვის გაორმაგდება არათეთრკანიანი მოხუცებულების რაოდენობა), სიღარიბის სიხშირე ამ ასაკობრივ ჯგუფში კვლავ მოიმატებს.

სამედიცინო ხარჯები ტვირთად აწევს ბევრ ასაკოვან ადამიანს, მათ შორის არაღარიბებსაც. მოხუცი ამერიკელების შემოსავლის დიდი ნაწილი სწორედ ამ მიმართულებით იხარჯება. 1960-იან წლებში ასაკოვანი ადამიანები თავისი შემოსავლის 6%-ზე ნაკლებს ხარჯავდნენ ჯანმრთელობაზე. 30 წლის შემდეგ ეს მაჩვენებელი 18%-მდე გაიზარდა და მომავალში კიდევ უფრო ზემოთ აიწევს (აშშ-ის კონგრესი, წარმომადგენელთა პალატის ანგარიში, 1990წ.). მართალია, სამედიცინო დახმარების პროგრამები ფარავენ მოხუცთა ჰოსპიტალიზაციისა და სხვა სამედიცინო დახმარებისთვის საჭირო ხარჯებს, მაგრამ მომვლელებისა და ძიების დაქირავებისთვის საჭირო თანხების გადახდა მათ თავად უწევთ (მარგოლისი, 1990წ.), რაც სოლიდური თანხაა ასაკოვანი ადამიანებისთვის. უნდა გავითვალისწინოთ, რომ დღეს ყოველივე ზემოაღნიშნულის ფასები ბევრად უფრო მაღალია და ასაკოვანი ადამიანები ბევრად ნაკლებ თანხას ზოგავენ, ვიდრე ამას მათი მშობლების თაობა ახერხებდა ცხოვრების კურსის იმავე საფეხურზე (ნაზარი, 1995წ.).

ასახობიოში სტრუქტურა: აშშ-ის „ბაჭალახეზე“

გძელვადიანი ტენდენციები

ჩვენი საზოგადოების ასაკობრივი სტრუქტურა იცვლება. გრძელვადიანი ტენდენცია ისეთია, რომ მცირდება ახალგაზრდების რაოდენობა, ხოლო ასაკოვანი ადამიანების რაოდენობრივი მოცულობა მატულობს. ის ფაქტი, რომ ცვლილება, რომელიც ერის დაბერებაში გამოიხატება (მაიერსი, 1990წ.), ორი მარტივი სტატისტიკური მაჩვენებლიდან ჩანს. ერთ-ერთი მაჩვენებელია ადამიანის ასაკის „მედიანა“ (სტატისტიკური შუა ასაკი), რომელიც მოსახლეობის ასაკობრივ მონაცემებს შუაზე ყოფს. მის ერთ მხარეს მყოფი 50% მოხუცია, მედიანას მაჩვენებელთან შედარებით, მეორე მხარეს მყოფი 50% კი — ახალგაზრდა. მე-20 საუკუნეში შუახნის ადამიანების რაოდენობა გაიზარდა და მომავალ დეკადებში კიდევ გაიზრდება. 1900 წელს ასაკობრივ გრაფაზე მედიანა იყო 22.9 წელი. 1950-იან წლებში იგი 30.2 წლამდე გაიზარდა. 1995 წლისთვის ეს მაჩვენებელი 34.3 წელს უჩვენებდა. 2020 წლისთვის დაახლოებით 40 წლის ზღვარს მიუახლოვდება, ხოლო 2050 წლისთვის — დაახლოებით 46 წლისას. იგივე სურათს მივიღებთ, თუ განვიხილავთ 65 ან უფროსი ასაკის ამერიკელების ასაკობრივ პროპორციებს. ამ ასაკობრივი ჯგუფის მოცულობა მე-20 საუკუნის განმავლობაში საგრძნობლად გაიზარდა და კიდევ უფრო გაიზრდება 21-ე საუკუნეში. 1900 წელს მოსახლეობის მხოლოდ 4,1% შეადგენდა ამ ასაკობრივ ჯგუფს, 1950 წლისთვის 8,1%-მდე გაიზარდა, 1995 წელს კი რაოდენობამ 12.8%-ს მიაღწია. 2020 წლისთვის, ალბათ ქვეყნის მოსახლეობის 18% მოხვდება 65 წლის და უფროსი ასაკობრივ ჯგუფში, ხოლო 2050 წლისთვის — 25%. 21-ე საუკუნეში, ბავშვების, მოზარდების და ადრეული ზრდასრულობის ასაკის ადამიანების ასაკობრივი ჯგუფების მოცულობა თანდათან შემცირდება.

ამერიკელი საზოგადოების გაჭაღარავების გამომწვევი ორი ძირითადი მიზეზი არსებობს. ჯერ ერთი, მე-20 საუკუნეში გაიზარდა ადამიანების ცხოვრების ხანგრძლივობა. 1900-იან წლებში დაბადებული თეთრკანიანი მამაკაცები საშუალოდ 47 წლამდე ცხოვრობდნენ, ხოლო ქალები — 49 წლამდე. დღეს მამაკაცები საშუალოდ 72 წლამდე ცხოვრობენ, ხოლო ქალები — 80 წლამდე. ცხოვრების ხანგრძლივობის გაზრდა ზოგადად ცხოვრების დონის სტანდარტების გაუმჯობესების შედეგია (სწორი კვება და ჰიგიენა).

მოსახლეობის „გაჭაღარავების“ მეორე მიზეზი „ბეიბიბუმერების“ თაობის მოცულობაა, რომელიც თანდათან ასაკში შედის. მიუხედავად იმისა, რომ ასაკობრივმა მედიანამ 1900 წლიდან დღემდე აშშ-ში ზემოთ აიწია, ამ ტენდენციაში ერთი გამონაკლისი მაინც არსებობს. იმ ათწლეულებში, როცა „ბეიბიბუმერებისა“ და მისი მომდევნო თაობა გაჩნდა, ასაკობრივი მედიანა დაღმავლობის გზაზე იდგა. 1950-იანი წლების მაჩვენებელი 30.2 წლის ასაკი 1960-იან წლებში 29.4 წლამდე ჩამოვიდა, ხოლო 1970 წელს — 27.9 წლამდე (ამის შემდეგ მედიანა მუდმივად იზრდებოდა). საინტერესო დაკვირვებაა, რომ ასაკობრივი მედიანას ეს მოკლევადიანი უკუსვლა დაემთხვა პერიოდს, როცა გაიზარდა იმ ამერიკელების რაოდენობა, რომლებმაც მიაღწიეს ან გადააბიჯეს 65 წელს. ანუ მედიანას ქვემოთ დაწვეა იმან გამოიწვია, რომ „ბეიბიბუმერების“ პერიოდში გაჩენილმა ახალგაზრდა თაობამ რაოდენობრივად ბევრად გადაჭარბა შედარებით მცირე მოცულობის ასაკობრივ კოჰორტას, რომელიც იმ პერიოდში 60-70 წლის ხდებოდა. ახლა კი ბეიბიბუმერების თაობა მიიწევს „გაჭაღარავების“ ასაკისკენ, ხოლო მისი მომდევნო თაობის წარმომადგენლების კოჰორტის ზომა ბევრად პატარაა. ამდენად, მომდევნო ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ამერიკელი მოსახლეობის დაბერება გარდაუვალია.

რა ცვლილებებს უნდა ელოდონ ამერიკელები სოციალურ ცხოვრებაში ასაკობრივ სტრუქტურის დაბერებასთან დაკავშირებით? იმ გარდაუვალი მომენტის მიღწევისას (21-ე საუკუნის დასაწყისში), რასაც „ბეიბიბუმერების“ თაობის მოხუცებულობაში გარდამავალი ეტაპი ჰქვია, ბევრად მეტი პენსიონერი გვეყოლება, ხოლო მომუშავე ზრდასრული ადამიანების რაოდენობა ბევრად ნაკლები იქნება. შედეგად 21-ე საუკუნეში ქვეყანაში მუშახელის დეფიციტი გაჩნდება; შემცირდება პროდუქტის წარმოება და მომსახურება; მუშაობა მოუწევთ ასაკოვან ადამიანებსაც, რაზეც ზემოთაც ვისაუბრეთ. სავარაუდოა, რომ მთელ საზოგადოებას ფინანსური პრესი დააწვება. „ახალშობილთა თაობის“ წარმომადგენლებს გაუჭირდებათ პენსიაზე გასვლა, ვინაიდან არ ექნებათ სათანადო დანაზოგი (კონგრესის კვარტალური ანგარიში, 1993წ.). ხოლო იმის გამო, რომ ამ თაობის წარმომადგენლებს დღესდღეობით ისედაც უჭირთ დანაზოგის გაკეთება, მათ პენსიაზე გასვლის შემდეგაც მოუწევთ იზრუნონ პენსიაზე დასამატებელი ხელფასის მიღებაზე.

არის იმის შესაძლებლობაც, რომ კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგება პენსიონერთა დახმარების პროგრამების (ჯანმრთელობის და სოციალური უზრუნველყოფის) არსებობა. იმ დროისთვის, როდესაც „ბეიბიბუმერების“ თაობას პენსიაზე გასვლა მოუწევს, საამისო სახსრები, შესაძლოა, ძალზე შემცირდეს. ფედერალური ბიუჯეტის დიდი ნაწილი დასჭირდება ამ დიდი მოცულობის ასაკობრივი კოჰორტის უზრუნველყოფას. იქიდან გამომდინარე, რომ მოსამსახურე ადამიანების კოეფიციენტი საგრძნობლად შემცირდება, პენსიონერებთან შედარებით, შემცირდება საშემოსავლო გადასახადის გადამხდელთა რაოდენობაც (ჰაბიბი, 1990წ.). მოსალოდნელი მზარდი დისბალანსი მომსახურე ადამიანებსა და პენსიონერთა რაოდენობას შორის აშკარაა. 1945 წელს ერთი ადამიანის სოციალურად უზრუნველყოფისთვის 35 მოსამსახურე მუშაობდა. 1985 წლისთვის ეს პროპორცია

უკვე ასეთი იყო — სამი ერთზე. მსგავსი დისბალანსი, თავისთავად ცხადია, მომავალში ცხარე სოციალურ დებატებს გამოიწვევს სამთავრობო სოციალური დახმარებების ზომა-სა და ფორმაზე (იხ.სოციალური და საჯარო დებატების ნაწილი).

ეკონომიკურ კრიზისს, ალბათ, ჯანმრთელობის დაცვის საშუალებების მაღალი ფასე-ბიც დაემატება. თუ მომავალში ცხოვრების ხანგრძლივობა მიღწეული იქნება მაღალი სა-მედიცინო ტექნოლოგიებში ჩადებული უზარმაზარი ინვესტიციებით, ერთი მხრივ, მი-ვიღებთ საზოგადოებას, რომლის დიდი ნაწილი ასაკოვან მოსახლეობას წარმოადგენს, ხოლო, მეორე მხრივ, მივიღებთ საზოგადოებას, რომლის რესურსების დიდი ნაწილი ასა-კოვანი ადამიანების სიცოცხლის შენარჩუნებაში იხარჯება (კალაჰანი, 1987წ.). შეიცვ-ლება სამედიცინო პრაქტიკაც. ბევრი ექიმი თავის გამოცდილებას მიმართავს ასაკოვანი ადამიანების ჯანმრთელობის პრობლემების მოგვარებისკენ, იმიტომ რომ სწორედ ამ სა-მედიცინო მიმართულებაზე იქნება გაზრდილი მოთხოვნა. ასევე აყვავდება ინდუსტრიის ის სახეები, რომლებიც გათვლილი იქნება ასაკოვანი ადამიანების მოთხოვნილებების ბა-ზარზე, რაც დაკავშირებულია პენსიონერთათვის გათვალისწინებული დასახლებებთან, მოხუცებულთა თავშესაფრებთან, გამასაჯანსაღებელ საშუალებებთან. სავარაუდოდ, „ბეიბიბუმერების“ თაობა შეცვლის ჩვენს დამოკიდებულებას სიკვდილის მიმართ. შესა-ძლოა, სიკვდილთან შეხვედრა მათთვის შედარებით ადვილიც გახდეს.

სოციოლოგია და საჯარო დებატები

დაბეხების პოლიტიკა და ჯონფიქტი თაობათა შორის

ბეიბიბუმერების თაობის წარმომადგენლები, რომლებიც დღეს შუა ხნის ასაკს აღწევენ, თავისი შე-მოსავლის დიდ ნაწილს მოხუცებულთა სოციალური დაცვისა და ჯანმრთელობის დაცვისთვის განკუთვნილ გადასახადებში იხდიან. 1960 წლიდან დღემდე მაქსიმალური წლიური გადასახადი ამ მიმარ-თულებით დაახლოებით 3000%-ით გაიზარდა. იყო 300 დოლარი და გახდა 9000. „ბეიბიბუმერების“ თაობა ამ გადასახადების გამართლებას ხედავს იმაში, რომ დღევანდელი ახალგაზრდობა შემდეგ მათთვის გან-კუთვნილ სოციალურ და ჯანმრთელობის დაცვის გადასახადს გადაიხდის. ფაქტი კი ის არის, რომ, შესა-ძლოა, ეს დაშვება მცდარი აღმოჩნდეს. ახალგაზრდა თაობამ, შესაძლოა, ვერ გააკეთოს იგივე, რაც „ბეიბიბუმერების“ თაობამ შეძლო დღევანდელ მოხუცებულთა სოციალური დაცვისთვის.

დებატები

ზემოთ აღნიშნული დაშვების მიზეზი ის კი არ არის, რომ დღევანდელი ახალგაზრდები უარს იტყვიან მოხუცებულთა სოციალური დაცვის გადასახადებზე. უბრალოდ, მათ ეს შეიძლება ველარ მოახერხონ. პრობლემა რაოდენობაშია. „ბეიბიბუმერების“ თაობა ძალიან დიდია, მათი სიცოცხლის ხანგრძლივობა კი ბევრად მეტი, ვიდრე მათი წინამორბედებისა, ამიტომ მომდევნო, მოცულობით მცირე თაობის მიერ გადახდილი თანხები ვერ გაწვდება მათი სოციალური დაცვისთვის საჭირო ფონდებს. უკეთეს შემთხვევა-ში, დღევანდელ ახალგაზრდა თაობას, თავისი შემოსავლის მეოთხედის გადახდა მოუწევთ ამ ფონდებში. უარეს შემთხვევაში, მოხუცებულთა სოციალური დაცვის გადასახადებმა, შესაძლოა, მათი შემოსავლის 40% მოიცვას (ლონგმენი, 1987წ.). ბოლო ვარიანტი, ალბათ ბევრად უფრო რეალისტურია იმ შემთხვევა-ში, თუ ახალგაზრდა თაობა ნაკლებად მობილური და ნაკლებად შემოსავლიანი იქნება. ამის მიზეზი კი, შესაძლოა, ის გახდეს, რომ ბავშვებს არ აქვთ სათანადო განათლების მიღების და ისეთი განვითარების საშუალება, როგორიც მათ მშობლებს ჰქონდათ. შეიძლება ისეც მოხდეს, რომ არ იყოს საკმარისი სამუშაო ადგილი და ისინი თვითონ აღმოჩნდნენ სოციალურ დახმარებაზე დამოკიდებულნი.

„ბეიბიბუმერები“ ამ დაშვებას უსამართლობას უწოდებენ. ისინი ფიქრობენ, რომ მათ გადასახადების მძიმე ტვირთი ატარეს და ამიტომ იმსახურებენ სათანადო სოციალური დახმარების მიღებას მოხუცებულობაში. ბოლოს და ბოლოს, ისინი არც ისე მდიდრები არიან, რომ უარი თქვან სოციალურ დახმარებაზე. დღევანდელ ეკონომიკურ პირობებში სულ უფრო ძნელდება დანაზოგების გაკეთება და კერძო საპენსიო დაზღვევის პროგრამებისთვის ფულის გადადება (*კონგრესის კვარტალური ანგარიში, 1993წ.*). გადასახადები, კრედიტები, შვილის განათლების საფასური — ერთად საკმაოდ დიდ თანხას შედგენს და მოხუცებულობის ასაკისთვის თანხის გადადება ფაქტობრივად შეუძლებელია. „ბეიბიბუმერების“ თაობა მიიჩნევა, რომ გარანტირებული სოციალური დაცვა მათი დამსახურებული უფლებაა. თუ ვინმე ხელყოფს ამ უფლებას, ამ თაობის წარმომადგენლები გაერთიანდებიან და მათ მოთხოვნებს პოლიტიკური ხასიათი მიეცემა, რაც თაობათა შორის პოლიტიკური კონფლიქტის საგანი გახდება.

ანალიზი

თაობათა შორის კონფლიქტის მთავარი კატალიზატორი საზოგადოების სოციალური სტრუქტურაა. „ბეიბიბუმერების“ თაობა ბევრად უფრო დიდია, ვიდრე მისი მომდევნო თაობა და თანაც მისი წარმომადგენლების სიცოცხლის ხანგრძლივობა, სავარაუდოდ, 70 წლიდან 80 წლამდე გასტანს. როგორ შეძლებს შედარებით მცირერიცხოვანი თაობა უხადოს პენსია და სამედიცინო დახმარება მოქალაქეთა ამ უზარმაზარ სეგმენტს? დამოკიდებულების კოეფიციენტი ძალიან გაიზრდება, რადგან იგი განისაზღვრება გადახდელთა რაოდენობასთან იმ ადამიანების რაოდენობის შეფარდებით, ვინც დამოკიდებულია ამ გადასახადებზე. ერთ-ერთი აღწერის ბიუროს პროგნოზით, 2030 წლისთვის 20-დან 64 წლამდე ასაკის ადამიანების შეფარდების კოეფიციენტი 65 წლისა და უფროსი ასაკის ადამიანებთან იქნება 1 — 2,2-თან. (*ლონგმენი, 1987წ.*). ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ერთი პენსიონერის სოციალური დახმარების ღირებულება ორი ზრდასრული მოსამსახურის ჯიბიდან გადაიხდება.

თაობათა შორის ბრძოლა კულტურული მოვლენაც არის. დღევანდელი კულტურული ღირებულებები გულისხმობს მოხუცებულთა სოციალურ დახმარებას. წინათ ყოველთვის ასე არ იყო. აშშ-ს მთელი ისტორიის განმავლობაში, მოხუცებულთა დახმარება მათი პირადი ან ოჯახის საქმე იყო. 1930 წელს რუზველტის ადმინისტრაციამ სოციალური დახმარების აქტი წარუდგინა ამერიკელ ხალხს, რაც გულისხმობდა ინდივიდუალურ გადახდებს სახელმწიფო ფონდში (FICA), რომლიდანაც შემდეგ ესა თუ ის ადამიანი მოხუცებულობისას პენსიას მიიღებდა. აქტი ფიქცია აღმოჩნდა. ბოლო 1980-იან წლებში ჩატარებულმა კვლევამ აჩვენა, რომ დაქორწინებული მშრომელი ადამიანი, რომელიც 65 წლის ასაკში პენსიაზე გადიოდა და FICA-ს გადასახადებს მანამდე სრულყოფილად იხდიდა, ფონდში შეტანილი თანხით თავს მხოლოდ ორ წელს თუ გაიტანდა (*კოლმანი და კოიცი, 1986წ.*). შედარებით მცირეშემოსავლიანი მოსამსახურის მიერ საპენსიო ფონდში გადახდილი გადასახადების მოცულობა კი ასეთ ადამიანს პენსიაზე გასვლის შემდეგ მხოლოდ ერთ წელს თუ გაატანინებდა თავს. ამდენად, თანხა, რომელსაც ამერიკელები FICA-ს ფონდში იხდიან, იმდენად მის სამომავლო პენსიას არ განეკუთვნება, რამდენადაც დღეს პენსიაზე მყოფი ადამიანებისთვის განსაზღვრულ სოციალურ დახმარებას. მოსახლეობა, ამ მხრივ, დღემდე გაურკვევლობის წინაშე დგას. ზოგი ხშირად გამოთქვამს ეჭვს საპენსიო ფონდის საკმარისობის თაობაზე. ზოგიც ფიქრობს, რომ ასეთი პოლიტიკა არ აძლევს საშუალებას დიდი შემოსავლის მქონე ადამიანებს აინაზღაურონ ის, რასაც ისინი აღნიშნულ ფონდებში იხდიან მუშაობის პერიოდში.

საბოლოოდ, საპენსიო ფონდებთან დაკავშირებული კულტურული თანხმობა მიღწეული იქნა ოთხი ფაქტორის გამო: პირველი, ეს არის სიღარიბე მოხუცებულთა შორის, რამაც ქვეყანა მე-20 საუკუნეში მოიცვა და ღარიბმა მოსახლეობამ 30%-ს მიაღწია და რამაც, შესაბამისად, ნაციონალური სკანდალის ხასიათი მიიღო (*ჰოლც-ეკენი და სმიდინგი*). 1950-იან წლებში ამერიკელებმა საპენსიო ასაკის მიმართ ახალი ხედვა გამოიმუშავეს. ეს აღარ უნდა ყოფილიყო ცხოვრების ერთგვარი „ცარიელი“ პერიოდი,

რომელსაც შიშით შეჰყურებდნენ, არამედ ცხოვრების სასიამოვნო პერიოდი უნდა გამხდარიყო, რომლის დროს ასაკოვანი ხალხი იმით დაკავდებოდა, რასაც მუშაობის პერიოდში ვერ ახერხებდა (ლონგმანი 1987წ.). სწორედ ამ მიზანს უნდა მომსახურებოდა სახელმწიფო ფონდები. ზოგი მკვლევარი აღნიშნავს, რომ რაც უფრო დაბერდება ამერიკელი ერი, მოხუცების დახმარების კულტურული ღირებულებების ქანქარა კოლექტიური ხედვიდან თანდათან ინდივიდუალური ხედვისკენ გადაიხრება და მოხუცებს საკუთარ თავზე ზრუნვა თავად მოუწევთ. სწორედ ეს არის იმის მიზეზი, რომ თაობებს შორის უთანასწორობის არსებობის შეგრძნება გაჩნდება, რადგან ის, რასაც დღევანდელი მოხუცები იღებენ, ალბათ დღევანდელ ზრდასრულებსა და ახალგაზრდებს იმ დოზით აღარ ერგებათ მოხუცებულობის ასაკში (ბენგსტონი, 1993წ.).

ის, თუ როგორ განვითარდება თაობათა შორის ურთიერთობა, უბრალო ძალუფლების საკითხია. „ბეიბიბუმერების“ თაობა რაოდენობით მეტია და დაახლოებით მოსახლეობის მესამედს შეადგენს. ამერიკელ პენსიონერთა ასოციაცია (AARP) დღეს აშშ-ში ერთ-ერთი ძლიერი პოლიტიკური ორგანიზაციაა. ის ლობირებას უწევს პენსიონერებს, უზრუნველყოფს ინფორმაციით და ორგანიზებას უკეთებს ლგოტების ინსტიტუტს პენსიონერთათვის. პოლიტიკურად აქტიური მოსახლეობის დიდ ნაწილს ასაკოვანი ადამიანები წარმოადგენენ. არჩევნების დროს მათი მონაწილეობა ბევრად მეტია ახალგაზრდებთან შედარებით. მათ ხმას დიდი ძალა აქვს. ისინი ბევრად ხშირად ესწრებიან პარტიის სხდომებს და დიდ ფინანსურ მხარდაჭერას უწევენ თავიანთ კანდიდატებს.

მიუხედავად თავისი რაოდენობისა, პოლიტიკური აქტივობისა და ძალუფლებისა, „ბეიბიბუმერების“ თაობის წარმომადგენლების მდგომარეობა პენსიაზე გასვლის შემდეგ მაინც შორს იქნება დღევანდელი პენსიონერების მდგომარეობიდან. მათ მაინც დასჭირდებათ მომდევნო, მომუშავე თაობის მხრიდან მხარდაჭერა. ერთ-ერთმა კვლევამ უჩვენა, რომ მხარდაჭერის მოპოვების შესაძლებლობა სწორედ ისეთ პლურალისტურ დემოკრატიულ ქვეყნებშია, როგორიც აშშ-ია, სადაც განსხვავებული ინტერესის მქონე ჯგუფები ერთმანეთთან შეჯიბრს უნდებიან და ნაკლებად ერთიანდებიან კოალიციებში ძალაუფლების განაწილების მიზნით. იგივე ახასიათებთ ყველა იმ ქვეყანას, სადაც „მემარცხენე“ პოლიტიკური პარტიების ნაკლებობაა და სადაც პოლიტიკური პარტია სოციალური კლასების იდეაზე არ აგებს პროგრამას (პამპელი, 1994წ.). ასეთ საზოგადოებებში და, მათ შორის, აშშ-ში, სახელმწიფო ფონდებიდან ასაკოვანი ადამიანები უფრო იღებენ დახმარებას, ვიდრე ახალგაზრდები.

პენსიონერთათვის განკუთვნილ ნებისმიერ პროგრამას, რომელსაც საზოგადოება იღებს, კოლექტიური სოციალური აქტის ფორმა აქვს. ამიტომ თაობათა შორის ბრძოლა ნამდვილ ბატალიად გადაიქცევა, როცა საქმე კოლექტიურ აქციებსა და დაფინანსების საკითხებს შეეხება. როგორი არჩევანის წინაშეც არ უნდა დადგნენ პენსიონერები, მათი ის ნაწილი, რომელიც შრომისუნარიანი იქნება და საზოგადოების სხვა ასპექტებთან ინტეგრირება შეუძლია, ალბათ მუშაობას ამჯობინებს. დახმარების ის პროგრამები, რომლებიც შენარჩუნდება იმ დროისთვის, შესატყვისობაში უნდა მოვიდნენ კულტურულ ღირებულებებთან და დამოკიდებულებებთან. თუ პენსიონერები ბევრად უფრო პრივილეგირებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდებიან, ვიდრე სხვა ადამიანები, თავისთავად ცხადია, გაჭირდება მათთვის განსაზღვრული ფონდების ფინანსური მხარდაჭერა (ბენგსტონი, 1993წ.). რა აზრი ექნება დაბალი ხელფასებიდან დაბალი გადასახადების გადახდას სახელმწიფო ფონდებში, თუ კი ეს მოცულობა არ ეყოფა პენსიონერების უზრუნველყოფას?! სოციალური „შესაბამისობის“ პრობლემა გათვალისწინებული უნდა იყოს თაობათა შორის კამათის დროს, რომელსაც 21-ე საუკუნეში ექნება ადგილი.

წყარო: ჯეფრი კოლმანი და დევიდ კოლცი: *How Long Does It Take for New Retirees to Recover the Value of Their Social Security Taxes?*~. კონგრესის კვლევითი მომსახურება, 1986 წლის 21 იანვარი. ანგარიში 86-10 EPW. ცხრილი 1. გვ. 11.

ლხმად მოხუცებულები

იგივე მიზეზი, რაც ამერიკელების დაბერებას იწვევს, ანუ ასაკობრივი დღეგრძელობა, ამავდროულად იწვევს ღრმა მოხუცების (85-ის და უფროსი ასაკის ადამიანების) რაოდენობის მნიშვნელოვან ზრდას. ამერიკელ პენსიონერთა შორის ღრმა მოხუცებულობის ასაკი ყველაზე სწრაფად მზარდი ასაკია. 1960-1994 წლებს შორის, როდესაც აშშ-ის მოსახლეობა 45%-ით გაიზარდა, 65 წელს გადაცილებული ადამიანების რაოდენობა გაორმაგდა, ხოლო ღრმა მოხუცებულთა სეგმენტი 27.4%-ით გაიზარდა. 1994 წელს ღრმად მოხუცებულები ამერიკელი პენსიონერების 10%-ს შეადგენდნენ. 2050 წლისთვის, როგორც გამოიანგარიშეს, ეს 24%-ს მიაღწევს, ხოლო ქვეყნის მთელ მოსახლეობასთან შეფარდებით, ღრმად მოხუცები ამ დროისთვის 5%-ია (აშშ-ის აღწერის ბიურო, 1995წ.).

დღეს მოსახლეობის დიდ ნაწილს აღელვებს, როგორ უნდა მოგვარდეს ამდენი მოხუცის მოვლის საკითხი. მათ ასევე აღელვებთ ისიც, რომ რაც უფრო მეტი იქნება ღრმად მოხუცებული, მით მეტი იქნება მწვავე ართრიტით, ოსტეოპოროზით, პარკინსონით და ალშიმერით დაავადებული ადამიანი. თუნდაც ერთი ასეთი დაავადებული მშობლის მოვლა ფინანსურადაც და ემოციურადაც დიდ ტვირთად დააწვება მათ შვილებს, რომლებიც მალე უნდა მიუახლოვდნენ იმავე ასაკს. სტატისტიკური მონაცემებით, ასაკთან ერთად მატულობს სხვებზე დამოკიდებულობის ხარისხიც. მაგალითად, 1990 წელს მოხუცებულთა სახლებში 65 წლიდან 74 წლამდე ამერიკელი მოსახლეობის მხოლოდ 1% ცხოვრობდა, მაგრამ 85 წლის და უფროსი ასაკის ადამიანების — 25%, ხოლო ღრმა მოხუცებულთა ის ნახევარი, რომელთაც ჯერ კიდევ საკუთარ სახლებში, ყოველდღიური აქტივობის (დაბანა, საჭმლის მომზადება და სხვ.) შესასრულებლად გარკვეული დახმარება სჭირდებოდათ (აშშ აღწერის ბიურო, 1995წ.).

სტატისტიკა ასევე უჩვენებს, რომ 85 წლის და უფროსი ამერიკელების დაახლოებით 38% დამოუკიდებლად ცხოვრობს. ცხადია, ადვილია იყო პესიმისტურად განწყობილი ღრმად მოხუცებულის ჯანმრთელობის მდგომარეობის მიმართ, მაგრამ მათი რაოდენობის ზრდა არ ნიშნავს მაინცდამაინც ინვალიდის სავარძლების, რესპირატორების და კატეტერების რაოდენობის კატასტროფულ ზრდას. ფაქტობრივად, 85 წლის მოხუცები ბევრად უფრო ჯანმრთელები არიან, ვიდრე მათზე 20 წლით უმცროსები (ენგიერი, 1995წ.). მათი სიკვდილიც ბევრად უფრო უმტკივნეულო და სწრაფია, ვიდრე ავადმყოფობით დაუძლურებული 70-75 წლის ადამიანების სიკვდილი. ამას ჯანმრთელობის უზრუნველყოფის სამსახურების სტატისტიკაც ადასტურებს. 90 წლის და კიდევ უფრო ასაკოვანთათვის გაღებული სამედიცინო უზრუნველყოფის ხარჯები იმ ადამიანებისთვის გაწეული ხარჯების ერთ მესამედს შეადგენს, ვინც 70 წლამდე ცხოვრობს.

ამდენად, ჯანმრთელობის მდგომარეობის მაჩვენებელი ტეხილი ღრმად მოხუცებულთა ჯანმრთელობის გრაფიკზე ნაკლებად დახრილია, ვიდრე 70 წელს მიახლოებული ადამიანების ჯანმრთელობის მაჩვენებელი. ყველაზე ასაკოვანი ადამიანი, ფრანგი ქალბატონი, რომელიც 1995 წელს 120 წლის გახდა, ბევრად ჯანმრთელად და მხნედ გამოიყურებოდა, ვიდრე ბევრი მასზე ახალგაზრდა. იგი სულაც არ იყო სასოწარკვეთილი თავისი ასაკის გამო და ამბობდა, რომ ასაკი მას ძალიან მოუხდა, რადგან 110 წელი დასჭირდა პოპულარულობისთვის. „ვაპირებ, კიდევ დიდხანს განვიცადო ეს სიამოვნება“, — აცხადებს მოხუცი ქალბატონი (ციტატა ენგიერის ნაშრომიდან, 1995წ. გვ.5).

1. თაობას, რომელშიც ესა თუ ის პიროვნება დაიბადა, ცხოვრებისეულ შანსებზე მნიშვნელოვანი გავლენა აქვს. ინდივიდის თაობას გავლენა აქვს ისეთ საკითხებზე, როგორიც არის: ესა თუ ის ინდივიდი მდიდარი იქნება თუ ღარიბი; მაღალი ანაზღაურება ექნება თუ დაბალი; სოციალურ კიბეზე მიმავალ გზაზე მობილური იქნება თუ სტატიკური. ამ ფაქტის ილუსტრირება მოხდა „დიდი დეპრესიის“ შვილებისა და „ბებიბუმერების“ თაობების შედარებით. „დიდი დეპრესიის“ შვილების თაობა შედარებით პატარაა. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ სწრაფი ტემპით განვითარებული ეკონომიკის შედეგად მათ შემოსავალი საკმაოდ დიდი იყო. ამ თაობის მამაკაცებს ადვილად შეეძლოთ მაღალანაზღაურებადი სამსახურის შოვნა, ცოლისა და შვილის უზრუნველყოფა და სახლის გარეუბნებში შეძენა. „ბებიბუმერების“ თაობა, კი პირიქით, იმის გამო, რომ რაოდენობრივად დიდია, შრომის ბაზარზე არსებული დიდ კონკურსში მონაწილეობა უწევთ. რაც შეეხება ხელფასებს, ოჯახის ორივე წევრის, ცოლ-ქმრის ხელფასი ოჯახს ჰყოფნის თვიდან თვემდე. ყოველი ახალი ბავშვის გაჩენის შემთხვევაში ამ თაობის წარმომადგენლებს ბევრად მეტი პრობლემა ექმნებათ, ვიდრე მათ წინამორბედებს.
2. ასაკი არის მახასიათებელი, რომლის მიხედვითაც საზოგადოებები ადამიანებს უნაწილებენ სტატუსებს და როლებს, უფლებებსა და მოვალეობებს. ასაკზე დაფუძნებული სოციალური კატეგორიების წარმოების პროცესს ეწოდება **ასაკობრივი რანგირება**, რომელიც განსხვავებულია კულტურისა და ეპოქის მიხედვით. ცხოვრების კურსში ისეთ მოვლენებს, როდესაც ერთი ტიპის როლი მეორით იცვლება, **გარდამავალი ეტაპები** ეწოდება. ცხოვრების კურსის გარდამავალი ეტაპები, როგორც ინდივიდისთვის, ასევე საზოგადოებისთვის, შესაძლოა, შეუმჩნეველი იყოს ან, პირიქით, მკვეთრად გამოკვეთილი — რიტუალებითა და ცერემონიების საშუალებებით.
3. ერიკ ერიქსონმა ადამიანის განვითარების ყველაზე დეტალური შესწავლა წარმოგვიდგინა. მან განიხილა განვითარების საფეხურების მთელი სერია, დაბადებიდან სიკვდილამდე და უწოდა მათ **ცხოვრების კურსის (განვითარების) საფეხურები** უწოდა. განვითარების თითოეული საფეხურის პარალელურად მან ჩამოაყალიბა ის პრობლემები, რომლის წინაშეც ადამიანს უწევს დგომა ცხოვრების კურსის ამა თუ იმ საფეხურზე, და რომელთა პოზიტიურად ან ნეგატიურად გადანწყვეტა ხდება. თანამედროვე დასავლურ საზოგადოებებში ცხოვრების კურსის განმავლობაში ადამიანებს ძირითადად ოთხი საფეხური მიაჩნიათ ყველაზე მნიშვნელოვნად: ბავშვობა, მოზარდობა, ზრდასრულობა და მოხუცებულობა. ზოგიერთ საზოგადოებაში ცხოვრების კურსის საფეხურებს სხვაგვარად განიხილავენ.
4. განვითარების მნიშვნელოვან ეტაპად ბავშვობის მიჩნევა შედარებით გვიანდელი აღმოჩენაა. იდეა, ბავშვი უნდა აღიზარდოს და დაცული იყოს ზრდასრულთა სამყაროსგან, რენესანსის დროინდელი მოსაზრებაა რომელიც მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოდან აღიარეს მკვლევარებმა, რომ ბავშვები ბევრად ადრეულ ასაკში დგებიან ზრდასრულთა აქტივობების და პასუხისმგებლობების წინაშე.

5. მოზარდობის ასაკი საკუთარ თავთან კითხვების დასმის და ექსპერიმენტების ასაკია, რადგან თინეიჯერები ცდილობენ საკუთარი თავის იდენტიფიცირებას და იმის დადგენას, თუ რას წარმოადგენენ. ცხოვრების ეს ეტაპი მნიშვნელოვან საფეხურად 1940-1950-იან წლებში აღიარეს, როცა სკოლებში მოხდა ახალგაზრდა თაობის სეგრეგაცია და შედეგად ჩამოყალიბდა თინეიჯერების სუბკულტურა გამოკვეთილი თავისი გამოვლენებითა და სტანდარტებით.
6. ზრდასრულობა მოიცავს მთელ რიგ ცვლილებებს და ახალ პრობლემებს ადამიანის ცხოვრებაში. შუა ხნის ასაკი, ანუ ე.წ. „კრიზისი“, ბევრი კაცისა და ზოგიერთი ქალისთვის ღირებულებების ხელახალ გადაფასებას იწვევს და მათ წინაშე დგება საკითხი, განახორციელებს თუ არა მათ მიერ დასახული მიზნები და რეალურად რისი გაკეთება შეუძლიათ დარჩენილი ცხოვრების განმავლობაში.
7. თანამედროვე ამერიკელი საზოგადოება უფრო ახალგაზრდებზეა კონცენტრირებული და ამიტომ ნეგატიური მითების სიმრავლე ასაკში შესვლასთან დაკავშირებით შეიმჩნევა. კვლევების შედეგები იმაზე მიუთითებს, რომ მოხუცები ცხოვრებას სულაც არ ატარებენ მარტოობასა და სასოწარკვეთილებაში. მათი უმეტესობა საკუთარ თავს უზრუნველყოფს და სოციალურად აქტიურია, მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი მათგანი უკვე ქვრივია (უმეტესად ქალები). ისიც მითია, რომ ამერიკელი მოხუცები ღარიბები და შვილებზე დამოკიდებულნი არიან. მოხუცებულთა სიღარიბის დონე მხოლოდ ბოლო ორი დეკადის განმავლობაში გაიზარდა. მოხუცებულთა უმრავლესობა კმაყოფილებას გამოხატავს პენსიაზე გასვლის შემდგომ ცხოვრებასთან დაკავშირებით.
8. ჩვენი საზოგადოების ასაკობრივი სტრუქტურა იცვლება. ახლო მომავალში ბევრად მეტი ასაკოვანი ადამიანი გვეყოლება, ვიდრე ახალგაზრდა. ამერიკელი საზოგადოების „გაჭალარავება“ გამოწვეულია სიცოცხლის ხანგრძლივობის გაზრდით და შობადობის დონის შემცირებით. ამას ისიც ემატება, რომ „ბებიზმერების“ თაობა იწყებს შუახნის ასაკში შესვლას. მათი მოხუცებულობის ასაკში შესვლასთან ერთად დაიწყება პერიოდი, რომელიც ამერიკელ საზოგადოებაზე დიდ გავლენას მოახდენს.
9. სიცოცხლის ხანგრძლივობის გაზრდა იწვევს არა მარტო საზოგადოების „გაჭალარავებას“, არამედ ღრმა მოხუცებულთა რაოდენობის გაზრდასაც. ყველაზე მზარდი თაობა ამერიკელ საზოგადოებაში ღრმა მოხუცები იქნებიან (85 წლის და უფროსი ასაკის ადამიანები). მათ შესახებ გავრცელებული აზრის მიუხედავად, მოხუცები ბევრად დამოუკიდებლები და ჯანმრთელები არიან.

	იმსჯელები	
--	------------------	--

1. განიხილეთ მაგალითები, რომლებიც ახსნის, თუ რა გავლენას ახდენს თაობა კონკრეტული ადამიანის ცხოვრებისეულ შანსებზე.
2. ახსენით, რას გულისხმობენ სოციოლოგები, როცა ამბობენ, რომ ასაკი კულტურული კონსტრუქციაა.
3. აღწერეთ ასაკობრივი ზრდა სოციოლოგიური ტერმინებით და მოიყვანეთ ასაკთან დაკავშირებულ ახალ სტატუსებსა და როლებზე გადასვლის გარდამავალი ეტაპების მაგალითები.

4. აღწერეთ ბავშვობა, მოზარდობა და ზრდასრულობა, როგორც ცხოვრების კურსის საფეხურები ამერიკელ საზოგადოებაში.
5. ჩამოთვალეთ და გააქარწყლეთ მოხუცებულობის ასაკთან დაკავშირებული მითები
6. რა სოციალური მოვლენები იწვევს ამერიკელი საზოგადოების „გაჭალარავებას“ და რა ცვლილებებს უნდა ველოდოთ, თუ ეს პროცესი 21-ე საუკუნეშიც გაგრძელდება?

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. მოცემული თავი აღწერს „დიდი დეპრესიის“ შეილების თაობისა და „ბეიბიბუმერების“ თაობისთვის დამახასიათებელ უნიკალურ გამოცდილებებს. რა გამოცდილებებზე ისაუბრებენ სოციოლოგები თქვენს თაობასთან დაკავშირებით?
2. როგორ ესადაგება ერიქსონის მიერ აღწერილი ადამიანის განვითარების ასაკობრივი საფეხურები თქვენი ნაცნობის ან თქვენსავე გამოცდილებას?
3. ჩამოაყალიბეთ მოსაზრებები ბავშვობის გაქრობის შესახებ. მართლა ასე დგას საკითხი? რამდენად დიდი პრობლემაა ეს? ეცადეთ, ამ საკითხზე მოცემულ თავში აღნიშნული საკითხებიდან გამომდინარე ისაუბროთ.
4. მოხუცებულობის შესახებ ამ თავში მოცემული საკითხებიდან გამომდინარე, როგორ პროგნოზს უკეთებთ საკუთარ მდგომარეობას მოხუცებულობის ასაკში? რომელ თაობასთან გააიგივებდი მოსალოდნელ მდგომარეობას? რომლისგან განასხვავებთ?
5. ვთქვათ, კონგრესში აგირჩიეს დეპუტატად. რა სახის კანონებს მიიღებდით ერის „გაჭალარავების“ პრობლემებთან დაკავშირებით?

სიტყვარი

- ასაკი** — ბიოლოგიურად ასაკი არის წლები, მოყოლებული ადამიანის დაბადებიდან. სოციოლოგიურად, ეს ცნება მოიცავს კულტურულ დეფინიციებსაც იმის შესახებ, თუ რა მოეთხოვებათ ან შეესაბამებათ ადამიანებს სხვადასხვა ასაკში. ეს დეფინიციები სხვადასხვა საზოგადოებასა და კულტურაში სხვადასხვანაირია.
- ასაკობრივი დისკრიმინაცია** — ინდივიდისთვის უარის თქმა გარკვეულ უფლებებზე, შესაძლებლობებსა და მომსახურებაზე მხოლოდ მისი ასაკის გამო.
- ასაკობრივი რანგირება** — ადამიანების სოციალურ კატეგორიებად კლასიფიცირება ასაკის მიხედვით.
- ასაკობრიობა** — ასაკის საფუძველზე ადამიანის ნეგატიური შეფასების სისტემა, რომელსაც, ძირითადად მოხუცებთან მიმართებაში იყენებენ.
- ასაკობრივი სტრუქტურა** — ცხოვრების კურსის თოთოეულ საფეხურზე მყოფი ადამიანების რაოდენობა.
- ასაკობრივი ზრდა** — ადამიანის გადაადგილება ცხოვრების კურსზე დაბადებიდან სიკვდილამდე
- ასაკობრივი კოჰორტა** — ადამიანების კატეგორია, რომლებიც დაიბადნენ ერთსა და იმავე წელს ანუ კონკრეტული წლის უახლოეს პერიოდში აქეთ-იქით.
- თაობის ასაკობრივი ჯგუფები** — ადამიანების ჯგუფები ერთსა და იმავე თაობაში, რო-

მელიც ერთი და იმავე ისტორიული მოვლენის მონაწილეები არიან, მაგრამ ერთმანეთისგან განსხვავებული მიდგომა და დამოკიდებულება აქვთ.

იდენტირება — ადამიანისთვის იმის შეგრძნება, თუ ვინ არის და საით მიდის. ეს შეგრძნება მოიცავს წარსულის, აწმყოსა და მომავლის ერთიან შეგრძნებას.

ცხოვრების კურსი — ადამიანის ცხოვრების (დაბადებიდან სიკვდილამდე) საფეხურების სოციალურად განსაზღვრული თანმიმდევრობა.

ასაკობრივი გარდამავლობისადმი მიძღვნილი რიტუალები — სახალხო საზეიმო ცერემონიები, რომლებიც ადამიანის ერთი ასაკობრივი სტატუსიდან მეორეზე გადასვლას ეძღვნება.

გარდამავალი სტატუსი — სტატუსი, რომელიც იცვლება დროთა განმავლობაში. ასაკი გარდამავალი სტატუსია, რადგან ადამიანები პერიოდულად გადადიან ერთი ასაკობრივი კატეგორიიდან მეორეში.

ՃԱՏՈՐ IV

ՆՄՍՈՂԱԴԻՈ ՈՏՆԻՄԵՆԻ

თავი 11

ოჯახი

ოჯახის ფუნქციები და სტრუქტურა

- ოჯახის ფუნქციები
- განსხვავებული ოჯახური სტრუქტურები

„მედიუმი“ ოჯახი

- ტრადიციული იდეალი
- თანამედროვე რეალობა

ქონიერება და ბანქონიერება

- გადანაცვეტილება – ვისზე დაქორწინდე?
- გადანაცვეტილება – როდის დაქორწინდე?
- გადანაცვეტილება განქორწინების შესახებ

ქალაქობა ოჯახში

- ბავშვზე ძალადობა
- მეუღლეზე ძალადობა

ახალი ოჯახის მომავალი

- კულტურული ომი:

ოჯახური ღირებულებები, ბავშვის გაჩენა და აბორტი

ჩანახტი

- სოციოლოგია და საჯარო დებატები:
თინეიჯერების ფეხმძიმობა – როგორ მოვიქცეთ?

994 წლის შემოდგომაზე მთელი აშშ ადევნებდა თვალს ორი პატარა ბიჭუნას გატაცების ამბავს. საინფორმაციო გამოშვებები დილას თუ საღამოს უჩვენებდნენ ოცდასამი წლის სუზან სმითს, გატაცებული ბავშვების დედას, რომელიც ქმრის, დევიდის ხელს იყო ჩაჭიდებული და ტირილით ემუდარებოდა გამტაცებლებს, უვნებლად დაებრუნებინათ მისი 3 წლის მაიკლი და 1 წლის ალექსი. ამ განსაცდელში მათ ყველა ამერიკელი მშობელი უთანაგრძნობდა. მშობლისთვის შვილის ძალით წართმევამ და მათი სიცოცხლის რისკის ქვეშ ყოფნამ ყველა დააფიქრა ოჯახის თემაზე. მთელი აშშ აღაშფოთა გამტაცებლების საქციელმა.

ალბათ, წარმოგიდგენიათ, როგორ აღშფოთდებოდნენ ამერიკელები, როცა გაიგეს, რომ სინამდვილეში დედამ მოკლა შვილები, მერე შეგნებულად მოიტყუა და არარსებულ გამტაცებლებს დასდო ბრალი შვილების გატაცებაში. მისმა საქციელმა ადამიანების რწმენა ოჯახური ღირებულებების შესახებ, რაც დედა-შვილის ურთიერთობას, მშობლების მიერ შვილის დაცვას, უსაფრთხო კერის ქონას, გვარის გაგრძელებას გულისხმობდა, მთლიანად შეარყია. ხალხის რეაქცია იმდენად სასტიკი იყო, რომ სამხრეთ კაროლინას შტატის ქალაქ იუნიონში, სადაც სიუზან სმითი ცხოვრობდა, სასამართლოს ბრალმძებლებმა მისივე აღიარების საფუძველზე, მისთვის სასიკვდილო განაჩენის გამოტანა მოითხოვეს.

დანაშაულის გამოკვეთის შემდეგ, სასამართლოზე ბრალდების მხარემ სუზან სმითი დაახასიათა, როგორც ცბიერი და ბოროტი ადამიანი, რომელმაც თავისი შვილები მხოლოდ საყვარელი მამაკაცის გულისმოსაგებად დაახრჩო, იმ მამაკაცისა, რომელმაც იგი უარყო, რადგან უთხრა, რომ მას არ უნდოდა ამ ქალის შვილების მამა გამხდარიყო. დაცვის მხარემ კი სხვაგვარი სურათი დახატა. მათ აღნიშნეს, რომ ამ ქალის ოჯახური ცხოვრება დისფუნქციური გახდა. ჯერ კიდევ 15 წლისა მამინაცვალმა გააუპატიურა, მოგვიანებით ქმარი გაეყარა, ბოლოს კი, საყვარელმა უარყო. ყოველივე ამან იმედგაცრუებულ და სასონარკვეთილ ქალს საშინელების ჩადენისკენ უბიძგა. სუზანის მეგობრები, რომლებიც მონმის როლში გამოდიოდნენ, ამტკიცებდნენ, რომ მას, თავისი არასტაბილური ოჯახური მდგომარეობის მიუხედავად, თავისი შვილები ძალიან უყვარდა და მზრუნველი დედა იყო (ნიუ-იორკ თაიმსი, 9 ივლისი, 1995 წ. გვ. 8).

საბოლოოდ, სუზან სმითი სასიკვდილო განაჩენს გადაურჩა. ის ახლა სამუდამო პატიმრობაშია. თუმცა ამერიკელების შეგნებაში მისი საქმე ჯერ კიდევ არ არის დახურული. ყველა ჩააფიქრა იმ აზრმა, თუ რატომ ინგრევა ოჯახური კავშირი ასე უმოწყალოდ. მართალია, ეს კონკრეტული შემთხვევა განსაკუთრებულია, მაგრამ გაზეთები ხომ ყოველდღე აშუქებენ ბავშვებზე ძალადობისა და ცოლების ცემის ფაქტებს. რა არის ეს — ოჯახური ცხოვრების კრიზისი თუ გარკვეული „ბნელი მხარე“, რომელიც მაშინ იჩენს ხოლმე თავს, როცა მძაფრი ემოციები ადამიანს აიძულებს სიკეთის ნაცვლად ბოროტება ჩაიდინოს; რამდენად დაშორდა ოჯახური ცხოვრების რეალობები იმ მითებს, რომლისაც ჩვენ ასე გვჯეროდა?

ოჯახი, ალბათ, ყველაზე ღირებული სოციალური ინსტიტუტია, მაგრამ ეს ინსტიტუტი, ბოლოდროინდელი კულტურული ცვლილებებისა და ოჯახის ზოგი ტრადიციული ფუნქციების დაკარგვის გამო, დიდი პრობლემის წინაშე დგას. დღეს ბევრი ამერიკელი იბრძვის ოჯახური ცხოვრების სიმტკიცის იდეის გადარჩენისთვის; ბავშვებზე ძალადობისა და ოჯახური კონფლიქტების აღკვეთისთვის; განქორწინების რაოდენობის შემცირებისთვის;

განქორწინების შემთხვევაში ბავშვთა უფლებების დაცვისთვის; შვილის მიკუთვნების შემთხვევაში მარტოხელა მამის პასუხისმგებლობის ხარისხის გათვალისწინებისთვის. ყველაფერი კეთდება იმისთვის, რათა სუზან სმითის საქმე ერთადერთი გამონაკლისი იყოს, მაგრამ შეუძლებელია იმის უარყოფა, რომ უფლებების ხელყოფის, კონფლიქტებისა და ოჯახის წევრებზე ძალადობის შემთხვევებმა იმატა.

მოცემულ თავში ვისაუბრებთ ოჯახის ფუნქციასა და სტრუქტურაზე: რით განსხვავდება ოჯახური სტრუქტურები ერთმანეთისგან სხვადასხვა კულტურაში, პერიოდსა და სხვადასხვა საზოგადოებაში. მაგალითად, ოჯახის მიღებულ ფორმად მიჩნეულია ტრადიციული „მკვიდრი“ ოჯახი. ასევე შევეცდებით განვიხილოთ მისი ალტერნატიული ფორმებიც; ყურადღებას მივაპყრობთ ქორწინებასა და განქორწინებას, თუ როგორ გადაწყვიტოთ ვისზე და როდის ვიქორწინოთ ან ვიქორწინოთ თუ არა საერთოდ. ვისაუბრებთ იმაზეც, თუ რა გვადიხლავს განქორწინებას და რა შედეგები მოჰყვება მას; განვიხილავთ ოჯახური ძალადობის საკითხს, კერძოდ, ძალადობას ცოლებსა და ბავშვებზე, გავლენას ძალაუფლებრივი სტრუქტურის ოჯახურ ურთიერთობებზე; განვიხილავთ ოჯახის მომავალ პერსპექტივას, განვიხილავთ კულტურულ კონფლიქტებს, რომლებიც თანდათან იჩენს თავს ისევე, როგორც განსხვავებული შეხედულებები ოჯახურ ურთიერთობებზე.

ოჯახის ფუნქციები და სტრუქტურა

ოჯახი ადამიანების ჯგუფია, რომლებიც ერთმანეთთან დაკავშირებული არიან ქორწინებით, მემკვიდრეობით, შვილების აღზრდის ვალდებულებით და, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, შვილების ყოლის სურვილით. გარკვეული ნიშნით, ყველა საზოგადოებაში ოჯახი სოციალური ორგანიზაციის ერთ-ერთი ნაწილია და ოჯახისთვის დამახასიათებელი ეს ნიშნები ყველა საზოგადოებისთვის მართლაც საერთოა.

ოჯახის ფუნქციები

ოჯახი მიჩნეულია მნიშვნელოვან ინსტიტუტად, რადგან იგი პასუხობს ადამიანის ყველაზე ფუნდამენტალურ ინდივიდუალურ და კოლექტიურ საჭიროებებს:

- *სიყვარულისა და ემოციური უსაფრთხოების საჭიროება:* ოჯახი მოიცავს ე.წ. სიყვარულის სახელით აღებულ ვალდებულებებს, გაინაწილოს ფინანსური და ემოციური რესურსები. იდეალურ შემთხვევაში ოჯახი გულისხმობს თბილ ურთიერთობას, ერთგულებას, მზრუნველობას, მეუღლის კეთილდღეობისთვის თავგანწირვის სურვილს და უპირობო სიყვარულს (დიზარდი და გადლინი, 1990 წ.);
- *სქესობრივი ურთიერთობის რეგულირების საჭიროება:* ყველა საზოგადოება გარკვეულ შეზღუდვას უწესებს ამ საზოგადოების წევრებს სქესობრივ ურთიერთობებთან დაკავშირებით, მათ შორის იმაზეც, თუ ვის ვისთან შეუძლია დაამყაროს სქესობრივი კავშირი. მაგალითად, ოჯახის წევრებთან (მეუღლის გარდა) სექსუალური კავშირის დამყარება (ინცესტი), საყოველთაოდ აკრძალულია.

- ახალი თაობის გაზრდის საჭიროება: ოჯახის შექმნის ერთ-ერთი მთავარი მიზანია ბავშვების გაჩენა და გაზრდა (სოციალიზაცია). ბავშვები საზოგადოების „ახალწვეულები“ არიან. მათ უნდა ისწავლონ კულტურის ელემენტები, რაც მათ სოციალურ ცხოვრებაში კომპეტენტური მონაწილეობისთვის დასჭირდებათ. ოჯახი ასეთი სწავლების პირდაპირი არენაა.
- ბავშვებისა და უნარშეზღუდულების მოვლის და დაცვის საჭიროება: ბავშვები თავიანთ მშობლებზე არიან დამოკიდებული ზრუნვის, კვების, ჩაცმის, ჰიგიენისა და თავშესაფრის თვალსაზრისით. ზოგ უნარშეზღუდულ ადამიანს ზრდასრულობაშიც სჭირდება მოვლა, რასაც სწორედ მისი ოჯახის წევრები უზრუნველყოფენ.
- სოციალური სტატუსის მოპოვების საჭიროება: საზოგადოების სტრუქტურა სოციალური როლებისა და სტატუსების ჩახლართული ქსელია. ადამიანებს სჭირდებათ როგორმე ამ სტატუსებს შორის მოხვდნენ და ჰქონდეთ ამა თუ იმ როლის შესრულების მოტივაცია. აშშ-ისა და სხვა საზოგადოებებში, სადაც სოციალურ მობილობას და თანაბარ შესაძლებლობებს ქადაგებენ, ადამიანის სტატუსი ბევრად არის დამოკიდებული ოჯახზე, მათ ეროვნულ, ეთნიკურ, რასობრივ, რელიგიურ, კლასობრივ და საცხოვრებელ ადგილთან იდენტიფიკაციის თვალსაზრისით.

განსხვავებული ოჯახური სტრუქტურები

ოჯახის ზემოთ ჩამოთვლილი ფუნქციები ყველა საზოგადოებისთვის საერთოა, ხოლო ამ ფუნქციების შესასრულებლად საჭირო ფორმები სხვადასხვა საზოგადოებაში სხვადასხვაა. ადამიანთა უმეტესობა ფიქრობს, რომ ოჯახის მოწყობა გამართლებულია არა მარტო მორალურად, არამედ ბუნებრივად. მიჩნეულია, რომ მხოლოდ მომავალი თაობის გაჩენა, როგორც ბიოლოგიური მოვლენა, წარმოადგენს ძირითადს და საერთოს ყველა საზოგადოებისთვის, ხოლო დანარჩენი საჭიროებები სხვადასხვა კულტურისთვის განსხვავებულია. მამაკაცების დომინანტობა ოჯახური ცხოვრების ყველაზე გავრცელებული თვისებაა, მაგრამ სხვადასხვა კულტურაში სხვადასხვაა მისი ხარისხი და ფორმა, რაზეც ქვემოთ მოცემული მაგალითები გვიამბობს:

- ინდოეთში, კერალას ნიარამი, ბავშვების აღზრდაში დედის ძმას უფრო დიდი როლი ენიჭება, ვიდრე ბავშვების ბიოლოგიურ მამას. მოზარდობის პერიოდში ნაიარელ გოგონებს უფლება აქვთ რამდენიმე საყვარელი ჰყავდეთ. დაფეხმძიმების შემთხვევაში, საყვარლებს შორის ერთ-ერთი (ან რამდენიმე), რომელიც თავს ბავშვის მამად ცნობს, მშობიარობის ხარჯებს იხდის. სხვა ვალდებულებები ბავშვისა და ქალის მიმართ ქალის საყვარლებს, ან ბავშვის მინიშნებულ მამას არ გააჩნია. დედა-შვილზე ქალის ახლობლები ზრუნავენ. ქონებრივი მემკვიდრეობა და პრივილეგიები გადადის არა მამიდან ვაჟზე, არამედ დედის ძმიდან დის შვილზე (გოუ, 1978).
- მადაგასკარზე, ბეტსილეს ტომში, მამაკაცს უფლება აქვს რამდენიმე ცოლი ჰყავდეს. თითოეული ცოლი ამ კაცის კუთვნილ ბრინჯის მიწების მიმდე-

ბარე სოფელშია დასახლებული. რაც უფრო მდიდარია მამაკაცი და მეტ ბრინჯის მინდორს ფლობს, მით უფრო მეტი ცოლის ყოლა შეუძლია. პირველი ანუ უფროსი ცოლი, რომელსაც „დიდ ცოლს“ უწოდებენ, საუკეთესო და შემოსავლიან მინდორთან ცხოვრობს. მამაკაცი ძირითადად მასთან ცხოვრობს, სხვებთან კი სტუმრად დადის ხოლმე, როცა დანარჩენ მინდვრებს მოინახულებს ხოლმე (კოტაკი, 1991წ.).

- ჰიმალაის მთების ძირში, დასავლეთ ნაწილში მცხოვრებ ტომში ძმებს საერთო ცოლი ჰყავთ. ჯერ უფროსი ძმა ქორწინდება და მერე დანარჩენი ძმები უფროსი ძმის ცოლის ე.წ. თანაქმრები ხდებიან. ისინი ყველანი ერთად ერთ ოჯახად ცხოვრობენ. ბავშვები, რომელიც ამ ქალს უჩნდება, ყველა ბიძას „მამას“ უწოდებენ. ძმებს, როგორც ერთიან ჯგუფს, სურვილის შემთხვევაში, უფლება აქვთ კიდევ ერთი ცოლი მოიყვანონ. ასეთ შემთხვევაში ყველა „ქმარი“ იზიარებს ყველა „ცოლს“.

სოციოლოგები ოჯახის სტრუქტურაში არსებულ განსხვავებების კატეგორიზაციას სხვადასხვა კრიტერიუმების მიხედვით ახდენენ. ერთ-ერთი მათგანია ქორწინებაში მყოფი პარტნიორების რაოდენობა. ამერიკის საზოგადოება იურიდიულადაც და კულტურულადაც აღიარებს „მონოგამიას“ ანუ ქორწინებას ერთ მამაკაცსა და ერთ ქალს შორის. არის საზოგადოებები, რომლებიც „პოლიგამიას“ აღიარებენ, რაც ერთდროულად რამდენიმე პარტნიორთან ქორწინებას ნიშნავს. ქორწინების იმ ფორმას, როდესაც ერთ კაცს ერთდროულად რამდენიმე ცოლი ჰყავს (როგორც ბეტსილოს ტომში) „პოლიგამიას“ უწოდებენ. ნაკლებად გავრცელებულია „პოლიანდრია“ ანუ ქორწინება, სადაც ერთ ქალს რამდენიმე ქმარი ჰყავს.

მეორე კრიტერიუმი, რომელსაც სოციოლოგები იყენებენ ოჯახის სტრუქტურის განსაზღვრისას, ის უპირატესობაა, რომელსაც ოჯახურ კავშირებს ანიჭებენ ანუ როდესაც ქორწინების კავშირის უზენაესობას აღიარებენ; როდესაც ქმარი, ცოლი და მათი მცირეწლოვანი შვილები ერთ ოჯახურ ბირთვს ქმნიან, მათ „მკვიდრ ოჯახს“ უწოდებენ. ოჯახის ასეთი შემადგენლობა ტრადიციულ სტრუქტურად არის მიჩნეული აშშ-სა და უმეტეს დასავლურ ქვეყნებში. მკვიდრი ოჯახის ფორმა სხვადასხვა საზოგადოებაში სხვადასხვაგვარია (გავიხსენოთ ბეტსილოს ტომი). მრავალცოლიან საზოგადოებაში მამაკაცს არ მოეთხოვება ყველა ოჯახს, რომელსაც ქმნის, „მკვიდრი“ ოჯახის სტატუსი მისცეს. აშშ-ში ზრდასრული ადამიანი თავს ორი „მკვიდრი“ ოჯახის წევრად მიიჩნევს: პირველი, „საორიენტაციო“ ოჯახი — მისი მშობლებისა და და-ძმისგან, მეორე კი, „გვარის გამგრძელებელი“ ოჯახი, მეუღლისა და შვილებისგან შედგება.

ისეთ ოჯახურ სტრუქტურას, სადაც უპირატესობას სისხლით კავშირის ანიჭებენ, ეწოდება „გაფართოებული ოჯახი“ (მკვიდრ ოჯახზე დიდია და სისხლით ნათესავებისგან შედგება). „გაფართოებული“ ოჯახის წევრები ერთ სახლში ცხოვრობენ და სისხლით ნათესავების მეუღლეები ოჯახის ბირთვის მიერ პერიფერიულ ნათესავებად არიან მიჩნეული. ასეთი ოჯახი, როგორც წესი, სამი თაობის წარმომადგენლებისგან შედგება, რადგან დაქორწინებული შვილები თავის მშობლებთან ერთად ცხოვრობენ. მართალია, აშშ-ში მაცხოვრობელთათვის სამი თაობის თანაცხოვრება მიღებული არ არის, მაგრამ სხვა საზოგადოებებში ოჯახის სტრუქტურის ასეთ ფორმას ხშირად ვხვდებით.

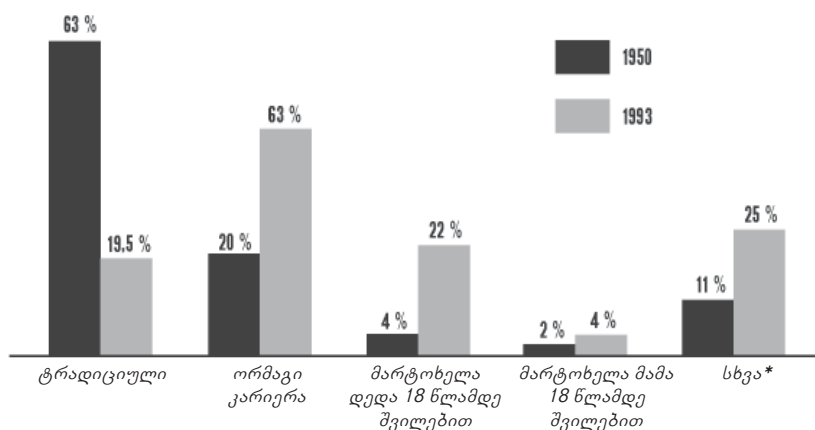
გაფართოებული ოჯახების კლასიფიკაცია საცხოვრებელი ადგილის არჩევის ფაქტორის მიხედვით ხდება. ე.წ. „პატრილოკალურ“ სტრუქტურას მიეკუთვნებიან ახალდაქორწინებული წყვილები, რომლებიც ქმრის ოჯახთან ცხოვრობენ: დაქორწინებული ვაჟები რჩებიან მშობლებთან, ხოლო გოგონები გათხოვებისას მიდიან ოჯახიდან; ე.წ. „მატრილოკალურ“ სტრუქტურას მიეკუთვნებიან ისინი, რომლებიც, პირიქით, ცოლის ოჯახთან ცხოვრობენ, ანუ ვაჟები ქორწინების შემდეგ ტოვებენ მშობლების სახლს, ხოლო ქალიშვილები — რჩებიან; იმ სტრუქტურას, სადაც ახალდაქორწინებული წყვილი ცალკე, მშობლების გარეშე სახლდება და საკუთარ „მკვიდრ“ ოჯახს აფუძნებს, „ნეოლოკალური“ სტრუქტურა ეწოდება.

ოჯახის სტრუქტურის კატეგორიზაციის კიდევ ერთი კრიტერიუმია ნათესაური ხაზის გაგრძელების წესი. ამერიკელთა შვილები ორივე მშობლის ნათესაურ ხაზს აგრძელებენ და მემკვიდრეობის მიღება ორივე მათგანისგან შეუძლიათ. ასეთ ოჯახურ სტრუქტურას „ორმხრივი ნათესაური ხაზის“ მქონე სტრუქტურა ეწოდება. 250 სხვადასხვა საზოგადოების შესწავლის შედეგად აღმოჩნდა, რომ მათი 30% სწორედ ასეთ სტრუქტურას მიეკუთვნება (მარდოკი, 1949წ.). 40% ნათესაურ ხაზს მამის ხაზით აგრძელებს, 20% კი — დედის მხრიდან. ბუნებრივია, რომ „პატრილოკალურ“ სტრუქტურაში ნათესაური ხაზი მამის მხრიდან გადადის, „მატრილოკალურში“ კი — დედის მხრიდან.

კიდევ ერთი კრიტერიუმი, რომლის მიხედვითაც ოჯახური სტრუქტურის კატეგორიზაცია ხდება, მდგომარეობს იმაში, თუ ვინ სარგებლობს ავტორიტეტით ოჯახში. ავტორიტეტს შეიძლება ფლობდეს მამაკაცი („პატრიარქალური“ სტრუქტურა) ან ქალი („მატრიარქალური“ სტრუქტურა). ავტორიტეტს შეიძლება ასევე თანაბრად ფლობდეს ქალიც და კაციც („ეგალიტარული“ სტრუქტურა). ისტორიულად, უპირატესობა პატრიარქალურ სტრუქტურას ენიჭებოდა ისეთ საზოგადოებებში, როგორიც იყო ძველი ბერძნების, რომაელების, ებრაელების და ბევრი სხვ. ამაზონელ ამორძალებზე ლეგენდების არსებობის მიუხედავად, სრული მატრიარქატი არც ერთ საზოგადოებაში არ ყოფილა ნორმა. ქალის ავტორიტეტი სხვადასხვა ოჯახში სხვადასხვაგვარია, დამოკიდებულია პიროვნებაზე და ცოლ-ქმარს შორის არსებულ ურთიერთობებზე. „ეგალიტარული“ ურთიერთობები უფრო თანამედროვე საზოგადოებისთვისაა დამახასიათებელი.

ოჯახურ სტრუქტურებს შორის დიდი განსხვავებაა ისეთ დიდ საზოგადოებებში, როგორიც აშშ-შია. ამერიკული ოჯახების ნახევარზე ბევრად ნაკლებმა შეინარჩუნა „მკვიდრი“ და „მთლიანი“ ოჯახის სახე. განქორწინებების მატებასთან ერთად, იმატა შერეული ოჯახების რაოდენობამ (მამინაცვლით, დედინაცვლით, გერით, ნახევრძმებით ან ნახევარდებით). ოჯახური სტრუქტურები ერთმანეთისგან ეთნიკური წარმომავლობის მიხედვითაც განსხვავდება. აზიური და ლათინოამერიკული ოჯახების სიაში ნაკლებია განქორწინებულთა პროცენტული მაჩვენებელი. აფრო-ამერიკელი ბავშვების რაოდენობა, რომლებიც მარტოხელა მშობლებთან ან გაფართოებულ ოჯახებში იზრდებიან, თეთრკანიან ბავშვების რაოდენობასთან შედარებით მეტია (რაგლსი, 1994წ.). თეთრკანიან მარტოხელა მშობელთან შედარებით, ფერადკანიანები ნაკლებად ქორწინდებიან მეორედ. აფროამერიკულ ოჯახებში ოჯახს, ძირითადად, დედები უძღვებიან. შედარებით გვიან იმიგრირებული და სხვა, დაბალი კლასის ოჯახები მრავალწევრიანია, ვიდრე დიდი ხნის წინ იმიგრირებული და საშუალო კლასის ოჯახები.

ოჯახური სტრუქტურები დროთა განმავლობაში იცვლება თვითონ კულტურებს შიგნითაც და კულტურებს შორისაც. ხანდახან კანონზომიერებაც იცვლის სახეს. ინდოეთში ოჯახური სტრუქტურა თანდათან შეიცვალა, რადგან ინდური საზოგადოების დიდი ბრძოლის შედეგად, თანდათან გაიზარდა ქალთა უფლებები. მაგალითად, ქალებს მიეცათ უფლება მოითხოვონ განქორწინება, აიკრძალა ქვრივი ქალების გარდაცვლილი ქმრებისთვის დანთხუთ კოცონზე თავის დაწვის ცერემონიაც... დასავლეთ აფრიკაში პირიქით მოხდა: კოლონიალიზმისგან თავის დაღწევისა და დამოუკიდებლობის მოპოვების შედეგად მიღებული კანონმდებლობით ტრადიციული მატრიარქალური სტრუქტურა შეიცვალა და ქალები ისეთი თანასწორუფლებინობით ვეღარ სარგებლობენ, როგორც მანამდე. ეს გამოიწვია ევროპული მოდელის შესაბამისი კანონების საფუძველზე ოჯახის საკუთრებაზე მამაკაცის უფლებების გაზრდამ.

* შედიან პენსიაზე გასულები და სხვები, რომლებიც სამუშაო ძალას არ მიეკუთვნებიან

სქემა 11.1 / ამერიკული ოჯახური სტრუქტურები. 1950 და 1993 წწ.

ოთხი დეკადის განმავლობაში „ტრადიციული“ ოჯახის პროცენტული მაჩვენებელი 40%-ით დაეცა (იყო 63% და გახდა 19.5%). იმ ოჯახების რაოდენობა, სადაც ორივე მშობელი მუშაობს, რაოდენობრივად ორჯერ გაიზარდა მაშინ, როცა მარტოხელა დედების რაოდენობა ოთხჯერ გაიზარდა.

წყარო: აშშ აღწერის ბიურო; აშშ სტატისტიკური მონაცემები. ვაშინგტონი აშშ 1994წ.).

დროთა განმავლობაში, დასავლეთ ევროპაში ოჯახების ზომაც შემცირდა და პატრიარქალურობის დონეც. უკვე კარგა ხანია, ამერიკული ოჯახებიც განიცდიან ზომაში შემცირებას. ოჯახის ახალგაზრდა წევრები ცალკე ცხოვრებას ანიჭებენ უპირატესობას. ამას ემატება ახალშობილთა რაოდენობის შემცირებაც (რაგლსი, 1994წ.). საგრძნობლად შემცირდა ამერიკული „მკვიდრი“ ოჯახების რაოდენობაც: თუ მათი რაოდენობა 1950 წელს 63% იყო, 1993 წლისთვის მხოლოდ 19% დარჩა. მართალია, ზრდასრული შვილები ჯერ კიდევ მიიჩნევენ თავს თავისი მშობლების ოჯახის წევრებად, მაგრამ ცალკე ცხოვრობენ (იხ. სქემა 11.1). შემდეგი ქვეთავის თემა სწორედ ამ ტიპის ოჯახების ცვლილებებია.

სტადიური იდეალი

ბივერ კლივერი სკოლიდან ერთ-ერთ ახალგაშენებულ გარეუბანში სახლში ბრუნდება. დედა რძეს და ორცხობილებს ახვედრებს და ყურადღებით უსმენს მის წუნუნს სკოლის პრობლემებზე. სამსახურიდან დაბრუნებული მამა ბრძნული გამომეტყველებით იწყებს ოჯახური პრობლემების განხილვას და შესაბამის გადაწყვეტილებებს იღებს. „მედიუმი“ ოჯახის გაიდილება მე-20 საუკუნის 50-იანი წლების ისეთი სატელევიზიო სიტუაციური კომედიების შედეგი იყო, როგორიც არის „მიენდე ბივერს“. ბევერი ამერიკელი დღეს იმ დროს ნოსტალგიით იხსენებს და ცხოვრების იმ სტილს დღევანდელ ოჯახურ „კრიზისს“ ადარებს. კრიზისში იგულისხმება დანგრეული ოჯახები, განქორწინების მაღალი დონე, მუშაობით გადაღლილი ოჯახის წევრები, ძალადობა იარაღით, ფეხმძიმობა თინეიჯერებში, ნარკომანია და ა.შ. ხალხს თავში უტრიალებს აზრი, შეიძლება თუ არა იცხოვრონ ისე, „როგორც ადრე ცხოვრობდნენ“.

ნუთუ წარსულში მართლა ყველაფერი ისე კარგად იყო, როგორც აღწერენ? სატელევიზიო კომედიების მიერ აღწერილი ოჯახური იდილიები მაღავდნენ რამდენიმე რეალობას. „ტრადიციული“ ოჯახი ახალი ფენომენი იყო აშშ-ის საზოგადოებისთვის (კუნცი, 1992წ.). მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ხალხი უფრო ადრე ქორწინდებოდა, ვიდრე მანამდე, ბავშვებსაც უფრო მეტს აჩენდნენ, რამაც „ბებიბუმერების“ თაობას ჩაუყარა საფუძველი. ომის შემდგომმა ეკონომიკურმა აღმავლობამ შექმნა სამუშაო ადგილები სხვა დასხვა სფეროში. საწარმოების ირგვლივ გაშენდა გარეუბნები. ახალგაზრდებს საშუალება მიეცათ, შეეძინათ და კომფორტულად მოეწყოთ საკუთარი ბინები. გაჩნდა ახალი ღირებულებები: გართობა, ოჯახური როლის მორგება და საკუთარი სურვილების დაკმაყოფილება. მშობლების ოჯახზე დამოკიდებულებამ მნიშვნელობა დაკარგა.

მე-20 საუკუნის 50-იანი წლების სიტუაციური კომედიები მაღავდნენ კიდევ ერთ სოციალურ ფაქტორს. საქმე ის არის, რომ ამერიკელების უმეტესობა უსახსრობის გამო ვერ აღიქვამდა თავს ე.წ. „ჯუნ კლივერის სარეცხი მანქანის“ და „ჰუვერის მტვერსასრუტის“ მომხმარებლად. ამერიკელების სულ მცირე ერთი მეოთხედი სიღარიბეში ცხოვრობდა და „მამიკოს ხელფასი“ ბევერ ოჯახს არ ჰყოფნიდა (კუნცი, 1992წ.). ბევერი სატელევიზიო შოუ იგნორირებას უკეთებდა ისეთ მნიშვნელოვან ფაქტორებს, როგორიც არის კულტურული განსხვავებები (ლათინელ მებაღეს ფილმში „ჩემი სამი ვაჟი“ სახელად ფრენკ სმითი ერქვა), იზოლაცია, ეროვნული უმცირესობების უფლებების სისტემატური რღვევა, დაბალი ანაზღაურება ქალებისთვის და უსახსრობა, რომელიც ვითომდა „იდეალური“ ოჯახების უკან იდგა. მიუხედავად იმისა, რომ შედარებით ნაკლები იყო განქორწინებების რიცხვი, მრავლად იყვნენ უიღბლო ქორწინებაში მყოფი ადამიანები.

დღევანდელი ოჯახური სტრუქტურის განხილვისას უნდა გვახსოვდეს, რომ არ არის საჭირო წარსულის გაიდეალება და მისი, უფრო „მარტივ“ მდგომარეობად განხილვა. წარსული ტრადიციული „იდეალური“ ოჯახის ცნება არ შეესაბამებოდა რეალობას და არც დღევანდელი ახალი ტიპის ოჯახური სტრუქტურაა ძალიან ახალი. წნეხი, რომელიც

ამერიკულ ოჯახს აწევს, დიდი ხანია არსებობს. ამერიკელები თავად ვერ თანხმდებიან თემაზე, თუ რომელია უპირატესი ოჯახური სტრუქტურა. 1993 წელს ჩატარებული გალასის კვლევის მიზანი იყო პასუხი შეკითხვაზე — ხომ არ აჯობებს საზოგადოებისთვის, რომ მამაკაცმა იმუშაოს და ქალმა ოჯახური საქმეები აკეთოს? 26% დაეთანხმა ამ მოსაზრებას, ხოლო 37% კატეგორიულად არ დაეთანხმა. დანარჩენების აზრი თითქმის ორად გაიყო და ნახევარი შედარებით პოზიტიურად, ნახევარი კი ნეგატიურად იყო განწყობილი. მნიშვნელოვანი უმრავლესობა მხარს უჭერდა, ქალების მუშაობას მიუხედავად იმისა, ჰქონდა თუ არა ქმარს მაღალი ანაზღაურება (გალასის ყოველთვიური გამოკითხვა).

თანამედროვე ხელობა

დღევანდელი არატრადიციული ოჯახები შედარებით პატარა და ინკლუზიურია, ამიტომ როლების გაცვლაც უფრო მისაღებია მისი წევრებისთვის, ვიდრე წარსულში, როცა ოჯახში შემომტანად მხოლოდ ოჯახის მამა ითვლებოდა, ცოლი კი სახლში უნდა მჯდარიყო და მხოლოდ ქმარზე და ბავშვებზე ეზრუნა. თანამედროვე ოჯახებში, უმეტეს შემთხვევაში, ორივე მშობელი მუშაობს; ბებიას და პაპას შედარებით აქტიური როლი აქვთ შვილიშვილების აღზრდაში; განქორწინების შემთხვევაში კი წყვილი ხელახლა ქმნის ე.წ. შერეულ ოჯახს (დედინაცვალი, მამინაცვალი, ნახევარ და-ძმა); ან რჩება მარტოხელა მშობლად.

ოჯახები, სადაც ორივე მშობელი მუშაობს

უმუშევარი დიასახლისი ძალიან იშვიათი მოვლენა ხდება აშშ-ში. 1948 წელს გათხოვილი ამერიკელი ქალების მხოლოდ 22% მუშაობდა. დღეს ეს რაოდენობა 63%-მდე გაიზარდა. დღეს 25 წლიდან 42 წლამდე ასაკის გათხოვილი ქალების 73% და სასკოლო ასაკის ბავშვების დედების 72% მუშაობს (აშშ შრომის დეპარტამენტი, 1994წ.).

როდესაც მე-20 საუკუნის 60-70-იან წლებში მილიონობით დაოჯახებულმა ქალმა მუშაობა დაიწყო, მათ წილად დაბალანაზღაურებადი და დაბალ სტატუსიანი სამსახურები: მიმტანის, გამყიდველის, ბანკის ოპერატორის და სხვა თანამდებობა შეხვდათ. მიუხედავად იმისა, რომ ამ სამსახურების წყალობით მათი ოჯახის ბიუჯეტი გაიზარდა, კარიერაში წინსვლის პერსპექტივა მათ არ ჰქონდათ. ოჯახში ქალის სამსახური რანგით მაინც მამაკაცის სამსახურის ქვემოთ იდგა. ეს რეალობა იყო არა მარტო ე.წ. „თეთრსაყელოიან“ ანუ მაღალანაზღაურებადი და მაღალსტატუსიანი სამსახურის მქონე მამაკაცების ოჯახებისთვის (ადვოკატები, ბიზნესმენები და სხვ), არამედ იმ ოჯახებისთვისაც, სადაც მამაკაცებს ე.წ. „ლურჯსაყელოიანი“ სამსახური ჰქონდათ. მამაკაცებს ყოველთვის მეტ ანაზღაურებას, უსაფრთხოების გარანტიებს და დანაშაულების შანსებს სთავაზობდნენ, ვიდრე ქალებს. დღესდღეობით ისეთმა ოჯახებმა, სადაც ორივე წევრი (მშობელი) მუშაობს კიდევ უფრო იმატა, რადგან დღეს მამაკაცსაც და ქალსაც, თანაბრად აქვს დანაშაულების შესაძლებლობა.

იმ ოჯახებს, სადაც ორივე მშობელი მუშაობს, მეტი შემოსავალი აქვს, მაგრამ სხვა პრობლემების წინაშე უწევს დგომა. მაგალითად, ოჯახში, სადაც ერთ-ერთ წევრს ახალ და უკეთეს სამსახურებრივ შესაძლებლობას სთავაზობენ სხვა ქალაქში, ბავშვის მოვლის

საკითხი და ოჯახის წევრების ცალ-ცალკე ცხოვრების პერსპექტივა თავისთავად პრობლემატური ხდება. დღეს მამაკაცების ოჯახური მოვალეობები გაიზარდა და ქალებისა შემცირდა, მაგრამ მაინც არის გარკვეული უთანასწორობა. როგორც წესი, ქალებს სამსახურში სრულ განაკვეთზე მუშაობის მერე, ოჯახში, „მეორე ცვლაში“ უწევთ მუშაობა (ჰორშილდი, 1989წ.). ერთ-ერთი კვლევის შედეგად გაირკვა, რომ სამ წლამდე ასაკის ბავშვების დედები, რომლებსაც სამსახური აქვთ, ბავშვის მოვლისთვის განეული შრომის გათვალისწინებით, კვირაში დაახლოებით 90 საათს მუშაობენ (სკარი და ვაინბერგი, 1986წ.). მიუხედავად იმისა, რომ ქმარმაც და ცოლმაც იცის, რომ ოჯახური პასუხისმგებლობების უთანასწოროდ განაწილება უსამართლობაა, დღესდღეობით ქალები უფრო განიხილავენ ამ საკითხს ოჯახურ პრობლემად, ვიდრე მამაკაცები (ბურისი, 1991წ.).

ოჯახებს, სადაც ორივე მშობელი მუშაობს, მცირეწლოვანი შვილებისთვის მომვლელები სჭირდებათ, რასაც მათი შემოსავლის საკმაოდ დიდი ნაწილი ეთმობა (ფრანკელი, 1991წ.). დაბალშემოსავლიან ოჯახებს ბავშვის მოვლაში მშობლები, ნათესავები ან მეგობრები ეხმარებიან. მაღალშემოსავლიან მშობლებს საშუალება აქვთ შვილები სპეციალურ დაწესებულებაში, საბავშვო ბაღში ატარონ (ანგარიში მოსახლეობის შესახებ, 1990წ.). სკოლამდელი ასაკის ბავშვების ნახევარზე მეტი დღეს სკოლამდელი აღზრდის დაწესებულებებში დაჰყავთ. (სკოლამდელი ასაკის ბავშვებზე ზრუნვის APA-ს სოციალური კომისია, 1993წ.). მსოფლიოს მასშტაბით ტენდენცია ასეთია: სკოლამდელი აღზრდის დაწესებულებებში ოთხ წლამდე ასაკის ბავშვების 65% (ნიუ-იორკიდან), 80% (ბეიჯინგიდან), 95% (ტოკიოდან) დადის (ტობინი, ვუ და დავიდსონი, 1989წ.).

ზოგ მშობელს სკოლამდელი აღზრდის დაწესებულებაში ბავშვის ტარება მოსწონს არა იმდენად მოვლის, არამედ ბავშვისთვის გარკვეული გამოცდილების მიცემის თვალსაზრისით. სკოლამდელი აღზრდის დაწესებულებების საქმიანობის ხარისხი დღეს განისაზღვრება ჰიგიენური პირობებით, აღმზრდელობითი აქტივობებით, რომელსაც აღმზრდელები სთავაზობენ ბავშვებს და ა.შ. კვლევის, თუ რომელი ჯობია, ოჯახში მიღებული თუ სკოლამდელ დაწესებულებაში მიღებული აღზრდა, შედეგი არ არის საკმარისად დამაჯერებელი. მაღალკვალიფიციური სკოლამდელი აღზრდის დაწესებულებები, შესაძლოა, სასარგებლო და მეტად ღირებული იყოს იმ ბავშვებისთვის, რომლებიც დედისერთები არიან ან რომელთა ოჯახური მდგომარეობა არ არის მაინცდამაინც სახარბიელო. დაბალკვალიფიციური ანალოგიური დაწესებულებები, შესაძლოა, ზიანს უქადდეს ბავშვის აღზრდას და მის სოციალურ ქცევას მომავალში, მით უმეტეს, თუ ბავშვს იქ ძალიან ადრეულ ასაკში მიიყვანენ და იქ ყოფნა მას კვირაში 20 სთ-ზე მეტხანს უწევს (სკოლამდელი ასაკის ბავშვებზე ზრუნვის APA-ს სოციალური კომისია, 1993წ.).

პრობლემები საუკეთესო სკოლამდელი აღზრდის დაწესებულებებსაც აქვს, მაგალითად, შეიძლება მოხდეს ისე, რომ მომვლელი არ შეესაბამებოდეს თავის თანამდებობას ან ბავშვმა ავადმყოფობის გამო ხშირად ვერ იაროს იქ. არის შემთხვევებიც, როდესაც ბავშვისა და მშობლის არდადეგები და შევსება არ ემთხვევა ერთმანეთს. ამ დროს დედებს უწევთ სამსახურის გაცდენა და შვილთან ერთად სახლში დარჩენა, რაც დედის კარიერას ხელს უშლის და მამაკაცთან შედარებით მას ნაკლებად ელოდება წინსვლა სამსახურში (ბლაუ და რობინსი, 1989წ. კლერმანი და ლიბოვიცი, 1990წ.). უფრო მეტიც, ზოგ შემთხვევაში, ბევრი შრომის, სტრესისა და პასუხისმგებლობის კონფლიქტის შედეგად ზარალდება დედა-შვილის ურთიერთობა (სკოლამდელი ასაკის ბავშვებზე ზრუნვის APA-ს სოციალური კომისია, 1993წ.).

ოჯახები, სადაც რამდენიმე თაობა ერთად ცხოვრობს

მე-20 საუკუნეში ე.წ. გაფართოებული ოჯახები ნელ-ნელა „მკვიდრ“ ოჯახებად გადაიქცა, რადგან ოჯახის ასეთ მოწყობას დროთა განმავლობაში მეტი უპირატესობა მიენიჭა. სტივენ რუგლესი (1994წ.) ოჯახის ასეთ სახეცვლილებას რამდენიმე ფაქტორით ხსნის. პირველი: განათლება გახდა უფრო მნიშვნელოვანი მომავალი კარიერის თვალსაზრისით, ვიდრე ოჯახურ ბიზნესში მუშაობა; შედეგად, სულ უფრო ნაკლები შვილი რჩებოდა ოჯახურ ბიზნესში სამუშაოდ. მეორე: ეკონომიკურმა ცვლილებებმა მობილობის აუცილებლობა გამოიწვია. ამერიკელების აზრით, სწორედ სხვა შტატში სამუშაოს მოძიების მიზნით გადასვლამ გამოიწვია შვილების მშობლების ოჯახისგან მოწყვეტა. დღევანდელი ასაკოვანი ადამიანები ბევრად უფრო ილბლიანები არიან, ვიდრე მათი წინამორბედები, რადგან მათ საშუალება აქვთ პენსიაზე გასვლის შემდეგ ბინა იქ დაიდონ, სადაც თბილი კლიმატია. გარდა ამისა, ოჯახის სტრუქტურის სახეცვლილებამ უფრო მეტი ინდივიდუალიზმისა და დამოუკიდებლობის შესაძლებლობა მისცა ახალ თაობას, ვიდრე მის წინამორბედებს ჰქონდათ. ზემოაღნიშნული მიზეზების გამო, ოჯახური სტრუქტურა დღეს კიდევ უფრო პატარა ზომის სტრუქტურად იქცა, ვიდრე „მკვიდრი“ ოჯახები იყო. ხანდახან ოჯახი მხოლოდ წყვილისგან შედგება, ხან მარტოხელა მშობლისგან და ერთი-ორი შვილისგან და სხვ. მიუხედავად იმისა, რომ პრესა დღეს მშობლების „დაცლილ ბუდეში“ შვილების დაბრუნების ტენდენციისკენ მიუთითებს, ამის ემპირიული დამამტკიცებელი საბუთი ჯერ არ არსებობს (უაიტი, 1994წ.).

მიუხედავად იმისა, რომ ბებია-პაპა ზრდასრულ შვილებთან აღარ ცხოვრობენ, ე.წ. გაფართოებული ოჯახის პირობებში, ისინი ოჯახიდან მოწყვეტილები არ არიან. მათ ბევრად უკეთესი დამოკიდებულება აქვთ ცალკე მცხოვრებ შვილებთან, ვიდრე მამინ, როცა ბებიებსა და პაპებს თავისი შვილების ოჯახის ყოველდღიური სტრესული რითმისა და ხმაურის ქვეშ უწევდათ ცხოვრება (ჩერლინი, 1995წ.). ზრდასრულთა მშობლებთან ურთიერთობის ხარისხი მათ საცხოვრებელ ადგილებს შორის მანძილზეა დამოკიდებული. რაც უფრო ახლოს ცხოვრობენ ერთმანეთთან, მით უფრო მეტი კონტაქტია მათ შორის. მნიშვნელოვანი ფაქტორია მშობლების ასაკიც. შედარებით ახალგაზრდა ბებია-პაპა შვილიშვილების ცხოვრებაში უფრო აქტიურად მონაწილეობს. ასაკოვან მშობლებს ბევრად ახლო ურთიერთობა აქვთ ქალიშვილებთან, ვიდრე ვაჟებთან, განსაკუთრებით, როცა ქალიშვილები განქორწინებულები არიან (ალდოუსი, 1995წ.). სამოც წელს მიღწეული მშობლების თითქმის ნახევარი შვილების განქორწინების ფაქტის წინაშე დგას (spitzel et la. 1994წ.). ასეთ სიტუაციაში შვილიშვილები შვილისა და მშობლის ურთიერთობების შუამავლად ითვლებიან.

სულ უფრო ხშირია ბებია-პაპებისა და შვილიშვილების მეგობრობის ფაქტები. სოციოლოგები — ენდრიუ ჩერლინი და ფრენკ ფურსტენბერგი თავის ნაშრომში „ახალი ამერიკელი ბებია და პაპა“ (1986წ.) წერენ, რომ გამოკითხული ბებია-ბაბუების 50%-მა შვილიშვილები სულ რაღაც ერთი ან ორი დღის წინ მოინახულა, ხოლო 70%-ს გასული კვირის განმავლობაში სულ მცირე ერთი შვილიშვილი მაინც ჰყავდა მონახულებული. მშობლებისგან განსხვავებით, ბებია-ბაბუებს მეტი დრო აქვთ შვილიშვილებთან ურთიერთობის, თამაშის, წიგნის კითხვის, საშინაო დავალების შესრულებაში მიხმარებისა და სეირნობის. სწორედ იმიტომ, რომ ასაკოვანი ადამიანები დღეს უფრო დიდხანს ცხოვრობენ, შვილიშვილებთანაც უფრო დიდხანს უწევთ ყოფნა. მე-20 საუკუნის დასაწყისში 15 წლის ათი ბავშვიდან ხუთს ჰყავდა ბებია-პაპა, 1970 წლისთვის კი — ათიდან ცხრას (ჩერლინი, 1995წ.).

ღრმად მოხუცებული მშობლები, რომლებსაც ხშირად შერყეული ჯანმრთელობა აქვთ, გარკვეულ ტვირთად აწევიან ზრდასრულებს. მათ „სენდვიჩის“ თაობას უწოდებენ, რადგან ორმაგი პრესის ქვეშ არიან — ერთი მხრივ, შვილებისა და, მეორე მხრივ, მშობლების მხრიდან. უბრალო ჭეშმარიტებაა, რომ ამ შუა, ე.წ. ალყაშემორტყმული თაობის კეთილდღეობა ზარალდება ორმაგი პასუხისმგებლობების გამო. თუმცა ე.წ. გრძივი (ლონგიტუდური) კვლევის ჩატარების შემდეგ აღმოჩნდა, რომ თაობების მიმართ ორმაგი პასუხისმგებლობა მხოლოდ მინიმალურ გავლენას ახდენს ზრდასრული შვილების მდგომარეობაზე და რომ „სენდვიჩის“ თაობის პრობლემები შესაძლოა მითი აღმოჩნდეს (ლუმიზი და ბუთი, 1995წ.).

სამწუხაროდ, ყველა მოხუცი როდია შვილების ყურადღებით განებივრებული. თანამედროვე საზოგადოებაში ბევრია ასაკოვანი ადამიანების მიმართ ოჯახის წევრების სასტიკი მოპყრობის შემთხვევები. აშშ-ის კონგრესის წარმომადგენელთა პალატის ასაკოვანი ადამიანების მდგომარეობის შემსწავლელი კომისიის (1990წ.) მიერ წარმოებული კვლევის შედეგად აღმოჩნდა, რომ ყოველ წელს დაახლოებით 1,5 მილიონი მოხუცის (ანუ ყოველ ოცში ერთის) უფლებები ირღვევა. შემთხვევები, რომლებიც გამოკვლეული არ არის, აღნიშნულ რაოდენობას კიდევ უფრო გაზრდის. მოხუცების უფლებების დარღვევაში იგულისხმება ფიზიკური შეურაცხყოფა (სექსუალური ძალადობის ჩათვლით), უდიერი დამოკიდებულება (უარის თქმა მის კვებაზე, წამლებით და სხვა ნივთებით უზრუნველყოფაზე), ან ფსიქოლოგიური ძალადობა (დაშინება იმით, რომ მიატოვებენ).

მოხუცებულთა ორივე კატეგორიის (ვისაც სასტიკად ან პირიქით, კარგად ეპყრობიან) მდგომარეობის შესწავლის შედეგად (პილმერი, 1986წ.), აღმოჩნდა, რომ სასტიკი მოპყრობის მიზეზი ზრდასრული შვილების მშობლის მოვლის საჭიროებით გამოწვეული სტრესი ნაკლებად იყო. მთავარი განსხვავება ამ ორი კატეგორიის ოჯახებს შორის ის იყო, რომ ისინი, ვინც სასტიკად ეპყრობოდნენ მოხუცებს, უმეტესად დამოკიდებული იყვნენ მათი მშობლების ფინანსურ შემოსავალზე და სხვ. მოძალადეები სწორედ მაშინ ექცეოდნენ სასტიკად თავის მშობლებს, როდესაც მათგან სჭირდებოდათ რაღაც და არა მაშინ, როცა მშობლებს სჭირდებოდათ რამე. მოხუცებზე მოძალადეთა ორი მესამედი ან ალკოჰოლიკი იყო ან გონებრივად შეზღუდული. არ ყოფილა შემთხვევა, რომ პირიქით ყოფილიყო ანუ მოხუცებს გამოეჩინათ სისასტიკე შვილების მიმართ; მით უმეტეს არ ყოფილა შემთხვევა, რომ ფინანსური მდგომარეობა გამხდარიყო მათი ძალადობის მიზეზი. კვლევამ აჩვენა, რომ მოხუცებზე ძალადობის რისკის ქვეშ ყოფნის ფაქტორი დამოკიდებულია მათი მზრუნველის თვისებებზე.

შერეული ოჯახები

ბევრი განქორწინებული ადამიანი ხელახლა ქორწინდება აშშ-ში. აქედან ნახევარზე მეტი უკვე მშობელია (ბუმპასი, სუითი და მარტინი, 1990წ.). შედეგად იქმნება ე.წ. შერეული ოჯახები. სხვანაირად მათ „მშობელნაცვალ“ ოჯახებს უწოდებენ. 1992 წელს ამერიკელი ბავშვების 11% ცხოვრობდა „მშობელნაცვალ“ ოჯახში, სადაც ერთი ბიოლოგიური მშობელი და მეორე ე.წ. „მშობელნაცვალი“ იყო (ჩერლინი და ფურსტენბერგი, 1994წ.). პროგნოზი ასეთია, რომ 16 წლამდე ყოველი მეოთხე ბავშვი სწორედ ასეთ ოჯახში იცხოვრებს (მილერი და მურმანი, 1989წ.). 21-ე საუკუნის დასაწყისში შერეული ოჯახების რაოდენობა გადააჭარბებს ტრადიციული „მკვიდრი“ ოჯახების რაოდენობას (პილი, 1990წ.). შერეული ოჯახების არსებობამ ნათესაობის ცნების ახალი ხედვა გააჩინა (ჩერლინი და ფურსტენ-

ბერგი, 1994წ.). ამერიკელებში მხოლოდ სისხლით ნათესაობა ან ქორწინება არ ნიშნავს ნათესაობას. ურთიერთობების ჩამოყალიბება, რეგულარული ზრუნვა, დახმარების განეცა და მიღება — აი, ამ გზებით ყალიბდება ნათესაობა, რაც თავისთავად ადვილი ამოცანა არ არის. შერეულ ოჯახებში ნათესური ურთიერთობა ყალიბდება ოჯახის ახალ წევრებს შორის დედის ან მამის მხრიდან. სიტყვა *step-parent* ფრანგულ ენაში (*beau-parent*) იგივეს ნიშნავს, რაც *parent-in-law*.

მთავარი მიზეზი, თუ რატომ არის ძნელი ნათესაობის ცნების საბოლოოდ ჩამოყალიბება, იმაში მდგომარეობს, რომ ხელახალი ქორწინებისას, რომელიც განქორწინებას მოსდევს, ე.წ. „ნაცვალ“ მშობელი არ იკავებს არავის ადგილს. ხშირ შემთხვევაში შვილები აგრძელებენ ურთიერთობას თავის ბიოლოგიურ მშობლებთან, ასე რომ, დედინაცვლის ან მამინაცვლის როლი ყოველთვის არ არის თავიდანვე გარკვეული (შეგებელი, ფაინი და რენერი 1991წ.). ხშირად დედინაცვლებს და მამინაცვლებს გადამეტებული მოლოდინი აქვთ იმისა, რომ მაშინვე შეუცვლიან ბავშვებს ნამდვილ დედას ან მამას; რომ საპასუხო სიყვარულს ან მორჩილებას და პატივისცემას მიიღებენ მათგან. ამას ხანდახან წლები სჭირდება (ჩერლინი და ფუსტენბერგი, 1994წ.). ჭკვიანი დედინაცვალი და მამინაცვალი შეეგუება იმ აზრს, რომ მათ შეზღუდული უფლებები აქვთ ბავშვებზე (გერებზე) და მოთმინებით დაელოდება იმ დროს, როცა მათთან ურთიერთობა უფრო განუმტკიცდება.

არსებობს რამდენიმე ფაქტორი, რასაც შეუძლია ბავშვებსა და ე.წ. „ნაცვალ“ მშობლებს შორის ურთიერთობის სწრაფად მონესრიგება (ჩერლინი და ფუსტენბერგი, 1994წ.). ერთ-ერთი ფაქტორია ბავშვის (გერის) ასაკი. სკოლამდელი ასაკის ბავშვებისთვის ბევრად ადვილია იმის დაჯერება, რომ დედინაცვალი ან მამინაცვალი მისი „ნამდვილი“ მშობელია. კიდევ უფრო აადვილებს საქმეს ის ფაქტორი, თუ ბიოლოგიური მშობელი იშვიათად ჩნდება. ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაქტორი კი მდგომარეობს ურთიერთობების ხარისხში ე.წ. „ნაცვალ“ მშობლებსა და ბიოლოგიურ მშობლებს შორის. თუ ისინი ერთმანეთში კარგ ურთიერთობას ჩამოაყალიბებენ და საერთო კონცეფციებს გამოიმუშავენ ბავშვის და ოჯახის მიმართ, მათ ბევრად უფრო წარმატებული ოჯახები ჩამოაყალიბდებიან. სამწუხაროდ, არ არსებობს ზოგადად მიღებული ნორმები ამ მიმართულებით.

მამინაცვლებს უფრო უადვილდებათ ურთიერთობების ჩამოყალიბება გერებთან, ვიდრე დედინაცვლებს. ეს უკანასკნელნი იშვიათად ცხოვრობენ გერებთან ერთად. „მამინაცვალი... ხშირად ავსებს ვაკუუმს, რომელიც ბიოლოგიურმა მამამ დატოვა. დედინაცვალს კი პირიქით, უნდა როგორმე მოერგოს იმ ადგილს, რომელიც ბიოლოგიურ დედას ეკავა (ჩერლინი და ფუსტენბერგი, 1994წ. გვ 371).

რაც შეეხებათ ბავშვებს, ისინი ხშირად განიცდიან დედინაცვლის ან მამინაცვლის ე.წ. შემოჭრას მათ ცხოვრებაში და მათთან დაახლოების მცდელობას. გარდა ამისა, მშობლის ხელმეორედ ქორწინება მათ უკარგავს ბიოლოგიური მშობლების შერიგების იმედს. მოზარდებს განსაკუთრებით უჭირთ ოჯახში ახალი წევრის მიღება მაშინ, როცა თავად ცდილობენ თვითდამკვიდრებას ან იბრძვიან დამოუკიდებლობისთვის. შეიძლება მოხდეს ისიც, რომ ოჯახის ახალ წევრებსა და ბიოლოგიურ შვილებს შორის გაიმართოს ბრძოლა კონკრეტული ოჯახის ბიოლოგიური მშობლის ყურადღების მისაპყრობად ან მოსაპოვებლად. მაშინაც კი, როდესაც ურთიერთობები კარგად ყალიბდება, ბავშვებს ეუფლებათ გრძნობა, თითქოს ისინი ღალატობენ ბიოლოგიურ მშობელს. სიტუაციას ასევე ართულებს ისიც, რომ არსებობენ კიდევ ნახევარ და-ძმები, ახალი ბებიები, ბაბუები და სხვ. რომლებთანაც ბავშვებს ასევე უნევთ შეჯიბრი ან ბრძოლა.

მარტოხელა მშობლები

ოჯახური სტრუქტურის კიდევ ერთი გავრცელებული სახეობაა მარტოხელა მშობელთა ოჯახები. ასეთი ოჯახები იქმნება განქორწინების, დაქვრივების ან შვილის ქორწინების გარეშე გაჩენის შემთხვევაში. 1970 და 1993 წლებს შორის თითქმის ორჯერ გაიზარდა ასეთი ოჯახების რიცხვი (იყო 13% და გახდა 27%). მართალია ორი მესამედი აქედან თეთრკანიანთა ოჯახებია, მაგრამ აფროამერიკელები უფრო მიდრეკილნი არიან ამისკენ. აფროამერიკული ოჯახების 64%, თეთრკანიანთა — მხოლოდ 23%, ხოლო ლათინო-ამერიკელთა — 37% შეადგენს მარტოხელამშობლიან ოჯახს (ანგარიში მიმდინარე მოსახლეობის შესახებ, 1993წ.).

იზრდება ქორწინების გარეშე შვილების გაჩენის შემთხვევებიც. 1950 წელს ეს მაჩვენებელი 4%-ს უდრიდა, ხოლო 1992 წელს იგი 30%-მდე გაიზარდა (ჯანმრთელობის სტატისტიკის ეროვნული ცენტრი, 1995წ.), თუმცა პროცენტული მაჩვენებელი უფრო მაღალია შავკანიანებში, ვიდრე თეთრკანიანებში (68% და 23%). ქორწინების გარეშე შვილის გაჩენა უფრო სოციალურ მდგომარეობასთან არის დაკავშირებული, ვიდრე რასასთან. (ანგარიში მიმდინარე მოსახლეობის შესახებ, 1993წ. გრინგლასი და ვეინრაუბი, 1995წ.). დამატებით უნდა ითქვას, რომ სატელევიზიო გმირის, მერფი ბრაუნის მსგავსად, საშუალო კლასის ქალბატონები დღეს სწორედ ასეთ არჩევანს მიმართავენ და იმის გამო, რომ მათი რაოდენობა სწრაფად იზრდება, ხშირ შემთხვევაში ბოლომდე მარტოხელა დედის სტატუსში რჩებიან. ქორწინების გარეშე შვილის გაჩენის ტენდენცია აისახება კულტურაზეც. აღნიშნულ სტატუსს დღეს ნაკლებად კიცხავენ, ვიდრე მე-20 საუკუნის 50-იან წლებში. მარტოხელა მშობლის სტატუსი სოციალური ფუნქციებისადმი დღევანდელ მიდგომაზეც მიუთითებს — ხშირ შემთხვევაში მამები თავის შვილებს არ ეხმარებიან ეკონომიურად (ხოლო დედების შემოსავალი შედარებით მცირეა), ამიტომ ბავშვების დახმარებაზე უნდა იზრუნოს სახელმწიფომ ან საქველმოქმედო ორგანიზაციებმა. ასეთ შემთხვევაში სოციალური ინსტიტუტები ბავშვებსაც და დედებსაც გარკვეულ დახმარებას სთავაზობენ (მაგალითად, უფასო სკოლამდელ აღზრდას), რათა მათ შეძლონ ოჯახური ფუნქციების შესრულება. თინეიჯერი მარტოხელა დედები განსაკუთრებულად ღარიბი და დახმარებაზე დამოკიდებულნი არიან. სწორედ ამიტომ, ისინი ყველაზე ხშირად არიან სოციალური პოლიტიკის შესახებ დებატების საგანი (იხილეთ დანართი — სოციოლოგიური და საჯარო დებატები). საჭიროა იმის განჭვრეტა, ქვეყნის კეთილდღეობა დაეხმარება თუ, პირიქით, დააზარალებს ღარიბ ადამიანებს, რომლებიც ფუნქციურად არ არიან ინტეგრირებული საზოგადოებაში.

სარა მაკლანჰანის და კარენ ბუთის (1989წ.) კვლევამ უჩვენა მნიშვნელოვანი სხვაობა მარტოხელამშობლიანი ოჯახისა და ორმშობლიანი ოჯახის ეკონომიკურ და სტრესულ მდგომარეობას შორის (პიტმანი, 1993წ.). ეს განსხვავება შეიძლება აიხსნას იმით, რომ ქალი, საშუალოდ, ბევრად ნაკლებს გამოიმუშავებს, ვიდრე მამაკაცი; მათი შემოსავალი, სხვა ქალებისგან განსხვავებით, ძირითადად, ბავშვების აღზრდას ეთმობა; ბევრი მათგანი არ იღებს დამატებით დახმარებას ბავშვებისათვის და სხვ.

მარტოხელა დედები ცხოვრებით უფრო უკმაყოფილოები არიან, ვიდრე გათხოვილი ან უშვილო ქალები (მაკლანჰანი და ბუთი, 1989წ.). კერძოდ, განქორწინებულები, სხვებთან შედარებით, უფრო დეპრესიულები არიან, რაც, შესაბამისად, სტრესის მაღალ დონეს იწვევს. ბევრ შემთხვევაში მარტოხელა დედებს უწევთ საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა, ახალი სამსახურის დაწყება, ფინანსური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად მეტი სამუ-

შაო საათის აღება, ახალი სოციალური ურთიერთობების ჩამოყალიბება და ამავე დროს თავის შვილზე ზრუნვა.

ბევრი რამ დაუნერიათ ქალაქის გეტოებში მაცხოვრებელ მარტოხელა შავკანიან დედებზე. ე.წ. „მატრიფოკალური“ (დედაზე ფოკუსირებული) ოჯახები შედგება დედისგან, მასზე დამოკიდებული შვილებისგან, მათ შორის ერთი ან ორი ზრდასრული ქალიშვილისგან და მათი შვილებისგან. შესაძლოა, მათ კიდევ ბებია და დეიდა დაემატოთ. ასეთი ოჯახების ცენტრალური ფიგურა ოჯახის დედაა, რომელსაც სხვა ზრდასრული ქალები ეხმარებიან. ზოგი მკვლევარის აზრით, შავკანიანთა დასახლებებში შეკრული „მკვიდრი“ ოჯახების ნაკლებობა ან არარსებობა ოჯახის, როგორც ცნების რღვევის ნიშანია (ედლემანი, 19876.).

მკვლევართა ოპონენტები კი ფიქრობენ, რომ „მატრიფოკალური“ ოჯახები პოზიტიური მოვლენაა იმ პირობებში, როცა მამაკაცები არ ზრუნავენ მათი ოჯახის წევრებზე. მამაკაცებს იქნებ სულაც არ უნდათ თავიდან აირიდონ მსგავსი პასუხისმგებლობები. უბრალოდ, უმუშევრობისა და დაბალი ანაზღაურების შემთხვევაში გარბიან, რათა თავისი წარუმატებლობის პირისპირ არ დარჩნენ. (ტილორი, ჩეტერს, თაკერი და ლუისი, 19906.).

მართალია, მარტოხელა მშობლების უმრავლესობა დედები არიან (1993 წლისთვის მათი რაოდენობა 7 მილიონს შეადგენდა), მაგრამ მარტოხელა მამების რაოდენობაც (ვისაც აღებული აქვთ შვილებზე ზრუნვის პასუხისმგებლობა), საგრძნობლად გაიზარდა (1.32 მლნ. დღევანდელი მონაცემებით) (ანგარიში მიმდინარე მოსახლეობაზე, 19936.). ამის ერთ-ერთი მიზეზი, ისაა, რომ სქესებს შორის როლების განაწილებაში გარკვეული ლიბერალიზმი შეიმჩნევა და მამები სულ უფრო აქტიურად ერევიან შვილების აღზრდაში. გარდა ამისა, თანამედროვე მამებს სურთ განსხვავდებოდნენ თავისი მამებისგან, რომლებიც სამსახურზე იყვნენ კონცენტრირებულნი და შვილებთან ურთიერთობა ნაკლებად ჰქონდათ. დაბოლოს, განქორწინების შესახებ კანონში შეტანილმა ცვლილებებმა შესაძლებელი გახადა, რომ განქორწინების შემდეგ მეურვეობა ორივე მშობელს და ხანდახან მარტო მამასაც მიაკუთვნონ.

მარტოხელა მამებზე წარმოებული ერთ-ერთი კვლევის შედეგად აღმოჩნდა, რომ მთავარი პრობლემა, რასაც ისინი აწყდებიან მარტოხელა დედების მსგავსად, არის სამსახურის და ბავშვის მოვლის შეთავსება. (გრიფი 19856.). ბევრ მათგანს მოუწია არჩევანის გაკეთება სამსახურსა და შვილს შორის. რაც უფრო მეტი იყო შვილების რაოდენობა ან რაც უფრო მცირეწლოვანი იყო შვილი და რაც უფრო მოუწყობელი კარიერა ჰქონდა მამას, მით მეტი იყო პრობლემა. ასეთ შემთხვევებში მამებს სამსახურის ხარჯზე უწევდათ ოჯახური მოვალეობის შესრულება. 1,136 გამოკითხულიდან 66%-მა სამსახური შეიცვალა, ხოლო 43%-მა — დაკარგა.

იმ ბავშვების რაოდენობა, რომლებიც მარტოხელა მშობლის ოჯახებში იზრდებიან, უზარმაზარია. (ბუმპასი და სვიტი, 19896.). მათ შორის — 1970 წელსა და 1984 წლებს შორის დაბადებული ბავშვების ნახევარი. აქედან 80% აფრო-ამერიკელი ბავშვია. ასეთი ბავშვების მშობლების მხოლოდ 36% ქმნის სულ მეორედ ოჯახს.

მარტოხელა მშობლის ოჯახში გაზრდა, იქნება ეს თეთრკანიანების თუ შავკანიანების ოჯახი, ყოველთვის პრობლემებთან არის ასოცირებული. ასეთ ოჯახში გაზრდილი ბავშვები მეტი რისკის წინაშე დგანან, რომ მათი სწავლის დონე სკოლაში დაბალი იქნება, სამსახურში კი — დაბალი ანაზღაურება მიეღოთ; მათ, შესაძლოა, შედარებით ადრე შექმნან ოჯახი, ადრე გააჩინონ შვილი და ადრე განქორწინდნენ; ასევე ხდება ისიც, რომ ისინი შედარებით იოლად ერთვებიან დანაშაულებრივ საქმიანობაში, ხდებიან ალკოჰოლიკები ან ნარკომანები. (პიტმანი, 19936.).

მიზეზისა და შედეგის განსაზღვრა, რა თქმა უნდა, რთულია, მაგრამ ერთი რამ ფაქტია, რომ მარტოხელა მშობლების ოჯახების პრობლემა უფრო სიღარიბესთან არის დაკავშირებული, ვიდრე თვითონ ოჯახის სტრუქტურასთან. როდესაც მკვლევარებმა ერთმანეთს ერთი და იმავე სტანდარტებით მაცხოვრებელი ოჯახები შეადარეს, ძალიან მიზეზური აღმოჩნდა განსხვავება ერთმშობლიან და ორმშობლიან ოჯახებს შორის (თუმცა განსხვავება არსებობს). სხვა საკითხია, თუ რა შემთხვევას უნდა მივაკუთვნოთ მარტოხელა მშობელთა ოჯახების პრობლემების უმეტესობა, განქორწინებას თუ არდაქორწინებას, თუ იმ წინაპირობებს, რაც განქორწინებას ან არდაქორწინებას უძღოდა წინ. დაბოლოს, გასარკვევია, თვითონ მარტოხელა მშობლობაა ძნელი, თუ უბრალოდ, მარტოხელა მშობლები დგანან უფრო მეტი პრობლემის წინაშე, ვიდრე ორმშობლიანი ოჯახები? ამ საკითხის შესასწავლად მარსი გრინგლასმა და მარმა ვაინრაუბმა (1995წ.) ერთმანეთს შეადარეს თეთრკანიანი, საშუალო კლასის, საშუალო ასაკის ქალბატონებისგან შემდგარი მარტოხელა დედების ჯგუფი და ქორწინებაში მყოფი იმავე ფენისა და ასაკის დედების ჯგუფი. მათ აინტერესებდათ, ბავშვებზე რა გავლენას ახდენდა (ან ახდენდა თუ არა საერთოდ გავლენას) მარტოხელა დედის გარემოში გაზრდა. სკოლამდელ ასაკში და დაწყებითი სკოლის პერიოდში ყველაფერი რიგზე იყო, მაგრამ პრობლემებმა თავი იჩინეს წინა მოზარდობის და მოზარდობის პერიოდში. მარტოხელა მშობლის ოჯახებში აღზრდილებს უფრო მეტი პრობლემა ჰქონდათ სწავლაში, ყოფაქცევასა და სოციალური სტატუსის მოპოვებაში. მკვლევარებმა ასეთი შედეგები დედობრივ სტრესს და სოციალური დახმარების ნაკლებობას დაუკავშირეს. ამდენად, გრინგლასმა და ვაინრაუბმა საზოგადოებას შესთავაზეს — მარტოხელა მშობელთა მდგომარეობის შესწავლისას, საკითხი სხვაგვარად დასვან და კითხვა „საკმარისია თუ არა ერთი მშობელი?“ შეცვალონ კითხვით — „რა სჭირდება მარტოხელა მშობელს, რომ იგი წარმატებული იყოს?“

სოციოლოგია და საჯარო დებატები

თინეიჯერების ფეხმძიმობა — ხოგოხ მოვიქცეთ?

სშშ-ს სხვა განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით, თინეიჯერების ფეხმძიმობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი აქვს, თუმცა სქესობრივი ურთიერთობის დაწყების მაჩვენებელი კანადისა და ევროპის ქვეყნების მაჩვენებელს არ სცდება. ყოველ წელს აშშ-ში მილიონზე მეტი თინეიჯერი ფეხმძიმდება. 1991 წელს 530 ათასმა თინეიჯერმა იმშობიარა. აქედან 11 ათასი თოთხმეტი წლის ან კიდევ უფრო პატარა იყო. სოციოლოგ არენ პიტმანის (1994 წლის სტატისტიკური მაჩვენებლები) თქმით, თინეიჯერი დედების უმეტესობა მშობიარობის დროს დაქორწინებული არ იყო. (კუნცი, 1992წ.).

თინეიჯერები, ზრდასრულებისგან განსხვავებით, გაუთვალისწინებელი ფეხმძიმობის რისკის წინაშე ბევრად უფრო ხშირად დგანან. სოციოლოგი კარენ პიტმანი (1993წ.) ოთხ რისკფაქტორს განსაზღვრავს: სქესობრივი კავშირების დამყარების ადრეული ასაკიდან დაწყება; აფროამერიკული და ლათინოამერიკული წარმოშობა; ღარიბ უბნებში ცხოვრება; სწავლის დაბალი დონე და მისწრაფებების ნაკლებობა. რობერტ პოლტნიკი (1992წ.) თავისი კვლევის შედეგად ასევე აღნიშნავს, რომ თინეიჯერებში ფეხმძიმობა და ბავშვების გაჩენა უფრო ხშირად სწორედ განათლებით ჩამორჩენილ ჯგუფებში შეიმჩნევა. ღარიბი და გაუნათლებელი ფენიდან ხუთში ერთი თინეიჯერი გოგონა ფეხმძიმდება და აჩენს შვილს, ხოლო ფინანსურად შეძლებულ და მაღალი აკადემიური მოსწრების მქონე გოგონებში ამ ასაკში — ოციდან ერთი (პიტმანი, 1993წ.).

თინეიჯერი მშობლების თემა აქტიური სოციალური დებატების საგანია, რადგან მათ ძალიან მცირე არჩევანი აქვთ და საჭიროებენ დახმარებას სახელმწიფოს მხრიდან, რადგან დგანან საშიშროების წინაშე, მათი ბავშვი, შესაძლოა, დისფუნქციური იყოს სკოლაში ან სახლში.

დებატები

თინეიჯერ მშობელზე (რომელიც არ არის დაქორწინებული) დებატების საგანი იმის გარკვევაა კი არ არის, რამდენად მოსწონს ამა თუ იმ ადამიანს ეს ფენომენი, არამედ ის, თუ რა უნდა გაკეთდეს ამ მიმართულებით.

ერთ მხარეს დგანან ისინი, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ არსებული საჯარო პოლიტიკა თავად უწყობს ხელს თინეიჯერებში ფეხმძიმობის შემთხვევების ზრდას. მაგალითად მოჰყავთ ერთ-ერთი სახელმწიფო დახმარების ორგანიზაცია სახელწოდებით, რომელიც მარტოხელა დედებს ფინანსურად ეხმარება; რაც მეტი შვილი ჰყავს ქალს, მით მეტია დახმარება. ზოგი პოლიტიკოსი მიიჩნევს, რომ ეს პროგრამა, ერთი მხრივ, ეწინააღმდეგება ქორწინების იდეას და ხელს უწყობს თინეიჯერებში შვილების გაჩენის იდეას. მათი მოსაზრებით, თუ საზოგადოებას უნდა, რომ თინეიჯერებში ფეხმძიმობის ციკლი შეწყდეს, უარი უნდა თქვას მათთვის ფინანსური დახმარების გაწევაზე; მათი აზრით, უნდა მოხდეს სახელმწიფო დახმარების პროგრამების გადახედვა და შემცირდეს ამ მიზნით დახმარებების რაოდენობა. მიაჩნიათ, რომ ამ გზით მოხდება „პასუხისმგებლობის“ გაზრდა, „ოჯახური ღირებულებების“ ინსტიტუციონალიზაცია და შრომისადმი პატივისცემის გაზრდა.

ოპონენტები კი ფიქრობენ, რომ სახელმწიფო დახმარების პროგრამების გავლენა მარტოხელა დედებზე ძალზე მცირეა. ამას ადასტურებს ისიც, რომ მარტოხელა დედების რაოდენობა იმ ქვეყანაში უფრო მეტია, სადაც მათთვის განკუთვნილი დახმარება ბევრად ნაკლებია. (ჰარისი, 1996წ.). დახმარების არქონა, უბრალოდ, გაზრდის თინეიჯერი დედების სიღარიბის დონეს, რაც მათი ბავშვების ჯანმრთელობის და სოციალურ მდგომარეობას გააუარესებს. ამ სოციოლოგების აზრით, სახელმწიფო დახმარების პროგრამები კი არა, ჯანმრთელობის და საგანმანათლებლო პროგრამები უნდა შეიცვალოს. ბავშვებს ადრეული ასაკიდან უნდა მიაწოდონ ინფორმაცია სქესობრივი ურთიერთობების შესახებ, რათა მათ მანამდე ისწავლონ ფეხმძიმობისგან თავის დაცვის ტექნიკა, სანამ სექსუალურად აქტიურები გახდებიან; კონსულტაცია უნდა გაუწიონ მოზარდებს, რათა მათ თავად შეძლონ ფეხმძიმობის კონტროლი.

ამ მიმართულებით განათლება ანუ შობადობის კონტროლი, რატომღაც ზოგიერთ პოლიტიკოსს და რელიგიურ მოღვაწეს შეურაცხყოფად მიაჩნია. მათი აზრით, სექსის საკითხებში განათლება, პირიქით, სქესობრივი აქტივობის პროვოცირებას მოახდენს. ისინი აბორტის სასტიკი წინააღმდეგეც არიან. არჩევანის უფლების მომხრეები ამის საპასუხოდ ამბობენ, რომ რელიგია ეწინააღმდეგება თინეიჯერებში ქორწინების გარეშე ფეხმძიმობას, მაგრამ ამავდროულად ამ დილემიდან თავის დაღწევის გზასაც უჭრის მათ.

ანალიზი

თინეიჯერების ფეხმძიმობის და მარტოხელა მშობლების რაოდენობის გაზრდას საფუძვლად რამდენიმე სოციოლოგიური ელემენტი უდევს. ის ფაქტი, რომ მათი დიდი უმეტესობა აფრო-ამერიკელი და ლარიბია, მიუთითებს ამ მოვლენის სტრუქტურულ განზომილებაზე. უმუშევრობის კოეფიციენტი ყველაზე მაღალი ახალგაზრდა შავკანიან მამაკაცებს შორისაა, ვინც დიდი ქალაქის ლარიბ დასახლებებში ცხოვრობს. მათ არა აქვთ საშუალება ცოლად მოიყვანონ გოგონები, რომელთაც აფეხმძიმებენ. იქ, სადაც სიღარიბე ჭარბობს, თინეიჯერები ნაკლებ პერსპექტივას ხედავენ ქორწინებაში ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ასეთ გარემოში მარტოხელა მშობლის სტატუსით თინეიჯერები ბევრს არაფერს კარგავენ მათთან შედარებით, ვისაც დაქორწინებულის სტატუსი აქვთ. ხშირად პირიქით ხდება, ისინი მოგებულნი რჩებიან. ბავშვი ხანდახან მათი სიამაყისა და ქალური ბედნიერების საგანი ხდება. მათ წინაშე ხშირად არც

დგას დიდი არჩევანი, რომ იფიქრონ, რა ჯობია მათთვის, დედობა თუ სწავლის გაგრძელება. კულტურა თავისთავად აყალიბებს სოციალურ სტრუქტურებს და ოჯახის ესა თუ ის ფორმაც ამა თუ იმ ჯგუფისთვის ბევრად მისაღები ხდება. შესაძლოა, თეთრკანიანი პოლიტიკოსები შავკანიანებში თინეიჯერთა ფეხმძიმობის მატებაში კრიზისის ნიშანს ხედავენ, მაგრამ შავკანიანი მოსახლეობა ამას განიხილავს, როგორც ბოლო 200 წლის განმავლობაში არსებული მონობისგან, დისკრიმინაციისგან და ეკონომიკური დისლოკაციისგან გათავისუფლებას.

თუ თინეიჯერი დარწმუნდება, რომ განათლება მას სიღარიბიდან თავის დაღწევის საშუალებას მისცემს, იგი ნაკლებად იფიქრებს სკოლის მიტოვებასა და სახელმწიფო დახმარების იმედად ბავშვის გაზრდაზე.

ფუნქციურ ურთიერთობებსაც დიდი წვლილი მიუძღვის აღნიშნულ საკითხში. როგორც აღვნიშნეთ, ღარიბ უბნებსა და მიგდებულ სოფლებში თინეიჯერი დედები ვერ ხედავენ კავშირს მათ განათლებასა და სამუშაო პერსპექტივებს შორის, ვინაიდან მცირეა მუშაობის შესაძლებლობა. ბევრი თინეიჯერი დედა საკუთარ დედაზე, ქალ ნათესავებზე და სახელმწიფოსგან მცირე დახმარებაზეა დამოკიდებული, რაც სხვადასხვა ფუნქციურ დამოკიდებულებაზე მიუთითებს. უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ზემოაღნიშნული დამოკიდებულებები დისფუნქციურია, რადგან იგი თინეიჯერი დედებისთვის იძულებითაა თავსმოხვეული (იგულისხმება ურბანული გარეუბნების და მიგდებული სოფლების თანმხლები მძიმე სოციალური პირობები ანუ სიღარიბე).

თინეიჯერი გოგონა ხდება თინეიჯერი დედა რიგი მოქმედებების (და უმოქმედობების) შედეგად. ჯერ ადგილი აქვს სქესობრივი კავშირის აქტს, რის შედეგადაც იგი ფეხმძიმდება და რისი მიზეზიც, ხშირ შემთხვევაში, ფეხმძიმობის კონტროლის საშუალებებზე უარის თქმაა. ამას მოჰყვება პირველი გადაწყვეტილება, არ შეწყდეს ფეხმძიმობა; და მეორე გადაწყვეტილება, რომ არ უნდა დაქორწინდეს. ყველა ეს მოქმედება დიდად არის განპირობებული ზემოთხსენებული სტრუქტურული და კულტურული პირობებით.

აღნიშნულ ქმედებებს ხშირად საფუძვლად უდევს ისეთი ფაქტორი, როგორიც არის ძალაუფლება (ზეგავლენა). ბევრი თინეიჯერი გოგონასთვის, განასაკუთრებით მათთვის, ვისაც მომავლის დიდი პერსპექტივა არ ესაზებათ, ბავშვის გაჩენა ძალაუფლების მოპოვების ერთგვარი საშუალებაა ანუ ბავშვის საშუალებით თინეიჯერები საკუთარი ცხოვრების კონტროლის უფლებას, ზრდასრული ადამიანის სტატუსს იქმნიან. გოგონები ხშირად ფიქრობენ, რომ ამით ისინი მოიპოვებენ ძალაუფლებას ბავშვის მამაზე, რაც ხშირად ასე არ ხდება. ბიჭები უფრო ხშირად ახერხებენ პასუხისმგებლობის თავიდან აცილებას. თუმცა შვილის გაჩენა ბიჭებისთვისაც ძალაუფლების ნიშანია. ისინიც თავს ზრდასრულად გრძნობენ, უჩნდებათ საკუთარი პოტენციის სრულყოფის შეგრძნება და კვალის დატოვების აღქმის შესაძლებლობა. მათ შეხედულებებზე ზეგავლენის მოხდენა შეუძლია სახელმწიფოსაც (იგულისხმება სახელმწიფო დახმარების პროგრამების საშუალებებით ამ საკითხებთან დაკავშირებული კონტროლის განევა).

აღნიშნული ანალიზი გვკარნახობს, რა უნდა გაკეთდეს ამ მიმართულებით: თინეიჯერებს უნდა შევთავაზოთ მეტი ალტერნატივა, რათა იცოდნენ, რას დაკარგავენ ადრეული ფეხმძიმობის და შვილის ყოლის შემთხვევაში. თუ თინეიჯერი დარწმუნდება, რომ განათლება მას სიღარიბიდან თავის დაღწევის საშუალებას მისცემს, იგი ნაკლებად იფიქრებს სკოლის მიტოვებასა და სახელმწიფო დახმარების იმედად ბავშვის გაზრდაზე. სტუდენტური სესხები და სამსახურზე ორიენტირებული სატრენინგო პროგრამები ერთ-ერთი კონკრეტული გზაა ამ მიმართულებით. ოჯახის დაგეგმვის მომსახურება საშუალებას მისცემს მათ აკონტროლონ ფეხმძიმობა და შობადობა. ყოველივე ეს კი ბევრად უკეთესი გზაა მდგომარეობის გამოსასწორებლად, ვიდრე ღირებულებებისადმი დამოკიდებულებზე ზოგადი კამათი (პლოტნიკი, 1993წ.)

პატარა ოჯახები

ამერიკული ოჯახები სტრუქტურულად ზომით შემცირდა. 1960 წელს საშუალო ოჯახის ზომა იყო 3.67 პირი ოჯახში; 1993 წლისთვის ეს მაჩვენებელი შემცირდა და გახდა — 3.16 პირი (ანგარიში მიმდინარე მოსახლეობის შესახებ 1993წ.). 1990 წელს უშვილო ოჯახების (ვისაც არასდროს ჰყოლია შვილები და ვისი შვილებიც ოჯახიდან წავიდნენ) რაოდენობამ (27.8 მილიონი) გადააჭარბა შვილებიანი (18 წლამდე ასაკის ბავშვები, რომლებიც მშობლებთან ცხოვრობენ) ოჯახების (24.5 მილიონი) რაოდენობას (ანგარიში მიმდინარე მოსახლეობის შესახებ 1993წ.).

უშვილო ოჯახების მაჩვენებლის გაზრდის ერთ-ერთი მიზეზი სიცოცხლის ხანგრძლივობის გაზრდაა. დღევანდელ წყვილებს, რომლებიც ადრე დაქორწინდნენ და დღემდე ერთად ცხოვრობენ, 50-წლიანი თანაცხოვრობის პერსპექტივა აქვთ მაშინ, როცა მე-20 საუკუნის 20-იან წლებში დაქორწინებულებს თანაცხოვრების ფაქტობრივად მხოლოდ 35-წლიანი ვადა ჰქონდათ ანუ შვილების აღზრდას დღეს თანაცხოვრების შედარებით ნაკლები ნაწილი ეთმობა.

თანამედროვე ქალები უფრო გვიან ქორწინდებიან და, შესაბამისად, ნაკლებ შვილებს აჩენენ. გვიან ქორწინებას თან უშვილობაც ემატება. გარკვეულ ნაწილს სულაც უშვილობა ურჩევნია შვილების ყოლას. ფაქტი ის არის, რომ დღესდღეობით ამერიკელებს პატარა ოჯახი ურჩევნიათ. 1972 წელს აშშ-ის მოსახლეობის 41%-ს იდეალურ ვარიანტად ორი შვილის ყოლა მიაჩნდა. 1989 წლისთვის ეს მაჩვენებელი 55%-მდე გაიზარდა. მათი რაოდენობა კი ვისაც 4 შვილის ყოლა მიაჩნდა იდეალურად, დღეს 31%-დან 8%-მდე შემცირდა (ვუდი, 1990წ.).

დღეს ბევრად მეტი ქალია უშვილო, ვიდრე წინათ იყო. მე-20 საუკუნის 40-იან წლებში დაბადებული ქალების მხოლოდ 10%-ს არ ჰყავდა შვილი, ხოლო 1954 წლის შემდეგ დაბადებულ ქალებს შორის ეს მაჩვენებელი 30%-მდე გაიზარდა. ამის ერთ-ერთი მიზეზია კონტრაცეპტული საშუალებების წარმოების განვითარება, აბორტის გაკეთების ხელმისაწვდომობა, ქალის მუშაობის შემთხვევების გაზრდა და, საერთოდ, ოჯახური ცხოვრების ღირებულებების შეცვლა. ქალთა უმეტესობა, რომლებმაც უშვილოდ დარჩენა ამჯობინეს, არიან თეთრკანიანები, ცხოვრობენ დიდ ქალაქებში, მუშაობენ, არიან ფინანსურად გამართულები, განათლებულები და არ არიან ძალიან რელიგიურები. განათლებას ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი როლი უჭირავს ბავშვის გაჩენასთან დაკავშირებული გადაწყვეტილების მიღებაში. ქალები, რომლებიც ამთავრებენ კოლეჯს ან სკოლას, ბავშვის გაჩენის გადადების ტენდენცია ახასიათებთ. რაც უფრო მეტი ხნით გადადებენ ქალები ბავშვის გაჩენის დროს, მით ნაკლებია მათი დაფხმძიმების შანსი (პებლი და ბლუმი, 1982წ.).

ქორწინება და ბანქორუტობა

ქორწინება შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც ორ ან მეტ ადამიანს შორის აღიარებული კავშირი, რომელიც გულისხმობს სქესობრივ კავშირთან და ეკონომიკურ ურთიერთობებთან დაკავშირებულ მოვალეობებს. ოჯახის შექმნის თვალსაზრისით, ქორწინება საზოგადოებისთვის უმნიშვნელოვანესი ფუნქციის მატარებელი ინსტიტუტია, თუმცა

ინდივიდებიც ხედავენ მასში სარგებლობას. მას თან ახლავს პარტნიორული კავშირები და სტაბილური ურთიერთობები; ის ასევე აიოლებს ზოგი ადამიანის ცხოვრებისეულ პრობლემებს. მაგალითად, ქორწინება დიდ როლს თამაშობს ალკოჰოლის და სიგარეტის მოხმარების შემცირების საქმეში; ზრდის შემოსავლის წყაროს; დაბოლოს, ქორწინებაში მყოფი ადამიანები, სხვებთან შედარებით, უფრო დიდხანს ცხოვრობენ (ლილარდი და ვაიტი, 1995წ.). დაქორწინებული მამაკაცები ამ სარგებლობას მალევე იღებენ, ხოლო ქალები — თანდათან, როცა ქორწინება ძალაში შედის და როდესაც ისინი შესაბამის ფინანსურ კეთილდღეობას აღწევენ. პირველ ქორწინებაში პირადი უპირატესობის სრულყოფილად მოპოვების მცდელობა ხშირად ბევრ საზოგადოებაში განქორწინებით მთავრდება. განქორწინება გამონეგულია სოციალური საკითხებითაც.

გადანყვეტილება — ვისზე დაქოხნინდე?

აშშ-შიც კი, სადაც ადამიანებს მიაჩნიათ, რომ ქორწინებისას მეუღლის არჩევის თავისუფლების ხარისხი მეტი აქვთ, გარკვეული სოციალური ძალები აიძულებენ იქორწინონ „შესაფერის“ პარტნიორზე (თერნერი და ჰელმსი, 1988წ.). სხვა საზოგადოების მსგავსად, ამერიკელებსაც აქვთ გარკვეული ნორმები ჩამოყალიბებული, რის მიხედვითაც ისინი არჩევენ მეწყვილეს. ზოგი ასეთი ნორმა მოითხოვს ადამიანისგან იქორწინოს თავისივე სოციალური ფენის **შიგნით** არსებულ ადამიანზე (ტომის, ეროვნების, რელიგიის, რასის, სოფლის წარმომადგენელი და სხვ.). ამას „ენდოგამიის“ წესი ეწოდება. ზოგ საზოგადოებაში კი მეწყვილის მოძებნა მიღებულია თავისი გარემოცვის **გარეთ**. ასეთ წესს კი „ეგზოგამიას“ უწოდებენ. ეგზოგამიის წესი კრძალავს ქორწინებას თავისივე წრეში შემავალი პატარა წრის წევრზე (როგორიც არის, მაგალითად, ახლო ნათესავები). ენდოგამიის წესით, გარეთა წრე მიუთითებს იმაზე, თუ რამდენად შორს უნდა ეძებონ საკუთარი მეწყვილე (არ უნდა გავიდნენ საკუთარი რასის, რელიგიის ან სოციალური კლასის გარეთ).

გარიგებით ქორწინება

რაც უნდა სულელურად და აღმაშფოთებლად ჟღერდეს, 25 წლის ასაკში სიყვარულის გარეშე გავთხოვდი. მხოლოდ სამი წლის შემდეგ გავუგე ამ არაჩვეულებრივ, ბუტია კაცთან ცხოვრებას გემო . . .

ასე აღწერს შობა ნარაიანი საკუთარ გარიგებით ქორწინებას ინდიელ კაცთან (ნიუ-იორკ თაიმსი, 4 მაისი 1995წ. გვ. გ1). შობას (ინდიელ გოგონას), რომელმაც ამერიკული კოლეჯი დაამთავრა, ეგონა რომ ამერიკული ინდივიდუალისტური სისტემის ნაწილი გახდა. სურდა ვინმე, არაინდიელი შეჰყვარებოდა და მას გაყოლოდა ცოლად. ჰყავდა კიდევ შეყვარებული, მაგრამ მასთან ნათესაური კავშირი ვერ დაამყარა. მერე, როცა მშობლებმა შესთავაზეს „შესაფერისი“ მეწყვილის მოძებნა, იგი დათანხმდა. ჯერ ჰოროსკოპით შეარჩიეს პოტენციური მეუღლე თავისივე რელიგიაში, რასასა და სოციალურ კლასში. შემდეგ შობას მშობლები შეხედნენ მისი მომავალი მეუღლის მშობლებს. ბოლო ნაბიჯი უკვე წყვილზე იყო დამოკიდებული. ხანმოკლე შეხვედრების შემდეგ, შობა დათანხმდა

მომავალი მეუღლის წინადადებას, ცოლად გაჰყოლოდა მას. პირველი ორი წელი „კარგად გაცნობას“ მოუწოდებდა და მხოლოდ ამის შემდეგ დაიწყო წყვილმა ერთმანეთის შეყვარება.

შობას წარმატებული, გარიგებით ქორწინება არ არის მხოლოდ ბედნიერი შემთხვევა. გარიგებით ქორწინება წარმატებულია (ხანგრძლივი თანაცხოვრება და ნაკლები განქორწინება) ბევრ ქვეყანაში: ირანში ასეთი წარმატებული ქორწინება 90%-ს შეადგენს, ინდოეთში — 95%-ს, ეს მაჩვენებელი ბრუკლინის ებრაულ დასახლებაშიც მაღალია, ასევე თურქეთსა და ავღანეთში. (ნიუ-იორკ თაიმსი, 4 მაისი 1995წ. გვ. 8). ზემოაღნიშნულ საზოგადოებებში გარიგებით ქორწინება მთელი რიგი მიზეზების გამოა მიღებული. ისეთ საზოგადოებებში, სადაც ახალდაქორწინებულები ე.წ. გაფართოებული ოჯახის ნაწილი ხდებოდნენ, ოჯახი დიდ იმედს ამყარებდა შერჩეულ კანდიდატზე. მას უნდა გაეზიარებინა ოჯახის მოსაზრებები, თუ რა სჯობს და რა არის უკეთესი მათთვის. გარდა ამისა, მას უნდა მოეპოვებინა საკუთარი წონა ამ ოჯახში. ასეთ სიტუაციაში ემოციაზე აგებულმა ურთიერთობებმა, შესაძლოა, დამანგრეველი შედეგები გამოიღოს, საშუალოდ შეუქმნას ოჯახის სიმტკიცეს და ოჯახის წევრების ურთიერთობებს. აქედან გამომდინარე, ბევრ ასეთ საზოგადოებაში ქორწინების დროს წყვილის მშობლები ერთმანეთს გარკვეულ ქონებას სთავაზობენ (მზითვს ან პატარძლის გამოსასყიდს), რათა ორივე ოჯახს ჰქონდეს მტკიცე გადანაცვტილება ოჯახის შენარჩუნების ხანგრძლივობასთან დაკავშირებით. გარიგებით ქორწინება ახასიათებს იმ საზოგადოებებს, სადაც ასაკოვანი ადამიანები ფლობენ მიწებს ან სხვა რესურსებს, რომელზეც მისი მომავალი თაობა დამოკიდებული და სადაც უფროსებს ახალგაზრდებზე უფრო მეტი გავლენა აქვთ, ვიდრე ეს დასავლურ საზოგადოებებშია მიღებული, სადაც ადამიანები თავად ირჩევენ საკუთარი კარიერის გზას.

არც აშშ-ში ქორწინებიან ყოველთვის საკუთარი არჩევანის მიხედვით. მშობლები ირიბად, ხანდახან შეფარვით, მაგრამ მაინც ცდილობენ გარკვეული ზეგავლენა იქონიონ შვილების არჩევანზე, მაგალითად, სამეზობლოს, სკოლის, ეკლესიის შერჩევის გზით; ან ისეთი ცნებების გამოყენებით, როგორიც არის „როგორ ჭამს“ „რა აცვია“, „ჩვენთვის შესაფერისი“ ან „შეუფერებელი“. ამ ფაქტორების საშუალებით ისინი განსაზღვრავენ იმ ადამიანების ტიპს, რომელთანაც შვილებმა უნდა იურთიერთონ, იმეგობრონ ან იარონ პაემანზე. მაგალითად, ამერიკელი ებრაელები შვილებს გარიგებით არ აქორწინებენ, მაგრამ მკაცრად ადევნებენ თვალს, რომ მათ შვილებს მხოლოდ ებრალებთან ჰქონდეთ ურთიერთობა და ეთნიკური იდენტობა არ დაკარგონ.

სიყვარულით ქორწინება

მშობლების ირიბი ჩარევის მიუხედავად, ამერიკელებს ღრმად სწამთ, რომ ქორწინების საფუძველი რომანტიკული სიყვარული უნდა იყოს. ფაქტობრივად ამერიკული საზოგადოება განადიდებს რომანტიკული სიყვარულის ცნებას. (რუჟმონტი, 1939-1990წ.წ. ლუმანი, 1986წ.). ის არის ამერიკული პოპულარული სიმღერების, ფილმებისა თუ სატელევიზიო შოუების მთავარი თემა. მთელი ინდუსტრია (საქორწინო ჟურნალები თუ პაემნებისთვის საჭირო მომსახურება და თაფლობისთვის განკუთვნილი სასტუმროები) მას ემსახურება.

რომანტიკული სიყვარულისადმი ამერიკული კულტურის მიდგომას თავისი უპირატესობა აქვს. ის აძლევს საშუალებას ახალგაზრდა წყვილებს, შეიგრძნონ დამოუკიდებლობის გემო და ჩაეშვან სიყვარულის მორევში ისე, რომ ამით არ გამოიწვიონ დაძაბულობა, ეჭვიანობა და სხვა ტიპის არასასურველი დამოკიდებულება ოჯახის სხვა წევრების მხრი-

დან. ამავე დროს, დამოუკიდებლად ცხოვრება საშუალებას აძლევს შეყვარებულ წყვილს, გახდნენ მხოლოდ ერთმანეთზე დამოკიდებული. რომანტიული სიყვარული ბევრად უფრო სანდო მოტივია იმისთვის, რომ მხოლოდ ვალდებულებების გრძნობა კი არა, ურთიერთ-მხარდაჭერაც ისწავლოს.

რომანტიულ სიყვარულს, როგორც ქორწინების საფუძველს, თავისი ლიმიტიც გააჩნია. ის, გარკვეულწილად, კოფლიქტში შედის ოჯახური ცხოვრების ყოველდღიურ მოთხოვნებთან. რომანტიული სიყვარული უფრო ყვავის, როცა იგი აღმოცენებულია მისტერიაზე, შორს ყოფნაზე, გამოუცნობ სიტუაციებზე, ხოლო ყოველდღიური ოჯახური ცხოვრება შორს არის მისტერიისგან. ქორწინება უფრო ბიზნესკავშირია, პარტნიორული ურთიერთობა აგებულია კომპრომისზე, შრომის განაწილებაზე, ფინანსურ გარიგებებსა და კომუნიკაციაზე. რომანტიული სიყვარულის განდიდებით, ჩვენი საზოგადოება, შესაძლოა, თვითონვე უთხრის ძირს იმ ურთიერთობას, რის აგიტაციასაც ცდილობს ანუ სტაბილური, მოთმინებით სავსე ქორწინება, რომლის ერთ-ერთი მიზანი შვილების ყოლაა.

გადანყვეტილება — ხოდის დაქოხნივდე? (ან დაქოხნივდე თუ ახა საეხთოდ)

ზოგ საზოგადოებას ისიც განსაზღვრული აქვს, როდის უნდა დაქორწინდეს ადამიანი. ინდოეთის სოფლებში დაახლოებით 40-50 ათასი ბავშვი (მათ შორის 7 წლამდე ასაკის) ქორწინდება მაისში, სავსე მთვარის პირველ ან მეორე დღეს. მართალია, ბავშვის ქორწინება იურიდიულად აკრძალულია ინდოეთში, მაგრამ ზოგი მშობელი მზად არის, დაჯარიმდეს ან ციხეში ჩაჯდეს ამის გამო, რადგან მიაჩნია, რომ ეს დრო არის ყველაზე ხელსაყრელი თავისი შვილის ქორწინებისთვის. ბავშვების ქორწინება ინდური ოჯახებისთვის ორივე მხრიდან მოსახერხებელი გარიგებაა. პატარძლის ოჯახი კმაყოფილია, რადგან მისი გათხოვების შემდეგ თავიდან იხსნის შვილის აღზრდაზე პასუხისმგებლობას; სიძის ოჯახიც კმაყოფილია, რადგან საჩუქრად პატარძლის მზითევს და რძალს ანუ უფასო მონას იღებს. (ნიუ-იორკ თაიმსი, 15 მაისი, 1994წ.). აშშ-ის საზოგადოებაში ბავშვის ქორწინება ნორმა არასოდეს ყოფილა. ქორწინების მინიმალური ასაკი 16 წელია მშობლების თანხმობის შემთხვევაში და 18 წელი — მშობლების თანხმობის გარეშე.

ამერიკელები ამჯობინებენ, ადრეულ ასაკში არ დაქორწინდნენ. რატომღაც მიიჩნეოდა, რომ წინათ ამერიკელები ადრეულ ასაკში ქორწინდებოდნენ, თუმცა 1890 წლის მონაცემებით, პირველი ქორწინების საშუალო ასაკი მამაკაცებში 26 წელი იყო, ქალებში კი — 22 წელი. (ანგარიში მიმდინარე მოსახლეობის შესახებ, 1993წ.). მხოლოდ ომის შემდგომ პერიოდში, მე-20 საუკუნის 50-იან წლებში შემცირდა ქორწინების ასაკი — მამაკაცები საშუალოდ 22 წლის ასაკში და ქალები — 20 წლის ასაკში ქორწინდებოდნენ. მოგვიანებით ქორწინების ასაკი ისევ გაიზარდა. 1993 წელს ქორწინების საშუალო ასაკი მამაკაცებში 26 წელი, ქალებში კი — 24 წელი გახდა. მე-19 საუკუნისგან განსხვავებით, მე-20 საუკუნეში წყვილები თითქმის ერთნაირ ასაკში ქორწინდებოდნენ, რადგან ისინი ერთმანეთს სკოლებსა და კოლეჯებში ხვდებოდნენ.

დღეს აშშ-ში პირველი ქორწინება თითქმის მოდიდან გადავიდა. 1988 წელს ქორწინების ნახევარზე მეტი ხელახალი ქორწინება იყო, რომლის 14% მაღალი მაჩვენებელია 1970 წელთან შედარებით (დევიტი, 1992წ.). ხელახალი ქორწინების თითქმის 40% განქორწინე-

ბული წყვილისგან შედგება. მათგან 50%-ში ერთ-ერთი მეწყვილე პირველად ქორწინდება, ხოლო 11%-ში ერთ-ერთი ან ორივე მხარე ქვრივია.

რა თქმა უნდა, არიან წყვილები, რომლებიც საერთოდ არ ქორწინდებიან: ვერ იპოვეს ცხოვრების პარტნიორი ან ამის სურვილი არ გასჩენიათ.

ქორწინების გარეშე დარჩენა

მე-18 და მე-19 საუკუნეებში მამაკაცებისთვისაც და ქალებისთვისაც ქორწინების გარეშე დარჩენა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო, მე-20 საუკუნეში ეს სიტუაცია რადიკალურად შეიცვალა და შინაბერა ქალისადმი გაჩნდა სიბრაღის გრძნობა. 1957 წელს, როცა ქორწინების დონე კატასტროფულად გაიზარდა, ამერიკელების 80% მიიჩნევდა, რომ შინაბერა ქალი „ავადაა“, „ნევროტულია“ ან „ამორალურია“. დღეს ამერიკელების მხოლოდ მცირე ნაწილს აქვს ასეთი ნეგატიური დამოკიდებულება ამ საკითხისადმი. ერთ-ერთი გამოკითხვის დროს, ადრეულ ასაკში მყოფ ზრდასრულთა მხოლოდ ერთმა მესამედმა თქვა: „სჯობს ვიქორწინო, ვიდრე მთელი ცხოვრება მარტო ვიყო“. ერთი მეოთხედი ამ აზრს არ დაეთანხმა, ხოლო დანარჩენების აზრი გაურკვეველი დარჩა. (ბუმპასი, სვიტი და ჩერლინი, 1989წ.).

საკითხისადმი დამოკიდებულების ცვლამ 35 წლამდე ასაკის ქალებსა და მამაკაცებში საკმაოდ გაზარდა გაუთხოვრებისა და უცოლოების რაოდენობა. მარტოხელა ზრდასრულების რაოდენობა აშშ-ში ამჟერად 72.6 მილიონს აღწევს, აქედან 42.3 მილიონი არასოდეს დაქორწინებულა, ხოლო 23,6 მილიონი – მარტო ცხოვრებას ამჯობინებს. (ანგარიში მიმდინარე მოსახლეობაზე, 1993წ.). ასეთი ტენდენცია შეიძლება დაკავშირებული იყოს სოციალურ და ეკონომიკურ ფაქტორებთან, როგორიც არის: ქორწინების გადადება, განქორწინების რაოდენობის გაზრდა, (მარტოხელების ერთი მეოთხედი განქორწინებულია). ახალგაზრდების მშობლებისგან დამოუკიდებლად ცხოვრების შესაძლებლობა ქალებისთვის სამსახურეობრივი პერსპექტივების გაზრდა და საკრედიტო პოლიტიკის ლიბერალიზაცია (ქალების ფინანსური დამოუკიდებლობა).

განსაკუთრებით მაღალია გაუთხოვრებს შორის აფრო-ამერიკელი ქალების რაოდენობა. ასეთი ქალების რაოდენობა მე-20 საუკუნის 30-იან წლებში დაბადებულ აფროამერიკელ ქალებს შორის 9%-ია, ხოლო მე-20 საუკუნის 50-იან წლებში დაბადებულ აფრო-ამერიკელ ქალებში — 22%-მდე გაიზარდა. (თეთრკანიან ქალებს შორის ეს მონაცემი 4%-დან 7%-მდე გაიზარდა). თავისთავად ცხადია, რომ მაჩვენებლის გაზრდის მიზეზი სოციალურია. აფრო-ამერიკელ მამაკაცებში ადრეული სიკვდილის და დაპატიმრებების მაღალი დონის გამო, შავკანიან ქალებს გათხოვების შანსები მცირე აქვთ. თანაც, შავკანიანი მამაკაცები შედარებით დაბალშემოსავლიანები არიან და თავიანთ ტრადიციულად დიდ ოჯახებს ვერ არჩენენ. ყოველივე ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით, ახალგაზრდა აფრო-ამერიკელი ქალები გაუთხოვრად დარჩენას ამჯობინებენ. მარტოხელობის მიზეზი, ნაწილობრივ, კულტურაშიც დევს. აფროამერიკელ ქალებს, სხვა ეთნიკური წარმომადგენლობის ქალებთან შედარებით, ქორწინების გარეშე შვილების გაჩენის ნაკლებად რცხვენიათ. ამიტომ ისინი ნაკლებად მოტივირებულნი არიან ქორწინებისთვის.

თანდათან გაჩნდა ქალების კიდევ ერთი ჯგუფი, რომელიც ქორწინებას მხოლოდ შვილების გაჩენისათვის აუცილებელ ფაქტორად არ მიიჩნევს. ამ ქალებს კოლეჯი აქვთ დამთავრებული და მუშაობენ. 1982-1992 წლებს შორის შობადობის დონე ქორწინებაში არმყოფ ისეთ ქალებს შორის, რომლებიც მენჯეშმენტში და მაღალ პროფესიონალურ სამ-

სახურებში მუშაობენ, თითქმის სამჯერ გაიზარდა. (სიგალი, 1995წ.). ასეთი ქალების ჯგუფის შესწავლის შემდეგ ჯუდით სიგალამა (1995წ.) დაასკვნა, რომ მათ შორის იყვნენ ისეთებიც, რომლებმაც ვერ მოძებნეს თავისი შესაფერისი საქმრო, და ისეთებიც, რომელთაც არ უძებნიათ იგი. მათ უბრალოდ იფიქრეს, რომ ოჯახის შექმნის (შვილის ყოლის) დრო დადგა და ფინანსური დამოუკიდებლობის იმედით შეასრულეს კიდეც თავიანთი გადან-ყვეტილება. როგორც ჩანს, დღეს ქალები შვილის გაჩენისთვის ბარიერად ფინანსურ შესა-ძლებლობას უფრო განიხილავენ, ვიდრე ქორწინებას.

ზრდასრული ადამიანების ერთი ნაწილი მარტოხელა უბრალოდ გარემოებების გამო რჩება, ხოლო მეორე ნაწილი, შეგნებულად ირჩევს მას. ისინი, ვინც მარტოხელობას ირჩევს, დამოუკიდებლობას უფრო მეტ ღირებულებას ანიჭებს, ვიდრე ქორწინებას. თუმცა, მარტო-ხელობის სუბკულტურის გაზრდის მიუხედავად, მარტოხელობა არ ნიშნავს მარტო ყოფნას.

თანაცხოვრება

1993 წლის მონაცემებით 3.5 მილიონი წყვილი, რომელიც არ იყო დაქორწინებული, ხუთჯერ აღემატება მე-20 საუკუნის 50-იანი წლების მონაცემებს (ანგარიში მიმდინარე მოსახლეობაზე, 1993წ.). თანაცხოვრების ინსტიტუტმა თავი იჩინა და კიდეც უფრო გაი-ზარდა მე-20 საუკუნის 60-70-იან წლებში სტუდენტებს შორის, ხოლო შემდეგ სხვა სეგ-მენტებშიც ფართოდ გავრცელდა. დღეს თანაცხოვრებას ეწევიან ახალგაზრდებიც, შუა ხნის ზრდასრულებიც და მოხუცებიც; ქორწინებაში არასოდეს მყოფნიც, განქორწინე-ბულებიც, ქვრივებიც, თეთრკანიანებიც და ფერადკანიანებიც, შეძლებულებიც და ღარი-ბებიც. აშშ-ს მოსახლეობის ნახევარი ერთხელ მაინც თანაცხოვრობდა მეწყვილესთან 30 წლამდე ასაკში ან უფრო გვიან. გარდა ამისა, ქორწინებების უმეტესობას წინ უძღოდა თანაცხოვრების ხანგრძლივი პერიოდი (ნოკი, 1995წ.). მაგრამ თანაცხოვრება აღარ მიიჩ-ნევა ქორწინების წინაპერიოდად. მან თანდათან შეცვალა ქორწინება.

თანაცხოვრების ფაქტების სიმრავლის მიზეზი ის არის, რომ შეიცვალა სქესობრივი ურთიერთობების ნორმები. არცთუ დიდი ხნის წინ წყვილი სქესობრივ ურთიერთობას ოჯახის წევრებს ან ბინის პატრონს უმაღლავდა. დღეს ის მორალური იმპერატივი, რომ სქე-სობრივ ურთიერთობას ან ბავშვის გაჩენას წინ ქორწინება უნდა უძღოდეს, მნიშვნელობას კარგავს. (ბუმასი, 1990წ. ტონტონო, 1989წ.).

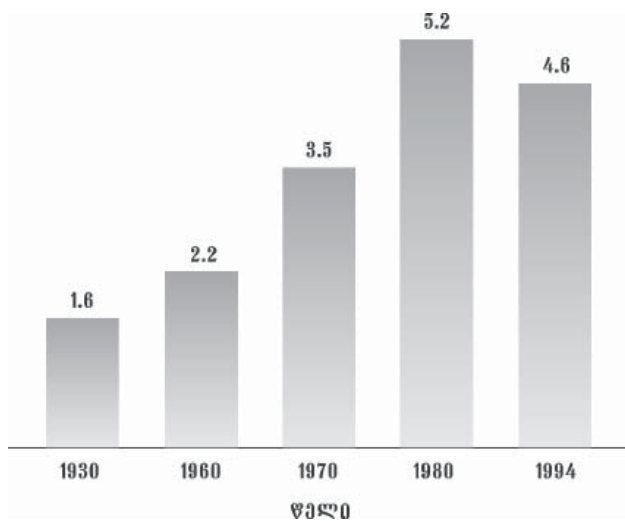
თანაცხოვრობის შემთხვევების გაზრდილი რაოდენობა განქორწინების და იმ პრობ-ლემების ერთგვარი ფუნქციური ადაპტირებაა, რის წინაშეც დღეს ხშირად დგას ქორ-წინებაში მყოფი ცოლ-ქმარი. სულ უფრო მეტი ახალგაზრდა ხდება ოჯახების დანგრევის მოწმე, ამიტომაც მათი გადანყვეტილებაა, ჯერ ერთად ცხოვრება სცადონ და მერე მისცენ ერთმანეთს კანონის წინაშე პირობა. 10-დან 8 ახალგაზრდა წყვილი სწორედ ამას ასახ-ელებს თანაცხოვრების მიზეზად. (ბუმასი, 1990წ.). ბევრი წყვილისთვის თანაცხოვრება მართლაც ქორწინების პრელუდია ხდება. თუმცა სტატისტიკა უჩვენებს, რომ მხოლოდ 50% ქორწინდება საბოლოოდ. მათ შორის ბოლომდე ქორწინებაში ზუსტად იმდენივე რჩება, რამდენიც ყოველგვარი წინასწარი თანაცხოვრების გარეშე დაქორწინდა. მკვლე-ვარების დასკვნით, ასეთი წყვილების განქორწინების მიზეზი ის არის, რომ ზოგი მათგა-ნის დამოკიდებულება ქორწინებისადმი თავიდანვე არაადამაჯერებელია. მათ ურჩევნიათ ისეთი ურთიერთობა, რომელიც თავისუფალია ყოველგვარი პირობისგან. (ბუთი და ჯონ-სონი, 1988წ. ბუმასი 1990წ. ბუმასი და სვიტი, 1989წ., ნოკი 1995წ.).

თანამცხოვრებთა მხოლოდ 10% რჩება ბოლომდე ერთად ქორწინების გარეშე. ასეთი წყვილებისთვის თანაცხოვრება ქორწინების გრძელვადიანი ალტერნატივაა ანუ ოჯახები ფუნქციების შესრულების ერთ-ერთი გზაა იმ სოციალურ ინსტიტუტებში ჩართვის გარეშე, რაც ქორწინებას აკანონებს. ქორწინების დეინსტიტუტიზაციის ამგვარ ტენდენციაში დიდი წვლილი მიუძღვის განქორწინების მაღალ რისკს და გართულებებს, რაც ე.წ. „ნაცვალ“ ოჯახებს ახლავს თან (*ჩერლინი და ფურსენბერგი, 1994წ.*). ასეთ დაუქორწინებელ წყვილებს ხშირად შვილებიც ჰყავთ და თითქმის არაფრით განსხვავდებიან დაქორწინებული წყვილისგან, თუ არ ჩავთვლით ქორწინების ოფიციალურ რეგისტრაციას. თუმცა მცირე სხვაობა მაინც არის: თანაცხოვრებაში მყოფი წყვილები დაქორწინებულებისგან განსხვავებით, ნაკლებად თვლიან თავს ბედნიერად, ნაკლებად იღებენ თავზე ურთიერთობებთან დაკავშირებულ ვალდებულებებს, მეტი პრობლემები აქვთ მშობლებთან და სხვ. (*ნოკი, 1995წ.*). თანაცხოვრებას ქორწინებასთან შედარებით არ გააჩნია მტკიცე, შეთანხმებული ნორმები, ფორმალიზებული კავშირი და ახლო ურთიერთობები, რაც ადამიანში მოვალეობის გრძნობას აძლიერებს.

თანაცხოვრების შემთხვევების გაზრდას გარკვეული სტრუქტურული ცვლილებებიც მოჰყვა. ოჯახებს მემკვიდრეობისა და ნათესაური კავშირების დეფინიციების შეცვლა მოუწიათ. ხელისუფლებამ ახალი წესები შექმნა, რათა დაქორწინებულ და თანაცხოვრებაში მყოფ წყვილებს თანასწორი უფლებები ჰქონოდათ და არაფერი დამუქრებოდა მათ კეთილდღეობას. (*რამსოი, 1994წ.*). თუმცა ერთი კატეგორიის წყვილს, რომელიც ერთად ცხოვრობს, ჯერ კიდევ არ აყენებს თანასწორ მდგომარეობაში. ესენი არიან ჰომოსექსუალები. სახელმწიფოების და რელიგიების დიდი უმრავლესობა არ ცნობს მათ უფლებებს, მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი წყვილებს, ხშირ შემთხვევაში, სტაბილური ურთიერთობები აქვთ და შეუძლიათ ბავშვებიც გაზარდონ. დღესდღეობით მხოლოდ რამდენიმე ქვეყანას და თითქმის ჩამოსათვლელ მუნიციპალიტეტს (მათ შორის ამერიკაში) აქვს მიღებული კანონი, რომელიც უფლებას აძლევს ჰომოსექსუალებს, დაარეგისტრირონ თავიანთი კავშირი და მიიღონ შესაფერისი მხარდაჭერა.

გადანყვეტილება განქორწინების შესახებ

ათი ამერიკელიდან ცხრა ერთხელ მაინც ქორწინდება ზრდასრულობაში, მაგრამ ბევრი მათგანი არ არის ბედნიერი ქორწინებაში ყოფნის დროს. დღევანდელი ტენდენცია ასეთია: დაქორწინებული წყვილების დაახლოებით ორი მესამედი ერთმენთს შორდება (*მარტინი და ბუმპასი, 1989წ.*). აქედან 32% შორდება ქორწინებიდან 5 წლისთავამდე, 63% – 10 წლისთავამდე (*ჯანმრთელობის სტატისტიკის ეროვნული ცენტრი, 1995წ.*). მე-19 საუკუნის შემდეგ შემცირდა ისეთი ქორწინებების რაოდენობა, რომელიც მეუღლის სიკვდილით მთავრდებოდა (*დაქვრივება*), მაგრამ პერმანენტულად იზრდება იმ ქორწინებების რაოდენობა, რომელიც განქორწინებით მთავრდება. განქორწინება მეოცე საუკუნის 60-70-იან წლებში მკვეთრად გაიზარდა და მეოცე საუკუნის 80-იანი წლების დასწყისში პიკს მიაღწია, ხოლო შემდეგ ოდნავ დაიკლო (იხ. სქემა 11.2). განქორწინებების დღევანდელი მაჩვენებელი, სხვა ეპოქებთან და სხვა საზოგადოებებთან შედარებით, აშშ-ში შედარებით მაღალია. ეს მაჩვენებელი ბევრად ნაკლებია, მაგალითად, იტალიაში, ისრაელში და იაპონიაში. (*ვაიტი, 1990წ.*).

სქემა 11.2 / აშშ განქორწინების დონის მაჩვენებელი 1000 მაცხოვრებელზე, 1930-1994 წ.წ.

1930 წლიდან 1980 წლამდე პერიოდში განქორწინების დონემ შესამჩნევად იმატა, თუმცა ბოლო დეკადის განმავლობაში ცოტათი შემცირდა.

წყარო: აშშ ჯანმრთელობისა და მომსახურების დეპარტამენტი, ჯანმრთელობის სტატისტიკის ეროვნული ცენტრი, აშშ სტატისტიკის ცენტრი.

განქორწინების მაღალი დონის მიზეზი აშშ-ში

ამერიკელები განქორწინების მიზეზად ხშირად ასახელებენ ალკოჰოლიზმს, ნარკომანიას, ურწმუნობას, ფიზიკურ და ემოციურ ძალადობას, გენდერულ საკითხებზე შეუთანხმებლობას, ფინანსურ პრობლემებს, სექსუალურ დაუკმაყოფილებლობას. თუმცა მხოლოდ პირადი მიზეზები არ არის საკმარისი განქორწინების რაოდენობის მაღალ მაჩვენებლის ასახსნელად. მის ასახსნელად „გვჭირდება იმ სოციალური ინსტიტუტების ცვლილების განხილვა, რაც ადამიანის პირად გამოცდილებებთან არის დაკავშირებული“ (ვაიტი 1990, გვ. 904).

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი კანონში შეტანილი ცვლილებაა. წინათ განქორწინებას მხოლოდ ორ შემთხვევაში იძლეოდნენ, ღალატის და ძალადობის შემთხვევაში. დღეს განქორწინების მიღება ძალიან ადვილია, არ არის აუცილებელი დანაშაულებრივი ფაქტის არსებობა, საკმარისია დასახელდეს „შეუთავსებლობა“ ან „ურთიერთობების განწყვეტა“, რომ საფუძველი განქორწინებისთვის უკვე არსებობს. არც ერთ მხარეს დამნაშავედ არ აღიარებენ და არც არავინ დაისჯება ამისთვის. ძნელია იმის თქმა, აღნიშნული კანონმდებლობის ცვლილება განქორწინების დონის ამაღლების მიზეზია თუ შედეგი. განქორწინებების გაზრდამ, ფაქტია, რომ მეტად ლიბერალური კანონის არსებობა მოითხოვს, და ლიბერალურმა კანონმაც თავის მხრივ, გააძვირა განქორწინების პროცესები (ფურსტენბერგი, 1993წ.).

განქორწინების მაჩვენებელზე გენდერული როლის ცვლილებებმაც იქონია გარკვეული გავლენა. მილიონობით ქალმა დაიწყო მუშაობა. ოჯახის დედები და ცოლები სახლში დიდ დროს აღარ ატარებენ. ქალის ტრადიციულმა როლმა სახე იცვალა. ქალებმა ფინანსური დამოუკიდებლობაც მოიპოვეს. ის ფაქტი, რომ ქალს სამუშაო აქვს, თავისთავად განქორწინების მიზეზი არ არის; მაგრამ ქალს, რომელსაც სამსახური აქვს, შეუძლია აღარ იყოს ქმარზე დამოკიდებული და, შესაბამისად, თავი აარიდოს ოჯახურ ურთიერთობებში არსებულ პრობლემებს. მიზეზისა და შედეგის დადგენა ამ შემთხვევაშიც ძნელია (ბუმპასი, 1990წ.). ყოველი შემთხვევისთვის, დამოუკიდებელი ქალებისთვის ბევრად ადვილია უიღბლო ქორწინებიდან თავის დახსნა. ამასთან, ქორწინების მაღალი დონე აიძულებს ქალებს,

ექებონ სამუშაო, რათა მოიპოვონ ფინანსური დამოუკიდებლობა და, ერთგვარად, მზად იყვნენ განქორწინების შემთხვევაში დამოუკიდებელი ცხოვრებისთვის.

გენდერული ურთიერთობების ცვლილება კულტურული ფაქტორებითაც არის გამოწვეული. შეიცვალა ოჯახური ურთიერთობების ღირებულებები, თავგანწირვის ცნება შეიცვალა თვითსრულყოფის, ავტონომიის, პირადი ბედნიერებისა და პიროვნული ზრდის ცნებებით (*ჩერლინი, 1995წ.*). ქორწინება გახდა უფრო წყვილზე ორიენტირებული, ვიდრე — ბავშვზე. რამდენადაც ქორწინება სიყვარულის მეშვეობით პიროვნების პირადი და ფსიქოლოგიური მოთხოვნების დაკმაყოფილებას გულისხმობს, იმდენად ნაკლებია სოციალური და კულტურული ზეწოლა „ბავშვების გულისთვის“ ერთად დარჩენის აუცილებლობაზე, მით უმეტეს, რომ ოჯახურ კონფლიქტებში ხშირად ბავშვების არსებობა საერთოდ ავიწყდებათ.

განქორწინების დონის ამაღლების ტენდენციები გასაგებია, მაგრამ რით ავსხნით მე-20 საუკუნის ბოლო დეკადის განმავლობაში ამ მაჩვენებლის კლებას? ფრენკ ფუსტენბერგი (1994წ.) ამ მაჩვენებლის კლებას ქორწინებების რაოდენობის სიმცირეს ანუ ქორწინების გადადებას (სწავლის და კარიერის გამო) მიაწერს, ამის მიზეზს ხედავს ქორწინებაზე ფეხმძიმობის გადადების, ერის დაბერების, თანაცხოვრების ინსტიტუტის გაზრდის მაჩვენებლებშიც.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის შედეგი კი ის არის, რომ ქორწინების ინსტიტუტმა განიცადა დეინსტიტუციონალიზაცია. დღეს ქორწინება უფრო პირადი არჩევანის საკითხია, ვიდრე ცხოვრებისეული მოვალეობა, რომელსაც უკან კანონმდებლობა, დაუწერელი ნორმები და ტრადიციები უდგას. ქორწინება გახდა „ნებაყოფლობითი კავშირი, რომელიც წყვილის სურვილით შეიძლება დაირღვეს ან შენარჩუნდეს“ (*პოპონეო, 1990წ. გვ. 43*).

განქორწინების დონე კლებულობს ცხოვრების კურსის განმავლობაშიც. რასთან არის ეს დაკავშირებული? ბედნიერ ქორწინებასთან თუ სხვა ფაქტორებთან? ლინ უაიტი და ალან ბუთი (1991წ.) კვლევის შედეგად ასკვნიან, რომ ბედნიერი ქორწინება ქორწინებიდან პირველ რამდენიმე წელში ფიქსირდება. ისინი აღნიშნავენ, რომ რაც მეტხანს გრძელდება ქორწინება, მით უფრო მეტია ბარიერები, რაც ხელს უშლის ქორწინების დარღვევას (შვილები, საკუთრება, საერთო ნაცნობ-მეგობრები); ნაკლებია მიმზიდველი ალტერნატივები (ოჯახის ხელახლა შექმნის თვალსაზრისით). არსებული ბარიერები დიდად უნდა გადანაწილოს წყვილებში უიღბლო ურთიერთობებმა, რომ მათ განქორწინება გადანაწილდეს.

ვინ განქორწინდება ყველაზე ხშირად?

სოციოლოგიური გამოკვლევების მიხედვით, ზოგი ტიპის ქორწინება უფრო განქორწინებას ექვემდებარება (*ბუთი და ვაიტი, 1980წ. ჰუბერი და სპიტზე 1980წ. ლიკი და პირსონი, 1991წ. იოდერი და ნიკოლასი, 1980წ.*). განქორწინების მაჩვენებელი მაღალია შემდეგ კატეგორიებში:

- წყვილი ქალაქში ცხოვრობს.
- ორივე მუშაობს, მაგრამ მათი შემოსავალი არც ისე მაღალია.
- ადრე დაქორწინდნენ.
- დიდი ხნის დაქორწინებულები არ არიან.
- ქალს ეგალიტარული (თანასწორობისთვის მებრძოლი) დამოკიდებულება აქვს შრომის განაწილებისადმი და კაცს კი — არა.

- წყვილი რელიგიური არ არის.
- ორივე ლიბერალურია.
- ორივე პესიმისტურად უყურებს ცხოვრებას.
- ერთ-ერთის ან ორივეს მშობლები განქორწინებულები არიან.

თეთრკანიანებთან შედარებით, 20-30%-ით მეტი აფრო-ამერიკელი წყვილი განქორწინდება (*ჯანმრთელობის სტატისტიკის ეროვნული ცენტრი, 1995წ.*), თუმცა ქორწინება ფერადკანიანთა შორის პროცენტულად ოდნავ უფრო მეტხანს გრძელდება, ვიდრე თეთრკანიანებში. ამის მიზეზი შეიძლება ის იყოს, რომ შავკანიანები არ აფორმებენ განქორწინებას დაშორებისთანავე და მერე კიდევ დიდი ხნის განმავლობაში, ხოლო თეთრკანიანები — პირიქით. ლათინოამერიკული და აზიური წარმოშობის ამერიკელებში განქორწინების მაჩვენებელი სხვებთან შედარებით, ბევრად ნაკლებია.

შვილიანობა განქორწინებებზე სხვადასხვანაირ გავლენას ახდენს (ვაიტი და ლილარი, 1991წ.). განქორწინების მაჩვენებელი უფრო მაღალია მოზარდების მშობლებს შორის. ასევე მაღალია განქორწინების დონე ბავშვის გაჩენამდე; სკოლამდელი ასაკის ბავშვების მშობლების ქორწინება კი შედარებით სტაბილურია.

ყველა ზემოაღნიშნული ფაქტორი, თუნდაც ერთად აღებული, აუცილებელი პირობა როდია განქორწინებისთვის. უბრალოდ, მათი აკუმულაცია ოჯახური ურთიერთობების დანგრევის წინაპირობა ხდება. იმუნიტეტი არც ერთ სოციალურ ჯგუფს არ გააჩნია. მაგალითად, კათოლიკურ ეკლესიას მკაცრი სანქციები აქვს განქორწინებაზე, მაგრამ განქორწინების რაოდენობა კათოლიკეებშიც იმდენივეა, რაც სხვა აღმსარებლობის ადამიანებში. (*ბუმპასი, მარტინი და სვიტი*).

განქორწინების შედეგები

განქორწინება ნეგატიურ გავლენას ახდენს ქალებზეც და მამაკაცებზეც (*ვოლერ-შტეინი და კელი 1980წ.*), — ძირითადად, სოციალურ სფეროში. როგორც ზემოთ ვისაუბრეთ, ქალებს მამაკაცებთან შედარებით, ნაკლები შემოსავალი აქვთ, განქორწინების შემდეგ კი ბავშვზე მეურვეობის უფლება სწორედ ქალებს ენიჭებათ. მამების მხრიდან ბავშვის ფინანსური დახმარება, ხშირ შემთხვევაში, ძალიან მცირეა და არ კმარა ბავშვის აღზრდისთვის. თანაც, გართულებულია დახმარების მიღების პროცესი. განქორწინების შემდეგ ქალებს ცხოვრების სტანდარტების შეცვლა უხდებათ. მამაკაცების ცხოვრების პირობები კი, პირიქით, უმჯობესდება (*პოლდენი და სმოკი, 1991წ.*). პროცენტულად, მამაკაცები უფრო ხშირად ქორწინდებიან ხელახლა, ვიდრე ქალები (*ჩერლინი და ფუსტენბერგი, 1994წ.*) და ამიტომ ნაკლები რაოდენობის ქალს აქვს ამ ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესების მეორე შანსი.

განქორწინების შემდგომი ზემოქმედება კულტურულ ფაქტორსაც მოიცავს. მამაკაცები განქორწინების შემდეგაც ინარჩუნებენ თავიანთ პირდაპირ დანიშნულებას დასაქმების თვალსაზრისით. ხოლო ქალები, პირიქით, მარტოხელა დედებად ყალიბდებიან. ზოგ მათგანს შრომის ბაზარზე ხელახალი (ზოგს საერთოდ პირველად) შესვლა უწევთ, სადაც მათ მხოლოდ დაბალანაზღაურებად სამუშაოს სთავაზობენ, რადგან სხვა ადგილები შედარებით ახალგაზრდა და თავისუფალ კადრებს უკავია. გარდა ამისა, მათ გამუდმებით უწევთ სამსახურსა და სახლს შორის სირბილი.

განქორწინება ნიშნავს, რომ წყვილს ცალ-ცალკე ცხოვრება სურთ, თუმცა ბავშვებს არ უნდათ, რომ მათი მშობლები ცალ-ცალკე ცხოვრობდნენ. ამიტომ ბავშვები, ხშირ შემთხვევაში, ტრამვირებულები რჩებიან. განქორწინებიდან პირველი ორი წელი მათთვის განსაკუთრებით კრიტიკულია. ამ დროს ბევრი სხვადასხვა პრობლემა იჩენს თავს – დეპრესია, ცუდი ქცევა, აგრესია, პრობლემები სკოლაში (*ჩერლინი, 1995წ.*). ამ გამოვლინებებით გამოწვეულ სტრესს თავისთავად განიცდის ის მშობელიც, რომელიც ქორწინების შემთხვევაში ბავშვის მეურვე ხდება (ხშირ შემთხვევაში დედეები). როგორც აღვნიშნეთ, ყველაფერთან ერთად მათ უწევთ ახალი სამსახურის მოძებნა, საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა ან მშობლების სახლში დაბრუნება, ხოლო ბავშვებს უწევთ ახალ სკოლასთან და ახლა მეგობრებთან შეგუება.

ბავშვების უმეტესობა კრიზისის პერიოდის გადალახვის შემდეგ ნორმალური ცხოვრების რიტმს უბრუნდება, თუმცა ზოგ შემთხვევაში ბავშვს დიდხანს მიჰყვება მშობლების განქორწინების შედეგად მიღებული ტრავმა. ჯუდიტ ვალერშტეინმა და ჯოან ლელიმ საშუალო კლასის 60 ოჯახის გამოკვლევის შედეგად დაასკვნეს, რომ 18 წლის ასაკის ახალგაზრდებში, რომელთა მშობლები განქორწინდნენ, ბევრს უჭირს პარტნიორისთვის პირობის მიცემა და თავს მარტოსულად გრძნობს (*ვალერშტეინი და ბლეიკსლი, 1989წ.*). სხვა კვლევამ აჩვენა, რომ განქორწინებული ოჯახების ვაჟები შედარებით დაბალანაზღაურებად სამსახურებში ეწყობიან, ვიდრე მათი მამები. (*ბიბლარზი და რაფტერი, 1993წ.*). ზემოაღნიშნულის მიზეზი ორი რამ შეიძლება იყოს: სტრესული ბავშვობა ან განქორწინებული (მარტოხელა მშობლის) ოჯახის დაბალი შემოსავალი. განქორწინებული (მარტოხელა) ოჯახების შვილები უფრო ხშირად რჩებიან უმაღლესი განათლების გარეშე, ვიდრე ორმშობლიანი ოჯახის შვილებს. (*ჩერლინი, 1995წ.*). ამის მიზეზი შეიძლება ისევე იმაში ვეძებოთ, რომ ოჯახებს უწევთ სხვა საცხოვრებელ ადგილებზე გადასვლა და ამის გამო იმ მხარდაჭერის დაკარგვა, რაც ამა თუ იმ ოჯახს გააჩნდა განქორწინებამდე.

მრავალჯერადი განქორწინება კიდევ უფრო ნეგატიურ გავლენას ახდენს ბავშვებზე. ასეთი ოჯახების შვილები ნათესავთან ურთიერთობას ხან წყვეტენ, ხანაც აღადგენენ. ისინი ურთიერთობენ მამანაცვალთან, დედინაცვალთან, ნახევარდებთან და ნახევარძმებთან. ასეთი ურთიერთობები მხოლოდ ზრდის პრობლემების რაოდენობას.

მართალია, ბავშვისთვის ცუდია მშობლების განქორწინება, მაგრამ მათთვის არანაკლებ ცუდია ისეთ ოჯახში ცხოვრება, სადაც მშობლები ინარჩუნებენ ქორწინებას, მაგრამ ერთმანეთთან მუდმივად დაძაბული ურთიერთობა აქვთ. ასეთ გარემოში ბავშვები უფრო უარესად გრძნობენ თავს. ბავშვები სხვადასხვა შემთხვევაში სხვადასხვა პრობლემის წინაშე დგებიან და თანაც სხვადასხვა სიმძაფრით. განქორწინებული მშობლების შვილებს მომავალშიც ექნებათ პრობლემები; ჩვენ უნდა ვეცადოთ, რომ მათ ეს პრობლემები ავარიდოთ. (*ჩერლინი, 1995წ.*)

ძანალობა ოჯახში

ბავშვობიდან მოყოლებული გვასწავლიან, რომ უცხო ადამიანს არ უნდა დაველაპარაკოთ, რადგან შეიძლება საფრთხეში აღმოვჩნდეთ, ოჯახი კი უსაფრთხო ადგილია. სამწუხაროდ, ხშირად პირიქით ხდება — ხშირად ოჯახია ძალადობის კერა და საფრთხეს სწორედ

ოჯახის წევრები გვიქმნიან (გელესი, 1983წ. ლინკოლნი და სტრაუსი, 1985წ. სტაინმეტსი და სტრაუსი, 1974წ.).

ოჯახური ძალადობის ერთ-ერთი მიზეზი ის არის, რომ ადამიანები ოჯახურ ურთიერთობაში დიდ ემოციებს დებენ. შედეგად, მოხდება ემოციების ესკალაცია და პატარა უთანხმოებები დიდ უსიამოვნებაში გადაიზრდება.

მეორე მიზეზი — ოჯახში ძალაუფლების განაწილებაა. როგორც ნესი, ქმარი უფრო დიდი და ძლიერია ცოლზე, ხოლო ორივე მშობელი უფრო დიდი და ძლიერია, ვიდრე მათი შვილი. ოჯახის წევრები ხშირად ფიზიკურ აგრესიით ცდილობენ ოჯახური ურთიერთობების გაკონტროლებას.

მესამე მიზეზი კულტურულია. ამერიკელები ხშირად ამართლებენ ფიზიკურ ძალადობას სპორტში, კინოსა და სატელევიზიო პროგრამებში. ფაქტია, რომ ძალადობა ამერიკელებისთვის უფრო მისაღებია, ვიდრე ბევრი სხვა საზოგადოებისთვის. ბევრი ამერიკელი დღესაც ფიქრობს, რომ ნორმალურია, როცა: ძმები ჩხუბობენ, ქმარი მოთმინებას კარგავს და ცოლს ურტყამს, მშობლები შვილს ფიზიკურად სჯიან.

მეოთხე მიზეზი — „მკვიდრი“ ოჯახები იზოლირებულად ცხოვრობენ, იქ მომხდარი ოჯახური ძალადობა ნაკლებად ჩანს და ნაკლებად არის სოციალური კონტროლის საგანი. თანაც ამერიკელების მიერ აღიარებული პირადი ცხოვრების უფლების დაცვის კულტურული ღირებულება არ აძლევს საშუალებას ხელისუფლების წარმომადგენლებს, ჩაერიონ ოჯახურ ცხოვრებაში.

დაბოლოს, ძალადობა ღრმა კვალს ტოვებს ძალადობის მსხვერპლზე, ძირითადად, ბავშვებსა და ქალებზე. ოჯახური ურთიერთობები სხვადასხვაგვარია სხვადასხვა კულტურასა და სხვადასხვა დროს.

ბავშვზე ძალადობა

არის თუ არა ბავშვის „განკეპვლა“ ძალადობა? — შედეგები ფიქრობენ, რომ არის. შედეგების მთავრობა უკანონოდ მიიჩნევენ მშობლების მიერ ბავშვის ცემას. 1994 წლის გალასის გამოკითხვამ კი აჩვენა, რომ ამერიკელების ორი მესამედის აზრით, „კარგი განკეპვლა“ ხანდახან აუცილებელიცაა ბავშვის დისციპლინირებისთვის. (გალაპი, ყოველთვიური გამოკითხვა, 1994 წლის მაისი, გვ. 19). თუმცა ამ საკითხთან დაკავშირებით ამერიკელებს ამბივალენტური დამოკიდებულება აქვთ. იმავე გამოკითხვის მიხედვით, ბევრი მათგანი, რომელიც სისტემატურად სცემდა ბავშვს ანუ ძალადობდა, აშშ-ის ყველა შტატში იყო მიღებული, თუმცა ამ მხრივ განსაკუთრებული სისასტიკით გამოირჩეოდა სამხრეთი შტატები (ფლინი, 1994წ.).

ოპონენტების აზრით, ბავშვის დასჯა უფრო რბილი ფორმებითაც შეიძლება. გამოკითხულთა დიდი ნაწილი ეთანხმება აზრს, რომ ბავშვის ფიზიკური დასჯა, რაც იწვევს სილურჯეებს, თავის ტრამვებს, მოტეხილობებს და დამწვრობას, ფიზიკურ ძალადობად უნდა ჩაითვალოს. ადგილი აქვს ბავშვის „მალულ“ დასჯასაც, რაც ბავშვის მიმართ უდიერ მოპყრობაში გამოიხატება და რაც დასჯის კიდევ უფრო დრამატული ფორმაა. სამწუხაროდ, ხშირია ბავშვისთვის უარის თქმა ადეკვატურ კვებაზე, ჩაცმაზე, თავშესაფარზე, სამედიცინო დახმარებასა და ყურადღების მიქცევაზე. (გრინი, 1991წ.). აშშ ჯანმრთელობისა და ჰუმანური მომსახურების დეპარტამენტის კვლევის შედეგად (1990წ.) აღმოჩნდა,

რომ 1989 წელს სულ მცირე 1200 ბავშვი (სავარაუდოდ, კიდევ უფრო მეტი — დაახლოებით, 5 000) სწორედ ძალადობის და უდიერი მოპყრობის შედეგად გარდაიცვალა, ხოლო 160000 — სერიოზულად დაზარალდა. იმავე პერიოდში დაახლოებით 2.4 მილიონი საჩივარი დაინერა ბავშვის მიმართ უდიერ და ძალადობრივ მოპყრობაზე, აქედან 918000 დადასტურდა. 1992 წელს ასეთი შემთხვევების რაოდენობა წინა დეკადასთან შედარებით გაორმაგდა.

არ არის ცნობილი, ამ მაჩვენებლის დრამატული ზრდა მართლა ბავშვებზე ძალადობის ზრდის შედეგია, თუ, უბრალოდ, გაიზარდა პოლიციაში მომჩივანთა რაოდენობა. 1994 წლის გალაპის გამოკითხვის შედეგად ყოველი შვიდიდან ერთმა ამერიკელმა აღიარა, რომ ის ბავშვობაში მშობელს უცემია, გაუჯოხავს ან სერიოზული ძალადობა გამოუყენებია მის მიმართ. ცხრა წლით ადრე ჩატარებულ გამოკითხვაში ასეთი რამ 50-დან მხოლოდ ერთმა აღიარა. ძალადობის მსხვერპლის აღიარება ბევრად უფრო სანდოა, ვიდრე მშობლის აღიარება, თუმცა ზოგ შემთხვევაში მსხვერპლის აღიარების სიზუსტეშიც შეიძლება ეჭვის შეტანა. მაგალითად, ძალადობის შემთხვევებზე ბავშვების გამოკითხვისას, ხშირად ბევრი რამ არის დამოკიდებული კითხვის ფორმაზე. ბავშვები ხშირად იმას ამბობენ, რაც უფროსს უნდა, რომ მოისმინოს.

სოციოლოგების, რიჩარდ გელისა და მურეი შტრაუსის, მიხედვით (1988წ. გელი 1995წ.), ბავშვის ტიპური მოძალადე არის ახალგაზრდა მარტოხელა მშობელი, რომელიც ქორწინებაში იმყოფებოდა 10 წელზე ნაკლები დროის პერიოდით და შვილი კი — 18 წლამდე ასაკში გაუჩნდა. ასეთ ადამიანს, როგორც წესი, ფინანსური პრობლემები აქვს, სტრესულ მდგომარეობაშია (განქორწინებით ან ოჯახის წევრის გარდაცვალებით გამოწვეული) და ცოტა მეგობარი ან ნათესავი ჰყავს. ხშირად ასეთი მშობლები თვითონ იყვნენ თავის დროზე ძალადობის მსხვერპლნი ან მოწმენი.

ოჯახური ძალადობის მსხვერპლი თინეიჯერებშიც ბევრია და მათ მშობლებსაც ძალადობის გამომწვევი ისეთივე მიზეზები მოჰყავთ, როგორიც მცირეწლოვანი ბავშვების მშობლებს: ბავშვები ჯიუტები არიან, სტრესს იწვევენ და არ უჯერებენ მშობლებს. უნარშეზღუდული ბავშვებიც ხშირად ხვდებიან ძალადობის რისკის ჯგუფში, რადგან ისინი „განსხვავებულები“ არიან და მათი მოვლა ძალიან რთულია (ამერმანი, ლუბცკი, და დრუსი, 1991წ.).

ის ბავშვები, რომლებსაც უდიერად ექცევიან, ხშირად გონებრივად ჩამორჩებიან თავის ტოლებს და დეპრესიის ან თვითმკვლელობის რისკის ჯგუფში ხვდებიან. (ნიუ-იორკ თაიმსი, თებერვალი 18, 1991წ. გვ. 11). ბავშვობაში ისინი გამოირჩევიან ჰიპერაქტიურობით, აგრესიულობით და ვერ სარგებლობენ პოპულარობით თანატოლებში. რაც შეეხება მოზარდებს და ზრდასრულებს, ისინი მიდრეკილები არიან ნარკომანიისკენ და ალკოჰოლის მოხმარებისკენ და თვითონ ხდებიან მოძალადეები.

ზოგ სოციოლოგს მიაჩნია, რომ ბავშვებზე ძალადობას მაშინ მოეღება ბოლო, როცა საოციალური მდგომარეობა გაუმჯობესდება (პელესი, 1985წ. 1995წ.). იგულისხმება, იმ ოჯახების გამოვლენა, რომლებიც ასეთი რისკფაქტორის წინაშე დგანან და მათთვის საჭირო დახმარებების გაღება (მომარაგება, სამედიცინო დახმარება, საბავშვო ბაღებით უზრუნველყოფა, მშობლების ურთიერთმხარდაჭერის ჯგუფებში გაერთიანება, და სხვ.). კვლევების თანახმად, ადამიანები ძალადობას უკიდურეს შემთხვევაში მიმართავენ, მაშინ, როცა არის ფულის, ცოდნისა და პატივისცემის დეფიციტი (ვულფი, 1985წ.). ამჟამად ყველა შტატს გააჩნია კანონი, რომელიც ექიმებისგან და მასწავლებლებისგან მოითხოვს,

დაუყოვნებლივ განაცხადონ პოლიციაში ბავშვზე ძალადობის შემთხვევის შესახებ. ამასთან, სახელმწიფო და კერძო სოციალური დახმარების მომსახურების ცენტრები ცდილობენ, თავიდან იქნას აცილებული მსგავსი პრობლემები (შტრაუსი და გელესი, 1986წ.).

მეუღლეზე ძალადობა

აშშ-ში ასევე ხშირად აქვს ადგილი ძალადობას ან დაშინებას ძალადობის შესაძლო გამოყენებაზე ცოლ-ქმარს შორის. მაიკლ ჯონსონი (1995წ.) განასხვავებს ორი ტიპის ძალადობას ცოლ-ქმარს შორის. პირველი ხშირია და თავს იჩენს სპონტანურად, როცა ცოლ-ქმრის კამათი სერიოზულ ძალადობის აქტში გადადის. ძალადობის ასეთ ტიპს „ჩვეულებრივი ცოლ-ქმრული ჩხუბი“ ეწოდება და „კონტროლს არ ექვემდებარება“.

მეორე ტიპის ძალადობას, რომელიც ნაკლებად გავრცელებული, მაგრამ ბევრად უფრო სერიოზულია, ადგილი აქვს მაშინ, როცა ქმარი ცდილობს ძალის დემონსტრირებას და ამგვარად ცოლზე კონტროლის დამყარებას, მიუხედავად იმისა, დამთმობია ცოლი თუ არა. ასეთ ძალადობას ჯონსონი „პატრიარქალურ ტერორიზმს“ უწოდებს, რადგან მას ფესვები პატრიარქალურ ტრადიციებში აქვს გამდგარი. შედეგად, ცოლები მუდმივ ტერორში არიან, მიუხედავად იმისა, რომ ცემას, შესაძლოა, ადგილი კვირაში მხოლოდ ერთხელ ჰქონდეს. ასეთი ძალადობის შედეგები დიდი ხნით და ბევრად ღრმად აისახება მსხვერპლზე.

ეროვნულ დონეზე წარმოებული კვლევის შედეგად გაირკვა, რომ დაახლოებით 1.4 მილიონი ქალი, ანუ ყოველ ათასში ოცდაათი, განიცდიდა ქმრის მხრიდან ძალადობას (გელესი და შტრაუსი, 1990წ.). ტიპური მოძალადე ქმარი არის ახალგაზრდა, ქორწინებაში იმყოფება არა უმეტეს 10 წლისა, უმუშევარია ან არ აქვს მუდმივი სამუშაო. მას უნდა, რომ ითამაშოს ოჯახის უფროსის და შემომტანის როლი და ამით დომინირებდეს ცოლ-შვილზე, მაგრამ ვინაიდან სათანადო ფინანსური და ეკონომიური რესურსები არ გააჩნია, ამას ფიზიკური ძალის გამოყენებით ცდილობს.

ზოგი სოციოლოგი ქმრის მიერ ცოლის ცემას *სტატუსის შეუთავსებლობის* ფაქტორს უკავშირებს, რაც ნიშნავს უფსკრულს მამაკაცის რეალურ როლსა და იმ როლს შორის, რომ ჰქონდეს ოჯახში. *სტატუსის შეუთავსებლობას* შეიძლება ადგილი ჰქონდეს ნებისმიერ სოციალურ ფენაში. კაცს, რომელსაც უნივერსიტეტის დიპლომი აქვს და ტაქსის მძღოლობა უწევს, შესაძლოა, *სტატუსის შეუთავსებლობა* აწუხებდეთ. იგივე შეიძლება დაემართოს მამაკაცს, რომლის ცოლი უფრო მეტს გამოიმუშავებს ან ბევრად უფრო სტაბილური სამსახური აქვს. *სტატუსის გაურკვეველობასაც* შეიძლება მოჰყვეს ძალადობა. ერთ-ერთი კვლევის თანახმად, იმ ტიპის მოძალადე კაცების რაოდენობა, რომლებიც თავის პარტნიორებს სცემენ, თანამცხოვრებთა შორის უფრო მეტია, ვიდრე ოფიციალურ ქმრებს შორის. ამის შესაძლო მიზეზი ის არის, რომ ამ კატეგორიას ვერ გაურკვევია ოჯახური სტატუსი (ელი-სი, 1989წ.).

ცოლზე ძალადობის ძირითადი მიზეზი მაინც კულტურაშია (ოკუნი, 1986წ.). საკუთარი თავის დომინირების ტრადიცია ყოველთვის კარნახობდა მამაკაცს, რომ ოჯახში უფროსი ის უნდა იყოს. და მართლაც, დასავლური კულტურა ტრადიციულად სწორედ იმაზე მიუთითებდა, რომ ქმრები ძალადობას მიმართავენ „ცოლის ადგილზე დაყენების“ მიზნით. ლალატის გამო ცოლის მკვლელობის შემთხვევებში კანონი, როგორც წესი, მამაკაცის მხარეზეა. უფრო მეტიც, ხშირად საზოგადოებისგან მამაკაცები შექებასაც კი იმსახურებენ

ასეთი საქციელისთვის. მამაკაცის პორტრეტი ფოლკლორშიც და პორნოგრაფიაშიც ქალის მიმართ დომინირებას და აგრესიას გამოხატავს.

ბევრი ცოლი, რომელსაც ქმარი სცემს, ქმართან რჩება. ასეთი ქალები (იმ ქალებთან შედარებით, რომლებიც ოჯახიდან მიდიან ან დახმარებას მიმართავენ), შედარებით ახალგაზრდები არიან, სამუშაო გამოცდილება ნაკლებად აქვთ ან უმუშევრები არიან და მცირეწლოვანი შვილები ჰყავთ (*გელესი და შტრაუსი, 1988წ.*). ამდენად, მათ არა გააჩნიათ საკმარისი ფინანსური რესურსები და ხანდახან სურვილიც, რომ დამოუკიდებლად იცხოვრონ. მოძალადე ქმრები ძალადობასთან ერთად შიგადაშიგ სიკეთესაც იჩენენ და ინანიებენ თავიანთ საქციელს. ამდენად, ცოლებს რჩებათ იმედი, რომ მათი პრობლემა მოგვარებადია (*ვოლკერი, 1979წ.*). ძალადობის მსხვერპლ ცოლებს ხშირად რცხვენიათ იმის აღიარება, რომ მათ სცემენ. ზოგი საკუთარ თავს ადანაშაულებს მომხდარში. მცირე ნაწილი ეგუება კიდეც ასე ცხოვრებას. ხშირად ცოლები წინააღმდეგობას უწევენ ქმრებს თავდასხმის დროს და ცდილობენ აღმოფხვრან ძალადობა (*გელესი და შტრაუსი, 1989წ. გონდოლფი და ფიშერი 1991წ.*).

ოჯახური ძალადობა ნაციონალური პრობლემა გახდა, როდესაც 1995 წელს ცნობილი ფეხბურთელი ო.ჯ. სიმპსონი თავისი ყოფილი ცოლის ნიკოლის მკვლელობისთვის გაასამართლეს. სიმპსონი ცოლს ხშირად სცემდა და ნიკოლიც ხშირად მიმართავდა პოლიციას დასახმარებლად. პროკურორები ამტკიცებდნენ, რომ სწორედ ეს იყო მკვლელობის მიზეზი, მაგრამ სასამართლო არ დაეთანხმა აღნიშნულ მოსაზრებას. საქმის მსვლელობისას გაირკვა, რომ სამართლადამცავები, ფაქტობრივად, არ რეაგირებდნენ სიმპსონის წინააღმდეგ ცოლის საჩივრებზე.

ექსპერტთა უმეტესობა თანხმდება იმაზე, რომ ოჯახური ძალადობის თავიდან აცილების მიზნით საჭიროა, როგორც სანქციები მოძალადეების წინააღმდეგ, ასევე თავშესაფრები და კონსულტაციები ძალადობის მსხვერპლთათვის (*ლერმანი და კანი, 1991*). სამწუხაროდ, ამ რეკომენდაციის გათვალისწინება ჯერ კიდევ არ ხდება ბევრ დასახლებაში.

აშეხიჯილი ოჯახის მოთავსი

გენდერული როლების სახეცვლილება, განქორწინების მაღალი დონე, შერეული და ხელახლა შექმნილი ოჯახები, სიცოცხლის ხანგრძლივობის გაზრდა – ყველა ეს ფენომენი ერთდროულად დაატყდა თავს ამერიკულ ოჯახებს. მიუხედავად იმისა, რომ ამერიკელები საკმაოდ ტოლერანტულები არიან თანაცხოვრობის ინსტიტუტის, განქორწინების, ბავშვის არყოლის მიმართ, მკვლევარები ადგენენ, რომ ამერიკელი საზოგადოება უპირატესობას მაინც ქორწინებაზე, მშობლებსა და ოჯახზე ტრადიციულ წარმოდგენას ანიჭებს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ნოსტალგიურად იხსენებს „რა კარგი იყო მაშინ“. მაგრამ პრობლემა ის არის, რასაც სტეფან კუნჩი ამბობს: „ძველი ოჯახური ღირებულებები აღარ ესადაგება თამაშის ახალ წესებს“ (1992წ. გვ. 277), ძნელია ცვალებად, სოციალურ პირობებს ახალი ფორმები დაახვედრო მაშინ, როცა წარსულს მისტირი.

რა უნდა გაკეთდეს? — კუნცს გარკვეული შემოთავაზებები აქვს: თუ გვინდა, რომ ე.წ. „ნაცვალი“ ოჯახი მტკიცე იყოს, მაშინ უნდა დავივიწყოთ „დანგრეულ ოჯახებზე“ შექ-

მნილი ცრურწმენა და სტერეოტიპები და ავითვისოთ ახალი ღირებულებები, რათა ხელი შევეწყოთ ამ ახალ სისტემას. უნდა შემოვიღოთ შრომის განაწილების ახალი მეთოდები, მაგალითად, ე.წ. მშობლისთვის განსაზღვრული შვებულებები (როგორც მცირეწლოვანი, ასევე მოზრდილი ბავშვების მშობლისთვის), გავზარდოთ საბავშვო ბაღების არჩევანი, სამუშაო საათები მოქნილი გავხადოთ ბალის ასაკის ბავშვზე პასუხისმგებელი მშობლისთვის. ქმრები უნდა შევლიონ ძველებურ მიდგომებს და მიხედნენ, რომ ისინი არ არიან თავისუფალნი საოჯახო მოვალეობებისგან. მათაც უნდა დაეკისროთ ვალდებულება შვილების მოვლაზე. ოჯახის „პირადი საქმის“ არასწორი კონცეფცია, როდესაც პრობლემებს (ოჯახის ნაგავს) ხალიჩის ქვეშ „ყრიან და აგროვებენ“, უნდა შეიცვალოს გარედან მოსული დახმარებისა და ახლობლების უფრო დიდი წრის მხარდაჭერის იმედით. როგორც ინდივიდებს, ასევე გადანყვეტილების მიმღებ სტრუქტურებს ევალებათ აღიარონ, რომ ქორწინება არ არის ერთადერთი კანონიერი კავშირი და რომ თანაცხოვრებაში მყოფნიც ანალოგიური უფლებებით უნდა სარგებლობდნენ.

დედვიდ ელქაინდი (1994წ.) ახასიათებს ბოლოდროინდელ ოჯახების ტრანსფორმირებას; ე.წ. მკვიდრი ოჯახები თავისი ყველა მახასიათებლით (საჯარო და პირადი ცხოვრება, სახლი და სამსახური, ბავშვები და ზრდასრულები) გადაიქცა ე.წ. „გამტარ ოჯახებად“, რომელსაც შეუძლია მიიღოს სხვადასხვა ფორმა და ბევრად უფრო მოქნილია, მაგრამ ბევრად უფრო მგრძნობიარეც გარემოსგან მიყენებული სტრესისადმი (უფრო ჰარმონიულია ზრდასრულთათვის, ვიდრე ბავშვებისთვის). ელქაინდი ხედავს ასეთი ოჯახების ე.წ. „ენერგიულ ოჯახებად“ გადაქცევის აუცილებლობას, რომელიც ბავშვებსაც და მშობლებსაც სასიცოცხლო ენერგიას მატებს. მას მოჰყავს ენერგიული ოჯახის ოთხი დამახასიათებელი ნიშანი:

- *ერთგული სიყვარული* — სცდება რომანტიული სიყვარულისა და კონტრაქტზე აგებული ურთიერთობების ცნებას და აგებულია ადამიანებს შორის ურთიერთ-პატივისცემის, ღია ურთიერთობების და ურთიერთმხარდაჭერის სურვილზე.
- *მშობლის ქეშმარიტი სიყვარული და ერთგულება შვილისადმი* — გულისხმობს მშობლის როგორც ცალმხრივ, ასევე გაზიარებულ მოვალეობებს. ეს საშუალებას მისცემს მშობლებს „დარჩნენ ისეთები, როგორიც არიან და არა ისეთი, როგორიც ჰგონიათ რომ უნდა იყვნენ“ (გვ. 214). ორივე მშობელს უნდა მიეცეს საშუალება აიღონ, მაგალითად, ერთწლიანი შვებულება, რათა იყვნენ ბავშვთან. ბუნებრივია, მამებსაც უნდა ჰქონდეთ ბავშვთან ურთიერთობის საშუალება და არ უნდა სჭირდებოდეთ გამუდმებით იმის მტკიცება, რომ მათაც შეუძლიათ ღირსეული მამობის გაწევა.
- *მხარდაჭერა სამეზობლოს (ახლობლების) მხრიდან* — საკმარისი არაა იმის აღქმა, რომ საზოგადოებები განსხვავდება ერთმანეთისგან. საჭიროა მცდელობა, რომ მოხდეს ამ განსხვავებების ინტეგრაცია ანუ მიზნების, მისწრაფებების და პასუხისმგებლობების გაზიარება ოჯახებს შორის.
- *ურთიერთდამოკიდებულება* — იმის ნაცვლად, რომ თავი ოჯახის დამოუკიდებელ წევრებად მივიჩნიოთ, ჩვენ როგორც დამოუკიდებელმა წევრებმა, უნდა ვაღიაროთ ურთიერთდამოკიდებულების აუცილებლობის არსებობა.

ჯეცუხელი ომი: ოჯახური ლიხეხელები, ბავშვის გაჩენა და აბორტი

ოჯახის მომავლის თაობაზე დებატები ჩვენს ქვეყანაში ხშირად კულტურებს შორის ომში გადაიზრდება ხოლმე. მთავარ ოპონენტებად საზოგადოების კონსერვატორი (ხშირ შემთხვევაში ფუნდამენტალისტი ქრისტიანები) და ლიბერალური სეგმენტები არიან. ჯეიმს დავიდსონ ჰანტერი (1991წ.) აღწერს ამ მხარეებს ორთოდოქსული ფრთისა და (რომელიც მაღალ მორალურ ავტორიტარიზმს ქადაგებს) და პროგრესივიზმის ფრთის თვალთ (რომელიც თანამედროვე ცხოვრების ფართოდ გავრცელებულ მიდგომებზე აგებს შეხედულებებს).

ჰანტერის მიხედვით, კულტურული კონფლიქტი არ ეხება იმას, რა ბედი ელის ოჯახს თავისთავად, არამედ იმას, თუ რისგან უნდა შედგებოდეს ოჯახი. კონსერვატორებს უნდათ შეინარჩუნონ იდეალიზებული ოჯახის ფორმა. მაგალითად, ისინი განქორწინების ლიბერალიზაციის კანონს და განქორწინების რაოდენობის მატებას განიხილავენ, როგორც ოჯახურ მოვალეობებზე უარის თქმის და დედის ოჯახიდან მოწყვეტის განზრახ მცდელობას. პროგრესული ფრთის აზრით, ოჯახში უნდა მოხდეს მოვალეობების გაზიარება და ოჯახის წევრების ინდივიდუალობისთვის მეტი ავტონომიის მინიჭება. ისინი თანახმანი არიან, აღიარონ ოჯახის ისეთი ტიპების არსებობა, როგორიც არის თანაცხოვრება, მარტოხელა მშობლის ოჯახი, ჰომოსექსუალების კავშირი და სხვ.

განსხვავებული შეხედულებების არსებობა, თავის მხრივ, უფრო გამოკვეთს ოჯახის ღირებულებებისადმი დამოკიდებულებებში არსებულ გარკვეულ პრობლემებს. მაგალითად, არის თუ არა ფემინისტის მხრიდან ოჯახსა და სამსახურში თანასწორობის მოთხოვნა ერთგვარი თავდასხმა ოჯახის ინსტიტუტზე? — კონსერვატორებს მიაჩნიათ, რომ არის; არის თუ არა ჰომოსექსუალებისთვის ბავშვის აყვანის აკრძალვა თავდასხმა ოჯახის ინსტიტუტზე? — პროგრესულ ფრთას მიაჩნია, რომ არის; არის თუ არა ოჯახის მორალის ქრისტიანულ ღირებულებებთან გაიგივება ეკლესიის სახელმწიფო საქმეებში ჩარევის მცდელობა? არის თუ არა ლიბერალების მიერ ოჯახის მორალიზებულ სტრუქტურაზე უარის თქმა დისციპლინირებული ახალგაზრდა თაობის აღზრდაში ხელის შემშლელი ფაქტორი? რაც უფრო ღრმად ვინყებთ ოჯახის ღირებულებების განხილვას, მით უფრო ვუახლოვდებით ორ ყველაზე მნიშვნელოვან საკითხს: ბავშვის აღზრდასა და აბორტს.

ბავშვის აღზრდა

ბავშვის აღზრდის მეთოდების შერჩევა ხშირად არის უთანხმოების საგანი ოჯახში (ბარტკოვსკი და ელისონი, 1995წ.). კონსერვატორული ოჯახის მომხრეები ფიქრობენ, რომ მშობლის ვალია, ბავშვში დანერგოს პატივისცემა უფროსის მიმართ. პროგრესული ოჯახის მომხრეები ოჯახურ ურთიერთობებში უფრო დემოკრატიულ დებულებებს იცავენ და მოუწოდებენ მშობლებს, ბავშვის ფსიქოლოგიურ საჭიროებებს მიხედონ, რათა მისგან ჯანმრთელი პიროვნება აღზარდონ. ისინი განიხილავენ ოჯახს, როგორც დინამიურ ერთეულს, რომელიც უნდა პასუხობდეს სოციალურ კლიმატში მომხდარ ცვლილებებს. კონსერვატორები ბავშვის რელიგიური პრინციპებით აღზრდას ქადაგებენ, მამაკაცის დომინირებისკენ მიუთითებენ და მშობლების „მაგარი“ ხელის საჭიროებას ხედავენ. პრო-

გრესული ნაწილი კი მშობლებს შვილის აღზრდაში აქტიურ მონაწილეობისკენ მიუთითებს და მათი როლების გენდერული სხვაობებისგან გათავისუფლების საჭიროებას ხედავს.

კონსერვატორებისთვის ბავშვის ფიზიკური დასჯა მიღებულია იმ შემთხვევაში, თუ ისინი უფროსისადმი უპატივცემლობას გამოიჩინენ. პროგრესული ნაწილი კი, პირიქით, ეწინააღმდეგება ფიზიკურ დასჯას. მათთვის მისაღებია ისეთი დისციპლინარული მეთოდები, როგორიც არის ახსნა-განმარტება, პოზიტიური ზემოქმედება, ბავშვთან უფრო ხშირი ურთიერთობა.

დებატები აბორტის ირგვლივ

რანდალ ტერი (აბორტის წინააღმდეგ მებრძოლი ერთ-ერთი ორგანიზაციის სპიკერი) — აშშ-მა უარი უნდა თქვას ბავშვების მოკვლაზე. არ მოგცემთ უფლებას, რომ ჩვენი შთამომავლობა გაანადგუროთ.

ფეი ვოტლეტონი (ოჯახის დაგეგმარების ორგანიზაციის პრეზიდენტი) – არ მოგცემთ უფლებას, ქალის სხეული ქვეყნის ინსტრუმენტად გამოიყენოთ და ქალი მონად აქციოთ.

როგორც ზემოაღნიშნული გამონათქვამებიდან ჩანს, აბორტის ირგვლივ გამართულ კამათს ღრმად აქვს გადგმული ფესვები ფუნდამენტურ პრინციპებში, იმდენად, რომ მიმდინარეობს გამუდმებული დებატები იმის შესახებ თუ რას ირჩევს აშშ. აბორტის მონიწიანადმდეგეთა გამოსვლები მნიშვნელოვან სოციალურ მოძრაობად იქცა (იხილეთ მე-20 თავი). ეს საკითხი უშუალო კავშირშია ოჯახთან, რეპროდუქციის უფლებებთან, სქესობრივი ცხოვრების ლიმიტირებასთან, ქალის როლთან საზოგადოებასა და ოჯახში, ბავშვის აღზრდასთან, შვილად აყვანასთან, დაბოლოს, ცხოვრების წარმომავლობასთანაც კი.

აბორტის თემა უშუალო კავშირშია ინდივიდის ავტონომიასა და მოვალეობებთან (ჰან-ტერი, 1991წ.). ე.წ. სიცოცხლის მიმდევრები თვლიან, რომ დედას აქვს უფლება თვითონ მიიღოს გადაწყვეტილება გააჩინოს თუ არა ბავშვი, მაგრამ მაშინ, როცა დედის ტრადიციული მოვალეობაა, დაიცვას თავისი შვილები, როგორ დაიცავს მათ, თუ არ შეუძლია დაიცვას საკუთარი თავი? ე.წ. არჩევანის გაკეთების უფლების მიმდევრები ფიქრობენ, რომ დედობა ქალის ერთ-ერთი როლია ყველა სხვა მისთვის შესაფერის და დამაკმაყოფილებელ როლებს შორის. აბორტი აძლევს ქალს უფლებას თავიდან აირიდოს არასასურველი ფეხმძიმობა და დაუგეგმავი შვილის აღზრდა. იძულებითი დედობა ართმევს ქალს ავტონომიას, ლახავს მის რეპროდუქციულ და სამუშაო უფლებებს.

დღეს კანონი უფლებას აძლევს ქალს, მალევე შეწყვიტოს ფეხმძიმობა. უზენაესი სასამართლო მერყეობს ორი მიმდინარეობის მოთხოვნებს შორის და ამიტომ მოსალოდნელია, რომ მომავალში ეს კანონი შეიცვალოს. თუ ეს ასე მოხდა, ე.წ. არჩევანის გაკეთების უფლების მიმდევრები გაააქტიურებენ თავიანთ მოძრაობას, როგორც ამას ახლა ე.წ. სიცოცხლის მიმდევრები აკეთებენ (როუ ე. ვეიდი).

კულტურული კონფლიქტი ხშირად დაძაბულობამდე მიდის და მახინჯ ფორმას იღებს. ამის მიზეზი კი ის არის, რომ ეს საკითხი ხშირად პოლიტიკურ დონეზე განიხილება. მნიშვნელოვანია იმის აღნიშვნა, რომ დღეს არსებული ორი პოლიტიკური ძალა აშშ-ის საზოგა-

დოების ორ პოლარიზებულ იმპულსს წარმოადგენს (*პანტერი, 1991წ.*), ხოლო ამერიკელი მოქალაქეების უმეტესობას ამ ორ პოლუსს შორის არსებული ადგილი უკავიათ. „ნიუსების“ შემქმნელთა პოზიციისგან განსხვავებით, უბრალო ამერიკელთა პოზიცია არ არის ისეთი მკაცრი და მოუქნელი. გამოკითხვის შედეგები უჩვენებს, რომ ისინი არ ამბობენ უარს ოჯახზე, მიუხედავად იმისა, რომ 1950-იანი წლებისმაგვარი „მკვიდრი“ ოჯახების რაოდენობა შემცირდა. გალაპის 1991 წლის გამოკითხვამ აჩვენა, რომ „ბებიბუმერების“ თაობის 93%-ისთვის (რომლებიც ამ დროისთვის უკვე 36 დან 47 წლისანი არიან) ოჯახი „ძალიან მნიშვნელოვანია“. აქედან 73%-ს იმედი აქვს, რომ მას „უფრო ბედნიერი ოჯახი ექნება“, ვიდრე მათი მშობლებს ჰქონდა. საზოგადოების მთავარი ამოცანაა, როგორ შეუწყოს ხელი ახალ ოჯახურ სტრუქტურებს არსებობაში და როგორ შეუთავსონ მათ სკოლებისა და სამსახურების სტრუქტურული მოწყობა.

შეჯამება

1. ოჯახი სოციალური ორგანიზაციის მნიშვნელოვანი ელემენტია და მასთან დაკავშირებულია ვალდებულებები: ურთიერთსიყვარული, ემოციური დაცვა, რეგულარული სქესობრივი კავშირი, სოციალიზაცია და სოციალური სტატუსის შენარჩუნება.
2. ოჯახური სტრუქტურა განსხვავდება სხვადასხვა კულტურასა და ეპოქაში. ოჯახის ორი ძირითადი აღიარებული სახეა: „მკვიდრი“ ოჯახი, სადაც ქორწინების კავშირებს ანიჭებენ უპირატესობას და „გაფართოებული ოჯახი“, სადაც ნათესაურ კავშირებს ანიჭებენ უპირატესობას. მოცულობა, პარტნიორების რაოდენობა და ცხოვრების ადგილი ასევე განსაზღვრავს ოჯახის სხვადასხვა ფორმას.
3. მართალია, ტრადიციული, „მკვიდრი“ ოჯახი ჯერ კიდევ ღირებულია ამერიკულ საზოგადოებაში, მაგრამ ამ საზოგადოების მხოლოდ ნახევარზე ნაკლები მიესადაგება ოჯახის ამ ე.წ. „იდეალს“. დანარჩენებიდან ზოგი მხოლოდ ნაწილობრივ ესადაგება და ზოგიც სრულიად განსხვავდება მათგან. არატრადიციული ოჯახებია: შერეული ოჯახები, მარტოხელა მშობლის ოჯახები და ოჯახები, სადაც ბავშვს ბებია და ბაბუა ზრდის. ასევე ადგილი აქვს გვიან ქორწინებას, ბავშვის გვიან ასაკში გაჩენას და შედარებით მცირე რაოდენობით შვილების გაჩენას.
4. ქორწინების შესახებ გადწყვეტილების მიღების საფუძველია, როგორც კულტურული, ასევე ეკონომიკური პირობები. ზოგი საზოგადოება, როგორც წესი, გარიგებით ქორწინებას ამჯობინებს, ზოგი სიყვარულით, ზოგიც ორივე ელემენტს იყენებს ქორწინების საფუძვლად. ზოგ საზოგადოებას დადგენილი ნორმა აქვს იმის თაობაზე, თუ როდის უნდა იქორწინოს. ზოგი ადამიანი ამჯობინებს, რომ საერთოდ არ დაქორწინდეს, ის მარტო დარჩენას ან თანაცხოვრებას ანიჭებს უპირატესობას.
5. ცვლილებებმა განქორწინების კანონში, გენდერულ როლებსა და კულტურულ ღირებულებებში გავლენა მოახდინა განქორწინების დონის ზრდაზე აშშ-ში. განქორწინება ხშირად სერიოზულ პრობლემას უქმნის ბევრ ინდივიდს, მაგრამ მათ შორის უფრო ხშირად ქალებს და ბავშვებს, რადგან მათი ცხოვრების სტანდარტები განქორწინების შემდეგ, როგორც წესი, ქვემოთ მიექანება.
6. ოჯახური ძალადობა ოჯახის წევრებზე ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ტოვებს მძიმე კვალს. ოჯახური ძალადობის მსხვერპლი, ძირითადად, ბავშვები და ახალგაზ-

რდა ღარიბი მშობლები არიან — როგორც ნესი, ცოლები, რომელთაც საკმარისი ეკონომიკური შემოსავალი და სამუშაო გამოცდილება არ გააჩნიათ. ოჯახური ძალადობის საფუძველი, შესაძლოა, ძალაუფლების გამოვლინება ან რამე სხვა კულტურული მიზეზი იყოს.

- ამერიკული ოჯახი დღეს გზაჯვარედინზე დგას, იძენს ახალ ფორმებს, თუმცა ბევრი უკან იხედება და ნოსტალგიურად მისტირის იდეალიზებულ „მკვიდრ“ ოჯახებს. უბრალო ადამიანებიც და გადაწყვეტილების მიმღები სტრუქტურებიც ვალდებული არიან, მიმდინარე ცვლილებებს ბრძნულად მიუდგნენ და შესაბამისად შეცვალონ სოციალური პირობები. კულტურული კონფლიქტი კონსერვატორებსა და პროგრესულ მიმდინარეობებს შორის სწორედ ამ ცვლილებების გამომხაურებაა.

	იმსჯელეთ	
--	-----------------	--

- რა ფუნქციები აქვს ოჯახს? თქვენი აზრით, რომელია მათ შორის მნიშვნელოვანი და რატომ?
- აღწერეთ რამდენიმე მაგალითი, სხვადასხვა კულტურაში რით განსხვავდება ოჯახები ერთმანეთისგან?
- აღწერეთ შემდეგი ტერმინების მნიშვნელობა: ოჯახის პატრილოკალური, მატრილოკალური და ნეოლოკალური სისტემა; პატრილინური, მატრილინური და ორმხრივი ნათესაური ხაზი; ოჯახის პატრიარქალური, მატრიარქალური და ეგალიტარული სისტემა.
- რა სოციოლოგიური მიზეზები დგას გადაწყვეტილებების უკან, ვისზე და როდის უნდა დაქორწინდე?
- რა სოციოლოგიური მიზეზები დგას განქორწინების დონის ზრდის უკან?
- შეადარეთ თანამედროვე ოჯახი ტრადიციულს.
- ისაუბრეთ მიზეზებზე, რის შედეგადაც შეიქმნა მკვიდრი ოჯახის თანამედროვე ალტერნატივები: თანაცხოვრობა, უშვილო ქორწინება, მარტოხელა მშობლის ოჯახი, მარტოხელობა.
- ისაუბრეთ მიზეზებზე, რის შედეგადაც მომრავლდა ძალადობის და თინეიჯერების ფეხმძიმობის შემთხვევები. რა საერთო აქვთ მათ? რომელ ჯგუფებში გვხვდება ასეთი შემთხვევები?

	იაზროვნეთ კრიტიკულად	
--	-----------------------------	--

- აღწერეთ თქვენი ოჯახი, საიდანაც ხართ წარმოშობით, რომელიც შექმენით (ან შექმნით) გამრავლების მიზნით და, აღწერეთ ასევე, გაფართოებული ოჯახი.
- მოცემულ თავში აღნიშნულია, რომ არ არსებობს საზოგადოება, სადაც მატრიარქატი ნორმა იქნებოდა. ახსენით ამის მიზეზი ხუთი მთავარი კონცეფციიდან (სოციალური სტრუქტურა, სოციალური ქმედება, ფუნქციური ინტეგრაცია, ძალაუფლება და კულტურა) სულ მცირე სამის აღწერით.
- განავრცეთ მოცემული თავის ანალიზი ოჯახის მომავლის თემაზე, წინა თავში აღერილი ხუთი მთავარი კონცეფციის აღწერით.

4. სიყვარულის საფუძველზე პარტნიორის შერჩევის თავისუფლებამ უფრო სტაბილური ვერ გახადა ქორწინება. რა არის გარიგებით ქორწინების და პარტნიორის ინდივიდუალურად შერჩევის დადებითი და უარყოფითი მხარეები?
5. რა გავლენას ახდენს თანამედროვე ამერიკული ოჯახური ცხოვრება ამერიკულ კულტურაზე ზოგადად ან რა ფუნქციური დატვირთვა აქვს სხვა სოციალურ ასპექტებზე?

სიტყვარი

ორმხრივი ნათესაური ხაზი — ნათესაური ხაზის აღიარება როგორც მამის, ისე დედის მხრიდან.

შერეული ოჯახი — ოჯახი, რომელსაც ქმნიან ადამიანები, ვინც უკვე იყვნენ ქორწინებაში და შვილებიც ჰყავთ. სხვაგვარად მათ „ნაცვალ“ ოჯახს უწოდებენ.

თანაცხოვრება — ოჯახი, სადაც წყვილი ქორწინების გარეშე ცხოვრობს.

მომუშავე მშობლების ოჯახი — ოჯახი, სადაც ქმარიც და ცოლიც მუშაობს და ორივეს აქვს წინსვლის შესაძლებლობა კარიერაში.

ეგალიტარული ძალაუფლება — შემთხვევა, როცა ძალაუფლება ოჯახში ორივეზე (ქალზეც და კაცზეც) ნაწილდება.

ენდოგამია — წესი, რომელიც ადამიანისგან მოითხოვს, თავისივე წრის, ტომის, ეროვნების, რელიგიის, რასის, დასახლების ან სხვა სოციალური ჯგუფის წარმომადგენელზე იქორწინოს.

ეგზოგამია — წესი, რომელიც ადამიანისგან მოითხოვს, თავისი ჯგუფის გარეთ არსებული სოციალური ჯგუფის წარმომადგენელზე იქორწინოს.

გაფართოებული ოჯახი — ოჯახი, რომელიც შედგება სხვადასხვა თაობის წყვილები-სგან და სხვა ნათესავეებისგან. ოჯახის ბირთვი სისხლით ნათესავეებისგან შედგება, ხოლო მათი მეუღლეები ფუნქციურად მარგინალურ და პერიფერიულ მდგომარეობაში არიან.

ოჯახი — ადამიანების ჯგუფი, რომლებიც ერთმანეთთან დაკავშირებულნი არიან ქორწინებით, შვილებით, მემკვიდრეობით, შვილის აყვანით, შვილის აღზრდასთან დაკავშირებული ვალდებულებებით.

წარმოშობის ოჯახი — მკვიდრი ოჯახი, რომელშიც შედიან დედ-მამა და და-ძმა.

გამრავლების ოჯახი — ოჯახი, რომელიც შედგება ცოლ-ქმრისგან და შვილებისგან.

ქორწინება — ორ ან მეტ ინდივიდს შორის სოციალურად აღიარებული კავშირი, რომელიც სქესობრივ და ეკონომიურ ურთიერთობებთან დაკავშირებულ ვალდებულებებს მოიცავს.

მატრიარქატი — კანონზომიერება, რომლის დროსაც ოჯახში ძალაუფლება ქალის ხელშია.

მატრილინური ნათესაური ხაზი — ნათესაური ხაზის დედის მხრიდან გადასვლა.

მატრილოკალური ოჯახის სისტემა — ოჯახის ისეთი სისტემა, როდესაც ქორწინების შემდეგ წყვილი ცოლის ოჯახში ან მის სიახლოვეს რჩება.

მონოგამია — ქორწინება, როცა ქალს ან მამაკაცს მხოლოდ ერთი მეუღლე ჰყავს.

ოჯახის ნეოლოკალური სისტემა — ოჯახის ისეთი სისტემა, როდესაც ქორწინების შემდეგ წყვილი ცალკე ცხოვრობს.

„მკვიდრი“ ოჯახი — ოჯახი, რომელიც შედგება ცოლ-ქმრისგან და მათი მცირე-წლოვანი შვილებისგან. სისხლით ნათესავეები და ზრდასრული შვილები მარგინალურ, პერიფერიულ მდგომარეობაში არიან.

პატრიარქატი — კანონზომიერება, რომლის დროსაც ოჯახში ძალაუფლება მამაკაცის ხელშია.

პატრილინური ნათესაური ხაზი — ნათესაური ხაზის მამის მხრიდან გადასვლა.

პატრილოკალური ოჯახის სისტემა — ოჯახის ისეთი სისტემა, როდესაც ქორწინების შემდეგ წყვილი ქმრის ოჯახში ან მის სიახლოვეს რჩება.

პოლიანდრია — ქორწინება, როცა ქალს რამდენიმე ქმარი ჰყავს.

პოლიგამია — ქორწინება, როცა ქალს ან მამაკაცს რამდენიმე მეუღლე ჰყავს.

პოლიგინია — ქორწინება, როცა მამაკაცს რამდენიმე ცოლი ჰყავს.

თავი 12

ბანათიება

საოლის სოსიანჲი ფანჲსია

ქანაუფიება, სხჲაჲსჲა და წინააღმდეგობა

- ძალაუფლება და კლასის სტრუქტურა
- წინააღმდეგობა

ჲინ ჲა ბანათიებას ილჲს?

- განათლების დონის ამაღლება
- საგანმანათლებლო მიღწევის ვარიაციები
- სკოლის მიტოვება და გაუნათლებლობა

ბანათიების ჲაჲოჲა

- დესეგრეგაცია და სხვა: რასა და სკოლები აშშ-ში
- დაფინანსება, არჩევანი და ანგარიშვალდებულება
- განათლება, როგორც პროფესია

ჩანაჲთი

- გლობალური საკითხები /ადგილობრივი შედეგები:
აზიური გაკვეთილები ამერიკული სკოლებისთვის
- კვლევის მეთოდები:

სკოლების კულტურის შესწავლა ეთნოგრაფიის მეშვეობით

სამერიკული განათლების კრიტიკოსები ხშირად ავლებენ პარალელს ამერიკელ მოსწავლეებსა და მათ აზიელ თანატოლებს შორის. მაგალითად, იაპონელ მოსწავლეს შეუძლია სკოლა თხუთმეტი წლის ასაკში მიატოვოს საკუთარი სურვილისამებრ, რაც თითქმის არ ხდება. აშშ-ში კი საშუალო სკოლების მიტოვების მაჩვენებელი დიდი ხანია შემოფოთების საგნად იქცა — თეთრკანიანი მოსწავლეების 20, შავკანიანი მოსწავლეების 30 და ლათინო-ამერიკული წარმოშობის მოსწავლეების 50 პროცენტი არ ამთავრებს საშუალო სკოლას (აშშ-ს მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 1995 წ.). ეს მაჩვენებელი კიდევ უფრო მკვეთრს ხდის ამერიკელ და აზიელ მოსწავლეებს შორის არსებულ განსხვავებას. იაპონიაში, ტაივანსა და ჩინეთში მოსწავლეები უფრო მეტ საათსა და დროს ატარებენ საკლასო ოთახებში, ვიდრე ამერიკელი მოსწავლეები. მეცადინეობის დამთავრებისა და სკოლის შენობიდან გასვლის შემდეგ ამერიკელი მოსწავლეები ტელევიზორს უყურებენ ან ნახევარგანაკვეთიან სამსახურებში მუშაობენ, მათი აზიელი თანატოლები კი კლასგარეშე საქმიანობით არიან დაკავებული ან დამატებით მეცადინეობენ.

აზიელ მოსწავლეებს უსიცოცხლო და დაღვრემილი მოზარდების სტერეოტიპი აქვთ, რომლებიც იძულებულნი არიან ყოველდღე დაიხურონ უზარმაზარი სასწავლო მასალა. მიუხედავად იმისა, რომ გამოცდებს წარმატებით აბარებენ, მათი სასკოლო ცხოვრება ძალიან მოსაწყენი უნდა იყოს — ფიქრობენ ამერიკელები. ეს წარმოდგენა მცდარია. რეალურად, აზიელი მოსწავლეების უმეტესობას მოსწონს სკოლა და ხალისით სწავლობს (სტივენსონი, 1992წ.). რატომ? ნაწილობრივ იმიტომ, რომ აზიური კულტურა ძალიან დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს განათლებას და თითოეულმა მოსწავლემ იცის, რომ თუ თავაუღებლად იშრომებს, წარმატებასაც მიაღწევს.

აშშ-ში კი ვითომ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება განათლებას, მაგრამ სინამდვილეში ფული და არა სწავლაა წარმატების ყველაზე დიდი ელემენტი (ბარბერი, 1993წ.). ამერიკელები ასევე მიიჩნევენ, რომ სკოლაში მიღწეულ წარმატებას, ძირითადად, კონკრეტული მოსწავლის განსაკუთრებული ნიჭი განაპირობებს, ხოლო აზიელები ფიქრობენ, რომ წარმატება გულმოდგინე მუშაობის შედეგია. სხვა ფაქტორებსაც აქვს გავლენა. მაგალითად, აზიურ ქვეყნებში თითოეული კლასისათვის არსებობს სტანდარტული სასწავლო პროგრამა, რომელიც სავალდებულოა ყველა მოსწავლისათვის. ეს იმას ნიშნავს, რომ აზიაში განათლების მიზნები ერთიანი და მკაფიოა, რაც მკვეთრად განსხვავდება აშშ-ში არსებული სიტუაციისგან, სადაც სასწავლო პროგრამა სხვადასხვანაირია სხვადასხვა სასკოლო სისტემაში და ხშირად სკოლებს შორისაც. ეს ნიშნავს იმას, რომ აზიელი მოსწავლეები კონკრეტულ კლასში ერთსა და იმავე მასალაზე ერთდოულად მუშაობენ. ასე რომ, მათ შეუძლიათ ერთმანეთს გაუზიარონ გამოცდილება და იდეები. ეს ყველაფერი კი აზიელ ახალგაზრდებს საკუთარი მოვალეობის უკეთ შესრულებაში ეხმარება.

ამ თავში ვისაუბრებთ სკოლებზე, როგორც განათლების აგენტებზე, რომლებსაც უმნიშვნელოვანესი როლი ეკისრებათ თანამედროვე საზოგადოების ფუნქციური ინტეგრაციისათვის. სოციოლოგებისათვის **განათლება** სოციალიზაციის სტრუქტურულად ფორმალური ფორმაა, რომელშიც კონკრეტული კულტურის ცოდნა, უნარ-ჩვევები და ღირებულებები ფორმალური გზით გადაეცემა ერთი თაობიდან მეორეს. რასაკვირველია, სწავლის პროცესი სკოლის გარეთაც მიმდინარეობს. ადამიანები სწავლობენ საკუთარი ოჯახებისა და მეგობრების მაგალითებსა და გამოცდილებაზე. სწავლა კი გრძელდება ფორმალური გა-

ნათლების მიღების შემდეგაც. სწავლა მრავალი სოციალური აქტივობისა და ინსტიტუტის შემადგენელი ნაწილია. მაგალითად, ახალი თანამშრომელი სწავლობს კომპანიის წესებსა და განაწესებს, ახალბედა მშობლები სწავლობენ ბავშვისთვის საფენების გამოცვლას... თუმცა ამ თავში ჩვენ მხოლოდ სკოლებზე გავამახვილებთ ყურადღებას და აგრეთვე განათლების იმ ასპექტებზე, რომელთა გაძლიერებასაც ცდილობს თანამედროვე საზოგადოებები ორგანიზებული სასკოლო განათლების მეშვეობით. დავინახავთ, რომ სკოლები ასწავლიან კონკრეტულ სასწავლო პროგრამებს — მაგალითად, ინგლისურს, ალგებრას, ისტორიას და სხვა აკადემიურ საგნებს; აგრეთვე ფარული სოციალიზაციის პროგრამას — გაკეთილებს იმის შესახებ, თუ როგორ უდა მოვიქცეთ საზოგადოებაში, როგორ მოვერგოთ იერარქიას და სხვა.

როგორც ამერიკელ და აზიელ სტუდენტებს შორის განსხვავება ადასტურებს, განათლება კონკრეტულ საზოგადოებაში მჭიდროდაა დაკავშირებული კულტურის ღირებულებებთან. ის ფაქტი, რომ აზიური კულტურა ზოგადად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს და აფასებს განათლებასა და მოსწავლეების შრომას, მნიშვნელოვნად ეხმარება აზიელ მოსწავლეებს აკადემიური წარმატების მიღწევაში. აშშ-ში კი, განსხვავებით აზიისგან, ამერიკული კულტურა უფრო მეტად აფასებს მატერიალურ წარმატებას და მაღალ აკადემიურ მოსწრებას მიაწერს ნიჭს და არა შრომას, რაც კონკრეტული აკადემიური საგნების შესწავლის სურვილს უკარგავს მოსწავლეებს. გარდა ამისა, ჩვენ ვხედავთ, რომ აზიელი ადმინისტრატორების გავლენა ერთიანი სახელმწიფო სასწავლო პროგრამის ჩამოყალიბებისას მნიშვნელოვნად განაპირობებს იმას, რაც საკლასო ოთახებში ხდება.

თავის დასაწყისში ვიმსჯელებთ საგანმანათლებლო დაწესებულებების ფუნქციებზე. შემდეგ ვიმსჯელებთ, თუ როგორ ირეკლავს სკოლები ძალაუფლების არსებულ განაწილებას და როგორ შეიძლება შეუწყოს ხელი ძალაუფლების მქონე პირთათვის წინააღმდეგობამ სკოლების განვითარებას. შემდეგ განვიხილავთ განათლების დონეს დღევანდელ აშშ-ში. ამავე თავში განხილული იქნება სკოლების რეფორმირების მცდელობებიც; ბოლოს კი მოკლედ ვიმსჯელებთ განათლებაზე, როგორც პროფესიაზე.

საოცის სოსიაცუი ფუნქსიები

პრეინდუსტრიულ საზოგადოებებში ბავშვების განათლებით, ძირითადად, უფროსები და თანატოლები არიან დაკავებული. გოგონები უყურებენ ქალებს, რომლებიც მუშაობენ ბაღებში, ტრიალებენ სამზარეულოში, ალაგებენ სახლს და უვლიან ბავშვებს. ბიჭები ბაძვენ მამაკაცებს ფერმაში მუშაობისას, თევზაობისას, ნადირობისა და სამუშაო იარაღების კეთებისას. ასეთი არაფორმალური დაკვირვებების დროს ბავშვები ითვისებენ იმ უნარ-ჩვევებს, რომლებიც ზრდასრულობისას გამოადგებათ. ისინი ასევე იძენენ საკუთარი კულტურისათვის დამახასიათებელ ღირებულებებსა და რწმენებს, თუნდაც მოხუცების მიერ მოყოლილი ზღაპრებითა და ლეგენდებით. თანამედროვე საზოგადოებაში კი, მიუხედავად იმისა, რომ არაფორმალურ განათლებასაც აქვს თავისი წილი, დიდი ყურადღება მაინც ფორმალურ განათლებას ექცევა. ფორმალური განათლება, ძირითადად, სპეციალიზებულ დაწესებულებებში — სკოლებში მიმდინარეობს.

სკოლებს აკისრია ორი ძირითადი ფუნქცია: *გაცხადებული და ფარული* (მერტონი, 1968წ.). სკოლების *გაცხადებული* ფუნქციაა ასწავლოს მოსწავლეებს კონკრეტული საგნები, მაგალითად კითხვა, წერა, არითმეტიკა და სხვა აკადემიური უნარ-ჩვევები. *ფარული* ფუნქციაა სოციალური უნარ-ჩვევებისა და დამოკიდებულების სწავლება, კერძოდ თვითდისციპლინა, სხვებთან თანამშრომლობა, გავლენიანი პირების მორჩილება და თავდაუზოგავი მუშაობის მნიშვნელობა მიზნის მიღწევისათვის.

საზოგადოებები შეიძლება განსხვავდებოდეს იმ მხრივაც, თუ რომელი უნარ-ჩვევაა მათთვის დაფარული ან *გაცხადებული* სასწავლო პროგრამაში. მაგალითად, აზიურ ქვეყნებში თანამშრომლობა უფრო გამოკვეთილად ისწავლება, ვიდრე ამერიკულ სკოლებში. სკოლებიც შეიძლება განსხვავდებოდეს ფუნქციების შესრულების მხრივ. სკოლამ შეიძლება ვერ უზრუნველყოს მოსწავლისათვის რომელიმე კონკრეტული საგნის (მაგალითად, ინგლისურის ან მათემატიკის) სწავლება, ან ვერ შეძლოს ფარული უნარ-ჩვევების ჩამოყალიბება. მაგალითად, თუ ცუდ მოსწავლეს ყველაფრის მიუხედავად მაინც გადაიყვანენ მომდევნო კლასში, ის ჩათვლის, რომ წარმატება ყოველთვის არ არის დამოკიდებული შრომაზე. ამ მაგალითიდან ჩანს, რომ სწავლების ორი სახე ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია. სკოლა, სადაც მოსწავლეებს არ ასწავლიან სოციალური ქცევის ზოგ წესს (მაგალითად, სხვისი საუბრის ყურადღებით მოსმენას, მშვიდად მეტყველებას), სავარაუდოდ, მოსწავლეებს აკადემიურ უნარ-ჩვევებსაც ვერ შეასწავლის.

სწავლების ორივე სახეობა, *გაცხადებულიც* და *ფარულიც*, სასიცოცხლო როლს თამაშობს საზოგადოების ფუნქციური ინტეგრაციის გამყარებასა და სოციალური სტრუქტურის შენარჩუნებაში. ბავშვებს რომ წერა-კითხვას არ ასწავლიდნენ, მათ ძალიან გაუჭირდებოდათ არსებობა და საბოლოოდ, ადამიანთა კულტურაც გადაშენების გზას დაადგებოდა. ანალოგიურად, საზოგადოება დამოკიდებულია ყოველი თაობის ახალგაზრდებზე, რომლებიც ამთავრებენ სკოლას და მზად არიან მოერგონ არსებულ სოციალურ და პროფესიულ სტრუქტურას.

სკოლების შეფასებისას ადამიანები ძირითადად ყურადღებას ამახვილებენ იმაზე, თუ რამდენად კარგად ასრულებს ესა თუ ის სკოლა მის გამოკვეთილ ფუნქციას; რამდენად კარგი შედეგები აქვთ სტუდენტებს სტანდარტიზებულ ტესტებში და როგორია ამ სკოლის მოსწავლეების შეფასების შედეგი ქვეყნის ან მსოფლიოს სხვა სკოლების მოსწავლეებთან შედარებით. სკოლების ფარული ფუნქციები ნაკლებად ფასობს. მშობლები, მასწავლებლები და სხვები ეთანხმებიან აზრს, რომ ურიგო არ იქნება, თუ ბავშვი ისწავლის თვითდისციპლინას, შეიგნებს გულმოდგინე მუშაობის მნიშვნელობას და ა.შ. მაგრამ გამომდინარე იქიდან, რომ სწავლების ეს სახეობები იშვიათად არის ჩართული ოფიციალურ სასწავლო პროგრამაში, ისინი, ძირითადად, ყურადღების მიღმა რჩება. სკოლების ფარულ როლს ბავშვების სოციალიზაციაში **ფარული სასწავლო პროგრამა** ეწოდება (პარსონსი, 1959წ. ჯექსონი, 1968წ.). ფარული სასწავლო პროგრამა შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ქცევების დაუნერვლი წესების ერთობლიობა, რომელიც ბავშვებს ცხოვრებისთვის ამზადებს. ბავშვებმა საბავშვო ბალებიდანვე უნდა ისწავლონ წყნარად ყოფნა, მწკრივში დგომა, დალოდება, იმპულსების მართვა, მასწავლებლის მითითებების შესრულება... ამერიკელების უმრავლესობა ეთანხმება იმ აზრს, რომ ფარული სასწავლო პროგრამა აუცილებელი და სასურველია. კვლევებმა გამოავლინა, რომ ამერიკელთა უმეტესობა სუსტ დისციპლინას დღეს სკოლების ყველაზე მწვავე პრობლემად მიიჩნევს (ელამი, 1990წ.). თუმცა კრიტიკოსები ამტკიცებენ, რომ ფარული სასწავლო პროგრამა

ბავშვებს ასწავლის უბრალოდ თვისებებს — მორჩილებას, საკუთარი თავის კონტროლს და სხვ. რაც აუცილებელია ოფისებში ან ქარხნებში მუშაობისათვის. სინამდვილეში, ფარული სასწავლო პროგრამა მოსწავლეებისგან აცალიბებს თანამედროვე ინდუსტრიული მანქანის კბილანებს.

გაცხადებული და ფარული ფუნქციების მეშვეობით სკოლები ბევრ მომსახურებასა და სარგებელს აწვდიან საზოგადოებას. სკოლა იმისათვის არსებობს, რომ შესაძლებლობა მისცეს მოსწავლეებს, დააკმაყოფილონ სამუშაო ადგილის მოთხოვნები, იყვნენ მოქალაქეები და შეასრულონ კონკრეტული ფუნქციები საკუთარ ოჯახებში. ამ ფუნქციური ბრძანებების შესრულებისათვის სკოლას სხვადასხვა დავალების შესრულება უწევს. ამ დავალებების შესრულების ხარისხი დამოკიდებულია არა მხოლოდ ტექნიკურ შესაძლებლობებსა და რესურსებზე, არამედ გავლენიანი ინტერესთა ჯგუფების — მაგალითად, მშობლების, დამსაქმებლების, კანონმდებლების, რელიგიური ორგანიზაციებისა და სამოქალაქო ჯგუფების — მოთხოვნებზე.

სკოლის უამრავ სოციალურ ფუნქციას შორის არის შემდეგიც:

- *სასწავლო უნარ-ჩვევები* — სკოლა უამრავი უნარ-ჩვევის გამომუშავებაში ეხმარება მოსწავლეებს. უნარ-ჩვევებში იგულისხმება როგორც ზოგადი (მაგ. ინგლისური ენა, გეომეტრია), ასევე პრაქტიკული უნარ-ჩვევები (მაგ. საათის ცნობა). არსებობს მკაცრად სპეციფიკური და პროფესიული უნარ-ჩვევებიც (მაგალითად, შედუღება, კომპიუტერული პროგრამირება).
- *კულტურის გადაცემა* — სკოლა გადასცემს ცოდნას იმ კულტურის შესახებ, სადაც ცხოვრობს მოსწავლე. ამ ცოდნის გადაცემა ხდება უშუალოდაც (მაგალითად, ეროვნული ლიტერატურისა და ისტორიის გაცნობით) და არაპირდაპირაც (კონკრეტული მიღწევების შექებითა და ნახალისებით). თანამედროვე აშშ-ში სკოლებისგან ითხოვენ, რომ ბავშვებს ასწავლონ არა მხოლოდ „ძირითადი“ ანუ ევროპული კულტურა, არამედ აზიური, აფრიკული და სხვა კულტურების შესახებაც მიაწოდონ ინფორმაცია.
- *კულტურული ადაპტაციის ნახალისება* — გარდა წარსულის კულტურული ცვლადების გადაცემისა, სკოლებისგან მოელიან, რომ ისინი დაეხმარებიან სტუდენტებს, შეეგუონ კულტურულ ინოვაციებს და მონაწილეობა მიიღონ მათი დასრულების პროცესში. მაგალითად, სკოლებს მოუწოდებენ, რომ გააუმჯობესონ რასობრივი დამოკიდებულება სპეციალური სახელმძღვანელოების საშუალებით, რომლებშიც რასობრივი და ეთნიკური უმცირესობები დადებითადაა წარმოდგენილი.
- *დისციპლინის გამკაცრება* — სკოლა ასწავლის ბავშვებს, ისხდნენ წყნარად, ხელი ასწიონ, როცა შეკითხვის დასმა სურთ, ითხოვონ ნებართვა გარეთ გასვლის წინ და ა.შ. ასაკის მატებასთან ერთად აქცენტი ნელ-ნელა გადადის არა მასწავლებლის მიერ შემოღებულ დისციპლინაზე, არამედ თვითდისციპლინაზე. თვითდისციპლინა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია საშუალო დონის სამუშაოებისათვის, რომლებიც მოითხოვს დასაქმებულისგან თვითმოტივაციას და საკუთარი საქმიანობის ორგანიზებას. ის ნაკლებად მნიშვნელოვანია რუტინული ხელით სამუშაოსთვის (როგორიცაა ამკრები ხაზი), სადაც მუშების ქცევა ყოველთვის მკაცრად კონტროლდება. დროთა განმავლობაში, ხელით სამუშაოების მკვეთრად შემცირებასთან ერთად, უფრო და უფრო იზრდება თვით-

დისციპლინის მნიშვნელობა. სკოლებში მას უფრო მეტ ყურადღებას აქცევენ, რადგან, სავარაუდოდ, მოსწავლეები საშუალო დონის სამსახურებში დაინყებენ მუშაობას.

- *ჯგუფური სამუშაოს ნახალისება* — ოჯახურ გარემოში ბავშვებს შეიძლება არ ქონდეთ საშუალება, თანატოლებთან ერთად გაინანილონ სამუშაო ან დავალება. იქიდან გამომდინარე, რომ ეს უნარ-ჩვევა მნიშვნელოვანია სამსახურში მუშაობისას, სკოლებისგან ითხოვენ, რომ მოსწავლეებს შეასწავლონ ეფექტური და ჯგუფური მუშაობა.
- *ეთიკური ქცევის ხელშეწყობა* — მიუხედავად იმისა, რომ მოსწავლეები ხანდახან ეთიკას, როგორც ფორმალურ საგანს ისე სწავლობენ, მაგრამ ხშირად ისინი „არასწორსა და სწორს“ ჩამოყალიბებული წესების სახით იღებენ. მაგალითად, მოსწავლეებს ასწავლიან, რომ გამოცდებზე არ უნდა იცუდლუტონ, არ უნდა გადაინერონ ან მიითვისონ სხვისი ნამუშევარი, არ მოიტყუონ, არ იუხეშონ თანატოლებთან თუ უფროსებთან, არ მიისაკუთრონ სხვისი ნივთები, არ დააზიანონ სკოლის საკუთრება და ა.შ.
- *ნიჭის გამორჩევა და მიღწევების დაჯილდოება* — სკოლები გაცილებით მეტს აკეთებენ, ვიდრე უბრალოდ სწავლებაა — იყენებენ ნიშნებსა და სხვა განმსაზღვრელ საშუალებებს დაჯილდოებული სტუდენტების ამოსაცნობად, რათა ხელი შეუწყონ მათ წინსვლას კოლეჯში სწავლის გასაგრძელებლად ან კარგი სამუშაოს დასაწყებად. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამერიკელები მიღწევას თანდაყოლილ უნარს მიაწერენ, ვიდრე სიბეჯითეს და ამიტომაც დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ ნიჭიერი მოსწავლის გამოვლენას. აზიური სკოლები ხელმძღვანელებენ მოსაზრებით, რომ ყველას თანაბარი შესაძლებლობები აქვს და განსხვავება მიღწევებში დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად ცდილობს თითოთოეული მათგანი ამ შესაძლებლობის გამოვლენას. ორივე შემთხვევაში სკოლებს მოუწოდებენ, რომ შეაფასონ სტუდენტები და განსაზღვრონ ისინი, ვინც ყველაზე უკეთესადაა მომზადებული სამსახურისთვის ან სწავლის შემდეგი საფეხურისთვის (იხ. ჩანართი *გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები*).

გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები

აზიური გაჯვეთილები ამერიკელი სკოლებისთვის

სამსახურის შოვნის მიზნით სულ უფრო საჭირო ხდება კომპიუტერული და სხვა ტექნიკური უნარ-ჩვევების ათვისება. განათლება წამყვან როლს თამაშობს თანამედროვე გლობალური ეკონომიკის კონკურენციაში. ჩინეთში, ტაივანსა და კორეაში წარმოებული საქონელი მონონებით სარგებლობს მთელ მსოფლიოში, რასაც ხშირად ხსნიან იმ ფაქტით, რომ ამ ქვეყნებში თითქმის ყველა სტუდენტი წარჩინებული სწავლით გამოირჩევა.

კვლევების მეშვეობით რეგულარულად მტკიცდება, რომ აზიისა და ევროპის რამდენიმე ქვეყნის სტუდენტებს უფრო დიდი წარმატება აქვთ კითხვასა და მათემატიკაში, ვიდრე მათ ამერიკელ თანატოლებს (სტივენსონი, 1991წ. რესნიკი და ნოლანი, 1995წ.) (იხ. გრაფიკი). ჩვენ უკვე განვიხილეთ რამდენიმე მიზეზი ამ ფაქტის ასახსნელად. ერთ-ერთი იყო კულტურული მოლოდინი ამ ქვეყნებში, რომელიც გულისხმობს, რომ ნებმისმიერ სტუდენტს შეუძლია მიაღწიოს წარმატებას, თუ ის გულმოდგინედ იშრომებს; ხოლო მეორეა ეროვნული სასწავლო პროგრამა, რომელიც სავალდებულოა ყველა სტუდენტისათვის. როგორც დავინახეთ, ამერიკული კულტურა ხაზს უსვამს ინდივიდის პირად შესაძლებლობებს. თანაც,

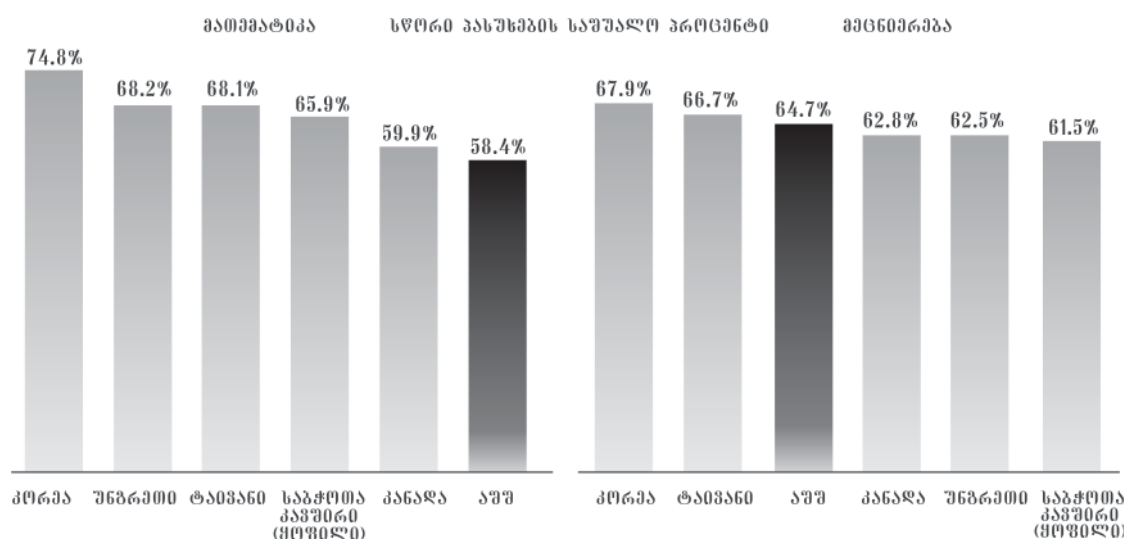
უახლოეს ხანში ნავარაუდები არ არის აშშ-ის განათლების სისტემის შეცვლა და ეროვნული სასწავლო პროგრამის შემოღება.

ცვლილების მისაღწევად, შესაძლოა საჭირო გახდეს მშობლების, მოსწავლეებისა და საზოგადოების ინტერესის გაღვივება და მათი ყურადღების მიქცევა აშშ-ის საგანმანათლებლო სისტემის ნაკლოვანებები-საკენ. როგორც წესი, ამერიკელი მშობლები თვლიან, რომ მათი შვილების აკადემიური მოსწრება კარგია ან დამაკმაყოფილებელი. სამჯერ მეტმა ამერიკელმა დედამ, განსხვავებით აზიელი დედებისაგან, გამოთქვა კმაყოფილება მათი შვილების მუშაობის შესახებ სკოლაში (სტივენსონი, 1995წ.). უფრო მეტიც, ამერიკელი მოსწავლეებიც ამაყოფენ საკუთარი მიღწევებით. ჩინელი სტუდენტებისაგან განსხვავებით უფრო მეტი ამერიკელი სტუდენტი მოთავსდა ბევრ საგანში „საუკეთესოთა შორის“ (სტივენსონი, 1992წ.).

რის სწავლა შეუძლიათ აშშ-ის სკოლებს მათი უფრო წარმატებული აზიელი და ევროპელი კოლეგები-საგან? სულ მცირე ორი რამის:

- პირველი — მოსწავლეთა მოსწრების მკაფიო, თანმიმდევრული უმაღლესი სტანდარტის დადგენის საჭიროება;
- მეორე — გამოცდებმა უნდა გამოავლინოს, რამდენად აითვისეს მოსწავლეებმა დავალება. ამგვარი გამოცდებისგან შეიძლება ინფორმაციის მიღება იმის თაობაზე, თუ რამდენად კარგად ან რამდენად ცუდად ასრულებენ სკოლები დასახულ მიზნებს. ქვეყნების უმეტესობაში სკოლის დამთავრებისას (სავარაუდოდ, 16 წლის ასაკში), მოსწავლეებს უტარდებათ მკაცრი გამოცდა, რომელიც კარგი მაჩვენებელია იმისა რამდენად კარგად ფუნქციონირებს სკოლები;

ყველამ — სტუდენტებმა, მასწავლებლებმა და საზოგადოებამ უნდა მოვიტხოვოთ მეტი საკუთარი განათლების სისტემისგან და არ უნდა დავარწმუნოთ საკუთარი თავი, რომ ჩვენ „საუკეთესონი“ ვართ.

აზიურ კულტურაში მასწავლებლები და მშობლები თითოეული მოსწავლისაგან მოელიან დაუღალავ შრომას და წარმატებას. ამისგან განსხვავებით, ამერიკელებს სჯერათ, რომ წარმატებას განაპირობებს განსხვავება შესაძლებლობებსა და უნარში (და არა განსხვავება შრომასა და სიბეჯითეში).

ქანაუფლება, სტიქაჰა და წინააღმდეგობა

განათლების სხვადასხვა სოციალური ფუნქცია ბუნების საჩუქარი არაა. ისინი არც მექანიზმებია, რომლებსაც სკოლა იყენებს თითოეული ფუნქციის შესასრულებლად. სკოლების მიზნების გაფართოებისა და მათი პროცედურების შესახებ კონფლიქტი არ ცხრება. სასწავლო პროგრამა, სტანდარტები, წესები, საგამოცდო პროცედურები, კლასების ზომა, სტრუქტურა და, საერთოდ, სასკოლო განათლებასთან დაკავშირებული ნებისმიერი საკითხი მშობლებისა და სათემო ჯგუფების შეშფოთების საგანია. დაძაბულობა არსებობს მოსწავლეების მიზნებსა და სურვილებს და სკოლების მიზნებსა და სურვილებს შორის. მაგალითად, მოსწავლეები შეიძლება საშინაო დავალების ან ნიშნების დაწერის წინააღმდეგ გამოვიდნენ, რასაც სკოლა აუცილებლად მიიჩნევს საკუთარი ფუნქციის შესრულებისათვის და წარმატების დაჯილდოებისათვის. შეიძლება ითქვას, რომ კონკრეტული პროცედურები კონკრეტულ სკოლაში შეიძლება არასახარბიელო მდგომარეობაში აგდებდეს რომელიმე კლასის ან ეთნიკური წარმომავლობის მოსწავლეებს. მაგალითად, „შესაძლებლობის“ დაჯილდოება დისკრიმინაციას უწევს იმ ბავშვებს, რომლებიც მშობლებმა სათანადოდ ვერ მოამზადეს სკოლისთვის.

სკოლების სისტემები, სხვა ინსტიტუტების მსგავსად, იმგვარადაა ორგანიზებული, რომ ასახავს სოციალური ძალაუფლების განაწილებას. სკოლის სასწავლო პროგრამის შემუშავებაზე გავლენას ახდენს კულტურული ელიტა. აშშ-ს ყველა სკოლას თითქმის ერთი და იგივე მიზანი აქვს, მაგრამ ეს მიზნები სხვადასხვანაირად აისახება სხვადასხვა წარმომავლობისა და რასის მოსწავლეზე. მაგალითად, სკოლების უმეტესობის მიზანია, ასწავლოს მოსწავლეებს სტანდარტული ინგლისური ენა, რაც უფრო იოლია საშუალო ფენის მოსწავლეებისათვის, რომელთა ოჯახებიც ინგლისურად საუბრობენ და უფრო ძნელი იმ ბავშვებისთვის, რომლებიც არაინგლისურენოვან ოჯახებში გაიზარდნენ.

როდესაც მოსწავლეები ისეთ სკოლებში ხვდებიან, სადაც მიზნები და პროცედურები თავისთავად კი არ ჩამოყალიბდა, არამედ სხვების ხელით იმართება, მათი რეაქცია შეიძლება გამოიხატოს სხვადასხვა სოციალური მოქმედებით — იქნება ეს გააზრებული თუ ქვეცნობიერი. მათ შეიძლება სცადონ ამ სისტემასთან შეგუება ან ებრძოლონ მას ან, უბრალოდ, ხელი ჩაიქნიონ და თავი მიანებონ სწავლას. რეაქციის ეს სამი ტიპი შეესაბამება სამ სტრატეგიას, რომლებსაც ადამიანები მიმართავენ ძლევამოსილ ორგანიზაციებში პრობლემების გაჩენისას. ეს სტრატეგიები აღწერა ალბერტ ჰირშმანმა (1970წ.). ადამიანებმა შეიძლება გამოიჩინონ *ერთგულება* და შეეცადონ, დაემორჩილონ არსებულ წესებსა და პროცედურებს; მათ შეიძლება *ხმა აიმაღლონ* და *პროტესტი გამოთქვან* არსებულ სისტემასთან დაკავშირებით, *წამოვიდნენ* — თავი შეიკავონ ემოციებისგან ან საერთოდ დატოვონ იქაურობა. ამ ნაწილში ჩვენ განვიხილავთ დამოკიდებულებებს ძალაუფლებას შორის, კლასობრივ სტრუქტურას და წინააღმდეგობას სკოლის სისტემების დამკვიდრებული ღირებულებებისა და პრაქტიკის მიმართ.

ძალაუფლება და ჯდასის სტრუქტურა

სოციოლოგთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ სკოლები არის სააგენტოები, რომელთა მეშვეობითაც კაპიტალისტურ საზოგადოებებში გავლენის მქონენი ინარჩუნებენ არსებულ სოციალურ სტრუქტურას და სოციალურ-კლასობრივი ძალაუფლების დამოკიდებულებებს. სკოლები ამას აკეთებენ ნაწილობრივ იმით, რომ ისინი ასწავლიან მოსწავლეებს ენას, სიმბოლოებს, ღირებულებებსა და კაპიტალიზმის საფუძვლებს და გამორიცხავენ სხვა ნებისმიერ იდეოლოგიას (ეფლი, 1979წ. 1982წ.). კაპიტალიზმს ამყარებს ის ფაქტიც, რომ სკოლები გარკვეულწილად კაპიტალისტური სამუშაო ადგილების „ანარეკლი“ და შესაბამისად ამზადებს მოსწავლეებს, რათა მომავალში ისინიც კარგად მოერგონ კაპიტალისტური ეკონომიკის სისტემას. გავრცელებული აზრის თანახმად, ბიუროკრატიული კორპორაციების მსგავსად, სკოლები ავტორიტატულები არიან სტრუქტურის მხრივ. სკოლებში ხელი ეწყობა მოსწავლეთა ისეთი თვისებების ჩამოყალიბებას, როგორიცაა უსიტყვო მორჩილება და შრომისმოყვარეობა, რასაც ძალიან აფასებენ კაპიტალისტური საწარმოები (ბოულზი და გინტისი, 1976წ.).

სოციოლოგები, რომლებიც სწავლობენ სკოლების როლს კაპიტალისტური ძალაუფლების სტრუქტურის შენარჩუნებაში, ამტკიცებენ, რომ სკოლები ერთი და იმავე სოციალური როლისთვის როდი ახდენენ ყველას სოციალიზაციას. სხვადასხვა სოციალური წარმომავლობის მოსწავლეები სხვადასხვანაირად სოციალიზდებიან. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სკოლები, ასწავლიან სხვადასხვა „სტატუს კულტურას“ (მაქს ვებერის ცნება) — ასწავლიან იმ კონკრეტულ კულტურას, რომელიც ტიპურია კონკრეტული სოციალური სტატუსისთვის. მაგალითად, სხვადასხვა კლასში სხვადასხვა საკითხი უნდა განიხილონ, რომლებიც ასახავს სოციალურ-კლასობრივ განსხვავებებს. ასეთი განსხვავებები ვლინდება ახალგაზრდების მიერ თავისუფალი დროის თავისებურად გატარებაში, გართობაში და ა.შ. ყველა ამ განსხვავებებს შედეგად მოყვება ის, რომ საშუალო ფენის მოსწავლე უფრო მოერგება საზოგადოებაში მაღალი სტატუსის მდგომარეობებს. მათ ეცოდინებათ, როგორ უნდა იმეტყველონ, როგორ მოიქცნენ ამა თუ იმ სიტუაციაში და, გარდა ამისა, ექნებათ მართალია არახელშესახები, მაგრამ მნიშვნელოვანი რამ — წარმომავლობა საშუალო ფენის ოჯახიდან. მათგან განსხვავებით, არაპრივილეგირებული მოსწავლეები, რომლებიც გამოირჩევიან მეტყველებით, მანერებითა და წარსული გამოცდილებით სოციალიზებული იქნებიან ისე, რომ მოერგონ „ცისფერსაყელიანი“ მუშების სტატუსს. ამგვარად, სკოლა წარმატების მიღწევაში ეხმარება მოსწავლეთა კონკრეტულ ნაწილს და არა ყველას. მათ შეიძლება ხელი შეუშალონ მოსწავლეთა განვითარება-განათლებას, მაგალითად, მაშინ, როდესაც მოსწავლის მშობლიური ენა არ არის ინგლისური და ამიტომ ის „არ არის“ ქვეიანი, რადგანაც გამართულად ვერ მეტყველებს ინგლისურად.

წინააღმდეგობა

მაღალი ფენის ოჯახებიდან გამოსულ მოსწავლეებს ან მათ, რომლებიც რასობრივი ან ეთნიკური ნიშნით განსხვავდებიან მასწავლებლებისგან, შეიძლება უცხოოდ მოეჩვენოთ სასწავლო პროგრამა და საგანმანათლებლო გავლენიანი წრეების მიერ თავს მოხვეული საშუალო ფენის „სკოლის კულტურა“. ასეთმა მოსწავლეებმა შეიძლება წინააღმდეგობის

განევა სცადონ — უარყონ სკოლის ღირებულებები და პროცედურები. როგორც ზემოთ ვნახეთ, წინააღმდეგობა შეიძლება გამოიხატოს პროტესტის ნიშნად *ხმის ამაღლებით* ან *წამოსვლით*. წინააღმდეგობამ შეიძლება გამოიღოს დადებითი შედეგები, ვთქვათ, მაშინ, როდესაც მშობლები და მოსწავლეები ერთიანდებიან გადატვირთული კლასების ან შეზღუდული სასწავლო პროგრამის წინააღმდეგ. მაგრამ უფრო ხშირად წინააღმდეგობა უკუშედეგით მთავრდება და მოწინააღმდეგე მოსწავლეებს ნაკლები შანსი უჩნდებათ ცხოვრებაში, ვიდრე იმ შემთხვევაში ექნებოდათ, თუ დაემორჩილებოდნენ სკოლის წესებს და წარმატების მოპოვებას შეეცდებოდნენ.

მოსწავლეებმა შეიძლება მაშინ აიმაღლონ ხმა და გამოთქვან პროტესტი, როდესაც ფიქრობენ, რომ სკოლის წესები და პროცედურები მათ წინააღმდეგაა მიმართული. წინააღმდეგობა არის სოციალური პროცესი, რომლის დროსაც მოსწავლეების ნაწილი (როგორც წესი ისინი, რომლებიც არ გამოირჩევიან აკადემიური მოსწრებით) უარს აცხადებს, მოახმაროს, საკუთარი გონებრივი და ფიზიკური პოტენციალი სასკოლო საქმიანობებს, ამის ნაცვლად კი ერთვება არასასკოლო საქმიანობებში, როგორებიცაა ქუჩის ბანდებთან ურთიერთობა, სამსახურის შოვნა, ვიდეო-თამაშები ან ტელევიზორის ყურება. ამავე დროს, ისინი ხშირად არიან იმ სუბკულტურის ნაწილი, რომლისთვისაც არაფერს ნიშნავს სკოლაში მიღწეული წარმატებები და წარმატებული მოსწავლეები. ამგვარი მოსწავლეები ებრძვიან სისტემას, რომელშიც თავად უჭირთ საკუთარი ღირსების შენარჩუნება ანუ ესაა სისტემა, რომელიც მათ „წარუმატებლად“ მიიჩნევს. სკოლის ღირებულებების და წესების წინააღმდეგ ამხედრება ან სკოლისთვის თავის დანებება, წინააღმდეგობის კონკრეტული აქტია.

თუმცა, საბოლოო ჯამში, წინააღმდეგობის იდენტიფიკალური შემთხვევები ხელს უწყობს გავლენიან ჯგუფებს, შეინარჩუნონ საზოგადოების არსებული ეთნიკური და კლასობრივი სტრუქტურები. მაგალითად, როდესაც შავკანიანი მოსწავლე გადაწყვეტს, არ ისწავლოს კარგად, რადგან წარმატება „თეთრებისთვისაა“, ეს არის გამოხატული წინააღმდეგობა განათლების იმ სისტემისადმი, რომელშიც წარმატება „თეთრების“ ხვედრია; მაგრამ ეს რეაქცია ასევე ამყარებს არსებულ მდგომარეობას იმ მხრივ, რომ შავკანიანებს უფრო დაბალანზლდურებადი სამსახურები, დაბალი შემოსავალი და ნაკლები შესაძლებლობები აქვთ ცხოვრებაში. თუ მუშათა კლასიდან გამოსული მოსწავლე გადაწყვეტს, თავი დაანებოს სკოლას და ხელით სამუშაოს მიჰყოს ხელი, რათა თავი უკეთ იგრძნოს იმ თანატოლებთან, რომლებიც არ თვლიან, რომ სკოლაში წარუმატებლობა დასაგმობია, ის თავს მართლაც იგრძნობს კარგად, მაგრამ არა დიდი ხნით. დღევანდელ ეკონომიკაში ასეთი ადამიანები განწირულები არიან დაბალი ხელფასებისთვის, უმუშევრობისა და სოციალური მობილობის (კარიერული მიღწევების) დაბალი შანსისთვის.

ორივე ეს შემთხვევა „უსიტყვო პროტესტია“ — ანუ წინააღმდეგობა, რომელიც არ იღებს ორგანიზებული პროტესტის ფორმას. თუმცა, ხანდახან მოსწავლეები აწყობენ ორგანიზებულ პროტესტს მათი სკოლის სისტემის მიკერძოების გამო. მაგალითად, შავკანიანმა მოსწავლეებმა მოითხოვეს, ჰქონოდათ მეტი შესაძლებლობა, გასცნობოდნენ შავკანიანი ავტორების პუბლიკაციებს; აგრეთვე მოითხოვეს, უფრო მეტი ყურადღების დათმობა შავკანიანი მოსწავლეების წარმატებებისათვის სასკოლო პროგრამაში. სხვა მოსწავლეებმა მოითხოვეს უფრო მეტი მასწავლებელი, რომლებიც იმავე რასის, ეთნიკურობისა და სოციალური ფენის წარმომადგენლები იქნებოდნენ, რომლისაც მოსწავლეები. ამგვარი გამოხატული პროტესტი მიჰყვება კოლექტიური მოქმედებისა და სოციალური

მოძრაობის საერთო ლოგიკას (იხ. თავი 20). თუმცა, ამ ნაწილში ჩვენ ყურადღებას გავამახვილებთ უსიტყვო, ნაკლებორგანიზებულ წინააღმდეგობაზე.

სკოლებში უსიტყვო წინააღმდეგობის კლასიკური სოციოლოგიური ახსნა ეკუთვნის პოლ უილისს (1977წ.), რომელმაც საფუძვლიანად შეისწავლა საშუალო სკოლის ბიჭები ქალაქში, რომელსაც თავად ჰამერთაუნს უწოდებდა. სკოლაში, რომელშიც როგორც საშუალო ფენის, ასევე დაბალი ფენის ოჯახების ბავშვები სწავლობდნენ, სხვა სკოლების მსგავსად, საშუალო ფენის ოჯახების ბავშვები უფრო წარმატებულები იყვნენ და ხშირად იმსახურებდნენ შექებას მასწავლებლების მხრიდან.

მუშათა კლასის ოჯახებიდან წამოსულმა ბიჭების ნაწილმა შექმნა საკუთარი კულტურა, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა და უარყოფდა სკოლის კულტურას. უილისმა, რომელიც დიდ დროს ატარებდა „ყმანვილებთან“ (ასე უწოდებდნენ ისინი საკუთარ თავს) და ესაუბრებოდა სკოლის მათეულ აღქმაზე, დაასკვნა, რომ ამგვარი უარყოფითი დამოკიდებულება სკოლისადმი გამომდინარეობდა მათი მამების „მალაზიის კულტურიდან“, რომლებიც, ძირითადად, მეტალზე მუშაობდნენ. მამების მსგავსად, „ყმანვილები“ აფასებდნენ ფიზიკურ სიძლიერეს, აგრესიას, უხეშ იუმორსა და უპირატესობას ქალებთან შედარებით. სკოლაში „ყმანვილები“ არღვევდნენ წესებს, უხეშობდნენ გაკვეთილების დროს და არ ემორჩილებოდნენ მასწავლებლების ავტორიტეტს. ისინი საშუალო ფენებიდან გამოსულ მოსწავლეებს „ყურის ხერელს“ უწოდებდნენ, რათა ხაზი გაესვათ მათი უსიტყვო მორჩილებისათვის. „ყმანვილები“ საკუთარ თავს ადარებდნენ „ყურის ხერელებს“ და მიაჩნდათ, რომ ისინი სუსტები და პასიურები იყვნენ. აქედან გამომდინარე, კონტრკულტურა საშუალებას აძლევდა „ყმანვილებს“ ყურადღება არ მიექციათ სკოლის არადამაკმაყოფილებელი შეფასებისათვის და შექმნათ ძლიერი, უხეში, სექსუალური და მამაკაცური ბიჭების იმიჯი.

თუმცა, სამწუხაროდ, სწორედ ამგვარი საქციელი გამოიწვევდა მათ წარუმატებლობას სკოლაში და გახდებოდა იმის საწინდარი, რომ ისინი სკოლას მიატოვებდნენ და, მამების მსგავსად, სადმე ფიზიკური სამუშაოს მონახავდნენ ან სულაც უმუშევრები დარჩებოდნენ. ამგვარად, მათი აღქმა, რომ სკოლა არის საშუალო ფენისთვის განკუთვნილი დაწესებულება, რომელიც არ აფასებს მუშათა კლასის წარმომადგენლებს, ახდენილ წინასწარმეტყველებად იქცა (მერტონი, 1963წ.). სკოლის გამოცდილებამ ასწავლა „ყმანვილებს“, რომ ისინი იყვნენ მუშათა კლასის წევრები, მიუხედავად იმისა, რომ თეორიულად, სკოლა იმისთვის იყო, რომ მათთვის აღმავალი სოციალური მობილობისკენ გაეხსნა გზა.

დუგლას ფოლიმ (1990წ.) ტეხასის შტატის „ჩრდილოეთის ქალაქის“ საშუალო სკოლის მოსწავლეების შესწავლისას ეთნიკური კუთხით განავრცო უილისის ანალიზი. უილისის მსგავსად, ფოლიმაც აღმოაჩინა ანტისკოლის კულტურა ღარიბ მოსწავლეებს შორის, განსაკუთრებით ეს ეხება მექსიკური წარმოშობის ამერიკელებს. მექსიკელები გრძნობდნენ (და არცთუ უსაფუძვლოდ) სკოლის მიკერძოებულ დამოკიდებულებას მათ წინააღმდეგ და ამიტომ განავითარეს „მაჩო-კონტრკულტურა“. აი, რას ამბობს ერთ-ერთი მექსიკური წარმოშობის მოსწავლე:

სკოლა ის ადგილია, სადაც ყველა ფიქრობს, რომ დებილი ხარ და ყველა გრინგო გჯობია. მათ ყოველთვის აქვთ შანსი, არასდროს არ იქცევიან ცუდად. სულ მექსიკელები ეხვევიან შარში. ამიტომ თანდათანობით სწყიდნებათ და მერე უკვე აღარც ანადვლებთ, ვინ რას იფიქრებს მათზე. უბრალოდ თავს ანებებენ ყველაფერს (ფოლი, 1990წ. გვ. 85).

ფოლიმ აღმოაჩინა, რომ მექსიკელი მოსწავლეების აღქმა ნამდვილად შეესაბამებოდა სიმართლეს. მასწავლებლებთან საუბრისას და გაკვეთილებზე დაკვირვებისას, ფოლი გადაეყარა მიკერძოების რამდენიმე შემთხვევას. ერთ-ერთმა მასწავლებელმა ფოლისთან საუბარში განაცხადა:

არაფერი ცუდის თქმა არ მინდა, მაგრამ ეს ლათინი ბავშვები ცხოველებზე ერთი საფეხურით მაღლა დგანან, როცა საქმე სწავლას ეხება. ზოგი ისე ნელა სწავლობს, რომ საერთოდ ვერაფერს ითვისებს. ამ ბავშვებს უფრო ის გამოსდით, რაც ხელით კეთდება. სასკოლო პროგრამაში პროფესიულ გადამზადებას უფრო მეტი ყურადღება უნდა დაეთმოთ ლათინებისთვის. მათი უმეტესობა ვერასდროს შეძლებს აკადემიური პროგრამის დაძლევას (გვ. 104).

გაკვეთილის მსვლელობისას ფოლიმ გაიგონა, თუ როგორ მიმართა მასწავლებელმა კლასში მჯდომ მექსიკური წარმოშობის მოსწავლეებს: „თქვენ რა გგონიათ, რომ გაკვეთილები სახელმწიფო დახმარების პროგრამის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია?“ მეორე დღეს იმავე მასწავლებელმა დაამატა: „ზოგი თქვენთაგანი ისე ნელა ითვისებს, რომ სკოლაში დროს ტყუილად კარგავს. მინდვრებში უნდა გახვიდეთ და იქ რამე სასარგებლო საქმე გააკეთოთ... სხვა მოსწავლეები დამჭირდება თქვენს ჩასანაცვლებლად“ (გვ. 106).

ამ დამოკიდებულების გამო მოსწავლეები აცდენდნენ გაკვეთილებს, არღევდნენ სკოლის ქცევისა და ჩაცმის წესებს და რეგულარულად ეწინააღმდეგებოდნენ სკოლის მოთხოვნებს, სანამ იმ ასაკამდე არ მივიდნენ, რომ სკოლისთვის თავი დაენებებინათ. ისინი იცდიდნენ, როდის შეძლებდნენ სრულგანაკვეთიანი სამუშაოს დაწყებას, როგორც „ნამდვილ მამაკაცებს“ შეეფერებოდათ, განსხვავებით „დედიკოს ბიჭებისგან“, რომლებსაც საშინაო დავალების წერა მოსწონდათ (ფოლი, 1990წ.). ამგვარად, უილსის მიერ შესწავლილი ბიჭების მსგავსად, „ჩრდილოეთის ქალაქელმა“ მექსიკური წარმოშობის მოსწავლეებმა მათ მიერ განხორციელებული სოციალური მოქმედების შედეგად აკადემიური და პროფესიული მარცხი განიცადეს და ამით ხელი შეუწყვეს „ჩრდილოეთის ქალაქში“ არსებული კლასობრივი სტრუქტურის კიდევ ერთი თაობით შენარჩუნებას (იხ. ჩანართი კვლევის მეთოდები).

კვლევის მეთოდები

სკოლების ჯეცუხის შესწავლა ეთნოგრაფიის მეშვეობით

უგლას ე. ფოლის ნაშრომი „კაპიტალისტური კულტურის შესწავლა: ტეიას შუაგული“ (1990წ.) ასახავს როგორც თვითონ ავტორი უწოდებს „ეთნოგრაფიულ რეალიზმს“. წიგნი ეფუძნება ფართომასშტაბიან კვლევას. ფოლი კვლევას 16 თვის განმავლობაში აწარმოებდა 1973 და 1974 წლებში. გარდა ამისა, ის 1977, 1985, 1986 და 1987 წლების ზაფხულში ექვს კვირას ატარებდა პატარა ქალაქში, რომელსაც თავად „ჩრდილოეთის ქალაქს“ უწოდებდა. ფოლი ამ ქალაქში შაბათ-კვირაობითაც ხშირად ჩადიოდა. საერთო ჯამში, „ჩრდილოეთის ქალაქის“ შესწავლა 14 წელიწადს გრძელდებოდა.

ეთნოგრაფიული კვლევის ჩასატარებლად ანუ კულტურული პორტრეტის შესაქმნელად, ფოლიმ გამოიყენა მეთოდი, რომელსაც *მონაწილე დამკვირვებელი* ეწოდება. რადგანაც მას, უპირველეს ყოვლისა, საშუალო სკოლების მოსწავლეების ქცევა აინტერესებდა, ფოლიმ იმით დაინყო, რომ სკოლების საბჭოებს

სთხოვა ნებართვა, მთელი წლის განმავლობაში დასწრებოდა გაკვეთილებს და სხვა სასკოლო ღონისძიებებს. თუმცა ის არ ყოფილა პასიური დამკვირვებელი, რომელიც კუთხეში წყნარად დგას და შენიშვნებს იწერს. როგორც მონაწილე დამკვირვებელი, ფოლი აქტიურად ერთვებოდა სასკოლო ღონისძიებებში. მან დაიწყო მუშაობა სკოლის კალათურთის გუნდთან. ფოლი ესწრებოდა ყველა თამაშს, დაჰყევებოდა გუნდს ქალაქგარეთ გამართულ თამაშებზეც და ხშირად ავტობუსითაც მგზავრობდა გუნდის წევრებთან ერთად. ფოლი სტუდენტურ წვეულებებზეც დადიოდა. სკოლაში ათვალიერებდა საკლასო ოთახებსა და დერეფნებს, სამხრობდა სტუდენტებთან ერთად, თამაშობდა პინგ-პონგს სპორტულ დარბაზში და ესაუბრებოდა მასწავლებლებს. ფოლის კვლევაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა საგზაო შემთხვევამ, რომლის დროსაც მისი მიკროავტობუსი მწყობრიდან გამოვიდა: ფოლიმ და მასთან ერთად მყოფმა მოსწავლეებმა შეაკეთეს მანქანა. შეკეთების პროცესში ფოლის საშუალება მიეცა, დაჰკვირვებოდა მოსწავლეების არაფორმალურ ქცევას. მოსწავლეების ნდობის მოპოვების მიზნით, მას ეცვა ყოველდღიური ტანისამოსი და პირველი სამი თვის განმავლობაში სკოლაში არაფერს ინიშნავდა. შენიშვნებს მხოლოდ საღამოს, სახლში მისვლის შემდეგ იწერდა (მოგვიანებით მან ფარულად დაიწყო შენიშვნების ჩაწერა). დროთა განმავლობაში ის საკმაოდ გაშინაურდა სკოლაში. მოსწავლეები მას „დოკ“-ს უწოდებდნენ. ზოგი სტუდენტი დაუმეგობრდა ფოლის და ხშირად მიმართავდა პირადი რჩევის საკითხავად ან წიგნის სათხოვნელად. მიუხედავად იმისა, რომ ის ბოლომდე მაინც არ მიიღეს სკოლაში (ეს განსაკუთრებით ეხება მასწავლებელთა ნაწილსა და ადმინისტრატორებს, რომლებიც ფიქრობდნენ, რომ ფოლი ფარულად იყო მოვლინებული სხვა მისიისთვის), მან მაინც მოახერხა უზარმაზარი მოცულობის ინფორმაციის შეკრება. აი რას წერს იგი:

ჩვენი საუბრის მანერა მეგობრული და გახსნილი იყო. იშვიათ შემთხვევებში დაპირისპირებაც კი ხდებოდა. რაც უფრო მეტად ეხდებოდათ თემის და ადამიანების ბიოგრაფიის ნაწილი, მით უფრო გვიადვილდებოდა მათთან — როგორც მეგობრებთან და კოლეგებთან და არა რესპოდენტებთან ურთიერთობა. რაც უფრო ხშირად ვესაუბრებოდი ადამიანებს ჩამწერისა და ფურცლების გარეშე, უფრო გახსნილები ხდებოდნენ ისინი. ჩვენ თანდათანობით პასიური მონაწილე-დამკვირვებლები გავხდით და ნაკლებად ვსვამდით შეკითხვებს. საქმე იმით დასრულდა, რომ საკმაოდ აქტიურად ჩართულები აღმოვჩნდით თემის ცხოვრებასა და გაცხოველებულ დისკუსიებში. ეს განსაკუთრებით ეხება ჩემს ურთიერთობას ახალგაზრდებთან. რასაკვირველია, მთლად ყმანვილი არ გავმხდარვარ, მაგრამ ჩრდილოეთის ქალაქის ახალგაზრდობა გასაოცრად გულწრფელი და ღია აღმოჩნდა საკუთარ თავის, ქალაქისა და სკოლის შესახებ საუბრებში (გვ. 215).

როდესაც შესრულებული სამუშაოს წარდგენის დრო დადგა, ფოლიმ გადაწყვიტა, გამოეყენებინა „ახალი ჟურნალისტიკის“ ტექნიკა, როგორც ამას მწერლები ტომ ვულფი და ნორმან მილერი აკეთებდნენ. ისინი იმით განსხვავდებოდნენ ძველი ყაიდის ჟურნალისტიკისაგან, რომ თხრობიდან არ გამოირიცხავდნენ საკუთარ გამოცდილებას და ამბავს სუბიექტურად ყვებოდნენ. შესაბამისად, ფოლიმ გადაწყვიტა, გადმოეცა ამბავი სასაუბრო, არაოფიციალური ენით ისე, რომ არ დაემაღლა საკუთარი შეხედულება. მან ასევე გადაწყვიტა, მკითხველისათვის გაემხილა რამდენიმე ისტორია პირადი გამოცდილებიდან. მაგალითად, მან შეადარა საშუალო სკოლაში სწავლისას მიღებული საკუთარი გამოცდილება მისი დაკვირვების ობიექტების გამოცდილებას.

თავისი თავდაპირველი კვლევის გასამყარებლად, ფოლი რამდენიმე წლის განმავლობაში პერიოდულად აგრძელებდა „ჩრდილოეთის ქალაქის“ შესწავლას, რამაც შესაძლებლობა მისცა, შემოწმებინა თავდაპირველი შედეგების სისწორე და დაედგინა, თუ რამდენად იცვლებოდა მდგომარეობა დროის გასვლასთან ერთად. ფოლის თქმით, ამგვარი შემოწმება მნიშვნელოვანი იყო, რადგანაც შედეგად მან დაადგინა, რომ პირველადი დასკვნები მხოლოდ შთაბეჭდილებებს არ ეყრდნობოდა.

ფოლიმ საკუთარი შრომის შედეგებს თავი მოუყარა და გამოსცა წიგნად. საკუთარ და სხვა მკვლევართა ცოდნაზე დაყრდნობით ახსნა, თუ როგორ განვითარდა „ჩრდილოეთის ქალაქში“ მცხოვრები სხვადასხვა ჯგუფის კულტურა და როგორ აისახა ეს მოსწავლეებზე. ამ წიგნში ფოლი წერდა:

ეს არის.... ამბავი იმის შესახებ, თუ როგორ შეისწავლეს ამ ახალგაზრდებმა მატერიალისტური კულტურა, რაც დაკავშირებულია კონკურენციასთან, ინდივიდუალიზმთან და თანასწორუფლებიანობასთან. სკოლა არის ის კულტურული ინსტიტუტი, სადაც ახალგაზრდები ასრულებენ თავიანთ მომავალ როლებს (გვ. xv).

წლების განმავლობაში ამ დასკვნას ამყარებდა ფოლის ყოველდღიური მონაწილეობა კვლევის ობიექტების ყოველდღიურ ცხოვრებაში.

306 ხა ბანათლებას იღებს?

სხვადასხვა ადამიანის მიერ მიღებული განათლების მოცულობა ერთი და იგივე არაა. მაშინაც კი, როდესაც მოსწავლეები თანაბარ წლებს ატარებენ სკოლებში, მათ მიერ მიღებული განათლების ხარისხი არ არის იდენტური. სკოლები მუდმივად აწარმოებენ გადარჩევას, რომლის დროსაც ხდება მოსწავლეების დაჯგუფება შესაძლებლობების, მიღწევების, მიზნებისა და სხვა კრიტერიუმების მიხედვით. ასეთ შემთხვევაში მოსწავლეები სხვადასხვა სახისა და ხარისხის განათლებას იღებენ. რამდენად პარადოქსულადაც არ უნდა ჟღერდეს, მიუხედავად იმისა, რომ განათლება წარმატებული სოციალური მობილობის მთავარ საშუალებად ითვლება, როგორც უილისისა და ფოლის კვლევებიდან დავინახეთ საბოლოოდ ის არსებული სოციალური სტრუქტურის შენარჩუნებას ემსახურება.

ამ თავის დასაწყისში განხილული ერთ-ერთი საკითხი პირდაპირ უკავშირდება მომდევნოს: ამერიკელების უმრავლესობას სწამს, რომ სკოლებში ბავშვების წარმატება-წარუმატებლობას თანდაყოლილი შესაძლებლობები განაპირობებს. ამერიკელებისგან განსხვავებით, სხვა კულტურები (მაგალითად, აზიური კულტურა), გაცილებით დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს დაუღალავ შრომას. ამერიკული სკოლების ორგანიზება ასახავს ერის განწყობას იმასთან დაკავშირებით, რომ ზოგი მოსწავლე უფრო ნიჭიერი და ჭკვიანია მეორესთან შედარებით და ეს განსხვავება გადამწყვეტ როლს თამაშობს მოსწავლის აკადემიურ წარმატებაში. როგორც დავინახავთ, ეს იდეა მნიშვნელოვანია იმის განსაზღვრაშიც კი, თუ რომელი მოსწავლე რა სახის განათლებას იღებს.

განათლების დონის ამაღლება

საშუალო ამერიკელის განათლების დონე მნიშვნელოვნად გაიზარდა XX საუკუნეში. დღეს ორჯერ მეტი ამერიკელი ამთავრებს საშუალო სკოლას, ვიდრე 1960 წელს, როდესაც მხოლოდ 41%-მა დაამთავრა საშუალო სკოლის ოთხი კლასი (აშშ-ს მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 1994წ. გვ. 157-158). ამ ტენდენციამ მნიშვნელობა შეუცვალა საშუალო

სკოლის დიპლომს. ადრე ეს დიპლომი გამოარჩევედა ადამიანს, როგორც კარგი განათლების მქონეს, მაგრამ დღეს ის აუცილებელი პირობაა ყველაზე დაბალი დონის სამსახურებისთვისაც კი.

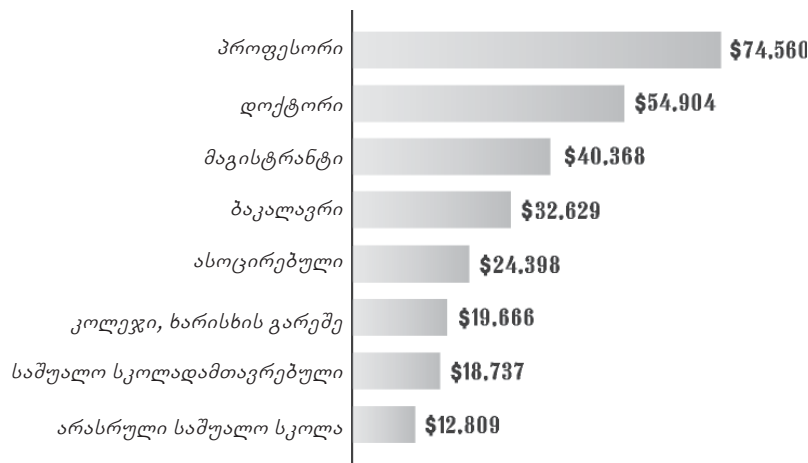
იგივე ცვლილებები განიცადა კოლეჯის ხარისხმაც. 1890 წელს მოსახლეობის მხოლოდ 3% ფლობდა ბაკალავრის დიპლომს, დღეს ეს მაჩვენებელი 20%-ია. ყოველ წელს დაახლოებით 20 მილიონი ამერიკელი იღებს ბაკალავრის ხარისხს ჰუმანიტარულ ან საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებში, რაც აუცილებელია საშუალო კლასის სამსახურებისთვის. მე-20 საუკუნის დასაწყისისთვის იურისტობა და ექიმობა არ საჭიროებდნენ მაინცდამაინც ბაკალავრის ხარისხს. მე-20 საუკუნეში ეს ორი პროფესია იყო პირველი, რომლისთვისაც აუცილებელი გახდა ჯერ ბაკალავრის, ხოლო შემდეგ მაგისტრის ხარისხი. განათლების სულ უფრო მაღალი დონე გახდა აუცილებელი პირობა ინჟინრების, მედების, კოლეჯის მასწავლებლების, სოციალური მუშაკებისა და ბიბლიოთეკარებისთვის. ჯერ კიდევ 1920 წელს მთელ აშშ-ში მხოლოდ 615 ადამიანს მიენიჭა დოქტორის წოდება. დღეს კი ყოველწლიურად 40000 ამერიკელს ანიჭებენ იმავე წოდებას.

არსებობს ამ ცვლილებების ორი ახსნა. პირველი — მეცნიერული და ტექნიკური ცოდნის ბუმი მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში, რას იმას ნიშნავდა, რომ განათლებულ სპეციალისტს უფრო მეტი ინფორმაციის გამოყენება შეეძლო და ამისთვის უფრო მეტი უნარ-ჩვევა ქონდა. განვიხილოთ თანამედროვე მედიცინის ტექნიკური და რთული დარგი, ვთქვათ, მე-20 საუკუნის დასაწყისის მედიცინასთან შედარებით, როდესაც მკურნალობის მხოლოდ რამდენიმე ეფექტური მეთოდი არსებობდა და დიაგნოსტიკაც ხშირად ექიმის ინტუიციას ეყრდნობოდა. უმაღლესი განათლების გაფართოების მეორე მიზეზი არის **კრედენციალიზმი** ანუ მოთხოვნა, რომლის თანახმადაც ადამიანს უნდა გააჩნდეს დიპლომი ან ხარისხი იმ თანამდებობის დასაკავებლად ან სამუშაოს შესასრულებლად, რომლისთვისაც წარსულში მცირე განათლებაც კმაროდა. მაგალითად, დღეს დამსაქმებლები ბაკალავრის ხარისხს ითხოვენ მდივნის, კლერკის და გაყიდვების მენეჯერის ასისტენტის მოვალეობის შესრულებისთვის მაშინ, როდესაც რამდენიმე ათეული წლის წინ ეს საჭირო არ იყო.

კრედენციალიზმმა გამოიწვია ის, რომ რაც ერთ დროს წარმატებად ითვლებოდა — ანუ საშუალო სკოლის დიპლომი, დღეს უკვე აღარ არის საკმარისი პროფესიული კარიერისთვის, თუ ამას არ დაემატა, სულ მცირე, ბაკალავრის ხარისხი. სოციოლოგების ნაწილი თვლის, რომ კრედენციალიზმს მნიშვნელობა აქვს იმ სამუშაოებისთვისაც კი, რომლებიც მანამდე უდიპლომო კადრების მიერ სრულდებოდა. დღეს საწყისი სამსახურები, ძირითადად, მომსახურების სფეროშია თავმოყრილი, რაც აკადემიურ უნარ-ჩვევებს საჭიროებს. დღეს ქარხნის ჩვეულებრივ მუშასაც კი შეიძლება დასჭირდეს კომპიუტერთან მუშაობა. გარდა ამისა, თანამედროვე საზოგადოებაში ადამიანები ხშირად იცვლიან საცხოვრებელ ადგილს და ტოვებენ მშობლიურ ქალაქებს. ამიტომ დამსაქმებლისათვის აუცილებელია მეტი ინფორმაციის მოპოვება პოტენციურ თანამშრომელზე, რომელიც მისთვის სრულიად უცხოა. საშუალო სკოლის დიპლომი გულისხმობს იმას, რომ მისი მფლობელი სანდო და გონიერი ადამიანია. ამგვარად, ფუნქციური ინტეგრაციიდან გამომდინარე, საშუალო სკოლის დიპლომის მოთხოვნა საწყისი სამუშაოებისთვისაც კი, ესადაგება თანამედროვე მაღალტექნოლოგიური საზოგადოების და მოძრავი მოსახლეობის საჭიროებებს.

ის მეცნიერები, რომლებიც ყურადღებას ამახვილებენ ძალაუფლებებს შორის კავშირებზე, აცხადებენ, რომ არ შეიძლება მხოლოდ ამაში მდგომარეობდეს საქმის არსი. ისინი აღნიშნავენ, რომ კრედენციალების მოთხოვნა ერთ-ერთი მექანიზმია არსებული სოციალურ-კლასობრივი მდგომარეობის შენარჩუნებისთვის (კოლინზი, 1979წ.). ამგვარად, კრედენციალების მოთხოვნის ზრდა დასაქმების ბაზარზე ანუ ტენდენცია, რომელიც „მცოცავი კრედენციალიზმის“ სახელითაა ცნობილი, ჩაკეტილი წრის ნაწილია, რომელიც ღარიბებს და ეთნიკურ უმცირესობებს აზარალებს. არ აქვს მნიშვნელობა რამდენად ცდილობენ ისინი მშობლებზე უკეთესი განათლების მიღებას — მათთვის სასურველი სამსახურები ხშირად ხელმიუწვდომელია.

„სასურველი სამსახურები“ იმათთვისაა, რომლებსაც, სულ მცირე, ბაკალავრის ხარისხი აქვთ. 1992 წელს კოლეჯის კურსდამთავრებულის წლიური საშუალო გამოშვება 32629 დოლარს შეადგენდა, საშუალო სკოლის კურსდამთავრებულისა — 18737. მუშის სიცოცხლის განმავლობაში შედარება არის 1421000 და 21000, რაც 600000-იან განსხვავებას ქმნის (აშშ-ს მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 1994წ.) (იხ. სქემა 12.1). ელიტური სკოლის მიერ მინიჭებული ხარისხი კიდევ უფრო დიდი შემოსავლის საწინდარია. 1970-იან წლებში ჩატარებული კვლევის შედეგად გამოიკვეთა, რომ ელიტური სკოლების კურსდამთავრებულების 15% მოელოდა 85%-ით მეტ შემოსავალს, ვიდრე ისინი, რომლებსაც დამთავრებული არ ჰქონდათ კოლეჯი (კოულმანი და რეინვოტერი, 1978წ.). შედარებით ახალი კვლევები გვიჩვენებს, რომ ელიტურ სკოლებში სწავლება ჯერ კიდევ კარგი ინვესტიციაა. კონკრეტული სპეციალობების არჩევა (მაგალითად, ბიზნესის ადმინისტრირება, ეკონომიკა და ინჟინერია) მაღალ შემოსავლებთანაა დაკავშირებული (კომინსკი, 1990წ.). გარდა ამისა, კოლეჯის ხარისხის მქონე მუშებმა შეძლეს უკეთ გამკლავებოდნენ 1979-1989 წლების ეკონომიკურ სტაგნაციას აშშ-ში, როდესაც მამაკაცების საშუალო გამომუშავებული თანხა დაეცა (აცკისი და დანზიგერი, 1993წ.).

სქემა 12.1 / საშუალო წლიური გამომუშავება 18 და ზედა ასაკის მქონე პირების მიერ განათლების დონის მიხედვით, 1992წ.

სცადე ხარისხის მიღება. როგორც ეს გრაფიკი გვიჩვენებს, მაღალი დონის განათლება მაღალი შემოსავლის საწინდარია.

წყარო: აშშ აღწერის მონაცემები, 1994 წ. „კარგი განათლება მაღალი ხელფასის საწინდარია“.

საგანმანათლებლო მიღწევის ვახიაცეები

განათლების საშუალო დონის აწევამ აშშ-ის მთელ მოსახლეობაზე იქონია გავლენა. სასკოლო განათლების დაბალ დონეებზე თითქმის ნაიშალა განსხვავება რასებსა და კლასებს შორის. დღეს თეთრკანიან და შავკანიან მოსწავლეებს თანაბარი შანსები აქვთ საშუალო სკოლის დასამთავრებლად. მაგალითად, 1960 წელს, ეს შანსები მხოლოდ ნახევარი იყო შავკანიანებისთვის. თუმცა შავკანიანებს დღესაც ნახევარჯერ ნაკლები შანსი აქვთ კოლეჯის დასამთავრებლად, ვიდრე თეთრკანიან სტუდენტებს (აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო 1995წ.).

ზოგადად, შესაძლებლობები განათლების მხრივ არაპროპორციულადაა განაწილებული და მისით, ძირითადად, ის მოსწავლეები სარგებლობენ, რომელთა მშობლებსაც ასეთივე შესაძლებლობა ჰქონდათ (ჰოუტი, რაფტერი და ბელი, 1993წ.). განათლებული საშუალო და მაღალი ფენების ოჯახების შვილებს, სავარაუდოდ, უფრო მეტი შანსი აქვთ, მიიღონ განათლება უკეთეს სკოლებში. უკეთეს განათლებას იღებენ თეთრკანიანი ამერიკელების შვილებიც (რომლებიც შავკანიან და ლათინოამერიკული წარმოშობის ამერიკელებზე უფრო განათლებულები არიან). საბოლოო ჯამში, ნაპრაღი კარგი და ცუდი განათლების მქონეებს შორის მხოლოდ განათლების სისტემის გაფართოების შემდეგ ივსება. მაგალითად, გაფართოებასთან ერთად კოლეჯებში იმატებს ცარიელი ადგილების რაოდენობა და იქ სწავლის საშუალება ეძლევათ იმ ბავშვებსაც, რომელთა მშობლებსაც არასოდეს უსწავლიათ კოლეჯში. აშშ-ში განათლების შესაძლებლობებმა მკვეთრად იმატა 1960-70-იან წლებში. თუმცა, ფედერალური დაფინანსების შემცირების გამო დღეს სიტუაცია სხვაგვარია.

აშშ-ის განათლების სისტემა ეფუძნება მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც თანდაყოლილი შესაძლებლობების, მიღწეული წარმატებებისა და პირადი მიზნების კომბინაცია განსაზღვრავს, თუ რა განათლებას მიიღებს კონკრეტული ადამიანი. რეალურად არსებობს სხვა ფაქტორებიც, რომლებიც ასევე დიდ როლს თამაშობენ. თუ რა განათლებას იღებს ადამიანი, განპირობებულია იმით, თუ რამდენად დიდ ყურადღებას აქცევენ განათლებას მის ოჯახში და რა რესურსები არსებობს მისთვის. მნიშვნელოვანია რასა, ეთნიკურობა და ფენა, სკოლების დაფინანსება და მათი შიდა პოლიტიკაც.

მშობლები და კულტურული კაპიტალი

ბავშვების აკადემიური მოსწრება უფრო მაღალია, თუ მათი მშობლები ყურადღებას აქცევენ მათი სწავლის პროცესს. აზიური წარმოშობის ემიგრანტი მოსწავლეების სკოლაში წარმატების ერთ-ერთი ყველაზე ხშირად დასახელებული მიზეზი არის სწორედ მათი მშობლების დაინტერესება საკუთარი შვილების სწავლის ხარისხით. ასევე ინტერესებიდან შვილების სწავლით საშუალო და მაღალი ფენის ამერიკელებიც. უფრო მეტიც, ფინანსური და ე.წ. **კულტურული კაპიტალი** მჭიდროდ უკავშირდება ერთმანეთს — რაც უფრო დიდია ფინანსური რესურსები, მით უფრო დიდია კულტურული კაპიტალი (ბურდიე, 1984წ. 1993). კულტურული კაპიტალი შედგება ისეთი უპირატესობებისგან, როგორიცაა სტანდარტული ინგლისურის კარგად ცოდნა, მხატვრული ლიტერატურის გაცნობა, შემოქ-

მედებიტი ნიჭის განვითარების შესაძლებლობა. შეძლებული მშობლები მონდომებულები არიან, რომ მათმა შვილებმა კარგ სკოლებში იარონ. საშუალო და მაღალი ფენების მშობლების შვილების განათლებაში მონაწილეობის აქტივობა მრავალი კვლევითაცაა დადასტურებული (ბორდიუ და პასერონი, 1991წ.). მაგალითად, ანეტ ლერუმ (1989წ.) აღმოაჩინა, რომ მაღალი და საშუალო ფენის მშობლები რეგულარულად უკითხავენ შვილებს წიგნებს, ყიდულობენ შემეცნებით სათამაშოებს, იჩენენ საკლასო ოთახში დახმარების ინიციატივას, თვალყურს ადევნებენ საშინაო დავალების შესრულებას და ყურადღებით აკვირდებიან პროგრესს. როდესაც პრობლემები ჩნდება, ამ კატეგორიის მშობლები მონაწილეობას იღებენ მათ გადაჭრაში. დაბალი ფენის მშობლების უმეტესობა კი არც ერთ ზემოთ ჩამოთვლილ ზომას არ მიმართავს. მათ უფრო ხშირად ძალიან ცოტა რამ იციან საკუთარი შვილების აკადემიური მოსწრების შესახებ, ასკვნიან, რომ „მასწავლებლებმა თავისი საქმე იციან“.

კლასებთან დაკავშირებული განსხვავება არ არის გამონვეული მაინცდამაინც მუშათა კლასის მშობლების მიერ შვილების განათლებით არასაკმარისი დაინტერესებით. თუმცა, არსებობს მთელი რიგი სოციალური ფაქტორები, რომლებიც განაპირობებს მათ თავშეკავებას. ერთ-ერთი ფაქტორთაგანია აკადემიური არაკომპეტენტურობის გრძნობა. მუშათა კლასის მშობლების უმეტესობას მხოლოდ საშუალო განათლება აქვს, ხოლო ბევრ მათგანს დამთავრებულიც არ აქვს საშუალო სკოლა. ისინი მიიჩნევენ, რომ არ არიან საკმარისად კვალიფიციურები, რათა ჩაერთონ საკუთარი შვილების განათლებაში. ზოგ მათგანს ეშინია კიდევაც, რომ მისი ჩარევა უფრო უარყოფითად აისახება ბავშვზე. ერთ-ერთმა მომუშავე დედამ ლერუმ განუცხადა:

ხომ იცით, ძალიან ბევრმა რამემ, რისი გაკეთებაც მისთვის შემოძლია, შეიძლება იმედები გაუცროს მას ან დააბნოს... ან რაღაც ამდაგვარი. ახლა არითმეტიკას სხვა სისტემით ასწავლიან... ბევრ სხვა რამესაც ასწავლიან. იმის მაგივრად, რომ რამდენიმე საათი მოვანდომო მათ გარჩევას, რათა დარწმუნებული ვიყო, რაზე ვლაპარაკობ (იცინის ნერვულად), გადავწყვიტე ეს ამბავი სკოლას მივანდო (ლერუ, 1989წ. გვ. 109).

კიდევ ერთი ფაქტორი, რაც განაპირობებს მუშათა კლასის მშობლების განცალკევებას მათი შვილების განათლებისგან, არის მშობლების დაბალი სოციალური სტატუსით გამონვეული პასიურობა. „მასწავლებლები მაშინებენ“, — თქვა ერთ-ერთმა დედამ, რომელსაც მხოლოდ საშუალო განათლება ჰქონდა, — „ყოველთვის ასე იყო. ჩემთვის ისინი სადღაც ზემოთ არიან — ცაში, ღმერთის და ექიმების გვერდით“ (ლერუ, 1989წ. გვ. 112). მაღალი და საშუალო ფენის მშობლები კი საკუთარ თავს მასწავლებლების თანაფარდებლად მიიჩნევენ. ამიტომ, თუ რაიმე აინტერესებთ საკუთარი შვილების შესახებ, ყოველთვის უყოყმანოდ უკავშირდებიან მასწავლებლებს და ხანდახან აკრიტიკებენ კიდევ მათ.

მაღალი და საშუალო ფენების ოჯახებში არსებობს კავშირი სახლსა და სამსახურს შორის, რაც არ გვხვდება მუშათა კლასის ოჯახებში. მაღალი და საშუალო ფენის მშობლებს „ოფისი სახლში მოაქვთ“, რაც გამოიხატება არა მხოლოდ დოკუმენტებითა და კომპიუტერ-

რის დისკებით, არამედ კოლეგებითა და კლიენტებით, რომლებსაც ხშირად ეპატიჟებიან შინ სადილად ან ვახშმად. მშობლების ეს კატეგორია მიიჩნევს, რომ მათი შვილებისათვის განათლება „სამსახურია“, რომელიც ასევე უნდა იყოს მათი საშინაო ცხოვრების ნაწილი. გამომდინარე იქიდან, რომ ისინი თავს მასწავლებლებად აღიქვამენ სახლში, მათთვის ბუნებრივია, ჩაერიონ საკუთარი შვილების განათლების პროცესში. ეს წამოუდგენელია მუშათა კლასის ოჯახების შემთხვევაში — მათთვის სკოლა და სახლი მკვეთრადია ერთმანეთისგან გამიჯნული, ისევე როგორც სახლი და სამსახური.

ოჯახის კულტურული კაპიტალის მნიშვნელობა ბავშვების აკადემიური წარმატებისთვის დადასტურებულია მრავალი კვლევით, რომელთა მიზანი იყო ბავშვების პროგრესის შეფასება საზაფხულო არდადეგების პერიოდში (ჰეინსი, 1978წ.). სასკოლო წლის განმავლობაში, სხვადასხვა სოციალური და რასობრივი წარმომავლობის მქონე ბავშვები ერთი და იმავე ტემპებით დაახლოებით ერთნაირ პროგრესს აღწევენ. თუმცა, ზაფხულში ის ბავშვები, რომელთა ოჯახებსაც არ აქვთ ნიგნები ან ინტელექტის სხვა სტიმულატორები, გაცილებით ჩამორჩებიან პრივილეგირებული ოჯახების შვილებს. თუ ღარიბი ბავშვები გადიან სპეციალურ საზაფხულო პროგრამებს, მათი პროგრესი უკვე შესამჩნევია ხდება.

მკვლევარების უმეტესობა ეთანხმება იმ მოსაზრებას, რომ მშობლების მონაწილეობა განათლებაში ეხმარება ბავშვებს, წარმატებას მიაღწიონ სკოლაში (კლარკი 1983წ. 1990წ. კოულმანი, 1987წ. კოულმანი და ჰოფერი, 1987წ. ეშპტაინი, 1986წ. 1987წ. რიჩი, 1986წ.). თუმცა, მუშათა კლასის მშობლების აქტიურობის გაზრდაც კი, სავარაუდოდ, ვერ აღმოფხვრის განსხვავებებს კულტურულ კაპიტალს შორის, რომელიც შეძლებული ოჯახების ბავშვებს შესამჩნევ უპირატესობას ანიჭებს.

ტრეკინგი და ტესტირება

აშშ-ს სკოლები ეფუძნება თანაბარი საგანმანათლებლო შესაძლებლობების იდეას, თუმცა მათი ორგანიზება მიჰყვება შესამჩნევ განსხვავებას ინდივიდუალურ შესაძლებლობებს შორის. ბევრი კრიტიკოსის მოსაზრებით, თანაბარ შესაძლებლობებს სკოლებში ძირს უთხრის **ტრეკინგის** სისტემა, რაც ნიშნავს მოსწავლეების დაჯგუფებას მათი შესაძლებლობებისა და ინტერესების მიხედვით. ტრეკინგი, ჩვეულებრივ, ხორციელდება ინტელექტის ტესტის (IQ) შედეგებზე დაყრდნობით და არ აღიარებს აკადემიურ წარმატებას (მენში და მენში, 1991წ.). მოსწავლეები სწავლის დაწყების ადრეულ ეტაპზევე იყოფიან დაბალ, საშუალო და მაღალ კატეგორიებად. ამ პრაქტიკის მონიშნაღმდეგეები ირწმუნებიან, რომ მდიდარი თეთრკანიანი ოჯახის შვილები თავიდანვე ხვდებიან უმაღლეს კატეგორიაში, ხოლო დაბალი შემოსავლის მქონე თეთრკანიანი, შავკანიანი და ლათინური წარმოშობის ოჯახების ბავშვები დაბალ კატეგორიებში ხვდებიან.

ძირითადი გასამართლებელი არგუმენტი ტრეკინგისათვის არის ის, რომ მოსწავლეები უკეთ სწავლობენ ისეთ გარემოში, სადაც სხვებსაც იგივე შესაძლებლობები ან იგივე პრობლემები აქვთ. თუმცა, გამოკვლევები ადასტურებს, რომ ერთგვაროვანი გარემო მომგებიანია მოსწავლეებისათვის მხოლოდ იერარქიის უმაღლეს საფეხურზე (გემორანი და ნისტრანდი, 1990წ. რობინსონი, 1990წ.). ეს ილბლიანი უმცირესობა უფრო მეტ სარგებელს იღებს მასტიმულირებელი გარემოსგან, სადაც უკეთესი და უფრო საინტერესო მასწავლებლები ასწავლიან დაბალ კლასებს. თუმცა ის, რასაც ამ კატეგორიის სტუდენტები

იღებენ, ვერ წონის იმ დანაკლისს, რომელსაც ბევრი უმცროსკლასელი განიცდის, როდესაც მათ ე.წ. „ნელი მოსწავლეების“ გვერდით სვამენ ნაკლებად რთული პროგრამების გასაგებლად. ამის შედეგია ის, რომ ტრეკინგი არავისთვის არ არის ცალმხრივად სასარგებლო (გლაზერი, 1990წ.). მაგრამ ის ისე ფართოდაა გამოყენებული, რომ აშშ-ს თითქმის ყველა საჯარო სკოლის მოსწავლეები ხდებიან მისი მსხვერპლი განათლების რომელიმე ეტაპზე მაინც (განათლების ეროვნული ასოციაცია, 1990წ.). სოციოლოგები ამის მიზეზს ეძებენ.

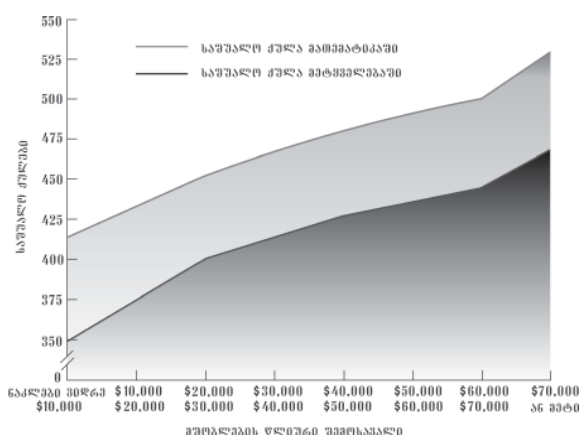
ერთი პასუხი ეხება ძალაუფლებისა და მისი ურთიერთობების საფუძვლებს. საშუალო და მაღალი ფენის მშობლები, რომლებსაც წარმატებული შვილები ჰყავთ, იწონებენ ტრეკინგს, რადგან თვლიან, რომ ეს არის საუკეთესო საშუალება მასტიმულირებელი გარემოს უზრუნველსაყოფად, რაც ხელს შეუწყობს მათ კოლეჯისთვის მზადებას. იქიდან გამომდინარე, რომ მშობლებს შორის არათანაბრადაა განაწილებული გავლენა განათლების მხრივ, მასწავლებლები, დირექტორები და სკოლების საბჭოები იძულებულნი არიან, უსმინონ მათ. მათი სურვილების უგულებელყოფას შეიძლება სკოლისთვის მძიმე შედეგები მოჰყვეს — ანუ მშობლებმა თავიანთი შვილები კერძო სკოლებში გადაიყვანონ და საჯარო სკოლებიც მხოლოდ ღარიბებისა და უმცირესობების ოჯახებიდან გამოსულ ბავშვებს დარჩებათ. ეს არა მხოლოდ გამოიწვევს სოციალურ-კლასობრივ სეგრეგაციას, არამედ საჯარო სკოლებს დაუკარგავს საშუალო კლასის მშობლების მხარდაჭერას, რომლებსაც, ჩვეულებრივ, უფრო მეტი რესურსი აქვთ სკოლების დასახმარებლად. მათი სტატუსიდან გამომდინარე, მაღალი საშუალო ფენის მშობლები უპირატესობას ანიჭებენ ტრეკინგს. განათლების ადმინისტრატორებიც, თავის მხრივ, ცდილობენ გამოიყენონ საკუთარი გავლენა ტრეკინგის მხარდასაჭერად. ისინი მიიჩნევენ, რომ მაღალი შესაძლებლობების მქონე მოსწავლეებით დაკომპლექტებულ კლასებში სწავლება უფრო სახალისოა და ხშირად საუკეთესო და „უფროს“ მასწავლებლებს ჯილდოს სახით ამგვარ კლასებს აძლევენ ხოლმე. ყველა ამ ფაქტორის ზემოქმედების შედეგად, ტრეკინგი კვლავ ძალაშია, მიუხედავად იმისა, რომ კრიტიკოსები ეჭვქვეშ აყენებენ მის ღირებულებას (სლევინი, 1990წ.).

ცხადია, ტრეკინგი არ არის იდენტური აშშ-ის მთელ ტერიტორიაზე. ზოგ სკოლაში მაღალი კატეგორიის კლასები ექსკლუზიურია მაშინ, როდესაც სხვა სკოლებში უფრო ინკლუზიურია და ხშირად ღიაა საშუალო და საშუალოზე დაბალი ფენის მოსწავლეებისთვის, რომლებსაც პოტენციალი გააჩნიათ. ძალიან მნიშვნელოვანია, თუ როგორ მოქმედებს ტრეკინგის სისტემა. ის ყველაზე კარგად მუშაობს, ანუ ქმნის მეტ შესაძლებლობას და ეხმარება მეტ სტუდენტს, როცა კატეგორიებს შორის არის მობილობა. ამ სისტემებში სტუდენტები თავსუფლად ინაცვლებენ ერთი კატეგორიიდან მეორეში იმის მიხედვით, იმატებს თუ იკლებს მათი აკადემიური მოსწრება. ამგვარ სისტემებში არა მხოლოდ მაღალია წარმატება, არამედ იმდენად მცირეა განსხვავებები კატეგორიებს შორის, რომ დაბალი კატეგორიის მოსწავლე ძალიან არ ჩამორჩება მაღალ კატეგორიაში მოხვედრილ თანატოლს (გამორანი, 1992წ.). ტრეკინგი უფრო კარგად მუშაობს, როდესაც ის ეფუძნება მოსწავლეების ინდივიდუალურ მიღწევებს, ანუ იმას, რაც შეისწავლეს, და არა ინტელექტის ტესტის მაჩვენებლებს.

ინტელექტის ტესტი თავდაპირველად საზღვრავს იმას, თუ რომელ კატეგორიას შეესაბამება მოსწავლე, ხოლო შემდეგ ემსახურება იმის განსაზღვრას, აქვს თუ არა მოსწავლეს კოლეჯში სწავლის გაგრძელების პოტენციალი. ბევრ ქვეყანაში კოლეჯში მისაღებად გამოცდების ჩაბარებაა საჭირო. ეს გამოცდები ჩვეულებრივ აფასებენ სტუდენტის მიერ სტანდარტული სასწავლო პროგრამის ცოდნას, რომელიც საერთოა საშუალო სკოლების

ყველა მოსწავლისათვის. თუმცა, აშშ-ში არ არის ასეთი საერთო სტანდარტი სკოლების წარმატების გასაზომად. იმის მაგივრად, რომ გავზომოთ სტუდენტების რეალური ცოდნა, ჩვენ ვეყრდნობით „ინტელექტის“ ტესტებს, რომლებიდანაც ყველაზე ცნობილია SAT-ი (scholastic aptitude test). ამ ტესტებზე დაყრდნობა ასახავს არა მხოლოდ ერთიანი სასკოლო პროგრამის დეფიციტს, არამედ იმ მნიშვნელობასაც, რასაც ამერიკელები შესაძლებლობებს შორის სხვაობას ანიჭებენ.

SAT-ი ზომავს აკადემიურ პოტენციალს და შემდგომი სწავლისთვის მზადყოფნას, თუმცა, მისი ოპონენტები ამტკიცებენ, რომ ტესტის შედეგები უშუალო კავშირშია მოსწავლის ოჯახის შემოსავალთან: რაც უფრო დაბალია ოჯახის შემოსავალი, მით უფრო დაბალია SAT-ის საშუალო ქულა (იხ. სქემა 12.2). შავკანიანები და სხვა ეთნიკური უმცირესობის წარმომადგენლები უფრო დაბალ ქულებს იღებენ, ვიდრე თეთრკანიანები, ხოლო ქალებს მამაკაცებზე ცუდი შედეგი აქვთ (მანზო, 1994წ.) (იხ. სქემა 12.3). როგორც ჩანს, SAT-ის „ინტელექტი“ იმგვარადაა განაწილებული, რომ ის ასახავს საზოგადოებაში სიმდიდრისა და ძალაუფლების განაწილებას.

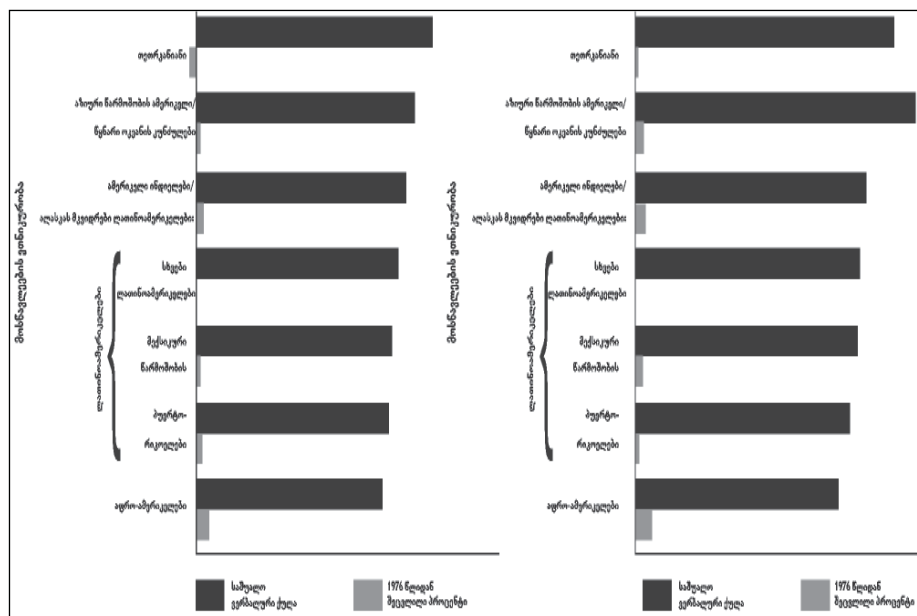
სქემა 12.2 / ოჯახის შემოსავალი და SAT-ის ქულები, 1994წ.

ვერტიკალური ხაზი: საშუალო ქულები: საშუალო ქულები მათემატიკაში, საშუალო ქულები ვერბალურ ნაწილში რას ზომავს SAT-ი რეალურად? თუ მაღალი ქულები შეესაბამება მაღალ შემოსავალს, ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ მდიდარი სტუდენტები უფრო ჭკვიანები არიან, ვიდრე ღარიბები? თუ ეს მათი, როგორც ჯგუფის, განათლებასა და გამოცდილებას უნდა მივაწეროთ?

წყარო: კოლეჯის დამამთავრებელი კურსის სტუდენტების შესახებ ეროვნული ანგარიში. 1994წ. განათლების ტესტირების სამსახური 1995წ.

განმანათლებლები შემოფოთებულები არიან ბოლო 25 წლის განმავლობაში SAT-ის ქულების გაუარესებით. ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი 1960-იანი წლების ბოლოს და 1970-იანი წლების დასაწყისში დაფიქსირდა — 940, რომელიც 1982 წელს 893-მდე დავარდა. 1994 წლისთვის მაჩვენებელმა კვლავ აიწია 902-მდე. შედეგების გაუარესებას ორი ახსნა აქვს. პირველი დაკავშირებულია კოლეჯში სწავლის შესაძლებლობების გაზრდით 1960 წლის შემდეგ და კვლავ შემცირებით 1980-იან წლებში. მეორე მიზეზის თანახმად, დაბალი მაჩვენებელი გამოწვეულია აშშ-ის სკოლებში სწავლების ხარისხის გაუარესებით. განათლების ტესტირების სამსახური (ETS) რომელიც აქვეყნებს SAT-ს ამბობს, რომ მის მიერ ჩატარებული კვლევები უფრო პირველ მიზეზს ადასტურებს. შესაბამისად, 1994

წლის შემდეგ მათ შეცვალეს ქულების დაჯამების სისტემა. ახლა მოსწავლეების შედეგები რიცხობრივად უფრო მაღალია. მაგალითად, ადრე თუ რომელიმე მოსწავლეს ვერბალურ ნაწილში ქონდა 500 ქულა, ახლა ეს ქულა 560-ს უდრის. ETS ამით იმედოვნებდა, რომ საშუალო რიცხობრივ ქულას შეუსაბამებდა ტესტის ზოგად მაჩვენებელს, რაც ბოლო დროს აღარ ხდებოდა, რადგან ტესტის ჩაბარების მოსურნეთა უზარმაზარმა არმიამ საშუალო მაჩვენებლის ქვემოთ დანევა გამოიწვია. დაჯამების ახალმა სისტემამ აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია. ზოგი მიიჩნევს, რომ ამ საკითხის გარშემო წამოჭრილი უთანხმოების გადასაწყვეტად საჭიროა ერთიანი ეროვნული სტანდარტის შემოღება, რომელიც ყველა სკოლისთვის სავალდებულო იქნება და ტესტებიც შეაფასებს კონკრეტული საგნის სწავლის დონეს. თუმცა, სახელმწიფო სტანდარტის შემუშავების ყველა მცდელობა მძაფრ პოლიტიკურ წინააღმდეგობას გადააწყდა.

სქემა 12.3 / რასა და SAT-ის ქულები, ცვლილებები პროცენტულ მაჩვენებლებში 1976 წლიდან. რაზე მიგვანიშნებს SAT-ის ქულებში რასობრივი განსხვავება? უმცირესობების წარმომადგენლები, სავარაუდოდ, ნაკლებს გამოიმუშავენ და მათი შედეგებიც თეთრკანიანებთან შედარებით ცუდ სკოლებში სწავლობენ. ხომ არ ვაკვირდებით კიდევ ერთ კავშირს განათლებას, შემოსავალსა და SAT-ის ქულებს შორის? ყურადღება მიაქციეთ, რომ 1970-იანი წლებიდან მოყოლებული მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა შავკანიანი მოსწავლეების ქულები, რაც, ალბათ, გაფართოებული საგანმანათლებლო და ეკონომიური შესაძლებლობებით აიხსნება.

წყარო: კეტლინ კენედი მანზო „SAT-ის ქულები აგრძელებს ამჟამინდელი ტენდენციის შენარჩუნებას“, შავკანიანთა საკითხი საშუალო განათლებაში 11. 14 (1994 წლის 4 სექტემბერი):11.

სკოლის მიტოვება და გაენათლებლობა

არაკვალიფიციური სამსახურებიც კი დღეს საშუალო განათლების დიპლომს ითხოვს. მიუხედავად ამისა, ყოველ წელს მილიონობით ამერიკელი მოსწავლე ანებებს თავს სწავლას

და არ ამთავრებს საშუალო სკოლას. სწავლის მიტოვების მიზეზები მრავალია: იდენტიფიკაციის ნაკლებობა მრჩეველებთან და მასწავლებლებთან, გამოუცდელი მასწავლებლები, რომლებიც არ ცდილობენ, განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციონ სუსტ მოსწავლეებს და სწავლისაკენ „შემოაბრუნონ“; ასევე, მკაფიოდ განსაზღვრული მიზნებისა და ღირებულებების ნაკლებობა, რომლებიც ხელს უწყობს მოსწავლეს, დარჩეს სკოლაში; პასიური მშობლები და უაზრო წესების მქონე სკოლის მკაცრი ბიუროკრატია (დ. მანი, 1986წ. რენდონი და მეტიუსი, 1989წ.).

ჩატარებული კვლევების შედეგად დადასტურდა, რომ ეთნიკური უმცირესობის წარმომადგენელი მოსწავლეები უფრო ხშირად ანებებენ სწავლას თავს, ვიდრე სხვები. ადრე ძალიან ბევრი შავკანიანი ტოვებდა სკოლას სწავლის დამთავრებამდე, დღეს მათი რიცხვი შედარებით შემცირდა (ამჟამად დაახლოებით 30% ანებებს სწავლას თავს), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, შავკანიანი მოსწავლეების მიერ სწავლის შეწყვეტის მაჩვენებელი მაინც აღემატება თეთრკანიანების იმავე მაჩვენებელს (დაახლოებით 20%). სკოლის მიტოვების მაჩვენებელი ლათინოამერიკელებს შორის სკანდალის მიზეზი გახდა აშშ-ში (50 %) (აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო). ეს მაჩვენებელი ასევე მაღალია იმ მოსწავლეების შორის, რომლებიც ერთ-ერთ მშობელთან იზრდებოდნენ (მშობლები დაშორებული იყვნენ, ან რომელიმე გარდაცვლილი იყო). მოკლედ რომ ვთქვათ, სოციალურად, აკადემიურად და ეკონომიურად არაპრივილეგირებულ მოსწავლეებს უფრო აქვთ პერსპექტივა, სწავლა ნაადრევად შეწყვიტონ (ეკსტრომი და სხვები, 1986წ. ნატრიელო, პალასი და მაკდილი, 1986წ.).

როგორც უკვე ვნახეთ, სასკოლო აქტივობებში მონაწილეობის მიღების შეწყვეტა და სკოლის მიტოვება, სკოლების მიმართ გამოსატული წინააღმდეგობის უკიდურესი ფორმაა. უილისისა და ფოლის მიერ შესწავლილი ბევრი ახალგაზრდა მხოლოდ იმიტომ ჩერდებოდა სკოლებში, რომ ასაკი არ უწყობდა ხელს, მიეცოვებინათ სწავლა. ამ კატეგორიის ბავშვების ოჯახების შესწავლამ ნათლად დაგვანახა, თუ როგორ ყალიბდება სკოლების წინააღმდეგ მიმართული დამოკიდებულება. ტედ ოკეიმ და ფილიპ კუსაკმა (1995წ.) შეისწავლეს 12 თეთრკანიანი შუადასავლეთელი ოჯახი. მათ აღმოაჩინეს, რომ სკოლების მიმართ უარყოფითი დამოკიდებულება ოჯახებში ერთი თაობიდან მეორეს გადაეცემოდა. ბავშვების მშობლები არად აგდებდნენ სკოლასა და განათლების მნიშვნელობას, თავის დროზე მათაც უკიდურესად ნეგატიური მოგონებები აკავშირებდათ სკოლებთან.

„მე ვერ ვეწყობოდი სკოლის ხელმძღვანელობას და მასწავლებლებს და არც გაკვეთილებზე ყოფნა მეხალისებოდა... სადღაც დავიკარგე თითქოს და ამას ემატებოდა გაუთავებელი საყვედურები დირექტორისგან, მასწავლებლებისგან, რომლებიც ფიქრობდნენ, რომ შარის თავი ვიყავი“ (გვ. 255).

ოკეი და კუზიკი ასე ახასიათებდნენ მშობლების ამ კატეგორიას:

მათ არ ეხალისებოდათ სკოლაში სიარული, იქ თავს ცუდად გრძნობდნენ, მოსწავლეები დასცინოდნენ, საგნები მოსაწყენად ეჩვენებოდათ, მასწავლებლებს არ უყვარდათ. შესაბამისად, არც ამათ უყვარდათ მასწავლებლები. მათ აკლდათ მოტივაცია, მცდელობა და ინტერესი და ხშირად ვარდებოდნენ ხიფათში. მათი მოგონებებიდან ირკვევა, რომ ხშირად აცდენდნენ სკოლას, ჩხუ-

ბობდნენ, ცუდად სწავლობდნენ ან საერთოდ არ სწავლობდნენ, არ ემორჩილებოდნენ ბრძანებებს, საბოლოოდ კი თავისი ნებით ანებებდნენ სკოლას თავს ან ღირეცია აგდებდა მათ. მათ ახასიათებდათ ინდიფერენტიზმი სწავლის მიმართ და არად აგდებდნენ დაპირებულ ჯილდოებს. უფრო მეტიც, ოჯახებში — განსაკუთრებით ეს ეხება უმცროს თაობას — ისინი ისმენდნენ მშობლების ამბებს უსამართლობაზე. „სკოლა არის ცუდი გამოცდილება“ — ეს იყო ოჯახური ისტორიის ნაწილი, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემოდა (გვ. 256).

ეს მშობლები შვილებს სკოლაში მისვლისთანავე ტვირთავდნენ უარყოფითი ემოციით და, შესაბამისად, კონფლიქტები სკოლაში ადრეული ეტაპიდანვე იწყებოდა (ენსმინგერი და სლუსარიკი, 1992წ.).

სკოლის მიტოვების შემთხვევების უმეტესობა პროფესიულ ან არააკადემიურ კატეგორიებზე მოდის. ბევრი, ვინც წყვეტს სწავლას, თანაკლასელებზე უფროსია, რადგან ერთხელ ან მეტჯერ მოუწია ერთსა და იმავე კლასში სწავლა. ბევრის ოჯახს ბევრი პრობლემა აწუხებს — სიღარიბე, ნარკოტიკები და ალკოჰოლი, უმუშევრობა, ნასამართლეობა და სხვ. ოჯახურმა პრობლემებმა შეიძლება გავლენა იქონიოს აკადემიურ მოსწრებაზე. მარტოხელა მშობლებს სავარაუდოდ არ ექნებათ საშუალება, რომ ინვესტირება მოახდინონ საკუთარი შვილების განათლებაში. საცხოვრებელი ადგილის ხშირი ცვლა, რაც ასევე დაკავშირებულია ოჯახურ პრობლემებთან, სავარაუდოდ ბავშვების მიერ სასკოლო განათლების შეწყვეტას გამოიწვევს (ასტონი და მაკლანაჰანი, 1991წ.).

სოციოლოგები ფიქრობენ, რომ პრობლემის დაძლევა რამდენიმე გზით შეიძლება. მშობლებმა მეტი ინტერესი უნდა გამოიჩინონ შვილების განათლებისადმი და ხშირად გააკონტროლონ მათი შედეგები სწავლაში. სოციოლოგები ახსენებენ პროგრამებსაც, რომლებიც მიზნად ისახავს პოტენციური „სკოლის მიმტოვებლების“ გამოვლენას დისციპლინაზე, დაბალ ნიშნებსა და არადაამაკმაყოფილებელ დასწრებაზე დაკვირვებით. არსებობს მეორე კატეგორიის პროგრამებიც, რომლებიც გამიზნულია მოუხვენარი და პრობლემატური მოზარდების სკოლაში დასაკავებლად. ეს პროგრამები ფულად ნახალისებასაც კი მოიცავს საჭიროების შემთხვევაში (ექსტრომი და სხვები, 1986წ.).

ერთი მიზეზი, რის გამოც განმანათლებლები და საზოგადოების წევრები შეშფოთებული არიან სკოლების მიტოვების მონაცემებით, არის ის, რომ რამდენიმეწლიანი განათლებით მოსწავლეები სავარაუდოდ ვერ აითვისებენ საზოგადოებაში დამკვიდრებისათვის საჭირო უნარ-ჩვევებს. ამ უნარ-ჩვევებიდან ყველაზე უმთავრესია, ალბათ, წერა-კითხვის ცოდნა. ფუნქციონალური განათლება მოითხოვს უფრო მეტს, ვიდრე უბრალოდ წერა-კითხვის ცოდნა — ანუ ის მოითხოვს წერა-კითხვის უნარ-ჩვევას ისე, რომ ადამიანმა შეძლოს ყოველდღიური დავალებების შესრულება, მაგალითად, წაიკითხოს და გაიგოს წამალზე მითითებული ინსტრუქცია. მიუხედავად იმისა, რომ აშშ-ში, რომელიც ყოველწლიურად უამრავ ემიგრანტს იღებს, ეს პრობლემა ყოველთვის არსებობდა (გრაუბერდი, 1990წ.), ის დღეს უფრო და უფრო მწვავედება. მოზრდილებში წერა-კითხვის ცოდნის შესახებ ეროვნული გამოკითხვის 1993 წელს გამოქვეყნებული შედეგების მიხედვით, გამოიკვეთა წერა-კითხვის ცოდნის ხუთი ძირითადი დონე (1 დონე ყველაზე დაბალია). ამ შედეგების თანახმად, ამერიკელი მოზრდილების 20 %-ის წერა-კითხვის უნარი პირველ დონეს შეესაბამება (კირში და სხვები, 1993წ.). ეს იმას ნიშნავს, რომ მათ შეუძლიათ მხოლოდ დამატებითი დავალებების შესრულება, როგორცაა სპეციალურ ფორმაზე შეხვე-

დრის ადგილისა და დროის ამოცნობა. გამოკითხულთაგან 40 მილიონს ანუ ორ მესამედს დამთავრებული არ ჰქონდა საშუალო სკოლა; გამოკითხულთა 25%-ის, ანუ 50 მილიონის ცოდნა შეესაბამებოდა მეორე დონეს ანუ მათ შეეძლოთ მარტივი რუკის წაკითხვა, მარტივი ფორმის შევსება და ტექსტში კონკრეტული ინფორმაციის მიგნება (კირში და სხვები, 1993წ.). იქიდან გამომდინარე, რომ თანამედროვე შრომის ბაზარი დასაქმების მოსურნეებისგან ძირითად განათლებას მოითხოვს, გასაკვირი არაა, რომ წერა-კითხვის უცოდინარობის მაჩვენებელი საერთო შეშფოთების საგნად იქცა. როგორც ჩანს, სკოლები ვერ ასრულებენ ძირითად ფუნქციას, რადგან მათი მოსწავლეების უმრავლესობას კითხვის უნარ-ჩვევაც კი არა აქვს გამომუშავებული.

სკოლების უუნარობა მოსწავლეებისათვის წერა-კითხვის სწავლებასთან დაკავშირებით კამათის საგანია. დეივიდ ჰოკინსი (1990წ.) ამტკიცებს, რომ სკოლაში ასწავლიან მხოლოდ ასოების ცნობას, მართლწერასა და გრამატიკას, მაგრამ სკოლა არ აღძრავს მოტივაციას მოსწავლეებში, რადგან არ სთავაზობს მათ მდიდარ და მათთვის საინტერესო საკითხავ მასალას. როდესაც მოსწავლეებს ავალევენ მხოლოდ გაკვეთილების დასწავლას, მათ ეკარგებათ ინტერესი, წაიკითხონ კლასგარეშე ლიტერატურა.

ბანათების ხეფოხმა

აშშ-ში სკოლები კარგა ხანია იქცნენ სოციალური რეფორმის ინსტრუმენტად. მიიჩნევენ, რომ სკოლების ფუნქციაა, ხელი შეუწყოს ემიგრანტების ასიმილაციას, წაახალისოს ზნეობრივი ღირებულებები და სოციალური მობილობა. ცხადია, ქვეყნის მიერ უფასო საჯარო სწავლება შემოღებულ იქნა დემოკრატიულ პროცესებში მონაწილეობის მისაღებად მოქალაქეების მომზადების მიზნით. სკოლებში უამრავი რეფორმა ხორციელდება: მართლწერის წესების გამარტივება (ეს რეფორმა ეკუთვნის ნოე უებსტერიდს), სკოლაში ცემის აღკვეთა, სწავლების პროფესიად დამკვიდრების მცდელობა, მასწავლებლების ხელფასების მომატება, დაზეპირების აღკვეთა, სქესობრივი განათლების შემოღება, რასობრივი სეგრეგაციის დასრულება და კომპიუტერული ტექნოლოგიების დამკვიდრება. ამგვარი რეფორმები, მიუხედავად იმისა, თუ რაზე იყვნენ ისინი ორიენტირებული — პედაგოგიურ ტექნიკის გაუმჯობესებასა თუ სკოლების სოციალურ ორგანიზებაზე, — უფრო მასშტაბური სოციალური მოძრაობის პროდუქტი იყო (ბერუბე, 1994წ.). მაგალითად, სკოლებში რასობრივი სეგრეგაციის აღკვეთის მცდელობა ადამიანის უფლებების დაცვის შესახებ მოძრაობის ნაწილი იყო.

დღეს ფართოდ გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, აშშ-ის სკოლები ისე არ ფუნქციონირებენ როგორც საჭიროა. მაჩვენებლები, რომლის მიხედვითაც ამერიკელი მოსწავლეები ჩამორჩებიან სხვა ქვეყნებში მცხოვრებ თანატოლებს, ბადებს შიშს, რომ აშშ-ს მრეწველობა ვეღარ იქნება კონკურენტუნარიანი მსოფლიო ბაზარზე. აშშ-ის სკოლებს იმის გამოც აკრიტიკებენ, რომ ვერ ასწავლიან ძირითადად, არც დისციპლინა უფარგათ და, გარდა ამისა, ვერ უზრუნველყოფენ თანაბარ შესაძლებლობებს ყველა მოსწავლისთვის. წარსულში განხორციელებულ რამდენიმე რეფორმას (როგორიცაა დადებითი დისკრიმინაცია და სასწავლო პროგრამის გადასინჯვა) მწვავე რეაქცია მოჰყვა. განათლების გარშემო ატეხილი აჟიოტაჟი მიუთითებს მის დიდ მნიშვნელობაზე და აგრეთვე იმაზე, თუ

რამდენად ბევრს ელიან ამერიკელები საკუთარი განათლების სისტემისგან. გამომდინარე იმ ფაქტიდან, რომ განათლება ეხება ბავშვებს, ეს საკითხი ოჯახსა და ზნეობასაც უკავშირდება. ამას ემატება ისიც, რომ სკოლების შენახვა ძვირი ჯდება და, ძირითადად, გადასახადებისგან მიღებული თანხებით ფინანსდება, ამიტომ სკოლები ხშირად ხდება მათი სამიზნე, რომლებიც სამთავრობო ბიუჯეტის შემცირებას ითხოვენ. დებატები, თუ რა და როგორ უნდა ისწავლონ ბავშვებმა, ჯერ კიდევ მიმდინარეობს.

1993 წელს, Gallup Poll-მა (ელამი, როუზი და გელაპი, 1993წ.), დაადასტურა, რომ მათი რესპონდენტების 47%-მა კითხვაზე: შეეფასებინათ ადგილობრივი საჯარო სკოლა, შეფასებად „5“ ან „4“ მიანიჭა. გასაოცარია, რომ სახელმწიფო საჯარო სკოლების შეფასებისას რესპონდენტთა მხოლოდ 19%-მა მისცა მათ იგივე შეფასება. თუმცა, როდესაც რესპონდენტებს სთხოვეს, შეეფასებინათ სკოლები, სადაც მათი უფროსი შვილები დადიოდნენ, 72%-მა „5“ და „4“ შეფასება დააფიქსირა. ეს იმას ნიშნავს, რომ რაც უფრო მეტი ადამიანი იცნობს სკოლებს, მით უფრო მაღალია მათ მიერ სკოლების შეფასება. ეს ტენდენცია იძლევა დასკვნის გაკეთების საშუალებას იმის თაობაზეც, რომ „ნდობის კრიზისი“ საჯარო სკოლებში მედია ფენომენის სახით არსებობს, ანუ ყველამ „იცის“, რომ ის არსებობს, მაგრამ არსებობს როგორც აბსტრაქტული რამ. მიუხედავად გადასახადების მიმართ საჯარო პროტესტისა, გამოკითხულთა ზუსტად 90% ფიქრობდა, რომ „უფრო მეტი თანხა უნდა იხარჯებოდა საჯარო სკოლების ხარისხის გასაუმჯობესებლად ღარიბ შტატებსა და თემებში“, ხოლო 68%-მა სურვილი გამოთქვა, გადაეხადა უფრო მაღალი გადასახადი ქალაქში მდებარე სკოლების გამოსწორების მიზნით (ელამი, როუზი და გელაპი, 1993წ.).

დეხეგეგაცია და სხვა: ჩასა და სკოლები აშშ-ში

აშშ-ის განათლების სისტემაში გატარებული ყველაზე დიდი რეფორმა, ალბათ, ეხება იმ მცდელობას, რომელიც მიმართული იყო საჯარო სკოლების დესეგრეგაციისკენ, შავკანიანი ამერიკელების წარმატებისკენ და რასობრივი ინტეგრაციისკენ. ეს მცდელობა დაიწყო 1954 წელს უზენაესი სასამართლოს მიერ მიღებული გადაწყვეტილებით, რომელიც ეხებოდა საქეს „ბრაუნი განათლების საბჭოს წინააღმდეგ“. გადაწყვეტილების თანახმად, რასობრივ საფუძველზე სეგრეგირებული სკოლები არაკონსტიტუციურად გამოცხადდა. ამ საქმეში მოსარჩელე იყო ხუთი წლის შავკანიანი გოგონა ლინდა ბრაუნი, რომელსაც მეზობლად მდებარე თეთრკანიანი ბავშვების სკოლისათვის გვერდი უნდა აეწყო და მოშორებით მდებარე სკოლამდე მისულიყო. ბრაუნი ტოპეკაში, კანზასის შტატში ცხოვრობდა. სასამართლომ გადაწყვიტა, რომ ასეთი სეგრეგირებული განათლება ცალსახად არათანასწორუფლებიანი იყო. ბრაუნის საქმემდე საჯარო სკოლების უმრავლესობა სეგრეგირებული იყო, რასაც კანონი უმაგრებდა ზურგს, ხოლო შავკანიანებისთვის განკუთვნილი სკოლები ხარისხით გაცილებით ჩამორჩებოდა თეთრკანიანებისთვის განკუთვნილ სკოლებს. შავკანიანების სკოლებში ხშირად არ არსებობდა შიდა წყალგყვანილობის სისტემა და ცხელი წყალი, ასწავლიდნენ მოძველებული სახელმძღვანელოებით, მასწავლებლებს ცოტას უხდიდნენ, არ არსებობდა პროექტორები.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ სამოქალაქო უფლებების მოძრაობის დაწყებასთან ერთად, ყურადღების ცენტრში მოექცა განათლების არათანაბარი შესაძლებლობები

შავკანიანებისთვის. რეალურად, შავკანიანი განმანათლებელის ბუკერ თ. ვაშინგტონის (1856 — 1915წ.) მოღვაწეობისა და შავკანიანთა სასწავლებლების დაარსების (ფისკის უნივერსიტეტი (1866წ.), ჰოვარდის უნივერსიტეტი (1967წ.), ტუგალოს კოლეჯი (1869წ.) და ტასკეგის ინსტიტუტი (1881წ.) შემდეგ მიმდინარეობს დებატები იმასთან დაკავშირებით, თუ სად უფრო კარგად სწავლობენ შავკანიანები — ცალკე თუ თეთრკანიანებთან ერთად. მაგრამ 1950 წლისათვის გაიზარდა შემოფოთება იმასთან დაკავშირებით, რომ სეგრეგირებულ სკოლებში შავკანიან ბავშვებს ცუდად ემსახურებოდნენ. თეთრკანიანი მხარდამჭერების მეშვეობით ამერიკელებმა სარჩელი შეიტანეს სასამართლოში. ყველაზე მნიშვნელოვანი გახდა საქმე — „ბრაუნი განათლების საბჭოს წინააღმდეგ“.

დესეგრეგაციის პროცესი კიდევ უფრო დაჩქარდა 1964 წელს სამოქალაქო უფლებების შესახებ კანონის დამტკიცების შემდეგ; 1965 წელს კი ამოქმედდა ფედერალური პროგრამა, რომელიც მიზნად ისახავდა ფედერალური საჯარო სკოლების დახმარებას. ამასთან, ფედერალური დაფინანსების მიღების წინაპირობა იყო რასობრივი ინტეგრაცია (ტიუბერი, 1990წ.). 1964 წლის სამოქალაქო უფლებების შესახებ კანონის თანახმად, სოცოლოგების ჯგუფი ჯეიმს კოულმენის მონაწილეობით (1966წ.), შეუდგა აშშ-ის საჯარო სკოლებში არსებული უთანასწორობის შესწავლას. კოულმანმა აღმოაჩინა, რომ არსებული მნიშვნელოვანი განსხვავება შავკანიანთა და თეთრკანიანთა სკოლებს შორის ერთ მოსწავლეზე დახარჯული თანხის, შენობის სიძველის, ბიბლიოთეკის, სახელმძღვანელოების რაოდენობის, მასწავლებლების დახასიათებისა და კლასების ზომების მხრივ, მნიშვნელოვნად არ აისახებოდა სწავლაზე. ამ მხრივ მნიშვნელოვანი იყო მოსწავლის სოციალური გარემო — განსაკუთრებით ოჯახის წევრებისა და თანატოლების დამოკიდებულება და ქცევა — რაც განაპირობებდა კონკრეტული ბავშვის წარმატებას ან წარუმატებლობას. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სკოლებს ნაკლებად შეეძლოთ, მოეხდინათ ბავშვის შესაძლებლობების კომპენსირება, როდესაც მათ არ შეეძლოთ გამოეყენებინათ მნიშვნელოვანი შემეცნებითი უნარ-ჩვევები (კითხვა, წერა, ანგარიში, მოსმენა და მეტყველება, პრობლემების გადაჭრა) საკლასო ოთახის გარეთ (კლარკი, 1990წ.).

მას შემდეგ, კოულმანის დასკვნის მიხედვით აღმოჩნდა, რომ სოციალურად უკეთეს მდგომარეობაში მყოფი ბავშვები, სავარაუდოდ, უფრო წარმატებულები იყვნენ სკოლაში, სასამართლომ დაასკვნა, რომ ყველა ბავშვი უნდა სარგებლობდეს უფლებით სწავლობდეს სკოლაში, სადაც შედარებით განაწილებულია „უკეთეს“ მდგომარეობაში მყოფი და მათგან განსხვავებული ბავშვები. რადგანაც „უკეთესი“, „უპირატესი“ მდგომარეობა შეესაბამება რასას, ამ ინტერპრეტაციამ საფუძველი ჩაუყარა ბავშვების გადანაწილებას სკოლების სისტემაში, უმთავრესად ბასინგის (განხილულია ქვემოთ) მეშვეობით. თვითონ კოულმანი დიდი ხნის განმავლობაში ებრძოდა ამგვარ გადანაცვლებას. კოულმანის ანგარიშმა საფუძველი ჩაუყარა **კომპენსირებულ განათლებას**, გამდიდრებულ პროგრამას, რომელიც ეხმარებოდა შავკანიან მოსწავლეებს, დასწოდნენ პრივილეგიებულ სტუდენტებს.

კოულმანის ანგარიშის გამოქვეყნებიდან რამდენიმე წლის შემდეგ კრისტოფერ ჯენკსმა და მისმა კოლეგებმა ერთი ნაბიჯით დახვეწეს კოულმენის დიაგნოზი გამოკვლევაში „*უთანასწორობა*“ (1972წ.). ჯენკსმა აღმოაჩინა, რომ სწორედ საკლასო ოთახის გარეთ არსებული სოციალური უთანასწორობა განაპირობებდა უთანასწორობას საკლასო ოთახში; ამტკიცებდა, რომ სკოლებს არაფრის გაკეთება შეეძლოთ ამ მხრივ, ისინი ვერ მოახდენდნენ სასწაულს. სკოლების რეფორმირება ვერ შეცვლიდა ძალებისა და პრივილეგიების განაწილებას, რაც ყოველთვის იყო ამერიკული სოციალური წყობის ნაწილი. ჯენკსის

აზრით, ამის გამოსასწორებლად უთანასწორობაზე იერიში უნდა მიეტანათ პირდაპირ, ეკონომიკური ზომებით და არა სკოლების რეფორმირებით.

ერთი საშუალება სკოლების სისტემაში უთანასწორობის გამოსასწორებლად არის დასახლების დისკრიმინაციული ფორმით გამოწვეული რასობრივი დისბალანსის საპირისპირო მოქმედება — ბასინგი. 1960-იანი წლების დასაწყისისთვის ბასინგის წყალობით მნიშვნელოვნად შემცირდა სეგრეგაცია სკოლებში, განსაკუთრებით ქვეყნის სამხრეთით. მისი ეფექტურობისა და ამერიკელების უმეტესობის მიერ ინტეგრაციის მხარდაჭერის მიუხედავად, ბასინგი არასოდეს ყოვილა პოპულარული (ფორმიზანო, 1991წ.). ბასინგის ოპონენტები ღელავენ საკუთარი შვილების უსაფრთხოებაზე, არ მოსწონთ, როდესაც ბავშვები დროს ავტობუსებით მგზავრობაში კარგავენ, იმის ნაცვლად, რომ საშინაო დავალება აკეთონ სახლში ან კლასგარეშე საქმიანობას მიჰყონ ხელი და სინანულს გამოთქვამენ სამეზობლო სკოლების გაუქმების გამო (არმორი, 1989წ.). ბასინგის დაწესება არ ნიშნავს რასიზმს (შავკანიანთა ნაწილიც ეწინააღმდეგება მას); იყო დრო, როდესაც ბასინგის ოპონენტობა გამოიწვია შიდარასობრივმა კონფლიქტებმა, რომელიც ინტეგრაციას მოჰყვა შედეგად (ოლზაკი, შენანჰანი და უესტი, 1994წ.).

როდესაც ბასინგი სავალდებულო ხდება, მშობელთა ნაწილს საკუთარი შვილები საჯარო სკოლებიდან გამოჰყავს და ან კერძო სკოლებში გზავნის, ან მთელი ოჯახი მეტწილად თეთრკანიანებით დასახლებულ რაიონში გადადის საცხოვრებლად. ასეთ ადგილში, შესაბამისად, ბასინგიც არ არის საჭირო. თეთრკანიანი ოჯახების სამეზობლოებიდან გასვლის პროცესს (ოჯახებისა, რომლებიც ბასინგსა და რასობრივი ინტეგრაციის სხვა ფორმებს გაურბიან), *თეთრკანიანთა გადინება* ეწოდება. ეს ფენომენი არა მხოლოდ უთხრის ძირს დისეგრეგაციას, არამედ ამცირებს გადასახადებისგან მიღებულ დაფინანსებას, რადგან ტერიტორიას საშუალო ფენის თეთრკანიანთა ოჯახები ტოვებენ. ზოგ ადგილას, სადაც ბასინგი სავალდებულოდ გამოცხადდა, თეთრკანიანთა გადინების დონე შემოფოთების საგნად იქცა (არმორი, 1989წ. ტოიბერი, 1990წ.). მაგალითად, ვირჯინიის შტატის ქალაქ ნორფოლკში ფედერალურმა სასამართლომ გამოსცა ბასინგის შეჩერების ბრძანება, რათა შეეჩერებინა თეთრკანიანთა ოჯახების გადინება სამეზობლოდან (არმორი, 1991წ.). თუმცა, სამხრეთის ზოგ ქალაქში მაინც დაფიქსირდა თეთრკანიანების გადინება, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ადგილებში ბასინგი არასდროს ყოფილა გამოყენებული რასობრივი ინტეგრაციის საშუალებად. ამგვარ შემთხვევებში თეთრკანიანი ოჯახების მიერ გადადგმული ნაბიჯი მხოლოდ ინტეგრირებული განათლების წინააღმდეგ პროტესტის ფორმა იყო. მარტივმა რასიზმმა შეიძლება მოტივაცია მისცეს თეთრების გადინებას. ინტეგრირებული სკოლები, სავარაუდოდ, საფრთხეს შეუქმნიან მათი შვილების განათლებას და მათ საკუთარ სოციალურ და ეკონომიკურ მდგომარეობას მაშინ, როდესაც გაიზარდა კონკურენცია სამსახურებისთვის (მიკელსონი და რეი, 1994წ.).

სკოლებში თანაბარი შესაძლებლობის შესაქმნელად მეორე მცდელობა არის დადებითი დისკრიმინაცია ანუ დისკრიმინაციის აღმოფხვრის მექანიზმი შავკანიანებისთვის კონკურენტული შანსების გაზრდით.

განათლებაში დადებითი დისკრიმინაციასთან დაკავშირებული ყველაზე გახმაურებული საკითხია ჩარიცხვა კოლეჯებსა და უნივერსიტეტში. მიუხედავად იმისა, რომ დადებითი დისკრიმინაცია ხშირად მიჩნეული წარსულის დანაშაულების გამოსწორების მცდელობად (განსაკუთრებით ეს ეხება აფროამერიკელების მონობას და ხანგრძლივ დისკრიმინაციას), ის უფრო დღეს არსებული უთანასწორობის აღმოფხვრისკენაა მიმარ-

თული, რომელიც სათავეს თანამედროვე დისკრიმინაციის ფორმებისგან იღებს. უფრო მეტიც, დადებითი დისკრიმინაციის კრიტიკოსები ამტკიცებენ, რომ დღეს შავკანიანებს „არასამართლიანად“ აქვთ მინიჭებული უპირატესობები. ყოფილი მოსწავლეების, სპორტსმენების, განსაკუთრებული ნიჭით დაჯილდოებული სტუდენტებისა და ზოგადად შეძლებული თეთრკანიანების შვილებს უმცირესობებამდე დიდი ხნით ადრე იღებდნენ კოლეჯში (რიდი, 1995წ.).

მიუხედავად იმისა, რომ დადებითი დისკრიმინაცია ხელს უწყობს შავკანიანების პროგრესს, აზრთა სხვადასხვაობა მათ შორისაც აღინიშნება. ნაწილი ფიქრობს, რომ შავკანიანი სტუდენტები მეტ წარმატებას აღწევენ ისეთ გარემოში, სადაც არ არიან თეთრკანიანები და სადაც მათ მიღწევებსა და წარმატებებს მართლა აფასებენ (ტრაუბი, 1994წ.). ბევრი თეთრკანიანი (და არაშავკანიანი ეთნიკური უმცირესობების წარმომადგენლები, უფრო მეტად აზიელები) ღიად დაუპირისპირდნენ კონსერვატორების მიერ წამოწყებულ დადებითი დისკრიმინაციის პროცესს. მიუხედავად შიშისა, რომ შავკანიანი სტუდენტები დაუმსახურებლად მიითვისებენ თეთრკანიანებისთვის განკუთვნილ ადგილებს კოლეჯებში, რასობრივი სეგრეგაცია მაინც მოქმედებს. ეს განსაკუთრებით სამხრეთში აღინიშნება (ეფელბომი, 1991წ.), თუმცა, სელექციური კოლეჯები ხშირად ვერ პოულობენ აფრო-ამერიკელი ან ლათინოამერიკელი სტუდენტების საკმარის რაოდენობას, რომლებმაც წარმატებით დაასრულეს საშუალო სკოლა, რათა ჩარიცხონ ამ ჯგუფში. ამგვარი კოლეჯები ხშირად ამარტივებენ მიღების კრიტერიუმებს უმცირესობებისთვის. ამისათვის იყენებენ დამატებით პროგრამებს და იმედი აქვთ, რომ არც სტუდენტები დააკლებენ ცდას წარმატების მისაღწევად. რასაკვირველია, არსებობენ ისეთი შავკანიანი და ლათინო-ამერიკული წარმოშობის სტუდენტები, რომლებიც წარმატებას დადებითი დისკრიმინაციის გარეშეც მიაღწევდნენ. კრიტიკოსები მიიჩნევენ, რომ დადებითი დისკრიმინაცია მხოლოდ ჩრდილს აყენებს მათ ნიჭიერებასა და მიღწევებს.

დაფინანსება, აჩრევანი და ანგაჩიშვადებულება

აშშ-ის საჯარო სკოლები უმთავრესად გადასახადებისგან მიღებული თანხებით ფინანსდება. ზოგ სასკოლო ოლქში გადასახადები ძალიან დიდია. მე-20 საუკუნის ბოლო წლებში რამდენჯერმე გააკეთეს განაცხადი სკოლების დაფინანსების რეფორმასთან დაკავშირებით. მიუხედავად იმისა, რომ ეს შემოთავაზება ეხება სკოლების ხარისხის გაუმჯობესებას, თითქმის შეუქცევადად გულისხმობს გადასახადების შემცირებასაც. „სკოლების არჩევანის“ პროგრამა, რომელსაც ყველაზე ხშირად იცავენ, არის *ვაუჩერების სისტემა*. ამ გეგმის მიხედვით, თითოეული ბავშვს მოცემულ სასკოლო ოლქში ან შტატში მიანიჭებენ ვაუჩერს, რომელიც უტოლდება კონკრეტულ თანხას, რაც საჭიროა სასკოლო განათლების მისაღებად და ბავშვს ან მის მშობლებს შეეძლებათ, აირჩიონ საჯარო, კერძო, რელიგიური ან სეკულარული სკოლა. ამ გეგმას მხარს უჭერენ რელიგიური სკოლების მოსწავლეები და მათი მშობლები, რადგან ამგვარი სკოლები, კონსტიტუციის თანახმად, არ ფინანსდება სახელმწიფო სახსრებით. ვაუჩერების გეგმას მხარს უჭერენ კონსერვატორებიც, რომლებსაც მოსწონთ განათლებაზე „სახელმწიფო მონოპოლიის“ განადგურების იდეა და ფიქრობენ, რომ ვაუჩერები საშუალებას აძლევს „მომხმარებელს“, „იყიდოს“ სასურველი განათლება „თავისუფალ ბაზარზე“. ვაუჩერების სისტემის ოპონენტები, თავის

მხრივ, მრავალ პრობლემაზე მიუთითებენ: ვაუჩერები თითქმის არასდროს ეყოფა კერძო სკოლებში სწავლის გადასახადს; არ არსებობს კერძო სკოლების საკმარისი რაოდენობაც; შეიძლება ძალიან დიდი იყოს არჩეულ სკოლამდე ტრანსპორტირების ხარჯები; კერძო სკოლამ შეიძლება უარი გამოუცხადოს მიღებაზე ღარიბ მოსწავლეებს, უმცირესობებს, უნარშეზღუდულებს ან მათ, ვინც კარგად ვერ ფლობს ინგლისურს (კორვინი და დიანდა, 1993წ.). ვაუჩერების სისტემის შემოღება, — ამტკიცებენ ოპონენტები, — კიდევ უფრო გააძლიერებს სკოლების სტრატიფიკაციას, რადგან საუკეთესო და ყველაზე შეძლებული მოსწავლეები გადავლენ საჯაროდან კერძო სკოლებში, ხოლო საჯარო სკოლები დარჩება მოსახლეობის ყველაზე დაუცველ ფენას (ასტინი, 1992წ.).

სკოლების დაფინანსების რეფორმირებისათვის კიდევ ერთი შემოთავაზებაა *პრივატიზაცია*, რომელიც გულისხმობს სკოლების ფუნქციის გადაქცევას ბიზნესად ან გარე ორგანიზაციად. ზოგადად, პრივატიზაცია უფრო ეკონომიკური იქნება ანუ შესაძლებელი იქნება უკეთესი განათლების მიღება ნაკლებ ფასად. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგ თემში უკვე სცადეს პრივატიზაცია, ამ პროგრამამ ვერ გაამართლა. 1989 წელს ბოსტონის უნივერსიტეტმა თავის თავზე აიღო მასაჩუსეტისის შტატის ქალაქ ჩელსიში არსებული პრობლემური საჯარო სკოლის მართვა. ჯერჯერობით შეიმჩნევა მხოლოდ მოკრძალებული პროგრესი დასწრების, გამოცდების შედეგების, მიტოვების მაჩვენებლისა და უმაღლესი განათლების მაჩვენებლების მხრივ (განათლების დაიჯესტი, 1993წ.). თუმცა, ბალტიმორის საჯარო სკოლის გამოცდილება სრულიად განსხვავებულია. 1992 წელს ცხრა საჯარო სკოლის მმართველობა გადაეცა კომერციულ ფირმას სახელწოდებით Education Alternatives, Inc. (EAI). EAI ამტკიცებდა, რომ ის შეძლებდა, გაუმჯობესებინა მოსწავლეების აკადემიური მოსწრება, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. მიუხედავად იმისა, რომ EAI-ის მიერ მართული სკოლები სუფთა და მოწესრიგებულ შენობებში იყო განთავსებული, მოსწავლეების მოსწრების ხარისხი არ გაზრდილა მაშინ, როდესაც კომპანიამ რამდენიმე მილიონი დოლარით მეტი დახარჯა, ვიდრე საჯარო სკოლებმა (უელში, 1995წ.).

სკოლების რეფორმის კიდევ ერთი ასპექტი ეხება მოთხოვნას სკოლების უკეთესი ფუნქციონირებისა და ანგარიშვალდებულების შესახებ. ვაუჩერების გეგმა ანგარიშვალდებულების გაუმჯობესების ერთ-ერთი მცდელობაა: უკმაყოფილო მშობლებს შეუძლიათ შვილები სხვა საჯარო ან კერძო სკოლაში გადაიყვანონ. ანგარიშვალდებულების გაუმჯობესებას ხელს უწყობს სახლში განათლების მიღების შესაძლებლობაც. ჩვეულებრივ, კვალს მივყავართ *შედეგებამდე* ანუ იმ საბოლოო შედეგამდე, რასაც განათლების სისტემა იძლევა. ოპონენტები, რომლებიც ხაზს უსვამენ ანგარიშვალდებულების მნიშვნელობას, ამტკიცებენ, რომ სასკოლო სისტემა უფრო ხშირად ზრუნავს ზომებზე და გარეგნულ მხარეზე, მაგალითად: სკოლის შენობაზე, კლასების ზომაზე, მასწავლებლების რაოდენობასა და მათი ხელფასის ოდენობაზე, ასევე თითოეულ მოსწავლეზე გაღებულ დანახარჯებზე. მათი მტკიცებით, უფრო მნიშვნელოვანი უნდა იყოს, თუ რა შეისწავლეს ბავშვებმა სკოლაში გატარებული ერთი დღის, ერთი სემესტრის ან ერთი წლის განმავლობაში.

ამგვარი მიდგომა განათლებისადმი **შედეგებზე დაფუძნებული განათლების (OBE)** სახელითაა ცნობილი. ამ მიდგომის ძირითადი კონცეფციის თანახმად, უპირველეს ყოვლისა, სკოლებმა მტკიცედ უნდა განსაზღვრონ, რა ასწავლონ ბავშვებს. ყველა მოსწავლემ უნდა მიაღწიოს დასახულ მიზანს და მათი წინსვლაც სწორედ ამ მიზნების შესრულებით უნდა იყოს განპირობებული (უიტმერი, 1993წ.). მიუხედავად იმისა, რომ ეს ყველაფერი თეორიულად გონივრულად ჟღერს და ბევრ შტატში მზად არიან მის მისაღებად, ეს მიდ-

გომა მძაფრი კრიტიკის საგანიცაა. თავდაპირველი კრიტიკა ეხებოდა მოსაზრებას, რომ OBE უკან დასწევდა კლასში უფრო გონიერ და კარგ მოსწავლეებს, რომლებიც იძულებული გახდებოდნენ, ემუშავათ კონკრეტულ თემაზე მანამ, სანამ ყველა მოსწავლე არ აითვისებდა მას. ასევე ამტკიცებდნენ, რომ მასწავლებლები ორიენტაციას აიღებდნენ გამოცდებზე და მოსწავლეებს მიაწვდიდნენ მხოლოდ „სწორ პასუხებს“, რაც შეაფერხებდა საგნის ძირფესვიანად შესწავლის პროცესს. უფრო მძაფრი აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია შინაარსის საკითხმა: კონკრეტულად რა მიზნებს უნდა მიაღწიონ მოსწავლეებმა? იქ, სადაც ეს მიდგომა დაინერგა, აღმოჩნდა, რომ სკოლების ხელმძღვანელობამ კონკრეტული ამოცანები კი არ დაუსახა მოსწავლეებს, როგორიცაა, მაგალითად, კითხვის უნარი, რომ შესაძლებელი იყოს საგანზეთი სტატიის გაგება, არამედ ისეთი ზოგადი ამოცანები, როგორიცაა „დადებითი სოციალური, ემოციური და ფიზიკური მდგომარეობის გამომხატველი ქცევა“; ან, მაგალითად, „ყველა სტუდენტმა უნდა მოიპოვოს ცოდნა და ეზიაროს სხვადასხვა კულტურასა და ცხოვრების სტილს“ (მანო, 1995წ.). ამგვარი ბუნდოვანი მიზნებითა და ამოცანებით ძალზე გაჭირდება იმის გაგება, შეძლეს თუ არა მოსწავლეებმა ამ ამოცანების შესრულება. უფრო მეტიც, ამ მიზნების ნაწილი გამორიცხავს ერთმანეთს. მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი განმანათლებელი ჯერ კიდევ უჭერს მხარს ამ მიდგომას, საჭიროა კონკრეტული მიზნების დასახვა, რათა ანგარიშვალდებულება რეალობად იქცეს.

განათლება, ხოგოხჲ ჰხოფესია

განათლების რეფორმირებისას ერთ-ერთი პრობლემაა აშშ-ში მასწავლებლების შედარებით დაბალი ანაზღაურება და მათი დაბალი სტატუსი. ამ ფაქტს ისტორიული საფუძვლები აქვს, კერძოდ ის, რომ დაწყებით და საშუალო სკოლებში მასწავლებლებად ძირითადად ქალები მუშაობდნენ. ხშირად მასწავლებლებად მუშაობდნენ გაუთხოვარი ქალები, რომელთა შემოსავალი იმდენად მწირი იყო, რომ იძულებული იყვნენ იმ სახლებს შეჰფარებოდნენ, სადაც ასწავლიდნენ. დაბალანაზღაურების ფორმა მას შემდეგაც დარჩა ძალაში, რაც მეტმა გათხოვილმა ქალმა დაიწყო სწავლება, რადგანაც მოსალოდნელი იყო, რომ მათ მატერიალურად მეუღლეები დაეხმარებოდნენ.

მიუხედავად იმისა, რომ დღეს სკოლებში ასწავლიან როგორც მამაკაცები, ასევე ქალები, ანაზღაურება მაინც დაბალია. ეს პრობლემა განსაკუთრებით მწვავეა მათემატიკისა და საბუნებისმეტყველო დარგებში, რადგან ამ დარგების კარგი სპეციალისტები გაცილებით მაღალანაზღაურებად სამსახურებს შოულობენ კერძო ბიზნესში. დაბალი ხელფასების გამო ბევრი ნიჭიერი სპეციალისტი უარს ამბობს სკოლაში მუშაობაზე. იქიდან გამომდინარე, რომ ხელფასების რაოდენობა გადასახადებზეა დამოკიდებული, და მოსახლეობა ყოველთვის წინააღმდეგი იქნება გადასახადების მატებისა, სავარაუდოდ, ეს მდგომარეობა არ შეიცვლება.

სწავლების პროფესიად გადაქცევისკენ მიმართულ მცდელობებს ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ყველა მცდელობას ორი ძირითადი მიზანი აქვს: მასწავლებლების სოციალური და ეკონომიკური სტატუსისა და სწავლების გაუმჯობესება. ჯერჯერობით ამგვარ მცდელობებს მხოლოდ შერეული წარმატებები აქვს. ჯერ კიდევ მიმდინარეობს ბრძოლა სკოლის მასწავლებლისთვის მინიმალური სტანდარტის დადგენის, შეფასების პროცე-

დურების გაუმჯობესებისა და შესაძლებლობების გაზრდის თაობაზე. მაგალითად, წოდება „უფროსი მასწავლებელი“, რაც მაღალ ანაზღაურებასაც გულისხმობს, გამოიყენება გამოჩენილი მასწავლებლების დასაჯილდოებლად. მასწავლებლების მომზადების მცდელობები ხშირად არ ამართლებს, რადგან ისინი ზრდიან შესასწავლი კურსების რაოდენობას და ყურადღების მიღმა ტოვებენ შესასწავლ საგნებს. ალტერნატიული მოსაზრების მიხედვით (რომელიც ჯერ არ არის გაზიარებული), მასწავლებელმა ჯერ უნდა მოიპოვოს ხარისხი მის მიერ არჩეულ საგანში, აირჩიოს განათლების კურსი უნივერსიტეტში, რაც დაგვირგვინდება მაგისტრის ხარისხით განათლებაში. შედეგად განათლების პროფესია სხვა პროფესიებს მიუხელოვდება. კრიტიკოსთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ პროფესიონალიზაციის ამგვარი მცდელობა უფრო მეტ სარგებელს „მასწავლებელ განმანათლებლებს“ ანუ განათლების პროფესორებს მოუტანს, ვიდრე მასწავლებლებს ან მოსწავლეებს (ლარები, 1992წ). პროფესიონალიზაციისკენ მიმართული მცდელობები ხშირად უყურადღებოდ ტოვებს საკლასო ოთახებში გამოჩენილ კრეატიულობას ან შესასწავლი საგნის ცოდნას. ისინი უფრო მიმართულია კვლევებზე ორიენტირებული „მეცნიერების“ — პედაგოგიკის შესაქმნელად. ცხადია, პროფესიონალი მასწავლებლების საჭიროება დგას. მასწავლებლებს სჭირდებათ ტრენინგები, როგორც განათლებაში ასევე იმ საგნებში, რომლებსაც ასწავლიან. ისინი იმსახურებენ მხარდაჭერას, რაც ძირითადი კომპონენტია განათლების ნებისმიერ სისტემაში. ამჟამად საზოგადოება მეტს მოითხოვს მასწავლებლებისგან, მოჩვენებით თანადგომას უწევს მათ და ხშირად არ იმეტებს შექებას მათ მიერ გაწეული შრომისთვის.

შეჯამება

1. განათლება არის სოციალიზაციის სტრუქტურული ფორმა, რომლის მეშვეობით კონკრეტული კულტურული ცოდნა, უნარ-ჩვევები და ღირებულებები ფორმალურად გადაეცემა ერთი თაობიდან მეორეს. სკოლებს აკისრიათ ორი ძირითადი ფუნქცია: გაცხადებული და ფარული. გაცხადებული ფუნქციაა ისეთი კონკრეტული საკითხების სწავლება, როგორიცაა, მაგალითად, კითხვა, წერა და არითმეტიკა. ფარული ფუნქციაა სოციალური უნარ-ჩვევებისა და დამოკიდებულებების (მაგალითად, თვითდისციპლინისა და მორჩილების) სწავლება. სკოლების ფარულ ფუნქციას „ფარულ სასწავლო პროგრამასაც“ უწოდებენ.
2. სკოლებს მოუწოდებენ, რომ ბევრი სოციალური ფუნქცია იტვირთოს. მათ შორის სწავლების უნარ-ჩვევები, გადმოცემის კულტურა, კულტურული ადაპტაციის ნახალისება, ეთიკური ქცევის დამკვიდრების ხელშეწყობა, ტალანტების ამორჩევა, დისციპლინა, ჯგუფური სამუშაოს ნახალისება და მიღწევების დაჯილდოება.
3. სკოლების სისტემა, ისევე როგორც სხვა ინსტიტუტები, იმგვარადაა ორგანიზებული, რომ ასახავს საზოგადოებაში ძალაუფლების განაწილებას. მაგალითად, გავლენიანი კულტურული წრეები ადგენენ სკოლების სასწავლო პროგრამებს. საშუალო ფენის სტუდენტები უპირატესობით სარგებლობენ დაბალი ფენის სტუდენტებთან შედარებით, რადგან მათი კულტურა და გამოცდილება უფრო ახლოსაა სკოლის კულტურასთან. უმცირესობის წარმომადგენელი სტუდენტებისათვის ან მათთვის, რომლებიც არაინგლისურენოვანი ოჯახებიდან არიან, შეიძლება სკოლის გარემო რთული აღმოჩნდეს.

4. სტუდენტებმა შეიძლება გარკვეული ქცევებით უარყონ სკოლის ღირებულებები და პროცედურები. წინააღმდეგობამ შეიძლება უკუშედეგი გამოიღოს, რადგან ის სკოლის დამარცხებას და მისი ფუნქციონირების ნაადრევ შეწყვეტას ნიშნავს. დაბალი ფენის სტუდენტების მიერ სკოლების მიმართ გამოხატული წინააღმდეგობა ხელს უწყობს საზოგადოების კლასობრივი სტრუქტურების შენარჩუნებას.
5. მე-20 საუკუნეში მკვეთრად გაიზარდა განათლების მოცულობა, რომელსაც ამერიკელები იღებენ. ყოველ წელს მილიონ ამერიკელზე მეტი იღებს ბაკალავრის ხარისხს. სულ უფრო მატულობს ისეთი სამსახურების რაოდენობა, რომლებისთვისაც აუცილებელია ხარისხი. სამუშაოების სულ უფრო მზარდი რიცხვი ითხოვს უმაღლესი დონის განათლებას და პრაქტიკას, რომელსაც „კრედენციალებს“ უწოდებენ. კოლეჯის კურსდამთავრებულის წლიური შემოსავალი თითქმის ორჯერ აღემატება სკოლის კურსდამთავრებულისას.
6. განათლების მიღების შესაძლებლობები არათანაბრადაა განაწილებული. ამ შესაძლებლობებით, ძირითადად, პრივილეგირებული ოჯახის შვილები სარგებლობენ. უპირატესობით სარგებლობენ იმ მშობლების შვილებიც, რომლებიც სათანადოდ ზრუნავენ შვილების განათლებაზე და ამისთვის შესაბამისი კულტურული კაპიტალიც მოეპოვებათ.
7. „ტრეკინგი“ არის სტუდენტების მათი შესაძლებლობისა და ინტერესების მიხედვით დაჯგუფების პრაქტიკა. ტრეკინგის კრიტიკოსები ამტკიცებენ, რომ ამგვარი დაყოფა ეფუძნება სოციალურ კლასს და ვერც ერთმა გამოკვლევამ ვერ დაადასტურა, რომ ბავშვები უფრო უკეთ ითვისებენ, თუ თანაბარი შესაძლებლობების თანატოლებთან ერთად სწავლობენ. ტრეკინგის სისტემა ყველაზე უკეთ იქ მუშაობს, სადაც ხდება მობილობა დანაყოფებს შორის და მხედველობაში მიიღება სტუდენტის კონკრეტული წარმატებები და არა ინტელექტის ტესტში აღებული ქულები.
8. სკოლების დამამთავრებელი კლასების მოსწავლეების დაახლოებით 20% არ ამთავრებს სკოლას. ამგვარი სტუდენტების უმეტესობა, ჩვეულებრივ, ადრეული წლებიდანვე ვერ ეწყობა სკოლას და მათი ოჯახებიც დატვირთულია „უარყოფითი კულტურული კაპიტალით“. იმ სტუდენტებს, რომლებიც მხოლოდ რამდენიმე წელს სწავლობდნენ სკოლებში, როგორც წესი, უჭირთ წერა-კითხვა. როგორც ჩანს, ფუნქციური განათლება პრობლემატური ხდება აშშ-ში.
9. სკოლების რეფორმირების რამდენიმე მცდელობა იყო აშშ-ში. ყველაზე დიდ მიღწევად, ალბათ, სკოლების დისეგრეგაცია ითვლება, რომელსაც საფუძველი ჩაეყარა უზენაესი სასამართლოს მიერ გამოტანილი გადაწყვეტილებით საქმის — „ბრაუნი განათლების საბჭოს გადაწყვეტილების წინააღმდეგ“ (1954წ.) — განხილვისას. ამ გადაწყვეტილებით რასობრივ საფუძველზე სეგრეგირებული სკოლები არაკონსტიტუციურად გამოცხადდა. მანამდე თეთრკანიანთა სკოლებს უპირატესობა ჰქონდათ შავკანიანთა სკოლებთან შედარებით. სკოლებში რასობრივი ბალანსის მიღწევის ერთ-ერთი მეთოდია ბასინგი (სხვადასხვა რასის მოსწავლეების ავტომატურად ტრანსპორტირება ერთი ადგილიდან მეორეზე), რასაც მნიშვნელოვანი წინააღმდეგობა მოჰყვა. პოზიტიურმა დისკრიმინაციამ, რომელიც გულისხმობს უმცირესობების წარმომადგენელი სტუდენტებისათვის შეღავათების დაწესებას კოლეჯებში ჩარიცხვისას, ხელი შეუწყო შავკანიანთა პროგრესს, მაგრამ ეს რეფორმა მაინც იწვევს აზრთა სხვადასხვაობას.

10. კიდევ ერთი რეფორმა გულისხმობს სკოლების პრივატიზაციას ან სკოლების მართვის ჩაბარებას კერძო სააგენტოების ან კომპანიებისთვის და აგრეთვე სკოლების არჩევანს, რაც გამოიხატება, მაგალითად, ვაუჩერების სისტემის გამოყენებაში. პრივატიზაციას სხვადასხვა შედეგი მოჰყვა. ვაუჩერების სისტემა, რაც გულისხმობს ბიუჯეტის თანხების გადანაწილებას კერძო და რელიგიურ სკოლებში, გარკვეულწილად პრობლემატურია და ბოლომდე დანერგილი არ არის.
11. მოძრაობამ, რომელიც მიმართულია ანგარიშგებისკენ განათლებაში, საფუძველი ჩაუყარა ე.წ. შედეგზე დაფუძნებულ განათლებას. ამ მიდგომის მიხედვით, ბავშვებს უნდა დაესახოთ კონკრეტული გეგმა, რომლის წარმატებით შესრულებაც მათ წინსვლას განაპირობებს. ამ მიდგომასაც მრავალი მონინალმდევე ჰყავს.
12. განათლების პროფესიონალიზაციის მცდელობას ხანგრძლივი ისტორია აქვს, თუმცა მიუხადავად ამ საკითხის მნიშვნელობისა, ნებისმიერ საგანმანათლებლო სისტემაში ამერიკელ მასწავლებლებს სხვებთან შედარებით დაბალი სტატუსი და ხელფასი აქვთ. ამ სიტუაციის გამოსწორების გზად მოიაზრება მასწავლებელთა დახელოვნებისაკენ მიმართული რეფორმები.

	იმსჯელოთ	
--	-----------------	--

1. რა არის სკოლების სოციალური ფუნქცია? მოიყვანეთ რამდენიმე მაგალითი.
2. როგორ ასახავს განათლების სისტემა საზოგადოებაში ძალაუფლების სტრუქტურას? რა არის სტუდენტთა წინააღმდეგობის შედეგები?
3. აშშ-ში აინია განათლების დონემ. თუმცა, პარალელურად გაიზარდა ფუნქციური უნიგნურობა. ახსენით ეს პარადოქსი.
4. როგორ გავლენას ახდენს კულტურული კაპიტალი და ტრეკინგი უმაღლესი განათლების განაწილებაზე?
5. აღწერეთ ის მცდელობები, რომლებიც მიზნად ისახავს რასობრივი თანასწორობის მიღწევას განათლების შესაძლებლობის მხრივ. ასევე განიხილეთ მიღწეული წარმატებები და წარუმატებლობები.
6. განიხილეთ რეფორმების მიმდინარე შემოთავაზებების დადებითი და უარყოფითი მხარეები ვაუჩერების, პრივატიზაციის, ანგარიშვალდებულებისა და პროფესიონალიზმის ჩათვლით.

	იაზროვნეთ კრიტიკულად	
--	-----------------------------	--

1. თქვენი აზრით, რომელზე ამახვილებს ყურადღებას დღეს აშშ-ის საგანმანათლებლო დაწესებულებები: მუშებისა და სხვა პროფესიების მქონე ადამიანების მომზადებაზე, რომელთა უნარ-ჩვევები საჭიროა საზოგადოებისათვის თუ თითოეული სტუდენტისათვის საკუთარი პოტენციალისა და მისწრაფებების გამოსავლენად შესაძლებლობის მიცემაზე? ჩამოთვალეთ თითოეული მიზნის ნაკლოვანებები და ღირსებები.
2. როგორ განიხილავთ სოციალური კლასის გავლენას განათლების შესაძლებლობებზე, ინსტრუქციებზე ან სტუდენტების წარმატებაზე?

3. მკვეთრად გაიზარდა ამერიკელების მიერ სკოლაში გატარებული წლების რაოდენობა. რამდენადაა ეს საჭირო განათლებისათვის ახალი ფუნქციური მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად და რამდენად მიენერება ეს კრედენციალიზმს?
4. დღევანდელი საგანმანათლებლო დაწესებულებები უფრო სოციალურ ცვლილებებს უწყობს ხელს თუ არსებული კულტურის შენარჩუნებას, როცა მას ერთი თაობიდან მეორეს გადასცემს?
5. თქვენი აზრით, რა არის განათლების სისტემის ყველაზე მნიშვნელოვანი მიზნები? რა რეფორმები შეუწყობდა ხელს განათლების ამერიკულ სისტემას ამ მიზნების მიღწევაში?

სიტყვარი

დადებითი დისკრიმინაცია — დისკრიმინაციის დასაძლევ კონკრეტული ზომები, რაც გამოიხატება უმცირესობებისათვის კონკურენციის გაწევის შესაძლებლობების გაზრდაში.

კომპენსაციური განათლება — პროგრამები, რომლებიც საშუალებას აძლევს სტუდენტებს, უფრო თანაბარ პირობებში გაუწიოს კონკურენცია უპირატესობის მქონე სტუდენტებს.

კრედენციალიზმი — მოთხოვნა, რომლის თანახმადაც ადამიანს უნდა გააჩნდეს დიპლომი ან ხარისხი თანამდებობის დასაკავებლად ან სამუშაოს შესასრულებლად.

კულტურული კაპიტალი — უპირატესობა, რომელიც გამოიხატება წიგნებისადმი და ინტელექტუალური სათამაშოებისაკენ მისწრაფებაში, აგრეთვე განსაკუთრებული ნიჭის განვითარების შესაძლებლობაში, რაც სკოლაში წარმატების მიღწევის საწინდარია.

განათლება — კულტურის, უნარ-ჩვევების, ცოდნისა და გამოცდილების ფორმალური და სისტემატური საშუალება ერთი თაობიდან მეორეზე გადასაცემად

ფარული სასწავლო პროგრამა — ქცევის დაუნერვლი კოდექსი, რომელიც სკოლებში ისწავლება და ამზადებს ბავშვებს აკადემიური და სოციალური წარმატებისათვის გარე სამყაროში.

ფარული ფუნქცია — სკოლების ფუნქცია, ასწავლონ ბავშვებს სოციალური უნარ-ჩვევები და დამოკიდებულებები,

გაცხადებული ფუნქცია — სკოლების ფუნქცია, შეასწავლონ ახალგაზრდებს აკადემიური უნარ-ჩვევები, როგორცაა წერა და კითხვა.

შედეგზე დაფუძნებული განათლება — საგანმანათლებლო რეფორმის კონცეფცია, რომლის მიხედვით თითოეულ მოსწავლეს უნდა დაესახოს კონკრეტული მიზნები და მისი წარმატება განისაზღვროს ამ მიზნების მიღწევის უნარის მიხედვით.

ტრეკინგი მოსწავლეების დაჯგუფება მათი შესაძლებლობებისა და ინტერესების მიხედვით

თეთრების გადინება — თეთრკანიანი ოჯახების მიერ სამეზობლოების დატოვება ბასინგისა და რასობრივი ინტეგრაციის თავიდან აცილების მიზნით .

თავი 13

ხაიბია

ხაიბიის დაფინანსება

ხაიბიის სოციალური ძირითადი ჯონსაფსიაზი

- კულტურა: რელიგიური რწმენები და სიმბოლოები
- სოციალური ქმედება: რელიგიური პრაქტიკა და გამოცდილება
 - სოციალური სტრუქტურა: რელიგიური თემი
 - რელიგია და ფუნქციური ინტეგრაცია
 - ძალაუფლება რელიგიურ თემებში

ხაიბიუხი ინსტიტუტების ტიპები

- ეკლესიები და სექტები • კულტები

ხაიბიუხი ინოვაციები

- მორმონთა მიმდევრობის ჩამოყალიბება • გაერთიანებული ეკლესია

ხაიბია და სოციალური სპინიზა

- მოდერნიზაციის რელიგიური ფესვები
- რელიგიური რეაქცია სეკულარიზაციაზე • ფუნდამენტალიზმი

ხაიბია აზიის შახთაბადი შახაბში დღეს

- კათოლიკეები • პროტესტანტები • ებრაელები

ხაიბიუხი და ადამიანური ობაბი

ჩანახტი

- კვლევის მეთოდები: მრეგლის მაჩვენებლის დადგენა;
 - სოციოლოგია და საჯარო დებატები:
რელიგია ამერიკის საჯარო სკოლებში

ი ს იზიდავს მილიონობით ადამიანს; მის მხარდაჭერას შეუძლია დაამზოს ხელისუფლებები; მის სიტყვას შეუძლია გავლენა მოახდინოს სახელმწიფო და საერთაშორისო პოლიტიკაზე; ის ბესტსელერის ავტორია; მთელ მსოფლიოში მილიონობით ბავშვს არქმევენ მის სახელს პატივისცემის ნიშნად. მისი სახელია იოანე-პავლე II — კათოლიკური ეკლესიის სულიერი ლიდერი და მრავალ კათოლიკურ ქვეყანაში ყველაზე გავლენიანი ადამიანი. 1994 წელს სწორედ მისი ჩარევის შედეგად შეიცვალა ანგარიში კაიროში გამართულ გაერთიანებული ერების კონფერენციაზე, რომელიც მოსახლეობის თემას ეძღვნებოდა. დოკუმენტის პირველ ვერსიაში ნათქვამი იყო, რომ აბორტი ყველა ქალის უფლებაა. პაპის მითითებით, კონფერენციაზე მივლინებული ვატიკანის წარმომადგენლებმა ლათინო-ამერიკელებისა და აბორტის მოწინააღმდეგე მუსლიმური ქვეყნების წარმომადგენლებთან ერთად შეცვალეს ეს დოკუმენტი და მასში ჩაიწერა: „არავითარ შემთხვევაში არ უნდა იყოს მიჩნეული ოჯახის დაგეგმარების გზად“ (*Time*, 1994 წლის 26 დეკემბერი/1995 წლის 2 იანვარი).

რალფ რიდს, ამერიკის შეერთებული შტატების ქრისტიანული კოალიციის დირექტორს მართალია რომის პაპისნაირი ავტორიტეტი და გავლენა არ გააჩნია, მაგრამ მაინც საკმარისი ძალაუფლება აქვს. ქრისტიანული კოალიციის მიზანია „რელიგიური უფლებების“ გამყარება (ძირითადად, სკოლებში) ლოცვებით და აბორტის საწინააღმდეგო კამპანიებით. რიდის ჯგუფის დამსახურებაა 1994 წელს წარმომადგენელთა პალატაში რესპუბლიკელების მიერ 32 ადგილის მოპოვება. ამ მხარდაჭერის სანაცვლოდ რიდი და მისი ჯგუფი კონგრესის დახმარებას იღებს საკუთარი მემარჯვენე საქმიანობებისათვის. 1996 წელს გამართული საპრეზიდენტო არჩევნებისას რესპუბლიკელთა კანდიდატებს ნაბიჯიც არ გადაუდგამთ რიდთან კონსულტაციის გარეშე და მათი წინასაარჩევნო კამპანია, ძირითადად, რიდის სამოქმედო გეგმაზე იყო მორგებული. ქრისტიანული კოალიციის სამიზნე სკოლების საბჭოებიცაა. რიდის აზრით, „ამერიკის მომავალი კომფორტულ ოფისში მსხდომებზე არ არის დამოკიდებული. ამერიკის მომავალს სკოლების მმართველები განაპირობებენ“ (*Time*, 1995 წლის 15 მაისი, გვ. 31). კონსერვატორი ქრისტიანები, რომლებიც ქრისტიანული კოალიციის წევრები არ არიან, არ ერევიან რელიგიის საქმიანობაში, მაგრამ მათ შეძლეს, ისე წარემართათ საკუთარი საქმე, რომ ამერიკული პოლიტიკის ცენტრში აღმოჩენილიყვნენ.

რელიგიის გავლენა სხვა ქვეყნებშიც შეიმჩნევა. ჩრდილო აფრიკაში, შუა აღმოსავლეთში, ინდოეთსა და შორეული აღმოსავლეთის ზოგ რეგიონში, ებრაელ, მუსლიმ და ინდუისტ ფუნდამენტალისტთა სექტები ცდილობენ საკუთარი რწმენა ადამიანებს თავზე მოახვიონ, რასაც ხელისუფლებაზე აქტიური ზეწოლით ხშირად წარმატებით ახერხებენ კიდევ.

ამ მაგალითებიდან ნათლად ჩანს, რომ დღეს რელიგია მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მთელს მსოფლიოში დაწყებული კულტურული ღირებულებების შექმნიდან, დამთავრებული პოლიტიკაზე გავლენით. ამავე დროს, არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ რელიგია დღეს მსოფლიოში არსებული მრავალი სოციალური ინსტიტუტიდან ერთ-ერთია. მილიონობით ადამიანი არ ექცევა რელიგიის გავლენის ქვეშ და არც მის პოლიტიკაზე გავლენას აქცევს ყურადღებას. არსებობს უამრავი აგნოსტიკოსი და ათეისტი, რომლებიც ანტიპათიურად არიან განწყობილები რელიგიის მიმართ. არცთუ ისე დიდი ხნის წინ გავრცელებული ლოზუნგი — „ღმერთი მოკვდა“ — თითქოს რელიგიის დასასრულის დასაწყისი იყო. ბევრი

ადამიანი ფიქრობდა, რომ მეცნიერული ცოდნა და რაციონალური აზროვნება უბრალოდ ამოძირკვევდა რელიგიას. ასე არ მოხდა, მაგრამ რელიგია შეიცვალა ახალი აზროვნებით. მისი დაკნინების სანაცვლოდ, წარიმართა პროცესი, რომელსაც სოციოლოგი სტივენ უორნერი (1993წ.) „რელიგიური ადაპტურობის“ აღმავლობას უწოდებს. ეს იმას გულისხმობს, რომ რელიგიური მრავალფეროვნებისაგან შექმნილი საფრთხის საპასუხოდ, ზოგმა რელიგიურმა ლიდერმა უფრო აქტიურად დაიწყო საკუთარი რელიგიური მრწამსის გაცხადება, ახალი წევრების მოზიდვა და პოლიტიკური საშუალებების გამოყენება საკუთარი რელიგიური მიზნების განხორციელების მიზნით. ამგვარ მცდელობებს ხშირად უწევენ წინააღმდეგობას სხვა რელიგიური და არარელიგიური ლიდერები, რომლებიც სახელმწიფოსა და ეკლესიის ერთმანეთისგან მკაცრი გამიჯვნისაკენ მოუწოდებენ ადამიანებს. ამგვარად, თანამედროვე სამყაროში რელიგიის სოციოლოგიის შესწავლისას ჩვენ ვიკვლევთ დამოკიდებულებასაც რელიგიასა და საერო ცხოვრებას შორის.

ხაზიბიის დაფინისია

საიენტოლოგია სამყაროს საიდუმლოებებისაგან შედგება [მსახიობი ჯონ ტრავოლტა (*Time*, 1991 წლის მაისი)].

საიენტოლოგია, დარწმუნებული ვარ, ყველაზე შეუბრალებელი, ტერორისტული (ამ სიტყვის კლასიკური გაგებით), ყველაზე მძიმე და შემოსავლიანი კულტია, რომელიც კი ქვეყანას ოდესმე უნახავს [ვიკი აზნარანი, საიენტოლოგიის ყოფილი ლიდერი (*Time* 1991 წლის 6 მაისი)]

რა არის საიენტოლოგია? საიენტოლოგიის ეკლესია 1950-იანი წლების ბოლოს ჩამოაყალიბა სამეცნიერო ფანტასტიკის ჟანრის ყოფილმა მწერალმა ლ. რონ ჰაბარდმა (უილსონი, 1990წ.). ორგანიზაციის მიზანია, გაათავისუფლოს ადამიანები მტკივნეული ემოციური და ფიზიკური განცდებისაგან და მწუხარება და აპათია ენთუზიზმითა და მხიარულებით შეუცვალოს. ამ მიზნის მისაღწევად საჭიროა, რომ ორგანიზაციის წევრებმა მონაწილეობა მიიღონ გონივრულად დაგეგმილ და განსაზღვრულ კურსების ციკლში (სწორედ აქედან მოდის სახელი — საიენტოლოგია). მხოლოდ იმ ადამიანების მცირე რიცხვი, რომლებსაც შეუძლიათ დაასრულონ ეს კურსები, რასაც ხშირად წლები და ათეულობით ათასი დოლარი სჭირდება, აღწევენ სრულ ჰარმონიას სამყაროსთან და საკუთარი იღბლის ბატონ-პატრონები ხდებიან.

პატარა ჯგუფიდან საიენტოლოგია მრავალმილიონიანი ბიუჯეტის მქონე ორგანიზაციად გადაიქცა, რომელსაც 700 ცენტრი აქვს მსოფლიოს 65 ქვეყანაში და 6.5 მილიონ წევრს აერთიანებს (*Los Angeles Times*, 24 ივნისი, 1990 წ. *Time* 1991 წლის 6 მაისი). თუმცა, ბევრს ეჭვი შეაქვს ამ რიცხვების სისწორეში (ენციკლოპედია *ბრიტანიკა*, 1994 წ.). საიენტოლოგია დაარსების დღიდანვე იწვევდა აზრთა სხვადასხვაობას. მრავალ ფსიქიატრსა და სოციოლოგს ის არარეალურად და გამოგონილად მიაჩნია (ბეინბრიჯი და სტარკი, 1980წ.). ჟურნალისტებმა ბევრი შეუსაბამო და ტყუილი აღმოაჩინეს მისი დამფუძნებლის, ჰაბარდის ბიოგრაფიაში. ორგანიზაციის წინააღმდეგ აღიძრა მრავალი სასამართლო საქმე მონიწიანადმდეგეების დაშინების, თავისი წევრების ექსპლუატაციისა და მათთვის ათიათასობით დოლარის წაგლეჯის ბრალდებით. ორგანიზაციის უმაღლესი

ხელმძღვანელებიც კი რამდენიმე წელს იხდიდნენ სასჯელს იმ ფედერალურ სამსახურებში შეჭრისა და გაძარცვისათვის, რომლებიც მათ საქმეს იძიებდა.

არის თუ არა საინტელოგია რელიგია? პასუხი ძალიან დიდ ინტერესს იწვევს: ის მნიშვნელოვანია ბევრი მშობლისათვის, რომელთაც სურთ, რომ სასამართლო დაეხმაროს მათ იმ ბავშვების „ჭკუაზე მოყვანაში“, რომლებიც, მშობლების აზრით, ეკლესიამ იდეოლოგიურად დაამუშავა (ტვინი გამოურეცხა). პასუხი მნიშვნელოვანია იმ ადამიანებისთვისაც, რომლებიც ფიქრობენ, რომ მათ საინტელოგიამ დაუზიანა ემოციური ჯანმრთელობა, გაუნიავა დანაზოგი ან გააკოტრა მათი ოჯახები. პასუხი აინტერესებთ საქმოსნებსაც, რომლებმაც საქმე დაიჭირეს საინტელოგიასთან დაკავშირებულ ადამიანებთან. პასუხი მნიშვნელოვანია ეკლესიის იმ წევრებისათვის, რომლებსაც სურთ საზოგადოების აღიარება და გადასახადისაგან გათავისუფლება მათ მიერ გაღებული წვლილის სანაცვლოდ. ერთი სიტყვით, პასუხი კითხვაზე: „არის თუ არა საინტელოგია რელიგია“ — უდავოდ მნიშვნელოვანია მთელი საზოგადოებისათვის.

ეკლესია კონსტიტუციური ძალით გამიჯნულია სახელმწიფოსაგან, ამიტომ აშშ-ის მთავრობა, როგორც წესი, არ ერევა შიდა რელიგიურ საკითხებში, მაგრამ იქიდან გამომდინარე, რომ რელიგიური ორგანიზაციები გათავისუფლებულები არიან გადასახადებისაგან, მთავრობამ უნდა გადაწყვიტოს, შეიძლება თუ არა ამა თუ იმ ჯგუფისათვის რელიგიის სტატუსის მინიჭება. შიდა შემოსავლების სამსახური უფლებამოსილია, უარი განუცხადოს გადასახადების გადახდისგან გათავისუფლებაზე ნებისმიერ თვით-აღიარებულ რელიგიურ ორგანიზაციას, რომელიც ხელს უწყობს ცალკეული პირების გამდიდრებას, ფარულად მონაწილეობს პოლიტიკურ პროცესებში და არც დანაშაულის ჩადენას ერიდება. ასევე, სამსახურს შეუძლია მოითხოვოს, რომ ეკლესიას ჰქონდეს მრწამსი, ოფიციალური დოქტრინის ფორმა და ღვთისმსახურებისათვის განკუთვნილი ადგილი, სისტემატურად ატარებდეს კრებებს და აღავლენდეს ღვთისმსახურებას. (პოდუსი, 1996წ.). შიდა შემოსავლების სამსახური 1960-იანი წლებიდან ებრძვის საინტელოგიურ ეკლესიას. თავდაპირველად მათ დაადგინეს, რომ თანხა, რომელსაც ეკლესიას კონსულტაციებისათვის უხდიდნენ (ამ თანხას საინტელოგისტები უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებენ მათი რელიგიისათვის), რეალურად იყო ანაზღაურება მიწოდებული მომსახურებისათვის, რაც არ ექვემდებარებოდა გადასახადებისაგან გათავისუფლებას. ეს გადაწყვეტილება 1989 წელს მიიღო უზენაესმა სასამართლომ. თუმცა, 1993 წელს შიდა შემოსავლების სამსახური სრულიად სანინალმდეგოდ მოიქცა, როდესაც საინტელოგისტთა ეკლესიასთან გაუხმაურებელი შეთანხმება დადო. ამ სამსახურის მერყევი პოზიცია ადასტურებს, რომ საზოგადოების ბევრი ნაწილისთვის მნიშვნელოვანია, თუ სად გადის ზღვარი რელიგიურ და კომერციულ ორგანიზაციას შორის, (პოდუსი, 1996წ.). მაგალითად, ესპანეთში მთავრობამ ქვეყნიდან გააძევა საინტელოგისტები, ავსტრალიის უზენაესმა სასამართლომ კი ორგანიზაცია ოფიციალურად აღიარა რელიგიად (უილსონი, 1990წ.).

როგორც ეს მაგალითი ადასტურებს, რელიგიის დეფინიცია უკიდურესად რთული საქმეა. აუცილებელია თუ არა, რომ რელიგია აღიარებდეს ზებუნებრივ ქმნილებას? ეს თუ ასეა, მაშინ დისკვალიფიცირდება ჩინური კონფუციანელობა, რომელიც ცხოვრების მართებული გზის სწავლებაა. აუცილებელია თუ არა, რომ რელიგია აღიარებდეს ერთ უზენაეს ქმნილებას ან ღმერთს? ამ შემთხვევაში, რელიგიის სტატუსი უნდა ჩამოერთვას ინდუიზმს, რომელიც მრავალ ღმერთს აღიარებს. საკმარისია თუ არა „ხსნის“ ელემენტი იმისათვის, რომ ჯგუფი რელიგიად აღიარონ? ამ შემთხვევაში რელიგიების ჩამონათვალს

უნდა გამოაკლდეს EST და სხვა ფსიქოთერაპიული ჯგუფები ადამიანის პოტენციალის მოძრაობიდან. რეალურად, რელიგიის არც ერთი დეფინიცია არ არის ყველა რელიგიისთვის დამაკმაყოფილებელი და მისაღები.

რელიგიის სოციოლოგიური განმარტება ყურადღებას ამახვილებს სამ ძირითად ელემენტზე, რომელზეც საუბრობს სოციოლოგიის ყველაზე გავლენიანი დამაარსებელი ემილ დურკჰაიმი (1912-1965წ.წ.). პირველი ელემენტია *რწმენა*. როგორც მეოთხე თავში დავინახეთ, *რწმენა* არის *კულტურის* ძირითადი ელემენტი. ბევრი რელიგიური ადამიანისათვის, ღმერთის ან უზენაესი ქმნილების რწმენა ყველაზე მნიშვნელოვანია. მეორე — რელიგია არ არის უბრალოდ ის, რისიც ადამიანებს სწამთ, არამედ ისიც, თუ რას აკეთებენ ეს ადამიანები. აქედან გამომდინარე, ბევრი სოციოლოგიური დეფინიცია ყურადღებას ამახვილებს სოციალური პრაქტიკის არსებობაზე, რაც არის სოციალური მოქმედების მკაცრად ორგანიზებული ფორმა. ამ მოქმედებების ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწილია რიტუალები, მაგალითად, თაყვანისცემის ცერემონიები. რელიგია ასევე გავლენას ახდენს სოციალურ მოქმედებაზე, როცა მითითებას აძლევს მორწმუნეებს, გადადგან კონკრეტული ნაბიჯები ან თავი შეიკავონ, შეიზღუდონ რაღაცისგან. მაგალითად, შეასრულონ ათი მცნება ან დაიცვან ოქროს წესები. მესამე, რელიგიის განსაზღვრებისას, სოციოლოგიები სვამენ კითხვას: გაჩნდა თუ არა მრევლი? „რელიგია, — ამბობენ ისინი, — უნდა აერთიანებდეს ადამიანებს სოციალურ სტრუქტურაში და აწესრიგებდეს ურთიერთობას ზნეობისადმი ერთგულებისა და კარგი ან ცუდი საქციელის სტანდარტების მიხედვით.

ხედილის სოციოლოგიის ძირითადი ჯონსაფსიები

უპირველეს ყოვლისა, რელიგია კულტურის საკითხია, მაგრამ გამომდინარე იქიდან, რომ ის გავრცელებული და დიდი გავლენის მქონე სოციალური ინსტიტუტია, რელიგია შეიძლება განვიხილოთ შემდეგი ძირითადი კონცეფციების მხრივაც: მოქმედება, სტრუქტურა, ფუნქცია და ძალაუფლება.

ჯეცხა: ხელიგუიი ხმენები და სიმბოლოები

მეოთხე თავის შესწავლისას გავიგეთ, რომ საკრალური რწმენები და სიმბოლოები კულტურის უმნიშვნელოვანესი ელემენტებია. რელიგიის ცენტრალური ნაწილია რწმენათა და სიმბოლოთა სისტემა. რწმენა კულტურული მტკიცებულებაა, რომლის დაჯერებაც არ საჭიროებს ემპირიულ საფუძველს. აფრიკაში მცხოვრები პიგმეების მბუტის ტომს სჯერა, რომ ტყე, რომელშიც ისინი ცხოვრობენ ზებუნებრივი არსებაა. ტყე მათთვის პერსონიფიცირდება დედასთან და მამასთან, სიცოცხლის მომცემთან და, ხშირად, სიკვდილის მიზეზთან. მათი რწმენა მაგალითია ანიმიზმისა ან რწმენისა, რომ დედამიწის ზურგზე (ტყეს, ხეს, ცხოველს, მთას ან მდინარეს) ყველაფერს აქვს სული. ზოგ რელიგიაში ადამიანებს სჯერათ წინაპრების სულებისა. ამის მაგალითია სინტოიზმი, რომლის 38 მილიონი მიმდევრიდან უმეტესობა იაპონელია.

რელიგიურ რწმენას თეიზმი ეწოდება. თეიზმის მიხედვით, სწორედ ძლევამოსილი ზებუნებრივი არსებები მონაწილეობენ დედამიწაზე განვითარებულ მოვლენებში. მონოთეისტებს ანუ 1.8 მილიარდ ქრისტიანს, 17 მილიონ ებრაელსა და 950 მილიონ მუსლიმს (ენციკლოპედია ბრიტანიკა, 1992წ.) სწამთ ერთი ზებუნებრივი ძალისა — ღმერთისა, იაჰვესი ან ალაჰისა. მათგან განსხვავებით, პოლითეისტებს, რამდენიმე ღვთაებისა სწამთ. დღეს 720 მილიონ ინდუსს (რომელთა უმეტესობა ინდოეთში ცხოვრობს) აქვს ბევრი მცირე და ხუთი მთავარი ღმერთის პანთეონი, რომლებიც, თავის მხრივ, ბრაჰმანის უფრო მაღალი და წმინდა პრინციპის გამოვლინებაა.

სხვა რეგიონებში რწმენები თავმოყრილია უფრო ზებუნებრივი ძალის, ვიდრე ზებუნებრივი ქმნილების ირგვლივ. მაგალითად, პოლინეზიელებს სწამთ ძალისა, რომელსაც მანას უწოდებენ. მათი რწმენით, მას შეუძლია ჩასახლდეს ადამიანებსა და საგნებში. ქარიშხალს გადარჩენილ კანოეზე ან ფერმერზე, რომელიც ყოველ წელს უხვ მოსავალს იღებს პოლინეზიელები ამბობენ, რომ ისინი მანას ფლობენ. რელიგიური რწმენის ამგვარი ტიპი უფრო პრეინდუსტრიული ქვეყნებისთვისაა დამახასიათებელი.

ემილ დურკჰაიმი იყო პირველი სოციოლოგი, რომელმაც სცადა ადამიანის რელიგიური რწმენის ახსნა. დურკჰაიმმა (1912-1965წ.წ.) განსაზღვრა, რომ „საკრალური“ და „მინიერი“ რელიგიის უმნიშვნელოვანესი ნაწილია. „საკრალურში“ ის გულისხმობდა ყველაფერ იმას, რაც ცალკე დგას ყოველდღიური ყოფისაგან და იწვევს შიშსა და მოკრძალებას. „მინიერი“ კი არის ყველაფერი რუტინული და ჩვეულებრივი. ჩვეულებრივ, ხალხი მიიწოდებს რამეს „საკრალურ“ თვისებებს, ხოლო რელიგია, თავის მხრივ, ხელს უწყობს სოციალურ ერთობას და ქმნის მორალურ და ეთნიკურ ერთსულოვნებას. დურკჰაიმის მიხედვით, რელიგიის დეფინიციის უმნიშვნელოვანესი ელემენტია ის, რასაც საზოგადოება „საკრალურს“ უწოდებს.

დურკჰაიმმა პირველად ავსტრალიელი აბორიგენების გამოკვლევა დაიწყო. მისი აზრით, ავსტრალიელ აბორიგენებს ყველაზე მარტივი საზოგადოებრივი წყობა ჰქონდათ და, აქედან გამომდინარე, რელიგიაც მარტივი უნდა ჰქონოდათ. აბორიგენთა რელიგიის ყველაზე მნიშვნელოვანი ელემენტია ტოტემი: საგანი (ან ცხოველი, მცენარე), რომელიც კლანის სიმბოლოა და კლანი საკრალურად მიიჩნევს. დურკჰაიმმა დაინტერესდა კლანისა და საკრალურის ორმხრივი სიმბოლიზმით. ის ამტკიცებდა, რომ ტოტემის თაყვანისცემით აბორიგენები გამოხატავდნენ საკუთარი კლანის მიმართ მოწინებას. დურკჰაიმმა დაასკვნა, რომ რელიგიური რწმენა მომდინარეობს ადამიანების გამოცდილებიდან სოციალურ ძალებთან დაკავშირებით — ძალებთან, რომლებიც გავლენას ახდენენ მათ ცხოვრებაზე. მაგალითად, ღვთაებრივი ქმნილების რწმენები მომდინარეობს იმ ფაქტიდან, რომ ჩვენ იმ კულტურის ნაწილები ვართ, რომელიც ჩვენ გარეშე არსებობს და არ არის შექმნილი ჩვენ მიერ. „ჩვენ ვლაპარაკობთ ენაზე, რომელიც ჩვენ არ შეგვიქმნია,“ — წერდა დურკჰაიმი, — „ეხმარობთ იარაღებსა და ხელსაწყოებს, რომელიც ჩვენ არ გავგიკეთებია, ვიცავთ უფლებებს, რომლებიც ჩვენ არ დაგვიწესებია... ცოდნის საგანძური თაობიდან თაობას ბუნებრივად გადაეცემა“ (დურკჰაიმი, 1912-1965წ.წ. გვ. 212). ჩვენც გარეგანი წყაროების მიერ ვართ შექმნილნი — წყაროებისა, რომლებსაც ვერ ვაკონტროლებთ და, შესაბამისად, ის ჩვენს მოწინებასა და შიშს იწვევს. იგივე იდეაა სამყაროს შემქმნელი ღმერთის რწმენაც.

დღეს ამერიკაში რელიგიაზე მეტად გარკვეული ძირითადი რწმენები მძლავრობს (*The Gallop Poll Monthly*, 1995 წლის იანვარი, 1995 წლის თებერვალი). ამერიკელთა დაახ-

ლოებით 96%-ს სწამს ღმერთის, 90 პროცენტი აღიარებს სამოთხის არსებობას და 73 %-ს სწამს ჯოჯოხეთის არსებობისა. ამერიკელთა ორი მესამედი აღიარებს ეშმაკის არსებობას და 72%-ს სწამს, რომ ანგელოზები არსებობენ. მაგისტრატურისა და დოქტორანტურის კურსდამთავრებულები, ლიბერალური იდეოლოგიური მიდრეკილებებისა და მაღალი შემოსავლის მქონენი უფრო სკეპტიკურად არიან განწყობილები ამ ფენომენების მიმართ. სავარაუდოდ, ხანდაზმულებს უფრო სჯერათ ეშმაკის ან ჯოჯოხეთისა, ვიდრე ახალგაზრდებს. ანგელოზებისა და სასწაულებისა მამაკაცებზე ხშირად ქალებს სწამთ (შესაბამისად 78,65% და 86 და 71%).

გარდა ღმერთებისა, სულებისა ან ზებუნებრივი ძალებისა, რელიგიების უმეტესობა აერთიანებს მორალურ პრინციპებს. რწმენა იმის შესახებ, თუ რა არის მართებული და რა — არა, რა არის კარგი და რა — ცუდი, არ არის მხოლოდ აბსტრაქტული იდეა. ეს არის გარკვეული შემოთავაზება, არჩევანი, თუ როგორ უნდა მოიქცე. რელიგიის მიმდევრებმა ამ პრინციპების მიხედვით უნდა წარმართონ ყოველდღიური ცხოვრება (გელნერი, 1972წ.). ზოგ ნონთეისტურ რელიგიებში (ანუ რელიგიებში, რომლებიც არ აღიარებს ღმერთს ან ღვთაებას), ზნეობრივი პრინციპები ყველაზე მნიშველოვანია. მაგალითად, ბუდისტები ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებენ ბუდას მორჩილებას, სამაგიეროდ ცდილობენ დაიცვან ის სულიერი და ეთიკური პრინციპები, რომელიც ბუდამ დააწესა „ოთხ კეთილშობილ ქმედობებში“. სხვა რელიგიები, რომლებიც ასევე ამახვილებენ ყურადღებას ზნეობრივი მიზნების მიღწევაზე, არის კონფუციანელობა და ტაოიზმი. ორივე მათგანი ჩინეთიდან გავრცელდა.

უკლებლივ ყველა რელიგია, გამოიხატება *სიმბოლოებით* ან ისეთი საგნებით, რომლებსაც დამატებითი მნიშვნელობა აქვს. არაფერი არ არის თავისთავად სიმბოლური. ადამიანები თანხმდებიან იმაზე, თუ რა არის სიმბოლური მნიშვნელობა და შემდეგ ანიჭებენ ამ მნიშვნელობას სიტყვებს, მოქმედებებს, საგნებს. მაგალითად, ქრისტიანული ზიარების ცერემონია შედგება სიმბოლური მოქმედებებისაგან (ღვინისა და პურის მიღება, რომელიც საიდუმლო სერობას აღნიშნავს) და სიმბოლოებისაგან (პური და ღვინო განასახიერებს ქრისტეს ხორცსა და სისხლს). დურკჰაიმი ამტკიცებს, რომ ამგვარი რელიგიური სიმბოლოების გამოყენება გულისხმობს ე.წ. „კოლექტიურ რეპრეზენტაციას: კომუნიკაციას დიდი სოციალური ორგანიზაციებიდან ცალკეულ პიროვნებებამდე“. ამგვარად, ზიარების ცერემონიაში გამოყენებული სხვადასხვა სიმბოლოები მეტყველებენ ყველა იმ ადამიანის სახელით, რომლებიც იზიარებენ ქრისტიანულ სარწმუნოებას (წინა თაობების ჩათვლით) და მონაწილეობენ ზიარებაში.

სოციალური ქმედება:

ხედიური ჰიპოთეზა და გამოცდილება

რელიგიური რიტუალები და ცერემონიები სოციალური მოქმედების ფორმებია. სოციოლოგები ხშირად ხმარობენ ტერმინს „რიტუალური პრაქტიკა“ ან „რელიგიური პრაქტიკა“, რათა აღნიშნონ ის მოქმედებები, რომლებიც სისტემატურად ხორციელდება სხვადასხვა წესის დაცვით. ამგვარმა პრაქტიკამ შესაძლებელია დააკმაყოფილოს ადამიანის რელიგიური საჭიროებანი, გარდა ამისა, მათ შეუძლიათ ჩამოაყალიბონ რელიგიური საზოგადოებები — დაახლოებით იმგვარი, როგორიც კათოლიკეების თავყრილობაა წმინდა ზიარების აღნიშვნის მიზნით.

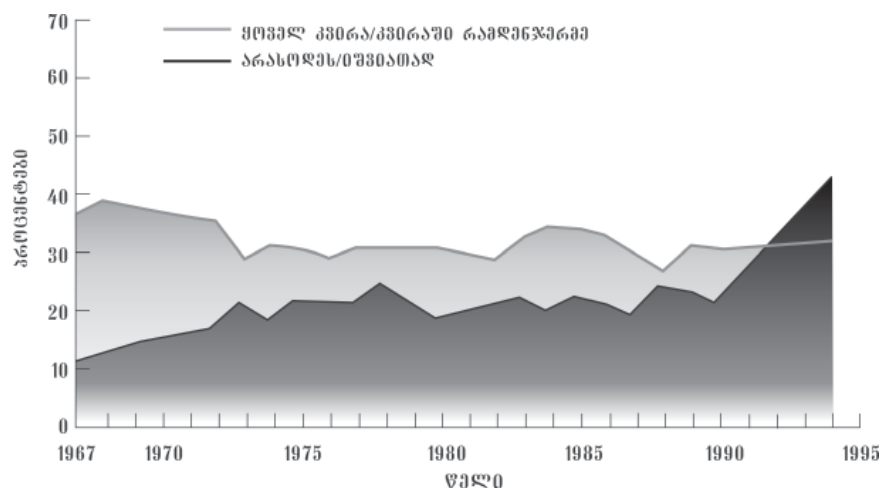
რელიგია სოციალური მოქმედებაა იმ კუთხითაც, რომ მორწმუნეები გამოხატავენ თავიანთ რწმენას და გადასცემენ მას სხვებს, ეძიებენ ზებუნებრივ გზას, პატივს მიაგებენ ღვთაებებს. რელიგიური პრაქტიკა სხვადასხვა ფორმისაა. შეიძლება იყოს გაზიარებული, სავალდებულო ან არჩევითი, მკაცრად სტრუქტურულიზებული ან შემოქმედებითი. მუსიკა, ცეკვა, ლოცვა, მედიტაცია, ნადიმი და მარხვა იმ მოქმედებების მცირე ჩამონათვალია, რომელიც რელიგიის სახელით სრულდება.

ზოგი რელიგია შეიძლება დაიყოს **რიტუალებად** ან იმ სტანდარტულ მოქმედებებად, რომლებიც სრულდება ცერემონიების ან სხვა მნიშვნელოვანი შემთხვევების დროს. რიტუალი არის სიმბოლოთა მნიშვნელობის გამოხატვა და ამ მნიშვნელობის გაძლიერება მონაწილეთათვის. ქრისტიანობაში ნათლობისას წყლით განწმენდის რიტუალი ან იუდაიზმში თორას კითხვა მიზნად ისახავს ღრმა სულიერი მნიშვნელობის გადმოცემას და მონაწილეებისათვის რელიგიური ერთობის გრძნობის გაღვივებას (დუგლასი, 1970წ. გლუკმანი, 1962წ. ერნერი, 1970წ.). რიტუალები შეიძლება იყოს სეკულარული, მაგრამ ამ შემთხვევაში, მას ნაკლები სიმნიშვნელობა მიენერება. მაგალითად, მოსამართლის დარბაზში შემოსვლისას, ფეხზე წამოდგომის რიტუალი ნერგავს კანონისადმი პატივისცემასა და მორჩილებას.

რელიგია მოიცავს არარიტუალურ მოქმედებებსაც. ეს მოქმედებები გულისხმობს ყოველდღიურ ცხოვრებაში გამოსაყენებ მორალურ მითითებებსა და აკრძალვებს. ებრაელებს ნაბრძანები აქვთ მიიღონ მხოლოდ მათი რელიგიის მიერ ნებადართული საკვები. ქრისტიანები „ისე უნდა მოექცნენ სხვებს, როგორც მათ სურთ, რომ სხვები მოექცნენ“. მუსლიმებს ეკრძალებათ სხვა მუსლიმებისათვის გასესხებულ ფულზე პროცენტის მოთხოვნა. ზოგი ქრისტიანული მიმდევრობის წევრებს ევალებათ ბევრი შვილის გაჩენა, რათა გაზარდონ ქრისტიანთა რიცხვი. სხვა მიმდევრობები კი, პირიქით, იწონებენ უბინოებას, რადგან ფიქრობენ, რომ სქესობრივი ცხოვრებისგან თავის შეკავება ადამიანებს ღვთაებრივ სიმნიშვნელებთან აახლოებს. ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ რელიგია ხელს უწყობს როგორც სოციალური მოქმედებების, ასევე რწმენა-შეხედულებების ორგანიზებას.

ის, ვინც ამტკიცებს, რომ ამა თუ იმ რელიგიის მიმდევარია, ხშირად არ იცავს ამ რელიგიისათვის დამახასიათებელ ყველა რიტუალს. ყველა ქრისტიანი არ დადის ეკლესიებში და ვინც დადის, ყველა როდი იღებს ზიარებას. მიუხედავად იმისა, რომ ამერიკელთა 60 %-ის აზრით, რელიგიას „ძალიან მნიშვნელოვანი“ ადგილი უკავია მათ ცხოვრებაში, მხოლოდ 30%-მა განაცხადა, რომ ესწრება ღვთისმსახურებას კვირაში ერთხელ მაინც (იხ. სქემა 13.1). კითხვაზე — დაესწრნენ თუ არა ისინი ღვთისმსახურებას ეკლესიაში ან სინაგოგაში გასულ კვირას — გამოკითხულთა 38%-მა დადებითი პასუხი გასცა (*Gallop Poll monthly*, 1995 წლის თებერვალი). თუმცა, არსებობს ვარაუდი, რომ ეს პასუხები სიმართლეს არ შეესაბამება და მაჩვენებელი გადაჭარბებულია. მონაცემთა რამდენიმე სხვადასხვა წყაროს გამოყენებით (იხ. *კვლევის მეთოდების* ყუთი), ერთ-ერთმა კვლევამ აღმოაჩინა, რომ პროტესტანტებსა და კათოლიკეებს შორის ეკლესიაში სიარულის მაჩვენებელი სინამდვილეში გამოკითხულთა პასუხებით მიღებული შედეგის მხოლოდ ნახევარს შეესაბამება (ჰადავი, მარლერი და ჩავესი, 1993წ.). უფრო მეტიც, რელიგიური მიმდევრობების რიცხვი, რომელიც გამოკითხვების მიხედვით იზრდება, რეალურად მცირდება. მაგალითად, იმ ამერიკელთა რაოდენობის მიხედვით, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ ეპისკოპალიანელები არიან, ამ მიმდინარეობის წევრების რიცხვი 1967-90 წლებში 13%-ით უნდა გაზრდილიყო მაშინ, როცა

რეალურად 28%-ით შემცირდა. მკვლევარები ამ განსხვავებას მიაწერენ რესპონდენტთა სურვილს, წარმოჩინდნენ როგორც სოციალური ნორმისა და წესის დამცველები (ეკლესიურიობა სასურველი თვისებაა).

სქემა 13.1 ანგარიში რელიგიურ მსახურებაზე დასწრების შესახებ, 1967-1994წ.წ. გასული სამი დეკადის განმავლობაში იმ ამერიკელთა რიცხვი, რომლებიც კვირაში ერთხელ მაინც ესწრებოდნენ ღვთისმსახურებას 40 %-დან 30 %-მდე შემცირდა, ხოლო მათი რიცხვი, ვინც „იშვიათად“ ან „არასოდეს“ ესწრებიან მსახურებას 11 %-დან 40 %-მდე გაიზარდა.

წყარო: ეროვნული საზოგადოებრივი აზრის კვლევის ცენტრის მიერ ჩატარებული კვლევები. „ამერიკა: მორწმუნეთა ქვეყანა“. The American Enterprise, 1990 წლის ნოემბერ-დეკემბერი, გვ. 97; Gallup Poll Monthly, 1995 წლის თებერვალი.

ცხრილი 13.1 რელიგიური მოქმედებებისა და რწმენების შედარება სხვადასხვა კულტურულ ჯგუფებს შორის, 1981-1983წ.წ.

ქვეყანა	ეკლესიაში ყოველთვიურად მოსიარულეები	რელიგიური გაერთიანებები	თავს მიიჩნევენ რელიგიურებად	სწამთ ღმერთის	სწამთ სიცოცხლისა სიკვდილის შემდეგ	სწამთ ეშმაკის
აშშ	59.4	53.7	81.3	95.6	70.5	65.9
ბრიტანეთი	22.9	20.9	53.0	72.5	46.5	30.3
საფრანგეთი	16.5	3.8	48.3	59.0	35.0	16.1
გერმანია	33.9	11.9	53.5	68.2	36.0	16.1
იტალია	48.1	5.7	80.2	82.2	46.4	28.2
მექსიკა	74.6	17.0	74.3	97.0	64.2	51.3
ნორვეგია	13.9	8.8	43.4	67.6	40.9	27.0

წყარო: რობერტ ა. კემპბელი და ჯეიმს ე. კერტისი „რელიგიურობა საზოგადოებებში: ქვეყნის მასშტაბით ალტერნატიული გამოკითხვების ანალიზი“. რელიგიური მეცნიერებების ჟურნალი, 3 (1994წ.) გვ. 221

ღვთისმსახურებას რეგულარულად ყველაზე ხშირად კათოლიკეები ესწრებიან. შემდეგ მოდიან პროტესტანტები და შემდეგ ებრაელები (*Emerging Trends*, 1987 წლის ნოემბერ-დეკემბერი). ეს განსხვავება, ნაწილობრივ, გამომდინარეობს სხვადასხვა მნიშვნელობიდან, რომელსაც სხვადასხვა რელიგიის მიმდევრები მსახურებაზე დასწრებას ანიჭებენ. დანარჩენ მსოფლიოსთან შედარებით, ამერიკელები საკმაოდ რელიგიურები აღმოჩნდნენ (იხ. ცხრილი 13.1. გაითვალისწინეთ, რომ ცხრილი რესპოდენტების მიერ მოწოდებულ მონაცემებს ეყრდნობა).

გარდა რიტუალური მოქმედებებისა, რელიგიას ახასიათებს ძლიერი ემოციები, რომლებიც ზრდის მისი მიმდევრების რიცხვს და აძლიერებს მათ რწმენას (სტარკი და ბეინბრიჯი, 1985წ.). ზოგ შემთხვევაში რელიგიური განცდა გულისხმობს ზეზუნებრივი ქმნილების ან ძალის მთელი სისავსით შეგრძნებას. ამ პროცესს შეიძლება თან ახლდეს სულიერი განწმენდის გრძნობა. ე.წ. „ხელახლა დაბადების“ განცდა, რაც თან ახლავს ფუნდამენტალურ ქრისტიანად მოქცევას, ხშირად სწორედ ასეთ გრძნობას იწვევს (ტიპტონი, 1982წ.). ზოგი მუსლიმური ჯგუფი მიმართავს რიტუალურ ცეკვებსა და ყვირილს, რითაც ცდილობს ცნობიერების შეცვლას. სხვა რელიგიების მიმდევრები იმავე მდომარეობის მისაღწევად ნარკოტიკულ საშუალებებსაც იყენებენ. რელიგიური განცდა შეიძლება ღვთაებრივ ძალასთან კონტაქტის დამყარებასაც გულისხმობდეს. ადამიანმა შეიძლება განაცხადოს, რომ მიაღწია ღვთაებრივ ნეტარებას. ამ განცდასთან მიახლოებულია სხვა ადამიანებთან ერთობის გრძნობა (განსაკუთრებით, იმავე რელიგიური ჯგუფის წარმომადგენლებთან) ან ძლიერი კავშირი ბუნებასთან. როგორც რიტუალები, ასევე მათი წყალობით მიღებული განცდები განპირობებულია რელიგიური სიმბოლოებითა და რწმენით.

კვლევის მეთოდები

მხევის მაჩვენებლის დადგენა

3 ირკ ჰადავეის და მის კოლეგებს (1993წ.) ეჭვი გაუჩნდათ, რომ რესპოდენტების პასუხების მიხედვით დადგენილი ეკლესიაში მოსიარულეთა მაჩვენებელი არასწორი იყო. ბოლოს და ბოლოს, ყველას უნდა, რომ სხვების თვალში უკეთესი გამოჩნდეს. და თუ კულტურული ნორმების მიხედვით, ეკლესიაში სიარული სასურველია, გასაგებია, რომ კითხვაზე — რამდენად ხშირად დადის ის ეკლესიაში, ადამიანმა არასწორი პასუხი გასცეს. ეს არ ნიშნავს იმას, რომ რესპოდენტმა მოატყუა ინტერვიუერები. ეს, უბრალოდ, ადამიანების კარგი ზრახვებიდან გამომდინარეობს და „სასურველს“ ასახავს. მაშ, როგორ უნდა მიიღონ მკვლევარებმა მონაცემები, რომლებიც სინამდვილეს შეესაბამება?

ჰადავეიმ და მისმა კოლეგებმა შეამოწმეს ეკლესიაში სიარულის სიხშირე ორ სხვადასხვა ჯგუფში: ოჰაიოს შტატის პროტესტანტებში და აშშ-ში კათოლიკეთა არჩეულ ეპარქიებში. მკვლევარებმა ორი სხვადასხვა მეთოდი გამოიყენეს კვლევის ჩატარებისას. პროტესტანტების შემთხვევაში მათ შეაგროვეს სამი სხვადასხვა მონაცემი: (1) სხვადასხვა რელიგიის მიმდევართა რიცხვი სატელეფონო გამოკითხვის მეშვეობით (2) ეკლესიაში სიარულის მაჩვენებელი ასევე სატელეფონო გამოკითხვის მეშვეობით და (3) ეკლესიაში სიარულის რეალური მაჩვენებელი ქვეყანაში მცხოვრებ ყველა პროტესტანტს შორის. შემთხვევითი წესით შერჩეული 602 რესპოდენტის სატელეფონო გამოკითხვის შედეგად მეცნიერებმა დაადგინეს, რომ პროტესტანტების რიცხვი 66565-ია და მათგან მხოლოდ 36% იყო ეკლესიაში გასული შვიდი დღის განმავლობაში. შემდეგ, მეცნიერებმა დაადგინეს პროტესტანტული ეკლესიების რიცხვი ქვეყნის მასშტაბ-

ბით და მრევლის რიცხოვნობის სავარაუდო მაჩვენებელი დაადგინეს ეკლესიებიდან ან მსახურების დროს ეკლესიების წინ მდგომი მანქანების რიცხვის მიხედვით. შედეგად აღმოჩნდა, რომ 13.080 პროტესტანტი-დან ეკლესიაში დადიოდა მხოლოდ 19.6%, რომელიც ოდნავ მეტია იმ გამოკვლევების შედეგად მიღებული მაჩვენებელის ნახევარზე, რომელიც რესპონდენტების პასუხებს ეყრდნობოდა.

იგივე მდგომარეობა აღმოჩნდა კათოლიკეებთანაც. 1990 წელს მთელი ქვეყნის მასშტაბით ჩატარებულ გამოკითხვაზე დაყრდნობით, მეცნიერებმა გამოიანგარიშეს კათოლიკეთა რიცხვი (მხოლოდ ზრდასრულების) თითოეულ ეპარქიაში (ამაში მათ დაეხმარა გამოკითხვაში გამოყენებული რეგიონალური კოდები. როგორც წესი, ეპარქია რამდენიმე რეგიონს აერთიანებს). შემდეგ, მეცნიერებმა ეპარქიებიდან მოიპოვეს ეკლესიაში მოსიარულეთა რიცხვი — კერძოდ, იმ ადამიანების რიცხვი, რომელიც შემოდგომის ერთ კონკრეტულ შაბათ-კვირას დაესწრო ღვთისმსახურებას. მეცნიერებმა მიღებული მაჩვენებელი შეადარეს სატელეფონო გამოკითხვისას მიღებულ ციფრს და აღმოაჩინეს, რომ მაშინ, როდესაც კათოლიკეთა 51%-მა განაცხადა, თითქოს ეკლესიაში იყო გასულ კვირას, რეალურად მათი რიცხვი მხოლოდ 28% იყო — წინა შემთხვევის მსგავსად, ნახევარზე ოდნავ მეტი.

კათოლიკეები უფრო ხშირად ამბობენ, რომ ეკლესიაში დადიან, ვიდრე პროტესტანტები. მათი ნათქვამიც უფრო ხშირად შეესაბამება სიმართლეს. თუმცა, ორივე ჯგუფის შემთხვევაში ზოგადი შედეგი ერთნაირი იყო: ორივე ჯგუფის წარმომადგენლები აჭარბებენ, როდესაც მათ ეკითხებიან ეკლესიაში სიარულის სიხშირის შესახებ. ამ გამოკვლევამ დაადასტურა, რომ სოციოლოგები სიფრთხილით უნდა მოექციდნენ ნორმატიული ქმედების შესახებ მოპოვებულ ისეთ მონაცემებს, რომლებიც მხოლოდ რესპონდენტების პასუხებზეა დამოკიდებული. მკვლევარებმა ამგვარი სახის კითხვარების შედეგები სხვა საშუალებებითაც უნდა გადაამოწმონ.

სოციალური სტრუქტურა: ხელიგუხი თემი

რელიგიის ერთ-ერთი ყველაზე უმთავრესი თვისებაა **მორალური თემის (მრევლის)** შექმნა (ემილ დურკჰაიმი). მრევლი შედგება იმ ადამიანებისაგან, რომლებსაც აქვთ საერთო რწმენა, სიმბოლოები, პრაქტიკა და გამოცდილება. რამდენიმე მრევლი, თავის მხრივ, ერთიანდება უფრო დიდ სოციალურ მთლიანობად. მრევლის არსებობა ისეთი მნიშვნელოვანია რელიგიის სიცოცხლისუნარიანობისათვის, რომ მისი არარსებობა სერიოზულ პრობლემად მიიჩნევა. თანამედროვეობის მრავალი სასულიერო პირი შეშფოთებას გამოთქვამს მზარდი სატელევიზიო ევანგელიზმის გამო, მათი აზრით, რელიგიური გადაცემები ხელს უწყობს რელიგიის განვითარებას მრევლის გარეშე. ასეთმა გადაცემებმა შეიძლება მაყურებელს იმის შთაბეჭდილება შეუქმნას, რომ ისინი ეკლესიაში არიან და პირისპირ უცქერენ სასულიერო პირს, სინამდვილეში კი სახლებში სხედან და უცხოები არიან როგორც ერთმანეთისათვის, ასევე იმ ეკლესიისათვის, საიდანაც მიმდინარეობს გადაცემა. მათ შუძლიათ მარტივად, ტელევიზორის ჩართვითა და გამორთვით დაუკავშირდნენ საკუთარ რელიგიას ან განყვიტონ კავშირი მასთან.

მრევლი არ არის მხოლოდ იმ ადამიანთა ერთობა, რომლებსაც საერთო რწმენა და რიტუალები აერთიანებთ. მათ აქვთ ორგანიზებული და ხშირ შემთხვევაში ძლიერი სოციალური სტრუქტურა. დღეს შეერთებულ შტატებში ბევრ რელიგიურ ჯგუფს, მაგალითად, გაერთიანებულ მეთოდისტთა ეკლესიას, აქვს ფორმალური რელიგიური ორგანიზაციები, რომლებიც ქმნის ეროვნულ სტრუქტურას. კათოლიკურ ეკლესიას სერთაშორისო სტრუქტურა აქვს. ესაა მღვდლების, ეპისკოპოსებისა და კარდინალების სისტემა, რომელსაც

რომის პაპი ხელმძღვანელობს. რელიგიური ჯგუფების სოციალური სტრუქტურა შედგება სხვადასხვა სახის ორგანიზაციებისაგან, როგორცაა ცენტრალური ოფისები, სასულიერო სემინარიები, გამომცემლობები, რომლებიც ლოცვანსა და რელიგიურ წიგნებს ბეჭდავენ, ზიარებისთვის საჭირო პურის და მგალობელთა შესამოსელის სადისტრიბუციო კომპანიები, ახალგაზრდული ბანაკები და საერთაშორისო მისიები. რელიგიურ ჯგუფებს აქვთ გარკვეული სტრუქტურა ადამიანებს შორის ურთიერთობების თვალსაზრისითაც. მაგალითად, ადამიანები, როგორ წესი, იმავე რელიგიის წარმომადგენლებზე ქორწინდებიან. ქრისტიან მლოცველთა ჯგუფები სხვადასხვა საწარმოებსა და კორპორაციებში ხელს უწყობენ როგორც შესაბამისი ბიზნესის, ასევე რელიგიის განვითარებას.

მრევლის წევრთა რიცხვი დამოკიდებულია საზოგადოების ტიპზე. მცირერიცხოვან ტომებში რელიგია ვრცელდება თითოეულ წევრზე და ცხოვრების ყველა ასპექტზე. ოჯახური და პოლიტიკური პრობლემების გადაჭრისას ადამიანები დახმარებისათვის უხმობენ წინაპართა სულს. მათ ეკითხებიან რჩევებს ავადმყოფის განკურნებისათვის, თესვისა და მოსავლის აღებისას. რელიგიური მრევლი და საზოგადოება ერთი და იგივეა (კალჰაუნი, 1980წ. ევანს-პრიტჩარდი, 1965წ. ფორტესი, 1969წ.). უფრო დიდ და კომპლექსურ საზოგადოებებში რელიგია შედარებით იზოლირებულია — ოჯახურ საკითხებთან დაკავშირებით ადამიანებმა შეიძლება რჩევისათვის სასულიერო პირს მიაკითხონ, მაგრამ როდესაც საქმე ჯანმრთელობას ეხება, ექიმთან მიდიან საკონსულტაციოდ; ასევე, ბანკირს აკითხავენ, როდესაც ინვესტირებასთან დაკავშირებით სჭირდებათ რჩევა. უფრო მეტიც, უფრო მრავალრიცხოვან საზოგადოებებში შეიძლება რამდენიმე რელიგია არსებობდეს და თითოეულ მათგანს ჰქონდეს საკუთარი ეკლესიები, სკოლები, საქველმოქმედო დაწესებულებები და ა.შ.

ხელიგია და ფუნქციური ინტეგრაცია

დიდ და კომპლექსურ საზოგადოებებშიც კი რელიგია ხელს უწყობს ფუნქციურ ინტეგრაციას არა მარტო მრევლში, არამედ მთლიანად საზოგადოებაში. რელიგიური თანამონაწილეობა ერთმანეთთან რამდენიმე გზით აკავშირებს საზოგადოების წევრებს. პირველ რიგში, ის ხელს უწყობს მორალური სტანდარტებისადმი დამყოლობას და მათ გაზიარებას. მისი მეშვეობით ხდება ადამიანებს შორის მნიშვნელოვანი სოციალური კავშირის დამყარება. მაგალითად, შეერთებულ შტატებში ეკლესია მნიშვნელოვნად დაეხმარა იმიგრანტებს ახალ ქვეყანასთან ადაპტაციის პროცესში (გრილი, 1972წ.). ეკლესიები, რომლებიც ემიგრანტების სამშობლოში არსებული ეკლესიების მოდელზეა, უადვილებენ მათ ცხოვრების ახალ სტილზე გადასვლას. მეორე რიგში, რელიგიები აკავშირებს ადგილობრივ თემებს როგორც ადგილობრივი და საერთაშორისო ორგანიზაციების, ასევე გაზიარებული რიტუალების მეშვეობით. დაბოლოს, როდესაც სეკულარული სოციალური ინსტიტუტებისადმი პატივისცემა რელიგიური რწმენებისა და პრაქტიკის ნაწილი ხდება, რელიგია ხელს უწყობს დადგენილი სოციალური წესრიგის ლეგიტიმაციას.

რელიგიური ინსტიტუტების მიერ ფუნქციური ინტეგრაციისათვის ხელშეწყობის ხარისხი სხვადასხვა საზოგადოებაში სხვადასხვაა. ზოგ ქვეყანაში საზოგადოების თითქმის ყველა წევრი ერთი და იმავე რელიგიური აღმსარებლობისაა. მაგალითად, საფრანგეთსა და ირლანდიაში კათოლიციზმი ყველაზე მეტად გავრცელებული რელიგიაა. სხვა

ქვეყნებში კი, როგორცაა შეერთებული შტატები და ინდოეთი, რამდენიმე სხვადასხვა რელიგია გვერდიგვერდ არსებობს. ასევე განსხვავებულია რელიგიურობის ხარისხიც. შეერთებულ შტატებში გამოვლინდა საეკლესიო მსახურებაზე დასწრების ერთ-ერთი ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი (იხ. სქემა 13.1). ზოგ ქვეყანაში (მაგ., ირანი და დიდი ბრიტანეთი) ხელისუფლება ოფიციალურად უჭერს მხარს ერთ რომელიმე რელიგიას. სხვა ქვეყნებში კი, რომელთა რიცხვშიცაა შეერთებული შტატები, ეკლესია და სახელმწიფო ოფიციალურადაა გამოცხადებული ერთმანეთისგან.

რელიგიის მიერ დადგენილი სოციალური წესრიგის ლეგიტიმაციის ერთ-ერთი საშუალებაა გაბატონებული სოციალური წყობის სანქცირება. გაი სვენსონმა (1974წ.) შეისწავლა ორმოცდაათი არადასავლური საზოგადოება. ღურეჰანიმის მსგავსად, მან გამოთქვა მოსაზრება, რომ საზოგადოებები საკუთარ თავს რელიგიაში წარმოაჩენენ. მაგალითად, ის საზოგადოება, სადაც უხუცესებს მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავათ, თავყვანს სცემდა წინაპრებს, ხოლო იმ საზოგადოებაში, სადაც სიმდიდრე არათანაბრად იყო განაწილებული, რელიგია ხელს უწყობდა ამგვარი განსხვავებების არსებობას ღარიბებსა და მდიდრებს შორის. ჩვენს საზოგადოებაში სასულიერო პირები, რომლებიც ადამიანებს მოუწოდებენ, სრულად გამოავლინონ საკუთარი პოტენციალი, ემორჩილებიან ამერიკულ ღირებულებებს, რაც გამოიხატება ამბიციურობასა და ინდივიდუალური შესაძლებლობების გამოყენებაში.

დადგენილი სოციალური წესრიგის რელიგიური ლეგიტიმაცია შეიძლება გამოხატული იყოს ფორმით, რომელსაც სოციოლოგი რობერტ ბელა (1970წ.) ეროვნულ ან სამოქალაქო რელიგიას უწოდებს. **სამოქალაქო რელიგია** არის ერის, მისი ისტორიის, ღირებულებებისა და ინსტიტუტების დაკავშირება უფლის წყალობასთან. სამოქალაქო რელიგიის კვლევამ დაწყებითი სკოლის მოსწავლეებში აჩვენა, რომ ბავშვების 85%-ს სწამდა, რომ „ამერიკა დედამიწაზე სპეციალური მიზნისათვის გაჩნდა“, „ამერიკელები რჩეული ერია და მათი წარმატება ღვთის მიერ მათი სიკარგისათვის მოვლენილი საჩუქარია“ (შმიდტი, 1980წ.). მოზრდილების უმეტესობას სჯერა, რომ ჩვენს ქვეყანას „ღვთის კალთა მფარველობს“ და მთავრობის უმაღლესი ლეგიტიმაცია ღმერთისგანაა ნაბოძები. მიუხედავად იმისა, რომ ამერიკის კონსტიტუცია გასაგებად კრძალავს „რაიმე სახის კავშირს სახელმწიფოსა და რელიგიას შორის“, სამოქალაქო რელიგია გულისხმობს „ზოგად კურთხევას უფლისაგან“ — ღმერთისადმი შემწეობის თხოვნით იწყება კონგრესის სხდომები, პოლიტიკური პარტიების კონვენციები, ფიცის დადების ცერემონიები, პოლიტიკური ხასიათის მოხსენებები ყველა პრეზიდენტის საინაუგურაციო მიმართვის ჩათვლით (გარდა ერთისა — ჯორჯ ვაშინგტონის მეორედ არჩევისას წარმოთქმული სიტყვა მხოლოდ ორი აბზაცი იყო).

სამოქალაქო რელიგია ქმნის კავშირს საკრალურსა და სეკულარულს შორის. ამ პროცესში ის ადამიანებს უღვივებს საზოგადო სარგებელზე ზრუნვისა და მოვლის გრძნობას (ბელა და ჰამონდი, 1980წ. კოულმანი, 1983წ.). სამოქალაქო რელიგია შეიძლება იყოს როგორც კონსერვატული, ასევე ლიბერალური ხასიათისა და შეუძლია ყურადღება გაამახვილოს როგორც არჩევანის თავისუფლებაზე, ასევე ერთმანეთის მიმართ ვალდებულებასა და მოვალეობაზე (ვულსნოუ, 1988წ.).

ზოგჯერ რელიგიური ერთობის იდეა უფრო რადიკალური მიზნების მისაღწევად გამოიყენება. მაგალითად, შუა საუკუნეებში ფრანცისკანელმა ბერებმა მთელი პირადი საკუთრება საერთო სარგებლობად გამოაცხადეს. მათი ამგვარი საქციელი მსოფლიოს მიუთითებდა, თუ რას ნიშნავდა ჭეშმარიტად ქრისტიანული ცხოვრება. ამან კი ხელი შეუწყო საეკლესიო იერარქიებს შორის კონფლიქტის გაღვივებას. მსგავსი შემთხვევა

მოხდა თანამედროვე ეპოქაში, როდესაც მდიდრებსა და ღარიბებს შორის არსებული განსხვავების მასშტაბით შეშფოთებულმა ლათინო-ამერიკელმა მღვდლებმა საფუძველი ჩაუყარეს თავისუფლების თეოლოგიას. გაჭირვებულებისა და უსახლკაროების დახმარებისა და ზრუნვის მიზნით, ამ ადამიანებმა დააარსეს ე.წ. „ეკლესიური თემები“ ანუ დასახლებები, სადაც ადრეული ქრისტიანების მსგავსად, ქადაგებდნენ ერთიან ბრძოლას ჩაგვრის წინააღმდეგ (გუტიერესი, 1973წ. 1983წ. პენა, 1994წ.). თავისუფლების თეოლოგიამ აღმასვლის მწვერვალს 1960-70-იან წლებში მიაღწია. თუმცა მისი გავლენა ბოლო წლებში მნიშვნელოვნად შესუსტდა გარკვეული მიზეზების გამო, კერძოდ: მემარჯვენე პოლიტიკოსების გაძლიერების, ლათინური ამერიკის ქვეყნებში პროტესტანტული ევანგელიზმის პოპულარობის ზრდისა და რომის კათოლიკური ეკლესიის არადემოკრატიულ ინსტიტუტებთან კონფლიქტის გამო (სმითი, 1994წ.). რომის პაპმა პირდაპირ მიუთითა მღვდლებს, ყურადღება გაემახვილებინათ სულიერ საკითხებზე და შეშვებოდნენ პოლიტიკას. თავისუფლების თეოლოგიას კიდევ ჰქონდა აღმავლობის შანსი, მის ლიდერებს რომ წარმოდგენა შეეცვალათ პოლიტიკისა და სამოქმედო გეგმის შესახებ და ერთბაშად არ მოენდომებინათ სოციალური და პოლიტიკური ფონის შეცვლა (ლევინი, 1993წ.).

ძალაუფლება ხელიგუხ თემებში

როგორც სამოქალაქო რელიგიისა და თავისუფლების თეოლოგიის მაგალითები გვიჩვენებს, რელიგიური რწმენა ზოგჯერ ხელს უწყობს ძალაუფლების გადანაწილების პროცესში ადამიანის მონაწილეობას ან ამ პროცესის ხელშეწყობას სამოქალაქო რელიგიის მეშვეობით. სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა თავისუფლების თეოლოგია.

მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი რელიგია პრიორიტეტს ანიჭებს თანასწორობას (ან სულ მცირე ერთობას) მორწმუნეებს შორის, ამავე დროს, უფრო მეტ ძალაუფლებას ანიჭებს კონკრეტულ წევრებს. საზოგადოდ, განასხვავებენ რელიგიური ჯგუფის ორ როლს: წინამძღოლის როლი, რომელიც ენიჭება ზოგ წევრს, მაგალითად მღვდელს და მიმდევრები ანუ ჯგუფის დანარჩენი წევრები.

მღვდლებმა უმნიშვნელოვანესი როლი შეასრულეს თანამედროვე რელიგიების განსაზღვრასა და კულტურული მახასიათებლების ჩამოყალიბებაში. როგორც სოციოლოგი პიერ ბურდიე (1991წ.) ამბობს, რელიგიურ ლიდერებს შესწევთ ძალა მოახდინონ რელიგიური თემების მობილიზება და გამოყონ ისინი საკრალური მინიერისაგან. მრავალი რელიგიის ისტორია შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ბრძოლა სხვადასხვა ჯგუფებს შორის ძალაუფლების მოსაპოვებლად. ბურდიეს მიხედვით, ყველა რელიგიური სხეულისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს მისი ლიდერის ძალაუფლებას და, აგრეთვე, იმასთან დაკავშირებულ ბრძოლებს, თუ როგორ უნდა განისაზღვროს მოცემული რელიგია და მოეწყოს რელიგიური ცხოვრება.

მღვდლის ავტორიტეტის დამკვიდრება ხშირად გადამწყვეტ როლს თამაშობს მრევლის განსაზღვრაში, რადგან რომელიმე მღვდელს ან რაბინს შეუძლია მოცემულ ეკლესიას ან სინაგოგას მიაწოდოს განსაკუთრებული იდენტობა. მსოფლიოში არსებულ მრავალ რელიგიაში მხოლოდ მღვდლებს შეეძლოთ საკრალური ტექსტების ინტერპრეტირება, იმიტომ, რომ მხოლოდ მათ იცოდნენ კითხვა.

გარდა ამისა, რელიგიის ფუნქციებმა ან სხვადასხვა რელიგიამ შესაძლებელია კონკურენცია გაუწიოს ერთმანეთს გავლენისა და ძალაუფლების მოპოვების გამო. თითოეულ ეკლესიას თავისი მრევლი ჰყავს და სხვადასხვა ეკლესიას ერთსა და იმავე საზოგადოებაში ხშირად უწევს ერთმანეთთან ბრძოლა ამ საზოგადოების უფრო დიდი ნაწილის „დაპატრონების“ მიზნით. რელიგიების მიერ ეროვნული და საერთაშორისო საეკლესიო ბიუროკრატიის განვითარების პროცესის კვალდაკვალ ეკლესია ხშირად ხდება მორწმუნეებს შორის ბრძოლის ინსტრუმენტი. მაგალითად, უნდა მიიღოს თუ არა ქრისტიანულმა ეკლესიამ ჰომოსექსუალები და ნება დართოს თუ არა მათ, იქადაგონ კიდევ? 1992 წელს ბაპტისტთა სამხრეთულმა გაერთიანებამ გადაწყვიტა, რომ არ იქნებოდა მართებული ჰომოსექსუალი წევრების მიღება და ამიტომ თავისი რიგებიდან გარიცხა ჩრდილოეთ კაროლინას ორი კონგრეგაცია, რომლებიც არ დაემორჩილნენ ამ გადაწყვეტილებას. საზოგადოებების ზრდასთან ერთად, რომელთა წევრები სხვადასხვა რელიგიების მიმდევრები არიან (ისევე როგორც არარელიგიურებიც), ქიშპისა და კონფლიქტის საბაბიც მრავლდება. მაგალითად, ებრაელები და სხვა არაქრისტიანი ადამიანები შეერთებულ შტატებში პროტესტს გამოთქვამენ და ამბობენ, რომ ქრისტიანები იყენებენ საკუთარ ძალაუფლებას და რელიგიურ სიმბოლოებზე უამრავ ფულს ხარჯავენ (მაგალითად, საშობაო დეკორაციები) ან ხელს უწყობენ რელიგიური პრაქტიკის დამკვიდრებას (როგორიცაა ქრისტიანული ღოცვები სკოლებში).

ხაზიბიუხი ინსტიტუტების ტიპები

რელიგიური თემების უმრავლესობა ორგანიზებულია ინსტიტუტებად ანუ როლების, სტატუსების, ჯგუფებისა და ღირებულებების შედარებით მყარ სისტემებად. რელიგიური ინსტიტუტების ფორმები დამოკიდებულია ისეთ ფაქტორებზე, როგორიცაა ზომა, დოქტრინა, წევრობა, წარმომავლობა და საზოგადოების დანარჩენ ნაწილთან ურთიერთობა. ამგვარი ფაქტორებზე დაყრდნობით, სოციოლოგები განასხვავებენ ეკლესიას, სექტას და კულტს, როგორც რელიგიური ინსტიტუტების სამ ძირითად ფორმას.

ეკლესიები და სექტები

სოციოლოგი ერნესტ ტროელში (1931წ.) აცხადებდა, რომ რელიგიური ინსტიტუტები ან ეკლესიები იყოფა ეკლესიებად და სექტებად. 13.2 ცხრილში ჩამოთვლილია ეკლესიებისა და სექტების რამდენიმე თვისება და მახასიათებლები. ამავე დროს, აუცილებელი არ არის, რომ მოცემული რელიგიური ჯგუფი 100%-ით შეესაბამებოდეს ეკლესიის ან სექტისათვის დამახასიათებელ ყველა ნიშან-თვისებას. ეს აღწერილობები იდეალური, კონცეპტუალური ინსტრუმენტები უფროა, რომლებიც რეალობის გასაზომად და შედარებების გასაკეთებლად იხმარება (იხ. თავი 1).

ცხრილი 13.2

ეკლესია და სექტა

მასასიათებლები	ეკლესია	სექტა
ზომა	დიდი	პატარა
დამოკიდებულება სხვა რელიგიურ ჯგუფებთან	ტოლერანტული	უარყოფს, ამბობს, რომ ჭეშმარიტება მასშია.
სიმდიდრე	გავრცობილი	შეზღუდული
რელიგიური მსახურებები	შეზღუდული კონგრეგაციული მონაწილეობა, ფორმალური, ხაზს უსვამს ინტელექტს.	გავრცობილი კონგრეგაციული მონაწილეობა, სპონტანური, ემოციური დატვირთვა
სამღვდელოება	სპეციალიზებული, პროფესიონალები	არასპეციალიზებული, არასაკმარისი მომზადება, დროის არასრული განაკვეთი
დოქტრინა	უძველესი ნაწერების ლიბერალური ინტერპრეტაცია, ყურადღებას ამახვილებს ამ სამყაროზე.	ნაწერების სიტყვასიტყვითი ინტერპრეტაცია ყურადღებას ამახვილებს იმ სამყაროზე.
წევრობა	დაბადებიდან ან რიტუალური მონაწილეობის შედეგად	მოქცევის საშუალებით მრევლი განაგდება უღირსებს.
წევრების სოციალური კლასი	ძირითადად, საშუალო კლასი	ძირითადად, დაბალი კლასი
დამოკიდებულება სეკულარულ სამყაროსთან	მისდევს გაბატონებულ კულტურასა და სოციალური ორგანიზაციებს.	უარყოფს გაბატონებულ კულტურულ სტანდარტებს, ითხოვს ბიბლიური ნორმებისა და სტანდარტებისადმი მკაცრ მორჩილებას.

წყარო: ადაპტირებულია ლისტონ პოუპიის წიგნიდან „*Millhand and Preachers: გასტონიის სამეცნიერო კვლევა (იელის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1942წ.)*“

ტროელში განსაზღვრავს სექტას, როგორც პატარა, ექსკლუზიურ ჯგუფს — ადამიანებს რომლებიც სულიერი განწმენდისაკენ მიისწრაფვიან. სექტის წევრები, როგორც წესი, ნებაყოფლობით ერთიანდებიან სექტაში, სადაც სრულად კონტროლდება მათი ცხოვრება. ტროელშია აღმოაჩინა, რომ სექტა, ჩვეულებრივ, ხასიათდება ასკეტიზმით — წევრები მისდევენ უბრალო და მკაცრ ცხოვრების სტილს. სექტების უმეტესობა ძირითადად დაკავებულია საკუთარი რელიგიური დოქტრინებით. ისინი საკუთარ თავს, როგორც რჩეულთა ჯგუფს ისე განიხილავენ. ხშირად ეს ფაქტორი ზღუდავს სექტანტებს, აქტიურად ჩაერთონ სექტის „გარეთა“ ცხოვრებაში, რადგან მიიჩნევენ, რომ დანარჩენი სამყარო ბინიერი, ცოდვილი და კორუმპირებულია.

როგორც ტროელში ამბობს, როდესაც სექტა იზრდება, მას ემატება ეკლესიის კომპონენტი. ეკლესია არის დიდი, კონსერვატიული და უნივერსალური დაწესებულება. მისი ზრდა დამოკიდებულია იმ ადამიანების რიცხვზე, რომლებიც ამ ეკლესიის წევრებად იბადებიან და არა იმ ადამიანებზე, რომლებიც შემდეგ მოიქცევიან ეკლესიისაკენ. ეკლესია, სექტისგან განსხვავებით, ტოლერანტობას იჩენს სხვა რელიგიური ჯგუფების მიმართ. მისი ზომის გამო, ეკლესია ხშირად იძენს გარკვეულ სოციალურ და პოლიტიკურ ძალაუფლებას და ახერხებს კიდევ მის შენარჩუნებას. აქედან გამომდინარე, ხშირად ეკლესია ერგება ძლევამოსილი ჯგუფებისა და დომინანტი ინსტიტუტების განცხადებებს და ამგვარად

უჭერს მხარს საზოგადოების სტატუს კვოს. ინგლისის ეკლესია, ესპანეთის კათოლიკური ეკლესია და ირანში გაბატონებული შიიზმი ახლოს დგას ამ იდეალურ ტიპთან.

მიუხედავად იმისა, რომ ტროელშის აღწერილობა ნამდვილად ფასეულია ეკლესიისა და სექტის განსაზღვრისას, ზოგი სოციოლოგი თვლის, რომ ეს მოდელი დამაბნეველია და არ იძლევა რეალური რელიგიური ინსტიტუტების კლასიფიკაციის საშუალებას. ცხადია, არსებობს ისეთი ეკლესიებიცა და სექტებიც, რომლებსაც მიესადაგებათ ტროელშის მიერ ჩამოყალიბებული ყველა მახასიათებელი, მაგრამ ამავე დროს არსებობს ეკლესიები, სექტისათვის დამახასიათებელი თვისებებით და, პირიქით, სექტები, ეკლესიის მახასიათებლებით. ამ ფაქტორის გამო ბევრი სოციოლოგი ამჯობინებს რელიგიური ინსტიტუტების დაყოფას მხოლოდ ერთი განზომილების მიხედვით: ინსტიტუტის მიერ მისი სოციალური გარემოს მიღება ან უარყოფა (ჯონსონი, 1063წ. სტარკი და ბეინბრიჯი, 1985წ.). ამ შემთხვევაში ერთ მხარეს დგას სოციალურ გარემოსთან გაიგივებული ეკლესია, ხოლო მეორე მხარეს — სექტა, რომელსაც მუდმივად დაძაბული ურთიერთობა აქვს ფართო საზოგადოებასთან. რელიგიური ჯგუფების უმეტესობა ამ ორი უკიდურესობის შუაში დგას.

ამ მოდელს უპირატესობა იმ მხრივ აქვს, რომ ის ხაზს უსვამს ორგანიზაციის დინამიურობას გარემოსთან დაძაბულობის შემცირების ან ესკალაციის პროცესში. მაგალითად, როდესაც სექტა მოიპოვებს სტაბილურობასა და პატივისცემას, ის იწყებს უფრო ჰარმონიულ თანაცხოვრებას საზოგადოებასთან და თანდათან ემსგავსება ეკლესიას.

ხეცები

სტარკისა და ბეინბრიჯის (1985წ.) განმარტებით სექტა არის განდგომილი ინსტიტუტი, რომელიც ყალიბდება დისიდენტების მიერ — დისიდენტები ტოვებენ ეკლესიას და ამტკიცებენ, რომ რწმენა უფრო წმინდაა და სამართლიანი. პროტესტანტები, რომლებიც გამოეყვნენ ანგლიკანურ ეკლესიას და საკუთარი მრევლი შექმნეს, სექტის ერთ-ერთი მაგალითია. არსებობს შემთხვევები, როდესაც რელიგიური ინსტიტუტები, რომლებსაც დაძაბული ურთიერთობა აქვთ საკუთარ გარემოსთან, ქმნიან სრულიად ახალ რელიგიურ რწმენას და მიმდევრობას. ამგვარ ინსტიტუტებს არ აქვთ რაიმე კავშირი არსებულ რელიგიურ ორგანოებთან იმავე საზოგადოებაში. სტარკი და ბეინბრიჯი ამგვარ ინოვაციურ ინსტიტუტებს კულტებს უწოდებენ. ადრეულ ეტაპზე ქრისტიანობაც კულტად მიიჩნეოდა და საერთოდაც, მსოფლიოს ყველა დიდი რელიგია თავდაპირველად კულტების სახით არსებობდა.

სტარკი და ბეინბრიჯი კულტებს სამ კატეგორიად ყოფენ იმის მიხედვით, თუ რამდენად მჭიდროდ არიან ისინი ორგანიზებულნი. *აუდიტორიულ კულტებს* პრაქტიკულად არ გააჩნიათ ოფიციალური ორგანიზაცია. მისი წევრები საკულტო დოქტრინას რადიოთი, წიგნების, ჟურნალების ან გაზეთების საშუალებით იღებენ. *მომხმარებელთა კულტების* შემთხვევაში, რელიგიური ლიდერები მათ მიმდევრებს კონკრეტულ სერვისებს სთავაზობენ. მიუხედავად იმისა, რომ ლიდერები კარგად არიან ორგანიზებულნი, კლიენტები არ არიან კონგრეგაციის წევრები. *მომხმარებელთა კულტის* მაგალითად ხშირად მოჰყავთ საინტოლოგები, რადგან აქ საქმე გვაქვს ორგანიზებულ ქსელთან, სადაც წევრები გარკვეულ ფასად ასწავლიან საკულტო დოქტრინას კლიენტთა ჯგუფებს. *მომხმარებელთა* ზოგი კულტი გადაიქცევა ხოლმე საკულტო მოძრაობად, როდესაც მათი რიგები იზრდება და უფრო მჭიდროდ ორგანიზებული ხდება. თუ მზარდი მოძრაობა ინოვაციური და

არასტანდარტულია, მან შეიძლება წარმოშვას ოპოზიცია მოცემულ სოციალური გარემოში და, შესაბამისად, „კულტის“ იარაღისა და უარყოფითი მნიშვნელობა ენიჭება. ასე მოხდა მამა სუნ მუნგ მუნის უნიფიცირებული ეკლესიის შემთხვევაში. მის მიმდევრებს „მუნებს“ უწოდებდნენ. ისინი აქტიურად ეწეოდნენ პროპაგანდას ქუჩებში და ცდილობდნენ ადამიანების გადმოხიზვას. წინააღმდეგობის პასუხად, კულტის ლიდერები, როგორც წესი, ცდილობენ შეამჩირონ ორგანიზაციული სტრუქტურები, უფრო მკაფიოდ განასხვავონ „შინაური“ და „გარეული“ და უფრო მკაცრად მოითხოვონ ერთგულება. კულტები, რომლებიც ნებას რთავენ საკუთარ წევრებს, იცხოვრონ ჩვეულებრივი ცხოვრების წესით, ნაკლებ წინააღმდეგობას ხვდებიან, ვიდრე ის კულტები, რომლებიც საკუთარი წევრებისაგან ჩვეული საქმიანობის მიტოვებას მოითხოვენ იმისათვის, რომ ამ კულტის სრულფასოვან წევრებად ჩამოყალიბდნენ.

საკითხი იმისა, არის თუ არა მოცემული რელიგიური ჯგუფი ეკლესია, სექტა თუ კულტი, დამოკიდებულია ძალაუფლებისა და ავტორიტეტის განაწილებაზე. ისევე, როგორც საინტოლოგიის შემთხვევაში, ის რაც კულტია ერთი ადამიანისათვის, მეორისათვის რელიგიაა. გარდა ამისა, თანდათან მზარდ კულტებსა და სექტებს ეკლესიებად ჩამოყალიბების შანსი აქვთ. ამ შემთხვევაში ამა თუ იმ სექტის — კულტის წევრები შეიძლება იმედგაცრუებულნი დარჩნენ, რადგან, მათი აზრით, რელიგია უფრო „საყოველთაო“ და ნაკლებად „საკრალურია“.

ხაზიბიხი ინოვაციები

ხშირად ვფიქრობთ, რომ რელიგია არის შედარებით კონსერვატიული ძალა, რომელიც ამყარებს სტატუს კვოს. მაგრამ რელიგია ყოველთვის არ არის „კონსერვატიული“. **რელიგიური ინოვაცია** ხდება მაშინ, როდესაც ჯგუფები ქმნიან ახალ რელიგიას ან ცვლიან არსებულ რელიგიას ისე, რომ ის უკეთ მოერგოს ადამიანთა საჭიროებებს. მაგალითისთვის ავიღოთ ისლამი. მისმა ლიდერებმა მნიშვნელოვანი ცვლილება შეიტანეს რელიგიაში, როდესაც დაიწყეს მასობრივი საკომუნიკაციო საშუალებების გამოყენება მსოფლიოს მასშტაბით მორწმუნეთათვის ხმის მისაწვდენად. საერთაშორისო კომუნიკაციის ქსელის გამოყენებამ შეცვალა რელიგია ისე, რომ ამის შესახებ ლიდერებს წინასწარ არ ჰქონდათ გათვლილი; კერძოდ, ცნობილი ლიდერების (მაგალითად, აიათოლა ჰომეინის) გავლენა გაძლიერდა შორ მანძილზეც კი, რამაც, თავის მხრივ, გამოიწვია კონკრეტულ ქვეყნებში ადგილობრივი რელიგიური ლიდერების დაჯახება.

ზოგ რელიგიურ ინოვაციას შედეგად მოაქვს ახალი რელიგიური მოძრაობის ან ეკლესიის დაარსება. მაგალითად, მე-16 საუკუნეში მღვდლებმა და სხვა ლიდერებმა რომაული კათოლიკური ეკლესიის წამოწყებული რეფორმა იმით დაასრულეს, რომ ახალი დენომინაცია ჩამოაყალიბეს, როგორც პროტესტანტული რეფორმაციის ნაწილი. ქვემოთ განვიხილავთ რელიგიური ინოვაციის შედარებით გვიანდელ შედეგებს: მორმონებსა და უნიფიცირებულ ეკლესიას.

მოხმონთა მიმდევრობის ჩამოყალიბება

1830 წელს, ნიუ-იორკში, ვინმე ჯოზეფ სმითმა, მისი თქმით, ხილვების შედეგად დააარსა უკანასკნელი დღეების წმინდანთა იესო ქრისტეს ეკლესია, რომელიც მორმონიზმის სახელითაცაა ცნობილი. სმითს ჯერ კიდევ ახალგაზრდობაში ჰქონდა პირველი ხილვა. თანამედროვე ქრისტიანული სექტების რაოდენობით დაბნეულმა სმითმა ღმერთს შესთხოვა, მიეთითებინა მისთვის, რომელიც მათგანი იყო ჭეშმარიტი. ის აღწერს, თუ რა გადახდა თავს ტყეში, სადაც ღმერთს სწორი გზის ჩვენებას ევედრებოდა:

მყისიერად მთლიანად დამიპყრო რაღაცა ძალამ, რომელმაც გამოგნებელი გავლენა მოახდინა ჩემზე — ენა ისე დამება, რომ ლაპარაკი ვეღარ შევძელი. ირგვლივ სიბნელე ჩამოწვა და იმ წუთას მომეჩვენა, თითქოს დასაღუპად ვიყავი განწირული... ამ დიდი მღელვარების წუთებში, ზუსტად ჩემს ზემოთ და ვინახე მზის სიცხოველზე უფრო ძლიერი სინათლის სვეტი, რომელიც ნელ-ნელა ჩემზე გადმოვიდა (ციტირებულია მარტინი, 1985წ. გვ. 199)

სინათლის სვეტიდან გადმოვიდა ორი ადამიანი, რომლებმაც სმითს თვალი მოსჭრეს თავისი სიკაშკაშით. ერთმა მათგანმა მეორეს „საცვარელი ძე“ უწოდა და სმითს უბრძანა ყური დაეგდო მისთვის. სმითმა ჰკითხა მას, თუ რომელი სექტა იყო ჭეშმარიტი. პასუხად მიიღო, რომ ყველა სექტა კორუმპირებული და არასწორი იყო.

სმითს უთხრეს, რომ ეს ეშმაკისაგან მოვლენილი ხილვა იყო, რომელიც ამგვარად ცდილობდა ქრისტიანული რწმენის შესუსტებას. მეორენი ეუბნებოდნენ, რომ ეს იყო პალუცინაცია, რაც გონებრივ ჩამორჩენილობაზე მიუთითებდა. თუმცა, სმითმა ეს ხილვა ღმერთის ნიშნად ჩათვალა. მოგვიანებით სმითი ამტკიცებდა, რომ მეორე ხილვაც ჰქონდა. ამ შემთხვევაში უფლის მაცნემ მას გაუმხილა ოქროს ფირფიტებზე დაწერილი წმინდა წერილის ადგილსამყოფელი. სმითმა იპოვნა ეს ფირფიტები, თარგმნა მათზე დაწერილი ტექსტები და გამოაქვეყნა *მორმონთა წიგნის* სახელწოდებით. ცოტა ხნის შემდეგ მან თავისი ორი ძმა და სამი სხვა ახალგაზრდა მორმონთა რწმენის პირველ მიმდევრებად გამოაცხადა. ასე ჩაეყარა საფუძველი ახალ რელიგიას.

ბევრი ახალი რელიგია იბადება არსებული რელიგიების მიმართ პორტეტის გამოხატვის შედეგად, მაგრამ მათი უმეტესობა მალევე წყვეტს არსებობას. მაგრამ მორმონიზმის შემთხვევაში ასე არ არის. ეს მიმდევრობა ამერიკის ისტორიაში ყველაზე პოპულარული გახდა (სტარკი, 1984წ.). 1840 წლისათვის, მაშინ როდესაც მხოლოდ 10 წელი იყო გასული, რაც სმითმა და მისმა ხუთმა მიმდევარმა თავი პირველ მორმონებად გამოაცხადეს, მორმონთა რიცხვმა დაახლოებით 300.000 მიაღწია. კიდევ 10 წლის შემდეგ კი მათი რიცხვი გაორმაგდა, მიუხედავად იმისა, რომ მორმონებმა არაერთი მეთაური გამოიცვალეს და აქტიური დევნისა და შევიწროების გამო ხშირად უხდებოდათ დიდი ველისა და კლდოვანი მთების გასწვრივ გადაადგილება. 1950 წლისათვის ქვეყანაში მორმონთა რიცხვი უკვე 1 მილიონი იყო, ხოლო 1990 წლისათვის 129 ქვეყანაში მორმონთა რიცხვმა 7.5 მილიონს მიაღწია. მორმონიზმს აქვს ძლიერი მისიონერული ელემენტი, რომელიც კონცენტრირებულია ახალი წევრების მოქცევაზე. ყოველ წელს დაახლოებით 300.000 ახალი წევრი ემატება მორმონებს, რაც ხელს უწყობს როგორც მათი რიცხვის ზრდას, ასევე ამ რელიგიის გეოგრაფიულ გაფართოებას (მარტი, 1991წ.).

გაეხიიანებელი ექესია

ჯოზეფ სმითის მსგავსად, სუნ მუნგ მონმა ხილვის შედეგად დაიჯერა, რომ რჩეული იყო. მუნს იესო ქრისტე გამოეცხადა და უთხრა, რომ მან ვერ განახორციელა საკუთარი მისია — ვერ გააუმჯობესა კაცობრიობა და ახლა მუნს უნდა დაესრულებინა მისი საქმე. მომდევნო ორი ათწლეულის განმავლობაში, მუნმა ჩამოაყალიბა თავისი სწავლება კორეული კონფუციანელობის, ბუდიზმის, ტაოიზმისა და შამანიზმის ელემენტების გამოყენებით. მისი სწავლება ეფუძნება ქრისტიანობის არაორთოდოქსულ ელემენტებსაც, რომლებიც წარმოიშვა პროტესტანტი მისიონერებისა და კორეული კულტურის შეხვედრის შედეგად (ქრისაილსი, 1001). უნიფიცირებული ეკლესიის დოქტრინის მიხედვით იესომ გააღო სამოთხის კარები, მაგრამ ჯვარცმამ ხელი შეუშალა მას, ჩამოეყალიბებინა ჭეშმარიტი ოჯახი და გზა გაეხსნა ზეციური სამეფოსაკენ. ამ დავალების შესრულება მეორე მესიას დაეკისრა, რომელიც უნდა მოსულიყო ისეთ ადგილას, სადაც მრავალი რელიგიის მიმდევრები და პოლიტიკური ჯგუფები უნდა გაერთიანებულიყვნენ. დოქტრინის მიხედვით ასეთი ადგილი იყო კორეა.

მეორე მესიას (ანუ ადვენტს) — სან მუნგ მუნს ღმერთის კურთხევით უნდა მიეღწია სამი რამისათვის: პიროვნული სრულყოფისათვის, ჭეშმარიტი ოჯახისათვის და იდეალური საზოგადოებისათვის. გამომდინარე იქიდან, რომ ის მესია იყო, მუნმა მიაღწია პიროვნულ სრულყოფას. ის დაქორწინდა, რის შედეგადაც ქვეყანას მოეწვლინენ უმანკო ბავშვები და ამით მეორე კურთხევაც შესრულდა. ამ კურთხევის შესრულებისათვის მუნმა უნიფიცირებული ეკლესიის წევრებიც დააქორწინა და ამით შექმნა წმინდა ოჯახი (სწორედ ეს დგას უნიფიცირებული ეკლესიის მიმდევრების მასობრივი ქორწინებების უკან). იდეალური საზოგადოების ან ზეციური სამეფოს დამკვიდრებისთვის საჭიროა ბნელი ძალების განდევნა. მუნი დიდი ხანია ამბობს, რომ კომუნიზმი, არის სატანური ელემენტი დედამიწაზე, რომელიც უნდა განადგურდეს. ორად გაყოფილ კორეაში (კომუნისტური ჩრდილოეთ კორეა და კაპიტალისტური სამხრეთ კორეა), სადაც უამრავი რელიგიის მიმდევრები ცხოვრობენ, მუნის მოძღვრებამ არაერთი ადამიანი გააერთიანა. გასულ წლებში მუნმა მაღალი დონის პოლიტიკური კავშირებითა და ეკონომიკური ინვესტიციების მეშვეობით სრულად გამოიყენა კომუნისტური რეჟიმის დამხობა რუსეთში და კაპიტალიზმის აღმავლობა ჩინეთში (ქლიფორდი, 1990წ.). პოლიტიკურ ცხოვრებაში ამგვარი მონაწილეობა არ განსხვავდება პაპის ან ზემოთ განხილულ ქრისტიანული კოალიციის საქმიანობისაგან. ისინი ასევე ასახავენ კორეისათვის ტრადიციულ რელიგიური და პოლიტიკური თემების ურთიერთკავშირს. მაგალითად, კონფუციანელობა მჭიდროდ იყო დაკავშირებულ საიმპერატორო დინასტიასთან, ხოლო კორეელი ქრისტიანები ასოცირდებოდნენ ანტიიპოზონურ ნაციონალიზმთან.

უნიფიცირებული ეკლესიის დოქტრინა სხვა ქვეყნებშიც გავრცელდა, თუმცა, კორეულმა ფესვებმა დაკარგა რელევანტურობა სხვადასხვა ქვეყნისათვის. ამგვარ შემთხვევებში ინოვაცია გრძელდებოდა. მაგალითად, შეერთებულ შტატებში ეკლესია ადაპტირდა და მოერგო ამერიკელებისათვის დამახასიათებელ ინდივიდუალური გამომსახველობას (პარსონილ, 1989წ.). ინტერაქციის ტექნიკა, მორალური პრაქტიკა და სოციალური ჩვეულებები რელიგიაში სათავეს იღებს ამერიკულ საზოგადოებაში არსებული ემოციების სეკუ-

ლარული კულტურიდან. ამავ დროს, უნიფიცირებულ ეკლესიას უნდა დაემკვიდრებინა მკვეთრი საზღვრები სეკულარულ ამერიკულ საზოგადოებასთან, რათა დაეცვა საკუთარი რწმენის სინამდვილე. ეს იყო ტაქტიკა, რომლის საჭიროება კორეაში არ არსებობდა.

ჩინური და სოსიალიზმის სპეციფიკა

გარდა იმისა, რომ რელიგიურ ინსტიტუტები და რწმენა თავად განიცდის ცვლილებას, ისინი ასევე რეაგირებენ მათ გარშემო არსებული საზოგადოებების ცვლილებაზე. მაგალითად, პროტესტანტული რეფორმაცია მხოლოდ ნაწილობრივ ეპასუხებოდა კათოლიკური ეკლესიის შიდა განხეთქილებას. ეს იყო პასუხი უფრო ფართო ხასიათის სოციალურ ცვლილებებზეც, კერძოდ: ფეოდალური სამეურნეო საზოგადოებების ქალაქებად გადაქცევა, ძალაუფლების ფეოდალური ორგანიზების დასუსტება სამხედრო და რელიგიური ხაზების გასწვრივ, ახალი საშუალო ფენის განვითარება. თავის მხრივ, რეფორმაციასაც უზარმაზარი გავლენა ჰქონდა თანამედროვე საზოგადოებებზე. მან ჩამოაგდო მეფეები, გააღვივა ეროვნულობის გრძნობა, როდესაც საქმე ეხებოდა ეროვნული იდენტობებისა და კონკრეტული რელიგიური რწმენების დაკავშირებას და გზა გაუხსნა მონასტრებში თავმოყრილ სიმდიდრეს. სწორედ რეფორმაციის დროს გამოიგონა გუტენბერგმა საბეჭდო დანადგარი და დაბეჭდა მსოფლიოში პირველი ბიბლია. უამრავ ჩვეულებრივ ადამიანს, რომლებიც არ იყვნენ სასულიერო პირები, საშუალება მიეცათ, შეეძინათ გასაგებ ენაზე დაბეჭდილი ბიბლია. როდესაც ადამიანები სწავლობდნენ კითხვას, როგორც წესი, ეს პროცესი იშვიათად ჩერდებოდა უბრალოდ „კითხვის შესწავლით“; ნიგნიერების გავრცელებას თავისი პოლიტიკური და სოციალური დატვირთვა ჰქონდა. რეფორმაციის ყველაზე დიდი მონაპოვარი, ალბათ მაინც ადამიანების აზროვნების შეცვლა იყო — მათ რაციონალურად დაიწყეს ფიქრი ეკონომიკური საკითხების გარშემო.

მოღესწილობის ხელისშეწყობის ფესვები

ნიგნში „პროტესტანტული ეთიკა და კაპიტალიზმის სული“ (1904-1958წ.წ.) მაქს ვებერი ამტკიცებდა, რომ პროტესტანტული რეფორმების ნაწილმა სამუშაოსა და ინვესტირების მიმართ ახალი დამოკიდებულების ჩამოყალიბებით ხელი შეუწყო თანამედროვე კაპიტალიზმისათვის საფუძვლის ჩაყრას. ანალიზის შედეგად მან დაასკვნა, რომ კაპიტალიზმი აღმოცენდა ქრისტიანულ ევროპაში და არა აზიასა და აფრიკაში. ვებერმა ასევე დაადგინა, რომ გამდიდრებისაკენ მიდრეკილება პროტესტანტებს მეტად ჰქონდათ, ვიდრე კათოლიკეებს. ის დაინტერესდა, თუ რით შეიძლებოდა ახსნილიყო ეს ფორმები. ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად მან სიღრმისეულად შეისწავლა პროტესტანტული რწმენა, განსაკუთრებით კი ჯონ კალვინისა (1509-1564წ.წ.) და მისი მიმდევრების დოქტრინა.

კალვინისტური დოქტრინის საფუძველს წარმოადგენს ბედისწერის კონცეფცია ანუ რწმენა იმისა, რომ ადამიანის ბედი — სიკვდილის შემდგომ ცხოვრება თუ წაწყვედა

— დაბადებისთანავეა განსაზღვრული. საუკუნო ცხოვრება, როგორც კალვინი ამბობს, დამოკიდებულია ღვთის მოწყალებაზე და არა ადამიანის დამსახურებაზე. არც ერთ ადამიანს, სასულიერო პირების ჩათვლით, არ შეეძლო უფლის გეგმების შეცვლა და თითოეულ ადამიანთან დაკავშირებით მისი ჩანაფიქრის გამოცნობა. კალვინისტების ამგვარმა რწმენამ იზოლაციაში მოაქცია თავად კალვინისტები. მათთვის საკუთარი მომავალი ბურუსით იყო მოცული. ამ რწმენის მრავალი მიმდევარი ცდილობდა წარმატება მოეპოვებინა და ამით დაედასტურებინა, რომ ღმერთის რჩეული იყო. წარმატების მოპოვება კი გულისხმობდა დაუღალავ შრომას, საკუთარი თავის უარყოფას, კარგად გათვლილ ინვესტიციებს მომავალი სარგებლისათვის — ანუ გარკვეულწილად მინიერ ასკეტიზმს. კალვინისტების რწმენა და დოქტრინა გამოიხატება ისეთ გამონათქვამებში, როგორიცაა „დაზოგილი პენი გამომუშავებული პენია“, „ზარმაცი ეშმაკის კერძი გახდება“ და ა.შ. ამგვარ გამოთქმებს ვებერი პროტესტანტულ ეთიკას უწოდებს.

ვებერის აზრით, ამ ეთიკამ გააძლიერა კაპიტალისტური სული, რადგან ის შედგებოდა ისეთი იდეებისა და დამოკიდებულებებისაგან, რომლებმაც წაახალისა კერძო საქმიანობების წამოწყება. სულ მცირე, მან წაახალისა კერძო მწარმოებლები, (როგორც ამას არისტოკრატები აკეთებდნენ) მოგებული თანხა ფუფუნების საგნებზე კი არ გაეფლანგათ, არამედ სხვა საშუალებებში დაეხანდებინათ. კალვინისტები მოტივირებულები იყვნენ ამგვარი პირადი მსხვერპლის გასაღებად, რადგან, მათი რწმენით, მატერიალური კეთილდღეობის უარყოფა იყო გზა საქმიანი წარმატებისაკენ, რაც, თავის მხრივ, ღმერთის მოწყალებას ადასტურებდა.

ვებერის თეორიამ იმის შესახებ, რომ პროტესტანტულმა ღირებულებებმა საფუძველი ჩაუყარა კაპიტალიზმსა და ეკონომიკის მოდერნიზაციას, პირველივე დღიდან აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია (მარშალი, 1982წ.). ზოგი კრიტიკოსი ამტკიცებს, რომ ვებერის მიერ აღწერილი ცვლილებები არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ პროტესტანტებით და ის კათოლიკეებსაც შეეხო. სხვების აზრით, კაპიტალიზმის განვითარებამ გამოიწვია რელიგიური ცვლილებები და არა პირიქით. და მაინც, ვებერის თეორია იმის შესანიშნავი მაგალითია, თუ როგორ კვეთს ერთმანეთს რელიგია და სეკულარული სამყარო. ქრისტიანობის განწმენდის მიზნით რელიგიური რწმენების შეცვლის პროცესმა ხელი შეუწყო ისეთი ძალების ამოძრავებას, რომლებსაც ეკონომიკური სისტემის შეცვლის პოტენციალი ჰქონდათ. ამგვარად, ვებერი შეეცადა დაემტკიცებინა, რომ რელიგიური რეფორმა და საზოგადოების სეკულარული სფეროების ცვლილება შეიძლება ერთმანეთის პარალელურად განხორციელდეს.

ხელიგუიხი ხეაქცია სეკუდარიზაციაზე

თანამედროვე საზოგადოების **სეკულარიზაცია** პროტესტანტული რეფორმაციის მოულოდნელი გვერდითი მოვლენა იყო. საზოგადოება უფრო მინიერი საკითხებითა და პრობლემებით დაინტერესდა, ვიდრე სულიერით (ნორდი, 1995წ.). სეკულარიზაცია რამდენიმე მიზეზის გამო ხდება:

- როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კაპიტალიზმის ყურადღების ცენტრში მოექცა ბიზნესის საკითხები. მიუხედავად იმისა, რომ კალვინისტები მოტივირებულები

იყვნენ თეოლოგიური მოძღვრებებით, წმინდა ეფექტი მოახდინა რელიგიურ და არარელიგიურ აქტივობებს შორის ზღვარის გავლენამ.

- რეფორმაციამ გამოიწვია ის, რომ აზროვნება უფრო რაციონალური გახდა. მოდერნიზაციას თან მოჰყვა მეცნიერების შექმნა და განვითარება, რამაც თავის მხრივ, გამოიწვია ის, რომ სამყაროს შემეცნების უმთავრესი ინსტრუმენტი გახდა სისტემატური დაკვირვება. როდესაც ადამიანებს მეცნიერების რწმენა უჩნდებათ და ამას რაციონალურად ხსნიან, ზებუნებრივ მოვლენების შესაძლებლობა შეიძლება თანდათანობით შესუსტდეს.
- თანამედროვე საზოგადოებები უფრო ჰეტეროგენურები არიან ტრადიციულ საზოგადოებებთან შედარებით არა მარტო რასობრივი და ეთნიკური, არამედ რელიგიური მრავალფეროვნების მხრივაც. არსებობს უამრავი რელიგია. შესაბამისად, ძნელია აირჩიო ერთი მათგანი, რომელიც აბსოლუტურ ჭეშმარიტებას ემსახურება. ამ სიძნელიდან გამომდინარე კი რელიგიის ავტორიტეტი შეიძლება კიდევ უფრო დასუსტდეს.
- თანამედროვე ცხოვრება ტექნოლოგიური მიღწევები და სწრაფი ტემპი ყოველთვის არ არის სულიერებასთან შეთავსებადი. ანგელოზები მუდმივად რომ გვესაუბრებოდნენ — ამბობს სოციოლოგი პიტერ ბერგესი (1979წ.) — ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრება ჯერ თანდათანობით შენელებოდა და მერე საერთოდ შეწყდებოდა. თანამედროვე საზოგადოებების გადარჩენისა და განვითარების მიზნით აუცილებელია, სეკულარული საკითხებს ჯეროვანი ყურადღება დაეთმოს.

მე-18 საუკუნიდან მოყოლებული დღემდე ბევრი მეცნიერი და მოაზროვნე მიიჩნევს, რომ შეუბრალებელი სეკულარიზაცია თანდათან მოუღებს ბოლოს რელიგიას. მარქსი მიიჩნევდა, რომ როდესაც სოციალიზმის შედეგად საზოგადოება უფრო მეცნიერულად დაგეგმილი ხდება, რელიგიას უკვე აღარ აქვს ფუნქცია. დურკჰაიმი და ვებერი ასე შორს არ წასულან, მაგრამ მიიჩნევდნენ, რომ სეკულარული შეხედულებები და ინტერესები მალე იმდენად დომინანტური გახდება, რომ სულიერი საზრუნავისათვის ძალზე მცირე ადგილი დარჩება.

ძნელია პასუხის გაცემა იმაზე, თუ როგორები არიან საზოგადოებები — სეკულირებული თუ რელიგიური. ბევრი საზოგადოება ორივე მათგანის მახასიათებლებს ატარებს. სეკულარიზაცია გულისხმობს რელიგიური ინსტიტუტების უშუალო კონტროლისაგან სოციალური ცხოვრების უფრო მეტი ასპექტის ჩამოცილებას. ამის მაგალითია საჯარო სკოლების შექმნა — არ არის აუცილებელი, რომ ამ სკოლაში მოსიარულე და მომუშავე ყველა ადამიანს სწამდეს ღმერთისა და ეკლესიაშიც დადიოდეს. რელიგიური ლიდერების უმეტესობა აღარ ამტკიცებს, რომ ავტორიტეტულნი არიან მეცნიერებასთან დაკავშირებულ კითხვებზე პასუხის გაცემისას, განსხვავებით იმ სასულიერო პირებისგან, რომლებიც მძვინვარედ ეწინააღმდეგებოდნენ გალილეო გალილის მტკიცებას დედამიწის მზის გარშემო ბრუნვის შესახებ. თუმცა, რელიგიურ ლიდერებს ბოლომდე არ დაუკარგავთ ავტორიტეტი ზნეობრივ საკითხებთან დაკავშირებით.

სეკულარიზაციაზე რელიგიური რეაქცია იყო სეკულარიზაციისა და რელიგიური ავტორიტეტების გამიჯვნა — ეკლესიისა და სახელმწიფოს, რელიგიისა და მეცნიერების განცალკევება. ცხადია, უფრო მართებული იქნება, თუ სეკულარიზაციას შევხედავთ არა

როგორც დაკნინებულ რელიგიას, არამედ როგორც რელიგიური ავტორიტეტის გარკვეულ შესუსტებას (ჩავესი, 1994წ.). არსებობს შემთხვევები, როდესაც ეკლესიები ეფექტურად თანაარსებობდა სეკულარულ საზოგადოებებთან და მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა მის ცხოვრებაში. თუ რელიგიური ორგანიზაცია მეტისმეტად სეკულარიზებული გახდა თანამედროვე საზოგადოებაში, შეიძლება მისი ადგილი რომელიმე ახალმა და უფრო აქტიურმა რელიგიამ დაიკავოს. ამრიგად, ყოველთვის არსებობს ბალანსი სეკულარიზაციასა და რელიგიის გააქტიურებას შორის (ბეკფორდი, 1989წ.). დაბოლოს, ის, რომ ადამიანები არ განსაზღვრავენ სოციალური ცხოვრების ბევრ ასპექტს რელიგიური ან სულიერი კუთხით, არ ნიშნავს იმას, რომ ისინი ნაკლებად აფასებენ საკუთარი ცხოვრების რელიგიურ და სულიერ ნაწილს. დღეს ეკლესიებს აღარ აქვთ იმხელა გავლენა, როგორიც შუა საუკუნეებში, მაგრამ იმ ეპოქაში ადამიანები უფრო სიმპატიით იყვნენ განწყობილნი რელიგიის მიმართ ვიდრე ახლა. რომელიმე რწმენის აღმსარებლობა დღეს უფრო მეტად პირად არჩევანს ეფუძნება ვიდრე კონკრეტული რელიგიური ჯგუფის თანდაყოლილ წევრობას (დომერატი, 1995წ.).

ფუნდამენტალიზმი

ყველა რელიგიური ინსტიტუტი ან ლიდერი როდი იზიარებს შრომით დაყოფას ზემოთ აღწერილ სეკულარულ ინსტიტუტებს შორის. ბევრი ადამიანი აღიარებს როგორც რელიგიის პრიორიტეტულობას. „ფუნდამენტალიზმი“, რელიგიური მოძრაობის ერთ-ერთი ტიპი მიზნად ისახავს, დაამკვიდროს ან აღადგინოს ცხოვრების წმინდა გზა, რომელიც ეფუძნება იმ რელიგიურ პრინციპებს ან სწავლებას, რომელიც, ამ მოძრაობის მიმდევრების აზრით, საფრთხის წინაშეა. „ფუნდამენტალურ“ ელემენტებს შორისაა: ცენტრალური ჭეშმარიტი დოქტრინა, მოციქული ან მაცნე (ჭეშმარიტების განმსაზიერებელი ან ჭეშმარიტების გამხმარიანებელი), სხვებისაგან გამიჯნული მრევლი და იმის მყარი ცოდნა, თუ რა არის ბოროტი (ფრიკენბერგი, 1994წ.). ფუნდამენტალიზმი მაშინ წარმოიშობა, როდესაც ხდება დაპირისპირება მოქიშპე რელიგიის მიმდევრებთან ან არარელიგიურ პირებთან. ფუნდამენტალისტთა მოძრაობა იწყება თანამედროვე, პლურალურ, სეკულარულ საზოგადოებებში, სადაც ტრადიციული თემები ჩანაცვლებულია ან ამ პრობლემის წინაშე დგას. როგორც ერთ-ერთი მეცნიერი ამბობს:

[ის] არის გზა ქაოსთან, იდენტობის, მნიშვნელობისა და უსაფრთხო სტრუქტურის დაკარგვასთან გამკლავებისა, რომელიც განაპირობა სწრაფმა სოციალურმა და პოლიტიკურმა ფორმებმა, სეკულარიზმმა, მეცნიერულმა კულტურამ და ეკონომიკურმა განვითარებამ (როიტერი, 1992წ.).

გასული რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში ფუნდამენტალიზმმა გავლენა იქონია მსოფლიოს უმეტეს ქვეყანაზე. ქვემოთ ყურადღებას გავამახვილებთ ფუნდამენტალიზმის აღორძინების ოთხ ძირითად ეპიზოდზე. ეს არის ისლამური და ებრაული ფუნდამენტალიზმი შუა აღმოსავლეთში, ჰინური ფუნდამენტალიზმი ინდოეთში და ქრისტიანული ფუნდამენტალიზმი შეერთებულ შტატებში.

ისლამური ფუნდამენტალიზმი

ირანის შაჰმა თავისი ქვეყანა ახალ, თანამედროვე ეპოქაში შეიყვანა ნავთობის საბადოებისა და ამერიკელთა სამხედრო მხარდაჭერის მეშვეობით. თუმცა, მოდერნიზაციამ სარგებელი ირანელთა მხოლოდ მცირერიცხოვან ჯგუფს მოუტანა. ეს გახლდათ მცირე ელიტური ჯგუფი, რომელიც მზად აღმოჩნდა დასავლური იდეებისა და ცხოვრების წესის მისაღებად. ირანელთა უმრავლესობას კი სამუშაო არ გააჩნდა და გამუდმებით იდეენობოდა საიდუმლო პოლიციის მიერ. მრავალი მათგანი მეჩეთებში შეიკრიბა და შაჰის გადაყენება დაგეგმა, რათა ქვეყანა დაბრუნებოდა ჭეშმარიტ ისლამს, რომელსაც ჯერ არ შეხებოდა დასავლეთი. მთელი მსოფლიოს გასაოცრად, ირანის შაჰმა ხელი მოაწერა გადადგომის მოთხოვნას ფუნდამენტალისტებისა და მათი ლიდერის — აიათოლა რუჰოლა ჰომეინის სასარგებლოდ (აბრაჰამიანი, 1985წ.)

ირანის რევოლუციამ გამოძახილი პოვა მთელ მუსლიმურ სამყაროში. დღეს, მუსლიმი ფუნდამენტალისტები აქტიურობენ და ძალას იკრებენ ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა: ეგვიპტე, ალჟირი, ერაყი, ნიგერია, ცენტრალური აფრიკა, ლაზას სექტორი და დასავლეთის სანაპირო ისრაელში. ამ მოძრაობებს აერთიანებთ აქცენტი რელიგიურ ზნეობაზე; ასევე, ძირითადი მუსლიმური სწავლებებისაკენ დაბრუნების სურვილი და პოლიტიკური მოქმედების საჭიროება, რომელიც დაამკვიდრებს თეოკრატიულ სახელმწიფოს. ამ მოძრაობის გავლენის სრულად გაგების მიზნით, თვალი გადავავლოთ ისლამის ისტორიას.

ისლამს საფუძველი ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-7 საუკუნეში ჩაეყარა, როდესაც ალაჰის ანგელოზი მოეწვინა ვაჟარ მუჰამედს. მუჰამედის დაარსებულ რელიგიას ბევრი საერთო აქვს იუდაიზმთან, ქრისტიანობასთან და სხვა ადრეულ ტრადიციებთან. ძირითადი განსხვავებაა ყურანი — ისლამური წმინდა წიგნი, სადაც მუჰამედმა ალაჰის მცნებები ჩაიწერა. მუსლიმები ყურანს ალაჰის სწავლების გამოხატულებად აღიქვამენ, რომელიც არ ექვემდებარება არც ინტერპრეტაციას და არც გადათარგმნას.

ისლამში, ქრისტიანობის მსგავსად, ბევრი ადგილობრივი ვარიაცია არსებობს. თუმცა, ყველა მუსლიმი იზიარებს საერთო ტრადიციებს და სწამს, რომ „არა არს ღმერთი თვინიერ ალაჰისა და მუჰამედია მოციქული მისი“. დღის განმავლობაში ყველა მუსლიმი ღოცულობს დადგენილი ინტერვალებით, შემოსავლის ნაწილს სწირავს საქველმოქმედო მიზნებისათვის, რამადანის თვეში მთელ დღეს მარხულობს და თუ შესაძლებელია, სიცოცხლეში ერთხელ მაინც მიემგზავრება საუდის არაბეთში წმინდა ქალაქის — მექის — მოსალოცად (ჰაჯი).

ისლამი მისიონერული რელიგიაა, რომელიც ორიენტირებულია სხვა ადამიანების ისლამზე მოქცევაზე მთელი მსოფლიოს მასშტაბით. გაფართოების სურვილმა და რელიგიის დაცვის მოვალეობამ წარმოშვა ჯიჰადის ტრადიცია, რაც წმინდა ომს ნიშნავს ყველას წინააღმდეგ, ვინც ისლამს ემუქრება. მუსლიმებს სწამთ, რომ ვინც ურჯულოთა წინააღმდეგ ომში დაიღუპა, წამებულია. პირველ მსოფლიო ომამდე მუსლიმები მართავდნენ ხმელთაშუაზღვისპირეთის უმეტეს ნაწილს და მთელ აღმოსავლეთ ტერიტორიას ჩინეთამდე, მაგრამ ისლამის წარსულის დიდება დაჩრდილა ბოლოდროინდელმა მოვლენებმა, კერძოდ, ევროპელი კოლონიისტების მიერ მუსლიმთა დაპყრობამ, რამაც იძულებული გახადა ისინი, ელიარებინათ ისრაელის სახელმწიფოს ჩამოყალიბება. გარდა ამისა, ისრაელმა, ამერიკის შეერთებული შტატებისა და დასავლეთის მხარდაჭერით, რამდენჯერმე დაამარცხა მუსლიმური ქვეყნები. ისლამური ფუნდამენტალიზმი არის გარკვეული მცდე-

ელობა, „ნინ აღუდგენ ისტორიას“ (პანგერი, 1990წ. გვ. 60). ბევრი მგზნებარე მუსლიმი მოუთმენლად ელოდება იმ დღეს, როდესაც დასავლური კულტურა დაემორჩილება ისლამს (შირლი, 1995წ.).

სხვა ფაქტორები, რომლებიც ასევე განაპირობებს ისლამური ფუნდამენტალიზმის აღმავლობას, არის სასონარკვეთა, სილატაკე, იმედგაცრუება, რომელიც თან ახლავს მუსლიმურ საზოგადოებებში რელიგიური ავტორიტეტის დეფრაგმენტაციას, რწმენის განწმენდის საჭიროება და ფუნდამენტალისტთა ჯგუფებისათვის მფარველების გამოჩენა (ასეთია ირანისა და საუდის არაბეთის მთავრობა (პისკატორი, 1994წ.). მაგრამ ისლამ ფუნდამენტალისტთა მოძრაობა არ არის მონოლითური. ბევრ ქვეყანაში, მაგალითად, ეგვიპტეში, ალჟირში, ერაყსა და პალესტინური გავლენის ქვეშ მყოფ სხვა რაიონებში სხვადასხვა ფუნდამენტალისტთა ჯგუფი ერთმანეთს გავლენისა და ძალაუფლების მოსაპოვებლად ებრძვის. ამ მეტოქეობის შედეგი არის ის, რომ იდეოლოგია კიდევ უფრო გამძაფრდა და რადიკალური გახდა. ის ფუნდამენტალისტთა სხვადასხვა ჯგუფს უკიდურესობისა და აგრესიული მოქმედებისაკენ უბიძგებს.

ყველაზე თვალნათელი განხეთქილებაა სუნიტებსა და შიიტების განხეთქილება. ამ შუღლს საფუძველი ჯერ კიდევ მე-7 საუკუნეში ჩაეყარა, როდესაც ორი ჯგუფის წარმომადგენლები ერთმანეთს ძალაუფლებისათვის ეცილებოდნენ. არაბთა ლიდერების უმეტესობა ერაყის, ეგვიპტისა და ალჟირის ჩათვლით სუნიტებს მიეკუთვნებიან. ისინი საკუთარ თავს ნამდვილ მუსლიმებად მიიჩნევენ და მეჩეთისა და სახელმწიფოს გამიჯვნის მომხრენი არიან. მათგან განსხვავებით, შიიტებს პოლიტიკისა და რელიგიის შერწყმის ხანგრძლივი გამოცდილება აქვთ. სწორედ მათ დაამხეს შაჰის ხელისუფლება და ირანი თეოკრატიულ სახელმწიფოდ გადააქციეს. ფუნდამენტალისტთა თითოეული ჯგუფის წარმომადგენლები ირწმუნებიან, რომ მხოლოდ მათ ესმით სწორად მათი რწმენის „ჭეშმარიტი“ საფუძვლები, რაც სხვა ჯგუფთან ხშირი კონფლიქტის მიზეზი ხდება.

მუსლიმი ფუნდამენტალისტები დღეს მსოფლიოს პოლიტიკის ცენტრში არიან. ირანის გარდა ისინი მრავალ სხვა ქვეყანაში მოექცნენ ხელისუფლების სათავეში ან მთავრობაში მაინც. მაგალითად, სუდანში გავრცელებული ისლამის ტიპი ისტორიულად შედარებით მოკრძალებულობით გამოირჩევა. ეს, ნაწილობრივ, განპირობებულია ელიტური სასულიერო პირების ანუ „მოღების“ სუსტი ტრადიციით, რომელიც მძლავრია ირანში. სუდანური ისლამური ფუნდამენტალიზმი, რომელიც უფრო პოლიტიკური ინსტრუმენტია, მიზნად ისახავს ეთნიკურად მრავალფეროვანი მოსახლეობის გაერთიანებას (ვიორსტი, 1995წ.). ფუნდამენტალისტები მრავალი ქვეყნის სეკულარულ ხელისუფლებას ემუქრებიან. მაგალითად, ალჟირში, სეკულარული ელემენტები ჯერ კიდევ ხელისუფლებისა და სამხედრო ძალების მიერ კონტროლდება, მაგრამ მუსლიმი ფუნდამენტალისტები მართავენ სათემო ცხოვრებას სკოლებში, საავადმყოფოებსა და მეჩეთებში (შირლი, 1995წ.). მსგავსი სიტუაციაა თურქეთშიც, სადაც ფუნდამენტალისტების გაერთიანება ქვეყნის ყველაზე ძლიერი პარტიაა, რასაც სხვა ქვეყნები რელიგიურ მიკერძოებად მიიჩნევენ. ევროკავშირში თურქეთის წევრობაზე შესაძლო ვეტოს პასუხად, თურქეთის პრემიერ-მინისტრმა განაცხადა: „თუ ჩვენი ევროპელი მეგობრები შეენიანაღმდეგებიან თურქეთის გაწევრიანებას იმ მოტივით, რომ ჩვენ სხვა რელიგიის აღმსარებლები ვართ, ამით ისინი ქრისტიანულ კლუბს შექმნიან და ხელს შეუწყობენ მსოფლიო განხეთქილებას“ (New York Times, 1995 წლის 2 მარტი, გვ. 1).

მუსლიმმა ფუნდამენტალისტებმა იერიში ადამიანის უფლებების დასავლურ ცნებაზეც მიიტანეს. 1989 წელს გამოქვეყნებულმა სალმან რუშდის რომანმა „სატანური ლექსები“ მუსლიმების საყოველთაო მრისხანება გამოიწვია, რადგან მათ მიიჩნიეს, რომ ეს ნაწარმოები შეურაცხყოფდა მათ რელიგიას. აიათოლა ჰომეინიმ განაცხადა, რომ ის, ვინც მოკლავდა სალმან რუშდის ან მისი წიგნის გამომცემლებს, სამოთხეში მოხვდებოდა. რუშდი იძულებული გახდა, მიმალულიყო. მისი იტალიელი და იაპონელი მთარგმნელები კი თავდასხმის მსხვერპლნი გახდნენ (ერთი მათგანი სასიკვდილოდ დაჭრეს). გადაიდო მისი წიგნის გამოქვეყნებაც, რადგან არავის უნდოდა, ეს სიცოცხლის ფასად დაჯდომოდა.

ინდუისტური ფუნდამენტალიზმი

სალმან რუშდიმ ორი რელიგიის ფუნდამენტალისტთა რისხვა გამოიწვია. 1995 წელს გამოქვეყნებულმა მისმა რომანმა „მურის უკანასკნელი ამოოხვრა“ განარისხა ინდუისტ ფუნდამენტალისტთა მემარჯვენე პარტია, რადგანაც ნაწარმოებში თვალშისაცემი ირონიით იყო გაშარჟებული მათი ლიდერი ბასაჰე კ. თეკერეი. საკუთარი ძალაუფლებისა და გავლენის წყალობით თეკერეიმ მოახერხა ამ წიგნის აკრძალვა ბომბეში, ხოლო ინდოეთის ხელისუფლება აიძულა, მიეღო გადაწყვეტილება ქვეყანაში მისი იმპორტის აკრძალვის თაობაზე. ბედის ირონიით, თეკერეი შეეწინააღმდეგა იმავე რუშდის „სატანური ლექსების“ აკრძალვას ინდოეთში (მას შემდეგ, რაც წიგნი აიკრძალა რამდენიმე მუსლიმურ ქვეყანაში), იმ მოტივით, რომ ინდოეთი თავისუფალი ქვეყანაა და მუსლიმები ამას უნდა შეეგუონ (New York Times, 1995 წლის 2 დეკემბერი, გვ. ა4).

ინდოეთმა განსაკუთრებულად მწვავედ განიცადა რელიგიური ფუნდამენტალიზმი. ფუნდამენტალისტები მრავალად არიან არა მარტო ინდუისტთა უმრავლესობაში, არამედ მუსლიმთა და სიკჰის უმცირესობაშიც კი. ინდუისტური ფუნდამენტალიზმი დაკავშირებულია ნაციონალისტურ იდეებთან, რომლის მიხედვითაც საჭიროა ქვეყნის „განმენდა“ უცხო ელემენტებისაგან, განსაკუთრებით, კი მუსლიმებისაგან. ინდუისტმა ნაციონალისტებმა ჩამოაყალიბეს ფორუმი იმ დროს, როდესაც ინდოეთში სეპარატისტული ტენდენციებისა და ეროვნული იდენტურობის იდეები ერთმანეთს უპირისპირდება (ვარშნი, 1993წ.).

რელიგიური სხვადასხვაობები ხშირად ხდება ძალადობისა და სისხლისღვრის მიზეზი. ინდუისტთა პაციფისტი ლიდერი მაჰატმა განდი ინდუისტმა ფანატიკოსმა მოკლა, ვითომც-და პრომუსლიმობის გამო. პრემიერ-მინისტრი ინდირა განდი საკუთარმა სიკჰი მცველებმა მოკლეს, რითაც რელიგიათაშორისი დაპირისპირება გამოიწვიეს მთელი ქვეყნის მასშტაბით. ინდირა განდის ორი ვაჟიც რელიგიური ფანატიკოსების მსხვერპლნი გახდნენ. ასეთ ძალადობას ათასობით ინდოელის სიცოცხლე შეეწირა.

ინდუიზმი ერთ-ერთი უძველესი რელიგიაა, რომელმაც, თავის მხრივ, წარმოშვა უამრავი დამოუკიდებელი და ხშირ შემთხვევაში ერთმანეთის გამომრიცხავი რელიგიური რწმენა, პრაქტიკა, გამოცდილება და ორგანიზაცია (კლოსტერმაიერი, 1989წ.). განსხვავებით სხვა რელიგიური ტრადიციებისაგან, ინდუიზმის წარმოშობა არ უკავშირდება რომელიმე ისტორიულ პიროვნებას ან წიგნს (ემბრი, 1994წ.). ძირითადი ინდუისტური ხელნაწერები სოციოპოლიტიკური, ეთიკური და სულიერი გზამკვლევა, სადაც ღმერთების, მეფეების, გმირებისა და ჩვეულებრივი მოკვდავების თავგადასავლება მოთხრობილი. ინდუისტები თაყვანს სცემენ მთელ პანთეონს და არა ერთ რომელიმე ღმერთს. ინდუისტური რელიგიის ქვაკუთხედი ადჰარმის კონცეფცია ანუ ქცევის კოდექსი სხვადასხვა კასტის წარმომად-

გენლებისათვის სხვადასხვა სიტუაციაში და ცხოვრების ამა თუ იმ ეტაპზე. ინდუისტებს სწამთ, რომ თითოეულ ადამიანს, თითოეულ სულიერსა თითოეულ მოქმედებას საკუთარი ადგილი აქვს კოსმიურ წესრიგში. თუ ეს წესრიგი დაირღვა, დაისადგურებს ქაოსი (მადან, 1989წ. მაჰმუდი, 1989წ.).

ინდუისტური ფუნდამენტალიზმი ახლად აღმოცენებული არ არის, მაგრამ ამჟამად აღმავლობას განიცდის. ბრიტანეთისაგან ინდოეთის გამათავისუფლებელი მოძრაობა (მე-20 საუკუნის დასაწყისში) ეყრდნობა ინდოეთის წარსული დიდების იდეას და იმის რწმენას, რომ მუსლიმებმა და შემდეგ ბრიტანელებმა გაანადგურეს ბრწყინვალე მემკვიდრეობა და მხოლოდ დჰარმას აღდგენით მოხდება ინდოეთის ხელახალი აღზევება. თუმცა ამ მოძრაობის ლიდერები — განდი, ნერუ და კონგრესის პარტიის სხვა წევრები, ემხრობოდნენ სეკულარული, დემოკრატიული სახელმწიფოს იდეას, სხვადასხვა რელიგიის წარმომადგენლები მშვიდობიანად იცხოვრებდნენ ერთმანეთის გვერდით. თავის ერთ-ერთ ყველაზე ცნობილ განცხადებაში განდი ამბობს: „მე ვარ ინდუიტი, საკჰი, მუსლიმი და ქრისტიანი“ (ციტირებულია მაჰმუდის ნაშრომში. 1989წ. გვ. 340).

ბედის ირონიით, ინდოეთის დამოუკიდებლობას შედეგად ძალადობა და დაპირისპირება მოჰყვა (მალიკი და ვაჯპეი, 1989წ.). უმცირესობები, რომლებსაც ინდური კანონმდებლობა იცავს, სარგებლობენ ინდოეთის აღმავლობით. ეს კი ინდუისტთა მზარდ უკმაყოფილებას იწვევს. დღეს ინდუისტური ფუნდამენტალიზმი მრავალი ფორმით არსებობს. ესაა: ტაძრებში მრევლის რიცხვის ზრდა, რელიგიური სიმბოლოებისა და რიტუალების გამოცოცხლება, ორგანიზაციები, რომლებიც იბრძვიან მეჩეთებად გადაკეთებული ინდუისტური ტაძრების დასაბრუნებლად, ყოფილი ინდუისტებისა და ახლანდელი ქრისტიანების ან მუსულმანების დაბრუნების მცდელობა, დაბალი კასტებისათვის დახმარების მიზნით წამოწყებული პოზიტიური დისკრიმინაციის პროგრამების წინააღმდეგ დემონსტრაციები, ინდუისტური ნაციონალური პარტიის გამარჯვება არჩევნებში და იმ საპარლამენტო ჯგუფის აღდგენა (რამტრია საიამსევაკ სანგი ან RSS), რომელიც, ფართო საზოგადოების აზრით, დამნაშავეა განდის მკვლელობაში. RSS-ი იყენებს ახალგაზრდა მიმდევრების მთელ არმიას, რათა ინდოელ ახალგაზრდებში გაავრცელონ და დანერგონ სუფთა ინდუისტიკის იდეა (ემბრი, 1994წ.).

ინდუიტი ფუნდამენტალისტები ავითარებენ აზრს, რომ ინდუისტებმა ბევრი წამება გადაიტანეს არაინდუისტებისაგან. არაბთა და ბრიტანელთა რეჟიმის პირობებში ინდუსები დიდი ხნის განმავლობაში იჩაგრებოდნენ. დღეს პაკისტანსა და ბანგლადეშში მცხოვრებ ინდუსებს კანონის ძალით ჩამორთმეული აქვთ გარკვეული უფლებები. შრი-ლანკაზე ინდუისტები გადარჩენისათვის იბრძვიან ბუდისტი უმრავლესობის წინააღმდეგ. ამავე დროს, ინდოეთში მცხოვრები ბევრი ინდუსი მიიჩნევს, რომ მთავრობა ხელს უწყობს უმცირესობებს, მაგალითად, ნებას რთავს მუსლიმებს, გამოიყენონ საკუთარი წესები (მაგალითად, განქორწინების შემთხვევაში). ინდოეთის დასავლეთისაკენ ორიენტირებული საშუალო კლასის წარმომადგენლებიც კი იზიარებენ ინდუისტი ნაციონალისტების მოწოდებებს (ემბრი, 1994წ. მალიკი და ვაჯპეი, 1989წ.).

ებრაული ფუნდამენტალიზმი

გაზეთებში დიდი ასოებით იბეჭდებოდა: „რაბინი მოკლულია“. კიდევ უფრო შოკის მომგვრელი იყო ის ფაქტი, რომ იცხაკ რაბინი, ისრაელის პოპულარული პრემიერ-მინისტ-

რი მოკლული იქნა 1995 წლის ნოემბერში არა არაბის ხელით, არამედ მისივე თანამემამულის მიერ, რომელიც რადიკალური რელიგიურ დაჯგუფების წევრი იყო. რამ მიიყვანა ებრაული ფუნდამენტალიზმი ამ წერტილამდე?

იუდაიზმში დიდი ხანია არსებობს ელემენტები, რომელთა მიხედვითაც საჭიროა სეკულარული სამყაროსაგან გამიჯვნა და ტრადიციებით ცხოვრება. ჰარედინებად წოდებული ებრაელები მოდერნიზაციისადმი პროტესტს იმით გამოხატავენ, რომ ეწინააღმდეგებიან ასიმილაციას. ებრაელთა ეს კატეგორია ატარებს ტრადიციულ შავ სამოსს წმინდა მიწიდან ებრაელების გამოდევნის გლოვის გამოსახატავად. ისინი სკოლებში (იეშივებში) სწავლობენ მხოლოდ თორას და თალმუდს (წმინდა წიგნი და მისი კომენტარები) და მისდევენ მკაცრად დადგენილ რიტუალებსა და ჩვეულებებს. ამ ორთოდოქსი ებრაელებისათვის ისრაელი, როგორც სახელმწიფო, უბრალოდ, არ არსებობს, რადგან მას არ მართავს რწმენა. ისინი არ ლაპარაკობენ ივრითულად, რადგან მიაჩნიათ, რომ წმინდა ენა არ უნდა ნაბილწონ ყოველდღიური გამოყენებით. ებრაელთა ეს ჯგუფი არ გამოირჩევა აქტიურობით. ისინი მიიჩნევენ, რომ თორაში მოცემულია „მსოფლიოს მოწყობის“ გზა, მაგრამ ვერ ხედავენ საკუთარ როლს ამ „მოწყობაში“ (ჰაილმანი, 1994წ.).

ულტრაორთოდოქსი ებრაელები პოლიტიკურად გააქტურდნენ. ეს ფუნდამენტალისტები იცავენ ტრადიციებსა და რიტუალებს, მაგრამ აგრესიული მეთოდებით ცდილობენ დაიცვან ცხოვრების მათეული წესი, ვიდრე მსოფლიო მათ შეცვლის (კაპელი, 1994წ.). ამ აქტივისტებმა დააარსეს დასახლებები ოკუპირებულ ტერიტორიაზე, რომელიც ისრაელმა არაბებს წაართვა 1973 წლის ომის შედეგად. მათთვის ძირძველი ებრაული მიწების დაბრუნება ბიბლიური წინასწარმეტყველების ასრულებას ნიშნავს. მრავალი ებრაელი ფუნდამენტალისტისათვის ყველაზე დიდ საფრთხეს ის ადამიანები კი არ წარმოადგენენ, რომლებიც რადიკალურად განსხვავდებიან მათგან, არამედ ის ებრაელები, რომლებიც მოერგნენ თანამედროვე სამყაროს. სამუელ ჰაილმანი (1994წ.) ასე აღწერს ამ საფრთხეს:

ის, რაც სრულიად განსხვავებულია, წარმოუდგენლად ბოროტია; მაგრამ ისინი, ვინც შუალედურ პოზიციას იკავებენ და ფიქრობენ, რომ ამგვარად შესაძლებელია კავშირის შენარჩუნება ჭეშმარიტ იუდაიზმთან, წარმოუდგენელ საფრთხეს უქმნიან ცხოვრების ორთოდოქსულ წესს. ძირითადი ღირებულებებიდან გადახრა საშუალო კლასიდან სხვებზე ვრცელდება. აქედან გამომდინარე, ფუნდამენტალისტების ბრძოლა მიმართულია უპირველეს ყოვლისა იმ ებრაელების წინააღმდეგ, რომელიც ახლებურად ახდენენ რწმენისა და რელიგიის ინტერპრეტაციას. ფუნდამენტალისტებისათვის კომპრომისი ყველაზე დიდი საფრთხეა (გვ. 183).

პრემიერ-მინისტრი რაბინი არაბებისათვის ტერიტორიების დაბრუნების სამშვიდობო მოლაპარაკებებში მონაწილეობდა, რაც, ფუნდამენტალისტების აზრით, საფრთხეს უქმნიდა ებრაელი ხალხის მომავალს. მკვლელობამდე რამდენიმე თვით ადრე ფუნდამენტალისტებმა მთელი ქვეყნის მასშტაბით მოაწყვეს მანიფესტაციები და საპროტესტო გამოსვლები, სადაც რაბინს მოლაღატეს, მკვლელსა და ნაცისტს უწოდებდნენ (U.S. News and World Report, 1995 წლის 20 ნოემბერი). ზოგმა რაბინმა კიდევ უფრო გაამწვავა სიტუაცია იმით, რომ ციტირება მოჰყავდა იუდაისტური კანონებიდან, რომელთა მიხედვითაც რაბინის სიკვდილი დასაშვებია იყო. რაბინის მკვლეელი, როგორც ჩანს, ამ გავლენის ქვეშ მოექ-

ცა. ის უნივერსიტეტში სწავლობდა, მისი მასწავლებლები და სხვა სტუდენტები აქტიურად იყვნენ ჩაბმული ამ მოძრაობაში. რაბინის სიკვდილის შემდეგ გარკვეული ხნის განმავლობაში ექსტრემისტთა რიტორიკა ოდნავ ჩაცხრა. რაბინის შემცვლელმა, შიმონ პერესმა პირობა დადო, რომ გააგრძელებდა მშვიდობისათვის ბრძოლას. თუმცა, სამშვიდობო პროცესი მნიშვნელოვნად შეფერხდა როგორც ებრაელი, ასევე მუსლიმი ფუნდამენტალისტების მიერ განხორციელებული ძალადობრივი ქმედებების შედეგად.

ქრისტიანული ფუნდამენტალიზმი

სხვა რელიგიური ტრადიციების მსგავსად, ქრისტიანობაც შეიცავს ფუნდამენტალისტურ კომპონენტებს, მაგრამ მათი სიმწვავე კულტურების მიხედვით იცვლება. ზოგ ქვეყანაში (მაგალითად, იტალიასა და ლათინური ამერიკის ქვეყნებში) ფუნდამენტალიზმი შეიძლება უკავშირდებოდეს კათოლიციზმს, ხოლო სხვა ქვეყნებში — პროტესტანტიზმს. ყველა ქრისტიანული ფუნდამენტალიზმი, განურჩევლად მისი წარმოშობისა, მიმართულია ერთი მიზნისაკენ: გარდაქმნას ქაოსური, არასტაბილური, ზნეობრივ გაურკვევლობაში მყოფი საზოგადოება ღვთის მოშიშად. ფუნდამენტალისტებს სჯერათ, რომ სხვა აღმსარებლობის ადამიანების ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე მოქცევით არა მარტო საკუთარ სულებს შევლიან, არამედ ერს ათავისუფლებენ ცოდვებისაგან. სწამთ, რომ დედამიწა გაყოფილია ორ — კეთილ და ბოროტ ძალად და მათ იციან, ვინ არის მტერი, ამიტომ არ აპირებენ კომპრომისზე წასვლას. უმეტესად, მომავლის გზა გადის წარსული ტრადიციების აღდგენაზე (ამერმანი, 1994წ.), ამის საშუალებას კი, როგორც ქრისტიანული კოალიციის შემთხვევაში ვნახეთ, პოლიტიკა იძლევა.

ქრისტიანული ფუნდამენტალიზმს განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა ამერიკაში (მარსდენი, 1990წ.). მისი ჩამოყალიბება განაპირობა ქვეყანაში არსებულმა სოციალურმა პირობებმა და იდეებმა, კერძოდ: საზოგადოებაში დესტაბილიზაციის გამომწვევმა გარეგანმა ფაქტორებმა, როგორებიცაა მზარდი ეთნიკური მრავალფეროვნება, მიგრაცია, გაუცხოება და გამაერთიანებელმა შიდა ფაქტორებმა, თეოლოგიური მომზადების, მკაცრი ნორმების, ძლიერი იდეოლოგიის, ორგანიზებულობისა და მისიონერული მისწრაფების ჩათვლით (ვუთნოუ და ლოუსონი, 1994წ.). გასული ორი დეკადის განმავლობაში, ამერიკულმა ფუნდამენტალიზმმა ცვლილებები განიცადა და სოფლებიდან და პატარა სამხრეთული ქალაქებიდან მეტროპოლიებში გადაინაცვლა. ფუნდამენტალისტებს აერთიანებს სხვადასხვა ორგანიზაციები სასულიერო სემინარიების, სპეციალური პროფილის წიგნის მაღაზიებისა და ქრისტიანული სკოლების ჩათვლით.

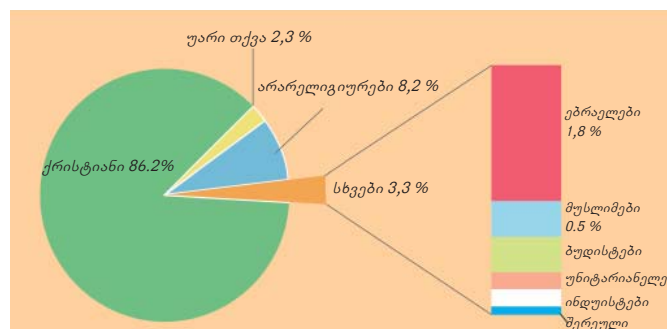
ფუნდამენტალისტები მიიჩნევენ, რომ ბიბლია უმაღლესი ავტორიტეტია სულიერ საკითხებთან დაკავშირებით და მასში გადმოცემული ამბები ჭეშმარიტებაა. ეს მიდგომა ბიბლიური უცოდველობის დოქტრინის სახელითაა ცნობილი. ფუნდამენტალისტთა უმეტესობა არ აღიარებს ევოლუციას და მიიჩნევს, რომ ადამიანი ღვთისაგან შეიქმნა. ბავშვების დაცვა ბოროტი ძალისაგან ფუნდამენტალიზმის მნიშვნელოვანი ნაწილია (ბარტკოვსკი და ელისონი, 1995წ. ლინეში, 1993წ.). ქრისტიანული ფუნდამენტალიზმის გააქტიურების ერთი მიზეზი გახლავთ ის, რომ მისი წარმომადგენლები ჰომოსექსუალიზმის დამკვიდრებას, გახშირებულ განქორწინებებსა და მარტოხელა დედების მზარდ რიცხვს მათთვის ძვირფასი სოციალური ღირებულებებისადმი საფრთხედ აღიქვამენ. ეს ფაქტორი მათ აკავშირებს კონსერვატორებთან (რომლებიც არ არიან ფუნდამენტალისტი

ქრისტიანების მოძრაობის წევრები) და განასხვავებს ზედა საშუალო კლასის მრავალი წარმომადგენლისაგან, რომელთა შეხედულება 1960-იან და 1970-იან წლებში უფრო ლიბერალური გახდა.

ფუნდამენტალისტთა ჯგუფების მზარდმა პოლიტიკურმა აქტივობამ საფუძველი ჩაუყარა ახალ ქრისტიანულ მემარჯვენეობას. ფუნდამენტალისტების პოლიტიკაში ჩარევას მრავალმა ფაქტორმა შეუწყო ხელი (ჰიმელშტაინი, 1990წ. ვუთნოუ, 1983წ. 1988წ.). ერთ-ერთი ფაქტორი იყო ევანგელისტი ჯიმი კარტერის პრეზიდენტად არჩევა, რამაც ხელი შეუწყო საზოგადოების მიერ ევანგელისტური ეკლესიის აღიარებას. მეორე იმპულსი იყო ფართო კონსერვატიული მოძრაობის აღმოცენება და ახალი სოციალური საკითხების წამოჭრა, როგორიცაა: აბორტის უფლება, თანაბარუფლებიანობის დარღვევა (Equal Rights Amendment), ფემინიზმის გაძლიერება, ჰომოსექსუალების უფლებები, ნარკოტიკების მოხმარება, სკოლებში ლოცვების აკრძალვა და პორნოგრაფია. უცაბედად მნიშვნელოვანი პოლიტიკური საკითხები დაწყვილებული აღმოჩნდა მორალურ საკითხებთან. პრეზიდენტი რონალდ რეიგანი აქტიურად უჭერდა მხარს ახალი მემარჯვენეობის მოძრაობას, თუმცა, მხოლოდ გარკვეულ საკითხებში. მესამე მიზეზი იყო ფუნდამენტალისტების მიერ მასშტაბური ინფრასტრუქტურის განვითარება — უშველებელი „სუპერ-ეკლესიების“, კომუნიკაციების ფართო ქსელის, თანხების მოძიების უახლესი მეთოდების, ლობირებისა და ელექტრონული პროპაგანდის ჩათვლით. ამ ყველაფერმა შესაძლებელი გახადა პოლიტიკური კონსერვატორებისა და რელიგიური ტრადიციონალისტების მობილიზება.

ხაზიბია ამახიას შაქთაბაჯი შახაბში დღეს

ძლევამოსილებისა და გავლენის მიუხედავად, ქრისტიანული ფუნდამენტალიზმი არ არის მთელი ამერიკის რელიგია. განსხვავებით იმ საზოგადოებებისაგან, სადაც ერთი რელიგიაა დომინანტი, შეერთებული შტატები ხასიათდება რელიგიური პლურალიზმით (იხ. სქემა 13.2), რაც იმას ნიშნავს, რომ ამერიკელებს არჩევანის ფართო საშუალება აქვთ რელიგიების თვალსაზრისით — დაწყებული კათოლიციზმით, დამთავრებული რასტაფარიანობით.

სქემა 13.2 / რელიგიური აღმსარებლობა ამერიკელებში

ამერიკელების დიდი უმრავლესობა თავს ქრისტიანად თვლის, რომელთა შორის ყველაზე ბევრი პროტესტანტია. 8 პროცენტზე ოდნავ მეტი თავს არც ერთ რელიგიას არ აკუთვნებს.

წყარო: ბარი ა. კოსმინი და სეიმურ პ. ლაჩმანი, „რელიგიური თვით-იდენტიფიკაცია“ ციტირებულია კენეტ ბ. ბედელთან „ამერიკული და კანადური ეკლესიების 1995 წლის წიგნი (აბინგდონის გამომცემლობა, ნეშვილი, ტენესის შტატი, 1995).

ამერიკელთა უმეტესობა აცხადებს, რომ ფართო რელიგიური ორიენტაციისაა. თუმცა, ბევრი მათგანი არ ირჩევს ერთ რომელიმე კონკრეტულ მიმდევრობას. ამერიკელების ნაწილი დადის ისეთ ეკლესიებში, რომლებიც არ ეკუთვნის რომელიმე აღმსარებლობას. არიან ადამიანები, რომლებიც მისდევნენ რელიგიის „პირად“ ფორმას, რასაც სოციოლოგი ტომას ლუკმანი (1967წ.) **უხილავ რელიგიას** უწოდებს. ამ შემთხვევაში ადამიანები აღიქვამენ რელიგიას, როგორც სუბიექტურს, პირად გამოცდილებას და არა როგორც ჯგუფურ დოქტრინას. გამოკვლევებმა დაადასტურა, რომ უხილავი რელიგია ფართოდაა გავრცელებული. მაგალითად, მინესოტას შტატში მცხოვრებ ქრისტიანებზე დაკვირვების შედეგად დადგინდა, რომ გამოკითხულთა ორ მესამედი მიიჩნევდა, რომ „შესაძლებელია დარჩე ქრისტიანად, ისე რომ უარყო საეკლესიო სწავლებების ნაწილი“ (ჩიტისტერი და მარტი, 1983წ. გვ.79). ეს ადამიანები, როგორც წესი, არ არიან ტრადიციული ეკლესიებისა და კონგრეგაციების წევრები. მათთვის რწმენა, თაყვანისცემა და სულიერი ცხოვრება ინტიმური საკითხებია (ჰარტი, 1987წ.). ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მათ აკლიათ რწმენა. თითქმის ნახევარს სჯერა, რომ არსებობს სიცოცხლე გარდაცვალების შემდეგ, ხოლო ორ მეხუთედს სწამს ბიბლიის სიტყვა-სიტყვითი ინტერპრეტაციისა (გრილი, 1989წ.). უხილავი რელიგიის არსებობა ხსნის იმ ფაქტს, თუ რატომ ამბობს ამერიკელთა მხოლოდ 30 %, რომ საეკლესიო მსახურებას ესწრება, მაშინ როდესაც მთელი 96% აღიარებს, რომ მათ ღმერთის სწამთ (Gallup Poll Monthly, 1995 წლის თებერვალი). ეს ხალხი ხაზს უფრო მეტად რელიგიურ რწმენას უსვამს, ვიდრე რელიგიურად ცხოვრებას. ზოგი თეოლოგი შემოთავაზებს გამოთქვამს უხილავი რელიგიის გავრცელების გამო, რადგან, მათი აზრით, უხილავი რელიგია ხელს შეუწყობს იმ ერთიანობის შეგრძნების დაკარგვას, რასაც ეკლესია იძლევა.

ბევრი საუბრობს შეერთებულ შტატებში რელიგიის ცვლილების შესახებ. 1960-იან წლებში ადამიანები კითხულობდნენ: „ღმერთი მოკვდა?“, ეს კი მას შემდეგ მოხდა, რაც ცნობილმა თეოლოგმა ჰარვი კოქსმა ამ თემისადმი მიძღვნილი წიგნი გამოაქვეყნა, რომელიც ბესტსელერად იქცა. 1970-იან წლებში, შესამჩნევად გაძლიერდა ფუნდამენტალისტთა და ევანგელისტური მოძრაობები. თუმცა, ჩვენ გადაჭარბებით არ უნდა ავლენინოთ რელიგიის ცვლილების მასშტაბი. გასული 25 წლის განმავლობაში გამოქვეყნებული რელიგიის თემისადმი მიძღვნილი ძირითადი შრომების შესწავლის შედეგად, სოციოლოგმა ენდრიუ მ. გრილმა არცთუ ისე ბევრი ცვლილება აღმოაჩინა. პირიქით, სტაბილურობა უფრო თვალში საცემი იყო დღეს, ისევე როგორც წარსულში ამერიკელები უფრო რელიგიურები არიან, ვიდრე ევროპელები (რომელთა დაახლოებით მესამედი ამბობს, რომ მათ რელიგია არ აქვთ). უფრო მეტიც, რელიგიური რწმენები და პრაქტიკა არ შეცვლილა მეორე მსოფლიო ომის დასრულებიდან დღემდე (ამ დროს შეგროვდა პირველი მონაცემები). ამერიკელების უმრავლესობას კვლავ სწამს ღმერთის და სჯერა იესოს ღვთიურობისა (თუ ისინი ქრისტიანები არიან) და საიქიო ცხოვრებისა (იხ. ცხრილი 13.3). მიუხედავად იმისა, რომ ქრისტიანების მცირე რიცხვს სჯერა ბიბლიისა, უმეტესობა აცხადებს, რომ ისინი ბიბლიას ყოველდღიურად კითხულობენ და შესაბამის ცოდნასაც ავლენენ. ისინი აცხადებენ, რომ დაესწრნენ საეკლესიო ღვთისმსახურებას გასული შვიდი დღის განმავლობაში. სწორედ ასეთივე სურათი იყო 1939 წელსაც (The Gallup Poll Monthly, 1995 წლის თებერვალი).

ცხრილი 13.3
რელიგიური რწმენები

	წლები	პროცენტები დადებითი პასუხი
ა. გვჯერათ თუ არა ღმერთის ან უნივერსალური ძალის არსებობის?		
	1944	97 %
	1954	96 %
	1967	97 %
	1981	95 %
	1994	96 %
ბ. გვჯერათ თუ არა, რომ იესო ქრისტე მართლაც ცხოვრობდა და მართლაც ღმერთი იყო, და არა უბრალოდ ლიდერი მუჰამედისა და ბუდას მსგავსად?		
	1952	77 %
	1965	75 %
	1983	76 %
გ. გვჯერათ თუ არა, რომ არსებობს სიცოცხლე სიკვდილის შემდეგ?		
	1944	76 %
	1952	77 %
	1965	75 %
	1975	76 %
	1985	74 %
დ. გვჯერათ თუ არა, რომ არსებობს სამოთხე, სადაც ის ადამიანები მოხვდებიან, რომლებმაც კარგად განვლეს ცხოვრება?		
	1952	72 %
	1965	68 %
	1980	71 %
	1994	90 %
ე. გვჯერათ თუ არა ჯოჯოხეთის არსებობის?		
	1952	58 %
	1965	54 %
	1980	53 %
	1994	73 %

წყარო: ენდრიუ მ. გრილი. რელიგიური ცვლილებები ამერიკაში (პარვარდის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, კემბრიჯი, მასაჩუსეტსი, 1989წ.). გვ. 14, ცხრილი 2.1; *The Gallup Poll Monthly* 1995 წლის იანვარი და თებერვალი.

ცხადია, რელიგია ამერიკაში მთლიანად სტატიკური არ არის. რწმენებმა და რიტუალებმა მეტ-ნაკლები სტაბილურობა შეინარჩუნა, მაგრამ რელიგიური თემების ორგანიზაცია, მათი ფორმები და დამოკიდებულება ფართო საზოგადოებასთან, მნიშვნელოვნად შეიცვალა. რელიგიური აღმსარებლობა დინამიკური პროცესია. ერთი მიმდევრობის მიერ წევრების დაკარგვა ნიშნავს მეორე მიმდინარეობის ძალების მოკრებას. დღეს ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ცვლილება, სოციოლოგ რობერტ ვუთნოუს (1988წ.) აზრით, დენომინაციონალიზმის საყოველთაო დაკნინებაა. დღეს უკვე საკმაოდ შესუსტებული კონკურენცია პროტესტანტულ მიმდინარეობებს შორის, პროტესტანტი და კათოლიკე ლიდერები უფრო მჭიდროდ თანამშრომლობენ, ხოლო საზღვარი მიმდინარეობებს შორის

ძალიან მკვეთრი აღარაა. მაგრამ ეკლესიების წევრების შესახებ მოპოვებული მონაცემები ბევრს არაფერს გვუბნება იმაზე, თუ რას გრძნობენ და რას ფიქრობენ თითოეულ რელიგიურ ჯგუფში გაერთიანებული ადამიანები. ამის გასაგებად უფრო დეტალურად უნდა დავაკვირდეთ ძირითად რელიგიებში მიმდინარე მოვლენებს.

კათოლიკეები

იმ კათოლიკეთა უმეტესობას, რომელთაც ვიცნობ ახასიათებს ოფიციალური, ინსტიტუციური ეკლესიის სიყვარული, რომელსაც თან ახლავს ქრონიკული ანტიპათია და უთანხმოება (ბ.გ. ჰარისონი, 1994წ. გვ. 42).

ბარბარა ჰარისონის ეს ციტატა ნათლად ადასტურებს დღეს იმ ეკლესიის მდგომარეობას, რომელსაც ამერიკელთა 26% აკუთვნებს საკუთარ თავს (კოზმინის და ლახმანი, 1995წ.). კათოლიკურმა ეკლესიამ გასული დეკადების განმავლობაში რამდენიმე რეფორმა განახორციელა, თუმცა მისი პოზიცია უცვლელი დარჩა გარკვეულ სწავლებებთან დაკავშირებით, რომელსაც ამ ეკლესიის მრავალი მიმდევარი ძნელად ემორჩილება.

ვატიკანის მეორე საბჭომ (შეიკრიბა 1962 და 1965 წლებს შორის) გააუქმა ლათინური მესა და პარასკევობით ხორციტ მარხვა; ნება დართო საერო კათოლიკეებს, მიეღოთ ზიარება და შეესრულებინათ ადმინისტრაციული და ლიტურგიკული მოვალეობები, რომლებიც აქამდე მხოლოდ სასულიერო პირების პრეროგატივა იყო; განსაზღვრა არაკათოლიკეები არა როგორც ერეტიკოსები, არამედ როგორც დაშორებული ძმები და დები და დაგმო ანტისემიტიზმი. ეს რეფორმები შედეგად მოჰყვა ბრძოლას, სადაც ერთ მხარეს სურდა, რომ სასულიერო პირებს დარჩენოდათ ძალაუფლება, მეორე ნაწილ კი მიიჩნევდა, რომ საერო პირებისათვის მეტი უფლებები უნდა მიენიჭებინათ (ეზაუ, 1991წ.).

რეფორმებმა შთამბეჭდავი გავლენა იქონია. კათოლიციზმი უფრო პერსონალიზირებული გახდა და ადამიანებმა თავადვე დაიწყეს მორალური და სულიერი საკითხების გადაწყვეტა. მაგალითად, გამოკითხული ახალგაზრდა მამაკაცებისა და ქალების ოთხ მეხუთედზე მეტი არ ეთანხმება სწავლებას ჩასახვის კონტროლის, ქორწინებამდელი სქესობრივი კავშირის, განქორწინების, ხელახლა დაქორწინების შესახებ, ბევრი მათგანი ეჭვქვეშ აყენებს დოქტრინას პაპის ყოვლისშემძლეობასთან დაკავშირებითაც, თუმცა მყარ კათოლიკეებად რჩებიან, როცა საუბარი ეხება სიცოცხლეს, სიკვდილსა და ღმერთს. ისინი ამბობენ, რომ ბოლომდე დარჩებიან ამ ეკლესიის წევრებად, თუმცა ექნებათ საკუთარი შეხედულებები (გრილი, 1990წ.). ერთ-ერთმა ჰომოსექსუალმა ასე ჩამოაყალიბა საკუთარი აზრი: „რატომ უნდა დავტოვო ეკლესია? ეს დაანაწევრებს მრევლს... მორალური რჩევების საკითხავად ჯერ ჩემს კატასთან წავალ და მერე კარდინალთან. მე უკვე აღარ მაინტერესებს არც კარდინალი და აღარც პაპი, მაგრამ არ მაქვს მიზეზი, დავტოვო ეკლესია“ (ციტირებულია ბ. გ. ჰარისონთან, 1994წ. გვ. 55). ბევრისათვის „კათოლიკობა“ კულტურული ან ეთნიკური იდენტობის ტოლფასია.

ამგვარმა წინააღმდეგობებმა კონტრეაქცია გამოიწვია მაღალ საეკლესიო პირებს შორის (სეგერსი, 1990წ.). ზოგი მათგანი შეეცადა, რეაგირება მოეხდინა მათი მრევლის წევრების მოწოდებაზე „ეკლესიის ლიბერალიზაციასა და გააქტიურებასთან დაკავშირებით“, რომელიც გულისხმობდა, მაგალითად, განქორწინებულ კათოლიკეთა და კათო-

ლიკე ჰომოსექსუალისტების მხარდამჭერი ჯგუფების ჩამოყალიბებას. თუმცა, იყვნენ ისეთებიც (ძირითადად, რომში), რომლებიც ცვლილებების შენელებას ცდილობდნენ და ითხოვდნენ ტრადიციული ღირებულებების მხარდაჭერას. პაპი იოანე-პავლე მკაცრად შეეწინააღმდეგა ეკლესიის ლიბერალიზაციისა და პოლიტიზირების ტენდენციას. 1993 წლის ოქტომბერში პაპმა განაცხადა, რომ კონტრაცეფცია, ხელოვნური განაყოფიერება, ჰომოსექსუალიზმი, მასტურბაცია, ქორწინებამდელი სქესობრივი კავშირი, აბორტი და ქორწინების ღალატი „მორალურად მიუღებელი“ ცოდვებია და ძირითადი სწავლებებისადმი დაუმორჩილებლობა დაისჯება ეკლესიიდან განკვეთით (ბ. გ. ჰარისონი, 1994წ.). ასეთი წინააღმდეგობებისა და ამჟამინდელი სოციალური ცვლილებების შედეგად, ამერიკელი კათოლიკეები რამდენიმე პრობლემის წინაშე აღმოჩნდნენ, კერძოდ: მღვდლების ნაკლებობა, ეკლესიაში მონაზვნების როლთან დაკავშირებით წარმოქმნილი აზრთა სხვადასხვაობა, ტრადიციული ღირებულებების და სწავლების მომხრე კათოლიკეების დაპირისპირება და მათ მოწინააღმდეგეებს შორის — კათოლიკური ეკლესიის ლიბერალურად განწყობილ ნაწილსა და კონსერვატიულ ვატიკანელებს შორის ურთიერთობის გაუარესება.

ამ ბრძოლების მიუხედავად, კათოლიკეთა რიცხვი მაინც აღემატება პროტესტანტების რაოდენობას ამერიკაში, რაც ნაწილობრივ განპირობებულია ლათინური წარმომავლობის ემიგრანტების დიდი რაოდენობით. ამავე დროს, შედარებით მცირეა განსხვავება კათოლიკეებსა და პროტესტანტებს შორის კლასის, განათლების დონის, შემოსავლებისა და პოლიტიკური დამოკიდებულების მხრივ. ორივე ჯგუფი თანაბრად იზრდებოდა და ორივე მათგანის წარმომადგენლები ერთნაირად ეწინააღმდეგებიან აბორტის უფლების მინიჭებას.

ჰოტესტანტები

თაობების განმავლობაში მეთოდისტები, პრესბიტერიანელები, ეპისკოპალიანები და კონგრეგაციული ეკლესიები ამერიკული თემების განუყოფელი ნაწილია. ეს მიმდინარეობები, რომლებიც ძირითადად თეთრკანიან მოსახლეობაშია გავრცელებული, მიმდევრების სიმრავლის მიუხედავად, კრიზისს განიცდის. 1965 წლიდან მათი წევრების რიცხვი 20-დან 40%-მდე შემცირდა. ამ აღმსარებლობის ოჯახებში დაბადებული ხუთი ამერიკელიდან ერთი ტოვებს „მშობლიურ“ ეკლესიას (გრინლი, 1989წ.). ამავე დროს, ევანგელისტური მოძრაობა პროტესტანტულ ეკლესიებში მიმდევართა სარეკორდო რაოდენობას იზიდავს. სამხრეთის ბაპტისტთა კონვენციაში, რომელიც ფუნდამენტალიზმითა და კონსერვატიულობით ხასიათდება, წევრთა რაოდენობა 20%-ით გაიზარდა, ადვენტიტებში — 36 %-ით, ხოლო „ღმერთის ასამბლეაში“ — 62%-ით.

კათოლიკური ეკლესიის მსგავსად, პროტესტანტული ეკლესიები ძირითად როლს თამაშობს მრევლის სოციალური სერვისებით უზრუნველყოფისას. აქ იგულისხმება საკონსულტაციო პროგრამები, საქველმოქმედო სამზარეულოები, უსახლკაროთა თავშესაფრები და მსგავსი დაწესებულებები. ფუნდამენტალიზმისაკენ მიდრეკილი კონგრეგაციები იზიდავენ ახალ წევრებს. ბევრი კონსერვატორი ქრისტიანი, რომელიც შეშფოთებულია სექულარული ორგანიზაციების სწავლებებით, აქტიურადაა ჩართული სხვადასხვაგვარ მოძრაობაში. ასეთია, მაგალითად, „საშინაო სკოლები“ (ჰანტერი, 1991წ.).

ევანგელისტები

ევანგელისტური მოძრაობა იზიარებს სამ განსხვავებულ რწმენას:

1) ბიბლია არის ღმერთის სიტყვის ყველაზე სანდო წყარო, 2) მარადიული ხსნა მიიღწევა მხოლოდ იესო ქრისტეს აღიარებით, რომელმაც ადამიანების ცოდვები გამოისყიდა და 3) „ყველაზე დიდი სიკეთე, რაც ერთმა ადამიანმა შეიძლება მეორეს გაუკეთოს, არის ის, რომ მოუთხროს სულის ხსნის შესახებ, როგორც ეს სახარებაში წერია“ (მარსდენი, 1990წ. გვ. 23). ევანგელისტები წმინდა თეოლოგიური კუთხით განსხვავდებიან პროტესტანტებისაგან. მათი ძირითადი ამოცანაა, ყველას გააგებინონ „კარგი ამბავი“ — ანუ სულიერი ხსნის შესაძლებლობა და არ გამოირჩევიან კონსერვატულობით. ბევრი ამერიკელი ევანგელისტი მემარცხენე ორიენტაციისაა იმ საკითხებთან დაკავშირებით, რაც სოციალურ სამართლიანობას ეხება, თუმცა, ამავე დროს, არიან კონსერვატორები და ფუნდამენტალისტებიც. ისტორიულად, ევანგელისტები არ გამოირჩევიან განათლების მაღალი დონით. თუმცა, დღეს, სულ უფრო მეტი ევანგელისტი იკავებს მაღალანაზღაურებად და პრესტიჟულ თანამდებობებს (შმალცბაუერი, 1993წ.).

ტელევანგელიზმი

ტელევანგელიზმი — ანუ სატელევიზიო ტექნოლოგიის გამოყენება სახარებისეული თემების „გასაყიდად“ (რასაც, ჩვეულებრივ, თან ახლავს პირდაპირი ეთერით ქრისტიანული მიზნებისათვის თანხების მოძიებისაკენ მიმართული პროპაგანდა) — განსაკუთრებით ამერიკული და ძირითადად პროტესტანტული ვერსიაა ევანგელისტური პრაქტიკისა (ჰიმელშტაინი, 1990წ.). ის განსაკუთრებით გაძლიერდა 1960-იან წლებში, როდესაც ფედერალურმა კომუნიკაციების კომისიამ გამოაცხადა, რომ მაუწყებლებს შეეძლოთ, საზოგადოებრივი სერვისების ნაცვლად, რელიგიური ორგანიზაციებისათვის საეთერო დრო მიეყიდათ. ძირითადად დენომინაციებმა, რომლებიც ეჭვის თვალით უყურებდნენ ტელევიზიის როლს რელიგიაში და არც საეთერო დროის ყიდვისათვის საჭირო თანხა გააჩნდათ, თავი შეიკავეს, განსხვავებით ევანგელისტებისაგან, რომლებმაც მალე დაიპყრეს სატელევიზიო სივრცე (ჰადენი, 1993წ.).

ტელევანგელიზმის გავლენამ პიკს 1980-იან წლებში მიაღწია. ამ დროისათვის სამი ეროვნული ქსელი 24 საათის განმავლობაში პირდაპირ ეთერში უშვებდა რელიგიურ პროგრამებს და გამომდინარე იქიდან, რომ 60 მილიონი ადამიანი კვირაში ერთხელ მაინც უყურებდა ამ გადაცემებს, ტელევიზიების შემოსავალმა 2 მილიარდ დოლარს მიაღწია (პეკი, 1993წ.). კვლევების შედეგად აღმოჩნდა, რომ ამ პროგრამების აუდიტორია რელიგიურად და სოციალურად ძალიან განსხვავდება ერთმანეთისაგან (ვუთნოუ, 1990წ.). ევანგელისტები აქტიურად იღვნიან ახალი წევრების მოსაძიებლად და რწმენის განსამტკიცებლად. მიუხედავად იმისა, რომ ტელე-მრევლის უმეტესობა სამხრეთელი იყო, სამი ტელე-მაყურებელიდან მხოლოდ ერთი ცხოვრობდა შტატების სამხრეთ ნაწილში. მაყურებლების უმეტესობა თეთრკანიანი პროტესტანტი იყო, მაგრამ ხუთიდან ერთი — შავკანიანი, რაც, დაახლოებით, კათოლიკეების მსგავსი პროპორციაა. ტელემაყურებლების უმეტესობის მსგავსად, ეს ადამიანები შდარებით ხანდაზმულები და ნაკლებად განათლებულები იყვნენ დანარჩენ ამერიკელებთან შედარებით და მრავალი მათგანი ფიქრობდა, რომ ცხოვრე-

ბას ჩამორჩა. რელიგიური გადაცემების მაყურებელთა უმრავლესობამ განაცხადა, რომ „შეშვოთებულები იყვნენ ამერიკაში სტანდარტების სწრაფი ცვლილებით“ (გვ. 97).

1980-იანი წლების ბოლოს, მას შემდეგ, რაც სერიოზული დიდი სკანდალი აგორდა რამდენიმე მრევლში, ამგვარი პროგრამების აუდიენციის რიცხვი საგრძნობლად შემცირდა. ტელეაუდიენციის დაკნინება ეკლესიაში მოსიარულეთა რიცხვის ზრდამ და ახალი საკომუნიკაციო საშუალებების (მაგ., საერთაშორისო ქსელის) გამოჩენამაც განაპირობა. თუმცა, ტელეეანგელიზმი ბოლომდე არ გაუჩინარებულა და ახლახან საკაბელო და ადგილობრივი ტელესადგურების ზრდის ტენდენციამაც შეუწყო ხელი მის აღმავლობას (ჰადენი, 1993წ.).

ებრაელები

ებრაელები ამერიკელების, როგორც ერის ჩამოყალიბების პერიოდიდან შეადგენენ მისი რელიგიური ცხოვრების ნაწილს. ზოგადად, შეერთებულ შტატებში ებრაელებს უფრო იოლად შეეძლოთ თავის დამკვიდრება, ვიდრე ევროპის ქვეყნებში, სადაც ეროვნული იდენტობა ეფუძნება გავრცელებული ეთნიკური ჯგუფის წევრობასა და სახელმწიფო რელიგიის მიმდევრობას (ლიპსეტი, 1990წ.). მიუხედავად იმისა, რომ ებრაელები ამერიკელი მოსახლეობის მხოლოდ 2%-ს შეადგენენ, ისინი დიდი ხანია განიხილებიან სამ ძირითად რელიგიურ ჯგუფს შორის პროტესტანტებთან და კათოლიკეებთან ერთად. სხვა ქვეყნებთან შედარებით ებრაელებს ყველაზე მეტად ამერიკაში მიუწვდებათ ხელი ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ შესაძლებლობებზე, რაც, სათავეს სულ მცირე 1960-იანი წლებიდან იღებს. თუმცა, გასულ წლებში შესამჩნევად მოიმატა ანტისემიტურმა მოძრაობებმა, სინაგოგების დარბევის ფაქტებმა. დაძაბულობა განსაკუთრებით მწვავეა ებრაელებსა და მუსლიმ აფრო-ამერიკელებს შორის.

ქრისტიანობის მსგავსად, ამერიკული იუდაიზმი მთელ რიგ მიმდინარეობებად იყოფა, რომელთა შორის ტრადიციულად ითვლება ორთოდოქსული იუდაიზმი. ორთოდოქსული სინაგოგების მრევლის მრავალი წევრის წინაპარი ურბანული გეტოების ან ევროპული სოფლების მკვიდრი იყო. მათი შთამომავლები ჯერ კიდევ იდიშზე ლაპარაკობენ. რეფორმირებული იუდაიზმი ყველაზე ასიმილირებული და ლიბერალური შტოა. მისი წევრები საშუალო ან მაღალ კლასს მიეკუთვნებიან, რომელთა წინაპრები ჯერ კიდევ 1930 წლებში ჰიტლერის ხელისუფლების მოსვლამდე გაიქცნენ გერმანიიდან. კონსერვატული იუდაიზმი ამ ორ ჯგუფს შორის შუალედურ პოზიციას იკავებს. მისი წევრები არიან აღმოსავლეთევროპელი ებრაელები. ისინი უფრო ასიმილირდნენ ამერიკულ კულტურაში და განათლების მაღალი დონითაც გამოირჩევიან ორთოდოქს ებრაელებთან შედარებით, მაგრამ, ძირითადად, ტრადიციულ რელიგიას მისდევენ რეფორმირებული ებრაელებისგან განსხვავებით (ლიპსეტი, 1990წ.). უნდა აღინიშნოს, რომ არ არსებობს მკაცრი საზღვარი ჯგუფებს შორის. ებრაელები ხანდახან სინაგოგას იმ მოტივით ირჩევენ, რომ მოსწონთ იქაური რაბინი ან „კონგრეგაციის გრძნობა“ — სწორედ ისე, როგორც ამას მრავალი ქრისტიანი აკეთებს მოძღვრის არჩევისას.

მიუხედავად რელიგიური და სოციოეკონომიკური განსხვავებებისა, ყველა ებრაელი იზიარებს საერთო ტკივილს (გლეიზერი, 1990წ.). ერთ-ერთი მათგანია ჰოლოკოსტის ხსოვნა, რომლის დროსაც 6 მილიონზე მეტი ევროპელი ებრაელი დაიღუპა ნაცისტურ საკონცენტრაციო ბანაკებში. ებრაელების უმეტესობა ფიქრობს, რომ მათი, როგორც ერის

გადარჩენა ღვთის სასწაულია. როგორც ამერიკაში, ასევე მის ფარგლებს გარეთ მომხდარი ანტისემიტის ფაქტები მხოლოდ აძლიერებს ამ რწმენას.

განმეორებით ჰოლოკოსტის შიშს თან ერთვის ისრაელის გადარჩენის შიში. მიუხედავად იმისა, რომ არ არიან რელიგიურები, ებრაელების უმეტესობა „სიახლოვეს“ გრძნობს ისრაელის მიმართ, მათ უხარიათ მისი გამარჯვებები და განიცდიან დამარცხებას. მათ, აგრეთვე, ფულადი ნვლილი შეაქვთ ისრაელის წინსვლაში და აქტიურად ლობიობენ პროებრაულ პოლიტიკოსებს შეერთებულ შტატებში. 1992 წლის არჩევნების შედეგად ხელისუფლების სათავეში მოსულმა შედარებით ლიბერალურმა მთავრობამ და ებრაულ-არაბული ურთიერთობის გამოსწორებამ იმედი ჩაუსახა ამერიკელ ებრაელებს, რომლებიც მორალურად გაანადგურა 1995 წელს მომხდარმა პრემიერ-მინისტრ იცხაკ რაბინის მკვლელობამ.

მესამე ფაქტორი, რაც ადარდებთ ამერიკელ ებრაელებს არის იუდაიზმისა და ებრაელების გადარჩენა შეერთებულ შტატებში. მოცემულ კონტექსტში „გადარჩენა“ არ ნიშნავს მხოლოდ ფიზიკურ გადარჩენას. ის კულტურულ იდენტობასაც ეხება. 10 ებრაელი ახალგაზრდიდან 9 უნივერსიტეტში სწავლობს და ითვისებს უნივერსალურ ღირებულებებს, რაც, თავის მხრივ, ხელს უშლის ეროვნული იდენტობის განვითარებას. ებრაელებს შორის ქორწინების პროცენტული მაჩვენებელი 50-ია, ხოლო შობადობის მაჩვენებელი დაბალია. იმის გამო, რომ ებრაელები ქრისტიან უმრავლესობას შორის ცხოვრობენ და მათი რელიგია არ ქადაგებს სხვა რელიგიის მიმდევრების მოქცევას (მეუღლეებისაც კი), არსებობს საფრთხე, რომ მომავალში მათი კულტურულ-ეთნიკური მემკვიდრეობა შეიძლება საერთოდ გაქრეს. თუმცა, ბოლო წლებში ამერიკელ ებრაელთა შორის გამოცოცხლება შეინიშნება რელიგიურ რიტუალებთან, სიმბოლოებთან და ებრაული სოციალური ჯგუფების აქტივობასთან დაკავშირებით.

ხაზიბიუხი და ჯაღსუხი ომები

მეთერთმეტე თავში, ჩვენ დავინახეთ, როგორ იყოფა ამერიკელების აზრი გარკვეულ ოჯახურ საკითხებთან დაკავშირებით, რაც ეფუძნება საზოგადოების კონსერვატულ და ლიბერალურ ელემენტებს. კონსერვატული მხარე ქრისტიანი ფუნდამენტალისტების, ორთოდოქსი ებრაელებისა და მკაცრი კათოლიკეების არამყარი კოალიციისაგან შედგება, რომლებსაც აერთიანებთ ბრძოლა მათი პროგრესული თანამოძმეების წინააღმდეგ ამერიკის სეკულარულ კულტურაზე კონტროლის მოსაპოვებლად (ჰანტერი, 1991წ.). როგორც ერთ-ერთმა ორთოდოქსმა რაბინმა თქვა:

გულახდილად რომ ვთქვა, კარგი იქნებოდა, ცალ-ცალკე გვემოქმედა, ისე, როგორც ყოველთვის ვიქცეოდით ხოლმე. მაგრამ, თუ ერთად ვიმუშავებთ, ზოგჯერ შეიძლება მეტ ეფექტსაც მივაღწიოთ... ჩვენ, ტრადიციული ებრაელები, ვაფასებთ ქრისტიანი სასულიერო პირების ნებისმიერ დადებით მცდელობას ზნეობრივი სტანდარტების დასაცავად (ჰანტერი, 1991წ. გვ. 17).

ალბათ ყველაზე დიდი პროტესტი მაინც აბორტთანაა დაკავშირებული. კონსერვატორები ეწინააღმდეგებიან აბორტს საკუთარი რწმენიდან გამომდინარე, რომლის მიხედ-

ვითაც ადამიანი ჩასახვის დღიდან იწყებს სიცოცხლეს და ეს სიცოცხლე ხეშეუხებელია. თანაც, არსებობს ბიბლიური ბრძანება — „იყავით ნაყოფიერი და გამრავლდით“. რელიგია არა მარტო განაპირობებს დამოკიდებულებებს, არამედ ხელს უწყობს გინეკოლოგიურ კლინიკებთან საპროტესტო გამოსვლების ორგანიზებას, აგრეთვე მობილიზაციას უწევს არჩევანის მომხრე პოლიტიკოსებისადმი მიმართულ პროტესტსაც. ამ სფეროში ქრისტიანი მემარჯვენეები განსაკუთრებულ აქტიურობას იჩენენ.

მეორე ფაქტორი, რაც ამერიკაში სხვადასხვა რელიგიას განასხვავებს, სასკოლო განათლებაა (იხ. დანართი *სოციოლოგია და საჯარო დებატები*). რელიგიური კონსერვატორები ეწინააღმდეგებიან საჯარო სკოლების სეკულარიზაციის მრავალ ასპექტს. ისინი აპროტესტებენ სკოლებში ლოცვების აკრძალვას, აგრეთვე ევოლუციისა და სქესობრივ საკითხებთან დაკავშირებული საგნების სწავლებას. პროტესტის ნიშნად მათ შვილები საჯარო სკოლებიდან გამოიყვანეს და მათი განათლება სახლის პირობებში გადაწყვიტეს. კვლევებმა დაადასტურა, რომ იმ ბავშვების რიცხვი, რომლებიც სახლში იღებდნენ განათლებას 1970-იან წლებში 15000 იყო. ამ რიცხვმა 1990-იან წლებში 700000-ს მიაღწია, ხოლო 1990-იანი წლების შემდეგ, სავარაუდოდ, გაორმაგდა. ამ ბავშვების უმეტესობა კონსერვატულ ქრისტიანულ ოჯახში იზრდება (ჰანტერი, 1991წ.). ამავე დროს, შესამჩნევად გაიზარდა რელიგიური სკოლების რიცხვი, განსაკუთრებით ევანგელისტურ საზოგადოებაში. რელიგიური ჯგუფები ხელს უწყობენ მათთვის მისაღები პოლიტიკური ლიდერების არჩევას და საპროტესტო გამოსვლების ორგანიზებას. მაგალითად, ბედფორდში (ნიუ-იორკი) ქრისტიანულმა კოალიციამ მოახერხა 400 მხარდამჭერის შეგროვება საპროტესტო შეხვედრაზე. ეს გამოსვლა საოლქო სკოლაში ოკულტიზმის ნახალისების წინააღმდეგ მოეწყო. თუმცა, პოლიციის უფროს ინსპექტორს ეჭვი გაუჩნდა, რომ ყველა მათგანი არ იყო იმ ოლქის მცხოვრებელი და შემდეგ შეხვედრაზე მოსთხოვა მათ, წარმოედგინათ პირადობის დამადასტურებელი მოწმობა, სადაც დაფიქსირებული იქნებოდა საცხოვრებელი ადგილი. როგორც გამოირკვა, დაახლოებით 900 დამსწრედან მხოლოდ ხუთმა გამოხატა სიმპათია კონსერვატული იდეებისადმი (New York Times, 1995 წლის ნოემბერი, გვ. 5).

სხვა საკითხები, რომლებიც აერთიანებს რელიგიურ კონსერვატორებს რელიგიური და სეკულარული პროგრესული საზოგადოების წინააღმდეგ, არის ფემინიზმი, დანაშაული, ჰომოსექსუალიზმი, შიდსი ე.ი. ნებმისმიერი ის სოციალური პრობლემა, რომელიც უკავშირდება ზნეობას ან არღვევს ბიბლიურ ღირებულებებს. ალბათ, ყველაზე დიდი განსჯის საგანია ოჯახური ცხოვრება. ჰანტერი აღნიშნავს, რომ ამ ქვეყანაში განსხვავება სხვადასხვა რწმენებს შორის ნაკლებად მკაფიოა, ვიდრე განსხვავებები ერთი და იმავე რწმენის ორთოდოქსულ და პროგრესულ ნაწილს შორის. მაშინ, როდესაც პროგრესული ნაწილი ცდილობს, მოერგოს სეკულარულ საზოგადოებას და მოძებნოს სოციალური პრობლემების გადაჭრის სეკულარული გზები, კონსერვატული განშტოება კატეგორიულად იკავებს თავს ამისაგან. ჰანტერი აღწერს ერთმანეთის მოქიშპე მორალურ შეხედულებებს და ამბობს, რომ ეს დაკავშირებულია კულტურულ კეთილდღეობასთან, თუმცა, მეცნიერთა გარკვეული ნაწილი ფიქრობს, რომ ეს ასე არაა. ორი პროტესტანტული სემინარიის — პროგრესულისა და კონსერვატულის — შესწავლის შედეგად, კაროლმა და მარლერმა (1995წ.) დაადგინეს, რომ ეს ორი დანესებულება არ იზიარებდა არც ერთ საერთო შეხედულებას, რაც იწვევდა „გაუგებრობას და დაძაბულობას იმ ორ კულტურას შორის, რომელიც აღვივებდა „კულტურულ შუღლს“ (გვ. 19).

ხელიგია ამერიკის საჯარო სკოლებში

სამერიკის საჯარო სკოლები სეკულარულობით გამოირჩევა. სკოლებში აკრძალულია არა მარტო ლოცვა საკლასო ოთახებში, არამედ სასწავლო პროგრამებში გადაკვეთაც კი არ მოიხსენიება რელიგიური იდეები თუ კონცეფციები ან თანამედროვე მოვლენების რელიგიური განმარტებები. როგორც უორენ ნორდი აღნიშნავს (1995წ.) „განმანათლებლები მიიჩნევენ, რომ რელიგია არ შეესაბამება ყველაფერ იმას, რაც ჭეშმარიტია და მნიშვნელოვანი“ (გვ. 1). არსებობს ამის რამდენიმე ახსნა, კერძოდ: პირველ დამატებაში აღნიშნული შეზღუდვები, ზოგადად ცივილიზაციის სეკულარიზაცია, რელიგიის ადგილის დამკვიდრება ადამიანების ყოველდღიურ ცხოვრებაში და ნაკლები ინტერესი რელიგიის მიმართ, რასაც ბევრი ინტელექტუალური დაუფარავად გამოხატავს. და მაინც, ამერიკელების დიდი უმრავლესობა აღიარებს, რომ ღმერთის სწამთ, ხოლო რელიგიური იდეები ჩართულია საზოგადოებრივი საკითხების გარშემო მიმდინარე დებატებში. იბადება კითხვა: უნდა შევიდეს თუ არა რელიგია სკოლების სასწავლო პროგრამებში?

დებატები

ის ადამიანები, რომლებიც ეწინააღმდეგებიან საჯარო სკოლებში რელიგიის შეტანას, უპირველეს ყოვლისა, ეყრდნობიან ამერიკის შეერთებული შტატების კონსტიტუციის პირველ დამატებას, სადაც მითითებულია, რომ სახელმწიფოს არა აქვს უფლება, დააკანონოს ან აკრძალოს ნებისმიერი რელიგია და მასთან დაკავშირებული პრაქტიკა. მათი აზრით, ეს ნიშნავს იმას, რომ მიზანშეწონილი არ არის საჯარო დაწესებულებების გამოყენება რელიგიური სწავლებისათვის, განსაკუთრებით მაშინ, თუ ეს სწავლება რომელიმე ჯგუფის პოპულარიზაციას ეწევა. მაგალითად, სამყაროს შექმნის ქრისტიანული განმარტება შეიძლება უპატივცემლობად იქნეს მიჩნეული სხვა რელიგიების მიმართ. იგივე შეიძლება ითქვას საკლასო ოთახებში ბიბლიის კითხვისა და ლოცვის შესახებ. ხელისუფლების მიერ მონონებული ნებმისმიერი ლოცვა, სავარაუდოდ, შეურაცხყოფას მიაყენებს სხვა რელიგიებს. გარდა იმისა, რომ არაკონსტიტუციურია, სკოლებში რელიგიის შემოღება ეწინააღმდეგება ამერიკელი ერის პლურალიზმს, რომელიც ვერ თანმხედება რელიგიური რწმენების შესახებ.

ისინი, ვინც ამტკიცებენ, რომ რელიგია უნდა ისწავლებოდეს სკოლებში, არიან ფუნდამენტალისტები, რომლებსაც სურთ სკოლების სასწავლო პროგრამები რელიგიას დაუქვემდებარონ და ის ადამიანები, რომლებსაც მიაჩნიათ, რომ სამყაროს სრული შემეცნება შეუძლებელია რელიგიური იდეების ცოდნის გარეშე. ბოლოს და ბოლოს, რელიგია მრავალი კულტურული გავლენის წყაროა. ის საფუძვლად უდევს ზნეობრივ ღირებულებებსაც, ინტელექტუალურ იდეებსა და არტისტულ შთაგონებასაც. რელიგიის გარეშე სწავლება იმას ნიშნავს, რომ ჩვენ უნდა უარვყოთ რწმენათა ძლიერი სისტემები. სეკულარული ცოდნა ხშირად მტრულადაა განთავსებული რელიგიის მიმართ. სამართლიანია თუ არა რელიგიის ამოღება სკოლების პროგრამებიდან? უფრო მეტიც, მაშინ, როდესაც სასამართლო კრძალავს სკოლებში რელიგიური პრაქტიკის დამკვიდრებას, ის არ უშლის ხელს რელიგიის სწავლებას სკოლებში. ნებისმიერ შემთხვევაში, სახელმწიფო რელიგიურობას ამჟღავნებს სხვა ასპექტებში. ამის მაგალითია ლოზუნგი — „ჩვენ გვნაძს ღმერთის“ და ა.შ.

ანალიზი

ამ თემაზე წარმოქმნილი აზრთა სხვადასხვაობის უკეთ გაგება შესაძლებელია, თუ ამ საკითხს კონცეპტუალური კუთხიდან განვიხილავთ. უპირველეს ყოვლისა, ეს დებატები ნათლად და დაკავშირებული კულტურასთან. სკოლების მიზანია ახალგაზრდებისთვის კულტურის გადაცემა, თუმცა, მათ ეკრძალებათ, გადასცენ მოსწავლეებს კულტურის ყველაზე უფრო გავლენიანი ასპექტი — რელიგია. ჩვენ ვაფასებთ რაციონალიზმს, როგორც ცოდნის მოპოვების საფუძველს. ამავე დროს მიგვაჩნია, რომ რაციონალიზმი ეწინააღმდეგება რელიგიას ჩვენს კულტურაში. ვშიშობთ, არ შეურაცხყოთ ადამიანები, როდესაც განვიხილავთ რაიმე რელიგიურ იდეას.

აზრთა სხვადასხვაობა დაკავშირებულია ძალაუფლებასთანაც. სკოლებს აქვთ გავლენა ბავშვებზე და, შესაბამისად, საზოგადოებაზეც. ქრისტიანული კოალიციის წევრმა, კრის რილმა დაადასტურა ძალაუფლების გაგება, როდესაც იერიში მიიტანა წამყვან თანამდებობაზე. ძალაუფლება გამომცემლების ხელშიცაა, რომლებიც ადგენენ სახელმძღვანელოებს და წყვეტენ, რა უნდა იქნეს მათში შეტანილი და რა — ამოღებული. სამაგისტრო სკოლებსაც აქვთ გავლენა და ძალაუფლება, რადგან ისინი ამზადებენ მასწავლებლებს, რომლებიც, თავის მხრივ, ადგენენ სასწავლო პროგრამებს. სასამართლოები კი წყვეტენ, რა უნდა ისწავლებოდეს სკოლებში რელიგიასთან დაკავშირებით და რა — არა. ყველაფერ ამის უკან დგას იდეის ძალაუფლება — მკაცრი გამიჯვნა პირად რწმენასა და ცოდნას შორის.

როდესაც სოციალურ კურიკულუმს ან სახელმძღვანელოს შინაარსს განვიხილავთ, თამაშში ერთვება სოციალური სტრუქტურა. წიგნები ისე იწერება, რომ მათში რელიგია განხილული არ არის, არც ტესტები შეიცავს შეკითხვებს რელიგიის შესახებ. მოკლედ რომ ვთქვათ, განათლების სისტემა უარყოფს რელიგიის სწავლებას. რელიგიის პროგრამაში შეტანა გაუჭირდებოდა ნებისმიერ მასწავლებელს, მაშინაც კი, თუ მას ამის გაკეთებას არავინ დაუშლიდა.

თუ მასწავლებელი ცდილობს, რომ რელიგია მცირე დოზით მაინც შეიტანოს სასწავლო პროგრამაში, მან წინასწარი ზომები უნდა მიიღოს. საჭიროა, თავადაც ღრმად შეისწავლოს რელიგია და დასახოს გზები, თუ როგორ შეიძლება რელიგიური საკითხების ისე ჩართვა პროგრამაში, რომ ის მიუკერძოებელი დარჩეს სხვადასხვა რელიგიებთან დაკავშირებით. მეორე მხრივ, თუ რელიგიის სწავლება დოქტრინის დონეს მიუახლოვდა, ის შეზღუდავს მოსწავლეებისა და, სავარაუდოდ, მათი მშობლების არჩევანის თავისუფლებას.

მიკერძოების პრობლემის გადაწყვეტა მოითხოვს იმის გამოკვლევას, თუ რამდენად ფუნქციურად ერთიანდება ეს საკითხი უფრო ფართო სისტემაში. არსებობს ფუნქციური ურთიერთდამოკიდებულება იმის მიხედვით, თუ როგორ განვიხილავთ საკუთარ რწმენას, რელიგიურ შეხედულებებს და იმას, თუ რის გამოხატვა შეგვიძლია თავისუფლად საჯარო დანსებულებებში. თუ მიგვაჩნია, რომ რწმენის საკითხები უფრო ინტუიტიური და არა რაციონალური ხასიათისაა, მაშინ, სავარაუდოდ, ვიფიქრებთ, რომ ამ საკითხების სწავლება სკოლებში ნამდვილად გაჭირდება. ამ მოსაზრების შეცვლისათვის რელიგიური იდეები, მეცნიერული იდეების მსგავსად, უნდა განვიხილოთ ემპირიული ცოდნის ნაწილად. თუმცა, რელიგიასა და მეცნიერებას შორის არსებული განსხვავება შეუძლებელს ხდის რელიგიის ემპირიულ ცოდნად განხილვას. ინსტიტუციონალურ დონეზე მონაწილეობს ფუნქციონალური ინტეგრაცია. მასწავლებლებისათვის ძნელია რელიგიის სწავლება, რადგან მათთვის არავის უსწავლებია, როგორ გადასცენ მოსწავლეებს ეს „საგანი“. მათ რელიგია არც მოსწავლეობის პერიოდში უსწავლიათ. ამ შემთხვევაში გარკვეულ როლს თამაშობს სამომხმარებლო ბაზარიც: გამომცემლები წიგნებში წერენ მხოლოდ განმანათლებლებისთვის სასურველ ტექსტებს. თუ მასალა წიგნებით არ არის მოწოდებული, მასწავლებლებისათვის გაცილებით სარისკო და ძნელი იქნება მათი სწავლება.

1. რელიგიის სოციოლოგიური განმარტება ყურადღებას ამახვილებს სამ ძირითად ელემენტზე. ეს ელემენტებია: რწმენა, სოციალური პრაქტიკა და მორალური თემი (მრევლი). დურკჰაიმი განმარტავს რელიგიას, როგორც იმ რწმენებისა და პრაქტიკის სისტემას, რომელიც დაკავშირებულია საკრალურ მოვლენებთან, საგნებთან და ადამიანებს ერთ მრევლში აერთიანებს.
2. სხვადასხვა რელიგიის განსხვავებული მახასიათებლების მიუხედავად, ყველა მათგანს აქვს საერთო ელემენტები. მაგალითად, რელიგიური რწმენები და სიმბოლოები (კულტურის ელემენტები); რიტუალები და ცერემონიები (სოციალური მოქმედების ფორმები) და მრევლი (სოციალური სტრუქტურის ფორმა). რელიგია შეიძლება მხარს უჭერდეს ან ეწინააღმდეგებოდეს არსებულ სოციალურ წყობას, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ის ან ხელს უწყობს ფუნქციონალურ ინტეგრაციას, ან პირიქით — ეწინააღმდეგება მას.
3. სოციოლოგები განასხვავებენ რელიგიური ინსტიტუტების სამ სხვადასხვა ტიპს: ეკლესიას, სექტას და კულტს. ეკლესია არის დიდი, კონსერვატორულ-რელიგიური დაწესებულება, რომელიც ჰარმონიულად თანაარსებობს ფართო საზოგადოებასთან ერთად. მისგან განსხვავებით, სექტა მცირერიცხოვანი ადამიანების ერთობაა. სექტის წევრები მიიხსნაფიან სულიერი სრულყოფისაკენ და უარყოფენ ფართო საზოგადოებას. სექტების ფორმირება ხდება მაშინ, როდესაც ჯგუფი წევრებს კავშირს ეკლესიასთან და ამტკიცებს, რომ მათი რწმენა უფრო წმინდაა და ჭეშმარიტი. კულტი წააგავს სექტას, მაგრამ წარმოშობის სხვა ფორმა აქვს. კულტი გადმოღებულია სხვა კულტურისაგან ან საფუძველი ეყრება მაშინ, როდესაც ადამიანები ქმნიან სრულიად განსხვავებულ რელიგიურ რწმენას და პრაქტიკას.
4. რელიგია ყოველთვის არ არის კონსერვატული ძალა საზოგადოებაში. რელიგიური ინოვაციები წარმოიქმნება არსებული რელიგიის ცვლილებით, რათა ის უკეთ მოერგოს საზოგადოების საჭიროებას. მორმონებისა და უნიფიციაანელების ეკლესია რელიგიური ინოვაციის მაგალითია.
5. რელიგია არა მარტო შიგნიდან იცვლება, არამედ პასუხობს სოციალურ ცვლილებებსაც. მაგალითად, პროტესტანტული რეფორმაცია ნაწილობრივი მასშტაბური სოციალური ცვლილებების შედეგად მოხდა. თავის მხრივ, რელიგიურ ცვლილებებს შეუძლია საფუძველი ჩაუყაროს სოციალურ ცვლილებებს. მაქს ვებერი ფიქრობდა, რომ თანამედროვე კაპიტალიზმი სათავეს იღებს პროტესტანტული რეფორმაციის გარკვეული იდეებიდან. განსაკუთრებით, კალვინისტური კონცეფციიდან, რომლის მიხედვითაც, ბედისწერა ხელს უწყობს დაუღალავ მუშაობას და ეკონომიკურ ინვესტიციებს წარმატების მოპოვების მიზნით, რაც ღმერთის წყალობის მანიშნებელია.
6. მოდერნიზაციას თან მოჰყვა სეკულარიზაციის პროცესი, რომელიც გულისხმობს უფრო მინიერი (და არა სულიერი) საკითხებით დაინტერესებას. მაგრამ სეკულარიზაციამ ვერ აღმოფხვრა რელიგია. მრავალი ეკლესია მოერგო სეკულარულ სამყაროს.
7. სეკულარიზაციისადმი რეაქცია გამოიხატება ფუნდამენტალიზმის გაძლიერებაში, რაც იმას ნიშნავს, რომ ფუნდამენტალისტთა რელიგიური ჯგუფები უარყოფენ სეკულარულ საკითხებს და ცდილობენ წმინდა რელიგიური რწმენების აღორძინებას.

ხშირად ისინი ამ მიზნის მისაღწევად პოლიტიკურ ხერხებსაც მიმართავენ. ფუნდამენტალისტები არსებობენ მსოფლიოს თითქმის ყველა ძირითად რელიგიაში ისლამის, ინდუიზმის, იუდაიზმისა და ქრისტიანობის ჩათვლით.

8. გავრცელებული მოსაზრების საწინააღმდეგოდ, რელიგიური რწმენები და პრაქტიკა მეტ-ნაკლები სტაბილურობით გამოირჩევა ამერიკის შეერთებულ შტატებში. თუმცა, რელიგიურმა ორგანიზაციებმა გარკვეული რესტრუქტურისა განიცადეს. ბოლო ხანებში კათოლიკური ეკლესია შესამჩნევად გაძლიერდა და მეტი დამოუკიდებლობა მოიპოვა. რაც შეეხება პროტესტანტულ ეკლესიებს, ისინი კარგავენ წევრებს, ხოლო ევანგელისტური მიმდინარეობა, პირიქით, აქტიურად იძენს მათ. მესამე და მეოთხე თაობის ამერიკელი ებრაელებისათვის, რელიგიურობა დიდ როლს თამაშობს ეთნიკური იდენტობის შენარჩუნებისათვის. ამავე დროს, ბევრი ამბობს, რომ რელიგიის შესახებ საკუთარი შეხედულება აქვს.

იმსჯელეთ

1. რა არის რელიგიის სამი ძირითადი ელემენტი?
2. რა განსხვავება არსებობს ეკლესიებს, სექტებსა და კულტებს შორის? მოიყვანეთ მაგალითები.
3. როგორ უწყობს ხელს რელიგია სოციალურ ცვლილებებს?
4. რა იგულისხმება რელიგიურ პლურალიზმში და რაში გამოიხატება ის?
5. შეაჯამეთ ამერიკულ ეკლესიებში არსებული ძირითადი ტენდენციები.

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. გამოიყენეთ ხუთი ძირითადი კონცეფცია — სოციალური სტრუქტურა, სოციალური მოქმედება, ფუნქციონალური ინტეგრაცია, ძალაუფლება და კულტურა — და აღწერეთ, როგორ მუშაობს თქვენი რელიგია ან თქვენთვის ნაცნობი რომელიმე რელიგია, როგორც სოციალური ინსტიტუტი.
2. ამ თავში აღწერილია, როგორ განაპირობებს რელიგია სოციალურ ცვლილებებს. ამ და სხვა თავიდან შესწავლილი მასალის გამოყენებით, ჩამოაყალიბეთ ის შესაძლო სოციალური ცვლილებები, რომელიც შეიძლება განაპირობოს რელიგიამ.
3. ამ თავის მიხედვით, ამერიკელები ევროპელებზე რელიგიურები არიან. ჩამოაყალიბეთ რამდენიმე შესაძლო ახსნა კულტურისა და სოციალური სტრუქტურის შესახებ არსებული ინფორმაციის გამოყენებით, რომელსაც ფლობთ ევროპისა და ამერიკის შესახებ.
4. ამ და წინა თავებში შესწავლილ მასალაზე დაყრდნობით, ჩამოაყალიბეთ ამერიკული ეკლესიების ძირითადი ტენდენციები. გახდებიან თუ არა ფუნდამენტალისტები ძირითადი ჯგუფი? როგორ შეცვლის ეს მათ? კიდევ შემცირდება თუ არა ძირითადი ეკლესიები წევრების რიცხვი?

ანიმიზმი — იდეა იმის შესახებ, რომ ყველა ნივთსა და საგანს სული აქვს.

ეკლესია — ტროელშის მიხედვით, ფართომასშტაბიანი, კონსერვატიული, უნივერსალური რელიგიური დაწესებულება, რომელიც არ უყენებს ბევრ მოთხოვნას საკუთარ წევრებს და თანაარსებობს ფართო საზოგადოებასთან ერთად.

სამოქალაქო რელიგია — ბელას ტერმინი, რომლის მიხედვითაც ერს ისტორია, ღირებულებები და დაწესებულებები ღვთის წყალობის შედეგად ეძლევა.

კულტი — სტრაკისა და ბეინბრიჯის მიხედვით, რელიგიური ჯგუფი, რომელსაც დაძაბული ურთიერთობა აქვს გარემომცველ კულტურასთან და არ გააჩნია არანაირი კავშირი მანამდე არსებულ რელიგიასთან ან ფართო საზოგადოებასთან.

ევანგელისტები — ქრისტიანები, რომლებიც უპირველეს საქმედ მიიჩნევენ წმინდა წერილის სწავლებას.

ფუნდამენტალიზმი — შეხედულება იმის შესახებ, რომ რელიგიური სწავლებები და პრინციპები აღარ არსებობს თანამედროვე საზოგადოებებში და საჭიროა მათი აღდგენა და საზოგადოების რელიგიურ საწყისებზე დაბრუნება.

უხილავი რელიგია — შეხედულება, რომლის მიხედვითაც რელიგია სუბიექტურია.

მრევლი — ადამიანების ჯგუფი, რომელიც იზიარებს რელიგიურ რწმენებსა და სიმბოლოებს.

რელიგია — დურკჰაიმის მიხედვით, რწმენებისა და პრაქტიკის სისტემა, რომელიც აერთიანებს ადამიანებს ჯგუფებად.

რელიგიური ინოვაცია — ახალი რელიგიების დაარსების ან არსებულის შეცვლის მცდელობა ადამიანების საჭიროებების უკეთ დაკმაყოფილების მიზნით.

რიტუალი — მოქმედებების სტანდარტული სისტემა, რომელიც გამოიყენება კონკრეტული ცერემონიების ან სხვა შემთხვევების დროს.

სექტა — ტროელშის განმარტების მიხედვით, მცირერიცხოვანი ჯგუფი, რომელიც მკაცრ მოთხოვნებს უყენებს საკუთარ წევრებს და იმიჯდება ფართო საზოგადოებისაგან. სტრაკისა და ბეინბრიჯის მიხედვით — დამკვიდრებული რელიგიისაგან გამოყოფის შედეგად შექმნილი რელიგიური ჯგუფი.

სეკულარიზაცია — პროცესი, რომლის დროსაც, ადამიანები და მათი სოციალური ინსტიტუტები უფრო ინტერესდებიან მინიერი საკითხებით, ვიდრე სულიერით. სეკულარიზაციას ხშირად უკავშირებენ მოდერნიზაციას.

თეიზმი — იდეა იმის შესახებ, რომ ზებუნებრივი ძალები მონაწილეობენ დედამიწაზე მიმდინარე მოვლენებსა და პროცესებში.

ტოტემი — საგანი, მცენარე ან ცხოველი, რომელსაც თაყვანს სცემენ, როგორც საზოგადოების ან სხვა კონკრეტული ჯგუფის მისტიკურ წინაპარს.

თავი 14

ჯანმრთელობა და ჯანდაცვა

დაავადების სოსიაციური ფაქტორები

- თანამედროვე ქრონიკული დაავადებები
- სტრუქტურული უთანასწორობა და დაავადებები
- ინფექციური დაავადებები შიდსის ეპოქაში

ჯანდაცვის ინფრასტრუქტურა

- მედიკალიზაცია: დაავადებების ხელახალი განსაზღვრება
- ექიმთა სტატუსის ამაღლება • ჯანდაცვა, როგორც ბიზნესი

აშშ-ის ჯანდაცვის სისტემაში ახსახური პრობლემები

- არათანაბარი ხელმისაწვდომობა • მზარდი ფასები
- ჯანმრთელობის დაზღვევის კრიზისი

ჩანახტი

- სოციოლოგია და საჯარო დებატები:
როგორი რეაქცია უნდა ჰქონდეს მთავრობას შიდსზე?

ა

ეთოთხმეტე საუკუნეში ბუბონურმა ჭირმა ანუ „შავმა სიკვდილმა“ ევროპის მოსახლეობის დიდი ნაწილი იმსხვერპლა. დაავადებამ, რომელიც, ძირითადად, დაავადებულებთან და მომაკვდავებთან ფიზიკური კონტაქტითა და მათ მიერ ხველებისას და დაცემინებისას ჰაერში გამოყოფილი ბაქტერიებით ელვის უსწრაფესად გავრცელდა, მილიონობით ადამიანის სიცოცხლე შეინირა. ზოგ ქალაქში მოსახლეობის თითქმის ნახევარზე მეტი დაიღუპა. ფიქრობენ, რომ ამ ავადმყოფობას ევროპის მოსახლეობის დაახლოებით მესამედი შეენირა. საბავშვო თამაში „Ring-around-the-rosy“¹, რომლის დროსაც ლექსს წარმოთქვამენ, ამ დაავადების შორეული გამოძახილია: ნითელი წყლულის გარშემო შემოვლებული მუქი წრე დაავადების მომასწავებელი ნიშანი იყო, თაიგულებით სავსე ჯიბე კი მიცვალებულისათვის მიტანილ ყვავილებს ნიშნავდა. თაიგულები შველოდა სხეულის ხრწნისაგან წარმოშობილი სუნის გაქარწყლებასაც — ეპიდემიის გამო ხალხი ერთმანეთის მიყოლებით იხოცებოდა და ხშირად მათ დამარხვასაც ვერ ასწრებდნენ. ფრაზა: „ყველა დაეცა“ სიკვდილს ნიშნავს.

შუა საუკუნეებში აღნიშნული დაავადება იდუმალებით იყო მოცული. რამდენიმე საუკუნე გავიდა, სანამ დაადგენდნენ, რომ მას ბაქტერია იწვევდა, რომელსაც ვირთხები და რწყილები ავრცელებდნენ. სამედიცინო მეცნიერებამ დაიწყო გადამდები დაავადებების ბუნების შესწავლა. XVIII-XIX საუკუნეების აღმოჩენებმა დაადასტურა, რომ დაავადება შეიძლება ბაქტერიით ყოფილიყო გამოწვეული და მისი აღკვეთა ვაქცინაციით მოხერხდებოდა. ამის შემდეგ ბევრი ბაქტერიული დაავადება ნაკლებად საშიში გახდა. ექიმებმა დაიწყეს დაავადებების თანდათანობით „დაპყრობა“ — ჩუტყვავილა, ცოფი, ტუბერკულოზი, პოლიომიელიტი, ნითურა უკვე აღარ ითვლებოდა მომაკვდინებელ დაავადებებად. ყველამ დაიჯერა, რომ ინფექციური დაავადებების ეპიდემიები წარსულს ჩაბარდა.

მაგრამ დღეს, „შავი სიკვდილიდან“ 600 წლის შემდეგ, ის კვლავ დაბრუნდა — ამჯერად შიდსის (შეძენილი იმუნოდეფიციტის სინდრომი) სახით. თუმცა, შიდსი ერთია იმ ინფექციური დაავადებების ეპიდემიებიდან, რომლებიც გასულ წლებში ხალხს უმოწყალოდ ანადგურებდა. აქვე უნდა დავასახელოთ ებოლის ჰემორაგიული (სისხლმდენი) ცხელება, რომელმაც 1995 წელს უეცარი გავრცელების შედეგად ასობით ადამიანი შეინირა. ტუბერკულოზი თითქოს 1960-იან წლებში აღმოიფხვრა წარმატებული მედიკამენტოზური მკურნალობის შედეგად, მაგრამ კვლავ საშიშია. მან მხოლოდ 1993 წელს 2.7 მილიონი ადამიანი შეინირა (პატი, 1994). რატომ ბრუნდება ინფექციური დაავადებები? ამ კითხვამ მრავალი ამერიკელი დააფიქრა მას შემდეგ, რაც გამოვიდა ბესტსელერი სახელწოდებით „ცხელი ზონა“ (პრესტონი, 1994). წიგნის გამოსვლას 1996 წელს ამ წიგნის მიხედვით გადაღებული ფილმი „აფეთქება“ მოჰყვა, სადაც მთავარ როლს დასტინ ჰოფმანი ასრულებს.

თუმცა, ეს კითხვა ალბათ, სხვაგვარად უნდა დავსვათ: „რატომ ვუშვებთ ინფექციური დაავადებების დაბრუნებას?“ — დაავადება ხომ არა მარტო სამედიცინო, არამედ სოციალური პრობლემაა. ხშირ შემთხვევაში შესაძლებელია დაავადების თავიდან აცილება ვაქცინაციით ან მისი განკურნება ხელმისაწვდომი მედიკამენტებით ხერხდება, თუმცა საკუთარ ჯანმრთელობას ხშირად ჩვენ თვითონ არ ვაქცევთ ყურადღებას. მაგალითად, ვაქცინაციის პროგრამების დაფინანსება შემცირდა, რადგან ზოგი დაავადების თითქმის ბოლომდე აღმოფხვრამ მათი საფრთხის აღქმა შეგვინელა. მკურნალობა შეიძლება არ იყოს ხელმისაწვდომი მათთვის, ვინც საავადმყოფოებისა და ექიმებისაგან მოშორებით

¹

„ვარდი წრეში“

ცხოვრობს; მათ, ვინც ვერ ცნობენ სერიოზული დაავადების სიმპტომებს, შესაძლებელია საჭიროდ არ ჩათვალონ მკურნალობა, ან შეიძლება სულაც ფული ან დაზღვევა არ ჰქონდეთ მკურნალობის ხარჯების დასაფარავად.

ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რამაც ინფექციური დაავადებების დაბრუნება გამოიწვია, ალბათ, ამ დაავადებების მეცნიერული კვლევის მნიშვნელობის უგულვებელყოფაა. დღეს ინფექციურ დაავადებებთან შედარებით მეტი ყურადღება ე.წ. „ცივილიზაციის დაავადებებს“ ეთმობა, კერძოდ — გულ-სისხლძარღვთა დაავადებებსა და სიმსივნეებს (გარეტი, 1994). ეს დაავადებები ამერიკელებისათვის (განსაკუთრებით კი მათი შეძლებული ნაწილისათვის) ყველაზე ხშირად ხდება სიკვდილის მიზეზი. ამის გამო ამ დაავადებების კვლევისათვის მილიონობით დოლარი იხარჯება. სიმსივნური და გულ-სისხლძარღვთა დაავადებები პრესტიჟულ სფეროდ ითვლება სამედიცინო მეცნიერულ კვლევებში უამრავი ფული იხარჯება საკვლევ ლაბორატორიებსა და ექიმებზე. ინფექციური დაავადებები კი, პირიქით, ნაკლებად პრესტიჟულ სფეროდ ითვლება, რაც ნაწილობრივ იმითაა განპირობებული, რომ ეს დაავადებები ძირითადად სიღატაკესა და ცუდ საცხოვრებელ პირობებს უკავშირდება. ინფექციური დაავადებების კვლევა ხშირად არ მოითხოვს ბიოქიმიურ მეცნიერულ მეთოდებს. ის უფრო დაავადების გავრცელების მიზეზებს, მასთან დაკავშირებულ ქცევებსა და რისკის ჯგუფებს იკვლევს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს გამოკვლევები მნიშვნელოვანია საზოგადოებრივი ჯანდაცვისათვის, ამ სფეროში მომუშავე ეპიდემიოლოგისტებსა და საზოგადოებრივი ჯანდაცვის სპეციალისტებს მკაცრი კონკურენციის პირობებში უწევთ გამოკვლევებისათვის ხელმისაწვდომი თანხის მოპოვება. დაავადებულები კი ხმამაღლა ითხოვენ განკურნებას, მაშინ როდესაც პრევენციის საშუალებებს შედარებით ცოტა ადამიანი თუ იყენებს დროულად.

ყოველ წელს ახალ-ახალი „შავი ჭირი“ ჩნდება. მათი უმეტესობის შეჩერება ხერხდება — დაავადება კვდება დროებით მაინც, ან კარანტინით იზღუდება. შეიძლება თუ არა, რომ რომელიმე მათგანი გავრცელდეს და ისევე გაანადგუროს ხალხი, როგორც ეს შუა საუკუნეების ევროპაში მოხდა? ეს კითხვა არის როგორც სამედიცინო, ისე სოციალური. შიდსის გამოკვლევასა და პრევენციისათვის ფედერალური თანხების მიღებისთვის ბრძოლამ დაადასტურა, რომ ეს ძალაუფლების საკითხია. ეს ასევე ეხება სოციალურ მოქმედებასაც, რადგან ჩვენი ქცევის შეცვლით — მაგალითად, შიდსის შემთხვევაში პრეზერვატივების გამოყენებით, შემთხვევითი სექსისა და ინტრავენური ნარკოტიკების მოხმარების შეზღუდვით — შესაძლებელია დაავადების გავრცელების შეჩერება. ხალხს ასევე შეუძლია გავლენა მოახდინოს საზოგადოების ცნობიერების შეცვლაზე, ან აიძულოს მთავრობა, რომ მან უფრო ეფექტური ზომები მიიღოს. ხალხის წარმატება ნაწილობრივ დამოკიდებულია კულტურაზე არა მხოლოდ იმიტომ, რომ მეცნიერული ცოდნა საზოგადოების ნაწილია, არამედ იმიტომაც, რომ კულტურული ღირებულებები და უარყოფითი განწყობა განაპირობებს ადამიანების რეაქციას ინფექციურ დაავადებებზე. მაგალითად, იმის ნაცვლად, რომ შიდსის წინააღმდეგ ბრძოლა დაეწყოთ, ბევრმა ამერიკელმა ეს დაავადება მხოლოდ „გეების პრობლემად“ მიიჩნია და პროტესტი გამოთქვა იმ საპრევენციო პროგრამების დაწყების გამო, რომლებსაც დაავადების გავრცელების შეჩერება შეეძლო. როგორც ამ თავის ბოლო ნაწილში დავინახავთ, ჯანმრთელობის სოციოლოგია სოციალური სტრუქტურის საკითხია — ესა თუ ის დაავადება მდიდრებსა და ღარიბებზე სხვადასხვანაირად აისახება. შეძლებული ადამიანები ძალიან იშვიათად კვდებიან ბავშვობის ასაკში ბავშვებისათვის დამახასიათებელი დაავადებებით, ან უკურნებელი ქრონიკული დაავადებით.

ვადებებითა თუ საწარმოო ტრამვეზებით. ისინი უფრო ხანდაზმული ასაკისათვის დამახასიათებელი დაავადებებით იღუპებიან. სოციალური სტრუქტურა განაპირობებს ინფექციური დაავადებების გავრცელების გზებსაც — დაავადება უფრო სწრაფად ვრცელდება მჭიდროდ დასახლებულ ადგილებში. მოკლედ რომ ვთქვათ, ემუქრება თუ არა აშშ-ს ახალი შავი ქირი, სოციოლოგიის საკითხიცაა.

ამ თავის პირველ ნაწილში განვიხილავთ დაავადების სოციალურ ნიმუშს. დავინახავთ, თუ როგორ შეუწყო ხელი თანამედროვე საზოგადოებამ მისთვის დამახასიათებელ ფიზიკურ უძღურებას და რამდენად განსხვავებულად ახდენს გავლენას ეს უძღურება სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფზე. შემდეგ განვიხილავთ მივიწყებული ინფექციური დაავადებების დაბრუნებას, რომლის ერთ-ერთი მაგალითია შიდსი. ასევე ვნახავთ, თუ როგორ მონაწილეობს სოციალური ფაქტორები და მიკრობები ამ საგანგაშო ფენომენის განვითარებაში. შემდეგ მიმოვიხილავთ ჯანდაცვის ინდუსტრიას აშშ-ში და იმ ცვლილებებს, რომელიც ამ სისტემამ გასულ წლებში განიცადა. ბოლოს კი, შევეხებით აშშ-ის ჯანდაცვის სისტემის პრობლემებს: არათანაბარ ხელმისაწვდომობას, მზარდ ფასებსა და ჯანმრთელობის დაზღვევის კრიზისს.

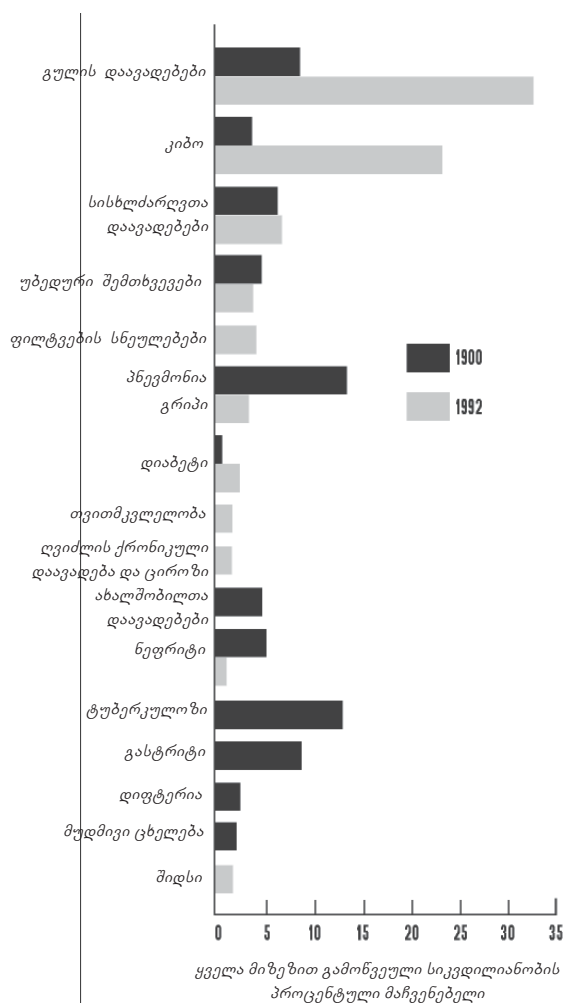
დაავადების სოსიალური ფოხმები

თანამედროვე ქოონიკული დაავადებები

აშშ-ში 1900 წელს სიკვდილის ძირითადი მიზეზები გახლდათ ფილტვების ანთება, გრიპი და ტუბერკულოზი. დღეს მწვავე ინფექციური დაავადებები იშვიათად მთავრდება ლეტალურად, სამაგიეროდ მეტი ადამიანი კვდება ისეთი ქრონიკული დაავადების შედეგად, როგორიცაა გულ-სისხლძარღვთა დაავადებები და კიბო (იხ. სქემა 14.1). ცვლილების უმთავრესი მიზეზი არის ის, რომ ახლა გვაქვს ანტიბიოტიკები და ინფექციური დაავადებების განკურნებისთვის საჭირო სხვა მედიკამენტები. გარდა ამისა, საცხოვრებელი სტანდარტები და საზოგადოებრივი ჯანდაცვა მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა. უფრო მეტი ადამიანი მიირთმევს ჯანსაღ საკვებს, სვამს შედარებით სუფთა წყალსა და რძეს, ცხოვრობს ისეთ გარემოში, რომელიც მეტ-ნაკლებად თავისუფალია მწერების, ვირთხების და დაავადებების სხვა გადამტანებისგან. ზემოთაღნიშნული ფაქტორები თითოეულ ჩვენგანს მწვავე ინფექციებისაგან იცავს. ასე რომ, ადამიანებს ახლა უკვე შეუძლია დიდხანს იცოცხლონ და „განავითარონ“ ე.წ. „ცივილიზაციის ქრონიკული დაავადებები“ (ანუ ის დაავადებები, რომლებიც განვითარებულ ქვეყნებში დაკავშირებულია თანამედროვე ცხოვრებასთან). მაგალითად, ვარჯიშის ნაკლებობა და მარილებითა და ცხიმებით მდიდარი საკვების მიღება უკავშირდება გულ-სისხლძარღვთა დაავადებების განვითარებას. ამის მსგავსად, თანამედროვე კვების ფორმები და კანცეროგენების (კიბოს გამომწვევი ნივთიერებების) მაღალი შემცველობის საკვების ხანგრძლივად მიღება ავთვისებიანი სიმსივნის წარმოქმნას უკავშირდება. აქედან გამომდინარე, კეთილდღეობას შესაძლებელია ჰქონდეს როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი ფიზიკური შედეგები.

რა მოხდება, თუ ეს დაავადებები ძალიან შემცირდება ან საერთოდ აღმოიფხვრება? რა მოხდება, თუ ინდუსტრიულ სამყაროში მცხოვრები ადამიანები თავს დაანებებენ თამ-

ბაქოს, მიიღებენ უფრო ჯანსაღ საკვებს, რეგულარულად ივარჯიშებენ და მოერიდებიან კანცეროგენულ ნივთიერებებს? რასაკვირველია, ამის მიუხედავად სიკვდილი მაინც იარსებებს. მაგრამ სტენფორდის უნივერსიტეტის სამედიცინო სკოლის პროფესორის ჯეიმს ფ. ფრაისის აზრით (1983), თითოეული ადამიანი უფრო დიდხანს იცოცხლებს, იქნება უფრო აქტიური და, სავარაუდოდ, არ გაიტანჯება ავადმყოფობისაგან სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში. პროფესორი ამ პროცესს ავადობის დათრგუნვას უწოდებს (ავადობა ნიშნავს მოსახლეობაში დაავადების შემთხვევების მაჩვენებელს). ავადობის დათრგუნვის მეშვეობით მოხერხდებოდა დაავადებების თავიდან აცილება სიცოცხლის ბოლომდე.

სქემა 14.1 / პერტებულ შტატებში სიკვდილის უმთავრესი მიზეზები 1900 და 1992 წლებში.

მიუხედავად იმისა, რომ 1900-იანი წლებიდან მოყოლებული სამედიცინო მიღწევებმა მნიშვნელოვნად შეამცირა პნევმონიითა და სხვა ინფექციური დაავადებებით გამოწვეული სიკვდილიანობა, გულის დაავადებებითა და კიბოთი გამოწვეულმა სიკვდილიანობის მაჩვენებელმა მნიშვნელოვნად იმატა.

წყარო: სიცოცხლის სტატისტიკის ეროვნული ოფისი, აშშ-ის სიცოცხლის სტატისტიკა, ტომი პირველი (აშშ-ის მთავრობის გამომცემლობა, ვაშინგტონის ოლქი, 1954), გვ. 170, და აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, სიკვდილიანობის სტატისტიკა, 1900-1904 (აშშ-ის მთავრობის გამომცემლობა, ვაშინგტონის ოლქი, 1906); ჯანმრთელობის სტატისტიკის ეროვნული ცენტრი, აშშ-ის სიცოცხლის სტატისტიკა, სიცოცხლის სტატისტიკის ყოველთვიური ანგარიში, 1991 წლის 12 ივნისი.

რამდენად სავარაუდოა, რომ ავადობის დათრგუნვა ამ საუკუნეში მოხდება? პასუხი დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად შევძლებთ ქრონიკული დაავადებების გამომწვევი ფაქტორების შემცირებას. ზოგ შემთხვევაში ადამიანებს შეუძლიათ შეამცირონ ეს ფაქტორები თუნდაც იმით, რომ თავი დაანებონ თამბაქოს, ხშირად ივარჯიშონ, მიიღონ ნაკლები ალკოჰოლი და ცხიმებისა და მარილების ნაკლები შემცველობის საკვები. თუმცა, გარემოს დაბინძურების შემცირება უფრო კოლექტიური საქმეა. მანქანებისა და ქარხნების

გამონაბოლქვი, ტოქსიკური ნარჩენები და ბირთვული რეაქტორები ძალიან ხშირად კიბოს სხვადასხვა ფორმას იწვევს. დღევანდელი ბევრი სამუშაო ადგილიც ჯანმრთელობის რისკთანაა დაკავშირებული და ადამიანს აიძულებს, ხანგრძლივი კონტაქტი ჰქონდეს სხვადასხვა კანცეროგენულ ნივთიერებასთან. გარემოს დაბინძურებისა და სიმსივნეების გამომწვევი ტოქსინების კონტროლი მოითხოვს, საზოგადოება მკაცრად მიუდგეს ბიზნესის ყველა სახეს, რომლებიც ვერ აკმაყოფილებს უსაფრთხოების მინიმალურ სტანდარტებს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ავადობის დათრგუნვა, მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული სოციალურ პოლიტიკაზე.

სტრუქტურული უთანასწორობა და დაავადებები

მიუხედავად იმისა, რომ ყველა ფენისა და მდგომარეობის ადამიანი ხდება ავად, მთელ მსოფლიოში მაინც სიღატაკეა უფრო მეტადა ცუდ ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული. სიღატაკე ნიშნავს იმ ფაქტორების ხანგრძლივ ზემოქმედებას, რომლებიც საფრთხეს უქმნის ჯანმრთელობას. მაგალითად: არაადეკვატური ან არაჯანსაღი საკვები, არასაიმედო, უსუფთაო და ცუდი საცხოვრებელი პირობები, სტრესი და ძალადობა, რაც თავის მხრივ იწვევს სხეულის დაზიანებებსა და დაავადებებს. ლატაკ ადამიანს ხელი არ მიუწვდება მშობიარობამდელ მკურნალობასა და გამოკვლევებზე და ვერც მსუბუქ დაავადებებს აქცევს სათანადო ყურადღებას, რასაც შეიძლება დაავადების გართულება და ლეტალური შედეგი მოჰყვეს. სიღატაკის დამთრგუნველმა ძალამ შესაძლებელია ადამიანს თვითგამანადგურებელი მოქმედებისაკენ უბიძგოს. ასეთია, მაგალითად, ალკოჰოლიზმი, თამბაქოსა და ნარკოტიკული ნივთიერებების მოხმარება და სიცოცხლის საფრთხეში ჩადების სხვა ფორმები, რომლებიც ორგანიზმის იმუნურ სისტემას ასუსტებს და სპობს დაავადებებისა და ინფექციების მიმართ ადამიანის მდგრადობას.

დაავადება შეიძლება გამოიწვიოს არაადეკვატურმა კვებამაც. ერთ-ერთი ბოლოდროინდელი კვლევის მიხედვით, 5.5 მილიონი ამერიკელი ბავშვი მშიერია მთელი დღის განმავლობაში (პიარი, 1991), რაც უდავოდ შემაშფოთებელია. 1960-70-იან წლებში აშშ-ში შიმშილობის დასაძლევი პროგრამების განხორციელება დაიწყო (ბრაუნი, 1987). სამწუხაროდ, 1981 წელს ფედერალურმა მთავრობამ ამგვარი პროგრამების დაფინანსება შეწყვიტა. გარდა ამისა, 1980-იან წლებში გამწვავებულმა უმუშევრობამ ბევრი ადამიანი დახმარების გარეშე დატოვა, რამაც მნიშვნელოვნად გაზარდა მოთხოვნა საქველმოქმედო სამზარეულოებზე. ახალშობილთა სიკვდილიანობის მაჩვენებლის ზრდა რამდენიმე შტატსა და ურბანულ ადგილებში დაკავშირებული იყო არაჯანსაღ კვებასთან (ბრაუნი, 1987). ზოგ, უფრო ღარიბ ქვეყანაში, შიმშილი კიდევ უფრო მწვავე პრობლემაა, რადგან ადამიანთა დიდი ნაწილი არაადეკვატურად იკვებება ან შიმშილობს.

რადგან ავადმყოფობა გარკვეულწილად სიღატაკეს უკავშირდება, გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ უმუშევრობა ძალიან ცუდად მოქმედებს ჯანმრთელობის მდგომარეობაზე. მთელ მსოფლიოში მიმოფანტული 500 მილიონი ადამიანისათვის, რომლებმაც დაკარგეს სამსახური (ან არც არასოდეს ჰქონიათ), უმუშევრობა ნიშნავს აუცილებელი პირობების გარეშე ცხოვრებას. ღარიბ ქვეყნებში სამედიცინო დახმარება დასაქმებულებისთვისაც კი შეიძლება არ იყოს იოლად ხელმისაწვდომი, ხოლო შემოსავლის არმქონეთათვის, ის უბრალოდ ოცნებაა. უფრო მეტიც, ბევრ ქვეყანაში არ არსებობს დახმარების პროგრამე-

ბი, შეღავათები უნარშეზღუდულებისათვის, ან უმუშევარი ადამიანებისათვის. ასეთი ქვეყნები ეკონომიკურ კრიზისს განიცდის, რის შედეგადაც მკვეთრად მატულობს უმუშევრობის მაჩვენებელი (ასე მოხდა 1980-იან წლებში ლათინური ამერიკის ქვეყნებში), რაც, თავის მხრივ, დამანგრეველ ზეგავლენას ახდენს ეროვნულ ჯანდაცვაზე (მასგროუვი, 1987).

ჯანმრთელობაზე უმუშევრობის გავლენა სცილდება მხოლოდ შემოსავლის დაკარგვით გამოწვეულ პრობლემას. აშშ-შიც კი, სადაც მუშის კომპენსაცია და სხვა პროგრამები მნიშვნელოვან დახმარებას უწევს ადამიანებს და ხშირად ოჯახის ორ წევრს მაინც აქვს სამუშაო და შესაბამისი ანაზღაურება, უმუშევრობა მაინც ძირს უთხრის ჯანმრთელობას. ერთ-ერთი კვლევის შედეგების მიხედვით დადგინდა (ბრენერი, 1987), რომ გულის დაავადებათა ზრდა უმუშევრობის ზრდის პირდაპირპროპორციულია, თუმცა, ამან აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია. უმუშევრობას ასევე მოსდევს ხოლმე ისეთი პრობლემებიც, როგორიცაა დეპრესია, ალკოჰოლისა და ტრანკვილიზატორების მიღება (კესლერი, ჰაუზი და ტერნერი, 1987). ეს ხშირია მაშინაც კი, როდესაც სამუშაოს დაკარგვა არ არის მოულოდნელი და მას გარკვეული წინაპირობა უძღვის წინ. მაგრამ ცხადია, რომ შეგვიძლია უმუშევრობის სტატისტიკა მოსახლეობის ჯანმრთელობის მდგომარეობის ინდიკატორად, ხოლო უმუშევრობის დონის დაქვეითება — ჯანმრთელობის მდგომარეობის გაუმჯობესების მაჩვენებელად მივიჩნიოთ.

მიუხედავად იმისა, რომ აშშ უფრო მეტს ხარჯავს ჯანდაცვაზე, ვიდრე ყველა სხვა ქვეყანა, ამერიკელები მსოფლიოში ყველაზე ჯანმრთელი ერი მაინც არაა. ამის ერთ-ერთი უმთავრესი მიზეზია სიღატაკის მაჩვენებელი. სწორედ სიღარიბის გამოა, რომ ზოგი დაავადების მაჩვენებელი უფრო მაღალია შავკანიან და ლათინური წარმოშობის ამერიკელებში, რომლებიც, როგორც წესი, უფრო ღარიბები არიან თეთრკანიანებთან შედარებით. სიკვდილიანობის მაჩვენებელი კიდევ უფრო თვალსაჩინოს ხდის ამ პრობლემას. ახალშობილთა სიკვდილიანობის ზოგადი მაჩვენებელი თითქმის შემცირდა, მაგრამ ზოგ რეგიონში, პირიქით, უფრო გაიზარდა, განსაკუთრებით იქ, სადაც მთავრობამ შეკვეცა ორსულობის, სამშობიარო და პროფილაქტიკური სამედიცინო მომსახურების დაფინანსება. აშშ-ში 1 წლამდე ახალშობილთა სიკვდილიანობის მაჩვენებელი 1000 სულ მოსახლეზე 7,9%-ია. იგივე მაჩვენებელი იაპონიასა და ფინეთში 4,4-ს შეადგენს, შვედეთში კი — 4,8-ს (საზოგადოებრივი ჯანდაცვის ამერიკული ჟურნალი, 1995). ეს მაჩვენებელი განსაკუთრებით მაღალია იმ ქვეყნებში, სადაც დიდი რაოდენობის ღარიბი მოსახლეობაა თავმოყრილი.

ინდუსტრიულ ქვეყნებში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა ზოგადად უფრო მაღალია. ასეთ ქვეყნებში, მაგალითად, ისლანდიაში, ნორვეგიაში, შვედეთში, შვეიცარიაში, ნიდერლანდებსა და იაპონიაში (უილკინსონი, 1990) შემოსავალი თანაბრად განაწილებული. გასაკვირი არ არის, რომ როდესაც მოსახლეობა ჯანსაღად და კარგად იკვებება და სამედიცინო სერვისებზეც მიუწვდება ხელი, ისინი უფრო ჯანმრთელები არიან და დიდხანსაც ცოცხლობენ. მათგან განსხვავებით, ღარიბებისათვის სიღატაკე და ავადმყოფობა პარალელური მდგომარეობაა. რაც უფრო ღარიბია ადამიანი, მით უფრო დიდია შანსი, რომ დაავადდება და რაც უფრო ცუდია მისი ჯანმრთელობის მდგომარეობა, საუარაუდოდ, მით ნაკლები შემოსავალი ექნება. უფრო მეტიც, აშშ-ში მცხოვრები ღარიბები ავადდებიან არაჯანსაღ კვებასთან დაკავშირებული დაავადებებით (გადამდები დაავადებები), თუმცა, შეიძლება დაემართოთ ისეთი დაავადებებიც, რომელიც „შეძლებულეს ახასიათებთ“ (მაგალითად, გულ-სისხლძარღვთა დაავადებები და კიბო). ამ პარადოქსის ახსნა იმით

შეიძლება, რომ ღარიბების საკვები უფრო მარილიანი და ცხიმოვანია, ისინი უფრო მეტად განიცდიან დაბიძურების ზემოქმედებას და გაცილებით დიდი სტრესის ქვეშ ცხოვრობენ.

კავშირი სიღატაკესა და ცუდ ჯანმრთელობას შორის მთელ მსოფლიოში შეინიშნება. არსებობს მჭიდრო კავშირი ისეთ მაჩვენებლებს შორის, როგორიცაა, ერთი მხრივ, ქვეყნის მთლიანი შიდა პროდუქტი ერთ სულ მოსახლეზე და, მეორე მხრივ, ახალშობილთა სიკვდილიანობა და სიცოცხლის ხანგრძლივობა. განვითარებულ ქვეყნებში ახალშობილთა სიკვდილიანობის საშუალო მაჩვენებელი 1000 ახალშობილზე 10-ს უდრის, უფრო დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში კი — 96-ს. ამის მსგავსად, განვითარებულ ქვეყნებში სიცოცხლის ხანგრძლივობა საშუალოდ უტოლდება სამოცდაათოთხმეტ წელს, ხოლო დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში — ორმოცდაცხრას (მოსახლეობის ბიურო, 1994).

დაავადებების ფორმები განვითარებად ქვეყნებში შესამჩნევად განსხვავდება განვითარებული ქვეყნების ფორმებისაგან. დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში ინფექციური, პარაზიტული და რესპირაციული (სასუნთქი გზების) დაავადებები სიკვდილის შემთხვევების 40%-ზე მეტს იწვევს, მაშინ როდესაც ეს მაჩვენებელი ინდუსტრიულ ქვეყნებში მხოლოდ 10%-ია. ღარიბ რეგიონებში ყველაზე გავრცელებულია კუჭ-ნაწლავის დაავადებები, რომელიც მონამული საკვების, წყლისა და ნიადაგის შედეგად ფეკალური გზით ვრცელდება. განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობის მხოლოდ 3%-ს მიუწვდება ხელი სუფთა წყალზე. იქ ასევე გავრცელებულია მალარია და შისტოსომიაზისი. ეს დაავადებები მსოფლიოს მოსახლეობის მეოთხედს აინფიცირებს. მალარია კოლოების საშუალებით ვრცელდება. ის დღეს მსოფლიოში ყველაზე გავრცელებული დაავადებაა — ყოველდღიურად 300-დან 500 მილიონამდე ადამიანი ავადდება მალარიით, მიუხედავად იმისა, რომ მისი თავიდან აცილება იაფი მედიკამენტების რეგულარული მიღებით სავსებით შესაძლებელია (კონდრაჩინი და ტრიგი, 1995).

შისტოსომიაზისი, რომლის გადამტანიც ლოკოკინას პარაზიტია, ქრონიკულად ასენგოვნებს 200 მილიონამდე ადამიანს. ეს დაავადებები ავადმყოფებს ენერგიასა და ძალას აცლის და აძაბუნებს.

ბევრი განვითარებადი ქვეყანა ბიუჯეტის დიდ ნაწილს სამედიცინო სკოლების დაარსებასა და სტაციონარული კომპლექსების აგებაში ხარჯავს. თუმცა, მოსახლეობის მხოლოდ 10-15%-ს (ძირითადად ელიტის წარმომადგენლებს) თუ უმჯობესდება პირობები და სამედიცინო სერვისების გამოყენების შესაძლებლობა ეძლევა. უკიდურესად ძვირი ტექნოლოგიებით აღჭურვილი რესურსების ძირითადი ნაწილი ქრონიკული დაავადებების მკურნალობას ხმარდება (რენიმაციის განყოფილებები, ხელოვნური სუნთქვის სისტემები, სხეულის სკანერები). მოსახლეობის ჯანმრთელობის მდგომარეობა საგრძნობლად გაუმჯობესდებოდა პარაზიტებისა და ინფექციის გამავრცელებელი სხვა საშუალებების მოსპობის, სიღატაკის დაძლევისა და დაბინძურებული წყლის გასუფთავება-გაფილტვრის ფართომასშტაბიანი კამპანიების შედეგად. რადგან ამ პირობების უმეტესობის გამოსწორება შედარებით ნაკლები თანხით შეიძლება, მათი შედეგების თავიდან აცილებაც თავისუფლად შესაძლებელია.

დღეს მსოფლიოს მოსახლეობის ოთხ მეხუთედს ჯანდაცვის არც ერთი მუდმივი პროგრამა არ ემსახურება. 67 ყველაზე ღარიბი ქვეყნის ჯანდაცვის სამსახურები (ჩინეთის გამოკლებით) ჯანდაცვისთვის უფრო ნაკლებს ხარჯავს, ვიდრე განვითარებული ქვეყნები მხოლოდ ტრანკვილიზატორებისთვის. უფრო მეტიც, მდიდარი ქვეყნები (ძირითადად, ავსტრალია, კანადა, გერმანია, დიდი ბრიტანეთი და აშშ) სხვადასხვა განვითარებული

ქვეყნიდან უამრავ კვალიფიციურ ექიმს იზიდავს სამუშაოდ. მიუხედავად იმისა, რომ ექიმის მომზადება რვაჯერ უფრო ძვირი ღირს, ვიდრე დამხმარე სამედიცინო პერსონალის მომზადება, ნაკლებგანვითარებული ქვეყნები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ამ პროცესს. იმისათვის, რომ ჯანმრთელობის გაუმჯობესებას გლობალური და მასობრივი ხასიათი მიეცეს, საჭიროა არსებული ჯანდაცვის სტრატეგიების საფუძვლიანი ტრანსფორმირება (მაჰლერი, 1980, 1981).

გენდერი და ჯანმრთელობა

ამერიკაში, ისევე როგორც მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში, სამედიცინო სფეროში ძირითადად მამაკაცები მუშაობენ. ეს ნაწილობრივ ხსნის იმ ფაქტს, თუ რატომ ამჟღავნებს სამედიცინო კვლევები მიკერძოებას მამაკაცებისადმი. სამედიცინო გამოკვლევებისას არა მარტო იგნორირებულია ისეთი ქალური დაავადებები, როგორიცაა ოსტეოპოროზი და მეკრდის კიბო, არამედ მაშინაც კი, როდესაც საქმე ორივე სქესისთვის დამახასიათებელ დაავადებებს ეხება (მაგალითად, გულის დაავადებებსა და ალკოჰოლიზმს), ისინი უმთავრესად მამაკაცების მაგალითზეა განხილული. მაგალითად, გულ-სისხლძარღვთა დაავადებების შესახებ ჩატარებულ ორ ყველაზე დიდ და მსოფლიო მასშტაბის კვლევაში არც ერთ ქალს არ მიუღია მონაწილეობა, მაშინ როცა ათასობით მამაკაცი მონაწილეობდა (დოიალი, 1995). შიდსის შესახებ კვლევების უმეტესობაც მხოლოდ მამაკაცებზე განხორციელდა, მიუხედავად იმისა, რომ ძირითადად ახალგაზრდა ქალებს შორის აღინიშნება დაავადების გავრცელების ტენდენცია და მისი გადაცემა და შედეგები მდებარეობს რეპროდუქციულ სისტემაზე განსხვავებულად მოქმედებს (დოიალი, 1995).

მამაკაცთა მიკერძოებულობა თავს იჩენს ხოლმე მამაკაცებისა და ქალების მკურნალობის საკითხებისადმი მიდგომაშიც — ხშირად ხდება ქალების საჭირო ორგანოების ხელაღებით „უგულუბელყოფა“. ბოლო დრომდე ქალებს, რომლებსაც არ ჰქონდათ შესაბამისი გამოცდილება და განათლება ალტერნატიული საშუალებების მხრივ, ხშირად ურჩევდნენ, მთლიანად მოეკვითათ ძუძუ ან ამოეღოთ საშვილოსნო. ხოლო როდესაც მკურნალობა ან პროცედურა ეხება როგორც ქალს, ასევე მამაკაცს (მაგალითად ჩასახვის კონტროლი), პასუხისმგებლობა რატომღაც ყოველთვის ქალებს ეკისრებათ. ბევრი ქალი აპროტესტებს მამაკაცი მკურნალი ექიმების მიდგომას ფეხმძიმობისადმი, არა როგორც ნორმალური მდგომარეობისადმი, არამედ როგორც დაავადებისადმი.

საინტერესოა, რომ ქორწინება, რომელიც პოზიტიურ გავლენას ახდენს მამაკაცთა ჯანმრთელობაზე, პრობლემას იწვევს ქალებში (დოალი, 1995). ეს ნაწილობრივ დაკავშირებულია ფეხმძიმობისა და მშობიარობის თანმდევ რისკებთან, რომლებმაც საუკუნეების განმავლობაში მრავალი ქალის სიცოცხლე შეინირა. მძიმე ორსულობისა და მშობიარობის გართულების შემთხვევები დღესაც ხშირია განვითარებად ქვეყნებში. მეორე მხრივ, ქალს, რომელსაც არ შეუძლია ბავშვის გაჩენა, შესაძლებელია სულიერი მდგომარეობა დაუმძიმდეს, მით უმეტეს მაშინ, თუ ის ისეთ კულტურულ გარემოში ცხოვრობს, რომელიც ქალს ძირითადად დედობით აფასებს. მსგავს საზოგადოებებში კაცებს შეუძლიათ გაშორდნენ კიდეც უშვილო ცოლებს და უმწეო მდგომარეობაში დატოვონ ისინი. ინდოეთში არსებობს ქმრების მიერ ცოლების დაწვის უამრავი შემთხვევა, რომელსაც ქმრები „სამზარეულოში მომხდარ უბედურ შემთხვევად“ ასაღებენ და, შედეგად, კანონიც თვალს ხუჭავს (დოიალი, 1995). გათხოვილ ქალებს მოძალადე ქმრებისგანაც ემუქრებათ

საფრთხე. აშშ-ში ხუთი ქალიდან ერთი მაინც ქმრის ან პარტნიორის ძალადობის მსხვერპლი ხდება (დოიალი, 1995).

1960-იანი წლების ბოლოსათვის ქალთა მოძრაობამ შეძლო საზოგადოების ყურადღება ქალთა ჯანმრთელობის პრობლემებსა და მათი გადაჭრის, მსუბუქად რომ ვთქვათ, არადამაკმაყოფილებელ საშუალებებზე გაემხვილებინა. ამ შემთხვევაში ქვაკუთხედის ფუნქცია იტვირთა ბოსტონის ქალთა ჯანმრთელობის კოლექტივის მიერ გამოცემულმა წიგნმა „ჩვენი სხეული, ჩვენ“. ეს პოპულარული წიგნი მიზნად ისახავდა, ქალებისათვის მიეწოდებინა ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული ძირითადი ინფორმაცია და ამით მათთვის საშუალება მიეცა თავად ეზრუნათ საკუთარ ჯანმრთელობაზე. შედეგად მიღებული ცვლილების ერთ-ერთი ნიშანი გახლდათ ქალი ექიმების რიცხვის ზრდა. 1990-იანი წლების შუახანებისათვის ექიმების 40%-ს ქალები შეადგენდნენ. ეს მაჩვენებელი დღითიდღე იზრდება (აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 1994, გვ. 191).

საშიში პროდუქტები

ბედის ირონიაა, მაგრამ ბევრმა ქალმა ამჯობინა ახლად მოპოვებული თავისუფლების ბოროტად გამოყენება იმ თვალსაზრისით, რომ დაიწყეს ავადმყოფობებისა და სიკვდილის გამომწვევი ნივთიერებების მოხმარება. ერთ-ერთი ასეთი ნივთიერებაა ნიკოტინი. მამაკაცებს შორის მწველთა რიცხვი მცირდება ჯანმრთელობის მიზეზების გამო, ქალებში კი პირიქით — იზრდება. მიუხედავად ჯანდაცვის სამსახურების ყველა დონის ოფიციალური პირების არაერთგზის გაფრთხილებისა, ყოველ წელს ახლაგაზრდების მნიშვნელოვანი რაოდენობა იწყებს თამბაქოს მოწევას, რომლის შედეგებიც სავალალოა. ნიკოტინთან დაკავშირებული დაავადებები (კერძოდ, ფილტვის კიბო, ემფიზემა და გულის დაავადებები) ყოველწლიურად 350000 ამერიკელს კლავს და სიკვდილიანობის საერთო მიზეზების 20 %-ს შეადგენს (ამერიკის სამედიცინო საზოგადოება, 1993; აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 1994).

ერთ-ერთი მიზეზი, რის გამოც ადამიანები თამბაქოს მოხმარებას იწყებენ, არის ის, რომ სიგარეტი დღეს ყველაზე ფართოდ რეკლამირებული პროდუქტია. ყოველ წელს თამბაქოს მწარმოებელი კომპანიები მხოლოდ აშშ-ში 4 მილიარდ დოლარზე მეტს ხარჯავენ თავიანთი პროდუქტის რეკლამირებისათვის (დაავადებათა კონტროლის ცენტრები, 1995). აქედან გამომდინარე, უდიდესი პასუხისმგებლობა ეკისრებათ კომპანიებს, რომლებიც უზარმაზარ თანხებს ხარჯავენ პროდუქტის პოპულარიზაციის მიზნით, მიუხედავად იმისა, რომ მისი საშიში ზეგავლენა ყველასთვის კარგად არის ცნობილი.

გასულ წლებში თამბაქოს მოხმარების მონინალმდეგენი შეეცადნენ გარკვეული ზომების მიღებას. თამბაქოს მავნებლობის შესახებ პუბლიკაციების გამოქვეყნების პარალელურად, მათ წარმატებით დაიწყეს იმ კანონების ლობირება, რომლებიც მოწევას საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილებში ზღუდავდა და კრძალავდა თამბაქოს მიყიდვას არასრულწლოვანებისათვის. გარდა ამისა, განხორციელდა სასამართლო საქმეების სერია თამბაქოს მწარმოებლების წინააღმდეგ იმ მოთხოვნით, რომ მათ უნდა აენაზღაურებინათ საკუთარი პროდუქტის მავნე ზეგავლენით მიყენებული ზიანი, სწორედ ისე, როგორც ნუნიანი ავტომობილებისა და არასაიმედო მედიკამენტების მწარმოებლებს მოეთხოვებოდათ კომპენსაციის გადახდა დაზარალებულებისათვის (ჯერჯერობით, თამბაქოს მწარმოებელი კომპანიები წარმატებით იგებენ ამგვარ საქმეებს).

მიუხედავად იმისა, რომ თამბაქოს მწარმოებელმა კომპანიებმა რეაგირების გარეშე არ დატოვეს მათი პროდუქციის მიმართ გამოთქმული კრიტიკა (კერძოდ იმით, რომ წამოიწიეს „მწველთა უფლებების“ დამცველი კამპანია), მწველების რიცხვი აშშ-ში თანდათან მცირდება. ეს უპირატესად მამაკაცებს ეხება. ქალები კი, ნაწილობრივ იმ მოსაზრების გამო, რომ ნიკოტინი ხელს უწყობს სიგამხდრეს, კვლავ აგრძელებენ თამბაქოს მოხმარებას.

სიგარეტი არ არის ის ერთადერთი მავნე პროდუქტი, რომელიც ფართოდაა რეკლამირებული და დამანგრეველად მოქმედებს ჯანმრთელობაზე. არა მარტო აშშ-ში, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც ათასობით ქალი იყენებდა „დალკონ შილდის“ ჩასახვის საწინააღმდეგო საშუალებას, სანამ 1980-იანი წლების ბოლოს მისი მწარმოებლის წინააღმდეგ ჩატარებულმა წარმატებულმა სასამართლო პროცესმა არ დაადასტურა ამ პროდუქტის მავნე ზემოქმედება და, შესაბამისად, ხელი შეუწყო მისი წარმოების შეწყვეტას. უნდა ვახსენოთ სილიკონის იმპლანტანტიც, რომელსაც აქტიურად იყენებდნენ ქალები 1970-80-იან წლებში. ამ შემთხვევაშიც მწარმოებლებმა ისარგებლეს იმით, რომ ამერიკული კულტურა ქალების სილამაზეს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს და ამ პროდუქტის გამოშვება დაიწყო. უამრავი ქალი წამოეგო მახეს და სილიკონი შეიძინა, თუმცა, მოგვიანებით აღმოაჩინეს, რომ მათი ჯანმრთელობის მდგომარეობა საგრძნობლად გაუარესდა.

ინფექციური დაავადებები შიდსის ეპოქაში

ფიქრობდნენ, რომ საზოგადოების ჯანმრთელობის უმთავრესი რისკი — ინფექციური დაავადებები, კარგა ხანია წარსულს ჩაბარდა. 1967 წელს აშშ-ის მთავარმა ქირურგმა განაცხადა, რომ დრო იყო დაეიწყებინა მისცემოდა ლიტერატურა ინფექციური დაავადებების შესახებ და ამის ნაცვლად ექიმებს ურჩევდა, ხელი მოეკიდათ ქრონიკული დაავადებების შესწავლისათვის (მაგალითად, გულის დაავადებები და კიბო) (CQ Researcher, 1995 წლის ივნისი). თუმცა, ახლო წარსულში აშშ-სა და მთელ დანარჩენ მსოფლიოში შეინიშნება ინფექციური დაავადებების გავრცელების საშიში ტენდენცია.

ზოგ შემთხვევაში ეს დაავადებები ცნობილ ტიპებს მიეკუთვნება (მაგალითად, ტუბერკულოზი და შავი ჭირი), მაგრამ არსებობს შემთხვევები, როდესაც საქმე გვაქვს სრულიად ახალ და აქამდე უცნობ დაავადებებთან. მაგალითად, 1976 წელს 182 ადამიანს, რომლებიც ფილადელფიაში ამერიკელ ლეგიონერთა შეკრებას ესწრებოდნენ, აღმოაჩნდათ პნევმონიის ახალი, მედიცინისათვის უცნობი ტიპი. მოგვიანებით გამოირკვა, რომ დაავადება, რომელსაც „ლეგიონერთა დაავადება“ უწოდეს, შეკრების დარბაზის სავენტილაციო სისტემით გავრცელდა. 1979 წელს აღმოჩენილი იქნა ტოქსიკური შოკის სინდრომის პირველი სიმპტომები. ეს დაავადება დაკავშირებული იყო შენოვის მაღალი უნარის მქონე ტამპონების გამოყენებასთან. აღმოჩნდა, რომ ეს ტამპონები ტოქსინების გამომყოფი სტაფილოკოკური ბაქტერიების გავრცელებისათვის შესანიშნავ ნიადაგს ქმნიდა. 1981 წელს ჰომოსექსუალ მამაკაცთა შორის გამოვლინდა შიდსის პირველი შემთხვევები. აშშ-ში ინფექციური დაავადებების აფეთქების სხვა შემთხვევები ეხება ლაიმის დაავადებას, რომელიც დაავადებული მწერების მეშვეობით ვრცელდება და მრავლობითი სიმპტომები ახასიათებს. ასევე, ჰანტავირუსი, მწვავე გრიპისმაგვარი დაავადება, რომელიც თავგებს გადააქვთ. 1993 წელს ე. კოლის ინფექციამ წყნარი ოკეანის ჩრდილო-დასავლეთ სანაპიროზე იმსხვერპლა ოთხი ბავშვი და დაასნებოვნა 500-ზე მეტი ადამიანი, რომლებმაც

მონამღული ხორცი ჭამეს. ცენტრალურ აფრიკაში გავრცელდა ტროპიკული ცხელების ეპიდემია — ე.წ. სისხლმდენი ებოლას ცხელება, დასავლეთ აფრიკას გადაუარა ლასას ცხელებამ, ეგვიპტეს — რიფტის დაბლობის ცხელებამ (ეს ადგილები ცხელ ზონებად გამოცხადდა). ინდოეთი მოიცვა პნევმონიური ჭირის ეპიდემიამ, ხოლო რამდენიმე ქვეყანა — ქოლერამ და მალარიამ.

თითქმის ყველა ეპიდემია უკავშირდება ადამიანთა სოციალური წყობის ცვლილებას ან მოშლას. ტექნოლოგიურმა ცვლილებებმა ხელი შეუწყო ზოგი მათგანის აღმოცენებას — დაწყებული სავენტილაციო სისტემით გავრცელებული „ლეგიონერთა დაავადებიდან“ და დამთავრებული ტამპონების ხელოვნური ბოჭკოებით, რომელიც შესანიშნავი ნიადაგი გამოდგა ტოქსიკური შოკის განვითარებისათვის. დაავადებების გავრცელებას საცხოვრებელი პირობების ცვლილებამაც შეუწყო ხელი: ტყიან ადგილებში აშენებული ხის სახლები უკავშირდება ლაიმის დაავადების გავრცელებას, ხოლო ურბანიზაციამ, საომარმა მოქმედებებმა, მიგრაციამ და კაშხლების მშენებლობამ ხელი შეუწყო ტროპიკული დაავადებების აფეთქებას.

სავარაუდოდ, შიდსი მთელს მსოფლიოში აფრიკიდან გავრცელდა, რასაც თანამედროვე სატრანსპორტო სისტემებმა შეუწყო ხელი. შიდსის გავრცელების პირველი სიმპტომები კინშასას (ზაირი) და მომბასას (კენია) დამაკავშირებელი ტრასის გასწვრივ დაფიქსირდა. შემდეგ სატვირთო მანქანების მძღოლებისა და მეძავეების მეშვეობით დაავადება გზატკეცილიდან ცენტრალურ აფრიკაში გავრცელდა (გარეტი, 1994), ხოლო შიდსის ვირუსით დაავადებულების საჰაერო ტრანსპორტით მგზავრობის შედეგად ვირუსი აფრიკიდან ევროპასა და ამერიკაში გავრცელდა. საჰაერო ტრანსპორტის როლი დაავადებების გავრცელებაში განსაკუთრებით შემაშფოთებელია, რადგან ნებმისმიერმა დასნეოვნებულმა პირმა შეიძლება დაავადება ათასი კილომეტრის მოშორებით გაავრცელოს სულ რაღაც რამდენიმე საათისა და დღის განმავლობაში.

ამგვარმა ფაქტებმა და ბოლო წლებში ინფექციური დაავადებების აფეთქების შემთხვევების მზარდმა რიცხვმა განაპირობა ის, რომ მთელი მსოფლიოს საზოგადოებრივი ჯანდაცვის სამსახურებმა გადაწყვიტეს, ინფექციური დაავადებების გაკონტროლება ეცადათ (*CQ Researcher*, 1995 წლის 9 ივნისი). ინფექციური დაავადებების აფეთქებების ლოკალიზაციისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ამგვარი აფეთქებების დროულ გამოვლენას. გარდა ამისა, ფართომასშტაბიანი ეპიდემიების თავიდან აცილების მიზნით საჭიროა გადამდები დაავადებების კვლევის დაფინანსება, რაც ბოლო წლებში მნიშვნელოვნად შემცირდა „დაავადებების დამარცხების“ ხავერდოვანი ილუზიის შედეგად. აგრეთვე, საჭიროა ისეთი პროფილაქტიკური ზომების მიღება, როგორიცაა ვაქცინაცია. სამწუხაროდ, ისეთი უმნიშვნელოვანესი დანესებულების დაფინანსების შემცირება, როგორიცაა დაავადებებისა და პრევენციის ცენტრები, ცხადყოფს, რომ ამგვარი ზომების მიღება აშშ-ში ახლო მომავალში მოსალოდნელი არ არის.

ზოგი მეცნიერის მოსაზრებით (რომლებიც სწავლობენ ამჟამინდელი დაავადებების ეპიდემიების კავშირს ადამიანთა საქმიანობასთან), დაავადებების გავრცელება გარემოს ცვლილებების შედეგად ხდება. მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდა ეპიდემიების აფეთქების განმაპირობებელი ერთ-ერთი ფაქტორია — დაავადებების ზრდა „დედამიწის შურისძიება“ ადამიანთა მიერ ეკოსისტემის დაუნდობლად განადგურების გამო (პრესტონი, 1994). ამ მოსაზრებით, ახლადგაჩენილი ინფექციები გარკვეული იმუნური რეაქციაა მოსახლეობის ზრდასა და ბუნებრივი სამყაროს განადგურებაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ეს

მოსაზრება აზრთა სხვადასხვაობებს იწვევს, ერთი რამ ფაქტია — ადამიანების მოქმედება (და არა მარტო ვირუსები და ბაქტერიები) მნიშვნელოვნად განაპირობებს ინფექციურ ეპიდემიებს და ამიტომ ყველამ ერთად უნდა ვცადოთ მათი დამარცხება.

შიდსი

შიდსს იწვევს ადამიანის იმუნოდეფიციტის ვირუსი (აივ), რომელიც ანადგურებს ორგანიზმის უნარს, შეებრძოლოს ინფექციებსა და კიბოს. შიდსი საშუალებას აძლევს სხვა დაავადებებსა და ინფექციებს, გაანადგუროს ორგანიზმი, რომელსაც ვერ იცავს აუცილებელი ჯანსაღი იმუნური სისტემა. ვირუსი ვრცელდება სისხლით, სპერმით და ვაგინალური სეკრეციით, აგრეთვე დასნებოვნებული დედის მიერ ჩვილის ძუძუთი კვებით — ე.ი. შესაძლებელია დასნებოვნება დაავადებულ ადამიანთან სქესობრივი კავშირისას, ასევე დაავადებულის მიერ ნახმარი შპრიცის გამოყენების, ინფიცირებული სისხლის გადასხმისა და დაავადებული დედის საშვილოსნოში ყოფნის შედეგად.

როდესაც ვირუსი ადამიანის ორგანიზმში აღწევს, შესაძლებელია რამდენიმე წლის განმავლობაში პასიურ მდგომარეობაში იყოს. ამ დროს ვირუსის მატარებელმა შეიძლება დაავადება უნებურად გადასდოს სხვას. არავინ იცის, როგორ ხდება ვირუსის თანდათანობით გააქტიურება, მაგრამ ამ მომენტის დადგომისთანავე იმუნური სისტემა იწყებს დასუსტებას და ადამიანი ხდება დაუცველი იმ „ოპორტუნიტული დაავადებებისაგან“, რომლებიც ანგრევს ორგანიზმს და საბოლოოდ სიკვდილით სრულდება. შიდსით დაავადებულებს ყველაზე ხშირად ემართებათ პერპსი, კრიპტოკოკი და სალმონელა. ასევე ხშირად ემართებათ პნევმონია, მენინგიტი, კიბოს იშვიათი ფორმა, ე.წ. პიგმენტური ქსეროდერმა, და ტუბერკულოზი, რომელიც კვლავ ეპიდემიად იქცა, ძირითადად იქიდან გამომდინარე, რომ შიდსის წყალობით მას კვლავ მიეცა მჭიდროდ დასახლებულ ქალაქებში განვითარებისა და გავრცელების შესაძლებლობა. ტუბერკულოზის გავრცელება განპირობებულია მკურნალობაჩატარებული პაციენტების არაეფექტური მონიტორინგითა და მკურნალობისშემდგომი დაკვირვების ნაკლებობითაც, რაც განსაკუთრებით ღარიბ მოსახლეობას ეხება. ძალიან საშიშია ტუბერკულოზის რეზისტენტული ფორმა (პლატი, 1994).

აშშ-ში დაახლოებით 2 მილიონი ადამიანი ინფიცირებული აივ-ით — ყოველწლიურად ვლინდება დაავადების 45000 ახალი შემთხვევა. აქ მთელი მსოფლიოს მასშტაბით ვირუსის მატარებლების 10% მოდის (ვულფი, 1996). ინფიცირებულთა დაახლოებით 50%-ს სავარაუდოდ განუვითარდება დაავადება და დაიღუპება მომავალი 10 წლის განმავლობაში. თორმეტი წლის შემდეგ კი მხოლოდ 34% იქნება ცოცხალი (გორმანი, 1996). იქედან გამომდინარე, რომ შიდსი ახალ დაავადებად ითვლება, ცნობილი არაა, ინფიცირებულთა 15 %-დან, რომელებსაც არ აღენიშნებათ მდგომარეობის გაუარესება ინფიცირებიდან 10 წლის შემდეგაც კი, დაიღუპებიან თუ არა ამ დაავადებით უახლოეს მომავალში. 1996 წელს კალათბურთის ვარსკვლავის მეჯიკ ჯონსონის მოედანზე დაბრუნებამ, რომელიც 4 წელი იყო აივ-ის მატარებელი, დადასტურა, რომ დაავადების მიუხედავად შესაძლებელია სიცოცხლის გახანგრძლივება. მიუხედავად იმისა, რომ შიდსთან საბრძოლველად ახალი მედიკამენტები და მკურნალობის მეთოდები მუშავდება და ექიმებმა გარკვეულ წარმატებას მიაღწიეს ასეთი დაავადებების მკურნალობაში, შორეული პერსპექტივა მაინც არაა იმე-

დის მომტანი. იმ 300000 ადამიანიდან, რომლებსაც 1993 წლის სექტემბრის თვის მონაცემებით აღენიშნებოდათ დაავადება, ჯერჯერობით არც ერთი არ გამოჯანმრთელეულა.

აივ-ი შეიძლება შემავსოთებელი სისწრაფით გავრცელდეს მოსახლეობაში. სან-ფრანცისკოში მცხოვრებ ჰომოსექსუალ მამაკაცებში, რომლებსაც მანამდეც ჰქონდათ სქესობრივი გზით გადამდები ესა თუ ის დაავადება, შიდსით დასნებოვნების მაჩვენებელი რვა წელიწადში 4-დან 75%-მდე გაიზარდა (ვინკელშტაინი, 1987). რა განაპირობებს შიდსის ვირუსის ასეთი ტემპით გავრცელებას? სოციოლოგ პიტერ ბირმანის აზრით, ამ კითხვის პასუხი სოციალურ სტრუქტურაში უნდა ვეძებოთ. არაჯანსაღი წესით მცხოვრებ ადამიანებს შორის მჭიდრო კავშირი ვირუსს სწრაფად გავრცელების საშუალებას აძლევს. აშშ-ში მჭიდრო, სარისკო ქცევა შეინიშნება ორ პოპულაციაში: ჰომოსექსუალ მამაკაცებსა და ნარკოტიკების ინტრავენურად მომხმარებლებში, რამაც აივ ინფექციის სწრაფად გავრცელება გამოიწვია.

სოციო-სტრუქტურული ცვლადების გავლენა ნათელია სხვადასხვა სოციალური ფორმებითაც, რომლებიც შიდსის გავრცელებას სხვა ქვეყნებში განაპირობებს. მაგალითად, შიდსის ვირუსი სწრაფად გავრცელდა აღმოსავლეთ და ცენტრალურ აფრიკაში. მაღავი-ში, რომელიც მესამე ადგილზეა შიდსით დაავადების მაჩვენებლის მხრივ, მოსახლეობის მესამედი აივ-დადებითია, ხოლო ტანზანიის ზოგ ქალაქში მოზრდილთა 40 პროცენტია ინფიცირებული. ამ შემთხვევაში აშშ-სგან განსხვავებით, ვირუსი ძირითადად სხვადასხვა სქესის წარმომადგენლებს შორის სქესობრივი კავშირით ვრცელდება. ერთ-ერთმა კვლევამ აღმოაჩინა, რომ აღმოსავლეთ და ცენტრალურ აფრიკაში ინფიცირებულთა 80%-მა ვირუსი ჰეტეროსექსუალური კავშირის შედეგად მიიღო, ხოლო 10%-მა — დაბინძურებული სისხლის გადასხმით, რაც იმას ნიშნავს, რომ დაავადებულთა მხოლოდ 10 % დასნებოვნდა დაუცველი ჰომოსექსუალური კავშირისა და საზიარო შპრიცის გამოყენების შედეგად, რაც ყველაზე ხშირად ხდება დაავადების გავრცელების მიზეზი აშშ-ში (ენგელი და რაიდერი, 1988).

ის, თუ როგორ ვრცელდება შიდსისმაგვარი გადამდები დაავადებები, განსაზღვრავს, რომელი ქცევა ითვლება სახიფათოდ ამა თუ იმ დაავადებასთან მიმართებაში. სოციოლოგია დაავადების გადამდებს იმ მიზნით სწავლობს, რომ დაინახოს, რა წვლილი შეაქვს სოციალურ ფაქტორებს დაავადების გავრცელებაში. ამგვარი კვლევები იმითაცაა კარგი, რომ მათი მეშვეობით შესაძლებელია გავაანალიზოთ, თუ რომელი სოციალური ქცევა საჭიროებს მოდიფიკაციას, რათა დაავადების გავრცელების რისკი და შემთხვევები შემცირდეს. ბირმანი (1992) ამტკიცებს, რომ შიდსის გავრცელების ტემპის განსაზღვრის მიზნით, საჭიროა ყურადღება გავამახვილოთ იმ ფაქტზე, რომ დაავადება ადამიანიდან ადამიანზე და ჯგუფიდან ჯგუფზე დაბინძურებული ორგანიზმის სითხის მეშვეობით გადადის. ბირმანი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ სწორედ ადამიანის ქცევა — და არა მისი სქესი, რასა, ასაკი ან სექსუალური ორიენტაცია — განსაზღვრავს იმას, თუ ვის ემუქრება შიდსით ინფიცირების რისკი:

ინტრავენური ნარკომანები საზიარო შპრიცს რომ არ ხმარობდნენ, მათ შიდსი არ დაემუქრებოდა. ნარკომანობა არ არის აივ-ის რისკ-ფაქტორი. ასევე, მამაკაცებს, რომლებიც არ ცვლიან სითხეებს სექსის დროს, არ ემუქრებათ აივ-ი. ამ შემთხვევაში ჰომოსექსუალიზმი კი არაა სახიფათო ადამიანისთვის, არამედ სითხის გაცვლა (ბირმანი, 1992)

შიდსი ერთი ჯგუფიდან მეორეზე უმთავრესად დაუცველი სქესობრივი კავშირის გზით ვრცელდება. გეები მკაცრად განსაზღვრული ჯგუფია, მაშინ როდესაც ბისექსუალ მამაკაცებს კავშირი აქვთ როგორც მამაკაცებთან, ასევე ქალებთანაც და, აქედან გამომდინარე, ისინი ერთი სქესიდან მეორეში შიდსის გავრცელების ხიდის ფუნქციას ასრულებენ. რაც უფრო მეტი იქნება ამგვარი „ხიდი“, მით სწრაფად გავრცელდება ვირუსი.

ინტრავენური ნარკომანები გაცილებით მეტი „ხიდით“ უკავშირდებიან საზოგადოების სხვა წევრებს. ნარკოტიკების მდებარეობითი სქესის მომხმარებლები, რომლებსაც სტაბილური პარტნიორები ჰყავთ ნარკომანი მამაკაცების სახით, შეიძლება პროსტიტუციასაც მისდევდნენ, რათა საკმარისი ფული გამოიმუშაონ ნარკოტიკების მოსაპოვებლად. ჰეტეროსექსუალი და არანარკომანი მამაკაცები, რომლებიც ამგვარი ქალების მომსახურებით სარგებლობენ, საკუთარ თავს საფრთხეში აგდებენ. ანალოგიურად, ჰეტეროსექსუალ ნარკომან მამაკაცებს ბევრი არანარკომანი პარტნიორი ჰყავთ, თანაც ცნობილია, რომ ამ კატეგორიის მამაკაცები იშვიათად იყენებენ პრეზერვატივებს. გასაკვირი არ არის, რომ ჰეტეროსექსობრივი გზით ინფიცირებული ქალების 62% სწორედ ინტრავენურ ნარკომან მამაკაცებთან დაუცველი სქესის შედეგად დაავადდა (კვლევათა ეროვნული საბჭო, 1990).

შიდსის საფრთხემ ამერიკის სოციალური სურათი შეცვალა. მან ცვლილებები გამოიწვია სექსუალურ ქცევაშიც და 1960-70-იანი წლების სექსუალური რევოლუცია შეანელა. ეს ყველაზე ნათლად გეების მაგალითით დასტურდება — ისინი ახლა უკვე ცდილობენ, რომ რამდენიმე პარტნიორით შემოიფარგლონ და თავი აარიდონ ისეთ ქცევას, როგორიცაა ანალური სექსი (რომელიც ხელს უწყობს სისხლში შიდსის გავრცელებას სწორი ნაწლავის მიდამოში არსებული ნახეთქებიდან) (ფრიდმანი, 1987). ასევე მოიმატა პრეზერვატივების მოხმარების მაჩვენებელმა, ხოლო რეკრეაციული მედიკამენტების გამოყენება, პირიქით — შემცირდა (სიგელი, 1989).

მიუხედავად იმისა, რომ შიდსთან ბრძოლის ყველაზე ეფექტურ გზად ამა თუ იმ ქმედების შეზღუდვა ითვლება, ბევრი ადამიანი ეწინააღმდეგება ამ ზომებს გარკვეული „ზნეობრივი“ მოსაზრებებიდან გამომდინარე. მაგალითად, პროგრამები, რომლებიც საშუალებას აძლევს ინტრავენურ ნარკომანებს, საერთო შპრიცის ნაცვლად გამოიყენონ სტერილური შპრიცები, მძაფრ წინააღმდეგობას აწყდება იმ ადამიანების მხრიდან, რომლებიც ფიქრობენ, რომ ეს გააიოლებს ნარკოტიკების მოხმარებას და კიდევ უფრო გაზრდის ნარკომანების რიცხვს. საჯარო სკოლებში პრეზერვატივების დარიგებასა და სექსის შესახებ არსებული ლიტერატურის შეტანას მკაცრად აპროტესტებენ ისინი, ვინც ფიქრობს, რომ უსაფრთხო სექსის ერთადერთი ფორმა თავშეკავება უნდა იყოს. სქესობრივი თანაცხოვრების საკითხებში გათვითცნობიერება მხოლოდ წაახალისებს ახალგაზრდების სექსუალურ მოთხოვნილებებს.

შიდსით დაავადებულები და მათი დამცველები ეპიდემიის დაწყების დროიდან ამტკიცებენ, რომ ფედერალური მთავრობის მიერ შიდსის კვლევისა და პრევენციისათვის გამოყოფილი თანხები არაპროპორციულია იმ საფრთხისა, რომელსაც ეს დაავადება უქმნის საზოგადოებას. ასეთმა არაადეკვატურმა რეაქციამ, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო ჰომოსექსუალებისა და ინტრავენური ნარკომანების წინააღმდეგ წინასწარი უარყოფითი განწყობის ჩამოყალიბებას. მანამ, სანამ შიდსი ფართო საზოგადოებას არ დაემუქრა, ის მხოლოდ გარკვეული ჯგუფების დაავადებად იყო მიჩნეული და, აქედან გამომდინარე, არავინ ზრუნავდა დაავადებასთან ბრძოლის სტრატეგიის შემუშავებაზე.

შიდსის კრიზისზე შენელებული რეაქცია იმის ერთ-ერთი მიზეზია, რომ დღეს მილიონზე მეტი ამერიკელი აივ-დადებითია. ამ რიცხვის შემაშფოთებელი სისწრაფით ზრდა ბადებს შიშს, გაუძლებს თუ არა ქვეყნის ისედაც გადატვირთული ჯანდაცვის სისტემა 2000 წლისათვის მოსალოდნელ ინფიცირებულთა რაოდენობას. შიდსით დაავადებული ადამიანები საჭიროებენ განსაკუთრებულ ზრუნვასა და მკურნალობას. ამის საფასურის გადახდა კი პაციენტების უმრავლესობას არ შეუძლია. მხოლოდ 1990 წელს 8.5 მილიარდი აშშ დოლარი დაიხარჯა შიდსზე აშშ-ში. სავარაუდოდ, ეპიდემიის გავრცელებასთან ერთად ეს თანხა კიდევ უფრო გაიზრდება (მაკადონი, 1990). ამჟამად დადგენილია, რომ შიდსით დაავადებული ერთი პაციენტის მკურნალობა მთელი სიცოცხლის განმავლობაში დაახლოებით 100000 აშშ დოლარი ჯდება (ჰელინგერ, 1993) (იხ. *სოციოლოგია და საჯარო დებატები*).

აშშ-ში შიდსთან დაკავშირებული კრიზისის დაწყების დღიდან დაიწყო ჰომოსექსუალების აქტიური მოძრაობა იმ ხარვეზების აღმოფხვრის მიზნით, რომლებიც დაკავშირებული იყო შიდსის მკურნალობასა და პრევენციასთან. მაგალითად, სან-ფრანცისკოში მოხალისეთა რამდენიმე ორგანიზაციამ დაიწყო შიდსით დაავადებულებისათვის ინფორმაციის მიწოდება და სამედიცინო დაწესებულებებში მიმართვების, საშინაო პირობებში დახმარებისა და სტაციონარული მოვლის უზრუნველყოფა (არნო, 1986). ამან უზარმაზარი დახმარება გაუწია შიდსით დაავადებულებს და საჯარო დაწესებულებებსაც შეუმსუბუქა ტვირთი (მაგალითად, ის პაციენტები, რომლებიც საკუთარ სახლში იღებენ დახმარებას, არ საჭიროებენ ჰოსპიტალიზაციას). მსგავსი ღონისძიებები წამოიწყეს ნარკოტიკების მომხმარებლებმა და სპეციალიზებულმა სამკურნალო დაწესებულებებმა, მაგრამ მათი მცდელობა არ გამოდგა ისეთი ნაყოფიერი, როგორც ეს ჰომოსექსუალთა მხარდამჭერი ჯგუფების შემთხვევაში მოხდა (ფრიდმანი და სხვები, 1987).

მიუხედავად ოფიციალური პირების არაადეკვატური რეაქციისა და კვლევისათვის გამოყოფილი მცირე თანხებისა, შიდსით დაავადებულების სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა ბოლო წლებში რამდენადმე გაიზარდა. იქმნება ახალი მედიკამენტები და ტექნოლოგიები, AZT-ს გამოყენებამ მნიშვნელოვნად შეამცირა აივ-დადებითებში შიდსის განვითარების პროცესი. თუმცა, ამგვარი წარმატებები და ინოვაციები, მათი ღირებულებიდან გამომდინარე, ხშირად არ არის ხელმისაწვდომი აივ-დადებითი და შიდსით დაავადებული ბევრი ადამიანისთვის. სამედიცინო დაზღვევით უზრუნველყოფილი დაავადებულები კი კარგავენ შანსს, როდესაც დაუძლურებულებს მუშაობა აღარ შეუძლიათ.

მკვლევარები მუშაობენ ვაქცინაზე, რომელიც შეაჩერებს აივ-ის შიდსად განვითარებას. ზოგი ექსპერტი ამტკიცებს, რომ ვაქცინის შემუშავება უახლოეს 15 წელიწადში მოხდება, რაც ძალიან მოკლე პერიოდია მეცნიერული თვალსაზრისით, მაგრამ მთელ საუკუნეს უდრის იმ ადამიანებისათვის, რომლებიც უკვე ავად არიან.

სოციოლოგია და საჯარო დებატები

იოგოხი იუაქცია უნდა ჰქონდეს მთავრობას შიდსზე?

იმ ამერიკელთა შორის, რომლებიც ვერ იღებენ სამედიცინო მომსახურებას, ბევრი შიდსით დაავადებულიცაა. შიდსის ეპიდემიის საწყის ეტაპზევე ბევრი ექიმი, მედდა და ჯანდაცვის სისტემის სხვა თანამშრომელი ინფიცირების შიშის გამო უარს ამბობდა შიდსით დაავადებული პაციენტების მკურნალობაზე. პაციენტები შეიძლება გაკოტრდნენ კიდევ მკურნალობის განმავლობაში. თითქმის არც ერთი სადაზღვევო კომპანია არ ფარავს შიდსის მკურნალობის საფასურს თავისი სადაზღვევო პოლისე-

ბით. იგივე მდგომარეობაა აივ-ის მქონეთა შემთხვევაშიც. შიდსით დაავადებული ის პაციენტებიც კი, რომლებსაც აქვთ სამედიცინო დაზღვევა, თანდათან კარგავენ მას, რადგან როდესაც დაუძლურებულები მუშაობას წყვეტენ, მათი პოლისების მოქმედებაც წყდება (დენიელსი, 1995).

.....
შიდსით დაავადებული ადამიანი...
შეიძლება გაკოტრდეს კიდევ მკურნალობის პერიოდში
.....

ღებატები

შიდსის ეპიდემიამ რამდენიმე რთულად გადასაჭრელი საკითხის წინაშე დააყენა აშშ-ის ხელისუფლება. ერთ-ერთი მათგანი გახლდათ ჯანდაცვის სისტემის რეფორმის აუცილებლობა. ამ შემთხვევაში ყურადღებას ამახვილებენ იმ ფაქტზე, რომ შიდსით დაავადებული პაციენტების მკურნალობა უკიდურესად დიდ თანხებთანაა დაკავშირებული და თუ არ არსებობს შესაბამისი დაზღვევა, მაშინ ეს ხარჯები მთლიანად ფედერალურ და შტატების ხელისუფლებას აწევს. 1995 წელს შიდსით დაავადებული პაციენტების მკურნალობა, სავარაუდოდ, 15 მილიარდ აშშ დოლარს მიაღწევს. მეორე დილემა მდგომარეობს პრევენციის ეფექტური გზების მოძიებაში. ჯანდაცვის სექტორის ოფიციალური პირების მიერ შემოთავაზებულ იდეას სექსობრივი განათლების შემოღების, პრეზერვატივების დარიგებისა და სტერილური ნემსების გავრცელების შესახებ მკაცრად შეეწინააღმდეგნენ ის ადამიანები, რომელთა კულტურული ღირებულებები უარყოფს სექსის შესახებ განათლებას, ჰომოსექსუალიზმსა და ნარკოტიკების მოხმარებას. კულტურათა შორის ამგვარმა დაპირისპირებამ მნიშვნელოვნად შეაფერხა შიდსის პრევენციისათვის საჭირო ზომების გატარება.

ანალიზი

შიდსის გავრცელების შესაჩერებლად საჭირო იქნებოდა გადასახადების სახით ბიუჯეტში შესული თანხის გამოყენება შემდეგი მიზნებისათვის: ა) განათლება უსაფრთხო სექსის შესახებ (ჰომოსექსუალური ურთიერთობების ჩათვლით) ბ) სტერილური შპრიცების ხელმისაწვდომობა ნარკომანთათვის და გ) პრეზერვატივების დარიგება მაღალი კლასების მოსწავლეთა შორის. ეს ზომები უნდა მიეღოთ მანამდე, სანამ შიდსი ეპიდემიის მასშტაბებს მიიღებდა. მაგრამ იმ ადამიანების მკაცრი წინააღმდეგობის გამო, რომელთა კულტურული ღირებულება გამოხატავს სექსის შესახებ განათლებას, ჰომოსექსუალიზმსა და ნარკოტიკების მოხმარებას, ამგვარი ზომების მიღება არ მოხერხდა და, აქედან გამომდინარე, კულტურათა შორის დაპირისპირებამ შეაფერხა (და კვლავაც აფერხებს) შიდსის ეფექტური პრევენცია.

შიდსით დაავადებული პაციენტების დამცველები მობილიზაციის შედეგად შეეცადნენ მხარდაჭერის მოპოვებას და გარკვეულ წარმატებებსაც მიაღწიეს (მაგალითად, მოიპოვეს დაფინანსება კვლევების ჩასატარებლად და ახალი მედიკამენტების შესამუშავებლად). ამ ჯგუფებმა მოახერხეს გაერთიანება კოლექტიური ზომების მისაღებად, რის შედეგადაც ცდილობდნენ საზოგადოების ყურადღება შიდსთან დაკავშირებულ პრობლემებზე გაემახვილებინათ. ყველაზე აქტიური ჯგუფი ACT-UP-ის სახელითაა ცნობილი. მათ თეატრალიზებული წარმოდგენებისა და სპექტაკლების მეშვეობით შეძლეს საზოგადოებისა და საჯარო მოხელეების ყურადღების მიპყრობა და კონცენტრაცია შიდსთან დაკავშირებულ საკითხებზე. შიდსის აქტივისტებმა შეძლეს მხარდაჭერის მოპოვება იმ საჯარო მოხელეებისთვისაც, რომლებიც მოითხოვდნენ სამეცნიერო კვლევების დაფინანსების გაზრდას, პრევენციის უკეთესი გზების მოძიებასა და შიდსით დაავადებული პაციენტებისთვის დახმარების გაზრდას.

როგორც უკვე დავინახეთ, შიდსის გავრცელება სოციალური სტრუქტურის საკითხია. დაავადება გავრცელდა ძირითადად სქესობრივი გზით და ნარკოტიკების ინტრავენურ მომხმარებლებს შორის საერთო ნემსის ხმარებით. ამ ფაქტორმა განაპირობა ის, რომ შიდსით დაავადებულები ორ კატეგორიად გაიყო: ისინი, ვინც საკუთარი გაუფრთხილებლობით დასნებოვნდა (სოციალურად სტიგმატიზებული) და ეგრეთ წოდებული „უმანკო მსხვერპლნი“, რომლებიც სისხლის გადასხმის შედეგად დაავადნენ. ამ ფაქტმა კიდევ უფრო დაამძიმა პირველი კატეგორიის მდგომარეობა, რადგან მეორე კატეგორიაში მყოფი ადამიანები (მაგალითად, ჩოგბურთის ვარსკვლავი არტურ ეში, პლაკატებზე გამოსახული ბიჭუნა რიან უაითი) განსაკუთრებულ ეფექტს ახდენენ საზოგადოებაზე. შიდსის სოციალურ-სტრუქტურულმა მდებარეობამ, ანუ მისმა თავმოყრამ საზოგადოების კონკრეტულ ჯგუფებში, ხელი შეუწყო ფართო საზოგადოების მიერ პრობლემის იგნორირებას, ხოლო კიდევ უფრო დაამძიმა პაციენტების მდგომარეობა. შიდსი მოიაზრებოდა განსხვავებულ დაავადებად, რომელიც არ ემუქრებოდა ფართო საზოგადოებას და მხოლოდ კონკრეტულ სოციალურ ჯგუფებში ვრცელდებოდა. თუმცა, მეორე მხრივ, ამ მიდგომამ ხელი შეუწყო ამ ჯგუფებს, გაერთიანებულიყვნენ და გარკვეული ზომები მიეღოთ დაავადების წინააღმდეგ.

შიდსთან დაკავშირებულმა საკითხებმა წინააღმდეგობები გამოიწვია ჯანდაცვის სისტემის ფუნქციური ინტეგრაციის პროცესში. ამერიკელების უმეტესობის ჯანრმთელობაზე (საუბარია მათზე, ვინც არ არის ხანდაზმული ან ღარიბი) ზრუნავს კერძო სადაზღვევო კომპანიები. აივ-დადებითი ნებისმიერი პირი, რომელსაც ჰქონდა დაზღვევა, მაგრამ გარკვეული მიზეზების გამო იძულებული გახდა დაეტოვებინა სამსახური, ველარასოდეს ჩაერთვება სადაზღვევო სქემაში, რადგან ნებისმიერი სადაზღვევო კომპანია უარს განაცხადებს, დააზღვიოს ის პირი, რომელსაც აივ-ი აღენიშნებოდა. სხვა ქვეყნების ჯანდაცვის სისტემებში სამსახურის დაკარგვა არ იქნებოდა დაზღვევის დაკარგვის ტოლფასი.

დღეს აშშ ჯანდაცვაზე გაცილებით მეტ ფულს ხარჯავს, ვიდრე ნებისმიერი სხვა ქვეყანა. მაგრამ კონკრეტულად რა ზომები უნდა მიიღოს ხელისუფლებამ შიდსით დაავადებულ პაციენტებთან დაკავშირებით? როგორც უკვე დავინახეთ, პრობლემის ნაწილი მდგომარეობს იმაში, რომ თუ მთავრობამ არ მიმართა საპრევენციო საშუალებებს, მას გაცილებით მეტი საფასურის გადახდა მოუწევს დაავადებულების სამკურნალოდ.

ჯანდაცვის ინდუსტრია

აშშ-ის ჯანდაცვის ინდუსტრია უზარმაზარია და კიდევ უფრო სწრაფად იზრდება. ამ უშველებელ სანარმოს 5 მილიონზე მეტი თანამშრომელი ჰყავს: ექიმები, მედდები, ტექნიკური პერსონალი, მკურნალები, ფარმაცოლოგები და სხვები. 1993 წელს ჯანდაცვაზე დახარჯულმა თანხებმა ქვეყნის შიდა პროდუქციის 14.6% შეადგინა, ხოლო 1998 წლისათვის მოსალოდნელია ამ მაჩვენებლის 17.3%-მდე მატება (სტიურლი, 1994). გამოანგარიშებულია, რომ 2030 წლისათვის, როდესაც დემოგრაფიული აღმავლობის დროს დაბადებულების ანუ „ბებიბუმერების“ თაობა უკვე ხანდაზმული იქნება, ქვეყნის შიდა პროდუქციის 26 % დაიხარჯება სამედიცინო მომსახურებასა და მოწყობილობებზე (მორგანთაუ და ჰაგერი, 1992). ამიტომაც, 1993 წელს ჯანდაცვის რეფორმა კლინტონის ადმინისტრაციამ პრიორიტეტად მიიჩნია და რესპუბლიკელების უმრავლესობის მიერ დაიგეგმა 1995 წლის ბიუჯეტში Medicare-ისა და Medicaid-ის თანხების შემცირება. თუ გვაინტერესებს, როგორ მიაღწია ჯანდაცვის ინდუსტრიამ ამ მასშტაბს და ფორმას, საჭიროა შევისწავლოთ ის საკითხები, რომელთა წყალობით უამრავი პირადი სოციალური პრობლემა მიჩნეულ იქნა სამედიცინო მომსახურების ობიექტად.

მედიკალიზაცია: დაავადების ხელახალი განსაზღვრება

ჯანდაცვის ინდუსტრიის განვითარებასა და ექიმის პროფესიის პრესტიჟის ამაღლებას, რასაც ორ მომდევნო ქვეთავში განვიხილავთ, თან სდევს იმ გარემოებების ზრდა, რომლებიც, ხალხის აზრით, ექიმების კომპეტენციას მიეკუთვნება. არცთუ ისე შორეულ წარსულში ბავშვები სახლში იზადებოდნენ და მოხუცებულებიც ოჯახის წევრებისა და მეგობრების გარემოცვაში კვდებოდნენ. დღეს სხვა მდგომარეობაა. ადამიანები იზადებიან და კვდებიან კაშკაშა შუქის ქვეშ და ძვირადღირებული მანქანა-დანადგარების გვერდით. ძველად ისინი, ვინც გატაცებული იყვნენ აზარტული თამაშებით, ან იღებდნენ დიდი რაოდენობის ალკოჰოლსა და ნარკოტიკებს, ცოდვილებად ითვლებოდნენ. დღეს სეკულარული საზოგადოება ამგვარ ქცევას დაავადებად მიიჩნევს. ის მდგომარეობები, რომლებიც წარსულში ბუნებრივად აღიქმებოდა (მაგალითად: სიმელოტი, ნაოჭები, სიმსუქნე, აკნე, პატარა ზომის მკერდი, სექსისადმი დაბალი ინტერესი, შეშფოთება, უძილობა, უნაყოფობა, დაბერება, ჰიპერაქტიურობა ბავშვებში), დღეს სამედიცინო ჩარევას საჭიროებს (კონრადი, 1992; ზოლა, 1972). ანტისოციალური ქმედებაც კი დღეს სამედიცინო პრობლემად მიიჩნევა. კანონის ყოველგვარი დარღვევა, დაწყებული მაღაზიების ქურდობით და დამთავრებული სერიული მკვლელობით, „ავადმყოფობად“ ითვლება. პირადი პრობლემების სამედიცინო სფეროში გადატანის ტენდენციას მედიკალიზაცია ეწოდება.

მედიკალიზაციამ საშუალება მისცა ექიმებს, ჩაერიონ სხვის პირად ცხოვრებაში. დღეს ექიმებს უფლება აქვთ, დაწვრილებით გაიგონ პაციენტის ცხოვრების წესის შესახებ — რას ჭამენ, ეწევიან თუ არა, რამდენად ხშირად სვამენ და ვარჯიშობენ, რამდენ საათს ატარებენ სამსახურში, და რა არის მათი ცხოვრების ძირითადი სტრესები. თანამედროვე ექიმების დანიშნულება ხშირად ერთნაირია: „არ მოწიოთ, მიიღეთ ნაკლებცხიმოვანი საკვები ან დაიწყეთ ვარჯიში“. ექიმებმა შეიძლება მთელი საზოგადოების სოციალური თვისებების შეცვლაც სცადონ — მაგალითად, დაანესონ შეზღუდვა მონევაზე.

მედიკალიზაციის მეორე ნიშანი არის სამედიცინო არგუმენტების მოშველიება იმ მიზნებისათვის, რომელიც შესაძლოა პირდაპირ არც უკავშირდებოდეს დაავადების მკურნალობას (ზოლა, 1972). მაგალითად, ხმამაღალი როკმუსიკის მოსმენა აზიანებს სმენას და ცუდ გავლენას ახდენს ბავშვების გონებრივ განვითარებაზე. გარემოს დაბინძურება დაგმობილია არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ის ანადგურებს მცენარეებსა და ცხოველებს, არამედ იმიტომაც, რომ ის იწვევს კიბოს რამდენიმე სხვადასხვა ფორმას. სამედიცინო რიტორიკის ყველაზე დიდი გავლენა სარეკლამო ინდუსტრიის მეშვეობით იგრძნობა, რომელმაც შეიძლება რეკლამირება გაუწიოს ჯანრმთელობისათვის სასარგებლო პროდუქციას, დაწყებული მსუბუქოჭკოვანი მარცვლეულით და დამთავრებული უცხიმო ორცხობილებითა და „მსუბუქი“ ლუდით.

მედიკალიზაციის პროცესი ასევე გულისხმობს სოციალური საკითხების ხელახლა განსაზღვრასა და ბრალეულობის დაკისრებას სხვა ფაქტორებზე. მაგალითად, უსახლკაროების „სულიერად დაავადებულებად“ მონათვლა, ახდენს ყურადღების მოდუნებას ისეთ საკითხებზე, როგორიცაა უმუშევრობის მაღალი მაჩვენებლისა და საცხოვრებელი ადგილების ნაკლებობის როლი უსახლკაროთა რაოდენობის ზრდაში (სნოუ და სხვები, 1986). ზოგი დევინტური ქცევის (მაგალითად, ალკოჰოლიზმი და ნარკოტიკებისადმი დამოკიდებულება) გათვალისწინების მიუხედავად, ყველა დაავადება აღძრავს თანაგრძნობას, რაც წარმოშობს სოციალური კონტროლის პრობლემას (კონრადი, 1992).

მაგალითად, შეიძლება თუ არა, რომელიმე კომპანიაში პერიოდულად ჩატარებული ნარკოშემოწმება მივიჩნიოთ თანამშრომელთა უფლებების დარღვევად, მაშინაც კი, თუ ამ გამოკვლევის მიზანია მათი ჯანმრთელობის დაცვა? ადამიანების ცხოვრებაში მედიკალიზაციის გაფართოების შედეგად ამგვარი კითხვები სულ უფრო ხშირად იპყრობს საზოგადოების ყურადღებას.

სოციალური მოქმედების მეშვეობით მედიკალიზაციის ოპონენტები შეეცადნენ ადამიანური ქცევის ზოგი ასპექტის „გამოხსნას“ ორგანიზებული მედიცინის კომპეტენციიდან (ფოქსი, 1977). მაგალითად, ქალები ხშირად ჩივიან, რომ ბუნებრივი ცხოვრებისეული პროცესების მედიკალიზაცია იმ დონეზეა აყვანილი, რომ ექიმები ხშირად სრულად აკონტროლებენ მათ ცხოვრებას (გერარდი, 1992). ამგვარი ჯგუფები ითხოვენ ისეთი პროცესების დემედიკალიზაციას, როგორიცაა მშობიარობა. ამისათვის მათ დააწესეს სპეციალური ცენტრები, სადაც ქალებს შეუძლიათ, იმშობიარონ შინაურ ატმოსფეროში და მაქსიმალურად აიცილონ თავიდან სამედიცინო ჩარევა (ხშირად მათ მშობიარობას მხოლოდ ბებიაქალი ესწრება). ანალოგიურად, პაციენტთა უფლებების დამცველებს მიაჩნიათ, რომ უკანასკნელ სტადიაში მყოფ უკურნებელი სენით დაავადებულებს უნდა მიეცეთ საშუალება, მშვიდად განუტევეთ სული საკუთარ სახლებში, თუ, რასაკვირველია, ეს მათი სურვილიცაა. დემედიკალიზაციის სხვა მცდელობებია ასევე ე.წ. თვითდახმარების ჯგუფების შექმნა. ადამიანები, რომლებსაც ისეთი პრობლემები აწუხებთ, როგორიცაა სიმსუქნე, აზარტული თამაშები ან ოჯახური პრობლემები — აყალიბებენ ჯგუფებს და ცდილობენ, ერთმანეთს დაეხმარონ სამედიცინო პერსონალის გარეშე. თუმცა, ამ მცდელობებმა მხოლოდ უმნიშვნელო ზეგავლენა იქონია დემედიკალიზაციის პროცესზე. ზოგადად, ამერიკული საზოგადოება მიიჩნევს, რომ სამედიცინო ჩარევა აუცილებელია ადამიანის საქმიანობის ძალიან ბევრ ასპექტში.

ექიმთა სტატუსის ამაღლება

დღეს ექიმებს იმდენად მყარი პოზიცია უკავიათ საზოგადოებაში, ძნელია დავიჯეროთ, რომ ეს ყოველთვის ასე არ ყოფილა. ამერიკის ისტორიაში იყო პერიოდი, როდესაც ექიმი თავისი სოციალური პოზიციითა და შემოსავალით ოდნავ მაღლა იდგა მუშაზე. მაგალითად, კოლონიალური ეპოქის ამერიკაში ნებისმიერ პირს შეეძლო გამხდარიყო ექიმი — მას საკუთარი თავისთვის უბრალოდ უნდა ეწოდებინა ექიმი. იმ დროს არ არსებობდა არც სამედიცინო სკოლები და არც სამედიცინო საზოგადოებები, რომლებიც გასცემდნენ ლიცენზიას. ზოგჯერ სასულიერო პირები ცდილობდნენ, საკუთარი მრევლისათვის სამედიცინო დახმარება გაეწიათ გარკვეულ დონემდე მაინც. იმ პერიოდის დოკუმენტებში შემორჩენილია ცნობები ექიმის შესახებ, რომელიც წამლებთან ერთად „ჩაით, შაქრით, ზეთისხილით, ყურძნით, ქიშმიშითა და ქლიავით“ ვაჭრობდა. ამავე დოკუმენტებში მოხსენებულია ქალბატონი, რომელიც „ექიმიც იყო და ყავასაც ამზადებდა“ (ციტირებულია სტარის ნიგნში. 1982. გვ. 39).

XIX საუკუნის დასაწყისში აშშ-ში სამედიცინო სკოლები დაარსდა და მედიცინა სრულფასოვან საქმიანობად იქცა (თუმცა ამ დროისათვის პროფესიად ჯერ კიდევ არ იწოდებოდა) (კონრადი და სნაიდერი, 1980). ეს ცვლილება არ ნიშნავს იმას, რომ ყველა ექიმი განათლებას სამედიცინო სკოლებში იღებდა. უმეტესობა ხელობას ექიმების შეგირდობით

ეუფლებოდა. უფრო მეტიც, გარდა იმ ადამიანებისა, რომლებიც საკუთარ თავს ექიმებს უწოდებდნენ, იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც ვინაო პროფილით „მუშაობდნენ“, მაგალითად, აკეთებდნენ აბორტებს, იღებდნენ მშობიარეებს, სახსრებიდან ამოვარდნილ ძვლებს სვამდნენ და კურნავდნენ კიბოს (სტარი, 1982). ერთ-ერთი მიზეზი, რის გამოც ეს ადამიანები იოლად პოულობდნენ კლიენტებს, იყო სამედიცინო მეცნიერების მარტივი ბუნება. იმ დროისათვის არ არსებობდა ანესთეზიის ეფექტური საშუალებები. ასევე არ იყო ცნობილი, რომ ბაქტერიებს მრავალი დაავადების გამონეწვევა შეეძლოთ. იმ ექიმებსაც კი, რომლებსაც სამედიცინო სკოლებში მიეღოთ განათლება, ცოტა რამე თუ გაეგებოდათ დაავადებების შესახებ. ამიტომ კვალიფიციური ექიმების მცდელობას, დაემკვიდრებინათ თავი იმ ექიმებს შორის, რომლებიც მცენარეული ნარეგებითა და ელექსირებით ვაჭრობდნენ, უმნიშვნელო შედეგები ჰქონდა.

1920-იან წლებში მეცნიერულმა პროგრესმა, რომელსაც თან დაერთო ამერიკული სამედიცინო ასოციაციის დაარსება (AMA, ექიმთა ძირითადი პროფესიული ორგანიზაცია), საშუალება მისცა ექიმებს, უპირატესობა მოეპოვებინათ თვითადიარებულ ექიმბაშებზე (ბაროუ, 1971; ლარსონი, 1977; სტარი, 1982). მკურნალობის ტრადიციულ გზებთან შედარებით მეცნიერული მედიცინის უპირატესობამ სამედიცინო განათლების მიღება ექიმად გახდომის წინაპირობად აქცია. ამ დროს მედიცინა უკვე განისაზღვრებოდა, როგორც სრულფასოვანი პროფესია. ახალი კანონებით დაწესდა ლიცენზირების მოთხოვნა და სამედიცინო სფერო მკაცრად დაუქვემდებარეს საკანონმდებლო მონოპოლიას (კონრადი და შნაიდერი, 1980; ფრიდსონი, 1970). AMA-მ ასევე მოახდინა ზენოლა კანონმდებლებზე, რომელიც შეუზღუდავად იყიდებოდა. მანამდე ისეთი ნივთიერებები, როგორიცაა ოპიუმი, კოკაინი და სხვა მათი მსგავსი, თავისუფლად იყიდებოდა, ახლა კი ექიმის რეცეპტი იყო საჭირო მათ შესაძენად (სტარი, 1982). ამავე დროს, ექიმებმა შეინარჩუნეს უფლება, დაეწესებინათ მომსახურების ინდივიდუალური ტარიფები. მანამდე, მეცხრემეტე საუკუნის შუა წლებამდე, ზოგ შტატში მოქმედებდა შეზღუდვა იმ თანხაზე, რომელიც ექიმს შეეძლო ჰონორარის სახით მოეთხოვა. ანაზღაურების დაწესებისა და სხვა სერვისების განხორციელების ავტონომია პროფესიული სტატუსის მნიშვნელოვანი ნაწილია. მალე, პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ, ექიმის პროფესია უფრო პრესტიჟული გახდა და ეს ტენდენცია ჯერ კიდევ შეინიშნება.

კიდევ ერთი ფაქტორი, რომელიც განაპირობებს ექიმთა გავლენას და პროფესიის პრესტიჟს თანამედროვე ჯანდაცვის სისტემაში, არის ის, რომ მხოლოდ ექიმებს შეუძლიათ დიაგნოზის დასმა, დანიშნულების მიცემა, მკურნალობის პროგრესის შეფასება და პაციენტათვის ინფორმაციის მიწოდება. მძიმედ დაავადებული ადამიანები ხშირ შემთხვევაში არ ფლობენ სრულ ინფორმაციას საკუთარი მდგომარეობის შესახებ, რადგან მათი მკურნალი ექიმები ფიქრობენ, რომ ავადმყოფებს არ ეყოფათ განათლების დონე ან გამოცდილება, ადეკვატურად შეაფასონ მიწოდებული ინფორმაცია, თანაც, საკუთარი მდგომარეობის სიმძიმის გამო ისინი ხშირად სხვანაირად აღიქვამენ მათთვის მიწოდებულ ნებისმიერ ინფორმაციას. ამის გამო ბევრი პაციენტი ექიმების მიმართ ბავშვურად მიმდობი ხდება. ბოლო დროს ზოგმა პაციენტმა უარი თქვა ამგვარ დამოკიდებულებაზე. მათი განცხადებით, ყველას აქვს უფლება, ზუსტად იცოდეს საკუთარი ჯანმრთელობის მდგომარეობა და მონაწილეობა მიიღოს მასზე ზრუნვის პროცესში. მაგრამ ექიმების გადანყვებილება კვლავ უზენაესია. ყველაზე დიდ პრობლემას ახლა არა პაციენტები,

არამედ ის სადაზღვევო კომპანიები და დამხმარე ორგანიზაციები ქმნიან, რომლებიც სამედიცინო მომსახურების საფასურს იხდიან.

ექიმებმა ჯანდაცვის სისტემაში მყარი პოზიცია სამედიცინო პრაქტიკაში სოციალიზაციის ხანგრძლივი პერიოდის შემდეგ დაიმკვიდრეს. სამედიცინო სასწავლებლის სტუდენტები, ინტერნები და რეზიდენტები დიდი ხნის განმავლობაში ითვისებენ პროფესიის ზნეობრივ პრინციპებს. ერთ-ერთი პრინციპი გულისხმობს ავადმყოფებისადმი თავდადებასა და ერთგულებას. თუმცა, ისეთი პრინციპებიც არსებობს, რომლებიც დიდი მნიშვნელობას ანიჭებენ პროფესიული პრესტიჟის შენარჩუნებას (მაგალითად, დაუშვებელია კოლეგა ექიმის კრიტიკა სხვების თანდასწრებით) და იმ ფაქტის მიღებას, რომ ექიმის პროფესია მოითხოვს ფართო ავტონომიას. იქიდან გამომდინარე, რომ ეს პროფესია მიჩნეულია ძალიან რთულ პროფესიად, ბევრი ფიქრობს, რომ მხოლოდ გამორჩეული ნიჭით დაჯილდოებულებს შეუძლიათ გახდნენ ექიმები. ამიტომ, ბევრ ახალგაზრდა ექიმს ეუფლება აღმატებულობის გრძნობა და ქედმაღლეები ხდებიან, რასაც არაფერი აქვს საერთო პროფესიულ სიამაყესთან (ფრიდსონი, 1970).

მაღალი სოციალური სტატუსი, რასაც თან ერთვის სხვის ჯანმრთელობაზე ზრუნვა, განაპირობებს იმ ფაქტს, რომ ბევრი ექიმი ითხოვს ძალიან მაღალ ანაზღაურებას. დღეს ამერიკელი ექიმების ხელფასი გაცილებით მაღალია, ვიდრე სხვა ქვეყნებში მომუშავე მათი კოლეგებისა — ისეთი ქვეყნების ჩათვლით, სადაც ჯანდაცვის სისტემა უაღრესად განვითარებულია (მაგალითად, სკანდინავიის ქვეყნები). ეს ფაქტორი მნიშვნელოვნად უკავშირდება იმას, რომ ჯანდაცვა აშშ-ში ბიზნესის მსგავსადაა ორგანიზებული.

ჯანდაცვა, ჰოგოხი ბიზნესი

სამედიცინო მომსახურება ერთ დროს შედარებით მარტივი საქმე იყო. ექიმები საკუთარ ოფისებში მკურნალობდნენ პაციენტებს ან სახლში მიდიოდნენ მათთან და საკმაოდ მოკრძალებულ გასამრჯელოს იღებდნენ. დღეს სამედიცინო მომსახურება ძალიან შეცვლილია: ექიმი ვინრო პროფილის სპეციალისტია და არა ზოგადი პროფილის ექიმი; მისი ოფისი სავსეა ძვირადღირებული მოწყობილობით; მაღალი კლასის კლინიკებსა და სტაციონარებში პაციენტს არაერთი ძვირადღირებული ტესტის გავლა თუ ანალიზის გაკეთება უწევს; იმატა ფასებმაც. ხშირად ავადმყოფებს არ შეუძლიათ გადაიხადონ მკურნალობისათვის საჭირო თანხა და კერძო სადაზღვევო კომპანიებისა და სახელმწიფო დახმარების იმედად რჩებიან. სამედიცინო მომსახურების მზარდმა ფასებმა რამდენიმე ცვლილება გამოიწვია ამერიკის ჯანდაცვის სისტემაში — კერძო სადაზღვევო კომპანიებმა და სახელმწიფომ — ანუ მათ, ვინც იხდის მკურნალობის საზღაურს, ფინანსური ანგარიშგება სამედიცინო დაწესებულებებს დააკისრეს (გოლდმითი, 1984).

საფუძვლიანი ცვლილებების ნიშნები ყველგან თვალსაჩინოა (ბურკი და ჯენინი, 1991). მაგალითად, სადაზღვევო კომპანიებმა წამოიწყეს მართული პროგრამების განხორციელება, რაც იმას გულისხმობს, რომ მათ უფლება აქვთ, განიხილონ პოლისის მფლობელის სტაციონარული მკურნალობა, როგორც მის დაწყებამდე, ასევე პროცესშიც. თუ სადაზღვევო კომპანია გადაწყვეტს, რომ რომელიმე პროცედურა არ არის აუცილებელი, მას შეუძლია უარი განაცხადოს ანაზღაურებაზე. დამსაქმებლებს, რომლებიც იხდიან თანამშრომლების დაზღვევის თანხას, ასევე შეუძლიათ პოლისის მფლობელების არჩე-

ვანზე გავლენის მოხდენა. მაგალითად, ზოგი მათგანი აგროვებს მონაცემებს სხვადასხვა საავადმყოფოს მიერ დანესებული მკურნალობის საფასურის შესახებ იმ მიზნით, რომ განსაზღვრონ ძვირადღირებული სამედიცინო დანესებულებები და საკუთარ თანამშრომლებს აუკრძალონ მათი გამოყენება. მეორენი სთხოვენ თანამშრომლებს, გაიგონ სხვა ექიმის აზრიც, თუ ერთი ექიმი თვლის, რომ საჭიროა ქირურგიული ჩარევა (ლეიერლი, 1984; ლაითი, 1988).

ფედერალური მთავრობაც ზღუდავს ჯანდაცვის ორ ძირითად პროგრამას — Medicare-ს (განკუთვნილია ხანდაზმულებისათვის) და Medicaid-ს (განკუთვნილია ღარიბებისათვის). ამ პროგრამებში ჩართვის კრიტერიუმები მნიშვნელოვნად შეიზღუდა. პროგრამა, რომელშიც ერთ დროს ჩართული იყო ქვეყნის ღარიბი მოსახლეობის 70%, 1983 წლისათვის უკვე 43, ხოლო 1990 წლისათვის მხოლოდ 38%-ს უზრუნველყოფდა თავისი მომსახურებით (მომხმარებელთა ანგარიში, 1990; დევიდი და როულენდი, 1983). ოჯახები, სადაც ორი მშობელია, როგორც წესი, არ დაიშვებიან პროგრამაში, ხოლო მარტოხელებს იმ შემთხვევაში შეუძლიათ მასში ჩართვა, თუ ისინი უნარშეზღუდულები ან ხანდაზმულები არიან. გარდა Medicaid-ში მონაწილეთა შეზღუდვისა, ბიუჯეტის შემცირებამ საავადმყოფოებისა და ექიმებისათვის განკუთვნილი თანხების შეზღუდვაც გამოიწვია (კერნი და უინდჰემი, 1986). ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ პროგრამაში მონაწილე დაბალი შემოსავლის მქონე ბევრმა ადამიანმა საჭირო თანხის ანაზღაურებაზე უარი მიიღო. შედეგად მოხდა ის, რომ გადახდის უუნარო პაციენტებით გადაიჭედა ის სამედიცინო დანესებულებები, სადაც უფასოდ ემსახურებიან ავადმყოფებს. 1995 წელს კონგრესის სხდომაზე განსახილველად გატანილი პროექტები შემცირებით დაემუქრა Medicaid-ისა და Medicare-ის დაფინანსებას.

მეორე შემზღუდავი ზომა არის პოტენციური დაფინანსების სისტემა (PPS) — სტაციონარების ახლებური კომპენსაცია Medicare-ის პაციენტების მკურნალობისათვის. მანამდე არსებული მექანიზმით, საავადმყოფო წარუდგენდა Medicare-ს ანგარიშს, ხოლო ეს უკანასკნელი ამ ანგარიშის მიხედვით უნაზღაურებდა მას მომსახურების ღირებულებას. პოტენციური დაფინანსების სისტემის მიხედვით, Medicare-ი სტაციონარებს კონკრეტული პროცედურებისათვის უხდის ფიქსირებულ თანხას (მაგალითად, ნალვლის ბუშტის ამოკვეთა, კათეტერიზაცია, აპენდექტომია). ამ სისტემის ანალიზმა დაადასტურა, რომ ის აშკარად ამცირებს Medicare-ის დანახარჯებს (რასელი და მენინგი, 1989). თუმცა, ისიც ნათელია, რომ ამ სისტემის ამოქმედების შემდეგ საავადმყოფოები ზოგჯერ ადრე წერენ პაციენტებს — Medicare-ი მათ მაინც უხდის თითოეულ პროცედურაზე განსაზღვრულ თანხას იმის მიუხედავად, პაციენტი რამდენ ხანს მკურნალობს სტაციონარში — 3 დღეს თუ 10 დღეს. ძველი სისტემის მიხედვით, სტაციონარების ანაზღაურება პირდაპირპროპორციული იყო მათ მიერ მიწოდებული სერვისებისა.

PPS-ის და კერძო სადაზღვევო კომპანიების მიერ წარმოებული ძირითადი პროგრამების პასუხად, ზოგმა საავადმყოფომ შეცვალა შიდაგანანესი. პირველ რიგში, მათ გამოძებნეს რამდენიმე გზა და შეამცირეს სტაციონარული მკურნალობის ხანგრძლივობა. დღეს ყველა ძირითადი ანალიზი და დოკუმენტი პაციენტის საავადმყოფოში მიღებამდე კეთდება. პაციენტებს, რომლებსაც გარკვეული სახის ოპერაცია უნდა ჩაუტარდეთ, ხშირად ოპერაციამდე რამდენიმე საათით ადრე აწვევენ საავადმყოფოში. გარდა ამისა, სტაციონარებში გამოყოფილია სპეციალური ოთახები, სადაც წვანან ის პაციენტები, რომლებსაც ესაჭიროებათ სტაციონარში ყოფნა, მაგრამ არა სრული სერვისით უზრუნველყოფა.

ფასებთან დაკავშირებულმა პრობლემებმა ხელი შეუწყო ჯანდაცვის ახალი ფორმების წარმოქმნას. ერთ-ერთ ასეთი ფორმაა ჯანმრთელობის შენარჩუნების ორგანიზაცია (HMO), რომელიც ყოველწლიური ფიქსირებული შენატანის ფასად სამედიცინო მომსახურებით უზრუნველყოფს მის წევრებს. გამომდინარე იქიდან, რომ თუ მის წევრებს ძვირადღირებული მომსახურება დასჭირდათ, ორგანიზაცია მსხვილ თანხას იზარალებს, ამიტომ ის ყურადღებას თავიდანვე ამახვილებს ძირითადად საპრევენციო ზომებზე და ეხმარება ადამიანებს ჯანმრთელობის შენარჩუნებაში. მეორე პოპულარული ახალი ფორმაა არჩეული სამედიცინო ორგანიზაცია (PPO), რომელიც ექიმთა ჯგუფებისაგან შედგება და ადამიანების კონკრეტულ ჯგუფს (მაგალითად, რომელიმე საწარმოს ან კომპანიის ყველა თანამშრომელს) კონკრეტულ სერვისებს სთავაზობს. ამგვარი ორგანიზაცია მომხმარებლებს ემსახურება ფასდაკლებით, ექიმებს კი პაციენტების სტაბილური რაოდენობით უზრუნველყოფს. PPO გარკვეულ თავისუფლებასაც ანიჭებს მომხმარებელს — მას შეუძლია მიმართოს სხვა ექიმს, მაგრამ ვალდებულია, გადაიხადოს განსხვავება ფასში. ანალოგიურად, იმ ექიმებს, რომლებიც ემსახურებიან ორგანიზაციის კლიენტებს, შეუძლიათ სხვა პაციენტებსაც მოემსახურონ. ამგვარი ორგანიზაცია სხვადასხვა ფორმითა და ზომით შეიძლება ფუნქციონირებდეს. მათი დამფუძნებლები შეიძლება იყვნენ როგორც ექიმები, ასევე დამსაქმებლები, სადაზღვევო კომპანიები ან ის საავადმყოფოები, რომლებსაც სურთ გაზარდონ მომსახურების სფერო.

მიუხედავად იმისა, რომ ჯანდაცვის სფეროში მომხდარ ამგვარ ცვლილებებს მრავალი მომხრე ჰყავს, გამოჩნდნენ კრიტიკოსებიც. ჯანმრთელობის შენარჩუნების ორგანიზაციის წევრებს ზოგჯერ უარს ეუბნებიან საჭირო მკურნალობაზე, მედიკამენტების გამოწერაზე, ადგილზე მოსვლასა ან მომვლელის მომსახურებაზე (სპრაგინსი, 1995). ამგვარი ორგანიზაციები ხშირად ხდება კრიტიკის ობიექტი, რადგან ისინი არ ანაზღაურებენ საკუთარი კლიენტების გადაუდებელი მკურნალობის ხარჯებს, რაც იძულებულს ხდის ავადმყოფებს, საკუთარი ჯიბიდან გადაიხადონ ამგვარი მკურნალობისთვის საჭირო საკმაოდ მსხვილი თანხა (პიარი, 1995). საავადმყოფოები იძულებულები არიან, იყვნენ კონკურენტუნარიანები და რაც შეიძლება მეტი გადამხდელი პაციენტი მიიზიდონ. ფინანსური სტაბილურობის შენარჩუნების მიზნით ზოგმა საავადმყოფომ შეწყვიტა მათთვის ფინანსურად არახელსაყრელი საქმიანობა. საუბედუროდ, ეს იმას ნიშნავს, რომ ღარიბი პაციენტებისათვის საავადმყოფოების კარები დაიხურა, განსაკუთრებით ისეთი სერვისებისათვის, როგორიცაა ტრავმის მკურნალობა (ბერნსი, 1990).

დღეს სამედიცინო მომსახურება ხელში აიღო იმ ორგანიზაციებმა, რომლებიც ფინანსურ მოგებაზე მუშაობენ. ეს კორპორაციები კიდევ უფრო დიდ ჯგუფად ერთიანდებიან, რომელსაც „სამედიცინო ინდუსტრიის კომპლექსი“ ეწოდება (ლაითი, 1986; რელმანი, 1990).

ამ ორგანიზაციას სერიოზული გავლენა აქვს ჯანდაცვაზე. როგორც ერთ-ერთი მკვლევარი აღნიშნავს:

„რადგან ჯანდაცვა მომგებიანი ხდება კორპორაციული კაპიტალდაბანდებისათვის, ჯანდაცვის სერვისები ისე აღიქმება, როგორც საქონელი — პროდუქტი, რომელიც უნდა იყიდო და გაყიდო ბაზარზე ავტომობილების, ქუდების, რკინის ან ნავთობის მსგავსად. რა უფრო მომგებიანია — დანად-

გარების გამოშვება თუ კონკრეტული სერვისით უზრუნველყოფა, დამოკიდებულია იმაზე, თუ რომელი უკეთ გაიყიდება“ (ლევიტი, 1986, გვ. 483).

საავადმყოფოები არ არის ერთადერთი მომგებიანი დაწესებულებები ჯანდაცვის სფეროში (სტოეცი და კარგერი, 1991). ბოლო ხანს მომგებიან დაწესებულებად ითვლება სამედიცინო ლაბორატორიები, თირკმლის დიალიზის ცენტრები და კომპიუტერული ტომოგრაფიის ცენტრები. ექიმებიც სულ უფრო ხშირად უყურებენ საკუთარ პროფესიას სამეწარმეო კუთხიდან. ისინი მსხვილ თანხებს ხარჯავენ სამედიცინო აღჭრუვილობის შესაძენად, რადგან შემდგომ კლიენტებისათვის ძვირადღირებული ანალიზების შეთავაზება შეძლონ. საავადმყოფოების მსგავსად, ექიმთა ჯგუფები აყალიბებენ ქალთა ჯანმრთელობისა და პედიატრიულ ცენტრებს და სხვა პროფილის კლინიკებს. მძაფრი კონკურენციის პირობებში დამოუკიდებელ ექიმებს ძალიან გაუჭირდებათ კონკურენცია გაუწიონ ამგვარ დაწესებულებებს.

აშშ-ის ჯანდაცვის სისტემაში ახსახუნი ჰომბეაქები

ამერიკული ჯანდაცვის სისტემამ დღევანდელ მასშტაბებს რამდენიმე სხვადასხვა ჯგუფის ინტერესთა კონფლიქტისა და კონკურენციის შედეგად მიაღწია. პაციენტებს ყოველთვის სურთ, რომ უმაღლესი ხარისხის მომსახურება მიიღონ; ამავე დროს, ექიმებსა და სხვა სპეციალისტებს უნდათ, პაციენტები მაღალი ხარისხის მომსახურებით უზრუნველყონ, ამაში მაღალი ანაზღაურება მიიღონ და თან სტატუსი აიმაღლონ; საავადმყოფოებსა და სხვა სამედიცინო დაწესებულებებს სურთ, გამოიყენონ არსებული მაღალი ხარისხის ძვირადღირებული მანქანა-დანადგარები, ხოლო ფედერალურ და შტატების მთავრობას გამუდმებით მოუწოდებენ დაფარონ სამედიცინო მომსახურების საფასური. სამი მხარის ურთიერთგამომრიცხავი მოთხოვნების წყალობით, ჯანდაცვა უკიდურესად გაძვირდა, რამაც, თავის მხრივ, 1990-იან წლებში რეფორმის აუცილებლობა წარმოშვა.

ჯანდაცვის რეფორმებისათვის საჭირო ნებისმიერი სალი რეკომენდაცია უნდა ეფუძნებოდეს იმ ფაქტის გააზრებას, რომ ჯანდაცვა აშშ-ში ფუნქციურად ინტეგრირებული სისტემაა (მარმორი, 1994). მისი შემადგენელი ნაწილები მჭიდრო ურთიერთკავშირშია და, ხშირ შემთხვევაში, ურთიერთდამოკიდებულია. აქედან გამომდინარე, ერთი მათგანის შეცვლა სხვა კომპონენტებშიც ავტომატურად გამოიწვევს ცვლილებებს. უნივერსიტეტებთან არსებული წამყვანი საავადმყოფოები არა მხოლოდ უზრუნველყოფს მაღალი კლასის სამედიცინო მომსახურებას, ამავე დროს, იმ საგანმანათლებლო სისტემის ნაწილებიცაა, რომელიც ხელს უწყობს ახალგაზრდა ექიმების დახელოვნებას და დაზღვევის არმქონე იმ პაციენტების მომსახურებას, რომლებიც გადაუდებელი დახმარების განყოფილებებს მიმართავენ. ასეთი საავადმყოფოების დაფინანსების შემცირება გამოიწვევს არა მხოლოდ ახალგაზრდა ექიმების რიცხვის შემცირებას, არამედ ხელმოკლე პაციენტებსაც დააზარალებს, რომლებსაც სხვადასხვა უბედური შემთხვევის შედეგად დაუყოვნებლივ სჭირდებათ სამედიცინო დახმარება. გარდა ამისა, ეს ფაქტი ზიანს მიაყენებს სპეციალიზებულ პროგრამებსაც, როგორიცაა კიბოს სხვადასხვა ფორმის მკურნალობა და

ჩვილ ბავშვთა მოვლის მაღალი ტექნოლოგიები — ანუ ყველაფერ იმას, რითიც განთქმულია ამგვარი საავადმყოფოები. ანალოგიურად, ის, თუ როგორ ვიხდით ჯანდაცვის საზღაურს — პირდაპირ, როგორც მომხმარებლები, სადაზღვევო კომპანიის მეშვეობით თუ გადასახადების სახით — მოქმედებს სამედიცინო მომსახურების ხარისხზე. ეს ფაქტორი გავლენას ახდენს იმაზეც კი, თუ რა სახის სამედიცინო გამოკვლევა იქნება საჭირო, რადგან, როგორც აღვნიშნეთ, საზოგადოების სხვადასხვა ნაწილში სხვადასხვა დაავადებაა გავრცელებული და კვლევებიც მხოლოდ სამეცნიერო ინტერესებსა და კეთილი ნების გამოვლენაზე კი არ არის დამოკიდებული, არამედ ხელმისაწვდომ დაფინანსებაზე. ყველა ქვეყნისთვის საჭიროა, რომ მის მოსახლეობას ხელი მიუწვდებოდეს სამედიცინო მომსახურებაზე, მაგრამ სხვადასხვა ქვეყანა განსხვავებულ მიდგომას იყენებს ამ საჭიროების დასაკმაყოფილებლად. ზოგან, მაგალითად, კანადაში, მოქმედებს ეროვნული სადაზღვევო სისტემა, დიდ ბრიტანეთში — სამთავრობო ეროვნული სადაზღვევო სისტემა. აშშ-ს არ გააჩნია ეფექტურად კოორდინირებული ფუნქციურად ინტეგრირებული სისტემა, რაც სამედიცინო მომსახურების ფასების მკვეთრი ზრდის ერთ-ერთი განმაპირობებელი ფაქტორია. ხშირად ამბობენ, რომ აშშ-ის ჯანდაცვა მსოფლიოში საუკეთესოა და, შესაბამისად, ამერიკა ლიდერია სამედიცინო მეცნიერებაში. ამერიკული ჯანდაცვის სისტემის ძირითადი პრობლემა სოციალურ ორგანიზებაში მდგომარეობს: ბევრ მოქალაქეს არ მიუწვდება ხელი ამ შესანიშნავ მომსახურებაზე.

თანამედროვე ამერიკული ჯანდაცვის სისტემა სამი ძირითადი პრობლემის წინაშე დგას: 1) სამედიცინო მომსახურების თანაბარი ხელმისაწვდომობა, 2) ჯანდაცვის მთლიანი ღირებულება და 3) მისი დაფინანსების მზარდი ტენდენცია მომგებიანი, შემოსავალზე ორიენტირებული სადაზღვევო კომპანიების მიერ. ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი პრობლემა მხოლოდ ამერიკულ სისტემას ახასიათებს, რადგან სხვა განვითარებულ ქვეყნებს ეს პრობლემები არ გააჩნიათ.

ახათანაბარი ხელმისაწვდომობა

ამერიკის ჯანდაცვის სისტემა სამ კატეგორიას ემსახურება: 1) შეძლებული და კარგი სადაზღვევო პოლისების მქონე მოსახლეობა (მაღალი კლასის წარმომადგენლები, ხანდაზმულები, რომლებიც სარგებლობენ Medicare-ის წევრობით, და საშუალო კლასის წარმომადგენლები, რომლებიც უზრუნველყოფილნი არიან „კარგი“ სამსახურებით მსხვილ კომპანიებში); 2) ღარიბები, რომლებიც სარგებლობენ მთავრობის მიერ დაფინანსებული Medicaid-ით და 3) 39.7 მილიონი მოქალაქე, რომლებსაც არც დაზღვევა გააჩნიათ და არც იმდენი შემოსავალი, რომ საკუთარი მკურნალობის ხარჯები დაფარონ (აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 1994ბ). მოკლედ რომ ვთქვათ, სამედიცინო მომსახურების სადმი ხელმისაწვდომობა აშშ-ში მეტად არათანაბარია, რადგან ის ეფუძნება გადახდის შესაძლებლობებს.

მრავალი ფაქტი ადასტურებს, რომ დაზღვევის არმქონენი არასახარბიელო პოზიციაში იმყოფებიან ჯანდაცვის სისტემაში. მაგალითად, ერთ-ერთმა კვლევამ დაადასტურა, რომ დაზღვეული ამერიკელები 90%-ით მეტ სტაციონარულ მკურნალობას გადიან, ვიდრე ისინი, ვისაც დაზღვევა არ გააჩნიათ. ამის მიზეზი არ გახლავთ ის, რომ დაზღვეულებს უფრო

ხშირად ემართებათ ის დაავადებები, რომლებიც სტაციონარულ მკურნალობას საჭიროებს (დევისი და როულენდი, 1983). როდესაც დაუზღვეველი მოქალაქეები სერიოზულად ავადდებიან, მათ მხოლოდ იმედი რჩებათ, რომ ექიმები და სახელმწიფო დაწესებულებები ზურგს არ შეაქცევენ. ამ ადამიანებს ხშირად საკუთარი ჯანმრთელობის შემონახვის საშუალება არ გააჩნიათ, რის შედეგადაც დაავადება თავს გართულების შემდეგ იჩენს ხოლმე ან მაშინ, როცა ძალიან დაგვიანებულია მკურნალობა.

მზახი ფასები

ჯანდაცვის სულ უფრო მზარდი ღირებულება კიდევ უფრო აუარესებს არათანაბარ ხელმისაწვდომობას (უეიდი, 1995). გარკვეული თვალსაზრისით, ჯანდაცვის სისტემა საკუთარი წარმატების მსხვერპლი გახდა. მისმა ფილოსოფიამ, რომელიც გულისხმობს დაავადებების განკურნების პეროიკულ მცდელობას ნებისმიერ ფასად, ხელი შეუწყო ძვირადღირებული, მაღალი ტექნოლოგიების განვითარებასა და დანერგვას, მაგალითად, ორგანოთა ტრანსპლანტაციას, გულის რთულ ოპერაციებს. ამ ოპერაციების დანერგვასთან ერთად მკვეთრად იზრდება მათზე მოთხოვნა, რადგან ყველას სურს, გამოიყენოს მედიცინის ყველაზე მნიშვნელოვანი მიღწევები და საუკეთესო შედეგები მიიღოს. ამის შედეგად იზრდება სიცოცხლის გადარჩენის შანსი, მაგრამ კატასტროფულად იზრდება მისი ღირებულება.

ღირებულების ზრდას განაპირობებს თანამედროვე აპარატურაც, რომელთა ასამუშავებლად და მათი მუშევრით ოპერაციების ჩასატარებლად საჭიროა ძვირადღირებული და კვალიფიციური სპეციალისტები. აშშ-ში ექიმთა მზარდი რაოდენობა კიდევ უფრო უწყობს ხელს ფასების ზრდას. ახალგაზრდა ექიმები პაციენტების მოზიდვის მიზნით, კლიენტებს უახლეს ტექნოლოგიებსა და მკურნალობის ახალ მეთოდებს სთავაზობენ. მათზე უფროს თაობას იმავს გაკეთება უწევს კონკურენტუნარიანობის შესანარჩუნებლად, ამიტომაც ქვეყნის ჯანდაცვის სისტემის ხარჯები დღითიდღე იზრდება.

პროფესიული პასუხისმგებლობის დაზღვევის ხარჯები კიდევ ერთი დილემაა, რადგან დღეს უამრავ ექიმს უწევს პასუხის გაცემა ცუდად ჩავლილ მკურნალობაზე. 1990 წელს ამერიკელი ექიმების მიერ პროფესიული დაზღვევის შენატანის სახით გადახდილმა თანხამ 4.5 მილიონი დოლარი შეადგინა. ამ დამატებით თანხას ყველა დაზღვეული ექიმი იხდის, რაც პაციენტებზეც აისახება. პასუხისმგებლობაში მიცემის შიშით ექიმები სულ უფრო ხშირად იყენებენ ე.წ. „თავდაცვით სამედიცინო პრაქტიკას“. ისინი გულდასმით იკვლევენ პაციენტებს და რეგულარულად იღებენ კონსულტაციებს ვინაშინ სპეციალისტებისაგან, რათა შემდეგ მათ გაუფრთხილებლობაში არავინ დასდოს ბრალი. ამერიკის მთელი სამედიცინო საზოგადოების ამგვარი სამედიცინო პრაქტიკა წელიწადში 12-14 მილიარდი დოლარი ჯდება (მარშალი, 1994).

მორიგი ფაქტორი გახლავთ ამერიკული საზოგადოების დაბერება: როგორც წესი, ხანდაზმულები უფრო ხშირად საჭიროებენ სამედიცინო მომსახურებას, ვიდრე ახალგაზრდები. 1940 და 1990 წლებში, მოსახლეობის ხანდაზმული ნაწილი თითქმის გაორმაგდა — მისმა მაჩვენებელმა 7-დან 12%-მდე იმატა. ეს ტენდენცია კიდევ უფრო შესამჩნევი გახდება „ბეიბბუმერების“ თაობის დაბერებასთან ერთად. 2030 წლისათვის ამერიკელთა 25 % ხანდაზმული იქნება, რაც ცუდის მომასწავებელია ჯანდაცვის სისტემის ხარჯების თვალსაზრისით.

დაბოლოს, მილიონობით ამერიკელმა, რომლებსაც არ გააჩნიათ ჯანმრთელობის დაზღვევა, შეიძლება არა მხოლოდ ვერ შეძლოს განკურნება, არამედ მძიმე ტვირთი დააკისროს გადასახადების გადამხდელებს, საავადმყოფოებსა და სხვა პაციენტებს. 1988 წელს სტაციონარული მკურნალობის გაუნადგებელმა ანგარიშებმა 8 მილიარდი დოლარი შეადგინა (მომხმარებელთა ანგარიში, 1990ბ). საავადმყოფოები და ექიმები, რომლებიც დაუზღვეველ პაციენტებს მკურნალობენ, იძულებულნი არიან, გაზარდონ მკურნალობის საფასური დაზღვეული პაციენტებისთვის და ამგვარად შეავსონ დანაკლისი. მაგალითად, ნიუ-ჯერსიში სტაციონარში მკურნალობის საფასურს ემატება მთლიანი თანხის 13%, რომელსაც შემდეგ გადახდის უნარო პაციენტების მკურნალობისას იყენებენ. ამის შედეგად სამედიცინო მომსახურების თანხები იზრდება, მასთან ერთად იზრდება სადაზღვევო შენატანი და კიდევ უფრო მეტი ადამიანი რჩება ჯანდაცვის მიღმა.

ჯანმრთელობის დაზღვევის ყიზისი

მზარდმა ფასებმა აშშ-ში ჯანმრთელობის დაზღვევის კრიზისი გამოიწვია. რაც უფრო ზემოთ მიიწევს სამედიცინო დაზღვევის ხარჯები (დღეს ეს მაჩვენებელი 10-დან 25%-მდე მერყეობს), მით უფრო მატულობს იმ ამერიკელთა რიცხვი, რომლებიც ან დაზღვევის გარეშე ცხოვრობენ, ან შეზღუდული პირობების მქონე სადაზღვევო პოლისებს იძენენ. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში არიან უმუშევრები, თვითდასაქმებულები და ნახევარ განაკვეთზე მომუშავენი, რომლებსაც თვითონ უხდებათ მთელი შენატანის გადახდა. ეს სისტემა მოქმედებს იმ ადამიანებზეც, რომლებიც მცირე კომპანიებში მუშაობენ და თვიდან თვემდე ძლივს გააქვთ თავი. დიდი ფირმებიც კი ზარალდებიან სამედიცინო დაზღვევის ღირებულებით. 1984 წელს მსხვილი კორპორაციების 37%-მა შეიძინა დაზღვევა თანამშრომლებისათვის, ოთხი წლის შემდეგ კი ეს მაჩვენებელი 24%-მდე დაეცა (მომხმარებელთა ანგარიში, 1990ბ). დღეს უკვე ბევრი ფირმა სთხოვს თანამშრომლებს გაინაწილონ სადაზღვევო შენატანის ღირებულება, რაც განსაკუთრებით რთულია მათთვის, ვისაც დაბალი ანაზღაურება აქვს. როგორც უკვე ვთქვით, 40 მილიონი ამერიკელი, ანუ მოსახლეობის დაახლოებით 15% დაზღვევის გარეშე ცხოვრობს. ეს მაჩვენებელი სავარაუდოდ მოიმატებს 1990-იანი წლების შუა პერიოდში, რადგან კონგრესს გადაწყვეტილი აქვს, შეამციროს Medicaid-ით მოსარგებელთა რაოდენობა.

ბევრ ადამიანს სჯერა, რომ კარგი დაზღვევა აქვს, მაგრამ, ვერ აცნობიერებს, როგორი დაუცველია სერიოზული დაავადებების წინაშე. სწორედ ამ დაუცველობით სარგებლობენ სადაზღვევო კომპანიები. სამედიცინო მომსახურების მზარდი საფასურის პასუხად, სადაზღვევო კომპანიები უარს აცხადებენ იმ პირების დაზღვევაზე, რომლებსაც ჯანმრთელობის მდგომარეობა გართულებული აქვთ. იმ შემთხვევაში, თუ მათი რომელიმე დაზღვეული ავად გახდა, კომპანიებს შეუძლიათ ორჯერ გაზარდონ შენატანის საფასური (მომხმარებელთა ანგარიში, 1990 ბ). ეს ტაქტიკა საშუალებას აძლევს სადაზღვევო კომპანიებს, ბევრი ჯანმრთელი კლიენტი მოიზიდონ, მაგრამ ამავე დროს იგი დილემის წინაშე აყენებს დაავადებულებს, რომლებსაც არ შეუძლიათ თავი გაიტანონ დაზღვევის გარეშე, და იძულებულნი ხდებიან სხვა სადაზღვევო კომპანიას მიმართონ. ყველაზე უარესი არის ის, რომ სადაზღვევო კომპანიებს შეუძლიათ, უარი განუცხადონ ამ კატეგორიის კლიენტს სადაზღვევო პოლისის განახლებაზე და ყოველგვარი დახმარების გარეშე დატოვონ.

მიუხედავად იმისა, რომ წარსულში ეს მხოლოდ ცალკეული პირებისა და მცირერიცხოვანი ჯგუფების პრობლემა იყო, დღეს მდგომარეობა შეიცვალა. მრავალრიცხოვანი ჯგუფის წევრობა უკვე აღარაა უსაფრთხოების გარანტი. მაგალითად, კალიფორნიაში მცხოვრებმა ერთ-ერთმა ქალბატონმა აღმოაჩინა, რომ მისი სადაზღვევო შენატანი 16000 დოლარი გამხდარიყო (არადა სხვა კოლეგებთან ერთად შეიძინა სადაზღვევო პოლისი) მას შემდეგ, რაც გამოიკვია, რომ მის 8 წლის გოგონას მხოლოდ ცალი თირკმელი ჰქონდა და ისიც დეფექტური. როგორც დაზღვევის ერთ-ერთი ექსპერტი ამბობს, „დღეს აშშ-ში არავინაა დაზღვეული ამგვარი მოულოდნელობისაგან“ (დანიელსი, ციტირებულია კოლატაში, 1992, გვ. ა1). ასეთი პრობლემები იარსებებს მანამ, სანამ ამერიკელების უმეტესობა კერძო სადაზღვევო კომპანიებზე იქნება დამოკიდებული.

შეჯამება

1. მიუხედავად მნიშვნელოვანი წარმატებებისა, ინფექციური დაავადებები კვლავ გააქტიურდა. ამ საუკუნეში სიკვდილის ძირითადი გამომწვევი მიზეზი ქრონიკული მოშლილობებია (მაგალითად, გულის დაავადებები და კიბო). ანტიბიოტიკებისა და ვაქცინაციის შემოღებამ ბევრი ინფექციური დაავადება დაამარცხა (მაგალითად, პნევმონია და გრიპი), რომლებიც კაცობრიობას დიდ საფრთხეს უქმნიდა წარსულში. ქრონიკულ დაავადებებს „ცივილიზაციის დაავადებებსაც“ უწოდებენ, რადგან მათი გამომწვევი ფაქტორები თანამედროვე ცხოვრებას უკავშირდება (მაგალითად, ცხოვრების მჯდომარე წესი, ცხიმებითა და მარილით მდიდარი საკვები, დაბალი დონის კანცეროგენების ზემოქმედება). ამ უარყოფითი ფაქტორების შემცირებით აშშ-ში მოხერხდებოდა დაავადებათა რიცხვის შემცირება და ადამიანები მხოლოდ სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში თუ იავადებდნენ.
2. მთელ მსოფლიოში სილატაკე ჯანმრთელობის არაღამაკმაყოფილებელ მდგომარეობას უკავშირდება. სილატაკე გულისხმობს სიცოცხლისათვის სახიფათო ფაქტორების ზემოქმედებას. ასეთი ფაქტორებია: შიმშილი, არაკეთილსაიმედო საცხოვრებლები, სამედიცინო სერვისებზე შეზღუდული ხელმისაწვდომობა. განვითარებად ქვეყნებში დაავადებათა ფორმები მნიშვნელოვნად განსხვავდება განვითარებული ქვეყნის ფორმებისაგან. განვითარებად ქვეყნებში სიკვდილის შემთხვევების ნახევარს ინფექციური, პარაზიტული და რესპირაციული (სასუნთქი გზების) დაავადებები იწვევს. მსოფლიოს მოსახლეობის ოთხ მეხუთედს არ მიუწვდება ხელი სამედიცინო სერვისებზე.
3. მამაკაცებისადმი მიკერძოება, რომელიც სამედიცინო პროფესიაში შეინიშნება, ნაწილობრივ ხსნის იმ ფაქტს, თუ რატომ ხდება ქალების ჯანმრთელობის ზოგი პრობლემის უგულვებელყოფა. ქალების ჯანმრთელობას საფრთხე ფეხმძიმობისა და მშობიარობის დროსაც ემუქრება. ისინი ასევე შეიძლება გახდნენ მეუღლეების ძალადობის მსხვერპლნიც. ქალთა მოძრაობა შეეცადა, გაეუმჯობესებინა ჯანდაცვის პირობები ქალებისათვის, რისი ერთ-ერთი ნიშანიცაა ქალი-ექიმების რიცხვის ზრდა.
4. ზოგი მწარმოებელი უშვებს ჯანმრთელობისთვის უკიდურესად საშიშ პროდუქციას. ასეთია, მაგალითად, სიგარეტი. მიუხედავად იმისა, რომ საზოგადოებისათვის ცნობილია ნიკოტინის საშიში ზეგავლენის შესახებ, ბევრი ადამიანი კვლავ აგრძელებს

- მის მოხმარებას, რაც ნაწილობრივ განპირობებულია იმით, რომ სიგარეტი დღეს ყველაზე ფართოდ რეკლამირებული პროდუქტია. ბოლო წლებში შეინიშნება სიგარეტის მოწევის შეზღუდვის მცდელობები.
5. ბოლო წლებში მთელ მსოფლიოში ინფექციური დაავადებების შემთხვევების აფეთქებები შეინიშნება. ზოგ შემთხვევაში ეს ეხება ცნობილ ინფექციებს, მაგალითად ტუბერკულოზს, მაგრამ ზოგჯერ საქმე გვაქვს სრულიად ახალ ინფექციებთან. ასეთებია, მაგალითად, „ლეგიონერთა დაავადება“, ტოქსიკური შოკის სინდრომი, ლაიმის დაავადება, ჰანტავირუსი, ე. კოლის ინფექცია, ტროპიკული ცხელება — ებოლა და შიდსი. ამ დაავადებების აფეთქებები დაკავშირებულია სოციალური წყობის ცვლილებასა და მოშლასთან. საჭიერო მგზავრობა ინფექციური დაავადებების გავრცელების ახალი გზაა. მისი საშუალებით მხოლოდ ერთ დაავადებულ ადამიანს შეუძლია ათასობით მილის იქით გაავრცელოს ინფექცია სულ რაღაც რამდენიმე საათში ან დღეში. საჭიროა ინფექციური დაავადებებისა და პრევენციის შესახებ კვლევების გააქტიურება.
 6. შიდსის გაჩენას რამდენიმე სოციალური შედეგი მოჰყვა. ამ შემთხვევაში იგულისხმება სქესობრივი ქცევის ცვლილება. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ უკვე ღიად მიმდინარეობს მსჯელობა სქესობრივ საკითხებთან დაკავშირებით.
 7. აშშ-ის ჯანდაცვის ინდუსტრია უზარმაზარია და ჯერ კიდევ იზრდება. მის გაფართოებას განაპირობებს ექიმთა სტატუსის ამაღლება. სამედიცინო პროფესიის პრესტიჟის ამაღლების გვერდითი მოვლენაა ამერიკული საზოგადოების მედიკალიზაცია. მრავალი ქმედება, რომელიც წარსულში სასულიერო პირების, ოჯახის წევრებისა და სამართლოების კომპეტენციაში შედიოდა, ახლა სამედიცინო კუთხით განიხილება. ამავე დროს სამედიცინო სერვისებმა კორპორიზაციის პროცესი გადაიტანა. ფინანსურმა ზეწოლამ ბევრი ჰოსპიტალი აიძულა, გაეუქმებინა ისეთი არამომგებიანი სერვისები, როგორიცაა ლარიბებზე ზრუნვა.
 8. აშშ-ის ჯანდაცვის სისტემა სამ ღერძზე დგას: ერთი განკუთვნილია შეძლებულთათვის და დაზღვევის მქონეთათვის, მეორე მათგანი ეხება Medicaid-ში მონაწილე ლარიბებს, ხოლო მესამე — იმ 40 მილიონ ადამიანს, რომლებსაც დაზღვევა საერთოდ არ გააჩნიათ. აქედან გამომდინარე, ჯანდაცვის სისტემა სთავაზობს მაღალი ხარისხის სამედიცინო მომსახურებას მათ, ვისაც გადახდა შეუძლია, ხოლო საერთოდ უარს ეუბნება მათ, ვისაც მკურნალობისთვის საჭირო ფულზე ხელი არ მიუწვდება.
 9. ჯანდაცვის ღირებულება მკვეთრად იზრდება შემდეგი ფაქტორების გამო: 1) მაღალ ტექნოლოგიებზე დაფუძნებული მკურნალობა და მაღალკვალიფიციური ექიმების სიმრავლე; 2) სამედიცინო პროფესიული პასუხისმგებლობის დაზღვევის მუდმივად მზარდი ღირებულება; 3) ამერიკის მოსახლეობის სიბერე და ის ფაქტი, რომ ხანდაზმულებს უფრო მეტი სამედიცინო პრობლემა აწუხებთ; 4) მილიონობით ოჯახი, რომელსაც არ გააჩნია დაზღვევა სამედიცინო ხარჯების დასაფარად, რაც, თავის მხრივ, ზრდის დაზღვეული პაციენტების მკურნალობის საფასურს.
 10. სამედიცინო დაზღვევა კიდევ უფრო ძვირადღირებული ხდება როგორც ცალკეული პირების, ასევე ბიზნესისათვის. მაგრამ ის ადამიანებიც კი, რომლებსაც კერძო დაზღვევა აქვთ, მისი დაკარგვის რისკის ქვეშ იმყოფებიან იმ შემთხვევაში, თუ მძიმედ დაავადდებიან ან პოლისები არ განუახლდებათ. სერიოზულად დაავადებული

ადამიანები, რომლებიც კარგავენ დაზღვევას, როგორც წესი, ვეღარ იღებენ მას, რადგანაც სადაზღვევო პოლისების უმეტესობა არ ფარავს „სადაზღვევო პოლისის ძალაში შესვლამდე არსებულ მდგომარეობებს“.

იმსჯელეთ

1. რა განსხვავებაა დაავადებას, ავადმყოფობასა და ცუდად ყოფნას შორის? მოიყვანეთ მაგალითები.
2. რა დამოკიდებულება არსებობს ერთი მხრივ, სიღარიბესა და ჯანმრთელობას, ხოლო მეორე მხრივ — ჯანდაცვას შორის?
3. რამ განაპირობა შიმშილობის შემთხვევების ზრდა?
4. როგორ მიიღო შიდსმა ეპიდემიის ფორმა აშშ-ში?
5. როგორ გაიზარდა ექიმების სოციალური სტატუსი დროთა განმავლობაში?
6. დაასახელეთ ექიმების მაღალი სტატუსის როგორც უარყოფითი, ასევე დადებითი შედეგები.
7. რა გზებით შეიძლება მოხდეს სამედიცინო მომსახურების მაღალი ღირებულების შემცირება?

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. შეიმუშავეთ რამდენიმე რეკომენდაცია სოციალური პოლიტიკისათვის, რომლის მიზანია შეამციროს სიღარიბის გავლენა ჯანმრთელობასა და ჯანდაცვაზე.
2. ამოირჩიეთ ერთი რომელიმე მთავარი პრობლემა — მაგალითად, შიმშილი, ნიკოტინი ან შიდსი — და გააანალიზეთ ეს პრობლემა ხუთიდან ერთ-ერთი კონცეფციის მიხედვით (სოციალური სტრუქტურა, სოციალური მოქმედება, ფუნქციური ინტეგრაცია, ძალაუფლება და კულტურა).
3. შეიმუშავეთ რეკომენდაცია სოციალური პოლიტიკისათვის, რომელიც მიმართული იქნება შიმშილის, ნიკოტინის მოხმარებისა და შიდსის შემთხვევების შემცირებისაკენ.
4. გამოთქვით თქვენი მოსაზრება აშშ-ის ჯანდაცვის სისტემაზე: რა სახის მიდგომა შეამცირებს ხარჯებს? აამაღლებს სამედიცინო მომსახურების ხარისხს, ყველასთვის ხელმისაწვდომს გახდის მკურნალობას? დაასაბუთეთ თითოეული მოსაზრება.
5. როგორ შეიცვალა ჯანდაცვა პროფესიონალიზაციის შედეგად? შეგიძლიათ თუ არა, წარმოიდგინოთ სხვა შედეგი?

სიტყვარი

შიდსი — შეძენილი იმუნოდეფიციტის სინდრომი, მომაკვდინებელი დაავადება, რომელიც გამოწვეულია აივ-ით და გადაიცემა ორგანიზმის დაზინძურებულ სითხეებთან კონტაქტით.

ავადობის დათრგუნვა — ჰიპოთეზა, რომლის მიხედვითაც ადამიანები იცხოვრებენ უფრო დიდხანს აქტიური ცხოვრებით და სიცოცხლის ბოლო წლებამდე არ შეანუხებთ ჯანმრთელობის გაუარესებას.

ჯანმრთელობის შენარჩუნების ორგანიზაცია (HMO) — ჯანდაცვის ორგანიზაცია, რომელიც საკუთარი წევრებისათვის უზრუნველყოფს სამედიცინო მომსახურებას ყოველწლიური დადგენილი გადასახადის საფუძველზე.

მედიკალიზაცია — პირადი პრობლემების სამედიცინო ჭრილში განხილვის ტენდენცია.

ავადობა — დაავადების ხდომილებათა მაჩვენებელი მოსახლეობაში.

სიკვდილიანობის მაჩვენებელი — მოსახლეობის ამა თუ იმ ნაწილში სიკვდილიანობის შედარებითი სიხშირე.

ამორჩეული სამედიცინო ორგანიზაცია (PPO) — ექიმთა ჯგუფი, რომელიც ფასდაკლებით სთავაზობს კონკრეტულ სერვისებს პაციენტთა გარკვეულ ჯგუფებს, მაგალითად, ერთი კომპანიის თანამშრომლებს.

ნაწილი V

სოციალური უზენაესობა
და ბიომედიცინა

თავი 15

საქათო, ოხბანიზასიები და ახონომიხა

ახიხაიხი: თანაბერიოვა საზოგადოების ახონომიხი სისხაე

- კაპიტალიზმის დეფინიცია
 - თანამედროვე კაპიტალიზმის განვითარება
 - მთავრობის როლი კაპიტალისტურ სისტემებში
 - სოციალიზმი: კაპიტალიზმის ალტერნატივა?
- კომუნიზმიდან კაპიტალიზმში გადასვლა აღმოსავლეთ ევროპაში

ბიზნეს-ინსტიტუტები აშშ-ში

- კორპორაციული ამერიკა • ვინ აკონტროლებს კორპორაციებს?
- მულტინაციონალთა გლობალური ძალაუფლება • მცირე ბიზნესები

შრომა აშშ-ში

- შრომის მნიშვნელობა • ძალაუფლება სამსახურში
 - შრომის ფორმების ცვლილება • შრომის ბაზარი
- სახელფასო უთანასწორობები • უმუშევრობის პრობლემა
- პროფესიონალიზაცია • პროდუქტიულობა და ავტომატიზაცია

ჩანახთი

- გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები: კონკურენცია
ახალ გლობალურ ეკონომიკაში

ა

ანჰეტენის შუაგულში აღმართული როკფელერის ცენტრი — დეკორატიული ხელოვნების შედეგად, 1930 წელს აშენდა — მაშინ, როდესაც ბევრი ფული არავის ჰქონდა მილიონერთა შთამომავლების გარდა. ერთ-ერთი ასეთი იყო როკფელერიც. ცენტრალური შენობის წინ დგას ბერძნული მითოლოგიის ტიტანის, წარმოუდგენელი ნებისყოფისა და სიძლიერის სიმბოლოს — პრომეთეს ქანდაკება. დეკებერში უზარმაზარი საშობაო ნაძვის ხის წინ შეკრებილი ტურისტებიდან, რომლებიც ყინულის არენაზე მოსრიალე მოციგურავეებსაც ადევნებენ თვალს, აზრად არავის მოუვა ის, რომ ეს კომპლექსი ვილაცას *ეკუთვნის*. მათთვის, როკფელერის ცენტრი უბრალოდ არსებობს.

სწორედ ამავე მიზეზით, 1989 წელს ბევრი ამერიკელი გაცეხული დარჩა, როცა შეიტყო, რომ Mitsubishi Estatme-მა, იაპონიაში თითქმის ყველაზე დიდმა კერძო საკუთრების დეველოპერულმა კომპანიამ, როკფელერის ცენტრის საკონტროლო წილი შეისყიდა. უეცრად ყველას გაახსენდა, რომ როკფელერის ცენტრი მთელი ამერიკის საკუთრება როდია თავისუფლების ქანდაკების მსგავსად, არამედ ის **ეკონომიკური სისტემის** ნაწილია. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეკონომიკური სისტემა არის იმ სოციალური ინსტიტუტების ქსელი, რომელიც საქონელსა და მომსახურებაზე ჩვენს ძირითად საზოგადოებრე მოთხოვნებს აკმაყოფილებს. ისეთი კომპლექსი, როგორიცაა როკფელერის ცენტრი, ინვესტიციაა. როკფელერის მემკვიდრეებმა შენობა იმ მიზნით ააგეს, რომ მასში ბინა დაედო უამრავ ბიზნესმენს, რომელთაც საკუთარი საქმის შესასრულებლად ფართობი ესაჭიროებოდათ. თავის მხრივ, კლიენტებს, რომლებიც ყიდულობენ ამ ცენტრში განთავსებული კომპანიების მიერ წარმოებულ პროდუქტს, საკუთარი წვლილი შეაქვთ იმ მესაკუთრეების მოგებაში, რომლებიც ყოველთვიურად ფართის ქირას იღებენ. ეკონომიკური სისტემის მუდმივად მოძრავი უხილავი მექანიზმის გარეშე არც როკფელერის ცენტრი იარსებებდა, არც ნიუ-იორკი და არც თვით აშშ.

XX საუკუნეში ჩვენი ეკონომიკა გასცდა ქსელის საზღვრებს, რომელიც აკავშირებს ერთსა და იმავე საზოგადოებაში მწარმოებლებს და მომხმარებლებს. თანამედროვე ამერიკული ბიზნესი მთელ მსოფლიოში ფუნქციონირებს და იმ გლობალური ეკონომიკის ნაწილია, რომელიც ფარავს ნიუ-იორკსა და პარიზს, კაიროსა და ნიუ-დელის, ტოკიოსა და ჰონკონგს. ამერიკის ეკონომიკური სისტემა ამ ქსელის ყველაზე დიდი კომპონენტია, თუმცა ბოლო დროს ის უკვე აღარ არის უკონკურენტო ლიდერი. ბოლო რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში მსოფლიო ბაზარზე სხვადასხვა პროდუქტის გაყიდვაში აშშ-ის წილი მნიშვნელოვნად შემცირდა, ხოლო აზიური და აღმოსავლეთევროპული ქვეყნების წილი გაიზარდა. ავტომანქანებისა და ფოლადის ინდუსტრია არ არის ერთადერთი სფერო, რაშიც ამერიკამ საერთაშორისო ბაზარზე თავისი წილი დათმო. მაღალტექნოლოგიური პროდუქციის — კომპიუტერების, სამედიცინო აღჭურვილობის, ელექტრო ინსტრუმენტებისა და სატელეკომუნიკაციო მოწყობილობების ამერიკელი მწარმოებლები ცდილობენ, გაუძლონ სხვა ქვეყნების სახით მომრავლებულ კონკურენტებს.

აშშ-ის მაგალითი ცხადყოფს, რომ ქვეყნის ადგილი საერთაშორისო ბაზარზე ყოველთვის მუდმივი არ არის. მნიშვნელოვანი ცვლილებები დროის მოკლე მონაკვეთშიც კი შეიძლება მოხდეს. ამის მეორე კარგი მაგალითია იაპონია. 1986-1991 წლებში იაპონიაში ეკონომიკური აღმავლობის ბუმის გამო ეს ქვეყანა წარმატების თვალსაჩინო ნიმუშად მიიჩნეოდა. სხვადასხვა იაპონური კომპანია საკუთარი პროდუქციით ზედიზედ იპყრობდა

საერთაშორისო ბაზარს. მრავალი ამერიკელი უპირატესობას სწორედ ამ პროდუქციას ანიჭებდა საკუთარ ქვეყანაში წარმოებულთან შედარებით. იაპონელი ეკონომისტების გამოთვლით, იაპონიის მიერ წარმოებული საქონლისა და მომსახურების ღირებულება 2000 წლისათვის გადაასწრებდა ამერიკის იმავე მაჩვენებელს, მიუხედავად იმისა, რომ აშშ-ის მოსახლეობა ორჯერ აღემატება იაპონიისას. მაგრამ ასეთი უკიდურესად ოპტიმისტური პროგნოზი არასოდეს გამართლებულა. სესხის აღებისა და ხშირი ინვესტიციების ფონზე, ეკონომიკური აღმავლობის ბრჭყვიალა ბუშტი მოულოდენლად გასკდა. გაუყიდავი საქონლით გადაივსო მაღაზიების სანყოფემა, რამაც 10000-ზე მეტი იაპონური კომპანიის გაკოტრება გამოიწვია (ასაჰი შიმბუნი, 1994). იენის ღირებულება მსოფლიო სავალუტო ბაზარზე მკვეთრად დაეცა. მიცუბიშიმ ფინანსების გასაზრდელად როკფელერის ცენტრიც კი გამოიჭანა გასაყიდად.

ბედის ეს უეცარი შემობრუნება ადასტურებს, თუ რამდენადაა დამოკიდებული თანამედროვე სახელმწიფოს ეკონომიკა არა მხოლოდ საკუთარ ქვეყანაში, არამედ მის ფარგლებს გარეთ არსებულ მომხმარებლებსა და ინვესტორებზე. თითოეული სახელმწიფოს ეკონომიკური კეთილდღეობისთვის მნიშვნელოვანია მსოფლიოს ეკონომიკურ სისტემაში ბიზნესნამოწყებების წარმატება. მზარდი ტენდენციის მიხედვით, დღეს თითოეული ქვეყნის ეკონომიკური აღმასვლა ან დაღმასვლა ნაწილობრივ საერთაშორისო ბაზრის ცვლილებებითაა განპირობებული. ქვეყნის ვალუტის, პროდუქციისა და უძრავი ქონების საერთაშორისო ღირებულება შეიძლება ძალიან სწრაფად იცვლებოდეს. განვიხილოთ უცხოური ინვესტიციები აშშ-ში. სხვა ქვეყნის მოქალაქეების მიერ აშშ-ში ბიზნესის ნამოწყების მიზნით დახარჯულმა თანხამ 1988-1990 წლებში 70 მილიარდ დოლარს მიაღწია; 1991-1992 წლებში ეს მაჩვენებელი მხოლოდ 20 მილიარდი დოლარი იყო, მაგრამ 1995 წლის დასაწყისში კვლავ 50 მილიარდამდე ავიდა (ფაჰიმ-ნადერი და ზეილი, 1995). ასეთი შესამჩნევი ცვალებადობა შეიძლება ქვეყნის ეკონომიკური არასტაბილურობითაც გამოიხატოს. ეროვნული ეკონომიკის გაფართოებისა და შემჭიდროების ტალღები, როგორც წესი, გლობალური ბიზნესის უზარმაზარი, ერთმანეთთან გადაჯაჭვული კომპონენტებითაა განპირობებული.

ნაშრომის ეს თავი დღევანდელი მსოფლიოს ეკონომიკური მოწყობის ძირითადი ფორმის — კაპიტალიზმის განხილვით იწყება. აქ შევისწავლით, რა არის კაპიტალიზმი, როგორ განვითარდა ის და გავეცნობით მის ძირითადად ალტერნატივას — სოციალიზმს. შემდეგ განვიხილავთ ამერიკის ძირითად ბიზნესორგანიზაციებს, დაწყებული გიგანტური კორპორაციებით და დამთავრებული საოჯახო ტიპის მაღაზიებით. ეს თემები იმდენად ფართოა და იმდენად მნიშვნელოვანია სოციოლოგიისათვის, რომ მათი განხილვისას არაერთხელ გადავეყრებით სოციოლოგიის ხუთ ძირითად კონცეფციას — სოციალურ სტრუქტურას, სოციალურ მოქმედებას, ფუნქციურ ინტეგრაციას, ძალაუფლებასა და კულტურას. ამ კომპონენტების მნიშვნელობაზე თუ ვიმსჯელებთ, მაშინ ფუნქციური ინტეგრაცია მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანია, რადგან ბაზარი არის ფუნქციურად ინტეგრირებული სისტემების მთლიანობა, რომელიც გარკვეულწილად უმართავია და არ ექვემდებარება რომელიმე ცალკეული პირის კონტროლს (თუმცა, ცალკეულმა ეკონომიკურმა მოქმედებებმა შეიძლება სერიოზული გავლენა იქონიოს მასზე). ძალაუფლებას ფლობენ კორპორაციები და სხვადასხვა ეკონომიკური დაწესებულებებიც. მმართველების მიერ მიღებულმა გადაწყვეტილებამ შესაძლებელია დიდი გავლენა იქონიოს არა მხოლოდ ცალკეულ პირებზე, არამედ ქვეყნებზე და რეგიონებზეც კი.

ჯაჯიხაიზმი: თანამშრომელ საზოგადოების ჯაჯიხაიზმი სისტემა

ეროვნული სამაუწყებლო კომპანიის (NBC) ათასობით თანამშრომელი როკფელერის ცენტრში მდებარე კომპანიის შტაბ-ბინაში მუშაობს. ისინი ყოველდღე ადგენენ ფინანსურ ანგარიშებს, დგამენ სატელევიზიო შოუებს და შეჰყავთ მონაცემები კომპიუტერულ ბაზებში. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ისინი ჩართულნი არიან მხოლოდ საქმიანობაში იმ მილიონობით საქმიანობიდან, რომელიც ქმნის ამერიკის კაპიტალიზმს. კაპიტალიზმი ეკონომიკური სისტემის მოწყობის არა ერთადერთი, მაგრამ ყველაზე გავრცელებული ფორმაა. კაპიტალიზმის იდეოლოგია იმდენადაა ფესვგადგმული ამერიკულ კულტურაში, რომ მისი ნებისმიერი ალტერნატივა არაბუნებრივად გვეჩვენება.

კაპიტალიზმის დეფინიცია

კაპიტალისტური სისტემის ზუსტი ფორმა არ არსებობს, მაგრამ მის ყველა ფორმას ოთხი ძირითადი მახასიათებელი აქვს:

1. წარმოების საშუალებების *კერძო საკუთრება*;
2. *დაინტერესება და მოგების მოტივაცია*, როგორც ძირითადი ეკონომიკური ნაშა-ხალისებელი ფაქტორები;
3. შრომის, ნედლეულისა და პროდუქციის *კონკურენტული ბაზარი*;
4. საწარმოო დანესებულებების დაფუძნებისა და გაფართოების მიზნით განხორ-ციელებული მრავალჯერადი ინვესტიციები, რასაც *კაპიტალის დაგროვება* ეწო-დება.

კაპიტალიზმის იდეალური ფორმა ამ ოთხი კომპონენტისაგან შედგება.

ამ მახასიათებლებიდან პირველი, ალბათ, ყველაზე იოლია გასაგებად. ნამდვილ კაპი-ტალისტურ სისტემაში წარმოების ყველა მატერიალური საშუალება — დანყებული სასო-ფლო მიწებით, დამთავრებული ნავთობის გადამამუშავებელი და ბურთულიანი კალმების მწარმოებელი ქარხნებით — ცალკეული პირების ან კორპორაციების და არა სახელმწიფოს საკუთრებაა. წარმოების ყველა საშუალება **კაპიტალის** ანუ მეტი ქონების მოსაპოვებლად დაბანდებული სიმდიდრის ფორმაა, რომელიც საქონლის წარმოებით ან მომსახურების უზრუნველყოფით აღწევს მიზანს. კაპიტალისტური იდეოლოგიის მიხედვით, კაპიტალის კერძო საკუთრება ხელშეუხებელი უფლებაა. კაპიტალისტურ სისტემაში ძალაუფლება ეკუთვნის კაპიტალის მესაკუთრეებს და არა იმ მუშებს, რომელთაც ამ საწარმოო პრო-ცესში უშუალო მონაწილეობით კაპიტალის წარმოქმნა-დაგროვებაში შეაქვთ წვლილი.

კაპიტალიზმის მეორე განმსაზღვრელი თვისება ეხება ადამიანების ეკონომიკურ არ-ჩევანს. კაპიტალისტურ სისტემაში ეს არჩევანი ეფუძნება დაინტერესებას. მომხმარე-ბლები იმ პროდუქტს და მომსახურებას იღებენ, რომელიც სურთ (არჩევანი ამ შემთხ-ვევაში შეიძლება შეზღუდული იყოს მხოლოდ მათი გადახდის უნარით); მუშები საკუთარი

სურვილით ირჩევენ სამსახურებს (არჩევანი იზღუდება მათი გამოცდილებით, პროფესიული მომზადებითა და განათლებით); მწარმოებლები ირჩევენ იმ პროდუქციას და მომსახურებას, რომლის გაყიდვის სურვილიც აქვთ (ისინი იზღუდებიან მხოლოდ საინვესტიციო თანხით, ნედლეულით, მომხმარებელთა ინტერესით და მოგების გამომუშავების უნარით). მიუხედავად იმისა, რომ ყოველივე ზემოთქმული შეიძლება ეგოისტურ ეკონომიკურ არჩევანად მოგეჩვენოთ, ამ გადაწყვეტილებების საერთო შედეგი საკმაოდ მომგებიანია მთლიანად საზოგადოებისათვის. სწორედ ამ კონცეფციას დაუჭირა მხარი ადამ სმიტმა საკუთარ ნაშრომში „სახელმწიფოთა სიმდიდრე“ (1776/1976). ამ ნაშრომში მან თანამედროვე კაპიტალიზმის იდეოლოგია განავითარა (იხ. თავი 1). სმიტის მიხედვით, თვითდაინტერესებით მოტივირებული ეკონომიკური არჩევანი განაპირობებს იმ საქონლისა და მომსახურების წარმოებას, რომელიც დამოკიდებულია მომხმარებლის სურვილზე, რაც, თავის მხრივ, იწვევს საზოგადოების ქონების შესაბამის ზრდას. ამგვარად, მილიონობით ადამიანის არჩევანი, რომელიც ეფუძნება მათ ინტერესსა და მოტივაციას, განაპირობებს ეკონომიკის ფუნქციურ ინტეგრაციას.

ცხადია, მწარმოებელთათვის გადამწყვეტი მოტივაციაა მოგების მაქსიმალურად გაზრდა და, შესაბამისად, ქონების დაგროვება და ავტორიტეტის ამაღლება. როგორ შეიძლება, რომ ამგვარმა, ერთი შეხედვით ეგოისტურმა მოტივმა, სარგებელი მოუტანოს მთელ საზოგადოებას? საქმე იმაშია, რომ მწარმოებლები მუდმივად ცდილობენ, ახალი პროდუქცია მომხმარებელთა სურვილის გათვალისწინებით გამოუშვან და ამავე დროს მოიძიონ ახალი მეთოდები, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლებელი იქნება პროდუქციის ღირებულების შემცირება (დაბალი ფასი ნიშნავს, რომ პროდუქცია დიდი რაოდენობით გაიყიდება და, შესაბამისად, მწარმოებელი უკეთეს მოგებას ნახავს თითოეულ გაყიდულ ერთეულზე), რის შედეგადაც ხდება რესურსების ეფექტური გამოყენება და მომხმარებელი იღებს სასურველ საქონელსა და მომსახურებას სასურველ ფასად. აქედან გამომდინარე, მოგებული რჩება ყველა, სანარმოს ჩათვლით.

მაგრამ რა მოხდება, თუ მწარმოებლები მოგების გაზრდის მიზნით თავიანთი პროდუქციის ძალიან ძვირად გაყიდვას მოინდომებენ? ამ სიტუაციაში მხსნელად გვევლინება კაპიტალისტური ეკონომიკის კონკურენტული ბაზარი. თუ კონკრეტული კომპანია ზედმეტად მაღალ ფასს დაადებს საკუთარ პროდუქციას, მომხმარებლები, უბრალოდ, აღარ იყიდებიან მას და სანაცვლოდ სხვა კომპანიის მიერ წარმოებულ მსგავს პროდუქტს შეიძენენ. იგივე პრინციპი მოქმედებს შრომისა და სხვა რესურსების ბაზრებზეც. თუ მწარმოებელი მისაღებზე დაბალ ხელფასს გადაუხდის თანამშრომლებს, მისი საუკეთესო მუშები სხვაგან მოძებნიან სამსახურს, რაც პროდუქციის ხარისხის დაცემასა და, შესაბამისად, ზარალს გამოიწვევს. საბოლოო ჯამში, კომპანია ან გაზრდის ხელფასებს, ან იძულებული გახდება, შეწყვიტოს საქმიანობა. ასეა თუ ისე, შედეგი ყოველთვის ერთნაირია — საზოგადოება სარგებელს იღებს იმით, რომ პროდუქციას შესაბამისი ფასი ადევს, მომუშავეებს შესაბამისი ანაზღაურება აქვთ, რესურსები ეფექტურად გამოიყენება და კაპიტალისტიც „ნორმალურ“ მოგებას ნახულობს. ყოველ შემთხვევაში, ასეთია ჭეშმარიტი კაპიტალიზმის მოდელი. სინამდვილეში კი გიგანტურმა კორპორაციებმა შეიძლება არასამართლიანი ბრძოლა გააჩაღონ მცირე ბიზნესების წინააღმდეგ ან დაბალი ხელფასები დაანესონ იმ მუშახელისათვის, რომლებიც იოლად ვერ იპოვიან სხვა სამუშაოს.

კონკურენტული ბაზარი კიდევ ერთ შედეგს იწვევს კაპიტალისტურ სისტემაში. კერძოდ — მწარმოებლები მოტივირებული არიან, მოგების ნაწილი ბიზნესის გასაუმჯობეს-

სებლად დააბანდონ. მაქს ვებერის აზრით, კაპიტალიზმი ნიშნავს „წარმოებას მხოლოდ და მხოლოდ მოგების გაზრდის მიზნით“ (1904/1958). კაპიტალისტებს არ შეუძლიათ, გულზე დაკრეფილები ისხდნენ და დატკბნენ მოგებითა და კარგი ცხოვრებით. ასეთ შემთხვევაში მათი კონკურენტები ისარგებლებენ და შეიძლება იმდენიც კი მოახერხონ, რომ განცხრომას მიცემული ბიზნესმენები ბაზარს ჩამოაშორონ. ამიტომ კაპიტალისტები საკუთარი მოგების ნაწილს წარმოების მეთოდების გაუმჯობესებაში ხარჯავენ და ამით ინარჩუნებენ (და ხშირ შემთხვევაში ზრდიან) კონკურენციის განწევის უნარს. ნაშრომში „პროტესტანტული ეთიკა და კაპიტალიზმის სული“ ვებერი ამტკიცებდა, რომ რელიგიური ღირებულებების შეცვლამ, რაც დაკავშირებულია პროტესტანტულ რეფორმაციასთან, ხელი შეუწყო თანამედროვე კაპიტალიზმისთვის საჭირო კომპონენტების აღმოცენებას (იხ. თავი 1). ქრისტიანებს მოუწოდებდნენ, რომ თავი აერიდებინათ ფუფუნების ნივთების ცდუნებისათვის, ჩაეცვათ სადად და უბრალოდ, ემუშავათ გულდასმით და მიეღწიათ წარმატებისათვის.

თანამედროვე კაპიტალიზმის განვითარება

მიუხედავად იმისა, რომ დღეს კაპიტალიზმი ბუნებრივ მოვლენად გვეჩვენება, ის ყოველთვის როდი არსებობდა. ამ სისტემამ დამკვიდრება და ეკონომიკაში გაბატონება მხოლოდ XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დასაწყისში დაიწყო. ეს ის დროა, როდესაც ბრიტანეთის ინდუსტრიული რევოლუციის მაგალითს გერმანიამ, საფრანგეთმა და აშშ-მაც მიბაძა. მანამდე ყველა საზოგადოებაში ქონების დაგროვების ძირითადი წყარო და უმთავრესი საქმიანობა მიწათმოქმედება იყო.

ინდუსტრიული რევოლუციის საწინდარია მკვეთრად გაუმჯობესებული წარმოების მეთოდები, რაც პირველად სოფლის მეურნეობაში დამკვიდრდა. ამ შემთხვევაში საკვების შოვნას გაცილებით ცოტა ადამიანი სჭირდებოდა და ამიტომაც ბევრს მიეცა საშუალება, ქალაქებში გადაბარგებულიყო და საწარმოებში ეშოვა სამსახური. წარმოების ნაყოფიერება მნიშვნელოვნად გაიზარდა მას შემდეგ, რაც მწარმოებლებმა შრომის სპეციალიზაცია და დანაწევრება ისწავლეს. ახლა უკვე მხოლოდ ერთი ხელოსანი კი აღარ ასრულებდა მთლიან სამუშაოს, არამედ პროცესი რამდენიმე ეტაპად იყო დაყოფილი და თითოეულ ეტაპს ახორციელებდა ის ადამიანი, რომელმაც იცოდა, თუ როგორ გაეკეთებინა კონკრეტული საქმე მაქსიმალურად ეფექტურად. სამუშაოს დაყოფასთან ერთად პროცესიც უფრო გამარტივდა, რაც იმას ნიშნავს, რომ გაჩნდა კვალიფიციური მუშახელის დეფიციტი, რამაც, თავის მხრივ, განაპირობა მანქანა-დანადგარების განვითარების მოთხოვნა გარკვეული სამუშაოს შესასრულებლად. სპეციალურ მანქანა-დანადგარებში ჩადებული თითოეული ინვესტიცია საშუალებას აძლევდა მეწარმეს, იმავე რაოდენობის მუშახელით უკეთესი ხარისხის საქონელი ეწარმოებინა. ამის შედეგად, მუშების ნაწილმა სამუშაო დაკარგა, მაგრამ საზოგადოების ქონება გაიზარდა.

ინდუსტრიული კაპიტალიზმის უნარმა, გაეზარდა ეროვნული კაპიტალი, მორალურად გაამართლა ამ სისტემის არსებობა. მანამ, სანამ კაპიტალიზმის აღმასვლა დაიწყებოდა, მოგების მოტივაცია ადამიანის სიხარბესთან იყო დაკავშირებული. კაპიტალიზმის პერიოდში კი მოგების მოტივაცია მოიაზრება, როგორც საზოგადოებისათვის სასარგებლო რამ. სოციალურმა თეორეტიკოსმა ბერნარდ დე მანდვილმა შეაჯამა ეს ახლებური ხედვა და განაცხადა, რომ ზოგი „მანკი“ შეიძლება „საზოგადოებისათვის სასარგებლო“

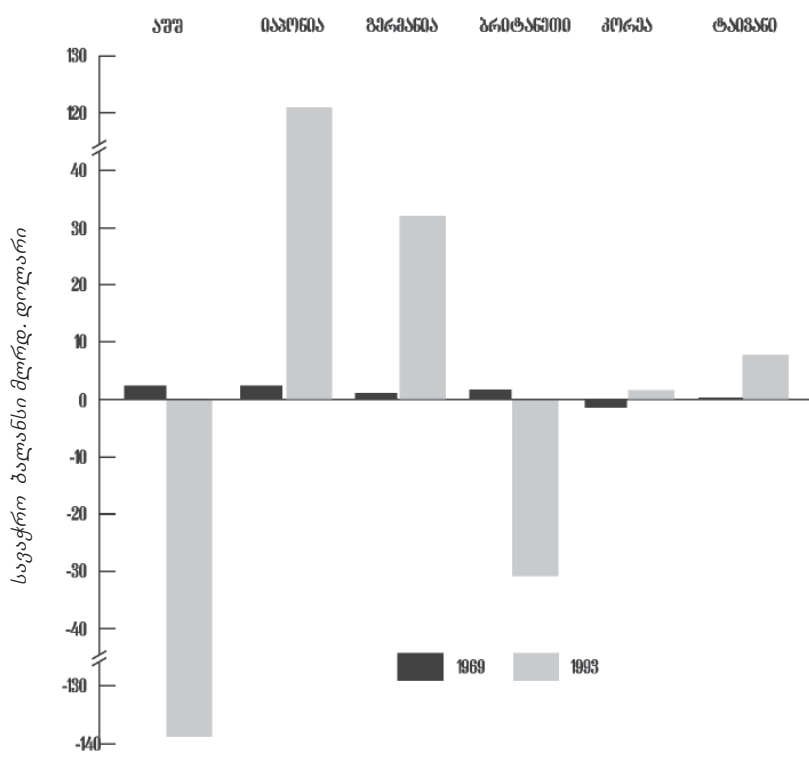
იყოს. მისი მოსაზრება ეფუძნება ზნეობას — სარგებლის ძებნა და გამდიდრება შეიძლება ეგოისტური საქციელია, მაგრამ ამ გზით ადამიანს სარგებელი მოაქვს არა მარტო საკუთარი თავისათვის, არამედ საზოგადოებისათვისაც. თანაც ამას შეიძლება სრულიად გაუცნობიერებლად აკეთებდეს (დიუმონი, 1977; ჰირშმანი, 1977).

თანამედროვე კაპიტალიზმმა არა მხოლოდ შეცვალა წარმოება, არამედ მნიშვნელოვნად გააფართოვა მისი განაწილება. თუკი აქამდე ვაჭრობა ძირითადად ერთ კონკრეტულ ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა, რადგან შორ მანძილზე საქონლის გადატანა რთული და სარისკო საქმე იყო, კაპიტალიზმმა ხელი შეუწყო სხვადასხვა სახელმწიფოს ბაზრების გაერთიანებას გზებისა და რკინიგზის მშენებლობით, რამაც, თავის მხრივ, გამოიწვია სავაჭრო ურთიერთობების გაფართოება და დარეგულირება. ბაზარი გაფართოვდა იქამდე, სადამდეც შესაძლებელი იყო საზღვაო ხომალდების მიმოსვლა. დაიწყო ნედლეულის შემოტანა მიყრუებული სოფლებიდან ინდუსტრიულ ადგილებში, ხოლო წარმოებული საქონელი მთელ მსოფლიოში პოულობდა მომხმარებელს. როგორც კარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი აღნიშნავდნენ, „მთელ დედამიწაზე პროდუქციის ბაზრის მუდმივად გაფართოების საჭიროება სდევნის ბურჟუაზიას. ის ყველგან იბუდებს, მკვიდრდება და ამყარებს კავშირებს“ (მარქსი და ენგელსი, 1848/1976, გვ. 451). კაპიტალიზმის გავრცობა ინდუსტრიული რევოლუციიდან იწყება და ჯერ კიდევ გრძელდება. კაპიტალიზმი იყო ევროპელების მიერ მთელი დანარჩენი მსოფლიოს კოლონიზაციის მცდელობის ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორი, განსაკუთრებით XIX-XX საუკუნეებში. მაგალითად, ბრიტანეთმა ინდოეთის დაპყრობის შემდეგ მთლიანად ამოძირკვა ადგილობრივი საფეიქრო ინდუსტრია და ინდოელები იძულებულნი გახდნენ, ბრიტანული ტანსაცმელი შეეძინათ.

კაპიტალიზმის გლობალიზაცია

1940-იანი წლების ბოლოდან 1960-იანი წლების ჩათვლით აშშ ერთპიროვნული ლიდერი იყო კაპიტალისტურ სამყაროში — ის ყველაზე მეტ საქონელს ყიდდა საზღვარგარეთ და მის ტერიტორიაზეც ყველაზე მეტი სახელმწიფო ცდილობდა ინვესტიციების განხორციელებას. თუმცა, 1970-იანი წლებიდან გლობალურმა ბაზარმა ცვლილებები განიცადა. ეს თავი სწორედ ცვლილების ერთი შთამბეჭდავი მაგალითით დავინახოთ, კერძოდ, იაპონური კორპორაციის მიერ როკფელერის ცენტრის შეძენით. ეს ფაქტი ახალი გლობალური ეკონომიკის ნიშანია — ამერიკამ დათმო ლიდერობა და ინტენსიურ კონკურენციაში ჩაერთო. მის სერიოზულ კონკურენტებად ჩამოყალიბდა არა მარტო იაპონია, არამედ სხვა აზიური ქვეყნებიც, მაგალითად, კორეა და ტაივანი. მრავალი ევროპული ქვეყანაც კონკურენტუნარიანი გახდა. უპირველეს ყოვლისა, ეს გერმანიას შეეხება, რომელმაც მეორე მსოფლიო ომში დამარცხების შემდეგ კვლავ აღიდგინა ეკონომიკური ძალაუფლება. ერთ-ერთმა კვლევამ, რომელიც 15 წამყვან ინდუსტრიულ ქვეყანას ეხებოდა, დაადგინა, რომ 1970-იან წლებში აშშ-ს ეკავა საერთაშორისო ბაზრის უდიდესი წვლილი, თუმცა 1980-იანი წლების დასასრულისკენ მან თითქმის ყველა სფეროში დათმო პოზიციები (გარდა ავიაციისა და ქაღალდის პროდუქციისა). დანარჩენმა ქვეყნებმა თხუთმეტი წამყვანი დარგიდან ხუთში გადაასწრეს აშშ-ს (საბანკო საქმე, ქიმიური ნივთიერებების წარმოება, ელექტროდანადგარები და ელექტრონიკა, რკინა და ფოლადი, მეტალები რკინის შემცველობის გარეშე) (ფრანკო, 1989).

ნებისმიერ ქვეყანაში უცხოური კონკურენცია მნიშვნელოვან როლს თამაშობს (იხ. ჩანართი გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები). 1980-იან წლებში აშშ-მ მარცხი განიცადა არა მხოლოდ საგარეო ვაჭრობის წილის გაზრდაში, არამედ უცხოური წარმოების საქონლის უპირატესობის შემცირებაშიც. მაგალითად, 1987 წლისათვის ამერიკაში ავტომობილების 26%, საინჟინრო და სამეცნიერო ინსტრუმენტების 31% და რადიოებისა და ტელევიზორების 60% იმპორტირებული იყო (აშშ-ს მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 1990გ). 1993 წელს იმპორტირებული საქონლის ღირებულება 139 მილიარდით აღემატებოდა ექსპორტის ღირებულებას, რაც ვაჭრობის სერიოზულ დეფიციტზე მიუთითებს (იხ. სქემა 15.1). ამავე დროს, ეკონომიკური ბაზრის მუდმივმა გლობალიზაციამ ე.წ. „საშინაო“ ეკონომიკაშიც გამოიწვია ახალი შედეგები. ძნელია ვილაპარაკოთ მხოლოდ აშშ-ის, ბრიტანეთის, გერმანიის ან იაპონიის ეკონომიკაზე, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ერთმანეთისაგან საზღვრებითაა გამიჯნული. მოვიყვანთ ჰარვარდის ყოფილი პროფესორის, ედუარდ რაიხის სიტყვებს:

სქემა 15.1 / საერთაშორისო ვაჭრობის ცვალებადი ბალანსი, 1969-1993 წლები.

აშშ-ის სავაჭრო ბალანსი — განსხვავება იმპორტისა და ექსპორტის ღირებულებას შორის — ბოლო 25 წლის განმავლობაში მნიშვნელოვნად დაირღვა საერთაშორისო ვაჭრობის გაფართოებასთან ერთად. 1969 წელს აშშ-ს მოკრძალებული მატება ჰქონდა ვაჭრობაში, მაგრამ 1993 წლისათვის ვაჭრობის დეფიციტმა 139 მილიარდი დოლარი შეადგინა, მაშინ, როცა იაპონიაში მოგება 121 მილიარდი დოლარი იყო, გერმანიაში კი — 32 მილიარდი დოლარი.

წყარო: მსოფლიო ბანკის მსოფლიოს განვითარების ანგარიში, 1995. 1995, ცხრილი 13.

როდესაც ამერიკელი ყიდულობს pontiak le mans ჯენერალ მოტორისისაგან, ის ძალაუნებურად ხდება საერთაშორისო ტრანსაქციის მონაწილე. მის მიერ გადახდილი 20000 დოლარიდან დაახლოებით 5600 სამხრეთ კორეაში მიდის ანყოზისათვის, 3500 დოლარი — იაპონიაში სპეციალური კომპონენტებისათვის (მაგ. მოტორი და ელექტრომონოწილობა), 1500 დოლარი — დასავლეთ გერმანიაში სტილისა და დიზაინისათვის, 800 დოლარი — ტაივანში, სინგაპურსა და იაპონიაში წვრილი ნაწილებისათვის, 500 დოლარი — ბრიტანეთში რეკლამისათვის და დაახლოებით 100 დოლარი — ირლანდიასა და ბარბადოსში მონაცემთა დამუშავებისათვის. თანხის დანარჩენი ანუ 8000 დოლარზე ნაკლები — ნაწილდება დეტროიტს (სტრატეგიისათვის), ნიუ-იორკს (ადვოკატები და ბანკირები), ვაშინგტონს (ლობისტები), დანარჩენ ამერიკას (სადაზღვევო კომპანიები და ჯანდაცვის ორგანიზაციები) და ჯენერალ მოტორისს აქციონერებს შორის, რომელთა დიდი ნაწილი აშშ-ში ცხოვრობს, მაგრამ სხვა ქვეყნის მოქალაქეა. პონტიაკის ამყმა მფლობელმა, რასაკვირველია, არაფერი იცის იმის შესახებ, თუ მის მიერ გადახდილი თანხის რამხელა ნაწილი გადავიდა ოკეანის გაღმა. ამას ჯენერალ მოტორსი აგვარებს თავისი გლობალური ქსელის წყალობით (რაიხი, 1991, გვ. 113).

ამერიკული კომპანიები უკვე აღარ არიან „ეროვნული ჩემპიონები“. 1950-იან წლებში მსხვილი ამერიკული კომპანიების კეთილდღეობა მთლიანად ამერიკის საშინაო ეკონომიკას ნიშნავდა. ეს კომპანიები ძირითადად ამერიკელ მუშებს ქირაობდნენ, ამერიკელ აქციონერებს უხდიდნენ დივიდენდებს და აწარმოებდნენ პროდუქციას ამერიკელი მომხმარებლისათვის. მაგრამ თანდათანობით დაიწყო მათი ქონების საზღვარგარეთ „გადინება“. „ამერიკა ფოლადივითაა“ — ამბობდა US Steel-ის მოტო, რაც გარკვეულწილად მართალიცაა. დღეს წარმოების მზარდ გლობალიზაციასთან ერთად ჩვენ უკვე აღარ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ წარმატებული „ამერიკული“ კომპანიები ამერიკის წარმატებულ შიდა ეკონომიკას ნიშნავს. იმ ფულის დიდი ნაწილი, რომელსაც ამერიკული კომპანიები ხარჯავენ, სხვა ქვეყნების მოქალაქეების ჯიბეში მიდის. მაგალითად, 1990 წელს, IBM-ის თანამშრომელთა 40%-ს უცხო ქვეყნის მოქალაქეები შეადგენდნენ და ეს მაჩვენებელი ჯერ კიდევ იზრდებოდა. Whirlpool-ის, კიდევ ერთი „ამერიკული“ კომპანიის თანამშრომლები ძირითადად უცხოელები არიან, ისევე როგორც Seagate Technology-ის შემთხვევაში (ეს კომპანია კალიფორნიაში დაფუძნდა და მსოფლიო ლიდერია კომპიუტერების მყარი დისკების წარმოებაში). როგორც ეროვნული სალაროს ხელმძღვანელი ამბობს, „ეროვნული სალარო არ არის ამერიკული კორპორაცია. ის არის მსოფლიო კორპორაცია, რომლის შტაბ-ბინა აშშ-ში მდებარეობს“ (ციტირებულია ეპშტაინის ნაშრომში, 1990-1991).

ახალი, გლობალური კორპორაციის მეორე მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ შვეიცარიული კომპანია ნესტლე, რომელიც თავისი 36 მილიონ დოლარიანი კაპიტალით საკვების მწარმოებელი ყველაზე დიდი კომპანიაა მსოფლიოში. კომპანია თავისი გაყიდვების 98 %-ზე მეტს შვეიცარიის ფარგლებს გარეთ აწარმოებს. ნესტლე ნამდვილად მულტინაციონალური კომპანიაა, არა მხოლოდ იმ თვალსაზრისით, რომ ის თავის საქმიანობას მსოფლიოს ხუთ კონტინენტზე აწარმოებს, არამედ მისი კორპორაციული კულტურიდან გამომდინარეც:

1990-იანი წლების დასაწყისში კომპანიის მთავარი აღმასრულებელი ოფიცერი გერმანელი იყო და ათი გენერალური მენეჯერიდანაც ხუთი არ გახლდათ შვეიცარიელი. იაპონიაში შინაური ცხოველების საკვების გაყიდვას ამერიკელი ედგა სათავეში, ავსტრალიაში ყავის გაყიდვებს ინდოელი ხელმძღვანელობდა, ხოლო საფრანგეთში იოგურტის გაყიდვებს — შოტლანდიელისა და წყნარი ოკეანის აუზში არსებულ ნესტლეს მენეჯერი სხვადასხვა ეროვნებისაა. ნესტლე იმდენად მიზანმიმართულად ცდილობს ადგილობრივ პირობებთან ადაპტაციას, რომ მან სპილოს ძეგლის სანაპიროზე ქარხანაც კი გახსნა, რომელიც მიწის თხილის ჩირს აწარმოებს (ბერნეტი და კავანაგი, 1994).

მსგავსი კორპორაციები, რომლებიც საკუთარ თავს მსოფლიო კორპორაციებად მოიაზრებენ, მნიშვნელოვან როლს შეასრულებენ ოცდამეერთე საუკუნის ეკონომიკაში.

გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები

ჯონჰენსია ახალ გლობალურ ეკონომიკაში

სშშ-ის ბრძოლას ახალ, გლობალურ ეკონომიკურ იერარქიაში მნიშვნელოვანი ადგილის შენარჩუნებისათვის, არაერთგვაროვანი შედეგები მოაქვს მისი მოქალაქეებისათვის. ამერიკული კომპანიების მიერ საერთაშორისო ბაზრის დაკარგვამ გამოიწვია სამუშაო ადგილების შემცირება, რაც, თავის მხრივ, განაპირობებს შემოსავლისა და სახელმწიფო ქონების კლებას. ლინდა სტირნისი (1992) აზრით, აშშ-ის მანუფაქტურული ინდუსტრიის დაკნინებამ პირდაპირი ან არაპირდაპირი ზიანი მიაყენა ამერიკელთა უმრავლესობას. ამის ერთი შედეგი იყო ქარხნებში ხელფასების შემცირება, რასაც თან დაერთო სამსახურების დაკარგვა. 1980 და 1989 წლებს შორის ამერიკის ეკონომიკამ დაკარგა სულ მცირე მილიონი მანუფაქტურული სამუშაო ადგილი, ხოლო ქარხნის მუშის საათობრივი ანაზღაურება 8.5 პროცენტით შემცირდა. დღეს ქარხნის მუშა იაპონიაში, საფრანგეთში, იტალიაში, გერმანიაში და დიდ ბრიტანეთში უფრო მეტს გამოიმუშავებს, ვიდრე მათი ამერიკელი კოლეგა (პრეზიდენტის ეკონომიკური ანგარიში, 1991).

მუშები, რომლებიც კარგავენ სამუშაოს მანუფაქტურულ სექტორში, ხშირად ცდილობენ ახალი სამსახურის პოვნას მომსახურების სფეროში. თუმცა, მომსახურების სექტორში მაღალანაზღაურებადი სამუშაო ადგილის არსებობა ჯანსაღი მანუფაქტურული საფუძვლის გარეშე ფაქტობრივად წარმოუდგენელია (იგულისხმება კომუნიკაციები, კვლევა და განვითარება, ტრანსპორტირება, დაზღვევა, იურიდიული მომსახურება, რეკლამა, ბუღალტერია, ფინანსები და ა.შ.). ხელმისაწვდომია მხოლოდ დაბალანაზღაურებადი სამსახურები — გამყიდველები, ოფიციანტები, საკვების დამამზადებლები, მოლარეები, დამლაგებლები და სანიტარული მუშაკები, მედლის დამხმარეები და საავადმყოფოს მეთვალყურეები (სტირნისი, 1992).

მაღალანაზღაურებადი სამსახურების შემცირების პირობებში გასაკვირი არაა, რომ ამერიკელების ცხოვრების სტანდარტები დაქვეითდა. ეს ცვლილებები შესამჩნევია, როგორც ქვეყნის მასშტაბით, ასევე სხვა ქვეყნებთან შედარებითაც (პომისი და სხვები, 1992). ერთ სულ მოსახლეზე ქონების მაჩვენებლის მიხედვით აშშ მეცხრე ადგილს იკავებს სკანდინავიის ოთხი ქვეყნის, გერმანიის, ისლანდიის, შვეიცარიისა და იაპონიის შემდეგ (ეკონომიკური კოოპერაციისა და განვითარების ორგანიზაცია, 1990). ცხადია, გლობალურ ეკონომიკაში ამერიკის კონკურენციის უნარის დაქვეითება დიდ გავლენას ახდენს თითოეული ადამიანის ცხოვრებაზე.

რაც კიდევ უარესია, ამერიკელების ბედი მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული მსხვილი საერთაშორისო კორპორაციების მმართველების გადაწყვეტილებაზე. გლობალური კორპორაციები აფუძნებენ ბიზნესს ერთ რომელიმე ქვეყანაში, მაგრამ როგორც კი მათი ფინანსური სარგებელი მოითხოვს, კაპიტალს დაუყოვნებლივ გადაისვრიან სხვა ქვეყანაში. ამის შედეგად მსოფლიოს მაღალგანვითარებულ ქვეყნებს, აშშ-ის ჩათვლით, ეკონომიკური არასტაბილურობის იგივე საფრთხე ემუქრებათ, რაც დიდი ხანია აზარალებს მესამე რიგის ქვეყნებს.

მსხვილ მულტინაციონალურ კორპორაციებს აქვს უნარი, უპირატესობა მოიპოვოს სამუშაო ძალისა და სხვა რესურსების ღირებულების მხრივ; თუმცა, ამ უნარს ამცირებს მათი მოტივაცია, დარჩნენ ერთ კონკრეტულ ადგილას, რაც, თავის მხრივ, ზრდის სამუშაოს დაკარგვის საფრთხეს კვალიფიციური მუშახელისთვისაც კი.

გლობალურ ბაზარზე ამერიკის პოზიციის გამყარებისა და ამერიკელების სამსახურით უზრუნველყოფის გარანტიის ამაღლებისათვის საჭიროა ამერიკული კომპანიების მიერ შიდა პროდუქციაში ინვესტიციების მოცულობის გაზრდა. ეს გულისხმობს არა მხოლოდ ახალი მანქანა-დანადგარების შეძენას, არამედ განათლებაში, პროფესიულ გადამზადებაში, ტრანსპორტსა და სხვა ჯანსაღი შიდა ეკონომიკისათვის საჭირო სამთავრობო პროგრამებში სახელმწიფო ინვესტიციების მხარდაჭერას. თუმცა, მრავალი ბიზნეს-ლიდერი უპირატესობას ანიჭებს სამხედრო სექტორის მხარდაჭერას, რაც მიზნად ისახავს სტაბილური საერთაშორისო გარემოს შენარჩუნებას. ეს კი, თავის მხრივ, ხელს შეუწყობს გლობალური ვაჭრობისა და ინვესტიციების აყვავებას (ფერკიუსონი და როჯერსი, 1986) და განაპირობებს შიდა ეკონომიკური ბაზისის შესუსტებას.

სოციოლოგების ნაწილი მიიჩნევს, რომ შიდა ინვესტიციების მხარდაჭერის მიზნით, აშშ-ს ესაჭიროება ეროვნული ინდუსტრიული პოლიტიკა, რაც შემუშავებული აქვთ მის ძირითად კონკურენტებს (სტირნსი, 1992). მაგალითად, გერმანიასა და იაპონიაში მთავრობა და ბიზნესსექტორი აქტიურად თანამშრომლობს და ერთად იბრძვის ეროვნული ეკონომიკის გასაძლიერებლად. მთავრობა მიზანმიმართულად უწყობს ხელს ქვეყნის კეთილდღეობისათვის მნიშვნელოვანი სფეროების განვითარებას. მაგალითად, 1950-იან წლებში იაპონიის მთავრობამ იმით შეუწყო ხელი კონკურენტუნარიანი კომპიუტერული ინდუსტრიის განვითარებას, რომ დააწესა დამცავი ტარიფები და კვოტები, დააფინანსა კვლევისა და განვითარების პროექტები და ფინანსურად დაეხმარა კომპანიებს. შედეგად 1970 წლისათვის იაპონიის წილი მსოფლიო კომპიუტერულ ბაზარზე 60%-ით გაიზარდა (სტირნსი, 1992).

ლინდა სტირნსის (1992) აზრით, ამერიკის ინდუსტრიულმა პოლიტიკამ უნდა გააერთიანოს სამი რამ: უპირველეს ყოვლისა, მან მხარი უნდა დაუჭიროს ზრდის მაღალი პოტენციალის მქონე ახალი სფეროების განვითარებას (მაგ., ბიოგენეტიკა ან რობოტები). ამის გაკეთება მთავრობას შეუძლია მაღალი კვალიფიკაციის მქონე მუშახელის უზურნველყოფით, კვლევისა და განვითარების შესახებ პროექტების შემუშავებით და აგრეთვე დაბალი საპროცენტო განაკვეთიანი ხანგრძლივი სესხებით. ამის შემდეგ სახელმწიფო ინდუსტრიულმა პოლიტიკამ უნდა ხელი შეუწყოს იმ მოძველებული ინდუსტრიების მოდერნიზაციას, რომლებსაც ჯერ კიდევ მოეპოვებათ იმის პოტენციალი, რომ კონკურენცია გასწიონ საერთაშორისო ბაზარზე (მაგალითად, ფოლადის წარმოება). ამისათვის საჭიროა იმპორტის შეზღუდვა უცხოური ფირმებისათვის, რათა ადგილობრივ კომპანიებს მიეცეს მანქანა-დანადგარების შეძენისა და ინვესტიციების მოზიდვის საშუალება. და მესამე — ეროვნულმა ინდუსტრიულმა პოლიტიკამ ხელი უნდა შეუწყოს იმ სფეროების გაუქმებას, რომლებსაც ზრდის პოტენციალი აღარ გააჩნიათ. ამისათვის სახელმწიფოს შეუძლია დასაქმებულებს გადამზადების პროგრამები შესთავაზოს, ხოლო შესაბამის კომპანიებს ხელი შეუშალოს და არ გააფლანგინოს დრო და ფული ამაო ინვესტიციების ძებნაში. სტირნსის აზრით, მხოლოდ ამგვარადაა შესაძლებელი, რომ აშშ-მ კვლავ აღიდგინოს ეკონომიკური სიძლიერე ახალ საერთაშორისო ეკონომიკაში.

მთავრობის ხოცი კაპიტალისტუხ სისტემებში

ადამ სმითი ალბათ ვერასდროს წარმოიდგენდა, რომ კაპიტალიზმი ასე გავრცელდებოდა მსოფლიოში და დღევანდელ სახეს მიიღებდა. ის ასევე ვერ წარმოიდგენდა, რომ ამა თუ იმ ქვეყნის ხელისუფლება ამ დონეზე ჩაერეოდა ეკონომიკაში, როგორც ეს დღეს ხდება. ეკონომიკის სმითისეული გაგება ძირითადად ფუნქციური იყო. ის ფიქრობდა, რომ ყველა იმ პირის ეკონომიკური მოქმედება, რომლებსაც უფლება აქვთ, გააკეთონ არჩევანი, გაერთიანდებოდა საერთო ეკონომიკური სისტემის საკეთილდღეოდ. მისი რწმენით, სახელმწიფომ ნეიტრალური პოლიტიკა უნდა აირჩიოს და არჩევანის პირისპირ დატოვოს ბინზესი, დასაქმებულები და მომხმარებლები. სმითის მოსაზრებით, კონკურენცია თავისი დაჯილდოებისა და დასჯის მექანიზმებით აამუშავებდა მთელ სისტემას. სახელმწიფოს ერთადერთი მოვალეობაა, ითამაშოს „ხელისშემწყობის“ როლი, ანუ უზრუნველყოს მწარმოებლები და მომხმარებლები შესაბამისი საქონლითა და მომსახურებით (მაგალითად, ფულით, გზებით, სამოქალაქო სასამართლოებით და ა.შ.), რაც საშუალებას მისცემს მათ, განახორციელონ ეკონომიკური ტრანსაქციები.

ეკონომიკის სხვა თეორეტიკოსები კი ამტკიცებენ, რომ სახელმწიფო უფრო მეტად ეკონომიკურ სისტემებში უნდა ჩაერთოს, რადგან ეკონომიკის იდეალური ინტეგრაცია ავტომატური და ბუნებრივი პროცესი არ არის. ამ მოსაზრებას ბევრი იზიარებს. „ხელისშემწყობის“ ფუნქცია სახელმწიფოს ერთ-ერთი და არა ერთადერთი ფუნქციაა, რომელსაც ის თანამედროვე კაპიტალისტურ სისტემებში ასრულებს. მისი მეორე როლია „დამხმარეს“ როლი, ანუ სახელმწიფო უნდა დაეხმაროს სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფს — ღარიბებს, უმუშევრებს და უნარშეზღუდულებს და არც დაბალფასიანი იმპორტის შემოდინების საფრთხის წინაშე მდგარი კონკრეტული ინდუსტრიები დატოვოს უყურადღებოდ. საინტერესოა, რომ სახელმწიფო ზოგჯერ ეხმარება ერთ ჯგუფს მეორეს წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამავე დროს თანამედროვე კაპიტალისტურ სისტემებში მთავრობები ასრულებენ „რეგულატორების“ ფუნქციასაც. ისინი იცავენ ბიზნესებს უსამართლო კონკურენციისაგან, მომხმარებლებს — პოტენციურად საზიანო პროდუქტისაგან, უმცირესობებს — უსამართლო დისკრიმინაციისაგან და ა.შ. მთავრობები საქონლისა და მომსახურების ყველაზე მსხვილი „მომხმარებლებიც“ არიან ხოლმე. სამთავრობო კონტრაქტები ხნაგრძლივი და წარმატებული ბიზნესის სანაშენი, რაც, თავის მხრივ, საშუალებას აძლევს კორპორაციებსა და კომპანიებს, განახორციელონ ფართო მასშტაბის კვლევები და იზრუნონ განვითარებაზე. შედეგად კი ჩნდება ახალი გამოგონებები და ინერგება სიახლეები, რაც მომგებიანია საზოგადოებისათვის. მაგალითად, თანამედროვე კომპიუტერული ინდუსტრიის განვითარებას, პერსონალური კომპიუტერებისა და პროგრამული უზრუნველყოფის ფართო არჩევანის ჩათვლით, მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ისეთმა მსხვილმა სამთავრობო სააგენტოებმა, როგორიცაა, მაგალითად, IRS-ი (ბურნჰემი, 1983).

დღეს აშშ-ში მთავრობა ძირითად და აუცილებელ როლს ასრულებს ეკონომიკაში. ის არის ორივე ერთად — რეგულატორიც და მომხმარებელიც. სამთავრობო სააგენტოების გარეშე, რომლებიც მუდმივად აკონტროლებენ თავისუფალ მენარმეთა საქმიანობას, თაღლითობა, უსამართლო ფასები, საშიში პროდუქტები და გარემოს დაზიანებას გაცილებით უფრო გავრცელებული იქნებოდა, ვიდრე დღეს არის. ასევე უმნიშვნელოვანესია სახელმწიფოს, როგორც ძირითადი მომხმარებლის როლი. სახელმწიფო ყოველწლიურად მილიარდობით დოლარს ხარჯავს ბიუჯეტიდან ამერიკული კომპანიებისა და კორპორა-

ციების მიერ წარმოებული მომსახურებისა და საქონლის შესაძენად. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს მიერ მაღალტექნოლოგიური საქონლის შეძენა, რადგან ამით ხელი ეწყობა ინოვაციების დანერგვასა და განვითარებას.

სოციალიზმი: კაპიტალიზმის აღტეხნატივა?

კაპიტალიზმის ალტერნატივა — **სოციალიზმი**, კონკურენციასთან შედარებით უპირატესობას სოციალურ თანამშრომლობას ანიჭებს და საზოგადოების საჭიროებას უფრო მაღლა აყენებს, ვიდრე შეძლებული სოციალური კლასისას. სოციალიზმის მისაღწევად ყველაზე გავრცელებული მიდგომები გულისხმობს წარმოების საშუალებების კონტროლს ან საკუთრებას მთლიანად საზოგადოების ან მუშათა თემების მიერ.

სოციალისტების მიერ კაპიტალიზმის კრიტიკა

სოციალიზმის კონცეფცია XIX საუკუნეში განვითარდა იმ ადამიანების მიერ, რომლებიც მკაცრად აკრიტიკებდნენ კაპიტალიზმს. კაპიტალიზმის იდეამ ინდუსტრიული რევოლუციის პერიოდში ბევრზე შოკისმომგვრელი ეფექტი მოახდინა. ადრინდელი ნახშირზე მომუშავე ქარხნები გამონაბოლქვით უკიდურესად აბინძურებდნენ გარემოს. ახლა ტექნოლოგიურმა პროგრესმა ათასობით მუშა სამუშაოს გარეშე დატოვა. მთელი მოგება ქარხნების მფლობელების ჯიბეებში მიდიოდა და არა იმ მუშებისა, რომლებიც რეალურად ქმნიდნენ პროდუქციას. მდიდარი კაპიტალისტებისა და ქარხნებში მძიმე სამუშაოს შემსრულებლების შემოსავალი ძალზე განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან (ეს განსხვავება დღემდე არსებობს). მფლობელები ხშირად ცდილობდნენ, ხელი შეეშალათ მუშათა თავყრილობისათვის, რადგან საფუძვლიანად შიშობდნენ, რომ ასეთი თავყრილობები შრომითი კავშირების დაარსების საფუძველი გახდებოდა (რაც არაერთხელ მოხდა კიდეც). ისე ჩანდა, რომ სიხარბემ დაჩრდილა ზნეობა და საერთო სარგებლის სურვილი — მწარმოებლები მუდმივად ამცირებდნენ ხელფასებს, ზრდიდნენ სამუშაო დღის ხანგრძლივობას და უმოწყალოდ იყენებდნენ დედამიწის ამოწურვად რესურსებს, მხოლოდ იმისთვის, რომ უფრო და უფრო მეტი სარგებელი ენახათ. კრიტიკოსებმა დაიწყეს გამოსვლები „მორალური ეკონომიკის“ მოთხოვნით (ტომსონი, 1968). მათ სურდათ სისტემა, სადაც არ იარსებებდა არა მხოლოდ კაპიტალიზმისათვის დამახასიათებელი მანკიერებები (მაგალითად, არასრულწლოვანთა შრომა, საშიში სამუშაო პირობები, დაბალი ხელფასები და გრძელი სამუშაო დღე), არამედ, შენარჩუნდებოდა ტრადიციული სათემო ცხოვრება, რომელსაც კაპიტალიზმი ნელ-ნელა ანადგურებდა. სწორედ ამ სიტუაციაში ჩამოყალიბდა სოციალიზმი.

ადრეული სოციალისტები იყვნენ ქრისტიანები, რომელთა რელიგიური მრწამსი გამოხატავდა კაპიტალისტების გაუმაძღრობასა და სიხარბეს. მათ შორის იყვნენ ქარხნების რიცხვის ზრდის გამო უმუშევრად დარჩენილი ხელოსნები. გარდა ამისა, სოციალისტების რიგებში მრავალად იყვნენ უტოპისტები, რომლებიც იდეალური საზოგადოების შექმნაზე ოცნებობდნენ. კაპიტალიზმის ადრინდელ კრიტიკოსებს შორის კარლ მარქსი ყველაზე გავლენიანი გახლდათ. ის არც კაპიტალიზმის მორალური კრიტიკოსი იყო და არც უტოპისტი — მარქსი იყო მეცნიერი, რომელიც ცდილობდა, ემპირიულად განევითარებინა თეორია, რომელიც ეკონომიკას სოციალურ ორგანიზაციასთან დააკავშირებდა.

როგორც პირველი და მეშვიდე თავების შესწავლისას ვნახეთ, მარქსი ყურადღებას ამახვილებდა კაპიტალისტების მიერ მუშათა კლასის ექსპლუატაციაზე. ის ამტკიცებდა, რომ ამგვარი ძალადობა კაპიტალიზმის შეუქცევადი შედეგია და არა კაპიტალისტების ზნეობის დეფიციტი. კაპიტალისტების მოგება ეფუძნება მუშახელს და არა იმ საქონლის ღირებულებას, რომელსაც ისინი უშვებენ. მუშების ხელფასების მატება გამოიწვევს მოგების შემცირებას და, აქედან გამომდინარე, კაპიტალისტებს ბაზრის მიტოვების სურვილიც კი შეიძლება გაუჩნდეთ. თუმცა, მთავარი მაინც უცვლელად რჩება: მუშებს, რომლებსაც დაბალი ხელფასები აქვთ, არ შეუძლიათ იმ პროდუქციის შეძენა, რომელსაც თავად ამზადებენ ქარხნებში. თუ კონკრეტულ საქონელზე მოთხოვნა დაეცემა, კაპიტალისტები მუშებს სამსახურიდან დაითხოვენ, მაგრამ ეს მხოლოდ გააუარესებს მდგომარეობას, რადგან ამ საქონელზე მოთხოვნა კიდევ უფრო დაეცემა — არც უმუშევრებს აქვთ შეძენის საშუალება. თუ კაპიტალიზმი არ დაინგრა და მოიშალა ამგვარი კრიზისების დროს, მარქსის აზრით, მუშები ეტაპობრივად შეიცნობენ საერთო ინტერესს და გაერთიანდებიან კაპიტალისტური რეჟიმის დასამხობად.

მარქსის რამდენიმე პროგნოზი გამართლდა, რამდენიმე — არა. მან სწორად იწინასწარმეტყველა ის კრიზისი, რომელიც ამერიკამ 1930-იან წლებში განიცადა „დიდი დეპრესიის“ სახით. მარქსმა ისიც კი იწინასწარმეტყველა, რომ კაპიტალისტები ხანდახან ომის საფრთხის წინაშეც დადგებოდნენ, როდესაც მზარდი პროდუქციის გასაღების პრობლემა შეიქმნებოდა. ის, რაც მარქსმა ვერ განსაზღვრა, იყო მთავრობის მონაწილეობა ეკონომიკურ პროცესებში — სწორედ ის, რამაც იხსნა ამერიკა განმეორებითი „დიდი დეპრესიისაგან“ (თუმცა, მცირე კრიზისები პერიოდულად მაინც ხდება მსოფლიოში; ვალერშტაინი, 1984). მარქსი ასევე შეცდა, როდესაც განაცხადა, რომ კაპიტალისტურ საზოგადოებებში მუშები ისეთ სიღატაკეში ჩავარდებოდნენ, რომ გაერთიანდებოდნენ და გადატრიალებას მოაწყობდნენ. გასული 200 წლის განმავლობაში თანამედროვე კაპიტალისტურ ქვეყნებში მუშების მდგომარეობა საგრძნობლად გაუმჯობესდა, თუმცა მაინც არ მოხერხდა მათსა და კაპიტალისტებს შორის არსებული ნაპრალის ამოვსება. მაგრამ სავარაუდოდ, ცხოვრების სტანდარტების გაუმჯობესება ნაწილობრივ კაპიტალისტების მიერ განვითარებად ქვეყნებში მუშების ექსპლუატაციის შედეგაცაა (როქსბოროუ, 1990). ალბათ, ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ სოციალისტური რევოლუციები, რომლებიც აქამდე მომხდარა მსოფლიოში, კაპიტალისტურ ქვეყნებში კი არ მოხდა, არამედ კაპიტალისტური განვითარების გარდამავალ ეტაპზე მყოფ განვითარებად ქვეყნებში.

ექსპერიმენტები სოციალიზმში

სოციალისტები არა მხოლოდ აკრიტიკებდნენ კაპიტალიზმს, არამედ შეეცადნენ კიდევ მის შეცვლას. აშშ-ში მათი მცდელობა ძირითადად მიმართული იყო კაპიტალისტებისათვის უფრო მეტი სოციალური პასუხისმგებლობის დაკისრებისაკენ. სწორედ მათი მცდელობის შედეგად შემოიღეს კანონი მინიმალური ხელფასის შესახებ, დაწესდა უმუშევრობის დაზღვევა. დასავლეთ ევროპაში სოციალისტებმა კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი რეფორმები გაატარეს — მუშებს უფრო საიმედო დაცვა შეუქმნეს, მეტი შეღავათების მოპოვება შეძლეს სოციალურად დაუცველი ფენისათვის, ხოლო მათი მონდომებით ჯანდაცვა უფასო გახდა ან, უკიდურეს შემთხვევაში, ძალზე დაბალი ფასი დაედო. ამ ქვეყნებმა შეინარჩუნეს კაპიტალიზმის ძირითადი თვისებები, მაგრამ ირწმუნებიან, რომ მათი

ქვეყნის სისტემებს აშშ-სთან შედარებით გაცილებით სუფთა სოციალური სინდისი აქვთ. ამის შედეგად დასავლეთ ევროპის ქვეყნებს ხშირად უწოდებენ *დასავლურ დემოკრატია*ს. დანარჩენ მსოფლიოში, კერძოდ — რუსეთში, აღმოსავლეთ ევროპაში, ჩინეთსა და კუბაში, სოციალისტები შეეცადნენ, რევოლუციური გზებით ჩაენაცვლებინათ კაპიტალიზმი. მათ უარყვეს კერძო საკუთრება, კონკურენტული ბაზარი და მოგების მოტივაცია. ზოგადად, სოციალისტური რეფორმები უფრო წარმატებული აღმოჩნდა, ვიდრე რევოლუციური სოციალიზმი. ამ ფაქტს დავადასტურებთ დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში განხორციელებული სოციალისტური რეფორმებისა და ყოფილ საბჭოთა კავშირში მომხდარი სოციალისტური რევოლუციის განხილვისას. მეჩვიდმეტე თავში კი, რომელიც გლობალურ უთანასწორობას ეხება, ვნახავთ, როგორ მუშაობს სოციალიზმი მესამე რიგის ქვეყნებში.

სოციალისტური რეფორმა. დასავლეთ ევროპის დემოკრატიული ქვეყნების ეკონომიკური სისტემები სოციალური რეფორმის შედეგადაა შექმნილი, ამ სახელმწიფოებში სხვადასხვა ყაიდის სოციალისტები (როგორც მარქსისტები, ასევე არამარქსისტები) უერთდებიან შრომით კავშირებსა და სხვა ჯგუფებს, რათა არჩევნების გზით ძალაუფლება მოიპოვონ. ყველაზე წარმატებული სოციალისტური პარტია სკანდინავიაშია. გარდა ამისა, სოციალისტები ავსტრიაში, გერმანიაში, საფრანგეთში, დიდ ბრიტანეთსა და ესპანეთშიც საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ლიდერობდნენ, ხოლო რაც შეეხება იტალიას, მათ იქ ძალაუფლება გაიყვეს.

დასავლეთ ევროპის სოციალიზმი განსხვავდება მარქსის მიერ ნაწინასწარმეტყველები სოციალისტური ეკონომიკური სისტემისაგან — დასავლეთევროპული სოციალიზმი არ აღიარებს წარმოების ყველა საშუალების სახელმწიფო კუთვნილებას. შევედეთ სოციალისტური მთავრობები არეგულირებენ ინდუსტრიას, მაგრამ არ დაპატრონებიან მას. საფრანგეთში სოციალისტები მოითხოვენ ძირითადი ინდუსტრიებიდან მხოლოდ ზოგის გადაცემას სახელმწიფო მფლობელობაში. დასავლეთ ევროპის სოციალისტური სისტემების უმეტესობა არ გულისხმობს ცენტრალურ დონეზე იმის დაგეგმარებას, თუ რა უნდა იქნეს წარმოებული, ვინ უნდა აწარმოოს და როგორ უნდა განაწილდეს წარმოებული პროდუქცია. ამის ნაცვლად, ამ სისტემებში არსებობს მძაფრი კონკურენცია ცალკეულ პირებსა და კომპანიებს შორის საქონლისა და მომსახურების უზრუნველყოფისას. ამგვარად, დასავლეთ ევროპის დემოკრატიულმა სოციალისტურმა სახელმწიფოებმა კაპიტალიზმის განადგურების ნაცვლად მთავრობები გამოიყენეს მის ასალაგმად და მუშების კეთილდღეობის დასაცავად.

დასავლეთევროპული სოციალიზმის ზოგმა ასპექტმა სხვებზე კარგად იმუშავა. მაგალითად, სახელმწიფოს მიერ ძირითადი ინდუსტრიების მისაკუთრებამ (ამ პროცესს ნაციონალიზაცია ეწოდება) სხვადასხვა შედეგი გამოიღო — სახელმწიფო კუთვნილებაში გადაცემულმა ზოგმა ბიზნესმა გააგრძელა წარმატებით საქმიანობა, მაგრამ რიგ შემთხვევებში ეს ასე არ მომხდარა. ნაციონალიზაციის პროცესი წარმატებული გამოდგა კომუნალური მომსახურებისა და სატრანსპორტო ინდუსტრიის შემთხვევაში, მაგრამ საპირისპირო შედეგი აჩვენა წარმოების ინდუსტრიის შემთხვევაში. განსაკუთრებით ბევრი პრობლემა იჩენს ხოლმე თავს, როდესაც ხდება გაკოტრებული კომპანიის ნაციონალიზაცია თანამშრომლებისათვის სამუშაოების შენარჩუნების მიზნით. დემოკრატიული ქვეყნების სოციალისტთა მცდელობა, ეზრუნათ კერძო სექტორში დასაქმებული მუშების კეთილდღეობის უზრუნველსაყოფად, კიდევ უფრო წარმატებული და მყარი შედეგით

დაგვირგვინდა. ამგვარი მცდელობების შედეგად შემოიღეს უმუშევართა დახმარება, გაუმჯობესდა ჯანდაცვის სისტემა და ღარიბთა დახმარების მიზნით შექმნილი პროგრამები. ამ მცდელობების შედეგად გაუმჯობესდა ზოგადი სამუშაო პირობებიც, მაგალითად, გაიზარდა მინიმალური ხელფასის ოდენობა და გაუმჯობესდა უსაფრთხოების სტანდარტები სამუშაო ადგილებზე. კეთილდღეობის შენარჩუნებისაკენ მიმართული ასეთი ნაბიჯები ამ ქვეყნებს სულაც არ დაუჯდათ აღმასვლისა და წარმატების ფასად. მაგალითად, შვედეთში, სადაც 1945 წლიდან ძირითადად სოციალისტები ლიდერობენ, აშშ-სთან შედარებით ცხოვრების გაცილებით უკეთესი სტანდარტებია. ახლო წარსულში იტალიასა და საფრანგეთში სოციალისტი პრეზიდენტების მოსვლის შემდეგ, ეკონომიკურმა ზრდამ უფრო მაღალ მაჩვენებელს მიაღწია, ვიდრე აშშ-ში (თუმცა სოციალისტების მმართველობა ქვეყანაში ეკონომიკური სტაბილურობის გარანტი არ არის). დაბოლოს, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში გატარებულმა სოციალისტურმა რეფორმებმა ხელი შეუწყო მოსახლეობაში ეკონომიკური უთანასწორობის მნიშვნელოვნად შემცირებას (ინგლჰარტი, 1990).

სოციალისტური რევოლუცია. მეოცე საუკუნეში სოციალისტური რევოლუციები და კომუნისტური სახელმწიფოების ჩამოყალიბება მსოფლიოს სხვადასხვა ნაწილში მოხდა, კერძოდ, — რუსეთსა და აღმოსავლეთ ევროპის ე.წ. „სატელიტური“ ქვეყნებიდან ჩინეთში, კუბაში, ვიეტნამსა და სხვა მესამე რიგის ქვეყნებში. იქიდან გამომდინარე, რომ ყოფილი საბჭოთა კავშირი იყო პირველი ქვეყანა, სადაც წარმატებით განხორციელდა სოციალისტური რევოლუცია და ყველაზე დიდხანს გაძლო კომუნისტურმა რეჟიმმა, ჩვენც მის მაგალითს გამოვიყენებთ.

რუსეთში სოციალისტური რევოლუცია 1917 წლის ოქტომბერში მოხდა. მაშინ ძალაუფლება ბოლშევიკებმა ჩაიგდეს ხელში. ბოლშევიკებმა, განსაკუთრებით ლენინის შემცველის, იოსებ სტალინის მმართველობის დროს, შექმნეს დიქტატორული ცენტრალური მთავრობა, სადაც კომუნისტური პარტიის წევრები აბსოლუტურ უმრავლესობაში არიან. ეს ყველაფერი სულაც არ ეწინააღმდეგებოდა მარქსის პროლეტარიატის დიქტატის კონცეფციას, რომლის მიხედვით, ამ დიქტატს უნდა ამოეძირკვა კაპიტალიზმის მანკიერებები და გზა გაეკვალა კომუნიზმისაკენ, სადაც სახელმწიფო თანდათანობით გაუჩინარდებოდა, რადგან ის, უბრალოდ, საჭირო აღარ იქნებოდა. კომუნიზმისაკენ გარდამავალ ეტაპს სოციალიზმი უწოდეს.

სოციალისტური პრინციპების თანახმად, საბჭოთა კავშირში წარმოების ყველა საშუალება სახელმწიფოს კუთვნილებაში გადავიდა. ეკონომიკურ გადანაცვლებებს, ბაზრის მონაწილეების ნაცვლად, დაგეგმარების მთავარი საბჭო იღებდა. წლიური და ხუთწლიანი გეგმების მეშვეობით, მოსკოვში არსებული კომიტეტის წევრები საზღვრავდნენ რა სახისა და რაოდენობის საქონელი უნდა გამოეშვა საწარმოს და როგორ უნდა განაწილებულიყო წარმოებული პროდუქცია. შემდეგ მინისტრები ადგილობრივ დონეზე აწესებდნენ კვოტებს თითოეული საბჭოთა ფაბრიკისა და სხვა საწარმოებისათვის. იქმომუშავე უამრავ მუშას კი ხელფასს სახელმწიფო უხდიდა. ამგვარად, დამგეგმავები იმედოვნებდნენ, რომ შეძლებდნენ წარმოებისა და განაწილების იმგვარი სისტემის ჩამოყალიბებას, რომელიც უფრო სამართლიანი და ხარჯთაღრიცხვის თვალსაზრისით უფრო ეფექტური იყო, ვიდრე კაპიტალისტური სისტემა.

პრობლემებმა დასაწყისშივე იჩინა თავი. გლეხები წინააღმდეგობას უწევდნენ სახელმწიფო მიწების კოლექტიურ დამუშავებას და, აქედან გამომდინარე, სსრკ-ს პრობლემები შეექმნა მოსახლეობის „გამოკვებისას“. ინდუსტრიის განვითარებისას საყოფაცხოვრე-

ბო მოხმარების საქონელთან შედარებით სამხედრო სფეროს ენიჭებოდა უპირატესობა. მოხმარების საგნები, დაწყებული ტუალეტის ქაღალდით და დამთავრებული ავტომობილებითა და ტელევიზორებით, დაბალი ხარისხითა და მუდმივი დეფიციტით გამოირჩეოდა (ასლუნდი, 1989). ადამიანები საათობით იდგნენ რიგებში კბილის პასტის ან საპნის შესაძენად. ამ დროს ხშირად ვრცელდებოდა ჭორი, რომ რაღაცას — ძალიან საჭიროსა და მაღალი ხარისხისას — წუთი-წუთზე მიიტანდნენ ამა და ამ მაღაზიაში. ხალხი მაშინვე იმ მაღაზიისკენ გარბოდა და ამის გამო თანამშრომლებს ხშირად უწევდათ სამსახურის გაცდენა (შმელევი და პოპოვი, 1989).

გარდა ამისა, ცენტრალურ დონეზე დაგეგმარებულ საბჭოთა ეკონომიკას მნიშვნელოვნად აფერხებდა ბიუროკრატია და კორუფცია, რომელსაც აძლიერებდა კომუნისტური პარტიის წევრებისაგან შემდგარი მცირერიცხოვანი ჯგუფის დიქტატურა. მწარმოებლებს არ გააჩნდათ მოტივაცია, ეწარმოებინათ მაღალი ხარისხის პროდუქცია შესაბამის ფასად. მთავრობის კუთვნილებაში მყოფი საბჭოთა საწარმოები არ ექვემდებარებოდა მიწოდებისა და საჭიროების კანონზომიერებას, როგორც ეს კაპიტალიზმის პირობებში ხდებოდა. თუ რომელიმე საწარმოს ხარჯები შემოსავალზე მეტი აღმოჩნდებოდა, სახელმწიფო ამ საწარმოს სუბსიდებს გამოუყოფდა. ის, რაც ერთნაირად მოეთხოვებოდა ყველა საბჭოთა მწარმეს, იყო წარმოების ამოცანების შესრულება. სახელმწიფო პასუხისმგებელი იყო ნედლეულის მომარაგებაზე და დასრულებული პროდუქციის შეძენაზე, რის შედეგადაც მზა პროდუქცია სახელმწიფოს კუთვნილ მაღაზიებს მიეწოდებოდა. მმართველების კარიერა დამოკიდებული იყო არა იმ ადამიანებზე, რომლებიც ყიდულობდნენ მათ მიერ წარმოებულ პროდუქციას, არამედ იმაზე, თუ როგორ ასიამოვნებდნენ ისინი მაღალჩინოსან ბიუროკრატებს. ამგვარად, პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესებისა და ეფექტური წარმოების მოტივაცია თითქმის არ არსებობდა, რის შედეგადაც საბჭოთა წარმოება ორსამჯერ მეტ რესურსს მოიხმარდა ერთი და იმავე რაოდენობის პროდუქტის წარმოებისათვის, ვიდრე ამერიკული კაპიტალისტური წარმოება (აგნაპეიანი, 1988).

საბჭოთა კავშირისათვის დამახასიათებელი მეორე პრობლემა გახლდათ მწარმოებლებისა და მომმარაგებლების კოორდინაცია. წარმოიდგინეთ, რომ ერთი ადამიანია პასუხისმგებელი ყველა საწარმოს საჭირო რაოდენობის ნედლეულით უზრუნველყოფაზე. ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ ნედლეულის ნაკლებობა და დაგვიანებით მიწოდება საბჭოთა კავშირში ნორმად ითვლებოდა. მწარმოებლებს ხშირად უწევდათ ნედლეულის დეფიციტის შევსება უხარისხო ალტერნატივით. ცენტრალურ დონეზე დაგეგმარებამ, რომელსაც შედეგად უკეთესი ეკონომიკური ინტეგრაცია უნდა მოჰყოლოდა, ვიდრე კაპიტალიზმის პირობებში, სრულიად საპირისპირო შედეგი გამოიღო: კერძოდ, დისფუნქციური წარმოებისა და განაწილების სისტემა, სადაც ეკონომიკის სხვადასხვა ნაწილი სუსტად იყო დაკავშირებული ერთმანეთთან.

1980-იანი წლების ბოლოსათვის სისტემაში თავი იჩინა გარკვეულმა პრობლემებმა, რამაც კრიზისის ხასიათი მიიღო. კომუნისტური პარტიის გენერალურმა მდივანმა, მიხეილ გორბაჩოვმა საფუძველი ჩაუყარა „გარდაქმნის“ (პერესტროიკის) კამპანიას, რომელიც მიზნად ისახავდა ეკონომიკის კომუნისტურ სისტემაში კაპიტალისტური ელემენტების თანდათანობით დანერგვას (ზასლავსკაია, 1990). მაგრამ „გარდაქმნით“ გათვალისწინებული რეფორმები ძალიან უმნიშვნელო და თანაც დაგვიანებული აღმოჩნდა. 1988 წლისათვის საბჭოთა ეკონომიკის მდგომარეობამ გაუარესებისაკენ აიღო გეზი და, საბოლოოდ, 1991 წელს საბჭოთა კავშირი რამდენიმე სხვადასხვა სახელმწიფოდ დაიშალა, რომლებმაც

შექმნეს „დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობა“, დაგმეს კომუნიზმი და კურსი კაპიტალიზმისაკენ აიღეს. აღმოსავლეთ ევროპის კომუნისტური ბანაკის მრავალმა ქვეყანამაც საკუთარი პრობლემის გადაჭრის გზად კაპიტალიზმი აირჩია.

კომუნიზმიდან კაპიტალიზმში გადასვლა აღმოსავლეთ ევროპაში

კაპიტალიზმისაკენ გადასვლის პროცესი ერთნაირი ტემპით არ წარმართულა აღმოსავლეთ ევროპის ყველა ქვეყანაში (ბეილისი, 1994). ეს პროცესი ყველაზე ჩქარი ტემპით ჩეხეთის რესპუბლიკაში განხორციელდა, შემდეგ — უნგრეთსა და პოლონეთში, ხოლო ყველაზე ნელა — ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა ალბანეთი და ბულგარეთი. რუსეთში, რომელიც ყველაზე დიდი პოსტსაბჭოური ქვეყანაა, ეს პროცესი საშუალო ტემპით მიმდინარეობს. ზოგადად, სწრაფი ტრანსფორმაციისათვის ისეთი ქვეყნები აღმოჩნდნენ მზად, რომლებსაც კარგად განვითარებული ეკონომიკური სისტემა ჰქონდათ.

იმ ქვეყნებშიც კი, რომლებშიც საზოგადოება კაპიტალისტურ პრინციპებს მიესაღმებოდა, ცვლილება ერთ ღამეში არ მომხდარა. შედარებით იოლია მცირე ზომის საცხოვრებელი, მაგრამ ძალიან ძნელია კერძო ინვესტიციების მოძებნა, მაგალითად, ფოლადის მწარმოებელი ქარხნებისათვის. იმ შემთხვევაში, თუ მოხერხდა ამგვარი ინვესტიციის მოძებნა, მისი უპირველესი მოთხოვნა იქნება მუშახელის შემცირება ხარჯების შემცირების მიზნით, რასაც ადრე, ჩვეულებრივ, სამოქალაქო უკმაყოფილება მოჰყვებოდა ხოლმე თან.

მიუხედავად იმისა, რომ ზოგ პოსტსაბჭოურ ქვეყანაში არჩევნების გზით ხელისუფლების სათავეში ყოფილი კომუნისტი ლიდერები მოვიდნენ, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ეს ქვეყნები ისევ კომუნიზმისაკენ შეტრიალდა. ყოფილი კომუნისტები ახლა საკუთარ თავს სოციალ-დემოკრატებს უწოდებენ და კაპიტალიზმის შედარებით რბილი ფორმისათვის იბრძვიან. ეს მიმზიდველად ჟღერს განსაკუთრებით იმ ამომრჩევლებისათვის, რომლებმაც მტკივნეულად გადაიტანეს სოციალური და ეკონომიკური ცვლილებები. წარმატებული ტრანსფორმაციაც კი მძიმე აღმოჩნდა ჩვეულებრივი ადამიანებისათვის, რადგან ამ პროცესებს, როგორც წესი, თან ახლავს უმუშევრობის მაღალი დონე და ფასების ზრდა.

კომუნიზმიდან კაპიტალიზმში სწრაფ გადასვლას თან ახლავს ფუნქციური ინტეგრაციის სერიოზული პრობლემები (ბურევიო და ლუკასი, 1992; კოვაჩი და ტარდოსი, 1992). აშშ-ში და სხვა კაპიტალისტურ ქვეყნებში სხვადასხვა სოციალური ინსტიტუტები ერთად მუშაობენ კაპიტალიზმის ასამოქმედებლად. აქ არსებობს კანონები, რომლებიც არეგულირებს საკუთრებას, საპენსიო ფონდებს, საპროცენტო განაკვეთებს. ასევე, არსებობს ფინანსური ბაზარი, სადაც ვაჭრობენ კომპანიების აქციებითა და ფასიანი ქაღალდებით, ხოლო სამთავრობო სამსახურები ყურადღებას აქცევენ ვაჭრობის პატიოსნებას. ამერიკაში მოქმედებს ბანკების უზარმაზარი ქსელიც, რომელიც მეწარმეებს სესხების აღების საშუალებას აძლევს, ამავე დროს საქმე კონტროლდება მთელი რიგი სამთავრობო სააგენტოების მიერ. თანამედროვე კორპორაციები სწორედ ამგვარ კაპიტალისტურ ინსტიტუტებზე არიან დამოკიდებულები, რომლებიც დასავლეთში ასწლეულების მანძილზე ვითარდებოდა, აღმოსავლეთ ევროპა კი მათ განვითარებას ერთ დეკადაში ცდილობს და გასაკვირი არცაა, რომ პრობლემებს აწყდება.

ამ პრობლემებს შორის მარეგულირებელი ინსტიტუტის არარსებობას პირველი ადგილი უკავია მნიშვნელობის თვალსაზრისით. მიუხედავად იმისა, რომ ამერიკელმა ბიზნესმენებმა შეიძლება უკმაყოფილება გამოთქვან სამთავრობო მარეგულირებელი სამსახურების მიმართ, ერთი რამ ფაქტია, რომ კაპიტალისტური სისტემა მათზეა დამოკიდებული. მაგალითად, ფასიანი ქაღალდებისა და სავალუტო კომისიის გარეშე თაღლითობა ალბათ გავრცელებული საქმიანობა იქნებოდა საქმიან წრეებში და ინვესტორები საკუთარ ფულს არავის ანდობდნენ, რაც, თავის მხრივ, შეამცირებდა სანარმოებისა და კომპანიებისათვის ხელმისაწვდომ რესურსებს. ანალოგიურად, პროფესიული უსაფრთხოებისა და ჯანდაცვის ადმინისტრაცია თვალყურს ადევნებს, რომ კაპიტალისტებმა არ მოინდომონ სანარმოების შენახვის თანხების შემცირება თანამშრომლების ჯანმრთელობისა და უსაფრთხოების რისკის ფასად, ხოლო გარემოს დაცვის სამსახური აკონტროლებს მათ საქმიანობას გარემოს დაბინძურების თავიდან აცილების კუთხით. აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში არც ერთი მსგავსი მარეგულირებელი სამსახური არ არსებობს კერძო საქმოსნებისათვის, რაც უკიდურესად ართულებს მოქმედი კაპიტალისტური სისტემის ჩამოყალიბებას.

კიდევ ერთი პრობლემა, რაც სერიოზულად აბრკოლებს აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების კაპიტალისტურ სისტემაში გადასვლას, არის დანაშაულის მაღალი მაჩვენებელი, რაც უმთავრესად თავისუფალ ბაზართან უნდა იყოს დაკავშირებული. უნგრეთში 1989-90 წლებში ქონებასთან დაკავშირებული დანაშაულებების რიცხვმა 69%-ით მოიმატა. პოლონეთშიც იგივე დაფიქსირდა. დანაშაულის მაჩვენებლის ზრდა იმითაცაა განპირობებული, რომ გარდამავალ პერიოდში ჯერ ისევ დამკვიდრების პროცესშია ახალი სოციალური და ეკონომიკური სისტემის წესები და სამართალდამცავ ორგანოებსაც ხშირად არ ჰყოფნით რესურსი და შესაძლებლობა ახალი კანონების გასატარებლად. (ლოტსპაიხი, 1995). ყველაზე შემაშფოთებელია ორგანიზებული დანაშაულის ქსელის ჩამოყალიბება, რომლის მიზანია, ბიზნესმენებს რეგულარულად გამოსძალოს ე.წ. „დაცვის ანაზღაურება“.

დანაშაულის გავრცელებამ ხელი შეუწყო ახალი კლასის აღმოცენებას აღმოსავლეთ ევროპაში. გაჩნდნენ მდიდარი ადამიანები, რომლებიც ფუფუნებაში ცხოვრობენ, ყიდულობენ ძვირადღირებულ, იმპორტირებულ საქონელს მაშინ, როდესაც მათი თანამემამულეების დიდი ნაწილი გადარჩენისათვის იბრძვის. მაგალითად, მოსკოვში, როლს-როისის წარმომადგენლობის გახსნიდან რამდენიმე საათში, ერთმა მამაკაცმა მანქანა 262000 დოლარად შეიძინა და თანხა ნაღდი ფულით გადაიხადა. ბევრია ისეთიც, რომლებიც 5000 დოლარად ყიდულობენ ხელოვნური ბენვის ქურქებს, „კარტიერის“ მაჯის საათში 6000 დოლარს იხდიან და ატარებენ 250000 დოლარად ღირებულ ბრილიანტის ბეჭდებს (პოპოვსკი და სხვები, 1994). ე.წ. „ახალი რუსების“ ასე თვალშისაცემი ფუფუნება გაღიზიანებისა და გულისწყრომის საბაზი ხდება ქვეყანაში, სადაც მოსახლეობის თითქმის 80 პროცენტი სიღარიბის ზღვარზე ან მის მიღმა ცხოვრობს.

კიდევ ერთი ფაქტორი, რაც აღმოსავლეთ ევროპელების უკმაყოფილებას ინვეეს, არის მათი კულტურული ნორმების სწრაფი ცვლილება. როგორც პირველ თავში აღვნიშნეთ, სოციოლოგიის ფუძემდებელი ემილ დურკჰაიმი ამტკიცებდა (1893/1985, 1897/1951), რომ კულტურის ფუნქციაა საზოგადოების უზრუნველყოფა წესებისა და შეზღუდვების სისტემითა და შესაძლო მოლოდინებით. მძაფრი სოციალური ცვლილებების დროს, როდესაც ეს კულტურული ელემენტები საფრთხის წინაშე დგება, ადამიანები ხშირად კარგავენ სოციალურ პასუხისმგებლობას და არ იციან, ვინ არიან და საით მიემართებიან. ეს მდგო-

მარეობა ანომიის სახელითაა ცნობილი და უმეტეს შემთხვევაში დანაშაულის დონის ზრდასა და მასობრივ უკმაყოფილებას უკავშირდება. აღმოსავლეთ ევროპაში ჩატარებულმა ერთ-ერთმა კვლევამ დაადასტურა, რომ იქაური მოსახლეობა თავს ზუსტად ისე გრძნობს, როგორც ამას დურკჰაიმის ანომიის თეორია აღწერს (არტსი, ჰერმკენსი და ვან ვიტი, 1885).

ბიზნეს-ინსტიტუტები აშშ-ში

იმ სტრუქტურული პრინციპების ანალიზის გარდა, რომლის გარშემოც ეკონომიკაა ორგანიზებული (მაგალითად: სახელმწიფო საკუთრება კერძო საკუთრების წინააღმდეგ, კონკურენტული ბაზარი ცენტრალურ დონეზე დაგეგმარების წინააღმდეგ) სოციოლოგია შეისწავლის იმ სხვადასხვა ინსტიტუტსაც, სადაც ხორციელდება ეკონომიკური მოქმედება. ამ შემთხვევაში იგულისხმება პროფესიული კავშირები, სავაჭრო პალატები, სავალუტო ბირჟები, სახელმწიფო სამსახურები და მრავალი სხვა ტიპის ორგანიზაცია. აშშ-ში ყველაზე მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ინსტიტუტები ბიზნესსაწარმოებია, ერთი მხრივ, გიგანტური კორპორაციებისა და, მეორე მხრივ, წვრილი საწარმოების ჩათვლით.

კორპორაციული ამერიკა

როდესაც კორპორაციულ ამერიკაზე ვსაუბრობთ, მხედველობაში გვაქვს ძირითადად მსხვილი კორპორაციები, თუმცა მათში მრავალი მცირე ბიზნესიცაა გაერთიანებული. კორპორაციულ ამერიკაში მცირერიცხოვანი გიგანტური კომპანიები განაგებენ ეკონომიკას. ზოგი მათგანი ერთ სფეროშია თავმოყრილი — მაგალითად, აწარმოებენ ნავთობს, ფოლადს ან ავტომობილებს. თუმცა, არსებობს მრავალპროფილიანი კორპორაციებიც, რომლებიც სხვადასხვა პროფილის მცირე კომპანიებისაგან შედგება. მაგალითად, გიგანტური კორპორაცია Nabisco ლიდერია თამბაქოს, საკონდიტრო ნაწარმისა და გაზიანი სასმელების წარმოებაში და დაკავებულია უძრავ ქონებასთან დაკავშირებული საქმიანობითაც.

კორპორაციის განმასხვავებელი ნიშანი მისი ინსტიტუციური სტრუქტურაა. **კორპორაცია** (სიტყვასიტყვით ნიშნავს „შექმნილ სხეულს“) არის ორგანიზაცია, რომელიც კანონითაა დაფუძნებული და მინიჭებული აქვს საკუთარი ძალაუფლება და ვალდებულება. ყველა კორპორაციას, ცალკეული პირების მსგავსად, შეუძლია დაეუფლოს ქონებას, წარდგეს სასამართლოს წინაშე მოსარჩელის ან მოპასუხის ამპლუაში, გააფორმოს სატენდერო ხელშეკრულებები (დენ-კოენი, 1986). კორპორაციაში, როგორც წესი, გამიჯნულია მფლობელობა და მართვა. კორპორაცია მისი აქციონერების საკუთრებაა. მის აქციებს შეიძლება ფლობდეს ათასობით ან მილიონობით ადამიანი და სხვა კორპორაციები. აქციონერები ცდილობენ, მოიზიდონ ინვესტიციები მოგების მიღების მიზნით. მათ არ აინტერესებთ კორპორაციის მართვა. იმ შემთხვევაში, თუ აქციონერი არ არის კმაყოფილი კორპორაციის მენეჯმენტით, ის ამჯობინებს, გაყიდოს აქციები, ნაცვლად იმისა, რომ სცადოს კორპორაციის მენეჯმენტის სტილის შეცვლა. კორპორაციას მართავენ მენეჯერები, ანუ ასობით ან ათასობით ადამიანი, რომლებსაც სხვა თანამშრომლების ზედამხედველობა ევალებათ.

შიდა მენეჯმენტისა და ფართომასშტაბიანი კაპიტალიზაციის წარმატებულმა მეთოდოლოგიამ ზრდის შესანიშნავი საშუალება მისცა კორპორაციებს. Ford Motor Compa-

ny-ს მოგება 1994 წელს 5.3 მილიარდი დოლარი შეადგინა. კორპორაციამ ამ წელს 130 მილიარდი დოლარის პროდუქცია გაყიდა და მისი უძრავი ქონება 219 მილიარდ დოლარს გაუტოლდა (Fortune, 1995 წლის 15 აპრილი). კორპორაციის წარმატება შეიძლება განაპირობოს ახალი პროდუქციის შექმნამ, წარმოების პროცესის გაუმჯობესებამ ან ეფექტურმა მარკეტინგმა. ამ წარმატების მიღწევა სხვა კომპანიების ყიდვის ხარჯზეცაა შესაძლებელი. ამგვარად, კორპორაციები წარმატებას აღწევენ არა მხოლოდ საკუთარი ფუნქციის შესრულებით ეკონომიკაში, არამედ მათ ხელთ არსებული ძალაუფლების გამოყენებითაც. ამ უკანასკნელის მაგალითია სხვა კომპანიებისა და ფირმების ათვისება, რომლის დროსაც ათვისებულ კომპანიას უკვე აღარ სჭირდება მენეჯერი. ამერიკას ამგვარი მტრული მითვისებების მძლავრმა ტალღამ 1980-იან და 1990-იან წლებში გადაუარა. მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ Nabisco-ს (ფირმა, რომელიც ძირითადად საკვებ პროდუქტებს აწარმოებდა) მიერთება R.J. Reynolds Tobacco-ს მიერ. სწორედ ამგვარი კონფლიქტები და ძალაუფლებისათვის ბრძოლა დაედო საფუძვლად წიგნს „ბარბაროსები კარიბჭესთან“, რომლის მიხედვით შემდეგ ფილმიც გადაიღეს. ამგვარი ფართომასშტაბიანი გაერთიანებების შედეგად, როგორც წესი, მოგებულები რჩებიან გენერალური მენეჯერები, იურისტები და ფინანსისტები, და არა ის კვალიფიციური მუშახელი, რომელიც უშუალოდ წარმოების პროცესშია ჩართული.

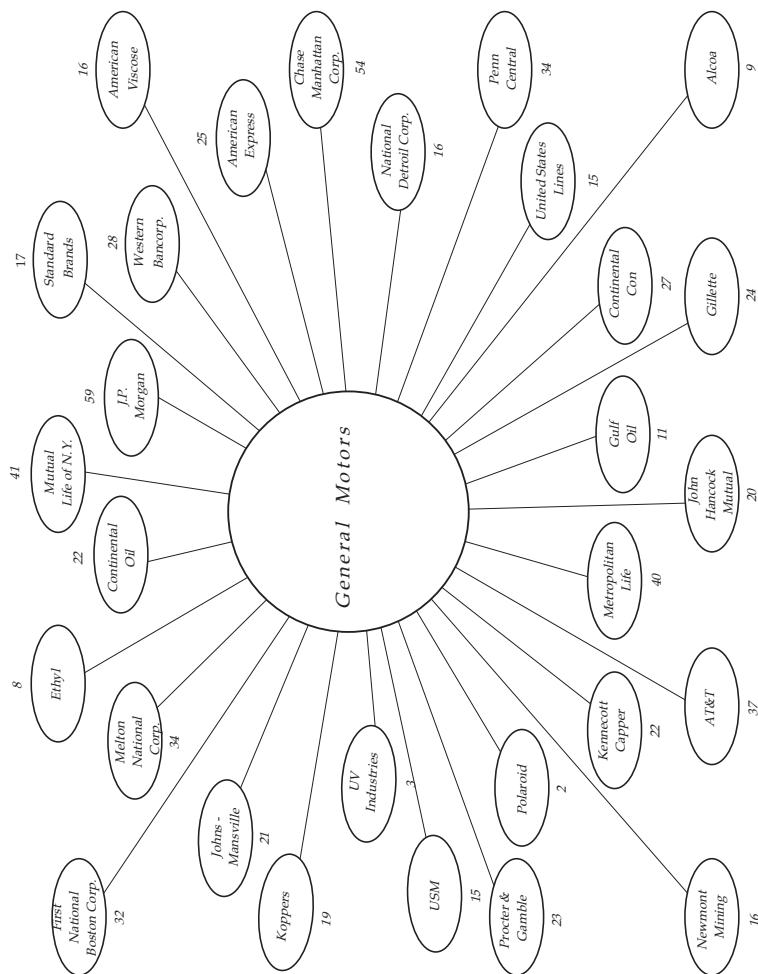
ამერიკული კორპორაციების ძალაუფლების კონტრასტმა ჩვეულებრივ მოქალაქეებთან დაკავშირებით საფუძველი ჩაუყარა ე.წ. „ასიმეტრიული საზოგადოების“ ფორმირებას, სადაც მსხვილი კორპორაციების ძალაუფლება მნიშვნელოვნად აღემატება რიგითი მოქალაქეების ძალაუფლებას (ტერმინი „ასიმეტრიული საზოგადოება“ ეკუთვნის სოციოლოგ ჯეიმს კოულმენს (1982, 1990). მსხვილ კორპორაციებს შეუძლიათ, მართონ უზარმაზარი რესურსი — გაცილებით უფრო დიდი, ვიდრე ეს უბრალო მოქალაქეს წარმოუდგენია. ამავე დროს კორპორაციების მიღწევები აღემატება უბრალო ადამიანების მიღწევებს და როდესაც ადამიანი მსხვილ კორპორაციას უპირისპირდება, როგორც წესი, ეს უკანასკნელი უზარმაზარი უპირატესობით სარგებლობს. უპირატესობა აშკარად იგრძნობა საწარმოო ტრავმების და პროფესიული დაავადებების შემთხვევაშიც, როგორიცაა მაგალითად, ტოქსიკურ გარემოში მუშაობის შედეგად კიბოთი დაავადების შემთხვევები. გიგანტურ კორპორაციას შეუძლია, წლობით განელოს ჯანმრთელობის დაზიანების გამო სასამართლოში აღძრული სარჩელი, რადგან იცის, რომ მოსარჩელე ამ ხნის განმავლობაში შეიძლება გარდაიცვალოს ან უბრალოდ სახსრები აღარ ეყოს ბრძოლის გასაგრძელებლად (კალჰაუნი და ჰილერი, 1988). მიუხედავად იმისა, რომ ადამიანების მრავალრიცხოვან ჯგუფს შეუძლია გარკვეული გავლენა მოახდინოს კორპორაციებზე, ხშირად არც ამგვარი მცდელობაა საკმარისი ამ მიზნის მისაღწევად (ჰატაუეი, 1993).

ვინ აჯონტხოლებს კოხპოხაციებს?

კორპორაციების უმაღლესი დონის მმართველი ჯგუფის დამახასიათებლები დროთა განმავლობაში შეიცვალა. კაპიტალიზმის ადრეულ წლებში, კორპორაციებს, ძირითადად, დამფუძნებლები ან მათი შვილები მართავდნენ (ეს დღესაც არსებობს სამხრეთ კორეისა და იაპონიის ახლად ჩამოყალიბებულ კორპორაციებში). ადრეული პერიოდის მენეჯერების დიდი უმრავლესობა გამომგონებლები ან მენარმეები იყვნენ, რომლებსაც

ხშირად ფორმალური განათლება არ ქონდათ მიღებული. მათ თავიდან დაიწყეს საქმე და თანდათანობით გააფართოეს ბიზნესი. შემდეგ დამფუძნებლები ნელ-ნელა შეცვალეს დაქირავებულმა მენეჯერებმა, რომლებიც ხშირად წარმოებაში დასაქმებული პირები იყვნენ (თუ საქმე საწარმოს ეხებოდა და პრაქტიკული გამოცდილება ჰქონდათ პროდუქციის წარმოების საქმეში). დღეს, კორპორაციების აღმასრულებელ მენეჯერებს იურიდიული, ბიზნეს

იმ საბჭოების რაოდენობა, სადაც აგრეთვე
მონაწილეობს კორპორაციის საბჭოს წევრი

სქემა 15.2 / General Motors-ისა და სხვა ფირმების საერთო დირექტორები.

General Motors-ის დირექტორთა საბჭოს წევრები სხვა ამერიკულ კორპორაციებშიც ასრულებენ იგივე მოვალეობას. კელევის განხორციელების წელს GM-ის დირექტორთა საბჭოს წევრები 29 სხვა კორპორაციის დირექტორთა საბჭოს შემადგენლობაშიც იყვნენ. ზემოხსენებული კომპანიების საბჭოს წევრებიც, შესაბამისად, სხვა კომპანიების საბჭოს წევრებიც არიან. სხვა კომპანიების რაოდენობა ოვალურ წრეებშია მითითებული.

წყარო: bet minci da maikl Svarci `საერთო დირექტორები და ინტერესთა ჯგუფების წარმოქმნა“. ამერიკული სოციოლოგიური მიმოხილვა 46 (1981 წლის დეკემბერი, გვ. 857).

ან ფინანსური განათლება აქვთ. მათი უმრავლესობა ბიზნესის ადმინისტრირების მაგისტრია (პარვარდის, სტენფორდის ან რომელიმე ელიტური სასწავლებლის კურსდამთავრებული) ან შესაბამისი ხარისხი აქვს. უმაღლესი დონის აღმასრულებლები დღეს უკვე იშვიათად იწყებენ კარიერას დაბალი საფეხურებიდან. მძიმე ინდუსტრიის შემთხვევაშიც კი, ისინი თავს უკეთ გრძნობენ კომპიუტერებთან, ვიდრე მანქანა-დანადგარებთან.

თეორიულად, კორპორაციების უმაღლესი დონის მენეჯერები პასუხისმგებლები არიან დირექტორთა საბჭოს წევრების წინაშე, რომლებსაც, თავის მხრივ, აქციონერების მიმართ აკისრიათ პასუხისმგებლობა. დირექტორთა საბჭოს უმეტესობა თორმეტი ან თხუთმეტი წევრისაგან შედგება, რომელთა შორის არიან კომპანიის უფროსი აღმასრულებლები, გამოჩენილი ბიზნესმენები სხვა კომპანიებიდან და საზოგადო მოღვაწეები. საბჭოს ევალება, დაიცვას აქციონერთა და, გარკვეული დოზით, საზოგადოების ინტერესები, რასაც ისინი, როგორც წესი, კომპანიის საქმიანობის ლეგიტიმურობის მონიტორინგით ახორციელებენ. თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ თეორიულად საბჭოებმა მფლობელების ინტერესები უნდა დაიცვას, პრაქტიკაში ხშირად ასე არ ხდება. უმაღლესი დონის მენეჯერები ხშირად საბჭოს წევრებად ისეთ ადამიანებს ირჩევენ, რომლებიც იშვიათად უწევენ წინააღმდეგობას მენეჯმენტს, გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც არსებობს კრიზისის საფრთხე (ჰერმანი, 1981).

სოციოლოგთა გარკვეული ჯგუფი ამტკიცებს, რომ უმაღლესი დონის მენეჯერები, საბჭოს წევრები და მსხვილი აქციონერები ქმნიან „კაპიტალისტურ ელიტას“ ან „კორპორაციულ კლასს“ (მილსი, 1951; ჰომჰოფი, 1993). ამავე სოციოლოგების აზრით, ამ ადამიანების უმეტესობას მსგავსი ბიოგრაფია (ისინი უმეტეს შემთხვევაში არიან ელიტური ბიზნეს-სასწავლებლების კურსდამთავრებული თეთრკანიანი მამაკაცები), ინტერესები და მანერები აქვთ. ისინი კორპორაციულ ამერიკას **გადაჯაჭვული დირექტორობის** სისტემით მართავენ. ეს სისტემა შედგება ადამიანებისაგან, რომლებიც რამდენიმე მსხვილი კორპორაციის დირექტორები არიან (ჰაუსჩაილდი, 1993; მინცი და შვარცი, 1986). სქემა 15.2 გვიჩვენებს General Motors-ისა და რამდენიმე მსხვილი კომპანიის გადაჯაჭვულ დირექტორობას. ამ მოსაზრების ერთ-ერთი მხარდამჭერის, მაიკლ ასიმის (1980) მიხედვით, ეს ქსელი სოლიდარობის გრძნობითა და საერთო მიზნით აკავშირებს სხვადასხვა კორპორაციების მფლობელებსა და მენეჯერებს. საერთო მიზანი კი კაპიტალის გაზრდაში მდგომარეობს. ასიმის რწმენით, კაპიტალისტური ელიტის დასახული მიზნების წარმატებით მიღწევას სწორედ მათი კოლექტიური ძალაუფლება განაპირობებს.

სხვა სოციოლოგები აცხადებენ, რომ გადაჯაჭვული ელიტის კონცეფცია გადაჭარბებულია. კორპორაციების უმაღლესი დონის მმართველები ხშირად არ იზიარებენ საერთო მოსაზრებას. ედუარდ ჰერმანმა (1981), რომელიც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში სწავლობდა უმაღლესი დონის კორპორაციულ მენეჯერებსა და კორპორაციული საბჭოების წევრებს, აღმოაჩინა, რომ ამ ორი ჯგუფის წევრებს ხშირად სხვადასხვა ინტერესები ამოძრავებთ და ამიტომ არ უჭერენ მხარს საერთო პოლიტიკის გატარებას. მაგალითად, რომელიმე კომპანიის საბჭოს წევრი შეიძლება იყოს იმ ბანკის წარმომადგენელი, რომელიც ზემოხსენებულ კომპანიას სესხს აძლევს. ამიტომ, ბანკი, რომელიც ზედმეტადაა დაინტერესებული კომპანიის ფინანსური სტაბილურობით, მხარს არ უჭერს იმ სარისკო წინადადებებს, რომელიც მართებულად მიაჩნიათ მენეჯერებს. აქედან გამომდინარე, არსებობს შემთხვევები, როდესაც დირექტორები და მენეჯერები არ ეთანხმებიან ერთმანეთს, რაც ასუსტებს გადაჯაჭვული ელიტის გავლენას. ამ მოსაზრებას იზიარებს ნიელ ფლიგშტაინი (ფლიგშტაინი, 1990, 1995; ფლიგშტაინი და ბრანტლი, 1992). მისი მტკიცებით, გა-

რეშე პირების ძალთა ურთიერთობა ნაკლებად მნიშვნელოვანია, ვიდრე ის ურთიერთობა, რომელიც ფირმის შიგნითაა ჩამოყალიბებული (მაგალითად, ურთიერთობა კორპორაციის სხვადასხვა დანაყოფებს შორის ან კორპორაციული იერარქიის სხვადასხვა დონეებს შორის). ფლიგშტაინი აგრეთვე აცხადებს, რომ ფირმებისთვის გაცილებით მნიშვნელოვანია კონკურენცია ბაზრის დასაკავებლად, ვიდრე ის ძალაუფლება, რომელიც გადაჯაჭვულ ელიტას გააჩნია.

თუმცა, მიუხედავად იმისა, თუ რამდენად უკავშირდებიან ერთმანეთს თანამედროვე კორპორაციების ლიდერები, მათი გავლენა მაინც უზარმაზარია. ცალკეული კომპანიების შემთხვევაშიც კი, კორპორაციული აღმსრულებლის მიერ მიღებულმა გადაწყვეტილებამ შეიძლება ათასობით ადამიანის ცხოვრებაზე იქონიოს გავლენა. სწორედ ისინი წყვეტენ ისეთ საკითხებს, როგორიცაა ქიმიურად საშიში ნივთიერებების გამოყენება ფაბრიკებში ან კომპანიის უსაფრთხოებისათვის გამიზნული ბიუჯეტის სიდიდე. შუა და დაბალი დონის მენეჯერები იშვიათად ბედავენ, ამგვარ საკითხებთან დაკავშირებით უმაღლესი დონის მენეჯერებს შეენიანაღმდეგონ, რადგან თვლიან, რომ შეიძლება საკუთარ კარიერას საფრთხე შეუქმნან (ჯაკალი, 1988). ამგვარად, კორპორაციული მენეჯერები შეადგენენ უკიდურესად მძლავრ ჯგუფს, რომლებსაც გავლენა აქვთ როგორც კომპანიის შიგნით, ასევე მის გარეთაც.

მულტინაციონალთა გლობალური ძალაუფლება

მსხვილი, ძლევამოსილი კომპანიების გავლენა ხშირად სცილდება იმ ქვეყნებს, სადაც მათი სათაო ოფისებია განლაგებული. დღეს ამერიკის უმსხვილესი კომპანიები მულტინაციონალური კორპორაციებია, რომლებიც მრავალ ქვეყანაში ფილიალების მეშვეობით აწარმოებენ საკუთარ საქმეს. კრიტიკოსები ამტკიცებენ, რომ მულტინაციონალურმა კომპანიებმა მეტისმეტი ძალაუფლება იგდეს ხელთ. ბევრი სახელმწიფოს მთავრობას არ შესწევს მათი დარეგულირების უნარი. ნავთობის დიდი კომპანიებისა (მაგალითად, Exxon-ის) და ავტომობილების ქარხნების (მაგ. General Motors-ი) წლიური შემოსავალი ბევრად აღემატება იმ ქვეყნების შიდა საერთო პროდუქციის ღირებულებას, სადაც ისინი მუშაობენ. ცხადია, ამ კორპორაციებს საკუთარი ფინანსური რესურსები მცირერიცხოვანი ერებით მანიპულაციის საშუალებას აძლევს. მაგალითად, თუ მულტინაციონალურ კორპორაციას სურს, რომ თავი აარიდოს გადასახადების გადახდას იმ ქვეყანაში, სადაც გადასახადები მაღალია, მას შეუძლია უბრალოდ გადაიტანოს საკუთარი მოგება იმ ქვეყნებში, სადაც ამგვარი გადასახადები დაბალია, თანაც ამას კანონის დარღვევის გარეშე, საკუთარი დანაყოფის გაყიდვის გზით მოახერხებს.

მულტინაციონალურ კორპორაციებს შეუძლიათ, ასევე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინონ განვითარებადი ქვეყნების პოლიტიკურ და სოციალურ ინსტიტუტებზე. მაგალითად, როდესაც მულტინაციონალური კორპორაცია მკვიდრდება განვითარებადი ქვეყანაში, ის მოგების გაზრდის მიზნით იყენებს საკუთარ გავლენას, რათა ამ ქვეყანაში შენარჩუნდეს დაბალი გადასახადები და ხელფასები (ჩეის-დანი, 1975), რის შედეგადაც შემოსავლის განაწილება უფრო არათანაბარი ხდება, ხოლო ეკონომიკური განვითარება ფერხდება (ბორნშიერი და გლამერ-კაო, 1979; ბორნშიერი და ჰობი, 1981). გარდა ამისა, განვითარებადი ქვეყნებში მოქმედ მულტინაციონალურ კორპორაციებს შეუძლიათ ქრთა-

მის ალბით და სხვა არაკანონიერი გზებითაც მიაღწიონ დასახულ მიზანს. ისინი ზოგ შემთხვევაში არაკეთილგანწყობილი მთავრობის ჩამოგდებასაც კი ახერხებენ. ამგვარი ფაქტის ყველაზე გახმაურებული შემთხვევა 1970-იანი წლების მიწურულს მოხდა, როდესაც ITT (ამერიკის საერთაშორისო სატელეფონო და სატელეგრაფო კორპორაცია) მილიონი დოლარი დახარჯა ჩილეს სოციალისტი პრეზიდენტის, სალვადორ ალიენდეს ჩამოგდებისათვის. ამგვარი ფაქტების გახმაურების შედეგად ზოგმა მულტინაციონალურმა კორპორაციამ შეიმუშავა სტრატეგია, რომლის მიხედვითაც მათ მასპინძელი ქვეყნის პოლიტიკაში ჩარევის დონე შეზღუდეს (გაეროს საერთაშორისო კორპორაციების კომისია, 1978).

ბევრი კრიტიკოსი ამტკიცებს, რომ ამგვარი თვითშეზღუდვები საკმარისი არ არის. დღეს აღმოცენების პროცესშია ახალი ეკონომიკური ძალაუფლების მქონე სტრუქტურა, რომელიც ატარებს ქვეყნების პოლიტიკურ ძალაუფლებას. (ბარნეტი და კავანაგი, 1994). ისეთი კომპანიები როგორცაა, GM, IBM, Pepsico, General Electric, Pfizer, Shell, Volkswagen, Exxon და ალბათ ასამდე სხვა საერთაშორისო კორპორაცია, გავლენას ახდენენ იმ ქვეყნების წარმატებაზე, გადახდის ბალანსსა და პოლიტიკურ ძალაზე, სადაც საკუთარ საქმიანობას აწარმოებენ. ამ კომპანიებიდან თითოეული გაცილებით მდიდარია, ვიდრე რამდენიმე ქვეყანა ერთად. იქიდან გამომდინარე, რომ ეს კომპანიები უზარმაზარ ბიზნესს აწარმოებენ, სადაც უამრავი ადამიანია დასაქმებული, მთავრობები სულ უფრო მეტად დამოკიდებულები ხდებიან მათზე, რათა შეინარჩუნონ საკუთარი ქვეყნის ეკონომიკური სიჯანსაღე. მაგალითად, თუ ამ კომპანიებს რაიმე შეზღუდვას დაუწესებენ, ამან შეიძლება მასპინძელი ქვეყნისათვის სავალალო შედეგი გამოიღოს — სავსებით მოსალოდნელია, ამ კომპანიებმა არასასურველი შეზღუდვის თავიდან ასაცილებლად საკუთარი საქმიანობა სხვა ქვეყანაში გადაიტანონ. ასეთი მოქმედება მსხვილი კორპორაციების მიერ ფინანსური მოგების გაზრდის მიზნით საკუთარი ძალაუფლების გამოყენების ახალი მექანიზმია. კორპორაციების ზრდასა და გაძლიერებასთან ერთად სახელმწიფოს ძალაუფლება უფრო და უფრო სუსტდება, რასაც შედეგად მოჰყვება ის, რომ უბრალო მოქალაქეები, რომლებიც ვეღარ ახდენ ზეგავლენას პოლიტიკაზე, კარგავენ კონტროლსა და ძალაუფლებას. ეს ფაქტორი კიდევ უფრო აქტუალურს ხდის კითხვას, თუ ვინ აკონტროლებს კორპორაციებს.

მცირე ბიზნესები

აშშ-ის ეკონომიკას მსხვილ კორპორაციებთან ერთად უამრავი მცირე ბიზნესიც შეადგენს (მცირე კორპორაციებში 100 ან ნაკლები ადამიანია დასაქმებული). რეალურად, ამერიკაში დასაქმებულთა ნახევარზე მეტი სწორედ მცირე ბიზნესში მუშაობს (აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 1995ბ). მცირე ბიზნესის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ ბენზოგასამართი სადგურები, სამშენებლო კომპანიები, უძრავი ქონების სააგენტოები და სპეციალიზებული პროდუქტის მცირე საწარმოები.

რთულია, ზოგადად იმსჯელო იმ ადამიანებზე, რომლებიც მცირე ბიზნესს უძღვებიან. ერთი რამ ნათელია — ისინი განსხვავდებიან კორპორაციის ხელმძღვანელი აღმასრულებლებისაგან. ერთი განსხვავება ისაა, რომ მცირე ბიზნესის მენეჯერები ხშირად მესაკუთრეებიც თავად არიან, მეორე განსხვავება კი შეიძლება ის დავასახელოთ, რომ მათ პრესტიჟული ბიზნეს-სკოლები არ დაუმთავრებიათ. ამ მცირე ტიპის ბიზნესის მფლობელ-მენეჯერებს სხვადასხვა წარმომავლობა და ბიოგრაფია აქვთ. ბევრი მათგანი ქალია და

ეთნიკურ უმცირესობას მიეკუთვნება. მულტიმილიონერებიც რომ გახდნენ, ეს ადამიანები ვერასოდეს შეაღწევენ კორპორაციული ელიტის სოციალურ წრეში და ალბათ ვერასოდეს მოხვდებიან იმ კურორტებზე, სადაც ეს უკანასკნელნი ატარებენ შვებულებებს.

მიუხედავად იმისა, რომ დიდი და მცირე ბიზნესები განსხვავდება მათი მფლობელების განათლებისა და ფინანსური რესურსების მიხედვით, ბიზნესის ამ ორ ტიპს მსგავსი პრობლემები აქვს. კაპიტალის ნაკლებობა მცირე ბიზნესის დამახასიათებელი თვისებაა, განსაკუთრებით საქმიანობის დასაწყისში. როგორც წესი, ყველა ბანკი თავს იკავებს უცნობი და გამოუცდელი კლიენტისათვის სესხის გაცემაზე, ამიტომ ბიზნესმენებს საწყის ეტაპზე ხშირად უწევთ საკუთარი დანაზოგის გამოყენება ან საჭირო თანხის სესხება ოჯახის წევრებისაგან. მეორე პრობლემა გახლავთ ბაზრის ცვალებადობისგან დაუცველობა (მარკუშასენი და ტეიტცი, 1985). ეს პრობლემა სეზონური ხასიათისაა, რაც, თავის მხრივ, ბიზნესის ცვალებადობის შედეგია ან ადგილობრივ ბიზნეს-გარემოში მომხდარ ცვლილებებს უკავშირდება (მაგალითად, როდესაც უბანი სუსტდება და ადამიანები სხვაგან გადადიან საცხოვრებლად).

მიუხედავად ამ პრობლემებისა, ყოველ წელს ასი ათასობით მცირე ბიზნესი იწყება. პატარა რესტორნები, მაღაზიები და ოფისები მოწმობს, ამერიკელებისათვის რამდენად ფასეულია დამოუკიდებლობა. მცირე ბიზნესმენებს მოსწონთ, როცა საკუთარი თავის უფროსები თვითონ არიან. იქიდან გამომდინარე, რომ ამერიკელებს მუხლჩაუხრელად მუშაობაც უყვართ, ისინი ხშირად კვირაში 40 საათზე მეტს შრომობენ.

ეთნიკური უმცირესობის წარმომადგენლებისაგან შემდგარი წვრილ ბიზნესმენტა ნაწილი, ხშირ შემთხვევაში ახლად ჩამოსული ემიგრანტები არიან. მაგალითად, ნიუ-იორკში ჩატარებულმა აღწერამ აჩვენა, რომ რესტორნების 60% ემიგრანტებს უკუთვნოდა (ალდრიხი და ოსტერი, 1986). მცირე ბიზნესის წამოწყების ერთ-ერთი განმაპირობებელი ფაქტორია დისკრიმინაციის თავიდან აცილების სურვილი. უმცირესობათა წარმომადგენლები ხშირად განიცდიან დისკრიმინაციას ეკონომიკაში. ეს განსაკუთრებით მათ ეხება, ვისი კულტურა და ენაც განსხვავდება ამერიკელთა ძირითადი მასის კულტურისა და ენისაგან. ზოგი ამგვარი მენარმისათვის მცირე ბიზნესის წარმოება უფრო მიმზიდველია (მიუხედავად მასთან დაკავშირებული რისკებისა), ვიდრე დაბალი ხელფასი სხვის სამსახურში. თუმცა, ამ მოსაზრებას არ იზიარებენ აშშ-ის შავკანიანი მოქალაქეები, რომლებისთვისაც თვით-დასაქმება არაპერსპექტიული გზაა აღმავლობისაკენ. ბევრ აფრო-ამერიკელს სჯერა, რომ საკუთარი ბიზნესის წამოწყება უფრო მეტადაა დაკავშირებული დისკრიმინაციასთან, ვიდრე სხვის სამსახურში ყოფნა (ტანგი, 1995). უმცირესობათა ჯგუფების წარმომადგენლები, რომლებიც საკუთარ ბიზნესს ანიჭებენ უპირატესობას, იმ ქვეყნებიდან არიან, სადაც თვითდასაქმებულთა რიცხვი საკმაოდ დიდია. ასე რომ, სამეწარმეო წამოწყებებს მათი კულტურა განაპირობებს (იუნგერტი, 1995). ბევრი მათგანი თავისსავე რაიონში იწყებს საქმის წარმოებას, სადაც ეთნიკური უმცირესობების მომსახურებები და პროდუქცია ხშირად სარგებლობს პოპულარობით. თუ ბიზნესის დაწყების მოსურნე მრავალწევრიანი ოჯახიდანაა, ეს კიდევ ერთი წამახალისებელი ფაქტორია მისთვის, რადგან ოჯახის წევრები ხშირად დაბალი ანაზღაურების ფასად ან საერთოდ უსასყიდლოდ მონაწილეობენ ბიზნესის წარმართვაში.

მცირე ბიზნესი ყოველ წელს ჩნდება, მაგრამ მათი უმრავლესობა მალევე წყვეტს არსებობას. 50% მუშაობას ორი წლის განმავლობაში ამთავრებს, დარჩენილის 75% — 5

წლის განმავლობაში, ხოლო 90% — 10 წლის განმავლობაში (ალდრიხი და ოსტერი, 1986). აზიელი უმცირესობების ჯგუფების ბიზნესის შესწავლამ დაადასტურა, რომ ყველაზე წარმატებით ის საქმე მიდიოდა, რომელსაც კარგი განათლების მქონე ადამიანები ედგნენ სათავეში და იმავდროულად მათ შესაბამისი ფინანსური შესაძლებლობებიც ჰქონდათ (ბეიტსი, 1994).

ამერიკული ეკონომიკისათვის მცირე ბიზნესი ძალიან მნიშვნელოვანია. მიუხედავად იმისა, რომ სწორედ მსხვილ კორპორაციებზე მოდის არსებული სამუშაო ადგილების დიდი რაოდენობა, მცირე ბიზნესები მაინც ბევრ ახალ სამუშაო ადგილს ქმნის (ბირჩი, 1987). რეალურად ყოველწლიურად ახალი სამუშაო ადგილების ორი მესამედი იმ ფირმებზე მოდის, რომლებშიც დასაქმებული ადამიანების რაოდენობა ოც თანამშრომელს არ აღემატება. სამსახურებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვთ საზოგადოებისთვის. ბოლოს და ბოლოს სწორედ მათი მეშვეობით გვაქვს შემოსავალი, რაც განაპირობებს ჩვენს ინტეგრაციას ეკონომიკურ სისტემაში.

სამუშაო ადგილი

ყოველ დილას ვდგები და მივდივარ. ამას მექანიკურად ვაკეთებ. ისეთი გრძნობა მაქვს, თითქოს მანქანა ვიყო (უილ რობისონი, ავტობუსის მძღოლი. ციტირებულია ტერკელში, 1972. გვ 210).

სამსახური — ეს არის ადგილი, სადაც ჩვენი მოწოდებული ცხოვრების დიდ ნაწილს ვატარებთ. ეს არის ადგილი, რომელიც არა მხოლოდ ჩვენი შემოსავლის წყაროა, არამედ ქმნის ჩვენი იდენტობის შეგრძნებისა და დანიშნულების მნიშვნელოვან ნაწილს. ძნელად თუ მოიძებნება უფრო დიდი ჯილდო, ვიდრე აზრიანი, სახალისო სამუშაო, ხოლო სტრესულ და მოსაბეზრებელ სამუშაოს შეუძლია ცხოვრებაც „გაგვიფუჭოს“.

ცხადია, რომ მუშაობა სოციალური მოქმედების ერთ-ერთი ფორმაა, რადგანაც ის მიმართულია სხვა ადამიანების მოქმედებისაკენ და კოორდინებულია მათთან. თავისთავად სამუშაო, კარლ მარქსის აზრით, მხოლოდ ადამიანებისათვისაა დამახასიათებელი (1867/1976). ფრინველები აშენებენ ბუდეებს, ფუტკრები ამზადებენ თაფლს, თუმცა არც ერთი მათგანი არ „მუშაობს“. მათ არ აქვთ გეგმა, რომელსაც მიზანმიმართულად ასრულებენ და შესრულების პროცესში ითვალისწინებენ სხვების საჭიროებებსა და მოქმედებებს.

შრომის მნიშვნელობა

თუ რამდენად მნიშვნელოვანია ამერიკელებისათვის სამსახური და მუშაობა, კარგად ჩანს კითხვიდან, რომელსაც ნებისმიერი ამერიკელი სვამს ნაცნობთან შეხვედრისას: „რას საქმიანობ?“ ამ კითხვაში იგულისხმება არა ის, თუ რა არის მისი ჰობი, ან როგორ ატარებს თავისუფალ დროს, არამედ ის, თუ რა არის მისი პროფესია, სად მუშაობს. სამსახური არის ჩვენი თავისა და სხვების დეფინიციის ერთ-ერთი საშუალება. თუ თვითმფრინავში თქვენს

გვერდით მჯდომი უცხო ადამიანი გეტყვით, რომ ფულის საშოვნელად ქუჩაში ჩხუბობს, თქვენ მასზე განსხვავებული შთაბეჭდილება დაგრჩებათ, ვიდრე იმ ადამიანზე, რომელიც გეტყვით, რომ ფსიქიატრია და კლინიკაში მუშაობს. ყველა პროფესიის ადამიანის შესახებ, იქნება ეს ქარხნის მუშა, მედდა, ფიზკულტურის მასწავლებელი, პარიკმახერი, ავტომექანიკოსი თუ მღვდელი — ჩვენ გარკვეული წარმოდგენა და მოლოდინები გვიყალიბდება. ამავე დროს, როდესაც ვირჩევთ რაიმე პროფესიას, ვცდილობთ ჩვენი მოქმედება და ქცევა შევეუსაბამოთ საკუთარ წარმოდგენას იმაზე, თუ როგორ უნდა იქცეოდეს ამ პროფესიის ადამიანი.

ამერიკელების უმეტესობას აქვს საკუთარი მოსაზრება განსაკუთრებით იმ პროფესიებთან დაკავშირებით, რომლებიც ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში მოითხოვს ფორმალურ განათლებას. მათემატიკოსები, ბიოლოგები, იურისტები და ჟურნალისტები ყველაზე კმაყოფილები არიან თავიანთი არჩევანით. მათი 80-90% ამბობს, რომ ახალი შანსი რომ მიეცეს, ისევ იმავე პროფესიას აირჩევდა — განსხვავებით „ცისფერსა-ყელოიანებისაგან“, რომელთა მხოლოდ 24 % თვლის ასე (ტოსკი, 1984).

შეიძლება იფიქროთ, რომ „თეთრსაყელოიანებიც“ კმაყოფილები არიან თავიანთი სამუშაოთი, რადგან მათი სამსახურები შედარებით მაღალანაზღაურებადი და პრესტიჟულია, რაც უდავოდ მნიშვნელოვანია, მაგრამ ეს არ არის ერთადერთი მიზეზი იმისა, რის გამოც ადამიანმა კმაყოფილება უნდა გამოთქვას საკუთარ სამუშაოსთან დაკავშირებით. არსებობს სხვა მიზეზებიც: დაინტერესება სამსახურით, იმის შეგრძნება, რომ ისინი რაღაც ფასეულს აკეთებენ და წვლილი შეაქვთ საზოგადოების კეთილდღეობაში, აგრეთვე, კომპეტენტურობის განვითარება, ოჯახის დახმარების სიამოვნება, რაც, მათი აზრით, ყველა ზრდასრული ადამიანის მოვალეობაა, კოლეგებთან ყოფნის ბედნიერება...

სამწუხაროდ, ყველა სამსახური არ ბადებს ამგვარი კმაყოფილების გრძნობას. ქარხნებსა და ფაბრიკებში სამუშაოთა უმეტესობა მოსაწყენი, უპერსპექტივო და დაბალანაზღაურებადია. ეს არ ნიშნავს იმას, რომ თითქოს მანუალური სამუშაო ერთაზროვნად სამარცხვინოა. ბევრი განაფული და პროფესიონალი ხელოსანი, რომელსაც შემოქმედებითი წინსვლის საშუალება აქვს, ამაყობს თავისი პროფესიით. უკმაყოფილებას ძირითადად ის მუშები გამოთქვამენ, რომელთაც მთელი დღის განმავლობაში ერთი და იმავე სამუშაოს შესრულება უწევთ, თანაც რაც შეიძლება სწრაფი ტემპით, და თვალს ვერ ადევნებენ სრულ სამუშაო პროცესს დასაწყისიდან დასასრულამდე. ასეთი მუშები ხშირად გაუცხოებულიად გრძნობენ თავს საკუთარი სამუშაო გარემოდან და ხანდახან საზოგადოებისგანაც კი. მათთვის სამსახური მხოლოდ გამომუშავების, ფულის შოვნის საშუალებაა. სწორედ ეს გახდა პროფკავშირების მიერ „ცისფერსაყელოიანთა“ ხელფასების გაზრდის დაჟინებული მოთხოვნის მიზეზი — როდესაც მუშები რწმუნდებიან, რომ ყველა სიამოვნება სამსახურის გარეთ უნდა ეძებონ, ამ სიამოვნებისათვის საჭირო თანხის მოპოვება მათთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ხდება.

მაშინაც კი, როდესაც ესა თუ ის ადამიანი არ არის კმაყოფილი საკუთარი სამსახურით, ის საკუთარი იდენტობის დიდ ნაწილს სამსახურის მეშვეობით იქმნის. ყველასათვის მნიშვნელოვანია, დაიჯეროს, რომ ნაყოფიერად მუშაობს. სწორედ ამიტომ, სამსახურის დაკარგვას, ეკონომიკური სარგებლის დაკარგვის გარდა, სხვა შედეგებიც მოსდევს. ეს ფაქტი სერიოზულ დარტყმას აყენებს ნებისმიერ ადამიანს: ის წყდება თანამშრომლების ქსელს, რაც ბევრისთვის ძალიან სერიოზული სოციალური საყრდენია. მიუხედავად იმისა, რომ სამსახურების შენარჩუნება ამერიკელების უმეტესობისათვის უდიდესი მნიშვნელო-

ბისაა, აშშ-ის ეკონომიკური სისტემა ისეა მოწყობილი, რომ აქცენტი კეთდება არა საინტერესო სამსახურების შექმნაზე რაც შეიძლება მეტი ადამიანისათვის, არამედ კაპიტალის დაგროვებაზე, რის შედეგადაც მუდმივად ხდება სამუშაო ადგილების გაუქმება ახალი ტექნოლოგიების შემოღების, კორპორაციების რესტრუქტურისა და საერთაშორისო კონკურენციის გამო (მოგვიანებით უფრო დეტალურად განვიხილავთ უმუშევრობის მიზეზებსა და შედეგებს). ასე რომ, არსებობს უმუშევრად დარჩენის დიდი რისკი როგორც „ცისფერსაყელოიანების“, ასევე მაღალი დონის მენეჯერებისთვისაც, რაც შემაშფოთებელია ნებისმიერი მათგანისთვის.

კარლ მარქსი ამტკიცებდა, რომ სამუშაოთი უკმაყოფილება და უმუშევრობა დამახასიათებელია კაპიტალიზმისათვის, რადგან ამ სისტემაში ორგანიზაცია და წარმოების მენეჯმენტი გამიჯნულია დღიური შრომისაგან. „ცისფერსაყელოიანებს“ სამუშაო პროცესზე კონტროლის არანაირი მექანიზმი არ გააჩნიათ — მათი სამუშაო არ არის ორგანიზებული სოციალურად უნიფიცირებული სისტემით და მათი შრომა მხოლოდ კაპიტალისტების მოგების გაზრდას ემსახურება. მარქსისათვის ცხადი იყო, რომ ასეთი მუშები კაპიტალისტურ სისტემაში თავს გაუცხოებულად, დამცირებულად იგრძნობდნენ, რადგან მათ, მოეპყრობოდნენ როგორც ერთ დეტალს და არა როგორც კვალიფიციურ მუშას, რომელიც ღირებულ და დასაფასებელ სამუშაოს ასრულებს.

ძალაუფლება სამსახურში

ყველა თანამედროვე სისტემაში მუშაობის კოორდინაცია ხორციელდება მენეჯერების მიერ კონტროლის მეშვეობით, რომლებიც ცდილობენ, უფრო და უფრო გაზარდონ საკუთარი ძალაუფლება (სიმპსონი, 1985). კონკრეტულ სიტუაციაში კონტროლის სიმკაცრე დამოკიდებულია ორგანიზაციის ზომაზე (ედვარდსი, 1979). მცირე ფირმებში კონტროლი ხდება პირისპირ ურთიერთობით, როგორც წესი, კომპანიის მფლობელის ან რამდენიმე მაღალი დონის მენეჯერის მიერ. კონტროლის ამგვარი ტიპი, რომელსაც *მარტივ კონტროლს* უწოდებენ, შეიძლება იყოს პირობითიც და მკაცრიც. თანამშრომლები საკუთარი გადაწყვეტილებისამებრ ეჭვქვეშ აყენებენ მენეჯერის სურვილს ან არ ემორჩილებიან მას. ორგანიზაციის ზრდასთან ერთად მხოლოდ მარტივი კონტროლით ფონს გასვლა შეუძლებელი ხდება. ყოველთვის არსებობს თანამშრომელთა კონკრეტული რაოდენობის ლიმიტი, რომელსაც უშუალოდ აკონტროლებს მენეჯერი. თუ მოხდა ამ ლიმიტის გადაჭარბება, შეიძლება ეს მუშების გაერთიანებისა და, აქედან გამომდინარე, მათ მიერ ზოგი გადანყვეტილებისადმი დაუმორჩილებლობის ნინაპირობა გახდეს.

დიდი ორგანიზაციების მოთხოვნებისა და საჭიროებების გათვალისწინებით შეიმუშავეს კონტროლის ორი ახალი სტილი, რომელიც თავიდანვე ჩადებულია სამუშაოს სტრუქტურაში. ერთი მათგანია *ტექნიკური კონტროლი* ანუ კონტროლი, რომელსაც საფუძვლად უდევს სამუშაოს ტექნიკური ორგანიზება. ამის ყველაზე ნათელი მაგალითია ამწყობი ხაზი, რომელთან მომუშავეებსაც მოეთხოვებათ სამუშაოს შესრულება გარკვეული ტემპით გარკვეული პერიოდის განმავლობაში. მაგალითად, ავტომობილის ასანწყობ ხაზზე მუშებმა თავიანთი სამუშაო სწრაფად და სწორად უნდა შეასრულონ, რათა შემდეგ ავტომანქანა სხვა ჯგუფს გადასცენ სხვა ნაწილის დასამონტაჟებლად. მიუხედავად იმისა, რომ ტექნიკური კონტროლი ძირითადად „ცისფერსაყელოიანებთან“ არის

დაკავშირებული, საოფისე საქმიანობის ავტომატიზაციის პროცესმა კონტროლის ეს ტიპი „თეთრსაყელიანებთანაც“ დაამკვიდრა. მაგალითად, კომპიუტერებთან მომუშავე თანამშრომელთა შრომის ნაყოფიერება შეიძლება უშუალოდ გაკონტროლდეს მენეჯერის მიერ, რომელიც სთხოვს თანამშრომლებს, რომ უფრო სწრაფად იმუშაონ. საოფისე გარემოში კონტროლის უფრო რელევანტური ფორმაა *ბიუროკრატიული კონტროლი*. ამ შემთხვევაში კონტროლს ახორციელებს იერარქიული სისტემა, რომელიც ჯილდოებს ანებსებს სამუშაოს შესრულების დონის მიხედვით. თანამშრომლები ცდილობენ, უფრო ნაყოფიერად იმუშაონ, რათა დაიმსახურონ ისეთი პრივილეგიები, როგორიცაა სპეციალურად მათთვის გამოყოფილი ადგილი მანქანების დასაყენებელ ადგილას, სადილობის უფლება აღმასრულებლებისათვის განკუთვნილ სასადილოში და ა.შ. კონტროლის საკითხს კიდევ ერთხელ მივუბრუნდებით სამუშაო ტექნოლოგიების განხილვისას.

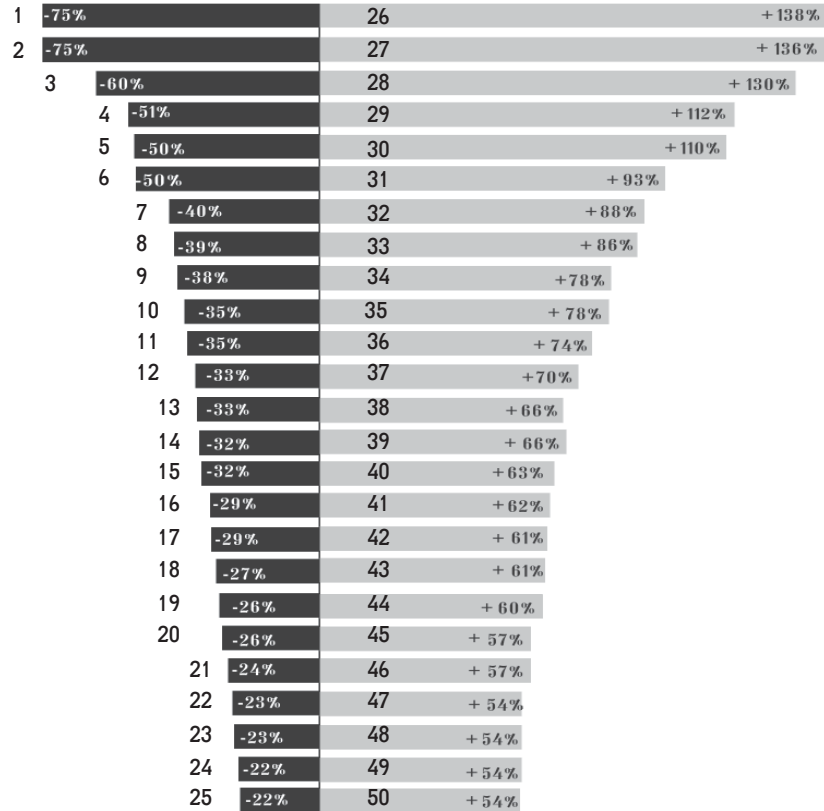
შრომის ფორმების ცვლილება

გასულ საუკუნეში სამოქალაქო სამუშაო ძალის შემადგენლობა მკვეთრად შეიცვალა. 1960-იანი წლებიდან მოყოლებული ამერიკელ მამაკაცთა ის ნაწილი, რომელიც დასაქმებულია ან აქტიურად ეძებს სამუშაოს, 83%-დან 75%-მდე შემცირდა, რაც უმთავრესად გამოწვეულია იმ ფაქტით, რომ უფრო მეტი მამაკაცი ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში რჩება კოლეჯში და პენსიაზე ადრე გადის. შედეგად ამავე პერიოდში მნიშვნელოვნად გაიზარდა სამუშაო ძალაში ქალების პროპორცია. ქალების რაოდენობის მკვეთრი მატება განაპირობა იმან, რომ ქალები სრულგანაკვეთიანი დიასახლისებიდან სრულგანაკვეთიან დასაქმებულებად გადაიქცნენ. 1960-იან წლებში ამერიკელ ქალთა მხოლოდ მესამედზე ოდნავ მეტი (38%) იყო დასაქმებული სახლის გარეთ, ხოლო ამჟამად მომუშავე ქალების პროცენტულმა მაჩვენებელმა 58-ს მიაღწია. დღეს ის ქალებიც კი, რომლებსაც შინ ექვსი წლის და უფრო პატარა შვილები ჰყავთ, თითქმის თანაბრად მონაწილეობენ სამუშაო პროცესში (აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 1995b). სოციალური სტრუქტურის ეს განსხვავებები ზემოქმედებას ახდენს ქორწინებაზე, ოჯახზე, შობადობის მაჩვენებელსა და სოციალური ცხოვრების სხვა ასპექტებზე (იხ. თავები 11 და 12).

XX საუკუნეში სამუშაო ძალაში ქალების წილის ზრდის ფაქტი პირველად მეორე მსოფლიო ომის დროს დაფიქსირდა, როდესაც ქალებს დაეკისრათ ეკონომიკის გადარჩენის მისია, რადგან მამაკაცები ამ დროს იარაღით ხელში იბრძოდნენ. ომის დასრულების შემდეგ ბევრი ქალი იძულებული გახდა, მიეტოვებინა სამუშაო. ამის შემდეგ, 1960-იან და 1970-იან წლებში, გაჩნდა უფრო მყარი და სტაბილური ტენდენცია. მთელი რიგი სოციალური ცვლილებების შედეგად (მაგალითად: განქორწინებების რიცხვის ზრდა, ჩასახვის საწინააღმდეგო საშუალებების დანერგვა, ფემინისტური მოძრაობის აღმავლობა და ოჯახებში შემოსავლის მეორე წყაროს საჭიროება გამწვავებულ ინფლაციასთან გასამკლავებლად) გაცილებით მეტი ქალი ცდილობდა სამუშაოს პოვნას. დასაქმებული ქალების რიცხვის ზრდა ასევე გამოიწვია სამუშაო ფორმის კიდევ ერთმა მნიშვნელოვანმა ცვლილებამაც — მნიშვნელოვნად გაიზარდა მომსახურებაზე ორიენტირებული სამსახურები, რომლებიც, მიუხედავად იმისა, რომ „თეთრსაყელიანთა“ სამუშაოს განეკუთვნება, შედარებით დაბალანაზღაურებადი. ტრადიციულად, ამგვარი სამუშაოების უმეტესობას ქალები ასრულებენ და მათ მატებასთან ერთად, შესაბამისად გაიზარდა ქალებისათვის დასაქმების შესაძლებლობა.

ყველაზე ნაკლებ მოთხოვნადი
სამსახურების პროგნოზი
საგარეო ეკონომიკური ზრდა

ყველაზე მოთხოვნადი
სამსახურების პროგნოზი
ცვლილების პროცენტული მაჩვენებელი

საქმე 15.3 / 2005 წლისათვის მოსალოდნელი მზარდი და კლებადი სამუშაოები.

სამუშაო ადგილის შემცირება და მატება ფართო ტექნოლოგიურ და სოციალურ ფორმებს ასახავს. XX საუკუნეში ავტომატიზებული დანადგარების განვითარება ხელს შეუწყობს მრავალი ტიპის სამუშაოს გაქრობას ოცდამეერთე საუკუნეში. ანალოგიურად, მეოცე საუკუნის შუა პერიოდში დაწყებული დემოგრაფიის ტენდენციები ხელს შეუწყობს შესაძლებლობების ზრდას იმ ადამიანებისათვის, რომლებიც მოუვლიან მოხუცებულ „ბები ბუმერებს“ ოცდამეერთე საუკუნეში.

წყარო: New York Times, 1995 წლის 3 სექტემბერი, 1995, გვ. 9.

1. რკინიგზის მეისრეები
2. კავშირგაბმულობის კომპანიების ხელოსნები
3. პერიფერიული ელექტრონული მონაცემების დამუშავების ოპერატორები
4. ცნობათა ბიუროს ოპერატორები
5. ტელეფონის ოპერატორები
6. სატელეფონო დანადგარების ოსტატი და შემკეთებლები
7. გაზონების შემსწორებელი პორტატული მანქანების ოპერატორები
8. კომპიუტერის ოპერატორები
9. ფეხსაცმლის საკერავი მანქანების ოპერატორები

10. მღებავები
11. ბავშვის მომვლელები
12. განმაცალკევებელი მანქანების ოპერატორები
13. საწვავზე მომუშავე მანქანების ამწყობები და ოპერატორები
14. დამლაგებლები და მწმენდავები (სახლში)
15. დამხვევ ჩარხზე მომუშავე
16. ტანსაცმლის ინდუსტრიაში სამკერვალო მანქანის ოპერატორები
17. სალაროს აპარატისა და გამომთვლელი მანქანების ოპერატორები
18. სტამბის მუშები
19. ნახატი ფილმების გადამღებები
20. მონაცემთა შემყვანები ბეჭდვით საქმეში
21. სატელეფონო და საკაბელო ტელევიზიების ხაზების მონტაჟისტები
22. მჭრელი მანქანა-დანადგარების მუშები და მონტაჟისტები
23. მესაათეები
24. მხერხავები და სამხერხაოს ოპერატორები
25. შემფუთავი მანქანის ოპერატორები
26. სამედიცინო პროფილის დამხმარეები (სახლში)
27. მომსახურების სფეროში მომუშავეები
28. პირადი მომვლელი
29. კომპიუტერული ინჟინრები და მეცნიერები
30. სისტემის ანალიტიკოსები
31. ფიზიკური და კრეატიული თერაპიის ასისტენტები
32. თერაპევტები
33. იურისტის თანამშენებები
34. ელექტროდამნომრავი სისტემის თანამშრომლები
35. ოკუპაციური თერაპიის დამხმარეები
36. სპეციალური განათლების მასწავლებლები
37. კერძო დეტექტივები
38. ბავშვის მომვლელები სახლში გამოძახებით
39. სამოგზაურო აგენტები
40. რენტგენის ტექნიკოსები
41. მედდის სამუშაოს შემსრულებლები
42. სამედიცინო ჩანაწერების მუშა
43. საოპერაციო კვლევის ანალიტიკოსი
44. ოკუპაციური თერაპევტები
45. მეტროს ოპერატორები
46. სასამართლოს მდივნები
47. ელექტროენცეფალოგრამის სპეციალისტები
48. საბავშვო ბაღის მასწავლებლები
49. მანიკურის სპეციალისტები
50. პროდიუსერები, რეჟისორები, მსახიობები და ა.შ.

მომსახურების სფეროს გაფართოების პარალელურად მკვეთრად შემცირდა სოფლის მეურნეობასთან დაკავშირებული და მანუფაქტურული სამუშაო ადგილების რიცხვი. სამინათმოქმედო საქმის დაკნინება ძირითადად გამოიწვია მექანიზაციის პროცესმა, რომლიც წყალობითაც ფერმერებმა მიწის უფრო დიდი ნაკვეთების დამუშავება შეძლეს. მანუფაქტურული სამუშაო კი ტექნოლოგიური ინოვაციების შედეგად დაკნინდა. ტექნოლოგიურ ინოვაციაში იგულისხმება კომპიუტერები და ინდუსტრიული რობოტები. ამგვარი სამუშაოების შემცირება ასევე განპირობებულია გლობალური ეკონომიკის ტენდენციებითაც. მაგალითად, შესაძლებელია, რომ სანარმო გადავიდეს იმ ქვეყანაში, სადაც უფრო იაფი მუშახელია. ამ ცვლილებების შედეგად უამრავი ამერიკელი მუშა დარჩა სამსახურის გა-

რეშე. ბევრი მათგანი დათანხმდა წინა სამუშაოზე ნაკლებანაზღაურებად სამუშაოს, ნაწილი კი საერთოდ უმუშევარი დარჩა.

სოფლის მეურნეობისა და მანუფაქტურული სამუშაოების შემცირება, როგორც ჩანს, აშშ-ში XXI საუკუნეშიც გაგრძელდება. სქემა 15.3 ასახავს იმ სამუშაოებს, რომლებიც 2005 წლისათვის მნიშვნელოვნად შემცირდება. გრაფიკზე ასევე ასახულია ის სამუშაოები, რომლებიც აღმავლობას განიცდის (შრომის სტატისტიკის ბიურო, 1995). მოსალოდნელია, რომ ყველაზე დიდი მოთხოვნილება იმ სამუშაოებზე იქნება, რომლებიც დაკავშირებულია საშინაო პირობებში ადამიანების მოვლასთან (განსაკუთრებით სამედიცინო მოვლასთან), რაც იმის მანიშნებელია, რომ „ბებიზმერების“ თაობა ბერდება და საპენსიო ასაკს უახლოვდება. ეს ტენდენცია მიუთითებს იმაზეც, რომ ადამიანების სიცოცხლის ხანგრძლივობამ მოიმატა. პოპულარულები იქნებიან მაღალტექნოლოგიური სამუშაოს სპეციალისტებიც, კერძოდ, კომპიუტერული ინჟინრები და სისტემის ანალიტიკოსები. თანაც ამგვარი სამუშაოები ყველაზე მაღალანაზღაურებადთა შორის აღმოჩნდება. მომსახურების სფეროს ზოგი სამუშაო კი (როგორიცაა, შინამომვლელები და მანიკურის სპეციალისტები), რომელთა რიცხვის გაზრდა ასევე მოსალოდნელია, შედარებით დაბალანაზღაურებადი იქნება.

შრომის ბაზარი

სოციალურ სტრუქტურას, რომელიც დაკავებულია ადამიანური მომსახურების ყიდვა-გაყიდვით, **შრომის ბაზარი** ეწოდება (რესკინი და როსი, 1990). შრომის ბაზრის შესაძლებლობები განისაზღვრება მუშების დონით, ხელმისაწვდომი სამუშაოებითა და იმ პრეტენდენტების რაოდენობით, რომლებიც კონკურენციას უწევენ ერთმანეთს ამ სამუშაოების მოპოვებისათვის. მაგალითად, მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარში კომპიუტერები ფართო ხმარებაში შემოვიდა, რამაც კომპიუტერული პროგრამისტების პოზიციების რიცხვი საგრძნობლად გაზარდა. რადგან ამ სამუშაოების შესრულება პროფესიონალიზმის მაღალ დონეს მოითხოვდა, ანაზღაურება საკმაოდ მაღალი იყო. თუმცა, XXI საუკუნის დასაწყისში ამ სამუშაოების რიცხვის შემცირებაა ნავარაუდევო, რადგან პროგრამირების პროცესი დღითი დღე ავტომატიზებული ხდება (გებრიელი, 1995). პროგრამისტებს გაუძნელდებათ სამუშაოს შოვნა, ხოლო ისინი, ვინც მოახერხებენ ამას, იძულებულები იქნებიან, მზარდი კონკურენციის გამო შედარებით დაბალ ანაზღაურებას დათანხმდნენ. პროგრამისტების ნაწილს, ალბათ, მოუწევს ალტერნატიულ შემოთავაზებასაც დათანხმდეს განათლების შესაბამისი სამუშაო ადგილების არარსებობის გამო, (მაგალითად, პიცა ატაროს).

ერთი მხრივ, უზრუნველყოფილ და მაღალანაზღაურებად სამსახურებს, ხოლო, მეორე მხრივ, არასტაბილურ და დაბალანაზღაურებად სამსახურებს შორის განსხვავებები მიჰნავს კაპიტალისტურ ეკონომიკაში არსებულ ორ სხვადასხვა შრომის ბაზარს: **პირველადსა და მეორადს**. პირველადია შრომის ბაზარი, სადაც პროფესიონალები საქმდებიან მსხვილ, წარმატებულ და სტაბილურ კომპანიებში, სადაც თანამშრომლებს აქვთ ჯანმრთელობის დაზღვევა და საპენსიო სქემა, შედარებით კარგი შემოსავალი და გარკვეულ დონეზე უზრუნველყოფილი სამსახურები. ისინი, ვისაც უპირატესობა აქვთ განათლების, გამოცდილებისა და სოციალ-ეკონომიკური მდგომარეობის მხრივ, როგორც წესი, უფრო ხშირად პირველად შრომის ბაზარზე პოულობენ სამსახურებს.

მეორადი შრომის ბაზარი უფრო მცირე და ნაკლებად სტაბილურია პირველად შრომის ბაზართან შედარებით. აქ მუშები დასაქმებულები არიან ისეთ მცირე ბიზნესებში, როგორებიცაა ყვავილების ან ალკოჰოლის მაღაზიები, რომელთა უმეტესობაც მხოლოდ მოკლე პერიოდის განმავლობაში უძლებს კონკურენციას. მეორად ბაზარზე ხელმისაწვდომი სამსახურები ხშირად არასრულგანაკვეთიანი ან სეზონურია, ხელფასები დაბალია, ხშირად ხდება შტატების შემცირება, განსაკუთრებით ფინანსური კრიზისის დროს; იშვიათია ჯანმრთელობის დაზღვევა და სხვა სარგებლები. ამ ბაზარზე არსებული სამუშაოების უმეტესობა უპერსპექტივოა და იშვიათად იძლევა ისეთი უნარ-ჩვევების გამომუშავების საშუალებას, რომელიც დასაქმებულს ხელს შეუწყობს კარიერის განვითარებაში.

კორპორაციების შემცირებასა და რესტრუქტურისაციის გამო ხშირად სამუშაოს კარგავს ბევრი ის ადამიანი, რომელიც ფიქრობდა, რომ სტაბილური და უზურნველყოფილი სამსახური ჰქონდა. კადრების შემცირება ჩვეულებრივი მოვლენაა ისეთ მსხვილ კორპორაციებში, როგორებიცაა AT&T და IBM, სადაც ადრე სამუშაო თითქმის სიცოცხლის ბოლომდე გარანტირებულად ითვლებოდა. თუმცა, მნიშვნელოვანია, რომ ამგვარ კომპანიებში მომუშავე ადამიანები მუშაობის განმავლობაში დამატებით სარგებელსა და შედევრებს იღებენ და გათავისუფლების შემდეგ უმუშევრობის დახმარებაც ეკუთვნით, განსხვავებით მეორადი შრომის ბაზარზე დასაქმებული ადამიანებისაგან, რომლებიც ხშირ შემთხვევაში ძლივს ახერხებენ არსებობას სრულგანაკვეთიანი სამუშაოების პირობებშიც კი. მაგალითად, მარტოხელა მშობელი, რომელიც ერთ ბავშვს ზრდის, იღებს მინიმალურ ფედერალურ ხელფასს 4,25 დოლარის ოდენობით საათში, კვირაში 40 საათს მუშაობს ყოველგვარი შვებულების გარეშე და მაინც ვერ ახერხებს, ასცდეს სიღატაკის ზღვარს (10.030 დოლარი წლიური შემოსავალი) (ქუიგლი, 1995)

მინიმალური ხელფასის გაზრდის საჭიროება მწვავე დებატების საგნად იქცა აშშ-ში. საზოგადოების ნაწილი ამტკიცებს, რომ სრულ განაკვეთზე მომუშავე ადამიანები, რომლებიც ისეთ წარმატებულ ქვეყანაში ცხოვრობენ, როგორიც ამერიკაა, უნდა ახერხებდნენ სიღატაკის ზღვარს ზემოთ ცხოვრებას. ისინი აღნიშნავენ, რომ ინფლაციის დონის მატებასთან ერთად მნიშვნელოვნად სუსტდება მინიმალურ ხელფასზე მომუშავე ადამიანების ფინანსური მდგომარეობა (იხ. ცხრილი 15.1). 1960-70-იან წლებში მინიმალურ ხელფასზე მომუშავე ადამიანს სამსულიანი ოჯახის შენახვაც კი შეეძლო, თანაც სიღატაკის ზღვარზე ოდნავ ზემოთ. დღეს კი სრულ განაკვეთსა და მინიმალურ ხელფასზე მომუშავე ადამიანს 4000 დოლარით მეტი სჭირდება სამსულიანი ოჯახის ისე შესანახად, რომ სიღატაკეში არ უხდებოდეს ცხოვრება. საზოგადოების მეორე ნაწილი კი თვლის, რომ მინიმალური ხელფასების მომატებას რამდენიმე არასასურველი გვერდითი მოვლენა მოჰყვება. უპირველეს ყოვლისა, ეს გამოიწვევს იმას, რომ მეორადი შრომის ბაზრის მწარმოებლები შეწყვეტენ საკუთარი პროდუქციის აშშ-ში წარმოებას და სხვა ქვეყანაში გააგრძელებენ საქმიანობას იაფი მუშახელის მოძიების მიზნით. თუმცა, ვფიქრობთ, ეს არც ისე მყარი არგუმენტია. დღეს ჩვენს საზოგადოებაში არსებული ყველაზე დაბალანაზღაურებადი სამუშაოებიც კი არ შეიძლება გადავიტანოთ სხვა ქვეყანაში. ამერიკული სამზარეულოს თევშებს მექსიკელი ვერ გარეცხავს და ვერ ტანსაცმელს განმენდენ სხვა ქვეყნის ქიმიური ნმენდის პუნქტებში. ჩვენი აზრით, მინიმალური ხელფასის გაზრდა საფრთხეს კი არ შეუქმნის დამსაქმებლებს, არამედ ხელს შეუწყობს იმის შესრულებას, რასაც პრეზიდენტმა ფრანკლინ რუზველტმა „პატიოსანი სამუშაო დღის სამართლიანი ანაზღაურება“ უწოდა.

ცხრილი 15.1

მინიმალური ხელფასის ღირებულება 1960-იანი წლების შემდეგ

მინიმალური ხელფასის ღირებულება მკვეთრად დაეცა გასული 30 წლის განმავლობაში. 1960-იან წლებში სრულ განაკვეთსა და მინიმალურ ხელფასზე მომუშავე ადამიანს შეეძლო სილატაკის ზღვარს ზემოთ ერჩინა სამსულისანი ოჯახი, მაგრამ 1990-იანი წლებისათვის მინიმალური ხელფასი ამ თანხის სამ მეოთხედს ოდნავ თუ აღემატებოდა, რომელიც საჭირო იყო სილატაკის ზღვარის დასაძლევად სამსულისანი ოჯახისათვის.

პერიოდი	დოლარი	სილატაკის ზღვარის პროცენტული მაჩვენებელი სამსულისანი ოჯახი
1960	\$ 5.65	104,7 %
1970	5.54	102,6
1980	4,52	83,9
1992	4,25	78,8

წყარო: ჯეიმს კ. გლასმანი, „მინიმალური ხელფასის მომატება არ არის გამოსავალი“
(*The Washington Post*, 1995 წლის აპრილი, გვ. 23).

მეორად შრომის ბაზარზე მრავალი ადამიანი თავაულებლად შრომობს ფედერალურ მინიმალურ ხელფასზე გაცილებით ნაკლები ხელფასისათვის. ეს შეიძლება განპირობებული იყოს ორი ფაქტორით: ერთი ის, რომ დამსაქმებელი შეიძლება ექვემდებარებოდეს მინიმალური ხელფასების შესახებ კანონით დაშვებულ გამონაკლისს ან უგულებელყოფდეს სახელმწიფო მოთხოვნებს (შილერი, 1994). ამის მაგალითია ის ადამიანები (უმეტესად ემიგრანტები), რომლებიც ნიუ-იორკში, სან-ფრანცისკოსა და ლოს-ანჯელესში მთავრობის ხელშეწყობით შექმნილ დაბალანაზღაურებად სამსახურებში დაუღალავად მუშაობენ. მათი ანაზღაურება იმდენად მცირეა, რომ ზოგი მათგანი, ვისაც სწრაფად მუშაობა არ შეუძლია, ხშირად საათში ერთ დოლარზე ნაკლებსაც კი გამოიმუშავენ ხოლმე (ლი, 1995; უდსკი, 1994), თუმცა, ვერც ყველაზე სწრაფი და განაფული მუშის ანაზღაურება მივა ახლოს მინიმალურ ხელფასთან. ამგვარი ტიპის სამუშაო მეტისმეტად დამქანცველია. მუშებს მოეთხოვებათ, კვირაში 60 საათზე მეტხანს თავნახრილები იხდნენ დაზგებთან და რაც შეიძლება სწრაფად კერონ (ოცდაათ იწიან ხაზს მხოლოდ სამი წამი უნდა მოანდომონ). თორმეტსაათიანი სამუშაო დღე კვირაში შვიდი დღის განმავლობაში იშვიათობა არ არის ამ ინდუსტრიაში. სამუშაო ოთახების უმეტესობა ცუდად ნიავედება და ამიტომ მუშები იძულებულები არიან, ცხვირ-პირი დაიფარონ, რათა ჰაერში დატრიალებული მტვრის ნაწილაკები არ ჩაისუნთქონ. ზამთრობით ოთახები შესაბამისად არ თბება, ხოლო ზაფხულში სიცხისაგან სუნთქვა ჭირს. ბავშვები ხშირად შრომობენ მშობლების გვერდით — ამაგრებენ ძაფებს, აკერებენ ლილვებს ან იარაღებს წარწერით „დამზადებულია ამერიკაში“. არავინ იღებს გასამრჯელოს დამატებითი საათებისათვის, სადაზღვევო პოლისს ან შვებულებას. კორპორაციულ სამყაროში პოპულარული შესვენების შესახებ აქ არც კი სმენიათ. დროს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს, რადგან კონტრაქტორი აქ ერთ მზა ზედატანში 1.80 დოლარს იხდის (ჰედენი, 1993).

შეუძლებელია ასეთი დაბალი ხელფასების გამართლება იმით, რომ მწარმოებლები-სათვის დაბალი მოგების ზღვარია დანესებული. იმავე ზედატანს, რომლის დამზადება მხოლოდ 1.80 დოლარი ღირს, ბრენდის მწარმოებელი მეწარმე მაღაზიას 16 დოლარად მიჰყიდის, ხოლო მაღაზია, ალბათ, 32 დოლარად გაყიდის. კაბას, რომლის დამზადება ამგვარ სამკერვალოებში მხოლოდ 6 დოლარი ჯდება, ბითუმად მოვაჭრე 50 დოლარად ყიდულობს და საბოლოოდ მაღაზიაში 100 დოლარად იყიდება. ცხადია, რომ მოგების ზღვარი სრულიად აკმაყოფილებს იმ ადამიანებს, რომლებიც საწარმოს პირამიდის წვერში არიან მოქცეულები. მაშინ, რით აიხსნება იმ ადამიანების უკიდურესად დაბალი ანაზღაურება, რომლებიც რეალურად ქმნიან ამ მოგებას?

პასუხი მანუფაქტურული პროცესის სტრუქტურაში უნდა ვეძებოთ. ისეთ მწარმოებლებს, რომლებსაც საკუთარი საფირმო ნიშანი აქვთ (მაგალითად: Esprit, Guess და Levi Strauss), ან საერთოდ არ ჰყავთ მკერავი თანამშრომლები, ან თუ ჰყავთ, ძალიან ცოტა. ამის სანაცვლოდ ისინი სამკერვალო კომპანიების მომსახურებით სარგებლობენ. სამკერვალო კომპანიები კი აშშ-ში 50000-ზე მეტია. სწორედ ეს კონკურენცია განაპირობებს მომსახურების უკიდურესად დაბალ საფასურს. ბიზნესში დარჩენის ერთადერთ შანსად თითოეულ სამკერვალო კომპანიას კლიენტისათვის რაც შეიძლება დაბალი ფასის შეთავაზება მიაჩნია. ქალაქები სავსეა ემიგრანტებით, რომლებიც ნებისმიერ ფასად ჰკიდებენ ხელს სამუშაოს. სწორედ ამიტომ ისინი სამკერვალოებში ისეთი ანაზღაურების ფასად მუშაობენ, რომელსაც ამერიკაში დაბადებული მოქალაქე ზედაც არ შეხედავდა (ფუ, 1994).

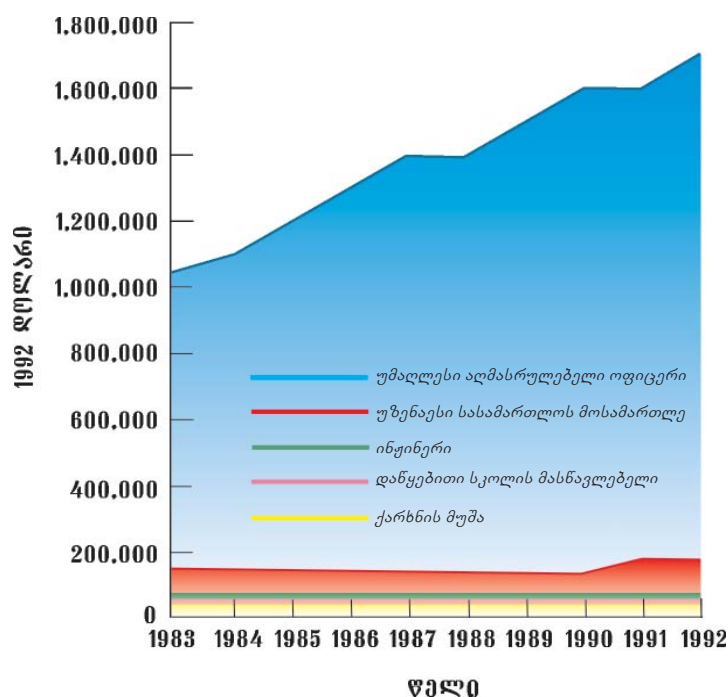
სამთავრობო სააგენტოებს არ ჰყოფნით ადამიანური რესურსი, გამოიძიონ ფედერალური შტატების შრომის კანონის ყველა დარღვევის ფაქტი, რომლებიც კი ქალაქებში მდებარე პატარა სახელოსნოებში ხდება. შედეგად უამრავი ასეთი კანონდარღვევა დაუსჯელი რჩება. მეორადი შრომის ბაზრის ყველაზე დაბალი სეგმენტის მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით, საჭიროა მოქმედი შრომის კანონმდებლობის ზედმინენით გატარება.

სახელმწიფო უთანასწორობები

როგორც მინიმალური ხელფასის შესახებ მსჯელობიდან გამოიკვია, ჩვენს საზოგადოებაში ნაკლებად კვალიფიციური მუშახელის ხელფასი თანდათან მცირდება. გასული 15 წლის განმავლობაში ამ კატეგორიის მუშახელის რეალური ხელფასის ღირებულება (ანუ, ის რასაც რეალურად იყიდიან დარიცხული ხელფასით) 14 პროცენტით შემცირდა (ბორხასი, 1995). ეს რამდენიმე ფაქტორითაა გამოწვეული: პირველი გახლავთ შრომითი კავშირების დასუსტება მას შემდეგ, რაც არამალფუჭებადი პროდუქციის წარმოებაში ძირითადად ევროპაში გადაინაცვლა. მეორე ფაქტორი კი დაბალფასიანი იმპორტია, რომელიც მკაცრ კონკურენციას უწევს ადგილობრივ კომპანიებში მომუშავე ამერიკელი მუშების წარმოებულ პროდუქციას. ამას დაუმატეთ არაკვალიფიციური ემიგრანტი მუშახელის ნაკადი, რომლებიც ნებისმიერი ხელფასით არიან კმაყოფილები. აქედან გამომდინარე, შედეგით ლოგიკურია (ბორხასი, 1995; ბრაუერი და ჰიკოკი, 1995).

მიუხედავად იმისა, რომ კვალიფიციური ამერიკელი მუშახელი უკეთ ახერხებს შემოსავლის შენარჩუნებას, ვიდრე ნაკლებად კვალიფიციური, მათ ნაწილს მაინც ძლივს გააქვს თავი ინფლაციის პირობებში. აშშ-ის ეკონომიკა კი აღმავლობას განიცდის და უფრო მეტ სიმდიდრეს წარმოშობს. მაშ ვინ მდიდრდება ამ ექსპანსიის ხარჯზე?

მათ შორის, ვინც ყველაზე მეტ სარგებელს ნახულობს, არიან მსხვილი კორპორაციების მთავარი აღმასრულებელი ოფიცრები. ოცდახუთმა ყველაზე მაღალანაზღაურებადმა ამერიკელმა აღმასრულებელმა ოფიცერმა ერთად ხუთი წლის განმავლობაში 1.5 მილიარდი დოლარი გამოიმუშავა აქციების წარმატებული ყიდვა-გაყიდვის შედეგად (ჰარდი, 1995). Walt Disney Company-ს თავმჯდომარემ, მაიკლ აიზნერმა ამ პერიოდში 235 მილიონი დოლარი გამოიმუშავა. მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი გიგანტური შემოსავალი ამერიკაში ხშირი არ არის, ის მაინც მიუთითებს ამერიკული ბიზნესის ზოგად ტენდენციებზე. მთავარი აღმასრულებელი ოფიცრების შემოსავალი სწრაფად იზრდება, მაშინ როცა დანარჩენი ამერიკელების შემოსავლის მაჩვენებელი სტაბილურია. სქემაზე 15.4-ში ასახულია მთავარი აღმასრულებელი ოფიცრების საშუალო სახელფასო პაკეტი ქარხნის მუშის, დანყებითი სკოლის მასწავლებლის, ინჟინრისა და უზენაესი სასამართლოს მოსამართლის ხელფასთან შედარებით. როგორც სქემიდან ჩანს, მათ შორის განსხვავება თითქმის გაორმაგდა გასული ათი წლის განმავლობაში (ბლერი, 1994). დღეს ერთი მთავარი აღმასრულებელი ოფიცრის მიერ გამომუშავებული წლიური ხელფასი თითქმის 2 მილიონ დოლარს უტოლდება, რაც დაახლოებით სამჯერ ან ოთხჯერ აღემატება მისი იაპონელი კოლეგის შემოსავალს, ხოლო 120-ჯერ — საშუალო ამერიკელი ქარხნის მუშისას.

სქემა 15.4 / აშშ-ის უმაღლესი აღმასრულებელი ოფიცრებისა და ამერიკელი მუშების სხვადასხვა ტიპის სახელფასო პაკეტების შედარება, 1983-1992 წწ.

1980-იანი წლების დასაწყისში განსხვავება უმაღლესი აღმასრულებელი ოფიცრებისა და ჩვეულებრივი დასაქმებულების სახელფასო პაკეტებს შორის უკვე ძალიან დიდი იყო. უზენაესი სასამართლოს მოსამართლის ხელფასიც კი ვერ შეედრებოდა იმას, რასაც მსხვილი კორპორაციის მმართველი იღებდა. ათი წლის შემდეგ ეს განსხვავება თითქმის გაორმაგდა.

ხელფასებს შორის ამხელა განსხვავების ერთ-ერთი მიზეზია ამერიკულ კორპორაციებს შორის არსებული კონკურენცია მთავარი აღმასრულებლის გადაბირების თვალსაზრისით და, გამომდინარე იმ ღირებულებიდან, რასაც ამერიკელი ხალხი კონკურენციას და პირად მიღწევებს ანიჭებს, ისინი უფრო ეგუებიან ამ უთანასწორობას სხვა ქვეყნებთან შედარებით (ინგლჰარტი, 1990). რეალურად, ეკონომიკური ცხოვრების მრავალ ასპექტში ამერიკელებმა შექმნეს ის სისტემა, რომელსაც ეკონომისტები რობერტ ფრანკი და ფილიპ კუკი (1995) მოიხსენიებენ სიტყვებით: „ყველაფერი გამარჯვებულს რჩება“. ეს სახელწოდება გულისხმობს, რომ მოგების უმეტესი ნაწილი ადამიანთა მცირე რიცხვს შორის ნაწილდება. ისინი მხოლოდ საკუთარი წვლილის გამო არ ღებულობენ ამხელა შემოსავალს. როგორც ფრანკი და კუკი ამბობენ, „ერთია, როდესაც ვამბობთ, რომ ადამიანი, რომელიც 10 პროცენტით მეტს შრომობს, ან 10 პროცენტით უფრო ნიჭერია, 10 პროცენტით მეტი შემოსავალი უნდა ჰქონდეს, მაგრამ სხვაა, როდესაც ვამბობთ, რომ 10-პროცენტიანმა განსხვავებამ ხელფასში 10.000 პროცენტიანი სხვაობა უნდა მოგვცეს“ (გვ.17).

სისტემა — „ყველაფერი გამარჯვებულს რჩება“ — ხელს უწყობს ფლანგვას, რადგან წარმატების შენარჩუნების მიზნით სულაც არაა საჭირო ამხელა ხელფასები. ეს ფაქტორი იწვევს დაბალი ანაზღაურების მქონე ადამიანების განაწყენებასაც, რომლებიც ფიქრობენ, რომ ხელფასებს შორის განსხვავება უკვე კონტროლს აღარ ექვემდებარება. მაგალითად, აშშ-ში მთავარი აღმასრულებელი ოფიცრების ხელფასების ზრდის პარალელურად უბრალო მოქალაქეები თავს ფინანსურად დაუცველად გრძნობენ, რაც, მათი აზრით, კორპორაციების კადრების შემცირებითა და ორგანიზაციების „ხარჯთეფექტურობის“ (streamlining) ტენდენციებიდან მომდინარეობს. აღმასრულებლების ხელფასები კი მაინც იზრდება კადრების შემცირების მიუხედავად, რადგან მათ შემოსავალს განაპირობებს კომპანიის აქციების ღირებულება, რაც კიდევ უფრო იმატებს რესტრუქტურისაციის შედეგად. „ამგვარად, აღმასრულებლების ხელფასის ზრდა და უბრალო მუშების შემოსავლების კლება ერთი და იმავე ფაქტორითაა განპირობებული, კერძოდ: ფინანსური ბაზრის მხრიდან შეუბრალებელი ზეწოლა აქციების ფასების გაზრდის მიზნით“ (ბლერი, 1994).

უმუშევრობის ჰიობლემა

კაპიტალისტურ ეკონომიკაში უმუშევრობის გარკვეული დონე „დასაშვებადაა“ მიჩნეული, რადგან თავისუფალი ეკონომიკის პირობებში წარმატებული ფირმების გვერდით ყოველთვის არსებობს წარუმატებელი, არაპოპულარული ფირმები, რის შედეგადაც ხელმისაწვდომი სამუშაო ადგილების რაოდენობა ყოველთვის არ შეესაბამება ხელმისაწვდომი მუშახელის კვალიფიკაციას. ეს შეუსაბამობა ბადებს ე.წ. *სტრუქტურულ უმუშევრობას*, რადგან ის დაკავშირებულია ეკონომიკური სისტემის სტრუქტურას და ბაზრის ცვალებადობასთან. სტრუქტურული უმუშევრობის წარმოქმნას ტექნოლოგიური ცვლილებებიც უწყობს ხელს. მაგალითად, ავტომობილის გამოგონებამ მნიშვნელოვნად შეაფერხა იმ საქონლისა და სერვისების წარმოება, რაც ცხენშესაბმელ ტრანსპორტთან იყო დაკავშირებული. საბოლოო ჯამში კი ეს პროდუქცია სამუდამოდ გაქრა ბაზრიდან. ამიტომ ბევრი მუშა (ვერცხლისმჭედლები, ვაგონების მკეთებლები და სხვ.) იძულებული გახდა, ხელობა მიეტოვებინა. თუ ისინი ვერ შეიძენდნენ ახალ საჭირო უნარ-ჩვევებს ან არ დათანხმდებოდნენ შესაბამისი კვალიფიკაციის არქონის გამო შეთავაზებულ დაბალ ანაზღაურებას, შეიძლება საკმაოდ დიდი ხანი ყოფილიყვნენ უმუშევრად. უმუშევრობა

იმატებს მაშინ, როდესაც რომელიმე ფირმა, არასათანადო მენეჯმენტის ან უხარისხო პროდუქციის გამო, ვერ უძლებს კონკურენციას. თუ ამგვარი ფირმები დაიხურება, მათი თანამშრომლები უმუშევრად დარჩებიან იმ შემთხვევაში, თუ იმავე ტერიტორიაზე მოქმედ სხვა კონკურენტი ფირმებს არ დასჭირდება მათი უნარ-ჩვევები. ამავე დროს, კორპორაციების შერწყმამ ან ბიზნესის რეორგანიზების სხვა ფორმებმაც შეიძლება სამუშაოს გარეშე დატოვოს ბევრი მუშა.

სტრუქტურული უმუშევრობის გარდა, კაპიტალისტურ სისტემაში არსებობს ე.წ. ციკლური უმუშევრობა, რომელმაც შეიძლება საშიშ ზღვარს მიაღწიოს, თუ სათანადო ზომები არ იქნა მიღებული. როდესაც პროდუქცია გაცილებით აღემატება მოთხოვნას, კომპანიები და კორპორაციები მუშების რაოდენობას ამცირებენ.

აშშ-ში დროებითი უმუშევრობა საკმაოდ გავრცელებულია, თუმცა მისი ხდომილების მაჩვენებელი რეგიონიდან რეგიონში იცვლება. სტატისტიკის მიხედვით, სამიდან ორი ამერიკელი ცხოვრების რომელიმე ეტაპზე სამუშაოს კარგავს (ქეისი, გრეიფი, ჰაგენი, 1990). 1991 წელს, ეკონომიკური სტაგნაციის პერიოდში, ხუთიდან ერთი ამერიკელი უმუშევარი იყო (პომისი და სხვები, 1992). ბევრმა მათგანმა მალევე იშოვა სამსახური, მაგრამ ძალიან ბევრმა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში საკუთარ თავზე იწვნია ეკონომიკური უუნარობა, საკუთარი თავისადმი უპატივცემულობა და პირადი შეურაცხყოფა.

ოფიციალური სტატისტიკა იშვიათად ასახავს უმუშევრობის რეალურ სურათს, რადგან ის ეხება მხოლოდ იმ ადამიანებს, რომლებიც აქტიურად ეძებენ სრულგანაკვეთიან სამსახურებს და არ მოიცავს მათ, ვინც ნახევარგანაკვეთიან სამუშაოს ეძებს ან საბოლოოდ ჩაიქნია ხელი სამსახურის შოვნაზე. მაგალითად, 1991 წელს სულ მცირე 1 მილიონმა ამერიკელმა მიანება თავი სამსახურის ძებნას, უფრო მეტი კი იძულებული გახდა, ადრე გასულიყო პენსიაში. ამავე დროს ბევრმა ახალგაზრდამ შეიკავა თავი სამსახურის მოძებნაზე, რადგან იცოდა შეზღუდული შესაძლებლობების შესახებ. მას შემდეგ, რაც ეს მონაცემები დაემატება 8.6 მილიონ უმუშევარს, რომელიც აქტიურად ეძებს სამსახურს, შეგვეძლება სრული სურათის მიღება უმუშევრობის დონის შესახებ. გარდა ამისა, შეგვიძლია ამ რიცხვს დაეუმატოთ ნახევარ განაკვეთზე მომუშავე 5.9 მილიონი ამერიკელი მუშაც, რომლებსაც სურვილი ჰქონდათ ემოვათ სრულგანაკვეთიანი სამუშაო.

უმუშევრობის მსხვერპლი ყველაზე ხშირად სოციალურად დაუცველი მოსახლეობა ხდება — სწორედ ისინი, ვისაც არ შესწევს ძალა, გაუმკლავდეს ფინანსურ კრიზისს. ეკონომიკური სტაგნაციის პერიოდში უმუშევრობის მაჩვენებელი დაბალი ფენის ახალგაზრდებს შორის, რომლებმაც სკოლას თავი მიანებეს, საგანგაშოდ მაღალია — 25% (კასარდა და აპოლდი, 1990). უმუშევრობა ასევე ემუქრება საშუალო ფენას და შეძლებულებსაც კი. მაგალითად, კორპორაციების გაერთიანების ტალღის დროს 1980-იან წლებში ბევრმა აღმასრულებელმა დაკარგა სამსახური. ანალოგიურად, როდესაც 1980-90-იან წლებში კომპიუტერულმა ინდუსტრიამ დაღმასვლა იწყო, ბევრი მაღალანაზღაურებადი ინჟინერი და სხვა სპეციალისტი სამსახურის გარეშე დარჩა. თანაც მათ სხვა სამსახურის სწრაფად პოვნის ძალიან მცირე პერსპექტივა აქვთ. 1990-იან წლებში იმატა კორპორაციებში კადრების შემცირებისა და რესტრუქტურისაციის შემთხვევებმა, როგორც სამუშაო ადგილების შემცირების ხარჯზე მოგების მატების საშუალებამ.

ის, თუ როგორ ახერხებენ ადამიანები უმუშევრობასთან გამკლავებას, მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული მათთვის ხელმისაწვდომ სოციალურ და ინსტიტუციურ დახმარებაზე. ამ შემთხვევაში იგულისხმება ოჯახისა და მეგობრების დახმარება, რომლებიც

ხელს უწყობენ უმუშევარ ადამიანს, შეინარჩუნოს თვითრწმენა და საკუთარი პიროვნებისადმი პატივისცემა. ეს ასევე გულისხმობს ფინანსურ დახმარებას, როგორცაა უმუშევრობის დახმარება და იმ სააგენტოების მომსახურება, რომლებიც ეხმარებიან უმუშევრებს სამუშაოსა და ბინის ძებნაში. დახმარების ბევრი ფორმის არსებობის ფონზე ხანგრძლივი უმუშევრობა შედარებით ასატანი ხდება.

პროფესიონალიზაცია

პროფესიონალიზაციამ ბევრი პროფესიის ტრანსფორმაცია მოახდინა. როგორც მეთოთხმეტე თავში განვიხილეთ, სამედიცინო სფერო ერთ-ერთი პიონერი იყო ამ საკითხში. პროფესიონალიზაციის პროცესს თან ახლავს მსხვილი, ფორმალური ორგანიზაციების თანამედროვე საზოგადოების ძირითად დამსაქმებლებად ჩამოყალიბება. მსხვილ კომპანიებსა და ორგანიზაციებში ძირითადი ფორმა გულისხმობს პროფესიონალებისა (მენეჯერების ჩათვლით) და უბრალო მუშების გამიჯვნას. პროფესიონალები იღებენ გადაწყვეტილებებს და გასცემენ მითითებებს. მითითებების შესრულება კი მუშებს ევალებათ (იხ. თავი 3). ყველა პროფესიონალი არ არის შეძლებული, მაგრამ შემოსავლის, უზრუნველყოფისა და ავტონომიის მხრივ, მათ იერარქიაში მინიმალურ ხელფასზე მომუშავე მუშების საპირისპირო პოზიცია უკავიათ.

პროფესია განისაზღვრება როგორც იმ სამუშაოთა კატეგორიები, რომლებშიც განვითარება შეუძლიათ მხოლოდ ხანგრძლივი ფორმა—ლური განათლების შედეგად მიღებული სპეციალიზებული ცოდნითა და უნარ-ჩვევებით გამორჩეულ პირებს. იქიდან გამომდინარე, რომ პროფესიულ ჯგუფებს შესწევთ უნარი, შეზღუდონ მათ რიგებში შემსვლელთა რაოდენობა, მათ გაკრეული ძალაუფლება აქვთ (ებოტი, 1993). პროფესიონალთა შეფასება ხორციელდება სხვა პროფესიონალების მიერ (ოლონდ არა „აუტსაიდერების“). ყველაზე ძველი და პატივსაცემი პროფესიებია იურისტისა და ექიმის პროფესიები. თეოლოგია, რომელიც ზოგ ქვეყანაში ყველაზე ელიტურ პროფესიად ითვლება, აშშ-ში ნაკლები პოპულარობით სარგებლობს, რაც ალბათ იმითაა გამოწვეული, რომ ამ ქვეყანაში არ არსებობს სახელმწიფო რელიგია.

პროფესიების წევრობა დამოკიდებულია გარკვეულ განათლებაზე. ამიტომ წევრთა რიცხვი შეზღუდულია. შესაბამისად, პროფესიონალები ხშირად სარგებლობენ კარგი შემოსავლით. ზოგი პროფესიონალი თვითდასაქმებულია — ანუ მუშაობს მარტო ან პარტნიორთან ერთად. მის საქმიანობას მენეჯერის ან უფროსის ნაცვლად, ეთიკის კოდექსი და კარგი რეპუტაციის მოპოვების სურვილი აკონტროლებს. თუმცა, პროფესიონალთა დიდი უმრავლესობა მსხვილ კორპორაციებში მუშაობს. მიუხედავად იმისა, რომ ამგვარ კომპანიებში მომუშავე პროფესიონალებს მნიშვნელოვანი უპირატესობა აქვთ ჩვეულებრივ მუშებთან შედარებით, ისინი მაინც ექვემდებარებიან ბიუროკრატიულ კონტროლს (ფრიდსონი, 1985; პოუელი, 1985). ზოგადად, უნდა აღინიშნოს, რომ პროფესიონალები ეწინააღმდეგებიან სხვების მიერ (არა მათივე პროფესიის ადამიანების მიერ) მათი საქმიანობის გაკონტროლების მცდელობას. მაგალითად, ექიმები ამტკიცებენ, რომ მხოლოდ სხვა ექიმს აქვს უფლება, განსაჯოს მათი მომსახურების ხარისხი.

ამჟამად არაპროფესიონალური სამუშაოთი დაკავებული ადამიანები პროფესიულ ორგანიზაციად ჩამოყალიბებას ცდილობენ. ზოგმა მნიშვნელოვან წარმატებასაც მიაღწია

ამ საქმეში (მაგალითად, დანტისტები, ბუღალტრები). ქალურ სამუშაოებს ძალიან გაუჭირდათ პროფესიების სტატუსის მოპოვება. იქიდან გამომდინარე, რომ პროფესიონალები სარგებლობენ ავტორიტეტით, მაღალი შემოსავლითა და ავტონომიით, ეს სტიმულს აძლევს სხვადასხვა საქმიანობის ჯგუფებს, მოიპოვონ პროფესიონალის სტატუსი, რის შემდეგაც კიდევ საჭიროა გარკვეული წარმატებები ამ სფეროში შესაღწევად. თუ კრიტიერიუმები არ არის საკმარისად მკაცრი, მაშინ ხდება წევრების რიგების გადავსება, რაც ასუსტებს პროფესიონალის სტატუსის დამკვიდრების პროცესს (ფრიდსონი, 1985).

პროფესიულობა და ავტომატიზაცია

პროფესიულობა გულისხმობს შრომის, მინის, მანქანა-დანადგარების ან წარმოების სხვა საშუალებების რაოდენობასა და მოცულობას, რომელიც საჭიროა განსაზღვრული შედეგის მისაღწევად. მაგალითად, ერთმა აკრმა მინამ შესაძლებელია მოგვცეს ხუთი ან ათი ტონა სოიოს მარცვალი, რაც დამოკიდებულია ფერმერის უნარ-ჩვევებზე, სასუქის რაოდენობაზე, მინის ხარისხზე და ა.შ. სოციოლოგებს ძირითადად შრომის პროფესიულობა აინტერესებთ: კერძოდ, ადამიანური შრომის რა რაოდენობაა საჭირო კონკრეტული შედეგის მისაღწევად. რაც უფრო ხარისხიანი და უკეთესია მეთოდოლოგია და ტექნოლოგია, მით ეფექტურია სამუშაოს ორგანიზება და მით უფრო კარგ შედეგს იძლევა მცდელობა.

ინდუსტრიული რევოლუციის შემდეგ ყველაზე მნიშვნელოვანი სოციალური და ეკონომიკური ტენდენცია გულისხმობს შრომის ნაყოფიერების მუდმივ ზრდას. სწორედ შრომის მზარდი ნაყოფიერება განაპირობებს აშშ-ში ცხოვრების მაღალ სტანდარტებს. 1950-60-იან წლებში ამერიკაში შრომის ნაყოფიერების ყოველწლიურმა ზრდამ საშუალოდ 3 პროცენტს მიაღწია, რაც მომდევნო ოცდაათი წლის განმავლობაში გაორმაგდა. ეს ტენდენცია რომ გაგრძელებულიყო, ამერიკელთა ყოველი მომდევნო თაობა წინა თაობასთან შედარებით ორჯერ უფრო ნაყოფიერად იმუშავებდა, რაც მათ შემოსავლებზეც აისახებოდა (Public Agenda Foundation, 1990). პრობლემა ისაა, რომ ნაყოფიერების ზრდის ასეთი ტემპის შენარჩუნება ვერ მოხერხდა. 1973 წელს არაბეთის ნავთობის ემბარგოს შედეგად, ამერიკაში შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპი ისე დაეცა, რომ მისი გამოსწორება შეუძლებელი გახდა. დღესდღეობით მისი მაჩვენებელი მაქსიმუმ ერთი პროცენტია. ბევრის მოსაზრებით, შრომის ნაყოფიერების მხარდაჭერა ერთადერთი გამოსავალია ქვეყნის ეკონომიკური პრობლემების მოსაგვარებლად, რაც ხელს შეუწყობს მის მიერ იმ პოზიციის დაბრუნებას, რაც საუკუნის განმავლობაში ეკავა.

იმ საშუალებებს, რომლების მეშვეობითაც შესაძლებელია შრომის ნაყოფიერების მაღალი დონის მიღწევა, თავისი უარყოფითი შედეგებიც ახლავს. შრომის დამზოგავი მანქანა-დანადგარების შემოღება და მასთან ერთად სამუშაო ადგილის რეორგანიზება (რაც **ავტომატიზაციის** სახელითაა ცნობილი), მუშებს საკუთარი წვლილის დაუფასებლობისა და კონტროლის კარგვის შეგრძნებას უჩენს. თავდაპირველად მუშები შეიძლება მოხარულებიც კი იყვნენ ისეთი ტექნოლოგიური ინსტრუმენტების დანერგვით, როგორიცაა კომპიუტერიზებული მონწყობილობა, მაგრამ დროთა განმავლობაში ისინი სავარაუდოდ გარიყულად იგრძნობენ თავს დაპროგრამების პროცესიდან, რის შედეგადაც მათ შეიძლება შეელახოთ პატივმოყვარეობა და გაუცხოების გრძნობა განუვითარდეთ (ჰოვარდი, 1985).

გაუცხოების გრძნობა და კონტროლის კარგვის შეგრძნება მხოლოდ დაბალანაზღაურებად მუშახელს როდი ახასიათებს. ეს გრძნობა ნაცნობია განათლებული, მაღალანაზღაურებადი სამსახურების მქონე სპეციალისტებისთვისაც. მაგალითად, რობერტ ჰოვარდმა (1985) გამოიკვლია კორპორაციების კემპუსები სილიკონის დაბლობზე, სადაც მაღალკვალიფიციურ კომპიუტერულ ტექნიკოსებს შეეძლოთ უფასოდ ესარგებლათ სპორტული დარბაზებით, ჯანსაღი კვების ობიექტებითა და საკონსულტაციო მომსახურებით. ასეთი შეღავათები ერთი შეხედვით მიმზიდველია, მაგრამ სინამდვილეში ეს მენეჯერების მიერ მათი ძალაუფლების გამოყენების ერთ-ერთი ფორმაა, რომელიც მიზნად ისახავს თანამშრომლების მოტივაციის ამაღლებას. ამავე დროს, მენეჯერებმა შეიძლება ისარგებლონ მუშების განწყობით და ხელი შეუწყონ მათი ნვლილის გაზრდას. თავის ნაშრომში ჰოვარდი მოგვითხრობს მუშების შესახებ, რომლებისგანაც მოელიან არა მარტო საკუთარი მოვალეობის პირნათლად შესრულებას, არამედ ღიმილსაც იმის დასტურად, რომ ისინი საკუთარი საქმით კმაყოფილები და ბედნიერები არიან.

ამგვარი ფსიქოლოგიური კონტროლი შესაძლოა თანამედროვე სამსახურების მნიშვნელოვანი ნაწილი გახდეს (ჰოშილდი, 1983). ჰოშილდი ამას „ახალ თამამ სამსახურს“ უწოდებს ოლდოს ჰაქსლის ამავე სახელწოდების რომანის მიხედვით, სადაც აღწერილია ოცდამეხუთე საუკუნის საზოგადოების კოშმარი. ამ საზოგადოებაში სახელმწიფო იმდენად აკონტროლებს ადამიანების ცხოვრებას, რომ დაკარგულია ინდივიდუალიზმისა და შემოქმედებითობის ყოველგვარი გამოვლინება და ადამიანები მოჩვენებით ბედნიერები არიან, რადგან მაღალი ტექნოლოგიებისაგან იღებენ სიამოვნებას.

შეჯამება

1. ეკონომიკა არის სოციალური ინსტიტუტი, რომლის მიზანია საქონლისა და სერვისის წარმოება-განაწილება. დღეს კაპიტალიზმი ეკონომიკის ორგანიზების ყველაზე გავრცელებული და მნიშვნელოვანი ფორმაა. წმინდა კაპიტალისტურ სისტემაში წარმოების ყველა საშუალება კერძო საკუთრებაშია, მუშები და მომხმარებლები აკეთებენ არჩევანს საკუთარი დაინტერესების საფუძველზე, მწარმოებლებს ამოძრავებთ ფინანსური სარგებლის მოტივი, კონკურენცია თითქმის ყველა ბაზარზე არსებობს და ბიზნესის მესაკუთრეები რეგულარულად ახორციელებენ ინვესტიციებს კაპიტალის მოგროვების მიზნით.
2. თანამედროვე კაპიტალიზმი გლობალური მასშტაბებით მოქმედებს, რასაც მისი ფუძემდებლები ვერც კი წარმოიდგენდნენ. დღეს კაპიტალისტური კორპორაციები არა მხოლოდ ყიდულობენ და ყიდიან საზღვარგარეთ, არამედ იქ სამენარმოო საქმიანობასაც მისდევენ. ფართომასშტაბიანი წარმოება იმ ქვეყნებში ხორციელდება, სადაც ხელფასები დაბალია, მაგრამ ეს კორპორაციები ნიჭიერ თანამშრომლებს მსოფლიოს ყველა კუთხეში პოულობენ.
3. სახელმწიფო აქტიურადაა ჩართული თანამედროვე კაპიტალისტურ სისტემაში. აშშ-ში ეს ტენდენცია უფრო მეტად „დიდი დეპრესიის“ პერიოდიდან გამოიკვეთა. გავლენიანი კომერსანტი ჯონ მეინარდ კეინსი ამბობდა, რომ სახელმწიფოს პროგრამები საჭიროა ეკონომიკის დასაბალანსებლად უმუშევრობიდან ინფლაციამდე.

4. ეკონომიკის მეორე წყობა, კაპიტალიზმის ალტერნატივა — სოციალიზმი — XIX საუკუნეში წარმოიშვა. სოციალიზმი გულისხმობს საჯარო საკუთრებას და, სულ მცირე, წარმოების ზოგი საშუალების კონტროლს. ყოფილ საბჭოთა კავშირში სახელმწიფო საკუთრება და ეკონომიკურ გადაწყვეტილებებზე დაწესებული ცენტრალიზებული კონტროლი გვერდიგვერდ თანაარსებობდა. ამგვარი ცენტრალიზებული დაგეგმარება უკიდურესად რთულია და მრავალი პრობლემის საწინდარია.
5. მრავალი ამერიკული კორპორაცია მულტინაციონალურია, ანუ მოქმედებს ბევრ სხვადასხვა ქვეყანაში. მულტინაციონალური კომპანიები გავლენას ახდენენ მასპინძელი ქვეყნების როგორც სოციალურ, ასევე პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. ამგვარი კორპორაციების აქციონერებს არ შეუძლიათ აკონტროლონ საწარმოების პოლიტიკა და, აქედან გამომდინარე, კორპორაციებისა და მასპინძელი ქვეყნების ბედი კორპორაციების მენეჯერების ხელთაა.
6. მიუხედავად იმისა, რომ მსხვილ კომპანიებს წამყვანი ადგილი უჭირავთ აშშ-ში, მცირე ბიზნესებიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ, რადგან ისინი ასაქმებენ უამრავ ადამიანს და ქმნიან ახალ სამუშაო ადგილებს. სხვადასხვა მიზეზების გამო დღეს აშშ-ში განსაკუთრებით ბევრი ემიგრანტი იხიბლება საკუთარი ბიზნესის იდეით. ნაწილობრივ იმის გამო, რომ არ გააჩნიათ საკმარისი დაფინანსება ან იმართებიან არაკვალიფიციური ადამიანების მიერ, მცირე ბიზნესები, როგორც წესი, მალევე წყვეტენ არსებობას.
7. სამუშაო ფასდება არა მხოლოდ ანაზღაურებით, არამედ იდენტიფიკაციის იმ შეგრძნებით, რასაც ის ხალხს ანიჭებს. დღეს „თეთრსაყელოიანი“ მუშები უპირატესობით სარგებლობენ „ცისფერსაყელოიანებთან“ შედარებით. საკუთარი სამსახურით, ძირითადად გარკვეული პროფესიისა და შესაბამისი განათლების მქონე ადამიანები არიან კმაყოფილნი. ყველა, ვინც სხვების მიერაა დასაქმებული, ექვემდებარება გარკვეულ კონტროლს ან კოორდინაციას. „ცისფერსაყელოიანი“ მუშები ექვემდებარებიან ტექნიკურ მოთხოვნებს, ხოლო „თეთრსაყელოიანები“ — არამონეტარულ ნახალისებას, რომელიც ბიუროკრატიული სისტემის ნაწილია.
8. თანამედროვე ამერიკაში გამოკვეთილია ორი ტენდენცია: 1) ქალების მომრავლება სამუშაო ძალაში და 2) ფერმერული და სოფლის მეურნეობის დაკნინება, რასაც თან ახლავს მომსახურების სფეროს ზრდა დაბალანაზღაურებადი სამსახურების ჩათვლით. ბევრი ქალი და უმცირესობათა ჯგუფების წარმომადგენლები მუშაობენ მეორად შრომის ბაზარზე, რაც გულისხმობს დაბალ ხელფასებს და ნახევარგანაკვეთიან სამსახურებს დაწინაურების პერსპექტივის გარეშე. უკეთესი სამსახურები პირველად შრომის ბაზარზე აკადემიური განათლებისა და გამოცდილების მქონეთათვისაა შემონახული. იქიდან გამომდინარე, რომ ბოლო დროს განათლებასა და წოდებებს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, არაკვალიფიციური მუშახელი, რომლებიც ვერ შოულობენ სამსახურებს სოფლის მეურნეობის სექტორში, იძულებულები არიან, მოიძონ სამუშაო მეორად შრომის ბაზარზე. იერარქიის უმაღლეს საფეხურს იკავებს სამედიცინო და იურიდიული პროფესიები, რომლებიც ყველაზე მაღალანაზღაურებადია, ამავე დროს ყველაზე პრესტიჟული და თანაც ფართო ავტონომიის საშუალებას იძლევა. უმუშევრობა, ძირითადად, მეორად შრომის ბაზარს ახასიათებს, მაგრამ 1990-იან წლებში ის პირველადი შრომის ბაზრის ბევრ კვალიფიციურ მუშასაც შეეხო.

9. შრომის ნაყოფიერება (რომელიც საათობრივად იზომება) გაიზარდა ავტომატიზაციის შედეგად, რაც გულისხმობს სამსახურებში მანქანა-დანადგარების შემოღებას და აგრეთვე მასთან დაკავშირებულ რეორგანიზაციას. თუმცა, ავტომატიზაცია ხშირად იწვევს უკმაყოფილების შეგრძნებას და ნაკლებად საინტერესოს ხდის სამუშაო პროცესს.

	იმსჯელეთ	
--	-----------------	--

1. რა არის კაპიტალიზმის ოთხი ძირითადი მახასიათებელი?
2. ახსენით კაპიტალიზმისა და სოციალიზმის წარმოშობის მიზეზები და განსაკუთრებით გაამახვილეთ ყურადღება ამ ეპოქებისათვის დამახასიათებელ სოციალურ განვითარებაზე.
3. ჩამოთვალეთ აშშ-ში კორპორაციული ცხოვრების ზოგი დადებითი და უარყოფითი ასპექტები.
4. რატომ მოითხოვს კორპორაციებისა და თანამედროვე კაპიტალიზმის შესწავლა გლობალურ პერსპექტივას?
5. განსაზღვრეთ რამდენიმე ფაქტორი, რომლებიც გავლენას ახდენენ სამუშაოსგან მიღებულ კმაყოფილების გრძნობაზე.
6. როგორ შეიცვალა სამუშაო აშშ-ში გასული საუკუნის განმავლობაში?

	იაზროვნეთ კრიტიკულად	
--	-----------------------------	--

1. ეკონომისტთა ნაწილი ამტკიცებს, რომ დასავლურ სამყაროში კაპიტალიზმმა შეიძლება შეწყვიტოს არსებობა. სხვები ამტკიცებენ, რომ კაპიტალიზმის დომინანტობა ადასტურებს მის გამძლეობას სოციალური ცვლილებების მიუხედავად. ჩამოაყალიბეთ და დაასაბუთეთ თქვენი ხედვა.
2. როგორ ფიქრობთ, როგორი გავლენა ექნებოდა მარქსს (დიდი თუ მცირე), მას რომ 150 წლით ადრე ეცხოვრა? როგორ ფიქრობთ, ახსნიდა თუ არა ის ბოლოსხანს მომხდარ სოციალურ და ეკონომიკურ ცვლილებებს ყოფილ საბჭოთა კავშირსა და აღმოსავლეთ ევროპაში?
3. რამდენად უნდა ჩაერიოს სახელმწიფო ეკონომიკურ ცხოვრებაში? ვინ დაზარალებულია ყველაზე მეტად, თუ სახელმწიფო შეწყვეტს ან ნაკლებად შეასრულებს მასზე დაკისრებულ რომელიმე მოვალეობას (ხელშეწყობი, დამხმარე, რეგულატორი, მომხმარებელი)?
4. მოამზადეთ მოხსენება ბიზნესის სკოლების უფროსკურსელთათვის, რომელიც შეეხება აშშ-ში კორპორაციული ასპექტის გაუმჯობესებას. შეიმუშავეთ კონკრეტული სტრატეგიები და დაასაბუთეთ თითოეული მათგანი.
5. ჩამოაყალიბეთ იმ პროგრამის ძირითადი მიზნები და ამოცანები, რომელიც მიზნად ისახავს აშშ-ში სამუშაოს გაუმჯობესებას. დააკონკრეტეთ, თუ რას გულისმობთ „გაუმჯობესებაში“ და ასევე დააკონკრეტეთ თქვენი სტრატეგია. ვის ექნებოდა შესაძლებლობა, სისრულეში მოეყვანა თქვენი გეგმა ან ხელი შეეშალა მისთვის? ყველაზე მეტად მუშათა რომელი ჯგუფი ისარგებლებდა ამით? ვის გამოტოვებდით ამ გეგმიდან?

ავტომატიზაცია — მუშახელის მანქანა-დანადგარებით ჩანაცვლება და სამუშაო ადგილის შესაბამისი რეორგანიზება.

კაპიტალი — ქონება, რომელიც გამოყენებულია უფრო მეტი ქონების დაგროვების მიზნით — მაგალითად, ქარხანა, რომელიც არის ინვესტიცია საქონლის წარმოებისათვის.

კაპიტალიზმი — ეკონომიკური სისტემა, რომელიც ეფუძნება წარმოების საშუალებების კერძო საკუთრებას, თვითდაინტერესებას და მოგების მოტივს, როგორც უმთავრეს ეკონომიკურ სტიმულს; შრომის ბაზარზე კონკურენციას, ნედლეულს და პროდუქციას, განმეორებით ინვესტიციებს კაპიტალის დაგროვების მიზნით.

კომუნიზმი — მარქსის თეორიის მიხედვით, ჭეშმარიტად უკლასო საზოგადოების სტადია, რომელშიც საჭირო აღარ იქნება ტოტალიტარული კონტროლი სახელმწიფოს მხრიდან.

კორპორაცია — კანონით შექმნილი ორგანიზაცია, რომლის არსებობა, ძალაუფლება და უფლება-ვალდებულება არ არის დამოკიდებული მის მფლობელებზე, მენეჯერებსა და თანამშრომლებზე.

ეკონომიკური სისტემა — სოციალური ინსტიტუტი, რომელიც ასრულებს საზოგადოებაში საქონლის წარმოებისა და მისი და მომსახურების განაწილების ფუნქციას.

თანადირექტორობა — იმ ადამიანთა ქსელი, რომლებიც ორი ან მეტი კორპორაციის დირექტორთა საბჭოს წევრები არიან.

შრომის ბაზარი — სოციალური სტრუქტურა, რომელიც მონაწილეობს მომსახურებისა და უნარ-ჩვევების ყიდვა-გაყიდვაში. შრომის ბაზრის შესაძლებლობები განისაზღვრება ვაკანსიებისა და მათი დაკავების მოსურნეთა რაოდენობით.

მულტინაციონალური კორპორაცია — მსხვილი და, ჩვეულებრივ, ძალიან მრავალფეროვანი კორპორაცია, რომელიც თავის საქმიანობას მრავალ ქვეყანაში აწარმოებს ფილიალებისა და წარმომადგენლობების მეშვეობით.

პირველადი შრომის ბაზარი — შრომის ბაზარი, სადაც ადამიანები ხდებიან სტაბილური, წარმატებული და ჩვეულებრივ მსხვილი კომპანიების თანამშრომლები, რომლებიც მათ უზრუნველყოფენ მუდმივი სამუშაოთი, ჯანმრთელობის დაზღვევით, საპენსიო სქემითა და შედარებით უკეთესი ანაზღაურებით.

პროდუქტიულობა — შედეგი, რომელიც შრომითმა და სხვა რესურსმა შეიძლება წარმოშვას.

პროფესიები — სამუშაოთა კატეგორიები, რომლებშიც განვერიანება შეუძლიათ მხოლოდ იმ პირებს, რომლებსაც აქვთ ხანგრძლივი ფორმალური განათლების შედეგად მიღებული სპეციალიზებული ცოდნა და უნარ-ჩვევები.

მეორადი შრომის ბაზარი — შრომის ბაზრის მცირე, შედარებით არასტაბილური სექტორი არასტაბილური, დაბალანაზღაურებადი და უპერსპექტივო სამსახურებით.

სოციალიზმი — კაპიტალიზმის ინდივიდუალური კონკურენციის ჩანაცვლების მცდელობა სოციალური თანამშრომლობის ზოგი ფორმით, სადაც საზოგადოების ინტერესები და საჭიროებები შეძლებულთა სარგებელზე წინ დგას. სოციალიზმის მისაღწევად ყველაზე გავრცელებული საშუალებაა თემების ან მუშების საკუთრება ან კონტროლი წარმოების საშუალებებზე.

თავი 16

სახელმწიფო და პოლიტიკა

ბიძოლა ქანაუდუბისათვის

- ლეგალობა და მმართველობა
- ძალაუფლების სოციალური სტრუქტურა

სახელმწიფო

- თანამედროვე სახელმწიფოების აღზევება
 - ერები და ნაციონალიზმი
- თანამედროვე განვითარებული სახელმწიფო

დემოკრატია

- მონაწილეობა ამერიკულ დემოკრატიაში
 - გადასვლა დემოკრატიაში

ომი: პოლიტიკის სახესხვაობა

- თანამედროვე ომი

ჩანახტი

- გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები: ომი ბოსნიაში

1995 წლის 19 აპრილს დაახლოებით დილის ცხრა საათზე ოკლაჰომაში, სადგომზე მდგარი დაქირავებული მიკროავტობუსიდან გამოვარდნილი ცეცხლოვანი ბურთი ალფრედ ფ. მიურეის სახელობის ფედერალურ შენობაში შევარდა და 169 ადამიანი იმსხვერპლა, რომელთა შორის 19 მცირეწლოვანი ბავშვი იყო.

ამერიკელთა უმრავლესობამ, სამთავრობო პირების ჩათვლით, დაასკვნა, რომ ეს მუსლიმანი ექსტრემისტების ჩადენილი იყო ისევე, როგორც 1993 წელს განხორციელებული თავდასხმა ნიუ-იორკის მსოფლიო სავაჭრო ცენტრზე. ბევრი ამერიკელისათვის ნიუ-იორკი ის ქალაქია, სადაც ყველაფერი შეიძლება მოხდეს, მაგრამ ქვეყნის შუაგულში მდებარე ოკლაჰომა სამოთხედ ითვლება სტაბილურობისა და სიმშვიდის გამო. თუ ამ ქალაქზეც გაბედეს თავდასხმა, მაშინ გამოდის, რომ არც ერთი ქალაქი არ არის დაზღვეული. ამერიკელები შიშმა შეიპყრო, როდესაც გაირკვა, რომ დაბომბვა უცხოელმა ტერორისტებმა კი არა, ამერიკის მოქალაქეებმა — პატრიოტულ/სამხედრო დაჯგუფებამ განახორციელა. როგორ შეეძლოთ ამერიკელებს, რომლებიც საკუთარ თავს პატრიოტებად მიიჩნევდნენ, აეფეთქებინათ სამთავრობო შენობა და მოეკლათ ასობით თანამოქალაქე?

პატრიოტული მოძრაობა, რომელიც მედიის ყურადღების მიღმა დარჩა, განსაკუთრებით 1990-იან წლებში გაძლიერდა. ეს გაძლიერება შესამჩნევია სოციალური სტრუქტურის ცვლილებების მეშვეობით. ამ მოძრაობაში, ძირითადად, მუშათა კლასის წარმომადგენელი თეთრკანიანი მამაკაცები იყვნენ ჩართულნი. ისინი მოლვანობდნენ არიზონასა და მონტანაში, სადაც მადნეულისა და თითბრის მომპოვებელი ინდუსტრიები დაღმასვლას განიცდიდა, ასევე მიჩიგანსა და ნიუ-ჰემპშირში, სადაც ქარხნები დაიხურა წარმოების მექსიკასა და მესამე რიგის ქვეყნებში გატანის გამო და კალიფორნიაში. ცივი ომის დასრულებასთან ერთად დასრულდა საჰაერო ხომალდების წარმოებაც (კუპერი, 1995წ.). სამსახურდაკარგული მუშები მიტოვებულად გრძნობდნენ ხელისუფლებისგან თავს, რომელიც ამ დროს დაკავებული იყო საერთაშორისო სავაჭრო გარიგებებით, გარემოს დაცვის პრობლემებით, ურბანული უმცირესობებით, ასევე ჰომოსექსუალთა და ქალთა უფლებებით.

პატრიოტულმა მოძრაობამ განავითარა იდეოლოგია, რომელიც მოუწოდებდა „ნამდვილ ამერიკელებს“ ფედერალური მთავრობა საკუთარ მტრად ჩათვალა. ე.წ. პატრიოტებისათვის გლობალიზაციის საფრთხემ შეცვალა წლების წინ ცივი ომის გლობალური კომუნიტური საფრთხე — ფედერალური მთავრობა გაეროსთან ერთად მზად იყო დამორჩილებოდა „ახალ მსოფლიო წესრიგს“; ფედერალური კანონმდებლობა (განსაკუთრებით, კონტროლი იარაღის შესახებ) იმ შეთქმულების ნაწილი იყო, რომლის მეშვეობითაც ამერიკელებს ართმევდნენ უფლებას, თავი დაეცვათ ტირანიისაგან. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, თვითმარქვია „პატრიოტებისათვის“ თვით ამერიკული ცხოვრების წესის მომავალი იდგა საფრთხის ქვეშ. იმის ნაცვლად, რომ შაბათ-კვირა ნადირობასა და თევზაობაში გაეტარებინათ, მოძრაობის წევრები ესწრებოდნენ საიდუმლო სამხედრო წვრთნებს და განკითხვის დღისათვის ემზადებოდნენ.

ოკლაჰომაში განხორციელებული ტერაქტი, ნაწილობრივ, გახლდათ პასუხი მთავრობის ყველა მოქმედებაზე, რომელიც ხელს უწყობდა ამგვარი შიშის გაღვივებას. 1992 წელს გამოძიების ფედერალურ ბიუროსა და ალკოჰოლის, თამბაქოსა და ცეცხლსასროლი იარაღის ბიუროსთან შეტაკებისას დაილუპნენ თეთრკანიანი სუპერმასისტის მეუღლე

და ვაჟიშვილი, რამაც ისინი მოძრაობის პირველ მსხვერპლად აქცია. ამას მოჰყვა ერთი წლის შემდეგ დავითიანელთა შტაბბინის ალყაში მოქცევა ვაკოში, არიზონას შტატში. შეტაკება კულტის 78 წევრის დაღუპვით დასრულდა. დაღუპულთა შორის იყვნენ ბავშვებიც. „ვაკო — განაცხადა ერთ-ერთმა გადარჩენილმა, — არის გამოსაღვიძებელი მოწოდება იმ ადამიანებისათვის, რომლებმაც, შესაძლოა, პირველად იგრძნეს, რომ საკუთარი მთავრობა მათსავე საწინააღმდეგოდ მუშაობს“ (თაიში, 1995 წლის 1 მაისი, გვ. 4). უკანასკნელი წვეთი აღმოჩნდა ბრადი ბილის გარდაცვალება 1994 წელს, რომელიც ცეცხლსასროლი იარაღის ყიდვა-გაყიდვას ხელმძღვანელობდა, ამას დაერთო აკრძალვა საბრძოლო იარაღზე. „პატრიოტები“ იარაღს თავსუფლებასთან აიგივებდნენ და, შესაბამისად, იარაღის კონტროლი ცალსახად მიიჩნიეს განიარაღებად და დანებებად.

ამერიკის პოლიტიკის კონსპირაციულობისა და აპოკალიფსურობის შესახებ თვალსაზრისს ამყარებდა ჭორები შავი ვერტმფრენების შესახებ, რომლებიც რანჩოების თავზე დაფრინავდნენ; ასევე მთავრობის ოპონენტებისათვის საკონცენტრაციო ბანაკების მომზადების, ამერიკულ მიწაზე უცხო ქვეყნების პოლიციის ძალების მომზადების, ყოფილ ჯარისკაცებზე საიდუმლოდ მიმონტაჟებული მიკროფონებისა და კიქსის ბურღულეულის ყუთებზე დატანილი რუკების შესახებაც კი.

შეიძლება ეს ყველაფერი არარეალურად მოჩანდეს, მაგრამ „პატრიოტთა“ მოძრაობის იდეოლოგია და მოქმედებები ამერიკულ კულტურას ეფუძნება. ძლიერი ხელისუფლების ოპოზიცია ამერიკის ისტორიის განმეორებითი თემაა. ამერიკელების უმეტესობას, თომას ჯეფერსონის ჩათვლით, ყოფელთვის სჯეროდა, რომ მთავრობა, რომელიც ნაკლებად მართავს, საუკეთესო მმართველია (ციტირებულია ლიფსეტის ნაშრომში, 1995წ.). 19 აპრილი არა მხოლოდ ოკლაჰომაში მომხდარი დაბომბვის ორი წლისთავია, არამედ ლექსინგტონის ბრძოლის დღეც, რომელიც რევოლუციური ომის დაწყებად მიიჩნევა. მოქალაქეებისთვის იარაღის ტარების უფლება, რომელიც გამყარებულია კონსტიტუციის მეორე შესწორებით, სწორედ რევოლუციური ეპოქიდან მომდინარეობს — მაშინ მიიჩნევდნენ, რომ „შეიარაღებული მოქალაქეები სახელმწიფოს უსაფრთხოების გარანტიაა“. ადგილობრივი შეიარაღებულები დიდი ხანია ჩაანაცვლა ეროვნულმა დაცვამ (თუმცა არა პატრიოტთათვის), მაგრამ ანტისახელისუფლო განწყობას ფესვები უფრო ღრმად აქვს გადგმული. 1960-იან წლებში ვიეტნამის ომის წინააღმდეგ მიმართულმა მოძრაობამ ფედერალური მთავრობა „ნომერ პირველ მტრად“ შერაცხა (ეფელბომი, 1995წ.).

პატრიოტთა მოძრაობა მხოლოდ უკანასკნელი თავია იმისა, რასაც ისტორიკოსი რიჩარდ ჰოფსტადტერი „ამერიკული პოლიტიკის პარანოიდულ სტილს“ უწოდებდა (ციტირებულია ეფელბომის ნაშრომში, 1995წ.). კონსპირაციული თეორიები ჩვენი კულტურის ნაწილია. ამერიკის პრობლემებში სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ჯგუფი ადანაშაულებდა მასონებს, კათოლიკეებს, ებრაელებს, საერთაშორისო ბანკირებს, მორმონებს და ბავარიელ ილუმინატებსაც კი. 1950-იან წლებში სენატორმა ჯოზეფ მაკკარტიმ მთელი ამერიკის მოხიზვლა შეძლო „კომუნისტური გადმონაშთების“ წინააღმდეგ მიმართული კამპანიით, რომელიც ათასობით ამერიკელს სამსახურისა და რეპუტაციის დაკარგვის ფასად დაუჯდა. უფრო მეტიც, სამოქალაქო ომის დასასრულიდან მოყოლებული, შავკანიანი ამერიკელების დამცველებმა რამდენიმე შეტაკების პროვოცირება მოახდინეს თეთრკანიანი ამერიკელების მხრიდან. პატრიოტთა მოძრაობა პირდაპირ თუ არაპირდაპირ იზიარებს ისეთი ჯგუფების რასობრივ და ანტისემიტურ თვალსაზრისებს, როგორიცაა კუკლუქს-კლანი, თეთრკანიან ამერიკელთა საბჭოები და ნეონაციისტური არიული ერი.

პატრიოტული მოძრაობა გამორჩეულად „თანამედროვეა“. ფაქტები, ვიდეოფირები და ისეთი ინტერნეტგვერდები, როგორიცაა „Cybeheate“, საშუალებას აძლევს მას სწრაფად, იაფად და ხშირად ანონიმურად გაავრცელოს და მიიღოს სხვადასხვა ინფორმაცია (იანოვსკი, 1995წ.). თავდაპირველად ორგანიზაცია ძალიან პატარა იყო, მაგრამ ის მალე გაფართოვდა და შეიმუშავა თვითნაკეთი ბომბების დამზადების სახელმძღვანელოები და ვიდეომასალები. თანამედრვე ტექნოლოგიების გამოყენებით „პატრიოტებმა“ გვერდი აუარეს ტრადიციულ ფორმებს და შექმნეს „ქსელი ლიდერის გარეშე“, სადაც ისევე უკიდურესად ძნელია შეღწევა, როგორც ჩადენილ დანაშაულებებში ორგანიზაციის წევრების დადანაშაულება. იყვენენ თუ არა ოკლაჰომას ტერაქტში მსჯავრდებული ადამიანები რომელიმე კონკრეტული ჯგუფის წევრები? პახუხის გაცემა ძნელია. რადიო და სატელევიზიო თოქშოუები იზიდავს ერთი და იმავე მოსაზრების მქონე ადამიანებს, რომლებსაც ტელენამყვანის მიერ გამოთქმული მოსაზრება უკვე ფაქტად მიაჩნიათ, ხოლო რამდენიმე ათეული ტელემაყურებლის ან რადიომსმენელის ზარი — საზოგადოებრივ აზრად.

ოკლაჰომას ტერაქტი უშუალოდ იმ ადამიანების წინააღმდეგ როდი იყო მიმართული, რომლებიც მას ემსხვერპლნენ. ეს იყო პოლიტიკური აქტი, რომელიც მიზნად ისახავდა, ადამიანებისათვის შეეხსენებინა, რა მოხდა ვაკოში (რასაც ტერორისტები სახელმწიფოს მიერ ჩადენილ ტერორისტულ აქტად მიიჩნევდნენ), ჩაენერგა მათთვის დაუცველობის გრძნობა და შეესუსტებინა მოსახლეობის ნდობა მთავრობის მიმართ; ასევე, თუნდაც სულ მოკლე ხნით შეერყიათ ძალთა ბალანსი აშშ-ში. ტერაქტმა გარკვეულწილად მიაღწია კიდეც მიზანს. პატრიოტთა წარმომადგენლებმა არ დააყოვნეს და საჯაროდ დაგმეს ოკლაჰომის ტერაქტი და ასევე დაბეჯითებით აღნიშნეს, რომ ეს იყო მთავრობის გეგმის ნაწილი, რომელიც მიზნად ისახავს მათ დისკრედიტაციას. თუმცა, ტერაქტამდე ამერიკული მასმედია „პატრიოტებს“ სერიოზულად არ აღიქვამდა და მათ გიჟებსა და რადიკალებს უწოდებდა. ოკლაჰომას ტერაქტმა კიდეც ერთხელ გაუსვა ხაზი გაუცხოების ტენდენციასა და ამერიკულ საზოგადოებაში ახალი, ანტისამთავრობო სუბკულტურის აღმოცენებას. გარდა ამისა, ამ ფაქტმა პოლიტიკურ რუკაზე მიუჩინა ადგილი „პატრიოტებს“.

ეს თავი ძალაუფლების სხვადასხვა ტიპისა და აშშ-ში ძალაუფლების სტრუქტურის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრების მიმოხილვით იწყება. შემდეგ შევეცდებით, გავვეთ თანამედროვე სახელმწიფოების განვითარების კვალს, გავაანალიზოთ ნაციონალიზმის კულტურული ფენომენი და განვიხილოთ თანამედროვე საყოველთაო კეთილდღეობის მქონე სახელმწიფოები. მესამე ნაწილში ყურადღებას გაავამახვილებთ სოციალურ მოქმედებაზე, იმ სტრუქტურულ და კულტურულ ფაქტორებზე, რომლებიც გავლენას ახდენს დემოკრატიულ პროცესებში მონაწილეობაზე და, აგრეთვე, სხვა ქვეყნებში დემოკრატიზაციაზე გადასვლაზე.

ბიძოცა ძალაუფლებისათვის

პოლიტიკა არის პროცესი, რომლის დროსაც ადამიანები იხვეჭენ, იყენებენ და კარგავენ ძალაუფლებას. თითქმის ყველა სოციალური ურთიერთობა მოიცავს პოლიტიკურ ელემენტს: მშობლები ცდილობენ გავლენის შენარჩუნებას შვილებზე, მასწავლებლები — მოსწავლეების დამორჩილებას; ცოლები და ქმრები იყენებენ საკუთარ ძალაუფლებას

ერთმანეთის მიმართ, ბიზნესმენები კი — დაქირავებული მუშების მიმართ... მისი მასშტაბი არის ის ფაქტორი, რის გამოც *ძალაუფლება* იმდენად მნიშვნელოვანი რამაა, რომ ის ძირითად სოციოლოგიურ კონცეფციად მიიჩნევა, თუმცა ამ თავში ჩვენ შევეხებით პოლიტიკას მისი ვინაობა მნიშვნელობით ანუ განვიხილავთ მას იმდენად, რამდენადაც პოლიტიკა უკავშირდება ძალაუფლების სპეციალიზებულ ინსტიტუტებს.

როდესაც ვლაპარაკობთ პოლიტიკის ძალაუფლებაზე, ჩვეულებრივ, ვგულისხმობთ **ძალაუფლებას**, რომელსაც შეუძლია აკონტროლოს ადამიანების ქცევა და გამოცდილება მაშინაც კი, როდესაც ეს უკანასკნელი ამ კონტროლს ეწინააღმდეგება (ვებერი, 1922-1968წ.წ.). პოლიტიკა ასევე გულისხმობს თითოეული ადამიანის ძალაუფლების ზრდის მცდელობას ანუ კოლექტიური ძალისხმევით მიზნის მიღწევას (მაგალითად, პროდუქციის წარმოება ან ცათამბჟენის აშენება) სოციალური ოგანიზაციის მეშვეობით (პარსონსი, 1960წ.). აქედან გამომდინარე, სახელმწიფო იყენებს ძალაუფლებას არა მხოლოდ მაშინ, როდესაც პოლიციის ან ჯარის მეშვეობით აიძულებს ადამიანებს ჩაიდინონ გარკვეული ქმედებები, არამედ მაშინაც, როდესაც ბეჭდავს ფულის კუპონურებს, რაც ხალხს ბიზნესის წარმოებას უადვილებს.

ლეგალობა და მმართველობა

ლეგალობა მნიშვნელოვანი საკითხია ძალაუფლების შესწავლის პროცესში. ლეგალობა გულისხმობს იმ დონეს, რა დონემდეც ძალაუფლება ქმედითუნარიანად და კანონიერადაა აღიარებული არა მხოლოდ იმ ადამიანების მიერ, ვის ხელშიცაა ძალაუფლება, არამედ იმათ მიერაც, ვინც მას ემორჩილება. მაგალითად, კონგრესის ძალაუფლება, მიიღოს კანონები, კანონიერადაა მიჩნეული ფართო საზოგადოებისთვის, რომელიც არ ცნობს შეიარაღებული ჯგუფის ძალაუფლების ლეგალობას ბანკის დარცვისას. სოციოლოგიები კანონიერ ძალაუფლებას ხშირად **მმართველობას** უწოდებენ. მმართველობა უფლების საკითხია და იდეალურ შემთხვევაში ის არ უნდა იყოს გამყარებული იძულებითი ძალაუფლების ან ძალის მიერ. ძალაუფლება ითვლება არაკანონიერად, თუ ის მხოლოდ და მხოლოდ იძულებას ეფუძნება.

თუმცა, პოლიტიკური სისტემების უმეტესობა დამყარებულია როგორც მმართველობის, ასევე ძალდატანების გამოყენებაზე. მაგალითად, აშშ-ში მმართველობის დამყარების მიზნით, გარკვეული დოზით გამოიყენება ძალა მაშინ, როდესაც, ვთქვათ, პოლიცია აჯარიმებს მძღოლს მანქანის გადაჭარბებული სიჩქარით მართვის გამო, ან როდესაც ალკოჰოლის, თამბაქოსა და ცეცხლსასროლი იარაღის ბიუროს თანამშრომლები შედიან კერძო საკუთრებაში არაკანონიერი იარაღის ამოღების მიზნით. მთავრობებიც კი, რომლებსაც უბრალო მოქალაქეებთან შედარებით განუზომელი ძალაუფლება აქვთ, სარგებლობენ ქვეშევრდომების თანხმობით მაინც. ძალაუფლება, რომელიც მხოლოდ და მხოლოდ ძალდატანებას ეფუძნება, ჩვეულებრივ, არასტაბილური და არაეფექტურია, რადგან ასეთ შემთხვევაში ის ეფუძნება შიშს და არა თანამშრომლობას. ამგვარი რეჟიმები საზოგადოებაში თანდათანობით აუცილებლად გააღვივებს წინააღმდეგობას, რაც ასეთი მთავრობის გადაგდებით მთავრდება ხოლმე. მაგალითად, ყოფილი საბჭოთა კავშირის მთავრობა დაეცა მას შემდეგ, რაც მის მოქალაქეებს გაუქრა კომუნისტური იდეოლოგიის რწმენა და წინ აღუდგა მთავრობას, რომელიც ამტკიცებდა, რომ ხალხის ინტერესების დასაცა-

ვად იბრძოდა. „პატრიოტული მოძრაობის“ ზოგი წევრი აშშ-ის მთავრობას საბჭოთა კავშირის მთავრობას ადარებდა და ამტკიცებდა, რომ აშშ-ის მთავრობა გადასახადების შეგროვებისას იყენებს ძალისმერ მეთოდებს; აიძულებს მშობლებს, სახლში განათლების მიღების ნაცვლად ბავშვები სკოლებში მიაბარონ; ხელს უწყობს რასობრივ ინტეგრაციას; ცდილობს ქალების უფლებების დაცვას და სხვა მრავალი საშუალებით ერევა თითოეული ადამიანის პირად ცხოვრებაში.

როგორ განსაზღვრავენ სოციოლოგები არის თუ არა მთავრობა ლეგალური? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემისას მათი ნაწილი კრიტერიუმად მიიჩნევს მოსახლეობაში ოპოზიციის ნაკლებობას: თუ ხალხი მთავრობის მიმართ პროტესტს საჯაროდ არ გამოხატავს, მაშასადამე ის მიიჩნევს, რომ ქვეყანაში არსებული რეჟიმი ზომიერად ლეგიტიმურია (ლიბსეტი, 1981წ.). თუმცა, მოსახლეობამ შეიძლება დაკარგოს რწმენა საკუთარი ხელისუფლების მიმართ, მაგრამ არაფერი მოიმოქმედოს, რადგან ნაკლებად აქვს რაიმეს შეცვლის იმედი ან უბრალოდ ეშინია იმისა, რაც შეიძლება შედეგად მოჰყვეს მთავრობის შეცვლის მცდელობას. უფრო მტკიცე მოსაზრება ლეგალურად მიიჩნევს მთავრობას, რომელიც დადებითად ფასდება მოსახლეობის მიერ (ჰაბერმასი, 1975წ.). ზოგი ფიქრობს, რომ პოლიტიკური სისტემა ლეგალურია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მის წევრებს აქვთ საკმარისი ძალაუფლება მათთვის სასურველი ცვლილებების განსახორციელებლად (არდენტი, 1965წ. ჰონიგი, 1995წ.). მეორე ნაწილი კი ამტკიცებს, რომ ლეგალობა მოითხოვს ძალაუფლების გამოყენებას ხალხის ინტერესების შეძლებისდაგვარად მაქსიმალურად დაცვის მიზნით (კონოლი, 1984წ.).

ამერიკელების აზრით, დემოკრატია არის პოლიტიკური სისტემის ერთადერთი ტიპი, რომელსაც ხალხი ნებაყოფლობით უჭერს მხარს, მაგრამ ეს მთლად ასე არ არის. არაერთი ქვეყნის მოსახლეობა კარგად გრძნობს თავს მონარქების მმართველობის ქვეშ. კეთილმოსურნე დიქტატს შეიძლება ფართოდ დაუჭირონ მხარი განსაკუთრებით იმ ქვეყნებში, რომლებმაც მძიმე კოლონიური უღელი და ქაოსი გადაიტანეს, რაც უკვე გარკვეულ ლეგალობას ნიშნავს. ბევრმა ადამიანმა შეიძლება მთავრობის საქმიანობაში მონაწილეობას ძლიერი მთავრობა არჩიოს, თუ ამ უკანასკნელს შეუძლია დაამყაროს მშვიდობა და ქვეყანა წარმატებული გახადოს. ამ შემთხვევაში შედარებით მცირე ძალაა საჭირო იმისათვის, რომ მოსახლეობა მთავრობის მოკავშირე გახდეს.

მაქს ვებერი გამოყოფს ლეგალური ძალაუფლების ან მმართველობის სამ ტიპს: ტრადიციულს, ქარიზმატულსა და კანონიერ/რაციონალურს. ისტორიულად **ტრადიციული მმართველობა** ყველაზე გავრცელებულია. ის სათავეს იღებს ძველი რწმენებიდან და პრაქტიკიდან, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემა და მემკვიდრეობით მიღებული თანამდებობებისაგან შედგება. მიზეზი, რის გამოც ადამიანები მმართველობის ამგვარ ფორმას იღებენ, მის ხანგრძლივ ტრადიციაში მდგომარეობს. ზოგ ქვეყანაში ტრადიციული მმართველობა საკრალურადაა მიჩნეული და პოლიტიკური ლიდერები რელიგიური ლიდერების ფუნქციასაც ასრულებენ. საკრალური წესრიგის შენარჩუნების პასუხისმგებლობამ შესაძლებელია შეზღუდოს ტრადიციული მმართველობის თავისუფალი გამოყენება.

ქარიზმატულ მმართველობას საფუძვლად უდევს რწმენა, რომ ლიდერებს განსაკუთრებული პირადი თვისებები აქვთ, რომლებიც პატივისცემასა და ერთგულებას იმსახურებს. არ არსებობს ობიექტური საშუალება, რომელიც განსაზღვრავდა, ნამდვილად არიან თუ არა ლიდერები დაჯილდოებული განსაკუთრებული უნარით. განსაზღვრების მიხედვით, ქარიზმა მისი მფლობელის მხერაში იგრძნობა. ქარიზმატული მმართველობა

არასტაბილურია, რადგან ის მჭიდროდაა დაკავშირებული ლიდერის პერსონალურ თვისებებთან და აქედან გამომდინარე, ძნელია მისი შემცვლელების მოძებნა. ქარიზმატული ლიდერების მაგალითად უახლესი ისტორიიდან შეიძლება მოვიყვანოთ ინდოეთის დამოუკიდებლობისათვის მშვიდობიანი ბრძოლის ლიდერის — მაჰატმა განდის, ასევე, აშშ-ის შავკანიანი ლიდერების — მარტინ ლუთერ კინგისა და მალკომ იქსის მაგალითები.

კანონიერი/რაციონალური მმართველობა ეფუძნება არსებული სამართლებრივი ნორმების კანონიერების რწმენას. ამ შემთხვევაში ძალაუფლება მინიჭებული აქვს სხვადასხვა სამთავრობო სამსახურებსა და კონკრეტულ თანამდებობებს და არა ხელისუფლებს. ის ასევე შეზღუდულია „ოფიციალური საქმიანობით“ და კანონს ემორჩილება. მაგალითად, აშშ-ის პრეზიდენტი ვერ აუკრძალავს ამერიკელ წყვილს ორ ბავშვზე მეტის გაჩენას, რადგან მისი კანონიერი/რაციონალური ძალაუფლება კონსტიტუციის თანახმად ამ სფეროზე არ ვრცელდება. კანონიერი/რაციონალური მმართველობა საშუალებას აძლევს სახელმწიფო მოხელეებს, გამოიყენონ ძალაუფლება მხოლოდ კონკრეტულ ვითარებაში და მოცემულ დონემდე. ისინი მოქმედებენ მხოლოდ „რაციონალური“ სისტემის ფარგლებში, რომელსაც განსაზღვრავს წესები და რეგულაციები.

ლიდერობა ხშირად მიიჩნევა მმართველობის მხოლოდ ერთ ფორმად, თუმცა, პრაქტიკულად, შესაძლებელია ერთმანეთს ორი ან სამი ფორმა შეერწყას. მაგალითად, ნელსონ მანდელა იყო კანონიერი/რაციონალური მმართველი, რადგან ის საკუთარმა ქვეყანამ პრეზიდენტად აირჩია. ამავე დროს ის იყო ტრადიციული მმართველი მისი პოლიტიკური თანამდებობიდან გამომდინარე და ქარიზმატული ლიდერი მრავალი სამხრეთ აფრიკელისათვის.

ძალაუფლების სოციალური სტრუქტურა

ძალაუფლება არ არის თანაბრად ან შემთხვევით განაწილებული ადამიანებს შორის — მას იერარქიული სოციალური სტრუქტურა აქვს. მისი ბუნებიდან გამომდინარე, ადამიანთა გაკვეთლ ნაწილს სხვებზე მეტი ძალაუფლება აქვს, თუმცა ზოგი სისტემა ძალაუფლების სხვებზე განაწილებით გამოირჩევა. დღეს აშშ-ის მსგავს თანამედროვე კაპიტალისტურ საზოგადოებებში ძალაუფლების სტრუქტურის შესახებ სამი ძირითადი სოციოლოგიური მოსაზრება დომინირებს. მარქსისტები ამტკიცებენ, რომ ძალაუფლების ყველაზე მნიშვნელოვან ფორმებს კაპიტალისტთა კლასი აკონტროლებს; ელიტის მხარდამჭერი თეორეტიკოსების აზრით, შედარებით მცირე ჯგუფი იყენებს იმაზე მეტ ძალაუფლებას, ვიდრე ეკუთვნის, თუმცა მაინც არსებობს ამ ჯგუფში განვევრიანების გზები, ძირითადად ეკონომიკური ბერკეტების ხელში ჩაგდების მეშვეობით; პლურალისტები კი ამბობენ, რომ მრავალი სხვადასხვა ჯგუფი იბრძვის ძალაუფლებისათვის და, შესაბამისად აბალანსებს ერთმანეთს.

მარქსიზმი და კლასობრივი სტრუქტურა

კარლ მარქსი ერთ-ერთი პირველი იყო, ვინც ყურადღება მიაქცია ძალაუფლების ეკონომიკურ საფუძველს. მარქსის აზრით, ის ადამიანები, ვისაც წარმოების საშუალებ-

ბები ეკუთვნის, საზოგადოების დანარჩენ ნაწილს ეკონომიკური დომინანტობის მემკვიდრეობით აკონტროლებენ. მინათმოქმედთა საზოგადოებაში მინა წარმოების ყველაზე მნიშვნელოვანი საშუალებაა და ამიტომ მის მფლობელებს ყველაზე მეტი ძალაუფლება აქვთ. შუა საუკუნეების ევროპაში ეს იმას ნიშნავდა, რომ მმართველ კლასს ფეოდალები შეადგენდნენ. თუმცა, ძალაუფლების გამოყენებისათვის საჭიროა სხვების მხარდაჭერაც. მაგალითად, ფეოდალებს სჭირდებოდათ სამხედრო აპარატი — შესაბამისად აღჭურვილი რაინდები. რაინდებმა საკუთარი ფუნქციისა და როლის წყალობით (მათ ფეოდალების დაცვა ევალებოდათ), თვითონაც საკმარისი ძალაუფლება მოიპოვეს. ასევე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა კათოლიკურ ეკლესიასაც. კათოლიკური ეკლესიის მეშვეობით კანონდებოდა და მყარდებოდა ფეოდალების ძალაუფლება და მმართველობა. გარდა ამისა, მღვდლები და ბერები მრავალ სამსახურს უწევდნენ ფეოდალებს — ისინი ხშირად ასრულებდნენ წერით სამუშაოებს წერა-კითხვის უცოდინარი მთავრებისათვის. უფრო მეტიც, ეკლესიებმა შეძლეს მნიშვნელოვანი ქონების დაგროვება და ზოგ შემთხვევაში შესწევდათ ძალა წინააღმდეგობა გაენიათ ფეოდალებისათვის.

თანამედროვე კაპიტალისტური ინდუსტრიის განვითარების პარალელურად ძალაუფლებამ თანდათანობით გადაინაცვლა ფეოდალებიდან ინდუსტრიალისტების ანუ ბურჟუაზიისაკენ. მოწინავე ინდუსტრიალისტები უშუალოდ არ მართავდნენ მთავრობას. სახელმწიფო მოხელეთა დიდი უმრავლესობა ძველი არსიტოკრატიული ოჯახებიდან იყო, რომლებიც განსწავლულები იყვნენ სამართალში, დიპლომატიასა და სხვა სფეროებში. თუმცა, მარქსისტული ანალიზის მიხედვით, მათ შეეძლოთ გამოეყენებინათ საკუთარი ძალაუფლება მხოლოდ იმით, რომ ისინი კაპიტალისტური ელიტის ინტერესებს ემსახურებოდნენ. როდესაც ამერიკელმა მუშებმა კავშირების ჩამოყალიბება დაიწყეს, მთავრობამ მხარი დაუჭირა არა მათ, არამედ მსხვილ ბიზნესს. რადგან კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ბურჟუაზია წარმოების საშუალებებს აკონტროლებს, ის წარმართავს არა მხოლოდ ეკონომიკურ საქმიანობას, არამედ იმ ინსტიტუტების მუშაობასაც, რომლებიც გავლენას ახდენს ქვეყნის მორალურ და ინტელექტურ ცხოვრებაზე იურისპრუდენციის, მთავრობის, ხელოვნების, ლიტერატურის, მეცნიერებისა და ფილოსოფიის ჩათვლით.

ამერიკული საზოგადოების ძალაუფლების სტრუქტურის გაანალიზებისას მარქსისტები განსაკუთრებით ხაზგასმით აღნიშნავენ გიგანტური კორპორაციების მიერ მთავრობის კონტროლის უნარის დონეს (რაითი, 1986წ.). მაგალითად, ფედერალურმა მთავრობამ გაკოტრებისაგან იხსნა ლოკჰიდისა და კრაისლერის გიგანტური კორპორაციები — ის თავდებად დაუდგა მათ და სესხის ალების შესაძლებლობა მისცა. რეიგანისა და ბუშის პრეზიდენტობის დროს გადასახადების შემცირებამ მნიშვნელოვანი შეღავათი გაუწია მსხვილ კორპორაციებსა და მდიდარ მოსახლეობას და არა საშუალო და დაბალ ფენებს. ხოლო კლინტონის ადმინისტრაცია *ჩრდილოეთ ამერიკის სავაჭრო შეთანხმების* საფუძველზე ბიზნესმენების (და არა მუშების) მხარეს დადგა.

მარქსი ამტკიცებდა, რომ დროთა განმავლობაში მუშები გააცნობიერებდნენ, რომ ისინი ექსპლუატირებული არიან, გაერთიანდებიან, დაამხოვენ კაპიტალისტურ ელიტას და დაამკვიდრებენ უკლასო საზოგადოებას. თანამედროვე მარქსისტების აზრით, განვითარებული კაპიტალისტური საზოგადოებები მუშების „მოსყიდვის“ ფასად ახერხებენ რევოლუციების თავიდან აცილებას — საკრედიტო ბარათებისა და ხელფასების მეშვეობით მთავრობები იოლად იმონებენ მათ.

ელიტის ძალაუფლება

მრავალი სოციოლოგი, რომელიც ეთანხმება იმ მოსაზრებას, რომ თანამედროვე საზოგადოებაში ძალაუფლება არათანაბრადაა გადანაწილებული, ეჭვქვეშ აყენებს მარქსის თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ ეკონომიკური სტრუქტურა ძალაუფლების უმთავრესი წყაროა და მომავალში შესაძლებელია უკლასო საზოგადოების არსებობა. სოციოლოგების ეს კატეგორია სხვაგვარად ხსნის უთანასწორობის არსებობას და ყურადღებას ამახვილებს ვიწრო ელიტის და არა მთლიანად კაპიტალისტთა კლასის ძალაუფლებაზე.

ორი იტალიელი მეცნიერი, ვილფრედო პარეტო (1848-1923წ.) და გაეტანო მოსკა (1858-1941წ.), ამტკიცებდა, რომ ძალთა არათანაბარი განაწილება ნებისმიერი სოციალური წყობილების თანმდევი და შეუძლებლად მიიჩნევენ უკლასო საზოგადოების არსებობას. პარეტოსა და მოსკას მიხედვით, ძალის არათანაბარი გადანაწილება პირდაპირაა დაკავშირებული საზოგადოებაში ნიჭის არათანაბარ განაწილებასთან. მათი აზრით, ნებისმიერ საზოგადოებაში მოიძებნება უფრო ჭკვიანი იურისტი, უფრო განაფული ქურდი ან სამეფო ოჯახის უფრო გავლენიანი წევრი. მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ ყველაზე სასურველია საზოგადოების ისეთი სტრუქტურა, სადაც ყველა წევრი სრულიად თანასწორი კი არ არის, არამედ, უბრალოდ, ყველა ნიჭიერ ადამიანს აქვს შესაძლებლობა, ადგილი დაიმკვიდროს ელიტის რიგებში. მე-20 საუკუნის დასაწყისში მოღვაწე გერმანელი სოციოლოგი რობერტ მიქელსიცი გარდაუვალ მოვლენად მიიჩნევდა კლასობრივი უთანასწორობის არსებობას. ის ამბობდა, რომ ნებისმიერ ორგანიზაციაში ძალაუფლება ლიდერთა მცირერიცხოვანი ჯგუფის ხელშია მოქცეული. ორგანიზაციის ზრდასთან ერთად, ოლიგარქიის (მცირეთა მმართველობა) ტენდენცია სულ უფრო მყარი ხდება (მეიჰიუ, 1978წ. მიქელსი 1915-1949წ.). ლიდერები, რომლებიც განსაკუთრებული ნიჭით გამოირჩევიან ადმინისტრირებასა და საზოგადოებასთან ურთიერთობაში, თანდათანობით იკავებენ ძირითად პოზიციებს. დროთა განმავლობაში ლიდერებს უღრმავდებათ დაკავებული პოზიციების შენარჩუნების სურვილი. მმართველთა მცირე ჯგუფი უფრო კონსერვატიული ხდება, ეძებს მტრებთან კომპრომისის გზებს, ცდილობს, თავიდან აიცილოს რისკები და ქმნის ბარიერებს ოპონენტებისათვის ანუ მიმართავს ყველა იმ ზომას, რომელიც გამიზნულია საკუთარი მდგომარეობის დაცვისა და ქონების დაგროვებისაკენ. მიქელსის მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც, დიდ ორგანიზაციებში ძალაუფლება მცირე ჯგუფის ხელშია, **ოლიგარქიის რკინის კანონითაა** ცნობილი.

ამერიკელი სოციოლოგი ს. რაით მილსი (1959წ.) აღწერს, თუ როგორ ხდება ელიტა იზოლირებული და ჩაკეტილი. მისი აზრით, ამერიკული ძალაუფლებრივი ელიტა სამხედრო მაღალჩინოსნების, სახელმწიფო მოხელეებისა და ბიზნესის აღმასრულებლებისაგან შედება. ეს კოალიცია მართავს აშშ-ს და იღებს მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების უმეტესობას — განსაკუთრებით, ომისა და მშვიდობის შესახებ. ძალაუფლებრივი ელიტა მხარს უჭერს კაპიტალისტურ კლასს და სამაგიეროდ სარგებლობს ამ უკანასკნელის მხარდაჭერითაც, თუმცა, ელიტარული წრე მცირერიცხოვანია. ზოგ შემთხვევაში, კომპრომისის მიღწევის მიზნით, ის იღებს ისეთ გადაწყვეტილებებს, რომლებიც უშუალოდ არ შედის კაპიტალისტთა ინტერესებში (მაგალითად, შეიძლება მოვიყვანოთ აშშ-ის მთავრობის მიერ შრომითი გაერთიანებების ლეგალიზაციის ფაქტი).

სოციოლოგთა ერთმა ჯგუფმა შეაგროვა გარკვეული ინფორმაცია ამერიკის ელიტური ჯგუფის შესახებ (დომპოფი, 1978წ. 1983წ. 1993წ. უსიმი, 1984წ.). გამოიკვია, რომ

ამერიკის მოსახლეობის 1%-ის ნახევარი მართავს ქვეყნის სიმდიდრის დაახლოებით 25 %-ს. ამ ადამიანებს წამყვანი თანამდებობები უკავიათ მთავრობასა და ბიზნესსექტორში. „მმართველი კლასის“ წევრები განათლებას ერთსა და იმავე სკოლებში იღებენ, არიან ერთი და იმავე კლუბისა და სამოქალაქო ასოციაციის წევრები, ხშირია მათ შორის ქორწინებებიც, რაც საკმაოდ ჩაკეტილ წრეს ქმნის. მილსი ამტკიცებს, რომ ძალაუფლებრივი ელიტის სხვადასხვა განშტოება — ეკონომიკური, სამთავრობო და სამხედრო — ერთმანეთზეა გადაჯაჭვული. ცივი ომის განმავლობაში კონგრესის გადაწყვეტილებით ყოველწლიურად მილიარდობით დოლარი იხარჯებოდა სამხედრო მიზნებისათვის. 1991 წელს მთავრობამ შეიარაღებაზე 82 მილიარდი დოლარი დახარჯა (სტრენგოლდი, 1996წ.). სამხედრო მიზნებისთვის ბიუჯეტის დაახლოებით 20% იხარჯება. ჩნდება კითხვა: რატომ ვხარჯავთ ამდენს სამხედრო მიზნებისათვის? პასუხი ასეთია: ნაწილობრივ ეროვნული თავდაცვისათვის, ნაწილობრივ, კი იმიტომ, რომ სამხედრო კონტრაქტების შედეგად მრავალი სამუშაო ადგილი იქმნება, რაც, თავის მხრივ, ეხმარება მოსახლეობას. ერთ-ერთი ფაქტორი ისიცაა, რომ ამ სფეროში ბევრი სერიოზული მიმწოდებელი მნიშვნელოვან როლს თამაშობს კამპანიებში და, გარდა ამისა, ისინი ხშირად ასაქმებენ ყოფილ სახელმწიფო მოხელეებს. დღესაც კი, როდესაც სამხედრო პროკურმენტის ბიუჯეტი შემცირებულია (1995 წელს ის 55 მილიარდ დოლარს შეადგენდა), სახელმწიფო აგრძელებს სამხედრო ინდუსტრიის დახმარებას — მაგალითად, იმით, რომ არ ეწინააღმდეგება გაერთიანებებს, რაც ანტიტრასტული კანონმდებლობის დარღვევას უწყობს ხელს. მაილსის აზრით, სამივე სექტორი — ეკონომიკური, პოლიტიკური და სამხედრო — დაინტერესებულია „მილიტარისტული კაპიტალიზმის“ განვითარებით.

პლურალიზმი და ინტერესთა კონფლიქტი

მიუხედავად იმისა, რომ პლურალისტური მოსაზრების მხარდამჭერი სოციოლოგები აღიარებენ, რომ ელიტა უფრო ძლევამოსილია, ვიდრე არაორგანიზებული მასები, მათ მიაჩნიათ, რომ შეუძლებელია, ერთი ვიწრო წრე მართავდეს მთელ აშშ-ს. ეს მეცნიერები ამტკიცებენ რომ, სოციალური ძალაუფლება გაფანტულია სხვადასხვა ინტერესთა ჯგუფებს შორის. ასეთებია, მაგალითად, ნავთობის ინდუსტრია და ქვანახშირის წარმოება, საავტომობილო ქარხნები და გარემოს დამცველები, კავშირები და ბიზნეს ასოციაციები, ნავიგაცია და საჰაერო ძალები, General Motors-ი და Ford-ი. ყველა ეს ჯგუფი წარმატებით აკონტროლებს რესურსებს და გავლენას ახდენს პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებზე, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ არის ერთპიროვნული ლიდერი. ძირითადად, ყველაზე მეტი რაც თითოეულ მათგანს შეუძლია გააკეთოს, არის ის, რომ ისინი ხელს უშლიან გარკვეული პროგრამების განხორციელების — პროგრამების, რომლებიც მათ ინტერესებს ეწინააღმდეგება (დალი, 1961წ. 1989წ. კელერი, 1963წ. მაკლენანი, 1995წ.). აქედან გამომდინარე, საზოგადოების პრობლემა შეიძლება იყოს არა პლურალიზმის ნაკლებობა, არამედ პირიქით — სიჭარბე. ერთმანეთის მოწინააღმდეგე ჯგუფების ფონზე, რომლებიც გამუდმებით ცდილობენ წინ აღუდგენ მათთვის არახელსაყრელ პროგრამებს, შეუძლებელი ხდება ძირითადი ეკონომიკური და პოლიტიკური პრობლემების გადაჭრა (საროუ, 1980წ.) — ფერხდება გადაწყვეტილების მიღების პროცესი ან კანონმდებლობა ივსება იმდენი კომპრომისებით, რომ ის არავითარ შედეგს არ იძლევა.

ინტერესთა კონფლიქტი არ ზღუდავს ელიტური წრეების შესაძლებლობებს. მაგალითად, სოციოლოგმა არნოლდ როუზმა (1967წ.) დაასკვნა, რომ საგარეო საქმეებს განაგებს ადამიანთა მცირერიცხოვანი ჯგუფი ე.წ. ძალაუფლებრივი ელიტა, მაგრამ ფედერალური მთავრობის გაძლიერებამ და სხვადასხვა ჯგუფის ჩამოყალიბებამ (მაგალითად, გარემოს დამცველები, ქალთა უფლებების ლობისტები, პენსიონრები) დაასუსტა მსხვილი ბიზნესის ძალაუფლება. როუზის მოსაზრებით, ამერიკაში არა ერთი ძლიერი სტრუქტურაა და სახელმწიფოსათვის მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების მიღება სწორედ ამ ჯგუფებს შორის ვაჭრობით ხდება (პლურალისტთა შეხედულება). თუმცა, ძალაუფლების მქონე ასეთ სტრუქტურებს (როგორიცაა პოლიტიკური პარტიები, სახელმწიფო სააგენტოები, კანონმდებლები, ბიზნესმენები და სხვა) უფრო ხშირად მართავს ოლიგარქია (ძალაუფლებრივი ელიტის თეორია). მოკლედ რომ ვთქვათ, აშშ-ის ძალაუფლების მქონე სტრუქტურები მრავალი ელიტური ჯგუფისაგან შედგება.

სახელმწიფო

თანამედროვე საზოგადოების მკვეთრი განმასხვავებელი თვისებაა იმ კომპლექსური ინსტიტუტებისა და ორგანიზაციების არსებობა, რომლებიც იყენებენ ძალაუფლებას. იგულისხმება სასამართლოები, პოლიციის განყოფილებები, მარეგულირებელი სააგენტოები, აღმასრულებელი თანამდებობები (პრეზიდენტის, გუბერნატორის) და სამხედრო ორგანიზაციები. ყველა სპეციალიზებული ინსტიტუტი და ორგანიზაცია ქმნის **სახელმწიფოს**. სახელმწიფოს აქვს ლეგიტიმური ძალის გამოყენების მონოპოლია კონკრეტულ ტერიტორიაზე. ადამიანებს, რომლებიც ცდილობენ მათ ხელთ არსებული ძალის გამოყენებას ამ კონკრეტული ტერიტორიის ფარგლებს გარეთ, კრიმინალებს, ტერორისტებსა და რევოლუციონერებს უწოდებენ.

ყურადღება მიაქცევით, რომ სახელმწიფოს ცნება არ იგივეა ხელისუფლების ცნებასთან. სახელმწიფო არის ყველა სპეციალიზებული ორგანიზაციისა და ინსტიტუტის ერთობლიობა, რომელსაც აქვს ძალა კონკრეტულ გეოგრაფიულ არეალში, ხოლო ხელისუფლება არის არჩევითი ან არაარჩევითი ოფიციალური პირების ერთობლიობა, რომლებიც წარმართავენ სახელმწიფოს კურსს დროის რომელიმე პერიოდში. აქედან გამომდინარე, ადამიანები შეიძლება იყვნენ სახელმწიფოს ერთგულნი მაშინაც კი, როდესაც ისინი უკმაყოფილოები არიან ამჟამინდელი მთავრობით.

თანამედროვე სახელმწიფოების აღზევა

კაცობრიობის ისტორიაში სახელმწიფოები (თანამედროვე გაგებით) უფრო ხშირად არ არსებობდა. ტომები ან სხვა უფრო მცირე ჯგუფები ქმნიდნენ სოციალურ ერთეულს, სადაც ნათესაობა ქმნიდა სოციალური წესრიგის საფუძველს. ძალაუფლება, ჩვეულებრივ, კონცენტრირებული იყო უზუცესების ან ოჯახის უფროსების ხელში და არა ორგანიზაციებში. პირადი და ოფიციალური ძალაუფლება ერთი და იგივე იყო.

სახელმწიფოების აღმოცენება უკავშირდება იმ განსხვავების დამკვიდრებას, რომელიც არსებობს ოფიციალურ მოხელეებს, როგორც კერძო პირებსა და იმავე ოფიციალურ პირებს, ამ შემთხვევაში, როგორც სახელმწიფო სამსახურში მყოფებს შორის. ეს პროცესი თანდათანობით დაიწყო ჯერ ბელადების, შემდეგ კი მეფეების ინსტიტუტების ჩამოყალიბებით. დროთა განმავლობაში მეფობის ცნება გაიმიჯნა ამ ტიტულის მქონე ადამიანისაგან (გლუკმანი, 1965წ. კანტოროვიცი, 1957წ. მანი, 1993წ.). ამ ფაქტის დადასტურებაა გამოთქმა „მეფე მოკვდა! გაუმარჯოს მეფეს!“ ე.ი. იმის მიუხედავად, რომ მეფე გარდაიცვალა, ამ თანამდებობას სხვა ადამიანი დაიკავებს.

მე-16 და მე-19 საუკუნეებს შორის ევროპის სახელმწიფოები მნიშვნელოვნად გაიზარდა და გაძლიერდა, რაც ორმა უმთავრესმა ფაქტორმა განაპირობა: პირველი გახლავთ გაფართოება და პოლიტიკური ტერიტორიების გაერთიანება, ხოლო მეორე — საერთაშორისო ვაჭრობის განვითარება. თავის მხრივ, მოხდა ამ ორი ფაქტორის თანხვედრა იმ დროის ძირითად პოლიტიკურ ტენდენციებთან. ასეთი ტენდენციები იყო: სამთავროების გაერთიანება მემკვიდრეობისა და სამეფო ოჯახებს შორის ქორწინებების შედეგად; სატრანსპორტო საშუალებების გაუმჯობესება, დაპყრობითი ომები, სამხრეთ და ჩრდილოეთ ამერიკის, აფრიკისა და აზიის კოლონიზაცია. დიდ და ხშირად სხვადასხვა რეგიონში განფენილ ტერიტორიებზე კონტროლის შენარჩუნების მიზნით, მთავრებს უწევდათ გადასახადების დანახვა, გზების გაყვანა და მრავალრიცხოვანი ჯარის შეკრება. ჯარს ევალებოდა ზაფხულის დადება, გზებისა და ზღვების კონტროლი და მშვიდობის დაცვა სამშობლოს ტერიტორიაზე (ანდერსონი, 1974წ. ჰოლი, 1985წ. მანი, 1993წ.).

მიზნებისთვის რომ მიეღწიათ, ევროპული სახელმწიფოების მმართველებმა განავითარეს ახალი სამთავრობო ინსტიტუტები, რომლებიც ორ უმთავრეს პრინციპს ეყრდნობოდნენ: (1) სახელმწიფო მოვალეობებისა და პირადი ცხოვრების მკაცრი გამიჯვნა და (2) ოფიციალურ მოხელეთა ქცევის მარეგულირებელი ოფიციალური წესები. მაგალითად, სახელმწიფო თანამდებობების პირებს ეკრძალებოდათ იმ ინფორმაციით სარგებლობა, რომელთანაც მათი სახელმწიფოებრივი როლის საშუალებით მიუწვდებოდათ ხელი. მაშინდელ „სახელმწიფო მსახურთა“ ახალ კლასს ახლა ბიუროკრატიად მოვიხსენიებთ (ვებერი, 1922-1968წ.წ.). **ბიუროკრატია** არის ორგანიზაციული სტრუქტურა, რომელსაც ახასიათებს შრომის სპეციალიზაცია და დაყოფა, თანამდებობრივი იერარქია, მკაფიოდ ჩამოყალიბებული წესები და რეგულაციები, მიუკერძოებლობა გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში და დაჯილდოება და დანაშაულება ინდივიდუალური თვისებების საფუძველზე (იხ. თავი 3). ბიუროკრატია ნებისმიერი თანამედროვე სახელმწიფოს მუშაობის ძირითადი ნაწილია.

ზოგ ქვეყანაში (განსაკუთრებით კი, კომუნისტურ ქვეყნებში) გარდა იმისა, რომ სახელმწიფო ფუნქციებს ასრულებს, სახელმწიფო ბიუროკრატია აკონტროლებს ინდუსტრიას და ეკონომიკას. მარქსისტულ რეჟიმში მრეწველობის ძირითად დარგებს სახელმწიფო ფლობს (ანუ, მართავს ხალხის სასარგებლოდ). კაპიტალისტურ ქვეყნებში სახელმწიფოს აქვს საკუთარი როლი ეკონომიკაში, მაგრამ ზოგადად ეკონომიკას მართავს კერძო ბიუროკრატია, რომელიც მსხვილი კორპორაციებითაა წარმოდგენილი (ჰარბესონი, 1994წ. მსოფლიო ბანკი, 1995წ.). ბიუროკრატია გავრცელდა მესამე რიგის ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებშიც (ტომასი და მეიერი, 1984წ.). მიუხედავად იმისა, რომ მესამე რიგის ქვეყნებში ძალაუფლების განაწილებისას ჯერ კიდევ დიდია პირადი კავშირებისა და ურთიერთობის როლი, პირადი წესებისაგან თავისუფალი ბიუროკრატია ფართოდაა გავრცელებული იმ ქვეყნებშიც კი, სადაც ხშირია რეჟიმის ცვლილებები. ასეთ ქვეყნებში თითოეული

გადატრიალება გამართლებულია წინა ხელისუფლების კორუმპირებულობის მიზეზით. ის, რაც იგულისხმება კორუფციაში, ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული იმაზე, თუ რამდენად ხერხდება სახელმწიფოებრიობის კონცეფციის დაცვა და საჯარო და კერძო სფეროების გამიჯვნა.

ეხები და ნაციონალიზმი

თანამედროვე სახელმწიფოებისა და სახელმწიფო ბიუროკრატიის აღმასვლა დაკავშირებულია ერებისა და ნაციონალიზმის აღმოცენებასთან (ანდერსონი, 1991წ. გელინერი, 1983წ.). **ერი** გულისხმობს კულტურულ კავშირებს, რომელიც წარმოშობს საერთო იდენტობის გრძნობას ადამიანთა ჯგუფებში, რომლებსაც უკავიათ კონკრეტული გეოგრაფიული ტერიტორია (ან ცდილობენ მის დაკავებას). სახელმწიფო არის სოციალური სტრუქტურა, ხოლო **ერი** არის კულტურული ფენომენი. შესაძლებელია, ეს ორი ცნება ერთმანეთს არ ემთხვეოდეს.

ადამიანები ყოველთვის ცხოვრობდნენ ჯგუფებად. თითოეულ ჯგუფში მათ აერთიანებთ საერთო ენა და რწმენები — მოკლედ რომ ვთქვათ — საერთო კულტურა. „ხალხის“ იდეა უძველესია. თუმცა, ადამიანების მიერ ერთ „ხალხად“ აღქმის ფაქტი ყოველთვის არ გულისხმობს მათ მიერ კონკრეტული ტერიტორიის ფლობას ან დამოუკიდებელ მმართველობას. სხვადასხვა ხალხები ერთად ცხოვრობდა წმინდა მიწაზე, რომელსაც ჯერ ეგვიპტელები მართავდნენ, შემდეგ — ბაბილონელები, ხოლო I საუკუნეში (ქრისტეს დროს) — რომის იმპერია. თანამედროვე ეპოქაში შუა აღმოსავლეთი მუდმივი პოლიტიკური და სამხედრო ბრძოლის ველადაა ქცეული, სადაც მიმდინარეობს ბრძოლა ტერიტორიისათვის იმ ხალხებს შორის, რომლებიც თავს ცალკე ერად მიიჩნევენ.

ნაციონალიზმი არის რწმენა იმისა, რომ ადამიანები, რომლებიც იზიარებენ საერთო კულტურულ იდენტობას, უნდა იყვნენ პოლიტიკურად ავტონომიური. ნაციონალიზმი ძალაუფლებასა და კულტურას შორის ურთიერთობის ორგანიზების მკვეთრად თანამედროვე ფორმაა (კალჰაუნი, 1995წ. გელინერი, 1983წ. გრინფილდი, 1992წ.). განვიხილოთ საფრანგეთის მაგალითი. ეს ქვეყანა მრავალი ადამიანის აზრით, გაერთიანებული და ტრადიციების მიმდევარი ქვეყანაა. ამ ქვეყანაში ძალიან ბევრი ადამიანი 1850-იან წლებამდე არ ლაპარაკობდა ფრანგულად და არ მიიჩნევდა თავს ფრანგად (ვებერი, 1976წ.). საუკუნეების განმავლობაში ბურგუნდიას, ბრეტონს, ლანგუიდოსსა და პროვანსს საკუთარი მმართველები ჰყავდათ, ჰქონდათ ადგილობრივი ტრადიციები, ენა ან დიალექტი. თანდათანობით, პოლიტიკური საზღვრების გამყარებასთან ერთად გაუმჯობესდა გადაადგილების საშუალებები და მოხდა მთავრობის ცენტრალიზაცია, რის შედეგადაც შემცირდა განსხვავებები ადგილობრივ დონეზე (თუმცა სრულიად არ გაუჩინარებულა). ისეთმა ინსტიტუტებმა, როგორებიცაა საჯარო სკოლები, ხელი შეუწყო ეროვნული იდენტობის განვითარებას. საფრანგეთი გახდა ერი-სახელმწიფო. ზოგჯერ ახლაც ხდება ღირებულებების გამო კონფლიქტი, მაგალითად, სახრეთ-დასავლეთ მთიანეთში მცხოვრებ ბერნაზელებსა და პარიზელებს შორის. თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ ფრანგები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, მათ ზუსტად იციან, რომ იყო ფრანგი, არ ნიშნავს, იყო გერმანელი ან ინგლისელი.

ეროვნება არ არის „ბოძებული“ — ის სოციალური კონსტრუქტია (კალჰაუნი, 1994წ. პრეჟეორსკი, 1995). ეროვნული იდენტობის კონსტრუირებისა და სახელმწიფოებრიო-

ბის დამტკიცების მიზნით, ნაციონალისტები იყენებენ მითებს საერთო წინაპრების, მჩაგვრელთა წინააღმდეგ ბრძოლისა და გამირობის, წარსულის დიადი კულტურული მიღწევების შესახებ. ეროვნული იდენტობა არანაკლებ რეალური ან ბუნებრივია, ვიდრე, მაგალითად, კომუნიზმი ან კათოლიციზმი, ან ის იდენტობები, რომლებიც ნაწილობრივ ისტორიული და სოციალური გარემოებებისა და პირადი არჩევანის შედეგებია.

ნაციონალიზმი ხაზს უსვამს ქვეყნებს შორის განსხვავებებს, ხოლო მხარს უჭერს კულტურულ ერთობას და დამყოლობას ქვეყნებს შორის. გარკვეულ დონემდე ადამიანები სხვა იდენტობებზე წინ ეროვნულ იდენტობას აყენებენ. განსაკუთრებით ომის დროს ერთი ეროვნების ადამიანები ხაზს უსვამენ მსგავსებას იმავე ეროვნების სხვა ადამიანებთან და მათ განსხვავებას მტრებისაგან (ალექსანდერი და სმითი; 1993წ.). ნაციონალიზმი ხშირად ისეთ პირადულ საკითხებსაც ეხება, როგორიცაა შვილოსნობა (უოტკინსი, 1992წ.). მე-18 საუკუნეში შობადობის ფორმა ხასიათდებოდა ცვალებადობით ადგილმდებარეობის მიხედვით. მე-19 და მე-20 საუკუნეებში ეროვნულობის იდენტობის გაძლიერებასთან ერთად, მნიშვნელოვნად გაიზარდა განსხვავებები ერებს შორის, ხოლო შობადობის ფორმები ერებს შიგნით სულ უფრო და უფრო მსგავსი ხდებოდა.

ისეთ ქვეყნებში, სადაც სახელმწიფო საზღვარი ხელოვნურადაა გავლებული და არა ხანგრძლივი ისტორიული პროცესების შედეგად დაწესებული, ნაციონალიზმმა შეიძლება ძირი გამოუთხაროს სახელმწიფოს. მაგალითად, აფრიკასა და შუა აღმოსავლეთში ევროპელებმა კოლონიური ტერიტორიები ტომების საზღვრებისა და ადგილობრივი იდენტობების მიხედვით დაანესეს, (ვულფი, 1982წ.) რაც სხვადასხვა ტომს შორის შემდგომი კონფლიქტების საფუძველი გახდა. მაგალითად, ტუტისა და ჰუტუს ტომებს შორის 1990-იან წლებში მიმდინარე გენოციდური შეტაკებები ნაწილობრივ იმის ბრალი იყო, რომ ეს ორი ხალხი დაიყო რუანდისა და ბურუნდის მოქალაქეებად. საბჭოთა კავშირსა და აღმოსავლეთ ევროპაში კომუნიზმის იდეის გრევემ ცხადი გახდა, რომ კომუნისტური სახელმწიფოები მრავალი სხვადასხვა ეროვნების ადამიანს მართავდა. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ რუსები, უკრაინელები, ქართველები და სხვები ამტკიცებდნენ, რომ ისინი სხვადასხვა ერის წარმომადგენლები იყვნენ.

სეპარატისტული (როგორიცაა ხორვატიული ან უკრაინული ნაციონალიზმი) და გამაერთიანებელი მოძრაობები (როგორიცაა პან-სლავური) ერთი მედლის ორი სხვადასხვა მხარეა. აღმოსავლეთ ევროპაში ერების დანაწევრების პროცესის პარალელურად საფრანგეთი, გერმანია, ესპანეთი და სხვა ევროპული ქვეყნები ქმნიან ევროკავშირს. ევროპის გაერთიანების მოძრაობა ეფუძნება იმ მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც კულტურული მაკავშირებელი ფაქტორები და საერთო ისტორიული გამოცდილება განასხვავებს ევროპას დანარჩენი მსოფლიოსაგან (უფრო მეტად, ვიდრე კულტურული ფაქტორები და ისტორიული გამოცდილება განასხვავებს საფრანგეთს დიდი ბრიტანეთის ან ნიდერლანდებისაგან). ამ მოძრაობის მიზანია ევროპის გაერთიანება პოლიტიკური, ეკონომიკური და საგანმანათლებლო თანამშრომლობის შედეგად, რომელიც ხელს შეუწყობს „ევროპის გაერთიანებული სახელმწიფოების“ ჩამოყალიბებას. ევროპელებს უკვე აღარ სჭირდებათ პასპორტი ერთი ქვეყნიდან მეორეში წასასვლელად. მიმდინარეობს მუშაობა საერთო ფულის ერთეულის შემოღებაზეც.

ზემოთ ხსენებულ მოძრაობას საფრთხეს უქმნიან ეროვნული მოძრაობები და ევროპის შიგნით რეგიონული ავტონომიის მოთხოვნები. მაგალითად, ბევრ შოტლანდიელს სურს, რომ შოტლანდია ევროკავშირში არა დიდი ბრიტანეთის ნაწილად, არამედ ცალკე,

დამოუკიდებელი ქვეყნის სტატუსით შევიდეს. ზოგ შემთხვევაში ეროვნული მოძრაობის დასრულება მშვიდობიანი გზითაც ხერხდება. ასე მოხდა, მაგალითად, ჩეხოსლოვაკიის ჩეხეთისა და სლოვაკეთის რესპუბლიკებად დაყოფის შემთხვევაში. ყველა დანარჩენ შემთხვევაში ნაციონალიზმმა შედეგად მოიტანა სისხლისმღვრელი კონფლიქტები. ყველაზე ცნობილია დაპირისპირებები სერბებს, ბოსნიელებს, ხორვატებსა და ყოფილ იუგოსლავიაში მცხოვრებ სხვადასხვა ჯგუფს შორის (იხ. *გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები*).

გაერთიანებულ ევროპას ემუქრება მეორე პრობლემაც. მსოფლიოს არაევროპული ნაწილიდან ევროპაში შესული ემიგრანტების სახით ინდოელები, პაკისტანელები და იამაიკელები ბრიტანეთისაკენ მიისწრაფვიან, ალჟირელები და დასავლეთაფრიკელები — საფრანგეთისაკენ; ინდონეზიელებს ჰოლანდიაში სურთ ცხოვრება; გერმანიაში ბევრი პოლონელი, ესპანელი, თურქი და ევროპის სხვა ღარიბი ქვეყნების მოქალაქეები სახლობენ. იმისაგან დამოუკიდებლად, ღარიბი და უცოდინარია თუ ღრმად განსწავლული და საერთაშორისო კორპორაციის თანამშრომელი, ახალი ემიგრანტების ჩამოსვლაზე სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვაგვარი რეაქცია აქვთ. მაგალითად, გერმანიაში ხშირია ემიგრანტების დასახლებებზე ბანდების თავდასხმის ფაქტი, რასაც ნაციზმის გამოღვიძებად მიიჩნევენ.

ყველა თანამედროვე სახელმწიფო იბრძვის საერთაშორისო ბაზარზე სტაბილური კურსის შესანარჩუნებლად, მულტინაციონალურ კორპორაციებზე გარკვეული კონტროლის მოსაპოვებლად და ფართომასშტაბიანი მიგრაციისა და შიდა „ტომობრივი“ დაყოფის პრობლემის მოსაგვარებლად (კალჰაუნი, 1994წ.). გლობალურ პოლიტიკურ არენაზე ერი-სახელმწიფოების მდგომარეობა და ძალაუფლება მუდმივად იცვლება. ნაციონალიზმი შეიძლება საფუძვლად დაედოს როგორც ერთობასა და თანამშრომლობას, ასევე დაყოფასა და კონფლიქტს.

თანამედროვე განვითახებული სახელმწიფო

აშშ-სა და სხვა შედარებით მდიდარ, ინდუსტრიულ და დემოკრატიულ ქვეყნებში (როგორიცაა კანადა, ახალი ზელანდია, ავსტრალია და დასავლეთ ევროპის ქვეყნების უმეტესობა), მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან მოყოლებული სახელმწიფოს როლი მნიშვნელოვნად გაიზარდა. სახელმწიფო, რომელიც თავდაპირველად დაკავებული იყო მხოლოდ ისეთი საკითხებით, როგორიცაა სატრანსპორტო ქსელის გაფართოება და საკომუნიკაციო სისტემების გაუმჯობესება, ახლა აქტიურად ცდილობს ისეთი სფეროების განვითარებას, როგორიცაა განათლება, ჯანდაცვა, დასახლება, სოციალური უზრუნველყოფა და სამუშაო პირობები. სახელმწიფოს, რომელიც იღებს პასუხისმგებლობას საკუთარი მოსახლეობის კეთილდღეობაზე, **საყოველთაო კეთილდღეობის სახელმწიფო** ეწოდება.

საყოველთაო კეთილდღეობის სახელმწიფოების აღმოცენება მე-20 საუკუნის უმთავრესი სოციოლოგიური და პოლიტიკური ფენომენია (ფლორა და ჰაიდენჰაიმერი, 1981წ. პრეჟეგორსკი, 1985წ.). როგორც სოციოლოგმა ტედა სკოცპოლმა (1992წ.) დაადასტურა, ამერიკული ფორმა უნიკალურია. ევროპაში სოციალური სარგებლების მინიჭებას მე-20 საუკუნის დასაწყისში პოლიტიკოსებისა და ცენტრალური მთავრობის ბიუროკრატების ინიციატივით ჩაეყარა საფუძველი. ეს უმთავრეს მიზნად ისახავდა სტაბილური სამუშაო ძალის შენარჩუნებას. სახელმწიფო დახმარება ოჯახებს მამაკაცი-მარჩენლების მეშვეო-

ბით მიენოდებოდა. ამის პარალელურად შემდეგ მოხდა მუშათა კლასის პოლიტიზირება და შრომითი პარტიები დასავლეთევროპული დემოკრატიის მნიშვნელოვანი ნაწილი გახდა. აშშ-ში სოციალური პროგრამების ინიცირება, უმთავრესად, პროფესიონალი და არაპოლიტიკოსი ქალების ჯგუფების მიერ მოხდა. საზოგადოებრივ ცხოვრებას მონაწილეობა მიანიჭეს ქალები, რომლებსაც 1920 წლამდე ხმის მიცემის უფლება კი არ ჰქონდათ, საკუთარ თავს „საზოგადოების დიასახლისებს“ უწოდებდნენ და ცდილობდნენ, არ დაკმაყოფილებულიყვნენ მხოლოდ შინ ჯდომით. ქალებმა არა მხოლოდ უმთავრესი როლი ითამაშეს კეთილდღეობის პირველი პოლისების შემუშავებაში, არამედ ისინი და მათი შვილები იყვნენ სამუშაო ადგილებზე შემოღებული საპენსიო და დამცავი რეგულაციების პირველი მოსარგებლები.

აშშ, როგორც საყოველთაო კეთილდღეობის სახელმწიფო, მკვეთრად გაიზარდა პრეზიდენტ ფრანკლინ რუზველტის „ახალი გარიგებით“ (New Deal). 1930 წელს დაწყებული ფართომასშტაბიანი სახელმწიფო პროგრამები მიზნად ისახავდა დიდი დეპრესიით გამოწვეულ ეკონომიკურ პრობლემებთან და გაჭირვებასთან გამკლავებას. სხვა ქვეყნებმაც დაახლოებით იმავე დროს დაიწყეს სახელმწიფო მთავრობის როლის გაზრდა. ყველაზე გავლენიანი თეორეტიკოსი, რომელიც მხარს უჭერდა მთავრობის როლის გაზრდას, იყო ინგლისელი ეკონომისტი ჯონ მეინარდ კინეზი. როგორც მეთხუთმეტე თავში განვიხილეთ, კინეზის თეორია გულისხმობდა მთავრობის სოციალური პროგრამების ზრდას ღარიბებისა და უმუშევრების დახმარების მიზნით, ასევე მშვიდობიანობის დროს სამხედრო სფეროს (მაგალითად, გამოკვლევები თავდაცვის დარგში) და სამთავრობო სამუშაო ძალის განვითარებას, რაც, თავის მხრივ, გულისხმობდა სახელმწიფო ბიუროკრატიის მნიშვნელოვან ზრდას.

საყოველთაო კეთილდღეობის თანამედროვე სახელმწიფოები ღარიბ მოსახლეობას აწვდიან **კოლექტიურ საქონელსა და მომსახურებას**, რასაც ეს მოსახლეობა სხვაგვარად ვერასოდეს შეიძენდა მისი სიძვირიდან გამომდინარე. კოლექტიური საქონლისა და მომსახურების მაგალითებად შეიძლება მოვიყვანოთ ეროვნული თავდაცვა, სუფთა ჰაერი და წყალი, საზოგადოებრივი ტრანსპორტი და ისეთი მომსახურება, რომელიც უზურუნველყოფილია სამთავრობო სარეგულაციო სამსახურების მიერ (მაგალითად, საკვებისა და მედიკამენტების ადმინისტრაცია და სამოქალაქო უფლებების კომისია). გარდა ამისა, საყოველთაო კეთილდღეობის თანამედროვე სახელმწიფოები აქტიურად მონაწილეობენ ეკონომიკის მართვაში. მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკის მეშვეობით ეს სახელმწიფოები ცდილობენ, შეამცირონ უმუშევრობისა და ინფლაციის ციკლურობა, რაც კაპიტალიზმის დამახასიათებელი ნიშანია.

სოციოლოგთა ნაწილის აზრით, მთავრობები ამ პასუხისმგებლობას იღებენ, რათა კაპიტალიზმისათვის დამახასიათებელ პრობლემებზე კონტრშეტევა განახორციელონ — სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ „კაპიტალიზმი დაიცვან საკუთარი თავისაგან საშველად“ (ო'კონორი, 1973წ. ოფე, 1984წ. 1985წ.). კაპიტალისტური სისტემა ყოველთვის უქმნის პრობლემებს მათ, ვინც კონკურსში მარცხდება. არასახარბიელო მდგომარეობაში ჩავარდნილი ადამიანები გაჭირვებამ შეიძლება აიძულოს, ეჭვქვეშ დააყენონ არსებული სისტემის ლეგალიზაცია. არსებული სტრუქტურების შენარჩუნების მიზნით, მთავრობა იძულებულია, შემოიღოს სოციალური პროგრამები, რაც შეიძლება საშუალო ფენის გადასახადების გადახედვით მხრიდან პროტესტის საფუძვლად იქცეს, თუკი ასეთი პროგრამები სოციალური გადასახადების გაზრდას გამოიწვევს. აქედან გამომდინარე, საყოველთაო კეთილდღეობის სახელმწიფოების ფუნქციონირების შესანარჩუნებლად ბალანსის დაცვაა საჭირო.

გასულ წლებში მთავრობის გაზრდილ როლთან დაკავშირებით კრიტიკამ იმატა. რონალდ რეიგანი ორჯერ აირჩიეს პრეზიდენტად, რადგან ის ამომრჩევლებს ფედერალური მთავრობის სარეგულაციო და სოციალური პროგრამების შემცირებას ჰპირდებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ რეიგანის ადმინისტრაციამ შეამცირა იმ პროგრამების რიცხვი, რომელიც ახდენდა მსხვილი ბიზნესის რეგულაციას, მთავრობის საერთო ზომა და ღირებულება არ შემცირებულა.

მთავრობის მიერ განეული ხარჯები „უფლების პროგრამებითაც“ (entitlement programs) გაგრძელდა. ეს პროგრამები ეხმარებოდა კონკრეტულ ჯგუფებს, მაგალითად, ვეტერანებს, ხანდაზმულებსა და ღარიბებს. მაგრამ ეს პროგრამები (Medicare-ის და Medicaid-ის ჩათვლით) სულ უფრო ძვირდებოდა და ახლა უკვე ფედერალური მთავრობის დანახარჯის უდიდეს ნაწილს შეადგენს. კლინტონის ადმინისტრაცია ხელისუფლების სათავეში იმ პირობით მოვიდა, რომ შეცვლიდა კეთილდღეობის სისტემას და ხელს შეუწყობდა ახალი სამუშაო ადგილების შექმნას. ისინი ასევე აპირებდნენ ჯანდაცვის სექტორის რეორგანიზებას და Medicare-ის და Medicaid-ის, ასევე სხვა პროგრამების ხარჯების შემცირებას. თუმცა, დემოკრატებისა და რესპუბლიკელების დაპირისპირებამ, ასევე კონკრეტული ინტერესთა ჯგუფების ლობირებამ, შეაჩერა რეფორმის განხორციელება. 1994 წელს კონგრესში მოხვედრილთაგან უმეტესობა რესპუბლიკური პარტიიდან იყო, რომლებმაც განახლებული ძალებით შეუტიეს სამთავრობო დანახარჯებს. ამ ე.წ. „რესპუბლიკელების რევოლუციის“ თავდაპირველი შედეგი ის იყო, რომ ფედერალური მთავრობის ბიუჯეტის შესახებ მოლაპარაკებები ჩიხში შევიდა.

ძირითადი საკითხია „უფლებების“ კანონით მინიჭებული უფლებებად“ გარდაქმნა (ელშტაინი, 1995წ.). იმ დროს, როდესაც კონსტიტუცია დაინერა, „უფლებები“ ძირითადად გულისხმობდა ტირანიისაგან თავისუფლებას და იმუნიტეტს მთავრობის ჩარევის წინააღმდეგ. ამავე დროს უფლება გულისხმობდა პასუხისმგებლობას: ადამიანებს ევალებოდათ „თავის საკუთარზე“ ზრუნვა. თუმცა, დროთა განმავლობაში „უფლება“ გადაიქცა „კანონით მინიჭებულ უფლებად“; ასეთია: განათლების მიღების უფლება, პენსიაზე გასვლის შემდეგ სოციალური უზრუნველყოფის მიღების უფლება, კულტურულად „განსხვავებულად“ ყოფნის უფლება. მაგრამ კანონით მინიჭებული უფლება მოითხოვს მთავრობის გაზრდილ როლს, გაზრდილ გადასახადებს, რეგულაციებს და ა.შ.

ამერიკელთა უმრავლესობა ეწინააღმდეგება მაღალ გადასახადებს და მთავრობის დიდ ხარჯებს, თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ მოსახლეობის დიდი ნაწილი მხარს უჭერს ბიუჯეტის შემცირებას, მათ სურთ, რომ შემცირდეს მხოლოდ იმ პროგრამების ბიუჯეტი, რომელთაც სხვები სარგებლობენ. ძალაუფლების მქონე ჯგუფები მხარს უჭერენ ძირითადი პროგრამების უმეტესობას და დამარცხებით ემუქრებიან არჩეულ ოფიციალურ პირებს, თუ „მათ“ პროგრამებს საფრთხე დაემუქრება. მაგალითად, პენსიონერთა ამერიკული ასოციაცია (AARP) არ ეწინააღმდეგება საგანმანათლებლო პროგრამების ბიუჯეტის შემცირებას, მაგრამ პროტესტს გამოთქვამს, როდესაც საქმე ეხება Medicaid-ის ან სოციალური უზრუნველყოფის სეკვესტრირებას. ამერიკის სამედიცინო ასოციაცია აპროტესტებს სამედიცინო სამეცნიერო გამოკვლევების ბიუჯეტის შემცირებას, მაგრამ არ ეწინააღმდეგება საჯარო სკოლების ბიუჯეტის შეკვეცას. ამ ყველაფრის უკან დგას ის, რომ ამერიკელთა უმრავლესობამ გაითავისა საყოველთაო კეთილდღეობის სახელმწიფოს ძირითადი იდეა და მოლოდინი იმისა, რომ სახელმწიფომ საკუთარი მოსახლეობა უამრავი სხვადასხვა სერვისით უნდა უზრუნველყოს.

ომი ბოსნიაში

ყოფილ იუგოსლავიაში გაჩაღებული სასტიკი ომი მოიცავს ადგილობრივ ეთნიკურ კონფლიქტებს, ტერიტორიებისა და ძალაუფლებისათვის ბრძოლას. მიუხედავად ამისა, ეს სამოქალაქო ომი გლობალური ძალების მოქმედების ნაყოფია. ამ პროცესებში ჩართულია ევროპა, აშშ, რუსეთი და გაერო, რომელიც საერთაშორისო საზოგადოებას წარმოადგენს. იუგოსლავიაში მიმდინარე გლობალური მოძრაობის უკეთ გასაგებად საჭიროა გავეცნოთ ამ კონფლიქტის წარმოშობის ისტორიას.

იუგოსლავიის სახელით ცნობილი ერი ევროპისა და აზიის გასაყარზე დასახლდა. საუკუნეების განმავლობაში ამ რეგიონს ერთმანეთს ეცილებოდნენ ბერძნები, ბიზანტიელები, ოტომანებისა და ავსტრია-უნგრეთის იმპერიები, ნაცისტები და უკვე გვიანდელ პერიოდში — კომუნისტები. ყოფილი იუგოსლავიის მოსახლეობას სლავები შეადგენდნენ. თვითონ სიტყვა „იუგოსლავია“ „პანსლავურს, საერთო სლავურს“ ნიშნავს. თუმცა, დროთა განმავლობაში მოსახლეობა დაიყო რამდენიმე ეთნიკურ ჯგუფად: სერბებად, რომელთა უმრავლესობას მართლმადიდებლები შეადგენს, კათოლიკე ხორვატებად, მუსლიმ ბოსნიელებად (ანუ სლავების ის ჯგუფი, რომელმაც მუსლიმანობა მიიღო მე-15 საუკუნეში ოტონამების ბატონობის დროს, მოგვიანებით კი, კომუნისტების დროს, თავი დამოუკიდებელ „ერად“ გამოაცხადა), მაკედონიელებად, ალბანელებად და სხვა მცირე ჯგუფებად.

იუგოსლავიის ჩამოყალიბება მიზნად ისახავდა გარეშე ძალებთან გამკლავებას და ასევე, ნაწილობრივ, ზემოთ დასახელებულ ეთნიკურ ჯგუფებს შორის შუღლის გაღვივების თავიდან აცილებას. მეორე მსოფლიო ომის დასრულებიდან 1990 წლამდე, იუგოსლავიის ფედერაცია 6 რესპუბლიკას აერთიანებდა. ექვსივეს მართავდა საკუთარი კომუნისტური პარტია მარშალ იოსებ ტიტოს ხელმძღვანელობით. თითოეული რესპუბლიკის სახელწოდება წარმოდგებოდა იმ ეთნიკური ჯგუფისაგან, რომელიც დომინანტობდა კონკრეტულ რესპუბლიკაში. მაგრამ ამ რესპუბლიკებს შორის საზღვრები ისე გადიოდა, რომ ერთის ფარგლებში სხვა ეთნიკური ჯგუფიც ექცეოდა. ამგვარი დაყოფა სეპარატისტული მოძრაობის თავიდან აცილებისათვის იყო გამიზნული. ტიტოს რკინის რეჟიმი ნაციონალურ მოძრაობებს მკაცრად აკონტროლებდა. ამ პოლიტიკამ გაამართლა კიდევ: მიუხედავად მეორე მსოფლიო ომის სისასტიკესთან დაკავშირებული მოგონებებისა, ხორვატიაში მცხოვრები ხორვატებისა და სერბების შერეული ქორწინების მაჩვენებელმა მკვეთრად მოიმატა — 1980-იანი წლებისათვის ყოველი სამი ოჯახიდან ერთი ხორვატულ-სერბიული იყო (მენსფილდი და სნაიდერი, 1995წ.).

იოსებ ტიტო 1980 წელს გარდაიცვალა. მისი შეცვლა ვერც ერთმა პოლიტიკურმა ლიდერმა ვერ მოახერხა და ამიტომ იუგოსლავიამ შექნეს ძირითადი ეთნიკური ჯგუფების წარმომადგენლებისაგან დაკომპლექტებული ეროვნული საბჭო, რომლის პრეზიდენტობა, როტაციის მიხედვით, ეკისრებოდა თითოეულ წევრს ერთი წლის ვადით. რეალურად, საბჭოს მუშაობა იუგოსლავიის ტერიტორიული ერთიანობის შენარჩუნების ნაცვლად, ტერიტორიებისა და რესურსებისათვის ბრძოლისაკენ იყო მიმართული. ეს ტენდენცია განსაკუთრებით გაამყარა სერბიის კომუნისტური პარტიის ლიდერმა, სლობოდან მილოშევიჩმა. მისი შტაბ-ბინა იუგოსლავიის ძველ დედაქალაქ ბელგრადში იყო განთავსებული, საიდანაც მილოშევიჩი აკონტროლებდა ფედერალურ მთავრობას და, რაც ყველაზე მთავარია, იუგოსლავიის არმიასაც.

1989-1990 წლებში ანტიკომუნისტური რევოლუციების გარიჟრაჟზე, რომელმაც მთელი აღმოსავლეთი ევროპა მოიცვა, იუგოსლავიამ დაშლა დაიწყო. 1991 წლის ივნისში დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს სლოვენიისა და ხორვატიის რესპუბლიკებმა, რასაც შედეგადა მოჰყვა შეირადებული კონფლიქტი ამ რესპუბლიკებსა და იუგოსლავიის არმიას (რომელიც ძირითადად სერბებით იყო დაკომპლექტებული) შორის, მაგრამ დაპირისპირება თანდათანობით ჩაცხრა. შემდეგ, იმავე წლის ოქტომბერში, ბოსნია-ჰერცეგოვინამაც გამოაცხადა დამოუკიდებლობა. ყოფილი იუგოსლავიის შემადგენელ ყველა რესპუბლიკას შო-

რის ბოსნია ყველაზე მულტიკულტურული იყო. ამ რეგიონში ბოსნიელები, სერბები და ხორვატები, ქრისტიანები და მუსლიმანები მეზობლად ცხოვრობდნენ. ბოსნიის დედაქალაქი სარაევო რეგიონში ყველაზე კოსმოპოლიტურ ქალაქად ითვლებოდა. მაგრამ, როგორც კი ბოსნიამ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა, სერბებმა მის ტერიტორიაზე ჯარი ჩააყენეს, რათა სერბებით დასახლებულ ნაწილებზე თავიანთი ძალაუფლება განემტკიცებინათ. შეიარაღებულმა ნაწილებმა გაანადგურეს ან გაასახლეს ადგილობრივი ბოსნიელი სერბები. ანალოგიურად, ხორვატებმაც მიიტანეს იერიში ადგილებზე, რომლებსაც კანონიერ ხორვატიულ ტერიტორიებად მიიჩნევდნენ.

ბოსნიის ოთხნობიანი ომის დროს დაიხოცა ათი ათასობით ადამიანი და მილიონობით ლტოლვილმა დატოვა ქვეყანა. მიუხედავად იმისა, რომ ყველა მხარე იჩენდა სისასტიკეს, „ეთნიკური წმენდის“ ძირითადი მსხვერპლი ბოსნიელი მუსლიმანები იყვნენ. მათ ხოცავდნენ და შემდეგ საერთო საფლავებში მარხავდნენ, ზოგს საკონცენტრაციო ბანაკებში გზავნიდნენ, საიდანაც მხოლოდ მცირე ნაწილმა თუ შეძლო დაბრუნება, ასახლებდნენ საკუთარი სახლებიდან, ხოლო ქალებს საკუთარი ოჯახის წევრების თვალწინ აუპატიურებდნენ და შეურაცხყოფას აყენებდნენ.

ამ საშინელების შესახებ გავრცელებული განმარტების თანახმად, ავტორიტარული ხელისუფლების არარსებობის პირობებში, ძველმა შუღლმა იჩინა თავი და ნაწილებად დაშალა იუგოსლავია. მეორე თვალსაზრისით, ტიტოს რეჟიმის შეცვლის მცდელობის კრახმა და ეფექტური ცენტრალური მმართველობის შენარჩუნების მცდელობამ გამოიწვია კულტურული ჯგუფების მობილიზება ავტონომიის მოსაპოვებლად (პევეორსკი, 1995წ.). უფრო მეტიც, პოლიტიკური ლიდერები (მათი უმეტესობა ყოფილი კომუნისტი იყო), რომლებიც ცდილობდნენ, შეენარჩუნებინათ ან გაეზარდათ საკუთარი ძალაუფლება, ხელს უწყობდნენ ნაციონალისტური ტალღების მომძლავრებას საკუთარი პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეთნიკური კონფლიქტი არ იყო მიზეზი ბოსნიის ომისა, ისინი უფრო პოლიტიკური მიზნების მიღწევის საშუალებებს წარმოადგენდა.

რამ გამოიწვია სხვა ქვეყნების ჩარევა? ერთი იყო ჰუმანური მიზეზი — მსოფლიომ არ უნდა დაუშვას გენოციდის ფაქტები (ისე, როგორც ეს ნაცისტურ გერმანიაში ჰოლოკოსტის დროს მოხდა). იმავე ჰუმანურმა ზრახვებმა იმოქმედა სომალიში, რუანდაში, ირლანდიასა და ჰაიტიზე. ამგვარ სიტუაციებში, ხშირად ხსნის უმთავრესი წყაროა არასამთავრობო ორგანიზაციები (მაგალითად, ექიმები საზღვრებს გარეშე). კიდევ ერთი მიზეზი, რის გამოც სხვა ქვეყნები ამგვარ სიტუაციაში ერევინ, არის ის, რომ ადგილობრივ ომებს თან მოსდევს მრავალი უარყოფითი შედეგი. ყოფილი იუგოსლავიის ომმა საფრთხის წინაშე დააყენა ევროპის ერთობა, რადგან გერმანელები ხორვატებს უჭერდნენ მხარს, ფრანგები კი — სერბებს. ჩრდილოეთ აფრიკის ყოფილ ევროპულ კოლონიებში თანდათან უფრო ძლიერდება მუსლიმური ფუნდამენტალიზმი; გარდა ამისა, ევროპაშიც იმატა ემიგრანტი მუსლიმების რიცხვმა, რაც, შესაძლებელია, ამცირებს ბოსნიელი მუსლიმების მიმართ თანაგრძნობას. უფრო მეტიც, ადგილობრივი კონფლიქტები აღარ არის შემოფარგლული მხოლოდ კონკრეტული ქვეყნით ან რეგიონით. აშშ-მა მსოფლიო სავაჭრო ცენტრის დაბომბვის შედეგად საკუთარ თავზე იწვნია, რომ ტერორიზმი — „სუსტა ყველაზე ძლევამოსილი იარაღი“ — არ ცნობს სახელმწიფო საზღვრებს. ტერორიზმის წინაშე ყველა ქვეყანა დაუცველია და, აქედან გამომდინარე, ყველა მათგანი დაინტერესებულია მსოფლიოში მშვიდობის დამყარებით. ამ „ტრუიზმმა“ ახალი მნიშვნელობა შეიძინა ცივი ომის შემდგომ ეპოქაში.

ბოსნიაში თავისი ჯარები გაგზავნა აშშ-მა ოპაიოს შტატში, დეიტონის მახლობლად ხელმოწერილი ზავის გასამყარებლად. მაგრამ ეს მცდელობა, მსგავსად სომალისა და ჰაიტის მაგალითებისა, საბოლოო არ არის. ჯერ-ჯერობით ვერც აშშ-მა, ვერც ევროკავშირმა და გაერომ ვერ მოახერხეს, შეემუშაებინათ ერთიანი და ეფექტური სტრატეგია მსოფლიოში წესრიგის დასამყარებლად. ბოსნიის ომი არ არის ამ ტიპის უკანასკნელი კონფლიქტი.

ეპოქასი

დემოკრატიის ანუ ხალხის მმართველობის იდეა, ძალიან ძველია და სათავეს ძველ საბერძნეთში იღებს. თვითონ სიტყვა წარმოდგება ორი ბერძნული სიტყვისაგან: *demos*, რაც ხალხს ნიშნავს და *kratos*, რაც მმართველობას, ხელისუფლებას ნიშნავს. **დემოკრატიულ სახელმწიფოში** მმართველობა ეფუძნება ხალხის თანხმობას, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ხალხის უფლებას, მართოს ან, სულ მცირე, აირჩიოს მთავრობა. დემოკრატია აწესებს ნათლად ჩამოყალიბებულ წესებს იმის შესახებ, თუ რისი გაკეთების უფლება აქვთ სახელმწიფო მოხელეებს. ამ სისტემის ყველა წევრი უნდა დაემორჩილოს ისეთ პრინციპებს, როგორიცაა ღია არჩევნები, ერთი ადამიანი — ერთი ხმა, უმრავლესობის მიერ მიღებული გადაწყვეტილების ქმედითობა. უმცირესობას კი აქვს პროტესტის გამოხატვის უფლება. კანონი უზრუნველყოფს სამოქალაქო უფლებებს სიტყვისა და პრესის თავისუფლებების ჩათვლით, აგრეთვე უსაფუძვლო გაჩხრეკისა და დაპატიმრებისაგან დაცვას. დემოკრატია არ მოითხოვს განსაკუთრებულ, უსიტყვო ერთგულებას ხალხისაგან. იმ შემთხვევაში, თუ თანამდებობის პირებმა გადააჭარბეს საკუთარ უფლებამოსილებას, ხალხს უფლება აქვს და არის კიდევ ვალდებული, ხმა აიმაღლოს და თანამდებობა დაატოვებინოს ამგვარ პირებს.

დემოკრატიის საპირისპირო ცნებაა **ტოტალიტარიზმი**. ტოტალიტარიზმის პირობებში მთავრობა ცდილობს, გააკონტროლოს მოქალაქეთა ცხოვრება და მათი ფიქრებიც კი. ტოტალიტარულ სისტემაში არ დაიშვება შეწინააღმდეგება, ხოლო კულტურული ინსტიტუტები (დანაშაულები სკოლებით და დამთავრებული ხელოვნებით) გაბატონებული იდეოლოგიის განსამტკიცებლად გამოიყენება. პრესა მთავრობის მარჯვენა ხელია. მთავრობის ცენზურას ექვემდებარება ტელევიზია, წიგნები, ფილმები, ჟურნალები და პირადი კორესპონდენციაც კი. მთავრობა ცდილობს, გააკონტროლოს მოქალაქეების პირადი მიმოწერა და ინფორმაციის გაცვლა-გამოცვლა როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე მის გარეთაც (თუმცა ეს პროცესი თანამედროვე ტექნოლოგიების გამო საკმაოდ ძნელია). ძალაუფლება აქვს მხოლოდ ერთ მმართველ პარტიას, რომელიც სახელმწიფოსთანაა გაიგივებული. მმართველი ელიტა ირჩევს საკუთარი საქმის გამგრძელებლებს. სახელმწიფო მოხელეები და ბიუროკრატები პასუხისმგებლები არიან პარტიისა და მისი ლიდერის და არა ხალხის წინაშე. საკანონმდებლო სტრუქტურებს (თუკი ამგვარი რამ საერთოდ არსებობს) არ გააჩნიათ პოლიტიკის შემუშავების ფუნქცია — ისინი, უბრალოდ, ამტკიცებენ უკვე მიღებულ გადაწყვეტილებებს. მოქალაქეებს შეიძლება ნებისმიერ დროს დააკავონ და აუკრძალონ ოჯახთან ან ადვოკატთან კონტაქტი; დააპატიმრონ გასამართლების გარეშე; მიაყენონ ფიზიკური შეურაცხყოფა და აწამონ, ან „გაქრობა“ აიძულონ. ადამიანები შეიძლება დააჯილდოვონ მეზობლების, მეგობრების და ოჯახის წევრების დასმენისა და ჯამუშობისათვის და ამით შექმნან მასობრივი უნდობლობა.

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვეულებრივი მოვლენაა ქვეყნების დაყოფა დემოკრატიულ და ტოტალიტარულ სახელმწიფოებად, სინამდვილეში არ არსებობს უზადო დემოკრატია ან სრული ტოტალიტარიზმი. მაგალითად, ამერიკის ისტორიის ვრცელ პერიოდში შავკანიანებს, ქალებს და აბორიგენ ამერიკელებს არ ჰქონდათ ხმის მიცემის უფლება, რაც იმას ნიშნავს, რომ სისტემა არ იყო მთლიანად დემოკრატიული. დღესაც კი მოქალაქეთა გარკვეულ კატეგორიას (მაგალითად, მდიდრებს, მსხვილი კორპორაციების ხელმძღვანე-

ლებსა და გავლენიან ორგანიზაციებს) უფრო მეტი გავლენა აქვს პოლიტიკურ სისტემაში, ვიდრე სხვებს. მაგალითად, ჩინეთის ტოტალიტარულ სახელმწიფოში იმართება არჩევნები და მოქალაქეებს საშუალება აქვთ, მონაწილეობა მიიღონ შიდა საქმეებში, ოღონდ იმ პირობით, თუ ისინი პარტიულ ხაზს არ გადაუხვევენ. ტოტალიტარი ლიდერების უმეტესობას გაცნობიერებული აქვს, რომ „არსებობს მათი ძალაუფლების რაღაც ზღვარი, რომლის იქითაც მათ აღარ დაემორჩილებიან“ (მორი, 1978წ. გვ.18). მაგალითად, ლიდერებს, რომლებიც მუდმივად აფართოებენ საკუთარი ძალაუფლებისა და გავლენის არეალს საკუთარი კეთილდღეობის მოხვეჭის მიზნით, საბოლოოდ გადაყენება ემუქრებათ.

მონაწილეობა ამეხიუელ დემოკრატიაში

დემოკრატიისათვის ძალიან მნიშვნელოვანია პოლიტიკურ პროცესებში მოქალაქეების მონაწილეობა. **პირდაპირ დემოკრატიაში** მოქალაქეები მართავენ საკუთარ მთავრობას, იკრიბებიან ქალაქების მუნიციპალიტეტში (ან მის მაგვარ სტრუქტურებში), რათა პირდაპირი წესით მისცენ ხმა ამა თუ იმ გადაწყვეტილებას. აშშ-ის მსგავს თანამედროვე საზოგადოებებში იმდენი მოქალაქეა, რომ შეუძლებელია მათი ერთად თავმოყრა ერთობლივი გადაწყვეტილებების მიღების მიზნით. თანაც ზოგი საკითხი იმდენად რთულია, რომ ყველას არა აქვს შესაძლებლობა, გარკვეული დროის მანძილზე შეისწავლოს ან განიხილოს ის. აშშ-ის მთავრობა, ძირითადად, წარმომადგენლობითი დემოკრატიის მაგალითია, სადაც მოქალაქეებს საშუალება ეძლევათ, კანონების მიღება და საკუთარი ინტერესების დაცვა არჩევნების მეშვეობით არჩეულ პირებს ანდონ.

მიუხედავად იმისა, რომ აშშ-ში წარმომადგენლობითი დემოკრატიაა, ამ სისტემას მაინც აქვს უშუალო მონაწილეობისათვის საჭირო გარკვეული მექანიზმები. შტატების უმეტესობაში მოქალაქეებს შეუძლიათ ელექტორატის ან სხვა მოქალაქეების ხელმოწერების საჭირო რაოდენობის შეგროვების შემდეგ საჯარო გახილვისათვის გამოიტანონ რომელიმე საკითხი (თუმცა, სახელმწიფო რეფერენდუმების ჩატარება კანონის მიხედვით ნებადართული არ არის). რეფერენდუმები საშუალებას აძლევს ადამიანებს, პირდაპირი ხმის მიცემით გამოხატონ საკუთარი აზრი. სწორედ რეფერენდუმის დახმარებით აიკრძალა ქვეყანაში საზოგადოებრივ თავშეყრის ადგილებში თამბაქოს მოწევა, შემცირდა ქონების გადასახადი, აიკრძალა აფირმატიული ფორმა. რეფერენდუმის მომხრეები აცხადებენ, რომ მათი მეშვეობით ხალხს შეუძლია პირდაპირ და არა არჩეული პირების მეშვეობით დააფიქსირონ საკუთარი აზრი. კრიტიკოსები კი აღნიშნავენ, რომ რეფერენდუმი შესანიშნავი საშუალებაა მსხვილი სარეკლამო კომპანიებისათვის საზოგადოებრივ აზრზე გავლენის მოსახდენად. ბევრი რეფერენდუმი მხოლოდ ამომრჩევლების მცირე რაოდენობას იზიდავს, რაც ალბათ, საზოგადოების ინფორმირებულობის დაბალი დონითაა გამოწვეული (კრონინი, 1989წ.).

პოლიტიკური ლიდერებისა და სოციალური დარგის მეცნიერების გარკვეული ნაწილი მიიჩნევს, რომ ინტერნეტი და ელექტროსაკომუნიკაციო საშუალებები პირდაპირი დემოკრატიის ახალი მექანიზმებია, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლებელია დემოკრატიულ პროცესებში მონაწილეობის მიღება არჩეული წარმომადგენლების გვერდის ავლით. ტეხასელმა ბიზნესმენმა და პრეზიდენტობის ყოფილმა კანდიდატმა ჰ. როს პეროტმა

მოსახლეობას მოუწოდა, შეექმნათ ქალაქის ელექტრონული საბჭოები, რომლებიც ამომრჩევლებს საშუალებას მისცემდა, საკუთარი სახლებიდან გაუსვლელად კომპიუტერების საშუალებით მიეცათ ხმა ამა თუ იმ გადამწყვეტილებისათვის და კანონებიც კი დაემტკიცებინათ. კრიტიკოსები ამტკიცებენ, რომ „ელექტრონული დემოკრატია“ არასტაბილური იქნებოდა — მოქალაქეები კონკრეტულ საკითხებს ზოგადი კონტექსტის გაუთვალისწინებლად მისცემდნენ ხმას. უფრო მეტიც, „ელექტრონული დემოკრატია“ უფრო კარგი იქნებოდა ერთუზიასტებისთვის და არა უბრალო მოქალაქეებისთვის, რომლებსაც არც დრო გააჩნიათ მუდმივი მონაწილეობისათვის და არც საშუალება — საჭირო მაღალტექნოლოგიური კომპიუტერების შესაძენად (იხ. სპლიკალი, კალაბრეზე და სპარკსი, 1994წ.).

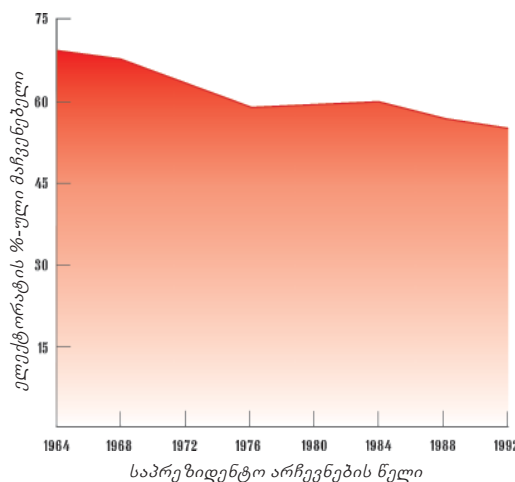
ამერიკელები სხვა გზებითაც ახერხებენ თვითმართველობაში მონაწილეობას: მაგალითად, ესწრებიან ოფიციალურ განხილვებს და ხმამაღლა გამოთქვამენ საკუთარ მოსაზრებას, აქვთ მიმონერა თავის დეპუტატებთან, უერთდებიან ორგანიზაციებს, რომლებიც ლობირებენ საკანონმდებლო სტრუქტურებს ან ერთვებიან სოციალურ მოძრაობასა და ისეთ ორგანიზაციებში, რომლებიც ცდილობენ, გავლენა იქონიონ საზოგადოებრივი აზრის ჩამოყალიბებაზე ან მთავრობის ყურადღება მიმართონ მათთვის საინტერესო რომელიმე კონკრეტული საკითხისკენ (იხ. თავი 20). თუმცა, პოლიტიკური მონაწილეობის ყველაზე გავრცელებული ფორმებია ხმის მიცემა და კანდიდატურის წამოყენება თანამდებობის დასაკავებლად. ეს არის ინდივიდუალური მოქმედებები, ამავე დროს, სოციალურად კონსტრუირებული და ორგანიზებული.

ხმის მიცემა

ამერიკული წარმადგენლობითი დემოკრატია ეფუძნება პერიოდულ არჩევნებში მასობრივ მონაწილეობას. იდეალურ შემთხვევაში ერთი ადამიანი-ერთი ხმის პრინციპი აბალანსებს სოციალურ, სქესობრივ და რასობრივ უთანასწორობას, მაგრამ ამერიკელთა შედარებით ნაკლები რაოდენობა იღებს არჩევნებში მონაწილეობას რეგულარულად. რეალურად, ამერიკელთა უმეტესობა თავშეკავებას ამჯობინებს, როდესაც საქმე ეხება ორგანიზებულ პოლიტიკას. აქედან გამომდინარე, აშშ-ს ჰყავს „ხალხის მიერ არჩეული მთავრობა“, ოღონდ, არა ყველას მიერ არჩეული (ტეიქსიერა, 1988წ.). დასავლეთ ევროპაში იმ მოქალაქეთა პროცენტული მაჩვენებელი, რომელიც რეგულარულად იღებს მონაწილეობას არჩევნებში, 80%-დან 90%-მდე მერყეობს, მაშინ როდესაც, 1992 წელს გამართულ ამერიკის პრეზიდენტის არჩევნებში, მოსახლეობის მხოლოდ 55%-მა მიიღო მონაწილეობა (იხ. სქემა 16.1). 1994 წლის კონგრესის არჩევნებში ელექტორატის 45%-ზე ნაკლებმა მისცა ხმა, რაც იმას ნიშნავს, რომ ბევრმა გამარჯვებულმა საკუთარი ელექტორატის ხმების მეოთხედიც კი ვერ მიიღო. დასავლეთის დემოკრატიული ქვეყნებიდან მხოლოდ შვეიცარია ხასიათდება არჩევნებში მონაწილეობის დაბალი აქტივობით.

რატომ არ იყენებს ამდენი ამერიკელი ხმის მიცემის უფლებას? ერთი მიზეზი შეიძლება იყოს ზოგადად პოლიტიკური სისტემისა და პოლიტიკური ლიდერებისადმი უნდობლობა. მთავრობისადმი რწმენა მკვეთრად დაეცა 1960-იანი წლების შემდეგ. გამოკითხვებმა (შეჯამებულია ლიპსეტთან, 1995წ.) დაადასტურა, რომ იმ ამერიკელთა პროცენტული რაოდენობა, რომლებსაც „უზომოდ სჯერათ მთავრობისა“, 1966 წელს დაფიქსირებული 41%-დან 1994 წელს 12%-მდე დაეცა; ხოლო იმ ადამიანთა მაჩვენებელი, რომლებიც თვლიან, რომ „მთავრობაში არიან ძალები, რომლებიც პირადი ინტერესებისათვის უფრო იბრძ-

ვიან, ვიდრე საერთო სარგებლობისათვის“, 1964 წელს დაფიქსირებული 29 %-დან 1992 წელს 80%-მდე გაიზარდა; 1994 წელს გამოკითხულთა 66% აცხადებს, რომ „არჩეული მოხელეების უმეტესობას ნაკლებად აინტერესებს ჩემნაირი ანუ უბრალო მოქალაქის აზრი“ და „მთავრობა თითქმის ყოველთვის ფლანგავს ბიუჯეტს და არაეფექტურად მუშაობს“. 1966 წელს ასეთივე პასუხი გასცა ამერიკელთა მხოლოდ 33%-მა. ალბათ ისინი, ვინც არ მონაწილეობენ არჩევნებში, თვლიან, რომ ერთი კანდიდატი ისეთივე თაღლითია, როგორიც მეორე და ბიუროკრატია ისე ღრმადაა ფესვგადგმული მთავრობაში, რომ ვერანაირი რეფორმა ვერ უშველის.

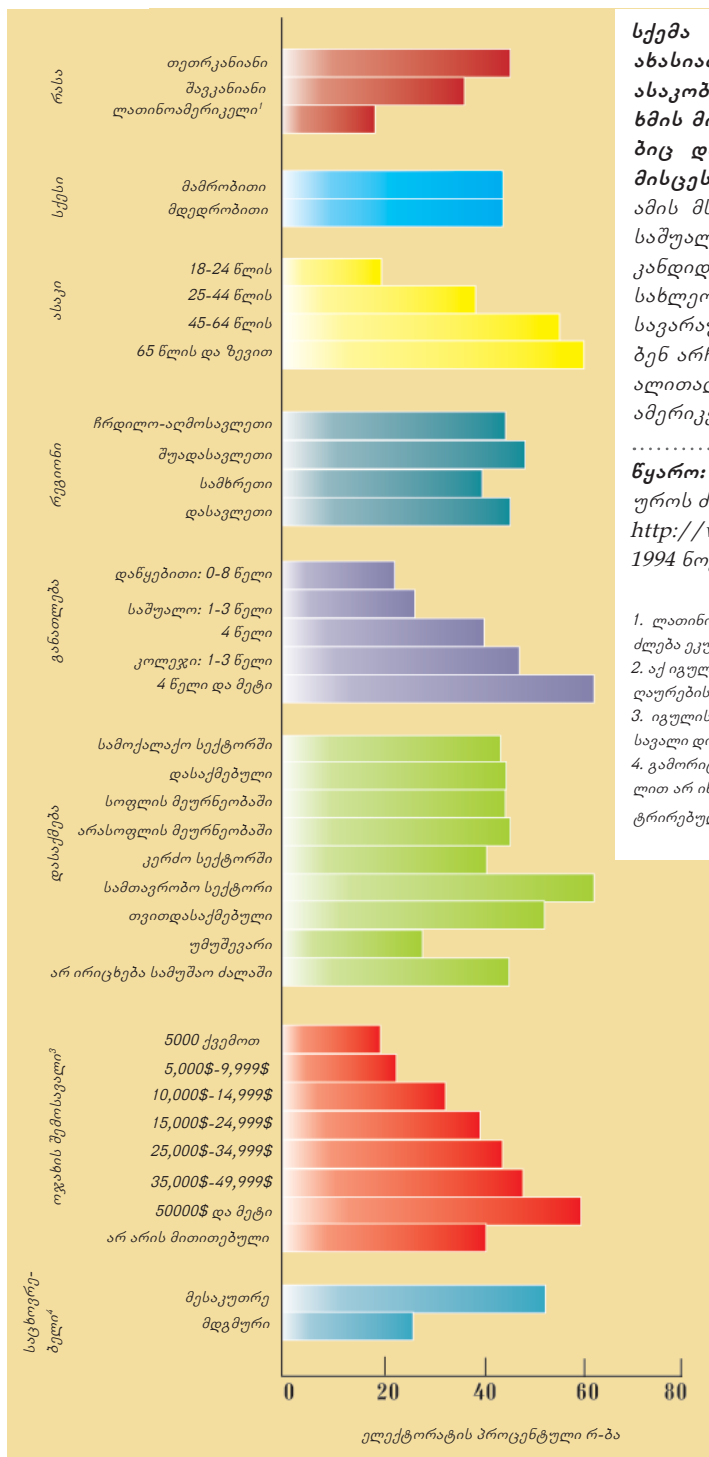
სქემა 16.1. ამერიკელთა პროცენტული მარცვნიერება, რომლებმაც მონაწილეობა მიიღეს საპრეზიდენტო არჩევნებში ხმის მიცემის პროცესში.

მე-19 საუკუნის მიწურულის ამერიკაში ელექტორატის 80%-ზე მეტი რეგულარულად იღებდა მონაწილეობას ეროვნულ არჩევნებში. 1900 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებისათვის ამომრჩევლის რაოდენობა 73%-მდე, ხოლო 1912 წელს 59%-მდე შემცირდა. ამის შემდეგ, მონაწილეთა 70% ჯერ არ დაფიქსირებულა (ბრინკლი, 1993).

წყარო: მოსახლეობის აღწერის ბიურო, მოსახლეობის მიმდინარე აღწერის შედეგები.

მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი ამერიკელი თვლის, მთავრობა კორუმპირებული და არაეფექტურია, მაინც ბევრს სჯერა ამ ქვეყნის პოლიტიკური სისტემისა (ლიპსეტი, 1995წ.). ამერიკელების უმეტესობა კმაყოფილია საკუთარი ცხოვრებით და მომავლის პერსპექტივებით, სჯერა, რომ მსოფლიოს საუკეთესო ქვეყანაში ცხოვრობს და ემორჩილება ამერიკული ოცნების არსს: „თუ თავდაუზოგავად იმუშავებ, ყველაფერს მიაღწევ“. კმაყოფილების (და არა ცინიზმის) გრძნობამ შეიძლება ადამიანები წაახალისოს — ისინი ხშირად გვერდზე დგებიან, მხოლოდ პირადი ცხოვრებით ცხოვრობენ და პოლიტიკურ პროცესებში მონაწილეობას სხვებს უთმობენ (ჰირშმანი, 1982წ. ჰარვუდის ჯგუფი, 1991წ.).

ვინ იღებს მონაწილეობას აშშ-ში გამართულ არჩევნებში? ყველაზე ხშირად ესენი არიან ხანდაზმული, დაოჯახებული, დასაქმებული ადამიანები, რომლებიც რეგულარულად ესწრებიან ღვთისმსახურებას ეკლესიებში და კარგი განათლებისა და მაღალი შემოსავლების მქონე ამერიკელები (ცროტი, 1991წ.). ახალგაზრდა, უმუშევარი და ღარიბი ამერიკელები, რომლებსაც არ აქვთ მიღებული კარგი განათლება, სავარაუდოდ, ყველაზე ნაკლებად იღებენ მონაწილეობას არჩევნებში (იხ. სქემა 16.2). ახალგაზრდები, როგორც ყველაზე მოძრავი კატეგორია (ისინი ხშირად იცვლიან ადგილს და გადადიან ერთი ტერიტორიიდან მეორეზე), იშვიათად ახერხებენ სარეგისტრაციო პროცედურების გავლას. გარდა ამისა, ისინი, ვინც ერთხელ იღებენ ხმის მიცემის პროცესში მონაწილეობას, როგორც წესი, აგრძელებენ კიდევ. მათთვის კი, ვისთვისაც ინგლისური არ არის მშობლიური ენა, ან რომლებიც დიდი ხანი არ არის, რაც აშშ-ში ცხოვრობენ და არ გააჩნიათ კარგი განათლება, შეიძლება ხმის მიცემის პროცედურები დამაბნეველი აღმოჩნდეს.

სქემა 16.2. იმ მოსახლეობის დამახასიათებელი ნიშნები, რომელთა ასაკობრივი კატეგორია აძლევს მათ ხმის მიცემის უფლებას და რომლებიც დარეგისტრირდნენ ან უკვე მისცეს ხმა 1994 წლის არჩევნებში. ამის მსგავსი მონაცემების ანალიზი საშუალებას აძლევს პარტიებსა და კანდიდატებს, მიზანში ამოიღონ მოსახლეობის ის ნაწილი, რომლებიც, სავარაუდოდ, მონაწილეობას მიიღებენ არჩევნებში. ასეთები არიან, მაგალითად, 65 წლისა და მეტი ასაკის ამერიკელები.

წყარო: მოსახლეობის აღწერის ბიუროს ძირითადი გვერდი, <http://www.census.gov>, 1994 ნოემბერი

1. ლათინოამერიკელი წარმოშობის ადამიანი შეიძლება ეკუთვნოდეს ნებისმიერ რასას.
2. აქ იგულისხმება ოჯახის წევრიც, რომელიც ანაზღაურების გარეშე მუშაობს.
3. იგულისხმება მხოლოდ ოჯახის წევრების შემოსავალი დოლარში.
4. გამორიცხავს ადამიანებს, რომლებიც ნაღდი ფულით არ იხდიან ბინის ქირას, ან არ არიან დარეგისტრირებული მფლობელებად.

მეორე ფაქტორად შეიძლება მივიჩნიოთ პოლიტიკური ნაყოფიერება ან გრძნობა იმისა, რომ თითოეულ ხმას აქვს მნიშვნელობა (დენისი, 1991წ.). პოლიტიკური ნაყოფიერება, თავის მხრივ, მაღალდება ჯგუფური შემეცნებით (როგორიცაა რასობრივი იდენტიფიკაცია); ინტერესთა ჯგუფებთან დაკავშირებით (იქნება თავისუფალი კავშირი, პროფესიული ასოციაცია, თუ სოციალური მოძრაობა, როგორიცაა „სიცოცხლის უფლება“ ან გარემოს დამცველთა მოძრაობა) და იმ ადამიანებთან კონტაქტით, რომლებიც იზიარებენ საერთო სტანდარტებს, მიზნებსა და პრობლემებს. იმაზე, თუ ვინ იღებს და ვინ არ იღებს მონაწილეობას არჩევნებში, ბავშვობის პერიოდის სოციალიზაცია (მაგალითად, აქტიური მშობლები, რომლებიც რეგულარულად მონაწილეობდნენ არჩევნებში და მასწავლებელი, რომელიც მოუწოდებდა ბავშვებს, დაინტერესებულიყვნენ არჩევნებით) ახდენს გავლენას.

პოლიტიკური პარტიები

ტრადიციულად, პოლიტიკური პარტიები ყოველთვის ასრულებენ პოლიტიკური მოქმედების კონსტრუქტორისა და არჩევნებში მონაწილეთა მობილიზატორის როლს. პოლიტიკური პარტია არის ორგანიზაცია, რომელიც შექმნილია კანონიერი პოლიტიკური ძალაუფლების მოპოვებისა და მისი შენარჩუნების მიზნით. ფართომასშტაბიან და რთულ პოლიტიკურ სისტემაში პოლიტიკურ პარტიებს რამდენიმე უმნიშვნელოვანესი ფუნქცია აკისრია. იდეალურ შემთხვევაში ისინი ერთმანეთთან აკავშირებენ მოქალაქეებსა და მათ მთავრობას, პოლიტიკოსების ყურამდე მიაქვთ საზოგადოებრივი აზრი და მობილიზაციას უწევენ უზრალო ადამიანების მიერ პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მხარდაჭერას. გარდა ამისა, ისინი მთავრობის სხვადასხვა დონესა და განშტოებას შორის (მაგალითად, აღმასრულებელი და საკანონმდებლო, ფედერალური და შტატების მთავრობა), ასევე სამთავრობო და არასამთავრობო ორგანიზაციებსა და სტრუქტურებს შორის მეკავშირის ფუნქციასაც ასრულებენ. პარტიები წამყვან როლს ასრულებენ არჩევით თანამდებობებზე კანდიდატების წარდგენაში. ისინი ეხმარებიან ადამიანებს, რათა მათ უკეთ გაიგონ, რა კავშირი არსებობს სხვადასხვა საკითხს შორის. პარტიები მონაწილეობენ საერთო პოლიტიკური პროგრამის ან პლატფორმის შემუშავებაშიც, რომელსაც შემდგომ უნდა დაეფუძნოს ქვეყნის პოლიტიკა.

ამერიკელები შეეჩვივნენ იმაზე ფიქრს, რომ ქვეყანაში ორი ძირითადი პოლიტიკური პარტია არსებობს, სხვა ქვეყნებში შეიძლება ხუთი ან მეტი პოლიტიკური პარტია იყოს, არსებობს ისეთი ქვეყნებიც, სადაც მხოლოდ ერთი პოლიტიკური პარტიაა. ამ განსხვავებების საფუძველი საარჩევნო სისტემის სხვადასხვაგვარი სტრუქტურაა. აშშ-ში ოფიციალურ პირებს *მარტივი მაჟორიტარული* წესით ირჩევენ: იმარჯვებს ის კანდიდატი, რომელიც ყველაზე მეტ ხმას დააგროვებს, ხოლო ყველა დანარჩენი მარცხდება. *პროპორციულ* სისტემაში, როგორც ეს, მაგალითად, იტალიაში ხდება, პარტია გზავნის იმდენ წარმომადგენელს, რამდენ ხმასაც იღებს არჩევნებში. თუ პარტია იღებს ხმების მხოლოდ 10 პროცენტს, ეს იმას ნიშნავს, რომ საკანონმდებლო ორგანოში ის ადგილების 10%-ს მიიღებს. ეს სისტემა არა მხოლოდ იძლევა იმის გარანტიას, რომ უმცირესობის მოსაზრებასაც მოისმენენ, არამედ საშუალებას აძლევს პარტიებს, გაერთიანდნენ ისეთი საკითხების მხარდასაჭერად, რომლის გამარჯვებისათვის უმრავლესობას ხმების საკმარისი რაოდენობა არ აქვს.

მაჟორიტარული სისტემა დისფუნქციურ ზეგავლენას ახდენს, რადგან არ ხდება უმცირესობის მოსაზრებისა და განსხვავებული აზრის მოსმენა. წარმატების მისაღწევად დემოკრატიული და რესპუბლიკური პარტიები იძულებულნი არიან, იმოქმედონ ამერიკელი საზოგადოების ფართო ჯგუფზე, დაიკავონ ნეიტრალური პოზიცია, რომ ვინმე არ გაანაწყენონ ან შეაშინონ. ეს სისტემა აფერხებს პოლიტიკური პარტიების მიერ ჩამოყალიბებული იდეოლოგიური იდენტურობების განვითარებას ან მათ მიერ მყარი პოზიციის შენარჩუნებას მნიშვნელოვან საკითხებთან დაკავშირებით.

პოლიტიკურ პარტიებს ასუსტებს აშშ-ის შემოწმებისა და ბალანსირების სისტემა (ლიპსეტი, 1995). მაგალითად, დიდ ბრიტანეთსა და კანადაში საპარლამენტო სისტემაში, სახელმწიფოს მეთაურს პირდაპირი წესით არ ირჩევენ. ამ ქვეყანაში პარტია, რომელიც პარლამენტში ადგილების უმრავლესობას მიიღებს, პრემიერ-მინისტრს საკუთარი რიგებიდან ირჩევს. როგორც ხმათა უმრავლესობის მქონე პარტიის ლიდერს, პრემიერ-მინისტრს შეუძლია სწრაფად იმოქმედოს და გადამწყვეტი ნაბიჯები გადადგას. ამერიკულ სისტემაში კი პრეზიდენტისა და კონგრესის ორივე პალატის წევრების არჩევა სხვადასხვა არჩევნებით ხდება¹. მათი სამსახურის ვადებიც არ ემთხვევა ერთმანეთს. სწორედ ამიტომ, მაშინაც კი, როდესაც პრეზიდენტი და კონგრესის ორივე პალატის წევრები ერთსა და იმავე პარტიას ეკუთვნიან, არ არსებობს იმის გარანტია, რომ მაჟორიტარი დეპუტატები (ისინი, რომლებიც წარმოადგენენ სხვადასხვა რეგიონს, შტატს და ა.შ) მიიღებენ იმ კანონს, რომელიც პრეზიდენტმა შესთავაზა კონგრესს. ამის შედეგია ხოლმე კომპრომისი, რომელმაც შესაძლებელია დაასუსტოს აღმასრულებელი პოლიტიკა და პროგრამები.

მიუხედავად ამისა, რესპუბლიკელები და დემოკრატები მე-20 საუკუნეში თითქმის ყოველთვის ახერხებდნენ, სათავეში მოქცეოდნენ ამერიკის პოლიტიკას. პოლიტიკური თანამდებობებისათვის კანდიდატების შერჩევა ხდებოდა იმ პარტიების ყრილობაზე „რომლებიც ჭეშმარიტად იყვნენ დაინტერესებულები, რომ არჩეულ კანდიდატებს ეზრუნათ პატრონაჟზე, დაჯილდოებებზე, სამსახურებსა და კონტრაქტებზე“ (ლიპსეტი, 1995 წ. გვ. 10). ზოგადად რომ ვთქვათ, რესპუბლიკელები წარმოადგენდნენ ბიზნესის ინტერესებს, ხოლო დემოკრატები — მშრომელი ხალხისა და ლიბერალებისას. ქვეყნის სამხრეთი ნაწილი და დიდი ქალაქები, ძირითადად, დემოკრატიული იყო, ხოლო შუა დასავლეთი — რესპუბლიკური. პოლიტიკური ორიენტაცია ასევე ეფუძნებოდა სოციალურ მახასიათებლებს. მაგალითად, უფროსი ასაკის, კარგი განათლებისა და რეპუტაციის მქონე ადამიანები (მენეჯერები და პროფესიონალი კადრი) უფრო ხშირად ხმას რესპუბლიკელებს აძლევდნენ, ხოლო არც თუ ისე კარგი განათლების მქონე ახალგაზრდები და დაბალ შემოსავალზე მომუშავე „ცისფერსაყელოანები“ უმეტესწილად დემოკრატებს უჭერდნენ მხარს ისევე, როგორც კათოლიკეებისა და ებრაელების უმეტესობა დემოკრატებს ემხრობოდა, ხოლო პროტესტანტები რესპუბლიკელებს ანიჭებდნენ უპირატესობას.

1960-იანი წლებიდან მოყოლებული გარკვეული მიზეზების გამო პარტიების მნიშვნელობა ამერიკის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვნად შესუსტდა. უპირველეს ყოვლისა, პოლიტიკურმა რეფორმებმა ძირი გამოუთხარა პატრონაჟის სისტემას, რომელიც საშუალებას აძლევდა ე.წ. „ბოსებს“ (ასეთი იყო, მაგალითად, ჩიკაგოს მერი — კეილი), აე-

¹ პრეზიდენტსა და ვიცე-პრეზიდენტს საარჩევნო კოლეგიების მეშვეობით ირჩევენ. გამარჯვების მოსაპოვებლად პრეზიდენტობის კანდიდატმა უნდა მიიღოს კოლეგიის წევრების ხმათა უმრავლესობა. გამომდინარე იქიდან, რომ ერთ შტატს შეიძლება მეორე შტატზე მეტი ელექტორატი ჰყავდეს, კონკრეტული შტატის ერთი ხმა შეიძლება აღემატებოდეს მეორისას. ამგვარმა სისტემამ ქვეყანას 10 „უმცირესობის“ პრეზიდენტი მისცა — ანუ ისინი, ვინც საარჩევნო კოლეგიის ხმათა უმეტესობა მოიპოვა, მაგრამ არა ხალხის ხმების უმეტესობა. ამ პრეზიდენტებს შორის არიან აბრაამ ლინკოლნი, ჰარი ტრუმენი, ჯონ კენედი, რიჩარდ ნიქსონი და ბილ კლინტონი.

მუშავებინათ „პარტიული მანქანები“, რომლებსაც გარკვეულ საფასურად სტაბილურად მოჰქონდათ ხმათა საჭირო რაოდენობა. შტატების არჩევნებს (პრაიმერი) უფრო დიდი როლი დაეკისრა, ვიდრე პარტიის ყრილობას, სადაც კანდიდატის საკითხი იხილებოდა — გამოკითხვებმა მსჯელობა-კამათები ჩაანაცვლა.

მეორე მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა მასმედია, განსაკუთრებით კი ტელევიზია, რომელმაც საკუთარ თავზე აიღო წინასაარჩევნო კამპანიების რამდენიმე ფუნქცია, რაც ადრე პოლიტიკური პარტიების საქმე იყო. ერთ-ერთი ასეთი ფუნქცია გახლდათ ელექტორატისათვის კანდიდატების შესახებ ინფორმაციის მიწოდება (სალმორი და სალმორი, 1985წ.) — ახალი ამბების მეშვეობით, რომლებიც ყოველ ღამე გადის ეთერში, სასტუმრო ოთახში მოკალათებულ მოქალაქეებს შეუძლიათ მიიღონ ყველანაირი ინფორმაცია კანდიდატების შესახებ. სატელევიზიო ახალი ამბების პროგრამები პოლიტიკურ შოუს ემსგავსება და ცდილობს გამოარკვიოს, რომელი პოლიტიკური ფიგურაა უფრო შესაფერისი ამა თუ იმ თანამდებობისათვის — თანაც კარგა ხნით ადრე, სანამ ეს ადამიანები ოფიციალურად დასახელდებიან კანდიდატებად. სატელევიზიო განცხადებები, რომლებსაც ხშირად ბრალდების ფორმა აქვს, ხანდახან უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ახალი ამბები (ასეთი განცხადებები ახალ ამბებსაც ხშირად შეიცავს). ძველად ახალგაზრდები, რომლებსაც წარმატების მიღწევა სურდათ, ნელ-ნელა იკაფავდნენ გზას პარტიული თანამდებობებისაკენ, ისინი კარდაკარ დადიოდნენ, არიგებდნენ პამფლეტებსა და სამკერდე ნიშნებს. დღეს პარტიული გამოცდილების არმქონე, მაგრამ ფულიან კანდიდატებს (მაგალითად, როს პეროტი და სტივ ფორბსი) შეუძლიათ გვერდი აუარონ პოლიტიკურ პარტიებს და პირდაპირ მიმართონ ამომრჩევლებს სატელევიზიო განცხადებების მეშვეობით.

მედიაზე ორიენტირებულმა კამპანიებმა შეამცირა პარტიული ორგანიზაციების მნიშვნელობა და გაზარდა თანხების მოძიების მნიშვნელობა. კამპანიის მენეჯერების, მედია-კონსულტანტების, ინტერვიუერების, სფირაიტერების და სარეკლამო კომპანიების დაქირავება არჩევნების ორი ეტაპისთვის (წინა და ძირითადი არჩევნები) უკიდურესად ძვირი ჯდება. უფრო მეტიც, ტექნოლოგიის წინსვლა საშუალებას აძლევს კანდიდატებს, აწარმოონ უფრო პერსონალიზებული კამპანიები.

ამ სამი ცვლილების შედეგად არჩევნები ნაკლებად ხდება პარტიაზე ორიენტირებული და უფრო მეტი ყურადღება კანდიდატს ექცევა (დალი, 1993წ. პრაისი, 1986წ. სალმორი და სალმორი, 1985წ.). ასევე გაიზარდა სპეციალური ინტერესთა ჯგუფების (მაგალითად, ამერიკელ ვეტერანთა კავშირი) და სხვადასხვა საკითხზე მომუშავე ჯგუფების გავლენა (მაგალითად, გარემოს დაცვა და აბორტი). სოციოეკონომიკური ინდიკატორები ნაკლებად დასაყრდენი გახდა იმ საკითხთან დაკავშირებით, როგორ მოიქცევიან ამომრჩევლები. მაგალითად, 1994 წლის არჩევნებში შრომითი კავშირების ხმათა 40%-ზე მეტი რესპუბლიკელებმა მიითვალეს (ბარონი, 1995წ.).

გარკვეულ დონემდე პოლიტიკური ცენტრისა და ამომრჩევლების კონსერვატორებად და ლიბერალებად დაყოფის ნიშნული გაქრა. გაიზარდა იმ ამომრჩევლების წილი, რომლებიც საკუთარ თავს „დამოუკიდებლად“ მიიჩნევენ. იმატა პარტიის გამოცვლის შემთხვევების რიცხვებმა. მთელი ქვეყნის მასშტაბით ჩატარებული გამოკითხვების პასუხების გაანალიზებისას ინტერვიუერები სელინდა ლეიკი და ედ გოეასი იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ ამერიკელი ამომრჩეველი ახალი კრიტერიუმებითაა დაყოფილი (სქემა 16.3). მათი მოსაზრებით, „ამჟამად ამომრჩეველის დამოკიდებულებას უფრო მეტად კულტურა განსაზღვრავს, ვიდრე რასა, გეოგრაფია, სქესი ან პოლიტიკური იდეოლოგია“ (ციტირე-

ლიბერალი აქტივისტები (ამომრჩევლების 20 %)

პოზიციები: ტოლერანტული რასისა და სქესობრივი ორიენტაციის მხრივ წინააღმდეგია სამხედრო სფეროს გაზრდილი ბიუჯეტისა და მსხვილი ბიზნესებისა, მყარად დემოკრატიულია. მახასიათებლები: შედარებით ახალგაზრდა, კარგი განათლების მქონე, ყველაზე ნაკლებად რელიგიური, ქალაქების მაცხოვრებელია (ამ ჯგუფში შედის მომუშავე ან მარტოხელა დედების და აფრო-ამერიკელების ყველაზე დიდი რაოდენობა).
უნდობლობა: რელიგიური უფლებები, მსხვილი კორპორაციები, იარაღის მფლობელები, რადიო თოქ-შოუები.

კონსერვატორი აქტივისტები (ამომრჩევლების 15 %)

პოზიციები: პროფაზიური, თავისუფალი ბაზრის მომხრე, ქრისტიანული უფლებების მომხრე, მყარად რესპუბლიკელი. მახასიათებლები: შედარებით ახალგაზრდა, უმაღლესი შემოსავლის მქონე მამაკაცები, თითქმის ნახევარს დამთავრებული აქვს კოლეჯი, ხშირად გვხვდებიან დაოჯახებულები და ბავშვიანები, ფლობენ იარაღს, ტრადიციულად, რელიგიურები არიან, ცხოვრობენ გარეუბნებსა და პატარა ქალაქებში.
უნდობლობა: ახალი ამბების პროგრამებს, სახელმწიფო დახმარების ბენეფიციარებს, იურისტებს, შრომით კავშირებს, ფემინისტებს, პიკის საათის ტელეგადაცემებს.

ეთნიკური კონსერვატორები (ამომრჩევლების 16 %)

პოზიციები: იწოდებიან მთავრობის ჩარევას ეკონომიკაში, ძალზე რელიგიური არიან, ამჟამად პროლეტორისტული არიან, წარსულში ემხრობოდნენ „ახალ გარიგებას“, ამჟამად „შემცდარი დემოკრატები“ არიან. მახასიათებლები: ხანდაზმულები, საშუალოზე დაბალი შემოსავლებით, რამდენიმე კოლეჯის კურსდამთავრებული, ეთნიკურად მრავალფეროვნები (აფრო-ამერიკელების, კათოლიკეების და სამხრეთელი ბაჰ-ტისტების ყველაზე მაღალი მაჩვენებელით), ცხოვრობენ ამერიკის ცენტრალურ ნაწილში.
უნდობლობა: ჰომოსექსუალებს, იარაღის მფლობელებს, პიკის საათის სატელევიზიო გადაცემებს, რადიო თოქ-შოუებს.

სტიუარდები (ამომრჩევლების 15 %)

პოზიციები: მკაცრად პრომენეჯმენტული, კავშირების მონიშნაღმდეგე, რეგულარულად გულგრილი, ხშირად მემკვიდრეობით რესპუბლიკელი, იარაღზე კონტროლის თავგადაკლული მონიშნაღმდეგე, დადებითადაა განწყობილი ინსტიტუტების უმეტესობის მიმართ. მახასიათებლები: შეძლებულები, კოლეჯის კურსგავლილი ან კურსდამთავრებული, დაქორწინებულია, მაგრამ შეიძლება სახლში არ ცხოვრობენ, ხშირად პენსიონერი, ცხოვრობენ კომფორტულ გარეუბნებში.
უნდობლობა: სახელმწიფო დახმარების ბენეფიციარებს, შრომითი კავშირებს, ჩხრეკის ეროვნული ასოციაციას.

პოპულისტი ტრადიციონალისტები (ამომრჩევლების 15 %)

პოზიციები: პროტექციონისტი, აქტიურად რელიგიური, იარაღის კონტროლის მონიშნაღმდეგე, სახელმწიფოს მონიშნაღმდეგე. მახასიათებლები: საკუთარ თავს მუშათა კლასს მიაკუთვნებს, ახალგაზრდაა და დაქორწინებული, რამდენიმე კოლეჯის კურსდამთავრებული, ბევრია კავშირის წევრი და იარაღის მფლობელი, აქვთ საშუალო შემოსავალი, ცხოვრობენ გარეუბნებსა და პატარა ქალაქებში.
უნდობლობა: ჰომოსექსუალებს, სახელმწიფო დახმარების ბენეფიციარებს, ახალი ამბების პროგრამებს, კორპორაციებს.

აგნოსტიკოსები (ამომრჩევლების 12 %)

პოზიციები: კულტურულად ტოლერანტები, კონსერვატულები არიან, როცა საქმე ეკონომიკას ეხება, არ უყვართ კონფლიქტები, მხარს უჭერენ როგორც კორპორაციებს, ასევე კავშირებს და იშვიათად აქვთ უარყოფითი დამოკიდებულება რომელიმე ჯგუფის მიმართ. მახასიათებლები: „ბეიბიბუმერები“, რომლებიც 50 წლის ასაკს უახლოვდებიან ან უფრო ხანდაზმულები, უმეტესწილად სეკულარული, ხარისხიანი განათლებით და საშუალოზე ოდნავ მაღალი შემოსავლით, მყარად საშუალო კლასია.
უნდობლობა: პიკის საათის სატელევიზიო გადაცემებს, რადიო თოქ-შოუებს და ჩხრეკის ეროვნულ ასოციაციას.

დაუფეხრები (ამომრჩევლების 12 %)

პოზიციები: უყურებენ სატელევიზიო ახალი ამბების პროგრამებს, მაგრამ ზუსტად არ იცან რომელი ჯგუფია მტრულად განწყობილი ან მეგობრული, სავარაუდოდ უარყოფითად არიან განწყობილები უმცირესობების მიმართ. მახასიათებლები: ძირითადად, ხანდაზმული ქალები, საკუთარ თავს საშუალო ფენას მიაკუთვნებენ, მაგრამ დაბალი შემოსავალი და დაბალი განათლების დონე აქვთ, ცხოვრობენ შუადასავლეთისა და ფლორიდის პატარა ქალაქებში.
უნდობლობა: იურისტებს, ეროვნული ჩხრეკის ორგანიზაციას, ფემინისტებს, ემიგრანტებს, ჰომოსექსუალებს.

სქემა 16.3 / ახალი განშტოებები ამერიკულ პოლიტიკაში.

ამომრჩევლების დამოკიდებულების გაანალიზებისას ინტერვიუებმა სელინდა ლეიკმა და ედ გოეასმა ამომრჩევლების 7 სხვადასხვა ქვეჯგუფი განსაზღვრეს. 7-დან მხოლოდ 2 ემხრობა ერთ კონკრეტულ პარტიას, ხოლო დანარჩენები სხვადასხვა საკითხთან დაკავშირებით სხვადასხვა პარტიას ემხრობიან.

.....
წყარო: მაიკლ ბარნი, 1995წ. „ახალი ამერიკა“, აშშ-ს ახალი ამბები და მსოფლიოს ამბები (ტომი 119, 2) გვ. 18

ბულია ბარონში, 1885წ., გვ. 18). მოკლედ რომ ვთქვათ, ამერიკულმა პოლიტიკამ ძალზე ფრაგმენტული ხასიათი მიიღო (დალი, 1993წ.).

ამერიკელი ამომრჩევლის მერყეობისა და სტაბილური კოალიციის არარსებობის გამო უკვე დიდი ხანია საუბარი მიმდინარეობს მესამე პარტიის შესახებ. 1992 წლის საპრეზიდენტო არჩევნების დროს როს პეროტმა მიიღო ამომრჩევლების ხმის უმალესი პროცენტული მაჩვენებელი (19%), რაც აღემატება მესამე პარტიის ყველა კანდიდატის მიერ მიღებული ხმების რაოდენობას ამერიკის მთელ ისტორიაში. გამონაკლისს წარმოადგენს თეოდორ რუზველტი (1912წ.). 1996 წლის არჩევნების მოახლოებასთან ერთად ჩატარდა გამოკითხვა მთელი ქვეყნის მასშტაბით, რომლის შედეგებითაც გამოირკვა, რომ ხუთიდან ერთი გამოკითხული უპირატესობას ანიჭებდა როს პეროტს, ვიდრე მოქმედ პრეზიდენტ კლინტონსა და რესპუბლიკელების კანდიდატ რობერტ დოულს (ლიპსეტი, 1995წ.). მწვანეთა პარტიამ, ახალმა პარტიამ და ლიბერალურმა პარტიამ წარმატება მოიპოვეს ადგილობრივ დონეზე ნიუ-იორკში და სხვა ქალაქებში (კანტორი, 1995წ. დიფრი, 1995წ.). მაგრამ მესამე პარტიის მხარდაჭერა, ხშირად პროტესტის გამოხატვას ისახავს მიზნად. ჩვენი სისტემა — „ყველაფერი გამარჯვებულს“ მესამე პარტიის საწინააღმდეგოდ მუშაობს. არჩევნების დღეს, მესამე პარტიის კანდიდატის მხარდამჭერებმა შეიძლება გადაწყვიტონ, რომ მისთვის მიცემული ხმა გადაგდებული ხმაა (რადგან კანდიდატი ვერ გაიმარჯვებს), რაც, შესაძლებელია წაეხმაროს რესპუბლიკელების ან დემოკრატების მისთვის საძულველი კანდიდატის გამარჯვებას. დადებითი მხარე კი ისაა, რომ მესამე პარტია (და დამოუკიდებელი ამომრჩევლები) ისეთ საკითხებს წამოსწევს წინა პლანზე, რომლებსაც ძირითადად პარტიებმა, თუ სურთ, რომ ხმები არ დაკარგონ, აუცილებლად უნდა მიაქციონ ყურადღება.

ინტერესთა ჯგუფების პოლიტიკა

როდესაც პოლიტიკური პარტიები სუსტია, ინტერესთა ჯგუფები ხშირად უფრო ძლიერდება და მეტ წევრს იკრებს. **ინტერესთა ჯგუფი** არის ორგანიზაცია, რომელიც კონკრეტულ პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებზე ზემოქმედების მიზნით შეიქმნა — გადანყვეტილებებზე, რომლებიც უშუალოდ ეხება ჯგუფის წევრებს. ინტერესთა ჯგუფები სხვადასხვა ბუნებისაა — დაწყებული ბიზნესასოციაციებიდან (მენარმეების ეროვნული ასოციაცია) და დამთავრებული შრომითი კავშირებით (ძლევამოსილი AFL-CIO), სოფლის მეურნეობის ჯგუფებით (რძის მწარმოებელთა ეროვნული ასოციაცია), პროფესიული ასოციაციებით (ამერიკელ ექიმთა ასოციაცია, ამერიკელ იურისტთა ასოციაცია), სამოქალაქო უფლებებისა და მათი დაცვის სხვა ჯგუფებითა (ფერადკანიალების მხარდამჭერი ეროვნული ასოციაცია, ქალთა ეროვნული ასოციაცია); პოლიტიკური ჯგუფებით (ამერიკელი ხალხი დემოკრატიული მოქმედებისათვის, ქრისტიანული კოალიცია) და ერთ საკითხზე მომუშავე ჯგუფებით (მაგ. გარემოს დაცვის ფონდი).

სპეციალური ინტერესთა ჯგუფები ამერიკელი ერის ჩამოყალიბებიდანვე გახდა პოლიტიკური სცენის ნაწილი (შლსინგერი, 1979წ.). ლობები არასოდეს ყოფილან ისე ძლიერები, როგორც სამოქალაქო ომის შემდგომ პერიოდში. ანალოგიურად, ერთ კონკრეტულ საკითხზე მომუშავე ისეთი ჯგუფები, როგორებიცაა აბორტის საწინააღმდეგო ჯგუფები, იარაღის მონიწილადმდეგეთა ჯგუფები, ანტიბირთვული ჯგუფები, გარემოს დამცველები — არ გახლავთ თანამედროვე გამოგონება. წარსულში სწორედ პარტიათა სისტემების გარეთ მომუშავე ჯგუფების წყალობით მიიღეს მონობის გაუქმების, ემიგრაციის შეზღუდვისა და გაუქმების გადანყვეტილებებიც. ის, რაც ახალია ამერიკულ პოლიტიკაში,

გახლავთ ფორმალური ორგანიზაციების ჩამოყალიბება და წარმატება, რომლებსაც აქვთ უზარმაზარი სარეკლამო ბიუჯეტი, კარგად განვითარებული თანხების მოძიების პროგრამები და ჰყავს ლობისტი კადრები. ამ ორგანიზაციების მიზანია კონკრეტული ინტერესების მუდმივად წარმოჩენა. ბოლო 20 წლის განმავლობაში ვაშინგტონში ლობისტების რიცხვი გაიზარდა და დაახლოებით 7000-ს მიაღწია (ლიპსეტი, 1995წ.).

1970-იანი წლების შუა პერიოდში კონგრესის მიერ საარჩევნო კამპანიების დაფინანსების რეფორმის შესახებ მიღებული კანონი არჩევნებში მსხვილი ბიზნესის ინტერესების შემცირებას და უბრალო მოქალაქეების მონაწილეობის წახალისებას ისახავდა მიზნად. ახალი კანონების მიხედვით, ცალკეულ პირს ან ჯგუფს არ შეუძლია 1000 დოლარზე მეტი გაილოს საპრეზიდენტო ან კონგრესის საარჩევნო კამპანიისათვის. ამ კანონის მიზანი იყო, შეეჩერებინა მსხვილი კორპორაციები, შრომითი კავშირები და პროფესიული ორგანიზაციები, რათა მათ საპასუხო სამსახური არ მოეთხოვათ გამარჯვებული კანდიდატისაგან, რომელსაც ისინი არჩევნების პროცესში დაეხმარებოდნენ. თუმცა კანონი არ უკრძალავს კანდიდატებს, გამოიყენონ ე.წ. „რბილი ფული“ ანუ ის თანხა, რომელსაც პარტია აგროვებს.

საარჩევნო კამპანიების დაფინანსების რეფორმის შესახებ მიღებულმა კანონმა ხელი შეუწყო **პოლიტიკური მოქმედების კომიტეტების** ჩამოყალიბებას. ეს კომიტეტი ინტერესთა ჯგუფმა დაარსა და მიზნად ისახავს მისი პოლიტიკური მიზნების მიღწევას ნაწილობრივ შესაბამისი კანდიდატის საარჩევნო კამპანიის ფინანსური დახმარების გზით. კომიტეტები შედგება მრავალი ცალკეული დონორისაგან და, აქედან გამომდინარე, თითოეულ კომიტეტს უფლება აქვს, თითოეული კამპანიისას კანდიდატისათვის 5000 დოლარამდე გაილოს (საწყისი, განმეორებითი და ძირითადი არჩევნები). კომიტეტებს შეუძლიათ „რბილი ფულის“ (რბილი ფული ანუ შეწირულობა პარტიისათვის) შეუზღუდავი ოდენობით გაღებაც. ინტერესთა ჯგუფს შეუძლია დააფუძნოს კომიტეტი და შემდეგ თავი მოუყაროს შემოწირულობას ათასობით წევრისა და მხარდამჭერისათვის. United Parcel Service-ის პოლიტიკური მოქმედების კომიტეტმა 1.4 მილიონი დოლარი გაილო დემოკრატების, ხოლო 1.1 მილიონი დოლარი რესპუბლიკელების სასარგებლოდ 1994 წლის შუალედური არჩევნების დროს. პოლიტიკური კამპანიების ღირებულების ზრდასთან ერთად იზრდება პოლიტიკური მოქმედების კომიტეტების რაოდენობაც და მნიშვნელობაც.

ერთ-ერთი ყველაზე წარმატებული და ძველი ინტერესთა ჯგუფია თითქმის ერთი საუკუნის წინ დაარსებული იარაღის მოყვარულთა ეროვნული ასოციაცია (NRA), რომელიც 2 მილიონ წევრს ითვლის. 1994 წლის არჩევნების დროს NRA-მ მიზანში ამოიღო დემოკრატების ის უბნები, რომლებმაც ხმა მისცეს ბრადის კანონისა (კანონს სახელი ეწოდა რეიგანის პრეს-მდივნის პატივსაცემად, რომელიც მძიმედ დაიჭრა რეიგანზე განხორციელებული თავდასხმის დროს) და თავდასხმის იარაღის აკრძალვის შესახებ კანონის მიღებას. როგორც ამბობენ, კომიტეტმა 1 მილიონი დოლარი პირდაპირ გადაუხადა კანდიდატებს, რეკლამაზე დახარჯა დაახლოებით 1.5 მილიონი დოლარი (ამ თანხის დაახლოებით ნახევარი დაიხარჯა სარეკლამო რგოლებზე ოპონენტების წინააღმდეგ); 280000 დოლარი რესპუბლიკელების ეროვნულ კომიტეტს აჩუქა და კიდევ 200000 დოლარი წევრების ტელეფონებსა და კომუნიკაციებზე დახარჯა (ბაბსონი და სტ. ჰონი, 1994წ.). კამპანიამ გაამართლა, 24 პარალელური არჩევნებიდან 19 კანდიდატებმა მოიგეს. ვაშინგტონში ერთ-ერთი ყველაზე საშიში ლობი ეკუთვნის ამერიკელ პენსიონერთა ასოციაციას, რომლის წევრების რიცხვი 1960 წელს დაფიქსირებული 400.000-დან 1993 წელს 33 მილიონამდე გაიზარდა და შედეგად ასოციაცია მსოფლიოში სიდიდით მეორე კერძო ორგა-

ნიზაციად იქცა (პირველ ადგილს კათოლიკური ეკლესია იკავებს) (პუტნამი, 1995წ.). ასო-
ციაციის 50 წელს გადაცილებული, შეძლებული წევრები ქვეყნის ელექტორატის ყველაზე
დიდ ნაწილს შეადგენენ.

ჯერჯერობით ყველაზე გავლენიანი და ხელგაშლილი კომიტეტების დამფინანსე-
ბლად მსხვილი ბიზნესები გვევლინება (სქემა 16.4). ფედერალურ საარჩევნო კომისიას-
თან დარეგისტრირებული 4618 კომიტეტიდან თითქმის ორი-მესამედი წარმოდგენილია
კორპორაციებით, კოოპერატივებითა და სავაჭრო ორგანიზაციებით. 1993-1994 წლების
არჩევნებში ასეთმა ჯგუფებმა 128.7 დოლარი დახარჯეს კომიტეტების მიერ დახარჯული
189.4 დოლარიდან (სალანტი და კლაუდი, 1995). ეს კომიტეტები, როგორც წესი, ირჩევენ
უსაფრთხო სტრატეგიას და მხარს უჭერენ იმჟამად მოქმედ თანამდებობის პირებს, ანუ
მათ, ვისაც კონგრესში უკვე აქვთ ძალაუფლება და არჩევნების მოგების შანსი. წლების
განმავლობაში ბიზნესკომიტეტები ახერხებდა შეენარჩუნებინა ზღვარი დემოკრატებსა
(რომლებიც აკონტროლებდნენ კონგრესს) და რესპუბლიკელებს შორის, რომლებიც იდე-
ოლოგიურად უფრო ახლოს იდგნენ ბიზნესთან (და აკონტროლებდნენ თეთრ სახლს პრე-
ზიდენტების — რეიგანისა და ბუშის დროს). ბიზნესკომიტეტების უმეტესობა ორი პარ-
ტიის კანდიდატებს შორის მეტ-ნაკლებად თანაბრად ანაწილებდა შემოწირულობებს.

10 ყველაზე გულუხვი ინტერესთა ჯგუფი (პოლიტიკურ ქმედებათა კომიტეტის შემოწირულობები დეკადების მიხედვით)

ინტერესთა ჯგუფი	შემოწირულობა 10 წლის განმ. აშშ დოლ.
საბანკო საქმე და ფინანსები	56 096 840
ენერგეტიკა	50 494 379
აგრობიზნესი	48 901 280
სატრანსპორტო გაერთიანება	45 928 239
დაზღვევა	42 120 605
უძრავი ქონება	40 692 087
მედია	37 994 112
საჯარო მოსამსახურეთა კავშირი	37 443 503
ექიმები, დანტისტები, ძიძები	39 831 744
სატრანსპორტო ფირმები	30 148 453

*სქემა 16.4 / გასულ დეკადაში კონგრესის კანდიდატების არჩევნებში შემოწირულობის მიხედ-
ვით ათი ყველაზე უხვი ინტერესთა ჯგუფი პოლიტიკურ ქმედებათა კომიტეტის მონაცემებით.
პოლიტიკურ კამპანიებზე უამრავი ფული იხარჯება. აქედან გამომდინარე, ორგანიზებული ინ-
ტერესთა ჯგუფები გავლენას ახდენენ იმის გადაწყვეტაზე, თუ ვის შეუძლია კენჭი იყაროს და ვის —
არა. ლიდერები არიან ბიზნესისა და პროფესიული ასოციაციები და კავშირები.*

წყარო: გავრცელებული შემთხვევა, „თაიმი“, 14 აგვისტო, 1995წ., გვ. 20

თუმცა, როდესაც 1994 წელს რესპუბლიკელებმა კონგრესში ადგილთა უმეტესობა
მოიპოვეს, ეს ტენდენცია სწრაფად შეიცვალა. რესპუბლიკელების გეგმა, რომელიც გუ-

ლისხმობდა გადასახადების შემცირებას, მთავრობის მიერ დაწესებული რეგულაციების გაუქმებასა და მოქალაქეთა მხრიდან კორპორაციებისათვის ზარალის ანაზღაურების ხელის შეშლა, ახლოს იდგა ბიზნესინტერესებთან. 1994 წლის არჩევნებამდე ამერიკელ ბანკირთა ასოციაციამ, AT&T-მა და ამერიკელ ანესთეზიოლოგთა საზოგადოებამ საკუთარი წვლილი ასე გადაანაწილა — 60-40, და უპირატესობა დემოკრატებს მიანიჭა. არჩევნების შემდეგ მათი შენატანი რესპუბლიკელების სასარგებლოდ იყო 87, 80 და 92 % შესაბამისად (სალანტი და კლაუდი, 1995წ.).

კრიტიკოსები ამტკიცებენ, რომ პოლიტიკური მოქმედების კომიტეტები არღვევენ კანონს საარჩევნო კამპანიის რეფორმის შესახებ და მთავრობაზე გავლენის მოსახდენად ახალ საშუალებებს იგონებენ. კრიტიკოსთა ნაწილის აზრით, პოლიტიკურ საკითხებთან დაკავშირებით ხმის მიცემა ყიდვა-გაყიდვის საგანი გახდა. „თვითონ პოლიტიკოსები ბაზრის გავლენას განიცდიან“ — წერს ნიკოლას ო'შოგენსი (1990წ.), „ხდება აქტუალური საკითხების გაყიდვა, შეფერხება და იგნორირება“. გონივრულია ვიფიქროთ, რომ კომიტეტები შეწყვეტდნენ ფულის გაცემას, ამის სანაცვლად გარკვეულ სარგებელს რომ არ იღებდნენ. ქრთამი, ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით, სახიფათოა როგორც მიმცემის, ასევე ამღებისთვისაც; მაგრამ არაფერია უკანონო კანონმდებლებისათვის ინფორმაციის მიწოდებაში, კანონპროექტების შემუშავებაში, მოხსენებების წერასა და უსიტყვოდ გაგებაში. ამის შედეგად ძნელია კონკრეტული დონაციის რომელიმე ხმასთან ან პოლიტიკურ ქმედებასთან დაკავშირება. მიუხედავად ამისა, მსხვილ დონორებს აშკარად მიუწვდებათ ხელი არჩეულ სახელმწიფო მოხელეებამდე. 1996 წლის იანვარში გამართულ ყოველწლიურ ვახშამზე (ეს ვახშამი თანხების მოძიებას ემსახურება) რესპუბლიკელების ეროვნულმა კომიტეტმა 16 მილიონი დოლარის მოგროვება შეძლო, რაც სარეკორდო მაჩვენებელია ერთჯერადი მოვლენისათვის (ფრიტში, 1996წ.). ამისათვის მათ სატყუარად გამოიყენეს ღია მოპატიჟებები, სადაც ხვდებოდნენ კონგრესისა და სენატის კომიტეტის მნიშვნელოვან წევრებს, კონგრესის სპიკერს ნიუტ გინგრიჩს და სენატის მაჟორიტარს ლიდერს ბობ დოულს, ხოლო 250000 დოლარის ფასად მსურველი შეძლებდა რესპუბლიკელების პრეზიდენტობის კანდიდატთან საუბრობას. რასაკვირველია, ჩვეულებრივი მოქალაქეების უმეტესობამ ვერ შეძლო ამ სადილზე დასწრება.

უშუალოდ კანდიდატების სასარგებლოდ გაკეთებულმა დონაციებმა პოლიტიკური მოქმედების კომიტეტებს პოლიტიკური სურათის შეცვლის საშუალება მისცა. როგორც საკამპანიო ფონდების ძირითადმა მიმწოდებლებმა, კომიტეტებმა დიდი წვლილი შეიტანეს პოლიტიკური პარტიების დასუსტებაში. კონკრეტული ინტერესთა ჯგუფების მსგავსად, რომლებიც ყურადღებას ამახვილებენ მოკლევადიან მიზნებსა და გეგმებზე, ეს კომიტეტები მხარს უჭერენ ერთ კონკრეტულ საკითხზე ორიენტირებულ პოლიტიკას და სარგებლობენ მთავრობის სუსტი წერტილებით. მაგალითად, კლინტონის ადმინისტრაციის გეგმა ჯანდაცვის რეფორმის შესახებ ჩიხში შევიდა, რაც, ნაწილობრივ, გამოიწვია უამრავი ინტერესთა ჯგუფის წინააღმდეგობამ. ეს ჯგუფები ცდილობდნენ დაეცვათ საკუთარი წევრების ინტერესები. პოლიტიკური მოქმედების კომიტეტები, სავარაუდოდ, უფრო ხშირად უჭერენ მხარს თეთრკანიან მამაკაც პროფესიონალებს, რომლებიც კენჭს იყრიან სახელმწიფო თანამდებობებზე, ვიდრე ქალებსა და უმცირესობის წარმომადგენელ კანდიდატებს. დაბოლოს, ამ კომიტეტების ძალაუფლებისა და გავლენის ფაქტორი

ბადებს კითხვას იმის შესახებ, თუ ვინ მართავს ამერიკას რეალურად, რამაც, თავის მხრივ, შესაძლებელია, უბრალო მოქალაქეებს პოლიტიკურ პროცესებში მონაწილეობის ხალისი დაუკარგოს.

ინტერესთა ჯგუფების შექმნას თან დადებითი შედეგიც ახლავს, კერძოდ, ისინი აქტიურად ამიანებს სათანამშრომლოდ ინვევენ, აგვარებენ სხვადასხვა საკითხს, აგროვებენ ინფორმაციას და აიძულებენ კანონმდებლებს, ყურადღება გაამახვილონ საზოგადოებისათვის მნიშვნელოვან საკითხებზე. უფრო მეტიც, პოლიტიკური მოქმედების კომიტეტები ერთმანეთის მუშაობას ამონებენ და, აქედან გამომდინარე, ქმნიან „ურთიერთგადამკვეთ დინებებს“ ამერიკულ პოლიტიკაში. ამ ურთიერთგადამკვეთი ინტერესებისა და პოლიტიკური მრწამსების არსებობის გარეშე ქვეყანა შეიძლება ერთმანეთისადმი მტრულად განწყობილ ჯგუფებად დაყოფილიყო (ლიპსეტი, 1963წ.).

მოქალაქეობა და სამოქალაქო საზოგადოება

დემოკრატიული პოლიტიკური სისტემები მხოლოდ ისეთ ფორმალურ პოლიტიკურ ინსტიტუტებსა და აქტივობებზე როდი არიან დამოკიდებულნი, როგორებიცაა პარტიები, არჩევნები, კონგრესები და სასამართლოები. ისინი ასევე ეფუძნებიან მოქმედების თავისუფლებას და ყოველდღიურ ცხოვრებაში სოციალური ორგანიზების ფორმებს (კალპაუნი, 1994წ. ტესტერი, 1992წ.). დემოკრატია მოითხოვს **სამოქალაქო საზოგადოების არსებობას**, რომელიც განისაზღვრება როგორც თავისუფალი აქტივობებისა და კავშირების სფერო, მის ორგანიზებაში არ მონაწილეობს არც სახელმწიფო და არც საბაზრო ძალები (ლევიმანი, 1992წ.). ოჯახები, სამეზობლო, კლუბები, ეკლესიები, კავშირები, საქველმოქმედო ორგანიზაციები, სამეცნიერო და ლიტერატურული საზოგადოებები, საარჩევნო უბნები და ა.შ. არის სამოქალაქო საზოგადოების და, შესაბამისად, დემოკრატიის საფუძველიც.

აშშ-ს 1830-იან წლებში ალექს დე ტოკვილი ეწვია. მასზე ღრმა შთაბეჭდილება მოახდინა იმ ფაქტმა, რომ „ყველა ასაკისა და მდგომარეობის ამერიკელი ჩამოყალიბების მუდმივ პროცესში მყოფი ასოციაციის წევრია“ (ციტირებულია პუტნამში, 1995წ.). თავის კლასიკურ ნაშრომში „დემოკრატია ამერიკაში“ დე ტოკვილმა განაცხადა, რომ ნებაყოფლობითი ასოციაციები დემოკრატიული საზოგადოების განუყოფელი ნაწილია, რომელიც მთავრობასა და ხალხს შორის ბარიერის ფუნქციას ასრულებს და მხარს უჭერს დამოუკიდებლობას, ურთიერთობას, თემების მონაწილეობას, პოლიტიკურ ლიდერობასა და უნარჩვევებს, აგრეთვე შეზღუდულ მთავრობას. დე ტოკვილის მსგავსად, რობერტ პუტნამი (1995) ამტკიცებს, რომ „სამოქალაქო“ მონაწილეობა ამყარებს სოციალურ ქსელს, ამკვიდრებს გაცვლითობის ნორმებს და სოციალურ ნდობას. პუტნამი წერს: „მკვლევარებმა, რომლებიც მუშაობენ განათლების, სიღატაკისა და უმუშევრობის, ნარკომანიისა და დანაშაულის კონტროლის თემებზე და ჯანდაცვაზეც კი, აღმოაჩინეს, რომ წარმატებულია ის თემები, სადაც სამოქალაქო მონაწილეობა დიდია“ (1995წ. გვ. 66). სამოქალაქო მონაწილეობა ხელს უწყობს „მეს“ გარდაქმნად „ჩვენად“.

პუტნამის აზრით, პრობლემა ისაა, რომ სამოქალაქო მონაწილეობა სუსტდება. ეკლესიაში ღვთისმსახურებაზე დასწრების მაჩვენებელი აშშ-ში ჯერ კიდევ შედარებით მაღალია (დასავლეთის სხვა ქვეყნებთან შედარებით), მაგრამ მკვეთრად დაეცა ნებაყოფლობითი გაწევრიანების მაჩვენებელი ისეთ ორგანიზაციებში, როგორებიცაა შრომითი კავშირები, პოლიტიკური მოქმედების კომიტეტები, ქალ ამომრჩეველთა ასოციაცია და

ბოი-სკაუტებიც კი. ზემოთ ნათქვამის საილუსტრაციოდ პუტნამს მოჰყავს საინტერესო მაგალითი: 1980-1993 წლებში ამერიკელ ბოულერთა რიცხვი 10%-ით გაიზარდა, მაგრამ ბოულერთა ლიგის წევრების რაოდენობა 40%-ით შემცირდა (ეს არ არის ტრივიალური მაგალითი: 1993 წელს 80 მილიონმა ამერიკელმა ერთხელ მაინც ითამაშა ბოულინგი, რაც სამჯერ აღემატება იმ ადამიანების რიცხვს, რომლებმაც 1994 წლის არჩევნებში მიიღო მონაწილეობა!). სოლო-ბოულინგის პოპულარიზაციამ მნიშვნელოვნად დააზარალა ჯგუფური ბოულინგის მოედნების მეპატრონეები: გუნდური მოთამაშეები სამჯერ მეტ პიცას და ლუდს მოიხმარენ, ვიდრე სოლო-მოთამაშეები, მფლობელებს კი საკმაოდ დიდი შემოსავალი აქვთ ამ პროდუქციის გაყიდვებიდან. თუმცა, სოციალური ინტერაქციის მხრივ ყველაზე მნიშვნელოვანია დანაკლისი. პუტნამისათვის ბოულინგის მაგალითი, ისევე როგორც ხელისუფლებისადმი უნდობლობა და არჩევნებში მონაწილეების დაბალი რიცხვი, სამოქალაქო მონაწილეობის დაკნინებას მოასწავებს.

პუტნამის აზრით, სიერა კლუბის, NOW-სა და AARP-ის მსგავსი დღითიდღე მზარდი ორგანიზაციები უკვე ცვლიან არსებულ ორგანიზაციებს. თუმცა, ამგვარი ორგანიზაციების წევრობა შემოიფარგლება მხოლოდ წლიური რეგისტრაციითა და საინფორმაციო ბიულეტენის გაცნობით. Red Sox-ისა და ჰონდას მფლობელების მსგავსად, ამ ორგანიზაციის წევრები საერთო ინტერესებს იზიარებენ და ერთი გუნდის წევრებიც არიან, მაგრამ არ ხვდებიან ერთმანეთს შეკრებებზე და არ იცნობენ წევრების უმეტესობას. ეს უფრო „მესამე რანგის ასოციაციებს“ წააგავს, სადაც ურთიერთობა ემყარება ელექტრონულ კომუნიკაციებს ან ფორმალურ ორგანიზაციებს (იხ. თავი 3). „სოციალური კავშირის თვალსაზრისით, გარემოს დაცვის ფონდი და ბოულერთა ლიგა ერთ კატეგორიაში არ ხვდება“ (პუტნამი, 1995წ.).

სოციოლოგმა რობერტ ვუტნოუმ აღმოაჩინა, რომ ხუთი ამერიკელიდან ორი თვლის თავს „პატარა ჯგუფის წევრად, რომელიც ხშირად ხვდება ჯგუფის სხვა წევრებს და ცდილობს, დაეხმაროს მათ“. ასეთი ჯგუფებია კითხვის მოყვარულთა კლუბები, ალკოჰოლიზმით დაავადებულთა ჯგუფები და სხვ. რომლებიც უდავოდ დიდ როლს თამაშობენ ბევრი ადამიანის ცხოვრებაში. მაგრამ ტრადიციული სამოქალაქო ჯგუფებისაგან განსხვავებით, ე.წ. „მხარდაჭერის ჯგუფები“ არ მოითხოვს ერთგულებას (წევრები არ არიან ვალდებული, დაესწრონ შეხვედრას, გამოთქვან საკუთარი აზრი). სოციალური კავშირების მხარდაჭერის ნაცვლად, ეს ჯგუფები „საშუალებას აძლევს ადამიანებს, ყურადღება გაამახვილონ საკუთარ პიროვნებაზე სხვების თანდასწრებით“ (ვუტნოუ, 1994წ.).

სამოქალაქო მონაწილეობის დასუსტებას მთელი რიგი ფაქტორები განაპირობებს. ასეთებია, მაგალითად, დასაქმებულ ქალთა რიცხვის ზრდა (მათ ნაკლები დრო რჩებათ სათემო აქტივობებისათვის); გეოგრაფიული მობილობა (როდესაც ადამიანები ხშირად იცვლიან საცხოვრებლებს, მათ დასამკვიდრებლად დრო სჭირდებათ); ოჯახური ფორმების ცვლილება (დაოჯახებულების ნაკლები რაოდენობა, საშუალო ფენის მშობლები); მასშტაბების ცვლა (ოჯახური ტიპის ბოსტნეულის მაღაზიების ნაცვლად სუპერმარკეტების მომრავლება და ახლა უკვე ანონიმური ინტერნეტ-მომსახურება შეძენილი საქონლის ადგილზე მიტანით). მაგრამ პუტნამი ამტკიცებს, რომ ყველაზე დიდი ცვლილებაა „თავისუფალი დროის“ პრივატიზაცია: უმეტეს შემთხვევებში ტელევიზორი ცვლის ოჯახის წევრებთან და მეზობლებთან სოციალიზაციის პროცესს, ვიდრე აპარატურა — კინოთეატრებს; იყო დრო, როდესაც მთელი ოჯახი იკრიბებოდა რადიოს მოსასმენად, ახლა კი „უოლქმენები“ მსმენელის „იზოლაციას ახდენენ“.

გადასვლა დემოქრატიაში

გასულ ორ დეკადაში დემოკრატიის იდეა მთელ მსოფლიოში გავრცელდა (ჰენლი, 1995წ.). გასული ათი წლის განმავლობაში თითქმის გაორმაგდა იმ ქვეყნების რიცხვი (მათი რიცხვი დაახლოებით 60-დან 115-მდე გაიზარდა), რომლებიც ამტკიცებენ, რომ მათი მთავრობა დემოკრატიულია. 1970-იან წლებში ესპანეთსა და პორტუგალიაში სამხედრო დიქტატურის დამხობასთან ერთად დემოკრატიის ტალღა აგორდა. ეს ტალღა შემდგომ ლათინურ ამერიკაში გავრცელდა, სადაც ერთმანეთის მიყოლებით ჩამოაგდეს ე.წ. „გენერალისიმოები“, 1990-იანი წლების ბოლოს განადგურდა საბჭოთა კავშირისა და აღმოსავლეთ ევროპის კომუნისტური რეჟიმი, რამაც გარკვეულწილად გამოაფხიზლა აფრიკელი ხალხი (ამ მხრივ, განსაკუთრებით აღსანიშნავია სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა). თუმცა, მიუხედავად მნიშვნელოვანი ცვლილებებისა, საკმაოდ ადრეა დემოკრატიის „გამარჯვებული“ გამოცხადება.

ამერიკელებისათვის დემოკრატია თავისუფალ არჩევნებთან იგივედება — მას შემდეგ რაც ადამიანები ხმის მიცემის უფლებას მოიპოვებენ, ყველა დანარჩენი თავის ადგილას დგება. თუმცა, დემოკრატია მხოლოდ თავისუფალ (და სამართლიან) არჩევნებს არ მოითხოვს. სხვა მნიშვნელოვან კომპონენტებთან ერთად აუცილებელია კანონის უზენაესობის დამკვიდრება, სამოქალაქო თავისუფლებების კანონით გათვალისწინებული გარანტია, კონკურენცია პოლიტიკურ პარტიებს შორის და რაციონალურ-კანონიერი ბიუროკრატია, რომელიც პასუხს აგებს არჩეული სახელმწიფო პირების წინაშე (ბუნსი, 1995წ.). იდეალურ შემთხვევაში ეს თვისებები აძლიერებს ერთმანეთს და ქმნის ფუნქციურად ინტეგრირებულ სისტემას.

დემოკრატია მოითხოვს, რომ მოქალაქეებს ჰქონდეთ ერთმანეთში აზრებისა და იდეების გაცვლის თავისუფლება არა მხოლოდ პირისპირ, არამედ საჯარო დებატებშიც (ჰაბერმასი, 1989წ.). ისინი თავისუფალნი უნდა იყვნენ ცენზურისაგან და დაცულნი არაპოპულარული შეხედულებების გამოთქმის დროსაც. მოქალაქეებს ესაჭიროებათ ადგილი, სადაც შეეძლებათ საკუთარი აზრის გამოხატვა, იქნება ეს სოფლის თავშეყრის ადგილები თუ ოფიციალური აუდიტორიები შტატების დედაქალაქებში. მე-20 საუკუნის 80-იან წლებში, როდესაც სოლიდარობის მოძრაობა შეეცადა დემოკრატია დაემკვიდრებინა კომუნისტურ პოლონეთში, კათოლიკური ეკლესიები აღმოჩნდა ერთადერთი თავშეყრის ადგილი, სადაც ხალხი სამთავრობო ძალების თავდასხმისაგან დაცულად გრძნობდა თავს. გარდა ამისა, იდეების თავისუფალი გაცვლა მოითხოვს კომუნიკაციის სისტემას, რომლის მეშვეობითაც ადამიანებს შეეძლებათ მიიღონ ინფორმაცია მიმდინარე აქტუალური საკითხების შესახებ და გამოხატონ საკუთარი აზრი და გამოცდილება. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური რეჟიმი კრძალავდა კერძო პირების მიერ ასლგადამღები მანქანების შეძენას და ზღუდავდა ტელეფონებით სარგებლობას, რადგან არ სურდა, რომ ადამიანებს თავისუფალი კომუნიკაციის შესაძლებლობა ჰქონოდათ. ნებადართული იყო მხოლოდ ისეთი საკომუნიკაციო საშუალებების გამოყენება, როგორიცაა ტელევიზია და პრესა, რომელსაც მთავრობა იოლად აკონტროლებდა.

დემოკრატიის მეორე მნიშვნელოვანი ფუნდამენტი გახლავთ ეკონომიკური რესურსების გაფანტვა გარკვეულ დონემდე. თუ შეძლებულ ელიტასა და ლარიზ მო-

სახლეობას შორის არსებული ნაპრალი მეტისმეტად ღრმაა, მათ ძალზე მცირე საერთო ინტერესი აქვთ დემოკრატიის წარმატებაში. საშუალო ფენის არსებობა დემოკრატიის მნიშვნელოვანი სტრუქტურული საყრდენია. განსხვავებით მოსახლეობის ლარიზებული ფენისაგან, საშუალო ფენის მოქალაქეები უფრო მეტად არიან დაინტერესებულნი საკუთარი ქვეყნის პოლიტიკური სისტემით. მათ უფრო თავისუფლად შეუძლიათ საკუთარი მოსაზრებების გამოხატვა მაშინაც კი, როდესაც ისინი ელიტას უპირისპირდებიან. ის ფაქტი, რომ მაღალი პროდუქტულობა შედარებით მდიდარ კაპიტალისტურ ქვეყნებში ქმნის საშუალო კლასს, არის დემოკრატიისა და კაპიტალიზმის ხშირი დაკავშირების მიზეზი (ბერგერი, 1987წ. შუმპეტერი, 1942წ.). კულტურულ დონეზე კაპიტალიზმი ამტკიცებს ინდივიდუალურ ეკონომიკურ არჩევანს, რაც პოლიტიკურ სფეროში ინდივიდუალური არჩევანის მოდელად შეიძლება მივიჩნიოთ.

დაბოლოს, ადამიანებს სჭირდებათ იმის ცოდნა, თუ როგორ ფუნქციონირებს დემოკრატიული სისტემა და აგრეთვე გამოცდილება, რომელსაც გამოიყენებენ კოლექტიური ინტერესების დასაცავად. ტიპურ კომუნისტურ რეჟიმს არ ახასიათებდა არც ერთი ზემოთ მოყვანილი თვისება, შესაბამისად, გარდამავალი პროცესი ძალიან რთულად მიმდინარეობდა.

ლათინური ამერიკა და აღმოსავლეთი ევროპა

პრობლემის ნათლად წარმოჩინების მიზნით, ვალერი ბუნსი (1995წ.) დემოკრატიის გარდამავალ ფაზებს ერთმანეთს ადარებს ლათინურ ამერიკასა და აღმოსავლეთ ევროპაში (საბჭოთა კავშირის ჩათვლით). ლათინური ამერიკის ქვეყნების უმეტესობაში ერთმანეთს ხშირად ენაცვლებოდა ტოტალიტარული და დემოკრატიული რეჟიმები. სამხედრო ხუნტის ძალაუფლებაში ყოფნის დროსაც კი ელიტაში „დემოკრატიული პოლიტიკის ხსოვნა“ ცოცხლობდა და არავის ავიწყდებოდა, თუ „რას ნიშნავს დემოკრატია, რა არის საჭირო მისთვის და რა უთხრის ძირს მას“ (ბუნსი, 1995წ. გვ. 88). აღმოსავლეთ ევროპაში არ არსებობდა ამგვარი დემოკრატიული ტრადიციები, დემოკრატიის „შეგრძნება“. ლათინურ ამერიკაში სამხედრო მთავრობა პოლიტიკურ დიქტატს ამყარებდა. ლიდერები საკუთარ მდგომარეობას პირადი სარგებლობისათვის იყენებდნენ და ავინროვებდნენ როგორც ადგილობრივ მენარმეებს, ასევე უცხოელ ინვესტორებს, მაგრამ არ ერჩოდნენ კაპიტალისტურ ეკონომიკას. თუ მათ ძალაუფლებას საფრთხე არ ემუქრებოდა, ისინი არ ერეოდნენ არც რელიგიაში და არც კულტურული ცხოვრების სხვა ასპექტებში. აღმოსავლეთ ევროპაში კი კომუნისტურ მთავრობებს მონოპოლიზებული ჰქონდა მთელი ეკონომიკა, პოლიტიკა და სოციალური ცხოვრება. მთავრობა ფლობდა და მართავდა ინდუსტრიას და სოფლის მეურნეობას, კარნახობდა ხალხს, სად უნდა ეცხოვრათ და ემუშავათ, კრძალავდა რელიგიას, მშობლიურ ენებსა და კულტურულ აქტივობებს. რაც მთავარია, სახელმწიფოებრიობა არ იყო პრობლემა ლათინურ ამერიკაში — სახელმწიფო საზღვრები დიდი ხნის წინ დამკვიდრდა. მთელ აღმოსავლეთ ევროპაში კი დემოკრატიული მოძრაობები მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ეროვნულ გამათავისუფლებელ მოძრაობებთან: 22 სახელმწიფო იმ 27-დან, რომლებიც შეადგენდნენ ყოფილ საბჭოთა კავშირს და აღმოსავლეთ ევროპას, დღეს დამოუკიდებელი ქვეყანაა. ლათინურ ამერიკაში დემოკრატიისაკენ გადასვლის პროცესი ძირითადად, რეჟიმის შეცვლას, სამოქალაქო უფლებების აღდგენასა

და არსებული ინსტიტუტების რეფორმირებას გულისხმობდა. ხოლო აღმოსავლეთ ევროპაში საქმე სხვანაირად იყო. „ყველაფერი, რაც განსაზღვრავს სოციალურ სისტემას — ეროვნული იდენტობა, სოციალური სტრუქტურა, სახელმწიფო და მისი ურთიერთობა მოქალაქეებთან, ეკონომიკა და საერთაშორისო სისტემა — ინტენსიური მოლაპარაკებების საგანია პოსტკომუნისტურ სისტემაში“ (ბუნსი, 1995წ. გვ. 22)

ნაციონალიზმსა და დემოკრატიას შორის რთული კავშირი არსებობს. კომუნიზმის რეჟიმის ცენზურა ახშობდა იდენტურობის ყველა წყაროს — რელიგიის, პროფესიის, სამეცნიერო საზოგადოებების, ლიტერატურული მოძრაობებისა და პოლიტიკური ინტერესთა ჯგუფების ჩათვლით (ბუნსი, 1995წ. კალჰაუნი, 1994წ.). კომუნიზმის გაუქმების შემდეგ ნაციონალიზმი იყო ერთადერთი ხელმისაწვდომი იდენტობა, რომლის მეშვეობითაც ადამიანებს საკუთარი სულისკვეთების გამოხატვა შეეძლოთ. ზოგ შემთხვევაში ელიტამ შეიძლება მიმართოს ნაციონალიზმით მანიპულირებას, რათა მასებთან ერთობის გრძნობა ჩანერგოს და ყურადღება გადაიტანოს დისკრიმინაციის სხვა წყაროებიდან (ამის ერთ-ერთი მაგალითია იუგოსლავია). ნაციონალიზმი რელიგიური რადიკალიზმისა და კომუნიზმის მსგავსად ცდილობს, მონოპოლია მოიპოვოს კანონიერ იდენტობებზე: „შენ ხარ ერთ-ერთი ჩვენგანი, ან — არა. სხვას დანარჩენს მნიშვნელობა არა აქვს“. რადიკალი ნაციონალისტები არა მარტო ჩაგრავენ სხვა ადამიანებს, არამედ ხალხს საკუთარი აზრის გამოხატვის თავისუფლებასაც უკრძალავენ.

რუსეთსა და აღმოსავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებში სიტუაცია, რბილად რომ ვთქვათ, ქაოსურია. პარტიის ყოფილი მუშაკები, ინდუსტრიული დამგეგმარებლები და ყოფილი სამხედრო მაღალჩინოსნები კონკურენციას უწევენ ულტრანაციონალისტებს, თავისუფალი ბაზრის საქმოსნებს, პოპულისტ დემაგოგებს და ახლად გააქტიურებულ ეთნიკურ ჯგუფებს, რომლებიც წარმატებას ვერ აღწევენ გაერთიანებაში (მენსფილდი და სნაიდერი, 1995წ.). უმუშევრობის დონე მაღალია, მეშახტეები და საავადმყოფოების მედპერსონალი თვეების განმავლობაში ვერ იღებს კუთვნილ ანაზღაურებას, ინფლაცია მატულობს, იზრდება ნაპრალი ღარიბებსა და ბიზნესმენებს (რომელთა ნაწილი კრიმინალურ საქმიანობაშია ჩაბმული) შორის, მატულობს დანაშაულებებისა და ძალადობის დონე. ყოფილი სოცბანაკის ბევრ ყოფილ ქვეყანაში ხელისუფლების სათავეში არჩევნების გზით მოვიდნენ „რეფორმირებული“ კომუნისტები, რისი ერთ-ერთი მიზეზიც არის ის, რომ ადამიანებს წარსული დღეების ნოსტალგია აქვთ და ფიქრობენ, რომ მხოლოდ კომუნისტებს შეუძლიათ დააბრუნონ წესრიგი და სამართლიანობა. მეორე მიზეზი არის კომუნისტების ორგანიზებულობა, რომლითაც ისინი აღემატებიან ყველა დანარჩენ ჯგუფს. 1989-1991 წლებში მომხდარი რევოლუციების შედეგად კომუნისტებმა დაკარგეს პოლიტიკაზე მონოპოლია, მაგრამ პარტიის წევრები და მუშაკები ასე უბრალოდ არ გაუჩინარებულან (ბუნსი, 1995წ.), ისინი ჯერ კიდევ მონაწილეობენ პოლიტიკურ სცენებში, ოღონდ სხვა სახელით ან სახელებით. მაგრამ კომუნისტების არჩევა არ ნიშნავს ტოტალიტარული რეჟიმის დაბრუნებას. 1989 წლამდე კომუნისტური პარტია ერთადერთ პარტიად ითვლებოდა. პარტიაში განწევრიანება იყო ერთადერთი გზა, რომლის მეშვეობითაც ახალგაზრდა, ამბიციურ, ლიდერობის მოსურნე ახალგაზრდებს — მათაც კი, ვინც რეფორმების საჭიროებას ხედავდა — გზის გაკაფვა შეეძლოთ. მათ, ახლა უკვე საშუალო ასაკის ადამიანებს, რომლებსაც აქვთ მართვის უნარ-ჩვევები და გამოცდილება, აღარ შეუძლიათ ან, უმეტეს შემთხვევაში, აღარ სურთ დროის უკან დაბრუნება.

სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა

სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკაში მომხდარი დემოკრატიული რევოლუცია, უფრო გასაოცარი მოვლენა იყო, ვიდრე კომუნისტური რეჟიმის დამხობა აღმოსავლეთ ევროპაში. 1980-იანი წლების შუა პერიოდში არსებობდა სამხრეთ აფრიკის ორი რესპუბლიკა, რომლებსაც აპარტიდული რეჟიმი ყოფდა. „თეთრი“ სამხრეთ აფრიკა აყვავებული, თანამედროვე, დასავლური სტილის დემოკრატიული ქვეყანა იყო, ხოლო „შავი“ სამხრეთ აფრიკა — ჩამორჩენილი და გაღატაკებული, რომლის მოქალაქეებსაც არ ჰქონდათ ის უფლებები და ეკონომიკური შესაძლებლობა, რითაც სარგებლობდნენ „თეთრი“ სამხრეთ აფრიკის მოქალაქეები (იხ. თავი 8). სამხრეთ აფრიკის ტრანსფორმაციის პროცესში ძირითადი როლი საერთაშორისო ზეწოლას მიუძღვის. ისეთმა ეკონომიკურმა სანქციებმა, როგორიცაა ინვესტიციების შეწყვეტა, საერთაშორისო ვაჭრობის შეზღუდვა, ხანგრძლივადიანი კრედიტების შეჩერება, თავისი შედეგი გამოიღო. სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკამ ვერ შეძლო მარტოს „ემუშავა“ გლობალურ ეკონომიკაში. უფრო მეტიც, ეს ქვეყანა რეალურად მონყვეტილი იყო დანარჩენი სამყაროს — სპორტის, კულტურის, მეცნიერების, აკადემიური წრეებიდან. „თეთრებმა კარგად უწყოდნენ, რომ დემოკრატია იყო დასავლური სამყაროს მიღების საფასური“ (გილიომი, 1995წ.). ნაციონალური პარტიის ლიდერმა დე კლერკმა საკუთარ ხალხს დაანახა, რომ ისინი არჩევანის წინაშე იდგნენ, ერთ მხარეს იყო ცხოვრების დაბალი სტანდარტები და შიდა ძალადობის მაღალი მაჩვენებელი, ხოლო მეორე მხარეს — მოლაპარაკებები. რეფერენდუმის შედეგად „თეთრმა“ სამხრეთ აფრიკამ მოლაპარაკებების გზა არჩია.

პირველი ნაბიჯი დე კლერკმა შერიგებისაკენ გადადგა და პატიმრობიდან გაათავისუფლა ნელსონ მანდელა. მანვე გააუქმა აკრძალვა აფრიკული ეროვნული კონგრესის საქმიანობაზე და შავკანიანთა პოლიტიკურ ჯგუფებს თავისუფლება მიანიჭა. ამ ეტაპზე მისი მთავარი მიზანი იყო არა დემოკრატიის დამკვიდრება, არამედ არსებული სისტემის ლიბერალიზაცია (სამოქალაქო უფლებების მინიჭება). თავის მხრივ, აფრიკელთა ეროვნული კონგრესი, ძირითადად, გამათავისუფლებელი მოძრაობა იყო. ზიმბაბვესაგან განას გამოათავისუფლებელი მოძრაობის მსგავსად, ეროვნული კონგრესი ცდილობდა დაემხო „კოლონიზატორ“ აფრიკანელთა მთავრობა, დაებრუნებინა მიტაცებული მიწები, მოეხდინა ინდუსტრიის ნაციონალიზაცია და შეექმნა ერთპარტიული მთავრობა. თუმცა, კომუნისტური რეჟიმის დამხობასთან ერთად, აფრიკულმა ეროვნულმა კონგრესმა დაკარგა დაფინანსების ძირითადი წყარო (სსრკ), უფრო მეტიც, მოხდა კონტროლირებადი, სოციალისტური ეკონომიკის იდეის დისკრედიტაცია.

აფრიკის ეროვნულ კონგრესს იმედი არ ჰქონდა, რომ საკუთარი ძალებით მოახერხებდა არსებული ხელისუფლების დამხობას, ხოლო ეროვნული პარტია, თავის მხრივ, მიხვდა, რომ საერთაშორისო საზოგადოების თვალში რეპუტაციას ვერასოდეს აღიდგენდა. აპარტიდის გაუქმების შემდეგაც კი ეს ორი ძალა ერთმანეთზე დამოკიდებული (ზოგ შემთხვევაში გეოგრაფიულად). ეს არის ზემოთ აღწერილი პლურალისტური თეორიის მაგალითი. ეროვნულ პარტიას მხარს უჭერენ შეძლებული და მაღალპროფესიონალი სახელმწიფო ბიუროკრატიის მაღალჩინოსანი სამხრეთ აფრიკელები და ადგილობრივი და საერთაშორისო ინვესტორები. აფრიკული ეროვნული კონგრესი კი, თავის მხრივ, სამუშაო ძალისა და მოსახლეობის უდიდესი ნაწილისა და საერთაშორისო საზოგადოების

მხარდაჭერით სარგებლობს. ორივე მათგანი ერთმანეთზეა დამოკიდებული — „ორივეს ერთად შეუძლია მართოს ქვეყანა, მაგრამ უგუნურების გამო ქვეყანას უმართავს ხდიან“ (გილიომი, 1995წ.).

განსხვავებით აღმოსავლეთ ევროპისაგან, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკაში დემოკრატიისაკენ გარდაქმნა გამოიწვია მთავრობისა და ოპოზიციის გაერთიანებულმა ძალისხმევამ. თითოეული მხარე მოქმედებდა ნათლად განსაზღვრული გეგმის მიხედვით², რომელიც ეყრდნობოდა არსებულ დემოკრატიულ ინსტიტუტებს და მიზნად ისახავდა, რომ შავკანიანებსა და ფერადკანიანებსაც ესარგებლათ სამოქალაქო უფლებებით და იმ ეტაპისათვის არც კაპიტალისტურ ეკონომიკას დამუქრებოდა საფრთხე. სამხრეთ აფრიკის 300 წლოვანზე მეტი ისტორიის განმავლობაში პირველი თავისუფალი არჩევნებისას (რომელიც 1994 წლის აპრილში გაიმართა), აფრიკის ეროვნულმა კონგრესმა პარლამენტში ადგილთა 62%-ზე მეტი მოიპოვა და მინისტრთა კაბინეტის მართვის სათავეებიც იგდო ხელში. თეთრკანიანთა და შავკანიანთა 90%-ზე მეტმა ხმა „საკუთარი კანის ფერის მიხედვით“ მისცა. თუ ეს ტენდენცია გაგრძელდა, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა, სავარაუდოდ, ერთპარტიული სახელმწიფო გახდება (გილიომი, 1995წ.). ამასობაში მთავრობას მოუწევს, მიიღოს ზომები საშინელ სილატაკესთან გასამკლავებლად; არადა სილატაკეში შავკანიანების უმრავლესობა ცხოვრობს.

დემოკრატიისაკენ გადასვლა თანამედროვე მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი საკითხია. როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითები ადასტურებს, გარდაქმნის პროცესი არასოდეს მიმდინარეობს იოლად — პროცესს თან ახლავს სხვადასხვა საშუალება და მოსდევს სხვადასხვა შედეგი. აღმოსავლეთ ევროპასა და სამხრეთ აფრიკაში პოლიტიკური სისტემები არ არის დემოკრატიული ამ სიტყვის ტრადიციული გაგებით, მაგრამ, მიუხედავად პრობლემებისა, ამ ქვეყნებმა შეძლეს, უკან ჩამოეტოვებინათ ტოტალიტარიზმი.

ომი: პოლიტიკის სახესხვაობა

პოლიტიკა ყოველთვის როდია მშვიდობიანი. იქიდან გამომდინარე, რომ ის ძალაუფლებისათვის ბრძოლას გულისხმობს, პოლიტიკა პოტენციურად ძალადობრივია. ამ თავის დასაწყისში ჩვენ განვიხილეთ ოკლაჰომას ტერაქტის მაგალითი. პოლიტიკური ძალადობის კიდევ უფრო დიდი ფორმაა **ომი** ანუ სამხედრო ძალაუფლების (ორგანიზებული არმიებისა და იარაღის) გამოყენება, როგორც საზოგადოებასა და მის შიგნით არსებულ ფრაქციებს შორის უთანხმოების გადაჭრის საშუალება. ომი პოლიტიკის მოქმედებისა და სახელმწიფოს მიერ ძალადობის სხვა ორგანიზებული ფორმებისაგან ფართო მასშტაბის მობილიზაციითა და ხანგრძლივი მიმდინარეობით განსხვავდება. ომებმა მსოფლიოს არაერთ ქვეყანაში იქონია გავლენა საზღვრების დამკვიდრებაზე, პოლიტიკურ სისტემებსა და სოციალურ ორგანიზებაზე. ომის თავიდან აცილება და, ამავე დროს, მისთვის მზადყოფნა დღეს თითქმის ყველა სახელმწიფოს პრიორიტეტია.

2 თუმცა, არსებობდა განსხვავებები აფრიკანებსა და თეთრკანიანებს, პრო და ანტიპარტეზულად განწყობილ თეთრკანიანებს შორის და ასევე აფრიკის ეროვნული კონგრესისა და ზულუსების ინკატის პარტიას შორის.

თანამედროვე სამყაროში ომი, როგორც წესი, იწყება მაშინ, როდესაც აღარ მოქმედებს პოლიტიკურ კონფლიქტში მონაწილეობისა და ძალაუფლებისათვის ბრძოლის უფრო მშვიდობიანი საშუალებები. თანამედროვე სახელმწიფოებს შორის ომის დაწყება დამოკიდებულია მოქალაქეების მხარდაჭერაზე, რომლებიც მასობრივ შეტაკებებსა და ძალადობას, სავარაუდოდ, მხოლოდ მაშინ მიმართავენ, თუ მიზნის მისაღწევად სხვა საშუალებები აღარ არსებობს და ჩათვლიან, რომ მათი მთავრობის ან ლიდერების გადანაცვეტილება ომის დაწყების შესახებ კანონიერია. ამავე დროს საზოგადოებამ უნდა განსაზღვროს საკუთარი პოზიცია და გაიაზროს, რომ სხვა ქვეყანა ან ხალხი საფრთხეს უქმნის მათ სიცოცხლეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში თანამედროვე სახელმწიფოებისათვის ძნელია ომის წარმოება (როგორც ეს მოხდა აშშ-სა და ვიეტნამს შორის ომის დროს).

ომი უძველესი „გამოგონებაა“, რომელსაც ადამიანები კონფლიქტის მოსაგვარებლად და უფლებების აღსადგენად უხსოვარი დროიდან იყენებენ. გვენ დიერი წერს:

„ომი ისეთივე ძველი, რთული და გავრცელებული ინსტიტუტია, როგორც რელიგია ან საკუთრება. რომ გავიგოთ რატომ რჩება ომის ბუნება უცვლელი და რატომ ემზადება მისთვის მუდმივად თითოეული სახელმწიფო, ცივილიზაციის დასაწყისში მოგვინებს დაბრუნება“ (1985წ. გვ. 3).

ადრეულ საზოგადოებებში, რომლებიც ერთმანეთის მონათესავე ტომებისაგან შედგებოდა, ომი რიტუალური საქმიანობა იყო, რომლის დროსაც მეომრები ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ ეპიზოდურ შერკინებებში. ეს კონფლიქტები უჩვეულოდ შეზღუდული იყო და მხოლოდ რამდენიმე ადამიანის დაღუპვით მთავრდებოდა. იმ დროს, უბრალოდ, არ არსებობდა ფართომასშტაბიანი შეიარაღებული აგრესიის საფუძველი, რადგან არ არსებობდა სტაბილურად განსაზღვრული ტერიტორიები და ქონებაც არ იყო ისეთი მნიშვნელობისა, რომლისთვისაც ბრძოლა ღირდა (მ. მანი, 1986წ.). ადრეული მცირემასშტაბიანი ომები მიზნად ისახავდა ვალებისა და დაზიანებების გამო გაჩენილი დაპირისპირებების მოგვარებას და დარღვეული ბალანსის ამ გზით აღდგენას. ომი იყო საზოგადოების შიდა ან საზოგადოებებს შორის ფუნქციური ინტეგრაციის შენარჩუნების და არა ერთი საზოგადოების მიერ მეორის დაპყრობის საშუალება.

თანამედროვე ომი

ომი, თანამედროვე გაგებით, დაიწყო მდიდარ მიწათმოქმედთა საზოგადოებების და გამაგრებული ციხე-ქალაქების განვითარების შედეგად (გიდენსი, 1985წ.). ამგვარ საზოგადოებებს ჰყავდათ მთავრობა, ჰქონდათ საზღვრები და საკმარისი სიმდიდრე იმისათვის, რომ სხვა ხალხი ეცდუნებინათ. ეს სამი პირობა გახლდათ უმთავრესი ომის, როგორც რაციონალური, სტრატეგიული ინსტიტუტის არსებობისათვის. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეს იყო საშუალება სხვისთვის რაიმე ფასეულის წართმევისა (დიერი, 1985წ.).

უძველესი ომებიდან რომსა და კართაგენს შორის გამართული სამი პუნიკური ომი (264-146 წწ. წ.აღ-მდე) ყველაზე ახლოსაა თანამედროვე ზეძალაუფლებებს შორის მიმდინარე ომებთან. კონფლიქტის გამწვავების დროს რომაელი მამაკაცების თითქმის მესამედი იბრძოდა, რომელთა 10% იმსხვერპლა კიდევ ომმა (ჰოპკინსი, 1978წ.). რომაელებმა,

ბოლოს და ბოლოს, დაამარცხეს კართაგენი და მთელი ქალაქი გაანადგურეს. დაპყრობილ მიწაზე მარილი მოაყარეს, რამაც ნიადაგი, ფაქტობრივად, უნაყოფო გახადა. კართაგენის მთელი მოსახლეობა დაატყვევეს და მონებად აქციეს, რის შემდეგაც ქალაქში 100 წლის განმავლობაში არავინ ცხოვრობდა. ამ მაგალითიდან ნათლად ჩანს, რომ მიუხედავად იმ ეპოქისათვის დამახასიათებელი პრიმიტიული ტექნოლოგიებისა, მაინც შესაძლებელი იყო მოწინააღმდეგის მთლიანად განადგურება, რაც დიდად არ განსხვავდება იმ ეფექტისაგან (მშვიდობიანი მოსახლეობის განადგურების მასშტაბის გარდა), რაც შეიძლება ატომურმა ბომბმა გამოიწვიოს. მაგრამ თუ ომის მიზეზი იყო იმპერიის გაფართოება და ხარკის მოკრება, აზრი არ ჰქონდა მთლიანი ქვეყნის განადგურებას.

თანამედროვე სახელმწიფოების განვითარებამ, ძალაუფლების ცენტრალიზებულმა სტრუქტურამ და ტერიტორიის მკაცრმა კონტროლმა საფუძველი ჩაუყარა სოციალური ორგანიზაციის ახალ სახეობას — მოქალაქეთა არმიას. უძველეს ომებში პროფესიონალი ჯარისკაცები იბრძოდნენ, რომლებსაც სახელმწიფოს გაფართოებისთვის ან მმართველის ძალაუფლების განმტკიცებისთვის საფასურს უხდიდნენ. თანამედროვე ომებში სამოქალაქო ჯარისკაცები იბრძვიან, რომლებიც იცავენ საკუთარ ერსა და სიცოცხლეს. ამის პირველი ყველაზე მინიშვნელოვანი მაგალითია ფრანგების მასობრივი მობილიზაცია 1793 წელს, როდესაც 770000 ფრანგი რამდენიმე თვეში ჯარისკაცად იქცა (დიერი, 1985წ.). იქიდან გამომდინარე, რომ სამოქალაქო ჯარისკაცებს ამოძრავებდათ არა გამდიდრებისა და ფულის მოხვეჭის ინტერესი, არამედ სამშობლოს დაცვის სურვილი, მათზე ნაკლები კონტროლი ხორციელდებოდა, ვიდრე დაქირავებულ ჯარისკაცებზე, რაც მათი სხვადასხვა მიზნისთვის გამოყენების საშუალებას იძლეოდა. მაგალითად, მცირე ჯგუფებს შეეძლოთ, ადგილმდებარეობის ცოდნის გამოყენებითა და ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდაჭერით დამპყრობთა გაცილებით დიდი ჯარი დაერბიათ. ბრძოლის ეს ფორმა, რომელიც *პარტიზანული ბრძოლის* სახელითაა ცნობილი, ბევრ თანამედროვე ომს ახასიათებს. პარტიზანული ბრძოლა ძალზე ეფექტურია უცხოელი დამპყრობლების წინააღმდეგ, რადგან გამუდმებული თავდასხმების შედეგად გამონეწეული ზარალი იმდენად დიდია, რომ დამპყრობელი იძულებული ხდება, უკან დაიხიოს (ეს იყო ის ძირითადი პრობლემა, რომელიც აშშ-ის არმიას ვიეტნამში შეექმნა).

ინდუსტრიულმა რევოლუციამ ხელი შეუწყო იარაღის წარმოების ტექნოლოგიის განვითარებას. მე-19 საუკუნის ბოლოს ავტომატური იარაღის, ხოლო შემდეგ ბომბების შემოღების შედეგად სამხედრო ტექნოლოგია ბევრად მომავკვდინებელი გახდა, ხოლო მანძილი მკვლელსა და მსხვერპლს შორის ბევრად გაიზარდა. გარდა ამისა, ტრანსპორტირების გაუმჯობესებული მეთოდების შედეგად გაიოლდა ჯარის მომარაგება. ჯარისკაცებს ახლა უკვე აქვთ საშუალება, თან წაიღონ სურსათისა და ამუნიციის საკუთარი მარაგი შორეულ ადგილებში და მკაცრ კლიმატურ პირობებშიც კი.

მიუხედავად იმისა, რომ ტექნოლოგიებმა გააადვილა ომის წარმოება და უფრო „ეფექტური“ გახადა ის, ამავე დროს გააძვირა კიდევ. თანამედროვე არმიები დამოკიდებულები არიან ძვირადღირებულ იარაღზე და საბრძოლო მასალების დიდ რაოდენობაზე. წარმოების ხარჯების წყალობით ნებისმიერი მნიშვნელოვანი ომი საშინაო პროდუქტადაც იქცევა ხოლმე. აღსანიშნავია, რომ ორივე მსოფლიო ომი მოიგო იმ მხარემ, რომელსაც უფრო დიდი ინდუსტრიული შესაძლებლობა ჰქონდა (მაკნილი, 1982წ.). გამარჯვებულებმა ბოლომდე ამოწურეს დამარცხებულების რესურსები. როდესაც ორი დაპირისპირებული

მხარე მკვეთრად განსხვავდება პროდუქტიულობის თვალსაზრისით, შედარებით ძლიერ მხარეს შეუძლია იოლად გაანადგუროს მეტოქე.

სპარსეთის ყურეში 1990-1991 წლებში მიმდინარე ომმა კიდევ ერთხელ წარმოაჩინა ინდუსტრიული და ტექნოლოგიური ძალაუფლების მნიშვნელობა. აშშ ირანის დიდი არმიის დასამარცხებლად, ძირითადად, საჰაერო ძალებს ეყრდნობოდა. ამ ომმა ასევე დაადასტურა სამხედრო ბრძოლების დროს სოციალური ორგანიზების მნიშვნელობა. აშშ-სა და მის მოკავშირეებს ათი ათასობით ადამიანის მოპოვება და იარაღისა და რესურსების შორ მანძილზე საჰაერო გზით გადატანა დასჭირდა. როდესაც აშშ-მა შეტევა განახორციელა ერაყზე, მან მიზნად დაისახა არა მხოლოდ საკომუნიკაციო და სატრანსპორტო საშუალებების განადგურება და ერაყის სამხედრო ფუნქციონალური ინტეგრაციის მოშლა, არამედ ინდუსტრიული წარმოებისა და სამოქალაქო არმიის განადგურებაც. აშშ-ის მიზანი იყო, გაენადგურებინა ერაყის არმიის მარაგი და მორალურად გაეტეხა მოქალაქეები იმ იმედით, რომ ისინი დაამხოზდნენ სადამ ჰუსეინის დიქტატს.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ფართომასშტაბიანი ომის წამოწყების საშიშროება შესამჩნევად შემცირდა. ბირთვული ომის საფრთხე ახლა აღარ მომდინარეობს აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის დაპირისპირებიდან. ამჯერად ამ საფრთხეს ქმნის ის ფაქტი, რომ ბირთვული იარაღი შეიძლება აღმოჩნდეს ტერორისტების ან მცირე ერების დიქტატორების ხელში, რომლებსაც მის გარეშე არ გააჩნიათ მნიშვნელოვანი ძალაუფლება. ამ დილემის წინაშე დგას არა მხოლოდ აშშ, არამედ სხვა ქვეყნებიც. ერთი მხრივ, ამ ქვეყნებს უნევთ ტრადიციული ომისათვის მზადყოფნა, მეორე მხრივ კი — ტერორიზმთან და პარტიზანულ ომებთან გამკლავება. ამას ადასტურებს ბოსნიის ომიც (იხ. ჩანართი *გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები*). ბოსნიაში სამშვიდობო მისიით განლაგებული ნატოს ჯარები აღჭურვილნი არიან უახლესი ტექნიკითა და იარაღით, რომლებიც განკუთვნილია უმთავრესად ომის ტრადიციული ფორმისათვის. მაგრამ მშვიდობასა და ნატოს ჯარისკაცებს მაინც ემოქრება მნიშვნელოვანი საფრთხე — რეგულარული პარტიზანული თავდასხმები და სნაიპერები. ტერორიზმი დამოკიდებულია მის უნარზე, დაარღვიოს რუტინული სოციალური ცხოვრება; ფართომასშტაბიანი, მაღალტექნოლოგიური სამხედრო მოქმედებები კი დამოკიდებულია სოციალურ ორგანიზებაზე როგორც სამხედრო, ასევე სამოქალაქო სოციალურ ცხოვრებაში. ორივე მათგანი, სავარაუდოდ, მომდევნო წლებშიც დარჩება ტრადიციული პოლიტიკის საშიშ ალტერნატივად.

შეჯამება

1. პოლიტიკა არის პროცესი, რომლის განმავლობაშიც ადამიანები იძენენ, იყენებენ და კარგავენ ძალაუფლებას. ძალაუფლების ერთ-ერთი ტიპია სხვებზე კონტროლის დაწესების შესაძლებლობა მაშინაც კი, თუ საზოგადოება ეწინააღმდეგება ამ კონტროლს. მეორე ტიპია მზარდი კოლექტიური შესაძლებლობა, რომლის მეშვეობითაც შესაძლებელია დასახული მიზნების მიღწევა სოციალური ინსტიტუტების დახმარებით.
2. ლეგიტიმურობა განისაზღვრება, როგორც ძალაუფლების ის დონე, რომელსაც საზოგადოება გამართლებულად მიიჩნევს. ამ შემთხვევაში საზოგადოებაში იგუ-

ლისხმება არა მხოლოდ ძალაუფლების მქონე პირები, არამედ ისინიც, ვინც მათ ექვემდებარება. ლეგიტიმურ ძალაუფლებას მმართველობა ეწოდება. ვებერი განასხვავებს მმართველობის სამ ტიპს: 1. ტრადიციული მმართველობა, რომელიც მომდინარეობს ძველი რწმენა-პრაქტიკიდან და თაობიდან თაობას გადაეცემა; 2. ქარიზმატული მმართველობა, რომელსაც საფუძველად უდევს გამორჩეული პიროვნული თვისებები და 3. კანონზე დაფუძნებული სამართლებრივი/რაციონალური მმართველობა. მმართველობისაგან განსხვავებით, არაკანონიერი ძალაუფლება მოქმედებს სოციალური თანხმობის გარეშე და ხშირ შემთხვევაში ძალის გამოყენებასაც გულისხმობს. პოლიტიკური სისტემების უმეტესობა ძალაუფლებასა და მმართველობას ეფუძნება.

3. საზოგადოებაში ძალაუფლების გადანაწილების თაობაზე რამდენიმე მოსაზრება არსებობს. მაგალითად, მარქსისტები ფიქრობენ, რომ კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ძალაუფლება აქვთ მხოლოდ გარკვეული ადამიანებს — მათ, ვინც ფლობს წარმოების საშუალებებს და მანიპულირებს მუშებით საკუთარი კლასის ინტერესების დასაცავად. მარქსისტები ასევე ფიქრობენ, რომ ძალაუფლების ამგვარი განაწილება არასტაბილურია, რადგან ის წარმოშობს კლასთა შორის კონფლიქტს, რაც, თავის მხრივ, შეიძლება რევოლუციით დასრულდეს. მარქსისტებს ძალაუფლებრივი ელიტის თეორეტიკოსებიც ეთანხმებიან და აცხადებენ, რომ ძალაუფლება თავმოყრილია მცირერიცხოვანი ჯგუფების ხელში, მაგრამ მიიჩნევენ, რომ ეს არის მუდმივი და შეუცვლელი ფორმა. მათგან განსხვავებით, პლურალისტები მიიჩნევენ, რომ ძალაუფლების გადანაწილება ცვალებადია. სხვადასხვა ჯგუფი გამუდმებით ებრძვის ერთმანეთს ძალაუფლების მოპოვებისათვის, რის შედეგადაც ალიანსი დგება ან იშლება.
4. სახელმწიფო გარკვეული ინსტიტუტების ერთობაა. ეს ინსტიტუტები ფლობენ ძალაუფლებასა და მმართველობის სადავეებს. ამ შემთხვევაში ინსტიტუტებში იგულისხმება სასამართლოები, საკანონმდებლო ორგანოები, აღმასრულებელი სამსახურები, სამხედრო ძალა, მარეგულირებელი სააგენტოები და სხვა ოფიციალური სამსახურები. მრავალი საუკუნის განმავლობაში სახელმწიფოები საერთოდ არ არსებობდა. სახელმწიფო აღმოცენდა მას შემდეგ, რაც ზოგმა მმართველმა სცადა, გაეფართოებინა ტერიტორიები და კომერციული ინტერესები. თანამედროვე ცხოვრებაში სახელმწიფო და პირადი ინტერესები მკაფიოდაა გამიჯნული. სახელმწიფო ასევე გულისხმობს ბიუროკრატიისა და საჯარო მოხელეების იერარქიული ორგანიზაციის არსებობას.
5. **ერი** გულისხმობს კულტურულ კავშირებს, რომელიც წარმოშობს საერთო იდენტობის გრძნობას ადამიანთა ჯგუფებში, რომლებსაც უჭირავთ კონკრეტული გეოგრაფიული ტერიტორია (ან ცდილობენ მის დაკავებას). ნაციონალიზმი ანუ მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ერთი და იმავე კულტურული იდენტობის მქონე ადამიანები უნდა მართავდნენ საკუთარ თავს — თანამედროვე ცნებაა.
6. საყოველთაო კეთილდღეობაზე დაფუძნებულია სახელმწიფო, რომელიც აწარმოებს ფართო სოციალურ და სამთავრობო პროგრამებს, რათა უფრო მეტი პასუხისმგებლობა აიღოს საკუთარი მოქალაქეების კეთილდღეობაზე. ის არა მარტო ეხმარება მოხუცებულებს, ღარიბებსა და დაავადებულებს, არამედ მოქალაქეების დაცვის მიზნით ცდილობს, ეკონომიკა უფრო სტაბილური გახადოს და კერძო საწარმოები

დაარეგულიროს. მოქალაქეების კეთილდღეობისათვის დახარჯული თანხების შემცირების ამჟამინდელი ტენდენცია წინააღმდეგობას აწყდება ადამიანთა გარკვეული ჯგუფების მხრიდან, რომლებიც სახელმწიფოს დახმარებას საკუთარ უფლებად მიიჩნევენ.

7. დემოკრატიულ სახელმწიფოში მმართველობა საზოგადოების თანხმობას ეფუძნება. თანამედროვე სახელმწიფოები არ არიან უშუალოდ დემოკრატიულები, მათ შეიძლება წარმომადგენლობითი დემოკრატიის ქვეყნები ვუნოდოთ, რომელთა მოქალაქეებიც საჯარო მოხელეებს საკუთარი სურვილისა და ინტერესების დასაცავად ირჩევენ. დემოკრატიის ანტონიმიია ტოტალიტარიზმი, სადაც მთავრობა ცდილობს, სრული კონტროლის ქვეშ მოაქციოს მოქალაქეები და სახელმწიფო მხოლოდ ერთ პარტიასთან ასოცირდება. ამგვარ სახელმწიფოებში ოპოზიცია ღალატად მიიჩევა და ძალაუფლების გამოყენება პირობითია.
8. ქვეყნის მართვაში მასების მონაწილეობა დემოკრატიის ქვაკუთხედიია. აშშ-ში გამართულ არჩევნებში მხოლოდ მოსახლეობის 55% იღებს მონაწილეობას. არჩევნებში მონაწილეობას განაპირობებს ისეთი სოციალური ფაქტორები, როგორიცაა ასაკი, შემოსავალი და განათლება.
9. აშშ-ში სახელმწიფო მოხელეები მარტივი, მაჟორიტარიული სისტემით ირჩევიან. იმარჯვებს ის კანდიდატი, რომელიც სხვებზე მეტ ხმას დააგროვებს. ეს სისტემა აძლიერებს ამერიკულ ორპარტიულ სტრუქტურას. ზოგ სხვა დასავლურ ქვეყანაში უპირატესობას ანიჭებენ პროპორციულ სისტემას: პარტიის მიერ მოპოვებული ადგილები უტოლდება მის მიერ არჩევნებში მოპოვებული ხმების რაოდენობას. პოლიტიკურმა რეფორმებმა, მასმედიამ და საარჩევნო კამპანიების სიძვირემ, აგრეთვე იმედგაცრუებამ როგორც დემოკრატების, ასევე რესპუბლიკელების მიმართ, გამოიწვია ის, რომ ამჟამად ამერიკული პოლიტიკა კანდიდატებზე უფროა ორიენტირებული, ვიდრე პარტიებზე.
10. ინტერესთა ჯგუფები და პოლიტიკური მოქმედების კომიტეტები დღითიდღე იხვეჭენ გავლენას, განსაკუთრებით საარჩევნო კამპანიების გაძვირების პირობებში, როდესაც ტექნოლოგიები საშუალებას აძლევს კანდიდატებს, უშუალოდ, პარტიის გარეშე დაამყარონ კავშირი ამომრჩევლებთან.
11. დემოკრატია დამოკიდებულია არა მხოლოდ ოფიციალურ პოლიტიკურ ინსტიტუტებზე, არამედ სამოქალაქო საზოგადოებაზეც — ანუ იმ ასოციაციებზე, რომლებიც არც მთავრობის მიერაა ორგანიზებული და არც ბაზრის მიერ. მაგრამ, სოციალური სტრუქტურის ცვლილებამ და ახალი ტექნოლოგიების შემოღებამ განაპირობა სამოქალაქო სექტორის მნიშვნელობის დაქვეითება აშშ-ში.
12. მსოფლიოში სულ უფრო მეტი ერი ცდილობს დამოუკიდებლობის მოპოვებას, რის შედეგადაც დემოკრატიისაკენ გადასვლა უმნიშვნელოვანესი საკითხი გახდა. იმ ქვეყნების გვერდით, რომლებიც პერიოდულად იცვლიან მმართველობის რეჟიმს, არსებობენ ისეთი ქვეყნებიც, რომლებსაც ყველაფრის საფუძველიანად შეცვლა უწევთ. ბევრ ქვეყანაში არ არსებობს ისეთი ინსტიტუტები, როგორიცაა თავისუფალი პრესა, დამოუკიდებელი სასამართლო, პოლიტიკური პარტიები და კულტურული გამოცდილება, რაც დემოკრატიის ფუნდამენტია.
13. უძველესი დროიდან მოყოლებული კონფლიქტების გადაჭრისა და საკუთარი უფლებების დაცვის მიზნით, საზოგადოებები იყენებენ ორგანიზებულ ძალადობას — ომს.

თანამედროვე ომის წარმოება დაიწყო მონათმოქმედთა საზოგადოებებისა და დაცული ქალაქების წარმოშობის შემდეგ. დროთა განმავლობაში ის ტრანსფორმირდა ტექნოლოგიების შედეგად, განსაკუთრებით ინდუსტრიული რევოლუციის შემდეგ. ომის თავიდან აცილება და ამაღდროულად მისთვის მზადყოფნა დღეს მრავალი სახელმწიფოს პრიორიტეტია.

იმსჯელეთ

1. განსაზღვრეთ პოლიტიკა, ლეგიტიმურობა და მმართველობა და წარმოადგინეთ თითოეულის მაგალითი.
2. ჩამოთვალეთ სამი ძირითადი მოსაზრება, რომლებიც ეხება ინდუსტრიულ კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ძალაუფლების სტრუქტურას.
3. რა განსხვავებაა ერსა და სახელმწიფოს შორის?
4. შეაჯამეთ ამ თავში მოცემული არჩევნებში მონაწილეობისა და პოლიტიკური პარტიებისადმი დამოკიდებულების კვლევა
5. რით განსხვავდება დღევანდელი ომი 150 წლის წინ მიმდინარე ომისაგან?

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. როდესაც საზოგადოება ფიქრობს, რომ მთავრობა არ არის ეფექტური, ის ხშირად ბრალს სდებს პოლიტიკას. რით განსხვავდება სიტყვა „პოლიტიკის“ ჩვეულებრივი მნიშვნელობა მისი სოციოლოგიური მნიშვნელობისაგან?
2. რამდენად ტრადიციული, ქარიზმატული ან რაციონალური მმართველია აშშ-ის ამჟამინდელი პრეზიდენტი?
3. „დემოკრატია საუკეთესო გზაა მთავრობისათვის“. ეთანხმებით თუ არა ამ დებულებას? დაასაბუთეთ თქვენი პასუხი.
4. შეიმუშავეთ ამერიკულ დემოკრატიაში მოქალაქეთა აქტიურობის გაზრდის გეგმა, საკანონმდებლო ცვლილებების ჩათვლით.
5. ახსენით, რატომ იზრდება აშშ-ში პოლიტიკური პარტიების რაოდენობა?

სიტყვარი

ლეგალობა — ერთმანეთთან სოციალურ ურთიერთობაში მყოფი ადამიანების ან საზოგადოების მიერ ძალაუფლების ქმედითუნარიანად და გამართლებულად აღიარების დონე.

ერი — ადამიანები, რომლებიც ერთიანდებიან საერთო კულტურული კავშირებით და ქმნიან ერთ სახელმწიფოს.

ნაციონალიზმი — რწმენა იმისა, რომ ერთი კულტურის მქონე ადამიანებს (ანუ ერს) უნდა ჰქონდეთ საკუთარი სახელმწიფო. ამ რწმენას უკავშირდება სიამაყე საკუთარი ეროვნების გამო.

ოლიგარქია — მსხვილი მონოპოლისტური კაპიტალის მქონე მცირერიცხოვანი ჯგუფის წარმომადგენელთა პოლიტიკური და ეკონომიკური ბატონობა; თვით ეს ჯგუფი.

პლურალიზმი — თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ პოლიტიკური ძალაუფლების სტრუქ-

ტურა შედგება მრავალი ერთმანეთის კონკურენტი ელიტური ჯგუფებისაგან; სახელმწიფოს მმართველობის მრავალპარტიული სისტემა.

პოლიტიკური მოქმედების კომიტეტები (PAC) — ორგანიზაციები, რომლებიც შეიქმნა ინტერესთა ჯგუფების პოლიტიკური მიზნების მიღწევის დასახმარებლად, ნაწილობრივ, პოლიტიკური თანამდებობის კანდიდატებისათვის ფინანსური მხარდაჭერის მეშვეობით.

პოლიტიკური პარტია — ორგანიზაცია, რომლის მიზანია კანონიერი პოლიტიკური ძალაუფლების მოპოვება და შენარჩუნება.

პოლიტიკა — სოციალური პროცესი, რომლის დროსაც ადამიანები იხვეჭენ, იყენებენ და კარგავენ ძალაუფლებას.

ძალაუფლება — (ა) ადამიანების შესაძლებლობისა და გამოცდილების კონტროლის უნარი, მაშინაც კი, როდესაც ამას სხვები ეწინააღმდეგებიან; (ბ) კონკრეტული მიზნის მიღწევის უნარი.

ძალაუფლებრივი ელიტა — სამხედრო ლიდერთა, სამთავრობო მოხელეთა და ბიზნესის აღმასრულებლების კოალიცია, რომელსაც აერთიანებს საერთო ინტერესები და სოციალური წარმომავლობა. ს. რაით მილის მოსაზრებით, დღეს ამგვარი ელიტა მართავს აშშ-ს.

წარმომადგენლობითი დემოკრატია — დემოკრატიული სისტემა, რომელშიც ხალხი უშუალოდ არ აკეთებს პოლიტიკურ არჩევანს, არამედ ირჩევს საჯარო მოხელეებს.

სახელმწიფო — აბსტრაქტული ერთეული, რომელიც შედგება პოლიტიკური ინსტიტუტებისაგან და სხვა ორგანიზაციებისაგან, რომელთა ფუნქციაცაა კონკრეტული ტერიტორიის მართვა (აქ იგულისხმება საჯარო სკოლები, სოციალური ადმინისტრირება და სხვ).

ტოტალიტარიზმი — პოლიტიკური სისტემა, რომელიც კრძალავს საწინააღმდეგო მოსაზრების ან პოლიტიკური პარტიის არსებობას და სახელმწიფოს შეუძლია აკონტროლოს მოქალაქეთა ცხოვრების უმეტესი ასპექტი.

ტრადიციული მმართველობა — მმართველობის ტიპი, რომელიც, ვებერის მოსაზრებით, ეფუძნება თაობიდან თაობაზე გადაცემულ ტრადიციულ რწმენა-პრაქტიკას.

ომი — საბრძოლო საშუალებების გამოყენება საზოგადოებებს ან საზოგადოების ნაწილებს შორის არსებული უთანხმოების მოსაგვარებლად.

საყოველთაო კეთილდღეობის სახელმწიფო — სახელმწიფო, რომელიც იღებს პასუხისმგებლობას საკუთარი მოქალაქეების კეთილდღეობაზე ისეთ სფეროებში, როგორიცაა ჯანდაცვა, განათლება, საცხოვრებელი უზრუნველყოფა, სოციალური უსაფრთხოება და სამუშაო პირობები.

თავი 17

ბიოზანდუხი ინტეგრირება და ბიოზანდუხი უთანასწორობა

ბიოზანდუხი უთანასწორობა: მიმოხილვა

სოციალური უთანასწორობისა და ინტეგრირების მახასიათებლები

ბიოზანდუხისა და ინტეგრირების უთანასწორობის ახსნა

- მოდერნიზაციის თეორია: კულტურა და ფუნქციონალური ინტეგრაცია
 - დამოკიდებულების თეორია: ძალაუფლების როლი
 - მსოფლიო სისტემების თეორია:
გლობალური სოციალური სტრუქტურა

ბიოზანდუხის უთანასწორობა: საფუძველი

- გლეხები • უმინანყო მუშახელი

ინტეგრირების უთანასწორობა და უთანასწორობა

- ბაზრები, უთანასწორობა და ზრდა • არაფორმალური სექტორი

ინტეგრირების უთანასწორობის ახსნა: აზრის ახსნა ინტეგრირების უთანასწორობის

კითხვები

ჩანახტი

- გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები:
ცივი ომის შედეგები
 - სოციალურია და საჯარო დებატები:
„გლობალური სოფელი თუ გლობალური ძარცვა“?

„ა

დიდრები უფრო მდიდრდებიან და ღარიბები — უფრო ღარიბდებიან“. ამერიკელები ხალხური სიბრძნის ამ ნიმუშს, ძირითადად, ცალკეულ პირებთან და ოჯახებთან დაკავშირებით წარმოთქვამენ ხოლმე (რაც სოციალური სტრატეგიკაციის შემთხვევაში მკვლევრების ძირითადი სამიზნეა; იხ. თავი 9). თუმცა, მდიდრისა და ღარიბის ცნებები ქვეყანაში არსებულ სხვადასხვა საზოგადოებასაც ეხება და თავად ქვეყნებსაც. აქედან გამომდინარე, ნიუ-იორკში შუა მანჭეტენი უფრო მდიდარია, ვიდრე ბრონქსის სამხრეთი ნაწილი; კალიფორნიის შტატი არკანზასის შტატზე მდიდარია, ხოლო აშშ გაცილებით მდიდარი ქვეყანაა, ვიდრე, ვთქვათ, მალი ან სუდანი. ცალკეული პირების საშუალო სიმდიდრე უფრო მცირეა ღარიბ ქვეყნებში და შედარებით ნაკლებადაა ხელმისაწვდომი ისეთი სახელმწიფო საქმეებისთვის, როგორიცაა საჯარო სკოლების, საავადმყოფოებისა და გზების მშენებლობა. უფრო მეტიც, ევროპული, ჩრდილო-ამერიკული და სხვა განვითარებული ქვეყნების (განსაკუთრებით იაპონიის) სიმდიდრე და ძალაუფლება კიდევ უფრო იზრდება („მდიდრები უფრო მდიდრდებიან“) მაშინ, როდესაც ღარიბი, დაბალგანვითარებული ქვეყნები ერთმანეთის მიყოლებით განიცდიან ეკონომიკურ, ბუნებრივ თუ პოლიტიკურ კრიზისს, რაც, თავის მხრივ, ძირს უთხრის მათ მიერ მიღწეულ პროგრესს ნებისმიერ დონეზე („ღარიბები უფრო ღარიბდებიან“). ცხადია, მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებს შორის არსებული ზღვარი მუდმივად იზრდება: 1970 წელს მსოფლიოს უმდიდრესი ქვეყნების პირველი ხუთეულის შემოსავალი 30-ჯერ აღემატებოდა მსოფლიოს ყველაზე ღარიბი ქვეყნების ხუთეულის შემოსავალს. ეს სხვაობა 1989 წელს 60-მდე გაიზარდა. სწორედ ამის შედეგია ის, რომ „გლობალური ნამცხვრის“ 80%-ზე მეტს მსოფლიოს უპირველესი ხუთეული ინანილებს, ხოლო მსოფლიოს ყველაზე ბოლო ხუთეულს მხოლოდ ნამცეცები რჩება (1.4 %) (გაეროს ადამიანის განვითარების პროგრამა) [U.N.D.P., 1993წ.].

ქვემოთ მოყვანილი მაღისა და მანჭეტენის მაგალითები ნათლად გვიჩვენებს, თუ რამდენად არათანაბრადია განაწილებული დღევანდელ მსოფლიოში განვითარების დონეები. მანჭეტენის ცენტრში მდგარი შუშისა და ფოლადის ცათამბჯენები კორპორაციული ამერიკის სწრაფი ზრდის სიმბოლოებია. მეხუთე ავენიუზე ჩამწკრივებული მაღაზიები მხოლოდ საუკეთესოს სთავაზობს მყიდველს FAO Schwarz-ის სათამაშოებით დაწყებული, ტიფანის ბ208 რილიანტებით დამთავრებული. მანჭეტენზე მდებარე აპარტამენტები მილიონზე მეტ დოლარად იყიდება, სასტუმროში ნომრები ერთი ლამით 300 დოლარი და მეტი ღირს, ლანჩი ორ ადამიანზე ერთ-ერთ კარგ რესტორანში შეიძლება 100 დოლარი დაგიჯდეთ. ტურისტები თავს იყრიან მანჭეტენზე მუზეუმების, თეატრებისა და მაღაზიების ვიტრინების დასათვალიერებლად. დანაშაულის, უსახლკარობის, ხალხის უწყვეტი ნაკადის მიუხედავად, მანჭეტენი მაინც მსოფლიოს ერთ-ერთ უძვირეს და უმდიდრეს ცენტრად ითვლება: მას „დიდ ვაშლს“ უწოდებენ.

აფრიკის დასავლეთში მაღის სახელმწიფო მანჭეტენთან კონტრასტის კლასიკური ნიმუშია. მაღის შიდა ეროვნული პროდუქციის ღირებულება ერთ სულ მოსახლეზე მხოლოდ 270 დოლარია. ის მსოფლიოს ერთ-ერთი ყველაზე ღარიბი ქვეყანაა (მსოფლიო ბანკი, 1995წ.). მანჭეტენზე მომუშავე ერთი ჩვეულებრივი მდივანი ერთი თვის მანძილზე გაცილებით მეტს გამოიმუშავეს, ვიდრე საშუალო მაღელი მთელი სიცოცხლის განმავლობაში. სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა მაღიში 45 წელია (აშშ-ში — 76 წელი), ორიდან ერთი ბავშვი ხუთ წლამდე იღუპება. 21180 სულ მოსახლეზე მხოლოდ ერთი ექიმი მოდის (აშშ-

ში 470 სულ მოსახლეზე ერთი ექიმია). 1970 წლის შემდეგ მალამ ორი უმძიმესი გვალვა და შიმშილობა გადაიტანა. ზრდასრული მალელების 68%-ზე მეტმა წერა-კითხვა არ იცის, ბავშვების მხოლოდ 20%-ზე ნაკლები სწავლობს სკოლაში. მხოლოდ მცირერიცხოვანი ახალგაზრდები იღებენ საშუალო განათლებას და მათი უმეტესობა სპილოს ძვლის სანაპიროზე ან საფრანგეთში მიდის სეზონური ან მუდმივი სამუშაოს პოვნის იმედად, რადგან ნაკლებად სავარაუდოა, რომ სამშობლოში იშოვნონ რაიმე სახის სამსახურს.

მალის ამჟამინდელი ყოფა განსაკუთრებით კონტრასტულია მისი მდიდარი ისტორიის ფონზე — მალი დასავლეთაფრიკული ცივილიზაციის სამშობლოდ ითვლება (იმპერატო, 1989წ.). ჩვ. წ. აღ-მდე 1200 წელს მალი რომს უტოლდებოდა კულტურისა და ტექნოლოგიის თვალსაზრისით. განას, მალისა და სონგაის სამი უდიდესი იმპერია მინისტრებით, ბიუროკრატებით, მწერლებითა და სასამართლოთი იწონებდა თავს. სტრატეგიული მდებარეობის გამო (მათზე გადიოდა ჩრდილოეთ აფრიკიდან მომავალი სავაჭრო გზა, რომელიც საჰარის უდაბნოს კვეთდა) სამივე სახელმწიფო სავაჭრო ან „საბაზრო“ იმპერია იყო (ჰარისონი, 1984წ.). ამ სახელმწიფოებმა სიმდიდრე, ძირითადად, ოქროს, სპილოს ძვლისა და მონების ჩრდილოეთიდან შემოტანილ ცხენებზე, მარილზე, სამკაულებსა და ტანსაცმელზე გადაცვლით დააგროვეს. განას მეფეები ცალკე მდგომ სამეფო ქალაქებში ცხოვრობდნენ, საიდანაც გზას უხსნიდნენ ჩრდილოეთ აფრიკიდან ჩამოსულ უამრავ ვაჭარს; კეიტას დინასტია მალის ოთხ საუკუნეზე მეტხანს მართავდა. მე-15 საუკუნეში მათი საარაკო ქალაქი ტიმბუქტუ ისლამური სწავლებებისა და ტრანსაფრიკული კომერციის ცენტრი იყო. თუმცა, ფაქტია, რომ კონკრეტული პერიოდის სიმდიდრე და ძლევამოსილება არ არის მომავალი სიმდიდრისა და ძლევამოსილების საწინდარი.

გლობალიზაცია არა მხოლოდ ფულისა და პროდუქტის, არამედ ინფორმაციის (სატელევიზიო ჩვენებებისა და ინტერნეტის დახმარებით), გლობალური დათბობის გამომწვევი აირებისა და ლტოლვილების ნაკადის ჩათვლით — თანამედროვე ცხოვრების აუცილებელი ნაწილია. სიტუაციის ასახსნელად სოციოლოგები უნდა გასცდნენ ცალკეული სახელმწიფოების, მაგალითად, მალისა და აშშ-ს ისტორიების შესწავლას. ერი-სახელმწიფოები ფუნქციურად დღეს უფრო მეტადა ინტეგრირებული გლობალური სისტემის ნაწილია, ვიდრე ოდესმე; ასე რომ, რაც ხდება ერთ ქვეყანაში ან რეგიონში, გავლენას ახდენს მეორეზე. ამის ერთ-ერთი მაგალითია შიდსი. ეს დაავადება აფრიკის შორეული ადგილებიდან მთელს პლანეტაზე გავრცელდა (ნაწილობრივ, გაიოლებული ტრანსპორტირების შედეგად). დღეს არც ერთი სახელმწიფო არაა დაცული ამ დაავადებისაგან, თუმცა, ქვეყანა წარმატებით გაუმკლავდება შიდსის ეპიდემიას, თუ მასში კარგად არის განვითარებული ჯანდაცვა, განათლება და საკომუნიკაციო საშუალებები. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია კულტურის ფაქტორიც. ასეთია გლობალური უთანასწორობის შედეგები.

ეს თავი, ძირითადად, ყურადღებას ამახვილებს გლობალური უთანასწორობის სტრუქტურაზე, კოლონიზატორული ძალების წვლილზე ამ სტრუქტურის ჩამოყალიბებაში; განიხილავს, რატომ არ მოჰყვა დამოუკიდებლობას ეკონომიკური ზრდა და პოლიტიკური სტაბილურობა ბევრ ყოფილ კოლონიაში და რა სტრატეგიებმა შეიძლება შეაფერხოს, ან, პირიქით, ხელი შეუწყოს განვითარებას მომავალში.

ბოზაჯიი უთანასწორობა: მიმოსიჯა

ყოველ წელს მსოფლიო ბანკი აგროვებს მონაცემებს „განვითარების ინდიკატორების“ შესახებ იმ ქვეყნებისათვის, რომელთა მოსახლეობა მილიონს აღემატება და შემდეგ ყოფს მათ მთლიანი შიდა პროდუქციის³ მაჩვენებლის მიხედვით ერთ სულ მოსახლეზე. შესაბამისად, ამ მაჩვენებლის მიხედვით ქვეყნები იყოფა სამ კატეგორიად — მაღალი, საშუალო და დაბალი ეკონომიკური შემოსავლის მქონეებად. ცხრილში 17.1 ნაჩვენებია თითოეულ კატეგორიაში შემავალი ქვეყნები. გლობალურ საკითხებზე მომუშავე მეცნიერთა უმეტესობა სწორედ ამ მონაცემებს ეყრდნობა, მაგრამ ისევე, როგორც ყველა საზომს, მსოფლიო ბანკის კატეგორიების სისტემასაც თავისი შეზღუდვები აქვს (სკლერი, 1995წ.).

შემოსავალზე დაფუძნებული დაყოფა ყოველთვის არ არის განვითარების საზომი. ზოგი ყველაზე მაღალშემოსავლიანი ქვეყანა, განსაკუთრებით კი უდაბნოს სახელმწიფოები, რომლებსაც ნავთობის დიდი საბადოები აქვთ, ხშირად დაბალგანვითარებულები არიან. ერთ სულ მოსახლეზე მთლიანი შიდა პროდუქციის საზომები არ შეიცავს იმ პროდუქციასა და მომსახურებას, რომელიც დაქირავებული შრომის ბაზრის გარეთ იწარმოება და არც ქალების შრომას ითვალისწინებს. ღარიბ ქვეყნებში ადამიანთა უმეტესობას თავად მოჰყავს საკვები; თანაც ქალებს აკისრიათ პასუხისმგებლობა თესვაზე, მოსავლის აღებაზე, გადამუშავებასა და მომზადებაზე ანუ ისინი ასრულებენ ყველა იმ სასიცოცხლო ეკონომიკურ საქმიანობას, რომელსაც არ ითვალისწინებს სახელმწიფო სტატისტიკა. ქვეყნის სიმდიდრეს განსაზღვრავს ბუნებრივი რესურსები — არა მხოლოდ ნავთობი და მინერალები, არამედ ტყეები, ნაყოფიერი მიწები და სუფთა წყალი. ბოლოდროინდელი გამოკვლევების მიხედვით, ნაკლებ სავარაუდოა, რომ ქვეყანა, რომელიც ბუნებრივი რესურსების ექსპორტს ეწევა, ინვესტიციებს განახორციელებს ინდუსტრიაში, ტექნოლოგიასა და განათლებაში, რაც უდავოდ საჭიროა საერთაშორისო ბაზარზე კონკურენციის გასაწევად (პასელი, 1995წ.). იმპორტ-ექსპორტის ფორმები ძალზე მნიშვნელოვანია. ზოგადად, მდიდარი ქვეყნები აწარმოებენ ნედლეულის იმპორტს, ხოლო გააქვთ წარმოებული საქონელი და კაპიტალი; მათგან გასწვავებით კი, ღარიბი ქვეყნები ყიდიან ნედლეულს (და იაფ მუშახელს) და სანაცვლოდ შემოაქვთ წარმოებული საქონელი (და საკვები); იმავდროულად დამოკიდებულები არიან უცხოურ ინვესტიციებსა და სესხებზე. შედეგად ღარიბი ქვეყნები უფრო დაუცველები არიან მსოფლიო მოთხოვნებისა და ფასების მერყეობის მიმართ. გარდა ამისა, ისინი ინვესტიციების ნაკლებ საფასურს იღებენ. მაგალითად, 1992 წელს ინდონეზიაში Nike-ის ფირმის წყვილი ფეხსაცმლის გამოშვება 5.60 დოლარი ჯდებოდა, რაც აშშ-ში 45-დან 85 დოლარამდე იყიდება (ბრეჩერი და კოსტელო, 1994წ.).

მსოფლიო ბანკის სოციალური ინდიკატორები მოიცავს განათლების საზომს, ჯანდაცვის ხელმისაწვდომობას და სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობას, მაგრამ ცხოვრების დონის სხვა ინდიკატორები ყურადღების მიღმა რჩება. მსოფლიო ბანკის ერთ-ერთი სოციალური საზომია ქალების სტატუსი. გენდერული უთანასწორობა ფარ-

3 * მთლიანი შიდა პროდუქტია ქვეყნის ეკონომიკური საქმიანობის საზომია. მასში შედის ის შემოსავალიც, რომელსაც მოქალაქეები გამოიმუშავენ უცხოური ინვესტიციების შედეგად, მაგრამ არ შედის უცხოელი ინვესტორების მიერ შიდა ბაზარზე მიღებული შემოსავალი.

ცხრილი 17.1
განვითარების დონეები და სტრუქტურული მახასიათებლები. ძირითადი ინდიკატორები (არჩეული ქვეყნები). მთლიანი შიდა პროდუქცია ერთ სულ მოსახლეზე

	მოსახლეობა (მილიონებში) შუა 1993	ტერიტორია (ათასი კვადრატული კილომეტრი)	მთლიანი შიდა პროდუქცია ერთ სულ მოსახლეზე		სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა, 1993წ.	ქალი 1990წ.	სულ
			დოლარი, 1993წ.	ზრდის საშუალო წლიური მაჩვენებელი (1980-1993წ.წ.)			
სუსტი ქვეყნები	3,092.7	39,093	380	3.7	62	53	41
ვიეტნამი	71.3	332	170	..	66	16	12
კენია	25.3	580	270	0.3	58	42	31
მალე	10.1	1,240	270	-1.0	46	76	68
ნიკარაგუა	4.1	130	340	-5.7	67
მავრიტიუმი	56.4	1,001	660	2.8	64	66	52
არაბეთის რესპუბლიკა							
საშუალო ქვეყნები	1,596.3	62,452	2,480	0.2	68	..	17
ინდონეზია	187.2	1,905	740	4.2	63	32	23
ბოლივია	7.1	1,099	760	-0.7	60	29	23
ტუნისი	8.7	164	1,720	1.2	68	44	35
თურქეთი	59.6	779	2,970	2.4	67	29	19
მექსიკა	90.0	1,958	3,610	-0.5	71	15	13
კორეა	44.1	99	7,660	8.2	71	7	*
ძლიერი ქვეყნები	812.4	32,145	23,090	2.2	77
სინგაპური	2.8	1	19,850	6.1	75	*	*
აშშ	257.8	9,809	24,740	1.7	76	*	*
ნორვეგია	4.3	324	25,970	2.12	77	*	*
იაპონია	124	378	31,490	3.4	80	*	*

* იუნესკოს მონაცემებით, ნერა-კითხვის უცოდინრობის მაჩვენებელია 5 % (ყურადღება მიაქციეთ, რომ „..“ ნიშნავს მონაცემთა არარსებობას).
წყარო: მსოფლიო ბანკი, მსოფლიოს განვითარების ანგარიში, 1995წ. (ოქსფორდის უნივერსიტეტის გამოცემლობა, ნიუ-იორკი, 199), გვ. 162-163

თოდ გავრცელებული მოვლენაა. ქალები მამაკაცებზე მეტს მუშაობენ, მაგრამ მათზე ნაკლებს გამოიმუშავენ (თანაც იმ შემთხვევაში, თუ საერთოდ იღებენ ანაზღაურებას განეული შრომისათვის). გარდა ამისა, ქალებს ნაკლები შანსი აქვთ, გახდნენ პროფესიონალი მენეჯერები ან ადმინისტრატორები; კიდევ უფრო ნაკლებია მაღალჩინოსანი პოლიტიკოსი ქალების რიცხვი. ბევრ ქვეყანაში ქალებს ჯერ კიდევ ნაკლებად მიუწვდებოდათ ხელი განათლებასა და ჯანდაცვაზე, ხდებოდა დისკრიმინაციისა და ძალადობის მსხვერპლნი (დანეშული სქესობრივი ძალადობით, დამთავრებული ოჯახური ძალადობითა და ომით, რომელიც უამრავ ქალსა და ბავშვს იწირავს) (გაეროს განვითარების პროგრამა, 1995წ.).

მეორე ფაქტორი, რომელიც მსოფლიო ბანკის ყურადღების მიღმა რჩება, არის შემოსავლის განაწილება *ქვეყნებს შორის*. „თეთრი სამხრეთ აფრიკა“ რომ ცალკე ქვეყანა იყოს, იმ ქვეყნებს შორის იქნებოდა, რომლებსაც მსოფლიო ეკონომიკაში წამყვანი ადგილები უკავიათ, „შავი სამხრეთ აფრიკა“ კი, პირიქით, ყველაზე ჩამორჩენილებს შორის დაიკავებდა ადგილს. გაეროს ადამიანის განვითარების ინდექსის მიხედვით, აშშ-ში მცხოვრები თეთრკანიანები დაიმსახურებდნენ 1-ს, შავკანიანები — 27-ს ხოლო ლათინური წარმოშობის ამერიკელები — 32-ს (ურუგვაისთან ერთად) (გაეროს განვითარების პროგრამა, 1995წ.). ქვეყნების დაყოფა შიდა უთანასწორობას ბუნდოვანს ხდის.

ამ პრობლემების გადაჭრის მიზნით, მსოფლიო ბანკი მუშაობს ახალ სისტემაზე (პარსელი, 1995წ.). ქვეყნების სიმდიდრის ტრადიციული საზომი ფინანსურ (ანუ ინვესტიციებში დაბანდებულ ფულს) და ფიზიკურ (ქარხნები, საამქროები, სატრანსპორტო საშუალებები) კაპიტალს ეყრდნობა. მსოფლიო ბანკი აპირებს, კაპიტალის ამ ორ სახეობას დაუმატოს „ბუნებრივი კაპიტალი“ (საწვავის, საბადოების, გამოყენებადი მიწების, ნაკრძალების, სუფთა წყლის ჩათვლით) და „ადამიანური და სოციალური კაპიტალი“ (ცოდნის და უნარ-ჩვევების, ჯანმრთელობისა და სოციალური ორგანიზაციის ჩათვლით). ეს ახალი საზომები არსებულ ინფორმაციას არა მხოლოდ ახლით შეავსებს, არამედ შეცვლის ქვეყნის ადგილს კატეგორიების მიხედვით. მაგალითად, ძველი სტანდარტების მიხედვით, რომელიც ითვალისწინებდა მხოლოდ მიმდინარე ტრანსაქციებს და არა რესურსებს, ნორვეგიის ფიზიკური კაპიტალი 1980-იანი წლების ბოლოსათვის 10%-ით გაიზარდა, რაც უდავოდ შთამბეჭდავია. თუმცა, ზრდის ეს მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად გაიქვეითა ნორვეგიის ნავთობისა და გაზის მარაგის შემცირებით. შესაბამისად, ახალი სტანდარტების მიხედვით, რომელიც ამგვარ დანაკარგებს ითვალისწინებს, ნორვეგიის სიმდიდრე მხოლოდ უმნიშვნელოდ გაიზარდა. ევროპის სხვა ქვეყნებთან შედარებით ღარიბ პორტუგალიას მდიდარი სავარგულები აქვს (ბუნებრივი კაპიტალი), რასაც ემატება სკოლებში დასწრების შედარებით მაღალი მაჩვენებელი და ჯანდაცვის სტანდარტები (ადამიანური და სოციალური კაპიტალი). ასე რომ, თუ ძველი სტანდარტების მიხედვით, პროტუგალია 132 ქვეყანას შორის 106-ე ადგილს იკავებდა, ახალი სტანდარტების მიხედვით, მას 41-ე ადგილზე გადანაცვლება შეეძლება.

მაგრამ გადაუჭრელი რჩება სხვა პრობლემები. გლობალური საკითხების შესწავლის პროცესში ერი-სახელმწიფოების ძირითად ერთეულად მიჩნევა თავისთავად შეცდომაა (სკლერი, 1995წ.). ერი-სახელმწიფოები არ არის ერთადერთი მოქმედი პირი საერთაშორისო სცენაზე. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია, რომ მსოფლიოს წამყვანი 100 კორპორაციის ჩამონათვალში 47 ისეთი კორპორაციაა, რომელთაგან თითოეულის ქონება მსოფლიოს 130 ქვეყნის ქონებას აღემატება. ალიანსები აუქმებს საზღვრებს კორპორაციებს შორის. მაგალითად, ავტომანქანების ინდუსტრიაში ფორდი მაზდას 25%-ს ფლობს,

ჯენერალ მოტორსი და ტოიოტა ერთი ბიზნესგარიგების მონაწილეები არიან, ჯენერალ მოტორსი ფლობს ფიატის აშშ-ს ფილიალის ნაწილს, ნისანი კი ფოლკსვაგენებს აწარმოებს იაპონიაში. მსხვილი კორპორაციები კარგავენ საკუთარ ეროვნულ იდენტობებს (იხ. ბარნეტი და კავანაგი, 1994წ. ბ. ჰარისონი, 1994წ.). მეორე — დამოუკიდებელი, საერთაშორისო ფინანსური ინსტიტუტები, როგორებიცაა *საერთო შეთანხმება ვაჭრობასა და ტარიფებზე*, *დამოუკიდებელი მონეტარული ფონდი* და *მსოფლიო ბანკი*, გავლენას ახდენენ მრავალი ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე იმით, რომ საკუთარი გადაწყვეტილებით გასცემენ სესხებს გარკვეული პროექტების განხორციელებისათვის. მესამე — რეგიონალური ორგანიზაციები, მაგალითად, ევროკავშირი, ჩრდილოეთ ამერიკის თავისუფალი ვაჭრობის კავშირი (NAFTA), რომელშიც შედის კანადა, აშშ და მექსიკა, ასევე, შვიდთა ჯგუფი (G-7) სამხრეთ-დასავლეთ აზიის ქვეყნების ასოციაცია (ASEAN) და სხვები თითქმის მთავრობის ფუნქციებს ითავსებენ (ბრიჩერი და კოსტელო, 1994წ.). ნაწილობრივ, გლობალური კორპორაციებისა და ინსტიტუტების, რეგიონალური ჯგუფების ზრდის შედეგად მნიშვნელოვნად შემცირდა მთავრობების მიერ ქვეყნების სიმდიდრის კონტროლი. ეს განსაკუთრებით მსოფლიოს ღარიბ ქვეყნებს ეხება.

პოლიტიკისა და იმპერიალიზმის მეხუთხეობა

მსოფლიოს დაბალგანვითარებული ქვეყნების ჯგუფი არ არის ერთგვაროვანი პოლიტიკის, ეკონომიკის, კულტურისა და სხვა საერთო კრიტერიუმების მიხედვით. ბევრი მათგანი ერთპარტიული სახელმწიფოა ან დიქტატორული რეჟიმით იმართება, ნაწილი დემოკრატიული ქვეყანაა, ხოლო ნაწილი — კონსტიტუციური მონარქია. ტაილანდის სამეფო საგვარეულო ჩაკრი, ისეთივე ძველია როგორც, უინძორები დიდ ბრიტანეთში. დაბალგანვითარებული ქვეყნების უმეტესობა ღარიბია, მაგრამ მათ შორის არიან მდიდარი ქვეყნებიც; ასეთია, მაგალითად, ნავთობის საბადოებით ცნობილი არაბეთი. ტაივანმა და კორეამ ბოლო ათწლეულის განმავლობაში წარმოებული პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესება ისე შეძლეს, რომ ახლა მათ მიერ წარმოებული საქონელი აშშ-ს, ევროპისა და იაპონიის პროდუქციას უწევს კონკურენციას. მაგრამ, მიუხედავად ყველაფრისა, ეს ქვეყნები განვითარებადი ქვეყნების საერთო მახასიათებლებს იზიარებენ.

ერთ-ერთი ასეთი მახასიათებელია დასავლური ძალების გავლენა (ვორსლი, 1984წ.). ძლიერი ქვეყნების მიერ სუსტების დაპყრობის, დამორჩილებისა და ანექსირების მრავალი შემთხვევა ახსოვს ისტორიას. დასავლური კოლონიალიზმი, რომელიც მე-15 საუკუნეში დაიწყო და მე-20 საუკუნემდე გაგრძელდა, სულ მცირე სამი ფაქტორითაა გამორჩეული (ჰარისონი, 1984წ. მაგდოფი, 1982წ.).

უპირველეს ყოვლისა, განსხვავებით პოლიტიკური ამბიციების დაკმაყოფილების შედეგად წარმოქმნილი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის იმპერიებისაგან, დასავლურ კოლონიალიზმს საფუძვლად დაედო გამდიდრების მოტივაცია. მაგალითად, კონკესტადორები არ იყვნენ ესპანეთისა და პორტუგალიის მიერ ამიერკის დასაპყრობად წარგზავნილი სამეფო არმიის წევრები — ისინი მეფეებისა და დედოფლების კონტრაქტორები იყვნენ, რომლებიც საკუთარი ან მათი მეგობრების ფულით ყიდულობდნენ გემებს, ქირაობდნენ

ჯარისკაცებს და ამ ინვესტიციის სანაცვლოდ იღებდნენ ნადავლის ნაწილს. აზიასა და აფრიკაში პირველი ბრიტანული და პოლანდიური დასახლებები ვაჭრობით ირჩენდნენ თავს, რაც კერძო წამონყების შედეგი იყო და არა სამთავრობო ინიციატივისა. სახელმწიფო მხოლოდ მაშინ ჩაერია (და არცთუ დიდი ენთუზიაზმით), როცა ვაჭრებს თანამშროლობის არაკეთილმოსურნე ადგილობრივი ლიდერების, მეკობრეების ან მოქიშპე კომპანიებს დაემუქრნენ. ზოგ ქვეყანაში (განსაკუთრებით ჩინეთსა და ინდოეთში), პირდაპირ დაპირისპირებას არასოდეს ჰქონია ადგილი. სავაჭრო გარიგების მიღწევის მიზნით უფრო ხშირად ევროპელები იმუქრებოდნენ სასურველი სამხედრო ძალის გამოყენებით და ახდენდნენ ძალის დემონსტრირებას. გამონაკლისი იყო აფრიკა, რომლის დამორჩილება 1880-იან წლებამდე ვერ მოხერხდა. ამ დროისათვის იმდენი ევროპული სახელმწიფო ჩაება ტერიტორიის დაპყრობისათვის ბრძოლაში, რომ უპირატესობა პოლიტიკურმა ფაქტორებმა აიღო.

მეორე — ადრეული იმპერიები არსებულ სოციალურ და ეკონომიკურ სტრუქტურას ეყრდნობოდა. დამპყრობლებს გაჰყავდათ მონები და გაჰქონდათ სიმდიდრე, მაგრამ ისინი ხელშეუხებლად ტოვებდნენ წარმოების არსებულ სისტემებს. თავდაპირველად, ევროპელი დამპყრობლებიც ძარცვის ტრადიციულ გზას მისდევდნენ — ინკებისა და აცტეკების იმპერიებიდან გაჰქონდათ ძვირფასი ოქროს ნაკეთობანი, მაგრამ შემდეგ კაპიტალიზმის განვითარებამ და ინდუსტრიალიზაციის პროცესმა ევროპაში ახალი მოთხოვნები წარმოშვა. ქარხნებს ესაჭიროებოდა ნედლეული, ხოლო ქალაქების მზარდ მოსახლეობას — საკვები. ამ საჭიროებების დასაკმაყოფილებლად ევროპელებმა ხელი მიჰყვეს კოლონიების ტრადიციული ეკონომიკის რესტრუქტურირებას. მიწების დიდ ნაწილს იტაცებდნენ და პლანტაციებს აშენებდნენ, კერძო საკუთრებით ანაცვლებდნენ მიწის საკუთრების ეგალიტარულ სისტემას. დაიწყო ახალი, კომერციულად მომგებიანი მოსავლის წარმოება (შაქარი, ბამბა, კაუჩუკი, ყავა); ყიდდნენ მონებს; გარდა ამისა, კოლონიზატორთა დასახლებები გაჩნდა ჩრდილოეთ ამერიკაში, ავსტრალიასა და ახალ ზელანდიაში. ევროპელებს ახალი ბაზრები სჭირდებოდათ თავიანთი მექანიზებული შრომით წარმოებული საქონლის გასასაღებლად, რისთვისაც ისინი კვლავ კოლონიებს მიუბრუნდნენ. ზოგ ადგილას მათ მიზანმიმართულად გაანადგურეს ადგილობრივი ინდუსტრიები (მაგალითად, ინდოეთის ქსოვილების წარმოება), რათა შეექმნათ მოთხოვნა მათ მიერ წარმოებულ საქონელზე. აშშ-ის მსგავს დასახლებულ კოლონიებში ადგილობრივი მოსახლეობა რეზერვაციებში გამოკეტეს ან გაჟლიტეს, რათა ევროპელი ფერმერების მზარდი მოსახლეობისათვის ტერიტორიის გაფართოების საშუალება მიეცათ. განადგურებულ იქნა მმართველობის ტრადიციული სისტემები, ადგილობრივ მმართველებს ჩაენაცვლნენ ევროპელი გუბერნატორები და ადმინისტრატორები, რომლებიც დასავლურ კანონებსა და სასამართლოებს ამკვიდრებდნენ, რეფორმების გასატარებლად და გასამკაცრებლად კი შეიარაღებულ ძალას იყენებდნენ (მაგდოფი, 1982წ.).

დასავლური კოლონიალიზმის მესამე გამორჩეული მახასიათებელი იყო „კულტურული იმპერიალიზმი“ (ჰარისონი, 1984წ.). ადრეული დამპყრობლები, როგორც წესი, სახლდებოდნენ ახალ მიწებზე, ხშირ შემთხვევაში ქორწინდებოდნენ ადგილობრივ მოსახლეობაზე და ითვისებდნენ მათ ტრადიციებსა და ჩვეულებებს. თუმცა, ევროპელები განსხვავებულები იყვნენ. მათ შორისაც იყვნენ მეტ-ნაკლებად რასისტები, მაგრამ ყველა მათგანი ეთნოცენტრიზმით ხასიათდებოდა (იხ. თავი 4). ისინი მიიჩნევდნენ, რომ მათი ენა, რელიგია, ზნეობა და მანერები აღმატებული იყო ნებისმიერი არაევროპულ რელიგიაზე, კულტურასა

და ზნეობაზე და ამიტომ არც ცდილობდნენ მათთან ასიმილაციას. მისიონერული (და შემდგომ უკვე სახელმწიფო) სკოლების მეშვეობით, მცირერიცხოვანი ადგილობრივი ელიტა ევროპული კულტურის დოქტრინის გავლენის ქვეშ ექცეოდა. სხვების შემთხვევაში ეს გამოცდილების საფუძველზე ხდებოდა — მათ სპეციალურად უქმნიდნენ ისეთ სიტუაციებს, რომ რაც შეიძლება ხშირად ეგრძნოთ თავი შერცხვენილად საკუთარი კულტურისა და რასის გამო. ევროპულ კოლონიებში სოციალური მობილობის ზემოთა საფეხურების მიღწევის ერთადერთი გზა იყო მორჩილება და შეზღუდვა თეთრკანიანების მიერ ნაკარნახევი გზით. გარეგნობითა და ქცევით გამოხატული დასავლურობა მოდურობას ნიშნავდა.

პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ ევროპულმა ძალებმა დასუსტება დაიწყეს. მოხდა კოლონიების საკუთრების გადანაწილება და საზღვრების გადანაცვლება გამარჯვებულების საჭიროებების მიხედვით. კომუნისტური რევოლუცია, რომელიც კაპიტალისტური კოლონიალისტური რეჟიმის შემცვლელად მოიაზრებოდა, შთაგონების წყაროდ იქცა არა მხოლოდ კოლონიების ეროვნული ლიდერებისათვის, არამედ შრომითი პარტიებისა და იმ ინტელექტუალებისათვის, რომლებიც ევროპასა და აშშ-ში ცხოვრობდნენ. უფრო მეტიც, აშშ და იაპონია შეჯიბრში ჩაებნენ დიდ ბრიტანეთთან და ევროპასთან. იაპონიამ დაიპყრო მანჯურია და 1937 წლიდან მთელი ჩინეთის დაპყრობის კამპანია წამოიწყო. მიუხედავად იმისა, რომ აშშ ოფიციალურად არასოდეს ყოფილა კოლონიების მესაკუთრე, მან დააარსა პროტექტორატები გუამში, პუერტო-რიკოსა და პანამის არხის ზონაში, ასევე ალიასკასა და ჰავაიზე. ამერიკულმა იმპერიალიზმმა (რომელიც გაბატონებითა და ექსპლუატაციით, მაგრამ არა ფართომასშტაბიანი დასახლებებით ხასიათდება) მილიტარისტული ჩარევისა და ეკონომიკური ინფილტრაციის ფორმა მიიღო, განსაკუთრებით — ლათინური ამერიკის ქვეყნებში და შედარებით ნაკლები ხარისხით — არაბული სამყაროს ნავთობის მწარმოებელ ქვეყნებში. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ აშშ ეკონომიკის ერთპიროვნულ ლიდერად იქცა დასავლეთში. საბჭოთა კავშირმა კი აღმოსავლეთ ევროპაში გაამყარა საკუთარი ჰეგემონია — მან ჩამოაყალიბა პოლიტიკური ბლოკი და სავაჭრო ქსელი. 1949 წლის კომუნისტური რევოლუციის შემდეგ ჩინეთმა საკუთარი გზა აირჩია: საზღვრები ჩაკეტა, ეკონომიკური დახმარება უარყო (1950-იანი წლების შუა პერიოდიდან ჩინეთმა დახმარებაზე უარი თქვა საბჭოთა კავშირისგანაც კი) და მხოლოდ საკუთარი რესურსების გამოყენება გადაწყვიტა. ევროპული კოლონიები ერთმანეთის მიყოლებით იწყებდნენ დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლას და იმარჯვებდნენ კიდეც. ეს პროცესი 1947 წელს ინდოეთმა დაიწყო.

თუმცა, პოლიტიკური დამოუკიდებლობა თავისთავად არ ნიშნავს ეკონომიკურ დამოუკიდებლობას. აშშ-ის პოლიტიკა ეროვნული მოძრაობებისა და ახალი დამოუკიდებელი ქვეყნებისადმი მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული იმაზე, უნდოდათ თუ არა ამ ქვეყნებს კაპიტალისტურ სისტემაში დარჩენა (სწორედ ამის მსგავსად, საბჭოთა პოლიტიკა ითვალისწინებდა ახლად აღმოცენებული ქვეყნების სურვილს საბჭოთა კავშირის გავლენის სფეროში დარჩენასთან დაკავშირებით). აშშ-ის დახმარება დამოუკიდებელი ქვეყნებისადმი მიზნად ისახავდა მსოფლიოში უსაფრთხოებისა და მომგებიანობის გაძლიერებას მულტინაციონალური კორპორაციების მუშაობისათვის. მარკეტინგმა და რეკლამამ, რომელსაც აძლიერებდა დასავლური გასართობი ბიზნესი, გზა გაუკვალა დასავლურ საქონელს, დაწყებული კოკა-კოლათი და ჯინსებით, დამთავრებული ტრაქტორებითა და ტანკებით (იხ. ჩანართი გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები).

მოკლედ რომ ვთქვათ, დასავლურმა კოლონიალიზმმა და იმპერიალიზმმა შექმნა გლობალური ეკონომიკა, რომლისთვისაც თავის არიდება, ფაქტობრივად, შეუძლებელი გახდა ახალი ქვეყნებისათვის. ერთ დროს თვითკმარი საზოგადოებები ევროპული ძალაუფლების დანამატებად, ნედლეულის ექსპორტიორებად და წარმოებული პროდუქციის მომხმარებლებად გადაიქცნენ. დამკვიდრდა შრომის გლობალური დაყოფა, რომელიც დღესაც მოქმედებს.

დამოუკიდებლობას ყოფილი კოლონიებისათვის არც ეკონომიკური დამოუკიდებლობა მოუტანია და არც პოლიტიკური სტაბილურობა. მათ შორის ძალზე მცირეა იმათი რიცხვი, რომელსაც შეიძლება „ერი“ ეწოდოს: ხალხი საერთო ისტორიითა და კულტურით. ეს განსაკუთრებით თვალსაჩინოა აფრიკაში, სადაც არსებული სახელმწიფოების საზღვრები კოლონიალურ პერიოდში დადგინდა. კოლონიზატორებმა ვერ გაითვალისწინეს ადამიანებისა და რესურსების გადანაწილების ფაქტორი. ზოგ ქვეყანაში მიმდინარეობს სამოქალაქო ომი, რაც გამოწვეულია სხვადასხვა ეკონომიკური სისტემის გაერთიანებით. სუდანის კოლონიზაციისას ბრიტანელებმა არა მარტო ერთად შეყარეს ორი ერთმანეთისაგან განსხვავებული ერი, არამედ ხელი შეუწვევეს მათ დაშორებასა და დაპირისპირებას იმით, რომ მხარი დაუჭირეს ქრისტიანი მისიონერების საქმიანობას სამხრეთში, მაშინ როდესაც ჩრდილოეთში ძალას იკრებდა ისლამი. თითქმის ყველა აფრიკულ სახელმწიფოს დაძაბული ურთიერთობა აქვს თავის მეზობელთან, რაც, ნაწილობრივ, გამოწვეულია მწირი რესურსებისათვის ბრძოლით, ხოლო, ნაწილობრივ, ხელოვნურად დაწესებული საზღვრებით, რომელიც ორად ყოფს ერთ ტომს ან კულტურულ ჯგუფს. ზოგი აფრიკული ქვეყანა, მაგალითად, მალი, მთლიანად ხმელეთითაა შემოსაზღვრული, რადგან კოლონიალისტურ ხელისუფლებას სურდა ქვეყნის შიდა ნაწილის გამოცალკევება სანაპირო ზოლისაგან. ხელისუფლების სათავეში მოსახვედრად მეზობელი ბევრი სხვადასხვა ძალა, თანამედროვე ეკონომიკური სისტემის მართვისათვის საჭირო პროფესიონალი კადრი და კაპიტალის ნაკლებობა აფრიკული ქვეყნების მთავრობებს სულ უფრო და უფრო ასუსტებს. ურბანული, ნახევრად დასავლური ცხოვრების მაცდური წესი კიდევ უფრო უთხრის ძირს ტრადიციულ სოციალურ ორგანიზაციებს და მმართველობას.

გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები

ცივი ომის შედეგები

ბასულ საუკუნეში ყველაზე პოზიტიური ახალი ამბავი გახლდათ ცივი ომის დასასრული, რომელიც საბჭოთა კავშირის დაშლას დაემთხვა. 1945 წლის 6 აგვისტოდან მოყოლებული მსოფლიო გამუდმებით ბირთვული კატასტროფის შიშის ქვეშ ცხოვრობდა. ამ დღეს აშშ-მა პირველი ატომური ბომბი ჩამოაგდო იაპონიაში, ქალაქ ჰიროსიმაში. შემდგომი ოთხი ათწლეულის განმავლობაში კომუნისტურ (განსაკუთრებით საბჭოთა კავშირისა და ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის სათავეებში მყოფ) და კაპიტალისტურ ძალებს შორის კონფლიქტი მიმდინარეობდა. ამ კონფლიქტის დასასრული ნამდვილად ღირდა ზეიმად.

თუმცა, ძველ კონფლიქტებს გრძელვადიანი შედეგები აქვთ ხოლმე. ოთხ ათწლეულზე მეტი ხნის განმავლობაში კომუნისტური ქვეყნები და მათი მოკავშირეები ბირთვული იარაღის არსენალს ჰგავდნენ. ასეთივე შთაბეჭდილებას ტოვებდნენ კაპიტალისტური დემოკრატიული ქვეყნებიც. ცივი ომის დასრულებამ ბოლო მოუღო ამ იარაღის მესამე მსოფლიო ომში აფეთქების საფრთხეს. მაგრამ ამ კარგმა ახალმა ამბავმა საფუძველი ჩაუყარა ცუდ ახალ ამბავს — ახლა უკვე ეს ბირთვული იარაღი შეიძლება თავისუფ-

ფალი ვაჭრობის გზით იოლად აღმოჩენილიყო იმის ხელში, ვინც ყველაზე მეტს გადაიხდიდა. გლობალური ცივი ომის დასასრულმა ცხელ წერტილებში იარაღის გამოყენების შემთხვევების გახშირება გამოიწვია. ბედის ირონიით, როგორც აშშ, ასევე საბჭოთა კავშირი ცდილობდნენ, არ გაემწვავებინათ ადგილობრივი ომები. ორივე მხარეს ჰყავდა საკუთარი კლიენტები, რომლებსაც იარაღით ამარაგებდა, მაგრამ, ამავე დროს, ორივე მათგანი ცდილობდა მათ შეზღუდვას. 1989 წლის შემდეგ ეს შეზღუდვა შემცირდა. 1990-1991 წლების სპარსეთის ყურის ომი სწორედ ასეთი შეზღუდვების შედეგად დაწყებული ერთ-ერთი ადგილობრივი ომი იყო.

1970 წლიდან ცივი ომის დასასრულამდე შუა აღმოსავლეთში შეიტანეს 168 მილიარდი დოლარის ღირებულების ტრადიციული (არა ბირთვული) იარაღი, აფრიკაში — 65 მილიარდი დოლარის ღირებულებისა, სამხრეთ აფრიკაში — 50 მილიარდი დოლარის, შორეულ აღმოსავლეთში — 61 მილიარდი დოლარის, ლათინური ამერიკის ქვეყნებში კი — 44 მილიარდი დოლარისა (გლობალური მთავრობის დაწყება, 1995წ.). ყოველივე ამის შედეგად მსოფლიო „კბილებამდე შეიარაღდა“. ცივი ომის დროს დაახლოებით 50 მილიონი ადამიანი დაიღუპა მცირე მასშტაბის ადგილობრივ ომებში, ძირითადად, სწორედ მცირე კალიბრის, მასობრივი წარმოების იარაღით, რომლითაც ორი დაპირისპირებული ქვეყანა და მათი მომხრეები ამარაგებდნენ მებრძოლებს. (კიგანი, 1993წ.). ზესახელმწიფოების მიერ მიწოდებული იარაღი ასევე ხელს უწყობდა სამხედრო დიქტატურის ბატონობას მსოფლიოს დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში, განსაკუთრებით, აფრიკის ქვეყნებში. მძიმედ შეიარაღებულ ღარიბ ქვეყნებში გამათავისუფლებელ მოძრაობებს თავისუფლების ნაცვლად რეპრესია მოჰქონდა შედეგად, ხოლო ეკონომიკური კეთილდღეობის ნაცვლად — უკიდურესი სიღატაკე.

ცივი ომის დასრულებამ ვერ შეაჩერა იარაღის შეჯიბრი ან ბირთვული იარაღის გავრცელება. პირიქით — ახალი, პოტენციურად უფრო საშიში კონკურენცია ფეხს ნელ-ნელა იკიდებს (Commission o Global Governance, 1995). მოპოვებული მონაცემებით, დაახლოებით 150 კგ. პლუტონიუმი, რომლისგანაც შეიძლება გაკეთდეს 50 ატომური ბომბი ელოდება ყველაზე კარგი ფასის გადამხდელს ევროპის შავ ბაზარზე (კროზიერი, 1994წ.). ახლა შესაძლებელია ყოფილი საბჭოთა კავშირის ბირთვული სფეროს მეცნიერების დაქირავება. ბირთვული იარაღის არსენალის დაგროვებას სხვა ქვეყნებიც, კერძოდ, ჩრდილოეთ კორეა და ერაყიც ცდილობენ. საქმეში ჩართულია მასობრივი განადგურების ინსტრუმენტები, ქიმიური და ბიოლოგიური იარაღების ჩათვლით. იგივე იარაღი ახლა უკვე ნარკოსინდიკატებს, ორგანიზებულ დანაშაულს და ტერორისტულ დაჯგუფებებსაც სწვდება.

ცივი ომის დროს იარაღით ვაჭრობა რაციონალიზებული იყო პოლიტიკური საფუძვლებით. დღეს მას უკვე მოგების სურვილი მართავს. ცივი ომის ლოგიკის ერთ-ერთი ნაწილიდან გამომდინარე, აშშ და საბჭოთა კავშირი აშენებდნენ მასიურ სამხედრო-ინდუსტრიულ კომპლექსებს, სადაც მილიონობით ადამიანი მუშაობდა. არც რუსეთს და არც აშშ-ს არ შესწევთ ძალა, წინ აღუდგნენ ამ პროცესებს. საბჭოთა კავშირის მიერ გამოშვებული მანქანები, ტელევიზორები, საოჯახო მონწყობილობა და მსგავსი პროდუქტი, ცუდი ხარისხით იყო ცნობილი. რუსეთს (და საბჭოთა კავშირის დანარჩენ რესპუბლიკებს) არ შეუძლიათ აწარმოონ ისეთი სამომხმარებლო საქონელი, რომელიც კონკურენტუნარიანი იქნება გლობალურ ბაზარზე. აქედან გამომდინარე, იარაღი არის ის ერთადერთი პროდუქტი, რომელიც შეიძლება რუსეთმა გაყიდოს (ხრიპუნოვი, 1994წ.). ცხადია, ბევრი ანალიტიკოსი მიიჩნევს, რომ რუსეთი „გამოცოცხლებულ ეკონომიკას“ იარაღით ვაჭრობას უნდა უმაღლოდეს. გასაკვირი არაა, რომ რუსეთი აგრესიულად უკეთებს რეკლამას საკუთარ იარაღს და ეძებს ახალ მყიდველებს ახალ რეგიონებში, ასაღებს თავისთვის გადანახულ ტექნოლოგიურ შედეგებს და ხანდახან ბარტერულ გარიგებებსაც დებს (მაგალითად, რუსეთმა მალაიზიას მიჰყიდა 18 MiG-29 ტიპის იარაღი, რომელმაც პალმის ზეთით გადაიხადა იარაღის საფასურის ნაწილში). რუსეთი მარტო არ არის. მუხედავად საბჭოთა კავშირის დაშლისა და ფედერალური ბიუჯეტის შემცირებისა, აშშ-ის მიერ სამხედრო სფეროში დახარჯული თანხა იგივეა, რაც ცივი ომის დროს იყო. აშშ-ზე მსოფლიოში იარაღის ექსპორტის წილის ნახევარი მოდის. იარაღი, ძირითადად, განვითარებულ ქვეყნებში შედის (Commission of Global Governance, 1995). ხშირად უყურადღებოდ დატოვებული მსუბუქი იარაღით ვაჭრობა კანონიერი (და არაკანონიერი) ვაჭრობის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწილია. ავტომატურმა

იარაღმა კიდევ უფრო გაამწვავა აშშ-ის ქალაქების ქუჩებში გაჩაღებული ომი ნარკომოვაჭრებს შორის, ისევე როგორც ავღანეთში, სუდანსა და ყოფილ იუგოსლავიაში — სამოქალაქო ომები (კარპი, 1994წ.).

ადგილობრივი ომების დასრულება შეიძლება უფრო რთული აღმოჩნდა, ვიდრე ცივი ომისათვის ბოლოს მოღება. ბოლოს და ბოლოს, ადგილობრივ ომებს უთვალავი შედეგი მოჰყვება. ადგილობრივ ომებში ჩარევამ ჯერჯერობით სათანადო შედეგი ვერ გამოიღო. ბედის ირონიით, მსოფლიოს ყველაზე დიდი სამხედრო რისკის — ცივი ომის — საფრთხის მოსპობის შედეგად არსებობს ახალი საფრთხე, რომ ბირთვული იარაღი შესაძლებელია იმ ადგილებში გავრცელდეს, სადაც ადგილობრივი ომები მიმდინარეობს.

განვითარებისა და დაბრუნების ახსნა

თუ დააკვირდებით განვითარების რუკას (მაგალითად, ისეთს, როგორიც 17.1 სქემაზეა მოცემული), დაინახავთ, რომ ღარიბი ქვეყნების უმეტესობა მდებარეობს ტროპიკებში, სადაც გვალვასა და შეუბრალებელ სიცხეს წყალდიდობები და ხანგრძლივი წვიმა ენაცვლება. ტროპიკები შესანიშნავი ნიადაგია მწერების, სოკოების, ბაქტერიებისა და ადამიანის ჯანმრთელობისთვის საშიში დაავადებების გასამრავლებლად. სწორედ ამიტომ სამხრეთ ნახევარსფეროს ქვეყნები ნელა ვითარდება. მაგრამ სოციოლოგი პიტერ ვორსლი (1984წ.) ამ მოსაზრებას სისულელედ მიიჩნევს. ძველი სამყაროს უდიდესი ცივილიზაციები — ეგვიპტე, შუამდინარეთი, ინდოეთის დაბლობი, მაიას ტომი და ჩინეთის იმპერიები, ისევე როგორც მალის სამეფო — ეკვატორის ახლოს იყო განლაგებული. როდესაც ევროპელებმა ამ მხარეს დაიწყეს მოგზაურობა, ისინი ხშირად აწყდებოდნენ ძველი ცივილიზაციის ნაშთებს.

მათი განვითარების დაბალი დონე დღეს არაბუნებრივი, სოციალური მდგომარეობაა, რომელიც ისტორიის პროდუქტია. ეს არ არის პასიური მდგომარეობა, არამედ გაცნობიერებული მოქმედების შედეგი — შედეგი იმისა, რაც ერთმა ხალხმა მეორეს გაუკეთა (ვორსლი, 1984წ. გვ. 3)

თუ გარკვეულმა მოქმედებამ გამოიწვია გლობალური უთანასწორობა, ახლა როგორი მოქმედებალაა საჭირო, რომ განვითარებადი ქვეყნები სხვებს დაენიონ? რა მოქმედებები ან სტრუქტურები აბრკოლებს განვითარებას?

მოდეზნიზაციის თეორია: ჯეიტუხა და ფენქციონალური ინტეგრაცია

1950-იან წლებში სოციოლოგებსა და ეკონომისტებს შორის დიდი პოპულარობით სარგებლობდა მოდეზნიზაციის თეორია ანუ მოსაზრება იმის შესახებ, რომ, სავარაუდოდ, ღარიბი ქვეყნების უმეტესობაში მოხდებოდა ინდუსტრიული რევოლუცია ინგლისისა და

ეკონომიკის ჯგუფები

ამ რუკაზე ეკონომიკა კლასიფიცირდება შემოსავლის მიხედვით, ისევე, როგორც ქვემოთ მოცემულ ცხრილებში. დაბალშემოსავლიანი ეკონომიკაა ის, რომელსაც ერთ სულ მოსახლეზე 695 \$-ზე ნაკლები ჰქონდა 1993 წ-ს; საშუალო შემოსავლიანია 696-დან 8625 \$-მდე; მაღალშემოსავლიანია — 8626 \$-ზე მეტი.

სქემა 17.1. განვითარების მსოფლიო რუკა. მსოფლიოს მაღალშემოსავლიანი ქვეყნები მდებარეობს ჩრ. და დას. ჰემისფეროებში (გარდა ევროპული ქვეყნებისა, ავსტრალიისა, ახალი ზელანდიისა და იაპონიისა). მიუხედავად ამისა, განვითარების „გეოგრაფიული თეორია“ ზედმეტად გამარტივებულია. (მიაქციეთ ყურადღება, რომ პორტუგალია არის ერთადერთი საშუალოშემოსავლიანი ქვეყანა დასავლეთ ევროპაში).

წყარო: „მსოფლიო ბანკი“, მოხსენება მსოფლიოს განვითარების შესახებ, 1995 წ. (ოქსფორდის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ნიუ-იორკი, 1995 წ.)

აშშ-ს მსგავსად. უბრალოდ არსებობდა მხოლოდ ორი კითხვა: როდის? და როგორ? განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა აღმასვლისთვის საჭირო სოციალურ და კულტურულ პირობებს (როსტოვი, 1952წ. 1990წ.). ფიქრობდნენ, რომ ღარიბ ქვეყნებს აკლდათ განვითარებისათვის საჭირო უმნიშვნელოვანესი წინაპირობები — მაგალითად, კულტურული თვისებები, როგორიცაა თვითდისციპლინა, ფულის დაზოგვა და დაუღალავი შრომა. ამ დისციპლინებს ვებერი პროტესტანტულ რეფორმაციას მიაწერდა და მათ დამსახურებადაც თვლიდა ევროპასა და აშშ-ში კაპიტალიზმის განვითარებას (იხ. თავები 1 და 15). ღარიბ ქვეყნებში ასევე აკლდათ ფუნქციური ინტეგრაცია, შრომის განაწილებისა და ორგანიზების უნარის ჩათვლით, რომლებიც, ემილ დურკჰაიმის აზრით, ორგანულ სოლიდარობასთან ერთად ჩამოყალიბდა (იხ. თავი 1). რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, ღარიბ

ქვეყნებს არ გააჩნდათ წარმოების ტექნოლოგიური და მატერიალური საშუალებები და კაპიტალისტური ურთიერთობები, რომლებზეც კარლ მარქსი ამახვილებდა ყურადღებას.

ვ. ვ. როსტოვი (1990წ.) მოდერნიზაციის თეორიასთან მიმართებაში გამოყოფს ეკონომიკური ზრდის ხუთ სხვადასხვა სტადიას:

პირველი სტადია. ტრადიციული საზოგადოება. ამგვარ საზოგადოებებში წარმოება და ტექნოლოგიები, ძირითადად, წინამეცნიერულია. ადამიანები არიან ფატალისტები და სწამთ, რომ მათ შვილიშვილებსაც სწორედ ის არჩევანი ექნებათ, რაც მათ აქვთ.

მეორე სტადია. წარმატების წინაპირობები. როსტოვის აზრით, ყველაზე მნიშვნელოვანი წინაპირობაა რწმენა იმისა, რომ ეკონომიკური პროგრესი არათუ შესაძლებელია, არამედ აუცილებელიცაა ეროვნული ღირსების, ადამიანის ბედნიერებისა და საერთო კეთილდღეობისათვის. დასავლეთ ევროპაში გადამწყვეტ მოვლენად იქცა მე-17 და მე-18 საუკუნეებში ნიუტონის თეორიის აღმოცენება, რომლის მიხედვითაც შესაძლებელია ფიზიკური სამყაროს შეცნობა სამეცნიერო მეთოდების გამოყენებით და ფიზიკური გარემომცველი სამყაროს პროგნოზირება და მანიპულირება ადამიანების საკეთილდღეოდ (არადასავლურ სამყაროში ეს შეხედულება დასავლეთიდან შევიდა, რამაც შეაფერხა, მაგრამ ვერ შეცვალა ტრადიციული რწმენები და პრაქტიკა). არანაკლებ მნიშვნელოვანია ახალი ყაი-

დის მენარმეების გამოჩენა, განუზრგვლად იმისა, თუ სად მუშაობენ ისინი — სახელმწიფო თუ კერძო სექტორებში. ამ მენარმეებს შეუძლიათ მოახდინონ კაპიტალის მობილიზება და არც რისკისა ეშინიათ. იზრდება ინვესტიციები, განსაკუთრებით ტრანსპორტის, კომუნიკაციებისა და ექსპორტირებული ნედლეულის მხრივ, იზრდება ვაჭრობა, იხსნება ბანკები და სხვა ისეთი ინსტიტუტები, რომელთა ფუნქციაცაა კაპიტალის მართვა; ასევე, იხსნება და ვითარდება თანამედროვე ქარხანა-ფაბრიკები.

მესამე სტადია. *წარმატება.* მრეწველობა სწრაფად იზრდება და მასთან ერთად იზრდება მოთხოვნა ქარხნის მუშებსა და დამხმარე პერსონალზე. ფართოდება ქალაქები, ხდება სოფლის მეურნეობის კომერციალიზაცია, რომელიც არა მარტო გაცილებით მეტ დროს აძლევს ადამიანებს მრეწველობისათვის, არამედ უშვებს დიდი რაოდენობით პროდუქციას, რაც გაცილებით მეტ მუშახელს მოითხოვს და, შესაბამისად, დღითი დღე იმატებს სამუშაო ადგილების რაოდენობა.

მეოთხე სტადია. *გზა მომწიფებისკენ.* ზრდა მეტ-ნაკლებად სტაბილურია, ქვეყანა თავის ნიშას იკავებს მსოფლიო ეკონომიკაში და ამ დროს შესაძლებელია მოხდეს გადასვლა მძიმე მრეწველობიდან (მაგალითად, ფოლადის წარმოება) მაღალი კლასის ტექნოლოგიების წარმოებაზე (მაგალითად, ელექტროსაქონელი და ქიმიური ნივთიერებები).

მეხუთე სტადია. *მასობრივი მოხმარების ეპოქა.* ხდება გადანაცვლება ხანგრძლივი სარგებლობის საქონლის წარმოებიდან სამომხმარებლო საქონლის წარმოებაზე. შემოსავალი ერთ სულ მოსახლეზე იმდენად მაღალია, რომ მოსახლეობის უმეტეს ნაწილს ხელი მიუწვდება საკვებზე, ტანსაცმელსა და საცხოვრებელზე. უფრო მეტი ადამიანი როგორც კვალიფიციური მუშახელი მუშაობს ქალაქებში ან მათ ახლოს ოფისებში ან ქარხნებში. გარდა იმისა, რომ საზოგადოებას შეუძლია დააკმაყოფილოს მომხმარებლის საჭიროება, ის უფრო მეტ ყურადღებას უთმობს სოციალურ კეთილდღეობას და მის უზრუნველყოფას. შეერთებული შტატები და დასავლეთ ევროპა სწორედ ამ სტადიაში იმყოფებიან. იგივე შეიძლება ითქვას იაპონიაზეც, თუმცა ის შედარებით დაბალ დონეზეა.

ყველაზე დიდი წვლილი, რაც ალბათ მოდერნიზაციის თეორიას მიუძღვის, არის მისი აქცენტი **კულტურაზე**, იმ იდეებსა და დამოკიდებულებაზე, რომელიც ხელს უწყობს ფულადი დანაზოგების, ინვესტიციებისა და ეკონომიკური სიახლეების დანერგვის ნახალისებას (იხ. აიზენშტადტი, 1973წ. ინკლისი, 1983წ.). თეორიის მეორე სიძლიერეა ყურადღების გამახვილება **ფუნქციურ ინტეგრაციაზე**. ამ თეორიის მიხედვით, განვითარებისათვის საჭიროა საზოგადოების სხვადასხვა ელემენტების ერთობლივი მუშაობა. ზოგმა ქვეყანამ უარყო სოფლის მეურნეობის განვითარება და მხოლოდ ინდუსტრიის განვითარება დაისახა მიზნად, რასაც დამანგრეველი შედეგები მოჰყვა. ქვეყნების ნაწილმა ჯეროვანი ყურადღება არ მიაქცია ფიზიკური ინფრასტრუქტურის განვითარებას (გზები, რკინიგზები, ტელეკომუნიკაციები და ამ სფეროებთან დაკავშირებული სარეაბილიტაციო სერვისები).

1950-იან და 1960-იან წლებში, ღარიბი ქვეყნებისკენ მიმართული პოლიტიკა, ძირითადად, მოდერნიზაციის თეორიას ეფუძნება (ისევე როგორც პოლიტიკური საკითხების გათვალისწინებას). საერთო ჰიპოთეზის მიხედვით, სიღარიბის დაძლევის გზა გადიოდა დასავლური სტილის ეკონომიკურ და სოციალურ განვითარებაზე. ღარიბი ქვეყნების

დახმარება გამოიხატებოდა კაშხლების და გზების მშენებლობაში, ტრაქტორებისა და სასუქი ნივთიერებების მიწოდებაში სოფლის მეურნეობის ნაყოფიერების ზრდის მიზნით, სკოლების მშენებლობით და სტიპენდიების უზრუნველყოფით დასავლურ უნივერსიტეტებში სწავლისთვის და იმ ზომების მიღებაში, რაც დაეხმარებოდა ამ ქვეყნებს ადგილი დაემკვირებინათ თანამედროვე სამყაროში. ამ ყველაფერს საფუძველად ედო მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ ყველა ღარიბ ქვეყანას უნდა გაეცლო ის გზა, რაც თავის დროზე დიდმა ბრიტანეთმა და შეერთებულმა შტატებმა გაიარა.

მოდერნიზაციის თეორია გარკვეულ წარმატებებს ითვლის. ცხადია, რომ აზიის “პატარა ვეფხეებმა” — სამხრეთ კორეამ, ტაივანმა, ჰონგ კონგმა და სინგაპურმა, მოახერხეს გზის გაკვალვა. მაგრამ ინდოეთმა, ტაილანდმა და მალაიზიამ – ვერა. მოსალოდნელმა და დაგეგმილმა მოდერნიზაციამ ვერ გაამართლა ღარიბი ქვეყნების უმეტესობაში. ამ წარუმატებლობის ერთ-ერთი ახსნაა დამოკიდებულების თეორია.

დამოკიდებულების თეორია: ძალაუფლების ხოცი

მოდერნიზაციის თეორია აზვიადებდა იმ როლს, რომელიც კოლონიალურმა (და იმპერიულმა) ძალაუფლებამ ითამაშა გლობალური უთანასწორობის დამკვიდრებასა და შენარჩუნებაში. ამერიკელი ანდრე გუნდერ ფრანკი (1967წ. 1980წ.), რომელმაც მისი კარიერის უმეტესი ნაწილი ლათინურ ამერიკაში გაატარა, ერთ-ერთი პირველი იყო, რომელმაც ყურადღება მიაქცია არათანაბარი ძალაუფლების საკითხებს. მის მიერ შემუშავებული **დამოკიდებულების თეორიის** მიხედვით, მესამე სამყაროს ქვეყნების წარუმატებლობა განპირობებულია იმ ფაქტით, რომ ისინი დამოკიდებულები არიან უკვე განვითარებულ ქვეყნებზე. ამ თეორიის მიხედვით, როდესაც მდიდარი ქვეყნები ღარიბი ქვეყნებისგან ყიდულობენ ნედლეულს, აშენებენ ფაბრიკებს, ქირობენ ღარიბ მოქალაქეებს და დახმარებას უწევენ მათ მთავრობებს, უფრო ზიანი მოაქვთ ქვეყნებისთვის, ვიდრე – სარგებელი.

დამოკიდებულების თეორია უფრო მეტად ეხება ლათინური ამერიკის ნელი ტემპით ზრდას, ვიდრე აფრიკის უმოქმედობას განვითარების თვალსაზრისით ან აზიის ქვეყნების ნაწილის წარმატებულ განვითარებას. მაგალითად, ჩილეს, ბრაზილიასა და არგენტინას აქვთ საკმარისი რესურსები. მე-20 საუკუნის დასაწყისში ეს სამი ქვეყანა შედარებით კარგ მდგომარეობაში იყო. არგენტინა მსოფლიოს უმდიდრესი ქვეყნების ათეულში შედიოდა (ვაისმანი, 1987). უფრო მეტიც, ისინი იღებდნენ ინვესტიციებს აშშ-ისა და მსოფლიოს სხვა განვითარებული ქვეყნებიდან. მაგრამ ყველა მათგანმა დაკარგა ეკონომიკური პოზიციები სხვა, მათზე მეტად განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით. არც ერთ მათგანში არ განვითარებულა ძლიერი, თანამედროვე ინდუსტრიული სექტორი დაცული, კაპიტალისტური საშუალო ფენით. გარდა ამისა, ყველა მათგანი პოლიტიკურად არასტაბილურია და სხვადასხვა დროს ქვეყნის სათავეში ავტორიტარული რეჟიმი იდგა.

ამგვარად, დაბალგანვითარებული ქვეყნების პოლიტიკური ლიდერების ერთ-ერთი პრობლემა ისაა, რომ ისინი არ არიან ავტონომიურები და მდიდარ „მეკავშირეებზე“ არიან დამოკიდებულები. ამ ქვეყნების ლიდერები შეიძლება დიქტატორები იყვნენ საკუთარ ხალხთან, მაგრამ, როცა საქმე „მფარველ“ ქვეყნებსა და ორგანიზაციებს ეხება, ისინი თავად ემორჩილებიან დიქტატს. აშშ და სხვა განვითარებული ქვეყნები ამორჩევის

პრიციპზე დაყრდნობით უწევნ დახმარებას ქვეყნებს, რომლებსაც ისინი მეგობრებად თვლიან. ნაწილობრივ პოლიტიკური მიზნებიდან გამომდინარე, აშშ ხშირად ეხმარება დიქტატორებს, როგორც ეს მოხდა ნიკარაგუასა (ანასტაზიო სიმონზა) და ფილიპინების შემთხვევაში (ფერდინანდ მარკოსი). ანალოგიურად, მსხვილი კორპორაციებიც მხოლოდ იმ ქვეყნებში ახორციელებენ ინვესტიციებს, რომლებსაც მეგობრებად მიიჩნევენ. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ პოლიტიკურ ლიდერებს ყურადღება უნდა მიექციათ უცხოელებისათვის, რომლებიც დახმარებას უწევდნენ მათ ან ბიზნესს აწარმოებდნენ მათ ქვეყანაში; უყურადღებოდ არ უნდა დაეტოვებინათ არც საკუთარი მოსახლეობის მოთხოვნები და საჭიროებები. მეტ-ნაკლები ხარისხით, ქვეყნის ლიდერები ხდებიან მსოფლიოს ეკონომიკის აგენტები და მათი მთავარი მიზანი ქვეყნის სამუშაო ძალის შენარჩუნებაა. ყველა ლიდერის ძალაუფლება დამოკიდებულია დამხმარე მდიდარ ქვეყნებთან ალიანსსა და საერთაშორისო კორპორაციებთან თანამშრომლობაზე. შედეგად დემოკრატიული პროცესები ხშირად ფერხდება.

მსგავსი მიზეზებიდან გამომდინარე, დამოკიდებული განვითარება ხშირად ნელი ტემპით მიმდინარეობდა და ხელს უშლიდა მძლავრი, ავტონომიური საშუალო ფენის ჩამოყალიბებას, რაც განვითარებისა და დემოკრატიის წინაპირობაა (იხ. თავი 16). ადგილობრივი ბიზნესელიტის წარმომადგენლები დამოკიდებულები ხდებოდნენ საკუთარ (ხშირად კორუმპირებულ) ხელისუფლებაზე. მაგალითად, ხელისუფლებას შეეძლო ქრთამის ან მოგებიდან წილის სანაცვლოდ ნება დაერთო კონკრეტული ბიზნესმენისათვის ყოფილიყო ავტომობილების ერთადერთი იმპორტიორი ქვეყანაში. ამ შემთხვევებში იმპორტიორს შეეძლო მაღალი მოგება ენახა საკუთარ ქვეყანაში მსხვილი ინვესტიციების განხორციელების გარეშეც კი. ბიზნესმენების ნაწილი შუამავალი ან აგენტი ხდებოდა ხელისუფლებასა და მსხვილ კორპორაციებს შორის. საკუთარი საქმიანობის წამოწყებისა და უცხოური კომპანიებისათვის კონკურენციის გაწევის ნაცვლად, ისინი თანამშრომლობდნენ ამ კომპანიებთან, ყიდდნენ მათ პროდუქტს ან მართავდნენ მათ ფაბრიკებსა და ქარხნებს. უფრო მეტიც — ისინი საკუთარი ცხოვრების წესით ბაძავდნენ უცხოურ ელიტას და ამით ხელს უშლიდნენ საკუთარ ქვეყნებში პოტენციურ ინვესტირებებს. საუკეთესო განათლების მქონე და ამბიციური მოქალაქეები ხშირად გადადიოდნენ ლონდონში, ნიუ-იორკში და სხვა დასავლურ ქალაქებში საცხოვრებლად.

უცხოური დახმარებაც კი, რომელიც, რასაკვირველია, გარკვეულწილად ეხმარება ქვეყნებს, შეიძლება პრობლემად გადაიქცეს იმ შემთხვევაში, თუ კონკრეტული ქვეყანა ხანგრძლივად სარგებლობს ამგვარი დახმარებით. უცხოურმა ტექნოლოგიებმა შეიძლება მწყობრიდან გამოიყვანოს ადგილობრივი ეკონომიკა — დამოკიდებული გახადოს ის ექსპორტირებულ საქონელსა და უცხოელ სპეციალისტებზე. აშშ-ის დახმარებით სხვა ქვეყანაში აშენებული ფეხსაცმლის ფაბრიკა ქმნის ახალ სამუშაო ადგილებს, მაგრამ შემოსავლის გარეშე ტოვებს ფეხსაცმლის ადგილობრივ მწარმოებლებს. თუ ფაბრიკაში მწყობრიდან გამოვიდა რომელიმე მონეობილობა, მფლობელი იძულებული ხდება, აშშ-ში შეიძინოს ძვირადღირებული ნაწილები. ხშირად დახმარების მიმღებ ქვეყანაში არ მოიძებნება უცხოური დანადგარების სპეციალისტი და ამიტომ საჭირო ხდება უცხოელი სპეციალისტების ჩამოყვანა. დამატებით პრობლემას ქმნის ისიც, რომ ხშირ შემთხვევაში დახმარებას სესხის სახე აქვს და თუ ქვეყნის განვითარება გეგმის მიხედვით არ წარიმართა, ქვეყანას შეიძლება პრობლემები შეექმნას სესხის გადახდასთან დაკავშირებით. შედარებით მდიდარი ქვეყნები ხშირად შუამდგომლობდნენ ბანკებთან, რათა მათ უფრო

მეტი სესხი გამოუყონ ღარიბ ქვეყნებს, რამაც დღეს მიმდინარე სესხების საერთაშორისო კრიზისი გამოიწვია.

პიტერ ევანსის მიერ ჩატარებული ბრაზილიის კვლევა დამოკიდებული განვითარების კლასიკურ კვლევადაა აღიარებული (1979წ.). 1970-იან წლებში ბრაზილიას ეკონომიკურ სასწაულს უწოდებდნენ. ამ ქვეყანამ შეძლო ყავის ერთი დიდი პლანტაციიდან მსოფლიო კლასის ინდუსტრიულ სახელმწიფოდ ქცეულიყო. ქალაქში მცხოვრები ელიტარული წრეების გარკვეულმა ნაწილმა ისარგებლა სწრაფი ინდუსტრიალიზაციით, ისევე როგორც სოფლებში მცხოვრებმა მიწების მეპატრონეებმა, რომლებიც წარმოებულ ყავასა და ბანანს აშშ-ში ყიდდნენ. თუმცა, ბრაზილიის მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა ვერ ისარგებლა ამ სიტუაციით. ბრაზილიის სწრაფი, მაგრამ არათანაბარი განვითარება, ძირითადად, გამოიწვია ხელისუფლების მსხვილ საერთაშორისო კორპორაციებთან პარტნიორობამ. უცხოური ინვესტიციების მოზიდვისა და შენარჩუნების მიზნით საჭიროა, რომ ქვეყანა იყოს კეთილგანწყობილი და დამოკიდებული. ავტორიტარულ მთავრობებს შეუძლიათ უზრუნველყონ მსხვილი მულტინაციონალური კორპორაციები მათთვის სასურველი პირობებით.

ამგვარი კორპორაციები, უპირველეს ყოვლისა, პოლიტიკურ სტაბილურობას ეძებენ. მთავრობამ უნდა მოახდინოს იმის დემონსტრირება, რომ კონტროლის სადავეები მის ხელშია და უცხოური ბიზნესისთვის არ არსებობს რადიკალური პოლიტიკური მოძრაობების ან შეიარაღებული ნაციონალური დაჯგუფებებისგან გამონეული საფრთხე. ბრაზილიაში 1960-იანი წლების ბოლოს მოსულმა სამხედრო ხელისუფლებამ შეძლო ამგვარი გარანტიების მიცემა კორპორაციებისათვის. მულტინაციონალურ კორპორაციებს ასევე ესაჭიროებათ იაფი და მორჩილი მუშახელი, რომლის უზრუნველყოფაც იოლად შეძლო ბრაზილიის ხელისუფლებამ. მესამე, რაც ასევე მნიშვნელოვანია ამგვარი კორპორაციებისთვის, არის განვითარებული ინფრასტრუქტურა (ტრანსპორტი, კომუნიკაციები, ენერგომომარაგება, ნედლეულზე ხელმისაწვდომობა). ბრაზილიის ხელისუფლებამ ამ მხრივაც შეძლო დაეკმაყოფილებინა კორპორაციების მოთხოვნები. დაბოლოს, კორპორაციებისათვის ასევე საჭიროა სასურველი პირობები, რომლისგანაც შეძლებენ მოგების მიღებას. ბრაზილიის მთავრობამ მათ შესთავაზა გადასახადების თანდათანობით გადახდა, დაბალი საექსპორტო გადასახადი და რეგულაციების მინიმალური რაოდენობა. შესაბამისად, ბრაზილიის ეკონომიკამ დაიწყო განვითარება, თუმცა, ქვეყნის ერთ-ერთმა ყოფილმა პრეზიდენტმა აღნიშნა, „წინ მიდის ბრაზილია, მაგრამ არა მისი მოსახლეობა“.

უცხოურ მსხვილ კორპორაციებთან თანამშრომლობას და საერთოდ დამოკიდებულ განვითარებას თან მოსდევს გარკვეული „საფასური“ — მოგება მიედინება ქვეყნიდან და არ ხდება მისი დაბანდება ადგილობრივ ბიზნეს-სექტორში. უცხოური კომპანიების მოზიდვის მიზნით, ხელფასები ხელოვნურად მცირდება, ასე რომ, დასაქმებულების უმეტესობა ვერ ხედავს ვერანაირ სარგებელს განვითარებისაგან, რის შედეგადაც პოლიტიკურ და ბიზნეს-ელიტასა და უბრალო მოქალაქეებს შორის სხვაობა კიდევ უფრო იზრდება, რაც თავის მხრივ, სოციალური არასტაბილურობის საფუძველია. ჩვეულებრივ, ამგვარ სიტუაციებში, ხელისუფლება ცდილობს გაანადგუროს მისი მოწინააღმდეგეები. რაც უფრო რეპრესიულია მთავრობა, მით უფრო უწყობს ხელს სოციალურ აშლილობას. ასეთ დროს ერთადერთი გამარჯვებული გლობალური კორპორაციებია, სულ მცირე, დროებით მაინც.

დამოკიდებულების თეორია ადასტურებს, თუ რამდენად ზღუდავს და ამახინჯებს განვითარებას დახმარებაზე დამოკიდებულება (განსაკუთრებით კი აშშ-ის დახმარება-

ზე). ეს განსაკუთრებით ლათინური ამერიკის ქვეყნებს ეხება, რომლებსაც მოეპოვებოდათ ბუნებრივი რესურსი იმისათვის, რომ განვითარება მომგებიანი ყოფილიყო. მდიდარი ქვეყნებიდან მიღებული დახმარება, ძირითადად, მდიდარი ელიტური წრეების საკეთილდღეოდ გამოიყენება. დამოკიდებულების თეორია გვიჩვენებს, თუ რამდენადაა გავრცობილი უთანასწორობა. თუმცა, საკითხავია, საიდან წარმოიშვა თვითონ ეს უთანასწორობა?

მსოფლიო სისტემების თეორია: გლობალური სოციალური სტრუქტურა

განვითარების არათანაბრობის კიდევ ერთი თეორია — მსოფლიოს სისტემების თეორია ხსნის. თუ დამოკიდებულების თეორია ყურადღებას ამახვილებს ძალაუფლებასა და გლობალურ კორპორაციებსა და ადგილობრივ ელიტას შორის არსებულ ურთიერთობებზე, მსოფლიოს სისტემების თეორია აქცენტს გლობალური უთანასწორობის სტრუქტურაზე აკეთებს. ამერიკელი სოციოლოგის, იმანუელ ვოლერშტაინის აზრით (1974წ. 1984წ. 1988წ.), თანამედროვე კაპიტალისტური სამყაროს სისტემა არის წარმოებისა და მოხმარების ურთიერთობის ქსელი, რომელიც კაპიტალიზმის აღმავლობის პერიოდიდან მოყოლებული ერთმანეთთან აკავშირებს ღარიბ და მდიდარ ქვეყნებს. ეს არის გლობალური სოციალური სისტემა საკუთარი სტრუქტურითა და ლოგიკით. მისი ძირითადი მახასიათებელია კაპიტალისტური ბუნება, რაც იმას ნიშნავს, რომ მას მართავს კონკურენტული ზენოლა, რაც თავის მხრივ, საერთაშორისო ვაჭრობის სტრუქტურას აყალიბებს. იმ ქვეყნებს, რომლებშიც თავმოყრილია კაპიტალი, დიდი უპირატესობა აქვთ ღარიბ ქვეყნებთან შედარებით. მდიდარ ქვეყნებს აქვთ მაღალი კლასის ტექნოლოგიები, ჰყავთ კვალიფიციური მუშახელი და სარგებლობენ სხვა პრივილეგიებით. ღარიბი ქვეყნები ვერ უწევენ კონკურენციას მდიდარ ქვეყნებს მაღალი ტექნოლოგიების სფეროში. უცხოელი ბიზნესმენების მოზიდვის მიზნით, მათი ერთადერთი ტაქტიკაა, რაც შეიძლება დაწიონ ხელფასები, მაგრამ მსოფლიოში იმდენი ღარიბი ქვეყანაა, რომ ეს ტაქტიკა ნამდვილად არ არის სარგებლის მომტანი.

თანამედროვე ეპოქაში ვაჭრობის არათანაბარმა სისტემამ გამოიწვია რესურსების გადანაცვლება დაბალგანვითარებული ქვეყნებიდან განვითარებულ ქვეყნებში. ამ პროცესში კოლონიალიზაცია მხოლოდ ერთი ფაქტორი იყო. მაგრამ ჩვეულებრივი ვაჭრობის სტრუქტურაც ისეა მოწყობილი, რომ მეტი მოგება მიდის ინდუსტრიული ან მაღალტექნოლოგიური პროდუქტის მწარმოებლებთან, ვიდრე მაღაროში ან ფერმებში მომუშავეებთან. ღარიბი ქვეყნები ჯერ კიდევ ცდილობენ, დაენიონ მდიდარ ქვეყნებს, რომლებიც განვითარების მხრივ, სულ მცირე, ორი საუკუნით მაინც უსწრებენ მათ. ღარიბ ქვეყნებს არ შეუძლიათ განვითარების იმავე გზას გაჰყვნენ, რაც დიდმა ბრიტანეთმა და აშშ-მა გაიარეს. მდიდარი ქვეყნები ჯერ კიდევ იმკიან იმ ნაყოფს, რაც ადრეულმა ინდუსტრიალიზაციამ მოიტანა.

მსოფლიო სისტემამ განაპირობა სამუშაო ძალის დაყოფა სამ დონედ: ძირითადი, პერიფერიული და ნახევრად პერიფერიული. **ძირითადი ქვეყნები** არიან მსოფლიოს ძლიერი ინდუსტრიული ქვეყნები აშშ-ის, დასავლეთ ევროპის ქვეყნების დიდი ნაწილის და იაპონიის ჩათვლით. ძირითადი ქვეყნები ახორციელებენ მენეჯმენტს და პროდუქციის მწარ-

მოებლებს მანქანა-დანადგარებით უზრუნველყოფენ. ამ ქვეყნებშია დაარსებული გლობალური კორპორაციებიც და, შესაბამისად, მათკენ მიედინება მოგების უმეტესი ნაწილი.

პერიფერიული ქვეყნები მსოფლიო სისტემის განაპირას იმყოფებიან არა იმიტომ, რომ გარდამავალ სტადიაში იმყოფებიან, არამედ იმიტომ, რომ ყიდიან იაფ ნედლეულს. ამ ქვეყნების უმეტესობაში სასოფლო-სამეურნეო დარგებია განვითარებული. პერიფერიული ქვეყნები გარკვეულწილად დამოკიდებულები არიან უცხოურ დახმარებაზე და მდიდარი ქვეყნების მიერ დადგენილი წესებით მოქმედებენ. ამ ქვეყნებიდან ბევრს არ შეუძლია გაერთიანდეს საერთაშორისო სავაჭრო ქსელში, რადგან ფასეული არაფერი არ გააჩნიათ, რისი გაყიდვაც შესაძლებელი იქნებოდა. ამ კატეგორიაში არიან ისეთი ქვეყნები, როგორიცაა ჩადი, ბოტსვანა, პერუ და გვატემალა. მათი ეკონომიკა ძალიან ნელი ტემპით ვითარდება, ხოლო ზოგ მათანში რეგრესიც კი აღინიშნება გასული წლების განმავლობაში.

ძირითად და პერიფერიულ ქვეყნებს შორის არის **ნახევრად პერიფერიული ქვეყნების** კატეგორია, ანუ ქვეყნები, რომლებიც ამ სისტემაში ზემოთ-ქვემოთ მოძრაობენ. ისინი აქტიურად მონაწილეობენ მსოფლიო სისტემაში, მაგრამ არ გააჩნიათ საკმარისი ძალა საიმისოდ, რომ გავლენა მოახდინონ ამ სისტემაზე. ამ ჯგუფს განეკუთვნებიან აზიის ახლადინდუსტრიალიზებული ქვეყნები. თურქეთი, მექსიკა და მალაიზია, რომლებმაც ბოლო წლებში შესამჩნევად გაიუმჯობესეს მდგომარეობა, ნახევრად პერიფერიული ქვეყნებია. შესაძლებელია, რომ ძირითადად ქვეყანამ, რომელიც ვერ გაუძლებს საერთაშორისო კონკურენციას, ნახევრად პერიფერიული ქვეყნების კატეგორიაში გადაინაცვლოს. ზოგი მეცნიერის მტკიცებით, სწორედ ეს პროცესი მიმდინარეობს დღეს დიდ ბრიტანეთში, თუმცა ამ ქვეყნის „გადარჩენა“ ჯერ კიდევ შესაძლებელია. მეცნიერთა ნაწილი (როსტოვი, 1990წ.) უარყოფს იმ მოსაზრებას, თითქმის ნახევრად პერიფერიული ქვეყნების კატეგორია იმისთვისაა შექმნილი, რომ ადგილი გამოენახოს ქვეყნებს, რომლებიც არც ერთ სხვა კატეგორიაში არ ხვდება. ვოლერშტაინი (1974წ. 1979წ.) თვლის, რომ ნახევრად პერიფერიული ქვეყნები უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობენ მსოფლიო სისტემაში, რადგან აბალანსებენ სიტუაციას პერიფერიულ ლარებ ქვეყნებსა (სადაც არსებობს გადატრიალების მოხდენის საშიშროება) და ძირითად ქვეყნებს შორის. რეალურად, ნახევრად პერიფერიული ქვეყნები მსოფლიო სისტემის საშუალო ფენად შეიძლება ჩაითვალოს.

ვოლშტაინის აზრით, ქვეყნის შესაძლებლობა განვითარების მხრივ მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული ამ ქვეყნისავე ადგილზე კაპიტალისტურ სავაჭრო სისტემაში, სადაც „თამაშის წესებს“ მდიდარი და განვითარებული ქვეყნები ადგენენ. ისინი აკონტროლებენ მსოფლიო სავალუტო სისტემას, გადაზიდვებს, კომუნიკაციებსა და ბაზრებს. გარდა ამისა, ყიდიან ძვირადღირებულ მანქანებსა და ტექნოლოგიებს და ყიდულობენ ნედლეულს, სოფლის მეურნეობის პროდუქტს და იაფ პროდუქციას, რომლის წარმოებასაც ნაკლები ტექნოლოგიები და დაბალი კვალიფიკაციაც ყოფნის. წარმოებული პროდუქცია დაბალ ფასებში იყიდება და ასაქმებს იმ ქვეყნის მოსახლეობის მცირე ნაწილს, სადაც მზადდება. კიდევ ერთი პრობლემა ისაა, რომ უამრავი პერიფერიული ქვეყანა ცდილობს, გამოუშვას ერთი და იგივე პროდუქცია, მაგალითად, შაქარი და კაუჩუკი.

ნახევრად პერიფერიული ქვეყნებისათვის მდგომარეობის გაუმჯობესების ერთადერთი გზა მაქსიმალურად დაბალი ხელფასების შენარჩუნება და ინვესტიციების მოზიდვაა — განსაკუთრებით კი, შიდა ინვესტიციებისა. შედეგად შეიძლება მივიღოთ პოლიტიკა, რომელიც ხელს უწყობს პოლიტიკური და ბიზნეს-ელიტის კიდევ უფრო გამდიდრებას და მასების გაღარიბებას (როგორც ეს მექსიკასა და კორეაში ხდება). ამგვარ ქვეყნებში

მუშების ჯეროვანი ანაზღაურება მხოლოდ შორეულ მომავალშია მოსალოდნელი. ასეთმა პოლიტიკამ შეიძლება დროებით გაამართლოს ძვირადღირებული ბუნებრივი რესურსებით მდიდარ ქვეყნებში (ასეთია, მაგალითად, მექსიკა); ასევე, კორეის მსგავს ქვეყნებში. კორეა გამოირჩევა პროფესიონალი და კვალიფიციური სამუშაო ძალით, საღი ინფრასტრუქტურითა და (ხშირად) ავტორიტარული ხელისუფლებით. თუმცა, ეს პოლიტიკა არ მუშაობს აფრიკის ქვეყნებში, სადაც ჯერ კიდევ მიმდინარეობს მწვავე ეთნოკონფლიქტები კოლონიალურ პერიოდში დანესებული საზღვრების გამო.

მოდერნიზაციის თეორიის მიხედვით, ყველა ქვეყანა განვითარების ერთ გზას მიჰყვება, ოღონდ სხვადასხვა ტემპით, რომელზეც გავლენას ახდენს ისეთი ფაქტორები, როგორიცაა კულტურული სხვადასხვაობა. რაც შეეხება მსოფლიო სისტემების თეორიას, ის განიხილავს გლობალურ სტრუქტურას, სადაც სხვადასხვა ქვეყანა განვითარების სხვადასხვა გზას ადგას. ეს თეორია ასევე კარგად ხსნის იმას, თუ რატომ ესადაგება დამოკიდებულების თეორია უკეთ ლათინური ამერიკის ქვეყნებს და რატომ გადაუხვიეს აზიისა და აფრიკის ქვეყნებმა ამ მოდელს. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია, რომ არგენტინა, ჩილე და ბრაზილია არასოდეს ყოფილან ძირითადი ქვეყნები, მაშინაც კი, როდესაც მათი მდგომარეობა მსოფლიოს უმაღლეს სტანდარტებს შეესაბამებოდა. მათ არასოდეს დაუდგენიათ წესები მსოფლიო ეკონომიკაში და არასოდეს მიუღიათ მონაწილეობა საერთაშორისო ვაჭრობაში. როდესაც რომელიმე მათგანში ხდებოდა გადატრიალება, ეს ფაქტი არასოდეს ასახულა მსოფლიო სააქციო ბირჟაზე, რაც აუცილებლად მოხდებოდა აშშ-ში ან იაპონიაში მომხდარი გადატრიალების დროს. რადგან ეს ქვეყნები ყიდდნენ მინერალებსა და სოფლის მეურნეობის პროდუქციას, ისინი წარმატებით გაერთიანდნენ მსოფლიო სისტემაში: ისინი უშეგებენ პროდუქციას, რომელიც მოთხოვნით სარგებლობს მსოფლიო ბაზარზე (თუმცა, ყოველთვის ძვირი არ ღირს); დაკავშირებულები არიან საერთაშორისო კორპორაციებთან და, გარდა ამისა, სამივე ქვეყანა მნიშვნელოვანი ბაზრის ფუნქციას ასრულებს განვითარებულ ქვეყნებში წარმოებული საქონლის სარეალიზაციოდ.

არგენტინის, ბრაზილიისა და ჩილესაგან განსხვავებით, აფრიკის ქვეყნები პერიფერიულები არიან და თითქმის არ აღიქმებიან მსოფლიო სისტემის ნაწილად. საერთაშორისო კორპორაციები ვერ ხედავენ საკმარის საფუძველს იმისათვის, რომ ბიზნესი აწარმოონ აფრიკაში; იმ შემთხვევაში, თუ ისინი მაინც გადაწყვეტენ, წამოიწყონ საქმიანობა აფრიკაში, შემოიფარგლებიან მხოლოდ მოთხოვნადი საქონლის გაყიდვით (მაგალითად, ყიდიან კოკა-კოლასა და პეპსის) ან მცირე რაოდენობის სოფლის მეურნეობის პროდუქტის (მაგალითად, ყავა) შეძენით. აფრიკული ქვეყნებიდან ბევრი განსაკუთრებით ექვემდებარება საგარეო გავლენას, რადგან მხოლოდ ერთი სახეობის პროდუქციის ექსპორტს აწარმოებს. ამას კი სავალალო შედეგი შეიძლება მოჰყვეს. ამის მაგალითია ზამბია. მას 1970-იან წლებში კაუჩუკზე ფასების დანევამ მნიშვნელოვანი დარტყმა მიაყენა.

აზიური ქვეყნები კარგი მაგალითია იმისა, თუ როგორ შეიძლება პერიფერიული ქვეყანა ჯერ განვითარდეს ნახევრად პერიფერიულამდე, ხოლო შემდეგ — ძირითადამდე. ეს გზა იაპონიამ განვლო. ამ ქვეყანას ჰყავდა ძლიერი ხელისუფლება და ხასიათდებოდა კულტურული ერთგვარობით (განსხვავებით ლათინური ამერიკისა და აფრიკისაგან), რაც იმიტომ გამოწვეულია, რომ ამ ქვეყნის ჩამოყალიბებაში მონაწილეობა არ მიუღიათ კოლონიალურ ძალებს. იაპონიაში ტრადიციულად ოჯახის, ჯგუფის ან ერის ინტერესები ყოველთვის წინ დგას ინდივიდუალურ ინტერესებზე, რამაც მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი იაპონიის წარმატებას. სხვა აზიურმა ქვეყნებმა იაპონიის მაგალითს მიბაძეს.

მინათმოქმედება: საფუძველი

განვითარების სხვადასხვა დონეზე მყოფი ქვეყნების ერთი-ერთი ძირითადი განმასხვავებელია სოფლის მეურნეობის პროდუქტულობა და მნიშვნელოვანია ისიც, თუ მოსახლეობის რა ნაწილია დაკავებული სოფლის მეურნეობით. მსოფლიოს ყველაზე ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში მოსახლეობა, ძირითადად, სოფლის მეურნეობითაა დაკავებული. თუმცა, მწყემსებსა და ფერმერებს იმაზე ოდნავ მეტი შემოსავალი აქვთ, რაც საკმარისია არსებობისათვის. სწორედ ამის შედეგად ბევრი განვითარებადი ქვეყანა საკვებით ვერ უზრუნველყოფს მოსახლეობას (იხ. თავი 18). მსოფლიოს ეკონომიკაში საშუალო ან მაღალი ადგილის მოსაპოვებლად ერთ-ერთი წინაპირობაა სოფლის მეურნეობის პროდუქტულობის გაზრდა.

ცხრილი 17.2

სიღარიბე დაბალგანვითარებული ქვეყნების სოფლებში

	სოფლის მოსახლეობა (მთლიანი მოსახლეობის პროცენტული მაჩვენებელი (1992წ.)	სიღარიბეში მცხოვრებთა მაჩვენებელი (1990წ.)		ხელმისაწვდომობა მომსახურებისადმი (პროცენტული მაჩვენებელი) (სოფლად) (1988-1993წ.წ.)		
		ქალაქად	სოფლად	ჯანდაცვა	სანიტარია	სუფთა წყალი
საჰარის სამხრეთი აფრიკა						
სპილოს						
ძვლის სანაპირო	58	11	51	62
განა	65	59	54	45	35	32
კენია	75	40	43	35
აზია						
ინდოეთი	74	38	49	80	78	12
ინდონეზია	67	20	16	...	43	36
მალაიზია	49	8	23	...	66	...
ფილიპინები	49	40	54	74	79	62
ტაილანდი	81	7	29	90	72	72
ლათინოამერიკა						
ჰონდურასი	58	74	80	56	51	57
მექსიკა	26	23	43	60	66	17
პანამა	48	36	52	64	66	68
პერუ	29	52	72	...	18	25
ვენესუელა	28	30	42	...	89	70

წყარო: გაეროს განვითარების პროგრამა, ადამიანების განვითარების ანგარიში, 1995წ. (ოქსოფორდის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ნიუ-იორკი, 1995წ.) ცხრილი 6, გვ. 166-167, ცხრილი 12, გვ. 178-179.

ამერიკელები სენტემენტალურად ეკიდებიან საკუთარი ქვეყნის წარსულს, სადაც მნიშვნელოვანი როლი ეკავა სოფლის მეურნეობას. მაგრამ დღეს ამერიკელთა მხოლოდ ორ პროცენტზე მეტი თუ ეწევა ფერმერობას. აშშ-გან განსხვავებით, მსოფლიოს ყველაზე ღარიბი ქვეყნის მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი სწორედ ფერმერია, რომელთა უმეტესობა ქრონიკულად სიღარიბეში ცხოვრობს. ისინი ხშირად არა მარტო შესაბამის საკვებს ვერ იღებენ, არამედ მწვავედ განიცდიან სუფთა სასმელი წყლის ნაკლებობას

და ელემენტარული სანიტარული პირობების არარსებობას; ხელი არ მიუწვდებოდა ჯანდაცვაზე, განათლებასა და საზოგადოებრივ ტრანსპორტზე (იხ. ცხრილი 17.2). დაბალგანვითარებული ქვეყნის ფერმერები ორ ძირითად კატეგორიად — გლეხებად და უმინაწყო მუშახელად იყოფიან.

გლეხები

გლეხებს უწოდებენ წვრილ ფერმერებს, რომლებსაც მარტივი ტექნოლოგიების გამოყენებით მოჰყავთ მოსავალი და უვლიან საქონელს (შანინი, 1990წ.). ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული თვალსაზრისით, გლეხები დაკავშირებული არიან მიწასთან, თუმცა, ისინი ან ფლობენ ან არა საკუთარ მიწას. ზოგ შემთხვევაში მიწას ფლობს ტომი ან თემი, ხოლო მიწის ნაკვეთები ოჯახებს საჭიროების მიხედვით ურიგდებათ; ზოგ შემთხვევაში მიწა მიწის მფლობელის საკუთრებაა, რომელსაც იჯარის სანაცვლოდ მოსავლის გარკვეული პროცენტი ერგება. არსებობს ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც მიწა სახელმწიფოს საკუთრებაა. ოჯახს გლეხის ცხოვრებაში ძირითადი ადგილი უკავია, ხოლო ოჯახი, თავის მხრივ, გაერთიანებულია თემში, რომელიც, როგორც წესი, ტრადიციულობითა და კონფორმისტულობით გამოირჩევა. თემსა და საზოგადოებაში ცალკეული ინდივიდის სტატუსს მისი ოჯახის მდგომარეობა განსაზღვრავს.

თანამედროვე გლეხი გაკვეთილიდან აშშ-ში მცხოვრებ ტრადიციულ ფერმერს ჰგავს. თუმცა, არსებობს ორი ძირითადი განსხვავება — გლეხები, ჩვეულებრივ, ცხოვრობენ სოფელში და არა განმარტოებით მდგარ სახლებში და ფლობენ მიწის მცირე ნაკვეთს. ცხადია, რომ ამერიკელ ფერმერთა მრავალი ოჯახი ევროპელი გლეხების შთამომავალია — მათი წინაპარი გერმანელები, შვედები თუ ირლანდიელები უფრო დიდი მიწების დაპატრონების იმედით გაემგზავრნენ ახლად აღმოცენილ ამერიკაში. გლეხები თანამედროვე ფერმერებად მაშინ იქცნენ, როდესაც ხელი მიჰყვეს კომერციალიზაციას — მოსავლისა და საქონლის გაყიდვას მოგების მიზნით და არა საკუთარი მოხმარებისათვის. ისინი ყიდდნენ მათ მიერ წარმოებულ პროდუქტს და იძენდნენ ოჯახისთვის აუცილებელ ნივთებსა და მოხმარების საგნებს.

აუცილებელი არაა, რომ გლეხი ღარიბი იყოს. თუ მას ექნება საკმარისი მიწა, მუშახელი, სამუშაო იარაღები და ამინდმაც შეუწყო ხელი, შეუძლია თავისუფლად მოიყვანოს უხვი მოსავალი, თუმცა, გლეხების უმეტესობა სიღარიბის ზღვართან ახლოსაა. როგორც პრერევოლუციურ ჩინეთში სტუმრად მყოფმა ერთ-ერთმა ინგლისელმა აღნიშნა: „ისეთი პროვინციებიც არსებობს, სადაც მოსახლეობის მდგომარეობა იმ კაცის მდგომარეობას წააგავს, რომელიც კისრამდე დგას მდინარეში და წყლის ერთი ჭავლიც საკმარისია მის დასახრჩობად“ (თონი, ციტირებულია სკოტის ნაშრომში, 1976წ. გვ. 1). ამგვარი აღწერილობა ბევრ სხვა ადგილსაც მიესადაგება და გლეხების ცხოვრების მრავალ ასპექტს ხსნის. ბევრ გლეხს ახსოვს დრო, როდესაც საკვების უკმარისობის გამო ბავშვები და სუსტები იღუპებოდნენ, ხოლო დანარჩენები იძულებულნი იყვნენ შეეჭამათ საკუთარი საქონელი. ბევრი ადამიანი დღესაც ამგვარ პირობებში ცხოვრობს. მუდმივმა დაურწმუნებლობამ და შიშმა წარმოშვა სიტუაცია, რასაც ჯეიმს სკოტი (1976წ.) „გადარჩენის ეთიკას“ უწოდებს. ერთი მხრივ, გლეხებმა იციან, რომ თემში მცხოვრებ ნებისმიერ ადამიანს აქვს უფლება, ჰქონდეს მინიმალური სასიცოცხლო პირობები, ამიტომ მდიდარმა გლეხებმა უნდა მისცენ

ლარიებს მინა და სამუშაო ისე, რომ მოხდეს ანაზღაურებისა და რისკის განაწილება. მეორე მხრივ, გლეხები სკეპტიკურად არიან განწყობილი უცხოებისა და სიახლეების მიმართ და ებლაუჭებიან ძველ, ტრადიციულ მეთოდებსა და პრაქტიკებს. ეს კი ხშირად წინააღმდეგობას უქმნის სასარგებლო ცვლილებების დანერგვას, რასაც შეიძლება ეკონომიკური განვითარება მოჰყვეს.

აფრიკის ჩრდილოეთში, ბურკინა-ფასოში (ყოფილი ზემო ვოლტა) მცხოვრები მოუ-მოუნი ოუედრაოგოს ოჯახი დღევანდელი გლეხობის ტიპური წარმომადგენელია — მასაც იგივე პრობლემები აწუხებს, რაც ბევრ გლეხს (ჰარისონი, 1984წ.). უპირველეს ყოვლისა, მათ ძალიან მცირე მინა, წყალი, სასუქი და სხვა საშუალება გააჩნიათ იმისათვის, რომ თუნდაც მინიმალურად დაიკმაყოფილონ სასიცოცხლო მოთხოვნილებები. როდესაც მოუმოუნი ბავშვი იყო, მამამისის ოჯახი თორმეტი სულისაგან შედგებოდა, დღეს კი მისი წევრების რიცხვმა უკვე ოცდაათოთხმეტს მიაღწია, გარდა იმ ხუთი ახალგაზრდისა, რომლებიც სპილოს ძვლის სანაპიროზე მუშაობენ. გაიზარდა სოფელში მცხოვრები სხვა ოჯახებიც. თუმცა, მინები იმავე მოცულობისა დარჩა და ახლა მრავალრიცხოვან ოჯახებს მცირე ნაკვეთით უწევთ დაკმაყოფილება.

მეორე — გლეხები მინას შედარებით პრიმიტიული ტექნიკით ამუშავებენ. მოუმოუნის ოჯახი ტრადიციულად იყენებს სახნავსა და გუთანს, რაც მოსახერხებელიცაა ტროპიკების ფხვიერი ნიადაგისათვის. ფერმერი ასუფთავებს მინის მცირე მონაკვეთს ბუჩქებისაგან. შემდეგ ბუჩქებს ახმობს და წვავს. ფერფლი ანოყიერებს ნიადაგს, ხელს უშლის ნიადაგის ეროზიის წარმოქმნას და სპობს მინაში ჩარჩენილ კუნძებს. მოსუფთავებულ ნაკვეთს დასათესად იყენებს. თესავს პრიმიტიული სამუშაო იარაღების დახმარებით. ორი ან სამი წლის შემდეგ მინა იფიტება და ფერმერი ახლა უკვე სხვა ნაკვეთის გასუფთავებას იწყებს. ძველი ნაკვეთი უბრუნდება ტყეს და დაახლოებით 15 წლის შემდეგ შესაძლებელია მისი განმეორებით დამუშავება. ეს სისტემა კარგად მუშაობს მცირერიცხოვანი მოსახლეობისათვის, რომლებიც არ განიცდიან დასამუშავებლად ვარგისი მინის ნაკლებობას, მაგრამ არა ბურკინა-ფასოს და აფრიკის დიდი ნაწილის მოსახლეობისათვის. არ იყენებენ მოუ-მოუნი და მისი მეზობლები განახლებულ ტექნიკას? უხვმოსავლიანობის დროსაც კი მოუ-მოუნი და მისი მეზობლები კი არ ყიდნიან მოსავალს, არამედ გაჭირვებისათვის ინახავენ.

მესამე პრობლემა ეკოლოგიურ დაზიანებაში მდგომარეობს. მოუმოუნი სახელში ცხოვრობს — გვალვიან რეგიონში, რომელიც ათეულზე მეტ ქვეყანას აერთიანებს საჰარის სამხრეთით. მთელ რეგიონში, ჰიპერკულტივაციამ და ბურღვითმა სამუშაოებმა პიკს მიაღწია. მოუმოუნის სოფელში, ფაქტობრივად, აღარ არსებობს მინის საფარი. წვიმა მთლიანად რეცხავს მინის ძვირფას ზედაპირს და ტოვებს მოშიშვლებულ თიხის ფენას, რომელიც მცხუნვარე მზეზე იწვება და ხმება. ამ ნიადაგის გამოცოცხლების პერსპექტივა შორეულია. ბურკინა-ფასო ის ადგილია, რომელსაც საჰარა ნელ-ნელა უტევს და ყველა სულიერ არსებას სამხრეთისაკენ მიერეკება გარემოს დეგრადაციის ახალი ციკლის დასაწყებად (იხ. თავი 19). მიუხედავად ამისა, ბევრ თანასოფელთან შედარებით მოუმოუნი მაინც უკეთესად ცხოვრობს.

უმინანყო მუშახელი

პოლ ჰარისონი (1984წ.) აღწერს შრი-ლანკაზე ნანახ ჩაის პლანტაციას. „სიმაღლიდან ჩაის პლანტაცია მწვანე და სასიამოვნოდ ხშირიც ჩანდა. თუმცა, ახლოდან აღმოჩნდა, რომ პირობები ძალიან ცუდი იყო. ჩაის პლანტაციის ასობით ტამილელი მუშა ერთმანეთთან მჭიდროდ ჩარიგებულ, ინგლისელების მიერ მე-19 საუკუნეში აშენებულ უფანჯრო ბარაკებში ცხოვრობდა. ღამით ცემენტის იატაკზე გაფენილ ტომრებზე ეძინათ. მამაკაცს შეეძლო დღეში სამოცი ცენტი გამოემუშავებინა თიბვის, გასხვლისა და გამარგვლის შედეგად (ესეც მხოლოდ უკეთეს შემთხვევებში, როდესაც სამუშაო იყო), ქალს კი შეეძლო გამოემუშავებინა ორმოცდახუთი ცენტი ჩაის ფოთლების კრეფაში. სახელმწიფო უფასოდ უზრუნველყოფდა განათლებასა და ჯანდაცვას, მაგრამ ამ პირობებშიც კი მუშები იშვიათად თუ ახერხებდნენ საკვების გარდა რამის შეძენას.

ჩაის პლანტაციების ტამილელი მუშები მხოლოდ ერთი ნაწილია უმინანყო მუშების უზარმაზარი არმიისა ანუ ესენი არიან გლეხები, რომლებმაც დაკარგეს უფლება მიწაზე ან არიან უმინანყო გლეხების შთამომავლები. ლათინოამერიკაში ასეთები, ძირითადად, ინდიელებია, რომლებიც წარსულში თავს ნადირობითა და შემგროვებლობით ირჩენდნენ. ამჟამად ისინი, უმეტეს შემთხვევებში, პლანტაციებსა და სხვა მსხვილ ფერმებში მუშაობენ დაქირავებულ მუშახელად. რადგან მათ არ გააჩნიათ საკუთარი მიწა, ყოველთვის განიცდიან ავტონომიის ნაკლებობას. ეს არის სოციალურ-სტრუქტურული მუდმივობა მთელი მსოფლიოს უმინანყო მუშებისათვის. თუმცა, მათი საარსებო პირობები განსხვავებულია. ზოგ შემთხვევაში მიწის მესაკუთრე მუშებს უზრუნველყოფს ნორმალური საცხოვრებელით, ჯამაგირით, ჯანდაცვით, ბავშვების განათლებით და ა.შ. მაგრამ არსებობს შემთხვევები, როდესაც მუშები თითქმის დამონებული არიან. ზოგჯერ მათი სამუშაო სტაბილურია, მაგრამ მთელ რიგ შემთხვევებში, მათ სეზონურად ან დღიურად ქირაობენ.

ლათინოამერიკელი და კარიბის ზღვის აუზის მკვიდრი ბევრი უმინანყო მუშა აშშ-ში მიდის სამუშაოდ. მათი ნაწილი არაღელვარულად გადადის ქვეყნის ტერიტორიაზე, მაგრამ უფრო მეტი „მონვეული მუშების“ სტატუსით სარგებლობს, რაც ითვალისწინებს კონტრაქტის დადებას შუამავალთან, რომელიც მსხვილ ფერმებს იაფი მუშახელით ამარაგებს („მონვეულ მუშებს“ არ აქვთ უფლება, პრეტენზია იქონიონ აშშ-ში დანესებულ მინიმალურ ხელფასზე, რომელსაც ამერიკელებს უხდიათ). ამის მსგავსად საფრანგეთიც იყენებს მაროკოელი და ალჟირელი უმინანყო მუშების შრომას, გერმანია — თურქებისას, ნავთობის მწარმოებელი არაბული სახელმწიფოები ქირაობენ ეგვიპტელებს, პალესტინელებსა და სხვებს, ხოლო დიდ ბრიტანეთში მთელი თანამეგობრობიდან ჩადიან სამუშაოდ (იგულისხმება ინდოეთი, პაკისტანი და ბანგლადეში). ხშირად საარსებო პირობები საშინელია, ხელფასები — დაბალი, ხოლო სამუშაო — არაგარანტირებული. უმინანყო მუშების მიგრაცია ღარიბიდან მდიდარი ქვეყნებისაკენ ან სოფლებიდან ქალაქებისაკენ კიდევ ერთხელ ადასტურებს სოფლად სიღარიბის მაღალ დონეს.

მიწის მიტოვება და უმინანყო მუშების რიგებში გაერთიანება იშვიათად ხდება ნებაყოფლობით. „ეს გადასახლებაში წასვლას ნიშნავს, მშობლიური სოფლისა და ნათესავების მიტოვებას, რთული კულტურული სტატუსისა და ცერემონიების დათმობას, სადაც იმედი გქონდა, რომ ერთ დღესაც საკუთარ როლს შეასრულებდი. ეს არის უკანასკნელი გამოცდა, როდესაც სხვა გზა აღარ დაგრჩენია“ (ჰარისონი, 1984წ. გვ. 140). არსებობს მრავალი მიზეზი, რის გამოც შესაძლებელია ადამიანები იძულებულები გახდნენ, მიატოვონ

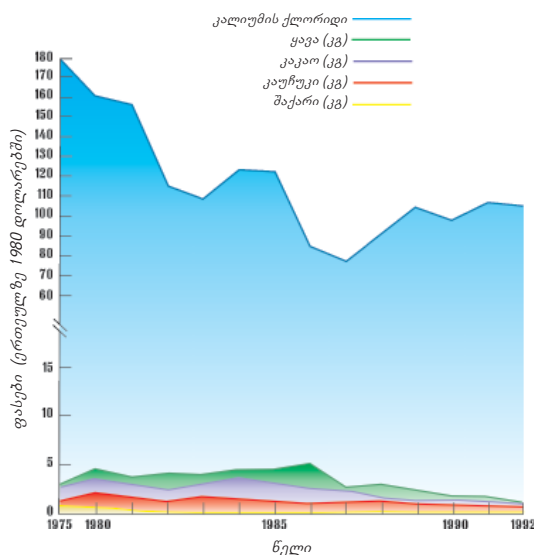
საკუთარი მიწა. ასეთი მიზეზებია: მოსახლეობის რიცხვის ზრდა, მემკვიდრეობის გადაცემის სისტემა, რომელიც უპირატესობას ანიჭებს ოჯახის უფროს ვაჟს ან ისეთ მცირე ნაკვეთებად ყოფს სამემკვიდრეო მიწას, რომ შეუძლებელია მისით არსებობა; ასევე, ომები, რომლებიც წარმოშობს ლტოლვილებს, ისინი კი, თავის მხრივ, მზად არიან, შეასრულონ ნებისმიერი სამუშაო ნებისმიერ ფასად; მნიშვნელოვანი მიზეზებია გვალვა და ინფექციური დავაადებებიც, რომელმაც შეიძლება გააკოტროს გლეხი და საშუალება მისცეს მიწის მდიდარ მესაკუთრეებს, იყიდონ ან წაართვან გლეხებს მიწები და ეს უკანასკნელნი თავადვე დაიქირაონ.

ხშირად უმინანყოლობა კოლონიალიზმის გაგრძელებაა. მაგალითად, ლათინოამერიკაში კონკისტადორებმა და მათმა შთამომავლებმა საუკეთესო მიწები მიისაკუთრეს, ხოლო ინდიელები აიძულეს დასამუშავებლად გამოუსადეგარ მიწებზე დასახლებულიყვნენ და შედეგად ნელ-ნელა მიაღწიეს იმას, რომ ინდიელები ახლა მათთვის დაქირავებული მუშახელის სტატუსით მუშაობენ. როდესაც ინდიელებმა თავს უშველეს ან დაიხოცნენ შიმშილისა და ევროპიდან კოლონიზატორების მიერ შემოტანილი ინფექციური დავაადებების შედეგად, ევროპელებმა აფრიკიდან დაიწყეს მონების შემოყვანა. მე-19 საუკუნეში მონების უკანონოდ გამოცხადების შემდეგ მიწის მფლობელებმა შემოიღეს ახალი ფორმა — პიონაჟი, რომლის მიხედვითაც მუშებს აძლევდნენ სესხს საკვების, ტანსაცმლისა და სხვა აუცილებელი ნივთების შესაძენად, მაგრამ თან ყველაფერს აკეთებდნენ იმისათვის, რომ მუშას არასოდეს ჰქონოდა იმდენი გამომუშავება, რომ აღებული სესხი დაეფარა. გარდა ამისა, ამგვარი სისტემა, რომელსაც მუშები „უღელს“ უწოდებდნენ, ავალდებულებდა (და ზოგ ქვეყანაში ახლაც ავალდებულებს) მუშებს, წელიწადში რამდენიმე კვირა უფასოდ ემსახურათ მიწის მფლობელებისათვის. დღეს ლათინოამერიკის ქვეყნებში მსხვილი მეპატრონეების უმეტესობა ესპანელი და პროტუგალიელი კოლონისტების შთამომავალია, ხოლო მათი მუშების წინაპრები აფრიკელი მონები ან ინდიელები იყვნენ.

ევროპელი კოლონისტები ერთადერთი მოძალადეები არ ყოფილან. აშშ-ში რასიზმი-საგან თავის დაღწევის მიზნით გათავისუფლებული მონები ახალ სამშობლოს ლიბერიაში (აფრიკაში) პოულობდნენ, სადაც ადგილობრივ მოსახლეობას მიწებს ართმევდნენ (ხშირად აშშ-ის სამხედრო მხარდაჭერით) და უერთდებოდნენ მულტიეროვნულ კორპორაციებს, რათა ექსპლუატაცია გაენიათ უმინანყოლოდ დარჩენილი გლეხებისათვის. ლიბერიაში მდებარე ფაიარსტოუნის კაუჩუკის პლანტაცია მსოფლიოს უმსხვილესი პლანტაციების სიაში იყო მანამ, სანამ კაუჩუკის ფასი არ დაეცა და შედეგად ათასობით ადამიანი დარჩა უმუშევარი. 1980 წელს ლიბერიელებმა რევოლუცია მოაწყვეს ყოფილი მონების შთამომავალი „პროამერიკული ლიბერიელების“ წინააღმდეგ. იქ სამოქალაქო ომი ახლაც გრძელდება.

გლეხების შრომაზე დაფუძნებული სოფლის მეურნეობის ეკონომიკიდან ბაზარზე ორიენტირებულ „აგრობიზნესზე“ გადანაცვლებამ თან უამრავი სოციალური შედეგი მოიტანა. დიდი ზომის დანადგარებისა და საირიგაციო სისტემის დახმარებით ფერმიდან მიღებული მოსავალი გაცილებით აღემატება პატარ-პატარა და ხელით დამუშავებული მიწის ნაკვეთებიდან მიღებულს. მაგრამ მიწაზე მომუშავენი ვერ იყენებენ თანამედროვე ტექნოლოგიებით მიღებულ საკვებს. უფრო მეტიც, ამგვარი საკვები არ არის განკუთვნილი ადგილობრივი მოხმარებისათვის — მას საერთაშორისო ბაზრისათვის ამზადებენ. კომერციალიზაცია — გადანაცვლება გლეხების მიერ მოყვანილი საკვების წარმოებიდან კერძო სამფლობელოში მოყვანილ მარცვლეულზე, ძირს უთხრის თვითგანვითარებას რო-

გორც ინდივიდუალურ, ასევე ეროვნულ დონეებზე. ბევრი დაბალგანვითარებული ქვეყანა დამოკიდებულია პირველადი მოხმარების საგნების ექსპორტზე (მაგალითად, სანავი, მინერალები, მეტალი და სოფლის მეურნეობის პროდუქტი). ფასები, რომლებსაც თემები განსაზღვრავენ, საერთაშორისო ბაზარზე მერყეობს და, აქედან გამომდინარე, ართულებს განვითარებადი ქვეყნების ბიუჯეტირებას და დაგეგმარებას (იხ. სქემა 17.2). ბევრი ნაკლებად განვითარებული ქვეყანა იყენებს აკრობით მიწას ხილის, ბოსტნეულისა და ბამბის მოსაყვანად, რომელთაც შემდეგ განვითარებულ ინდუსტრიულ ქვეყნებში ყიდის, იმის ნაცვლად, რომ სცადოს საკვების მოყვანა საკუთარი მოსახლეობისათვის. მდიდარი ქვეყნები ყავის, შაქრისა და ბანანის იმპორტს ეწევიან მაშინ, როდესაც ღარიბ ქვეყნებს შემოაქვთ ფქვილი, ხორბალი და ბრინჯი. ბოლო წლებში კიდევ უფრო გაიზარდა ღარიბი ქვეყნების დამოკიდებულება იმპორტირებულ საკვებზე.

სქემა 17.2/ საერთაშორისო ბაზარზე მოხმარების ხუთი დასახელების პროდუქტის ფასების ცვლილება.

მსოფლიო ბაზარზე ნედლეულის ფასების მომატება და ვარდნა არაპროგნოზირებადია, რაც ართულებს დაგეგმარების პროცესს დაბალგანვითარებული ქვეყნებისათვის, რომლებიც ძირითადად ამ ექსპორტზე არიან დამოკიდებულები.

წყარო: მსოფლიოს რესურსების ინსტიტუტი, მსოფლიო რესურსები (ოქსფორდის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ნიუ-იორკი, 1994წ.).

კერძო საკუთრება და კომერციალიზაცია, ტენდენციის მიხედვით, ეკონომიკური პოლარიზაციის სათავეში დგას და ხელს უწყობს ღარიბებსა და მდიდრებს შორის ნაპრალის კიდევ უფრო გაღრმავებას. აქედან გამომდინარე, ლათინურ ამერიკაში, არსებობს ლათინო-ფუნდიები (უზარმაზარი სამფლობელოები) და მინიფუნდიები — მიწის პანანინა ნაკვეთები. შუალედი კი თითქმის არ არსებობს. ნაპრალი მდიდრებსა და ღარიბებს შორის, ალბათ, ყველაზე ღრმა მაინც ლათინოამერიკაშია, თუმცა, ის არსებობს აფრიკასა და აზიაშიც. მიწის რეფორმა — მსხვილი ჰოლდინგების გადანაწილება გლეხობასა და უმინანყო მუშებს შორის — ხშირ შემთხვევაში რევოლუციონერების უმთავრესი პრიორიტეტია. სალვადორში, სადაც მცირერიცხოვანი ელიტა აკონტროლებს მთელ ქვეყანას, მიწის რეფორმა გადამწყვეტი საკითხი იყო ოცწლიანი სამოქალაქო ომის დროს. სანდინისტასებს, რომლებმაც 1979 წელს ნიკარაგუაში ანასტაზიო სომოზას რეჟიმი დაამხეს, მხარს უმინანყო მუშები უჭერდნენ, რადგან მათ იმედი ჰქონდათ, რომ უზრმაზარი ყავის პლანტაციების ნაწილს მაინც დაისაკუთრებდნენ.

თუმცა, მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდა მიწის რეფორმის პოტენციურ სარგებელს ამცირებს. მოსახლეობის რიცხვის ზრდასთან ერთად უფრო და უფრო მეტი მიწის და-

მუშავება უნდა იყოს შესაძლებელი, რასაც ხშირ შემთხვევაში უკიდურესად მძიმე ეკოლოგიური შედეგები მოჰყვება ხოლმე (იხ. თავი 18). ბრაზილიაში მთავრობამ უმინანყო მუშებს შესთავაზა აეთვისებინათ ამაზონის ტყეებში არსებული ფერმები უსასყიდლოდ ან სუბსიდიების მეშვეობით, თუმცა ტროპიკული ნიადაგი არ გამოდგა ვარგისიანი მინათმოქმედებისათვის. ყოველ წელს ამიტომ იკაფება ამაზონის ტყეების მნიშვნელოვანი ნაწილი, რაც, სავარაუდოდ, მძიმე ეკოლოგიურ შედეგს გამოიწვევს მთელი მსოფლიოსათვის. აფრიკის დიდ ნაწილში ტყეების გაჩეხვა და ნიადაგის ეროზია გაუდაბნობას იწვევს (მსგავსად ბურკინა-ფასოში მიმდინარე მოვლენებისა, რომელიც ზემოთაა აღწერილი). შიმშილობამ მილიონობით ადამიანი იმსხვერპლა აფრიკაში. გვალვების დროს ფერმერები იძულებულნი არიან, თავად მოიხმარონ დასათესად გამზადებული მარცვლეული. ასეთივე შედეგს იწვევს წვიმა გვალვების შემდეგ, რომელიც მთლიანად რეცხავს ნოყიერ ნიადაგს. წყალდიდობები და სხვა ბუნებრივი კატასტროფები აფრიკაში ხშირია, რაც, თავის მხრივ, საშინელ გავლენას ახდენს გარემოზე. მნიშვნელოვანია, რომ ათიდან ცხრა ბუნებრივი კატასტროფა დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში ხდება (სენი, 1990წ.).

ინდუსტრიალიზაცია და უბანოზაცია

როგორც ცნობილია, „დიდი ტრანსფორმაცია“ — ინდუსტრიალიზაცია, ურბანიზაცია და თანამედროვე საზოგადოებების აღმოცენება — სოფლად დაიწყო. საუკუნეების განმავლობაში სოფლის მეურნეობის პროდუქტიულობა ევროპაში თანდათან იზრდებოდა. ფერმერები უფრო და უფრო მეტ მიწას ამუშავებდნენ, მაგალითად, გაჰყავდათ გამწოვი სისტემები, იყენებდნენ უფრო განვითარებულ ტექნიკას — მარცვლეულის როტაციას — რაც მიწის სისტემატურად გამოყენების საშუალებას იძლეოდა („შესვენების“ გარეშე), გარდა ამისა, აუმჯობესებდნენ ხორბლეულისა და საქონლის ჯიშებს სელექციური გამოყვანის გზით. ამან შედეგად მოიტანა სოფლის მეურნეობის პროდუქტისა და მუშახელის სიჭარბე. სოფელში მცხოვრებლები მიმართავდნენ „კოტეჯების ინდუსტრიასაც“. მეწარმეები ამა-რაგებდნენ სოფელში მცხოვრებ ოჯახებს სართავი ძაფისა და ტანისამოსისათვის საჭირო ნედლეულით, ისინი კი საკუთარ სახლებში ამზადებდნენ ქსოვილს პრიმიტიული საკერავი მონყობილობის საშუალებით.

მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარი მნიშვნელოვანი გამოგონებების პერიოდად ითვლება. ამ დროს გამოიგონეს პირველი საფრენი აპარატები და ნამდვილი ორთქლის მანქანა, რაც იმ დროის ყველაზე მნიშვნელოვან გამოგონებადაა მიჩნეული. ამ ეპოქამ მთლიანად შეცვალა ინგლისის ტექსტილური ინდუსტრია (ლენსკი, ლენსკი და ნოლანი, 1991წ.). ახალმა მანქანა-დანადგარებმა მნიშვნელოვნად გაზარდა ერთი დღის განმავლობაში შესრულებული სამუშაოს მოცულობა. მეწარმეები იძულებულნი გახდნენ, განეხორციელებინათ ინვესტიციები ახალი ორთქლის მანქანების და ძრავების შესაძენად და აეგოთ შენობები უზარმაზარი მანქანების განსათავსებლად. სწორედ ასე დაიბადა ქარხნული სისტემა. ქარხნები და ფაბრიკები თითქოს ერთი ლამის განმავლობაში „აღმოცენდა“ ლანკასტერში, იორკშირსა და სხვადასხვა საგრაფოში. ინგლისი, რომელიც მე-18 საუკუნის 50-იან წლებში ჯერ კიდევ აგრარულ ქვეყანად ითვლებოდა, ერთი საუკუნის შემდეგ მსოფლიოს პირველ ინდუსტრიულ ქვეყნად იქცა.

სწორედ ინგლისი ითვლება პირველ ურბანულ ქვეყნად. მას შემდეგ, რაც სოფლის მეურნეობის პროდუქტულობამ გადააჭარბა მომხმარებელთა მოთხოვნას, მეურნეობმა ქალაქებში გადასახლება დაიწყო ქარხნებსა და ფაბრიკებში მუშაობის დაწყების მიზნით. მაგრამ ყველა ადგილმაცვალი ფერმერი როდი პოულობდა სამუშაოს. უმუშევრობა პრობლემად გადაიქცა (ეს დღესაც ასეა). ქარხნებში მუშაობა სულაც არ აღმოჩნდა „სასიამოვნო“, შენობები ცუდად ნიავედებოდა, მანქანა-დანადგარებთან მუშაობა საშიში იყო, სამუშაო საათები — გრძელი, ხოლო ანაზღაურება — დაბალი. მაგრამ სოფლის მეურნეობის პროდუქტის სიჭარბე საშუალებას აძლევდა არაფერმერ მუშებს, გამოეცვებათ ოჯახები, ხოლო ქალაქში მომუშავე მუშები საზრდოს შოულობდნენ მანუფაქტურების მეშვეობით და დროთა განმავლობაში საცხოვრებელი სტანდარტებიც აიმაღლეს.

ცხადია, რომ ტექნოლოგიებმა ძირითადი როლი შეასრულა მანუფაქტურის განვითარებაში; თუმცა, ინდუსტრიალიზაციის მთავარი მამოძრავებელი ძალა მაინც ვაჭრობა იყო. ისტორიული ჩანაწერების გაჩენისთანავე (და სავარაუდოდ მანამდეც) ხალხი ერთმანეთში ცვლიდა საქონელს. ვაჭრობა მხოლოდ ადგილობრივი იყო და ოჯახების უმეტესობა მხოლოდ მათთვის საჭირო საკვებსა და საქონელს აწარმოებდა. მხოლოდ მე-19 საუკუნეში გახდა ვაჭრობა ძირითადი საქმიანობა. დიდი სოციალური თეორეტიკოსი, კარლ პოლანი ნაშრომში „დიდი გარდაქმნა“ წერს: „...ჩვენს დრომდე არ არსებობდა ბაზრის მიერ კონტროლირებადი ეკონომიკა“ (1944წ. გვ. 43). „წინასაბაზრო“ (ანუ წინათანამედროვე) ეკონომიკაში ვაჭრობას ბარტერის სახე ჰქონდა, პირისპირ, უშუალოდ მოვაჭრეებს შორის წარმოებდა და ტრადიციების გავლენის ქვეშ იყო მოქცეული. ბაზრის მიერ კონტროლი ნიშნავს, რომ მოთხოვნა, მარაგი, წარმოება, გადაზიდვა, ყიდვა-გაყიდვა ცხოვრების ძირითადი ნაწილი ხდება. ბაზრები თანამედროვე საზოგადოებების ერთ-ერთი ძირითადი განმსაზღვრელი ნიშანია. ისინი მჭიდროდ აკავშირებს ბევრ ადამიანს, რომლებიც სხვა შემთხვევაში ერთმანეთს ვერ შეხვდებოდნენ. ფუნქციური ინტეგრაციის ფორმები არ არის ყოველთვის სამართლიანი ან კეთილგანწყობილი, მაგრამ მათი არსებობა მნიშვნელოვანია თანამედროვე საზოგადოებებისათვის (კალჰუნი, 1992წ.).

ფართო ბაზრებზე დაფუძნებული საზოგადოებების ზრდა მე-19 საუკუნეში დაიწყო და დღემდე გრძელდება მსოფლიოს მასშტაბით. ბაზრებმა გააფართოვა ერი-სახელმწიფოების საზღვრები და ხელი შეუწყო მსოფლიო ინტეგრაციას გლობალურ სოციალურ და ეკონომიკურ სისტემაში. ინგლისში მე-19 საუკუნეში გაჩენილმა ორთქლზე მომუშავე საქსოვმა მანქანებმა გზა დაუთმო ამწყობ-დამფასოებელ დანადგარებს, ენერგიის ახალ წყაროებს და კომპიუტერულ დიზაინსა და მანუფაქტურას. ტექნოლოგიის დონის მიუხედავად, თანამედროვე ინდუსტრია დამოკიდებულია იმ საქონლის წარმოებაზე, რომელიც მთელ მსოფლიოში იყიდება და ამით უზრუნველყოფს სიმდიდრეს კაპიტალი-სტებისათვის, ხოლო მუშებისათვის — ანაზღაურებას.

დღეს დაბალგანვითარებული საზოგადოებები იმავე სირთულეების წინაშე დგანან, რა სირთულეების წინაშეც აღმოჩნდნენ ევროპის სახელმწიფოები მე-19 საუკუნეში. ინდუსტრიული წარმოება — ანუ ფიზიკური საქონლის წარმოება — ყველაზე მნიშვნელოვანია კაპიტალის დაგროვებისათვის. მზარდ ურბანულ დასახლებებს სჭირდებათ საკვები, საცხოვრებლები და სამსახურები. ასევე საჭიროა გზების არსებობა, რომელიც მანუფაქტურულ ცენტრებსა და პორტებს ერთმანეთთან დააკავშირებს, მნიშვნელოვანია საკომუნიკაციო სისტემაც საქმიანობის კოორდინაციისათვის და ა.შ.

თუმცა, აღსანიშნავია, რომ მე-19 საუკუნის მიჯნაზე განვითარების პირობები სხვადასხვაა. გლობალური ბაზრისათვის ინფრასტრუქტურების განვითარება მოითხოვს არა მხოლოდ გზებსა და პორტებს, არამედ ძვირადღირებულ აეროპორტებსა და სატელიტებს. მდიდარი და განვითარებული ქვეყნები დახმარებისა და ინვესტიციების წყაროებს წარმოადგენენ ლარბებისათვის, მაგრამ ამავე დროს ისინი შეუბრალებელი კონკურენტებიც არიან. უფრო მეტიც, როგორც სოფლის მეურნეობის ტექნოლოგიებმა შეასუსტა ფერმერების საჭიროება დასავლეთ ევროპაში და მოგვიანებით აშშ-ში, სწორედ იმავე საფრთხეს უქმნის ინდუსტრიულ სფეროში დასაქმებულ მუშებს ახალი ტექნოლოგიები.

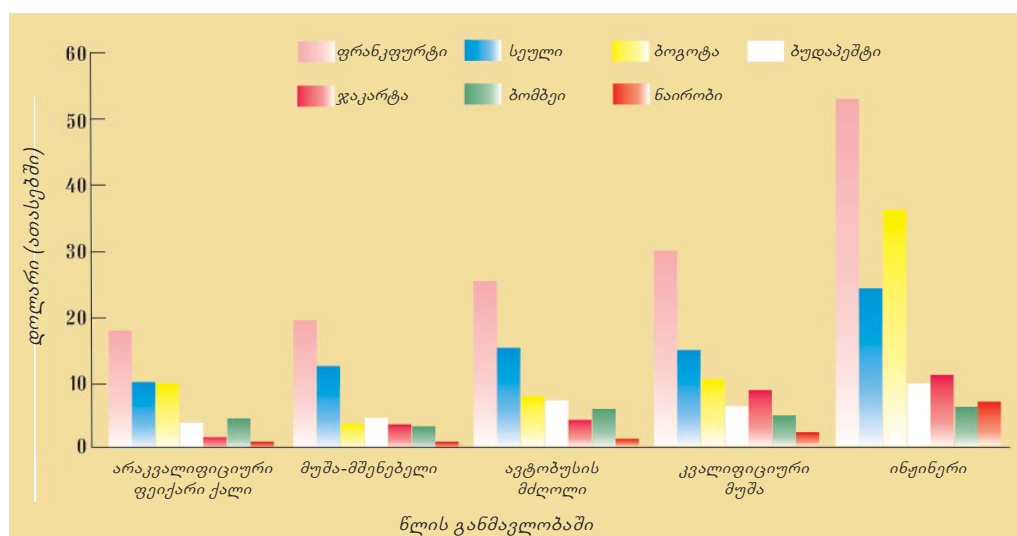
შედეგად მივიღეთ მსოფლიო, სადაც ქვეყნების ნაწილი თანდათანობით მიიწევს წინ ინდუსტრიულ სფეროში, მაშინ როდესაც, სხვა ქვეყნებში ძირითადი ინდუსტრიებიც კი არ არის განვითარებული — ეს განსაკუთრებით იმ პროდუქტს ეხება, რომელიც კონკურენტუნარიანი იქნება მსოფლიო ბაზარზე. იმ ქვეყნებშიც კი, რომლებიც სტაბილურად მიიწევენ წინ (მაგალითად, კორეა და ტაივანი), განვითარება ძვირად ფასობს. კონკურენტუნარიანებად გახდომის მიზნით, მსოფლიო ბაზარზე დაბალი ხელფასებისა და მოთხოვნის შემცირების შედეგად დაზოგილი თანხა განვითარებას ხმარდება. მაგრამ ტაივანისა და კორეის მდგომარეობა უკეთესია სხვა ქვეყნებთან, მაგალითად, მალისთან შედარებით, რომელიც საერთოდ არ ვითარდება. მალის შეუძლია დაიკვეხოს მდიდარი კულტურული ისტორიითა და საყოველთაოდ განთქმული ვარსკვლავით, სალიფ კეიტათი, თუმცა, წიგნები ამ ქვეყნის არქიტექტურის შესახებ საფრანგეთში იბეჭდება, ხოლო კეიტას კომპაქტური დისკები აშშ-ში გამოდის.

ბაზიხები, უთანასწორობა და ზიჯა

მსოფლიოში მცხოვრები ყველა ოჯახის ეკონომიკური მიზანი უცვლელია: დაიკმაყოფილოს ელემენტარული მოთხოვნილება, გაიფართოოს საცხოვრებელი პირობები და უზრუნველყოს შვილების მომავალი. მაგრამ ამ მიზნის მიღწევისათვის საჭირო შესაძლებლობა მუდმივად იცვლება.

17.3 სქემა გვიჩვენებს ხელფასებს შორის განსხვავებებს (ეფუძნება მსყიდველობით უნარს) ხუთი ქვეყნის ხუთ პროფესიას შორის. ფრანკფურტელ ინჟინერს იმავე ქალაქში მცხოვრებ ფეიქარ ქალზე სამჯერ უფრო მაღალი შემოსავალი აქვს და ორმოცდათექვსმეტჯერ მაღალი, ვიდრე ნაირობელ ფეიქარს. რა არის ამის მიზეზი? განსხვავებები პროფესიებს შორის ასახავს ამ პროფესიების პროდუქტიულობას და ასევე მასზე მოთხოვნას (მსოფლიო ბანკი, 1995წ.). საფეიქრო დანადგარის დიზაინზე დახარჯული ერთი წლის საბაზრო ღირებულება მნიშვნელოვნად აღემატება იმ ტანსაცმლის ღირებულებას, რომელსაც ამ მანქანაზე მომუშავე მუშა ამზადებს. უფრო მეტიც, კვალიფიციურ ინჟინრებზე გაცილებით დიდი მოთხოვნაა, ვიდრე არაკვალიფიციურ მემანქანეებზე. მაგრამ რატომ ხდება, რომ სეულელი (კორეა) ავტობუსის მძღოლი უფრო მეტს გამოიმუშავებს, ვიდრე მისი ბომბეელი (ინდოეთი) კოლეგა? ამას იმით ვერ ავხსნით, რომ ავტობუსის მართვა სეულში უფრო მეტ განაფულობას მოითხოვს, ვიდრე ბომბეიში. ანაზღაურებებს შორის არსებული განსხვავებების ასახსნელად საჭიროა განვიხილოთ ეკონომიკური პროდუქტიულობა. სეულის მაცხოვრებლები თანახმა არიან, უფრო მეტი გადაიხადონ ავტობუსით მგზავრობაში (მათ აქვთ კიდევ ამის საშუალება), ვიდრე ბომბეის მოსახლეობა, რომლის უმეტესობას

სამგზავრო ფულიც კი არ გააჩნია. გარდა ამისა, სეულში უფრო მაღალია დასაქმების შესაძლებლობა, ვიდრე ბომბეიში, რაც იმას ნიშნავს, რომ სატრანსპორტო კომპანიებმა ავტობუსის მძღოლებს საკმარისი თანხა უნდა გადაუხადონ, რათა მათ სხვა სამსახურის შოვნაზე არ იფიქრონ.

სქემა 17.3 / ხელფასების საერთაშორისო სტრუქტურა: განსხვავებები ქვეყნებს შიგნით და ქვეყნებს შორის.

თუ რამდენს გამოიმუშავენ ადამიანი, დამოკიდებულია არა მხოლოდ იმაზე თუ რა სამუშაოს ასრულებს ის და რა უნარ-ჩვევებს მოითხოვს მისი პროფესია, არამედ იმაზეც, თუ საც ცხოვრობს ეს ადამიანი: დაბალი, საშუალო თუ მაღალი შემოსავლის მქონე ქვეყანაში.

წყარო: მსოფლიო ბანკი. მსოფლიოს განვითარების ანგარიში, 1995წ. (ოქსფორდის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ნიუ-იორკი, 1995წ.).

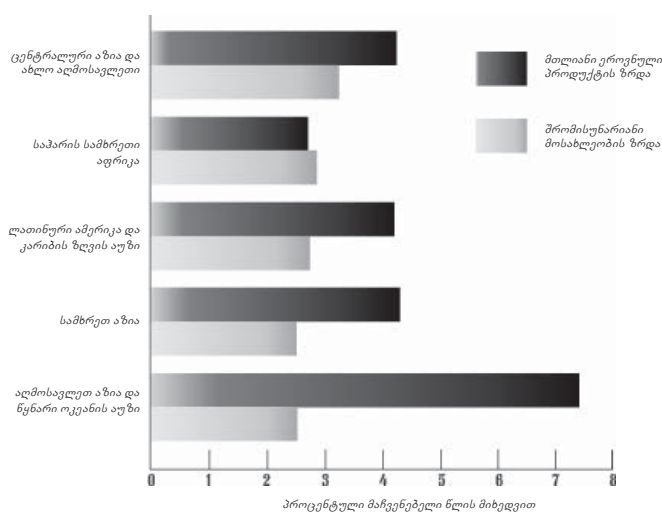
საბაზრო ეკონომიკის მნიშვნელობის საილუსტრაციოდ ჩვენ შეგვიძლია ერთმანეთს შევადაროთ განა, მაღაზია და პოლონეთი. განა, სუბსაჰარული ქვეყანა აფრიკაში, 1960-იანი წლების დასაწყისში ძალზე მცირე ხარისხით იყო ინტეგრირებული გლობალური ბაზარზე. ყოფილი კოლონიების მსგავსად, განა შიდა ეკონომიკის გამოსწორების მხრივ სოციალიზმზე იყო ორიენტირებული და არა საერთაშორისო ბაზრის მოთხოვნებზე. მთავრობა აკონტროლებდა შიდა ბაზარს — აწესებდა ფასებს საკვებზე და არეგულირებდა შახტებსა და მაღაროებს. მაგრამ ნაციონალიზაცია და სახელმწიფო კონტროლი ეკონომიკაზე შეიძლება კორუფციისა და მცირერიცხოვანი ელიტის აყვავების წინაპირობა გახდეს. ეკონომიკური დაღმასვლის ორი ათწლეულის შემდეგ ძირითად რეფორმას უმნიშვნელო შედეგი მოჰყვა. ამასობაში გაორმაგდა შრომისუნარიანი მოსახლეობის რიცხვი და გაიზარდა სიღარიბის დონე. 1960-1990 წლებში მოხდა ხელფასების შემცირება. ეს სიტუაცია გამოსწორების გზას მხოლოდ ახლა დაადგა. მაგრამ 1989 წელს, 1960-იანი წლების მსგავსად, განას მოსახლეობის მხოლოდ 14% მუშაობდა ანაზღაურებად სამსახურში, მოსახლეობის ნახევარზე მეტი თვითდასაქმებული იყო არაოფიციალურ ეკონომიკურ სისტემაში, ხოლო დანარჩენები ან არ ითვლებოდნენ შრომითი ბაზრის წევრებად ან საერთოდ უმუშევრები იყვნენ.

ამავე პერიოდში აღმოსავლეთ აზიაში მდებარე მაღალიზიამ წინ წაიწია. მთავრობა იცავდა სახელმწიფო კომპანიებს (სოფლის მეურნეობის სექტორის ჩათვლით), მაგრამ ამ ქვეყნის ეკონომიკა ბაზარზე იყო ორიენტირებული. 1960-1990 წლებში მთლიანი ეროვნული პროდუქცია ერთ სულ მოსახლეზე წლიური 4%-ით გაიზარდა, სიღარიბე შემცირდა, ხოლო ხელფასიანი დასაქმების რიცხვი გასამმაგდა. უფრო და უფრო მეტმა მუშამ იშოვა სამსახური თანამედროვე ინდუსტრიასა და მომსახურების სფეროში, გაიზარდა მაღალ-კვალიფიციური და მაღალანაზღაურებადი სამსახურების შოვნის შესაძლებლობა. იქიდან გამომდინარე, რომ უფრო მეტ ადამიანს მიეცა ფულის ხარჯვის შესაძლებლობა, შესაბამისად, გაიზარდა ქუჩის მოვაჭრეების, დალაქების და სატვირთო მანქანების მძღოლების შემოსავალიც.

პოლონეთის ეკონომიკა, მაღალიზიის ეკონომიკის მსგავსად, სწრაფად განვითარდა 1959-1970 წლებში, მაგრამ სრულიად განსხვავებული მიზეზების გამო. პოლონეთის ეკონომიკა დაგეგმილი ეკონომიკა იყო, როგორც ეს კომუნისტური რეჟიმის სხვა წევრ ქვეყნებში ხდებოდა. მთავრობა ათასობით ფერმერს ასაქმებდა ქალაქებში არსებულ ქარხანა-ფაბრიკებში და მაქსიმუმამდე ზრდიდა დასაქმებული ქალების რიცხვს. აქედან გამომდინარე, ინდუსტრიალიზაცია თავისთავად ხორციელდებოდა ბაზრის მარაგისა და მოთხოვნების გათვალისწინების გარეშე. სახელმწიფო პასუხისმგებელი იყო თითოეული მუშის სამსახურზე, ფიქსირებულ ხელფასებსა და ფასებზე. პოლონეთი საბჭოთა ბლოკის შემადგენელ თითქმის ყველა სახელმწიფოსთან აწარმოებდა სავაჭრო ურთიერთობებს. რადგან ინდუსტრიულ სექტორში სამუშაო ადგილების რაოდენობა იზრდებოდა, იზრდებოდა წარმოებული საქონლის მოცულობაც. მაგრამ პროდუქტულობა — ანუ თითოეული მუშის მიერ წარმოებული საქონლის რაოდენობა — იგივე რჩებოდა. 1980-იან წლებში დაიწყო ხელფასების შემცირება. 1980-1992 წლებში პოლონეთის მთლიანი ეროვნული პროდუქცია 9%-ით დაეცა, ხოლო მანუფაქტურის სფეროში მიღებული გამომუშავება — მეოთხედით. კომუნისტური მთავრობის გადაგდების შემდეგ პოლონეთი (ისევე როგორც აღმოსავლეთ ევროპისა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნების უმეტესობა) მოძველებული ქარხნების, მცირე ფიზიკური შესაძლებლობებისა და დაბინძურების მაღალი დონის პრობლემის წინაშე დადგა, რასაც დაემატა ძირითად სამომხმარებლო პროდუქტზე (მაგალითად, საპონზე) მაღალი მოთხოვნა და ქარბი მუშახელი.

მსოფლიო ბანკის (1995წ.) დასკვნის მიხედვით, ბაზარზე ორიენტირებულმა განვითარებამ მაღალიზიაში საცხოვრებელი სტანდარტების გაუმჯობესება გამოიწვია, ხოლო მეორე მხრივ, მთავრობის მიერ წარმოებულმა პოლიტიკამ, რაც სამუშაო ადგილების შექმნასა და ხელფასებისა და ფასების კონტროლში გამოიხატება, მნიშვნელოვნად დააზარალა განა და პოლონეთი. ეკონომიკური ზრდა არა მხოლოდ გაუმჯობესებს ოჯახების შემოსავალს, არამედ ცვლის მუშების დასაქმების სტატუსსაც. ეცემა ინდუსტრიასა და მომსახურების სფეროებში თვითდასაქმებული ადამიანების პროპორცია, მაშინ როდესაც თანამედროვე ინდუსტრიულ და მომსახურების სფეროებში დასაქმებული ხელფასზე მომუშავე მუშების პროპორცია იზრდება. გარდაქმნა გზას უკვალავს შემდგომ ეკონომიკურ ზრდას, რადგან ხელს უწყობს კვალიფიკაციის ამაღლების შესაძლებლობებს და ქმნის გარანტირებულ შემოსავალს. მოგების სურვილი ხელს უწყობს ბიზნესმენებს — დაწყებული ოჯახური ბიზნესის მეპატრონეებიდან და დამთავრებული საერთაშორისო კორპორაციებით — ინვესტიცია ჩადონ ახალი მანქანა-დანადგარების შეძენაში, ტექნოლოგიების გაუმჯობესებასა და მუშების გადამზადებაში. შესაბამისად, გაიზარდა ოჯახების კაპიტალი გაუმჯობესე-

ბული ჯანდაცვით, კვებითა და განათლებით. მთავრობის ფუნქციაა ინვესტიცია განახორციელოს საზოგადოებისთვის მნიშვნელოვან და სასარგებლო საქმიანობაში, კერძოდ, განათლებასა და პერიფერიებში გზების მშენებლობაში და „რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, ხელი შეუწყოს ბიზნესისა და ოჯახების თვითინვესტიციას“. (მსოფლიო ბანკი, 1995წ. გვ. 19). მსოფლიო ბანკის მოსაზრებით, დაბალი შემოსავლის მქონე ქვეყნებისათვის არსებობს შესაძლებლობა, გადაინაცვლონ ჯერ საშუალო შემოსავლის, ხოლო შემდეგ მაღალი შემოსავლის მქონე სახელმწიფოების კატეგორიაშიც კი, თუ მთავრობები, ბიზნესები და ოჯახები საბაზრო სტრატეგიას შეიმუშავენ. თუმცა, გლობალური ბაზარი ყველას საკეთილდღეოდ არ მუშაობს (იხ. ჩანართი *სოციოლოგია და საჯარო დებატები*).

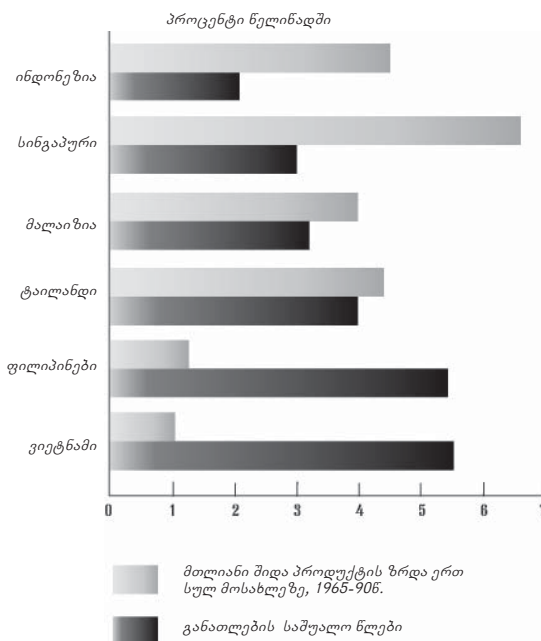
სქემა 17.4 / მოსახლეობის ზრდა და განვითარება.

შრომისუნარიანი მოსახლეობის რაოდენობა ერთნაირად იზრდება სხვადასხვა რეგიონში, თუმცა ერთიანი ეროვნული პროდუქციის ზრდა განსხვავებულია.

წყარო: მსოფლიო ბანკი. მსოფლიოს განვითარების ანგარიში, 1995წ. (ოქსფორდის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ნიუ-იორკი, 1995წ.).

მსოფლიო ბანკის მონაცემების მიხედვით, ეკონომიკური ზრდა შესაძლებელია ადეკვატურიც კი იყოს და მოახდინოს მოსახლეობის სწრაფი ზრდის კომპენსირება. 1960 და 1990 წლებში მაღალიზიის მოსახლეობა უფრო გაიზარდა, ვიდრე განას მოსახლეობა, თანაც ისე, რომ განვითარება არ შეფერხებულა. იმავე პერიოდში პოლონეთის მოსახლეობის რიცხვმა მხოლოდ უმნიშვნელოდ იმატა. რეგიონალური თვალსაზრისით, სამუშაო ასაკის მოსახლეობის (ანუ მოსახლეობის ის ნაწილი, რომელსაც ესაჭიროება სამსახური) ზრდის მაჩვენებელი თითქმის ერთნაირია მსოფლიოში, რაც ეკონომიკურ ზრდაზე არ ვრცელდება (ეკონომიკური ზრდა იზომება ერთიანი ეროვნული პროდუქციით (სქემა 17.4). როდესაც ეკონომიკური ზრდა ჩამორჩება მოსახლეობის ზრდას, როგორც ეს აფრიკასა და აზიაში ხდებოდა არც ისე დიდი ხნის წინ, განვითარება ფერხდება. მაგრამ, როდესაც ეკონომიკური ზრდა წინ უსწრებს მოსახლეობის ზრდას, როგორც ეს დღეს აზიაში ხდება, იზრდება ერთიანი ეროვნული პროდუქცია და მოსახლეობის შემოსავალი.

განათლება მნიშვნელოვანია, მაგრამ არასაკმარისია განვითარებისათვის (მსოფლიო ბანკი, 1995წ.) (იხ. სქემა 17.5). 1960-90 წლებში მსოფლიოში ხუთჯერ გაიზარდა დასწრების მაჩვენებელი სკოლებში, წერა-კითხვის მცოდნე მოსახლეობის მაჩვენებელმა დაბალ და საშუალო შემოსავლის მქონე ქვეყნებში ერთი-მესამედისა თითქმის ნახევრამდე იმატა. მაშ რატომ არის ზოგ ქვეყანაში ეკონომიკური ზრდა მოჩვენებითი? განათლება არ არის კომპენსაცია ცალკეული ადამიანისა და სახელმწიფოსათვის, თუ არ არსებობს შესაბამისი ბაზარი. მაგალითად, ფილიპინებში დიდი ხანია შეიმჩნევა წერა-კითხვის მცოდნე მოსახლეობის მაღალი რიცხვი და მიღწევები განათლების მხრივ სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის სხვა ქვეყნებთან შედარებით, მაგრამ განვითარება მაინც ჩამორჩება განათლებას, რის შედეგადაც ბევრმა განათლებულმა ფილიპინელმა საზღვარგარეთ გადაწყვიტა საკუთარი განათლების გამოყენება. ზოგ ქვეყანაში მთავრობა უფრო მეტს ხარჯავს განათლების ბიუროკრატიაზე და სკოლების მშენებლობაზე, ვიდრე კვალიფიციურ მასწავლებლებსა და სასკოლო ინვენტარზე. შესაძლოა, სკოლების რაოდენობამ და მოსწავლეთა დასწრების მაჩვენებელმა მოიმატა, მაგრამ იმავეს ვერ ვიტყვით სწავლების ხარისხზე. როგორ წესი, მთავრობამ უფრო მეტი ინვესტიცია განახორციელა უმაღლეს განათლებაში, ვიდრე დაწყებითსა და საშუალოში. ექიმების მზარდი რაოდენობა შესაძლებელია სასარგებლო იყოს, მაგრამ თანაბრად სასარგებლო ინფორმირებულობის მაღალი დონე ჯანდაცვისა და ჯანსაღი კვების საკითხებთან დაკავშირებით. უფრო წარმატებულ განვითარებად ქვეყნებში განათლება და შრომის საჭიროება გვერდიგვერდ ვითარდება.

სქემა 17.5 / განათლება და განვითარება.

დაწყებითი განათლების მაღალი დონე არ არის მომავალი განვითარების გარანტია სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაშიც კი.

წყარო: მსოფლიო ბანკი. მსოფლიოს განვითარების ანგარიში, 1995წ. (ოქსფორდის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ნიუ-იორკი, 1995წ.).

ქვეყნებისა და წარმომავლობის ანალიზი გლობალურ ეკონომიკაში არსებულ კიდევ ერთ უთანასწორობას ჩრდილავს: ანუ უთანასწორობას კაცებსა და ქალებს შორის. გენდერული უთანასწორობის ერთი მიზეზია (როგორც ზემოთ იქნა აღნიშნული) „ქალების აუნაზღაურებელი შრომა“, რომელიც არ ითვლება შრომად, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამგვარი შრომა არ შედის ერთიანი ეროვნული პროდუქციის გამოთვლებსა და სხვა პარამეტრებში და არ ფასდება მამაკაცის შრომის მსგავსად. მაშინ, როდესაც მამაკაცების განათლებისა და დასაქმების მაჩვენებელი მთელს მსოფლიოში თითქმის ერთნაირია, იგივე მაჩვენებელი ქალების შემთხვევაში ძალზე ცვალებადია. მაგალითად, 20-24 წლამდე ასაკის რუმინელი ქალების 80% მუშაობს და იღებს ხელფასს. ბრაზილიაში ეს მაჩვენებელი 40%-ზე მეტია, ხოლო პაკისტანში — 20%-ზე ნაკლები (მსოფლიო ბანკი, 1995წ.). გენდერულ უთანასწორობაზე სხვადასხვა კულტურული ტრადიციები და სახელმწიფო პოლიტიკა მოქმედებს.

ცხრილი 17.3
გენდერული განვითარება არჩეულ ქვეყნებში

GDI ადგილი	გენდერული განვითარების ინდექსი (GDI)	შემოსავლის წილი (%)		სიცოცხლის ხანგრძლივობა (წლები) 1992წ.		განათლების მაჩვენებელი მოზრდილებში (%) 1990წ.		სკოლაში დასწრების სრული მაჩვენებელი (%)		ადამიანის განვითარების ინდექსი
		ქალი	კაცი	ქალი	კაცი	ქალი	კაცი	ქალი	კაცი	
შვედეთი	0.919	41.6	58.4	81.1	75.4	99.0	99.0	79.3	77.7	8
ფინეთი	0.918	40.6	59.4	79.6	71.7	99.0	99.0	100.0	90.6	3
ნორვეგია	0.911	37.8	62.2	80.3	73.6	99.0	99.0	88.6	86.4	3
დანია	0.904	39.8	60.2	78.2	72.5	99.0	99.0	85.6	82.3	10
აშშ	0.901	34.6	65.4	79.3	72.5	99.0	99.0	98.1	91.9	-3
იაპონია	0.896	33.5	66.5	82.5	76.4	99.0	99.0	76.3	78.4	-5
კანადა	0.891	29.3	70.7	80.7	74.2	99.0	99.0	100.0	100.0	-8
ბარბადოსი	0.878	39.4	60.6	77.9	72.9	96.3	97.8	73.1	74.8	10
ახალი ზელანდია	0.868	30.9	69.1	78.6	72.5	99.0	99.0	85.6	83.5	3
პოლონეთი	0.838	39.3	60.7	75.7	66.7	99.0	99.0	76.4	74.4	21ს
უნგრეთი	0.836	39.1	60.9	73.8	64.5	99.0	99.0	66.9	66.1	19
ბაჰამის კუნძულები	0.828	28.3	71.7	77.9	68.7	97.7	98.4	76.8	71.8	-4
ურუგვაი	0.802	26.2	73.8	75.7	69.3	97.3	96.5	81.9	71.8	-5
ტაილანდი	0.798	34.6	65.4	71.8	66.3	91.4	95.8	52.8	53.1	15
ესპანეთი	0.795	18.6	81.4	80.5	74.6	98.0	98.0	88.7	83.3	-26
ბრაზილია	0.709	22.9	77.1	68.7	64.0	81.3	82.2	69.7	71.1	-1
ჩინეთი	0.578	31.2	68.8	70.4	66.7	70.0	88.2	51.8	58.0	7
სირია	0.571	11.3	88.7	69.2	65.2	51.6	83.6	61.5	71.4	-9
საუდის არაბეთი	0.514	5.3	94.7	71.4	68.4	46.3	69.9	49.3	55.0	-20
განა	0.460	32.7	67.3	57.8	54.2	49.0	72.9	39.0	50.6	1
პაკისტანი	0.360	10.1	89.9	62.6	60.6	22.3	47.8	16.3	32.6	-12
ბურკინა-ფასო	0.214	38.5	61.5	49.0	45.8	8.0	27.2	14.1	23.1	-1
ნიგერია	0.196	39.6	60.4	48.1	44.9	5.8	19.3	10.2	18.0	3
მალი	0.195	11.8	88.2	47.6	44.4	19.6	35.2	11.1	18.9	0
სიერა-ლეონე	0.195	26.2	73.8	40.6	37.5	15.9	42.2	22.0	33.5	0
აელანეთი	0.169	7.1	92.9	44.0	43.0	12.7	44.1	9.6	18.7	-4

„ადამიანის განვითარების ინდექსი იმის დადგენის მცდელობაა, ცხოვრობენ თუ არა ადამიანები ხანგრძლივად და ჯანმრთე-
ლად, როგორია მათი განათლება და განსწავლულობა, აქვთ თუ არა ნორმალური საცხოვრებელი სტანდარტები. ინდექსი 1.0
მიუთითებს, რომ ადამიანები მოცემულ ქვეყანაში სრულ პოტენციალს იყენებენ. გენდერული განვითარების ინდექსი კი გენდ-
ერული უთანასწორობის მაჩვენებელზეა მოგებული“.

წყარო: გაეროს განვითარების პროგრამა. 1992 წლის ანგარიში (ოქსფორდის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ნიუ-იორკი, 1992წ.) ცხრილი 3.1. გვ. 76-77.

გაეროს ადამიანური განვითარების ანგარიშში მოცემულია, რომ „არ არსებობს საზოგადოება, რომელიც თანაბრად ეპყრობა ქალებსა და მამაკაცებს“ (გაეროს განვითარების პროგრამა, 1995წ. გვ. 75). 17.3 ცხრილის მიხედვით, გენდერული თანასწორობა მკვეთრად განსხვავებულია საზოგადოებებს შორის, მაგრამ არ არის დამოკიდებული ქვეყნის შემოსავლის დონეზე. გენდერული თანასწორობის მხრივ ჩინეთი ათი ადგილით უსწრებს საუდის არაბეთს, მაგრამ ჩინეთის ჩემოსავალი ერთ სულ მოსახლეზე საუდის არაბეთის იგივე მაჩვენებლის მხოლოდ ერთი მეხუთედია; ტაილანდი უსწრებს ესპანეთს, მაგრამ მისი შემოსავალი ესპანეთის შემოსავლის მხოლოდ ნახევარს უდრის; პოლონეთი წინ უსწრებს სირიას, თუმცა ამ ორ ქვეყანას ერთნაირი შემოსავალი აქვს. სკანდინავიის ქვეყნები (შვედეთი, ნორვეგია, დანია და ფინეთი) მონინავე ადგილებს იკავებენ იმ ქვეყნებს შორის, რომელთა მთავრობები მხარს უჭერენ გენდერულ თანასწორობას. სიის ბოლოში არიან ავღანეთი, სიერა-ლეონე, მალი, ნიგერია და ბურკინა-ფასო. ამ ქვეყნის ქალები ორმაგად არამომგებიან მდგომარეობაში არიან, რადგან მათ შეზღუდულ შესაძლებლობებს ემატება გენდერული უთანასწორობა. განვითარებადი ქვეყნების მთელი რიგი, მაგალითად, ბარბადოსი, ბაჰამის კუნძულები, ურუგვაი და ტაილანდი საკმაოდ მაღალ პოზიციებს იკავებენ ამ მხრივ. იდეალურ შემთხვევაში, განვითარების პროგრამებმა უნდა გაითვალისწინოს ქალების აუნაზღაურებელი შრომა და იზრუნოს ყველა სამუშაო ასაკის ადამიანის შესაძლებლობების გაფართოებაზე.

სოციოლოგია და საჯარო დებატები

„გლობალური სოფელი თუ გლობალური ძაჩცა?“

1 990-იან წლებში ბრაზილია გათავისუფლდა სამხედრო დიქტატურის მრავალწლიანი რეჟიმისა და მასთან დაკავშირებული ეკონომიკური სტაგნაციისაგან. ქვეყნის ხელისუფლების უმთავრეს პრიორიტეტად გლობალურ ეკონომიკასთან შეერთება იქცა. ექსპორტი აღმავლობის გზას დაადგა, როგორც ბუნებრივი რესურსებით, ასევე წარმოებით. ბრაზილიელი ბიზნესმენები პარიზსა და ნიუ-იორკში საკუთარი თვითმფრინავებით მოგზაურობდნენ, ხოლო მომხმარებლები — გერმანულ მანქანებსა და იაპონურ ტექნიკას ყიდულობდნენ. მაგრამ როგორც ერთ-ერთმა ბრაზილიელმა სოციოლოგმა აღნიშნა, ბრაზილიის ეკონომიკური ზრდის ყველაზე მნიშვნელოვანი მახასიათებელი გახლდათ მისი სოციალური უთანასწორობა (სუარესი, 1996წ.). გლობალიზაციამ გარკვეულ საკითხებში შეაკავშირა მსოფლიო, მაგრამ ამავე დროს, მსოფლიოს ქვეყნების მოსახლეობა გამარჯვებულებად და დამარცხებულებად დაყო.

რიო-დე-ჟანეიროში, ბრაზილიის ყველაზე ცნობილ ქალაქში, ფეშენებელური აპარტამენტები კეთილმოწყობილი პლაჟის ხაზის გასწვრივაა ჩარიგებული, მათ უკან კი, ფერდობებზე, შეფენილია ფაველად წოდებული ქოხმახები. ამ ადგილებში ოჯახებსა და უპატრონო ბავშვებს პირდაპირ ქუჩებსა და ხიდების ქვეშ სძინავთ, მაშინ როდესაც ქვეყნის საშუალო ფენის წარმომადგენლები (რომ არაფერი ვთქვათ არისტოკრატიაზე) BMW-ებით მგზავრობენ და ამ უბნებსაც ამაყად ჩაუქროლებენ ხოლმე, როდესაც დროის გასატარებლად შაბათ-კვირას ქალაქგარეთ მდებარე აგარაკებისკენ მიემზადებენ. ეს არის შთამბეჭდავად კოსმოპოლიტური საშუალო კლასი, რომლის წარმომადგენლებიც ეცნობიან ფრანგული და ინდური ლიტერატურის უახლეს ნაწარმოებებს, მუშაობენ საერთაშორისო კორპორაციებში, ხშირ შემთხვევაში არიან საზღვარგარეთის უმაღლესი სასწავლებლების კურსდამთავრებულები და ცდილობენ, არ ჩამორჩენენ მოდას. საშუალო ფენა კმაყოფილია ქვეყნის საერთაშორისო აქტიურობით, მასები კი შემოფოთებული არიან.

იგივე შეიძლება ითქვას მსოფლიოს მრავალი ქვეყნის შესახებ. გლობალიზაცია ერთ-ერთი ყველაზე დიდი საფრთხეა, რომლის გამოც ბევრი რუსი ისევ კომუნისტებს უჭერს მხარს (ან მემარჯვენე ნაციონალისტებს). იგივე ფაქტორი აშფოთებს ძალადობისაკენ მიდრეკილ ინდუისტ ნაციონალისტებს. თუმცა ეს საფრთხე მხოლოდ მესამე მსოფლიოს ქვეყნებს როდი ანუხებთ. სწორედ გლობალიზაცია განაპირობებს რესპუბლიკელი პატრიკ ბიუქენენის პოპულარობას აშშ-ში. შეიძლება თ-ს მოჰქონდეს მოგება წამყვანი კორპორაციებისთვის, მაგრამ ის ზრდის კონკურენციას სამუშაო ადგილებზე.

დებატები

გლობალიზაცია კარგია თუ ცუდი? ერთი დიდი სოფელი ვხდებით თუ პლანეტისა და მისი მოსახლეობის ძარცვის თვითმზილველნი (ბრეჩერი და კოსტელო, 1994წ. გვ. 33)? ამ დებატების ერთ მხარეს დგანან ისინი, რომლებიც ფიქრობენ, რომ თავისუფალი ბაზარი ეკონომიკური მომავლის გასაღებია. როგორც ჩეიზ მანჰეტენ ბანკის წარმომადგენელმა დევიდ როკფელერმა განაცხადა დაახლოებით ორი ათწლეულის წინ, „ადამიანის ფართო ინტერესებს ყველაზე უკეთ ეკონომიკა აკმაყოფილებს, სადაც თავისუფალი საბაზრო ძალები ფლობენ სახელმწიფო საზღვრების გადალახვის უნარს“ (International Finance, 1975 წლის 18 მაისი; ციტირებულია ბრეჩერისა და კოსტელოს ნაშრომში, 1994წ. გვ. 15). კონკურენტულ გლობალურ ბაზარზე ქვეყნები შეეცდებიან, დახელოვდნენ იმ პროდუქციის წარმოებაში, რომელიც ყველაზე უკეთ გამოსდით (მაგალითად, იტალიაში — ღვინო, იაპონიაში — შაქარი). გაუმჯობესებულ წარმოებას შედეგად ფასების დაწევა მოსდევს. მიუხედავად იმისა, რომ შეიძლება წარმოიშვას პრობლემები, საბოლოოდ ყველა მოგებული რჩება. საბჭოთა კავშირისა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში კომუნისტური რეჟიმის დამხობა ადასტურებს, რომ მთავრობის მხრიდან კონტროლი აფერხებს ეკონომიკის განვითარებას.

კრიტიკოსები ამტკიცებენ, რომ გლობალიზაცია უფრო მეტად ტკივილს აყენებს, ვიდრე ეხმარება მოსახლეობას (მაგალითად, ბრეჩერისა და კოსტელოს ნაშრომები, 1994წ.). მათი მოსაზრებით, გლობალური კორპორაციები ზრდის მოგებას არა წარმოების ზრდის მიხედვით, არამედ ქვეყნებისა და ადამიანების ერთმანეთთან დაპირისპირებით. როცა დაბალგანვითარებული ქვეყნები ინვესტირების მოსაზიდად იაფ მუშახელს, ყველაზე დაბალ გადასახადებსა და თითზე ჩამოსათვლელ რეგულაციებს სთავაზობენ, მათი სახელმწიფოს ეკონომიკა შეიძლება გაიზარდოს მხოლოდ და მხოლოდ ქვეყანაში არსებული დაბალი საცხოვრებელი სტანდარტების გამო. განვითარებულ ქვეყნებში ადგილი ჰქონია როგორც „ცისფერსაყელოიანი“, ასევე „თეთრსაყელოიანი“ მომსახურე პერსონალის სარეკორდო რიცხვის გათავისუფლებას სამსახურებიდან, რასაც გლობალური კორპორაციები „შტატების შემცირებას“ უკავშირებენ ხოლმე. ახლად შექმნილი სამუშაო ადგილების უმეტესობა დროებითი ან ნახევარგანაკვეთიანია და ხშირ შემთხვევაში არ ითვალისწინებს რაიმე სახის დამატებით შეღავათს. მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი გლობალიზაციის წყალობით აღწევს ეკონომიკურ კეთილდღეობას, მაგრამ „უმეტესობა მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში ცხოვრობს იმ პრობლემებით, რომლებიც გამოწვეულია უმუშევრობის მზარდი დონით, შემოსავლების შემცირებით, სამსახურებიდან მასობრივი დათხოვნით, სახელმწიფო სამსახურებში სამუშაო ადგილების შეკვეცით, გაუარესებული სამუშაო პირობებით, გარემოს განადგურებითა და საკუთარ მთავრობასა და საზოგადოებაზე კონტროლის დემოკრატიული მექანიზმების დაკარგვით.“ (ბრეჩერი და კოსტელო, 1994წ. გვ. 4).

ანალიზი

გლობალიზაცია არ გახლავთ სრულიად ახალი პროცესი — ის თანამედროვე, კაპიტალისტური ეპოქისთვის დამახასიათებელი (რობერტსონი, 1992წ.). გლობალური ინტეგრაცია უკვე დრამატულად მიმდინარეობს. მსოფლიოს ნებისმიერ დიდ ქვეყანას უკვე აღარ შეუძლია, გამოეყოს გლობალურ ეკონომიკას, სადაც ყველა ქვეყანა ერთმანეთთან ვაჭრობის ქსელითაა დასკავშირებული. მულტინაციონალური

კორპორაციები ნაკლებად ითვალისწინებენ საზღვრის ფაქტორებს და უამრავი სანარმოს მეშვეობით (რომლებიც ასაქმებს ათეულობით სხვადასხვა ქვეყნის მოქალაქეებს), კიდევ უფრო ზრდის არეალს. გლობალიზაცია კვლავაც გაგრძელდება, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მას მხოლოდ ერთი ფორმა ექნება. ამჟამად გლობალიზაცია იმაში გამოიხატება, რომ ძალაუფლების კონცენტრაცია ხდება მხოლოდ მულტინაციონალური კაპიტალისტური კორპორაციის მენეჯმენტის წრეებსა და ზოგი განვითარებული ქვეყნის სახელმწიფო ელიტურ ჯგუფებში. მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფო ელიტას შეუძლია მოთო-კოს კორპორაციების მოგება (მაგალითად, შემოიღოს დაბინძურების კონტროლის სტანდარტები, განსაკუთრებით, დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში), უფრო ხშირ შემთხვევაში მათ ისე სჭირდებათ ინვესტიციები ან ისე სუსტები არიან, რომ ეს ყველაზე კარგ ალტერნატივად არ ითვლება.

მნიშვნელოვანია, აგრეთვე, სტრუქტურის საკითხი: თანამედროვე მსოფლიო სისტემები იმგვარადაა ორგანიზებული, რომ პოლიტიკური ძალაუფლება, ძირითადად, სახელმწიფოების მთავრობებშია თავმოყრილი. სწორედ მათზეა დამოკიდებული, უბრალო მოქალაქეებისთვის დემოკრატია ნიშნავს თუ არა ახალ შესაძლებლობებს პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიღების პროცესში მონაწილეობის გზით. მაგრამ ეკონომიკის სტრუქტურა სულ უფრო შეესაბამება საერთაშორისო მასშტაბებს და ეფუძნება მთავრობებისა და სახელმწიფოების მიერ არაკონტროლირებად ინსტიტუტებს. ერთი შეხედვით, ამერიკულ კორპორაციებს შეუძლიათ აწარმოონ ბიზნესი მსოფლიოს ნებისმიერ ადგილას ისე, რომ აშშ-ის მთავრობამ ის თითქმის ვერ გააკონტროლოს. აშშ-ის კანონები გარემოს დაცვის შესახებ არ ეხება ბრაზილიაში ამაზონის ტყეების განადგურებას. ბრაზილიას შეუძლია მიიღოს ზომები დაზიანების შედეგების შემცირების მიზნით, მაგრამ ის ამ დროს ძალზე მკაცრი არჩევანის წინაშე დგას: გარემოს დასაცავად მიმართულმა ღონისძიებებმა შეიძლება შეზღუდოს ქვეყნის ეკონომიკური შესაძლებლობები, რაც, დემოკრატიის პირობებში, შეიძლება მთავრობის დამხობით დასრულდეს. თუ ბრაზილია ან სხვა ნებისმიერი ქვეყანა შეეცდება, მეტისმეტად მკაცრად აკონტროლოს ესა თუ ის ბიზნესი, გლობალური კორპორაციები სხვა ქვეყნებში გადაიტანენ ინვესტიციებს. კაპიტალი — ბიზნესის უკან მდგარი სიმდიდრე — თავისუფლად გადაედინება საზღვრებზე. კომპიუტერიზაციის პროცესისა და გლობალური ტელეკომუნიკაციის დახმარებით, კაპიტალის მოძრაობა დღეში 1 ტრილიონ დოლარსაც კი აღწევს. აშშ-ში ეს პროცესი „დეინვესტიციის“ თანხლებით ხორციელდება, რისი მაგალითიცაა მიჩიგანიდან ან ოჰაიოდან კომპანიების მიერ საკუთარი საქმიანობის მაღალიზაში ან მექსიკაში გადატანა. ამის შედეგად კი უამრავი ამერიკელი რჩება სამუშაოს გარეშე და ჩნდება ეკონომიკური კრიზისის საფრთხე. წარმოების პროცესის საზღვარგარეთ გადატანამ 1979 წლის შემდეგ აშშ-ში 43 მილიონი ადამიანი დატოვა უმუშევრად. რასაკვირველია, ამავე დროს, საერთაშორისო ბაზრისათვის გამიზნულმა წარმოებამ მრავალი ახალი სამუშაო ადგილი შექმნა აშშ-ში, თუმცა ამ ახალ სამსახურებში ხშირად ვერ ხვდებიან ის ადამიანები, რომლებმაც დაკარგეს სამსახური წარმოების საზღვარგარეთ გადატანის შედეგად. ინვესტიციების მოპოვებისათვის პაექრობისას ქვეყნებმა შეიძლება მიაღწიონ ეკონომიკურ ზრდას, მაგრამ ამის ხარჯზე ისინი ხშირად კარგავენ პოლიტიკასა და ქვეყნის კურსზე გავლენის მოხდენის ძალაუფლებას, გარემოს დაცვისა და უსაფრთხო სამუშაო პირობების კონტროლს. ინდონეზია სამუშაო ადგილებს იღებს არა მხოლოდ აშშ-სგან, არამედ აზიის მდიდარი ქვეყნებისგანაც, მაგალითად, იაპონიისა და კორეისაგან (სადაც ანაზღაურება და სახელმწიფო რეგულაციები მნიშვნელოვნად ამცირებს კორპორაციების მოგებას). Reebock-ი და Nike-ი საკუთარ პროდუქციას მაღალიზაში აწარმოებენ. მაგრამ ამ ქვეყანაში მინიმალური ანაზღაურება იმდენად დაბალია — 1.30 დოლარი დღეში — რომ მომუშავე ქალების 90% კვების დეფიციტს განიცდის (Boston Globe, 1994 წლის 10 ივლისი). ქალები, რომლებიც იძულებულნი არიან, დღეში 12 საათს იმუშაონ, ბარაკის ტიპის საცხოვრებლებში ცხოვრობენ, რომლის დატოვების უფლებაც მხოლოდ იმ შემთხვევაში აქვთ, თუ მენეჯერის წერილობით ნებართვას მიიღებენ. ინდონეზიის მთავრობა კი ცდილობს კორპორაციების კეთილგანწყობის შენარჩუნებას, რომელიც რეპრესიების მეშვეობით ახშობს ორგანიზაციების ჩამოყალიბების მცდელობას და გაფიცვების დროს შეიარაღებული ძალების დახმარებითაც სარგებლობს.

გლობალური ეკონომიკა ფუნქციონირადაა ინტეგრირებული. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ის ყველას სასიკეთოდ მოქმედებს, თუმცა, ყველაფერი, რაც ერთ ადგილზე ან ერთ სექტორში ხდება, დაკავშირებულია

მეორე სექტორში მიმდინარე პროცესებთან. მაგალითად, ჩრდილოეთ ამერიკაში ეკონომიკურმა სტაგნაციამ შესაძლებელია აზიაში უმუშევრობის მაჩვენებელი გაზარდოს იმიტომ, რომ ასეთ შემთხვევაში მცირდება მოთხოვნა აზიელი მუშების მიერ გამოშვებულ პროდუქტზე. როდესაც ოპტიკურ-ბოჭკოვანი კაბელები ენაცვლება ტრადიციულ სპილენძის კაბელებს ლოს-ანჯელესში, მნიშვნელოვნად კლებულობს სპილენძის კაბელების ფასი, რომელიც, ძირითადად, აფრიკაში იწარმოება. ფუნქციური ინტეგრაცია მახებს უგებს იმ ქვეყნებს, რომლებიც ეკონომიკის განვითარების მიზნით სხვების მაგალითს მიჰყვებიან. მაგალითად, საერთაშორისო ექსპერტებმა, შესაძლოა, ურჩიონ ეკონომიკური განვითარების მოსურნე ქვეყნებს, გაყიდონ მინერალები ან სოფლის მეურნეობის პროდუქტები (შაქარი ან ყავა). საერთაშორისო ექსპორტს მართლაც შემოაქვს საჭირო შემოსავლები, რომელიც აუცილებელია ადგილობრივ დონეზე ფუნქციური ინსტიტუტების შენარჩუნებისთვის, მაგრამ თუ მსოფლიო ბანკი და სხვა ექსპერტები ერთსა და იმავეს ურჩევენ ბევრ სხვადასხვა ქვეყანას, ეს, სავარაუდოდ, გამოიწვევს ბაზრის გადატვირთვას და აღნიშნულ პროდუქტზე ფასების დაცემასაც (პასელი, 1995წ.იხ. ცხრილი 17-2). ყველაზე უარესი, რაც კუბამ გადაიტანა, შეიძლება სულაც არ იყოს კასტროს რეჟიმი ან აშშ-ის მიერ გამოცხადებული ბოიკოტი კუბური პროდუქციისადმი, არამედ შაქრის ფასის დაცემა საერთაშორისო ბაზარზე.

გლობალური ინტეგრაცია გავლენას კულტურაზეც ახდენს. თითქმის მთელს მსოფლიოში ხალხს სურს, გაიუმჯობესოს ცხოვრება, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მათ სურთ, კულტურა გადაიქცეს მულტინაციონალურ კორპორაციულ პროექტად, რომელიც ენაცვლება ადგილობრივ ტრადიციებსა და განსხვავებულ ეროვნულ კულტურას. ადამიანების უმეტესობას სურს, შეინარჩუნოს საკუთარი კულტურული იდენტობა და, ამავე დროს, გაიუმჯობესოს ცხოვრება. მაგრამ გლობალური ინტეგრაციის არსებული ფორმები აძნელებს ამ პროცესს. გლობალიზაცია ასევე გულისმობს პროცესს, როდესაც მასმედიის საშუალებები (კერძოდ, აშშ-ის ტელევიზია) მთელს მსოფლიოს დაიპყრობს და ადამიანებში ჩანერგავს დასავლური მოდის მიყოლის სურვილს (მაგალითად, გოგონები ჩაიცვამენ მინი ქვედაბოლოებს, რომლებიც, შესაძლოა, არ შეესაბამებოდეს ადგილობრივ ტრადიციებს), გადამუშავებული საკვების შეძენის ტენდენციას (ეს საკვები უფრო ძვირია და ნაკლებად სასარგებლო ადგილობრივ პროდუქტთან შედარებით), გასწევს თამბაქოს პროპაგანდას და ა.შ. ბედის ირონიით, ვესტერნალიზაციაზე რეაქცია, კერძოდ, მუსლიმური ფუნდამენტალიზმის გაძლიერება, არის გლობალური ინტეგრაციის კულტურაზე ზემოქმედების და არა მხოლოდ თავად ამ ტრადიციული კულტურების მოქმედების შედეგი.

რეგულარული ნინალმდეგობა დასაბამს აძლევს მოქმედებას. ცხადია, რომ გლობალური ეკონომიკა უბრალოდ არ „ხდება“. კორპორაციების აღმასრულებელი დირექტორები იღებენ გადაწყვეტილებებს ინვესტიციებთან დაკავშირებით და აგვარებენ პრობლემებს, რაც თანამშრომლების მიერ უკმაყოფილების გამოხატვამ შეიძლება გამოიწვიოს; ბანკირები ფიქრობენ, ღირს თუ არა განვითარებადი ქვეყნებისათვის სესხის მიცემა; სახელმწიფო მოხელეები ბჭობენ, თუ ვინ უნდა მიიღოს დახმარება და რა კრიტერიუმებზე დაყრდნობით. ანალოგიურად, მთელ მსოფლიოში მცხოვრები ადამიანები ირჩევენ სამსახურებს; წყვეტენ, რა თანხა უნდა დააბანდონ საკუთარი შვილების განათლებაში, რომელ პოლიტიკურ ლიდერს მისცენ ხმა (თუ, რასაკვირველია, მათ აქვთ არჩევანის უფლება). თუმცა, შეიძლება მოხდეს სხვაგვარადაც: მექსიკაში, კერძოდ კი ჩიაპასში, სოფლის მოსახლეობამ იარაღი აიღო და წინ აღუდგა ფედერალურ მთავრობას, რადგან არ მოსწონდა ის, თუ როგორ უძღვებოდა მექსიკის ხელისუფლება ქვეყნის გლობალურ ეკონომიკაში ინტეგრაციას. მექსიკა ყოველწლიურად მილიონობით დოლარის ოდენობის სანავს და სხვა საქონელს ყიდდა, მაგრამ მოგების დიდი ნაწილი ვიწრო ელიტარულ წრეებში ნაწილდებოდა. ელიტა კი ცდილობდა, კიდევ უფრო მჭიდროდ დაეკავშირებინა მექსიკის ეკონომიკა აშშ-ის ეკონომიკასთან ნაფტა-ს მეშვეობით, რაც აჯანყებულებმა „ადგილობრივი მოსახლეობის სასიკვდილო განაჩენის“ ტოლფასად მიიჩნიეს (მარკოსი, 1994წ). ამავე დროს, აშშ-ში ბევრი მუშა შიშობდა, რომ მათ სამუშაოს მექსიკელები დაიკავებდნენ.

ხანდახან მონინალმდეგეები იმედოვნებენ, რომ ერთიანი ძალებით შეძლებენ გლობალური ეკონომიკური ინტეგრაციის პროცესის შეჩერებას. თუმცა, ფაქტობრივად, ამის მტკიცებულება არ არსებობს. მაგრამ კოლექტიურ მოქმედებას მაინც შეუძლია გავლენა მოახდინოს ინტეგრაციის ფორმებსა და მიმართულებებზე. „ნესტლეს“ პროდუქტების მიმართ 1980-იან წლებში გამოცხადებულმა საყოველთაო

ბოიკოტმა კომპანიის მენეჯმენტი ნელ-ნელა აიძულა, შეეწყვიტა მესამე რიგის ქვეყნებში წარმოებული ხელოვნური რძის ფორმულის სარეკლამო კამპანია, სადაც ის ბუნებრივი რძის შემცველად იყო წარმოდგენილი. სოციოლოგიური ანალიზის მიხედვით, მიზანშეწონილი არ არის დებატების გამართვა ისეთ რადიკალურად განსხვავებულ საკითხებზე, როგორიცაა „თავისუფალი ვაჭრობა“ ან „პროტექციონიზმი“, „გლობალიზაცია“ ან „იზოლაცია“ (ბრეჩერი და კოსტელო, 1994წ.). უნდა ვაღიაროთ, რომ გლობალიზაცია არის ღრმად ფესვეგადგმული ტენდენცია და არ დასრულდება თანამედროვე ეკონომიკის მთელი სტრუქტურის ცვლილების გარეშე (კალჰაუნი, 1992წ.). ამავე დროს, გლობალიზაციას შეიძლება ჰქონდეს მრავალი ფორმა. საზოგადოებას ნამდვილად აქვს იმის პოტენციალი, რომ თავად აირჩიოს ეს ფორმები და არ მიიღოს ისინი ცალსახად. მძლავრ სოციალურ მოძრაობასთან გაერთიანებული გლობალიზაცია (კავშირების ჩათვლით), მხარს დაუჭერს მოგების, სულ მცირე, უფრო სამართლიან და თანაბარ გადანაწილებას (რუზმეიერი, სტივენსი და სტივენსი, 1992წ.). მოქალაქეთა ასეთი აქტივობის გარეშე გლობალიზაცია, სავარაუდოდ, უფრო გაამწვავავებს რადიკალურ უთანასწორობას, როგორც ეს თანამედროვე ბრაზილიაში ხდება.

ახაფოხმაცხი სექსოი

ბევრ განვითარებულ ქვეყანაში სოფლად მცხოვრები მოსახლეობა მასობრივად ტოვებს საცხოვრებელ ადგილებს, რაც განპირობებულია მოსახლეობის ზრდით, სოფლის მეურნეობის სექტორში შემცირებული შესაძლებლობებით, გარემოს დეგენერაციითა და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესების იმედით.

ამის შედეგად კატასტროფულად გაიზარდა დაბალი შემოსავლის მქონე ქვეყნების ქალაქების ზომა. ზოგი მათგანი განვითარებული ქვეყნების ძირითად ქალაქებსაც კი აღემატება სიდიდით. ზრდის მაჩვენებელიც უპრეცედენტოა. პროგნოზის მიხედვით, ღარიბი ქვეყნების ურბანული მოსახლეობის რაოდენობა 1990-იან წლებში 2 მილიარდით გაიზრდება, ანუ ყოველწლიურად 160000 ადამიანით (კასარადა და კრენშაუ, 1991წ.). განვითარების შესაბამის ეტაპზე ზრდის ეს მაჩვენებელი ორჯერ აღემატება ევროპისა და ამერიკის ურბანული მოსახლეობის ზრდის მაჩვენებლებს. ყველაზე მრავლისმნახველი მოგზაურიც კი შეიძლება გაოცდეს მესამე მსოფლიოს ქალაქებში მოსახლეობის სიმჭიდროვითა და რაოდენობით. აი, როგორ აღწერს კალკუტას პოლ ჰარისონი ერთი ცხელი, ნესტიანი საღამოს პიკის საათისას:

„ადამიანების ზღვა მოდებულია ქუჩებში, სადაც ტაქსები მწკრივადაა ჩარიგებული, ხოლო ავტობუსები ცდილობენ, როგორმე გვერდი აუქციონ ხელის ეტლებს, პონებშებმული ეტლები, მანქანები და თხების არეებიც კი ცდილობენ, გზა გაიკვალონ შეზღუდულ სივრცეში“

სოფლებიდან ქალაქებში მასობრივი მიგრაციის შედეგია **ჰიპერურბანიზაცია**, ანუ, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ურბანული მოსახლეობის ზრდის მაჩვენებელი, რომელიც წინ უსწრებს ინდუსტრიული და ეკონომიკური ზრდის სხვა ფორმებს და შედეგად მასობრივი უმუშევრობა და გადატვირთული საჯარო სამსახურები მოაქვს. არც ერთ ქვეყანას, განურჩევლად თავისი ეკონომიკური სიძლიერისა, არ შეუძლია შთანთქმოს სამუშაოს

მაძიებელთა მძლავრი და მყარი ნაკადი; არც ერთ ქალაქს არ შეუძლია ააშენოს სახლები, საავადმყოფოები და სკოლები, მოაპირკეთოს გზები, უზრუნველყოს ტრანსპორტი, გაიყვანოს კანალიზაცია, ჩაყაროს წყლის მიწები და შეარემონტოს ელექტროგაყვანილობა ისე სწრაფად, რომ არ ჩამორჩეს მოზღვაებული ადამიანების ტალღას. მესამე მსოფლიოს ქვეყნები არ არიან მდიდრები. იმ ქვეყნებისა გარდა, სადაც სახელმწიფო ემიგრაციას აკონტროლებს (მაგალითად, ნავთობის მწარმოებელი ქვეყნები), ურბანული დაგეგმარება და ბიუჯეტირება ძალზე რთულია. რა უწყობს ხელს ღარიბების გადარჩენას? არაოფიციალური ეკონომიკა.

დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში მუშების მეოთხედიდან ორ მესამედამდე რაოდენობას არ აქვს სტაბილური, ხელფასიანი სამუშაო. ისინი თავს არაოფიციალური სექტორით ირჩენენ (პორტერი და კასტელსი, 1989წ.). ეს გულისხმობს დამსაქმებელისგან დამოუკიდებელ შემოსავალს, რომელიც არ ექვემდებარება დაქვითვას, მაგრამ არც მყარია და ნებისმიერ დროს შეიძლება გაქრეს. არაოფიციალური ეკონომიკის ქვაკუთხედია ბარტერი და გარიგებები ნაღდ ფულზე. თუ შენს ძმას სახლს შეუღებავ და ამის სანაცვლოდ ის შენ საკუთარ ძველ მანქანას მოგცემს, ეს უკვე ბარტერია და ნიშნავს, რომ თქვენ არაფორმალურ სექტორში მოქმედებთ. შესაბამისად, თუ მანქანის შემკეთებელ ხელოსანს ნაღდი ფულით გადაუხდით, ისე რომ მას არ დასჭირდება მიღებული თანხის გაცხადება საგადასახადო სამსახურში და, თავის მხრივ, ის თქვენ საკუთარი სურვილისამებრ ფასდაკლებით მოგემსახურებათ, ესეც არაფორმალური ეკონომიკაა. არაოფიციალური სექტორი არსებობს აშშ-ში და სხვა ინდუსტრიულ ქვეყნებში, მაგრამ მას ეკონომიკის შედარებით დაბალი წილი უკავია. თუმცა დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში საქმე სხვაგვარადაა, სადაც არაოფიციალურ სექტორს ეკონომიკის ცენტრალური ადგილი უჭირავს. არაფორმალური სექტორის მეშვეობით სოფლებიდან ქალაქებში წამოსულ მოსახლეობას ხელი მიუწვდება იმ საქონელზე, მომსახურებასა და შემოსავალზე, რასაც სხვაგვარად ვერაფრით მიიღებდა. ფორმალური სექტორი არ არის ხელმისაწვდომი ღარიბებისათვის. მათ არ შეუძლიათ შეიძინონ პროდუქტი ან გამოიყენონ ფორმალური სექტორის შესაძლებლობები. მათ მუშაობისათვის შესაბამისი კვალიფიკაციაც არ გააჩნიათ. არაფორმალური სექტორის ძირითადი უპირატესობა ისაა, რომ ის არ ითხოვს მნიშვნელოვან კაპიტალს ან ფორმალურ განათლებას (სხვა განსხვავებებისათვის იხ. სქემა 17.6). თითქმის ყველას შეუძლია გახსნას მაღაზია. თუმცა მნიშვნელოვანია, რომ ფორმალური და არაფორმალური სექტორები სრულად არ არის გამიჯნული: ქუჩის მოვაჭრეები და გარეუბნებში განლაგებული სახელოსნოები საქონლითა და მომსახურებით უზრუნველყოფენ საერთაშორისო კორპორაციებს და მათ თანამშრომლებს (სკლეარი, 1995წ.).

არაფორმალური სექტორის ერთ-ერთი ასპექტია შავი ბაზარი, სადაც მოპარული, დაუბეგრავი, უკანონოდ შემოტანილი საქონლით, ნარკოტიკებით, სხვა კონტრაბანდითა და უცხოური ვალუტით ვაჭრობენ. არაფორმალური სექტორი ასევე შედგება რესტორნების, სილამაზის სალონების, სამკერვალოების, ფოტოსტუდიების, სხვადასხვა საგნის შემკეთებელი სახელოსნოებისაგან. ეს დანესებულებები ქალაქის მიყრუებული ნაწილები-სა და ბარაკების მაცხოვრებლებს უმსახურება. ისინი არაფორმალურ სექტორად ითვლება არა იმის გამო, რომ უკანონოა, არამედ იმის გამო, რომ მათ არ აქვთ ლიცენზია, არ ხდება მათი დაბეგვრა და ინსპექტირება. მენაღები, რომლებსაც სჭირდებათ მუდმივი სამუშაო ადგილი და მხოლოდ მცირე კაპიტალი, ჩვეულებრივი არაფორმალური სექტორის წევრები არიან, ისევე როგორც ფორმალური რეგისტრაციის გარეშე მომუშავე გიდები, ტაქსებისა

და რიკების მძღოლები; ასევე, შინამოსამსახურეები და ქუჩის მოვაჭრეები. არაფორმალური სექტორის ვიწრო სპეციალიზაციაა გამოუსადეგარი ან ნახმარი პროდუქციის გადამუშავება. აქ სანდლები ძველი საბურავებისაგან მზადდება, ხოლო ქოთნები და ტაფები გადაყრილი თუნუქის ქილებისგან. იმის გამო, რომ არაფორმალური მეწარმეები თავს არიდებენ სახელმწიფო გადასახადებს, მათ შეუძლიათ ღარიბებისათვის ხელმისაწვდომ ფასებში უზრუნველყონ ისინი მომსახურებითა და საქონლით. მაგრამ არც კლიენტები და არც მათ მიერ დასაქმებულები (თუ საერთოდ ჰყავთ დანამშრომლები) არ არიან უზრუნველყოფილები ჯანმრთელობის დაზღვევით ან სამუშაო განაწესით. არაფორმალური სექტორის მეშვეობით ცალკეული პირები მდიდრდებიან, მაგრამ უფრო მეტია მათი რიცხვი, რომლებიც კოტრდებიან ან მხოლოდ პერიოდულად მუშაობენ.

არაფორმალური

- იოლად ხელმისაწვდომი
- ეფუძნება ადგილობრივ რესურსებს
- სანარმოებს ფლობენ ოჯახები
- მცირემასშტაბიანია
- შრომაზე ორიენტირებული და ინოვაციური
- საჭირო უნარ-ჩვევები არ მოითხოვს ფორმალურ განათლებას
- დაურეგულირებელი და კონკურენტული ბაზარი

ფორმალური

- ძნელად ხელმისაწვდომია
- დამოკიდებულია იმპორტზე
- სანარმოებს ფლობენ კორპორაციები
- ფართომასშტაბიანია
- ორიენტირებულია კაპიტალსა და იმპორტირებულ ტექნოლოგიებზე
- საჭირო უნარ-ჩვევების შეძენა ხშირად საზღვარგარეთ ხდება
- ბაზარი დაცულია ტარიფებით, იმპორტითა და ვალუტის გადაცვლის ლიცენზიით

სქემა 17.6 / ეკონომიკის ფორმალური და არაფორმალური სექტორების მახასიათებლები

წყარო: პიტერ ვორსლი, სამი მსოფლიო (ჩიკაგოს უნივერსიტეტის გამოცემლობა, ჩიკაგო, 1984წ.) გვ. 210.

ნახმაჯების ისტორიები: ახლანდელსახიანიზაბადი აზიური ქვეყნები

განვითარებად ამ უკვე განვითარებულ ქვეყნებს და განვითარების სააგენტოებს კოლონიზატორებისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდგომ წლებში მხოლოდ ერთადერთი მიზანი ამოძრავებდა. „განვითარება, როგორც ამას ფიქრობდა ყველა, რამდენიმე რადიკალურად მოაზროვნე ადამიანის გარდა, იყო დასავლური ქვეყნების მიერ მოპირკეთებული გზა კაპიტალიზმის ჯადოსნური სამყაროსკენ“ (პარსონსი, 1988წ. გვ. 23). მაგრამ ორი, სამი და თხუთმეტი ათწლეულის შემდეგაც კი მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებს შორის უფსკრული კიდევ უფრო ღრმაა, ვიდრე ოდესმე. ვერც ინტენსიურმა დახმარებამ და ვერც იძულებულმა მოდერნიზაციამ ვერ გამოიღო მოსალოდნელი შედეგები. ზოგმა

ქვეყანამ მაინც მოახერხა, სწრაფად მიეღწია პროგრესისათვის და ახლა ინდუსტრიალიზებული ქვეყნების კატეგორიაში გადასასვლელ მიჯნაზე იმყოფება. თუმცა ეს პროცესი არ ყოფილა ისე იოლი, როგორც ამას მოდერნიზაციის თეორია გულისხმობდა. დამოკიდებულების თეორეტიკოსების მოლოდინის საწინააღმდეგოდ, პროგრესი უფრო მეტად აზიაში განხორციელდა. მაგრამ, როგორც მსოფლიო სისტემების თეორია ითვალისწინებდა, გზა განვითარებისაკენ მოითხოვს სოციალური მოქმედების მკაცრად დისციპლინებულ და ხშირად ავტორიტარულ მოდელს, რაც ძალზედ ძვირად ფასობს.

სამხრეთი კორეა ერთ-ერთი მაგალითია იმ ქვეყნისა, რომელმაც მძიმე გზა გაიარა და ეკონომიკურ განვითარებას მიაღწია. ჯერ კიდევ მეორე მსოფლიო ომამდე იაპონიის მიერ ოკუპირებული და კორეის ომით (1950-1953წ.წ.) ორად გახლეჩილ კორეას ბურუსით მოცული მომოვალე ედო წინ. 1950-იან წლებში სამხრეთ კორეა, ძირითადად, აშშ-ის დახმარებასა და იმპორტზე იყო დამოკიდებული. მაგრამ 1961 წლის გადატრიალების შემდეგ სამხრეთ კორეამ ეკონომიკური გაფართოების ამბიციური გეგმის შესრულება დაიწყო და მიზნად (გრიფინი, 1989წ. ჰაგარდი, 1990წ.) მან აქცენტი ინდუსტრიულ განვითარებაზე და არა სოფლის მეურნეობის აღორძინებაზე გადაიტანა. წარმოება უფრო ხანგრძლივი წარმატების პერსპექტივებს იძლეოდა მსოფლიო ბაზარზე. პირველი ქარხნები ნაწილების გასაყიდად პრიმიტიულ დიზაინს იყენებდნენ, მაგრამ კორეელებმა მალევე დაიწყეს დასრულებული ნაწარმის გამოშვება და სამიზნეობად მრეწველობის ის დარგები აირჩიეს, სადაც მათ სხვა ქვეყნებთან შედარებით დაბალი ფასის შეთავაზება შეეძოთ. ასეთები იყო, მაგალითად, ელექტროსაქონელი, ფოლადის მოპოვება, გემთმშენებლობა. ისინი მიზანმიმართულად ირჩევდნენ სხვადასხვა დარგს, რათა არ ყოფილიყვნენ დამოკიდებულები ერთ რომელიმე ექსპორტზე. გარდა ამისა, იმის ნაცვლად, რომ ძირითადი ქვეყნებიდან შემოეტანათ ელექტროსაქონელი, მანქანა-დანადგარები და პროდუქტი, კორეელებმა მათი დამზადებაც ისწავლეს. უცხოური ინვესტიციები მკაცრად კონტროლდებოდა. ნებადართული იყო მხოლოდ ის ბიზნესწამოწყებები, სადაც კორეელებს წილი ჰქონდათ, ხოლო გეგმა ითვალისწინებდა უცხოელი სპეციალისტების კორეელებით ჩანაცვლებას.

თავდაპირველად ეკონომიკურ გაფართოებას მთავრობა წარმართავდა. სამხედრო მთავრობის მიერ გატარებული ერთ-ერთი პირველი აქტი კერძო წილის კომერციულ ბანკებში შეტანას და ორი სახელმწიფო საფინანსო დაწესებულების გახსნას ითვალისწინებდა. ეკონომიკური დაგეგმარების საბჭო იხილავდა დაგეგმარებასა და ბიუჯეტირებას, შემდეგ საგადასახადო პოლიტიკის, სესხებისა და ფასების კონტროლით აჯილდოებდა სახელმწიფო რეგულაციისადმი მორჩილ ფირმებსა და კომპანიებს, ხოლო ურჩებს შესაბამისად აჯარიმებდა. აქცენტი კეთდებოდა მსოფლიო ბაზარზე გასატან პროდუქციაზე. პროცესში აქტიურად იყო ჩართული ექსპორტის განვითარების კომიტეტი, რომელიც ყველანაირ დახმარებას უზრუნველყოფდა დაწყებული ტექნიკურიდან და დამთავრებული მარკეტინგითა და უცხოელი კლიენტების ვიზიტების მოგვარებით.

კორეის ბიზნეს-სექტორი, ტაივანისა და, ნაწილობრივ, იაპონიის მსგავსად, ძირითადად, ოჯახური ბიზნესებითაა დაკომპლექტებული. ეს სამეწარმეო ელიტა ევროპულ არისტოკრატიას წააგავს, რომლის გამდიდრება, ნაწილობრივ, იმითაა გამოწვეული, რომ მათი შვილები ხშირად ერთმანეთზე ქორწინდებიან. როგორც სოციალური კავშირები, ისე ფორმალური ბიზნეს-ასოციაციები ემსახურებიან არასაჭირო შიდა კონკურენციის შეზღუდვას და რესურსის დაგროვებას საერთაშორისო კონკურენციისათვის. ბიზნესმენთა ოჯახები ძალიან მდიდრები არიან ნებისმიერი სტანდარტის მიხედვით, თუმცა, შემო-

სავლის განაწილება კორეელ მუშებსა და ფერმერებს შორის უფრო თანაბარია, ვიდრე მესამე რიგის სხვა ქვეყნებში. მიწის რეფორმების სერიის შედეგად შეიქმნა კერძო ფერმებზე დაფუძნებული სოფლის მეურნეობის სისტემა. კორეისათვის ნამდვილად არ არის მწვავე პრობლემა სხვა ქვეყნებში მცხოვრები უმინიწილო გლეხები. მიუხედავად იმისა, რომ დაბალია ქარხნის მუშების ხელფასი, უმუშევრობის მაჩვენებელიც დაბალია. კორეულ ქარხნებში დღემდე ადამიანების შრომას იყენებენ მანქანა-დანადგარების ნაცვლად. გარდა ამისა, მთავრობამ მნიშვნელოვანი ინვესტიციები განახორციელა „ადამიანური კაპიტალის“ მხრივ, რაც, ძირითადად, ჯანდაცვასა და განათლებაში გამოიხატება, ქვეყანაში მოქმედებს კონკურენციაზე დაფუძნებული საუნივერსიტეტო სისტემა, რომელიც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ტექნოლოგიებსა და მეცნიერებებს ანიჭებს. მოკლედ რომ ვთქვათ, კორეის წარმატება არ ყოფილა შემთხვევითი — ეს დაგეგმარების შედეგად მოხდა. ცხადია, რომ კორეა კაპიტალისტური ქვეყანაა, სადაც მაღალ დონეზე დგას კერძო საკუთრება, მაგრამ მისი წარმატება დაიგეგმა და განხორციელდა მთავრობის მიერ მეტ-ნაკლებად გაერთიანებულ სამეწარმეო ელიტასთან ერთად. წმინდა ეკონომიკური თვალსაზრისით, შედეგები წარმატებული იყო. 1961 და 1972 წლებში კორეის მთლიანი ექსპორტი 40-ჯერ გაიზარდა, ხოლო მანუფაქტურის ექსპორტი — 170-ჯერ.

მოდერნიზაციისაკენ გადადგმული წარმატებული ნაბიჯის სოციალური ფასია უკიდურესად რეპრესიული პოლიტიკური რეჟიმი (ვარიავალა, 1988წ. გვ. 250). განვითარების ადრეულ ეტაპებზე ტოტალიტარული რეჟიმი მხარდაჭერით სარგებლობდა მოსახლეობის მხრიდან, რადგან საჭირო იყო ომით გამოწვეული დანაკარგების აღდგენა და ეკონომიკური საფუძვლის ჩაყრა. თუმცა, კორეის, როგორც ქვეყნის სიმდიდრის ზრდასთან ერთად, არ უმჯობესდებოდა მოსახლეობის კეთილდღეობა, რამაც მთავრობის სანინალმდებო დემონსტრაციები გამოიწვია. საპასუხოდ კორეის მთავრობა „შეზღუდული დემოკრატიის“ პოლიტიკიდან მცირე საომარ რეჟიმზე გადავიდა: ოპოზიციონერი პოლიტიკური ლიდერები გადაასახლეს ან საპყრობილებებში და საკონცენტრაციო ბანაკებში გამოკეტეს. აიკრძალა გლეხთა გაერთიანებები და პროფესიული კავშირები; ასევე მკაცრად ისჯებოდა სტუდენტების გამოსვლები. მაგრამ, დემონსტრაციები კვლავ გრძელდება: მუშები ითხოვენ ხელფასების მომატებას და სამუშაო პირობების გაუმჯობესებას, სტუდენტები — სიტყვის თავისუფლებას. კორეის წარმატება „განვითარების დიქტატურასთან“ დაკავშირებით, რამაც ტრადიციული საზოგადოება ინდუსტრიულად აქცია, თავის გვერდით მოვლენებს იმკის.

ცივი ომის დასრულების შემდეგ ვაჭრობის, ფულისა და ენერგიის საკითხები უფრო და უფრო მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს პოლიტიკაში. კორეა და სხვა ახლად ინდუსტრიალიზებული ქვეყნები თუ ქალაქები (განსაკუთრებით კი ტაივანი, სინგაპური და ჰონ-კონგი) უფრო მნიშვნელოვანი გახდებიან — ზოგ შემთხვევაში ძირითად ქვეყნებზე უფრო მნიშვნელოვანიც კი. მთელ მსოფლიოში ჯერ კიდევ არსებობს რამდენიმე ძირითადი კითხვა: შეძლებენ თუ არა დაბალგანვითარებული, პერიფერიული ქვეყნები საკუთარი მდგომარეობის გაუმჯობესებას და რა შედეგს მოიტანს ეს გაუმჯობესება გარემოსათვის? სწორედ ამ წუთს, სანამ თქვენ ამ აბზაცს კითხულობთ, მსოფლიოში 100 ბავშვი იბადება — ამათგან 6 ინდუსტრიულ ქვეყნებში, ხოლო 94 — დაბალგანვითარებულში. მსოფლიო ბანკის მიხედვით „მსოფლიოს გრძელვადიანი უსაფრთხოება და აყვავება განვითარებაზე დამოკიდებული“ (გვ. 157).

1. მსოფლიო ბანკის მიერ ყოველწლიურად შეკრებილი მონაცემები საზღვრავს განვითარების დონეს და უთანასწორობის ხარისხს მთელ მსოფლიოში. ახალი კვლევები შეისწავლის უხელფასო მუშახელს (განსაკუთრებით — დასაქმებულ ქალებს), შემოსავლის განაწილებას ქვეყნებს შორის, ბუნებრივი, ადამიანური და სოციალური კაპიტალის საზომებს; ასევე, გლობალური კორპორაციების, ფინანსური ინსტიტუტებისა და რეგიონალური ხელშეკრულებების როლს თანამედროვე მსოფლიოში.
2. დაბალგანვითარებული ქვეყნების ერთი საერთო მახასიათებელია კოლონიალიზმის მემკვიდრეობა. ევროპული კოლონიალიზმი (და ამერიკული იმპერიალიზმი) მოტივირებული იყო დიდი მოგების მიღებით, ნედლეულის მოთხოვნილებით და ღია ბაზრით. ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ევროპელი კოლონიზატორები, ჩვეულებრივ, ენაცვლებოდნენ ადგილობრივ ლიდერებს, ახდენდნენ ადგილობრივი წარმოების სისტემის რეორგანიზებას, ადგილობრივ მოსახლეობაში ამკვიდებდნენ ევროპული კულტურის სტანდარტებს და საზღვრებს ანაცვლებდნენ, საკუთარი ინტერესებისა და საჭიროებების შესაბამისად. ამის შედეგად მოხდა შრომისა და სოციალური სტრატეგიკაციის გლობალური დაყოფა, რომელიც ამ კოლონიების მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგაც შენარჩუნდა.
3. ბევრ ქვეყანაში არსებულ სიღატაკეს სოციოლოგიური თვალსაზრისით სამი ახსნა აქვს მოდერნიზაციის, დამოკიდებულებისა და მსოფლიოს სისტემების თეორიების სახით.
4. მოდერნიზაციის თეორიის მიხედვით, განვითარება დამოკიდებულია კონკრეტულ წინაპირობებზე, კერძოდ, ინფრასტრუქტურებში ინვესტირებისადმი დადებით განწყობაზე.
5. დამოკიდებულების თეორია ქვეყნების სიღარიბესა და განვითარების დაბალ დონეს უცხო ქვეყნების მთავრობებსა და კორპორაციებზე დამოკიდებულებით ხსნის. ხშირად ამგვარი დამოკიდებულება მცირერიცხოვანი ელიტური ჯგუფის სასიკეთოდ მოქმედებს ერის გრძელვადიანი განვითარების ხარჯზე (და, აქედან გამომდინარე, მოსახლეობის უმეტესობის ხარჯზე). დამოკიდებულება აფერხებს დემოკრატიული პოლიტიკური ინსტიტუტების აღმოცენებასა და სოციალური კეთილდღეობის პროგრამების განხორციელებას.
6. მსოფლიო სისტემების თეორიის მიხედვით, კაპიტალიზმის განვითარებამ გამოიწვია შრომის გლობალური დაყოფა, სადაც ძირითადი ქვეყნები ფლობენ და მართავენ ყველაზე მნიშვნელოვან ინდუსტრიებსა და ტექნოლოგიებს, ნახევრად პერიფერიული ქვეყნები ნედლეულით უზრუნველყოფენ გადამყიდველ კომპანიებს და მცირე ზომის ქარხნებს, ხოლო პერიფერიული ქვეყნები თამაშგარე მდგომარეობაში რჩებიან და, ძირითადად, იაფი მუშახელით მომარაგებას სჯერდებათ.
7. მაღალი ტექნოლოგიების მსოფლიოში ღარიბი ქვეყნები, ძირითადად, სოფლის მეურნეობაზე არიან დამოკიდებულები. მათი მოსახლეობის უმეტესობას ან გლეხები შეადგენენ, რომლებიც მარტივ ტექნოლოგიებს იყენებენ მიწის ნაკვეთებიდან საარსებო სარჩოს მისაღებად, ან — უმინაწყო მოიჯარეები, რომლებმაც იძულებით და-

ტოვებს საკუთარი მიწები და ახლა მიზერული ანაზღაურებისათვის ხშირად აუტანელ პირობებში უწევთ მუშაობა. მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდამ და სოფლის მეურნეობის კომერციალიზაციამ ძირითადი გამოაცალა საკვებით თვითმომარაგებას და მთელ რიგ ქვეყნებში სერიოზული ზიანი მიაყენა გარემოს.

8. თანამედროვე, ინდუსტრიული ქვეყნების აღმოცენება (დანყებული ინგლისიდან) განაპირობა სოფლის მეურნეობის პროდუქტულობის გაუმჯობესებამ, ტექნოლოგიურმა ინოვაციებმა, ფაბრიკა-ქარხნების განვითარებამ და ურბანიზაციამ. მაგრამ თანამედროვე ინდუსტრიული საზოგადოების ჩამოყალიბების მთავარი მახასიათებელია განვითარებული საბაზრო ეკონომიკა, სადაც ვაჭრობა, ანაზღაურებადი შრომა და მიწოდებისა და მოთხოვნის პრინციპები ცვლის თვითკმარობას.
9. თუ რამდენად განსხვავებულადაა განვითარებული საბაზრო ეკონომიკა სხვადასხვა ქვეყანასა და რეგიონში, ჩანს გლობალურ უთანასწორობაში. განვითარებულ ქვეყნებს შორის კონკურენცია და მთავრობების მცდელობა, აკონტროლონ საბაზრო ძალები ან გვერდი აუარონ მათ, აფერხებს ყოფილი კოლონიებისა და ყოფილი სოციალური ბანაკის ქვეყნების განვითარებას.
10. ჰიპერურბანიზაციით დამძიმებული ბევრი განვითარებადი ქვეყანა, რომელსაც გლობალური ეკონომიკის სივრცეში არათანაბარ პირობებში უხდება ბრძოლა, როგორც ბუნებრივი რესურსებისა და სოფლის მეურნეობის პროდუქტების ექსპორტიორს, იძულებულია კვლავ გლობალური ბაზრის პერიფერიას დასჯერდეს. ამგვარი ქვეყნების მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი თავს არაფორმალურ სექტორში მუშაობით ირჩენს. სამწუხაროდ, არც მათ და არ მათ შვილებს არ იცავს სახელმწიფო, არ აქვთ გარანტირებული შემოსავალი ან მომავალი.
11. მომავლის იმედისმომცემი ნიშნები ახლად ინდუსტრიალიზებული ქვეყნებიდან მოდის. მაგალითად, სამხრეთ კორეამ სწრაფ პროგრესს მიაღწია, როდესაც მნიშვნელოვანი ინვესტიცია ჩადო გლობალური ეკონომიკისადმი მიმართულ ინდუსტრიალიზაციაში და განახორციელა მინის საკუთრების რეფორმა სოფლის მეურნეობის სფეროს თვითგანვითარების მიზნით. სამხრეთ კორეაში სახელმწიფო მოქალაქეებს ჯანდაცვითა და განათლებით უზრუნველყოფს (განსაკუთრებით მეცნიერებისა და ტექნოლოგიების დარგში) და ინარჩუნებს მკაცრ კონტროლს ბიზნესსა და ფინანსებზე, თუმცა ეს ყველაფერი მკაცრი ხელისუფლების ფონზე ხდება.

იმსჯელოთ

1. აღწერეთ, რით განსხვავდება ცხოვრება მსოფლიოს ზოგ ყველაზე მდიდარ და ყველაზე ღარიბ ქვეყანაში.
2. როგორ შეუწყო ხელი კოლონიზაციამ და იმპერიალიზმმა გლობალური უთანასწორობის თანამედროვე ფორმების ჩამოყალიბებას?
3. განასხვავეთ ერთმანეთისაგან მოდერნიზაციის, დამოკიდებულებისა და მსოფლიოს სისტემების თეორიები.
4. რა არის უმთავრესი პრობლემა, რომლის წინაშეც მესამე რიგის ქვეყნების გლეხები დგანან?

5. რა არის ეკონომიკის არაფორმალური სექტორის დადებითი და უარყოფითი მხარე?
6. რა ფაქტორებმა შეუწყო ხელი სამხრეთ კორეის წარმატებულ ეკონომიკურ განვითარებას?

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. როგორ ფიქრობთ, ამცირებს თუ ზრდის მზარდი გლობალიზაცია ნაპრალს მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებს შორის?
2. რომელს ანიჭებთ უპირატესობას მოდერნიზაციის, დამოკიდებულებისა და მსოფლიოს სისტემების თეორიებს შორის? დაასაბუთეთ თქვენი პასუხი.
3. როგორ ფიქრობთ, რამდენად კარგი საშუალებაა მსოფლიოს მდიდარი ქვეყნების მიერ ღარიბი ქვეყნებისადმი გაწეული დახმარება? მიიჩნევთ თუ არა დახმარების გაწევას მდიდარი ქვეყნების მოვალეობად?
4. თქვენი აზრით, რომელი პოლიტიკა დაეხმარება მესამე რიგის ქვეყნის გლეხებს მდგომარეობის გაუმჯობესებაში?
5. როგორ ახდენს გავლენას მესამე რიგის ქვეყნების გლეხებისა და უმინაწყო მოიჯარეების მდგომარეობა აშშ-სა და სხვა მდიდარი ქვეყნების მოქალაქეებზე?
6. როგორ ფიქრობთ, რომელი უფრო იოლი იქნებოდა — უთანასწორობის შემცირება მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებს შორის თუ ქალებისა და მამაკაცებს შორის? რა არის ყველაზე დიდი დამაბრკოლებელი ფაქტორი თითოეულ შემთხვევაში?

სიტყვარი

ძირითადი ქვეყნები — მსოფლიოს სისტემების თეორიის მიხედვით, მდიდარი ინდუსტრიული ქვეყნები, რომლებიც ახორციელებენ მენეჯმენტს, ფინანსირებას და გლობალურ წარმოებას ტექნიკური მხრით უზრუნველყოფენ.

დამოკიდებულების თეორია — მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ქვეყნების დაბალგანვითარება, ძირითადად, გამოწვეულია მათი დამოკიდებულებით ინდუსტრიალიზებულ და განვითარებულ ქვეყნებზე, ასევე საერთაშორისო კორპორაციებზე, რომლებიც დაინტერესებულნი არიან სტაბილური კლიმატის შენარჩუნებაში ინვესტიციების განხორციელების მიზნით, დამოუკიდებლად ადგილობრივი, სოციალური და პოლიტიკური ფასისაგან.

ჰიპერურბანიზაცია — ქალაქების ზრდის დონე, რომელიც აფერხებს ინდუსტრიული და ეკონომიკური ზრდის სხვა ფორმებს და იწვევს საყოველთაო უმუშევრობას და სახელმწიფო სამსახურებში თანამშრომელთა სიჭარბეს.

არაფორმალური სექტორი — ეკონომიკური აქტივობა, რომელიც სცილდება ჩვეულებრივ დამსაქმებელ-დასაქმებულის ურთიერთობას და რომელზეც არ ვრცელდება გადასახადების გადახდა და სახელმწიფო კონტროლი.

უმინაწყო მოიჯარადეები — გლეხები, რომლებმაც დაკარგეს უფლება მიწაზე; უმინაწყო გლეხები შვილები ან ხალხი, რომლებიც თავს ნადირობითა და შემგროვებ-

ლობით ირჩენდნენ, მაგრამ ახლა იძულებულები არიან, დაქირავებული მუშახელის სტატუსით სარჩო გამოიმუშაონ.

მოდერნიზაციის თეორია — მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ეკონომიკური განვითარება დამოკიდებულია კულტურულ დამოკიდებულებაზე (და, ალბათ, უცხო ქვეყნის დახმარებაზე), რომელიც ხელს უწყობს ინდუსტრიულ საწარმოებში ინვესტირებას და მის მხარდამჭერ სისტემას.

გლეხები — წვრილი ფერმერები, რომლებიც ოჯახებისა და მარტივი ტექნიკის დახმარებით თავს მოსავლითა და საქონლით ირჩენენ.

პერიფერიული ქვეყნები — ქვეყნები მსოფლიოს სისტემების თეორიაში, რომლებიც გლობალური კაპიტალისტური ეკონომიკის ზღვარზე იმყოფებიან. თითოეული ამგვარი ქვეყნის როლი შემოფარგლულია ძირითადად ნედლეულის მიწოდებითა და უმნიშვნელო სამომხმარებლო საქონლის შექენით.

ნახევრად პერიფერიული ქვეყნები — ქვეყნები მსოფლიოს სისტემების თეორიაში, რომლებიც აქტიურად მონაწილეობენ გლობალურ კაპიტალისტურ ეკონომიკაში, მაგრამ მხოლოდ შეზღუდული გავლენა აქვთ ვაჭრობის წესებსა და პირობებზე.

დაბალგანვითარება — თანამედროვე ეკონომიკური ზრდის ნაკლებობა, რაც ახასიათებს ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებს მდიდარ და განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით.

მსოფლიოს სისტემების თეორია — იმანუელ ვალერშტაინის თეორია, რომლის მიხედვითაც ქვეყნის განვითარება განისაზღვრება მისი ადგილით მსოფლიოს სისტემაში, რომელსაც, თავის მხრივ, განსაზღვრავს, კაპიტალისტური ვაჭრობა. მსოფლიოს სისტემა ყოფს მსოფლიოს სამ კატეგორიად: ძირითადი, პერიფერიული და ნახევრად პერიფერიული ქვეყნებად.

თავი 18

მოსახლეობა და ბაზარი

მოსახლეობის დინამიკა

- შეერთებული შტატების მოსახლეობის აღწერა
- მოსახლეობაში მიმდინარე ცვლილებების შეფასება

მსოფლიო დემოგრაფიული ზომიერებები

- მალტუსი მარქსის წინააღმდეგ
- დემოგრაფიული ტრანზიცია
- შობადობის დონის დაცემა

მსოფლიოს მოსახლეობის მდგომარეობის შენახვა:
საჩვენებელი მაჩვენებლის მართვა

საფუძვლის ქვეშ მყოფი პიკეტაჟი

- რესურსების ამოწურვა • დაბინძურება

ჩანახტი

- გლობალური საკითხები/ლოკალური შედეგები:
ტროპიკული ტყეების სამყაროში

წ

არმოიდგინეთ 2,190,431,000 (2,19 მილიარდი). ეს არის ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის მოსახლეობა (რედი, 1994წ., გვ. 194) — მსოფლიოს მთელი მოსახლეობის ერთი მეხუთედი. ჩინეთმა, რომლის ტერიტორიაც შეერთებული შტატების ტერიტორიაზე მხოლოდ უმნიშვნელოდ არის დიდი (და, მასთან შედარებით, ჩინეთში სასოფლო-სამეურნეო რაიონები ბევრად უფრო ცოტაა), უნდა უზრუნველყოს ოთხჯერ მეტი მოსახლეობა.

ჩინეთის მოსახლეობა საუკუნეების მანძილზე მრავალრიცხოვანი იყო, მაგრამ დღევანდელი ასეთი დიდი მაჩვენებელი, ძირითადად, გახლავთ მმართველობის ახალი მიმართულების შედეგი, რომლის მიხედვითაც, ის ტერიტორიები, სადაც საყოველთაოდ გაბატონებულია მასობრივი ეპიდემიები და შიმშილი, მარაგებიან მეტი საკვებით, უზრუნველყოფილი არიან უკეთესი სამედიცინო მომსახურებით და გაუმჯობესებული სანიტარული პირობებით. 1949 წლის კომუნისტური რევოლუციის შემდგომ შობადობის კოეფიციენტი დარჩა მაღალი, ხოლო გარდაცვალების კოეფიციენტი დაეცა. ყველაზე მკვეთრი და მნიშვნელოვანი ცვლილება აღინიშნა ბავშვთა სიკვდილიანობის შემთხვევაში: 1950-1975 წლებში გარდაცვალების მაჩვენებელი ხუთ წლამდე ასაკის ბავშვებში 1.000 ცოცხალ ნაყოფზე 266-დან დაეცა 83-მდე (მსოფლიო რესურსები(World Resources, 1990 — 1991წ.). ჩინეთის ჯანმრთელობის დაცვის სისტემა გახლდათ მოდელი განვითარებული ქვეყნებისათვის. მთავრობამ, იმის ნაცვლად, რომ მოეხდინა მწირი რესურსების ინვესტირება ძვირადღირებულ ტექნოლოგიებში, კონცენტრირება მოახდინა ჯანმრთელობის პროფილაქტიკური ზომების გატარებაზე, განსაკუთრებით — ფართომასშტაბიან პროექტებზე, რომლებიც ითვალისწინებდნენ სანიტარული პირობების გაუმჯობესებასა და ბავშვთა საყოველთაო აცრების ჩატარებას. დღევანდელი სიტუაციის თანახმად, შანხაიში ახალშობილებს სიცოცხლის შენარჩუნების უფრო მეტი შანსი აქვთ, ვიდრე ნიუ-იორკში; სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა აქ არის 75.5 წელი მაშინ, როდესაც ნიუ-იორკში ეს მაჩვენებელი თეთრკანიანი მოსახლეობისათვის არის 73 წელი, ხოლო არათეთრკანიანი მოსახლეობისათვის — 70 წელი (კრისტოფი და ვუდანი, 1994წ.).

ეს, რაზეც ვისაუბრეთ, შეიძლება ჩაითვალოს მოვლენის დადებით მხარედ. ხოლო ჩინეთის მოსახლეობის ისეთი ტემპით ზრდა, რომელიც საფრთხეს უქმნის ქვეყნის შესაძლებლობებს — გააუმჯობესოს ან შეინარჩუნოს მაინც მისი ცხოვრების სტანდარტი — ნამდვილად ბევრ პრობლემას ქმნის და ამ საკითხს პოზიტიურად ვერ განვიხილავთ. ჩინეთის ეკონომიკის სწრაფი ტემპით ზრდის მიუხედავად, მოსახლეობის მხოლოდ საკვებითა და სხვა საჭიროებებით მომარაგებაც კი ქვეყნის ეკონომიკური შემოსავლების უმეტეს ნაწილს მოითხოვს. 1990 წელს რეკორდული მოსავლიანობის მიუხედავად, თითოეულ ადამიანზე მოდიოდა უფრო ნაკლები საკვები, ვიდრე ხუთი წლის წინათ, რადგანაც მოსახლეობა ბევრად უფრო მეტი იყო (ოკა, 1991წ.). მიმდინარე ზრდის ტემპების გათვალისწინებით, ჩინეთის მოსახლეობა 1990-იანი წლების ბოლოსათვის საშუალოდ 150 მილიონით გაიზრდება და ამ ახალ მოსახლეობას 21-ე საუკუნის დასაწყისში დასჭირდება დასახლება და დასაქმება.

იმ შემთხვევაში, თუ ჩინეთს ექნებოდა მილიონობით ახალი საცხოვრებლის შექმნისა და ხალხის დასაქმების საშუალება, მაშინ გარემოზე ზემოქმედება საკმაოდ შემამოთხუ-

ბელი იქნებოდა. ის, რასაც მწერალი პერლ ბუკი ეძახდა ჩინეთის „კარგ ნიადაგს“, პირიქით მობრუნდა (ჰარისონი, 1992წ.; სმილი, 1984წ., 1989წ.). ქალაქ პეკინის შემოგარენი ყოველთვის მასიური ტყეებით იყო შემოფარგლული. ამჟამად ხეები თითქმის გაქრა, მზარდმა მოსახლეობამ ტყე საშეშე მასალად გაჩეხა. ღამ-ღამობით გაშიშვლებული გორაკებიდან წამოსული მტვრის ფენა ეშვება ქუჩებში და, მეორე დღის მოძრაობის შედეგად, ისევ სწრაფად ადის ჰაერში, ერევა რა ბიტუმიზებული ქვანახშირის გამონაბოლქვს, რომელსაც ამჟამად იყენებენ გასათბობად, საკვების მოსამზადებლად და მრეწველობაშიც. პეკინის მაცხოვრებლებს მუდმივად აწუხებთ რესპირატორული დაავადებები. გაუტყეურება დიდ პრობლემას წარმოადგენს მთელს ჩინეთში, რაც გამოწვეულია საწვავის, ხის მასალისა და ქალაქის უკმარისობით. ეს კი, თავის მხრივ, იწვევს ნიადაგის ეროზიასა და ატმოსფერული ჰაერის დაბინძურებას. ჩინეთის ყვითელი მდინარე (ხუანხე) სახელს იღებს იმ ტალახისაგან, რომელიც მოედინება მომიჯნავე სასოფლო-სამეურნეო ტერიტორიებიდან, ტოვებს რა ნიადაგზე კაცის სიმაღლის ტოლ ნაპრალებს. ეროზიის, გადაჭარბებული განაშენიანებისა და საბინაო მშენებლობების გამო, ჩინეთი წელიწადში მილიონ ჰექტარზე მეტ სასოფლო-სამეურნეო ტერიტორიას კარგავს (სმილი, 1989წ.). მდინარე იანძის ტოტები მხოლოდ ტალახიანი კი არ არის, არამედ, შეიძლება ითქვას, მკვდარია: დიდ ქალაქებში ადამიანისა და სამრეწველო ობიექტებიდან არსებული დაბინძურების შედეგია ის, რომ მდინარეში ცოცხალი თევზი აღარ არსებობს. ინდუსტრიალიზაცია დიდი ქალაქებიდან პატარა ქალაქებსა და რაიონებში გავრცელდა, შეიქმნა ახალი სამუშაო ადგილები და ახალი პროდუქცია, რამაც გამოიწვია ქვეყნის ატმოსფერული ჰაერისა და ადგილობრივი წყალსადინარების დაბინძურება.

ჩინეთის რესურსებზე ზეწოლა შესაძლებელია უფრო ძლიერი ყოფილიყო, რომ არა სერიოზული მცდელობები ჩინეთის სოკოებივით მზარდი მოსახლეობის შესაჩერებლად. თითქმის ოცდაათი წლის განმავლობაში, როდესაც რევოლუციონერი ლიდერი მაო ძედუნი მართავდა ქვეყანას, ჩინეთის მოსახლეობის ზრდის საკითხს საერთოდ არ ექცეოდა ყურადღება. მაო ძედუნი იზიარებდა მარქსის შეხედულებას, რომლის თანახმადაც ე. წ. საზოგადოებრივი პრობლემები გახლავთ სუსტი ეკონომიკური განვითარების ან საქონლის არასწორი განაწილების რეალური სიმპტომები. იგი ცალმხრივად უდგებოდა არსებულ საკითხს და მისი აზრით, ამ პრობლემის გამომწვევი მიზეზი იყო არასაკმარისი საკვები და არა — ადამიანთა სიმრავლე; ასევე — სამუშაო ადგილების სიმცირე და არა — ძალზე ბევრი მუშახელის არსებობა. 1976 წლიდან, მაო ძედუნის გარდაცვალების შემდეგ, ჩინეთის ახალმა ლიდერებმა ყურადღება გაამახვილეს სოციალურ კვლევებზე, რომლის თანახმადაც, სწორედ საზოგადოების ზრდა ედო საფუძვლად სხვა პრობლემების წამოჭრას (სმილი, 1990წ.). 1979 წელს, იმ წარუმატებელი კამპანიის შემდეგ, რომელიც მიზნად ისახავდა მცირერიცხოვანი ოჯახების სტიმულირებას განათლების კუთხით, ჩინეთის მთავრობამ წამოიწყო ახალი პოლიტიკური კურსის გატარება, რომლის თანახმადაც წყვილს მხოლოდ ორი ბავშვის ყოლის უფლება ეძლეოდა. მთავრობა იმედოვნებდა, რომ ამ კურსის გატარების შედეგად, 2001 წლისათვის მოსახლეობის რაოდენობა 1.2 მილიარდს არ გადააჭარბებდა (მოფეტი, 1994წ.). 1980-იანი წლების დასაწყისში, მთავრობამ გაათვითცნობიერა, რომ ეს არ იყო საკმარისად ძლიერი ქმედება და ამიტომ თითოეულ ოჯახს მხოლოდ ერთი ბავშვის ყოლის ნება დართო. მთავრობას რომ არ დაენესებინა ასეთი მკაცრი კონტროლი, ქვეყნის მოსახლეობა, დღევანდელთან შედარებით, 240 მილიონით მეტი იქნებოდა — ჩინეთის მოსახლეობის ზრდის ეს მაჩვენებელი შეესაბამე-

ბა შეერთებული შტატების მთელი მოსახლეობის რაოდენობას (კრისტოფი და ვუდანი, 1994წ; ვუდანი, 1991წ.).

ზემოაღნიშნული ერთშვილიანობის პოლიტიკა გულისხმობს შემდეგს: თუ წყვილი მიიღებს გადაწყვეტილებას, რომ ჰყავდეს შვილი, მათ უნდა აიღონ ოფიციალური ნებართვა პატარა წითელი სერთიფიკატის სახით. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მათ უნდა გამოიყენონ დამცავი საშუალებები ან გაიკეთონ სტერილიზაცია, რასაც უფასოდ უზრუნველყოფს სახელმწიფო. პოლიტიკის ამ კურსის განსახორციელებლად, მთავრობამ დააწესა უამრავი სახის წამახალისებელი საშუალებები და ჯარიმები (სმილი, 1990წ.). წყვილები, რომლებსაც ჰყავთ მხოლოდ ერთი შვილი, ბავშვის თოთხმეტი წლის ასაკამდე იღებენ ყოველთვიურ სტიპენდიას, სპეციალურად განიხილება მათი საკითხი არადაამაკმაყოფილებელი საცხოვრებლის შემთხვევაში, მთავრობა ეხმარება მათ, რომ ბავშვმა კარგ სკოლაში ისწავლოს, აქვთ უფასო სამედიცინო მომსახურება და საპენსიო დანამატი. აღნიშნული პოლიტიკის ზენოლა საკმაოდ მკაცრია. ერთი ბავშვის შემდეგ, ქალს შესაძლებელია, ჩაუტარდეს რეგულარული გამოკვლევები, რათა დაზღვეული იყოს შემდეგი ორსულობისაგან. თუ ქალი ორსულად არის და თან უკვე ჰყავს ერთი შვილი, მაშინ პარტიული წარმომადგენლები, მეზობლები და უხუცესები მივლენ მასთან სახლში, რათა დაარწმუნონ, რომ გაიკეთოს აბორტი. წყვილს, რომელიც ეწინააღმდეგება განხორციელებულ ზენოლას და მაინც იყოლიებს ერთზე მეტ შვილს, შეიძლება დაეკისროს სხადასხვა ჯარიმა, ჩამოერთვას მიწა ან გამოძევებულ იქნეს საკუთარი საცხოვრებელიდან.

მიუხედავად ამისა, ოჯახები მაინც არ ემორჩილებიან ამ წესს. შეიძლება ეს გამოწვეულია იმის გამო, რომ მათ ძალიან დიდი სურვილი აქვთ, რომ გაუჩნდეთ ვაჟიშვილი — ოჯახის გვარის გამგრძელებელი; ქალიშვილი ხდება მისი მეუღლის ოჯახის წევრი და, ამგვარად, არ ითვლება თავისი მშობლების ოჯახის წარმომადგენლად. *დუო ძი დუო ფუს (duo zi duo fu)* ტრადიცია (მეტი ვაჟიშვილი — მეტი ბედნიერება) მკაცრად არის შენარჩუნებული პროვინციებში. ამასთანავე, აგრარულმა რეფორმებმა, რომლებიც გატარდა ჩინეთში, ხელი შეუწყო ქალაქში მცხოვრები ოჯახების წინააღმდეგობას აღნიშნული ერთშვილიანობის პოლიტიკის მიმართ (გრინჰალგი, 1990წ.). საკვები პროდუქციის გაზრდის მიზნით, მთავრობამ გლეხებს მისცა საშუალება, რომ იმაზე უფრო მეტი პროდუქცია გაეტანათ ბაზარზე გასაყიდად, ვიდრე აწარმოებდნენ. ახლად გამოჩენილი წარმატებული ფერმერები მზად იყვნენ და შესაძლებლობაც ჰქონდათ, რომ გადაეხადათ სერიოზული ჯარიმები (ან მიეცათ ქრთამი) ერთზე მეტი შვილის ყოლის შემთხვევაში, რომელსაც შეეძლებოდა ოჯახის მეურნეობაში ემუშავა. ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლები კი ისე იქცეოდნენ, თითქოს ეს მათ არ ეხებოდათ. გეგმა წარმატებული აღმოჩნდა საკვები პროდუქტის ზრდის თვალსაზრისით, მაგრამ ამასთანავე დაიბადა მილიონობით „არალეგალური“ ბავშვი.

ერთშვილიანობის პოლიტიკის განხორციელების პროცესში არსებული დარღვევების აღმოსაფხვრელად, 1983 წელს ჩინეთის მთავრობამ გამოსცა დადგენილება, რომლის თანახმადაც, ქალები, რომლებსაც უკვე ჰყავდათ ერთი შვილი, ვალდებული იყვნენ საშვილოსნოში ჩაედგათ დაორსულებისაგან დასაცავი სპირალი (IUDs), ხოლო იმ წყვილები-სათვის, რომლებსაც უკვე ჰყავდათ ორი ან მეტი შვილი, სავალდებულო ხდებოდა სტერილიზაციის ან აბორტის გაკეთება. ძალიან ცოტა ხანში ამის შემდეგ, მსოფლიო პრესაში ამოტივტივდა ინფორმაცია გვიანი ორსულობის ასაკში ძალდატანებითი აბორტების, არანებაყოფლობითი სტერილიზაციისა და მდებრობითი სქესის ახალშობილების მოკ-

ვლის შესახებ. განხორციელებული ძალდატანებითი ქმედებების ფაქტების ზუსტი ციფრი ცნობილი არ არის, მაგრამ ყოველწლიურად საშუალოდ 10 მილიონი აბორტი კეთდებოდა (ოკა, 1991წ.). მდედრობითი სქესის ბავშვები ყველაზე მეტად დაუცველნი არიან. ჩინეთის დღევანდელი კანონმდებლობა ექიმებს უკრძალავს, რომ პრენატალური ტესტის ჩატარების შემდეგ, მომავალ მშობლებს შეატყობინონ ნაყოფის სქესი, მაგრამ ზოგიერთი ექიმი გარკვეული საფასურად ამას მაინც აკეთებს. მდედრობითი სქესის ბავშვები შეიძლება გახდნენ აბორტის მსხვერპლნი, მომხრჩვალნი მშობიარობის დროს, გაშვილებულნი, უზრუნველყოფილნი უფრო ცოტა საკვებით, ვიდრე მამრობითი სქესის წარმომადგენლები, ან შესაძლებელია არ იყვნენ მიყვანილნი ექიმთან ჯანმრთელობის კრიტიკული მდგომარეობის დროს. როდესაც გოგონა დაიღუპება, მაშინ მის მშობლებს აქვთ იურიდიული უფლება, რომ იზრუნონ ვაჟიშვილის გაჩენაზე. ჩინეთის 1990 წლის მონაცემების მიხედვით, რომელიც მდედრობითი და მამრობითი სქესის თანაფარდობას ეხებოდა, დემოგრაფმა გამოთვალეს და აღმოჩნდა, რომ 30 მილიონი მდედრობითი სქესის წარმომადგენელი „გამქრალია“ ჩინეთიდან (და მილიონზე მეტი არის სადღაც აზიისა და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში). ჩინეთის მთავრობის განცხადებით, მდედრობითი სქესის ასეთი დაბალი პროცენტული მაჩვენებელი იმის შედეგია, რომ წყვილები მშობიარობის დროს არ არეგისტრირებენ მდედრობითი სქესის ახალშობილებს იმის გამო, რომ აიღონ ნებართვა და ეცადონ ვაჟიშვილის გაჩენას (კრისტოფი და ვუდანი, 1994წ.). საერთაშორისო ზენოლის შედეგად, 1980-იანი წლების ბოლოს, ჩინეთის მთავრობამ შეამსუბუქა არსებული წესები, მაგრამ 1992 წლიდან ძალისხმევა შობადობის მარეგულირებელ პროგრამებზე აშკარად გაიზარდა (ჰარტმანი, 1995წ.; კრისტოფი, 1993წ.).

ჩინეთის მოსახლეობის მარეგულირებელი ძალისხმევის წარმატება დამოკიდებულია იმ მიზნებზე, რაც გამოყენებულ იქნა მიღწევების შეფასებაში. მოსახლეობის ზრდა აშკარად დაბალი იყო. თითოეულ მშობიარეზე ცოცხალი ნაყოფების საშუალო რაოდენობა 1970-იანი წლებში იყო 6, რომელიც 1990-იან წლებში დაეცა 2.1-მდე (გაეროს მოსახლეობის ფონდი, 1993წ.). ჩინეთი 1980-იანი წლებში პირველ ადგილზე იყო მსოფლიოში ნაყოფიერების შემცირების თვალსაზრისით. მაგრამ მთავარი მიზნის — სტაბილური მოსახლეობის მიღწევა ჯერ შორს არის რეალობისაგან. იმის გამო, რომ 1965-1975 წლებში ძალიან ბევრი ბავშვი დაიბადა (და გადარჩა), ამჟამად ჩინეთის მოსახლეობის თითქმის ერთი მეოთხედი არის ან უახლოვდება რეპროდუქტიულ ასაკს. მიუხედავად იმისა, რომ ოჯახი შეზღუდულია მხოლოდ ერთი ბავშვის ყოლის უფლებით, მოსახლეობის რაოდენობა 21-ე საუკუნისათვის წელიწადში 15 მილიონით გაიზრდება. ზრდის ეს მაჩვენებელი შეესაბამება ნიდერლანდების მთელი მოსახლეობის რაოდენობას (სმილი, 1989წ.) და ეკონომიკამ და გარემომ შესაძლებელია, ვედარ გაუძლოს ასეთი ჭარბმოსახლეობით გამოწვეულ ზენოლას.

ჩინეთის მოსახლეობის დილემა ნათელი ილუსტრირებაა იმისა, რომ მონაცემები მოსახლეობის შესახებ ძალზე მნიშვნელოვანია საზოგადოებაზე საუბრის დროს. ხალხის რაოდენობის აბსოლუტური მაჩვენებელი (**მოსახლეობის როცხოვნობა**) არის საზოგადოების შესახებ სასაუბრო თემის მხოლოდ ნაწილი. **მოსახლეობის სტრუქტურას** — მისი წევრების ასაკს, სქესს, განათლებას, შემოსავალს, დასაქმებას, ოჯახურ მდგომარეობას, რასასა და რელიგიას — მნიშვნელოვანი ზეგავლენა აქვს სოციალური ურთიერთობების ბუნებაზე. ტრადიციულად, ჩინელები, ხატოვნად რომ ვთქვათ, ეთაყვანებოდნენ ასაკო-

ვან ხალხს, ნაწილობრივ იმიტომ, რომ სოლიდური ასაკის მიღწევა საკმაოდ იშვიათი მოვლენა გახლდათ. თუმცა, დღევანდელი მონაცემებით, ჩინეთის მოსახლეობის ასაკი კვლავ სწრაფად იზრდება. ნავარაუდევია, რომ ჩინეთის მოსახლეობა 64 წლის ასაკზე ზევით, რომლის პროცენტული მაჩვენებელი 1982 წლისათვის არის 5, 2050 წლისათვის მიაღწევს 25%-ს (მსოფლიო ბანკი, 1995წ.).

ასაკის ცვლილების ასეთმა კოეფიციენტმა შესაძლებელია რადიკალური ცვლილებები გამოიწვიოს ჩინეთის სოციალურ, ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ სისტემებში. ოჯახის შემთხვევაში, ყოველმა ბავშვმა, რომელსაც არ ჰყავს და ან ძმა, უნდა იზრუნოს მის ორივე ასაკოვან მშობელზე. ეროვნულ დონეზე კი, მოსამსახურეთა უფრო მცირე რაოდენობამ უნდა აწარმოოს საქონელი და მოემსახუროს პენსიონერთა გაზრდილ რაოდენობას (ეს არის საერთო პრობლემა ჩინეთის, შეერთებული შტატებისა და სხვა განვითარებული ქვეყნებისათვის). შესაძლოა, რომ მოხუცებულობა პრივილეგიებული მდგომარეობიდან პრობლემაში გადაიზარდოს (ვუდანი, 1991წ.).

ასევე, სერიოზული შედეგები მოსდევს **მოსახლეობის განაწილებას** — ხალხის განთავსებას მსოფლიო რეგიონებში, ქვეყნებში, პროვინციებში, შტატებში, დედაქალაქებში, რაიონებსა და საცხოვრებელ მასივებში. ასე მაგალითად, გასული საუკუნის 80-იან წლებში ჩინეთში მოსახლეობის ზრდისა და აგრარული რეფორმების კომბინაციამ გამოიწვია სოფლის მილიონობით მაცხოვრებელი გათავისუფლება სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებიდან (სმილი, 1989წ.). ზოგმა სამსახური იშოვა პატარა ადგილობრივ ქარხნებში, მაგრამ სულ ცოტა 90 მილიონი მაინც მიაწყდა ჩინეთის უკვე ხალხით გადატვირთულ დიდ ქალაქებს (თიენი, 1991წ.), რამაც შექმნა სერიოზული პრობლემები. პეკინის 10 მილიონ მუდმივ მაცხოვრებელს შეერია მოზღვაებული მყიდველების, ქუჩის გამყიდველებისა და სამუშაოს მაძიებლების მილიონიანი ტალღა. ქალაქი გუანჯოუ (Guangzhou) იძულებული გახდა მოეთხოვა სახელმწიფო დახმარება 2.5 მილიონი მიგრანტის საკითხის გადასაწყვეტად, რომლებიც სამუშაოსა და თავშესაფრის ძიებაში იყვნენ. ყოველდღე შანხაიში ნანკინის გზა (Nanjing Road) 1.5 მილიონი მყიდველი ივსება. ქალაქის ძირითადი სამსახურები გადატვირთულია. ჩინეთის უმეტეს ქალაქებში წყალმომარაგების საკითხი სერიოზულ პრობლემას წარმოადგენს; ტოკიოსა და ლოს-ანჯელესს თუ შევადარებთ, ატმოსფერული ჰაერის ხარისხი აქ ბევრად უარესია; და მიუხედავად რეციკლირების არსებული ტრადიციისა, საყოფაცხოვრებო ნარჩენების გატანის საკითხი თითქმის გადაუჭრელ პრობლემად იქცა.

მოსახლეობის რიცხოვნობის, მათი განაწილებისა და კონცენტრაციის თემებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქვეყნების რესურსებისა და გარემოს საკითხებში. მსოფლიოს სასოფლო-სამეურნეო მიწების მხოლოდ ერთი მეოთხედიდან, ჩინეთმა უნდა გამოკვებოს მსოფლიოს მოსახლეობის თითქმის მეოთხედი. ამჟამად ასეთი მდგომარეობა მიღწეულ იქნა ინტენსიური სასოფლო-სამეურნეო ტექნოლოგიების გამოყენებით, რაც გულისხმობს დიდი რაოდენობით ქიმიური სასუქებისა და პესტიციდების მოხმარებას. სოფლის მეურნეობის ინტენსიურმა განვითარებამ შესაძლებელია მიგვიყვანოს მოკლევადიან მოგებებზე, მაგრამ გამოიწვიოს გრძელვადიანი დანაკარგები, ვინაიდან სასოფლო-სამეურნეო მიწები იფიტება, ტოქსიკური ქიმიური ნივთიერებები აკუმულირდება ნიადაგსა და წყალში, რაც სულ უფრო მეტ ადამიანს აიძულებს მოწყდეს მიწას და გადასახლდეს ქალაქებში.

მოსახლეობისა და გარემოს ურთიერთქმედების საკითხების შესწავლამ სოციოლოგიაში წამყვანი ადგილი დაიკავა. სახელმწიფო მოხელეებს, წამყვან ბიზნესმენებსა და ჩვეულებრივ მოსახლეობას არ ძალუძთ გლობალურ გარემოზე მოსახლეობის ზემოქმედების იგნორირება. ცხადია, მხოლოდ მოსახლეობა არ შეიძლება განხილულ იქნეს მსოფლიოს გარემოს მდგომარეობას შემცვლელ ფაქტორად. ნიაღისეული საწვავის წვას, ქლორფტორორნახშირწყალბადების მსგავს სხვადასხვა ტექნოლოგიების გამოყენებას და გზების ძიებას ნარჩენის განსათავსებლად თავისი წვლილი შეაქვს გარემოს მდგომარეობის შეცვლაში. მაგრამ მოსახლეობის ზეგავლენა მაინც მთავარია, რის გამოც ჩვენ მოსახლეობასა და გარემოს ერთად განვიხილავთ. ჩვენ ამ თავს დავიწყებთ იმის მიმოხილვით, თუ როგორ განსაზღვრეს და შეაფასეს სოციოლოგებმა მოსახლეობის როცხოვნობა, სტრუქტურა და განაწილება. მეცნიერებას, რომელიც შეისწავლის შობადობის, გარდაცვალების და მიგრაციის ზემოქმედებას მოსახლეობის ზემოაღნიშნულ ასპექტებზე, ეწოდება **დემოგრაფია**. შემდეგ თავში ჩვენ განვიხილავთ მსოფლიოს მოსახლეობის თანამედროვე და სამომავლო მიმართულებებს, სადაც მთავარი კურსი აღებულია ნაყოფიერების დაბალი მაჩვენებლისაკენ, რაც უნდა განხორციელდეს ეკონომიკის განვითარებით და ქალთა სტატუსის ამაღლებით. მესამე ნაწილში მიმოვიხილავთ საკვებით მომარაგების საკითხებს, რათა მოვახდინოთ მოსახლეობისა და გარემოს კავშირის ილუსტრირება. ბოლო ნაწილში კი, ვნახავთ, თუ რატომ არის ჩვენი პლანეტა საფრთხის ქვეშ და რა შეიძლება გაკეთდეს იმისათვის, რომ შევაჩეროთ ან აღმოვფხვრათ მასზე მიყენებული ზიანი.

ძირითადი ხუთი სოციოლოგიური კონცეფციიდან, თითოეული განხილული იქნება მოსახლეობისა და გარემოს შესახებ ჩვენს მიერ განხორციელებულ კვლევებში. გამომდინარე იმ ფაქტიდან, რომ დემოგრაფია წარმოადგენს ერთ-ერთი ძირითად მიდგომას სოციალურ სტრუქტურასთან, ეს თავი შესაბამისად აქცენტს აკეთებს მოსახლეობის სტრუქტურულ განზომილებებზე. მაგრამ მოსახლეობას ასევე მჭიდრო ფუნქციური ურთიერთობა აქვს კოლექტიური ცხოვრების სხვა ასპექტებთან, მაგალითად: ბაზარი (ფორმირებული მთელი რიგი ხალხის მიერ), ტრანსპორტი და მიგრაცია (ფორმირებული მათი სივრცული განაწილებით), ჯანმრთელობის დაცვა და საპენსიო საკითხები (ფორმირებული მათი ასაკობრივი განაწილებით). მოსახლეობის სტრუქტურა აგრეთვე იმყოფება კულტურის ზეგავლენის ქვეშ — მაგალითად, არსებობენ გარკვეული ნორმები, რომლებიც ითვალისწინებენ ქალის გათხოვების/ან რეპროდუქტიულ ასაკს. როგორც ჩინეთის ერთშვილიანობის პოლიტიკის მაგალითზე ვნახეთ, მთავრობას და აქტივისტებს შეუძლიათ გამოიყენონ პოლიტიკური ძალა მოსახლეობის ფორმირებისა და სოციალური ქმედების ძირითადი მოდელების შესაცვლელად.

მოსახლეობის ეინაშია

ჩინეთი უნიკალურია თავისი მიღწევებით მოსახლეობის ზრდის შეზღუდვის საკითხში, რომელიც ასე სწრაფად განხორციელდა; არსად მთელს მსოფლიოში სამთავრობო პოლიტიკას არ გაუტარებია ასეთი მკვეთრი და მნიშვნელოვანი ცვლილებები დროის ასეთ

მოკლე პერიოდში (მსოფლიო ბანკი, 1995წ.). უმეტესად ცვლილებები საზოგადოების სტრუქტურასა და სხვა ასპექტებში ხორციელდება ეტაპობრივად და არც მკვეთრად შესამჩნევი არ არის. ესენი არ შეიძლება მივაკუთვნოთ რაღაც განსაკუთრებულ მოვლენებს, არამედ უნდა განვიხილოთ, როგორც მიმართულებები, რომლებიც მნიშვნელოვანია მხოლოდ მომავლის გადმოსახედიდან ან ზუსტი სტატისტიკური ანალიზის კუთხით. ეს არის დემოგრაფიის საკითხი, რაც ეხმარება სოციოლოგებს არა მარტო წარსულის გაანალიზებაში, არამედ სამომავლო კურსის განსაზღვრის პროგნოზირებასა და იმ პრობლემების აღწერაში, რაც, შესაძლოა, წარმოიშვას მომავალში.

დემოგრაფიული მონაცემების ყველაზე მნიშვნელოვანი წყარო გახლავთ **მოსახლეობის აღწერა**, მთელი მოსახლეობის პერიოდული დათვლა და არა მხოლოდ შერჩევითი გამოკითხვა (იხ. თავი 2). ზოგადად, მოსახლეობის აღწერაში მოცემულია რეგიონული სტრუქტურა და ხალხის განაწილება მათი ასაკის, ოჯახური მდგომარეობის, ეთნიკური წარმოშობის, უნარ-ჩვევების, დასაქმების, შემოსავლებისა და სხვა მახასიათებლების მიხედვით. მოსახლეობის აღწერის მონაცემები იძლევა ეკონომიკური ანალიზის განხორციელების საფუძველს, აყალიბებს საარჩევნო უბნების საზღვრებს და განსაზღვრავს შობადობის რეგულირების (family planning) საჭიროებას. ადრე განხორციელებულ აღწერებთან შედარებით, 1990 წლის ჩინეთის მოსახლეობის აღწერის მონაცემები ყველაზე მასშტაბური იყო. შეერთებული შტატების ბევრად უფრო მცირერიცხოვანი მოსახლეობის აღწერაც კი ძალზე სერიოზულ პროცესს წარმოადგენს.

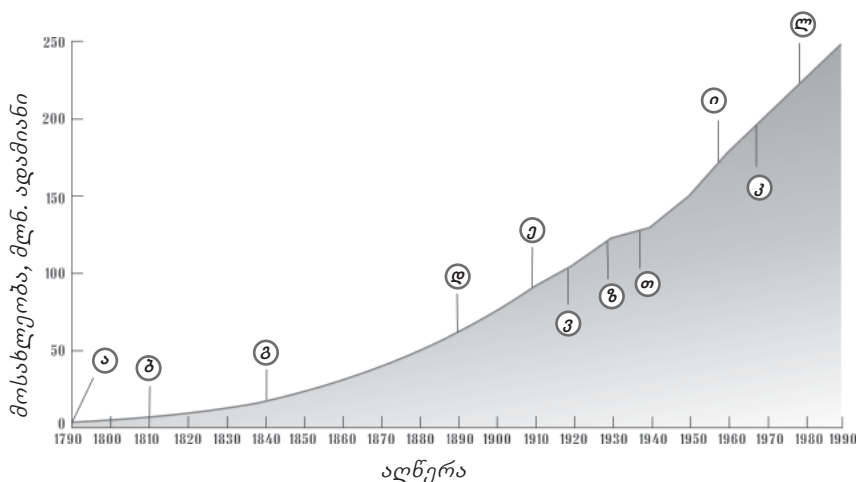
შეერთებული შტატების მოსახლეობის აღწერა

შეერთებული შტატების კონსტიტუციის 1-ლი მუხლის თანახმად, შეერთებული შტატების მოსახლეობის აღწერა ყოველ ათ წელიწადში ერთხელ უნდა განხორციელდეს. 1990 წლის აღწერაზე დაიხარჯა 2.5 მილიარდი აშშ დოლარი და აღწერის პროცესში დაკავებული იყო 200.000 პერსონალი. მოსამზადებელი სამუშაოები უკვე მიმდინარეობს 2000 წლის მოსახლეობის აღწერის ჩასატარებლად. აღწერის შედეგებზე ბევრი რამ არის დამოკიდებული. ადგილები წარმომადგენლობით პალატაში დაკავშირებულია ამ მონაცემებზე, რაც ნიშნავს, რომ შტატების (და პოლიტიკური პარტიების) ძალაუფლების გაძლიერება ან საერთოდ დაკარგვა, დამოკიდებულია ამ შედეგებზე. ყოველწლიურად, მოსახლეობის აღწერის მონაცემების გათვალისწინებით, ფედერალური ფონდებიდან გამოყოფილი დაახლოებით 40 მილიარდი აშშ დოლარი, რომელიც ნაწილდება შტატებში, ოლქებსა და ქალაქებში. ამ მონაცემებში არსებულმა მცირე უზუსტობამაც კი (ერთი ან ორი გამორჩენილი საცხოვრებელი სახლი ან დიდი შენობები) შეიძლება ათასობით დოლარის ზარალი მოიტანოს. მმართველობითი ორგანოების წარმომადგენლები და მერები, სკოლის გამგეობები და კომუნალური მომსახურების სფეროს წარმომადგენლები, ორგანიზაციები, რომლებიც აწარმოებენ საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვას პოლიტიკურ საკითხებისა და მიმდინარე სიახლეების შესახებ, კორპორაციები და სარეკლამო სააგენტოები — ყველანი იყენებენ მოსახლეობის აღწერის მონაცემებს თავიანთი სამუშაოს დაგეგმვის, მარკეტინგის, კლიენტისა და მომხმარებლის საჭიროებების პროგნოზირებისათვის.

ჩვენს წინაშეა ნაშრომი შეერთებული შტატების მოსახლეობის აღწერის შესახებ. მაისში მოსახლეობის აღწერის ბიურო მის ძირითად სიაში არსებულ ყველა მისამართზე ფოსტით აგზავნის ფორმებს. ეს სია შედგენილია ბიუროს საკუთარ ჩანაწერებზე დაყრდნობით, სადაც დამატებულია კომერციული ადრესატების სიები და სამჯერადად არის შემოწმებული ფოსტის და ბიუროს თანამშრომლებისა და ადგილობრივი სახელმწიფო მოხელეების მიერ. 1990 წელს ეს სია შედგებოდა 106 მილიონი რეზიდენტისაგან. მაგრამ, აღნიშნული სიიდან, ყველა არ ეხმაურება გაგზავნილ ფორმებს. სამწუხაროდ, 1990 წელს მიღებული პასუხების პროცენტული მაჩვენებელი იყო მხოლოდ 64. აპრილში, მოსახლეობის აღწერის სამსახურის თანამშრომლებმა პირადად მოინახულეს 37 მილიონი რეზიდენტი, ვისგანაც მათ გამოხმაურება ვერ მიიღეს (*მეცნიერება*, 10 მაისი, 1990წ.). ხშირ შემთხვევაში, მათ შესაძლებლობა აქვთ, რომ თითოეული რეზიდენტისაგან პირადად მიიღონ ინფორმაცია, მაგრამ ზოგჯერ მონაცემების შეგროვება უნევთ მეორე პირისაგან, როგორებიც არიან მათი უშუალო ხელმძღვანელი პირები, მეზობლები, ფოსტაში მომუშავე პერსონალი ან საცხოვრებელი სახლების ადმინისტრატორები. 1990 წლის მოსახლეობის აღწერის დროს 7 მილიონზე მეტი რესპოდენტის მონაცემი მოპოვებულ იქნა სწორედ ასეთი გზით (ნიუ-იორკ თაიმსი, 23 თებერვალი, 1990წ., გვ. A10). 1990 წლის მოსახლეობის აღწერის მონაცემებში, აგრეთვე, არის ინფორმაცია უსახლკარო ადამიანების შესახებ „S night“ (S ნიშნავს ქუჩას და თავშესაფარს, ხოლო night — ღამეს), რომლებისგანაც მოსახლეობის აღწერის სამსახურის თანამშრომლები ცდილობდნენ ინტერვიუს აღებას და აწარმოებდნენ უსახლკართო აღრიცხვას. აქვე არის „T night“ (T ნიშნავს დროებით მაცხოვრებელს) — ინფორმაცია დაახლოებით 70.000 სასტუმროსა და მოტელში მყოფი ადამიანებისაგან. ყველა კითხვარიდან ინფორმაცია შევიდა კომპიუტერის პროგრამაში, რომელიც ამოწმებდა შეცდომებს, მაგალითად, ერთი და იმავე ინფორმაციის ორჯერ გამეორებას ან ისეთ არარეალურ მონაცემებს, როგორიცაა 130 წელს გადაცილებული ადამიანების არსებობა (გლეიკი, 1990წ.).

რა თქმა უნდა, მოსახლეობის აღწერის მონაცემები დისკუსიის საგანს წარმოადგენს. ფაქტობრივად, მოსახლეობაში ყველა მამაკაცის, ქალისა და ბავშვის აღრიცხვა შეუძლებელია და ადამიანებიც და კომპიუტერებიც უშვებენ შეცდომებს. ბევრი დამკვირვებელი ეთანხმება იმ აზრს, რომ მოსახლეობის აღწერის მონაცემები არასრულია და ეფუძნება ღარიბი, ახალგაზრდა, უმცირესობის, ემიგრანტების და მამრობითი სქესის წარმომადგენლებისაგან მიღებულ ინტერვიუებს, რომელთაგან ყველანი ცდილობენ იყვნენ მობილური და ეჭვის თვალთ უყურებენ სახელმწიფო მოხელეების მიერ დასმულ შეკითხვებს. ეს, ერთის მხრივ, ზიანს აყენებს ქალაქებსა და შტატებს, სადაც ეს ჯგუფები არიან კონცენტრირებულნი და, მეორეს მხრივ, დემოკრატებს, ვისთვისაც ისინი აპირებენ ხმის მიცემას. როდესაც ნიუ-იორკმა და თოთხმეტმა სხვა ქალაქმა მოითხოვა 1990 წლის მოსახლეობის აღწერის მონაცემების გადათვლა, სავაჭრო დეპარტამენტი (რომელიც ზედამხედველობას უწევს მოსახლეობის აღწერის მონაცემებს) დათანხმდა მოსახლეობის აღწერის არსებული შედეგების შერჩევითი მეთოდით შემოწმებაზე. ამ შემოწმების შედეგად აღმოჩნდა, რომ მოსახლეობის აღწერის მონაცემებს შესაძლებელია, აკლდეს 4-დან 6 მილიონამდე ადამიანი. მაგრამ სხვა კვლევების საფუძველზე საწინააღმდეგო მოსაზრება დაფიქსირდა (ნიუ-იორკ თაიმსი, 17 ოქტომბერი, 1990წ.; 19 აპრილი, 1991წ.). მიუხედავად იმისა, რომ 4 მილიონსა და 6 მილიონს შორის უზუსტობის ზღვარი არ არის უმნიშვნელო, ის მიგვანიშნებს ასეთი ფართომასშტაბიანი მიმოხილვის მაღალი დონის სიზუსტეზე. 250 მილიონის

შემთხვევაში, 4 მილიონით მეტი ან ნაკლები, შეადგენს 2 %-ს, თითქმის უახლოვდება „სანდო ინტერვალს“ („confidence interval“). ყველაზე მეტად მკვლევარებს აღელვებთ ის ფაქტი, რომ ისინი, ვინც არ იყვნენ აღწერილნი, შესაძლებელია, გარკვეული კატეგორიის ადამიანებს შორის იყვნენ კონცენტრირებულნი.

სქემა 18.1/შეერთებული შტატების რეზიდენტი მოსახლეობა მისი ყოველი აღწერის შემთხვევაში, 1790-1990წწ.

შეერთებული შტატების 200-წლიანი ისტორიის პერიოდში ჩატარებულ იქნა მოსახლეობის ოცდაერთი აღწერა, ან მცდელობა, რომ აღრიცხული ყოფილიყო ქვეყნის ყველა მაცხოვრებელი. მოსახლეობის აღწერის ამ მონაცემებით გამოვლენილ იქნა ძალზე მნიშვნელოვანი ტენდენციები, მაგალითად: სოფლიდან ქალაქში საცხოვრებლად გადაადგილება, ცვლილებები მოსახლეობის ეთნიკურ შემადგენლობაში და მნიშვნელოვანი მიგრაციები ჩრდილოეთიდან დასავლეთსა და სამხრეთში.

წყაროები: ნიუ-იორკ თაიმსი, 1 აპრილი, 1990წ., გვ. 27; შეერთებული შტატების მოსახლეობის აღწერის ბიურო, შეერთებული შტატების მოკლე სტატისტიკური მიმოხილვა, 1982-1983წწ., ვაშინგტონი, ცხრილი 1.

Ⓐ 1790 — მოსახლეობის პირველი აღწერა. ვირჯინია, თავისი 692 000 მაცხოვრებლით, არის ყველაზე მრავალრიცხოვანი შტატი.

Ⓑ 1810 — 10 წელიწადში დაფიქსირებული მოსახლეობის ზრდის კოეფიციენტი — 36.4% — შეერთებული შტატების ისტორიაში აღინიშნება, როგორც ყველაზე დიდი.

Ⓒ 1840 — პირველად ჩატარდა გამოკითხვა განათლებისა და დასაქმების შესახებ.

Ⓓ 1890 — პირველად იქნა გამოყენებული ელექტრონული გამომთვლელ-ანალიტიკური ხელსაწყო, რომელიც გამოიგონეს მოსახლეობის აღწერის ბიუროს თანამშრომლებმა. რობერტ პორტერმა (Robert Porter), აღნიშნული ბიუროს ხელმძღვანელმა, აღმოაჩინა, რომ საზღვრები გაქრა, რადგანაც შეერთებული შტატები ამჟამად მთლიანად დასახლებული იყო.

Ⓔ 1910 — უცხოელების რაოდენობა, რომლებიც ცხოვრობენ შეერთებულ შტატებში, არის 13.5 მილიონი. ემიგრანტები შეადგენენ მოსახლეობის 14.6%-ს, ეს არის პიკი.

③ 1920 — პირველად დაფიქსირდა, რომ მოსახლეობის უმრავლესობა აღმოჩნდა ქალაქებში, და არა სოფლებში. კონგრესმა, მხოლოდ ერთხელ მთელი ისტორიის განმავლობაში, გააპროტესტა კონგრესში წარმომადგენლების გადანაწილებასთან დაკავშირებული დადგენილების მიღება.

④ 1930 — პირველად ჩატარდა გამოკითხვა უმუშევრობის შესახებ. 1931 წლის მოსახლეობის სპეციალური აღწერის შედეგმა გვიჩვენა, რომ 6 მილიონი ადამიანი იყო უმუშევარი.

⑤ 1940 — პირველად იქნა დაფიქსირებული არასრული აღრიცხვის შემთხვევა.

⑥ 1960 — პირველად განხორციელდა ფორმების ფოსტით დაგზავნა.

⑦ 1970 — პირველად ჩატარდა ლათინო-ამერიკული წარმოშობის მოსახლეობის აღწერა.

⑧ 1980 — პირველად გამოვლინდა, რომ სამხრეთისა და დასავლეთის მოსახლეობის სრული რაოდენობა აღემატებოდა ჩრდილოეთისა და ცენტრალური დასავლეთის მოსახლეობის რაოდენობას.

თუ არ მივაქცევთ ყურადღებას ამ სახის ხარვეზებს, შეგვიძლია თამამად ვთქვათ, რომ მოსახლეობის აღწერის მონაცემები იძლევა ქვეყნის მოსახლეობის შესახებ დეტალურ და ზუსტ სურათს. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მოსახლეობის აღწერის მონაცემები არის არაზუსტი, მასში მაინც არის გამოვლენილი ის მახასიათებლები და მიმართულებები, რომლებიც სხვაგვარად შესაძლებელია, რომ არც კი გამოვლენილიყო (იხ. სქემა 18.1). ვინაიდან მას შეუძლია შეცვალოს ჩვენი შეხედულება საკუთარ თავზე, როგორც ერზე, ამიტომ მოსახლეობის აღწერა თავისთავად შესაძლებელია ჩაითვალოს ისტორიულ მოვლენად.

მოსახლეობაში მიმდინახე ცვლილებების შეფასება

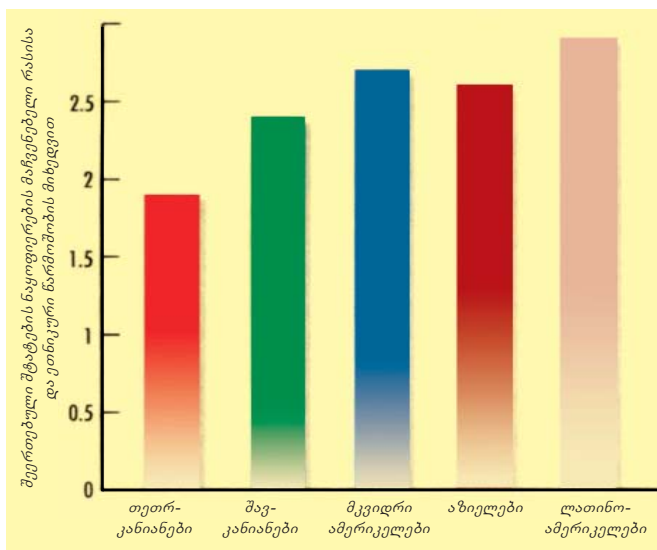
ერთიანი მოსახლეობის რიცხოვნობის ცვლილება სამი ცვალებადი ფაქტორის კომბინაციის შედეგია: ნაყოფიერება (შობადობა), სიკვდილიანობა (გარდაცვალება) და მიგრაცია (გადაადგილება ტერიტორიის შიგნით ან მის გარეთ). როდესაც დემოგრაფები აწარმოებენ კონკრეტული მოსახლეობის რიცხოვნობის შემცირებისა თუ ზრდის შეფასებას, ისინი ფოკუსირებას ახდენენ ამ სამივე ფაქტორზე.

ნაყოფიერება

შობადობის მიახლოებითი კოეფიციენტი არის მშობიარობის რიცხვი 1.000 ადამიანზე მოცემულ წელიწადში. 1947 წელს, დემოგრაფიული აფეთქების საწყის ეტაპზე, შეერთებულ შტატებში შობადობის მიახლოებითი კოეფიციენტი იყო 27 1.000 ადამიანზე. 1975 წელს კი, ეს მაჩვენებელი დაეცა 14.6-მდე 1.000 ადამიანზე. ზოგიერთი შემთხვევაში, შობადობის მიახლოებითი კოეფიციენტი არ არის ის საიმედო მონაცემი, რის საფუძველზეც შესაძლებელია, რომ რაიმე საკითხის გრძელვადიანი პროექტირება, შესწავლა და კვლევე-

ბი ჩატარდეს. ამისათვის გვესაჭიროება **ნაყოფიერების საერთო მაჩვენებელი** (ხშირად მოცემულია, როგორც TFR - Total Fertility Rate, ან *ნაყოფიერება*). ეს გახლავთ მშობიარობების საშუალო რიცხვი, რაც შესაძლებელია ქალის სიცოცხლის განმავლობაში.

შეერთებულ შტატებში ნაყოფიერების საერთო მაჩვენებელმა 1957 წელს პიკს მიაღწია და იყო 3.77. შემდგომი ორასი წლის შემდეგ — 1976 წელს კი დაეცა 1.77-მდე. ეს „შობადობის უცაბედი დაცემა“, ძირითადად, გვიან ასაკში მშობიარობების შედეგი იყო: დემოგრაფიული აფეთქების პერიოდში დაბადებული ბევრი ადამიანი ოჯახს ქმნიდა 20-30 წლის ასაკში. 1980-იანი წლების შუა პერიოდიდან მათ დაიწყეს ბავშვების გაჩენა და 1990 წლისათვის ნაყოფიერების მაჩვენებელი უმნიშვნელოდ — 2.1-ით გაიზარდა, ხოლო შემდეგ კვლავ შემცირდა (შეერთებული შტატების მოკლე სტატისტიკური მიმოხილვა (Statistical Abstract of the US, წლიური). დემოგრაფები ნაყოფიერების მაჩვენებელ ციფრს — 2.1-ს განიხილავენ როგორც **ჩანაცვლების კოეფიციენტს** (replacement rate), ან იმ დონეს, რომელზეც მოსახლეობის რიცხოვნობა სტაბილურად არის შენარჩუნებული (იმიგრაციის არარსებობის შემთხვევაში). სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ავადმყოფობის ან უბედური შემთხვევების შედეგად დაღუპული ბავშვების დანაკარგის შემთხვევაში, ორ მშობელზე უნდა მოდიოდეს 2.1 მშობიარობა, რათა მოხდეს თავიანთივე „ჩანაცვლება“ საზოგადოების რიცხოვნობის გაზრდის გარეშე.

სქემა 18.2 / ნაყოფიერება რასისა და ეთნიკური წარმოშობის მიხედვით.

შეერთებული შტატების მთელ მოსახლეობაზე, ნაყოფიერების საერთო მაჩვენებელი ან თითოეულ ქალზე მშობიარობის საშუალო რიცხვი, არის 2.1 ჩანაცვლების დონეზე დაბალი. ეს არის ის დონე, რომელიც საჭიროა მოსახლეობის რიცხოვნობის სტაბილურად შესანარჩუნებლად მიგრაციის არარსებობის შემთხვევაში. თუმცა, განსხვავებულ ეთნიკურ ჯგუფებში ნაყოფიერების მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად მერყეობს 1.9-დან თეთრკანიან ამერიკელებში — 2.9-მდე ლათინო-ამერიკული წარმოშობის

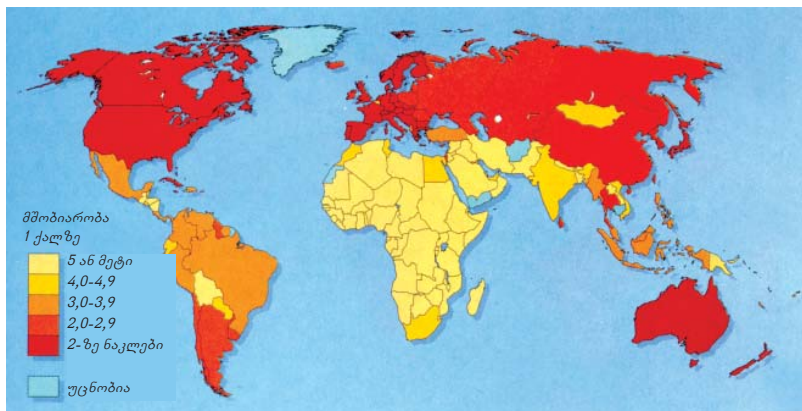
ხალხში. ლათინო-ამერიკული ეთნიკური წარმოშობის ხალხის, რომელთა დაწყვილება და მიგრაცია გრძელდება, ნაყოფიერების ასეთი მაღალი მაჩვენებელი ნათლად გვიჩვენებს, თუ რატომ არის მოსალოდნელი ის ფაქტი, რომ ლათინო-ამერიკელები მალე გადააჭარბებენ აფრო-ამერიკელებს, როგორც ქვეყნის ეთნიკურ უმცირესობას.

წყარო: შეერთებული შტატების მოსახლეობის აღწერის ბიურო, შეერთებული შტატების მოკლე სტატისტიკური მიმოხილვა, 1994წ. ვაშინგტონი, გვ. 78.

საერთო ჯამში, შეერთებული შტატების ნაყოფიერების მაჩვენებელი ამ დონეზე ქვევით დგას, მაგრამ საზოგადოებაში არსებული ჯგუფების ნაყოფიერების მაჩვენებლები საკმაოდ მერყეობს (იხ. სქემა 18.2). სხვა მაღალი შემოსავლების მქონე ქვეყნებთან შედარებით, შეერთებულ შტატებში ნაყოფიერების მაჩვენებელი შედარებით უფრო მაღალია. მსოფლიოს მდიდარი ქვეყნებისათვის ეს კოეფიციენტი გახლავთ 1.7. საკითხავია, თუ ნავა შეერთებული შტატები ამ მიმართულებით. თითქოს უფრო მეტად შობადობის მიახლოებითი კოეფიციენტის დაწევა აღინიშნება, ვინაიდან, როდესაც დემოგრაფიული აფეთქების პერიოდის თაობა გადასცილდება რეპროდუქტიულ ასაკს, ხდება ჩვენი მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურის ცვლილება. მაგრამ ნაყოფიერების მაჩვენებელი ნაწილობრივ დამოკიდებულია სოციალურ აქტივობაზე: თუ რამხელა ოჯახის ყოლას გადაწყვეტენ მომავალი თაობის პოტენციური მშობლები.

საერთოდ, შეერთებულ შტატებში აღინიშნება ტენდენცია მცირერიცხოვანი ოჯახები-საკენ. საუკუნის ბოლოს, ამერიკელების უმეტესობას გაუჩნდა სურვილი, რომ სამი ან მეტი ბავშვი ჰყოლოდა ოჯახში. ამჟამად ორბავშვიანი ოჯახი ყველაზე მეტად არის გავრცელებული. ამ კულტურული ცვლილების ზემოქმედება შობადობის სურათზე წინასწარ იყო ნავარაუდები. თუ გამოვრიცხავთ დემოგრაფიულ აფეთქებასა და ბოლო დროის „დემოგრაფიულ აჟიოტაჟს“, შეერთებულ შტატებში ნაყოფიერებისა და შობადობის კოეფიციენტების ქვევით დაწევა მეტ-ნაკლებად მდგრადია, როგორც ჩვენ აღვწერეთ ეს „მე-11 თავში (იხილე აგრეთვე ჩერლინი, 1995წ.). ცვლილება, გამოწვეული აღნიშნული კოეფიციენტების დაწევის შედეგად, დამოკიდებულია სოციო-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე. შობადობის კოეფიციენტები, პირველ რიგში, დაეცა საზოგადოების მაღალი და საშუალო ფენის ოჯახებში, ხოლო შემდეგ — ღარიბ ოჯახებში. აგრეთვე, თეთრკანიანების შობადობის კოეფიციენტმა უფრო ადრე დაიწყო დაწევა, ვიდრე აფრო-ამერიკელებისამ. საერთო ჯამში, შავკანიანების შობადობის კოეფიციენტი ამჟამად დაბლა იწევს, მაგრამ სოციო-ეკონომიკური სტრატეფიკაცია აქაც ადგილზეა: საშუალო ფენის შავკანიან ოჯახებს უფრო ნაკლები ბავშვი ჰყავთ, ვიდრე ამავე ფენის თეთრკანიან ოჯახებს, მაგრამ ღარიბ შავკანიანებს უფრო მეტი ბავშვი ჰყავთ, ვიდრე ღარიბ თეთრკანიანებს. გარდა ამისა, როგორც სქემა 18.2 გვიჩვენებს, ნაყოფიერების მაჩვენებელი ლათინო-ამერიკელებსა და აზიელებს შორის არის ბევრად უფრო მაღალი, ვიდრე თეთრკანიანებსა და შავკანიანებს შორის. ასეთ სიტუაციაშიც კი, შეერთებული შტატების ნაყოფიერების მაჩვენებელი უფრო დაბალია, ვიდრე ჩანაცვლების დონე. სწორედ ეს არის იმის მიზეზი, რომ შეერთებული შტატების მოსახლეობის საშუალო ასაკი იზრდება. არ არის საკმარისი რაოდენობა ახლად დაბადებული ბავშვებისა იმისათვის, რომ გაანაწილოს დემოგრაფიული აფეთქების მრავალრიცხოვანი თაობის ამჟამინდელი ზეგავლენა საშუალო ასაკსა და შემდგომ პერიოდზე.

სქემაზე 18.3 მოცემულია ნაყოფიერების მაჩვენებლები მთელს მსოფლიოში. შობადობა განვითარებულ ქვეყნებში, მაგალითად, ისეთში, როგორიც არის შეერთებული შტატები, შედარებით დაბალია, ვიდრე მსოფლიოს დანარჩენ ქვეყნებში (განსაკუთრებით კი ყველაზე ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში). ეს ის საკითხია, რომელსაც ჩვენ მოგვიანებით კვლავ დავუბრუნდებით.

სქემა 18.3/ ნაყოფიერების მაჩვენებლები მსოფლიო მასშტაბით.

მსოფლიოში ნაყოფიერების მაჩვენებლები ერთმანეთისაგან ძალიან განსხვავდება. შეერთებული შტატების, კანადის, დასავლეთ ევროპისა და ავსტრალიის ნაყოფიერების მაჩვენებლები 2.1 — ჩანაცვლების დონეზე ან მის ქვევით დგას. ამგვარად, მათი მოსახლეობა ერთ დონეზეა შენარჩუნებული ან იმიგრაციის ხარჯზე შედარებით ნელი ტემპით იზრდება. ამის საწინააღმდეგოდ, აფრიკისა და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში ნაყოფიერების მაჩვენებლები არის 4-დან 5-მდე ან მეტიც კი, რაც საკმარისია იმისათვის, რომ მოხდეს საზოგადოების სწრაფი ტემპით ზრდა, მიუხედავად გარდაცვალების კოეფიციენტებისა, რომელიც აჭარბებს განვითარებული ქვეყნების შესაბამის მაჩვენებლებს.

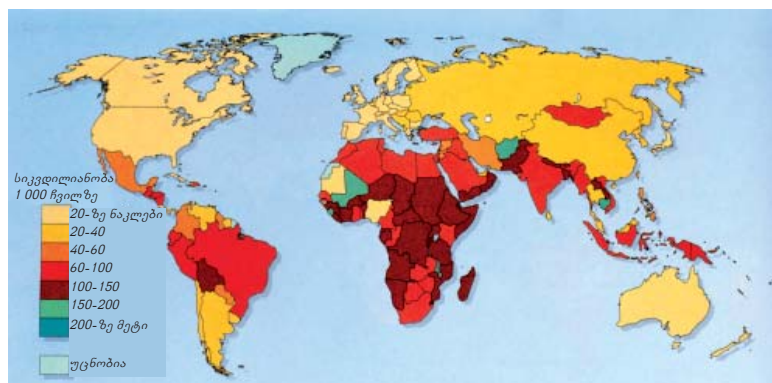
წყარო: მსოფლიო ბანკის ატლასი 1990წ. (მსოფლიო ბანკი, ვაშინგტონი, 1990წ.).

სიკვდილიანობა

გარდაცვალების მიახლოებითი კოეფიციენტი არის გარდაცვლილთა რაოდენობა 1.000 ადამიანზე მოცემულ წელიწადში. 1994 წელს შეერთებულ შტატებში გარდაიცვალა 2.1 მილიონზე მეტი ადამიანი, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ 1.000 ადამიანზე გარდაცვალების მიახლოებითი კოეფიციენტი იყო 9 (შეერთებული შტატების ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური უზრუნველყოფის დეპარტამენტი, 1995ა, გვ. 1). თუმცა, გარდაცვლილ ადამიანთა რაოდენობა არ არის ზუსტი განმსაზღვრელი ფაქტორი, ვინაიდან ზოგიერთის გარდაცვალება უფრო ადრე ხდება, ზოგისა კი მოგვიანებით. უფრო მნიშვნელოვანი გახლავთ ასაკის მიხედვით დიფერენცირებული სიკვდილიანობის კოეფიციენტი (age-adjusted mortality rate).

ბავშვთა სიკვდილიანობის კოეფიციენტი არის მოცემულ წელიწადში ერთი წლის ასაკამდე გარდაცვლილ ბავშვთა რაოდენობა 1.000 ცოცხალ ნაყოფზე. ეს მაჩვენებელი ფართოდ გამოიყენება, როგორც ქვეყნის ეკონომიკური და სოციალური განვითარებისა და ცხოვრების დონის საზომი. 1993 წელს შეერთებულ შტატებში ბავშვთა სიკვდილიანობის კოეფიციენტი 1.000 ცოცხალ ნაყოფზე იყო 8.6. ეს გახლდათ ყველაზე დაბალი მაჩვენებელი, რაც კი იქამდე დაფიქსირებულა ქვეყანაში. ამავე დროს, ეს კოეფიციენტი სხვა განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით, უფრო მაღალია. იაპონიაში ბავშვთა სიკვდილიანობის კოეფიციენტი ყველაზე დაბალია (4 — 1.000 ცოცხალ ნაყოფზე), მას მოსდევს შვედეთი და ფინეთი (5) და ტაივანი და შვეიცარია (6) (მსოფლიო ბანკი, 1995წ.). ბავშვების გარდაცვალების კოეფიციენტები ამ ქვეყანაში უფრო მაღალია შავკანიანებში (15.1), ვიდრე თეთრკანიანებში (7.3); ბავშვთა სიკვდილიანობის კოეფიციენტები უფრო მაღალია აშშ-ის

ყველაზე ღარიბ რაიონებში, როგორც სოფლად, ასევე ქალაქად. სქემა 18.4 გვიჩვენებს ბავშვთა სიკვდილიანობის კოეფიციენტს მსოფლიო მასშტაბით.

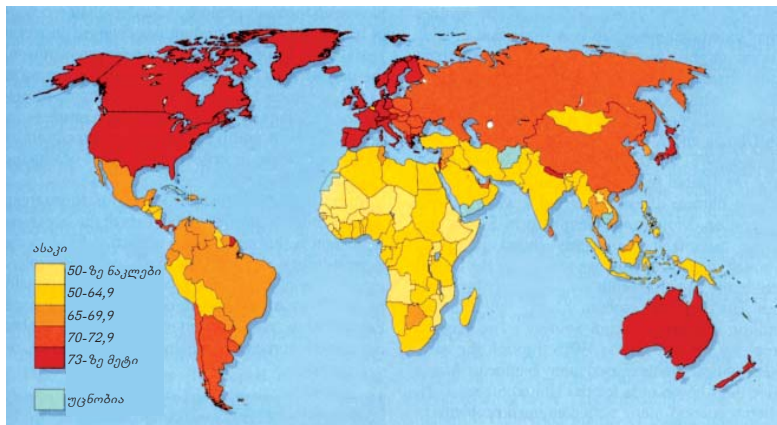

სქემა 18.4/ ბავშვთა სიკვდილიანობის კოეფიციენტი მსოფლიო მასშტაბით

მიუხედავად იმისა, რომ შეერთებულ შტატებში ბავშვთა სიკვდილიანობის კოეფიციენტი უფრო მაღალია, ვიდრე მრავალ სხვა განვითარებულ ქვეყანაში, ამერიკელი ბავშვების გარდაცვალების პროცენტი ბევრად უფრო დაბალია მესამე სამყაროს ქვეყნებთან შედარებით. მთელს აფრიკაში, ახლო აღმოსავლეთში, ინდოეთსა და აღმოსავლეთ აზიაში ბავშვთა გარდაცვალება, სადაც დაბადებული ბავშვების დაახლოებით 10 % იღუპება, თითქმის ჩვეულ მოვლენად იქცა.

წყარო: გაერთიანებული ერების მოსახლეობის ფონდი, 1995წ. მოკლე ანგარიში 1995 წლის მსოფლიო მოსახლეობის სიტუაციის შესახებ, ნიუ-იორკი.

სიცოცხლის ხანგრძლივობა, ადამიანის შესაძლო სასიცოცხლო წლების მაქსიმალური რაოდენობა, საუკუნეების განმავლობაში დიდად არ შეცვლილა. 80 წელი, ბიბლიური დროიდან დღემდე, სიცოცხლის ხანგრძლივობის ნორმად ითვლება და 120 წელი კი ახლაც მაქსიმალურია. შეცვლილია იმ ხალხის რაოდენობა, რომლებიც მოხუცებულობის საკმაოდ სერიოზულ ასაკამდე აღწევენ. ასეთი ზრდა იწვევს **სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის** გაზრდას. სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მონაცემები გამოიყენება, მაგალითად, სადაზღვევო კომპანიების მიერ, როდესაც ისინი გამოითვლიან სხვადასხვა ასაკის ხალხისათვის პრემიების რაოდენობას. ინდუსტრიულ ქვეყნებში დაბადებული ხალხის სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა მერყეობს 75 წლის ფარგლებში. უფრო ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა მხოლოდ 72 წელია. მოსალოდნელია, რომ თეთრკანიანი მდედრობითი სქესის წარმომადგენლებმა უფრო დიდხანს იცხოვრონ, თითქმის 80 წლამდე; არათეთრკანიანი მდედრობითი სქესის წარმომადგენლებმა კი მოსალოდნელია, რომ 75 წელზე ცოტა მეტ ხანს იცოცხლონ. მამაკაცების სიცოცხლის საშუალო ასაკი უფრო მოკლეა, ვიდრე ქალების: თეთრკანიანი მამრობითი სქესის წარმომადგენლებმა შესაძლებელია, რომ 72 წელი იცხოვრონ და არათეთრკანიანმა მამრობითი სქესის წარმომადგენლებმა კი — 65 წელი. სქემა 18.5 გვიჩვენებს განსხვავებებს სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობებში მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონებში. სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა კვლავ მნიშვნელოვნად დაბალია განვითარებად ქვეყნებში, მაგრამ ეს მაჩვენებელი ამჟამად სწრაფად იზრდება.

სქემა 18.5/ სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა მსოფლიო მასშტაბით.

თუ გავითვალისწინებთ ბავშვთა სიკვდილიანობის მაღალ კოეფიციენტს და კვებისა და ჯანმრთელობის დაცვის დაბალ დონეს, მაშინ სულაც აღარ იქნება გასაკვირი ის ფაქტი, რომ, განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით, მესამე სამყაროს ქვეყნებში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა მნიშვნელოვნად დაბალია. მაშინ, როდესაც შეერთებულ შტატებში, კანადაში, დასავლეთ ევროპაში, ავსტრალიასა და იაპონიაში ხალხის 70 წლამდე მაინც ცხოვრობს, აფრიკის მთელ რიგ ქვეყნებში 50 წლის ასაკამდე ძლივს აღწევს.

წყარო: მსოფლიო ბანკის ატლასი 1990წ. (მსოფლიო ბანკი, ვაშინგტონი, 1990წ.), გვ. 20-21.

შეერთებულ შტატებში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის გაზრდის მიზეზი გახლავთ ინფექციური დაავადებებით გამოწვეული სიკვდილიანობის შემცირება, რაც ნიშნავს, რომ ახალშობილებისა და ბავშვების უფრო მეტი რაოდენობა აღწევს ზრდასრულ ასაკს. მოზარდებში ხშირია უბედური შემთხვევები, მაგრამ ფატალური შედეგების პროცენტული მაჩვენებელი ასევე დაბლა იწევს. ამერიკელები უფრო ხშირად ილუპებიან ხანდაზმულ ასაკში და მათი გარდაცვალების გამომწვევი ძირითადი მიზეზებია: გულის დაავადებები, სიმსივნეები და ინსულტები. ხუმრობით ამბობენ, რომ ამ ქვეყანაში სიმსივნური დაავადებების მაჩვენებლის გაზრდის მიზეზი არის ის, რომ ამერიკელები საკმაოდ დიდხანს ცხოვრობენ (იხ. თავი 14).

ყველა დემოგრაფიული ცვალებადი ფაქტორიდან, ცვლილებებმა სიკვდილიანობის საკითხში ძალზე სერიოზული ზემოქმედება მოახდინა საზოგადოების დემოგრაფიულ ისტორიაში. ნაყოფიერების მაჩვენებლები დარჩა უცვლელი და მესამე სამყაროს ქვეყნებში შემცირდა კიდევ, მაგრამ გარდაცვალების კოეფიციენტები სწრაფად დაეცა ბევრ ქვეყანაში. დღევანდელი გლობალური დემოგრაფიული აფეთქება უფრო მეტად გარდაცვალების წარმატებული კონტროლის შედეგია, ვიდრე შობადობის სუსტი რეგულირებისა (ჰარისონი, 1992წ; ჰაუჩლერი და კენედი, 1994წ.).

მიგრაცია

ხალხის გადაადგილება ერთი ადგილიდან მეორეზე განისაზღვრება **მიგრაციის** კოეფიციენტებით. **წმინდა მიგრაციის კოეფიციენტი** (net migration rate) არის განსხვავება

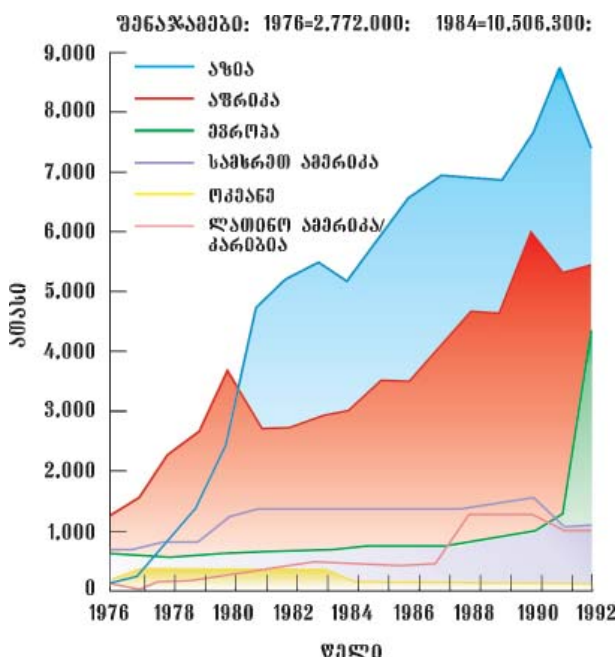
ყოველწლიურად წასული და ჩამოსული ხალხის რაოდენობაში, მოცემული 1.000 ადამიანზე. **ემიგრაცია** არის მიგრაცია მოსახლეობიდან გარეთ; **იმიგრაცია** არის მიგრაცია მოსახლეობაში. ეს ტერმინები ჩვეულებრივ გამოიყენება, როდესაც საუბარია საერთაშორისო მიგრაციაზე. მაგრამ, **შიდა მიგრაცია** — გადაადგილება თვით ქვეყნის შიგნით, როგორც გახლავთ შეერთებულ შტატებში ერთი შტატიდან მეორეში გადასვლა — ასევე ძალზე მნიშვნელოვანია.

ხალხის მიგრაცია უამრავი მიზეზით არის გამოწვეული, მაგალითად, ბუნებრივი კატასტროფებით, მთავრობის ან რელიგიური დევნის საფუძველზე, თავგადასავლების ძიებისა თუ ცხოვრების გაუმჯობესების სურვილით. როდესაც იწყება მიგრაცია, ჩნდება იმ ოჯახის წევრებთან და მეგობრებთან ყოფნის სურვილი, რომლებიც უკვე წასულები არიან (პეტერსონი, 1975). ყველა ამ მიზეზმა მოიყვანა ხალხი შეერთებულ შტატებში. 1840-იანი წლების კარტოფილის შიმშილმა — ბუნებრივმა კატასტროფამ — დაიწყო ირლანდიური იმიგრაციის ტალღა. მე-19 საუკუნის ბოლოსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში რუსეთში დაწყებულმა ძლიერმა ანტისემიტურმა მოძრაობამ (რომელიც მოიცავდა ორგანიზებულ გასახლებებს, რაც ცნობილია „პოგრომების“ სახელით) გამოიწვია რუსი ებრაელების სწრაფად წამოსვლა და მათი შეერთებულ შტატებში დასახლება. 1910 წლისათვის, ეკონომიური კეთილდღეობის სურვილმა გამოიწვია 6 მილიონი ადამიანის იმიგრაცია სამხრეთ და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებიდან. 1970-1990-იანი წლების ფარგლებში მიმდინარე პოლიტიკურმა მოვლენებმა აიძულა სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ბევრი ქვეყნის მაცხოვრებელი, დაეტოვებინა თავისი სახლ-კარი და თავშესაფარი ეპოვა შეერთებულ შტატებში. მათმა ეკონომიურმა წარმატებებმა, თავიანთ ქვეყანაში მიმდინარე პრობლემების ფონზე, სხვებსაც გაუჩინა ამ მიმართულებით მიგრაციის სურვილი. ბევრი ხალხი მიედინებოდა შტატებისაკენ მიუხედავად იმისა, რომ უფრო და უფრო რთული ხდებოდა ეს პროცესი — შეერთებული შტატები ქმნიდა ბარიერებს იმიგრაციის საწინააღმდეგოდ.

იმიგრაცია ყოველთვის იყო შეერთებული შტატების ზრდის და მრავალფეროვნების მთავარი წყარო, ისევე, როგორც კლასთაშორისი დაძაბულობის და სხვა პრობლემებისა (ვოლდინგერი, 1996წ.). 1820 წლიდან 50 მილიონზე მეტი ადამიანი ჩამოვიდა შეერთებულ შტატებში საცხოვრებლად. მათ რიცხვში იყო 3 მილიონზე მეტი მონა, რომლებიც აფრიკიდან მათი სურვილის საწინააღმდეგოდ ჩამოიყვანეს. იმიგრანტები 1980-იან და 1990-იანი წლების დასაწყისში შეადგენდნენ ამ ქვეყნის მოსახლეობის ზრდის სულ ცოტა ერთ მესამედს მაინც. იმიგრანტებში შობადობის მაღალმა კოეფიციენტმა სერიოზული წვლილი შეიტანა 1980-იანი წლების ბოლოს მომხდარ დემოგრაფიულ „აჟიოტაჟში“. იმიგრანტებმა ასევე ზეგავლენა იქონიეს მოსახლეობის განაწილების საკითხში: მაშინ, როდესაც მკვიდრი ამერიკელები ჩრდილოეთიდან და აღმოსავლეთიდან მიდიოდნენ სამხრეთსა და დასავლეთში, ბევრი იმიგრანტი ფუძნდებოდა ძველ ინდუსტრიულ ქალაქებში, ამარაგებდა რა „ახალი სისხლით“ ამ ქალაქების ეკონომიკას (სურო, 1990წ.). იმიგრაციის ზემოქმედებით გამოწვეული ერთ-ერთი მთავარი შედეგი გახლავთ ცვლილება შეერთებული შტატების მოსახლეობის ეთნიკურ შემადგენლობაში. აღინიშნება აზიური და ლათინო-ამერიკული მოსახლეობის ძალზე სწრაფი ზრდა. რასაკვირველია, 21-ე საუკუნის დასაწყისში, იქნება დრო, როდესაც ლათინო-ამერიკული მოსახლეობა, სავარაუდოდ, გადააჭარბებს აფრო-ამერიკულ მოსახლეობას, როგორც შეერთებული შტატების ყველაზე დიდ უმცირესობის ჯგუფს.

ამჟამად, იმიგრაციამ მსგავსი ცვლილებები გამოიწვია ევროპაშიც, შეშფოთებულია ბევრი ეროვნების ხალხი (ბრუბაკერი, 1992წ.; ენზენბერგერი, 1994წ.). მაშინ, როდესაც შეერთებული შტატები წარმოადგენს შედარებით ახლად დასახლებულებისა და მიმდინარე იმიგრანტების საზოგადოებას, ევროპული ქვეყნები თავს თვლიან უფრო მეტად იმიგრანტების გამგზავნებად, ვიდრე მათ მიმღებებად. აღნიშნული სიტუაცია ამ ბოლო წლებში შეიცვალა, ხშირია გაღიზიანება და აღშფოთება ახალჩამოსვლელების მიმართ. ბევრი ევროპელისათვის შოკის მომგვრელია ტელევიზიით გადმოცემული ახალი ამბები, სადაც ნაჩვენებია, თუ როგორ იღებენ გერმანელები შტორმით შენობებს, სადაც სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნებიდან წამოსული ლტოლვილები არიან დასახლებულნი, როგორ ესხმიან თავს ფრანგი მოზარდები არაბი იმიგრანტების მიერ აშენებულ მეჩეთებს, ან როგორი სისასტიკით უსწორდებიან ბრიტანელი „სკინჰედები“ („skinheads“) პაკისტანელ იმიგრანტებს.

მიგრაცია ყოველთვის იყო მსოფლიო ისტორიის მნიშვნელოვანი ფაქტორი. მე-20 საუკუნის ბოლო მშფოთვარე წლებში საკმაოდ ფართომასშტაბიანი გახდა იძულებითი მიგრაცია. სქემა 18.6 გვიჩვენებს ბოლო ათწლეულებში ლტოლვილების საოცარად მზარდ რიცხვს, განსაკუთრებით აზიასა და აფრიკაში და ამ ბოლო წლებში კი — ევროპაში. ხალხი ლტოლვილი ხდება ნებისმიერ დროს, როდესაც რაიმე კრიზისის შედეგად ის გამოძევებულია თავისი საცხოვრებელიდან. ლტოლვილები ჩნდებიან ომების, დიქტატურის რეჟიმის, გენოციდური ეთნიკური კონფლიქტებისა და გარემოსთან დაკავშირებული კატასტროფების შედეგად.

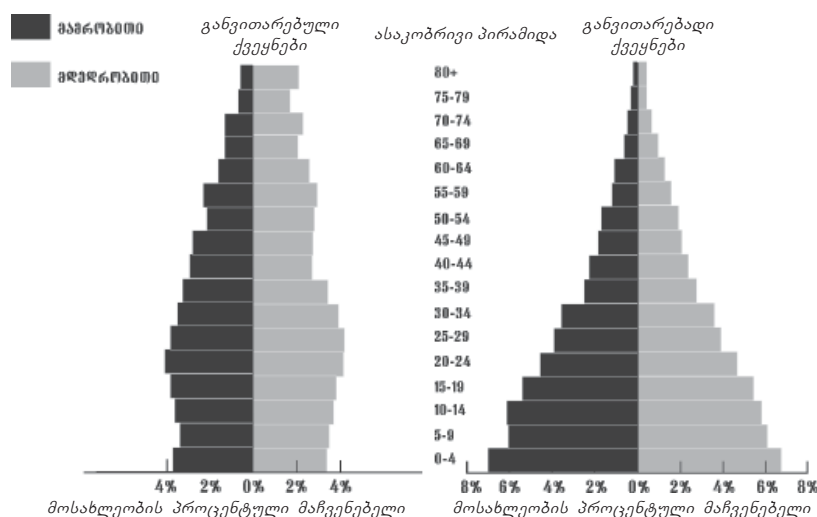
სქემა 18.6/ ლტოლვილთა რაოდენობა მსოფლიოში რეგიონების მიხედვით, 1976-1992წწ. 1976-1992 წლებში ლტოლვილთა საერთო რიცხვი მსოფლიოში თითქმის შეიძვერა გაიზარდა — საშუალოდ 2.7 მილიონიდან თითქმის 19 მილიონამდე. ეროვნული და საერთაშორისო ორგანიზაციები არ არიან მზად, რომ უზრუნველყონ უამრავ უადგილო ადამიანი, რომლებიც ახალი საცხოვრებლების ძებნაში არიან.

წყარო: ინგომარ ჰაუჩლერი და პოლ კენედი, გლობალური მიმართულებები: განვითარებისა და მშვიდობის მსოფლიო აღმანახი (კონტინუუმი, ნიუ-იორკი, 1994წ), გვ. 123 (გაერთიანებული ერების უმაღლესი კომისრის წარმომადგენლობა ლტოლვილთათვის (U.N. High Commission for Refugees), წლიური სტატისტიკა).

მაგალითად, 1990-იანი წლების შუა პერიოდში, ცენტრალური აფრიკის ქვეყნების ბურუნდისა და რუანდას ჰუტუსა და ტუტსის მოსახლეობას შორის გენოციდისა და ეთნიკური კონფლიქტების შედეგად, მსგავსად ზაირისა, მილიონობით ლტოლვილი შეიჭრა

მეზობელ ქვეყნებში. ლტოლვილები საშინლად მძიმე პირობებში არიან, ხშირად უწევთ ცხოვრება დროებით ბანაკებში ისეთ ქვეყნებში, რომლებიც თვითონაც გაჭირვებულნი არიან და თავიანთი მოქალაქეებისთვისაც კი ძალზე მწირი რესურსები გააჩნიათ ჯანმრთელობის დაცვისა და საკვებით მომარაგების საკითხებში. ლტოლვილთა მიღება შესაძლებელია ძალზე მძიმე ტვირთად დააწევს სუსტად განვითარებულ ქვეყნებს, თუმცა მათი უმეტესობა ასეთ მძიმე ტვირთს დიდსულოვნად იღებს. გაერთიანებული ერების უმაღლესი კომისრის წარმომადგენლობა ლტოლვილთათვის დახმარებას უწევს მათ და ხელს უწყობს შესაძლო რეპატრიაციის საკითხში. მაშინ, როდესაც ლტოლვილთა უმეტესობა გადაადგილდება მეზობელ ქვეყნებში, მათი მცირედი ნაწილი (როგორც წესი, უფრო განათლებულები) უფრო შორი ქვეყნებისაკენ მიიწევიან. განვითარებულ ქვეყნებს შორის, შეერთებულ შტატებს, კანადას, ავსტრალიას და სკანდინავიის ქვეყნებს ტრადიციულად დადგენილი აქვთ შედარებით მსუბუქი შეზღუდვები ლტოლვილთა მიღების რაოდენობის თაობაზე.

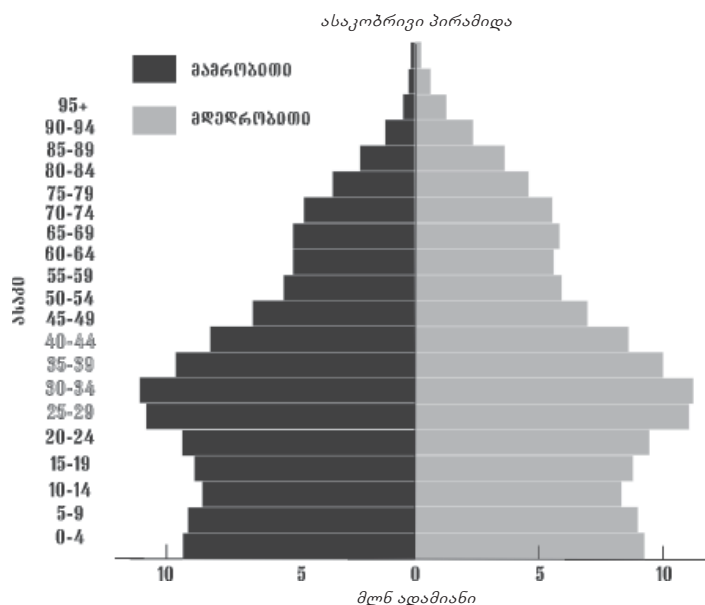
ასაკობრივი შემადგენლობა

საქმე 18.7 / განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობის ტიპური სტრუქტურები. განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების ასაკობრივი შემადგენლობა საკმაოდ განსხვავდება ერთმანეთისაგან, ვინაიდან განსხვავებულია მათი შობადობისა და გარდაცვალების კოეფიციენტები. აშშ-ის მსგავს სხვა განვითარებულ ქვეყნებში, სადაც ნაყოფიერების და სიკვდილიანობის კოეფიციენტები დაბალია, თითოეულ ასაკობრივ ჯგუფში ხალხის რაოდენობა დაახლოებით ერთნაირია. განსხვავებაა სიცოცხლის პერიოდის ბოლო ნაწილში, სადაც ხალხი აღწევს სამოცდაათი, ოთხმოცი და ოთხმოცდაათი წლის ასაკს. განვითარებადი ქვეყნებში კი — პირიქით, ასაკობრივი შემადგენლობა ქმნის ნამდვილ პირამიდას. იბადება ბევრი ბავშვი, რაც პირამიდას განიერ საფუძველს უქმნის. მაგრამ გარდაცვალებას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია მთელი სიცოცხლის განმავლობაში და სულ უფრო და უფრო თანამიმდევრულად ამცირებს ხალხის რაოდენობას ასაკის ყოველ დონეზე. მოხუცებულობას ძალზე ცოტა ადამიანი აღწევს.

წყარო: ინგომარ ჰაუჩლერი და პოლ კენედი, გლობალური მიმართულებები: განვითარებისა და მშვიდობის მსოფლიო აღმანახი (კონტინუუმი, ნიუ-იორკი, 1994წ.), გვ. 114 (გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მონაცემებზე დაყრდნობით).

შობადობის, გარდაცვალების და მიგრაციის კოეფიციენტების გავლენა შესაძლებელია ვნახოთ მოსახლეობის **ასაკობრივ შემადგენლობაში**, მოდელში, რომელიც იქმნება, როდესაც ხალხი საზოგადოებაში დაჯგუფებულია ასაკის მიხედვით (იხ. თავი 10). სქემა 18.7-ზე მოცემული მოსახლეობის პირამიდა არის ასაკობრივი შემადგენლობის გრაფიკული წარმოდგენა. იმ საზოგადოებაში, სადაც შობადობისა და გარდაცვალების კოეფიციენტი ერთნაირად მაღალია, ასაკობრივი შემადგენლობის მოდელი იღებს სამკუთხედის ფორმას. მოდელი, სადაც ბევრი ბავშვი იბადება, მაგრამ მცირე ნაწილი აღწევს მოხუცებულობის ასაკს, დამახასიათებელია განვითარებადი ქვეყნებისათვის. ამის საპირისპიროდ, შობადობის დაბალი კოეფიციენტითა და ახალგაზდა ასაკში გარდაცვლილთა მცირე რიცხვით, განვითარებული ქვეყნების ასაკობრივი შემადგენლობის მოდელი უფრო მეტად მართკუთხედის ფორმისაა და ვინროვდება მხოლოდ წვერისაკენ. რადგანაც შობადობისა და გარდაცვალების კოეფიციენტები შემცირებულია, ამიტომ თითოეულ ასაკობრივ ჯგუფში ხალხის რაოდენობა თითქმის ტოლია.

სქემა 18.8 / შეერთებული შტატების ასაკობრივი შემადგენლობა, 1989 წელი

1946 და 1964 წლების დემოგრაფიული აფეთქების პერიოდში დაბადებულმა ხალხმა სერიოზული ნაბიჯი მოიტანა შეერთებული შტატების მოსახლეობის სტრუქტურაში. მეოცე საუკუნის ბოლო წლებში, როგორც ნაჩვენებია გრაფიკზე, დემოგრაფიული აფეთქების პერიოდში დაბადებული თაობა აფართოებს შუახნის ასაკის რიგებს. შემდეგ საუკუნეში, როდესაც ამ თაობის წარმომადგენლები გახდებიან ასაკოვანი, ეს გამოიწვევს ასაკობრივი შემადგენლობის სქემის წვერის გაფართოებას.

წყარო: კარლ ჰაუბი(Haub), „მსოფლიო და შეერთებული შტატების მოსახლეობის პერსპექტივები“, მოსახლეობა და გარემო: ინტერდისციპლინარული სწავლების ჟურნალი 12, 3 (1991წ.), გვ. 304.

მშობიარობების, გარდაცვალებებისა თუ მიგრაციის სერიოზული ზრდა გამოიწვევს საზოგადოების ასაკობრივი შემადგენლობის ცვლილებასაც. 1946-1964 წლების დემოგრაფიული აფეთქების შედეგად წარმოიქმნა **მშობიარობის კოჰორტები(birth cohorts)**. ეს

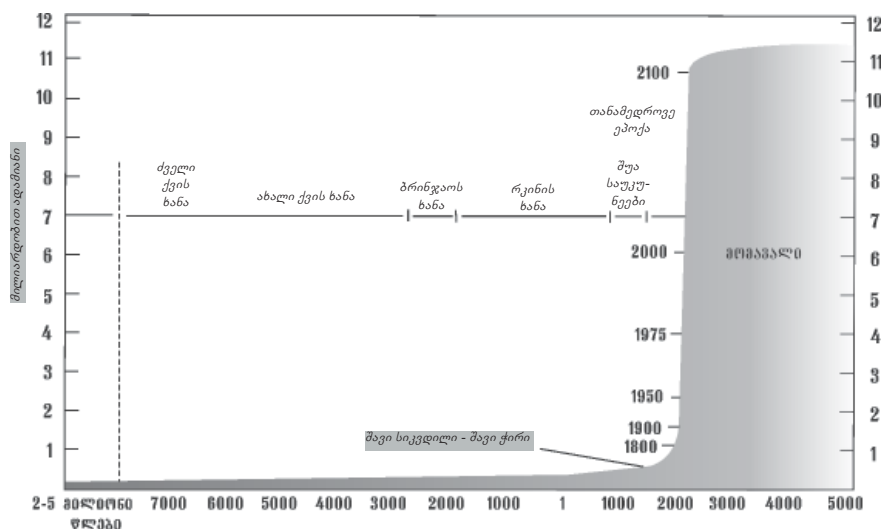
არიან ის ადამიანები (როგორც ჩვენ ვნახეთ მე-10 თავში), რომლებიც დაიბადნენ იმავე ან შემდგომ რამოდენიმე წელიწადში. ასეთი სწრაფი და სერიოზული ნამატი შეერთებული შტატების მოსახლეობაში, ძირითადად, შედგება იმ ხალხისაგან, რომლებიც ამჟამად 30 წელს გადაცილებულნი ან 40 წლისანი არიან, როგორც ეს მოცემულია სქემა 18.8-ზე. 2000 წლის შემდეგ, როდესაც დემოგრაფიული აფეთქების პერიოდში დაბადებული ხალხი მიაღწევს 60 წლის ასაკს, ისინი უკვე პენსიაში გავლენ. დემოგრაფიული აფეთქების თაობის პენსიაში გასვლის ასაკის პიკის დროს (დაახლოებით 2020 წელს), შესაძლებელია, რომ 58 მილიონი ასაკოვანი ამერიკელი იყოს. ბოლო წლებში, ყოფილი საბჭოთა კავშირიდან ებრაელთა მასიური იმიგრაციის შედეგად, ისრაელის მოსახლეობის სტრუქტურაშიც მსგავსი სწრაფი და სერიოზული ნამატი დაფიქსირდა. ამის საპირისპიროდ, მასიურმა ემიგრაციამ ან ომმა, შესაძლებელია, რომ ახალგაზრდების დეფიციტი გამოიწვიოს მაშინ, როდესაც ისინი რეპროდუქტიულ ასაკში იმყოფებიან. მაგალითად, საბჭოთა კავშირმა მეორე მსოფლიო ომში 20 მილიონი ადამიანი დაკარგა, ხოლო 15 მილიონი სტალინის რეპრესიებს შეეწირა. ამ დანაკლისმა ძალზე დიდი ნაჭდევი წარმოქმნა ქვეყნის მოსახლეობის პირამიდაში. ბოლო წლებში მიმდინარე ომებმა ერაყსა და ირანს შორის და ერაყსა და შეერთებულ შტატებს შორის, თითქმის გაანადგურა ახალგაზრდა მამაკაცების თაობა ახლო აღმოსავლეთის ამ ორივე ქვეყანაში. ეს დანაკარგი აუცილებლად იმოქმედებს ყველა ფაქტორზე, დანყებული მათი ეროვნული ეკონომიკითა და პოლიტიკური სტრატეგიებით, დამთავრებული ახალგაზრდა ქალების გათხოვების შანსებით.

საზოგადოების ასაკობრივი შემადგენლობის ცოდნა ეხმარება პოლიტიკის შემმუშავებლებსა და სოციოლოგებს წინასწარ განსაზღვრონ, თუ რა სახის საქონელი და მომსახურება იქნება საჭირო მომავალში. მაგალითად, ბავშვების დიდი პროპორციული მაჩვენებელი ნიშნავს, რომ საჭირო გახდება სკოლების რაოდენობის გაზრდა, მაშინ, როდესაც ასაკოვანი ხალხის რაოდენობის ზრდისას საჭიროა საპენსიო გეგმებსა და ჯანმრთელობის საკითხებთან დაკავშირებულ მომსახურებაზე ფიქრი.

ასაკობრივი შემადგენლობა ასევე ახდენს ზეგავლენას მოსახლეობის ზრდის კოეფიციენტზე. როგორც აღნიშნავენ პოლ და ანა ერლიხები (1990წ.), მოსახლეობა, რომელიც სწრაფად იზრდება, ინარჩუნებს ზრდის ტემპს მაშინაც კი, როდესაც შობადობის კოეფიციენტი ცოტათი დაბლა იწევს ჩანაცვლების დონესთან შედარებით. ეს გამონეწულია იმ ხალხის დიდი რაოდენობით, ვინც აღწევს ან უკვე რეპროდუქტიული ასაკის საწყის ფაზაშია. მაგალითად, 1989 წელს, ნაკლებად განვითარებული ქვეყნების მოსახლეობის საშუალოდ 40 პროცენტი ახალგაზრდობის ფენას წარმოადგენდა. ამ ქვეყნების 15-30 წლის მილიარდზე მეტი ახალგაზრდა უკვე რეპროდუქტიულ ასაკში იყო. ასეთი ვითარებისას იმ შემთხვევაშიც კი, თუ თითოეულ ქალზე ბავშვების რაოდენობა მკვეთრად შემცირდება, მომავალში უფრო მეტ ქალს ეყოლება ბავშვი და სწორედ ამიტომ მოსახლეობა მაინც გააგრძელებს ზრდას.

მსოფლიო დემოგრაფიული ჰიზტორია

დემოგრაფიული ძალების ზეგავლენის შეჩერება არ ხდება ქვეყნის საზღვრებთან. მას გლობალური შედეგები მოაქვს, განსაკუთრებით კი ახლა, როდესაც მოსახლეობის ზრდამ ასეთ დიდ მასშტაბებს მიაღწია.

სქემა 18.9 / მსოფლიო მოსახლეობის ზრდა ჩვ. წ.-მდე 8000 წლიდან დღემდე.

მოსახლეობამ დაიწყო წელი ტემპით ზრდა, მაგრამ ამჟამად ძალიან სწრაფად იზრდება. მიმდინარე ტემპით მილიარდი ადამიანი ემეტება მსოფლიო მოსახლეობას ყოველ თორმეტ-ცამეტ წელიწადში. ამის საპირისპიროდ კი, საშუალოდ ათი ათასი წელი იყო საჭირო, რომ ხუთი მილიონ ადამიანს, რომლებიც ცხოვრობდნენ მინათმოქმედების განვითარების პერიოდში, მილიარდი შთამომავალი ჰყოლოდა.

წყარო: მსოფლიო მოსახლეობის მონაცემთა ცნობარი, მოსახლეობის საინფორმაციო ბიურო (ოპულაციონ ლეფერენცე ურეაუ, 16ც.), ვაშინგტონი.

10.000 წლის წინათ, როდესაც განვითარდა მინათმოქმედება, დედამიწაზე დაახლოებით 5 მილიონამდე ადამიანი ცხოვრობდა — საშუალოდ იმდენი, რამდენიც ამჟამად ცხოვრობს სან-ფრანცისკოს ყურეში. 2.000 წლის წინათ, დედამიწაზე მთელი მოსახლეობის რაოდენობა არ იყო იმაზე მეტი, რაც დღეს არის შეერთებულ შტატებში. მხოლოდ რამოდენიმე ასწლეულის წინათ დაიწყო ზრდის მოდელმა მკვეთრად და მნიშვნელოვნად ზრდა ან შემცირება, რაც გამოწვეული იყო მხოლოდ შიმშილით, ომებითა და ავადმყოფობებით. მაგალითად, მე-14 საუკუნეში, ევროპის მოსახლეობამ შავი ჭირის შედეგად ძალზე დიდი დანაკარგი განიცადა. მაგრამ შემდგომ, მე-17 საუკუნის ბოლოს, ისევ დაიწყო მოსახლეობის ზრდა. 1800-იანი წლების შუა პერიოდში მსოფლიოს მოსახლეობამ 1 მილიარდს მიაღწია (ვილფორდი, 1981წ.), ხოლო 1930 წლისათვის — 2 მილიარდს. 1960 წლისათვის ეს რიცხვი გახდა სამი მილიარდი, ხოლო 1987 წლისათვის — ოთხი მილიარდი (იხ. სქემა 18.9). მიუხედავად იმისა, რომ

მსოფლიოს მოსახლეობა დღეს უფრო ნელი ტემპით იზრდება, ვიდრე 1960-იან და 1970-იან წლებში, ყოველ ერთ წუთში იზადება 275 ადამიანი, ყოველ ერთ საათში — 16.482, ყოველ-დღიურად — 395.579 და ყოველწლიურად — 144 მილიონი. მასიური შიმშილობების, ეპიდემიებისა თუ ბირთვული იარაღის გამოყენების შემთხვევაში, მასობრივი განადგურების შედეგად, მოსალოდნელია, რომ 2000 წლამდე მოსახლეობის რაოდენობამ 6 მილიარდს მი-აღწიოს, ხოლო 2025 წლისათვის კი — 8.1 მილიარდს (მსოფლიო ბანკი, 1994წ.).

მეორე მნიშვნელოვანი მახასიათებელი, რაც იწვევს მსოფლიო მოსახლეობაზე ზემო-ქმედების შეცვლას, არის მისი განაწილება. 1950 წლიდან, როდესაც განვითარებულმა ქვეყნებმა, რომლებიც მსოფლიოს მოსახლეობის ერთ მესამედს შეადგენდნენ, დაიწყო თანაბრად შემცირდება. ნავარაუდევია, რომ მომავალი 35 წლის განმავლობაში მსოფლი-ოს მოსახლეობა 3.2 მილიარდით გაიზრდება, 3 მილიარდი (95 %) დაიბადება სამხრეთ ნა-ხევარსფეროს ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში, ხოლო ჩრდილოეთ ნახევარსფეროს განვითარებულ ქვეყნებში კი — 200 მილიონი (კეიფიცი, 1989წ; გაეროს მოსახლეობის ფონდი, 1993წ.). დადებითი კუთხით არის აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ, იმ დროს, როდე-საც მოსახლეობა იზრდება ასეთი სწრაფი ტემპით, ზრდის კოეფიციენტის აწევა მაინც არ ხდება; შობადობის მარეგულირებელმა ძალისხმევამ გარკვეულ წარმატებულ შედეგს მიაღწია (ბრაუნი, ლენსენი და კეინი, 1995წ.). შვედეთში თუ შენარჩუნებული იქნება არ-სებული ზრდის კოეფიციენტი, 350 წელი იქნება საჭირო იმისათვის, რომ მოხდეს მისი მოსახლეობის გაორმაგება. მეორე უკიდურესობაა იმის ვარაუდი, რომ 20 წელიწადში ინდოეთის მოსახლეობა გაორმაგდება და ინდოეთი გახდება უფრო ხალხმრავალი ქვე-ყანა, ვიდრე ჩინეთი. ასე, რომ მსოფლიო მოსახლეობა მეტად პოლარიზებული ხდება — მოსახლეობის შედარებით მცირე რაოდენობით მსოფლიოს მდიდარ რაიონებში და მეტი რაოდენობით იმ რეგიონებში, სადაც ყველაზე ნაკლები შესაძლებლობებია მათ უზრუნ-ველსაყოფად.

მალტუსი მაჩქის ნინაალმდე

რამდენად დიდი უნდა გახდეს საბოლოოდ მსოფლიოს მოსახლეობა და, უფრო კონკრე-ტულად, რა რაოდენობით ადამიანის საკვებით უზრუნველყოფა შეუძლია ჩვენს პლანეტას და რა რაოდენობით ადამიანის ზეწოლას შეუძლია გაუძლოს გარემომ? ეს კითხვები სიახ-ლეს არ წარმოადგენს. ამაზე ხშირად ფიქრობდა ინგლისელი მეცნიერი თომას მალტუსი (1766-1834წწ.), რომელმაც 1798 წელს თავისი თეორია ჩამოაყალიბა ნაშრომში „ესე მო-სახლეობის პრინციპებზე“. მალტუსს ჰქონდა უკიდურესად პესიმისტური ხედვა, ამტ-კიცებდა რა, რომ საზოგადოება გარდაუვლად არის ჩათრეული კონფლიქტში „საკვების საჭიროებისა“ და „სქესთა შორის ვნებას“ შორის. ის მიუთითებდა, რომ საზოგადოება იზრდება გეომეტრიულად (2, 4, 8, 16, . . . , და ამგვარად განუწყვეტლად ორმაგდება) მა-შინ, როდესაც საკვებით მომარაგების ზრდა არითმეტიკულად მიმდინარეობს (2, 3, 4, 5, . . .). არც ერთი საზოგადოება არ შეიძლება, გაიზარდოს განუსაზღვრელი რაოდენობით, რადგანაც ხალხი ზრდის თავის რიცხვს მხოლოდ საარსებო პირობების ზღვრამდე. როგორც კი პროგრესი საკვების წარმოებაში გააუმჯობესებს ხალხის სასიცოცხლო სტანდარტს,

ამბობს მალთუსი, უდავოა, რომ საზოგადოება ელვისებური სისწრაფით აითვისებას და, ხატოვნად რომ ვთქვათ, „შთანთქავს“ მაღალ სასიცოცხლო სტანდარტებს. ერთადერთი გამოსავალი იყო ის, რომ ხალხისათვის ესწავლებინათ სექსუალური მოთხოვნილებების მოთოკვა — დაქორწინებულიყვნენ მოგვიანებით და ჰყოლოდათ ცოტა შვილი (მალთუსი არ აღიარებდა არც შობადობის რეგულირებას და არც აბორტებს). თუ ეს არ მოხდებოდა, მაშინ მოსახლეობის რიცხოვნობა გაიზრდებოდა იქამდე, სანამ არ მოხდებოდა მისი შეჩერება ძალზე ძლიერი საშუალებებით: შიმშილით, ეპიდემიითა და ომით.

მალთუსის ერთ-ერთი პირველი გამაკრიტიკებელი იყო კარლ მარქსი. მალთუსი ჭარბ-მოსახლეობასა და სიღარიბეს აბრალებდა საზოგადოების ინდივიდუალურ წევრებს, რომელნიც ექცეოდნენ თავიანთი სექსუალური მოთხოვნილებების ქვეშ. მარქსისათვის კი განსახილველი გახლდათ არა ჭარბმოსახლეობა, არამედ პროდუქციის ნაკლებობა. მარქსი ფიქრობდა, რომ მალთუსმა ვერ შეძლო წარმოედგინა ინდუსტრიული რევოლუციის მთელი შესაძლებლობები, განსაკუთრებით კი ტექნოლოგიური წინსვლა სოფლის მეურნეობაში. ასე მაგალითად, შეერთებულ შტატებში განვითარებულ თანამედროვე სასოფლო-სამეურნეო დანადგარებს, სასუქებს, პესტიციდებს, ირიგაციას, ჰიბრიდულ ნარგავებსა და გენეტიკურად შერჩეულ ცხოველებს წვლილი აქვთ შეტანილი ეროვნული სოფლის მეურნეობის პროდუქციის უფრო სწრაფ ზრდაში, ვიდრე მათი მოსახლეობის ზრდაში (თუმცა, შეერთებული შტატების სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ნამატმა არ მოუღო ბოლო შიმშილს მსოფლიოს სხვა ქვეყნებში). ფაქტობრივად, ბოლო 50 წლის განმავლობაში შეერთებული შტატების მთავრობა ასპონსორებდა პროგრამებს, რომლებიც მიმართული იყო სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის შემცირებისაკენ: ფერმერები იღებდნენ სუბსიდიებს მთავრობისაგან, რომ მათ არ დაემუშაებინათ მიწები. მარქსს ღრმად სწამდა, რომ კაპიტალიზმის სისტემას გააჩნდა შესაძლებლობები, შეექმნა პროდუქტი და სხვა საჭიროებანი განუსაზღვრელი რაოდენობის მოსახლეობისათვის. მხოლოდ კაპიტალიზმისათვის დამახასიათებელი თვისება — სოციალური სიმდიდრის არათანაბარი გადანაწილება — ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებდა, თითქოს მოსახლეობის ბუნებრივ შეზღუდვას უნდა ჰქონოდა ადილი. გარდა ამისა, მარქსის შეხედულებით, კაპიტალისტურ წყობაში საკუთრების სისტემა ისეა მოწყობილი, რომ პროდუქცია ღარიბი ხალხის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად კი არა, კაპიტალის დაგროვების გაზრდისაკენაა მიმართული. კაპიტალისტებს სარგებელი ჰქონდათ იმ ფაქტიდან, რომ ჭარბი მოსახლეობა ეჯიბრებოდა ერთმანეთს სამსახურისათვის, ამიტომ ისინი ამცირებდნენ ხელფასს და მაქსიმუმამდე აჰყავდათ მოგება. მარქსი ჭარბმოსახლეობის პრობლემის გადაჭრის გზას სოციალიზმში ხედავდა. ამგვარად, მაშინ, როდესაც მალთუსი ყურადღებას ამახვილებდა ინდივიდუალურ ქმედებებზე და ფიქრობდა, რომ პასუხი მოსახლეობის პრობლემებზე იყო მორალურ შეზღუდვაში, მარქსი ფოკუსირებას ახდენდა საზოგადოების ეკონომიკურ სტრუქტურაზე და ფიქრობდა, რომ პრობლემის გადაჭრა შესაძლებელი იქნებოდა ახალ საზოგადოებრივ წყობაში.

მაო ძედუნი იყო მარქსის იდეის მიმდევარი, როდესაც დაადგინა, რომ ჩინეთს შობადობის შეზღუდვა კი არ სჭირდებოდა, არამედ — ეკონომიკური ზრდა. მიუხედავად ამისა, ჩინეთის მთავრობაში მყოფი მაოს მემკვიდრეები არ დაეთანხმნენ ამ მოსაზრებას. ისინი თვლიდნენ, რომ, თუ არ მოხდებოდა მოსახლეობის ზრდის ინტენსიური შემცირება, გაუმჯობესებული ეკონომიკური მდგომარეობის შედეგად მიღებული ეკონომიკური ეფექტი

მოხმარდებოდა არა ცხოვრების სტანდარტის აწევას, არამედ უფრო მრავალრიცხოვანი მოსახლეობის უზრუნველყოფას. ამიტომაც დაადგინეს მათ შეზღუდვა ოჯახზე, რომლის თანახმადაც წყვილს მხოლოდ ერთი ბავშვის ყოლის უფლება ეძლეოდა.

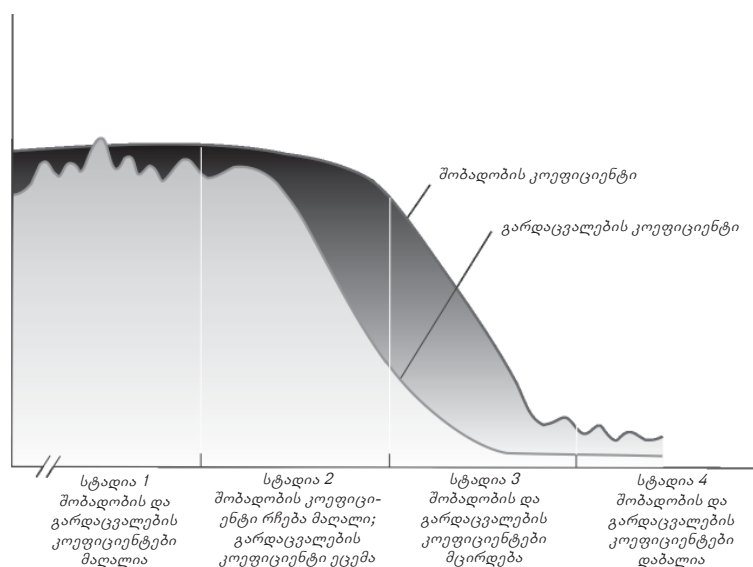
შეიძლება ითქვას, რომ მარქსი ზედმეტად ოპტიმისტურად უყურებდა ჩვენს შესაძლებლობებს მრავალრიცხოვანი მოსახლეობის უზრუნველყოფის საკითხში, მაგრამ მალთუსი ნამდვილად ზედმეტად პესიმისტი გახლდათ. მიუხედავად ბევრი კრიზისისა, მსოფლიოს მოსახლეობა (და ინდივიდუალური ქვეყნების უმეტესობა) აგრძელებდა ზრდას და გამოკვებილი იყო იმდენად, რომ შიმშილით არ იღუპებოდა. მარქსი მართალი იყო, როდესაც ფიქრობდა, რომ ტექნოლოგიური და სოციალური ფაქტორები — არა მხოლოდ ბუნებრივი შეზღუდვები — განსაზღვრავენ, თუ რამდენი ადამიანის უზრუნველყოფა შეუძლია ჩვენს პლანეტას. მაგრამ ვერც მარქსმა და ვერც მალთუსმა ვერ გათვალეს ყველაზე მთავარი ნვლილი, რაც შეიტანა თანამედროვე დემოგრაფიამ ამ მიმდინარე დებატებში: დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ეკონომიკური განვითარება იწვევს არა მხოლოდ საკვებით მომარაგების ზრდას და გარდაცვალების კოეფიციენტების დაწევას (ამგვარად ქმნის უფრო მრავალრიცხოვანი მოსახლეობის არსებობის საშუალებას), არამედ, გრძელვადიანი პერიოდის შემდეგ, ძირითადად, მიყვავართ პატარა ოჯახების არჩევანამდე და, ამგვარად — საზოგადოების ზრდის შემცირებამდე. ეს პროცესი ცნობილია, როგორც *მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალი პერიოდი* (**demographic transition**).

დემოგრაფიული სიანზიცია

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალი პერიოდის იდეა დასავლეთ ევროპის ისტორიული გამოცდილებიდან მოდის (თეითელბაუმი, 1975წ.). მე-19 საუკუნეში ევროპის ინდუსტრიალიზაციის შედეგად, ნაყოფიერების მაჩვენებლები დაეცა. დემოგრაფების თეორიის თანახმად, ინდუსტრიალიზაციის შედეგად ყოველთვის მოსალოდნელია ნაყოფიერების მაჩვენებლის ასეთი დაცემა. მაგრამ ორი კითხვა მაინც უპასუხოდ რჩება. პირველი კითხვა ეხება იმას, თუ ინდუსტრიალიზაციის რა სპეციფიკურმა მახასიათებლებმა გამოიწვია ევროპის ნაყოფიერების მაჩვენებლების დაცემა? და მეორე — ყველა სხვა ქვეყანამაც იგივე გზა უნდა გაიაროს? როგორც ჩვენ ვნახავთ შემდეგ ნაწილში, ბევრი თანამედროვე კვლევა დაეყრდნო მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალი პერიოდის ძირითად იდეას, რათა პასუხი გასცემოდა ამ ორივე კითხვას. ძირითადი მოდელი ამჟამადაც მნიშვნელოვანია: მიუხედავად იმისა, იძლევა თუ არა ნაყოფიერების ცვლილებების გამომწვევ მიზეზებზე კონკრეტულ მითითებას, ის განსაზღვრავს იმ სტადიებს, როდესაც პირველად ხდება მოსახლეობის ზრდა და შემდეგ კი — დონეებს, რომლებიც სიკვდილიანობისა და ნაყოფიერების მაჩვენებლების შემცირებას შეესაბამება.

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალი პერიოდის მოდელი შედგება ოთხი სტადიისაგან, რომლებიც გამოხატავენ მიმდინარე ინდუსტრიალიზაციის პერიოდში მოსახლეობის დინამიკას (იხ. სქემა 18.10). 1-ლ ანუ ინდუსტრიალიზაციის საწყის სტადიაზე შობადობისა და გარდაცვალების კოეფიციენტები მაღალია, და ამგვარად, მოსახლეობის

რაოდენობა შესაბამისად სტაბილურია. მე-2 სტადიაზე, შობადობის კოეფიციენტი რჩება მაღალი მაშინ, როდესაც გარდაცვალების კოეფიციენტი მცირდება კვების, ჯანმრთელობის და სანიტარული პირობები გაუმჯობესების ხარჯზე. კერძოდ, ბავშვთა სიკვდილიანობის კოეფიციენტი ეცემა, შედეგად უფრო მეტი ბავშვი გადარჩება, რომლებიც შემდგომ თვითონ ხდებიან მშობლები. აღნიშნული სიტუაციიდან გამომდინარე, ამ სტადიიდან ჩნდება დემოგრაფიული აფეთქების შესაძლებლობა. მე-3 სტადიაში ისევ ხდება შობადობის კოეფიციენტის დაწვევა, ვინაიდან ოჯახები აცნობიერებენ, რომ მათ მოხუცებულობაში აღარ სჭირდებათ ამდენი ბავშვი. მე-4 სტადიაში შობადობის და გარდაცვალების კოეფიციენტები დაბალია და კვლავ დაბალანსებულია.

სქემა 18.10 / ინდუსტრიალიზებული ქვეყნების მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალი პერიოდის ოთხი სტადია.

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალ პერიოდში ტექნოლოგიების გაუმჯობესებამ, რაც თან სდევდა ინდუსტრიალიზაციას, პირველად გამოიწვია გარდაცვალების კოეფიციენტის აშკარა შემცირება. სანამ შობადობის კოეფიციენტი ჯერაც მაღალია, მოსახლეობა სწრაფად იზრდება. მაგრამ შემდგომში აღინიშნება შობადობის შემცირება, ვინაიდან იზრდება მცირერიცხოვანი ოჯახების რიცხვი. ეს კი გამოწვეულია იმით, რომ ასეთი ოჯახები უფრო მეტად ერგებიან ცვალებად ეკონომიკას. ბოლო შედეგი (სტადია 4) არის გარდაცვალებისა და შობადობის დაბალი კოეფიციენტები.

რამოდენიმე ქვეყანა, მაღალი შობადობის და გარდაცვალების კოეფიციენტებით, დღეს ისევ პირველ სტადიაშია. აღსანიშნავია, რომ აფრიკის სოფლების ნაწილი მიუახლოვდა ამ მდგომარეობას. მაგალითად, აღმოსავლეთ აფრიკაში გარდაცვალების კოეფიციენტი 1.000 ადამიანზე არის 15 და შობადობის კოეფიციენტი კი 48 — თითქმის ორჯერ მეტი, ვიდრე აზიასა და ლათინურ ამერიკაში (ჰაუჩლერი და კენედი, 1994წ.) ანალოგიური სიტუაცია იყო ჩინეთში კომუნისტური რევოლუციის წინა წლებში. ამის საპირისპიროდ, ინდოეთი, ნიგერია, ბრაზილია და განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობა იმყოფება მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალი პერიოდის მე-2 სტადიაში, სადაც შო-

ბადობის კოეფიციენტები ისევ მაღალი რჩება, მაგრამ გარდაცვალების კოეფიციენტები კი დაბლა იწევს. ეს არის მოსახლეობის ინტენსიური ზრდის სტადია. მე-3 სტადიის მაგალითს წარმოადგენს ჩინეთი, სადაც შობადობის რეგულირება საყოველთაოდ ვრცელდება. ევროპა, ჩრდილოეთ ამერიკა და იაპონია არიან მეოთხე (და სავარაუდოდ) ბოლო სტადიაზე, შობადობის დაბალი, მაგრამ ცვალებადი კოეფიციენტითა და გარდაცვალების დაბალი, მაგრამ უცვლელი კოეფიციენტით. სინამდვილეში, ზოგიერთ ინდუსტრიულ ქვეყანაში, მაგალითად, გერმანიაში, მშობიარობების რიცხვმა გარდაცვლილთა რიცხვზე ქვევით დაიწია.

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალი პერიოდი არ უნდა იქნეს განხილული, როგორც რაიმე ფიქსირებული შედეგი. ყოფილა შემთხვევები, როდესაც კულტურულ, პოლიტიკურ და სხვა ფაქტორებს ბევრად უფრო სერიოზული ზეგავლენა მოუხდენიათ ნაყოფიერებისა და სიკვდილიანობის სურათზე, ვიდრე ეკონომიკურ განვითარებას. მაგალითად, სწორედ ახლა, აღმოსავლეთ ევროპის ყოფილ კომუნისტურ ქვეყნებში ნაყოფიერების მაჩვენებლები ბევრად უფრო სწრაფად ეცემა, ვიდრე გარდაცვალების — რაც, ფაქტობრივად, შესაძლებელია, რომ გაიზარდოს. არასტაბილური ეკონომიკური სიტუაციის პირობებში ხალხს ურჩევნია, რომ შვილები არ ჰყავდეთ. 1989 და 1991 წლებში რუსეთში შობადობის კოეფიციენტი დაეცა 15-20 %-ით, ხოლო რუმინეთში 30 %-ით (ნიუ-იორკ თაიმსი, 31 დეკემბერი, 1991წ.). იმავე დროს, ჯანმრთელობის დაცვისა და კვების საკითხები სერიოზულ პრობლემებს განიცდიდა კომუნიზმის ნგრევის გამო.

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალი პერიოდის მე-2 სტადიას სერიოზული პრობლემები მოაქვს ბევრი განვითარებადი ქვეყნისათვის. მაგალითად, ინდოეთში გარდაცვალების კოეფიციენტის უცაბედი დაცემა პირდაპირ კავშირში იყო ვაქცინაციასა და სხვა იმპორტირებულ ტექნოლოგიებთან (კვებისა და სანიტარული პირობების გაუმჯობესება, სიკვდილიანობის კოეფიციენტის მასობრივი დანევით გამოწვეული კრიტიკული სიტუაცია — აქ შედარებით მსუბუქი იყო). კალკუტელი შუახნის კაცის სიტყვებში გადმოცემულია ამ ცვლილების მოულოდნელობა:

როდესაც პატარა ბიჭი ვიყავი, 40 თუ 50 გვამი წაიღეს, რომლებიც ქოლერის ეპიდემიამ იმსხვერპლა. ეს ყოველ 5 ან 10 წელიწადში ერთხელ მეორდებოდა. ახლა მოვიდნენ და ჩვენს ბავშვებს აცრები გაუკეთეს. მე აქ ვცხოვრობ დაახლოებით 70 წლის განმავლობაში. ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული ცვლილება უმთავრესი იყო მთელი ჩემი სიცოცხლის განმავლობაში. ჩვენ ვისწავლეთ სიკვდილისაგან თავის შეკავება. (ციტატა მოყვანილია ტომლინსონისაგან, 1976, გვ.29)

ცვლილებები ჯანმრთელობის დაცვის, კვების, სანიტარული პირობებისა და სხვა საკითხებში, რაც ხორციელდებოდა დასავლეთ სამყაროში ერთი თუ ორი საუკუნის განმავლობაში, მესამე სამყაროს ქვეყნებში კონცენტრირდა მხოლოდ რამოდენიმე ათწლეულის განმავლობაში. მიუხედავად ამისა, ის უდიდესი ღირებულება, რასაც ხალხი ანიჭებს დიდ ოჯახებს, არ შეცვლილა ისე სწრაფად, როგორც ტექნოლოგიები, რომლებმაც შეამცირეს გარდაცვალების კოეფიციენტები.

შობადობის დონის დაცემა

დღეს მრავალი ჯგუფი და ორგანიზაცია მუშობს იმაზე, რომ მოსახლეობის რეგულირების (population planning) ხელშეწყობით მოხდეს მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალი პერიოდის დაჩქარება მთელ მსოფლიოში. ეს ჯგუფები შედგებიან კერძო საქველმოქმედო ორგანიზაციების და საზოგადოებრივი (არაკომერციული) ორგანიზაციებისაგან, როგორებიც არიან: მოსახლეობის საბჭო (Population Council), გაეროს მოსახლეობის ფონდი, რომელიც ეხმარება განვითარებად ქვეყნებს მოსახლეობის აღწერაში, უზრუნველყოფს შობადობის მარეგულირებელი (family-planning) პროგრამებით, უწევს მატერიალურ დახმარებას და ხელს უწყობს ბავშვთა ჯანმრთელობასთან დაკავშირებულ საკითხებში. განვითარებადი ქვეყნების უმეტესობაში მთავრობა აყალიბებს დემოგრაფიულ პოლიტიკას და ნიშნავს მინისტრებს ჯანმრთელობისა და სხვა სახის დაწესებულებებში ამ პოლიტიკის გასატარებლად. ასეთი პოლიტიკა მიმართულია ცნობიერების ამაღლებაზე იმ საკითხში, რომ მოსახლეობის სწრაფი ზრდა იწვევს სოციალურ, ეკონომიკურ და გარემოსთან დაკავშირებულ პრობლემებს.

როდესაც მოსახლეობის ზრდის დაბალი კოეფიციენტები ხდება ეროვნული პოლიტიკის საგანი, მაშინ კერძო და სახელმწიფოებრივი ინტერესები თითქოს „ეჯახება“ ერთმანეთს. მშობლის აზრით, ლოგიკურია დიდი ოჯახის ყოლა. მაგალითად, იმ ოჯახებში, რომლებიც სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობას მისდევენ, ბავშვები ბევრად უფრო მეტ საქმეს აკეთებენ, ვიდრე ოჯახს ეხარჯება მათზე. მაგრამ თუ ვიმსჯელებთ ერთიან საზოგადოებაზე და უფრო შორს გავიხედებით, მაშინ ნათელი გახდება, რომ მოსახლეობის ზრდა არის სერიოზული ხელშემშლელი ფაქტორი ეროვნულ სიღარიბესთან ბრძოლას საკითხში, ხატოვნად რომ ვთქვათ, ეს არის „მთავარი ბოქლომი ეროვნული სიღარიბის ხაფანგზე“ (the master lock on the national poverty trap) (ჰარისონი, 1984წ, გვ. 250), რომ აღარაფერი ვთქვათ გლობალურ გარემოსა და მსოფლიოს სტაბილურობაზე (ჰარისონი, 1992წ, გვ. 274). პოლ ჰარისონი პარალელს აკეთებს მესამე სამყაროს ქვეყნების მოსახლეობის მისწრაფებასა და პირველი სამყაროს საზოგადოების საყვარელ საქმეს შორის. პირველი დაკავშირებულია მრავალშვილიანი ოჯახების ყოლის, ხოლო მეორე — ავტომანქანების ქონის სურვილთან:

ყოველ ოჯახს სურს, რომ ჰქონდეს ავტომობილი [ერთი მაინც], რათა უფრო დამოუკიდებელი და მობილური იყვნენ, მაგრამ მაშინ, როდესაც ძალიან ბევრ ადამიანს ჰყავს ავტომობილი, ისინი ხშირად ხვდებიან საგზაო საცობებში, ავტომანქანების გადატვირთულობა, საზოგადოებრივი ტრანსპორტი . . . კლებულობს და შედეგად ხდება ის, რომ ხალხს უწევს ბევრად უფრო შორი გზის გავლა სამსახურში მისასვლელად, ვიდრე მათ ბაბუებს უწევდათ თავის დროზე ტრამვაით მგზავრობისას. ვინაიდან ყველა ილტვის თავისუფლებისა და მობილობის მისაღწევად, საბოლოოდ ხდება ის, რომ მათი თავისუფლება და მობილობა შეზღუდულია ისე, როგორც არასოდეს ყოფილა უწინ. ასევეა ბავშვებთან დაკავშირებითაც. ხალხს აქვს დიდი ოჯახები, რათა სიღარიბეს თავი დააღწიონ, მაგრამ სიღარიბე უფრო მეტად იზრდება, ვინაიდან ყველა ამ გზას ადგას (1984წ., გვ. 226-227).

რადგანაც შესაძლებელია, რომ მოსახლეობის სწრაფი ზრდა განვითარების მტერი აღმოჩნდეს, ამიტომ პოლიტიკის შემმუშავებლები ეძებენ ნაყოფიერების მაჩვენებლის შემცირების გზებს. ერთი წარმატებული გზა არის კონტრაცეფციის მუდმივად ხელმისაწვდომობა. მიუხედავად იმისა, რომ შობადობის მარეგულირებელი თანამედროვე საშუალებებით არსებობს შობადობა შემცირების შესაძლებლობები, ეს მაინც რთული განსახორციელებელია. იქაც კი, სადაც ეს საშუალებები ხელმისაწვდომია, ისინი ყოველთვის არ გამოიყენება. შობადობის მარეგულირებელი პროგრამები შემოქმედებითი და მუდმივად განახლებადი უნდა იყოს.

მაგალითად, ტაილანდში, შობადობის რეგულირებაზე დადებული ტაბუს მოხსნის საკითხში ჩართული იყო, როგორც თემი, ასევე გამოყენებულ იქნა მატერიალური დაინტერესებაც. კარნავალებზე, სოფლის ბაზრობებსა და ქორწილებზეც კი იმართებოდა შობადობის რეგულირებასთან დაკავშირებული თამაშები, როგორც არის, მაგალითად, შეჯიბრი პრეზერვატივების გაბერვაში. შრომის დღეზე და სამეფო დაბადების დღეზე იმართება ვაზექტომიის მართონები, სადაც ექიმებისა და ექთნების გუნდები ეჯბრებიან, თუ რომელი უფრო მეტ ოპერაციას ჩაატარებს. დარეგისტრირებული პირები, რომლებიც ხელს უწყობენ შობადობის რეგულირებას თავიანთ თემებში, შესაძლებელია დაჯილდოვდნენ ფასდაკლებით თავიანთი მიწების მოსახლწვად ხარების დაქირავებაში, სასუქებისა და თესლის შეძენისას და ტრანსპორტზე, რომელსაც იყენებენ თავიანთი საქონლის ბაზარზე გასატანად. 16.000-ზე მეტ სოფელში არსებობს შობადობის მარეგულირებელი ცენტრები. ტაის წყვილების დაახლოებით 60 % მიმართავს შობადობის მარეგულირებელ პრაქტიკას, რის შედეგადაც შობადობის საერთო მაჩვენებელი დაეცა 6.1-დან 1965-1970-იანი წლებიდან 2.1-მდე 1994 წლისათვის (რედი, 1994წ.; მსოფლიო ბანკი, 1990წ.). მაგრამ ყველა პროგრამა არ არის ასეთი წარმატებული. მაგალითად, 1967 წელს კენიაში დაიწყო შობადობის მარეგულირებელი პროგრამები, მაგრამ მისი ორგანიზება და მთავრობის მხარდაჭერა საკმაოდ სუსტი იყო. კენია, ნაყოფიერების ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით, მსოფლიოში დღემდე ერთ-ერთი პირველთაგანია და მისი მოსახლეობა მსოფლიოში ყველაზე სწრაფად მზარდია (ევრომონიტორი, 1992წ.).

კულტურის ზეგავლენა ნაყოფიერების მაჩვენებლებზე

1965 წელ მთელი მესამე სამყაროს ქვეყნებში ქალებს საშუალოდ 6 მეტი შვილი ჰყავდათ; 1991 წლისათვის ნაყოფიერების მაჩვენებელი დაეცა 3.9 ბავშვამდე. ჩინეთმა საკმაო წარმატებებს მიაღწია ამ საკითხში, მაგრამ ბოლომდე ვერ განახორციელა აღნიშნული პოლიტიკა. გაეროს მოსახლეობის ფონდის მონაცემებით, მესამე სამყაროს ქვეყნების ქალების 55 %-ზე მეტი 1994 წლისათვის იყენებდა კონტრაცეფციის საშუალებებს (სადიკი, 1994წ.). ყველაზე დიდი ზეგავლენა ქვეყნის ნაყოფიერების მაჩვენებელზე აქვს იმას, თუ რამდენი ბავშვის ყოლა სურს ხალხს და ეს რიცხვი დამოკიდებულია ამ ხალხის კულტურასა და ეკონომიურ შესაძლებლობებზე (ჰარისონი, 1992წ.). ბავშვების სიყვარული არის მათი ყოლის უნივერსალური მიზეზი, მაგრამ აქ ასევე დიდ როლს თამაშობს სხვადასხვა კულტურებისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკა. მაგალითად, *ვაჟაკობის (machismo)* ტრადიციის თანახმად, მამაკაცები ლათინურ ქვეყნებში თავიანთ მამაკაცობას ამტკიცე-

ბენ შვილების რაოდენობით. უფრო მეტიც, ძირითადად, კულტურული ღირებულებები მატერიალურ დაინტერესებასთან ერთად, დიდ ოჯახებს უფრო მიმზიდველს ხდის.

მესამე მსოფლიოს ქვეყნების უმეტეს ნაწილში ოჯახური ფუნქციები, შეიძლება ითქვას, რომ კერძო კორპორაციებს წააგავს (ჰარისონი, 1984წ.). ოჯახის უფროსი, როგორც წესი, ეს გახლავთ მამაკაცი, პასუხისმგებელია ოჯახის ყველა წევრის ბედზე. მისი წარმატება დამოკიდებულია არა კაპიტალის დაგროვებაზე, თანამედროვე გაგებით, არამედ — ოჯახში ხალხის სიმრავლეზე. ოჯახის წევრები, ბავშვების ჩათვლით, წარმოადგენენ მის ძირითად დასაყრდენს ან მთლიან სამუშაო ძალას. ბავშვები ასრულებენ პატარ-პატარა სამუშაოებს მაშინვე, როგორც კი ამის ფიზიკური შესაძლებლობები ჩამოუყალიბდებათ, ხოლო 13 წლის ასაკში ისინი უკვე სრულფასოვანი მომუშავეები ხდებიან. სოფლებში ისინი მუშაობენ ველზე ან ცხოველებს უვლიან; ქალაქებში ისინი შეიძლება გაგზავნონ ქუჩებში ჩამომტარებელ გამყიდველებად ან — სამათხოვროდ. დიდი ოჯახის უფროსი სერიოზული ძალის მფლობელს წარმოადგენს, რასაც ზეგავლენა აქვს მის თემში. ის მართავს მთელ თავის სანათესაო „ჯარს“ და, მიუხედავად იმისა, რომ ქორწინების შედეგად მყარდება კავშირები სხვა გვარის წარმომადგენლებთან, ყველა მათგანი შესაძლებელია, რომ მოწვეული იყოს მიწასთან, წყლის სავარგულებსა თუ ვალებთან დაკავშირებული სადავო საკითხების გასარჩევად. ასევე მნიშვნელოვანია, რომ დიდი ოჯახი განსაკუთრებული სახის დაზღვევას წარმოადგენს მოხუცებულობის წინააღმდეგ იმ ქვეყანებში, სადაც არ ხორციელდება მოხუცებულთა დახმარების პროგრამები. რაც უფრო მეტი შვილი ჰყავს ოჯახს, მით უფრო უკეთ იქნებიან ისინი მოხუცებულობის ასაკში.

ზოგადად, ოჯახებში, როგორც წესი, უნდათ რომ ჰყავდეთ ვაჟიშვილები. ამის მიზეზი არ არის მხოლოდ ის, რომ ვაჟიშვილები ოჯახის გვარის გამგრძელებლები არიან (როგორც ჩვენ აღვნიშნეთ ჩინეთის მაგალითზე). საერთოდ, მამაკაცები უფრო მეტს გამოიმუშავენ, ვიდრე ქალები. შედეგად, ვაჟები სანამ დაქორწინდებიან, უფრო მეტს დებენ ოჯახის ბიუჯეტში და უფრო უკეთ შეუძლიათ მოხუცი მშობლების შენახვა. უფრო მეტიც, აზიაში მამაკაცები ქორწინებისას ტრადიციულად იღებენ მეუღლის მზითევს (ფული ან საქონელი საცოლის ოჯახისაგან). რაც უფრო მეტი ვაჟიშვილი ჰყავს ოჯახს, მით უფრო მეტი მოგება აქვს. ამის საპირისპიროდ კი, რაც უფრო მეტი ქალიშვილი ჰყავს ოჯახს, მით უფრო მეტს კარგავს. ქვეყნებში, სადაც ახალშობილებისა და ბავშვების სიკვდილიანობა ფართოდ არის გავრცელებული, ერთი ვაჟიშვილის ყოლა არ არის საკმარისი, ვინაიდან შესაძლებელია, რომ ის ვერ გადარჩეს. ჩინური ანდაზის თანახმად: „ერთი ბიჭი — არა-ბიჭი, ორი ბიჭი — ვითომ ბიჭი, სამი ბიჭი — მართლა ბიჭი“. ირანელები ამბობენ, რომ „The first two sons are for the crows“ (ჰარისონი, 1984, გვ. 220). ასე, რომ მამაკაცებს შურთ იმ მამების, ვისაც რამოდენიმე ძლიერი ვაჟიშვილი ჰყავს, ხოლო ქალებს კი — იმ დედების, ვინც ისინი გააჩინა, რადგან ასეთი ოჯახები ხშირად უფრო მდიდრები და ძლიერები არიან და განსაკუთრებული სტატუსი აქვთ.

ძალიან ძნელია ასეთი მსოფლმხედველობის შეცვლა მაშინაც კი, როდესაც სამედიცინო მიღწევებისა და გაუმჯობესებული კვების პირობების შედეგად, შესაძლებელია, რომ უფრო მეტმა ბავშვმა მიაღწიოს ზრდასრულ ასაკს. ათწლეულების განმავლობაში გაბატონებული იყო აზრი, რომლის თანახმადაც ითვლებოდა, რომ შობადობის შეზღუდვის გასაღები იყო ეკონომიკური განვითარება. ამ მოსაზრების თანახმად, ქვეყანამ უნდა მიაღწიოს მოდერნიზაციის იმ გარკვეულ დონეს (ინდუსტრიალიზაციის, ურბანიზაციისა და განათლების სფეროებში), როდესაც ხალხი უკვე გააანალიზებს პატარა ოჯახების

ეკონომიურ უპირატესობას. ამ მოსაზრების (რაც ძირითადია მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალი პერიოდის „ბუნებრივად“ მუშაობაში) მომხრეები მიუთითებენ შობადობის კოეფიციენტის სწრაფ დაცემაზე, რაც განიცადეს ახლად ინდუსტრიალიზებული ქვეყნებმა — სინგაპურმა და კორეამ. მიუხედავად ამისა, მოდელი არ არის ერთგვაროვანი. ნაყოფიერება ისევ დაეცა იმ ქვეყნებში, სადაც ასეთი ეკონომიკური წარმატებები არ აღინიშნებოდა (მაგალითად, შრი-ლანკა და კოსტა-რიკა), და შენარჩუნდა იმ ქვეყნებში, რომლებმაც მიაღწიეს სერიოზულ ეკონომიკურ პროგრესს (ბრაზილია და მექსიკა) (ერლიხი და ერლიხი, 1990წ.).

კონტრაცეფცია და ქალთა სტატუსი

სექსუალური პოლიტიკა ხშირად ეწინააღმდეგება შობადობის რეგულირებას. ამის მაგალითია მამაკაცების შიში, რომ თუ ქალები თვითონ არეგულირებენ მშობიარობის საკითხებს, მამები დაკარგავენ კონტროლს თავიანთ ქალიშვილებზე, ხოლო ქმრები — თავიანთ ცოლებზე (ჰარტმანი, 1995წ.; ჰარისონი, 1992წ.). ასეთ გარემოცვაში მყოფმა ქალებმა, რომლებსაც აღარ უნდათ რომ ჰყავდეთ მეტი შვილი, შესაძლებელია, თავი შეიკავონ შობადობის მარეგულირებელი საშუალებების გამოყენებისაგან, ვინაიდან ეშინიათ, რომ თავიანთი ქმრები ამისათვის სცემენ კიდევ. ან შესაძლებელია, მამაკაცებმა შობადობის მაკონტროლებელი საშუალებების გამოყენება ცოცხად მიიჩნიონ, რადგანაც ისინი წინააღმდეგობაში მოდიან რელიგიურ სწავლებებთან. ასეთი შიშები გვაძლევს საფუძველს ფიქრისა, რომ შობადობის რეგულირება მისაღები იქნება მხოლოდ იქ და მაშინ, როდესაც ქალების სტატუსი გაუმჯობესდება. რასაკვირველია, როგორც ბეტსი ჰარტმანი (1995წ.) ამტკიცებს, მოსახლეობის სწრაფი ზრდა არ არის პრობლემის გამომწვევი რაიმე დამოუკიდებელი ფაქტორი, არამედ ის არის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების პრობლემების *სიმპტომი*, რომელიც კონცენტრირებულია ქალთა სტატუსზე.

მესამე სამყაროს უმეტეს ქვეყანაში ქალები (და ბავშვები) არიან „ღარიბზე ღარიბები“. ბევრგან ქალს არ შეუძლია თავისი მშობლებისაგან ან ქმრისაგან მემკვიდრეობით მიიღოს მიწის ნაკვეთი ან სხვა რაიმე ქონება. მათ ასევე არ აქვთ უფლება თვითონ შეიძინონ რაიმე საკუთრება. მიუხედავად იმისა, რომ ქალები ასრულებენ სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების უმეტესობას, მათ არ აქვთ უფლება არც მიწაზე და არც სხვა რაიმე სახის შემოსავალზე. სასოფლო-სამეურნეო პროგრამების განხორციელება შესაძლებელია მხოლოდ მამაკაცების მიერ იმის გამო, რომ ქალებისათვის ამ საშუალების მიცემა დაარღვევდა კულტურულ ნორმებს. ინდუსტრიალიზაციის შედეგად ხშირად ხდება ბაზრის შემცირება ქალების მიერ შექმნილი ტრადიციული ხელნაკეთი პროდუქციისათვის. სამწარმოო საქმიანობა კი შესაძლებელია, მათთვის ხელმისაწვდომი არ იყოს, ვინაიდან განათლების მონაწილეობა ქალების მცირე რაოდენობას აქვს და ამიტომ ვერ უწევს კონკურენციას მამაკაცებს. აფრიკელი და აზიელი გოგონები, მათ ძმებთან შედარებით, თითქმის არ დადიან სკოლებში. ამ რეგიონებში ოცდახუთი წლის და ზევით ასაკის ქალების სამი მეოთხედი გაუნათლებელია (გაერთიანებული ერები, 1991წ.). ასეთი ხელის შემშლელი ფაქტორების საბოლოო შედეგი მესამე სამყაროს ქვეყნების ქალების უმეტესობისათვის არის ის, რომ გათხოვება და ბავშვების გაჩენა (უპირატესად ბიჭების) ერთადერთი გზაა, რისი საშუ-

აღებთანაც მათ შეუძლიათ მიიღონ უსაფრთხოება და გარკვეული სტატუსი. ამგვარად, ქალები ადრეულ ასაკში თხოვდებიან და ხშირად ორსულდებიან, თუმცა ნაყოფსაც ხშირად კარგავენ.

ძირითადი კვლევები გვიჩვენებენ, რომ რაც უფრო მეტ განათლებას იღებს ქალი, მით უფრო ცოტა ბავშვს აჩენს. კენიაში ჩატარებულმა ერთმა კვლევამ გვიჩვენა, თუ როგორია ქალის პირველად გათხოვების ასაკის, განათლების დონის, ადგილმდებარეობის (სოფელი ქალაქის საპირისპიროდ), ოჯახური მდგომარეობის, რელიგიის, კონტრაცეპტივების მოხმარებისა და სამუშაო მდგომარეობის ზეგავლენა ქალთა ნაყოფიერებაზე (აგიეი და მბამანიო, 1989წ.). მკვლევარებმა აღმოაჩინეს, რომ ზემოთ ჩამოთვლილი ფაქტორებიდან, ყველაზე დიდი გავლენა ჰქონდა განათლებას. ქალებს, რომლებსაც მიღებული ჰქონდათ საშუალო სკოლის ან უმაღლესი განათლება, საშუალოდ 3.12-ით ნაკლები შვილი ჰყავდათ გაუნათლებელ ქალებთან შედარებით. მეორე მნიშვნელოვანი ფაქტორი ნაყოფიერების შემცირებაში აღმოჩნდა პირველად გათხოვების ასაკი. ეს ორი ფაქტორი ხშირად ერთდროულად მოქმედებს: ქალები, რომელთაც ხელი მიუწვდებოდა განათლებაზე, უფრო გვიან თხოვდებიან, ვიდრე ისინი, რომლებიც არ ფიქრობენ განათლებაზე.

განათლება და ქალთა თანასწორუფლებიანობა არის ორი შესაძლო ძირითადი წინაპირობა ნაყოფიერების დასაწევად (სადიკი, 1994წ.). განათლება ქალებს აძლევს საქმის ცოდნასაც და მათი ოჯახების ზომის შეზღუდვის მოტივაციასაც. განათლებული ქალები უფრო ხშირად ახერხებენ ანაზღაურებადი სამსახურის შოვნას, ამიტომ გვიან ოჯახდებიან და ბავშვებსაც გვიან აჩენენ. ანაზღაურებადი სამსახური ქალებს ხდის არა მარტო ნაკლებად დამოკიდებულებს თავიანთი მამებსა და ქმრებზე, არამედ აძლევს მათ ალტერნატიულ დედობრივ სტატუსს. განათლებულმა ქალებმა უკეთ იციან შობადობის მარეგულირებელი მომსახურების შესახებ და კონტრაცეპტივებსაც იყენებენ. უფრო მეტიც, განათლება აძლევს საშუალებას ორივე სქესის წარმომადგენლებს, რომ იფიქრონ ცხოვრების ალტერნატიულ გზებზე, ამიტომ კონტრაცეფცია მათთვის საშიში არა არის.

მსოფლიოს მოსახლეობის შენახვა: სახვების მახაბის მახაბით

კაცობრიობისა და გარემოს მომავალი ერთმანეთთან მჭიდროდაა გადაჯაჭვული. ხალხმა მოახდინა მთელი მსოფლიოს მიწის ორი მესამედის კოლონიზაცია, დარჩენილი ნაწილი კი ან ხელმიუწვდომელია, ან არანაყოფიერ მთის მწვერვალებს, ყინულით დაფარულ ნაწილებს, ტუნდრას ან უდაბნოს წარმოადგენს (ერლიხი, 1991წ.). ტექნოლოგიური განვითარებები ზოგჯერ აღწერილია, როგორც კაცობრიობის „გამათავისუფლებელი“ ბუნებაზე დამოკიდებულებისაგან. მაგრამ ამ საყოველთაო მიღწევებმა გამოიწვია კაცობრიობის დამოკიდებულება ფიზიკურ გარემოზე სხვა ფორმით — და ეს სწორედ ის გარემოა, რომელიც საფრთხის ქვეშ იმყოფებოდა ამ პროცესის მიმდინარეობისას. ჩვენ დედამიწის შესაძლებლობები უკვე ზღვრამდე მიგვყავს.

მოსახლეობის რიცხოვნობის მაღალი დონე არ არის მხოლოდ ის ერთი საშუალება, რითაც ჩვენ ვახდენთ ზენოლას დედამიწის **ეკოლოგიაზე** — ბიოლოგიურ ორგანიზმებს შორის (მათ შორის ადამიანი), და ორგანიზმებსა და მათ გარემომცველ სამყაროს შორის ურთიერთობების მოდელზე. მსოფლიოს მდიდარ ქვეყნებში მომხმარებლები, რომლებსაც უსაზღვრო რაოდენობის მოთხოვნილებები აქვთ ენერგიასა და საკვებზე (ხარე-ბივით), ბევრად უფრო მეტ ზენოლას ახდენენ დედამიწაზე, ვიდრე დასაშვებია. მათი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად საჭიროა ძალზე დიდი რაოდენობით ბუნებრივი რესურსის გამოყენება, რაც წარმოქმნის ასევე დიდი რაოდენობის ნარჩენებს (რომელთა უმეტესობაც სახიფათო ნარჩენს წარმოადგენს). სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, დედამიწა ზენოლას განიცდის არა მარტო ხალხის რაოდენობის, არამედ მათი ცხოვრების ნირის გამოც. მცირერიცხოვანი მძღოლები, არავეგეტარიანელები, ნარჩენების წარმოქმნელი ამერიკელები, რომლებიც ქაჩავენ წყალს შორი მანძილებიდან და იყენებენ კონდიციონერებს და, ამგვარად, კომფორტულად ცხოვრობენ გაუდაბნოებულ ადგილებზე, მაგალითად ისეთზე, როგორიც არის არიზონა, ათჯერ უფრო მეტ ზიანს აყენებენ გარემოს, ვიდრე მესამე სამყაროს ქვეყნებში მცხოვრები ღარიბი ხალხი.

მიუხედავად ამისა, მრავალრიცხოვანი მოსახლეობა არის გარემოსდაცვითი პრობლემების წყარო და ზემოქმედებას ახდენს რესურსებზე. ტექნოლოგიის განვითარების დაბალ დონეზეც კი, სწრაფად მზარდი მოსახლეობა თითქმის აშიშვლებს ტყეებს, რასაც ძირითადად საწვავისათვის იყენებს. ასევე ხდება წყლის გადაჭარბებული მოხმარება და მათი დაბინძურება ნარჩენებით. ალბათ ყველაზე კარგი მაგალითი მოსახლეობის ზრდასა და რესურსების განაწილებას შორის დაძაბულობის შესახებ, დაკავშირებულია საკვებით მომარაგებასთან. ისტორიულად, შიმშილობას ხშირად ჰქონდა ადგილი, მაგრამ ძირითადად ლოკალური ხასიათის იყო. ტრანსპორტი და შენახვის სისტემები არ იყო საკმარისად კარგი იმისათვის, რომ დაეძლია კლიმატური და მავნებლებით გამოწვეული ადგილობრივი შედეგები. ტრანსპორტისა და შენახვის სისტემების გაუმჯობესების შედეგად, შესაძლებელი გახდა მსოფლიოს საკვებით მომარაგება. ამან შელავათი მოიტანა შიმშილობის საკითხში, მაგრამ ასევე შექმნა შიმშილობის გლობალური პრობლემის შესაძლებლობა. უფრო მნიშვნელოვანია ის, რომ მსოფლიოში კვების ბაზრების ზრდა ნიშნავს, რომ ფერმერები აწარმოებენ უფრო ნაკლებ პროდუქციას ადგილობრივი მომხმარებლისათვის. ყველა დამოკიდებულია ბაზარზე და კრიზისები უფრო სერიოზულ სახეს იღებს.

მსოფლიო მოსახლეობის 5 მილიარდიდან, საშუალოდ 1 მილიარდ ადამიანს საკმარისზე მეტი საკვები აქვს (ერლიხი და ერლიხი, 1990წ.). მსოფლიოს მწვანე საფარის თითქმის ერთი მესამედით იკვებება საქონელი, რომლის ხორციტა და რძის პროდუქტებით უმეტესად მარაგდებიან პირველი სამყაროს მდიდარი ქვეყნების მაცხოვრებლები. ალბათ 3 მილიარდზე მეტ ადამიანს აქვს საკმარისი საკვები, მაგრამ მათი კვების რაციონი ძირითადად ვეგეტარიანულია. მათ რიცხვში არ შედის 1 მილიარდამდე ადამიანი, რომელიც ქრონიკულად მშვიერია და 400 მილიონზე მეტი ადამიანი, რომელსაც იმდენად არასაკმარისი საკვები აქვს, რომ მათი ჯანმრთელობა საფრთხის ქვეშ იმყოფება და ზრდის შეფერხებაც კი აღინიშნება. შიმშილობის ძირითადი წილი მოდის მესამე სამყაროს ქვეყნებზე, ძირითადად ლათინურ ამერიკასა და აფრიკაზე, სადაც გარემო სერიოზულ ზემოქმედებას განიცდის და ეკონომიკური განვითარება შეზღუდულია. აქ მოსახლეობა დაუცველია მიმდინარე ფართომასშტაბიანი კრიზისებისაგან. საჰელში(Sahel), რომელიც მდებარეობს საჰარის სამხრეთ ნაწილში, თითქმის მუდმივი შიმშილობაა, რაც ფაქტობრივად, მალთუს-

ისეული კომმარის რეალობაში ასახვას წააგავს. ჭარბმოსახლეობამ მიგვიყვანა გადაჭარბებული ძოვების, კულტივირებისა და წყლის მოხმარების ფაქტებამდე; ამას თუ დავუმატებთ მსოფლიო ომს, ეს საბოლოოდ მასობრივი შიმშილით დამთავრდება. შიმშილი არ არის მუდმივი, მაგრამ ხშირია. 1980-იანი წლების ბოლოს მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ის, რომ ყოველწლიურად ხუთი ახალშობილიდან ერთი ილუპებოდა შიმშილობის ფაქტორთან დაკავშირებული მიზეზების გამო (დამოუკიდებელი კომისია საერთაშორისო ჰუმანიტარული საკითხების შესახებ, 1985წ.).

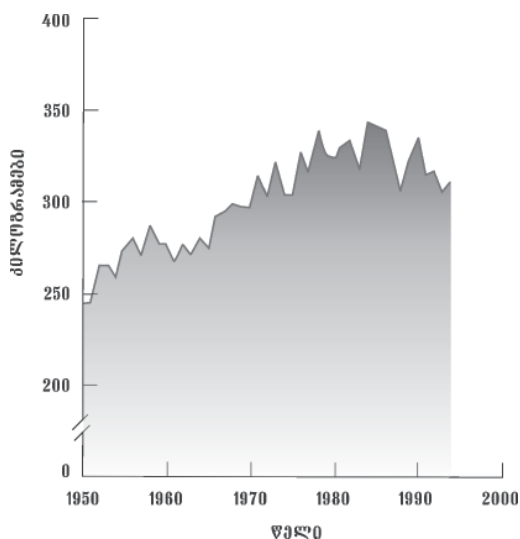
თუ მსოფლიოში არსებული მთელი საკვები თანაბრად განაწილდებოდა (და თუ დასავლეთის მაცხოვრებლები ნაკლებ ხორცსა და რძის პროდუქტს მიირთმევდნენ), დღეისათვის შესაძლებელი იქნებოდა, რომ დედამიწის ყველა მკვიდრს საკმარისი საკვები ჰქონოდა. თუმცა, არ დარჩებოდა ზედმეტი საკვები იმ 95 მილიონი ადამიანისათვის, რომლებიც ყოველწლიურად ემატებიან სამყაროს. ლესტერ ბრაუნის, სოფლის მეურნეობის დოქტორისა და მსოფლიო დაკვირვებების ინსტიტუტის (Worldwatch Institute) პრეზიდენტის შეფასებით, 28 მილიონ ტონაზე მეტი მარცვლეულის მოყვანაა საჭირო მხოლოდ იმისათვის, რომ არ ჩამორჩე 1990-იანი წლების მოსახლეობის ზრდის ტემპს (ბრაუნი და სხვ., 1990წ.). ბრაუნის შეფასების თანახმად, საკვები პროდუქციის ასეთი ზრდა არარეალურია. ფაქტია, რომ 1984 წელთან შედარებით, 1994 წელს მსოფლიოში მთელი მარცვლეულის მოსავალი 10 %-ით დაცა (ბრაუნი, ლენსენი და კეინი, 1995წ.).

1950 წლიდან 1984 წლამდე მარცვლეული პროდუქცია მთელ მსოფლიოში თანაბრად გაიზარდა (თუმცა მისი განაწილება არათანაბარი იყო). მთავარი მიზეზი გახლდათ ე.წ. **მწვანე რევოლუცია** — მარცვლეული კულტურების, როგორებიც არიან სიმინდი, ხორბალი და ბრინჯი, ახალი შტამების გამოგონება. ამან გამოიწვია თითოეულ აკრ მიწის ნაკვეთზე მოსავლის გაორმაგება ან გასამმაგებაც კი. 1950-იან წლებში, როდესაც მოხდა ამ შტამების გამოგონება, ინდოეთსა და პაკისტანში ეს მაღალმოსავლიანი მარცვლეული კულტურები აღიარებულნი იყვნენ, როგორც მსოფლიო შიმშილობის პრობლემის გადამჭრელები. მწვანე რევოლუციის წარმატება, რომელიც ძალზე მოკლე დროში განხორციელდა, უდავოდ შთამბეჭდავი იყო. მაგრამ ეს გახლდათ წარმატება გარემოზე მიყენებული გრძელვადიანი ზიანის ფასად.

მწვანე რევოლუციის მარცვლეული კულტურების მიღება დამოკიდებულია ინტენსიურ მიწათმოქმედებაზე, სადაც ირიგაციას, სასუქებსა და პესტიციდებს დიდი გამოყენება აქვთ. ზემოაღნიშნული კომბინაცია საგანგაშოა გარემოსათვის. ერთი პრობლემა გახლავთ მიწის ეროზია. ყოველწლიურად ფერმერები საშუალოდ ნიადაგის 24 მილიარდ ტონა ნაყოფიერ შრეს კარგავენ (ბრაუნი და სხვ., 1990წ.; ბრაუნი, ლენსენი და კეინი, 1995წ.). დაბოლოს, მიწები გამოფიტულია ინტენსიური სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების შედეგად. ყოველწლიურად მრავალი აკრი მიწა ამოღებულ უნდა იქნეს საკულტივაციო სამუშაოებიდან. შესაძლებელია, რომ ისინი ჩანაცვლდეს ახალი სასოფლო-სამეურნეო მიწებით, მაგრამ ეს არ ხერხდება, რადგან მიწები უკვე არასაკმარისია. ქიმიურ სასუქებს არ შეუძლიათ არც აღადგინონ ეს გამოფიტული მიწები და არც შეცვალონ ნიადაგის ბუნებრივი ნაყოფიერება (ერლიხი და ერლიხი, 1990წ.). უფრო მეტიც, ისინი დროებით ნიღბავენ ეროზიის შედეგებსა და ნიადაგის ძირითადი ნუტრიენტების დაკარგვის ფაქტებს. ამ სასუქების ჩარეცხვა მდინარეებსა და დინებებში იწვევს დაბინძურებას. დაბინძურება ხდება იმის გამო, რომ სასუქები ხელს უწყობენ წყალმცენარეების ზრდას, რაც იწვევს

ჟანგბადის შთანთქმას, ეს კი, თავის მხრივ, ღუპავს თევზს. მაღალმოსავლიანი მარცვლეული კულტურების მოსარწყავად ფერმერებს უხდებათ მინისქვეშა წყლების დონეზე უფრო ღრმა ჭაბურღილების გაკეთება, რათა ამოქაჩონ უფრო მეტი წყალი, ვიდრე ბუნებრივადაა შესაძლებელი. ნებისმიერი წარმატებული ირიგაცია არის დროებითი, ვინაიდან ის იწვევს გამარილიანებას ან დაჭაობებას, რაც ნიადაგს ისევ გამოუყენებელს ხდის. მოკლედ რომ ვთქვათ, მწვანე რევოლუციას მივყავართ შემცირებულ უკუგებად.

მარცვლეულის წარმოება თანაბრად იქნა შენარჩუნებული მხოლოდ 1990-იან წლებში მაშინ, როდესაც მოსახლეობა წელიწადში საშუალოდ 1.8%-ით იზრდებოდა (ბრაუნი, ლენსენი და კეინი, 1995წ.). შედეგი არის ის, რომ მსოფლიო იყენებს არსებულ მარცვლეულის მარაგებს და სულ უფრო მეტად განიცდის მის ნაკლებობას. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ დაბინძურებისა და გლობალური დათბობის ზემოქმედებას სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციაზე, მსოფლიოს გამოკვება 1990-ან წლებში და შემდგომ პერიოდში მაინც პრობლემატური იქნება. მსოფლიო მარცვლეული პროდუქცია შესაძლებელია გაიზარდოს, მაგრამ საკვების რაოდენობა თითოეულ ადამიანზე შემცირდება (იხ. სქემა 18.11). ზოგიერთი მკვლევარი თვლის, რომ პრობლემა შესაძლებელია გადაიჭრას ტექნოლოგიური მიდგომით, რაც გულისხმობს საკვებით მომარაგების გაზრდას მოსახლეობის რაოდენობის შეზღუდვის გარეშე. თანამედროვე ბიოტექნოლოგიური კვლევები (განსაკუთრებით გენური ინჟინერია) მიმართულია სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციაზე დანახარჯებისა თუ ფასის შემცირებისაკენ და არა მიღებული პროდუქციის გაზრდისაკენ. საბოლოო შესწავლის შედეგად ჩანს, რომ პრობლემის გადაჭრა სოციალურ სფერომდე მიდის. ფრანგი აგრონომი რენე დიუმონი წერს, რომ „მსოფლიოს მომავალი დამოკიდებულია იმაზე, შეგვიძლია თუ არა მსოფლიო მოსახლეობის შემაშფოთებლად სწრაფი ტემპით ზრდის მოთოკვა და შემდეგ კი — შეჩერება“ (1990წ., გვ. 37).

სქემა 18.11 / მსოფლიო მარცვლეულის პროდუქცია ერთ სულზე, 1950-1994წწ.

მიუხედავად იმისა, რომ, საერთო ჯამში, მწვანე რევოლუციის შედეგად 1950-იან და 1980-იანი წლების შუა პერიოდში მსოფლიო მარცვლეულის პროდუქცია თითოეულ ადამიანზე გაიზარდა, მას შემდეგ დაწყებულია ერთიანი დაცემა, რისი შეჩერების შანსიც ჯერ-ჯერობით არ ჩანს. უბრალოდ, მოსახლეობის ზრდის ტემპი არის ძალზე სწრაფი, რასაც ვერ ეწევა მარცვლეულის პროდუქცია.

წყარო: ლესტერ ბრაუნი, ნიკოლას ლენსენი და პოლ კეინი, სასიცოცხლო ნიშნები (*Vital Signs*), 1995 წ.: მიმართულებები, რომლებიც ცვლიან ჩვენს მომავალს (ნორტონი (W.W. Norton), ნიუ-იორკი, 1995წ.) გვ. 27 (შეერთებული შტატების სოფლის მეურნეობის სამინისტროს (USDA) მონაცემებზე დაყრდნობით).

მსოფლიოს საკვებით მომარაგების შესაძლებლობებთან დაკავშირებული პრობლემების გარდა, მოსახლეობის სწრაფი ტემპით ზრდა გულისხმობს გაძლიერებულ ზეწოლას შეზღუდული, ხშირად არაადგენადი ბუნებრივი რესურსების მოხმარებაზე და წყლის და ატმოსფერული ჰაერის უფრო მეტად დაბინძურებას, რომლებიც აუცილებელია არსებობისათვის. საფრთხის ქვეშ მყოფი დედამიწის გადასარჩენად საჭიროა კარგი მენეჯმენტი და საერთაშორისო ურთიერთთანამშრომლობა.

საფრთხის ქვეშ მყოფი ჰანაჰა

პირველად დედამიწის დღე 1970 წლის აპრილში აღინიშნა. ეს იყო ეროვნული მოვლენა, რომელიც ორგანიზებული იყო აქტივისტთა ჯგუფების მიერ. დღეს, დედამიწის დღე ყოველწლიურად აღინიშნება 140 ქვეყანაში და მასში ყველა ასაკის ადამიანი იღებს მონაწილეობას. ოთხიდან სამი ამერიკელი თავს „გარემოს დამცველად“ მიიჩნევს. მთავრობის ბევრმა წარმომადგენელმაც კი თავი დაანება იმის მტკიცებას, რომ გარემოს დაზოგვა გამოიწვევს სამუშაოს შემცირებას და ისინი ეჯიბრებიან კიდევაც, თუ რომელი უფრო მეტად არის „მწვანე“ (ვოლდი, 1990წ.). ამერიკული არწივი, რომელიც ერთხელ გადაშენების საფრთხის წინაშე დადგა დიქლორდიფენილტრიქლორეთანის (DDT) გამო, შესაძლებელია, ამოღებულ იქნეს გადაშენების საფრთხის წინაშე მყოფი ფრინველების სიიდან; აღარ ხდება მდინარე კაიახოგას აალება, რომელიც ჩაედინება კლევლანდში; ახალი ავტომანქანების გამონაბოლქვის გამოსაშვები მილები უშვებენ 75-95 %-ით ნაკლებ ტოქსიკურ გაზებს, ვიდრე ძველი მოდელის ავტომანქანები.

სამწუხაროდ, გარემოსთან დაკავშირებული წარმატებები კომპენსირდება არასასურველი მოვლენებით. ავტომანქანების რაოდენობის ზრდა ნიშნავს, რომ, მიუხედავად მათი გამონაბოლქვის მკაცრი რეგულირებისა, ამერიკელების თითქმის ნახევარი ცხოვრობს გარემოში, სადაც ხდება ატმოსფერული ჰაერის ფედერალური სტანდარტების დარღვევა. მდინარე კაიახოგაში დაბრუნებულ თევზში ისეთი რაოდენობით იქნა აღმოჩენილი მომწამლავი ნივთიერებები, რომ ეს თევზი საკვებად უვარგისი გახდა. 1970-1990 წლებში მთელ მსოფლიოში 500 მილიონი აკრი (ეს ტოლია შეერთებული შტატების აღმოსავლეთით მდებარე მისისიპის მდინარის ფართობის) ტყე იქნა გაჩეხილი; უდაბნოები ყველა კონტინენტზე; მიმდინარეობს მინისქვეშა წყლების რეზერვუარების ამოშრობა; მთელ რიგ ქალაქებში ატმოსფერული ჰაერი იმდენად დაბინძურებულია, რომ ბავშვებისთვის გარეთ თამაშიც კი საშიშია. უფრო მეტიც, გაჩნდა ახალი პრობლემები, რომლებიც არავის არ ჰქონდა გაგონილი დედამიწის დღის პირველად აღნიშვნისას. ესენია: სათბური გაზების ეფექტი, ოზონის შრის ხვრელები და მჟავური წვიმები.

ამ ნაწილში ჩვენ მიმოვიხილავთ სოციალურ საკითხებს და რესურსების ამონურვისა და დაბინძურების შედეგებს. თუმცა სადისკუსიოდ საჭიროა გარემოზე ზემოქმედები ამ ორი ფაქტორის ცალ-ცალკე განხილვა, მაგრამ რეალურად ისინი ურთიერთგადაჯაჭვულნი არიან. ორივე კაპიტალისტური ეკონომიკური განვითარების შედეგია. როგორც სოციოლოგი ჯეიმს ო'კონორი აღნიშნავს, „მსოფლიოს ბუნებრივი სიმდიდრე ძალზე მცირდება და გარდაიქმნება საყოფაცხოვრებო ნარჩენად, ხშირად — სახიფათო საყოფაცხოვრებო

ნარჩენად, რაზეც მიმართულია მთელი მსოფლიო კაპიტალი“ და არასასურველი თანაპროდუქტები — დაბინძურება — მოქმედებენ რესურსების შემცირებასა [თუ] ამონურვაზე“ (1989წ. გვ. 11). მაგალითად, ნავთობის მოპოვება ხდება ნიადაგიდან (რესურსების შემცირება) და ხდება მისი ტრანსპორტირება სამრეწველო ცენტრებამდე, სადაც ის საწვავად გამოიყენება (დაბინძურების გამოწვევა) ან გარდაიქმნება პრაქტიკულად დაუშლელ პროდუქტებად, მაგალითად პლასტმასად (შემდგომი დაბინძურების გამომწვევი).

ამ სისტემამ ასევე გამოიწვია მსოფლიოს დაყოფა მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებად. ძირითადად მესამე სამყაროს ქვეყნები ამარაგებენ კაპიტალისტურ ქვეყნებს ნედლეულით და შედეგად განიცდიან რესურსების სერიოზულ შემცირებას. მაშინ, როდესაც, ინდუსტრიული ქვეყნები აწარმოებენ უფრო მეტ დაბინძურებას, ვიდრე მათ წილად უნდა მოდიოდეს. პირველი სამყაროს ქვეყნები ასევე აწარმოებენ დაბინძურების „ექსპორტს“ მესამე სამყაროს ქვეყნებში, ქიმიკატების გადატანით არა მარტო ჰაერის და წყლის საშუალებით, არამედ ავტომობილებით, ქარხნებით, გაზირებული წყლის ბალონებითა და, ზოგ შემთხვევებში, პროდუქციითა და წარმოების მეთოდებით, რომლებიც უსაფრთხოდ არ ითვლება და აკრძალული აქვთ საკუთარ ქვეყნებში.

ჩვეულების ამოწმება

ხალხი ყოველთვის მოიხმარდა გარემოს, რაც ნიშნავს, რომ სუნთქავდა ჰაერს, იკვებებოდა მცენარეებითა და ცხოველებით, სვამდა სასმელ წყალს და იყენებდა ტყავსა და ხის მასალას ტანსაცმლისა და საცხოვრებლისათვის. მაგრამ ყველა ეს რესურსი განახლებადია და, ამასთანავე, კაცობრიობის არსებობის უმეტეს პერიოდში მოსახლეობა იყო მცირერიცხოვანი და არამჭიდროდ დასახლებული. „ამიტომ ადამიანთა ჯგუფები მოიხმარდნენ [ბუნებრივ რესურსებს] იმაზე უფრო ნელი ტემპით, ვიდრე მათი ბუნებრივად წარმოქმნა ხდებოდა“ (ერიხი და ერიხი, 1990წ., გვ. 49). მხოლოდ თანამედროვე პერიოდში დაიწყო ამ ბალანსის დარღვევა. ამის პირველი მიზეზი გახლდათ ის, რომ ადამიანებმა დაიწყეს არაგანახლებადი რესურსების გამოყენება — პირველად მეტალების, ხოლო შემდეგ — ნიალისეული საწვავის (ნავთობი, ქვანახშირი, ბუნებრივი გაზი და ტორფი), რის შექმნასაც მილიონობით წლები სჭირდება და რისი აღდგენაც შეუძლებელია. მეორე მიზეზი გახლდათ მოსახლეობის ზრდა, რამაც, საქონლის მოთხოვნილების ზრდასთან ერთად, მიგვიყვანა განახლებადი რესურსების (ხეები და წყალი) უფრო სწრაფ მოხმარებამდე, ვიდრე მათ განახლებას სჭირდება. ხშირად ეს პროცესები მიმდინარეობდა დედამიწაზე ზიანის მიყენებამდე.

ნიალისეული საწვავის მოხმარება

ნიალისეულ საწვავს, რომელსაც ჩვენ დღეს ვიყენებთ, უხეშად რომ ვთქვათ, მილიონი წელი დასჭირდა რომ შექმნილიყო (გიბონსი(Gibbons), ბლეირი(Blair) და გვინი(Gwin), 1989წ.). ნავთობი საშუალოდ იძლევა მსოფლიოს ენერგიის 40 პროცენტს, ქვანახშირი — 30 პროცენტს და ბუნებრივი გაზი — 20 პროცენტს. ბირთვული და ჰიდრო-ელექტრო სადგურები და, მესამე სამყაროს ქვეყნებში — შეშა და ორგანული ნარჩენები, კი იძლევა დანარჩენ პროცენტს. ამ რესურსების მოხმარება არათანაბრად მიმდინარეობს. მსოფლიოს

მოსახლეობის ერთ მეოთხედზე ნაკლები ინდუსტრიული ქვეყნები მოიხმარენ მსოფლიოში არსებული კომერციულად ხელმისაწვდომი ენერგიის სამ მეოთხედზე მეტს (ჰაუჩლერი და კენედი, 1994წ.). შეერთებულ შტატებზე მოდის უდიდესი წილი: ერთი ამერიკელი მოიხმარს უფრო მეტ ენერგიას, ვიდრე ორი იაპონელი ან გერმანელი, ხუთი მექსიკელი, ოცდათხუთმეტი ინდოელი ან ინდონეზიელი და ორმოცდათექვსმეტი ნიგერიელი (დარნიინგი, 1990წ.). ამერიკელები ნავთობს, ძირითადად, მოიხმარენ ავტომობილებისათვის. შეერთებულ შტატებში სამიდან ორი ბარელი ნავთობი მოიხმარება ავტომობილების ბაკებში და სხვა მსუბუქ სატრანსპორტო საშუალებებში. მთელს მსოფლიოში, გზებზე სატრანსპორტო საშუალებები — ნახევარი მილიარდი — უფრო სწრაფად მატულობს, ვიდრე მოსახლეობა (ევრომონიტორი, 1992წ.). ავტომობილებისა და მძღოლების უმეტესობა არის ინდუსტრიულ ქვეყნებში, მაგრამ მესამე სამყაროს ქვეყნები (განსაკუთრებით, აზია და სამხრეთ ამერიკა) უკვე ეწევიან მათ. თუმცა მესამე სამყაროს ქვეყნები მოიხმარენ ბევრად უფრო ნაკლებ ნავთობს, ვიდრე პირველი სამყაროს ქვეყნები, მათი მოქალაქეები, პროცენტულად, თავიანთი შემოსავლის ბევრად უფრო მეტს ხარჯავენ ნავთობზე და, ამასთანავე, ყველაზე მეტად ზარალდებიან ნავთობისა და გაზის მიწოდების ფერხების შემთხვევაში.

წიაღისეულ საწვავზე დამოკიდებული ყოფნა პრობლემატურია სხვადასხვა მიზეზების გამო. ერთი არის ადგილმდებარეობა. მსოფლიოს ნავთობის დამტკიცებული მარაგის საშუალოდ ორი მესამედი არის სპარსეთის ყურის ტერიტორიაზე. იგივე შეგვიძლია ვთქვათ ბუნებრივი გაზის შესახებაც. 1990 წელს, როდესაც ერაყი შეიჭრა ქუვეითში, მოხდა იმის დემონსტრირება, რომ ახლო აღმოსავლეთი, რომელიც არის ნავთობით მსოფლიოს ძირითადი მომმარაგებელი, არ არის პოლიტიკურად სტაბილური და ნავთობით მომარაგება არაპროგნოზირებადია. მეორე პრობლემა, არსებული ენერგეტიკული სისტემის შემთხვევაში, არის დაბინძურება. წიაღისეული საწვავი არის ძირითადი წყარო, როგორც ადგილობრივი სმოგისა, ასევე მსოფლიო პრობლემებისა, როგორიც არის მჟავური წვიმები და გლობალური დათბობა (განხილულია ქვემოთ). სამწუხაროდ, ქვანახშირი — ერთადერთი წიაღისეული საწვავი, რომელიც დიდი რაოდენობით არსებობს ყველა კონტინენტზე — ამასთანავე, არის გარემოს ყველაზე დიდი დამაბინძურებელი. „ქვანახშირის მოხმარებას ძალიან მძიმე შედეგებიც მოაქვს ადამიანისა და გარემოსათვის“, წერს ნიკოლას ლენსენი, „განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც წვა მიმდინარეობს შესაბამისი დაბინძურების მაკონტროლებელი მონაცემების გარეშე“ (1995წ., გვ. 50). მისი მოპოვება აზიანებს ნიადაგს, ხოლო წვის დროს წარმოიქმნება ატმოსფერული ჰაერის ორჯერ ან სამჯერ მეტი დამაბინძურებელი, ვიდრე ნებისმიერი სხვა საწვავის წვისას. ქვანახშირი ასევე იწვევს მჟავურ წვიმას, რომელიც აზიანებს მოსავალს, ტყეებსა და შენობა-ნაგებობებს.

მსოფლიოს მთელი მოსახლეობა აღდგა თავიანთი მთავრობების მიერ შეთავაზებული ენერგეტიკული პრობლემების გადაჭრის გზების წინააღმდეგ. ერთ-ერთი პირველი დემონსტრაცია ცენტრალური მთავრობის წინააღმდეგ, რომელიც გაიმართა საბჭოთა კავშირში, დაიწყო გარემოსდაცვითი საკითხებით და ეს ხდებოდა 1986 წლის აპრილში ჩერნობილში მომხდარ ავარიამდე. იმის გამო, რომ ხალხს აქვს გარკვეული შიშის გრძნობა ბირთვული ავარიების, რადიოაქტიური ნარჩენების, მცირე დოზით რეგულარული რადიაციული გამოსხივების (რაც შესაძლებელია, როდესაც ხალხი მუშაობს ატომურ ელექტროსადგურებში ან მათთან ახლოს ცხოვრობს) და ატომური ბომბების საიდუმლო წარმოებაში (როგორც ერაყში) გამოყენებული ენერგეტიკული ტექნოლოგიებისა, მსოფლიო

მასშტაბით მიმდინარე ატმური სადგურების მშენებლობები შეჩერებულ იქნა. გერმანიის მოქალაქეებმა ჩააგდეს ბირთვულ ენერგიასთან დაკავშირებული საქმიანობების გავრცელების მცდელობა თავიანთ ქვეყანაში. ინდოეთში ჰიდროელექტრო სადგურების აშენების გეგმასაც დიდი პროტესტით შეხვდა მოსახლეობა. შეერთებულ შტატებში ქვანახშირის, ისევე, როგორც ბირთვული ენერგიის ქარხნების მშენებლობაც დაბლოკილ იქნა ამომრჩევლების მიერ. მოქალაქეებმა შესაძლებელია ზუსტად არც კი იციან თუ რა სახის ენერგია უნდათ, მაგრამ ზუსტად აქვთ განსაზღვრული, თუ რა არ უნდათ. შედეგად მოხდა ის, რომ შეერთებული შტატების ენერგეტიკული პოლიტიკა და პრაქტიკა შეიცვალა ერთი უკიდურესობიდან მეორისაკენ.

ათწლეულების განმავლობაში, ამერიკელებს ჰქონდათ რა დაუოკებელი სურვილი, რომ ჰყოლოდათ უზარმაზარი არაეკონომიური მანქანები, ამტკიცებდნენ იაფ ენერგიაზე ხელმისაწვდომობის შესაძლებლობას. შემდეგ, 1970-იანი წლების დასაწყისში, ნავთობის ექსპორტიორი ქვეყნების ორგანიზაციამ (OPEC) დაადო ემბარგო შეერთებულ შტატებს ნავთობის გაყიდვაზე. გაზის ფასმა საოცრად აიწია და ფედერალურმა მთავრობამ და ბევრი შტატის მთავრობამ შეიმუშავა მრავალი პროგრამა საკუთარი რესურსების კონსერვაციის ხელშესაწყობად: ფასი ენერგომატარებლებზე გათავისუფლებულ იქნა, ეფექტურობის მინიმალური სტანდარტები იქნა დადგენილი ავტომანქანებისა და სხვა მოწყობილობებისათვის, საგადასახადო შეღავათები იქნა შეთავაზებული სახლის საუკეთესო იზოლაციისათვის, ფონდები გამოიყო ენერგიის განახლებადი წყაროების განვითარებისა და მათზე ჩასატარებელი კვლევების დასაფინანსებლად. 1973—1986 წლებში შეერთებულ შტატებში ენერგოეფექტურობის მაჩვენებელი გაიზარდა დაახლოებით 30 პროცენტით, ნავთობის იმპორტი დღეში 9 მილიარდი ბარელიდან დაეცა 5 მილიარდამდე, მთელი მოსახლეობის წლიური გადასახადი საწვავზე შემცირდა 150 მილიარდი აშშ დოლარით (ფლავინი(Flavin), 1991წ.). განვითარდა ახალი ტექნოლოგიები, როგორიც არის ფოტოგალვანური ელემენტი, რომელიც მზის ენერგიას პირდაპირ გარდაქმნის ელექტროენერგიად (რომელიც ალბათ ამუშავებს თქვენს ჯიბის გამომთვლელ მანქანას). გაიზარდა დაფინანსება კვლევებისათვის მზის, გეოთერმული და სხვა ისეთი ტექნოლოგიების შესაძლებლობებზე, სადაც ენერგიის გამოსაძენად საჭირო არ არის საწვავი. აღდგენილ იქნა ძველი ტექნოლოგიები, როგორიც არის ქარის წისქვილები და ქარის ტურბინები. შემდეგ, 1985-1986 წლებში, როდესაც მსოფლიოში ნავთობის ფასი დაეცა, მისმა იმპორტმა და მოხმარებამ ისევ დაიწყო აღმავლობა და დღეს თითქმის პიკს აღწევს (ბრაუნი, ნელსენი და კეინი, 1995წ.). გარემოსდაცვითი კანონმდებლობა შერბილდა და საკონსერვაციო პროგრამებმა გადაუხვიეს თავიანთ პრინციპებს. ყოველივე ამის საფუძველი იყო ის, რომ ისინი ზიანს აყენებენ ეკონომიკას. თუმცა, ექსპერიმენტები განახლებადი ენერგიის წყაროებზე კვლავ მიმდინარეობს. მართლაც, მთელს მსოფლიოში, მარტო 1994 წელს ქარის გენერატორებით ენერგიის გამომუშავება გაიზარდა 22 პროცენტით, თუმცა, ისიც აღსანიშნავია, რომ შეერთებულ შტატებში წარმოება იგივე ტემპით ვითარდება (ფლავინი, 1995წ.).

შეერთებულ შტატებში ენერგიის მოხმარების ასეთი მოკლე მოხილვა, პირველ რიგში გვიჩვენებს, რომ ხალხი შესაძლებელია მოტივირებულ იქნეს, რომ შეცვალოს თავისი დამოკიდებულება ენერგომოხმარების მიმართ. ამასთანავე, ვხედავთ, რომ უკვე არსებობს ტექნოლოგია ენერგიის უფრო ეფექტური წყაროებისათვის. მაგალითად, სპარსეთის ყურეში ომის დროს, იორდანიაში, ისრაელსა და კვიპროსში მუშაობას განაგრძობდა მზის ბატარეის პანელები, რომლებსაც არ ექმნებოდათ საშიშროება ნავთობის მომწოდე-

ბელი საშუალებების დაზიანების გამო. ინდოეთში დაახლოებით 6.000 სოფელი ელექტროენერგიას იღებს ფოტოგალვანური ელემენტების საშუალებით (ფლავინი და ლენსენი, 1991წ.). „სუპერიზოლირებული“, ჰერმეტიკული სახლები შვედეთში მოიხმარენ 90 პროცენტით ნაკლებ ენერგიას, ვიდრე საშუალო ამერიკული სახლი (*მსოფლიო რესურსები*, 1990-1991წ., 1990წ.). კალიფორნიაში ზოგიერთი სახლი თავისი ელექტროენერგიის 40 პროცენტს იღებს ჰაერის ტურბინებიდან (ერლიხი და ერლიხი, 1990წ.). ვერცერთი ამ ტექნოლოგიებიდან მარტო ვერ ჩაანაცვლებს წიაღისეულ საწვავს, მაგრამ მათი კომბინაციის შედეგად შესაძლებელი იქნება შემცირდეს დამოკიდებულება უფრო სახიფათო და ნაკლებად საიმედო ენერგიის წყაროებზე.

გაუტყეურება

ტყეები დედამიწის ფილტვებია: ისინი შთანთქავენ ნახშირორჟანგს ატმოსფეროდან და გამოყოფენ ჟანგბადს. ისინი ასევე ინახავენ მზის ენერგიას, აკავებენ ნიადაგის შრეს მიწაზე და ეხმარებიან კლიმატს ნიადაგში კონტროლში წყლის შეკავებითა და მისი გამოთავისუფლებით. ამის გარდა, ისინი ქმნიან ჰაბიტატებს ცხოველებისა და მცენარეების ურიცხვი სახეობებისათვის, გვევლინებიან რა, გენეტიკური მრავალფეროვნების საწყობის როლში. უძველესი ტყეები არ წარმოადგენენ განახლებად რესურსს. კერძოდ, მათი აღდგენა მარტივი გადარგვითა და დალოდებით შეუძლებელია; ისინი წარმოადგენენ სპეციალურ ეკოსისტემებს, რომლებიც ვითარდებოდნენ ასწლეულების განმავლობაში და შესაძლებელია, არასოდეს აღარ მოხდეს მათი აღდგენა. ტროპიკული ტყეები, რომლებიც პლანეტის მიწის ზედაპირის მხოლოდ 12 პროცენტს ფარავენ, მსოფლიოს სახეობების 50—90 პროცენტს უზრუნველყოფენ ჰაბიტატებით (ახარია(Acharya), 1995წ.). მაგრამ თითქმის 42 მილიონი აკრი ტყის ფართობი იკარგება ყოველწლიურად — შედარებისათვის შეგვიძლია განვიხილოთ 1980 წელი, როდესაც 27 მილიონი აკრი იკარგებოდა. (ჰაუჩლერი და კენედი, 1994წ.).

გაუტყეურება არ არის ახალი ფენომენი; ის იღებს სათავეს სოფლის მეურნეობის განვითარების დაწყებასთან ერთად. უძველესი ბერძენი ფილოსოფოსები განიცდიდნენ, რომ ხდებოდა გადაჭარბებული კულტივირება და გადაძოვება, განსაკუთრებით თხების მიერ. ისინი მართლმაც იყვნენ: დღეს საბერძნეთი თითქმის გაუდაბნოვებულია, მისი ტყეები გაქრა და ნიადაგიც ღარიბია, ნიადაგის ფენა კი თხელია (ერლიხი და ერლიხი, 1990წ.). მაგრამ ყველაზე გამანადგურებელი იყო დემოგრაფიული აფეთქება, ფართომასშტაბიანი სოფლის მეურნეობა და მრეწველობის განვითარება მეცხრამეტე და მეოცე საუკუნეებში. 1850—1980 წლების განმავლობაში მსოფლიოში ტყეების 15 პროცენტი — 220 მილიარდ აკრზე მეტი — იქნა განადგურებული. ამჟამად, შეერთებული შტატები ინარჩუნებს ხელუხლებელი ტყეების მხოლოდ 5 პროცენტს, რომლებიც ევროპის მკვიდრებმა აღმოაჩინეს; ტყის უმრავლესობა გაიჩეხა იმისათვის, რომ გაეჭრათ გზები საქონლისა და მიწების დასამუშავებლად. შემფოთება იზრდება იმის გამო, რომ სამხრეთ ნახევარსფეროს ტროპიკული ტყეები ასეთივე არასახარბიელო მდომარეობაში აღმოჩნდებიან, რაც მძიმე შედეგებს გამოიწვევს, როგორც მაცხოვრებლებისათვის, ასევე მთელი მსოფლიოსათვის.

ყოველწლიურად ტროპიკული ტყეების საშუალოდ 140 კვადრატული მილი იჭრება (ჯაგერი, 1991წ.). ასეთ გაუტყეურებას აქვს ორი მიზეზი. ერთი არის დემოგრაფიული

პრობლემა: ბევრი ადამიანი მესამე სამყაროს ქვეყნებში შეშას იყენებს საქმლის მოსამზადებლად, გასათბობად, გასანათებლად, ისევე, როგორც სახლების ასაშენებლად და ავეჯის გასაკეთებლად. რაც უფრო მეტი ადამიანია, მით უფრო მეტი ხე იჭრება. ახალი ხეები ვერ იზრდება ისე სწრაფად, რომ ჩაანაცვლონ ძველები, განსაკუთრებით ტროპიკებში. უფრო სწორედ, გაუტყეურებული მიწა გარდაიქმნება ბალახის მდელოდ ან ტყის რაიონად, ზოგიერთ შემთხვევაში — უდაბნოდ. შედეგად, ხალხს ყოველდღიურად უწევს შორს წასვლა შეშის მოსაპოვებლად და გარემოს დეგრადაციის პროცესიც უფრო ფართოდ ვრცელდება.

ტროპიკული ტყეების შემცირების მეორე სერიოზული მიზეზი გახლავთ კომერციული განვითარება მსოფლიო ბაზარზე გასასვლელად. უცხოელი ინვესტორები ან ადგილობრივი მენარმეები ჭრიან ტროპიკული ტყეების დიდ ტერიტორიებს ხის მორებისა და სასარგებლო წიაღისეულის გასატანად, ან რანჩოებისა და პლანტაციების დასაშენებლად. ოცდათექვსმეტი ქვეყნის მონაცემების მიხედვით, ეკოლოგი თომას რუდელი (1989წ.) ასკვნის, რომ ასეთი მაღალი პროცენტით გაუტყეურების მთავარი მიზეზი არის მესამე მსოფლიოს ქვეყნებში მიმდინარე მოსახლეობის ზრდა. გარდა ამისა, ტროპიკული ტყეებით მდიდარ ქვეყნებში, პოლიტიკური და ეკონომიკური ფაქტორებიც დიდ როლს თამაშობენ. ამგვარად, ამაზონში საქონლის ფერმები უშვებენ იაფფასიან ხორცს შეერთებული შტატების სწრაფი კვების დაწესებულებების ქსელისათვის მაშინ, როდესაც, იაპონიაში დამზადებულ ელექტროაპარატურის კარდონის ყუთებში შესაფუთად ხის მასალას იღებენ პაპუა ახალი გვინეის, ტაილანდის, მალაიზიის, კოლუმბიის და კამერუნის ტყეებიდან (ერლიხი და ერლიხი, 1990წ.).

ბრაზილიაში აღინიშნება ორივე — დემოგრაფიული პრობლემაც და კომერციული განვითარებაც. ამაზონში ბრაზილია ფლობს უდიდეს ტროპიკული ტყეებსაც და აქ მიმდინარეობს მსოფლიოში ყველაზე მაღალპროცენტუანი გაუტყეურების პროცესიც (გოლდემბერგი, 1989წ. მსოფლიო რესურსების ინსტიტუტი, 1991წ.). 1960-იან წლებში დაწყებული პროგრამის ფარგლებში, ბრაზილიის მთავრობამ ეს ტერიტორია გახსნა განვითარებისათვის — როგორც ტრანს-ამაზონის მაგისტრალისა და სხვა გზების მშენებლობის მეშვეობით, ასევე მიწის ნაკვეთების თითქმის უფასოდ შეთავაზებით, საგადასახადო შეღავათებით და წლიური ანაზღაურებითაც კი, იმ შემთხვევაში, თუ დასახლებოდნენ ამ ტერიტორიაზე (ჰარისონი, 1984წ.). პროგრამა შემუშავებულ იქნა ორი მიმართულებით: დაწყებულიყო ამაზონის რესურსების ათვისება და გადაჭრილიყო ბრაზილიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ და სამხრეთ ნაწილში არსებული ჭარბმოსახლეობის პრობლემა, სადაც კომერციული სოფლის მეურნეობის განვითარებამ გამოიწვია ბევრი გლეხის მიწის გარეშე დატოვება. ამასთანავე, პროექტის მიმდინარეობის პროცესში ნაკლები ყურადღება ეთმობოდა ამაზონის აუზის ეკოლოგიასა და, ასევე მის ტრადიციულ მაცხოვრებლებსაც. ერთი მოთხოვნა იყო ის, რომ იქ დასახლებულ ხალხს „გაეუმჯობესებინა“ ან გაეთავისუფლებინა მიწები ხეების მოჭრითა და მათი დანვით. 1980-1990 წლებში ამაზონის შტატ რონდონიაში ხალხის დასახლებამ გამოიწვია საერთო ტყის საფარის შემცირება 97 პროცენტიდან 76 პროცენტამდე, ამ ტემპით ტყეების განადგურება კვლავაც გრძელდება (ახარია, 1995წ.). დასახლებული ხალხი ისწრაფვოდა მინათმოქმედებისაკენ, მაგრამ ხშირად ნიადაგი მხოლოდ რამოდენიმე წლით იყო გამოსადეგი ამისათვის. ტროპიკული ტყეების ძირითადი ენერგია თავს იყრის ხეებში და არა ნიადაგში; როდესაც მათ ჭრიან, ნიადაგში ნუტრიენტების მოცულობა ძალიან სწრაფად იკლებს. ამიტომაც არის, რომ ტრადიციული

მოსახლეობა მიწის დამუშავების პროცესში ახორციელებს მის გაკაფვასა და გადანვას, ამ დროს ხდება მცირე ტერიტორიების ხშირი ცვლა, რაც ტყეს აძლევს განახლების საშუალებას. ზოგიერთმა დასახლებულმა ადამიანმა ხელი მიჰყო მიწის გათავისუფლებას, ყიდდა რა მას უფრო მძლავრ ფერმერებზე, რომლებიც სასოფლო-სამეურნეო წარმოებას კომერციული მიზნით მისდევდნენ.

1980-იანი წლების ბოლოს, ამაზონის ტროპიკულ ტყეებში განხორციელებული საქმიანობები და მისი განადგურება მსოფლიო ყურადღების ცენტრში მოექცა. საერთაშორისო ზეწოლის შედეგად, ბრაზილიის მთავრობამ შეაჩერა საგადასახადო შეღავათები დეველოპერებისათვის და, სხვა ქვეყნების მსგავსად, შეუერთდა ამაზონის პაქტს, რომელიც ეხება ბუნებრივი რესურსების მდგრად გამოყენებას, კონსერვაციას და ადგილობრივი მოსახლეობის დაცვას. მიუხედავად ამისა, ამავე დროს, იაპონიასთან დაიწყო მოლაპარაკება ავტომაგისტრალის აშენების დაფინანსების საკითხებზე, რომელიც ამაზონის ტყეს პერუს დედაქალაქ ლიმას წყნარი ოკეანის პორტთან დააკავშირებდა, რათა გამარტივებულიყო მაგარმერქნიანი მორების ექსპორტი. მსხვილი მინათმფლობელები ბრაზილიაში კვლავ სარგებლობენ საგადასახადო შეღავათებით საქონლის საძოვრებად მიწის გათავისუფლებისათვის (მსოფლიო ბანკი, 1990წ.); მათი ქმედებები ეკონომიკურად რაციონალურია (ჰეხტი, 1993წ.).

ბრაზილიის მთავრობა ამტკიცებს, რომ შეერთებულ შტატებსა და სხვა ინდუსტრიალიზებულ ქვეყნებს, რომელთა მოქალაქეებიც მოიხმარენ თხუთმეტჯერ უფრო მეტ ენერგიას, ვიდრე ბრაზილიელები, არანაირი უფლება არ გააჩნიათ მოითხოვონ, რომ ბრაზილია გახდეს წამყვანი ქვეყანა კონსერვაციის საკითხებში. შესაძლებელია, ჩვენ ვზღოთ იმის სანაცვლოდ, რომ, გვინდა, უფრო ღარიბი ქვეყნების მოქალაქეებმა შეზღუდონ თავიანთი განვითარება ტყეების შენარჩუნების მიზნით იმისათვის, რომ გაუტყეურება დაეხმაროს დღევანდელ მდიდარ ქვეყნებს განვითარების „ყიდვის“ საკითხში. ამაზონისა და სხვა ტროპიკული ტყეების მომავალი დამოკიდებულია საერთაშორისო ძალისხმევაზე, რაც შესაძლებელია განხორციელდეს საერთაშორისო დაცვის ფონდის სახით ან შეთანხმებით მესამე სამყაროს ქვეყნებთან, რომ მოხდეს მათი უცხოური ვალების ნაწილის გაცვლა ბუნებრივი არეალების დაცვაზე (იხ. გლობალური საკითხები/ლოკალური შედეგები box).

დაბინძურება

თოვლი მეხიკოში? ეს არის ის, რასაც ეკატეპეკის(Ecatepec) ჩრდილოეთ გარეუბნის ბინადარნი უწოდებენ წმინდა თეთრ მტვერს, რომლითაც ყოველ დილით იფარება მათი სახლები და ქალაქის ქუჩები. ახლომდებარე კაუსტიკური სოდის გადამამუშავებელი ქარხნიდან წამოსული ქიმიური მტვერის ღრუბელი ახმოვს ხეებსა და ბუჩქებს, წვავს იქაური მაცხოვრებლების თვალებსა და ყელს, და ალბათ მისგან არის გამოწვეული კანზე გამონაყარი და რესპირატორული დაავადებები, რომლებიც ასე ხშირია აქ. ეს ტოქსიკური თოვლი არის მხოლოდ ერთი სიმპტომი მეხიკოში მიმდინარე მზარდი ეკოლოგიური კრიზისისა. ატმოსფერული ჰაერის დაბინძურება იწვევს ან დიდი წვლილი მიუძღვის რესპირატორული დაავადებებისა და ინფექციების 90 პროცენტში (ჰარისონი, 1992წ., გვ. 176).

ბოლო ორმოცი წლის განმავლობაში მეხიკოს მოსახლეობა 5 მილიონიდან 16 მილიონამდე გაიზარდა. 3 მილიონამდე სატრანსპორტო საშუალება და ათეულობით ათასი გაუმართავი ქარხანა, რომელთაგანაც ზოგიერთი წვავს საბურავებს ან საწვავში

დასველებულ ნახერხს, ყოველწლიურად 4.35 მილიონ ტონა დამაბინძურებელს აფრქვევს ატმოსფეროში. დედაქალაქის უზარმაზარ უკანონო დასახლებებში საპირფარეშო და კანალიზაცია იშვიათობას წარმოადგენს; მტვერთან შეწონილია მშრალი ფეკალური ნივთიერებები და ინფექციური მიკროორგანიზმები, მაგალითად — სალმონელა და სტრეპტოკოკი. მდინარე რიო დე ლოს რემედოსის ნაპირები ნაგვითა და ნარჩენებით არის მოფენილი და თვითონ მდინარეც შავი შლამის სახით მიედინება. საწარმოებიდან ჩამდინარე ნავთობი ლივლივებს მდინარის ზედაპირზე, ხოლო გაუწმენდავი ჩამდინარე წყლების მიერ მდინარეში ჩატანილი ორგანული მასის ლპობის შედეგად, მის ზედაპირზე გაზის ბუშტუკები ჩნდება. შეერთებული შტატების მთავრობა თავის დიპლომატიურ კორპუსს უხდის 10 პროცენტთან დანამატს, რადგან ისინი მეხიკოს ჰაერით სუნთქავენ, ქირობს მათთვის სახლებს ქალაქის გარეთ და ურჩევს ქალებს, რომ არ გააჩინონ შვილები იქ ყოფნის დროს (ნიუ-იორკ თაიმსი, 1991წ. 12 მაისი). მეხიკო შეიძლება ჩაითვალოს დაბინძურების ყველაზე მძიმე შემთხვევად, აქ ფიქსირდება მოსახლეობის შეუზღუდავი ზრდის, ურბანიზაციისა და ინდუსტრიალიზაციის ზეგავლენა გარემოზე — მაგრამ სწორედ ეს არის გამაფრთხილებელი ნიშანი.

ნარჩენების წარმოქმნა არსებობის ბუნებრივი ნაწილია. ნარჩენი ხდება **დამაბინძურებელი** მაშინ, როდესაც იმდენი ნარჩენია წარმოქმნილი, რომ აჭარბებს ბუნებრივი გადამუშავების პროცესებს ან, როდესაც ადამიანები აწარმოებენ ისეთ მასალებს (როდორიც არის პლასტმასა და რადიოაქტიური მტვერი), რომლებიც არ იშლება ბუნებრივი პროცესებით. დაბინძურება კრიზისამდე მიდის ორი სოციალური ფაქტორის შედეგად: (1) ახალი ტექნოლოგიები ახალი ტიპის ნარჩენებით და (2) მოსახლეობის სიმჭიდროვის ისეთი დონე (ხალხის რაოდენობა კვადრატულ მილზე), რომელიც ჯერ არ ახსოვს მსოფლიო ისტორიას.

ატმოსფერული ჰაერის დაბინძურება

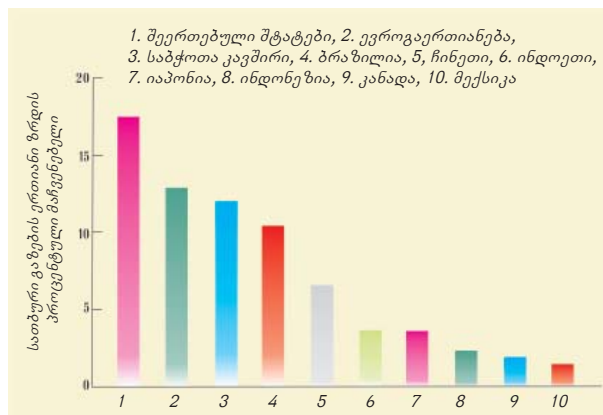
ატმოსფერული ჰაერის დაბინძურების პრობლემა პირველად ინდუსტრიული რევოლუციის დროს წამოიჭრა. მეოცე საუკუნის დასაწყისში ევროპისა და ჩრდილოეთ ამერიკის ბევრი ქალაქი დაიფარა გამონაბოლქვით, მჭვარტლითა და ფერფლით — ინდუსტრიალიზაციის თანამდევი პროდუქტებით. 1952 წელს „შავმა ნისლმა“ დაფარა ლონდონი, დაიღუპა 4.000 და დაავადდა ათეულობით ათასი ადამიანი. საუკუნის შუა პერიოდში ატმოსფერული ჰაერის დაბინძურება, ძირითადად, ადგილობრივი პრობლემა იყო, მაგრამ შემდეგ მისი ზემოქმედება გლობალური გახდა. მაგალითად, რომელიმე საწარმოო პროდუქტის გამოყენება, როგორიც არის ქლორფტორნახშირწყალბადები (CFCs, რომლებიც გამოიყენება დეზოდორანტებში, მაცივრებსა და ჰაერის კონდიციონერებში), იწვევს ატმოსფეროს ოზონის შრის ნაწილობრივ დაშლას, რასაც გლობალურ დათბობამდე მივყავართ.

ატმოსფერული ჰაერის დაბინძურების კონტროლის ძალისხმევამ მოიტანა გარკვეული სახის შედეგები. ფრეონის (CFCs) წარმოება სწრაფად დაეცა (რაიანი, 1995წ.). კონცენტრაცია ისეთი დამაბინძურებლისა, როგორიც არის გოგირდის ზეჟანგი, რომელიც დიდი რაოდენობით წარმოიქმნება ქვანახშირის წვის დროს და იწვევს რესპირატორულ დაავადებებს და მჟავურ წვიმებს, ოცდაცამეტიდან ოც ქალაქში შემცირდა (ისინი მონა-

ნილეობას იღებენ გაეროს გლობალური გარემოსდაცვითი მონიტორინგის სისტემაში (GEMS)). შვედეთში, ავსტრიაში, შვეიცარიაში და გერმანიაში, ავტომობილების გამო-
ნაბოლქვზე მკაცრი ზომების დანერგვით და ელექტროსადგურებზე გამწმენდი მოწყო-
ბილობების მოთხოვნით, თითქმის ორი მესამედით შემცირდა დაბინძურება.

ყველა წარმატებულ საქმიანობას მოსდევს ჩავარდნები და უარყოფითი შედეგებიც. ყოფილი კომუნისტური ქვეყნები, რომელთა მიზანსაც წარმოადგენდა პროდუქციის წარ-
მოება, მსოფლიოში ყველაზე დიდი დამაბინძურებლები იყვნენ (იხ. თავი 16). აღმოსავლეთ
ევროპის, ყოფილი საბჭოთა ქვეყნების უმეტესობასა და მსოფლიოს ბევრ განვითარებად
ქვეყანაში ჯერაც არ არის ემისიის კონტროლი მრეწველობის ობიექტებსა და სატრანს-
პორტო საშუალებებზე. პოლონეთის ერთ-ერთ უძველეს და ულამაზეს ქალაქ კრაკოვში
ისტორიული შენობები იმდენად არის დაზიანებული, რომ ხალხი საუბრის დროს ამ ქვის
კედლებს მოიხსენიებს, როგორც „მდნარს“ (melting). MEMS-ის მონაცემების მიხედვით,
ჩინეთის თოთხმეტ ქალაქში გოგირდის ზეჟანგის დონემ აიწია და ამჟამად სამ- ხუთჯერ
უფრო მაღალია, ვიდრე ჩრდილოეთ ამერიკაში. განვითარებულ ქვეყნებში, ეკონომიკური
განვითარების საჭიროების გამო, ხშირად მთავრობა იგნორირებას უკეთებს გარემოს-
დაცვით პრობლემებს.

ადგილობრივი მოსახლეობის პრობლემების გარდა, ბევრ თანამედროვე მიდგომასა
და ტექნოლოგიას დიდი წვლილი მიუძღვის ატმოსფეროს განადგურებაში. ატმოსფერო
იჭერს მზის სიმზურვალეს და იცავს მდინარეებსა და ოკეანეებს გაყინვისაგან, დედამი-
წას კი ულტრაიისფერი გამოსხივების მავნე მოქმედებისაგან. ბოლო წლებში ადამია-
ნის ქმედებების შედეგად საფრთხე ექმნება ორივე ზემოაღნიშნულ ფაქტორს. **სათბური
ეფექტი**, სათბურის სახურავის მსგავსად, მოქმედებს ატმოსფერული აირების სითბოს შე-
მაკავებლად. ყველაზე მეტად გავრცელებული „სათბური გაზები“ არის წყლის ორთქლი,
ნახშირორჟანგი, მეთანი, აზოტის მჟავები და ოზონი. სიცოცხლე დედამიწაზე დამოკიდე-
ბულია ატმოსფეროში სათბური გაზების გარკვეული კონცენტრაციის შენარჩუნებაზე.
თუ ძალიან ცოტა იქნება ეს კონცენტრაცია, მაშინ დედამიწა ისევე შეიძლება გაიყინოს,
როგორც მარსი, ხოლო თუ ბევრი იქნება, მაშინ ისეთივე ცხელი იქნება, როგორც ვენერა.
ამ გაზების კონცენტრაცია, რომელთა წარმოქმნაც დაიწყო ინდუსტრიული რევოლუციის
დასაწყისიდან, ბოლო ათწლეულებში დაჩქარდა. ამის მთავარი მიზეზი გახლავთ ნიალი-
სეული საწვავის წვა და ხე-ტყის ჭრა-წვა (ცოცხალ ხეებში გროვდება ნახშირბადი, რო-
მელიც გამოიყოფა მათი წვის შედეგად). თანამედროვე მეცნიერების აზრით, თუ ამგვარი
ქმედებები კვლავ გაგრძელდება, მაშინ შესაძლებელია, მივალწიოთ გლობალური დათბო-
ბის ძალზე საშიშ ზღვარს (რუდმენი, 1995წ.). საშუალო ტემპერატურის აწევამ შესაძლე-
ბელია გამოიწვიოს პოლარული ყინულოვანი საფარის დნობა და ოკეანეების მოცულობაში
მომატება; მრავალი ქალაქის დატბორვა; მსოფლიოს ძირითადი მარცვლეული რაიონების
ნიადაგის გამოშრობა; მასობრივი მიგრაციები; მცენარეებისა და ცხოველების სახეობების
გაქრობა; ცვლილებები ავადმყოფობის გადამტანი ორგანიზმების გავრცელებაში. არავინ
იცის, თუ რა მძიმე შედეგის მოტანა შეუძლია გლობალურ დათბობას, რომლის გაღრმავე-
ბაში განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს თითქმის ერთნაირი წვლილი მიუძღვით
(იხ. სქემა 18.12).

სქემა 18.12 / ათი ქვეყანა სათბური გაზების ყველაზე დიდი ემისიებით, 1987წ. როდესაც ხდება ემისიების გათვლა, რომლებიც იწვევენ სათბურის ეფექტს და გლობალურ დათბობას, მსოფლიოში ყველაზე დიდი წვლილი მიუძღვის შემდეგ ოთხეულს: შვედეთულ შტატებს, ევროგერმანიას, საბჭოთა კავშირს, ევროპასა და ბრაზილიას. იაპონიამ, რომელიც გახლავთ ინდუსტრიული ქვეყნის საკმაოდ დიდი ეკონომიკური სარგებლით, წარმატებით მოახდინა ატმოსფეროს ამ დამაბინძურებლების მისი წილის შემცირება.

წყარო: მსოფლიო რესურსები, 1990-1991წწ. (მსოფლიო რესურსების ინსტიტუტი, ვაშინგტონი, 1991წ.), გვ. 3.

მუდგური წვიმები, რომლებიც წარმოიქმნება წყლის ორთქლში კონცენტრირებული ატმოსფერული ჰაერის დამაბინძურებლების შედეგად, ყველა კონტინენტზეა გავრცელებული და ცვლის ტბებისა და მდინარეების ქიმიურ შემადგენლობას, რის შედეგადაც, თევზებს აღარ შეუძლიათ არსებობა და, ამასთანავე, ხდება მოსავლისა და ხეების დაზიანება. ჩრდილოეთ ევროპაში, ტყის 125 მილიონი აკრი დაზიანდა. მუდგური წვიმების მაგალითი გვიჩვენებს, რომ დამაბინძურებას პოლიტიკური საზღვრები არ გააჩნია: ხშირად დამაბინძურების წყარო მოქმედების ადგილიდან ბევრად უფრო შორსაა. აღმოსავლეთ ევროპაში ქვანახშირის წვა მოქმედებს დასავლეთზე; ნიუ-ინგლანდში ქვანახშირის წვა ზემოქმედებს ინვეს კანადაზე; ქვანახშირის წვა ტენესის შტატში ზემოქმედებს ინვეს ჩრდილოეთ კაროლინაზე, სადაც მუდგურმა წვიმების შედეგად დაიწყო ხეების განადგურება სმოუქი-მაუნთინს-ზე (Smoky Mountains).

გლობალური საკითხები/ ლოკალური შედეგები

ტეხასის ტყეების სამყაროში

ოდესაც გარემოს დამცველები ლაპარაკობენ იმ ზემოქმედებაზე, რაც ინვეს ტროპიკული ტყეების განადგურებას, ისინი, ძირითადად, ყურადღებას ამახვილებენ გლობალურ კლიმატზე ან ბიოლოგიური და გენეტიკური მრავალფეროვნების დაკარგვაზე. თუმცა, ათასობით ადამიანისათვის ტყის დაკარგვა ნიშნავს საკუთარი სახლის დაკარგვას.

ნატურალისტი(hunter-gatherer) ტუ'ო(Tu'O) მაღალიის კუნძულ ბორნეოდან, გახდა გარემოს დამცველი აქტივისტი. „ჩვენთვის ტყე ყველაფერია“, — ამბობს იგი. „ის არის ჩვენი სუპერმარკეტიც და ჩვენი

ბანკიც“ (ციტატა რაიანისაგან, 1991წ., გვ. 8.). ტუ'ოს ხალხი პენანი(Penan) უხსოვარი დროიდან ცხოვრობს სარავაკის(Sarawak) ტყეში, სადაც ისინი ნადირობენ, თევზაობენ და მოჰყავთ მოსავალი მიწის პატარა ნაკვეთებზე. ბოლო ათწლეულში ტყის მჭრელები ინტენსიურად შევიდნენ ამ რეგიონში, შეავიწროვეს ადგილობრივი მოსახლეობა, დააბინძურეს მდინარეები, გააშინებლეს მთის ფერდობები და დატოვეს განადგურებული ტყე. ზოგიერთი კომპანიის დღეში ოცდაოთხსაათიანი უწყვეტი მუშაობის შედეგად, ყოველდღიურად თითქმის 2.200 აკრი ტყე იკარგება (კაროთერსი, 1990წ., რაიანი, 1991წ.). აზიური რეგიონი არის ხე-ტყის მსოფლიოში ყველაზე დიდი და სწრაფად მზარდი ადგილი. მოჭრილი ხის დიდი ნაწილი იყიდება საერთაშორისო ბაზარზე მორების სახით. პენნის და მათი მეზობელი კელაბიტის(Kelabit) ხალხი წინააღმდეგობას უწევს ყოველივე ამას. ათასობით ადამიანი იღებდა მონაწილეობას გზების გადაკეტვაში. ბევრი მათგანი დააპატიმრეს. მალაიზიის სასამართლომ მალევე გაათავისუფლა ისინი, მაგრამ ახალი კანონის თანახმად, ხის მოჭრასა და ტრანსპორტირების პროცესში ჩარევა სახელმწიფო დანაშაულად ითვლება.

ბრაზილიაში ამაზონის რეგიონის განვითარების მონაწილეობის ცუდ პირობებში იმყოფებოდნენ, მაგრამ, გარკვეული თვალსაზრისით, უფრო უკეთ ცხოვრობდნენ, ვიდრე პენანის ხალხი. მრავალრიცხოვანი დისკუსიებისა და უბედური შემთხვევების შედეგად, რომლებიც ხალხის გარდაცვალებით მთავრდებოდა, 1991 წელს მისურის ტოლი ნაკრძალი გამოყოფილ იქნა ამაზონის იანომამოს(Yanomamo) ინდიელებისათვის. ბრაზილიელი მუშათა კლასის ლიდერმა ჩიკო მენდესმა ჩამოაყალიბა კიდევ ერთი ეროვნული პოლიტიკური ძალის მქონე ჯგუფი — ამაზონელი კალოშიანი ლატაკები(Amazonian rubber tappers). ეს ხალხი, რომელიც თავს ირჩენდა ხის წვენითა და ბრაზილიური თხილით (რომელთაგანაც არც ერთი არ იწვევდა რესურსების შემცირებას), გაძევებულ იქნენ ფერმერებისაგან. მენდესის ხელმძღვანელობით, ამ ჯგუფმა ბრაზილიის მთავრობისაგან მოიგო ოთხი დაცული ტერიტორია და დაარწმუნა ინტერ-ამერიკული განვითარების ბანკი, რომ ბრაზილიისათვის დაენესებინა გარემოსდაცვითი შეზღუდვები სამომავლო სესხების გაცემის საკითხში. მენდესმა ამ მიღწევებს თავისი სიცოცხლე შესწირა: ის მოკლეს 1988 წლის დეკემბერში. საერთაშორისო ამნისტიის(Amnesty International) (1989წ.) მონაცემებით, 1980-იანი წლების პერიოდში 1.000-ზე მეტი გაერთიანების ლიდერი, კალოშიანი ლატაკი, გლეხი და ინდიელი იქნა მოკლული ამაზონის შეტაკებებში.

შირავაკში პენანის ხალხისა და ამაზონის იანომამო ინდიელებისა და კალოშიანი ლატაკების ქმედებებმა აჩვენა, რომ გაუტყეურება არ მხოლოდ გარემოსდაცვითი, არამედ სოციალური სამართლიანობის საკითხიცაა (მსოფლიო რესურსები, 1990—1995წ., 1990წ.). გლობალური ეკოლოგიური კრიზისი — ნაწილობრივ გარკვეული ქვეყნების ფუფუნების ცხოვრების სტილისა და სოციალური ორგანიზაციების ენერგიისა და რესურსების დიდი რაოდენობით საჭიროების პროდუქტი — ეხება ადგილობრივ ჰაბიტატებსა და ასობით ათასი მკვიდრი მოსახლეობის ეკოლოგიურად არასახიფათო მდგომარეობას. როგორც პოლიგეიზი წერს:

1992 წლის ივნისში, რიო დე-ჟანეიროს მსოფლიო სამიტის [რომელსაც მთელი მსოფლიოს ქვეყნების ხელმძღვანელები ესწრებოდნენ] მონაწილეები შეთანხმდნენ, რომ დაიცავდნენ ტყოპიკულ ტყეებს, სადაც მსოფლიოს ცოცხალი ორგანიზმების თითქმის ნახევარი ბინადრობს. საზოგადოებასთან ურთიერთობების კომპანიები გაღიზიანებული იყვნენ ხე-ტყის საერთაშორისო ლობიზმით, რომელიც ხელს უწყობდნენ დასავლეთის საზოგადოებას მცდარი აზრის ჩამოყალიბებაში, თითქოს ამაზონისა და მისი მოსახლეობის მომავალი დაცული იყო. რეალობა კი შესაძლებელია, სულ სხვაგვარი იყოს. . . . არის ნიშნები იმისა, რომ ბევრი ქვეყნის 180 ტომი ახლოს არის კულტურულ და ფიზიკურ გადაშენებასთან. (1994წ., გვ. 46).

ნათელია, რომ გლობალურმა სოციალურმა და ეკონომიკურმა ქმედებებმა შესაძლებელია, გამოიწვიოს სერიოზული ლოკალური შედეგები.

წყლის დაბინძურება

ადამიანის ქმედებების შედეგად წყლის დაბინძურება უხსოვარი დროიდან ხდება, მაგრამ პრობლემის მასშტაბები და სიმწვავე იზრდება. მსოფლიოში წყლის დაბინძურების სამი ძირითადი წყარო არსებობს (მსოფლიო რესურსების ინსტიტუტი, 1991წ.). ერთი არის საყოფაცხოვრებო ნარჩენები, რომელიც, მეხიკოს მსგავსად, კრიტიკული გახდა მესამე მსოფლიოს ქვეყნებისათვის. გაუნმენდავი ჩამდინარე წყლები ჩადინებიან წყალსადინარებში, რომლებიც არა მარტო ჯანმრთელობისათვის საშიში ბაქტერიების მატარებლები არიან, არამედ წყალს აღარიბებენ ჟანგბადისაგან. მტკნარი წყლის დაბინძურების მეორე წყარო გახლავთ სამრეწველო ნარჩენი, რაც პრობლემას წარმოადგენს ყველა ქალაქისათვის, განსაკუთრებით კი ინდუსტრიული რაიონებისათვის. მესამე წყარო არის მინათსარგებლობა. როდესაც მინა გათავისუფლებულია სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებისათვის, უფრო ხშირია ეროზია და პესტიციდებისა და სასუქების მოხვედრა მიწისქვეშა წყლებსა და წყალსადინარებში. მჭიდროდ დასახლებული საცხოვრებელი ადგილები — ქალაქები — უფრო დამლუპველია მტკნარი წყლისათვის, ვიდრე სოფლის მეურნეობა.

წყლის დაბინძურება წყლის მარაგის შემცირებასთან ერთად ქმნის სუფთა სასმელი წყლის მწვავე დეფიციტს. მსოფლიოში უკვე ბევრი ადამიანი განიცდის სუფთა სასმელი წყლის დეფიციტს. ტბებისა და მდინარეების უმეტესობა მსოფლიოში დაბინძურებულია (განსაკუთრებით აშშ-ში). მეხიკო, მოსახლეობის უზარმაზარი რაოდენობით, ყოველწლიურად უფრო და უფრო მეტად იყენებს მიწისქვეშა წყლებს, ხმარობს რა ბევრად უფრო მეტ წყალს, ვიდრე წვიმის სახით მოსულს. შედეგად, მეხიკო უფრო უკან იხევს — ათი ნაბიჯით უკან დაიხია 1980-იან წლებში. მიმდინარე წყალმომარაგების შემცირების შედეგად დარჩენილი მიწისქვეშა წყლები უფრო მარილიანი ხდება და დაღვრამდე აუცილებელია მათი გაწმენდა. გაუნმენდავი სახით წყლის გამოყენება შეიძლება მხოლოდ სამრეწველო მიზნებისათვის (გ. გარდნერი, 1995წ.).

მდიდარი ქვეყნების მოსახლეობას მიაჩნია, რომ წყლის მარაგი ძალიან დიდია და შესაბამისად, ის თითქმის უფასო უნდა იყოს. მაგრამ ბევრ განვითარებად ქვეყანაში ამჟამად ხალხი თავისი შემოსავლიდან სერიოზულ პროცენტს იხდის სასმელი წყლისათვის (ჰარისონი, 1992წ., გვ. 195-201). ზოგი დღეში ორ საათზე მათ დროს ხარჯავს წყლის მოსაპოვებლად. ეს არის ნათელი მაგალითი ყველაზე გავრცელებული სოციოლოგიური ფენომენისა: ბუნებრივი რესურსების მარაგები თუ მცირდება და დაბინძურება მატულობას, ხელმისაწვდომობა რესურსებზე, რომლებიც ერთ დროს თანაბრად ნაწილდებოდა ადამიანებზე, უფრო მეტად დამოკიდებული ხდება გადახდის შესაძლებლობაზე. ვისაც შესაძლებლობა აქვს, სუფთა ჰაერისათვის ქალაქიდან გადადის გარეუბანში. ქალაქები, ლოს-ანჯელესის მსგავსად, წყალს ყიდულობენ ასობით მილით დამორებული ადგილებიდან, ხშირად მომატებულ ფასადაც კი იმ ფერმერებისაგან, რომლებიც ახლოს არიან წყალთან. ნავთობი და გაზი თითქმის ხელმიუწვდომელია მესამე სამყაროს ქვეყნების უდიდესი ნაწილის მომხმარებლისათვის.

არსებობს მცირე ეჭვი, რომ ადამიანთა ქმედებებმა, განსაკუთრებით კი ბოლო საუკუნეში, საფრთხის ქვეშ დააყენა პლანეტა. ისმის კითხვა: შეძლებს კი ადამიანი, რომ შეინარჩუნოს დედამიწა? წარმატებული ძალისხმევა დამოკიდებული იქნება არა მხოლოდ უშუალოდ გარემოს პირდაპირმმართულ კონსერვაციასა და გასუფთავებაზე, არამედ პლანეტის მრავალრიცხოვანი მოსახლეობის მიერ ბუნებრივი გარემოს დაზოგვასა და გაფრთხილებაზე.

1. დემოგრაფია არის სწავლება იმის შესახებ, თუ როგორ მოქმედებს მშობიარობა, სიკვდილიანობა და მიგრაცია მოსახლეობის შემადგენლობაზე, ზომასა და გავრცელებაზე. სოციოლოგები იყენებენ დემოგრაფიულ ინფორმაციას სოციალური სტრუქტურის აღწერისათვის, ინდივიდუალური გადაწყვეტილებების ერთობლივი შედეგების შესაფასებლად და სამომავლო მიმართულებების პროგნოზირებისათვის.
2. ჩინეთი მსოფლიოში ყველაზე მრავალრიცხოვანი ქვეყანაა, რომელიც მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის ერთ მეხუთედს შეადგენს. მკაცრი შობადობის მარეგულირებელი პოლიტიკის შედეგად, ჩინეთი გახდა მესამე მსოფლიოს ერთ-ერთი წარმატებული ქვეყანა, სადაც 1980-იანი წლებისათვის აღინიშნება ნაყოფიერების შემცირების ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი.
3. მოსახლეობის შესახებ მონაცემების შეგროვების მთავარი საშუალება არის მოსახლეობის აღწერა — პერიოდულად მოსახლეობის რაოდენობის დათვლა და ინფორმაციის მოგროვება მათ შესახებ. შეერთებულ შტატებში მოსახლეობის აღწერა ყოველ ათ წელნადში ერთხელ ტარდება. აღწერის ჩატარების დროს ცდილობენ, რომ აღირიცხოს ქვეყნის თითოეული ადამიანი, მაგრამ შესაძლებელია, რომ ვერ მოხერხდეს ლატაკი მოსახლეობის, მამრობითი სქესის, უმცირესობებისა და, განსაკუთრებით, იმიგრანტების ნაწილის აღრიცხვა.
4. მოსახლეობის ზრდა დამოკიდებულია დემოგრაფიული სამი ცვალეზადი ფაქტორის ურთიერთობაზე: ნაყოფიერებაზე (მშობიარობების საშუალო რიცხვი, რაც შესაძლებელია, რომ ჰქონდეს ქალს მისი სიცოცხლის განმავლობაში), სიკვდილიანობაზე (ჩვეულებრივ, ასახავს გარდაცვლილთა რიცხვს მოცემულ ასაკობრივ ჯგუფში) და მიგრაციაზე. მეოცე საუკუნეში ნაყოფიერების მაჩვენებლები შეერთებულ შტატებში თანაბარი ტემპით დაეცა (გამონაკლისი იყო მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი დემოგრაფიული აფეთქება), მაშინ როდესაც სიკვდილიანობის კოეფიციენტებიც დაბალი იყო და სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა კი — გაზრდილი. სიკვდილიანობის კოეფიციენტების შემცირებამ გამოიწვია მოსახლეობის ზრდა, მაგრამ შეერთებული შტატების მოსახლეობის ზრდის ძირითადი წყარო იყო იმიგრაცია. მშობიარობის, გარდაცვალებისა და იმიგრაციის ზეგავლენა ასევე აისახა მოსახლეობის ასაკობრივ შემადგენლობაზეც.
5. ახლო წარსულამდე მოსახლეობის ზრდა მიმდინარეობდა სტაბილურად. საშუალოდ 1850-იანი წლებიდან, მოსახლეობამ სპირალურად დაიწყო ზრდა. თუ არ გავითვალისწინებთ მასიურ ემიგრაციებს, შიმშილობასა თუ ბირთვულ განადგურებებს, მაშინ 2025 წლისათვის მოსახლეობა მიაღწევს 8.5 მილიარდს და ხუთიდან ოთხი ადამიანი მესამე სამყაროს ქვეყნის მაცხოვრებელი იქნება.
6. თომას მალთუსი იყო პირველი მეცნიერი, რომელმაც მოახდინა მოსახლეობის ზრდის ანალიზი და გამოხატა შეშფოთება ადამიანებზე მისი ზეგავლენის შესაძლო შედეგების თაობაზე. მისი აზრით, ერთადერთი გზა მოსახლეობის ზრდის შესაჩერებლად იყო ნებაყოფლობით თავის შეკავება სექსუალური ურთიერთობებისაგან. სხ-

ვაგვარად, მოსახლეობის ზრდის შეჩერება მოხდება ისეთი რადიკალური გზებით, როგორიც არის ომი, ეპიდემია ან შიმშილი.

7. კარლ მარქსი გამოდიოდა მალთუსის დოქტრინის წინააღმდეგ, თვლიდა რა, რომ პრობლემა არის არა მხოლოდ ჭარბმოსახლეობაში, არამედ არასაკმარის პროდუქციასა და მსოფლიო სიმდიდრის არათანაბრად გადანაწილებაში. მაშინ, როდესაც მალთუსი პრობლემის გადაჭრის გზას ხედავდა მორალურ შეზღუდვაში, მარქსი ამ გზას სოციალიზმში მოიაზრებდა.
8. უკანასკნელი ორი საუკუნის განმავლობაში დასავლეთში მოსახლეობის რაოდენობის, შედგენლობისა და განაწილების ცვლილებების ძირითადი მოდელი ცნობილია, როგორც მოსახლეობის ბუნებრივი გადაადგილების გარდამავალი პერიოდი. 1-ლ სტადიაზე შობადობისა და გარდაცვალების მაღალი კოეფიციენტები მოსახლეობის რაოდენობას სტაბილურ დონეზე ინარჩუნებს. მე-2 სტადიაზე გარდაცვალების კოეფიციენტი დაბლა იწევს მოსახლეობის ჰიგიენური და სანიტარული პირობების გაუმჯობესების ხარჯზე და საკვებით მომარაგებაც ბევრად უკეთ ხორციელდება. მოსახლეობა სწრაფად იზრდება. მე-3 სტადია შობადობის კოეფიციენტიც ეცემა. დაბოლოს, მე-4 სტადიაზე, როგორც დღეს აღინიშნება ინდუსტრიალიზებულ ქვეყნებში, შობადობის და გარდაცვალების კოეფიციენტები დაბალია და ისევ დაბალანსებულია.
9. დემოგრაფები დიდ სიფრთხილეს იჩენენ, როდესაც მოსახლეობის ბუნებრივი გადაადგილების გარდამავალ პერიოდს უსადაგებენ განვითარებად სამყაროს. მესამე სამყაროს ბევრ ქვეყანაში გარდაცვალების კოეფიციენტები ძალიან სწრაფად დაეცა დროის მცირე მონაკვეთში, რაც იმპორტირებული ტექნოლოგიის შედეგი იყო. მიუხედავად ამისა, შობადობის კოეფიციენტები მაღალია და ალბათ ასევე შენარჩუნდება იქამდე, სანამ ადამიანები პრივილეგიას მრავალრიცხოვან ოჯახებს ანიჭებენ. კვლევები გვიჩვენებს, რომ ყველაზე საიმედო გზა ნაყოფიერების შესამცირებლად არის ქალთა სტატუსის აწევა.
10. მალთუსისეული კომმარი მილიონობით ადამიანისათვის უკვე რეალობას წარმოადგენს. ვინაიდან მოსახლეობის ზრდა მძიმე ტვირთად აწევა ხელმისაწვდომ რესურსებს, თავს იჩენს და მატულობს შიმშილობა, გარემოს მდგომარეობის გაუარესება, არასაკმარისი სამუშაო ადგილები და სამოქალაქო დაუმორჩილებლობა.
11. ადამიანმა საკმაოდ კარგად გააცნობიერა მის მიერ გარემოზე მიყენებული ზარალის საშიშროების ფაქტი, მაგრამ არა იმდენად, რომ შეაჩეროს ან შეამციროს ბუნებრივი რესურსების ამონურვა თუ დაბინძურება. რესურსების ამონურვის ფაქტი ყველაზე ნათლად ჩანს არაგანახლებადი წიაღისეული საწვავის გამოყენების (განსაკუთრებით ამერიკელი მძღოლების მიერ) და ტყეების განადგურების მაგალითებზე (უფრო ხშირად სამხრეთ ნახევარსფეროს ტროპიკული ტყეების).
12. დაბინძურება ყველაზე აშკარაა მესამე მსოფლიოს ქვეყნების ქალაქებში. მოქალაქეები უკვე აცნობიერებენ, რომ დაბინძურება არ არის მხოლოდ ლოკალური პრობლემა, არამედ მას უფრო ფართომასშტაბიანი შედეგები მოსდევს, რომელთაგანაც განსაკუთრებით აღსანიშნავია სათბურის ეფექტი და გლობალური დათბობა, ოზონის შრის შემცირება და მჟავური წვიმები. ყოველივე ამის გამოსწორებისათვის საჭიროა პრიორიტეტების თავიდან დასახვა, რომელიც გლობალურ დონეზე უნდა განხორციელდეს.

1. რით განსხვავდება მოსახლეობის შედგენილობა მოსახლეობის განაწილებისაგან? (თქვენს განსაზღვრებებთან ერთად მოიყვანეთ მაგალითები.)
2. როგორ მუშაობს მოსახლეობის აღწერა შეერთებულ შტატებში?
3. აღწერეთ დემოგრაფიულ ანალიზში სამი ძირითადი ცვალებადი ფაქტორის როლი: ნაყოფიერების, სიკვდილიანობისა და მიგრაციის.
4. რა არის მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალი პერიოდი?
5. რა ფაქტორები აჩქარებენ ან აფერხებენ ძალისხმევას, რომელიც მიმართულია ნაყოფიერების შემცირებისაკენ?
6. რა საფრთხეს უქმნის პლანეტას რესურსების ამოწურვა და დაბინძურება?
7. როგორ მიყვარათ მოსახლეობის ზრდასა და სიმჭიდროვეს გარემოსთან დაკავშირებულ პრობლემებამდე?

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. მაგალითისათვის აიღეთ ქალაქი, რომელიც თქვენთვის კარგად არის ნაცნობი. როგორ აღწერდით მისი მოსახლეობის სტრუქტურას?
2. მალთუსი და მარქსი ვერ შეთანხმდნენ შემდეგ საკითხზე. კერძოდ, მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდა უნდა მოხდეს შეუზღუდავად, თუ შეზღუდულად? რა ფაქტორები გამორჩათ მათ? თუ ისინი აქცენტირებას გააკეთებდნენ კულტურის ძირითად სოციოლოგიურ კონცეფციას, როგორ დაეხმარებოდა მათი მოსაზრება ამ პრობლემის გადაჭრას?
3. რა ფაქტორებს შეუძლია შეაჩეროს მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალი პერიოდი, გამომდინარე მისი ყველა პოტენციური სტადიიდან, იმ შემთხვევაში, როდესაც შემცირებული ნაყოფიერების მაჩვენებელი შემცირებული გარდაცვალების კოეფიციენტის ტოლია?
4. ჩინეთმა მნიშვნელოვნად შეამცირა ნაყოფიერების მაჩვენებელი, რამაც გამოიწვია ეკონომიკის ზრდა და უფრო მაღალი შემოსავლები. ეს, ძირითადად, დამოკიდებული იყო მთავრობის ძალისხმევაზე. როგორ ფიქრობთ, ყოველთვის აუცილებელია ეს? რატომ — „დიახ“ ან რატომ — „არა“? დაასახელეთ სხვა ალტერნატიული მიდგომები?
5. რესურსების ამოწურვა და დაბინძურება არის ორი მათავარი ფაქტორი, რაც საფრთხეს უქმნის დედამიწას. რამდენად შესაძლებელია ახალი ტექნოლოგიებით თითოეული მათგანის დაძლევა? რამდენად აუცილებელია სოციოლოგიური ცვლილებები? რა სახის?
6. ეს თავი აღწერს მთელ რიგ კონსერვაციულ ზომებს, როლებმაც შესაძლებელია, ხელი შეუწყონ მსოფლიოს მდგრადობას. თვლით, რომ მხოლოდ ამ ზომების გატარებით არის შესაძლებელი მიზნის მიღწევა? არის რაიმე სხვა, რაც შესაძლებელია, დაეხმაროს ამ მიზნის მიღწევას? რომელია ის მნიშვნელოვანი სტრატეგიები, რომელთა საშუალებითაც შესაძლებელი გახდება, უფრო მეტმა ხალხმა დაიცვას საკონსერვაციო ზომები?

ასაკობრივი შედგენილობა — მოდელი, სადაც მოსახლეობის წევრები განაწილებულნი არიან სხვადასხვა ასაკობრივ კატეგორიებში.

მოსახლეობის აღწერა — მოსახლეობის რაოდენობის პერიოდული დათვლა, სადაც ასაკის, სქესის, სამუშაო ადგილისა და სხვა ფაქტების აღნიშვნაც ხდება.

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გარდამავალი პერიოდი — სამფაზიანი პერიოდი, სადაც მოსახლეობა იცვლება შობადობისა და გარდაცვალების მაღალი კოეფიციენტებიდან შობადობის მაღალ, მაგრამ გარდაცვალების დაბალ კოეფიციენტამდე, რაც იწვევს მოსახლეობის სწრაფ ზრდას, და შემდეგ შობადობისა და გარდაცვალების დაბალ კოეფიციენტებამდე, რაც იწვევს მოსახლეობის შედარებით სტაბილურ მდგომარეობას.

დემოგრაფია — მეცნიერება იმის შესახებ, თუ როგორ მოქმედებს მშობიარობა, სიკვდილიანობა და მიგრაცია მოსახლეობის შედგენლობაზე, ზომასა და გავრცელებაზე.

ეკოლოგია — ბიოლოგიურ ორგანიზმებს (მათ შორის ადამიანი) შორის და ორგანიზმებსა და მათ გარემომცველ სამყაროს შორის ურთიერთობების მოდელი.

ემიგრაცია — ხალხის გადაადგილება მოსახლეობისა თუ ტერიტორიის გარეთ.

სათბურის ეფექტი — ატმოსფეროში გაფრქვეული აირების ერთობლიობა, რაც იკავებს სითბოს და შესაძლებელია გამოიწვიოს გლობალური დათბობა.

მწვანე რევოლუცია — ხორბლის, ბრინჯისა და სხვა მარცვლეული კულტურების ახალი შტამების გამოყვანა, რამაც გამოიწვია მოსავლის გაორმაგება და გასამმაგება თითოეულ აკრ მიწის ნაკვეთზე 1950-იანი წლების ბოლო პერიოდში.

იმიგრაცია — ხალხის გადაადგილება ქვეყნის მოსახლეობასა თუ ტერიტორიის შიგნით.

ბავშვთა სიკვდილიანობის კოეფიციენტი — მოცემულ წელიწადში ერთი წლის ასაკამდე გარდაცვლილ ბავშვთა რაოდენობა 1.000 ცოცხალ ნაყოფზე.

შიდა მიგრაცია — ქვეყნის შიგნით ერთი ადგილიდან მეორეში გადაადგილება.

სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა — დარჩენილი სასიცოცხლო წლების საშუალო რაოდენობა მოცემული ასაკის ცალკეული ინდივიდისათვის.

სიცოცხლის ხანგრძლივობა — ადამიანის ცხოვრების წლების მაქსიმალური რაოდენობა.

მიგრაცია — გადაადგილება ქვეყნის მოსახლეობის ან ტერიტორიის შიგნით ან გარეთ.

წმინდა მიგრაციის კოეფიციენტი (net migration) — სხვაობა თითოეულ წელს 1.000 ადამიანზე რომელიმე მოსახლეობასა თუ ქვეყანაში მცხოვრებ და იქ ჩასული ადამიანების რაოდენობას შორის.

დაბინძურება — გარემოზე მიყენებული ზარალი, გამოწვეული ნარჩენების ისეთი რაოდენობით, რომლებიც გადატვირთავენ ბუნებრივი რეციკლირების სისტემებს, ან — სინთეზური მასალებით, რომელთა დაშლაც ვერ ხერხდება ბუნებრივი პროცესებით.

მოსახლეობის განაწილება — ხალხის პროპორციული შედგენილობა სხვადასხვა ადგილზე, როგორებიც არიან მსოფლიო რეგიონები, ქვეყნები, პროვინციები, შტატები, ქალაქები თუ რაიონები.

მოსახლეობის ზომა — ხალხის აბსოლუტური რაოდენობა მოსახლეობაში.

მოსახლეობის სტრუქტურა — მოდელი, რომელიც გამომდინარეობს მოსახლეობის წევრების ასაკის, სქესის, განათლების, შემოსავლის, სამუშაო ადგილის, ოჯახური მდგომარეობის, რასისა და რელიგიის შედეგად.

ჩანაცვლების(replacement) კოეფიციენტი — ნაყოფიერების მაჩვენებელი, რომელზეც მოსახლეობა სტაბილურად იქნება შენარჩუნებული (იმიგრაციის არარსებობის შემთხვევაში).

ნაყოფიერების ჯამური მაჩვენებელი (TFR) — მშობიარობების საშუალო რიცხვი, რაც შესაძლებელია ქალს ჰქონდეს მისი სიცოცხლის განმავლობაში.

თავი 19

თემა და უზენაესი

უზენაესის ბავშვი თემა

- თემის დემონტაჟი • თემის პერსონალიზაცია
- თემის ტრანსფორმაცია

უზენაესი სოფლის სპეციალური ფორმები: სამი ქალაქი

ზღაპარი

- პრეინდუსტრიული ქალაქი: ვენეცია ოქროს ხანაში
- ინდუსტრიალიზაცია და ურბანიზაცია: მე-19 საუკუნის ბოსტონი
- თანამედროვე მეტროპოლისები: ლოს-ანჯელესი დღეს

სოფლის იმედი ქალაქები

- ურბანული ეკოლოგია
- ურბანული სივრცის პოლიტიკური ეკონომიკა

ამერიკული თემათა თანამედროვე განვითარება

- აშშ-ს სოფლის კრიზისი
- ამერიკული ქალაქების რესტრუქტურირება
- გარეუბნები: სად იზრდება ამერიკული თემა?

ჩანახტი

- სოციოლოგია და საჯარო დებატები:
თემის განვითარება თუ თემის დაზარალება?
- გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები:
ურბანული ზრდა და მსოფლიო ეკონომიკა

სიოვას შტატში მდებარე დაიაგონალი ამერიკელების უმეტესობის თვალსაზრისით პატარა ქალაქია (ჰანდლი, 1989წ.). ძირითადი ქუჩა მხოლოდ სამი კვარტლისაგან შედგება და მაღაზიების წყების გასწვრივ ჯენტლ-ჰილამდე ადის. ჯენტლ-ჰილიდან მწვანედ, ყავისფრად და ქარვისფრად იშლება ვრცელი ტერიტორია და ჰორიზონტს უერთდება. დაიაგონალის გულია სკოლის სპორტდარბაზი, რომელიც 1000 მაყურებელს იტევს. ზამთრის ღამეებში კალათბურთის გუნდის თამაშისას დარბაზში ტევა არ არის, მიუხედავად იმისა, რომ დაიაგონალის მთელი მოსახლეობა სულ რაღაც 362 ადამიანია. 1938 წელს ამ პატარა დასახლების სკოლის გუნდმა დიდი ქალაქების სკოლებს აჯობა და შტატის ჩემპიონი გახდა. ეს სპორტული სეზონი ადგილობრივ ლეგენდად იქცა და მასზე ამბები თაობიდან თაობას გადაეცემა.

ლეგენდა დღესაც ცოცხლობს: ორმოცდაათი წლის შემდეგაც სკოლას, სადაც მხოლოდ 42 მოსწავლე სწავლობს, სისტემატურად ჰყავს კალათბურთის გამარჯვებული გუნდები. თითქმის ყველა მოსწავლე ბიჭი ესწრება გუნდის თამაშებს და იმედი აქვს, რომ ამ სეზონსაც ღირსეულად ჩაათავებს. „კალათბურთის ღამეებს“ თუ არ ჩავთვლით, მოზარდები დაიაგონალს საშინლად მოსაწყენ ქალაქად მიიჩნევენ, მაგრამ უფროსების უმეტესობას, რომელთა დიდი ნაწილი ამ ქალაქშია დაბადებული და გაზრდილი, ვერც კი წარმოუდგენია, სადმე თუ შეიძლება იყოს უკეთესი ცხოვრება. ქვემოთ მოყვანილია იმ ადამიანის მონათხრობიდან ციტატა, რომელიც ფილადელფიაში ცხოვრების შემდეგ დაბრუნდა დაიაგონალში:

„ადამიანები არ იკარგებიან. ეს უბრალოდ იმის შეგრძნებაა, რომ საკმარისად პატარა რამეებზე გავლენის მოხდენა შეგიძლია. პატარა ქალაქში მოსწავლეების მიერ დადგმული სპექტაკლი ან სკოლის ბენდის რეპეტიცია ყველაზე მნიშვნელოვანი სათემო შეკრებაა. ხალხი დაკავებულია, საქმიანობს. ისინი არ სხედან სახლებში ხელში ტელევიზორის დისტანციური მართვის პულტით. ქუჩაში რომ ჩამოვივლი ან სასურსათო მაღაზიაში შეხვალ, შენი დანახვა უხარიათ. ეს სრულიად განსხვავებულია იმ შეგრძნებასთან შედარებით, რასაც ფილადელფიაში სუპერმარკეტში შესვლისას ვგრძნობდი ხოლმე (ციტირებულია ჰუნდლიში, 1989წ. გვ. 21).

ნიუ-იორკი მხოლოდ 2000 მილითაა დაშორებული დაიაგონალიდან, მაგრამ ამ ქალაქის ცხოვრების სტილს თუ გავითვალისწინებთ, მანძილი მათ შორის შეიძლება 200000 მილსაც კი შევადაროთ. მანჰეტენის ზემოთა ვესტსაიდზე გაშენებული კოლუმბის ავენიუ შოპინგის ცენტრია. ახალგაზრდა პროფესიონალები თავისუფალ დროს მაღაზიებში დადიან და 500 დოლარად ღირებულ სპორტულ კოსტუმებს ყიდულებენ, შემდეგ 200 დოლარს სპორტულ ფეხსაცმელში იხდიან, რათა უფრო კომფორტულად გამოწყობილები მიუსხდნენ მაგიდებს ფეშენებელურ კაფეებში პერიერის სანრუპავად და თითო ჭიქა სასმელში 5 დოლარი გადაიხადონ. ერთ ჩვეულებრივ კვირადღეს ათასობით ადამიანი ხდება ამ სცენის მონაწილე. ამ ახალგაზრდების ნაწილი გარეუბნებში ცხოვრობს, დანარჩენი კი — ნიუ-იორკის სხვადასხვა უბანში, მაგრამ მათში მაინც ყველაზე მეტად ზემო ვესტსაიდელები ქარბობენ. ისინი, ყველანი ერთად პატარა ტერიტორიაზე ცხოვრობენ (დაახლოებით 5 კვარტალის სიგანისა და 27 კვარტალი სიგრძისაზე), მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ ერთად დადიან

ახალ მაღაზიებში, ვახშმობენ რესტორნებში, სვამენ ბარებში, ეს ადამიანები მაინც თითქმის არავის იცნობენ. ზემოთა ვესტსაიდის თემი ერთმანეთისთვის უცხოებისაგან შედგება. ყოველი 100000 მცხოვრებიდან ერთმანეთს მხოლოდ თითო-ოროლას თუ იცნობს.

ყველა თვალსაზრისით დაიაგონალი და მანჰეტენის ზემოთა ვესტსაიდი სრულიად განსხვავებული ადგილებია. დაიაგონალში ყველა იცნობს ერთმანეთს; ისინი მასობრივად მონაწილეობენ სათემო ღონისძიებებში (და მათ, ვინც არ არის ჩართული ამ ღონისძიებაში, ანტისოციალურ ადამიანებად მიიჩნევენ) და თითოეული მათგანის საქმიანობა ძირფესვიანი შესწავლის საგანია. ჭორები დაიაგონალის მოსახლეობას ყურადღების მოდუნების საშუალებას არ აძლევს. რასაკვირველია, ხანდახან ხდება ხოლმე სქესობრივ ნიადაგზე ჩადენილი, სიმთვრალესთან დაკავშირებული დანაშაული და მოზარდების ვანდალიზმის ფაქტებიც, მაგრამ სერიოზული დანაშაული ამ ქალაქში იშვიათია. ზემოთა ვესტსაიდში ადამიანების უმეტესობა მხოლოდ თავის კორპუსში მაცხოვრებელ მცირერიცხოვან ადამიანებს თუ იცნობს, ყველას ნაცნობ-მეგობრების საკუთარი წრე ჰყავს და სათემო ღონისძიებებიც იშვიათია (შეიძლება ხანდახან მოაწყონ წვეულება). მეზობლობა ხშირად ხმაურად აღიქმება. ანონიმურობა ნორმაა და დანაშაული — ხშირი. ზემო ვესტსაიდლების უმეტესობა ან თვითონ გამხდარა ყაჩაღობის და ძარცვის მსხვერპლი, ან იცნობს ამგვარ ადამიანს.

ნუთუ სრულიად არაფერი აქვთ საერთო ნიუ-იორკსა და დაიაგონალს? მთლად ასეც არ არის. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ტრადიციული თემები და ხშირად სრულიად ახალი ტიპის თემებიც შეიძლება აღმოცენდეს და აყვავდეს ყველაზე ურბანიზებულ ადგილასაც კი. ნიუ-იორკი ყველაზე მჭიდროდ შეკავშირებული ორთოდოქსი ებრაელების ქალაქიცაა (ისინი, ძირითადად, ბრუკლინში სახლობენ) და გრინვიჩ-ვილიჯში მცხოვრები ძალზე ორგანიზებული ცისფერების თემისაც. ტენდენცია, რომელსაც ადამიანები ამჟღავნებენ თემად ჩამოყალიბების მხრივ, გაცილებით მეტ ფაქტორზეა დამოკიდებული, ვიდრე ეს მოსახლეობის სიმჭიდროვეა.

ეს თავი სოციოლოგიური კუთხით განიხილავს თემის ცხოვრებას ინდუსტრიალიზებული მსოფლიოს დიდ ქალაქებში, გარეუბნებსა და პატარა ქალაქებში (სათემო ცხოვრების ასპექტების უკეთ გაგებისათვის დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში იხ. თავი 20.). ამ თემთა ორგანიზება ფუნქციურადაა ინტეგრირებული უფრო მხვილ ორგანიზაციებთან, რომლის ნაწილსაც თავად წარმოადგენენ. ისინი უკავშირდებიან ამ ორგანიზაციებს ეკონომიკურად (მაგალითად, ყიდულობენ საჭირო საქონელს და ყიდნიან საკუთარს) და პოლიტიკურად, მთავრობის მეშვეობით, რომელიც არეგულირებს ცხოვრებას ქვეყნის მასშტაბით. რეალურად, გლობალური ფუნქციური ინტეგრაცია ახლა უკვე აკავშირებს ამერიკულ თემებს მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში მცხოვრებ თემებთან. ამის შედეგად აშშ-ის დიდი და პატარა ქალაქები თანდათან იცვლება ტექნოლოგიებისა და ვაჭრობის ცვლილებების ზემოქმედებით. თემი სოციალური სტრუქტურის ერთეულიცაა. ის შეიძლება შევადაროთ აგურებს, რომლებითაც მთელი ქვეყნის ორგანიზაციებს აშენებენ, ამავე დროს, თემები ერთმანეთისაგან შინაგანად განსხვავდება ეთნიკურობისა და ქონებრივი თვალსაზრისით (გაიხსენეთ მე-8 თავის შესავალი სტრატეგიკაციის შესახებ). ურბანიზაცია, ანუ პატარა ქალაქების დიდი ქალაქებად გადაქცევის პროცესი, არის სოციალური სტრუქტურის ტრანსფორმაცია, რომელიც, თავის მხრივ, ფუნქციური ინტეგრაციის ცვალებადი ფორმის საპასუხო რეაქციაა. ეს ორი ძირითადი კონცეფცია —

სოციალური სტრუქტურა და ფუნქციური ინტეგრაცია — განხილული იქნება როგორც თემების, ასევე ურბანიზაციის საკითხების შესწავლისას.

რასაკვირველია, ურბანიზაცია გავლენას ახდენს კულტურაზეც. თემს აქვს საკუთარი ადგილობრივი კულტურული ტრადიციები, როგორც ეს დაიაგონალის და ვესტსაიდის მაგალითებიდანაც დავინახეთ. ეს ტრადიციული კულტურა შეიძლება ისეთი სტრუქტურული ტრანსფორმაციის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდეს, როგორცაა ურბანიზაცია ან სამუშაო ადგილების გადანაცვლება. ეს კი შეიძლება ქალაქების დაბერებამ და დაკნინებამ გამოიწვიოს. ამგვარი სტრუქტურული ტრანსფორმაციები არ არის თავიდან ბოლომდე „ბუნებრივი“ პროცესი. ეს სოციალური მოქმედებისა და ძალაუფლების გამოყენების შედეგია. ცალკეული პირები იღებენ გადაწყვეტილებას უფრო დიდ ქალაქებში გადასვლის ან პატარა ქალაქში დარჩენის შესახებ. მათი გადაწყვეტილება, თავის მხრივ, ემყარება მსხვილი კორპორაციების მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებას იმის შესახებ, თუ სად უნდა დახურონ ან გახსნან ქარხანა — შესაძლებელია სოფლადაც, რაც დაბალი ფასებითაა განპირობებული. ლოს-ანჯელესმა დღევანდელი ფორმა ძლიერი ინდივიდებისა და ჯგუფების მიერ აქტიურად მიღებული გადაწყვეტილებების შედეგად მიიღო. მათ ქალაქში სამანქანო მოძრაობა ააღორძინეს. სხვადასხვა ხასიათის თემი სხვადასხვა ხასიათის სოციალურ მოქმედებას უყრის საფუძველს — დაწყებული ქველმოქმედებით, დამთავრებული დანაშაულით. აქედან გამომდინარე, პოლიციისა და ეკლესიის როლი დამოკიდებულია იმაზე, თუ სად უწევთ მათ მუშაობა — დიდ, ურბანულ ტერიტორიებზე თუ პატარა ქალაქებში, სადაც მცხოვრებლების უმეტესობა ერთმანეთს იცნობს.

ამ თავის დასაწყისში შევეცდებით, გავიგოთ, ურბანიზაცია (ანუ დიდ ქალაქებად გარდაქმნის პროცესი) ანადგურებს თემს, თუ უბრალოდ ახალ ფორმას აძლევს მჭიდრო ურთიერთობას, რაც დაიაგონალის მსგავს პატარა ქალაქებს ახასიათებს. ამის შემდეგ განვიხილავთ ურბანიზაციის ისტორიულ პროცესს — როდის და სად გაჩნდა პირველი ქალაქები და რატომ და რა გზით განვითარდნენ ისინი. შემდეგ ეტაპზე უფრო დეტალურად მიმოვიხილავთ თანამედროვე ურბანულ გარემოს და შევაჯერებთ რამდენიმე. თავს დავასრულებთ თანამედროვე ტენდენციების განხილვით.

უბანიზაციის ბაზენა თემა

ურბანიზაცია ეწოდება ადამიანების მრავალრიცხოვანი ჯგუფების მიერ სოფლებისა და პატარა ქალაქების მიტოვებისა და დიდ ქალაქებსა და ახლომდებარე მეტროპოლიტანურ ტერიტორიებზე დასახლების პროცესს. ამგვარად, ურბანიზაცია გულისხმობს მეჩხერად დასახლებული რეგიონებიდან მიგრაციას უფრო მჭიდროდ დასახლებულ ადგილებში. მე-20 საუკუნეში მიგრაციის მასშტაბები საოცრად გაიზრდა. 1900 წელს მსოფლიოს მოსახლეობის 86.4 % — სოფლად, ხოლო 13.6 % ქალაქებში ცხოვრობდა. დღეს მსოფლიოს მოსახლეობის თითქმის ნახევარი ქალაქებში ცხოვრობს. გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის პროგნოზის მიხედვით, 2025 წლისათვის ქალაქში მაცხოვრებელი მსოფლიოს მოსახლეობის პროცენტული მაჩვენებელი 60-ს მიაღწევს (მოსახლეობის საკითხთა ბიურო, 1995წ. უილიკინი, 1995წ.). მჭიდროდ დასახლებული ურბანული ადგილები თანამედროვე ლანდშაფტის ძირითად მახასიათებლად იქცა.

ურბანიზაციის შედეგების განხილვისას სოციოლოგები ვერ თანხმდებიან. ნაწილი ხაზგასმით მიუთითებს დადებით მხარეზე. მათი თვალსაზრისით, ქალაქი ცივილიზაციის უმაღლესი მწვერვალია: ეს არის ადგილი, სადაც სხვადასხვა წარმომავლობის ადამიანი ერთად ცხოვრობს, ცვლის მოსაზრებებს, იდეებს, ადგილს, სადაც ნახალისებულია ინოვაციები ბიზნესში, ტექნოლოგიაში, მეცნიერებასა და ხელოვნებაში. სოციოლოგების მეორე ნაწილს მიაჩნია, რომ ქალაქში ცხოვრებასთან დაკავშირებული პრობლემები გადაწონის მის სარგებლებს; ქალაქები დაბინძურებულია, მაღალია დანაშაულის მაჩვენებელი, გარემო ქაოტური და მოუწესრიგებელია, რაც, თავის მხრივ, იწვევს სტრესსა და ფსიქიკურ დაავადებებს.

ამ თავში მოთავსებული დებატების მთავარი თემაა იმის გააზრება, არის თუ არა ურბანიზაცია თემების განადგურება. „თემი“ სოციოლოგისათვის ნიშნავს უფრო მეტს, ვიდრე ადამიანებით დასახლებული კონკრეტული ტერიტორია. ეს ტერმინი ასევე აღწერს დამოკიდებულებების გარკვეულ დონემდე სიღრმეს და ერთ *თემში* გაერთიანებული ადამიანები საერთო ღირებულებებსა და ინტერესებს იზიარებენ, მათ მჭიდრო კავშირი და ხშირი კონტაქტი აქვთ ერთმანეთთან, აგრეთვე აქვთ სიახლოვის გრძნობა და ერთმანეთზე, როგორც ერთი ჯგუფის წევრებზე, ისე ფიქრობენ.

რა გავლენა იქონია ურბანიზაციამ თემებზე? სოციოლოგები სამ სხვადასხვა პასუხს გვთავაზობენ (ჰანტერი, 1978წ.), ერთ-ერთი მოსაზრების თანახმად, დიდმა და მჭიდროდ დასახლებულმა ზემო ვესტსაიდისმაგვარმა ადგილებმა სრულიად მოსპეს თემის არსებობის ყველა შესაძლებლობა. მეორე მოსაზრების მიხედვით, თემის გრძნობა უფრო მჭიდროდ დასახლებულ და დიდ ქალაქებშიც შეიძლება გაჩნდეს, მაგალითად, ნიუ-იორკში, ჩიკაგოსა და ბოსტონში პატარა ქალაქებისმაგვარი მტკიცე კავშირები და მჭიდრო ურთიერთობაა შემონახული. მესამე მოსაზრების თანახმად, ურბანიზაციამ წარმოშვა ახალი ტიპის თემი ანუ ის, რომელიც არ არის დამოკიდებული ადამიანების საცხოვრებლების ტერიტორიულ სიახლოვეზე. ქვემოთ ჩვენ სამივე მოსაზრებას დეტალურად განვიხილავთ.

თემის დეზინტეგრაცია

იდეას, რომ ურბანიზაცია ანადგურებს თემს, სოციოლოგიაში ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ჯერ კიდევ 1887 წელს გერმანელმა სოციოლოგმა, ფერდინანდ ტონიესმა, შეადარა თემისა (ანუ, როგორც თავად გერმანელი მეცნიერი უწოდებდა, *გემაინშაფტის*) და საზოგადოების ან „ასოციაციის“ (*გეზელშაფტის*) სოციალური ურთიერთობები. ტონიესის აზრით, ძველი, პატარა ქალაქები *გემაინშაფტის* მოდელები იყო. *გემაინშაფტში* თითოეული ადამიანი მეგობრებისა და ნათესავების მჭიდრო ქსელის წევრია. თემის წევრებს საერთო წინაპრები ჰყავთ და იზიარებენ საერთო ფასეულებებს, ტრადიციებსა და წესებს. საერთო ისტორია, საქმიანობები და ხშირი პირადი კავშირები ხელს უწყობს მძლავრი სოციალური და ემოციური კავშირების შენარჩუნებას. *გემაინშაფტში* სტატუსის მინიჭება დაბადებიდანვე ხდება. ესკუაირის ვაჟი არასოდეს გახდება ფერმერი, ხოლო ფერმერის ვაჟიშვილი არასოდეს დაქორწინდება ცნობილი ოჯახის ქალიშვილზე. ადამიანები, ძირითადად, იგივენი რჩებიან, რაც თავიდანვე იყო განსაზღვრული. საცხოვრებელი ადგილის ცვლის შესაძლებლობაც შეზღუდულია. უმეტესობა მცირე ფართობის ადგილას იბადება და კვდება.

შედეგად ვიღებთ იმას, რომ საკუთარ იდენტობაზე ფიქრისას ადამიანები მას თემში მათ მიერ დაკავებულ ადგილთან აიგივებენ.

ტონიესის აზრით, ურბანული, ინდუსტრიული საზოგადოება მკვეთრად განსხვავდება ზემოთ აღწერილისაგან. ეს არის **გეზელშაფტი**, სადაც ადამიანებს ერთმანეთთან ფორმალური ორგანიზაციები და ბაზრები აკავშირებს და არ არსებობს არაფორმალური კავშირები და კუთვნილების გრძნობა. ჩქარი ტემპით მზარდი ქალაქები **გეზელშაფტების** თვალსაჩინო მაგალითებია. მისი მჭიდროდ დასახლებული ადგილები განაპირობებს იმას, რომ ადამიანები, რომლებიც ერთმანეთს ერთი ჩვეულებრივი დღის განმავლობაში ხვდებიან, სრულიად უცხოები არიან ერთმანეთისათვის. ურთიერთობები ძალზე ზედაპირულია მეზობლებს შორისაც კი. ხშირად მეზობლებს ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული წარმომავლობა აქვთ და, აქედან გამომდინარე, არ გააჩნიათ საერთო წინაპრები, ღირებულებები, ნორმები ან დამოკიდებულებები. გარდა ამისა, ნაკლებსავარაუდოა, რომ ისინი ერთად მუშაობდნენ სამსახურში. ყველა განსხვავება ერთად ქმნის სოციალურ დისტანციას. ურბანულ ადგილებში მცხოვრებთა კავშირები არ არის მჭიდრო. მეგობრები შეიძლება ქალაქის სხვადასხვა ბოლოში ცხოვრობდნენ, თანამშრომლები — რამდენიმე მილის დაშორებით, ხოლო ნათესავები — ქვეყნის მეორე ბოლოში. პატარა ქალაქებში, მათი მცირე სტრუქტურის გამო, მეზობლები ხშირად თანამშრომლებიც არიან, ერთად ესწრებიან საეკლესიო მსახურებს, ერთად ატარებენ თავისუფალ დროს, რაც მათ ერთიან და მჭიდრო თემად აქცევს (კალჰაუნი, 1980წ.). ურბანული ადგილების მცხოვრებლები გაცილებით მაღალი მობილობით გამოირჩევიან, ვიდრე პატარა, ტრადიციული ქალაქების მკვიდრნი. აშშ-ში, ამ ურბანიზებულ ქვეყანაში, ყოველწლიურად ყოველი მეათე ადამიანი გადადის საცხოვრებლად უფრო დიდ ქალაქში. ისინი სოციალურადაც წყდებიან ამ ქალაქს, სადაც ტოვებენ ძველ მეგობრებსა და ახლობლებს.

ტონიესი მიიჩნევდა, რომ ურბანიზაცია ანუ გემაინშაფტიდან გეზელშაფტისაკენ გადასვლის პროცესი თანამედროვე ეპოქის ერთ-ერთი ძირითადი მახასიათებელია და თვლიდა, რომ ურბანიზაციას თემისთვის კარგი არაფერი მოაქვს. სხვა ევროპელი სოციოლოგები ასევე ამახვილებდნენ ყურადღებას ურბანული ცხოვრების არაპირად ურთიერთობებზე, თუმცა, ზოგი მათგანი პოზიტიურ მხარეებსაც ხედავდა. მეორე გავლენიანი გერმანელი სოციოლოგი **გეორგ ზიმელი** თავის კლასიკურ ნაშრომში „მეტროპოლისები და სულიერი ცხოვრება“ (1902-1903წ.წ.-1950წ.), ასევე განიხილავდა ურბანულ ადგილებში ურთიერთობის ფორმებს. ის ნაწილობრივ ამახვილებდა ყურადღებას ურბანულ ადგილებში მაცხოვრებლების ყოველდღიურ ქაოტურ, ხმაურიან და ხალხმრავალ გარემოზე. ზიმელის მიხედვით, ასეთი მუდმივი სტიმულაცია ადამიანებში ავითარებს გულგრილობის გრძნობას გარშემო მიმდინარე პროცესებთან დაკავშირებით. ეს დამოკიდებულება საშუალებას აძლევს მათ, ყურადღების მიღმა დატოვონ მოსმენილი და ნანახი და ამგვარად დაიცვან თავი ემოციური გამოფიტვისაგან ანუ იმისაგან, რასაც დღეს **ფიზიკურ გადატვირთვას** ვუწოდებთ (მილგრამი, 1970წ.). ამის შედეგი ის გახლავთ, რომ ქალაქის მაცხოვრებლები ცივებად და უგულვოებად აღიქმებიან, რომლებიც ინდეფერენტულები არიან სხვების განცდების მიმართ. ეს დამცავი ნაჭუჭი ნაკლებად მოქმედებს პატარა ქალაქებში, სადაც ადამიანებისათვის დამახასიათებელია ერთმანეთზე ზრუნვა და წუხილი. მეორე მხრივ, ზიმელი ფიქრობს, რომ ურბანული ცხოვრება უფრო მოსახერხებელია ინდივიდუალური განვითარებისათვის, რაც ნაწილობრივ განპირობებულია იმ სოციალური

სტრუქტურით, რომელიც ანონიმურობისა და პირადი ურთიერთობების სურვილისამებრ ჩამოყალიბების საშუალებას იძლევა.

აშშ-ში ლუის უირტი (1938წ.) გამოეხმაურა როგორც ტონიესის, ასევე ზიმელის იდეებს. უირტი იყო ჩიკაგოს უნივერსიტეტის სოციოლოგიის ფაკულტეტის წევრი. მან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ურბანული სოციოლოგიის, როგორც დარგის განვითარებაში. 1920-1930-იანი წლების ჩიკაგოს შესწავლის საფუძველზე მან დაასკვნა, რომ ქალაქის მოსახლეობა გამოირჩევა სამი ძირითადი სტრუქტურული მახასიათებლით: სიდიდით, სიმჭიდროვითა და ადამიანების ჰეტეროგენურობით (ანუ სხვადასხვაგვარობით). როგორც უირტი ამბობს, ამ მახასიათებლებიდან თითოეული განაპირობებს ახლო პირად ურთიერთობებს. მაგალითად, მრავალრიცხოვან მოსახლეობაში შეუძლებელია, ყველა ერთმანეთს იცნობდეს. იმის გამო, რომ მანჰეტენის ზემო ვესტსაიდში 100000 ადამიანი ცხოვრობს და ეს რაიონი შვიდმილიონიანი ქალაქისა და 20 მილიონიანი მეტროპოლიტანის მხოლოდ ერთი ნაწილია, სოციალური შემთხვევითი კავშირების უმეტესობა, როგორც წესი, უცნობებს შორის ხდება. ეს, რასაკვირველია, სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ნიუ-იორკელებს სხვა ადგილას მცხოვრებ ადამიანებზე ნაკლები მეგობრები ჰყავთ ან ნაკლებად ზრუნავენ საყვარელ ადამიანებზე. მაგრამ მნიშვნელოვანია, რომ მეგობრები იმ ადამიანების შედარებით მცირე ნაწილია, ვისაც ნიუ-იორკელები დღის განმავლობაში ხედავიან. ამის მსგავსად, ხალხმრავლობამ შეიძლება ხელი შეუწყოს არაპირად და შემთხვევით სოციალურ შეხვედრებს. უირტი ეთანხმება ზიმერს და აცხადებს, რომ რაც უფრო ახლოა ფიზიკური კონტაქტი უცხო ადამიანთან, მით უფრო დისტანციური იქნება მათი სოციალური ურთიერთობა. დაბოლოს, ჰეტეროგენურმა მოსახლეობამ შეიძლება ძირითადი გამოუთხაროს მჭიდრო პირად კავშირებს. როდესაც მეზობლები არ იზიარებენ ღირებულებებს, ნორმებსა და დამოკიდებულებებს, ისინი კარგავენ თემისათვის დამახასიათებელ ერთობის გრძნობას.

უირტი ქალაქის ცხოვრების იმპერსონალურ ბუნებას სერიოზული სოციალური პრობლემების გავრცელებას უკავშირებდა. თუ ადამიანები თავს გარიყულად და ემოციური მხარდაჭერისაგან მოწყვეტილად გრძნობენ, ისინი უფრო დაუცველები ხდებიან დეპრესიისა და სულიერი აშლილობის მიმართ. ასეთ დროს კი ხშირია თვითმკვლელობა. ამის მსგავსად, ინდიფერენტული დამოკიდებულება სხვების მიმართ შეიძლება დანაშაულის, ხულიგნობისა და კორუფციის მაჩვენებლების ზრდის საფუძველი გახდეს. ურბანული მაცხოვრებლები ხშირად ერთმანეთს იღებენ სამიზნეებად, რადგან მათთვის მეზობელი უფრო წარმოსახვითი ცნებაა, ვიდრე კონკრეტული ადამიანი. უფრო მეტიც, დევიანტობა უფრო ძნელად ექვემდებარება კონტროლს დიდ ქალაქებში, რადგან ადამიანებს უჭირთ ერთმანეთისათვის თვალის მიდევნება და დამნაშავეების დასჯა, განსხვავებით პატარა ქალაქის მაცხოვრებლებისაგან. ამის ნაცვლად, დიდი ქალაქების მოსახლეობა კონტროლის ფორმალური მექანიზმებით ცდილობს სოციალური წესრიგის შენარჩუნებას (მაგალითად, კანონით, პოლიციით, სასამართლოებით). ეს მექანიზმები ისე ეფექტურად ვერ მუშაობენ, როგორც არაფორმალური სოციალური ზეწოლა, რომელიც სოფლებსა და პატარა ქალაქებში ამართლებს.

დამადასტურებელი ემპირიული ფაქტები მეტყველებს, რომ შესაძლებელია უირტი ცდებოდა, როდესაც გადაჭარბებული სიმკაცრით ასკვნიდა, რომ დიდი ქალაქების ცხოვრება წარმოშობს სერიოზულ სოციალურ პრობლემებს. რამდენიმე სერიოზული სამეცნიერო ნაშრომის შესწავლის შედეგად ჰარვი ჩოლდინმა (1978წ.) დაასკვნა, რომ მოსა-

ხლეობის სიმჭიდროვე არ არის სისხლის სამართლისა და მოზარდთა მიერ ჩადენილი დანაშაულის უპირველესი მიზეზი. სოციალური პრობლემები გამომდინარეობს მთელი რიგი სოციალურ-სტრუქტურული ფაქტორებიდან, როგორცაა რასობრივი აღრევა მოსახლეობას შორის ან სიმდიდრისა და სამსახურების განაწილება, რომელიც მნიშვნელოვნად განსხვავდება სხვადასხვა ქალაქში.

თემის ჰეხისტენცია

სოციოლოგების ნაწილი ეჭვქვეშ აყენებს იმ მოსაზრებას, რომ ტრადიციული თემისათვის დამახასიათებელი მყარი კავშირები დიდი ქალაქებში ირღვევა. მათი მოსაზრებით, ბევრი ქალაქური სამეზობლო წააგავს პატარა ქალაქების სამეზობლოებს, როგორც სოციალური სტრუქტურით, ასევე ინტერაქციის ფორმებით. ჰერბერტ განსი ერთ-ერთი პირველია იმ სოციოლოგთაგან, რომელმაც ამ მოსაზრების დამამტკიცებელი მაგალითები მოიყვანა. 1957 წელს მან ბოსტონის ვესტენდში იქირავა ბინა, რათა შეძლებოდა, უშუალოდ დაჰკვირვებოდა ცხოვრებას ბოსტონის ამ ნაწილში. იმ დროისათვის ბოსტონის ვესტენდი დაბალი შემოსავლის მქონე ოჯახებით იყო დასახლებული, მოსახლეობის რაოდენობა 7000-ს არ აღემატებოდა, რომლებიც სამ ან ხუთსართულიან შენობებში ცხოვრობდნენ. მაცხოვრებლების უმეტესობა მესამე ან მეორე თაობის იტალიური წარმოშობის ამერიკელები იყვნენ, თუმცა არსებობდა პოლონელების, ებრაელების, ბერძნების, უკრაინელებისა და სხვა ეროვნების ჯგუფების ანკლავებიც. სახელმწიფო მოხელეები ვესტენდს დამყაყებულ ადგილად მიიჩნევდნენ და მის განადგურებას გეგმავდნენ.

განსმა აღმოაჩინა, რომ ამ უბნის სოციალური სტრუქტურა კიდევ უფრო აღრმავებდა დეპრესიულ განწყობას. ვესტენდის თემის წევრები ერთმანეთს ძალიან კარგად იცნობდნენ, ჰქონდათ ძლიერი კავშირები და ერთმანეთის დახმარების ტრადიცია, როგორც ეს, უირტის აზრით, მხოლოდ ძალიან პატარა ქალაქებში ხდება. ამიტომ განსმა საკუთარ წიგნს ვესტენდის შესახებ მეტად გონებამახვილური სათაური შეურჩია — „ქალაქელი სოფლელები“ (1962წ.).

განსის მოსაზრებით, უესტენდს ქალაქურ სოფლად ინტერპერსონალური ურთიერთობები აქცევდა. ცხადია, უესტენდის შვიდი ათასივე მაცხოვრებელი ერთმანეთს პირადად არ იცნობდა, მაგრამ ისინი ხშირად ხვდებოდნენ და ესაუბრებოდნენ კვარტლელ მეზობლებს; აქტიურად მიმდინარეობდა სოციალური ცხოვრება კორპუსების კორიდორებში, მაღაზიებსა და ქუჩებში. მეზობლები ესალმებოდნენ ერთმანეთს, ჩერდებოდნენ სასაუბროდ. ამგვარად, უესტენდელები იგებდნენ ამბებს იმავე ეთნიკური ჯგუფის წევრების შესახებ, რომელსაც თვითონ ეკუთვნოდნენ, ასევე, იმ ადამიანების შესახებაც კი, რომლებსაც არასოდეს შეხვედროდნენ. ამგვარად ისინი იგებდნენ, რომ მეგობრის შორეულ ბიძაშვილს, რომელიც სამი კვარტლის მოშორებით ცხოვრობდა, სწორედ ახლახანს ტყუპი შეეძინა ან რომ მეორე მეგობრის დისშვილის მამამთილმა სამსახური დაკარგა... შედეგად უესტენდელების უემეტესობა ერთმანეთთან იყო დაკავშირებული. მათ იცოდნენ ერთმანეთის სიხარულისა და მწუხარების შესახებ, ძლიერი და სუსტი მხარეები, გამარჯვებები და დამარცხებები. არ გრძნობდნენ თავს უცხოებად და მიუხედავად იმისა, რომ შუაგულ ქალაქში ცხოვრობდნენ სიამოვნებას იღებდნენ იმ სოციალური კავშირების შედეგად, რომელიც ჭეშმარიტ თემს ახასიათებს.

ყველაზე ინტენსიური სოციალური ინტერაქციები უესტენდელებს შორის ხდებოდა თანატოლების თავშეყრისას. ასეთი შეხვედრები კი კვირაში რამდენიმეჯერ იმართებოდა ვინმეს სახლში. მამაკაცები თავს იყრიდნენ სასტუმრო ოთახში, ქალები კი — სამზარეულოს მაგიდასთან. ისინი საუბრობდნენ, ხუმრობდნენ, იცინოდნენ, ყვებოდნენ ამბებს, ერთმანეთს უზიარებდნენ ახალ ჭორებს და, უბრალოდ, სიამოვნებას იღებდნენ ერთად ყოფნისგან. იტალიური წარმოშობის უესტენდელების ჯგუფისათვის, რომელსაც ინტენსიურად აკვირებოდა განსი, ასეთი ჯგუფური ცხოვრება უაღრესად მნიშვნელოვანი იყო. თანატოლების ჯგუფების ჩამოყალიბება ადრეული ბავშვობიდან იწყებოდა და მოზარდობის პერიოდამდე გრძელდებოდა. ჯგუფების წევრები ერთმანეთს კომპანიონობას უწევდნენ, ემოციურად მხარში ედგნენ. ამგვარი ჯგუფების გარეშე უესტენდელები თავს დაკარგულებად თვლიდნენ.

ბოსტონის უესტენდი არ არის ერთადერთი ადგილი ამ მხრივ. სოციოლოგმა ჯერალდ სატლსმა (1968წ.) ამგვარივე ფორმები აღმოაჩინა ჩიკაგოშიც. ჩიკაგოს უესტსაიდი მკაცრად იყო დაყოფილი ეთნიკურ სამეზობლოებად — იტალიელების, მექსიკელების, შავკანიანების, პუერტო-რიკოელების სამეზობლოები თავისებურ სოფლებს ქმნიდნენ. ბოსტონის უესტენდელების მსგავსად, ჩიკაგოს უესტსაიდელებიც კარგად იცნობდნენ იმავე ეთნიკური წარმოშობის მეზობლებს. მათ კვარტლებში სიარული საღაც არ ნიშნავდა უცნობების ზღვაში ჩაქარგვას — პირიქით, ისინი ესალმებოდნენ ადამიანებს, რომლებსაც მთელი სიცოცხლე იცნობდნენ და რომლებთანაც საერთო კულტურას იზიარებდნენ.

ადგილობრივი ბიზნესები, რომლებიც სამეზობლოში დომინანტურ ეთნიკურ ჯგუფს ეკუთვნოდა, პატარა ქალაქის ატმოსფეროს ქმნიდა. იტალიელების კუთვნილ სასურსათო მაღაზიაში შავკანიანების საპარიკმახეროებსა და მექსიკელების კაფეებში საერთო ეთნიკური წარმოშობის ხალხი პოულობდა სასურველ პროდუქტებსა და მომსახურებებს. ამავე დროს ეს დაწესებულებები სამეზობლოს სოციალური ცხოვრების ცენტრებად იქცა. მეგობრები ჩერდებოდნენ ერთმანეთის მოსაკითხად და გასახუმრებლად, პრობლემების განსახილველად და საკუთარი შეხედულების გასამჟღავნებლად. ხშირად ადამიანები ისე მოდიოდნენ და მიდიოდნენ, რომ არაფერს ყიდულობდნენ. ნამდვილი სოციალური ბიზნესის აღებ-მიცემობისათვის ეკონომიკური ტრანზაქციები მეორეხარისხოვანი იყო. თუ ვინმეს ნაღდი ფული შემოაკლდებოდა, მას ყოველგვარი ჭოჭმანისა და ზედმეტი ალიაქოთის გარეშე ენდობოდნენ და საშუალებას აძლევდნენ, თანხა მერე გაესტუმრებინა (ეს ფორმა ძალიან წააგავს ისეთი პატარა ქალაქების სოციალურ ცხოვრებას, როგორიცაა დაიაგონალი, სადაც ადამიანები მხოლოდ იმიტომ შედიან მთავარი ქუჩის მაღაზიებში, რომ მეგობრებს შეხვდნენ და წაიმუსაიფონ). ამგვარი ფორმები ნაკლებ კავშირს ამჟღავნებენ დიდი ქალაქების ცივ და დეპერსონალიზებულ სტერეოტიპულ შეხედულებასთან. უფრო მოგვიანებით მიშელ დუნიერმა (1992წ.) დაადასტურა, რომ იგივე სოციალური კავშირები და თავშეყრის ადგილები აკავშირებს ერთმანეთთან ჩიკაგოს ყველაზე ღარიბ და ეკონომიკურად ყველაზე უკან მდგომ სამეზობლოებს.

განსი, სატლსი და მსგავსი შეხედულების მქონე მეცნიერები ამტკიცებენ, რომ თემმა შეიძლება გაუძლოს ურბანიზაციას. ისინი აღნიშნავენ, რომ ყველაზე დიდი ქალაქებშიც კი სამეზობლოების მკვიდრებს შეიძლება განუვითარდეთ საკუთრებისა და ზრუნვის გაზიარებული გრძნობა. ხშირად ამგვარი „ქალაქელი სოფლელები“ ემიგრანტები არიან ევროპისა და სამხრეთ მერიკის პატარა ქალაქებიდან (ან ემიგრანტების შვილები და

შვილიშვილები). ისინი ინარჩუნებენ ერთგვარ კავშირებს, რასაც მათი ოჯახის წევრები ბუნებრივად და აუცილებლად მიიჩნევენ.

თემის სხანსფორმაცია

ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული ეთნიკური სამეზობლოები არ არის ერთადერთი ადგილი, სადაც დიდ ქალაქებში თემს არსებობა შეუძლია. სოციოლოგების ერთი ჯგუფი მიიჩნევს, რომ ურბანულ გარემოში ადამიანების დიდი კონცენტრაცია საფუძველს უყრის გამორჩეულ სოციალურ სტრუქტურას. ის კი, თავის მხრივ, აყალიბებს თემის მსგავს ახალ ფორმებს, რაც ყოველთვის არ არის დაფუძნებული საერთო წარმომავლობაზე ან ტერიტორიულ სიახლოვეზე. ამ მოსაზრების მიხედვით, ქალაქის მაცხოვრებლები ხშირად ქმნიან სოციალურ ქსელს (იხ. თავი 3), რომელიც ხშირ შემთხვევაში სცილდება სამეზობლოს და ქალაქების საზღვრებსაც კი (ვებერი, 1966წ.). თითოეული ქსელი ეფუძნება საერთო ინტერესებს, პროფესიებსა და საქმიანობას. აქედან გამომდინარე, ქალაქის სხვადასხვა მხარეს მცხოვრები ფემინისტები შეიძლება რეგულარულად აწყობდნენ შეხვედრებს საკუთარი თვალსაზრისის გასაზიარებლად და ერთობლივი პროექტების დასაწყებად; ანდა კლასიკური მუსიკის მოყვარულებმა ჩამოაყალიბონ სამოყვარულო ორკესტრი და კვირაში ერთხელ შეიკრიბნენ რეპეტიციების ჩასატარებლად. ასეთი შეკრებები სოფლების მაცხოვრებლებს არ სჭირდებათ, გამომდინარე იმ ფაქტიდან, რომ თვითონ მოსახლეობა არ არის მრავალფეროვანი. მხოლოდ ქალაქებშია შესაძლებელი ამგვარი სუბკულტურების ჩამოყალიბება. ისე გამოდის, რომ მოსახლეობის ზომა და სიმჭიდროვე (ანუ ის ფაქტორები, რაც უირტის აზრით ადამიანების გაუცხოვებას განაპირობებდა) წარმოშობს ახალი ტიპის სოციალურ კავშირებს, რაც ავითარებს და აძლიერებს თემს.

სოციოლოგმა კლოდ ფიშერმა (1982) გადანწყვიტა, გამოეცადა ეს თეორია და გაესაუბრა 1000-ზე მეტ ქალსა და მამაკაცს, რომლებიც ცხოვრობდნენ ურბანიზმის მხრივ მეტად განსხვავებულ ადგილებში. მან აღმოაჩინა, რომ ურბანიზმი უბიძგებს ადამიანებს, მოძებნონ მეგობრები უფრო დიდ გეოგრაფიულ ტერიტორიაზე. ფიზიკური სიშორე მეგობრებს შორის არ ასუსტებს მათ ურთიერთობას. ქალაქის სხვადასხვა ბოლოში მცხოვრები მეგობრები ისევე გრძნობენ სიახლოვეს, როგორც ის მეგობრები, რომლებიც ერთმანეთის ახლო მეზობლებიც არიან. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ურბანიზმი, არ ანადგურებს თემს. უფრო მეტიც, ურბანიზმმა გარდაქმნა თემი გეოგრაფიული საზღვრების გაფართოებით. ფიშერმა ასევე აღმოაჩინა, რომ ურბანულ ადგილებში ცხოვრებამ შეცვალა ადამიანების სოციალური ქსელის სტრუქტურა. ამ შემთხვევაში ურთიერთობები ნაკლებად ემყარება ნათესაობას ან ერთი და იმავე ეკლესიის წევრობას და ხშირად ეფუძნება საერთო სამსახურს (თანამშრომლობას) და სეკულარული ასოციაციების წევრობას (კლუბები, ინტერესთა ჯგუფები და სამოქალაქო საზოგადოებები).

ე.ი. თუ თემი უძლებს დიდ ქალაქებს, მაშ რატომ გვიჩნდება აზრი, რომ ქალაქების მაცხოვრებლები დაშორებულები არიან და არ ზრუნავენ ერთმანეთზე? ფიშერის აზრით, ამ კითხვის პასუხი მდგომარეობს იმაში, რომ ქალაქის მაცხოვრებლები არ ენდობიან უცხოელებს. ამ უნდობლობის მიზეზია დანაშაულისადმი შიში და ვიქტიმიზაციის სხვა ფორმები. როგორც ზიმელი აღწერდა, საზოგადოებაში ქალაქელები ატარებენ ქედმაღლობის დამცავ ნაჭურჭს, პირად ცხოვრებაში კი ისინი სოფლელებით მზრუნველები არიან.

აქედან გამომდინარე, ურბანული ცხოვრების შესახებ ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული ყველა მოსაზრება შეიძლება გარკვეულ დროს გარკვეული ხარისხით სწორიც იყოს. ქალაქებში თემის გრძნობა შეიძლება ერთდროულად ცვალებადიც იყოს, გამძლეც და გაქრობის პირას მისულიც. იმის მიხედვით, თუ რომელი კონკრეტული ურბანული რაიონის მაგალითს განვიხილავთ და რა კონტექსტში, შეგვიძლია თითოეულ თეორიას ემპირიული ახსნა მოვუძებნოთ. სოციოლოგების ამოცანაა, გამოავლინონ ის კონკრეტული პირობები, რომელთა არსებობის პირობებშიც ურბანიზაცია ანადგურებს, აძლიერებს ან ქმნის სათემო კავშირებს (იხ. ჩანართი სოციოლოგია და საჯარო დებატები). ჩვენ ამ თემას მოგვიანებით დავუბრუნდებით ამავე თავში.

უხბანელი სოფლების სვანებადი ფოხმები

ქალაქი ადამიანების შედარებით დიდი, მჭიდრო და მუდმივი დასახლებაა, რომლის მცხოვრებნიც სოციალურად განსხვავდებიან და საკუთარი ხელით არ მოჰყავთ სარჩო. როგორც წესი, ქალაქები დომინირებენ შემოგარენ სოფლებსა და პატარა ქალაქებზე. ეს მახასიათებელი უძველესი დროიდან არის ცნობილი — დაწყებული ძველეგვიპტური თემებითა და დასმთავრებული ძველბერძნული ათენით ნიუ-იორკით, ტოკოთი და და პარიზით.

კაცობრიობის კულტურის გარიჟრაჟზე ხალხი პატარა ჯგუფებად ცხოვრობდა. ისინი ნადირობდნენ, თევზაობდნენ და ამ გზით მოიპოვებდნენ საკვებს. უფრო ხშირად, ველური საკვები არ იყო საკმარისი ადამიანების დიდი რაოდენობისთვის და ამიტომ მათ მომთაბარეობა უწევდათ — ერთ ადგილას მხოლოდ დროის ხანმოკლე პერიოდის განმავლობაში სახლობდნენ და საკვების გამოლევის შემდეგ სხვა ადგილას გადაინაცვლებდნენ ხოლმე. რატომ დაიწყეს ადამიანებმა სოფლებსა და ქალაქებში ცხოვრება? რამ მიიყვანა ისინი სოციალური ორგანიზების ახალ ფორმებამდე? ამ კითხვებზე პასუხის გაცემისათვის 10000 წლით უკან გადანაცვლება მოგვიწევს იმ ხანაში, როდესაც ადამიანებმა პირველად დაიწყეს მცენარეების მოყვანა და ცხოველების მოშინაულება. ალბათ იმ ადგილებში, სადაც საკვების მარაგი ძალიან მწირი იყო, ადამიანებმა დაიწყეს საკვებად ვარგისი მცენარეების გამარგვლა და მორწყვა, ნიადაგისათვის სასუქის დამატება და საკვებად ყველაზე სასურველი მცენარეების თესლების შენახვა მომავალ გაზაფხულზე დასათესად. ამავე დროს, მათ ხელი მიჰყვეს პატარა, გარეული ცხოველების — თხისა და ცხვრის ჯოგების მტაცებლებისაგან დაცვას და ეს ცხოველები საძოვრად უფრო ვარგისიან ადგილებზე გადაჰყავდათ ზაფხულის მშრალი თევების დროს. ამ სიახლეებმა და, ამას გარდა, მარცვლეულის შენახვისათვის მარტივი ტექნოლოგიების აღმოჩენამ საშუალება მისცა ადამიანებს, დასახლებულიყვნენ პატარა და ნახევრადმუდმივ სოფლებად. ეს სოფლები, რომლებიც 200- 400 ადამიანს აერთიანებდა, სოციალური ორგანიზების ძირითადი ფორმა იყო მომდევნო რამდენიმე ათასწლეულის განმავლობაში (ჩაილდი, 1952).

მოგვიანებით, კერძოდ კი ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 6000 და 5000 წლებს შორის, ნილოსის აუზში, ტიგროს-ევფრატისა და ინდის ველებზე, ჩამოყალიბდა წინაზე 10-ჯერ დიდი დასახლებები — პირველი ნამდვილი ქალაქები, რომელთა მოსახლეობა 7000-დან 20000-მდე ადამიანს იტევდა. ქალაქები ძირითადად განვითარდა იმის გამო, რომ მინათმოქმედებასა და ტრანსპორტირებაში აღმოჩენილმა ინოვაციებმა საშუალება მისცა ადამიანებს,

აეთვისებინათ მდინარეების ველების განსაკუთრებით ნაყოფიერი მიწები. ახალი, უფრო ნოყიერი მარცვლეულის ჯიშების კულტივირებამ, ხარშებმული გუთნის გამოგონებამ და საირიგაციო სისტემის დახვეწამ შედეგად მოიტანა საკვების მარაგის გაზრდა, რამაც, თავის მხრივ, საშუალება მისცა მოსახლეობის ნაწილს, გამხდარიყო ხელოსანი, ვაჭარი, მასწავლებელი, ჯარისკაცი, ღვთისმსახური და არა მინათმოქმედი. მუშაობის სპეციალიზაციამ მოითხოვა, რომ ადამიანები დასახლებულიყვნენ იმათთან ახლოს, ვისი ხელობაც ყველაზე მეტად სჭირდებოდათ. შედეგად ქალაქებიც გაიზარდა როგორც მოსახლეობის, ასევე ზომის მხრივ (დავისი, 1955).

თუმცა, ქალაქების აღმოცენება არ შეიძლება მიენეროს მხოლოდ და მხოლოდ შრომის კომპლექსურ დაყოფას. ქალაქების ზრდისა და აყვავებისათვის აუცილებელი იყო ძალაუფლების ცენტრალიზებული სისტემა, რომელიც კოორდინაციას გაუწევდა ახალ სოციალურ და ეკონომიკურ აქტივობებს და მოაგვარებდა კონფლიქტს მოქიშვე ჯგუფებს შორის (სჟობერგი, 1960წ.). ამიტომ შემთხვევითი არ ყოფილა, რომ პირველი ნამდვილი ქალაქების განვითარება დაემთხვა ძლიერი ხელისუფლების, მმართველების, კანონმდებლებისა და მოსამართლეების გაჩენას. ეს სისტემა იყო რომის, პეკინის, სტამბოლისა და კაიროს ანუ ძლევამოსილი იმპერიების დედაქალაქების საფუძველი.

შუა საუკუნეებში (ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-5 საუკუნეში რომის იმპერიის დაცემიდან 1350 წლამდე), ურბანული განვითარება ევროპაში ერთ ადგილას გაჩერდა (თუმცა ინდოეთის, ჩინეთის და შუა აღმოსავლეთის ქალაქები იზრდებოდა და ყვაოდა). აღორძინების ეპოქის მოახლოებასთან ერთად ევროპის ქალაქებმა კვლავ დაიწყეს ზრდა არა მარტო ზომის მხრივ, არამედ პოლიტიკურ, ტექნოლოგიურ და ხელოვნების სფეროში მიღწეული მნიშვნელოვანი წარმატებებითაც. იმდროინდელი ქალაქების ტიპური მაგალითია ჩრდილო-აღმოსავლეთ იტალიაში, ადრიატიკის ზღვაზე გაშენებული ქალაქი ვენეცია.

სოციოლოგია და საჯარო დებატები

თემის განვითარება თუ თემის დაზიანება?

მე-10 საუკუნის პირველ ნახევარში ინდიანაპოლისში აფრო-ამერიკული თემი ყვაოდა; განვითარებული იყო მრეწველობა, ქალაქი მთელ ქვეყანაში ცნობილი ჯაზის ცენტრი იყო, ხოლო მისი მაცხოვრებლები თავს ინონებდნენ კარგად განვითარებული კოლექტიური იდენტობით. ნაწილობრივ იძულებითი სეგრეგაციის გამო მჭიდროდ დასახლებული აფრო-ამერიკული თემი თავს იყრიდა ცენტრის აღმოსავლეთით გაშენებულ ინდიანა-ბულვარზე. მრავალფეროვან თემს საკუთარი საჯარო ინსტიტუტები ჰქონდა — ეკლესიები, თეატრები და კომერციული დაწესებულებები. თემი შედგებოდა როგორც შეძლებული, ასევე საშუალო ფენის ადამიანებისაგან. რამდენიმე ამერიკული ქალაქის თემების მსგავსად, ინდიანაპოლისის ისტაიდის თემი ურბანული და პოლიტიკური ეკონომიკის შედეგად თანდათანობით დაკნინდა და საბოლოოდ განადგურდა კიდევ. ბევრი ადამიანის მიზანი იყო ინდიანაპოლისში ღარიბი კვარტლების განადგურება, რასაც შედეგად მთლიანად თემის დეგრადირება მოჰყვა. იყო თუ არა ეს კარგი?

მათი მიზანი იყო ინდიანაპოლისის „უკეთეს“ თემად ექციათ, მაგრამ არ ცნობდნენ ისტაიდის, როგორც თემის ღირებულებას.

ეხატები

ბევრი აფრო-ამერიკული თემის მსგავსად, ინდიანაპოლისსაც მძიმე დარტყმა მიაყენა ოცდაათიანი წლების დიდმა დეპრესიამ. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ეკონომიკური სტაბილურობა მხოლოდ ნაწილობრივ იქნა შენარჩუნებული. ერთ დროს მძლავრ თემს ძირი გამოუთხარა განათლების მიღების უამრავმა ახალმა შესაძლებლობამ, რომელმაც შორს გაიტყუა მრავალი ნიჭიერი ახალგაზრდა; მნიშვნელოვანი როლი ითამაშეს მსხვილმა კომპანიებმა და ფირმებმაც, რომლებმაც ჩაანაცვლეს ადგილობრივი ისტაბლიშმენტი. მიუხედავად ყველაფრისა, თემი გადარჩა, რაც, უპირველეს ყოვლისა, მჭიდრო ურთიერთობებისა და ურთიერთდახმარების დამსახურება იყო. გავლენა იქონია მნიშვნელოვანი ადგილობრივი გრადიციების ცოდნამაც, მაგრამ გარეშე პირებისა და ინდიანაპოლისის შავკანიანი ელიტის ზოგი წევრისათვის ისტაბილური თემი „დეპრესირებულად“ და „საზოგადო პრობლემად“ აღიქმებოდა.

1960-იან წლებში ქალაქის ბედით შემოფოთებული მოქალაქეები „თემის განვითარების“ მონოდეით გამოვიდნენ. მათი მიზანი იყო გამოესწორებინათ ეკონომიკა და ინდიანაპოლისი უფრო მიმზიდველ ქალაქად ექციათ. ისტაბილური თემის განადგურება სწორედ ამის მცდელობის შედეგად მოხდა.

გალატაკებული აფრო-ამერიკელების მდგომარეობის გაუმჯობესებას ამერიკელები მანამდეც ცდილობდნენ, თუმცა მაშინ მიაჩნდათ, რომ ეს ადამიანები დაახლოებით იმავე ადგილებში უნდა დარჩენილიყვნენ, სადაც ცხოვრობდნენ. აქედან გამომდინარე, ისტაბილის თემის შუაგულში აღმართეს სახელმწიფო საცხოვრებლები. იმ პერიოდში სახელმწიფო დასახლების პროგრამებს შედარებით სტაბილური სოციალური ხასიათი ჰქონდა. მაგრამ ახალი აზროვნება არ სცნობდა შავკანიანთა თემის მნიშვნელობას და უფრო მნიშვნელოვნად მიიჩნევდა აფრო-ამერიკელთა კონცენტრაციის დაშლას და მათი საცხოვრებლების ადგილას ახალი შენობების აგებას. სახელმწიფო საცხოვრებლებს ჩაენაცვლა საუნივერსიტეტო შენობანაგებობები. ათასობით ადამიანი იძულებული გახდა, საცხოვრებელი ადგილი შეეცვალა.

გამოცოცხლების მოსურნე აქტივისტებს მხარს უჭერდნენ მიზანმიმართული ფილანტროპები და ურბანული დამგეგმარებლები. მათი მიზანი იყო, ინდიანაპოლისი „უკეთეს“ თემად ექციათ, მაგრამ არ სცნობდნენ ისტაბილის, როგორც თემის ღირებულებას. ეს მიდგომა საკმარისად არ აფასებდა კონკრეტულ კულტურას, რომელიც ვითარდებოდა და თაობიდან თაობას გადაეცემოდა ისტაბილის თემში.

უფრო ძველი ისტაბილური თემში არსებობდა ნებაყოფლობითი ასოციაციებისა და საჯარო ინსტიტუტების ფართო სხვადასხვაობა: ეკლესიები, ინდიანაპოლისის *ლიდერი*, ფლანერების გილდია, მე-20 საუკუნის ლიტერატურული საზოგადოება, ინდიანაპოლისის ქალთა უფლებების დამცველი კლუბი და აფრო-ამერიკული საბჭო. აფრო-ამერიკული თემი იმდენად გამოჩენილი იყო, რომ შეძლო ისეთი ეროვნული ორგანიზაციების ყურადღების მიყპრობა, როგორიცაა პითიასის რაინდებისა და ლინჩის საწინააღმდეგო ლიგია, რომლებიც ამ ქალაქში შეხვედრებს მართავდნენ (ფერგიუსონი, 1988წ. სპეტი, 1989წ.).

ისტაბიდი ასევე დასაქმებისა და ბიზნესის განვითარების ცენტრი იყო. მაგრამ ამ თემმა ყველაზე მეტად ქალბატონ სი ჯეი უოქერით გაითქვა სახელი — ეს იყო პირველი მილიონერი აფრო-ამერიკელი ქალი. „მადამმა“ (მას თითქმის ყველა ასე უწოდებდა) 3000 ადამიანი დაასაქმა კოსმეტიკისა და თმის მოვლის პროდუქტების წარმოებაში. 1917 წელს ამ ქალბატონის მიერ ხელფასების სახით გაცემულმა თანხამ 200000 დოლარი შეადგინა (დოილი, 1989წ.). პოლიტიკისა და ბიზნესის გარდა, ისტაბილის თემი ხელოვნებისა და კულტურის ცენტრი იყო. 1950-იან წლებშიც კი ის ჯაზის მნიშვნელოვან ცენტრად ითვლებოდა. თემის ლიდერები, მადამ უოქერის მსგავსად, აშენებდნენ თეატრებსა და აფინანსებდნენ წარმოდგენებს. ისტაბიდი თემად რჩებოდა არა მხოლოდ სამუშაო ადგილების გამო, არამედ იმიტომაც, რომ ინარჩუნებდა კულტურულ მემკვიდრეობას.

მაგრამ სამეზობლოს განადგურებასთან ერთად, ეს ყველაფერი წყალში ჩაიყარა. დღეს ინდიანაპოლისში მცხოვრები შავკანიანი ბავშვების უმეტესობას გაგონილიც კი არ აქვს, რომ ჯეი ჯონსონი, ფრედი ჰაბარდი და ჯაზის სხვა ვარსკვლავები სწორედ მათ ქალაქში დაიბადნენ. სხვათა შორის, ჯონსონი კვლავ ინდიანაპოლისში დაბრუნდა, მაგრამ ოთხი წლის განმავლობაში მას არც ერთხელ არ დაუკრავს, რადგან, მისი აზრით, ამ ქალაქში მსმენელი აღარ არსებობს, განსხვავებით, ვთქვათ, ჩიკაგოსაგან. სი ჯეი

უოქერის შესახებ მოთხრობილია აფრო-ამერიკული ისტორიის სახელმძღვანელოებში. მაგრამ ისტაიდის თემში მისი სახელის მოსაგონებლად მხოლოდ მისივე სახელობის თეატრის შენობაა დგას. მკვეთრად შემცირდა სოლიდარობა ინდიანაპოლისის აფრო-ამერიკული თემის მიმართ.

ანალიზი

თემი უზრუნველყოფს სოციალურ სტრუქტურას, რომელიც საშუალებას აძლევს ადამიანებს, მონაწილეობა მიიღონ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში. როდესაც ეს ყველაფერი იკარგება, თემის წევრები კარგავენ დასაყრდენს. სოციალური სტრუქტურა კულტურასაც სძენს მდგრადობას. მყარი თემის გარეშე აფრო-ამერიკელები საკუთარი ტრადიციებისგან მოწყვეტის საფრთხის წინაშე დგანან. თემები იფურჩქნებიან და კნინდებიან ფუნქციური ინტეგრაციის სხვადასხვა ძალის შედეგად, ასეთია, მაგალითად, სხვადასხვა ეკონომიკურ პროდუქტზე ცვალებადი მოთხოვნა და მანუალური სამუშაოდან მექანიკურზე გადანაცვლება. თემების ბედი დამოკიდებულია ძალაუფლებაზეც, რადგან მათ ბედს კორპორაციებისა და ურბანული ელიტის გადაწყვეტილებები განსაზღვრავს — სწორედ ისინი წყვეტენ, თუ როგორ და რაში უნდა მოახდინონ რესურსების ინვესტირება. ამგვარად, თემებისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ადგილობრივ მოქმედებებს და მათ შედეგებს. თავად თემის წევრების მოქმედებებიც არანაკლებ მნიშვნელოვანია. თუ თემის შენარჩუნებისთვის მისი წევრები არაფერს იღონებენ, თემი შეიძლება იოლად დაიშალოს — სწორედ ისე, როგორც ინდიანაპოლისის ისტაიდის დაემართა.

პრეინდუსტრიული ქალაქი: ვენეცია ოქჩოს ხანაში

ვენეცია გაშენებულია დიდ ლაგუნაში თავმოყრილი პატარა კუნძულების ჯგუფებზე, რომლებიც ერთმანეთს 117 არხის ქსელით უაკვშირდება. არხებს ქალაქში დღესაც არ დაუკარგავს ადამიანებისა და ტვირთის ტრანსპორტირების ფუნქცია. 1492 წლისათვის (ანუ მისი დაარსებიდან ათი საუკუნის შემდეგ) ვენეციაში 190.000 ადამიანი ცხოვრობდა. ისინი ძალიან მჭიდროდ იყვნენ დასახლებულები მცირე ფართობზე (დავისი, 1955წ.).

ვენეცია კუნძულებზეც რომ არ ყოფილიყო გაშენებული, დღევანდელი სტანდარტებით გეოგრაფიულად მაინც პატარა დარჩებოდა, რადგან ტრანსპორტირება ლიმიტირებული იყო მხოლოდ ცხენებითა და ხარებით შებმული ეტლებით, პატარა ნაგებობათა ფეხით. მოქალაქეებს ქალაქის ერთი ბოლოდან მეორეში რომ დასჭირვებოდათ სწრაფად მისვლა, პრეინდუსტრიულ ქალაქებში ამას იოლად მოახერხებდნენ, რადგან მათ მხოლოდ რამდენიმე მილის გავლა მოუწევდათ. მე-19 საუკუნემდე ქალაქები მთელ მსოფლიოში, ძირითადად, მცირე ზომისა იყო. ქალაქების სწრაფი ტემპით ზრდა თანამედროვე ფენომენია.

პრეინდუსტრიული ქალაქები შეზღუდულები იყვნენ მოსახლეობის რიცხვის მხრივაც. მარაგის სიმწირიდან გამომდინარე მხოლოდ მცირე რაოდენობის ადამიანს შეეძლო, ეცხოვრა ერთ ქალაქში. მაგალითად, საკვები ვენეციაში ასე შემოდიოდა: ის ჯერ მიჰქონდათ ნაპირამდე, შემდეგ ბარჯებით გადაჰქონდათ კუნძულებზე და ბოლოს არხებით ანაწილებდნენ მთელ ქალაქში. იმის გამო, რომ საკვების მოწოდების პროცესი ნელი ტემპით ხორციელდებოდა, საჭირო იყო მოსავლის მოყვანა ქალაქის ახლოს არსებულ სოფლებში. იქ კი გლეხებს მხოლოდ შეზღუდული რაოდენობის საკვების მოყვანა შეეძლოთ და ამიტომ ვენეცია ვერ იზრდებოდა.

ძველად მჭიდროდ დასახლებული პრეინდუსტრიული ქალაქი ნოყიერ ნიადაგს ქმნიდა დაავადებების გავრცელებისათვის. ლპობადანყებულ ნაგავსა და საკანალიზაციო ნარჩენებს პირდაპირ არხებში ყრიდნენ, საიდანაც საშინელი სუნი მთელ ქალაქს ედებოდა. 1438 წელს ესპანელმა მოგზაურმა აღწერა, თუ როგორ ებრძოდნენ ვენეციის მაცხოვრებლები საშინელ სუნს, ისინი სხვადასხვა სანელებელს პირდაპირ ქუჩებში წვავდნენ (ჩამბერსი, 1970წ). მაგრამ სანელებლები ვერ სპობდა ბატქერიებსა და ვირუსებს და ამიტომ ვენეციაში ეპიდემიები ხშირად ჩნდებოდა.

ვენეცია ბნელი და საშიში იყო ღამით. ქალაქის ვიწრო ხეივანები და ჩაბნელებული არხები მრავალი მკვლელობისა და სხვა დანაშაულის მომსწრე გამხდარა. ქალაქში დღამებისთანავე პატრულირებდა სპეციალური რაზმი *signori di notte* („ღამის ბატონები“). რაზმის წევრები უპირობოდ აჯარიმებდნენ და ორი კვირით ციხეში ამწყვევდნენ ნებისმიერი ადამიანს, ვისაც ჯიბეში მჭრელ დანას აღმოუჩენდნენ, მაგრამ ამის მიუხედავად დანაშაულის მაჩვენებელი ვენეციაში მაინც მაღალი რჩებოდა. (ჩამბერსი, 1970წ.).

მიუხედავად ყველაფრისა, პრეინდუსტრიულ ვენეციაში ცხოვრებას მომხიბლავი მხარეებიც ჰქონდა. ვენეცია უმშვენიერესი ქალაქი იყო – არქიტექტურული შედევრი. მე-15 — მე-16 საუკუნეებში აშენებული ბრწყინვალე ტაძრები, მოედნები და სახლები ამშვენებდნენ და დღესაც ამშვენებენ ძირითადი არხების ნაპირებს. მდიდარი ვენეციელები მრავალ დიდი მხატვარს მფარველობდნენ, ხოლო ქალაქში დამზადებულ ბროლისა და საფეიქრო ნაწარმს მთელ ევროპაში იცნობდნენ (დავისი, 1973წ.). ბევრი სხვა პრეინდუსტრიული ქალაქის მსგავსად, ვენეცია ხელოვნების, მეცნიერებისა და განათლების ცენტრი იყო.

მიუხედავად იმისა, რომ ცხოვრება ვენეციაში მეტწილად ჰარმონიულად მიმდინარეობდა, მოსახლეობა მკვეთრად იყო დაყოფილი სხვადასხვა სოციალურ კლასად. ღრმა ნაპრალი არსებობდა ტაბაროებს (უბრალო მოქალაქეებსა) და ტოგებს (არისტოკრატია) შორის. არისტოკრატთა ოჯახები ბროლითა და ოქრო-ვერცხლით მორთულ უზარმაზარ და ბრწყინვალე სასახლეებში ცხოვრობდნენ, სადაც საწოლებზე ნამდვილი ლეიბები ეგო (დავისი, 1973წ.). უბრალო მოქალაქეს ერთ წელიწადს უნდა ემუშავა არისტოკრატის ერთი მოსასხამის შესაძენად საჭირო თანხისათვის. არსებობდა კანონით დადგენილი შეზღუდვები იმაზე, თუ რა შეიძლებოდა ცმოდა თითოეული კლასის წარმომადგენელს. მაგრამ ვენეციის უბრალო მოქალაქეები უკეთ ცხოვრობდნენ, ვიდრე ევროპის ქალაქების უმეტესობის მოქალაქეები. დასაქმების მაჩვენებელი პრეინდუსტრიულ ვენეციაში მაღალი იყო. ქალაქში იყვნენ მათხოვრებიც, მაგრამ მათი რიცხვი და გაჭირვების ხარისხი მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა რომის, პარიზისა და ლონდონის მათხოვრებსა და მათ მდგომარეობას. უბრალო მოქალაქის კეთილდღეობა ხსნის იმ ფაქტს, რომ ვენეციაში არასოდეს მომხდარა კლასებს შორის სერიოზული კონფლიქტი. მეორე მიზეზი შეიძლება იყოს მმართველი კლასის აბსოლუტური ძალაუფლება. საიდუმლო „სახელმწიფო ინკვიზიტორები“ ააშკარავებდნენ ყველას, ვინც შეიმჩნეოდა არსებული სისტემის ღალატში (როუდონი).

ინდუსტრიალიზაცია და უბანისა:

მე-19 საუკუნის ბოსტონი

ურბანული ზრდის შემდეგი აფეთქება ინდუსტრიალიზაციას უკავშირდება. როდესაც ინდუსტრიულ რევოლუციაზე ვსაუბრობთ, ძირითადად, მხედველობაში გვაქვს მეტალის,

რკინისა და ქსოვილის წარმოებასთან დაკავშირებული გარდაქმნები. თუმცა, ინდუსტრიულმა რევოლუციამ მინათმოქმედებაზეც იქონია გავლენა. ახალი დანადგარებისა და მანქანების შემოღებამ (ტრაქტორები, კომბაინები, სანველი აპარატები) შეამცირა მიწის მუშების საჭიროება და გაზარდა პროდუქტულობა. მასობრივი წარმოებისა და გამოყენების პესტიციდებს, ჰერბიციდებს, სასუქს და საკვებს, ისევე როგორც მორწყვის მექანიზმებზე მეთოდებს, იგივე შედეგები ჰქონდა. ამ ყველაფერმა გამოიწვია ის, რომ ფერმერს ახლა უკვე გაცილებით მეტი სულის შენახვა შეეძლო. 1820 წელს ერთი ამერიკელი ფერმერი მხოლოდ 4 ადამიანს ინახავდა (საკუთარი თავის ჩათვლით), 1900 წლისათვის — 7 ადამიანს. მომდევნო 80 წლის განმავლობაში ცვლილებები უფრო თვალშისაცემი გახდა. საკვების მასობრივმა წარმოებამ შესაძლებელი გახადა უზარმაზარი ურბანული დასახლებების შენახვა.

სწორედ ისე, როგორც ინდუსტრიალიზაციამ შეუწყო ხელი ურბანულ ზრდას, ასევე ურბანულმა ზრდამაც შესაძლებელი გახადა ინდუსტრიალიზაციის პროცესის განხორციელება. ეს ორი პროცესი ერთმანეთზე იყო დამოკიდებული. მიწაზე მომუშავეებმა ქალაქებში გადაინაცვლეს და ფაბრიკა-ქარხნებში დაიწყეს მუშაობა. ადრეულმა ინდუსტრიალისტებმა ბოსტონის ტერიტორიაზე ქარხნები პატარა ქალაქებში ააშენეს ჭარბი და იაფი მუშახელის (განსაკუთრებით ქალებისა და ბავშვების) მოზიდვის მიზნით. თვითონ ბოსტონში უფრო პოპულარული იყო ვაჭრობა და რამდენიმე ელიტური ხელობა. თუმცა, 1840-იანი წლებისთვის, ორთქლმავლებმა თან მოიყოლეს უამრავი ემიგრანტი, რომელთა უმეტესობა ყოფილი ფერმერები იყვნენ და ახლა გამწარებულები დაეძებდნენ სამუშაოს. იმისათვის, რათა ხელიდან არ გაეშვათ იაფი მუშახელი, ინდუსტრიალისტებმა ფაბრიკა-ქარხნები ბოსტონში გადაიტანეს. ამგვარად, ემიგრანტებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდათ აშშ-ის ინდუსტრიალიზაციისა და ურბანიზაციისთვის (უარნერი, 1962წ.).

ბოსტონსა და სხვა მზარდ ქალაქებს რამდენიმე მიზეზით შეეძლოთ შეენახათ უზარმაზარი სამუშაო ძალა. ერთ-ერთი მიზეზი, როგორც ზემოთ დასახელდა, იყო სამინათმოქმედო ნაყოფიერების მნიშვნელოვანი ზრდა. მეორე იყო სარკინიგზო სისტემის განვითარება, რომელმაც საგრძნობლად გააუმჯობესა ტრანსპორტირების სიჩქარე და ეფექტურობა. მატარებლებს შეეძლოთ ბოსტონის ცენტრისათვის მიეწოდებინათ საკვების დიდი მარაგი — გაცილებით დიდი, ვიდრე ეს შესაძლებელი იყო ცხენების, ვაგონებისა და საზიდრების მეშვეობით. სისტემა კიდევ უფრო გააუმჯობესა მანქანამაცივრებისა და სანყოფების გამოგონებამ, რამაც შესაძლებელი გახადა ქალაქის დიდი მრავალრიცხოვანი მოსახლეობის გამოკვება. ამავე დროს დაიწყო ახალი სამშენებლო მასალების, მაგალითად, ფოლადისა და ცემენტის გამოყენება. მალე გამოიგონეს ლიფტიც, რამაც საშუალება მისცა არქიტექტორებს, აეგოთ უფრო მაღალი შენობები, სადაც მჭიდროდ დასახლებდნენ ადამიანებს.

მე-19 საუკუნის ბოსტონი სხვა მხრივაც განსხვავდებოდა პრეინდუსტრული ქალაქებისგან. ერთი-ერთი განმასხვავებელი ფაქტორი გახლდათ დაგეგმარება. მე-15 საუკუნის ვენეცია ვიწრო ქუჩების, მიხვეულ-მოხვეული ხეივნებისა და არხების ქალაქი იყო, ხოლო მე-19 საუკუნის ბოსტონი ბადისებურად ვითარდებოდა პარალელურად გაყვანილი ქუჩების რიგებით, რომლებიც ერთმანეთს მართი კუთხით კვეთდნენ. ამგვარად მიღებული მიწის კვადრატული ნაჭრები იყოფოდა გაერთიანებულ ნაკვეთებად. ამგვარი ბადისებრი მოწყობა ნორმად იქცა მთელი შემოგარენისათვის.

ინდუსტრიული ურბანიზაციის კიდევ ერთი განმასხვავებელი მახასიათებელია გარეუბნები. მე-19 საუკუნის ბოსტონში და იმ ეპოქის სხვა ქალაქებში გარეუბნები ტრამვაების ხაზების გასწვრივ ჩნდებოდა (ტრამვაებში თავდაპირველად ცხენები იყო შებმული. ეს ტრანსპორტი მხოლოდ მოგვიანებით გადაიყვანეს ელექტროენერგიაზე). ზემოდან რომ გადმოგეხედათ, ბოსტონი ნელ-ნელა დაემსგავსა გიგანტური ველოსიპედის ბორბალს, რომლის ცენტრში მდებარეობდა ხალხმრავალი ინდუსტრიული ცენტრი, ხოლო გარეუბნები ნელ-ნელა მრავლდებოდა ლიანდაგების გასწვრივ.

მოგვიანებით მანუფაქტურის ქარხნებმაც დაიწყო გადანაცვლება ქალაქის ცენტრალური ნაწილებიდან გარეუბნებისაკენ, სადაც მიწა უფრო იაფი ღირდა (უორნერი, 1962წ.). ქარხნები ისევ რკინიგზის დეპოების სიახლოვეს დარჩა, რადგან სწორედ რკინიგზას მოჰქონდა მათთვის ნედლეული და გაჰქონდა მზა პროდუქცია.

მე-19 საუკუნის გარეუბნების განვითარებამ დააჩქარა და გააძლიერა სოციალური კლასების სეგრეგაცია. წინაინდუსტრიული ქალაქების სიმცირიდან გამომდინარე, მდიდრები და ღარიბები არასოდეს ცხოვრობდნენ ერთმანეთისაგან ძალიან დაშორებით. მაგალითად, პრეინდუსტრიული ვენეციის არხების გასწვრივ უბრალო მოქალაქეებისა და არისტოკრატიული ოჯახების სახლები გვერდიგვერდ იდგა. ვენეციისაგან განსხვავებით, მე-19 საუკუნის ბოსტონი უკვე მკვეთრად იყო დაყოფილი. 1900 წლისათვის ღარიბების ოჯახები ცენტრალურ ნაწილში ცხოვრობდნენ, რათა გაადვილებოდათ ქარხნებამდე ფეხით მისვლა. საშუალო და მაღალი შემოსავლის მქონე ოჯახებმა გარეუბნებში გადაინაცვლეს, სადაც ნაკლები ხმაური, ქაოსი და სიბინძურე იდგა. მიუხედავად ამისა, მანძილი მდიდრებისა და ღარიბების საცხოვრებლებს შორის მაინც არ იყო დიდი. 1880-90-იან წლებში მანძილი ბოსტონის მუნიციპალიტეტიდან ყველაზე დაშორებულ გარეუბნამდე ექვს მილს არ აღემატებოდა.

თანამედროვე მეტროპოლისი: ლოს-ანჯელესი დღეს

მე-19 საუკუნის ბოსტონს ძალიან ცოტა აქვს საერთო უზარმაზარ, თანამედროვე მეტროპოლისთან — თანამედროვე ბოსტონთან, რომელიც უმთავრესი ქალაქია მის გარშემო განლაგებული მუნიციპალიტეტებისათვის ეკონომიკური და სოციალური თვალსაზრისით (ჰერბერსი, 1983წ.). მიუხედავად იმისა, რომ ბოსტონიც მეტროპოლისად გარდაიქმნა, ამერიკული მეტროპოლისების ყველაზე შთამბეჭდავ მაგალითად მაინც ლოს-ანჯელესი რჩება.

ურბანული ექსპერტები ლოს-ანჯელესს უამრავი თანავარსკვლავედით გარშემორტყმულ გალაქტიკას უწოდებენ (ლოკუდი და ლაინბერგერი, 1989წ.). უფრო ძველი, აღმოსავლური ინდუსტრიული ქალაქებისაგან განსხვავებით, ლოს-ანჯელესის დასახლების ფორმა შედარებით დაბალია სიმჭიდროვის თვალსაზრისით. ყველაზე გავრცელებულია ერთი ოჯახისათვის განკუთვნილი სახლები; ხოლო მაღალსართულიანი საცხოვრებელი კორპუსები შედარებით იშვიათია. საცხოვრებლები, სავაჭრო წერტილები, გასართობი ცენტრები და ინდუსტრიული პარკები მრავალი მილის მანძილზეა გადაჭიმული. მოსახლეობის აღწერის ბიურო ამგვარ მეტროპოლისს **კონსოლიდირებულ მეტროპოლიტანურ სტატისტიკურ ტერიტორიას (CMSA)** უწოდებს. თითოეული CMSA შედგება ერთი ან მეტი ქალაქისა და მათი გარეუბნების ჯგუფისაგან, რომელთა მოსახლეობის საერთო

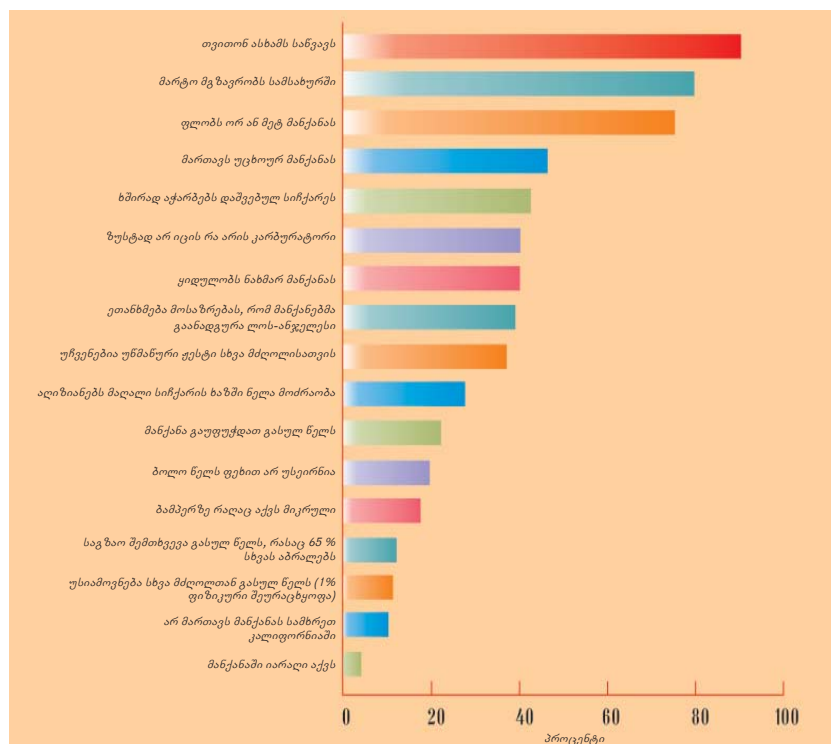
რიცხვი ერთ მილიონს აღემატება. აშშ-ში 21 CMSA-ია. ლოს-ანჯელესი თავისი 15 მილიონი მოსახლეობით მეორე ადგილზეა ნიუ-იორკის შემდეგ.

ლოს-ანჯელესს დიდი ტერიტორია უკავია. ის 4.100 კვადრატულ მილზეა გაშლილი, რაც 40-ჯერ აღემატება მე-20 საუკუნის დასაწყისის ბოსტონს. ნაცვლად ერთი ცენტრალური უბნისა, ლოს-ანჯელესში 18 განსხვავებული ურბანული ცენტრია, რომლებიც ერთმანეთს გზების უზარმაზარი ქსელით უკავშირდება. ლოს-ანჯელესი ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული სამხრეთ კალიფორნიის ტერიტორიაზე გადაჭიმული მეტრო-პოლიტანური სისტემის მხოლოდ ერთი ნაწილია.

ლოს-ანჯელესის გაფართოების ერთადერთი მიზეზი, ალბათ, ავტომობილია. კალიფორნიელებმა პირველებმა აიტაცეს ჰენრი ფორდის T მოდელი. ავტომობილების გავრცელებასთან ერთად, ადამიანები შეზღუდვებისაგან გათავისუფლდნენ. მათ უკვე შეეძლოთ ამოერჩიათ საცხოვრებელი ადგილი და მანქანით ევლოთ სამსახურებში; უკვე აღარ უწევდათ სახლების აშენება ტროლიბუსებისა და ტრამვაის ხაზების გასწვრივ. იგივე თავისუფლება შეეხოთ ბიზნესმენებს, რომლებსაც უკვე აღარ უწევდათ ბევრი ფიქრი, სად აეშენებინათ ქარხნები. ახლა უკვე შეიძლებოდა ქარხნების აშენება რკინიგზის ლიანდაგებისაგან შორს, რადგან უკვე არსებობდა სატვირთო მანქანები, რომელთა მეშვეობით ქარხნებამდე მიჰქონდათ ნედლეული და გაჰქონდათ მზა მასალა. ერთი ადგილის მეორესთან დაკავშირებისათვის საჭირო იყო მხოლოდ შედარებით იაფი გზები. 1920-იან წლებში, ლოს-ანჯელესის მაცხოვრებლებმა უარყვეს მეტროებისა და საზაგროების განვითარების წინადადება და მხარი დაუჭირეს ქუჩების სისტემის გაფართოებასა და პირველი მანქანების გასაჩერებელი პარკის მშენებლობას.

ეს ნაწილობრივ ადასტურებს კალიფორნიელების თავისუფლებისმოყვარეობას, რაც მათ ავტომობილების წყალობით მოიპოვეს. მაგრამ, მეორე მხრივ, ეს ასევე მიენერება ცალკეული პირებისა და კომპანიების მიერ წარმოებულ სარეკლამო კამპანიებს, რომლებიც სარგებელს მოელოდნენ ქალაქში მანქანების სიჭარბისაგან. ჯენერალ მოტორსი, სტანდარტ ოილი, ფაიარსტოუნ თაიარი და რაბერი ენერგიულად ეწეოდნენ ახალი საავტომობილო სისტემის პროპაგანდას, რაც მომგებიანი იყო მათთვის, რადგან ლოს-ანჯელესის მაცხოვრებლებს ვეღარ წარმოედგინათ ცხოვრება მანქანების, საწვავისა და საბურავების გარეშე (დავისი, 1992წ.; სმიტი, 1988წ.). უძრავი ქონების კომპანიებს, რომლებსაც მიწების ნაკვეთები ქალაქისაგან მოშორებით ჰქონდათ ნაყიდი, მხოლოდ ორი რამ სჭირდებოდათ დიდი მოგებისათვის: გზა და წყალი. ამის მაგალითზე ჩვენ შეგვიძლია დავინახოთ, თუ როგორ ცვლის სოციალურ სტრუქტურას ძალაუფლების მქონე ჯგუფების მოქმედებები. გზების ახალმა სისტემამ მეტი თავისუფლება მიანიჭა შეძლებულ მოქალაქეებს, მაგრამ სამაგიეროდ გააუარესა ღარიბებისა და მუშათა კლასის წარმომადგენლების მდგომარეობა, რომლებსაც მანქანის ყიდვისა და შენახვის შესაძლებლობა არ გააჩნდათ.

მე-20 საუკუნის დასაწყისში ადგილი, რომელსაც ახლა ლოს-ანჯელესს ვუწოდებთ, არაფერი იყო, თუ არა რამდენიმე ათეული ქალაქი ერთად, რომლებსაც ერთმანეთთან რედ ტროლის ქსელი აკავშირებდა. 1930-იანი წლებისათვის ის უკვე იწყებდა პირველ თანამედროვე მეტროპოლისად ჩამოყალიბებას, სადაც ავტომობილები ასრულებდნენ დამაკავშირებლის ფუნქციას. დღეს უბრალო ლოს-ანჯელელი 117 მილს გადის კვირაში (ლიფორდი, 1989წ.). როგორც სქემა 19.1 გვიჩვენებს, სამხრეთ კალიფორნიელების დაახლოებით სამ მეოთხედს, ლოს-ანჯელესელების ჩათვლით, ორი ან მეტი მანქანა ჰყავთ.

სქემა 19.1/სამხრეთ კალიფორნიელი მძღოლები.

ეს გრაფიკი საინტერესო ფაქტებს მოგვითხრობს სამხრეთ კალიფორნიელი მძღოლების ხასიათზე. ერთ-ერთია სამსახურში მარტო მგზავრობის ფართოდ გავრცელებული ტენდენცია. მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი სამხრეთ კალიფორნიელი დღეში მანქანით საშუალოდ 100 მილს გადის, მათი თითქმის 80 % უარს ამბობს, ნაცნობ-მეგობრები ზოგჯერ მაინც წაიყვანოს სამსახურში საკუთარი მანქანით. ამის მთავარი მიზეზი ისაა, რომ სამსახურები მთელი სამხრეთ კალიფორნიის ტერიტორიაზე გაფანტული და ხშირად მეზობლების სამსახურებს ერთმანეთისგან დიდი მანძილი აშორებს. მიაქციეთ ყურადღება იმ ფაქტს, რომ სამხრეთ კალიფორნიელებს მთელ ქვეყანაში მოუთმენელი და მაღალი სიჩქარით მოსიარულე მძღოლების იმიჯი აქვთ. ორ მეხუთედზე მეტი აღიარებს, რომ მანქანას გადაჭარბებული სიჩქარით მართავს, მესამედზე მეტი გამოტყდა, რომ უნმანურ ჟესტებს უჩვენებს გვერდით მოსიარულე მძღოლებს, ხოლო მეოთხედისათვის ყველაზე დიდ გალიზიანებას მაღალი სიჩქარის ხაზში ნელა მოსიარულე მძღოლები იწვევს.

წყარო: ფრენკ კლიფორდი „Driving Passion for Cars fuels California Style“ (მაქანის მართვის ჟინი კალიფორნიული სტილია). ლოს-ანჯელეს ტაიმსი, 1989 წლის 1 ოქტომბერი. ფრენკ კლიფორდი, „ჩვენ ვაგინებთ მოძრაობას, მაგრამ ვერ ვთმობთ მანქანებს“. ლოს-ანჯელეს ტაიმსი, 1989 წლის 4 ოქტომბერი.

ინტენსიური და რეგულარული მგზავრობა მანქანით და განვითარების სწრაფი ტემპი ლოს-ანჯელესისნაირ მეტროპოლისის მთლიანად უცვლის სახეს ისე, რომ ის არაფრით ჰგავს ბოსტონისმაგვარ ადრეინდუსტრიულ ქალაქს. მე-19 საუკუნის ბოსტონელები 10 მილის რადიუსით მოძრაობას მგზავრობას უწოდებდნენ, დღევანდელი ლოს-ანჯელესის მკვიდრნი კი ყოველდღიურად 100 მილს გადიან სამსახურებამდე და უკან. უფრო მეტიც, განსხვავებით მათი მე-19 საუკუნეში მცხოვრები თანამემამულეებისგან, გაცილებით ნაკ-

ლები ლოს-ანჯელესელი მგზავრობს ქალაქის ცენტრალურ ნაწილამდე. უმრავლესობას სამსახური ქალაქის შემოგარენში აქვს და ამის გამო ყველდღიურად კვეთენ მეტროპოლიტანის მთელ ტერიტორიას. გასართობი ცენტრებისა და მაღაზიების უმეტესობა გარეუბნებშია განთავსებული. უზარმაზარი დახურული სავაჭრო ცენტრები, რომლებიც, როგორც წესი, გზების გადაკვეთაზეა გაშენებული, მთელ გასართობ პროგრამას სთავაზობს მომხმარებლებს — რესტორნებს, თეატრებს, უნივერსიტეტებს, ბუტიკებს და გასტრონომებს, თანაც ისე, რომ მანქანის გაჩერების პრობლემა არ არსებობს. ეს სივრცობრივი ფორმა ასევე უწყობს ხელს რასობრივი, ეთნიკური და სოციალური კლასების დაცალკევებას. ურბანული ორგანიზაციის უფრო ძველი და ხალხმრავალი ფორმები ერთმანეთთან აკავშირებდა ადამიანებს, მოსწონდათ თუ არა მათ ეს. ლოს-ანჯელესსა და სხვა თანამედროვე ავტომობილებზე დაფუძნებულ მეტროპოლისებში არსებობს სხვადასხვა საცხოვრებელი უბანი და სავაჭრო ცენტრები, რომლებიც სხვადასხვა ჯგუფისთვისაა განკუთვნილი; განსაკუთრებით კი, შეძლებულებისათვის, რომლებიც თავს არიდებენ ისეთ ადგილებს, რომლებიც უგემოვნოდ და მათთვის შეუფერებლად მიაჩნიათ. ეს ლოს-ანჯელესში უფრო შესაძლებელია, ვიდრე ნიუ-იორკში ან ბოსტონში.

მაიკ დევისი აღწერს ზომებს, რომლებსაც უამრავი ლოს-ანჯელესელი მიმართავს საკუთარი ანკლავების დასაცავად, რომლებიც, ძირითადად, საშუალო და მაღალი შემოსავლის მქონე ოჯახებითაა დასახლებული:

„ლოს-ანჯელესის აკურატულად შეკრეჭილი მდელოები დაფარულია გამაფრთხილებელი ნიშნებით, რომლებიც ავის მოსურნეს „შეიარაღებული რეაქციით“ ემუქრება. უფრო მდიდრულ კერძო საკუთრებებს მაღალი კედლები იცავს, რომლის მიღმა შეიარაღებული დაცვა მუდმივად პატრულირებს ან ჩართულია უახლესი სამეთვალყურეო დაცვის სისტემაში“.

დევისი ამ ფორმას „ლოს-ანჯელესის ციხე-სიმაგრეს“ უწოდებს. სახლები კედლების და ჭიშკრების მიღმაა შეჯგუფებული. გზების გადაკვეთის წერტილებს შეიარაღებული დაცვა მეთვალყურეობს. დანაშაულის შიში, რაც გამოწვეულია ამგვარ ქალაქებში მკვეთრი სოციალური უთანასწორობით, აიძულებს ადამიანებს, მოსწყდნენ ერთმანეთს.

მე-20 საუკუნის დასაწყისში ურბანული სოციოლოგი რობერტ პარკი და მისი კოლეგები დიდ ქალაქებს „პატარა სამყაროების მოზაიკას“ უწოდებდნენ — „ისინი ერთმანეთს ეხებიან, მაგრამ არ კვეთენ“. თანამედროვე მეტროპოლისებში არსებული ანკლავები განსხვავდება ეთნიკურობის, სოციალური კლასებისა და ცხოვრების სტილის მიხედვით. ურბანული ანკლავი არის მჭიდროდ დასახლებული და ერთგვაროვანი თემი, რომელიც უფრო დიდი და მრავალფეროვანი მეტროპოლისების შემადგენელი ნაწილია. მაიამიში არსებობს „პატარა ჰავანად“ წოდებული კუბელების ანკლავი, ბრუკლინში — ჰასიდის ებრაელებისა, სან-ფრანცისკოს კასტროს რაიონში — გეებისა და ლესბოსელების ანკლავი, ბოსტონის ელიტურ ბეკონ-ჰილზე კი მაღალი წრის წარმომადგენლები ცხოვრობენ.

ხობოხი იზიჯება ქაქაქები

არც ერთი ქალაქის განვითარება არ ყოფილა შემთხვევითობა. თანამედროვე სახლები გაპარტახებულ ადგილას უბრალოდ არ ჩნდება და არც მხრჩოლავი ქარხნები შენდება უეცრად ელევანტური ოფისების გვერდით. ქალაქის „მოყვანილობა“, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სულაც არ არის ქაოტური და არაორგანიზებული. ეს არის სოციალური, პოლიტიკური და გეოგრაფიული ძალების მოქმედების შედეგი. ამ ნაწილში განვიხილავთ ორ მოსაზრებას იმის შესახებ, თუ როგორ იზრდება ქალაქები: ურბანულ-ეკოლოგიური მიდგომა და პოლიტიკონომიური თვალსაზრისი. ყურადღებას გავამახვილებთ ამერიკული ქალაქების ზრდაზე, ხოლო სწრაფი ტემპით მზარდ მესამე სამყაროს ქალაქებზე მე-20 თავში ვიმსჯელებთ.

უბანელი ეკოლოგია

ეკოლოგია არის ბიოლოგიის ქვედარგი, რომელიც შეისწავლის ცოცხალი ორგანიზმების კავშირს გარემოსთან და ერთმანეთთან, რათა გავლენა მოახდინონ საკუთარი თემის განვითარებაზე. მე-20 საუკუნის დასაწყისსა და შუა პერიოდში სოციოლოგების ნაწილმა დაიწყო ეკოლოგიური ცნებების სესხება და მათი გამოყენება ადამიანების სოციალური ინტერაქციის საკითხებთან დაკავშირებით. ჩიკაგოს უნივერსიტეტში მუშაობისას ლუის უირტმა, რობერტ პარკმა და ენესტ ბურგესმა შექმნეს ურბანული ეკოლოგია ანუ მეცნიერება ურბანული სივრცის სოციალური გამოყენების შესახებ, რაც წარმოიქმნება ადამიანების განსხვავებული ჯგუფებისა და მათი ფიზიკური და გეოგრაფიულ გარემოს ინტერაქციის შედეგად. ურბანულმა ეკოლოგიამ შეიმუშავა ურბანული ტერიტორიის განვითარების სამი ძირითადი მოდელი.

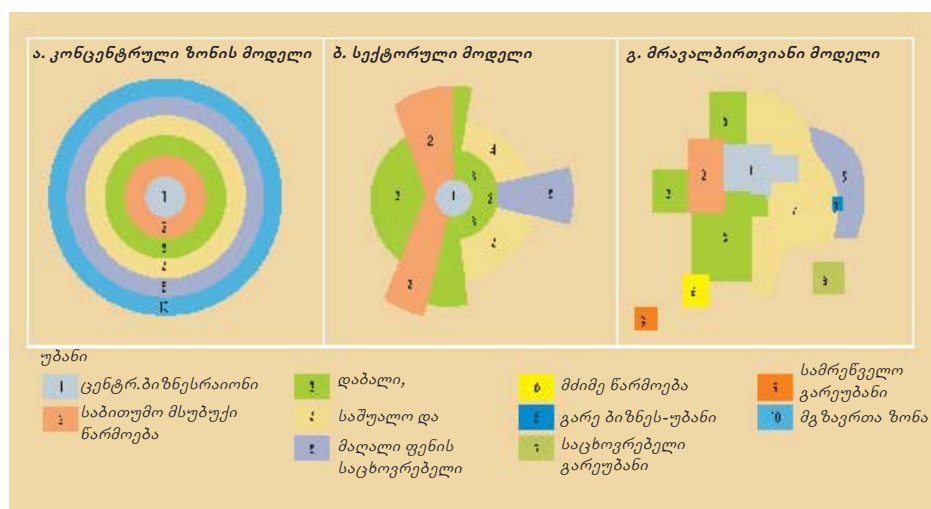
ურბანული ეკოლოგიის სამი მოდელი

1840-იან წლებში მანჩესტერში სეირნობისას (მანჩესტერი მაშინ მსოფლიოს პირველი ინდუსტრიული ცენტრი გახლდათ) კარლ მარქსის თანამოაზრე ფრიდრიხ ენგელსმა (1844-1975 წ.წ.) შეამჩნია, რომ ჰაერი ყველაზე დაბინძურებული ინდუსტრიულ ცენტრში იყო. ამ ცენტრის გარშემო საცხოვრებელი სახლები იყო განლაგებული. დაბინძურებული ჰაერი რომ არ ესუნთქათ, მდიდრები სახლებს ქალაქის განაპირა მხარეს ყიდულობდნენ. საუკუნეების გასაყარზე ამერიკელმა სოციოლოგებმაც ზუსტად იგივე მდგომარეობა აღმოაჩინეს ჩიკაგოშიც, თუმცა, ის უფრო ფორმალურ თეორიაში განავითარეს.

ჩიკაგოელი სოციოლოგები ამტკიცებდნენ, რომ ურბანული მოსახლეობის ზრდასთან ერთად, ადამიანები იწყებენ სივრცისათვის ბრძოლას (პარკი, ბერგესი და მაკკენზი, 1925 წ.). ეს კონკურენცია წარმოშობს განვითარების კონცენტრულ 6 ზონას, რომელთაგან თითოეულს საკუთარი ფუნქცია აქვს (იხ. სქემა 19.2ა). ქალაქის შუაგულში მდებარე პირველი ზონა არის მაღაზიებისა და ოფისებისაგან შემდგარი ბიზნესრაიონი. მეორე ზონა, რომელიც გარს აკრავს პირველს, არის გარდამავალი ფაზა და ხასიათდება საცხოვრებლების არასტაბილურობით, დაბალი ქირით, დანაშაულის მაღალი მაჩვენებლით. ბიზნესები და მსუბუქი მრეწველობა ნელ-ნელა იწყებს ამ ზონისაკენ გადანაცვლებას. გარდამა-

ვალი ზონის ზემოთ მდებარეობს ოთხი საცხოვრებელი ზონა. პირველი დასახლებულია მუშათა კლასით, მეორე და მესამე — საშუალო და მაღალი ფენებით, ხოლო მეოთხე — მდიდარი ადამიანებით, რომლებიც ქალაქის საზღვრების გარეთ ამჯობინებენ ცხოვრებას. კონცენტრული ზონების მოდელი ყველაზე უკეთ აღწერს ჩიკაგოს მსგავს ქალაქს, რომელიც ინდუსტრიული რევოლუციის შემდეგ ავტომობილების განვითარებამდეც კი ძალზე სწრაფად განვითარდა.

ურბანული განვითარების მეორე მოდელი (ჰოიტი, 1943წ.) ხაზს უსვამს სატრანსპორტო მარშრუტების მნიშვნელობას — რკინიგზის ხაზებს, ტრასებს, მდინარეებსა და არხებს, როგორც ქალაქების ზრდის სტრუქტურულ საფუძველს. ჰოიტის სექტორული მოდელი ასევე ითვალისწინებს მოსახლეობის მოძრაობას შიგნიდან გარეთ, მაგრამ ამ შემთხვევაში სექტორებს „ღვეზელის“ ფორმა აქვს — ისინი ცენტრალური ბიზნესრაიონის გარშემო განლაგებული (იგ. სქემა 19.2ბ). ჰოიტის მიხედვით, ურბანული მიწების ზონები მდებარეობს ძირითადი სატრანსპორტო მარშრუტების გასწვრივ. როდესაც კონკრეტული ტიპის აქტივობა იზრდება, ეს გააქტიურება მისსავე სექტორში ხდება, რომელიც მეტროპოლისის კიდის მიმართულებით აფართოვებს. ამ მოდელის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ ბოსტონის გარეუბნების განვითარება ტრამვაის ხაზების გასწვრივ. მეორე მაგალითია კალიფორნიის სილიკონის ველის განვითარება, რაც ოკლენდიდან და სან-ფრანცისკოდან სამხრეთისაკენ მიმავალი თავისუფალი გზების გასწვრივ კომპიუტერული ფირმების დაფუძნებით დაიწყო.

სქემა 19.2/ურბანული მიწების გამოყენების მოდელები.

კონცენტრული რკალები, „ღვეზელის“ ფორმის სექტორები და ბირთვების ჯგუფები ურბანული ტერიტორიის განვითარების მოდელებია. ყველა მოდელი ურბანული განვითარების სფეროში მომუშავე სოციოლოგებს ეკუთვნის. სამივე მოდელს ურბანული განვითარების საერთო ხედვა აერთიანებს, რომელიც ფუნქციური ინტეგრაციის ფორმებიდან გამომდინარეობს. თითოეული ზონა, სექტორი ან ბირთვი, რომელიც ქალაქად ვითარდება, საერთო მიზანს ემსახურება და თითოეული მათგანი მეზობლად მდებარე ზონას, სექტორს ან ბირთვს ავსებს.

წყარო: ჩონსი დ. ჰარისი და ედუარდ ულმანი „ქალაქების ბუნება“. ციტირებულია პოლ ჰატთან და ა.ჯ. რაისთან „ქალაქები და საზოგადოებები (Free Press, Peoria, III., 1957).

ორივე — კონცენტრული და სექტორული მოდელის მიხედვით, ქალაქები ფართოვდება შიგნიდან, ერთი ბიზნესრაიონიდან გარე მიმართულებით. თუმცა, ამ ფორმას ყველა ურბანული ტერიტორია როდი იზიარებს. ლოს-ანჯელესის მსგავსი ქალაქების განვითარების ასახსნელად, ჩონსი ჰარისმა და ედუარდ ულმანმა (1945წ.) ახალი — მრავალბირთვიანი მოდელი შეიმუშავეს. ამ მოდელში ქალაქები ცენტრების წყებად ვითარდება. ამ ცენტრებს „ბირთვები“ ეწოდება და თითოეულ მათგანს კონკრეტული ფუნქცია აკისრია (იხ. სქემა 19.2გ). ფუნქციური სპეციალიზაციის ფორმის მუშაობას ოთხი ძირითადი ფაქტორი განაპირობებს:

- პირველი: გარკვეული საქმიანობა მოითხოვს სპეციალურ შენობა-ნაგებობებს და სხვა საშუალებებს. მაგალითად, მძიმე მრეწველობა მოითხოვს რკინიგზისა და ტრასების სიახლოვეს; საერთაშორისო იმპორტისათვის აუცილებელია პორტების სიახლოვეც.
- მეორე: ვაჭრობა უფრო სარფიანია, როდესაც მაღაზიები ერთადაა თავმოყრილი, რაც იწვევს კლიენტების სიმრავლეს ამ ტერიტორიაზე.
- მესამე: ერთმანეთისგან განსხვავებულმა საქმიანობებმა შესაძლებელია ორივე მათგანს მიაყენოს ზიანი. მაგალითად, საწყობებმა, რომლებიც მოითხოვს სატვირთო მანქანების რაგულარულ მოძრაობას, შესაძლებელია ხელი შეუშალოს ფეხით მოსიარულე მყიდველებს.
- მეოთხე: საქმიანობა, რომელიც მოითხოვს დიდ ფართობს, განსაკუთრებით წამგებიანია, თუ ისეთ რაიონში წარმოებს, სადაც ქირა ძალიან მაღალია (მაგ. საწყობების ქსელი).

სწორედ ამ ოთხი ფაქტორის ერთობლიობა უდევს საფუძვლად ქალაქში სხვადასხვა სპეციალიზირებული რაიონის არსებობას. ქალაქი იზრდება ამგვარი სპეციალიზებული რაიონების ზრდასთან ერთად.

ეკოლოგიური პროცესები და სამეზობლოს ცვლილება

იმის გასაგებად, თუ რატომ იცვლება ურბანული მიწის გამოყენების ფორმა მოსახლეობის ზრდასთან ერთად, განვიხილოთ ნიუ-იორკის ჰარლემის რაიონის მკვეთრი ტრანსფორმაციის მაგალითი. დღეს ჰარლემი აშშ-ში ყველაზე ცნობილი ბინძური ქოხმახების ერთობლიობაა, მაგრამ ეს ყოველთვის ასე არ იყო. მე-19 საუკუნის ბოლო პერიოდში ის ქალაქის ერთ-ერთი ყველაზე ფეშენებელური საცხოვრებელი რაიონი იყო. მისი ტრანსფორმაცია მე-20 საუკუნის დასაწყისში დაიწყო, როდესაც ჰარლემმა აყვავების უმაღლეს საფეხურს მიაღწია (ოსოფსკი, 1982წ.).

გვიანდელ 1980-იან წლებში ქალაქის მმართველობამ გამოაცხადა, რომ მალე დაიწყებოდა ცენტრალური მანჰეტენისა და ჰარლემის დამაკავშირებელი მეტროს ხაზის მშენებლობა. ამ ახალმა ამბავმა დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია უძრავი ქონების ფასთან დაკავშირებით. მოსახლეობა ფიქრობდა, რომ საკუთრების ღირებულება, რომელიც ისედაც მაღალი იყო, მეტროს მშენებლობის დასრულებასთან ერთად გაორმაგდებოდა. სამშენებლო კომპანიებმა სასწრაფოდ წამოიწყეს მშენებლობები მიწის თითოეულ ცარიელ მონაკვეთზე. იმის გამო, რომ ჰარლემს მდიდარი რაიონის რეპუტაცია ჰქონდა, ახალ, ელეგან-

ტურ შენობებში ბინების ქირა ძალიან მაღალი იყო. აპარტამენტები მდიდრული და ფართო იყო სასადილო და სასტუმრო ოთახებით, შინამოსამსახურის საცხოვრებელი ფართითა და სამზარეულოს ლიფტებით. მშენებლობის ბუშმა პიკს მიაღწია. ბევრი შენობა მეტროს ხაზის გახსნამდე კარგა ხნით ადრე დასრულდა. თუმცა, მისი გახსნის შემდეგაც კი მდიდარი მოსახლეების მასობრივი შემოჭრა ფანტაზიად დარჩა. ყველა შენობა ცარიელი ან თითქმის ცარიელი იდგა, რამაც გამოიწვია ბინის ქირის მკვეთრი დაცემა. დეველოპერები ინვესტიციების დაკარგვის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდნენ.

მაგრამ ქალაქში იყო ერთი ჯგუფი, რომელიც საჭიროებდა უკეთეს და უფრო მეტ საცხოვრებელს — ეს იყო სწრაფი ტემპით მზარდი შავკანიანი მოსახლეობა. შავკანიანმა რეალტორებმა ისარგებლეს ჰარლემის დაბალი ფასებით და შეეცადნენ, თავიანთი კლიენტები იქ მოეთავსებინათ. თავდაპირველად ჰარლემში მხოლოდ რამდენიმე შავკანიანი ოჯახი სახლობდა, თანაც ყველა მათგანი ახლად განვითარებულ დასავლეთუბანში. ბინების თეთრკანიანი მეპატრონეები შეეცადნენ, ხელი შეეშალათ შავკანიანების დასახლებისათვის. მათ ერთმანეთთან დადეს შეთანხმება, რომ ბინას შავკანიანებს არ მიაქირავებდნენ. ეს მცდელობა წარუმატებელი აღმოჩნდა, რადგან თეთრკანიანებმა ვერ შეძლეს ამ ბრძოლაში გაერთიანება — ზოგი სულაც არ იყო წინააღმდეგი, ზარალის დასაფარად ბინა შავკანიანებისათვის მიექირავებინა. ზოგი იმაზეც კი თანხმდებოდა, რომ ნებისმიერ ფასად და ნებისმიერი პირისათვის მიეყიდა სახლი. ამის შედეგად დაწყო შავკანიანების ინტენსიური დასახლება ჯერ დასავლეთ ჰარლემში, შემდეგ კი რაიონის სხვა ნაწილებშიც. პირველი ომის დასაწყისისათვის, ჰარლემი უკვე მეტწილად შავკანიანების რაიონი იყო.

გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ჰარლემი ყველაზე მდიდარი შავკანიანი რაიონი იყო აშშ-ს ისტორიაში. საშუალო კლასის შავკანიანი ოჯახები მდიდრულ აპარტამენტებში ცხოვრობდნენ მაშინ, როდესაც მათი თანამოძმეები სეგრეგაციის მსხვერპლი ხდებოდნენ და მძიმე პირობებში უწევდათ ცხოვრება. ჰარლემში ყვავდა ხელოვნება. სწორედ ამიტომ ეს პერიოდი „ჰარლემული აღორძინების“ სახელითაა ცნობილი. პრობლემა ის იყო, რომ სულ უფრო მეტ შავკანიან ოჯახს სურდა ჰარლემში დასახლება, რამაც ბინის ფასის მკვეთრი ზრდა გამოიწვია. დაიწყო ოჯახების მასობრივი დასახლება ერთ საცხოვრებელ ბინაში და ჰარლემიც მალე გადაიქცა ერთად თავმოყრილი მრავალი მაცხოვრებელით.

ხალხი იმდენად მჭიდროდ ცხოვრობდა, რომ ეს უკვე ყოველგვარ ნორმას სცდებოდა. ზოგმა მეპატრონემ, მას შემდეგ რაც სახლი შავკანიანებს მიაქირავა, სრულიად დაკარგა ინტერესი საკუთარი ქონების მიმართ. შედეგად დერეფნები ჩაბნელდა და დაბინძურდა, დაბინძურებულმა მიწებმა ლპობა და დაჟანგება დაიწყო, სამზარეულოს ლიფტები მწყობრიდან გამოვიდა და ამიტომ მათ ფიცრებით ჭედავდნენ, ორთქლი გარეთ გამოდიოდა, რადგან არავინ ზრუნავდა სარკველების შეკეთებაზე. სახლები ინფექციის კერად გადაიქცა.

1920-იანი წლებისათვის ჰარლემი ქვეყნის ყველაზე ცუდ ადგილად იქცა.

პარკიმ, ბერგესმა და მაკკენზიმ (1925წ.) შეიმუშავეს **დაპყრობა-ჩანაცვლების** მოდელი, რათა აეხსნათ სამეზობლოს ისეთი მკვეთრი ცვლილება, როგორიც ჰარლემში მოხდა. დაპყრობისა და ჩანაცვლების მოდელის კონცეფციები ნასესხებია მცენარეთა და

ცხოველთა ეკოლოგიიდან. დაპყრობა ნიშნავს გარემოში იმგვარი ახალი სახეობების გამოჩენას, რომლებიც რიცხოვნობით სწრაფად უსწრებენ არსებულ ეკოლოგიულ ბალანსს. ჩანაცვლება კი არის ცვლილების პროცესი, რომლის დროსაც სხვადასხვა შერეული სახეობა თანდათან ვითარდება ახალ ეკვილიბრიუმად. ჰარლემში, დაპყრობა-ჩანაცვლების პროცესი მეტროს ახალი ხაზის გაყვანასთან ერთად დაიწყო. ამ პროცესმა წაახალისა ახალი საცხოვრებელი სახლების მშენებლობა და ოჯახების შესახლება. ჰარლემი შეიძლება და საშუალო კლასის უბანი გამხდარიყო, რასაც ხელი შეუშალა ამერიკული საზოგადოების რასისტულმა დამოკიდებულებამ. სწორედ ამ დამოკიდებულების გამო სულ უფრო მეტი შავკანიანი ცდილობდა, შეეღწია ერთ დროს აყვავებულ თემში. ამ ფაქტორმა განაპირობა კონკურენცია არა მარტო შავკანიანებს, არამედ შავკანიანებსა და თეთრკანიანებს შორისაც. გარდა ამისა, ისეთმა დამატებითმა პრობლემებმა, როგორიცაა თეთრკანიანი მეპატრონეების მიერ გამოჩენილი უყურადღებობა და საკუთარი ქონების უგულვებელყოფა, თანდათანობით დააქვეითა ცხოვრების ხარისხი და გააუფასურა კერძო საკუთრება. ფასების დაცემის შემდეგ მეპატრონეებმა კიდევ უფრო შეამცირეს მომსახურების რაოდენობა, რომლითაც მანამდე უზურნველყოფდნენ მდგომარეობას. ამან გამოიწვია ის, რომ საშუალო ფენის შავკანიანმა მოსახლეობამ მასობრივად დაიწყო გასახლება ჰარლემიდან და სხვა ადგილებში გადაწყვიტა ბინის შოვნა, რაც მნიშვნელოვნად გაიზარდა 1960-იანი წლების სამოქალაქო უფლებებთან დაკავშირებული რეფორმების შედეგად. ჰარლემში დარჩნენ ისინი, ვისაც აკმაყოფილებდა შეზღუდული არჩევანი და რესურსები.

ჰარლემში მიმდინარე პროცესები არ ყოფილა გარესამყაროსგან მოწყვეტილი. ჰარლემის აღზევა და დაცემა (და რასაკვირველია დღევანდელი გამოცოცხლების ტენდენცია, რაც დაკავშირებულია ჰარლემის ზოგ ნაწილში ძირითადად შავკანიანი საშუალო ფენის ინტენსიური დასახლებით) განაპირობა ნიუ-იორკის მოსახლეობის ზრდის ფორმამ და ბინების მაღალმა ფასმა სხვა უბნებში. არსებობს სავარაუდო **ცხოვრების ციკლი** (ჰუვერი და ვერნონი, 1959წ.) — აღმავლობის, შემდეგ წარუმატებლობის და, ალბათ, კვლავ აღმავლობის ფორმა. უბანმა შეიძლება თავისი ისტორია დაიწყოს განვითარების სწრაფი ტემპით, სწორედ ისე, როგორც ეს მე-19 საუკუნის ბოლოს ჰარლემში მოხდა, შემდეგ შესაძლებელია დადგეს *გარდაქმნის* პერიოდი, რომლის დროსაც ხდება ძირითადი სოციალური ძალების ცვლილება (ჰარლემში მშენებლობის ბუმს მოჰყვა მინის ღირებულების კლება და შავკანიანი მოსახლეობის მასობრივი შემოღინება). რაიონის განადგურება შეიძლება შემდეგი საფეხური იყოს. ჰარლემშიც ასე მოხდა — ბინების მეპატრონეებმა არაფრად ჩააგდეს საკუთარი ქონების განადგურება. შესაძლებელია მაღაზიებისა და სახლების განადგურებაც, რაც თან მოიტანს მოსახლეობის შემცირებასაც. საბოლოო ფაზა შეიძლება იყოს *განახლება* და განვითარების ახალი ტალღა. აუცილებელი არაა, რომ ქალაქის ყველა უბანმა გაიაროს ყველა სტადია. შესაძლებელია, რომ უბანი იყოს სტაბილური, თუმცა ეს სტაბილურობა დამოკიდებულია მის მდებარეობაზე: თუ რომელი ურბანული დასახლება აკრავს მას და რა ხდება თვითონ ამ უბანში. სიცოცხლის ციკლურობის და ეკოლოგიური თეორიები შესაძლებელია გავრცელდეს არა მხოლოდ უბნებსა და ქალაქებზე, არამედ მთელი რეგიონების ორგანიზებასა და მათ დამოკიდებულებაზე ქვეყნის შიდა და საერთაშორისო ეკონომიკურ პროცესებზე.

უზბანული სივსის ჰოლიტიკური ეკონომიკა

ურბანული ეკოლოგები ურბანული ტერიტორიის განვითარებას განიხილავენ, როგორც ადაპტაციის მეტ-ნაკლებად ბუნებრივ პროცესს, რომლის დროსაც უზნები, ქალაქები და რეგიონები რეაგირებენ გარემოს ცვლილებებზე. მიუხედავად იმისა, რომ ასეთ დროს კონფლიქტი ბუნებრივი მოვლენაა, ეკოლოგები მიიჩნევენ, რომ მთელი ეს პროცესი ფუნქციური ინტეგრაციის ფორმებიდან გამომდნარეობს. სოციოლოგების ნაწილი, რომელიც პოლიტიკური ეკონომიკის მოსაზრებას იზიარებს, ხაზს უსვამს ძალაუფლებასა და სოციალურ მოქმედებას, ვიდრე ფუნქციურ ადაპტაციას (ჰოტდინერი და ფიგინი, 1988წ.; მიტი, 1988წ.). ისინი მიიჩნევენ, რომ ქალაქების ცვალებადი ფორმა ასახავს წინასწარ გამიზნულ გადანყვებილებას, რომელიც მიღებულია ძალაუფლების მქონე ჯგუფებისა და კოალიციების მიერ ურბანული განვითარების საკუთარი მიზნებისათვის გამოყენების განზრახვით. ეს ჯგუფები აკონტროლებენ ძირითად ეკონომიკურ და პოლიტიკურ დაწესებულებებს ქალაქებში: კორპორაციებს, ბანკებს, ფინანსურ ბაზრებს, უძრავ ქონებასა და სამშენებლო ინდუსტრიებს, ადგილობრივ ხელისუფლებას და სამთავრობო პროგრამებს. მათ მიერ მიღებული გადანყვებილება კი, თავის მხრივ, ეფუძნება კაპიტალისტური ეკონომიკის ლოგიკას: მოგების მაქსიმილიზება და დანახარჯების მინიმიზება. პოლიტიკური ეკონომიკის თეორიის მიხედვით, „ურბანული განვითარების ცვალებადი ფორმების გაგება ყველაზე უკეთ შესაძლებელია იმ მოქმედებების გრძელვადიანი შედეგების მეშვეობით, რომლებსაც მიმართავენ გლობალურ და სახელმწიფო დონეებზე მოქმედი ეკონომიკური და პოლიტიკური ძალების რთული და ცვალებადი მატრიცების ეკონომიკური და პოლიტიკური აგენტები (სმითი და ფიგინი, 1987წ. გვ. 17).

კორპორაციული ქალაქების აღმავლობა

მთელ აშშ-ში და ეკონომიკურად განვითარებულ დანარჩენ სამყაროში ძველი, ინდუსტრიული ქალაქები კარგა ხანია შეცვალა თანამედროვე კორპორაციულმა ქალაქებმა, რომელთა ცენტრები უკავია კორპორაციების სათაო ოფისებს და მათ მომსახურე ფირმებსა და კომპანიებს (ბანკებს, იურიდიულ ფირმებს, სარეკლამო სააგენტოებს და ა.შ.). ძველი ქარხნები და საწყოები სახლებად და მაღაზიებად გადააკეთეს. დღეს ახალი ქარხნები და საწყოები გარეუბნებში მდებარეობს. ურბანული ეკოლოგების მიხედვით, კორპორაციული ქალაქების აღმოცენება დაკავშირებულია ისეთ სტრუქტურულ ფაქტორებთან, როგორებიცაა ინოვაციები ტრანსპორტისა და კომუნიკაციის სფეროში, განსაკუთრებით კი მანქანების, სატვირთო მანქანებისა და ტრასების გაუმჯობესება. თუმცა, პოლიტიკური ეკონომიკის თეორია, სულ სხვა მიზეზებს ასახელებს. დევიდ გორდონი (1984წ.) ამტკიცებს, რომ მართალია ტექნოლოგიური ინოვაციები *შესაძლებელს ხდის* კორპორაციული ქალაქების აღმოცენებას, ისინი მაინც არ არის ამ ქალაქების წარმოქმნის ძირითადი მიზეზი. კორპორაციული ქალაქები კაპიტალისტური მოგების პროდუქტია, რომელიც ეფუძნება მსხვილი, მდიდარი კორპორაციების კონტროლს საერთაშორისო ბაზარზე.

საერთაშორისო კორპორაციების მიერ განხორციელებული ერთადერთი ცვლილება არის ის, რომ მათ ქარხანა-ფაბრიკები ქალაქების ცენტრალური რაიონებიდან პერიფერიებისაკენ და ხშირ შემთხვევაში ქალაქების ფარგლებს გარეთაც კი გადაადგილეს. ამ ცვლილების ძირითადი მიზანი იყო მუშების პროფესიული კავშირებისა და ხელმძღ-

ვანელობა-მუშებს შორის მოსალოდნელი კონფლიქტის გაკონტროლება. მე-20 საუკუნის დასაწყისში კაპიტალისტებს მუდმივად უნევდათ პიკეტებთან, გაფიცებთან და საბოტაჟის სხვა ფორმებთან გამკლავება. შუაგულ ქალაქებში თავმოყრილი ქარხანა-ფაბრიკები კიდევ უფრო ამწვავებდა პრობლემას, რადგან სხვადასხვა ქარხნის მუშებს შეეძლოთ შეედარებინათ ერთმანეთის სამუშაო პირობები და შედეგად დამსაქმებლისაგან ცვლილებების განხორციელება მოეთხოვათ. ამის თავიდან აცილების ერთ-ერთი საშუალება იყო დაწესებულების გარეუბნებისაკენ გადანაცვლება, სადაც მუშები შედარებით იზოლირებულები იქნებოდნენ მათი კოლეგების მიერ მოწყობილი საპროტესტო აქციებისაგან. ქალაქების ცენტრალური ნაწილებიდან გარეუბნებისაკენ „გასვლა“ შესაძლებელი გახდა კორპორაციების შერწყმისა და მათი სწრაფი ზრდის მეშვეობით, რომელსაც 1898-1903 წლებში ჰქონდა ადგილი. ბევრმა კორპორაციამ მიაღწია ისეთ ფინანსურ წარმატებას, რომ ახლა მათ თავისუფლად შეეძლოთ ინვესტირება ახალ შენობა-ნაგებობებში. გარეუბნებში გადანაცვლება შეესაბამებოდა ამერიკული ბიზნესის ზრდასა და წარმატებას.

ცენტრებში განლაგებულ ცათამბჯენებში დაბინავებული კორპორაციების სათაო ოფისების ზრდა ასევე შეესაბამება მე-20 საუკუნის კაპიტალიზმის ბუნებას. 1920-იანი წლებისათვის ბევრ ამერიკულ კორპორაციას უკვე ჰქონდა მოპოვებული კონტროლი ბაზარზე. „მათ ახლა იმდენი შეეძლოთ, რომ გაემიჯნათ ადმინისტრაციული ფუნქციები საწარმოო პროცესისაგან. ქარხნებისა და ფაბრიკების მენეჯერები თვალყურს ადევნებდნენ საწარმოო პროცესს, ხოლო კორპორაციული მენეჯერები აკონტროლებდნენ უზარმაზარ იმპერიას“ (გორდონი, 1984წ. გვ. 43). ის, ვინც ერთხელ მაინც მდგარა კორპორაციული ცათამბჯენის ძირში, მიხვდება, რომ თანამედროვე ქალაქის ეს სიმბოლო ამავე დროს უკიდურესად ცენტრალიზებული ეკონომიკური ძალაუფლების სიმბოლოცაა. თუმცა, კაპიტალიზმის ცვალებად ფორმებს სიმბოლოების ცვლილებაც მოჰყვება ხოლმე. მაგალითად, დღეს ახლად აშენებულ ყოველ გიგანტურ კორპორაციულ ცათამბჯენზე რამდენიმე კამპუსი მოდის, რომლებიც მეგაპოლისებშია გაფანტული და ხანდახან მათ ფარგლებსაც სცილდება. გლობალური კაპიტალიზმისათვის, რომელსაც დახმარებას ახალი ტექნოლოგიები უწევენ, ცენტრალიზაცია სარგებელს აღარ წარმოადგენს.

ქალაქი — ზრდის მანქანა

სოციოლოგთა ერთი ნაწილი (ისინი პოლიტიკურ-ეკონომიკურ თვალსაზრისს იზიარებენ) ცდილობს ახსნას კაპიტალისტური ქალაქების სივრცობრივი ორგანიზება; მეორე ნაწილი კი იმ ძალების ახსნას ცდილობს, რომლებიც ხელს უწოვს ურბანული ექსპანსიის ძირითად პროცესებს. სოციოლოგ ჰარვი მოლოჩის აზრით „ქალაქი არის ზრდის მანქანა“ (ლოგანი და მოლოჩი, 1987წ, მოლოჩი და ლოგანი 1976წ. გვ. 310). ეს ნიშნავს, რომ ქალაქი არის გიგანტური რამ, რომელიც გაფართოების საშუალებას აძლევს ბიზნესსა და კომერციას, ზრდის სამუშაო ძალას და იძლევა მიწის უფრო მრავალფეროვანი გამოყენების საშუალებას. ეს „მანქანა“ არ არის მხოლოდ ბუნებრივი პროცესების შედეგი. ის უფრო ძალაუფლების მქონე ელიტისა და კორპორაციების სოციალური მოქმედების შედეგად იმართება. სწორედ ზრდა და არა მოქალაქეების კეთილდღეობაა ელიტური წრეების უპირველესი მიზანი. არადა სწორედ ელიტა ახდენს გავლენას კაპიტალისტური ქალაქების ჩამოყალიბებაზე. მიზეზი მარტივია: იმ ადამიანებისათვის, რომლებიც ქალაქების რესურსების უმეტესობას ფლობენ, ზრდა გამდიდრების და ძალაუფლების ნყაროა. ზრ-

დასთან ერთად, იმ მიწის ნაკვეთის ფასმა, რომელიც ერთ დროს რამდენიმე ასეული დოლარი ღირდა, შეიძლება მილიონ დოლარსაც მიაღწიოს. ზრდის წყალობით, მიწის მფლობელი ელიტური წრეები რამდენიმეჯერ ზრდიან საკუთარ ქონებას. ჩანართი „გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები“ გვიჩვენებს, თუ რა გავლენას ახდენს საერთაშორისო ეკონომიკა ერთი ამერიკული ქალაქის ზრდაზე.

ლოგანი და მოლოჩი ამერიკულ ქალაქებს „მიწაზე დაფუძნებული ინტერესების ერთიანობად“ განიხილავენ: ეს არის ცალკეული პირების კოალიცია, აგრეთვე ჯგუფები და ორგანიზაციები, რომლებიც ფინანსურად იგებენ ან აგებენ იმის მიხედვით, თუ როგორ ვითარდება ქალაქის მიწის რესურსები. მიზანია მიწის უფრო ინტენსიური გამოყენება, რაც კიდევ უფრო დიდ მოგებას ნიშნავს. მაგალითად, ჰარლემში მდებარე არა ერთი სახლის მფლობელმა რამდენიმე წაწილად გაყო დიდი აპარტამენტები მოგების გაზრდის მიზნით. 1920-იანი წლებისათვის ჰარლემში ფართი, რომელიც ჩვეულებრივ 40 დოლარი ელირებოდა, 100-125 დოლარად ფასობდა, სწორედ მიწის ინტენსიურად გამოყენების გამო. ზოგი მეპატრონე სარდაფებსა და საქვაბუდებსაც კი აქირავებდა, რათა მაქსიმალური მოგება მიეღო საკუთარი ქონებისგან (ოსოფსკი, 1982წ.). ეს მაგალითი მოწმობს იმას, თუ რამხელა გავლენას ახდენენ ძალაუფლების მქონე ინტერესთა კოალიციები ზრდაზე სხვა ფაქტორების მიუხედავად (სხვა ფაქტორებში იგულისხმება მომსახურებისადმი ხელმისაწვდომობა და გავლენა ურბანულ გარემოზე).

ადგილობრივი მთავრობა მოწადინებულია, ხელი შეუწყოს ქალაქის ზრდის პროცესს, რადგან ბევრი თანამდებობის პირია დაინტერესებული ქალაქის კუთვნილი მიწის ნაკვეთებით. ბევრი მათგანი თავადაა მესაკუთრე, ბანკირი ან რეალტორი, რომელთა შემოსავალი და წარმატება დამოკიდებულია მზარდ თემებზე. ოფიციალური პირები ცდილობენ, შეინარჩუნონ შესაბამისი „კლიმატი“, რაც გულისხმობს მნიშვნელოვან საგადასახადო შეღავათებს დეველოპერებისა და ინვესტორებისათვის, ჰარმონიულ შრომით ურთიერთობებს ახალი კომპანიების მოსაზიდად. მნიშვნელოვანია პოლიციაც, რომელიც უმთავრესად კერძო საკუთრების დაცვაზე ზრუნავს. პოლიტიკურ-ეკონომიკური ანალიზის თანახმად, ზრდა არ არის კარგი მთლიანი თემისათვის, არამედ მხოლოდ ძალაუფლების მქონეთათვის. ურბანულმა ზრდამ შეიძლება მრავალი პრობლემა წარმოშვას: ჰაერისა და წყლის დაბინძურება, უამრავი ავტომობილის გამოწვეული და დამაბინძურებელი საცხოვრებლების სიჭარბე. გარდა ამისა, ზრდის პროცესმა შეიძლება გამოიწვიოს საყოფაცხოვრებო ხარჯების მატება (კერძოდ, პოლიციისა და სახანძროსათვის, ასევე სხვა სამსახურებისათვის სავალდებულო გადასახადი). თუმცა, ზრდა ყოველთვის არ ნიშნავს ახალი სამუშაო ადგილების წარმოქმნას, როგორც ამას მისი დამცველები ამტკიცებენ. კორპორაციული ქალაქების სამსახურები ძირითადად შედგება მაღალანაზღაურებადი საინფორმაციო სექტორისგან (რომელიც იზიდავს უმაღლესი განათლებისა და კვალიფიკაციის მქონე ადამიანებს მთელი ქვეყნის მასშტაბით, რაც, ცხადია, არ ნიშნავს იმას, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა საქმდება) ან დაბალანაზღაურებად მომსახურების სფეროსაგან (მაგალითად, რესტორნები, სამრეცხაოები, მშენებლობები, რომლებიც ნაკლებად სთავაზობენ თანამშრომლებს გარანტირებულ სამუშაოს ან დამატებით სარგებლებს) (სმიტი და ფიგინი, 1987წ.). სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ურბანულ ზრდას სარგებელი მოაქვს თემის ეკონომიკური ელიტისათვის — ადამიანებისათვის, რომლებსაც არ ეკუთვნით ზრდის პროცესში გამოყენებული რესურსები.

ნაეხიჯი თემათი თანამეხიჯი ანდინი

ქალაქი თანამედროვე ეპოქის დამახასიათებელი ნიშანია. მიუხედავად ამისა, ჩვენ ყოველდღე ვიგებთ, რომ ესა თუ ის ქალაქი იცლება მოსახლეობისაგან, მცირდება მომსახურებები, კოტრდება ესა თუ ის კორპორაცია... ხომ არ უახლოვდება დიდი ქალაქების ეპოქა დასასრულს? ხომ არ ემზადება აშშ პატარა ქალაქების აღორძინებისათვის თუ ეს განუხორციელებელ ოცნებად დარჩება? აქ ჩვენ განვიხილავთ ამერიკული დასახლებების სამივე ტიპის — პატარა ქალაქების, დიდი ქალაქებისა და გარეუბნების ამჟამინდელ ტენდენციებს და მომავალ პერსპექტივებს.

გლობალური საკითხები/ადგილობრივი შედეგები

უხბანელი ზედა და მსოფლიო ეკონომიკა

დიდი ქალაქი ზრდის მანქანაა საერთაშორისო მასშტაბით. მსოფლიო კაპიტალისტური ეკონომიკის კონტექსტში რომ განვიხილოთ, კონკრეტული თემების ბედი მჭიდროდაა დაკავშირებული ვაჭრობისა და წარმოების საერთაშორისო ფორმასთან. სოციოლოგი ჯო ფიჯინი მრავალი წლის განმავლობაში აკვირდებოდა ამ პროცესს. მისი კვლევის ერთ-ერთი ძირითადი ობიექტი ბენზოქიმიკატებისა და ნავთობის ინდუსტრიის საერთაშორისო ცენტრი, ტეხასის ქალაქი ჰიუსტონი იყო.

ჰიუსტონი საოცარი ტემპებით გაიზარდა სულ რაღაც ერთ საუკუნეში. ამ ქალაქის მოსახლეობა 1850 წლიდან 1980 წლის ჩათვლით თითქმის 29%-ით იზრდებოდა ყოველ ათწლეულში, ერთი ათწლეულის განმავლობაში (1920-იან წლებში) კი თითქმის გაორმაგდა. 1890 წელს ჰიუსტონი რიგით 112-ე იყო აშშ-ის ქალაქებს შორის მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით, დღეს კი მეოთხეა ნიუ-იორკის, ლოს-ანჯელესისა და ჩიკაგოს შემდეგ (აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 1995წ.). ჰიუსტონის მკვეთრი ზრდის ერთი მიზეზია მიგრაციის მაღალი მაჩვენებელი, ხოლო მეორე — ქალაქის მიერ შემოგარენი მიწების ათვისება. 1900 წელს ჰიუსტონს მხოლოდ 9 კვადრატული მილი ფართობი ეკავა (ერთი წლით ადრე, სანამ ქალაქიდან აღმოსავლეთით 90 მილზე ნავთობს აღმოაჩენდნენ), 1980 წლისათვის კი ქალაქი უკვე 550 კვადრატულს მოიცავდა (ფიჯინი, 1988წ.).

ჰიუსტონის შთამბეჭდავი სისწრაფით ზრდა არ მიენერება მხოლოდ შემოგარენი მიწებისადმი ინტერესის მკვეთრ ზრდას. ამ ქალაქის გაფართოებაზე გავლენა იქონია ნავთობსა და სანავთობო საერთაშორისო მოთხოვნილებამაც. რამდენიმე წელიწადში ჰიუსტონი ნავთობის ექსპორტის უმთავრესი საერთაშორისო ცენტრი გახდა. ქალაქმა სახელი გაითქვა ნავთობის გადამამუშავებისა და მასზე დაფუძნებული ქიმიკატების მანუფაქტურითაც. აშშ-ის ყველაზე მსხვილი 35 ნავთობკომპანიიდან 34 კომპანიის კვლევითი და მრეწველობითი, აგრეთვე ადმინისტრაციული დანესებულებები ჰიუსტონშია განლაგებული. ამას ემატება ისიც, რომ 400 სხვა ძირითადი ნავთობისა და სანავთობო მწარმოებელი კომპანია თავის საქმიანობას ამ ქალაქში აწარმოებს. საბოლოო ჯამში აშშ-ის ნავთობის გადამამუშავებელი საქმიანობის 25 % და პეტროქიმიური წარმოების 50 % ჰიუსტონში ხორციელდება (ფიჯინი, 1988წ. ჰილი და ფიჯინი, 1987წ.). აქედან გამომდინარე, ჰიუსტონს მეტად მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია საერთაშორისო კაპიტალისტურ სისტემაში.

ყოველივე ამის გამო, ჰიუსტონის ბედი ძირითადად გლობალური ეკონომიკის ტენდენციებთანაა დაკავშირებული (განსაკუთრებით გადაამუშავებელი ნავთობის ფასთან), ვიდრე ეროვნულ ტენდენციებთან. როდესაც ნავთობის ნედლეულის ფასი იმატებს, ჰიუსტონში ბუმი იწყება. მაგალითად, 1973-74 წლებში, როდესაც ნავთობის ფასმა კულმინაციას მიაღწია, გაიზარდა მოთხოვნა თვითონ ნავთობის მოპოვება-

ზეც, რამაც მოახდინა ჰიუსტონის ეკონომიკის სტიმულაცია, მაშინ, როდესაც აშშ-ის დანარჩენის ნაწილი ეკონომიკურ სტაგნაციას განიცდიდა. მეზობელ დალასში დასაქმების მაჩვენებელი 6 %-ით დაცა, ჰიუსტონში კი 18%-ით მოიმატა, რადგან ჰიუსტონის წარმოება ძირითადად ნავთობის მსოფლიო ბაზარზე გათვლილი (ჰილი და ფიგინი, 1987წ.). შესაბამისად, როდესაც ნავთობის ფასი ეცემა, ჰიუსტონი ეკონომიკური პრობლემების წინაშე დგება (ასე მოხდა 1980-იან წლებში), განსხვავებით ქვეყნის დანარჩენი ქალაქებისაგან.

ჰიუსტონის ბუმი და სტაგნაცია მოწმობს იმას, თუ რამდენად მგრძნობიარეა ქალაქის განვითარება საერთაშორისო ეკონომიკის ცვლილებების მიმართ. გამომდინარე იმ ფაქტიდან, რომ ჰიუსტონი მსოფლიო კაპიტალისტური საბაზრო სისტემის ძირითადი კომპონენტია. მისი ბედი მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული საერთაშორისო კორპორაციების სათათბირო დარბაზებში მიღებულ გადაწყვეტილებებზე. ბედ-ილბლის ყოველგვარი ცვლილება კი, თავის მხრივ, ჰიუსტონის მოსახლეობის ყოველდღიურ ყოფაზე აისახება. იმისაგან დამოუკიდებლად, იოლია თუ რთული ამ ქალაქში სამუშაოს მოძებნა, რა სახის სამსახურები ჭარბობს, რა ოდენობის თანხა ხმარდება ურბანულ განვითარებას ან საჭიროა თუ არა ადგილობრივი გადასახადების გაზრდა კორპორაციული ზარალის კომპენსაციის მიზნით — უპირველეს ყოვლისა დაკავშირებულია მსოფლიო კაპიტალისტურ სისტემაში ჰიუსტონის მიერ დაკავებულ ადგილთან.

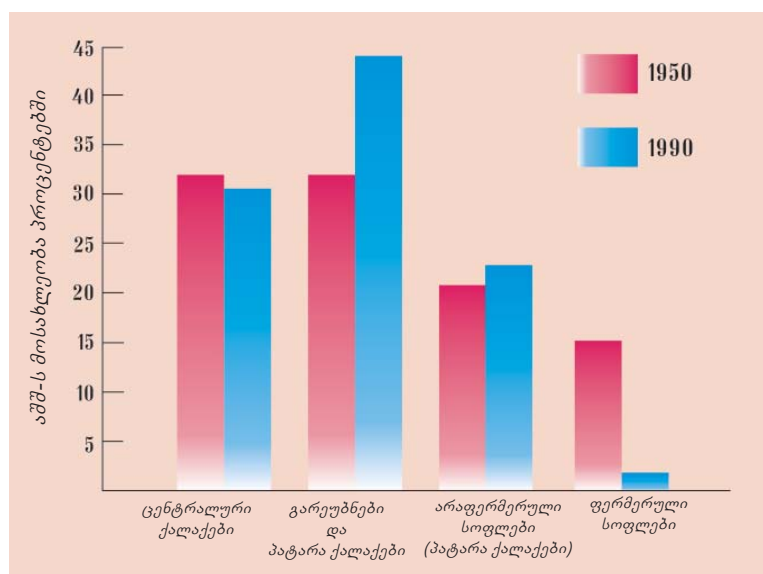
ჰიუსტონის მსგავსად, თანამედროვე სამყაროს სხვა დიდი ქალაქების ზრდაცა და დაკნინებაც დამოკიდებულია გლობალური კაპიტალისტური ეკონომიკის ტენდენციებსა და ამ ქალაქების მიერ საერთაშორისო ეკონომიკაში დაკავებულ ადგილებზე. მაგალითად, მესამე მსოფლიოს ბევრი ქვეყანა დღეს თანამედროვე კაპიტალისტური სისტემის ცენტრში მოექცა. ამ ტენდენციის შედეგად ბევრ დიდ ქალაქში მნიშვნელოვნად იმატა დასაქმების მაჩვენებელმა. თუმცა, ამავე დროს, იმავე გლობალურმა ტენდენციებმა სხვა ქვეყნებში გამოიწვია ადგილობრივი ვაჭრობისა და მრეწველობის დასუსტება, სოფლების დაცარიელება, მრეწველობისა და ექსპორტის ძირითად ცენტრებში მოსახლეობის სიჭარბე და მესამე მსოფლიოს ქვეყნების ქალაქების ეკონომიკური სტაგნაცია, რადგან ეს ქალაქები ვერ მოხვდა ინვესტიციების ნუსხაში. იგივე საკითხი განაგებს აღმოსავლეთ ევროპის ქალაქების მომავალს მსოფლიო ბაზარზე მათი განვითარებისას.

აშშ-ს სოფლის ქიზისი

„ჯილდო 1000 დოლარი!“ — იუწყება აიოვას შტატის ქალაქ ჯეფერსონში გამოკრული განცხადება. ჯილდოს მიიღებს არა ის, ვინც დამნაშავეს დაიჭერეს, არამედ ის, ვინც მოიზიდავს დამსაქმებელს, რომელიც სულ მცირე 15 ადამიანს დაასაქმებს (ნიუ-იორკ თაიმსი, 1990 წლის სექტემბერ, გვ. ა20). 1990-იან წლებში ჯეფერსონისმაგვარ ასობით პერიფერიულ პატარა ქალაქს დაემუქრა გაქრობის საფრთხე. არავინ იცის, რამდენი ასეთი პატარა ქალაქი წაიშალა მსოფლიო რუკიდან ბოლო ათწლეულების განმავლობაში. აღწერის ბიურომ გამოთვალა, რომ ყოველ ათწლეულში 200 ქალაქი ქრება, თუმცა ბევრ ექსპერტს სჯერა, რომ რეალური რიცხვი გაცილებით მაღალია (ნიუ-იორკ თაიმსი, 1990 წლის 3 იანვარი, გვ. ა16). პატარა ქალაქების გაუჩინარებასთან ერთად კვდებიან თემებიც.

1950 წელს ამერიკელების 36% პატარა ქალაქებსა და სოფლებში ცხოვრობდა. 1990 წლისათვის მათი რიცხვი 25%-მდე შემცირდა (იხ. სქემა 19.3). ამერიკის სოფლებიდან მოსახლეობის მიგრაცია უმეტესწილად გამოწვეული იყო ახალი ტექნოლოგიებით. 1950-60-იან წლებში გაიზარდა ფერმების ზომა, ხოლო ფერმერების რაოდენობა — შემცირდა. 1970-იანი წლების ხანმოკლე ბუმის დროს ბევრმა ფერმერმა გადაწყვიტა, დაეგირავებინა საკუთარი მიწა ახალი მონეობილობის შესაძენად. როდესაც მსოფლიო ბაზარზე

დაეცა მოთხოვნა აშშ-ის სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე, ბევრმა ფერმერმა დაკარგა საკუთრება და იძულებული გახდა სხვაგან ეშოვა სამუშაო. აიოვამ 1980-იან წლებში მოსახლეობის 5 %-ზე მეტი დაკარგა. უამრავი ახალგაზრდა (განსაკუთრებით, უმაღლესი განათლების მქონენი) ტოვებს მშობლებს და სხვაგან მიდის საცხოვრებლად. ამის შედეგად აშშ-ის სოფლები ბერდებიან — გრინის ოლქის (აიოვა) მაცხოვრებელთა საშუალო ასაკი ორმოცდაათ წელს აღემატება (ნიუ-იორკ თაიმსი, 1990 წლის 11 სექტემბერი, გვ. ა20).

სქემა 19.3/ მოსახლეობის მიგრაცია სოფლებიდან, მეტროპოლიტანების ზრდა: აშშ-ის მოსახლეობის ფორმის ცვლილებები, 1950-1990 წლები.

მიუხედავად იმისა, რომ 40 წლის განმავლობაში (1950-1990 წლები) დიდ და პატარა ქალაქებში მცხოვრებ ამერიკელთა პროცენტული რაოდენობა დიდად არ შეცვლილა, შეიცვალა იმ ადამიანების პროცენტული მაჩვენებელი, რომლებიც ფერმებსა და გარეუბნებში ცხოვრობენ. ფერმერთა ოჯახებს თანდათანობით ემუქრება გაქრობის საფრთხე (აშშ-ის მოსახლეობის 3 %-ზე ნაკლები ცხოვრობს ფერმებში), გარეუბნებში მცხოვრებლები კი მოსახლეობის ყველაზე გავრცელებული ტიპია დღეისათვის (ამერიკელების დაახლოებით 45% გარეუბნებში ცხოვრობს).

წყარო: აშშ-ის მოსახლეობის აღწერის ბიურო, ვაშინგტონის ოლქი და სოფლის მეურნეობის დეპარტამენტი, ვაშინგტონის ოლქი).

ცხოვრების ხარისხი აშშ-ს სოფლებშიც ეცემა (ჰანდლი, 1989წ.). გავრცელებული სტერეოტიპისაგან განსხვავებით, სოფლად მცხოვრები ამერიკელების მხოლოდ მცირე ნაწილი (2 %-ზე ნაკლები) იღებს შემოსავალს ფერმერობიდან. ფერმერთა ოჯახებშიც კი სულ მცირე ერთ-ერთი მეუღლე მაინც მუშაობს ფერმის გარეთ. იქიდან გამომდინარე, რომ ბევრი პატარა ქალაქი დამოკიდებულია მხოლოდ ერთ დამსაქმებელზე, ამ ქალაქების ეკონომიკა არასტაბილურია. უფრო მეტიც, იმ პირობებში, როდესაც დასაქმების მოსურნეთა რიცხვი გაცილებით აღემატება სამუშაო ადგილების რაოდენობას, დამსაქმებლებს შეუძლიათ გადაიხადონ მხოლოდ მინიმალური ხელფასი. 1980-იან წლებში თითქმის გაორმაგდა სიღა-

რიბის მაჩვენებელი სოფლად მცხოვრებ ახალგაზრდებს შორის (ამ მაჩვენებელმა თითქმის 35%-ს მიაღწია), ხოლო უმუშევრობის მაჩვენებელი ორჯერ აღემატებოდა ეროვნულ სტანდარტს (დუნკანი, 1991წ.).

1980-იან წლებში აიოვას შტატის პატარა ქალაქებში დაიხურა ბენზინგასამართი სადგურების 41%, სასურსათო მაღაზიების 27% და სხვადასხვა სახეობის მაღაზიების 37%. ამის ერთი მიზეზია მომხმარებელთა შემცირებული რაოდენობა, ხოლო მეორე — ისეთი მაღაზიების ქსელი როგორიცაა wal-mart-ი და Kmart-ი, რომლებიც საბითუმო ფასად სთავაზობენ მომხმარებლებს საქონლის ფართო არჩევანს.

აშშ-ის სოფლებში ცუდ მდგომარეობაშია ჯანდაცვა. 1980-იან წლებში დახურული 300 სტაციონარიდან ნახევარი ქვეყნის პატარა ქალაქებში მდებარეობდა. სოფლებში მცირდება ექიმების რაოდენობაც. ზოგ პატარა ქალაქში მხოლოდ ერთი ექიმი მუშაობს და ისიც ნახევარ განაკვეთზე, რომელიც რამდენიმე თემს ემსახურება, ზოგ ქალაქში კი ექიმი საერთოდ არ არსებობს. ილინოისის ცხრამეტი თემიდან თორმეტში არ ჰყავთ მეანი. ამის მიზეზი მხოლოდ ის კი არ არის, რომ სოფლად უფრო ნაკლები პაციენტია, არამედ ისიც, რომ Medicare-ი 20-დან 50 პროცენტით ნაკლებს უხდის სოფელში მომუშავე ექიმს, იმ მოსაზრებით, რომ სოფლად გაუთვალისწინებელი ხარჯები ბევრად ნაკლებია. სამედიცინო სკოლების გადასახადების სიდიდის (რომლებიც 50000-დან 100000 დოლარამდე მერყეობს) გამო დამწყები ექიმებსაც კი არ შეუძლიათ სოფლებში და პატარა ქალაქებში მუშაობის დაწყება, მიუხედავად იმისა, რომ ამის წინააღმდეგები არ არიან.

არასახარბიელო მდგომარეობაშია პატარა ქალაქების სკოლებიც. მოსწავლეების რაოდენობის კლებასთან ერთად, ერთი მოსწავლის განათლების საფასური ხშირად ძალიან იზრდება, რის გამოც ხდება რამდენიმე რაიონის გაერთიანება. 1945 წელს მისურის 8607 სასკოლო რაიონი მოქმედებდა, ხოლო დღეს მათი რაოდენობა 545-მდე შემცირებული. მხოლოდ 1980-იან წლებში, მისურის სკოლების რაოდენობა 20 პროცენტით შემცირდა. ასეთ გაერთიანებულ რაიონებში მოსწავლეებს შესაძლოა 50 მილის გავლა მოუწიოთ სკოლამდე და უკან. სპორტული და სხვა სასკოლო ღონისძიებები პატარა ქალაქებში ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენაა. „როდესაც სკოლა იხურება, — აცხადებს დაიაგონალის სკოლის მმართველი, — ქალაქსაც კარგავ“ (ციტირებულია ჰანდლიში, 1989წ. გვ. 13).

აშშ-ის სოფლებში კრიზისი პიკს უახლოვდება მაცხოვრებლების თვალსაზრისით. აიოვაში მცხოვრები ფერმერების გამოკვლევამ უჩვენა, რომ სამიდან ერთი დეპრესიის სიმპტომებს ამჟღავნებს (ბელი და ლობაო, 1990წ.). მინესოტას უნივერსიტეტის კვლევამ სოფლებში მცხოვრები მოზარდების შესახებ დაადასტურა, რომ ისინი უფრო მიდრეკილნი არიან დეპრესიისა და სუიციდური ფიქრებისადმი, ვიდრე ქალაქებში მცხოვრები მათი თანატოლები (ჰანდლი, 1989წ.).

რასაკვირველია, ზემოთ აღწერილი ტენდენციები ყველა პატარა ქალაქზე არ ვრცელდება. ქალაქების მცირე რიცხვმა მოახერხა ბიზნესების მოზიდვა. მაგალითად, მრავალმილიარდიანი General Motors-ის ქარხანა სპრინგს-ჰილსშია აშენებული (ტენესის შტატი). ზოგმა ქალაქმა პენსიონრების დიდი რიცხვის მიზიდვა შეძლო, ზოგი ქალაქელებისათვის შაბათ-კვირის გასათარებელ საყვარელ ადგილად გადაიქცა, ხოლო ზოგი ქალაქი გარეუბნების გარეუბნებად გარდაიქმნა. სოფლების განვითარება სხვადასხვაგვარად აისახება მაცხოვრებლებზე. ამ პროცესისგან ზოგმა შეიძლება ისარგებლოს, მაგრამ ამავე დროს შეიძლება დაირღვეს ტრადიციული კავშირები თემის წევრებს შორის (ბრაუნი, გრიორშტე-

ნი და კრანიხი, 1989წ. სამერსი და ბრანჩი, 1984წ). უფრო მეტიც, წარმატებული შემთხვევები გამოჩნდებიან. ამ დროისათვის პროგნოზი პატარა ქალაქების ბედის შესახებ კარგს არაფერს მოასწავებს.

ამეხიჯელი ქაღალდების ხესტუქსუხიზაცია

1980-იან წლებში აშშ-ის ქალაქები აღორძინების გზაზე იდგა. გენტრიფიკაცია — მუშათა კლასით დასახლებული და განადგურებული ტერიტორიების გადაქცევა საშუალო და ზემო საშუალო ფენის სამეზობლოებად — მომავლის ტალღად იყო მიჩნეული. ქალაქები ერთმანეთის მიყოლებით იწყებდნენ ურბანული განახლების პროექტების განხორციელებას. მიტოვებულ და მწყობრიდან გამოსულ შენობებს ანგრევდნენ და მათ ადგილას მდიდრულ საცხოვრებლებსა და სპორტულ-გამაჯანსაღებელ ცენტრებს (რესტორნებით, თეატრებითა და ატრაქციონებით) აშენებდნენ. თუმცა ეს ოპტიმიზმი ნაადრევი გამოდგა (ბიურეგარდი, 1993წ. კასინიცი, 1988წ.).

დღევანდელ ქალაქებში ყველაფერს შეხვდებით — სიმდიდრესა და სიღატაკეს, ქაოსსა და შემოქმედებას, ოპტიმიზმსა და შიშს. მაგალითად, ლოს-ანჯელესის ცენტრში ერთმანეთის გვერდით განლაგებულია 60 ძირითადი კორპორაციის სათაო ოფისი, ათეულობით ბანკი 1 მილიარდი დოლარის ღირებულების ქონებით, 5 ყველაზე მსხვილი საერთაშორისო საბუღალტრო კომპანია, კორპორაციული სამართლის ფირმები, ყოველივე ამასთან ერთად ქალაქში თავმოყრილია ყველაზე ბევრი უსახლკარო (სოჯა, 1989წ.).

ინდუსტრიიდან ტრანსფორმაციამდე

აშშ-ის ქალაქების ყველაზე საფუძვლიანი ცვლილება ფუნქციასთანაა დაკავშირებული: ანუ მათ ტრანსფორმირებასთან წარმოებისა და საქონლის დისტრიბუციის ცენტრებიდან ადმინისტრაციულ, ფინანსურ და ინფორმაციული დამუშავების ცენტრებად (ბიურეგარდი, 1993წ. კასტელსი, 1989წ. კასარდა, 1989წ.). მე-19 და მე-20 საუკუნის დასაწყისში აშენებული მძიმე მრეწველობების ცენტრები კარგა ხანია წარსულს ჩაბარდა. ერთ დროს ლოს-ანჯელესში ქვეყანაში სიდიდით მეორე ავტომობილების ამწყობი ქარხანა იყო; დღეს იქ მხოლოდ ერთი ქარხანაა დარჩენილი (სოჯა, 1989წ.). წარსულს ჩაბარდა ასევე კვალიფიციური, გაერთიანებული და მაღალანაზღაურებადი „ცისფერსაყელიანთა“ სამუშაოები, რომლებზეც ერთ დროს მთელი ურბანული ეკონომიკა იდგა. ცენტრალურმა ქალაქებმა პატარა ქალაქებსა და გარეუბნებს გადაულოცეს სავაჭრო ფუნქციები.

მანუფაქტურულ სამუშაოებს გარკვეულ დონემდე ჩაენაცვლა მენეჯერული და პროფესიული საქმიანობები, განსაკუთრებით, ფინანსებში, იურისპრუდენციაში, ბუღალტერობაში და მარკეტინგში, რომლებიც მაღალი ხარისხის ცოდნას მოითხოვს (იხ. თავი 18). იქიდან გამომდინარე, რომ ეს სამსახურები, სულ მცირე, კოლეჯის სერტიფიკატს მოითხოვს (რაც იშვიათია ქალაქების მაცხოვრებლებს შორის), ისინი თანდათანობით ივსება გარეუბანში მცხოვრები ადამიანებით. ურბანული დასაქმება და განათლების მოთხოვნები ყველაზე მტკივნეულად უმცირესობებმა განიცადეს. განსაკუთრებით ეს ეხება სკოლადამთავრებულ შავკანიანებს, რომლებმაც შესაძლოა ვერ დაიხსნან თავი ქალაქების გეტოებიდან, ვერ იშოვონ სამსახური პრესტიჟულ ადგილას ან გარეუბნებში იმგზავ-

რონ (ვაკუანტი, 1993წ.). თავის მხრივ, შეზღუდულ შესაძლებლობებს შედეგად მოსდევს სკოლის მიტოვების, დანაშაულისა და ნარკოტიკების გამოყენების მაღალი მაჩვენებელი და სოციალური პრობლემების მთელი წყება.

ასევე გაიზარდა ქალაქებში დაბალკვალიფიციური და დაბალანაზღაურებადი მსუბუქი მრეწველობის სამსახურები. მაგალითად, 1970-იან წლებში ლოს-ანჯელესში ტანსაცმლის წარმოება 60%-ით გაიზარდა, რამაც 125000 ახალი სამუშაო ადგილი წარმოშვა (სოჯა, 1989წ.). თუმცა, მრავალი თვალსაზრისით, ტანსაცმლის ახალი ფაბრიკები მე-19 საუკუნის მცირე საწარმოებს ჩამოჰგავს, სადაც მინიმალური ანაზღაურების ფასად უამრავი ადამიანი შრომობდა. მინიმალური ანაზღაურების შესახებ კანონის დარღვევა, სავალდებულო დამატებითი სამუშაო დრო და ბავშვთა შრომა ფართოდაა გავრცელებული. ამ ფაბრიკებში დასაქმებულების დაახლოებით 80% მაინც დოკუმენტაციის არმქონე უცხოელები არიან (რომლებსაც არ შეუძლიათ საკუთარი უფლებების დაცვა), ხოლო 90 % — ქალები.

ასევე გაიზარდა დროებითი და ნახევარგანაკვეთიანი სამსახურების რაოდენობა. თვითდასაქმებული ქალაქელები თავისუფალ კონსულტანტებად მუშაობენ. მიუხედავად იმისა, რომ ამგვარი საქმიანობა მაღალანაზღაურებადია, სამაგიეროდ ის არ არის სტაბილური და, გარდა ამისა, თვითდასაქმებულები არ სარგებლობენ ისეთი შეღავათებით, როგორიცაა ჯანმრთელობის დაზღვევა, შვებულება და საპენსიო გეგმა.

მოკლედ რომ ვთქვათ, ქალაქების დასაქმების სტრუქტურამ ცვლილებები განიცადა. დასაქმებამ იმატა სოციალური იერარქიის თავსა და ბოლოში, საშუალო ფენა თანდათან მცირდება. „ცისფერსაყელიანთა“ მცირე რიცხვმა შეძლო გზის გაკაფვა და „თეთრსაყელიანების“ რიგში გადაინაცვლა, მაგრამ უფრო მეტმა მარცხი განიცადა და იძულებულია, მარგინალურ სამუშაოს დასჯერდეს. ამ პროცესს „კმარტინგი“ ეწოდება. დაბალი და საშუალო ფენის ბევრმა მოსახლემ დატოვა ქალაქი, ხოლო დარჩენილთაგან ბევრი ამოვარდა მუშათა კლასიდან. ამის შედეგად ქალაქები მკვეთრად პოლარიზებული გახდა. მცირერიცხოვანი მდიდრების გვერდით ცხოვრობენ ღარიბები, რომლებიც გაჭირვებით ირჩენენ თავს და საშუალო კლასის წარმომადგენლები, რომლებიც ყველაზე მცირერიცხოვნან ფენას შეადგენენ.

გლობალური ქალაქი

შეიცვალა ამერიკული ქალაქების ეთნიკური შემადგენლობაც. მაგალითად, გასული ორი ათწლეულის განმავლობაში დაახლოებით ორი მილიონი ადამიანი მესამე მსოფლიოს ქვეყნებიდან (ძირითადად აზიიდან და ლათინური ამერიკიდან) ლოს-ანჯელესში ჩავიდა (რიფი, 1991წ; უოლდინგერი, 1996წ). 1980 წლის შემდეგ ლოს-ანჯელესში 400000 ელსაღვადორელი ჩავიდა, რაც მიგრაციის ერთ-ერთი ყველაზე მაღალი დაფიქსირებული მაჩვენებელია. დღეს ლოს-ანჯელესში ყველაზე მეტი მექსიკელი, კორეელი, ვიეტნამელი, ფილიპინელი, ჩინელი და იაპონელი ცხოვრობს. წყნარი ოკეანის კუნძულებიდან წამოსულები უკვე რიცხოვნობად სჭარბობენ სამშობლოში დარჩენილ თანამემამულეებს. ანგლები (ევროპული წარმოშობის თეთრკანიანები) უკვე უმცირესობაა ლოს-ანჯელესში, რომელიც გლობალურ ქალაქად იქცა ეთნიკური მრავალფეროვნების თვალსაზრისით. დადგენილია, რომ 2010 წლისათვის ლოს-ანჯელესის მოსახლეობის მხოლოდ 40% იქნება ევროპული წარმოშობის თეთრკანიანი, 40% — ლათინოამერიკელები, 10 % — არალათინ-

ნომერიკული წარმომადგენლობის შავკანიანი და 10% — აზიელები (ლოკუდი და ლაინბერგერი, 1988წ.). სწორედ ამიტომ ლოს-ანჯელესს „მესამე სამყაროს დედაქალაქს“ უწოდებენ (რაიფი, 1991წ.). ამგვარივე ეთნიკური მოზაიკა იწყობა ნიუ-იორკში, სადაც აზიელებმა, ლათინოამერიკელებმა და შავკანიანებმა უკვე გადააჭარბეს თეთრკანიანებს (ნიუ-იორკ თაიმსი, 1991 წლის 21 თებერვალი).

მესამე მსოფლიოს ქვეყნებიდან ემიგრაცია აშშ-ში შეიძლება ეკონომიკურად მომგებიანი იყოს, სწორედ ისე, როგორც ეს ლოს-ანჯელესში მოხდა (უალდინგერი, 1996წ.). აშშ-ის მენეჯმენტის სისტემამ და მესამე მსოფლიოს ქვეყნებიდან მოზღვავებულმა სამუშაო ძალამ ხელი შეუწყო ქალაქის აღმასვლას. მესამე მსოფლიოს ქვეყნების ემიგრანტები, რომლებიც შეჩვეულები არიან ძალიან დაბალ ანაზღაურებას, ხშირად მოხარულები არიან, თუ ისეთ სამუშაოს იპოვიან, რითაც თავის გატანას შეძლებენ. ამგვარმა იაფმა მუშახელმა შესაძლებელი გახადა ბევრი მანუფაქტურული საწარმოს გადარჩენა ლოს-ანჯელესში. თუმცა, ზოგ შემთხვევაში, სამუშაო პირობები მიღებულ სტანდარტებს ბევრად ჩამორჩება. UCLA-ს პროფესორმა, რომელიც თვალახვეული შემოატარეს პატარა ფაბრიკებში, აღმოაჩინა უამრავი პატარა საწარმო, სადაც ძირითადად არაღებულ ემიგრანტებს ამუშავებდნენ. მანქანების ბორბლების დამამზადებელ ერთ-ერთ ამგვარ საწარმოში უამრავი ლათინოამერიკელი და აზიელი ემიგრანტი მუშაობდა, რომლებსაც მხოლოდ პირზე აფარებული დოლბანდი იცავდა მეტალის ნაწილაკებით გაჯერებული ჰაერისაგან (ლოკუდი და ლაინბერგერი, 1988წ.). აშშ-ის მოქალაქეების ძალიან მცირე ნაწილი თუ აიტანდა ამგვარ სამუშაო პირობებს.

ქალაქების მოსახლეობის „გლობალიზაცია“ ხშირად ბადებს უცხოური ინვესტიციების საჭიროებას. ასეა ლოს-ანჯელესში, სადაც საკმაოდ ხშირად შეხვედებით აზიელების კოოპერატივებსა და საწარმოებს. აზიელი ინვესტორების ლოს-ანჯელესში თავმოყრა განპირობებულია იმით, რომ ისინი აქ თავს შინაურებად გრძნობენ მომრავლებული აზიური მოსახლეობისა და აზიელი ბიზნესმენების გვერდით. იმისაგან დამოუკიდებლად, თუ სხვა რა მიზეზი უდევს საფუძვლად სამუშაოს, უცხოური ინვესტიციები მაინც სასარგებლოა ლოს-ანჯელესისათვის — მათი წყალობით ქალაქი მსოფლიოს ერთ-ერთი წამყვანი საერთაშორისო ბიზნესცენტრია.

მხოლოდ ლოს-ანჯელესი და მისი მსგავსი ურბანული ცენტრები არ არის „გლობალური ქალაქები“. დღეს მსოფლიოს ძირითადი ცენტრები ერთმანეთს უკავშირდება მედიის, მიგრაციისა და ეკონომიკის საშუალებით. მესამე მსოფლიოს ქვეყნების ისეთი ქალაქები, როგორებიცაა კალკუტა და ქაირო, ლოს-ანჯელესთან იზიარებენ გლობალური სოციალური ქსელის ცენტრის სტატუსს.

ქალაქების დაცემა: კამდენი

ლოს-ანჯელესის მოქალაქეები ერთნაირი წარმატებით არ იზიარებენ ქალაქის კეთილდღეობას და არც ყველა ამერიკული ქალაქი არ მიჰყვება განვითარების ამ ფორმას. ნიუ-ჯერსის შტატის ქალაქი კამდენი, რომელიც ახლა უკვე მუდმივ დაღმასვლას განიცდის, არის ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითი იმისა, თუ როგორ ვერ უწყობს ფეხს ზოგი ქალაქი ცვლილებებს.

კამდენში პირველი მაცხოვრებლები 1688 წელს დასახლდნენ. ქალაქი წელა, მაგრამ სტაბილურად იზრდებოდა მე-18 საუკუნის განმავლობაში და მე-19 საუკუნის დასა-

ყისში. კამდენის მოსახლეობას ბორანით გადაჰყავდა ნიუ-ჯერსელი ფერმერები მდინარე დელავერზე, რომელიც სათავეს ფილადელფიაში იღებს. ორთქმავლის გამოგონებასთან ერთად, 1830-იან წლებში, კამდენი სწრაფად გაფართოვდა და სარკინიგზო, გადაზიდვების და ინდუსტრიული ცენტრი გახდა. 1860-იან წლებში კემპბელმა პირველი საკვების გადამამუშავებელი ქარხანა გახსნა კამდენში, ნიუ-იორკის გემთმშენებელმა ქარხანამ ახალი ნავსადგური ააგო 1890-იან წლებში, ხოლო RCA Victor-მა მე-19 საუკუნის ბოლოს ქალაქი თავისი პირველი ხმის ჩამწერი სტუდიის ადგილად აირჩია. 1920 წლისათვის კამდენი წარმატებული მეტროპოლისი იყო მოსახლეობის მზარდი რაოდენობით. 1950 წელს ქალაქში მაცხოვრებელთა რაოდენობა სამ მილიონს აღემატებოდა.

დანიელ ლაზარის აზრით (1991წ.), „კამდენი უფრო ნიჟარას წააგავს, ვიდრე ქალაქს“. 87.000 მოსახლიდან მხოლოდ 10000 მუშაობს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ქალაქის მოსახლეობის მესამედი სიღატაკეში ცხოვრობს. კამდენი ნიუ-ჯერსის შტატის ყველაზე ღარიბი ქალაქია, ხოლო ქვეყნის მასშტაბით მეხუთე ადგილს იკავებს სიღატაკის მხრივ. შემოსავალი ერთ სულ მოსახლეზე სამჯერ უფრო მცირეა, ვიდრე მეზობელ გარეუბან ჩერი-ჰილსში. ქალაქის ერთ დროს აყვავებულ ბიზნესრაიონში მდგარი სამი შენობიდან ორი დაინგრა განახლების პროგრამების მოლოდინში, რომელიც, სამწუხაროდ, არ დაწყებულა. კამდენში არ არის არც ერთი სუპერმარკეტი, კინოთეატრი, არ გამოდის ადგილობრივი გაზეთი. ქალაქის ყველაზე დიდი ღირსშესანიშნაობაა „ორი ციხე, პროსტიტუცია, ნარკოტიკებით ვაჭრობა და ნიუ-იორკზე გაცილებით მაღალი დანაშაულის მაჩვენებელი“ (ლაზარი, 1991წ. გვ. 267). 1995 წელს კამდენში თვითმკვლელობის რეკორდული მაჩვენებელი — 60 შემთხვევა დაფიქსირდა (ნიუ-იორკ თაიმსი, 1996 წლის 7 მარტი, გვ. 66).

ლაზარი განსაზღვრავს სამ ძირითად ფაქტორს, რომელმაც განაპირობა ამ ქალაქის „სიკვდილი სუბურბანიზაციით“ (გვ. 168). პირველი და ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაქტორი არის „მოტორიზაცია“. მიუხედავად იმისა, რომ ევროპაში მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდამდე მანქანები ფუფუნებად ითვლებოდა, აშშ-ში მათი საჭიროება დიდი ხნით ადრე აღიარეს. 1929 წლისათვის ნიუ-ჯერსის ხუთ მაცხოვრებელზე ერთი მანქანა მოდიოდა, რაც ათჯერ აღემატება საფრანგეთის ან დიდი ბრიტანეთის მონაცემებს. აქედან გამომდინარე, გარეუბნებს უფრო დიდი უპირატესობა ენიჭებოდა ინვესტიციების მხრივ.

მეორე ფაქტორი იყო ფედერალური დახმარება. გარეუბნების განვითარებაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ფედერალურმა დაფინანსებამ. გადასახადებისაგან შემოსული თანხით მთელი ქვეყნის მასშტაბით იგებოდა გზატკეცილები, ვეტერანებს ჰქონდათ მთელი რიგი შეღავათები. გარეუბნების მცხოვრებლები სარგებლობდნენ ფარული ფედერალური შეღავათებით. ლაზარის გამოთვლებით, ტრანსპორტის მფლობელებს რომ სრული ღირებულება გადაეხადათ, სანავის ღირებულება 4 დოლარიდან 6 დოლარამდე აიწევდა და გარეუბნების პოპულარობაც საგრძნობლად დაიწევდა.

მესამე ფაქტორი, რამაც ხელი შეუწყო კამდენის „სიკვდილს“, იყო 1917 წლის ნიუ-ჯერსის კანონი, რომელიც მიხედვითაც, სამეზობლოებს შეეძლოთ გამოყოფოდნენ მეზობლად მდებარე დიდ ქალაქებს, თავი ცალკე მუნიციპალიტეტად გამოეცხადებინათ და, შესაბამისად, თავი აერიდებინათ დიდ ქალაქებში მოქმედი გადასახადებისგან. ამ კანონმა კიდევ ერთხელ დაადასტურა ნიუ-ჯერსის სიძულვილი ურბანული გიგანტებისადმი (განსაკუთრებით ეს ეხება ფილადელფიასა და ნიუ-იორკს). ნიუ-ჯერსიში მტრული გარეუბნებით გარშემორტყმულ ქალაქები ვერ ახერხებდნენ მოსახლეობისა და ბიზნესმენების მოზიდვას ან ქალაქის მომსახურებისა და სტრუქტურის შენარჩუნებას. ამიტომ, ნიუარკს,

ჯერსი სიტის, პეტერსონს და სხვა ქალაქებს კამდენისმაგვარი პრობლემები აქვთ, თუმცა ზოგი მათგანი ცდილობს ამ პრობლემებთან გამკლავებას.

ლაზარის აზრით, კამდენისმაგვარი ქალაქები „კარგი მანქანებია, რომლებსაც უბრალოდ ჟანგი მოეკიდა“. მისივე მტკიცებით, ქალაქების გაქრობის თავიდან აცილებაცაა შესაძლებელი. მსოფლიოს უდიდეს ნაწილში ქალაქები რჩებიან კულტურისა და კომერციის ცენტრებად. ლაზარის მოსაზრებით, გადანყვეტილებები, რომლის საფუძველზეც ინვესტიციის ჩადება ხდება არა სახელმწიფო საცხოვრებლებში და ტრანსპორტში, არამედ კერძო სახლებსა და მანქანებში, კონკრეტულად ამერიკული ფორმით, რასაც კონკრეტულად „ამერიკული შედეგი“ მოჰყვება — განადგურების პირას მისული ქალაქები, რომლებიც რასობრივი, ეთნიკური და ურბანული კრიზისის ცენტრებად იქცევა ხოლმე (ფიგინი, 1995წ.).

გაჩუქნები: სად იზიდავს ამეხიყელი თემი?

მაშინ, როდესაც ბევრი დიდი ქალაქი და სოფლების უმრავლესობა განადგურების პირასაა მისული, გარეუბნები განაგრძობს ზრდას. სახელწოდების შესაბამისად, გარეუბნები მეტროპოლიტების განშტოებებია. გარეუბნების ძირითადი მიმზიდველი ფაქტორებია ერთი ოჯახისათვის განკუთვნილი სახლები, ქალაქისათვის დამახასიათებელი პრობლემებისგან მაქსიმალური დაცვა (როგორიცაა ნარკოტიკები და დანაშაული), სკოლებისა და სხვა სახელმწიფო დაწესებულებების კონტროლის საშუალება, მსგავსი რასის, რელიგიის, კლასისა და კულტურის მქონე საზოგადოებასთან ერთად ცხოვრება და იოლი ხელმისაწვდომობა მაღაზიებისა და სკოლებისადმი.

1990 წლის აღწერის მიხედვით, გარეუბნები იცვლება. ბოლო ათწლეულის განმავლობაში, ოცდაცხრა თემში მოსახლეობამ 100000-ს გადააჭარბა, ეს რიცხვი კი ქალაქებსა და პატარა ქალაქებს შორის არაოფიციალურ გამყოფ ხაზად ითვლება. ამ ოცდაცხრიდან ოცდარი მეტროპოლისების კიდეებში მდებარეობს. ასეთ გარეუბნებს ვერ ვუწოდებთ ქალაქებს ამ სიტყვის კლასიკური გაგებით, მაგრამ ისინი არც უბრალოდ თემებია, რომლის ყველა წევრი დილას სამსახურებში მიემგზავრება. ასეთი გარეუბნები ერთმანეთს სულ უფრო და უფრო უკავშირდება და თემის ახალ ფორმას — გარეუბან-ქალაქს ქმნის. ეს ცვლილება მკაფიოდ მოჩანს თვითმფრინავიდან. დაახლოებით 50 წლის წინ მეტროპოლიტანების ცენტრალურ ნაწილში განლაგებული იყო საოფისე შენობები, რომლებსაც გარს დასახლებები ერტყა. დღეს კი მეტროპოლიტანები შედგება ქალაქის ცენტრალური ნაწილისაგან, რასაც ემატება წყებად ჩარიგებული საოფისე შენობები (ქალაქი-გარეუბნები). ეს ცენტრები და გარეუბნები ნელ-ნელა მეგაპოლისებად ერთიანდება.

ამის მაგალითია დალას-ფორტ უორტის მეგაპოლისი, ან „მეტროპლექსი“, ორი ძირითადი ქალაქისა და ხუთი ქალაქ-გარეუბანის თანავარსკვლავედი, რომელთა მოსახლეობა 100000-ს აღემატება. მხოლოდ 1980-იან წლებში ამ ტერიტორიის მოსახლეობა ერთი მეათედით გაიზარდა და 3.8 მილიონს მიაღწია. ერთ დროს კლასიკური გარეუბანი პლანო (ტეხასის შტატი), ახლა ტელეკომუნიკაციებისა და მანუფაქტურული ქარხნების კომპლექსის ქალაქია. აქ ასევე განლაგებულია მსოფლიოს უდიდესი მონაცემთა გადამამუშავებელი ცენტრები, ოთხი მსხვილი კორპორაციის სათაო ოფისები, ორი ბოჭკოვან-ობტიკური საკომუნიკაციო სადგური. ეს ყველაფერი პლანოს გლობალურ ეკონომიკაში

ადგილს უნარჩუნებს. ქალაქი თავს იწონებს საკუთარი კამერული გუნდითაც, სხვადასხვა ქვეყნის სამზარეულოების რესტორნებითა და ანტიკვარიატის მაღაზიებით. პიკის საათებში მოძრაობა პლანოში ისევე გადატვირთულია, როგორც დალასში ან ფორტ-უორტში. ამ ქალაქში თითქმის არ არიან ემიგრანტები და უმიცრესობების წარმომადგენლები, რომლებიც დაბალანაზღაურებადი სამუშაო ადგილის უმეტესობას ავსებენ ცენტრალურ ქალაქებში. პლანოს საჯარო სკოლების მოსწავლეების 87 % თეთრკანიანია, მაშინ როდესაც 1990 წლის აღწერის მიხედვით, დალასის მოსახლეობის უმეტესობას ან შავკანიანები ან ლათინოამერიკელები შეადგენენ (ნიუ-იორკ თაიმსი, 1991 წლის 23 თებერვალი, გვ. ა1, 10).

ქალაქ-გარეუბნების აღმოცენების შედეგად კიდევ უფრო იზრდება სოციო-ეკონომიკური უფსკრული ცენტრალურ ქალაქებსა და გარეუბნებს შორის, აგრეთვე თეთრკანიანებსა და უმიცრესობებს შორის. კორპორაციული შტაბბინებისა და მათთან დაკავშირებული სერვისების ქალაქ-გარეუბნებში მდებარეობამ ხელი შეუწყო ქალაქებში გადასახადების და შრომით ბაზრების შემცირებას. მეორე შედეგია პატარა ქალაქების „დაპყრობა“ გარეუბნების მოსახლეობის მიერ, რომლებიც საცხოვრებელ კომპლექსებს აშენებენ იქ, სადაც ადრე ფერმები იყო. თანდათანობით იშლება განსხვავება ქალაქების, გარეუბნებისა და სოფლებისათვის დამახასიათებელი ცხოვრების სტილის შორის. ქალაქი-გარეუბნები განვითარდა არა მხოლოდ მზიან კალიფორნიაში სტამფორდში, ტეხასსა და არიზონაში, არამედ აღმოსავლეთშიც, მაგალითად, ბოსტონსა და კონექტიკუტში, ნიუ-იორკის გარეთ.

დემოგრაფი უილიამ ჰ. ფრეი (1990წ.) ამჟამინდელი ცვლილებების შეჯამებისას წერს:

„...გასული ორი ათწლეულის განმავლობაში დავინახეთ, რომ რეგიონალური და მეტროპოლიტანური მოსახლეობის ზრდა აშშ-ში სულ უფრო და უფრო პასუხობს ადგილობრივი და საერთაშორისო ძალების მოქმედებას. მიღწევები კომუნიკაციებსა და წარმოების ტექნოლოგიებში, ასევე გლობალური ეკონომიკის აღმავლობა, ქმნის ახალ დისტრიბუციულ დინამიკას. ამის შედეგად მეტროპოლიტანებისა და უფრო პატარა თემების ბედი მნიშვნელოვნად იქნება დამოკიდებული კორპორაციების მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებზე და იმაზე, თუ რამდენად შეუძლია კონკრეტულ ტერიტორიას, ფეხი აუწყოს ეკონომიკური პირობების სწრაფ ცვლილებას (1990წ. გვ. 39).

შეჯამება

1. XXI საუკუნეში მსოფლიო მკვეთრად ურბანიზებული გახდა. გაცილებით მეტი ადამიანი ტოვებს სოფლებსა და პატარა ქალაქებს და საცხოვრებლად გადადის დიდ ქალაქებსა და ახლოს მდებარე მეტროპოლიებში. დღეს მსოფლიოს მოსახლეობის თითქმის ნახევარი ქალაქებში ცხოვრობს.
2. სოციოლოგების მოსაზრება სათემო ცხოვრებაზე ურბანიზაციის შედეგების შესახებ განსხვავებულია. ზოგი ამტკიცებს, რომ ეს პროცესი ცალსახად სრულდება თემების დაზარალებით, ანუ თემები კარგავენ საერთო ღირებულებებსა და კავშირებს, რომელიც დამახასიათებელია პატარა ქალაქებისათვის. მეორენი კი თვლიან, რომ თემი კვლავაც აგრძელებს არსებობას ურბანულ სამეზობლოშიც კი. მათი აზრით, ქალაქების მცხოვრებთა ურთიერთდამოკიდებულება სოფლად და პატარა ქალაქებში მცხოვრებთა შორის არსებული ურთიერთდამოკიდებულებები მსგავსია. თუმცა, ამ

აზრის მონინალმდეგეები თვლიან, რომ ურბანიზაცია წარმოშობს განსხვავებულ თემს, რომლის წევრებიც არ არიან დამოკიდებულები ერთმანეთის ტერიტორიულ სიახლოვეზე. კვლევები ადასტურებს, რომ არსებობს მტკიცებულებები თითოეული ამ მოსახრების დასაბუთებლად, თუმცა თითოეული მიდგომა სხვადასხვა გარემოებაშია გამართლებული.

3. ქალაქებმა დაარსების შემდეგ დიდი ცვლილებები განიცადა. ტრადიციული ქალაქი აუცილებლად პატარა უნდა ყოფილიყო, რადგან გადაადგილება მხოლოდ ცხენებით, ვაგონებით ან ფეხით იყო შესაძლებელი. ამ შემოსაზღვრულ სივრცეში არისტოკრატია და სავაჭრო ფენის წარმომადგენლები ერთმანეთთან ახლოს ცხოვრობდნენ. პრეინდუსტრიული ქალაქები გამოირჩეოდა სიბინძურითა და ანტისანიტარიით, რაც ინფექციური დაავადებების გავრცელებას უწყობდა ხელს.
4. ინდუსტრიული რევოლუციისა და მიწათმოქმედების გაუმჯობესებული ტექნოლოგიების შედეგად შესაძლებელი გახდა ურბანული ზრდის „აფეთქება“, რომელმაც თანამედროვე დიდი ქალაქები წარმოშვა. ფერმერებს ახლა უკვე შეეძლოთ საკმარისი მოსავლის მოყვანა მჭიდროდ დასახლებული დიდი ქალაქების მოსახლეობის შესანახად. ადგილნაცვალი ფერმის მუშები ამ ქალაქებში მიდიოდნენ და ფაბრიკა-ქარხნებში იწყებდნენ მუშაობას. ქალაქების ცენტრალური ნაწილებისგან შორს, რკინიგზისა და ტრამვაის ლიანდაგების გასწვრივ, ვითარდებოდა საცხოვრებელი გარეუბნები, სადაც, ძირითადად, საშუალო და მაღალი შემოსავლის მქონე ოჯახები სახლდებოდნენ. დაბალი შემოსავლის მქონე ოჯახები კი ქალაქის ცენტრში, სამსახურებთან ახლოს იდებდნენ ბინას.
5. გარეუბნები მეტროპოლისების განვითარებასთან ერთად ფართოვდებოდა და თანდათანობით იფარებოდა გზატკეცილების რთული ქსელით. მეტროპოლისების გარეუბნებში გადაინაცვლა ვაჭრობამ და გასართობმა ბიზნესმაც. ცენტრები, სადაც ფინანსური დაწესებულებები და მსხვილი კორპორაციების შტაბბინები იყო, ტრადიციულად ღარიბი ოჯახების სახლებით რჩებოდა გარშემორტყმული.
6. ურბანულ-ეკოლოგიური მიდგომის მიხედვით, ქალაქები ინტეგრირებული მთლიანობებია, სადაც თითოეული ნაწილი კონკრეტულ ფუნქციას ასრულებს და ამით ავსებს სხვა, ასევე საკუთარი ფუნქციის მქონე ნაწილებს. ურბანულმა ეკოლოგებმა რამდენიმე სხვადასხვა მოდელი შეიმუშავეს ქალაქების სივრცობრივი ორგანიზაციების განვითარების ახსნის მიზნით. ეს მოდელები მოიცავს კონცენტრული ზონის მოდელს, სექტორულ მოდელსა და მრავალბირთვიან მოდელს. ურბანულმა ეკოლოგებმა ასევე აღწერეს პროცესი, რომელიც დაკავშირებულია სამეზობლოს ცვლილებასთან, რაც ხშირად იწყება მაცხოვრებლების ახალი ჯგუფის შემოჭრით. ამ ფაქტს, ჩვეულებრივ, მოჰყვება ხოლმე ცვლილება მოსახლეობის შემადგენლობაში, რასაც თან სდევს ტერიტორიის ახლებული გამოყენების მცდელობა.
7. პოლიტიკურ-ეკონომიკური თვალთახედვა ყურადღებას ამახვილებს ძლიერი ჯგუფების მნიშვნელობაზე ურბანული ზრდის საკუთარი სარგებლიანობის წარმართვისათვის. ეს ჯგუფები ხშირად ქმნიან კოალიციებს, რომლებსაც საფუძვლად უდევს მინით დაინტერესება. კოალიციებში ჩვეულებრივ შედიან შენობების მეპატრონეები, უძრავი ქონების დეველოპერები, ბანკირები და ფინანსური ინვესტორები. საერთაშორისო კორპორაციებმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს თანამედროვე მეტროპოლისების განვითარებაში. ზოგჯერ კორპორაციებს ქალაქების ცენტრალურ

ნაწილებში მუშათა ამბოხების თავიდან აცილების მიზნით, საწარმოები გარეუბნებში გადაჰქონდათ. სხვა შემთხვევებში კორპორაციული ინტერესები ქალაქებს „ზრდის მანქანებად“ აქცევდნენ, რაც უფრო მეტად კაპიტალისტების მოგების გაზრდას ემსახურებოდა, ვიდრე ადგილობრივი მოქალაქეების საჭიროებების დაკმაყოფილებას. ერთი მხრივ, ბევრმა ამერიკულმა ქალაქმა შეიძინა „გლობალური ქალაქის“ ტიტული, რაც იმას ნიშნავს, რომ თითოეული მათგანი მოქმედებს, როგორც კაპიტალისტური წარმოებისა და გაცვლების საერთაშორისო ჯაჭვის დამაკავშირებელი ნაწილი, რაც ხშირად ყალიბდება მიგრაციისა და ინვესტირების ფორმით.

8. აშშ-ის თემების ამჟამინდელი ტენდენცია გულისხმობს პატარა ქალაქების დასუსტებას (ეკონომიკური ძალებისა და მოსახლეობის შემცირების შედეგად), რესტრუქტურირებას, გარკვეული სამრეწველო ქალაქების ერთი შეხედვით მუდმივ დაკნინებას და გარეუბნების ზრდას (გარეუბნების ურბანიზაციისა და სოფლების სუბურბანიზაციის ჩათვლით). თანდათანობით ბუნდოვანი ხდება განსხვავება დიდ ქალაქებს, გარეუბნებსა და სოფლებს შორის, ხოლო რეგიონები ურბანიზებული მეგაპოლისები ხდება.

იმსჯელეთ

1. განიხილეთ სამი თვალსაზრისი იმ გავლენის შესახებ, რასაც ურბანიზაცია ახდენს თემებზე.
2. როგორ გვეხმარება ადრეული ქალაქების განვითარების ისტორიის ცოდნა თემებისა და ურბანიზაციის საკითხების გაგებაში?
3. შეაჯამეთ ამ თავში აღწერილი ურბანული განვითარების სამი მოდელი.
4. როგორ იცვლება ურბანული სამეზობლოები შემოჭრა-ჩანაცვლებითი პროცესებისა და ცხოვრების ციკლის ბრუნვის შედეგად?
5. როგორ გვეხმარება პოლიტიკურ-ეკონომიკური მიდგომა, უკეთ გავიგოთ ურბანული განვითარება და ურბანული ცხოვრება?
6. შეადარეთ ცხოვრება სოფლად, ქალაქგარეთ და ქალაქში.

იაზროვნეთ კრიტიკულად

1. იმ თემების მაგალითების გამოყენებით, რომლებშიც თქვენ გიცხოვრიათ, ყველაზე ზუსტად რომელი მიდგომა აღწერს თემზე ურბანიზაციის გავლენას: დეზინტეგრაცია, პერსისტენცია თუ ტრანსფორმაცია?
2. რამდენად ეფექტურად გვეხმარება ტონიესელის გემინაშაფტისა და გეზელშაფტის ცნებები თანამედროვე სოციალური ცხოვრების ბუნების გაგებაში?
3. ამ თავში აღწერილი ურბანული განვითარების თითოეული მოდელი ან ფორმა თავისებურ გავლენას (როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი) ახდენს შესაბამის თემში მცხოვრებ ადამიანებზე. განსაზღვრეთ და შეაფასეთ რაც შეიძლება მეტი გავლენა.
4. როგორ ფიქრობთ, სამეზობლოების აღმასვლა და დაცემა ბუნებრივი პროცესია, რომელიც ფუნქციური ინტეგრაციის მონაცვლე ფორმას ეფუძნება, თუ ძალაუფლებისათვის ბრძოლის შედეგი? გამოთქვით თქვენი აზრი ურბანული ზრდის შესახებ.

5. რამდენად ხსნის კაპიტალისტური ეკონომიკის პროცესები (რომელიც აღწერილია პოლიტიკური ეკონომიკის პერსპექტივიდან) ურბანული განვითარებისა და ურბანული ცხოვრების ტენდენციებს?

	სიტყვარი	
--	----------	--

ქალაქი — ხალხის შედარებითი დიდი, მჭიდრო და მუდმივი დასახლება, სადაც ადამიანებს საკუთარი ხელით არ მოჰყავთ სარჩო.

თემი — მოსახლეობა, რომელსაც ერთმანეთთან აკავშირებს საერთო ღირებულებები და ინტერესები, ხშირი კონტაქტი და სიახლოვის შეგრძნება.

კონცენტრული ზონები — ურბანული ტერიტორიების გამოყენების ერნესტ ბერგესისეული მოდელი, სადაც ქალაქებში ცენტრალური ადგილი უკავია ბიზნესრაიონს, რომელსაც გარს ეკვრის 6 „რკალი“, რომელთაგან თითოეულს საკუთარი ფუნქცია აქვს.

გაერთიანებული მეტროპოლიტანური სტატისტიკური ტერიტორია (CMSA) — ერთი ან რამდენიმე ქალაქი თავისი შემოგარენებით, რომლის მოსახლეობა მილიონს აღემატება.

გემანინშაფტი — ფერდინანდ ტონიეს მიერ გამოყენებული თემის გერმანული შესატყვისი, რომელიც ნიშნავს მცირე, მეტად სტაბილურ ტრადიციულ დასახლებას, სადაც ადამიანები სიცოცხლის ბოლომდე ცხოვრობენ და ინარჩუნებენ მძლავრ სოციალურ და ეკონომიკურ კავშირებს.

გენტრიფიკაცია — მუშათა კლასით ან მოსახლეობის ღარიბი ფენით დასახლებული ტერიტორიების გადაქცევა საშუალო და ზედა საშუალო ფენების სამოსახლოდ.

გეზელშაფტი — ფერდინანდ ტონიეს მიერ შემოღებული საზოგადოების ან ასოციაციის შესატყვისი, რომელიც აღწერს იმგვარ დასახლებებს, რომლებიც ხასიათდება მრავალრიცხოვანი მოსახლეობით, სოციალური და გეოგრაფიული მობილობით და შედარებით უპიროვნო დამოკიდებულებით. ამგვარ საზოგადოებებში ადამიანები ძირითადად უცხონი არიან ერთმანეთისთვის.

შემოჭრა-ჩანაცვლების მოდელი — სამეზობლოს ცვლილების მოდელი, რომელიც ყურადღებას ამახვილებს ახალი მოსახლეობის შემოჭრაზე, რასაც მოჰყვება კონკურენცია ადგილობრივი მინების დაპატრონებისათვის.

მეგაპოლისი — ორი ან მეტი მეზობლად მდებარე მეტროპოლისი, რომლებიც ისე გაფართოვდნენ, რომ მათი საზღვრები ერთმანეთს ერწყმის და ერთიან კომპლექსს ქმნის.

მეტროპოლისი — მთავარი ქალაქი, რომელსაც ეკონომიკურ და სოციალურ ორბიტაში ჰყავს მოქცეული გარშემო მდებარე მუნიციპალიტეტები.

მრავლობით-ბირთვული მოდელი — ურბანული მინების გამოყენების ჩონსი ჰარისისა და ედუარდ ულმანისეული მოდელი, სადაც ქალაქები, როგორც ცალკეული ცენტრები (ანუ ბირთვები) ისე ვითარდებიან. თითოეულ ცენტრს კონკრეტული ფუნქცია აკისრია.

სამეზობლოს სიცოცხლის ციკლურობა — გზა, რომელზეც სამეზობლოს აღმავლობა და დაცემა შესატყვისება პროგნოზირებად ფორმის შემოჭრა/ჩანაცვლების ეპიზოდების უფრო დიდ სერიებში. დასრულებული ციკლი მოიცავს განვითარების, გარდამავალი ეტაპის, დეგრადირების, მოსახლეობისაგან დაცლისა და განახლების ეტაპებს.

პოლიტიკური ეკონომიკის მოსაზრება — სოციოლოგიური მოსაზრება ქალაქების შესახებ, რომელიც ქალაქებს მძლავრი ჯგუფების მიერ მიღებული გადაწყვეტილებების პროდუქტად მიიჩნევს. ამასთან, ამ ჯგუფების მოქმედება ეკონომიკური სარგებლის მოხვეჭისა და კაპიტალის დაგროვების მიზნით არის ნაკარნახევი.

სექტორის მოდელი — ურბანული მიწების გამოყენების შესახებ ჰომერ ჰოიტის მოდელი, სადაც ქალაქები ვითარდება „ღვეზლის“ ფორმის სექტორების მსგავსად, რომლებიც გარს არიან შემოწყობილები ცენტრალურ ბიზნესრაიონს. სექტორები ნაწილდება ტრანსპორტის მთავარი მარშრუტების გასწვრივ. თითოეულ სექტორს აკისრია კონკრეტული მიზანი.

ურბანული ეკოლოგია — ქალაქების შესწავლისადმი სოციოლოგიური მიდგომა, რომელიც სწავლობს, თუ როგორ არის ურბანული მიწების სოციალური გამოყენება ადამიანების სხვადასხვა ჯგუფს შორის ინტერაქციისა და მათი ფიზიკურ-გეოგრაფიული გარემოს ცვლილების შედეგი.

ურბანული ანკლავი — მჭიდროდ დასახლებული და სოციალურად ერთგვარი თემი, რომელიც უფრო დიდი და მრავალფეროვანი მეტროპოლიის შემადგენელი ნაწილია.

ურბანიზაცია — ადამიანების მრავალრიცხოვანი ჯგუფების მიერ სოფლებისა და პატარა ქალაქების მიტოვებისა და დიდ ქალაქებსა და ახლოს მდებარე მეტროპოლიტანურ ტერიტორიებზე დასახლების პროცესი.

ԹՆՅՈՒ 20

სომხური ძეგლი და ჯოჯოხეთი
ქვეყნები

ծիծმ ԵՆ ԿՐԸՂԵՆՈՇԻՈ խՁԵՂԵՆ

- ბრბოს ტიპები
- ბრბოს ქმედება

ძიხითუნელი ჯონსაფსუიჯის ბაჟოყუნაბა ღონ-აფაღანის
„ბუნბის“ ბანანანაღოზაბღანე

- ბრბოს ქმედება, როგორც სოციალური ქმედება
- სტრუქტურული ხელსაყრელობა • ფუნქციური დეზინტეგრაცია
 - კულტურული კონფლიქტები
 - ძალაუფლება და ძალაუფლების არქონა

სოციალური მოძრაობები

- სოციალურ მოძრაობათა არსის ახსნა
 - ინტერესები და იდენტობები:

ახალი და ძველი სოციალური მოძრაობები

ՔՆՆԱԻԺՈՒ

- კვლევის მეთოდები: სოციალური მოძრაობების აქტიურ მონაწილეთა შესწავლა
- სოციოლოგია და საჯარო დებატები: აბორტის წინააღმდეგ მიმართული მოძრაობა და თავდასხმა ქალთა კლინიკებზე

1992 წლის 29 აპრილს კალიფორნიის შტატის ვენტურას ოლქის მოსამართლემ უდანაშაულოდ სცნო, ლოს-ანჯელესის პოლიციის 4 ოფიცერი, რომელთაც ბრალი ედებოდათ შავკანიანი მძღოლის — როდნი კინგის დაკავებისას ძალის გადაჭარბებულ გამოყენებაში. იმავე ქუჩაზე მცხოვრები მოწმის მიერ გადაღებულ და სასამართლოზე წარდგენილ ვიდეოფირზე აღბეჭდილი იყო, როგორ სცემდნენ ოფიცრები ხელკეტებითა და წიხლებით მინაზე დაგდებულ კინგს.

შავკანიანთა ლიდერები დიდი ხნის განმავლობაში სდებდნენ ბრალს ლოს-ანჯელესის პოლიციის დეპარტამენტს აფრო-ამერიკელი ხალხის მიმართ სისტემატურ სისასტიკეში. 81 წამიანი ეს ვიდეოფირი, რომელიც გამუდმებით გადაიციმოდა ნაციონალური ტელევიზიით, კარგი სამხილი იყო მათი ბრალდებების დასამტკიცებლად. კინგს ერთხელ ან ორჯერ კი არა, 56-ჯერ დაარტყეს. მიუხედავად ამისა, თეთრკანიანმა მსაჯულებმა სამი ოფიცერი უდანაშაულოდ სცნეს, მეოთხეზე კი გადაწყვეტილება ვერ გამოიტანეს. ბრალდება მოუხსნეს იმ 17 ოფიცერსაც, რომლებიც მხოლოდ თვალყურს ადევნებდნენ და პირადად არ მონაწილეობდნენ კინგის ცემაში. სასამართლოს კიბეზე მდგომმა საბჭოს წევრმა, ქალბატონმა პატრიცია მურმა განაჩენს „თანამედროვე ლინჩის წესით გასამართლება უწოდა.“ კიდევ ერთმა იქ მყოფმა პირმა იზინასწარმეტყველა: „ეს არის ნელი მოქმედების ბომბი. ის აუცილებლად აფეთქდება.“ (ნიუსუიკი, 11 მაისი, 1992წ. გვ. 33). მური მართალი აღმოჩნდა.

არეულობის შესახებ პირველი შეტყობინება პოლიციაში დაახლოებით საღამოს ხუთ საათზე შევიდა: ლოს-ანჯელესის სამხრეთ-ცენტრალურ რაიონში, ფლორენციისა და ნორმანდიის ქუჩების კუთხეში მდებარე მაღაზიაში Tom's Liquor Store ხულიგანთა ჯგუფმა რამდენიმე ბოთლი ლიქიორი აიღო და მაღაზიის დატოვება საფასურის გადახდის გარეშე დააპირა. მაღაზიის კორეელი მეპატრონის შვილმა მათი შეჩერება სცადა, მაგრამ მას თავში ლუდის ბოთლი ჩაარტყეს. როდესაც პოლიცია შემთხვევის ადგილზე მივიდა, შავკანიანი ახალგაზრდები გამვლელ მძღოლებს თუნუქის ქილებსა და ბოთლებს ესროდნენ. ოფიცრებს, რომლებიც მათ დაკავებას ცდილობდნენ, ბრბომ შეუტია. ოთხ საათსა და ორმოცდახუთ წუთზე საველე მეთაურმა რიცხობრივ უმცირესობაში მყოფ პოლიციელებს უკან დახევა უბრძანა. პოლიციელებმა ავტოსადგურისკენ დაიხიეს და რამდენიმე საათის განმავლობაში ელოდნენ შემდგომ ინსტრუქციებს.

შავკანიანი ლიდერების მოსასმენად სამხრეთ-ცენტრალური ლოს-ანჯელესის ათასზე მეტი მცხოვრები პირველ აფრიკულ მეთოდისტურ ეპისკოპალურ ეკლესიაში შეიკრიბა. ლიდერები გმობდნენ უსამართლობას, მაგრამ ხალხს სიმშვიდისაკენ მოუწოდებდნენ. ამ დროს კი ახალგაზრდების ჯგუფები ქუჩებში საგზაო მოძრაობას აფერხებდნენ, მძღოლებს თავს ესხმოდნენ და მათ მანქანებს ცეცხლს უკიდებდნენ. დაახლოებით საღამოს ექვს საათსა და ორმოცდახუთ წუთზე თეთრკანიანი მძღოლი რეჯინალდ დენი შუქნიშანზე გაჩერდა. რამდენიმე პირმა მის სატვირთოს ალყა შემოარტყა. მათ დენი კაბინიდან გადმოათრიეს, სასტიკად სცემეს, გაძარცვეს და სისხლის გუბეში მიატოვეს. ტელევიზიის ვერტმფრენები ქალაქის თავზე დაფრინავდნენ და შოკირებულ მაყურებელს პირდაპირ ეთერში აწვდიდნენ შემზარავ კადრებს. პოლიცია არსად ჩანდა. მოგვიანებით რამდენიმე შავკანიანმა ქვებისა და ბოთლების წვიმაში გაბედა დენის საავადმყოფოში გადაყვანა.

ხალხის კიდევ ერთი ჯგუფი პოლიციის შტაბბინასთან იყო შეკრებილი და პოლიციის შეფის, დერილ გეითსის გადადგომას ითხოვდა. ალყაშემორტყმულ პოლიციაში

შესვლა-გამოსვლას ვერავინ ახერხებდა. ადგილობრივი მოსახლეობისგან შემდგარი ეს მრავალეთნიკური ჯგუფი გარკვეული დროის განმავლობაში აგრესიას არ გამოხატავდა, თუმცა მოგვიანებით ზოგმა ფანჯრებისა და კარების მსხვერვეა და დანვა დაიწყო. ლამის ათი საათისთვის სახანძრო განყოფილებაში ყოველ წუთში ოთხი სასაწრაფო გამოძახება შედიოდა, თუმცა აგრესიული ახალგაზრდების წინააღმდეგობისა და პოლიციის ესკორტის ნაკლებობის გამო, მათ მხოლოდ რამდენიმე ადგილას შეძლეს მისვლა. ერთ-ერთი გამოძახებისას მეხანძრეები იძულებულნი გახდნენ, პოლიციის დახმარებას იქვე მცხოვრები ლათინოამერიკელების სახლში დალოდებოდნენ. ხანძარში გახვეულ ქალაქში ისეთი კვამლი იდგა, რომ ლოს-ანჯელესის საერთაშორისო აეროპორტის ყველა საფრენი ბილიკი დაიკეტა (გარდა ერთისა).

გაურკვეველი მიზეზების გამო ქალაქის ხელისუფლებამ დროულად არ მოახდინა რეაგირება მზარდ ძალადობაზე. ბრძანება პოლიციის საყოველთაო მობილიზაციის შესახებ მხოლოდ საღამოს რვის ნახევარზე გაიცა; ამ დროისათვის კი მრავალ პოლიციელს უკვე გაუჭირდა პოსტზე გამოცხადება. საღამოს რვა საათსა და ორმოცდათხუთმეტ წუთზე ქალაქის მერმა — ტომ ბრედლიმ საგანგებო მდგომარეობა გამოაცხადა, კომენდანტის საათი დააწესა და კალიფორნიის გუბერნატორ პიტ უილსონს ქალაქში ეროვნული გვარდიის შეყვანა სთხოვა. მაგრამ გვარდიელთა განთავსება ქალაქის ქუჩებში მხოლოდ ხუთშაბათს ნაშუადღევს მოხერხდა. პარასკევს პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუშმა ლოს-ანჯელესში 4500 სამხედრო მოსამსახურე და 1000 ფედერალური სამართალდამცველი გაგზავნა.

ხუთშაბათს მთელ ქალაქში ბეისბოლის ჯოხებით, ძალაყინებითა და თოფებით შეიარაღებული ახალგაზრდებით დატვირთული მანქანები დადიოდა. ქალაქის ჩვეული ცხოვრება შეფერხდა: ავტობუსები და მატარებლები გაჩერდა; სკოლები დაიხურა; ბანკებმა, კომერციულმა დაწესებულებებმა და რამდენიმე საფოსტო ოფისმაც კი მუშაობა შეწყვიტა. მაღაზიებიდან ნაძარცვით დატვირთული მოროდორები ტელეკამერების წინ პოზიორობდნენ შეძახილებით „ყველაფერი უფასოა.“ ზოგი მანქანით მოდიოდა, საბარგულს ავსებდა, სახლში მიჰქონდა და კვლავ ბრუნდებოდა. მიჰქონდათ ყველაფერი, რის წაღებაც შეიძლებოდა (სიგარეტი, ავეჯი, პერსონალური კომპიუტერი თუ საღარო აპარატი), დაცარიელებულ მაღაზიებს კი ცეცხლს უკიდებდნენ. აბსოლუტურ უმცირესობაში მყოფი პოლიცია მაყურებლის როლსა ასრულებდა. თავდაცვის მიზნით, აფრო-ამერიკელი მეპატრონეები საკუთარი მაღაზიების კარზე აკრავდნენ წარწერას „შავკანიანთა საკუთრება“; მეამბოხეთა მთავარი სამიზნე, კორეელი მეპატრონეები კი ან დახლებს ცლიდნენ, ან საკუთარი ძალებით ცდილობდნენ საკუთრების დაცვას (Morrison and Lowry, 1994).

ძალადობა ჰოლივუდშიც, ბევრლი ჰილზისა და თეთრკანიანებით დასახლებულ დასავლეთ ლოს-ანჯელესისაკენაც გავრცელდა და სხვა ქალაქებშიც იფეთქა, სან-ფრანცისკოდან და ლას-ვეგასიდან დაწყებული ატლანტის, ტამპასა და კანადის ქალაქ ტორონტოს ჩათვლით. ლოს-ანჯელესის პოლიციამ გვარდიისა და ფედერალური ძალების დახმარებით წესრიგის აღდგენა მხოლოდ პარასკევს საღამოდან დაიწყო. ამ დროისთვის 60 კაცი დაღუპული იყო, დაახლოებით 2400 — დაშავებული, 15 ათასზე მეტი კი — დაკავებული. ხანძრის ან ვანდალიზმის შედეგად დაახლოებით 5200 შენობა დაინგრა ან სერიოზულად დაზიანდა. ბევრი მათგანი კომერციული დაწესებულება იყო. ზარალმა 1 მილიარდი აშშ დოლარი შეადგინა, 40 000 ადამიანი კი სამუშაო დაკარგა.

არეულობის დასრულებისთანავე მედიამ ვერდიქტი გამოიტანა — აშშ-ის უახლესი ისტორიაში ყველაზე საშინელი ურბანული ამბოხი. კეთდებოდა პარალელები 1960-იანი

წლების გეტოს ამბოხებებთან, ძირითადად, საკუთრების დაზიანებასა და მსხვერპლის რაოდენობასთან მიმართებაში. თუმცა 1992 წლიდან ამ მოვლენებზე მომუშავე სოციოლოგები აღნიშნავენ, რომ არსებობს რამდენიმე განმასხვავებელი თვისება. მაგალითად, ეს არ იყო უბრალოდ შავკანიანთა და თეთრკანიანთა დაპირისპირება, მიუხედავად იმისა, რომ მისი პროვოცირება მოახდინა სასამართლოს გადაწყვეტილებამ, რომლითაც შავკანიანის ცემაში ბრალდებული თეთრკანიანი პოლიციელები უდანაშაულოდ სცნეს. ფაქტობრივად, დაკავებულ მემბოხეთა ნახევარი ესპანური წარმოშობის იყო (Patersilia and Abrahamse, 1994) და მათ მიერ არჩეული სამიზნეები იყვნენ არა თეთრკანიანთა მმართველობის სტრუქტურის ელემენტები, არამედ კორეელთა საცალო ვაჭრობის ობიექტები (Morrison and Lowry, 1994); უფრო მეტიც, მოსაზრებები იმის შესახებ, თუ რის გამო მოხდა ბუნტი — ან იყო ეს ბუნტი თუ ამბოხი — სხვადასხვა რასობრივ საზოგადოებაში სხვადასხვაგვარი იყო. სოციოლოგმა რონალდ ჯეკობსმა (1996წ.) ერთმანეთს შეადარა „ლოს-ანჯელეს თაიმსსა“ და გაზეთ „ლოს-ანჯელეს სენთინელში“ (რომელსაც შავკანიანი მფლობელი ჰყავს) 1992 წლის აპრილისა და მის შემდგომ მოვლენათა შესახებ გამოქვეყნებული სტატიები. აღმოჩნდა, რომ ამ ორ გაზეთში მოვლენები სხვადასხვა კუთხით იყო გაშუქებული. „თაიმსი“ აცხადებდა, რომ პოლიციელთა მიერ როდნი კინგის ცემა ცალკეული პოლიციელების მიერ ძალაუფლების ბოროტად გამოყენების შოკისმომგვრელი ფაქტი იყო, „სენტინელი“ კი, პირიქით, პოლიციელთა ქმედებას თეთრკანიანი სამართალდამცავების მიერ შავკანიანთა ჩაგვრის ჩვეული სქემის ნაწილად მიიჩნევდა (Jacobs, 1996).

რომელი კუთხიდანაც უნდა შევხედოთ, ლოს-ანჯელესის მოვლენები ნათელი ილუსტრაციაა იმისა, რასაც სოციოლოგები *კოლექტიურ ქმედებას* უწოდებენ. ეს არის სოციალურად ორგანიზებული და გაცნობიერებული, თუმცა შედარებით უჩვეულო რეაქცია მოვლენებზე; მცდელობა, გაიზიარო საერთო ინტერესი ან განახორციელო იდეალები. კოლექტიური ქცევა კი, პირიქით, ნაკლებად შეგნებულად და რაციონალურად ორგანიზებული, თუმცა სოციალურად გაზიარებული ქმედებაა. მონაწილეები, რომლებიც, ჩვეულებრივ, მრავლად არიან (Marx and McAdam, 1995), ხშირად არც კი იცნობენ ერთმანეთს, თუმცა მათ ერთნაირი ქცევა ახასიათებთ, რომელიც ზოგჯერ საოცრად განსხვავდება მათი ყოველდღიური ჩვევებისგან (G. B. Rose, 1982): ჩაცმის მოდა, რომელიც მთელ ქვეყანას ედება; უცნაური ჭორი, რომელიც ქალაქიდან ქალაქში გადადის, უეცარი მასობრივი ისტერია ან პანიკა, მასობრივი არეულობა ან ბრბოს ქმედების სხვა უჩვეულო ფორმა — ეს ყველაფერი კოლექტიური ქცევის დამახასიათებელი თვისებებია. ზოგ შემთხვევაში კოლექტიური ქცევა და კოლექტიური ქმედება მეტნაკლებად იზოლირებული მოვლენებია, რომლებიც ისევე სწრაფად მთავრდება, როგორც იწყება; სხვა შემთხვევაში კი ისინი სოციალური მოძრაობის შემადგენელი ნაწილი შეიძლება იყოს, რომელიც წარმოადგენს „შეგნებულ, კოლექტიურ, ორგანიზებულ მცდელობას, არასამართლებრივი გზებით განახორციელოს ან წინ აღუდგეს ფართომასშტაბიან ცვლილებას საზოგადოებრივ წყობილებაში“ (J. Wilson, 1973, p.8).

ლოს-ანჯელესის არეულობისას კოლექტიური ქმედებები გამოწვეული იყო რამდენიმე ფაქტორით: მათგან უმთავრესი იყო სამხრეთ-ცენტრალური რაიონის სოციალური წყობა, განსაკუთრებით უმუშევარი და უსწავლელი, ღარიბი ახალგაზრდა მამაკაცების სიჭარბე. მედიის მიერ როდნი კინგის საქმის გაშუქებისა და მისი ცემის დამადასტურებელი ვიდეოფირის გამუდმებით ჩვენების გამო ხალხმა ძალზე ემოციურად აღიქვა განაჩენი;

ამით კიდევ ერთხელ დადასტურდა უმცირესობის კულტურაში არსებული აზრი: პოლიცია რეგულარულად არღვევს მათ უფლებებს (Tierney, 1994).

დანარჩენ საზოგადოებაში ფუნქციური ინტეგრაციის მცდელობის მარცხი (რომლის გამოც კორეული და ესპანური წარმოშობის იმიგრანტებს შავკანიანებთან უწევდათ დაბალანაზღაურებადი სამუშაოს გამო ბრძოლა სწორედ მაშინ, როცა ლოს-ანჯელესის რეგიონის დეინდუსტრიალიზაცია მიმდინარეობდა), ფართომასშტაბიან უმუშევრობას, სიღარიბეს და იმედგაცრუებას ნიშნავდა. გარკვეულწილად ეს ამბოხებები იყო სამხრეთ-ცენტრალურ ლოს-ანჯელესში მცხოვრები ღარიბების მცდელობა, გამოეწინააღმდეგებინათ მათი სოციალური მდგომარეობისათვის დამახასიათებელი ძალაუფლების დიდი დისბალანსი.

კოლექტიური ქმედება სოციალური ქმედების განსაკუთრებული ტიპია, ამიტომ მის გასაგებად საჭიროა დანარჩენი ოთხი ძირითადი ცნების განხილვა.

ბიზო და ჯოჯახიუხი ქედება

ბიზო წარმოადგენს ხალხის დროებით თავშეყრას რაიმე მოვლენის ან ვინმეს ირგვლივ. ბიზოს წევრები ერთმანეთზე ახდენენ გავლენას. ბიზო სხვა სოციალური ჯგუფებისაგან იმით განსხვავდება, რომ უპირველეს ყოვლისა, იგი ხანმოკლე და არამყარია, თანაც პირობითი მიზნებისთვის ჩვეულებრივ შენობებს და ადგილებს იყენებს (Snow, Zurcher, and Peters, 1981).

ბიზოს ტიპები

თავის კლასიკურ ნაშრომში „კოლექტიური ქცევა“ (1939-1951 წწ.), სოციოლოგმა ჰერბერტ ბლუმერმა ოთხი სახის ბიზო აღწერა: შემთხვევითი, ჩვეულებრივი, ექსპრესიული და მოქმედი. შემთხვევითი ბიზო სპონტანურად იქმნება, როდესაც გამვლელთა ყურადღებას იქცევს. მაგალითად, შემთხვევით ბიზოს ქმნის ფანჯრის მწმენდავის საყურებლად ქუჩაში შეჩერებული რამდენიმე ადამიანი. ბლუმერის თქმით, ასეთი ბიზო „მხოლოდ დროებით უთმობს ყურადღებას საგანს, რომელმაც [მათი] ინტერესი გამოიწვია... და მხოლოდ მცირე კონტაქტში შედის ერთმანეთთან“ (p. 178).

ბლუმერი, ჩვეულებრივ, ბიზოს თვითმფრინავის მგზავრებს, მაღაზიაში მყიდველებს ან საკონცერტო დარბაზის აუდიტორიას უწოდებს. ჩვეულებრივი ბიზოს წევრები ერთი კონკრეტული მიზეზით იკრიბებიან და დადგენილი ნორმების მიხედვით იქცევიან. მაგალითად, ღრიალი ფეხბურთის მატჩზე დამსწრე ბიზოსათვის მიღებულია, მუსიკის კონცერტზე დამსწრე ბიზოსათვის კი — მიუღებელი. კონტაქტი ჩვეულებრივი ბიზოს წევრთა შორისაც ძალიან მცირეა. მათ საერთო მიზანი აქვს, მაგრამ მისკენ ცალ-ცალკე ისწრაფვიან. ურთიერთობა ასეთ ხალხს შორის, ჩვეულებრივ, ძალიან ზოგადი და არაპირდაპური.

როკკონცერტებსა და მსგავს ღონისძიებებზე შეკრებილი ხალხი ექსპრესიული ბიზოს მაგალითს წარმოადგენს. უზარმაზარი ბიზოს ემოციურად დატვირთული წევრები ერთუზიანობისა და მოჭარბებული გრძნობების გამო ისე იქცევიან, როგორც სხვა შემთხვევაში

არ მოიქცეოდნენ. მათი მთავარი მიზანი საკუთარი გრძნობების გამოხატვაა. ლეგენდარული Woodstock Music and Art Fair, რომელიც 1969 წლის აგვისტოში ნიუ-იორკის Catskill Mountains-ში გაიმართა, სწორედ ასეთი ბრბოს მაგალითს წარმოადგენს. როკვარსკვლავთა შთამბეჭდავმა პლეადამ 300 ათასზე მეტი ახალგაზრდა მიიწვია ფერმაში ფესტივალზე დასასწრებად. ეს ფესტივალი დღემდე ალბათ დადებითი ემოციების გამო უფრო ახსოვთ, ვიდრე თავად კონცერტის გამო.

მოქმედი ჯგუფის ემოციური მუხტი განსხვავდება ექსპრესიული ჯგუფის მუხტისგან. მოქმედი ბრბო აღელვებული, არამდგრადი ხალხის ჯგუფია, რომელთა ყურადღება მიმართულია ისეთი მოვლენისაკენ, რომელიც მათში უკმაყოფილებას, ბრაზს და მოქმედების სურვილს იწვევს. მოქმედი ბრბოს მაგალითს წარმოადგენენ ბანდის წევრები, რომლებიც მათ ტერიტორიაზე შესულ, მეზობელ უბნელ ბიჭს სცემენ; ანდა ფეხბურთის ფანები, რომლებიც სტადიონზე არეულობას აწყობენ მსაჯის საკამათო გადაწყვეტილების გამო. ექსპრესიული ბრბოს წევრებისაგან განსხვავებით (რომელთა ძირითადი მიზანი საკუთარი გრძნობების გამოხატვაა), მოქმედი ბრბოს წევრები მიისწრაფვიან იმის გამოსწორებისაკენ, რაც მათ უსამართლობად მიაჩნიათ. როდესაც მრავალრიცხოვანი მოქმედი ჯგუფი ძალადობაში ერთვება ან ამის საშიშროება ჩნდება, მას ხშირად ბრბოს უწოდებენ (Hoult, 1969).

რადგან ჯგუფური ქმედების სოციალური ეფექტი, შესაძლოა, საკმაოდ სერიოზული იყოს, ჩვენ მას უფრო დეტალურად განვიხილავთ.

ბიზნოს ქმედება

საუკუნეების განმავლობაში მასობრივი ბუნტი და ამბოხებები ხელისუფლების მთავარ საფიქრალი იყო. ჯგუფური ქმედებები ჩვეულებრივი მოვლენა იყო მე-18 და მე-19 საუკუნეების ევროპაში (Rude, 1964). სოფელსა თუ ქალაქში შეიარაღებული ქალებისა და მამაკაცების ჯგუფები ფასების დაწვეის მოთხოვნით ხელში იგდებდნენ ბაზრებს, საწყობებს და ზოგჯერ საქონელსაც კი. ინგლისში ხელოსანთა განრისხებულმა ჯგუფებმა დაწვეს ქარხნები და დანადგარები, რომლებიც მათ უმუშევრად დარჩენის საფრთხეს უქმნიდა. 1789 წლის 14 ივლისს პარიზელებმა შტურმით აიღეს ბასტილიის უძველესი ციხე. ეს იყო საფრანგეთის რევოლუციის ყველაზე ცნობილი კონფრონტაცია.

განრისხებულმა ბრბომ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა აშშ-ის ისტორიაშიც. მე-19 საუკუნეში ხშირი იყო ფერმერთა და მალაროელთა ამბოხებები, პროფკავშირებსა და პოლიციას შორის სისხლიანი ბრძოლები, ლინჩის წესით გასამართლება და ურბანული ბუნტი. 1863 წლის სამოქალაქო ომის დროს ნიუ-იორკში მომხდარი ოთხდღიანი ბუნტი, რომელმაც 1000 ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა, ალბათ ყველაზე საშინელი იყო აშშ-ის ისტორიაში. ჯგუფური ქმედებები ძალადობაში გადადიოდა მე-20 საუკუნეშიც, განსაკუთრებით კი 1960-იან წლებში, როცა შავკანიანთა გეტოები ერთმანეთის მიყოლებით ერთვებოდნენ საყოველთაო არეულობაში; ეს კი საფრთხეს უქმნიდა მთელ ერს. ლოს-ანჯელესში მომხდარმა ძალადობამ მთელი ქვეყანა შეაშფოთა; ხალხი ითხოვდა პასუხს კითხვებზე, რა იწვევს საყოველთაო არეულობას; თუ რატომ იქცევა ბრბო ისე, როგორც ცალკეული ადამიანები ჩვეულებრივ არასოდეს მოიქცეოდნენ; არის თუ არ ბუნტის მონაწილეთა ქმედება ემოციებით გამოწვეული, თუ მათი ქმედებები გააზრებულია ისევე, როგორც ამბოხებისას?

ბრბოს სოციალური ფსიქოლოგია

ბოლო დრომდე ბრბოს ცოტათი თუ განასხვავებდნენ მხეცებისაგან, რომლებსაც ძლიერი, ძალადობრივი მოტივები ამოძრავებდათ და არანაირი სალი აზრი არ გააჩნდათ. ბრბოში ხალხის ქცევას განიხილავდნენ, არა როგორც რაციონალური ადამიანების კოლექტიურ ქმედებას, არამედ როგორც კოლექტიურ ქცევას, რაც ადამიანის მიერ ფსიქოლოგიის პრიმიტიულ დონემდე დაცემის შედეგი იყო. ამ ფსიქოლოგიური ხედვის მთავარი მიმდევარი იყო ფრანგი გუსტავ ლე ბონი. არისტოკრატიული წარმომავლობის ლე ბონი (1841-1931 წ.) იმ ეპოქაში ცხოვრობდა, როდესაც ჩვეულებრივი ხალხის მასები მმართველ კლასს უპირისპირდებოდნენ. ლე ბონის აზრით, ძველ სოციალურ სისტემას, რომელშიც მისი წრის ხალხი დიდი პრივილეგიებითა და ხელშეუხებლობით სარგებლობდა, საფრთხეს უქმნიდნენ ემოციურად გაუწონასწორებელი ბრბოები. ლე ბონის აზრით, ბრბოს — სრულიად ირაციონალურ და დამანგრეველ ჯგუფს — შეეძლო საზოგადოებრივი წყობილების სრული განადგურება. ლე ბონი უნდობლობას უცხადებდა ნებისმიერ განსხვავებულ პოლიტიკურ აზრს, მიუხედავად იმისა, საპარლამენტო დემოკრატიის მხარდამჭერი იყო თუ სოციალიზმისა. „ეპოქა რომელშიც ჩვენ შევდივართ ბრბოს ეპოქა იქნება“, — აცხადებდა იგი.

თავის წიგნში „ბრბოს ფსიქოლოგია“ (1895-1960 წ.), ლე ბონი ამტკიცებდა, რომ ბრბოში ინდივიდი კოლექტიური აზროვნების მარნუხებში ექცევა და ფიქრობს და იქცევა ისე, როგორც ცალკე მყოფი არ მოიქცეოდა. თანამედროვე ფსიქოლოგები ამას *დებინდ-კიდუაციას* უწოდებენ: ბრბოს წევრები ანონიმური ხდებიან საკუთარი თავისა და სხვების წინაშე და ყოველგვარი აკრძალვა თუ შეზღუდვა ქრება როდესაც ისინი რაიმე დიდი ჯგუფის ნაწილი ხდებიან (Wallace and Zamichow, 1992, p. A25). ლე ბონის მტკიცებით, ბრბო ხალხს ისევე უქვემდებარებს საკუთარ კონტროლს, როგორც ჰიპნოზიორი. ინდივიდები ბრბოში ადვილად მართვადი ხდებიან; ისინი „ძალზე იმპულსურად მოქმედებენ.“ ემოციის ნაკადი მთელ ბრბოს ედება და პიროვნებებს ერთმანეთის მიყოლებით „აინფიცირებს“. ეს ფენომენი ცნობილია *სოციალური ინფიცირების* სახელით: ეს არის განწყობისა და ქცევის სწრაფი გადადება ერთი ინდივიდიდან მეორეზე. ლე ბონის აზრით, ბრბოში ადამიანი ცივილიზებულიობის ნილაბს იშორებს და პრიმიტიულ მოტივებსა და ანტისოციალურ იმპულსებს უხსნის გზას.

1950-იან წლებში სოციოლოგმა ჰერბერტ ბლუმერმა (1939-1951 წ.) დახვეწა ლე ბონის იდეები. მან სოციალური დასნეობვნება (ინფიცირება) დაუკავშირა „ამაღლელებელ მოვლენას“ (მაგალითად, როგორიც იყო კინგის საქმეზე გამოტანილი ვერდიქტი), ადამიანები აქეთ-იქით აწყდებიან, „თითქოს ცდილობენ, იპოვონ ან თავი აარიდონ რამეს, თუმცა არ იციან რას ეძებენ ან რას არიდევენ თავს“ (გვ. 173). გამოსავლის ძებნისას მათ ყურადღებას აღელვებული ქცევა ან გამონათქვამი იპყრობს. იმის ნაცვლად, რომ ეს ქცევა სწორად განსაჯონ, როგორც ჩვეულებრივ შემთხვევაში მოიქცეოდნენ კიდეც, ისინი იმპულსურად პასუხობენ და სხვის ქცევას ბაძავენ. მათი რეაქცია ამ ქცევის თავდაპირველ ავტორებს ახალი ძალებით ავსებს (რასაც ბლუმერმა წრიული რეაქცია უწოდა). და რაც უფრო იზრდება მღელვარება, ხალხს უფრო მეტად სურს, იმოქმედოს თავისი მოჭარბებული გრძნობების შესაბამისად. ამას შედეგად ხშირად მოსდევს *მასობრივი ისტერია*.

მასობრივი ისტერია არა მარტო ბრბოსა თუ ხალხის ჯგუფებში გამოიხატება, არამედ ფანტაზიებსა და აკვიატებულ იდეებშიც. მაგალითად, 1954 წლის გაზაფხულზე სიეტლის გაზეთში გაჩნდა სტატიები 80 მილით დაშორებულ პატარა ქალაქში მანქანების საქარე

მინების მასობრივი დაზიანების შესახებ. საქარე მინებს პატარა ღრმულები და ბუშტუკები უჩნდებოდა და ზოგჯერ შუშაში მცირე ზომის მეტალის ნაწილაკებიც კი შეინიშნებოდა. ასეთი უცნაური დაზიანების მიზეზი უცნობი იყო, თუმცა პოლიციას ეჭვი ვანდალებზე ჰქონდა. 14 აპრილის საღამოს მისტიურმა „გამანადგურებელმა“ თავად სიეტლს შეუტია. შემდგომი ორი დღის განმავლობაში სიეტლის პოლიციაში 250-მდე განცხადება შევიდა 3000-ზე მეტი მანქანის საქარე მინის დაზიანების შესახებ. ამ ეპიდემიის ყველაზე პოპულარული ახსნა წყნარი ოკეანის ჩრდილოეთში ჩატარებული წყალბადის ბომბის გამოცდის შედეგად გაჩენილი რადიოაქტიური გამონაბოლქვი იყო. ჭორმა გამონაბოლქვის შესახებ მთელი სიეტლი მოიცვა. დაშინებული მოქალაქეები ყველანაირად ცდილობდნენ საკუთარი მანქანების დაცვას. 15 აპრილს, საღამოს, სიეტლის მერმა დახმარებისათვის გუბერნატორსა და პრეზიდენტს მიმართა. შემდეგ, უეცრად მასობრივი ისტერია ისევ სწრაფად გაქრა, როგორც გაჩნდა. მოგვიანებით ექსპერტთა ჯგუფმა დაასკვნა, რომ საქარე მინებს ყოველთვის ჰქონდა ასეთი წუნი, თუმცა მათ მანამდე ვერავინ ამჩნევდა, რადგან მძღოლები, როგორც წესი, საქარე მინას კი არა, მინის მიღმა გზას აკვირდებოდნენ. შიშმა მოსახლეობას ის „საფრთხე“ დაანახა, რომელიც სინამდვილეში არ არსებობდა (Medalia and Larson, 1958).

კომუნიკაცია: ჭორი და მასმედია

რომელიმე ტიპის კოლექტიური ქმედების განსახორციელებლად საჭიროა, ხალხს ჰქონდეს შიშისა თუ ისტერიის სხვებისათვის გადაცემის საშუალება. ჭორი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ჯგუფურ ქმედებაში. ჭორი დაუდასტურებელი ამბავია, რომელიც პიროვნებიდან პიროვნებას გადაეცემა როგორც უცილობელი ფაქტი, თუმცა მისი პირველწყარო, შესაძლოა, ბუნდოვანი ან სულაც უცნობი იყოს. ჭორი დაძაბულ და ბუნდოვან გარემოში ჩნდება მაშინ, როცა ხალხს ნამდვილ ფაქტებზე არ მიუწვდება ხელი ან ამა ინფორმაციის წყარო მათთვის არასანდო (Rosnow and Fine, 1976). ჭორი გამოხატავს ხალხის სურვილს, ახსნა მოუძებნოს ამა თუ იმ მოვლენას; ის სწორედ ამ კუთხით პრობლემის ჯგუფური გადაჭრის ერთ-ერთი სახეა. სიეტლის მოქალაქეებს ეგონათ, საქარე მინები წყალბადის ბომბის გამოცდისას გაჩენილი რადიოაქტიური გამონაბოლქვმა დააზიანა. მოვლენის ამგვარი ახსნა მცდარი კი აღმოჩნდა, მაგრამ ამან დროებით გადაჭრა მათი პრობლემა — გაერკვიათ, მათი აზრით, უჩვეულო დაზიანების მიზეზი.

ჭორების უმეტესობა იბადება, ცოცხლობს და კვდება დროის მცირე მონაკვეთში. ფსიქოლოგებმა გორდონ ელპორტმა და ლეო პოსტმენმა (1947წ.) ჭორის გადაცემა ლაბორატორიასა და საველე პირობებში შეისწავლეს და ერთ ძირითად სქემას მიაგნეს: პიროვნება იგებს საინტერესო ამბავს და უამბობს ამ ამბავს — ან იმას, რაც მისგან დაამახსოვრდა — თავის მეგობარს. თანდათან თავდაპირველი ამბიდან რჩება მხოლოდ რამდენიმე არსებითი დეტალი, რომელიც ადვილი მოსაყოლია. ელპორტი და პოსტმენი ამ პროცესს *ნიველირებას* (გათანაბრებას) უწოდებენ: რაც უფრო ვრცელდება ჭორი, ის უფრო ლაკონური ხდება, რათა ადვილად აღსაქმელი და მოსაყოლი გახდეს. ყოველი მომდევნო ვერსიისას უფრო ნაკლები სიტყვა და დეტალია ნახსენები“ (გვ. 75). ხალხი ხშირად ცვლის დეტალებსაც, რათა ამბავი უფრო გასაგები გახადოს და მეტად მოარგოს საკუთარ შეხედულებებს. 1992 წლის ლოს-ანჯელესის არეულობისას ჭორმა იმის შესახებ, რომ პოლიცია ბუნტის ჩასახშობად სპეციალჭურვილობით იყო შეიარაღებული, ბრბო უფრო გააღიზიანა და

უბიძგა მათ ქვევით, ბოთლებით, ხელკეტებითა და სხვა საშუალებებით დაეცვათ თავი; სინამდვილეში კი მხოლოდ ერთ პოლიციელს ეხურა ჩაფხუტი. საქმე ის იყო, რომ ჭორი პოლიციის მხრიდან შეტევის მზადების შესახებ ემთხვეოდა საყოველთაოდ გავრცელებულ აზრს პოლიციის სისასტიკის შესახებ და ადასტურებდა ხალხის მოლოდინს. მომდევნო დღეს ჭორმა, რომ აფრო-ამერიკელი ახალგაზრდები თეთრკანიანებით დასახლებულ მდიდრულ გარეუბნებში აპირებდნენ შეჭრას, მოსახლეობის პანიკა გამოიწვია — ხალხი სურსათს იმარაგებდა მოსალოდნელი ალყისაგან თავდასაცავად.

დღესდღეობით მასმედია მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ბრბოს ქმედებაში. ლოს-ანჯელესის ინციდენტისას ტელევიზია კატალიზატორიც იყო და სამიზნეც. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პოლიციის ოფიცერთა სასამართლო პროცესის პარალელურად ტელევიზიით პერმანენტულად გადაიციმოდა კინგის ცემის დამადასტურებელი ვიდეოჩანაწერი. ვიდეოჩანაწერი ხალხს უფრო მეტ ნდობას აღუძრავდა, რადგან ის სამოყვარულო ჩანაწერი იყო და არა პროფესიონალური რეპორტაჟი. როგორც ნესი, ხალხს სურს, ტელეეკრანიდან პირველადი ინფორმაცია მიიღოს და არა დამუშავებული კადრები.

კინგის საქმეზე ვერდიქტის გამოტანის პროცესი პირდაპირ ეთერში გადაიციმოდა. პარალელურად სხვადასხვა არხით უჩვენებდნენ, ერთი მხრივ, აფრო-ამერიკულ საპარიკ-მახეროში მყოფი ხალხის უკმაყოფილო შეძახილებს, მეორე მხრივ, კი საჯარო მოხელეთა (მათ შორის ქალაქის მერ ბრედლის) აღშფოთებული განცხადებებს. სატელევიზიო არხები ერთმანეთს სენსაციების გაშუქებაში ეჯიბრებოდნენ, როცა ქალაქში სიტუაცია უკიდურესად დაიძაბა. ტელევიზორის მოყვარულებს ავინყდებოდათ, რომ რეპორტაჟები ეთერში შერჩევით გადის; რედაქტორის უფლებაა, გადაწყვიტოს ახალ ამბებში რომელი მოვლენის გაშუქება ღირს (Gans, 1979; Gitlin, 1985). როგორც ხშირად ხდება ხოლმე, ამ შემთხვევაშიც არჩევანი ძალადობის სცენებზე შეჩერდა. ერთ-ერთმა სატელევიზიო არხმა ქუჩის ძალადობის კადრებს ფონად ეკლესიაში შეკრებილი ხალხის გალობა დაადო. სხვა არხი კი ამბებს მანამდე გადასცემდა, სანამ ისინი მოხდებოდა: რეპორტიორმა განაცხადა, რომ მას „ჯერ არ უნახავს ხანძარი“ (*Newsweek*, May 11, 1992, p. 43). თავიანთი იქ ყოფნითაც კი რეპორტიორები თავად ქმნიდნენ მასალას ამბებისათვის — მათზე და მათს აღჭურვილობაზე თავდასხმას. ტელევიზიით გადაიციმოდა ინფორმაციაც, რომ პოლიცია არ რეაგირებდა ძალადობისა და მოროდურობის ფაქტებზე. შედეგად, კამერები თავად უჩვენებდა პოტენციურ მონაწილეებს, თუ რის გაკეთება შეიძლებოდა. ერთ-ერთი რეპორტიორის სიტყვებით, „ერთმანეთის ჯობნის სურვილით ოთხშაბათს ღამით ვერტმფრენიდან ორი საათის განმავლობაში მიმდინარე რეპორტაჟები ფაქტობრივად ამბოხებაზე მიწვევას წარმოადგენდა“ (Hewitt, 1992, p. M1). ტელევიზიამ ხალხს იმის გრძნობა გაუძაფრა, რომ კანონი და წესრიგი აღარ მოქმედებდა. მედიის გაშუქების გარეშე საეჭვოა ძალადობა სხვა ქალაქებს მოსდებოდა.

ახალი ნორმები და სოციალური ურთიერთობები

თითქმის ყველა თანამედროვე სოციოლოგი ეთანხმება მოსაზრებას, რომ ჭორისა თუ მასმედიის საშუალებით ემოცია და ქცევა ბრბოში ისე ვრცელდება, თითქოს გადამდები იყოს. თანამედროვე სოციოლოგებს მიაჩნიათ, რომ ლე ბონი და ბლუმერი სათანადოდ ვერ აფასებდნენ ბრბოს აგებულებას და მის რაციონალური მოქმედების უნარს. სოციოლოგების აზრით, მოსაზრება, თითქოს ბრბოში ხალხი იმპულსურად მოქმედებს, საკუთარ

საქციელს ველარ აკონტროლებს და მათი ქცევის წინასწარმეტყველება შეუძლებელია, მცდარია. მაგალითად, რაღაც ტერნერი და ლუის კილიანი ეჭვქვეშ აყენებდნენ მოსაზრებას, რომ ბრბოში სოციალური კონფორმიზმი აღარ მოქმედებს. მათი *ახალი ნორმის თეორიის* მიხედვით, ადამიანებს ისეთ გარემოში, სადაც მკაცრი ჩარჩოები აღარ მოქმედებს, უყალიბდებათ ახალი სოციალური ნორმები, რომლებიც დიდ გავლენას ახდენს ამ ადამიანების საქციელზე.

ახალი ნორმები სოციალური კვლევისა და ცდების შედეგად ჩნდება. ერთმა (ან მეტმა) ადამიანმა, შესაძლოა, შესთავაზოს დანარჩენებს მოქმედების სტილი (მაგალითად, ყვირილი, ლანძღვა ან ბოთლების სროლა). ბრბო იწყებს სიტუაციის განსაზღვრას, რათა გამართლება უპოვოს ქმედებებს, რომლებსაც სხვა დროს ეჭვქვეშ დააყენებდა. ასე ჩნდება ახალი ნორმები, რომლებიც გარკვეულ საზღვრებში აქცევს ბრბოს ქცევას. მაგალითად, ლოს-ანჯელესის არეულობისას დაზარალებული ყველა მძლოლი კავკასიური, ესპანური ან აზიური წარმომავლობის იყო; არც ერთი მათგანი შავკანიანი არ ყოფილა, თუმცა ბევრი აფრო-ამერიკელი დაშავდა ან დაიღუპა ბრმა ტყვიის შედეგად. მოროდითა სამიზნეებიც სწორედ აზიური (ძირითადად, კორეული) კომერციული დაწესებულებები იყო. აფრო-ამერიკელთა აზრით, ეს წარმატებული იმიგრანტები მათ შანსს იტაცებდნენ.

ტერნერისა და კილიანის მტკიცებით, ახალი ნორმების წარმოშობა არ ნიშნავს იმას, რომ ბრბოს ყველა წევრი ერთსა და იმავეს უნდა ფიქრობდეს და გრძნობდეს. გარეშე თვალისათვის შესაძლოა ბრბო ერთსულოვანი და განუყოფელი ჩანდეს, მაგრამ ზოგი წევრი, შესაძლოა, მხოლოდ დაცინვისა და გაკიცხვის თავიდან აცილების მიზნით შეუერთდეს მას. ამ სოციოლოგების აზრით, ბრბოს ერთსულოვნება მხოლოდ ილუზიაა; ილუზიას, შესაძლოა, ქმნიდეს ის, რომ ბრბოს წევრები სულ მცირე ზედაპირულ მორჩილებას ითხოვენ ახლადწარმოქმნილი ნორმებისადმი.

განავრცეს რა ტერნერისა და კილიანის იდეები, სხვა სოციოლოგები ამტკიცებენ, რომ ბრბოში ახალი სოციალური ურთიერთობებიც ჩნდება (Weller and Quarentelli, 1973). მაგალითად, ლინჩის წესით გასამართლება ბრბოს ძალადობის საკმაოდ ჩვეულებრივი მოვლენა იყო წინათ დასავლეთ აშშ-ში და ბოლო დრომდე — აღმოსავლეთშიც. ბრბო არად აგდებს ჩვეულ სასამართლო ნორმებს, კანონის უზენაესობას და იმას, რომ დამნაშავის დასჯის უფლება მხოლოდ სახელმწიფოს აქვს; იგი ამ ნორმებს ცვლის საკუთარით, რომელიც დამნაშავის საერთო, ჯგუფური თანხმობით დასჯას ითვალისწინებს. ასევე ხდება ახალი სოციალური ურთიერთობების წარმოშობაც. მონანილეები, რომლებიც გარკვეული პროფესიის წარმომადგენლებს განასახიერებენ, არაფორმალურად ნიშნავენ ბრალმძებელს, მოწმეებს, ნაფიც მსაჯულებს და აღმასრულებლებს. აქედან გამომდინარე, ბრბოს გააჩნია როგორც გარკვეული ნორმები, ისე სოციალური სტრუქტურა. ბრბოში ყოველთვის წარმოიქმნება როგორც ნორმები, ისე სოციალური ურთიერთობები, რაც სტრუქტურულად უფრო მჭიდროდ აკავშირებს მათ, ვიდრე ეს ერთი შეხედვით ჩანს.

ბრბოს ქმედება, როგორც რაციონალური გადაწყვეტილების მიღება

„ბრბოს სიგიჟისა“ და „ირაციონალური ამბოხის“ საყოველთაოდ მიღებული აზრის საპირისპიროდ, რაციონალური არჩევანის თეორიები ცხადჰყოფს, რომ ხალხი ყოველთვის არ „კარგავს თავს“ (მათ რაციონალობას) მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი ბრბოს

წევრები არიან — ისინი ფიქრობენ მათი შესაძლო ქმედებების როგორც სარგებელზე, ისე უარყოფით შედეგებზე. შედეგი, რაც მასობრივი არეულობის მოწყობასთან ასოცირდება, პირადი დაშავების რისკი და დაპატიმრების ალბათობაა. როდესაც ბრბო რაოდენობით ბევრად აჭარბებს პოლიციას, რისკი საგრძნობლად მცირდება. უფრო მეტიც, ჯგუფური ქმედების მოსალოდნელმა სარგებელმა შესაძლოა გადანაწილოს კიდეც რისკი მათთვის, ვისაც რომელსაც გულში მრავალი წყენა და იმედგაცრუება აქვს დაგროვილი. სარგებელი შესაძლოა იყოს როგორც მატერიალური (მაგალითად, ნაძარცვი საქონელი), ისე არამატერიალური (მაგალითად საზოგადოების მიერ აღიარება ან ემოციური განტვირთვა). ბერკის მტკიცებით, ნებისმიერ შემთხვევაში ხალხს გათვლილი აქვს, რომ ძალადობა მის კონკრეტულ შემთხვევაში გაამართლებს.

ყველა სოციოლოგი არ ეთანხმება მოსაზრებას, რომ ბრბოს ქმედება ასე დეტალურადაა გათვლილი. მაგრამ, მასობრივი არეულობა ნამდვილად იპყრობს ყურადღებას. 1965 წელს ლოს-ანჯელესის უოთსის რაიონში მომხდარი ბუნტის შემდეგ უმცროსმა მარტინ ლუთერ კინგმა ნანგრევები მოინახულა. მას მიუახლოვდა ახალგაზრდა მამაკაცების ჯგუფი, რომელიც გამარჯვებას ზეიმობდა.

„როგორ შეგიძლიათ იმის თქმა, რომ გაიმარჯვეთ, როდესაც 34 ზანგი დაიღუპა, თქვენი საცხოვრებელი დაინგრა და თეთრკანიანები ამ ბუნტს საკუთარი უმოქმედების გასამართლებლად იყენებენ?“ — ჰკითხა ახალგაზრდებს კინგმა.

ახალგაზრდებმა უპასუხეს: „ჩვენ გავიმარჯვეთ, რადგან ვაიძულეთ ყურადღება მოექციათ ჩვენთვის“ (quoted in *Los Angeles Times*, May 2, 1992, p. A2).

ასევე იყო 1992 წელსაც. პრეზიდენტმა ბუშმა მხოლოდ ამბოხის შემდეგ უბრძანა იუსტიციის დეპარტამენტს, კინგის ცემაში დამნაშავე პოლიციელებისათვის ბრალი ფედერალური სამოქალაქო უფლებების დარღვევისათვის წაეყენებინათ. ამ მასობრივ არეულობამდე არც პრეზიდენტს და არც კონგრესს არ მიუქცევიათ ყურადღება ღარიბული უბნების პრობლემებისათვის — მრავალ პროგრამას დაფინანსება ან შეუმცირეს ან საერთოდ შეუწყვიტეს. ბუნტის შემდეგ კი პოლიტიკოსები ყველანაირად ცდილობდნენ ურბანულ ინიციატივებში მონაწილეობას. ბუნტიდან ერთი კვირის შემდეგ პრეზიდენტი ბუში ქალაქს 600 მილიონ აშშ დოლარს დაპირდა აღდგენითი სამუშაოებისათვის, კონგრესმა საგანგებო კანონმდებლობა შეიმუშავა მცირე ბიზნესის სესხებისათვის 300 მილიონი აშშ დოლარის გამოსაყოფად, კალიფორნიის გუბერნატორმა პიტ უილსონმა კი 20 მილიონი აშშ დოლარი გამოყო მუშახელის პროფესიული მომზადებისათვის. მრავალი საზოგადოებრივი ლიდერი და სოციოლოგი მიიჩნევს, რომ მიღებული ზომები ბუნტის გამომწვევ პრობლემებს ვერ გადაჭრის. თუმცა ამ ბუნტის თუ ამბოხის გამო საზოგადოებამ ყურადღება მიაქცია სამხრეთ-ცენტრალური ლოს-ანჯელესის სავალალო მდგომარეობას.

ძიხითაღი ჟონსაფსიუხის ბამოყენება ღოს-ანჯაენის „ბუნტის“ ბასანანაიზებანე

ლოს-ანჯელესში მომხდარი ძალადობის ყველაზე გავრცელებული ახსნა როდნი კინგის საქმეზე გამოტანილი განაჩენია. სასამართლო პროცესმა ბიძგი ნამდვილად მისცა ბუნტსა თუ ამბოხს; მას სოციოლოგმა ნილ სმელსერმა (1963წ.) უწოდა ხელშემწყობი მოე-

ლენა, ფაქტი, რომელიც ადასტურებს ხალხის ეჭვსა და შიშს — ეს იყო მოსაზრება იმის შესახებ, რომ სისხლის სამართლის სისტემა აფრო-ამერიკელთა წინააღმდეგაა განწყობილი. მაგრამ უსამართლობა ყოველდღიურად ხდება; ბუნტი და ამბოხი კი არა.

ჩვენ მიერ მოყვანილი ხუთი ძირითადი ცნება ლოს-ანჯელესის მოვლენების მიზეზებსა და მნიშვნელობას ხსნის.

ბიზოს ქმედება, ჰოგოხ სოციალური ქმედება

ბიზოს ქცევა სოციალური ქცევაა, რადგან: ნევრთა ქმედება ან პასუხობს სხვა-თა ქცევას, ან მიმართულია მათკენ, ან კოორდინირებულია მათ მიერ. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ხალხი ზოგჯერ ბიზოს ქმედების ახსნას მისი წევრების თვისებების გათვალისწინებით ცდილობს. ასე იყო ლოს-ანჯელესის მოვლენების შემთხვევაშიც. ერთ-ერთი პოპულარული მოსაზრება იყო *ნაძირლების თეორია*, რომლის თანახმადაც ბუნტში მხოლოდ კრიმინალები მონაწილეობენ, ძალადობისაკენ კი მათ, ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგობის მიუხედავად, აგიტატორები უბიძგებენ. ასე რომ, ბევრი, ვინც მოვლენებს შორიდან ადევნებდა თვალს, ძალადობას კრიმინალებსა და მედროვეებს, განსაკუთრებით კრიმინალური დაჯგუფებების წევრებს აბრალებდა (Merina and Mitchell, 1992). თუმცა, თვითმხილველთა თქმით, ამ ქმედებებში მონაწილეობდა მოქალაქეთა ფართო სპექტრი — ახალგაზრდა და მოხუცი, აფრო-ამერიკელული და ესპანური წარმოშობის, აზიელი და კავკასიელი. სამხრეთ-ცენტრალური ლოს-ანჯელესის მკვიდრის განცხადებით, „აქ ნახავდით 6-7 წლის ასაკის ბავშვებსაც და 60 წლამდე ასაკის კაცებსაც. აქ ყველანაირ ხალხს ნახავდით... მე თავადაც ვფიქრობდი შევერთებოდი მათ“ (გვ. A12). ზოგი შეუერთდა ხალხს, რათა პოლიტიკური განცხადება გაეკეთებინა ან შური ეძია წარსული წყენის გამო; ზოგმა შესაძლებლობა გამოიყენა, ის მიეტაცებინა, რასაც საკუთარი სახსრებით ვერასდროს შეიძენდა; ზოგმაც მოიპარა, რათა მაღაზიების საბოლოოდ გაძარცვამდე მოესწრო და ოჯახის გამოსაკვებად საჭირო სურსათი მოემარაგებინა (ტელევიზორებთან და იარაღთან ერთად ერთჯერადი ხელსახოცებიც მოსაპარი საგნების სიაში ყველაზე პოპულარული იყო.)

ჯგუფური ქმედებისათვის დამახასიათებელია სხვადასხვა მოტივის შერწყმა. პრეზიდენტ ლინდონ ჯონსონის მიერ დანიშნული სამოქალაქო არეულობის შემსწავლელი ეროვნული საკონსულტაციო კომისიის (1968წ.) დასკვნით, ასე მოხდა 1967 წლის გეტოთა ბუნტის შემთხვევაშიც. როგორც კომისიამ გამოარკვია, დეტროიტში გეტოს მოსახლეობის დაახლოებით 40% ან თავად მონაწილეობდა ბუნტში, ან მისი მონაწილე იყო. ეს კი ნამდვილად არ არის ცოტა. უფრო მეტიც, ისინი, ვინც მონაწილეობდნენ დეტროიტის არეულობაში, უფრო განათლებულები, ინფორმირებულები და საზოგადოებრივ საქმიანობაში უფრო ჩართულები იყვნენ. ბევრი მათგანი დასაქმებულიც იყო, თუმცა მიიჩნევდა, რომ უკეთეს სამსახურს იმსახურებდა.

ამბოხსაც კი გააჩნია გარკვეული სოციალური სტრუქტურა. ლოს-ანჯელესში ახალგაზრდა მამაკაცები ჯგუფებად — და არა ცალ-ცალკე — ერთვებოდნენ კოლექტიურ ქმედებაში. ზოგი მაღაზიას წვავდა, სხვები საკუთარ ოჯახებს იცავდნენ. სამხრეთ-ცენტრალურ ლოს-ანჯელესში ბიზო ალაღებდნენ კი არა, კონკრეტულ ადგილებში იკრიბებოდნენ — განსაკუთრებით ისეთ ადგილებში, სადაც პოლიცია იყო თავმოყრილი (ნაწილობრივ,

მათ გასალიზიანებლად) ან სადაც მედიის წარმომადგენლები იყვნენ. ასეთ ბრბოებში ზოგი აქტიური იყო, ზოგიც — მისი მაყურებელი. ახალგაზრდები სიტყვიერ შეურაცხყოფას აყენებდნენ პოლიციას, ისროდნენ ბოთლებს ან ქვებს და ემუქრებოდნენ ყველა თეთრკანიან თუ აზიელ გამვლელს. ამ ქმედებების გაგება მხოლოდ ამ ინდივიდებსა და მათ მაყურებლებს შორის არსებული ურთიერთობის დადგენითაა შესაძლებელი. მაყურებლები დროდადრო მოწონების შეძახილებით ამხნევებდნენ მონაწილეებს. თუმცა ეს ჯგუფური ქმედებები დამოკიდებული იყო არა მხოლოდ იქ მყოფ ხალხზე, არამედ სოციალური წყობის პრინციპზე, რომლის მიხედვითაც ეს ბრბო იყო ორგანიზებული. მაგალითად, ბრბოს წევრებს ხშირად მეგობართა მცირე წრე ახლდა, რაც მათ მეტ გაბედულებას მატებდა. მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ასევე უფრო დიდმა, უფრო სტრუქტურულმა ფაქტორებმაც.

სტუქსეხელი ხელსაყილობა

სოციალური წყობილების იმ ასპექტების დასახასიათებლად, რომლებიც ამარტივებს კოლექტიურ ქმედებას, სმელსერმა შეადგინა ცნება — *სტრუქტურული ხელსაყილობა*.

ალბათ ყველაზე მთავარი სოციალური პრობლემა, რომელიც საფუძვლად დაედო ლოს-ანჯელესის ბუნტს — და სხვა უფრო მცირე მასშტაბის ქმედებებს მთელ ქვეყანაში — იყო ბოლო დეკადაში ღარიბთა უბნების კიდევ უფრო დაკნინება. გეტოს მოსახლეობა გარკვეულწილად ეკონომიკურ იზოლაციაში აღმოჩნდა. ღარიბი ოჯახების მინიმუმ ერთი წევრი უმუშევარი იყო და უმუშევართა უმრავლესობას წარმომადგენდნენ ახალგაზრდა მამაკაცები. მიუხედავად იმისა, რომ სამხრეთ-ცენტრალური ლოს-ანჯელესის მოსახლეობა ნახევარ მილიონს აჭარბებდა, მოსახლეობას მხოლოდ 35 სუპერმარკეტი და 20-ზე ნაკლები საბანკო ფილიალი ემსახურებოდა (Los Angeles Times, May 1, 1992). მოსახლეობის დიდ ნაწილს საკვების შესაძენად ან ორი ავტობუსის გამოცვლა ან მახლობელ ხილ-ბოსტნეულის მაღაზიაში პროდუქტის უფრო ძვირად შეძენა უწევდა; ისინი კი, ვისაც სამსახური ჰქონდა, სახელფასო ჩეკის გასანაღდეblად ან გრძელ რიგში უნდა დამდგარიყვნენ ან ჩეკის გასანაღდეblად ჯიხურებში მაღალი საკომისიო გადაეხადათ. სამხრეთ-ცენტრალური ლოს-ანჯელესის თითქმის ყოველი მეოთხე მოსახლე ღარიბი იყო, მათი რიცხვი კი ორჯერ აღემატებოდა ქალაქში მცხოვრებ თეთრკანიან ღარიბთა რიცხვს. თანაც ღარიბებიც იმავე ტელეარხებს უყურებდნენ, რომლებსაც საშუალო კლასი; ამ არხებზე იმ საქონლისა და ცხოვრების სტილის მაცდუნებელი სცენები გადიოდა, რომელზეც მათ ხელი არ მიუწვდებოდათ. ჯგუფური ქმედების პროვოცირების ერთ-ერთი სოციალური წინაპირობა ასეთი ეკონომიკური სიდუხჭირეა.

აღსანიშნავია, რომ მანამდე მომხდარი მასობრივი არეულობებისგან განსხვავებით, 1992 წლის შეამბოხეთა სამიზნე პოლიცია კი არა, საცალო ვაჭრობის მაღაზიები, ქარხნები და სხვა საწარმოები იყო. ხალხის რისხვა, ძირითადად, იმ მაღაზიებისკენ იყო მიმართული, რომლებსაც კორეელი-ამერიკელები ფლობდნენ (Freer, 1994). მცირე საივესტიციო კაპიტალის მფლობელი იმიგრანტები ხშირად ავსებენ ღარიბთა მოთხოვნას პროდუქტსა და სხვადასხვა სახის მომსახურებაზე. ისინი წარმატებას, ძირითადად, დაუდალავი შრომისა და სამუშაოზე საკუთარი ოჯახის წევრების დაქირავების ხარჯზე აღწევენ და ნაკლებ სავარაუდოა, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა დაიქირაონ. ამიტომ არსებობს დიდი ალბათობა იმისა, რომ ისინი გარიყულნი აღმოჩნდნენ იმ სამეზობლოსაგან, რომელსაც

ემსახურებიან (Abelmann and Lie, 1995; Morrison and Lowry, 1994). მათი თუნდაც მცირე წარმატება ადგილობრივი მოსახლეობის შურს იწვევს. „ისინი უბრალოდ ყველაფერს ძვირად ყიდიან და ფულს გვძალავენ; ახლა ჩვენ მის ნაწილს უკან ვიბრუნებთ“ (Angeles Times, May 1, 1992, p. A24), — განაცხადა ერთმა მოროდორმა რომელიც კორეულ კომერციულ დაწესებულებას ძარცვავდა. აფროამერიკელ მოსახლეობასა და აზიელ მაღაზიის მეპატრონეებს შორის ურთიერთობა სამხრეთ-ცენტრალურ რაიონში განსაკუთრებით დაძაბული იყო, რადგან ცოტა ხნით ადრე აზიელ მაღაზიის მეპატრონეს პირობითი სასჯელი შეუფარდეს 15 წლის გოგონას სასიკვდილოდ დაჭრისათვის, რომელიც, მეპატრონის აზრით, მაღაზიაში საქონელს იპარავდა (Tierney, 1994).

ლარიბი აფრო-ამერიკელი მოსახლეობის ქალაქის ღარიბულ უბნებში თავმოყრა ხელს უწყობს ჯგუფურ ქმედებას. მოსახლეობა ძალზე მჭიდროდ ცხოვრობს ერთმანეთთან და ბევრი მათგანი გაუსაძლისი საცხოვრებელი პირობების გამო დროის უდიდეს ნაწილს გარეთ ატარებს. ამას ისიც ემატება, რომ ბევრი მათგანი დაუსაქმებელია, ბევრს კი არარეგულარული სამუშაო აქვს. შედეგად, ქუჩები, ჩვეულებრივ, ხალხითაა სავსე.

რაიმე შემთხვევამ ლოს-ანჯელესის თითქმის ყველა გარეუბანში გაფანტული ირლანდიელი-ამერიკელების განრისხება რომ გამოიწვიოს, სწრაფი მობილიზაცია, რაც ჯგუფურ ქმედებას გამოიწვევს, პრაქტიკულად შეუძლებელი იქნება. მაგრამ როდესაც სამხრეთ-ცენტრალურ რაიონში ხდება რამე, ხალხი უცებ იკრიბება. ამბავი კინგის საქმის ვერდიქტის შესახებ, რომელიც ტელევიზიით პირდაპირ ეთერში გადაიციმოდა, ელვის სისწრაფით გავრცელდა. ასევე სწრაფად გავრცელდა ბუნტის დაწყების ამბავიც.

ფუნქციური ევინტეგრაცია

ოპტიმალურ პირობებში სოციალური სისტემის სხვადასხვა ელემენტი ერთად მუშაობს და თითოეული მათგანი მთელი სისტემის შეუფერხებელ ფუნქციონირებას უზრუნველყოფს. ფუნქციური ერთიანობის დარღვევა კი კოლექტიური ქმედების ალბათობას აჩენს.

ამერიკული საზოგადოება უმეტეს წილად გვერდს უვლიდა ღარიბთა უბნებს. მეწარმეებმა თავიანთი ქარხნები ქალაქგარეთ ან სულაც მესამე სამყაროს ქვეყნებში, საცალო ვაჭრობის მაღაზიები და ოფისები კი გარეუბნებში გადაიტანეს. საშუალო კლასის წარმომადგენლებმაც (შავკანიანებმაც და თეთრკანიანებმაც) ძირითადად გარეუბნებში გადაინაცვლეს. შედეგად, დიდი ქალაქების მერები და პოლიტიკური მექანიზმები გადამწყვეტ როლს აღარ ასრულებენ პოლიტიკაში. შემოვლითი გზების წყალობით მგზავრებს ქალაქის ცენტრში გავლაც კი არ უწევთ. დღევანდელი ქალაქის ცენტრალური ნაწილი, ფაქტობრივად, ადრინდელ სოფლის ჯურღმულებს მოგვაგონებს და სრულიად დისინტეგრირებულია, მონყვეტილია ეკონომიკური, პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრებისაგან.

ლოს-ანჯელესის ბუნტი ადგილობრივ პოლიტიკურ დონეზე დეზინტეგრაციის მაგალითია. ლოს-ანჯელესი ერთადერთი მთავარი ქალაქია მთელ აშშ-ში, სადაც ქალაქის მერს არ აქვს პოლიციის შეფის დანიშვნის ან გადაყენების უფლება. პოლიციის შეფი ანგარიშვალდებულია მხოლოდ საპოლიციო კომისიის წინაშე. მის გადასაყენებლად საპოლიციო კომისიამ ოფიციალურად უნდა მიმართოს სამოქალაქო საქმეთა კომისიას. ამ პროცედურას კი, შესაძლოა, თვეები დასჭირდეს. უფრო მეტიც, ქალაქის საბჭოს საპოლიციო კომისიის გადანყვეტილების გაუქმება შეუძლია. მოკლედ რომ ითქვას, არ არსებობს იერარქიის

ნათელი ჯაჭვი. როდნი კინგის ცემის ფაქტის შემდეგ მერმა ბრედლიმ სცადა, აეძულებინა პოლიციის შეფი — გეითსი, გადამდგარიყო, თუმცა უშედეგოდ. როდესაც ბუნტი დაიწყო, ისინი ერთმანეთს საერთოდ არ ელაპარაკებოდნენ. მერს არ ჰქონდა უფლება, პოლიცია საკუთარი ინიციატივით შეეყვანა იმ უბნებში, სადაც ბუნტი ძალას იკრებდა, პოლიციის შეფს სურდა თავი აერიდებინა დაპირისპირებისათვის. ბუნტის პირველ ღამეს მერმა ბრედლიმ ქალაქში ეროვნული გვარდიის შეყვანა გუბერნატორ უილსონს სთხოვა, სწორედ გუბერნატორს მოუწია გეითსთან და მის მოადგილესთან მოლაპარაკება თანხმობის მისაღებად. ბუნტის მეორე დღეს აღჭურვილი გვარდიელები ისხდნენ და ბრძანებას ელოდნენ; ისევ გუბერნატორს მოუწია ჩარევა და მათგან მოქმედების დანყების მოთხოვნა. საბოლოოდ, ადგილობრივ ხელისუფლებაში არსებულმა განხეთქილებამ ხელი შეუშალა პოლიციელთა მხრიდან სწრაფ რეაგირებას, რასაც, შესაძლოა, შეეჩერებინა ფართომასშტაბიანი ბუნტი ან უფრო სწრაფად დაესრულებინა იგი.

ჯეიტუხედი ჯონფლიქტები

ამერიკელთა უმრავლესობა და პრეზიდენტი ბუშიც გაცხადებული დარჩა, როცა სამართლომ როდნი კინგის პროცესზე გამამართლებელი განაჩენი გამოიტანა. საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვის თანახმად, შავკანიანი და თეთრკანიანი მოსახლეობის უმეტესობა მიიჩნევდა, რომ ვერდიქტი მცდარი იყო და საქმეში ფედერალური მთავრობა უნდა ჩარეულიყო (Newsweek, May 11, 1992). ამ ზედაპირული ერთსულოვნების მიღმა იმალებოდა ამერიკულ კულტურაში არსებული რასისტული მემკვიდრეობა და შავკანიანთა და თეთრკანიანთა შორის არსებული ხანგრძლივი განხეთქილება. თეთრკანიანმა კინგის ცემის ვიდეოჩანაწერის ყურებისას შეიძლება იფიქროს: „ასე სასტიკად როგორ მოექცნენ ამ საწყალს?“ შავკანიანი კი ალბათ საფრთხეშიც იგრძნობს თავს: „ამ საწყლის ადგილას შეიძლებოდა მეც ვყოფილიყავი!“ თეთრკანიან ამერიკელთა უმეტესობა ვერც წარმოიდგენს, რომ აფროამერიკელთა უმეტესობას (განსაკუთრებით მამაკაცებს) მუდმივად ეშინიათ პოლიციის სისასტიკისა, რომ აღარაფერი ვთქვათ თეთრკანიანი ტაქსის მძღოლების, მაღაზიის გამყიდველების, უფროსი ოფიციანტებისა და სხვათა მხრიდან შეურაცხყოფაზე. კინგის პროცესზე გამოტანილმა განაჩენმა მათ თვალში კიდევ ერთხელ ცხადყო ის ფაქტი, რომ რაც უნდა უდანაშაულო იყოს აფრო-ამერიკელი, თეთრკანიანი ხელისუფალი მას მაინც დამნაშავედ მიიჩნევს. ამავე დროს, ბევრ თეთრკანიან ამერიკელს გამუდმებით ეშინია შავკანიანთა ძალადობის. „შავკანიანთათვის გამამართლებელი განაჩენი, ხოლო თეთრკანიანთათვის შემდგომი მოვლენები იყო ერთმანეთის მიმართ არსებული ეჭვებისა და შიშის დასტური“ (Time, May 11, 1992, p. 20).

შავკანიანები და თეთრკანიანები სხვადასხვაგვარად ხსნიდნენ ლოს-ანჯელესის მოვლენებს (Lauter and Fluwood, 1992). ბევრი აფრო-ამერიკელი მთავარ პრობლემას ხედავდა რასობრივ ჩაგვრაში, რაც იმ სისტემის შედეგი იყო, რომელიც მუდმივად ჩაგრავს და სასტიკად ექცევა შავკანიანებს. ბევრი თეთრკანიანი კი მთავარ პრობლემად სოციალურ პათოლოგიას მიიჩნევდა, რაც, ნაწილობრივ, პიროვნული უპასუხისმგებლობისა და ფუნდამენტური ოჯახური თუ საზოგადოებრივი ღირებულებების უპატივცემულობის შედეგი იყო. ამ აზრთა სხვადასხვაობის შედეგად წარმოიქმნა საპირისპირო შეფასებები შავკანიანთა (ამბოხება) და თეთრკანიანთა (ბუნტი) შორის.

თეთრკანიანთა და შავკანიანთა შორის არსებული განხეთქილება არ იყო ერთადერთი კულტურული ბარიერი, რომელიც ლოს-ანჯელესის მოვლენებმა სააშკარაოზე გამოიჩინა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ძალადობის ტალღა, ძირითადად, კორეელი ამერიკელების წინააღმდეგ იყო მიმართული. გეტოს მოსახლეობა მაღაზიების აზიელ მეპატრონეებს ქედმაღლად და უკარება ადამიანებად მიიჩნევდა (Koppel, 1992). ამ ორი ჯგუფის შესარიგებლად გამართულ შეხვედრაზე აფრო-ამერიკელებმა განაცხადეს, კორეელები ხურდას დახლზე დებენ და კლიენტს ხელში არ აწვდიდნენ, რაც შავკანიანებისადმი ზიზლის გამოხატულებააო. კორეელებმა კი განმარტეს, რომ მათ კულტურაში შეურაცხყოფად ითვლება არანათესავეთან, განსაკუთრებით კი ქალთან, ფიზიკური შეხება. კორეელები მიჩვეულნი არიან, რომ მომხმარებელმა მას უნდა მოსთხოვოს ის, რისი ყიდვაც სურს; აფროამერიკელებს კი ყველაფრის დათვალიერება უყვართ. ეკონომიკური კონფლიქტისა და უთანასწორობის პირობებში ასეთი უმნიშვნელო კულტურული ნორმების დარღვევამაც კი, შესაძლოა, დიდი შუღლი გამოიწვიოს.

კორეელებიც უმცირესობას წარმოადგენენ ლოს-ანჯელესში და, მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი მათგანი უფრო შეძლებულია, ვიდრე მათი აფრო-ამერიკელი ან ლათინი მეზობლები, ისინიც ისეთივე დისკრიმინაციას განიცდიან. ბევრმა სცადა შტატებშიც ისეთსავე საზოგადოებები დაეარსებინა, როგორიც სამშობლოში ჰქონდა, თუმცა ბუნტმა შეარყია მათი რწმენა უცხო ქვეყანაში უსაფრთხო თავშესაფრის შექმნის შესახებ (Abelmann and Lie, 1995). ისინი უკმაყოფილონი იყვნენ პოლიციის უმოქმედობითაც. პოლიციამ ვერ უზრუნველყო მათი საკუთრების დაცვა. ერთ-ერთმა კორეელმა თქვა:

ყველაზე დიდი შოკი ჩემთვის იყო, როდესაც კორეათაუნის ძარცვა ესპანური წარმოშობის იმიგრანტებმა დაიწყეს — უმეტესად ეს სწორედ მათი ნახელავია. ეს გამოგონებული იყო — ეს სწორედ ის ხალხი იყო, რომლებთან ერთადაც მე ვცხოვრობ და დავდივარ, ვისაც ვესაუბრები. ერთ ხელში ნაძარცვი საქონლით სავსე ბავშვის ეტლი ეჭირათ, მეორეში კი ბავშვი — ამან გამაგიჟა. (უოტედ ინ ბელმან ანდ იე, 1995წ. პ. 41)

კონფლიქტში სხვა კულტურული ჯგუფებიც აღმოჩნდნენ ჩათრეული. იაპონელი და ჩინელი ამერიკელები აღიარებდნენ, რომ, ერთი მხრივ, ეშინოდათ, ვინმეს ისინიც კორეელებად არ მიეჩნია; მეორე მხრივ, კი თავს დამნაშავედ გრძნობდნენ, სხვა აზიელებისგან გამიჯვნა რომ უნდოდათ (Woo, 1992). ესპანური წარმომავლობის იმიგრანტებმა ამ არეულობაში გაურკვეველი პოზიცია დაიჭირეს; ისინი ხან ბრბოს უერთდებოდნენ და ხანაც მსხვერპლის როლში გვევლინებოდნენ. თეთრკანიანი ანგლო-ამერიკელები ბუნტის დაწყების ღამეს პოლიციის შტაბბინასთან შეკრებილ ხალხს შეუერთდნენ და ზოგჯერ მორდობიერობაშიც იღებდნენ მონაწილეობას.

ლოს-ანჯელესს ხშირად მოიხსენიებენ „მსოფლიო ქალაქად“, როგორც აშშ-ში ცვალებადი ეთნიკური ნაზავის მაგალითს. 1992 წლის მოვლენებმა აჩვენა, თუ როგორი არამდგრადი შეიძლება იყოს ეს ნაზავი.

ძალაუფლება და ძალაუფლების აჩქონა

ბუნტი ძალაუფლების მოპოვების მცდელობაა მათ მიერ, ვისაც ძალაუფლება არ გააჩნია; ეს არის უკანასკნელი იმედი იმ ხალხისა, რომელიც საყოველთაოდ მიღებული ეკონომიკური თუ პოლიტიკური საშუალებით ვერ ახერხებს საკუთარი ხმის სხვებისათვის მიწვდენას. ბუნტის დროს თითქმის ყოველთვის ღარიბები უპირისპირდებიან მდიდრებს. საზოგადოების მაღალი ფენებისათვის ბუნტი, შესაძლოა, უგუნური, თვითდამანგრეველი, ემოციური აფეთქება იყოს. მისი მონაწილეებისთვის კი ასეთ კოლექტიურ ქმედებას, შესაძლოა, კოლექტიური ვაჭრობის ფორმა ჰქონდეს (Piven and Cloward, 1979; Thompson, 1971). მასობრივი არეულობის შექმნით ან მუქარით ბუნტის მონაწილეები მთავრობას მოქმედებისაკენ უბიძგებენ. უკიდურესად ღარიბმა მოსახლეობამ, შესაძლოა, ჩათვალოს, რომ დასაკარგი არაფერი აქვს. საფრთხე, რომელიც მათ ემუქრება (თუნდაც რეპრესიების სახით), შესაძლოა, გადაწონოს ძალაუფლების თუნდაც სულ მცირე ხნით ხელში ჩაგდების სურვილმა. ლოს-ანჯელესის არეულობის პირველ ღამეს პოლიციის შეფმა გეითსმა განაცხადა, სიტუაცია თანდათან წყნარდებაო. ერთ-ერთმა მემამბოხემ კი რეპორტიორს განუცხადა: „ეს არ მოხდება, სანამ ამას ჩვენ არ ვიტყვი“. სწორედ ის აღმოჩნდა მართალი და არა გეითსი (Koppel, 1992).

1960-იანი წლების ურბანული ამბოხებებისას, რომელმაც მთელი აშშ მოიცვა, ძალადობა, ძირითადად, აფროამერიკელთა გეტოებში მძვინვარებდა. თეთრკანიანთა მაღაზიებიც ნადგურდებოდა, მაგრამ მათ დასახლებებს საფრთხე არ შექმნია. 1992 წელს კი ძალადობა გასცდა გეტოს საზღვრებს და სხვა ეთნიკური ჯგუფებიც ჩაითრია. საფრთხე რეალური ჩანდა მდიდარი თეთრკანიანებისათვის, რომლებიც თავს დაცულად გრძნობდნენ იმ ძალაუფლების წყალობით, რასაც საკუთარი სიმდიდრე ანიჭებდათ და რომლებიც მიჩვეული არ იყვნენ შავკანიანების მხრიდან ძალაუფლებისათვის ღიად ბრძოლას. წიგნების მაღაზიის მფლობელის განცხადებით: „ყველას იმის შიში ჰქონდა, რომ ღარიბები ალყაში მოაქცევდნენ მდიდართა უბანს“ (quoted in *Los Angeles times*, may 7, 1992, p. J1). ანგელების მდიდარ ოჯახს, რომლებიც ბუნტს შორიდან ადევნებდნენ თვალყურს და თავს უსაფრთხოდ გრძნობდნენ, უეცრად კვამლის სუნი ეცა... სამხრეთ-ცენტრალური რაიონის ფარგლებს გარეთ რამდენიმე გაძარცვული მაღაზია და დამწვარი სახლიც კი საკმარისი აღმოჩნდა, რომ გარეუბნის მდიდარი მოსახლეობის ხელშეუხებლობის ფსიქოლოგიური ბარიერი დარღვეულიყო.

სოსიაცუხი მოძრაობები

სოციალური მოძრაობა კოლექტიური ქმედების განსაკუთრებული შემთხვევაა. ამბოხი, პანიკა და კოლექტიური ქმედების სხვა ტიპები ზოგადად ძალიან ხანმოკლეა, ძირითადად, გაუაზრებელი და ემოციური, თუმცა ზოგჯერ კარგად გათვლილი. სოციალური მოძრაობა კი პირიქით — ხანგრძლივი და გამიზნული ქმედებაა სოციალური ცვლილების განსახორციელებლად ან მის შესაჩერებლად. სოციალური მოძრაობა, ძირითადად, ბრბოს იზიდავს, თუმცა ამ მოძრაობის ფარგლებში მაინც შეინიშნება ფორმალური

ორგანიზაციები იერარქიული სტრუქტურითა და ერთმანეთთან კავშირით (Marx and Mc-Adam, 1995). სოციალური მოძრაობა სოციალური ცვლილებების განსახორციელებლად ნაკლებად მიღებულ გზებსა და ტაქტიკას იყენებს. საზოგადოებრივი მოძრაობა უკმაყოფილების გამოსახატად ხშირად მიმართავს მასობრივ გამოსვლებსა და დემონსტრაციებს, ბოიკოტს, გაფიცვებს და ზოგჯერ ძალადობას, საბოტაჟს და სხვა არაკანონიერ ქმედებებს (განსაკუთრებით მაშინ, როცა საზოგადოებრივი კონტროლის აგენტები მათთვის ხელის შეშლას ცდილობენ).

იმის გამო, რომ სოციალური მოძრაობა ფუნქციური ინტეგრაციის არსებულ მოდელს ეწინააღმდეგება, ხშირად აწყდება სხვადასხვა დაბრკოლებას. ადამიანთა ერთი ნაწილი ღიად უპირისპირდება მას, ნაწილი კი გულგრილი. საზოგადოებრივი მოძრაობა მხოლოდ მაშინ არის შედეგიანი, როცა მნიშვნელოვანი ძალის მოკრებას ახერხებს. რევოლუციონერები სოციალური ცვლილების განხორციელებას მთავრობის სათავეში მოსვლით მოპოვებული ძალაუფლების საშუალებით ცდილობენ. სხვა საზოგადოებრივი მოძრაობები კი, როგორცაა ქალთა მოძრაობა, ძირითადად, კულტურის — ხალხის დამოკიდებულების, რწმენის, ღირებულებების და, შესაბამისად, მათი ქცევის შეცვლაზეა ორიენტირებული.

სოციალური მოძრაობათა ახის ახსნა

ახლა განვიხილოთ ის მიზეზები, რომლებიც საზოგადოებრივი მოძრაობების დაწყებას უწყობს ხელს და ხალხს ცვლილებების განსახორციელებლად ან მათ შესაჩერებლად არაკანონიერ, ხშირად სარისკო, კოლექტიურ ქმედებაში ჩაბმისაკენ უბიძგებს.

სოციალური და ეკონომიკური სიდუხჭირე

საზოგადოებრივი მოძრაობა, შესაძლოა, სოციალურმა უუფლებობამ და ეკონომიკურმა სიდუხჭირემ გამოიწვიოს. როდესაც არსებული სოციალური წყობით გამოწვეული უკმაყოფილება საკმარისად გაიზრდება, ხალხი ერთიანდება და ბრძოლას იწყებს. კარლ მარქსი მიიჩნევდა, რომ რევოლუციებისა და სხვა საზოგადოებრივი მოძრაობების გამომწვევი ძირითადი მიზეზები სტრუქტურული სახის იყო. სხვადასხვა წარმოების მფლობელები საკუთარი უპირატესობის მოპოვებას მუშების ექსპლუატაციის ხარჯზე ცდილობენ. გარკვეული პერიოდის შემდეგ ასეთი ექსპლუატაცია ფართომასშტაბიან სიღარიბესა და სიდუხჭირეს იწვევს, რომელიც, თავის მხრივ, რევოლუციის დაწყებას უწყობს ხელს. მაგალითად, საფრანგეთის რევოლუციას წინ უსწრებდა პურზე ფასების მკვეთრი ზრდა (ბოლო სამოცდაათი წლის განმავლობაში ყველაზე მაღალი ფასი), რაც 1787-88 წლებში ცუდი მოსავლიანობით იყო გამოწვეული. როგორც ქალაქის მუშებს, ისე სოფლის მოსახლეობას შიმშილი ემუქრებოდა. 1789 წელს ისინი აჯანყდნენ.

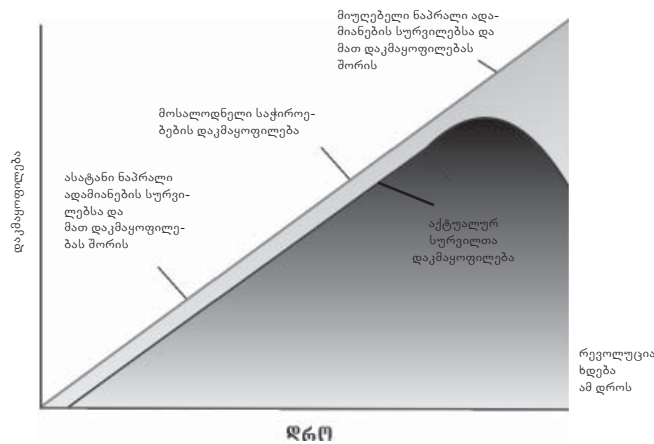
როგორც პირველ თავში აღვნიშნეთ, მარქსი ამტკიცებდა, რომ კაპიტალისტურ საზოგადოებაში მანქანა-დანადგარებისა და ქარხნული საქონლის მზარდი გამოყენების გამო მუშებს სულ უფრო ხშირად მოუწევდათ შავი სამუშაოს შესრულება, რაც მათ ხელფასებს შეამცირებდა და საზოგადოებისაგან გაუცხოების გრძნობას გაუძაფრებდა. კაპიტალისტური წყობისათვის დამახასიათებელი ეკონომიკური ბუმი და აღმავლობა უფრო

დაამძიმებდა მუშათა კლასის მდგომარეობას. საბოლოოდ, მათ მობეზრდებოდათ ასეთი ექსპლუატაცია და მჩაგვრელთა ჩამოსაგდებად გაერთიანდებოდნენ.

ყველა სოციოლოგი არ ეთანხმება მოსაზრებას, რომ სიღარიბის ზრდა ადამიანებში რევოლუციურ განწყობას იწვევს. ფრანგმა მკვლევარმა ალექსის დე ტოკერვილმა (1856წ.) ხაზი გაუსვა კულტურის როლს რევოლუციებისა და სხვა სოციალური მოძრაობების პროვოცირებაში. არსებული პირობები, შესაძლოა, საგრძნობლად არ გაუარესდეს (ალბათ, არც გაუმჯობესდება), მაგრამ ახალი კულტურული იდეების გაჩენის შემდეგ ადამიანებს საკუთარი მდგომარეობა, შესაძლოა, აუტანლად მოეჩვენოთ. ასე რომ, მუდმივი პროგრესის ცნება, რწმენა, რომ დემოკრატიას ყველა სახის სოციალური პრობლემის გადაჭრა ძალუძს, და ინდივიდუალიზმის ღირებულების რწმენაც — რაც მე-18 საუკუნეში სიახლე იყო — დესტაბილიზაციას იწვევდა. როცა ჩაგრული დაიჯერებს, რომ უკეთ ცხოვრება შესაძლებელია, იწყებს მოქმედებას. როგორც ტოკევილი წერდა, „სირთულეები, რომლებსაც ადამიანი იტანს, რადგან სხვა გამოსავალს ვერ ხედავს, აუტანელი ხდება მაშინვე, როგორც კი მათგან თავის დაღწევის საშუალება გამოჩნდება“ (გვ. 214). სოციოლოგები ადამიანის მოლოდინსა და მათ ფაქტობრივ პირობებს შორის არსებულ განსხვავებას *შეფარდებით სიდუხჭირეს* უწოდებენ (Gurr, 1970).

შეფარდებით სიდუხჭირეს რამდენიმე ფაქტორი განაპირობებს. ტოკევილის აზრით, ერთ-ერთი მათგანია *მზარდი მოლოდინი*. ზოგი სოციოლოგის თქმით, სწორედ მზარდი მოლოდინი გახდა 1960-იან წლებში გეტოს ამბოხებებისა და შავკანიანთა მასობრივი მოძრაობების დაწყების მიზეზი (Abeles, 1976; Geschwender, 1964). 1950-იანი წლების ეკონომიკურმა აღმავლობამ და სამოქალაქო უფლებათა მოძრაობის ადრეულმა მონაპოვრებმა აფრო-ამერიკელები დაარწმუნა, რომ სულ მალე მათი პირობებიც საგრძნობლად გაუმჯობესდებოდა. თუმცა, სამოქალაქო უფლებათა ახალმა კანონმდებლობამ და პრეზიდენტ ლინდონ ჯონსონის სიღარიბესთან ბრძოლის პროგრამამ ბევრი ვერაფერი შეცვალა. ჯონსონის ადმინისტრაციის დიდებული საზოგადოების შექმნის დაპირება აშშ-ის ვიეტნამის ომში ჩათრევასთან ერთად უფერულდებოდა. ამ ყველაფერმა ხელი შეუწყო სოციალურად ფეთქებადი სიტუაციის შექმნას. 1992 წლის ლოს-ანჯელესის ამბოხება სწორედ იმ იმედგაცრუებითა და უკმაყოფილებით იყო განპირობებული, რაც სამოქალაქო უფლებათა ბრძოლაში მიღწეული წარმატების შემდეგ 1980-იან წლების რეგრესმა გამოიწვია.

სოციოლოგმა ჯეიმს დევისმა (1962წ. 1974წ.) ეს სქემა ასო J-ს შეადარა, რადგან ხანგრძლივი აღმავლობის შემდეგ მკვეთრი დაცემა გრაფიკულად სწორედ ამობრუნებულ ასო J-ს ჰგავს (იხ. სქემა 20.1). დევისმა საკუთარი ანალიზი ისეთი მოვლენების დაკვირვებაზე დააფუძნა, როგორიც იყო 1842 წლის *დორის ამბოხი* როდ აილენდზე, 1894 წლის *პულმენის გაფიცვა*, 1917 წლის რუსეთის რევოლუცია და 1953 წლის ეგვიპტის რევოლუცია. დევისის დასკვნით, რევოლუცია სწორედ მაშინაა მოსალოდნელი, როცა ეკონომიკური და სოციალური აღმავლობის ხანგრძლივ პერიოდს მკვეთრი რეგრესი მოსდევს. პირველი პერიოდი ქმნის მოლოდინს, რომ ეს აღმავლობა გამუდმებით გაგრძელდება; მეორე პერიოდში კი ხალხს უჩნდება იმის შიში, რომ მთელი ის პროგრესი სადღაც გაქრა და აღარასოდეს დაბრუნდება. დევისის აზრით, რეგრესის პერიოდში არსებულ ფაქტობრივ პირობებზე მნიშვნელოვანი ის ფსიქოლოგიური განწყობაა, რომელსაც ეს პირობები იწვევს. რევოლუცია მაშინ იწყება, როდესაც განსხვავება ხალხის მოლოდინსა და რეალობას შორის საგრძნობლად დიდია.

სქემა 20.1 / დევისის J მრუდი რევოლუციის თეორია. დევისის აზრით, რევოლუციები უფრო მეტად მაშინ ხდება, როდესაც ეკონომიკურ და სოციალურ აღმავლობას ცვლის მკვეთრი გაუარესება, რაც, თავის მხრივ, წარმოშობს შიშს, რომ მთელი მონაპოვარი წყალში ჩაიყრება.

წყარო: ადაპტირებულია ჯეიმს დევისის „რევოლუციის თეორიიდან“, ამერიკის სოციოლოგიური მიმოხილვა, 1962 წლის თებერვალი, გვ.6

რესურსების მობილიზაცია

თანამედროვე სოციოლოგთა უმრავლესობას მიაჩნია, რომ სოციალური მოძრაობის პროვოცირებისთვის მხოლოდ სიდუხჭირე არ კმარა (McAdam, McCarthy, and Zald, 1988; Tilly, 1978). ისინი ამტკიცებენ, რომ უკმაყოფილება ყოველთვის არსებობს, სოციალური მოძრაობები კი არცთუ ხშირია, რადგან უკმაყოფილებასთან ერთად საჭიროა ჯგუფის კოლექტიური ინტერესების სახელით რესურსების მობილიზაციის უნარი. შესაბამისი რესურსებისა და ორგანიზების გარეშე ყველაზე მეტად განაწყენებული ხალხიც კი ვერ წამოიწყებს სოციალურ მოძრაობას.

სოციალური მოძრაობის დასახმარებლად საჭირო რესურსები მოიცავს როგორც მატერიალურ ქონებას, ისე ადამიანურ უნარებს (Freeman, 1979; McCarthy and Zald, 1977). ყველაზე მნიშვნელოვანი მატერიალური ქონებაა ფული (რომლითაც ბევრი სხვა საშუალების შეძენა შეიძლება), მასობრივი კომუნიკაციის არხები (ბუკლეტები, გაზეთები, რადიო და ტელევიზია) მოძრაობის მიზნების გასახმაურებლად და ფართი შტაბბინისათვის. ადამიანური უნარები მოიცავს ლიდერობას, ორგანიზაციულ ნიჭს, პირად პრესტიჟს (რაც მიმდევართა მოზიდვასა და სოციალური მხარდაჭერის მოპოვებას უზრუნველყოფს) და ხალხის ან იმ ინსტიტუტების საფუძვლიან ცნობას, რომლის შეცვლაც მოძრაობის მიზანს წარმოადგენს. გადამწყვეტია მოძრაობის საქმიანობისათვის დათმობილი დრო და საქმიანობის თავდადება (ეს გულისხმობს მზადყოფნას, გადალახო სირთულეები მიზნის მისაღწევად). მხარდაჭერის მოპოვება, შესაძლოა, როგორც მოძრაობის წევრთაგან, ისე იმ ადამიანებისგან, რომლებიც პირადად არ მონაწილეობენ მოძრაობაში, მაგრამ იზიარებენ მის მიზნებს.

რესურსების მობილიზაციისათვის საჭიროა ხელსაყრელი სოციალური გარემოც (Tilly, 1978; Zald and McCarthy, 1987). შემთხვევითი არ იყო, რომ 1950-იანი და 1960-იანი წლების კეთილდღეობამ დასაბამი მისცა რამდენიმე სოციალურ მოძრაობას სამოქალაქო უფლებათა, ქალთა და გარემოს დაცვის მოძრაობების ჩათვლით, რომლებსაც მოგვიანებით განვიხილავთ. კეთილდღეობის პერიოდში ხალხი უფრო ხშირად გამოხატავს მზადყოფნას, დაუთმოს დრო, ფული და სხვა რესურსები ღარიბთა პირობების გაუმჯობესებას.

რესურსების მობილიზაციისათვის საჭირო კიდევ ერთი ფაქტორია ის, რასაც დაგ მაკედამი (1982წ.) კოგნიტურ (შემეცნებით) გათავისუფლებას უწოდებს. კოგნიტური გათავისუფლება ხდება მაშინ, როცა განაწყენებული ხალხი იწყებს ფიქრს უსამართლო ყოფაზე და ამ ყოფის კოლექტიური ქმედებით შეცვლის შესაძლებლობაზე. ადამიანებმა უნდა შეიგნონ, რომ მათი პრობლემები სოციალური უსამართლობის შედეგია და არა მათი პირადი მარცხი; ისინი უნდა დაუკავშირდნენ მათ მდგომარეობაში მყოფ სხვა ადამიანებს და საერთო ინტერესები პირად სარგებელზე წინ დააყენონ. კოგნიტური გათავისუფლება დამოკიდებულია ხელსაყრელი გარემოს შექმნასა (რაც იმედს იძლევა, რომ ცვლილება შესაძლებელია) და ორგანიზებაზე (რაც ხალხს აზრებთა გაცვლა-გამოცვლაში ეხმარება). ამ ფაქტორებს შედეგად კოლექტიური ქმედება მოაქვს.

იქნება თუ არა კოლექტიური ქმედება წარმატებული, ეს უკვე სხვა საკითხია. ჩვეულებრივ, სოციალური მოძრაობის წარმატება უმეტესად ეფექტურ ხელმძღვანელობაზეა დამოკიდებული. სოციოლოგები ლიდერთა რამდენიმე ტიპს გამოყოფენ: მათ შორის „აგიტატორს“ ანუ „მქადაგებელს“, რომელთა მოთხოვნების ჩამოყალიბების ნიჭი საზოგადოების ყურადღებას იპყრობს და „ადმინისტრატორს“, რომელსაც ძირითადი აქცენტი კამპანიის ორგანიზებაზე აქვს გადატანილი (Wilson, 1973). ზოგჯერ ყველა ამ ფუნქციას ერთი ლიდერი ასრულებს. მაგალითად, უმცროსი მარტინ ლუთერ კინგი და ბეტი ფრაიდენი გავლენიანი მქადაგებლები იყვნენ, რომლებიც შავკანიანთა და ქალთა პრობლემებს ახმოვანებდნენ; თუმცა ორივე ასრულებდა ადმინისტრატორის მოვალეობასაც. კინგი სამხრეთის ქრისტიანული ხელმძღვანელობის კონფერენციის სპიკერი იყო, ფრაიდენი კი — ქალთა ეროვნული ორგანიზაციისა. ასეთი მრავალმხრივი (უნივერსალური) ლიდერები არც ისე ხშირია. ამიტომ უფრო ხშირად ფუნქციების გადანაწილება სხვადასხვა ლიდერებს შორის მათი უნარების მიხედვით ხდება.

სოციოლოგების, ჯონ მაკკარტისა და მეიერ ზალდის (1973, 1977; Zald and McCarthy, 1987) მოსაზრებით, თანამედროვე ეპოქის მრავალი სოციალური მოძრაობა პროფესიონალი ლიდერების დამსახურებაა. ხალხში დაგროვილი უკმაყოფილების გრძნობა ყოველთვის როდი იწვევს საზოგადოებრივ მოძრაობას. გამოცდილ ლიდერს შეუძლია სუსტი ან ჩამოუყალიბებელი უკმაყოფილება კიდევ უფრო გაამძაფროს. სწორედ ამიტომ ასეთი მოძრაობები ხშირად მხოლოდ დაწყების შემდეგ მოიპოვებს ხოლმე ფართო მასების მხარდაჭერას. მაგალითად, მოძრაობა ხანდაზმულთა ჯანდაცვისათვის ფედერალური დაფინანსების უზრუნველყოფის მოთხოვნით აშშ-ში ხანდაზმულთა ინიციატივით სულაც არ დაწყებულა. ამ მოძრაობის სულისჩამდგმელი ორგანიზაცია „ხანდაზმულ მოქალაქეთა ეროვნული საბჭო“ (NCSC) თავდაპირველად ახალგაზრდა ან შუახნის პროფესიონალებით იყო დაკომპლექტებული და AFL-CIO-ს მიერ დაფინანსებული. ორგანიზატორები გაფიცვებს აწყობდნენ და მასებს მხარდაჭერისკენ მოუწოდებდნენ. მოგვიანებით, როდესაც მოძრაობა „ამერიკის მედიკოსთა ასოციაციისაგან“ წინააღმდეგობას წააწყდა, NCSC-მ აქტიურად დაიწყო ორგანიზაციაში ხანდაზმულების გაწევრიანება. ამრიგად, უკმაყოფილო ჯგუფების მხარ-

დაჭერის მოპოვება მოძრაობის დაწყებიდან კარგა ხნის შემდეგ გახდა საჭირო. აქედან ნათლად სჩანს, რომ ეს სოციალური მოძრაობა პროფესიონალურად დაგეგმილი და გარეშე პირთა მიერ იყო ორგანიზებული (Rose, 1967).

სოციალური რევოლუცია, როგორც სტრუქტურული ცვლილება

სოციოლოგების მიერ შესწავლილი ბევრი საზოგადოებრივი მოძრაობა მხოლოდ მოკრძალებული გარდაქმნებისათვის იბრძვის, მაგალითად, მოძრაობა, რომელიც ცდილობს, საზოგადოებრივი ტრანსპორტი და შენობები უფრო ხელმისაწვდომი გახდეს ინვალიდებისთვის. სხვა მოძრაობები უფრო ძირეული ცვლილებებისაკენ ისწრაფვის, რაც ზოგჯერ რევოლუციით მთავრდება. სოციოლოგი თედა სკოკპოლი სოციალურ რევოლუციას განმარტავს, როგორც „სახელმწიფოებრივ და კლასობრივ წყობაში საზოგადოების სწრაფ და ძირეულ გარდაქმნას... რომელსაც თან სდევს და ნაწილობრივ მართავს კლასობრივი ამბოხი“ (1979, გვ. 4). კლასობრივი ბრძოლისა და სოციოპოლიტიკური ტრანსფორმაციების ერთდროულად მიმდინარეობა სოციალურ რევოლუციას განასხვავებს ამბოხებისაგან (რომელსაც არანაირი სტრუქტურული ცვლილება არ მოაქვს) პოლიტიკური რევოლუციისგან (რომელიც არ ითვალისწინებს ცვლილებებს საზოგადოებრივ წყობილებაში) და ისეთი რევოლუციური პროცესებისაგან, როგორიცაა ინდუსტრიალიზაცია (რომელიც პოლიტიკურ წყობაში ცვლილებებს არ გულისხმობს).

სკოკპოლი სოციალური რევოლუციის განმარტებას მარქსისტული და რესურსების მობილიზაციის თეორიების შერწყმით ცდილობს. მისი აზრით, რევოლუციისათვის კლასობრივი კონფლიქტი ძირითადია, თუმცა საჭიროა სოციალური კლასის წევრების ორგანიზებულობისა და მათი რესურსების გათვალისწინებაც. იმის ნაცვლად, რომ ყველა რევოლუციისათვის ერთი საერთო თეორია შემუშავებინა, სკოკპოლმა სცადა, აეხსნა სოციალური რევოლუციების მიზეზები სამ აგრარულ ქვეყანაში: საფრანგეთში ლუი XVI ჩამოგდების დროს (1789წ.), რუსეთში მეფე ნიკოლოზ II ჩამოგდებისას (1917წ.) და ჩინეთში ქინგების დინასტიის დამხობისა (1911წ.) და კომუნისტური რეჟიმის დამყარების პერიოდში (1949წ.).

ამ რევოლუციების ძირეულად შესწავლის საფუძველზე სკოკპოლმა გამოყო სამ ფაქტორი, რომლებიც რევოლუციის სხვა თეორიებში იგნორირებულია:

პირველი, რევოლუცია იშვიათად იწყება წინასწარგამიზნულად, თუმცა მისმა ლიდერებმა, შესაძლოა, ძალაუფლება ჩაიგდონ ხელში; რევოლუცია, ძირითადად, გამოწვეულია სტრუქტურული კრიზისით, როგორიცაა მთავრობის საბიუჯეტო დეფიციტი ან ომი. მაგალითად, პირველი მსოფლიო ომის როგორც არაპოპულარობამ, ისე მასთან დაკავშირებულმა ხარჯებმა ბიძგი მისცა 1917 წლის რუსეთის რევოლუციას.

მეორე, რევოლუციები მთლიანად შიდა ძალების ხარჯზე არ ხორციელდება. საერთაშორისო ურთიერთობები და მოვლენათა განვითარებები (განსაკუთრებით დაუსრულებელი ომები და სამხედრო მარცხი) ხელს უწყობს კრიზისს და რევოლუციის დაწყებას.

მესამე, სახელმწიფო თავისთავად არსებობს და ყოველთვის არ არის დამოკიდებული დომინანტური კლასის ინტერესებსა და წყობაზე. რევოლუცია მიმართულია არა პირდაპირ მმართველი კლასის, არამედ სახელმწიფოს წინააღმდეგ.

სკოპკოლის თეორიაში ძირითადი აქცენტი გაკეთებულია საზოგადოებრივ წყობაზე, ძირითად საკითხზე, რაც სახელმწიფოს დაუცველს ხდის. ჯექ გოლდსტონმა (1991წ.) გა-

ნავრცო ეს თეორია და აჩვენა, რომ მოსახლეობის სწრაფი ზრდა უმუშევრობის ზრდის და საკვებზე ფასების ინფლაციის ხარჯზე ინვესს სამთავრობო კრიზისს, რაც სახელმწიფოს დასაყრდენ სტრუქტურას ასუსტებს.

ინტეხესები და იდენტობები: ძველი და ახალი სოციალური მოძრაობები

საზოგადოებრივი მოძრაობის იდეა მე-19 საუკუნის ევროპაში გაჩნდა მუშათა მოძრაობების პარალელურად. ბევრი დამკვირვებელი, კარლ მარქსისა და ნაკლებად რადიკალურად სხვა მოაზროვნეების ჩათვლით, მუშათა მოძრაობებს საზოგადოებაში პროგრესისა და სოციალური ცვლილების მთავარ ძალად მიიჩნევდა. დებატებს მუშაობისათვის ღირსეული ადგილის მინიჭების შესახებ ხშირად „სოციალურ საკითხს“ უწოდებდნენ. იქნებოდა თუ არა ამ საზოგადოებაში მუდმივი უთანასწორობა და სიღარიბე; იქნებოდა თუ არა შესაძლებელი ამ სოციალური პრობლემების გადაჭრა. ამ კონტექსტში საზოგადოებრივი მოძრაობის ცნება გულისხმობდა როგორც საზოგადოების წინსვლას ამ პრობლემების გადაჭრისა და პროგრესის მიღწევის საკითხში, ისე მუშებისა და მათი მხარდამჭერების მხრიდან პროგრესისათვის ხელშეწყობის მცდელობას.

ლეიბორისტულმა მოძრაობამ, რომელსაც თითქმის მთელი ევროპის სოციალ-დემოკრატიული და სოციალისტური მოძრაობებიც შეუერთდა, მართლაც მოიტანა დრამატული ცვლილებები. დიდწილად ლეიბორისტული და „სოციალური“ მოძრაობების დამსახურებაა, რომ ევროპის ბევრ ქვეყანაში უფასო საჯარო განათლება, ჯანდაცვა და უმუშევართათვის კომპენსაცია შემოიღეს. მოძრაობის წევრებს უფრო მაღალი ხელფასები და უკეთესი სამუშაო გრაფიკი ჰქონდათ. ისინი დაზღვეულნი იყვნენ სამსახურიდან უსამართლოდ დათხოვნისაგანაც. თუმცა ამ მოძრაობებს კიდევ ბევრი სხვა მოძრაობა მოჰყვა. კიდევ ბევრი ძალა იბრძოდა ცვლილებებისათვის და ცვლილებები სხვადასხვაგვარი იყო: ნაციონალისტური, რელიგიური, ქალთა უფლებებისათვის, გეების უფლებებისათვის, აბორტის სანაღმდეგო, ცხოველთა უფლებების დაცვისა და კონსერვატორთა მოძრაობებიც კი.

ყველა ამ მოძრაობას ერთი საერთო მიზანი ჰქონდა: გავლენა მოეხდინა სოციალური გარდაქმნების მიმდინარეობაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგისთვის მიზანი გარდაქმნების დაჩქარება, ზოგისთვის — შეჩერება, ზოგისთვის კი მისი მიმართულების შეცვლა იყო, ყველა თანამედროვე მოძრაობა გამოხატავდა ადამიანების რწმენას, რომ მათი ბედი არა მთლიანად ღმერთსა თუ ბედზე, არამედ გარკვეულწილად მაინც მათზე იყო დამოკიდებული. სოციოლოგ ზიგმუნტ ბაუმანის თქმით, თანამედროვე ადამიანს სწამს, რომ სამყარო ხელშეუხებელი ველური ბუნება კი არა, ბალია, რომლის სრულყოფილებამდე მიყვანაც შეუძლია ადამიანის ხელსა და შრომას (Baumann, 1991). რევოლუცია სწორედ ამ მენტალიტეტს ასახავს და რევოლუციის მიზანია, სწრაფად განახორციელოს დიდი ცვლილებები. თუმცა, ბევრ სხვა სახის მოძრაობასაც შეუძლია მოიტანოს მნიშვნელოვანი ცვლილებები საზოგადოებრივი წყობილებისა და მთელი კულტურის შეცვლის გზით. ასე მოხდა ქალთა და მუშათა მოძრაობების შემთხვევაში.

ჩვენ შევისწავლეთ, თუ რა როლს ასრულებს სხვადასხვა ფაქტორი (კულტურით დაწყებული და წყობილებით დამთავრებული) სოციალური მოძრაობების პროვოცირებაში. მოძრაობის მიზნების გასარკვევად ბევრი ფაქტორის შესწავლაა საჭირო. მოძრაობათა

უმეტესობა მისი წევრების *ინტერესების* გათვალისწინებით მოქმედებს. ინტერესები ხშირად ეკონომიკურია (მაგალითად უფრო მაღალი ხელფასები); მაგრამ ზოგჯერ პოლიტიკურიცაა (მაგალითად, მუშათა კლასი ხმის მიცემის უფლების მოსაპოვებლად მე-19 საუკუნეში და მე-20 საუკუნის დასაწყისში ევროპასა და ამერიკაში გამოსვლებს აწყობდა).

სოციალური მოძრაობები ხშირად ეწყობა *იდენტურობის* გამოსარკვევად. აქ მოძრაობები ორ ნაწილად მიმდინარეობს:

პირველი, იმისათვის რომ ჯგუფმა გაარკვიოს რა საერთო ინტერესი აქვთ, ანუ ადამიანებმა ჯერ უნდა დაადგინონ, თუ რა საერთო იდენტურობა გააჩნიათ. უნდა გაერთიანდნენ თუ არა ისეთ ჯგუფებში, როგორიცაა მუშები, თუ უფრო ვიწრო სპეციალობის მიხედვით, მაგალითად მენალე ან ზეინკალი. გაერთიანდებიან თუ არა შავკანიანი და თეთრკანიანი მუშები, რადგან მუშის საერთო იდენტურობა გააჩნიათ, თუ რასობრივი იდენტურობა შეუშლის ხელს? ამერიკის თითქმის მთელი ისტორიის განმავლობაში სწორედ ასე ხდებოდა. იმის გამო, რომ საერთო მიზნისათვის ბრძოლაში დიდი მნიშვნელობა აქვს საერთო იდენტურობას, მუშათა მოძრაობას სწორედ რასობრივი განხეთქილება უთხრიდა ძირს.

მეორე, იდენტურობა თავად წარმოადგენს ბრძოლის შესაძლო ობიექტს. ზოგი მასობრივი მოძრაობა მიზნად ისახავს საზოგადოების მიერ მოძრაობის წევრთა საერთო იდენტურობის ლეგიტიმურობის აღიარებასა და პატივისცემის მოპოვებას (Taylor, 1995). ეს ეხება გეებისა და ლესბოსელების მოძრაობებს. გეების მოძრაობები მისი წევრების ინტერესებს მისდევს, რაც თავის მხრივ გეების იდენტურობის აღიარებასთანაა დაკავშირებული. ამ მოძრაობის ძირითადი მიზანია, რომ ამერიკულმა (და მსოფლიო) კულტურამ გეი-იდენტურობა ლეგიტიმურად აღიაროს.

ზოგი თეორეტიკოსი აღნიშნავს, რომ იდენტურობის საკითხი დღევანდელ მოძრაობებში (მაგალითად, გარემოს დაცვის, ქალთა, გეებისა და ლესბოსელების, რელიგიურ უფლებათა დამცველი მოძრაობები) უფრო დიდ როლს თამაშობს, ვიდრე მუშათა და ადრე არსებულ სხვა მოძრაობებში. ასეთ მოძრაობებს მათ „ახალი სოციალური მოძრაობები“ უწოდეს (Cohen and Arato, 1992; Melucci, 1989; Tourain, 1981, 1988). სხვა თეორეტიკოსები კი ამტკიცებენ, რომ იდენტურობის საკითხი სხვადასხვა დოზით მნიშვნელოვანი იყო ყველა ადრინდელი მოძრაობისთვისაც (Colhaun, 1993; Tucker, 1991).

იმ სოციალურ მოძრაობებს, რომლებიც მნიშვნელოვან ყურადღებას უთმობენ იდენტურობის საკითხს, რამდენიმე განმასხვავებელი თვისება გააჩნიათ. ისინი უფრო თავდაცვაზე არიან ორიენტირებულნი, ვიდრე თავდასხმაზე. მაგალითად, გარემოს დაცვის მოძრაობა ცდილობს, გარემო ტექნოლოგიისა და არარაციონალური გამოყენებისაგან დაიცვას. რელიგიური უფლებების დაცვის მოძრაობა ცდილობს ტრადიციული ღირებულებები იმ ძალებისგან დაიცვას, რომლებიც ძირს უთხრიან მათ. მათ, შესაძლოა, პოლიტიკურ ქმედებებსაც მიმართონ, რათა გავლენა მოახდინონ პირადი ცხოვრების ისეთ ასპექტებზე, როგორიცაა ოჯახი და სქესობრივი ურთიერთობები, რადგან ისინი ფუნდამენტურია ხალხის იდენტურობისათვის. ასევე შესაძლებელია, თანამედროვე ადამიანებმა ერთდროულად რამდენიმე მოძრაობაში მიღოს მონაწილეობა, მაგალითად, რელიგიურ და გარემოს დაცვის, ან ქალთა და გეების მოძრაობებში. თეორეტიკოსთა აზრით, თანამედროვე მოძრაობები ამითაც დიდად განსხვავდება ტრადიციული ლეიბორისტული და სოციალური მოძრაობებისაგან, რომლებიც ცდილობდნენ მუშათა კლასის ყველა პრობლემისათვის ერთი, ყოვლისმომცველი გადაწყვეტილება ეპოვათ.

განვიხილოთ ორი მნიშვნელოვანი ამერიკული მოძრაობა, რომლებშიც ინტერესებიცა და იდენტურობაც თანაბრად მნიშვნელოვანია. სამოქალაქო უფლებათა და ქალთა მოძრაობებმა მნიშვნელოვნად განსაზღვრა სოციალური გარდაქმნების მსვლელობა თანამედროვე ამერიკაში. ორივე მოძრაობა დღემდე აქტიურია, თუმცა თითოეული მოძრაობის წევრები პროგრესს სხვადასხვანაირად განსაზღვრავენ, ისინი თანხმდებიან იმ აზრზე, რომ აფროამერიკელთა და ყველა ეთნიკური წარმომავლობის ამერიკელ ქალთა მატერიალური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად ჯერ კიდევ ბევრია გასაკეთებელი. ამავე დროს, ქალები, შავკანიანების მსგავსად, საზოგადოებაში სათანადო პატივისცემის მოსაპოვებლად იბრძვიან. და ბოლოს, იდენტურობის საკითხს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია შავკანიანთა და ქალთა მოძრაობებში, რადგან როგორც ქალებს ისე შავკანიანებს ამ ერთი კონკრეტული იდენტურობის გარდა სხვაც გააჩნიათ. ეს იდენტურობა, ნაწილობრივ, ემთხვევა და ზოგჯერ ეჯიბრება ერთმანეთს. ამრიგად, 1995 წელს „ისლამის ნაციონალისტური“ მოძღვრის ლუის ფარახანის მიერ ორგანიზებული „მილიონი კაცის მარში“ მხოლოდ შავკანიანი მამაკაცების იდენტურობაზე იყო ორიენტირებული და, შესაბამისად, ზოგი შავკანიანი ქალის კრიტიკა გამოიწვია. ჩნდება კითხვები: სათანადოდ გამოხატავს თუ არა შავკანიანი მამაკაცებისაგან შემდგარი ნაციონალისტური მოძრაობა ქალთა ინტერესებს და საკმარისად სერიოზულად აღიქვა თუ არა ძირითადად თეთრკანიანებისგან დაკომპლექტებულმა ქალთა მოძრაობამ შავკანიანი ქალების სპეციფიური მოთხოვნები (Collins, 1991; hooks, 1989).

სამოქალაქო უფლებათა მოძრაობა

1992 წლის ლოს-ანჯელესის ბუნტი შეიძლება განვიხილოთ, როგორც 1950-60-იანი წლების სამოქალაქო უფლებათა მოძრაობის გამოძახილი. აშშ-ის თანამედროვე ისტორიის ერთ-ერთი ყველაზე ფართომასშტაბიანი და ეფექტური ჯვაროსნული ლაშქრობა — სამოქალაქო უფლებათა მოძრაობა დღესაც გრძელდება, რათა გადაჭრას აფროამერიკელთა პრობლემები და დაიცვას მათი ინტერესები.

სამოქალაქო უფლებათა მოძრაობა 1950-იან წლებში სამხრეთში დაიწყო. ეს ფართომასშტაბიანი პროტესტი მიმართული იყო ე.წ. ჯიმ კრაუს კანონის წინააღმდეგ, რომელიც რასობრივ სეგრეგაციასა და რასობრივ ტერორიზმს აკანონებდა. აფროამერიკელები არასოდეს, მონობის პირობებშიც კი არ აღიარებდნენ თეთრკანიანთა დომინანტობას, თუმცა არსებულ ძალაუფლებას ღიად იშვიათად უპირისპირდებოდნენ. რატომ დაიწყო ეს მოძრაობა 1950-იან წლებში? ერთ-ერთი მიზეზი შავკანიანების სრული უუფლებობა გახდა. მეორე მსოფლიო ომში შავკანიანი და თეთრკანიანი ჯარისკაცები ერთად იბრძოდნენ საერთო მტრის, ადოლფ ჰიტლერის ნაცისტური რეჟიმისა და რასისტული პოლიტიკის წინააღმდეგ. აშშ-ის არმიასა და ევროპაში მათ ისე ექცეოდნენ, როგორც სრულუფლებიან მოქალაქეებს. და მაინც, უმიდან სამხრეთში დაბრუნებულ შავკანიან ვეტერანებს არც ხმის მიცემის უფლება ჰქონდათ და საზოგადოებრივი შადრევნიდან წყლის დაღვაც კი ეკრძალებოდათ. კანონები და ჩვეულებები, რომლებიც ერთ დროს ჩვეულებრივი ჩანდა, ომის შემდეგ აუტანელი გახდა (Morris, 1984).

მეორე მიზეზი მზარდი მოლოდინი იყო. 1954 წელს უზენაესმა სასამართლომ საქმის „ბრაუნი განათლების საბჭოს წინააღმდეგ“ განხილვისას უკანონოდ სცნო სეგრეგაციული სკოლები, რადგან ისინი „თავისი არსით უთანასწოროა“. პირობითად ყველა სახის სეგ-

რეგაცია არაკონსტიტუციურად ითვლებოდა და შავკანიანთა მოლოდინი ინტეგრაციის შესახებ, თეთრკანიანთა ორგანიზებულმა და ზოგჯერ ძალადობრივმა წინააღმდეგობამ გააცამტვერა. სამხრეთელი გუბერნატორები აცხადებდნენ, რომ სასამართლოს გადაწყვეტილებას არ დაემორჩილებოდნენ; შეიქმნა თეთრკანიან მოქალაქეთა საბჭოები, რათა შავკანიანებისათვის ნებისმიერი გზით „მიეჩინათ საკუთარი ადგილი“; გულწრფელად არც რესპუბლიკელი პრეზიდენტი აიზენჰაუერი ან დემოკრატიული კონგრესი ცდილობდა შავკანიანთა დახმარებას (Morris, 1984).

მოძრაობის დაწყების მესამე ფაქტორი ხელსაყრელი სტრუქტურული გარემო იყო (Evans and Boyte, 1992; Tilly, 1978, 1986). სოფლის მეურნეობის მექანიზაციამ აიძულა მოიჯარე-მონახევრეები, ფერმებიდან სამხრეთის (ან ზოგჯერ ჩრდილოეთის) ქალაქებში გადასახლებულიყვნენ. აქ ისინი უკვე კომპაქტურად იყვნენ დასახლებულნი და ქმნიდნენ იმ „კრიტიკულ მასას“, რაც აუცილებელია ეფექტური კოლექტიური ქმედებისთვის.

სამოქალაქო უფლებათა მოძრაობის დაწყებას უშუალო ბიძგი 1956 წელს „შავკანიანი მკერავისა და ფერადკანიანი ხალხის წინსვლის ეროვნული ასოციაციის“ ალაბამას ფილიალის ყოფილი მდივნის, როზა პარკსის დაპატიმრებამ მისცა. პარკსი დააპატიმრეს, რადგან მან საზოგადოებრივ ტრანსპორტში ადგილი არ დაუთმო თეთრკანიან მგზავს. ერთ კვირაში შავკანიანთა საზოგადოებამ დააარსა *მონტგომერის გაუმჯობესების ასოციაცია*, მის პრეზიდენტად აირჩია ახალგაზრდა მოძღვარი უმცროსი მარტინ ლუთერ კინგი და მოაწყო ქალაქის ავტობუსების ბოიკოტი. დაგეგმილი ერთი დღის ნაცვლად ბოიკოტი ერთ წელიწადს გაგრძელდა და მთელი სამოქალაქო უფლებათა მოძრაობისათვის მაგალითად იქცა. აღსანიშნავია, რომ ბოიკოტის მიზანი იყო არა მხოლოდ დისკრიმინაციის დასრულება, არამედ იმ აზრის წინ წამოწევა, რომ შავკანიანები საზოგადოების სრულუფლებიანი წევრები იყვნენ და ისეთივე მოპყრობას იმსახურებდნენ, როგორსაც თეთრკანიანები. ამრიგად, მთლიანად სამოქალაქო უფლებათა მოძრაობის მსგავსად, ეს ბოიკოტიც შავკანიანთა ინტერესების წინ წამოწევასთან ერთად მიზნად ისახავდა მათი იდენტურობის დამტკიცებას.

სამხრეთის ქრისტიანული ხელმძღვანელობის კონფერენციის (SCLC) ლიდერი კინგი მოძრაობას მონტგომერიდან სელმასა და შემდეგ ბირმინგემის (ალაბამას) შტატისაკენ წარუძღვა. კინგი არაძალადობრივი დაპირისპირების მქადაგებელი იყო. მას არ გააჩნდა პოლიტიკური ძალაუფლება, ამიტომაც ამტკიცებდა, რომ შავკანიანებს შეეძლოთ სამოქალაქო დაუმორჩილებლობის, ეკონომიკური ბოიკოტისა და საჯარო შერცხვნის საშუალებით ეიძულებინათ თეთრკანიანი კანონმდებლები მათთვის უფლებები მიენიჭებინათ. 1960 წლის გაზაფხულზე მოძრაობას შეუერთდნენ სტუდენტები სამხრეთის იმ კოლეჯებიდან, სადაც, ძირითადად, შავკანიანები სწავლობენ. ისინი სტუდენტთა არაძალადობრივი საკორდინაციო კომიტეტის (SNCC) პროტექციის ქვეშ რესტორნებსა და სხვა საჯარო ადგილებში გაფიცვებს აწყობდნენ. სულ მალე „მოძრაობას აშშ-ის ყველა შავკანიან შეუერთდა“ (Newman, et al., 1978, p. 19). მარტო 1960 წელს შტატების 100 ქალაქში დემონსტრაციებში 50 000 ადამიანმა (ძირითადად, აფროამერიკელები) მიიღო მონაწილეობა. დემონსტრანტებს ემუქრებოდნენ, თავს პოლიციის ძალებით და წყლის ჭავლით ესხმოდნენ, აპატიმრებდნენ, სამსახურებიდან ითხოვდნენ, საკუთარი სახლებიდან ასახლებდნენ და ეკლესიებიდან ხელყუმბარებით აძევებდნენ, მაგრამ დემონსტრაციები მაინც გრძელდებოდა. თეთრკანიანთა თანაგრძნობა დემონსტრანტების მიმართ იზრდებოდა, ნაწილობრივ მასობრივი დაპატიმრებებითა და სასტიკი თავდასხმებით გამოწვეული ზიზღის გამო, ნაწილობრივ კი იმიტომ, რომ მოძრაობის მიზნებს ისინიც ეთანხმებოდნენ.

1963 წელს დაახლოებით 250 000 დემონსტრანტი, რომელთა შორის ბევრი თეთრკანიანი იყო, ვაშინგტონისაკენ, კოლუმბიის ოლქისაკენ გაემართა, რათა მოესმინა კინგის ცნობილი სიტყვა: „მე მაქვს ოცნება...“

საბოლოოდ, 1964 წელს, პრეზიდენტმა ჯონსონმა კონგრესი დაარწმუნა, რომ ჯონ ფიცჯერალდ კენედის ხსოვნის პატივსაცემად საუკეთესო მონუმენტი სამოქალაქო უფლებათა აქტის მიღება იქნებოდა. ამით მოძრაობა, რა თქმა უნდა, დასრულდა, მაგრამ ეს იყო ძალზე მნიშვნელოვანი გადატრიალება აშშ-ის ისტორიაში.

მიუხედავად იმისა, რომ კინგი ამ მოძრაობის აღიარებული ლიდერი იყო და ორგანიზაციები SCLS, SNCC, CORE (რასობრივი თანასწორობის კონგრესი, დაარსდა 1940 წელს) და NAACP (დაარსდა 1909 წელს) მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა, სამოქალაქო უფლებათა მოძრაობის მთავარ დასაყრდენს ათეულობით ადგილობრივი საპროტესტო ჯგუფისაგან შემდგარი ფართო მასები წარმოადგენდა. ყველაზე ხშირად ადგილობრივი ხალხის ორგანიზება შავკანიანთა ეკლესიებში ხდებოდა (Morris, 1984). ჯიმ ქრაუს პერიოდში ეკლესია იყო ერთადერთი ინსტიტუტი, სადაც სამხრეთელი თეთრკანიანები შავკანიანებს გარკვეულ ორგანიზაციულ თავისუფლებას ანიჭებდნენ. შავკანიანთა ეკლესიებს სოცოლოგები უწოდებენ *თავისუფალ სივრცეს*, სადაც ხალხს შეუძლია იფიქროს, ისაუბროს, აღმოაჩინოს თავისი ნამდვილი იდენტურობა და მისწრაფებები იმ დამკვირვებლებისა და კონტროლიორებისგან შორს, ვინც მათი ცხოვრების დანარჩენ ასპექტებს მართავს (Evans and Boyte, 1992). ეკლესიებში სამხრეთელი შავკანიანები იძენდნენ საკუთარი ორგანიზაციების შექმნისა და მართვის გამოცდილებას; ლიდერებს, ანუ მოძღვრებს, რომლებიც, ძირითადად, თავისუფალნი იყვნენ თეთრკანიანთა საზოგადოებისაგან; საკომუნიკაციო ქსელს; მუსიკისა და ორატორიის კულტურულ ტრადიციას მათი საერთო იმედებისა და შიშის გადმოსაცემად. სამოქალაქო უფლებათა მოძრაობას დახმარება გარე ძალებისგანაც ჰქონდა. მაგალითად, მასმედია დიდი როლი შეასრულა ჩრდილოელი თეთრკანიანების თანაგრძნობის მოპოვებაში. საზოგადოებას სინდისი ქენჯნიდა, როცა ტელევიზორსა და ჟურნალ *Life*-ის ფურცლებზე ხედავდა, როგორ უსწორდებოდა პოლიცია წყლის ჭავლითა და ძაღლებით შავკანიან მამაკაცებს, ქალებსა და ბავშვებს, რომლებიც, თავის მხრივ, არანაირ წინააღმდეგობას არ უწევდნენ მათ. მოძრაობის პირველ ხანებში ჩრდილოელი თეთრკანიანი სტუდენტები საკუთარი სიცოცხლის რისკის ფასად იღებდნენ მონაწილეობას სამხრეთში გამართულ დემონსტრაციებში; მათი დახასიათებები კვლევის მეთოდების ქვეთავშია განხილული. მთელი ამ დროის განმავლობაში სამოქალაქო უფლებათა მოძრაობას მხარს უჭერდა უზენაესი სასამართლო და მთავრობის რამდენიმე წევრი. ჯონ კენედი ჯერ კიდევ პრეზიდენტობის კანდიდატად ყოფნისას დაეხმარა მარტინ ლუთერ კინგს ციხიდან გამოსვლაში და, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ლინდონ ჯონსონმაც საკუთარი ძალაუფლება გამოიყენა კონგრესში სამოქალაქო უფლებათა აქტის გასათანად. მიუხედავად ამ ყველაფრისა, მოძრაობის ძირითადი დასაყრდენი მაინც ღარიბი და ხშირად მოხუცი და ცუდად განათლებული სამხრეთელი სოფლის მოსახლეობა იყო, აქტივისტებს თავშესაფრითა და მხარდაჭერით რომ უზრუნველჰყოფდნენ (Newman et al., 1978).

1960-იანი წლების ბოლოსათვის მოძრაობა უკვე ძალას კარგავდა. 1968 წელს კინგის მკვლელობამდეც კი დაიწყო საუბრები მოძრაობის მიმართულების შეცვლის შესახებ. სხვადასხვა თაობის წარმომადგენლები ხშირად კამათობდნენ. ახალგაზრდები უფრო აგრესიულად იყვნენ განწყობილნი, ვიდრე უფროსი თაობის წარმომადგენლები; ახალგაზრდები მეტ ყურადღებას უთმობდნენ ჩრდილოეთის ქალაქების ღარიბი, ურბანული

მოსახლეობის პრობლემებს; ეჭვი შეჰქონდათ მშვიდობიანი ქმედებების ეფექტურობაში; მოუწოდებდნენ სეპარატიზმისაკენ (და არა გაერთიანებისაკენ); საუბრობდნენ აფრიკასა და მესამე სამყაროს ქვეყნებთან დაკავშირებასა და რევოლუციაზე (Newman et al., 1978). 1963 წლის ვაშინგტონის დემონსტრაციის შემდეგ მშვიდობიანი აქციებისადმი მედიაში დაკარგა ინტერესი და უფრო დრამატულ ამბებს ძებნა დაიწყო. მედიამ აიტაცა SNCC-ს ახალგაზრდა წევრის მოწოდება „შავკანიანთა ძალაუფლებისაკენ“. ეს ფრაზა, ჟურნალისტების აზრით, მოძრაობის მიზნების შეცვლაზე მიანიშნებდა. აფროამერიკელები ამ ფრაზას სხვადასხვაგვარად ხსნიდნენ: მას ზოგი საარჩევნო პოლიტიკაში უფრო აქტიური მონაწილეობისაკენ მოწოდებად აღიქვამდა, ზოგი — შავკანიანთა ღირსების აღიარების მოთხოვნად და ზოგიც — უფრო აგრესიული ქმედებებისაკენ მოწოდებად. თეთრკანიანთა უმეტესობა კი დარწმუნებული იყო, რომ „შავკანიანთა ძალაუფლება“ მხოლოდ ერთ რამეს ნიშნავდა: მათ წინააღმდეგ ძალადობას.

თითქოს სწორედ ამ ცვლილების დასტურად 1965 წლის ზაფხულში ლოს-ანჯელესის უოტსის შავკანიანებით დასახლებულ რაიონში ბუნტი დაიწყო, რომლის შედეგადაც 34 ადამიანი დაიღუპა. 1966 და 1967 წლებში მომხდარმა ამბოხებებმა ქვეყნის 67 ქალაქი მოიცვა. ბუნტი მოჰყვა 1968 წელს დოქტორი კინგის მკვლელობასაც (სამოქალაქო არეულობათა ეროვნული საკონსულტაციო კომისია, 1968). ამბოხებებმა უფრო გააძლიერა თეთრკანიანთა შიში; შავკანიანი ლიდერები კი იმ ფაქტმა შეაშფოთა, რომ ეს ამბოხებები თავად შავკანიანთა საზოგადოებებს უქმნიდა საფრთხეს. მსგავსი მოვლენები ყველა საზოგადოებრივი მოძრაობის პრობლემაა. საზოგადოების ყურადღების მისაქცევად და საქმის მნიშვნელობის საჩვენებლად საჭიროა მოძრაობის ზრდა, თუმცა, შესაძლოა, იგი გასცდეს ლიდერთა კონტროლის არეალს და სულ სხვა მიმართულება მიიღოს. ახალ წევრებს ხშირად აკლიათ ძველი წევრების დისციპლინა და თავდადება.

ნაწილობრივ ამბოხებებისა და ნაწილობრივ მრავალწლიანი მშვიდობიანი მოძრაობის საპასუხოდ მთავრობამ გააძლიერა ბრძოლა რასობრივი უთანასწორობის აღმოსაფხვრელად. სეგრეგაციისა და დისკრიმინაციის წინააღმდეგ კანონების მიღებასთან ერთად მთავრობა დგამდა ნაბიჯებს ინტეგრაციისა და თანაბარი პირობების შესაქმნელად და ამავეს მოითხოვდა სხვა ორგანიზაციებისაგანაც. 1960-იანი წლების ბოლოს მოძრაობის შესუსტების ერთ-ერთი მიზეზი ისიც იყო, რომ მთავრობა მოძრაობის ბევრი მიზნის განხორციელებას საკუთარ თავზე იღებდა.

1950-იანი და 1960-იანი წლების სამოქალაქო უფლებების მოძრაობამ ვერ აღმოფხვრა არსებული უთანასწორობა, თუმცა იგი აშშ-ის ისტორიაში განსაკუთრებულ მოვლენად იქცა. მისი შედეგები გასცდა შავკანიანთა საზოგადოებებს და გავლენა მოახდინა მთელ საზოგადოებაზე. სამოქალაქო უფლებათა მოძრაობამ გავლენა გარკვეულწილად აშშ-ის პოლიტიკის ჩამოყალიბებაზეც მოახდინა. მიზნის მისაღწევად არაძალადობრივი კონფრონტაციის ცნება მასობრივი მსვლელობების, გაფიცვების და სხვა დემონსტრაციების სახით, პოლიტიკური კულტურის ნაწილად იქცა. უფრო კონკრეტულად კი, სამოქალაქო უფლებათა მოძრაობა იყო მაგალითი და გაკვეთილიც ისეთი სოციალური მოძრაობებისთვის, როგორებიცაა 1960-იანი წლების სტუდენტთა და ომის საწინააღმდეგო მოძრაობები, თანამედროვე ქალთა მოძრაობა, მიგრანტ ფერმის მუშათა მოძრაობა, პან-ინდოეთის მოძრაობა, გეების მოძრაობა, დაბოლოს, გარემოს დაცვის მოძრაობა.

სოციალური მოძრაობების აქტიუხი მონაწილეთა შესწავლა

სამოქალაქო უფლებების მოძრაობას 1960-იანი წლების დასაწყისში ბევრი სტუდენტი უჭერდა მხარს, თუმცა მოძრაობის აქტიური მონაწილე გაცილებით ნაკლები გახდა. ვინ იყვნენ ეს სტუდენტები და რა გავლენა მოახდინა მათ მომავალ ცხოვრებაზე ამ მოძრაობებში მონაწილეობამ?

ერთ-ერთმა სოციოლოგმა, რომელიც სამოქალაქო უფლებების აქტივიზმის გამომწვევი მიზეზებისა და მათი შედეგების შესწავლით იყო დაინტერესებული, კვლევის ტექნიკის საინტერესო კომბინაცია — ისტორიული დოკუმენტების შესწავლა და მონაწილე პირებთან გასაუბრება გამოიყენა.

დავ მაკ ედამმა (1986წ. 1989წ.) დაკვირვება განახორციელა 1964 წლის „თავისუფლების ზაფხულის“ მონაწილეებზე. ამ მოძრაობაში მონაწილეობდა ჩრდილოეთის კოლეჯების ასობით სტუდენტი, რომელთა უმეტესობა თეთრკანიანი იყო. ისინი ჩავიდნენ მისისიპიში, რათა იქაურებს თავისუფლების სკოლების ჩამოყალიბებაში, შავკანიან ამომრჩეველთა რეგისტრაციაში დახმარებოდნენ და სამხრეთში აფრო-ამერიკელთა სამოქალაქო უფლებებისათვის წამოწყებული მოძრაობა კიდევ უფრო გაემძაფრებინათ. სტუდენტებმა მიზნის მისაღწევად საკუთარი სიცოცხლე განირეს, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით: პროექტის დაწყებიდან რამდენიმე დღეში სამი მოხალისე — მაიკლ შვერნერი, ჯეიმს ჩეინი და ენდრიუ გუდმანი სეგრეგაციონისტთა ჯგუფმა გაიტაცა და მოკლა. ზოგი მონაწილე კი ცემის, დაბომბვის, დაპატიმრების მსხვერპლი გახდა. ისინიც ისეთსავე სიდუხჭირესა და ზენოლის ქვეშ ცხოვრობდნენ, როგორც მათი მასპინძელი შავკანიანთა ოჯახები.

„თავისუფლების ზაფხულში“ მონაწილეობისთვის მოხალისეებს ვრცელი სააპლიკაციო ფორმა უნდა შეევსოთ. ეს ფორმები, მაკ ადამის საბედნიეროდ, არქივში აღმოჩნდა დაცული (არასოციოლოგიური მიზნით შექმნილი ჩანაწერები ხშირად მნიშვნელოვანი ხდება სოციოლოგიური კვლევებისათვის). ამ ჩანაწერების დახმარებით მან შეძლო შეედარებინა 720 მონაწილისა და იმ 239 სტუდენტის მონაცემები, რომლებიც მოძრაობის რიგებში მიიღეს, თუმცა მათ შემდგომ მონაწილეობაზე უარი განაცხადეს. ამ ორი ჯგუფის ყველა წევრი აქტიურად იზიარებდა სამოქალაქო უფლებების მოძრაობის მიზნებს. განსხვავება არ იყო არც მათ განათლებაში, საქმიანობასა თუ ოჯახურ მდგომარეობაში, ამიტომ ვერც ეს შეუშლიდა ხელს მოძრაობაში მათ აქტიურ მონაწილეობას.

ძირითადი განსხვავება რამდენიმე იყო: მონაწილეები, დანარჩენებისგან განსხვავებით, უკვე იყვნენ გაერთიანებულნი სხვადასხვა პოლიტიკურ ორგანიზაციაში; მონაწილეები ასახელებდნენ სხვა მოხალისეებსა და აქტივისტებს, რომლებიც ინფორმირებულები უნდა ყოფილიყვნენ მათი საზაფხულო სამუშაო გეგმის შესახებ, ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ ისინი ჩართულები იყვნენ აქტივისტთა ქსელში და უფრო ექვემდებარებოდნენ სოციალურ ზენოლას. მონაწილეებს ასევე უკვე ჰქონდათ მსგავსი სარისკო ქმედებების გამოცდილება.

მაკ ედამმა დაასკვნა, რომ რწმენაც და დამოკიდებულებები მნიშვნელოვანი იყო, გადამწყვეტი ფაქტორები — „მონაწილეთა“ უკვე არსებული ორგანიზაციული და პიროვნული კავშირები სამოქალაქო უფლებების მოძრაობასთან სტრუქტურული იყო.

აქტივიზმის შედეგების შესასწავლად მაკ ადამმა შრომატევადი სამუშაო გასწია — ოცი წლის შემდეგ (McAdam, 1989) მოძებნა და გამოკითხა ორასზე მეტი მონაწილე და ასი მათგანი, ვინც მონაწილეობაზე უარი თქვა. მან დაადგინა, რომ ბევრი მონაწილისთვის „თავისუფლების ზაფხული“ აქტივისტის კარიერის დასაწყისი აღმოჩნდა. როდესაც სამოქალაქო უფლებების მოძრაობასში მონაწილეობა პრობლემატური გახდა, ბევრი მონაწილე სტუდენტურ, ანტისაომარ და ქალთა მოძრაობებში გაერთიანდა. მათგან მესამედზე მეტს აქტივისტური საქმიანობისთვის გასამრჯელოს უზდიდნენ. თითქმის ნახევარმა განაცხადა, რომ ჯერ ისევ ჩართული იყო სოციალურ მოძრაობებში. იმათგან განსხვავებით, ვინც „თავისუფლების ზაფხულში“ მონაწილეობა არ მიიღო, მონაწილეებს ნაკლები შემოსავალი ჰქონდათ და არც საკუთარი

ოჯახი ჰყავდათ, რასაც იმ მიზეზით ხსნიდნენ, რომ პოლიტიკურ მიზნებს პირად მიზნებზე მაღლა აყენებდნენ. „თავისუფლების ზაფხულის“ შემდეგ აქტივისტები საქმისადმი კიდევ უფრო თავდადებულნი გახდნენ და აქტივისტების ქსელში კიდევ უფრო აქტიურად ჩაებნენ. „ბევრი მათგანისთვის“ ახალი მემარცხენე პოლიტიკა პირადული თუ პოლიტიკური ცხოვრების მამოძრავებელ პრინციპად იქცა“ — ამბობს მაკ ადამი (1989წ. გვ. 758).

ეს საინტერესო დასკვნები ამტკიცებს, რომ სოციოლოგიური შეკითხვებზე პასუხის გაცემის მიზნით შედეგის მომტანია სხვადასხვა კვლევითი ტექნიკის შერწყმა.

ქალთა მოძრაობა

ქალთა ორგანიზებულ საპროტესტო გამოსვლებს აშშ-ში დიდი ისტორია აქვს. მე-20 საუკუნის დასაწყისში ხმის მიცემის უფლების მოპოვებისათვის დიდი მოძრაობა დაიწყო. გამარჯვების შემდეგ ფემინისტური მოძრაობა ჩაცხრა და მის შემდგომ პერიოდს *უნაყოფო წლები* ეწოდა (Klein, 1984), თუმცა მას შემდეგაც აქტიურობა, ნაწილობრივ, გრძელდებოდა და ქალთა საკითხები აქტუალური რჩებოდა. ამასობაში სოციალურმა ფაქტორებმა უფრო მასშტაბური სახის ქმედებების დაწყება განაპირობა.

ამ სოციალურ ძალათაგან ერთ-ერთი 1963 წელს ბეი ფრიდანის წიგნი გახდა სახელწოდებით „ქალური მისტიკა“. წიგნმა იმხელა გავლენა მოახდინა, რომ ბევრი მეცნიერი მის გამოცემას „თანამედროვე ქალის“ ან ფემინისტური მოძრაობის ჩამოყალიბებას უტოლებს. წიგნით ფრიდანი მილიონობით ამერიკელ ქალს ესაუბრებოდა „პრობლემაზე, რომელსაც სახელი არ გააჩნია“. ბევრი ქალი თავს დამოკიდებულად და გარიყულად, საკუთარ შესაძლებლობებს კი განუხორციელებლად მიიჩნევდა. მათ ბავშვობიდან შთაბეჭდილებები, უარი ეთქვათ საკუთარ დამოუკიდებლობაზე, დაეთმოთ კარიერა, პირადი ავტონომია და ცხოვრება მთლიანად ოჯახისა და შვილებისათვის ზრუნვისთვის მიეძღვნათ. ფრიდანმა საზოგადოების ყურადღება მიაპყრო იმ ქალების პრობლემებსაც, რომლებსაც უინტერესო და დაბალანაზღაურებადი სამუშაო ჰქონდათ. ქალებმა გააცნობიერეს პრობლემის მასშტაბურობა და მიხვდნენ, რომ ერთიანი ძალებით შეძლებდნენ თავიანთი პირობების გაუმჯობესებას. ეს იყო მათი *შეგნებული გათავისუფლების* დასაწყისი. გაცნობიერეს, რომ ცვლილებები გარდაუვალი იყო (McAdam, 1989).

თანასწორუფლებიანობის მოთხოვნით ქალთა მოძრაობის წამოწყებას ფრიდანის წიგნის გარდა სხვა ფაქტორებმაც შეუწყო ხელი. ერთ-ერთი მათგანი იყო მოძრაობა შავკანიანთა უფლებებისათვის, რამაც განსაკუთრებით თვალსაჩინო გახადა ცალკეული ჯგუფების მიმართ უსამართლობა და ზეწოლა. საინტერესოა, რომ ადამიანთა უფლებების, სტუდენტებისა და ანტისაომარ გამოსვლებში გამოცდილება ქალებისათვის მნიშვნელოვანი მაგალითი აღმოჩნდა. ამ მოძრაობებში მათ ხშირად ისეთ რუტინულ სამუშაოს აკეთებინებდნენ, როგორიცაა ბეჭდვა, სატელეფონო ზარების მიღება და ყავის მომზადება. ისინი მუშაობდნენ სხვებისთვის თანასწორუფლებიანობისთვის მაშინ, როდესაც თავად არ სარგებლობდნენ თანაბარი უფლებებით.

ცნობილია, რომ სოციალური მოძრაობისათვის საჭიროა არა მხოლოდ უსამართლობის შეგრძნება, არამედ რესურსების მობილიზებაც, რომელიც, თავის მხრივ, ორგანიზებული უნდა იყოს. ამ მხრივ განსაკუთრებული როლი შეასრულა ქალთა სტატუსის შემსწავლელმა კომისიებმა, რომლებიც 1963 წელს ორმოცდაათივე შტატში ჩამოყალიბდა. სოციოლო-

გი ჯო ფრიმენი (1979წ.) ამტკიცებდა, რომ 1960-იან წლებში ქალთა მოძრაობა ვერ შედგებოდა, რომ არა საკომუნიკაციო ქსელი, რომელსაც ეს კომისიები უზრუნველყოფდა. მათ შეეკრიბეს ცნობილი და პოლიტიკურად აქტიური ქალები, რომლებიც ეთერში ზოგად პრობლემებსა და ამ პრობლემების კოლექტიური გადაჭრის მეთოდებზე საუბრობდნენ. ამგვარად, 1960-იან წლებში ქალების მიმართ დამოკიდებულება ისეთივე რჩებოდა, როგორიც ათწლეულების განმავლობაში, მაგრამ რაღაც ძირეული მაინც შეიცვალა. „რაც შეიცვალა“, ორგანიზაციული მხარე იყო. მოძრაობა დაიწყო, განვითარდა და, უბრალოდ, სპონტანური ამბოხის ფარგლებს მას შემდეგ გასცდა, რაც მსგავსად მოაზროვნე ადამიანებს შორის საკომუნიკაციო ქსელი განვითარდა,“ — წერდა ფრიმენი (გვ. 804).

გამოფხიზლებული ქალების მოძრაობა ორ დონეზე მოძრაობდა (Boles, 1991; Stoper, 1991). პირველ რიგში, ეს მამაკაცებთან თანასწორუფლებიანობის მოპოვების მცდელობა იყო. ქალთა უფლებებისათვის მეზობლი აქტივისტების უმეტესობა აქცენტს ზომიერი რეფორმების გატარებაზე აკეთებდა, განსაკუთრებით კი იმაზე, რომ ქალებს კაცებთან თანაბარ პირობებში მუშაობის საშუალება მისცემოდათ. ზოგი აქტივისტი იმასაც ცდილობდა, ძირეული ცვლილებები მოეხდინა ქალის პიროვნებასა და საზოგადოების მიერ მის აღქმაში. ეს რადიკალი ფემინისტები მიიჩნევდნენ, რომ ამერიკის კულტურულ ინსტიტუტებში, განსაკუთრებით კი ოჯახში ძირეული ცვლილებების განხორციელება იყო საჭირო. მათი აზრით, ეს ცვლილებები უნდა გასცდენოდა მამაკაცისა და ქალის თანასწორუფლებიანობის უბრალოდ აღიარების ფარგლებს. ცნობილი ლოზუნგის მიხედვით „პიროვნული პოლიტიკურია“. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, განსხვავება ძალაუფლებაში, რაც ხალხის პიროვნული ურთიერთობების ფორმირებას ახდენდა, უნდა გამხდარიყო საზოგადოებისა და პოლიტიკური აქტივიზმის საგანი. ქალთა მოძრაობამ მოახდინა როგორც მასშტაბური ფორმალური ორგანიზაციების, ასევე მცირე არაფორმალური ჯგუფების მობილიზება. მათ შორის იყო „ეროვნული ორგანიზაცია ქალებისათვის“ (NOW). ის დაარსდა 1966 წელს, როდესაც ბეტი ფრაიდენის სასტუმროს ოთახში შეიკრიბნენ ქალები, რომლებიც ქალთა სტატუსის კომისიების მესამე ეროვნულ კონფერენციას ესწრებოდნენ. ისინი შემფოთებულები იყვნენ იმით, რომ კომისიები მნიშვნელოვან წარმატებებს ვერ აღწევდნენ და ნელი ტემპით მოქმედებდნენ. ორგანიზაციის პრეზიდენტად ფრაიდენი დაინიშნა. ორგანიზაცია განსაკუთრებით განვითარდა 1969 წელს, როდესაც ეროვნულ მედიაში ქალთა გათავისუფლების თემა აქტუალური გახდა.

NOW, რომელიც ეროვნული საბჭოსა და 800 ან მეტი ადგილობრივი განყოფილებისაგან შედგებოდა, სასამართლოს, ლობირების, დემონსტრაციების, ბოიკოტებისა და სხვა გზებით ცდილობდა, მიეღწია ისეთი მიზნებისათვის, როგორებიცაა განათლების რეფორმა, მასმედიაში ქალის არასტერეოტიპული ხედვა, აბორტის ამკრძალველი კანონების გაუქმება, ლესბოსელთა უფლებების დაცვა; რელიგიაში, პოლიტიკასა და სპორტში ქალის როლის გაზრდა და შესწორების შეტანა კანონში „თანასწორი უფლებების შესახებ“ (ERA). დაფუძნდა ქალთა არაერთი პროფესიული გაერთიანება, როგორიც მაგალითად WEAL (ქალთა თანასწორობისთვის მოქმედი ლიგა), რომელიც აქცენტს იურიდიულ საკითხებზე აკეთებდა და NWPC (ქალთა ეროვნული პოლიტიკური გაერთიანება), რომელიც მუშაობდა საჯარო სამსახურებში ქალთა დასაქმებაზე.

მრავალი ფემინისტი NOW-ს მსგავსი ორგანიზაციების მხარდაჭერასთან ერთად, უფრო მასშტაბური მოძრაობის განვითარებას ცდილობდა, რომელიც ბევრი დამოუკიდებელი ადგილობრივი ჯგუფისგან იქნებოდა ფორმირებული. ამ აქტივისტთა ნაწილი ცდილობდა

მიეღნია იმისათვის, რომ NOW-ს ემუშავა არა მხოლოდ ისეთ „უსაფრთხო“ საკითხებზე, როგორცაა, მაგალითად, უმაღლესი განათლების მიღების საშუალება, არამედ ებრძოლა ლესბოსელების, უუფლებო ცოლებისა და სხვა ქალების უფლებებისათვის, რომლებიც, როგორც წესი, იგნორირებულები იყვნენ მასმედიისა და პოლიტიკოსების მიერ. ბევრი რადიკალი ფემინისტი უარყოფდა იერარქიულად მაღლა მდგომ სტრუქტურულ ორგანიზაციებს იმ მოსაზრებით, რომ ისინი აბრკოლებდნენ უფრო დაბალ საფეხურზე მდგომ ფორმირებებს. სანაცვლოდ ბიზნესმენებმა ჩამოაყალიბეს თანასწორობის პრინციპზე დამყარებული ჯგუფები, რომლებიც ცდილობდნენ არა მხოლოდ ასპარეზის გაფართოებას ქალებისათვის, არამედ ადამიანების ურთიერთობებისა და როლების სტრუქტურის ცვლილებასაც. ამ ჯგუფების დიდი ნაწილი აქცენტს შეგნების ამაღლებაზე აკეთებდა: იდეებისა და გამოცდილებების გაზიარებით წევრები ცდილობდნენ, გამოეყვინათ მანამდე არსებული, გაუცნობიერებელი დამოკიდებულებები და ქმედებები, რომელთაც მამაკაცებსა და ქალებთან ურთიერთობისას იყენებდნენ. ისინი იმედოვნებდნენ, რომ ეს ახალი ცნობიერება დამოკიდებულებებისა და ქმედებების ცვლილებაში დაეხმარებოდათ, რაც უფრო თანასწორი საზოგადოების საფუძველი გახდებოდა. ბევრმა აქტივისტმა საგანმანათლებლო საქმიანობას მიჰყო ხელი, ჩამოაყალიბდა ქალთა ცენტრები; კლინიკები, სადაც აბორტის გაკეთება იყო შესაძლებელი; თავშესაფრები გაუპატიურების მსხვერპლთათვის და იმ ქალებისთვის, რომლებსაც ქმრები ფიზიკურ შეურაცხყოფას აყენებდნენ; ფემინისტური წიგნის მაღაზიები, გამოცემები; ბავშვთა მოვლის ცენტრები.

1970-იანი წლების დასაწყისისათვის ქალთა მოძრაობამ მნიშვნელოვან პროგრესს მიაღწია ქალებისათვის სამუშაო შესაძლებლობების გაფართოებაში. დაბრკოლებები და უთანასწორობა ისევ არსებობდა, მაგრამ ქალები თანდათან მკვიდრდებოდნენ იმ სფეროებში, სადაც მანამდე მხოლოდ კაცები მოღვაწეობდნენ; მათი ანაზღაურებაც თანდათან მატულობდა. თუმცა, ამან კიდევ ერთი საკითხი წამოჭრა: კერძოდ, როგორ შეეთავსებინათ ერთმანეთისათვის სამსახურებრივი და ოჯახური როლები. ამის საპასუხოდ ფემინისტებმა ახალი მოთხოვნები წამოაყენეს: ბავშვთა მოვლის ფინანსურად ხელმისაწვდომი ცენტრები, ანაზღაურებადი დეკრეტული შვებულება, მოქნილი სამუშაო გრაფიკი და ოჯახური სამუშაოს ცოლ-ქმარს შორის განაწილება.

ERA-ს საწინააღმდეგო მოძრაობა 1970-იანი წლების ქალთა მოძრაობისთვის მთავარი დაბრკოლება იყო. კონტრმოძრაობა სოციალური მოძრაობაა, რომელიც ყალიბდება სხვა, უკვე მიმდინარე მოძრაობისათვის წინააღმდეგობის გასაწევად. კონტრმოძრაობის ანტიფემინისტი ლიდერები ქალთა მოძრაობას რიგ სოციალურ ცვლილებებში ადანაშაულებდნენ (მათ შორის უსაფუძვლო განქორწინება და აბორტის დაკანონება), რაც, მათი აზრით, ოჯახის სტაბილურობისათვის საფრთხეს წარმოადგენდა. ანტიფემინისტებისთვის ERA იყო დედისა და მეუღლის ტრადიციულ როლებზე გამანადგურებელი თავდასხმა. იმისათვის, რომ ERA-ს პროექტი არ დამტკიცებულიყო, ანტიფემინისტებმა შექმნეს კონტრმოძრაობის ჯგუფები: იუტას შტატში — „კაცთმოყვარენი ჩვენი გოგოების დეგრადაციის წინააღმდეგ“ (HOTDOG), ვისკონსინის შტატში — „დავიცვათ ჩვენი ქალები“ (POW) და ტექსასის შტატში — „ქალები, რომელთაც სურთ იყვნენ ქალები“ (WWW). ეროვნულ კონტრმოძრაობას სათავეში ედგა ფილის შლეფლი, რომელმაც თავი მოუყარა ათასობით ქალს კამპანიაში, სახელწოდებით „შევაჩეროთ ERA“.

მიუხედავად იმისა, რომ ჯგუფების უმეტესობა NOW-სა და სხვა წამყვან ორგანიზაციებზე გაცილებით მცირე მასშტაბის იყო, ქალთა მოძრაობას მათი საქმიანობა

საკმაოდ აბრკოლებდა. ანტიფემინისტურ მოძრაობას, ძირითადად, კონსერვატორული პოლიტიკური ჯგუფები აფინანსებდნენ. კონსერვატორი პოლიტიკოსები ფემინისტებს რადიკალურობასა და „ანტი-ოჯახურობაში“ ადანაშაულებდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ბრალდება სიმართლეს არ შეესაბამებოდა, მან ქალთა მოძრაობაში მონაწილე ბევრი აქტივისტი აიძულა თავი აერიდებინა სახელისთვის „ფემინისტი“. ანტიფემინისტების მცდელობა ნაწილობრივ წარმატებული გამოდგა — 1973 წელს ERA-ს წინსვლა შენელდა, 1977 წელს კი სრულიად შეჩერდა. 1977-დან 1982 წლამდე, როდესაც რატიფიცირების ვადა იწურებოდა, შესწორების დამტკიცებას არც ერთმა შტატმა აღარ მისცა ხმა.

ბრძოლა ამ ორ ჯგუფს შორის კიდევ უფრო დაიძაბა. ერთ მხარეს, ძირითადად, იყვნენ ახალგაზრდა, განათლებული, დასაქმებული ქალები, რომელთაც სურდათ 1960-იანი და 1970-იანი წლების მიღწევებისათვის კიდევ უფრო მასშტაბური სახე მიეცათ, მეორე მხარეს კი იყვნენ შედარებით ასაკოვანი, ნაკლებად განათლებული და ძალიან რელიგიური ქალები, რომელთა ერთდერთი საქმიანობა დიასახლისობა იყო (Luker, 1984). ERA-ს დამარცხების შემდეგ ანტიფემინისტებმა ახალი მიზნები დაისახეს, მათ შორის აბორტის კვლავ აკრძალვა და ქალებისთვის უფლებამოსილების ზრდის შეჩერება. NOW-სა და ქალთა მოძრაობის სხვა ორგანიზაციების წევრები იძულებულნი იყვნენ, დროის, ენერგიისა და თანხის დიდი ნაწილი ამ თავდასხმების მოსაგერიებლად გამოეყენებინათ (Chavez, 1987). მიუხედავად იმისა, რომ თავდაცვაზე გადავიდა, ქალთა მოძრაობა არ გამქრალა. მან ხელი შეუწყო ამერიკაში პოლიტიკის გადახედვას (Butler and Scott, 1992). მიმდინარე დებატების შედეგად, ეროვნული პოლიტიკის დღის წესრიგში ახალი საკითხები დადგა, მათ შორის ქალთა ჯანმრთელობისა და ბავშვთა მოვლის ცენტრები; ოჯახური ძალადობა, სექსუალური თავდასხმები, რეპროდუქციული უფლებები (იხ. სოციოლოგიისა და საჯარო დებატების ქვეთავი).

ქალთა მოძრაობის ინსტიტუციონალიზება ნაციონალურ დონეზე მოხდა (Boles, 1991). ქალთა უფლებებისათვის მეზობლი ორგანიზაციების, როგორც მაგალითად NOW-ს ლიდერებსა და სპეციალისტებს, ანაზღაურება ჰქონდათ (Staggenborg, 1988). ნევრთა უმეტესობას თანამოაზრეები წარმოადგენენ, რომელთაც წვლილი მატერიალური შენატანის სახით შეაქვთ და ზოგჯერ მსვლელობებშიც მონაწილეობენ, მაგრამ აქტივისტები არ არიან (Zald and McCarthy, 1987). უფრო მეტიც, ეს ჯგუფები ხშირად ისეთივეა, როგორც უმეტესობა ჯგუფებისა, რომლებიც ლობიერებისა და ელექტორატთან ალიანსის ტაქტიკას მიმართავენ.

ვირჯინია საპირო (1991წ.) ცდილობდა დაედგინა, ბარდება თუ არა ქალთა მოძრაობა წარსულს და აქცენტი კულტურაზე, დამოკიდებულებებისა და შეხედულებების ცვლილებაზე გააკეთა. მისი აზრით, მოძრაობის წამომწყები ქალების შვილები მხოლოდ გარკვეულწილად არიან „თავისუფალნი“. მათი უმეტესობა (ათიდან ცხრაზე მეტი) სამსახურში თანასწორობის მომხრეა, თუმცა ნაწილი (ოთხიდან ერთი) მიიჩნევს, რომ ოჯახი ზარალდება, როდესაც ქალს სამსახური აქვს. ახალგაზრდა ქალების უმეტესობა აცხადებს, რომ, პროფესიული წარმატებების მიუხედავად, სამსახურში მამაკაცები ქალებს სერიოზულად არ აღიქვამენ. გათხოვილთა უმეტესობა ამტკიცებს, რომ საშინაო საქმის დიდ ნაწილს და ბავშვის მოვლის პასუხისმგებლობას მეტწილად საკუთარ თავზე იღებს. თუმცა ზოგის თქმით, ქმრები თავიანთ წილ მოვალეობას ასრულებენ. ბევრს სჯერა, რომ ქალებს, რომლებიც გააუზიარებენ (განსაკუთრებით ნაცნობმა ადამიანმა) ან სცემეს ქმრებმა, ეს ძალადობა როგორღაც თავად სურდათ.

ამრიგად, არც იმდენი ცვლილება მოხდა, რაც მოსალოდნელი იყო. საპიროს აზრით, ქალთა მოძრაობა ჯერ არ დასრულებულა. გამოკითხულთა უმეტესობა მიიჩნევს, რომ მოძრაობამ რაღაც მიზნებს მიაღწია, თუმცა გასაკეთებელი ჯერ კიდევ ბევრია და „აშშ-ს კვლავ სჭირდება ქალთა ძლიერი მოძრაობა, რათა ქალებისათვის სასიკეთო ცვლილებები განხორციელდეს“ (Dionne, in Sapiro, 1991, გვ. 21). ლესლი ვულფი და ჯენიფერ ტაკერი (1995წ.) აღნიშნავენ, რომ ქალთა მოძრაობამ აშშ-ის ცხოვრების ბევრ სფეროში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოიტანა, თუმცა იქვე დასძენენ, რომ:

...აშშ-ში ქალების უმეტესობას კვლავ დაბალშემოსავლიანი, დაბალი სტატუსის მქონე სამსახური აქვს, მცირე სარგებლითა და დაფასებით. იმატა იმ ქალებისა და ბავშვების რიცხვმა, რომლებიც უკიდურეს გაჭირვებაში ცხოვრობენ; იმატა უსახლკარობამ და ქალების წინააღმდეგ ძალადობამ. ძალადობის, ეკონომიკური სამართლიანობისა და შესაძლებლობების მიცემის საკითხები ფემინისტური ორგანიზაციებისათვის სიახლე არ არის, თუმცა მომავალში ამ მოძრაობის წარმატებას იმ ცვლილებების მიხედვით შეაფასებენ, რომლებმაც ყველაზე შევიწროებული, აბუჩად აგებული და უიმედო მდგომარეობაში მყოფი ქალების ცხოვრება შეცვალა (გვ. 456).

წარუმატებლობების მიუხედავად (როგორც, მაგალითად, თანაბარი უფლებების შესწორების ჩავარდნა და 1980-იან წლებში მომხრეების დაკარგვა იყო), ქალთა მოძრაობა და მისი იდეები კვლავ განაგრძობს არსებობას, ზოგჯერ სხვა სოციალური მოძრაობის ფარგლებში (Whittier, 1995). აშშ-ში დანეჭილი ქალთა მოძრაობის შედეგები მთელ მსოფლიოში იგრძნობა.

სოციოლოგია და საჯარო დებატები

აბორტის წინააღმდეგ მოძრაობა და თავდასხმები ქალთა ჯინსიკებზე

ს ბორტის თემას აშშ-ში დიდი ისტორია აქვს. ნაყოფის მოცილება კანონიერი იყო, სანამ ეს მე-19—მე-20 საუკუნეების მიჯნაზე მორალის რეფორმატორთა ყურადღებას მიიპყრობდა. შემდეგ აბორტი აიკრძალა, თუმცა არალეგალურად მაინც კეთდებოდა, ხშირად არალეგალურ დაწესებულებებში, ისეთ პირობებში, რომლებიც ქალის ჯანმრთელობას ზიანს აყენებდა, რიგ შემთხვევებში კი სიკვდილით მთავრდებოდა. 1950-იანი წლების ბოლოს და 1960-იანი წლების დასაწყისში დაიწყო კამპანია აბორტის ხელახლა დაკანონების მოთხოვნით. ეს მოძრაობა უკავშირდებოდა მცდელობას ქალები კონტრაცეფციის უსაფრთხო და საიმედო საშუალებებით უზრუნველყნოთ (McKeegan, 1992), რაც თავის მხრივ, 1960-იან წლებში ჩამოყალიბებულ, სექსისადმი უფრო ლიბერალურ მიდგომას უკავშირდებოდა.

ერთ მხარეს არიან ისინი, ვისაც სწამს, რომ ქალებს აქვთ უფლება, გარკვეულ ვითარებაში ნაყოფი მოიშორონ..., მეორე მხარეს კი არიან ისინი, ვინც ღრმად და დარწმუნებული, რომ განაყოფიერებული კვერცხუჯრედიც კი პიროვნებას წარმოადგენს.

ღებატები

აბორტის ლეგალიზების მცდელობამ კულმინაციას 1969 წელს მიაღწია, როდესაც ქალმა, რომელსაც კანონის შესაბამისად ნაყოფის მოშორების ნება არ დართეს, სასამართლოში იჩილა. მან, ვინაობა რომ არ გაემჟღავნებინა, აიღო ფსევდონიმი „ჯეინ როუ“. ამიტომ პროცესი, რომელიც 1974 წელს უზენაეს სასამართლოში წარიმართა, ცნობილია სახელით „როუ უეიდის წინააღმდეგ“. სასამართლოს გადაწყვეტილების თანახმად, აბორტი დაკანონდა იმ საფუძველზე, რომ ქალებს აქვთ უფლება, გადაწყვიტონ, თუ როგორ მოექცნენ საკუთარ სხეულს. ეს განაჩენი მას შემდეგ დაპირისპირების მთავარ საგნად იქცა: ერთნი ფიქრობენ, რომ ქალს აქვთ უფლება, გარკვეულ ვითარებაში მოიშოროს ნაყოფი, როდესაც ის და მისი ექიმი ამის საჭიროებას დაინახავენ; მეორენი კი ღრმად არიან დარწმუნებულნი, რომ განაყოფიერებული კვერცხუჯრედიც კი პიროვნებაა; აბორტი ამ „პიროვნების“ სიკვდილს განაპირობებს, ეს კი მკვლელობის ერთ-ერთი ფორმაა და ამიტომ არ შეიძლება კანონიერი იყოს. მას შემდეგ, რაც აბორტის უკანონოდ აღიარებას ვერ მიაღწია, აბორტის მოწინააღმდეგეთა ნაწილმა ამის გაკეთება ძალისმიერი გზებით სცადა.

ანალიზი

„როუ უეიდის წინააღმდეგ“ საქმის ვერდიქტს მოწინააღმდეგეები იმ პერიოდში გამოუჩნდა, როდესაც აშშ-ში ღრმა სოციალური ცვლილებები მიმდინარეობდა. 1960-იან წლების გამოსვლებმა პათოლოგიური სახე მიიღო — საგრძნობლად იმატა ქუჩის დანაშაულის, უკანონო ქორწინების, ნარკოტიკების მოხმარებისა და განქორწინების რიცხვმა. ამავდროულად, ქალებს გაუჩნდათ სურვილი უფრო მნიშვნელოვანი როლი შეესრულებინათ საზოგადოებაში, ვიდრე უბრალოდ დიასახლისობა იყო. ბევრი, განსაკუთრებით კი კონსერვატული რელიგიების მიმდევრები, მიიჩნევდა, რომ ეს ცვლილებები ერის მორალსა და სოციალურ წესრიგს ემუქრებოდა (McKing, 1992). კონსერვატორი პოლიტიკოსები, რომელთაც აშფოთებდათ სოციალური ცვლილებებიც, ცდილობდნენ ჩამოეყალიბებინათ მიმდევართა დიდი ფორმირება, წინ აღდგომოდნენ მათ, ვინც, პასუხისმგებელი იყო მიმდინარე მოვლენებზე. კონსერვატული სტრატეგიის ზოგმა მიმდევარმა ხელზე დაიხვია აბორტის თემა, როგორც მეტად მტკივნეული საკითხი, რომელსაც შეეძლო გაერთიანებინა ცალკეული ჯგუფები. აქცენტი კეთდებოდა მოქალაქეებზე, რომლებიც მანამდე დემოკრატიულ პარტიას ემხრობოდნენ (ეთნიკური კათოლიკეები და სამხრეთელი კონსერვატორი პროტესტანტები). აბორტი პოლიტიკური გამოსვლების მთავარ თემად იქცა. ისინი უარყოფდნენ ქალთა მოძრაობის მიღწევებს ამ საკითხში, თუმცა იზიარებდნენ სხვა მოთხოვნებს, მაგალითად, ერთი და იმავე სამუშაოსათვის თანაბარი გასამრჯელოს მიღებას, ანაზღაურებადი დეკრეტული შვებულებას და ა.შ.

მოძრაობამ აბორტის წინააღმდეგ 1970-იან 80-იან წლებში მასშტაბური ხასიათი მიიღო, თუმცა 1990-იან წლებში დაიწყო დანაწევრება, მოძრაობის ზოგ წევრს სურდა პოლიტიკური თავყრილობებისა და მშვიდობიანი აქციების ნაცვლად დაპირისპირებებისა და ძალადობისთვის მიემართათ. საინტერესოა, რომ ასეთი სქემით ვითარდება არაერთი მოძრაობა. მსგავსი რამ მოხდა როგორც ადამიანთა უფლებების, აგრეთვე ვიეტნამის ომის მოწინააღმდეგეთა კამპანიების დროს.

მიუხედავად იმისა, რომ 1980-იან წლებში იმ კლინიკებში, სადაც აბორტი კეთდებოდა, ძალადობისა და ცეცხლის გაჩენის არაერთი შემთხვევა მოხდა, 1993 წელი ცვლილებების წლად იქცა. ამ წელს ქალმა, სახელად შელი შენონმა, კანზასის შტატში, უიჩიტაში, ცეცხლსასროლი იარაღით დაჭრა ექიმი ჯორჯ ტილერი. ამის შემდეგ კლინიკებისა და ექიმების წინააღმდეგ ძალადობამ დრამატული სახე მიიღო. მხოლოდ 1994 წელს 4 მკვლელობა (მათ შორის 2 ექიმი), მკვლელობის 8 მცდელობა, აფეთქების 3, ხანძრის გაჩენის 5, ვანდალიზმის 42, თავდასხმისა და ცემის 7, მკვლელობის მუქარის 59, ძარცვის 3, შელაპარაკების 22, ბომბის მუქარის 14, კლინიკების ბლოკირების 25 და მუქარის შეტყობინებებისა და ზარების რამდენიმე ასეული შემთხვევა დაფიქსირდა (Clark, 1995). პენსაკოლაში (ფლორიდას შტატი) ყოფილმა მინისტრმა, პოლ ჰილმა ცეცხლსასროლი იარაღით მოკლა ექიმი ჯონ ბრიტონი და მისი უიარაღო თანმხლები. კიდევ

უფრო გახმაურებული შემხვევაა, როდესაც პარიკმახერი, სახელად ჯონ სალვი გაასამართლეს მასაჩუსეტსის კლინიკების მიმღებში მომუშავე ორი ქალის მკვლელობისთვის. ამერიკელთა დიდი ნაწილი ამ ფაქტებმა შეაძრწუნა, აბორტის მოწინააღმდეგეთა მოძრაობის ზოგი წარმომადგენელი კი აღტაცებული იყო. ერთ-ერთი მისისიპელი აქტივისტი ამბობდა: „არ შევწუხდები, დღეს რომ ქვეყანაში ყველა აბორტ-მახერი ტყვიით მოკვდეს“ (Frantz, 1995). ზოგ პუბლიკაციაში ექიმების მკვლელობის ფაქტებს „გამართლებულ მკვლელობას“ უწოდებდნენ, რასაც იმით ხსნიდნენ, რომ ეს მკვლელობა ჯერ არ დაბადებულთა სიცოცხლეს იხსნიდა (Van Biema, 1994).

ძალადობის ამ ტალღამ, რომელიც თან ახლდა აბორტის წინააღმდეგ ხანგრძლივ კამპანიას და გულისხმობდა ექიმების სახლებში მუქარის ზარებს, მათი შვილების სკოლებთან საპროტესტო აქციებსა და სხვა ქმედებებს, ზოგი ექიმი აიძულა აბორტის კეთება შეეწყვიტა. შედეგად, მიუხედავად იმისა, რომ აბორტი კანონიერი იყო, ძნელი იყო ექიმის პოვნა, რომელიც ამას გააკეთებდა. დადგინდა, რომ აშშ-ის უმეტეს ოლქებში (84%), განსაკუთრებით კი პროვინციებში, აბორტს ღიად არავინ აკეთებდა. შესაძლოა, ამ მიზეზით იყოს განპირობებული ის ფაქტი, რომ აბორტების რიცხვი ყოველწლიურად მცირდებოდა.

მოძრაობა აბორტის წინააღმდეგ კონტრმოძრაობის კლასიკური მაგალითია — ის ჩამოყალიბდა, რათა დაპირისპირებოდა ქალთა მოძრაობის მოთხოვნას რეპროდუქციული უფლებების შესახებ. თუმცა, თუ უფრო ზოგადად შევხედავთ, ის შეიძლება განვიხილოთ როგორც მოძრაობა, რომელიც წინ უნდა აღდგომოდა ქალთა მოძრაობის უფრო ფართომასშტაბიან მოთხოვნებს. მოძრაობა აბორტის წინააღმდეგ იმიტომ გახდა მნიშვნელოვანი, რომ 1960-იანი წლების ბოლოსა და 1970-იანი წლების დასაწყისში ქალის ფუნქციურად დამკვიდრებულმა სახემ ნგრევა დაიწყო. მას შემდეგ, რაც გაიზარდა იმ ქალთა რიცხვი, რომელთაც უმაღლესი განათლება მიიღეს და მუშაობა დაიწყეს, გაჩნდა შეკითხვა, ხომ არ დაივიწყეს ქალებმა, როგორც ცოლებმა და დედებმა, თავიანთი ბუნებრივი დანიშნულება? ბევრი უმუშევარი ქალი ქალთა მოძრაობის კრიტიკის საგანი ხდებოდა და ისინიც დედობის შესახებ საკუთარი დამოკიდებულების გამოსახატავად ხშირად აბორტის მოწინააღმდეგეთა მოძრაობას უერთდებოდნენ (Luker, 1984).

ამასთან, ზოგი კრიტიკოსი აბორტს უყურებდა, როგორც მორალური ღირებულებების გაუფასურების მაგალითსა და ქორწინებამდელი სექსისადმი შემწყნარებლობის სიმბოლოს. ასე რომ, ორივე, ქალთა მოძრაობაც და აბორტის მოწინააღმდეგეთა მოძრაობაც მჭიდრო კავშირში იყო კულტურულ ღირებულებებთან. ამ ორ მოძრაობაში აისახებოდა სოციალური სტრუქტურაც. ქალთა მოძრაობა საშუალო კლასში ჩამოყალიბდა და მისი აქტივისტები ხშირად განათლებული ადამიანები იყვნენ, აბორტის მოწინააღმდეგეთა მოძრაობის წევრთა უმეტესობა კი მუშათა კლასის წარმომადგენელი იყო. ქალთა მოძრაობის ჩამოყალიბება აგრეთვე უკავშირდებოდა ოჯახის სტრუქტურის ცვლილებასაც: ოჯახმა დაკარგა სოციალური ფუნქცია. ამიტომაც ქალებს შეუძლიადათ საშინაო საქმე და საშუალება მიეცათ ანაზღაურებადი სამსახური დაეწყოთ.

მოძრაობამ აბორტის წინააღმდეგ სოციალური სტრუქტურა კიდევ ერთი კუთხით შეცვალა: მან ერთ-მანეთთან დააახლოვა მანამდე არაკეთილგანწყობილი სოციალური ჯგუფები, კერძოდ კათოლიკეები და კონსერვატორი პროტესტანტები. კათოლიციზმი ემიგრანტების (იტალიელების, ირლანდიელების, პოლონელებისა და ა.შ.) რელიგია იყო; კონსერვატული პროტესტანტიზმი კი — უფრო პროვინციული და მუშათა კლასის წარმომადგენელი ამერიკელებისა, რომელთა წინაპრები აშშ-ში ინგლისიდან და ჩრდილოეთი ევროპიდან ჩავიდნენ. მოძრაობამ აბორტის წინააღმდეგ გარკვეულწილად დააკავშირა კონსერვატორები და აფრო-ამერიკელებიც, რომელთა უმეტესობა ძალზე რელიგიური იყო და აბორტს ეწინააღმდეგებოდა.

მოძრაობა აბორტის წინააღმდეგ, ყველა სხვა მოძრაობის მსგავსად, ორგანიზებული იყო სოციალური ქმედებების განხორციელების მიზნით; უბრალოდ, მოძრაობაში მონაწილეობა უკვე სოციალური აქტივობის ფორმაა ისევე, როგორც: კლინიკების ბლოკადა, პაციენტებსა და კლინიკის პერსონალთან დაპირისპირება და ა.შ. ამ აქციებმა უფრო აგრესიული და ძალადობრივი სახე იმიტომ მიიღო, რომ საზოგადოების ყურადღების მისაპყრობად და მონაწილეთა ნასაქმებლად ხშირად უკიდურესი ზომების გამოყენებაა საჭირო.

დაბოლოს, ყველა სოციალური მოძრაობა გარკვეული დოზით ძალაუფლებისათვის იბრძვის და მიზნად სოციალური დინების ცვლილებას ისახავს. მოძრაობა აბორტის წინააღმდეგ ცდილობს ქალებს ნაყოფის

მოშორებაში შეუშალოს ხელი. ამისათვის კი იყენებს ძალას, რათა დაარწმუნოს პოლიტიკოსები, ამომრჩევლები და საზოგადოება, რომ აბორტი დანაშაულია. როდესაც ეს მცდელობები უშედეგო აღმოჩნდება, მოძრაობის ზოგი წევრი გავლენის მოხდენას ბლოკადის, დაშინებისა და ძალადობის გზით ცდილობს.

ბეტი ფრაიდენი, თანამედროვე ქალთა მოძრაობის ლიდერი და ერთ-ერთი დამფუძნებელი ორგანიზაციისა „ეროვნული ორგანიზაცია ქალებისათვის“ (NOW) კვლავ იცავს ქალთა უფლებებს.

შეჯამება

1. კოლექტიური ქმედება სოციალური ქმედების განსაკუთრებული ფორმაა, რომლის დროსაც ხალხი ეთიშება ყოველდღიური ცხოვრების რიტმს და მოვლენებზე, საგნებსა თუ იდეებზე უჩვეულოდ რეაგირებს. საზოგადოებრივი მოძრაობა ხალხის უფრო ფართო მასების ხანგრძლივი და კოორდინირებული მცდელობაა, შეცვალოს რამე ან ხელი შეუშალოს ამ ცვლილებას.
2. კოლექტიური ქმედება ხშირად იწყება საერთო მიზნისთვის დროებით შეკრებილი ხალხის ჯგუფში. ჯგუფი შეიძლება იყოს შემთხვევითი, ჩვეულებრივი, ექსპრესიული ან მოქმედი. ბრბო კი არის ხალხის ჯგუფი, რომელიც ძალადობას მიმართავს.
3. ჯგუფური ქმედებების მკვლევრები ყურადღებას ამახვილებენ ჯგუფურ ფსიქოლოგიაზე (განსაკუთრებით, სოციალურ ინფიცირებაზე); ქორის გავრცელებასა და მედიის გავლენაზე; ბუნდოვან სიტუაციებში ახალი ნორმებისა და ურთიერთობების გაჩენაზე და რაციონალურ გათვლებზე.
4. 1992 წლის ლოს-ანჯელესის ბუნტის მსგავს მოვლენებს სპეციფიურ შემთხვევას ან შემთხვევათა სერიას (გამომწვევი მოვლენა) უკავშირებენ. სოციოლოგთა აზრით, ჯგუფური ქმედების განსახორციელებლად საჭიროა რამდენიმე პირობის თანხვედრა.
5. პირველი პირობაა „სტრუქტურული ხელსაყრელობა“, ანუ ის, რომ სოციალური წყობის ელემენტები ხელს უწყობს ჯგუფურ ქმედებას. ამის მაგალითია ერთად შეკრებილი ბევრი ხალხი, რომელმაც არ იცის რაში დახარჯოს დრო.
6. მეორე — ჯგუფური ქმედება ხშირად ფუნქციური დეზინტეგრაციის გამოხატულებაა. ჯგუფები შეიძლება შედგებოდეს ხალხისაგან, რომლებიც დანარჩენ საზოგადოებაში არ არიან ინტეგრირებულნი; ან ჯგუფმა, შესაძლოა, ძალადობას მიმართოს, რადგან სოციალური კონტროლის მექანიზმები სათანადოდ არ ფუნქციონირებს.
7. მესამე — ჯგუფური ქმედება შეიძლება იყოს კულტურული გაუგებრობის შედეგი, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ამას ეკონომიკური კონკურენცია ემატება.
8. მეოთხე — ჯგუფური ქმედება ხშირად იმ ხალხის „უკანასკნელი იმედია“, რომლებსაც თავიანთი პრობლემების გამოსახატად სხვა გზა არ გააჩნიათ.
9. სოციალური მოძრაობა არის ბევრი ადამიანის ერთობლივი მცდელობა, არადამკვიდრებული მეთოდებით წამოიწყოს სოციალურ ცვლილებები ან წინ აღუდგეს მას. სოციალური მოძრაობების უმეტესობა კულტურული ცვლილებისთვის იბრძვის. რევოლუციური მოძრაობის მიზანი ძალაუფლების ხელში ჩაგდებაა.
10. სოციალური მოძრაობის იდეა მე-19 საუკუნის ევროპაში მუშათა მოძრაობების სახით გაჩნდა. ამ მოძრაობებმა განაპირობა ძირეული ცვლილებები, მათ შორის უფასო

საჯარო განათლება, ჯანდაცვა, უმუშევართა დახმარება, უკეთესი გასამრჯელო და სამუშაო პირობები. სოციალური მოძრაობების სპექტრი ძალიან გაფართოვდა. ეს მოძრაობები მოიცავს, ფაქტობრივად, ყველა სოციალურ საკითხს და აზრი, რომ ამგვარი სოციალური ქმედებებით, შესაძლოა, საზოგადოების შეცვლა, თანამედროვე ეპოქის ერთ-ერთი მახასიათებელი ფაქტორი გახდა.

11. ყველა სოციალური ცვლილება სოციალური დინების ცვლილებას ისახავს მიზნად. მოძრაობებში, როგორც წესი, აქცენტი მისი წევრების ინტერესების გატარებაზე, საზოგადოებაში ადგილის დამკვიდრებასა და საზოგადოების მიერ მათი საერთო იდენტურობის აღიარებაზე კეთდება.
12. სამოქალაქო უფლებებისა და ქალთა მოძრაობებმა ამერიკელ საზოგადოებაზე უზარმაზარი გავლენა მოახდინეს. თითოეული მოძრაობა ადასტურებს იმას, თუ რაოდენ მნიშვნელოვანია სოციალური მოძრაობებისათვის ორგანიზაციული მხარე და შესაძლებლობების რეალიზება.

	იმსჯელეთ	
--	-----------------	--

1. რა განსხვავებაა ჯგუფურ ქმედებასა და საზოგადოებრივ მოძრაობას შორის? მოიყვანეთ თითო მაგალითი.
2. განმარტეთ ჯგუფების ოთხი ტიპი — შემთხვევითი, ჩვეულებრივი, ექსპრესიული და მოქმედი. მოიყვანეთ თითო მაგალითი.
3. რატომ იწყება საზოგადოებრივი მოძრაობები?
4. რით განსხვავდება თედა სკოკპოლის განმარტება სოციალური რევოლუციების შესახებ მარქსისტული და რესურსების მობილიზაციის თეორიებისაგან?
5. დაასახელეთ სამოქალაქო უფლებების მოძრაობის დაწყების მიზეზები და ყურადღება გაამახვილეთ ამ თავში განხილულ ცნებებსა და თეორიებზე.
6. დაასახელეთ თანამედროვე ქალთა მოძრაობის დაწყების მიზეზები და ყურადღება გაამახვილეთ ამ თავში განხილულ ცნებებსა და თეორიებზე.
7. აღწერეთ, თანამედროვე სოციალურ მოძრაობებში როგორ ხდება წევრთა ინტერესების გატარებისა და მათი იდენტურობის დაკანონების შერწყმა.

	იაზროვნეთ კრიტიკულად	
--	-----------------------------	--

1. სჭირდება თუ არა ხალხს ჯგუფურ ქმედებებში, სოციალურ მოძრაობებსა და სხვა კოლექტიურ ქმედებებში მონაწილეობა დემოკრატიულ საზოგადოებაში, სადაც მათ ხმის მიცემის უფლება გააჩნიათ? რატომ? ან რატომ არა?
2. დაასახელეთ ის სოციალური პრობლემა, რომელიც მნიშვნელოვნად მიგაჩნიათ. ცდილობს თუ არა რომელიმე სოციალური მოძრაობა ამ პრობლემის გადაჭრას? ეთანხმებით თუ არა მის მიდგომას? რის გაკეთება შეიძლება უფრო ეფექტური ქმედებების განსახორციელებლად?
3. გამოიყენეთ ამ თავში მოცემული ცნებები (ხუთი ძირითადი ცნების ჩათვლით), რათა გააანალიზოთ ის საზოგადოებრივი მოძრაობა ან სოციალური რევოლუცია, რომელიც

მელიც ისტორიაში, პოლიტიკური ცვლილებებში ან სხვა საგანში შეისწავლეთ; ან კოლექტიური ქმედება, რომელშიც პირადად მიიღეთ მონაწილეობა.

4. ამ თავში შედარებით დეტალურადაა განხილული სამოქალაქო უფლებების მოძრაობა და ქალთა მოძრაობა. აირჩიეთ ერთ-ერთი მათგანი და ჩამოაყალიბეთ ვარაუდი, თუ რა ბედი ეწევა ამ მოძრაობას ათ ან ოც წელიწადში. იმსჯელეთ შეძენილი ცოდნის მიხედვით.
5. რა ფაქტორები უშლის ხელს საზოგადოებრივ მოძრაობებს იმ მიზნების მიღწევაში, რაზეც მისი ინიციატორები და ლიდერები იმედოვნებდნენ.

	სიტყვარი	
--	-----------------	--

მოქმედი ჯგუფი — ჰერბერტ ბლუმერის ცნება. გამოხატავს ხალხის აღელვებულ, არამდგრად ჯგუფს, რომელთა ყურადღება მიპყრობილია ისეთი სადაო მოვლენისაკენ, რომელიც მათში უკმაყოფილებას, ბრაზსა და მოქმედების სურვილს აღძრავს.

შემთხვევითი ჯგუფი — ჰერბერტ ბლუმერის ცნება. გამოხატავს სპონტანურად შეკრებილ ჯგუფს, რომლის წევრებიც დროებით უთმობენ ყურადღებას რაიმე საგანს ან მოვლენას და მალევე იფიცებენ მას.

კოგნიტური გათავისუფლება — დამოკიდებულების შეცვლა და რწმენა, რომ ნებისმიერი არსებული პირობების შეცვლა შესაძლებელია. ეს წარმოადგენს სოციალური მოძრაობის დაწყების ძირითად პირობას.

კოლექტიური ქმედება — სოციალურად ორგანიზებული და შეგნებული, თუმცა შედარებით უჩვეულო რეაქცია მოვლენებზე, მცდელობა განახორციელო საერთო მიზნები ან იდეალები, რაშიც, ჩვეულებრივ, ხალხის დიდი რაოდენობაა ჩართული.

კოლექტიური ქცევა — ხშირად არარაციონალური, მაგრამ მაინც სოციალურად ორგანიზებული რეაქცია გარეგან სტიმულებზე, რომელიც მრავალ ადამიანში მსგავს რეაქციას იწვევს.

ჩვეულებრივი ჯგუფი — ჰერბერტ ბლუმერის შემოღებული ცნება. აღნიშნავს კონკრეტული მიზნით შეკრებილ ადამიანებს, რომლებიც დადგენილი ნორმების შესაბამისად იქცევიან.

კონტრმოძრაობა — მოძრაობა, რომელიც იქმნება იმისათვის, რათა წინ აღუდგეს უკვე არსებულ მოძრაობას.

ჯგუფი — ვინმეს, ან რაიმე მოვლენის გარშემო დროებით შეკრებილი ადამიანები, რომლებიც გაუღენას ახდენენ ერთმანეთზე.

ახალი ნორმის წარმოქმნის თეორია — პრინციპი, რომ ჯგუფი ქმნის ახალ ნორმებს ბუნდოვანი სიტუაციის გასარკვევად.

ექსპრესიული ჯგუფი — ჰერბერტ ბლუმერის ცნება. აღნიშნავს ჯგუფს, რომლის წევრებიც იმგვარად გამოხატავენ გრძნობებს და ისე იქცევიან, როგორც სხვა ვითარებაში მათთვის მიუღებელი იქნებოდა.

ბრბო — ხალხის დიდი ჯგუფი, რომლის წევრები ემოციურად არიან აღელვებულნი და ჩართულნი არიან ან იმუქრებიან ძალადობაში ჩართვით.

გამომწვევი მოვლენა — შემთხვევა, რომელიც ხალხის ვარაუდსა თუ ეჭვებს ამართლებს და კოლექტიურ ქმედებას იწვევს.

შეფარდებითი სიდუხჭირე — განსხვავება ხალხის მოლოდინსა და მათ ფაქტობრივ პირობებს შორის.

ჭორი — დაუდასტურებელი ამბავი, რომელიც ერთი ადამიანიდან მეორეს გადაეცემა და უტყუარ ფაქტად მიიჩნევა, მიუხედავად იმისა, რომ მისი პირველწყარო ბუნდოვანი ან უცნობია.

სოციალური ინფიცირება — ერთი ადამიანიდან მეორეზე განწყობისა თუ ქცევის სწრაფი და არაგანზრახული გავრცელება.

საზოგადოებრივი მოძრაობა — გამიზნული, ორგანიზებული მცდელობა ფართომასშტაბიანი ცვლილების განხორციელებისა, ან მისი შეჩერებისა არადაკანონებული გზებით.

სოციალური რევოლუცია — თედა სკოკპოლის განმარტებით, სახელმწიფოებრივ და კლასობრივ წყობაში საზოგადოების სწრაფი და ძირეული გარდაქმნა.

სტრუქტურული ხელსაყრელობა — ნილ სმელსერის ცნება. აღწერს სოციალური წყობის იმ ასპექტებს, რომლებიც ამარტივებს კოლექტიურ ქმედებას.

ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
ქაქუცა ჩოლოყაშვილის 3/5, თბილისი, 0179, საქართველო

Ilia Chavchavadze State University Publishing
3/5 Cholokashvili Ave, Tbilisi, 0179, Georgia